



SPECVLI MAIORIS VINCENTII BVRGVNDI

PRAESVLIS BELVACENSIS,

ORDINIS PRAEDICATORVM,

THEOLOGI AC DOCTORIS EXIMII,

Tomus Secundus.

QVI SPECVLVM DOCTRINALE INSCRIBITVR.

In quo materiam, & ordinem omnium artium prosequendo, tota series Doctrinalis continetur.

OPVS SANE PRAECLARVM,

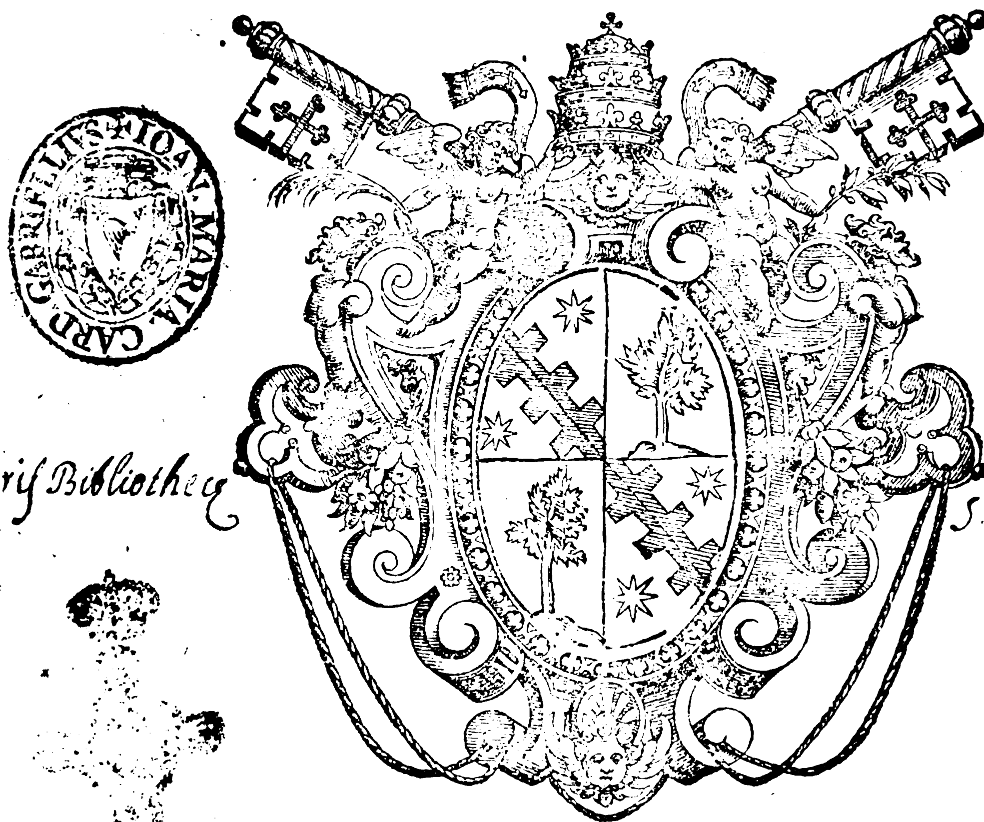
omnigena eruditione refertissimum, & diu desideratum,

Nunc è tenebris, in quibus iampridem iacuit, omni adhibita solertia emendatum, in lucem prodit.

Cum Indice Librorum, Capitulorum, Rerum, ac Materiarum locupletissimo.

AD S. D. N. GREGORIVM XIIII.

PONTIFICEM MAXIMVM.



VENETIIS, M D X C I.

Apud Dominicum Nicolinum.



INDEX
SINGVLORVM LIBRORVM,
ET CAPITVM, IN SECVNDO TOMO
SPECVLI MAIORIS, DOCTRINALIS NVNCVPATI,
CONTENTORVM,

In quo primus numerus capita, secundus folia, litera, a, primam foliorum faciem, b, verò alteram indicant.

INDEX LIBRI PRIMI.

Liber Primus, Epilogo præmisso de lapsu hominis, agit vniuersaliter de ipsius, reparatione per doctrinam, & studium Philosophiæ. Deinde vero propter scientiam linguæ (quæ prior omnium comparanda est) agit, de quorundam vocabulorum, præcipuèque Latinorum, atque Grecorũ plurimis ignorata significatione. Habet autem liber iste 68. Capitula.



INDEX LIBRI SECVNDI.

Liber Secundus agit de arte Grammatica, quę inter sermocionales scientias primum obtinet locū, vtpotè cęterarum omnium instrumentum, vel etiam fundamentum. Habet autem Cap. 193.

De for-

INDEX LIBRI TERTII.

Liber Tertius agit, de Logica, & Rhetorica, & Poetica. Habet autem Cap. 131.

Deli-

INDEX LIBRI QVARTI.

Liber Quartus, incipit agere de practicis, siue moralibus scientijs, & agit de monastica, tanquam quæ priorem locum inter has té-net, eo quod vitam propriam vnũquemque componere docet. Habet autem 177. Capitula.

INDEX LIBRI QVINTI.

Liber quintus adhuc agit de monastica sciētia, & est quasi complementum quinti libri: In illo nanque generaliter agitur de moribus, vel habitibus bonis,& malis, id est, de virtutibus, & vitijs. In hoc autem primo quidem describuntur particulariter mores hominum,cuiusque conditionis, ac sexus, & ætatis. Postmodum autem in vniuersali de bona, & mala hominum vita. De eloquentia quoque,& gloria, & amicitia,ac rebus cęteris,iuxta Tull. expetendis.Habet autem capitula 134.

De eo-

INDEX LIBRI SEXTI.

Liber Sextus agit de scientia œconomica, quæ merito secundum locum à monastica tenet, quia familiam propriam regere, remque familiarem, siue domesticam administrare docet. Habet autem cap.149.

De co-

INDEX LIBRI SEPTIMI.

Liber Septimus incipit agere de Politica, quæ pertinet ad regimen ciuitatum. Agit itaque ciuitatibus earumque Rectoribus, & etiam de legibus, ac de iure multiplici, de personis publicis, & priuatis, de rebus quoque sacris, & non sacris. Et habet capitula 152.

De affe

INDEX.

Item

INDEX LIBRI OCTAVI.

Liber octauus agit de actionibus, siue de illa parte iuris, quæ pertinet ad actiones. Continet ergo processum causarum, ac litium, & ordinem iudiciarium. Habet autem liber iste 130. capitula.

IN-

INDEX LIBRI NONI.

Liber Nonus agit de criminibus, siue de Iudicijs criminum, quæ committuntur in Deum, secundùm quòd pertinent ad vtrunque forum seculare, videlicet, & ecclesiasticum. Habet autem capitula 160.

De fra-

INDEX LIBRI X.

Liber Decimus agit simili modo de criminibus, quæ committit homo in proximũ, vel etiam in seipsum. Habet autem liber iste 154. capitula.

INDEX.

IN-

INDEX LIBRI VNDECIMI.

Liber Vndecimus agit de artibus Mechanicis, videlicet, de Lanificio, de Architectura, de arte Fabrili, de Armatura quoque, & arte Militari, de arte Theatrica, de Nauigatione, & Mercatura, de Venatione, & Agricultura, & Alchimia. Et habet 133. capitula.

INDEX LIBRI XII.

Liber Duodecimus agit de Practica Medicinæ, quæ, & ipsa inter Mechanicas reputatur eo, quòd operationem manuum exercetur. Habet autem liber iste 148. capitula.

De regi-

INDEX LIBRI XIII.

Liber Decimustertius incipit agere de Theoricis, & agit de Theorica medicinæ propter affinitatem suæ practicæ, de qua prius actum est immediate. Habet autem liber iste 176. capitula.

De crea-

De cau-

De si-

INDEX LIBRI XIIII.

Liber Decimusquartus est, quasi supplementum tredecimi. Agit enim separatim, & ordinatè de cunctis speciebus ægritudinũ, ac de signis particularibus, & causis earum. Habet autem liber iste Cap. 132.

De pas-

INDEX LIBRI XVI.

Sextusdecimus liber agit de Physica, id est de naturali Philosophia, cuius species quædã, siue pars est ipsa medicinæ Theorica. Habet autem liber iste 178. Cap.

De mo-

De his,

INDEX LIBRI XVI.

Decimussextus Liber agit de Mathematica, & eius speciebus, & etiam de Metaphysica, quæ dicitur apud Philosophos prima, & summa Philosophia. Habet autem liber iste 75. Capitula.

De dif-

INDEX LIBRI XVII.

Decimusseptimus liber agit de illa, quæ est finis omnium scientiarum, id est, de Theologia. Primo quidem fabulosam Theologiam, qua quondam Poetę vsi sunt, multitudinem quoque numinum, quàm nōnulli in rerum naturalium administratione posuerunt eliminiando. De hinc autem ad veram Theologiam ascendendo. Habet autem liber iste 64. Cap.

FINIS.

INDEX COPIOSISSIMVS, RERVM, VERBORVM, AC MATERIARVM IN HOC VOLVMINE CONTENTARVM,

Alphabetico ordine digestus.

INDEX.

Allium.

INDEX.

INDEX.

B

C

caloris

INDEX.

Corpo-

D

Diuitiarum

E

Equi

F



Febris

G

generis

H

humores

L

Lapis

M

medi-

Muni-

Numerus

P

Periurium

Quando

INDEX.

INDEX.

Serpentes

INDEX.

V

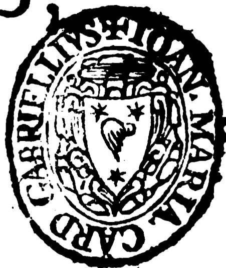
Verbum

INDEX.

Z

FINIS.

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRAESVLIS BELVACENSIS,



Tomus Secundus,

SPECVLVM DOCTRINALE NVNCVPATVS, IN LIBROS DECEM, ET SEPTEM DISTINCTVS.

LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM, ORDINEM conuenientem partis huius secundæ, scilicet Doctrinalis, ad primam scilicet Naturalem, explicans.



QVONIAM *igitur in Prima huius totius operis parte, quod Speculũ maius, vt dictum est, appellatur, totam naturalem historiam, auxiliante Deo, diuersorum autorum flosculos excerpendo, ac sub certis titulis redigendo, iuxta possibilitatis nostræ modulum, breuiter ad plenum prosecuti sumus. Differendo videlicet de prima natura, de angelica creatura, de materia informi, de fabrica mundi, ac iuxta seriem sex dierum operum, de proprietatibus singularum per ordinem rerum, præcipueq; de humana naturæ primaria constitutione, & eiusdem per peccatum destitutione. Quæ quidem vltimo loco post cætera, videlicet sexta die, condita est: quia omnium rerum finis, ac summa est, in qua nimirum creaturæ, siue naturæ totius, videlicet corporalis, & spiritualis, vniuersitas adunatur: vnde & pars illa, Speculum Naturale, congruè nuncupatur. In hac secunda parte, simili modo, de eiusdem naturæ destitutæ plenaria restitutione, scribere breuiter, vt possumus, affectamus; quatenus in hunc modum totius rei summam sub quodam compendio memoriter teneamus. Et quoniã ipsa restitutio siue restauratio per doctrinam efficitur atq; perficitur, ista quoque pars, Speculum Doctrinale, non immeritò vocatur: doctrinæ namque cuncta proculdubio subiacenti, quæ vel ad tuendam, vel ad recuperandam spiritualem, vel temporalem salutem hominis pertinent, sicut plenius infra docebitur. Hic ergo de doctrinis, & artibus in hunc modum agitur: Primo quidem de omnibus in vniuersali, videlicet de inuentione, & origine, ac speciebus earum, & de modo studendi, vel addiscendi. Postea vero de singulis in particulari. Et inter has primum quidem de triuialibus, siue de sermocinalibus, quia sine his cęterę nõ traduntur, aut communicantur, sed per istas de illis congrue, veraciter, & honeste dißeritur. Deinde verò de practicis, quia per eas, purgatis mentium oculis, ad theoricam ascẽditur. Postea quoque de mechanicis, quoniam ipsæ cum in operatione consistant, velut affinitate quadam, practicis coniunguntur. Ad vltimum autem de theoricis, eo quòd in eis omnium finis à sapientibus cõstituitur. Et quoniam, vt ait Hieronymus, Sciri non poterit vis antidoti, nisi veneni quoque primò vis intelligatur. Prædictæ ita generis humani reparationi, (vt dictum est) Doctrinali, quæ in hoc libro declaratur, de corruptione quidem, & miseria multiplici, qua peccati sui merito diuinitus inflicta, in hoc etiã erumnoso exilio assidue laborat, tanquam ex superiorì parte, breuis Epilogus præmittitur.*

De Lapsu, & miseria generis humani. Cap. I.



HOMO cum in honore esset non intellexit, quia contra veritatem, semetipsum illuminantem, intumuit. Nam pingui ceruice armatus, aduersus Deum erecto collo cucurrit; & dum ipsam diuinitatem rapere voluit, impetu suo frustratus, & elusus, iniquitatis suæ pondere quodam, ad semetipsum proruit. Ibique pariter infirmitatem, cæcitatem, & vanitatem omnimodam incurrit. Ob hoc ergo dicitur, Non intellexit: quia fauente & suggerente patre mendacij, & mentiente sibi iniquitate, ipse quoque suimet homicida existens, in veritate non stetit: sed inflata facie ad lumen eius oculos claudens, in sua cæcitate permansit, Et quoniam eius iniquitas, (vt dictum est) quasi ex adipe prodijt, in semetipso prolapsus, omnis boni penuriam repperit. Ita, velut impellente fastidio, a seipso per semetipsum ad ima propellitur, idest, ad ea quibus pecora delectantur: Et dum omnia viscera sua in terram effudit, infra semetipsum totus euanescit. Dũq; solis inhiat bonis visibilibus, comparat iumentis insipiẽtibus, quinetiã iumentorum comparatione, maioris stoliditatis arguitur. Vñ ad eorum scholam, vel doctrinã a sapientibus mittitur. Interroga (inquit vnus) iumenta, & docebunt te. Salomõ quoq;, videlicet hoĩem quẽlibet salutis sue negligentẽ, & improuidũ, mittit ad formicã, vt discat ab ea sapientiã. Denique non solũ per ignorantiã, & ebetudinẽ mentis, vtiq; similis factus est illis. Verumẽt viribus corporis imbecilior multis, atq; fragilior, & omnibus ferè naturæ munimentis, quæ in cęteris aĩalibus ad sui tuitionem apparent, inuenitur pauperior, atque nudatior. Animalium namque, (v.g.) quædam ob salutis suæ custodiam, atque defensionem, munita sunt naturali virtute: sicut Leo, & Vrsus. Quędam verò corporis pernicitate, sicut ad cursum Lepus, & ad saltum Ceruus. Quædam autem corporis magnitudine, velut Elephas, Camelus. Quędam etiam annorum ferocitate, sicut Aper dentibus, Taurus cornibus, & Cattus vnguibus. Quædam præterea pennarum habent officium, sicut ad natandum Pisces, & ad volandum Apes. Quædam ad percutiendum habent aculeum, vt Apes. Quædã venenum læciferum, vt Serpẽtes. Cunctis prorsus vnum aliquod naturale præsidium constat diuinitus esse collatum. Solus autem Homo præ omnibus destitutus agnoscitur. Nam & his quidem, qui mole corporis eminent, tenuior, & his qui velocitate præeminent, pigrior: his quoque, qui naturalibus armis excellunt, infirmior, atque despectior esse probatur. Neque.n. saltẽ duriori cute, vel aliquo exteriori munimento, contra intemperiem aeris. corpus eius obtegitur, cum cęterorũ animaliũ corpora, vel pilis exterius, vt Boues, & Sues, vel plumis, vt

volucres, vel squamis, vt Pisces, atque Serpentes, vel conchis, vt Testudines muniantur. Sed & quibusdam sensibus corporis a cœteris animalibus homo superatur. Nam & Aquilæ clarius cernunt, & Talpæ liquidius audiunt, & Volucres sagacius odorant: Vt autem Apulei Platonici verbis vtar: Homines quidem sunt ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, sed moribundis membris, leuibus, & anxijs mentibus, brutis, & obnoxijs corporibus, dissimillimis moribus, similibus erroribus, audacia peruicaci, calllo labore, fortuna caduca, sigillatim mortales, uolucri tempore, tarda sapientia, cita morte.

De Miseria huius vitæ. Cap. II.

INfœlix itaque mortalium genus, quorum natiuitas immunda, vita miseria, mors incerta. Vita inquam misera, quia timor in cogitationibus, labor in actionibus, dolor in passionibus, nec solum in malis, sed etiā in bonis periculosa. Cyprianus in libro de bono patientiæ. Vnusquisque cum nascitur, & hospitio huius mundi excipitur, initium sumit a lachrymis, & cum adhuc omnium rerum ignarus sit, nihil aliud q̃ flere nouit, prouidentia naturali lamentatur, mortalis vitæ procellas quas ingreditur, ploratus, & gemitus, in ipso exordio suo, rudis anima testatur. Sudatur.n. hic, quamdiu viuitur, & laboratur, nec sudantibus, & laborantibus pñt magis alia, q̃ impatientiæ subuenire solatia: nec aliud magis iustos, & iniustos discernit, q̃ ꝙ in aduersis per impatientiā blasphemat iniustus, & conqueritur, patientia iustus probatur: Ambro. in lib. 2. de excessu Satyri. Plerumque dubia plus fatigant, vbi periculi metus integer, grauiusq; est timere ne acciderit, q̃ dolere, qđ iā noueris accidisse. Illud enim summam formidinis coaceruat, istud finem doloris expectat. Nulla pōt esse iocunditas inter has vitæ nostræ amaritudines, ac dolores, quæ vel ex corporis infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxij.n. semper, & ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, separantes dubia pro certis, incōmoda pro secundis, caduca pro solidis, nihil habentes potestatis in arbitrio, firmitatis in voto: plus.n. aduersorum dolore frangimur, q̃ secundorū fructu potimur. Quid nobis miserius? qui tanq̃ spoliati, & nudi in hanc vitam proijcimur, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxij ad solicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates. Non nasci lōge melius, ꝼm sniam Salomonis. Vnde, & S. Iob cognoscens, nasci, malorum oīum esse principium, diem qua natus fuerat perire optauit, vt tolleretur origo incommodorum: optauit perire diem suæ generationis, vt diem acciperet resurrectionis. Quāti porrò mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt, iudicantes grauiorem esse metum mortis, q̃ mortem: adeò suis malis mors non timetur, sed vitæ miserijs antefertur, ꝙ exitus morientis expetitur, vt formido viuentis euitetur. Itaque fuisse quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque cum gaudio celebrarent, eo ꝙ ex huius mundi procellis emersissent. Nos quoque natales defunctorum dies obliuiscimur, & eum, quo obierunt, diem celebri solennitate renouamus. Idem in lib. de bono mortis. Quid boni est hoī, qui in hac vita in vmbra viuit, nec expleri potest cupiditatibus suis, & si expletur diuitijs, fructum quietis amittit: quia cogitur custodire, quod misera auiditate quæsiuit: sicque miserius possidet, quod ei prodesse non valet. Itaque si plena oneris est vita, vtique finis eius alleuiamentum est.

De duobus malis originalibus, Errore, & Cupiditate. Cap. III.

IGitur qđ ad primam originem pertinet, omnem mortaliū progeniem fuisse damnatam, hoc ipsa vita (si vita dicenda est) tot, & tantis malis plena, testatur. Quid.n. aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua oīs error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu, suscipit, ut homo ab illo sine labore, dolore, timore, erui nō possit? Quid amor tot rerū vanarum atq; noxiarum, & ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mœrores, formidines, insania gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, inuidia, homicidia, sœuitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, fornicationes, adulteria, incestus, & contra naturam vtriusque sexus, tot stupra, atque immūdiciæ (quas turpe est etiam dicere) sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, periuria, oppressiones, innocentum calūniæ, falsa testimonia, iniqua iudicia, violentiæ, latrocinia, & quicquid talium malorum in mentem non venit, & tñ de vita ista hominum non recedit: verum hæc hominum sunt malorum, ab illa tñ erroris peruersiq; amoris radice venientia, cum qua omnis filius nascitur. Nam quis ignorat, cum quāta ignorantia veritatis, quæ iam in infantibus manifesta est, & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam; ita vt si dimittatur viuere, vt velit, in hæc facinora, & flagitia, vel cuncta, vel multa perueniat. Sed diuina gubernatione non omnino deserente damnatus, sensibus generis humani prohibitio, & erudirio, contra istas, cum quibus nascimur, tenebras inuigilant, & contra hos impetus opponuntur, plenæ tñ etiam ipsæ laborum, & dolorum. Quid.n. sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibēdis paruulorum vanitatibus adhibētur? Quid pedagogi? quid magistri? quid ferulæ? quid lora? quid virgæ? nisi vt debelletur imperitia, & praua cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus. Quid est enim, ꝙ cū labore meminimus, sine labore obliuiscimur. Cum labore discimus, sine labore nescimus, cum labore strenui, sine labore inertes sumus. Nonne hinc apparet (inquit) velut pondere suo procliuis, & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, vt hinc liberetur indigeat: desidia, segnicia, pigricia, negligentia, vitia sunt vtique quibus labor fugitur, cum labor etiam ipse, qui est vtilis, pœna sit.

De malis communibus iustorum, & iniquorum. Cap. IIII.

SEd præter pueriles pœnas, sine quibus disci non pōt, quod maiores volunt, qui vix aliquid utiliter volūt, quot, & quātis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad maliciā nequitiamq; iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamq; cōem, quis vllo sermone digerit, quis vlla cogitatione comprehendit? Quantus est metus; quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, a damnis, & damnationibus, & deceptionibus, & mendacijs hominum, a suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus, & sceleribus alienis? Quid ab innumeris casibus, qui forinsecus corpori formidantur, æstibus, & frigoribus, tempestatibus, hymbribusq;, alluuionibus, choruscatione, tonitrui, fulmine grandine, motibus, hiatibusq; terrarum, oppressionibus ruinarum, a tot venenis fruticum, aquarū, aurarum, bestiarum, ac ferarum: vel tantūmodo molestijs, vel etiam morsibus mortiferis, Quę mala patimur nauigantes, q̃ terrena itinera gradiētes. Quis ambulat vbicunque non inopinatis subiacens casibus? De foro quidem rediens domum sanis pedibus suis, cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finiuit hanc vitam. Quid vr̃ sedente securius? De sella, in qua sedebat Hely sacerdos, cecidit, & mortuus est. Agricolæ, immo vero omnes homines, quot & quantos a cœlo, & terra, vel a perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus: Contra milleformis dęmonis incursus quis innocentia sua fidit? Quandoquidem ne quis fideret, etiam paruulos baptizatos (quibus certe nihil est innocētius) aliqñ se vexant vt in eis maxime (deo ista sinente) monstretur huius vitæ flenda calamitas, & alterius desideranda fœlicitas. Iam vero de ipso corpore tot existunt morborum mala, vt nec libris medicorum cuncta cōprehensa sunt, in quorum pluribus, ac plenè omnibus etiā ipsa iuuamenta & medicamenta sunt: vt homines a pœnarum exercitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, vt vrinam quoque humanā, vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, vt a carnibus hominū se abstinere non possent, nec inuentos homines mortuos, sed pp hoc a se occisos, nec quoslibet alienos, verumetiā filios, matres, incredibili crudelitate (quā rabida esuries faciebat) assumerent. Ipse postremo somnus (qui proprie quietis nomen accepit) quis uerbis explicet, sæpe somniorum visis quam sit inquietus, & quā magnus, licèt falsarum rerum terroribus, quas ita exhibet, & quoddammodo exprimit, vt a veris eas discernere nequeamus: Animam miseram sensusq; perturbant, Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis miserabilius agitantur, quamuis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnunquam decipiunt. Talibus visis etiam si eos per hæc ad sua tradducere non potuerunt, sensus tamen eorum, solo appetitu qualitercunque persuadente, falsitatis illudant. Ab huius tamen miseriæ, quasi quibusdam inferis vitæ non liberat nisi gratia Saluatoris.

De Malis proprijs iustorum. Cap. V.

PRæter hæc autem mala huius vitæ bonis malisque cōia, habent in ea iusti etiam proprios quosdam labores suos, quibus aduersus vitia militant, vigilijs continuis excubantes, ne opinio verisimilis fallat, ne decipiat sermo versutus, nec ab his, quæ agenda sunt metus reuocet, ne in ea, quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne absorbeat inhonesta, uel immoderata tristitia, ne impartiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria suspicio nostra decipiat. Ne aliena

na de nobis falsa nos fatiget, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore, nec oculus sequatur concupiscentiam, ne in eo, quod male delectat, vel visio, vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat, qđ nō licet, etiam si libet, ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo, vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed eius gratiæ, de quo ait Apostolus. Gratias ago Deo, qui dat nobis victoriam per Iesum Christum, &c. Sciamus tamen qualibet virtute præliandi vitijs repugnemus: vel etiam vitia superemus, vel subiugemus, quamdiu sumus in hoc corpore nobis deesse non posse. Vnde dicamus Dn̄o. Dimitte nobis debita nostra.

De originalibus bonis, & post peccatum homini relictis. Cap. VI.

ITaque nūc iam considerandum est post hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur etiam iustitia punientis, qualibet & quam multis repleuerit bonis eiusdem boni tas, cuncta, quæ creauit administrantis primum benedictionē illam, quam protulerat ante peccatum dicens. Crescite, & multiplicamini, & replere terram. Nec post peccatum voluit inhibere, mansitq; in stirpe damnata donata fœcunditas: nec illam vim mirabilem feminum, immo etiam mirabiliore, qua efficiūtur, & semina, inditam corporibus humanis, & quodammodo intextam, vitium quoque peccati, qđ quidem potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis, sed vtrumque simul currit, isto quasi fluuio atque torrente generis humani, malum, qđ a parente trahitur, & bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum, & suppliciū. In originali bono alia duo, propagatio, & confirmatio. Propagatio hem in primis mundi operibus benedictione largitus est, a q̄bus operibus die septimo requieuit. Confirmatio vero in illo eius est opere, quousque nunc operatur, efficacem quippe potētiam suam, si rebus subtrahat, nec progredi poterunt, & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo, quòd creatæ sunt aliquatenus permanebunt: ipse namque oppositione qua nunc usque operatur, facit vt numeros suos explicent femina, & a quibusdam latentibus, atque inuisibilibus inuolucris, in formas visibiles huius, qđ aspicimus, decoris, euoluant. Ipse incorporeamq; naturam illam præpositam, istam subiectam miris modis copulans, & connectens animantem facit. Quòd opus eius, tam magnum, & mirabile est, vt non solū in homine, qđ est animal rationale, & ex hoc cūctis terrenis animantibus excellentius, atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula, bene consideranti, stuporem mentis ingerat, laudemque pariat creatoris.

De bonis animæ naturalibus. Cap. VII.

IPsæ namque animæ humanæ mētem dedit, vbi ratio, & intelligentia in infante sopita est, quodammodo quasi nulla sit excitanda. s. atque exercenda, ætatis accessu, qua fit scientie capax, atque doctrinę, habilis perceptioni veritatis, & amoris boni, qua capacitate hauriat sapientiam, virtutibusq; prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & iuste aduersus errores, & in generata vitia dimicet, eamque nullius rei desiderium: nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi nō faciat ipsa talium bonorum capacitas, in natura rationali diuinitus instituta, quātum sit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat. Præter artes enim bene viuendi, & ad immortalem perueniendi fœlicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia, quæ in Christo est, filijs promissionis, regniq; donatur. Nonne humano ingenio tot tantæque artes inuentæ sunt, & exercitatæ? partim, necessariæ, partim voluntariæ, vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus, quas superfluas, immo & periculosas, perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, vnde ista potuit, uel inuenire, vel discere testetur. Quor sum. n. vestimentorum, & edificiorum, ad opera, quam mirabilia, quam stupēda industria humana peruenerit: quo in agricultura, quo in nauigatione profecerit, quam in fabricatione quorumcumque vasorum, vel ēt statuarum, vel picturarū varietatem excogitauerit, & impleuerit, qui in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda, & exhibenda molita sit: in capiendis, occidendis, domandandis irrationabilibus animalibus, quæ & quanta repperit: aduersus ipsos homines toc genera venenorum, tot armorum, tot machinamētorum, & pro salute mortali tuenda atque reparanda, quot medicamenta, atque iuuamenta comprehenderit: pro voluptate faucium, quot condimenta, & gulæ incitamenta reperit: ad indicandas, & suadendas cogitationes, q̄ multitudinem, varietatemque signorum, (vbi præcipuum locum, verba, & literæ retinent) ad delectandos animos quos elocutionis ornatus, q̄ diuersorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitauerit: quantam peritiam dimensionum, atque numerorum, meatusq;, & ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit: quam multa rerum mundanarum cogitatione se implicauerit, quis possit eloqui, maxime si velimus non aceruatim cum ea congerere, sed in singulis immorari. In ipsis postremo erroribus falsitatibus, defendendis, quam magna claruerunt ingenia philosophorum, atque hereticorum, quis estimare sufficiat.

De bonis corporalibus. Cap. VIII.

NAm cætera pulchritudo, & vtilitas creaturæ, quæ homini, licet in istos labores miseriasque proiecto, atque dānato, spectanda atque sumenda, diuina largitate concessa est, quo sermone terminari potest: in cœli, & terræ, & maris multimoda, & varia pulchritudine: in ipsius lucis tanta copia, tanquam mirabili specie in sole, & luna, ac sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus, & odoribus florum: in diuersitate, ac multitudine volucrum garrularum, atque pictarū, in multiformi specie tot tātarumque aīantium: quarum illę plus habent admirationis, quæ molis minimū: plus. n. formicularū & apicularum opera stupemus, quam immensa corpora Balenarum. In ipsius quoq; maris tam grandi spectaculo, cum sese diuersis coloribus, velut vestibus induit. Et aliquando viride, atque hoc multis modis, aliqñ purpureum, aliqñ cæruleum est. Quòd porro delectabiliter spectatur, quantuncunq; turbatur, & fit inde maior suauitas, quia sic demulcet intuentē, vt non iactet, & quatiat nauigantē. Quid ciborum vsquequaque copia contra famem, quid saporum diuersitas contra fastidiū naturæ diffusa diuinitus, non cocorum arte, ac labore quęsita. Quanta in multis rebus tuendæ, ac recuperandæ salutis auxilia, quam grata vicissitudo diei alternantis, & noctis, aurarum quam blanda temperies. In fructibus, & pecoribus indumentorum conficiendorum, quanta materies, oīa commemorare quis posset. Hæc autem sola, quæ a me velut in quendam aggerem sunt coartata, si vellem, velut colligata inuolucra, soluere, atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima cōtinentur. Et hęc oīa sunt miserorum damnatorūq; solatia, non præmia bonorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia, & tanta sunt ista, quid dabit eis quos prædestinauit ad vitam, qui hæc dedit, quoque eis quos prædestinauit ad mortē. Quæ bona in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac miseria, vnigenitum filium suum voluit vsque ad mortē; mala tanta perferre? Richardus de sancto Victore. Deus itaq; summè & immutabiliter bonus, sciens beatitudinem suam cōicari posse, & minui non posse, fecerat creaturam rationalem, vt eam beatitudinis suæ faceret esse participem. Fecerat autē eam ad imaginem, & similitudinem suam. Ad imaginem secū dum cognitionem rationis, ad similitudinem secundum amorem virtutis. Iusseratque partem eius in sua simplici puritate subsistere, scilicet naturam angelicam, Partem vero luteis corporibus inesse, scilicet naturam humanam.

De inuentione scientiarum, quę data est homini in remedium. Cap. IX.

TRia vero dederat homini Deus in creatione sua. Primū fuit, ꝙ eum fecerat ad imaginem suam. Secundum ꝙ ad suam similitudinem. Tertium erat immortalitas corporis, si tamen perstetisset in obsequio creatoris. Hæc tria bona fuerant homini in conditione diuinitus data, & naturaliter, & originaliter insita fuerant. Et alia duo bona hominis quasi extra eum, vnum subtus eum, aliud supra eum. Subtus eum mūdus, supra eum Deus. Mundus visibile bonū, & transitorium, Deus inuisibile bonum, & æternū. In isto fuerat homo beatus, in illo beatificandus, Sub Deo fuit conditione, supra mundū dignitate. De inferiori bono recessurus, ad superius bonū pue turus. Sunt aūt tria mala principalia, quæ corrūpunt tria bona præcedentia. Per ignorantiā nāque corrupta est diuina imago, per concupiscentiā diuina similitudo, p̄ infirmitatem mortalitas corporis. Facta est itaque via hominis tenebræ per ignorātiam, & lubricum per concupiscentiam. Et angelus Dei: id est infirmitas corporis ad vindictam immissa, persequens eum p̄ mortalitatem donec reuertatur in terram de qua assumptus est. Porro tria sunt remedia, quibus tria mala p̄dicta repelluntur, & tria bona reformātur. f. Sapientia, Virtus, Necessitas. Sapientia est comprehensio rerum prout sunt. Virtus est habitus animi in modum naturæ rōni consentaneus. Necessitas est sine qua viuere non possumus, sed fœlicius viueremus. Propter hæc autem tria remedia inueniendā, inuenta est oīs ars, & omnis disciplina. Nam propter inueniendā Sapientiam, inuenta est Theorica, propter Virtutem Practica, propter Necessitatē Mechanica. Theorica ignorantiā expellens, Sapientiā illuminat;

nat: Practica vitium excludens, virtutem roborat. Mechanica penuriam, cauens, præsentis vitę defectum temperat. Theorica in oĩ qđ est, & qđ non est scrutari verum eligit. Practica modum viuendi recte, & formam disciplinæ, f'm virtutum institutionem, disponit. Mechanica res defluentes administrans, humano corpori necessaria prouidere satagit. Nam oĩum humanarum actionum, seu studiorum, quæ ratio moderatur, finis, & intentio ad hoc spectare debet, vt vel nostræ naturæ reparetur integritas, vel defectũ, quibus vita subiacet, temperetur necessitas. Temperatur aũt naturæ nostrę integritas Sapientia, ad quam pertinet Theorica, & Virtute ad quam pertinet Practica. Temperatur vero Necessitas administratione temporaliũ, ad quam Mechanica. Nouissima aũt oĩum inuenta est Logica, causa eloquentiæ. s. vt sapientes, qui prædictas principales scientias, & disciplinas inuestigarent, & inuenirent, rectius, veracius, & honestius illas tractarent, ac de illis differerent, Rectius per Grammaticam. Veracius per Dialecticam: Ornatius p Rhetoricam. Theorica interpretatur contemplatiua, Practica actiua, Mechanica adulterina, Logica sermocinalis. Sũt igit' hæc quatuor scientiæ, in qua oĩs philosophia diuiditur. Magica vero sub philosophia non continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter ledens hoĩes, a diuina relatione seducit, cultum Dęmonum suadet, & ad omne nephas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorum genera cõtinet. s. Manticem, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigia. Manticem interpretatur diuinatio, hæc quinq; species habet, Nigromantiam, Geomantiam, Hidromantiam, Aeromãtiam, Pyromantiam. Prima fit in mortuis, secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aere, quinta in igne. Mathematica interpretatur vanitas, hæc habet species Aruspicã, Augurium, Horoscopicam. Aruspica dr̃ ab inspectione ararum, quæ fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur, fata quærũtur. Augurium ab auibus, hoc aliqñ pertinet ad aures, & dr̃ augurium: aliqñ ad oculos, & dr̃ auspicium. Horoscopica in cõstellationibus constat. Maleficia fiunt per incãtationes. Sortilegia per sortes. Pręstigia per fantasticas illusiones.

De primis philosophis, qui naturam scrutati sunt. Cap. X.

AVgustinus de ciui. Dei li. 8. In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur, Vnum Italicum, ex parte Italiæ, quæ quondam magna Gręcia nũcupata est. Alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia noĩatur. Italicum genus autorem habuit Pythagoram Samium, a quo ẽt ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cum antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ alijs præstare videbantur. Iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse rñdit. i. studiosum, vel amatorem sapientiæ: q̃m sapiẽtes profiteri arrogantissimum videbatur. Ionici vero generis princeps fuit. Thales Milesius, vnus illorum septẽ, qui sunt sapientes appellati: sed illi ex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores propagaret, rerũ naturam scrutans, suasque disputationes literis mandans emicuit, alias enituit, maximeq; admirabilis extitit, ꝙ astrologiæ numeris cõprehensis, defectus solis, & lunæ ẽt prædicere potuit. Aquam tñ putauit rerum esse principium, & hinc oĩa elementa, ipsumq;, & quæ in eo gignuntur existere: nihil aũt huic operi, qđ mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit. Anaximander eius auditor, mutauitq; de rerũ natura opinionem: qui non ex vna re sicut Thales: sed ex suis proprijs principijs quasque res nasci putauit: Quæ rerũ principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mũdos gignere, & quæcunque in eis oriuntur: eosq; mundos modò dissolui, modò iterum gigni existimauit, quanta quisque ætate sua manere potuit, nec ipse aliquid diuinæ menti in his rerum operibus tribuens. Huius discipulus Anaximenes rerũ causas infinito aeri dedit, nec Deos negauit, aut tacuit, sed eos ex ipso aere ortos credidit. Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium quas videmus, effectorem Diuinum animum sensit, & dixit ex infinita materia, quæ constaret similibus inter se particulis rerum oĩum, quibus suis, & proprijs singula fierent, sed animo faciente diuinè. Dyogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse impotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Successit Anaxagoræ eius auditor Archelaus, & ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quæque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse, & mentem diceret, quæ corpora æterna, idest istas particulas iungendo, & dissipando, ageret omnia.

De cæteris, qui postea philosophiam ad mores composuerunt. Cap. XI.

HVius discipulus fuit Socrates magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, cõponendosq; flexisse memoratur, cum ante illum oẽs magis philosophicis. i. naturalibus rebus perscrutandis operã maximam impenderint. Non mihi autem vr̃ posse ad liquidũ colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, tedio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid certum, & apertum reperiendum, aĩum intenderit, qđ esset vitæ beatæ necessarium, pp̃ quam vitam omnium philosophorũ inuigilasse, ac laborasse dr̃ industria. An vero sicut de isto quidam beniuolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus aĩos se extendere in diuina, & conari, qñquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri, ac summi Dei voluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mũdata, & pura mente posse comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus vitæ, censebat instandum: vt deprimentibus libidĩnibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret, naturamq; incorporei, & incõmutabilis luminis, vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligẽtiæ puritate conspiceret. Constat tñ eum imperitorum stulticiam scire, se aliquid opinantium ẽt in his moralibus quæstionibus, (quo totum animum intendisse videbatur,) vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia lepore mirabili, differendi, ac acutissima vrbanitate agitasse atque versasse. Hic plurimos suæ philosophiæ sectatores reliquit, quorum certatim studiũ fuit, in quęstionum moralium disceptatione versari, vbi agit' de summo bono, sine quo nemo beatus esse potest. Sic aũt diuersas inter se Socratici, de isto fine sñias habuerunt: vt quidã summum bonum diceret esse voluptatem, sicut Aristippus, q̃dam virtutem, sicut Antistenes: sic alij atque alij aliud, & aliud opinati sunt. Inter quos Plato, cum suos condiscipulos mirabili ingenio anteiret, parũ tñ putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, ac Socraticam disciplinam, q̃ longe lateq; potuit peregrinatus, quaque versum eum alicuius nobilitate scientię percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Egypto, & in Italiæ partibus, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, didicit quæcunq; illic magna habebantur, atque dicebantur. Itaq; cum studium sapientiæ, in actione, & in contemplatione versetur, vnde vna pars eius actiua, altera cõtemplatiua dici põt, quarum altera ad agendam vitam pertinet, s. actiua, contemplatiua autem ad conspiciendas naturę causas, & sincerissimã veritatem. Socrates in actiua excelluisse memoratur, Pythagoras vero magis contemplatiuæ, quibus potuit intelligentiæ viribus institisse: proinde Plato vtranq; iungendo, philosophiã perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, vnam naturalem, quæ contemplationi deputata est. Aliam moralem, quę maxime in actione versatur. Tertiam rationalem, qua verum disterminatur a falso. Quæ licet vtrique. i. actioni, & contemplationi sit necessaria, maxime tamen cõtẽplatio perspectionem sibi vendicat veritatis: ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur, omne studium sapientię in actione, & contemplatione consistere.

De diuersis generibus philosophorum. Cap. XII.

ISidorus in li. Etymol. 8. li. Philosophi triplici genere diuidũtur. Nam aut Phisici sunt, aut Ethici, aut Logici. Phisici dicti, quia de naturis tractant. Ethici, quia de moribus disputant. Logici autem, quia naturis, & moribus rationem adiungunt. Diuisi sunt autem, & hi in hęresibus suis, habentes quędam nomina ex autoribus, vt Platonici, Epicurei, Pythagorici. Alij a locis conuenticulorum, & stationum suarum, vt Peripatetici, Stoici, Academici. Platonici a Platone philosopho dicti, hi aĩarum creatorem esse Deum, corporum Angelos asserunt, & per multos annorum circulos in diuersa corpora redire aĩas dicunt. Stoici a loco dicti, Porticus. n. fuit Athenis, in qua picta erant gesta sapiẽtium, atque virorum fortium historiæ, in hac sapientes philosophabantur, ex quo, & Stoici dicti sunt, Gręce. n. Porticus Stoa dr̃, Hanc sectam primus Zeno instituit, Hi negant sine virtute effici quemquã beatum, omne peccatum vniforme esse asserũt, dicentes: Sic ille nocens erit, qui paleas furatus fuerit, quã qui aurum, qui mergum occiderit, q̃ qui equum, Aĩam cum corpore perire dicunt, Affectant gloriam æternam, cũ se fateantur non esse æternos. Academici appellati a villa Platonis Academia Athenarũ, vbi idẽ Plato docebat. Hi oĩa incerta esse definiunt, nec esse aliquid de rebus, ꝙ ita sit verum, vt non sit ambiguum. Vñ econtra philosophi sciri aliquid definiunt, Academici nihil. Hanc sectam Arcesilaus Chirenaicus repperit, cuius sectator, fuit Democritus, qui dixit tanquam in puteo alto, ita vt fundus nullus

sit:

fit,ita in occulto iacere veritatem. Inde commẽtatur Academiam.i.ex incerto veritatem opinati. Peripathetici a deambulatione dicti,eo ꝙ Aristoteles autor eorum deambulans dispu tare solitus esset: Hi dicunt quãdam particulam aĩæ esse æternam,de reliquo magna ex parte moralem. Cinici ab immũdicia impudẽtiæ nuncupati, contra humanam.n.verecundiam in propatulo coire cum coniugibus,eis mos erat,cẽsentes licitum honestumq; esse palam cum vxore concumbere,sicut canes in plateis: quia coniugium iustum est: vnde & a canibus, quorum vitam imitabantur, nomen traxerunt. Epicurei dicti ab Epicuro quodam philosopho amatore vanitatis,non sapiẽtiæ,quem & ipsi philosophi Porcum noĩauerunt: quasi voluntas in sceno carnali, voluptatem corporis summum bonũ asserens,qui etiam dixit,nulla diuina prouidentia instructum esse aut regi mundũ. Sed originem rerum athomis.i.insecabilibus,ac solidis corporibus assignauit, quorum fortuitis concursionibus vniuersa nascantur, & nata sunt:Omnia constare corporibus, aĩam nihil aliud esse,q̃ corpus,vñ & dixit non ero postquã mortuus fuero. Simnosophistæ nudi per opacas Indiæ solitudines perhibentur philosophari, adhibentes tm̃ genitalibus tegmina. Simnos.n.ex eo dictũ est,qđ iuuenes nudi exercerentur in campum, vbi pudenda sola tantum operiũt. Hi & a generando se cohibent, Philosophorum etiam errores,& apud ecclesiam induxerunt hæreses.

De diffinitionibus Philosophię. **Cap. XIII.**

RIcardus. Est autem philosophia omnium rerum humanarum,atque diuinarum disciplina, rõnes probabiliter inuestigans. Isidorus in lib.2. Philosophia est rerum humanarũ, diuinarumq; cognitio,cũ studio bene viuendi coniuncta. Hęc duabus ex rebus constare vr̃,Scientia.s. & Opinione. Scientia est cum res aliqua certa rõne percipitur. Opinatio est cũ adhuc incerta res latet, nullaq; rõne firma vr̃, vtputa sol vtrum maior sit,q̃ omnis terra,luna globosa sit an concaua,stellæ cęli vtrum adhereant, an libero cursu ferantur per aera,cœlũ ipsum qua magnitudine, quave constet materia, terræ quoque crassitudo quanta sit,aut quibus fundamentis librata sit,& suspensa. Philosophia interpretatur, Amor sapientiæ. Nam Graeci Phiton amorem, & Sophiam dicunt sapientiã. Item doctorum nonnulli sic eam diffinierunt. Philosophia est diuinarũ, humanarumq; rerum, inquantum hoĩ possibile est,probabilis scientia. Item aliter. Philosophia est ars artiũ,& disciplina disciplinarum. Rursum. Philosophia est meditatio mortis,quod magis conuenit christianis,qui seculi ambitione calcata,conuersatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ viuunt, Mercurius Trimegistus Asclepiade. Philosophia sola est cognoscenda diuinitate frequens,obtutus,& sancta religio,simplici enim mente diuinitatẽ colere, eiusq; facta venerari,agere etiã Dei voluntati gratias, quæ est sola bonitas plenissima, hæc est nullius animi importuna curiositate violata philosophia. Michael Scotus. Philosophia ſm Aristotelem est oĩs rei scientia. Dicit.n. ꝙ scientia cuiusque rei, quæ inquiritur, sub philosophia continetur,quæ est oĩs rei scientia. Isaac aũt in libello suo de diffinitionibus. ponit duas Philosophiæ descriptiones, harum vna sumitur ex eius proprietate, quæ talis est, Philosophia est assimilatio hoĩs, operibus creatoris, secundũ virtutem humanitatis. Assimilari.n. operibus Dei,est scire veritatem rerum,per cognitiones quatuor causarum. Altera vero sumitur ex eius affectu, quæ talis est. Philosophia est integra cognitio hominis de seipso:cum.n. homo integre cognoscit seipsum, cognoscit quicquid est. s.substantiam, & accidens. Idem est ars,& scientia,doctrina quoque, disciplina,& facultas. Dr̃.n.ars, quia regulis suis arctat,doctrina aũt a doctore, disciplina a discipulo. Scientia uero cum iam tenetur in animo. Sed qm̃ in anima ipsa prius est in dispositione, postea vero in habitu, ideo scientia ipsa,cum iam est habitus mẽtis appellatur facultas, quia dat facultatem operandi secundũ artẽ. Actor. Est ars,collectio principiorum.i.regularum ad eundem finem tendentium. Alphorabius in lib.de diuisione scientiarũ. In omni siquidẽ arte, siue sit actiua, siue speculatiua,siue liberalis,siue fabrilis,regulæ sunt generaliter cõprehendentes oĩa, vel plura,de quibus ars illa pertractat,quæ ad hoc quidem inuentæ sunt, vt per eas cognoscatur omne id qđ est illius artis, ne forte recipiatur in ea, qđ non est eius, vel reijciatur, quod est eius,& vt per eas caueamus,ne forte in alio erremus. Nam & in mechanicis instrumentum quo deprehenditur,si forte in alio erratur,vt in arte fabrili perpendiculum, regula vocatur. Boetius in libro de articulis fidei. Scientia est vis comprehensiua causarum, per quas, & propter quas aliquid habet esse. Quod si bonis vsibus naturaliter accommodata est, sapientia dici solet.

De partibus Philosophiæ iuxta Isidorum. **Cap. XIIII.**

ISidorus supra vbi. Philosophiæ species tripartita. Vna est Phisica.i.naturalis,in qua de naturæ inquisitione disseritur. Secunda est Ethica,in qua de moribus agitur. Tertia Logica,in qua disputatur qualiter in rerum causis, aut vitæ moribus veritas ipsa quęratur. In Phisica igitur causa quęrendi. In Ethica ordo viuendi. In Logica ratio intelligendi, versatur. Alij vero diffinierunt Philosophiæ rationem in duabus partibus consistere. Quarum prima est Inspectiua. Secunda vero Actiua. Inspectiua dr̃ illa,qua visibilia supergressi,de inuisibilibus aliqua comprehendimus,eaque sola mente inspicimus. Hæc diuiditur in tres.s.Naturalem, Doctrinalem, & Diuinalem. Naturalis illa dr̃,in qua cuiusq; rei natura discutitur. Nã vnumquodque his vsibus deputatur,in quibus a creatore definitum est,nisi forte cum voluntate diuina miraculum aliquod prouenire monstratur. Doctrinalis est illa scientia, quę abstractam considerat quantitatem. Abstracta.n.quantitas dr̃,quę a materia,vel alijs accidentibus,intellectu abstracta,considerat. Et hęc in quatuor subdiuiditur.s. Arithmeticam, Geometriã, Musicam,Astronomiam. Arithmetica est disciplina quantitatis numeralis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis atque formarum. Musica est disciplina de numeris,qui ad aliquid sunt,his.s.qui inueniũtur in sonis. Astronomia est disciplina, quæ cęlestium siderum cursus,figurasq; contemplatur, & habitudines stellarum circa se,ac circa terram Indagabili ratione percurrit. Diuinalis est illa,qua aut ineffabilis Dei natura, aut spiritualis creatura, ex aliqua parte profundissima qualitate disseritur. Porro actualis scientia dr̃ illa,quæ res propositas operationibus suis explicat. Huius partes sunt tres.s.Moralis, Dispensatiua,& Ciuilis. Moralis dr̃ illa per quam honestus viuendi mos appetitur. Dispensatiua vero,qua domesticatum rerum sapienter ordo disponitur. Ciuilis autem per quam totius ciuitatis vtilitas administratur.

Altera diuisio eiusdem iuxta Hugonem.

Cap. XV.

HVgo. Philosophia est amor,& studium sapientię non eius quæ instrumentis explicatur,vt est Architectura, Agricultura,& cæterę huiusmodi, sed eius, quæ sola rerum humanarum primæua ratio est. Potest.n. idem actus ad philosophiam pertinere secundum rõnem suam, & ab ea excludi secundum administrationẽ. Verbigratia. Agriculturæ rõ philosophi est,administratio rustici, opera aũt artificum, & si natura non sint,imitantur tñ naturam. Itaque rõne cogimur Philosophiam in oẽs actus hominum diffundere, vt necesse sit tot esse philosophiæ partes,quot sunt rerum diuersitates. Sunt aũt in rebus alia æterna, quæ.s.nec principium,nec finem habẽt, hoc est cui nõ est aliud esse, & id qđ est,quia a semetipso subsistere habet. Alia uero perpetua,quæ.s.cum principiũ habeãt, non tñ finem habent,vt cœlestia corpora. Alia vero quæ vtrũque.s.temporalia, hæc sunt naturæ opera, quæ super terram oriuntur, sub lunari globo, mouente igne artifice,qui vi quadam descendit in res sensibiles procreandas. Hinc Mathematici mundum in duas partes diuiserunt. Et superlunarem mũdum (eo,ꝙ omnia ibi primordiali lege consistant) naturam appellauerunt. Sublunarem aũt opus naturæ.i.superioris,qa omnium genera aĩantium,quæ in eo vitalis spiritus infusione vegetantur, a superioribus per inuisibiles meatus infusum nutrimentum accipiunt,non solum vt nascendo crescant,sed vt alendo subsistant. Ipsum etiam superiorem mundum tempus vocabant,propter siderum cursum,inferiorem vero temporalem,quia secundum motus superiores agitur. Homo igitur in ea parte,qua mutabilitatis particeps est, in ea quoque necessitati obnoxius, & in ea qua immortalis est diuinitati cognatus. Omnium itaque humanarum actionum, seu studiorum, quę moderatur sapientia, ad hũc finem spectare debet intentio, vt vel imaginis diuinæ similitudo reperitur, vel huius vitæ necessitati consulatur. Cum igitur ad reparandam naturam nostram, idest diuinam imaginem intendimus, diuina actio est. Cum vero illi, quod in nobis infirmum est, necessaria prouidemus, humanum. Duo vero in homine Dei similitudinem reparant, scilicet speculatio veritatis, & exercitium uirtutis: vnde illa, quæ de superioribus est, scilicet in intelligentia, in speculatiuam, & moralem diuiditur. Illarum vero actionum, quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum, quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum quod contra molesta, quæ extrinsecus accidere possunt munit. Tertium quod contra iam illata remedium præstat. Horum scientia, (quia opera humana prosequitur) congrue Mechanica, id est adulterina vocatur. Præter prædictas autem necesse fuit Logicam inue-

riti, quia nemo de rebus convenienter disserere potest, nisi prius recte, & veraciter loquendi rõnem agnouerit. Quatuor igitur dicimus esse scientias, quæ reliquas oẽs continent, idest Theoricam, quæ in speculatione veritatis laborat, & Practicam, quæ mox disciplinam considerat, & Mechanicam, quæ actiones huius vitæ dispensat, Logicam quoque, quæ recte loquendi, & acute disputandi scientiam præstat.

Item alia iuxta Michaelem Scotum. Cap. XVI.

MIchael Scotus. Philosophia vero diuiditur in Theoricã, & Practicam. Nam testante Aristotele, omne q̃d est, aut non est ex nostro opere, & voluntate, sicut & intelligentiæ, elementa quoque, & elementata, & ad vltimum omnia naturalia, & scientia de his, vocatur Theorica: quia finis eius est tm̃ ad speculandum. Aut ex nostro est opere, & voluntate, sicuti leges, & institutiones, exercitus, & bella, & ad extremum omnia artificialia, & scientia de his vocatur Practica, quia finis eius est tm̃ ad operãdum. Vnde alibi dr̃, ꝙ duo sunt, quibus anima perficitur. s. Scientia, & Operatione. Theorica diuidit in tres partes. s. Naturalem, Mathematicam, & Diuinam. Vna earum speculatur, q̃d mouetur, & corrumpitur. s. Naturalis. alia uero, q̃d mouetur, & non corrumpitur. s. Diuina. Practica vero diuiditur in duo. s. in Ciuilem, & Vulgarem. Ciuilem intellige sciẽtiam linguæ, Moralem meditationem, cæterasq; scientias, quæ pertinent ad ciuiles hoĩes, & honestos. Vulgarem vero Sutoriam, Fabrilem, ac cæteras artes, quę pertinent ad vulgus, & viles homines. Vnde potest intelligi tres esse gradus sciãrum, q̃dam enim sunt Nobiles, vt Theoricæ, quædam Ciuiles, quædam Vulgares. Itẽ Practica philosophiæ diuiditur in tres partes. Quarum prima est illa, quæ adinuenta est ad similitudinẽ naturalium, & quæ pertinet ad naturalia, sicut Medicina Agricultura, Alchimia. Scientia quoque de proprietatibus rerum, q̃ dr̃ Nigromantia, & scientia de significationibus rerum, quæ dr̃ Scientia de iudicijs, & et scientia de speculis, de nauigatione, multaq; aliæ, quæ respectum habent ad illam partẽ Theoricæ, quæ dr̃ naturalis, & ad ipsam pertinent, tanquam practica eiusdem. Secunda est quæ adinuenta est ad similitudinem doctrinalium, vt negociatio, carpentaria, fabrilis, cęmentaria, textoria, sutoria, & aliæ hmõi multæ, quæ spectant ad Mechanicam, & sunt quasi practica illius. Tertia est illa, quæ inuenta est ad similitudinem diuinorum, & pertinet ad diuina, sicuti scientia moralis, quæ quatuor habet partes. s. qualiter ciuitas debeat regi, qualiter homo cum ciuibus debeat conuersari, qualiter cum familia se habeat, & qualiter vitæ suæ modum ordinare debeat. Item scientia diuinæ legis, quę similiter duas habet partes, vnam qualiter debeat credere, aliam qualiter debeat agere. Ad extremum autẽ omnes scientiæ inuitantes ad pietatem, & virtutem, quæ omnes tam ciuiles, q̃ vulgares ad diuinam scientiam spectant, & sunt quasi practica eiusdem.

De eodem iuxta Philosophos. Cap. XVII.

ARistoteles in Methaphisica, lib. I. Pluribus autem repertis artibus, aliæ sunt ad necessitatẽ, vt Methaphisica, aliæ vero ad vtilitatem. Verbigratia. Ad introductionem, vt Sophistica, & Dialectica, aliæ aũt tm̃ ad voluptatem, vt comediæ, & alia iocosa carmina. Idem in lib. 6. Modi philosophiæ essentiales sunt tres. s. Mathematicus, Naturalis, & Diuinus. Alphorabius in libro de diuisione scientiarum. In hoc libello nostra est intentio scientiarum formas breuiter perstringere, earumq; partes summatim distinguere, ex quo multa prouenit vtilitas Nam cum aliquam sciãrum addiscere, quis voluerit, ꝑ hoc quam illarum potius eligat, & cui studiosius intendat, & quæ ex qua sibi proueniat vtilitas, intelligere poterit. Hinc & poterit facile conuincere eum, qui se iactat scientiam aliquam comprehendisse, cum interrogatus, quæ sunt eius, & quid contineat, nescierit rñdere: Per hoc etiam in omni scientia paratus apparebit, non. n. expers alicuius scientiæ creditur, qui q̃ est, & quot sint partes eius, & quid contineat, non ignorare vr̃. itaque paruitati nostræ satis fieri credimus, si postquam nõ omnia scire possumus, saltem de singulis aliqua degustemus. Prima igitur scientia linguæ, Secunda Logica, Tertia Doctrinalis scientia. Quarta naturalis, Quinta diuina, Sexta ciuilis. Doctrinalis in octo subdiuiditur, vt inferius dicetur. Idem in libro de ortu scientiarum. Maxima scientiæ diuisio fit, in scientiam de cœlo, & scientiam de mundo, qui de cœlo cõtinetur, & scientiam de illo q̃d est pręter hæc. Et massa quidem substãtiæ, quam continet cœlum. s. q̃d est, sub circulo lunæ, & quatuor elementis est, & semper ex quatuor qualitatibus eorum, eius accidentia permutantur, & ex hac ratione corruptibilis vocatur. Substantia vero cœli non nisi loco permutatur, nec multipharie formatur, vel figuratur, & ob hoc eius massa præter hanc corruptibilem esse probatur. Quod autem est præter hæc, nec massam habet, nec materiam, nec accidens, sed separatum est a substantijs, & accidentibus. hic est solus Deus benedictus, & excelsus. Ex libro fontis vitæ. Partes omnis scientiæ sunt tres, scilicet scientia de materia, & forma, & scientia de voluntate, & scientia de essentia prima.

Item alia eiusdem diuisio magistralis. Cap. XVIII.

ACtor. Item sicut dicit Aristoteles in principio secũdi Phisicorum. Nos sumus quodammodo finis omnium. Cum igitur in fine claudatur natura eorum, quæ ordinãtur ad finem, in hoĩe intelligitur natura cuiuslibet rei causatæ tã corruptibilis ꝑꝑ naturam corporis, q̃ incorruptibilis ꝑꝑ naturam animæ. Vnde cum tota Philosophia sit ꝑꝑ cognitionem rerũ, & proprietatem earundem. Philosophia ab antiquis diuidebatur in Mechanicam, & Liberalem. Mechanica repellit indigẽtias corporis, quæ sic dr̃ ab effectu, quia parti cui correspondet, & seruit mœcha est. Mœcha. n. Græcè seruitus latine. Et hęc diuiditur sm̃ diuersa officia artis Mechanicę, in fabrilem, pellipariam & c. Vel sm̃ aliam sñiam Mechanicæ dicuntur, quia in talibus antiquitus studebant serui, & subditi, nec licitum erat eis in liberalibus studere. Liberalis vero philosophia supplet indigentias animæ, quæ pars nobilis est, & de iure libera, q̃d patet per sui exitum, inesse per creationem ab agente nobilissimo. s. a primo, Vel secũdum aliam sñiam, Liberalis dr̃ illa pars Philosophiæ, quia liberat, a curis secularibus studentes in ea. Vel quia eã liberis licebat studere, & non seruis. Hæc diuiditur in Theoricã, & Practicam. Practica est moralis philosophia & sic dr̃ ab effectu, quia consistit in agendo, & nõ in speculando, sicut vult Aristoteles, quia non est contemplationis gratia, sed quatenus boni fiamus. Itaq; Mechanica, & Moralis sũt circa operationes, sed Mechanica circa operationes corporis, morales vero operationes circa operationes animæ. Quæ ab antiquis solet diuidi. s. in Monasticam, Economicam, & Politicam, quæ diuisio datur pęnes habitus diuersos, q̃bus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam. Theorica diuiditur in Naturalem, & Rationalem. Naturalis aũt considerat de rebus, quæ non sunt a nobis, sed a natura. Rationalis aũt siue Sermocinalis de eis, quæ principium habent a natura, sed a nobis tñ complentur. Est. n. de sermone cuius principium est a natura, quia a naturalibus instrumentis. Completio autem sermonis est, ꝙ aliquid significat, nam ad hoc est inuentus: hoc aũt a nobis habet non a natura, quia ab impositione nostra datur ei significatio talis, vel talis. Naturalis aũt cõiter dicta, diuiditur in Mathematicam, Methaphisicam, & Naturalem proprie dictam, quia res de q̃bus est naturalis cõiter dicta, aut abstrahuntur a motu, & a materia, & secũdũ esse, & secundũ essentiam, & de talibus Methaphisica, vel prima philosophia, q̃d idem est. Dr̃ aũt Methaphisica a Metha. q̃d est trans, & Phisis, q̃d est natura, quia transcẽdit res naturales proprie dictas. Aut abstrahuntur a materia secundum essentiam, vniuntur tñ ei secundũ esse, de talibus est Mathematica. Dr̃ aũt a Mathesis, q̃d est abstractio, & Icos, q̃d est scientia, quasi scientia de abstractis. Aut concernunt motum, & materiam, & secundum esse, & secundum essentiam, & de talibus est naturalis proprie dicta.

De origine scientiarum, & primo doctrinalium. Cap. XIX.

ALphorabius in libro de ortu scientiarũ. Nihil est nisi substantia, & accidens, & creator vtriusque. Quicquid. n. est creatum. Aut est per se existens, & hoc est substantia. Aut non est per se, hoc est q̃d vocamus. Accidens. Hæc diuisio per contradictorias fit, inter quas medium, nec cogitari, nec intelligi põt. Accidentia quidem cõprehenduntur sensu, nullo mediante, substantia vero ratione, mediante accidente. Quòd aũt vtriusq; creator, præter illa sit, & largius esse habeat, ex signis euidentibus, & miraculis cõuenientibus apud peritissimos est manifestum. Ex his igitur ortum habent omnes scientiæ. Nam quia substantia multiplicem recepit diuisionem, multamque partium diuersitatem, hinc ortus est numerus, qui est multitudo composita ex vnitatibus. Et quia substantia naturaliter habet diuidi in infinitum potentia, numerum quoque oportuit in infinitum esse potentia. Hinc igitur orta est scientia de numeris, quæ dr̃ Arithmetica. & est substantia multiplicandi substantiæ partes, & diuidendi, & aggregandi, & minuendi, & ꝓportionandi ad inuicem. Ex quo autem substantia diuidi cœpit in multas partes, accidit vnicuique illarũ partium aliqua figura disponi, & ex his quædam est figura rotunda, quædam triangula, quædam quadrangula, quædam vero pentagona, & sic per ordinem. Opus igitur fuit scientia, per quam accederemus ad figuras, quæ continent partes illas substantiæ, & hæc est scientia mensurandi, quæ dicitur Geometria. Per hanc enim scimus mensuras, & compositionem, & lineas in

in superficiebus,& corporibus,& compositionem illarum inter se,quomodo figura proportionalis sit alij figuræ, & figura in figura,vel super figuram.Preterea substantia naturaliter mota est, & eius motus in tres species diuisus est, in velocem, & tardum,& medium. Vnde opus fuit arte per quam sciremus illorum motuum mensuras, & comparationes adinuicé,& hæc est scientia de motu,quæ dicitur Astronomia,per hanc enim cognoscimus cursus planetarum, & compositionem eorũ in locis proprijs,directionem,retrogradationem,stationem,adequationem,nec tamen ad aliquid horum valemus pertingere, nisi per duas præcedentes.s.Arithmeticam, & Geometriam. Porro ex quo substãtia mota fuerit, accidit ei sonus,qui in tres partes diuisus fuit.s.acutum, & grauem, & medium. Vnde & opus fuit arte,per quam horum sciẽtiam, & eorundem inter se compositionem, & hæc est scientia de sonis, quæ musica dicitur. Huius vtilitas est ad reparandum mores animalium, qui æqualitatem excedunt, & perficiendos decores illorum,qui perfecti non sunt,& conseruandum eos,qui videntur æquales. Est etiam eius vtilitas ad salutem corporis, quia quandoque languente anima, corpus etiam quandoque infirmatur,& comeditur,& curatio fit corporis per curationẽ animę.Huius autem scientię radices sunt tres,metrum,melos, gestus. Metrum quidem inuentum est ad proportionem intellectus rationalis in dictionibus. Melos autem ad proportionandas partes acuitatis,& grauitatis.Et hæ duæ radices subiectæ sunt sensui auditus. Gestus autem institutus est ad confirmandum se metro,& sono motibus consimilibus,& comparationibus competentibus,& est subiectus sensui visus. Hæc igitur ars duobus præcipuis sensibus subiecta est, qui sunt,visus, & auditus.Et in hac complentur disciplinæ quatuor, quæ dicuntur doctrinales,quia speculatorem suum docent,ac subtiliorem reddunt.

De origine Phisicæ, & Metaphisicę. Cap. XX.

ITem substantia permutatur simpliciter.Nam alia rubet,alia pallet,alia augetur,alia diminuitur,alia generatur,alia corrumpitur,& aliquãdo infirmatur,aliquando sanatur. Ideo opus fuit scientia, quæ hoc totum ostenderet.s.qualiter fiant substantiæ permutationes, & quæ sunt eius actiones nocentes,& eas pro voluntate nostra repellere, vel augere. Hæc est scientia naturalis, quæ est de actione,& passione,quæ ex quatuor qualitatibus, scilicet caliditate, frigiditate,humiditate, siccitate adueniunt substantiæ quatuor elementorum, & hæc siquidem in se latissima est, & largior cæteris scientijs. In hac enim perficitur cognitio omnium accidentium substantiæ absolutę, quæ continetur sub circulo lunæ,totiusque massæ illius substantiæ, cui accidit mutatio formæ,ẽm augmentum,& decrementum. Scientia quoque substantiæ superioris; idest sphærę,circumuolubilis,& motus naturali mobilis deseruientis constitutioni mundi,secundum potentiam,& sapientiam,& voluntatem Dei benedicti, & excelsi. Igitur substãtiæ cuius cognitio pertinet ad scientiam naturalem, massæ sunt quinque.s.Ignis, Aer, Aqua, Terra, Cœlum.Nam cœlum quidẽ sua natura mouetur, & mouet alia quatuor, ac permiscet, & complexionatur, ac permutat: ipsumaũt nec calidum, nec frigidum,nec leue,nec ponderosum,nec multipliciter formatur,vel figuratur, nec nisi in loco permutatur,vnde massa eius præter illa quatuor esse probatur. Considerata autem eius essentia,induxit hoĩes ad inquirendũ de illa,& eius massa. Itaq; de substantia cœli emersit cognitio de substantijs,quæ in ipso sunt.s.de stellis ẽm æqualitatem mensurarum, ac diuersitatem dispositionum earum,& hoc totum est scientia de natura,qua adepta considerauerunt hoĩes an haberet fortiorem, & an esset aliqua essentia non habens prius,nec posterius,nec principium, nec finem. Hæc igitur inquisitio fuit causa cognoscendi Deum creatorem substantiæ, & accidentis. Et hæc est scientia diuina, quæ est finis scientiarum, & perfectio earum,nec restat post eam vlla inquisitio,quoniam ipse est finis,ad quẽ omnis speculatio tendit,& in ipso quiescit.

De ordine scientiarum. Cap. XXI.

HOc aũt totum, qđ diximus adinuentum est aĩo speculando,lingua loquendo,narrando,interrogando,respondẽdo.Itaque principium omnium scientiarum est scientia de lingua.i.de impositione nominum rebus.s. substantiæ,& accidentis.Secunda autem est Grammaticæ, quæ est scientia ordinandi ipsa nomina de rebus imposita, & componendi orationes. Tertia Logica,quæ est scientia ordinandi propositiones enunciatiuas, ẽm figuras Logicas,ad eliciendas conclusiones, quibus peruenitur ad cognitionem dictorum, & ad iudicandum de illis, vtrum vera, vel falsa sint.Quarta vero Poetica,quæ est scientia ornandi metra, ẽm proportionem dictionum,& tempora pedum,ac numerum eorum.Eius igitur ordinatio, scientiarumq; præcedentium, pertinet ad scientiam Arithmeticæ, quæ postea continuatur ei, cæteręque sicut prærordinatæ sunt. Quintilianus de oratoria institutione, li.1.Non sunt aũt ferendi,qui artem Grammaticam,vt tenuem atque ieiunam cauillantur,nisi fundamenta fideliter iecerit,quicquid superstruxeris corruet,necessaria pueris,iocunda senibus,dulcis secretorũ comes,& quæ,vel sola omnium studiorum genere plus habet operis,minus ostentationis.Plurimi autem ambitiosa festinatione a posterioribus incipiunt, dum ostentare discipulos circa speciam malunt.Richardus,vbi supra.In artibus ergo talis ordo seruandus est, prima omnium comparanda est eloquentia,& ideo expectanda est Logica. Deinde per Ethicam purificandus est oculus mentis, & sic ad Theoricam transeundum.

De via cognoscendi in qualibet arte. Cap. XXII.

ARistoteles in veteri Methaphisica lib. 1. Sensum aũt quĩ per oculos est, iccirco præ alijs diligimus, quoniam eõ nos maxime cognoscere contingit, & multas drĩas ostẽdit. Fit autem ex multis memorijs vna experientia, & ex multis experimentis fit ars, & vna vniuersalis de similibus acceptio namque magis proficere videmus, sine experientia rõnẽ habentibus.Experientia enim singularium est,ars vero vniuersalium. Actus autem,& oẽs generatioues circa singularia sũt: non enim medicans hoĩem sanat, nisi ẽm Platonem,aut Socratem,&c. Denique si quis sine experimento rationẽ habeat, & vniuersale quidem cognoscat,ignorat aũt singulare,multotiens peccabit in curatione.Scire tamen,& obuiare,magis experimẽto, quam arte arbitramur. Experti enim.i.pratici sciũt ipsum quia,sed pp quid,nesciunt. Artifices autem,idest theorici pp quid,i.d est causam cognoscunt, & oĩno scientis est posse docere, ob hoc theoricam magis scientiam esse cõcipimus, quia theorici docere possunt, practici vero non. Nec oportet ordinari sapiẽtem,sed ordinare, nec huic ab altero suaderi,sed ab hoc minus sapienti. Difficillimum autem est hominibus vniuersalia cognoscere, a sensibilibus enim longissime sunt: maxime vero sẽbilia priora,& causæ suntpp hoc enim,& ex his alia cognoscuntur. Item in lib.2.Sicut autem noctuarum visus ad lucem diei se habet, sic intellectus noster ad omnia naturæ manifesta.Idem in noua.li.1. Illud quidẽ ad qđ assueti fuimus, magis animo applicabile, qđ autem extra illud est inconueniens, immo inopinabile. In hoc quoque scire potes quantum facit consuetudo. Inuenies enim apologos,& fabulas propter consuetudinem magis applicabiles animo, q̃ sint suæ veritates; Verum in sensibus non est aliquid fixum,nec est possibile, vt sensibilia habeant aliquem terminum cõem,cum semper sint in trãsmutatione.Impossibile autem est,vt aliquis addiscat aliquid, nisi sciat eius principia. Et omnis doctrina fit ex prioribus,aut omnibus,aut quibusdam.Idem in 2.li.Prima actio eorum, qui scientias rerum comprehendere volunt, est perscrutari de difficilibus quæstionibus.Non.n.comprehẽduntur ea, quæ sunt post,nisi per dissolutionem quæstionum difficilium,quæ sunt ante.Ignorans.n. vinculi nodum,nec dissoluere potest,nec ligatus ire:Propositiones quidem vniuersales sunt principia oĩum sciẽtiarum. Item si quis voluerit scire naturas rerum, perscrutari debet ex quibus componuntur.

Qualiter anima humana per Philosophiæ studium, & doctrinam ab ignorantia reparatur. Cap. XXIII.

HVgo in libro de anima, & spiritu.Anima a creatore suo habet principia,ex quo est in genere suo perfecta. Vnde ex quo est,sciret omnia,quæ ab homine sciri psñt,nisi grauitas carnis esset. Qđ per primum hominem,qui ante corruptionẽ humanitatis,ex quo fuit,perfecte scientiam habuit humanã, probari potest,sed modo corrupta humanitate,ex quo coniungitur, corrumpitur, nec proprietates suas põt exercere,donec vsu,& experientia,& alicuius doctrina excitata incipit discernere,veluti si quis cũ subtili acie oculorũ in tenebrosa detrudatur,videre tñ non põt ibi,nisi prius assuescat tenebris,& lumẽ accendatur. Idẽ in lib.Didascalon.1.Aĩa siue per sensus ad sensibilia exeat,siue p intelligentiã ad inuisibilia ascẽdat,ad seipsam rerũ similitudines trahẽs regirat, sectaq; in orbes, geminos motus glomerat. Pithagoricũ nãque dogma erat, similia similibus cõprehẽdi.Itaque oĩum capax,& rerũ oĩum similitudine insignita aĩa esse dr̃,& ex oĩbus cõpositionẽ suscipere nõ integraliter,sed virtualiter,ac potẽtialiter cõtinere:Hãc naturæ dignitatẽ oẽs habent,sed non oẽs æquè nouerunt.Aĩus.n. passionibus corporis consopitus, & per sensibiles formas extra semetipsum abductus,oblitus est quid fuerit, & quia nihil aliud fuisse se meminit,nil præterquam qđ vr̃,esse credit.Reparatur aũt per doctrinã, vt nostram agnoscamus naturã. Summum igitur in vita solatium est sapientiæ studium,quod philosophiam

losophiam primus omnium nuncupauit Pythagoras. Ipsamque philosophiam, earum rerum quæ veræ essent, suique immutabilem substantiam sortirentur, disciplinam esse constituit. Est autem philosophia disciplina, omnium rerum humanarum, atque diuinarum rationes plene inuestigans.

De studio, & animo studendi. Cap. XXIIII.

ARistoteles in veteri. primo libro. Omnes quidem homines natura scire desiderant. Signum autem sensuum dilectio, & illius maxime, qui per oculos est. Hunc enim præ alijs diligimus, quia eo maxime nos cognoscere contingit, & multas rerum differentias ostēdit. Tullius in Rhetorica. I. Est nāque studium assidua, & vehemens animi ad aliquam rem applicata, magna cum voluntate, occupatio. Augustinus de Trinitate 10. li. Quia vero prorsus ignotā rem nullus amare pōt, considerandum est cuiusmodi sit amor studentium, idest, nondum scientium, sed adhuc scire cupientiū, quamque doctrinam. Et in his quippe rebus, in quibus nō vsitate dr̄ studium, solent existere amores ex auditu, dum cuiuslibet pulchritudinis fama ad videndum, & fruendum animus accenditur: quia generaliter nouit corporum pulchritudines, ex eo, ꝙ plurimas vidit, & inest intrinsecus. Vn̄ approbetur cui forinsecus inhiatur. Qđ cum fit, non rei pænitus incognitæ amor excitatur, cuius genus ita notum est: cum aūt virum bonum amamus, cuius faciem nō vidimus, ex noticia virtutum amamus, quas nouimus in ipsa veritate. Ad doctrinas autem aliquas cognoscēdas plerumq; nos laudantium, atque prædicantium accendit auctoritas, & tamen nisi breuiter impressam cuiusque doctrinæ haberemus in animo notionem, nullo ad eam discendam studio flagraremus, quo ad eas peruenire possemus. Seneca ad Lucil. Epistola 48. Dociles itaque natura nos edidit, & rationem imperfectam dedit, sed quæ perfici possit.

Quòd doctrina cuiuslibet animo studioso, aliquatenus impressa sit eiusdem notio. Cap. XXV.

AVgustinus vbi supra. Iam si quisquam nescienti literas dicat esse quandam doctrinam, qua quisque valeat, q̄uis longe absenti, verba mittere manufacta in silentio, nōne dum concupiscit nosce, qđ id possit, omni studio circa illum finem mouetur, quem iam notum tenet. Sic accenduntur studia discentium, qđ.n. prorsus quisque ignorat amare non potest. Ita etiam si quis ignotum vocabulum audiat, velut cū dr̄, Cęmentum, & ignorans quid sit requirat, cū.n. oēs literæ, oīaque soni spacia, nota sint ei, quid amplius in eo requirit, nisi cum quia audiuit vocabulum, simul innotuit signum esse, moueturq; sciendi cupiditate, cuius rei signum sit. Quo igitur amplius notum est, sed non plene notum est, eo cupit aīus de isto nosce, qđ reliquum est. Nullum.n. signum perfecte cognoscit, nisi cuius rei signum sit cognoscatur. Hoc ergo, quia ardenti cura quærit, vt nouerit, studioq; accensus insistit, non pōt dici esse sine amore, neque amare nisi nota non pōt, neque istas tres syllabas amat, quas iam notas habet. Quid ergo amat, nisi, quia nouit atque intuetur in rationibus rerum, quæ sit pulchritudo doctrinæ, qua continentur notitiæ signorum oīum, & quę sit vtilitas in ea peritia, qua īter se humana societas sensa cōicat, ne sibi hominum cœtus deteriores sint, quauis solitudine, si cogitationes suas colloquendo non misceant. Hāc ergo speciem decoram, & vtilem cernit aīa, & nouit, & amat, eāque in se perfici studet, quisque vocū significantium quęcunq; ignorat inquirit. Aliud est enim quod eam in luce veritatis conspicit, aliud in sua facultate concupiscit. Concupiscit namque in luce veritatis, quam magnum, & quam bonum sit omnes gentium linguas intelligere, ac loqui, nullamque vt alienigena audire, & a nullo ita audiri, cuius notitiæ decore motus animus, etiā vsu amplectitur quod ratione prænoscit, eiq; inhiet in omni opera, quam impendit consequendæ tali facultati. Quo circa cum quis audito verbo incognito, vult nosce quid sit, & quærit, vtique in studio discendi est, videturq; amare rem incognitam, quod non ita est, spem namq; istam tangit animus, quam nouit, & cogitat, in qua elucet decus consociandorum animorum in vocibus notus audiendis, atque reddendis, eaq; accendit studio quærentem, quid est, quod ignorat, secūdum notam formam, quo id pertineat intuentē, & amantem. Quamobrem omnis amor studentis animi idest, volentis scire, quod nescit, non est amor eius rei quam nescit, sed eius quam scit, propter quam vult scire, quod nescit.

Quòd Curiosus, a Studiosi nomine discernendus sit. Cap. XXVI.

AVt si quis tam curiosus est, vt non propter aliquam causam notam, sed solo amore rapiatur incognita sciendi, discernendus quidem est a studiosi nomine, iste curiosus: Sed nec ipse amat incognita, immo congruentius dicitur odit incognita, quæ nulla esse vult, dum vult omnia cognita. Seneca ad Lucil. Multi aperta trāseunt, condita & obstrusa rimantur, furem signata solicitant, vile videtur quicquid patet, aperta effractarius præterit, hos mores habet imperitissimus quisque, in secreta irrumpere cupit, iactantiæ genus est nimis latere, & a conspectu hominum secedere, conuocat turbā quisquis ocio suo aliquam fabulam imposuit. Bern. super Cant. in Homel. Scio vbi legerim, scientia inflat. Et iterum qui addit scientiam, addit, & laborem, videns quia scientiarum differentia est. Alia est inflans, alia contristans, nec dubito quin dolens tumenti præferenda sit, quia sanitatem, quam tumor simulat dolor postulat. Qui autem postulat saluti propinquat, quoniam qui petit accipit, nō qui se putat aliquid scire. Quid autem est modus sciendi, nisi vt scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosce oporteat. Quo ordine, vt prius quod maturius ad salutem. Quo studio, vt id ardētius, quod ad amorem vehementius. Quo fine, vt non ad inanem gloriam, aut curiositatem, aut aliquid simile, sed tantum ad ædificationem tuam, & proximi. Sunt enim qui scire volunt eo tantum fine, vt sciant, & est turpis curiositas. Alij, vt sciantur ipsi, quos irridet fatuitas dicens. Scire tuum nihil est, nisi tu.s.h.s.a. & est turpis vanitas. Alij, vt scientiam vendant pecunia, vel honorib. & turpis quæstus est. Alij, vt ædificent, & charitas est. Alij, vt ædificentur, & prudentia est. Cibus indigestus malos humores generat, & corpus corrumpit non nutrit. Ita & multa scientia ingesta stomacho, animæ quæ est memoria, si decocta igne charitatis non fuerit, & sic per quosdam artus animæ mores scilicet, & actus transfusa, in me reputabitur huiusmodi scientia in peccatum, tanquam cibus in prauos humores noxiosque conuersus, an non inflationes, & torsiones in conscientia sustinebit, huiusmodi sciens bonum, & non faciens?

Quòd tria studentibus necessaria sunt. Cap. XXVII.

HVgo Didascalis, quarto libro. Tria studentibus necessaria sunt scilicet. Natura, Exercitium, Disciplina. In Natura cōsideratur, vt audita facile percipiat, & percepta firmiter custodiat. In Exercitio, vt labore, & sedulitate naturalem sensum excolat. In Disciplina, vt laudabiliter viuens, mores cum scientia componat. Ad Naturam itaque pertinent Ingenium, & Memoria. Quæ duo ita sibi in omni studio, & disciplina cohærent, vt vnum non prosit, si alterum desit, sicut nulla prosunt lucra vbi deest custodia, & incassum receptacula munit, qui quod recondat non habuerit. Ingenium quippe sapientiam inuenit, memoria custodit. Est autem memoria vis retentiua eorum, quæ sensibus supposita fuerint per se, vel etiā in imaginibus. Ingenium est vis quædam naturaliter animo vnita, per se valens. Ingenium a natura perficitur, vsu iuuatur, immoderato labore retūditur, & exercitio temperato acuitur. Ingenium exercent duo, scilicet lectio, & meditatio. Lectionis genus triplex est, scilicet docentis, discentis, per se inspicientis. Dicimus enim Lego librum illi, & Lego librum ab illo, & Lego librum. In lectione consideranda sunt maxime, ordo, & modus. Ordo attenditur in disciplinis secundum naturam, vt Grammatica antiquior est Dyalectica. In libris secundum personam actoris, vel subiectam materiam. In narratione secundum dispositionem, quæ duplex est. Naturalis, scilicet quando res eo fertur ordine, quo gesta est. Et artificialis quando id quod postea gestum est, prius narratur, & quod prius, postmodum. In expositione secundum inquisitionem. Expositio tria continet, scilicet literam idest constructionem: sensum, idest apertam significationem: sententiam, idest profundiorem intelligentiam. Modus legendi in diuidendo constat. Omnis autem diuisio incipit a finitis, & vsque ad infinita progreditur. Omne autem finitum magis notum est, & scientia comprehensibile. Doctrina autem ab his, quæ magis nota incipit, vt cum ab vniuersalibus ad particularia descenditur. Sicque paulatim descendendo eorum, quæ continentur natura inuestigatur. Meditatio est frequens cogitatio cum consilio, quæ causam, & originem, modum, & vtilitatem cuiusque rei prudenter inuestigat. Hæc principium sumit a lectione, nullis tamen restringitur regulis aut præceptis lectionis. Principium ergo doctrinæ est in lectione, cōsummatio in meditatione. Quam si quis familiarius amare didicerit, iocundam valde reddit vitam, & maximam in tribulatione præstat consolationem. Oportet autem, vt quæ in discēdo diuisimus, cōmendanda memoriæ colligamus, hēt namq; omnis tractatio aliquod principium cui tota rei veritas, & vis sententiæ innititur, & ad ipsum cuncta alia referuntur, hoc quærere & considerare colligere est. Vnus fons est, & riuuli multi? Qui anfractus fluminum sequeris, tene fontem, & totū habes. Hoc iccirco dico, quia memoria hominis hebes est,

est,& breuitate gaudet,& si in multa diuiditur, fit in singulis minor. Rogo ergo te o lector,ne nimium leteris si multa legeris,sed si multa intellexeris,immo si retinere potueris. Constātinus in Panteigni prima parte.Sex aūt sunt,quæ scientiæ conueniunt,introducēda,s.libri intentionē,eiusdē vtilitatē,titulū & ad q̄ tēdit doct.inæ partē,nomē auctoris,& libri diuisionē.

De studij iuuamentis,& primo de Humilitate.

Cap. XXVIII.

HVgo vbi supra. Sapiens quidam cum de modo,& forma discendi interrogaretur.

Mens,inquit, humilis studium quærendi, vita quieta,
Scrutinium tacitum,paupertas,terra aliena,
Hæc reserare solent,nonnulla obscura legenti.

Illaudabilis quippe est scientia,quam vita maculat impudica: ideo præceptis legendi,præcepta quoq; vitæ adiunxit. Principium disciplinæ humilitas est,cuius tria præcipue ad lectionē pertinent documenta,scilicet vt nullam scripturam,vel scientiam uilem habeat,vt a nemine discere erubescat. Tertium vt cum scientiam adeptus fuerit,cæteros non cōtemnat. Multos hoc decipit,q̄ ante tp̄s sapientes videri volunt, vnde & simulant,quod non sunt,& quod sunt erubescunt, eoq; longius a sapientia vera recedunt,quo non esse sapientes,sed putari cupiunt. Huiusmodi multos noui,qui cum primis adhuc elementis,indigeant,non nisi summis interesse dignantur. Et ex hoc solū in se magnos fieri putant,si magnorum,vel sapientū scripta vel legerint,vel audierint verba,vel ab eis cogniti fuerint. Sed vtinā me nemo agnoscat,& ego cuncta nouerim. Platonē audisti,audias & Chrysippum. In prouerbio dicitur. Quod tu non nosti,fortassis nouit Ofellas. Nemini omnia scire datum est,nec quisquam rursum cui aliquid speciale a natura recepisse non contigerit. Prudens igitur lector omnes libenter audit, omnia legit,indifferēter ab omnibus,quod sibi deesse videt,quærit,nec quantum sciat,sed quantum ignoret considerat. Hinc istud Platonicum aiunt, Malo aliena verecundè discere,quàm mea impudenter ignorare. Cur.n.discere erubescis, & nescire non verecundaris,pudor iste maior est illo. Sapientior oībus eris,si ab oībus discere volueris. Qui ab oībus accipiunt,oībus ditiores fiunt. Si oīa legere non potes,ea quæ sunt vtiliora lege. Etiam si oīa legere potueris, non tñ idem labor oībus impendendus est. Sed quædam ita legenda sunt,ne sint incognita quædam vero ne sint inaudita: quoniam aliquando pluris esse credimus,quod non audiuimus,& facilius æstimatur res,cuius fructus agnoscitur. Expedit etiam tibi,vt cum aliquid sapere cæperis,cæteros non contemnas. Bonus enim lector humilis esse debet, & mansuetus, & a curis inanibus, & voluptatum illecebris prorsus alienus diligens,& sedulus, vt ab omnibus libenter discat, nunquam de scientia præsumat. Peruersi dogmatis actores, quasi venena fugiat,diu rem pertractet,an æquam iudicet, dicta sapientum intellecta diligat, & si qua forte obscuriora repperit, non statim in vituperium prorumpat,vt nihil bonum esse credat, nisi quod ipse intelligere potuerit. Hæc est humilitas disciplinæ legentium. Ex decretis Gratiani distinctione 38. Augustinus in libro de cathetizandis rudibus. Sedulo mouendi sunt scholastici,vt humanitate induti Christiana, discant non contēnere,quos cognouerint magis morum vitia,quàm verborum deuitare,sed cordi quidem casto linguam exercitatam, nec conferre audeant, quam etiam præferre consueuerant &c. Item Clemens Papa. Nullus episcopus propter opprobrium senectutis, vel nobilitatem generis, a paruulis,vel minimis eruditis,si q̄d forte est vtilitatis,& salutis inquirere negligat. Seneca ad Lucilium in epistolis. Quid enim stultius est,quam quia non didiceris non discere. Quam diu viuas,tamdiu discendum est quemadmodum viuas.

De quatuor cæteris. *Cap.* XXIX.

HVgo vbi supra. Studium quærendi ad exercitium pertinet. Antiqui propter amorem sapientiæ, alii calcabāt honores,alii proiiciebant diuitias,alii acceptis iniuriis gaudebant, alii deserta petebant, vt contemplationi liberius vacarent. Permenides philosophus quindecim annis in rupe Aegyptiaca cōsedisse legitur,& Prometheus ob immodicam meditandi curam in monte Caucaso vulturi expositus memoratur. Quidam cuidam philosopho ait. Nonne vides, quia te derident homines? Et ille ipsi. Me, inquit,derident,& eos Asini. Hanc igitur diligentiam in nostris doctoribus,esse vellē, vt nunquam in eis senesceret sapientia. Omnes penè virtutes corporis decrescunt in senibus,crescente sola sapientia. Vnde sapiens ille vir Græciæ Themistocles,cum expletis 107. annis se mori cerneret,dixisse fertur,se dolere,quòd egrederetur e vita,quando sapere cepisset. Vitæ quoque quies siue interior, vt mens,per illicita desideria non discurrat, siue exterior, vt ociū,& opportunitas, honestis,& vtilibus studiis suppetat,vtraque ad disciplinam pertinet. Scrutinium autem, idest meditatio ad exercitium spectat. Et studium quidem quærendi instantiam significat operis. Scrutinium vero diligentiam meditationis. Opus peragunt labor,& amor. Consilium pariunt cura,& vigilia. In labore est,vt agas. In amore,vt perficias. In cura,vt prouideas. In vigilia,vt attendas. Istę sunt quatuor pedissequæ portantes lecticam philologiæ, idest sedem sapientiæ, His enim suppositus gestari dicitur, quia in his se exercendo promouetur. Vnde pulchrè iuuenes propter robur a fronte lecticam tenere dicuntur, videlicet Philos,& Cophos, id est Amor,& Labor,quia foris opus peragunt. A posteriori puellæ, scilicet Philemia, & Agrimina; quod interpretatur cura, & vigilia; quia intus in secreto consilium pariunt. Parcitatem quoque, scilicet, superfluam,non sectari maxime ad disciplinam spectat. Pinguis enim venter,vt dicitur, sensum tenuem non gignit. Postremò terra aliena posita est, quæ & ipsa quoque hominem exercet. Omnis mundus philosophantibus exilium est. Quoniam,vt ait quidam,

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, & immemores non sinit esse sui.&c.

Magne virtutis principium est, vt discat paulatim exercitatus animus visibilia hæc, & transitoria commutare, vt post modū possit etiam derelinquere. Delicatus ille adhuc est, cui patria dulcis est, fortis autem est cui iam omne solum patria dulcis est, perfectus vero, cui mundus totus,exilium est. Ille mundo amorem fixit. Iste sparsit, Hic extinxit. Ego a puero exulaui,& scio quo mærore animus artum aliquando pauperis tugurii fundum deserat, qua libertate postea marmoreos lares,& tecta liqueata despiciat.

De his quæ studentes impediunt. *Cap.* XXX.

TRia sunt,quæ præcipue legentium studiis obesse solent. Negligentia,scilicet studii. Imprudentia,scilicet ordinis, & modi. Fortuna,vt paupertatis, doctorum raritatis. De primo lector admonendus est. De secundo instruendus. De tertio adimendus. Boetius in libro de scholastica disciplina. Non sit ergo scholaris dyscholus,id est a schola diuisus,per vicos, & plateas,tabernasque discurrens,ac meretricum cellulas,per publica quoque spectacula,per pompas,& choreas,per comesationes,& publicas cænas, oculis vagis,& effrena lingua,sed a luxuriæ feruore se studeat alienare,quam triplici membro diuidunt satyrici, Vnam consistere dicentes in ornatu, alterā in coitu,tertiam gulositatis assistricem. Cuiuslibet faculentiæ rabie, nouimus contumelioso coitus appetitu subiectos laborare. Est enim meretrix iniquitatis,vita, inferni ianua, percussio scorpionis, vescarium sceleris, puteus interitus. Huic comesationis, & ebrietatis species permutatim est annexa,tanquam causatum cum causa. Propter coitum enim fit ebrietas relatiue necnon,& cætera vitiorum genera. Vinum autem modice quidem sumptum intellectui videtur acumen inferre,non modice vero potatum rationem perturbat, intellectum ebetat,memoriam eneruat,errorem infundit,& in furorem deijcit. Tertia porro luxuriæ species, quę ornatibus inhiat, gaudet vestium frequenti variatione,eorumque membratim sigillatione. Pectinis beneficio cæsariem polire,& calamistri tortuositate, florūque diuersitate, seriatim lasciuire: Gulam fuco perfundere,castigationi nouaculorum frequenti inhiare. Sinus aromatibus implere gemmatis colla monilibus, parthorumque cingulis, ventrem castigatum plebi ostendere,rostratis calceis, & tabulatis incedere,collo elato,gutture inflato, supercilio mutilato, oculo impudico,incessuque fastuoso,se incircularis procedere, appositis quoque cibarijs omnia fastidere,& vltimo, raroque scholis interesse. Lorici, vetularumque remotio summopere captanda est,nedum veneri aliquid suggerat iniquitatum,vel a mancipio extrahat permolitum,quia mancipiorum rara reperitur clementia,rariorque in agone constantia. Ve autem se ducenti mancipio, in quo plenaria confidit dominantis dilectio. Seruus bilinguis procul expellatur, & ipsius eminente nequitia statim deponatur,licet consanguinitate proximus existat. Seruorum quippe credulitate multos sociorū vidimus iacturam incurrere. Creditoribus adhibeatur summa commendatio,dieq; præfixa semper pro posse debiti solutio. Cauendū est autem nè deliciosus mentem appetitus exerceat, ne lucrū eneruet, raroq; fidelis adutio. Defraudet familiaris,vt sinistra visu,& auditu ebibat,quod scribentis dextera præmolliat. Sit paupertatis facultas munda,portio portio contenta, viriliter incursus perferens,ad summa semper anhelans,omnibus obediens,famulatu prompta,ad obloquendum tarda fidelis obsequio,dulcis integraq; colloquio,cordis tumorositate carens.

De

De his, qui studijs inutilibus se occupant. Cap. XXXI.

Hugo vbi supra. Scholares nostri aut nesciunt, aut nolunt modum congruum in discendo seruare, & iccirco, multos studentes, paucos sapientes inuenimus. Mihi autem videtur non minus curandum esse lectori, ne in studijs inutilibus operam suam impendat, quàm ne in bono, & vtili proposito tepidus remaneat. Malum est, bonum negligenter agere. Peius in vacuum multos labores expendere. Duo sunt genera scripturarum. Vnum scilicet artium, quæ philosophiæ supponuntur, vt est Grammatica, Dyalectica &c. Aliud eorum, quæ appenditia sunt artium, & in aliqua extra philosophiam materia versantur, vt sunt Carmina poetarum, Comediæ, & Tragediæ, & Fabulæ quoque, & Historiæ. Quisquis igitur ad scientiam pertingere cupit, si relicta veritate artium, reliquis se implicare voluerit, materiam laboris plurimam, vel infinitam inueniet, & fructum exiguum. Quapropter mihi videtur primum operam esse dandam artibus, maxime septem liberalibus, quæ sunt fundamentum omnis doctrinæ, & ita sibi cohærent, alter vtrisque vicissim rationibus indigent, vt si vel vna defuerit, cæteræ philosophum facere non possunt. Deinde cætera, si vacant, legantur, quia plus aliquando delectare solent serijs admixta ludicra. Seneca ad Lucillium epistola, 88. Potest & sine liberalibus studijs venire ad sapientiam, quandocunque partem rerum humanarum, diuinarumque comprehenderis, ingenti copia quærendorum, ac discendorum fatigaberis. Hæc tam multa, tam magna, vt habere possint liberum hospitium, superuacua ex animo tollenda sunt, laxum spacium res magna desiderat, & plus scire velle, quàm satis, est intemperantiæ genus. Quid quòd ista liberalium artium consectatio molestos, verbosos, intempestiuos, sibi placentes facit, & ideo nō discentes necessaria, quia didicerunt superuacua. Quatuor millia librorum Didimus Grammaticus scripsit, miser esset si tā multa etiam, superflua etiam legisset. In his libris de patria hominum, quæritur, de Eneæ matre vera, & alia, quę erant dediscenda si scires. Idem in 48. Nisi interrogationes vaferrimas struxero, & cōclusione falsa a vero nascens mendacium astrinxero, non potero, & a fugiendis petēda secernere, pudet me. In re tā seria senes ludimus. Mus syllaba est, Mus autem caseum rodit, syllaba ergo caseum rodit. Puta me istud soluere non posse quod mihi ex ista scientia periculum imminet, quod incōmodum sine dubio verendum est. O pueriles ineptias, quid mihi lusoria ista componis? Non est iocandi locus, aperta decent, & simplicia bonitatem, etiam si multum superesset ętatis, parce dispensandum erat, vt sufficeret necessariis. Nunc vero, quæ dementia est superuacua discere, in tanta temporis egestate. Idē in 49. Quod inquit non perdidisti habes, cornua non perdidisti, ergo cornua habes. Non vaco ad istas ineptias, ingens negocium in manibus est. Quid agam, mors me sequitur, vita fugit aduersus hoc doce me aliquid. Varro ad Attenensem auditorem. Sunt quædam, quæ eradenda essent ab animo scientis, quia inferendi veri locum occupant.

De illis qui artem confundunt. Cap. XXXII.

Hugo vbi supra. Est & aliquis error summopere vitandus. Quidam enim, licèt ex his, quæ legenda sunt, nihil prętermittant, nulli tamen arti, quod suum est tribuere norunt, sed in singulis omnes legunt. In Grammatica de syllogismorum ratione disputant. In Dyalectica casuales inflexiones inquirunt. Et quod magis irrisione dignum est, in titulo penè totum librum legunt, & inceptum tertia vix lectione expediunt, Huiusmodi non alios docent, sed suam scientiam ostentant. Sed vtinam quales mihi tales omnibus apparerent. In qualibet autem arte, aliud est agere de arte, aliud per artem. Agere de Grammatica quibusdam tantum cōuenit, vt Prisciano, Donato, Seruio. Agere vero Grammaticæ omnibus. Cum ergo de qualibet arte agimus, maxime in docendo, vbi omnia ad compendium restringenda sunt, & ad facilem intelligentiā euocanda. Non omnia dicenda sunt, quæ dicere possumus, ne minus vtiliter dicantur ea, quæ dicere debemus. Id tandem in vnaquaq; arte quæras, quod ad eam specialiter pertinere constiterit. Denique cum artes legeris, & quid sit vniuscuiusque proprium cognoueris, tunc demum rationes singularum conferre licebit. Noli diuerticula multiplicare, quoadusque semitas didiceris. Securus discurres, cum errare non timueris. Hieronymus ad Paulinum. Quod medicorum est, promittunt medici, tractant fabrilia fabri. Sola scripturarum ars est, quam sibi passim omnes vendicant. Scribimus indocti, doctique poemata passim. Hanc garrula anus, hanc delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc vniuersi præsumunt, lacerant, docent antequam discant. Taceo de mei similibus, qui si forte ad scripturas sanctas post seculares literas venerint, & sermone composito, aures populi mulserint, quicquid dixerint hi legem Dei putant, nec scire dignantur quid Prophetæ, quid Apostoli senserint, sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit, & non vitiosissimum dicendi genus, deprauare sententias, & ad voluntatem suam sacram scripturam trahere repugnantem, quasi non legerimus Homerocentonas, & Virgiliocentonas, ac vero sicut etiam Maronem sine Christo possimus dicere Christianum, quia scripserit.

Iam redit, & virgo &c.

Idem ad Pammachium, Felices, inquit Fabius, essent artes, si de illis artifices soli iudicarent.

De illis qui omnia legere volunt. Cap. XXXIII.

Hugo vbi supra. Sunt qui omnia legere volunt, sed infinitus est librorum numerus. Tu noli sequi infinita, vbi finis non est, nec requies, & ideo, nec pax, vbi vero pax nulla est Deus habitare non potest, quia in pace factus est locus eius. Seneca in Epistola secunda. Primum argumentum compositæ mentis existimo posse consistere, & secum morari. Illud autem vide, nè lectio multorum actorum, & diuersi generis voluminum habeat aliquid vagum, & instabile, certis ingenijs immorari, & innutriri oportet, si velis aliquid trahere quod in animo sedeat fideliter. Nusquam est, qui vbiq; est. Non prodest cibus, nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur. Nihilq; tam vtile est, quod in transitu prosit, nihil æque sanitatem impedit, ut remediorum crebra mutatio. Itaque distrahit librorum multitudo, & cum legere non possis quantum habueris, satis habere quantum legas. Fastidientis stomachi est multa degustare. Item in 45. Non refert quam multos libros, sed quàm bonos, lectio certa prodest, varia delectat. Varro ad Them. Sic multi libros degustant, vt conuiuę delicias, sed cito transcursa, citius labuntur, Renuit philosophia fastidientē stomachum, ad simplicem ęquam hylarem inuitat conuiuam. Multum interest vtrum rem ipsam an libros inspicias. Libri non nisi scientiarum paupercula monimenta sunt, principia inquirendorum continent, vt ab his negociandi principia sumat animus. Eo vero tantum studia intermittantur. Gaudet natura varietate. Omnia quidem nosce est impossibile, pauca vero non laudabile. Bernardus Clareuallensis. Multitudo rerum, & temporis breuitas, non patiuntur omnia comprehendi.

De his qui legunt, vel audiunt ea, quæ statui suo non congruunt. Cap. XXXIIII.

Hugo vbi supra. Cæterum liber non est a culpa, qui alienum vsurpat officium. Si monachus es, quid facis in turba, si amas silentium, cur clamantibus assidue interesse delectat? tu semper ieiunijs, & fletibus insistere debes, & philosophari quæris. Simplicitas Monachi philosophia est. Sed docere inquit alios volo, non est tuum docere, sed plangere. Si tamen doctor esse desideras, audi quid facias. Vilitas habitus tui, & simplicitas vultus, & innocentia vitæ, & sanctitas conuersationis tuæ docere debent homines, melius fugiendo mundum doces, quàm sequendo. In Decretalibus. 3. libro, vltimo titulo. Alexander 3. c. non magnopere. Nullus omnino post votum religionis, post factam in aliquo loco professionem ad phisicā legesue mundanas legendas permittatur exire. Si vero exierint, & ad claustrum infra duorum mēsium spacium non redierint, sicut excommunicati ab omnibus habeantur, & euitentur, & in causa nulla, si patrocinium voluerint prestare audiantur. Reuersi autem in choro, capitulo, mensa, & cæteris vltimi fratrum existant, & (nisi forte ex licentia se ap.) totius spem promotionis amittant. Item Honorius tertius c. super specula. Contra religiosas personas exeūtes ad audiendas leges, vel phisicam, Nos volentes, vt decætero ipso facto sententiam excommunicationis incurrant, dist. prę. mandamus quatam a diocesanis, & episcopis ipsorum, quàm a cæteris episcopis in quorum dyœcesibus student, monachi tales excommunicati publicentur. Quia vero Theologiæ studium cupimus ampliari, ad Archidyaconos, Decanos, Plebanos, Præpositos, Precentores, & alios clericos Personatus habentes, necnon presbyteros (nisi ab his infra spacium pręscriptum destiterint) hoc extendi volumus, & mandamus, etiam ap. post. firmiter obseruari. Beda super Parabolas li. primo. Soli quoque conceditur hæreticorum libros legere, qui adeo solidatus est, in fide catholica, vt nequeat separari labiorum dulcedine, vel astutia. Gratianus in decretis. 1. parte, dist. xxxvij. Legitur in concilio Carthag. 4. Episcopus libros gentilium non legat, hæreticornm autem legat, aut pro necessitate, aut pro tempore. Item Hieronymus ad Damasum Papam, de prodigo filio Sacerdotes Dei videmus omissis euangelijs, & prophetis, comędias legere, amatoria bucolicorum versuum verba cantare, tenere virgilium, & id quod in pueris est causa necessitatis, crimen

crimen in se facere voluptatis, Nonne nobis videtur in vanitate sensus, & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dyalectica arte torquetur, qui phisicus perscrutator oculos trans cœlum eleuat, & vltra profundum terrarum, & abyssi in quoddam mare demergitur. Item Rabanus de ecclesiasticis pressuris. Legimus de bono Hieronymo. Quod cum legeret libros Ciceronis ab Angelo correctus est.

De secularibus literis ad eruditionem non ad voluptatem legendis. Cap. XXXV.

SEd contra legitur etiam, quòd Moyses, & Daniel omni scientia Aegyptiorum, & Chaldæorum eruditi fuerint. Legitur etiam, quòd præcepit dominus filijs Israel vt explorarent Aegiptios auro, & argento, moraliter instruens, vt siue aurum sapientiæ siue argentum eloquentiæ, apud poetas inuenerimus, in vsus salutiferę eruditionis vertamus. In Leuitico etiam primitias mellis, id est, dulcedinem humanæ eloquentię domino iubemur offerre. Hinc etiam. Beda in libro Regum ait. Turbat acumen legentium, & deficere cogit, qui eos a legēdis secularibus omni modo existimat prohibendos. In quibus simul si qua inueniantur vtilia, quasi sua sumere licet, alioquin Moyses, & Daniel sapientia, & literis Aegyptiorum, & Chaldæorum non paterentur erudiri, quorum tamen superstitiones, & delicias, alias delirationes horrebant: Nec ipse magister gentium aliquot versus poetarum suis, vel scriptis indidisset, vel dictis. Cur ergo legi prohibentur, quæ tum rationabiliter legenda probantur? Sed seculares literas quidam legunt ad voluptatem, poetarum figmentis, & ornatu verborum delectati. Quidā vero eas ad eruditionem addiscunt, vt errores gentilium legendo detestentur, & vtilia, quæ in eis inuenerint ad vsum sacræ eruditionis deuoti mutant, tales laudabiliter seculares literas addiscunt. Vnde beatus Gregor. quendam episcopum non reprehendit, quia eas didicerat, sed quia contra episcopale officium pro lectione euāgelica Grammaticā populo exponebat. Hinc etiam Ambrosius scribit super Lucam. Legimus aliqua ne ignoremus, legimus non, vt teneamus, sed vt repudiemus. Item Hieronymus super epistolam ad Titum. Si quis Grammaticam artem nouit, vel Dyalecticam, vt recte loquendi rationē habeat, & vera, & falsa diiudicet, non improbamus. Geometria autem, & Arithmetica habent in sua scientia veritatem, sed illa non est scientia pietatis. Scientia autem pietatis est, Nosce legem, & sacras scripturas, & intelligere Prophetias. In Euangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest etiam proficere ad vitam dum fuerit in meliores vsus assumpta, Idem. Qui de mensa, & vino regis nolunt comedere ne polluantur, vtique si sapientiam atque doctrinā Babyloniorum scirent esse peccatum, nunquam acquiesceret discere, quod non licebat: discunt autem, nō vt sequantur, sed vt iudicent, atque conuincant. Quoniam si quispiam aduersum Mathematicos velit scribere, imperitus Matheseos, risui patebit. Et similiter aduersus philosophos disputans, si ignorat dogmata philosophorum. Discat ergo ea mente doctrinam Chaldaicam, qua moyses omnem sapientiam Aegyptiorum didicerat. Item siquando cogimur secularium literarum recordari, & aliqua ex his discere, quæ olim omisimus, non est nostræ voluntatis, sed, vt ita dicam, grauissimæ necessitatis, vt probemus ea, quæ a sanctis prophetis ante secula multa prædicta sunt, tā Græcorum, quàm Latinorum, & aliarum gentium literis contineri. Item Augustinus contra Manicheos. Si quid veri de Deo Sybilla, vel Orpheus, aliique gētium vates, aut philosophi prædixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad Paganorum vanitatem reuincendam, non tamen ad istorum auctoritatem complectendam: quantum enim distat de Christi aduentu inter prędicationem Angelorum, & confessionem Dęmonum, tantum inter curiositatem sacrilegarum scripturarū, & auctoritatem Prophetarum. Item Clemens Papa. Cum enim de diuinis scripturis integram quisquam & firmam regulam veritatis susceperit, absurdum non erit, si aliquid, & ex eruditione communi ac liberalibus studiis, quæ forte a pueritia attigit, ad assertionē veri dogmatis conferat, ita tū, vt vbi vera didicerit, falsa, & simulata declinet. Isidorus in libro Sententiarum. Ideo prohibetur Christianis poetarum figmenta legere, quia per oblectamenta fabularum nimium mentem excitant ad incentiua libidinum. Non enim solum Tura offerēdo dæmonibus immolant, sed etiam eorum dicta libentius capiendo.

De diuersorum doctorum floribus excerpendis. Cap. XXXVI.

SEneca Epistola 84. Alit lectio ingenium & studio fatigatū, non tamen sine studio reficit. Nec scribere tantum nec tātū legere debemus, altera res cōtristabit vires, & exhauriet (de stilo dico) altera soluet, & diluet: inuicem hoc, & illo commeandum est, & alterum altero temperandum, vt quicquid lectione collectum est, stilus redigat in corpus. Apes enim imitari debemus, quæ vagantur, & flores ad mel faciendum idoneos carpūt, deinde quicquid attulerint disponunt, ac per fauos digerunt, sic & nos debemus, quæcunque ex diuersa lectione congessimus, separe. Deinde adhibita ingenii nostri facultate, in vnum saporem varia illa libamenta confundere. Talē animum nostrū esse volo, vt multæ in illo artes, multa præcepta, multarum ætatum exempla sint in vnum conspirata. Hieronymus contra Vigilantium. Operis mei, & studij est multos legere, vt ex plurimis diuersos flores carpam. Idem ad Pammachium. Qui obijcit mihi Origenem, obijciat etiam cur hominem Iudæum habuerim præceptorem, cum ego miro odio, & auersērim circumcisionem. Libros quidem Origenis congregaui, & ideo errores eius non sequor, quia scio omnia, quæ dixit: atque vtinam omnium tractorum haberem volumina, vt tarditatem ingenij, eruditionis diligentia compēsarem.

De magistris audiendis, & reuerendis. Cap. XXXVII.

HIeronymus ad Paulinum. Habet autem nescio quid latētis energiæ, viuæ vocis actus, & in aures discipuli, de actoris ore transfusa fortius sonat. In Actibus Apostolorum sanctus Eunuchus, immo vir (sic enim eum sancta scriptura cognominat) cum legeret Hsayam prophetam, interrogatus a Philippo, Putasne intelligis quæ legis? Respondit. Quo modo possum, nisi aliquis me docuerit? Ad minores artes veniam, & quæ tam lingua, quam manu administratur. Agricolæ cæmentarii, fabri, metallorum, lignorumque cesores, lanarii quoque, & fullones, & cæteri, qui variam supellectilem, & vilia opuscula fabricant, absque doctore assequi non possunt, qđ cupiunt. Boetius vbi supra. Qui non nouit subijci, non noscet magistrari, miserumque est fieri magistrum, qui nunquam nouit se esse discipulum. Debet autem discipuli subiectio in tribus consistere, scilicet vt sit attentus ad audiendum, docilis ad intelligendum, beniuolus ad retinendum. Malo quidem balbutientis magistri, licet tędioso fructu detineri, quàm seducentis cęcitatis dulcore gloriari. Sit ergo discipuli summa magistratui subiectio, sit exercitij attentio, beniuolētia animi, docilitas ingenii, luxuriæ quoque specierum euitatio, & felicis constantię debita professio. Magistro subiici gaudeat, eumque metuendo diligat, & eius mansioni, si fieri potest, cohabitando se inserat, vt cum locus fuerit, ad eum inquirendū recurrat. Varra vbi supra. Illum autem elige eruditorem, quem magis mireris in suis, quàm in alienis. Non tam laudabile est meminisse, hoc enim alienum est, illud proprij muneris est. Nil magnificū docebit, qui a se nil didicit. Falsoque magistri nuncupantur auditorum narratores, sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. Elucentissimum autem est edocendi genus, exemplorum subductio. Quintilianus 2. li. Nō autem id quidem æstimādum est cuius quisq; ætatis sit, sed quantum in studiis iam effecerit. Vt præceptorum officium est docere, sic discipulorum prebere se dociles, alioquin neutrum sine altero sufficiet. Sicut frustra sparguntur semina, nisi ea permollitus fuerit sulcus, ita scientia coalescere nequit, nisi sociata tradentis, accipientisque concordia.

De his, quæ ad magisterium accedunt. Cap. XXXVIII.

BOetius vbi supra. Iam verò discipulus cum ad perfectionē tendere teneatur, perfectionis effectiuam causam, vtpote continuitatis constantiam, prout facultas suppetit, menti studeat imprimere. Quid enim constantia lucidius, quid inconstantia nequius. Prima parit, secunda destruit, prima procedit, secunda retrocedit, prima colligit, secunda vero collecta dissoluit. Prudens scholaris semper aliquo consorte gaudeat, cui propriam conscientiam detegere valeat, qui nubila fortuna diligēter subueniat, morboque ingruente sedulum se exhibeat, & si terra caligo mortis affuerit, superstes facultates disponat. Si vero viuus euadat, possit ab eo pasci, sustentari, procurari, consolari. Vigente quoque valitudine libellis gaudeat permutatim, quæstiunculis certatim, & commendabili recordatione gradatim, castigationis felicitate conuersim. Et sic inter eos mutuæ dilectionis integritas permaneat, vt primæui temporis ros insullans, in medio inundans siue vere inebrians existat. Deniq; bonę indolis iuuenis, qui ad magistratus honorem accedere cupit, primo quidem oportet, vt quæ ad tanti nominis recurrentiam pertineant sciat, sciatque exprimere noscat, nec scriptorum commissioni totaliter se committat. Secundū vt librorum copiam exercitationi suę conquirat, quatenus, cum opus fuerit, eos consulat, nec omnino credat, sicut Nigrius, qui Montani magistri sui sententiis intantū confusus est, quòd omne verbum,

bum, ab ipsius ore progressum, quaternulis exarabat, & tanquam sacrum existimans, nihil aliud magisterij vicem obtinēs, in scholis prędicabat. Vnde multotiens, pudore confusus, conclusus abibat. Miserrimi quippe ingenii est, semper inuentis vti, & nunquam inueniendis: stultius autem omnino magistri confidere sententiis. Sed primo quidem fidendum est, donec videatur quid sentiat. Deinde fingendum ipsum errasse, docēdo si forte inueniatur, quod cōmisisse obiiciat sedulitati. Tertiò vt aliquos secreto quos doceat, eisque libros legat, aliisque eos rudimentis informet, vt sic intellecta sciat, & scita exprimere noscat, expressione vsum comparet, vsuq; magisterium propinet: alios nanque docere, est propriè facultas industriæ. Quartò vt hos aliosq; sibi alliciat, quatenus cum magistrandi opportunitas fuerit, eorum intrinseco aspectu gaudeat. Quid enim turpius, quàm inceptionis primo tempore solus destitui? Quintò vt quorum gratia, & fauore coronandus est, illorum Peripatetice scholas obambulet, & curialiter opponat, proteruientem acriter remordeat, diligentiusque pro tempore respondeat, ne si muta fuerit voluntas, imputetur cæcitati, vel arrogantię temeritati.

De his qui hoc officium assecuti iam exequi volunt. Cap. XXXIX.

QVicunque autem officium illud prosequi desiderat, vniuersa morum honestate oportet vt polleat, in sermone verax, in iudicio iustus, in consilio prouidus, in commisso fidelis, constans in vultu, pius in affatu, virtutibus insignis, bonitate laudabilis existat. Præter hæc etiam esse tenetur eruditus, mansuetus, rigidus, antiquus, quia prius oportet, vt addiscat, quàm doceat. Mansuetus autem, vt, quando necesse est, discipulorum elationem pati sciat. Rigidus vt erroris vindictam imponat, sophistarum lites dissoluat, oblatrantes remordeat, obloquentes reprimat, proteruientes corripiat. Antiquus vero non annis, sed perpetua scientia. Quod si vtrunq; fuerit, conditio sanior erit. Valde autem absurdum est, & iniquum, vt imperiti peritis, nouelli antiquis, rudes præferantur emeritis. Nō sit autem negligens, quia sicut in vnoquoq; opere mater inuenitur constantia, sic vniuersæ doctrinæ, & disciplinæ nouerca est negligentię. Neque vero sit arrogās, quoniam & viuax pauperum scintillula, magistrantis extinguitur arrogantia, & diuitibus aufertur discendi voluntas, quia nunquam fideliter instruxit arrogantis sedulitas. Nam & in fastigio simplices despiciunt, & quod sciunt humiliter docere contemnunt, nec in datorem scientiæ causam referunt, sed in se propriam excellentiam respiciunt. Cum autem legendi causa scholas intrauerit, extrinsecus assumpto rigore, considerandum est, vt auroræ tempore continue submissa voce incipiat, ore rotūdo mediocriter ascendendo, neminem vero (nisi maxima necessitas vigeat) expectando, quia si quos vltra debitum expectauerit, hos quidem tepore pigritiæ confundet, iræq; rancore se comminuet. Si vero primo tempore discentium copiam non habuerit, non ideo tepescat, nec spe deposita euanescat. Sed tanto studiis acrius insistat, seque in conflictu strenue probet, vt sic, licet cū paucis, honorem contingat, paucorum enim consortio, multos destitutos profunditatis studio vigente, frequenter strenue vidimus intitulari. Pietatis autem ambitu scholarum rector deliniتus, discipulorum corda paupertate degentium, studiosque discentium, mulcere tenetur, videlicet cibariis, calceis, vestibus saltem tritis (si facultas suppetat) cæterisq; donatiuis Quintilianus. li. 1. Optimus quisq; præceptor frequentia gaudet, & maiore se theatro dignum putat.

De interiori magisterio veritatis. Cap. XL.

AVgustinus in libro de magistro. Quis autē filium in scholam mittit, vt quid magister cogitet discat, ac istas omnes disciplinas, quas magistri docere, profitentur, cum verbis explicuerint, discipuli vtrum vera dicta sint, apud semetipsos cōsiderant, interiorem scilicet veritatem, pro viribus intuentes. Falluntur autem, vt eos, qui non sunt, magistros vocent: quia plerunq; inter tempus locutionis, & tempus cogitationis, nulla mora interponitur. Et quoniam post admonitionem sermocinantis, cito intus discunt, quod foris se ab eo, qui admonuit, didicisse arbitrantur. Nos autem intelligamus, quàm vere scriptum sit auctoritate diuina. Ne nobis quenquam magistrum dicamus in terris, & quòd vnus omnium magister est, in cœlis. Quid autem sit in cęlis docebit ipse, a quo & per homines signis admonemur, vt ad eum intro conuersi erudiamur, quem diligere, & nosce vita beata est. Idem in libro 1. retractationū. In libro quidem soliloquiorum dixi, quòd disciplinis liberalibus eruditi illas in se obliuione obrutas eruunt, quodammodo refodiunt, hoc autem nunc improbo, credibilius enim est iccirco vero respondere de quibusdam disciplinis, & imperitos earum, quia præsens est eis, quantum id capere possunt lumen æternæ rationis, vbi hæc immutabilia vera conspiciunt, non quòd ea aliquando nouerunt, & obliti sint, quod Platoni, vel talibus visum est, contra quorum opinionem in libro 15. de Trinitate disserui, quantum occasio dabat operi. Actor. De hoc superius habitum est. 12. libro, vbi actum est de Anima, capitulo de scientia, & sapientia.

De eruditione puerorum. Cap. XLI.

AVgustinus de ciuitate Dei 22. lib. Quis autem ignorat cū quanta ignorantia veritatis, quæ iam in infantibus manifesta est, homo in vitam veniat. Sed diuina gubernatione non omnino deserente damnatos, contra tenebras istas, cū quibus nascimur vigilat eruditio, plena tamen, & ipsa laboris, ac doloris. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quę paruulis adhibentur. Quid pedagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid virgæ, quid aliæ pueriles pęnæ, sine quibus disci non potest, quod maiores volunt, qui vix aliquid vtiliter volunt. Quid his pęnis agitur, nisi vt imperitia debelletur, & praua cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus. Quid est enim quod cum labore meminimus, sine labore obliuiscimur. Cum labore discimus, sine labore nescimus: Cum labore strenui, sine labore inertes sumus. Nonne hinc apparet, inquit, velut pondere suo procliuis, & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, vt hinc liberetur, indigeat. Desidia, segnitia, pigritia, negligentia, vitia sunt vtique, quibus labor fugitur, cum labore etiam, ipse qui est vtilis pęna sit: Varro vbi supra. Sapiunt vasa quicquid primum acceperint, sic est de infantibus. Canale vero fissum est auris, quæ accepta memoriæ non commendat. Quintilianus vbi supra. Vtinam vero liberorum nostrorum mores, non ipsi perderemus, infantiam statim deliciis soluimus, mollis educatio (quam indulgentiam vocamus) neruos omnes mentis, & corporis frangit: Etas igitur hominis tūc maxime formanda est, cum simulandi nescia est, & percipientibus facillime cedit, frangas enim citius, quam corrigas, quæ in prauum deruerunt. Idem in libr. secundo. Ingenia tamen puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt, nam & desperāt & dolent, & nouissime oderunt, quod maxime nocet, dum omnia timent nihil conantur.

De libris, & auctoritatibus eorum. Cap. XLII.

ISidorus libro sexto. Codex multorum est: Liber vnius voluminis: Et dicitur Codex per translationem a corticibus arborum, seu vitiū quasi Caudex, quòd in se multitudinem librorum, quasi ramorum contineat. Liber est interior tunica corticis, quæ ligno cohæret. Vnde & Liber dicitur, in quo scribimus quia ante vsum chartæ, vel membranarum de Libris arborum volumina fiebant, idest compaginabantur. Vnde scriptores a Libris arborum Librarios, antea Bibliopolas dictos. Librum enim Græci Biblium vocant. Folia autem librorum appellata, siue ex similitudine foliorum arborū, vel quia ex follibus fiūt, idest ex pellibus, quæ de occisis pecudibus detrahi solent. Cuius partes paginæ dicuntur, eo quòd sibiuicem compaginantur. Versus autem vulgo vocati, quia sic scribebant antiqui sicut aratur terra, a sinistra enim ad dexteram primum ducebant stilum, deinde conuertebantur ab inferiori, & rursus ad dexterā versus. Romæ primus librorum copiam aduexit Emilius Paulus Persa, Macedonum Rege deuicto: Deinde Lucullus e Pontica preda, post hos Cæsar dedit Marco Varroni negocium, eumque maxime prefecit bibliothecæ construendæ. Primum autem Romæ bibliothecas publicauit Pollio Græcas simul, atque Latinas, additis autorum imaginibus in atrio, quod de manubiis magnificentissimum instruxerat: Apud nos quoq; Pamphilus martyr, cuius vitam Eusebius Cæsariensis conscripsit. Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio primus adequare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope, 30. voluminum millia habuit. Hieronymus atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes, ordine prosecuti sunt, eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. Marcus, Terrentius, Varro apud Latinos innumerabiles libros scripsit. Apud Græcos quoque Calciterus miris attollitur laudibus, quòd tantos libros ediderit, quantos quisque nostrum scribere propria manu vix possit. De nostris quoque apud Græcos Origenes, in scripturarum labore, tam Græcos, quàm Latinos operum suorum numero superauit. Denique Hieronymus sex millia librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia Augustinus ingenio, vel scientia sua vicit; nam tanta scripsit, vt diebus ac noctibus non solum scribere libros eius quisquam, sed nec legere quidem occurrat.

De

De diuersis generibus opusculorum.
Cap. XLIII.

OPusculorum genera dicuntur esse tria. Primum genus excerpta sunt, quę Græcè Scholia nuncupantur, in quibus ea, quæ videntur obscura, vel difficilia summatim, ac breuiter perstringuntur. Secundum genus Homiliæ sunt, quas Latini verbum appellant, quæ proferuntur in populis. Tertium Thomi, quos nos libros, vel volumina vocamus. Homeliæ autem ad vulgus loquuntur. Thomi vero idest libri maioris sunt disputationis. Dyalogus est disputatio, vel collatio duorum, vel plurimorum, quem Latini sermonem dicunt. Sermo autem dictus est, quia inter vtrumque seritur. Tractatus est vnius rei multiplex expositio, eo quòd trahat sensum in multa sentiendi, contractando secum. Commentaria dicta sunt, quasi cum mente, sunt enim interpretationes, vt commenta iuris, commenta euangelij. Apologeticum est excusatio in quo solent quidam accusatoribus, respondere. Panagericum est licentiosum, & lasciuiosum genus dicendi, in laudibus Regum, in cuius compositione homines multis mendacijs adulantur. Fastorum libri sunt in quibus Reges, vel Consules scribuntur, a Fascibus dicti, id est potestatibus. Vnde, & Ouidii libri Fastorum dicuntur, quia de Regibus, & Consulibus editi sunt. Prohemium est initium dicendi, quod apud nos præfatio nuncupatur, quasi prolocutio. Præcepta sunt, quæ quid faciendum, aut quid non faciendum docent. Primus autem pręcepta apud Hebræos Moyses scripsit. Apud Latinos vero Marcus vates primus præcepta composuit, ex quibus est illud: Postremus dicas, primus taceas. Parabola quippe alicuius, rei per se similitudinem gerit, quod licet sit vocabulum Græcum, iam tamen pro Latino vsurpatur. Problemata, quæ latinè appellantur propositiones. Quæstiones sunt habentes aliquid quod disputatione soluendum sit. Quęstio autem est cum quæritur, an sit, an quid sit, an quale sit. Argumentum dictum quasi argutum inuentum, ad probandas res. Epistolam propriè Græci vocant, quod interpretatur latine Missa. Ante chartæ enim & membranarum vsum, in dolatis ex ligno codicellis, epistolarum alloquia scribebantur. Vnde & portitores earum Tabellarios vocauerunt.

De diuersitate Linguarum, ac Idiomatum.
Cap. XLIIII.

AVgustinus de ciuitate Dei 19. libro. Est inter miserias huius vitæ linguarum diuersitas, quæ hominem alienat ab homine, nam si duo aliqua necessitate simul esse cogantur, quorum neuter linguam nouit alterius, nihil prodest ad eos associandos tanta similitudo naturæ, ita vt libentius sit homo cum cane suo, quam cum homine alieno. Isidorus in lib. Aethy. 9. Diuersitas linguarum exorta est in edificatione turris post diluuium, cuius superbia societatem humanam diuisit. Nam omnium antea nationem vna lingua, scilicet Hebræa, fuit, qua Patriarchæ, & Prophetæ vsi sunt, non solum in sermonibus suis, verumetiam in literis sacris. Fuerunt autem ex tribus filiis Noe gentes .73. vel potius, vt ratio declarat. 72. scilicet. 15. de Iaphet. 31. de Cam. 27. de Sem. totidemque linguæ, quæ per terras esse cæperunt, quæque crescendo prouincias, & insulas impleuerunt. Ex primo quidem quot gentes fuerunt tot linguæ. Deinde vero ex vna lingua plures sunt gentes exortæ. Linguas autem nunc accipimus pro verbis, eo modo quo id quod efficitur, per id quod efficit, nominatur, sicut os solet dici pro verbis, & manus pro literis. Tres autem sunt literæ sacræ, quæ maxime toto orbe excellunt, scilicet Hebrea, Græca, Latina. Vnde & propter scripturarum obscuritatem, harum cognitio est necessaria, vt si qua dubitatio nominis aut interpretationis in vnius linguę sermone oriatur ad alteram recurratur. Et Græca quidem, inter cæteras gentium linguas habetur clarior, nam & Latinis & omnibus est sonantior. Huius varietas, in quinque partibus discernitur. Quarum prima dicitur Cenedo, id est, mixta siue communis dicitur, qua omnes vtuntur. Secunda Attica, qua vsi sunt autores Græci. Tertia Dorica, quam habent Aegiptij, & Syriei. Quarta Ionica. Quinta Eolica. Latinas quoq; linguas quatuor esse quidam dixerunt, i. Priscam, Latinā, Romanā, Mixtam. Omnes quidem orientis gentes in gutture linguam & verba collidunt, sicut Hebrei, & Syri. Omnes autem mediterraneæ sermones in palato feriunt, vt Græci, & Asiani. Omnes autem occidentales verba in dentibus frangunt, vt Italici & Hyspani. Syrus, & Chaldęus in sermone vicinus est Hebræo in plerisque consonans ex literarum sono. Omnem autem linguam homo quilibet, aut audiendo tenere potest, aut legendo, ex præceptore accipere. Cumque linguarum omnium scientia, cuiquam difficilis sit, nemo tamen tam desidiosus est, vt gentis suæ linguam nesciat, alioquin brutis animalibus deterior est, nam & illa propriæ vocis clamorem exprimūt istæ propriæ linguæ noticia carent.

De scientia Linguæ, & partibus eius.
Cap. XLV.

ALphorabius in libro de diuisione sciētiarum. Scientia linguæ omnium naturaliter prima est, quæ in duo diuiditur, scilicet, in scientiam considerandi, & obseruandi, quid vnaquæq; dictio significet, apud gentem illam, cuius est lingua, & in scientiā obseruandi regulas illarum dictionum. Dictionum enim significantium in omni lingua, Aliæ sunt simplices, Alię compositæ. Simplicium, aliæ propriæ, vt Socrates, aliæ communes, vt Homo. Communium autem aliæ sunt rerum nomina, aliæ aliarum propria, quæ accidunt, vt Nomini genus, & numerus Verbo modus, & tempus &c. Igitur scientia Linguę diuiditur apud omnes gentes, in septem partes. Prima est scientia dictionum simplicium, quid significet vnaquęque, scilicet genus, & speciem vel aliud huiusmodi. Secunda est dictionum compositarum, siue orationum, quibus apud illam gentem vtuntur oratores, vel versificatores, siue sapientiores apud eos. Tertia est scientia regularum, de dictionibus simplicibus, quæ scilicet inquirit de prolatione literarum & numero earum. & de vocalibus, & non vocalibus. De literis quoque, quę sibi cōiugantur, in syllabam, & de Syllabis, quæ quæ cui coniungatur ad constituendum dictionem, & cum hoc docet, quæ cum qua dictione ordinetur in orationem. Quinta est scientia regularum, ad rectè scribendum, & dicitur Orthographia, quę docet, quæ litera, cum qua scribi debeat, & quæ non. Sexta est scientia regularum ad rectè loquendum, & docet distinctiones subdistinctiones, & accentus graues, & acutos, & circumflexos. Septima est scientia regularum ad versificandum, & hæc docet quę syllaba longa, quæ breuis, postea de pedibus, & cesuris, deinde de variis metrorum generibus. Metrorum autem varietatem facit numerus vel diuersitas pedum, & appellatur a nomine pedis vel inuentoris. Actor. Nota quòd Alphorabius hic, sub scientia linguæ Grammaticam comprehendit. Superius autem in libro de ortu scientiarum dicit, quòd scientia linguæ Grammaticam præcedit, itaque quod ad linguę scientiam attinet, longum vtique nimis esset, immo opus imbecillitatis nostrę viribus penitus impossibile, vocabulorum omnium in omnibus linguis origines, atque significationes exponere. Paucorum vero, quę frequenter in scripturis incidunt, nec satis omnibus nota sunt, tam ex Papiæ, quam aliorum libris, significationes plerumque etiam, & origenes studuimus excerpere, operique præsenti inserere. Præcipue vero latinorum, atque Græcorum. Habent enim Hebraica per se volumen suum, illa quidem, quæ in sacra scriptura continentur. De cęteris ergo iuxta ordinem alphabeti, pauca breuiter (verente folio) prosequamur.

De vocabulis, quæ incipiunt per A. Cap. XLVI.


Abauus pater aui.
Abiegna, ligna abietis.
Abietarius, lignarius.
Abigeus, ab abigo, gis, est fur iumentorum, uel qui alienũ seruum seducit.
Abiugare, idest diuidere, abolere.
Abolere. i. delere, obliuisci.
Abra, ancilla.
Abrotanum, genus herbæ.
Abscire. i. de memoria exire.
Abseusio, aduiatio.
Absida, vel absis Græce, lucida Latinè interpretatur, & est latus ædificii, qui à lumine recepto p arcũ resplẽdet.
Absinthium, herba quædam amarissima.
Abstemius, abstinens, a temeto, idest vino.
Achalantia, vel acanthylis auis, quæ & carduelis dicit.
Acharis, sine. g. uanus.
Acanthus, flos herba, qua vestis inficitur.
Acephali, genus hæreticorũ sine capite.
Acer, species ligni.
Aciare, ferrum durum.
Accidiari, indignari, stomachari.
Accide, idest tediosè, ind. gnãter.
Accingi, idest præparari, armari.
Accire, vocare.
Acetabulũ, quia acetum fert.
Accola, vicinus vel nouus cultor, vel alienus. Vnde quidã.
Accola non propriam, colet incola terram.
Acolythi Græcè, ceroferarii.
Acredula, auis quædam.
Acroceria, ligatura articulo.
Acromata, scenicorum carmina.
Actuarii, diuersis actibus generaliter occupati. Inde actuaria, riæ, & dr nauis, quæ velo, & remis simul agitur.
Acuba, exilium.
Adactus, idest coactus, vel electus.
Adagonista, id est incitator, vel cettator.
Adar, Februarius, vel Marti⁹.
Adici, compelli, subigi.
Adyta, ostia, vel loca secreta.
Admestia, obliuio.
Admissum, peccatum.
Adnepos, id est pronepotis filius.
Aanullare, inanire, vel adnihilare.
Adonis adonidis, Amasius Veneris.
Adoptare, adfiliare.
Ador, far, vel sacrificia, vel gloria bellicæ virtutis.
Adoria, gloria.
Adoriri, idest conari, uel ordiri, aggredi.
Adorsus, allocutus.
Adorta, assumpta.
Appendix, socia, comes.
Adria, vrbs Græca Illyrico mari proxima.
Adrum Erina, ab adrumeto ciuitate.
Adselotum, ali sum.
Affatim, strenuè, abundè.
Apheresis, abscisio de principio uerbi.
Afficere, iniuriis grauare.
Afforismus, est sermo breuis integrum propositæ rei sensum describens.
Aphros Græcè, spuma.
Aphricus, ventus a meridie flans.
Aphron Græcè, insipiens.
Aphronitrum, dicitur spuma nitri.
Agamus, sine coniuge.
Agapes, charitas, vel aliorum labor.
Agapeta, vel Agapetes, lenocinator.
Agaricum, radix vitis albæ.
Age, festina.
Aggeres, quibus fossæ replentur, ad vrbem capiendam.
Aginare, fugare.
Aginator, negociator.
Agiographa, sacra scriptura.
Agrian Græcè, ferre.
Alahastrites, lapis candidus, vnde fit alabastrum.
Alla, pars exercitus, habens. 30. æquites.
Alares, equitum turmæ.
Albugo, album, quod operit oculum.
Alarica, hasta habens ferrum trium angulorum.
Altion, auis.
Allegoria, est tropus, quo aliud signatur, quam dicitur.
Alpha, prima litera est apud Græcos.
Alga, herba.
Alicula, sinus vestis.
Alipes, est equus uelox, celer pedibus.
Alnus, arbor.
Aloa, arbor.
Aloen, herba.
Altanus, flatus, qui in pelago fit, dicitur ab alto, id est mari.
Altercati, idest contendere.
Altilia, alites, arte vel studio saginata.
Aluearia, vasa siue examina Apum.
Alumen, est quædam salsugo terræ.
Alluuio, aquarum inundatio.
Aluuies, locus cenosus.

Adhuc de eodem.

AMma, auis nocturna, quæ & Strix.
Ambages, circuitus.
Ambro, deuorator, profusus, luxuriosus.
Ambrosium, diuinum.
Amen Hebraice, verè, uel veritas, siue verax, uel fiat.
Amentum, ligamentum iaculorum, quod est in medio hastilium.
Amphibalus, id est byrrus, velatus.
Amphi Græce, utrunque.
Amphitapa, ex utraque parte villosa tapetia.
Amphitheatrum, locus rotundus, ubi pugnant gladiatores.
Amphora, quia duas habet ansas.
Aminea, genus uitis.
Amita, soror patris, quasi alia mates.
Amulum, flos farinæ præ nimia tenuitate de mola eiectus.
Amomum, genus unguenti, vel fruticis.
Amula, vrceolus, in quo vinũ offertur.
Amurca, fex olei.
Ana Græce, sursum.
Anachoresis, heremus, uel dicitur uita anachoretalis, uel domus.
Anaglypha, uasa superi⁹ sculpta, & dicitur ab ana, quod est sursum, & glyphe, quod est sculpere vel sculptura.
Anagoge, sursum ductio. Inde anagogeticus, a. um. qui tractat de cœlestibus. Inde anagogetice, aduerbium.
Annales, consules, vel libri annua acta continentes.
Analogia, similium comparatio, ut incerta certis probentur.
Analogium, quia inde sermo prædicatur.
Anascena, astructio contraria cacascene. Hæc enim confirmat sententiam, illa reuincit.
Anastrophe, verborum ordo præposterus.
Anate, sollicitudine.
Anathema, separatio, uel separatum.
Anastole, oriens.
Ancones vncinos, vel incastratores.
Androgeni, hermafroditæ.
Anciosus, tediosus.
Anesis, requies.
Anesum, herba quædam.
Anetum, herba.
Anfractus, circuitus.
Angaria, est seruitii personalis indebita exactio.
Angena, glandulæ.
Angiportus, ædium atria.
Angistrum, hamus.
Angois, crudelis.
Anguilla, scutica, qua in scholis coercentur pueri.
Animaduersio, sententia, vel vltio animæ communior, & constantior.
Anit, incumbit.
Anquina, funis uauis, quo ad malum antemna constringitur.
Antagonista, prouocator.
Antarticus, unus circulus cœli, quia contrarius artico.
Antebiblium, pignus pro codice datum.
Antemna, lignum quo vela dependent.
Antidotum, ex contrario datum.
Anciæ, cineiani dependentes circa aures.
Antiphrasis, unius verbi ironia.
Antigraphus, nota quæ in libris ponitur, ubi diuersus habetur sensus.
Antipodes, genus monstri, vel qui sub terris, contraria nobis vestigia calcare putantur.
Antiquarii, qui uetera scribunt.
Antithesis, literæ pro litera positio.
Antitheta, contra posita.
Antonomasia, significatio uice nominis proprii posita.
Anthos Græcè, flos.
Antropos, idest homo, ab ana quod est sursum, & tropos, quod est conuersio, quasi sursum conuersus, & erectus, ut suum creatorem aspiciat.

Adhuc de eodem

APathia Græcè, impassibilitas.
Apex, summitas cuiuslibet rei, vel linea iacens super literam.
Apianæ, quædam uuæ.
Apiago, herba.
Apii forum, ab Apio Claudio constructum.
Apium, herba.
Aplustra, ornamenta nauis.
Apocalypsis, reuelatio.
Apocrypha, dubia uel abscondita.
Apocrysis, depulsio.
Apodex, comes.
Apofragisma, signaculum anuli.
Apogeum, spelunca.
Apoloterium, ubi lauantium vestes ponuntur
Apologia, excusatio vel satisfactio.
Apolus, diuinus.
Aporia, uulnus, cura, molestia seditio, angor, tædium, anxietas.
Aposiopisis, suspensa locutio.
Apostatare, retrocedere.
Apostrophe, idest euersio.
Apothecæ, repositoria.
Aqualiculus, ventriculus.
Arrabo, arra bona.
Aratiuncula, fossa parua, quasi sulcus aratri.
Arcessire, aduocare.
Archelia, regna uentorum.
Archia, initium uel principatus.
Archimagirus, princeps cocorum.
Archimandrita, summus pastor.
Arcestes, sagittarius.
Architectus, magister fabricarum.
Architriclinus, princeps triclinii.
Archiua, armaria.
Arcturus, quoddam sydus.
Arcuatum, est uulnus scorpii, quia cauda eius, qua fecit est

est curua.
Ardea, auis.
Area, æqualitas tabularum.
Areston, omnimoda virtus.
Argis, silua.
Argisteria, stationes nundinarum.
Argumentum, quod in principio libri causam breuiter pandit.
Argutus, loquax, astutus.
Ariel, leo Dei.
Aries, machinamentum bellicum.
Arioli, qui circa aras idolorũ sacrificantes, dæmonum responsa accipiunt.
Armamentorium, locus, armorum repositorius.
Aristologia, herba.
Armillæ, propriè virorũ sunt, ob armorum virtutem collata militibus, & sunt ornamenta brachiorum, ab armo, dicta vel ab armis.
Armillum, vas vinarium.
Arquunturæ, forfices.
Arsaces, nomen commune regum Persarum.
Arsenicum, pigmentum.
Arsipio, arcus.
Arsis, vocis eleuatio.
Artaba, idest mensura habẽs modios tres, & tertiam partem modii.
Arthemo, velum nauis dirigendæ potius, quàm accelerandæ causa commendatum.
Arteriæ, venæ.
Articulatim, gradatim.
Argumentum, ingenium.
Arriplex, duplex, dolosus.
Aruina, pinguedo cuti adhætens.
Arundo sagitta.
Aruspices, qui exta pecudum inspiciunt, & ex eis futura prædicunt.
Ascalonia, herba.

Adhuc de eodem.

Ascia, parua securis.
Ascire, quærere, uocare.
Ascopa, vas vtri simile.
Asse, nummo.
Asseda, cliens, vel qui aliquem sequitur causa lucri.
Assentatio, adulatio.
Aspaltum, bitumen.
Assidei, Iudæi, qui erant in Dei cultu assidui, ut Iudas Machabeus, & eius socii.
Asyllus, Tabanus, vel sacer locus, quem violare nephas est.
Asopa, ubi multa venalia sunt.
Asparagus, herba spinosa.
Aspernari, irridere, contemnere.
Aspiculatio, assensio.
Aspica, ruina.
Astarium, ubi uendunttur, bona proscriptorum.
Assumentum, additamentum siue pars assuenda.
Asstericus, stella picta, ut lucescant, quæ omissa sunt.
Astipulari, assentire, adiungi.
Astus, astutia, fraus.
Athanatos, immortalis.
Atauus, abaui pater.
Atranius, dicitur a veste nigra.
Attratus, lugubris.
Autenticum, firmum.
Auctio, publica venditio.
Auernus, infernus.
Auersari, spernere.
Augures, qui volatus auium, & uoces intendunt.
Augustum, amplificatum, religiosum.
Auitum, antiquum.
Aulea, cortina regia.
Aurugo, erugo, siue rubigo, vel morbus ex corrupto felle nascens, qui sanguinem vertit in pallorem.
Auspex, qui auium auspicia intendit.
Auspicari, incipere auspice iuuante.
Austerus, asper durus.
Australis, quidam piscis.

De incipientibus per B. Cap. XLVII.

Babiger, id est, stultus.
Baburra, stultitia.
Baccæ. Oliuæ Laurique poma.
Bacchári, furete, discursere.
Baccula, a bacca, diminutiuum.
Bahen, ornamentum colli, ex anulis aureis confectum.
Baianola, lectus ad baiulandum.
Baias, portus a baiulandis.
Baiulat, portat.
Baiulus, portator.
Balearis, funda a loco dicta.
Bali Græcè, emittere.
Bardus, stultus.
Bari Grece, grauis.
Barrhitus, uox Elephantis.
Barrus, rufus, vel niger.
Basilla, regina.
Basileus, rex.
Basilicæ Regum habitacula.
Basis, fundamentum.
Basilica, herba.
Basiliscus. Serpens.
Basterna, vehiculum mollibus stramentis compositum.
Bath, vestis linea.
Bathus, capit metretam, & dimidiam, & est idem in liquidis, quod ephi in aridis, scilicet mensura trium modiorum.
Benna, genus vehiculi.
Beta, secũda litera apud Græcos.
Aibliones, musciones, qui in vino nascuntur.
Bibex, pugna.
Bibleis, duplicibus lintheis.
Biblii habitatores Biblos vrbis Phenicis.
Bibliopola, qui codices uendit.
Biblus, liber.
Bibula, papyrus.
Bibulus, bibitor.
Biceps, duo capita habẽs vel bis acutus.
Bidens, anchora, vel ouis, uel genus aratri.
Bidental, fossorium.
Biforium, biforme.
Bifidum, bifome uel in duas partes fissum.
Bigens, de duabus gentibus natus.
Biga, duorum Equorum currus.
Bilinguis, qui aliud dicit, & aliud cogitat, uel potius, qui aliud dicit in præsentia, & aliud in absentia.
Bilis, tristitia, uel colera.
Bilices, duplices loricæ.
Bimartus, secundus maritus.
Bimatur, duplicatur.
Bimatus, biennium.
Biothanatus, bis mortuus.
Bipennis, securis.
Byrsa, corium.
Birrus, uoluntas vel uita, uel vestis.
Bisextus, est per quatuor annos unus dies adiectus, crescit enim per annos singulos quarta pars assis, qui cõpletur, & unum diem facit.
Bissilites, porcus fissis ungulis.
Bisinachia, uestis candida ex lino.
Bisulcum, utraque parte fulcatum.
Byssum, sericum, tortum, uel genus lini candidissimi, & nobilissimi.
Bitalassum, bimaritimum. Est enim lingua teirę in mare protensa, ita quòd hincin de mari circundatur. Nam mare Græce thalassum dicunt.
Bitumen, gleba.
Blas, stultus.
Blasto, cubicularius.
Blacta, purpura, vel genus animalis.
Blathera, sonus ranæ vel cameli.
Blacterare, stulte loqui.
Blemnones, putidi, stulti, uel impudici.
Bobinare, clamare.
Bobinator, rixosus, uel inconstans.
Bolida, honor magnus.
Bolis bolidis, dicitur uas æneum, uel plumbeum, cum catena, quod impletum adipe mittitur in mare, ad probandum utrum loca petrosa sint, ubi nauis stare potest, an arenosa, quæ nauem perdunt.
Bombyx, genus uermis.
Bombus, sonus.
Bostar, passus bouis.
Bostumen, ubi corpora comburuntur.
Bostro, aliàs butro, uel bepho iuuenis.
Boborigmon, sonus turpidus.
Biances, faucium præfocatio.
Brachiles, succinctoriũ, quod descendens per ceruicem, & a lateribus colli diuisum, vtriusque alarum sinus ambit, ut constringens uestes corpus componat.
Branchas, fauces.
Brachtea, lamina tenuis auri.
Brauinm, meritum, præmiũ, corona, uel munus uictoriæ.
Brionia, uitis alba.
Bruma Græcè, ædacitas.
Bucea, armenta.
Buccella, quod bucca semel carpere potest.
Bucet, loca boum.
Bucidę, qui boues cedunt.
Buccinus, clangor.
Bucco, garrulus.
Bucolicum, carmen pastorale.
Bucula, iuuenca.
Buggeus, spado.
Bullæ, ornamenta rotunda regalium puerorum, uel Equorum sicut bullæ, quæ ex spumis aquarum fiunt, & inflantur a uento.
Bursto, nascitur ex Equo, & Asina, sicut Mul⁹ ex Equa, & Asino.
Burgos, castra.
Burgones, caulas,
Burrum, rufum, vel nigrum.
Bustum, rogus, uel ubi mortuus iacet,

De his, quæ incipiunt per C. Cap. XLVIII.

Cabro id est uespa longa.
Cacabus, a sono.
Cadus, situla lignea, uel amphora habens urnas tres.
Casa Græce, lignum.
Calamistrum, ferrum in calami similitudine, quo in cinere calefacto crines intorquebant, ut crispi fierent.
Calamitas, infelicitas, miseria.
Calamites, rana.
Calathus, leue gestamen ex ligno uel iunco, in quo pensa ponuntur.
Calcis, prima pars plantæ, vel finis.
Calculator, idest numerator, a calculis, quibus solent numerare.
Calculus, lapillus rotundus, uel numerus.
Calculus, minima pars ponderis.
Callere, discere.
Callybe, ferro.
Callis, semita angusta.
Calones, negociatores uel nauiculæ.
Cala, uel colens, id est, ligna portantes.
Caluaria, in capite ab ossibus caluis dicta.
Caluarie, locus ubi damnati decapitabantur.
Calumnia, falsa excusatio.
Cameræ, volumina introrsum respicientia.
Camillus, sacrorum minister.
Caminus, fornax.
Campestria, succinctotia circa genitalia.

Canna,

Canna, arundo.
Caunatis, quia caua est in modum cannæ.
Canabum, a cannæ similitudine dicitur.
Cancelli, fenestræ angustæ.
Candere, fulgere, vel feruere.
Cancer, morbus quidam in carne, paulatim serpens, donec interimat.
Canistrum, calathus, ex canna fissa contextus.
Canon, regula.
Canopeya, Ægyptus.
Canti, quibus rota circundatur.
Chaos, caligo confusa.
Caparis, herba.
Capillatura, capillorum ornatus.
Capisterium, uas purgando tritico aptum.
Capitalis, veteranus, uel dolosus, uel superbus.
Capitium, ubi caput tunicam intrat.
Capitolium, quasi Romanæ vrbis caput.
Capitolinus, capitolio seruiens.
Caplum siue capulum, funis vnde iumenta indomita cõprehenduntur.
Capsa, uas vbi ponuntur reliquiæ, siue capella.
Capsus, carruca undique circumtecta, quasi capsa.
Captio, conspiratio, vel opinio.
Capulus, manuarium gladii vel pheretrum.
Carabdrio, animal simile muscæ.
Carabus, nauicula.
Character. nota, vel figura.
Carbasus, lini species, vnde fiunt vela, quæ & carbasa.
Cardia, cordis passio.
Carectum, herba similis iunco, vel locus caricum.
Charybdis, gurges qui naues absorbet.
Carice, ficus.
Caries, proprie putredo ligni.
Carina, media pars nauis.
Carinans, arguens conuiciãs, vel illudens.
Carix, herba quædam, inde carectum.
Carpasia, nauis a carpendo.
Carpanus, color uiridis.
Carpentum, pompaticum vehiculi genus, quasi carrũ põpaticum.
Carpens euellens, uel narrãs.
Carpere iter, ambulare.
Cartallus, canistrum.
Cartilago, ossa tenera, & sine medulla.
Casa, agreste habitaculum, palis virgulisque contextũ.
Casses, aranearum telæ, uel retia luporum, vel pericula, vel ærumnæ.
Casia, herba uel flos.
Cassidile, bursa, uel sacellus.
Casleu. Nouember.
Casina, hiatus.

castoreum, unguentum ex testiculis castoris animalis.
castra, militum custodiæ, per circuitum.
castrensis, militaris, vel hostilis.
castrimargia, gula.
catha, iuxta, uel secundum, vel contentus multorum.
casa, tabernaculum, uel tugurium, inde casula.
cataclysmus, diluuium.
catalogus, iustorum numerus.
cathamane, de mane.
cataplasma. inductio.
catapulus, aduentus nauium.
catapota, genus calicis.
cataplectatio, obiurgatio.
cataractę, fenestræ, uel ostia fluuiorum.
catartica, purgatoria.
catascena, confirmatio ex proprietate rei.
Catasta, scala æculeo similis.
catema, muliebre collare.
catemare, instruere homines in fide, ante baptismum.
catilo, gulosus quasi catulus.
catinum, uas fictile.
catus, acutus, prudens.
cauabuccina, cornea.
caucasum, candidum.
cauculus, tumor vesicæ uel petra.
caudix, radix, vel robur.
caulę, stabula ouium, vel cohortes.
caupo, negociator, uel tabernarius a capiendo dicitur.
cauteriata, lacerata, corrupta.
cauterium, dicitur, quia urit, quandoque pro signo, quandoque pro cura adhibetur.
cautio, scriptura cautionalis.
cauus, caballus, uel cancellus.

Adhuc de eodem.

CEleuma, canticum calcatorum vindemiæ, proprie uerò nautarum.
celium, genus ferramenti, qđ vulgo Celionem uocant. Inde Celata, id est, sculpta.
Celones, naues quædam agiles ad ministerium classis aptæ.
cæmentarii, architecti.
Cænaculnm, dicitur a communione vescendi, quod facere solebãt antiqui, ne singularitas luxuriam gigneret.
Cænobium, habitaculum plurimorum in communi uescentium.
Cęnum, sordidum, & odoratum lutum.
Cenodoxia, iactantia siue inanis gloria.
Cænon, Græce, commune, uel nouum Latine.
Censor, iudex.
Gensura, iudicium, uindicta.
Centaurus, quoddam genus monstri.
Centrum, stimulus ferreus, vel punctus in medio circuli.

centuriæ, partes exercitus, in centenos milites diuise, quibus, qui præsunt Centuriones dicuntur.
cerealia, arma uel instrumenta pistoria.
cerata. Græce cornua.
ceros, cornu.
cerastes, genus serpentis cornutum.
ceranos, Græce, flumen.
ceres, fruges.
cæremoniæ, sacræ culturæ.
cernuus, magnus, sacer, vel socius sine dolo, alias succus siue solea.
cerberum, aiunt canem trium capitum.
ceruicatus, uel ceruicosus, q̃ durę ceruicis est, uel superbus.
cerula, alta maria.
cerusa, ex plumbo uel stagno conficitur.
cesones, uel cæsares, qui secto matris utero extrahebantur.
cessio, propriæ rei concessio.
cespes, frutex vel gleba.
cestus, coriũ quo manus suas pugiles armant, & inuicti cedunt.
cibarius, panis crossus, qui ad cibum seruis datur, nec delicatnr.
cicada, genus minuti animalis.
cicendela, genus Scarabei.
cyclades, insulæ in mari, quæ sunt. 53.
cyclon, Græce rotundum.
cyclopes, semiferi homines, vnum oculum in fronte habentes.
cyclus, orbis, siue gyrus.
cidaris, mitra.
cidonihm, genus pomi.
cygnum Syri dicunt, quodlibet candidum.
cillere, mouere.
cilex, pirata.
cigni, poetæ.
cilia, tegmina quibus cooperiuntur oculi.
chiliarchæ, qui mille præsunt, Gręcè, enim mille, chylia dicitur.
ciachi, pondus decem dragmis appenditur.
cymbala, acitabula, quæ percussa inuicem se tangunt, & sonant.
cidari (ut quidam putant) acitabula, quæ percussa in modulos concitant.
cincinni, capilli dependentes de capite mulierum.
cinnabarim, quidam dicunt minium, alii draconum sanguinem.
cinamomum, arbor aromatica.
cynomya, musca canina.
cinus, latine Ilex.
circinus, circulus, uel instrumentum carpentarii, quod vergendo efficit circulum.
circiter, proprie ad numerum pertinet.
circa, ad locum, circum ad tempus.
circus, gyrus.
circulator, qui famam asportat periculi.
circenses ludi, quasi circumenses.
circum, putant dictum a circuitu Equorum, quia ibi circummeeas Equi currebant.
circũforanus, qui aduocationis causa, circumfora, & continentus uagatur.
circumlunium, locus quẽ aqua circumluit.
circumpedes, obsequia seruorum.
circum scribere, circumuenire, uel concludere, uel delere, uel in præiudicium mittere.
circæ, inspirationes.
cyrographum, manu scriptũ, uel cautio.
cis citta, circa.
cistę, corbes.
cistella, a crustis ex lignis, vel cannis, quibus texitur dicta.
clanculo, occultè.
classica, tuba.
classicum, sonus in tuba, uel naui.
clauus, gubernaculum.
cleros, Græce sors, uel hæreditas.
cieronomia, hæreditas.
climata, plagæ cœli, quæ sunt quatuor.
clinicus, qui de lecto non descendit. Nam clinon Græce lectus.
clinosus, inclinatus.
cloacæ fossæ balneariæ, uel quibus procloantur aquæ.
clodus, uacillans pedibus.
cloes, folles, vel pluma.

Adhuc de eodem

COalescere, crescere, uel conglutinare, uel simul nutriri.
cocistrio, tabernarius.
cochitus, lacus infernalis.
coclearũ dimidia pars dragmæ.
cocleæ, altæ, & rotundæ turres, in quibus per orbem cõscenditur ad similitudinem cocleæ piscis.
coccum, Græce, nos rubrum siue uermicelum dicimus.
coceus, flos purpureus, vel fructus ilicis.
codex, radix arboris, uel multitudo librorum in unum corpus.
codicillum, testamentum.
cophinus, corbos, uel uas ex virgulis aptum mundare stercora, uel terram parare concauitate sui dicta.
congiarium, donatio Imperatoris.
cohors, minor habet milites, 300. maior autem. 400.
cola, membrum sentētiæ, vel colatoria, quibus mustum colatur.
colaphus, alapa, vel pugnus.

colaie,

Colare,mundare,purgare.
Cola Græce fel.
Collega , sociu⸗,a colligatione amicitiæ dictus.
Colles, quasi colla montium.
Colere, inhabitare venerari, frequentare, exercere .
Collibia Hæbraice uilia mu nuscula.
Colica, passio dicitur ab inte stino,qđ Græci Colō vocăt.
Colina,coquina.
Collirida, panis subcinericus.
Colobium,vestimentum longum sine manicis.
Colomelli,dentes longi,& ro tundi,qui & canini.
Colonia,quæ defectu indigenarum,nouis cultoribus adimpletur.
Colonus,peregrinus, uel inha bitans,uel cultor aduena.
Coloquintis,cucurbita agrestis.
Colos, color fictus.
Colostrum,lac nouum.
Colum,dicunt colonem vnde mulieres nent,vel fastigium tēpli rotundū,uel intestinū.
Columen,culmen.
Colluuio,sordium congregatio.
Colyria , dicuntur vnguenta, quædam qua uitia oculorū detergunt.
Collirida, panis quadratus. de simila factus in sartagine,cum oleo frixus,uel modicus panis triangulus.
Coma,particula sententiæ,& interpretatur incisio.
Comatic⁹,breuis versificator.
Comere,componere,ornare.
Comœdia, historia , quæ humiliū velut meretricū,& pri uatorum hominum continet acta.
Commenta,fraudes,artes,adin uentiones , mendacia,uolumina,interpretationes.
Cōmentarii,scriptores annalium,uel qui causas cōmen tabantur, & disputabant.
Comesatio,bonitas innocentum,uel conuiuia meretricū per unum.m. & per unum.f. scribendum.
Cometes, stella quædā noua.
Comici, qui comœdias scribunt,uel canunt.
Cominisci,confingere,fraudē adhibere.
Cominus , contra uel prope, cui contrarium est eminus, id est,longius.
Cōmissura,particula,siue con iunctura,uel compago.
Committere,peccare,coniungere, credere.
Comis,facilis , suauis, aptus. Inde comitas,id est benigni tas, uel urbanitas.
Comicialis , morbus caducorum.
Commolere, dentibus cōminuere.
Cōe,immundū aliqđ dicitur.
Compago,iunctura.
Compellare,interpellare,alloqui.
Comperehendinare , differre in tertium diem.
complices , qui uno crimine iuncti sunt, nunquam uerò in bono dicimus complices sensui permiscere.
complodere,repercutere.
compita , loca ad quæ vndiq; peruenitur , uel ubi plures uiæ conueniunt.
complanare,solo æquare.
compos,perfectus,uel cōpositus,uel desiderium suum cō secutus , uel compossessor.

Adhuc de eodem.

COna,alta rotunditas,vel fructus Cypressi.
concha,quasi concaua.
concameratum,curuum,& ad modum circuli flexum.
concentum,dicunt philosophi sonum suauē,qui fit ex motu septem stellarum.
conciliare,coniungere.
conchilium,genus coloris, ex quo tingitur purpura.
cōcinare,consequi,cōponere.
conclaue , interius cubiculū.
concrepare,concinnere , consentire.
concreti,commixti siue coadunati.
concubi, simul concubantes.
concula , mensura continens tria coclearia.
conchus.lapis in mari.
condus,cyphus, uel poculum.
conditio,condictio , euentus, occasio,potestas.
conaire , sepelire.
conductus,hospitium dicim⁹ conductum.
confectus,debilitatus.
confertus,plenus , densus,uel in unum collectus.
conficere,commiscere,consumere,dissipare , perfundere, peragere.
confrages,loca in quibus venti undique currunt ac sese frangunt.
confragosa, loca aspera.
confutare,conuincere , coniicere,æstimare, colligere. re,æstimare, colligere.
concio , populi multitudo, siue conuocatio, uel allocutio populi,uel consilium.
concionator, autem qui populum alloquitur vel cōuocat.
conniuentia,consensus.
conniuere , capitis motu acquiescere.
compingere coniungere,consentire,oculos claudere, interdum dissimulare.
connixa,partu liberata.
conopeum rete,in modū tentorii,quo culices excluduntur ,uel stragulum, uel suppellectile.
comprimit,coercet ,domat.
consciscere, irrogare,vel consentire,constituere.
consectarius,pernicialis.
consequens , conueniens uel rectissimum, uel credibile.
conserere, coniungere,consulere,collocare.
considunt,sedent.
consitum , constipatum, condensum.
cōsobrini, filii materteræ,uel auunculi.
conspicari, considerare , conspirare,coniurare cōsentire.
constellationes , notationes siderum,quas obseruăt Mathematici , quomodo se habeat quisque cum nascitur.
consternatus territus conuictus.
constipatus, densatus.
consul,iudex,uel prætor a cō sulendo.
consultus,boni consilii perspicax.
cōtegere,colligere , suspicari.
contestor,iudices.
Obtestor,aduersarios.
conticinium, tempus noctis post Gallicantum,uel quod imperator a populo rogat.
conticium,qñ omnes silent.
contiguare,comportare.
contignatio,tignorum cōstructio.
contrahere,conquirere,apprehendere, colligere.
controuersia,contradictio.
contubernium, ad tempus cō manendi conuentio .
contus,hasta sine ferro,sed cu spide acuta.
contumax,contemptor.
contumeliæ,iniuriæ.
contutare,occultare,uel in tuto reponere.
conuenæ , commanentes, uel de diuersis locis uenientes.
conuexum,quasi conuersum, siue incuruatum.
conuulsum , cui sua adimuntur aliqna.
conum,prunum, uel acuta ro tunditas.
conus,galea, cypressi bacca.

Adhuc de eodem.

COpodium particula car nis.
copo,negociator.
cops,copia.
copsus,copiosus.
corban,munus.
corbanon, gazophylacium.
corbes, colatoria musti,curuatis uirgis intexta.
corbinus , uel corbius corde duplex.
cordatus , sapiens uel magnificus.
cordiagni , qui post tempus nati sunt.
corepiscopi , uicarii episcoporum.
correptum,raptum,sublatū.
coriandrum, herba quædam.
coribantes. Dii pahanorum.
corylus,arbor nucis auellanæ uel ipsa nux.
corymbi, hæredarum baccæ, vel uitium anuli, qui proxima quæque ligant.
corinthus,theca arcuum , uel sagittarum.
cormei,aceruì lapidum.
cornicines , qui tubis corneis cantant.
cornificina,macellum.
cornipes.Equus.
cornua , in nauibus extremæ partes antemnarū , in bello extremitas exercitus.
cornupeta,bos ferus,qui cornu petit aliquem.
chorus,multitudo canētium, qui apud Iudęos,non min⁹, quam ex decem constat.
chorus,Græce. ventus occidē talis.
chorus mensura. 30. modios continens. In utraque mēsu ra tenet principium,tam ari dorū,quàm liquidorum.
cosmus,Græce mundus. Inde Micrócosmus.
costros, Græci appellant , qui in extremis castrorum parti bus maiores creantur , dicti ꝙ castra ducant. Vnde reges vocantur.
cossum rugossum,& curuum, & contractum.
core,Græce incisio.
cotei,iracundi.
cotis,lapis quo acuitur ferrū ad incidendum , uel dignitas corporis.
cotula,emina, sex hñs ciatos.
cothurnus, superbia,vel super bus, uel genus calciamenti humile , sed tale ut in utroque conueniat pede. Vnde si quis duobus discordantibus fuerit amicus, cothurn⁹ dicitur.
coturnix,auis quædam.

Adhuc de eodem.

CRapula,nausea, uel immoderata uoracitas,qua si cruda æpula, & indigesta.
crater,calix, habens duas ansas.
craticula,dicta est a crate.
creagræ , fuscinulæ tridentes.
creantes,graciales.
creas,agrestes capras.
crementum,semen mascu.vnde animalium corpora accipiuntur.
cremonia, sacrificia,immolatio.
creperon,dubium dicitur. Vnde creperus.a.um.id est dubius.
crepida , genus calciamenti vtrique pedi aptum,dictum a pedum crepitu in ambulando.
crepido , ruina, uel summitas riparum , uel cuiusque rei.
crepitare,leuiter flare,uel sonare,uel stridere.
crepor , uel crepitus , sonus.
crepundia , initia , uel insignia , uel indicia , quæ expositis infantibus adhibentuc.
crepusculum, dubia lux, quæ fit uespere, uel mane. Nam creporon dubium dicimus

Creta, genus terræ albæ.
Cretici, dies iudiciales, uel determinatiui, ut quo homo vel liberatur, uel purgatur, uel moritur.
Cribrum, dicitur, quia ibi frumentum currendo purgat, quasi currifrugum.
Crypta, spelunca.
Crisopis, aurum tantum uidetur esse.
Crisparis, uibrans, cōtorquēs, splendens, concutiens.
Cristæ, cassides. Inde cristat⁹. id est, galeatus.
Croceum, rubicundum.
Crocitus, uox corui.
Crocum, siue crocus, herba. Inde croceum, id est rubicūdum.
Croma, Græce color, uel croma.
Cromaticus, qui colore nō cōfunditur, nec colorē mutat.
Chronon, Græce tempus. Inde chronica.
Crudum, durum, forte.
Crumenæ, sacculi.
Crustula, diminutiuum a crusta, & est panis oleo consperfus, in medio concauus, & tortus.
Cubus, in geometria figura vndique solida.
Cuculla, vestis, quasi minor cella dicta.
Cucuma, a sono feruoris nominatur.
Cucumis, vel cucumer maſ. ge. herba.
Cudere, fabricare, percutere.
Culleus, maſ. ge. fit ex corio in quo patricidę cū Symia, & Gallo, & Serpente in mari præcipitabantur.
Culmæ, coquinæ.
Culmen, tectū, uel altitudo.
Culmines, pro diuites poni puto.
Culmus, calamus quo spica continetur.
Culponei, rustica calciamēta.
Cumba, nauicula breuis.
Cunabula, lectuli infantium.
Cuntari, dubitare, vel differre. Inde cuntanter.
Cuneus, minor turba.
Cuniculi, trasitus occulti, uel agrestia animalia.
Curio, præco theatri.
Cultri, cultelli.

De his, quæ incipiunt per D. Cap. XLVIII.

Dare dexteras, id est, auxilium præbere.
Dare pœnam, id est, soluere, uel sustinere.
Dactilon, Græce digitus.
Dammula genus feræ Caprioli similis. Vel ut quidam dicunt Mustela.
Dapsilis, largus.
Deambulacra, deābulatoria.
Deca. Græce decem.
Decapolis, regio decem ciuitatum.
Dedicare, consecrare.
Deciduus, desidiosus.
Decipula, laqueus, muscipula, pedica.
Desciscere, dissentire, vel a proposito se retrahere.
Decrepitus, ualde senex, quasi in crepusculo vitæ.
Decuriones, decani, qui scilicet. 10. militibus præsident, vel qui officium curiæ administrant.
Deductum, tenue, subtile, gracile.
Defectare, a fecibus segregare.
Deficiscere, desperare, uel defatigari.
Defecisci, dissolui, euanescere.
Defungi, finire.
Degeneres, ignobiles, uel genere impares, uel generi suo non respondentes.
Degere, uiuere, agere.
Degluere, decoriare.
Deierare, uerum iurare, uel Deum iurare.
Dehiscere, aperire, uel dilatare.
Delatio, accusatio.
Delator, qui detegit, quod latebat, ut detractor, uel qui alienum caput impetit.
Delatura, proditio.
Delibatus, perfusus, degustatus.
Delibor, immolor.
Delibui, ungui.
Delibutus, unctus, perfusus.
Delicuisse, in liquorē vel defectum conuersum esse.
Deligere, eligere.
Delirare, desipere, uanum esse.
Delitescere, latere.
Delubra, fana, vel templa idolorum.
Demetere, separare, incidere.
Demolitus, dissipatus, exterritus.
Denarium, genus nummi, qđ pro decem nummis reputabatur.
Denotare, culpare, manifestare.
Dentile, aratri pars prima in qua vomer inducitur.
Denuo, iterum.
Depelliculari decipere a pelliciendo.
Deperire, turpi amore ęstuare.
Depopulari, spoliare, vastare.
Depositum, commissum, uel creditum pręcipue.
Descire, discedere, separare, denunciare.
Deputare, destituere.
Deserere, disturbare.
Detractans, recusans.
Decrementa, damna.
Detrudere compellere, excludere.
Deuexum, pronum, inclinatū.
Deuocare, accusare, maledicere per furorem.
Deuteronomium, Gręce secūda lex.
Dextrum, propitium, prosperum.
Dextra, pugio, uel securis dextræ habilis.
Dextralia, uirorū, & mulierū sunt, qm̄ vterque dexteram habet.

Adhuc de eodem.

Diaconia, Græce ministerium. Inde diacones, id est, ministri.
Diafonia, uoces discrepantes.
Dialogus, disputatio duorū.
Diametros, linea circuli recta per centrum ducta in duas partes diuidens circulum.
Diaplasma, significat, semper vel iugiter, idest id cui annectitur sempiternum esse cōfirmat.
Didascolus, Græce magister.
Didragma, due dragmæ.
Didragma, mensura duplex scrupuli sex.
Diducere, distrahere, diuicere.
Dieta, uiuendi regula.
Diffamare, diuulgare.
Diffiteri, abnegare.
Diffetisci, dissolui marcescere.
Digamiæ, secundæ nuptiæ.
Digerere, deducere, ordinare, exponere, consumere, exigere.
Digestum, serenum, exalatum descriptum.
Dilapidare prodigere, erogare dissipare.
Diluere, delere, vel lauare, purgare.
Dimicare, pugnare, cōtēdere.
Dimiclium requietorium.
Dina media potestas herbarum, uel liber ubi herbarū medicinæ scribuntur, uel locus, ubi medicinæ reponuntur.
Dyoscorus apud Græcos Iunius.
Diplo diplico.
Diplois duplex vestimentum.
Dipsas, genus aspidis.
Dipticæ duæ tabulæ.
Dipondius, quasi duo pondera, idest libræ duæ.
Diriguit obstupuit.
Disceptare, contendere.
Discidium, discordia uel separatio.
Discire, discedere, dissentire.
Disciscere, discrepare, disiūgere succumbere perire.
Discoforus, discum ferens.
Discholus, difficilis indisciplinatus uel immoralis.
Discrimen, periculū, uisio dilucidatio, uel duplex a quo discriminare, diuidere.
Discriminalia, pectines, uel ornamenta capitis mulierum.
Disseptus, diuisus.
Disserere, uel disseptare, adaperire, uel dicere.
Dissertus, prudens facundus.
Disijcere, dispergere, uel disperdere, uel fugare, uel despicere vel differre.
Disenteria, intestinorum vulnus.
Dissologia, duplex locutio.
Dispensare, disponere.
Distribuere, gubernare, moderari.
dispartire, dissipare, distribuere diuidere.
displodere, eissolnerr, dispergere.
disterminare, disiungere.
distichon Græce opus duorū versuum.
distractum, diuisum, uel uenditum.
dissuria, urinæ difficultas.
ditio, potestas.
diuaricare, pstituere aperire.
diuortium, separatio.
dolabrum, bipennis, quia duo habet labra.
dolātes, tela abscōdita, uel vaginę lineæ in quibus latent.
domata, Græci tecta dicunt.
domata, męnia, vel superiores partes domus.
donaria, loca ubi dona oblata recondebantur.
dorcones, auidi uoratores.
dorix, nomen fluuii.
doxa, Græce gloria.
dracena, dicitur a draco sicut leæna a Leo.
drachma, octaua pars uncię genus denarii, & est solido minor scrupulis tribus constat, idest octodecim siliquis.
dromeda genus camelorum.
dromedarii cameli ueloces.
dromis, Gręce cursor. Vnde & dromedes cursores.
dromones, longę naues.
drusus, impatiens uel rigidus vel contumax.
ductile, ꝙ malleo producas.
duellio, prouigil, uel rebelio.
duellū, bellū, qa eius duę sūt partes, uel bellum secundū dulēsis, seruitus est, q̄ & Deo, quantum oportet est reddēda, & hominibus quantum condecet exhibenda.
dumtaxat, tantummodo.
dureo trieris.

De incipientibus per E. Cap. XLIX.

Ebenus, arbor vel gemma candida, qua artifices, aurum poliunt.
ebeni de ebeno facti.
ebiones pauperes.
ebionitę, hæretici quidam ab ebione uel paupertate intelligentiæ dicti.
ebul nouember.
ebur, ossa & dentes elephātis.
echo, imago uocis qua i cauis locis ostēsa resultat, & resonat.
echonomus, dispensator.
eculeus genus tormēti sic dictus eo, ꝙ extēdit hominē.
edicere, foris dicere, euocare vel præcipere. Vñ & ædicta.
editum vel factum uel prolatum.
editui, ianitores quasi custodes ædis.
educare, nutrire vel eligere, proferre, liberare.
edulium, quod facile æditur, ut sorbitiuncula.
efebia, domus puerorum lupanari similis.
ephebi, adolescentes a Phebo dicti.

Effœmi-

Effœminati, idest molles sine fœminis, scilicet turpiter in ephebos operantes.
Effata, fatigata, uel frequenti fœtu exhausta, vel vacua, vel sterilis.
Ephi decima pars chori, idest tres modii, & hoc in aridis.
Ephod, superhumerale.
Egerere, tollere.
Egestuosus, miseriis præssus.
Egloga, interlocutio, uel lectio, vel uilis sermo.
Elatę, palmarum folia.
Electrum, dicitur eo, quòd ad radium solis auro clarius argentoque refulgeat.
Elegans, honestus, egregi⁹, nobilis, modestus, gratus.
Elegiacus carmen cuius modulatio miseris conuenit.
Elidere, percutere, lædere, frāgere.
Eulogium, prosapia, vel respōsum.
Elucubratum, elaboratum, exquisitum, ornatum.
Eluere, diluere, purgare.
Elul, mensis Augustus.
Elucro, clauo.
Elumes liquor fossę.
Eni. & aspiratur sæpius in principio, admiratio, vel cū increpas.
Emancipati, e manu emissi, vel iuris proprii dn̄i statuti.
Emax, emptor, auidus.
Embolismus Græcum est, latinè super augmentum, eo q̃ expleat numerum annorum communium.
Emerita, arma victricia.
Emeritus, veteranus, solutusque militia, cui iam vsus p̄lii non est.
Emina, appendet libram vnā, quæ geminata facit sextarium.
Eminus, procul vel non lōge.
Emissarius, prædo, homicida, vel flagitiorum, & luxuriæ satelles.
Emissus, ceruus dicitur quando ceruam sequitur.
Emolumentum, lucrum.
Emorroys, fluxus sanguinis, vel genus aspidis.
Empyrea, ignea.
Emula, similia.
Emunctoria, idest forcipes ad emungendum.
Enotmia, vitia, uel dedicationes.
Enchiridion, dicitur quia manu astringitur.
Energia Græcè, id est agilitas.
Engaddi, locus vbi finitur mare mortuum.
Enigma, sermo figuratus, & obscurus.
Enixa, conata, vel a partu liberata.
Eno vinum.
Enoforum, id est vas ferens vinum.
Entecam Græce, idest repositæ rei copiosam substantiam appellamus.
Eous Græce, aurora, vel Sol, vel homo de oriente.
Epanados, quam nostri regressionem dicunt, principium dignitas erat.
Epar Græce, iecur.
Epigramma, idest titulus vel abbreuiatio scripturæ.
Epilogus nouissima pars controuersiæ, quæ præces tantum habet.
Epinicia, uictoriæ.
Epinemia, quæ dantur per singulos menses.
Epistylia, quæ super capita columnarum ponuntur.
Epitaphiū Græce, sup tumulū, est enim titulus vel carmen mortuorum.
Epithalamiū, carmen nuptiarum, quod decantatur in honore sponsi, & sponsę.
Epithema, dicta quia superponitur aliis adiutoriis prę cedentibus.
Epithoma, idest recapitulatio vel abbreuiatio.

Adhuc de eodem.

Erebi, inferni.
Eregione, e latere, e contra.
Egre Græce, opera.
Ergasterium Græce, operariū vbi opus fit, uel taberna, uel vbi aliquod operis exercitiū geritur.
Ergastulum, carcer vel proprie locus vbi deputatur noxii, ad aliquod opus faciendum.
Erodius Græce, fulica.
Eruca, vermis uel herba.
Eructare, emittere.
Eruderare, purgare, sustollere.
Erugo siue rubigo, fit in frugibus quando ros vel ymber nocte super teneras spicas cadit, & postmodum incalescente sole uertuntur in rubedinem, & inanescūt grana adhuc tenera.
Eadem dicuntur, & aurugo, ab auralis, uel ab eurus ventus ab oriente.
Esto, concedo, vel plane.
Estus, maris inquietudo, idest accessus uel recessus.
Etymologia, origo uocabulorum.
Ethnici, Gentiles.
Ethnos enim Græce, gens.
Eucharistia, idest bona gratia vel gratulatio.
Euestigio, statim.
Euge, bene, gratulatio est, vel laudatio siue salutatio.
Euitare, castrare euacuare examinare.
Eulogetus Græce, id est bene dictus.
Elogium, responsum diuinū, vel prosapia vel bona famā.
Eumenides, id est furię, seu deæ infernales.
Eusebia Græce, pietas.
Exa Græce, sex.
Exactum, exquisitum, uel electum, uel completum.
Exalare, idest emittere uel spirare.
Examen, multitudo uel caput vel probatio, uel filum medium, quo statera regitur, & lances æquantur.
Exameter, versus qui senari⁹ dicitur.
Examitum, pannus sex filis contextus, qui vulgo dicitur samix.
Exapla, bibliotheca.
Exaplois, exemplaribus.
Exapla, idest sextuplica, scilicet singulariter.
Excandere, exardere.
Exceptoria, receptacula.
Excerta, serpēs qui Græce vocatur hydra, idest multorū capitum.
Excidere, euertere.
Exconsules, qui iam a consulatu exierant.
Excubare, vigilare.
Excubię, officia vigiliarum.
Excussor, idest prædo uel percussor, siue homicida.
Exedra, aslis separata modicum a prætorio vel palacio.
Exequię, funeris prosecutio.
Exerere, expedire, aperire, nudare, vel eleuare.
Exesa, consumpta uel euacua.
Exilis, tenuis, quia quasi per angustum potest exire.
Eximius, quasi ualde eminēs.
Exolescere, affluere, delere, euanescere.
Exoletus, uanus, infamis, solutus, turpis.
Exorcismus Græce, idest adiuratio uel increpatio.
Exorsus, locutus.
Expergisci, euigilare.
Expilare, surripere.
Exossare, idest ossa extra piicere.
Explodere, illidere.
Exsententia, idest prospere vel ex uoto, siue exoptato.
Exta, intestina.
Extasis mentis excessus, uel ex pauore uel intentione ad superna.
Extemplo, idest subito.
Extorris, idest exul, quasi extra terram suam pulsus.
Extricare, idest expellere, exterminare.
Extuberare, tumere.
Exuberare, abundare.
Exulcerare, exasperare.
Exuuię, idest vestes siue spolia ab exuendo.

De incipientibus per F. Cap. L.

FActus.
Faustus, idest hylaris, gratus, honestus.
Facilis, tractabilis ingeniosus.
Facinus, quicquid agit indomita cupiditas ad corrumpendam animam, uel corp⁹ suum.
Factio, coniuratio.
Factiosus, seditiosus, fallax, vel faciens.
Facula, a face.
fallarica, genus teli, uel arcę grandis.
falcastrum, ferramentum curuum cum manubrio longo ad densitatem vepium succidendam.
far, genus frumenti.
farcire, implere.
farus cęnatorium, uel turris maxima, quę flāmarū idicio longe vī a nauigantibus.
fas, honor, licitum, iustum.
farū, dictū, q̄a candelem fert.
fuscia, cingulum quo pectus, & papillę comprimuntur. Inde fasciola.
fasciare, ligare.
fascis lignorum colligatio.
fascinare, grauare, vel adulando decipere.
fascellus, nauicula uasta.
fastes honores, uel dicta.
fasti libri in q̄bus reges vel consules scribebantur, dicti à fascibus. i. potestatibus.
fasti dies quibus ius fatur, id est dicitur. Nefasti quibus non dicitur.
fata, dicta, uel responsa, uel mors.
fatalis, debitus, vel mortalis.
fatidici, diuini uel fata cauentes.
fatiscere, multum hyare, siue aperire, dissolui.
fauni, homines vel dii siluestres, qui fantur futura, qui & ficarii.
feculenta, fece plena.
femen, idem quod femur.
ferale mortiferum.
flebile, perniciosum.
ferculum, missorium, uel uasculum, uel discus, uel plect⁹ portatilis.
feriæ, cessationes ab operib⁹.
fermæ, prope, fere.
fetula herba.
festinato, festinanter.
feta, plena uel liberata.
fialin Græce, vitrum. Inde fiala.
fibrę, venę, vel extremitates iecoris, uel mēbrorū iūcturę.
fibulę, quibus ornantur pectora fœminarum.
ficarii, fauni.
fidicula uel fidicen, cythara, vel cytharedus.
fidiculę, ungulę quibus torquentur in ęculeo appensi.
filaxe Græce, seruare. Inde gazophylacium.
fimbriæ, cathenæ, uel orę uestimentorum.
fiscellum, vas gracilibus viminibus factum.
fiscina, saccus uel sarcina. Inde fiscella.
fiscus, pellis in qua testiculi sunt, uel saccus publicus.

Adhuc de eodem.

FLacentia, contracta.
Flagella, summitates uitium, & arborum, quia flatu agitantur.
flagitare, poscere.
flagitium, quicquid agit indomita cupiditas, a flagitando.

agra, incendia cubili, verbera. Inde flagella.
Flagrare, incendere vel percutere.
Flamines, Pontifices idolorum, quasi filamines, scilicet a filo quo capita religabant.
Focariȩ, coquinariȩ, ad focum faciendum.
Folles, pelles.
Folicatum, curuatum.
Folliculus, theca frumenti in qua seruatur granum.
Fomes, firmitas, origo, fomentum.
Fora theatra.
Forcipes, fabrorum sunt quibus ferrum candens tenetur.
Forco securus qua Pontifices in sacris vtuntur.
Forenses, a foro.
Forfices, sartorum.
Fornicatio, amor legitimo cõnubio solutus & vagus, dicta a fornicibus, id est ædificijs arenatis.
Fornix arcus de coctura fornacis extructus in plateis in signum triumphi, vel opus concameratum. Inde forniceum, vel galea, vel fornicatio.
Forpices, tenaces, vel instrumenta tonsorum.
Fortuna, dea casuum.
Fortunatus, felix, diues.
Forus locus exercendarum litium, a fando.
Formum calidum. Vnde & feruidum.
Fos græce, ignis vel lux.
Fragra vel frasa, poma Syuestria.
Fragrantia, redolentia, quia fracta plus redolent.
Framea, hasta longissima, vel gladius versatilis, id est, bis acutus.
Frasis, locutio, interpretatio.
Fratrias græce, coniuratio.
Fratrissa vel fratrua, vxor fratris.
Fratuelis, duorum fratrum filius.
Frenusculi, vlcera circa oris rictum.
Frendere, dentes comprimere, vel concutere.
Fronus, nior, issimus, græce sapiens, tior, tissimus.
Frugalitas, largitas vel temperantia siuè parcitas.
Frugi, temperatus vel temperate.
Frumen, eminens gutturis pars qua cibis fruimur.
Frutex, breuis dictus est eo, quod fronde terram tegat, a quo fruteta,
Fucatum, tinctum, fictum.
Fucus, dolus vel genus apis vel vermiculus vnde vestis tingitur, vel genus herbæ.
Fulcra, quibus lecti fulciuntur.
Fulgere, ferire. Vnde fulmen.
Fulica, auis.
Fuluum, rubeum.
Furnarium, domus furni.
Funalia, candelabra.
Functus, vsus, vel consecutus, vel finitus.
Funda, fundibulum, vel genus rhetis piscatorij, eo quod infundum mittatur.
Functoria, transitoria.
Fundibalus, quasi funda emittens. Bali enim grȩce dicitur emittere.
Fundus, possessio, quia in ea fundatur vel stabilitur patrimonium.
Funebræ, luctuosum.
Funestum, sceleratum, pollutum.
Fungi, dicti quia ignem acceptum concipiunt.
Furceps, ignarus.
Furcifer, qui ob lȩue delictum furcam circa viam ferre cogebatur, confitens peccatum suum, magis ad hominum ignominiam & aliorum terrorem, quam ad supplicium.
Furiæ, deæ infernales, vel patientia.
Furnum, nigrum, inde fur.
Furunculus, vulnus, vel tumor in acutum surgens.
Fuscina, vel fuscinula, creagra siue tridens.
Fuscum, nigrum.

De incipientibus per G. Cap. LI.

GAla græce lac. Vnde galacticiæ deliciæ, lauticiæ.
Galbanum, succus ferulæ, vel genus pigmenti.
Galeros, corium. Inde galea.
Galerum, pileum de pelle hostiæ cæsæ factum, vel pelliceum calamacium, vel palliũ de iunco.
Gamos græce, nuptiæ.
Ganeo, tabernio.
Gluto, luxuriosus.
Gannire, vulpium est, sicut latrare canum.
Garganus, mons Apuliȩ.
Garos græce, liquamen.
Gaza, Syriace, thesaurus.
Gazophylaciũ. Cella vbi thesauri reconduntur.
Ge. græce terra.
Genesta, genus virgulti amarissimi.
Genethliaci, qui hominum genesim per 12. cœli signa describunt.
Geniolus, ingeniosus.
Genos græce, barba, vel genus.
Gentiles, qui ita sunt vt geniti fuerunt, scilicet sub peccato, & non sunt regenerati.
Genium, naturale, amicum.
Gerere, disponere, explicare, agitare.
Gygantomachia, pugna.
Gymnasium, generaliter exercitiorum locus, vel philosophorum vel athletarum ludus vbi exercentur athletæ, vel cursores.
Gymnos, nudus.
Gymnosophe, qui nudi philosophantur in solitudinibus Indiȩ tãtũ tectis genitalib⁹,
Girgillus, lignum transuersũ, ex quo funis cum situla in puteum mittitur, dictus, qa in gyrum versatur.
Gith. genus leguminis.
Glaber lenis facie, rasus, uel sine barba purus.
Gladiatores, qui in spectaculis mutua se cede trucidãt.
Gladiolus, herba foliis gladij similibus.
Glarea, terra glutinosa vel cõdensa, uel lapilli fluminum quos aqua fluens trahit.
Glaucom, album.
Glauci oculi, pro splendentes ponitur.
Glis gliris, animal paruum.
Glirium, torrens immobile.
Gliphe Græce, insculptus.
Globa, iunctura.
Globus, ignis euomens, uel eructuans densitates.
Globus, lapis.
Globus, pensa mulierum.
Glossa Græce lingua uel aduerbium.
Glossa, gemma.
Gnota Græce, scito.
Gomor, decimi pars ephi.
Grabatum Græce, reclinati capitis susceptio.
Graphia Græce, scriptura.
Graphin Græce, litera.
Gradipes, auis quæ & tarda.
Graculus, auis.
Gramma Græce, literalis scriptio.
Grassari, seuire, prædari vel crescere.
Gronsi dicuntur fructus arboris ficus immaturati, & inutiles pulsu uentorum cadentes.
Gumma vel gummi, lachryma sudore lignorum elaxata Græcum est.
Gurdus, ineptus, inutilis.
Gurges, locus altus in flumine uel uerticosus.
Gurgustum, guttur uel antrũ angustum, & tenebrosum, vel casa breuissima in qua mittuntur pisces.
Gutta, dicitur amoniacum.
Guttatus, color in equo albus, nigris interuenientibus notis.

De incipientibus per H. Cap. LII.

HAmatum uncis circundatum.
Hamula dicit' ab hamo fiscinula, scilicet ad extrahẽdas carnes uel dispensandas in caldaria.
Harmonia ex multis vi uocibus coaptata moderatio.
Harpax rapax.
Harpe enim Græce rapere est, & est instrumentum orci.
Harpiæ, arum genus auium.
Hiacinthina uestis æthereo colore resplendens.
Hiacinthus herba, vel gemma.
Hebenus, arbor nigra Indiæ.
Hectecæ, solaria de cænaculorum parietibus eminentia.
Hemispheriũ, dimidia sphera.
Heros, uir fortis. Inde heroicum.
Hermaphroditus genus monstri in quo uterque sexus apparet.
Herilis, Dominus, uel Dominicus.
Helluo, uorax, ebriosus.
Hem, uox irascentis.
Herculaneus, eunuchus.
Heri, Domini.
Herilis, domicellus, idest Dominus minor.
Herinacius, animal paruũ spinosum.
Herma froditus, qui vtrumque sexum habet.
Herniosus ponderosus siue ruptus.
Herodius, falco vel girfaco.
Heroes, uiri fortes,
Hiberi, Hispani.
Hibleus, flos vel floridus.
Hydriæ, vasa aquarum.
Hymen, nuptiȩ, uel carmẽ nuptiale.
Hibex, caprea.
Hypothesis Græcè dicitur arcus cœlestis.
Hiri, mensura in liquidis.
Hispidus, pilosus, spinosus horridus.
Histrio, dicitur ioculator, qui historiam motu corporis significat.
Histria, quædam terra.
Histriata, historiata, scilicet historias quasdam continens.
Histrix, quadruplex spinosus.
Hiulca, scissa, aperta.
Holitores, olerum distractores.
Homos Græce, totus.
Homos, similis vel æqualis.
Homonyma, cum unum nomen multa signat.
Homousion, eiusdem substantiæ, scilicet cum patre.
Homuntio, uel homunculus, homo non grandis formæ.
Horripilatio, horror & erectio pilorum.

De incipientibus per I. Cap. LIII.

IActura, damnum, quod vltro patimur.
Iambus dicitur, quia huiusmodi carmine solent poete detrahere.
Ibis, auis quædam.
Icon, nis Græce imago siue iconia.
Idea, Græce proprietas, uel consuetudo.
Idos Græce forma. Inde idolum.

Iecur,

Iecur,epar.
Illepidum,insuaue.
Ilex,arboris species.
Illibata,incontacta incontaminata.
Illicere, suadere, inducere vel seducere.
Illuuies, squalor, immundicia.
Inaures, ab aurium foraminibus dictæ sunt quibus gemmę dependent, harum vsus in Græcia, quas puellæ vtraque, pueri tantum dextera gerebant.
Incestare,polluere.
Incestum quod committitur cum sacra virgine vel cum propinqua.
Incola. Aduenticius sed permanens.
Incolatus,peregrinatus.
Inconditus,incompositus.
Increbrescere,innotescere.
Incus, ferrum in quo cuditur, id est,fabricatur.
Innotescere,idest frequentari.
indagare,inuestigare.
indare,inserere,immittere.
indoles, proprie quædam imago futuræ virtutis in iuuene.
induciæ,dationes.
industria,solertia.
inedia,fames,tenuitas.
inertia,pigricia.
inerticula,vna nigra.
inetia,hærebus.
inextricabilis,inexplicabilis.
in fandi,nefandi,id est nec nominandi.
infensus,offensus.
inficiari,crimen inferre vel negare,vel mentiri.
infrunitus, gulosus quasi sine freno moderationis, vel sine frumine.
ingenitum, innatum, consuetum.
ingruere,grauiter irruere.
initiare,sacrare.
initias, agrorum congiraria.
inolescere,inhærere, increscere.
impendia, impensæ sumptus, & lucra.
impetigo,sicca scabies prominens a corpore cum asperitate & rotunditate formæ.
implanare, delere, vel dolare.
impos, impotens, pusillanimis.
impræcari,intente rogare, optare,expugnare.
in præsentiarum, pro in præsenti.
impræceps, in profundo præcipitio.
in procinctu, in apparatu vel in militia.
impunes,sine crimine vel pœna.
inquam,dicam,vel dixi.
inquilini, qui alienam terram inhabitant vel colunt, scilicet aduenæ.
inscribere,accusationis est.
insignire, decorare,signum imponere.
insimulare, accusare ficto crimine.
insitum,insertum.
insolescere, contra consuetudinem agere.
insolentius,superbius.
insoleuit,inualuit,inhæsit.
institare, mortuum inuoluere.
institis lintheolis.
institor, negociator, vel nauigator.
insudare, cum sudore quærere.
insumere,assumere.
intemerabile, perpetuum immortale.
intemerata, integra nulla temeritate violata.
intempestata, nox media dicitur, quia caret tempore, s. actu per quem dignoscitur tempus.
intentare, inferre,denunciare.
intercalare,interponere.
intercipere,decipere.
interlunium,tempus inter deficientem & nascentem lunã, scilicet.30.dies.
internitio,interitus.
internitium, bellum in quo omnes pereunt.
interpolatum,interpositum in terruptum vel varium.
interrasilis, interpolata celatutus.
interscapulum,spacium interscapulas.
intestabilis, sine fide & testimonio.
intestinum, domesticum.
inuolare, in volam, id est, in manum includere.
inuisere, respicere, visitare.
inuolucrum,dictum quod aliquid intus teneat inuolutum.
inurere, imprimere notas vel maculas.
ipothesis,Gręcè dicitur arcus cœlestis.
iter sabbati, vnum milliarium secundum legem.
itidem, ad ipsum vel iterum atque iterum.
iuba, coma.
iuuat,libet.
iugiter, perseueranter.
iuglandem nucem quasi Iouis glandem.
iunctus, dicitur eo, q iunctis radicibus hæreat.
iuniperus,genus arboris.

De incipientibus per K. qua tamen potius scriberentur per C. Cap. LV.

KAbrina. Laborem inferens.
kakosi intetou, vitiosa compositio.
Kai,cancelli.
kalamentum, menta agrestis.
kalendas, dictas quidam putant,quòd apud veteres omnia mensium principia colebantur.
kancer, est animal maritimum.
kanifer,senex.
Kanti,acuti,
kappa,capitulum.
kappa, diuinarius voluntarius.
Kapisterium,quod agnis vel suronibus in caput ponitur.
kaplere, credendum proferre.
Kaplosus,elisus.
Kara, apud poeticos caput dicitur.
karinantes, illudentes.
Karistea, dies festus inter cognatos.
Karistia,gratia.
Kathecuminus, in fide instructus.
Kathegoria, accusatio vel dilatio nominis.
Katholicus,vniuersalis.
Kaupo, negociator tabernarius.

De incipientibus. per.L. Cap. LXVI.

LAbirinthus,ædificiũ perplexum parietibus,qualis domus fuit dedali, vbi fuit minotaurus inclusus, dicta quia inde elabi nemo possit sine glomere fili.
Laberna, fur vel gladiator.
Labrum,vas ad lauandum.Inde & labellum, idem & labium,dicitur.
Labrusca,vitis Syluestris,quia in labris agrorum nascitur.
Lacerna,cuculla subtilis, vel pallium fimbriatum.
Laciniare,lacerare.
Laciniosum, pannosum laceratum.
Lacinia, extremitas vestis.
Lacteus circulus, via in sphęra,quam circuit sol & ex eius splendoris transitu lucet & alba fit.
Lacula,læ, vel laculata vestis, quæ lacus quadratos quosdã cum pictura habet intextos vel additos acu.
Lacunaria, quæ cameram subtegunt & ornant, quæ & laquearia.
Lacus, siue lacuna idem quod stagnum.
Lagana, panes lati ac tenues.
Lagena,vas fictile. Inde laguncula.
Lagos,græcè lupus.
Lamia, dicitur genus monstri has fabulæ infantes laniare solitas ferunt.
Lamina, i. parua lama aurea ad modum dimidiæ lunæ facta frontem ornabat Pontificis.
Lanista,gladiator vel carnifex a laniando.
Lanugo.Prima barba a similitudine lanæ.
Lapates esse dicunt cibum ex oleribus confectum vel ollas minores.
Laquearia,lacunaria laruę,vmbræ damnatorum animæ ex hominibus malè meritos dę-
mones factos aiunt, quorum natura esse dicitur terrere paruulos & in locis garerire tenebrosis.
Lateres tegulæ.
Latex, liquor fontis, quia in venis terræ latet,vel quodlibet humorosum quod suo fructu clauditur vt vinum.
Latomi,lapidum cęsores.
Latrina,secessus publicus.
Lebes siue leebeta, olla ænea minor caldaria.
Lechytus ampulla olearia.
Lectica,lectus vel in quo consules portantur.
Legio maior,12.millia hominum,minor sex millia continet.
Lembus,nauicula.
Lemures,laruæ.
Leno,impudicus vel stupri cõsiliator,vel adulator.
Lenticula,vasculum olearium quadrangulum, vel in latere apertum exęre vel argento factum,a leniendo dictum.
Lepor, blandicies gratia suauitas.
Lętamen, fimus,quia facit arua lętari.
Lętaniæ,græce rogationes.
Leugas galli, stadia græci,nos vero milliaria dicimus.
Leuga passus habet mille centumquinque.
Leuiathan, serpens de aquis.
Leuigare, lenire dealbare polire.

Adhuc de eodem.

Liba vel libamina, sacrificia de liquidis.
Libare,fundere.
Libanus, mons Arabiæ, vel labor turis.
Liber, pater Deus vini apud Græcos. Liber enim vsum vini apud Græcos ostendisse fertur. Dicitur etiam liber interior tunica corticis.
Libertinus, olim liberti filius nunc vero a liberto factus vel possessus.
Libra perfectum habet pondus scilicet. 12. vncias, dicta quasi libera, quia omnia pondera in se continet.
Librarij,scribæ.
Licia,quasi ligia, filum innodatum quo, scilicet stamina telarum ligantur.Inde liciatorium.
Licinius,candela vel cicendela lucernæ.
Licon,græce lupus.
Lictor, apperitor vel percussor,vel ecclesiæ seruitor.
Lyen,splen.
Lyeum, vinum a Lyenon, id est soluere, quia nos a cura soluat.
Ligurtire, summatim degustare.
Lymbus, vestis vel circuitus clamydis vel lucubrum cuiusque rei.

Lymphari, bachare vel furere.
Lymphaticus, furibundus qui aquam timet, vel qui ex aqua quasi diuinat.
Limpidum, præclarum purum perspicuum.
Liniamenta, extremitates corporum.
Lippitudo, vitium oculorum cum ex crebra humoris effusione palpebræ grossescunt.
Lyrici, poetæ dicti à varietate carminum. Vnde litura cæmentum & Lira a liniendo dicta.
Liuor, macula in corpore.
Lix, græce aper.
Lixa, olim dicebatur aqua. Vnde & elixare dicitur.
Loculus, locus in terra factus ad aliquid custodiendum.
Logium, rationale.
Lolium, herba tribulosa.
Lora, retinacula.
Loramenta, laquearia.
Lotium, vrina, quia ea lota indumenta mundantur.
Lucina, luna.
Lucinantes, suadentes.
Lucubro, vigilo.
Lucubrationes, nocturna lumina. Inde lucubratiuncula, vnius noctis vigilantia.
Luere, purgare, pœnas soluere.
Luligo, genus auis.
Lumbricus, genus vermis intestinorum.
Lumbare, cinctorium lumborum.
Lunaticus epilenticus, i. caducus.
Lunulę, mulierum ornamenta in lunæ similitudinem bullulæ aureæ dependentes.
Lupanar, prostibulum vbi meretrices quasi lupæ miseros rapiunt.
Lupata, frena dura & aculeata ad equos domandos.
Luridum, pallidum, sordidum.
Luscus, qui minus est videns.
Lustra, obscura ferarum latibula.
Lustrare, videre circumire.
Lustrum, spacium quinque annorum.
Lutrum, vas quoddam siue concha ad lauandum.
Luxis, laxatis siue quassatis.

De incipientibus per M. Cap. LVI.

Macarius græce beatus.
Macellarius, lanista.
Macellum, vbi mactantur vel venduntur pecora.
Macerare, cruciare, lacerare.
Machina, fabrica, instructio exquisitio, argumentum.
Macros, græce longus.
Macte, maior factæ vel magis aut etiam verbum est bene alicui optantis.
Macula, turpitudo, nota.
Madidum, infusum.
Magalia, casæ pastorales.
Magistratus, prætores vel consules quasi maiores reliquis officijs.
Magnatus, nobilis, potens.
Magnes, genus lapidis.
Magnificentia, celsitudo largitas.
Magnopere; magno opere, vel ad magnum opus necessarium.
Magi, malefici sapientes mathematici.
Maiestas, dignitas, autoritas gloria, vel numen.
Malagma, emplastrum.
Malaxatus, subactus, vel maxillatus.
Malę, maxillæ.
Malefidum, infidum, periculosum.
Malegratum, ingratum.
Malleolus, nouellus palmes.
Malesuada, male suadens.
Mallonen, græce comam.
Malumpunicum, quia de punica regione translatum.
Malus, arbor, vel vanus.
Mammona, diuitiæ vel dęmō qui præsidet auaritiæ.
Mammotrecti, pueri lac sugentes quasi mammas trahentes.
Manhu, quid est hoc.
Mancia, sacrificium.
Mancipare, quasi manu tradere, vel manu captum adducere.
Mancipium facere, in seruitutem redigere.
Mancus, manu ancus.
Mandare, commendare, committere deponere credere vel in fidem tradere.
Mandere, manducare.
Mandibula, mola dentium.
Mandragora, genus herbę.
Manes, vmbræ vel inferi animæ, vel dij defunctorum.
Manere, restare, expectare.
Mania insania.
Manicare, mane ire.
Manicæ, manuum vincula.
Manicleata, tunica manutrita.
Manipulus, ligatura, cuneus. 200. militum.
Mansa, comesta, mansueta.
Mansum, fundum vel domus.
Mantica, bargila, sportella.
Manticula, victoria, pera.
Manticulare, fraudare vel furari.
Mantile, velamen mensæ vel mappa.
Mantum, quod manus tergit.
Manus multitudo, potestas.
Manubiæ, prædę, quia manu capiuntur.
Manuducere, tenendo ducere.
Manumissus, libertus quasi manu emissus.
Manzer, de scorto natus.
Mappalia, casæ pastorales.
Mappa, cui apponuntur epulæ Inde mappella.
Maran, amarum.
Maratana, Domini aduentus, vel Dominus venit, Syrum est.
Marcidus, lassus, grauatus, languidus.
Marcus, malleus maior. Inde marculus.
Mare, totum elementum.
Maria vero partes maris.
Margo, extrema pars cuiusq; loci.
Mars incantator.
Mars, pugna.
Marsupium, bursa uel sacculum.
Martia, gens Romana. Sic martia mœnia.
Martius campus, idest Romanus.
Masticina, crocea.
Mastix, resina lentisci.
Mastruga, fortis vel uestis ex ferarum pelliculis.
Mathematici, genethliatici, qui uitam hominum siderū momentis constituunt.
Materia, silua, occasio.
Matrona, vxor, quia iā in matrimonium uenit.
Matrix, in qua fetus generatur.
Maturare, accelerare.
Mauors, belligerator.
Mauortem, matronale operimentum, quod caput operit.
Mauortia, idem quod martia id est, Romana vel belligerosa.
Mauseola, sepulcra.

Adhuc de eodem

Meander, quidā fluuius.
Machanię, ingenia fabrorum.
Meapte, meipsius.
Mechanica, peritia fabricandi res quaslibet.
Meaptus, fatuus.
Meditulium, medius locus, vel locus meditationis.
Megas Græce, magnus. Inde,
Megacosmus, idest maior mūdus.
Mela, Græce, mala.
Melam Græce, nigrum. Inde melencolica, quia fel in nigredinem conuertitur.
Melesia, compositor cantus, vel meditationis locus.
Melos, dulcis sonus.
Melota, lamata.
Melotes, pellis caprina uel ouina, a collo pendens præcincta usque ad lumbos. Sic dicta, quia prius ut quidam existimant fiebat de pelliculis melonum. Est autem habitus, qui necessarius est ad opis exercitium.
Membrana, pergamena, quia ex membris pecudum detrahuntur.
Menalias pastorales.
Mene Græcę, luna.
Mantor, inuentor.
Merum, purum.
Meritum, dignum.
Meta, signum recursus, circuitus, terminus.
Metari, constituere uel locare, finire.
Metellus, mercenarius, qui metit.
Metron Græce, mensura. Inde metreta, & metropolitanus a mensura ciuitatū quibus præsidet. Est autē metreta mensura liquidorum continens sex sextarios.
Migma Hebraicè, mixtura.
Milliarium, mille passibus terminatur.
Mina, habet. 60. siclos.
Mimi, ioculatores.
Minitari, frequenter minari vel comitari.
Myoparo, nauis piratica.
Myrtus, genus arboris.
Missilia, hastilia.
Mirmice, formicę.
Missitare, frequenter mittere.
Missorium, concha modica.
Mysterium, secretum uel sacramentum, uel occulta præfiguratio. Inde mysticum.
Mythos Græce, fabula.
Mythiton, fabulare.
Mna, habet libram unam, vel dragmas. 8. Alii. 12. quòd libras duas, & semis.
Medialus, per quem axis uoluitur.
Modulatio, dulcedo vocis.
Molles, qui semen in terram effundunt.
Moliri, conari, fabricare.
Monarchia, principatus.
Monas Græcę, singularitas.
Moneta, similitudo.
Monile, ornamētū ex gēmis, qđ pēdete collo fœminarū.
Monumētum, amoris pignus vel memoria.
Monoceros, unicornis.
Monaptota, unius tantum casus, ut frugi.
Monos Græcè, solus.
Morio, amens.
Moron Græce fatuum.
Morosus, difficilis fastidiosus.
Mortaria, ubi semina trita mortificantur.
Morticinium, in quo sanguis animæ mortuus est.
Multare, idest manducare, calcare percutere, frangere, mitigare.
Mulctra, uel mulctrū est uas ubi lac mulgetur. Idem, & mulgarium.
Muliebria, menstrua.
Mulio, sessor Muli.
Mulsum, idest potio ex aqua, & melle.
Mulcta, uel verius multa, dānum pecuniæ.
Mulctare, condemnare, calcare, affligere.
Multipharie, multis partibus.
Munia, officia uel tributa.
Munacus, qui munera capit, uel qui munera fisci accipit, hi sunt curialium maiores.
Municipales, autem originis ciues, & in loco officium gerentes.

Municipium,

Municipium, ciuitas a muniis, id est officiis.
Munifex, munera dans.
Murra genus ligni de quo fiunt ciphi.
Murena, genus piscis. Inde murenulę, cathenulę auro in virgulas lente scentę cō textę ordinis flexuosi in si militudinem murenę piscis vel serpentis, quæ ad collum ornandum a capite defluentes aptantur.
Murex, eminens, acutū, præruptum, excelsum, saxum vel cacumen montis.
Muria, liquamen.
Musac sabbati, gazophylacium regum, sicut corbonā sacerdotum vel secundum Hebræos organū erat quo in sabbato cantabatur.
Muscinoes, bibiones.
Musculi, capita neruorum vel curua nauigia.
Musitare, passerum est.
Muscius, genus soricis.
Mutilare, cadere, vel truncare, debilitare.
Mutire, canum est, & est gānire, vel submurmurare.
Mutuare, & commodare differunt. Nam qui mutuum dat aliud recepturus est, q autem commodat idem si bi reddi desiderat.

De incipientibus per N. Cap. LVII.

NAbla, id est psalteria.
Nayades, deæ maris.
Naoz Græcè, templum.
Napta, purgamenta lini, uel cuiuslibet rei, uel genus fomitis apud Persas.
Napus, & nardus herbę.
Nardum, genus odoris optimi.
Nathinnei Hebraice, Græcè dicūtur hypodiacones. i. subdyacones.
Nationes, homines vagi, sine lege, quasi sic nati, qui & gentiles quasi sic geniti scilicet in præputio.
Nauare, operā dare, vel studio se implere. cogere.
Nauclerus, dominus nauis.
Naufragium, portus ubi naues, sæpius franguntur.
Nauicularius, nauium fabri cator.
Naulum merces nauigii.
Nausia, uomitus.
Nautica, res naualis.
Nauus, agilis studiosus.
Necessarii, amici vel propin qui. Inde necessitudo.
Nec fila.
Nebulo uanus, mendax latro.
Necessitudo, affectus vel ꝓpinquitas, amicitia.
Nec immerito, non fine cau sa.
Neue, ut non.
Nectar, odor, arbor quædā, vita deorum, potus Angelorum.
Nefandum vel nefariū, execrandum, uel nec dicendū, vel sceleratum.
Negocitę, id est opifices, mercenarii.
Negocium, causa vel actio.
Neuię, deliramenta, uel mē dacia, uel carmina senilia, & funebria.
Neoficus, rudis, nouellus.
Neomenia, nouilunium. Ca lendę.
Nepos, luxuriosus, prodigus euersor, gluto, nequam, pni ciosus, vel fugax.
Neri, pensa mulierum.
Neruici, funes de neruis facti.
Nere, filare.
Neruus, cyppus.
Neruosum, robustum, rigidum.
Neu, neque.
Neuterici, id est iuuenes, mi nores nouicii.
Neuus, macula.
Nibatus, splendidus.
Nihil, compositū est ex nil & hilo. Hilum dicit Varro signare medullam ferulę.
Nihilipendere pro nihilo ha bere.
Nicolaitę, quidam hæretici.
Nicromancia, mortuorū diuinatio.
Nictycorax Gręcè, noctis coruus, & est bubo secundum quosdam, secundum alios noctua, magis autem videtur esse bubo, nam in Deuteronomio pro duobus ponuntur nictycorax, & noctua.
Nidor, odor virus.
Nisa Græcè, ignis odor, qui latinis nidor dicitur.
Niger, quasi nubiger.
Nympha, sponsa in nuptiis, vel dea aquarum, musca pa storum.
Nimirum, vtiq;. f. nec mirū.
Ningere, niuare.
Nisan. Aprilis.
Nisans, implicans.
Nitela, nitor quasi species sa lis.
Minale, niueum, candidum.
Nixus, munitus, inclinatus, incumbens.
Notisuca, luna.
Nodus inuolutio.
Nola, campana, sic dicta a ciuitate campanię huius no minis, ubi primo facta fuit.
Non me fugit, non me præterit.
Norga, sordes maris.
Norma, regula, forma.
Nostrates, de nostra patria.
Nota. id est macula, inscriptio, signum.
Notus, ventus qui & auster, vel Nothus homo de adul terio uel concubina natus, vel qui patre nobili, & matre ignobili generatur.
Nouacula, dicitur ab innouando.
Nouale, ager primum proscissus, vel qui annis alternis vacat, nouandarum sibi virium gratia.
Nouare, reparare.
Nouissimum, uilissimum.
Noxa. culpa, uel pœna.
Nubilis, ad nubendum abilis.
Nubilum, cæcū, obscurum.
Nocicula, amigdala.
Nudiustericus, aduerbiū tē poris, & ulterius signat tē pus, quàm heri.
Nuga, turpicudo, macula.
Nugaces, vani, fatui.
Nugas, vanos, inutiles, Hæbreum est.
Nugigerulus, turpis nunci⁹.
Nuere nutam dare, promittere, aperire.
Nullatenus, nullo modo.
Num. nunquid.
Numen. potestas claritas dignitas.
Numerarii, qui publicum nu merum ęrariis inferunt.
Numisma, solidus nomine effigieque signatus.
Numularius, campsor.
Nundinę, cōmercia vel mer candi loca.
Nusciosus, qui uespere plus videt.
Nutare, titubare.
Nutus, signum, præceptum, potestas.

De incipientibus per O. Cap. LVIII.

O litera per se aliquādo est interiectio admirantis, sicut cum dr̄ o rem magnā, aliqn̄ aduerbiū, exclamantis, ut o conditionē miserā, aliqn̄ ꝓnomen, uel articul⁹ nt̄i casus, ut o ille.
Oa Græcè, oua.
Obaudire, obedire.
Obcludere, præcludere.
Obducere, claudere, operire.
Obductio, oppressio uel mors.
Obelus, virgula ferrea.
Obesus, pinguis, refertus.
Obire, fugere, circumire, perire, expiare.
Obites, intentio, uel genus serpentis.
Obiurgare, increpare.
Oblatrare, obloqui, obmurmurare.
Oblectamentum, delectatio solatium.
Obliterare, delere, vel obliuisci.
Oblituit, latuit.
Oblitū, media correp. linitū.
Obloqui, idē qd̄ oblatrare.
Obluctari, reniti.
Obnoxie, firmiter, uel inten te aut totis viribus.
Obnixus, constrictus, uel ob ligatus, uel subditus.
Obnubere, obtegere.
Obolus. 20. pars sicli.
Obrepere, decipere.
Obrisum, aurum coloris optimi, dictum eo, quòd splē dore irradiet.
Obriguit, obstupuit, uel indurauit.
Obsepta, opposita uel circūclusa.
Obsita obsessa.
Obsolenit, dissuescit, euanescit, recedit.
Obsordet, insolescit.
Obstetrix, quæ parienti assistit adiutrix.
Obstinatio mentis duricia, pertinacia, uel perseuerantia.
Obstupuit, stupefactus est uel percussus est.
Obstrepere, obloqui.
Obstringili, genus, calciamē ti.
Obtemperat, obedit.
Obtēdit, opponit, prætēdit.
Obtestor, cōtestor, rogo, adiuro.
Obtigit, contigit.
Optio, electio.
Obtrectatio, inuidia.
Obtruncare, occidere, vel ca put præcidere.
Obtutus, aspectus.
Obuenire, ꝑter spē euenire.
Obumbrare, tegere.
Occasio, facultas.
Ocinum, genus oleris.
Occi pitium, capitis pars po sterior, id est post auriculas.
Ocistrio Græce, tabernari⁹.
Ocyter velociter.
Ocyus, velocius.
Ocreę, tybialia calciamenta, quia crura tegunt.
Oculatus, videns & prudēs.
Occupat, anticipat.
Occursat, obuiat.
Odeę, Græcè, via.
Oechonomia, dispositio vel præparatio.
Oephi, decima pars chori, id est modii tres.
Oena Grecè, elementa.
Oestrus, tabanus.
Offa, pars frusti escę. Inde offe lla.
Ofi Græcè, coluber.
Ofax Hæbraice, aurū obrizum.
Officere, tingere, vel nocere.
Olea, arbor cuius fructus oliua.
Oleaster, arbor siluestris oliuę foliis similis oliuę.
Olfactoriala, vascula muliebria, quibus odoramēta ge stantur.
Olympias, uel olympiada spacium quatuor annorū.
Olympum, cęlum, mare.
Olympus mons Macedonię altissimus.
Olitor, hortolanus.
Olon Græcè, id est totum. Inde olocaustum, totum in censum.
Olosara, vestis tota serica.
Olor, Cignus.
Omen, augurium.
Omentat, expectat.
Omonyma, similia uel vninomia.
Omousion, assimilatio, uel eiusdem substantiæ.
On Græcè, id est Asinus. Inde.
Onager, Asinus agrestis.
Onix, gemma quædam.
Onocetaurus, homo mixtus Asino.

Onocrotalus, idest auis rostro longo.

Adhuc de eodem.

OPpansum, idest obiectum extensum.
Operepræcium, necessarium vel magnopere.
Operiri, expectare, rogare.
Operosum, laboriosum.
Oppetere, occidere, vel mori.
Opidani, qui in locis cęteris a Roma habitabant Nam qui in vrbe vrbani. Sola enim Roma vrbs, cętera oppida.
Oppidò, omnino vel valde.
Oppignorare, dato pignore colligare.
Oppilare, obdurare, occludere.
Oppilio, pastor ab ouibus dictus.
Optima, fęcunda, fertilis, abundans, diues, pinguis.
Opinio, fama, rumor.
Opimachus, lacerta.
Opipera, conuiuia opulenta.
Opion, succus papaueris.
Opo Gręce, idest succus. Inde.
Opobalsamum.
Ops, opem ferens.
Optimates, summi, vel excellentes.
Optio, electio.
Oracula idest responsa diuina, vel ipsa delubra, vel templa de quibus dantur ipsa.
Orbare, priuare, auferre.
Orbita, strata.
Orca, vmbrosa, vel vrceus.
Orcestra, pulpitum cęnę vbi cantabant comici.
Orculus, præsagium.
Orcus, mors, vel Deus terræ secundum paganos.
Ordo, idest gradus dispositio, distinctio.
Orphani, Græcæ pupilli.
Organum, nomen est omniū vasorum musicorum, sed illius proprie, quod inflatur follibus.
Orge, idest ira.
Orgia, ministeria sacra liberi.
Orion, stella in septētrione.
Oriundus, natus.
Ornus, arbor, quæ & alnus.
Orobum, legumen, quod & vitia dicitur.
Oros Græcè, visio somni.
Orsus, locutus, vel loqui cæpit.
Ortigia insula. Vnde ortigometra genus auis, require infra.
Orthodoxus, recte credens, quasi recte gloriæ.
Orthos enim Græcè, recte latine dicitur.
Ossanna, saluifica.
Oscitatio, oris apertio vel extensio.
Oscilla, genus ludi proprie funis ligatus agitatione per ducens sedentem.
Osores, odium exercentes.
Ostenta prodigia, auspicia.
Ostentat, sæpius iactāter ostendit vel præfert.
Ostentui, prodigio, vel monstro.
Ostra Græcè, idest testa. Inde ostlea.
Ostrum, purpura, vel odiosum.
Ouare, gaudere, gloriari.
Oxi, apud Græcos acutum. Inde oxea, acutus, accentus vel morbus.
Oxi etiam acetum. Vnde oxigarus acetum cum liquamine permixtum, & oximel, ex aceto, & melle.

De incipientibus per. P. Cap. LIX.

PActum, idest decretum, lex, institutum, conuentio.
Pacule, eloquentiæ.
Pagi, loca inter agros apta ędificiis.
Palla, velamentum vel vestis superior.
Palantes, fugientes, errātes.
Phalanx, legio vel multitudo ordinata.
Pallax dolosus, & fallax.
Palatę, masse de ficis recentibus compactę.
Phalera, ornamenta equorū sermonum.
Phalerare, ornare.
Phalernum uinum a Phalerna regione, vbi nascitur optimum.
Phana templa idolorum.
Phanatici templorum ministri vel qui futura prędicāt.
Phago Græce commedo.
Phagoledoros maledictio ledron enim Græci maledictum, & qui aliis detrahūt maledictis, quasi se pascūt.
Pales, dea pastoralis.
Palestra, lucta, vel locus vbi exercetur.
Paliurus, herba spinosa.
Palmaris, magna, præcipua.
Palmes pars vitis vbi uua nascitur.
Palma, gubernaculi pars vna Inde palmula, extrema remi latitudo.
Palmus, quatuor habet digitos.
Palpitare, tremere, animam trahere.
Palpo, manu tento.
Paludamentum, insigne erat pallium imperatorum cocco, & purpura auroque distinctum.
Paludes, loca aquosa.
Pan Græce, omne. Pā quoq; pagani Deum dicunt, vel incubum, Latini siluanum Deum rusticorum.
Panerethos, Ecclesiasticus dictus a pan. quop est totū & ars quod est virtus, quia omnium est instructiuus.
Pandecter, omnia ferens, & vetus, & nouū testamentū.
Pandum, recuruum.
Pangere, cantare, defigere, plantare.
Panthera, genus bestię, vel restis vel rethe.
Pantheus, quasi omnium Deus.
Pauper, genus herbę.
Papillę, capita mammarum.
Papilio, tabernaculum, a similitudine papilionis volātis.
Papyrus, eo quòd igni, & cereis sit aptus. Idem & bibula, eo quòd humorem bibat.
Papyrio, vas de papyro.
Papula, paruissima cutis erectio circumscripta cum rubore.
Papus Græce, auus.
Parabola, obscura, similitudo, vel comparatio.
Paraclytus, cōsolator, vel aduocatus.
Paradisum, viridarium.
Paradoxon, quę dicimus inopinata accidisse.
Paraphrastes, falsus locutor vel potius ille, qui veritati vel sententiæ pro posse innititur, sed in verbis proprietatem interpretationis non sequitur.
Paragoge, est appositio ad finem dictionis.
Pharmatia medicina vel maleficium.
Parapsis, gabata vel catinus, & est vas quadrangulum, & quadrilaterum.
Parasceue, præparatio.
Parcę, fata.
Parduelis, hostis.
Pardus, genus bestię.
Parentalia, conuiuia gentilium in morte parentum statuta, quæ in eorum anniuersariis celebrabantur.
Parthensis, est interpositio causæ.
Patet, constat.
Parricida, parentis interfector.
Parilis, æqualis.
Parius, genus marmoris.
Paro, nauigium piratarum.
Parsimonia, parcitas.
Passim, promiscue vel indifferenter, vbique.
Pastinare, plantare.
Pastoforia, talami vel cubilia leuitarum, atria templi.
Patentes campi, idest lati.
Patera, fiala, a potando.
Paticus, mollis, vel qui succumbit masculo, quia patitur non agit.
Pathos Græce, perturbatio.
Patrare, perficere.
Patresconscripti, senatores.
Idem, & patricii, quia prouident, reipublicæ (sicut patres filiis.
Patronymica, nomina dicūtur eo, quòd trahuntur a patribus.
Patronus, defensor, aduocatus.
Patruelis, patrui filius.
Patulę, patentes.
Pauxillum, parum.

Adhuc de eodem.

PEcullari, furari de peculio.
Peculium, pecunia, & est dictum a pecudibus, in quibus veterum constabat vniuersa substantia.
Peculiare, familiare.
Pedagogus, idest pedissequ' vel eruditor paruuli. quasi pedem eius agens, idest ducens.
Pedalis, a pede, idest fundamento.
Pedetentim, idest paulatim, vel caute, quasi pede tentādo.
Pedor, fętor, squalor.
Pedica, laqueus quo pedes illaqueantur.
Pelasgi, Græci.
Pelex, adultera, concubina.
Pellicanus, auis quædam, require supra.
Pellicere, illecebrare, seducere expellere.
Pelta, scutum breue.
Phlebotomum. ab inscisione quæ Græce dicitur thomū.
Penates, domus arę foci, Dii patrii.
Penes, apud.
Peui, Aphri.
Pensio, præcium, exolutio.
Pentapolis. regio quinque ciuitatum.
Pentateucum, quinque libri Moysi.
Penula, lucerna vel scola, siue pallium cum fimbriis longis.
Penum, acutum, vel telariū.
Peplum, operimentum muliebre.
Pepo, genus herbę.
Pepulum, speculum vel spelunca.
Pera, sportella, pellis, quæ & metota dicitur.
Peragrat, ambulat.
Percitus, concitus vel commotus.
Percōtor, inquiro, interrogo.
Perculit, percussit, occidit.
Perduelles, hostes.
Perduelliones, rebellationes.
Perhendie, post cras.
Perfunctorie, inaniter, vel trāsitorie.
Pergula, tuguria parua, in alto posita.
Peribolus, murus cingens vel deambulatorium.
Periphrasis, circumlocutio.
Perinde, aduerbium comparandi.
Perinfide, omnino.
Periodus, ambitus vel circuitus, vel ultima clausula, quæ totam sententiam cōcludit, cuius partes sunt cola, & coma.
Peripsima, purgamentum pomi, uel cuiuslibet rei.
Perichę, idest, armille pedum mulierum.
Peritonium, circumcisio.
Perizomata, idest succinctoria, quibus tantum genitalia tegebantur.

Pernix,

Pernix, fugax, velox.
Pernicies, mors nocumentũ vel exitium. Inde pernitiosum.
Pernox, velox peruigil.
Pero, calciamenti species.
Perorare, declamare, præcari, asserere.
Perosum, odiosum.
Perpendiculum, linea vel regula.
Perperam, non recte.
Perperum peruersum.
Perpes, iugis.
Perplexum, implicatum, inuolutum variis nodis colligatum.
Perpreceps, pro præcipitiũ.
Persepe, sepissime.
Persequi, infestare, vel fugiẽtem sequi.
Persicum, genus pomi.
Pertesum, tediosũ, molestũ.
Pertinax, auidus, vehemens.
Peruicax, cõtumax, rigidus, obstinatus. Inde peruicacia.
Peruulgatus, insignis, famosus.
Pessimari, affligi.
Pessulum, pistillum.
Pessum, interitum.
Preceps, profundum.
Pessundare, prçcipitare, euertere destruere.
Petalum, lamina aurea.
Petulãs, impudens, impurus, spurcus, & lasciu⁹, a petẽdo.
Petulcus, idem.
Peusis, soliloquium.
Piaculum, scelus peccatum, quod expiari potest, vel sacrificium, quod purgat quasi expiamentum.

Adhuc de eodem

Pistatia, petiæ, quæ soleis perforetis apponuntur.
Pictones, qui uincuntur in picturarum certamine.
Picturatum, intextum.
Pious, genus auis.
Pigmei, quidã homines statura cubitales.
Pigmenta, quasi piligmenta, quia in pila tunduntur. Vnde.
Pila terit pultes, &c. Dicitur etiam eilas vas in quo tunduntur grana.
Pilus autem instrumentum, quo tunduntur.
Pilleum, quo caput tegitur.
Pilosi, genus dæmonum.
Philos Græce, amicus vel amor.
Pilus, hasta vel contus, unde in pila aliquid tunditur.
Pionia, penna. Inde & pinnula.
Pionia Græce, cadauer.
Pionia, quædam herba.
Pyra, genus sepulchri, vel rogus aut cõgestio lignorum vbi mortui cremantur.
Pyramis, sepulchrũ, vel figura in modum ignis consurgens.
Pyr enim Græce ignis.
Pyrate, latrones marini, ab ĩcendio nauium, quas capiebant dicti.
Pyrhernus, mons est a crebris fulminum ictibus dictus.
Piscina, dicitur ꝑ antiphrasim aqua collecta non habens pisces.
Pisticum, fidele.
Pistis enim Græcæ fides.
Pitriasis, furfures in vrina.
Pituita, idest humectatio, q̃ ab oculis fluit.
Python spiritus.
Phytonicus id est ventriloquus, scilicet de ventre loquens, vel ars diuinandi, dicta a Phytio apolline a quo est inuenta.
Placenta, est panis dulcis ex simila, & oleo vel adipe mellitus.
Placidus, lenis, iocundus, vel qui in omnibus placet.
Placita, consilia, visa, censa.
Placor, læticia.
Placatio, placitum.
Plane, ordinate, aperte.
Planetç, stelle erraticç.
Plantarium, plantula quæ cum radicibus euellitur, & alibi plantatur.
Plaston Græce, fictum. Inde plastes.
Plaudere, manus complodere.
Plebiscita, plebis consulta.
Plecta, crater vel eorum cura vel tricatura sicut, quæ fit de iunco.
Pliades, septem stellç ante genua tauri.
Plodere, repercutere.
Plostellum, a plaustro diminutiue, quod est genus vehiculi.
Pluma, acus. Inde plumariũ acubitum.
Plusculum, plusquam oportet.
Podas Græce pedes. Inde podagra, pedum dolor.
Poderis, talaris vestis.
Poepa, carmen poetç.
Polenta, farina subtilis de fabis aut tritico.
Poliadrion, multitudines.
Poliandrum, tumulus mortuorum.
Polymita, vestis multorum colorum.
Polinctores, hnmatores vel sepultores quasi pollutorũ vnctores, idest cadauerum curatores.
Polidion, herba.
Polis ciuitas.
Pone, post.
Popinç, nundinç, stationes coquinç.
Propino, gluto, consumptor, vel prodigus.
Portenta, signa, mirabilia.
Pos, pes.
Positura, idest figura apposita ad distinguendos sensus per cola. & comata, & peryodos.
Postliminio, post captiuitatem, vel parentum mortẽ, tunc enim, quod amiserat quisque repetit.
Posthumus, puer qui mortuo, & humato patre nascitur.

Adhuc de eodem.

Practica, actiua, pragma Græce, causa. Inde pragmatica, negocia dicuntur.
prassa, casta.
præcipue, maxime, egregie.
præco, qui ante canit uel dicit.
præpex vel præquox vel prçcoqua, uua permatura, quç citius coquitur.
præconium, prædicatio vel laus.
predes, fideiussores, præceptores.
prædestinare, præparare prçsentare.
prædium, ager, fundus, vicus possessio.
præfatio, prælocutio.
præfectus, præses, custos.
præfinitum, præscriptum, dispositum.
præfocare, strangulare.
prælum, torcular.
prandere, mandere.
præpes velox, percurrens, idem præpos.
præputie, pomorum dicta sunt eorum vnne sles cadit buæ etiam ibolis immolabantur.
prærogatiua. excellentia.
præruptum, præceps, scopulum.
præsagium, præscientia uel diuinatio, uel sinum.
præscriptio, præfinitio, uel certa diffinitio.
præsertim, præcipue.
præsidium, auxilium, refugium.
præstare, præcellere.
præses, prouinciç prçsidet.
præstigium vel præstigia, ludificationes, fantasiç, mendacia, insidiç, doli.
præsto, adesse, præsens esse.
præstolari, expectare.
præstringere, leniter tangere, vel transcurrere.
prætexere, vestire, operire.
prætexta, ante posita, uel pallium puerorum nobilium, qui inde prætextati dicebantur.
prætores, quasi præceptores ciuitatum. Inde prætoriũ vbi residebat prætor ad discutiendum causas.
præuaricator, transgressor, vel malç fidei aduocatus.
pridie, ante vnum diem.
primores, primarii.
prætiola, dicuntur a prætorio per diminutionem, & sunt domunculç in nauibus, vel cellaria in quibus merces præciosissimç reponuntur.
premo Græce, lenisco.
priuilegium, priuata lex vel lex priuatorum contra legem publicam a principe concessa.
problema, enigma, quæstio.
probra, obprobria.
procacitas, impudentia.
procerum, altum, eminens.
proci, petitores nuptiarum.
procare enim petere est.
procinctus, apparatus, expeditus.
procliuum, facile.
procreare, generare.
proculus, qui nascitur absente patre, vel qui cum patre peregrinat.
prodigium, monstrum.
prohdolor, idest cum dolore loquor, & est interiectio dolentis.
prophanare, polluere, violare.
profectò, pro certo, manifestò.
profligiat, idest cçdit, interficit prouidet, accelerat, proficit, affligit, proiicit.
profundit consumit, dissipat. Inde profusus, idest ꝓdigus.
prognatus, progenitus.
prognostica, signa curationis, uel præuisio ægritudinum.
proinde, itaque, deinde, uel ex inde.
prologus, prælocutio.
proluit profundit, abluit.
proluuies, squalor sordes.
prominens, altus insidens.
promiscuum, commune confusum.
promptuarium, thesaurariũ cellarium.
promulgare, aperire, manifestare.
promontoria, rupes in maris litoribus præminentes.
pronepos, nepotis filius.
propalare, diuulgare.
propitiare, sacrificare.
propitiatorium, propitiationis oratorium.
propter, prope, uel iuxta.
propugnat, adiuuat, defendit.
pro re. pro iure, pro necessitate, pro causa.
proreta, magistra nauis.
prorogat, prolongat, prorumpit, emittit, aperit.
proruit, cadit.
prosa, est oratio prosusa, & a lege metri soluta.
prosapia, genus, progenies.
proscriptus, exiliatus, damnatus.
proselitus, peregrinus, de lege una ad alteram transiens.
protelat, protrahit.
protestor, clamo moneo.
prouehit, promouet, portat.
prouentus, euentus, sors, exitus, prima artium studia.
pruna, carbo ardens.
prurigo, dicitur a perurendo.
psaltes, qui psalterio canit.
pseudo, falsum. Inde pseudographus falso inscriptus.
pubertas, adolescentia.
puberes enim adolescentes dicuntur a pube, idest pudenda

denda corporis parte, eo ꝙ hæc loca, scilicet genitalia vel luguma, tunc primum lanuginem ducunt, & generare iam possunt.
publicanus, qui publica vectigalia exigit.
puerpera, puella primi partus.
Pupillaris, calamus scriptoris, vel tabella, quæ pugno includitur.
pugio, mucro, a pungendo.
pulla, vestis nigra.
pulmentum vel pulmentarium a pulte dicitur, sed siue sola pultis, siue aliud, cum eo sumatur, ita vocatur, quinetiam (ut æstimo) quicquid cum pane comeditur, quod vulgo cõpanagium dicitur.
pulpa, caro sine pinguedine.
puluillum, plumatium, puluinar, templum, ara sacra, vel capitale.
pumex, lapis spongiosus, & aridus.
punica, Aphrica.
puniceum, rubeum.
pupilla, medius oculi punctus.
pupillus orphanus.
purulentum, putridum.
pus, custodia, uel putredo.
pustula, in superficie corporis turgida collectio.
putare, superflua resecare.
putamen sectio.
putor, idest fętor. Inde putridus.
putre, corruptum.

De incipientibus per Q. Cap. LXI.

QVa de re. quamobrẽ.
Quadrans, quarta pars uncię, vel temporis cuiuslibet rei.
Quadrifidum, idest in quatuor fissum.
Quantotius celerius.
Quatenus, vt quousque qua ratione.
Quaternio, quatuor habens sub se milites.
Quæstionarius, quæsitor.
Quæstor pecuniæ publicæ prærogator, vel iudicii actor.
Quæstus, lucrum.
Quid sibi vult, quid spectat.
Quin. qui non, uel immo.
Quinimmo, immo potius.
Quinio, quinarius, vel, qui habet tot milites sub se, sicut quaternio, vel ternio.
Quintilis, Iulius mensis.
Quirites, populi vel senatores Romani, a Quirino, idest Romulo.
Quisquilię, purgamẽta vel sordes.
Quo, ut ubi.
Quocirca, quamobrem.
Quo pacto, quomodo, qua ratione.
Quorsum, qua versum.
Quærulus, tribunal.

De incipientibus per R. Cap. LXII.

RAbi vel raboni, idest magister.
Rabula, rabidus.
Racha, vanus, vacuus, sine cerebro, & est interiectio indignantis.
Raphanum, herba quædam.
Ralla, vestis rasilis.
Ramalia, rami uel frondes arborum.
Ramentum, rasura cuiuslibet rei.
Ramnus, arbor humilis spinosa.
Rapa, herba.
Rapidum, velox.
Raptim, celerrime.
Ratum, firmum.
Ratus, arbitratus.
Reboat, resonat.
Recensere, numerare, recognoscere.
Reciprocum, reuertens, uel inuicem redditum,
Reclamat, recusat, contradicit.
Reclinatorium, fultrum, qđ caput reclinantis sustẽtat.
Reconciliat, dissidentes repacificat.
Reda, genus vehiculi quatuor habens rotas.
Redamat, amantem amat, respondet.
Redimiculum, succinctoriũ. vel subbrachile, uel illud quo mitra in capite fœminarum alligatur.
Redimitus, coronatus.
Redimitę, res quæ a prædonibus redimuntur.
Rediuiua, renascentia.
Reduces, redeuntes.
Redundat, affluit, exuberat.
Refellit, reuincit,
Refertum. Repletum.
Refocillat, recreat, reficit.
Refragatur, refringit, obsistit, impedit, contendit, refricat, repetit, rescindit, recusat, retractat.
Refuto, recuso, reuinco.
Regulus, basiliscus.
Relegare, in exilium mittere.
Remoratur, detinet, cohibet.
Repagula, retinacula.
Rependens, compensans.
Reptilia, quia repunt, id est ventre, & pedibus.
Resides, ociosi, quieti, residui.
Resina, gummi quodlibet ex arbore fluens.
Resipere, uel resipiscere, ad se redire.
Respectare, respicere.
Restes, funes.
Resultat, resilit.
Retexere, omissa denuo referre.
Reticulata, cancellata.
Rhetor, orator.
Retusum, repercussum, uel ebetatum.
Rictus, ore extensio.
Ringitur, stomachatur, irascitur, indignatur.
Rhinoceros, bestia.
Rite, recte, pulchre, ordinate vel ex more.
Rhythmus, numerus, uel sonus.
Riuales, duo qui una muliere utuntur.
Riualis, uxoris propiie mechus.
Robur, dicitur ex omni materia, quicquid est firmissimum.
Roda Græcè, rosa.
Rodane, Græcè, trama.
Rodonizo, torqueo.
Rhodus, insula quædam.
Rogus, pyra.
Romphea, gladius, babulus, qui & spata uel framea.
Rombus, genus piscis.
Romulea, Romana.
Roscida, rore infusa.
Rostra, prima pars nauis.
Rotabulum, a pruendo stercora dictum.
Rubeta, bufo.
Rubigo, erugo.
Rubus, genus ligni spinosi, cuius fructus, & virgulta rubent, & dicitur a Gręcis morus.
Rudẽtes, funes nauium, quibus vela suspenduntur, a nimio stridore dicti.
Rudera, stercora.
Rudimenta, initia.
Ruditus, clamor asini.
Rugitus. Leonis est.
Ruma, gula, unde ruminare.
Rumigerus, rumoris portitor vel inuentor.
Runcare, herbas euellere, quod fit runcone, qui & falcastrum dicitur.
Runcina, instrumentum gracile, & recuruum, quo cauantur tabulę vel asseres vt vna alteri connectatur.
Ruscum, lignũ foliis spinosũ.
Rusticatio, agricultura.
Rutilat, fulget.

De incipientibus per S. Cap. LXXIII.

SAbaoth, exercituum vel virtutum Deus.
Sabach, mensis Ianuariꝰ vel Februarius.
Saccatum, uinum per saccũ expressum.
Sacella, templa uel loca sacra, sacrificia uel solennia.
Safarium, atrium templi.
Sagina, pinguedo.
Saginare, nutrire.
Sagma, idest sella. & dicitur a stratu sagorum, scilicet super Equos. Vnde, & Eq saginarii dicuntur.
Sagum, palliũ militare quadratę formæ.
Salebra, uia inæqualis & lapidosa.
Salebrosus, asper.
Sales, lepos urbanitas vel iocularitas.
Salinam, vas aptum salibus, idem, & sulzica, quasi & sal zica.
Saliuncula, eo quòd velociter crescant.
salpista, tubicinator.
salpizo, tubicino.
saltus, uasta & siluestria loca ubi arbores in altum saliunt.
salue, salutare.
salum, mare.
sambuca, genus cytharę rusticę, vel species simphonię vel genus ligni fragilis, vnde tybię componuntur.
sambucus, arbor mollis, & paruia vel saltator.
samia, vasa dicta a samo insula, vel creata nascens in Italia.
sanxire, confirmare, decernere. Inde sanxiones, idest leges.
Sandyx, herba vel genus coloris.
sanguinarius, sanguinis effusor, vel sanguinis fluxum patiens.
sanguisuga, vermis aquatilis, qui sanguinem sugit.
saraballa vel sarabara, fluxa ac sinuosa vestimenta.
sarcire, consuere, reparare.
sarcophagum, tumulus vel arca in quo mortuus ponitur, & ibi absumitur. Sarchos enim Gręce caro, phagos comedere.
sarculum, sarpa vel fossoriũ.
sarin, circumfodio.
sarta, coniuncta, consuta vel reparata. Inde sartatecta.
sata, seminata.
satagere, festinare, vel satis agere.
satyr, genus monstri, vel symiorum.
sationes, seminationes. Inde sationalis ager.
satius, melius.
satrapes, sapientes, seniores, præfecti.
satum, mensura, vnum, & dimidium modiũ continens.
saturnia regna, aurea secula.
scaber, asper.
scabere, fodere.
scarbones, asper.
scarbones, vespę longiora habentes crura.
scalprus, dicitur quia scalpturis aptus sit, & foraminibus, cuius diminutiuum est scapellus scilicet ferrum scriptoris.
scamnum, a scandendo, quia lecticis altioribus supponitur.
scapha, nauicula parua.
scaptes, bidentes.
scaptus, summitas vel cacumen.
scara, adustio.
scatere, ebulire.
scatebra, ebulitio, scaturigo.
sceda, quod adhuc emendatur, & nondum in libris redactum est. Inde scedula.
scelesti, nequam, siue, qui scelera admittunt.
schema Græcè, figura.
scena, carminis cõpositio digni agi

gni agi in theatro uel umbraculū in theatro in quo spectacula celebrantur.
scenę vel scenomata Græcè dicuntur vmbracula vel tabernacula. Inde ars scenofactoria, & scenophegia, id est fixio tabernaculorum.
sceptrum, virga regalis.
sceua, finistra, peruersa, contraria.
scylla, saxum in mari latens, in Sicilia.
scindulę, quia scinduntur.
scinifex, culicum genus.
scirpus, iuncus.
scita, decreta.
scitropodes, secundùm quosdam, furni portatiles, sed dicit Radulphus super Leuiti. quòd sunt uasa fictilia pedes habentia in quibus cibi portantur.
scobare, fodere.
scopin Græce, intendere.
scopulum, saxum eminens.
scoria, sordes metallorum.
scorpio, genus vermis uel sagitta venenata arcu vel excussa tormentis.
scortum, meretrix.
scriba, librarius, vel sapiens in scripturis.
scrupea, aspera, saxa.
scrupulus, lapillus vel sollicitudo, anxietas, suspitio.
scrobes, fossę occultę.
scurra, irrisor, vaniloquus, vel qui causa escę quempiā consectatur.
scurrilitas, iocus turpis.
scutrę, sunt vasa ænea æqualis amplitudinis in ore, & in fundo cooperta desuper ad calefaciendum aquam uel aliud.
scutulata, dicitur propter orbiculos rotundos.
secunda, prospera.
secunda vel secundina, pellicula, qua tegitur puer in vtero matris, a sequendo dicta, quia puerum nascentem, & exeuntem sequitur.
secus, prope, aliter.
seditio, rixa, dissensio.
seiugat, separat, secat, discernit.
semiuir, spado, effęminatus.
senatus, nobilium curia, a senectute dicta, quia seniores erant.
sensim, paulatim, leniter.
senta, horrida, aspera.
sentaria, sordida.
sentes, vepres, spinę.
sentix, rubus.
sentina, aqua nauis fetida.
seorsum, separatim.
sepire, circumcludere.
seponere, sequestrare.
sequester, mediator.
serapis Ægyptiorum Deus.
seria, grauia uel necessaria.
sericum, bombicinum, quia id seres primi miserunt.

Adhuc de eodem.

SI fungia, a fingere, id est extergere.
siban, mensis tertius.
sica, gladius breuis a secando dictus. Inde sicarii, idest latrones, qui eo utuntur.
sicera, quælibet potio, quæ extra vinum inebriare potest.
siclus, in diuinis libris est vncia, in gentilium enim quarta pars uncie.
sicomorus, ficus fatua, genus arboris est.
sigilla, minora signa.
sigrapha vel singrapha, cautio vel scriptura.
siler, genus virgulti.
silex, lapis durissimus, qui ictu ferri ignem emittit.
siligo, genus tritici.
siliqua, folliculus siue tunica grani, uel etiam genus leguminis uel arboris fructus.
siluani, incubi.
siluanus, Deus rusticorum.
symbolum, collectio plurimorum uel confectio, pactum, signum, iudicium.
simus, naribus præssis, unde simiæ quoque dictę sunt.
symonides, quidam poeta lyricus unde carmina symonidia.
symphonia, consonantia sonorum plurimorum, vel genus instrumenti musici.
simultas, lis dissentio, dolus.
sin, si vero uel si non.
synagoga, collectio.
sinaxit Græce, solemnitas, vel conuentus.
sinchronon, contemperaneū.
syndon, amictorium lineum.
synedoche, conceptio cum a parte totum intelligitur vel econuerso.
synodus Græce, conuętus vel collectio.
synonyma, nomina plura eandem rem significantia.
synopis, genus coloris rubei.
simpsalma, uocis copulatio in cantando.
sytagma, dogma uel constitutum uel compositio.
sytonomia, concisio.
sinuare, curuare, torquere.
sinus portus, receptaculum receptus.
syrenę, genus monstri, require supra.
sirophenissa, ex syris, & phenicibus orta.
syrtes, scopuli eminentes supra dorsum maris, uel loca vadosa aut arenosa.
sistere, statuere, præsentare.
sistrum, instrumentum sonorum, quod mulieres percutiunt, quod ab iside inuentum est, & est genus tympani.
sytarcia, sacculus uel pera.
situla, uas vel serpens, qui si quem momorderit siti perit. Idem & dipsas.
smigmata, unguenta.
sobrinus, qui de sorore nascitur.
socci, dicuntur eo, quòd soccum habeant in quo pars plante iniciatur. Inde socelli, diminutiue.
socors, stultus, uanus, ebes. Inde socordia.
soda, doior capitis.
solarium, quia soli & aure patet.
solia, genus piscis.
solisuga, animal perexiguum araneæ forma.
solium, tronus regalis.
solum, terra.
sonipes, equus quia pede sonat.
sons, nocens.
sophia Græce, sapientia.
sorba Græce, nespile.
sorbet, idest absorbet, ebibit. Inde sorbitiuncula, ad sorbendum apta.
soreth, electa.
sorex, mus.
soriscula, uasculum aquæ.
sorou. sepulchrum.
sors, euentus, conditio, casus coniugium, caput, hæreditas.
sortitur, adipiscitur, uel sorte utitur, aut sorte ducitur.
spado, eunuchus.
sphalangus, musca uenenosa.
spartus, id est frutex uirgosus sine foliis.
sparus, genus gladii uel piscis.
spata, framea.
spatulę, idest frondes, vel spicę palmarum, quia formam spatę.
specimen, documentum, indicium uel signum, ingenium, exemplum, similitudo.
spectabilis, sublimis.
specus, spelunca, idest & spelea.
sphera, rotunditas, uolubilis.
spermen Græce, semen.
spina, iunctura dorsi.
spiraculum, flatus vel spiritus. Idem & spiramen.
spirę, funes, quos nautici curcubss uocant, uel nodi quibus serpentes se illigant.
spoliaria, exteriores balnearum cellulę.
sponda, exterior pars est lecti. Pluteus autem interior est.
sportella, vel sportula, parua sporta ad portandum expēsas.
spurcus, sordidus, cenosus. Idem spurcicia.
spurius, meretricis filius, vel ex nobili matre, & ignobili patre genitus.
squalet, sordet, uel siccum est. Inde squalidum, sordidum, siccum, incultum, informe.

Adhuc de eodem.

STactes, myrrha.
Tadium, octaua pars miliarii constans passibus. 125.
stater, nummus semiunciam appendens, sic dictus, quia tribus solidis constat, appendit enim tres aureos.
statio, portus ubi ad tempus stant naues, uel obseruatio statutorum dierum aut temporum, ut ieiunia quartæ aut sextæ feriæ solent ex lege ueteri celebrari. Vnde. Ieiuno bis in sabbato, similiter ieiunium quarti, & quinti, &c.
stellio, genus lacerti.
stiba, cerusa.
stibium, genus unguenti uel coloris quo tincta facies efficitur rubea, uel secundum quosdā ceruleus color quo mulieres supercilia colorabant.
stigia, infernalia. Nam stix est palus in inferis.
stigmata, signa ornamenta regalia.
stipat, congerit. condensat, arctat uel ambit, circundat.
stipes, eleemosyna, mendicitas.
stipendium, a stipe pendenda, pecuniam enim appendere soleut magis, quàm numerare.
stipis, mendicitas.
stipulatio, sponsio uel promissio, dicta a stipula, veteres enim cum sibi aliquid promittebant stipulam sumentes frangebant.
stipulare confirmare testari.
stipulum, firmum.
stirax, lachryma storacis, nam stiriam Græci guttam dicunt.
stips, truncus.
stiua vel steua, manubrium aratri, quod tenet arator.
stix, palus inferni dicta, quòd ilico portantem interficit.
stoa Græce, porticus.
stola, toga.
stolidus, stultus ebes, brutus.
stomachari, indignari.
storax, genus ligni uel lachryma arboris, require supra.
stragulum, uestis discolor artificiose distincta.
stranguiria, constrictio urinę.
stra, uia munita, quasi uulgi pedibus trita.
stratia Græce, militia. Inde stratilates, militum dux.
stratiotę, Græce, milites.
stratiotica, militaria.
strator, compositor.
stratus, exercitus.
strabo, qui vnum oculum torcum habet.
strenuus, fortis, expeditus, agilis.
strepitus, tumultus.
strictim, raptim, proprie.
stridere asperum sonum facere.
strix, auis nocturna.
stropha, fraus, argumentatio suffuga, retorta sententia.
strophium, pallium uirginale cingulum aureum.
stromata, commentarii.
stromatheas, opus varie contextum.
strues, congeries.
strupidus ebes quasi lapide*.
suapte, sua natura.
sub diuo, sub pateati cęlo sub aere nudo.

subducere,

subducere, abstrahere.
subinde, consequenter, frequēter, identidem.
subdit animo, tangit animū.
submouet, vetat, repellit.
subnervare, neruos incidere.
subnixa, subiecta, suffulta.
sub obtectu, sub nomine, vel sub specie.
sub oculis, in conspectu.
subornat, immittit, subiicit, substituit.
subsannare, irridere, uel insultare.
subsidium auxilium suffragium.
sutrinum, locus ubi suitur.
subucula sacerdotalis linea.
subulcus, porcarius.
sub vmbra, sub tegmine, sub protectione.
suburra, sonus quilibet.
suburbana, circumiecta ciuitatis ædificia, quasi sub vrbe.
succedaneus, successor.
succelli, a succis diminutiue.
succendia, fomenta.
succenset, detrahit, culpat, imputat, irascitur.
succinctoria, uestimenta quibus tantum genitalia conteguntur. Idem, & perizomata.
succinus, species gemmę.
sudes, pali, vel fustes vtraque parte acuti.
sudum, serenum, tranquillum.
sufficit, idest inficit, sustinuit. Inde suffectus.
suffragatur, succurrit.
sugillat, strangulat, detrahit. condemnat.
suillum vel suinum, porcinum.
sulcare, secare, diuidere.
summatim, cito, strictim.
sultica. Idem & salinum.
sunamitis, a suna ciuitate.
suppellex, instrumentum domus, idest omnia vtensilia eius, sed melius dicitur suppellectilis ī noīatiuo, q a grāmatici negant a nominatiuo singulari genitiuum singularē duabus syllabis posse crescere.
superciliosus, superbus, rigidus.
superliminare, idest limen superius.
supersedeo, omitto, prætereo taceo.
superstitio, superflua, vel sup instituta obseruatio.
superuacuū, superfluum, inutile.
suppetit, subest, opitulatur.
supprimit, cohibet, restringit, tacet, abscondit.
sura, pars pedis vel musculus tybię.
surum, serenum.
susurro, qui in aure loquitur detrahendo alteri.

De his, quæ incipiunt per T. Cap. LXV.

Tabanus musca grossa, quæ & oestrus.
Tabellio, scriba publicus, eo quod sit portitor tabularum.
Tabernacula, tentoria, uel papiliones militantium.
Tabernę, olim dicebantur ædiculæ plebeiorum tabulis & lignis constructę.
Tabes, languor, cruor, cōsumptio, sordes. Inde tabidum, & tabificum.
Tabitudo, putredo, morbus.
Tabo, idest sanguine corrupto siue macie uel pallore.
Talaris, tunica vsque ad talos descendens.
Talasse Græcè, mare.
Talassos, marinus. Inde bitalassum.
Talentum, pondus. 60. mnarum seu sex millium dragmarum.
Talio, uicissitudo similis uindicta.
Talli uasa quædam ostertoria in modum turrium facta.
Tamax, Hæbraice mensis Iulius.
Tanatheos Græcè, mortuus.
Tandit, perseuerat.
Tantisper, interim, uel iterum.
Tarentum, ciuitas in fine Italiæ. Inde Tarentinus.
Tatta, uestis regia.
Tau. litera Græca in modum crucis.
Taxat, ponderat, nominat.
Taxea, lardus.
Taxus, arbor venenosa, unde toxica uenena exprimuntur.
Theatrum, locus spectaculi.
Thebet, mensis december.
Theca, idest repositio. Inde apotheca, bibliotheca.
Thernam, fraudem.
Thecnitę, artifices.
Thectones, fabri.
Thedę, lampades.
Thę?, talamus uel limen.
Theloneum, ubi merces nauigii redduntur. Thelos enim Græce, uectigal dicitur, ubi vectigalis exactor sedet prętium rebus impositurus, & voce a mercatoribus flagitans.
Telor, terror.
Thema, id est norma, forma vel materia.
Themelici, musici, scenici.
Temerare polluere violare.
Temetum, uinum. Inde themulentus.
Temnit, contemnit.
Themo, longitudo aratri uel plaustri.
Tempę, siluę.
Tempestiuum, maturum, oportunum.
Temulentus, id est ebrius a themeto, id est vino.
Tendiculę, insidię, quæ parantur auibus uel leporibus.
Theneasmon, passio intestini recti, quod longaonem uel ex talem dicimus.
Themę, insulę uittę ligaturę.
Tenor, ordo, norma.
Tenus, usque uel iuxta.
Theorica, contemplatio.
Theos Græce, Deus.
Theraphin, figurę uel imagines.
Terebrat, perforat.
Terebinthus, arbor quædam.
Teredo uel teredona, uermis ligni.
Teres, aliquid rotundum cū proceritate, ut columna.
Teretes, rotundi uel lacerti.
Tergora, coria vel pelles.
Tergiuersatur, eludit, frustratur, procrastinat.
Terribola, formidolosa.
Terrigenę, gygantes eo, quòd eos fabulose parens terra immensos, & similes sibi genuerit.
Teristrum, palliolum mulierum, quo utuntur in æstate.
Thermę, calida loca, id est balnea, Græci enim thermō calorem uocant.
Tescua, id est locus in quibus pecora castrantur, unde & castratores tescuatores dicuntur.
Tesserę, quadrati lapilli.
Tesseredecas, quaterdena.
Thesis Græce, positio uel positura.
Tesos, fatigatus.
Testamentum, tribus testibus conscripta, & confirmata voluntas.
Testudo, concameratio, cythara, scutum, paruum animal.
Teter, niger, obscurus.
Tetra Græce, quatuor.
Tetragronum, quadrangulum.
Tetragrammaton. 4. literarum.
Tetrarcha, qui quartam partem regni tenet.
Tetricem, tristem.
Tetricus, obscurus, austerus. superciliosus.
Theucos, volumen. Inde penthateucus.
Teucri, troiani.
Theusebia Græce, Dei cultus.
Texit, ordinat.

Adhuc de eodem.

Tiara, genus pallii apud Persas, uel pileum quo caput tegitur.
Thiasis, laudes uirginum.
Tybia, symphonia.
Tybicen, tybiarum cantus.
Tybicines, plures in symphonia cantantes.
Tybin, genus vasculi ex uirgulis contextum.
Tybisones, dracones.
Tifonicus, inflatiuus, scilicet maris, a tipho.
Ticollum, trabem.
Typhonicus, inflatiuus siue tempestiuus.
Typhon. enim Gręce, inflatio dicitur.
Tigillum, tegula diminutiuum.
Tigna, captiones, scilicet qui se inuicem capiunt. Inde tignarios, qui tectoria tignis inducit. Idem & sartetícor.
Tygris, bestia quædam velocissima.
Thimiama, incensum de quatuor speciebus confectum. Inde thimiamateria, id est thuribula siue vasa thimiamatis.
Timicon, irascibile.
Thimus, flos vel herba quædam odorata.
Thina, id est lingua incognita etiā peritioribus Indęorum.
Tinea, uermis vestimētorum quia tenax.
Tinnula, acuta, liquida, pura leuis.
Tintinabulum, a sono nomen habet, sicut & plausus manuum, & stridor ualuarum.
Tipi, frigidi, febres.
Typus, figura. Inde typicum id est figuratum.
Typus etiam herba est, quæ circa fontes, & paludes nascens ab aqua se inflat. Vnde, & superborum tumor typus dicitur. Item typus dicitur frigida febris peryodica.
Tyrannus, rex seuus.
Tyrrenum, mare mediterraneum.
Tyriaca, antidotum contra venenum.
Tyro, miles nouus siue fortis iuuenis, qui ad militiam eligitur rudis.
Tyrocinia, initia rudimenta.
Tyrones, fortes pueri ad militiam delegati.
Tyrsus, herbarum medius frutex.
Tyrsos Græce, genus cimbali.
Tytan Græce, sol.
Tytania, Luna.
Titanes, gigantes filii terræ, & principes, qui aliquando cœlum expugnare conati sunt.
Titillatio, stimulus luxuriæ, vel inflammatio.
Titio, lignum præustum.
Titulus, signum uel indicium Vnde titulare, signare.
Tysus Græce, auunculus.
Thophet, locus suburbanus Hierusalem ubi sacrificabāt idolis filios suos.
Thophus, lapis cauernatus cameris.
Toga, pulla vel uestis Senatoris eo, quòd tegat.
Tonsterium, ubi scholastici disputant.

Tolum,

Tolum, fastigium, templi rotundi siue cerebri camera.
Thomi, libri.
Thomos Græce, inscisio.
Ton. altitudo.
Tonus, sonus, accentus.
Toparchia, uillę principatus.
Topazion, species gemmę.
Torax, lorica pectoralis, uel anterior pars trunci, a collo vsque ad stomachum.
Torris, lignum adustū, quod vulgo titio dicitur.
Thori, lecti, uel brachiorum lacerti.
Tormentum, funes, a tortura.
Tornum, quo vasa tornantur.
Torpedo, genus piscis.
Torques, idest circulus aureꝰ a collo vsque ad pectus descendens, vel vinculum colli, sicut compes pedis.
Tonstrina, tonsoris officina.
Toxica, venena, quia e taxis exprimuntur.

Adhuc de eodem.

Tabarię, nauiculę amnicę singulis trabibus cāuatę, unde & candacę dicuntur.
Trabea, porticus tecta, vel vestis regia siue toga. Inde trabeati, trabea induti.
Tractim, lente.
Traducere, transducere, propalare, de riuare.
Tradux, propago radix, vel origo.
Tragelaphus, animal plateceron, idest latis cornibus.
Tragedia, carmen luctuosum quo antiqua facinora, & gesta sceleratorum regum, spectanti populo tragedi concinnebant.
Tragos Græce, hircus.
Tragum, genus rethis piscatorii, quia trahitur. Idem & vermiculum.
Traha. vehiculi genus, a trahendo dictum.
Traiicit, transmittit, transilit, transfodit.
Traiectio, commutatio.
Trames, uia angusta, & compendiosa, quia transmittit.
Tramoserica, vestis quæ stamen habet ex lino, tramam ex serico.
Tranat, transuolat, transnatat.
Transcendere, transgredi.
Transcribi, transferri.
Transigit, peragit, percurrit.
Transtra sedilia remigum in naui.
Trapetum, mola, oliuaria, siue concha.
Trapezitę, numularij, qa pecuniam super mensam dinumerant.
Tapezia enim mensula quadra.
Tremissum, dicunt, eo quod solidum faciat ter missus.
Treni Græce, lamentationes.
tribula, genus machinę, siue vehiculi unde frumenta teruntur.
tribulę, genus spinarum.
tribunal, sedes iudicis.
tributa, quia populis iura vel opem tribuunt, uel quia singulis tribubus pręsunt, aut alibi legitur militibus. 30.
tributum, præcium pacis est, scilicet redditus, pensio.
tricę, capilli.
triclinium, cœnaculum, dictū a tribus lectulis discumbentium ad conuiuium. Clinō enim Græce lectus, vel accubitus dicitur.
tricolon, trimembris.
tricora, idest tres cameras, uel tres absides habens.
tridens, fuscina, uel iaculus trium dentium.
trieris, nauis magna trium remorum.
triferos Græce, tener.
trima, triennis.
trimensis, vel trimestris, triticum, quia post tres menses colligitur.
trinepos, abnepotis filius.
triones, aratorii boues, quasi terriones, eo quod terrā terant.
tripodes, mensę vel arę, uel cādelabra cum tribus pedibus.
tripudium, gaudium.
trissiles, tripodes.
tristega, tricamerata.
trisulcum, trifarium.
triton, Deus maris, uel lacus Aphricæ
tritonia, Minerua.
trocheus, celer.
trochos Græce, rota.
tromos Græce, tremor.
tropologia, moralis intelligētia, uel excusatio.
tropos, locutionis modus vel dictio translata ad non propriam significationem.
trudes, conti ferrati, a trudendo, idest pellendo uel claudendo.
truncus, statura arboris, vel corpus sine pedibus aut sine capite.
trutina, statera, ponderatio, examinatio.
trux vel truculētus, ferox, crudelis.
trucidat, occidit, uulnerat.
tubianei, alienigenę quos Iudæi tubis in adiutorium cō uocabant.
tucus, cuculus.
tudes, malleus, a tundendo.
tugurium, casa pauperis, uel custodis uinearum.
tum, Deum.
tumulus, sepulchrū, uel paruus mons quasi tumēs tellus.
tudere, percutere, uerberare.
turdus, genus auis.
tutor, defensor.
turgor, tumor.
turma. 30. milites habet.

De incipientibus per V. Cap. LXVI.

Vaccinia, uiolæ purpureæ.
Vaccula, a vacca diminutiuum:
Vada, eo quòd per ea pedibꝰ uadi possit, loca humilia in flumine.
Vades, fideiussores.
Vafer, superbus callidus fictꝰ.
Varius, astutus, maliciosus.
Vafre, idest artificiose, siue ingeniose.
Vagitus, infantium fletus. Vagire enim, & mugire, & cætera, ita distinguuntur. Infans uagit, ouis balat, Lupus vlulat, Bos mugit. Leo rugit Elephas barrit Equus hinnit Asinꝰ rudit Sus grunnit, Canis mutit, & latrat Serpens sibilat, Rana quoaxat Coruꝰ crocitat, Grus arisat alias gruit, Miluus nigit, alias lippit Turtur, & columba gemit, Vulpes gannit.
Vah. interiectio exultantis.
Vallat circundat munit format componit.
Valitudinarius, qui frequenter ægrotat. Valitudo enim & prospera esse potest, & aduersa.
Vallum, gyrum, fossatum, munitio.
Varicat, ambulat, diuertit.
Varicę, venę extortę, & plenę.
Vasta, lata profunda.
Vaticinia, Prophetiæ, uel p̄phetarum carmina.
Varea, calciamenta mulierū.
Vbertim, affluenter.
Vdum, infusum, humidum.
Vectes, ferreę vel fustes, qa manibus vectentur.
Vectigal, pensio, tributum, a vehendo dictum.
Vegetus, fortis, ualidus sospes.
Vellicat, carpit, mordet.
Velificat, nauigat.
Venabula, quasi venatui habilia.
Venale, uendibile.
Ventilat, commouet, spargit, purgat, examinat, discutit.
Venum, uenditio.
Venustat, adornat.
Veredi, qui redas vehunt, id est ducunt, & qui vias publicas currunt, per quas, & redę.
Vergilię, stellę quæ & Pliades.
Vergit, declinat, occidit.
Verres, Porcus.
Verrit, trahit.
Verticulum, genus piscatorii rhetis, quod trahitur.
Vermiculatum, distinctum.
Vermiculum, coccinum, siue rubrum.
Verna, seruus in domo natus.
Vernaculum, proprium, familiare.
Vernat, floret, lætatur.
Vermilis, subdolus, malus, seruilis.
Vernulę, serui.
Versat, cogitat, uoluit.
Versatilis, vibrabilis secundū quòd ab utraque parte versus incidat.
Versutus, astutus, garrulus, qui in qualibet fraude facile vertitur. Inde & uersutia.
Vertex, in mari uel in flumine locus rapacissimus, vel sinuosa vertigo, scilicet undā in gyrum ducens. In homine autem est illa pars, qua capilli colliguntur, & in qua cesaries uertitur.
Vertibula, cardines, vel summę ossium partes.
Vertigo, est cerebri mentisq; turbatio, qua videntur omnia ibi in gyrum volui, uel turbo cum ventus surgit, & terram in gyrum mittit.
Veruncant, euellunt.
Vertunt, trahunt, scindunt, nauigant.
Verrucæ, genus ægritudinis.
Veruex, aries.
Veru. virga, uel contus.
Vesci, pasci.
Vesicæ, bullę turgentes, ac feruentes.
Vespilio, sepulchrorum uiolator.
Vesper, stella noctem inducens.
Vesperus, idem.
Vespertilio, auis nocturna.
Vesta. dea Paganorum. Inde vestalis.
Vestibulum, introitus. uel atrium, quasi uestiens domū.
Veterani, antiqui, uel milites qui post multos labores militiæ quietis suffragium cōsequuntur. Idem & emeriti.
Veterator, antiquus tergiuersator, uel fraudator.

Adhuc de eodem.

Viat. it. iter. facit. Inde viator.
Viaticum, sumptus in uia.
Vibrat, crispat, torquet, concutit, micat.
Viburna, genesta mollissima vel uirgulta, quædam humilia.
Vicatim, uicissim.
Vices, alternationes.
Vicia, genus leguminis.
Vicissim inuicē, alternatim, uel per uices.
Viduare, nudare, desolare.
Viget, floret, ualet, fortis est.
Villicat, villam agit, id est gubernat.
Villicat, villę custos, uel rector, uel dispensator.
Vimen, genus virgulti.
Vinacia, acina unde eliquatū est vinum.
Vipera, genus serpentis.
Virago, uirgo, uel fortis fœmina, quasi virum agens, idest opera uirilia faciens, uel mulier, quia de uiro acta, id est,

est, formata.
Virecta, viridia loca, uel virgulta mollia.
Virginal. membrum uirginis.
Virgultum, uirga uel silua minor, idest humilis, vel id, quod de radice arboris pullulat.
Viritim, fortiter, priuatim sigillatim, nominatim.
Virosa, fortia uenenata.
Viscum, est illud putridum de quercu confectum, quo aues capiuntur, & ex Italia venit.
Visere, uidere, visitare.
Vi superum, ira, vel violentia Deorum.
Vitabundus, viuenti similis, sicut moribundus, morienti.
Vittę, infulę, uel ligaturę quibus fluentes religantur capilli sic dictę, quia ui tenēt.
Vitricus patriaster, scilicet q̃ a matre nonus superducitur quasi nouitricus.
Viuidus, ualidus fortis agilis.
Vlcus, plaga cicatrix.
Vligo, humor, sordes, limus.
Vliginosa, humida, pinguis.
Vlna, brachium.
Vlua, palus.
Vlula, auis nocturna.
Vmbilicus, medius locus corporis quasi vmbus iliorum.
Vmbo, locus in medio clipei.
Vmbrę, animæ simulacra.
Vmen, digni tas.
Vna sabbati, prima dies post sabbatum.
Vncat, curuat.
Vncum, curuum. Inde uncinus.
Vncus, anchora.
Vncia, pondus octo dragmis constans.
Vndans, abundans, buliens.
Vngula, onix, vel genus est tormenti quo reus in eculeo effoditur, & torquetur vt fides inueniatur, unde & fidicula dicitur.
Vnguina, vnguenta.
Vnicè, summè, singulariter.
Vnicuba, vnius viri uxor.
Vniones, quędam margaritę.
Vniuoca, sunt quando pluriũ rerum unum nomen est.

Vola, palma.
Volemum, Gallice bonũ, uel magnum.
Volutabrum, ubi porci se uoluunt.
Voluus, cuius radix est uolubilis, & rotunda.
Vorago, profunditas, barathrum.
Vori, ædaces.
Voti compos, faciens, quod vult.
Votumen, uoti promissum.
Votrum, donum.
Vr. Græce ignis.
Vranos, Græce cœlum, vel genus piscis.
Vrceus, uas aquarum. Inde vrceolus.
Vri, boues agrestes.
Vrna, mensura quam quidam quartariam uocant, proprie autem pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet.
Vsque, diu, assidue.
Vstrina, locus ubi uruntur pecora.
Vsurpat, præsumit, illicite utitur.
Vsucapio, adeptio dominium per continuationes iustæ possessionis decennii, uel alterius temporis.
Vsia, Græce substantia.
Vtensilia, uiatici sumptus vel mobilia domus usibus apta.
Vterini ex vno vtero æditi.
Vulcanus, ignis quasi uolans candor, uel uolicanus, quia per aerem uolat.
Vultur, genus auis.
Vltuosus, tristis, formosus.

De incipientibus per X. & Y. Cap. LXVII.

XAndicus Aprilis.
Xenia, præmia, munera, beneficia.
Xenodochium, Græce peregrinorum susceptio vel hospitium.
Xilon, Græce lignum. Inde Xilo balsamum, idest lignum balsami.

YAdes stellæ, quinque in modũ y. literæ in frõte tauri positæ.
Ycon, imago, uel similitudo comparata. Inde yconia.
Ydea, Grece proprietas uel exemplar.
Ydin, Græce uidere.
Ydiota, imperitus, vel sine literis.
Ydor, Græce aqua. Inde idria vas aquarum lapideum ad lauandum.
Ydros formula.
Ydra, serpens multorum capitum, uel draco.
Yle, materia informis omniũ corporum.
Ymnus, laus canticum.
Ypallage permutatio.
Ypapanti, obuiatio, uel domini præsentatio.
Yper, Græce super, uel trans.
Yperapistes, fidelis dispensator, ab yper, quod est super, & pistis, quod est fides, quasi super alios fidelis.
Yperbaton, transcensio quædam uerborum ordinē turbatis.
Yperbole, dicto fidem excedens.
Yperborei montes Scythiæ, quia super, idest ultra eos flat boreas.
Yperdulia, seruitus, quæ Christi humanitati debetur.
Ypocenthaurus, fingitur homo equo mixtus.
Ypo, Græce sub, uel infra.
Ypodromum, stabulum equorum vel locus ubi equi currebant. Nam ypos equus dromus strata.
Ypogeum, antra, uel spelunca.
Ypopodes genus monstri.
Ypothami, equi fluuiales.
Ypostasis, Græce substãtia indiuidua.
Ypothericus, conditionalis.
Yris, arcus cęlestis uel species gemmę aut herbæ.
Yronia, tropus per contraria quod conatur ostendens.
Ysagoge, introductiones.
Ysos, Grece iustus vel ęquũ.

De incipientibus per Z. Cap. LXVIII.

ZAba. id est galea. Inde zabatus.
Zaberna, arca uel armariolũ.
Zabin, intellectus.
Zabulus. Sathanas.
Zar. apud Hæbreos Aprilis.
Zedoar, quædam species aromatica.
Zephirus, uentus, qui & fauonius.
Zelus, æmulatio, & in bonam partem, & in malam accipitur.
Zelotipia, idest mala superstitio contra uxorem.
Zelotes dictus est Symon a Chana Galylee. Nam Chana interpretatur zelus.
Zema Græce, ius.
Zenones, antea dicebantur, qui nunc Galli Senones, S in z. commutata.
Zete, æstiuales domus quas frigidas facit aqua subducta hyemalis autem quas calidas facit flamma subducta.
Zeuma, iugatio, uel coniunctio.
Zeigon enim iugum.
Zeuma etiam dicitur in pluribus sensibus vnius uerbi clausula.
Zeusis Græce, iunctura.
Zyan enim Græce, meritum actum.
Zibimię, lanceæ.
Zima Græcæ, iris vel frumentum. Inde azimis, idest sine fermento.
Zinziberr, genus pigmenti.
Zis, acutus.
Zius, mensis.
Zizania, herba, quæ & lolium.
Zmaragdus, gemma quædam.
Zmirmon, resina, quæ & myrra.
Zoa, uita, zodia Græce, signa. Inde zodiacus, signifer circulus qui. 12. signa continet.
Zographon, pictor. Inde zographia.
Zona, oculus, uel cinctorium.
Zoi, idest vita.
Zotica, uirtus, idest uitalis in corde consistens, quæ facit vitam membris, & corpori.

LIBER SECVNDVS
De Arte Grammatica.

De diffinitione & partibus Grammaticæ. Cap. I.


SIDORVS in lib. primo Etymo. Grammatica est scientia recte loquendi, origo & fundamentum liberalium literarum. Hęc in disciplinis post literas communes inuenta est, vt qui iam literas didicerunt per eam recte loquendi rationem sciant. Huius igitur artis primordia literæ communes existunt, quas librarij & calculatores sequuntur, harumque disciplina velut quædam huius artis est infantia, vnde & eam Varro literationem vocat. Denique Grammatica nomen a literis accepit, grammata namque Græci literas vocant. Grammatica est scientia gnara recte scribendi, & recte loquendi, secundum vnumquodque genus loquelæ in quo composita est, ipsæ est literalis scientia eo, scilicet ꝙ literatum efficit. Nec dico, quòd litera, syllaba, dictio & oratio artis huius sint materia, licet hoc omnes antiqui dixerunt, sed vox potius, vnde secũdum artem Grammaticam illa quatuor formantur. Huius ergo artis officium est literas congrue in syllabis, syllabas in dictionibus, dictiones in orationibus ordinare, & easdem competenter pronunciare, ad vitationem solœcismi, & barbarismi. Solœcismus est incongrua dictionum ordinatio, dicta quasi mos solœcensium, a soloe ciuitate Græciæ, cuius ciues cum Romam venirent, vt latine loqui addiscerent, corrupte loquentes dictiones incongrue ordinabant, vel coniugebant. Barbarismus vero est incongrua literarum vel syllabarum in scriptura coniunctio, siue dictionis incongrua prolatio, quasi mos barbarorum. Dicebantur vero antiquitus barbari omnes præter græcos & latinos. Finis huius artis est recte scribere & recte loqui, siue in scribendo & loquendo solœcismi & barbarismi vitatio. Partes huius artis sunt quatuor. Prima est de literis. Secunda de syllabis. Tertia de dictionibus. Quarta de orationibus, vel oratione. Ars enim grammatica est scientia omnium istorum simul, & nullius tantum per se, vnde etiam dicuntur partes integrales. Species eius sunt genera linguarum in quibus ars grammatica tractata est, & composita, vocem enim format artifex in diuersa linguatum genera secundum artem grammaticam. Est autem grammatica composita in lingua Græca, Latina, Hebræa, & Chaldaica. Et possunt artis huius species crescere, hoc est, plures esse, vt si grammatica tractaretur in Gallica lingua, siue in aliqua alia in qua nondum tractata est. Hoc ordine docenda est grammatica. Primo est agendum de litera, in qua parte ars notaria continetur. Postea vero addendum est de syllabis, in qua parte continetur ars metrica quæ ad musicam multum pertinet. Tertio de dictionibus docendo, quæ eis accidunt, secundum, quæ debent construi. Ad vltimum agendum est de oratione, docendo quomodo dictiones secundum illa accidentia construuntur.

De Materia eiusdem artis, id est de voce. Cap. II.

QVoniam autem vox materia huius artis est, tamen etiam quia in descriptione literæ, syllabæ, dictionis, & orationis nomine vocis vtitur Priscianus. Icirco diuersorum de voce ponere sententias, necessarium esse duximus. Stoici namque vocem dixerunt esse aera, ideo corpus, quod plerique nostri temporis tenent & confirmant: ita etiam vt plurium, eorum turpia quæque incurrant, concedentes quòd vox alba, & nigra est, & fœtida, secundum diuersas aeris qualitates. Plato vero dixit vocem esse aeris plagam, id est aeris percussionem. Sed hanc rursus percussionem quidam nostri temporis dixerunt esse passionem passibili qualitati adiunctam. Alij actionẽ. Alij itaque dixerunt vocem esse substantiam. Alij qualitatem. Alij quantitatem. Alij vero actionem, quæ omnia vtpote falsa repellimus. Dicimus enim vocem non esse eorum, quæ sunt res, sed eorum potius, quæ proferuntur. Ad nullum itaque prædicamentum pertinet. Prædicamenta namque rerum naturam sequuntur. Vox vero nihil ponit in rerum natura, quoniam nec substantia est, nec substantiam informat. Est autem vox sonus naturalibus instrumentis formatus. Non est autem substantia, vel accidens, quoniam non est res sed profertur. Illa itaque descriptio, vox est percussio aeris, & per causam data est, quoniam vox lingua percutiendo aera formatur. Priscianus vero hanc ponit descriptionem. Vox est aer tenuissimus ictus: aut ergo dicemus eum in sentẽtia Stoicorum fuisse, aut si ab illo errore Priscianum defendere malumus, dicemus descriptionem illam datam esse per causam, sicuti & illam. Dies est sol lucens super terram, non quòd dies sit sol, sed quia lux solis diei causa est. Sic & aeris percussio causa est vocis. Tenuissimus autem additur, quoniam in spisso aere vox formari non potest: vnde etiam pisces muti dicuntur. Vel tenuissimus secundum antiquos: quia aer in sui natura tenuis est, tenuior cum attrahitur, tenuissimus cum pulmone colatur. Vel tenuis fit cum attrahitur, tenuior cũ colatur in pulmone, tenuissimus cum per arterias emittitur in qua, scilicet emissione vox formatur. Aliam rursus ponit descriptionem. Vox est suum sensibile aurium, id est, quod auribus sentiatur eis proprie accidit. Bene autem dixit suum aurium, scilicet, quia & auris sentit aliquid, scilicet audiendo, sed non est auris instrumentum tangendi.

De speciebus vocis. Cap. III.

VOx alia articulata est, alia inarticulata. Rursus alia literata est, alia illiterata. Articulata est, quæ copulata est significationi alicui, siue consignificationi. Artare enim est copulare. Inarticulata est illa, quæ nulli significationi coniuncta est. Literata quoque est illa vox quæ literis iam repertis scribi potest. Illiterata vero, quæ scribi non potest litteris iam repertis. Si ergo differentia illa quæ literata, addatur ei quæ est articulata, fiet in illa vocis species, quæ est vox articulata & literata, vt. Arma virumque cano. Coniungantur iterum illiterata & articulata, & fiet alia species, vt gemitus infirmorum. Coeat rursus literata cum inarticulata, fiet tertia, vt coax, quæ est ranarum vox. Similiter & cra, quæ vox coruina est. Si vero coniungatur illiterata & inarticulata, fiet quarta, vt mugitus boum & similia. Et quia restat vt etymologiam eius nominis quod est vox doceamus. Quid sit etymologia breuiter absoluemus. Etymologia est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum, siue vnum siue plura magis secundum rei proprietatem & literarum similitudinem, vt lapis quasi lędens pedem, fenestra, quasi ferens non extra. Differt autem ab interpretatione, quæ est translatio de vna loquela in aliam. Etymologia sępius fit in eadem loquela. Vox ergo, vel dicitur a vocando, vel apo toi boo, id est, ab hoc verbo græco, quod est boo, mutatione. b. literæ in. v. consonantem. Et vide, quòd apo Græce, ab dicitur latine. Toi est articulus apud Græcos, & valet quantum hoc. Inde dicitur apo toi boo, id est, ab hoc quod est boo, quod interpretatur sono. Vnde compositum inuenitur reboo, id est resono.

De Litera. Cap. IIII.

LItera est pars minima vocis compositę, id est elementarijs sonis distinctæ. Composita namque vox distinguitur hic contra confusam. Et hæc quidem descriptio secundum vim & proprietatem partis integralis data est.

Litera quoque sic describitur. Litera est vox, quæ scribi potest indiuidua. Id est, vox repræsentata figura quasi scriptibilis, & quæ per alias voces diuidi non potest. Vox igitur ibi ponitur pro genere: Sed ad differentiam vocis, quæ non potest scribi, additur, quæ scribi potest. Sed quia hoc totum habet syllaba, & dictio, & oratio, ad differentiam omnium istorum additur, indiuidua. Et hæc est diffinitio constans ex genere & differentijs. Litera vero secundum etymologiam dicitur quasi legitera, eo, quòd præbet iter legendi, siue figuram attendas, siue pronunciationem. Aliter quoque dicitur litera a lituris, eo, scilicet, quòd antiqui prius scribebant in ceratis tabulis & postea delebant. Item dicuntur elementa per similitudinem quandam, quia sicut elementa coeuntia corpus perficiunt, ita literæ coeuntes faciunt uocem literalem. Isidorus ubi supra. Literæ sunt indices rerum, signaque uerborum. His tanta uis est, ut nobis absentium dicta sine uoce loquantur. Earum enim uerba per oculos, non per aures introducuntur. Dicuntur autem quasi legiteræ, uel quòd iter legentibus præstet, uel quòd in legendo iterentur.

De Origine literarum, & primo Hebraicarum. Cap. V.

VSus literarum repertus est propter memoriam rerum. In tanta namque rerum uarietate, nec poterant audientibus omnia dici, nec memoria contineri, itaque ne obliuione fugiant, literis alligantur. Literæ Latinæ & græcę ab Hebręis uidentur exortæ. Apud illos enim prius dictum est Aleph. Deinde ex simili enunciatione apud Grecos tractum est alpha. Inde apud latinos. A. translator ex simili sono alterius linguæ literam condidit, ut nosse possimus linguam Hebręam omnium linguarum & litterarum esse matrem. Sed Hebręi 22. elementis literarum secundum ueteris testamenti libros utuntur. Gręci uero 24. Latini etenim inter utranque linguam progredientes, uigintitria elementa habent.

apud nos veras esse scimus quatuor, æ, œ, au, eu. Ei, vero apud maiores tantum celebrata fuit.

De accidentibus syllabæ, & primo de accentu.

Cap. XV.

PEtrus Helyæ. Accidunt vero syllabæ quatuor, tenor, spiritus, tempus, literarum, numerus. Tenor idem est, quod accẽtus. Accentus est modulatio vocis in communi sermone, vsque loquendi, hoc autem dicitur propter cantilenas, vbi accentum non obseruamus. Dicitur autem accentus ab eo, quod est accino, accinis, co. sic ꝙ vni syllabæ accantantur omnes aliæ, in prolatione dictionis, omnes enim aliæ, vnius prolationem sequuntur. Tribus vero modis fit modulatio, vocis, aut enim a graui voce incipimus, & in acutum tendentes, ibidem definimus, & accentus hic dicitur acutus. Aut a graui incipimus ibique perseuerauimus, & est grauis accentus. Aut a graui in acutum tendentes, ad grauem reuertimur, & accentus hic circunflexus dicitur. Latini nunquam ponunt, vel obseruant accentum, nisi in penultima, nisi monasyllaba fuerit dictio. Exceptis illis in quibus, vel propter syncopam, vel causa differentiæ ponitur accentus in fine. Isidorus. Accentus, qui Grçce prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam pros Latinè, ad oden Græce, Latinè, cãtus est, accentus autem dictus, quia iuxta cantum fit, sicut aduerbium, quia iuxta verbum est. Acutus, accentus dictus est, quia acuat, & erigat syllabam. Grauis, ꝙ deprimit, & deponat, est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto, & graui cõstat. Incipiens enim ab acuto, in grauem desinit, atque ita dum ascendit, & descendit circumflexus efficitur. Acutus autem, & circumflexus similes sunt, nam vterque leuat syllabam. Grauis contrarius videtur ambobus, nam semper deprimit syllabas, cum illi leuent, vt vnde venit tytan, & nox, vbi sidera condit. Vnde hic grauis est, minus enim sonat, quam acutus, & circumflexus. Grauis, accentus cum vno accentu potest poni in dictione vna, cum vtrisque nunquam, vt Catulus. In composita dictione vnus accentus est, vt armipotes, omnipotens. Accentus autem repertus est, vel propter distinctionem, vt viridique in littore conspicitur sus, ne dicas Vrsus, vel propter pronunciationem, ne dicas meta breuiter, & non producte meta, vel discernendę ambiguitatis causa, vt ergo, nam cum producitur go, causam significat, cum corripitur coniunctio est. Figurę accentuum sunt, quæ a grammaticis pro verborum distinctionibus apponuntur.

De regulis accentuum. *Cap.* XVI.

ISidorus, vbi supra. Monasyllaba autem pars orationis si naturaliter breuis est, vt vir. Aut positione longa, vt ars, acutũ, accentum habebit. Si vero naturaliter longa, vt res circumflexum. Dissyllaba si priorem naturaliter longam habet, & vltimam breuem, circumflectitur, vt Musa, aliter acuitur. Trisyllaba si mediam breuem habet, vt tybia tũc primam acuimus. Si vero naturaliter longam habet secundam, & vltimam breuem, vt Romanus, tunc mediam circumflectimus. Tetrasyllaba autem pars orationis, pentasyllaba rationem trisyllabarũ retinent. Petrus Helias. Monosyllaba dictio, si vocalẽ natura correptam habuerit, acuto profertur accentu, vt fax, pix. Monosyllaba rursus dictio, si vocalem natura productam habuerit, circumflectitur, vt res, dos, & spes. In dissyllabis autem, vbi ambæ correptæ, vel posterior syllaba pducta fuerit, prima acuitur, siue producta fuerit, siue correpta, vt nepos, leges. Rursus in dissyllabis, si penultima producta fuerit, & vltima breuis, prior circumflectitur, vt Roma, exceptis paucis, quæ causa differentię in fine circumflectuntur, vt pone, exceptis illis, quæ ex trisyllabis fiunt per syncopam, vt fumat, pro fumauit. De syncopatis vero, siue dissyllaba fuerint, siue non, hæc est regula communis, quotiens fit syncopa, in aliqua dictione super accentus, manet super vnam vocalem, in syncopata per quã fuerit in integra, & dissyllabis. Et deinceps si penultima fuerit correpta, acuemus antepenultimãm, siue illa correpta sit, siuẽ producta, vt Tullius, Hostilius, exceptis his vtraque, & pleraque, & exceptis compositis ab infinitiuis, & fio, vel facio, vt calefit, & calefacit, & exceptis syncopatis propter prædictam regulam, vt Virgili, Mercuri. Integra. n. sunt, Vigiliæ, & Mercuriæ. In trisyllabis, tetrasyllabis, & deinceps, & si penultima fuerit longa natura, & vltima breuis, penultima circumflectitur, vt Gethegus, Perosus. In trissyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penultima fuerit longa natura, vltima longa, penultima acuetur, vt Athenæ, Miscenæ. In dissyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penult. fuerit longa positione, ipsa acuetur, & antepenultima magis grauabitur, quam in alijs, vt Metellus. Omnes præpositiones præpositæ casualibus suis, vel genitiuo relato ad suum casuale, grauantur per omnes syllabas, vt supra domum, vel domum supra regis. Suppositæ vero acuuntur in principio, vt domum supra, nisi æquiuocè sint ad alias partes orationis, & tunc acuuntur in fine, vt Maria circum omnia, ne si circumflectatur in fine, nomen, vel aduerbium esse putetur. Hæ itaque sunt communes, accẽtuum regulę, quas Latinę vbiq; obseruant, nisi quòd interrogatiuis, vel relatiuis, quædam fit mutatio. Sed etiam interiectiones nullam sequuntur regulam, quia significant affectus animi, quorum est vocem interrumpere.

De cęteris accidentibus syllabæ. *Cap.* XVII.

PEtrus Helias. Spiritus vero accidit syllabæ, quia aspro spiritu, vel leni pronunciatur. Et quia restat, vt de tempore agamus. Primo videnda est differentia inter tempus, & accentum, Accentus ergo est eleuatio vocis acuta, quę dicitur arsis, vel depressio grauis, quæ dicitur Thesis, vel circumflexa inter vtramque vocis modulatio. Tempus autem est mora pronunciationis ipsi accentui adiacens, tempus ergo accidit syllabæ, vnum, vel duo. Vnius namque temporis dicitur syllaba esse si correpta fuerit, duorum vero si producta, fortassis eo, ꝙ multoplus tenetur, quam breuis, non ꝙ bis tantum teneatur, secundum certam mensuram. Vel ideo, quia duę breues ponsitur sæpe, pro vna longa, & econuerso. Placuit etiam quibusdam, ꝙ vnum tempus, & semis accidit syllabæ, vel duo, & semis, vel etiam tria. Vnum quando vocalis breuis est per se. i. sine consonante secum posita in eadem syllaba, vt amo. Vel qñ simplex consonans sequitur, vt caput. Vnum vero, & semis in communibus syllabis, vt lachrymæ. Cum enim prima syllaba naturaliter corripiatur positione duarum consonantium, quæ sequuntur, recipit tempus dimidium, vnde potest produci. Duũ vero temporum est syllaba, cum ipsa longa est, vel natura, vt dos, vel positione, vt ars. Duo tempora, & semis habet syllaba secundum quosdam, quando post vocalem natura longam sequitur vna consonans, vt sol. Quoniam enim longa est natura duum est temporum, consonans vero quæ sequitur, tempus semis ei attribuit. Tria vero habet tempora quando post vocalem natura longam, vel duæ consonantes sequuntur, vt mons, vel vna duplex, vt Rex. Quoniam enim longa natura est duum temporum, duæ vero consonantes, quæ sequuntur, vel duplex vna, tempus ei vnum attribuunt. Quod Rex producatur natura, ex genitiuo regis manifestum est. Semper tamen in metro, vel vnius temporis debet accipi syllaba si correpta fuerit, vel duum si producta. Numerus quoque accidit syllabæ, quia nec minus, quam vnius, nec plus, quam sex literarũ potest apud latinos syllaba inueniri.

De pedibus. *Cap.* XVIII.

ISidorus vbi supra. Syllaba apud metricos ideo semipes nominatur, quòd sit dimidius pes. Pedes sunt, qui certis syllabarum temporibus consistunt, nec a legitimo spatio, vnquam recedunt. Pedes dicti eo, ꝙ per eos metra ambulent. Nam sicut nos pedibus incedimus, ita metra quasi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum vigintiquatuor sunt. Dissylabi quatuor. Trissyllabi octo. Tetrasyllabi sedecim. Pentasyllabi triginta duo. Hexasyllabi sexagintaquatuor, vsque ad quatuor autem syllabas, pedes dicuntur. Reliquæ sinzugiæ dicuntur. Ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita vocentur. Spondeus dicitur, quia tractũ sonat. Nam spõdeus tractus, quidam dicitur. i. sonus, qui fundebatur circa aures sacrificantium. Trochæus vero ab eo dictus est, ꝙ celerem conuersionem facit cantilenę, & quasi rota velociter currat in metris. Trochos enim Græce, rota dicitur. Iambus dictus est eo, ꝙ iam bozin, Græci detrahere dixerunt, huiusmodi enim carminę omnes inuectiones, vel detractiones implere poetę soliti sunt. Dactylus a digito dictus, ꝙ a longiore nodo inchoans, in duas desinit breues, sic, & iste pes iuncturam vnã habet longam, & duas breues. Ceduntur vero pedum membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per triplum, vel per sextuplum, vel per epitritum. Sũt igitur equi decem, dupli vero sex, triplus vnus, sextupli septem, epitriti quatuor. Numerus enim syllabarum in pedibus, a duobus, vsque ad sex protenditur, vlterius enim non procedit. Resolutio est pedum, quando pro vna longa, duæ breues ponuntur, aut pro duabus longis quatuor breues ponuntur, vt Sectaque intexunt abiete costas. Abiete nunc resolutio est spondei in proceleumatico, in qua resolutiones semper sinalympham sequitur Virgilius. Ex vna quidem longa, duæ breues fiunt. Ex duabus autem breuibus longa nunquam fit. Findi enim solida possunt, solidari scissa non possunt. Metra pedibus accidunt, vt a Trochæo Trochaicum. A Dactylo, Dactylicum. A Iambo, Iambicum.

De dictione. *Cap.* XIX.

PEtrus Helias. Dictio est minima pars orationis constructę in ordine. Pars orationis dicitur, quia voce, & sensu constituit

tuit orationem. Per hoc ergo remouentur literæ, & syllabæ, quarum nulla sensu orationē constituit, licet voce. Sed quia vna oratio quandoque pars est alterius orationis. Iccirco ad eius differentiam addit minima, nulla enim vox minor est di ctione. Quoniam vero vna sola dictio dicitur, quandoque ora tio ne dictio talis pars orationis videretur, constructē additur. Nam Priscianus dicit. Quid est summum bonum in vita, & quis respondeat honestas, dico bona oratione respondit. Et quia rursus quædam oratio vitiose constituitur. Iccirco addit in ordinem. Antiqui dixerunt. ꝙ non quælibet coniunctio di ctionum dici debet oratio, sed illa tantum, quę aliquam inhæ rentiam .i. coniunctionem rerum significat, vt homo albus, quamuis sit oratio imperfecta, quia tamen significat quandā accidentis, & substantiæ coniunctionem, debet oratio appella ri. Dixerūt itaque, ꝙ propter sensum solummodo, dicitur vox quandoque oratio, vt lego. Sed propter solam quantitatem, nulla communis causa inuentionis omnium dictionum est, vt haberet homo quomodo propriam voluntatem alteri ma nifestaret.

De oratione, & partibus eius. Cap. XX.

PEtrus Helias. Oratio est ordinatio dictionum, congruam perfectamq; sententiam demonstrans. Et dicunt plures, ꝙ oratio hic stricte accipitur, scilicet pro oratione perfecta, secundum, ꝙ ita, exponenda est descriptio. Oratio est ordina tio dictionum, i. constans ex dictionibus ordinatis, per quod remouentur literæ, & syllabæ. Sed quia totum habet hæc vox, in domo, additur demonstrans sententiam. Et quia hoc totum habet imperfecta oratio, adiungitur, congruam, & perfectam, idest, perfectum significans intellectum, vel fortasse per hoc, ꝙ dicit congruam, remouetur vitiosa cōstructio. Et vide, quòd istæ voces, in domo, & non homo, dicuntur esse inter dictio nem, & orationem, cum sint neutrum, quia minores sunt ora tione, maiores vero dictione. Pars orationis, est vox indicans mentis conceptum. Duæ partes orationis tantum sunt secun dum dialecticos. s. nomen, & verbum, & dicunt plures, quòd dialectici ita large accipiunt nomen, vt pronomina etiam, & aduerbia contineant. Verbum quoque sic, vt contineat partici pia. Iccirco dicit Priscianus, sola nomina, & verba secundum dialecticos, significare, alias autem consignificare, quia per se prolatæ nullum intellectum constituunt, sed alijs adiunctæ. Has ergo non dicunt dialectici partes orationis, sed colliga menta partium, eo, quòd coniungunt dictiones inter se. No bis tamen melius posse dici videtur, quòd dialectici semper absoluta in arte Logica ponunt principia. Illa vero dicuntur absolutè esse partes orationis, quæ primo repertæ sunt, vt ex eis fiat oratio, & quæ per se orationem complent, ita etiam ꝙ cæteræ repertæ sunt propter eas, cuiusmodi constat esse omne nomen, & verbum. Isidorus, vbi supra. Oratio dicta est, quasi oris ratio. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Oratio autem plena est sensu, voce, & litera. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit nomen, & verbum. Deinde Donatus octo diffiniuit, sed omnes ad illa duo principalia re uertuntur, idest ad nomen, & verbū, quæ significant personam, & actū, reliquæ appendices sunt, & ex his originem trahunt. Nam pronomen, ex nomine nascitur, cuius officio fungitur, vt Orator ille. Aduerbiū de nomine, vt Doctus docte. Partici pium de nomine, & verbo, vt Lego, legens. Coniunctio vero, & præpositio, & interiectio in complexu istarum cadunt.

De nomine, & eius significatione. Cap. XXI.

PEtrus Helias. Nomen est pars orationis hoc est, vox signifi catiua, vel consignificatiua ad placitum, quæ distribuit. id est, diuersis significando qualitatem tribuit, communem, vel propriam vnicuique corporum, seu rerum. Vide ergo, ꝙ nomen Græcum verbum est, & significat distribuere, inde dr Noma, quasi nomen, quia prædicto modo distribuit cuique qualitatem. Sed illi, qđ est Noma adijciūt Græci o, & fit Ono ma, quemadmodum dicimus Gnatus pro natus. Dicunt autem alij, ꝙ Noma per se non significat tribuens, sed compositum adiecta o. Secundum etymologiam Latinam, nomen dicitur quasi notamen, per sincopam, eo ꝙ communem qualitatem, vel propriam demonstrat. Opponitur itaque de æquiuocis, ꝙ nullam communem videntur qualitatem signifi care, quia ni hil conferunt sibi suppositis, nisi nomen. Et dicunt quam plu res, ꝙ significata æquiuocorum hanc solam conuenientiā ha bent, quasi communem qualitatem, q ab eadem voce signifi cantur. Alij vero ꝙ nomen æquiuocum non est nomen, sed plura, & ꝙ diuersas qualitates in diuersis significationibus po nit: Priscianus dicit, ꝙ nominis est proprium significare sub stantiam, & qualitatem. Sed opponitur contra illud Aristote lis. Singulum inquit, aut significat substantiam, vt homo, aut qualitatem, vt albus, &c. Quod tamen soluunt dicentes Aristo telem intellexisse ibi substātiam illud primum rerum genus, quod per se existit, hic autem intelligunt, ꝙ omne nomen. s. signat substantiam, hoc est, rem quantumcumque, vt substan tem, idest, vt suscipientem formam, & præter hoc qualitatem, idest, formam, quæ rem ipsam facit esse, vt homo. Hoc nomen significat rem, quæ est homo pro substantia, & humanitatem pro forma, Hoc nomen rursus albedo significat rem pro sub stantia, quæ est albedo, & facere album, siue albedinitatem (vt fingam vocabulum) pro forma. Hoc est autem, qđ plerique di cunt. s. ꝙ omne nomen significat id, qđ est, & id quo est, vt ho mo rem, quæ est homo, & humanitatem, qua est homo. Dicūt autem ꝙ quis, & omnis, & nullus, ex diuersis adiunctis, diuer sas substantias significant, & qualitates diuersas. Dixerunt ta men plerique eorum, ꝙ omnis, & nullus significant omnem rem pro substantia (vt dictum est) collectionem, & distributio nem, pro qualitate. Quia vero secundū istos pro forma signat infinitatem. Quidam tamen nimis ridiculose dixerunt, ꝙ oīs signat formam, quæ debet dici omnitas. De hoc autem nomi ne, qđ est, nihil dixerunt, ꝙ signat rem, quæ non est pro substā tia, nichilitatem pro forma. Alij vero dicunt, ꝙ nomina, vel signant substantias, vt homo, & huiusmodi alia, vel significāt ea, quæ insunt substantijs, vt albedo, & similia, vel quædam ani mi figmēta, vt Hircoceruus, & Chimera, vel significāt modos loquendi de rebus, vt omnis, & talia etiam quæ dialectica ap pellant signa. Est ergo istorum sententia, ꝙ non omne nomē significat substantiam, & qualitatem, sed sola nomina substan tiarum, hoc habent. Nihil ergo aliud est qualitas significatio nis nominum, nisi ꝙ communiter significent, vel propriè. i. in communi natura, vel propria. Alij dicunt, ꝙ omne nomen significat substantiam, & qualitatem, quia omne nomen, vel id quod est substantia significat, vel aliquid modo substan tiæ in natura communi, vel propria, velut in natura commu ni, vel propria.

De Accidentibus nomini. Cap. XXII.

PEtrus Helias. Accidentia vero nomini dicuntur conue nientia ipsi, secundum quæ nomina inter se, vel cum alijs dictionibus competenter habent construi. Et inde est, ꝙ accidentia partium orationis dupliciter dicuntur. Species nā que dicitur accidens nomini, ꝙ cōis est proprietas omnium nominum, ab aliquo, vel a nullo deriuari, quæ proprietas dici tur species. Numerus vero est tale accidens nomini, ꝙ eius est significatio secundaria. Si quis autem instet in quo subiecto sint huiusmodi accidentia, an. s. aere, qui est vox secundū quof dam, an loquenti, vel quo alio. Inquisitio est friuola. Hæc ac cidentia sola similitudine dicuntur, non aliqua subiectæ rei in formatione. Sicut enim substantia manens, vna & eadem, de alba fit nigra, vel econuerso, sic nomen manens vnum, & idē, de singulari fit plurale, secundum diuersas terminationes. De nominatiuo fit etiam genitiuus. Itaque quamuis illa sint acci dentia, non tamen sunt accidentia absolute, ideoque in subie cto non habent esse. Quod autem Donatus qualitatem inter accidentia posuit error est. Qualitas enim quasi substantialis est nominum. Illud enim in Grammatica substantiale dictio ni dicitur, propter qđ principaliter est reperta. Quod autē de comparatione Donatus addit, aliquid rationis habet, quia qn̄ que conuenit nominibus. Sed quia nec omni nomini, nec ma iori parti accidit, ideo non curauit Priscianus apponere inter accidentia. Quæritur etiam, cur non enumerauit inter accidē tia personam. Et dicunt quidam ideo, ꝙ constabat omne no men esse tertiæ personæ. Alij quia in verbo, & pronomine, de tertia persona tractat perfecte. Magis tamen videtur esse dicē dum, ꝙ nomen ex se nullius personæ est: Homo namque hoc nomen ex forma suæ prolationis nulli personę se perhibet. Æque enim pertinet ad loquentem de se, & ad eum ad quem loquimur, & ad eum de quo quis loquitur. Ideo sola ratione confusionis tertiæ personæ dicitur, eo ꝙ tertia persona confu sa est, nisi demonstratione finiatur. Species namque dicitur hic proprietas deriuandi ab alio, vel a nullo. Et est ab aliquo deriuari ad similitudinem alicuius ante inuenti, et eodem for mari, & imponi. A nullo autem, per se imponi, & non ex ali quo formari. Sunt itaque duæ species, vnde species idem quod forma, primitiua a nullo, deriuatiua ab aliquo. Species est po sitio vocabuli primaria, vel secundaria. Vtraque species com munis est, & propriis nominibus, & appellatiuis.

De nominibus proprijs. Cap. XXIII.

PEtrus Helias. Nomen proprium est, quod significat sub stantiam propriam, & qualitatem naturaliter, i. propriè, non figuratiuè. Nam per figuram, quæ Græco nomine di citur Anthonomasia, idest, excellentia, fit quando nomen qđ est

Lymphari, bachare vel furere.
Lymphaticus, furibundus qui aquam timet, vel qui ex aqua quasi diuinat.
Limpidum, præclarum purum perspicuum.
Liniamenta, extremitates corporum.
Lippitudo, vitium oculorum cum ex crebra humoris effusione palpebræ grossescunt.
Lyrici, poetæ dicti à varietate carminum. Vnde litura cæmentum & Lira a liniendo dicta.
Liuor, macula in corpore.
Lix, græce aper.
Lixa, olim dicebatur aqua. Vnde & elixare dicitur.
Loculus, locus in terra factus ad aliquid custodiendum.
Logium, rationale.
Lolium, herba tribulosa.
Lora, retinacula.
Loramenta, laquearia.
Lotium, vrina, quia ea lota indumenta mundantur.
Lucina, luna.
Lucinantes, suadentes.
Lucubro, vigilo.
Lucubrationes, nocturna lumina. Inde lucubratiuncula, vnius noctis vigilantia.
Luere, purgare, pœnas soluere.
Luligo, genus auis.
Lumbricus, genus vermis intestinorum.
Lumbare, cinctorium lumborum.
Lunaticus epilenticus, i. caducus.
Lunulæ, mulierum ornamenta in lunæ similitudinem bullulæ aureæ dependentes.
Lupanar, prostibulum vbi meretrices quasi lupæ miseros rapiunt.
Lupata, frena dura & aculeata ad equos domandos.
Luridum, pallidum, sordidum.
Luscus, qui minus est videns.
Lustra, obscura ferarum latibula.
Lustrare, videre circumire.
Lustrum, spacium quinque annorum.
Lutrum, vas quoddam siue concha ad lauandum.
Luxis, laxatis siue quassatis.

De incipientibus per M. Cap. LVI.

Macarius græce beatus.
Macellarius, lanista.
Macellum, vbi mactantur vel venduntur pecora.
Macerare, cruciare, lacerare.
Machina, fabrica, instructio exquisitio, argumentum.
Macros, græce longus.
Macte, maior facte vel magis aut etiam verbum est bene alicui optantis.
Macula, turpitudo, nota.
Madidum, infusum.
Magalia, casæ pastorales.
Magistratus, prætores vel consules quasi maiores reliquis officijs.
Magnatus, nobilis, potens.
Magnes, genus lapidis.
Magnificentia, celsitudo largitas.
Magnopere; magno opere, vel ad magnum opus necessarium.
Magi, malefici sapientes mathematici.
Maiestas, dignitas, autoritas gloria, vel numen.
Malagma, emplastrum.
Malaxatus, subactus, vel maxillatus.
Malæ, maxillæ.
Malefidum, infidum, periculosum.
Malegratum, ingratum.
Malleolus, nouellus palmes.
Malesuada, male suadens.
Mallonen, græce comam.
Malumpunicum, quia de punica regione translatum.
Malus, arbor, vel vanus.
Mammona, diuitiæ vel dæmō qui præsidet auaritiæ.
Mammotrecti, pueri lac sugentes quasi mammas trahentes.
Manhu, quid est hoc.
Mancia, sacrificium.
Mancipare, quasi manu tradere, vel manu captum adducere.
Mancipium facere, in seruitutem redigere.
Mancus, manu ancus.
Mandare, commendare, committere deponere credere vel in fidem tradere.
Mandere, manducare.
Mandibula, mola dentium.
Mandragora, genus herbæ.
Manes, vmbræ vel inferi animæ, vel dij defunctorum.
Manere, restare, expectare.
Mania insania.
Manicare, mane ire.
Manicæ, manuum vincula.
Manicleata, tunica manutrita.
Manipulus, ligatura, cuneus. 200. militum.
Mansa, comesta, mansueta.
Mansum, fundum vel domus.
Mantica, bargila, sportella.
Manticula, victoria, pera.
Manticulare, fraudare vel furari.
Mantile, velamen mensæ vel mappa.
Mantum, quod manus tergit.
Manus multitudo, potestas.
Manubiæ, prædæ, quia manu capiuntur.
Manuducere, tenendo ducere.
Manumissus, libertus quasi manu emissus.
Manzer, de scorto natus.
Mappalia, casæ pastorales.
Mappa, cui apponuntur epulæ Inde mappella.
Maran, amarum.
Maratana, Domini aduentus, vel Dominus venit, Syrum est.
Marcidus, lassus, grauatus, languidus.
Marcus, malleus maior. Inde marculus.
Mare, totum elementum.
Maria vero partes maris.
Margo, extrema pars cuiusq; loci.
Mars incantator.
Mars, pugna.
Marsupium, bursa uel sacculum.
Martia, gens Romana. Sic martia mœnia.
Martius campus, idest Romanus.
Masticina, crocea.
Mastix, resina lentisci.
Mastruga, fortis vel uestis ex ferarum pelliculis.
Mathematici, genethliatici, qui uitam hominum siderū momentis constituunt.
Materia, silua, occasio.
Matrona, vxor, quia iā in matrimonium uenit.
Matrix, in qua fetus generatur.
Maturare, accelerare.
Mauors, belligerator.
Mauortem, matronale operimentum, quod caput operit.
Mauortia, idem quod martia id est, Romana vel belligerosa.
Mauseola, sepulcra.

Adhuc de eodem

Meander, quidā fluuius.
Machaniæ, ingenia fabrorum.
Meapte, meipsius.
Mechanica, peritia fabricandi res quaslibet.
Meaptus, fatuus.
Meditulium, medius locus, vel locus meditationis.
Megas Græce, magnus. Inde,
Megacosmus, idest maior mūdus.
Mela, Græce, mala.
Melam Græce, nigrum. Inde melencolica, quia fel in nigredinem conuertitur.
Melesia, compositor cantus, vel meditationis locus.
Melos, dulcis sonus.
Melota, lamata.
Melotes, pellis caprina uel ouina, a collo pendens præcincta usque ad lumbos. Sic dicta, quia prius ut quidam existimant fiebat de pelliculis melonum. Est autem habitus, qui necessarius est ad opis exercitium.
Membrana, pergamena, quia ex membris pecudum detrahuntur.
Menalias pastorales.
Mene Græcę, luna.
Mantor, inuentor.
Merum, purum.
Meritum, dignum.
Meta, signum recursus, circuitus, terminus.
Metari, constituere uel locare, finire.
Metellus, mercenarius, qui metit.
Metron Græce, mensura. Inde metreta, & metropolitanus a mensura ciuitatū quibus præsidet. Est autē metreta mensura liquidorum continens sex sextarios.
Migma Hebraicè, mixtura.
Milliarium, mille passibus terminatur.
Mina, habet. 60. siclos.
Mimi, ioculatores.
Minitari, frequenter minari vel comitari.
Myoparo, nauis piratica.
Myrtus, genus arboris.
Missilia, hastilia.
Mirmice, formicę.
Missitare, frequenter mittere.
Missorium, concha modica.
Mysterium, secretum uel sacramentum, uel occulta præfiguratio. Inde mysticum.
Mythos Græce, fabula.
Mythiton, fabulare.
Mna, habet libram unam, vel dragmas. 8. Alii. 12. quòd libras duas, & semis.
Medialus, per quem axis uoluitur.
Modulatio, dulcedo vocis.
Molles, qui semen in terram effundunt.
Moliri, conari, fabricare.
Monarchia, principatus.
Monas Græcę, singularitas.
Moneta, similitudo.
Monile, ornamētū ex gēmis, qđ pēdere collo fęminarū.
Monumētum, amoris pignus vel memoria.
Monoceros, unicornis.
Monaptota, unius tantum casus, ut frugi.
Monos Græcè, solus.
Morio, amens.
Moron Græce fatuum.
Morosus, difficilis fastidiosus.
Mortaria, ubi semina trita mortificantur.
Morticinium, in quo sanguis animæ mortuus est.
Multare, idest manducare, calcare percutere, frangere, mitigare.
Mulctra, uel mulctrū est uas ubi lac mulgetur. Idem, & mulgarium.
Muliebria, menstrua.
Mulio, sessor Muli.
Mulsum, idest potio ex aqua, & melle.
Mulcta, uel verius multa, dānum pecuniæ.
Mulctare, condemnare, calcare, affligere.
Multipharie, multis partibus.
Munia, officia uel tributa.
Munacus, qui munera capit, uel qui munera fisci accipit, hi sunt curialium maiorest
Municipales, autem originis ciues, & in loco officium gerentes.

Municipium,

Municipium, ciuitas a muniis, idest officiis.
Munifex, munera dans.
Murra genus ligni de quo fiunt ciphi.
Murena, genus piscis. Inde murenulę, cathenulę auro in virgulas lente scentę cō textę ordinis flexuosi in similitudinem murenę piscis vel serpentis, quæ ad collum ornandum a capite defluentes aptantur.
Murex, eminens, acutū, præruptum, excelsum, saxum vel cacumen montis.
Muria, liquamen.
Musac sabbati, gazophylacium regum, sicut corbonā sacerdotum vel secundùm Hebræos organū erat quo in sabbato cantabatur.
Muscinoes, bibiones.
Musculi, capita neruorum vel curua nauigia.
Musitare, passerum est.
Muscius, genus soricis.
Mutilare, cadere, vel truncare, debilitare.
Mutire, canum est, & est gānire, vel submurmurare.
Mutuare, & commodare differunt. Nam qui mutuum dat aliud recepturus est, q autem commodat idem sibi reddi desiderat.

De incipientibus per N. Cap. LVII.

NAbla, idest psalteria.
Nayades, deæ maris.
Naoz Græcè, templum.
Napta, purgamenta lini, uel cniuslibet rei, uel genus fomitis apud Persas.
Napus, & nardus herbę.
Nardum, genus odoris optimi.
Nathinnei Hebraice, Græcè dicūtur hypodiacones. i. subdyacones.
Nationes, homines vagi, sine lege, quasi sic nati, qui & gentiles quasi sic geniti scilicet in præputio.
Nauare, operā dare, vel studio se implere. cogere.
Nauclerus, dominus nauis.
Naufragium, portus ubi naues, sæpius franguntur.
Nauicularius, nauium fabricator.
Naulum merces nauigii.
Nausia, uomitus.
Nautica, res naualis.
Nauus, agilis studiosus.
Necessarii, amici vel propinqui. Inde necessitudo.
Neç fila.
Nebulo uanus, mendax latro.
Necessitudo, affectus vel ꝓpinquitas, amicitia.
Necimmerito, non sine causa.
Neue, ut non.
Nectar, odor, arbor quædā, vita deorum, potus Angelorum.
Nefandum vel nefariū, execrandum, uel nec dicendū, vel sceleratum.
Negocitę, id est opifices, mercenarii.
Negocium, causa vel actio.
Neuię, deliramenta, uel mēdacia, uel carmina senilia, & funebria.
Neoficus, rudis, nouellus.
Neomenia, nouilunium. Calendę.
Nepos, luxuriosus, prodigus euersor, gluto, nequam, pniciosus, vel fugax.
Neri, pensa mulierum.
Neruici, funes de neruis facti.
Nere, filare.
Neruus, cyppus.
Neruosum, robustum, rigidum.
Neu, neque.
Neuterici, idest iuuenes, minores nouicii.
Neuus, macula.
Nibatus, splendidus.
Nihil, compositū est ex nil & hilo. Hilum dicit Varro signare medullam ferulę.
Nihilipendere pro nihilo habere.
Nicolaitę, quidam hæretici.
Nicromancia, mortuorū diuinatio.
Nictycorax Grǽcè, noctis coruus, & est bubo secundum quosdam, secundùm alios noctua, magis autem videtur esse bubo, nam in Deuteronomio pro duobus ponuntur nictycorax, & noctua.
Nidor, odor virus.
Nisa Græcè, ignis odor, qui latinis nidor dicitur.
Niger, quasi nubiger.
Nympha, sponsa in nuptiis, vel dea aquarum, musca pastorum.
Nimirum, vtiq;. s. nec mirū.
Ningere, niuare.
Nisan. Aprilis.
Nisans, implicans.
Nitela, nitor quasi species salis.
Minale, niueum, candidum.
Nixus, munitus, inclinatus, incumbens.
Notisuca, luna.
Nodus inuolutio.
Nola, campana, sic dicta a ciuitate campanię huius nominis, ubi primo facta fuit.
Non me fugit, non me præterit.
Norga, sordes maris.
Norma, regula, forma.
Nostrates, de nostra patria.
Nota. idest macula, inscriptio, signum.
Notus, ventus qui & auster, vel Nothus homo de adulterio uel concubina natus, vel qui patre nobili, & matre ignobili generatur.
Nouacula, dicitur ab innouando.
Nouale, ager primum proscissus, vel qui annis alternis vacat, nouandarum sibi virium gratia.
Nouare, reparare.
Nouissimum, uilissimum.
Noxa. culpa, uel pœna.
Nubilis, ad nubendum abilis.
Nubilum, cæcū, obscurum.
Nocicula, amigdala.
Nudiusterius, aduerbiū tēporis, & ulterius signat tēpus, quàm heri.
Nuga, turpicudo, macula.
Nugaces, vani, fatui.
Nugas, vanos, inutiles, Hæbreum est.
Nugigerulus, turpis nunci⁹.
Nuere nutam dare, promittere, aperire.
Nullatenus, nullo modo.
Num. nunquid.
Numen. potestas claritas dignitas.
Numerarii, qui publicum numerum gratis inferunt.
Numisma, solidus nomine effigieque signatus.
Numularius, campsor.
Nundinę, cōmercia vel mercandi loca.
Nusciosus, qui uespere plus videt.
Nutare, titubare.
Nutus, signum, præceptum, potestas.

De incipientibus per O. Cap. LVIII.

O litera per se aliquādo est interiectio admirantis, sicut cum dr̄ o rem magnā, aliqn̄ aduerbiū, exclamantis, ut o conditionē miserā, aliqn̄ ꝓnomen, uel articul⁹ nti casus, ut o ille.
Oa Græcè, oua.
Obaudire, obedire.
Obcludere, præcludere.
Obducere, claudere, operire.
Obductio, oppressio uel mors.
Obelus, virgula ferrea.
Obesus, pinguis, refertus.
Obire, fugere, circumire, perire, expiare.
Obites, intentio, uel genus serpentis.
Obiurgare, increpare.
Oblatrare, obloqui, obmurmurare.
Oblectamentum, delectatio solatium.
Obliterare, delere, vel obliuisci.
Oblituit, latuit.
Oblitū, media correp. linitū.
Obloqui, idē qđ oblatrare.
Obluctari, reniti.
Obnoxie, firmiter, uel intente aut totis viribus.
Obnixus, constrictus, uel obligatus, uel subditus.
Obnubere, obtegere.
Obolus. 20. pars sicli.
Obrepere, decipere.
Obrisum, aurum coloris optimi, dictum eo, quòd splēdore irradiet.
Obriguit, obstupuit, uel indurauit.
Obsepta, opposita uel circūclusa.
Obsita obsessa.
Obsolenit, dissuescit, euanescit, recedit.
Obsordet, insolescit.
Obstetrix, quæ parienti assistit adiutrix.
Obstinatio mentis duricia, pertinacia, uel perseuerantia.
Obstupuit, stupefactus est uel percussus est.
Obstrepere, obloqui.
Obstringili, genus, calciamēti.
Obtemperat, obedit.
Obtēdit, opponit, prætēdit.
Obtestor, cōtestor, rogo, adiuro.
Obtigit, contigit.
Optio, electio.
Obtrectatio, inuidia.
Obtruncare, occidere, vel caput præcidere.
Obtutus, aspectus.
Obuenire, ꝑter spē euenire.
Obumbrare, tegere.
Occasio, facultas.
Ocinum, genus oleris.
Occi pitium, capitis pars posterior, idest post auriculas.
Ocistrio Græce, tabernari⁹.
Ocyter velociter.
Ocyus, velocius.
Ocreę, tybialia calciamenta, quia crura tegunt.
Oculatus, videns & prudēs.
Occupat, anticipat.
Occursat, obuiat.
Odeę, Græcè, via.
Occhonomia, dispositio vel præparatio.
Oephi, decima pars chori, id est modii tres.
Oena Grecè, elementa.
Oestrus, tabanus.
Offa, pars frusti escę. Inde offella.
Ofi Græcè, coluber.
Ofax Hæbraice, aurū obrizum.
Officere, tingere, vel nocere.
Olea, arbor cuius fructus oliua.
Oleaster, arbor siluestris oliuę foliis similis oliuę.
Olfactoriala, vascula muliebria, quibus odoramēta gestantur.
Olympias, uel olympiada spacium quatuor annorū.
Olympum, cęlum, mare.
Olympus mons Macedonię altissimus.
Olitor, hortolanus.
Olon Græcè, idest totum. Inde olocaustum, totum in censum,
Olosara, vestis tota serica.
Olor, Cignus.
Omen, augurium.
Omentat, expectat.
Omonyma, similia uel vninomia.
Omousion, assimilatio, uel eiusdem substantiæ.
On Græcè, id est Asinus. Inde.
Onager, Asinus agrestis.
Onix, gemma quædam.
Onocētaurus, homo mixtus Asino.

Onocrotalus, idest auis rostro longo.

Adhuc de eodem.

OPpansum, idest obiectum extensum.
Operepræcium, necessarium vel magnopere.
Operiri, expectare, rogare.
Operosum, laboriosum.
Oppetere, occidere, vel mori.
Opidani, qui in locis cęteris a Roma habitabant Nam qui in vrbe vrbani. Sola enim Roma vrbs, cętera oppida.
Oppidò, omnino vel valde.
Oppignorare, dato pignore colligare.
Oppilare, obdurare, occludere.
Oppilio, pastor ab ouibus dictus.
Optima, fęcunda, fertilis, abundans, diues, pinguis.
Opinio, fama, rumor.
Opimachus, lacerta.
Opipera, conuiuia opulenta.
Opion, succus papaueris.
Opo Gręce, idest succus. Inde.
Opobalsamum.
Ops, opem ferens.
Optimates, summi, vel excellentes.
Optio, electio.
Oracula idest responsa diuina, vel ipsa delubra, vel templa de quibus dantur rñsa.
Orbare, priuare, auferre.
Orbita, strata.
Orca, vmbrosa, vel vrceus.
Orcestra, pulpitum cęnę vbi cantabant comici.
Oreulus, præsagium.
Orcus, mors, vel Deus terræ secundum paganos.
Ordo, idest gradus dispositio, distinctio.
Orphani, Græcæ pupilli.
Organum, nomen est omniū valorum musicorum, sed illius proprie, quod inflatur follibus.
Orge, idest ira.
Orgia, ministeria sacra liberi.
Orion, stella in septētrione.
Oriundus, natus.
Ornus, arbor, quæ & alnus.
Orobum, legumen, quod & vitia dicitur.
Oros Græcè, visio somni.
Orsus, locutus, vel loqui cæpit.
Ortigia insula. Vnde ortigometra genus auis, require infra.
Orthodoxus, recte credens, quasi recte gloriæ.
Orthos enim Græcè, recte latine dicitur.
Osanna, saluifica.
Oscitatio, oris apertio vel extensio.
Oscilla, genus ludi proprie funis ligatus agitatione per ducens sedentem.
Osores, odium exercentes.
Ostenta prodigia, auspicia.
Ostentat, sæpius iactāter ostendit vel præfert.
Ostentui, prodigio, vel monstro.
Ostra Græcè, idest testa. Inde ostlea.
Ostrum, purpura, vel odiosum.
Ouare, gaudere, gloriari.
Oxi, apud Græcos acutum. Inde oxea, acutus, accentus vel morbus.
Oxi etiam acetum. Vnde oxigarus acetum cum liquamine permixtum, & oximel, ex aceto, & melle.

De incipientibus per. P. Cap. L I X.

PActum, idest decretum, lex, institutum, conuentio.
Paculę, eloquentiæ.
Pagi, loca inter agros apta ędificiis.
Palla, velamentum vel vestis superior.
Palantes, fugientes, errātes.
Phalanx, legio vel multitudo ordinata.
Pallax dolosus, & fallax.
Palatę, masse de ficis recentibus compactę.
Phalera, ornamenta equorū sermonum.
Phalerare, ornare.
Phalernum uinum a Phalerna regione, vbi nascitur optimum.
Phana templa idolorum.
Phanatici templorum ministri vel qui futura prędicāt.
Phago Græce commedo.
Phagoledoros maledictio ledron enim Græci maledictum, & qui aliis detrahūt maledictis, quasi se pascūt.
Pales, dea pastoralis.
Palestra, lucta, vel locus vbi exercetur.
Paliurus, herba spinosa.
Palmaris, magna, præcipua.
Palmes pars vitis vbi uua nascitur.
Palma, gubernaculi pars vna Inde palmula, extrema remi latitudo.
Palmus, quatuor habet digitos.
Palpitare, tremere, animam trahere.
Palpo, manu tento.
Paludamentum, insigne erat pallium imperatorum cocco, & purpura auroque distinctum.
Paludes, loca aquosa.
Pan Græce, omne. Pā quoq; pagani Deum dicunt, vel incubum, Latini siluanum Deum rusticorum.
Panerethos, Ecclesiasticus dictus a pan. quop est totū & ars quod est virtus, quia omnium est instructiuus.
Pandecter, omnia ferens, & vetus, & nouū testamentū.
Pandum, recuruum.
Pangere, cantare, defigere, plantare.
Panthera, genus bestię, vel restis vel rethe.
Pantheus, quasi omnium Deus.
Pauper, genus herbę.
Papillę, capita mammarum.
Papilio, tabernaculum, a similitudine papilionis volātis.
Papyrus, eo quòd igni, & cereis sit aptus. Idem & bibula, eo quòd humorem bibat.
Papyrio, vas de papyro.
Papula, paruissima cutis erectio circumscripta cum rubore.
Papus Græce, auus.
Parabola, obscura, similitudo, vel comparatio.
Paraclytus, cōsolator, vel aduocatus.
Paradisum, viridarium.
Paradoxon, quę dicimus inopinata accidisse.
Paraphrastes, falsus locutor vel potius ille, qui veritati vel sententiæ pro posse innititur, sed in verbis proprietatem interpretationis non sequitur.
Paragoge, est appositio ad finem dictionis.
Pharmatia medicina vel maleficium.
Parapsis, gabata vel catinus, & est vas quadrangulum, & quadrilaterum.
Parasceue, præparatio.
Parcę, fata.
Parduelis, hostis.
Pardus, genus bestię.
Parentalia, conuiuia gentilium in morte parentum statuta, quæ in eorum anniuersariis celebrabantur.
Parthensis, est interpositio causæ.
Patet, constat.
Parricida, parentis interfector.
Parilis, æqualis.
Parius, genus marmoris.
Paro, nauigium piratarum.
Parsimonia, parcitas.
Passim, promiscue vel indifferenter, vbique.
Pastinare, plantare.
Pastoforia, talami vel cubilia leuitarum, atria templi.
Patentes campi, idest lati.
Patera, fiala, a potando.
Paticus, mollis, vel qui succumbit masculo, quia patitur non agit.
Pathos Græce, perturbatio.
Patrare, perficere.
Patresconscripti, senatores.
Idem, & patricii, quia prouident, reipublicæ (sicut patres filiis.
Patronymica, nomina dicūtur eo, quod trahuntur a patribus.
Patronus, defensor, aduocatus.
Patruelis, patrui filius.
Patulę, patentes.
Pauxillum, parum.

Adhuc de eodem.

PEcullari, furari de peculio.
Peculium, pecunia, & est dictum a pecudibus, in quibus veterum constabat vniuersa substantia.
Peculiare, familiare.
Pedagogus, idest pedissequ° vel eruditor paruuli. quasi pedem eius agens, idest ducens.
Pedalis, a pede, idest fundamento.
Pedetentim, idest paulatim, vel caute, quasi pede tentādo.
Pedor, fętor, squalor.
Pedica, laqueus quo pedes illaqueantur.
Pelasgi, Græci.
Pelex, adultera, concubina.
Pellicanus, auis quædam, require supra.
Pellicere, illecebrare, seducere expellere.
Pelta, scutum breue.
Phlebotomum. ab inscisione quæ Græce dicitur thomū.
Penates, domus arę foci, Dii patrii.
Penes, apud.
Peui, Aphri.
Pensio, prætium, exolutio.
Pentapolis. regio quinque ciuitatum.
Pentateucum, quinque libri Moysi.
Penula, lucerna vel scola, siue pallium cum fimbriis longis.
Penum, acutum, vel telariū.
Peplum, operimentum muliebre.
Pepo, genus herbę.
Pepulum, speculum vel spelunca.
Pera, sportella, pellis, quæ & merota dicitur.
Peragrat, ambulat.
Percitus, concitus vel commotus.
Percōtor, inquiro, interrogo.
Perculit, percussit, occidit.
Perduelles, hostes.
Perduelliones, rebellationes.
Perhendie, post cras.
Perfunctorie, inaniter, vel trāsitorie.
Pergula, tuguria parua, in alto posita.
Peribolus, murus cingens vel deambulatorium.
Periphrasis, circumlocutio.
Perinde, aduerbium comparandi.
Perinfide, omnino.
Periodus, ambitus vel circuitus, vel ultima clausula, quæ totam sententiam cōcludit, cuius partes sunt cola, & coma.
Peripsima, purgamentum pomi, uel cuiuslibet rei.
Perichę, idest, armille pedum mulierum.
Peritonium, circumcisio.
Perizomata, idest succinctoria, quibus tantum genitalia tegebantur.

Pernix,

Pernix,fugax,velox.
Pernicies,mors nocumentũ vel exitium.Inde pernitiosum.
Pernox,velox peruigil.
Pero,calciamenti species.
Perorare,declamare, præcari,asserere.
Perosum,odiosum.
Perpendiculum,linea vel regula.
Perperam,non recte.
Perperum peruersum.
Perpes,iugis.
Perplexum,implicatum,inuolutum variis nodis colligatum.
Perpreceps, pro præcipitiũ.
Persepe, sepissime.
Persequi,infestare, vel fugiẽtem sequi.
Persicum,genus pomi.
Pertesum,tediosũ, molestũ.
Pertinax,auidus,vehemens.
Peruicax, cõtumax, rigidus, obstinatus.Inde peruicacia.
Perulgatus, insignis, famosus.
Pessimari,affligi.
Pessulum,pistillum.
Pessum,interitum.
Preceps,profundum.
Pessundare,precipitare,euertere destruere.
Petalum,lamina aurea.
Petulãs,impudens,impurus, spurcus,& lasciu⁹, a petẽdo.
Petulcus,idem.
Peusis,soliloquium.
Piaculum,scelus peccatum, quod expiari potest,vel sacrificium.quod purgat quasi expiamentum.

Adhuc de eodem

PItatia,petiæ,quæ soleis perforetis apponuntur.
Pictones,qui uincuntur in picturarum certamine.
Picturatum,intextum.
Pious,genus auis.
Pigmei, quidã homines statura cubitales.
Pigmenta,quasi piligmenta, quia in pila tunduntur.Vnde.
Pila terit pultes,&c.Dicitur etiam eilas vas in quo tunduntur grana.
Pilus autem instrumentum, quo tunduntur.
Pilleum, quo caput tegitur.
Pilosi,genus dæmonum.
Philos Græce, amicus vel amor.
Pilus,hasta vel contus,unde in pila aliquid tunditur.
Pionia,penna. Inde & pinnula.
Pionia Græce,cadauer.
Pionia,quædam herba.
Pyra,genus sepulchri, vel rogus aut cõgestio lignorum vbi mortui cremantur.
Pyramis,sepulchrũ, vel figura in modum ignis consurgens.
Pyr enim Græce ignis.
Pyrate,latrones marini, ab incendio nauium,quas capiebant dicti.

Pyrhernus, mons est a crebris fulminum ictibus dictus.
Piscina,dicitur p antiphrasim aqua collecta non habens pisces.
Pisticum,fidele.
Pistis enim Græcæ fides.
Pitriasis,furfures in vrina.
Pituita,idest humectatio, q̃ ab oculis fluit.
Python spiritus.
Phytonicus id est ventriloquus,scilicet de ventre loquens,vel ars diuinandi, dicta a Phytio apolline a quo est inuenta.
Placenta, est panis dulcis ex simila, & oleo vel adipe mellitus.
Placidus,lenis,iocundus,vel qui in omnibus placet.
Placita,consilia, visa, censa.
Placor,læticia.
Placatio,placitum.
Plane,ordinate, aperte.
Planetę,stelle erraticę.
Plantarium, plantula quæ cum radicibus euellitur,& alibi plantatur.
Plaston Græce, fictum.Inde plastes.
Plaudere,manus complodere.
Plebiscita,plebis consulta.
Pl[illegible]ta,crater vel eorum cura vel tricatura sicut, quæ fit de iunco.
Pliades, septem stellę ante genua tauri.
Plodere,repercutere.
Plostellum, a plaustro diminutiue,quod est genus vehiculi.
Pluma,acus. Inde plumariũ acubitum.
Plusculum, plusquam oportet.
Podas Græce. pedes. Inde podagra,pedum dolor.
Poderis, talaris vestis.
Poepa,carmen poetę.
Polenta, farina subtilis de fabis aut tritico.
Poliadrion,multitudines.
Poliandrum, tumulus mortuorum.
Polymita, vestis multorum colorum.
Polinctores, hnmatores vel sepultores quasi pollutorũ vnctores, idest cadauerum curatores.
Polidion,herba.
Polis ciuitas.
Pone,post.
Popinę, nundinę, stationes coquinę.
Propino,gluto,consumptor, vel prodigus.
Portenta,signa, mirabilia.
Pos,pes.
Positura, idest figura apposita ad distinguendos sensus per cola.& comata, & peryodos.
Postliminio, post captiuitatem,vel parentum mortẽ, tunc enim, quod amiserat quisque repetit.

Posthumus, puer qui mortuo, & humato patre nascitur.

Adhuc de eodem.

PRactica, actiua, pragma Græce, causa. Inde pragmatica, negocia dicuntur.
prassa,casta.
præcipue,maxime, egregie.
præco, qui ante canit uel dicit.
præpex vel præquox vel prę coqua,uua permatura,quę citius coquitur.
præconium, prædicatio vel laus.
predes, fideiussores,præceptores.
prædestinare,præparare prę sentare.
prædium,ager,fundus,vicus possessio.
præfatio,prælocutio.
præfectus,præses,custos.
præfinitum, præscriptum,dispositum.
præfocare,strangulare.
prælum,torcular.
prandere, mandere.
præpes velox, percurrens,idem præpos.
præputię, pomorum dicta sunt eorum vnne fles cadit buæ etiam ibolis immolabantur.
pærogatiua.excellentia.
præruptum, præceps,scopulum.
præsagium, præscientia uel diuinatio,uel finum.
præscriptio, præfinitio, uel certa diffinitio.
præsertim,præcipue.
præsidium, auxilium, refugium.
præstare,præcellere.
præses, prouincię presidet.
præstigium vel præstigia, ludificationes,fantasię,mendacia,insidię,doli.
præsto,adesse, præsens esse.
præstolari,expectare.
præstringere, leniter tangere,vel transcurrere.
prætexere,vestire,operire.
prætexta,ante posita,uel pallium puerorum nobilium, qui inde prætextati dicebantur.
prætores, quasi ptæceptores ciuitatum. Inde prætoriũ vbi residebat prætor ad discutiendum causas.
præuaricaror, transgressor, vel malę fidei aduocatus.
pridie,ante vnum diem.
primores,primarii.
prætiola, dicuntur a prætorio per diminutionem, & sunt domunculę in nauibus, vel cellaria in quibus merces præciosissimę reponuntur.
premo Græce,lenisco.
priuilegium, priuata lex vel lex priuatorum contra legem publicam a principe concessa.
problema,enigma, quæstio.

probra,obprobria.
procacitas,impudentia.
procerum,altum,eminens.
proci,petitores nuptiarum.
procare enim petere est.
ptocinctus,apparatus, expeditus.
procliuum,facile.
procreare,generare.
proculus, qui nascitur absente patre,vel qui cum patre peregrinat.
prodigium,monstrum.
prohdolor,idest cum dolore loquor,& est interiectio dolentis.
prophanare,polluere, violare.
profectò,pro certo, manifestò.
profligiat,idest cędit, interficit prouidet, accelerat, proficit,affligit,proiicit.
profundit consumit, dissipat.Inde profusus,idest ꝑdigus.
prognatus,progenitus.
prognostica, signa curationis,uel præuisio ægritudinum.
proinde,itaque, deinde, uel ex inde.
prologus,prælocutio.
proluit profundit, abluit.
proluuies,squalor sordes.
prominens, altus insidens.
promiscuum, commune confusum.
promptuarium, thesaurariũ cellarium.
promulgare,aperire,manifestare.
promontoria,rupes in maris litoribus præminentes.
pronepos,nepotis filius.
propalare,diuulgare.
propitiare,sacrificare.
propitiatorium,propitiationis oratorium.
propter,prope,uel iuxta.
propugnat, adiuuat, defendit.
pro re.pro iure, pro necessitate,pro causa.
proreta,magistra nauis.
prorogat,prolongat,prorumpit,emittit,aperit.
proruit,cadit.
prosa,est oratio prosusa, & a lege metri soluta.
prosapia,genus, progenies.
proscriptus,exiliatus,damnatus.
proselitus,peregrinus,de lege una ad alteram transiens.
protelat,protrahit.
protestor,clamo moneo.
prouehit,promouet,portat.
prouentus, euentus, sors,exitus,prima artium studia.
pruna,carbo ardens.
prurigo, dicitur a perurendo.
psaltes, qui psalterio canit.
pseudo,falsum. Inde pseudographus falso inscriptus.
pubertas,adolescentia.
puberes enim adolescentes dicuntur a pube, idest pudenda

denda corporis parte, eo quod hæc loca, scilicet genitalia vel suguma, tunc primum lanuginem ducunt, & generare iam possunt.
publicanus, qui publica vectigalia exigit.
puerpera, puella primi partus.
Pupillaris, calamus scriptoris, vel tabella, quæ pugno includitur.
pugio, mucro, a pungendo.
pulla, vestis nigra.
pulmentum vel pulmentarium a pulte dicitur, sed siue sola pultis, siue aliud, cum eo sumatur, ita vocatur, quinetiam (ut æstimo) quicquid cum pane comeditur, quod vulgo cõpanagium dicitur.
pulpa, caro sine pinguedine.
puluillum, plumatium, puluinar, templum, ara sacra, vel capitale.
pumex, lapis spongiosus, & aridus.
punica, Aphrica.
puniceum, rubeum.
pupilla, medius oculi punctus.
pupillus orphanus.
purulentum, putridum.
pus, custodia, uel putredo.
pustula, in superficie corporis turgida collectio.
putare, superflua resecare.
putamen sectio.
putor, idest fœtor. Inde putridus.
putre, corruptum.

De incipientibus per Q. Cap. LXI.

QVa de re. quamobrẽ.
Quadrans, quarta pars unciæ, vel temporis cuiuslibet rei.
Quadrifidum, idest in quatuor fissum.
Quantotius celerius.
Quatenus, vt quousque qua ratione.
Quaternio, quatuor habens sub se milites.
Quæstionarius, quæsitor.
Quæstor pecuniæ publicæ prærogator, vel iudicii actor.
Quæstus, lucrum.
Quid sibi vult, quid spectat.
Quin. qui non, uel immo.
Quinimmo, immo potius.
Quinio, quinarius, vel, qui habet tot milites sub se, sicut quaternio, vel ternio.
Quintilis, Iulius mensis.
Quirites, populi vel senatores Romani, a Quirino, idest Romulo.
Quisquiliæ, purgamẽta vel sordes.
Quo, ut ubi.
Quocirca, quamobrem.
Quo pacto, quomodo, qua ratione.
Quorsum, qua versum.
Quærulus, tribunal.

De incipientibus per R. Cap. LXII.

RAbi vel raboni, idest magister.
Rabula, rabidus.
Racha, vanus, vacuus, sine cerebro, & est interiectio indignantis.
Raphanum, herba quædam.
Ralla, vestis rasilis.
Ramalia, rami uel frondes arborum.
Ramentum, rasura cuiuslibet rei.
Ramnus, arbor humilis spinosa.
Rapa, herba.
Rapidum, velox.
Raptim, celerrime.
Ratum, firmum.
Ratus, arbitratus.
Reboat, resonat.
Recensere, numerare, recognoscere.
Reciprocum, reuertens, uel inuicem redditum,
Reclamat, recusat, contradicit.
Reclinatorium, fultrum, quod caput reclinantis sustẽtat.
Reconciliat, dissidentes repacificat.
Reda, genus vehiculi quatuor habens rotas.
Redamat, amantem amat, respondet.
Redimiculum, succinctoriũ. vel subbrachile, uel illud quo mitra in capite fœminarum alligatur.
Redimitus, coronatus.
Redimitę, res quæ a prædonibus redimuntur.
Rediuiua, renascentia.
Reduces, redeuntes.
Redundat, affluit, exuberat.
Refellit, reuincit,
Refertum. Repletum.
Refocillat, recreat, reficit.
Refragatur, refringit, obsistit, impedit, contendit, refricat, repetit, rescindit, recusat, retractat.
Refuto, recuso, reuinco.
Regulus, basiliscus.
Relegare, in exilium mittere.
Remoratur, detinet, cohibet.
Repagula, retinacula.
Rependens, compensans.
Reptilia, quia repunt, id est ventre, & pedibus.
Resides, ociosi, quieti, residui.
Resina, gummi quodlibet ex arbore fluens.
Resipere, uel resipiscere, ad se redire.
Respectare, respicere.
Restes, funes.
Resultat, resilit.
Retexere, omissa denuo referre.
Reticulata, cancellata.
Rhetor, orator.
Retusum, repercussum, uel ebetatum.
Rictus, ore extensio.
Ringitur, stomachatur, irascitur, indignatur.
Rhinoceros, bestia.
Rite, recte, pulchre, ordinate vel ex more.
Rhythmus, numerus, uel sonus.
Riuales, duo qui una muliere utuntur.
Riualis, uxoris propriæ mechus.
Robur, dicitur ex omni materia, quicquid est firmissimum.
Roda Græcè, rosa.
Rodane, Græcè, trama.
Rodonizo, torqueo.
Rhodus, insula quædam.
Rogus, pyra.
Romphea, gladius, babulus, qui & spata uel framea.
Rombus, genus piscis.
Romulea, Romana.
Roscida, rore infusa.
Rostra, prima pars nauis.
Rotabulum, a pruendo stercora dictum.
Rubeta, bufo.
Rubigo, erugo.
Rubus, genus ligni spinosi, cuius fructus, & virgulta rubent, & dicitur a Gręcis morus.
Rudẽtes, funes nauium, quibus vela suspenduntur, a nimio stridore dicti.
Rudera, stercora.
Rudimenta, initia.
Ruditus, clamor asini.
Rugitus. Leonis est.
Ruma, gula, unde ruminare.
Rumigerus, rumoris portitor vel inuentor.
Runcare, herbas euellere, quod fit runcone, qui & falcastrum dicitur.
Runcina, instrumentum gracile, & recuruum, quo cauantur tabulę vel asseres vt vna alteri connectatur,
Ruscum, lignũ foliis spinosũ.
Rusticatio, agricultura.
Rutilat, fulget.

De incipientibus per S. Cap. LXXIII.

SAbaoth, exercituum vel virtutum Deus.
Sabach, mensis Ianuari⁹ vel Februarius.
Saccatum, uinum per saccũ expressum.
Sacella, templa uel loca sacra, sacrificia uel solennia.
Safarium, atrium templi.
Sagina, pinguedo.
Saginare, nutrire.
Sagma, idest sella. & dicitur a stratu sagorum, scilicet super Equos. Vnde, & Equi saginarii dicuntur.
Sagum, palliũ militare quadratę formæ.
Salebra, uia inæqualis & lapidosa.
Salebrosus, asper.
Sales, lepos urbanitas vel iocularitas.
Salinam, vas aptum salibus, idem, & salzica, quasi & sal zica.
Saliuncula, eo quòd velociter crescant.
salpista, tubicinator.
salpizo, tubicino.
saltus, uasta & siluestria loca ubi arbores in altum saliunt.
salue, salutare.
salum, mare.
sambuca, genus cytharę rusticę, vel species simphonię vel genus ligni fragilis, vnde tybię componuntur.
sambucus, arbor mollis, & paruia vel saltator.
samia, vasa dicta a samo insula, vel creata nascens in Italia.
sanxire, confirmare, decernere. Inde sanxiones, idest leges.
Sandyx, herba vel genus coloris.
sanguinarius, sanguinis effusor, vel sanguinis fluxum patiens.
sanguisuga, vermis aquatilis, qui sanguinem sugit.
saraballa vel sarabara, fluxa ac sinuosa vestimenta.
sarcire, consuere, reparare.
sarcophagum, tumulus vel arca in quo mortuus ponitur, & ibi absumitur. Sarchos enim Gręce caro, phagos comedere.
sarculum, sarpa vel fossoriũ.
sarin, circumfodio.
sarta, coniuncta, consuta vel reparata. Inde sartatecta.
sata, seminata.
satagere, festinare, vel satis agere.
satyr, genus monstri, vel symiorum.
sationes, seminationes. Inde sationalis ager.
satius, melius.
satrapes, sapientes, seniores, præfecti.
satum, mensura, vnum, & dimidium modiũ continens.
saturnia regna, aurea secula.
scaber, asper.
scabere, fodere.
scarbones, asper.
scarbones, vespę longiora habentes crura.
scalprus, dicitur quia scalpturis aptus sit, & foraminibus, cuius diminutiuum est scapellus scilicet ferrum scriptoris.
scamnum, a scandendo, quia lecticis altioribus supponitur.
scapha, nauicula parua.
scaptes, bidentes.
scaptus, summitas vel cacumen.
scara, adustio.
scatere, ebulire.
scatebra, ebulitio, scaturigo.
sceda, quod adhuc emendatur, & nondum in libris redactum est. Inde scedula.
scelesti, nequam, siue, qui scelera admittunt.
schema Græcè, figura.
scena, carminis cõpositio digni agi

gni agi in theatro uel umbraculũ in theatro in quo spectacula celebrantur.
scenę vel scenomata Græcè dicuntur vmbracula vel tabernacula. Inde ars scenofactoria, & scenophegia, id est fixio tabernaculorum.
sceptrum, virga regalis.
sceua, finistra, peruersa, contraria.
scylla, saxum in mari latens, in Sicilia.
scindulę, quia scinduntur.
scinifex, culicum genus.
scirpus, iuncus.
scita, decreta.
scitropodes, secundùm quosdam, furni portatiles, sed dicit Radulphus super Leuiti. quòd sunt uasa fictilia pedes habentia in quibus cibi portantur.
scobare, fodere.
scopin Græce, intendere.
scopulum, saxum eminens.
scoria, sordes metallorum.
scorpio, genus vermis uel sagitta venenata arcu vel excussa tormentis.
scortum, meretrix.
scriba, librarius, vel sapiens in scripturis.
scrupea, aspera, saxa.
scrupulus, lapillus vel sollicitudo, anxietas, suspitio.
scrobes, fossę occultę.
scurra, irrisor, vaniloquus, vel qui causa escę quempiã consectatur.
scurrilitas, iocus turpis.
scutrę, sunt vasa ænea æqualis amplitudinis in ore, & in fundo cooperta desuper ad calefaciendum aquam uel aliud.
scutulata, dicitur propter orbiculos rotundos.
secunda, prospera.
secunda vel secundina, pellicula, qua tegitur puer in vtero matris, a sequendo dicta, quia puerum nascentem, & exeuntem sequitur.
secus, prope, aliter.
seditio, rixa, dissensio.
seiugat, separat, secat, discernit.
semiuir, spado, effęminatus.
senatus, nobilium curia, a senectute dicta, quia seniores erant.
sensim, paulatim, leniter.
senta, horrida, aspera.
sentaria, sordida.
sentes, vepres, spinę.
sentix, rubus.
sentina, aqua nauis fetida.
seorsum, separatim.
sepire, circumcludere.
seponere, sequestrare.
sequester, mediator.
serapis Ægyptiorum Deus.
seria, grauia uel necessaria.
sericum, bombicinum, quia id seres primi miserunt.

Adhuc de eodem.

SI fungia, a fingere, id est extergere.
siban, mensis tertius.
sica, gladius breuis a secando dictus. Inde sicarii, idest latrones, qui eo utuntur.
sicera, quælibet potio, quæ extra vinum inebriare potest.
siclus, in diuinis libris est vntia, in gentilium enim quarta pars uncie.
sicomorus, ficus fatua, genus arboris est.
sigilla, minora signa.
sigrapha vel singrapha, cautio vel scriptura.
siler, genus virgulti.
silex, lapis durissimus, qui ictu ferri ignem emittit.
siligo, genus tritici.
siliqua, folliculus siue tunica grani, uel etiam genus leguminis uel arboris fructus.
siluani, incubi.
siluanus, Deus rusticorum.
symbolum, collectio plurimorum uel confectio, pactum, signum, iudicium.
simus, naribus præssis, unde simiæ quoque dictę sunt.
symonides, quidam poeta lyricus unde carmina symonidia.
symphonia, consonantia sonorum plurimorum, vel genus instrumenti musici.
simultas, lis dissentio, dolus.
sin, si vero uel si non.
synagoga, collectio.
sinaxit Græce, solemnitas, vel conuentus.
sinchronon, contemperaneũ.
syndon, amictorium lineum.
synedoche, conceptio cum a parte totum intelligitur vel econuerso.
synodus Græce, conuẽtus vel collectio.
synonyma, nomina plura eandem rem significantia.
synopis, genus coloris rubei.
simpsalma, uocis copulatio in cantando.
sytagma, dogma uel constitutum uel compositio.
sytonomia, concisio.
sinuare, curuare, torquere.
sinus portus, receptaculum receptus.
syrenę, genus monstri, require supra.
sirophenissa, ex syris, & phenicibus orta.
syrtes, scopuli eminentes supra dorsum maris, uel loca vadosa aut arenosa.
sistere, statuere, præsentare.
sistrum, instrumentum sonorum, quod mulieres percutiunt, quod ab iside inuentum est, & est genus tympani.
sytarcia, sacculus uel pera.
situla, uas vel serpens, qui si quem momorderit siti perit. Idem & dipsas.
smigmata, unguenta.
sobrinus, qui de sorore nascitur.
socci, dicuntur eo, quòd soccum habeant in quo pars plante iniciatur. Inde socelli, diminutiue.
socors, stultus, uanus, ebes. Inde socordia.
soda, doior capitis.
solarium, quia soli & aure patet.
solia, genus piscis.
solisuga, animal perexiguum araneæ forma.
solium, tronus regalis.
solum, terra.
sonipes, equus quia pede sonat.
sons, nocens.
sophia Græce, sapientia.
sorba Græce, nespile.
sorbet, idest absorbet, ebibit. Inde sorbitiuncula, ad sorbendum apta.
soreth, electa.
sorex, mus.
soriscula, uasculum aquæ.
sorou. sepulchrum.
sors, euentus, conditio, casus coniugium, caput, hæreditas.
sortitur, adipiscitur, uel sorte utitur, aut sorte ducitur.
spado, eunuchus.
sphalangus, musca uenenosa.
spartus, id est frutex uirgosus sine foliis.
sparus, genus gladii uel piscis.
spata, framea.
spatulę, idest frondes, vel spicę palmarum, quia formam spatę.
specimen, documentum, indicium uel signum, ingenium, exemplum, similitudo.
spectabilis, sublimis.
specus, spelunca, idest & spelea.
sphera, rotunditas, uolubilis.
spermen Græce, semen.
spina, iunctura dorsi.
spiraculum, flatus vel spiritus. Idem & spiramen.
spirę, funes, quos nautici curcubss uocant, uel nodi quibus serpentes se illigant.
spoliaria, exteriores balnearum cellulę.
sponda, exterior pars est lecti. Pluteus autem interior est.
sportella, vel sportula, parua sporta ad portandum expẽsas.
spurcus, sordidus, cenosus. Idem spurcicia.
spurius, meretricis filius, vel ex nobili matre, & ignobili patre genitus.
squalet, sordet, uel siccum est. Inde squalidum, sordidum, siccum, incultum, informe.

Adhuc de eodem.

STactes, myrrha.
Stadium, octaua pars miliarii constans passibus.
125.
stater, nummus semiunciam appendens, sic dictus, quia tribus solidis constat, appendit enim tres aureos.
statio, portus ubi ad tempus stant naues, uel obseruatio statutorum dierum aut temporum, ut ieiunia quartæ aut sextæ feriæ solent ex lege ueteri celebrari. Vnde. Ieiuno bis in sabbato, similiter ieiunium quarti, & quinti, &c.
stellio, genus lacerti.
stiba, cerusa.
stibium, genus unguenti uel coloris quo tincta facies efficitur rubea, uel secundum quosdã ceruleus color quo mulieres supercilia colorabant.
stigia, infernalia. Nam stix est palus in inferis.
stigmata, signa ornamenta regalia.
stipat, congerit. condensat, arctat uel ambit, circundat.
stipes, eleemosyna, mendicitas.
stipendium, a stipe pendenda, pecuniam enim appendere soleut magis, quàm numerare.
stipis, mendicitas.
stipulatio, sponsio uel promissio, dicta a stipula, veteres enim cum sibi aliquid promittebant stipulam sumentes frangebant.
stipulare confirmare testari.
stipulum, firmum.
stirax, lachryma storacis, nam stiriam Græci guttam dicunt.
stips, truncus.
stiua vel steua, manubrium aratri, quod tenet arator.
stix, palus inferni dicta, quòd ilico porantem iaterficit.
stoa Græce, porticus.
stola, toga.
stolidus, stultus ebes, brutus,
stomachari, indignari.
storax, genus ligni uel lachryma arboris, require supra.
stragulum, uestis discolor artificiose distincta.
stranguiria, constrictio urinę.
stra, uia munita, quasi uulgi pedibus trita.
stratia Græce, militia. Inde stratilates, militum dux.
stratiotę, Græce, milites.
stratiotica, militaria.
strator, compositor.
stratus, exercitus.
strabo, qui vnum oculum torcum habet.
strenuus, fortis, expeditus, agilis.
strepitus, tumultus.
strictim, raptim, proprie.
stridere asperum sonum facere.
strix, auis nocturna.
stropha, fraus, argumentatio suffuga, retorta sententia.
strophium, pallium uirginale cingulum aureum.
stromata, commentarii.
stromatheas, opus varie contextum.
strues, congeries.
strupidus ebes quasi lapide*.
suapte, sua natura.
sub diuo, sub pateati cęlo sub aere nudo.

subducere,

ſubducere,abſtrahere.
ſubinde,conſequenter,frequẽter,idemtidem.
ſubdit animo, tangit animũ.
ſubmouet,vetat,repellit.
ſubnerrare, neruos incidere.
ſubnixa,ſubiecta,ſuffulta.
ſub obtectu, ſub nomine, vel ſub ſpecie.
ſub oculis,in conſpectu.
ſubornat, immittit, ſubiicit, ſubſtituit.
ſubſannare, irridere,uel inſultare.
ſubſidium auxilium ſuffragium.
ſutrinum,locus ubi ſuitur.
ſubucula ſacerdotalis linea.
ſubulcus,porcarius.
ſub vmbra, ſub tegmine, ſub protectione.
ſuburra,ſonus quilibet.
ſuburbana, circumiecta ciuitatis ædificia, quaſi ſub vrbe.
ſuccedaneus,ſucceſſor.
ſuccelli, a ſuccis diminutiue.
ſuccendia, fomenta.
ſuccenſet,detrahit, culpat,imputat,iraſcitur.
ſuccinctoria,ueſtimenta quibus tantum genitalia conteguntur. Idem, & perizomata.
ſuccinus, ſpecies gemmę.
ſudes, pali,vel fuſtes vtraque parte acuti.
ſudum, ſerenum, tranquillum.
ſufficit, ideſt inficit,ſuſtinuit. Inde ſuffectus.
ſuffragatur,ſuccurrit.
ſugillat,ſtrangulat,detrahit. condemnat.
ſuillum vel ſuinum, porcinum.
ſulcare,ſecare,diuidere.
ſummatim,cito, ſtrictim.
ſultica. Idem & ſalinum.
ſunamitis,a ſuna ciuitate.
ſuppellex,inſtrumentum domus, ideſt omnia vtenſilia eius,ſed melius dicitur ſuppellectilis ĩ noīatiuo,q̃ grãmatici negant a nominatiuo ſingulari genitiuum ſingularẽ duabus ſyllabis poſſe creſcere.
ſuperciliosus, ſuperbus, rigidus.
ſuperliminare, ideſt limen ſuperius.
ſuperſedeo, omitto,prætereo taceo.
ſuperſtitio, ſuperflua,vel ſupinſtituta obſeruatio.
ſuperuacuũ, ſuperfluum,inutile.
ſuppetit,ſubeſt,opitulatur.
ſupprimit, cohibet,reſtringit, tacet,abſcondit.
ſura, pars pedis vel muſculus tybię.
ſurum,ſerenum.
ſuſurro, qui in aure loquitur detrahendo alteri.

De his, quæ incipiunt per T. Cap. LXV.

TAbanus muſca groſſa, quæ & oeſtrus.
Tabellio, ſcriba publicus, eo quod ſit portitor tabularum.
Tabernacula, tentoria,uel papiliones militantium.
Tabernę, olim dicebantur ædiculæ plebeiorum tabulis & lignis conſtructę.
Tabes,languor, cruor,cõſumptio,ſordes. Inde tabidum, & tabificum.
Tabitudo,putredo,morbus.
Tabo, ideſt ſanguine corrupto ſiue macie uel pallore.
Talaris, tunica vſque ad talos deſcendens.
Talaſſe Græcè,mare.
Talaſſos,marinus. Inde bitalaſſum.
Talentum,pondus. 60. mnarum ſeu ſex millium dragmarum.
Talio,uiciſſitudo ſimilis uindicta.
Talli uaſa quædam oſſertoria in modum turrium facta.
Tamax,Hæbraice menſis Iulius.
Tanatheos Græcè, mortuus.
Tandit, perſeuerat.
Tantiſper, interim, uel iterum.
Tareotum, ciuitas in fine Italiæ. Inde Tarentinus.
Tatta,ueſtis regia.
Tau.litera Græca in modum crucis.
Taxat,ponderat, nominat.
Taxea,lardus.
Taxus,arbor venenoſa,unde toxica uenena exprimuntur.
Theatrum,locus ſpectaculi.
Thebet, menſis december.
Theca, ideſt repoſitio. Inde apotheca,bibliotheca.
Theruam,fraudem.
Thecuitę,artifices.
Thectones,fabri.
Thedę,lampades.
Thę,talamus uel limen.
Theloneum,ubi merces nauigii redduntur.Thelos enim Græce,uectigal dicitur, ubi vectigalis exactor ſedet pręcium rebus impoſiturus, & voce a mercatoribus flagitans.
Telor,terror.
Thema,id eſt norma, forma vel materia.
Themelici,muſici,ſcenici.
Temerare polluere violare.
Temetum,uinum. Inde themulentus.
Temnit, contemnit.
Themo, longitudo aratri uel plauſtri.
Tempę,ſiluę.
Tempeſtiuum, maturum,oportunum.
Temulentus, id eſt ebrius a themeto,id eſt vino.
Tendiculę,inſidię,quæ parantur auibus uel leporibus.
Theneaſmon, paſſio inteſtini recti, quod longaonem uel ex talem dicimus.
Themę, inſulę uittę ligaturę.
Tenor,ordo,norma.
Tenus,uſque uel iuxta.
Theorica,contemplatio.
Theos Græce,Deus.
Theraphin, figurę uel imagines.
Terebrat,perforat.
Terebinthus,arbor quædam.
Teredo uel teredona, uermis ligni.
Teres, aliquid rotundum cũ proceritate,ut columna.
Teretes,rotundi uel lacerti.
Tergora,coria vel pelles.
Tergiuerſatur,eludit,fruſtratur,procraſtinat.
Terribola,formidoloſa.
Terrigenę,gygantes eo,quòd eos fabuloſe parens terra immenſos,& ſimiles ſibi genuerit.
Teriſtrum, palliolum mulierum, quo utuntur in æſtate.
Thermę,calida loca,id eſt balnea, Græci enim thermõ calorem uocant.
Teſcua,id eſt locus in quibus pecora caſtrantur, unde & caſtratores teſcuatores dicuntur.
Teſſerę,quadrati lapilli.
Teſſeredecas, quaterdena.
Theſis Græce, poſitio uel poſitura.
Teſos,fatigatus.
Teſtamentum,tribus teſtibus conſcripta,& confirmata voluntas.
Teſtudo, concameratio, cythara,icutum, paruum animal.
Teter,niger,obſcurus.
Tetra Græce, quatuor.
Tetagronum, quadrangulum.
Tetragrammaton. 4. literarum.
Tetrarcha, qui quartam partem regni tenet.
Tetricem,triſtem.
Tetricus,obſcurus, auſterus. ſuperciliosus.
Theucos,volumen.Inde penthateucus.
Teucri,troiani.
Theuſebia Græce, Dei cultus.
Texit,ordinat.

Adhuc de eodem.

TIara, genus pallii apud Perſas,uel pileum quo caput tegitur.
Thiaſis, laudes uirginum.
Tybia,ſymphonia.
Tybicen,tybiarum cantus.
Tybicines,plures in ſymphonia cantantes.
Tybin,genus vaſculi ex uirgulis contextum.
Tybiſones,dracones.
Tiſonicus,inflatiuus, ſcilicet maris,a tipho.
Ticollum,trabem.
Typhonicus, inflatiuus ſine tempeſtiuus.
Typhon.enim Gręce,inflatio dicitur.
Tigillum, tegula diminutiuum.
Tigna, captiones, ſcilicet qui ſe inuicem capiunt.Inde tignarios, qui tectoria tignis inducit. Idem & ſartetïcor.
Tygris,beſtia quædam velociſſima.
Thimiama, incenſum de quatuor ſpeciebus confectum. Inde thimiamateria, id eſt thuribula ſiue vaſa thimiamatis.
Timicon, iraſcibile.
Thimus, flos vel herba quædam odorata.
Thina,id eſt lingua incognita etiã peritioribus Iudęorum.
Tinea,uermis veſtimẽtorum quia tenax.
Tinnula, acuta, liquida,pura leuis.
Tintinabulum,a ſono nomen habet, ſicut & plauſus manuum, & ſtridor ualuarum.
Tipi,frigidi,febres.
Typus,figura. Inde typicum id eſt figuratum.
Typus etiam herba eſt, quæ circa fontes, & paludes naſcens ab aqua ſe inflat. Vnde,& ſuperborum tumor typus dicitur.Item typus dicitur frigida febris peryodica.
Tyrannus, rex ſeuus.
Tyrreaum, mare mediterraneum.
Tyriaca, antidotum contra venenum.
Tyro, miles nouus ſiue fortis iuuenis, qui ad militiam eligitur rudis.
Tyrocinia, initia rudimenta.
Tyrones,fortes pueri ad militiam delegati.
Tyrſus,herbarum medius frutex.
Tyrſos Græce,genus cimbali.
Tytan Græce,ſol.
Tytania,Luna.
Titanes, gigantes filii terræ, & principes, qui aliquando cœlum expugnare conati ſunt.
Titillatio, ſtimulus luxuriæ, vel inflammatio.
Titio,lignum præuſtum.
Titulus,ſignum uel indicium Vnde titulare, ſignare.
Tyſus Græce,auunculus.
Thophet, locus ſuburbanus Hieruſalem ubi ſacrificabãt idolis filios ſuos.
Thophus, lapis cauernatus cameris.
Toga, pulla vel ueſtis Senatoris eo,quòd tegat.
Toniferum, ubi ſcholaſtici diſputant.

Tolum,

Tolum, fastigium, templi rotundi siue cerebri camera.
Thomi, libri.
Thomos Græce, inscisio.
Ton. altitudo.
Tonus, sonus, accentus.
Toparchia, uillę principatus.
Topazion, species gemmę.
Torax, lorica pectoralis, uel anterior pars trunci, a collo vsque ad stomachum.
Torris, lignum adustū, quod vulgo titio dicitur.
Thori, lecti, uel brachiorum lacerti.
Tormentum, funes, a tortura.
Tornum, quo vasa tornantur.
Torpedo, genus piscis.
Torques, idest circulus aure⁹ a collo vsque ad pectus descendens, vel vinculum colli, sicut compes pedis.
Tonstrina, tonsoris officina.
Toxica, venena, quia e taxis exprimuntur.

Adhuc de eodem.

Tabarię, nauiculę amnicę singulis trabibus cauatę, unde & caudicę dicuntur.
Trabea, porticus tecta, vel vestis regia siue toga. Inde trabeati, trabea induti.
Tractim, lente.
Traducere, transducere, propalare, deriuare.
Tradux, propago radix, vel origo.
Tragelaphus, animal platecerон, idest latis cornibus.
Tragedia, carmen luctuosum quo antiqua facinora, & gesta sceleratorum regum, spectanti populo tragedi concinnebant.
Tragos Græce, hircus.
Tragum, genus rethis piscatorii, quia trahitur. Idem & vermiculum.
Traha. vehiculi genus, a trahendo dictum.
Traiicit, transmittit, transilit, transfodit.
Traiectio, commutatio.
Trames, uia angusta, & compendiosa, quia transmittit.
Tramoserica, vestis quæ stamen habet ex lino, tramam ex serico.
Tranat, transuolat, transnatat.
Transcendere, transgredi.
Transcribi, transferri.
Transfigit, peragit, percurrit.
Transtra sedilia remigum in naui.
Trapetum, mola, oliuaria, siue concha.
Trapezitę, numularij, qa pecuniam super mensam dinumerant.
Tapezia enim mensula quadra.
Tremissum, dicunt, eo quod solidum faciat ter missus.
Treni Gręce, lamentationes.
tribula, genus machinę, siue vehiculi unde frumenta teruntur.
tribulę, genus spinarum.
tribunal, sedes iudicis.
tributa, quia populis iura vel opem tribuunt, uel quia singulis tribubus pręsunt, aut alibi legitur militibus. 30.
tributum, præcium pacis est, scilicet redditus, pensio.
tricę, capilli.
triclinium, cœnaculum, dictū a tribus lectulis discumbentium ad conuiuium. Clinō enim Græce lectus, vel accubitus dicitur.
tricolon, trimembris.
tricora, idest tres cameras, uel tres absides habens.
tridens, fuscina, uel iaculus trium dentium.
trieris, nauis magna trium remorum.
triferos Græce, tener.
trima, triennis.
trimensis, vel trimestris, triticum, quia post tres menses colligitur.
trinepos, abnepotis filius.
triones, aratorii boues, quasi terriones, eo quòd terrā terant.
tripodes, mensę vel arę, uel cādelabra cum tribus pedibus.
tripudium, gaudium.
trissiles, tripodes.
tristega, tricamerata.
trisulcum, trifarium.
triton, Deus maris, uel lacus Aphricæ
tritonia, Minerua.
trocheus, celer.
trochos Græce, rota.
tromos Græce, tremor.
tropologia, moralis intelligētia, uel excusatio.
tropos, locutionis modus vel dictio translata ad non propriam significationem.
trudes, conti ferrati, a trudendo, idest pellendo uel claudendo.
truncus, statura arboris, vel corpus sine pedibus aut sine capite.
trutina, statera, ponderatio, examinatio.
trux vel truculētus, ferox, crudelis.
trucidat, occidit, uulnerat.
tubianci, alienigenę quos Iudæi tubis in adiutorium cō uocabant.
tucus, cuculus.
tudes, malleus, a tundendo.
tugurium, casa pauperis, uel custodis uinearum.
tum, Deum.
tumulus, sepulchrū, uel paruus mons quasi tumēs tellus.
tudere, percutere, uerberare.
turdus, genus auis.
tutor, defensor.
turgor, tumor.
turma. 30. milites habet.

De incipientibus per V. Cap. LXVI.

Vaccinia, uiolæ purpureæ.
Vaccula, a vacca diminutiuum:
Vada, eo quòd per ea pedib⁹ uadi possit, loca humilia in flumine.
Vades, fideiussores.
Vafer, superbus callidus fict⁹.
Varius, astutus, maliciosus.
Vafre, idest artificiose, siue ingeniose.
Vagitus, infantium fletus. Vagire enim, & mugire, & cætera, ita distinguuntur. Infans uagit, ouis balat, Lupus vlulat. Bos mugit. Leo rugit Elephas barrit Equus hinnit Asin⁹ rudit Sus grunnit, Canis mutit, & latrat Serpens sibilat, Rana quoaxat Coru⁹ crocitat, Grus arisat alias gruit, Miluus nigit, alias lippit Turtur, & columba gemit, Vulpes gannit.
Vah. interiectio exultantis.
Vallat circundat munit format componit.
Valitudinarius, qui frequenter ægrotat. Valitudo enim & prospera esse potest, & aduersa.
Vallum, gyrum, fossatum, munitio.
Varicat, ambulat, diuertit.
Varicę, venę extortę, & plonę.
Vasta, lata profunda.
Vaticinia, Prophetiæ, uel p̄phetarum carmina.
Varea, calciamenta mulierū.
Vbertim, affluenter.
Vdum, infusum, humidum.
Vectes, fereę vel fustes, qa manibus vectentur.
Vectigal, pensio, tributum, a vehendo dictum.
Vegetus, fortis, ualidus sospes.
Vellicat, carpit, mordet.
Velificat, nauigat.
Venabula, quasi venatui habilia.
Venale, uendibile.
Ventilat, commouet, spargit, purgat, examinat, discutit.
Venum, uenditio.
Venustat, adornat.
Veredi, qui redas vehunt, id est ducunt, & qui vias publicas currunt, per quas, & redę.
Vergilię, stellę quæ & Pliades.
Vergit, declinat, occidit.
Verres, Porcus.
Verrit, trahit.
Verticulum, genus piscatorii rhetis, quod trahitur.
Vermiculatum, distinctum.
Vermiculum, coccinum, siue rubrum.
Verna, seruus in domo natus.
Vernaculum, proprium, familiare.
Vernat, floret, lætatur.
Vermilis, subdolus, malus, seruilis.
Vernulę, serui.
Versat, cogitat, uoluit.
Versatilis, vibrabilis secundū quòd ab utraque parte versus incidat.
Versutus, astutus, garrulus, qui in qualibet fraude facile vertitur. Inde & uersutia.
Vertex, in mari uel in flumine locus rapacissimus, vel sinuosa vertigo, scilicet undā in gyrum ducens. In homine autem est illa pars, qua capilli colliguntur, & in qua cesaries uertitur.
Vertibula, cardines, vel summę ossium partes.
Vertigo, est cerebri mentisq; turbatio, qua videntur omnia ibi in gyrum volui, uel turbo cum ventus surgit, & terram in gyrum mittit.
Veruncant, euellunt.
Vertunt, trahunt, scindunt, nauigant.
Verrucæ, genus ægritudinis.
Veruex, aries.
Veru. virga, uel contus.
Vesci, pasci.
Vesicæ, bullę turgentes, ac feruentes.
Vespilio, sepulchrorum uiolator.
Vesper, stella noctem inducens.
Vesperus, idem.
Vespertilio, auis nocturna.
Vesta, dea Paganorum. Inde vestalis.
Vestibulum, introitus. uel atrium, quasi uestiens domū.
Veterani, antiqui, uel milites qui post multos labores militiæ quietis suffragium cōsequuntur. Idem & emeriti.
Veterator, antiquus tergiuersator, uel fraudator.

Adhuc de eodem.

Viat. it. iter. facit. Inde viator.
Viaticum, sumptus in uia.
Vibrat, crispat, torquet, concutit, micat.
Viburna, genesta mollissima vel uirgulta, quædam humilia.
Vicatim, uicissim.
Vices, alternationes.
Vicia, genus leguminis.
Vicissim inuicē, alternatim, uel per uices.
Viduare, nudare, desolare.
Viget, floret, ualet, fortis est.
Villicat, villam agit, id est gubernat.
Villicat, villę custos, uel rector, uel dispensator.
Vimen, genus virgulti.
Vinacia, acina unde eliquatū est vinum.
Vipera, genus serpentis.
Virago, uirgo, uel fortis fęmina, quasi virum agens, idest opera uirilia faciens, uel mulier, quia de uiro acta, id est,

est, formata.
Vireꝺta, viridia loca, uel virgulta mollia.
Virginal. membrum uirginis.
Virgultum, uirga uel silua minor, idest humilis, vel id, quod de radice arboris pullulat.
Viritim, fortiter, priuatim sigillatim, nominatim.
Virosa, fortia uenenata.
Viscum, est illud putridum de quercu confectum, quo aues capiuntur, & ex Italia venit.
Visere, uidere, visitare.
Vi superum, ira, vel violentia Deorum.
Vitabundus, viuenti similis, sicut moribundus, morienti.
Vittę, infulę, uel ligaturę quibus fluentes religantur capilli sic dictę, quia ui tenēt.
Vitricus patriaster, scilicet q̄ a matre nonus superducitur quasi nouitricus.
Viuidus, ualidus fortis agilis.
Vlcus, plaga cicatrix.
Vligo, humor, sordes, limus.
Vliginosa, humida, pinguis.
Vlna, brachium.
Vlua, palus.
Vlula, auis nocturna.
Vmbilicus, medius locus corporis quasi vmbus iliorum.
Vmbo, locus in medio clipei.
Vmbrę, animæ simulacra.
Vmen, digni tas.
Vna sabbati, prima dies post sabbatum.
Vncat, curuat.
Vncum, curuum. Inde uncinus.
Vncus, anchora.
Vncia, pondus octo dragmis constans.
Vndans, abundans, buliens.
Vngula, onix, vel genus est tormenti quo reus in eculeo effoditur, & torquetur vt fides inueniatur, unde & fidicula dicitur.
Vnguina, vnguenta.
Vnicè, summè, singulariter.
Vnicuba, vnius viri uxor.
Vniones, quędam margaritę.
Vniuoca, sunt quando pluriū rerum unum nomen est.

Vola, palma.
Volemum, Gallice bonū, uel magnum.
Volutabrum, ubi porci se uoluunt.
Voluus, cuius radix est uolubilis, & rotunda.
Vorago, profunditas, barathrum.
Vori, ædaces.
Voti compos, faciens, quod vult.
Votumen, uoti promissum.
Votrum, donum.
Vr. Græce ignis.
Vranos, Græce cœlum, vel genus piscis.
Vrceus, uas aquarum. Inde vrceolus.
Vri, boues agrestes.
Vrna, mensura quam quidam quartariam uocant, proprie autem pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet.
Vsque, diu, assidue.
Vstrina, locus ubi uruntur pecora.
Vsurpat, præsumit, illicite utitur.
Vsucapio, adeptio dominium per continuationes iustæ possessionis decennii, uel alteu ius temporis.
Vsia, Græce substantia.
Vtensilia, uiatici sumptus vel mobilia domus usibus apta.
Vterini ex vno vtero æditi.
Vulcanus, ignis quasi uolans candor, uel uolicanus, quia per aerem uolat.
Vultur, genus auis.
Vltuosus, tristis, formosus.

De incipientibus per X. & Y. Cap. LXVII.

XAndicus Aprilis.
Xenia, præmia, munera, beneficia.
Xenodochium, Græce peregrinorum susceptio vel hospitium.
Xilon, Græce lignum. Inde Xilo balsamum, idest lignum balsami.

YAdes stellæ, quinque in modū, y. literæ in frōte tauri positæ.

Ycon, imago, uel similitudo comparata. Inde yconia.
Ydea, Grece proprietas uel exemplar.
Ydin, Græce uidere.
Ydiota, imperitus, vel sine literis.
Ydor, Græce aqua. Inde idria vas aquarum lapideum ad lauandum.
Ydros formula.
Ydra, serpens multorum capitum, uel draco.
Yle, materia informis omniū corporum.
Ymnus, laus canticum.
Ypallage permutatio.
Ypapanti, obuiatio, uel domini præsentatio.
Yper, Græce super, uel trans.
Yperapistes, fidelis dispensator, ab yper, quod est super, & pistis, quod est fides, quasi super alios fidelis.
Yperbaton, transcensio quædam uerborum ordinē turbans.
Yperbole, dicto fidem excedens.
Yperborei montes Scythiæ, quia super, idest ultra eos flat boreas.
Yperdulia, seruitus, quæ Christi humanitati debetur.
Ypocenthaurus, fingitur homo equo mixtus.
Ypo, Græce sub, uel infra.
Ypodromum, stabulum equorum vel locus ubi equi currebant. Nam ypos equus dromus strata.
Ypogeum, antra, uel spelunca.
Ypopodes genus monstri.
Ypothami, equi fluuiales.
Ypostasis, Græce substātia indiuidua.
Ypotheticus, conditionalis.
Yris, arcus cęlestis uel species gemmę aut herbæ.
Yronia, tropus per contraria quod conatur ostendens.
Ysagoge, introductiones.
Ysos, Grece iustus vel ęquū.

De incipientibus per Z. Cap. LXVIII.

ZAba. id est galea. Inde zabatus.

Zaberna, arca uel armariolū.
Zabin, intellectus.
Zabulus. Sathanas.
Zar. apud Hæbreos Aprilis.
Zedoar, quædam species aromatica.
Zephirus, uentus, qui & fauonius.
Zelus, æmulatio, & in bonam partem, & in malam accipitur.
Zelotipia, idest mala superstitio contra uxorem.
Zelotes dictus est Symon a Chana Galylęę. Nam Chana interpretatur zelus.
Zema Græce, ius.
Zenones, antea dicebantur, qui nunc Galli Senones, S in z. commutata,
Zete, æstiuales domus quas frigidas facit aqua subducta hyemalis autem quas calidas facit flamma subducta.
Zeuma, iugatio, uel coniunctio.
Zeigon enim iugum.
Zeuma etiam dicitur in pluribus sensibus vnius uerbi clausula.
Zeusis Græce, iunctura.
Zyan enim Græce, meritum actum.
Zibimię, lancex.
Zima Græcæ, iris vel frumentum, Inde azimis, idest sine fermento.
Zinziberr, genus pigmenti.
Zis, acutus.
Zius, mensis.
Zizania, herba, quæ & lolium.
Zmaragdus, gemma quædam.
Zmirmon, resina, quæ & myrra.
Zoa, uita, zodia Græce, signa. Inde zodiacus, signifer circulus qui. 12. signa continet.
Zographon, pictor. Inde zographia.
Zona, oculus, uel cinctorium.
Zoi, idest vita.
Zotica, uirtus, idest uitalis in corde consistens, quæ facit vitam membris, & corpori.

LIBER SECVNDVS De Arte Grammatica.

De diffinitione & partibus Grammaticæ. Cap. I.



ISIDORVS in lib. primo Etymo. Grammatica est scientia recte loquendi, origo & fundamentum liberalium literarum. Hęc in disciplinis post literas communes inuenta est, vt qui iam literas didicerunt per eam recte loquendi rationem sciant. Huius igitur artis primordia literæ communes existunt, quas librarij & calculatores sequuntur, harumque disciplina velut quædam huius artis est infantia, vnde & eam Varro literationem vocat. Denique Grammatica nomen a literis accepit, grammata namque Græci literas vocant. Grammatica est scientia gnara recte scribendi, & recte loquendi, secundum vnumquodque genus loquelæ in quo composita est, ipsæ est literalis scientia eo, scilicet q literatum efficit. Nec dico, quòd litera, syllaba, dictio & oratio artis huius sint materia, licet hoc omnes antiqui dixerunt, sed vox potius, vnde secũdum artem Grammaticam illa quatuor formantur. Huius ergo artis officium est literas congruè in syllabis, syllabas in dictionibus, dictiones in orationibus ordinare, & easdem competenter pronunciare, ad vitationem solœcismi, & barbarismi. Solœcismus est incongrua dictionum ordinatio, dicta quasi mos solœcensium, a sole ciuitate Græciæ, cuius ciues cum Romam venirent, vt latine loqui addiscerent, corrupte loquentes dictiones incongrue ordinabant, vel coniugebant. Barbarismus vero est incongrua literarum vel syllabarum in scriptura coniunctio, siue dictionis incongrua prolatio, quasi mos barbarorum. Dicebantur vero antiquitus barbari omnes præter græcos & latinos. Finis huius artis est recte scribere & recte loqui, siue in scribendo & loquendo solœcismi & barbarismi vitatio. Partes huius artis sunt quatuor. Prima est de literis. Secunda de syllabis. Tertia de dictionibus. Quarta de orationibus, vel oratione. Ars enim grammatica est scientia omnium istorum simul, & nullius tantum per se, vnde etiam dicuntur partes integrales. Species eius sunt genera linguarum in quibus ars grammatica tractata est, & composita, vocem enim format artifex in diuersa linguatum genera secundum artem grammaticam. Est autem grammatica composita in lingua Gręca, Latina, Hebræa, & Chaldaica. Et possunt artis huius species crescere, hoc est, plures esse, vt si grammatica tractaretur in Gallica lingua, siue in aliqua alia in qua nondum tractata est. Hoc ordine docenda est grammatica. Primo est agendum de litera, in qua parte ars notaria continetur. Postea vero addendum est de syllabis, in qua parte continetur ars metrica quæ ad musicam multum pertinet. Tertio de dictionibus docendo, quæ eis accidunt, secundum, quæ debent construi. Ad vltimum agendum est de oratione, docendo quomodo dictiones secundum illa accidentia construuntur.

De Materia eiusdem artis, id est de voce. Cap. II.

QVoniam autem vox materia huius artis est, tamen etiam quia in descriptione literæ, syllabæ, dictionis, & orationis nomine vocis vtitur Priscianus. Iccirco diuersorum de voce ponere sententias, necessarium esse duximus. Stoici namque vocem dixerunt esse aera, ideo corpus, quod plerique nostri temporis tenent & confirmant: ita etiam vt plurium, eorum turpia quæque incurrant, concedentes quòd vox alba, & nigra est, & fœtida, secundum diuersas aeris qualitates. Plato vero dixit vocem esse aeris plagam, id est aeris percussionem. Sed hanc rursus percussionem quidam nostri temporis dixerunt esse passionem passibili qualitati adiunctam. Alij actioné. Alij itaque dixerunt vocem esse substantiam. Alij qualitatem. Alij quantitatem. Alij vero actionem, quæ omnia vtpote falsa repellimus. Dicimus enim vocem non esse eorum, quæ sunt res, sed eorum potius, quæ proferuntur. Ad nullum itaque prædicamentum pertinet. Prædicamenta namque rerum naturam sequuntur. Vox vero nihil ponit in rerum natura, quoniam nec substantia est, nec substantiam informat. Est autem vox sonus naturalibus instrumentis formatus. Non est autem substantia, vel accidens, quoniam non est res sed profertur. Illa itaque descriptio, vox est percussio aeris, & per causam data est, quoniam vox lingua percutiendo aera formatur. Priscianus vero hanc ponit descriptionem. Vox est aer tenuissimus ictus: aut ergo dicemus eum in sentẽtia Stoicorum fuisse, aut si ab illo errore Priscianum defendere malumus, dicemus descriptionem illam datam esse per causam, sicuti & illam. Dies est sol lucens super terram, non quòd dies sit sol, sed quia lux solis diei causa est. Sic & aeris percussio causa est vocis. Tenuissimus autem additur, quoniam in spisso aere vox formari non potest: vnde etiam pisces muti dicuntur. Vel tenuissimus secundum antiquos: quia aer in sui natura tenuis est, tenuior cum attrahitur, tenuissimus cum pulmone colatur. Vel tenuis fit cum attrahitur, tenuior cũ colatur in pulmone, tenuissimus cum per arterias emittitur in qua, scilicet emissione vox formatur. Aliam rursus ponit descriptionem. Vox est suum sensibile aurium, id est, quod auribus sentiatur eis proprie accidit. Bene autem dixit suum aurium, scilicet, quia & auris sentit aliquid, scilicet audiendo, sed non est auris instrumentum tangendi.

De speciebus vocis. Cap. III.

VOx alia articulata est, alia inarticulata. Rursus alia literata est, alia illiterata. Articulata est, quæ copulata est significationi alicui, siue consignificationi. Artare enim est copulare. Inarticulata est illa, quæ nulli significationi coniuncta est. Literata quoque est illa vox quæ literis iam repertis scribi potest. Illiterata vero, quæ scribi non potest litteris iam repertis. Si ergo differentia illa quæ literata, addatur ei quæ est articulata, fiet in illa vocis species, quæ est vox articulata & literata, vt. Arma virumque cano. Coniungantur iterum illiterata & articulata, & fiet alia species, vt gemitus infirmorum. Coeat rursus literata cum inarticulata, fiet tertia, vt coax, quæ est ranarum vox. Similiter & cra, quæ vox coruina est. Si vero coniungatur illiterata & inarticulata, fiet quarta, vt mugitus boum & similia. Et quia restat vt etymologiam eius nominis quod est vox doceamus. Quid sit etymologia breuiter absoluemus. Etymologia est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum, siue vnum siue plura magis secundum rei proprietatem & literarum similitudinem, vt lapis quasi lędens pedem, fenestra, quasi ferens non extra. Differt autem ab interpraetatione, quæ est translatio de vna loquela in aliam. Etymologia sęnius fit in eadem loquela. Vox ergo, vel dicitur a vocando, vel apo toi boo, id est, ab hoc verbo græco, quod est boo, mutatione. b. literæ in. v. consonantem. Et vide, quòd apo Græce, ab dicitur latine. Toi est articulus apud Græcos, & valet quantum hoc. Inde dicitur apo toi boo, id est, ab hoc quod est boo, quod interpretatur sono. Vnde compositum inuenitur reboo, id est resono.

De Litera. Cap. IIII.

LItera est pars minima vocis compositę, id est elementarijs sonis distinctæ. Composita namque vox distinguitur hic contra confusam. Et hæc quidem descriptio secundum vim & proprietatem partis integralis data est.

Litera quoque sic describitur. Litera est vox, quæ scribi potest indiuidua. Id est, vox repræsentata figura quasi scriptibilis, & quæ per alias voces diuidi non potest. Vox igitur ibi ponitur pro genere: Sed ad differentiam vocis, quæ non potest scribi, additur, quæ scribi potest. Sed quia hoc totum habet syllaba, & dictio, & oratio, ad differentiam omnium istorum additur, indiuidua. Et hæc est diffinitio constans ex genere & differentijs. Litera vero secundum etymologiam dicitur quasi legitera, eo, quòd præbet iter legendi, siue figuram attendas, siue pronunciationem. Alter quoque dicitur litera a lituris, eo, scilicet, quòd antiqui prius scribebant in ceratis tabulis & postea delebant, Item dicuntur elementa per similitudinem quandam, quia sicut elementa coeuntia corpus perficiunt, ita literæ coeuntes faciunt uocem literalem. Isidorus ubi supra. Literæ sunt indices rerum, signaque uerborum. His tanta uis est, ut nobis absentium dicta sine uoce loquantur. Earum enim uerba per oculos, non per aures introducuntur. Dicuntur autem quasi legiteræ, uel quòd iter legentibus prætẽt, uel quòd in legendo iterentur.

De Origine literarum, & primo Hebraicarum. Cap. V.

VSus literarum repertus est propter memoriam rerum. In tanta namque rerum uarietate, nec poterant audientibus omnia dici, nec memoria contineri, itaque ne obliuione fugiant, literis alligantur. Literæ Latinæ & gręcę ab Hebręis uidentur exortæ. Apud illos enim prius dictum est Aleph. Deinde ex simili enunciatione apud Gręcos tractum est alpha. Inde apud latinos. A. translator ex simili sono alterius linguæ literam condidit, ut nosce possimus linguam Hebręam omnium linguarum & litterarum esse matrem. Sed Hebręi 22. elementis literarum secundum ueteris testamenti libros utuntur. Gręci uero 24. Latini etenim inter utranque linguam progredientes, uigintitria elementa habent.

Hebræorum

Hebræorum literæ a lege cępere per Moysen,ut.
Aleph Bed Gimel Daled He Vau Zain Es Tes Iod kaf Lamed Mem Nun Samech Hain Pe Fe Zadi Cof Res Schin Tau. Syrorum autem,& Chaldæorum per Abrahã, unde & cũ Hębræis,& numero,& sono concordant,solis characteribus discrepant.Ægyptiorum literas Isis regina Inachi filia,de Græcia veniens in Ægyptum repperit,& Ægyptiis tradidit.Apud Ægyptios autem alias habuisse literas sacerdotes dicunt, alias vulg⁹. Hieronymus in prologo galeato. Viginti, & duas literas esse apud Hebræos.Syrorum quoque lingua,& Chaldæorum testatur,quæ Hæbrææ magna ex parte confinis est . Nam & ipsi vigintiduo elementa habent eodem sono , sed diuersis characteribus.Qũo igitur uigintiduo elementa sunt ꝑ quæ scribimus Hębraicè oẽ,quod loquimur, & eorũ initiis vox humana comprehenditur:ita vigintiduo volumina supputantur,quibus quasi literis,& exordiis in Dei doctrina tenera adhuc , & lactens uiri iusti eruditur infantia.Actor.Vt & quiuis armatus his, tanquã spiritualibus telis,postea in Ecclesia Dei doceret confidenter. Vnde.2.Corin.10. Arma enim nostræ militiæ nõ carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, & cogitationes destruentes,& omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei,& captiuantes omnem intellectum ad obediendum Christo,& parati subiugare omnem inobedientiam.

De Inuentione Græcarum,literarum. Cap. XI.

GRæcarum literarum vsum primum Phenices inuenerũt. Vnde & Lucanus Phenices primi magni si creditur ausi. Mansurã rudibus uoce signare figuris.Hinc est , ꝙ & Phениceo colore librorum capita scribuntur,quia ab ipsis literæ initiũ habuerunt.Suntque eorum quorum nunc est vsus cõis nume.24. videlicet.Alpha.vita.gãma,delta.epsilon.zita.ita.tita.iota.capa, labda. mi. ni.o micron.pi.ro.sigma.taf.phi. xi. chi. psi.o mega.

Quorum hæc sunt figuræ ordine ut sequitur.

α.β.γ.δ.ε.η.θ.ι.κ.λ.μ.ν.ξ.ο.π.ρ.σ.τ.υ.φ.χ.ψ.ω. Cadmus agenoris filius Græcas literas a phenice in Græciam decem, & sex primus attulit.s.α.β.γ.δ.ε.ι.κ.η.ν.ο.π.ρ.σ.τ.υ . Palemedes troiano bello tres adiecit.s.θ.φ.χ.Post quem simonides miles tres addidit.s. ζ.ξ.ψ.ω. literam pythagoras samius ad exẽplum vitæ hanc um primus formauit,cuius virgula subterior prima, ætatem significat,incertã,quippe,& quę adhuc se,nec vitiis,nec virtutibus dedit,biuiũ aũt,qđ supra est ab adolescentia incipit, cuius dextera pars ardua est,sed ad Beatã vitã tendens.Sinistra facilior,sed ad labẽ interitæ deducens,de qua sic Persius ait. Et tibi,quæ Samius deduxit litera ramos. Surgentem dextro mõstrauit limite callem Quinque autem esse apud Græcos mysticas literas.Prima.υ.quæ humanã uitã signat, de qua nunc diximus.Secunda.θ.quæ mortem. Nã iudices eandẽ literã thetã apponebant ad eorũ noia,quos supplicio afficiebant.Et dr̃ theta a po toy thanaton,id est,a morte.Vnde & habet per mediũ telũ, id est,mortis signum,de qua quidã ait. O multũ ante alias infelix litera theta. Tertia.τ.tau figuram demonstrans dominicæ crucis.Vnde & Hæbraice signũ interpretatur, de qua dictũ est. 9.Ezech.per Angelũ transi ꝑ mediũ Hierusalẽ, & signa tau in frõtes virorũ gemẽtiũ,& dolentiũ.Reliquas uerò duas summã, & vltimã sibi vẽdicat Christus.Ipse.n.principiũ, ipse & finis dicẽs.Ego sum α & ω Cõcurrẽtibus.n.interse inuicem alpha ad omega usque deducit, & rursus ω ad alpha replicatur,ut ostẽderet i se Dñs,& initii decursũ ad finẽ,& finis decursũ ad initiũ.

Qualiter apud Græcos omnes literæ numerales fiunt. Cap. VII.

OMnes autem literæ apud Gręcos,& verba componunt,& numeros faciunt.Nam a,litera apud eos vocatur in numeris vnum, ubi autem scribunt b.uocatur duo,ubi scribunt c.uocatur in numeris eorum tria.ubi scribunt d.uocatur in numeris ipsorum quatuor , & sic omnes literæ apud eos in numeris habentur.Latini autem numeros ad literas non computant,sed solo verbo componunt,exceptis aliquibus,quæ numeros figura demonstrant,ut.c.pro centum,d.pro quingentis. l. pro uno.l.ꝓ quinquaginta.m.pro mille. 5.pro quinque.&.x.litera,quæ & in figura crucem signat,& in numero decem demonstrat , Actor. Ecce,sunt literæ Grærę,& hi numeri singulis literis respõdẽtes. Alpha,pro.a. Mia.j. Vita.pro.b. Dia.2. Gãma. pro. g. Tria.iij. Delta.pro.d. Tasfera.iiij. Epsilon. pro.e. Pẽta quinq;. Erison nota numeri est. Exa sex. Zira. ꝓ.z. Heb da septem. Chi.pro ch. Ogda octo. Tita. Thia nouẽ Iota.pro.j. Deca decẽ. Cappa.pro.c.& K. Echasi uiginti. Labda. pro.l. Triantha triginta. Mi.pro.m. Tetrãta quadraginta. Gni. ꝓ.n. Pẽtẽta quinquaginta. Xi. ꝓ.x. Exẽta. sexaginta. Omicron.ꝓ o breui. Hebdẽta septuaginta. Pi.ꝓ p. Ogdota, octuaginta. Cofe. nota numero. Eninantha. nonaginta.

De Inuentione latinarum , literarum. Cap. VIII.

ISidorus. Latinas literas Carmentis nympha prima Italis tradidit.Decem,& septem literis latinis uetus scriptura constabat , scilicet a.b.c.d.e f.g.i.l.m.n.o.p.q.r.s.t. unde & legitime nominantur illa ratione.s.uel ꝙ ab.e.vocali incipiant,& in mutum sonum desinant,ut sunt seminocales. Vel a suo sono incipiant,& in uocalem e.desinant, ut sunt mutę. H. aũt litera pro sola aspiratione adiecta est postea. Aspiratio.n.sonus est vberi⁹ eleuatus,cui contraria est prosodia sonus æqualiter flexus.K.literam Salustius ludi magister postea latinis adiecit, ut in sono discrimen faceret duarum literarum.c.& q.quæ ideo superuacua dr̃,quia exceptis Kalendis superflua iudicatur,per.c.n.uniuersa exprimimus. X. litera vsque ad augusti tempus nondum apud latinos erat,sed pro ea. c.&.s.scribebant.Vnde duplex vocatur,quia pro.c.& pro.s.poni tur.A Græcis duas literas mutua uit latinitas.y.& z.pp noia.s.Græca,& hæ apud Romanos vsq; ad Augusti tempus non scribebantur. Sed pro.z.duplex.ss.ponebãt,ut hilarissat.Pro.y.verò.i.scribebãt.Petrus Helias. De his agit priscianus,sed mõ ꝭm figurã mõ ꝭm pronunciationẽ.Quędã.n.attribuit literæ pp hãc,qdã pp illã . Sunt igitur figurarũ 23.quibus utimur. Sciendum vero , ꝙ in hoc numero cõputat Priscianus.h.licet literã non repręsentat,sed nota fit aspirationis.In hoc eodẽ etiam numero ponit.y.&.z. quamuis non utamur his nisi in barbaris dictionibus. Ideo aũt præmittit de figuris ut ostendat unã figurã qñq; repræsentare elementa multa,elementa ut.i. &.u. & plures figuras unũ elementum ut.c.&. K.&.q.Quod autem in abecedario ponitur illa figura,quę est,&, non ideo ponitur,ꝙ sit literæ figura , sed q̃a syllaba quædã una figura repræsentatur ac si litera. Cumque verò.23.figuræ sint, ꝓnunciationes earũ.i.modi ꝓnũciãdi multoplures sunt.Quippe cũ singulæ vocales denos habeant sonos,ut.n.qđ de una dixero de cæteris detur intelligi. A breuis aspirata vel acuitur,ut habeo,uel grauatur ut habemus.Rursus.a.breuis non aspirata,vel acuitur , vt abeo, uel grauatur ut animus. Sunt itaque quatuor modi pronunciãdi.a.qñ.corripit̃.Sex verò sunt qñ ꝓducit̃.Producta namque.a.aspirata,uel acuitur, ut hamis,uel grauatur,vt hamorum,uel circumflectitur,ut hamus. Producta non aspirata,uel acuitur,ut are,uel grauatur ut aratrum, uel circumflectitur,ut ara.De.h. quæritur utrum sit uox. Nos autem dicimus, quod non est uox sonus , neque enim plectro linguæ formatur, sed ad modum tussis subripitur.

De Accidentibus litera. Cap. IX.

PEtrus Helyas.Accidentia ergo literæ dicuntur ea,quæ concurrentia faciunt literæ proprietatem.i.concurrentia vocem faciunt esse literam.Tria ergo sunt,quæ accidunt literæ,nomen,figura,potestas,nisi enim hæc tria concurrant non est litera,id est,nisi nominetur,& figura repræsentetur,& pronunciet̃. Solent enim antiqui quærere in quo subiecto hæc accidentia habeant esse.Et dixerunt quidam,ꝙ in litera, sed errant, sicut enim substantia manens una,& eadem diuersis uariatur accidẽtibus,& litera manens una,& eadem diuersis repræsentatur figuris,& modis pronunciatur diuersis.Sunt igitur accidentia similitudine sola,non ꝙ substantias informent,immo nec sequit̃, ꝙ si sunt accidentia literæ,ꝙ ideo sint accidentia. Nomina literarum sunt indeclinabilia , siue ꝙ a barbaris reperta sunt , qui nullam hãbent declinationem.Siue quia stabilia debent esse,eo ꝙ fundamentum sunt omnis doctrinæ. Siue ideo,ꝙ aliter non poterat esse apud Latinos,cum quædam literæ dicantur uocales,eo ꝙ per se uoces suas perficiunt , qm̃ ipsa uocalis nomen est suiipsius,quod non obseruari posset si uocalium nomina diuersis terminationibus flecterentur. Semiuocalium nomina a uocalibus incipiunt,& in ipsas semiuocales desinunt. Vnde nomen.l.in antiquis libris inuenirur scriptum per.e.&.l. Et hoc idem in mutarum nominibus apparet, mutarum enim nomina ab ipsis mutis incipiunt.Et in.e.uocalem desinunt, exceptis. q. &.k.Vt hæc itaque proprietas obseruaretur iudeclinabilia man serunt.Isidorus ubi supra.Nomina autem literarum gentes ex sono propriç linguæ dederunt, notatis oris sonis atque discretis,nam postquam eas animaduerterunt,& nomina illis,& figuras imposuerunt.Figuras autem partim ex placito, partim ex sono literarum formauerunt , utputa.i.&.o. quarum unius sicut exilis sonus est,ita tenuis uirgula , alterius pinguis sonus sicut, & plena figura.Inter figuras literarum,& apices ueteres distinxerunt. Apicem dictum propter, quod longe sit a pedibus , & in cacumine literæ apponatur.Est enim linea iacens super literam æqualiter ducta.Figura enim est,qua tota scribitur.A litera in omnibus gentibus prior est literarum, eo quòd ipsa prior nascentibus uocem aperiat.

De potestate litera substantiali. *Cap.* X.

PEtrus Helias. Potestas ergo est ipsa pronunciatio .i. modus pronunciationis propter quam figurę, & nomina reperta sunt. Potestas vero, alia substantialis, alia accidentalis. Substantialis, quòd ipsa vocalis est, aut consonans. Sic enim pronunciatur litera, vt vel per se vocem suam perficiat, & dicitur vocalis. Vel vt cum alia sonet, & non per se, & appellatur consonans. Hi vero pronunciationis modi sunt de substantia literæ. Isidorus, vbi supra. Literæ ergo diuiduntur principaliter in duas partes, in vocales, & consonantes. Vocales sunt, quæ directo hyatu faucium, sine vlla collisione, variè emittuntur, dictæ vocales, quia per se vocem impleant, & per se syllabam faciunt nulla adhærente consonante. Consonantes sunt, quę diuerso motu linguæ, vel impressione labiorum efficiuntur. Et vocantur consonantes, quia per se non sonant, sed iunctis vocalibus sonant. Hæ in duabus partibus diuiduntur, in semiuocalibus, & mutis. Semiuocales dictę, eo quòd quidam semisonum de vocalibus habeant. Ab e, quippe vocali incipiunt, & desinunt in naturalem sonum, vt f, l, m, & cæteræ. Mutę autem dictæ, quia nisi subiectis sibi vocalibus nequaquam erumpunt; si enim eis extremum vocalis detraxeris sonum inclusum literæ murmur sonabit, vt, b, c, d, & cæteræ. Inter vocales autem i, & u, apud grammaticos varias habent significationes. Nam modò vocales, modò consonantes modò mediæ sunt. Vocales ideo sunt, quia solæ posita syllabas faciunt. Consonantes ideo habentur, quia interdum habēt post se vocales in eisdem syllabis constitutas, vt Iuno, vates. Mediæ autem iccirco dicuntur, quia naturaliter solę medium sonum habent, vt ilus, vnius, coniunctæ alijs pinguius sonant, vt Ianus, vanus, solæ enim aliter sonant, aliter iūctæ. I. vero propterea interdum dicitur duplex, quia quotiescunque in metro inter duas vocales inuenitur, pro duabus consonantibus habetur, vt Troia, geminatur enim ibi sonus eius. V, quoque litera proinde interdum nihil est, quia alicubi nec vocalis, nec consonans est, vt quis. Eadē, & digammon a Græcis vocatur, quando sibimet alijsque vocalibus iungitur, quia duplex est instar F. literæ, quæ duplex gamma habet, ad cuius similitudinem cū ctas vocales dygammon appellari grammatici voluerunt. Inter semiuocales autem quædam liquidę dicuntur, quia interdum in vna syllaba postpositæ, alijs consonantibus deficiunt, & a metro excluduntur. Ex quibus duæ, apud Latinos liquescunt l, & r. vt flatus, fragor. Reliquæ m, & n, apud Græcos liquescunt, vt Mnesteus. Petrus Helias. Antiquissimi Latinorū scribebant f, Æolicum digamma ad repræsentandum u, consonantem, vt in his dictionibus, vado, & venio. Item vbi hodie ponimus f, vt in facio, & consimilibus, scribebāt tunc ph, asperius pronunciantes, quam nunc pronunciemus. Placuit vero postea Modernis, vt, quia in facio, & talibus nimis aspere sonabat ph, loco eius scribere f. Vide ergo, quòd vbicunque antiqui scribebant ph, nos hodie scribimus f, nisi in Græcis dictionibus, vbi antiquam seruamus scripturam. Inde probat Priscianus, quòd f, non est semiuocalis, sed muta.

De potestate eiusdem accidentali prima.

Cap. XI.

PEtrus Helias. Accidentalis vero literæ potestas quincuplex est. Quarum prima est, quòd litera, vel corripitur, vel producitur. Secunda, quòd aspiratur, vel absque aspiratione profertur. Tertia, quòd vna congrua est alij in sono. Quarta, quòd vna transit in aliam. Quinta vero, ꝙ vna præponitur, vel postponitur ad constituendam syllabam. Vocales igitur apud Latinos omnes sunt ancipites. i. modò corripiuntur, modò producuntur, & econuerso. Vide ergo, ꝙ vocalis alia longa natura, alia positione longa. Natura est, quæ producitur ex intentione sua, & institutione. Natura enim in vocalibus nihil aliud est, quàm mentio ipsarum. Longa positione est, quando propter duas consonantes sequentes, vel propter vnam duplicem producitur, vt duxi. Similiter alia natura breuis est, alia positione.

De cæteris quatuor. *Cap.* XII.

OMnes igitur vocales aspirantur, quamuis non vbique, & semper præponitur eis aspiratio, vt habeo, habemus, hiems, homo, humus. Consonantes autem quatuor tantum postposita semper aspiratione. Aspiratur ergo c, vt Chremes. T. vt Thraso. P. vt Philippus. R. vt Pyrrhus. De literarum cognitione, vide ergo, quòd inter c, aspiratum, & c, non aspiratum est g. Inter t, quoque, & th, d. Inter p, & ph, siue f, est b. Ergo g, & d, & b, sunt medię, quia scilicet ex quadam similitudine soni accedunt ad eas, quarum dicuntur mediæ. Ita etiam, quòd nec tanto spiritu proferuntur quanto eędem aspiratæ, & minore etiam spiritu proferuntur, quam eædem non aspiratæ. Quod inde perpenditur, quoniam in proferendo non aspiratas magis laborant, vel operantur exteriora, proferendo enim medias inter vtrumque fit vocis formatio, quod facile perpendes si in prædictis motibus attendas ora voces naturaliter modulantia. Post hoc sciendum est, sex modis literarum fieri mutationes, aut per casus, vt homo, hominis, aut per tempora, vt facio, feci; aut per compositionem, vt salsus, insulsus; aut per deriuationem, vt sero, satus; aut per translationem de Græco, in Latinum, vt Cyro, Cyrus; aut per antiquitatem, vt legendum, pro legundum. De ordine vero sciendum, vocales sibi præponuntur in dyphthongis ad constituendam syllabam. Dyphthongus ergo est duarum vocaliū concursus in eadem syllaba, cū quadam soni collisione, vt vtraque vim suam habeat in metro posito. In eadem syllaba dictum est propter synalimpham, quæ fit inter literas diuersarum syllabarum, vt vtraque vim suam habeat, in metro, additur propter u, quod positum inter q, & aliam vocalem vim suam in metro non retinet, ideoque dyphthongum cum alia vocali non facit. Sunt autem quatuor dyphthongi quibus nunc vtimur æ, œ, au, eu. Semiuocalium autem m, ponitur ante n, vt Mnesteus, quod est proprium nomen, & amnis, sic enim iterandum est, vt a, solum primam syllabam faciat. m, vero, & n, simul sint de sequenti syllaba. S. quoque ponitur, ante, m, vt smaragdus. Qui enim scribunt z, ante m, vitium faciunt, nunquam enim duplex in principio syllabæ posita cum alia potest iungi consonante. Præterea si, z, ibi scriberetur, falsus esset Lucani, versus in quo ait.

Terga sedent crebro maculis distincta smaragdo.

Nunc vero stat metrum eo, quòd scilicet præposita liquescit.

De syllaba. *Cap.* XIII.

PEtrus Heliæ. Syllaba ergo est comprehensio literarum consequens sub vno accentu, & vno spiritu prolata. Syllabin namque interpretatur comprehendere. Comprehensio ergo literarum, quasi earum coniunctio per quod differt ab elemento, quamuis vna sola litera, vt a, quando est præpositio ipsam nominis interpretationem sortitur, consequens vero additur quasi congrua, vt videlicet fit absque barbarismo, sed quia hoc totum habet oratio subditur, vno accentu. Item quia tota dictio sub vno profertur accentu, ad eius differentiam additur, & vno spiritu. i. impulsu prolata. Sed Monosyllaba dictio eadem est, & syllaba, & ei illa descriptio conuenit ex eo, quòd syllaba est, non ex eo, quòd dictio diffinitur, syllaba est vox literalis, quæ sub vno accentu, & vno spiritu indistanter profertur, vt dicatur literalis contra confusam vocē, quæ sonis elemētariis non est distincta, vt est mugitus Boum, & similia. Verum quia hoc totum habet dictio Monosyllaba additur instanter, vt scilicet sine distantia altera syllaba sequatur in constructione dictionis. Isidorus, vbi supra. Syllaba enim Græcè, Latinè conceptio, siue connexio dicitur. Vnde vere illa est syllaba, quæ ex pluribus nascitur literis.

De speciebus syllabæ. *Cap.* XIIII.

PEtrus Heliæ. Sunt autem syllabæ species sex. Est enim syllaba, quæ vnius literę, vt a; vel duarum, vt ab; vel trium, vt ars; uel quatuor, vt mars; vel quinque, vt staus; vel sex, vt stirps. Quot autem sunt vocales, tot sunt syllabæ, quæ vero ex literis pluribus constant fere sunt innumerabiles. Sciendum uero, quòd licet syllaba tres consonantes habeat, nulla tamen syllaba tres habet vocales, ita scilicet, vt in metro, vim suā retineant. Quamuis enim cum dyphthongo, scribatur u, vt in illa, quæ, u, tamen non retinet ibi vim literæ. Et ut de literarum positione in syllaba, aliquid dicamus: uel duæ uocales faciunt syllabam, ut illa dyphthongo, quæ est au, uel uocalis, & consonans, una uel plures, ita, quòd uocalis antecedit consonantem, uel consonans uocalem. Nunquam tamen plusquam tres consonantes antecedere possunt uocalem in eadem syllaba, nec nisi tres sequi, ita tamen, quòd si tres consonantes antecedunt uocalem non nisi duæ sequuntur, quia non ex pluribus literis, quam sex potest syllaba constare. Si antecedens syllaba terminetur in consonantem, necesse est, quòd sequens a consonante incipiat, ut arcus, nisi sit dictio composita. Hæc enim regula de simplicibus intelligenda est. Isidorus. Syllabæ autem, aut breues sunt, aut longę, aut communes. Breues uocatę, quia nunquam produci possunt. Longę, quia nunquam corripi possunt. Communes autem, quia pro scribentis arbitrio, cum necessitas cogit, & producūtur, & corripiuntur. Ideo autem syllabæ longę, breuesq; dicūtur, quia per uarias uocum moras, aut dupla, aut simpla spatia temporis habere uidentur. Dyphthongæ syllabę Græco nomine dictæ, quòd in eis binæ uocales iunguntur, & ex his

apud nos veras esse scimus quatuor, æ, œ, au, eu. Ei, vero apud maiores tantum celebrata fuit.

De accidentibus syllabæ, & primo de accentu. Cap. XV.

PEtrus Helyæ. Accidunt vero syllabæ quatuor, tenor, spiritus, tempus, literarum, numerus. Tenor idem est, quod accētus. Accentus est modulatio vocis in communi sermone, vsuque loquendi, hoc autem dicitur propter cantilenas, vbi accentum non obseruamus. Dicitur autem accentus ab eo, quod est accino, accinis, co. Ꝗ vni syllabæ accantantur omnes aliæ, in prolatione dictionis, omnes enim aliæ, vnius prolationem sequuntur. Tribus vero modis fit modulatio, vocis, aut enim a graui voce incipimus, & in acutum tendentes, ibidem desinimus, & accentus hic dicitur acutus. Aut a graui incipimus ibique perseuerauimus, & est grauis accentus. Aut a graui in acutum tendentes, ad grauem reuertimur, & accentus hic circunflexus dicitur. Latini nunquam ponunt, vel obseruant accentum, nisi in penultima, nisi monasyllaba fuerit dictio. Exceptis illis in quibus, vel propter syncopam, vel causa differentiæ ponitur accentus in fine. Isidorus. Accentus, qui Græce prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam pros Latinè, ad oden Græce, Latinè, cātus est, accentus autem dictus, quia iuxta cantum fit, sicut aduerbium, quia iuxta verbum est. Acutus, accentus dictus est, quia acuat, & erigat syllabam. Grauis, Ꝗ deprimit, & deponat, est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto, & graui cōstat. Incipiens enim ab acuto, in grauem desinit, atque ita dum ascendit, & descendit circumflexus efficitur. Acutus autem, & circumflexus similes sunt, nam vterque leuat syllabam. Grauis contrarius videtur ambobus, nam semper deprimit syllabas, cum illi leuent, vt vnde venit tyran, & nox, vbi sidera condit. Vnde hic grauis est, minus enim sonat, quam acutus, & circumflexus. Grauis, accentus cum vno accentu potest poni in dictione vna, cum vtrisque nunquam, vt Catulus. In composita dictione vnus accentus est, vt armipotes, omnipotens. Accentus autem repertus est, vel propter distinctionem, vt viridique in littore conspicitur sus, ne dicas Vrsus, vel propter pronunciationem, ne dicas meta breuiter, & non producte meta, vel discernendę ambiguitatis causa, vt ergo, nam cum producitur go, causam significat, cum corripitur coniunctio est. Figurę accentuum sunt, quæ a grammaticis pro verborum distinctionibus apponuntur.

De regulis accentuum. Cap. XVI.

ISidorus, vbi supra. Monasyllaba autem pars orationis si naturaliter breuis est, vt vir. Aut positione longa, vt ars, acutū, accentum habebit. Si vero naturaliter longa, vt res circumflexum. Dissyllaba si priorem naturaliter longam habet, & vltimam breuem, circumflectitur, vt Musa, aliter acuitur. Trisyllaba si mediam breuem habet, vt tybia tūc primam acuimus. Si vero naturaliter longam habet secundam, & vltimam breuem, vt Romanus, tunc mediam circumflectimus. Tetrasyllaba autem pars orationis, pentasyllaba rationem trisyllabarū retinent. Petrus Helias. Monosyllaba dictio, si vocalē natura correptam habuerit, acuto profertur accentu, vt fax, pix. Monosyllaba rursus dictio, si vocalem natura productam habuerit, circumflectitur, vt res, dos, & spes. In dissyllabis autem, vbi ambæ correptæ, vel posterior syllaba, pducta fuerit, prima acuitur, siue producta fuerit, siue correpta, vt nepos, leges. Rursus in dissyllabis, si penultima producta fuerit, & vltima breuis, prior circumflectitur, vt Roma, exceptis paucis, quæ causa differentię in fine circumflectuntur, vt pone, exceptis illis, quæ ex trisyllabis fiunt per syncopam, vt fumat, pro fumauit. De syncopatis vero, siue dissyllaba fuerint, siue non, hæc est regula communis, quotiens fit syncopa, in aliqua dictione super accentus, manet super vnam vocalem, in syncopata per quā fuerit in integra, & dissyllabis. Et deinceps si penultima fuerit correpta, acuemus antepenultimā, siue illa correpta sit, siue producta, vt Tullius, Hostilius, exceptis his vtraque, & pleraque, & exceptis compositis ab infinitiuis, & fio, vel facio, vt calesit, & calefacit, & exceptis syncopatis propter prædictam regulam, vt Virgili, Mercuri. Integra. n. sunt, Vigiliæ, & Mercuriæ. In trisyllabis, tetrasyllabis, & deinceps, & si penultima fuerit longa natura, & vltima breuis, penultima circumflectitur, vt Gethegus, Perosus. In trissyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penultima fuerit longa natura, vltima longa, penultima acuetur, vt Athenæ, Miscenæ. In dissyllabis, & tetrasyllabis, & deinceps, si penult. fuerit longa positione, ipsa acuetur, & antepenultima magis grauabitur, quam in alijs, vt Metellus. Omnes præpositiones præpositæ casualibus suis, vel genitiuo relato ad suum casuale, grauantur per omnes syllabas, vt supra domum, vel domum supra regis. Suppositæ vero acuuntur in principio, vt domum supra, nisi æquiuocè sint ad alias partes orationis, & tunc acuuntur in fine, vt Maria circum omnia, ne si circumflectatur in fine, nomen, vel aduerbium esse putetur. Hæ itaque sunt communes, accētuum regulę, quas Latinę vbiq; obseruant, nisi quòd interrogatiuis, vel relatiuis, quædam fit mutatio. Sed etiam interiectiones nullam sequuntur regulam, quia significant affectus animi, quorum est vocem interrumpere.

De cęteris accidentibus syllabæ. Cap. XVII.

PEtrus Helias. Spiritus vero accidit syllabæ, quia aspro spiritu, vel leni pronunciatur. Et quia restat, vt de tempore agamus. Primo videnda est differentia inter tempus, & accentum, Accentus ergo est eleuatio vocis acuta, quę dicitur arsis, vel depressio grauis, quæ dicitur Thesis, vel circumflexa inter vtramque vocis modulatio. Tempus autem est mora pronunciationis ipsi accentui adiacens, tempus ergo accidit syllabæ, vnum, vel duo. Vnius namque temporis dicitur syllaba esse si correpta fuerit, duorum vero si producta, fortassis eo, Ꝗ multoplus tenetur, quam breuis, non Ꝗ bis tantum teneatur, secundum certam mensuram. Vel ideo, quia duę breues ponsitur sæpe, pro vna longa, & econuerso. Placuit etiam quibusdam, Ꝗ vnum tempus, & semis accidit syllabæ, vel duo, & semis, vel etiam tria. Vnum quando vocalis breuis est per se. i. sine consonante secum posita in eadem syllaba, vt amo. Vel qñ simplex consonans sequitur, vt caput. Vnum vero, & semis in communibus syllabis, vt lachrymæ. Cum enim prima syllaba naturaliter corripiatur positione duarum consonantium, quæ sequuntur, recipit tempus dimidium, vnde potest produci. Duū vero temporum est syllaba, cum ipsa longa est, vel natura, vt dos, vel positione, vt ars. Duo tempora, & semis habet syllaba secundum quosdam, quando post vocalem natura longam sequitur vna consonans, vt sol. Quoniam enim longa est natura duum est temporum, consonans vero quæ sequitur, tempus semis ei attribuit. Tria vero habet tempora quando post vocalem natura longam, vel duæ consonantes sequuntur, vt mons, vel vna duplex, vt Rex. Quoniam enim longa natura est duum temporum, duæ vero consonantes, quæ sequuntur, vel duplex vna, tempus ei vnum attribuunt. Quod Rex producatur natura, ex genitiuo regis manifestum est. Semper tamen in metro, vel vnius temporis debet accipi syllaba si correpta fuerit, vel duum si producta. Numerus quoque accidit syllabæ, quia nec minus, quam vnius, nec plus, quam sex literarū potest apud latinos syllaba inueniri.

De pedibus. Cap. XVIII.

ISidorus vbi supra. Syllaba apud metricos ideo semipes nominatur, quòd sit dimidius pes. Pedes sunt, qui certis syllabarum temporibus consistunt, nec a legitimo spatio; vnquam recedunt. Pedes dicti eo, Ꝗ per eos metra ambulent. Nam sicut nos pedibus incedimus, ita metra quasi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum vigintiquatuor sunt. Dissylabi quatuor. Trissyllabi octo. Tetrasyllabi sedecim. Pentasyllabi trigintaduo. Hexasyllabi sexagintaquatuor, vsque ad quatuor autem syllabas, pedes dicuntur. Reliquæ sinzugiæ dicuntur. Ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita vocentur. Spondeus dicitur, quia tractim sonat. Nam spōdeus tractus, quidam dicitur. i. sonus, qui fundebatur circa aures sacrificantium. Trochæus vero ab eo dictus est, Ꝗ celerem conuersionem facit cantilenę, & quasi rota velociter currat in metris. Trochos enim Græce, rota dicitur. Iambus dictus est eo, Ꝗ iam bozin, Græci detrahere dixerunt, huiusmodi enim carminę omnes inuectiones, vel detractiones implere poetę soliti sunt. Dactylus a digito dictus, Ꝗ a longiore nodo inchoans, in duas desinit breues, sic, & iste pes iuncturam vnā habet longam, & duas breues. Ceduntur vero pedum membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per triplum, vel per sextuplum, vel per epitritum. Sūt igitur equi decem, dupli vero sex, triplus vnus, sextupli septem, epitriti quatuor. Numerus enim syllabarum in pedibus, a duobus, vsque ad sex protenditur, vlterius enim non procedit. Resolutio est pedum, quando pro vna longa, duæ breues ponuntur, aut pro duabus longis quatuor breues ponuntur, vt Sectaque intexunt abiete costas. Abiete nunc resolutio est spondei in proceleumatico, in qua resolutiones semper sinalympham sequitur Virgilius. Ex vna quidem longa, duæ breues fiunt. Ex duabus autem breuibus longa nunquam fit. Findi enim solida possunt, solidari scissa non pessunt. Metra pedibus accidunt, vt a Trochæo Trochaicum. A Dactylo, Dactylicum. A Iambo, Iambicum.

De dictione. Cap. XIX.

PEtrus Helias. Dictio est minima pars orationis constructę in ordine. Pars orationis dicitur, quia voce, & sensu constituit

tuit orationem. Per hoc ergò remouentur literæ, & syllabæ, quarum nulla sensu orationē constituit, licet voce. Sed quia vna oratio quandoque pars est alterius orationis. Iccirco ad eius differentiam addit minima, nulla enim vox minor est dictione. Quoniam vero vna sola dictio dicitur, quandoque oratio ne dictio talis pars orationis videretur, constructè additur. Nam Priscianus dicit. Quid est summum bonum in vita, & quis respondeat honestas, dico bona oratione respondit. Et quia rursus quædam oratio vitiose constituitur. Iccirco addit in ordinem. Antiqui dixerunt, ꝙ non quælibet coniunctio dictionum dici debet oratio, sed illa tantum, quę aliquam inhærentiam .i. coniunctionem rerum significat, vt homo albus, quamuis sit oratio imperfecta, quia tamen significat quandā accidentis, & substantiæ coniunctionem, debet oratio appellari. Dixerūt itaque, ꝙ propter sensum solummodo, dicitur vox quandoque oratio, vt lego. Sed propter solam quantitatem, nulla communis causa inuentionis omnium dictionum est, vt haberet homo quomodo propriam voluntatem alteri manifestaret.

De oratione, & partibus eius. Cap. XX.

PEtrus Helias. Oratio est ordinatio dictionum, congruam perfectamq; sententiam demonstrans. Et dicunt plures, ꝙ oratio hic strictè accipitur, scilicet pro oratione perfecta, secundum, ꝙ ita exponenda est descriptio. Oratio est ordinatio dictionum, i. constans ex dictionibus ordinatis, per quod remouētur literæ, & syllabæ. Sed quia totum habet hæc vox, in domo, additur demonstrans sententiam. Et quia hoc totum habet imperfecta oratio, adiungitur, congruam, & perfectam, idest, perfectum significans intellectum, vel fortasse per hoc, ꝙ dicit congruam, remouetur vitiosa cōstructio. Et vide, quòd istæ voces, in domo, & non homo, dicuntur esse inter dictionem, & orationem, cum sint neutrum, quia minores sunt oratione, maiores vero dictione. Pars orationis, est vox indicans mentis conceptum. Duæ partes orationis tantum sunt secundum dialecticos. s. nomen, & verbum, & dicunt plures, quòd dialectici ita large accipiunt nomen, vt pronomina etiam, & aduerbia contineant. Verbum quoque sic, vt contineat participia. Iccirco dicit Priscianus, sola nomina, & verba secundum dialecticos, significare, alias autem consignificare, quia per se prolatæ nullum intellectum constituunt, sed alijs adiunctæ. Has ergo non dicunt dialectici partes orationis, sed colligamenta partium, eo, quòd coniungunt dictiones inter se. Nobis tamen melius posse dici videtur, quòd dialectici semper absoluta in arte Logica ponunt principia. Illa vero dicuntur absolutè esse partes orationis, quæ primo repertæ sunt, vt ex eis fiat oratio, & quæ per se orationem complent, ita etiam ꝙ cæteræ repertæ sint propter eas, cuiusmodi constat esse omne nomen, & verbum. Isidorus, vbi supra. Oratio dicta est, quasi oris ratio. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Oratio autem plena est sensu, voce, & litera. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit nomen, & verbum. Deinde Donatus octo diffiniuit, sed omnes ad illa duo principalia reuertūtur, idest ad nomen, & verbū, quæ significant personam, & actū, reliquæ appendices sunt, & ex his originem trahunt. Nam pronomen ex nomine nascitur, cuius officio fungitur, vt Orator ille. Aduerbiū de nomine, vt Doctus doctè. Participium de nomine, & verbo, vt Lego, legens. Coniunctio vero, & præpositio, & interiectio in complexu istarum cadunt.

De nomine, & eius significatione. Cap. XXI.

PEtrus Helias. Nomen est pars orationis hoc est, vox significatiua, vel consignificatiua ad placitum, quæ distribuit id est, diuersis significando qualitatem tribuit, communem, vel propriam vnicuique corporum, seu rerum. Vide ergo, ꝙ nomen Græcum verbum est, & significat distribuere, inde dr̄ Noma, quasi nomen, quia prædicto modo distribuit cuique qualitatem. Sed illi, qđ est Noma adijciūt Græci o, & fit Onoma, quemadmodum dicimus Gnatus pro natus. Dicunt autem alij, ꝙ Noma per se non significat tribuens, sed compositum adiecta o. Secundum etymologiam Latinam, nomen dicitur quasi notamen, per sincopam, eo ꝙ communem qualitatem, vel propriam demonstrat. Opponitur itemm de æquiuocis, ꝗ nullam communem videntur qualitatem significare, quia nihil conferunt sibi suppositis, nisi nomen. Et dicunt quam plures, ꝙ significata æquiuocorum hanc solam conuenientiā habent, quasi communem qualitatem, ꝙ ab eadem voce significantur. Alij vero ꝙ nomen æquiuocum non est nomen, sed plura, & ꝙ diuersas qualitates in diuersis significationibus ponit: Priscianus dicit, ꝙ nominis est proprium significare substantiam, & qualitatem. Sed opponitur contra illud Aristotelis. Singulum inquit, aut significat substantiam, vt homo, aut qualitatem, vt albus, &c. Quod tamen soluunt dicentes Aristotelem intellexisse ibi substātiam illud primum rerum genus, quod per se existit, hic autem intelligunt, ꝙ omne nomen. s. signat substantiam, hoc est, rem quantuncumque, vt substantem, idest, vt suscipientem formam, & præter hoc qualitatem, idest, formam, quæ rem ipsam facit esse, vt homo. Hoc nomen significat rem, quæ est homo pro substantia, & humanitatem pro forma. Hoc nomen rursus albedo significat rem pro substantia, quæ est albedo, & facere album, siue albedinitatem (vt fingam vocabulum) pro forma. Hoc est autem, qđ plerique dicunt. s. ꝙ omne nomen significat id, qđ est, & id quo est, vt homo rem, quæ est homo, & humanitatem, qua est homo. Dicūt autem ꝙ quis, & omnis, & nullus, ex diuersis adiunctis, diuersas substantias significant, & qualitates diuersas. Dixerunt tamen plerique eorum, ꝙ omnis, & nullus significant omnem rem pro substantia (vt dictum est) collectionem, & distributionem, pro qualitate. Quia vero secundū istos pro forma signat infinitatem. Quidam tamen nimis ridiculose dixerunt, ꝙ oīs signat formam, quæ debet dici omnitas. De hoc autem nomine, qđ est, nihil dixerunt, ꝙ signat rem, quæ non est pro substātia, nichilitatem pro forma. Alij vero dicunt, ꝙ nomina, vel signant substantias, vt homo, & huiusmodi alia, vel significāt ea, quæ insunt substantijs, vt albedo, & similia, vel quædam animi figmēta, vt Hircoceruus, & Chimera, vel significāt modos loquendi de rebus, vt omnis, & talia etiam quæ dialectica appellant signa. Est ergo istorum sententia, ꝙ non omne nomē significat substantiam, & qualitatem, sed sola nomina substantiatum, hoc habent. Nihil ergo aliud est qualitas significationis nominum, nisi ꝙ communiter significent, vel propriè. i. in communi natura, vel propria. Alij dicunt, ꝙ omne nomen significat substantiam, & qualitatem, quia omne nomen, vel id quod est substantia significat, vel aliquid modo substantiæ in natura communi, vel propria, velut in natura communi, vel propria.

De Accidentibus nomini. Cap. XXII.

PEtrus Helias. Accidentia verò nomini dicuntur conuenientia ipsi, secundum quæ nomina inter se, vel cum alijs dictionibus competenter habent construi. Et inde est, ꝙ accidentia partium orationis dupliciter dicuntur. Species namque dicitur accidens nomini, ꝙ cōis est proprietas omnium nominum, ab aliquo; vel a nullo deriuari, quæ proprietas dicitur species. Numerus vero est tale accidens nomini, ꝙ eius est significatio secundaria. Si quis autem instet in quo subiecto sint huiusmodi accidentia, an. s. aere, qui est vox secundū quosdam, an loquenti, vel quo alio. Inquisitio est friuola. Hæc accidentia sola similitudine dicuntur, non aliqua subiectæ rei in formatione. Sicut enim substantia manens, vna & eadem, de alba fit nigra, vel econuerso, sic nomen manens vnum, & idē, de singulari fit plurale, secundum diuersas terminationes. De nominatiuo fit etiam genitiuus. Itaque quamuis illa sint accidentia, non tamen sunt accidentia absolute, ideoque in subiecto non habent esse. Quod autem Donatus qualitatem inter accidentia posuit error est. Qualitas enim quasi substantialis est nominum. Illud enim in Grammatica substantiale dictioni dicitur, propter qđ principaliter est reperta. Quod autē de comparatione Donatus addit aliquid rationis habet, quia qn̄que conuenit nominibus. Sed quia nec omni nomini, nec maiori parti accidit, ideo non curauit Priscianus apponere inter accidentia. Quæritur etiam, cur non enumerauit inter accidētia personam. Et dicunt quidam ideo, ꝙ constabat omne nomen esse tertiæ personæ. Alij quia in verbo, & pronomine, de tertia persona tractat perfectè. Magis tamen videtur esse dicēdum, ꝙ nomen ex se nullius personæ est: Homo namque hoc nomen ex forma suæ prolationis nulli personę se perhibet. Æque enim pertinet ad loquentem de se, & ad eum ad quem loquimur, & ad eum de quo quis loquitur. Ideo sola ratione confusionis tertiæ personæ dicitur, eo ꝙ tertia persona confusa est, nisi demonstratione finiatur. Species namque dicitur hic proprietas deriuandi ab alio, vel a nullo. Et est ab aliquo deriuari ad similitudinem alicuius ante inuenti, ex eodem formari, & imponi. A nullo autem, per se imponi, & non ex aliquo formari. Sunt itaque duæ species, vnde species idem quod forma, primitiua a nullo, deriuatiua ab aliquo. Species est positio vocabuli primaria, vel secundaria. Vtraque species communis est, & propriis nominibus, & appellatiuis.

De nominibus proprijs. Cap. XXIII.

PEtrus Helias. Nomen proprium est, quod significat substantiam propriam, & qualitatem naturaliter, i. propriè, non figuratiuè. Nam per figuram, quæ Græco nomine dicitur Anthonomasia, idest, excellentia, fit quando nomen qđ est

est multis commune, naturaliter vni, quasi proprium attribui tur, quia excellit omnes in proprietate ipso nomine designata, vt Poeta pro Virgilius, & Vrbs pro Roma. Et vt ingrediatur ratio ostensis speciebus propriorum nominum, & differentia inter proprium, & appellatiuum. Propriorum nominum sunt species. Prænomen, Nomen, Cognomen, Agnomen. Officiũ Prænominis est præponi nomini, vt Marcus, Tullius. Quoniã enim contingebat diuersas personas eodem, proprio nomine nuncupari, excogitauerunt homines voces quasdam, quæ pro positæ proprio nomini facerent vnam personam ab alia differ re. Est autem Nomen in hoc loco, quod sic imponitur personæ, quòd non propter differentiam, ad remotionem prænominis, nec propter cognationem ad differentiam Cognominis, nec propter euentum ad differentiam Agnominis, sed pro pter nominationem tantum repertum est. Vnde proprie dicitur Nomen, quasi anthonomasice. Cognomen signat eandem proprietatem, quam & proprium nomen cui adiungitur, sed secundario cognationem illius, cui prius fuit impositum illud nomen: quia si principaliter illam cognationem, quæ communis est multorum significaret, esset nomen appellatiuum. Et potest dici, quòd æquiuocum est omne Cognomen, quantum ad principalem significationem, vniuocum est quã tum ad secundariam. Significat autem Agnomen eandem pro priam qualitatem, quam proprium nomen cui adiungitur, & eandem nominat personam, sed aliud, hoc est euentum secun dario significat. Dicimus ergo generaliter, quatuor species pro prij nominis idem principaliter significare, quod quia propria qualitas est, ideo propria dicuntur nomina. Idem enim nomi nant, sed diuersa secundario significant.

De differentia propriorum nominum, & appellatiuorum.
Cap. XXIIII.

PEtrus Helias. Et quoniam cognomen commune est multorum, ne putaret, quis inde, quòd esset appellatiuum, Iccirco dat Priscianus, differentiam inter ea, hanc, s. quòd appel latiuum naturaliter est commune multorum, non autem proprium. Nam communio naturalis nomini est, quando nomen & significatione, & nominatione pluribus est commune. Casualis, quando aliquo casu idem nomen pluribus imponitur, ita quod nihil eis commune significat, vt hoc nomen Pirrhus im positum filio Achillis est, & regi Epirotarum. Rationalis autẽ, quando hoc fit consilio, velut quando nomen patrini imponi tur filiolo. Sed rationalis quandoque fit sola voluntate, vt in exemplo proposito. Quandoque fit similitudine, vt quando vocabulum de vna re in aliam transfertur, & ei datur translatiue. Quandoque fit ab vno, idest ab vna causa, vt liber Tulij, & eius imago dicitur Tullius, quandoque fit ad vnum, hoc est, datur diuersis effectum, vt equitatio dicitur salutaris, & cibus, quoniam vtrumque est ad salutem. Solum igitur dicit appella tiuum commune est multis naturaliter, ad remotionem illius proprij, quod multis commune est, vel casu, vel ratione. De adiectiuis interponit, quòd sunt appellatiua. Quod quibusdam non videbatur, eo, quòd vnusquisque dicitur albus, a sua albedine.

De speciebus communibus tam proprijs, quam appellatiuis.
Cap. XXV.

PEtrus Helias. Species appellatiuorum quędam communes sunt tam proprijs, quam appellatiuis, tam primitiuis, quã deriuatiuis. Duæ primæ sunt corporale nomen, & incorpo rale, & est appellatiuum nomen corporale, vt homo; propriũ, vt Virgilius. Rursus appellatiuum incorporale est, vt scientia, proprium incorporale, vt grammatica Aristarci. Tertia vero species communis est omonymum, hoc est, æquiuocum nomẽ. Omos.n. interpretatur vnum, noma nomen. Et inde dicitur omonymum, quia vna voce principaliter plura significantur in proprijs, vt Pyrrhus, filius Achillis, & Rex Epirotarum, in appellatiuis, vt nepos fratris filius, & nepos luxuriosus. Quarta vero species communis est synonymum. Et sunt eadem synonyma multiuoca, idest, diuersa nomina, quæ principaliter idem significant, & nominant. Si enim significent idem, & di uersa nominent nõ sunt synonyma, vt album, & albedo. Rur sus licet nominent idem, si tamen diuersa significent, non sunt synonyma, vt homo, & risibile, & sunt synonyma, appellatiua, vt ensis, mucro, gladius. Propria, vt Publius, Cornelius, Scipio. Affricanus. Dicit vero Priscianus subsequenter, quòd aliæ fere species ab his communibus, solis appellatiuis conueniunt non vero proprijs. Fere dicit propter adiectiua, quæ dixit pau lo prius in proprijs nominibus inueniri, vt gradiuus.

De nominibus adiectiuis. Cap. XXVI.

PEtrus Helias. Adiectiuum ergo nomen est illud, quod signi ficat id, quod inest substantiæ, & potest adijci nomini significanti substantiam in eadem parte propositionis, hoc est, in prædicato, vel subiecto. Significant autem adiectiua, vel cõ munes qualitates, vel nominant ea, quibus ille qualitates insunt, vel quantitates. Quòd ergo dicit Priscianus adiectiua sumi a qualitate, vel a quantitate, nihil aliud est, quam imponi sic ad nominandum substantiam, vt qualitatem, vel quantitatem principaliter significent. Ex eo, quod Priscianus ea dici adiectiua eo, quòd appellatiuis, vel proprijs adijci solent, volunt quidam perpendere, quòd adiectiuum per se non debet poni in eadem parte propositionis. Et si ponatur oratio est imperfecta, velut cum dicitur, Socrates est albus, imperfecta est, secundũ eos oratio, donec adiungatur ei, vel homo, vel aliud, quod significet substantiam. Sed hoc plane falsum est cum inueniantur autores persæpe solum adiectiuum in prædicato ponentes. Præterea si verum esset illud, quædam essent adiectiua, quorum masculina, in nulla propositione ponerentur. Cui enim addas hoc nomen risibile, secundum genus masculinum non inuenies. Si enim dicas, homo risibilis, superflua erit locutio. Dicuntur itaque adiectiua, non quia vbique adijciantur, sed quia alicubi, vnde non dicit Priscianus, quòd solent adijci. Adiectiuum secundum quosdam proprie accipitur, quã do tale quid principaliter signat, quod potest comparari, large vero, & improprie quando signat aliquid, quod alij adiacet. Sic, quòd ei possit adijci licet non comparetur. Est autem tripartita adiectiuorum significatio. Alia enim significant laudẽ, idest tale accidens, quod inesse laus est, vt iustus. Alia vero significant vituperium, vt iniustus. Alia vero significant mediũ, vt magnus, quod licet medium per se dictum, nec ad laudem sit, nec ad vituperium, tamen cum aliqua adiectione ad laudẽ est, vt magnus Imperator, cum alia vero est ad vituperium, vt magnus latro. Est etiam quarta cum significat accidens vnicuique proprium, vt cum dicitur niger coruus, altũ mare, vel similia. Et vide quòd sunt talia adiectiua, quæ sunt propria nomina, vt adiectiuum. quod est in ista oratione gradiuus mars. Est enim gradiuus tale proprium nomen, quod agnomen ab euentu. Dicitur autem gradiuus, a gradam, quod est vibrare, vel quia gradatim itur ad prælium, vel gradiuus quasi cratos diuus.i.potens Deus. Dicit Priscianus de talibus, quòd quia lo corum propriorum accipiuntur, non possunt comparari, quod est proprium adiectiuorum.

De nominibus tantum appellatiuis. Cap. XXVII.

ISidorus vbi supra. Appellatiua nomina inde vocatur, quia communia sunt, & multorum significatione consistunt, hæc in vigintiocto species diuiduntur. Petrus Helias. Ex his est interrogatiuum, inuentionis cuius causa est hæc. Omnis dubi tatio, aut est de re simplici, aut de rerum simplicium inhærentia, aut de ipsarum consecutione. Sed quoniam omnes res sim plices in decem generalissimis continentur, ideo decem sunt simplicium quæstionum genera. Quid sit, quale, vel quãtum, & huiusmodi alia secundum ordinem prædicamentorum. Ad quærendum ergo de re simplici repertæ sunt quædam dictiones, quæ ab officio dicuntur interrogatiuę, vt quis, & qualis, & huiusmodi alię. & quælibet signat illud idem, quod nomen generalissimi cuius species ad quæstionem factam per eandem dictionem possunt respondere, vt quis substantiam, qualis qualitatem, sed nihil nominant. De infinito nomine dicit Priscianus, quod est interrogatiuorum contrarium. Hæc autem contrarietas est in accentu, quia idem nomen, quando est interrogatiuum acuitur, quando vero infinitum est grauatur, vt qui crediderit saluus erit, ecce qui grauatur. Similiter qualis esset nullus ignorauit, ecce qualis grauatur omnibus syllabis, quando interrogatiua sunt hæc acuuntur, vel circunflectũtur. Sunt & collectiua nomina, vt populus, & huiusmodi alia, significant enim numeri pluralitatem circa substantias, vel secundario aliquod aliud accidens, vt populus cum significet numerum circa homines, secundario designat, quod sunt de ci uitate eadem. Vnde & dicitur populus, a polis, cum priore cor repta ciuitas est. Quamuis enim per collectiuum nomen sermo esset de pluribus, non tamen de aliquo collectionis illius, inuenerunt ergo vnum nomen dimidium. Sed sunt quædam eorum quibus ita loquimur de duobus tantum, quod de vnoquoque illorum, vt vterque alteruter. Quædam vero sunt quibus de pluribus loquimur, quam de duobus ita, quod de vnoquoque illorum, vt omnis. Quædam rursus sunt quibus loquimur de pluribus per pares numeros distributos, vt bini trini, &cæt. huiusmodi. Significant autem hæc nomina modos loquendi, vt in quibusdam videtur, sed nihil nominant, Sunt & nomina ad aliquid, & quasi ad aliquid. Nomi-

na

ma quoque patria, & gentilia, facticia, generalia, specialia, ordinalia, numeralia absoluta, temporalia, & localia. Et hæ quidem sunt species communes tam primitiuis, quam deriuatiuis.

De Patronimicis veris, & non veris.
Cap. XXVIII.

PEtrus Helias. Agit vero subsequēter de proprijs speciebus deriuatiuorum, quæ sunt appellatiuorum. Quorum primam ponit eam, quæ dicitur patronimicum, eo, quòd naturale vinculum progeniei significat. Significāt autem patronimica filios, vel nepotes, idest, illas habitudines siue relationes, quas significant, hæc duo nomina filius, & nepos. Et hæc enim genitiuo primitiui, idest signat alterutram de illis relationibus principaliter, & secundario personam, quam significat genitiuus primitiui, Quid enim est Priamides, nisi filius, vel nepos Priami. Vnde propter principalem significationem sunt appellatiua. Et in principali æquidem significatione, omnia patronimica conueniunt, sed differunt in secundaria, nominant vero personam cui per respectum alterius inest illarum relationum alterutra, Patronimicum ergo est, quod deriuatur a nominibus proprijs patrum secundum Græcam formam .i. vt terminetur in des, quæ. s. forma a Græcis sumpta est. Vnde, quia quædam possessiua deriuantur a proprijs nominibus patrum, vt a Pompeio, Pompeianus, subijcitur secundū Græcam formam, vt Priamides. Et inde est, quòd hæc tria veris patronimicis conueniunt. s. determinari a proprijs nominibus patrum, significare filios, vel nepotes, cum genitiuo primitiui, & terminari in des. Non veris patronimicis, duo ex his cōueniunt, tertium deest, quia deriuantur a nominibus matrū, vel fratrum, vel consulum, vt Maiades, i, Maiæ filius, quæ abusiue dicuntur patronimica, s. contra nominis etymologiā. Hæc forma duobus modis regulariter secundum penultimam variatur. Aliquando enim habet a correptam ante des, aliquando i, correptam. Irregulariter, quoque duobus modis, aliquando autem habet a, productam ante des, aliquando i, productā. Sed quoniam omnia patronimica a proprijs, & Græcis nominibus deriuantur, de illis aliquid extra dicamus. Quæ nomina apud Græcos terminant nominatiuum in as, vel in es, genitiuum vero in oy. reducuntur apud Latinos, in primam declinationem. Illi enim dicunt Eneas Eneoy. Anchises, Anchisoy. Nos autem dicimus Eneas, Eneę, Anchises, Anchisę. Nomina, quæ apud Græcos terminant nominatiuum in os, genitiuum in oy, vt Priamos, Priamoy, vel nominatiuum in eus, & genitiuum in os, correptam, vt Peleus, Peleos, apud Latinos reducuntur in secundam declinationem. Nos enim dicimus Priamus, Priami, Peleus, Pelei. Quæ vero terminant nominatiuum in or, & genitiuum in os, productū, vt Nestor, Nestores, vel nominatiuum in es, genitiuum in oys, productam, vt Plistenes, Plistenoys, reducuntur apud nos in tertiam declinationem, vt Nestor, Nestoris, Plestenes, Plestenis, Cumque a proprijs fiant patronymica, sciendum, q nulla sunt propria, nisi primæ, vel secundæ, vel tertiæ, declinationis.

De formatione masculinorum, & femininorum.
Cap. XXIX.

PEtrus Helias. Fiunt autem patronimica masculina a proprijs nominibus primæ declinationis mutata extrema diphthongo genitiui in a, correptam, & assumpta des, vt Eneas, Eneæ, Eneades. Anchises, Anchisæ, Anchisades. Omnia vero nomina secundæ declinationis, aut in duas i, terminant genitiuum, aut in vnam i, Fiunt autem patronimica ab his, quæ terminant genitiuum in duas i, extrema i, mutata in a, correptam, & assumpta des, vt Menechius. Menechij, Menechiades. Ab his autem, quæ terminant genitiuum in i, vnam, fiunt patronimica, extrema i, correpta; & assumpta des, vt Priamus, Priami, Priamides. Debuit ergo dici, Pelides, correpta penultima. Sed quia Græci dicebant Pelides, ei, facientes diphthongum, in loco huius ponimus i, productam. Vnde, & dicimus Pelidem, penultima producta. Fiunt autem patronimica, a proprijs nominibus tertiæ declinationis subtracta extrema s, a genitiuo, & addita des, vel in extrema sylaba interposita de, vt Nestor, Nestoris, Nestorides. Plestenes, Plestenis, Plestenides. Fœminina vero patronimica, tres habent formas. Terminantur enim in is, vel in as, vel in ne, sed raro. Quæ vero in is, vel in as, terminantur, fiunt a masculinis patronimicis subtracta de, vt Priamides, Priamis. Debuit ergo secundum regulam ab eo, quod est Eneades, dici Eneas, non Eneis. Sed irregulare est, vel magis factum est ab eo, quod est Eneus, Enei, vnde & Enei des patronimicum masculinum, quod nos dicimus Enides, mutata ei, dipthongo in i, productam, & inde, idest, ab Eneides factum est regulariter patronimicum fœmininum Enei. Dicetur iterum, quòd iuxta regulam debuit dici Pelis ab eo quod est Pelides. Sed dicimus ad vsum non esse in his respiciendum, sed potius ad regulam. Debuit enim dici Peleides, & inde patronimicum fœmininum Peleis. Quę vero patronimica fœminina desinunt in ne, vel i, habent ante ne, vel o.

De nominibus possessiuis. *Cap.* XXX.

PEtrus Helias. Possessiuum ergo est, quod signat aliquid ex his, quæ possidentur, idest, significat possessionem infinitam, quod notatur per hoc infinitum nomen aliquid, & hoc cum genitiuo primitiui, idest significando illam personam secundario, quam & genitiuus primitiui, vt regius honor, & regis honor: nam quoniam infinitam possessionem signat, exigit sibi aliquod nomen addi, quod possessionem certificet. Horum autem quædam sunt possessiua significatione, vt ęquester. Alia sola terminatione, vt extraneus, quæ omnia improprie possessiua dicuntur. Alia & significatione, & terminatione, vt Priameis. Differunt autem possessiua a patronimicis eo, quòd possessiua significant aliquid ex his, quæ possidentur, ita quòd nullum definite. Patronimica vero aliquid, quod possidet diffiniunt, idest, filios, vel nepotes. Vel vt altius dicatur, in hoc indubitanter differunt, quoniam possessiua principaliter significant possessionem, secundario personam quam, & genitiuus primitiui. Patronimicum vero principaliter signat relationem alterutram eam, quæ significatur hoc nomine filius, vel nepos. Si ergo euenit, vt patronimicum, & possessiuum ab eodem proprio nomine deriuentur, vt Priamides, & Priameis, idem significant secundario, sed diuersa principaliter, ideoque sub diuersis speciebus ponuntur.

De Formis possessiuorum assumptis a Græcis.
Cap. XXXI.

PEtrus Helias. Est ergo primo possessiuorum forma, quam a Græcis accepimus in eos, quam mutamus in cus, antecedente a, correpta, vel i. Itaque si possessiua desinentia in cus, habeant c, a suo primitiuo, pares habent cum eo syllabas, vt Ithace, Ithacus, si autem superat vna syllaba. De illis uerò, quę totum cus, extra assumunt, talis est regula. Si primitiua habuerint i, penultimam puram, scilicet, quòd non sit consonans inter eam. & sequentem vocalem, deriuatiua in cus, desinentia, habent a, ante cus, vt Ilium, Iliacus. Alia vero omnia habent i, correptam ante cus, vt Italus, Italicus. Regula vero formationis possessiuorum hanc formam habentium sic potest colligi. Possessiua, quæ habent c, a primitiuis fiunt ab eis mutato in us, quicquid est post c, vt Ithace, Ithacus, Quæ vero habent i, penultimam puram, quicquid est post i, penultimam in genitiuo, mutatur in a, correptam, & accipiunt cus, vt Ilium, Ilij, Iliacus. Reliqua vero omnia si vltima syllaba genitiuorū incipit a consonante, quicquid est post illam consonantem mutant in icus. Si autem vltima syllaba genitiuorum incipit a vocali, tota mutatur in cus, secundum hanc ergo regulam a Symonis, fit Symonicus, a symonia, symoniacus. Est autem alia forma possessiuorum in us, puram desinentium, de qua secundum penultimam omnia nomina Latina in eus, desinentia, & quæ fiunt a Græcis, quæ non habent in Græco e, ante os, habent e, correptam ante us, vt ferreus, Hectoreus, reliqua habent e, productam, vt spondeus. Item omnia nomina fere ad materiam pertinentia habent e, correptam ante us, vt ferreus. Item pro, ei, diphthongo sæpissime ponimus e, productam, tamen subtracta i, quandoque ponimus e, quæ remanet correpta, in quo sequimur Iones illos, scilicet Græcos, qui subtrahunt i, huiusmodi nominibus, si non genitiuus, primitiui fit par nominatiuo possessiui post illam subtractionem. Si enim subtracta i, parificari contingat primitiui genitiuum, nominatiuo possessiui, tunc equidem non subtrahunt, sed mutant ei, dipthongum in e, productam. Vnde quia Achilleos, genitiuus est primitiui, a nominatiuo possessiui videlicet Achilleus non subtrahunt i. Si enim subtraherent eadem uox esset nominatiuus possessiui, & genitiuus primitiui. Quod ne fieret dicunt. Achilleus, nos autem mutantes ei, dipthongum in e, productam, dicimus Achilleus. Hæ quidem formę sunt quarum vna in cus, finitur, altera in us, puram, quas a Græcis sumpsimus.

De Formis proprijs Latinorum. *Cap.* XXXII.

PEtrus Helias. Sunt autem, & aliæ Latinorum proprię. Quarum prima est, quæ desinit in rius, differt autem a prędicta in us, puram, quia hęc habet ri, semper ante us, siue a primitiuo habeat, vt prætorius, siue accipiat extra, vt Catilinarius. Est autem rursus Priscianus, varians illam in nus, secundum penultimas. Sunt igitur tres varietates penultimarum huius formæ,

formæ,de quibus certas dat regulas, scilicet, quæ debeant habere a,ante nus, quæ i,producta, quæ i,correptã. De illis ergo, quæ habent a,ante nus,regula huiusmodi habebitur. Possessiua in us,desinentia, si veniunt a dissyllabis;vel trissyllabis desinentibus in a, nisi sint nomina brutorum aialium a, habent ante nus,exceptis his Iugurtinus, Messalinus,terrenus. Similiter,& ea,quæ veniunt a semper pluralibus,vt a Thebis Thebanus. Et quæ fiunt a nominibus desinentibus in ius,vt ab eo,qđ est Ticius Ticianus, & ab aduerbijs in e,longam desinẽtibus, excepto hodiernus,& quæ fiunt a desinentibus in culus,vel in cus, supra duas syllabas, excepto masculinus, & quæ fiunt a neutris, quæ habent consonantem ante um, excepto Tarentinus,& quæ fiunt a nominibus tertiæ declinationis,quæ crescunt in genitiuo,excepto clementinus, veternus,æternus,abigenus, amenus, hæc inquam omnia habent a, ante nus. Sed contra primam huius regulæ partem obijcimur hæc, scilicet Camerinus, Alexandrinus, Fabrinus.Sed potest dici,quòd vel Priscianus in sequẽtibus ea excipit, vel quòd veniunt a trissyllabis Cameraria,Alexandria,Fabrateria. Opponitur rursus fœmininus,& petrinus. Sed fœmininus nõ est à fœmina,sed a femore. Nec petrinus a petra, sed a petros, quod est durus. Matutinus vero a matuta, & vespertinus,a vesperta non dicuntur excipi, quia de desinentibus in tinus,propriam per se dat Priscianus regulam. Ideo autem dictum est,nisi nomina brutorũ animaliu m sint, quoniam,quæ fiunt ex his dicuntur habere, i,ante nus, vt Aquilinus, Mustelinus. Ideoque dictum est, & quæ fiunt a neutris, quæ habent consonantem, ante um. Quoniam si antecedat vocalis, possessiua, quæ inde fiunt habent i,ante nus,vt ab eo,quod est Perusium,Perusinus.

De his, quæ desinunt in nus. *Cap.* XXXIII.

PEtrus Helias. Et quoniam dictum est de his, quæ habent a,ante nus, dicendum est etiam de illis, quæ habent, i, productam, vel correptam ante nus, quorum regula hæc est. Possessiua in nus,desinentia,quæ veniunt a nominibus tertiæ declinationis habentibus pares syllabas in Nominatiuo, & Genitiuo,& nõ desinẽtibus in r, vt Hercules, Herculis, Herculinus,& quæ veniũt a nominibus,secundæ declinationis desinentibus in e, vt auster,austerius, vel a nominibus eiusdem declinationis habentibus consonantem,ante us,exceptis desinentibus in cus,vel in culus,supra duas syllabas,vt diuus,diuinus,excepto ab humo,humanus, & colurnus,a corulo,& taciturnus,a tacito,& quę veniunt a neutris,in ium,desinentibus, vt Venusium,Venusinus, & quæ veniũt a nominibus mutorũ animalium cuiuscunque declinationis fuerint, vt lepus,leporinus,& omnia in tinus, quæ habent t,a primitiuo,vt vesperta, vespertinus. Hæc inquam omnia habent, i, productam ante nus. Itaque vespertinus dicitur a vesperta,nõ a vespere. Vesperta igitur dea est vesperi,vel vesperus est stella,quæ hesperus dicitur,hoc vesperum obscuritas,quæ fit ita nube interposita inter nos,& Solem,& Lunam, quacunque hora diei,vel noctis, hi vesperi,horum vesperorum,vel hæ,vesperę vesperarum ipsum officium,hoc vespere,vesperis,tempus officij,hæc vespera, vesperę crepusculum inter diem, & noctem,cuius Genitiuum ponunt autores, pro aduerbio, vt ibi. Vespere autem Sabbati. Sed opponitur, quòd relatio non fit ad aduerbia. Dicimus, ꝙ ad nomen positum loco aduerbij, sæpe fit relatio, vt si dicat Cæsar est Romæ,qđ est caput totius mundi. Illa vero sola,quæ in tinus,desinunt,& non habent.i.a principio,corripiunt regulariter.i.ante nus,vt cras, crastinus. Si opponatur de pagus, quod facit paganus non paginus. Dicimus, ꝙ quia Græcũ est non continetur in illa regula. Pagos enim Græce,villa dicitur Latine. Similiter Christus,quoniam Gręcum est facit christianus, non christinus, vel dicamus, ꝙ a Christo regulariter fit christinus, & inde christianus. Rursus secundum hanc regulam ab eo,quod est coccus,cocci deriuatur coccinus,na,nũ. Quòd ergo corripuit Iuuenalis ibi. Cauet hunc,quem coccina lana,fuit emphasis,secundum poeticam licentiam. Est autem emphasis figura,quando id, quod breue est producitur,& syllaba, quæ longa est breuiatur. Secundum hanc regulam quoque hiacinctinus,ametistinus,adamantinus,smaragdinus debet producere.i.ante nus,similiter cilicinus,quoniam deriuatur a neutro desinente in um, quod est cilicium,debet penultimam.i.producere. Quid ergo dicit Persius. Hic aliquis cui circa humores hiacinctina lana est, & Iuuenalis. Vendunt ametistina vatem,poetica est licẽtia. Dicunt tamen plerique, ꝙ ab hac regula excipi dicuntur omnia a filo,vel lapide sumpta. Clãdestinus vero si deriuatur a clam, quoniam desinit in tinus, & non habet i, a primitiuo debet, i, penultimam corripere. Si vero sit compositum a clam,& tenendo,vel stando debet producere, i, vt mediastinus, quoniam desinit in tinus, & habet t,a primitiuo,& inde est, quòd possessiua desinẽtia in nus, quæ non habent a,vel.i.ante nus,non possunt sub regula prorsus colligi. Sed & illa per enunciationem Priscianus exequitur. Ideoque ad præsens prætermittimus.

De nominibus comparatiuis. *Cap.* XXXIIII.

SEquitur de comparatiuis. Comparatio autem alia rei,alia vocis. Et est comparatio rei, demonstratio existentię eiusdam in subiecto, cum quodam augmento. Vnde dicit Boetius. Nihil ad comparationem posse venire præter accidens. Comparatio quoque vocis est eius proprietas talis, ꝙ ex se faciat aliam vocem in eadem parte orationis manentem, quæ idem significet cum augmento. Sunt autem partes orationis, quæ nec rei, nec vocis comparationem habent, vt pronomẽ, coniunctio præpositio. Quod inde contingit,quia pronomen significat substantiam, quæ nec augmentum, nec intensionẽ, vel remissionem recipit, quare rei nõ habet comparationem, ergo nec vocis, quia cuicumque deest rei comparatio, & vocis,sed non econuerso. Coniunctio autem, & præpositio,quia nihil certum significant, carent omnino comparatione. Verbum vero habet comparationem secundum rem. Significat enim actionem, quæ inæqualiter potest inesse diuersis,sed nõ facit ex se aliud verbum,quod idem significet cum augmento. Ideoque non dicitur vocis comparationem habere. Similiter, & participium. Cum enim verbum locum positiui obtinet ad comparatiuum nomen,& superlatiuum. Illa comparatio irregularis est,vt detero,deterior,deterrimus. Semper enim regularis comparatio in eadem parte orationis debet manere. Nomina itaque sola, & aduerbia vtramque habent comparationem. Illa vero nomina tantum comparantur, quæ significant accidens determinando inesse, & cum augmento. Igitur hoc nomen iustitia non comparatur. Gradus vero comparationis est vox significans accidens, & inesse determinans,faciens ex se aliam vocem idem significantem, vel facta ex alia voce idẽ significante. Hæ ergo tres voces iustus iustior iustissimus,tres gradus comparationis dicuntur esse. Comparatiuum ergo est quod significat magis aduerbium,idest,augmentum indeterminatum,vt hoc aduerbium magis,(& sic remouentur superlatiua,quæ maxime,) & hoc augmentum significat cum intellectu positiui,idest,significat, & nominat,quod & suum positiuum, vel cum participe sensu positiui, idest, significat augmentum non circa rem, idest significatum positiui, sed circa participes sensus positiui,idest,circa coaccidens rei,quę significatur per positiuum,vt vlterior. Positiuum ẽnim est,quod vltra significat,significat autem locũ,qui nec magis,nec minus recipit. Sed distantia coaccidit loco, quæ potest intendi,& remitti,& illam appellat particeps sensus positiui,circa quã, & vlterior significat augmentũ. Cætera vero comparatiua significant augmentum circa rem, idest,significatum sui positiui, vt iustior. Quòd autem quædam gentilia inueniuntur quandoque comparari, hoc propter proprietatem gentis,quam significant contingit. Vnde Plautus. Nullus hodie punior me, id est,instabilior. Notandum est,quòd potior nascitur ab hoc nomine potis, voce, & non significatione. Illud enim significat possibilitatem, istud melioritatem.

De formatione comparatiuorum. *Cap.* XXXV.

PEtrus Helias. Comparatiua,quæ a nominibus fiunt. Aut a nominibus adiectiuis secundæ declinationis fiunt genitiuo addita or,correpta i,penultima,vt clarus,clari,clarior. Aut ab adiectiuis,tertiæ declinationis addita or,datiuo,& correpta i,vt fortis,fortior. Comparatiua vero desinentia in or, faciunt neutra comparatiua mutata or,in us, vt fortius. Et omnia quidem comparatiua desinentia in or,communia sunt duum generum, excepto senior, quod masculini generis est, quin, & eius positiuum senex similiter. Comparatiua quoque deriuatiua ab aduerbijs in ra,desinentibus, mutant ra,in e,& accepta ior, formantur,vt vltra, vlterior. De cæteris non potest regula dari. Sunt itaque quatuor comparatiuorum genera. Quædam a nominibus vsitatis regulariter, vt doctus, doctior. Quædam a nominibus vsitatis irregulariter, vt munificus munificentior. Quædam vero ab aduerbijs,vt supra superior. Dubitatur autem an prior debeat dici comparatiuum, videtur enim significare tempus sicut pridem,quod non recipit magis,vel minus. Dicimus,quòd prior significat præteritum tempus ordinem, & binarium numerum. Cum enim dico. Iste prior fecit hæc tria, designo, scilicet, & istum in tempore præterito,& alium post. Et flunc esse vnum de duobus. Secundum hoc ergo, quòd significat tempus, vel numerum,non est comparatiuum, sed in eo, quòd ordinem significat.

De

De comparatiuis deficientibus, & abusiuis.
Cap. XXXVI.

PEtrus Helias. De comparatiuis vero deficientibus, & abusiuis sic habendum est. Sunt quædam omnino, in quibus deficiunt comparatiua, natura vocis repugnante. Sunt alia, quæ habent comparatiua, sed irregularia. Adiectiua namque, quæ habent vocalem ante us, vt prius non faciunt comparatiua. Regula enim est, quòd omnis comparatiuus debet superare genitiuum sui primitiui vna syllaba, si ergo pius faceret pijor, esset nimius hiatus tribus vocalibus continue positis, hæc ergo causa est, vt comparatiuum saltem compleatur per circumlocutionem. Sunt autem quædam, quæ comparatiua habent irregularia, vt bonus, melior, iuuenis, plus etiam irregulare est, sed comparatiuum, cum soleat cum ablatiuo iungi. Quæritur quomodo plus iungatur cum genitiuo, vt plus vini habet, quàm olei. Ad quod dicimus, quoniam suum positiuum construitur cum genitiuo, vt multum olei. Regula enim est, quod cũ obliquo quocunque construitur positiuus, & comparatiuus, præter illam, quam habet ex natura comparatiui constructionem.

De triplici abusione comparatiuorum. *Cap.* XXXVII.

PEtrus Helias. Tribus modis inueniuntur comparatiua abusiue posita, scilicet in significatione, & constructione. In significatione, & non constructione, & in officio. Prima ergo significatio comparatiuorum, est accidens positiui cum augmento, vel res particeps accidentis illius, propria vero eorum est constructio, quòd cum ablatiuo construuntur, vel cum nominatiuo interposita quam. Proprium vero illorum est officium, quòd in qua oratione ponuntur, ostendatur idem accidens inesse diuersis, sed alteri magis. In significatione igitur, & constructione duæ inueniuntur abusiones. Aliquando enim sine ablatiuo ponuntur, quod est abusio constructionis, & significat pariter id, quod positiuum sine augmento, quod est abusio significationis, vt senioris Aceste, idest senis. Aliquando similiter sine ablatiuo ponitur, & significat minus positiuo, vt tristior, idest aliquantulum tristis; Rursus in significatione, & non constructione duæ reperiuntur abusiones. Quandoque enim construuntur cum ablatiuo, quæ est propria eius constructio, & tamen non significat accidens, vel rem participem sensus positiui cum augmento, sed significat positionem accidentis, quod significat in vna persona sine augméto, & remotionem eiusdem in alia, quæ est significationis abusiõ, vt sapiens est sapiens doctior stulto, idest doctus est, stultus autem non. Quandoque vero cõstruitur regulariter cum ablatiuo, sed significat, quod positiuum contrarij cum minus aduerbio, vt Ponticum mare dulcius est, quàm cætera maria, idest minus amarum. In officio enim multas habet comparatiuum abusiones. Quandoque enim significat augmentum, & cum ablatiuo construitur, sed diuersa accidentia eidem inesse demonstrat, ita tamen, q in diuersis temporibus alterum magis, vt iste vir est iustior, quàm pulcher in puerítia. Quandoque ostenduntur diuersa accidentia diuersis personis inesse, sed alterum magis vni, vt iste est doctior, quàm ille diues.

De abusiua comparatione vnius ad alium, vel superlatiuum.
Cap. XXXVIII.

PEtrus Helias. Sunt autem, & aliæ abusiones cum comparatiuum. s. comparatur ad suum superlatiuũ, vel ad seipsum, cum debeat comparatio fieri semper ad suum positiuum, vt Achilles fuit fortior Hectore fortissimo Troianorum, vel Hectore fortiore Patroclo. Et vide, quòd ad superlatiuum absolute positum, idest sine genitiuo plurali, non potest comparatiuum comparari. Non enim potest dici, iste est fortior fortissimo. Sed si ponatur cum genitiuo, & personæ sint diuersi generis, tunc potest fieri talis comparatio. Si vero personæ sunt eiusdem generis, non fiet hæc comparatio. Non enim potest dici iste Græcus, est fortior Achille fortissimo Græcorum. Item comparatiuum aliquando comparatur ad se in eadem persona, sed respectu diuersorum temporum, vt iste est factus vir fortior se, puero fortiore eo quem vincit. Aliquando comparatur ad se in diuersis personis, vt Achilles est fortior Hectore fortiore Patroclo. Rursus vnus cõparatiuus ad alium aliquando in diuersa persona, vt iste est fortior ditiore isto aliis. Aliquando in eadem persona, vt iste vir fortior se puero probiore aliis. Est rursus alia abusio, quia cum comparatiuum debeat significare augmentum, inuenitur ita positum, vt æqualitas quædam designetur. Ad cuius rei euidentiam dicam, quòd tribus modis dicimus personam vnam superare aliam in duobus accidentibus. Aliquando enim ęqualiter in vtroque, & tunc ponitur tam aduerbium cum vno, quàm cum alio, vt iste est tam fortior isto, quàm iustior. Aliquando plus in vno, quàm in alio, vt iste est magis fortior isto, tam iustior in vno, quàm in alio, & tunc cum vno ponimus magis, quàm cum alio, vt iste est magis fortior isto, quàm iustior. Aliquando sic, quòd indeterminatæ vtrumque, & tunc possumus ponere comparatiuos sine aduerbijs, vt iste fortior, & iustior, isto. Iisdem quoque tribus modis comparamus vnam personam duabus in vno accidente, vt iste est tam iustior isto, quàm illo, vel magis iustior isto, quàm illo, vel iustior isto, & illo. Item positiuum contrarij cum minus aduerbio, aliquando significat, quod comparatiuum, vt iste est minus stulto illo, idest prudentior. Quæritur vero, an sit dicendum, maior horum est charitas, vel maior his. Dicunt ergo plures Grammatici, quòd si comparatiuum cum suo construatur substantiuo, tunc exigit ablatiuum, vel tantum interposita quam, vt Socrates maior est illo, vel quam ille. Si vero per se, idest sine suo ponatur substantiuo, tunc potest construi cum genitiuo plurali, vt maior illorum veniat ad me, & obtinet tunc vim superlatiui.

De superlatiuis. *Cap.* XXXIX.

PEtrus Helias. Superlatiuum est illud nomen, quod comparatur ad plures sui generis, idest suæ gẽtis, vel suæ proprietatis suæ gentis, vt Græcus ad Græcos, suæ proprietatis, vt scelerosus ad scelerosos. Sed quia comparatiuum aliquando comparatur ad plures sui generis, additur & superponitur omnibus, idest designat personam alijs superponi, & multum superare in illo accidente, quod significat. Et addit Priscianus aliam significationem superlatiui, non quòd prima omni, & soli non conueniat, sed quia nõ vbique, & in illa quidem significatione superlatiuum prolatum per se, idest sine comparatione, habet intellectum positiui cum valde aduerbio, vt cum dicitur; ille est fortissimus, idest valde fortis. Vide ergo, quòd vbi superlatiuum comparatur, significat accidens cum augmento respectu aliorum, vt Achilles fuit fortissimus Græcorum, vbi vero non comparatur, significat accidens cum augmento absolute, idest sine respectu aliorum, vt Achilles est fortissimus, idest valde fortis. Illud quoque videndum est, quod per comparatiuum potest vna persona comparari ad plures, vel ad omnes alterius gentis, vt iste Græcus est doctior omnibus Romanis. Per superlatiuũ vero semper fit comparatio inter res eiusdem generis, vt iste Græcus est fortissimus Græcorum, vel iste scelerosus est scelerosior omnibus scelerosis. Et in tractatu quidem superlatiuorum nihil aliud dignum exceptione inuenio, nisi quod dicit. Quoniam omnis forma superlatiui habet, idest correptam ante mus, quod videtur falsum esse, quia cum primus sit superlatiuum, habet, idest productam ante mus. Sed nõ dixit omnem superlatiuum, sed omnem formam superlatiui, idest in timus, & in simus.

De diminutiuis. *Cap.* XL.

PEtrus Helias. Sequitur de diminutiuis, postea ostendit causam inuentionis, originem, formas, & formationes tam verorum diminutiuorum, quàm eorum, quæ non sunt vera diminutiua. Significat autem diminutiuum aliquando diminutionem illius, quod principaliter significat, & non illius, quod nominat. Aliquando vero non illius, quod significat, sed illius quod nominat, vt homuntio. Significat enim principaliter substantialem qualitatem, quam & homo, quæ nec augeri, nec minui potest, Vt ergo breuiter dicamus omnia, quæ deriuantur a primitiuo, quod significat accidens, significant diminutionem circa illud, quod principaliter significat, excipitur fortasse paruulus, quod obijci posset. Alia vero significant diminutionem circa illud, quod nominat. Et inde hoc esse dictum de veris diminutiuis. Significat ergo omne verum diminutiuum principaliter quod & suum primitiuum. Secundario vero diminutionem, vel circa illud, quod significat, vel circa illud, quod nominat. Vera autem diminutiua nominãt personas, quibus diminutio inest, illa diffinit itaque hoc modo. Diminutiuum est, quod significat diminutionem sui primitiui, idest circa illud, quod significat suum primitiuum, vel circa illud, quòd nominat. Sed quia hoc totum habent diminutiua comparatiua, ad remotionem illorum additur absolute, idest sine comparatione, vel relatione ad aliud. Et vide, quod diminutiua comparatiua principaliter significant augmentum accidentis. Vnde principaliter cõparatiua dicuntur, secundario significant diminutionem augmenti, vnde secundario, & non principaliter dicuntur diminutiua. Horum inuentionis tres causæ sunt. Prima enim causa est necessitas, quia sæpe quæ voces, vel significãt, vel nominant, aliquando diminiuntur. Et hæc quidem sola vera sunt diminutiua. Secunda vero causa est vrbanitas, idest curialis irrisio. Vt iuuenalis, vnde fit vt mallem fraterculus esse gigantum, appellando quasi paruulus, qui est maximus. Tertia causa est adulatio, idest blandimentum quoddam, vt Antoniaster,

niaster. Et vide, quòd ista principaliter significant, quod sua primitiua, sed non significat diminutionem, sed vrbanitatem secundario, vel blandimenta. Vnde improprie dicuntur diminutiua. Diminutiua quidem, vel nascuntur ab appellatiuis nominibus, vt ab eo, quod est rex, regulus, vel a propriis, vt ab eo, quod est, Antonius Antoniaster. Sed quæritur de illis, quæ a propriis nominibus deriuatiua sunt. An sint propria, vel appellatiua. Dicimus ergo, quòd Antoniaster est propriū nomen. & idem, quod Antonius in significatione principali, & nominatione. Nec est inconueniens, si primitiuum idem significat principaliter, quod deriuatiuum, vel econtra. De hoc autem, quòd dicunt diminutiuum esse propriam speciem appellatiuorum deriuatorum, dicimus hoc esse dictum de illis, quæ proprie sunt diminutiua. Ista vero improprie, & sola voce dicuntur diminutiua.

De formis, vel formationibus diminutiuorum.

Cap. XLI.

PEtrus Helias. Omnia diminutiua deriuatiua a monosyllabis desinentibus in s, vocali antecedēte, vt flos flosculus, & a nominibus tertiæ declinationis desinentibus tam in r, quàm in is, quàm in e, vt pater paterculus, testis testiculus, rete reti reticulum exceptis lapillus, anguilla, vngula, & deriuatiua a neutris desinentibus in vs, vt munus munusculum. Et a primitiuis desinentibus in or, vt amator amatorculus. Vel a monosyllabis desinentibus in ns, vt pons ponti ponticulus, vel desinētibus in rs, vt pars parti particula. Et a nominibus quartæ declinationis, vt domus domuncula, excepto aculeus ab acu. Hæc inquā omnia desinunt in culus, vel cula, vel culū. Porro diminutiua venientia a nominibus desinentibus in x, vel desinentibus in ns, supremam syllabam, vel desinentibus in r, extrema terminatione genitiui, id est is, conuersa in u, & accepta lus, vel la, vel lum, faciunt diminutiua, vt rex regulus, adolescens adolescentulus, capitis capitulum. Item fœminina tertiæ declinationis, vel quintæ desinentia in es productam, abiecta s, & assumpta cula, faciunt diminutiua, vt nubes nubecula, dies diecula, excepto merces, quod facit mercedula. Rursus, quæ desinunt in o, si faciant diminutiua, mutant o in vn, & accipiunt culus, vel cula, vt tiro tirunculus, virgo vircuncula. Primitiua desinentia in nus, siue habeant aliam consonantem ante n, vt pugnus, siue non, vt Asinus. Et desinentia in lus, si non habeant geminatam l, ante vs, vt anulus. Et quæ desinunt in er, secundæ declinationis, vt tener. Hæc inquam omnia, si illa quæ desinunt in nus, abiiciant n, quod dico propter pannus panniculus, duplicant l, ante vs in diminutiuis, vt pupillus, asellus, anellus, tenellus, exceptis paucis ab illis, quæ desinunt in lus, non geminata l, ante us, vt paululus. Eademque regula obseruanda est in fœmininis desinentibus in na, vt catena, catella, excepto rana, quod facit ranunculus, non ranella. Addit iterum, quòd fœminina desinentia in la, vel in ra, seruant eandem regulam, vt fabula fabella, capra capella, vmbra vmbella, tenera tenella. Excipiūtur a regula desinentia in ra, quæ nec fiunt a masculinis desinentibus in er, nec habent r, ante aliam consonantem in eadem syllaba, vt ara arula, terra terrula, litera literula. Item nomina desinētia in lum, vel in rum, faciunt diminutiuum in ellum, vel illum, vt tantulum tantillum, lucrum lucellum. Nomina secundæ declinationis desinentia in us antecedentibus e, vel i, mutant us in o, & accepta lus faciunt diminutiua, vt aureus aureolus, gladius gladiolus. Similiter & fœminina, & neutra e, vel i, ante a, vel um habentia, vt vncia vnciola, pallium palliolum. Desinentia in us, si fuerint alia a desinentibus in nus, vel in lus, vel in us e, vel i, antecedentibus, abiecta s, accipiunt lus, & faciunt diminutiua, vt seruus seruulus. Similiter & fœminina, & neutra, vt luna lunula, primum primulum. De illis vero diminutiuis, quæ desinunt in aster, vt surdaster. Vel in cio, vt homuncio, uel in leus, ut aculeus, nullam prorsus dat regulam, sed colligit ea per enumerationem.

De denominatiuis, & primo de his, quæ terminantur in a.

Cap. XLII.

PEtrus Helias. Sequitur de denominatiuis, in quibus Aristoteles vr Prisc. esse contrarius. Dicit enim Arist. ꝙ fortis denominatur a fortitudine. Priscianus uero, ꝙ a fortis fortitudo. Sed Aristoteles respexit hoc, quod prius inest alicui naturaliter fortitudo, quàm dicatur fortis. Priscianus uero respexit ad hoc, quod ab hac uoce fortis deriuatur, & formatur hæc uox fortitudo, mutatione, uel additione literarum. Ait ergo. Denominatiuum est, quod appellatur a voce, idest a nomine primitiui sui. Nam ab hac voce, quæ est nomen, dicitur nomen denominatiuum. s. quia a nomine deriuatur. Ponit autem postea diuersas formas denominatiuorum, & dicit. Nomina secundæ declinationis desinentia in nus, antecedente c, quotcunque sint syllabarū, nisi sint nomina regionum, quæ deriuant ex his, & ea rursus nomina secundæ declinationis, quæ sunt alia ab habentibus c. ante us, & a nominibus regionum, quacunque consonante ante us, posita, si dissyllaba tantum fuerint, vel a dissyllabis cōposita, & omnia tertiæ declinacionis nomina desinentia, in is, quæ habent similem genitiuum ntō. Omnia inquam hæc, si fuerint declinationis secundo gtō, si tertiæ datiuo, assumunt tria, & faciunt denominatiua, vt amicus amici amicitia, tristis tristi tristitia. Sed opponitur, quòd secundum hāc regulam debuit fidus fidi facere fiditia, sed propter euphoniam, & ne putaretur a fidis, fecit fiducia. Rursus secundum eandem regulam hanc, debuit facere gratus grati gratitia: Sed possumus dicere, quòd a gratis non a gratus fit gratia. Sequitur & alia regula. Nomina secundæ declinationis desinentia in us, quæ alia sunt a desinentibus in cus, quæ non sunt nomina regionum, & a dissyllabis in us, quacunque alia consonante antecedente. Et rursus regionum nomina pleraque, & tam nomina tertiæ declinationis, quæ non desinunt in is, quam participia tertiæ, quorum genitiuus superat nominatiuum vna syllaba. Hæc inquam omnia, si fuerint secundæ declinationis, genitiuo, si tertiæ, datiuo assumunt a. vt violentus ti. tia. prudens ti. tia. Pleraque vero regionum nomina dictum est propter Corsus Corsi., quod facit Corsica, & Apher Aphri, quod facit Aphrica. Sed opponitur, quod secundum hanc regulam auarus in genitiuo debuit accipere a. & dici auaria. Sed dicunt, ꝙ auarus est compositum ex a. & varo, varus. n. curuus, quia habet manus incuruas. Inde fit varitia, quod non est in vsu, ex quo componitur auaritia. Opponitur iterum de incuria, quod secundum regulam debuit esse incuria, ab eo, ꝙ est in urius, ab industrius industria. Sed dicimus, vel ꝙ non sunt deriuata, vel ꝙ subtrahitur altera. i. propter nimium hyatum. Et inde, ꝙ in omnibus prædictis debet esse correpta, i, penul. Vnde opponitur thesauraria, quod prod. penul a thesaurarius, sed vt ostendatur esse græcū prod., & similiter, & decania. Male ergo pronunciant, qui dicunt controuersia pen. prod quando latinū est: Secunda vero forma denominatiuorum est, in a. antecedente consonāte de qua Prisc. agit exequendo tres eius species in la. na. & ra. De his, quæ desināt in la. dicit ita. Si fuerint primitiua eorum secundæ declinationis vltimam genitiui vocalem in e. conuertunt productam. Si tertiæ vltimam datiui, & assumunt la, vt cautus cauti cautela, custos custodi custodela. Quæ vero fiunt a verbis, secundæ coniugationis a secunda persona abiiciunt s, & assumunt la, vt cādeo candes candela. De illis vero, quæ desinunt in na. dicit, ꝙ siue deriuentur a nominibus, siue a verbis prod. pen. vel natura, vel positione, vt medicus medicina, lateo laterna. De illis rursus, quæ desinunt in ra, dicit, ꝙ similem fœmininis participiis futuri temporis habent formam, vnde penul. u. habent productam, vt natura, armatura.

De his, quæ terminantur in e. i. o u.

Cap. XLIII.

PEtrus Helias. De illis, qui in e, dicit, ꝙ neutra sunt vt sedile. Et vide, quòd neutra in ile, quæ non habent masculina ante se producunt penult. vt monile. Sed quæ habent masculina ante se, & veniunt a verbis, corripiunt penultimam. vt vtile. De illis in i, dicit, ꝙ duo sunt, indeclinabilia, secundum quosdam, frugi, & nihil, sed melius est, quòd frugi dicatur esse datiuus, & nihili genitiuus, & construuntur figuratiue cū omni casu, vt homo frugi legit. i. qui ad vtilitatem legit, hominis frugi misereor, & sic ꝑ cæteros casus, similiter homo nihili currit. i. nullius precij. De forma vero, q̄ est in o, dicit, ꝙ masculina deriuata, & cōia inueniunt pauca in o. vt hic Cicero, & Comedo Comedonis, quod debet corripere pen. quia simile est suo verbo. Addit quoq;, ꝙ plurima fœminina deriuatiua inueniuntur modo in io. desinentia, modo in do. & dicit omnia pœne esse nomiua rerum incorporaliū. De illis ergo in io. dicit, ꝙ fiunt plerunq; a participiis præteriti temporis assumpto o, genitiuo, & correpta i, vt oratus orati oratio, nisi, quòd internectus internecti abiicit. t. & facit internecio. Plerumque vero, dicit, propter vnio, & communio, quæ deriuantur a nominibus vnus, & communis. De illis vero, quæ terminantur in go. dicit, quod siue sint primitiua, siue deriuatiua producunt pen. vel positione, vel natura, vt virago, excipitur ligo, quod & masculinum est, & instrumentum significat. De illis rursus, quæ desinunt in do. dicit, quòd veniunt a nominibus, & verbis, & a participiis, & habent, vel e. longam, vel i. vel tu. ante do. vt dulcedo, cupido, fortitudo. Sed quæ habent e. ante do. si deriuentur a nominibus, conuertunt terminationes extremas in e. & accipiunt do. vt dulcis dulcedo. A verbis terminationes, secundarum personarum, conuertunt in e. productam, & accipiunt do: vt intercapio intercapis intercapedo. i. distantia locorum.

Habentia

Habentia quoque.i.ante do, extremitates syllabarum, sc. undæ personæ, vel tertiæ conuertunt in i.longam, vt cupit cupido, libet libido, excepto formidas, quod cum facere debuit formida propter alternitatem vitandam fecit formido. Desinẽtia in tui do, si veniunt a nominibus secundæ declinationis, genitiuo assumunt tudo, si veniunt a nominibus tertiæ datiuo.i.penul.correpta, vt amplius ampli amplitudo, suauis suaui suauitudo. Si vero à participijs, vel a participialibus desinẽtibus in tus, abiecta.s.assumunt do, vt habitus habitudo. Et vide, ꝙ habentia u, penul.si desinant in do, licet, non sint deriuatiua producunt eã, vt hirudo.i. sanguisuga. De forma in u, nihil aliud dicit nisi, ꝙ pauca deriuatiua inueniuntur in u, vt testa, & inde testu neutrũ in declinabile, & quædam alia, quæ ponit.

De his, quæ terminantur in l. m. n.
Cap. XLIIII.

SEquitur de formis denominatorum, secundum ordinem semiuocalium, & vocalium, quæ semiuocalibus præponuntur. Et primo agit Priscianus de forma in al. dicens, quòd si primitiua ipsorum habuerint penul. productam ea, quoque habebunt, sin illa breuem, & hæc, vt tribunus tribunal, animus animal. Illa vero, quæ desinunt in il. vel in vl. siue deriuentur, a nominibus, siue a verbis, fiunt abiectione extremarum vocalium, siue syllabarum, primum, vt vigilo vig. pugillus pug. consulo cõsul. De forma in am. nihil dicit, nisi, quòd vnum inuenitur iam commune trium generum, & indeclinabile, nequam. Formam vero, quæ est, in um, diuersificat, secundum penultimas, quædã habent, e, longam, quædam i. ante eum. Et vide, quòd omnia in bulum corripiunt penul. antepenultima vero si i. habeat corripitur, vt vestibulum, si vero a, producitur, vt cunabulum, excipitur stabulum, quod corripit antepenul. Nam omnia nomina deriuata a sto stas, corripiunt primam syllabam, excepto stamẽ, & statura, quæ primam producunt. Status etiam, & statutum producuntur. Sed puto, quòd regula illa data est, solis declinabilibus. Ideoque statim producitur, sicut in libro Thebaidos inuenitur. De forma in en, dicens, quòd omnia deriuatiua desinentia in en, antecedente m, verbalia sunt, omnia pene, & neutra. Pœnè dicit propter flamen, quod quando nomen est sacerdotis Iouis deriuatur a filo. Flamen enim dicitur quasi filamen. quia quando volebat sacrificare Ioui religabat comam filo. Et vide, quòd desinentia in men, si sint a prima coniugatione habent, a, longam penultimam, vt solor, solaris, solamen. Si vero fuerint a secunda, & tertia, habent, i. correptam, vt moneo, mones, monimẽ, vel, u, productam, si verbum desinit in uo, vt acuo acumen. Si vero fiunt a verbis quartæ, habent, i, productam, vt munio, munimen. Et vide, quòd pauca inueniuntur masculina deriuatiua in en, s. flamen, quando est nomen sacerdotis. Et pecten, & composita a canendo, & instrumentorũ nominibus, vt tubicen, fidicen, tybicen, quod solum ex similiter compositis, i, a canendo, & instrumẽtorum nominibus producit penul. Tybia enim mutata, a, in i, & assumpta cen debuit f. ceret tybicen, utraque i. correpta, sed ne nimius fieret hiatus duæ, i, correptæ transierunt in vnam i, productam. Ideoque penultima dicitur tybicen.

De his, quæ terminantur in r. s. **Cap. XLV.**

DIcit, quod si consonantem habeant ante ar. penultimam syllabam producunt, vt Cæsar, si vero localem, eandẽm corripiunt, vt laquear. Contra hanc vero regulam videtur Iuuenalis facere dicendo, specular, penultima correpta. ibi. Quæ vehitur clauso, latis specularibus antro. Vnde quidam dicũt hãc regulam esse datam, vel de illis in ar, quæ superant sua primitiua, vt lupa. lupanar. Vel de illis quorum primitiua habent penultimam prod. Ergo specular deriuatum a speculor, cum non superat primitiuam, & cum suum primitiuum habeat penul. correp. debet similiter corripere penul. Deriuatum vero a specu, quia suum superat primitiuum penultimam debet producere. De illis vero, quæ desinunt in or. vel in ur, dicit, quòd alia fiunt a prima persona abiecta o, vt a coloro color, a murmuro murmur. Alia a prima persona assumpta r, vt amo amor. Alia fiunt a nominibus, vel participijs desinentibus in us, mutatione us in or. vt a senatus senator, a tonsus tonsor. Agit inde de desinentibus in s, & primo in as, quorum primitiua si sint secundæ declinationis, assumunt genitiuo tas, penultima i, correpta, vt probus probi probitas, nisi, quòd quæ duplicant in genitiuo, i, extremam earum mutant in e, causa euphoniç, vt pius pij pietas, & excepto liber, quod nominatiuo assumit tas, & facit libertas. Si tertiæ datiuo assumunt tas, i, penultima quoque correpta, vt felix felici felicitas, exceptis paucis, quæ si habeãt b, uel p, siue s, ante, r, ntõ, assumunt tas, vt paupertas pubertas. Saluber ergo, & celeber. quia faciunt fœminina salubris, & celebris, quç inueniuntur duum generum communia, faciunt salubritas, & celebritas. Excipitur præterea vetus, quod facit vetustas. Desinentia in or, quæ mutant or, in es, addita tas, ut honor honestas. Præterea, quędam sunt similia accusatiuis pluralibus suorum primitiuorum, & sunt communia, vt hic, & hæc primàs, habent autem accentum in fine, secũdum regulam syncopatorum. Antiqui enim dicebant hic, & hæc primatis. De desinentibus in es. Nota, quòd omnia correpta sunt exceptis nominibus quintæ declinationis, ut dies diei. Et exceptis illis tertiæ, quæ habent pares syllabas in nominatiuo, & genitiuo, & illis, quæ crescunt in genitiuo, & produ. penul. ut merces mercedis.

Item de his, quæ terminantur in s.
Cap. XLVI.

FOrmam vero illam, quæ est, in is, diuidit multipliciter, & primo agit de desinentibus in alis, vel ale. Quorum primitiua si sint primæ declinationis assumunt nominatiuo lis, vel le, producta a, penultima, vt curia curialis, mensa mensale. Si autem secundæ, extremam, i, genitiui mutant in a, longam, & assumunt lis, vt fatum fati fatalis. Si tertiç mutantis genitiui in a longam, & accipiunt lis, vt hospes hospitis hospitalis. Sin fuerint quartæ, abiecta s, litera assumunt alis, vt manus manualis. Si vero quintæ abiecta es, ex nominatiuo assumunt alis, vt species specialis. Secundum hanc regulam, res, debuit facere ralis, facit autem realis, sed dicunt hoc nomen non esse autenticum. Postea dicit, quòd desinentia in ilis, quæ deriuantur a nominibus, & neutra in ile, a quacunque parte orationis nascantur, producunt, i, penul. vt uir uirilis, excepto par paris, quod facit parilis penultima i, correpta. Et vide, quod secundum hanc regulam non deriuatur ab humo humilis. Quæ vero desinentia in ilis, deriuantur a verbis, uel a participijs corripiunt penultimam eandem, ut utor utilis, fictor fictilis. Illud quoque addendum est, quòd uerbalia in ilis, si ueniunt a uerbis primæ coniugationis habent, a, ante penultimam productam, ut amo amas amabilis, excipitur stabilis, quod corripit a, Quæ fiunt uero a uerbis, secundæ, uel tertiæ, uel quartæ, si habent antepenultimam i, eam quoque corripiunt, ut doceo docibilis, credo credibilis, audio audibilis. Sunt tamen, quædam nomina ex his coniugationibus, quæ non habeat antepenultimam i, unde corripiunt eam, uel producunt pro qualitate uerborum ex quibus fiunt, ut quoniam flebilis deriuatur a futuro flebo, antepenul. habent productam, sicut flebo eam producit. Post hoc agit de quarta forma desinentium in is, quæ est in aris. Fiũt autem, uel a genitiuo nominum, uel a prima persona uerborum sic. Quæcumque litera, uel literæ sequuntur, l. uel aliã consonantem, ex qua postrema incipit syllaba genitiui, mutantur in a, longam, & assumunt ris, ut populus populi popularis, miles militis militaris. Si uero extrema genitiui syllaba incipit a uocali, illa quoque mutata in a longam & assumpta ris, fit denominatiuum, ut familia familiæ familiaris, sic etiam molo molis molaris. Eodem modo formantur desinẽntia in are, ut uelum ueli ualare. Sequitur forma desinentium in ensis. Quod si fiant a nominibus primæ, uel secundæ declinationis, mutant extremam partem nominatiui singularis uel pluralis numeri, suorum primitiuorum in en. & fiunt inde assumpta sis; ut Vtica Vticæ Vticensis, nisi quòd Athenæ cum deberet Athenensis, secundum regulam, intercepta i, facit Atheniensis causa euphoniæ. Porro Flandria facere debuit Flandriensis, tamen facit irregulariter, uel per syncopam Flandrensis. Si uero primitiua eorum fuerint tertiæ declinationis abiecta extrema s, genitiui assumunt ensis, ut Carthagoræ Remiensis, Andegauis similiter etiam Andagauensis, Pictauis Pictauiensis. faciunt autem Remensis Andegauensis Pictauensis, quasi a Remum re, & ab andegauo pictauo quibus usi sunt antiqui sicut nos adhuc dicimus Carnotum Carnoti.

Adhuc de eodem. **Cap. XLVII.**

DE his, quæ desinunt in biduus dicit, quòd designant ea, quæ nominant. habere in se res suorum primitiuorum, ut herbidus dicitur locus, qui dicitur habere herbas. Porro in bundus, desinentia significant similitudinem, nominant uero substantiam alij similem. Predabundus, n. dicitur quasi similis prædanti. Addit etiam. s. quòd omnia uerbalia quæ. s. significant similitudinem desinunt in bundus, pene, quod dicit propter rubicundus. Item nomina huiusmodi formæ si ueniant a uerbis primæ coniugationis, habent a, longam ante penul. ut uito uitas uitabundus. Si uero fiant ab alijs uerbis, habent i, antepenultimam correptam, ut ludo, ludis ludibundus. Et formantur hæc omnia a secundis uerborum personis. Itẽ omnia in orus, & ora, & orum desinentia penultimam producunt pręter chorus, & thorus, & forum, & decorus, quando deriuatus a decus. Vnde Statius. Decorique uigiles. Addit quoque formã

desinentium

desinentium in sus, quæ duplex est. Aut. n. desinentia in sus, participijs præteriti temporis sunt similia, vt lassus, & fessus. Aut habent o, productam ante sus, & significant aliquid esse plenũ rebus suorum primitiuorũ, vt saxosus, id est, plene saxis. Quorum primitiua, quicquid est post consonantem vltimæ syllabæ genitiui, vel ipsam vltimam syllabam, si pura est, mutant in o, productam, & assumunt sus, vt saxum saxi saxosus, curia curiæ curiosus, excipitur metus, quod secundum regulam debuit facere metosus, facit autem meticulosus. Sed opponuntur hæc, monstrum monstri monstruosus, laboriosus, montuosus, pontuosus, fructuosus. Sed sunt qui dicunt, quòd a monstro debeat dici primo monstruus, & inde monstruosus, similiter a labore laborius, inde laboriosus &c. Eodem modo poterat dici, quod a metu fiat meticulus, a quo meticulosus. Sequitur forma desinentium in tus, quæ si deriuentur a nominibus primæ declinationis semper habent a penul. productam, vt barbatus a barba. Si vero sint a nominibus, secundæ, vel tertiæ in alijs habent penultimam productam, vt palliatus in alijs, i. similiter longam, vt auitus ab auo, maritus a mare, excipitur vetustus, & libertus. Quæ vero à nominibus quartæ habet u, productam ante tus, vt a cornu cornutus, excipitur manuleatus. Porro illa, quę desinunt in ax, omnia significant assiduitatem. Non enim verax est, qui semel verum dicit, nec mendax, qui semel mentitur, sed qui assidua.

De secundo accidente Nominis. quod est genus.
Cap. XLVIII.

POstquam ergo de primo accidente Nominis, id est, de specie egit, tractat de secundo, id est, de genere. Genus in grãmatica duobus modis consideratur, secundum rem, & secundum vocem. Genus secundum rem est sexus masculinus, & fęmininus, dicti a generando, quia hi duo sexus possunt generare, sed quia sexus est, in solis animalibus. Ideo animalium nomina, proprie dicebantur alicuius generis, & dicuntur adhuc. Alia vero impropriè, præsertim cum omnia alia deberent dici neutri generis, neutrum vero improprie distinctum fit genus, sed antiqui putantes illud esse alicuius sexus, quod nullius erat vt solem Deum, lunam Deam, & sic de cęteris, imponebant eis nomina masculorum, vel fœminarum nominibus similia, vel in terminatione, vel in constructione, vnde vsus inoleuit, vt non ea tantum nomina, quæ rem masculini sexus nominant, masculina autores appellarent, verumetiam illa, quæ illis sunt similia, & hoc idem de fœminino, & neutro intellige. Genus vero secundum vocem, est alterius sexus discretio, vel neutrius, vel per articuli adiunctionem, vt hic vir, hæc mulier, hoc mancipiũ vel per diuersas terminationes, vt albus alba album, vel per alterius dictionis iungibilitatem, ex qua dignoscitur cuius sint generis ea, quibus particulare per nomen non adiungitur, vt hoc ipsum pronomen, hic, & hæc, & hoc, & huiusmodi pronomina, ego, & tu, & si qua sunt similia. Genus inquam secũdum vocem, vel est, talis discretio alterius sexus, vel neutri, vel similitudo cum nominibus alterum sexum, vel neutrum discernentibus, vnde omnis vox, quę discernit masculinum sexum circa rem propriè dicitur masculini generis, similis vero illi in terminatione, & constructione improprie, & est genus, secundum vocem communis proprietas vocum. Nominibus, quidem, quæ propriæ masculini generis dicuntur, vel fœminini vtrumque genus accidit. Sed genus secundum rem, eius est secundaria significatio, genus secundum vocem commmunis proprietas, & eorum, & aliorum. Quamuis ergo duo tantum sunt genera secundum rem, quinque secundum vocem Masculinum, fœmininum, neutrum, cõmune, dubium, vel commune trium generum quod donatus appellat omne, Duo itaque proprie dicuntur genera, cætera vero improprie, & sola constructionis ratione. Cõmune nomen est, quod rem vtriusque sexus nominat eadem voce, & diuersis articulis, vt hic & hæc sacerdos. Epiche non est nomen, quod eadem voce, & eodem articulo rem vtriusq; sexus nominat, vt hic miluus, & interpretatur epichenum promiscuum, quia sub eodem articulo permiscue conuenit vtriq; sexui. Dubium nomen est, quod eadem voce, & diuersis articulis rem eiusdem sexus nominat apud diuersos autores, vt hic aut hæc damna. Declinando itaque dubia, debemus utrumque articulum sub disiunctione ponere, vt hic vel hæc dies declinando communia simpliciter vtrumque. s. cum copulatione declinando epichena vnum solum. Sed idem nomen inuenitur dubium & epichenum, vt damna.

De diuersis terminationibus diuersorum generum, secundum ordinem uocalium. **Cap. XLIX.**

OMnia Latina nomina in a, desinentia fęminini sunt generis, exceptis proprijs nominibus virorum, vt Silla, & Fluuiorum, ut Secana, & nominibus officiorum ad viros pertinentium, vt scriba, quæ omnia sunt masculini generis. Et exceptis compositis, quæ deriuantur a verbo, vt cęlicola, aduena, & quę apud græcos sunt communia, vt idolatra, & exceptis gentilibus vt scytha, quæ omnia sunt generis cõmunis. Pascua uero neutrum est, in plurali, in singulari fœmininum est, & quæ a græco sumpta sunt omnia neutri generis, vt hoc schema, quomodo, & nomina literarum, quæ sine terminantur in a, vt Ka. siue non neutra sunt. Porro omnia nomina numerorum declinabilia, vel mobilia sunt per duas terminationes, vt duo duæ, vel per tres, vt ducenti, tæ, ta. Quędã vero trium generum, ut quadraginta. Omnia nomina desinentia in e, correptam, neutri generis sunt, ut mare. Si quis obijciat de quisque, & uterque, & similibus, dicemus hæc non habere naturaliterque, sed per adiectionem. Desinentia in e, productam, fęminina sunt, & Gręca, excepto, quæ. Desinentia in i, communia sunt trium generũ et huiuscemodi, excepto uno neutro gummi. Desinentia in o, sunt masculini generis, ut sermo, sermonis, ligo ligonis, exceptis desinentibus in go, uel in do, quæ mutant o, in i, in genitiuo, ut dulcedo dulcedinis, quæ omnia sunt fœminina præter ordo, margo, Cupido, quando est proprium nomen Dei, q̃ sunt masculina, exceptis proprijs nominibus mulierum, ut in no, & uno appellatiuo caro, quæ sunt fœminina, & exceptis paucis nominibus communibus, quorum significatio utrique sexui potest esse communis, ut hic, & hæc homo. Si dicatur, q̃ secũdum hanc regulam uirgo est, tantum generis fœminini, cum tamen inueniatur. Virgo, est electus a domino, dicemus abusiuè, & figuratiuè sic dictum esse. Omnia nomina terminantia nominatiuum in u, neutri generis sunt, ut cornu.

De desinentibus in c. d. l. m. n. **Cap. L.**

DEsinentia in c, inueniuntur duo neutra, lac, & allec. In d, inueniuntur, quod & quid, & aliud, & unum masculinũ bogud. Omnia Latina nomina desinentia in al. neutri sunt generis, ut tribunal, excepto uno masculino, sal. Barbara quoque nomina desinentia in al, sunt masculina, ut hienisal. Nomina desinentia in el, correptam neutri generis sunt, ut mel. Quæ uero in el, productam definunt, barbara sunt, & masculina, ut Michael. Porro unũ in il, masculinũ inuenit pugil, & unum fęmininum tanaquil. Et unum commune, uigil, & unum neutrum nihil. Opponitur de Abigail, sed dicimus Hebræum esse, & de huiusmodi non agit. In ol, quoque unum masculinum inuenitur, ut sol. In ul, uero unum masculinum inuenitur, ut consul, duo communia præsul, & exul. Barbara, subthul, quæ sunt masculina. Vnum inuenitur in am, commune trium generum, & indeclinabile, nequam. In im, quoque vnũ inuenitur cim, & Barbara indeclinabilia, ut Ioachim. Et quædam nomina numerorum, ut undecim, quæ sunt communia, Cherubin, & Seraphin, quando sterminantur in im, singularia sunt, & masculini generis. Quando uero terminantur in tũc sunt pluralia, & neutri generis. Nomina terminantia in um neutri sunt generis, ut templum exceptis proprijs nominibus mulierum, quæ sunt fœminina, ut Glicerium. Omnia nomina in en, desinentia, neutra sunt, exceptis compositis a canendo, ut tubicen, & excepto flamen, quando est nomen sacerdotis, & pecten, & quę desinunt in en, productam ut lien, quæ omnia sunt masculini generis. Nisi quòd si Græca fuerint terminatã in en, eiusdem generis sunt apud nos cuius, & apud Græcos ut hic titan, hæc syren.

De desinentibus in r. **Cap. LI.**

OMnia nomina in ar, desinentia neutri generis sunt, excepto uno dissyllabo, hic Cæsar. Et exceptis monosyllabis, ut lar, nar, quæ sunt masculina. Et excepto par, & compositis ab eo, ut impar, quæ sunt communia trium generum, inter terminantia masculina sunt, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia, exceptis nominibus fœtuum terræ, ut siler, & illis, quæ habent b, uel u, consonantem ante er, nec sunt adiectiua, ut suber, & uer, quæ omnia sunt neutra, præter himber, & cõpositis ab eo, ut December, quæ sunt masculina, excepto acer, nomine arboris, & exceptis mulier, & mater, & linter, quę sunt fœminina. Et spinter, & iter quæ sunt neutra. Omnia nomina in ir, desinentia masculini sunt generis, excepto gaddir, & uno indeclinabili ir, quæ duo neutri sunt generis. Omnia nomina terminata in or, masculina sunt, exceptis tribus fœmininis, soror, uxor, arbor, & exceptis quatuor neutris, cor, ador, marmor, equor, & exceptis comparatiuis, & compositis a colore, & decore, & corpore, ut tricorpor, dedecor, discolor, quæ omnia sunt communia, præter unum comparatiuũ, quod masc. est hic senior. Et excepto memor, & compositis inde, & autor quando autenti. significat, quæ sunt communia. Omnia in ur, desinentia neutri sunt generis, exceptis proprijs nominibus, uel Deorum, & gentilibus, uel appellatiuis auium, quæ habent i o. uel t. uel

vel f. ante ur, vt auxur, astur, furfur, & exceptis verbalibus, quæ possunt imponi hominibus, vt augur, fur, quæ sunt, communia nisi, quòd tatur masculinum est in frequentissimo vsu, cum in ueniatur fœmininum satura.

De desinentibus in s. Cap. LII.

OMnia nomina in as desinentia fœminina sunt, exceptis gentilibus, quę sunt cõmunia vt Arpinas Et exceptis proprijs nominibus virorum, vt Mecenas, quæ sunt masculina, & exceptis monosyllabis masculinis, as, & vas, cum declinatur vadis, & mas, & exceptis his neutris vas vasis, phas nephas, & excepto vno communi trium generum, quod est, indeclinabile, vt nugax. Omnia in es, correptam desinentia masculini sunt generis, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia, vt teres, exceptis desinentibus in ges, quæ seruant e, in genitiuo, vt seges segetis, & excepto abies, & compes, quæ sunt fœminina. Porro in es productam desinentia, fœminini sunt generis, excepto dies, quando certum tempus significat, vt 24. horarum spacium, & meridies, & proprijs nominibus virorum, quę sunt masculina, & exceptis adiectiuis, quorum significatio si ad homines solum pertineat, communia sunt duum generum, vt hebes, si autem, & ad homines, & ad alia, communia sunt trium generum, & excepto verres appellatiuo, quando porcum significat. Omnia in is desinentia fœminini sunt generis, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia duum generum, vt dulcis, & exceptis illis, quæ habent duas consonantes ante is, vt piscis, vel duplicem, vt, axis, vel a, vt panis, & quorum penultima desinit, in vnam de liquidis, vt orbis, quæ omnia sunt masculina præter bipennis, & pestis, & neptis, & vestis, & vallis, & turris, pellis, & peluis, quę sunt fœminina, & excepto canis, quod est, cõmune, & finis & clunis, quæ dubiè proferuntur ab autoribus, & exceptis illis, quę crescunt in genitiuo, vt lapis dis, quæ omnia sunt masculina præter cuspis, & cassis, quæ sunt fœminina. Opponitur contra hanc regulam, caulis, & etiam febris, quod est fœmininum similiter, & pollis pollinis. Rursus glis ris, glis fis, & glis tis, quia in gtõ crescunt vna syllaba, de quibus dictum est a quodam. Glis animal, glis terra tenax, glis lappa vocatur.

Adhuc de eodem. Cap. LIII.

OMnia nomina desinentia in os masc. sunt, vt flos, exceptis tribus fœmininis cos, dos, glos. Et quinque communibus custos, sacerdos, bos, compos, & impos, & exceptis duobus neutris os oris, & os ossis. Omnia nomina in us, correptam desinentia masculini generis sunt, exceptis nominibus arborum, quæ sunt fœminina, vt quercus, & exceptis fœmininis Græcis, quæ apud Græcos desinunt in os, apud nos vero in us, vt Sctrus. Et exceptis de secunda declinatione humus, alnus, domus, quod etiam quartæ est, & de quarta acus, focus, manus, tribus, nurus porticus, colus, quæ omnia sunt fęminina, & exceptis acus aceris, quando significat purgamentum frumenti, & pelagus, & vulgus, & virus, quæ sunt neutra. Et exceptis nominibus in us, quæ sunt tertiæ declinationis, quæ omnia sunt neutri generis præter hic lepus, & hæc Venus. Et hic, & hæc, & hoc vetus, & hæc pecus pecudis. Secundum hanc regulam ergo debet dici, hęc cristallus, quia græci dicunt cristallos. Vnde in psal. Mittit cristallum suam &c. Si tamen inueniatur cristallum suum nõ est a cristallus, sed a cristallum, dicebant antiqui hoc cristallum hoc margaritum. Sunt etiam qui putant hęc paradisus debere dici cum in vsu dicatur hic. Videntur etiam plura antiqui excepisse, quàm diximus. Vnde vbi Priscianus dicit. Alia vero omnia eiusdem terminationis supradictarum declinationum id est, secundæ, & quartæ masculina sunt. Dictum est a quodã. Porticus, atque tribus, nurus, manus, autanus, idus. Sic acus, atque domus, penus, & specus excide focrus. Et idem. Porticus Aegyptus, sinodus, paradisus, abyssus. Diphthõgus, nardus, colus, costus, & alnus. Vannus vter, tribus, balanus, penus, arctus, & idus. Et alius, vel idem colligens fęminina, quorum partem Priscianus, posuerat. Arctus, dyphthongus, nardus. costusque phaselus. Alnus, cristallus, sinodus, balanus, quoque vanus. Carbasus, atque colus, & abyssus, humus quoque, botrus. His heremus, bissus, iungatur, & ipsa papirus. Omnia nomina in us productam desinentia fœminini sunt generis, exceptis monosyllabis, quę omnia neutra sunt præter hæc mus, & hæc & hoc sus, & hic grus. Et vide ꝙ Priscianus ibi enumerat palus inter producta, quamuis Horatius auctoritate poetica idem corripiat. Item pus pro putredine indeclinabile est, & neutrum. Sed pro custodia declinatur pus puris, & est masculinum. Ideoque videtur ponendum in exceptione, quamuis autor non ponat.

De desinentibus in x. vel in duas consonantes. Cap. LIIII.

OMnia nomina desinentia in x. fœminina sunt exceptis adiectis, quæ sunt communi trium generum, & exceptis illis, quorum significatio ad vtrumq; sexum pertinet, quę sunt communia duum, vt coniunx, & quorum significatio ad solos viros pertinet, quæ sunt masculina, vt rex, & exceptis grex, & varix, & fornix, & calix, & cortex, & silex, & exceptis nominibus, quæ supræma syllaba habent, e, ante x, quæ sunt omnia masculini generis, vt vertex nisi sint noĩa fœtuum terræ. Nomina in duas consonantes desinentia fœminini sunt generis, exceptis adiectiuis, quę sunt omnia communia, vt prudens, & exceptis monosyllabis mons, & fons, & pons, & dens, & exceptis proprijs nominibus virorum, quę sunt masculina, vt Mars Et exceptis his masculinis appellatiuis, cinips, & adeps, & forceps, quæ, & fœminina inueniuntur. Triens vero, & quadrans cum sint Græca (vt quidam dicunt) non pertinent ad hanc regulam. Nomina desinentia in aus, fœmina sunt, vt laus. In æs diphthongum inuenitur vnum masculinum, præs prędis. Et vnum neutrum, vt æs æris. Quamuis tamen, secundum prędictas regulas discerni debeant nominum genera, dicit Priscianus autores genera confudisse actoritate sua, quos in hoc sequi non debemus.

De tertio accidente, quod est numerus. Cap. LV.

NVmerus in grãmatica duobus modis consideratur, ẽm rem, & ẽm vocem. Secundũ rẽ vterque numerus accidit nominibus quibusdam, licet non omnibus, quia collectiuis, & similibus non videtur accidere numerus, secundum rem. Quibus autem accidit eorum est, secundaria significatio Hæc enim vox, homo, principaliter substantiam significat, secundario singularitatem, licet ex adiuncto huius distributiui, omnis, ad plura pertinere videatur, vt cum dicitur, omnis homo. Numerus vero secundum vocem est communis vocum proprietas, quia nomen huiusmodi formæ vel terminationis est, si ex vocis forma, ad vnum, vel plura, sub prolatione vna dicatur. Numerus singularis, non proprie dicitur numerus, sed abusiue, propter effectum s. quia efficit numerum. Sicut nominatiuus, non proprie dicitur casus, cum casus dicitur a cadendo, quoniam ab alio cadat, id est, ab alio inflectatur. Sed abusiue, quia cadit in alium, cęteri, quia cadunt ab alio. Pluralis numerus nominũ est infinitus. Cum enim dico, homines, nescio quot, vnde inuenta sunt nomina numerorum pluralitatem nominum certificantia, vt centum homines, mille, & similia. Itẽ quibusdã dictionibus accidit psona, & numerus, & econuerso, quoniam numerus semper est, vel rerum loquentium de se, qđ ad primam pertinet personam, vel rerum ad quas fit locutio, quod pertinet ad secũdam, vel rerũ de quibus sermo est, quod pertinet ad tertiam. Porro nomina quædam nunquam habẽt pluralia, vel repugnante natura, id est, significatione, quoniam significant aliquid, quod pluribus non potest conuenire, vt Iupiter, vel prohibente vsu, vt sanguis. Si quis opponat, quòd inuenitur, viri sanguinum, & qui non ex sanguinibus &c. Dicemus diuinam paginam nõ subiacere artis huius regulis. Quod etiam addit, quòd in prædictis nominibus cogit aliquando proferre pluralia, vel euentus, id est, æquiuocatio, vt Aiaces, vel partitio regionum, quia. s. vna regio diuisa est in plures partes, vt Gallia citerior, & vlterior, & ita dicuntur duæ Galliæ, vel diuersæ opiniones, vt quidam opinati sunt, plures Soles esse, vel Lunas, vel autoritas veterum, vt mella, frumenta.

De quarto accidente, quod est, figura. Cap. LVI.

FIgura est qualitas quantitatis dictionis. Qualitas autem dictionis est, quòd vel ex literis, vel syllabis, vel dictionibus constat, vel qoòd deriuatur a composita dictione. Ex hac autem quantitate contrahit hac qualitatem, vt vel sit simplex, vel composita, vel decomposita. Vide ergo, quòd cum numerus cognoscatur, vel discernatur in terminatione, sed figura in tota dictione. Si enim tota dictio constat ex solis literis, & syllabis, simplicis dicitur figurę. Si vero ex dictionibus, composita. Quod si ex composito deriuetur, decompositæ. Nomina modis quatuor componuntur. Aut enim ex duobus integris, vt tribunusplebis. Aut ex duobus corruptis, vt beniuolus. Aut ex integro, & corrupto, vt inimicus. Aut ex corrupto, & integro, ut efferus. Est aũt integra dictio de cuius quantitate nil subtrahitur, nil mutatur, vel cui nil additur, immo talis est in compositione, qualis extra, excepto accentu. Corrupta est dictio, cui vnum ex istis cõtigit. Addit quoque, quòd omnis pars orationis potest habere composita absque interiectione, & plerisque

tisque participijs, in quo contrarius plane est quibusdam antiquis, qui dixerunt interiectiones esse, proh dolor, & Deo gratias,& cõsimilia,quod perridiculum est.Illud etiam addit, quòd nomen componitur,vel cũ nomine,vt paterfamilias,vel cum verbo,vt armiger,vel cũ participio,vt senatus decretum, vel cum prominibus,vt huiusmodi, vel cum aduerbijs, vt satisfactio,vel cum propositionibus, vt imprudens, vel cum coniunctionibus,vt siquis.Enclesis dicitur quasi inclinatio,quãdo aliqua dictio accentum suum remittit in præcedentem, vnde, que,dicitur enclitica dictio. Priscianus itaque contendit probare,quòd,siquis,vna pars est,per fœmininum,siqua.Corrumpere nanque dictiones solet non enclesis,sed compositio.Dicit autem,quòd in,siqua, est facta corruptio, aliter enim debuit dici,siquę. Ex quo Prisciani argumẽto constat,non debere dici,quæ,vel,qua,in nominatiuo fœminino, sed tantummodo, quæ. Nequis,id est, quòd ne aliquis. Et,siquis,idem est,quòd si aliquis. Et componuntur a, quis, quomodo, aliquis i. ab alius, & quis.

Adhuc de eodem. *Cap.* LVII.

Illud quoque adiungit, quòd pluribus dictionibus fit compositio,quàm ex duobus, vel etiam tribus, vt cuiuscunque modi; & quòd ex compositis fit etiam compositum, vt impotens,ab in,& potens,quod deriuatur a,possum,verbo composito ex pos,& sum.Addit etiam,quòd si ex duobus rectis nominatiuis fiat compositio,& compositum ex vtraque parte declinatur,vt respu.reipublicæ. Si vero alter sit obliquus, & alter rectus,tunc rectus declinatur,obliquus vero non,vt hic magistermilitum,huius magistrimilitum. Si vero compositio fiat ex obliquis duobus,compositum manet omnino indeclinabile,vt huiusmodi. Si quis opponat æquinoctium, dicemus esse compositum a nominatiuo,noctium,quod habebant inusu antiqui. Solstitium dicimus esse compositum a genitiuo solis,& nominatiuo statio, vnum tamen excipit autor a regulis præmissis,alteruter,quod licet compositum sit ex duobus rectis,alter,& vter,genitiuum facit alterutrius,qui est ex corrupto, & integro,hoc autem factum est propter repugnantiam regularum.Est enim regula vna,quòd omnis genitiuus desinens in, ius,communis est trium generum.Altera regula est,quòd omne compositum ex corrupto, & integro, ex vna tantum parte declinatur.Alterutra,ergo, & alterutrum,secundum regulam alterutrius faciunt genitiuũ: Alteruter vero debuit facere,alteriusutrius.sed si hoc esset,tunc non omnis genitiuus in,ius,cõmunis esset trium generum. Quod autem,alteruter, regulis duum generum consentire debuit in genitiuo,probat subsequenter ex eo,quia cum vtraque,& pleraque,nominatiui fœmininorum,secundum regulas accentuum generales,debeant acutum super antepenultimam accentum habere,tamen ad similitudinem nominatiuorum masculini,& neutri generis habẽt super penultimam,vt vnum genus in accentu consentiat duobus.Sed ne quis putaret hoc non fieri propter masculinum genus,& neutrum,sed ideo quoniam, que est enclectica coniunctio.Dicit,que, secundum rationem Græcorum in compositione encleticam non esse.Quoniam vero alia est Latinorum ratio,dicit,& apposita dictioni,& cum integra dictione composita,enclectica est,exceptis,itaque,& vtique,differentiæ causa,ne duæ dictiones putentur esse. Composita vero in corruptis nõ enclectica.Ideo, que,secundum hanc rationem enclectica est,in pleraque.Illud tamen etiam addit,quòd, que apposita dictioni eius significatione non mutata,syllabica magis est adiectio quàm compositio.Vnde quia plerus idem significat, quòd plerusque,non videtur compositio,sed si significatio mutetur,tũc dicenda est compositio,vt vterque,aliud significat,quàm,vter, ideoque debet dici compositum,Semiuir compositum est,a semus,sema,semum,non a semis,semissis,quod est medietas, & est semiuir,quasi semus vir,id est,minus,quàm vir, sicut semideus,non quòd dimidius sit Deus, sed quia minus sit, quàm Deus.Asecretis est consiliarius,qui nouit secreta.Aresponsis, qui dat responsa principis.

De accidente sexto nominis idest de casu.
Cap. LVIII

Causa inuentionis diuersorum casuum in eodem nomine est loquẽdi diuersitas,aliquando enim loquimur, de re,vt ipsa est,vel agit,vel patitur,aliquando, vt eius aliquid esse dicitur, aliquando vt aliquid designatur ipsi conferri,aliquando agi in ipsam,aliquando,vt ad ipsam fit sermo,aliquando,vt aliquid ostenditur recedere ab ipsa. Itaque omnes casus eiusdem nominis idem principaliter significant, sed modo diuerso.Igitur casus est declinatio nominis,id est,hæc variatio,quòd vna vox nominis cadit in aliam,vel ab alia.Sed quia non solum nomen habet hoc,addit,vel aliarum casualium dictionum,id est pronominum,& participiorum,quod maxime fit in fine.Maxime dicit,quia aliquando etiam fit in principio vt iens,euntis,aliquando in medio,vt paterfamilias.Adiungit postea,quare nominatiuus dicatur casus, ponendo de hoc sententias,quas superius in tractatu numeri posuimus.Et ne videretur impossibile,quòd casus esset, & rectus, ostendit vulgari exemplo,quòd cadere potest,& rectus esse,vt stilus.Quoniam autem,quædam nomina sunt indeclinabilia,diuidit ea in Aptotum,& Monoptotum.Et est Aptotum,quod vnam solam terminationem habet,nec tamen construitur pro omni casu,immo aliquando pro vno solo si est obliquus,vt sponte:aliquando pro duobus,si est nominatiuus masculini,vel fœminini generis,vt Iuppiter:aliquando pro tribus si est neutrum, vt fas. & nefas.Nunquam tamen ponitur pro omnibus casibus.Et dicitur Aptotum,id est,sine casu,quoniam,a,dicitur,sine,ptotos, casus.Nec enim,vel voce,vel officio habet Aptotum diuersos casus,nisi faciat hoc, vel proprietas neutri,cuius est habere eãdem vocem in tribus casibus,vel coincidentia eiusdem vocis in nominatiuo,& vocatiuo,vt Iuppiter. Monoptotum,est illud, quod vnam solam terminationem habet, sed tamen ponitur in omni casu,vt nequam,Et dicitur Monoptotum,idest, vnius sed impropriè cum non cadit in alium,nec ab alio, sed tamen propter solam similitudinem dicitur casus, quamuis enim non cadat voce,cadit tamen significatione,& officio, quia modò implet officium vnius casus,modò alterius. Et ideo dicuntur vnius casus,quia habet officium omnium casuum in vna voce. Aptota vero(vt prædictum est) nec in voce, nec in officio habent omnes casus.

De nominibus casualibus, & formis.
Cap. LIX.

Adiungit deinde casus nominum ipsorum casualium.Primus ergo casus dicitur Nominatiuus, quia per eum fit nominatio &c.Habent autem,& multas alias significationes, sed a notioribus contraxerunt nomina. Primus ergo ponitur Nominatiuus,quia primo imponitur.Genitiuus ideo ponitur secundus,quia primus nascitur,a nominatiuo.Datiuus tertius, quia vel habet eandem vocem cum genitiuo,vt Musæ, vel nõ ab eo leui mutatione. Accusatiuus ponitur quartus, quòd ad inimicos pertinet.Vocatiuus ponitur quintus,quia cæteris est imperfectior,cum soli secundę personæ possit subiungi.Cæteri vero casus saltem figuratiuè tribus personis possunt adiungi vt Ego,vel Tu.Priscianus. Ablatiuus vltimus ponitur meritò, cum vltimus ablatiuus repertus sit.Quippe non est apud Græcos.Greci tamen adiungebãt cen syllabã accusatiuo,& accusatiuum cum tali syllaba vocabant sextum, & ponunt hunc in vi ablatiui. Vnde dicunt Exuranocem.i.ex cęlo. Vranos tanq; dicitur cęlum,& est ibi cen,syllaba accusatiuo coniuncta. Vnde Romani accepta occasione,sextum casum inuenerunt,quẽ ablatiuum vocant.Enumerat postea formas casuales. Sunt autem sex Monoptotum. quod vna sola terminatione fungitur pro omni casu,vt nequam.Dyptotum,quod duos tantum modo casus habet,vt fors forte.Triptotum quod tantum tres diuersas voces habet casuales in eodem numero,licet omnes casus habeat,vt templum templi templo.Tetraptotum a tetras, quod est quatuor, quia habet quatuor tantum; vt puer pueri puero puerum. Pentatotum quod quinque tantum, vt doctus docti docto doctum docte.Exaptotum vt vnus vnius vni vnum vnæ vno.Ne autem putaret quis, quòd in omnibus consisteret nominatiuus,ostendit eum in quibusdam nominibus deficere & etiam quosdam alios casus.Ostendit deinde, quod vbi nos ponimus ablatiuum,Græci quandoque ponunt genitiuum, vt quando ablatiuus apud nos iungitur cum præpositione ablatiui casus, vt ex illo, & quando coniungitur comparatiuo, vt fortior illo,vel in tali constructione, sole ascendente fit dies. Datiuum quoque ponunt vbi nos in,vel sub,præpositionibus, nostrum ablatiuum iungimus,vt in illo,sub illo,& quãdo ablatiuum interpretamur per propositionem per,vt video lumine id est per lumen.

De formatione Genitiuorum secundum terminationem Vocalium,& Mutarum. *Cap.* LX.

Nomina terminantia nominatiuum in a, siue sint Latina,siue Græca,id est,a Gręco detorta,masculina, vel fœminina,vel cõmunia,faciunt genitiuum in ae,dyphthõgũ. vt scriba scribæ. Exceptis octo, quorum masculina terminant plerumque genitiuum in ius, & datiuum in i. similiter fœminina eorũ,& neutra, vt vnus vna vnũ.similiter vllus:nullus,solus,alius, vter,alter,totus, & quæ componuntur ex his. Quæ tamen apud antiquos solent genitiuum masculini, & neutri terminare in i.& datiuum in o.genitiuum, & datiuum fœminini in æ, dyphthongum, vt vni vnæ, vni, & vno vnæ

vno,

vno. Et propterea dictum est superius plerumque, vnde etiam adhuc hodie dicimus nomen aliquod esse neutri generis, non neutrius. Hic autem interserit nomina communia duum generum, vt hic, & hęc Aduena, solere iungi figuratiuè neutro generi, vt aduena mancipium. Et ne videretur etiam debere dici, hoc aduena, interserit, quòd nullum neutrum, nec primæ declinationis, nec quintæ potest inueniri: nec idem singularis nominatiuus esse neutri generis desinens in a, & nominatiuus pluralis. Si quis contra hanc regulam opponat, pascha paschæ. Vel dicemus Hebræam, non latinam esse declinationem, vel quòd regulariter debeat dici, hoc pascha, huius paschatis, si fuerit neutrum. Si vero fœmininum tunc debet dici, hæc pascha, huius paschæ. Addit itaque quia nomina neutri generis terminata in a, in numero singulari (hoc.n. totũ dēt intelligi) faciũt genitiuũ addita tis, & sunt Græca, vt hoc poema poematis. Nomina Latina in e, correptam desinentia, neutra sunt, & mutata e, in is, faciũt genitiuum, vt hoc mare, huius maris, excepto, cepe, quod est indeclinabile. Desinentia in e, productam Græca sunt, id est, a Greco detorta, vel Gręcè declinantur, vt libie libies, vel mutata e, in a, & accepta e, faciunt genitiuũ in æ dyphthongum, vt Helena, næ. Terminantia in i. neutra sunt, vel omnis generis, & sunt Aptota, vt hoc gummi, hic, & hæc, & hoc frugi, similiter nihili. De quibus tamen dicit autor, quòd magis sunt genitiui, vel datiui nominum coniuncti figuratiuè cum omni casu, & omni genere, vt homo frugi, hominis frugi & similia. Et frugi quidem datiuus est, a genitiuo frugis, & nihili genitiuus à nominatiuo nihilum. Desinentia in o, correptam, quæ tamen plerumque producuntur, si fuerint fœminina g. vel d, antecedentibus, mutant o, in i, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt hæc carthago. nis, hæc dulcedo, nis. Alia vero omnia producunt o, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt Cicero Ciceronis. Excipiuntur hic Cardo, Ordo, Homo, Nemo, Turbo, Hamo, Appollo, Cupido, Margo, Caro. Terminantia in u. generis sunt neutri, & aptota in singulari numero, sed non in plurali, vt hoc cornu. Porro nullus nominatiuus apud nos terminatur in mutam, nisi in c. vt lac, vel d, vt aliquid, vel t, vt caput.

De eodem secundum terminationem semiuocalium, & primo in l. m. n. Cap. LXI.

AGit vero postea de desinentibus in semiuocales. Nomina desinentia in al, cum sint nomina masculini generis, vel neutri, addita is, nominatiuo faciunt genitiuum, vt hoc sal, huius salis, hoc tribunal, huius tribunalis. Sed differt, quia neutra producunt semper a. in obliquis casibus. Nomina in el, correp. desinentia, cum sint omnia neutri generis, addita lis, faciunt genitiuum, vt mel mellis. Desinentia in el, prod, vel il, vel ol, vel vl, addita is, faciunt genitiuum, vt Daniel Danielis Tanaquil, lis, Sol, lis. Consul, lis, excepto, nihil, quod est indeclinabile. Vnum nomen inuenitur in am, quod est indeclinabile, vt nequam. Desinentia in um, mutata um. in i. faciunt genitiuum, vt templum templi, & sunt omnia neutra, præter comica mulierum nomina, vt Glicerium. Desinentia in an, aut in in, vel in on, vel in yn. Græca sunt, & producuntur, vel Græce declinantur, vt Pan, Panos, ex genitiuo Græco fit Latinus mutãdo os in is, vt Delphin Delphinos. Dicit tamen, quòd inuenitur Delphinus Delphini, quia sępe ex genitiuo Græco Latinus fit nominatiuus, vt quod ipsi dicunt Elephantos, & nos mutata os, in us, Elephantus, Elephanti, dicimus, non solum Elephas Elephantis, sic & ab accusatiuo Græco, dicit sæpe fieri nostrum nominatiuum, vt cum Græcus accusatiuus sit Cassida, nos dicimus hæc Cassida. Secundum quod, volunt quidam in hymno esse. Quem terra, pontus, æthera &c. vt sit accusatiuus Græcus pro nominatiuo. Alii vero emendant, & æthera. A regula desinentium in an, excipit Euam, per hoc quòd interponitur, t. in genitiuo. Debuit enim esse Euam Euanis, vt Titan Titanis, facit autem. Euantis. De desinentibus quoque in on, addit illud, quòd talem seruant penultimam, in genitiuo Latino, qualis est in genitiuo Græco, vt quod ipsi dicũt, Leõ Leontos, & nos Leo Leontis. Desinentia in en, correptam, cum sint omnia vel masculina, vel neutra, mutant e, in i. & assumpta is, faciunt genitiuum, vt hic flamen, huius flaminis, hoc numen, huius numinis. Desinentia in en, prod. cum sint omnia masculina, vel fœminina, accepta is, faciunt genitiuum, vt hic splen, huius splenis, hæc Syren, huius Syrenis.

Adhuc de eodem, secundum terminationes in r.
Cap. LXII.

DEsinentia in ar, accepta is, faciunt genitiuum vt Cæsar Cæsaris. Excepto far, quod duplicat, r, in genitiuo farris ad differentiam secundæ personæ verbi faris. Illud tamen addit, quòd neutra terminãtia in ar, si sint deriuatiua producunt penul, genitiui, vt lupanar, ris, in quo differunt a cæteris omnibus in ar, desinentibus. Item addit, quòd par, producit a, in nominatiuo, vt ibi par animi laus est. Sed in obliquis corripit eandem a, vt ibi. Pari voto &c. Quęritur ergo, an par, debeat producere a, in nominatiuo, & puto, quòd communis est. Desinentia in r, correp. quod dicit propter monosyllaba Latina, vt ver, & propter nomina Græca, vt aer, Hæc inquam omnia antecedentibus, s, & t, nisi sint possessiua, quę faciunt fœminina in is, vt Equester Equestris, er, mutata in ri, faciunt genitiuum, vt Auster Austri. Excipitor sequester, quod secundum quosdam facit sequestris, cum tamen analogicè debeat dici, sequestri. Addit postea ad eandem regulam, quòd omnia nomina desinentia in er, quæ faciunt fœminina in a mutant er, in ri, & faciunt genitiuum parem in syllabis nominatiuo, vt ater atra atri, exceptis illis, quę habent f, ante er. vt miser, vel sp. & prosper, vel n, vt tener, & exceptis a ferendo, vel gerendo, vt signifer, lucifer, corniger, quæ omnia accepta i, faciunt genitiuum, vt miser miseri. Excipitur etiam alter, & vter, & compositum inde vt alteruter, quæ faciunt genitiuos in ius. Et omnis genitiuus terminantium in ius, producit penul. nisi autoritas eam corripiat, excepto, alterius, quòd corripit eam, eo, quòd genitiuus vincit duabus syllabis nominatiuum, cum cæteri vna tantum. Nomina tertiæ declinationis si habeant, t, ante er, mutata er, in ris, faciunt genitiuum, vt pater patris, excipitur, hic later, huius lateris, sic Iupiter, Iouis, iter, itineris. Quæ duo sunt Etheroclita i, diuersiclinia. Illud etiam intelligendum est tantum de Latinis, falleret enim in Græcis, cum dicatur Panter, Panteris, crater crateris, æther ætheris, quæ verò habent, c, ante er, si sint communia, er, similiter mutant in is, & faciunt genitiuum, vt alacer alacris. Alia verò ab illis quæ habent, t, vel, c, ante, r, si sint communia, accepta is, faciunt genitiuum, vt aer aeris, excipitur, himber, quod facit himbris, & composita inde September Septembris, October Octobris. Et vide, quòd hæc regula exigit, quòd dicatur mulieris, penul. correpta, computatur enim inter ea, quę corripiunt, e, ante ris, & quoniam autor dicit, ꝙ accipitur is, in nominatiuo, in quo est, e, correpta. Sed tamen qui dicunt mulieris, penultima producta, dicunt Priscianum illud affirmare in libro de accidentibus, & ideo non curauit hic accipere. Item, puer, excipitur ab illa regula Latina, quæ fœminina faciunt in, a, mutant er, in ri, &c. secundum, quòd deberet esse, puri.

Adhuc de eodem. Cap. LXIII.

NOmina desinentia in ir, accepta, i, faciunt genitiuum, vt vir viri. Martyr Martyris, non est de regula, quia Græcum est. Desinentia in or, accepta is, faciunt genitiuum, excepto, ador, quod est indeclinabile, & cor, quod facit cordis, interposita, d, & oĩa producunt, o, ante ris, ut pudor pudoris, exceptis memor immemor, moris, & indecor indecoris, & dedecor, bicorpor, tricorpor, poris, & arbor boris, & publipor poris, & marcipor poris. Et exceptis neutris, vt marmor oris, & Græcis, vt Hector, ctoris. Illud autem attende, quòd omnia deriuata, a verbo decoro, quod habet penul. correptam, similiter habent. Sed deriuata a verbo decoro, quod penul. prod. similiter producunt eam. Omnia desinentia in ur. accepta is, faciunt genitiuum, vt Vultur Vulturis, excepto satur saturi, & exceptis robur, & femur, & ebur, & iecur, quæ in obliquis habent o, pro, u, vt iecoris.

De eodem secundum terminationes as, es, is. & os.
Cap. LXIIII.

NOmina Latina desinentia in as: ablatas, & addita tis, faciunt genitiuum, vt ciuitas, tis, exceptis as, assis vas, dis, & vas, sis, mas maris, exceptis fas, & nefas, & nugas, quę tria sunt indeclinabilia, Gręca vero si faciunt genitiuum Græcum in oy. apud nos sunt primæ declinationis, vt Lisias, Lisioy dicunt, & nos Lysiæ. Si vero in os, o. mutata in i, faciunt nostrũ genitiuum, vt Calcas Calcantos, dicunt, & nos Calcantis. Latina desinentia in es, correptam mutata e, in i, & ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt miles militis, exceptis his, quæ vel habent penul. æ, dyphthongum, vt præpes præpetis, vel, quæ deriuantur, a verbis habentibus penul. e. breuem, vt a tero teris, teres, tis. Et exceptis habentibus i. ante e, vt paries parietis, & fœmininis in es, correptam desinentibus, vt seges tis, quę omnia e, correptam in genitiuo habent ante tis, præter inquies inquietis. Et exceptis iterum compositis a pede, vt compes, vel a sedendo, vt obses. Latina desinentia in es, productam antecedente i. ablata s, & addita i, faciunt genitiuum, vt meridies meridiei, excipitur quies quietis. Alia nomina eiusdem terminationis. i. terminata in es, productam, quæ sunt alia ab habentibus i. ante es, mutant e, in i, & faciunt genitiuum, vt cædes cædis. Et exceptis his pes pedis, Ceres Cereris, merces mercedis,

dis, hæres hæredis, locuples locupletis, & tribus quintæ declinationis, fides, spes, & res. Et vide, quòd pes, & Ceres, computat inter producta, cum corripiant penul. genitiui. Vide quoque, quòd nom. quintę declinationis, si habeant consonantem ante es, corripiunt antepenul. genitiui, vt res, rei, spes spei. Sin vocalem producunt, vt dies diei. Latina desinentia in is, longam, ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt lis litis, excepto glis, & vis. Illa vero quæ duplicem habent nominatiuum, addunt is, & faciunt genitiuum, vt puluis, & puluer pulueris. Cætera autem à desinentibus in is, prod. & ab his, quæ habent duplicem nominatiuum, habēt similem genitiuum nominatiuo. Excipitur lapis, sanguis, pollis, cuspis, semis, capis, cassis. Et vide quòd, sanguis, ponitur inter correp. cum tamen produci inuenitur, vt ibi. Dum sanguis inerat. Sed fortasse poetica licentia fuit. Masculina latina in os, desinētia, ablata s, & addita ris faciunt genitiuum, vt hic ros roris, excepto nepos nepotis. Alia vero omnia faciunt genitiuum in tis, vt compos compotis, excepto bos, glos, os, custos. Porrò Græca, id est, apud nos a Græcis detorta, genitiuum Græcum sequuntur, os, finali conuersa in is, vt quanda illi dicunt Minos Minoos, & nos Minois.

De formatione Masculinorum, quæ terminantur in us.
Cap. LXV.

DEsinentia in us correptam masculina Latina, si sint rerū incorporalium nomina, s, vel t, vel x. antecedentibus, vt hic visus hic partus, & hic fluxus, & quę sunt ononyma i. æquiuoca, hoc est, in eadem voce cum vocabulis rerū, vt magistratus, quod est æquiuocū ad actionem docentis, & ad dignitatem, & quę habent aliam consonantem sub eadem syllaba ante tus, etiam corporalia, vt fluctus, nisi sint propria, vt angustus, vel mobilia, vt iustus. Omnia inquantum hæc, quartę sunt declinationis, præter lectus, ti, & iniustus. Porro omnia in ius, eiusdem generis, id est, masculini, alia a prædictis, secundæ sunt declinationis, vt ventus venti, augustus augusti, iustus, ta, tum, iusti. Excepto arcus, lacus, & specus, & penus, & hic ficus, cum nomen morbi est, & vultus, & arcus, & potus, & portus, & sinus, & gradus, & currus, & tonitrus, & coruus, quæ omnia sunt quartę declinationis. Et excepto Lepus, oris, quod est tertiæ, & monosyllabis, vt hic Mus Muris, & exceptis vnus, vllus nullus, solus, totus, alius, quæ faciunt genitiuum in ius, more quorundam pronominum. De monosyllabis regulam dat generalem hanc. s. quòd omnia sunt tertiæ declinationis, cuiuscū que sint generis, & omnia monosyllaba in us, producunt u. in omnibus casibus præter Grus, & Sus, quæ in nominatiuo u, producunt, in obliquis corripiunt.

De formatione cæterorum generum eiusdem terminationis,
Cap. LXVI.

OMnia fœminina in us, correptam desinentia, quartæ sunt declinationis, exceptis nominibus arborum, quæ omnia secundæ sunt, præter Quercus, Laurus, Pinus, Cornus, Ficus, q̄ tā secundæ, quàm quartæ inueniuntur. Et excepto hæc Alnus huius Alni, & humus humi, & domus, secūdum quòd facit domi, & colus, & incus, quod quia producit penul. incudis, magis videtur pertinere ad regulam desinentium in us, productam. Et excepto Pecus Pecudis, & intercus intercutis. De fœmininis verò desinētibus in us, productam, talem regulam tradit, quòd ablata s, addita tis, faciunt genitiuum, vt virtus virtutis, excepto tellus telluris, & palus, dis, quod tamen corripit. Horatius ibi.

Regis opus, sterilisque diu palus aptaque remis.

Et excepto incus incudis. Porro quæ apud Græcos in os, terminantia mutant o, in u, apud nos secūdæ sunt declinationis, vt quod Græci dicunt Cyros, & nos Cyrus, Cyri. Et exceptis illis in ros, quæ si habeant aliam consonantem ante ros, in eadē syllaba, ros vertunt in er, vt Menandros, Menander. Addit postea regulam de neutris desinentibus in us, quæ si sunt monosyllaba producunt u, & ablata s, & addita ris, faciunt genitiuum, vt hoc ius, huius iuris. Alia vero a monosyllabis posita, d, vel n, vel, l, ante us, mutant us, in e, correptam, & faciunt genitiuum, vt pondus, vellus, genus. Excipiuntur fenus, & pignus cum faciat pignoris non pigneris, mutant us, in o, productam, si sint comparatiua, & accepta ris, faciūt genitiuum, vt hoc melius, oris. Si vero non sint comparatiua, mutant, us, in o, correptam, & assumunt ris, vt decus decoris. Exceptis quibus verba adiacent, i, a quibus fiunt verba, leui, quadam mutatione habētia, e, in penul. syllaba, vt vlcus, ceris, & inde vlcero, ras. Et exceptis virus, vulgus, & pus. Opponitur, quòd secundum hanc regulam deberet dici tp̄s tpis, quia adiacet ei verbū tēporo, ras, sed tempero non sumitur. Porro ideo non excepit Pelagus, quia fit a Græco Pelagos.

De formatione desinentium in x. uel in duas consonantes.
Cap. LXVII.

NOmina desinentia in x, si veniunt a verbis desinētibus in go, ablata x, & addita gis, faciunt genitiuum, vt a Rego verbo, rex regis, Alia vero ab his Latina subintellige propter spinx, & phalanx, ablata, x, assumpta cis faciunt genitiuū, vt lux, cis, Excepto nix niuis, & suppellex suppellectilis & senex senis, & nox noctis. In penultima tamen habenda est discretio, nam si nominatiui habeant, e, naturaliter correptam ante x, nisi sint monosyllaba, vt nex, necis, vel a monosyllabis composita, vt feminex feminecis, mutant, e, in, i, correptam, per obliquos casus, vt vertex, verticis. Similiter desinentia in x, masculina tantum, quod dicit propter communia, vt felix, cis, Et Latina quod dicit propter spinx, gis, corripiunt, i, penul. genitiui, vt hic fornix, icis. Barbara quoque magis corripiunt penul. quamuis non habeant, i, penul. vt pharnax, acis, Magis dicit, quia in Barbaris habemus potestatem producendi, & corripiendi, magis tamen corripiuntur. Alia vero producunt pen. in obliquis casibus excepto silix, quod intelligimus exceptum esse per falix. Et exceptis quæ neque, g, neque, c, habent in genitiuo ante is, vt nix niuis, & cętera quæ ponit. Desinentia in bs. vel ps, interposita, i, faciunt genitiuum, vt vrbs vrbis, inops, inopis, Sed videndum, quòd si, e, sit ante bs, vel ps, & non monosyllaba, vt plebs, mutant, e, in, i, vt princeps, pis, celebs, bis. Excipiuntur composita a capite, quæ ablata s, & mutata, e, in, i, & addita tis, faciunt genitiuum, vt anceps ancipitis, similiter sospes, tis. Desinentia in ns. vel rs, vel ls, ablata s, & addita tis faciunt genitiuum, vt mons, tis, ars artis, puls pultis. Exceptis frons frondis, leus lendis, glans glandis, libripens libripendis. Et a corde composita, vt concors concordis.

De terminationibus casuum primæ declinationis.
Cap. LXVIII.

OMnis singularis Nominatiuus primæ declinationis, aut terminatur in a, vt Roma, aut in as, vt Eneas, aut in es, vt Anchises. Genitiuus vero, & datiuus in æ, dyphthongum desinunt, & semper habent pares syllabas cum nominatiuo, nisi dieresis fiat, vt aulai, pro aulæ. Accusatiuus singularis æ, dypthongum genitiui sui mutat in am, vt Musæ Musam, nisi q̄ in Græcis terminationibus in as, vel in es, proferunt autores quandoque accusatiuum more Græco, aut in an, vt Enean, aut in en, vt Anchisen. Et vide quòd omnis nominatiuus Latinus a, finalem corripit, & tamen quandoque seruat eam productā, sed raro. Vocatiuus vero semper terminatur in a, correptam. nisi quòd si est Græcus, & apud eos producens a, apud nos quoque producit, vt apud virgiliū, Enea, vigila, Ablatiuus primæ declinationis desinit semper in a, productam. Nominatiuus, & vocatiuus plurales similes sūt, genitiuo singulari. Genitiuus pluralis fit ablatiuo ab singulari addita rū, quod inde patet, quia producit, a, penultimam. Et vide, quòd omnes casus huius declinationis, tam singularis numeri, quàm pluralis, habēt pares numero syllabas, excepto genitiuo plurali, qui semper abundat vna syllaba, nisi proferatur per syncopā, vt grauienū pro grauienarum. Datiuus vero, & ablatiuus plurales fiunt ab ablatiuo singulari, extrema a, mutata in is, vt a Musa Musis, & ab his Musis, exceptis paucis fœmininis, quæ ad differentiā masculinorum, ab ablatiuo singulari assumunt bus, vt Deabus Equabus, Mulabus, & similia, & exceptis his, duabus, ambabus.

De terminationibus secundæ declinationis.
Cap. LXIX.

DE declinatione secunda. Dicit itaque, quòd sex sunt terminationes nominatiui eius. In er, vt Caper, in ir, vt vir in ur, vt satur, ri, in us, vt clarus, in eus, vt tideus, in um, quæ vel sunt neutra, vt templum, vel fœminina figuratiuè, i, contra terminationem, quæ propria est neutrorum, vt hæc Glicerium. Genitiuus vero semper desinit in i. longam. Datiuus & ablatiuus fiunt a genitiuo mutata extrema i, in o, prod. Porro omnes obliqui casus declinationis secundæ, tam singulares, quàm plurales, parificantur genitiuo singulari in syllabarum numero, excepto genitiuo plurali, qui semper excedit vna syllaba, nisi proferatur per syncopam. Quod ergo Dij, & Dijs monosyllabycè ponuntur, hoc equidem fit per syncopam. i. per subtractionem vnius literæ, siue magis etiam per sineresim. i. coniunctionem e, & i, in vnam syllabam. Quod probatur, vetetes enim, finalem. i. quam modo proferimus in fine illius dictionis, & quæ longa est, scribebant per ei, dypthongum. Nūc autem monosyllabicè dicatur, Dij subtracta e. Et quoniam ibi scribuntur duæ ii. subiungit hoc inde fieri, quòd vetustissimi solebant geminare longas vocales, quantum ad scripturam, licet vnam solummodo pronunciarent, vt ex scriptura vocalis ostē

deretur

deretur esse producta. Dicit etiam, quod in Dij, & in Dijs, nec non in pronominibus ii, & ijs, scribit bis, ii, causa differentiæ. Si n. scriberentur di, & dis, per vnam i, posset di, præpositio esse, & dis, pro diues intelligi. I. quoque & is, verba sunt, ideoque nisi in prædictis bis esset scriptum i, posset confusio inde oriri. Rursus si nomina secundæ declinationis terminentur in us, tūc si sint propria habentia i, ante us, abijciunt us, & faciunt vocatiuum, vt hic Virgilius, o Virgili, quæ tamen antiqui terminabant in e, dicentes o Virgilie, o Mercurie. Nos autem causa breuitatis facta apocopa, dicimus Virgili, Mercuri. Sed vide, quòd licet i, in fine huiusmodi vocatiuorum naturaliter sit cōsonās, profertur tamen vocaliter. & vocali affin. ter, quomodo in cui, & similibus datiuis, de quibus inducit causa similitudinis, probā do cui, & huic monasyllaba esse ratione regulæ, Omnis enim genitiuus in ius, desinens, vna syllaba suum vult superare datiuum, vt illius illi, ergo quia cuius, & huius dissyllabi, constat cui & huic monosyllaba esse, & est in datiuo cui, naturaliter i, consonans, sed profertur vocaliter, eo quòd i, consonans tur piter sonat in fine syllabæ, si proferatur consonanter. Debuit quoque dici hui, quomodo cui, quia a genitiuis formātur hu iuscemodi datiui ablata us. Sed quoniam inuenitur interiectio hui, causa differentiæ addita est c, & dicitur huic. Ei quoque datiuus debuit monosyllabus esse, & habere i, consonantem, prolatam tamen vocaliter, sed profertur semper dissyllabice, ne, putetur esse interiectio, ei. Porro omnia alia nomina secundæ declinationis desinentia in us, pręter propria nomina habentia i, ante us, conuersa us, in e, faciūt vocatiuum, vt hic. Priamus, o Priame. Excepto filius, quod facit fili. Credo præterea, quòd soleamus vti eo, quasi pro nomine proprio, dicentes o fili. Vnde & sequitur regulam propriorum in ius, terminātium. Quamuis dicant alij, hoc esse factum causa differentiæ, ne si fi lie diceretur, putaretur esse ab eo quod est filia. Addit vero, ꝙ quædam inequaliter declinantur, vt vas in plurali secundæ declinationis est, in singulari vero tertiæ. Similiter dicitur domo secundùm secundam declinationem. Domorum autem, & domuum, secundùm quartam, & secundam, & domibus semper, nunquam autem domis. Item duo, & ambo, genitiuos habent, & accusatiuos secundum declinationem secundam, datiuos & ablatiuos terminant in bus.

De terminationibus tertiæ declinationis.
Cap. LXX.

TErtia declinatio habet terminationes nominatiui. 78. de quibus exemplificat, & paulò plus, quod dicit propter spinx, formam cuius inter cæteras non enumerat. Genitiuus semper desinit in is correptam, excepto vis, quia producitur. Datiuus vero fit à genitiuo abiecta s, & producta i, vt Cicero Ciceronis, oni. Omnia vero nomina tertiæ declinationis habentia genitiuum similem nominatiuo, si fuerint Græca: i. ab eis detorta, vel propria, faciunt accusatiuum in im, vt tyberim, Neapolim, Caribddim, præter alpis, quod facit alpem, de quo tamen, & de eo quod est syrtis, dicit, quòd semper sunt pluralia, licet inueniantur singulariter prolata. Cætera vero omnia in em, solam faciunt accusatiuum, vt hunc patrem, teporem. Exceptis istis turrim, burim, securim, puppim, sitim, restim, vim, peluim, tussim, maguderim, quorum quædam tantū desinunt in im, vt sitim, quædam tam in em, quàm in im, vt turrem, vel turrim, puppem, vel puppim. Vocatiuus similis est suo nominatiuo, nisi, quòd in Gręcis seruant autores plerumq; vocatiuum Græcum, vt Thebais, o Thebai, Pallas, o Palla.

De Formatione ablatiui eiusdem.
Cap. LXXI.

ABlatiuus singularis in alijs profertur per e, correptam, in alijs per i, productam, in alijs per e, & i. Et primo quidem tradit regulas de illis, quę proferuntur per solam i, porrò neutra, quæ cum sint appellatiua, & terminant nominatiuum in e, corr. faciunt ablatiuum in i, vt mare, ri, excepto gausape, quę vero sunt neutra propria faciunt ablatiuum similem nominatiuo, vt hoc Præneste, ab hoc Præneste. Rursus neutra terminantia noīatiuū in al, faciunt ablatiuū in i, vt tribunal, ali. Neutra quoq; quæ desinunt in ar, & producunt a, pen. in obliquis, vt torcular, calcar, hoc torcular, ab hoc torculari, & hoc calcar, ab hoc calcari. Masculina, etiam cōia desinentia in er, vel is, si faciunt neutra in e, proferunt ablatiuum in i, vt hic, & hæc pedestris, ab hoc, & ab hac pedestri. Rursus omnia, nomina, quæ terminant accusatiuum in im, faciunt ablatiuum in i. Quæ verò tam in em, quàm in im, proferunt ablatiuum tam in e, quàm in i, vt puppim vel puppem, a puppe vel a puppi. Nomina mensium in is, vel in er, desinentia, proferunt ablatiuum in i, vt Aprilis, Aprili, September Septembri.

Adhuc de eodem. *Cap.* LXXII.

POrrò quæ trium generum sunt communia, faciunt ablatiuum indifferenter tam in e, quàm in i, vt par, præter hospes & sospes, quæ faciunt in e, solum. Rursus vero omnia quorum extrema syllaba desinit in is. quæ a duabus incipit consonantibus faciunt ablatiuum tam in e, quàm in i, præter in uis, quod facit ui, vt auis aue, vel aui, vnguis ab vngue, vel vngui &c. Cōparatiua quoque similiter, vt melior, a meliore, vel meliori. Rursus verbalia fœminina desinentia in ix, vt victrix, victrice, vel victrici. Desinentia quoque in as, circumflexum accentum in fine habentia, vt primas, & optimas. Porrò in Græcis nominibus vtuntur autores datiuo Græco terminato in ei. productam pro ablatiuo, vt Lucanus. Signaq; ab Eufrate &c. Fame etiam inuenitur in ablatiuo producta e, vt apud Lucanum. Nam mandate fame &c. Sed puto inde hoc esse, quoniā antiqui dicebant fames, famei, sub quinta declinatione. Idemque de consimilibus intellige. Nominatiuus vero pluralis in masculinis, & fœmininis, fit a genitiuo singulari, mutata is in es, vt huius consulis, hi consules. In neutris vero terminantibus ablatiuum in i, vel tam in e, quàm in i, fit nominatiuus pluralis ab eodem ablatiuo correpta i, & addita a, vt a mari maria, a felice vel felici, felicia. Excipit autē a vetere, vel veteri vetera, & a ludicri ludicra, & exceptis comparatiuis, quæ faciunt nominatiuos plurales in a, non in ia, vt maiora. Quę vero neutra terminant ablatiuum solum in e, mutata eadem e, in a, faciūt nominatiuum pluralem, vt a numine numina. Genitiuus vero pluralis nascitur ab ablatiuo singulari, ita tamen, quòd modò in um, modò in ium desinit, quod hoc modo poterit di. scerni. Si ablatiuus desinit in i, vel tam in e, quàm in i, correptam, & assumit um, vt a sedile sedilium, a felice, vel felici, felicium Exceptis comparatiuis, quæ semper carent i, in genitiuo plurali, vt a maiore vel maiori, horum maiorum, quod tamen quidam dicunt fieri per syncopam i, literæ. Et exceptis desinentibus in us, & in il, & in or, trium generum, & exeuntibus in ex, quādo communis sunt generis, quæ omnia genitiuum pluralem faciunt in um, & non in ium, vt vetus a vetere, vel veteri veterum, vigil a vigile, vel vigili, vigilum, memor a memore, vel ri, memorum, supplex a supplice, vel supplici, supplicum. Rursus nomina ablatiuum in e, solam terminantia, quorum nominatiuus in duas desinit consonantes, mutata e, in i, breuē assumunt um, vt vrbs ab vrbe, vrbium. Exceptis desinentibus in ms, vel ps, quæ omnia e, ablatiui, conuertētia in um, faciunt genitiuum, nisi sint a capite composita, vt hyems, princeps. Omnia quoque pluralia, quæ non habent ex se singularia, faciunt genitiuum in ium, vt vires, virium. Sed nunquid inuenitur vis. Dicimus quòd hoc plurale non est ex illo singulari regulariter. cum secundum regularem formationem a genitiuo vis, debuit dici ves, non vires. Porro ab alite, dicitur alituum, per interpositionem u, & a boue, boum, subtracta u, quod regulariter deberet dici bouum. Datiuus, & ablatiuus nascuntur a singulari genitiuo interposita bu, vt huius hominis, his, & ab his hominibus, excepto bobus, euphonię causa, pro bouibus. Accusatiuus pluralis similis est nominatiuo, sicut. & vocatiuus exceptis quibusdam Græcis, quæ faciunt in is, productam, vt hęc sardis, has sardis, & Græcis, quæ faciunt in as, & es, vt has pixides, vel pixidas, & quorum genitiuus terminatur in ium, quæ apud veteres frequēter fiunt in is, & raro in es, vt omneis vel omnes, & nominibus semper pluralibus vt hos maneis, vel manes, Vires tamen facit in es tantum.

De terminationibus quartæ, & quintæ declinationis.
Cap. LXXIII.

QVarta declinatio duas habet terminationes in nominatiuo, vnam in us, vt domus, alteram in u, vt cornu, gelu, quod sub vna voce per omnes casus discurrit in singulari numero. In plurali vero declinatur secūdum quartam declinationem, & est in omni numero generis neutri. Genitiuus similis est nominatiuo, nisi quòd in us, productam terminatur. Ablatiuus vero fit a genitiuo abiecta s, Ideo autem magis a genitiuo, quia in ablatiuo producitur u. Nominatiuus & accusatiuus & vocatiuus plurales similes sunt genitiuo singulari, nisi in neutris. Ideo quoque magis genitiuo, quia vbique in his producitur u, Genitiuus pluralis fit a nominatiuo singulari, quia vtrobique corripitur u, datiuus, & ablatiuus pluralis, a nominatiuo singulari, mutata u, in i, correptam, & addita bus, vt ab his manibus, nisi quòd in quibusdam causa differentiæ seruatur u, vt attubus, partubus, arcubus, ne si dicamus artibus: partibus, arcibus, videantur esse ab arte, parte, & arcu, Quidam addunt ficubus, quod non est regulare. Dicimus tamen etiam portubus; tribus lacububus, nulla differētia cogēte. Agit postea de quinta declinatione, cuius nominatiui terminatio vna est. s. in

in es, prod. vt dies. Et vide si nominatiuus habet i, penul. puram, tunc producitur penultima e, genitiui, & datiui. Si vero habeat consonantem ante es, vt fides, corripitur penul. genitiui, & datiui, vt fidei. Accusatiuus fit a nominatiuo, s, mutata in m. Vocatiuus nominatiuo similis est. Ablatiuus a nominatiuo fit subtracta vltima, s. Nominatiuus, accusatiuus, & vocatiuus plurales, similes sunt nominatiuo singulari. Genitiuus fit, addita ablatiuo singulari, rum. Datiuus, & ablatiuus fiunt ab ablatiuo singulari adiecta bus, vt ab hac re, his & ab his rebus.

De verbo, & eius significatione. Cap. LXXIIII.

POst tractatum nominis tractat Priscianus de verbo, & ordine congruo. Quia nomen repertum est propter substãtia, verbum vero propter actionem, & passionem, ideo nomen prius est verbo, sicut substantia prior est actione, & passione. Verbum dicitur a verberatu aeris, & hoc anthonomasicè. i. per excellentiam. Verbum igitur est pars orationis, vnum principale significationis genus continens cum temporibus. Verba enim principaliter significant agere vel pati. Sed cum tempore. i. consignificando, vel in præsenti, vel in præterito, vel in futuro. Omne verbum significat actionem, vel passionem, non quod omne significet id quod est actio, vel passio, sed quia vel hoc, vel aliquid aliud, modo actionis, vel modo passionis. i. cum tẽpore in terminatione verbali, & vt de altero dicitur. Addit etiã quòd proprium est verbi actionem, vel passionem, siue vtrunq; significare. Quod dicit propter communia verba, vt est, osculor. Et quoniam habent hoc infinita verba sicut & alia, inde est, quod ea sunt orationis pars. Contra illos qui dicunt, quòd omne id quod verbo significatur, est actio vel passio, opponitur de huiusmodi verbis, Viuo, & Dormio. Sed dicunt quòd agere, istud verbum, quandoque ponitur absolute, & tunc est generalissimum, & continet omnia, quæ possunt respondere ad hanc interrogationem, quid agit. Aliquando vero transitiuè, & tunc continet solas actiones in aliud, cum motu transeuntes, vt legere & huiusmodi. Itaque Viuo, significat agere. i. aliquid quod potest respondere ad quid agit. Et hoc idem de cæteris verbis absolutis neutris dicunt. Sed rursus illis opponitur de verbo substantiuo Est, præsertim cum Priscianus dicat quòd substantiã significat. Dicunt igitur quidam quòd Sum, significat ex prima sui inuentione quandam absolutam actionem. s. inter res permanẽtiam, sed inde translatum ad significandam substantiam. Alii dicunt, quod significat actionem quamlibet, vel passionem, non ex se, sed ex adiuncto participio, vt cum dicitur, Sũ legẽs, significat actionem eandem quam Lego. cum vero dicitur, Sũ lectus passionem eandem qua legor. & sic ex diuersis adiunctis diuersas actiones significat, vel passiones. Alij dicunt iterum, quod significat actionem talem, scilicet inhærentiam prædicati, & subiecti, sed hoc tantum fit quando est tertium adiacens. Cum vero opponitur eis de vocatiuis verbis, cuiusmodi sunt, & vocor, & nominor, dicunt quòd significãt passionem duobus modis, absolute, vt Nominor Socrates; & transitiue, vt Nominor ab isto. Nos vero facile omnia prædicta soluimus, non enim dicimus, quòd omne verbum significet id quod est actio, vel passio, sed quicquid aliud significet, modo actionis, vel passionis significat.

De significatione verbi substantiui. Cap. LXXV.

PRimo ergo dicendum est, quòd cum sint decem prima rerum genera, omnia tamen idem actu sunt cum substantia. Socrates enim, & albedo Socratis, quantum ad esse, actu non differunt. Quid enim aliud est albedinem Socratis esse actu, quàm Socratem album? Substantia itaque iunctiua est accidentium, omnia nanque accidentia in se recipit, & copulat sibi, & vnit. Quamuis vero substantia, & omnia, quæ in ea sunt idem sint actu, ratio tamen discernit, & disiungit, vt substantiam intelligat, scilicet per se, & accidentia per se, Repertum est itaque nomen ad significandum substãtiam eo modo, quo a ratione perpenditur, & ipsa ab accidentibus discernitur. Hoc autem est istud nomen Substantia, quia dicitur a substando. Res vero vt informis est, sic apta est substare, hoc est, formas recipere, non vt iam formata est. Istud ergo nomen sic significat substantiam vt sine accidentibus intelligitur, Sed quoniam substantia sic vnit sibi accidentia & recipit, vt idem actu sint, repertum est nomen etiam quod significat substantiam confuse, hoc est, nõ discernendo ab accidentibus, sed vt substantia cum suis accidẽtibus vnum actu est, hoc est nomen. Ens Substantia enim non sic est, vt sine accidentibus intelligitur, immo sic est, vt accidentibus informatur, ideoque competenter ei attributum est hoc nomen Ens, secundum hoc quòd accidentia recipit in se. Dicimus itaque, quòd Ens, significat illud idem quod substãtia, sed aliter, quoniam substantia significat discernendo, Ens vero confuse, sicut dictum est. Vnde quamuis Ens, nihil aliud significet, quàm substantiam, quia tamen ei datum est, secundũ hoc, quòd accidentia recipit in se, inde est, quòd hoc nomen Ens, transumitur ad nominandum accidentiã, licèt solam substantiam significet, velut cum dicitur? Albedo est Ens. Si enim vere inspicias, substantia sola proprie est, accidens vero inest. Dicimus quòd Sum, significat substantiam, sed vt de altero dicitur, scilicet cum tempore, & in verbali terminatione, & ita per modum actionis. Et quoniam substantia vnitiua est omnium rerum aliarum, & accidentia vnit sibi, & copulat. Inde est quòd, Sum, copulatiuum est, eo scilicet, quòd substantiam, quæ sibi vnit, cætera, & copulat, significet. Quid vero de verbis sentiamus vocatiuis, loco suo explicabimus. Dicit itaque Priscianus, quòd proprium est verbis significare actionem, vel passionem, siue vtrunque. Sed quia hoc habent verbalia nomina, vt lectio, addit cum modis, & formis, & temporibus. Sed quia hoc totum habet participium, quamuis enim non habeat modos secundum vocem, habet tamen modos secundum rem, ex adiuncto verbi substantiui, vt cum dicitur, Lectus sum, Lectus esto. Ideo ad remotionem participij, addit, sine casu.

De quatuor causis defectuum in accidentibus verbi, & aliarum partium. Cap. LXXVI.

ENumerat Priscianus accidentia verbi. Sed quoniam quædam verba in quibusdam accidentibus deficiunt, antequã agat de eis, causas defectuũ ostendit, tam in hac orationis parte, quam in cæteris. Dicit itaque quòd duplex est causa defectuum, necessitas naturæ, & casus fortunæ. Et est necessitas naturæ, quando, vel significatio repugnat, vt imperatiuus caret prima persona singulari, consignificat enim imperatorem, & nos non possumus nobisipsis imperare, vel quando natura vocis, vt ab eo quod est cursor, prohibet cursrix, fœmininum elementorum inconsonantia dicere. Casu vero fortunæ deficit accidens, quando nec natura significationis, nec vocis repugnat quin vox in tali accidente proferatur, sed tamen non inuenitur in eo prolata, vt prex, in singulari numero in nominatiuo casu non dicitur. Necessitas itaque naturæ in duo diuiditur. In naturam significati, & consonantiam elementorum. Igitur pronomina primitiua tertiæ personæ carent vocatiuis, repugnante natura, idem significatione, propter quam nata. i. reperta sunt vocabula. Omne enim pronomen huiusmodi repertum est ad significandum in omni casu suo, de quo sermo est extra proprietatem primæ & secundæ personæ, cum vocatiuus semper sit secundę. Eadem quoque causa, sui, sibi, non potest nominatiuum habere. Sic enim repertum est, vt significet rem vt patientem, vel in reciproca constructione, vt Socrates in uidet sibi, vel in re transitiua, vt precatur ille, vt se custodiat. In huiusmodi constructionibus factis, & non per verba passiua, nominatiuus non potest significare rem, sed solummodo obliquus. Ideirco vero diximus, non per passiua verba, quia si per passiua fiant, res, vt patiens, potest significari per nominatiuum, vt Socrates diluitur a seipso, & similia; licèt fortasse, nec in huiusmodi constructionibus locum posset habere nominatiuus sui, propter relationem quam consignat. Similiter interrogatiua, & infinita nomina, vt quis, & aliquis, carent vocatiuis. Semper enim signant rem absentem, vel quasi absentem; cum vocatiuus significet semper rem finitè, & vt præsentem. Propter inconsonãtiam vero dicit deficere, cursrix, & tonsrix, expulsrix, pro quo Cicero inquit expultrix, sicut tonstrix, pro tonsrix, cum illa prædicta exigeret analogia. Masculina enim verbalia in tor, desinentia, mutatione or, in rix, faciunt ex se fœminina, vt amator, amatrix. Per fortunam quoque, id est casu, dicit deficere quædam, & hoc duobus modis, vel quia inusitata sunt, vt prex, & ditio, vel quia incontinua sunt propter turpitudinem soni, vel asperitatem, vt quoniam turpe est dicere metutuius, asperum nutritrix, dicitur nutrix, per concisionem, cum regula prædicta ab eo quod est nutritor, exigeret nutritrix. Turpe quoque erat dicere cum nobis, quia turpiter sonat, m, ante, n, nisi sit eiusdem syllabæ, ideoque præpostere profertur nobiscum. & causa eius, mecum, & secum, & similia: nec enim, mecum, vna pars est (vt quidam æstimant) sed duæ.

De

De causa differentiæ, quæ solent quædam taceri, vel contra regulam proferri. Cap. LXXVII.

CONcludit itaque, quia per vnum quatuor modorum prædictorum deficiunt plerunque partes orationis. Plerunque autem dicit ideo, quia causa differentiæ solent etiam quædam taceri, vel etiam contra regulam proferri. Taceri, vt quoniam, fas, non habet genitiuum. Siue enim dicatur, fatis, siue, faris, siue fassis, aliud potest significare. Coniunx, vero causa differentiæ facit, coniugis, ne videretur secunda persona verbi, coniungo, si diceretur, coniungis, quod esset regulare. Omnia enim desinentia in, x, debent mutare, x, in gis, vt rex regis, vel in cis, vt vox vocis, & sic facere genitiuum. Ponè, iterum, eum est aduerbium habet accentum in fine, ne videatur verbum esse. Venus quoque contra regulam facit Veneris, ne dicatur esse verbum, si dicatur, veni, quod esset regulare. Omniá enim propria in us, correptam desinentia, regulariter secundæ sunt declinationis. Par, quoque in genitiuo duplicauit, r, ne si, faris, diceretur, videretur esse secunda persona verbi. Item cum verba secundæ coniugationis desinentia in neo, faciunt præteritum in nui, vt teneo, tenui, maneo facit mansi, ne si dicatur, manui, putetur datiuus huius nominis manus. A neo quoque fit neui, ne si diceretur nui, putaretur dici à nuo. Eadem etiam de causa dicitur fac, dic, duc, fer, ne si dicatur, face (quod esset analogum, vt lege) videatur ablatiuus huius nominis fax, facis. Sic, & de alijs intellige, non tamen in omnibus vniuocis, idest in quibus vox est vna, & diuersæ significationes solet hoc fieri, vt causa, scilicet differentiæ, vel taceantur, vel contra regulam proferantur, vt quòd canis indifferenter, & nomen est, & verbum. Et vide, quòd vniuoca appellat, quæ dialectici dicunt æquiuoca.

De Accidentibus Verbi, & primo de Genere. Cap. LXXVIII.

OStensis itaque causis defectuum, reuertitur ad accidentia verbi, vt de illis agat. Sunt autem octo. Significatio, vel genus, tempus, modus, figura, species, coniugatio, persona, cum numero. Quæ duo simul coniungit, quia cuicunque parti accidit persona, & numerus, & econuerso. Est igitur genus Verbi qualitas verborum contracta ex terminatione, & significatione. Nec enim sola terminatio facit genus, cum eã dem terminationem habeant verba diuersorum generum, vt Actiua, & Neutra, similiter nec sola significatio. Iccirco de vtroque dicendum est. Sunt ergo duæ terminationes Verborum omnium ferè in o, & in or. Ferè, dico propter quædam anomala, vt Sum, & defectiua, vt Memini. Significationes vero verborum sunt, vel actus transiens in rationalem creaturam, vt Video Socratem; vel actus transiens in sola non rationalia, vt Comedo piscem, vel actus non transiens, vt Viuo, vel passio illata ab alio, vt Videor a Socrate, vel passio nata intrinsecus, vt Rubeo. Igitur actiuum genus est proprietas Verbi desinendi in o, & faciendi ex se passiuum in or, & significandi actum transeuntem in rem rationalem. Neutrum vero genus, est, qualitas desinendi in o, & significandi aliquid, quod non sit actio transiens in homines, quicquid significet, siue actionem absolutam, vt Viuo, vel passionem natam intrinsecus, vt Rubeo, vel actum transeuntem in rem non rationalem, vt Comedo, præter facio, & noceo, quæ licet sint neutra vsu, tamen habent actionem transeuntem in homines. Passiuum quoque genus, est qualitas desinendi in or, & significandi passionem illatam ab alio, Commune vero genus, est proprietas, vel qualitas desinendi in or, & significandi vtrumque, scilicet actionem, & passionem. Deponens vero genus, est qualitas desinendi in or, & significandi vnum solum, vel passionem illatam ab alio, vel actionem. Et vide quòd hoc accidens genus dicitur significatio, quia ex significatione discernitur. Est itaque significatio, æquiuocum ad tria, ad significatum, ad modum significandi, ad accidens, quod hic vocatur genus.

De Terminatione singulorum generum. Cap. LXXIX.

DIcit postea, duas species terminantium in Actiuam vero, vt amo, neutralem, vt viuo. Metuo quidem, & timeo, actiua voce signant passionem, in passiua actionem. Quid est enim timeo, nisi quòd mihi timor incutitur? Vel timeor, quid aliud, quam timorem incutio. Addit quoque, quòd verba pertinentia ad sensus, vt audio, & video, in actiua voce videntur passionem significare, & in passiua actionem; hoc autem inde est, quia actum cuiusque sensus præcedit quædam passio circa instrumenta sentiendi. Antequam enim homo videat, repercutiuntur radij oculorum, & antequam audiat percutiuntur aures voce auribus instrepente. Dicimus ergo, quòd huiusmodi verba actum principaliter significant, secundario passionem, quæ actum præcedit. Addit quoque deinde, quòd terminatio in or, tres habet species. Passiuam quæ fit ab actiuo, vt amor. Communem vero cuius vna terminatio actionem significat, & passionem, vt osculor. Deponentem, quæ cum actiuo non fiat, alteram tantum significationem retinet, vt scilicet ideo dicatur deponens, quia alteram deponit significationem, secundum quòd videtur deponens dici, respectu communis. Bene autem dixit vnam, & non alteram determinate, quia sunt quædam quæ solam actionem significant, vt loquor, quædam quæ passionẽ, vt nascor.

De Actiuis, & Passiuis, & eorum constructione cum Obliquis. Cap. LXXX.

ACtiua dicuntur recta, quia scilicet non formantur a passiuis, sed passiua ab eis: assumpta r, enim faciunt ex se passiua istæ personæ, vt amo addita r, fit amor. Sed sunt quædam neutra, quæ ex se faciunt passiua in tertia persona, vt aro. Vnde potest dici aratur terra. Sed quoniam non significat actum transeuntem in rem rationalem, non facit passiuum in prima persona, vel secunda, ideoque non est actiuum. Si ergo quæratur cuius generis est, aratur. Respondendum est passiui, in tertia persona, non absolute passiui. Illud quoque vidẽdum est, quòd verba actiua aliquando ponuntur absolute, vt amo, aliquando transitiue, & non ad homines, vt amo virtutem. Ex sola ergo potentia iudicantur actiua. Ex quo enim possunt in homines transire, si faciant passiuum in or, sunt actiua, quamuis etiam transeant in alia. Sed dicet aliquis, secundum hoc Lego, non deberet dici actiuum, quia non legimus homines, sed scripta ipsorum. Nos autem dicimus, Lego Platonem. Vnde Ouidius.

Si quis in hoc artem, populo non nouit amandi.
Me legat &c.

Contendunt enim plerique figuratiue dictum esse, legor, idest, scripta mea leguntur. Sed quoniam significant actum transeuntem in homines, siue propriè, siue figuratiue dicuntur actiua. Actiua construuntur cum genitiuo, vt abstineo irarum: vel cum datiuo, ut impero tibi: vel cum accusatiuo, vt accuso te: cum ablatiuo, & accusatiuo, ut uideo solem oculis. Passiua construuntur cum ablatiuis, adiuncta eisdem præpositione, vt accusor a te. Sed vide, quòd præpositio non regit ablatiuum, sed ei deseruit, quia absque illa interposita, verbum passiuum non exigit ablatiuum casum. Si ergo quæris, quæ pars regit te, dicemus, accusor. Item passiuum construitur cum datiuo, vt seruor tibi. Et dicunt quidam, quòd fit acquisitiua constructio, quia per datiuum, nec agens, nec patiens persona designetur, sed ea, ad cuius vtilitatem, vel damnum, fit illa passio. Cur autem inuenitur actiuum verbum, cum cœteris obliquis solis, sed nunquam cum ablatiuo solo. Quoniam ablatiuus cum præpositione iunctus actiuo, uel neutro, significat personam, a qua fit remotio, vt Fugio a te. Sed iunctus passiuo, significat personam agentem, vnde & ablatiuus casus, proprius dicitur esse passiuorum. Quod quando actiuum verbum accusatiuo, & ablatiuo iungitur, accusatiuus significat rem patientem, ablatiuus causam actionis, vel tantummodo terminat, vt video solem oculis. Illud etiam addit, quòd pasiua construuntur, & figuratiue cum accusatiuo, quando scilicet per partem totum ostenditur, ut rumpitur aurem, & est synodoche. Est altera figura, quando in pasione intelligitur actio, ut Capellæ pascuntur siluas. In hac enim pasione intelligitur hæc actio, scilicet, quòd rodunt siluas, eodemque modo dicitur, doceor grammaticam.

De Neutris, & Deponentibus, eorumque significationibus. Cap. LXXXI.

AGit deinde latius de Neutris, quæ cum habeant formam actiui, tamen significationem non habent. Vnde dicit ea contra formam vocis significare, sicut etiam in cœteris partibus inuenitur, vt cum Thebæ habeat terminationem pluralem, significat tamen rem singularem. Populus quoque significat plurale, cum sit terminatione singulare. Glicerium etiam, & similia habent terminationem neutri generis, tamen significatione sunt fœminina. Ita quoque, & verba, cum videantur quantũ ad terminationem actiua, sunt tamen significatione neutra. Est igitur prima significatio neutrorum actio transiens in rem rationalem, vt calefacio te, & facio te doctum, & huiusmodi alia, quæ solo vsu neutra sunt,

sunt, cum significatio exigeret, quòd essent actiua. Vnde etiam antiqui dicebant, facior. Secunda est passio illata ab alio, vt vapulo a te, & exulo a te. Tertia actio absoluta, vt viuo,& similis. Quarta etiam significatio est actio transiens, sed non in homines, vt prandeo piscem. Quinta est passio intrinsecus nata, vt rubeo, & huiusmodi alia, quæ licet non egeant obliquis casibus, tamen, vel more actiui figuratiue iun guntur cum accusatiuo, vt, ardebat Alexim, vel more passiui cum ablatiuo, vt caleo ab igne. Quædam etiam deponentium habent actiuam significationem, vt prestolor te & tibi,& significat vtraque constructio idem. Secunda est passio illata ab alio, vt patior a te, & mereor a te. Et vide quòd patior, quandoque iungitur cum accusatiuo, vt, patior mala, sed im proprie. Quòd autem nascor, & cœtera quædam prædicta passiuæ sint significationis, patet ex eo, quòd more passiuorum assumunt ablatiuum, & datiuum loco ablatiui, vt nascor a te, & tibi, sicut ea, quæ actiuæ sunt significationis, assumunt vel genitiuum, vt misereor tui, vel datiuum, vt meditor tibi, vel accusatiuum, vt precor Deum. Tertia significatio deponentium est, absoluta actio, vel passio intrinseca. Labi enim & mori, lętari, gloriari, passiones sunt intrinsecæ, sed absolutæ: tumulari vero, vagari, vaticinari, actiones quoque absolutæ, & extrinsecæ. Quarta est passio nata intrinsecus, sed transiens, vt obliuiscor tui.

De Abusionibus verborum in diuersis generibus.
Cap. LXXXII.

QVædam passiua quandoque absolute ponuntur, & sic in abusionibus istis citra formam vocis significat. Sed quæritur, cum, videor, ponitur absolute, vt, videor esse bonus, cuius sit generis. Dicit enim Priscianus, quòd si sic proferantur, idest cum ablatiuo sunt passiua, si aliter absoluta, videtur, quòd passiui absoluti. Actiua quoque sicut passiua quandoque ponuntur absolute, vt audio acute, Ostendit deinde aliam abusionem actiuorum, scilicet, quòd quædam sunt propriè actiua, quæ pro passiuis ponuntur, vt lauo pro lauor. Item quædam actiua terminatione significant passionem, & econuerso, vt metuo. Item vnum & idem verbum aliquando ponitur transitiue in vna significatione; sed in alia absolute, vt ruo, conuenio. Item quando inuenitur in hac significatione, illi conuenerunt, idest similiter venerunt, tunc neutrum est, si vero accipiatur pro alloquor, vt ibi. Vos inquam conuenio ô Iudæi: idest alloquor, tunc actiuum est. Dicit postea, quædam verba esse, quæ tam, actiua, quam passiua voce significant vnum, & idem, vt mereo, secundum antiquos, & mereor, sed mœreo mœres, vnde mœror facit pro præterito, mœstus sum. Mereo autem secundum antiquos, (vnde meritum dicitur) faciebat merui. Et puto, quòd licet mereo, res, producat primam, mereo, merui, corripit eandem, quia tamen eadem vox erat mereo, in vtraque significatione, factum est a modernis causa differentiæ, vt diceretur, mereor, deponens. Et quoniam in præterito nulla erat æquiuocatio, retinuerunt pręteritum, merui. Quando mereor deponens erat passiuæ terminationis, dederunt etiam ei pro præterito, meritus sum, vt dicatur, mereor, mereris, meritus sum, vel merui. Aliam iterum dicunt abusionem, quòd quædam verba actiua primæ coniugationis faciunt alia ex se secundæ, quæ sunt absoluta, vt sordido illum, idest, sordidum facio. Et inde sordeo, idest ex me fio sordidus. Eodem modo albo illum, & albeo, duro illum, & dureo, & cœtera, quæ sequuntur. Et vide, quòd lactare, quòd inter cœtera ponit, nutricis est, lactere infantis, vnde.

Lacteo lac sugo, lacto lac pręheo nato.

Similiter, & pendeo, suspensi est, pendo, suspendentis.

Pendeo suspensus, pendo dum sublevo pondus.

Item quædam mutant genus in compositione, quoniam alterius sunt generis simplicia, alterius composita, vt facio neutrum est, reficio compositum, inde actiuum. Et uide, quòd dicit, sentio, neutrum esse, & inde compositum. Assentior, deponens, & assentio, neutrum in eadem significatione. Ideoque notandum est, quòd sentio acceptum pro intelligo, neutrum est. Quando vero ad sensus pertinet, actiuum esse potest. Addit quoque, quòd alijs significationibus, idest, generibus inueniuntur simplicia, in compositione genus mutantia, vt partior, deponens. Et inde, impartio, neutrum, & impertior, deponens in eodem sensu, spicio actiuum, quod quia non est in vsu, probat illud, per aspicio, inde compositum, vnde & componitur, conspicor conspicaris, deponens, mutata coniugatione. Porrò ex facio, componuntur quædam, quæ pariter mutant, & genus, & coniugationem, vt gratificor. Addit quoque, quòd licet facio in quibusdam compositis mutet genus, & non coniugationem, in quibusdam vtrumque, tamen sunt quædam in quibus neutrum eorum mutar, nec etiam accidens, vt calefacio, facio, & similia, quæ in secunda, & tertia persona circa regulam aliorum, quæ trisyllaba, vel vltra sunt, acuunt penultimam, quamuis sit correpta. Item quædam in diuerso genere, & diuersa coniugatione, idem significant, vt, labo, quod est neutrum, & primæ coniugationis. Et labor, quod est deponens,& tertiæ.

De secundo accidente Verbi, idest de tempore.
Cap. LXXXIII.

TEmpus, (vt antiquis visum est) tribus modis accipitur, generaliter, totaliter, partialiter. Est autem generalis diffinitio temporis hæc. Tempus est dimensio moræ, & motus mutabilium rerum, dicta generalis, quia omni tempori, conuenit. Totalis vero diffinitio est talis. Tempus est spacium, quod cum mundo desinet. Dicitur vero totalis, quia huic toti, scilicet tempori conuenit, ita, quòd nulli parti illius. Partialis vero, quam ponit Tullius huiusmodi est. Tempus est pars æternitatis, cum alicuius anni mensura, diurni nocturnive spacij, certa significatione. Appellat autem æternitatem, illud magnum spacium, quod cum mundo incœpit. Dixerunt itaque antiqui, quòd secundum hanc vltimam acceptionem. Tempus verbo accidit, quia verbum significat, (vt eis videtur) non illud spacium, sed partes eius. Quod longe aliter mihi videtur. Non enim verba puto consignificare tẽporis quantitatem, sed tempus quando, sicut superius dictũ est. De temporis, tamen quantitate, vbique in hoc tractatu fere loquitur Priscianus, non quòd verbum huiusmodi tpis significet, sed q̃m tps, quando temporum quantitati adiacet, vt per tempus, quod est quantitas personam de tempore, quod est, quando habere possumus doctrinam. Si ergo proprie loqui velimus, dicemus verbum præsentis temporis esse, vel præteriti, vel futuri. Itaque tempus est secundaria significatio verbi non communis proprietas. Sic enim principaliter agere, vel pati significat, vt secundario etiam quando significat, idest, vel in præsenti, vel in præterito, vel in futuro, vt dictum est. Primum igitur, quòd tempus accidit verbo, idest, ccidit ei significare cum tempore.

De diuisione eius in tria tempora. *Cap.* LXXXIIII.

DIuidit vero postea tempus in præsens, & pręteritum, & futurum. Sed quæritur an verbum, quod significat præsens tempus, consignificet illud præsens, in quo profertur. Quod si ita est: nunquam veraciter potest aliquis dicere, vel taceo, vel bibo, vel dormio. Ideoque dixerunt alij, quod significat illud præsens, in quo incipit proferri. Alij, quòd consignificat illud præsens, in quo res sua agitur. Sed secundum istos semper verum diceret quicunque diceret, lego. Nos tamen dicimus, quòd verbum non consignificat præsens tempus, sed significat aliquid in præsenti tempore. Ita quòd non in aliquo præsenti. Postea vero diuidit præteritum tempus, in præteritum imperfectum, & plusquam perfectum. Et uide, quòd hæc diuisio non fit propter se, tempus enim omne postquam perfectum est, ex toto, & perfecte præteritum est, sed est secundum actiones nostras, vel passiones quascunque reliquimus imperfectas, quandoque vero iam pridem perfectæ sunt, igitur in solo præterito tres voces repertæ sunt diuersæ ad designandas præteritæ actionis, vel passionis diuersitates, quia præterita ex vi præteritionis se nostræ prorsus offerunt notitię. Et vt certius dicam, quantum ad pręteriti naturam sunt certissima, cum pleraque præsentia, & futura habeant esse incerta. Pleraque dictum est propter necessaria. Ea enim quæ contingunt, quatuor modis veniunt. Casu, vt inuentio thesauri. Libero arbitrio, vt legere. Facilitate naturę, vt calami contritio. Natura, vt hominem mori. Sed ea sola, quę natura eueniunt ineuitabilia, & ideo certa sunt. Cœtera enim pręsentia, & futura incerta sunt. Ideoque non sunt voces diuersę a Latinis repertę ad designandas varietates pręsentium, & futurorum. Græci tamen diuidunt futurum in duo, in infinitum futurum, & paulopost futurum. Nos autem hoc melius per adiunctum determinamus, ut legam in proximo, & huiusmodi.

De

De Instanti. Cap. LXXXV.

INstans est indiuiduum, quod vi astare potest. Dicunt quidam, quòd agit hic de duplici præsenti. Ad cuius rei intellectum dicendum est, quòd præsens aliud est simplex, aliud compositum. Simplex vero præsens est, de quo nihil est præteritum, nihil futurum. Sed in vno simplici præsenti nihil agi potest, statimque transit, vnde tale præsens non cōsignificatur a verbo, nisi substantiuo, vel vocatiuo. Hoc autem simplex sic describitur, quod cum sit finis præteriti, est initium futuri: vel ita, quod cum incipit, statim esse desinit. Præsens quoque compositum est, cuius pars præterit, pars futura est, & pars existit. Sed tamen illud compositum dicitur præsens, propter simplicem sui particulam, quæ existit. In tali vero præsenti potest aliquid fieri, vnde & dicunt tale præsens a verbo significare, legunt itaque literam de simplici præsenti sic. Instans, id est simplex, præsens est indiuiduum, quia caret partibus, & addit quod vix stare potest. Quoniam, scilicet statim transit, & aliud succedit: vnde quia tam simplex est, quòd nihil in eo perfici potest, nominatur a quibusdam, instans imperfectum. Aliter enim actus in eo adhuc esse non posset. Alij tamen aliter legunt.

De temporibus per singulos modos distinctis. Cap. LXXXVI.

DIcit itaque indicatiuum modum habere omnia tempora, quia significat talem affectum animi, idest, indicationem, qui omni tempori conuenit. De imperatiuo rursus adiungit, quoniam in præterito deficit. Natura enim imperandi fert, vt vel in præsenti, vel in futuro aliquid semper imperemus, fieri, nunquam autem in præterito. Dicit tamen apud Græcos imperatiuū esse præteriti. Natura aliquando imperamus de re non existente, vt in tempore futuro perfecta sit, & transacta, vt si alicui imperē, prima hora cras aperta sit porta, impero, vt cras prima hora præterierit actus aperiendi portam. Nos autem sensum hunc complemus circumlocutione. De optatiuo dicit, quòd tempora habet omnia, quamuis omnis optatio ad futurum pertineat. Habet igitur præsens, & præteritum, non quòd rem præsentem, vel præteritam desideremus, sed quoniam, vt præsens, vel vt præterita sit optamus, & iniuncta quidem dicit esse, & præsens, & præteritum imperfectum, propter cognationem, quæ maxima est inter ea, ex eo videlicet, quòd vtrunque imperfectum est. Præsens enim imperfectum iccirco est, quoniam de eo aliquid futurum est. Item præteritum perfectum, & plusquam perfectum merito coniuncta sunt, quoniam vna, & eadem voce licet optare rem, vel pauloante, vel multoante perfectam. De subiunctiuo autem modo, dicit, quòd disiuncta tempora non habet prorsus apud Latinos, cum coniuncta quædam habeat apud Græcos. Ad vltimum vero agit de infinitiuo modo, dicens, quòd habet coniuncta tempora, præsens, & præteritum imperfectum, eo quòd vna voce infiniti designatur vtrumque istorum. Et rursus coniuncta habet præteritum perfectum, & plusquam perfectum. Habet autem infinitiuus vim nominis ipsius rei, & in significatione, & in constructione: vt enim nomen rei ipsius, verbi significat actionem, vel passionem, non determinando illam inesse alicui, sic & infinitum. Cum enim dico, Legere est vtile: non determino illam actionem alicui inesse. Rursus vt nomen rei verbi construitur cum uerbo substantiuo, & nomine ad designandum qualitatem actionis, sic & verbum infinitum. Dicimus enim, Legere bonum est, quomodo lectio bona est. Item omnes alij modi resoluuntur in infinitum. Quisque etenim aliorum resoluitur per verbum designans sui animi affectum, & per suum infinitum, vt quoniam lego indicatiui modi est, resoluitur per verbum indicationis, quod est, indico, & per suum infinitum, lego enim nihil est nisi quòd me legere indico. Idemque in cœteris modis.

De Gerundijs. Cap. LXXXVII.

FInito itaque tractatu de modis verborum, agit de gerundio. Non quòd illud verbum esse indicet: sed quia Donatus, & sui, reputauerunt illud esse verbum. Gerundia igitur siue participalia sunt secundum quosdam desinentia in di, & do, & dum, vt legendi, legendo, legendum. Supina vero desinentia in um, & in u, vt lectum, lectu. Secundum Priscianum vero ista quinque omnia gerundia sunt, vel participalia, sed diuersis de causis sic vocata. Dicuntur enim gerundia, quia gerunt significationem sui verbi, vel quia ex maxima parte gerunt significationem vtramque, scilicet actionis, & passionis. Quod est quando ab actiuis, & communibus fiunt, vt venio causa videndi, idest vt videam, vel videar. Similiter venio visu, idest de loco vbi visus sum, vel vidi, sic & in similibus. Participalia vero dicuntur, quia sunt similia participijs, quæ semper suppinātur, idest ab aliquo verbo deriuantur, vel quia similia sunt participijs. Hæc igitur gerundia a quibusdam verba vocantur, quoniam loco verborum ponuntur. Vbi enim ponimus terminationem in di, ponunt Græci infinitiuum verbum, cum genitiui articulo. Vbi nos in do, ponimus, ponunt infinitiuum cum datiui articulo. Vbi nos in dum, ponimus, illi ponunt infinitiuum cum accusatiui articulo. Item construuntur cum eisdem obliquis casibus, cum quibus, & verba, & eodem modo, idest transitiue, & reciproce. Et hoc est quare quibusdam verba videantur esse. Quibusdam autem econtrario videtur, quòd cum non significent tempus, verba esse non possunt. Rursus adiungitur quibusdam eorum præpositio per appositionem, vt in legendo, & ad legendum, quod non fit cum verbo.

Quod Gerundia sunt nomina non verba. Cap. LXXXVIII.

NOs autem Priscianum sequentes, gerundia dicimus esse nomina, illud translata ad significandum, quod verba tempore, & vt habeant constructionem ipsorum. Illud etiam dicimus, quòd tria eorum terminantia in di, do, dum, generis sunt neutri, & triptota, & singularis numeri. Et vide, quòd singularis numeri dicuntur, propter solam terminationem, cum indiffinite construantur cum singulari, & plurali numero, vt Legendo Virgilium, & Legendo libros vigilo. Est autem terminatio in di, genitiui casus, terminatio in do, ablatiui; terminatio in dum, accusatiui: vnde præpositiones eis apponuntur. Illa vero gerundia, quæ terminantur in um, & in u, generis sunt masculini, & illud in um, accusatiuus casus, illud in u, ablatiuus verbalis nominis quartæ declinationis. Sed dicet aliquis Priscianum esse contra hoc, qui in ordine casuum præmittit accusatiuum ablatiuo, cum, gerundij terminatio in do, quæ est ablatiui casus, præmittatur ei, quæ est in dum. Nos autem dicimus hoc ideo factum, quia loco eius ablatiui ponebant Græci datiuum articuli cum infinito verbo, datiuus autem præiacet accusatiuo. Dicet iterum aliquis, non posse fieri, ut hæc sint nomina, quia neque substantiua sunt, quia per se poni non possunt, adiectiua non, quia non adiungunt alijs nominibus intransitiue, quod non adiectiuis habet conuenite. Sed nihil nocet hoc, non enim omnia nomina substantiua dicimus esse, vel adiectiua. Rursus, quòd cum quolibet genere, & persona, & numero construuntur hoc non nocet, cum istud fiat transitiue. Verum quia possunt gerundia verba videri, qui hoc estimant corripiunt terminationem in do. Vnde si quis quærat, an in versu gerundium terminans in do, debeat semper produci, analogice quidem deberet, sed tamen propter vsum autorum indifferenter ponendum est. Probat tamen, quòd gerundia nomina sunt, ex eo, quòd terminantia in do, & in dum, assumūt separatim præpositiones.

De constructione Gerundiorum. Cap. LXXXIX.

SEd quæritur cum gerundia exigant eosdem casus, quos & sua verba. An debeat dici. In conuertendo dominus captiuitatem Syon, cum quo enim construeretur ibi, dominus. Gerundium enim cum nullo casu videtur debere construi, nisi cum obliquo casu, cum quo, & suum verbum. Sin autem dicatur. In conuertendo dominum, (vt magister Anselmus voluit) videbitur, quòd dominum habeat significare rem, vt patientem, cum tamen domini sit conuertere non conuerti. Dicamus ergo, quòd quia conuertendo significat tam actionem, quam passionem, icciro potest construi cum dominum, vt ille casus significet personam agentem, cum captiuitatem, sicut iste casus significet rem, vt patientem. Et quoniam legendus, da, dum, quando nomen est, habet quosdam obliquos casus eosdem in voce cum gerundijs terminantibus in di, & in do, & in dum, quando ponuntur in vi nominum, construuntur cum dictionibus eiusdem casus, eiusdem generis, & eiusdem numeri, vt causa legendi Virgilij vigilo, & amandæ virtutis, & emendi mancipij. Cum vero in vi gerundiorum ponuntur, indifferenter construuntur cum omni genere, & numero, & cum eo casu, cum quo, & suum verbum, vt legendum est Virgilium, & Musam. Et quæritur cum dicitur, legendum est Virgilium, & similia cum quo construitur. Cum enim sit accusatiuus nō videbit posse construi cum, est, uerbo intransitiue. Et licet quidam dicant, ꝙ gerundium sit accusatiui casus. ex vi tñ gerundij construitur intrāsitiue cū, est, & cū accusatiuo Virgiliū transitiue,

Alij vero dicunt, quòd eo legendum, ibi ponitur impersonaliter, vnde cum hoc verbo est, intransitiue construitur. Alia quoque differentia, quòd gerundia si sint ab actiuis, vel communibus verbis, significant vtrũque, scilicet actionem, & passionem, Vnde Virgilius, cantando, actiue posuit in Buccol. Cantando tu illum, aut vnquam tibi fistula, &c. idest dum cantares, & passiue ibi. Cantando rumpitur anguis, idest, dũ cantatur, hoc est dum incantatur.

De Supinis. Cap. XC.

AGit postea de Supinis. Dicitur ergo, quòd desinens in um, eadem habet ferè significationem quam desinens in dum, cum, ad, præpositione. Quid est enim, vado venatum, nisi ad venandum, ferè tamen dicit, quia non solum actionem significat, sed etiam locum, vt vado venatum, idest, ad locum in quo venet, quemadmodum, & propria ciuitatum nomina sine præpositione significant ad locum, vt vado Romam, nam cum ponitur in vi accusatiui huius nominis venationem, qui significat, non secundum quod inhæret, sed nominando. Venatum vero supinum quidem venationem significat, sed secundum quod inhæret. Addit quoque, quòd supinum terminans in u, ablatiuus est nominis ipsius rei, & debet poni sine præpositione, vt venio, venatu. Similiter venio auditu missam, & similia. Et vide, quòd quia legendi actionem significat, & passionem, ideo potest construi, & in vi actiua cũ accusatiuo, ad modum sui verbi actiui: vt causa legendi Virgilium venio, & in vi passiua cum ablatiuo, ad modum verbi passiui, vt venio causa legendi, ab aliquo, idest vt ab aliquo legar, Idemque de cęteris notandum esse iudico.

De verbis impersonalibus. Cap. XCI.

IMpersonalia conueniunt cum infinitiuis verbis, in hoc, quòd & hæc, & illa, carent numero, & persona, tamen dicitur impersonale, nõ quòd omnino nullius sit personæ. Omne enim verbum impersonale tertiæ personæ est, saltem terminatione, sed quoniam personam non discernit, sed potest indifferenter adiungi, & primæ, & secundæ, & tertię personę sic, curritur a me, & a te, & ab illo. Nec est vnus modus verbi, sed vnum verbum per se, sicut frequentatiuum, & inchoatiuum. Vnde & omnes modos suos habet sicut, & alia verba, & in eisdem temporibus deficiunt modi impersonalium in quibus, & personalium. Si quæratur cuius generis sit verbum impersonale passiuæ terminationis, vt curritur. Putamus dicendum esse neutri, quoniam nec actiue, nec passiue significare videtur. Si opponatur ergo terminantur in o, & non facit ex se passiuum. Dicemus illud dictum esse de verbis integris. Si quæratur iterum an significet actionem, vel passionem, videtur magis, quòd actum significet, cum dicat autor, impersonale hanc differentiam ad infinitum habere, quòd infinitum quidem eget altero verbo, vt Volo legere. Impersonale vero actum perfectum significat, vt Curritur a me, pro curro. Et dicimus quoniam eiusdem coniugationis est, cuius & verbum perfectum a quo descendit. Item præter illam constructionem quam habet cum ablatiuo interposita præpositione, exigit etiam eundem obliquum quem & illud, vnde rationabiliter videtur dici, legitur ab illo Virgilium.

De consignato temporis in verbo substantino, & vocatiuo. Cap. XCII.

EXequitur deinde cognationem temporum. Dicit itaque, quòd præsens tempus habet cognationem, cum præterito imperfecto, & futuro, cum illo, quia præsens tempus imperfectum adhuc est cum futuro; quia aliqua pars præsentis adhuc futura est. Omne itaque verbum tale præsens consignificat, cuius pars præterijt, pars futura est, excepto, sum, verbo, quod simplex præsens consignificare videtur, non enim tam breue momentum est, in quo res non existat. De hoc autem verbo dicit, quòd Græci vocant ipsum hipapicticon, idest substantiuum. Dicunt quidam tamen, quòd ibi debet esse epracticon, quasi extra actionem, sed prior litera præualet. Et sum, quia tale præsens consignificat, quod & simplex est, & perfectum, & cui nihil deest, quoniam nihil eius futurum est. Inde fit, vt possit coniungi cum participio præteriti temporis, ad complendum præteritum perfectum passiui verbi, vt amatus sum, vt verborum similium passiuis, cuiusmodi sunt deponentia, vt locutus sum, & communia, vt criminatus sum. Sicut enim, sum, simplex præsens consignificat, sic & nominor verbum vocatiuum, cum enim dico Nominor Socrates, nihil aliud dico, nisi, quòd nomen meum est Socrates, quod per singula momenta verum est. Sed si dicam: nominor ab illo, quoniam significat passionem, quæ in simplici præsenti non potest inferri, ideo significat præsens compositum.

De proprio significato verbi substantiui. Cap. XCIII.

AT videndum est, quòd substantia vnitiua est omnium aliarum rerum, & sibi, & inter se, sicut quòd capillo vnita nigredo, longitudo, crispitudo. Substantia itaque capilli his omnibus subiecta est, & aliorum sibi, & inter se, adeo hæc omnia vnit, quòd visus hæc omnia simul confuse, & quasi vnum comprehendit, statum nigredinis non discernendo a statu longitudinis, vel crispitudinis, nec aliquid etiam istorum discernendo a statu capilli, vnde hæc omnia vnita sunt in eo, quod est videri. Hæc tamen omnia discernit inter se ratio, quoniam potestas animi est coniuncta separare, & disiuncta coniungere. Ad discernenda itaque decem rerum genera, reperta sunt decem vocabula generalissimorum, sicut in his, quæ superius notata fuerunt de significatione substantiuorum diximus. Ad significandum vero substantiam, vt vnitiua est aliorum, sibi & inter se, repertum est hoc vocabulum Ens. Substantia namque nec sine formis esse potest, nec formæ sine substantia cui sunt vnitæ. Iccirco Ens, merito dicitur significare substantiam, vt aliarum vnitiuam, & sibi, & inter se. Accidentia enim non proprie dicuntur esse, sed inesse, hoc ergo vocabulum Ens, ratione significationis de accidente non dicitur, sed transsumptiue solummodo ratione nominationis. Porro Sum, verbum substantiuum, hoc idem significat, quod & Ens, sed vt dicitur de altero, & hoc vnum interest. Sum, ergo significat substantiam, vt formis tam substantialibus, quam accidentalibus substat. Ideoque copulatiuum est quorumlibet substantialium, vel accidentalium cum substantia subiecta, vel etiam inter se, cum cœtera verba seipsa solummodo copulent cum subiectis, & non alia, vt Socrates legit, & consimilia. Sed quæritur, quomodo hoc verbum substantiuum Sum, significat hoc idem quod Ens, siue substantia, cum hoc generalissimum sit, verbum autem substantiuum, (vt dicit Priscianus in primo minoris) propriam vniuscuiusque rei essentiam colligit. Vnde sicut dictum est, substantia inquantum generalissimum, significat substantiam eo modo, quo a ratione perpenditur, scilicet inquantum ab accidentibus discernitur, non autem hoc modo significat substantiam hoc generalissimum Ens, sed substantiam, idest rem, vt formis substantem, secundum, quòd dicitur a substando. Sic & hoc verbum substantiuum Sum; significat substantiam, vt dicitur de altero. Vel (vt Priscianus vult) colligit essentiam vniuscuiusque rei propriam, idest significat substantiam, vt vnitiuam aliorum sibi, & inter se, hoc est formarum, & propriarum qualitatum rerum.

De significatione verbi substantiui. Cap. XCIIII.

POrrò sicut substantia est vnitiua aliarum rerum sibi, & inter se, ita quoque, & substantia vnitiua est nominum sibi, & cœteris rebus. Nomina namque primò substantijs fuerunt imposita, & ipsis per impositionem vnita. Vide ergo, quòd quia substantia albedine participat, repertum fuit hoc nomen albus, alba, album, ad nominandum substantiam, ex eo, quòd albedine participat. Vt autem cognosceretur quid est, quo participat ipsa, & vnde dicitur alba, repertum fuit hoc nomen albedo, ita vt inuentionis ipsius causa, quodammodo esset substantia. Constat enim, quòd hoc nomen, albus, primum repertum est, antequam hoc nomen, albedo, inuentum esset: hoc enim ex illo per deriuationem habet formari. Sicut ergo repertum fuerat verbum substantiuum ad significandum substantiam, secundum quòd aliarum rerum sibi, & inter se vnitiua est, ita quoque repertum fuit verbum vocatiuum, ad significandum substantiam, vt ipsa nominum sibi, & cœteris rebus vnitiua esset. Ideoque in prima, & secunda persona copulatiuum est nominum, & substantijs, & cœteris: vt vocor Socrates, nominaris Apolonius. Itaque verba substantiua, & vocatiua dicuntur similem vim habere. Tum quia substantiam significant, ut aliarum rerum, uel nominum est vnitiua. Tum quia hæc sola aliorum cum alijs sunt copulatiua. Illud quoque addit, quòd aliqua uerba sunt inter præteritum, & futurum, idest tale præsens significant, quod neque est præteritum, neque totum futurum. Vnde concludit, quòd pręsens tempus, quasi quodam puncto, coniungit pręteritum, & futurum.

De cognatione temporum, & vocum eorum.
Cap. XCV.

OStendit deinde, quòd ex præsenti tempore nascitur præteritum imperfectum. Quoniam cum quid præsens est, si ad finem non perducatur, exinde poterit dici præteritum imperfectum. Vel de vocibus legatur, vt ex præsenti tempore, idest ex voce præsentis nascatur vox præteriti imperfecti propter cognationem, quæ inter illa duo tempora est, cum vtrumque, scilicet sit imperfectum. Item ex præsenti nascitur præteritum perfectum, quod etiam fit ratione cognationis. Quoniam dum præsens est actio, iam aliquid eius præterijt. Postquam vero præsens terminatur, omnino & perfecte est, exinde præteritum perfectum est, vt autem nascatur a præsenti, mutat plerumque quasdam literas præsentis, idest principales, vt ago, egi, mediam, vt doceo, docui. Vel etiam mutat tempora, vt lego, legi. In præsenti namque prima syllaba corripitur, in præterito autem producitur. Item quandoque par est in syllabis cum præsenti, vt lego, legi, quandoque excedit, vt do dedi. Porro præteritum plusquam perfectum nascitur a præterito perfecto, siue de ipso tempore, siue de vocibus legatur hac cognationis ratione: quoniam cum actio nuper perfecta inueterata fuerit, tunc opus est voce præteriti plusquam perfecti. Addit deinde, quòd futurum nascitur ex præsenti, quod de temporibus non potest legi. Nec enim præsens tempus fit futurum, sed econuerso. Legatur ergo de vocibus, vt vox futuri, sicut & vox præteriti imperfecti, dicatur formari a voce præsentis, nec sine causa, cum præsens sit medium præteriti imperfecti, & futuri. In hoc enim, quòd pars præterita est, similis est præterito. In hoc autem quòd pars futura est, similis est futuro. Vel præsens est medium, idest, copula præteriti & futuri. Concludit itaque, quòd tam præteritum imperfectum, quam futurum, nascitur ex præsenti. Ideo vtrumque seruat consonantes præsentis, vt dico, dicebam, dicam, in omnibus his seruata est c. litera præsentis. Quoniam vero plusquam perfectum a perfecto nascitur, ideo quoque consonantes ipsius seruat, vt dixi, dixeram. In modo tamen subiunctiuo, futurum seruat consonantes præteriti perfecti, vt dixi, dixero. Nam ne nullam cum præterito videretur habere affinitatem: cum quo minimam, & quasi vltimam habet cognationem, ideo quoque in subiunctiuo, quasi fere vltimo, formatum est rationabiliter futurum a præterito. Vnde etiã in plerisque verbis, ex participio præteriti temporis, formatur participium futuri, vt amatus, amaturus. In plerisque dictum est propter neutra, quæ carent participio præteriti temporis, vt venio, tamen alibi dicit participium futuri nasci ab vltimo supino, vt ab amatu, addita rus, fit amaturus. Quoniam eiusdem enim formæ sunt participia præteriti temporis, & supina, potest fieri, vt ab vtroque eorum formetur participium futuri. Item propter cognationem futuri temporis cum præsentis, nascitur quoque participium futuri temporis, a participio præsentis, vt amans, amantis, mutata tis, in dus, fit amãdus. Confirmat autem cognationem supradictam, tam temporum, quam vocum anomalorum, idest, irregularium, vel inæqualium declinatio, vt quòd a fero, anomalo fit ferebam, a præterito, tuli, tuleram. Idem quoque fit in participijs, vt a latus, laturus, a ferens, ferendus. Quamuis in sum, anomalo non fit cognatio in voce præteriti imperfecti, & futuri, & præsentis, vt sum, eram, ero. Prædictam rursus temporum cognationem probat ex eo, quòd infinita verba a præterito habent rationem futuri, per quod & infinitum, ire, suppletur per futurum infiniti.

De Speciali defectu quorundam verborum in quibusdam temporibus. *Cap.* XCVI.

SVnt autem quædam verba, quæ carent præterito perfecto, & plusquam perfecto, & futuro subiunctiui, quod a præterito nascitur, vt desinentia in sco, si tamen sint inchoatiua, quod determino propter posco, & disco, & pasco, quæ habent præterita cum non sint inchoatiua, licet habeant formam inchoatiuorum. Et vide quidem verba inchoatiua principaliter significant, quod sua primitiua, sed inchoationem secũdario. Addit quoque de meditatiuis, quòd in prædictis temporibus deficiunt. Tamen in Euangelio inuenitur esuriui, a meditatiuo, quod est esurio, idest meditor edere. Meditatiua quoq; principaliter significant, quod sua primitiua secundario meditationem, vtraque vero alia ratione præterito carent, alia ratione futuro. Quoniam significant inchoationem actus, vt inchoatiua, vel vt meditationem, vt meditatiua. Præteritum vero significat actionis perfectionem, quare repugnat eis præteriti natura. Sed futuro subiunctiui carent, quia sua origo deficit, idest præteritum. Sunt & alia verba, quæ solo vsu deficiunt in quibusdam temporibus, non repugnante significatione, vt ferio, sisto, tollo. Et quædam alia in præterito, inter quæ ponit furo. Quod enim dicit Sedulius. Nec minus, & clari furuerunt iussa tyranni. fictitium est. Hæc autem quæ in præterito vsu solo deficiunt mutantur præterita, vt ferio, percussi, sisto, statui, a statuo. Vel. vt quidam volunt, steti, a sto. Sed Iuuenalis voluit, sisto, habere statui in præterito, nam & sæpe obtinet vim transitiui, sicut statuo, vt Siste gradum. Cerno, quoque, cum nullam habet significationis affinitatem cum verbo cresco, mutatur ab eo præteritum, creui. Inde compositum est credo, quasi cretum do. Nihil enim aliud est credere, nisi dare consideratjonem sic esse. Adiungit iterum & alia verba, in quibus tamen præteritum, & omnia, quæ ex ipso formantur, solo vsu deficiunt in passiuis, & communibus a deponentibus, in quo aperte est contra illos, qui, amatus sum, dicunt esse vnum verbum, & huiusmodi alia. Dicit enim præteritum eorum suppleri per participium præteriti temporis, & verbum substantiuum ei adiunctum, vt amatus sum, vel fui. Et ne tantam de verbis desinentibus in or, videatur, ostendit, & hoc contingere in quibusdam desinentibus in, o, vt gaudeo gauisus sum, quæ neutropassiua vocantur. Et volunt quidam facere differentiam inter neutrapassiua, & neutropassiua. Dicentes illa esse neutrapassiua, quæ sunt neutra, & significant passionem, vt vapulo. Illa esse neutropassiua, quæ in parte habent literaturam neutri, in parte vero passiui, vt gaudeo, audeo, soleo, fido, fio. Sunt autem numero quinque. Impersonalia, quæ nascuntur ex se, nullo modo habent futurum infinitiui, idest sub vna voce, nec per circumlocutionem, vt pœnitet, pudet, & similia. Sed quæ ab actiuis, vel neutris, vt amatur, vel curritur, habent per circumlocutionem, vt amatum iri. Pleraque neutra secundæ coniugationis deficiunt in futuro infinitiui, vt nec per circumlocutionem inueniatur cõpleri, vt tepere, rubere, & similia.

De Tertio accidente verbi, idest de Modo.
Cap. XCVII.

MOdus igitur duobus modis consideratur in grammatica, tum secundum rem, tum secundum vocem. Et est modus secundũ rẽ, affectus animi circa actionem, vel passionem. Diuersos enim affectus de actione eadem, vel de passione habemus. Aliquando enim afficimur ipsam indicare, aliquando imperare, quandoque optare, quandoque coniungere. Ad hos autem affectus animi designandos secundario repertæ sunt quædam vocum collectiones, quæ dicuntur modi secundum vocem. Quamuis autem quatuor tantum sunt affectus animi, qui a verbis consignificantur, quinque tamen modi verborum secundum vocem esse dicuntur. Nam infinitiuus non proprie modus dicitur, cum nullum animi secundario significet affectum. Sed hoc vno modus meruit appellari, quoniam omnes alij, qui proprie dicuntur modi, resoluuntur in ipsum. Et huiusmodi verba appellantur infinita, quia nec numeros, nec personas diffiniunt. Sed cur impersonalia verba non dicta sint infinita ratione eadem, puto, quia habent terminationem tertiæ personæ, vnde personalia possent videri: ideo dicta sunt impersonalia, vt ipsa nominis ratio negaret ea diffinire personas, quod facere videbatur terminatio. Verba vero infinita non habebant terminationem ob quam viderentur alicuius personæ, ideoque non oportuit illa sic appellari impersonalia. Dicta autem merito sunt infinita, quia in constructione semper ponuntur, cum verbis finitarum personarum, & numerorum. Vnde facile videntur personas, & numeros diffinire. Verbum autem impersonale frequenter per se, & sine vllius personalis additione ponitur in constructione, vt ibi. Curritur ad vocem iocundam, &c. Modus autem a moderando verbum dicitur, quia omne verbum per modos suos certissime distinguitur. Accidit autem verbo modus vterque. Sed modus secundum rem accidit verbo, idest eius est secundaria significatio. Modus secundum vocem, magis est communis quædam proprietas vocum diuersis personis, temporibus, & numeris, eundem affectum animi designantium, quàm quòd dici debeat talis collectio vocum. Igitur modi diuersæ sunt inclinationes animi, quas uaria sequitur declinatio, in quo & modus secundum rem, & modus secundum vocem attigit. Bene autem ait declinationem affectus mentis consequi, quia collectiones vocum, quæ dicuntur modi secundum uocem, repertæ sunt propter modum secundum rem.

De numero, & ordine modorum. *Cap.* XCVIII.

ADdit postea, ꝙ quinque sunt modi. Primus quoque dicitur indicatiuus, quo scilicet indicamus, quid secundum

dum temporum varietatem, vel a nobis agatur, vel alijs. Multas autem interserit causas, quare primus debeat poni, tum quia perfectus est personis, & temporibus. Et quia cæteri modi ab eo sortiuntur regulam, idest formationem; tum quia & nomina, & verba, & participia ab hoc modo soleant deriuari; tum quia prima positio verbi facta est in prima persona præsentis verbi indicatiui. Prius enim homo suam, quam alterius nouit actionem, & prius præsentem, quam aliam; tum quia essentiam rei significat, idest rem suam ponit, esse, vel fuisse, vel fore consignificat, quod cæteri modi non faciunt, sed affectus designant de re nondum existente. Inductione quadam vtitur ad probandum, quòd indicatiuus cæteros modos præcedit, sicut nominatiuus cæteros casus, & sicut præsens tempus præteritum præcedit, & futurum. Et vide, quòd causa ordinis modorum ostendit, & ordinationem temporum, quod in tractatu de tempore fecerat. Dicit ergo præsens præcedere, quia in ipso sumus, dum de præterito loquimur, & futuro. Et quia secundum præsentis temporis noticiam intelliguntur præterita finita. Per hoc enim, quòd cognosco hunc præsentem actum, scilicet Socratem disputare, intelligitur ipsum quidem disputasse, vel disputaturum fore. Et ostendit quot modis fit ex præsenti actu noticia, tribus, scilicet modis. Duobus quidem a vero præsenti, vno autem a cogitato, & vnus modus veri præsentis, cum ex illis, quæ videmus in præsenti fieri, nos perpendimus illa, quæ naturaliter sequuntur ex his, vt cum video solem occidentem suo motu naturali super terram reuersurum. Excogitato quoque præsenti cognoscimus futurum similiter, vt si cogitem diluuium in præsenti quale sit, ex hac cogitatione conspicio rationem, idest similitudinem futuri diluuij. Addit quoque, quòd indicatiuus iure præcedit cæteros modos, sicut prima persona secundam, & tertiam: eo quòd illa sine his, istę vero sine hac esse non possunt, sicut etiam singularis numerus præcedit pluralem, & sicut actiuum verbum præcedit passiuum. Secundo ponitur imperatiuus, & licet in singulari numero prima deficiat persona, præterito, & deficiat tempore, quia tamen plenam sine alterius partis adiunctione facit significationem, præponitur rationabiliter optatiuo, qui aduerbio vtinam indiget, vt plenum sensum significet. Tertius optatiuus, ante subiunctiuum. Non enim solo indiget aduerbio subiunctiuo, vel coniunctione, vt plenum significet sensum, verumetiam altero verbo. Quartus subiunctiuus, quod nomen suum non a secunda significatione, (vt cæteri modi) habeat, sed a constructione; quia scilicet, vel subiungitur, vel alterum verbum sibi subiungit, licet inde plurimas habeat significationes. Nunc enim dubitationem significat, vt si videā intelligo, nunc confirmationem, vt Qui mare, qui terras omni ditione tenerent. Nunc suasionem, vt Prodest, vt legas. Nunc imperationem, vt Ne facias. Nunc possibilitatem, vt Facerem si placuisset. Infinitiuus etiam, cum personis, & numeris deficiat, merito ponitur vltimus, præsertim cum sicut dictū est, nec proprie dicatur modus.

De Quarto accidente: quod est species.
Cap. XCIX.

NVnc ad speciem transeundum est. Dicit ergo duas esse species verborum, primitiua, scilicet & deriuatiua, quas in omnibus ferè orationis partibus dicit inueniri. Ferè, autem dicit propter participium, quod nunquam primitiuum inuenitur. Vox primitiuæ speciei est, quæ accepit primam positionem a natura. Deriuatiuæ speciei est, quæ per quandam elementorum consonantiam, & significationis conuenientiā, a prius positis nascitur, & prius repertis. Enumerat itaque deriuatorum species verborum. Quarum prima est verbum inchoatiuum. Nascuntur quidem inchoatiua plerumque a verbis neutris, vt a caleo, calesco. Fiunt tamen & ab actiuis, vt a cupio, cupisco. Sunt autem omnia tertiæ coniugationis, & fiūt a secunda persona præsentis, addita co, excepto hisco, quod sic dicitur, non hiasco. Secunda deriuatorum species est verbum meditatiuum, & est semper quartæ coniugationis, & fit a participio præteriti temporis, vel a supino vltimo, assumpta rio, vt a lectus, vel lectu, lecturio. Inueniuntur autem primitiua formam inchoatiuorum habentia, vt quiesco, non autem formam meditatiuorum habentia. Opponuntur tamē prurio, & luxurio. Sunt autem vtraque neutri generis. Tertia species est verbum frequentatiuum, & desinit in to, vel in so, vel in xo. Et deriuantur plerumque ab vltimis supinis mutatione extremæ, u, in, o, vt a scriptu scripto; a cursu curso; a nexu, nexo. Significat autem verbum frequentatiuum secundario frequētiam. Et vt communiter loquar, omnia hæc verba lego, legisco; lecturio, lectito; eundem actum significant principaliter, sed diuersa secundario. Sunt autem omnia frequentatiua primæ coniugationis. Quarta species deriuatiuorum est verbum desideratiuum, vt viso, idest cupio videre. Quinta vero species est verbum diminutiuum, & desinit in lo, vt sorbillo, idest parum sorbeo. Sunt præterea quędam imitatiua, vt patrisso, quod est patrem imitor. Enumerat, & pleraque alia nullam certam speciem habentia. Verbum quoque impersonale enumerat, vt speciem deriuatiuorum verborum, vnde apparet, quòd verbum est per se. Sunt & alia verba, quę ex verbalibus nominibus, vel participijs nascuntur, vt regno, deriuatur a rex. quod est nomen verbale, nascuntur enim a rego, & a multis alijs quoque nominibus deriuantur, vt a cornice, cornicor. Addit quoque verba quædam deriuari ab aduerbijs, vt perhendinare, idest, quod prolongare, deriuatur a perhendine aduerbio, si enim dicam, perhendine, idest perempta vna die dabo tibi equum, idem est ac dicerem, differo tibi librum dare vsque cras, vel post cras: sic procrastino, idem est, quod in crastinū differo.

De Quinto accidente, idest figura. *Cap.* C.

POst speciem vero tractat Priscianus de figura, hoc modo: Diuidit prius figuram in simplicem, & compositam, & decompositam. Et illud quidem manifestum est, quòd verba quædam de tribus etiam partibus componuntur, vt perterrefacio. Exequitur postea compositam figuram, ostendendo quid vis compositionis operetur in verbo. Dicit ergo, quòd in compositione mutant coniugationem, vt do das, primæ coniugationis est, reddo, dis, tertiæ. Sunt alia, quæ & coniugationem, & genus commutant, vt sperno, nis, actiuum est, & tertiæ coniugationis, a spernor, naris, inde compositum deponens, & cōiugationis primæ. Ostendit deinde aliam vim compositionis, scilicet, quod causa cōpositionis declinantur intrinsecus. Aliquando namque declinamus composita sine iunctura, vt reclamo, mas. Aliquādo post iuncturam compositionis, vt perficio, perfeci. Aliquando in iunctura, vt abigo abegi, sed nunquam iuncturam. Illud quoque addit, quòd quæcunque vocalis fuerit a principio illi personæ indicatiui, eadem inuenitur principalis in tota declinatione verbi, excepto ago, egi, & eo, iui. Et vide, quòd istud dictum est de solis regularibus verbis, non autem de anomalis. Componuntur autem verba, vel cum nominibus, vt amplifico ab amplum, & facio, vel cum verbis, vt calefacio; vel aduerbio, vt maledico; vel cum præpositione, vt indico.

De Sexto accidente, idest Coniugatione.
Cap. CI.

POst figuram tractat Priscianus de Coniugatione. Est autem coniugatio diuersorum verborum regularis declinatio. Quæ quoniam modis quatuor variatur, ideo quatuor coniugationes esse apud nos dicuntur. Est autem prima coniugatio declinatio verborum, a, ante s, vel ris, in secunda persona præsentis indicatiui modi habentium, vt amas, & amaris. Et dicitur prima, quoniam vocali discernitur. Secunda est, declinatio verborum, e, ante s, vel ris, in secunda persona præsentis indicatiui modi habentium, vt doces, & doceris. Et dicitur secunda, quia vocali secunda discernitur. Tertia declinatio verborum est i, correptam ante s, vel e, correptam ante ris, in prædicta persona habentium, vt legis, & legeris. Quarta est declinatio verborum i, productam ante s, vel ante ris, in prædicta persona habentium, vt audio audis, & audiris. Et dicitur quarta non quia quarta vocali discernatur, sed quia per i, longam discernitur, quæ natura posterior est, quam i, breuis, quæ tertiam coniugationem discernit. Vt tamen magis proprie loquar, videtur coniugatio esse verborum quædam, secundum prædictas declinationes similitudo, vt sit declinationis verborum proprietas, non eorum secundaria significatio. Verba ergo, quæ nullo prædictorum declinantur modorum, nullius coniugationis sunt. Causa inuentionis verborum in hoc accidente, est communis quædam ipsorum similitudo. Itaque coniugatio dicitur, quia vna, & eadem declinatione plurima coniungantur verba. Et cum decem sint coniugationes apud Græcos, apud nos tantum quatuor, ostendit qualiter decem eorum coniugationes ad nostras quatuor reducantur.

De persona, & numero. *Cap.* CII.

PErsona, vt ait Boetius, est rationis naturę indiuidua substātia, idest res singularis, quę ratione vti potest. In hac autem persona tres sunt diuersitates. Prima persona est, quę loquitur de se. Secunda ad quam sermo dirigitur. Tertia de qua sermo est. Et non solum res rationalis, sed etiam quęlibet res de qua sermo est, tertia persona dicitur. Vnde dicit Priscianus, quòd vna tantum est persona prima, vna tantum secunda, plurales autem & diuersę tertię. Dicitur autem persona, a personando, producta tn̄ penultima, ad dn̄iam imperatiui verbi persona. Nam histriones in theatris ad repræsentādas diuer-

diuersas personas, diuersas quoque solebant assumere laruas, & diuersos ornatus pro personarum dignitatibus. Vnde etiam & hoc nomen, persona, ad designandam dignitatem translatum est, vel honorabilitatem. Ex his quoq; träsumptum est ad eam, quæ dicitur in arte grammatica. Quòd autem prima dicitur, vel secunda, vel tertia, tractum est ab ea significatione, secundum quam, honorabilitatem, siue dignitatem designat. Nam potest equidem res loquens de se, esse sine re, ad quam quis loquitur, vel de qua. Ideoque ratione dignitatis dicitur prima. Illa quoque ad quam quis loquitur, potest esse sine ea de qua. Est itaque persona, communis proprietas, non secundaria significatio vocum. Prima & secunda persona verborum finitæ sunt, quia voces harum res, vt præsentes designant. Tertia vero infinita est, quia caret demonstratione. Item verba primæ, & secundæ personæ non adiungunt sibi nomina per se, nisi sint substantiua verba, & vocatiua, vt Petrus sum, Priscianus vocor. Item prima persona sibi, & secundam, & tertiam coniungit, vt ego, & tu, & ille legimus. Secunda vero non nisi tertiam concipit, vt tu & ille facitis. Tertia vero non nisi aliam tertiam concipit, vt iste, & ille faciunt. Addit postea, quòd imperatiuus prima persona singulari deficit. Postea cur primam personam pluralem habeat. Cum enim dico legamus, non mihi impero, sed aliis quibus me connumero. De infinitiuis quoque, & impersonalibus, & gerundijs dicit, quòd in omnibus deficiunt naturaliter. i. exigente hoc significatione, vel inuentione. Verba quoque aliquid soni, ad cuius similitudinem fiunt, retinentia, quæ & ficticia dicimus, vt tinnire. & similia, in quibusdam deficiunt sæpissimę, sicut & exceptam significantia actionem, & pluit, tonat, fulminat, non nisi per prosopopeiam in prima, & secunda inueniütur persona. Post hoc addit de numero, sed de hoc accidente dictum est, in tractatu nominis.

De declinatione, vel inflexione verborum.
Cap. CIII.

PRima persona actiuorum, & neutrorum definit in o, quod & in prima coniugatione mutat o, in as, & facit secundä, vt beo, beas. In secunda autem mutat eo, in es, productam, vt doceo doces. In tertia quoque si habeat i, ante, o, abiecta, o, & assumpta, s, fit secunda vt facio, cis. Quæcunque vero alia litera posita ante, o, conuersa, o, in is, fit secunda, vt lego legis. Excipiuntur volo, fero, edo, quæ sunt anomala, de quibus statim autor sigillatim pertractat. Ait ergo, φ fero cum facere deberet feris, fers, ne videretur esse a ferio, causa differentiæ syncopatur i, & facit fers, fert. In secunda quoque plurali dicitur fertis pro feritis syncopata i. In omnibus alijs seruat regulam tertiæ coniugationis, nisi in his, quæ a secunda persona singulari nascuntur. Cum autem volo deberet facere volis, dicimus vis, ne si diceretur volis videretur datiuus, vel ablatiuus pluralis huius nominis, quod est vola, volæ. Tertia quoque persona debuit esse volit, sed syncopata i, dicebant antiqui volt. Nos autem dicimus vult, o, mutata in u. Prima autem persona pluralis habet u, pro i, volumus pro volimus. Secunda quoque pluralis fit a tertia singulari, addita is, quod & in ceteris verbis solet fieri, vt vult vultis. Tertia vero pluralis secundum regulam tertiæ coniugationis, fit a prima singulari, o, conuersa in unt, vt volo volunt. In cæteris autem temporibus seruant regulam tertiæ coniugationis. In imperatiuo deficit, quia secunda persona pręsentis indicatiui corrupta est, a qua solet nasci secunda persona imperatiui. Quidam etiam dixerunt hoc verbum carere imperatiuo, eo quòd significat voluntatë, quæ debet esse libera, cum imperatio cogat, quod nihil esse manifestum est, ex quòd compositum ab eo habet imperatiuum, scilicet noli, licet volo careat imperatiuo, pro eo tamë vtimur subiunctiuo velis, lit. Optatiuus eius quoque corruptus est, tä in pręsenti, quam in futuro. In pręsenti ideo, quia secunda persona indicatiui, ex qua oritur, corrupta est, in futuro propter ancipitem significationem, quę esset, si diceretur volam, las, lat, pro quibus dicitur velim, lis, lit. Edo autem cum deberet edis facere, syncopata d, & e, & i, conglutinatis in ei dyphthongo n, & hac conuersa in e, productam, facit secundam personam es, ne si diceretur edis. esset dubitatio an haberet ę, correptam, vel productam. Tertia vero persona nascitur a secunda. addita t, ne si s, mutaretur in t, quod fit in cæteris, vt doces, cet, putaretur esse coniunctio, cum diceretur es, et. In plurali autem numero seruat hoc verbum regulam tertiæ coniugationis, & in omnibus quę nascuntur a prima persona. In omnibus uero, quę a secunda persona nascuntur, corripitur, ut esto, estote, essent, esse.

De formis præteritorum in generali.
Cap. CIIII.

IN uerbis primę coniugationis, præteritum semper excedit suum pręsens una syllaba, ut amo, amaui. Exceptis duobus, iuuo, iuui, & lauo, laui, in quibus etiam ex his composita intelligemus. Et in omnibus dissyllabis verbis, quibus interposita est consonans, si sint pares syllabæ, in pręterito, & in pręsenti, semper penultima pręteriti producitur, uel natura, uel positione, ut iuuo, iuui, rego, rexi. Si uero nulla consonans interueniat in principio, semper corripitur penultima pręteriti, ut luo, lui. Exceptis istis, struo, struxi: fluo, fluxi: neo, neui. Rursus cum autem à trisyllabis pręsentibus fiunt dissyllaba pręterita, producitur penultima pręteriti, ut sedeo, di. In crescentibus uero pręteritis, si fiat repetitio principij, tempora penultimę, & antepenultimę pręsentis, seruantur semper in penultima pręteriti, ut curro, cucurri; posco, poposci. Excipiuntur hic pelo, pepuli; tango, pungo, disco, percello, tundo. Et uide quod in pręteritis geminantibus principium, semper prima corripitur. Nota quod percello, perculi, ponitur inter ea, quamuis non geminet principium, sicut nec finem, quod puto factum esse propter simplex celló ceculi, quod cum alijs deberet excipi. Item melius est dicere cecidi, quàm cedi. Formę erga pręteritorum octo sunt. Quarum prima est in ui, ut amaui, & est quatuor coniugationibus communis. Secunda, quę est in secunda, tertię tantum, & quartę conuenit, intercepta u, consonante, ut cupiui, cupij; audiui, audij. Tertia uero, quę est in ui, diuisas, communis quoque est omni coniugationi, ut secui, habui, posui, aperui. Quarta quę est in si, & quinta quę est in xi, conueniunt & secundę coniugationi, ut risi, auxi, & tertię, ut lusi, duxi. Et quartę, ut hausi, sanxi, & uinxi. Sexta uero desinens in i, antecedente consonante, quę in pręsenti tempore ante o, uel eo, uel io, inuenitur, communis est omni coniugationi, vt iuuo, iuui; video vidi; bibo bibi; reperio reppe-ri. Septima est, quæ geminat consonantem in principio, in prima coniugatione vt dedi. Et in secunda, vt momordi. Et in tertia, vt didici. Octaua quæ geminat consonantem in fine inuenitur in tertia coniugatione, vt credidi. Omnis igitur penultima præteritorum terminantium in vi, producitur, vel natura, vel positione. Omnis autem penultima præteritorü terminantium in ui diuisas corripitur, vt vetui. Omnis quoque penultima terminantium præteritum in si, producitur vel natura, vel positione, vt risi, arsi. Rursus omnis penultima terminantium in xi; producitur, quòd si habeat c, producitur natura, aliter vero positione. Quæ vero seruant consonantes præsentis temporis positas ante o, vel io, penultimas habent longas natura, vel positione, quantæcunque sint in præsenti, vt iuuo, iuui. Excipiuntur bibi, & scidi, & composita ex his penultimas corripientia.

De formatione præteritorum, ac supinorum primę coniugationis. *Cap.* CV.

TRaditis itaque generalibus pręteriti perfecti regulis, tradit & speciales regulas secundum diuersas coniugationes. Igitur omnia verba primæ coniugationis, tam actiua, quàm neutralia, a secunda persona indicatiui abiecta s, & addita ui, faciunt pręteritum perfectum, vt amas, amaui. Exceptis his, quæ in ui, diuisas, faciunt, subtracta as, a secunda persona, & additis vi, vt domo, crepo, mico, frico, seco, sono, tono, veto, cubo, plico, quod, & plicui facit, & plicaui, neco similiter necui, vel necaui. Exceptis etiam istis quatuor, steti, dedi, iuui, laui, Et exceptis quæ cum sint ex his composita remanent primæ coniugationis, vt circundo. Et omnia quæ terminät præteritum in aui. conuertentia ui, in tum, faciunt supinum, vt amaui, amatum. Quę vero in ui, diuisas desinunt, si c, ante o, habuerint, mutant ui, in tum, vt secui, sectum. Cum vero micui debuit facere mictum, non est in vsu, quoniam & a mingo, fit mictum. Excipitur plicui quod facit plicitum, & quæ ex eo cöponuntur, vt explicui, explicitum. Cætera vero quæ cum in vi, diuisas desinant, non habent c, ante o, in præsenti, ui, conuertüt in tum correpta penultima, & faciunt supinum, domui, domitum, steti vero facit statum, supinum, penultima producta, quomodo dedi datum, correpta penultima. Et vide quòd omnia nomina a sto, deriuata, a, penultimam, vel antepenultimam corripiunt, vt status, a, um, & stabilis, statim vero apud Statium inuenitur penultima, producta. Composita autem a sto, variè proferunt supina, vt astitum, astatum. Similiter & in cæteris. Iuui quoque facit iutum, & adiuui adiutum, laui quoque lautum.

De formis eorundem in secunda coniugatione.
Cap. CVI.

OMnia verba terminantia in eo,secundæ sunt coniugationis,exceptis istis,quæ sunt primæ, meo,beo,laqueo, nauseo,enucleo, creo, screo, aalceo. Et exceptis his duobus quartæ coniugationis,eo,is,& queo,quis, & quæ componuntur ex his. Porro vnum verbum secundæ inuenitur in eo, antecedente i,s.cieo,cuius præteritum est ciui,vel cij,subtracta u, per syncopam:cio, cis, quoque inuenitur quartæ coniugationis,& habet idem præteritum.Illud quoque dicit,quòd in omnibus verbis, si præteritum minuat syllabas præsentis producit penultimam præteriti, nisi syncopam patiatur, vt cieo,ciui,& per syncopam cij, rideo risi. Rursus omnia verba secundæ coniugationis habentia u , consonantem ante eo , faciunt præteritum conuersa eo , in i , & semper producunt penultimam,vt moueo,moui,excepto conniueo ac ferueo.Supina vero a prædictis fiunt mutata ui,in tum.vt ciui,citum,moui,motum.Omne præteritum terminantium in vi,sic facit supinum. Excipiuntur laui,caui,faui,quę non solum mutant ui,in tum, sed etiam habent au, diphthongum pro a. Excipitur quoque feui,fatum,quod habet,a,pro,e, & similiter cōposita ex hoc, vt inseui,insitum, quod habet,i,pro,e. Et vide quòd in omnibus suppinis, quæ fiunt a præteritis iu ui , producitur penultima,exceptis istis satum,& situm,& citum,& itum,& quitum, & compositis ex his, quæ oīa corripiuntur, excepto ambitus, quod causa differentiæ producit.Rursus oīa verba secundæ cōiugationis exeuntia in deo , vocali naturaliter longa, vel ac, antecedente, deo,conuersa in si,faciunt prȩteritum,vt rndeo, ondi, rideo, risi, ardeo, arsi.E vero vel i,breuibus positis ante duo,producunt easdem vocales,& eo,mutata in i,faciunt præteritum,vt sedeo, sedi, video vidi. Sin vero prima syllaba habuerit post mutam aliquam, vel post,m, e,vel,o, correptas in aliquam liquidam desinentes duplicatur eadem prima syllaba in præterito perfecto, ita tamen vt, priori geminatarum subtrahatur extrema consonans , vt pendeo , pependi : mordeo,momordi,spondeo spopondi, vbi etiam,s,in secunda demitur syllaba. Composita tamen ex his non geminant syllabam,vt respondeo,respondi. Rursus au,ante deo,habentia,declinantur tunc in præterito per participium , vt gaudeo, gauisus sum. Omnia autem supradicta verba deo, in sum, conuertentia , faciunt supina,vt rideo, risum, ardeo, arsum , nisi quòd gaudeo,assumpta i,post ti,fecit gauisum,& sedeo duplicata,ss,sessum.

Adhuc de eodem. *Cap.* CVII.

OMnia autem alia verba secundæ in deo , præteritum faciunt per ui,diuisas,& eo,mutata in i,& assumpta tum, debent facere supinum,vt candeo, candui,canditum.Raro tamen a neutris secundæ coniugationis, quæ faciunt præteritum in ui, diuisas inuenitur supinum , videtur ergo debere dici,recensitum, penultima correpta. Prandi,vero supinum facit pransum,mutata di,instum . Tn̄ videndum , quòd careo facit cassum, pateo quoque passum , licet faciant præteritum in ui.diuisas.Item omnia verba secundæ coniugationis l, vel, r,antecedentibus geo,in si,conuersa,faciunt præteritum,vt indulgeo indulsi,mulgeo mulsi,quamuis proferatur mulxi, causa differentiæ,quia a mulceo,quoque fit mulsi. Quæ vero habent syllabam naturaliter longam ante geo , mutant geo, in xi, vt lugeo, luxi. Et omnia verba terminantia præteritum in si,tam secundæ,quam tertiæ coniugationis i, in um, conuertentia faciunt supina ; vt indulsi, indulsum, Inuenitur tamen indultum,mulsi, mulsum,vel etiam mulctum,torsi,torsum,vel etiam tortum.Excipitur vssi , quod facit vstum, in quo per simile intelligimus congessi,gestum. Et exceptis illis, quæ habent,p,ante s,vt dempsi,quæ faciunt supinum in ptum,vt dēptum.Item verba terminantia præteritum in si, si sint quartæ coniugationis,mutant si, in tum, & faciunt supinum , vt farsi, fartum. Verba quoque terminantia præteritum in xi , cuiuscunque sint coniugationis conuertentia xi, in ctum , faciunt supinum,vt luxi,luctum,traxi,tractum: minxi,mictum,pinxi, pictum:euphoniæ causa abijciunt,n, quamuis vinxi,vinctum, & quædam alia seruent. Et excipiuntur flexi, & fluxi, quæ faciunt flexum, & fluxum , & composita ex his. Verba vero secundæ facientia præteritum in gui, quia neutralia sunt , non habent in vsu supina. Vnum verbum secundæ coniugationis inuenitur desinens in queo, cuius præteritum terminatur in si,torqueo, torsi, & composita ab eo. Supinum autem eius est torsum , secundum regulam terminantium in si , inuenitur tamen frequentius tortum. Rursus omnia verba secundæ coniugationis in leo, desinentia, eo, mutant in vi, diuisas, & faciunt præteritum, vt doleo, dolui:exceptis illis,quæ ante l, habent consonantem aliam coniunctam ei , in eadem syllaba,vt fleo, & exceptis compositis ab oleo, vel leo , quod non est in vsu,vt deleo, redoleo,quod tamen fecit redolui,& redoleui,similiter, & aboleo.

De regulis verborum tertia coniugationis,quæ desinunt in io.
Cap. CVIII.

POst hoc progreditur ad tertiam coniugationem . Et primo quidem dicit de illis, quæ desinunt in io,sed præmittit aio,dicens i,posita ante,o,consonans est,in prima persona,vt aio. Et similiter in tertia plurali, aiunt. Ait vero,dicit esse præsens, & poni pro præterito. Ad vltimum dicit non esse tertiæ coniugationis , sicut plerique estimant, sed quartæ, eo quòd impatiuus eius inuenitur terminans in,i, vt apud Neuium dicentem. An nata est sponsa prægnans; vel ai , vel nega. Addit quoque,quòd vnum inuenitur in io, u,antecedente,inquio. Est autem tertiæ coniugationis,quia Terentius ponit imperatiuum eius inque , & secundum tertiam inuenitur tota fere eius declinatio. Fere dicitur,quia omne verbum tertiæ coniugationis si habet i, ante, o,in præsenti,seruatur etiā i,in futuro, vt facio faciam, pro eo ergo, quòd inquio debuit facere inquiam, habet frequentissime inquam, deficit autem in supino, licet præteritum sit inquit,inquisti. Agit autem postea de verbis tertiæ desinentibus in io , secundum ordinem consonantium præpositarum.Et primo de illis,quæ habent,c, ante io,Est ergo regula, quòd omnia verba tertię coniugationis desinentia in cio,antecedente, a,mutant eam in e,productam,& abiecta,o, faciunt præteritum.vt facio,feci,iacio,ieci. Composita quoque ex his, licet mutant in præsenti a,in i,seruant tamen regulam præteriti, quæ est in simplicibus,vt officio, offeci. Quæ autem desinunt in cio, antecedente i,mutant eam in e,& cio,in xi, & faciunt præteritum perfectum,vt aspicio, aspexi, excepto elicio, quod facit elicui . Ex illis autem quæ habent,a,ante cio, faciunt supina a præsenti io, conuersa in tum,vt facio, factum;iacio, iactum, nisi quòd composita ex his,quæ in præsenti mutant a, in i, in supino,a, vertunt in e,vt factum,infectum. Quæ vero terminant præteritum suum in xi,conuertentia xi,in ctum, faciunt supina, vt aspexi,aspectum. Elicui vero facit elicitum . Rursus in dio , inuenitur, vnum tertiæ, fodio, fodi, & supinum fossum. Omnia verba, quæ in di , faciunt præteritum perfectum , supina faciunt in sum , vt prandi, pransum. Excepto dedi,& ab eo compositis. Addit quòd deponentia in dior, faciunt supina in sum , vt ordior , orsum . In gio , autem desinentia producta antepenultima , & ablata o , extrema , faciunt præteritum , conuersa o, in tum , faciunt supinum. vt fugio , fugi , fugitum. Verba quoque tertiæ coniugationis desinentia in pio , antecedente ca, mutant , a, correptam in e, productam , & abiecta, o, & producta, i, faciunt præteritum perfectum , vt capio , cœpi. Supinum autem , tam eius , quam omnium terminantium præteritum in pi, vel psi,vel mi, profertur per ptū, vt cœpi,captum, scalpsi,scalptum,emi emptum.Rapio quoq;, & ex eo composita proferuntur , per ptum, vt raptum,correptum.Desinentia in piò, antecedente cu,o, in vi,conuertunt, & producta penul. faciunt præteritum,vt cupio,cupiui.In vi, velo diuisas faciens præteritum inuenitur vnum,rapio,raptū, & ab eo composita. Et præterea sapio, sapiui, vel sapui.Fiunt autem supina a cupiui, & sapiui,mutata vi,in tum, vt cupitū, sapitū.In rio,quoque inuenitur vnum,pario perperi,& ex eo composita.Supinum eius est partum, licet dicatur pariturus,assumpta, i, In compositis tamen mutatur, a,in,e, in supino,vt repertum.

De cæteris habentibus vocalem ante , o. *Cap.* CIX.

DEponentia in rior, inueniuntur duo , & composita ab eis,orior oreris, vel oriris,morior moreris,vel moriris, tam secundum tertiam coniugationem,quam secundū quartam . Supinum ab orior,est ortum, licet dicatur oriturus. A morior,cum futuri participium inueniatur moritutus,factū est participium præteriti mortuus, geminata, u, pro mortuus, vel moritus, quod magis esset regulare. Desinentia in tio,faciunt præterita per si,geminata,ss,vt quatio quassi,qđ tamē nō est in vsu,incutio,incussi.Et vide ꝙ licet in quatio,scribatur,t, habet tamen sonum, c. Dicit.n. Remigius, ꝙ quotienscunque duæ vocales sequuntur, t, altera quatum semper existat,i,habet,t,sonum,c,nisi præcedat,s,vel,x,vt quæstio,commixtio.supina aūt fiunt a præteritis prædictis,i, mutata in sum,vt quassum,vnde quasso,as.In tior vnum inuenitur deponēs,potior, tā tertiæ, quam quartæ coniugationis, cuius supinum in itū, desinit penul.producta, potitum.Item verba in vo,diuisas desinentia,quacunque antecedente consonante mutant,o,in, i,&

faciunt

faciunt præteritum perfectum, vt acuo, acui, Exceptis struo, struxi, pluo plnui, & ex his cōpositis: illa vero supina faciunt conuersa, i, in tum, & producta, u, penul. vt acui, acutum. Excipitur rutum, qđ corripit penul. & qđ probat erutum, & dirutū, vel etiam ruitum, quod habet, i, & qđ probat ruiturus. A spuo, & metuo, & pluo, debuerūt esse sputum, & metutum, vel metuitum, & plutum, sed non sunt in vsu. Cætera vero in uo, terminantia, mutant extremam syllabam præteriti in ctum, vt, struxi structū, liqui lictum, excipitur fluxum. Desinētia in uo, v, loco consonantis posita, penultima desinente in, l, extremā, o, conuertunt in, i, & faciunt præteritum, vt soluo solui, vocali vero naturaliter longa antecedēte, uo, conuersa in xi, faciūt præteritum, vt viuo vixi. Quæ vero ex prædictis faciunt præteritum in ui, conuertunt. i, in tum, u, redeunte in vocalem, vt solui solutum. Quæ vero in, xi, mutant xi, in ctū, vt vixi, victum.

De habentibus consonantem ante, o. Cap. CX.

VErba desinentia in bo, vocali longa antecedente, bo, conuertentia in psi, faciunt præteritum, vt scribo scripsi. Cætera vero terminantia in bo, mutant, o, in, i, in præterito vt bibi. Excipitur incumbo incubui, &c. tertiæ coniugationis composita a cubo. Quæ vero ex prædictis terminant præteritum in psi, mutata psi, in tum, faciunt supina, vt scripsi, scriptū. Quæ vero terminant præteritum in bi, assumunt tum. vt bibitum. Deponentia in bor. desinentia, mutant bor, in psum, & faciunt supinum, vt labor, lapsum, Desinentia in co, antecedente, n, abiecta, n, & o, conuersa in i, faciunt præteritum, producta penul. vt vinco, vici. Si vero, s, pcedat mutant sco, in ui, nisi sint inchoatiua, quæ carēt præterito perfecto, vt quiesco quieui, præter conquiniscо. qđ facit conquexi, & compescui. dispescui, didici, poposci, & eius composita. In co, vero desinentia, vocali naturaliter longa antecedente in xi, præteritum faciunt, vt dico dixi, r, antecedente vnum inuenitur, parco, qđ facit peperci, vel parsi. Ico quoque penul. breui in præsenti profertur, quam producit in præterito, & mutat, o, in i, vt ico, icis, vnde ictus. Supina in ci terminantium præteritum i, in tum, conuertunt, vt vici, victum: eadem etiam regulam seruant, liqui lictum, & eius composita. Quæ autem in vi, syllabam proferūt, præteritum, mutāt eam in tum, vt requieui requietum. Cognosco vero, & agnosco, irequentiori vsu faciunt cognitum, & agnitum. Pasco, facit pastum. Compesco, depesco, disco, & posco, a præsenti supinum faciunt, mutatione o, in i, & addita tū, vt compescitum, scitum. In xi, autem faciunt secundum regulam in xi, terminantium, mutando xi, in ctum, vt dixi dictum, duxi ductū, peperci, vel parsi facit parsum. Desinentia in scor, in antepenul. a vel, e, vel, i, correptas habentia, faciunt supina in ctum, vt paciscor, pactum. Nanciscor nactum, abiecta etiam n, vnde fit quòd habeat, a, penultimam naturaliter breuem, licet producatur positione. Alia autem desinentia in scor, habentia in antepenultima vocales naturaliter longas, faciunt supina in tum, absque, c, vt nascor natum. Exceptis defeciscor defessum, comminiscor commentum, adipiscor adeptum. Desinētia in do, si habuerint penul. longam naturaliter, do, conuertūt in si, vt ludo lusi. Excepto cedo cessi, quod geminauit, s, & exceptis cedo cecidi, pedo pepedi, & fido, cuius præteritum non inuenitur, & cudo, quod facit rationabilius cudi, licet secundum alios faciat cusi, & strido, quod facit stridi. Quæ vero componuntur a præpositione & do, duplicant di, in præterito, vt reddo, reddidi. N, vero ante do habentia, o, mutant in, i, & faciunt præteritum. Et si ante, n, habuerint, u, vel, i, amittunt, n, vt fundo fudi, scindo scidi. Cætera vero seruant, n, vt pando pandi, tendo tetendi, tundo tutundi. Cado quoque ne nomen esse putetur (dicitur enim cadus cadi) facit cecidi. Illud quoque addit, quòd composita a duplicantibus syllabas in præterito non duplicant penul. syllabam, exceptis compositis a do, vt prodo prodidi, vel a sto, vt resto restiti, vel a disco, & posco, vt dedisco, dedidici, reposco reposci. Addit vero quòd excipitur, etiā diuisi. Supina vero compositorum a do, si sint tertiæ coniugationis, fiunt mutata, o, in i, correptam, & assumpta tum, vt reddo redditum. Item verba tertiæ in do, desinentia, exceptis compositis a do, das, do, mutant in sum & faciunt supinum, vt cedo cesum. Cado etiam facit casum, producta tamen penul. Est enim regulare, quòd in omni supino vel participio præteriti, producitur, a, penul. exceptis statum, satum, & ratum. Illud quoque addit habentia, n, ante, do, si amittunt, n, in præterito, amittunt eam in supino. Et si sit penul. breuis in præterito, geminat, ss, vt scindo scissum. Sinautem producatur habet vnā s, nisi quòd cedo, & pando, faciunt cessum, & passum, geminata, ss. Quod. n. dicunt a pādo pansum. (Vnde. Expāsis in cruce manibus) ratione caret. cum dicat autor, quòd pando, & patio, faciunt passum. Non est ergo dicendum expansis, sed expassis.

Pedo autem supinum non habet. Sed comedo facit tam comesum, quàm comestum. Similiter tendo tensum, & compositum inde, ostendo. Similiter strido, & fido, deficiunt in supinis. Addit rursus vnum esse anomalum edo es, quod antiqui dicebant, edo edis, penul. correpta, vnde comedo comedis. Supinum autem eius debet esse esum, vel estum, quo nunc raro vtimur.

Adhuc de eodem. Cap. CXI.

OMnia verba desinentia in go. mutata go, in xi, faciunt præteritum, vt pingo pinxi. Exceptis desinentibus in go, antecedente, r, quæ conuertunt go, in si, vt mergo mersi, nisi sint a regendo composita, quæ licet in præsenti patiantur syncopam, e, penultimæ, seruant tamen eā in præterito, vt pergo, perexi. Excipiuntur etiam frango, ago, lego, & composita inde, quæ sequuntur simplicia in præterito, præter negligo, intelligo & diligo. Pango quoque cum facit pegi, vel pepigi, excipitur, cum facit panxi, de regula est. Excipiuntur præterea tango pungo pupugi, quod tamen facit punxi, & composita ex his. Supina in si, terminantia in præterito, per sum, proferunt, vt mersi mersum. Alia vero omnia in gi, vel xi, supina faciunt in ctum, vt rexi, rectum, legi lectum. Et vide quòd pango, pro cano, caret supino, in alijs significationibus facit pactum, figo fixum facit. Abiiciunt tamen, u, quæ, a, vel, i, ante m, in penu. præsentis habent vt figo fictum, prçter cinctum tinctum, & eorū composita. Ango quoque differentiæ causa seruauit, n, vt anctum, quod non est in vsu, sed quidam protulerunt anxus, eius participium. Deponentia in gor, mutant or, in ctum, & faciunt supina, vt fungor functum. In ho, desinentia mutant ho, in xi, & faciunt præteritum, vt traho traxi, & secundum supradictam regulam xi, in ctum, proferunt supina, vt traxi tractum. Verba terminantia in lo, in lui, faciunt præteritum, vt alo alui. Exceptis duplicantibus, l, quæ si a muta incipiant geminant principalem syllabam, vt pello pepuli. quorum tamen composita nō eam geminant. Alia vero duplicantia. l, ante, o, alia inquam ab his quæ incipiunt à muta, conuertunt, o, in, i, vt vello velli, vulsi, qꝫ non est regulare. Et ex hoc potest haberi quòd, u, consonās non est muta. Percello quoque facit perculi, & excello exculi, vel vt alii dicunt, excellui. Supina vero ex habentibus vnam, l, exeunt in tum, vt colo cultum. A duplicantibus autem, l, nascentia, exeunt in sum, vt fallo fallum, pello pulsum. Psallo tamen non habet supinum, nec tollo, nisi quòd pro supino eius, vtimur sublatum, similiter nec volo. Desinentia in mo, vocali longa antecedente mutant, o, in psi, & faciunt præteritum, & si in tum, conuertentia faciunt supinum, vt sumo, sumpsi, sumptum. Cætera vero in mo, per vi, diuisas exeunt, vt gemō gemui præter emo emi, & vi, in tum, proferunt supina, vt vomitum. Emo autem facit emptum. Premo in si, secundum regulam facit pressum. Verba tertiæ coniugationis desinentia in no, faciunt præteritum per vi, syllabam, vt sino siui. Exceptis desinentibus in no, antecedentibus, o, vel g, quæ per vi, diuisas faciunt præteritum, vt pono posui, gigno genui, quomodo & composita a cano, vt succino succinui. Et exceptis desinentibus in no, antecedente, m, quę conuersa no, in psi, faciunt prçteritum, vt temno tempsi. Supina vero a terminantibus præteritū in vi diuisas fiūt, subtracta, u, & addita tū, correpta pen. vt posui positum. Cōposita à cano, seruant terminationes simplicis, a conuersa in e, Cantum, n, dicimus in simplici, & succentū in composito, tempsi vero facit temptum. Quæ vero faciunt præteritum in vi, syllabam, mutant eam in tum, vt siui, situm.

Iterum de eodem. Cap. CXII.

VErba desinentia in po, antecedente m, subtracta m, & o, conuersa in i, faciunt præteritum penul. producta, vt rūpo, rupi. Quæ autem habent e, breuem, penul. mutant o, in vi, diuisas, vt strepo strepui. Quæ autem habent l, vel r, vel e, productam ante po, o, in si, conuertentia faciunt præteritum vt sculpo sculpsi. Supina vero a terminātibus in pi, fiunt mutata, i, in tum, vt rupi ruptum. A desinentibus vero in diuisas vi, faciunt subtracta, u, & addita tum, vt strepui, strepitum. Ab exeuntibus vero in psi, fiūt mutata si, in tum, vt scalpsi scalptū. Verba desinentia in ro, terminant præteritum per vi, syllabam vt tero triui, nisi quòd composita a sero, ris, si mutent significationem simplicis proferunt præteritum per vi, diuisas, vt desero, deserui, & exceptis gero gessi, vro, vssi, curro cucurri, & quæ componuntur ex his. Verro. n. secundum Seruium versi facit, secundum Carisium autem verri, quod vsus comprobat. Supina vero a terminantibus præteritum in vi, syllabam fiunt mutata vi, in tum, vt triui, tritum, nisi quòd seui, habet etiam pro, e, a, penul. correptam. Dicitur. n. satum, pro setum. Ab eo quoque composita habent, i, pro, a, vt insitum, & similia. Deserui vero, & inserui, & exerui, faciunt desertum, & insertū, & exertum. Vssi quoque facit vstum. Quæ vero duplicant, r, in præsenti ante

ti ante,o,ro,cóuersa in sum,faciunt,supinum,vt vero versum. Verba tertiæ in so,desinentia,conuertunt,o,in,i, & assumpta vi,faciunt præteritum, vel lacesso lacessiui, arcesso arcessiui. Hæc tamen facesso,capeo,viso,& quæso,secundum Diomedē & Carisium conuertunt,o,in i,& faciunt præteritum,vt facessi capessi,visi,& quæsi. Pro quo tamen Probus magis regulariter dixit quæsiui. Et excepto pinso pinsui. Supina eorum desinunt in itum, vt arcessitum,capessitū, pinso vero facit pistū. Verba desinentia in to,antecedente, c,secundum quosdam faciunt in xi,secundum alios in vi,diuisas,vt pecto pexi, vel pexui. Flecto, tamen facit tantummodo flexi, & similiter ab eo composita,& plecto plexi,antiqui dicebant, nunc autem cum suis compositis fit commune verbum.E breui antecedente to, duo inueniuntur,peto petiui,& meto messui.R.præcedente to, similiter duo sterto sterti,verto verti.Geminata vero,t,ante, o, vnum,mitto misi.Sisto in actiua significatione,tam in simplici,quàm in compositis deficit,sed in absoluta & simili cum sto verbo,commune habet præteritum, vt resisto ,vel resto restiti. Supina eorum quæ in xi,præteritum faciunt, per xum, exeūt, vt nexui nexum,petiui vero facit petitum,producta penul.porro a stertui,supinum non inuenitur,sicut nec a sisto, facit autē messui messum,verti versum, missi missum. Deponentia vero in tor,desinentia,non antecedente consonante, tor.conuertūt, in sum,vt nitor nisum,inuenitur & nixum.In xo,duo inueniuntur, r, in vi, conuertentia in præterito, quorum alterum pertum, facit supinum , texo texui textum, alterum in xum, nexui, nexum.

De verbis, quartæ coniugationis. Cap. CXIII.

Omnia verba actiua,vel,neutralia quartæ,desinūt in io,exceptis eo,& quæo, & veneo, & quæ sunt ex his cōposita. Omniaque,quę a secunda persona præsentis abiecta vltima,s,& addita ui,faciunt pręteritum perfectum,vt audio audis audiui.Exceptis desinentibus in cio , excedentibus numerum propter cio ciui,duarum syllabarum,& simplicibus,quæ si habeant,n,antecedentem,conuersa cio,in xi,faciunt præteritum vt vincio: si vero non habuerint n, antecedentem mutata, cio in si,faciunt præteritum,vt sarcio sarsi.Exceptis haurio hausi, sepio sepsi,sentio sensi,venio veni,aperio aperui . Reperio vero facit repperi,p,duplicata.Comperio quoque comperi.Excipiūtur iterum salio,secundum quòd facit saliui,vel sali, vel composita ab eo,vt desileo desilui.Et cambio campsi,secundum Carisium,pro quo hodie cambiui,& aio. Supina vero terminantium in xi,præteritum,fiunt conuersa xi,inctum,vt vinxi vinctum.Quę vero faciunt in si,antecedentibus,il, vel, r, mutant eam in tum,vt fulsi fultum,sarsi sartum . Cætera quartæ verba terminantia præteritum in si,i,mutant in um,& faciunt supinum,vt sensi sensum,præter hausi,quod facit haustum . Sepsi vero facit septum,& veni ventum,& aperui apertum, sicut pario partum,& omnia ex his composita.Alia vero omia quartæ,quæ preteritum fam in ui,quàm in ij,terminant,faciunt supinum in itum,pen.producta,vt audiui auditum.Exceptis desinentibus in eo,quæ corripiunt penu.vt eo itum,adeo aditum, præter veneo,quod debuit facere supinū venitum.Ambio quoque,licet sit ab eo verbo,quia tamen desinit in io,producit penul.tam in supinis , vt ambitum ambitu , quàm in participio præteriti temporis,vt ambitus,ad similitudinem aliorum quartæ desinentium in io.Excipiuntur præterea sepelio sepeliui,vel sepelij,quod facit sepultum,& salio quod facit saliui vel salij, quod facit saltum,& siqua sunt ex his composita. Ibi quoque interserit quædam alia verba aliarum coniugationum a quarta,si faciant præteritum in vi,producunt penul.supini,vt cupiui,cupitum,pręter dissyllaba,quæ eam corripiunt,vt siui situm Et pręter cieo, quod facit citum,penul.correpta,& siqua, componuntur ex his.

De Participio, & vtrum sit pars orationis per se. Cap. CXIIII.

Executis itaque duabus partibus orationis principalibus i.Nomine,& Verbo, tractat subsequenter de Participio, quia proprietates accipit a nomine & verbo.Vnde participium dicitur quasi accipiens partes.i. proprietates a prædictus partibus. Et dixerunt quidam non esse partem orationis per se,quia omne participiū deriuatiuum , est quod nulla alia pars orationis inuenitur habere. Sed probat non esse nomen. Nomen nō est, quia cum tempore significat,& semper exigit casum,quem & suum verbum,& ponitur pro verbo, quorum neutrum nomini conuenit. Quemcunque enim casum exigit verbum,nomen deriuatum ab eo, vel exiget genitiuum casum vel datiuum per figuram compassionis.i.acquisitiue,vt audio illum dicitur,& auditor illius,& illi.i.ad eius vtilitatem.Pauca etiam nomina construuntur cum ablatiuis , vt dignus illa re.Pauca etiam cum accusatiuis,& figuratiue,vt exosus bella. Ideo autem figuratiue,quia exosus,ponitur ibi loco participii acsi dicat,odiens bella.Non tamen semper est figura hæc,quādo nomen exigit accusatiuum, vt albus pedem.Si opponatur, quòd dignor verbum,&dignus nomen,quod deriuatur ab eo, sequitur eundem casum,quia ablatiuum dicemus hoc fieri ex propria natura dictionis,non ex vi verbi. Cum.n.dignor exigat actum,& ablatum,vt dignor te gloria, actum ex communi natura verbi exigit,ablatum vero ex vi propriæ significationis.Probat postea non esse verbum,quoniam per casus,& genera declinat,quod nullo verbo conuenit.

De definitione participij. Cap. CXV.

Sic ergo participium est pars orationis,quæ pro verbo accipitur. i.vel vbi poni non potest,at,vel vbi , non adeo commode. Et quoniam vnum verbum ponitur pro alio , vt colo; pro amo,vel aro,vel habito,subiungit ex quo & deriuatur naturaliter,& habent genus,& casus, ad similitudinem nominū, & accidentia verbo,absque discretione personarum, & modū. Ante inuentionem participij in nominatiuo casu non poterāt duo verba.i.significationes eorum,eidem rei simul sine coniunctione interposita attribui,vt Sortes legit,& disputat:nunc cōmodius fit & breuius,per nominatiuum participij verbo coniunctum,vt Sortes legens,disputat,vel legens disputo,pro lego, & disputo. Si quis opponat quòd sine interposita coniunctione per puncta poterat hoc fieri,vt lego,disputo. Dicemus quòd punctum interpositum idem valet, quod coniunctio.Illud quoque adiungit, quòd si diuersa nomina de vno dicantur, non oportet interponere coniunctionem,nisi vtrunque sit adiectiuum,vt Pius Eneas dicendum est. Marcus Tullius Cicero, nullam coniunctionem interponendo . Si quando adiectiua de vno dicere velimus, oportet interponere coniunctionem, vel punctum,quia punctorum interpositio,valet quantum coniunctio.Illud etiam addit, quòd licet participium deriuetur a verbo indicatiuo,complectitur tamen omnium modorū significationē adiunctum s.diuersorum verbis modorum,vt exponens docere pro expone.Vtinam exponens docerem,pro vtinam exponerem & docerem,similiter & in cæteris. Vnde & participium ostendit maximam habere cum infinitiuo cognationem,quod quamuis nascatur ab indicatiuo, pro omni quoque accipitur modo,scribo enim nihil aliud est,nisi quòd me scribere indico,similiter scribe,idem est,quod impero te scribere, eodemq; modo in cæteris. Docet præterea quòd præsens tempus,& præteritum imperfectum cōiuncta sunt in participio.i.eadem vox participij est præsentis temporis,& præteriti imperfecti,vt legens. Eodemque modo coniuncta sunt præteritum perfectum & plusquam perfectum in participio , vt lectus quemadmodum hæc tempora coniuncta sunt in infinitiuo modo , & optatiuo .

De origine, & formatione participiorum. Cap. CXVI.

Dicit itaque , quoniam participium quod est tam præsentis, quàm præteriti imperfecti , nascitur a prima persona verbi præteriti imperfecti , conuersa bam , extrema syllaba in ns , vt amabam, amans , Quod ideo factum æstimo,vt idem, & communis possit esse formationis modus , in omni coniugatione , eo quòd omne pręteritum imperfectum habet extremam syllabam candem,i.bā. Verumtamen excipit tam verba quartæ coniugationis desinentia in eo, quàm quædam alia eiusdem coniugationis,vt polio,quæ habent in præterito imperfecto;i,ante bam,vt adibam, polibam,quæ faciūt adiens,& poliens.Et illa quidem,quæ veniunt a verbis desinētibus in eo,declinantur anomalè per obliquos casus, habent n,eu,pro ie,vt iens,euntis,cum regulariter deberet dici ientis. Participia quoque futuri temporis,a verbis actiuis,vel neutris, vel deponentibus venientia , fiunt ab extremo supino addita rus,vt amatu amaturus,statu staturus,locutu locuturus. Verbū quoque commune duo habet participia futuri temporis. Vnū in rus,quod actiuæ significationis est,& ab vltimo supino secūdum prædictam regulam formatur , vt criminatu criminaturus. Alterum vero significationis passiuæ,quod nascitur a genitiuo participii præsentis temporis,tis, finali conuersa in dus, vt criminans,criminantis,criminandus.Pręteriti quoque temporis participia fiunt ab vltimo supino addita,s,& correpta,u, & fiunt a verbis passiuis,vt amatu,amatus,& communibus,vt criminatu criminatus,& deponentibus,vt for, fatu, fatus , & neutro passiuis,vt gauisu gauisus,& a paucis aliis neutris,vt a cęnatu cęnatus.Neutra n.significantia actum transeuntem in rem non rationalem , solent habere passiua in tertia persona & participia passiua pręteriti temporis. Quoniam n. dicimus cęno piscem,dicitur quoque,quòd piscis cęnatur,& piscis cęnatus.

mus. Huiusmodi tamen etiam actiue inueniuntur, vt cęnatus sum piscem. Itaque si deficiũt supina, deficiunt quoque & præteriti temporis participia, & ea quæ sunt futuri in rus, desinentia. Adiungit quoque, quòd quorumcũque tempora defectiua sunt verba, & eorundem temporum participia deficiunt, vt odi in præsenti quidem deficit, quare & in participio præsentis temporis. Quomodo tamen odi licet sit præteritum, accipitur etiam pro præsenti, ita quoque osus, vnde exosus compositum est, & pro præterito & præsenti ponitur. Memini tamen quàuis sit præteritum, quia & pro præsenti accipitur facit meminens participium, quod & pro præterito ponitur. Addit ergo quædam habere formam participiorum, quæ quia sine tẽpore significant non sunt participia, vt galeatus, scutatus, & similia. Adiungit etiam quòd a participiis nec participia deriuantur, nec verba, sed vel nomina, vt indulgens indulgentia, vel aduerbia, vt indulgenter.

De accidentibus participij, & primo de genere & casu.
Cap. CXVII.

Participiorum autem accidentia sunt sex genus, & casus, tempus, significatio, numerus, & figura. Dicit itaque quòd participio accidit, & genus masculinum, vt amatus, & fœmininum, vt amata, & neutrum, vt amatum. Quoniã quoque cõe trium generum accidit participio, vt hic & hæc, & hoc amans, non.n.accidit ei commune duum generum, neque epichenum prohibente natura. i. significatione participij. Quoniam.n. participium retinet, quodammodo verbi significationem, cuius est generi omni nominum indifferenter adiungi, sicut & illud Quod autem dicit participia pęnè habere vim adiectiuorum. Ideo dictum est, quia licet adiaceant participia, significant tamẽ cum tempore, quòd sicut adiectiua nomina nullo casu deficiunt, ita nec participia. Addit quoque, quòd participia declinantur per similitudinem nominum desinentium in ns, vel mobilium desinentium in us. Sicut.n. dicitur hic, & hæc & hoc insons insontis, ita hic, & hæc, & hoc legens legentis. Et sicut albus, ba, bum, ita lectus, cta ctum. Exceptis illis quæ fiunt a verbis quartæ coniugationis in eo desinentibus, vt iens euntis, quiens queuntis.

De tempore participij. Cap. CXVIII.

De tempore vero dicit, quòd eadem tempora accidũt participijs quæ & verbis infinitis, hoc autem ideo, quia sicut eadem vox infinitiui est præsentis temporis, & præteriti imperfecti, vt osculari, ita & eadẽ vox participij, vt osculans, & sicut osculatum esse vel fuisse, est & præteriti perfecti, & plusquam, ita & osculatus. Et sicut futurũ infinitiui est osculatum iri, ita quoque & osculaturus futurum participij. Addit vero quòd cum sidt quinque significationes verborum actiua, passiua, neutra, communis, & deponens. Ab actiuo quidem & neutro fiũt participia præsentis & futuri temporis, sed in actiua significatione, semper apud nos deficiunt participia præteriti temporis, pro quibus tamen vtimur nomine infinito, qui, & verbo præteriti temporis, vt qui amauit. Nam participium pręteriti temporis, etiam actiuæ significationis debuit significare, & substantiam agentis, & actionem præteritam, itaque illa circumlocutione, perfectè sensum præteriti complemus. Verbum quoque passiuũ facit ex se duo participia, a lterũ.s. præteriti tẽporis, vt amatus, & alterum futuri, vt amandus. Deficit autem semper apud nos in participio pręsentis temporis, quod tamẽ complemus per nomen infinitum, quia, & verbum passiuum præsentis temporis, vt qui amatur. Per qui nanque substantiã per amatur passionem præsentem intelligimus. A neutris vero sicut diximus, fiunt duo participia, alterum præsentis, vt stans, alterum futuri, vt staturus. Quædam tamen neutrorum inueniuntur etiam habere participia pręteriti temporis, vt cæno cęnatus, prandeo pransus, & similia. Et puto in illis hoc solere neutris contingere, quę significant actum transeuntem in rem non rationalem, ob hocipsum habent verba passiua, sed in tertia tantum persona, vt cęno piscem, dicitur & similiter, piscis cęnatur. Inde est quòd inuenitur participium præteriti tẽporis, & passiuę significationis cęnatus, vt piscis cęnatus a me, quod tamen etiam quoniam a verbo neutro est, ponitur & actiue vt cęnatus sum, i. cęnaui. De neutris passiuis quoque dicit per se, quòd habent participia trium generum, vt gaudeo, gaudes, gauisus, gauisurus. A verbo autem communi quatuor nascuntur participia. Vnum præsentis temporis, vt criminans, quòd actiuæ tantum est significationis. Alterum vero præteriti temporis, vt criminatus, quod tam actiuę quam passiuę est, vt criminatus illum, & criminatus ab illo. Tertium vero tantum actiuæ, vt criminaturus. Quartum tantum passiuæ vt criminãdus. A deponenti rursus fiunt tria participia. Vnum præsentis temporis, vt sequens. Alterum præteriti, vt secutus. Tertium futuri, vt secuturus. Addit quoque, multa ex verbis apud nos hodie deponentibus, apud antiquos fuisse communia, vt & participia eorum præteriti temporis, & in actiua inueniuntur significatione, & passiua, vt auxilior, & auxiliatus illum & ab illo.

De significatione, numero, & figura.
Cap. CXIX.

Participio accidere dicitur significatio. Sed puto quòd significatio participij dicitur, hic non eius significatum, sed modus significandi, vel actiuè, vel passiuè, vel aliter, quem & a verbo suo contrahit, & accidentalem esse participio patet. Si quis autem obiiciat quòd alius modus est significandi in nominibus substantiue, alius adiectiue. Ideoque significationem debere similiter accidere nomini, sciat quòd illi modi significãdi, nomini sunt quasi substãtiales, vnde & diuersas faciunt nominis species. Quæ autem ad numerum pertinent, ex tractatu nominis requires. De figura dicit participia accipiunt figuras a verbis quòd participium per se nunquam componitur.s. nisi pręiacet compositio verbi, cuius est participium, siue sit compositum, siue decompositum. Subiungit itaque quòd participia simplicia sunt vel decomposita plerũque, quod dicitur propter illa participia quæ non seruant iuncturam compositionis, vt contingor non facit continctus, sed contactus. Seruat itaque liturам simplicis participij tactus, non iuncturam compositionis sui verbi, quod cum sit compositum debet dici, non decompositum. Enumerat postea formas participiorum præteriti temporis, quæ sunt septem.s. in tus, ctus, ptus, stus, sus, psus xus. Et nota quòd ab halo quoque halaui, & spiro spiraui, fiunt nomina participalia halitus, & spiritus, similia participijs præteriti.

De Pronomine, & eius significatione. Cap. CXX.

Post hoc aggreditur Priscia. tractatum Pronominis, cum Donatus statim post nomen tractet de ipso. Videns ergo Donatus, quòd nomen ideo præponitur verbo, quia substãtiam significat, quæ prior natura est propria verbi significatione, putauit quoque ratione consimili pronomẽ, quia substantiam significat, debere verbo præponi. Autor tamen iste considerans, quòd pronomen, causa verbi, sicut postea demonstrabitur, repertum est. Quod autem participium a nomine & verbo contrahit proprietates, merito statim post nomẽ, & verbum debuit poni, vt etiam rationem sui nominis seruaret. Pronomen itaque quartum merito obtinuit locum. Distat autem inter nominis & pronominis significationem, quòd illud quidem substãtiam & qualitatem significat, istud vero meram substantiã. Nam substantia tribus modis accipitur. Vno modo sumitur a substando. Et dicitur a Græcis hipostasis, ab hipo, quod est sub & stasis, quod est stans, vel status. Hoc modo primordialis natura, quia formis omnibus substat, merito dicitur substantia. Dicitur alio modo a subsistendo, & dicitur a Græcis vsiosis, i. subsistentia, secundum quam acceptionem conuenit formæ, cuiusmodi est humanitas, quia sub se sistit quodammodo fluxum materię, quam informat, sicut ex artificialibus possumus intelligere. Ecce.n. antequam ceræ imprimatur figura, in fluxu quodam est, & confusione, quia quamlibet formã potest accipere. Cum vero figura ei imprimitur, iam ab illo fluxu retinetur, quoniam certam assumit formam, vt dum illam retinet, recipere non possit aliam. Dicitur ergo tertio modo substantia tã a substando, quàm a subsistendo. Et tunc dicitur a Græcis vsia, a nobis autem proprie essentia, secundum quam conuenit cõposito ex vtroque. i. rei. Ex materia quidem proprietatem contrahit substandi, ex forma quidem subsistendi, propter enim materiam formis tam substantialibus quàm accidentalibus habet substare, propter formam vero determinatum quid est & distinctum, quod est rem ipsam subsistere. Nomen ergo significat substantiam, & qualitatem. i. rem, vt forma subsistentem, siuè illa formam habeat vt homo, siue nõ habeat, vt albedo, hoc enim nomen ita rem suam discrete significat etiam determinate, quasi formam qua ab alijs rebus discernatur habeat, quamuis tamen nullam habeat formam, quia formæ nulla forma est, Pronomen vero significat substantiam sine qualitate. i. significat rem vt substat. Vnde & in libro constructionum suppositum dicitur significare, quia non formam, sed formæ rem, vel sicut formæ suppositam, sine formæ tamen respectu significat. Dicitur ergo meram substantiã significare, non ꝙ informẽ, & ab oĩ qualitate exutã, hoc.n. esset materiam primordialẽ significare, sed quia rẽ vt substat, & sine respectu formæ significat. Cum ergo dicitur Virgilius scripsit Bucolica, idem scripsit Eneida, hoc nomen, idem, rem illam quam hoc nomen Virgilius, ad quod refertur, significat, sed tantum vt substantem, & sine qualitatis respectu.

De

De diffintione, & proprietate pronominis.
Cap. CXXI.

SIc ergo pronomen est pars orationis, quæ accipitur pro nomine proprio vniuscuiusque, quod totum quoniam infinitis nominibus cõuenire videtur, vt ei quod est, qui adiungit, personasque finitas recipit, quod non habet qui. Sed quæritur, cur dicatur poni pro nomine proprio, magis quàm pro appellatiuo: ad appellatiuum nanque sæpe refertur, vt cũ dicitur, homo currit, idem disputat. Ad quod dicendum est, ꝙ appellatiuum nomen, & habet significare communem qualitatem, & habet hoc officium. s. vt ostendat de qua specie rerum, vel genere sit id de quo est sermo, ergo nec significatione, nec officio pronomen ponitur pro nomine appellatiuo. Nomẽ vero proprium significat propriam qualitatem, & est eius officium ostendere de quo sermo est, seperando illud ab omnibus alijs, quamuis hoc sæpe non faciat æquiuocatione impediẽte. Pronomen vero, quamuis significationem proprij nominis nõ habeat, eius tamen officium habet, id est determinatè, & separatim ab omnibus aliis ostendere, de quo sermo est. Quamuis ergo referatur appellatiuum, non tamen pro ipso ponitur, sicut demõstratum est, sed pro proprio nomine ponitur, hoc est ad complendum officium, quod faceret proprium nomen, si ibidem poneretur. Et ideo dicit proprium esse pronominis poni pro nomine proprio. Sed quia quandoque appellatiuum nomen anthonomasice. i. per excellentiam pro nomine proprio ponitur, vt Vrbs pro Roma. Iccirco addit Priscianus, quòd præter hoc, proprium est pronominis, certas significare personas, hoc est determiare circa substantiam, vtrum de se loquatur ipsa, an aliquis ad eam vel de ea, quod non facit appellatiuum nomen positum pro proprio. Sed opponitur, quòd quando pronomen refertur ad appellatiuum nomen, non significat determinate, quia nec nomen ad quod refertur. Sed dicimus, quia illud determinate significat, quod nomen, ad quod refertur, & hoc proprium pronominis est facere. Immo cum dicitur, homo legit, idem disputat, nomen quod præfertur, ad certitudinem personę vult trahere. Illud quoque videndum est, quòd pronomen duabus de causis loco proprii nominis ponitur, pro necessitate in prima, & secunda persona, quia omne nomẽ tertiæ personæ est, & pro commoditate, in tertia. Dicto nanque Socrates legit, quamuis dici posset, & Socrates disputat, tamẽ cõmodius est dicere, & ipse disputat, vt determinetur, de eodem Socrate dictum esse, quamuis sint & aliæ quamplures causæ inuentionis pronominum, vt Discretio, Demonstratio Illatio.

De accidentibus pronominis, & primo, de Specie.
Cap. CXXII.

POst hoc enumerat pronominis accidentia, quorum quædam sunt secundariæ significationes, quædam vero communes vocum proprietates. Inter hoc autem, Demonstrationem, & Relationẽ non enumerat, quia pronomini sunt quasi substantia, quoniam propter demonstrationem, necnon etiã discretionem reperta sunt, licet tamen dicat hoc omni pronomini accidere, ideo quòd principaliter significant substantiam secundario illa. Accidunt itaque pronomini sex, species, persona, genus, numerus, figura, casus. Quid sit autem species & cætera, quæ ad speciẽ pertinẽt, ex tractatu nominis requires. Octo igitur dicit esse pronomina primitiua. Ego, tu, sui, ille, iste, hic, is. ipse. Hæc omnia dicit primitiua esse, vel simplicia. i. ita primitiua esse, quòd & simplicia, vt illud, vel, subiunctiuẽ ponatur. Non autem dicit ea simplicia esse quantum ad figuram, sed quantum ad sensum. Deriuatiua nanq; duplicem habent significationem, vt meus, quod significat possessorem, & possessionem, primitiuum simplicem. i. vnam habet significationem, similiter &c. Vel quia quædam apud Gręcos æquipollẽtia quibusdam istorum sunt composita, ideo ad differentiam illorum, dicit hæc esse simplicia. Consequenter dicit autor, septem esse deriuatiua s. meus, tuus, suus, noster, vester, nostras, vestras. Sed quæritur, cur idẽ, nec inter primitiua, nec inter deriuatiua enumerat. Quod vel ideo facit, quia deriuationẽ accepit strictius more suo, vt nõ complectatur composita, vel fortasse quasi pro eodem pronomine reputauit simplex pronomen is, & idem, compositum abeo & demum, per apocopatum. Concludit itaque Priscianus esse pronomina quod dicit propter quis, qualis, & quantus &c. quæ Donatus pronomina esse putauit, ipse autem nomina.

Cur Donatus, quis qualis, & quantus, putauit esse pronomina Priscianus autem nomina. *Cap.* CXXIII.

DOnatus itaq; inspexit, quòd formas rerum sequuntur nomina. Omne etenim nomen ex communi qualitate datũ est rei, vel ex propria, vt hoc nomẽ, homo, datum est ab humanitate, hoc nomen Plato, a qualitate propria, quæ ẽcto nomine Platonitas appellari potest. Cognouit itaque, quòd, quis, cum interrogatiuum sit substantiæ, substantiam significat. Et quia qualitas siue communis, siue propria certificat rem, & determinat, quis, nusquam interrogatiuum est, confuse, & nihil determinando significat, concludit quòd, quis, non qualitatem, sed substantiam sine qualitate significat. Hoc autem inquit proprium est pronominis, ideoque quis, pronomen est. Preterea inquit, cum, quis. ponitur interrogatiue, omnia comprehẽdit nomina, quæ possunt ad ipsum responderi, & quodammodo pro eis ponitur. Cum enim quæritur, quis hoc fecit, idem est ac si quæratur, vtrum Socrates fecerit illud, vel quis alius. Et quoniam inquit proprium est pronominis pro nominibus poni, iccirco, quis, pronomen est, & hac sola de causa, non significationis ratione, putauit qualis, & quantus, & cætera huiusmodi, esse pronomina. Priscianus tamen rem altius inspexit, quamuis. n. quis, substantiam sine qualitate significet, quia tamen substantiam inquit infinite significat, non debet putari pronomẽ, cuius est finite substantiam significare. Præterea inquit, quamuis qualitas rem determinet, nihil tamen infinite significata certificat. Quis, vero sicut infinite substantiam, ita etiam infinite qualitatẽ significat. Quis. n. interrogatiue positum mittit nos ad quamlibet substantiam, qualibet communi qualitate, vel propria determinandam, propter quas nomen repertum est, significat, enim infinite substantiam & qualitatem, non ergo potest dici pronomen. Præterea licet, quis, comprehendat quodam modo nomina omnia, quæ ad eius interrogationem possunt responderi, pro nullo tamẽ proprio nomine potest poni, quodomne pronomen habet facere, ideoque, quis, non est pronomen. Quoniam vero qualis, & quantus, & cætera huiusmodi substantiam non significant, sed vel qualitatem generalem, vel quantitatem, vel aliud huiusmodi, ideo inquit non sunt pronomina. Nihil enim nisi substantiam pronomẽ significat, Subtilius inspexit Priscia. & quos ille secutus est, ideoque illi acquiescendum est. Vide ergo quòd quoniam pronomen suum habet proprium modum significandi, quia nulli alii conuenit.

Cur pronomen in tertia persona, plures habeat voces quàm in cæteris. Cap. CXXIIII.

MOuet vero postea quæstionem, cur prima, & secunda persona singula habeant pronomina, cum sex habeat vocum diuersitates tertia. Ad quod sciendum est, quòd in prima & secunda persona idem operatur demonstratio, qđ vocum operaretur multitudo. Quoniam enim pronomina primæ, & secundæ personæ demonstratiuè semper significant, & rem vel præsentem, vel vt præsentem semper designant, adeo certa & definita est eorum demonstratio, vt diuersitate vocũ non egeant. Tertia vero persona non semper præsens est, vel demonstratiua. Sed quandoque designatur demonstratiuè, aliquando relatiuè, modo præsens, vt iste; modo absens, vt ille; modo prope posita; modò longe posita: propter has ergo sex proprietates tertiæ personæ distinguendas, repertæ sunt sex vocum diuersitates necessario in tertia, ne si vna vox præsentem significaret, & absentem, esset in pronomine confusio, quòd certam omnino debet habere significationem. Quod autem in prima & secũda pronominum persona, adeo certa sit demõstratio, probat ex eo quòd demonstratio certa, & relatio causa est quare tria principalia pronomina nec discernant genera, nec consequenter declinentur, sed positiue, vt vna vox ab alia non inflectatur: nec enim, mei, genitiuus fit ab ego, nec, mihi, a genitiuo mei. Certa tamen demonstratio vel relatio facit vt in eadem terminatione trium sint generum, absque confusione. Quod enim in discernendis generibus faceret, vel articularium, vel diuersitas terminationum, hoc idem in ipsis operatur demõstratio. Sicut etiam, & illud supplet, quod consequẽs casuum operaretur inflexio. Cum enim dicimus. ego, vel, tu, ex certa, vel præsentis, vel eius ad quem sermo dirigitur, demõstratione, an ad masculinum genus vel ad fœmininum ex illa prolatione pronomen pertineat, cognoscitur. Ita quoque licet mei, non inflectatur ab eo, quoniam tamen personam eius qui loquitur demonstrat, genitiuus eius pronominis esse perpenditur. Et hoc idem de tui, & sui, dicendum est. Cætera autem tertiæ personæ pronomina, & vocis qualitate genera discernunt, & consequenter declinantur, vt ille, illa, illud, illius, illi. Et vide quòd illa tria pronomina ego, tu, & sui, dicuntur principalia, quoniam ad discretionem trium personarũ principaliter sunt reperta, cũ cætera tertiæ personæ pronomina propter diuersitates tertiarum magis reperta sint. Non autem necesse fuit, vt consequenter habeant principalia pronomina declinationem, quomodo nomina, quorum multitudo propter formarum ex quibus data sunt, diuersitas, tanta est, vt si positiue, nec conse-

quentes

quenter declinarentur infinitæ multitudinis essent, & ideo cõfusa, certa autem & definita demonstratio trium principalium pronominum, vel relatio, pauca admodũ exigebat esse pronomina, cum idem in ipsis demonstratio certa faciat, vel relatio, quod in nominibus vocum multitudo, vnde necessariũ nõ erat, vt cõsequentẽ haberent declinationẽ, immo potius, vt nõ haberent. Cum.n.pro nominibus proprijs ponantur, quæ primę tum declinationis sunt, tũ secũdæ, tũ tertiæ, non magis vni eorum terminationi succedere debebant q̃ alij: vnde factum est vt necessario euitarent consequentiam terminationis. Qm̃ vero propter diuersas tertiarũ proprietates, ne vlla incurreretur confusio cætera in diuersis vocibus reperta sunt pronomina, vt oĩno certa, & absq; cõfusione essent, & diuersis terminationibus discernunt genera, & cõsequentẽ habuerũt declinationem.

De Pronominibus demonstratiuis, & relatiuis.

Cap. CXXV.

PRo nominũ alia sunt demonstratiua tantum, vt ego, & tu, alia tantum relatiua, vt sui. Alia demonstratiua simul, & relatiua, vt ille. Est autem demonstratiuũ quod repertum est ad demonstrandam rem quam significat ex sua prolatione, vt sit demonstratio pronominis rei, quam significat ex vi prolationis suæ oculis, vel intellectui certa pręsentatio, Relatiuum vero quod repertum est ad significandum de quo præcesserit sermo, vel cogitatio: nam & ad illud de quo quis cogitat, facit sæpissime relationẽ, vt sit pronominũ relatio certa quędã, & quasi per recordationem repetita cognitio. Pronomina primæ, & secundæ personæ tantũ demonstratiua sunt, qm̃ prima & secunda persona sp̃ vt præsens significatur. Pronominum vero tertiæ personæ alia dicit esse demonstratiua tãtum, vt hic, & iste, alia tantummodo relatiua, vt is, & sui, alia demonstratiua sil', & relatiua, vt ille, & ipse. Tunc aũt dicit ipse relatiuum esse, qñ per se.i.sine coniunctione pronominis primæ, & secundæ personæ ponitur, ita tñ vt cum tertia verbi persona coniungatur. Si.n.dicas, ego ipse scribo, vel tu ipse scribis, in his quidem oĩbus, ipse, primæ personę, vel secundæ est, & demonstratiue ponitur. Semper.n.ipse, alij pronomini coniunctum, recipit eius proprietatẽ. Põt tñ satis congrue dici, ꝙ ẽt ibi, ipse, & Sortes tertię sit personæ, sed per adiunctionem hẽt officiũ primæ, vel secundæ. Post hoc assignat dr̃iam inter demonstrationem, & relationẽ dicens, ꝙ nomina ex vi demonstrationis primam faciunt cognitionem, ex vi relationis secundã, Dicit ẽt demonstrationem interrogationi redditam, primã oñdere cognitionẽ cum rẽ ex interrogatione pateat dubiam, quæ demonstratiuo pronomine subiuncto certificatur. Illud quoq; adiungit, ꝙ q̃uis ipse, referri possit ad iste, & ille, pronomina in prima cognitione posita, tñ econuerso fieri non põt, quia, ipse, pro se positum in tertia persona semper relatiuum est. Quod aũt sine interuẽtu pronominis alterius primis & secundis verborum personis adiungitur, vt ipse scribo, ipse scribis, quod nec nomina facere possent, nec ille, vel alia dictio tertiæ, puto ꝙ facit discretio. Adeo.n.discretiuum, est, vt propter discretionis expressionẽ hẽat adiungi per se verbo primæ & secundæ personæ, quomodo si ei additum esset, ego, vel tu, cum absq; dubio tertiæ est personę.

De Pronominibus deriuatiuis siue possessiuis.

Cap. CXXVI.

AGit deinde de pronominibus deriuatiuis dicens, hæc septẽ esse. Quorum vnum.i.meus, a genitiuo sing. mei, primæ personæ formatur, duo vero noster, & nostras, a genitiuo plurali eiusdem personæ.s.nostrũ, vel nostri. Quartũ quoq; quod est tuus, formatur a genitiuo sing. secundæ personæ tui, corripit.n.pen.quod non faceret, si formaretur a nominatiuo, tu. A genitiuo rursus plurali secundæ personæ vestrũ, vel vestri, formantur duo vester, positiuũ, & vestras, quod gentile est, sicut ẽt nostras. Hæc aũt duo.i.nostràs, & vestràs, circũflexo accentu debẽt proferri in fine. Integris.n.eorũ nr̃atis, & vestratis, vtebantur antiqui quæ nunc proferimus per syncopam. Hæc aũt est syncopatorum regula, & apocopatorum, ꝙ super quam vocalẽ erat accentus in integris, super eandem remanet, post apocopam, vel syncopam, si tñ vocalis illa remanserit, hoc aũt dico propter amasti, & similia quibus non remanet. Deniq; a genitiuo tertiæ personæ sui deriuatur septimũ pronomen.i. suus, de quo dicit ꝙ intrinsecus cõe est vtriusq; numeri, nam oẽ possessiuũ possessorẽ significat intrinsecus, possessionẽ extrinsecus. Possessor dr̃ in arte Grammatica cuius aliquid dr̃ esse. Possessio aũt quod alicuius esse dr̃, siue domus, seruus, siue quicquid In quolibet aũt possessiuo, indeterminate possessio significatur Meus, ergo significat possessorem simul, & possessionem infinite.i.cuius aliquid. Cum.n.dico meus, significo mei, aliquid, sed quid non determino, nisi vel equus, vel aliquid aliud adiecero. Itaq; possessiuum significat possessorem intrinsecus.i. ex se s.ex prolatione sua, sine vllo extrinsecus adiecto determinate significat cuius, possessionem vero significat extrinsecus.i.secundũ, ꝙ aliquid extra sibi exigit adiungi ad determinandũ, quid alicuius dicatur esse, vel sit. Patet ergo, qm̃ suus, ꝫm quod possessorem significat, resoluitur in genitiuũ primitiui, hoc est sui, qui tã singularis est numeri, q̃ pluralis, & ita cõe est vtriusque numeri.i.tã ad singularẽ q̃ ad pluralẽ numerũ põt referri vt suus illius, suus illorũ, quã tñ constructionem quidã asserũt non valere, nisi suus poneretur pro proprius. Nos aũt Prisciano consentientes, congruam dicimus constructionem suus seruus Platonis, vel istorũ ministrat mihi, ita vt suus, ad genitiuũ, vel singularem vel pluralem relatiue dicatur. Et dicimus, quòd meus, possessiuum primæ est personæ, eo ꝙ primam significat pro possessore, nec tñ meus, est dictio primæ personæ, sed tñmodo tertiæ, qm̃ cũ tertijs personis semper construitur ex se. Similiter mouet deinde quæstionem, cum cætera pronomina possessiua deriuentur tam a singulari numero q̃ a plurali, cur aliqua gentilia pronomina non deriuant' a pronominibus singularis numeri, videlicet vt essent pronomina meas, & tuas, quõ nostras, & vestras. Ad quod equipollenter respondet, ꝙ a singulari non poterant dici, significatione gentilium pronominum repugnante, quia scilicet patria, vel gens vnius esse non potest, sed multorum possessio.

De differentijs inter nomina deriuatiua, & primitiua.

Cap. CXXVII.

IGitur in eis quæ prædicta sunt assignauit autor differentiã inter deriuatiua pronomina, & primitiua secundum significationem, quia videlicet deriuatiua significant duas personas possessoris, & possessionis, quod non primitiua. Assignat rursus & aliam, vt a quibusdam vr̃, ꝫm constructionem, ꝙ possessiua indigeat adiunctione nominum ad perfectam faciendam constructionem, primitiua vero non semper. Si. n. dicam, ego scripsi, non est subintelligendum Sortes, nec apponendum ad perfectionẽ, nisi ad absentẽ loquẽdo dicatur, ego Sortes scripsi, & hoc est quare, ait non semper. Si.n.aliquis hoc scriptum videret.s.ego scripsi, non addito proprio noĩe, nihil certum per illud pronomen comprehenderet, vnde cum ad absentem loquimur, indiget hmõi pronomen adiunctione nominis, vel oportet vt præmittantur propria nomina, vt Cicero Bruto salutem. Deinde possunt poni pronomina. Vel non semper.i.nõ oĩa dixi propter relatiua. Aliam deinde differentiam assignat. s.quòd hic, & hæc, & hoc non adduntur primitiuis pronominibus in declinatione, ad discernenda genera, & casus, & numeros q̃uo nominibus. Illã.n.discretionẽ, & casuum, & numerorum, quã facerent articularia, complet primitiuorum pronominum demonstratio, vel certa eorum relatio, sed possessiuis solent proponi, hoc tñ nisi propter nomina sequentia, vt hic meus seruus. Obijcitur tñ ꝙ in constructione possit dici hic ipse, cũ dicat Priscianus in libro constructionũ, ꝙ ipse apponitur oĩ pronomini, excepto sui. Propterea dicunt pleriq; ꝙ non intẽdit autor hic differẽtiam inter possessiua, & primitiua assignare, sed quandam proprietatem demonstratiuorũ pronominũ ponere.s.ꝙ articularia non possint eis proponi, nec ẽt in constructione. Qm̃ ergo pronomina primitiua finita sunt, articuli vero infiniti, hęc maxima causa est quare sibi nõ pñt adiungi. Cũ ergo hanc assignare differentiã contendat, præmittit, ꝙ apud Græcos articuli nunquam præponuntur pronominibus demonstratiue positis, vt inde competentius descendat ad articularia pronomina, quæ loco articulorum in declinatione funguntur.

De articulis, & articularibus, pronominibus.

Cap. CXXVIII.

ARticulus ergo apud Græcos pars orationis est, quę secundã notitiã suppositorũ demonstrat.i.quæ consignificat de quo præcesserit sermo vel cognitio. Nihil.n.significat, si solam consignificat relationẽ. Semper.n.in constructione relatiue ponitur. Articulus aũt sumitur a verbo articulare, quod idem est quod copulare. Dicunt ẽt plures, quia dicuntur minimi artus in compositione corporis, ideo per similitudinẽ quandã apud Græcos dr̃ quædã pars orationis articulus, quia minima est oĩum aliarũ partiũ, vel quoniã pauci sunt apud Græcos articuli, vel quia monosyllabi sunt, vel ex paucis literis constant. O, nanq; & os, sunt articuli, vel quia ad articulos oẽs nerui conueniunt in corpore, & coniunguntur. Cum aũt articulus omnis sit relatiuus, quidam tñ articuli ex officio quodam dicuntur præpositiui, eo s. quod in declinatione præponuntur nominibus ad discernenda genera & casus, sicut hic, & hæc, & hoc apud nos, nec ibi significant relationem, sed solam generum, & casuum discretionem, licet idem articuli in constructionibus relatiue ponuntur. Subiunctiui vero dicuntur apud Græcos

articuli,

articuli,quibus semper relatiue vtuntur.Et,o,quidem præpositiuus est articulus.Os,vero subiunctiuus.Vel certe ideo,quidē articuli præpositiui dicuntur,quia licet oīs articulus, eo ꝙ relatiuus est,in constructione semper subiunctiue ponitur, tamē quidam articulus est,qui primam facit relationem,& secundā cognitionem,vt,o, Alius vero est,qui facit secundam relationē & tertiam cognitionē.Sicut. n.apud nos dr̄. Virgilius scripsit Bucolica,is Georgica,idē Eneida.Et,is,facit primā relationē, idē,secundā.Ita quoq; & Græcus diceret. Virg. scripsit Bucolica,o Virgilius Georgica,os Virg.Eneida,ita vt,o, primam relationē faceret,os vero secundā.Est igit' o, ꝓpositiuus articulus nec tñ est præpositiua dictio,imo subiunctiua,qm̄ refert. Sed dr̄ præpositiuus articulus respectu alterius articuli,qui postponitur.Quoniā vero hic,& hæc & hoc præponuntur in declinatione ad discernenda genera & casus,sicut quidā articuli apud Græcos,inde videntur esse articuli,sed nō sunt,quia demōstratiue construuntur,& nunquam relatiue. Et ēt in cōstructione posita substantiam significant, non ergo sunt articuli, sed pro nomina. Sed qm̄ in declinatione vicem articulorū obtinent, inde articularia pronomina dicuntur.Quod ēt articulus facile posset videri,qm̄ idē valet,quod olitos apud Græcos. Quod compositum est ex o,prępositiuo articulo,& litos pronomine, & præsertim cum relatiue ponatur,sicut & ipse articulus. Sed quoniā non solum pro articulo ponitur,sed pro composito ex articulo & pronomine,tum ēt quia substantiam significat, icirco nō est articulus.Idem quoq; valet quantū ostis, quod est compositum,ex nomine infinito tis,& os,subiunctiuo articulo.Vnde ex interpretatione videtur idem articulus esse pręsertim cum ponatur relatiue, sed non est pari, ratione prædicta.

De Pronominibus,in quibus deficit vocatiuus,& in quibus non. Cap. CXXIX.

NVllū pronomen hēt vtm̄ casū,nisi primitiuū secūdę pso nę,vt,o tu,& ovos.Et possessiuū primę,vt,o,mi fili,o mea vxor,o meum manciplū.Ego itaq;,habere non potuit,eo ꝙ primā sp discernat personā , cum oīs vocatiuus sit secundæ personæ.Relatiua quoq; pronomina,vt sui,ideo non pñt,qm̄ relatio secūdā semper faciat cognitionē, sed vocatiuus primā. Demonstratiua vero tertiæ nō,quia tertiā sp discrete designāt personam,nullus vero vocatiuus tertiæ personę.Nullū aūt possessiuum s'm ꝙ possessorē significat, habere pōt vocatiuū, sem per.n. significat possessorē eo m̄ō,quo per genitiuū primitiui significatur.Genitiuus.n.significat tē,vt eius est aliquid,vocatiuus vero,vt ad eam dirigitur sermo, non ergo possessiuū poterit vocatiuum habere, nisi respectu possessionis quam significat.ad eam.n.dirigitur sermo per vocatiuū possessiuum , vt,o, mi fili?Cum ergo secunda persona non possit possidere secundam,possessio secundæ,vel erit prima persona,vel tertia,sed vocatiuus nec primæ,nec tertiæ pōt esse.Possessiuū ergo secundæ, respectu possessionis,non pōt vocatiuum habere, sed constat, ꝙ nec respectu possessoris.Suus vero qm̄ relatiue, sp ponitur , ideoque in secunda cognitione, ideo quoque non potuit hr̄e. Dr̄ tñ in libro constructionū, ꝙ rationabiliter posset dici ,o, sue Euander fili,nisi vsus deficeret,si volunt hoc esse dictum secundum,ꝙ suus,accipitur pro proprius,non s'm ꝙ relatiue ponitur.Quæstionē vero interserit.s. cur tertia persona possideat tertiam,cū nec prima primā,nec secunda secundā, quod inde prouenit , qm̄ cum vno semper modo designetur prima persona.i.demonstratiue,& pręsentialiter,similiter,& secunda.Ideo dr̄ vna persona tantum esse prima,& vna tantum secunda.Vnde nec prima poterat possidere primā, nisi seipsam possideret, nec secunda secundā.Tertia vero,diuersis modis significatur , vt prædictum est. Vnde & diuersæ dicuntur esse tertiæ personæ,ideoque poterit vna tertia,& aliam tertiā possidere,vt iste est illius seruus.Quod aūt ait figuratiue posse dici meus sum, & tuus es,& non aliter,pōt ita intelligi,vt notetur ibi figura in locutione,quia alium sensum significat,q̄ ad quem fuit instituta.Meus sum.n.nihil aliud est nisi,ꝙ meæ sum ptātis.i.liber cū tñ institutum sit,meus,vt possessorem significet & possessionē. In constructione quoque ibidem est figura,quia non est ibi in transitione inter personā possessionis,& verbi,licet satis improprie notatur ibi possessio. Vide ergo qn̄ meus per se ponitur,quid significet,qn̄ vero adiungitur nomini,vt meus amicus sum,tunc habet sensum reciprocum. s.ego amo me . Illud quoque videndum est,quòd ait tertiam. s. non posse transire ad primam , vt secundam,nisi figuratiue, vt suus illius sum , vel suus illius es filius,sed ad aliam tertiam personam potest , s.non figura transire,vt suus est illius iste. Illud quoque addit quòd sui, semper refertur ad tertiam personam, siue ponatur pro composito pronomine tertię personæ, quod apud Græcos reciprocum est,siue pro simplici,quod transitiue ponitur apud eos,& retransitiuè. Reciprocè quidē ponit', vt Socrates miseretur sui.Retransitiuè, vt Socrates rogat me,vt ego miserear sui.

De secundo Pronominis accidente,quod est persona. C. CXXX.

POst speciē tractat de persona. Videtur ergo plerisque,duobus modis accipi persona hac in arte. Vno.s.modo secundum rem,altero secundum vocem. Vt persona secundum rem dicatur suppositum loquens de se,vel ad quod quis loquitur de ipso,vel de quo. Vel est forma vocis repræsentās loquētem de se,vel ad quem loquitur quis de ipso,vel de quo.Quāuis aūt vnumquodque suppositum loquens de se,prima sit persona,quoniam tñ ex eo dicitur prima qn̄ loquitur de se. Loqui vero de se vnum quid,est,omni supposito huiusmodi commune,ideo non nisi vnam primam dicimus esse. Eadem quoque ratione,non nisi vnam secundam,sed quoniā diuersis modis tertia designatur,vt supradictū est, diuersæ tertiæ dicuntur esse.Bene aūt hoc nomen, persona , ab histrionibus ad artem grammaticam transsumptum est.Dici nanque vr̄ persona,quoniam modis diuersis quodammodo sonat i. vel quia loquitur de se &c.Et fortasse prius est natura loqui de se,deinde ad aliū de ipso,postea vero de alio.Accidit aūt persona pronomini, vt si de supposito loquamur,sit eius significatio secundaria.Nam ego, sic significat suppositum,ꝙ secundario significat proprietatem loquendi de se,hoc idem de cæteris intellige.Persona vero secundum vocem,cōis est vocū proprietas . Obiecit postea contra descriptionē primæ personæ, quā posuerat , quia non videbatur ei in plurali numero conuenire.Cum. n.dicit, quis legimus, non solum de se pronunciat, sed de alio, vel de aliis secum,nam idem est acsi,diceret,Ego,& tu,& ille,vel illi, vel ego,& tu,& ille legimus. Vide tamen ꝙ illud pronomen plurale principaliter designat illum qui profert, adiungendo alios ei. Est ergo cōceptio personarum cum aliqua persona per verbum eiusdem personæ, aliam,vel alias sibi adiungit personas in eodem actu vel passione,vt ego,& tu legimus,vel ego,& tu docemur.Concipit aūt prima,secundam,& tertiam , secunda vero primam non concipit,sed solummodo tertiam. Sed quæritur cum dicitur,ego & tu legimus,cum quo verbo construatur,ego. Ad quod dicimus, ꝙ cum verbo plurali legimus : nec est vitium,sed figura,habet enim hæc diuersorum numerorum coniunctio rationem,quoniam. s. prima aliam sibi personam in actu illius verbi sibi consociat.

De tertio eiusdem accidente.i de genere. Cap. CXXXI.

POst hoc incipit tractare de genere , de quo eadem quæ in tractato nominis dicta sunt,pronomini rursus conueniūt. Dicit itaque,ꝙ omnia pronomina mobilia sunt,& tamen subintelligendum est voce vel significatione, propter nostras, & vestras,quæ sola significatione (quæ cōis est rebus diuersorū generum) sunt mobilia,non ēt voce. Oīa,inquam,exceptis tribus, ego, & tu,& sui. In primis duobus quoque demonstratio sola facit discretionem generum , in tertio aūt certa relatio , cum non solum relatio fuit causa quare sui,cōe sit trium generum , verūetiā similitudo terminationis cum obliquis casibus pronominum primæ & secundæ personæ.s.in i,& in e,quæ cū cōes sint trium generum,rōne quoq; similitudinis factum est , vt in eadem voce cōe sit trium generum,quod de pronomine, is (licet relatiuum sit) dici non pōt. Tria ergo primitiua pronomina,ego,& tu,& sui,fixa sunt,& non mouentur per genera,sed oīa alia mobilia sunt.Vide ergo ꝙ mobilitas nominum est,quæ reperta est circa nomina,& hñt ēt eam possessiua pronoia ab ipsis nominibus,vt meus,a,um. Mobilitas quoq; pronominum est illa,quæ reperta est circa pronomina, vt ille,la,lud,sed quoq; habent eam nomina quædā ab ipsis pronominibus,vt aliud,lia,liud.Illud quoque addit,ꝙoīa pronomina triū sunt generū,vel in vna terminatione,vel in diuersis. Quoniā ad hoc reperta sunt,vt pro proprijs nominibus ponātur, quæ partim sunt masculini generis,partim fęminini,partim neutri. Quæritur tamen cur pronomen primæ & secundæ personæ habet neutrum genus,cum pronomen primæ personæ semper designat loquentem de se, nunquam aūt loquitur de se nisi mas vel fœmina. Huius solutio est, ꝙ in maribus inueniuntur , & quædā nomina neutri generis,vt hoc Basion,& in fœminis similiter,vt hoc Glicerium. Sunt autem hęc neutra sola terminationis ratione,secundum significationem nanque sunt fęmi nina.Est iterum alia solutio,ꝙ res quæ nullius est sexus,potest per figuram illam quæ dicitur prosopopeya.i.confirmatio,introduci de se loquens, vel vt ad ipsam fiat locutio. Illud quoque addit,quòd deriuatiua pronomina , quæ cōia sunt trium generum,sunt intrinsecus.i.secūdum possessorem, quem ex se & ex vi suę prolationis significant posita.Et vir enim, & mulier,& mancipium potest dicere,seruus meus.i.seruus mei.Eadem vero possessiua discernunt genera extrinsecus,id est secū-

dum

dum possessionem, quam significant, & secundum quam aliquid extra sibi adiungi exigunt ad ipsius determinationem. Fit aũt illa discretio generum per terminationũ diuersitatem, vt meus, a, um. Antiqui aũt dicebant intrinsecus. i. per primam syllabam, extrinsecus. i. per vltimam. Item possessiua pronomina, quantum ad possessorem pertinent, loco proprij nominis accipiuntur, quantum ad possessionem pertinet, appellatiua sunt & communia, quamuis. n. qñq; propria sibi adiungantur nomina, vt meus Socrates, magis tamen ſm vim possessionis assistũt sibi appellatiua. Ponit deinde drias inter possessiua pronomina, & nomina. Quarum prima est, ꝙ possessiuum pronomen quemlibet potest possessorem designare. Possessiua vero nomina oĩ possessori sunt communia. Hectoreus. n. nullum significat pro possessore, nisi Hectorem. Quod possessiua nomina tertiam personam semper pro possessore significant; possessiua vero pronomina quandoque primam, quandoq; secundam, quandoque tertiam.

De quarto accidente, quod est Figura.

Cap. CXXXII.

POst hoc agit de Figura, de qua etiam in tractatu nominis sufficienter dictum est. Itaque dicit quòd oẽ pronomen simplex est, aut compositum. Nullum. n. decompositum inuenitur pronomen. Addit quoque quòd tria pronomina per nominatiuos casus componuntur, s. iste, hic, is. Quædam alia componuntur per obliquos, vt eccum. i. ecce, eum, ellum. i. ecce illum. Componuntur aũt tria prędicta sic, vt quædam eorum ponãtur vnũ simul cum alio, vt istic, ab iste, & hæc, & istæc ab iste, & hoc, istoc ab istud & hoc, prouno enim pronomine reputamus, iste, sta, stud. Is vero componitur cum demum per apocopam um, cum dicitur idem, quod cum masculinum est producit i, penul. cum neutrum corripit eandem i, & est, idem, quasi iterum is. Et sciendum quòd is, propriè primam facit relationem, idem vero secundam, vt Virgilius scripsit Bucolica, is Georgica, idem Eneida. Illud etiam addit quòd idem in neutro componitur per geminationem, s. identidem, & deficit in obliquis casibus, cum vero sit pronomen ponitur frequenter pro aduerbio, similiter, vel sępe. Illud quoque adiungit, quòd idem tam masculinum q̃ neutrum, in nominatiuo singulari ex duobus corruptis cõponit, similiter accusatiuus masculini, & fœminini, dr. n. eundẽ & eandem, non per, m, sed potius per n. In cæteris. n. compositis ẽt solet, m, mutari in n, d, sequente, vt quẽdam quãdam. Dicunt aũt, pleriq; ꝙ quidam, compositum est, ex qui, & damno. Qui enim dicit quidam, quodammodo damnat vniuersitatem, eo quòd designat particularitatẽ. Alii dicunt quòd cõponitur, ex qui, & demum, quod melius est. Magis tñ videri posset syllabica adiectio, nisi ꝙ Priscianus videtur ponere illud pro composito. Illud vero addit, ꝙ idem tam masculinum quàm neutrũ, oẽs alios casus præter nominatiuũ singularẽ, & accusatiuũ habet cõpositos ex integro, & corrupto, vt eiusdẽ. Vnde ẽt composito plurali inuenitur eidem & eisdem, vel ijdẽ ijsdem. Ita tñ vt cum scribantur duo, i, vnum tantũ pronuncietur. Iterum adiungit, ꝙ hic componitur, & iste, per eos casus tantum, qui desinunt in c. absque datiuo huic, quod non cõponitur, licet desinat in c. Et puto quòd ideo non componitur, quia huic non habet. c proprie, sed causa euphoniæ. Quidam tñ dicunt istic, & huiusmodi alia non fieri per compositionem sed methaplasmum finis, i. per transmutationem.

De syllabicis adiectionibus pronominum.

Cap. CXXXIII.

ILlud quoq; adiungit, ꝙ egomet, & alia hmõi, de quibus posset videri, ꝙ sint composita non sunt, sed potius est paragoge, vel epictasis. i. porrectio, vel syllabica adiectio. Et vide ꝙ oĩbus casibus primæ, & secũdæ psonæ adijcitur, met, syllaba, nisi tantum genitiuo plurali & nominatiuo tu, ne si dicatur, tumet, videatur esse tertia persona verbi tumeo. Ideoq; adijcitur ei, te, syllaba breuis, vel temet, vel tute, vel tutemet Hoc ẽt addit ꝙ ablatiui possessiuorũ pronominũ assumunt per adiectionẽ syllabicã apte, & hoc tñ in fœminino genere, vt meapte, nostrapte, vestrapte. Adiungit iterũ ꝙ prædictæ adiectiones syllabicæ. non sine causa adijciuntur pronominibus, sed causa discretionis plerũque, vt egomet feci. i. ego, & non alius: plerũq; aũt causa maioris significationis, vel expressionis, vt egomet feci. i. qui tantæ sum dignitatis. Illud quoque, ꝙ, ce, additur articularibus pronominibus, vt hicce, huiusce, & similia. Apud Terentium inuenitur quoque hoccine, quod vr̃ compositum ex hocce, & ne, sed, e, mutatur in i, breuem in cõpositione. Sũt tñ qui dicunt, ꝙ totum hoc, id est cine, additur ei pronomini, quod est hoc, vt non tantum ce, adijciatur ei, sed ẽt cine. Illud quoque addit, ꝙ nominatiuo plurali, ſm antiquos, additur ce, sed interponitur s, causa euphoniæ, vt s. dicatur, hisce. Addit ẽt ce, aduerbio illic, vt dicatur illice, & tunc est accentus super penul. vnde facta est quasi apocopa vltimæ syllabæ, remanet illic accentus in fine ſm regulã apocopatorum. Quod aũt egomet & hmõi alia, non sunt composita, probat ex eo quidem. Oẽ quod componitur ẽt ex corruptis, in duas intelligibiles partes diuiditur, sed met, & pte, & hmõi alia nihil per se dant intelligere, quare ex his nulla est compositio. Illud quoque innuit, ꝙ ecce aduerbium ex vi demõstrationis importat, & implicat verba quibus vtimur in demonstrationibus. s. aspice, cerne, & consimilia quæ oĩa accusatiuum casum exigunt. Ideoque verisimile est, ꝙ qñ illud aduerbium in constructione est sine verbo, dẽt, poni cum accusatiuo casu, vt ecce illum. i. ecce vide illum, quando tñ ponitur in constructione cũ alio verbo, vt, hic ecce rex venit, tũc non oportet ei accusatiuum adiungi, sed nominatiuũ, quod qñq; fit per defectum, vt ecce homo, & subintelligitur. venit, vel aliquid aliud huiusmodi.

De pronominibus quibus per anastrophen hęc præpositio, cum, præponitur. *Cap.* CXXXIIII.

DE mecũ, tecum, & cæteris hmõi dicit, ꝙ duæ partes, sunt. i. præpositio prolata cum ablatiuo pronominis per anastrophen. i. per recti ordinis conuersionem. Nam si diceretur cum nobis, turpis & obscena prolatio esset. Ideo facta est anastrophe, vt dicatur nobiscum. Et quia hac ratione fiebat in vno, & in oĩbus alijs, nihil. n. inquit mirum, cum multas alias cões habent proprietates. s. ꝙ pro genitiuis ipsorũ ponuntur cũ verbis impersonalibus, interest, & refert, ablatiui possessiuorũ. Cũ. n. dicatur interest imperatoris, vel refert. i. ad vtilitatem eius est, vel ad ipsum pertinet. Dr̃ tñ per ablatiuum non per genitiuũ interest, vel refert mea, ne si dicatur interest mea, fiat dubitatio, an primitiui genitiuus, an possessiui. Idẽ quoq; de cæteris intelligendum est. Improbat deinde sñiam Donati qui putabat, mecum, vel cætera aduerbia composita esse. Post hoc agit de numero. Quid aũt sit numerus, & cætera quæ ad numerum pertinent, ex tractatu nominis requires. Illud quoq; addit, ꝙ nulla monosyllaba præpositio patitur anastrophen, nisi, cum. Ideoque fungitur fortasse vi encletica. i. inclinatiua, hoc est inclinat accentum præcedentis syllabæ super se, cum dicitur nobiscum, & similia, super vltimam nanque syllabam pronominis est accentus.

De Casu pronominis. *Cap.* CXXXV.

DE casu aũt pronominis tractat ad vltimũ dicens quidem primitiua pronomina primæ & tertiæ personæ non possunt hr̃e plus quinq; casibus, quia s. carent vocatiuo, rõne supradicta. Sed primitiuum secundæ personæ sex habet casus. Non tñ sex diuersas terminationes. Dicit. n postea, ꝙ nulla pronomina inueniuntur hexaptota. Addit quoque, ꝙ possessiuũ primæ personæ hẽt vocatiuũ, vt meus, o mi. & noster, o noster. Et vide ꝙ quia meus, primam significat pro possessore personam, cũ vocatiuus primæ non posset esse personæ. Ideo vocatiuũ respectu possessoris hr̃e non potuit, pręsertim, quia ſm ꝙ significat, reuoluitur sp in genitiuũ primitiui, & non in alium casum, vt meus filius i. filius mei. Respectu ergo possessionis solius vocatiuum habuit, ad quam sermo dirigitur. Nostras quoque in eadẽ voce, & nominatiui casus est, & vocatiui. Alia vero possessiua pronomina carent vocatiuo. Cũ tuus, secundã personã pro possessore significet, vocatiuus aũt sp ad secundã dirigatur psonã, nec sit nisi vna secunda. Iccirco si diceretur tue, eãdem personã pro possessore significaret, & possessionẽ. Itaq; vnũ & idẽ seipsum possideret, ꝙ nequit esse. Suus aũt q̃uis vtrũ hr̃e posset, deficit tñ in vsu. Addit iterũ, ꝙ pronominũ alia sũt monoptota. i. vnius casus, vt istuc, eccũ. Alia triptota &c. & est triptotũ vt sui. Tetraptotum vt tuus. Pentaptotũ vt ille. Nullũ aũt inuenitur hexaptotũ, nec pronomen, nec nomen, exceptis tribus nominibus quæ terminant in us, & genitiuum in ius, vnus, solus, & totus. Inueniuntur. n. apud antiquos vocatiui eorum, o vne, o sole, o tote. Vllus. n. inquit, & nullus, & alius, vocatiuos habere non possunt, cum abnegent præsentiũ demonstrationẽ, vocatiuus vero rẽ significat sp p̃ntem, vel quasi p̃ntẽ.

De quatuor declinationibus pronominis.

Cap. CXXXVI.

ADdit quoq; declinationes pronominũ esse quatuor. Et est prima consimilis variatio genitiuorũ, cæterorũq; casuum in tribus personis principaliũ pronoĩum, vt mei, tui sui mihi tibi, sibi, me, te, se. Et dr̃ prima quia tres personæ principaliũ pronoĩum continentur in ea. Secundũ vero modũ dicit esse cuius genitiuus singularis terminatur in iu, vt ille, illius: iste istius. Et dr̃ secunda, quia quæcunque pronomina sunt eius declinationis, sunt primitiua, cũ oĩa sequentiũ declinationũ sunt deriuatiua. Tertiã dicit eorũ esse, quæ mobiliter declinantur, vt meus, um, mei, meę, mei. Quæ quia deriuatiua sunt, iure

post

post primitiua in tertia declinatione ponuntur. Quarta est cuius genitiu⁹ singularis terminatur in tis, vt nostràs nostratis, vestràs vestratis, quæ quia deriuantur a deriuatiuis, iure declinatio eorũ quarta ponitur, & vltima. Itẽ declinatio alia nominalis est, alia pronominalis. Et est nõ talis quæ in noĩbus, & circa ipsa primo reperta est, vt albus, ba, bũ, similiter Arpinas Arpinatis, vtraq; tñ quarũ translata est ad pronoĩa. Dicimus .n. meus, a, um, & nostràs, atis. Itaq; secunda declinatio noĩum, est tertia pronominũ. Tertia quoq; noĩum, quarta est pronominũ. Cum ergo quæratur cuius declinationis est, meus, oportebit vt rñdeatur tertiæ pronoĩum, vt per hanc determinationẽ oĩs dubitatio remoueatur. Similiter ad, cuius declinationis est nostràs, rñdendũ est quartæ pronominũ. Pronominalis rursus declinatio est, quæ in pronominibus primo, & circa ipsa reperta est, vt illa cuius genitiuus terminatur in ius, quę tñ ẽt trãslata est ad q̃dam noĩa, vt vnus, na, num, vnius, & similia. Vnde quidã, vt Donatus putauerunt hęc esse pronomina. Si ergo quæratur cuius declinationis est vnus, respõdetur secundæ pronominum.

De vnaquaq; earum sigillatim. Cap. CXXXVII.

De pronoĩbus primæ declinationis, vide ꝙ qui gtũs apud Græcos terminatur in oys, apud nos terminatur in is, vt illi dicunt Demostenoys, & nos Demostenis, & qui apud Græcos in oy, apud nos terminatur in i. Illi .n. dicũt Priamoy & nos Priami. Sicut ergo illi dicũt emoy, vel emoys; ita & nos dicimus mei, vel mis, tui, vel tis. Similiter quoq; dicere debuimus sui, vel sis; sed ne videatur verbũ esse, tacetur a nobis. Et vide ꝙ mei, & tui, & sui, sunt tã primitiuorũ genitiui, q̃ possessiuorũ. Hoc aũt interest, ꝙ qdã genitiui primitiuorũ cũ dictione cuiuslibet generis, vel casus vel numeri, recte pñt construi, vt mei ager, & mei agrũ, & mei agros. Genitiui aũt possessiuorũ eadem genera, & casus & numeros sibi exigunt adiungi. Itaq; qñ sint genitiui primitiuorũ, qñ possessiuorũ, constructionis rõne discernitur. Post hæc sui, non põt hre nominatiuum, quia Græci in tribus personis, & simplicia habẽt pronomina, & cõposita. Simplicibus vero vtuntur, & in constructionibus intransitiuis per nominatiuos, & in simplici transitiua per obliquos, vel ẽt in re transitiua. Compositis vero vtuntur in reciproca constructione, ad designandã rẽ, vt rã transit actus, qđ nõ põt fieri nisi per casum obliquũ. Vtuntur ẽt compositis, vbi possessor agit in suã possessionẽ, vt Socrates videt seruũ sui. Hic Grę cus non poneret genitiuũ simplicis, sed cõpositũ tñmodo, nec ibi iterũ posset vti nominatiuo. Qm ergo, sui. sic repertum est apud nos vt ꝓprie vĩ cõpositi Gręci hẽat, necessario nõ habuit apud nos ntm̃. Ponitur tñ ẽt retrãsitiue, sed improprie, & hoc ẽt tm̃, in obliquo. Illud ẽt adiungit, ꝙ ntũs per se, i. sine obliquo nõ facit transitionẽ, & qm cui verbo adiungitur ntũs, eidẽ nõ põt obliquus illius addi sine transitione, vel reciprocatione. De secunda declinatione dicimus, ꝙ a gtõ terminante in ius, fit datiuus ablata us, vt sit minor vna syllaba q̃ genitiuus, vnde huius ablata us, facit datiuũ hui, manente i, naturaliter consonante, licet vocaliter proferatur, & addatur ei c, ad differentiã, hui, interiectionis. Verũ post datiuum cui, licet i, sit ibi consonans, quę tñ vocaliter profertur, non põt poni in metro dictio incipiens a vocali nisi fiat finalimpha. Addit quoq; ꝙ octo noĩa sequuntur declinationem pronominũ terminantiũ genitiuũ in ius, vnus, vnius: solus, solius & c. Illud quoq; addit, ꝙ quidam protulerũt, huic, dissyllabice, vt ibi. Falsus huic pennas & c Cui quoq; posuit Terentianus sim̃r. De tertia declinatione dicimus, ꝙ cum meus deberet regulariter facere vocatiuũ, o, Mee, duas e, breues vertit in i, longam, causa inquit euphoniæ, vt dicatur in vocatiuo, o, mi. Quidã aũt putauerunt, ꝙ, mi, esset genitiuus vel datiuus primitiui, prolatus per sincopã. Quod ideo auctor improbat, ꝙ, mi, cũ ponitur vocatiue, nunq̃ adiungitur fœmino, vel neutro, quod tñ posset fieri si esset genitiuus, vel datiu⁹ primitiui. De quarta declinatione quoq; idẽ prorsus dicimus, quod supra, nisi ꝙ nostràs, & vestràs circumflexum accentum habent super vltimam syllabam, propter regulam apocopatorum, nostratis enim & vestratis solebant esse integra.

De quibusdam vocabulis, quæ putata sunt esse pronomina, cum non sint. Cap. CXXXVIII.

Post hoc aũt, quia quidã putauerunt, o, esse vocatiuum pronominis. Alij vero articulum. Remouet vtrunque, Et prius ꝙ non est vocatiuus, quia nec est a nominatiuo, deinde, quòd articulus. Nam, o, ponitur semper demonstratiue. Articulus vero relatiue. Quamuis enim idem interpretatur, oltòs, quod est compositum ex o, præpositiuo articulo, & pronomine ltòs, tamen non est articulus, cum nec etiam ex articulo, sit compositum, sed ex pronomine is, & aduerbio demum. Quique quod interpretatur hosti, quod est compositum ex, os, subiunctiuo articulo, & nomine infinito, tis, tamen simplex est, nec compositum ex articulo, vt hostis, nec articulus est. Dicit quidem multa sunt apud nos simplicia, quæ apud Græcos sunt composita, vt sanctus simplex est, quod dicitur agyos, a Græcis compositum, ex a quod est sine, & ge, quod est terra. Et econuerso, moytòs, apud Græcos simplex est, quod apud nos dicitur ineptus, & est compositum ex, in, & aptus, Est aũt, o, aduerbium vocandi, sicut heu, respondendi; est etiam aduerbiũ optãdi, & est ẽt interiectio. Quando igitur est aduerbium vocandi, præponitur vocatiuo casui, & non alij. Quod aũt ait interrogatiua vt quis: & infinita vt aliquis: & abnegatiua vt nullus: & distributiua, vt vterque, & relatiua, vt qualis, vocatiuis carere. Rõ inquit est, quia hæc omnia carent demonstratione, sine qua vocatiuus non potest esse. Distributiua quoq; ad diuersas videtur pertinere personas. Qui enim dicit, vterq; vestrum faciat hoc, idem est, ac si dicat, tu & ille, cum vocatiuus ad solam secundã pertineat, ergo quoniã, oĩs, distributiuum est, impropriè dr̃ vos oẽs, & huiusmodi. Item quidã putauerunt, quis, esse pronomen vt Donatus, tũ quia declinatur ad modum quorundam pronominum, quis, cuius, sicut ille, illius, tum quia ponitur pro quolibet nomine nobis ignoto. Ignorato enim nomine, quærimus quis, tũ & quia substantiã sine certa qualitate significat. Respõdet itaque ad singula. Et primo quidem ostendit, quòd multa quoque alia nomina modo pronominum declinantur, quæ cum omnia, vel certum numerum significent, vt vnus, solus, vter, alter, alius, vel significent quantitatem, vt totus, quantus & tantus, pronomina vero solam substantiam, quomodo propter declinationem dicentur pronomina. Qualis vero, & talis infinitã qualitatem significant, pronomina vero solam substãtiam, quare nõ sunt pronomina. Quod aũt interrogatiua pro nominibus ponuntur, nihil est, cum ignoratione substantiæ, vel qualitatis vel q̃titatis, q̃ significant, & declinãtur per ipsa nomina, designent, vt quis, qualis, quantus. Præterea inquit licet substantiam, quis, sine certa qualitate significet, pronomina tamen propriam cuiuslibet substantiam demonstratiuè, vel relatiuè, & definitè significant. Quis vero infinitam substantiam, & infinite significat, vt sit ei pro qualitate infinitas, quare, nec putandum est pronomen. Deinde inquit, quid stultius est, quàm vnus, & vter, & alter, propter declinationem dicere pronomina, cum sit regula Grammaticorum generalis, quòd omnia vocabula numerorum sunt nomina. Contra hoc autem, quod quidam obijciebant talis, & tantus, & tot, esse pronomina, cum sint demonstratiua, & demonstratio sit pronominum propria, respondet hoc falsum, quia & quædam aduerbia sunt demonstratiua, vt en, ecce. Differt tamen demonstratio nominum ab ea, quæ est pronominum, quia pronomen vnum quid ostendit, & nihil extra. talis autem, etiam id cuius respectu dicitur, demonstrat, vt talis puius apparet, qualis pater eius. Præterea oportet, vt pronomen eiusdem sit generis, & vnum cum eo quod demonstrat, sed non nomina, vt si videntes mare dicamus, Talis est Nilus cum illud neutri, hoc autem sit masculini. Illud quoque addit quòd talis, & tantus, & tot, si dicatur ad absentes, relatiua sunt i. in respectu dicta, non quòd ibi sint secundam cognitionem facientia. Cum enim dicitur, qualis Hercules, talis Theseus fuit, licet de absente dicatur, erit relatiuum qualis, quare, talis, facit ibi primam cognitionem respectu qualis, quod ad ipsum refertur. Quod si ibidem, talis, sit relatiuum oportebit vt qualis, faciat ibidem primam cognitionem respectu, talis, quod ad ipsum refertur. Idem ergo ex vna prolatione, & respectu eiusdem, primam & secundam faciet cognitionem quod nequit esse, nisi illud dicamus, quòd, qualis, dicitur ibi infinite, & non relatiue, & hoc quotiens. s. talis dr̃ de absente, vt sit sensus, qualis fuit Hercules. i. qualiscunq; fuerit, talis Theseus fuit. Constat autem quòd talis, si dicatur ad præsentem, tunc demonstratiuum est, vt talis fuit Socrates, qualis. s. ille quem video, & tunc sine dubio, qualis, relatiuum est. Item quia pronomina certas faciunt personas, alius autem illas abnegat, conuincitur non esse pronomen, quia incertam tertiã significat, quare incertitudo ei est pro qualitate. Rursus ꝓ nomen relatiuum pro illo nomine ponitur, ad quod refertur, & eandem cum eo personã significat. Cum aũt dr̃ Cicero scribit, & alius recitat, de alia dr̃ persona, quare alius non est pronomẽ. Rursus ambo, & vterque, & alteruter, cum sint relatiua. i. in respectu dicta non habent demonstrationem, nec possunt habere. Ideoque vocatiuos habere non possunt, vide ergo, ꝙ vt dicamus ambo, congrue oportet præiacere ad quod illud dicamus nomen, vt Sortes & Plato venerunt ad me, & ambo recesserunt. Idem de vterque, & alteruter, vnde dicuntur relatiua non sicut idem, & is, sed relatiua. i. in respectu dicta. Differunt itaque ambo, & duo, quia in respectu dicimus ambo, sine

respectu

respectu duo. in hoc quoque quòd ambo congregat, duo numerat.

De Præpositione & ratione nominationis eius.
Cap. CXXXIX.

POst tractatum de partibus orationis declinabilibus, tractatum quoque indeclinabilium aggreditur, & agit primo de præpositione, tum quia solet semper in constructione præponi, tum quia reperta est propter nomen, quod prius est natura, ut deseruiat, scilicet obliquis casibus. Aduerbium verò repertum est propter verbum, quod est posterius natura. Dicit itaque ꝙ, Præpositio est pars orationis reperta propter vnum aliqđ principale significationis genus, vel consignificationis indeclinabilis, quæ præponitur, idest debet præponi aliis partibus orationis, quamuis enim quædam præpositiones inueniantur, quandoque postpositæ, natura tamen earum exigit eas semper præponi, vel appositione, scilicet quando retinet vim dictionis, & deseruit obliquo casui, vt ad domum, vel compositione, vt adduco. Docet postea quare præpositio per se prolata, debet acui in fine. Ideo, scilicet quòd semper acuitur, idest expectat, & desiderat adhærere, & coniungi sequenti dictioni, quapropter acuitur in fine, & suspenditur, donec habeat, quod expectat, scilicet partem cui exigit adiungi, quam postquam sibi associat, quasi vna pars efficitur cum ea, quia cum per se prolata incertæ esset significationis, ex dictione cui adiungitur, certificatur. Ideoque adiuncta sequenti dictioni acutum accentum in grauem côuertit, habet enim quod desiderabat, nec amplius debet suspendi. Et id, idest quòd præpositio separata debeat acui, præposita grauari, confirmat Donatus. Addit deinde, quòd præpositiones in prosaicis rarissime præposterantur, excepta cum. Nam & apud Tullium reperitur quocum, quibuscum. Præ quoque postponitur apud Terentium. Mediè autem ponitur de, & ob, vt quade re. quamobrem, quæ tamen a quibusdam putantur esse composita, quod nos minime pntamus. Itaque dicit iterum, quòd præpositionis proprium est separatim, idest per appositionem præponi casualibus. Sed coniunctim, idest per compositionem, tam cum habentibus casus, quàm cum non habentibus. Vide ergo, quòd hæc descriptio data est, & secundum vim vocis, idest secundum rationem huius nominis præpositio, & secundum causam inuentionis, non secundum rationem significationis. Addit quoque quòd præpositiones quando apponuntur a poetis plerumque postpositiue proferuntur, quod fine metris scribentes rarissime faciunt, nisi in, cum, quæ postponitur semper in mecum, tecum &c. rarissime dicitur, quia Tullius præpositionem, de, aliquando postponit, dicens, quo de agere, & similia. Illud etiam addit, quod quando præpostere ponuntur, mutant accentum, nisi differentia prohibeat. Igitur per se prolatæ acutum accentum habent in fine, præpositæ vero suis casualibus grauantur per omnes syllabas, vt ante domum. Quod si supponantur mutant accentum. Non enim grauantur omnibus syllabis. Sed si fuerint monosyllabæ acuuntur præter, cum, quæ posita post me, te, se, nobis, vobis, patitur enclesim, idest inclinationem. Inclinat enim super se accentũ. Si vero fuerint dissyllabæ acuunt penultimam, nisi differentia prohibeat, vt apud Virgilium, maria omnia circum, acuit finalem ne accusatiuus nominis, vel aduerbium esse putetur. Nec hoc tamen vniuersaliter est accipiendum. Sine enim cum sit præpositio licet sit postposita, acuit penultimam secundum vsum, quamuis differentia imperatiui a sino finis hoc prohibeat, sed vsus sequendus est, analogia sciéda. Illud etiam addit, quod coniunctiones, vel præpositiue, vt quoniam, vel communes, vt igitur, saltem, similiter mut ant accentum, quia præpositæ grauantur omnibus syllabis, postpositæ acuuntur in principio. Subiunctiuæ verò coniunctiones postpositæ non mutant accentum, quia nunquam præponuntur. Ideoque de illis reticuit, cuiusmodi est, quidem, & consimiles.

De Differentia inter Præpositiones, & Coniunctiones.
Cap. CXL.

ASsginat postea differentias inter præpositiones, & coniunctiones, scilicet quod coniunctiones præpositæ nunquam possunt componi, nisi cum declinabilibus his infinitis, siqua, nequa, nec dixit quod præpositæ non possent componi cũ indeclinabilibus, hoc enim falleret in siquando, & similibus, sed potius, quod non possuat componi cum aliis declinabilibus, nisi cum illis. Et vide, ꝙ maluit ista ponere, in quibus dictio ex cõpositione corrumpitur, quàm siquis, ne quis, ne forte, quis negaret in illis fieri compositionem. Porro cum indeclinabilibus possent componi postpositæ, vt atque, & si, & similia. Item præpositiones præponuntur casualibus, & compositæ, & appositæ. Coniunctiones vero, nec præponi possunt aliis partibus, nisi in appositione, nec supponi, excepta, que hæc enim supponitur in compositione, vt vbique. bene ait, non aliis partibus, quia coniunctio coniunctioni, & præponi potest, & supponi per compositionem, vt atque enimuero. Si obiciantur siquando, nequando, quandoquidem, postea, ꝙ quando etiam aduerbium est, & illa ex quando sunt composita, dicemus quoniam etiam coniunctio est. Item si opponatur nescio, & nequeo, dicemus quod ex aduerbio, non ex, ne, coniunctione composita sunt. Iterum addit, ꝙ vbique, & vndique, & similia magis videntur dici per syllabicã adiectionem, quàm dici composita, ex que coniunctione. Ideo scilicet quod in omnibus illis, cum nihil coniungat, vim suam non seruet, quod semper facere debet in compositione, quomodo facit hoc, in atque. Rursus nec in omnibus illis seruat, que vim encleticam, vt in vndique, & vtique. Quam tamen in omnibus illis seruaret, si compositio ex ea coniunctione fieret. Dicit tamen alibi Prisci. quod vterque compositum est, quod vel secundum aliquorum sententiam dixit, vel fortasse, quia in vterque quodammodo retinetur vis coniunctionis. Quid enim est, vterque istorum legit, nisi quod iste, & ille legit.

De Differentia inter Præpositiones, & Aduerbia.
Cap. CXLI.

POst hoc etiam assignat differentias inter Præpositionem, & Aduerbia, dicens quod præpositiones plusquam trium syllabarum non possunt esse, aduerbia etiam plurium, vt aliquando. Item quod aduerbia quædam deriuatiua sunt, præpositiones autem omnes primitiuæ sunt, secundum Græcos. Ergo, absque, secundum eos videtur esse aduerbium, nisi dicamus, quod non est deriuatio, sed syllabica adiectio. Probat deinde, quod extra, & intra, & alia huiusmodi non sunt præpositiones, sed aduerbia, quia scilicet possunt adiici verbis sine casualibus dictionibus, vt Ego curro in campo, tu extra. Subintelligitur. n. curris. Hoc quoque quod dicitur, in campo, adiacet verbo curro, ad modum aduerbij. Addit quod extra, & infra, & huiusmodi aduerbia, quæ casibus obliquis deseruiunt, dixerunt Latini esse præpositiones, & quia præponuntur casualibus, & quia illis præposita grauantur omnibus syllabis, quod suum est præpositionis, vt extra domum. Quod autem dixit, quæ solent casibus adiungi, intelligendum est de casibus diuersæ significationis, propter pridie, quod solent temporalibus iungere, vt pridie Calen. nec tamen a Latinis ideo præpositio dicebatur. Dicebant autem huiusmodi aduerbia Latini præpositiones esse, vel propter causas prædictas, vel quia nunc interpretantur, quod apud Græcos præpositiones, nunc illud quod aduerbia, quod cum dicit, designat non propter hoc magis debere præpositiones, quã aduerbia dici, & sic partem aduersam attenuat. Si enim dicam, ante ora patrum, idest coram patribus, hic ante significat hoc, quod hæc præpositio Græca, Chro. Itaque sciẽdũ est tres fuisse de his sententias. Quidam enim dixerunt infra, & extra, & huiusmodi alia, quæ nunc casualibus iunguntur, nunc autem verbis sine casualibus, esse tantummodo præpositiones, & non aduerbia. Alii dixerunt quando casualibus iunguntur esse præpositiones, quando autem verbis sine casualibus esse aduerbia. Fuerunt, & qui dicerent hæc tantummodo esse aduerbia, sed casualia, scilicet quæ obliquis deseruirent, quandoque casibus, quomodo & præpositiones, hanc vero sententiam ad vltimum confirmauit Prisci. licet iterum, & hanc, & cæteras cum quadam dubitatione interserat.

De Compositionibus Præpositionum. Cap. CXLII.

POnit autem communem de præpositionibus regulam, scilicet quod compositæ inueniuntur tam in nominatiuo, quã in obliquis casibus flexis ab eo, unde collegerunt antiqui, quod præpositio nunquam componitur cum obliquo, nisi compositio prę iaceat in nominatiuo. Nobis autẽ ex auctoritate non videtur posse haberi, sed illud potius, quod composita cum nominatiuo inuenitur, & cum obliquis eiusdem, vt indoctus, ti. indocto. Quare, & inuicem dicemus esse compositum, nec præiacere compositionem in nominatiuo, hoc idem, & de hactenus diceremus, nisi ꝙ ſm significationẽ magis vř componi ab hoc aduerbio. Illud quoq; addit, ꝙ præpositio nunquam inuenitur cum verbo, nisi per cõpositionẽ, q. a. s. in verbis intelligitur semp nominatiuus, vel vocatiuus, quantum ad significationẽ. Et quia his casibus nuuquam additur præpositio per appositionem ideò nec in verbis. Cum participiis non ponitur in compositione secundum uerborum figuram, ex quibus nascuntur, nisi præcedat verbum eius compositum, vt inducens ab induco. Per appositionem vero prępositur accusatiuo, vel ablatiuo participiorum, sicut & nominum. Præponitur, & prępositio prępositioni per compositionem, vt imperterritus, & coniunctioni, ut absque. Dicit tamen, quod magis est syllabica adiectio. Quoniam hæc coniunctio, quę quotiens in compositione ponitur retinet, vim suam, idest uim copulatiuam, vt in atque, vbicumque, vero non retinet, deriuatio est per syllabicam adiectionem.

Additur etiam aduerbio per compositionem, ut perinde. Illud etiam addit, quando præpositiones componuntur cum aliis partibus in earum potestate concidunt, idest vt composita dictio sit eiusdem partis, cum illa, cui præpositio additur. Quod inuicem non est compositum, cum vicem sit nomen, & inuicem si una pars est, fit aduerbium. Dicamus ergo, quod in earum potestate incidunt sæpissime, rarissime verò, vel nunquam, idè, fiet præpositio. Absque, etenim, non per compositionem dicitur, sed per adiectionem, que syllabæ.

De Accentibus Aduerbiorum, & præpositionibus compositorum.
Cap. CXLIII.

SVnt autem apud Græcos quædam dictiones dissyllabæ, habentes penult. acutam, quibus præpositio p cõpositionem iuncta sit, vt addat aliquid significationi, accentum acutum de penultimo transfert in antepenultimo. Quando enim dicunt paralexos, antepenultimo acuitur. Est enim pars composita a para præpositione Græca. Cum ergo apud Græcos præpositio composita in multis dictionibus hoc faciat, apud nos facit hoc idem, in vno aduerbio, scilicet inde, hoc enim per se prolatum acuit penul. Qui si de, vel pro, vel consimiles præpositiones ei per compositionem addantur, acuitur antepenul. vt proinde, deinde, subinde, & similia Ne si grauaretur inquit. s. præpositio ponendo acutum accentum super penul. putetur per appositionem ante aduerbium poni, quod fieri non licet propter hanc ergo Prisci. rationem, volunt plerique idem in cęteris aduerbiis compositis, non solum præpositione, verumetiam cum quibusdam alijs obseruari, vt etiam debeat dici, aliunde, antepenultima acuta. Est ergo super hoc controuersia nec irrationabilis. Priscianus testatur hoc in vno aduerbio, inde, solere hoc fieri, quapropter videtur secundum autorem eundem dicendum esse delonge, alonge, penultima acuta, similiter & de cæteris aduerbiis, quæ non sunt composita ex inde, aduerbio, si fuerint tamen ex alio aduerbio, & præpositione composita. Quod si ita est, dicendum est, deinceps, abintus penultima acuta, quod contra communẽ vsum est, omnes enim acuere solent in his antepenultimam. Quid igitur dicendum primum æquidem, nec ex his, quæ dicuntur in tractatu de præpositione, nec ex his, quæ in libro accentuum potest haberi, vt in aliunde, antepenultima debeat acui. Non enim ait in libro accentuum, omnia aduerbia composita sub vno accentu pronuncianda sunt, sed potius omnia aduerbia, quæ a præpositionibus componuntur, non intelligendum est, vt dixerat sub vno, idest non sub pluribus, hoc enim habet omnis dictio, vt vno accentu regatur, sed sub vno accentu inquit, idest sub eodem, & consimili, hoc est vno modo accentuandi, scilicet vt antepenultima debeat acui. Dicimus itaque, aliunde, dici debere regulariter, vt accentum habeat penultima, si tamen vsus ecclesiæ in qua forte tibi legendum fuerit, aliter habeat, sequere vsum nisi tantæ fueris auctoritatis, vt prauum vsum emendare possis: si enim obiiciatur, quod aliquando habet accentum acutum super antepenultimam, sciat hoc fieri causa differentiæ ab aliquanto. Porro liber ille de accentibus, a plerisque dubitatur a quo factus sit, vt ergo certum aliquid ponamus, illam regulam accentuandi antepenultimam acute in aduerbiis compositis, non dicimus obseruandam esse regulariter, nisi in compositis abinde aduerbio, & prępositione, si Prisciam autorem sequi velimus, nec quidem quod in libro accentuum dicitur, pro autentico habemus. Videtur ergo nobis regulariter dicendum, delonge, alonge, & similia, vt super penultimam ponatur accentus. Analogia tamen (vt sæpe diximus) scienda est, vsus verò sequendus. Magister enim locutionis est, & velle quidem inter insanos videri doctum, species quędam furoris est. Qui tamen dicunt regulam in omnibus aduerbiis compositis obseruandam esse, literam Priscia. sic exponunt, præpositio solet hoc facere in vno, scilicet in vna parte orationis, s. aduerbio. sicut in inde manifestũ est, sed videtur plane innuisse, quòd in solo inde, fieri, solet, quod enim innititur rationi, quam autor inducit, illa equidem ratio probabilis est, & non necessaria, alioquin eadem ratione diceremus induco antepenultima acuta, quod omni caret ratione.

De Appositionibus Præpositionum cum casualibus.
Cap. CXLIIII.

APud Græcos præpositio tribus adiungitur casibus, per appositionem, idest genitiuo, datiuo, & accusatiuo. Apud nos autem tantum duobus, idest accusatiuo, & ablatiuo, nisi autoritate sua vtantur nostri poetæ Hellenismo, idest more eorum, ut Virgilius. Crurum tenus, pro tenus cruribus. Dicit etiam, quod toachris cuius interpretatio est tenus, aduerbium est apud Grecos, & non præpositio. Inde est, quod tenus, rara apud nos præponitur. Addit quoque quòd nominatiuis non adduntur præpositiones per appositionem, quia ipsi sunt intransitiui, idest ex vi nominatiui non significant rem, vt in eam transeat actus, sed intransitiue iunguntur cum verbis. Ideo autem diximus ex vi nominatiui, quia constructi cum verbo passiuo bene significant rem, vt in eam transeat actus, quia rem patientem, sed hoc est ex vi passiui verbi præpositiones autem per appositionem prolatæ, semper transitionem exigunt, vnde rationabiliter adduntur accusatiuo, vel ablatiuo, qui transitiui sunt, idest designant in quem fit actus. Quod autem apud Græcos genitiuo, & datiuo apponuntur, opinor causa penuriæ factum. Quoniam enim carent ablatiuo, coguntur iungere præpositionem cum genitiuo vel datiuo, vt compleant vim ablatiui cum præpositione prolati. Sed non possunt vel non debent adiungi puto, cum similiter sint transitiui, ipsis genitiuorum consignificationibus, necnon etiam datiuorum, propter implicitam quodammodo quorundam vim præposit ionum. Quid enim est, lego discipulis meis, nisi lectionem facio ad eos, vel quid est, Iste equus est Socratis nisi ad ipsum pertinens. Non autem præpositionibus appositis, aliæ possunt apponi, propterea verisimile est his casibus præpositiones per appositionem non posse adiungi. Quod autem adiungit, nihil carens casu per se transitiuum posse esse, oppositionem habet propter præpositiones, & propter verba transitiua. Sed hoc soluit per hoc, quod ait, per se, idest ex sua vi, hoc est nisi aliud sequatur, scilicet casus obliquus, vel nisi subintelligatur. Obiicietur tamen, quòd nec, sic, obliquus transitiuus est p se, sed potest dici, quod per se positus significat, ut eius, vel, ut ei, vel vt eam, vel vt ab ea, quæ omnia ad res cum transitione dictas pertinent. Ideoque obliqui etiam positi per se, meritò dicũtur transitiui.

De Multitudine Præpositionum apud Latinos.
Cap. CXLV.

ILlud quoque addit, quòd multoplures præpositiones sunt apud nos, quam apud Græcos. Quia cum apud illos singulæ multas significationes habeant, nos ad vnamquamque illarum, vnam habemus præpositionem. Itaque singulæ præpositiones Græcorum complent significationem multarum apud nos, vt, peri, ponitur pro circum, & super, non quando super significat locum, sed quando consignificat memoriam, vt ibi, multa super Priamo, idest de Priamo. Iterum, quia aduerbia localia, quæ solent præponi casualibus computauerunt Latini esse præpositiones, quia scilicet præposita casualibus grauantur omnibus syllabis, vt pone tribunal aduersus hostes, & huiusmodi alia, quæ omnia Græci dicunt esse aduerbia, tum quia pleraque aduerbia apud eos non possunt componi, cum omnes apud eos pręposi tiones, & postponi soleant, & apponi. Tamen quia cum verbo ponuntur, & apud Latinos sine casualibus, vt ibi, pone subit cõiunx. Quòd autem per appositionem ponatur sine casuali, rarissime, idest nunquam patitur præpositio. Semper enim vel apponitur casui, vt vado ad domum, vel subintelligitur, vt, de post fœtantes, subintelligendum enim est (vt antiquis videtur) existente, Sed quomodo potest fieri, vt si dicam, De vltra mare venit Pompeius, ibi intelligatur, existente. Dicunt ergo plerique, quòd in, de post fętantes accepit eum, de post, vna pars est composita, & exigit accusatiuum similiter, de sub cuius pede, &c. dicunt eum, de sub manu, partem compositam esse, & quòd exigit ablatiuum. Alij quòd in, de post fœtantes, exigit post, accusatiuum illum fœtantes, & quod de, irregulariter ibi ponitur, & nullum casum exigit. Idemque de similibus dicendum. Dicunt etiam plerique, quod post fœtantes, ponitur loco cuiusdam ablatiui. Concludit itaque, ex præpositis tria apud nos in prępositionibus Græcorum obseruationi contraria, scilicet. quod quædam præpositiones apud nos certam habent significatiõe, quod dicit secundum eos, qui, intro, & cætera aduerbia casualia reputant inter præpositiones, & quod quædam nunquam componuntur, ut apud, erga, circiter, & quod quædam nunquã separantur, vt di, & dis, sed ob hoc tantum vocantur præpositiones, quia loco præpositionum ponuntur in compositione.

De Diuersis acceptionibus Præpositionum.
Cap. CXLVI.

PRæpositio quandoque assumitur causa significantiæ, vt imprudentibus, pro valde prudentibus. Significat etiam, in, quandoque priuationem, ut impius, idest sine pietate. Et ordinem, ut, ex in Gorgoneis, &c. Ponitur etiam loco aduerbii extra, ut exul, idest extra solum. Addit quoque, quod subtractæ nominibus faciunt ea pro aduerbijs accipi, ut domo venio. Item præpositiones positæ loco aduerbiorum, vel interiectionũ suum

uum mutant acentum, ut apud Terentium. Perpulchra credo dona,per enim debet hic acui & grauari. Et sunt qui dicūt per pulchra,duas partes orationis esse. Alii uero dicunt unā partem compositam esse & verius esse videtur. Pro etiā loco interiectio nis,ut apud Lucanū,pro tristitia fata. Et ideo ibidem acuitur. Quod ergo plerique dicunt debere scribi cum aspiratione ,ph. facta apocopa ab interiectione integra prod, id nulla auctoritate tuetur,sed hoc tantum quòd pro præpositio ponitur pro interiectione,quod non dicit esse mirandum,cum Græci,& præpositiones pro aduerbiis,& èconuerso solebant ponere. Et nos etiam aduerbia loco nominum,ut mane nouum , & sponte sua, & rite ne facto,pro ritu. Dicit tamen alibi,quòd sponte,nomé est,& ponitur pro aduerbio , secundum quod diuersas diuersorum dicit sententias. Secundum quando significat vel catha, vel meta,præpositionis vim obtinet. Cum enim catha sit æquiuocum apud Græcos , hic opinor significat,quod iuxta, vt secundùm ea,idest ad similitudinem eorum.Meta,quoque accipitur pro de,& trans,& propter. In hac autem significatione ponitur,secundum pro meta,vt ap ud Lucanum. Secundum Emathiam lis tanta datur,idest propter Emathiam. Sed quid significat , cum dicitur secundum Lucam , & similia?puto idem quòd iuxta,quasi sicut Lucas dixit. Propter quandoque ponitur loco,dia,casualis.Græcæ coniunctionis, vt propter te,i.causa tui . Quando autem ponitur loco,para,quod est iuxta,tunc habet vim præpositionis, vt propter amenum,idest iuxta , sed quid est,quòd dicit, propter,ibi habere vim præpositionis cum iuxta,secundum ipsum sit solummodo aduerbium , & ibi propter,ponatur pro iuxta:Fortasse secundùm eos dixit hoc , qui iuxta putauerat esse præpositionem , vel potius, quia para,loco cuius ponitur,ibipropter,præpositio est apud Græcos.quamuis iuxta aduerbium,loco eius quandoque ponatur. Addit etiam, quòd ob,ponitur pro casuali coniunctione,ut ob auspicium. In compositione verò habet vim præpositionis,vt obeuntia terras, idest euntia circa. Circum,tamen aduerbium est , sed Græcus poneret ibi præpositionem,dicit etiam, quòd ob coniuncta cū aliis partibus,simul cum illis accipitur pro casuali coniunctione,ut quamobrem.

De Communi significatione Præpositionum.
Cap. CXLVII.

PRæpositiones secundùm Græcos nihil certum per se significant.Cuiusmodi inquit apud nos penè sunt omnes monosyllabæ,penè dicit propter præ , quod per se prolatum certam habet significationem loci . Mutant itaque significationes suas ex diuersis adiunctis,vt ad modo consignificat personam,vt ad te confugio,modo locū,vt ad Troiam,idest apud Troiam, modo tempus.ut ad bellum Persicū, Macedonicū,modo numerū, vt ad quinquaginta millia venerunt. In compositione quoque modo,consignificat intensionem,vt affirmat posita f,pro d,modo directionem ad personam vel ad aliam rem, vt alloquitur ar ridet.Quæ ergo uere,& indubitabiliter sunt præpositiones,nihil certum per se significant,quæ vero certam habent significationem , cum secundum rationem Græcorum inter aduerbia pleræque,poni debeant,vt supra,& intra,& infra,& huiusmodi, Latini tamen posuerunt inter præpositiones, pleræque dictum est,quia,inter,certam habet loci significationem.Quoniam tamen nunquam sine casuali inuenitur, non concedit,vt etiam secundum rationem Græcorum debeat dici aduerbium,sed præpositio.Item præpositiones retinēt quandoque eandem significationem,tam in compositione , quàm in appositione , vt inuado hostem,idest in hostem vado,& hic enim , & ibi,contra significat.Aliquando dinersas,vt de te loquor , idest causa tui , deprimo,idest infra primo. Quandoque etiam abundat in compositione,ac si essent dissyllabæ adiectiones,vt nihil , scilicet sensus habeat addere,vt emori pro mori.Quandoque vero designant locum,& hoc quadripartito,vt significent quo, vel vbi, uel vnde,vel qua.

De proprijs significationibus earum,quæ accusatiuo deseruiunt, & primo de Monosyllabis. *Cap.* CXLVIII.

POst hoc pertractat singulas præpositionum quarumcumq; significationes. Et primo earum,quæ deseruiunt accusatiuo,quas diuidit in monosyllabas,dissyllabas,& trisyllabas. Sunt enim inquit vnisyllabæ , vt plerisque Latinorum videtur e,ad,ob,per,post,cis , trans , plerisque,dixit propter,post,quod alii dicunt esse aduerbium casuale . Bissyllabæ vero sunt apud, ante,citra,circum,circa,contra,erga,extra,inter,intra,infra,iuxta,prope,pene,vltra,præter,propter,supra,vsque,penes. Trissyllabæ sunt,circiter,aduersum,secundum.Quarum plerasque ex his secundùm rationes,Græcorum dicit esse aduerbia,plerasq; autem dicit,quia ad,& ob,& per,secundum rationem Græcorū etiam non sunt aduerbia,sed post,& ante,& circa,& citra,& similia.Siquidem si plures inueniuntur præpositiones,uel bissyllabæ,vel trissyllabæ accusatiuo casui seruientes , non est curandum,quia de illis tantum agit , quæ Græcarum præpositionum interpretationem habent.Dicit ergo,quòd ad,& appositum , & compositum significat quandoque proximitatem , vt adeo ad Troiam,idest iuxta Troiam. Quandoque causam , vt ad quid fecisti hoc,idest cuius causa: Quandoque similitudinem,vt ad vnguem,idest ad vnguis similitudinem explanatum. Quandoque etiam contrarietatem,vt ad illum mihi pugna est,idest cōtra illum.Quādoq; vero tempus,vt ad bellum Persicū,Macedonicum,hoc est vsque ad bellum.Quandoque iterum additionē, vt ad hæc mala,idest super hæc alia addita sunt.Ob apposita significat. Aliquando causam ad modum dia Græcę præpositionis,quæ pro casuali coniunctione accipitur.Aliquando etiam significat accommodationē, vt ob meritum,idest pro merito,vel secundum meritum.In compositione consignificat , vel contra, vel circum, ut obambulo,idest circumambulo. Per significat aliquando dia Græcam,secundùm quod est localis, ut perumpor, quasi per medium rumpor . Consignificat etiam tempus , sed quasi locum , ut per annum fuit mecum. Dicit enim Priscianus,quòd omnia localia possunt etiam esse,& temporalia. Addit etiam,quod ita quoque alijs rebus,quasi loco iunguntur, ut per virtutem fio laudabilis,in quo virtus, quasi locus laudis fuisse ostenditur.Est etiam per,iurandi,ut per Iouem. Consignificat quoque perfectionem plerumque in compositione, vt percurro,idest perfecte curro. Quandoque locum , vt perumpor. Quandoque ponitur loco,valde,aduerbii,ut perecastor. Consignificat etiam,per, abnegationem,ut perfidus,idest sine fide.

Adhuc de eodem. *Cap.* CXLIX.

ADdit , quod post,& componitur,vt postpono , & separatur.& significat inquit,meta,præpositionem, sed non quādo loco sin,accipitur , quæ valet quantum , con, præpositio . Post ergo sicut meta , quandoque significat ordinem loci, vt post montem . Quandoque tempus,vt post multum temporis,quandoque ordinem alterius rei,vt post pietatem vtilitas ponenda est , quandoque pro aduerbio temporali , postea,absque omni casu,scilicet vt,longo post tempore. Nam quando inquit præpositio est,ablatiuo iungi non potest , quia deseruit accusatiuo . Illud etiam addit quidem, si post deriuatur posterus , & postica· Cis,quoque dicit componi,& apponi,& locum significat,quid est enim Cisalpina,Gallia,nisi quæ inter nos est,& Alpes,quandoque etiam transfertur ad tempus designandum , ut cis definitum tempus,quandoque etiam ad alias res,vt cis naturæ leges , sed magis & frequentius loco additur , præsertim quoniam ad alias res ut locum significat. Trans etiam,& componitur,vt transueho,& apponitur,vt trans mare. Amittit autem quandoque in compositione n , & s, vt traduco. Et uide, quod videtur locum trans significare,sed modo diuerso.In transueho nanque significat vlteriorem locum , ita quod vsque ad ipsum. In trado quoque quasi transitionem localem,ab vno in alterum . In transgredior quasi localem accessum . Apposita quoque trans ponitur loco per,an,aduerbii , vt trans mare , & significat idem tunc , quod vltra . Addit postea , quod omnes monosyllabæ præpositiones cuilibet casui deseruientes,& apponuntur,& componuntur , excepta cum , pro qua semper,con,in compositione inuenitur,& n,conuertitur in,m,sæpe,vt commu nis:sicut,m,quoque solet per compositionem conuerti in , n,vt tantundem . De clam uero ostendit , quod aduerbium debeat dici , quia significat qualitatem , quod non præpositiones , sed aduerbia facere solent, & facit ex se diminutiuum clanculum , quod nulla præpositio facit, & potest proferri sine obliquo. Et quia interpretatio apud Græcos aduerbium est, præponitur tamen obliquo casui,sicut & multa aduerbia localia , vt clam te factum est

De Dissyllabis, quæ accusatiuo deseruiunt.
Cap. CLX.

POst hoc agit de dissyllabis præpositionibus, quæ accusatiuo iunguntur,dicit ergo , quod apud significat in loco , ut apud Numantiam . Iungitur etiam personis,idest nominibus personarum,ut apud Athenienses , in quo tamen & personas,quasi locum significat. Vnde etiam vnam dicitur habere significationem, scilicet in loco , nunquam autem componitur. Ante & componitur & apponitur,& significat locum,vt ante eo vel tempus,vt ante annum,quod secundum adiuncta potest dignosci,uel etiam ponitur pro antea,aduerbio.Deriuatur ab ante,antiquus,& antiquinarius. Citra non cōponitur,& significat locū,vt eādē fere habeat significationē,quā habet cis,nisi quod cis,solet plerunque præponi proprijs nominibus montium uel fluminum,reliquis uero magis solet addi citra.A cis , deriuatur citra , a quo citer,citerior , citimus. Vnde catho. Citer ager, id est

id est vicinus. Et licet cis,& citra, præpositiones a Latinis esse putentur, tamen interpretatio eorum apud Græcos aduerbiũ est. De circa quoque dicit, quoniã significat id, quod peri Græca, sed tunc quando peri, ponitur pro iuxta. Nam & ponitur pro de vel pro iuxta, & multas alias significationes habet apud Græcos. Circa,& ad locum pertinet, vt cum dicitur circa forum,& ad tempus, vt circa viginti annos, addit etiam quod circa, nunquam præponitur in compositione, sed postposita componi inuenitur cum ablatiuo, vt quocirca,& habet vim casualis coniunctionis, hæc dictio composita. Inuenitur quoque subiuncta circum præpositioni,& videtur composita dictio esse, qđ fieri non potest. In sequentibus enim dicit, quòd circa non cõponitur. Quòd autem circumcitca debeat dici, probat auctoritate Donati dicentis, quòd præpositio aut præcedit verbum, vt præferro: aut aduerbium, vt expresse: aut participium, vt præcedens: aut coniunctionem, ut absque: aut seipsam simplicem fecit relationem, quasi diceret, præpositio præcedit præpositionem. Dicit autẽ Priscianus, quòd circumcirca significat, idem quod apud Græcos amphiperi, quod valet ac si diceret, ex omni circum. Cum verò sit propositum eius hoc in loco de dissyllabis præpositionibus agere, adiungit tamen de circiter, quia & Græce præpositionis peri, significationem retinet, acceptæ pro iuxta, sed differt a circa, quod circiter ad solum tempus pertinet, ut circiter Calendas Ianuarias. De erga quoque dicit, ꝙ significat idem quod peri, sed quando peri significat affectum. Et tunc nominibus personarum iungitur, quando bonus siue malus affectus in eas designatur, vt erga propinquos, hæc præpositio nunquam componitur.

Adhuc de eodem. Cap. CLI.

Contra vero quandoque significat aduersationem, vel malum affectum, vt contra adulterum dico: quandoque repugnantiam, vt contradico: quandoque localem positionem, sed aduersam, vt stat contra: deriuatur autem ab eo contrarius. Extra verò significat idem, quod hoc aduerbium entos, quod deriuatur ab ex, quæ præpositio est tã apud nos, quàm apud Græcos, tamen apud nos,& aduerbium esse dicitur, quia sine casualibus verbo adiungitur,& præpositio etiam, quia casualibus præposita, per omnes syllabas grauatur. Quòd autem extra loco præpositionis ponitur, dicit nihil mirum videri, cum & ex præpositio in quibusdam compositis inuenitur posita pro extra, vt exul, idest extra solum, deriuatur autem ab eo extraneus, & externus. Inter, quoque inuenitur composita, & apposita, vt inter amicos, cum verbo sine casuali, vt tu dextrorsum, ille sinistrorsum, ego curro inter. Vnde videtur velle, quòd debeat dici aduerbium,& deriuatur ab in,& significat quandoque quod dia,& significat tunc locum, & inuenitur semper composita, vt interrumpit. Quandoque significat, quod en,& tunc localem positionem, vel quasi localem. In qua significatione, & potest apponi, vt Conuersique oculos inter se, atque ora tenebant, & potest componi, vt in illo exemplo, quod sequitur, interea loci, quod sub vno accentu debeat proferri, & valet quantum in eo loci, quod quandoque significat meta, & significat locum, uel quasi locum, ut iter vicinos. Vbique ergo locum significat. Interea vero ab inter deriuatur, quod dicit semper esse aduerbiũ, dicunt autem plerique, quòd intercapedo significat distantiam loci. Interualum distantiam temporis. Intra vero significat, quod entos, aduerbium,& habet contrariam significationem ei, quod est extra. Et vide, quòd cum ab in, deriuetur inter,& intra,& intus,& intro, hæc duo vltima nunquam præponuntur casualibus, sicut nec foris,& foras, quæ similem habent significationem. Ab intra vero deriuatur intrinsecus, & internus, & introrsus. Infra temporaliter plerumque ponitur, vt infra decem dies. Propriè,& principaliter significat locum, sicut contra, & citra,& contrariam gerit significationem ei, quod est supra, quod excessum localem significat, vel quasi localem. Infra vero eius contrarium, quamuis abusiue inueniatur positum pro intra, deriuatur autem ab infra inferius, inferior, infimus. Iuxta enim significat, quod toentos, aduerbium, sed dicta est a Latinis præpositio, videtur tamen pro æqualiter sumi apud Salustium. De pridie, etiam dicit, quòd more præpositionis iungitur cum accusatiuo, vt pridie Calendas. Est ergo, pridie, temporale aduerbium, & casuale. Vnde reliquit intelligendum, quòd licet, iuxta, iungatur obliquo casui, non tamen minus est aduerbium, si cum verbo possit construi sine casu obliquo, vt tu longe sedebas a rege, ego iuxta.

De Monosyllabis ablatiuo deseruientibus.
Cap. CLII.

Post hoc progreditur Priscianus ad præpositiones, quæ solo casui ablatiuo deseruiunt. Harum autem quædam sunt Monosyllabæ, ut a, ab, abs, e. ex, pro, præ, cum, & clam secundum quosdam est aduerbium. Quædam autem dissyllabæ, ut coram, palam, sine, absque tenus, quarum omnium, scilicet dissyllabarum interpretationes apud Græcos aduerbia sunt. Sed quoniam casibus obliquis deseruiunt per transitionem personarum, idest vt notetur transitio ad aliam personam, ut coram rege hæc omnia locutus sum. Latini eas quidem præpositiones esse asserunt. Quando autem sine casibus obliquis ponuntur, & intransitiue, aduerbia ab eisdem putantur. Dicit tamen, quòd sine,& absque,& tenus, nusquam inueniuntur sine ablatiuo, videtur itaque velle, quòd hæc propriè apud Latinos sunt præpositiones, licet etiam interpretationes earũ apud Græcos sint aduerbia. Aduerbia namque verbis iunguntur intransitiuè, & omnibus casibus indifferenter. Dicit ergo, quòd monosyllabæ omnes fere eandem vim habent, quia & locum,& tempus,& ordinem æqualiter significant, sed differunt, quoniam quando consonantes sequuntur a,& e, solent præponi in appositione, vt a domo, e rure. Ab, verò & ex, præponuntur non solum vocalibus, sed etiam consonantibus. Ab, in compositione præponitur omnibus literis absque c, vel q, vel t. Affatur est compositum ex ab, licet b, mutetur in f, sequente f, In aufero b, mutatur in u, non in f, licet sequatur f, sic si diceretur affero, b, mutata in f, videretur ab, ad, componi, non ex ab, similiter arripio, b, conuertitur in r. In asporto non conuertitur b, in p, sed in s, hoc si dicat apporto, videretur esse cõpositum ab ad. De e, verò dicit, quòd tam in appositione, quàm in compositione inuenitur ante b, vt ebibo,& d, vt educo, quod producit penultimam, si dicatur educo cis,& corripit eam si dicatur educo cas, quod est nutrire, Ponitur etiam e, ante g, ut egero, ante l, ut elimo, ante m, vt emineo, quod est amoneo, ante n, vt eneruo, quod est neruus nerui, ante r, vt eruo, ante u,& i, consonantes, vt euoco eijcio. Et ecce habemus, quòd debeat dici eicio, non solum eiicio. Similiter ergo abijcio,& deijcio, addit vero, quòd consonantibus cæteris a, b,& d,& g,& l,& m, & n,& r,& i, & u consonantibus non præponitur e, sed ex, vt excubo, effero, vbi x, mutata est in f. Addit iterum, quod omnes prædictæ præpositiones, idest a, ab, abs, e,& ex, vim habent consimilem, nisi quòd & a, & abs, iunguntur verbis passiuis, vel ablatiuis, idest quæ ablationem designãt vt aufero,& similia. E quoque in compositione positum, uel significat priuationem, ut enodis, quasi sine nodo, uel intensionem, ut eludo, vel ponitur pro extra, vt educo, i. extra duco. Similiter,& ex, in compositione, vel ponitur pro extra, ut excludo, uel designat priuationem, ut explico, quasi a plica remoueo, vel intensionem, vel perfectionem, vt exoro, efficio.

Adhuc de eodem. Cap. CLIII.

De, vero quandoque significat apo,& tunc est materialis, ut hic annulus est de auro. Quandoque peri,& tunc memoratiua est, ut de partibus orationis. Quandoque ponitur, pro Catha,& tunc significat locum, vt descendo, idest deorsum scando. Quandoque significat intensionem, ut de primo. Quandoque priuationem ut demens, idest sine mente. Similiter, & pro, quandoque significat locum,& in appositione, vt pro templo,& in compositione, vt procurro. Quandoque tempus, ut prospicio, proauus quod tamen dicunt plerique componi a procul: eo quod in proauus corripitur, pro similiter & cætera omnia in quibus pro, corripitur, vt proteruus. quod est a toruo. Alii vero dicunt quòd more Græco corripitur pro, præpositio apud nos in compositis distionibus. Ponitur autem, pro, loco e, vel super, ut prominet, pereminet, vel supereminet. Ponitur etiam pro ante, vt prostratus,& pro ad, vt pro viribus suis, pro in, ut pro testimonio. Ponitur quoque interiectiue,& circumflectitur, vt apud Salustium. Pro Deum,&c. Et ponitur admiratiue, Præ vero,& apponitur,& componitur. Ponitur autem pro ad, vt apud Terentium. Hic ego contempsi illum præ me, idest ad comparationem mei. Ponitur etiam pro ab, vt apud eundem, ut sit misera pro amore,&c. Ponitur quoque pro super, ut præsideo. Pro valde vt præcelsus. Pro ante ut præcurro, Deriuatur autem ab eo præter. Cum vero, & aduerbium potest esse quando temporale est,& præpositio quando significat idem, qđ sin,& est tunc copulatiua, vt cum ducibus pugno: Non inuenitur autem in compositione, nam loco eius in compositione semper ponitur. Cumque, etiam, mutat n, in m, quando b, vel m, vel p, sequitur, vt combibo, imbibo, communis, immunis, compello, impello. Sequentibus autem l, vel r, commutat n, in eas, ut colligo, illido, corripio, irripio. Inuenitur tñ n, integra sequẽtibus l, vel r, sed raro, nec debet fieri. Porro clam magis debet dici aduerbium, deriuatur ab eo clandestinus, unde constat, quod penultima correpta habeat pronunciari, cum non habeat t, a primitiuo.

De

De dissyllabis eidem casui deseruientibus.
Cap. CLIIII.

Coram quoque, & palam, quamuis equipollentia eorum apud Græcos sunt aduerbia, quia tamen deseruiunt obliquis casibus, a Latinis dicuntur ꝓpositiones, sed mihi, inquit magis videtur, ꝙ debeant aduerbia dici casualia. Cum sine casibus verbis possint adiungi, Differunt aũt coram, & palam, quoniam, coram, ad singulares pertinet personas, vt coram rege. Palam vero ad omnia. Ponitur etiam per se, vt palam est, id est manifestum omnibus. Sine, autem, & absque, apud Latinos sunt præpositiones, & consignificat vtrumque abnegationem, nec inuenitur in compositione. Falsum ergo est, ꝙ sincerus sit compositum a sine, & cera, vel sinceris, a sine, & carie, sed sic intelligendum est, quòd sine, s, nunquam inuenitur integra in compositione, cum, absque, in compositis nullo modo inueniatur. Sine, quoque verbum imperatiuum est, sed differt accentu, quia cum præpositio est, præposita grauatur per omnes syllabas, vt te sine timore. Postposita vero acuit penultimam, vt te sine nihil. De absque vero dicit quòd deriuatur ab abs, neque enim, est compositum sicut videtur plerisque, quoniam, quæ nunquam amittit vim suam in compositione, sed semper in ea operatur copulationem, vt in atque, & in similibus, vbi ergo vim suam amittit debet adiectio syllabica dici. Tenus, iungitur non solum ablatiuo, verum etiam Græco more genitiuo, sicut apud Virgilium, & crurum tenus, &c. quamuis possit dici, quòd genitiuus est positus pro ablatiuo.

De his, quæ vtrique casui deseruiunt, & primo de in.
Cap. CLV.

Post hoc agit de his, quæ vtrique casui iunguntur. Sunt autem quatuor, in, sub, super, & subter. In ergo quando significat motionem ad locum, vel ponitur pro cõtra, tunc soli accusatiuo iungitur, vt in vrbem vado, in adulterum dico. Quando etiam ponitur pro ad, accusatiuo iungitur, vt impulit ad latus, pro in latus, Cum autem ponitur pro en Græca præpositione, deseruit ablatiuo casui, idest quando localem permanentiam significat, vt in Italia, in Vrbe. In compositione quoque aliquando priuationem significat, vt iniustus. Aliquando intentionem, vt imprimo. Igitur accusatiuo iungitur quando diuturnitatem, vt ibi, visio quam hic videt in dies longos est. Rursus quando ad in, subauditur, vsque, tunc etiam iungitur accusatiuo, vt in vitam æternam. c. Item certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem, id est, vsque ad illum diem. Rursus quando in, ponitur pro iuxta, tunc etiam deseruit accusatiuo casui, vt in hunc modum contendant, & iterum misit ad Ezechiam in hæc verba. Rursus quando in, ponitur pro per, exigit accusatiuum, vt ibi. Iusti intrabunt in eas, idest per eas. Rursus quando in, ponitur pro supra, tunc quoque iungitur accusatiuo, vt Hieronymus in Matthæum. Beda in Marcum. Rursus quando ponitur pro super, iungitur accusatiuo, vt ibi, in omnem terram gloria tua loquetur pacem in populo. Quando autem in aliquo loco motio fieri ostenditur, tunc iungitur ablatiuo, vt curro in campo. Item quando pro inter, vel pro intra, ponitur, ablatiuo solummodo iungitur, pro inter, vt ibi. Accepisti dona in hominibus, idest inter homines. Et ibi similiter. Benedicta tu in mulieribus. Et in Apostolo. In quibus, & vos vo. Rursus ponitur pro intra, vt ibi, oratio mea in sinu meo con. Rursus in pro per positum plerumq; iũgitur ablatiuo, vt ibi loquens Deus patribus in prophetis, idest per prophetas. Rursus aliquando ponitur pro ad, & iungitur ablatiuo, vt dominus erit in latere tuo. Quandoque etiam accusatiuo, vt impulit in latus, Rursus quandoque pro ante iungitur ablatiuo, vt ibi, Intret in conspectu tuo oratio, & est hoc mirabile in oculis nostris.

De Sub, & super, & subter. *Cap.* CLVI.

Sub vero, quando significat ad locum, & ponitur pro ante, vel per, iungitur accusatiuo, Ponitur autem pro ante, vt ibi sub lucem exportant calathis, idest ante lucem. Ponitur quoque pro per, vt ibi. Et sub noctem cura recursat. In compositione vero semper sub vel localem habet significationem, vt suppono, supprimo, subeo, vel vim diminutiuam, vt subrideo, idest parum rideo. Mutat autem, b, in sequentem consonantem, quando ea quibus adiungitur sub, incipiunt a c, vt succurro, vel, f, vt sufficio, vel a g, vt suggero, vel ab m, vt summito, vel a p, vt suppono. De super vero, & subter, dicit quòd habent contrarias significationes, & locum significant, iunguntur etiam tam ablatiuo, quàm accusatiuo. Quibusdam tamen videtur figuratiuè ablatiuo iungi, vt ibi, gemina super arbore sidunt, similiter & ibi, fronde super viridi, vbi super, vel ponitur aduerbialiter, vel pro in, vt alibi dicit. Quando tamen ponitur pro de proculdubio iungitur ablatiuo, vt ibi, multa sub priamo ro, &c. Inuenitur etiam adiungi verbo, vel nominatiuo participij, & tunc sine dubio est aduerbium, vt ibi, Ecce supermœsti, idest valde mœsti. Inuenitur etiam in compositione, vt supersideo. A super quoque deriuatur superbus, & superus, & supremus.

De Præpositionibus inseparabilibus.
Cap. CLVII.

Inseparabiles præpositiones sunt, hæ, di, dis, re, se, an, con, quæ quamuis in contextu orationis per se poni non possunt, vnde nec partes propriæ possunt vocari, quia tamen in compositione addunt aliquid significationi, & præponuntur, iccirco præpositionibus connumerantur. Et di, quidem, & dis, eandem habent significationem, quia separationem significant, vt diui do, distraho, quod dia, præpositio facit apud Græcos. Tunc enim ponitur dis, quando sequitur. c, vt discumbo, vel, f, vt differt, in quo s, mutatur in f, vel sequente, pro, vt displiceo, vel s, vt dissero, vel. t. vt distraho, vel i, consonante vt disiectus. Quibuscunque vero consonantibus alijs sequentibus præponitur di, vt dimitto, diruo, diduco, digero, diluo, & vbique perducitur di, excepto, dirimo, disertus, in quibus corripitur. Non ergo debet dici disrumpo, sed potius dirumpo. Et vide, quòd cum dixit alijs consonantibus sequentibus præponitur di, non negauit, & præponi posse aliquibus prædictarum. Ideoque non potest obijci disiunctiuus si præponitur di. De re, vero, dicit quòd, vel factum est a retro per apocopam, vnde respiratio, idest retro aspiratio, vel potius a re, deriuatur retro, sicut ab ex, extra. De, se, quoque dicit, quòd quandoque ponitur pro dia, consignificat separationem, vt secubo, idest seorsum cubo. Quandoque etiam significat abnegationem, vt securus, quasi sine cura: deriuatur autem seorsum, a se, sicut a de, deorsum. Quibusdam tamen videtur sumptum esse a semis, quod facit separationem, dimidium enim significat, alijs autem videtur, a secus. Am vero significat idem, quod peri, apud Græcos, quod est circum, vt ambio, quod est ab am, & eo, sed. b. interponitur. De con, vero nihil aliud dicit, nisi quòd loco cum, præpositionis accipitur.

De quibusdam dictionibus compositis.
Cap. CLVIII.

Siqua, & nequa, composita sunt, a si, vel ne, & quæ sit huiusmodi compositio. Nec enim secundum Pris. dicendum est, quæ, vel qua, in nominatiuo, sed tantum quæ, Sunt autem siqua, & nequa, tam singularia, quàm pluralia, vt siqua mulier, idest si aliqua, vel siqua animalia, idest si aliqua. Similiter, vbique, secundum Prisc. non est compositum, vult enim, quod in quibuscunque coniunctio non operatur vim coniunctionis, illa non sunt composita, sed per adiectionem syllabæ deriuata. Pridie temporale aduerbium est, a prima, & die, & deseruit accusatiuo casui, vt pridie Calend. idest die præcedenti Calend. dicimus primum diem mensis, a calo, quod est voco, quia die illo ascendebat turrem antiquitus Romæ sacerdos, vt populum conuocaret ad nundinas, inclamans ter calo, propter quòd non nisi pluraliter dicimus Calende. Videtur tamen velle alibi, quòd cum dicimus pridie Calendas subaudiendum sit ante, sed diuersas secutus est opiniones. Videtur intercapedo non fieri ab intercipio, vnde enim formaretur, dixerunt ergo plerique, quòd aliud est intercapio, aliud intercipio. Intercipere, enim est quasi reprehendere. Intercapere autem, quasi ad distantiam localem videtur pertinere, vt inde dicatur intercapedo, distantia localis, sicut interuallum designat distantiam temporis. Interrex, dicitur custos regni inter duos reges, præteritum, scilicet, & futurum. Est autem in compositis ab ex, dubitatio quædam, quando, enim sequitur vocalis post ex, ita in quibusdam pronunciare consueuimus, vt videatur x, adhærere sequenti vocali, vt exaudio. In quibusdam autem per se, & quasi disiunctum videtur sonum suum habere, vt exquo, sonat enim cum præcedenti est, & disiunctim ab e, sequenti. Sed in his nihil aliud attendere debemus nisi vsum, & euphophoniam. Constat enim, quòd in omnibus compositis ab ex debet x, coniugi, & literari cum præcedenti e. Extorris dicitur ab ex, & terra. Expedio, compositum est ab ex, & pedica, quod est a pede, & capio pis. Denique, si est compositum, a denuo componitur, & que. Deiero est a de, & iuro, quòd si depo-

deponitur priuatiue significat, quod peierare: si verò intensiue, significat quòd valde iurare. Procliuus est compositum à cliuo. Est enim procliuus, quasi ante cliuus. Cliuum autẽ dicunt, quãdam loci quasi inclinationem. Dirimo a di, & emo interposita r, & e, mutata in i.

De Aduerbio. *Cap.* CLIX.

POst hoc agit de aduerbio, eo ꝗ adiacet verbo, sicut ergo verbum post nomen ponitur, sic aduerbium, quod propter verbum repertum est, debuit poni post præpositionem, quę causa nominis inuenta est. Ait ergo. Aduerbium est pars orationis indeclinabilis, cuius significatio verbis adiicitur, idest ꝗ ad hoc fuit inuentum, ut uerbis adiiciatur. Ita ut earum significatio, determinet significationem verborum, sicut enim adiectiua nomina habent se ad substantiua, ita quoque aduerbia, sic tamẽ adiunguntur verbis, ut nec genus, nec numerum eorum sibi assumant. Aduerbiorum quædam adiunguntur verbis omnium temporum, ut recta. Quædam verbis diuersorum temporum, ut ipsa tempora separatim significent, ut hodie, & cras. De non, quoque dicit, ꝗ non adiungitur imperatiuo, nisi in compositione, ut noli, & hoc (ut opinor) ideo quia, non, significatiuum est abnegationis, quæ est contraria affirmationi, & imperatiuum nihil affirmationis, uel negationis consignificat. Porro noli, uerbũ compositum quasi uim infiniti obtinet, significat enim infinite, hoc autem significatio imperatiui non respuit. Item dicit, quòd aduerbium sine uerbo, & participio plenam non habet sententiam. Non quia cum dico bene, qualitatem plenè. & determinatè non significat, sed quoniam aduerbium quasi adiectiuum est verbi. Ideoque ex significatione verbi, aduerbii significatio pendet. Videtur uelle, ꝗ aduerbium in omni constructione referatur ad uerbum, sed nunquid dicimus, omnis homo fere est auarus, ut fere, reddatur ad omnis, & non ad uerbum, sic enim dicimus, omnes fere, quasi pauci sunt, qui non sint auari, sed si ad sensum respicias, & ibi ferè ad aduerbium redditur ad verbũ. Idem enim est, omnis homo fere est auarus, ac si dicatur, nullus est ferè, qui non sit auarus. Idemque in consimilibus obseruandum est constructionibus.

De Accidentibus Aduerbio, & primo de Specie. *Cap.* CLX.

POst hoc enumerat accidentia Aduerbio, sunt autem tria. Species, significatio, figura. Igitur aduerbia quædam sunt primitiua, ut nõ à quædam deriuatiua, ut, clam, clanculum. Et uide, ꝗ statim, a statu, quod est nomen participiale, unde qui statim penult. producta ponunt in metris, contra regulam facere videntur. Omnia enim quæcunque a verbo sto, stas, deriuãtur, corripiunt a, excepto staturus, ra, rum, & statum. Hanc enim regulam longe tradidit Priscianus. Quare cum statim median te participiali nomine a sto, stas, deriuetur, debet corripere a, sed quoniam in statio inuenitur producta, dicimus illam Prisciani regulam, de solis datam esse declinabilibus. Item hic aduerbiũ, ab hic pronomine dicitur, sed hæc nulla videtur esse deriuatio, cum eadem sit uox prorsus utrinque, sed non est prorsus eadẽ, quia hic aduerbium semper producitur, hic uerò pronomẽ ẜm Priscianum semper corripi debet, quamuis versificatores moderni, hic, pronomen indifferenter ponant. Illud etiam addit, quòd nomina sub diuersis casibus pro aduerbiis inueniuntur posita, ut nimium pro nimis. Multum quoque quod nomen est, similiter & primum, & unà, quod est nomen pro simul aduerbio. Similiter, hac, quod est pronomen, ponitur aduerbialiter, ut apud Virgilium. Hac fugerent Grai, &c. Adiungit iterum, ꝗ per nominatiuum ponuntur aduerbialiter nomina, ut fors, & uota facit, &c. Et sole recens orto, pro recenter, Per genitiuum etiã, ut Romæ, Militiæ, Tarenti. Datiui quoque casus ponuntur pro aduerbiis, ut uesperi, forti, ruri: Actiui etiam, ut Romam Athenas. Et ablatiui, ut forte alternis, ponuntur aduerbialiter, de q. bus iterum ponit exempla, ut apud Virgilium: Alternis dicetis, &c. idest alternatim. Et uide, quòd forte ablatiuus est a nominatiuo fors, qui in raro usu est. Iterum dicit, quod cum nomina pro aduerbiis ponuntur, indeclinabilia manent, licet diuersis casibus nominum iungantur, id est non uariant casus, ut sublime uolans, sublime uolantis.

De Formis Aduerbiorum, & primo de terminantibus in a. *Cap.* CLXI.

ADiungit, quod aduerbia primitiua vniformia sunt, id est, unumquodque suam separatim formam habet. Ideoque nullam inquit regulam a similitudine, uel collatione aliorum possunt accipere, quoniam regula semper similitudinẽ eiusdem proprietatis inter diuersa continet. Deriuatiua uero sub aliqua certa proferuntur forma. Quoniam quædam eorum terminantur in e. Alia in es. Alia in r. per hoc, quod ait, subnotauit multorum in eadem forma conuenientiam. Itaque similitudine proprietatis adhibita, sicut enim a docto, fit doctè, o, in e, longam conuersa, sic a pulchro pulchrè, plerumque possunt accipere rationem, idest regulã, suæ natiuitatis, quæ a primitiuis secundum similes terminationes deriuantur. Plerumque autem inquit, diximus propter excepta, uel anomala, ut bene, malè, duriter. Deinde exequitur singulas aduerbiorum formas, secundũ diuersas eorum terminationes. Et incipit primo a terminantibus in a. Dicit ergo, quòd aduerbia terminantia in, a, uel sunt primitiua ut ita, vel composita, ut præterea. De ita, interponit, ꝗ ipsum solum habet, a, correptam, quamuis quidam corripiãt puta aduerbium. Ideoque ad differentiam verbi imperatiui dicũt, ut ibi hoc puta non iustum est, vnde & plerique dicũt vt puta, compositum esse ab aduerbio puta. De compositis autem dicit autor, ꝗ omnia producunt terminalem a. Si quis ergo postea finali correpta inueniat, necesse est duas esse partes intelligat. Antea uerò finali correpta non potest poni, cum duæ partes esse nequeant. Illud quoque dicit, quòd ablatiui nominum terminantes in, a, ponuntur pro aduerbiis, ut unà, quà, nequà, de quibus ponit exempla, quæ manifesta sunt, nisi quòd in illo, Nequa scire doles, &c. Sciendum est, nequa, poni pro nequando.

De Puta, & Quisputas. *Cap.* CLXII.

DE puta uerò opinor, ꝗ magis debeat dici adiectio syllabica, uelut in eo, quod est quisputas, de quo tamen dubitatio est, & controuersia. Quidam enim dicunt duas esse partes, quis, & putas, æstimantes putas esse verbum vbi dicitur, quisputas maior est in regno? propter Hieronymum, qui super illum locum dicit, verbo interrogatiuo vsus est, cum nullũ omnino interrogatiuum verbum esse possit denique respondeant, cum quo verbum illud in hac oratione construatur, & quomodo intransitiue vel transitiue, quod nullatenus inuenient, nisi forte dicat aliquis subintelligendum, vt & construat ita. Quis est maior in regno cœlorum, vt putas stultus? Et ignorantibus aliquid nunc dedi remedium, quoniam de huiusmodi defectu, nec auctoritatem, nec probabilem possemus habere rationem. Dicimus ergo, quod quisputas vna pars est simplex, & est putas syllabica adiectio, & quod totum hoc scilicet quisputas sub vno accentu debet proferri, & correpta penultima. Quod autem ait Hieronymus verbum ponitur ibi, non pro illa orationis parte, sed pro quolibet sermone.

De Nominibus locorum, quæ ponuntur aduerbialiter, & primo de simplicibus. *Cap.* CLXIII.

TRadit quoque regulariter, quæ propria locorum nomina sub vno casu debeant aduerbialiter poni, de quo nos quoque ad maiorem euidentiã plenius, quàm ab autore isto dicatur, non grauabimur dicere. Primo ergo videndum est, quòd omnia propria nomina apud Latinos, vel sunt primæ, vel secundæ uel tertiæ declinationis, exceptis duobus Virginum nominibus, spes spei, & fides fidei. Dicunt tamen plerique fides fidis dicendum esse pro nomine uirginis, sed vsus Ecclesiæ habet ea sicut prædixi. Illud quoque videndum est, quòd nomina locorum dicit hic non nomina nationum, sed ciuitatum, castellionum, uicorum, & uillarum quæ omnia appellat. Cum ergo sint aduerbia locorum quatuor interrogatiua, ubi, quo, qua, unde. Videndum est, quæ propria locorum nomina sub quo casu loco aduerbii, ad quod istorum responderi debeant. Omnia igitur propria nomina locorum, si primæ fuerint declinationis, vel secundæ numeri singularis, ad ubi sub genitiuo casu debent responderi, ut ubi est Cæsar? Romæ, Tarenti. Si fuerint pluralis numeri, sub ablatiuo casu debent responderi, ut ubi est Plato? Athenis. Rursus si propria nomina locorum tertiæ sint declinationis, ad ubi sub ablatiuo casu sine præpositione debent responderi, ut vbi est ille? Chartagine, &c. Rursus omnia nomina propria locorum cuiuscumque sint declinationis uel numeri, ad quo sub accusatiuo sine præpositione addita debent responderi, ut quo uadis, Romam, Athenas, Tarentum, Chartaginem. Rursus omnia propria nomina locorum, cuiuscumque sint declinationis, uel numeri, ad unde, & qua, sub ablatiuo sine præpositione debent responderi, ut unde uenis, uel qua transibis, Roma uenio, Roma pertransibo, similiter Athenis, Carthagine, Tarento. Sunt autem quædam nomina ciuitatum terminantia in is, de quibus sub quo casu debeant responderi est dubitatio, ut Pictauis, Andegauis, Turonis, Aurelianis, Remis, quæ omnia licet plerisque uideantur esse tertiæ declinationis, ut tamen præcipuis in hac arte uidetur, indeclinabilia debent dici, solebant enim antiqui dicere, Remi, Remorum. Et nos solum ablatiuum in usum retinuimus, quo pro omni utimur casu, sub vna, & eadem igitur terminatione ad omnia prædicta aduerbia debent huiusmodi nomina responderi, ut ubi est ille? Remis, quo vadis? Remis Pictauis,

ctanis,non Remim,Pictauim, rursus vnde uenis, Remis venio, qua pertransibis,Remis pertransibo.

De nominationibus locorum, quæ fiunt per nomina Sanctorum, & primo de compositis. Cap. LXIIII.

SVnt iterum quædam loca,quæ nominibus Sanctorum celebrantur,præcipue nuncupantur, ut Sanctus Dionysius, de quorum responsione potest dubitatio haberi,si quis ergo subtilius inspiciat:aduerbia prædicta,debent omnia huiusmodi, sub genitiuo casu,addita præpositione responderi:ut vnde venis,de Sancti Dionysii, sub intelligitur enim in hoc, & in aliis huiusmodi,uico,uel villa,uel castro,vel aliquid huiusmodi, sicut in Calendario ad notandum festum Beati Petri, inuenitur scriptū Sancti Petri Apostoli,subintelligitur festum,vel aliquid cōsimile.In quo si quæratur,quo vadis?congrue respondetur, ad Sācti Dionysii,subintelligendo uicum, uel alium accusatiuum huiusmodi.Vt tamen minus peritis satisfaciam , dicatur,ꝙ quia nomen Sanctus,est appellatiuum,& in prædicto exemplo præponitur per casum quem exigit aduerbium,interrogatiue præpositum,addita sibi congrua præpositione,potest congrue responderi,ut quo uadis,ad sanctum Dionysium , unde venis , de sancto Dionysio qua pertransibis,per sanctum Dionysium, ubi est ille, apud sanctum Dionysium.Mihi tñ vr̄,ꝙ magis Latine ſm supra dictum modum Respondebitur. Item quædam sunt ꝓpria nomina locorum ex nominibus appellatiuis,& propris nominibus cōposita,ut Mons pessulanus,Ponsisarę,&c.de quibus quoque multa quæstio est. Primo enim quæritur cuius declinationis dici debeant. Si enim Pōsisaræ primę dicatur declinationis esse , sub genitiuo ad ubi respondebitur , si ergo quæras,ubi est ille?respondendum erit Pontisisarę,quod vsus non habet. Dicimus itaque , ꝙ cum ex vtraque parte fiat declinatio , ut Mons pessulanus,Montis pessulani , hoc nomen intrinsecus tertiæ declinationis est,extrinsecus secundæ. Similiter licet ex una tantū parte fiat declinatio in quibusdam istorum , ut Ponsisara Pontisisaræ , dicetur alterius declinationis esse intrinsecus,alterius extrinsecus,ut Ponsisaræ intrinsecus, quod est tertiæ, extrinsecus primæ eo, ꝙ extrinsecus in æ dyphthongum terminat genitiuum .Intrinsecus verò in is.Qm̄ ergo in omnibus istis pręponitur nomen appellatiuum, uidetur debere responderi ſm eosdem casus,quos aduerbia exigunt interrogatiua , præpositis præpositionibus sibi congruis,ut quærenti,quo uadis,ad Montempessulanum, apud Pontemisaræ,rursus,unde uenis, de Monte pessulano,de ponteisare , licet plerisque uideatur debere responderi sine præpositione , secundum regulas quas præmisimus.

De nominibus appellatiuis, quæ ponuntur similiter aduerbialiter. Cap. LXV.

PRæterea tria sunt appellatiua, quæ ad similitudinem propriorum ad prædicta verba habent responderi , ut militiæ, militiam,militia:domi,domum,domo:humi , humum,humo. Vt si quæras,ubi est ille,respondēdum est domi:quo uadis domum:unde uenis,vel qua pertransibis, domo venio , uel domo pertransibo.Et vide,ꝙ cum quæritur, ubi est ille ? non potest respon deri congrue,domi,nisi vel de domo eius,qui interrogat,uel qui interrogatur,uel de quo quæritur.Alioquin cum quæritur,ubi est ille? respondendum est præpositione præposita,ut in domo regis,uel huiusmodi alia.Vnde Tullius ad determinandū de cuius domo dicatur,addit pronomina,domi meæ, domi suæ,ut totum hoc domi meæ , pro vno ponatur aduerbio.Et uide,ꝙ hoc nomine , rus, utitur similiter Horatius pro aduerbio, ut quærenti,quo vadis , secundum eius vsum debeat responderi,rus uado,unde venis,erure.Porro militiam appellabant antiqui antonomasicè, expeditionem Romanorum. Illud etiam sciendum est , nomina nationum ad prædicta aduerbia, non sine suis præpositionibus responderi debere, ut ubi est ille, in Italia: quo vadis?ad Italiam,& similia. Illud quoque attendit autor,ꝙ propriis nominibus locorum solebant etiam antiq præpositiones addere,ut ad certam opidum, & alia huiusmodi, de quibus plura ponit exempla. Quæret fortasse quis,cur quædam propria nomina locorum , sub genitiuo respondeatur ad ubi,cum alia sub ablatiuo ad eandem interrogationem soleant reddi.Sciendum ergo,ꝙ responsio facta ad ubi , semper retinet significationem ablatiui, sed quia à Græcis , qui genitiuo vtuntur pro ablatiuo,quo carent,habuimus , ut propria locorum nomina aduerbialiter poneremus. Ad hoc notandū,ꝙ ad eorū similitudinem ponimus in quibusdam genitiuos casus ꝓ aduerbiis,in aliis vero utimur ablatiuis ſm ꝙ exigit propria significatio responsionis . Genitiuis tñ respondemus in prima , & secunda declinatione , ut in tertia , eo ꝙ genitiuus primæ terminetur in æ genitiuus secundæ in i, genitiuus tertiæ in is.Multa inueniuntur aduerbia terminantia in e.vel is in i,pau-

ca vero in is.Illud quoque videndum est, ꝙ ad ubi,congruè respondent hæc aduerbia hic,ibi,illic. Ad quo autem ista , huc, illuc,istuc.Ad unde uero,hinc,illinc,istinc.Ad qua quoque,hac, illac,istac.

De Aduerbijs primitiuis,quæ terminant in.e correptam. Cap. LXVI.

POst hoc agit Priscianus de aduerbiis terminantibus in e. Et primo in e. correptam,quorum quædam dicit esse primitiua,quædam verò deriuatiua.Primitiua sunt vt pene,a quo penissime. Ne quoque ponit inter terminantia in e.correptam, quod fit qñ est aduerbium interrogandi,uel affirmandi, positū pro certe.Qñ enim,ne,dehortatiuum est producitur. Inde etiā terminatur in e,correptam,ex quo composita sunt deinde, subinde,proinde,exinde, quæ omnia , s.composita supra dicta antepenult.habēt acutam , de quo duplicem reddit rationem. Cū enim inueniantur exin,& dein,dicunt quidam, ꝙ habent de.ꝑ adiectionem.s.cum dr̄ exinde,deinde. Ideoque retinuerunt naturalem accentum,qui ante adiectionem erat super primā de, Alii uerò dicunt,ꝙ quia sunt composita ex præpositionibus de sub,per,ex,in principio positis,acutum in his assumpserunt accētum,ut ex acuto accentu ostendantur illę præpositiones in compositionem redactæ: præpositiones enim separatæ cum præponuntur habent grauari.Vt ergo præpositiones illę redactæ ostēdantur in compositionem acuuntur,sicut si,& ne , cum præponuntur per compositionem qñ,vt siqñ, neqñ,debet enim acut⁹ accentus super primam syllabam esse,in his, ꝑꝑ prædictam causam. Aliqñ,non ideo acuit antepenult.ut compositum ostendat esse, sed causa differentiæ ab aliquanto,ita enim affinitum sonant,d,&.t, vt ex sono non possit discerni utrum eorum ꝓnunciaretur,nisi esset in accentu differentia.Ideoque aliqñ a,antepenult.causa differentiæ acuit in legendo.De alioquin,sic habetur.ut si ex nomine,& quin,dicatur componi, producat penult. si uero ex aduerbio alio,& quin,communis sit, penultima,o,sicut in aduerbio,Horatius tamen producit penult.in sermonibus,unde magis uidetur sic debere proferri.

De Deriuatiuis eiusdem terminationis. Cap. CXLVII.

DEriuatiua aduerbia in e, correptam,desinentia dixit esse, ut a peragro peregre,a puno , impune per compositioem, similiter ab abundo abunde . Nomina quoque desinentia in e,correptam,inueniuntur pro aduerbiis posita , ut facile, sublime,forte,sponte,& mane,quæ duo confirmat esse nomina ex aliorum coniunctione,dicitur enim sponte sua,mane primo hoc tamen magis secundum alios uidetur dixisse,cum dicat alibi ea esse aduerbia pro nominibus posita. De compositis quoque aduerbiis in e,correptam desinentibus adiungit,ut exinde, deindei& nunc primo de his,quæ principaliter agit. Vtpote,vero dicit compositum ab,ut,aduerbio,& pote,nomine, quod na scitur a masculino potis,unde quia scilicet pote, nomen est,dixit Parisius.Qui,idest,quomodo,pote uis dicam. Post hoc agit de desinentibus in e,prod.dicit itaque se primitiua in e,produ. non inuenisse,bene autem ait pluraliter primitiua,unum enim inuenitur,scilicet ne dehortatiuum. Deriuatiua autem multa sunt in e,prod.desinentia,quę formantur a datiuis singularibus nominum secundæ declinationis , o , conuersa in e, longam, ut huic claro,& inde clare,eodemque modo in cæteris, exceptis bene,& male,quæ licet fiant a bono ,& malo , tamen desinunt in e,correp. Addit, quod multi datiui nominum secundæ declinationis terminati in o, sub eadem terminatione ponuntur pro aduerbiis,ut falso,pro false , consulte , sed sæpe inquit corripiunt,o,quando transeunt in aduerbia, sæpe dicit,quia ad uerbialiter posita inueniuntur in , o, producta . De necessario,quoque dicit,quod ualet quantum necesse, sed in hoc differunt,quod necesse,esset tertia persona uerbi substantiui. Necessario autem quibuslibet uerbis potest adiungi, & dicunt plerique,quòd necesse est aduerbium primitiuum ,mihi tamen videtur nomen indeclinabile,tum quia semper eget persona verbi tertia,tum quia non erit nominatiuus cum quo construatur est,verbum,cum dicitur,necesse est Sortem esse animal,ubi necesse cum quo iungitur,nomen esse dicamus.Sed sunt dialectici quidam nimis simplices,qui concedunt totum hoc. Sortem esse animal,poni pro nominatiuo , & loco nominatiui construi cum est uerbo.Sed dico si fiat sermo de dicto, sic non erit modalis præpositio.At illam resoluit sic Aristo. Sortes ex necessitate est animal,ut illa modali,non de dicto,sed de Socrate , fiat potius sermo.Item neutra nominum secundæ declinationis accipiuntur pro aduerbiis,ut multum,nimium, & parum pro paruum,quod dicit,quia in aduerbio parum,u,sincopatur,paruū, enim rectè diceretur.

Collectio regulæ de aduerbijs deriuatiuis. Cap. LXVIII.

VT ergo regulam breuiter colligam, aduerbia deriuatiua a nominibus secundę declinationis fiunt a datiuo, o finali in, e. longam conuersa. Excipiuntur inquit a duro, durè, duriter, a largo, large, largiter, ab humano, humaniter, a firmo firmè, firmiter, respicit autem hæc exceptio ad illa, quæ desinunt in er, non ad ea, quæ in e. Illa enim inæqualem habent deriuationem. Non enim a nominibus secundæ declinationis regulariter deriuantur, & desinentia in er. hæc sunt ea, quæ superius dixit anomala. Ponit autem exempla, & de quibusdam aliis, quæ non recipit vsus, ut insaniter, feneriter, & addit, ꝙ habunde fit ab habundo, & habundanter, ab habundans. Et uide, ꝙ superi⁹ dixit habunde corripere e, hic autem ponit illud inter ea, quæ producunt, forsitan ut designaret, ꝙ aduerbia in. e. a uerbis deriuata, & producere licet, & corrip. sicut & uerba in o, terminātia, licet usus in aduerbiis huiusmodi magis ea corripiat. Itē vide, ꝙ si habundo compositum est ex ab, & vndo as, non habet aspirationem, si deriuatur ab habeo, ut plerisque videtur tūc in principio aspiratur. Illud etiam addit, quod quædam sunt aduerbia, quę non plane suam a nominibus a quibus deriuantur contrahere videntur significationem, ut a ferus fere, pro propè, sanus, sanè pro certe, a sensus sensim pro paulatim, quodammodo tamen contrahunt.

De Aduerbijs, quæ terminantur in. i o u. Cap. CLXIX.

ADdit postea pauca esse primitiua, quæ desinant in i, vt heri, ubi, ibi. Inueniuntur quoque nomina terminantia in i, pro aduerbiis posita, uel per genitiuum, ut domi, uel per datiuum ut uesperi, uel per ablatiuum, ut qui, pro quomodo, & vnde. In o, inueniuntur primitiua, ut quando, & ex eo composita, siquando, nequando. Inueniuntur quoque deriuatiua in o, ut a cis. citro, ab intus intro. Inueniuntur etiam composita, ut præsto a præ præpositione, & sto stas, & profecto, a pro & facto nomine. Inueniuntur nomina in o, aduerbialiter prolata, ut falso, merito, & similia, sed quando ponuntur pro aduerbiis corrip. quandoque, o, non autem semper. In u quoque inueniuntur deriuatiua, ut a die diu, & interdiu, id est, interim dum dies est, quod est ab inter, & diu. Nomina autem in æ, dyphthongum desinentia, ponuntur pro aduerbiis, ut Romæ, militiæ. De terminantibus uerò in oe. au. ei. hob. ah. dicit quòd interiectiones sūt sed Græci eas connumerant aduerbiis.

De His, quæ terminantur in. c. l, m, t. Cap. CLXX.

EXequitur quoque aduerbiorum formas secundūm ordinē consonantium. Primo ergo dicit, quòd inueniuntur primitiua in. c, desinentia, ut sic, donec: & deriuatiua, ut illic, istic, & similia. Et uide, quòd omnia aduerbia in. c, desinentia producūt natura, uel positione extremam syllabam, excepto donec. Quòd si uocalem habuerint longam natura, circumflectuntur in fine, donec, ergo cum uocalem naturaliter correptam habeat, acuit penult. Composita etiam inueniuntur in. c, vt adhuc, & similia. Pauca inueniuntur in. l, ut semel, pol, edepol, & uel coniunctio, quæ quando pro ualde accipitur, aduerbium qualitatis reputāda est. Sunt autem primitiua desinentia in am, ut clam, corā. Sunt deriuatiua siue composita, ut nequicquam, praetereaquā, quando est similitudinis, uel compositionis, uel electionis aduerbium accipitur. Dicit etiam bifariam, & trifariam, & omnifariam esse composita a ferendo, uel secundum alios a fando. Primitiua aduerbia inueniuntur in em, ut item, & tandem, & cōposita ut itidem, quod est ex item, & demum, similiter ibidem, & ididem, & identidem, quod est ex idem, & idem. In im, quoque inueniuntur denominatiua a nominibus deriuata, ut a parte partim, uel participalia, idest a nomine participali formata, vt saltum saltim, idest saltando, uel etiam uerbalia, ut præsertim, & confestim, & componitur præsertim, ex præ & sero ris verbo tunc enim dicimus præsertim, cum aliqua sententia præseritur, idest præfertur aliis sententiis interdictis, uel componitur a prę & serto, & tunc est denominatiuum. Confestim uerò componitur ex con, præpositione, & festino as. In um. quoq; inueniuntur primitiua, ut iterum, sursum, & deriuatiua uel composita, ut dextrorsum, sinistrorsum, quæ uel deriuantur a dextra, & sinistra, uel componuntur ex iisdem nominibus, & orsum aduerbio, similiter uidentur aduerbia composita orientem uersum, occidentem uersum, eo quòd sub uno proferantur accentu, sed melius est dicere, quòd orientem uersum, duæ partes sunt, & quod aduerbium postpositum inclinat sibi suprapositum nomen, Illud quoque dicit, quòd actutum, idest cito, deriuatur ab actu. Et quod nomina terminantia in um, inueniuntur aduerbialiter posita, ut multum, & huiusmodi. Desinentia in, n, pauca sunt, ut en, forsan, forsitan.

De His, quæ terminantur in r, s, t, x. Cap. CLXXI.

PEr quando pro ualde accipitur, tunc aduerbium est, uel loco aduerbii. Inueniuntur a nominibus vel participiis tertię declinationis, exeuntia in ter, quorum regula hæc est, si in ens desinit nominatiuus, is, genitiui conuertitur in er, ut sapiēs, tis, ter. Cætera verò assumunt datiuo ter, penult. correp. ut fortis, ti. ter, & excipiuntur facilis, & difficilis, quorum primum habet facile pro aduerbio, pro faciliter, ẜm verò facit difficulter, ꝓ difficiliter. Excipitur etiam oīs, qđ facit omnino, & omniniter, A tribus, & quatuor nascuntur aduerbia ter, & quater. Obiter quoque compositum est ab ob & iter, ut obiter dixit hic mihi. i. dum erat in itinere. Inueniuntur etiam alia composita in er, vt paulisper, tantisper, parumper. Postea dicit, ꝙ inueniuntur a nominibus deriuata in as, vt aliās, & habēt extremam circumflexam. In es quoque productam: vt sodes, & Hercules. Pleraque tñ desinentia in es, nascuntur, a noīnibus numerorum, ut a quinque quinquies. Et deinde, vsque ad mille. Nam quæ a numeris infra quinque positis deriuantur, non terminantur in es. In is correptam inueniuntur quædam aduerbia, ut nimis, & satis, qđ etiam loco nominis positum accipitur, & facit ex se comparatiuum, ut satius. i. melius, Item inueniuntur terminatiua in us, correp. & primitiua, vt penitus, rursus. Et deriuatiua, ut stirpit⁹, diuinitus: dr̄ & diuinè, & humanè, sed differunt, nam diuinitus & humanitus, significant a diis, & hominibus, diuinè & humanè, ad similitudinem Deorum, & hominum. Aduersus quoque cum sit nominatiuus ponitur pro aduerbio, quo nullus pro minime, quod mirum non debet videri, cum fors sit nominatiuus pro aduerbio ponatur, & omnia comparatiua, quæ similia sunt nominibus comparatiuis neu. ge. aduerbia inueniantur, ut clarius, & ocyus, & similia. In ens quoque inueniūtur aduerbia, ut totiens, & quotiens. Male igitur dicunt, qui toties præcipiunt dici, & quoties. In. t. etiam inueniuntur aduerbia, ut sat, & duntaxat, i, tantummodo, & componitur ex dum, & taxo verbo, qđ est vel æstimare, uel dicere, uel licitari. In x. etiam desinsit q̄dam, ut uix, pax, quod est Græcum, & comicum aduerbium, & significat, quod tantummodo. Quædam verò desinunt in, nc, ut nunc. Alia in ps, ut deinceps, qđ est compositum a dein, & cepto. Illud etiam addit, ꝙ a nominibus deriuantur aduerbia, vt sapiens sapienter, uel a pronominibus, ut ab ille, illic, uel a verbis ut detero deterius, uel a participiis, ut ab indulgens indulgenter, uel a præpositionibus, ut ab in, inter.

De Figura, & significatione Aduerbij. Cap. CLXXII.

POst speciem tractat Priscia. de figura, sed omnia, quæ ad figuram pertinent, in tractatu nominis, expedita sunt. Post hoc agit de significatione. Habet autem quęstionem, utrum significationem uocet significatum, uel significandi modū, quorum utrumlibet dicatur, Alia quoque suboritur, ꝙ cur significatio magis dicatur accidens aduerbio, quàm cæteris partibus, cū vnaquæque aliarum partium significationem habeat qūo aduerbium. Primum ergo dicendum, ꝙ significatio in hoc loco (ut opinor) dr̄ diuersitas significationum. Bene autem significatio dr̄ accidens aduerbio. Accidentia namque partibus orationis dicuntur conuenientia ipsis, ẜm quæ vel inter se, uel cum aliis conuenienter habent construi. Aduerbia verò ẜm diuersitatem significationum, diuerso modo cum verbis habent construi. Nā quod præteritum tempus significat, ut heri, & cum præterito verbo construitur, non cum futuro, uel cum præsenti, ꝙ quia significatio non confert cum cæteris partibus orationis, iccirco non eis accidere dr̄, quemadmodum aduerbio. Dicit ergo, ꝙ aduerbiorum alia sunt temporalia, alia vero localia. Post quas species multas alias subiungit, sed temporalium diuisionem primo exequitur. Horum igitur alia communiter tempus significant, i. diuersa tempora indifferenter alia discretè. Quæ verò discretè, alia significant præteritum tempus, ut multoante, alia ꝓsens, ut nunc, alia præsens, & præteritum perfectum, ut modo: ꝓprie ergo dr̄ nunc lego, nec nisi improprie, nunc legi, sed & modo lego, & modo legi proprie habet dici, & in hoc differūt nūc, & modo. Sumitur autem, & nunc pro infinito aduerbio, quod est aliquando, unde & nunc (licet non satis propriè) iungitur cū præterito imperfecto, sicut aliquando, quædam uerò futurum tempus significant, ut cras. Sunt & alia diuersorum temporum communia, ut olim, dudum, quondam, unde Virgilius. Forsan, & hoc olim meminisse iuuabit. Quando etiam & ex eo composita diuersorum sunt temporum communia, ut aliquando, siquādo, nequando, quæ omnia dicit infinita, quia particulas temporis indeterminate significant, ut si dicam, aliquando scribā. Est autem quando relatiuum, ut ibi, Quando eram iuuenis peccaui, ubi subintelligitur tunc, & ad quando, habet ibidem referri. Est etiam infinitum, ut quando veniam, vel quando faciam, uel dicamus, ꝙ ponitur pro quandocumque, & sic ponitur infinite,

accentu

accentu tamen discernuntur. Nam si est interrogatiuum acuit primam, si vero relatiuum, vel infinitum, per omnes syllabas grauatur. Illud quoque addit, quòd ponitur pro aliquando, & pro quoniam coniunctione casuali, vt apud Virgilium, quando hæc te cura remordet.i.quoniam.

De Aduerbijs localibus. Cap. CLXXIII.

ADuerbiorum localium quædam habent communes locorum significationes, quædam discretas. Eorum verò, quæ discretas habent significationes, alia significant ad locũ, vt huc, alia in loco, vt hic, vel vbi, quod quando interrogatiuum est acuit penult. quando vero relatiuum est, grauatur per omnes syllabas. Ita quoque, & vnde, Quædam autem sificant de loco, vt hinc, illinc, quædam per locum significant, vt hac illac. Sunt rursus, quæ communes habent locorum significationes, vt peregrè sum, quandoque autem ad locum, vt peregrè eo, i.in peregrinationem, quandoque de loco, vt peregre aduenio, i.peregrinando de alio loco ad istum venio, qñque significat per locum, vt peregrè transeo. Similiter ponè, & super huiusmodi alia, quæ quia inquit casibus iunguntur, & eis præposita grauantur putantur esse præpositiones, licet proculdubio sint aduerbia, propter quod tradit differentiam inter præpositiones, & aduerbia, hanc.s.quòd illa propriè dicenda est præpositio, quę nunquam separata per appositionem sine casualibus potest proferri, vt, e, ex. Aduerbia vero, licet casualibus, vt vltra murum, ponè domum, tamen cum verbis sine casualibus poni possunt, vt apud Virgilium. Ponè subit coniunx &c. In hoc quoque differunt, quòd aduerbia per se prolata, certam habent significationem, vt vltra, per se locum significat, præpositio vero non, sed ex diuersis adiũctis, diuersas contrahit significationes. Aliud enim significat, de, cum dico, de partibus orationis, aliud si dicas, de loco in locum. Illud quoque adiungit, quòd sunt quædam aduerbia ad locum significãtia tantummodo, vt dextrorsum, & similia. Eodemq; modo Italiam versum, Siciliam versus, significat ad locũ, quæ aduerbia esse composita ostendit accentus, quia.s.ab vno proferũtur accentu, nisi illud dicatur, quod versum, & versus postposita inclinant sibi nomina, vt supra demonstratum est. Illud etiam dicit, quòd militiæ significat in loco, cum pro aduerbio ponitur, quomodo Vesperi, in tempore significat. Et, quòd localia aduerbia pro temporalibus ponuntur, vt inde, proinde, vel postea, & vbi pro postquam, & hic pro tunc, temporalia vero nunquam pro localibus.

De Cæteris speciebus Aduerbiorum. Cap. CLXXIIII.

POnit deinde tertiam speciem aduerbiorum.i. aduerbium dehortatiuum, vt ne, quod accipitur pro neque, & tũc est coniunctio copulatiua, & ponitur pro, vt non, & tunc est coniunctio causalis. Sciendum tamen, quòd in his ponitur & ne, pro valde: Sunt rursus aduerbia abnegatiua.i.abnegationẽ consignificantia, vt non, haud, & huiusmodi alia. Addit.quoq;, ꝙ aliæ partes ponũtur pro aduerbijs diuersarũ significationũ, & est quãdo duę ponuntur pro vna, vt nullomodo, nullatenus, vnde videtur voluisse, quòd nulla istarum sit composita dictio, quod si ita est, non sub vno accentu debet proferri, sed qui accentum pronunciant super ante penultimas, dicunt nullomodo duas esse partes, & tamen debere sub vno accentu proferri, vt notentur pro vna particula poni. Idem, & de nullatenus. Sunt etiam qui dicunt, quidem, nulla pars est composita, sed dicunt Prisc. dixisse duas partes, quia duæ integræ ibi inueniũtur cõiunctę, licet per compositionem, quod satis potest esse. Sunt etiam quædam confirmatiua.i. confirmationem significãtia, vt profectò, & similia. Inueniũtur etiam duæ partes pro vno aduerbio confirmatiuo, vt quamdiu, & cur non, & quid istic, interrogatiuè ponuntur, pro certe. Addit tamen, & alterius speciei aduerbia, quæ appellat iuratiua, vt medius fidius. Illud quoq; dicit, quòd per præpositio pro aduerbio iurandi ponitur, quod nunquam fit, nisi casuali coniuncta sit. Adiungit rursus optatiua.i.q̃ optationem significant, vt vtinã, o. vtinam componitur ab vti, & nam. Item quædam sunt hortatiua, vt age, quod videtur inquit plurale habere.s.agite, sed quia agite, de verbo trãslatum est in aduerbium, licet ibi proprietatẽ verbi amittat, tamẽ non significatione, sed vsu exigente, pluribus tamen adiungitur personis, ac si verbum ibi propriè esset. Agit vero postea de remissiuis aduerbijs, quæ dicit hortatiuis esse contraria, quia cum illa motum animi excitare videantur, remissiua econtrario sedant, vt paulatim, & similia. Præter hoc etiam sunt aduerbia qualitatis, vt bene. Quantitatis, vt parum, Simililudinis vt sicut. Dubitatiua quoque, vt forsan. Congregatiua, vt simul. Discretiua, vt seorsum. Ordinatiua, vt deinde. Intẽtiua, vt prorsus. Comparatiua, vt magis, & minus, de quo dicit, quod adiunctum cum qualitate contraria, significat, quod comparatiuum contrarij positiui, vt miuus stultus, dicitur pro prudentior. Adiungit postea de superlatiuis, cuiusmodi sunt maxime, & minime, & similia. Et vide, quòd cum ocyus, & ocyssime, dicantur deriuari a nomine Græco ochis, tamen habent nomina Latina ex quibus deriuantur, s.ocyor, & ocyssimus. Non enim quantum ad vocem fit, sed quantum ad significationem a duobus dicimus his anomale. Vbi enim Græci dicunt dis, & Latini dicunt bis. Cæteri autem numeri à vocibus suis faciunt regulariter aduerbia, vt a tribus ter, a quatuor quater. Et vide, ꝙ a quinque, vsque ad mille, desinunt aduerbia in es, produ. vt a quinquies millies, A quot autem deriuata, & a tot terminantur, in ens, vt quotiens, & totiens. Et sunt aduerbia hæc numeralia. Et sic addit pro vna specie numerali.

De Aduerbijs æquiuocis, & de ordine Aduerbiorum. Cap. CLXXV.

ILlud etiam adiungit, quòd sicut sunt nomina synonima, & polionima, ita quoque, & aduerbia. Polionima sunt æquiuoca, quæ.s.plura significant, vt ibi tempus, & locum, similiter habent diuersas significationes, quo, qua, quando, cum sint relatiua, & interrogatiua, & infinita. Tandem, quoque, & est aduerbium temporale, & coniunctio expletiua, & sic accipitur equiuoce, similiter & o, & est aduerbium admirandi, vel indignandi, & est proprie interiectio, sed interiectio, & aduerbium tantam habent affinitatem inter se, vt species vnius dicatur species alterius. Est quidem vocandi, & admirandi, vt ibi, O qualis facies, &c. Et est aduerbium indignandi, vt apud Ciceronem, o tempora, o mores. Et est etiam optandi, vt Assis, o placidus.i.vtinam assis, &c. est iterum, o, nomen literæ, & sic ponitur equiuoce. Inueniuntur synonima, vt videlicet, cum sint diuersa voce, sunt eiusdem significationis, vt olim, dudum. De ordine etiam aduerbiorum adiungit, quòd magis deberent præponi verbis, quam supponi, quomodo adiectiua nomina substantiuis, ne liceat auditoris animo euagari, sed suspensus expectet substantiui adiunctionem, & ita demum rem substantiui cum determinatione simul intelligat, velut cum dicitur, Albus homo. Tamen sciendum, quòd aduerbia licet etiam prępostere proferre, exceptis monosyllabis, quæ omnia debent præponi, vt non, ne, dum, cum, quando et temporale, quod ideo determino, qm̃ aliter acceptum habet præpositio esse. Ita, quoque, & per, præponitur semper, quando ponitur aduerbialiter pro valde, vt per pulchra. Item demonstratiua aduerbia, vt ecce, & interrogatiua, vt cur, quare: & hortatiua, vt age: & similitudinis, vt quasi: & vocandi, vt heus: & optandi, vt vtinam. Hæc omnia, inquam semper verbis præponi.

De Interiectione. Cap. CLXXVI.

POst hoc adiungit de Interiectione, quia tantam habet cũ alijs affinitatem, vt Græci eã inter aduerbia posuerint. Et ideo, quia interiectio habet in se vim verbi. Interiectio.n. sicut aduerbiũ, vel adiungitur verbis vel verba ei subaudiũtur, vnde habet significationẽ vbi in se. Inde est, ꝙ Latini vnã partẽ per se ab aduerbijs separandã esse voluerunt, præsertim cũ, nullum aduerbiũ significet effectũ verbi cui adiungitur, quòd interiectio, vnde & Osanna dicitur, quasi salua obsecro. Nam osi, idem est, quod salua, anna vero interiectio est obsecrantis, propter. quòd & verbum obsecrationis in illa interiectione intelligitur. Et ne quis opponeret, quoniam docte signat, quod docet. Subiungit, quòd interiectio plenam animi motus significationem habet in se.i.etiam si non addatur verbum. Et vide, quòd interiectiones illis tantum verbis adiunguntur, quæ affectus ipsa signant, vt, papè tantum verbo significanti admirationem. Si quæras quare addatur ei tale verbum, cum interiectio eius intellectu in se habeat, credo ad maiorem rei expressionem. Item sciendum est, quòd non solum interiectio significatiua, vt papè significat affectum, sed etiam voces, quæ non inuentæ sunt ad placitum, sed per admirationem interiaciuntur, cogente pulsu cuiusque passionis animi, vt ha, hei, & similia. Et vide, quòd interiectiones aliæ significant affectum gaudij, vt euax, aliæ doloris, vt hei, aliæ timoris, vt atat, admirationis, vt papè: his connumerant quidam Grammatici mutationes illiteratorum sonituum, vt risus, hahahe. Indignationis phi. Differunt sutem hæ a supradictis naturalibus, quoniam illæ nihil aliud sunt, quàm naturales soni literati. Istæ vero mutationes illiteratorum sonituum, quia non fiũt cũ pronunciatione literali. Itẽ quædam voces ẜm acceptiones diuersas ad diuersas partes orationis pertinent, vt, o, cum significat indignationem, vel dolorem, vel admirationẽ, interiectio est. Quando autem est vocandi, vel optandi, est aduerbium: cũ autem nomen est ipsius literæ, nomen est. Ita

quoquę

quoque, a potest esse præpositio, & nomen. Sic etiam pro, præpositio est, & interiectio, vt apud Lucanum. Pro si remeasset in vrbem. Quod ergo quidam aspirant hoc modo, proh, cum interiectio est, error est. Dicunt tamen, quòd proho, integra debuit esse interiectio, vt vaha, sed apocopata est vltima, o, sed hoc ex nulla habet autoritate. Illud vero, quòd præpositio sit, & etiam interiectio, ex auctoritate hoc in loco habemus. Illud quoque addit, quòd accentus interiectionum incerti sunt, quia nō plana, & expressa voce proferuntur, immo secundum coniunctionem affectus animi alio, & alio accentu pronunciantur. Vide ergo, quòd interiectionum genera posuit. s. interiectiones significatiuas ad placitum, & naturales, quæ sunt soni literati, & imitatorias. Nunc vero addit, quòd aliæ partes interiectiuæ possunt proferri, vel singulæ, vt infandum; vel plures, vt Pro facinus. Item notandum est, quòd quæ voces propriæ interiectiones sunt, semper primitiuæ sunt, vt papè, euax, & his similes.

De Coniunctione. Cap. CLXXVII.

AD vltimum de coniunctione. Causa inuentionis coniunctionum est hæc, videlicet, vt habeamus qualiter, vel duo casualia cum eodem verbo iungere possemus, vt Socrates, & Plato disputant: vel duo verba cum vno casuali, vt Plato legit, & disputat, vel duo aduerbia, cum eodem verbo, vt, & bene, & doctè legit. Ait ergo, Coniunctio est pars orationis indeclinabilis coniunctiua aliarum partium orationis, siue coniungat sensum earum, vt copulatiua, siue disiungat, vt disiunctiua. Quod autem apponit vim, vel ordinem demonstrans, non est (vt opinor) de corpore descriptionis, sed quædam diuisio cōiunctionis. Vim ergo intelligit actor copulationem, quādo. s. coniungit duas substantias cum vno accidenti, vel econuerso, siue diuersa accidentia diuersis subiectis. Et, vt absolutius dicā vim vocat potestatem omnium coniunctionum, nisi continuatiuarum, vel subcontinuatiuarum. Ordinem vero vocat consequētiam, quando. s. coniunctio demonstrat, quòd vna res naturali necessitate consequitur aliā, qui ordo, in solis continuatiuis, & subcontinuatiuis consideratur.

De Figura, & Specie Coniunctionis.
Cap. CLXXVIII.

ACcidunt autem coniunctioni tria. s. figura, species, ordo. Speciem autem dicit, quam alij potestatem nominant, quæ eo, quòd significat consideratur. De figura nihil aliud dicendum hic, nisi quod de nomine tractando diximus. Sunt autem coniunctiones quædam simplicis figuræ, vt at, sunt aliæ vero compositæ, vt atque, etenim. Quod autem hæ sunt cōpositę patet ex accentu. Agit postea de accidenti secundo. i. de specie. Species autem appellat hic, diuersitates coniunctionum, secundum diuersitatem consignificationum, suut autem multæ. Prima quarum dicitur decopulatiua, vt at, & quoque, quando ponitur pro que, sunt aliæ copulatiuæ, quæ per abnegationem sensum copulant, vt nec, neque. Vide ergo, ꝙ aliæ sunt affirmatiuæ, vt que, & huiusmodi. Aliæ sunt negatiuæ, vt nec, neque. Secunda species dicitur continuatiua, vide ergo, ꝙ coniunctio causalis, & magis, & minus communiter accipitur. Magis communiter accepta quinque species habet. Nam alia est continuatiua, alia subcontinuatiua, alia adiunctiua, alia effectiua, alia propriè causalis. Et hæc est quam minus communiter causalem diximus vocari. Harum autem quinq; specierum duæ primæ continuatiua. s. & subiunctiua cōsequētiæ necessitatem retinent. Tres vero reliqua ab omni cōsequētiæ necessitate absolutæ sunt. Ait ergo quoniam continuatiuæ sunt qua signant continuationem rerum. i. rem rei continuari, ita ꝙ vna res ab alia ex necessitate cōsequitur, vt si stertit dormit. Dicit autem, quòd ista coniunctio, si, rerum consequentiam dèmonstrat, quandoque, & quandoque causalis est illa. s. quinta species, quæ necessitatem consequētię non habet, vt si legas doctus eris. Similiter, sin, sine, seu, tam continuatiuæ sunt, quàm causales non necessariæ. Quotiens enim, sin, in oratione ponitur, aliam oportet præcessisse orationem, cui sin, supponatur. Porro, quia descriptio continuatiuarum superius data, subcōtinuatiuis etiam conueniebat, determinat, quòd continuatiuæ signant qualis sit ordo, & natura rerum. i. quæ res in illo ordine natę sunt, vt vna posita ex necessitate altera sequatur, signat dico cum dubitatione essentiæ. Subcontinuatiuæ verò cōsequētem. i. conuenientem, & necessariam causam continuationis. i. rei continuatæ ad alteram nō conditionaliter, sed cum essentia rerum, vt quia, quoniam: vt si dicas, quoniam ambulat mouetur, signans vtrumq; fieri, & ambulationem, & motum, conuenienti ordine, ita quòd ambulatio sit causa, ad quam motus sequitur ex necessitate. Ergo illę conditionaliter, & dubitatiuè, istæ vero per affirmationem rerum essentiam demonstrāt.

Adiunctiuæ coniunctiones dicuntur, quæ subiunctiuo modo adiunctæ, vel causam finalem non iam esse, sed vt sit, vel efficientem, si sit, aliquid consequi ex necessitate ostendunt. Velut si dicam, Exerce te, vt sis sanus, nam sanitas finalis causa exercitij est. Rursus cum dicam, Si legas doctus eris, hæc coniunctio, si, adiuncta subiunctiuo modo, ostendit causam efficientem. i. lectionem non iam esse, sed si sit, ostendit fore, doctum sequi non ex necessitate. Effectiua coniunctio est illa, quæ effectui per indicatiuum iuncta, causam non necessario probare nititur, vt Legi, nā doctus sum. Et nota quòd vt, pro oty, Græca coniunctione accipitur, & tunc nullā denotat causam, quāuis ipsa sit adiunctiua, cuius est causam ostendere, vt si dicas, Non dum contigit, vt per altum nauigarem. Proprie causalis dicitur, quæ causæ per indicatiuum iuncta, effectū probat necessariò, vt quoniam prodest igitur lege. Præterea dicit, quatenus, esse adiunctiuam coniunctionem, quando in a Græcam coniunctionem specificat, quod ideo determinat, quoniā duas partes possemus intelligere, quatenus, vel etiam, pro oty, Græca accipi, sicut supradictum est de vt. Et vide, quòd in illo exēplo Virgilij. Cum faciam vitulam, non est, cum, aduerbiū tēporale, sed est coniunctio posita pro, si. Illud quoque addit, ꝙ nomina, vel pronomina, vel præpositiones, vel aduerbia loco causalium coniunctionum inueniuntur: pronomina, vt ideo, quod alij compositum dicunt esse ab id, & eo, pronominibus. Alij dicūt, quòd duo illa pronomina irregulariter coniuncta, sunt pro coniunctione posita. Nomina quoque inueniuntur poni pro coniunctione, vt qua causa, qua propter, quamobrē.

Adhuc de quibusdam speciebus coniunctionum.
Cap. CLXXIX.

AGit postea de approbatiuis, quæ approbant rem cui adiunguntur, vt equidem merui, ecce, equidem, approbatiua est. Dicit etiam, quòd causales illæ. s. quæ adiunctiuæ sunt, ponuntur pro approbatiuis, vt apud Virgilium: Dij si qua est cœlo pietas. Disiunctiuæ autem sunt, quæ cum verba coniungant, tamen res, & sensum disiungunt, vt alteram esse, alteram non esse significant, vt vel dies est, vel nox est. Hæc aliqñ indicatiuæ sunt, aliquando dubitatiuæ. Indicatiuæ inquit, vt aut lux est, aut tenebræ. Omnis. n. habens oculos ex oratione ipsa concipit, quod membrū eius concedete debeat. Cum aūt dicitur, aut prodest diuitias quęrere, aut non, dubitatiua est ibi aut, coniunctio; quia sępe prodest, & sępe nocet diuitias quærere. Subdisiunctiuæ sunt, quæ cum vocem habeant disiunctiuarum, vtrumque tamen eorum, quæ quantum ad vocem videntur disiunctiuæ esse signant, vel simul. i. in eodem tempore, vel discretè, in diuersis temporibus. Simul, vt apud Terētium, vel rex mihi, &c. quasi alij mihi agebant gratias, vel. i. etiā rex. Et rursus Alexander siue paris, id est, Alexander qui & paris dicitur. Discretè autem, vt tota die vel legit iste, vel cogitat, nō hæc duo simul, sed nunc hoc, nunc illud. Item si dicam, Vel tunicam mihi accommoda, vel etiam penulā, subdisiunctiuum est, quod autor ostendit. Nam hoc videntur sonare, quod alterum solum petam. Si quis ad intentionem inquit meam respicit, videbit me vtrunque petere, & libenter accipere. Potest etiam ibi vel esse disiunctiua, vt sit sensus. Accommoda, uel alteram tantum, vel vtraque, hoc. n. non potest simul esse. Ad dit etiam, quòd vel, diminutiuè ponitur, vt apud Lucanum. O felix si te, vel sic tua Roma videret, vel. n. posuit pro saltem. De disiunctiuis, quæ electiuæ dicuntur agit postea, hæ autem sunt quæ diuersis præpositis nos aliquid eligere ex eis ostendimus, vt diues esse malo, quàm pauper. i. hoc, non illud. Duplicatur etiam quàm, & est quanquam, aduersatiua conctiunctio.

Adhuc de eodem. Cap. CLXXX.

POst hoc adiungitur de aduersatiuis, hæ sunt, quæ aduersum conuenienti significant. Rectè autem dicitur conuenienti. Aduersari nanque, & negare rem prius concessam puerile esset, sed quod est conueniens rei prius concessæ, sæpe abnegamus, & contrarium ponimus. Et vide, quòd saltem, cū sit aduersatiua, habet etiam diminutiuam significationem. Ita ꝙ simul habet vtranq; vim. Et est aduersatiua cōueniēti, hoc solo respectu, quia diminuitcōueniēs. i. minus, quàm sit cōueniēs ponit, vt si amicum rogans dicas. Si non vis iuuare me charitate, saltem iuua me precio. Minus enim conueniens est iuuare precio, quam charitate. Illud quoque addit, quòd, ne, inuenitur significare diminutionem, vt apud Salustium: Ne illud corruptis moribus, &c. pro nedum, quasi dicat res secundæ sapientum animos fatigant. Et supponitur per ironiā. Nedum illi &c. q. d. si res secundæ sapientū aīos fatigant, poterūt fatigare animos corruptorū, quod minus est. Postea dicit, quod apud Græcos abnegatiuæ sunt coniunctiones, chen, & an, nos autem huiusmodi non habemus, sed sine illis vtimur

verbis

verbis subiunctiuis in eadem significatione, ubi enim Græci dicerent, en fecissem. nos dicimus, fecissem, si potuissem. Collectiuæ sequuntur, quæ & rationales dicuntur, quoniam per illationem alicuius rei colligunt rationem, ut ergo, igitur, itaque, quæ antepenult. acuitur, quia si non acuatur, duæ partes sunt. Et vide, quod rationalis coniunctio inuenitur expletiue, ut apud Terentium. Mihi ne ergo. Hic enim ergo, quantum ad sensum nihil operatur, similiter, & quin expletiuè ponitur, ut apud Virgiliū. Quin occidit uno, &c. De dubitatiuis addit subsequenter, hæ sunt quæ dubitationem significant, ut an, & ne correpta, quod ideo dicit, quia quando produ. est, negatiua est, vt Ne facias. Est autem differentia inter aduerbia dubitandi, & inter coniunctiones dubitatiuas, quia hæ aliqua coniungunt, vt si dico, Vide an Sortes sit sanus, an non. Illa autem nihil coniungunt, sed uerbis tantum adijciūtur. Et uide, quod dubitatiuæ coniunctiones frequentissimè sunt interrogatiuæ. Interrogatiua tamen non est species coniunctionum, sed accidens, nulla enim coniunctio ex vi coniunctionis interrogatiua est: potest enim dici, quod in ipsa interrogatione copulat, ut cum dicitur Est ne Sortes sanus? hoc enim exigit addi, uel subintelligi, Est ne Sortes sanus, an nō est sanus? quamuis plerique dicant, ne, quando interrogatiue ponitur, esse aduerbium interrogandi, quemadmodum quando eadem, ne, producitur, est aduerbium prohibendi, quod satis cōgruè potest dici. Illud quoque addit, quod, ne, confirmatiue ponitur, & tunc aduerbium est. Item quod hæc sola coniunctio apostropham accipit. Item quod necne accipitur pro an non, & tunc est dubitatiua. Completiuæ sunt, quæ orationem complent, & non sensum, quæ & expletiuæ dicuntur, quoniam extra plenum sensum orationis ponuntur: illis enim sublatis integer manet sensus. Et vide, quòd illę eædem quæ copulatiuæ sunt, ad alias species coniunctionum pertinent plerumque, vt si dicas. Eneas verò, & pius, & fortis fuit, hic expletiuè ponitur verò. Sin autem dicas, Eneas quidem pius fuit, Vlixes verò astutus, hic pro copulatiua accipitur. Potest tamen dici, & distributiua, quia diuersas res diuersis attribuit personis. Est itaque copulatiua cōiunctio alia simpliciter, alia cum distributione.

De Ordine Coniunctionum, cæterarumque partium.
Cap. CLXXXI.

EXecutis accidentibus coniunctionum, agit de ordine, qui communis est pene omnibus dictionibus. Pene dictum est, quia sunt quædam dictiones, quæ licet suum habeant ordinē, tamen nullus in eis respectus ordinis habetꝰ, ut homo legit, vel legit homo, indifferenter habetur. Dicit itaque Priscia. quod dictionum quædam præponuntur naturaliter, vt præpositiones casualibus: Naturaliter autem dicit, quia etiam inuenitur præpositio postposita, vt nobiscum, sed hoc non habet ex natura, & vi præpositionis. Habent etiam coniunctiones suum ordinem, quædam semper præponuntur, vt at, ac, ast, aut, vel, nec, neque, si, quin, quatenus, sin, seu, siue, ni. Sed dicitur sin, postposita esse, quia necesse est, vt præponatur aliquid. Aliæ semper postponuntur, ut quæ, ne, ve, hę, dicuntur encleticæ, idest inclinatiuæ. Aliæ autem pene omnes a prædictis indifferenter, & postponi possunt, & præponi. Pene dictum est propter et, & atque, quæ nō possunt postponi, nisi poetica auctoritate, vt Virgilius. Suspiciēs altam lunam, & voce precatur. Actor. Hæc de singulis partibꝰ orationis earumque proprietatibus, iuxta Petrum Helyæ, qui Prisciani summam breuiter colligit, ac diligenter exposuit ad pręsens excerpta sufficiant, nunc ad cætera, quæ cōmunia sunt transeamus.

De Analogia partium. *Cap.* CLXXXII.

ISidorus ubi supra.j.lib. Analogia Græcè, Latinè similiū cōparatio, siue proportio nominatur. Cuius hæc vis est, ut quod dubium est, ad aliquid simile, quod non dubium referatur, ut incerta certis probentur. Octo autem modis comparatio Analogiæ colligitur, idest qualitate, comparatione, genere, numero, figura, casu, extremitatibus syllabarum, & similitudine temporum, si quidem de his vnum defuerit, iam non est analogia.i. similitudo, sed est anomala, idest extra regulam, ut Lupus, & Lepus totum conuenit, sed dissentiunt casu, facit enim Lupi, Leporis. Nam regulariter est, dum quæris utrum Trames, masculinum sit, an fœmininum, similis est illi in omni declinatione Limes, & erit mascu. Item in comparatione positiuorum, ut si dicas, Doctus, magnus, positiui sunt, & sui similes. Fit & per diminutionem, vtputa Funem masculinum esse Funiculus ostendit, sicut Marmor neutri esse generis Marmusculum indicat: nam quod genus in principalitate est, id esse solet in diminutione, sed hoc non semper, ut pistrinum, pistrilla: sed quia scire debemus ex positione declinationem, & ex diminutione genus colligere.

De Constructione partium orationis. *Cap.* CLXXXIII.

PRiscianus in lib. constructionum. Prædictarum verò partium ordinatio fieri solet ad constructionem orationis perfectæ. Quam scilicet constructionem dictionum Syntesim Græci vocant. Sicut enim literæ, quæ dicuntur prima, & indiuidua materies esse uocis humanæ, non quocumque modo iunctę, sed per aptissimam ordinationem coeuntes, faciunt syllabam, & syllabæ dictionem, sic & dictione, orationem. Est enim oratio cōprehensio dictionum aptissimè iunctarum. Quidam verò solacium imperitiæ suæ quærentes: non oportere aiūt, quærere causas ordinis elementorum, & ordinationes casuum ac generum, & temporum ipsarumque partiū suspicantes fortuitas esse positiones ordinationum, sed ex hac opinione contingeret generaliter nihil per ordinem accipi, nec contra ordinem peccare, quod penitus stultum est æstimari. Sicut igitur a sapientibus apta ordinatione partes orationis traditæ sunt, cum primo nomen, secundo uerbum posuerunt. Nulla quippe oratio complectitur sine his, quod in illa constructione licet ostendere, verbigratia. Idem homo lapsus, heu hodie concidit. Hię omnes insunt orationis partes, absque cōiunctione, quæ si addatur aliam orationem exigit. Ab hac inquam si nomen aut verbum subtrahas imperfecta fit oratio: si uerò cætera subtrahas omnia, & omninò necesse est orationem deficere. Verumtamen sicut in elemētis alia sunt vocalia, quæ per se vocem perficiunt, alia consonantia, quæ sine vocalibus hoc agere nequeunt. Sic & in dictionibus quædam per se dicendæ sunt, vt in uerbis maxime imperatiuis, vel nominibus, vel pronominibus, sæpe videbitis, vel etiam aduerbiis, quæ quando adiiciuntur antecedentibus actionibus, vel orationibus, ut cum ad illos, qui optime dicunt aliquid, aut agunt, clamamus, bene, recte, diserte. Aliæ uerò sunt, quæ cæterarum sine adiunctione partium ad perfectionem sensus proferri non possunt, ut præpositiones, aut coniunctiones, quæ semper consignificant, & non per se, vnde & significatio variatur illarum, ad vim sibi coniunctarum. Multæ verò sunt dictiones, ad quas explanandas, maxime necessaria est constructio, quia diuersas habent significationes, quæ per ordinationem declaratur, ut in verbis amato, doceto, & secundæ sunt, & tertiæ personæ, additione vero pronominum discernuntur, ut amato tu, amato ille. Sic, & in nominibus diuersi casus, aut generis, aut numeri, similes voces inueniuntur, vt huius poetæ, huic poetæ, hi poetæ, o poetæ. Multa quoque, & in aliis partibus inuenies similia, nec aliter ea discreta, nisi ex ordinationis cōsequentia, idest casus casibus, genera generibus, & cætera congruè disponendo. Confusio namque significationis, per ordinationis iuncturam, & accidentium discutitur.

De Constructione ad intellectum referenda.
Cap. CLXXXIIII.

OMnis autem constructio (quam Græci Syntesim vocāt) ad intellectum vocis est referenda. Itaque per diuersas figuras in constructione solent autores accidentia uariare. Quę quamuis ad ipsas dictiones incongruè deposita esse uideantur, ratione tamen sensus ordinata rectissimè esse iudicantur. Verbigratia. Prima persona, & tertia in vnum figuratiuè coeunt, ut apud Virgilium. Ille ego qui quondam. Est enim intellectus. Ego Virgilius, ille Virgilius, qui scripsit Bucolica, uel Georgica. Diuersi quoque numeri, vt idem in primo Eneidę. Pars in frustra secant, per partem Troianorum multi intelliguntur. Diuersa genera, ut Prænestę sub ipsa, namque neutrum est, sed quoniam vrbs intelligitur, ad intellectum magis, quàm ad vocem nominis ipsa fœmininum redditur. Idem quoque per accidentia omnium partiū orationis frequenter inuenitur. Actor. De constructione singularum partium breuitatis causa prætermitto, maxime quoniam in præcedenti de illis tractatu, iuxta magistrum Petrum Helyam, multa quoque de ipsarum ordinatione occasionaliter interposita sunt.

De Orthographia. *Cap.* CLXXXV.

ISidorus vbi supra. Orthographia Græcè, Latine recta scriptura interpretatur. Ortho, enim recta, graphia, scriptura dicitur. Hæc disciplina docet scribendi notitiam, utputa, ad, cū est præpositio, d, literam, cum est coniunctio, t, literam accipit. Haud quando est aduer, negandi d, litera terminatur, & aspiratur in capite, quando autem coniunctio est per, t, literam sine aspiratione scribitur. Apud præpositio per d, scribitur sicut, apud patrem, quoniam veteres sæpe apud, pro ad, vsi sunt, duabus literis ex his medijs subtractis. Equus, quod est animal, per e, solam scribendum, æquus, quod est iustus, per æ dyphthongū scribendum. Exsul addita s, debet scribi, quia exsul dicitur extra solum esse. Exultat melius sine s, litera scribitur, nam cum ipsa x. ex c, & s, constet, quomodo cum in ea sit, rursus ei additur alia. Aequor per dyphthongum scribendum est, quia ab æqualitate,

qualitate, non ab aqua est nomen factum. Fœdus, quod est deformis per e, solam scribendum. Foedus, quod est pactum cum oe, dyphthongo scribendum. Gnatus, quod est filius per g. scribendum, quia facit generatus. H. quæ est aspirationis nota, in latino tantum vocalibus adiungitur, vt honor, humus, homo, aspiratur, & consonantibus, sed in Græcis, & Hebræis, nominibus. K literam antiqui præponebant, quotiens a sequebatur, ut Kaput, Kanna, Kalamus. Nunc autem Karthago, & Kalendæ, per eandem tantum scribuntur. Omnia autem Græca nomina qualicumque sequenti vocali per k. sunt scribenda. Ora finium per o, hora dierum per h, scribendum est. Onus si de onere venit, per o, scribendum est. Si de honore cum aspiratione. In dubiis quoque verbis consuetudo veterum erat, ut cum eadem litera alium intellectum correpta, alium producta haberet, longę syllabæ apicem apponebant, vtputa populus an arborem significaret, an hominum multitudinem, apice distinguebatur. Sic & vbi literæ consonantes geminabantur, scilicum superponebant, vt sella, serra, asseres (veteres enim non duplicabant) qua nota ammonebatur lector geminandam esse literam, nunc tamẽ duplicandæ literæ, & duplicatæ scribuntur. Idem in lib. 6. Gloriosum studium, quod loqui debeas competenter scribere, & quæ scripta sunt sine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata a pecoribus nos sequestrat, scribendi vero ratio ab imperitis, ita perfectum hominem duo sibi ista vendicãt, ac defendunt.

De Materia, & instrumentis scribendi. Cap. CLXXXVI.

VEræ literarum materies paruulorum nutrices. Ipsæ dant ingenium pueris, primordia sensus. Græci autem, & Tusci primum ferro in ceris scripserunt, postea Romani iussẽrunt ne grafium ferreum, quis haberet. Postea institutum est, vt ceram ossibus scriberent, grafium autem Græce, Latine scriptoriũ dicitur. Nam grafia scriptura dicitur. Chartarum vsum primum Ægyptus ministrauit ceptum apud Memphiticam vrbem. Memphis, enim ciuitas est Ægyptiorum, vbi chartæ vsus inuentus est primum, sicut ait Lucanus. Conficitur bibula Mẽphicis charta papyro. Bibulam autem papyrum dixit, quod humorem bibat. Charta autem dicta, quod carptim papyri tegimem decerptum glutinatur. Pergameni reges cum charta indigerent, membranas primi excogitauerunt, unde & pergamenarum nomen hucusque tradente sibi posteritate seruatum est, hæc & membrana dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur. Fiebant primum coloris lutei, idest crocei. Postea vero Romæ candida membrana reperta sunt, quod apparuit inabile, eo quod & facile sordescant, aciemque legentium lædant. Mẽbrana autem, aut candida, aut lutea, aut purpurea sunt. Candida naturaliter existunt. Luteum membranum bicolor est, quod a confectore vna tingitur parte, idest crocatur. Purpurea vero inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum, & argentum liquescens patescat in literis. A scribendo Scriba nomen accepit. Instrumenta scribæ calamus, & penna. Ex his enim verba paginis infinguntur, sed calamus arboris est, penna auis, cuius acumen in duo diuiditur in toto corpore vnitate seruata. Credo propter mysterium, ut in duobus apicibus vetus, & nouum testamentum signaretur, quibus exprimitur verbi sacramentum sanguine passionis effusum. Dictus autem calamus, quod liquorem ponat, vnde & apud nautas, calare, ponere dicitur. Penna autem a pendendo vocata, idest volando, est.n vt diximus auium.

De Pronuntiatione. Cap. CLXXXVII.

ACtor. De accidentibus dictionum, vel syllabarum multa superius dicta sunt. Quod autem est in syllaba, vel dictione accentus, hoc esse videtur in oratione positura, quæ modum pronunciationis ostendit, de qua hic pauca subiungã. Isido. in lib. Ety. 1. Positura est ad distinguendos sensus per cola, & comata, & periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis lectionis ostendit. Dictæ autem posituræ, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox pro interuallo distinctionis deponitur. Prima positura subdistinctio dicitur, eadem & coma. Media distinctio subsequens est, ipsa & cola. Vltima distinctio, quæ totam sententiam concludit, ipsa est periodus, cuius, vt diximus, partes sunt cola, & coma, quarum diuersitas punctis diuerso loco positis, demonstratur. Vbi enim in initio pronunciationis, nec dum plena pars sensus est, & tamen respirare oportet, vtputa. Si vinco, fit coma, idest particula sensus, ubi autẽ in sequentibus iam sententia sensum præstat, sed adhuc aliquid superest, est sententiæ plenitudine. vtputa. Si uinco, & pereo, fit cola, ubi vero iam per gradus pronunciando plenam sententiæ clausulam facimus, vtputa. Si uinco, & pereo, quid me ibi uincere præstat. fit periodus.

De Barbarismo, & Solœcismo. Cap. CLXXXVIII.

BArbarismus est vna pars orationis vitiosa in communi sermone. In poemate Methaplasmus. Et fit duobus modis ꝑ pronunciatione, & scripto, His bipartitis, quatuor species superponuntur. Adiectio, detractio, immutatio, transmutatio literę, syllabæ, temporis, toni, aspirationis. Fiunt etiam Barbarismi ꝑ hiatus. Sunt & malæ compositiones, idest Cacobotheca, quæ vitia nonnulli Barbarismos putant, in quibus sunt Metacismi, Labdacismi, Iotacismi, hiatus, collisiones, & omnia quæ plus æquo, minus resonantia ab eruditis auribus respuuntur. Solœcismus est vitium in contextu partium orationis contra regulã artis Grãmaticæ factum. Fit autem duobus modis per partes orationis, aut per accidentia partium orationis. Per partes fiunt Solœcismi, cum alia pro alia ponitur, sit etiam in eadem parte orationis, ut cum ipsa pro se non in loco suo, neque vt conuenit ponitur. Per accidentia vt genere, &c. Solœcismus in prosa, in poemate Schema nominatur.

De Cæteris vitijs Grammaticæ. Cap. CLXXXIX.

CVm Barbarismo, & Solœcismo decem vitia nominantur, hoc modo. Acyrologia est im propria dictio, vt hũc ego si potui tantum sperare dolorem, sperare enim dixit pro timere. Cacephaton est obscena enunciatio, vel in composita dictione, vel in verbo, vt Numerum cum nauibus æquat. Et Arrige aures Pamphile. Pleunasmos est adiectus verbi superuacua ad plenã significationẽ, vt sic Ore locuta est, pro sic locuta est. Perisologia est superuacua verborum adiectio, sine vlla vi rerum, vt Ibant quo poterant, & quo non poterant non ibant. Macrologia est longa sententia res non necessarias comprehendens, vt legati non impetrata pace, retro unde venerant domũ reuersi sunt. Tantalogia est eiusdem dictionis repetitio vitiosa, ut Egomet ipse. Eclypsis est defectus quidem necessariæ dictionis, quã desiderat præcisa sententia, ut. Hic secum, deest enim, loquebatur. Tapinosis est humilitas rei magnæ, non id agente sententia, qđ ostendit, vt Penitusque cauernas Ingentes, iterumque milite armato complent, idest multæ legiones armatorum militũ impleuerunt cauernas. Cacosinteton est vitiosa compositio dictionum, vt Versaque iuuencum terga fatigamus hasta. Amphibologia est ambiguitas dictionis.

De Metaplasmo. Cap. CXC.

MEtaplasmus est transformatio quædam recti, solitiq; sermonis in alteram speciem metri, ornatus, necessitatis ve causa. Huius species sunt. 14. Prothesis est appositio quædam ad principium dictionis literæ, vel syllabæ, vt gnato ꝑ nato, & retulit pro tulit. Epenthesis est appositio ad mediam dictionem literæ, vel syllabæ, ut relliquias pro reliquias, & Induperator ꝑ Imperator. Paragoge est appositio quædam ad finem dictionis literę aut syllabæ, vt magis pro mage, vt potestur pro potest. Apheresis est ablatio de principio dictionis, contraria prothesi. Sincope est abscisio de media dictione literæ aut syllabæ, contraria epenthesi. Apocope est ablatio de fine dictionis literę aut syllabæ peragoge contraria. Extasis est extensio syllabæ, contra naturam verbi. Sistole est correptio syllabæ contra naturã verbi, contraria extasi. Dieresis est diuisio syllabæ unius in duas facta, ut est. Olli respondit rndit res albai longai pro eo, quod est albæ longæ. Sineresis est conglutinatio duarum syllabarum in vna facta, contraria dieresis. Sinaliphe est per interceptionem concurrentium vocalium lubrica quædam, leuisq; collisio, vt Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur. Elipsis est consonantium cum vocalibus aspere concurrentium, quædã difficilis, ac dura collisio, ut Multum ille et terris iactatus, & alto. Antithesis est literæ pro litera positio, vt olli pro illi. Metathesis est translatio literarum in alienum locum, nulla tamen ex dictione sublata, vt Euandre pro Euãder, & Timbre ꝑ Timber.

De Schematibus. Cap. CXCI.

SChemata Lexeos sunt, & Dianoeos, idest figuræ uerborum, & sensuum. Sed Schemata Dianoeos ad Oratores pertinẽt, ad Grammaticos Lexeos. Quæ cum multa sint, ex omnibus necessaria fere sunt. 17. quorum hæc sunt nomina. Prolempsis est præsumptio rerum ordine secutarum, vt Continuo Reges ingẽti mole Latinus procedunt castris. Zeuma est vnius uerbi conclusio, diuersis clausulis apte coniuncta, ut Tronigena interpres diuum, qui numina phebi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis, &c. Ipozeusis est figura superiori contraria, vbi diuersa verba singulis quibuscumque clausulis subiunguntur. Silepsis est dissimilium clausularum per vnum verbum conglutinata cõceptio, vt hic illius arma, hic currus fuit. Anadiplosis est congeminatio dictionis ex vltimo uerbo præcedẽtis versus, & in principio sequentis, vt Sequitur pulcherrimus astur, Astur ego uidens. Anaphora est relatio eiusdem verbi per principia versuũ plurimorum, vt Nate meæ vires, mea magna potentia solus.

Nate

Nate patris summi, qui tela Cyphoea temnis. Epanalensis est verbi in principio versus positi in eiusdem fine repetitio, vt Ante etiam ceptrum dictei regis,& ante. Epizeusis est eiusdem verbi in eodem versu,sine aliqua dilatione congeminatio, vt Meme assum, qui feci,in me conuertite ferrum.Paranomasia est quotienscumq; de nomine aliud efficitur nomen,velut quędam denominatio,sub vna significatione diuersa dictio, inceptio est amantium sed amentium. Scesysonomatio est multitudo nominum coniunctorum quodam ambitu copulandi, vt Marsa manus, peligna cohors,festina iure ius. Paranomeon, est cum ab eiusdem literis diuersa verba sumuntur, ut o Tite, tute tace, tibi tanta Tyranne tulisti. Omethelenton est cum dissimili modo dictiones plurimæ finiuntur,vt eos reduci,quã relinqui, deuehi,quàm deseri malui. Omoeotoproton est, cum in similes casus exeunt diuersa verba, vt mętentes, flentes, lachrymantes, commiserantes. Poliptoton est multitudo casuũ varietate distincta,vt,litora litoribus cõtraria, fluctibus vndas. Imprecor,arma armis pugnent, ipsique nepotes. Irinos est series orationis tenorem suum,vsque ad vltimum seruans: vt.In principio cęlum,terram,camposque liquentes. Lucentemque globum Lunæ Tyranniaque astra. Spiritus intus alit, &c. Polisinteton est multis nexa coniunctionibus dictio, vt Adamasque, Thoasque,Pelidesque Neaptolomusque, &c. Dialiton siue assinteton est figura superiori contraria, carens coniunctionibus, vt Ite, ferte citi flammas, date tela, impellite remos.

De Tropis. *Cap.* CXCII.

TRopus est dictio translata a propria significatione, ad non propriam,ornatus necessitatisve causa.Sunt autem tropi.13.Metaphora est rerum verborumque translatio, hoc fit modis quatuor,ab animali,ad aĩale,ab inanimali ad in aĩale,ab inanimali ad inaĩale,ab inanimali ad aĩale. Cathacresis est vsurpatio nominis alieni, vt parricidã dicimus eũ,'qui occiderit fratrem suum, aut piscinam, quæ pisces non habet. Methalensis est dictio gradatim pergens ad id,quod ostendit, vt Speluncis abdidit atris,& Post aliquot mea regna vidẽs mirabor aristas. Methonomia est dictio quædam, veluti transnominatio,huius multæ sunt species,aut enim per id quod cõtinet id quod continetur ostendit, vt, Nunc pateras libate Ioui. aut contra,vt Vina coronam,aut per inuentorem id,quod inuentũ est,vt Sine Cerere, & Bacho friget Venus,aut contra, vt Vina præcamur. Antonomasia est signatio vice proprij nominis,quæ fit modis tribus,ab animo, a corpore, extrinsecus. Epiteton est superposita dictio cum proprio nomine. Nã Antonomasia vicẽ nominis sustinet,Epiteton nunquam est,sine proprio nomine, vt Dira Celeno,Diua Camilla. Fit etiam Epiteton modis tribus ab animo, a corpore, extrinsecus. His duobus tropis, vel vituperamus aliquem, vel ostendimus, vel ornamus. Sinedoche est significatio pleni intellectus capax, cum plus minusve pronunciat, aut enim a parte totum ostendit,vt Puppesque tuę,Puppesque tuorum,aut contra.Onomatopeia, est nomen de sono factum,vt Tinnitus ęris, clangorque tubarum. Periphrasis est circumlocutio,quæ fit aut ornãdæ rei causa, quæ pulchra est, aut mirandæ, quæ turpis est. Hiperbaton est transcensio quædam verborum ordinem turbans, cuius species sunt quinque, histerologia,anastrophe,parenthesis,themesis,sinchresis. Histerologia,vel histeron proteron,est sententiæ cum verbis ordo mutatus, vt Torrere parant flammis, & frangere saxo. Anastrophe est verborum tantum ordo præposterus, vt Italiam contra,pro contra Italiam. Parentesis est interposita ratiocinatio diuersæ sententiæ.Themesis est vnius compositi aut simplicis verbi sectio, dictione vna, vel pluribus interiectis, vt Septem subiecta trioni, pro Septentrioni, & saxo cere comminuit brum. Sinchresis est hiperbaton ex omni parte confusum. Hiperbole est dictio excedens fidem, augendi minuendive causa, augendi, vt Niue candidior, minuendi, vt tardior testudine.

De Allegoria, & quibusdam alijs figuris. *Cap.* CXCIII.

ALlegoria est tropus,quo aliud significatur,quàm dicitur, huius species sunt multæ, e quibus eminent 7. Ironia, antifrasis, enigma, Carientismos, paroemia, sarcosmos,antismos. Ironia est tropus, per contrarium, quòd conatur ostendens, hanc nisi grauitas pronunciationis adiuuerit, confiteri videtur,quod negare contendit. Antiphrasis est vnius verbi ironia, vt Bellum minime bellum, vt Lucus eo, quòd non luceat, & Parcę eo, quòd nulli parcant. Enigma est obscura sententia per occultam similitudinem rerum,vt mater me,genuit, eadem mox gignitur ex me, quod significat aquam in glaciem conualescere, & ex eadem rursus effluere. Charientismos est tropus quo dura dictu, gratius proferuntur, vt cum interrogantibus nobis, nunquid nos quæsierit aliquis. Respondetur Bona fortuna, vnde intelligitur neminem nos quęsisse.Paroemia est accommodatum rebus temporibusque prouerbium,vt.Aduersus stimulum calces,& Lupus est in fabula. Sarcosmos est plena odio atque hostilis irrisio, vt En agros,& quàm bello Troiane petisti Hesperiam, metire iacens. Antismos est tropus multiplex, numerosæque virtutis. Namque Antismos putatur omne quicquid simplicitate rustica, & faceta satis vrbanitate politum est, vt illud. Qui Bauium non odit ame tua carmina Meui. Atque idem Vulpes iungat, & mulgeat Hircos.Omoesis est minus notæ rei per similitudinem eius, quæ magis nota est demonstratio, huius species sunt tres. Icon, parabola, paradigma. Icon est personarum inter se,vel eorum, quæ personis accidunt comparatio. Parabola, est rerum genere dissimilium comparatio.Paradigma est enarratio exempli hortantis aut deterrentis.

LIBER TERTIVS.

De Logica, & eius intentione. *Cap.* I.



OGICA est scientia ordinandi præpositiones enunciatiuas secundum figuras logicas, ad eliciendas conclusiones quibus peruenitur ad cognitionem dictorum, & & ad iudicandum de illis, vtrum vera sint an falsa. Isidorus in lib. etymo.3. Logica est rationalis scientia, in qua disputatur quemadmodum in rerum causis, aut vitæ, & moribus veritas ipsa quæratur. Logos enim apud Græcos, & sermonem significat, & rationem. In Phisica quidem causa naturam quærendi, in Ethica ordo viuendi. In logica vero ratio intelligendi versatur. Phisicam primus apud Græcos Thales Milesius, vnus ex septem sapientibus inquisiuit.Hic ante alios cœli causas, atque vim rerum naturalium contemplata ratione suspexit. Quam postmodum Plato in quatuor diffinitiones distribuit; idest Arithmeticam,Geometriam,Musicam,Astronomiam. Ethicam Socrates primus ad corrigendos, & componendos mores instituit,omneq; studiũ eius,ad bene viuendi disputationem perduxit, diuidens eam in quatuor virtutes animę, idest Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem,Temperantiam, &c. Logicam vero, quæ rationalis vocatur, Plato subiunxit, per quam discussis rerum morumque causis, vim eorum rationabiliter perscrutatus est,diuidens eam in Dialecticam,& Rethoricam. Richardus in lib.excerptionum. Logica diuiditur in Grammaticam, & Rationem differendi, Grammatica est scientia recte loquendi. Et diuiditur in Literam, Syllabam, Dictionem, & Orationem. Ratio differendi diuiditur in probabilem, necessariam, & sophisticam. Et necessaria quidem pertinet ad philosophos, Sophistica ad sophistas. Probabilis aũt diuiditur,in Dialecticam,& Rhetoricam. Dialectica est disputatio acuta,verum a falso distinguẽs. Rhethorica est disciplina, ad persuadendum quæque idonea.

De intentione logica. *Cap.* II.

ALphorabius in libro, de diuisione scientiarum. Logica intendit dare regulas,quibus orationis veritatem deprehendimus, vel intus,vel apud alios,vel alij apud nos,non tamen ad verificandum omnem orationem, logicæ regulis indigemus. Eorum enim quibus ratiocinando vtimur, quædam sunt, quæ probatione non egent,In quibus scilicet,nullus error esse potest vt,Omne totum est maius sua parte. Alia vero quæ probatione indigent,quia potest in eis homo decipi.Et ea quidem de quibus fit probatio duo sunt, scilicet sermo in voce,ratio in mente,interpretatio vero fit vtroq;. Vnde id quod verificat sententiam apud se, est Logos fixa in mente. Id autem, quod verificat eam apud alium, est Logos exterior cum voce. Logos autem qua verificatur sententia, vocabant antiqui Sillogysmum, siue fixa sit in anima, siue exterior cum voce. Interpretatio itaque logicæ sumpta est a summa intentionis nominis qui triplex est.Logos enim,.i. ratio,Alia est exterior cum voce,quæ per linguã interpretatur,id quod est,in mẽte. Alia fixa in animis (quæ dr̃ mentis conceptus) quã dictiones significãt,vnde illa significans est, ista significata.Tertia vero est virtus creata in homine, quæ discernit inter bonum, & malum, & scientias ac partes earum apprehendit, & hoc est in omni homine. Sed in infantibus,& in quibusdam adultis infirma, est, non valens actiones suas perficere. Quoniam igitur hæc scientia dat regulas de Logo exteriore,& interiore,

re quibus certificatur, vtramque vero tertia Logos regit, & cõprehendit id, quod rectius est. Iccirco logica a Logos secundũ tres huius nominis intentiones deriuatur. Quamuis autem plures scientiæ dent regulas de Logo exteriore sicut Grammatica, hæc tamen quæ dirigit ad illud, quod omnino necessarium est, dignior est hoc nomine. Præterea quamuis Grammatica, & Logica conueniant in hoc, quòd vtraque dat regulas de dictionibus. Differunt tamen in hoc, q Grammatica non dat nisi de dictionibus vnius gentis tantum. Licet enim multæ gentes cõueniant in regulis eius, vt q dictionum aliæ sunt simplices, aliæ compositæ, & huiusmodi. Ipsa tamen ars in omni lingua nõ intendit, nisi inquantum est proprium illius linguæ, nec curat siue conueniat alii genti, siue non. Logica vero non dat regulas nisi secundum q conuenerint in dictiones omnium gentium.

De Partibus Logicæ, siue artis Syllogisticæ.

Cap. III.

ELementa uero, quibus scientia verificatur, quinque sunt. s. Demonstratiua. Topices, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Demonstratiuæ proprium est dare scientiam certissimam de proposita quæstione, Topicæ vero rationibus probabilibus, aut verisimilibus de re dubia fidem facere. Sophisticæ verò simulare, vel dissimulare, & facere putare verum esse, quod non est, & econuerso. Vnde Sophistica dicitur sapientia deceptiua. Rhetoricæ proprium est sermonibus suis auditorem mouere, & inclinare ad id, quod voluerit, vt credat ei quod dicit, & generet in eo cognitionem proximam certitudini. Poeticæ vero sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum, vel fœdum, quod non est ita, vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat. Quamuis enim certum sit non ita esse in veritate, animi tamen audientium exiguntur ad horrendum, vel appetendum, quod imaginatur. Istæ sunt igitur species artium syllogisticarum, & locutionum quibus vtuntur homines, ad uerificandum aliquid in omnibus rebus. Et sermones quidem syllogistici, aut sunt in anima fixi. s. ex intellectibus pluribus signatis, & ordinatis, ad aliquam rem verificandam, aut extra cum voce compositi, scilicet ex dictionibus pluribus ligatis, & ordinatis, significãtibus illos intellectus, seque ad verificandum adiuuantibus. Quoniã autem veritatis certa cognitio non habetur, nisi per demõstrationem, compositus est liber Posteriorum Analeticorum, qui doceret qualiter, & ex quibus demonstratio fieret. Quia vero demonstratio non nisi quoque syllogismo fit, & syllogismus ex præpositionibus constat, necessarius quoque fuit liber Priorum, in quo docetur ex quot, & ex qualibus propositionibus, & qualiter secundùm modum, & figuram syllogismus contexitur. Itẽ quia propositiones syllogismum cõponere non possunt, nisi prius ipsę suis terminis componantur, ideo necessarius fuit liber Perihermenias, qui doceret ex quibus, & ex quot terminis propositio consisteret. Denique quia propositio nunquam ex terminis bene componitur, nisi prius cuiusque termini significatio cognoscatur, institutus est liber Cathegoriarum ad docendum quot sint genera terminorũ, & quæ significatio cuiusq; eorum. Sunt igitur octo partes logicę, scilicet Cathegoriæ, Perihermenias, Analetica priora, & posteriora, Topica, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Harum vnaquaque propriũ habet, de quo agit, & ad quod intendit, & modum quo agit, & vtilitatem, quæ ex ea prouenit. Sed quoniam pars quarta vehementioris probationis est, sublimitate ac dignitate omnibus antecellit, & ad eã solam tota logica principaliter intendit. Itaque tres partes, quæ antecedunt eam ordine doctrinæ, non sunt nisi præparationes, & introductiones ad illam. Cæteræ quoque quatuor sequentes, non nisi propter ipsam inuentæ. Et hoc duabus de causis, vna est, quia vnaqueque est quasi instrumentum eius sustentãs, & adiutorium ad eam; uidelicet vt probabilibus, & verisimilibus assuescant moueri, qui adhuc demonstratione vti nesciunt. Secunda causa est propter cautelam, si enim partes istæ nõ distinguerentur inter se, propriis nominibus, ac regulis, & intentionibus, profecto contingeret, quòd homo cum vellet probationibus certam veritatem apprehendere de aliqua re, quandoque nescius vteretur Topicis, vel Sophisticis, vel talibus, quæ nullam certitudinẽ faciũt, sed vel imaginari, uel credere, vel errare. Sicque deceptus crederet se certitudinem percepisse, & quærens veritatem incideret in errorem. Sunt ergo scientiæ necessarij libri Carthegoriarum, & Perihermenias.

De Dialectica & libris Aristotelis. *Cap.* IIII.

AVgustinus. Dialectica est ars artium, scientia scientiarum, sine qua nulla perfecte scitur. Isido. lib. 2. Dialectica est disciplina, ad differendas uel discernendas rerum causas inuenta. Ipsa est philosophiæ species, quæ dicitur Logica, idest rationalis, diffiniendi, quærendi, & disserendi potens. Docet enim in pluribus, quæstionum generibus quemadmodum disputando vera, & falsa diiudicentur. Hanc quidem primi Philosophi in suis dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redigere peritiam. Post hos Aristoteles ad regulas quasdam huius doctrinæ argumenta perduxit, & dialecticam nuncupauit, pro eo, quòd in ea de dictis disputatur. Actor. Idem igitur in libris suis candem artem ad plenum ferè prosequitur. Nam omne dicibile, aliud est incomplexum, aliud complexum. Incomplexum aliud inhærens intra, & de hoc agitur in libro Prædicamentorum. Aliud extra, & de hoc in libro sex principiorum. Complexum aliud est inordinatum siue absolutum, & de hoc est liber Perihermenias, vbi de enunciatione sine respectu. Aliud ordinatũ. Et hoc dupliciter, vel ad omnem materiam indifferens, hoc in libro Priorum: vel ad aliquam materiam determinatam contractum. Et hoc tripliciter, vel ad necessariam, & hoc in libro Posteriorum: vel ad probabilem, & hoc in libro Topicorum: vel ad Sophisticam, & hoc in libro Electorum. Quãuis Grammatica, & Rhetorica partes sint rationalis philosophiæ: Logica tamen sola a Logos quod est ratio denominatur, eo quod ei actus rationis præcipuè attribuitur, quæ est ordinare causam respectu effectus, hoc autem fit per syllogismum. De isto & eius partibus probantur omnes proprietates, & passiones, quæ in Logica ostenduntur, & ideo Logica rationabiliter diuiditur secundum exigentiam syllogismi, & partium eius. Quià autem determinatur aliquod in Logica de syllogismo, aut de partibus. Si de partibus, aut agitur de parte remota, scilicet de termino, & sic est liber Prædicamentorum, aut de parte propinqua: & sic de enunciatione, & est liber Perihermenias, intelligatur tamen q enunciatio sit pars propinqua syllogismi, prout accipit formam propositionis. Si determinatur de syllogismo, aut ergo de abstrahente à qualibet materia speciali, & sic determinatur in libro Priorum. Ibi enim docet Aristoteles formam generalem syllogizandi non applicatam tali materiæ vel tali. Aut de contracto ad materiam specialem, & hoc vel ad necessariam, & sic est syllogismus demonstratiuus, de quo agitur in Posterioribus. Vel ad probabilem, & sic est syllogismus Topicus, de quo agitur in Topicis. Aut ad materiam apparentem tantum, & sic syllogismus Sophisticus, de quo agitur in libro Elencorum. Et sic patet diuisio istorum sex librorum Logicæ.

De diuisione Logicæ, siue Dialecticæ. *Cap. V.*

BOetius in Topicis. Omnis quidem ratio disserendi, quæ & Logica dicta est, in duas diuiditur partes, vnam scilicet inueniendi, quæ Topica dicitur, idest localis, & alteram iudicandi, quæ Analetica, idest resolutoria nuncupatur: Actor. Et nos itaque sic Logicam diuidamus ad præsens. In Logica vero non docetur immediatè rerum cognitio, sed via per quam res possunt cognosci. Via autem hic differens est, prout facit cognoscere complexum & incomplexum, quia incomplexum ant cognoscitur per prius, & sic via diffinitiua, aut per posterius, & sic via diuisiua. Si cognoscitur complexum, Aut per prius cognoscitur, & sic via Syllogistica. Aut per posterius, & sic via inductiua. Et hoc inspiciebat Boetius, quando in Topicis suis distinxit Logicam in artem diuidendi, id est diffiniendi, & colligendi, hoc est argumentandi: quia diuisio est via in diffinitionem, & diffinitio via in diuisionem. Et etiam diffinitio est medium demonstrandi, propter hoc non distinxit Aristoteles artem diuidendi, & diffiniendi ab arte colligendi, sicut patet in secundo Posteriorum. Ars iterum colligendi diuiditur à Boetio in artem inuentiuam, & iudicatiuam. Iudicatiua autem duplex est, Prior quæ procedit per medium, quod est causa inferendi tantum, sicut est scientia libri Priorum. Iudicatiua quæ procedit per medium, quod est causa inferendi, & essendi, sicut est scientia libri Posteriorum. Similiter duplex est inuentiua, quia Inuentio propriè per signum est. Iudicium autem per causam. Signum autem duplex est, est enim signum probabile quod est sæpe, & vt in pluribus, quod consideratur in libro Topicorum Aristotelis. Et est signum fantasticum, quia raro est, & vt in paucioribus, quod consideratur in libro Elencorum. Sed liber Prædicamentorum, & Perihermenias præparant materiam incomplexam, & complexam, in remota tamen dispositione, tam scientiæ inuentiuæ, quàm iudicatiuæ: & ideo non continentur neque sub inuentiua determinatè, neque sub iudicatiua, sed indifferenter (vt dictum est) præparant materiam isti, & illi. Et sic potest distingui Logica quo ad verbum Boetij in principio Topicorum. Patet etiam ex hoc ordo prædictorum librorũ, quia prius est terminus, quàm enunciatio, quæ præcedit syllogismum. Syllogismus etiam contractus ad materiam necessariã præcedit contractum ad probabilem, & probabile præcedit apparens tãtum, sicut habitus priuationem. Alij vero libri ab istis, vt libri Boetij, & Porphyrij sunt de bene esse, siue de introductione, & facilitate cognoscendi esse ipsius artis.

De Isagogis Porphirij. Cap. VI.

ET quia liber Prædicamentorum primus, est inter omnes alios libros logices, in quo libro traditur via cognoscendi multa, quæ dicuntur in Prædicamentis, patet ꝙ accedenti ad logicam primo inspiciendus est liber Porphirij. Nam præter hoc etiam valet (vt ipse dicit) & ad assignationem, diffinitionum, & omnino ad ea quę vtilia sunt in diuisione, vel demonstratione. In prædicamento vero ordinantur species, & genera in linea recta, species sub, & genera supra, & sunt ibi differentiæ diuidentes genera, quæ a latere ordinantur in prædicamento. Species autem conuertuntur cum suo proprio, & sic oportet cognoscere proprium. Vel ideo necessaria est proprij cognitio in Prædicamentis, quia in proprietate propria differt vnum genus prædicabile ab alio, sicut differt quātitas ab alijs in eo quod est facere æquale, vel inęquale, hoc enim est ei proprium. In communibus aūt proprietatibus, sicut in eo quod est non suscipere magis, aut minus, communicant substantia, & quantitas, & sic necessaria est cognitio accidentis communis. Igitur ad hoc ꝙ cognoscatur Prædicamentum, & proprietates eius, necesse est cognoscere quinque prædicta, quæ ad assignationem diffinitionum valent, quia species est, quod diffinit genus, & differentia ex quibus diffinitio constituitur. Non haberetur igitur diffinitio, nisi haberentur hæc tria. Proprium vero, & accidens non ponuntur in diffinitione, & ideo debent cognosci vt remoueantur a diffinitione. Item & ad ea quæ sunt in demonstratione sunt prædicta vtilia, quia proprium est illud quod demonstratur de specie subiecta, per diffinitionem, quæ est medium demonstrandi: quæ diffinitio fit ex genere, & differentia, vel ex his quæ sumuntur ad proportionem horum, quia licet sic genera, & differentiæ non ingrediantur demonstrationem, prout huiusmodi, diffinitio tamē quæ est medium demonstrandi fit ex proportionalibus generi, & differentiæ, & sic vtile est cognoscere prædicta quatuor in demonstratione. Accidens autem commune alienum est a demonstratione, & ideo vtiliter cognoscitur, vt remoueatur. Item ad assignationem diuisionum sunt vtilia, quia diuiditur genus per species, & differentias, & diuiditur tum per accidētia propria, tum per communia: per propria, vt animalium, aliud risibile, aliud hinnibile: per communia vt animalium, aliud album, aliud nigrū, & sic omnia prædicta quinque vniuersaliter intrant diuisionem. Quia igitur vtilis est cognitio horum ad diffinitionum assignationem, (vt prędictum est) ostenditur etiam esse vtilis ad Topicorum doctrinam, quæ tota finaliter ordinatur ad diffinitionem, verumtamen ibi considerantur prædicta. s. vniuersalia secundum ꝙ construuntur, aut destruuntur per media in terminando probleumata, vnde quia per eadem media possunt genus, & differentia construi, vel destrui. Dicit ibidem. Aristoteles, ꝙ differentia cum sit generalis sub genere collocanda est. Species vero non habet subiectum, nisi indiuiduum cuius inspectio sub arte non incidit, & ideo non ibi ponitur inter prædicta. Cum autem sic dialectica, & sophistica, & tentatiua sint ex eisdem. s. ex cōmunibus prædictis, habetur per consequens, ꝙ vniuersalium scientia, sit vtilis ad sophisticam, & tētatiuam. Itaque meritò liber ille dicitur Isagogicus. i. introductorius in logicam. Isidorus vbi supra. Isagoga Græcè, Latinè introductio dicitur, eorum. s. qui philosophiam incipiunt, continens in se demonstrationem primarum rationum, de qualibet re, quid sit, suaque certa atque substantiali diffinitione declaretur, nam posito primo genere, deinde species, & alia quę vicina esse possunt subiungimus, ac discretis communibus separamus, tamdiu interponentes differentias, quousque ad proprium eius, de quo quærimus, signata eius expressione perueniamus, vt puta, Homo est animal rationale, mortale, terrenum, bipes, risus capax.

Opiniones Philosophorum, & quæstiones de esse vniuersalium. Cap. VII.

ACtor, quia vero de esse vniuersaliū varia fuit opinio Philosophorum. Stoici namque dicebant species, & genera nihil aliud esse, quā indiuidua. Academici vero siue Platonici dicebant, hæc esse ideas in mente diuina. Peripatetici vero, quorum magister fuit Aristoteles ponebant, ꝙ vniuersale sit quædam natura communis indiuiduis, quorum sententiæ Porphirius magis consentit. Idem in principio libri sui, tres de vniuersalium esse quæstiones proponit, quas tamen determinare recusat, quoniā altioris negocij sunt. i. Methaphisici. Diuersimode tamen vniuersale pertinet ad considerationem Methaphisici, & Logici. Methaphisici quidē gratia sui esse, huius enim est considerare de ente, quod diuiditur in vniuersale & particulare. Logici vero inquantum est dicibile, vel prædicabile. Prima quæstionum quas tangit Porphirius est. Vtrum vniuersalia subsistentia sint, an in solis nudis, ac puris intellectibus posita, idest, vtrum habeant esse in natura rerum, an non. In hac tamen clausula, quidam inculcationem verborum esse dicunt. Alij vero vocabula sic distinguunt vt intellectus dicatur solus, cui nihil extra respondet, At si quis Chimeram intelligeret, cui nihil in re respondet. Nudus autem dicitur intellectus, sine fantasmate, quia fantasma quasi operimentum est intellectus, nec aliquid proprie nudum dicitur, nisi quod aptum natum est vestiri. Vel secundum alios nudus dicitur intellectus materialis, qui. s. nondum indutus est forma, sicut nuda est materia informis. Purus autem dicitur intellectus, vel qui nullo modo materiæ est admixtus, vt est Diuinus, vel Angelicus, vel qui parum aut nihil de corpulentia, siue de fece materiæ recipit, vt est intellectus maxime formalis. Secunda quæstio est, posito ꝙ vniuersalia sint, vtrum corporea sint an incorporea idest vtrum subiecta sint sensibus, sicut corporea vel non. Tertia est, dato ꝙ incorporea, vtrū separata sint a sensibilibus an in sensibilibus posita, idest vtrū actu existant absque indiuiduis. His autem tribus quæstionibus tangitur triplex esse, quod habet vniuersale secundum triplicem sui considerationem. Per primam enim tangitur esse eius, quo ad Metaphisicum, cuius est consideratio de ente. Per secundam esse eiusdem, quo ad Mathematicum, cuius est corpus & quamlibet qantitatem considerare. Per tertiam vero, quò ad Phisicum, cuius est sensibilia cognoscere. Ideo verò quæstiones hæ, de genere potius ac specie, quam de cæteris vniuersalibus mouetur, quoniam hæc duo principalia sunt, in quibus alia fundantur, vnde per modum vnum substantiæ, quem habent, quia quid significant, potius videntur separari posse, & stare per se, quam alia.

De prima quæstione scilicet an sint &c. Cap. VIII.

QVod autem vniuersalia sint multipliciter probari potest. Primo quidem, quoniam aliter nulla esset eorum scientia. Dicit enim Aristoteles in Posterioribus, quòd non entis non est scientia. Præterea, quoniam ens diuiditur in vniuersale, & singulare, diuisum autem de suis diuidentibus prædicari debet. Item Aristoteles in præfato lib. vbi comparat demonstrationem vniuersalem particulari, dicit, ꝙ ens vniuersale verius est, quam particulare, dicit etiam ꝙ vniuersalia necessaria sunt, & perpetua. Sunt igitur in rerum natura, quod concedimus. Sed contra hæc obijcitur, ꝙ idem videtur esse solum in intellectu & non simpliciter, iuxta supradictam Platonis sententiam, nam dicit ipse Plato, ꝙ genus & species ideæ erant in mente diuina, antequam in corpora prodirent. Dicit quoque Boetius, quòd vniuersale est dum intelligitur, particulare dum sentitur. Item quicquid est, ideo est, quia vnum numero & singulare est. Vniuersalia autem non sic, quia sic essent hoc aliquid. Præterea dicit Aristoteles in libro de Anima, ꝙ vniuersale, aut nihil est, aut posterius est. Sed posterius esse non videtur, quoniam ab vniuersali ad particulare consequentia non conuertitur, ergo nihil esse probatur. Item nec exiuit in esse per creationem, quia tunc esset hoc aliquid, & singulare. Nec per generationem, quia tunc esset corruptibile, tale est enim omne generabile. Nec est per artificium, vel opus nostrum, quia sic esset compositum, & apud diuersos diuersificari posset. Vniuersale vero simplex est, & idem apud omnes. Nec a casu, quia sic iam non esset ex necessitate. Est autem necessarium, & perpetuum (sicut iam dictum est.) Item si esset, aut vnum, aut multa esset. Si vnum, cum vnum, & multa sint opposita, & oppositum in opposito non sit, vniuersale iam vnum in multis, non erit, quod tamen Aristoteles dicit. Si multa cum iterum singularia multa sint, iam non erit ponere vnitatem in rebus.

Assertio, quòd vniuersalia sint in rerum natura. Cap. IX.

AD primum respondeo, ꝙ vniuersalia non solum in intellectu sunt, sed & in re. Nam homines indiuiduam quandam inter se naturam communem participant, quæ est humanitas, per quam vnumquodque dicitur homo, & illa a quolibet eorum participata dicitur vniuersale, & est similitudo specialis ipsorum. Ab ipso tamen intellectu accipitur præter indiuidua. Sicut enim linea, quamuis non possit esse præter materiam, non tamen falsus est intellectus, qui capit eam sine materia, quia non intelligit eam separari a materia, sed intelligit eam non habito respectu ad materiam, & bene hæc potest. Sic & vniuersale, licet absque singularibus, vel præter singularia non sit, potest tamen intelligi non habito respectu ad ea. Plato verò non loquebatur de vniuersali secundum id quod est, sed de similitudine vniuersalis, quæ erat in mente diuina ab æterno, sicut nec paries est in mente artificis antequam fiat, sed similitudo parietis. Has igitur æternas rerū similitudines appellauit Plato Ideas, siue vniuersalia. Quoniam ad horum similitudinem fiebant indiuidua. In hoc tamen est differentia, ꝙ similitudo in mente artificis humani fit a rebus, quæ sunt extra, ibi

ibi autem econuerso. Ex verbo autem Boecij supradicto, non habetur, ꝙ vniuersalia sint tantum in intellectu, sed quod natum est ab intellectu apprehendi per se loquendo. Sensus enim apprehendit particularia tantum, intellectus autem, vniuersale a particularibus abstractum. Ad aliud dicitur, ꝙ ibi est figura dictionis, quia cũ vniuersale dicat quale quid, accipitur sub eo, quod est quicquid. Alij vero soluunt dicentes, ꝙ vniuersale est vnum numero non numerositate materiæ sicut singulare, sed numerositate essentiæ: vna enim numero est essentia cõmunis hominis, quæ communiter respectu particulariũ se extendit. Ad aliud dicendum, ꝙ quantum ad esse naturæ posterius est vniuersale. Natura namque primo & per se operatur in singulari, & ex consequenti in vniuersali, & sic loquitur Aristoteles in li. de Anima, tanquam philosophus naturalis. s. Sed quantum ad esse rationis prius est vniuersale, quia ratio primo capit vniuersale, & ex consequenti particulare, hoc modo debetur ei consequentia. Ad aliud dicendum, ꝙ vniuersale egreditur in esse per generationem, non tamen primo sed ex consequenti, quia generato Sorte, generatur ex consequenti, homo. Et hoc habetur ĩ sex principijs, ꝙ, s. natura occulte operatur in his. Ad vltimum dicendum ꝙ vnum multipliciter dicitur, sicut in primo Phisicorum Aristotelis innuitur. Indiuisibilitate, vt punctus. Continuitate, vt linea. Genere vel specie, vt vniuersale, & tale continet sub se multa, nec opponitur multitudini quam continet.

Vtrum vniuersalia corporea sint, an incorporea. Cap. X.

Circa secundam quæstionem probatur, ꝙ vniuersalia non sunt corporea, quoniam omne corporeum est compositum, & corruptibile, & sensibile, vniuersale vero simplex est, & incorruptibile, & intelligibile. Econtra vero obijcitur. Quia corpus est species quantitatis, & etiam substantia corporea species est substantiæ. Species autem vniuersale est, ergo aliquod vniuersale est corporeum. Item incorporeum de corporeo prædicari non potest, quare nec Homo de Socrate, nisi sit aliquid corporeum. Ad hoc est dicendum, ꝙ vniuersalia secundum se sunt incorporea, per sua tamen incorporantur indiuidua, & corpus quidem, prout est species quantitatis, non est corporeum, sed incorporeum, quoniam est vniuersale. Ista ergo propositio, q̃libet corpus est corporeum, vera est de corpore prout est substantia corporea singularis, & non prout est quantitas vniuersalis. Per idem responderi potest de substantia corporea, prout est species substantiæ, quia. s. non est corpus sensibile, nisi secundum sua indiuidua. Vnde vult Aristoteles in Topicis, ꝙ ponentes sensibile corpus esse genus animalis peccant, quia prout corpus est genus, natura est vniuersalis, & non sensibilis. Ad aliud dicunt quidam, ꝙ incorporeum nullo modo corporeum est, nec de corporeo prædicari potest, vniuersale vero corporeum est, non primò, sed ex consequenti, quia. s. in indiuiduis incorporatur. Alij vero dicunt, ꝙ in argumento illo fallacia est accidentis, quamuis enim hoc attributum prædicari de Sorte, vel de corporeo remoueatur ab hoc accidente incorporeum, non propter hoc oportet ꝙ remoueatur ab hoc subiecto.

Vtrum vniuersalia separata sint a singularibus, an non. Cap. XI.

De tertia quæstione dissensio erat (vt supra dictum est) inter Aristotelem, & Platonem, nam Aristoteles dicebat vniuersalia esse in singularibus. Plato vero hæc esse a singularibus separata. s. in mente diuina. Quod autem ita sint separata, videtur etiam per Aristotelem in Elencis, vbi dicitur, ꝙ vniuersale est vnum ex omnibus. Præterea nec sunt vera materia singularium, nec vera forma, alioquin non prædicarentur de illis, quia neutrum istorum potest de composito prædicari, nec sunt in eis. Ecõtra vero legitur in libro Posteriorum, ꝙ vniuersale non est vnum præter multa, sed vnum in multis. In prædicamẽtis quoque scriptum est, ꝙ destructis primis substantijs, impossibile est aliquod aliorum remanere. i. vniuersalium, quod esse posset, nisi illa in primis essent. Solutio de prædicta Philosophorum dissensione, potest dici, ꝙ Plato considerabat similitudinem vniuersalis, vt superius dictum est. Aristoteles considerabat esse eius, vnde secundum eius intentionem dicendum est, vniuersalia esse in singularibus. Ad id quod contra obiectum est de Elencis, dicendũ est, ꝙ duplex est causa per quam vniuersale contrahit suum esse, habet enim causam materialem ipsa singularia, vnde dicitur in sex principijs, ꝙ omnis communitas a singularitate procedit. Quantum ad istam causam non est vniuersale vnum præter multa, sed vnum in multis, sicut in Posterioribus dicitur. Habet etiam causam efficientem. s. intellectum, abstrahentem commune a particularibus. Vnde dicit Boetius, ꝙ vnumquodque vniuersalium substantiam suam sumit, non ex his, ex quibus est. i. ex singularibus, sed ex his, a quibus efficitur. i. ab intellectibus. Quantum igitur ad istam causam, est vnum extra omnia, sicut dicitur in Elencis, & hoc est eius esse, quod dici solet habituale. Ad aliud dicendum, ꝙ vniuersale est vera forma singularium. Sed duplex est forma. Quædam enim est altera pars compositi, & hęc non potest de composito prædicari. Altera vero est quæ compositum ipsum consequitur, & hæc bene est de composito prędicabilis, eadem est enim cum ipso. Talis autem est forma vniuersalis respectu singularium, vt humanitas respectu cuiuslibet hominis. Si vero quæritur vtrum hoc vniuersale homo sit in quolibet homine, secundum se totum, an secundum partem. Dicendum est, ꝙ secundum se totum. i. secundum quamlibet sui partem diffinitiuam, quia simplex est, nec a loco capitur, nisi per accidens, idest in suo singulari: non autem secundum quamlibet sui partem subiectiuam est in quolibet homine.

Vtrum vniuersalia sint res, an nomina, & quare tot, & non plura. Cap. XII.

Præterea quæri solet, vtrum vniuersalia sint nomina, vel res. Quod autem sint res iam dictum est superius, & probari potest per hoc, quod dicit Porphirius. Istarum inquit rerum speculatione. Item vniuersale idem est apud omnes, nomen autem non sic, ergo vniuersale non est nomen, sed res. Econtra vero sic obijcitur: Vniuersale dicibile est, & prædicabile, res autem non prædicatur, aut subijcitur, sed potius nomen rei siue vox significatiua. Vltimò verò quæritur, quare quinque sunt vniuersalia, nec plura, nec pauciora. Ad primũ dicendum, ꝙ vniuersalia res sunt, & apud Methaphisicum sunt altera differentia entis, prout vero consideratur vniuersale a logico conditio est vocis signatæ, rei ordinabilis in genere, quia logicus non accipit rem, nisi prout significatiua. Dicendum ergo ꝙ oportet ipsa vniuersalia, prout veniunt ad vsum logici, esse per nomina præsentata, cum sit sermocinalis artifex. Et sic cũ quæritur, an sint res, an nomina. Dicendum quod res per nomina designatæ, res sunt rationis, & talis res significata per nomẽ subijcitur, vel prædicatur, & illa notitia. s. quantum ad hoc, ꝙ cadunt sub regulis artis, eadem sunt apud omnes. Ad vltimum dicendum, quod numerus vniuersalium multis modis potest sumi. Vno modo sic iuxta modos prædicandi, quia vniuersale, aut prædicatur in quid, aut in quale. Si in quid, & de differentibus numero, sic est species. Si in quid, & de differentibus specie, sic est genus. Si in quale, aut igitur substantiale, & sic est differentia, aut accidentale, & tũc aut conuertibile, & sic est proprium, aut non conuertibile, & sic est accidens. Aliter vero sic. In naturali composito exigitur materia & forma, & vnio istorum duorum, & proprietates habentes, ortum ex principijs proprijs, vel communibus ipsius compositi. Ad modum itaque compositi accipitur species, ad modum materiæ in composito accipitur genus, ad modum formę differentia, ad modum proprietatis oriẽtis ex proprijs principijs compositi sumitur proprium, ad modum orientis proprietatis ex communibus principiis compositi accipitur accidens commune. Aliter quoque sic. Vniuersale est conditio rei ordinabilis in genere. In genere autem prædicabili est ordo rerum illius generis inter se. Et est ordo rerum vnius generis ad res alterius. Ad ordinandum vero res eiusdem generis tria concurrunt, genus in species, & species in differentias, & differentia a latere. Res autem generum diuersorum ordinantur inuicem sicut accidens ad subiectum, & tunc aut sicut accidens commune, & sic est accidens, aut sicut per se accidẽs ad proprium subiectum, & sic est proprium.

De Genere, & Specie. Cap. XIII.

Porphirius, eorum ergo quæ prædicantur. Alia de vno solo dicuntur, vt indiuidua, alia de pluribus, vt genera, species, differentiæ, & propria, & accidentia communiter. Genus tripliciter dicitur. s. aliquorum ad vnum aliquod se habentium, & ad seinuicem collectio, vt Romanorum genus a Romulo dicitur. Item vniuscuiusque generationis principium genus dicitur, vel ab eo qui genuit, vel a loco in quo quis genitus est, vt Horestes a Tantalo dicitur habere genus, & Plato ab Athenis. Item apud Philosophos genus dicitur, quod de pluribus specie differentibus, in eo quod quid est, prædicatur. De pluribus inquam, ad differentiam indiuidui. Differentibus specie, ad differentiam, speciei, & proprii. In eo quod quid est, ad differentiam differentiarum, & communiter accidentium. Species autem dupliciter dicitur. Primo modo vniuscuiusque forma, vt Priami species digna est imperio. Alio modo ea quæ sub genere ponitur, & de qua genus in eo quod quid est, prædicatur. Item species est, quod de pluribus numero differentibus, in eo quod quid est, prædicatur, sed hæc est diffinitio speciei specialissimæ. Nam in vnoquoque prædicamento est aliquod generalissimum, quod. s. cum sit genus, non est species. Et quædam specia-

specialissima, quæ cum sint species, non sunt genera. Quædã vero subalterna, quæ. s. & species sunt, & genera. Extrema aũt vnã habent habitudinem, generalissima. s. ad ea, quæ posteriora sũt. specialissima vero ad superiora. Media verò duas, q̃m ad superiora species, & ad inferiora sunt genera. Non est aũt ens cõe omnium genus, neque. n. oĩa vniuocè dicuntur entia. Sed decẽ sunt posita prima genera, quasi decem prima principia, quorũ ad ens cõio, ẽm nomen est solum, non ẽm diffinitionis rõnem. Decem vero sunt generalissima. Specialissima verò in numero quodam sunt, non tñ diffinito, suple, quo ad nos. Indiuidua aũt infinita sunt. Quapp. a generalissimis ad specialissima descẽdẽtem iubet Plato quiescere. Infinita vero inquit relinquẽda sũt. Neque. n. horum posse fieri disciplinã. Descendentibus igitur ad specialissima, necesse est diuidentem per multitudinẽ ire, ascẽdentibus autem ad generalissima multitudinem colligere. Collectiuum. n. multorum in vnam naturam species est, magis autẽ id, quod est genus. Particularia vero, & singularia econuerso in multitudinem diuidunt id, quod vnum est. Participatione nãque speciei sunt plures hoĩes vnus homo, particularibus autem vnus, & communis plures. Diuisiuum enim semper est, quod singulare est. Collectiuum autem, & adunatiuum est, quod cõmune est. Indiuiduum autem dicitur, quod de vno solo prædicat, vt Socrates, & hoc album, quoniam horum vnumquodque ex proprietatibus consistit, quarum collectio, nunquam in alio eadem erit, vt sunt, scilicet patria, parentela, forma, figura, locus, tempus, propria nominatio.

De Differentia, Proprio, & Accidente. Cap. XIIII.

Differentia tripliciter sumitur. Cõiter. n. aliquid differre dr̃, q̃n alteritate quadam quocumque differt modo, vel a se, vel ab alio, vt Socrates a Platone alteritate quadam, vel ipse a se, vel puero, vel iam viro, & aliquid faciente, vel quiescente. Propriè vero inseparabili accidente, vt oculorum cæcitate, vel nasi curuitate. Magis autem propriè specifica differẽtia, vt Homo ab Equo rationali qualitate. Duæ primæ spẽs alteratum tm̃ faciunt, ista vero tertia facit aliud, Vt igitur a superioribus incipiam, Differentiarum aliæ sunt separabiles, vt sanum, & ægrum, aliæ inseparabiles, & harum aliæ sunt per se, vt rõnale hoĩ, aliæ per accidens, vt aquilum esse, vel symum. Illæ quidẽ quæ per se sunt in substantiæ rõnem. i. diffinitionem accipiuntur, & faciunt aliud, Eædem nec magis, nec minus recipiunt, qa vniuscuiusque diffinitionem complent. Esse autem vnicuique vnum, & idem est, neque intensionem, neque remissionem suscipiens. Ille verò, quæ ẽm accidens sunt, nec in substantiæ rõnem cadunt, nec aliud faciunt, sed ẽm has alteratio sola consistit, & aliquo modo se habendi permutationes, intensionemque suscipiunt, & remissionem. Item inseparabilium differentiarum, quę per se sunt, alię quidem sunt ẽm quas genera in spẽs diuidunt, aliæ ẽm quas ea, quæ diuisa sunt specificantur. Verumtñ etiam illæ, quæ diuisiuæ sunt generũ constitutiuæ sunt, & completiuę specierum. Diuiditur. n. aĩal rõnali, & irrationali differentia, & rursum mortali, & immortali. Sed rõnalis, & mortalis, constitutiuæ sunt hoĩs, rõnalis autẽ, & immortalis Dei. Denique quidã differentiam sic diffiniunt. Differentia est, qua abundat spẽs, a genere. Item differentia est, quæ de pluribus specie differẽtib. in eo, qđ quale est prædicatur. Item differentia est, qđ aptũ natum est diuidere, quæ sunt sub eodem genere. Item differẽtia est, qua differunt a se singula. Interius autem perscrutantes, & speculantes. Differentiam essem dicunt, id quod ad esse conducit. i. cum alio ducit. s. cum suo genere, & quod esse rei pars est. i. diffinitionis, quæ notificat esse rei. Proprium vero quadrifariam dr̃. s. & id, quod soli alicui speciei accidit, etsi non omni, vt homini Medicum esse, vel Geometram, & quod omni etsi non soli, vt esse bipedem, quod omni, & soli, sed aliquando non semper, vt in senectute canescere. Et quod omni soli, & semper vt esse risibile. Nam & si non semper rideat, risibile tñ dr̃ pp aptitudinem ridendi naturalem. Et hoc est propriè proprium, quia est conuertibile cum eo cuius est. Accidens est, quod adest, vel abest præter subiecti corruptionem. Diuiditur autem in duo. Aliud enim est separabile, vt homini dormire, Aliud inseparabile, vt nigrum in Coruo, & Ethiope. Potest autem vterque albus intelligi præter subiecti corruptionem. Sic quoque diffinitur accidens. Accidens est, quod contingit eidem inesse, & non inesse, vel quod nec est genus, nec species, nec differentia, nec proprium, semper autem in subiecto subsistens. Differt autem proprium a differentia, quia hoc quidem de pluribus speciebus sæpe dicitur, vt rationale de homine, & de Deo proprium autem de vna sola. In hoc etiam ipso differt ab inseparabili accidente. Et in hoc quoque, quòd proprium æqualiter participatur, accidens autem secundum magis, & minus.

De Decem prædicamentis. Cap. XV.

Isidorus vbi supra. Sequuntur Aristotelis Cathegoriæ. quæ Latine Prædicamenta dicuntur, quibus per varia significationes omnis sermo conclusus est. Instrumenta Cathegoriarum sunt tria, idest prima æquiuoca, secunda vniuoca, tertia denominatiuna. Æquiuoca sunt, q̃n multarum rerum nomẽ vnum est, sed non eadem diffinitio, vt Leo. Nam quantum ad nomen pertinet, & verus, & pictus, & cœlestis Leo dicitur, quãtum ad diffinitionem pertinet, aliter verus diffinitur, aliter pictus, aliter cœlestis. Vniuoca sunt, quando duarum, aut plurium rerum nomen est, & diffinitio, vt Vestis. Nam & Byrrus, & Tunica nomen vestis possunt accipere, & eius diffinitionem: ergo hoc vniuocum in generibus esse intelligitur, quia & nomen, & diffinitionem dant formis suis. Denominatiua, id est deriuatiua dicuntur, quæcumque ab aliquo solo differentia casu secundum nomen habent appellationem, ut a bonitate bonus, a malitia malus. Cathegoriarum species decem sunt, id est Substantia, Quantitas, Qualitas, Relatio, Situs, Locus, Tempus, Habitus, Agere, & Pati. Plena vero sentẽtia de his ita est. Augustinus magnus orator, filius illius, stans in templo hodie infulatus, disputando fatigatur. Vsia autem substantia est, idest proprium, quæ cæteris subiacet. Reliqua nouem accidentia. Aristoteles in libro Cathegoriarum. Horum itaque complexione adinuicem fit affirmatio vera, vel falsa. Nam ea, quæ sine complexione dicuntur vel sunt, nec vera, nec falsa sunt. Horum autem quædam de subiecto dicuntur, & in subiecto nullo sunt, vt Homo. Quædam autem in subiecto quodam sunt, & de subiecto nullo dicuntur, vt quædam Grammatica, & quoddam album. Alia vero & de subiecto dicuntur, & in subiecto sunt, vt sciẽtia, quæ cum sit in anima, de subiecto dicitur, vt de Grammatica. Alia quoque nec de subiecto dicuntur, nec in subiecto sunt, vt aliquis homo, vel aliquis equus. Simpliciter autem indiuidua, & singularia de subiecto nullo dicuntur, in subiecto vero nihil ea prohibet esse, quoniam sunt accidentia, vt quædam Grammatica. Quando autem alterum de altero prædicatur, vt de subiecto, quæcumque de eo, quod prædicatur dicuntur, & de subiecto dicuntur. Et eorum quidem quæ de subiecto dicuntur, necesse est, & nomen, & rationem de subiecto prædicari, vt homo de quodam homine prædicatur, animal vero de homine, ergo de quodam homine prædicatur animal. Et quæcumque prædicati differentiæ fuerint, eædem erunt, & subiecti. Eorum verò quæ in subiecto sunt, scilicet accidentium, in pluribus quidem nec nomen, nec ratio de subiecto prædicatur, scilicet in nominibus abstractis, vt est albedo. In aliquibus vero nomen prædicari potest, rationem vero impossibile est, scilicet in concretis, vt est album. Porro diuersorum generum, & non subalternatim positorum diuersæ sunt species, & differentiæ. Eorum igitur, quæ sine complexione dicuntur, singulum aut substantiam significat, vt homo: aut quantitatem, vt bicubitum, aut qualitatem, vt album: aut ad aliquid, vt duplum: aut vbi, vt in loco: aut quando, vt heri, aut situm, vt sedere: aut habitum, vt armatum esse, aut facere, vt secare: aut pati, vt secari.

De Prædicamento Substantiæ. Cap. XVI.

Substantia prima est, quæ propriè, & principaliter, & maximè substare dicitur, quæ neque de subiecto dicitur, neque in subiecto est. Secundæ autem substantiæ dicuntur species, & earum genera in quibus, scilicet speciebus sunt primæ substantiæ, quæ idea maximè dicuntur substantiæ, quia omnibus aliis, scilicet substantiis & accidentibus subiacent, vel subiectæ sunt, & alia omnia de ipsis prædicantur, aut in eis sunt, quapropter illis non existentibus impossibile est aliquid aliorum remanere, eo quod omnia, aut de subiectis eis dicuntur, aut in subiectis eis sunt. Ideoque etiam secundarum substantiarum magis est substantia species, quàm genus, quia propinquior est primæ substantiæ, & euidentius assignatur prima substantia per speciem, quàm per genus. Commune autem est omni substantiæ in subiecto non esse, Sed non est hoc substantiæ proprium, quia conuenit, & differentiæ, non enim est in homine, vt in subiecto, bipes, gressibile. Inest autem substantiis, & differentiis, & his omnibus de quibus prædicantur vniuocè prædicari, nam si gressibile de homine dicitur, & ratio gressibilis de eodem prædicatur. Videtur autem omnis substantia hoc aliquid significare, & in primis quidem substantiis manifeste verum est hoc, sed non sic in secundis, sed magis quale aliquid significant, id est qualem quandam substantiam,

scilicet inferioribus commune nom. Inest autem substantijs nihil eis esse contrarium. Sed hoc conuenit etiã alijs, vt quantitati. Præterea licet substantia sit a substantia magis, & minus, quia scilicet quædam pluribus substat, quædam paucioribus, vnaquæque tamen substantia, secundum hoc ipsum qđ est.s. in essentia, non suscipit magis, & minus, non enim homo vel a se ipso, vel alter ab altero, dicitur magis, vel minus homo. Maximè vero substantiæ proprium esse videtur, ꝙ cum sit vnum & idem numero, contrariorum susceptiuum est. Neque.n. color idem numero erit albus, & niger, neque eadem actio praua & studiosa, sed idem homo numero aliquando quidem albus, aliquando niger, similiter prauus, & studiosus. In alijs aũt nullis sic inuenitur, nisi forte quis instet dicens, hmõi esse orationem, & visum.i. opinionem, quia si vera sit oratio, sedere quendam, eo surgente erit falsa. Et si quis vere putet sedere aliquem, eo surgente falsum videtur illi, eidem (dico) visum habenti. Sed si quis hanc recipiat instantiam attendat distantiam. Oratio nãque & opinio non in eo ꝙ ipsa recipiant aliquid.i. ꝙ in eis aliqua passio, vel mutatio fiat contrariorum: susceptibilia dicuntur, sed in eo ꝙ circa alterum alteratio facta sit passio.i. circa rem: nam in eo ꝙ res est vel non est, in eo etiam dicitur oratio vera vel falsa, non in eo ꝙ captabilis, vel susceptibilis sit contrariorum. Substantia vero ipsa in se suscipit contraria, quare proprium erit substantiæ cum vnum & idem in numero sit, secundum sui mutationem contrariorum esse susceptibile.

De Prædicamento Quantitatis. Cap. XVII.

QVantitas diuiditur in continuam, & discretam. Continuum quidem est cuius particulæ ad communem terminum copulantur, vt linea, superficies, corpus.s. quæ mensurant interius. Potes enim lineæ sumere communem terminum, ad quem eius particulæ copulentur.i. punctum & superficiei lineam, & corporis superficiem. Præter hæc autẽ continua sunt locus, & tempus, quæ.s. mensurant exterius. Nam locus continuorum est, locum enim quendam corporis particulæ obtinent, & ad quendam terminum copulantur, ergo & loci particulæ, quæ singulas corporis particulas obtinent, ad eundem terminum copulantur, ad quem & corporis particulæ, sic & ad præsens tempus, præteritum, & futurum copulantur. Discretum vero est, cuius non est terminus communis, ad quem copulentur, vt numerus, & oratio, horum enim partes semper discretæ sunt, & separatæ. Item quantitas alia constat ex particulis habentibus positionem ad se inuicem, vt linea. Vnaquæque enim eius particula sita est alicubi, & assignari potest, vbi sita sit in plano.i. in superficie, & ad quam particulam cæteræ copulentur. Sic est etiam de plano, & de solido, idest corpore, similiter & de loco. Alia vero ex non habentibus positionem, vt numerus, & tempus: non enim permanent temporis particulæ, quod autem non permanet positionem non habet, sed magis ordinem quendam.s. vt aliud sit prius, aliud posterius. Talis est &, numerus, quia prius numeratur, vnus, quam duo, & duo, q̃ tres. Similiter & oratio, non enim eius particulæ permanent, sed dictum est, & non potest amplius sumi, ideoque positionem non habent. Actor. Ecce quatuor quantitatis spẽs exprimit Aristoteles, quarum ratio numeri, sic potest assignari. Omnis quantitas ex partibus constat, aut igitur ex partibus coniunctis, aut inconiunctis. Si ex coniunctis, aut ergo mensurantibus, intra aut extra. Si intra, hoc potest esse, aut vna dimensione, & sic est linea; aut duabus, & sic est superficies: aut tribus, & sic est corpus. Lineæ namque conuenit tantum longitudo: superficiei longitudo, & latitudo: corpori vero longitudo, latitudo, & profunditas. Et in hoc trinario perfectissima consistit dimensio, vt dicit Aristoteles in libro de cœlo, & mundo. Si ex partibus mensurantibus extra, aut ergo permanentibus, & sic est numerus, aut non permanentibus, & sic est oratio. Aristoteles, vbi supra. Propriè igitur quantitates hæ sunt solæ, quas diximus, aliæ vero secundũ accidens, vt album dicitur multum, quia multa est superficies. Et actio longa, quia tempus longum, multa vero, eo ꝙ motus multus. Quantitati quidem nihil est contrarium, nisi multa dicat paucis aliquis, esse contraria, vel magnum paruo, sed horum nihil est quantitas, nihil enim per se magnum vel paruum dicitur, sed ad aliud comparatum, hæc ergo ad aliquid sunt. Præterea non sunt hæc sibi contraria, quod enim non est sumi per seipsum, sed tantum ad aliud relatum, quomodo huic aliquid erit contrarium, alioquin contingeret idem ipsum simul contrariã recipere. Idem enim aliquod est ad hoc quidem magnum, ad aliud vero paruum. Non enim videtur quantitas suscipere magis, & minus, neque enim est aliud alio magis bicubitum, nec quinque magis dicuntur numerus, quàm tria. Proprium autem maximè quantitatis est æquale & inæquale dici.

De Prædicamento, Ad aliquid. Cap. XVIII.

AD aliquid sunt quæcunque hoc ipsum qđ sunt aliorum dicuntur.s. genitiuè, vel quomodolibet aliter ad aliud.s. scilicet datiuè, accusatiuè, vel ablatiuè. Omnia autem relatiua ad conuertentiam dicuntur, vt seruus domini, & dominus serui. Hoc dico si conuenienter assignentur, si enim ala assignetur aui, non conuertitur vt sit auis alæ, neque enim prius conuenienter assignatum est ala auis, non enim dicitur ala auis, in eo ꝙ auis est, sed in eo ꝙ alata. Multorum enim aliorum alæ sunt, quæ aues non sunt, vt Apum. Dicatur ergo alati ala, & ala alatum, sic enim conuertitur, quia cõuenienter assignatur. Aliquotiens autem & nomina fingere oportet, si posita non sunt: nam si remus nauis assignetur, non conuertitur vt dicatur nauis remi. Sunt enim naues quarum remi non sunt. Dicatur ergo remus remitæ rei remus, aut quomodolibet aliter dictũ sit, nomen enim non est positũ. Conuertitur autem si conuenienter assignetur, remitum enim remo remitũ est, similiter caput capitati, & capite capitatum. Denique omne quod ad aliquid dicitur, si conuenienter assignetur ad id ad quod dicitur, omnibus aliis circumscriptis, quæcumque accidentia sunt, & illo solo relicto ad quod assignatum est, semper ad ipsum dicetur, vt circumscripto bipede, vel homine, & omnibus quæ sunt accidentia domino idest extranea, relicto vero hoc solo quod dominus est, semper seruus ad eum diceretur. Seruus enim semper domini seruus est, & econtrario quoque, si nõ est dominus neque seruus. Omnia itaque relatiua dicuntur conuersim. Videntur autem aliquid simul esse natura, vt duplum, & dimidiũ, dominus, & seruus, hæc enim inuicem se ponunt, & auferunt, sed, non in omnibus hoc verum videtur nam scibile sublatum simul aufert scientiam, non autem econuerso, nam sublato animali non est scientia, scibilia tamen sunt plurima. Similiter autem his se habent & ea, quæ in sensu sunt, sensibile enim prius est, quam sensatum. Ignis enim, & aqua, & cætera ex quibus animal constat, prius, sunt quam animal, vel sensus. Videntur autem relatiua, magis & minus suscipere, vt æquale, & simile. Quædam tamen nequaquam, vt duplex. Inest autem contrarietas in relatione, vt cum virtus vitio contrarium sit, vtrumq; eorum ad aliquid est. Similiter disciplina & ignorantia, nõ autem ita est in omnibus, nam duplici nihil est contrarium, nec triplici, neque alicui talium. Actor. Hæc enim sunt.s. vere relatiua: nam sicut veræ substantiæ, vel veræ quantitati non est aliquid contrarium, ita nec veræ relationi, nisi sit qualitas, vel habens naturam qualitatis. Et nota ꝙ habitudo inter correlatiua, quædam est genitiua, vt inter duplum & dimidium, dicitur enim dimidij duplum, & econuerso. Quædam datiua, vt cum dicitur alicui simile. Quædam ablatiua, vt minore maius. Et huiusmodi habitudines, secundũ quosdam, sunt species in hoc Prædicamento. Indiuidua vero sunt ipsa correlatiua.s. duplum, & dimidium: dominus, seruus, & huiusmodi. Sciendum est ꝙ quædam sunt relatiua non vera, sed secundum dictionem tantum, vt habitus, affectus, disciplina, positio, quia.s. aliorum esse dicuntur, habitus enim habitus alicuius est, & similiter cætera. Sed hoc secundum prædictam relatiuorum diffinitionem, quæ recte assignata est, vt patet ex sequentibus. Aristoteles, vbi supra. Habet autem quæstionem, vtrum aliqua substantia dicatur ad aliquid. De primis quidem substantijs verum est, ꝙ nulla, similiter & de quibusdam secũdis. Non enim dicitur homo alicuius homo, nec bos alicuius bos, supra, nisi possessiue. In aliquibus autem dubitari potest, nam manus dicitur alicuius manus, & caput similiter. Quare prædicta diffinitio eorum, quæ ad aliquid sunt, non est sufficienter assignata, alioquin, vel nimis difficile, vel impossibile est soluere, quin aliqua substantia ad aliquid esset. Sed proprie ad aliquid sunt, quibus hoc ipsum esse, est ad aliquid se habere. Itaque neutrum relatiuorum sine reliquo sciri, vel diffiniri potest. Et qui nouit vnum scit, & reliquum, quia relatiuorũ esse, est ad aliqđ quodammodo se hr̃e, quare nulla substantia relatiuorum est. Fortassis autem erit difficile de huiusmodi rebus confidenter declarare. Dubitare vero de singulis non erit inutile. Actor. supra. Vbi sunt probabiles rationes ad vtramque partem contradictionis. Aliter.n. sumitur dubitatio, secundum ꝙ est priuatio scientiæ, & sic est inutile.

De Prædicamento Qualitatis. Cap. XIX.

ARistoteles. Qualitas est, secundum quam quales esse dicimur. Huius species sunt quatuor. Vna.s. habitus, & dispositio. Differunt autem hæc duo, quia diuturniores, & permanentiores sunt habitus, vt virtus, & scientia. Hæc enim difficile mouentur, nisi forte grandis mutatio facta sit ab ægritudine, vel alio huiusmodi. Actor. Sic enim narrat Boetius, in commento suo, de quoddam, qui propter febres totam notitiam literarum amisit. Aristoteles. Affectiones

autem,

autem, idest dispositiones sunt faciles, & cito permutabiles, vt calor, frigiditas, ægritudo, sanitas, sunt tamen habitus dispositiones, dispositiones autem non necessario sunt habitus. Qui enim habitum retinent, quodammodo dispositi sunt ad ea quę habent, qui non dispositi sunt non necessario habitum retinet. Secunda species, est naturalis potentia vel impotentia, secundum quam cursores, vel pugillatores dicuntur, eo ꝙ naturalē habent potentiam facile currendi, vel pugnandi sanatiui. Similiter propter naturalem potentiam, nihil a quibuslibet accidentibus patiendi, ægrotatiui, propter impotentiam. Similiter & durum dicitur, quod habet potentiam nō citius secari. Molle vero quod impotentiam habet eiusdem rei. Tertia species est passibilis qualitas, & passio, vt dulcedo, & amaritudo, calor, & frigus. Quæ quidem, non ꝙ illa, quæ ista suscipiunt aliquid patiantur, neque enim mel, quoniam aliquid passum sit iccirco dulce dicitur, sed ꝙ horum singula secundum qualitatem sensuum passionis perfectiua sunt, passibiles qualitates dicuntur. Dulcedo enim passionem quandam, secūdum gustum efficit, & calor secundum tactum, similiter & aliæ. Albedo autem, & nigredo, & alij colores alia de causa, quia, s. ab aliquibus passionibus innascuntur, vt erubescens aliquis fit rubeus, & timens pallidus, siue autē secundum naturalem substantiam, idest complexionem talia in alio fiant, siue per ægritudinē longam, vel propter æstum, vel aliquid tale contingant, nec facile prætereant, sed diu permaneant, passibiles qualitates dicuntur. Quæ verò ex his facile soluuntur, & cito transeunt, passiones dicuntur, non autem qualitates, quia non secundum eas quales esse dicuntur; non enim qui propter verecundiam rubet, dicitur rubeus, nec cui pallor propter timorem venit, pallidus, sed magis aliquid passus. Et hoc quidem ex parte corporis. Similiter autem & secundum animam passibiles qualitates, & passiones dicuntur, vt dementia & ira. Nec qui cōtristatus irascitur, dicitur iracundus, sed magis aliquid passus. Quarta species est forma, & circa aliquid constans figura. i. claudens aliquid, vt triangulus, & rectitudo, & curuitas. Rarum autem, & spissum, & asperum, & lene, positionem quandam partium potius, quam qualitatem videntur significare. Spissum quidem eo ꝙ partes ipsæ sibi propinquę sint, Rarum autem eo ꝙ a se inuicem distent, Lene quidem eo ꝙ in rectum sibi partes iaceant. scilicet ita, vt nulla supra aliam sit. Asperum autem eo ꝙ hæc quidem superior, illa vero inferior sit. Actor. Forma & figura in hoc differunt secundum quosdam, ꝙ forma est in rebus animatis, & inanimatis, figura autem in solis inanimatis. Alij dīt ꝙ differūt sicut longitudo, & linea. s. vt forma sit in abstractione, figura in concretione, sed vtraque differentia, nec essentialis est nec vera. Alij ꝙ differunt sicut materia & quantitas, forma enim est terminus materiæ, figura vero quantitatis, & sic pręcedit forma figuram. Sed si forma, vt hic sumitur, est terminus materiæ, melius esset in Prædicamento substantiæ, quam qualitatis. Ad veram ergo differentiam assignandam, dico ꝙ forma est terminus figuræ. Sed figura dupliciter sumi potest. Vno modo secundum ꝙ figura dicitur, quod termino vel terminis continetur, & sic est quantitas. Vel secūdum ꝙ figura est clausio terminorum, & sic est qualitas. Sic etiam triangulus potest sumi dupliciter eadem duplicitate, secūdum hoc potest solui obiectio, quia videntur genera esse permixta. Item forma dicitur terminus motus naturæ, in vnoquoque complexionato.

De multiplici acceptione huius nominis Forma. *Cap.* XX.

IN summa vero nota, ꝙ Forma multipliciter sumitur. Vno modo secūdum ꝙ dicitur de substantijs separatis. Alio modo secundum, ꝙ dicitur de perfectionibus separabilibus, vel non separabilibus. Item secundum quodlibet accidens dicitur de nouem prædicamentis. item secundum ꝙ comprehendit omne quod est præter primam substantiam, & sic sumitur in libro sex principiorum, cum dicitur. Forma est compositioni contingens, idest composito adueniens, simplici & inuariabili essentia consistens, idest cum alio sistens, quia. s. per se non potest, simplex quidem est eius essentia, quia sine compositione materiæ, & formæ, non autem partium. Inuariabilis autem est de sui natura, licèt varietur per subiecta. Potius autem dicitur compositionis contingens. Quia quædam adueniūt gratia materiæ, vt albedo, hæc inest homini gratia corporis, quædam gratia formæ, vt rationabilitas homini gratia animæ, quędam ratione compositi, vt risibile. Est autem compositio quędam naturalis, vt quælibet substantia corporea fit ex materia & forma. Quædam artificialis, vt domus fit ex lignis, & lapidibus, & cęmento. Quædam logica, vt species, vel diffinitio fit ex genere, & differētijs, Quædam Mathematica, vt linea fit ex lineis mediante puncto. De tertia hic agitur. Ex libro sex principiorum. Forma autem quædam a natura videtur esse vt ratio, quædam

vero ab actu, vt calor, scilicet per motum acquisitus. Item forma diuiditur in subsistens, & contingens, idest in substantiale, & accidentale. Substantiale comprehendit secundas substātias, accidentale vero omnia nouem prædicamenta. s. quæ substātiæ contingunt, idest adueniunt. Et horum quædam infra substantiam simpliciter considerantur, vt linea, superficies, corpus, huiusmodi enim adueniunt ipsi substantiæ immediate. Quædam vero extrinsecus, vt agere, & pati &c. De his quidem quæ subsistunt, idest de substantijs, & de his quæ substantiæ immediatè adueniunt, vt sunt quantitas, & relatio, agitur in libro Prædicamentorum. De reliquis vero, quæ scilicet extrinsecus adueniunt, in libro sex principiorum.

De ordine & numero specierum qualitatis, & quantitatis. *Cap.* XXI.

RAtio autem & ordinis, & numeri quatuor specierū qualitatis, sic potest haberi. Omnis qualitas aut est sensibilis, aut insensibilis. Si insensibilis, aut ex parte animæ, & hæc est prima species. s. habitus, & dispositio. aut ex parte corporis, & hæc est secunda. s. naturalis potentia vel impotentia. Dignior est autem anima quam corpus, ideo & prima species, quam secunda, & ob hoc prior. Si est qualitas sensibilis, aut sensu proprio sentitur, & hæc est tertia species. s. passio & passibilitas, aut sensu communi, & sic est quarta species, forma, & figura. Patet autem ordinis ratio, quia sicut Aristoteles in libro de Anima, prius agit de sensu proprio, quam de communi, sic & in Prædicamentis, prius est obiectum sensus proprij, quā sensus communis, minor. n. error in sensu proprio, quam in cōmuni. Aristoteles, vbi supra: Qualitates igitur hæ sunt q̄ prædictæ sunt. Qualia vero sunt, quæ secundum has denominatiuè dicuntur, vt a candore candidus. Quædam tñ non denoīantur ab his, quia nō sunt imposita noīa qualitatibus ipsis, vt cursor, & pugilator, secundum naturales valitudines dicuntur, quibus noīa posita non sunt vt ab eis denominatiuè quale nō dicitur secundum ipsam qualitatem, vt virtutem habens studiosus dr̄, sed non denominatiuè dicitur a virtute. Inest autem contrarietas secundum ꝙ quale est, vt iniustum iusto contrarium est, & album nigro, non tamen in oībus ita est. Rubeo enim, & pallido, & hmōi coloribus. s. medijs, nihil est contrarium, scilicet per se, sed tantum per accidens. Suscipit autem qualitas magis, & minus. s. concreta non abstracta. Album. n. magis, & minus alterum altero dicitur. Similiter & iustum, Iustitia vero a iustitia non multum aut magis, & minus, aiunt dici, nec sanitatem a sanitate. Sed ista, quæ secundum hos affectus dicuntur, idest disponuntur, & denominantur, magis, & minus recipiuntur. Non autem omne quale secundum magis, & minus dicitur, vt triangulus, quadrangulus, & aliæ figuræ. Quæcunque. n. diffinitionem trianguli & circuli recipiūt, oīa similiter triāguli & circuli sunt. Horum igitur quę dicta sunt nihil est propriū qualitatis, sed hmōi proprium est scdm eam simile & dissimile dici.

De Prædicamento Actionis. *Cap.* XXII.

EX libro sex principiorum. Actio est secundum quam in id qđ subijcitur agere dicimur. Actionum alia est animę alia corporis. Differunt autem, quoniam corporea necessario mouent subiectum in quo est, animæ vero actio non mouet id in quo est. s. animam ipsam, sed coniunctum Aīa namq; dum agit mouet corpus. s. per se, coniunctū vero per accidens, ipsa vero immutabilis permanet, & immobilis, quia nec scdm locum mouetur, nec scdm aliorum quenquā motuum, nisi forte scdm alterationem. Locus siquidem corpus est, aīa vero nō, & impossibile est, non corpus, corpore moueri, quare solū corpus mouetur localiter. Hoc tñ in quibusdam dubitabile vr̄. Nā speculo immobili permanente, motus imaginis fieri vr̄ ad oppositi mutationes. i. per motum rei visę ab vna parte speculi ad aliam. Sed conuenientius dicere est, ꝙ non ibi vera forma existat. Sciēdum aūt, ꝙ oīs actio in motu est. s. sicut cā in causato, oīsque motus in actione firmabitur, s. sicut causatū in cā. Propriū igitur actionis est in motu esse, sicut proprium motus in actione. Et hoc quidem palam est in actionibus generatiuis, siue effectiuis, in destructiuis autem est obiectio. Qđ. n. destruit in motu quidem est, nihil tamen agit sed qđ actū est destruit. Dico autem actionem, non quid. i. vt aliquid construat, sed in qđ. i. subiectum in qđ agat exigere. Non est autē motus actio, sed quale, nam & quiescere quale est, & quæcunq; cōtraria sunt in eodem gn̄e sunt gn̄alissimo. Naturalis proprietas actionis est passionē ex se inferre in id qđ subijcit, oīs. n. actio passionē efficit, & oē passionem inferēs actio est. Cōtingit aūt & actionē ex actione efficiactio. n. eius qđ p se mouet, eius actionis ꝙ p aliud est gn̄atio est. Quamobrē & actionis, & passionis actus gn̄atiuus est. Qualitas āt ex se gignit facere, vt calor, id qđ est calefacere. Qualitatē vero particulariū. s. p se, & vniuersaliū

per accidens, effectiuus est situs siue positio, vt asperi,& lenis. Similiter,& quantitatum, vt lineæ superficiei,& soliditatis,oĩa enim hæc a situ substantiam,& generationem habent. Quantitas autem quantitatis effectiua est, & generatiua,vt longitudinis linea,latitudinis planum,altitudinis solidum. Qualitas quoque qualitatis,vt calor caliditatis.Situs etiam,agere & pati causa est. Indispositiones namque,compositione.s.quatuor qualitatum fit generatio quædam simplicium.i.elementorum, quam in motiua actione consistere necesse est. Qñ verò causa est tempus. Vbi vero locus.Hīc autem corpus,quia.s.habit⁹,est proprietas derelicta ex adiacentia ornamenti ad ornatum.Eorum vero, quæ in subiecto non sunt,Indiuiduarum.i.primarũ substantiarum corruptio quidem est in primis, in qualitatibus quatuor contrariis,generatio vero in elementis. Secundarum vero substantiarum causæ indiuidua sunt. Recipit autem facere,& pati contrarietates,& magis ac minus. Nam calefacere, & infrigidare,contraria sunt, & magis ac minus recipiunt,similiter,& siccari,& humefieri.

De Prædicamento Passionis. Cap. XXIII.

Passio est effectus illatioque actionis.s.effectus respectu agentis,& illatio respectu actionis.Secundum hanc aliqua patiuntur magis,& aliqua minus.Sunt enim quędam animantiora cæteris.i.nobilioris complexionis, vel potentiæ. ut brutum arbore,qa plures.s.habet virtutes aĩa sensitiua, quã arbor. Nam vegetatiua,quidem habent virtutem generatiuam, nutritiuam,augmentatiuam.Bruta vero super hoc motiuam,& apprehensiuam.Animantiora quoque sunt rõnalia brutis, qa præter quinque virtutes prædictas, habent etiam intellectiuã. Oĩa vero,quæ de generatione dicta sunt,& de actione generãte passionem,etiam de passione per actionem in rebus generata dici possunt,quadam tñ ꝓbatione non recta, sed transmutata,quia.s.in capitulo de actione passio considerata est in concretione,hic autem in abstractione. Dr̃ autem passio multipliciter. Vno modo secundum ꝙ vnaquæque actio aĩæ passio dr̃, vt amor,odium,tristitia,gaudiũ, hæc.n.oĩa sunt passibiles aĩæ actiones.Alio modo id,qđ in naturam agit.i.in rem naturalẽ, vt quælibet ægritudo,vel etiam amaritudo,& dulcedo,& hmõi quæ passionem inferunt,sic autem est passio tertia species qualitatis. Tertio modo prima generatio actionis immediata,& sic sumitur hic. Non est autem passio in agente, sed in eo, qui actum suscipit operantis. Cætera de hac materia in libro de generatione tractantur. Aristoteles in libro de generatione, & corruptione. Omnino quidem simile a simili rationabile est non pati,etiam omnino alterum.i.dissimile,non.n.albedo a linea patitur,aut econuerso,nisi sm̃ accidens,vt si alba, vel nigra,sit linea.Necesse est itaque faciens, & patiens esse simile,& idem genere.Specie vero dissimile,& contrarium, innatum est.n.corpus a corpore pati,saporem a sapore, calorem a calore,& vniuersaliter homogeneum, ab homogeneo. Hui⁹ causa est, qm̃ in eodem genere contraria sunt oĩa. Contraria vero agunt,& patiuntur abinuicem. Itaque passiua, & actiua inuicem sunt contraria,& media,& vniuersaliter in his generatio fit,& corruptio. Porro vniuersaliter agens assimilat sibi patiens, quapropter necesse est patiens in agente transmutari. Sic enim in contrarium erit generatio, dum.s.agens speciem suam generat in patiente.Quemadmodum autem in motione primum quidem mouens nihil prohibet esse immobile. In quibusdam autem,& necessarium est,vt in prima causa,vltimũ vero mouens necesse est moueri,sic & in actione. Primum quidem agẽs impassibile est, vltimum autem,& patiens,nam quęcumque non habent eandem materiam agunt, & impassibilia sunt,vt medicina faciens sanitatem,nihil patitur a sanato,ipsa est enim primum agens.Cibus autem cum sit ultimum agẽs, ac tangens,& ipse patitur. Aut enim calefit,aut infrigidatur, aut aliud,quid patiter simul agens. Materiam quidem dicim⁹ eandem esse contrariorum cuiuslibet,& ipsa secundum ꝙ materia passiua est, vnumquodque vero indiuisibilium, idest athomorum,necesse est impassibile dicere,non enim possibile est pati nisi per vacuum medium supra,molle vero dicitur aliquid in patiendo, subactiuum enim molle.

De Prædicamento Quando. Cap. XXIIII.

Ex lib.6.principiorum.Qñ vero est,quod ex adiacentia tẽporis relinquitur. Tempus autem,qñ non est, vtriusque tñ.s.temporis,& qñ, ratio coniuncta est.Diuiditur etiam, qñ sm̃ diuisionem temporis. Nam aliud quidem relinquitur ex præterito,aliud ex præsenti,aliud ex futuro,Præteritum, & futurum quantitates sunt,& continuantur ad præsens. Præteritum quidem non quod in substantia permaneat,sed qm̃ in excessu suo nondum præteriit,quia.s.pars eius copulatur ad præsens,vel quia quod semel est præteritum semper est præteritũ. Futurum vero, quia necessarium est contingere, futurum.s.in ratione futuri,licet non id,quod futurum est,quod tantundem est acsi instaret.i.acsi præsens esset.nulla est enim differentia in eo,quod permanet,& quod futurum est, & quod abiit.s.quantum ad essentiam temporis,quia hæc tria copulantur adinuicẽ sic & qñ præteriti,& futuri ad præsens copulatiue reducuntur. In quocumque tempus est, vel erit,vel fuit,in eodem, & qñ est, vel erit,vel fuit,quia sm̃ tempus,qñ,dr̃,a quo.s.causatur. Qñ itaque.quod ex præsenti,cum ipso præsenti simul est, & qđ ex præterito,& quod ex futuro, nunquam simul erunt. In hoc ergo differt quando,ab eo quod est vbi,quia vbi,& locus a quo fit,nunquam in eodem sunt,sed vbi,in circumscripto est, id est in contento. Locus autem in continente. Sicut autem tempus nunc primum quidem futurum est, secundum autem præsens, posterius vero præteritum, sic & quando, vnum & idem,primũ quidem ex futuro est,secundum quod ex præsenti,posterius vero ex præterito.Item sicut tempus aliud simplex,quod cum simplici actione recedit.s.quo minus apprehẽdi non potest. Aliud vero compositum,quod.s.ex composita actione est. Sic & qñ, aliud simplex.s.quod in momento est,& nunc est. Aliud cõpositum,vt in hora,die,hebdomada,& hmõi.Item sicut partes tẽporis sibi sine mora succedunt,sic & partes qñ.Differunt autem tempus,& qñ,quia sm̃ tempus est aliquid mensurabile, ut motus diurnus,at sm̃ qñ, nihil mensuratur, sed sm̃ id dr̃ aliquid temporale,& variabile.Inest autem oĩ qñ non suscipere magis, & minus,quia.s.& si dicatur aliquid diuturnius alio, non hoc est sm̃ naturam tpis,sed sm̃ naturam distantiæ.Qñ quoque nihil est contrarium,nam qñ quod est ex præsenti, vnum & idẽ, & de futuro est,& de præterito. Impossibile autem est de eodẽ indiuiduo duo simul contraria prædicari.Est autem qñ,in oĩ eo quod incipit esse,vt est corpus, omne namque corpus aliquando est,& suscipit temporum alterationes. Alteratur enim in æstate,& vere,&c.similiter autem,& anima.Quidam enim acutiùs speculantur in hyeme,quidam in æstate, secundum instrumenti complexionem,id est corporis,anima enim huic coniuncta,complexiones eius concomitatur,vt qui aridæ,& gelidæ cõplexionis sunt,dementiores in autumno sæpe fiunt, quibus vero sanguis dominatur in vere,similiter & in aliis fit secundum similitudinem ipsorum animalium,& temporum.

De Prædicamento Vbi. Cap. XXV.

Cvi est circumscriptio, id est totalis comprehensio corporis,a loci circumscriptione procedens,locus est in eo, qđ capit,vbi,vero in eo,quod capitur. Videtur autem non omni rei adesse,anima & enim nusquam est, quia nullum locum occupat,vel implet. Nunquam enim locus alio occupatus contento,potest aliud capere occupante permanentẽ,nam granum adueniens modio non potest ingredi, nisi aere quo impletur expulso,nequaquam igitur duo localia in eodem loco simul esse poterunt,nec idem vnum in diuersis.Animatum autem aliquid capere potest,quàm animam,scilicet corpus, quare localis non erit anima, cum locum non occupet, similiter & alia quæcumque corporis rationem non habent loci circumscriptione carent. Habet autem quæstionem, vtrum idem sit in diuersis locis. Et enim vox, cum sit aer,in auribus diuersorum est, quare corpus idem in diuersis locis est, vtrum simpliciter vnum,& idem totum in pluribus, impossibile est inueniri. Sed dici potest diuersorum sensus esse imaginabiliter se generantium,& similiter,id est, quòd diuersorum sensus sentiant voces, figuraliter se generantes ad similitudinem primæ uocis, quia scilicet vox prima ex ore prolata, generat aliam sibi immediatam similem in aere,& illa iterum aliam,& sic deinceps donec perueniat ad aures diuersorum, sicut fit in circulis adgeneratis in aqua,cum ibi lapis proiicitur,sed secundum hoc videtur, quòd quædam vox nõ fit animalis,illa scilicet quæ imaginabiliter fit,quia non profertur ab animali. Ad hoc quidem omnem vocem animalis esse dicimus,quæcumque ipso proferente fit,quamuis,scilicet alia non proferatur per se, sed ꝑ accidens, vnde & vnius quidem vox ad aures diuersorum dirigitur,non tamen vna, & eadem,scilicet numero,sed specie, diuersorum aures attingit. Vbi autem aliud est simplex, scilicet quod a simplici loco procedit. Aliud compositum, scilicet quod ex composito. Locus simplex est origo, & constitutio eius,quod continuorum est,qui.s.continet tale totum,quod est prædicabile de sua parte. Compositus autem (vt dictum est) habet particulas copulatas ad eundem terminum, ad quem & corporis particulæ coniunguntur.Corporis verò partes ad pũctum,quasi ad vltimum terminũ.Primo enim,& principaliter copulantur ad superficiem,igitur loci particulæ soliditatis particulas claudunt. Etenim loca simplicia, minimi corporis occupatiua sunt, quare nec locus sine corpore, nec soliditas

est sine

est sine loco. Oritur autem dubitatio de sphera extrema, scilicet octaua, locus enim in alio esse non potest qđ ambitur, sed qđ ambit.s. Cõfitentibus igitur nobis illã spherã esse localem, confiteri necesse est, aliud præter eam esse, in quo extremitas eius cõsistat, nihil autem est extra illam, quare extremitas eius in loco non est. De huiusmodi vero determinare, insolitum quidem, & occultum, & contra sensum humanum. Caret autem, vbi, intensione, non enim alterum altero dicitur magis in loco, licet maiorem locum possideat. Vbi quoque non inest cõtrarietas, sicut nec loco, nam etiam sursum & deorsum, quæ maxime a se distare videntur, contraria nõ sunt. Alioquin duo eidem contingeret inesse contraria, & insuper idẽ esse sibi cõtrarium. Idem.n. est sursum & deorsum, comparatione diuersorũ.

De prædicamento Situs. Cap. XXVI.

POsitio est quidam situs partium, & generationis ordinatio.i.rei generatę secundum quam dicuntur stantia, & sedentia, aspera, & lenia, vel quomodolibet aliter disposita. Solet tamen quæri de aspero, & leni, recto, & curuo, triangulo, & similibus, vtrum.s. positiones sint, quandam enim partium positionem significare videntur. Asperum enim dicitur, cuius partium vna alteri supereminet. Lene autem cuius particulæ æqualiter porrectæ sunt: Non sunt autem positiones ea quæ dicta sunt omnia, sed qualia circa situm existentia, ex eo namq; φ partes sic dispositæ sunt, talia sensibus videntur. Actor. Ex æquali, s. positione lene apparet alicui, & ex inæquali asperũ. Sed videtur haberi contrarium in Prædicamentis.s. φ asperum & lene, sint positiones, & non qualitates. Ideo nota φ asperum & lene dupliciter est considerare.s. penes eorum causam efficientem, & sic positiones, vel penes formalem, & sic qualitates. Item nota φ ex duobus membris, quæ posita sunt in diffinitione positionis.s. situs partium, & generationis ordinatio, potest elici diuisio positionis, quæ ponitur in fine capituli. Quædam enim innata est a principio.s. ipsius substantiæ naturalis coordinatio, & hoc est intrinsecus adueniens, vt ea quæ in asperis, & lenibus, vel æqualibus, vel inæqualibus inest. Alia vero a cõsueto motu naturæ, vt sessio, statio, & huiusmodi. Ex textu. Suscipere autem videtur situs contrarietatem, vt sedere, ad id qđ est stare contrarium videtur. Contraria enim sunt, quæ in indiuiduo, eodemque tempore simul impossibile est reperire, sed vicissim possibilia inesse. Sedẽs. n. stare potest, & stans sedere, ipso autem sedente, impossibile est ipsum stare. Sed tamen videtur secundum hoc, vnum pluribus esse contrarium, non enim magis videtur sedere, contrarium ad sedere, quam ad accumbere, hoc autem esset inconueniens, nam & si pallidum albo, & nigro videatur contrarium, non tamen est, quia ex vtroque in eodem est, pallidum enim & reliqui colores medij, ex albo & nigro conficiuntur. Amplius quidem ratio contrariorum est, circa idem subiectum natura existere: verum iacere, & sedere non sunt circa idem natura, nam sedere circa rationalia, iacere autem & accumbere circa irrationalia, ideo non sunt contraria. Proprium autem positionis est, nec etiam magis, nec minus suscipere, non enim sedens magis, vel minus altero dicitur, neque accumbens. Magis autem proprium positionis esse vt, substantiæ proximæ assistere, õibus alijs formis suppositis.

De prædicamento Habitus. Cap. XXVII.

HAbitus autem est corporum, & eorum, quæ circa corpus sunt adiacentia, corpus quasi habentium, & eorum quæ circa corpus, &c.i. eorum quæ habentur tam corporum quam non corporum, vnde secundum hoc, hæc quidem habere, illa vero haberi dicuntur, non secundum totum, sed secũdũ partes, vt calciatum esse, secundum pedes dicitur. Suscipit autẽ habitus magis, & minus. Armatior enim eques pedite dicitur, & calciatior qui cum caligis, & calceamentis est, quam q cum caligis solum. In habitu vero nihil est contrarium, proprium est autem habitus in pluribus quidem, vt in corpore, & in his, quæ circa corpus sunt existere secundum partium diuisionem. In paucis alijs autem hoc inuenies, scilicet in quantitate solũ, & in his quæ sunt ad aliquid, in quantitate, vt in numero. Nihil enim tot partibus destribui possibile est, vt numerum. In ad aliquid vero, vt est similitudo, & dissimilitudo, hęc enim in pluribus similibus, & dissimilibus insunt. Non autem omnis quãtitas, aut relatio huiusmodi est. Habitus vero in pluribus necessario consistit, quare magis proprium eius est, q̃ alicuius alterius. Ex libro Prædicamentorum. Habere autem multis modis dicitur, s. aut qualitatem aliquam, vt scientiam, vel virtutẽ: aut quantitatem, vt magnitudinem: aut ea q̃ circa corpus sunt, vt vestem: aut in membro, vt anulum in manu: aut membrum, vt manum, vel pedem: aut in vase, vt in continente, vt in lagena vinum: aut in possessione, vt domum vel agrum: vel et sicut vir vxorem habere dicitur, & vxor virum. Sed hic modus alienissimus esse videtur, in eo quod est habere. Nihil enim aliud dicimus vxorem habere quam cohabitare. Fortassis & alij modi habendi apparebunt, sed hi sunt, q̃ dici consueuerũt. Actor. In summa igitur nota φ eorum quæ habentur, quædã insunt, quædam non. Et eorum quæ insunt quędam habentur a natura, vt pars a toto, quædam casu, vt nouem prædicamenta accidentalia. Eorum vero quæ non insunt, quædam adiacẽt, quædam non, vt possessiones. Eorum autem quæ adiacent, quædam secundum continuationem, & horum quædam ad totum, vt indumentum, quædam ad partem, vt anulus. Quædam autem secundum discontinuationẽ, & horum quædam adiacent proprie, vt vitis, ager: quædam improprie, vt vir, & vxor.

De consequentibus Prædicamenta, & primo de magis, & minus. Cap. XXVIII.

EX. libro vj. principiorum. Dicitur autem magis, & minus aliquid suscipere tripliciter. Aiunt enim quidam, magis & minus causari secundum crementum, vel diminutionem eorum quæ suscipiũt subiectorum formas. Quod si esset, nulla ratio hominem, & animal, & substantiam cum magis, & cum minus dici prohiberet. Præterea lapis minor lapide dicitur, qui nunquam intensionem, vel remissionem passus est, & Margarita albior Equo, non secundum substantiæ magnitudinem, vt palam est. Alij vero dicunt secundum ipsius accidentis quãtitatẽ. Quod si verum esset, vtique magis albus Homo, vel Equus, quam Margarita dici posset, quia maior albedinis quantitas accidit Equo, quam Margaritæ.s. secundum extẽsionem, non secundum intensionẽ. Tertij dicunt sc̃dm vtriusque, s. subiecti & accidentis augmentum, & diminutionem. Sed prima & secunda opinione destructa, destruitur & tertia. Itaque magis, & minus dicuntur accidentia secundum, φ propinquiora vel remotiora sunt tertiæ, siue primæ vocis impositioni, vt album dicitur in quo est pura albedo. Quanto igitur album ad vocis impositionem accidens puriori inficitur albedine, tanto magis album assignabitur. Ideo autem substantiæ non suscipiunt magis, & minus sicut accidentia que earum impositio in termino est, quem transgredi impossibile est. Sed & quædam accidentia sine magis, & minus sunt, vt triangulus, & quadrangulus, vel quia in substantiarum designationem huiusmodi nomina accipiuntur, nam quadrangulum & qualitas nuncupatur, & corpus quadrangulatum, vel etiam ratione prædicta, quia.s. huiusmodi impositio in termino facta est, vltra quem trãsgredi possibile non est, quemadmodum & in superlatiuis.

De Oppositis. Cap. XXIX.

ARistoteles in libro Prædicamentorum. Dicitur autem alterum alteri opponi quadrupliciter. Quædam vt relatiua, quæ scilicet eaipsa quæ sunt oppositorum, dicuntur, aut quomodolibet aliter ad ea scilicet datiuè vel accusatiuè &cæt. Quædam vero vt contraria, & horum quædam sunt immediata, quorum scilicet alterum subiecto in quo nata sunt fieri necesse est inesse, vt sanitas, & ægritudo, par & impar. Quædam vero mediata, quorum scilicet non est necesse alterum inesse susceptibili. Et in quibusdam horum nomina posita sunt his, quæ media sunt, vt albi nigri, fuscum & pallidum. In aliquibus autem non, sed per extremorum negationes determinantur, vt inter bonum & malum, neque bonum neque malum. Malo autem aliquando etiam malum contrarium est, vt egestati superabundantia, sed hoc rarum est, pluribus autem bonum malo contrarium est. Circa idem vero, aut specie aut genere secundum naturam habent fieri contrarietates, vt languor & sanitas, in corpore animalis. Albedo, & nigredo simpliciter in corpore. Necesse est autem omnia, contraria esse, vel in eodem genere, vt album & nigrum sub colore. Vel contrarijs generibus, vt iustitia sub virtute. Iniustitia sub nequitia, vel ipsa esse genera, vt bonum & malum, quæ non sunt in genera, sed ipsa sunt genera aliorum. Item contrariorum mediatorum, quædam sunt quorum neutrum determinate inest, vt albedo, & nigredo homini, quædam vero quorum alterum, vt caliditas igni, & candor niui. Quædam autem vt priuatio, & habitus, & hæc circa idem aliquid fieri habent. Tunc autem priuari dicimus vnumquodque susceptibilium habitus, quando id quod aptũ natum est habere nullo modo habet, vt edentulum, vel cęcum, non quia non habet dentes, aut visum, sed quia quando contingit habere, non habet. Differunt autem hæc a contrarijs, quia ab vno contrariorum in aliud potest fieri mutatio, nisi alterum insit naturaliter, vt igni calidum esse. A priuatione autem in habitum mutari impossibile. Quædam vt affirmatio, & negatio, & in his solis proprium est semper alterum eorum esse verũ, & alterum falsum. Omnia namque supradicta sine vlla complexione sunt. Nihil autem incomplexorum verum, vel falsum est.

De hoc quod est prius, & simul, & de motu. Cap. XXX.

PRius autem alterum altero dicitur quadrupliciter. Primo quidem & proprie, secundũ tempus, vt quod est antiquius. Secundo quod non conuertitur secundum subsistendi consequentiam, vt vnum duobus, duobus enim existentibus consequens est vnum esse, sed non conuertitur. Tertio secundum quendam ordinem, vt in Grammatica, elementa syllabis, & in Rethorica, prohemium narratione Quarto quod melius, est & honorabilius, sed hic modus prioris, penè alienus est a cæteris. Videtur autem, & præter hos alius esse modus. Eorum enim quæ conuertuntur secundum essentiæ consequentiam, illud qđ alterius quomodolibet causa est, digne prius natura dicitur, vt si homo est, vera est oratio, qua dicitur esse hominem, & econtrario. Ipsa autem res est causa quare oratio vera sit, & ideo natura prior est. Sic igitur quinque modis prius dicitur. Simul autem dupliciter esse dicuntur. Simpliciter quidem & proprie secundum tempus, vt quorum generatio est in eodem tempore. Secundo modo naturaliter, scilicet quæcumque conuertuntur secundum quod est esse consequentiam, dum tamen vnum non sit causa alterius, vt duplum & dimidũ, similiter & ea quæ ex eodem genere, e diuerso a seinuicem diuiduntur, vt volatile gressibile, & aquatile, ex opposito animal diuidunt, natura simul sunt. Genera vero semper priora sunt, quia non conuertuntur, secundum ꝙ est esse consequentiam. Motus autem species sunt sex, & motui quidem communi cõtrarium est quies. Motibus autem particularibus, quæ per singula sunt. s. generationi corruptio, augmentationi diminutio. Secundum locum autem mutationis, secundum locum quies videtur opponi, & forte in contrarium locum mutatio, vt ei quæ est superius, ea quæ inferius. Alterationi vero non videtur aliquid esse contrarium, nisi forte secundum qualitatem quies, vel in contrarium qualitatis mutatio, est enim alteratio mutatio secundum qualitatem. Actor. Nota ꝙ motus dupliciter considerari potest, aut secundum ꝙ est actus imperfectus cuiuslibet rei naturalis, & est via deducens sibi naturalia in esse, & sic est transcendẽs. Aut secundum ꝙ est perfectio naturalis potentiæ, & sic opponitur quieti contrariæ, generatio quidem & corruptio nõ sunt propriè motus, sed mutationes. Augmentum est ab imperfecto ad perfectum, diminutio vero est econuerso.

De libro Perihermenias. Cap. XXXI.

ISidorus, vbi supra. Sequitur de hinc liber Perihermenias subtilissimus nimis, & per varias formas iterationesq; cautissimus. De quo dicitur. Aristoteles, quando Perihermenias scriptitabat, calamum in mente tingebat. Omnis quippe res quæ vna est, & vno significatur sermone, aut per nomen significatur, aut per verbum, quę duę partes orationis interpretantur totum quicquid concepit mens ad loquendum. Omnis enim elocutio conceptæ rei mentis interpres est, hanc Aristoteles vir in rerum expressione, & faciendis sermonibus peritissimus Perihermeniam nominat, quam interpretationẽ nos appellamus. s. ꝙ res mente conceptas, platis sermonibus interpretetur, per cathafrafin, & apostasin. i. per affirmationem, & negationem. In his itaque Perihermenijs supradictus philosophus de sex principijs tractat. i. de nomine, & de verbo, de oratione, de enunciatione, de affirmatione, de negatione, de contradictione. Actor. Quoniam autem, vt dicit Aristoteles, vna est scīa, quæ est vnius generis cuius partes, & principia & passiones per se considerat. Sciendum ꝙ Dyalectica dupliciter consideratur, vno modo vt ars, & sic de omnibus est, & sic non est alicuius generis determinati. Et traditur sic in libro Topicorum. Alio modo vt est scientia, & traditur in libro Priorum, & sic logica est de syllogismo. Igitur in libro Prædicamentorũ agit. Aristoteles, de materia remota syllogismi. s. de terminis. In libro autem Perihermenias, de materia propinqua ipsius syllogismi. s. de essentialibus. In libro aũt Priorũ agit Aristoteles, de syllogismo plenariè. In li. Topicorũ & Posteriorũ & Elecorũ, de partibus. i. de spẽbus ipsius syllogismi. Et nota ꝙ in libro Prædicamẽtorũ agit Aristoteles, de prædicabili, & subicibili. In hoc aũt libro ꝓpriè de enunciatione, q̄ anthonomasice nũcupatur interpretatio. Icciteo iste liber, q de enunciatione est, de interp̄tatione intitulat̃. Nã peri, ꝓpositio græca est, & aqualet huic ꝓpositioni, de. Hermenias aũt Græce, idẽ est ꝙ interp̄tatio Latinè. Vñ hoc ipm Hermias grũs ẽ, & ponit̃ ꝓ ablatiuo, more Grę corũ, q non hñt ablatiuũ. Sed q̄a prius oportet cognoscere interp̄tationẽ ĩ cõi, q̄ ꝓpales interpretationes, p̄mittit capitulum in quo agit de interp̄tatione in cõmuni. Et sic postea descendet ad interpretationes speciales, simplicem. s. & compositam.

De interpretatione, vel significatione. Cap. XXXII.

AGit ergo de interp̄tatione siue de significatione, primo determinans, quæ significant, & quæ significantur, dicẽs ꝙ literæ & voces significant; Intellectus autem & res significantur, & assignat proprietates significantium, & significatorum, dicens, ꝙ voces, & literæ non sunt eadem apud omnes. Intellectus autem & res sunt idem apud omnes. Horum igitur quatuor litera est ita signum ꝙ non est signatum, significat enim vocem, & non significatur ab alio, & hoc intelligendum est de litera in scripto. Litera enim, quæ est elemẽtum vox est, vox autẽ significat & significatur, significat enim intellectum, & rem, significatur autem a literis. Res aũt significatur, & non significat. Intellectus vero significatur, & non significat, proprie loquendo, significatur enim per vocem, nõ autem proprie significat rem, sed est similitudo rei. Vnde non dicit Aristoteles ꝙ intellectus sit nota rei, sed dicit ꝙ intellectus similitudo rei est. Differunt esse notam, & esse similitudinem, ꝙ enim aliquid sit nota, hoc habet secundum placitum, similitudo non scdm placitum, sed magis secundum naturam. Solet tamẽ dici, ꝙ intellectus est signum & signatum, signatum per vocem, signum dicunt rei sed melius est dicere sicut prędictum est. Nam ꝓprie loquendo intellectus non est signum rei. Dicit. n. philolophus diffiniens signum, ꝙ signum est speciem suam ingerens sensui, & aliam relinquens intellectui, tale autem non potest esse intellectus, passiones enim animæ non ingerunt speciem suam sensui, vt aliud relinquant in intellectu siue in potentia intelligibili, passiones enim animæ a sensu percipi non possunt, nõ ergo ꝓprie signa dici possunt, sed similitudines, sicut iam est dictũ. Sciendum est autem ꝙ quadrupliciter dicitur intellectus. Vno enim modo dicitur intellectus potẽtia intellectiua, quæ est nobilior vis anĩæ, & sic non est verus, nec falsus est, & iste appellatur intellectus passibilis vel materialis. Scđo modo dicitur intellectus habitus principiorum demonstratiuorum, sicut dicit Aristoteles. Intellectus est habitus principiorum, scientia vero conclusionum. Et sic intellectus semper est verus. Tertio modo dicitur lux quædam, quæ illuminat intellectum passibilem ad intelligendum species receptas in fantasmate, & hic appellatur intellectus agens, & talis neque verus neque falsus est. Quarto modo dicitur species rerum extra, quę sunt in anima, sicut. n. in speculo species rerum sunt, & non res, sic & in anima. Vnde Aristoteles, Lapis non est in anima, sed spẽs lapidis est in aĩa. Et iste appellatur intellectus formalis, adueniens enim intellectui materiali informat illum & perficit. Appellatur etiam iste intellectus, intellectus adeptus, acquiritur. n. per sensum in intellectu possibili, & hoc quarto modo tantum accipitur hic intellectus, cum dicit ꝙ voces sunt notæ intellectuum. Et istos intellectus vocat passiones, vel quia anima in apprehendendo patitur, large sumpto vocabulo patiendi, sicut dicimus oculum pati, quando recipit coloris immutationem. Vel forte melius, ideo quia affectationes animæ sunt. i. qualitates in tertia specie qualitatis, talis enim passio, vel intellectus qualitas est animæ.

De vocibus significatiuis ad placitum. Cap. XXXIII.

ITaque vox est aer tenuissimus, ictus plectro linguæ. i. Euo lumine linguæ formatus. Vocum alia significatiua, alia non significatiua. Vox significatiua est illa, quæ aliquid significat, vt homo. Vox non significatiua est illa, quæ nihil significat, vt bu, ba. Significatiuarum alia significat ad placitum, alia naturaliter. Naturaliter est illa, quæ a natura procedit, vt gemitus infirmorum, latratus canum. Ad placitum est illa quæ ad voluntatem instituentis aliquid significat, vt homo, animal. Item significatiuarum ad placitum, alia est nomen, alia est verbum, alia oratio constans ex his. Aristoteles in lib. Periher. Nomen est vox significatiua ad placitum, sine tempore, cuius nulla pars separata significat, est autem finita & recta: non homo enim, non est nomen simpliciter, sed nomen infinitum. Catoniæ quoque, vel Catoni non sunt nomina, sed casus nominis, quia scilicet cum est vel fuit, vel erit adiunctum, nec verum, nec falsum significat, nomen vero semper scilicet rectum. Verbum est quod consignificat tempus, cuius pars extra nihil significat, & est semper alicuius eorum, quæ de altero dicuntur nota, idest signum. Est etiam finitum & rectum, vt currit, non currit enim verbum non dico, sed verbum infinitũ, quia similiter est in quodlibet quod est, vel quod non est. Similiter currebat, vel curret, non verbum est simpliciter, sed casus verbi, nõ enim consignificat præsens tempus, sed quod illud complectitur. s. præteritum & futurum. Oratio est vox significatiua ad placitum, cuius partium aliquid significatiuum est. Actor. Orationum alia perfecta, quæ fit ex nomine & verbo, & perfectum sensum generat in animo auditoris, vt homo currit. Alia imperfecta, quæ imperfectum sensum generat in animo auditoris, vt homo albus. Item orationũ perfectarum alia indicatiua, alia imperatiua, alia deprecatiua, alia optatiua, alia coniunctiua, alia infinitiua.

De

De oratione enunciatiua, quæ est propositio. Cap. XXXIIII.

ARistoteles vbi supra. Enunciatiua.i.indicatiua oratio verum vel falsum significat, nam deprecatiua nec vera nec falsa est,& cæteræ similiter.s.optatiua, hortatiua,& huiusmodi,quæ magis ad Rhetores,& Poetas pertinent; enunciatiua vero ad logicum, quam quidem necesse est ex verbo, vel ex casu verbi esse.Idem in libro Priorum.Propositio est oratio affirmatiua,vel negatiua alicuius de aliquo. Hæc autem, aut vniuersalis, aut particularis, aut indefinita. Boetius vbi supra. Propositio est oratio verum vel falsum significans. Huiusmodi duæ sunt species.s.affirmatio,vel negatio. Harum aliæ sunt vniuersales,alia particulares, aliæ indefinitæ, aliæ singulares. Item propositionum, aliæ sunt prædicatiuæ, quæ.s.simpliciter proponunt,aliæ conditionales,vt cum prædicatiuæ conditio copulatur,vt ex duabus vna conditionalis efficiatur. Conditionalium propositionum,aliæ simplices, quæ.s.prædicatiuas habet sui partes,quarum prima antecedens, posterior consequens,vt si cœlum rotundum est,volubile est. Aliæ vero coniunctæ,& harum multiplex est differentia,de quibus agitur in libris de hypotheticis syllogismis. Simplicium hypotheticarum quatuor sunt differentiæ. Aut.n.ex duabus affirmatiuis cathegoricis cõstant, aut ex duabus negatiuis,aut ex affirmatiua & negatiua, aut econuerso. Actor. Dicitur hypothetica ab hypos,quod est sub,& thesis q́ est positio,quasi suppositiua. Alia modo ab hypothesis,quod est conditio, quasi conditionalis. Est sciendũ q́ sex sunt species hypotheticæ.s.conditionalis, copulatiua, disiunctiua,temporalis,localis,causalis. Et nota q́ per quæ, quæritur de propria qualitate, siue de essentia ꝓpositionis,quæ est cathegorica,vel hypothetica. Per qualis,de communi qualitate,quæ est affirmatiua vel negatiua. Per quanta, de quantitate cathegoricæ solum, eo q́ omnis quãtitas est penes subiectum. Vnde versus. Quæ ca, vel hyp. qualis ne. vel af. v.quanta per in.fin. Item propositionum alia vna,alia plures. Vna sic diuiditur,alia primo vna,alia coniunctione vna. Primo vna est, quando vnum solum subijcitur,& vnum solũ prædicatur, vt homo est animal. Coniunctione vna, quando plura subijciuntur, vel prędicantur,ex quibus fit vnum per essentiam,vt aĩal rationale est homo,vel vt hic homo est animal rõnale mortale Propositio plures,sic diuiditur,alia coniunctione plures,quando plura coniunguntur sub vna voce, vt canis currit. Vel alio modo quando plura coniunguntur per vnam coniunctionem,vt Sortes currit & Plato disputat. Alia vero plures inconiunctæ,quando subijciuntur plura, vel prædicantur,ex quibus non fit vnum per essentiam, vt hic Sortes albus,grãmaticus, musicus currit.

De terminis Cathegoricæ propositionis. Cap. XXXV.

ARistoteles in lib. priorum. Terminum autem voco in quẽ resoluitur propositio,vt prædicatum, & de quo prædicatur, apposito, vel diuiso esse, vel non esse. Boetius, vbi supra. Propositionum itaque prædicatiuarum partes,terminos appellamus.s.subiectum quæ minor terminus est,& prædicatum qui maior, vnde & ab huiusmodi priuilegio prædicatiua propositio vocatur. Sæpe tamen euenit,vt hi termini sibi inueniantur æquales,vt cum dicitur,homo est risibilis. Sed hoc semper euenire necesse est,vt si inæquales termini sint, maior semper de minore prædicetur. Si vero æquales vtrumque conuersa prædicatione dicatur,vt autem minor de maiore prædicetur, nunquam cõtingit. Terminos autem voco,nomina, vel verba,quibus propositio nectitur. Sæpe etiam oratio de oratione prædicatur, vt Socrates cum Platone, & discipulis de philosophiæ ratione pertractat. Sic etiam quandoque nomen subiectum est, oratio prædicatum,aliquando autem econuerso. Actor. Prædicatiua propositio ipsa est cathegorica,sic dicta a cathegorizãdo.i.prædicando. Trahit enim hoc nomen a prædicato,tanquã a digniori parte, huius enim principales partes sunt subiectũ, & prædicatum,& copula,secundariæ vero sunt sincathegoreumata.i.dictiones consignificatiuæ.s.quæ per se non significãt, sed cum adiuncto,vt præpositiones,coniunctiones,&c. Cætera namque cathegoreumata sunt, vt nomen & verbum. Itaque subiectum est de quo dicitur aliud.s.prædicatum. Prædicatum est quod dicitur de alio.s.de subiecto. Copula est inter vtrũq;, ligãs subiectum & prædicatum. Est autem duplex copula.s.implicita, vt homo currit,explicita,vt homo est animal. Et dicitur cathegorica prædicatiua,& hoc nomen trahit a prędicato.

De suppositionibus terminorum. Cap. XXXVI.

COnditiones autem terminorum,siue partium principaliũ cathegoricæ propositionis sunt supponere,appellare,copulare, quorum genus est significare. Significare est rem aliquam ex instructione principali designare. Itaque suppositio est alicuius rei substantiua designatio. Substantiua dicitur ad differentiam adiectiuorum, quæ designat rem suam adiacentem, vnde non dicuntur propriè supponere, sed magis copulare. Suppositionum alia discreta quam.s.habet terminus discretus. vt Sortes. Alia communis, quam habet terminus communis,vt Homo. Et hæc est multiplex. Quædam enim est naturalis, quædam accidentalis. Naturalis est,quam habet terminus communis, non ab alio sed virtute propriæ significationis, vt iste terminus,homo, sumptus per se potest supponere pro homine,qui est,& qui non est,si dicatur omnis homo: Accidentalis est illa,quam contrahit terminus ab extrinseco,sicut ab alio restringente. Accidentalium alia simplex,alia personalis. Simplex est illa, quam habet terminus communis pro forma cõmuni, non attingendo aliquod inferius,vt cum dicitur,homo est species. Personalis est illa,quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo, vel pro aliquibus suorum inferiorum. Huiusmodi suppositionem dicitur habere iste terminus,homo,in hac propositione,homo currit. Item personalium alia confusa, alia determinata. Determinata est illa, quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo supposito, vt cum dicitur, homo est albus. Confusa dicitur suppositio,quando virtute locutionis exigitur, q́ terminus teneatur pro omnibus, vel pro pluribus suorum inferiorum. Confusarum alia mobilis,siue distributiua,alia immobilis. Mobilis est illa, quam habet terminus in quo potest fieri descensus pro quolibet suorum inferiorum. Immobilis dicitur illa, quam habet terminus supponens pro pluribus, pro quibus non licet descendere. Et hoc patet in hac propositione,omnis homo est animal. Iste enim terminus, homo,confusam & mobilem habet suppositionem, quia licet sub eo descẽdere ad quodlibet inferiorum hominis. Ille autem terminus,animal,habet suppositionem confusam immobilem,quia non potest fieri descensus pro quolibet supposito. Ex iam dictis patet, q́ non valet argumentatio ista, homo est species, ergo aliquis homo est species: immo secundum fallaciam figurę dictionis arguitur, quia a simplici ad determinatam. Et si obijciat q́ particularis,& indefinita conuertuntur. Dicimus,q́ verum est,sed hæc propositio,homo est species,non est indefinita,immo singularis,quia homo,nomen proprium est ipsius speciei,vnde respectu huius prædicati non est terminus communis,sed tanquam terminus discretus. Similiter omnis homo est animal,ergo animal est omnis homo, quia in prima propositione, ly animal, confunditur a signo, in conclusione vero non,cum signũ subsequitur,immo determinatè sui ponit pro aliquo,pro quo non contingit recipere veritatem. Et sciendum q́ dicitur pro regula in suppositionibus, signum vniuersale affirmatiuum terminum sibi immediate adiunctum confundit mobiliter, tamen post mediante compositione adiunctum confundit immobiliter,qđ patet hic,omnis homo videt animal. Item signũ vniuersale negatiuum,terminum sibi adiũctum, siue mediate,siue immediate confundit mobiliter, vnde sequitur nullus Homo est Asinus,ergo Sortes non est hic Asinus. Per hęc quæ iam dicta sunt p̃t solui hoc sophisma,omnis homo,est omnis homo.

De appellationibus. Cap. XXXVII.

APpellatio veiò dr̃ quædam ꝓprietas, quæ inest termino, eo q́ ille potest accipi pro aliquo supposito actu existẽti, vnde differt a suppositione,eo q́ suppositio est indifferẽs respectu entium,& non entium. Appellatio vero respectu entiũ tm̃,vñ si dicatur,oĩs homo,ly homo,supponit pro oĩ eo, cui p̃t inesse sua forma,vel potuit,tñ in propositione restringitur suppositio, sicut cum dr̃, oĩs homo currit,ly homo,non p̃t appellare hoĩem, qui non est, sed hoĩem existentem solum,vñ suppositio cõior est,ꝙ̃ appellatio. Et sciendum q́ suppositio termini multipliciter restringitur, qñque per qualitatem noĩs adiectiui, qñque per actum participij,qñq; per actum verbi circa terminum implicitum,alio mõ per drĩas tp̃is. Et sciendũ,q́ restrictio, siue coarctatio,nihil aliud est, ꝙ̃ cõis suppositionis ad minus cõem restrictio. De restrictione quæ fit per tp̃is drĩas, talis datur regula. Terminus cõis non restrictus ab alio,supponẽs verbo de p̃nti,non habenti vim ampliandi,supponit tm̃ ꝓ eis quæ sunt,vt si dicatur, oĩs hõ currit, sensus est, oĩs homo ens currit. Et dr̃ non restrictus,quia talis terminus p̃t restringi,ita q́ non supponit ꝓ eis,quæ sunt,vt si dicatur,hõ,qui fuit,non est,vel homo,qui non est,legit. Non hñti vim ampliandi,dicimus,q́ quædam sunt verba ampliantia, vt hæc.s.p̃t,laudatur, opinat̃,quilibet in p̃nti tp̃e,terminus supponẽs tali verbo,non restringitur ad puros entes,vt si dicatur,p̃t currere,homo solet legere,p̃t.n.iste terminus homo supponere ꝓ hoĩe qui non est. Similiter si dicat̃,hõ laudatur,hõ opinatur,vñ hmõi verba dñr ampliare suppositionẽ terminorũ,qa cũ insunt verbis indifferenter p̃nt supponere ꝓ enti & nõ enti,& hoc forte est,qa res significata saluabilis est, tam in non ente, quam in ente,quod

non videtur in alijs verbis. Notandum tamen, ꝙ dicta regula solet assignari de termino habenti sufficientiam appellationis, cuiusmodi terminus dicitur habere tria appellata. Vnde solet dici, ꝙ terminus communis, non habens sufficientiam appellationum, retrahitur ad non entia, pro illis supponendo. Vnde si diceretur, omnis Fenix est, vel omnis homo est, vnico homine existente, falsum dicitur, cum hmõi termini supponant pro non existente, cui non conuenit esse. Et hoc dicebant ponẽtes, ꝙ signum vniuersale termino cui adiungitur, exigit de necessitate tria appellata, qđ tamen non dicimus, quia signum vniuersale nihil aliud significat circa terminum, nisi quoniã vniuersaliter consignificat. Vnde si habeat plura appellata pro tribus, virtute signi actu subijcitur, si plura non habeat, pro tempore solum, ad qđ restringitur, nec virtute signi vniuersalis pro alijs non excedentibus subijceretur, cum hmõi signum vniuersale, circa terminum cui adiungitur nihil aliud exegit, nisi formam vniuersalem, natam esse in pluribus, siue actu siue potentia, sicut hæc forma vniuersalis, homo, siue nõ sint actu, sed per temporis successionem, sicut hoc vniuersale Fenix. Et valet similiter si habeat esse in pluribus, & hoc exigente non forma, sed materia circa quam. Sed materia circa quam, attenditur huiusmodi forma, vt hmõi vniuersalia, Sol, Luna. Vnde dicimus, ꝙ istæ sunt veræ, oĩs Homo est, vnico hoĩe existente, oĩs Fenix est, omnis Sol, omnis Luna, & consimiles. Item terminus supponens verba de præterito, supponit indifferenter pro eis, quæ sunt, vel quæ fuerunt. Apponens vero tantũ supponit pro eis, quæ fuerunt. Vnde non sequitur, posito ꝙ modo Sortes sit albus, & nunquam fuerit album, fuit Sortes, ergo Sortes fuit albus, quoniam in prima ly album, indifferẽter supponit siue copulat pro albedine, quæ est, vel quę fuit. In conclusione vero ꝓ albedine quæ fuit tantum. Item terminus cõis supponens verba de futuro, indifferẽter supponit pro eo, quod est, vel erit tantum. Vnde non sequitur, Album erit Sortes, ergo Sortes erit albus, posito ꝙ Sortes sit modo albus, nec amplius erit. Item terminus cõis immediate coniunctus ad terminum designantem speciale accidens, restringitur secundum exigentiam qualitatis illius adiuncti, vnde si dicimus, homo albus currit, ly homo, restringitur ad albos, & sic de consimilibus.

De communicantia propositionum in terminis.
Cap. XXXVIII.

PRopositionum quædam participant vtroque termino, vt omnis homo currit, nullus homo currit, quædam altero tantum, & quædam neutro. Item participantium vtroque termino, quædam participant ad eundem ordinem, quædam ad ordinis conuersionem, quando de prædicato fit subiectum, & ecõuerso, vt omnis homo est animal, quoddam aĩal est homo. Item participantium vtroque termino ad eundem ordinem, q̃dã sunt contrariæ, vt vniuersalis affirmatiua, & vniuersalis negatiua, de eodem subiecto, & de eodem prædicato, secundũ vocem & rem, vt omnis homo currit, nullus homo currit. Quædam subcontrariæ, vt particularis affirmatiua, & particularis negatiua. Quædam subcontrariæ, vt vniuersalis affirmatiua, & particularis affirmatiua; vel vniuersalis negatiua & particularis negatiua. Quædam contradictoriæ, vt vniuersalis affirmatiua, & particularis negatiua: vt omnis homo currit, quidã homo non currit. Vel vniuersalis negatiua, & particularis affirmatiua: vt nullus homo currit, quidam homo currit. Lex contrariarum talis est, ꝙ si vna est vera, reliqua erit falsa, & non econuerso, quia nunquam possunt simul esse veræ, sed falsæ in contingenti materia. Lex subcontrariarum est, ꝙ si vna est falsa, reliqua erit vera, sed non conuertitur, possunt. n. simul esse verę in materia contingenti, sed nunquã simul falsæ. Et dicuntur subcontrariæ, quia sub contrarijs ponuntur. Lex contradictoriarum est, ꝙ si vna est vera, reliqua erit falsa. Lex subalternarum est, ꝙ si vniuersalis est vera, sua particularis erit vera, & non conuertitur. Et dicuntur subalternæ, eo ꝙ vna alij supponitur. Et sciendum ꝙ triplex est materia. s. naturalis, in qua prędicatum naturaliter inhæret suo subiecto, vt homo est animal. Contingens, in qua contingenter, vt homo est albus. Remota est illa, in qua prædicatum nullo modo inhæret suo subiecto, vt homo est asinus.

De Conuersionibus, & Aequipollentijs. *Cap.* XXXIX.

ITem propositionum participantium ad ordinis conuersionem, quædam conuertuntur simpliciter, quædam per accidens, quædam per contrapositionem conuersim. Simpliciter est, quando de subiecto fit prædicatum, de prædicato subiectum, manente eadem qualitate, & quantitate, vt nullus homo est lapis, nullus lapis est homo, quidã hõ est aĩal, quoddã aĩal est homo. Et simplex dr̃, quasi sine plica. Conuersio ꝑ accidens est, quando fit de subiecto prædicatum, & econuerso, manente eadem qualitate, sed mutata quantitate, vt oĩs homo est aĩal, quoddam animal est homo. Conuersio quæ fit per contrapositionem, est quando fit de prædicato subiectum, & ecõuerso, manente eadem qualitate & quantitate, & terminis finitis mutatis in infinitos, vt omnis homo est animal, ergo oẽ non aĩal, est non homo. Vel sic, quoddam aĩal est homo, ergo quoddã non homo non est non aĩal. Item negatio præposita signo vniuersali affirmatiuo, vel particulari, semper æquipollet suæ contradictoriæ, vt non omnis, quidam non æquipollent, nõn nullus, quidam non aliquis nullus. Item negatio postposita signo vniuersali affirmatiuo, vel negatiuo, æquipollet suæ contrariæ, vt omnis nonnullus, nullus non omnis. Particulari vero postposita equipollet suæ subcontrariæ, vt quidam non, & quidam nõ, æquipollet, quidam non, & quidam sic. Item negatio præposita & postposita æquipollet suæ subalternę, vt non omnis, non quidam, nonnullus non, quidam non, non aliquis, non omnis. Item negatio præposita remouet qualitatem & quantitatem, postposita vero remouet qualitatẽ tm̃. Vñ versus. Præ cõtradi. post sit cõtraria circũ. Pone subalterna facietq; negatio signũ.

De propositionibus modalibus. *Cap.* XL.

PRopositio large sumpta diuidi habet per has drĩas, de inesse, & modales. De inesse est illa, quæ aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat, sine modo compositionis, vt Socrates currit. Modalis est illa, quæ cum modis cõpositionis aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat, vt Sortes currit necessario. Modi autem sunt sex. s. vero, falso, contingenter, possibiliter, impossibiliter, necessario. Similiter nõia a quibus descendunt modi dicuntur. s. verum, falsum, &c. Vnde Aristoteles non determinauit de illis modalibus, quæ fiunt ꝑ modos aduerbiales, vt Sortes currit necessario, quia hmõi modales sunt ex nõie & verbo simpliciter, & in hmõi subijcitur res, & prædicatur esse vel non esse, sicut in propositionibus de inesse, & propter hoc sunt enunciationes simpliciter. Illæ autem quæ fiunt per modos nominales sunt enunciationes, secundũ quid ex noĩbus, & verbis obliquis, & ĩ huiusmodi modalibus, esse vel non esse sunt subiecta, modi vero appositiones. i. prędicata, vt Sortem currere est necessarium, & de hmõi modalibus determinat Aristoteles in li. Perihermenias. Et sciendum ꝙ oĩs modalis nominalis est singularis, quoniam in hmõi modalibus subijcitur hoc dictum, quoniam is est sensus. Sortẽ currere est verum. i. hoc dictum vel hoc enunciabile Sortem currere est verũ, & sic de alijs. Item omnis modalis affirmatiua est a compositione modi, negatiua a negatione modi. Item sex sunt modi nominales, de quatuor vltimis modis dicendum est, & non de istis. s. verum, falsum, quoniam propositiones, quæ fiunt per hmõi modos conuertuntur cum propositionibus de inesse. Vnde bene sequitur. Sortem currere est verum, ergo Sortes currit, & econuerso Sortem currere est falsum, ergo sortes nõ currit, & econuerso. Alia drĩa est, quare nõ determinat de hmõi, qm̃ non possunt conuerti cum modalibus, quæ fiũt per alios quatuor modos. Non enim sequitur Sortem currere est falsum, ergo sortem currere est impossibile. Similiter Sortem currere est verum, ergo sortem currere est necesse.

De lineis earum secundum distinctionem quatuor modorum.
Cap. XLI.

ET sciendum ꝙ scđm illos quatuor modos quatuor sunt lineæ. Vna de possibili, alia de contingenti, & sic deinceps. Et ad formãdum primam lineam, talis datur regula. Cuicumque dicto affirmato datur possibile, eidẽ attribuitur contingens, ab eodẽ remouetur impossibile, & ab eius cõtradictoriẽ opposito, remouetur necesse. Ad formandã scđam, datur talis regula. Cuicũq; dicto negato attribuit possibile, eidẽ attribuitur contingens, ab eodem remouetur impossibile, & ab eius contradictoriẽ opposito remouetur necesse. Ad tertiam talis. A quocũq; dicto affirmato remouetur possibile, ab eodẽ remouetur contingens, eidẽ attribuitur impossibile, & eius contradictoriẽ opposito attribuitur necesse. Ad quartam talis. A quocũque dicto negato remouetur possibile, ab eodẽ remouetur contingens, eidem attribuitur impossibile, & eius contradictoriẽ opposito attribuitur necesse. Exemplum omnium pñs figura demonstrat Possibile est esse, contingens est esse, non impossibile est esse, non necesse est non esse. Possibile est non esse, contingens est non esse, non impossibile est non esse, non necesse est esse. Non possibile est esse, non contingens est esse, impossibile est esse, necesse est non esse. Non possibile est non esse, non contingẽs est non esse, impossibile est non esse, necesse est esse. Prima & scđa subcontrariantur. s. ita ꝙ reddẽtur singula singulis, & quasi particulares sunt. Tertia & quarta cõtrariant, & quasi vl̃es sunt. Prima & quarta subalternæ sunt, scđa vicẽ particularis supplet, scđa & quarta cõtradictorię. Prima & tertia sil̃r.

De Equiuocatione singulorum modorum.
Cap. XLII.

PRæterea sciendum, q; est possibile quoddam cum re & cum actu, vt scribentem scribere. Quoddam cum re & ante actũ ut non scribentem scribere. Quoddam ante rem & ante actum, ut antichristum currere. Item est potentia propinqua. vt hominem ridere & potentia remota, vt hunc hominem esse episcopum. Impossibile quoddam est per se. s. q; non potuit, nec potest, nec poterit esse verum, vt Deum non esse. Quoddam per accidens, quod. s. non potest, nec poterit esse verum, potuit tamen, vt me non fuisse. Item est impossibile absolute, vt Deum non esse. Et est impossibile respectiue, vt te non sedere dum sedes. Contingens quoque duplex est, est enim contingens natũ, quod. s. magis se habet ad unam partem contradictionis, quam ad reliquam, vt hominem canescere in senectute, & est contingens ad vtrũlibet, siue vagum siue erroneum, quando æqualiter se habet ad vtrãque: vt te sedere, & te non sedere. Necessarium vero multipliciter dicitur. Vno modo idem quod vtile, vt necessarium est Deo seruire. Alio modo ineuitabile, ut necessariũ est hominem mori. Alio modo familiare, ut iste homo est mihi necessarius. Alio modo non cessans ab esse, & huius duplex est. s. necessarium per se, quod non potest, nec potuit, nec poterit esse falsum, vt Deum esse. Et necessarium per accidens, quod. s. nec potest, nec poterit esse falsum, potuit tamen, ut Cæsarem fuisse. Item est necessarium quoddam absolute, ut Deum esse, quoddam respectiue, ut te sedere dum sedes.

De Quæstionibus. *Cap.* XLIII.

BOetius vbi supra. Quæstio est dubitabilis propositio, in qua necesse est omnia ferè considerari, quæ de propositione dicta sunt. Et in prædicatiua quidem quæstione dubitatur, an subiecto prædicatum inhæreat. In hipothetica vero quæritur an illud, quod antecedit comitetur consequens. Quæstionis duæ sunt species. Vna scilicet Thesis, quæ de re cæteris circunstantiis nuda quærit ac disserit, vt voluptas ne summũ bonum sit. Hæc a nobis propositio, vel propositum dicitur, & tales maxime a dialecticis ad disputationem sumuntur. Altera vero Hipothesis, quæ scilicet per sonis, temporibus, factis, cæterisque circunstantiis implicita est, vt iure ne Cicero in exiliũ, dubio rei publicę tempore detrudatur, quia in iussu populi ciues Romanos interemit, hæc a nobis dicitur causa. Quæstio Theseos, in quatuor species diuiditur, aut enim est de genere, aut de accidente, aut de proprio, aut de diffinitione. Potest autem fieri, & de differentia, sed tantum est de differentia quære re, quantum si de genere non dubitetur. Quæstio vero de eodem diffinitioni aggreganda est. Quæstio autem in comparationem aliquid adducens, in accidentis dubitatione ponenda. Omnis autem quæstio, vel ex ratione differendi, vel ex naturali, vel ex morali trahit speculationem.

De Argumentis. *Cap.* XLIIII.

ARgumentum est ratio, rei dubiæ faciens fidem. Ideo hanc esse notiorem quæstione necesse est, quia notis ignota ꝓbantur. Argumentorum alia sunt probabilia, & necessaria: alia probabilia quidem, sed non necessaria: alia econuerso: alia vero neutrum. Probabile est, quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus, & his, vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis, atque præcipuis, vel quod unicuique artifici secundum propriã facultatem, vt de medicina medico. Necessarium est, quod vt dicitur ita est, & aliter esse non potest. Probabile igitur, & necessarium est, ut hoc. Si quid cuilibet rei addatur, hoc totũ magis efficitur. Neque enim quisquam ab hac propositione dissentiet, & ita se habere necesse est. Probabile, & non necessarium est, cui facile quidem animus acquiescit, sed veritatis non tenet firmitatem, ut si mater est, diligit filium. Necessarium, & non probabile, vt obiectu lunaris corporis euenire solis defectum. Necessarium neque, nec probabile, vt Dyogenem habere, quæ non perdidit cornua, quoniam id habet quisque quod nõ perdidit. Et talia quidem, nec argumenta dici possuut, quoniã his nulla fides est, quæ nec in opinione, nec in veritate constituta sunt. Sed nec illa videntur esse argumenta, quæ cum sint necessaria, non tamen auditoribus approbantur, quia si ipse qui iudicat hoc non probat, nec illud quidem probabit, quod ex huiusmodi ratione conficitur, quoniam ergo rei dubiæ fides non fit, argumentum esse non videtur, sed non est ita, huiusmodi enim aliis argumentis probabilibus ac necessariis demonstrantur, sicque cognita, & credita ad alterius rei, de qua dubitatur fidem trahuntur. His ergo quibus nondum demonstrata sunt, ad aliquid aliud probandum argumentum esse non possunt. Qui autem prioribus rationibus eorum fidem cęperunt, ea siquidam bigunt, argumenta vocari possunt, Quoniam igitur omnis ratio disserendi quatuor facultatibus, earum velut opificibus subiecta est, id est Dialectico, Oratori, Philosopho, Sophistæ. Sciendum quòd Dialectico, & Oratori duæ species argumenti famulantur, scilicet probabile, & necessarium; probabile, & non necessarium. Ambo enim in communi argumentorum materia versantur, & probabilia siue sint necessaria, siue non, probabilia tamen sequentur. Philosopho autem demonstratori similiter duæ, scilicet probabile, ac necessarium, necessarium ac non probabile. Hic enim de sola veritate pertractat, & ideo siue sint ꝓbabilia siue non, non refert, dũmodo non sint necessaria. Quarta uero species quam, nec argumentum recte dici posse monstrauimus, solis Sophisticis est attributa.

De Argumentationibus. *Cap.* XLV.

BOetius ubi supra libro secundo. Argumentatio est argumẽti per orationẽ explicatio. Huius duæ sunt species. s. Syllogismus, & Inductio, Syllogismus est oratio in qua quibusdã positis, aliud qd dã ꝑ ea, q̃ concessa sunt euenire necesse est. Inductio est oratio ꝑ quã a particularibꝰ ad vniuersalia fit ꝓgressio. Sæpe etiam multorum collecta particularitas, aliud quoddam particulare demonstrat, vt, si neque nauibus, nec curribus, nec agris forte præponuntur, nec rebus quidẽ publicis rectores forte ducendi sunt, sed arte. Quod quidem inductionis genus maxime solet esse probabile, & si non æquam syllogismo habeat firmitatem. Syllogismus enim ab vniuersalibus in particularia descendit, & est in eo firma veritas, si veris præpositionibus cõtexatur. Inductio verò interdum a veritate deficit, ut cum dicitur. Qui scit luctari luctator est, qui canere cantor, qui ædificare ædificator, ergo qui scit malum malus est. Mali siquidem notitia bono deesse non potest, virtus enim sese diligit, aspernaturque contrarium, nec vitari potest vitium, nisi cognitum. Sũt & alij duo argumentationis modi, quorum vnus a syllogismo, alter ab inductione ducit exordium, scilicet enthymema, & exẽplum. Enthymema quippe est imperfectus syllogismus, cum. s. altera propositionum prætermissa, festinata infertur conclusio, vt homo est animal ergo est substantia. Exemplum quoque nõ ex pluribus, vt inductio, sed ex parte partem approbat, vt oportet a Tullio consule necari Catilinam, cum a Scipione Gracchus fuerit interemptus. Siue autem enthymema, siue inductio, siue etiam exemplum, omnes ex syllogismo ducuntur, & ex eo fidem capiunt, sicut in prioribus analecticis ostenditur.

De Locis Dialecticis. *Cap.* XLVI.

ISidorus in lib. Etymologiarum secundo. Topica est inueniẽdorum argumentorum disciplina. Boetius in Topycis. Topycorum autem intentio est verisimilium argumentorum copiã demonstrare, quod vtique fiet de signatis, e quibus argumenta probabilia ducuntur. Idem in lib. 2. Locus est argumenti sedes. Sedes autem argumenti partim est maxima propositio, partim differentia maximæ. Maxima est vniuersalis, ac principalis indemonstrabilis, ac per se nota propositio. Quæ ideo locus dicitur, quia sicut locus naturalis continet corporis quantitatem, sic & ista intra se tenet conclusionis consequentiam. Et aliquando quidem in ipso argumento sumpta, vt cum dicitur, quod diuturnius bonum est, melius est eo, quod parui temporis est, regnum diuturnius est quam consulatus, ergo melius. Hæc prima præpositio maxima est, ita enim nota est, vt extrinsecus probatione non egeat, & ipsa aliis esse probatio valeat. Aliquando vero extra posita, vt cum dicitur. Inuidus est, qui alienis bonis affligitur, Sapiens alienis bonis non affligitur, ergo non est inuidus. Hic maxima non uidetur inclusa, sed tamen vires argumẽtationi subministrat. Hęc, s. quorum diuersa est diffinitio, ipsa quoque diuersa sunt. Quoniam igitur argumentum oportet rei dubiæ facere fidem, id quoque notius ac probabilius esse, quàm illud, quod probatur, necesse est; ut argumentis omnibus illa maximam fidem tribuant, quæ ita per se nota sunt, vt aliena probatione non egeant. Differentia maxime est, qua differt vna maxima ab alia, vt est hominis differentia, non enim in eo, quòd maximæ sunt differunt, sed in hoc, quòd hæc a genere, & illa a diffinitione, &c. Actor. Hic igitur locus sumitur a terminis siue differentijs maximæ propositionis, & est habitudo inferentis ad illatum. Verbigratia. Locus a diffinitione nihil aliud est, quàm habitudo diffinitionis ad diffinitum. Boetius vbi supra. Huiusmodi autem loci vniuersaliores sunt ipsis maximis propositionibus, sicut rationalitas homine, ideoque pauciores. Semper enim, quæ vniuersaliora sunt pauciora sunt, & ideo facile sub scientia cadunt, quia non tanti numeri sunt vt cito a memoria dicentis elabantur. In prædicatiuis inquam quęstionibus nihil aliud quæritur, nisi an subiecto prædicatum inhæreat. Quod si fit, quæritur an insit ei ut genus, an vt accidẽs,

an vt

an vt proprium, an ut diffinitio, tantum vero inesse accidens maxime pertinet. Quod enim, nec ut genus, nec vt proprium, nec vt diffinitio inest, & tñ inest, vt accidens inesse necesse est.

De Locis extrinsecis, & intrinsecis secundum Themistium. Cap. XLVII.

LOcorum igitur quos in maximarum differentia constitui mus, sic facienda est diuisio. Horum alij sunt intrinseci, qui scilicet in terminis in quæstione positis, idest prædica to, & subiecto ducuntur. Alij extrinsecus assumuntur. Alij vero sunt eorum medij, qui inter vtrosque versantur, quia. s. a terminis partim in quæstione positis, partim extra sumuntur. Locus intrinsecus duplex est, scilicet a substantia, & concomitantibus substantiam. A substantia proprie locus est a diffinitione, quæ substantiam integre demonstrat, huic autem adiungitur locus a descriptione, quia descriptio sæpe ponitur veræ diffinitionis vi ce. Diffinitio quidem genus, & differentias sumit, descriptio ve ro subiecti intelligentiam claudit, quibusdam accidentibus, & vnam proprietatem efficientibus, vel etiam substantialibus, præ ter genus conueniens aggregatis. His etiam tertius adiungitur scilicet a nominis interpretatione, quæ est quasi nominis ipsius diffinitio, vt philosophia est amor sapientiæ. Locus a concomitantibus substantiam multiplex est, scilicet a toto, a parte, a cau sa, ab effectu, siue generatione, a corruptione, ab vsibus, a communiter accidentibus. Totum autem dupliciter dici solet, scili cet totum vniuersale, vt genus, & totum integrale. Licet autem non solum in substantijs, verumetiam in quantitate, in tempore, in loco, & in modo, totum partes quoque respicere. Causa vero quadruplex est, scilicet efficiens, materia, forma, finis. Locus etiam extrinsecus multiplex est, scilicet a rei iudicio, idest ab auctoritate, a simili, a maiori, a minori, a proportione, ab op positis, a transsumptione. Horum singuli proprias habent maximas, verbigratia. De rei iudicio talis datur maxima. Quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non oportet. De proportione vero talis. Quod in vnaquaque re euenit, id in eius proportionali euenire necesse est. Oppositorũ genera sunt quatuor, de quibus supra. Locus medius triplex est scilicet a casibus, a coniugatis, a diuisione. Casus est alicuius nominis principalis inflexio in aduerbium, vt a iustitia, iuste. Coniugata dicuntur, quæ ab eodem diuerso modo deducta fluxerunt, ut a iustitia iustus. a. um. Ex quibus omnibus in promptu argumenta sunt. Diuisio autem omnis, aut negatione fit, vt omne animal, aut habet pedes, aut non habet, Aut partitione, ut omnis homo, aut est sanus, aut æger, & ex utroque genere fiũt argumentationes. Fit autem vniuersaliter diuisio vel generis in species, vel totius in partes, &c. Et Græci quidem Themistii diligentissimi scriptoris, ad intelligentiæ facultatem omnia reuocantis, talis est locorum diuisio.

De Alio modo diuidendi locos secundum alios. Cap. XLVIII.

ACtor. Est alia diuisio locorum iuxta Marcum Tullium, quam Boetius ponit, & Isidorus in libro. Etymo. in hunc modum. Isidorus vbi supra. Diuisio Topicorum, siue lo corum, ex quibus argumenta ducuntur triplex est. Nam alia est in eoipso de quo agitur hærens alia quæ dicuntur effecta, quę quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur, alia quæ assumentur extrinsecus. Argumenta, quæ in eoipso de quo agitur hærent, in tribus diuisa sunt, prima a toto, secunda a parte, tertia a nota. Effecta argumenta sunt, quæ quodammodo ex rebus alis tracta noscuntur. Sunt autem numero quatuordecim, idest a genere, a specie, a simili, a differentia, a contrariis, scilicet a consequentibus, ab accidentibus, a repugnantibus, a coniugatis, a causis, ab effectis, a comparatione. Quę triplex est, scilicet maiorum, minorum, parium. Item argumenta, quæ dicuntut extrinsecus, quæ Gerci Tegnos, idest artis expertes vo cant, ut est testimonium. Testimonium uero constat ex re, ac diuiditur quinque modis, primo ex persona, secundo ex naturæ auctoritate, tertio ex temporibus auctoritatum, quarto ex dictis factisque maiorum, quinto ex tormentis. Testimonium om ne est, quod ab aliqua externa re sumitur, ad faciendam fidem. Persona vero qualiscumque est, quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis. Naturæ auctoritas est, quæ maxima uirtute consistit. Testimonia multa sunt, quæ afferunt auctoritatem, idest ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, vsus, necessitas, & concursio rerum fortuitarum. A dictis factisque maiorum petitur fides, cum Priscorum facta, dictaque commemorantur. A tormentis fides præbetur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

De Oppositis. Cap. XLIX.

COntrariorum genera quatuor sunt, quæ Aristoteles anticimena. i. opposita vocat. Primum genus est contrariorum, quod iuxta Ciceronem diuersum uocatur pro eo, quod tantum contraria sibi opponuntur. vt non eorum sint quibus opponuntur vt sapientia, stultitia. Quod genus in tres species diuiditur. Nam sunt quædam eius quæ medium habent, & sunt quæ sine medio sunt, & quædam sunt quæ medium habent, & tamen sine nomine sunt, nisi vtrumque vocabulum ei creet. Candidum, & nigrum medium hñt: quia inter eos sæpe color pallidus vel fuscus inuenitur. Sine medio sunt quotiens vnum de duobus accidit, ut sanitas, uel infirmitas, horum nihil est medium, ea autem quorum media sine nomine sint, vt infelix, medium habent, non felix. Secundum genus est relatiuorum, quæ ita sibi opponuntur, ut ad se conferantur, sicut duplũ simplum. Tertium genus est oppositorum habitus uel orbatio, quod genus Cicero priuationem vocat, qua ostendit aliquid quempiam habuisse, vnde priuatus est, cuius species sunt tres. Quarum prima est in re, secunda in loco, tertia in tempore congruo. In re, ut cæcitas, & visio in oculis. In loco, vt cæcitatis, & visionis in oculis locus est. In tempore congruo, vt infantem nõ dicere, sine dentibus eum, cui dentes adhuc ætas parua negauit: non est enim priuatus dentibus, quos nondum habuit. Quartũ vero genus ex confirmatione, & negatione opponitur, ut Sortes disputat, Sortes non disputat, quod genus quartum multum habet apud dialecticos conflictum, & appellatur ab eis valde oppositum, siquidem & tertium non recipit. Nam ex illis quædam habere tertium possunt, vt in contrarijs candidum, & nigrum. Tertium est nec candidum, nec nigrum, sed fuscum, vel pallidum. In relatiuis quoque, vt multa & pauca, tertium eius, nec multa nec pauca, sed mediocria. In habitu vel orbatione, ut uisio & cæcitas, tertium est nec cęcitas nec visio, vt lippitudo: hoc ergo legit non legit, tertium nihil habet.

De Syllogismis, & eorum figuris. Cap. L.

SEquuntur dialectici syllogismi, vbi totius artis eius vtilitas, & virtus ostenditur. Quorum conclusio plurimum lectorem adiuuat, ad veritatem inuestigandum, tantum ut absit illi error decipiendi aduersarium, per sophismata falsarum conclusionum. Boetius vbi supra. Syllogismus est oratio, in qua quibusdam positis & concessis, aliud quiddam, per eaipsa quæ concessa sunt. necesse est euenire. Syllogismorum alij sunt Cathegorici, qui. s. omnibus prędicatiuis propositionibus texuntur. Alij, vero Hipothetici, quorum. s. propositiones conditione præmissa nectuntur. Actor. Omnis syllogismus fit ex duabus propositionibus ante cõclusionẽ, ex tribus terminis, quorũ vnus vo catur maior extremitas, alius medius, alius minor. Medius est, qui bis sumitur ante conclusionem. Tres sunt figuræ syllogismorum. Prima est quando id quod subicitur in prima, prædica tur in secunda: ut omnis homo est animal, Sortes est homo, ergo Sortes est animal. Secunda est, quando id quod prædicatur in prima prædicatur in secunda, vt nullus homo est lapis, omnis margarita est lapis, ergo nulla margarita est homo. Tertia est quando id quod subicitur in prima, subicitur in secunda: vt om nis homo est animal, omnis homo est risibilis, ergo quoddam ri sibile est animal. Prima continet. ix. modos, quorum quatuor cõ cluduntur directè, quinque indirectè. Directa conclusio est, quando maior concluditur de minori. Indirecta quando minor de maiori. Secunda cõtinet quatuor, & concluduntur directè. Tertia continet sex, qui similiter directè concluduntur. De quibus sunt hi versus. Barbara, celarent, darij, ferio, baralyptõ. Celantes, dabitis, fapesmo, frisesomorum. Cesare, camestres, festino, baroco, darapti. Felapton, disamis, datisi, brocardo, ferison. Et sciendum, quòd omnes alij modi, quatuor primis reducũtur in hos quatuor, ductu possibili, excepto quarto secundæ, & quin to tertiæ, qui reducũtur p impossibile. Et sciendum est, ꝙ omnis modus designatus per dictionem incipientem a b, debet reduci ad Barbara. a. c. ad Cælarent. a d. ad Darij, &c. quod patet per hos versus. In sibi consimilem vult litera quæque reduci. Ductu possibili, baroco brocardo remotis. Item sciẽdum est ꝙ, a, denotat vniuersalem affirmatiuam. e. vniuersalem negatiuã. i. particularem affirmatiuam. o. particularem negatiuam. s. simpli cem conuersionem, p. conuersionem per accidẽs, in ordinis trãsmutationem c. reductionem per impossibile. Item sciẽdum est, quod ex puris particularibus, vel indefinitis non contingit syllo gizare, similiter nec ex puris negatiuis. Isidorus ubi supra. Itaque formulæ cathegoricorum, idest prædicatiuorum syllogismo rum sunt tres. Modi vero syllogismorum hipotheticorum, qui sunt cum aliqua conclusione sunt septem. Primus modus est: Si dies est lucet, est autem dies, lucet igitur. Secundus modus est: Si dies est lucet, non lucet, non est ergo dies. Tertius modus est ita, Non & dies est, & non lucet, at quia dies est, lucet igitur. Quartus modus, ita est aut dies est aut nox, at quia dies est, nox igitur non est. Quintus modus est ita, Aut dies est aut nox, at quia

quia nox non est, dies igitur est. Sextus modus est ita, Non & dies est, & non lucet, dies autem est, nox igitur non est. Septimus modus est ita, Non & dies est, & nox, at quia nox non est, dies igitur est.

De Quatuor speciebus syllogismi. **Cap. LI.**

ARistotiles in Topicis. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis aliquid aliud, per hæc, quæ posita sunt, ex necessitate accidit. Huius species sunt quatuor. Prima est demonstratio, scilicet syllogismus ex primis, & veris, aut ex talibus, quæ per aliqua prima, & vera, quæ circa ipsa est, cognitionis principium sumpserunt. Sunt autem prima, & vera, quæ nõ per alia, sed per seipsa fidem habent. Non enim oportet in disciplinalibus principiis inquirere propter quid, sed vnumquodq; principiorum ipsum esse fidem. Secundus est dialecticus syllogismus, qui scilicet ex probabilibus est syllogizatus. Probabilia vero sunt, quæ videntur omnibus, vel pluribus vel sapientibus, & his vel omnibus vel pluribus, vel maxime notis, vel præcipuis. Tertius est litigiosus, qui scilicet ex his, quæ videntur probabilia, non sunt autem, & qui ex probabilibus, aut ex his, quæ videtur probabilia est apparens. Et horum quidem primus litigiosus, & syllogismus dicatur. Reliquus verò litigiosus est syllogismus. Syllogismus autem non, quia videtur quidem syllogizari, non autem syllogizatur. Quartus falsigraphus, qui scilicet ex primis veris, nec ex probabilibus, sed ex his, quæ conueniunt alicui disciplinæ, non tamen ex veris paralogismum facit, vt in geometria, & in cæteris.

De Syllogismo demonstratiuo, & eius materia.

Cap. LII.

IDem in libro Posteriorum. Demonstrationẽ voco syllogismum facientem scire. Scire autem opinamur vnumquodq; simpliciter, & non sophistico modo (quod est secundum accidens) cum causam arbitramur cognoscere propter quam res est, & quoniam illius est causa, & quia non est contingens aliter se habere. Necesse est igitur demonstratiuam ex veris quidem esse, & primis, & immediatis, & notioribus, & prioribus, & causis conclusionis, huiusmodi enim principia propria sunt ei, quod sic demonstratur, & sine his non erit demonstratio. Ex veris igitur oportet esse, quia quod non est, non est scire. Ex primis autem, & ex indemonstrabilibus, quia non sciet, non habẽs ipsorum demonstrationem. Causas quoque, & notiores, & priores oportet esse, Causas quidem, quia tunc scimus cum causas cognoscimus, & si vere causæ sunt, priores, & notiores existunt. Priora autem, & notiora dupliciter sunt quo ad nos, quæ sensui, proxima sunt, scilicet singularia, hæc vero quæ longius, scilicet vniuersalia. Ex primis quidem est, quod ex principiis proprijs est, idem enim primum dico, & principium. Est autẽ principium demonstrationis, propositio immediata. Immediata vero est, qua non est altera prior. Idem in libro Priorum. Differt autem demonstratiua propositio a dialectica, quia demonstratiua, quidem sumptio est alterius partis contradictionis, nõ enim interrogat, sed sumit qui demonstrat. Dialectica vero interrogatio contradictionis est, Nihilque distat vt fiat vtriusque syllogismus, nã & qui demonstrat, & interrogat syllogizat, sumẽs aliquid de aliquo esse, vel non esse, quare syllogistica quidem erit propositio, simpliciter affirmatio, vel negatio alicuius de alio. Demõstratiua vero, si vera sit, & per primas propositiones sumpta. Dialectica autem percuntanti quidem interrogatio cõtradictionis, syllogizãti vero sumptio apparentis, & probabilis. Itẽ in lib. Posteriorum. Demonstratiua igitur determinate alterũ sumit, quoniam verum est. Enunciatio vero quamlibet contradictionis partem. Contradictio autem est oppositio, cuius non est medium secundum se. Immediati autem principii syllogistici, supra, alteram partem, quam non est, monstrare, nec necesse est habere ad docendum, aliquid positionem dico. Quam vero necesse est ad quidlibet discendum habere, dignitatem, vel maximam propositionem voco. Positionum autem, illa quidẽ, quæ quamlibet partium enunciationis accipit, vt cum dicitur, aliquid esse, vel non esse, suppositio est. Quæ vero sine hoc diffinitio. Diffinitio namque positio est. Ponit enim arithmeticus vnitatem esse hoc indiuisibile secundum quantitatem. Suppositio autem non est, id enim quod quid est vnitas, & esse vnitatem, non est idem. Quoniam autem in demonstratione, & credere, & scire rem necesse est. non solum præcognoscere prima, aut omnia, aut quædam, sed magis cognoscere, semper enim propter quod est unumquodque, illud magis, vt propter, quod amamus, illud magis amicum est. Quare si quid scimus per prima, illa scimus, & credimus magis, quam posteriora propter illa. Quoniam autem impossibile est aliter se habere id, cuius simpliciter scientia, utique necessarium erit hoc scibile, quod est secundum demonstratiuam scientiam, hoc est quam habemus in habẽdo demonstrationem. Ex necessariis itaque syllogismus est demonstratio. Accipiendum est igitur ex quibus, & qualibus demonstrationes fiunt.

De Hoc, quod est de omni, & per se, & vniuersale.

Cap. LIII.

DE omni, quidem hoc dico, quod non in quodam est, & in quodam non, nec aliquando sic, nec aliquando non, vt de omni homine animal, quia si verum est dicere hominem, & animal, & si alterum nunc, & alterum. Nam & instãtias sic proferimus interroganti de omni, scilicet aut si inde in quodam non, aut si aliquando non. Per se autem sunt, quæcumque sunt in eo, quod quid est, vt trianguio inest linea, & lineæ punctum, substantia enim ipsorum ex his est. Item quæcumque insunt in ratione, dicenti, quid est, vt lineæ inest rectum, & circulare, numero par, & impar, & ysocheles, quod est æquilaterum, & altera parte longius. Quæcumque vero neutraliter insunt, accidentia sunt, vt musicum, vel album animali. Item per se sunt, quæ non de subiecto alio quodam dicuntur, vt ambulans, cum alterum quoddam sit ambulans, & album substantia vero, & quæcumque hoc aliquid significant, non alterum aliquid sunt, quàm quòd veræ sunt, quæ quidem igitur non de subiecto sũt per se dico. Quæ verò de subiecto accidentia. Item per se est, quod propter ipsum vnicuique inest, scilicet tanquam effectus causæ, vt interfectione interisse. Quod autem non propter ipsum inest, accidẽs est, vt me ambulãte chorusçare. Quæ ergo dicuntur in simpliciter scibilibus per se, sic sunt sicut in esse prędicantibus, aut in esse propter ipsa, quæ insunt ex necessitate. Vniuersale autem dico, quod cum sit de omni, & per se est, & secundum quòd ipsum est. Quęcumque igitur vniuersalia sunt, ex necessitate rebus insunt. Per se autem, & secundum quòd ipsum est, idem est, vt per se inest lineæ punctum, & rectitudo, quia secundum quòd linea est. Quæ autem per se insunt, necessario rebus insunt.

Quòd Demonstratio sit ex necessarijs, & proprijs.

Cap. LIIII.

EX veris quidem est, & non demonstrantem syllogizare, non autem ex necessariis, hoc enim proprium est demonstrationis. Vnde & instantias ita ferimus ad opinantes demonstrare, quoniam non sit necesse, sed opinantur aliter contingere, nam corrumpetur vtique medium, nisi sit necessariũ, quare syllogizans habebit quidem rationem, nescit autem, quia quod corrumpi contigit, possibile est, & contingens. Est autem necessarium ex non necessarijs syllogizare, sicut verum ex non veris, non autem econuerso, vnde cum non est necessaria conclusio, nec medium possibile est esse necessarium. Quoniam igitur, quòd scit aliquis demonstratiue, oportet ex necessitate inesse, patet quòd & per medium necessarium oportet habere demonstrationem, aut si non, nec sciet propter quid, nec quia necesse est illud esse, sed aut opinabitur nesciens, aut neque opinabitur. Accidentium autem non per se, non est demonstratiua sciẽtia, non enim necessaria sunt, quæ contingit non esse, quare non est necesse conclusionem eorum scire propter quid sit, etiã si semper sint, non autem per se, propter quid enim scire, est per causam scire, propter ipsum ergo oportet medium tertio, & primũ medio inesse, non est autem ex alio genere in aliud descendentem, demonstrare, vt geometricum in arithmeticam. Tria sunt enim in demonstrationibus. Vnum quidem quod demonstrat, conclusio, idest passio, quæ probatur de subiecto, & inest ei per se. Aliud vero dignitates ex quibus est demonstratio. Tertium vero subiectum cuius passiones, & per se accidentia ostendit demonstratio. Ex quibus igitur subiectis demonstratio fit, illa eadem esse contingit, quorum autem alterum genus est, ut arithmeticæ, & geometriæ nõ est demonstrationem conuenire, nam arithmetica semper habet genus proprium, circa quod est demonstrare, & aliæ similiter. Quare ex eodem genere necesse est media, & vltima esse, ꝑpter hoc geometrię non est demõstrare quod contrariorum eadem sit scientia, nec alterius scientiæ, quod alterius est, nisi forte sic se habeant ad inuicem, quòd altera sit ab altera, vt perspectiua ad geometriã, & consonantia ad arithmeticam. Manifestum est autem si sint propositiones vniuersales (scilicet de omni & per se, &c.) ex quibus est syllogismus, quod necesse est, & conclusionem esse perpetuam huiusmodi demonstrationis, & simpliciter, vt est dicere demonstrationis, non est ergo corruptibilium demonstratio, neque scientia simpliciter, sed secundum accidens. Similiter autem se habet de diffinitione. s. quæ habet necessitatem siue perpetuitatem, quoniam diffinitio quidem est, aut principium demonstrationis, aut demonstratio positione differens, aut conclusio quædam demonstrationis. Eorum etiam, quæ sæpe fiunt, demonstrationes & scientiæ sunt, vt lunæ defectus. Actor. Ad hoc talis potest fieri demonstratio.

stratio. Omne luminosum, priuatum lumine terræ obiectu deficit, luna est luminosum, &c. ergo luna deficit, Hic si respicias ad naturam subiecti, quod est luna, necessaria est demonstratio. Respiciendo autem ad naturam passionis, quæ est deficere, demonstratio est secundum quid. Et hoc exponit Aristo. in textu dicens, quòd secundum quòd huiusmodi sunt semper sunt. Inquantum autem non semper, secundum partem sunt, idest secundum aliquam partem temporis.

De Facultate inueniendi medium, & de numero quæstionum. Cap. LV.

ITem in textu. Solertia est subtilitas quædam medii inueniendi, in non perspecto tempore, idest subito, vt si quis vidit, q luna semper habet splendorem ad solem, statim intellexit propter quid hoc sit, scilicet quòd id illustratur a sole. Aut videns pauperem disputantem cum diuite, cognouit quoniam accommodatum est, omnis enim causas medias videns, cognouit & vltimas. Idem in 2. libro. Quæstiones autem sunt æquales numero, his quæcumque vere scimus. Quærimus autem quatuor, quia est, propter quid est, si est, quid est. Cum enim vtrum hoc sit, an non sit, quærimus, in numerum ponentes (vt vtrum sol deficiat an non) ipsum, quia quærimus. Cum autem scimus ipsum quia, propter quid quærimus. Quædam autem & alio modo quærimus, vt si est, aut non est Centaurus, aut Deus. Cognoscentes autem quia sit, quid igitur sit quærimus, Hæc igitur, & tot sunt quæ quærimus, & quæ inuenientes scimus, Cum enim quærimus, quia est, aut si est, quærimus vtrum sit medium ipsius an non, Cum autem propter quid, aut quid est, tunc quærimus, quid sit medium. Dico autem, quia est, aut si est, in parte aut simpliciter: in parte quidem, vt vtrum luna deficit, simpliciter autem, vt si est, aut non est luna. In omni itaque quæstione contingit quærere, aut si est medium, aut quid est mediũ. Causa autem, & medium idem est.

De Syllogismo dialectico. Cap. LVI.

IDem in lib. Topicorum primo. Dialecticus syllogismus est ille, sicut dictum est, quoniam scilicet ex probabilibus syllogizatus est. Est autem dialectica vtilis ad tria, scilicet ad exercitationem, vt possimus facile ad propositum argumentari. Itẽ ad obuiationes, vt disputando possimus falsa improbare. Item ad secundum philosophiam disciplinas, quia potentes ad vtraque dubitare, id est vtramque partem contradictionis rationes adducere, facile in singulis speculabimur verum, & falsum. Valet etiam ad prima, & principia eorum, quæ sunt circa vnãquãque disciplinam probanda, scilicet. Et hoc est proprium, vel maxime conueniens dialecticæ. Cum enim inquisitiua sit, ad omnium methodorum principia viam habet, habemus autem perfecte methodum, idest artem, quando similiter habemus, idest sufficienter, scilicet quantum ad nos, licet non semper quantũ ad alterum. Nõ enim Rhetor omnimodo persuadebit, nec Medicus semper sanabit, sed si nihil omisit ex contingentibus, sufficienter eum disciplinam habere dicemus. Considerandum est igitur ex quibus est methodus, idest ars dialectica, hoc est ex quibus fiunt orationes; & ad quot, & ad quæ probleumata, & quomodo abundemus his. Orationes si quidem, idest disputationes dialecticæ fiunt ex propositionibus. Syllogismi autem de probleumatibus, idest ad probleumata, scilicet ad vtrãque partem contradictionis probandam, vel improbandam, quam continet probleuma.

De Propositionibus, & Probleumatibus. Cap. LVII.

SVnt autem æqualia numero propositiones, & probleumata. Nam ex omni propositione probleuma facies transsumpto modo, idest adiuncta nota dubitandi, cum aduerbio negandi. Verbigratia, si dico, Putas ne animal gressibile bipes, sit hominis diffinitio, propositio est. Si autem dico, vtrum animal gressibile bipes diffinitio est hominis, an non, probleuma fit, similiter & in aliis. Sunt enim propositionum, & probleumatum genera quatuor, nam omnis propositio, & omne probleuma, aut terminum, aut genus, aut proprium, aut accidens indicat. Est autem terminus, idest diffinitio, & oratio, quid est esse significans. Genus est, quod de pluribus, & differentibus specie, in eo, quod q d est prædicatur. Proprium est, quod quidem non indicat, quid est esse, soli autem inest, & conuersim prædicatur de re. Accidẽs est, quod nihil prædictorum est, inest autem rei. Idem accidens est, quod contingit vnicuilibet inesse, & non inesse. Quod autẽ ex his, & per hæc, & ad hoc fint orationes dialecticæ, vna quidem fides est per inductionem. Considerans enim vnamquamque propositionum, & probleumatum, videbit aut a diffinitione, aut a proprio aut genere, aut ab accidente esse factam. Alia quoque fides est per syllogismũ. Necesse est enim, omne quod de alio prædicatur, aut conuersim prædicari, aut non. Si cõuersim, aut significat, quid est esse, & sic est diffinitio, aut non, & sic est proprium. Si autem non cõuersim, aut est ex his, quæ in diffinitione subiecti dicuntur, & sic est genus, aut differentia, aut non ex his, & sic est accidens. Differentia vero generalis, cum genere collocanda, vel ordinanda est. Dictæ autem quatuor differentiæ in decem prædicamentis sunt, & omnis ab his propositio facta, aut quid est, aut quale, aut quantum, aut aliquid aliorum significat, nam quando posito homine in subiecto dixerit quis, quòd positum est esse hominem, & quid est dicit, & substãtiam significat. Quando verò albo colore posito, dixerit quòd positum est, album esse, vel colorem, quid est dicit, & quale significat, similiter, & de cæteris.

De Diffinitione vtriusque prout spectant ad dialectica. Cap. LVIII.

NOn autem omnem propositionem, nec omne probleuma dialecticum esse ponendum est. Sed propositio dialectica est interrogatio probabilis, aut omnibus pluribus, aut sapientibus, & his vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis non extranea. Sunt etiam dialecticæ propositiones illæ, quæ similes sunt probabilibus, vt si probabile est, contrariorum eandem esse disciplinam, & sensum eundem, contrariorum esse probabile apparebit, & si vnam esse Grammaticam, & Musicam vnã, hæc enim similia sunt. Item illæ, quæ probabilibus sunt contrariæ, secundum contradictionem protensæ supra, secundum esse vel non esse, secundum prædicata, vel subiecta. Vt si probabile est, quoniam amicis oportet benefacere, probabile est, quoniã amicis non oportet malefacere, secundum contrariorum contradictionem. Item quæcumque opiniones sunt secundum artes inuentæ, propositiones sunt dialecticæ, scilicet cum ponit aliquis ea, quæ videntur his, qui in arte probati sunt. Verbigratia, de his quæ in geometria, vt geometer, de his, quæ in medicina, ut medicus. Probleumata autem dialecticum, est speculatio contẽdens electionem, vel fugam, vel ad veritatem scientiam, aut ut ipsum, aut vt adminiculans, aut aliquid aliud huiusmodi. Quędam enim vtile est scire ad eligendum vel fugiendum, ut vtrũ voluptas fugienda sit, an non. Quædam vero ipsa quidem per se ad neutrum horum, sed adminiculantia sunt, ad aliquod taliũ, plurima enim per se scire non volumus. Propter alia autem, vt per hæc alia cognoscamus. Sunt autem, & probleumata, de quibus contrarij fiunt syllogismi, quia dubitationem habent, vtrũ sic se habeat res an non. Positio est extranea opinio alicuius notorum, secundum philosophiam. Est ergo positio, quidem probleuma, non autem omne probleuma positio est, quia probleumata quædam sunt, de quibus neutro modo opinamur. Nec oportet dialecticum omne probleuma, nec omnem positionem considerare, sed ea de quibus dubitabit aliquis rationis, idest certitudinis indigentium, & non pœnę, vel sensus, nã q dubitat vtrum oporteat Deum vereri, & parentes honorare, vel non, pœnę indiget, qui vero vtrum nix sit alba, vel non, sensus, neque ergo quorum propinqua demonstratio est, neque quorum valde longe.

De Instrumentis abundandi syllogismis. Et primo de propositionibus eligendis. Cap. LIX.

RAtionum dialecticarum species sunt duæ, scilicet inductio & syllogismus. Inductio est a singularibus ad vniuersalia, progressio. De syllogismo vero, quid sit, iam superius dictum est. Inductio quidem verisimilior est, & planior, & secundum sensus notior, & pluribus communis. Syllogismus autem violentior, & ad contradictionem efficatior. Instrumenta autẽ per quæ abũdemus syllogismis, scilicet sunt quatuor. Vnum, scilicet propositiones sumere, idest eligere. Secundum vero quotiens, idest quot modis vnumquodque dicitur posse diuidere. Tertium differentias inuenire. Quartum similitudinem considerare. Sunt enim, & horum tria quodammodo, scilicet causaliter propositiones facere, idest vnumquodque illorum trium instrumentum est ad quartum, quod est sumptio propositionum, vt quoniam eligendum est, quod bonum, vel suaue, vel quod expedit, hęc propositio sumpta est a distinctione nominis. Et quoniam differt sensus a disciplina, quia illa potest amitti, & iterũ sumi, sensus autem non, hæc differentijs. Et quoniam similiter se habet sanatiuum ad sanitatem, & euechiuum ad euechiam, hæc a similibus. Eligendæ sunt autem propositiones non solum probabiles, sed & his similes, vt quoniam contrariorum eadem est disciplina, quia idem sensus. Et quoniam videmus intus suscipientes aliquid, non extra mittentes, quia in auditu, & in cæteris sensibus ita est. Oportet etiam protendere contrarias apparentibus secundum contradictionem, vt superius dictum est. Est autem figuraliter complecti propositionum, & probleumatum partes tres, scilicet ethice, phisice, logice.

De Consideratione simplicis, & multiplicis. Cap. LX.

Vtrum autem aliquid multipliciter an non multipliciter dicatur. Primum in contrario perspiciendum, si multipliciter, siue spẽ, siue noĩe, dissonet. Quædã.n. specie, idest significatione, & etiam nominibus diuersa sunt, vt acuto in voce contrarium est graue, acuto autem in magnitudine obtusum, & ita cõtrarium acuto multipliciter dicitur, ergo & acutum, nõ enim idem acutum graui, & obtuso erit contrarium. In quibusdam autem nulla est in nominibus differentia, sed tantum in specie, vt in albo, & nigro, vox enim alba, & nigra dicitur, & etiã color, sed non similiter. Nam eorum quæ sunt idem specie, idẽ est sensus. Album verò in colore, & in voce non eodem sensu iudicamus, sed hoc visu, illud auditu. Præterea considerandum, si vni est aliquid contrarium, alii vero simpliciter nihil. Item si huic est aliquid medium, illi autem nihil, aut si vtrique quidẽ est, non idem autem, vt albi, & nigri in coloribus fuscum, in voce nihil, nisi forte raucum. Præterea si horum plura sunt media, vt albi, & nigri, illorum autem vnum sicut in voce raucum. Rursus in eo, quod contradictorie opponitur, considerandum si multipliciter dicitur vnum, scilicet non habere visum, aliud non vti visu, quare & videre multipliciter. Similiter & in priuatione, & in habitu, nam si vnum multipliciter, & reliquum. Item in casibus, nam si iuste multipliciter dicitur, iustum, similiter, & econuerso. Consideranda sunt etiam nouem Prædicamentorum genera, si eadem sunt in omnibus. Nam si non eadem, patet æquiuocum esse, quod dicitur, vt bonum in medicina effectiuum est sanitatis, in homine autem significat quale, vt castum vel iustũ, in tempore vero quando, quare æquiuocum est. Consideranda etiam genera eorum, quæ sub eodem nomine sunt, vtrum sint diuersa, & non subalterna, vt Asinus dicitur animal, & vas, ideo æquiuocum est. Hoc autem considerandum non solum in probleumate, sed etiam in contrario. Si enim contrarium multipliciter dicitur, & propositum, oportet enim ad diffinitionem respicere, quæ ex opposito fit, vel subiecto, & accidente, vt albo corpore, & alba voce. perempto enim subiecto, eandem rationẽ vtrobique oportet relinqui, Hoc autem non accidit in æquiuocis, vt in his, quæ nunc dicta sunt, nam corpus album est corpus talem colorem habens, vox alba est vox bene audibilis. Interẽpto itaque corpore, & voce, non idem est in vtroque quod restat quando non est vniuocum. Item considerandum si non sunt comparabilia secundum magis vel similiter, ut alba vox, & alba vestis, acutus humor, & acuta vox. Hæc enim neque similiter dicuntur alba, vel acuta, neque alterum magis altero, uniuocum autem omne comparabile est, secundum magis vel similiter. Rursum si eorum, quæ sub eodem nomine sunt diuersæ differentiæ sunt, vt coloris, qui est in corporibus differentiæ sunt congregatiuum, & disgregatiuum visus, eius autem qui in melodiis non sunt eædem differentiæ. Item si vnum est species, & alterum differentia, vt album in corpore species coloris, in voce autem differentia, De eo ergo quod multipliciter dicitur, per hæc, & similia perspiciendum, quod quidem ad hoc vtile est, vt ad rem, & non ad nomen fiant syllogismi. Si enim latet quotiens, idest quot modis nomen dicitur, contingit interrogantẽ, & respondentem, non ad idem ferre intellectum. Manifestato autem quotiens, dicitur, ridiculosus videbitur interrogans, si nõ ad hoc opponat, scilicet quod dedit respondens. Valet itaque, & ad non paralogizari, & etiam ad paralogizare, scilicet si nesciat respondens quotiens dicitur.

De Consideratione diuersitatis, & similitudinis. Cap. LXI.

Differentias autem considerandum est, & in his, quæ in eodem genere ad se inuicem, vt in quo differt iustitia a fortitudine, & etiam ex alio ad aliud, in his dũtaxat, quæ non nimium differunt, vt in quo differt sensus a scientia. Nam in his, quæ nimium differunt manifestæ sunt omnes differentiæ. Differentias quidem inuenire vtile est, & ad syllogismos de eodem, & diuerso, quia differentiam quamlibet propositorũ inuenientes, ostendentes erimus, quoniam non idem, & etiam ad cognoscendum, quid est, eo quòd propriam substantiæ cuiusque rationem conuenientibus differentiis separare solemus. Similitudines autem considerandæ sunt in his, quæ sunt in diuersis generibus, vt sicut disciplina se habet ad disciplinatum, sic sensus ad sensatum, & sicut mens in anima, sic in oculo visus. Similiter & in eodem genere, si aliquibus inest aliquid, idem in eo similia sunt. Maxime autem in his, quæ multum distant oportet exerceri, quia facile in reliquis, & similia possunt conspici. Horum autem speculatio utilis est ad inductiuas rationes, quia circa singula in similibus vniuersale aggredimur inducere. Item ad syllogismos ex hipothesi, quia probabile est quemadmodũ in vno similiũse habet, sic, & in reliquis. Item ad diffinitionum assignationem, quia potentes respicere, quid in unoquoque sit idem, non dubitamus, quòd oporteat genus diffinientes propositum ponere. Omnium namque communium, qnod maxime in eo, quod quid est prædicatur, genus est, sed etiam in multis distantibus vtilis est ad diffinitiones similitudinis consideratio, ut quoniam idem est punctus in linea, & vnitas in numero, vtrumque enim principium est, unitatem principium numeri esse dicunt, punctum vero principium lineæ.

De Considerationibus ad probleuma, de accidente absolute terminandum. Cap. LXII.

Idem in libro secundo. In solis autem accidentibus contingit quo, idest secundum partem, & non vniuersaliter. Iccirco difficillimum est eam, quæ ab accidente conuenientem nominationem conuerti, nam & a genere, & a proprio, & diffinitione conuerti necesse est, vt si animal inest alicui, verum erit dicere quoniam animal est, similiter & in aliis. Nihil enim horum contingit secundum quid inesse, sed tantum simpliciter. In accidente uero nihil prohibet inesse secundum quid, vt albedinem, vel iustitiam, quare non sufficit ostendere, quòd albedo, vel iustitia inest, ad ostendendum quoniam albus, vel iustus est. Itaque ut probleumatum de accidente quædam vniuersalia sunt, quædã particularia. Et vtraque genera constructiua, vel destructiua. In his autem dupliciter peccatur, scilicet mentiendo, vt si quis alicui dicat in esse, quod non inest. Et positam locutionem transgrediendo, vt si extraneo nomine rem appellet, sicut Platanũ Hominem. Vnus igitur locus, idest consideratio est, si quod secundum aliquem alium modum inest, vt accidens assignatum est. In quo maxime circa genera peccat, vt si quis albedinem colorari dixerit, ambulationem moueri. Nullum enim genus de nominatiue de specie dicitur, sed omnia vniuoce, quia secundũ nomen, & rationem. Alius locus est, inspicere quibus insit, quod omnibus, aut nulli inesse dictum est. Oportet autem incipere a prioribus, idest speciebus, & inde vsque ad indiuidua, vt si dictum est, Omnium oppositorum eadem est disciplina, perspiciendum vtrum eorum, quæ sunt ad aliquid, & contrariorum ac cæterorum. Et si is nondum manifestum sit, considerandum est ad indiuidua, scilicet vtrum iusti, & iniusti: dupli, & dimidij. Nam si in aliquo ostendatur, quia non eadem interimentes erimus probleuma. Similiter autem, & si nonnulli inest, iste autem locus, scilicet a toto in quantitate conuertitur, ad construendũ, & destruendum. Si enim diuidendo videatur in omnibus, aut in pluribus, vniuersaliter concedendum est, vel instantiam ferre oportet, in aliquo non sic. Alius quoque locus est, diffinitiones facere accidentis, & eius cui accidit, vel alterius tantum, & in diffinitionibus considerandum vtrum aliquid non verum, vel verum sumptum sit, id est vtrum aliquid sit in diffinitione vni quod repugnet alteri, vel alicui quod sit in diffinitione illius. Nam si sic patet, ꝙ non inest, ut si iniustitiam facere est sponte nocere, patet quia Deo non inest iniustitiam facere, quia non cõtingit Deum nocere. Et si inuidia est tristitia in apparenti prosperitate alicuius, vitium patet, quòd studiosus non est inuidus prauus enim esset. Item omnis, qui dicit vnumquidlibet, quodã modo multa dicit, eo ꝙ plura sunt unicuique ex necessitase cõsequentia, vt qui hominem dicit esse, dicit & qm animal est, & qm bipes, & disciplinæ susceptibile, quare quolibet consequentium interempto, interimitur quod ex principio est.

Adhuc de eodem. Cap. LXIII.

Alius est locus ab appositis, in quibus duplex est consequẽtia, scilicet in ipso, idest in eodem, ordine, & econtrario. In contradictoriè oppositis est consequentia econtrario, vt si homo est animal, non animal est non homo. In contrariis autem, & aliis oppositis est consequenria in ipso, vt in fortitudine, & debilitate, hanc enim sequitur virtus, illam autem vitiũ. Raro autem accidit in contrariis consequentia econtrario, vt euechiam quidem sanitas sequitur, catechiam autem ægritudo non, sed ægritudinem catechia. Alius quoque locus est a coniugatis, & casibus. Dicuntur autem coniugata, quæcumque secundum eandem coniugationem sunt. vt iustitia, iustus, iusta, iustũ, iuste, vno igitur quolibet eorum ostenso, & reliqua quoque omnia ostensa sunt. Alius est locus a generatione, & corruptione, quorum enim generationes bonæ sunt, & ipsa bona, & econuerso, quorum autem generationes malæ, & ipsa mala. In corruptionibus autem econtrario, Eadem quoque ratio est in efficientibus, & corrumpentibus. Quorum enim effectiua bona, & ipsa bona, & quorum corruptiua mala, & ipsa mala. Item ex magis, & minus quatuor loci sunt. Vnus scilicet quo magis sequitur magis, vt si voluptas bonum, & magis voluptas magis bonum. Item vno dicto de duobus, cui si magis videtur inesse nõ inest, nec cui minus. Et sicut minus videtur inesse alicui magis non inest, & cui magis. Item duobus de uno dictis, si quod uidetur inesse

inesse alicui magis non inest, nec quod minus videtur. Item duo bus de duobus dictis, si quod magis alteri videtur inesse non inest, nec reliquum reliquo. Aut si quod minus videtur alteri inesse inest, & reliquum reliquo. Item a simili triplex est locus, sicut a maiori, ut in tribus posterioris locis dicebatur. Nam si vnũ, quid duobus similiter inest, vel inesse videtur, si alteri non insit, nec alteri, si autem alteri inest, & reliquo. Item si duo eidem similiter, si alterum non insit, nec reliquum. Eodem modo, & si duobus duo similiter insunt, nam si alterum altero non inest nec reliquum reliquo. Alia est consideratio ex appositione, si enim alterum ad alterum appositum facit illud bonum, vel album, quod prius non erat album, vel bonum, appositum ipsum erit bonum vel album, quale & totum facit, Non autem conuertit hic locus ad destruendum, nam si non faciat, quod appo situm est bonum, non ideo sequitur, quòd ipsum non sit bonũ, bonum etenim malo appositum non ex necessitate totum bonum facit, nec album nigro.

De Accidente comparato. Cap. LXIIII.

IDem in libro primo. Adiacent autem accidenti, idest cadunt sub accidente, & quæ ad seinuicem sunt comparationes quolibet modo ab accidẽte ductæ, vt vtrum pulchrum, aut quod expedit magis sit eligendum, & similia. Idem in lib. 3. Primum ergo quod diuturnius, & certius est, magis est eligendum, eo qđ minus huiusmodi. Et quod magis eligit prudens, vel bonus vir, vel lex recta, vel studiosi circa singula dicta in eo, ꝙ tales sunt, omnia bonum appetunt. Quod propter se eligendum, eo quòd propter aliud magis est eligendum. Et quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ finem appetibilius, & possibile im possibili, & cui consequens est maius bonum, vel minus malum. Amplius plura bona paucioribus, nisi alterum propter alterum, vbi nihil magis eligendum, vtraque, quàm vnum. Vnumquodque in tempore quo magis valet, in hoc etiam magis eligendũ, vt prudentia a senectute, nemo enim iuuenes eligit duces, eo ꝙ non constet prudentes esse. Temperantia autem in iuuentute: magis enim iuuenes, quàm senes, concupiscentiis molestantur, quod proximum bono melius, & magis eligendum, & quod similius est bono, & quod meliori est similius, si tamen illi simile sit in eo, quòd melius. Considerandum enim, & si in ridiculo ioribus sit simile, velut Symia Homini, quàm Equus, non enim melior Symia, quàm Equus, licet similior Homini. Item quod difficilius, magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere. Aliquando autem meliora, non etiam magis eligenda, nam philosophari melius est, quàm ditari, sed non magis eligendum, indigenti necessarijs. Quod ad omnia, vel plura vtile est, magis eligendum erit, quàm quod non sit, & quod propter melius est, vt quod propter virtutem, quàm quod propter delectationem. Similiter autem & in fugiendis, nam magis fugiendum est, quod magis impedit virtutes. Idem autem loci utiles sunt ad demonstrandum quid eligendum simpliciter, uel fugiẽdum, si enim quod vtilius est magis eligendum est, & vtile eligendum, similiter & in alijs. Item quod naturaliter bonum est, palam quoniam eligendum est. Est autem, & eorundem, qui dicti sunt locorum, quosdam magis vtiles facere parum transmutanti, scilicet vt dicendo, quod natura tale magis est tale, eo ꝙ non natura tale. Et quod facit aliquid tale, magis tale, quàm quod non facit, vel quod minus facit, Similiter & ex ablatione, nam id, quo ablato reliquum minus tale. ipsum magis tale. Et quæ contrariis impermixtiora sunt, magis & talia. Item quod magis suscipit propriam propositi rationem, vt si albi ratio est color disgregatiuus visus, albius erit color magis disgregatiuus visus: Si autem particulariter, & vniuersaliter probleuma ponatur, primum quidem dicti loci constructiui, & destructiui vniuersaliter omnes ad hoc vtiles sunt. Nam si omni inest, & alicui & si nulli, nec alicui. Vniuersaliter ergo interimentes, & construentes, & particulariter demonstramus, probleuma vno modo interimimus, sed ostendendo vniuersaliter, vel quia nulli est, affirmatio ponitur, vel quia omni, si negatio.

De Considerationibus ad probleuma de genere. Cap. LXV.

IDem in libro quarto. Si vero ponatur aliquid esse genus alicuius existentium. Primum quidem perspiciendum, vtrum non de omni prædicetur, nam si sic, palam quoniam non est genus. Item si non in eo, quod quid est prædicatur, sed secundũ accidens. Amplius si non in eadem diuisione est genus, & spẽs, sed hoc quidem substantia, illud autem quale. Item si contingit genus participare diffinitionem illius, quod positum est in genere, scilicet speciei, quæ posita est sub genere proposito. Diffinitio quidem participare est suscipere participati rationem, itaque species participant genera, non autem econuerso. Item si de pluribus dicitur, quam genus, quod sub genere ponitur; vt opinabile quã ens, nã ens & non ens opinabile, quamobrẽ non erit opinabile species. Item si de æqualibus, vt ens & unum. Omnia enim ens & vnum, quare neutrum neutri genus, de pluribus enim semper genus, quam species dicitur. Et impossibile est participare genus, quod nulla specierum participat. Item cõsiderandum si genus in speciem posuit, ut contiguitatem sub cõtinuatione, non enim omne contiguum continuatur, sed quod continuatur contiguum est. Item si sit aliquid contrarium alicui speciei, vtrum illud sit in eodem genere (oportet enim contraria esse in eodem genere) si nihil sit contrarium generi. Cum autem est contrarium generi, considerandum si contrarium in contrario, si sit contrarium quidem generi, necesse est enim omne contrarium, in contrario esse. Item si & genus, & species habent contrarium, horum quidem aliquid est medium, & specierum & econuerso, sed quorundam est medium secundum negationem, quorundam autem ut subiectum. Item si contrarium est generi, considerandum est, non tantum si contrarium est in eodem genere, sed & medium, in quo enim summa & extrema, & medium, & econuerso. Instantia in ægestate, & abundantia, quæ mala sunt, mediocritas vero bona. Item si genus est contrarium alicui, species autem nulli, nam si genus habet contrariũ, & species. Item si contrarium in contrario genere, & propositũ in proposito. Considerandum etiam, quod vnicum est genus cuiuslibet speciei, non autem plura nisi subalterna. Et cuiuslibet generis plures sunt species. Et omne genus de speciebus vniuoce prædicatur, & proprie, non translatiue, & alia huiusmodi, neque vituperabilium potentia genus est. Potest & studiosus praua agere, non tamen est prauus, quia omnes praui secundum appetitum dicuntur.

De Considerationibus ad probleuma de proprio. Cap. LVI.

IDem lib. 5. Assignatur autem proprium, aut per se, & semper, aut per aliud, & quandoque. Per se quidem, vt hominis animal mansuetum natura. Ad aliud autem, vt animæ ad corpus. Quoniam hoc quidem imperatiuum, illud autem ministratiuum est semper: vt Dei immortale, quandoque autem, vt alicuius hominis ambulare in theatro. Est quidem per se proprium, quod ad omnia assignatur, & ab omni separat, ut hominis animal mortale, disciplinæ susceptibile. Ad aliud autem qđ non ab omni, sed ab aliquo statuto determinat, ut uirtutis ad disciplinam, quoniam hæc quidem in pluribus, illa vero in rationali nata est fieri. Et assignatur quidem proprium ad aliud alterum, aut in omnibus & semper, vt homines ad equum quoniã bipes. Nam homo omnis, & semper bipes est, equus nullus & nũquam. Aut sępius, & in pluribus: vt rationabile ad concupiscibile, & irascibile, quòd hæc quidem imperat, illa uero ministrat, non enim rationale semper imperat, sed quandoque, & imperatur, sed nec cõcupiscibile, & irascibile semper imperatur, sed quãdoque imperant, vt cum fuerit anima hominis peruersa. Primũ autem cõsiderandum vtrum per notiora positum sit proprium, nam propter noticiam proprium facimus, sicut & diffinitiones, per notiora ergo reddendum est, vt peccat qui ponit ignis proprium esse similium animæ, quia ignotior est anima, quã ignis. Oportet autem notius esse non solum illud re, sed etiam huic inesse, cui. s. assignatum est. Qui enim nescit si huic inest, neque si illi soli inest cognoscit. Construenti autem si per notiora positum est proprium, secundum vtrũque modum, bene erit, ut si assignatur proprium animalis habere sensum. Deinde si quod nominum, quæ in proprio sunt assignata multipliciter dicitur, vt etiam tota oratio plura significat, non erit bene positum proprium, vt quia sentire significat sensum habere, uel sensũ vti, nõ bene proprium ponitur animalis, quod natum sit sentire. Propter hæc autem non vtendum nomine, quod multipliciter dicitur, quia quod multipliciter dicitur obscurum facit dictum. Recte autem assignatur ignis proprium corpus mobilissimum in superiorem locum, neque enim corpus plura significat, neque mobilis in suum locum, neque totum ex his compositum. Deinde si illud cuius proprium assignatur multipliciter dicitur, nec determinatur cuius eorum proprium ponatur, vt quoniam scire hoc plura significat. s. ipsum habere scientiam, uel scientia uti, uel scientia eius esse, uel scientia eius vti, non recte eius quod est scire hoc assignatur proprium, non determinato cuius illorum. Item si in proprio idem repetitur, sæpe enim hoc latet facientes, & in proprijs, & in diffinitionibus. Conturbat autem audientem quod frequenter dicitur. Et hoc duobus modis euenit. Vno quidem cum idem nomen frequenter repetitur, ut si quis proprium ignis assignet corpus tenuissimum corporum. Secundo vero cum diffinitio ꝓ nomine sumitur, ut si quis reddat proprium terræ substantiam, quæ maxime corporum secundum naturam fertur in inferiorem locum. Deinde assumat pro corporibus

bus huiusmodi substantias. Idem enim est corpus,& huiusmodi substantia. Item si quis tale,quid in proprio assignauerit, quod omnibus insit. Inutile enim est in proprio, quod non separat ab alio, vt si posuerit scientię proprium opinionem irreprobabilẽ, sub ratione vnum existens, non bene ponit, quia vtitur hoc nomine, vno quod omnibus inest. Recte autem secundum hoc ponit, quis animalis proprium animam habere, quia nullo communi vsus est. Item si plura propria assignat eiusdem, non determinans, quia plura ponit, inutile enim fit huiusmodi, vt si dixerit proprium ignis corpus tenuissimum, & leuissimum, vtrumque enim soli igni conuenit. Recte autem secundum hoc humidi proprium, proprium assignatur corpus, quod in omnem figuram ducitur.

Adhuc de eadem. LXVII.

Item nõ recto proprium assignatur, si aut oppositum, aut omnino simul natura, aut posterius aliquid ponitur. Quod enim natura simul,& posterius non facit notius, oppositum autem simul natura est. Item si non, quod de necessitate semper sequitur, proprium assignatur, vt animalis mouori, quandoque & stare, non recte proprium dicitur, sed virtutis proprium est, ꝙ habentem faciat studiosum hoc enim semper sequitur. Item si tale proprium assignetur, quod non aliter manifestum est inesse, quàm sensu. Nam omne sensibile extra sensum factum incertũ fit, exceptis his, quæ semper ex necessitate consequuntur. Vnde qui ponit solis proprium esse astrum, quod super terram fertur lucidissimum, non recte agit, quia super terram ferri sensu cognoscitur. Ideoque ignotum erit, cum sol occiderit, sensu eius amisso. Recte autem assignatur proprium, quod non est sensui manifestum, vel quod cum sensibile sit, ex necessitate inesse palam est, vt superficiei proprium est, ꝙ primum est coloratum. Item si diffinitio vt proprium assignatur, non recte agitur, vt si dicatur hominis proprium animal gressibile, bipes, oportet enĩ proprium conuersum quidem prædicari, sed non indicare, quid est esse rei. Item ꝙ si proprium assignatum est, non ponens in quid est. Oportet enim in proprijs, sicut in diffinitionibus primum assignare genus, deinde sic addere reliqua,& separare, vnde qui dicit, animalis proprium animam habere, non recte dicit, quia non in quid est animal ponit. Considerandum est, ꝙ eiusdem in eo, ꝙ idem est proprium idẽ, vnde quoniam hominis in eo, ꝙ homo est dicitur proprium triplicem habere animam,& mortalis in eo, quòd mortalis erit idem proprium. Idẽ vero plurium esse proprium est impossibile. Quoniam autem idem & diuersum multipliciter dicitur, labor est sophistice sumenti vnius,& solius alicuius proprium assignare, nam qđ inest alicui cui accidit aliquid,& accidenti inerit, sumpto cũ eo cui accidit, vt quod inest homini,& albo homini, inerit & homini. Quod autem secundum superabundantiam dicitur vni soli inerit, vt igni leuissimum, non est autem vna species ignis, diuersum est enim specie carbo, & flamma,& lux. Et vnumquodque horum est ignis, ignis quidem proprium est subtilissimum. Sed hoc alij quidem magis, alij vero minus inest, subtilior enim est lux carbone,& flamma. Amplius ex oppositis considerandum est, vt si contrarii contrarium proprium est, & contrarium contrarii proprium erit,& simpliciter econtrario. Ad idem quoque sumuntur loci a casibus,& a simili, vel a proportione,& maiori, vel minori,& similibus.

De Diffinitione, & eius problemate. Cap. LXVIII.

Isidorus vbi supra. Diffinitio est, quæ in rebus exprimendis explicat, quid ipsa res sit, qualis sit, & quemadmodum membris suis constare debeat. Est enim oratio breuis, vniuscuiusque naturam communione diuisam, propria significatione concludens. Diuisio diffinitionum in 25. partes habetur. Aristoteles in libro primo de Anima. Differenter autem diffinit Phisic⁹ quàm Dialecticus. Horum enim alius materiam dedit, alius vero speciem, idest formam,& rationẽ. verbigratia. Quid est ira, hic quidem, idest dialecticus dicit. Ira est appetitus doloris contrarij, aut huiusmodi. Vel secundum aliam translationem, tribulatio sanguinis aut doloris in corde. Similiter, quid est domus. Alius dicit, ꝙ est cooperimentum prohibens ab imbribus,& vẽtis,& caumatibus. Alius autem dicit, ꝙ est ex lapidibus, & lateribus ac lignis. Idem in Topicis. Quæ autem ad proprium, & genus,& accidens dicta sunt, omnia & ad diffinitiones dici conuenit. Ostendendo enim, quia non soli inest, quod est sub diffinitione, sicut in proprio, vel ꝙ aliquod eorum non inest, sicut in accidente, vel quia non est genus, quod ibi assignatum est, interimitur diffinitio. Quare omnia quodammodo diffinitiua sunt. Ex. 6. lib. Eius autem, quod est circa diffinitiones, negocij partes sunt quinque, scilicet ad interimendum. Aut enim quia nõ omnino verum est dicere, de quo, nomen & rationem, cum scilicet diffinitio debeat dici de omni. Aut quia non ibi positum est genus, vel non conuenienter positum, cum maxime genus eorum, quæ sunt in diffinitione, videatur diffiniti substantiam significare. Aut quia non est diffinitio propria, idest conuertibilis, aut quia non est determinata, nec dicens, quid est esse diffiniti, aut quia non bene determinata. Primum quidem ex his, qui dicti sunt ad accidens locis considerandum est. Illic enim utrum verum, vel non verum, idest vtrum insit vel non insit, omnis consideratio fit. Secundum autem, & tertium ex his, quæ ad genus, & proprium dicta sunt perspicienda sunt. De quarto vero, & quinto, scilicet si non diffiniuit,& si non bene diffiniuit, breuiter dicendum. Et primo quidem si non bene, facilius enim quid libet fecisse, quàm bene fecisse, vnde & circa hoc magis, id est, pluries peccatur, quia laboriosius est. Primum quidem dupliciter, scilicet ponendo aliquid obscurum, vel etiam superfluum, Item in Metaphisica. 8. libro. Sicut autem cum alio numero diuiditur aliquid, vel ei additur, non remanet idem numerus, qui prius, sic non remanebit diffinitio, si aliquid ei addatur, vel minuatur. Diffinitio quoque si non fuerit cum causa, non erit manifesta. Verbigratia. Eclipsis est priuatio luminis, si addatur ex terra, quod fit in medio, hic erit sermo causæ.

De Obscuritate, & superfluitate mouenda à diffinitione. Cap. LXIX.

Idem in Topicis. 6. De superfluo itaque,& obscuro primus locus est. Si ponatur ibi aliquid æquiuocum, vt si dicatur, ꝙ generatio est ductio ad substantiam,& quia sanitas est cõmensuratio calidorum,& frigidorum. Equiuoca enim sunt ductio, & commensuratio & ideo obscura. Similiter si diffinitum multipliciter dictum, diffiniens nõ distinxit, incertum enim est vtrius diffinitionem assignauit. Alius est si translatiue aliquid ponitur non proprie, vt si dicat scientiam incadibilem aut terram nutricem. Alius vero si non positis, idest vsitatis nominib⁹ vtitur, vt Plato ponit vmbricilium oculum. Nam omne insuetum obscurum est. Quædam autem, nec æquiuoce, nec translatiue, nec proprie dicuntur,& huiusmodi peiora sunt translatione. Nam translatio quodammodo rem significatam notificat, Quod autem huiusmodi est, non facit notum, vt quoniam lex est mensura, vel imago eorum, quæ naturaliter iusta sunt, hoc vtique proprie dici non potest, quia imago est generatio ꝑ imitationem, hoc autem legi non inest. Si autem non proprio dicitur palam, quia obscure, & peius qualibet translatione. Alius quoque locus est. Si non est manifesta contrarij ratio, ex hoc quod dicitur. Nam qui bene assignant, contraria consignificãt. Aut si per se dicta sit diffinitio, nec manifestum sit cuius est diffinitio, sicut liber sine superscriptione. De superfluo autem considerandum primo. Si quid ibi positum sit, quod omnibus insit, vel simpliciter, vel omnino existentibus, vel his, quæ sunt sub genere, quod est in diffinitione. Oportet enim genus quidem ab aliis separare. Differentia autem ab alio eorum, quæ sunt in eodem genere. Quod autem omnibus inest a nullo separat, & quod omnibus, quæ sub eodem genere sunt, non separat ab his, quæ sunt in eodem genere, quare vanum apponitur. Item superfluum est illud, quo ablato reliquum indicat substantiã diffiniti,& est diffinitio propria, vt cum dicitur Anima est numerus seipsum mouens. Nam seipsam mouens est anima, sed non indicat substantiam interempto numero. Item si quid eorum, quæ in diffinitione sunt, non omnibus inest quæ sub eadem specie sunt, huiusmodi autem diffinitio non conuersim prædicat, Item si idem repetatur, vt si dicatur, concupiscentiam esse delectationis appetitum, nam omnis concupiscentia delectationis est. Similiter si dicatur refrigidationem esse caloris priuationẽ, qui secundum naturam est, nam omnis priuatio est eius, quod secundum naturam est. Vtrum ergo bene, vel non bene diffinitio sit per hæc,& huiusmodi perspiciendum.

Quod per priora, & euidentiora facienda sit diffinitio. Cap. LXX.

Vtrum autem vera diffinitio sit, scilicet dicens, quid est esse, vel non, ex his, quæ sequuntur patet. Primum quidem si per priora, & euidentiora facta sit, per hoc enim cognitio fit, sicut in demonstrationibus. Est autem euidentius aliquid, vel ignotius dupliciter, scilicet simpliciter, & quo ad nos. Simpliciter enim, quod prius est, euidentius est posteriore, vt punctus, linea,& hæc superficie,& ista soliditate, vnitas quoque numero,& litera syllaba. Nobis autem accidit econtratio quandoque, nam magis sub sensu cadit solidum, quàm superficies,& hæc magis, quàm linea. Ideoque a pluribus cognoscitur similiter, ergo melius est posteriora per priora tentare cognoscere, disciplinabilius enim est, quia ista subtiliori intellectu comprehendere est, Sed ad eos, qui impotentes sunt, per huiusmodi cognoscere, necessarium fortasse per ea quę sibi cognita sunt diffinire tales sunt diffinitiones puncti, lineæ, superficiei, scilicet per posteriora,

steriora, nam hoc quidem lineæ, illam autem superficiei, & hæc soliditatis terminos esse dicunt. Sic autem diffinientes, non cō tingit, quid est esse indicare, nisi contingat idem, & nobis, & simpliciter notius esse, siquidem oportet per genus, & differentias diffinire. Hæc autem simpliciter priora sunt, quam species; quia interemit genus, & differentia speciem, & etiam euidentiora, quia specie nota, necesse est hæc cognosci, non autem ecō uerso. Præterea his, qui huiusmodi veras diffinitiones esse dicunt (quæ sunt ex his, quæ singulis nota sunt) plures accidit eiusdem dicere diffinitiones esse, non enim omnibus eadē, sed alijs alia contingit esse notiora, etiam eisdem tempore magis, nota, scilicet sensibilia quidem in principio, certioribus factis ē contrario. Per ea vero, quæ simpliciter notiora sunt, vna sola semper, & eadem diffinitio fiet. Eius autem diffinitionis, quæ non fit ex prioribus tres sunt loci destructiui. Primus, scilicet si per oppositum diffiniatur oppositum, vt per malum bonum, simul enim natura sunt opposita, quare non est notius alterum altero. Quædam tamen fortasse non est aliter diffinire, vt relatiua quorum scilicet esse, est ad aliud se habere. Ideo non potest alterum sine altero cognosci, sed oportet in alterius diffinitione sumi. Alius est locus si eo diffiniens vtitur, quod est idem ei quod diffinitur, vt si dicat solem esse stellam, quæ die apparet, nam qui die vtitur, & sole vtitur, sed latet pro diuersitate nominis. Ad deprehendendum autem hoc, accipiatur pro nomine diffinitio, vt quia dies est solis latio super terram, patet quia qui lationem dicit solis, solem dicit. Alius quoque locus, si eo quod e diuerso diuiditur, aliquid diffinitur, vt abundans est, quod vnitate maius est perfecto, simul enim natura sunt, quæ ex eodem genere diuiduntur e diuerso: vt abundans, & perfectum, ambo. n. numeri differentiæ, similiter autem, & si per inserius diffinitur superius, vt perfectus numerus est, qui bipartite diuiditur, id est in duo æqualia vt senarius, scilicet cuius medietas accepta per se reddit totum, hoc est trinarius, nam vnum duo tria sunt sex. Vniuersaliter igitur vnus locus est si non per priora, & euidentiora facta sit diffinitio, partes autem eius sunt, quæ dictæ sunt.

De Genere in diffinitione assignando. Cap. LXXI.

SEcundus est si res cum sit in genere, non posita est in genere, nec ponitur in ratione, quid est; hoc enim vult genus significare, vt si dicatur corpus esse, quod habet tres dimensiones, non enim dicitur, quid est esse. Alius vero si ad plura dictio eo, quod diffinitur, non ad omnia assignatur: vt Grammatica est scientia scribendi, quod profertur. Deest enim, quoniam, & intelligendi, in quibusdam tamen non ita se habet, vt quando nō per se dicitur ad vtrumque, nam medicina dicitur sanitatem, & ægritudinem facere, sed hoc quidem per se, illud autem per accidens, simpliciter autem alienum est a medicina ægritudinē facere. Quare non magis diffinitur cum ad vtrumque assignatur, quam cum ad alterum, sed forte peius, quia & reliquorum quodlibet potest ægritudinem facere. Item si non ad melius, sed ad peius assignatur, cum plura sint ad quæ dicitur, quod diffinitur. Nam omnis disciplina, & potestas eius quod est, optimū videtur. Rursus si quis transcendens genus in diffinitione ponit, vt iustitiam habitum æqualitatis effectiuum, vel distributiuum æqui. Relinquens iustitiæ proximum genus, virtutē transcendit, nec quid est esse dicit. Qui autem in proximum genus ponit, omnia superiora dicit, quia omnia de eo prædicantur. Quare autem in proximum genus ponendum est, aut oēs differentias superiori generi addendum, per quas proximum genus determinetur, sic enim nihil erit prætermissum.

De Differentijs ibidem apponendis. Cap. LXXII.

SImiliter autem & ad differentias considerandum, si non sint differentiæ rei diffinitæ, aut aliquid huiusmodi, quod nullius differentiam contingit esse, & si differentiæ positæ sit aliquid, quod e diuerso diuisa sit. Nam omne genus ex his, quæ e diuerso diuiduntur differentijs, diuiditur. Item si non sit specifica differentia, quæ scilicet apposita generi speciem faciat. Item si negatio e diuerso diuidat genus, vt cum dicitur, linea est longitudo sine latitudine, nihil aliud significatur, quam quod non habet latitudinem, Fortassis autem in quibusdam necesse est vti negatione diffiniente, vt in priuationibus. Nam cæcum est, quod visum non habet, quando natum est habere. Item si genus vt differentia ponitur, vt virtus est habitus bonus. Bonum enim est genus virtutis, vel certum bonum, non est genus, sed differentia: quia non contingit idem in duobus generibus esse; non continentibus seinuicem, bonum autem non continet habitum, quia non omnis habitus bonus, similiter nec econuerso. Et habitus quidem significat quid est virtus, bonū autem quale, videtur autem omnis differentia, quale quid significare. Videndum etiam si secundum accidens, inest diffinito illud, quod pro differentia ponitur. Amplius si prædicatur de genere differentia, vel species, aut inferiorum aliquod non erit diffinies, nullum enim eorum quæ dicta sunt contingit de genere prædicari, eo q genus amplissime omnium dicitur. Et iterum, si genus de differentia prædicatur, non enim genus de differentia, sed de quibus differentia genus prædicari videtur. Item si species, aut aliquid inferiorum specie, de differentia prædicatur, nam de æqualibus aut de pluribus differentia, quam species necessario dicitur. Item si non prior est specie differentia, nam genere quidem posteriorem, specie vero priorem oportet eam esse. Itē si diuersi generis est dicta differentia, non enim videtur eandē esse differentiam duorum generum non continentium seinuicē vel certe non hoc impossibile, sed addendum, neque vtriusque sub eodem existentis, nam gressibile animal, & volatile animal, genera sunt non continentia seinuicem, & vtriusque bipes est differentia, vtrumque autem sub animali. Item si passio vt differentia assignatur, omnis passio magis facta abijcit a substātiā. Differentia vero magis saluare videtur, id cuius est differentia. Et simpliciter impossibile est singulum esse sine propria differentia. Item secundum quod alteratur habens, nihil horum est differentia. Omnia enim huiusmodi, quæ cum magis fuerint, abiciunt a substantia. Quare si quis huiusmodi differentiā assignat, peccat, simpliciter enim non alteramur secundum differentias.

De Cæteris considerationibus ad problema diffinitionis. Cap. LXXIII.

ITem considerandum si ad quod natum est, id quod dicitur ad aliquid, idest ad aliquem finem, assignauit diffiniens. Nam si diffinierit subtelare instrumentum ad hauriendum, peccat, quia non ad hoc natum est. Item si secundum aliud magis dicitur, quod diffinitur, quam secundum assignatam rationem, vt iustus magis est, qui eligit equum distribuere, quam qui potest, quare non erit iustitia potentia equi distributiua. Item si diffinitio suscipit magis, & diffinitum non, vel econuerso. Oportet enim aut vtraque suscipere, aut neutrum. Item si suscipiunt quidem vtraque, sed non simul. Item si duobus positis, de quibus si dicantur subiectum, & diffinitio, de vno magis subiectum prædicatur, quam diffinitio, vt si dicatur, quod ignis est corpus subtilissimum. Nam flamma magis est ignis, quam sit lux, sed minus est corpus subtile, quam lux. Item si quod diffinitur ad aliquid sit per se, vel per accidens, & non ponitur in diffinitione ad qd dicitur, vel secundum ipsum vel secundum genus, vt si dicatur, scientia opinio rata, vel voluptas appetitus sine tristitia. Oportet enim dicere scientiam opinionem scibilis, & voluptatem appetitum boni, necesse est enim, vel ad quod ipsum dicitur, vel ad quod genus in diffinitione ponere, quia relatiuorū est ad aliud se habere. Item si ad aliquid dictum, non ad finem assignatur. Finis enim in vno quoque est, quod optimum, vel cuius gratia sunt alia, vt concupiscentia non delectabilis, sed delectationis, propter hanc enim, & delectabile eligitur. Considerandum etiā si illud ad quod assignatur est generatio, vel actus, nihil enim talium est finis. Nam magis egisse, vel generasse finis est, quam agere, & fieri, sed non in omnibus ita est. Pœne enim magis plurimi delectari volunt, quam quieuisse delectati. Item in quibusdam oportet determinare differentias, scilicet qualis, vel quanti, vel vbi, vel a quo. Nam omnes appetunt honorem, quare non sufficit ambiciosum dicere, qui appetit honorem, sed addēdum differentias, scilicet qualis, & quanti appetens est honoris. Similiter, & de auaro, & luxurioso. Relinquens enim differentiam quamlibet, non dicit, quid est esse. Oportet autem semper ad indigens conari: nam non aere quolibet moto, vel quantocunque moto ventus erit. Idem in appetitibus oportet addere, quod videtur id est apparet. Non enim recte diffinitur voluptas appetitus boni, vel concupiscentia appetitus delectabilis, sed apparentis boni, vel delectabilis. Plurimumque enim latet appetentes, quid bonum aut delectabile. Quare non est necesse bonum esse, vel delectabile, sed tantum apparens. Tantum apparentis autem boni non erit per se voluptas, nec apparentis delectabilis per se concupiscentia.

Adhuc de eodem. Cap. LXXIIII.

VNiuersaliter autem plura vno quodammodo determinantem accidit diffinire. Nam qui scientiam, quodammodo diffiniuit, & ignorantiam. Similiter autem sciuit, & non sciuit, & scire, & ignorare, nam primo palam facto, & reliqua quodammodo palam fiunt. Videndum autem, & si oppositi opposita est diffinitio, sic enim oportet, & in contrarijs similiter. Quod autem secundum priuationem dicitur, oportet diffiniri, non econuerso. Priuationem autem bene diffinientem oportet assignare, quid est, & cuius habitus sit, id est quem habitum priuet, & in quo natus sit fieri. Item videndum ne non secundum priuationem dictum, vt priuatio diffiniatur, vt ignorantia non

secundum

secundum priuationem scientiæ dicitur. Nam quod non habet scientiam, non semper videtur ignorare, sed magis quod fallitur, neque enim inanimata, neque pueros ignorare dicimus. Item si eorum, quæ secundum æquiuocationem dicuntur, vna diffinitio omnibus communis assignatur, vt Dionysius ait: quoniam vita est motus generis nutribilis naturaliter assequens, non enim hoc inest magis animalibus, quàm plantis, vita autem de his æquiuoce dici videtur. Quoniam autem quædam latent æquiuocorum interroganti, vt vniuocis vtendum est. Sciendum autem, quod genus omnibus euidentius est, differentia vero minus, quàm genus nota. Considerandum etiam, si quod diffinitur est eorum quæ sunt, diffinitio autem non; vt si album quis diffiniat colorem igni permixtum, impossibile enim est incorporeum corpori permisceri: quare non erit color igni permixtus, album vero est. Vniuscuiusque optimum in substantia maxime. Quædam sic se habent ad inuicem, vt nihil ex his vnum quid fiat, vt linea, & numerus.

Quòd eiusdem, & diuersi cognitio sit vtilis ad diffinitionem. Cap. LXXV.

IDEM in libro primo. Circa diffinitiones autem, vtrum idem, vel diuersum plurima sit attritio, ostendentes enim quoniam idem non est, interimentes erimus diffinitionem, sed non conuertitur; non enim sufficit ad constituendum diffinitionem, ostendere idem esse. Est autem idem tripliciter, numero enim sunt eadem, quorum nomina plura, res autem vna, vt tunica, vestis: Specie vero quę cum sint numero plura, specie sunt indifferentia, vt homo homini. Genere vero, quæ sub eodem genere sunt, vt homo & æquus. Videbitur autem & alius esse modus ab his, quo aqua ab eodem fonte dicitur eadem, sed non est alius, nam omnis aqua, omni aquæ dicitur eadem specie, quamquam in hoc validior est similitudo, quòd scilicet ab eodem fonte. Maxime autē quod vnum est numero, ab omnibus idem dici videtur. Et hoc assignatur tripliciter. Primum quidem & proprie quando nomine vel diffinitione idem est, vt vestis tunicæ, & animal gressibile bipes, homini. Secundum quando proprio, vt disciplinæ susceptibile, homini: & quòd natura sursum fertur, igni. Tertium quandoque accidente, vt sedens, vel musicum, Socrati, vnde est aliquando appellationem ignorantibus, iubemus sedentem, vel disputantem vocare ad nos, eundem opinantes, & secundum nomen, & secundū accidens signare.

De considerationibus ad problema de eodem. Cap. LXXVI.

IDEM in 7. libro. Vtrum idem, vel diuersum secundum principaliorem modum, ex casibus & coniugatis considerandum: nam si iustitia est, idem fortitudini, & iustus forti, & iustè fortiter. Similiter autem & in oppositis, nam si hæc eadem, & oppositis his, eadem secundum quamlibet supradictarum oppositionum. Rursum ex effectiuis & corruptiuis, & generationibus & corruptionibus, & ex similibus: nam quęcunque simpliciter sunt eadem, & generationes, & corruptiones eorum eædem, & effectiua, & corruptiua. Considerandum etiam si alterum recipiat quodlibet cum maxime, vtrum & alterum recipiat illud idem cum maxime, aliter enim non erunt idem, vt Zenocrates beatam vitam, & studiosam assignauit eandem, eo quòd omnium vitarum maxime eligenda est vtraque: vnum enim oportet numero esse quod dicitur maximum, & maxime eligendum, propter quod non recte assignauit: non enim est vnum numero beata vita, & studiosa, quare non necesse est eandem esse, eo quòd ambæ quidem maxime sunt eligendę, sed altera sub altera. Rursum considerandum si cui alterum, eidem & alterum; nam si non sunt ambo eidem eadem, palàm quia nec sibiinuicem. Item quæcunque alteri accidunt, oportet & alteri accidere: & cui alterum accidit, & alterum, si sunt eadem. Videndum etiam si non sunt in eodem genere predicamenti, sed hoc quale, illud autem quantum, vel ad aliquid indicet. Amplius ex magis scilicet si hoc quidem suscipit, illud autem non, vel si ambo quidem, sed non simul. Item ex appositione, scilicet, si idem ad vtrunque appositum nō facit totum idem, aut si ab vtroque eodem ablato, quod relinquitur est alterum, vt si duplum dimidii, & multiplex dimidij quis dicat, idem peccat. Ablato enim ab vtroque dimidio, non idem significat duplum, & multiplex. Considerandum autem nō solum, si iam accidit aliquid impossibile per positionem, sed etiā si possibile est ex hypothesi fieri. Posito enim quolibet siue vero siue falso, nihil enim refert si altero interempto, non interimitur alterum, patet quia non sunt idem, velut his obiici potest, qui vacuum & aere plenum idem esse dicunt, palàm enim, quia exeat aer vacuum quidem non minus erit, sed magis, plenum autem aere iam non erit. Item si aliqua sunt eadem, quæcunq; de vno prædicantur, & de altero, & de quibus alterum & alterum. Item si potest alterum inesse sine altero, non sunt idem. Omnes itaque, qui ad idem destructiui sunt loci, & ad diffinitionem vtiles sunt, vt prius dictum est.

De difficultate construendi diffinitionem. Cap. LXXVII.

CONSTRVCTIVORVM autem locorum, nullus vtilis est ad diffinitionem, non ad construendum, quia diffinitio est, sufficit ostendere id, quod idem est nomine, & ratione: sed & alia omnia oportet habere, quę annumerata sunt in diffinitionę. Itaque nullus, vel pauci disputantium syllogizant diffinitionem. Sed omnes tale principium accipiunt, vt qui circa geometriam figuras, & numeros, & alias huiusmodi disciplinas. Quantum ad præsentem vtilitatem pertinet, diffinitio est oratio quæ quidē esse rei significat. Et oportet ea, quę in ea ponuntur, in eo quod quid est, de re sola prædicari. In eo autem quod quid est, prædicantur genera, & differentiæ. Ratio igitur habens diffinitionem, ex necesse erit. Non enim contingit aliud esse diffinitionem, quàm rem. eo quòd nihil aliud in eo quod quid est, de re prædicatur. Prospiciendum autem in contrariis, & in aliis oppositis. Nam si opposita opposite, & eam quæ dicta est proposite esse necesse est. Vniuersaliter etiam si diffinitio ex genere & differentiis est, si contrarij diffinitio manifesta sit, & propositi manifesta erit. Nam cōtrarium est in eodem genere, vel in contrario. Similiter & differentię, aut contrariæ de contrariis, aut eędem prædicantur. Item ex casibus & coniugatis, necesse est enim consequentia esse genera generibus, & diffinitiones diffinitionibus, vt si obliuio est amissio scientię, & obliuisci amittere scientiam &c. Vno enim concesso, necesse est, & reliqua concedere. Quod autem difficilius sit construere diffinitionem, quàm destruere palàm est, facilius enim est vnum concludere, quàm plura. Et interimenti quidem sufficit ad vnum argumentari, quia vno quolibet destructo interimitur diffinitio, construenti autem necesse est omnia conuenire, id est concludere, quoniam insunt, quæ in diffinitione sunt. Præterea construenti necesse est vniuersaliter cōstruere syllogismum. Oportet enim de omni quo nomen, & rationem prædicari, & econuerso. Destruenti vero non vniuersaliter, sufficit enim ostendere, quia non vera erit de aliquo eorum, quæ sunt sub nomine diffinitio. Similiter etiam, si omni inest quod sub nomine est, nō autem soli, interempta est diffinitio. Similiter autem & circa proprium, & genus se habet. In vtrisque enim destruere facilius est quàm construere: quia construenti ostendendum, quoniam omni inest, destruenti autem sufficit vni ostendere non inesse. Particulare vero econtrario, quia construenti quidem sufficit ostendere alicui inesse, destruenti autem ostendendum, quia nulli inest. Omnium autem facillimum est diffinitionem destruere, quia plurima in ea assignata sunt. Ex pluribus autem citius fit syllogismus. Verisimile enim est in multis, magis quàm in paucis peccatum fieri.

De arte diuidendi, quòd & ipsa sit ad diffinitiones necessaria. Cap. LXXVIII.

BOETIVS in libro diuisionum. Ad diffinitiones autem specierum, diuisio necessaria est, & si forte in eodem diuisionis, diffinitionisque ratio versatur. Nam diuisionibus iunctis, vna diffinitio comprimitur. Sed quoniam diuisio generis fit in vniuocis, diuisio vero significationis in æquiuocis; rursus ad diuisionem necessaria est diffinitio, quia quid sit æquiuocum, quid vniuocum cum diffinitione colligimus, ne cum ista fefellerint æquiuocum nomen quasi genus in species, sic in voces significatiuas resoluamus. Fieret autem omnis diuisio, omnisque diffinitio ex duobus terminis, nisi nominum indigentia prohiberet. Cum enim diuido animal in rationale & irrationale, animal rationale ad diffinitionem hominis protendit: sed quia vnum nomen non est, ponatur ei nomen, a. & subdiuidatur immortale & in immortale; si ergo hominis diffinitio redditur ex duobus terminis, homo est a mortale. Idem est enim ac si diceretur, homo est animal rationale, mortale. Idem in diuisione manifestum est, cum enim dicitur. Rerum omnium alia sunt bona, alia mala, alia indifferentia, hic tertia diuisio gemina fiet, si nomen cui deest imponeretur, & ita diceretur. Rerum omnium, alia differentia sunt, alia indifferentia. Differentium alia bona, alia ma-

la, sicque diuisio omnis in gemina secaretur, si speciebus & differentijs vocabula non essent. Vniuersaliter autem sciendum, quod illae differentiae, vel in generis diuisione, vel speciei diffinitione sumenda sunt, quaecunque huiusmodi sunt: vt nullo modo praeter eas species esse possit, sed propter eas solas fit. Regula itaque diffiniendi haec est. Rerum, Aliae sunt superiores, aliae mediae; superiores quidem, id est genera generalissima diffinitio nulla complectitur, quia superiora genera non habent. Similiter nec inferiores, vt individua, quia & ipsa specificis differentiis carent. Media igitur tantum sub diffinitione cadunt. Data itaque huiusmodi specie, quae & genus habeat, & de posteriori praedicetur, primo genus illius, signo, & eiusdem generis differentias diuido, ac differentiam generi adiungo. Quae scilicet differentia generi adiuncta, si non fuerit aequalis speciei, quam diffinitione circunscribere intendo, sed maior, id est superior, hanc rursum quasi genus pono, in alias suas differentias diuido: sicque duas generi coniungo, ac postremas totiens differentias differentiis distribuimus, donec omnes iunctae generi, speciem aequali diffinitione praescribant. Illud quoque sciendum, quod genus in diuisione totum est, in diffinitione pars. Et sic est diffinitio, quasi quaedam partes totum coniungant, sic est diuisio, quasi totum soluatur in partes. Et similis est diuisio generis totius diuisioni. Diffinitio totius compositioni.

De Diuisione generis in species.
Cap. LXXIX.

Divisio multiplex est, scilicet generis in species, totius in partes, vocis in significationes. Preter has autem tres (quae dicuntur diuisiones secundum se) est & alia secundum accidens. Et haec similiter triplex, scilicet subiecti in accidentia, accidentium in subiecta, accidentium in accidentia. Quod fit cum vtraque eidem subiecto inesse contingit. Oportet autem omnem generis in species diuisionem, Aut in duas fieri partes, aut in plures: sed nec infinite possunt esse generis species, nec minus duabus. Diuiditur autem genus alias in species, & alias in differentias, quibus genus oporteat diuidi cum species nominibus carent, vt cum dicitur. Animalium alia rationalia, alia irrationalia, nam quia huius speciei, quae est animal rationale, nomen vnum non est, Pro specie differentiam ponimus, eamque superiori generi collocamus: omnis enim differentia in genus proprium veniens, speciem facit; vnde fit, vt quodammodo materia genus sit, forma vero differentia. Si autem omnes species nominibus suis appellarentur, ex duobus solis terminis fieret diffinitio, nunc autem ex pluribus colligitur. Illud autem scire perutile est, quoniam genus vna quodammodo multarum specierum similitudo est, quae earum omnium substantialem conuenientiam monstrat; atque ideo collectiuum multarum specierum genus est. Disiunctiuae vero vnius generis species sunt. Quae quoniam differentijs informantur (vt dictum est) iccirco sub vno genere minus duabus speciebus esse non possunt. Omnis enim differentia in discrepantium pluralitate consistit; fit autem diuisio generis vnius multiplex, vt numerorum alij sunt pares, alij impares. Et rursum alii primi, & alij non primi. Illae autem solae differentiae sub genere positae, genus ipsum diuidere possunt, quae inter se aliqua oppositione differunt.

De Diuisione totius in parte.
Cap. LXXX.

Totum in partes diuiditur, quotiens in ea ex quibus compositum est, vnumquodque resoluitur; vt domus, aliud tectum, aliud paries, aliud forma. Dicitur autem totum multipliciter. Est enim totum continuum corpus, & totum discretum, siue non continuum, vt populus, vel exercitus; & totum vniuersale, vt homo; & totum, quod ex quibusdam virtutibus constat, vt anima, cuius est alia potentia sapiendi, alia sentiendi, alia vegetandi. Horum igitur omnium in partes diuisio est. Diuiditur autem totum continuum, etiam in materiam, & formam; aliter enim constat statuta ex partibus suis, aliter ex materia & forma, idest ex aere, & specie, Differt autem diuisio generis a totius distributione, quia totius diuisio secundum quantitatem fit, generis autem distributio qualitate perficitur. Quale namque animal est homo, scilicet rationale, vel mortale. Item genus omne naturaliter prius est propriis speciebus, totum vero partibus suis posterius, partes enim sunt quae totum iungunt, vnde fit vt genus in posteriora, totum autem in priora soluamus. Item genus speciebus materia est, nam sicut aes accepta forma transit in statuam; sic genus accepta differentia, transit in speciem. At vero totius materia est partium multitudo, forma autem earum partium compositio. Nam sicut species ex genere constat & differentia, sic totum ex partibus. Vnde fit vt totum ab vnaquaque parte sua differat, partium ipsarum compositione, species autem a genere, differentiae coniunctione, id est appositione.

De Diuisione vocis in significationes.
Cap. LXXXI.

Divisio vocis fit tripliciter scilicet aut per significationes, aut per modum significationum, aut per determinationem. Vocis in significationes duplex diuisio est, scilicet nominis, haec est equiuocatio orationis, & haec amphibologia. Diuisio secundum modum vt fit, quando vox vna non plura significat secundum se, sed multimode de multis praedicatur, vt infinitum significat quidem vnam rem, scilicet cuius terminus non potest inueniri. Sed hoc dicitur multipliciter, scilicet aut secundum mensuram siue magnitudinem, vt mundus, aut secundum multitudinem vt diuisio corporis, aut secundum speciem, vt species figurarum, aut secundum tempus, vt Deus, quia finem temporis non habet. Secundum determinationem fit vocis diuisio, quia quando sine determinatione profertur, in audientis intellectu dubietas generatur, vt cum dicitur, Homo. Hec vox confuse multa significat, nec habet auditor quid rationabiliter intelligat, nisi id loquens aliqua determinatione concludat, vt omnis homo ambulat, vel quidam homo, vel Fortes. Similiter si cui dicatur, Da mihi, non intelligit quid dare debeat, nisi ille determinationem addat. Hec igitur, & similia dubitabilia sunt, non tamen ambigua. Nam omne ambiguum dubitabile, non autem econuerso. In ambiguo enim, cum profertur, vtraque auditor rationabiliter seipsum intellexisse arbitratur; vt cum quis dicit, Audio Graecos vicisse Troianos, vnus potest intelligere, quod Graeci Troianos vicerunt, alius econuerso; & vterque hoc ex ipsa locutione rationabiliter intelligit. Cum autem dicitur, Da mihi, nullus ex ipso sermone quid dare debeat, rationabiliter intelligit, sed ex sola suspitione. Vocum igitur quaedam in particula multiplicitatis significationem habent, scilicet aequiuoca, quaedam in tota oratione, scilicet amphibologica. Diuiduntur autem significationes aequiuocorum quandoque diffinitione, vt cum dicitur, homo viuit, intelligitur & verus & pictus. Diuiditur autem sic, animal rationale mortale viuit, quod verum est, animalis, rationalis, mortalis simulatio viuit, quod falsum est. Quandoque autem adiectione scilicet generis, vel casus, vel articuli. Diuiditur etiam quaedam secundum accentum, vt pene, & penae Quaedam secundum orthographiam, vel etiam secundum actionem, & passionem, vt queror ab inquisitione patientis est, queror a querela agentis. Ambiguarum autem orationum diuisio fit, aut per adiectionem, vt Audio Graecos vicisse, Troianos victos esse. Aut per diminutionem, vt audio Graecos uicisse. Aut per diuisionem, ut Graeci uincunt, Troiani uicti sunt. Aut per aliam transmutationem, ut Audio quod Graeci uicerunt Troianos. His enim omnibus modis ambiguitas soluitur.

De Diuisione secundum accidens.
Cap. XXXII.

Divisio autem secundum accidens triplex est, ut dictum est. Nam alia est subiecti in accidentia, ut, hominum alii sunt albi, alii nigri, alii medii coloris. Alia vero est accidentis in subiecta, ut omnium quae expetuntur, alia in anima, alia in corpore sita sunt. Alia quoque accidentium in accidentia, ut omnium candidorum alia dura, ut Margarita; alia liquida, ut lac. Sed haec diuisio semper in alterutrum permutatur. Possumus enim dicere. Eorum quae dura sunt, alia alba, alia nigra. In hoc ergo differt huiusmodi diuisio ab omnibus supradictis: nam neque significationem uicissim diuidere possumus in uoces, neque partes in totum, neque species in genera. Harum quoque secundum accidens diuisionum commune praeceptum est, quicquid ipsarum diuiditur in opposita disgregari. Illud etiam maxime perspiciendum, ne quid ultra dicatur, aut minus, sicut fit in generis diuisione.

De cautela opponendi in dialectica, & propositum celandi.
Cap. LXXXIII.

Arist. in Topi. 8. lib. Cum autem qui debet interrogare, Primum oportet inuenire locum unde argumentandum. Secundo autem interrogationes formare, & ordinare singula apud se. Tertio uero dicere iam ea ad alterum. Sumendae sunt autem propositiones quaedam necessariae, quaedam praeter necessarias. Necessariae sunt, per quas fit syllogismus. Quae autem preter has sumuntur, quatuor sunt. Aut enim inductionis gratia, ut detur uniuersale.

Aut

Aut in magnitudine, id est ornatu orationis, Aut ad celationem conclusionis, Aut vt manifestior fit oratio. Ergo necessarias non statim præordinandum, sed in supremo idest a longe discedendũ. Quæ autem sumuntur præter has, accipiendæ sunt præter eas, & vnaquaque sic vtendum, inducenti quidem a singularibus vniuersale, & a notis ignota. Nota autem magis, quæ secundum sensũ, vel simpliciter, vel pluribus. Celanti vero præsyllogizare conuenit ea, per quæ syllogismus eius ex principio debeat fieri, nec solũ necessarias, sed & earum quæ ad has sunt vtiles aliquam syllogizari oportet. Item conclusiones non dicere, sed postea subitas syllogizare, vt non præuideat respondens, ex quibus accidit. Vtile autem, & non continuas sumere propositiones, ex quibus syllogismi, sed permutatim ad aliam, & ad aliam conclusionem; positis enim conuenientibus iuxta se, magis quod ex ipsis accidit manifestum est. Item proponere oportet, non vt propter propositum ipsum, sed alterius gratia, verentur enim, quæ ad propositum sunt vtilia. Item per similitudinem inquirere, nam & verisimile, & latet magis vniuersale, Hoc autem simile est inductioni, non tamen idem, quia a singularibus sumitur vniuersale sub quo omnia similia sunt, in similibus autem, non est, quod sumitur, vniuersale.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXIIII.

Oportet autem & ipsum scilicet opponentem quandam sibimet instantiam inferre. Insuspecte namque se habent respõdentes ad eos, qui videntur iuste argumentari. Vtile est etiam dicere quoniam consuetum est dici huiusmodi, pigrescunt enim quod solitum est mouere idest negare, instantiam non habentes. Oportet non properare, quia contra properantes magis obstant. Sed vt in parabola proponere, quia quod propter aliquid aliud proponitur, non propter ipsum, citius concedũt non videntes quid inde fit, & hoc sumpto, sumptum est illud. Rursum in vltimo interrogare quod maxime vult sumere scilicet ad minus prouectos. Maxime namque prima renuunt eo quòd plures interrogantium primo interrogant, circa quæ maxime properant. Ad graues autẽ, id est autenticos oportet hoc primo protendere, nam hi prima maxime admittunt, nisi omnino manifestum sit quid accidere sit; in finem autem aduersantur. Similiter & qui arbitrantur esse acres in respondendo, prima ponentes, in fine frangunt, velut non accideret ex his quę posita sunt, ponunt enim credentes habitui, suspicantes se nihil esse passuros. Amplius oportet prolongare & interponere, quæ nihil vtilia sunt ad orationem, sicut falsigraphi. Cum enim plura sint quæ describunt, dubium est in quo falsum sit, sic & interrogantes quandoque latent, in absconsoq; ponentes, quæ per se posita non ponerentur, ad celandum ergo propositum eo quod dictum est vtendum.

De modo ornandi & explanandi orationem interrogantis. Cap. LXXXV.

Ad ornatum vero inductione, & diuisione eorum, quę cognata sunt. Inductio quidem, quale quid sit, iam supradictum est. Diuisio autem huiusmodi est, vt disciplina melior est alia, vel quia certior, vel quia melior, id est vtilior. Et disciplinarum aliæ speculatiuæ sunt, aliæ actiuæ, aliæ vero poeticæ; vnum quodque etenim talium ornat orationem, non autem necessaria sunt dici ad conclusionem. Ad explanationem autem exempla, parabolasque sumendum est. Exempla conuenientia, & nota, qualia Homerus, non qualia Cherulus. Vtendum est autem in disputando syllogismo quidem magis ad dialecticos, inductione vero ad plures, id est vulgares quando autem opponenti in pluribus inducenti non dederit respondens vniuersale, iustum est instantiam exigere, & probare instantiam, non in eo quod proponitur fieri, nisi vnum tantum sit huiusmodi. Oportet, enim eum qui instat in altero quàm in proposito instantiam inferre aut dicere, quoniam hoc solum tale est. Quod si in æquiuocis ponat instantiam, vt quoniam habebit pictor colorem, & cocus pedem non suum, oportet interrogatiue diuidere, ne latente æquiuoco, bene videatur respondens instare propositioni. Si autem in vniuoco instans prohibet interrogationem, auferrente illud in quo instantia est, oportet proponere reliquum vniuersaliter, vt in obliuione. Non enim concedunt eum, qui disciplinam amisit, oblitum esse, quia transcadente reamisit quidem disciplinam, sed non oblitus esse dicendus est. Auferenti ergo istud in quo est instantia, reliquum oportet ponere, vt si re permanente amisit disciplinam sequitur quoniam oblitus est. Similiter autem & contra instantes, quoniam maiori bono maius opponitur malum, proferunt enim quoniam sanitati, cum sit minus bonum, quam euechia, opponitur ægritudo, quæ maius malum quàm cacechia. Auferatur ergo id in quo est instantia, & cogetur residuum ponere, scilicet quàm maiori bono maius malum opponitur, nisi conferat alterum, vt euechia sanitatem. Si autem in multis, eo quod obicit proponente, non ferat instantiam, dignum est ponere, id est, concedere, nam dialectica est propositio, contra quam sic in pluribus se habentem non est instantia.

De modo respondendi. Cap. LXXXVI.

De responsione autem dicendum, quod est opus bene respondentis, sicut bene interrogantis. In responsione duo peccata vitanda sunt scilicet ponere, quod non oportet, & positum non seruare, sicut oportet. Et discentibus quidem scilicet in demonstratiuis, ponenda sunt semper ea, quæ videntur, nullus enim docens conatur dicere falsum. Colluctantium vero, id est, litigiose ac sophisticè disputantium, interrogantem quidem videri aliquid facere oportet omnino. Respondentem vero nihil videri pati. In dialecticis autem, & tentatiuis, necesse est respondentem sustinere orationem ponentem, siue probabilem, siue improbabilem positionem, siue neutram. Nam ad commune genus positionis, eodem modo se habere debet. Cum enim probabilis est positio, conclusio opponentis erit probabilis, & econuerso, cum enim neutra, & conclusio neutra, semper enim opponens concludet oppositum positionis. Quando tamen simpliciter est improbabile quod ponitur, non est dandum respondenti, quia per probabiliora, & notiora, debet quod minus notum est, concludi. Si autem simpliciter probabilis est positio, palam quoniam conclusio improbabilis, ponendum ergo, & quæ videntur omnia & eorum quæ non videntur, quæcunque minus sunt improbabilia conclusione, & etiam neutra, si vero non simpliciter probabile, vel improbabile sit quod ponitur, sed respondenti, ad ipsum quod videtur, vel non videtur, ponendum est, vel non ponendum: his quoque quæ obscure ac multipliciter dicuntur obuiandum est. Concessum est enim respondenti non intelligenti dicere, non intelligo, & multipliciter dictum non ex necessitate profiteri vel negare. Nam sæpe ex eo quod non plane obicientibus datur, obuiat aliquid difficile; si vero sit notum, sed multipliciter dictum, & in omni sensu verum, vel falsum, simpliciter dandum est vel negandum. Si autem in alio sensu verum sit, & in alio falsum, videndum est primo. Posterius enim diuiso incertum est an & in principio dubium conspexerit, si autem non præuiderit dubium, sed in alterum sensum inspiciens posuit. Dicendum est ei, qui in alterum ducit, quia non ad hoc inspiciens dedi, sed ad alterum. Cum autem aut per inductionem, aut per similitudinem plerunque vniuersale sumant, singularia quidem omnia ponendum, si vera sint & probabilia, ad vniuersale autem tentandum instantiam ferre, si enim in multis apparentem non dederit vniuersaliter, qui non habet instantiam: patet quia proteruit, si autem nec argumentari contra habeat, multo magis proteruire videbitur. Est enim proterua responsio, pręter dictos modos syllogismi corruptiua. Quæcunque autem orationes falsum syllogizant, soluendum est interimenti, propter, quid sit falsum, non enim qui quodlibet interimit soluit, etiam si falsum est quod interimitur, sed & propter quid falsum sit assignandum. Fiunt autem instantiæ quadrupliciter. Prima est interimere a quo sit falsum. Secunda ad opponentem instantiam ferre. Tertia ad interrogata respondere. Quarta vero & pessima instantiarum quæ est ad tempus. Quidam enim talibus instant ad quæ disputare pluris est temporis q̃ præsentis exercitationis. Harum autem solutio prima tantum est, reliquæ vero prohibitiones quædam, & impedimenta conclusionum.

De Oratione, & vitiosa & manifesta. Cap. LXXXVII.

Increpatio vero orationis, alia est secundum ipsam, id est ex uitio ipsius orationis proprio; alia quando non bene interrogatur, id est ex vitio opponentis & respondentis, plurimumque enim, quòd non bene disputatur oratio, qui interrogatur causa est, eo quòd non concedat ex quibus plane erat disputare ad positionem, non enim in altero tantum est, bene finire commune opus; sicut autem in cæteris paruus socius est, qui impedit commune opus, sic & in oratione, nihilq; differt, siue in opponendo, siue in respondendo hoc fiat, nam & qui litigatorie disputat, & qui in respondendo non concedit quod videtur, nec suscipit quicquam, quod vult interrogans inquirere, non ergo similiter increpandum est, & per se orationes, & inter-

interrogantes,nihil enim prohibet orationem prauam esse, interrogantem autem, vt contingit, optime contra respondentem disputare. Per se autem orationis, quinque sunt increpationes. Prima quando non ex interrogatis concluditur, cum sint vel falsa, vel improbabilia, aut omnia aut plura in quibus est conclusio. Secunda si ad positionem non fiat syllogismus. Tertia si quibusdã additis fiat, Quarta si quibusdam ablatis. Quinta si ex improbabilibus, & minus credibilibus conclusione; aut etiam si ex veris, sed pluri opera indigentibus demonstrari quàm problema. Patet igitur quia non est eadem orationis increpatio ad propositum, & per se, nihil enim prohibet orationem per se quidem esse vituperabilem, ad problema vero laudabilem, & econuerso. Est autem quandoque oratio conclusa, non conclusa peior, quando quidem ex fatuis vel falsis concluditur. Eos vero, qui per falsa verum concludunt, non est iustum increpare. Nam falsum quidem semper per falsum syllogizare necesse est, verum autem quandoque, & per falsa contingit. Oratio autem manifesta est, vno quidem modo, & publicissimo, si sic conclusa sit, vt nihil oporteat aliud interrogare, vno autem, & qui maxime dicitur, quando sumpta est, ex quibus necessarium est esse. Est autem per conclusiones conclusum, amplius si deest, quod probabile est valde.

De falsitate syllogismi, & petitione principij.
Cap. LXXXVIII.

Falsa autem oratio quadrupliciter dicitur. Vno quidem modo, quando videtur concludi, quando non concluditur, & hoc est apparens litigiosorum syllogismus. Alio vero quando concluditur quidem, sed non ad propositum, quod accidit maxime in his, quæ ducunt ad impossibile. Tertio quando ad propositum quidem concluditur, non tamen secundum propriam disciplinã, vt non geometricè in geometria. Quarto quoque modo si per falsa concluditur, licet aliquando conclusio vera sit, aliquando falsa, vt supradictum est, ergo falsam esse orationem magis peccatum est dicentis, id est respondentis quàm orationis, nec ipsius semper, sed quando latet eum falsum susceptum. Quare prima quidem consideratione orationis per se, si concludit. Secũda vtrum verum vel falsum. Tertia vero ex qualibus, nam si ex falsis quidem, probabilibus autem, rationalis est, si autem ex veris quidem, sed improbabilibus, praua, id est reprehensibilis, si vero sint & falsa & valde improbabilia, palam quoniam praua, aut simpliciter aut ad rem. Petere autem quod est in principio, videtur quinque modis. Primo quidem, & manifestissime, si quis id qđ monstrari oportet præsumat. Et hoc ipso quidem non facile est latere, id est, in eodem nomine, vt Marcus currit, ergo Marcus currit. In vniuocis autem, scilicet vniuersalibus, in quibus nomen, & ratio idem significat, facilius est latere. quia scilicet potest in dubium venire pro quo, vel pro quibus partitularium sumatur, vel in vniuocis, id est sinonymis quatuor, scilicet vna est significatio, & vox diuersa, vt Marcus Tullius. Secundo autem quando quod particulariter oportet demonstrare proponit vniuersaliter. Quod enim per se oportet ostendere, cum alijs pluribus petit. Tertio quando vniuersaliter oportet ostendere, particulariter petit: videtur enim quod cum pluribus ostendendum est per se extra petere. Quarto si diuidens petat quod propositum est. Vel si eorum, quę ex necessitate sequuntur se inuicem, alterum petat, vt latus inconmensurabile esse dyametro, cum oporteat ostendere quoniam dyameter lateri. Quot sunt autem petitiones principij, tot & contrarij, scilicet quatuor. Primus modus est si quis contradictione opposita petat. Secundus si contraria. Tertius si vniuersaliter probans particulariter petierit contradictionem, vt si contrariorum vnam esse disciplinam sumpserit, sanatiui autem, & egrotatiui alteram esse probauerit, aut etiam si particulare petens in vniuersali contradictione assumere tentauerit. Quartus si contrarium petat eius, quod ex necessitate, per ea quæ posita sunt accidit, & etiam si non ea quidem sumat quæ opposita sunt; sed talia duo ex quibus erat opposita contradictio.

De exercitatione dialectici in syllogismis.
Cap. LXXXIX.

Ad exercitationem autem syllogismorum, primum quidem oportet assuescere conuerti orationes. Sic enim & ad hoc qđ dicitur magis idonei erimus, & in paucis plures orationes sciemus. Nam conuerti, est transumentem conclusionem, cum reliquis interrogationibus, interimere vnum eorum, quæ data sunt. Necesse est enim, si conclusio vera non est, alteram præmissarum interimere, si omnibus positis, necesse erat conclusionem esse. Ad omnem autem positionem argumenta, quoniam sic, & quoniam non sic, consideranda sunt, ac solutio si inueniri possit quærenda, & si nullum alium habemus, ad nosipsos hoc faciamus, sic enim simul accidet, & ad interrogandum, & ad respondendum exercerí, nam & ad philosophiam non paruum instrumentum est, posse conspicere, quæ vtrunq; accidit dicere. Oportet autem ad huiusmodi, homines esse boni ingenij, hoc enim est secundum veritatem bonum ingenium, bene posse eligere verum, & fugere falsum. rursum in electione terminorum, id est, diffinitionum, oportet esse idoneos, ac probabilium propositionum, & primorum, & maximarum propositionum promptos se habere, & in ea quæ sæpe incidunt sermocionationes tenere. Nam sicut in Geometria, circa elementa oportet exercitatum esse, & in Arithmetica, circa capitales numeros, scilicet, vt sunt denarius, & vigenarius, & huiusmodi, multùm confert ad cognoscendum multiplicationem numerorum, sic & in orationibus Logicis oportet propositiones memoriter scire. Principii autem, & hipotheseos idoneum, id est, expeditum esse mediocriter, difficile est. Item orationem vnam plures facere assuescendum est, vt quoniam non est vna plurium disciplina. Sic enim & in relatiuis, & in contrariis, & in coniugatis est. Exercitatio autem assignanda est, inductiuarum quidem ad rudem, syllogisticarum ad eruditum, & respondentibus tentandum est. A syllogisticis quidem accipere, id est, auferre propositiones, scilicet vniuersales, id est, impedire ne habeant vniuersale. Ab inductionibus autem parabolas, id est similitudines. Præcipuè autem exercitio disputantium asserre. Tentandum est autem syllogismum de aliquo, aut propositionem, aut solutionem, aut instantiam. Ex his enim potestas, exercitium autem potestatis causa, & màxime circa propositiones, & instantias. Est enim (vt simpliciter dicatur) dialecticus propositiuus, & instantiuus. Est autem proponere quidem, vnum facere, quæ sunt plura, id est vnam conclusionem ex pluribus. Instare autem quod vnum est facere plura. Instans enim diuidit aut interimit, hoc quidem dans, illud autem non, non est autẽ omni disputandum, nec contra quemlibet exercitandum, necesse est enim contra aliquos prauos fieri disputationes; nam qui exercitati sunt abstinere non possunt a certatori disputatione. Oportet autem & factas orationes habere, circa quæstiones dialecticas, in quibus abundantes minimis, ad plurima vtiles habebimur. Hæ vero sunt vniuersales, & ad quas abundare difficile est continuo.

De sophistica disputatione, & eius comparatione.
Cap. XC.

Aristoteles in libro primo Elenchorum. Sophistica est apparens sapientia, & non existens. Ideoque sophistis magis operepretium est videri esse sapientes, quàm esse, & non videri. Opus autem scientis est, non mentiri de quibus nouit, & posse manifestare mentientem. Eos ergo, qui volunt sophisticè agere, necesse est disputationum genus quærere, huiusmodi enim potestas facit videri sapientes, cuius sunt desiderium habentes. Sunt ergo disputationum genera quatuor, scilicet Doctrinales, Dialecticę, Tentatiuæ, Litigiosæ, Doctrinales, vel demonstratiuæ, quę ex propriis principiis cuiusque disciplinæ syllogizant, & nõ ex his quæ videntur respondenti, oportet enim credere eum qui discit? Dialecticæ vero, quę ex probabilibus collectiuæ sunt contradictionum. Tentatiuæ autem, quæ ex his quæ videntur respondenti, & necessarium est scire ei, qui simulat habere scientiam. Litigiosæ vero, vel sophisticæ ex his quæ videntur probabilia, non sunt autem syllogizanti. Dialecticus quidem omnia communia secundum rem considerat, qui autem hoc facit apparenter, sophista est. Et eadem quidem est oratio sophistica, & litigiosa, sed non secundum idem. Nam in eo quòd propter apparentem victoriam, litigiosa, in eo vero quòd propter sapientiam apparentem, sophistica. Litigiosus autem quodammodo se habet ad dialecticum, sicut falsigraphus ad geometricum, sed falsigraphus ex propriis scilicet principiis, & conclusionibus, quæ sub arte sunt falsæ syllogizat. Litigiosus autem circa communia, sicut & dialecticus, non est autem dialecticus circa genus aliquod determinatum, sicut demonstratiuus, nec iterum talis, qualis est vniuersalis, id est methaphisicus, scilicet quia non ostendit sua, principia esse sicut illæ. Demonstratiua quoque non est interrogatiua, nec enim eius syllogismus fieri, potest ex vtraque parte contradictionis. Dialectica vero interrogatiua est. Tentatiua autem est quædam dialectica; huius enim est experimentum sumere nescientis, & scire se simulantis, nec ex propriis arguit, vt geometria, sed ex communibus vt dialectica, talibus scilicet quæ scientem quidem nihil prohibet artem nescire, non scientem autem ne-

cesse

cesse est ignorare: quare omnes idiotæ dialectica, & tentatiua vtũtur, eo ꝙ omnes communia diiudicare conantur. Idem in Methaphisica, quarto libro. Logici, & sophistæ laborant in eo circa quod philosophus, id est Methaphisicus debet laborare, loquuntur enim de rebus quæ philosophiæ sunt propria Entis enim est scientia communis omnibus, & logicus quidem scit illud quod scit philosophus. Sophista vero scire se existimat, sed in rei veritate nescit: eius enim scientia deceptoria tantum est, homines autẽ non decipiuntur, nisi in eo quod nesciunt.

De Paralogismis, & eorum figuris. *Cap. XCI.*

IDEM in Elenchis, primo. Syllogismus quidem est ex quibusdam positis, vt dicatur aliquid aliud ex necessitate accidere ab his quę posita sunt, Elenchus autem est syllogismus cum contradictione conclusionis. Sophistici autem, vel paralogismi videntur quidem hoc facere, scilicet vt dicatur ab his, quę posita sunt ex necessitate aliquid accidere, sed non faciunt. Videtur autem ob multas causas, quarum vna est verbi, gratia, publicissima & aptissima, quæ fit per nomina, scilicet æquiuocatio. Nam quia res infinitę sunt, nomina vero finita, necesse est vnum nomen plura significare. Itaque qui virtutis nominum ignari sunt, facile paralogizantur, & ipsi disputantes, & alios audientes, cum scilicet vnam solã rem, vno nomine significari arbitrantur. Sunt autem numero quinque, quæ coniectant, qui in disputationibus corrixantur, & decertant, scilicet redargutio, falsum, inopinabile, soloecismus, nugatio. Modi autem arguendi sunt duo. Alii quidem secundum dictionem faciunt fantasiam. Alij extra dictionem. In dictione sunt sex, scilicet, æquiuocatio, amphibologia, compositio, diuisio, accentus, figura dictionis. Extra dictionem vero 7. scilicet secundum accidens, secundum quid, & simpliciter, secundum ignorantiam elenchi, secundum consequens, principium petere, non causam vt causam ponere, plures interrogationes vt vnam facere.

De Aequiuocatione, & Amphibologia. *Cap. XCII.*

ACTOR. Aequiuocatio est deceptio proueniens eo quòd plura significata, vel consignificata latent sub vna voce. Prima species est quando plura significata principaliter latent sub vna voce, vt canis potest sumi pro latrabili, vel pro marino. Secunda quando sub vna latent plura, ita quòd vnum prius, alterum posterius, vt expediens potest accipi pro bono, vel pro vtili. Tertia quando sub vna voce latent plura consignificata, sicut diuersa tẽpora. Verbigratia. Quicunque sanabatur, sanus est, laborans sanabatur: ergo laborans sanus est, non valet; quia si laborans primo significat laborantem tunc, in conclusione vero laborantem nũc. Et dicitur æquiuocatio, quasi vocans æque plura. Amphibologia dicitur ab amphi quod est dubium, & bologia quod est sententia, quasi dubia sententia. Fallacia amphibologiæ, est deceptio veniẽs ex eo, quòd vna & eadem dictio potest construi cum vno & eodẽ, diuersis de causis, vel cum diuersis dictionibus, cum vno & eodẽ modo, vt iste est liber Aristotelis, potest hæc dictio Aristotelis, regi ex vi auctoritatis, vel ex vi possessionis. Similiter hæc est duplex. Quicquid videt hoc, hoc videt, eo quòd li hoc, potest teneri nominatiue, vel accusatiue. Cum diuersis dictionibus, vt Aiote Cacida Romanos vincere posse. li te, potest regi de li vincere, vel de li posse. Similiter impossibile est aliud, quàm Asinum genuisse te. Item alio modo proueniunt æquiuocatio, & amphibologia ſeo ꝙ dictio vel oratio transitiue potest sumi.

De Compositione, & Diuisione. *Cap. XCIII.*

SECVNDVM compositionem, & diuisionem sunt syllogismi sophistici, quotiens in oratione accidit potentialis multiplicitas, eo quòd aliqua dictio possit componi cum diuersis. Ex hoc patet diuersitas ad paralogismos amphibologiæ, quia in illis est multiplicita ex diuersa ordinatione vnius cum vno. Et notandum, quòd in huiusmodi orationibus est duplex compositio, & similiter diuisio essentialis. Vna scilicet, quando componitur dictio cum eo, cum quo magis nata est componi. Et iuxta hanc accipitur diuisio essentialis. Alia est compositio accidentalis, quã do scilicet fit compositio alicuius cum aliquo, cum quo minus nata est componi. Et iuxta hanc similiter accipitur diuisio accidentalis. Item secundum compositionem proprij fiunt paralogismi, quoniam in oratione possunt esse plures sententię ex diuersa compositione alicuius cum diuersis; ita quòd in compositione essentiali sit falsitas, & in diuisione eidem respondente (quæ secundum rem compositioni accidentali est eadem) sit veritas. Iuxta quod dicit Aristoteles, vbi fallit compositio, ibi soluit diuisio, & econuerso. Vnde dicebant antiqui, quòd compositio nihil aliud est, quàm diuidendorum falsa coniunctio. Diuisio vero componendorum falsa separatio. Itaque secundum diuisionem propriè paralogizatur, quando in oratione est dicti multiplicitas, ita quòd accidentalis diuisio ibidem ponat veritatem, essentialis compositio falsitatem. Et ab hac essentiali compositione, dicitur oratio composita, & non ab alia. Similiter a diuisione essentiali dicitur oratio diuisa. Secundum compositionem ponit Aristoteles tres paralogismos. Primus fit eo quòd participium gratia concomitãtiæ intellectæ potest ordinari cum diuersis verbis sic. Quencunq; possibile est ambulare, possibile est vt ambulet. possibile est sedẽtem ambulare: ergo possibile est vt sedendo ambulet. Minor multiplex est, si composita falsa, diuisa est vera; distinguitur tamen cõmuniter de re vera, de dicta falsa. Secundus fit eo, quòd aliquod aduerbium possit componi cum vno verbo, vel ab illo diuidi, & componi cum alio, vt hic. Quod scit aliquis nunc didicit, sed magister literas nunc scit; ergo nunc didicit, non valet, prima enim duplex est, diuisa vera, composita falsa. Nam hæc dictio, nunc, magis nata est componi cum hoc verbo didicit, eo quòd adiectiuum debet præcedere suum substantiuum. Tertius fit, eo quòd nota exclusionis possit componi cum diuersis verbis, vt hic. Quod vnum solum potest ferre, non potest plura ferre, hæc dictio solum potest facere exclusionem suam respectu eius quod est posse, vt eidem cõponatur, & sic est composita falsa, vel respectu eius quod est ferre, & sic est vera diuisa. Secundum diuisionem propriè fiunt paralogismi, quando aliqua huiusmodi oratio conceditur composita, & infertur tanquàm diuisa, & prouenit vno modo, eo quòd dictio copulatiua vel disiunctiua potest copulare dictiones vel orationes, secundum quem sic paralogizatur. Quæcunque sunt duo, & tria, sunt paria, & imparia, quinque sunt duo & tria, ergo &c. Secundo modo eo ꝙ participium possit coniungi cum diuersis nominibus, vt hic. Ego posui te seruum entem liberum, entem potest coniungi huic nomini seruum, & sic est vera composita, quia priori nomini natum est plus componi, vel ab eodem diuidi, sic est falsa diuisa. Tertio modo hoc idem contingit, quãdo aliquod nomen cum alio nomine potest coniungi vere, vel ab eodem diuidi false, vt hoc nomen, centum, in exemplo Aristotelis, centum quinquaginta virorum relinquit Achilles. Itaque secundum diuisionem potest fieri paralogismus, quotiens ab coniunctim dato, infertur diuisim & econuerso, secundum compositionem sic. Iste est bonus, & est clericus; ergo est bonus clericus & econuerso. potest argui similiter, secundum diuisionem, & ad hæc omnia docet Aristoteles simul soluere, scilicet vt si concludatur diuisim, dicendum est quoniam coniunctim concessum fuit, & econuerso.

De Accentu, & figura dictionis. *Cap. XCIIII.*

SEcundum accentum fiunt paralogismi, quotiens aliqua diuersimode potest accentuari, ex eo sequitur diuersitas significationis. s. quando potest accentuari, vt dictio, vel oratio, vt hæc vox, metuo, & hæc vox vniuocè, aut aliqua sub diuerso accentu proferri. s. longo vel breui, vt pendere, aut etiam cum aspiratione vel sine, ex quo resultant diuersæ significationes. Figura dictionis est similitudo dictionis ad dictionem, quantum ad modum significãdi, propter quam earum significata, vt eadem interpretantur. Est autem figura dictionis, quædam intrinseca, quædam extrinseca. Intrinseca est similis terminatio dictionis cum dictione. Extrinseca est suppositio, vel copulatio eiusdem, vnde hæc fallacia est deceptio prouenièns ex similitudine dictionis. Huius tres sunt species principales. Prima vt ex simili translatione dictionis, vt hic. Qualiscunq; terminationis est missa, talis est poeta, sed missa est fęminini generis, ergo poeta. Secunda prout ex mutatione prædicamenti, & hoc est, quando vnum prædicamentum commutatur in aliud, vel aliqua species vnius prædicamenti in aliam eiusdem, vt hic. Quanti homines sunt in hac domo, sunt in illa; sed decẽ sunt in hac &c. Tertia prouenit ex variata suppositione, vt hic. Homo est dignissima creaturarum, Sortes est homo, ergo &c. Vel tertia species dicitur vniuocatio, quæ prouenit quotiens interpretatur quale quid, vt hoc aliquid, siue commune, vt singulare, sic Coruschus est alter ab homine, & coruschus est homo, ergo coruschus est alter a se, vel sic. Homo est species, Sortes est homo, ergo Sortes est species. Ad hunc modum reducuntur paralogismi, in quibus fit processus a confusa suppositione ad determinatam, vel ab immobili ad mobilem.

De fallacia Accidentis, & secundum quid, & simpliciter. *Cap. XCV.*

SEquitur de locis sophisticis extra dictionem, qui prædicti sunt septem. Et primo de Accidente, quod non sumitur hic pro accidente in prædicando, vel in essendo, sed pro accidente in consequendo, vnde potest dici medium accidentale, ad inferendũ hoc

hoc de hoc. Fiunt autem paralogismi secundum accidens, eo quod quidlibet assignatur inesse rei subiectæ, & accidenti, & conuerso, quod non est necesse, scilicet quòd quæ insunt prędicatis in esse subiectis, & hoc diuersimode exponitur, scilicet in prima figura & in tertia, quia in prima maior extremitas est attributum, medius terminus dicitur accidens, minor extremitas res subiecta, vnde sensus est quando quidlibet, idest maior extremitas attribuitur primo medio termino, idest accidenti, in conclusione vero minori extremitati idest rei subiectæ. Quod patet sic. Ab homine coruschus est alter, ipse est homo, ergo est alter a se. Maior extremitas idest alterum, attribuitur coruscho respectu hominis, & ita respectu accidentis. In conclusione vero respectu simplius, & ita respectu subiecti, similiter. Hic homo est species, Sortes est homo, ergo &c. esse speciem primo attribuitur homini tanquam accidenti, in conclusione vero Sorti tanquam rei subiectæ. In tertia figura sic. Quando quidlibet idest maior extremitas attribuitur medio idest rei subiectæ, & minori idest accidenti. Quod patet sic. Coruschus cognoscitur a te, & coruschus est veniens, ergo veniens cognoscitur a te: nam cognitio primo attribuitur coruscho, tanquam rei subiectæ, in conclusione vero venienti, tanquam accidenti. Similiter in his. Iste canis est tuus, & est pater, ergo est tuus pater: non valet, quia esse tuum primo attribuitur cani, tanquam rei subiectæ, in conclusione vero patri tanquàm accidenti. In secunda autem figura fit deceptio, eo quòd ea quę vni & eidem sunt eadem, credimus inter se esse eadem, vt hic. Fel est rubeum, mel est rubeum, ergo mel est fel. Secundum quid, & simpliciter sunt paralogismi, quotiens aliquid sumptum secundum partem improprie sumptam, vt simpliciter concluditur. Et dicitur aliquid sumi secũdum partem improprie sumptam, quando huiusmodi pars non ponit suum totum, sicut homo mortuus, non ponit hominem album dentes, non ponit album, sed crispus caput ponit crispum simpliciter, vnde per aliquod tale non est paralogizare, sed secundum partem solummodo improprie sumptam, & hoc potest fieri iuxta partem subiectiuam sic. Cęsar non est, & est opinabile, ergo est quod non est. Vel iuxta partem integralem sic. Indus est niger, & est albus dentes, ergo est albus, & niger. Vel iuxta partem in tempore sic. Comedere carnes est bonum, in die veneris est malum, ergo est bonum & malum. Vel iuxta partem in loco sic. Mactare patrem est malum, in triuanis est bonum: ergo &c. Vel iuxta partem in modo, vt dicatur pars in modo nomen determinans aliud nomen, sic. Hoc est bonum, & est malum ægro, ergo &c. vel sic. Diuitiæ sunt bonæ, non bene vtenti sunt malæ, ergo &c. secundum hunc locum fieri dicantur huiusmodi paralogismi. Ego dico falsum, ergo verum est me dicere falsum, & dico hoc, ergo dico verum. Et soluit Aristoteles dicens, quia hoc dicẽdo falsus est simpliciter, verus autem quo, & concluditur verum simpliciter.

De ignorantia elenchi, & petitione principij, & consequente. Cap. XCVI.

SECVNDVM ignorantiam elẽchi fiunt paralogismi, eo quòd ignoratur siue omittitur ratio elenchi. Et dicitur elenchus ab Aristotele contradictio vnius & eiusdem, non nominis tãtum, sed rei & nominis, non sinonymi, sed eiusdem ex his quæ data sunt de necessitate, non connumeratio quod est in principio, secundum idem ad idem, similiter & in eodem tempore. Fiunt ergo huiusmodi paralogismi ex obmissione huius diffinitionis, & propriè defectum huiusmodi differentiarum, secundum idem, in eodem tempore, ad idem similiter, sic Duo sunt duplum vnius, & nõ sunt duplum trium, ergo &c. non valet, quia in præmissis ponitur affirmatio & negatio non ad idem, & infertur, vt ad idem, quare ignoratur elenchus. Hoc est duplum huic secundum longitudinem, & non est duplum secundum latitudinem; ergo duplum est, & non duplum. Et patet responsio, quia in præmissis sumitur affirmatio & negatio non secundum idem, quare non sumitur vera contradictio. Fortes currit in a, & non currit in b. ergo &c. De petitione principij notãdum est, quòd principium nihil aliud est hic, quàm principale propositum, quod debet probari. Fiunt ergo paralogismi secundum hoc, quando ad probandum aliquod sumitur idem, siue aliquid minus notum. Et hoc quinque modis, vt distinguitur in 8. Topicorum, quod iam supra posuimus. Secundum consequens, vt dicit Aristoteles, fiunt paralogismi, eo quòd credimus consequentiam conuerti, quæ non conuertitur. Et hoc fit dupliciter, quando scilicet proceditur a superiori ad inferius affirmãdo, uel ab inferiori ad superius cum negatione, fit consequens. In Rhetoricis similiter paralogizatur secundum consequens, quando aliquid consequens ut in pluribus, accipitur ut consequens in omnibus, sic iste est comptus, ergo est adulter, tamen potest reduci ad aliquem modum prædictum iste processus.

De fallacia secundum non causam vt causam. Cap. XCVII.

SEcundum non causam, ut causam fiunt paralogismi (ut dicit Aristoteles) eo quod propositio non causa, habens tamen conuenientiam cum illis quæ sunt causæ, ut causa sumitur, & uelut propter eam fiat conclusio, interimitur sic Anima & uita sunt idem, mors & uita sunt contraria, generatio & corruptio sunt contraria, sed mors est corruptio, ergo uita est generatio, ergo uiuere est generari, sed hoc est impossibile, non ergo anima & uita sunt idẽ. Itaque in huiusmodi syllogismis ad impossibile, in quibus interimitur aliqua premissarum, maxime accidit hæc fallacia, & quantum ad vltimam conclusionem, unde dicit Aristoteles, quòd huiusmodi paralogismi non sunt simpliciter insyllogizati, sed ad propositum. Secundum plures interrogationes fiunt paralogismi, eo quòd interrogatio plures, ut una accipitur, & datur responsiua una tantum, cum deberent plures dari, sic demonstratis duobus quorum unum sit bonum, alterum malum, putasne ista sunt bona uel non: si sic, ergo hoc est bonum demonstrato malo: si non, ergo hoc est malum, demonstrato bono. Cum prima enim interrogatio sit plures, plures debent dari responsiones, ut, hoc quidem bonum, aliud autem malum, unde cum detur una responsio, prouenit inde deceptio. Differt autem enunciatio plures, & interrogatio plures, quia dicitur enunciatio plures a pluritate rerum enunciatarũ, quando scilicet enunciãtur plura, de pluribus, ex quibus non fit vnum, vel plura de vno, vel vnum de pluribus. Ab eodem dicitur interrogatio plures, & præter hoc, ab actu interrogandi, vnde si dicatur, Omnis homo currit, vna est enunciatio, siue propositio: si autem interrogetur, fiet interrogatio plures, & hoc ab actu interrogandi est, cum eidem debeantur responsiones plures, vnde prouenit hæc fallacia cum ad huiusmodi interrogationes plures, vel enunciationes plures, datur vnica res, simpliciter negando, vel simpliciter affirmando, ad quod sequitur inconueniẽs.

De solutione paralogismorum. Cap. XCVIII.

ARISTOTELES in Elenchis, lib. 2. Scire autem paralogismorum solutiones ad duo valet, primo quidem ad philosophiam, deinde ad gloriam, vel apparentem sapientiam, scilicet vt videatur homo circa omnia exercitatus esse, & in nullo inscium se habere. Ad philosophiam autem dupliciter, scilicet vt homo sciat quot modis vnumquodque dicatur, & quæ similiter in rebus accidunt, & in nominibus, & vt non facile ab alijs paralogizetur, alioquin & a seipso frequenter hoc ipsum patietur. Actor. Modus autem soluendi paralogismos est vniuscuiusque fallaciam siue locum sophisticum assignare, & in consequentiam conclusionis ostendere, sicut iam superius tactum est ex 8. libro Topicorum, in capitulo de falsa oratione. Hæc igitur ad præsens de arte sophistica breuiter dicta sufficiant. Nunc iam ad ea transeundum est, quæ ex partibus Logicæ iuxta diuisionem Alpharabij restant, ad Rhetoricam scilicet, & Poeticam. Et primo de Rhetorica disserendum.

De arte Rhetorica. Cap. XCIX.

De dignitate Rhetorices secundum Tullium.



RHETORICES dignitatem, & excellentiam ne silentio prætereamus. Marci Ciceronis testimonium afferamus, in primo de Oratore ita inquientis. Quid est enim tam admirabile, quàm ex infinita multitudine hominum vnum existere, qui id quod omnibus natura datum sit, vel solus, vel cum perpaucis facere possit: Aut tam iucundum cognitu, atque auditu, quàm ex sapientibus sententijs, grauibusque verbis, exornata oratio, atque polita. Aut quid esse potest in otio incundius, quàm sermo facetus, & nulla in re rudis? Hoc enim præstamus, vel maxime feris, quòd colloquimur inter nos, & quòd exprimere inter nos sensata possumus. Ob quam rem quis hoc iure miretur, summeq; in eo laborandum esse arbitretur, vt quo vno homines maxime bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat arte, & vsu qui omnium magistrorum præcepta superat. Ac ne plura, quæ penè sunt innumerabilia consectemur, breui comprehendamus. Sic enim statuimus perfecti Oratoris moderatione, & sapientia non solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum, & plurimorum, & vniuersæ Reipub. salutem maxime contineri.

De diffinitione Rhetoricæ.

ISIDORVS vbi supra. Rhetorica est bene dicendi scientia, in ciuilibus quæstionibus ad persuadendum iusta, & bona in re-

rum,

rum,personarumq; negocij causa. Dicta est autem Rhetorica Græce, a copia locutionis. Rhesis enim apud Græcos locutio dicitur. Rhetor Orator. Differunt autem Rhetorica, Color, & Eloquentia, vt superius, & inferius. Vnde Rhetorica est ars exornandi sententias seu dictiones, siue fuerunt vocetenus expressæ, siue subintellectæ. Quia Rhetor, siue exercet artem, siue non, semper dicitur habere Rhetoricam. Sed Color est, cum verba in debita voce vnita, & cum hoc vocetenus prolata, per debitos modos, & tanquam colores depinguntur. Sed Eloquentia dicitur solum ars, siue conceptualis, siue mentalis, non tamen ad hoc vocetenus, vel verbotenus expressa, & ergo vbicunq; est Color, & Eloquentia ibi est Rhetorica, & non econuerso. Boetius in Topicis, 4. lib. Differt autem Rhetorica a Dialectica, quia Dialectica tantum thesim considerat, idest quæstionem sine circunstantijs. Et si quando has ad disputationem sumit, non principaliter quidem, sed omnem eius vim, ad thesim de qua disserit, trahit. Rhetorica vero de hipothesibus, id est quæstionibus circunstantiarum multitudine inclusis tractat, ac disserit; & si quando thesim assumpserit, ad hipothesim trahit. Circunstantiæ autem istæ sunt. Quis Quid. Vbi, quibus adminiculis, cur, quomodo, quando. Item dialectica interrogatione, ac responsione confecta est. Rhetorica vero rem proprietatis continua oratione decurrit. Rursum perfectis syllogismis vtitur Dialectica, Rhetorica vero, enthymematum breuitate contenta est. Item Rhetor præter aduersarium habet iudicem, qui inter vtrosque disceptet. Dialectico vero ille responsionem quasi sententiam fert, qui aduersarius sedet. Omnis itaque earum differentia, vel in materia, vel in vsu, vel in fine constituta est, fine, dico, quia hæc quidem iudici persuadere, illa vero, quę vult, ab aduersario extorquere conatur.

De Oratione, & eius institutione. Cap. C.

INSTRVMENTVM Rhetoricę facultatis est Orator, quæ in ciuili quæstione versatur & continue decurritur, huius effector est Orator, cuius officium est dicere apposite ad persuasionem. Finis vero duplex, in ipso scilicet benedixisse, in altero vero persuasisse. Isidorus vbi supra. Orator autem est vir bonus, dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, vita, artibus Dicendi peritus consistit artificio & eloquentia, quæ constat partibus v, scilicet inuentione, Disputatione, Memoria, Pronunciatione, & fine officij, quod est aliquid persuadere. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, scilicet natura, doctrina, vsu. Natura, ingenio, doctrina, scientia, vsu, assiduitate. Hæc sunt enim, quæ non solum in oratore, sed in vnoquoque homine artifice expectantur, vt aliquid efficiat. Quintilianus de oratoria institutione libro primo. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media republica viuendum est, assuescat iam a tenore non reformidare homines, nec solitaria vita pallescere. Excitanda est mens & attollenda semper, quæ in huiusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit, aut contra inani persuasione languescit, Necesse est enim sibi plurimum tribuat, qui se nemini comparat. Consuetudo est certissima loquendi magistra, vtendumque plano sermone est, vt nummo cui publica forma est, vsitatis enim tutius vtimur, noua verba non sine periculo fingimus. Idem in secundo. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, persentissimo consilio constat ars dicendi. Persuadet autem & pecunia, & gratia, & authoritas, & dignitas dicentis. Postremo etiam aspectus ipse sine voce. Tullius in libro de Oratore. Memoria est thesaurus omnium rerum, qui nisi custos inuentis, cogitatisque rebus adhibeatur, omnia (etiam si præclara fuerint) in oratore sunt peritura. In hoc autem maxime bestiis præcellimus, quòd inter nos loquimur, & sensa verbis exprimere possumus. Quis ergo hoc iure non miretur, & in eo laborandum esse arbitretur: vt quo homines maxime bestijs, in hoc hominibus ipsis antecellant, ingenium autem propter celeres motus, & vberes ad cogitandum, & loquendum maximam vim affert ad operandum. Porrò quicquid est in quo in dicendo offenditur, istud etiam ea quæ laudanda sunt obruit. Qui etiam optime dicit, maxime dicendi difficultatem, variosque euentus orationis, expectationemque hominum pertimescit, quod in multis aduerter. soleo, & in meipso etiam sæpissime experior, vt exalbescam in principijs dicendi, & tota mente atque artubus omnibus contremiscam. Idem in Rhetorica secunda. Oportet autem in oratore esse inuentionem, dispositionem, eloquutionem, memoriam, pronunciationem. Inuentio autem in sex partes orationis consumitur, scilicet exordium, narrationem, diuisionem &c. De quibus infra.

De partibus orationis Rhetoricæ. Cap. CI.

ISIDORVS vbi supra. Partes orationis in arte Rhetorica quatuor sunt, scilicet Exordium, Narratio, Argumentatio, Conclusio. Harum prima auditoris animum prouocat, secunda res gestas explicat, tertia fidem assertionibus facit, quarta finem totius orationis complectitur. Inchoandum est itaque taliter, vt beniuolum, docilem, vel attentum auditorem faciamus, beniuolum prędicando, docilem instruendo, attentum excitando. Narrandũ est itaq;, vt breuiter, atq; aperte loquamur. Argumentandum est vt primum nostra firmemus, de hinc aduersa confringamus. Concludendum est ita, vt concitemus animos audientis implere quæ dicimus. Tullius in Rhetorica prima. Partes orationis Rhetoricæ sunt sex, scilicet exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Exordium est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquã dictionem, quod euenit si eum beniuolum, attentum, docilẽq; fecerit. Beniuolentiam quatuor ex locis comparatur, scilicet ex nostra, ab aduersariorum, & a iudicum persona, & a causa ipsa vnde agitur. Attentos auditores facimus, si ea, quæ dicturi sumus noua, & magna, & vtilia demonstramus esse, & nos breuiter causam nostram expositiuros pollicemur. Dociles eos facimus, si aperte, ac breuiter summã causæ exponimus. Cumq; docilem velis facere, simul & attentum facere oportet. Nã is maxime docilis est, qui attentissime audire paratus est. Narratio est rerum gestarum, aut vt gestarum expositio, quam oportet habere tria, scilicet vt sit breuis, & probabilis, & aperta. Multos autem imitatio breuitatis decipit, vt cum breues se esse putent, longissimi sint, cum dent operam, vt multas res breuiter, non vt paucas dicant. Partitio illustrem, & perspicuam totam facit orationem. Huius partes sunt duæ, vna quæ quid cum aduersarijs conueniat, & quid in contrauersia relinquatur ostendit, ex qua certum quidam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera in qua earum rerum, de quibus dicturi sumus, breuiter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, vt certas res animo teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Et hæc debet habere tria, scilicet absolutionem, & breuitatẽ, & paucitatem. Confirmatio est per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Reprehensio est per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. Conclusio totius est orationis exitus, & determinatio.

De rebus expetendis. Cap. CII.

IDEM vbi supra. Verum expetendarum tria sunt genera, vnum quod sua vi nos allicit ad se, non emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt virtus, scientia, veritas. Aliud quod non propter suam vim & naturam, sed propter fructum, & vtilitatem petendam, vt pecunia. Tertium est horum partibus iunctum, scilicet quod & sua, vt & dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, ex quo magis expectatur, vt amicitia. In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea, quæ scilicet honestatis partem continent, partem vtilitatis, sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his conficitur, vt appetendarum sint partes, honestas, & vtilitas; vitandarum autem, turpitudo, & inutilitas. Honesti autem partes duæ sunt, quarum altera simplex, altera iuncta, id est, vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter se, ex altera propter vtilitatis fructum. In primo genere omnes res vna vi, atque vno nomine virtus amplectitur. Nam virtus est habitus animi naturæ, modo rationi consentaneus. Et habet quatuor partes, scilicet prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, & malarum scientia. Iustitia est habitus animi communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Hæc omnia propter se solum (vt nihil addatur emolumenti) petenda sunt. Propter se autem vitanda sunt, non modo ea, quæ his contraria sunt, vt fortitudini ignauia, iustitiæ iniustitia, verum etiam illa, quæ propinqua, & finitima esse videntur. Vnicuique enim virtuti finitimum vitium reperitur, vt audacia fidentiæ, pertinacia perseuerantiæ, superstitio religioni, & huiusmodi. In secundo autem generi honesti, scilicet, quòd partim dignitate sui, partim vtilitate nos allicit, sunt hæc, gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens fama de aliquo cum laude. Dignitas est alicuius honesta, & cultu, & honore, & verecundia digna auctoritas. Amplitudo est potentiæ, vel maiestatis, vel aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia est voluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa, quem di-

ligit eum pari voluntate. Vtilitatis autem duæ sunt partes, scilicet incolumitas, & potentia. Incolumitas est salutis tuta, atque integra conseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonea rerum facultas.

De generibus causarum. Cap. CIII.

IDEM in Rhetorica secunda. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet Orator, scilicet Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, vel vituperationem. Deliberatiuum est positum in consultatione, quod habet in se suasionem, & dissuasionem. Iudiciale est, quod in controuersia positum est, quod habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Isidorus vbi supra. Deliberatiuum genus est, in quo de quibuslibet vtilitatibus vitæ, quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur. Demonstratiuum in quo laudabilis persona, aut reprehensibilis ostenditur. Iudiciale, in quo de ipsius personæ facto, aut pœnæ, aut præmij sententia datur. Deliberatiuum genus duplex est, suasio, & dissuasio. Suasoria autem in tribus locis diuiditur, honesto, vtili, & possibili. Demonstratiuum duas habet species, laudem, & vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur, ante ipsum, in ipso, post ipsum. Pari ordine econtrario, & in vituperatione hominis, hęc forma seruanda est, ante ipsum hominem, in hominem, post hominem. Boetius vbi supra. Itaque demonstratiuum genus finem habet, honestum, & bonum. Deliberatiuum, vtile, vel honestum. Iudiciale vero iustum. Isidorus vbi supra. Species causarum sunt quinque, id est, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim, sine oratione nostra, fauet animus auditoris. Admirabile est, quo attentus fit animus eorum, qui audituri sunt. Humile est, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps est in quo, aut iudicatio dubia est, aut causa honestatis, & turpitudinis particeps, vt & beniuolentiam, pariat, & offensam: Obscurum in quo, aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negociis, causa cernitur implicata.

De statibus Rhetoricis. Cap. CIIII.

STatus apud Rhetores dicitur ea res, in qua causa consistit, id est, constitutio fit autem ex intentione, & depulsione. Status autem causarum duo sunt, rationalis, & legalis. De rationali oriuntur coniectura, finis, qualitas, translatio. De fine, iudicialis, & negocialis. De iudiciali, absoluta & assumptiua. De assumptiua concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. De concessione purgatio, & deprecatio. Item ex legali statu hæc oriuntur, id est scriptum, & voluntas, legis contrariæ ambiguitas, collectio siue ratiocinatio, & diffinitio legalis. Boetius vbi supra. Rhetorica quidem inest speciebus, species autem causis. Causa est controuersia alia constitutione formata, causarum vero partes status esse dicuntur, quos etiam constitutiones, aut quæstiones nominare licet. Omnes autem Rhetoricæ quęstiones, aut in alicuius scripti controuersia versantur, aut præter scriptum, ex re ipsa sumunt contentionis exordium. In scripto quinque modis fiunt. Primus modus est cum hic scriptoris verba defendit, ille sententiam, & hic dicitur scriptum. Secundus cum inter se leges quadam contrarietate dissentiunt, & dicitur status legis contrariæ. Tertius, cum scriptum, de quo contenditur, sententiam claudit ambiguam, & hic dicitur ambiguitas. Quartus cum ex eo, quod scriptum est, aliud non scriptum intelligitur, & hæc ratiocinatius syllogismus dicitur, quoniam hic per ratiocinationem, & quandam syllogismi consequentiam inuestigatur. Quintus cum sermo scriptus est, cuius non facile ius & natura clarescit, nisi diffinitione detecta sit, hic vocatur finis in scripto. Earum vero, quæ præter scriptum, in ipsarum rerum contentione positæ sunt, hæ differentiæ scilicet an sit, quid sit, quale sit, prima dicitur coniecturalis quæstio, secunda finita constitutio, tertia generalis qualitas, in qua tamen & qualitatis, & quantitatis comparationis versatur ratio. Hæc autem in duas partes distribuitur. Aut enim in præteritum queritur de qualitate propositi, & hæc dicitur quęstio iudicialis. Aut in præsens, vel futurum, & hæc negocialis. Iudicialis in duas partes diuiditur: aut enim in ipso facto ius defensionis inest, & hæc absoluta qualitas dicitur, aut extrinsecus assumitur, & hæc assumptiua quæstio dicitur. Sed hęc in quatuor partes dirimatur, aut enim conceditur crimen, aut remouetur, aut refertur, aut comparatur. Conceditur quidem cum nulla introducitur facti defensio, sed venia postulatur. Quod fit dupliciter, scilicet aut deprecando, si nihil accusationis attuleris, aut purgando deprecaris. Purgatio autem fit cum facti culpa his ascribitur, quibus obsisti non possit, nec tamen personę sint, id enim in aliam constitutionem cadit. Sunt autem hęc imprudentia, casus, necessitas. Remouetur crimen, cum ab eo qui incessitur in alium transfertur. Et hoc dupliciter s. remouendo causam, vel factum. Causa remouetur, cum aliena potestate aliquid esse factũ ostenditur. Factum vero, cũ alius aut potuisse aut debuisse facere demonstratur. Et hæc maxime valent, cum talis in nos intenditur actio, quod nos id fecerimus, quod fieri non oportuit. Refertur crimen, cum in aliquem iuste commissum esse facinus ostenditur, eo ꝙ is iniurius sepe fuerit, & id pati meruit. Cõparatio fit cum propter meliorem vtilioremve rem, factum quod aduersarius arguit, cõmissum esse defenditur. Horum autem omnium sunt proprię differentię, ac diuisiones minutissimę, quæ in Rhetorum libris diligentius continentur.

De Syllogismis Rhetoricis. Cap. CV.

ISIDORVS vbi supra. Syllogismus Græce Latine argumentatio appellatur. Argumentatio autem dicta est quasi, argutæ mentis oratio, qua inuentum probabile exequitur. Syllogismus igitur est, propositionis, & assumptionis, confirmationisq; extrema conclusio, aut ex ambigentis incerto, aut ex fiducia comprobantis. Constat enim tribus partibus, propositione, assumptione, conclusione. Syllogismorum apud Rhetores principalia genera duo sunt, inductio, & ratiocinatio. Inductio est, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, cum quo instituta est, siue inter philosophos, siue inter Rhetores, siue inter sermocinantes. Inductionis mẽbra sunt tria, prima propositio, secunda illatio, quæ & assumptio dicitur, tertia conclusio. Propositio inductionis est, quæ similitudines concedendæ rei necessario vnius inducit, aut plurium. Illatio inductionis est, quæ rem de qua contendit introducit. Conclusio, quæ aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur declarat. Ratiocinatio est oratio, qua id, de quo est quæstio, comprobatur. Ratiocinationis modi sunt duo, primus Enthymema, qui est imperfectus syllogismus, atque Rhetoricus. Secundus Epichirema, qui est in Rhetoricis latior Syllogismus. Enthymematis membra sunt quinque, primum conuincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectiuum. Sequitur Epichirema descendens de ratiocinatione latior, executior rhetoricis Syllogismis, latitudine distans, & productione sermonis, a dialecticis syllogismis, propter quod Rhetoribus datur. Hic autem constat tribus modis, primus modus tripartitus est, secundus quadripartitus, tertius quinquepartitus. Tripartitus Epichirematicus syllogismus est, qui constat membris tribus i. propositione, assumptione, conclusione. Quadripartitus est, qui constat ex membris quatuor, prima expositione, secunda assumptione, & vna propositionis, siue assumptionis coniuncta, tertia probatione, & conclusione. Quinquepartitus itaque est, qui constat ex membris v. id est, prima propositione, secunda eius probatione, tertia eius assumptione, quarta eius probatione, quinta cõclusione.

De Locis Rhetoricis. Cap. CVI.

BOETIVS vbi supra. Locos omnes Rhetoricos ex attributis personæ vel negocio venire necesse est, persona est quæ in iudicium vocatur, cuius dictum aliquod, factum ue reprehenditur. Negocium est factum, dictumve personæ, vel propter quod in iudicium versatur. In his duobus omnis iudiciorum ratio versatur, persona scilicet & negocio. Hæc ergo duo non possunt argumenta facere, quia de ipsis quæstio est. Argumentum enim est ratio rei dubiæ faciens fidem, de quibus autem dubitatur, ea fidem facere non possunt: Faciunt autem negocia fidem ea, quę sunt personis, & negociis attributa. Et si quando persona negocio faciat fidem, vt si credatur rempublicam sensisse Catilinam, quia persona est viciorum turpitudine denotata: tunc non in eo quòd persona est, & in iudicium vocatur, sed in eo quòd ex attributis personæ quãdam suscipit qualitatem. Vt autem rerum ordo clarius elucescat, sciendum, ꝙ circunstantiæ sunt, quæ conuenientes substantiam quæstionis efficiunt, Has autem in duo sic partitur, vt eam quæ quis in attributis personæ ponat, reliquas autem in attributis negocio constituat. Et primam quidem, quam personæ attribuit in II. partes diuidit. Hæ sunt autem nomen, natura, victus, fortuna, studium, casus, affectio, habitus, consilium, facta, & orationes, ea duntaxat quæ extra illud factum dictumque sunt, quod nũc in iudicium deuocatur. Reliquarum vero, quas in attributis negocio ponit, quid, & cur, cum ipso negocio continentia dicit. Cur in causa est constituens. Quid autem in quatuor partes secans scilicet in summam facti, vt est parentis occisio, & ante factum,

ctum, vt concitus gladium arripuit: & dum fit, vt vehementer percussit, & post factum vt in abdito sepeliuit. Postremas autem quatuor circumstantias ponit in gestione negocij, quæ est secunda pars attributorum negocijs. Et illam quidem, quæ est quando, diuidit in tempus, vt nocte fecit, & occasionem, vt cunctis dormientibus: vbi vero dicit locum, vt in cubiculo, quomodo autem modum, vt clam: quibus auxiliis facultatem, vt cum multo exercitu. Tertia pars eorum, qui attributa negocio dicuntur, sunt adiuncta negocio, vt genus, vel species, contrarium, euentus, comparatio. Consecutio vero quarta pars est attributorum negocio: hæc itaque quæ in attributis personæ, ac negocio constant, sunt veluti in dialecticis locis ea, quæ in ipsis de quibus quærit hærent.

Adhuc de eodem. Cap. CVII.

RELIQVA verò, quæ, vel sunt adiuncta negocio, vel gestum negocium consequuntur talia sunt, qualia ea, quæ secundum Themistium partim rei substantiam consequuntur, partim extrinsecus sunt, partim in mediis versantur. Secundum Ciceronem autem inter affecta sunt numerata, vel extrinsecus posita. Sunt enim adiuncta negocio, affecta quodam modo ad id, de quo quæritur. Nam circumstantiæ septem prædictæ cum comparari cœperint, & quasi in relationem venire, si quid ad se continens, vel ad id quod continet referatur, aut species fit, aut genus. Si autem ad id quod ab eo longissime distet, contrarium, Si vero ad finem suum, & exitum, euentus est. Eodem quoque modo ad maiora: & minora, & paria siue similia comparatur. Et hi quidem loci a prioribus differunt, quia illi vel facta continent, vel factis inseparabiliter adhærent, vt locus & tempus &c. Hæc vero scilicet adiuncta negocio, non ipsi negocio adhærent, sed accidunt circũstantiis, & tunc demum argumenta præbent, cum ad comparationem veniunt. Consequentia vero negocium, nec in ipsis rebus insunt, nec eis inseparabiliter adhærent, nec ex comparatione reperiuntur, sed rem gestam vel antecedunt, vel consequuntur, & hic locus totus extrinsecus est. Primum enim in eo quæritur non de re, sed de nomine, scilicet quo, id quod factum est, appellari conueniat. Deinde quæ sit eius rei lex, consuetudo, pactio, iudicium, sententia, artificium & cætera huiusmodi extrinseca. In hoc ergo quatuor habet negocus attributa diuidere, scilicet, vt sint partim continentia cum negocio, & hæc sunt facta; partim vero in gestione negocii, & hæc factis adherentia, partim quoque adiuncta negocio, & hæc in relatione ponuntur, partim etiam gestum consequuntur negocium, & horum fides extrinsecus sumitur. Hęc de Rhetoricis locis sufficiant.

De constructione, & ornatu orationis Rhetoricæ. Cap. CVIII.

ISIDORVS vbi supra. Componitur autem, & instruitur omnis oratio verbi coma, colon, peroido, Coma est particula sententiæ. Colon membrum, Periodus ambitus, vel circuitus. Fit autem ex coniunctione verborum coma, ex comate colon, & ex colon periodus. Periodus autem longior esse non debet, quàm in vno spiritu proferatur. Pręterea purum, & honestum oratoris eloquium, carere debet omnibus viciis, tam in literis, quàm in verbis, quàm etiam in sententijs. Augetur, & ornatur oratio etiam figuris verborum, ac sententiarum. Nam quia directa & perpetua oratio fatigationem, atque fastidium, tam dicendi, quàm audiendi creat, flectenda est, & in alias versanda formas: vt & dicentem reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerso vultu, auditu que deflectat, e quibus plurime a Donato in schematibus artis grammaticæ annotatę sunt. Iam vero in locutionibus illo vti oportebit, vt res, locus, tempus, persona audientis efflagitat, ne prophana religiosis, ne inuerecunda castis, ne leuia grauibus, ne lasciuia serijs, ne ridicula tristibus misceantur. Hinc non sic satis videre quid dicat, nisi id quoque aperte, & suauiter dicere, ne id quidem tantum, nisi id quod dicit, & facere. Dicenda sunt quoque summissa leniter, incitata grauiter, inflexa moderate. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi, Humile, medium, grandiloquum. Nã in paruis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni, ac pedestri more loquendum. In causis vero maioribus, vbi de Deo, vel hominum salute referimus, plus magnificentiæ, & fulgoris est exhibendum. In temperatis vero causis, vbi nihil agitur vt agat, sed tantummodo vt delectetur auditor, inter vtrunque moderate dicendum est. Tullius in secunda Rhetoricorum. Oratoria elocutio tria in se debet habere, scilicet elegãtiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit, vt vnunquodque purè, & apertè dici uideatur. Compositio est, quæ facit omnes partes orationis, æqualiter perpolitas. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem, & varietate distinguit.

De Arte poetica. Cap. CIX.

ACTOR. Post artem Rhetoricam dicendum restat de Poetica, quam & Alphorabius in libro de diuisione scientiarum, inter logicæ partes vltimam ponit, & ipsam in libro de ortu scientiarum ita describit. Poetica, inquit, est scientia ordinandi metra, secundum propositionem dictionum, & tempora pedum, ac numerum eorum. Idem quoque dicit in libro de diuisione scientiarum, ꝙ poeticæ proprium est, sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum, vel fædum, quod non est ita, vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat: quamuis cum certum sit nõ ita esse in veritate, animi tamen audientium eriguntur ad horrendum, vel appetendum, quod imaginatur. Habet autem poesis septem species, scilicet Comediam, Tragediam, Inuectionẽ, Satyrã, Fabulam, Historiam, Argumentum. Est autem Comædia poesis, exordium triste, læto fine commutans. Tragedia vero poesis, a læto principio in tristem finem desinens. Inuectio est carmen reprehensorium animo bono compositum. Fabula est nec vera nec veri similis narratio. Historia est rei gestæ narratio. Argumentum est rei vilis voluntaria similitudo.

De Poetis. Cap. CX.

ISIDORVS libr. 8. Poetę inde sunt dicti, sicut ait Tranquillus, cum primum homines exuta feritate rationem vitæ habere cœpissent, seq; ac Deos suos nosce, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti, sibi vtriusque magnificentiam ad religionem Deorum suorum excogitauerunt, laudesque eorum, & verbis illustrioribus, & iucundioribus numeris extulerunt. Id genus, quia forma quædam efficitur, quę poetes dicitur, poema vocitatũ est, eiusque fictores poetæ. Lyrici poetæ dicuntur, a potu lyrin.i. a varietate carminum, vnde & lyra dicitur. Tragædi dicti sunt, eo quòd initio canentibus pręmium erat Hyrcus, quem Græci Tragos vocant. Comædi appellati, siue a loco, quia circum pagos agebant, quos Græci comas vocant, vel a commessatione. Solebant enim post cibos, homines ad eos audiendos venire. Sed comici priuatorum hominum prædicant acta. Tragici vero respublicas, ac regum historias. Item Tragicorum argumenta ex rebus luctuosis sunt. Comicorum ex rebus lętis. Duo sunt genera comicorum. s. veteres, & noui, veteres qui & ioco ridiculares extiterunt. vt Plautus, Actius, Terentius. Noui qui & satyrici, a quibus generaliter vitia carpuntur, vt Flaccus, Persius, Iuuenalis, vel alij, hi enim omnium delicta corripiunt & describunt, vnde & nudi pinguntur, eo ꝙ per eos vitia singula denudẽtur. Satyrici, autem dicti, siue quod pleni sint omni facundia, siue a saturitate & copia. De pluribus enim simul rebus loquuntur. Quidam autem poetæ theologi dicti sunt, quoniam de Dijs carmina faciebant. Officium autem poetę in eo est, vt ea quæ vere gesta sunt, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conuersa transducat. Apud poetas autem tres characteres esse dicunt, vnum, in quo tantum poeta loquitur, vt est in libro Virgilii Georgicorum. Alium Dramaticum in quo poeta nunquam loquitur, vt est in Comædiis & Tragædiis. Tertium mixtum, vt est in Eneide. Nam poeta illic, & introductæ personæ loquuntur.

De Prosa, & Metro. Cap. CXI.

IDEM in tertio. Prosa est producta oratio, & a lege Metri soluta. Prosum enim antiqui productũ dicebant, & rectũ. Alij prosam aiunt dictam, eo ꝙ sit Profusa. Præterea sciendum, tam apud Græcos, quàm apud Latinos longe antiquiorem curam fuisse carminum, quàm prosæ: omnia enim prius versibus condebantur. Metra vocata sunt, quia certis pedum mensuris atque spaciis terminantur. Mensura n. Grӕce, Metron dicitur. Versus dicti sunt ab eo, quòd pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos, qui cęsa, & membra nominantur, qui ne longius prouoluerẽtur, quàm iudicium posset sustinere, modum statuit ratio, vnde reuerteretur, & ab eo ipso versum vocatum, quòd reuertitur. Huic adheret Rythmus, qui non est certo fine moderatus, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus currit, qui Latine nihil aliud, quàm numerus dicitur, de quo est illud. Numeros memini si verba tenerem. Poesis dicitur Græco nomine opus multorum librorum, poema vnius. Idilion paucorum versuum, distichõ duorum, monosticon vnius. Centones apud Grammaticos vocari solent, qui de carminibus Homeri, & Virgilii, ad propria opera more centenario, ex multis hinc inde compositis in vnum sartiunt corpus ad facultatem cuiusque materiæ. Denique Proba vxor Adelphi centonem ex Virgilio de fabrica, mundi, & de Euangelijs plenissime expressit. Materia composita secundum versus, & versibus secundum materiam concinnentibus: Sic quoque, & quidam Pom-

Pomponius, ex eodem poemate inter cætera stili sui ocia Tytirum in Christi honorem composuit, similiter & Eneidos.

De Carmine, & eius speciebus.
Cap. CXII.

CARMEN vocatur quicquid pedibus continetur, cui nomen datum existimant eo, quòd carptim pronuncietur. Metra, vel a pedibus nuncupata sunt, vel a rebus quæ scribuntur, vel ab inuentoribus, vel a frequentatoribus, vel a numero syllabarum. A pedibus vt Dactilica. Iambica. Trocheica. A numero syllabarum, Exametrum, Penthametrum, Trimetrum. Ab inuentoribus vt Saphicum, Archiloicum. Saphica Sapho mulier edidit. Archilochus quidam Archiloica scripsit. Symonidia quoq; metra Symonides poeta Lyricus composuit. A frequentatoribus, vt Asclepiodia, A rebus quæ scribuntur, vt Heroicum, Elegiacum, Buccolicum. Heroicum enim carmen dictum est, eo quod virorum fortium res, & facta narrantur, nam heroes appellantur viri quasi aere, & cęlo digni, propter sapientiam & fortitudinem, quod metrum, auctoritate cętera metra pręcedit, constatque duobus pedibus, Dactilo, & Spondeo: at sępe penè, vel ex hoc, vel ex illo; nisi quòd temperatius fit vtriusque mixtura. Hoc primum Moyses in cantico Deuteronomij longe ante Fereciden, & Homerum cecinisse probatur, vnde apparet antiquiora fuisse apud Hebreos studia carminum, quàm apud gentiles Siquidem & Iob Moysi temporibus adæquatus, exametro versu, dactilo, spondeoque decurrit. Elegiacum autem dictum est eo quòd modulatio eiusdem carminis conueniat miseris. Bucolicum, id est pastorale carmen appellatur, a bobus de maiori parte, quamuis Opilionum Caprariorumque sermones, in his, & cantica inserantur. Hymni autem ex Græco in Latinum laudes interpretantur. Epithalamia sunt carmina nubentium, quæ decantantur a scholasticis in honorem sponsi & sponsæ. Vocatum autem Epitalamium ꝙ in talamis decantetur. Trenos (quod Latine lamentum vocamus) primus Hieremias versu composuit super vrbem, & populum, quando captiuus ductus est, Post hunc apud Græcos Symonides poeta Lyricus. Adhibebantur autem funeribus atq; lamentis, similiter & nunc. Epitaphium Grece, Latine super tumulum, est enim titulus mortuorum. Scribitur enim ibi vita, mores, & etas eorum. Epigramma est titulus, quod in Latinum superscriptio interpretatur.

De Fabulis poeticis. *Cap. CXIII.*

FABVLAS poetæ, a fando nominauerunt: quia non sunt res factæ, sed tantummodo loquendo fictæ; quæ ideo sunt inductæ, vt ficto mutorum animalium inter se colloquio, imago quædam vitæ hominum nosceretur. Sunt autem fabulæ, aut Aesopicæ, aut Libisticæ. Aesopicæ sunt, cum animalia muta inter se sermocinasse finguntur, vel quæ animam non habent: vt vrbes, & montes, petræ, & fulmina. Libisticæ autem dum hominum cum bestiis, aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commertium. Fabulas poetæ quasdam delectandi causa finxerunt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causa fictas, vt eas quas vulgo dicunt, vel quales Plautus, & Terentius composuerunt. Ad naturas rerum fabulas finguntur, vt Vulcanus claudus, quia per naturam nunquam rectus est ignis, vt illa Triformis bestia, prima leo, postrema draco, media ipsa chimera, id est caprea. Aetates hominum per eam volêtes distinguere, quarum ferox & horrens prima adolescentia, vt leo, dimidia, vitæ tempus lucidissimum vt caprea, eo quòd acutissime videat, tunc fit senectus casibus inflexis, vt draco. Sic & Hipocentauri fabulam esse confictam, id est hominem equo mixtum ad exprimendam humanę vitæ velocitatem: quia constat esse velocissimum. Ad mores, vt apud Horatium. Mus loquitur muri, & mustella vulpeculæ, vt per narrationem fictam, ad id quod agitur, verax significatio referatur. Vel sicut in libro iudicum ligna sibi regem requirunt & loquuntur ad oleam, & ad ficum, & ad vitem, & ad rubum, quod totum vtique ad mores fingitur, vt ad rem, quæ intenditur, facta quidem narratione, sed veraci significatione veniatur. Sic & Demosthenes orator, fabula vsus est aduersus Philippum, cui cum ab Atheniensibus postularet, vt sibi decem oratores darentur, & discedere, finxit ille hanc fabulam, qua dissuaderet dicens, Lupos aliquando Pastoribus quorum diligentiam decipere voluissent, suasisse, vt in amicitiam conuenirent, ea tamen conditione, vt si Canes (in quibus erat causa iurgiorum) iure securitatis illis traderentur, annuisse pastores, & in specie securitatis dedisse Canes, quos Ouium suarum vigilantes custodes habebant, tunc Lupi adepta omni fortitudine, omne quod in gregibus illis erat, non pro satietate tantum, verumetiam pro libidine lacerauerunt. Philippum quoque principes populi postulare, quo facilius posset opprimere expoliatam custodibus vrbem.

De Fabulis fictis, contra calumniosos, & insidiosos.
Cap. CXIIII.

ACTOR. Tales sunt & morales Aesopi fabulæ, de quibus exempli causa nonnullas hoc in loco placuit breuiter inserere. Nam & si legenti, vel audienti misceant risum, acuunt tamen ingenium. Verbigratia contra calumniosos fingitur, quòd Agnus & Lupus sitientes ad riuulum e diuerso venerunt, sursum bibebat Lupus, longeque inferior Agnus, Lupus vt Agnum vidit, sic ait. Turbasti mihi aquam bibenti, Agnus patiens dixit, quomodo aquam turbaui tibi? a te ad me decurrit, cui Lupus. Et maledicis mihi inquit. At ille. Non maledixi. Lupus vero, pater, inquit, tuus multa mala mihi ostendit. In fine autē altercationis. Lupus improba voce dixit. Et adhuc mihi loqueris latro, Statimque in eum direxit, & innocenti vitam eripuit. Cōtra illos, qui alienę saluti insidias parant, fingit quòd. Mus vt flumen transiret, auxilium a rana petiit. Illa crossum filum petens, murem ad pedem sibi ligauit, & natare cepit, in medio vero flumine rana se immersit, at illa validius dum teneret vires, miluus econtra volans, murem cum vnguibus rapuit, simul & ranam pendentem sustulit. Item contra insidiosos. In nido Lusciniæ cū Accipiter sederet, vt specularetur auras, paruos illic pullos inuenit, Luscinia cito superuenit, & rogabat eum parcere pullis suis. Faciam inquit, quod vis, si bene mihi cantaueris. At illa (quamuis animus exciderit tanto metu coacta) pauens, & dolore plena cantauit. Accipiter qui prædam inuenerat. Non bene cantasti, inquit, prenditque vnum de pullis & deuorare cepit. E diuerso enim Auceps quidam venit, & calamo lento leuans Accipitrem visco contractum, in terram strauit. Sic qui alij, insidiatur timere debeat, ne capiatur.

Item eiusdem contra cupidos, & auaros, & gulosos.
Cap. CXV.

PRAETEREA contra cupidos fingit, Quòd canis flumen trāsiens, partem carnis ore tenebat, cuius vmbram cum vidisset in aquam, patefecit os suum, vt illam caperet, statim eam quam prius tenebat fluuius tulit, & illam quam sub aqua esse putabat, obtinere non potuit. Sic quisquis alienum quærit, dum plus vult, suum perdit. Item contra inuidiam, auaritiam fingit, quòd Symia Vulpem rogauit, vt de magnitudine caudę sibi daret, vnde nates suas turpissimas tegeret, quid enim, inquit, vtile, vt sit pondus sine causa tantæ logitudinis caudæ, quam per terram trahis. Cui Vulpes ait, longior fiat & maior, vt per terram illam trahā siue per petras, & spinas & lutum, ne tu meo tegmine pulchrior videaris. Locuples inquit & auare, te nunc fabulam increpat, qui non das quod tibi superat. Contra gulosos qui ad vnum prandium rem suam perdunt, hoc quoque componit. Nocturnus quidam fur, cum Cani panem immitteret, Canis ait. Panis tuus non pro gratia datur, tu ideo das, vt me lædas, si modo mihi panem porrigas, nunquid postea daturus es mihi cum fame victus fuero, non præsentem tantum vitam volo, sed futuram prouideo, nolo igitur fauces meas pane claudas, sed nisi recesseris, ipse contra te latrabo, dominum ac familiam suscitabo, furemque illis nunciabo.

Item contra incautos. *Cap. CXVI.*

ITEM contra illos qui incautè sociantur potentibus, fingit, ꝙ vacca, & caprella, & ouis fuerunt sociæ simul cum Leone. Qui cum in saltibus venarentur, & Ceruum caperent, factis partibus, Leo sic ait. Ego primus tollo, quia Leo, secunda pars mea est, eo quòd fortior sum vobis, tertiam vero mihi defendo, quia plus vobis cucurri. Quartum autem qui tetigerit inimicum me habebit, sicque totam prædam illam sola improbitas abstulit. Item contra illos qui malos incaute iuuant, fabulam componit, dicens. Ossa dum Lupus deuoraret, vnum ex illis transuersum grauiter in faucibus hæsit, Lupus magno pretio, qui hoc malum extraheret inuitauit. Rogabatur Grus collo longo, vt medicinam præstaret Lupo. Id egit, vt caput mitteret, & malum de faucibus extraheret, sanato Lupo Grus reddi promissa præmia petit, & Lupus ait, o iniuria, meis virtutibus ingrata est illa Grus, quæ caput incolumis extulit non vexatum dente nostro, & mercedem sibi postulat. Item contra illos qui laudant sibi inutilia, & vituperant vtilia. Ceruus de fonte bibens, sua cornua magna vt vidit, nimium laudare cepit, crura tenu a uituperauit, quod cum faceret, venatorum voces, ac repente latrare Canes audiens, fuga per campum

campum euasit. At vbi eum Sylua suscepit, magnitudo illa cornuum venantibus eum retinuit, tunc mortem suam videns, ait, quæ mihi erant vtilia vituperaui, & deceptuosa laudaui. Item ne quis hosti arma præstet. Securis cum facta esset homo, postulabat ab arboribus, vt illi manubrium darent de ligno, quod firmum esset; quo facto, homo manubrium sumpsit, & aptata securi, ramos, ac robora magna, & omnia quæ voluit incidit. Tunc Fraxino Quercus ait. Digne, & bene patimur, qui roganti hosti nostro, vt cæci manubria dedimus. Ideo qui ante cogitent, ne hosti aliqua præstet.

De figmentis eiusdem contra vane gloriosos.
Cap. CXVII.

ITERVM contra illos, qui laudari verbis subdolis gaudent, & postea penitent, hanc fabulam Fingit. Cum de fenestra coruus occasione caseum raperet, altam arborem superſedit, Vulpes vt hunc vidit, de contra sic ait. O Corue, quis similis tibi, & pennarum tuarum, quàm magnus est nitor. Qualis decor esset, si vocem claram habuisses, nulla prior auis fuisset. At ille dum placere voluit, & vocem suam validius ostendere, sursum clamauit, & ore patefacto caseum oblitus deiecit, quem celeriter dolosa Vulpes auidius rapuit, tunc stupens Coruus ingemuit, ac deceptus penituit. Fingit etiam idem fabulam, homines in dignitate, mansuetos esse commonentem, hoc modo. Annis defectus, & viribus Leo, cum grauatus iaceret, spiritum extremum trahens, Aper ad eum venit iratus, spumans, fulmineis dentibus, & ictum veterem vindicauit, Taurus etiam cornibus, hostile corpus Leonis confodit, Asinus quoque feram, vt sic vidit, calcibus illi fronté aperuit: & ille cum gemitu suspirans, sic dixisse fertur. Cum esset virtus mea fuit honor, fuit timor, vt omnes visione mea fugerent, & opinio ipsa terreret plures. Quos autem non læsi, quibus, & auxiliator fui, ipsi malignantur mihi: & quia sum sine viribus, nullus est honor pristinus. Item contra illos, qui indecenter ad officia meliora reddenda indigni se ingerunt, hanc quoq; fingit. Asinus quotidie videbat Catello blandiri dominum, & de mensa saturari, & familiam illi largiri plura. Sicq; dixisse Asinus fertur. Si animal immundissimum sic diligit Dominus meus ita & familia, quantum me si obsequium illi fecero? plus enim melior sum Cane, qui in multis rebus sum vtilior, aquis e fontibus alor, cibus mihi mundus datur, melior sum Catello, meliori vita frui possum, & maximum honorem habere. Cum hæc Asinus secum cogitasset, vidit dominum introire, occurrit velocius clamans prosiliuit, & superstetit leuans pedes priores imposuit humeris domini, lingua eum lingens liniit, & maculans vestem fatigat dominum pondere suo: clamore autem domini concitatur omnis familia, fustes, & lapides arripiunt, Asinum feriunt, debilem membris costisque fractis, sic abiiciunt ad præsepia, lassum atq; semiuiuum.

Item contra Pusillanimes. Cap. CXVIII.

ITEM contra illos qui vanis rumoribus nimis terrentur, sic fingit. Quidam mons parturiebat, & gemitus magnus dabat, omnis natio, vt audiuit timuit, cunctisque perturbatis, nullus sui memor erat, mons ille tandem peperit Murem, huius fama volat, & quod malum putabant, in nihilum omnibus venit, quos timor in uaserat. Item contra illos qui nimis pusillanimes statum suum ferre non possunt, sic componit. Cum strepitus magnus ad Lepores veniret, & subitus, consilium inierunt, vt se præcipitarent propter assiduos metus: at vbi ad oram fluminis venerunt, ranæ multæ quæ ibi erant expauerunt, & in fluuium se iactaueiunt, Lepores cum hoc viderunt, vnus inquit illorum. Sunt & alii timentes, sequamur vitam, vt cæteri, feramus si quid accidit, neque erit toto tempore malum. Quicunque ergo malum tolerare nó potest, alio rum mala inspiciat. Item contra illos, qui tedio victi, & labore mortem desiderant. Fuit quidam negociator in via, qui onustum Asellum flagello, & fuste cedebat, vt citius veniret ad nundinas lucri causa: Asellus autem mortem optabat, putans se post esse securum lassatus, & quassatus: de ipsius tamen pelle fiunt tympana, & cribra, quæ semper patiuntur, & qui putabat se fore securum post mortem, tenditur.

Item contra Arrogantes. Cap. CXIX.

ITEM ne quis de alienis bonis magnum se iactet, exhortatur, fingens quòd Graculus pennas Pauonum, quæ ceciderant sustulit, & inde se ornauit, suosque contemnere cæpit, & gregi Pauonum se miscuit. At illi ignoto, & impudenti pennas iniuriose eripiunt, calcibus ac morsibus eum fatigant, miserque semiuiuus ab eis relictus, ad proprium genus redire timuit, vbi cum esset ornatus, multos iniuriose terruit: tunc vnus ex his ait illi. Si vestes tuas, quas natura dedit tibi, amasses, hæ tibi sufficerent, nec ab illis iniuriam passus, nec a nobis pulsus fuisses. Item contra illos, qui se contentiose laudant. Formica, & musca contendebant acriter, quæ melior illarum esset, Musca ait, nunquid te nostris potes comparare laudibus, vbi immolantur exta prima gusto in capite regum sedeo, & omnibus matronis oscula dulcia figo, de quibus rebus tu nihil. Formica ait. Contra te hoc tu dixeris improba testis, laudas importunitatem tuam. Nunquid optata venis, reges & matronas quas nominas, tu importuna adis, & tua omnia esse dicis, cum vbi accedis, fugaris vndiq; quasi iniuriosa abigeris. Aestate vales, bruma non appares, ego vero deliciosa hyeme sum secura, meque sequuntur gaudia: tu autem ventoso flabello repelleris sordida. Itē contra pauperem superbum. In prato quod in Rana vidit pascētem Bouem, putabat se posse fieri talem, si rugosam impleret pellem, & inflans se natos suos interrogauit, sum ipsa quanta Bos? Dixerunt non. Iterum se inflauit potius, & dixit suis, quid modo? Responderunt nihil. Tertio cum se inflaret, rupta pelle mortua est. Ideo vulgo dicitur, Noli te inflare, nè crepes.

Item contra contemptores humilium.
Cap. CXX.

ITEM ad exhortationem humilium, ne quis minimos lędat fingit Quòd dormiente Leone in Sylua, Mures agrarii luxuriabantur, & vnus ex illis super Leonem casu transijt. Expergefactus Leo celeri manu miserum comprehendit, qui veniam sibi dari rogabat, quia non sponte fecerat. Leo vero de Mure cogitat, vindicta quid esset in tali, si eum occideret, crimenque illi, non gloria laudis esset: ignouit igitur & dimisit. Post paucos dies ipse in foueam cecidit, qui vt se captiuum agnouit, magno dolore rugire cæpit, Mus autem vt agnouit, ad eum cucurrit, & re cognita: Non est, inquit, iam quod timeas, parem gratiam reddam tibi non immemor beneficij, Tunc omnes artis illius ligaturas lustrare cæpit, & loca rodenda cognoscens neruos secare dentibus, & artis illius ingenia laxare cępit, sicque Leonem captum liberum restituit. Itē, vt qui se felices æstimant, nulli iniuriam faciant, dubiamque meminerint esse fortunę rotam. Equus quidem ornatus freno, ex argento, & auro, sellaque decora occurrit Asino in angusto delonge venienti, & onusto: & quia illi transeunti tardius dederat viam, eo quòd in timore lapsus erat, Dixit Equus, Nisi me satis contine rem, te calcibus rumperé, qui obnianti mihi non cessisti, aut stetisti vt transirem, Terrore igitur, & superbia illius tacuit, ingemuit miser Asellus. Nec multo post Equus currendo ruptus ac miser effectus, iussu Domini sui ad villam ductus est, vt agris portaret stercus. Acceptisque rusticis ornamentis, per semitam ibat onustus, quem iam infelicem in prato pascens ille cognouit Asellus, taliq; sono increpauit. Quid tibi profuerunt ornamenta illa pretiosa, vt talem haberes audaciam? nunc & tu nostris vtere nobiscum rusticis officijs.

Item contra infideles, & adulteros.
Cap. CXXI.

ITEM contra illos, qui a suis infideliter transeunt ad alienos, Quadrupedes cum Auibus bellum gerebant, nullamque pars alij cedebat, sed fortiter ac diu pugnabat. At vespertilio, dubios & graues euentus timens, quia superior erat, & magna acies quadrupedum, contulit se ad eosdem quasi cum vincentibus. Subitoque veniens Aquila volucribus se miscuit, & cedentibus quadrupedibus; Auium victoria stetit. Reuersique sunt ad pristinam pacé Aues, & Quadrupedes, Vespertilio igitur Auium sententia damnatus, eo quòd suos reliquisset, plumis suis expoliatus est, vt lucé fugiens noctibus nudus volaret. Sic qui se duabus partibus obnoxium commiserit, hic & illic ingratus viuit, & sibi potius reus erit. Item contra adulatores & eorũ fautores. Duo homines vnus fallax, alius verax, cum ambularent, venerunt in prouinciam Symiorum, quos vt vidit vnus eorum, qui se priorem aliis constituerat, iussit homines illos teneri, & quid de ipso dixissent interrogari. Iussit quoque omnes Symios sibi similes ante se, & dextra leuaque stare, sibique sedem contra parari, sicut viderat imperatorem aliquando facere, Iubentur igitur homines illi in medium adduci, dixitque maior ille Symius, Quid sum ego? Fallax ait: Tu es imperator, Iterum ille, Et isti quos ante me vides stare? Qui respondit, Hi sunt comites tui primicerii, milites, & cæteri officiales. Ille ergo in mendacio laudatus est, & munerari iussus, quia adulatus est, & omnes illos fefellit: ille autem verax homo, hęc apud se aiebat. Si iste qui mendax est, sic est acceptus & muneratus: ego quid si verum dixero? interrogatus ergo ab illo Symio. Dic tu, quid sum ego, & hi quos ante me vides? ille qui veritatem amabat, respondit.

dit. Tu Symus es,& hi omnes Symij sunt similes tibi, Continuo iubetur lacerari dentibus,& vnguibus, quia quod verum est dixit. Hoc modo fieri solet a malis hominibus, vt fallacia & malitia ametur, & honestas vel veritas laceretur.

Item contra pigros. *Cap.* CXXII.

ITEM contra pigros, qui laborare nolunt, fingit indignatas manus, & pedes, ventri cibum dare noluisse,eo q; sine vllo replecatur labore. Illoq; sedente ocioso, contra eum indignantes, laborare noluerunt, & seruitium negauerunt, venter vero esuriens clamauit. At illi nihil per paucos dies dare voluerunt. Ieiuno autem ventre membra omnia lassauerunt,postea vero cibum dare volentes, recusat venter,quia iam clauserat vias; sic membra, & venter simul interierunt. Item contra pigros Formica hyeme frumentum ex cauerna trahens siccabat, quod æstate colligens coagulauerat. Cicada autem eam rogabat esuriens, vt daret aliquid illi de cibo, vt viueret:cui formica. Quid faciebas, inquit, in æstate? at illa, quando mihi vacabat,per sæpes oberrabam cantando, Formica igitur ridens, frumentum includens ait. Si æstate cantasti,hyeme salta. Hæc fabula pigrum docet,vt certo tempore laboret,ne dum minus habuerit,non accipiat cum petierit.

Item eiusdem contra iactantiam,& ad libertatis commendationem. *Cap.* CXXIII.

ITEM contra illos, qui quod facere non possunt, verbis, tamen se posse,& nolle ostendunt. Fame coacta Vulpes vuam sursum pendentem aspexit,& alto gradu se excutiens,quotiens voluit,attingere sursum,non potuit. Tādem irata,Nolo te acerbam,& immaturam,inquit, & quasi eam tangere nolens,abit. Item contra illos, qui virtute facere nihil valent, & verbis inanibus alios terrent. Asinus e diuerso Leoni occurrit,& sic ait. Ascendamus in cacumen montis, & ostendam tibi,quia & multi me timent, Leo ridens ait:eamus.Cumque venirent ad locum,stans Asellus in edito loco, voce dimissa clamare cœpit. Quem audientes Vulpes, & Lepores currere cœperunt.Cui Leo ait.Poterit & me terrere vox tua, si non te scirem quis esses. Item contra illos, qui domos potentū facile intrant. Leo iam deficiens, languorem fingebat, & per hāc fallaciam, cum certæ bestiæ ad visitandum eum introirent, mox eas comedebat Vulpes autem ante speluncam veniens stetit,& salutauit eum:interrogata autem a Leone, quare non intrasti? Respondit quoniam introeuntium vestigia video,exeuntium autem non video. Item ad commendationem libertatis fingit.Quòd Canis & Lupus in Sylua dum conuenirent,ait Lupus Cani. Vnde frater sic nitidus,& pinguis es? Qui respondit,Quia domi custos sum contra latrones,affertur mihi panis,dat dominus ossa,amat me tota familia,quisq; mihi cibum porrigit,aqua non deest, sub tectis cubo,& ociosus vitam gero,Cui lupus.Bone,inquit,frater, Vellē, vt ista mihi contingerent, vt ociosus satiarer cibo,& melior viuerem sub tecto. Canis ait Lupo,si vis esse tibi bene, veni mecum, noli timere. Cumque simul ambularent, vidit Lupus Canis collū cathena tritum,& ait.Quid hoc est frater, quòd iugum attriuit collum tuum? Et Canis: quia sum,inquit,acrior interdiu ligor,nocte soluor,inter duas domos vagor,& vbi volo illic dormio. Cui lupus. Non est opus mihi istis frui, quæ laudasti: viuere volo liber,quodcunque venerit mihi, rapio,liber vbi volo peragro, in eo quod placet nulla cathena me tenet, nulla impedit causa, viæ mihi patent in campo,de grege prius gusto, canes ingenio deludo, viue vt consueuisti, ego vt consueui ita viuo. Actor. Hæc de fabulis Aesopi excerpere volui, quas & si forte plerunque liceat in sermonibus publicis recitare, quod etiam nonnulli prudentium faciunt, propter audientium tedia releuanda,qui talibus delectantur, simul & propter argumenta subiuncta, quæ aliquid ædificationis habere videntur:nunquam tamen nisi caute, & parce id æstimo faciendum,ne quis verbis sacris ad luctum penitentiæ,Deique deuotionem prouocari debent, ipsi per huiusmodi nugas in risum magis, atque lasciuiam dissoluantur, simul ne ad narrandas fabulas, quasi licenter, exemplo prædicantium, male informentur.

De mitologia Fulgentij,& primo de vita triplici. *Cap.* CXXIIII.

EXTAT autem & Mitologia Fulgentij,de qua etiam integumentorum causa moralium,hoc in loco nonnulla inserere volui Fulgentius in libro Mitologiarum secundo Philippi tripartitā humanitatis vitam esse voluerunt, scilicet contemplatium,actiuā, voluptariam. Idque poetæ considerantes,trium Dearum certamina ponunt,scilicet Mineruam Iunonem, & Venerem, de formæ qualitate certantes,& primam quidem,quæ ad sapientiam,& veritatis inquisitionem pertinent.Ideo de Iouis vertice natam ferūt, q; ingenium in cerebro positum sit,hanc Mineruę attribuunt,quę Græce dicitur immortalis virgo, quia sapientia nec mori poterit, nec corrumpi. Huius in tutelam ponunt Noctuam, eo quòd sapientia etiam in tenebris proprium possidet fulgorem. Iuno vero, quam actiuæ vitæ posuērūt, quasi a iuuando dicta est,vnde & regnis præesse dicitur, ideoque cum sceptro pingitur, quòd hæc vita diuitiis studeat, quæ regni proximæ sunt, in huius tutelam Pauonē ponunt, eo q; eius caudę curuamen anterius faciem ornet, posterioraque turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus, & glorie momentaliter ornat,postrema tamen denudat.Vnde & Salomon in fine hominis de.o.il. Tertiam quam voluptariæ vitæ posuerunt, Venerem dici voluerunt, quam aut secundum Epicuros,bonam rē, aut secundum Stoicos,vanam rem.Epicuri enim voluptatem laudant. stoici damnant;isti libidinem colunt,illi nolunt, vnde & Aphrodis dicta est,id est,spuma, quia momentaliter, vt spuma libido surgit, & in nihilum venit, siue quòd ipsa seminis concitatio spumosa sit. Denique ferunt, quòd ex sectis falce Saturni virilib. & in mare proiectis,nata sit Venus, quia Saturnus Græce Cronos dicitur, id est Tempus. Abscissæ autem temporis vires,idest fructus, falceque maxillæ in humore viscerum, velut in mari proiectæ, libidinem gignunt. Vnde Terentius ait.Sine Cerere & Bacho friget Venus Hanc etiam nudam pingunt, quòd nudos affectatores sui dimittat,vel quòd nunquam nisi nudis cōueniat. Huic etiā rosas in tutelam adiiciunt, quia rubet verecundiæ opprobrio, & pungit peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed cito marcescit, sic ista libet momentaliter, & fugit perhenniter. In huius etiam tutelam Columbas ponunt, eo quòd aues illæ sint in coitu feruidæ. Hanc in mari natantem pingunt, eo quòd omnis libido rerum naufragia patiatur.Concha etiam marina portari pingitur, eo quòd huiusmodi animal toto corpore simul apto, in coitum misceatur,sicut Iuba in Phisiologis refert.

Item eiusdem contra Ebrietatem,& Luxuriam,& Auariciam. *Cap.* CXXV.

IVPPITER cum Semele concubuit, cui natus est Liber pater, & inter Deos deputatus,cum Semele itaq; quatuor sorores appellatæ sunt, quia quatuor sunt Ebrietatis genera. s. vinolentia, Obliuio, Libido, Insania. Vnde hæc quatuor nomina Baccę acceperunt,quasi vino baccantes,scilicet Hino est vinum, Autonee,id est, seipsam non cognoscens, Semele.i.corpus solutum,quarta vero Agane,comparatur insaniæ, quia caput filij violenter amputauit,Liber autem dictus est, quia vini passio liberas meates facit. Tigribus insidere dicitur,eo quòd vinolentia feritati semper instat, siue quòd efferatas mentes mulceat, vnde & Lienus vocatur, quasi lenitatem præstans, Iuuenis autem pingitur,quia nunquam ebrietas matura est. Ideo etiām nudus, quia uudus ebriosus remanet, vel ab eo quòd mentis suæ secreta denudet. Syrenę Græce tractatoriæ dicuntur. Tribus enim modis amoris illecebra trahitur,scilicet cantu,visu,consuetudine. Amatur enim quędam vocis suauitate, quædam speciei venustate,quędā etiam lenocinitate, & consuetudine. Mida rex Appolinem petiit, vt qnicquid tetigisset, aurum fieret. Cumque munus promeruisset, voti cæpit effectu torqueri. Erat enim necessitas aurea, locuplesque penuria. Nam & cibus, & potus auri materia rigebat. Itaque Appolinē petiit,vt male desiderata conuerteret. Responsum accepit, vt tertio caput sub Pactoli fluminis vndas subderet,quo facto Pactolus deinceps aureas harenas trahere dicitur. Sed euidenter poetæ alluserunt argutias, quia scilicet omnis auarus cum omnia pretio destinat, fame moritur. Tantalum dicunt in lacu in inferno depositum, cui fallax aqua gulosis labia titilla mentis attingit,poma quoque fugitiuis cinerescentia tactibus, de superficie tenus apparent pendula, huic ergo locuples visus, & pauper effectus, dum ita se illi vnda fallax præbet, vt sitiat, ita se poma ingerunt, vt esuriat. Sed hanc fabulam Petronius breuiter exponit dicens.

Non bibit inter aquas, poma nec appendentia carpit.
Tantalus infelix, quem sua vota premunt.
Diuitis hac magni facies erit omnia cernens.
Qui tenet,& sicco conquirit ore famem.

Idem de Libidine,& Vsura. *Cap.* CXXVI.

CHIMAERA dicitur, quasi chimerō idest amoris fluctuatio, ideo triceps pingitur, quia tres amoris modi sunt,scilicet incipere, perficere, finire; dum enim nouiter amor venit, quasi leo feraliter inuadit. Capra quæ in medio pingitur,perfectio libidinis est,quia huiusmodi animal in libidine valde procliuum est, postremus

stremus Draco ponitur, quia post perfectionem dat vulnus penitentiæ venenumque peccati. Hanc Bellofornos occidit idest bona consultatio insidens æquo Pegaso, quasi Pegasion, idest fonti æter no scilicet sapientiæ. Qui etiam pennatus dicitur, quia vniuersam mundi naturam celeri cogitatione theoria collustrat. Ex sanguine, id est, morte Gorgone natus dicitur, quia initium, sapientiæ timor est: Gorgona enim pro terrore ponitur, ideo & in pectore Mineruæ fixa est. Fneus a fenerando dictus est. Ideo cæcus, quod omnis auaritia cæca sit, quæ sua non videt, huic Arpiæ cibos rapiunt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus confedant, ostendit venatoris vitam, rapinæ illuuie esse sordidam. Actor. Hæc de fabulis moralibus, & integumentis earum ad præsens sufficiant.

De Historijs. Cap. CXXVII.

TVllius in libro de Oratore. Historia est temporum testis, lux veritatis, vita memoriæ, Magistra vitæ, nuncia vetustatis. Isidorus vbi supra. Historia est narratio rei gestæ, per quam ea quæ in præterito gesta sunt dignoscuntur. Dicta autem Historia a potu historin, id est, a videre vel cognoscere, apud veteres enim nemo conscribebat Historiam, nisi is qui interfuisset, & ea quæ conscribenda essent vidisset, Historiam autem apud nos primus Moyses de initio mundi conscripsit, Historiæ gentium non impediut legentes, in his quæ vtilia dixerunt. Siquidem & per Historiam summa retro temporum annorumque supputatio comprehenditur, & per consulum regumque successum multa necessaria perscrutantur. Ephemeris appellatur vnius diei gestio, Calendaria appellantur, quæ in menses singulos digeruntur. Annales sunt res singulorum annorum. Historia autem multorum annorum, vel temporum est. Item inter Historiam, & Argumentum, & Fabulã hoc interest. Nam Historiæ sunt res veræ, quæ factæ sunt. Argumenta sunt, quæ, & si facta non sunt, fieri tamen possunt. Fabulæ vero sunt, quæ nec factæ sunt, nec possunt, quia contra naturam. Cronica Græce dicitur, quæ latine temporum series appellatur, qualem apud Græcos Eusebius Cesariensis Episcopus edidit. Et Hieronymus presbyter in Latinam linguam conuertit, Cronos enim Græce Latine tempus interpretatur,

De sententijs, & Figmentis. Cap. CXXVIII.

ISIDORVS vbi supra. Sententia est dictum impersonale, vt, Obsequium amicos, veritas odiũ parit. Huic si persona fuerit adiecta, Crian erit ita. Offendit Achilles Agamenonem, vera dicendo, Metrofanes promeruit gratiam Mitridatis obsequendo. Catasceua est confirmatio propositæ rei. Anasceua autem contraria superiori est, Reuincit enim non fuisse, aut non esse, quod natum, aut factum esse, vel dictum proponitur, vt si quis Chimerã neget fuisse, aut non fuisse confirmet. Inter has, & thesin hoc interest, ꝙ thesis, quamuis, & ipsa habeat disputationem in vtramq; partem, tamen incertę rei, quasi quędam deliberatio, vel cohortatio est. Catasceua autem & Anasceua in his rebus, quæ verisimiles non sunt, sed pro veris ponuntur, plerunque versantur. Anasceuæ prima diuisio est inconueniens, & mendacium, Inconuenientis species sũt, quod inhonestum est, & quod inutile. Item inhonestum tractatur, aut in dictis, aut in factis. Mendacium tres habet species, incredibile, impossibile, contrarium. Id autem in Anasceua requiramus, ne quid aliud significare voluerunt, qui ista finxerunt, vt Scillam non marinam, sed maritimam fęminam, nec succinctam canibus, sed rapacem aliquam, & inhospitalem venientibus extitisse. Prosopopeyã est, cum in animalibus, & persona, & sermo fingitur. Nam montes, & flumina, & arbores loquentes inducimus, personam imponentes, rei, quæ non habet naturam loquendi, quod & Tragædis vsitatum est, & in orationibus frequẽtissime inuenitur. Ethopeiam vero illam vocamus, in qua hominis personam fingimus, pro exprimentis affectibus ætatis, studij, fortunę, sexus, leticię, mæroris, audacię. Nam cum Piratæ persona suscipitur audax abrupta, temeraria erit oratio, cum fęminæ sermo simulatur, sexui cõuenire debet oratio. Iam vero adolescentis, & senis, militis, & imperatoris, rustici, & philosophi diuersa oratio dicenda est. Aliter etiam loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus, in quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda, quis loquatur, & apud quem, & de quo, & vbi, & quo tempore, quid egerit, quid acturus, sit, aut quid pati possit, si hæc consulta neglexerit.

De figuris verborum. Cap. CXXIX.

AVGETVR & ornatur oratio, etiam figuris verborum, & sententiarum. Nam quia directa, & perpetua oratio fatigationem, atque fastidium tam dicendi, quam audiendi creat, flectenda est, & in alias versanda formas, & vt dicentem reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerso vultu audituque deflectat. E quibus plurimæ superius a Donato in schematibus artis grammaticæ annotatæ sunt. Vnde tantum illa hic interponi oportuit, quæ in poemate, aut nunquam, aut difficulter fiunt, in oratione aut libere. Anadiplosis est congeminatio verborum, vt hic, tamen viuit, & iam in senatu venit. Climax est gradatio, cum ab eo verbo quo sẽsus superior terminatur, inferior incipit, ac de hinc quasi per gradus, dicendi ordo seruatur, vt est illud Aphricani. Ex innocentia nascitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas. Anthiteta Latinè, contraposita appellantur, quæ dum ex aduerso proponuntur, sententiæ pulchritudinem faciunt, & in ornatu locutionis decentissima existunt, vt Cicero. Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia, hinc constantia, illinc furor, hinc honestas, illinc turpitudo, hinc continentia, illinc libido, hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudẽtia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignauia, temeritate, Huiusmodi locutionis ornamento liber Ecclesiasticus vsus est dicens. Contra malum bonum, & contra mortem vita, sic contra pium peccator, & sic intuere in omnia opera altissimi, bina, & bina, vnum contra vnum. Sinonyma est quotiens in connexa oratione pluribus verbis vnam rem significamus, vt ait Cicero. Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, & idem non feram, non patiar, non sinam. Antapodosis quotiens media primis, & vltimis conueniunt, vt apud Persium. Scire tuum nihil est, nisi scire tuum sciat alter. Paradiastole est quotiens id quod dicimus interpretatione discernimus, cum te pro astuto sapientem, appellans, pro inconsiderato fortem, pro illiberali diligentem. Antimetabole est conuersio verborum, quæ ordine mutato contrarium efficit sensum, Non vt edam viuo, sed vt viuam edo. Et illud. Si consul Antonius Brutus hostis, si conseruator Reipublicæ Brutus, hostis Antonius.

De figuris Sententiarum. Cap. CXXX.

NVNC figuras sententiarum, quas operepretium sit cognoscere, prosequamur. Sententiarum species multæ sunt, aliæ enim sunt indicatiuæ, aliæ pronunciatiuæ, sunt, vt Nusquam tuta fides, Alię imperatiuę, aliæ admiratiuæ, aliæ comparatiuæ, vt Si vinco, & pereo, quid ibi me vincere præstat? Aliæ superlatiue, quæ cum aliquo motu animi, & indignatione promuntur, vt ibi. Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames? Aliæ interrogatiuę, aliæ responsiuæ, aliæ deprecatiuæ, aliæ promissiuę, alię concessiuæ, aliæ demonstratiuæ, aliæ optatiuæ, aliæ derogatiuæ, alię quę cum exclamatione proferuntur, vt Quis furor o ciues? pacem conuertit in arma. Aliæ exhortatiuæ, aliæ dehortatiuę. Sunt & affirmatiuæ, vt quid, in, quippe, præceptiuæ, vetatiuę, negatiuæ, miratiuæ, admonentis, irridentis, gementis, exhortatiuę, consolatiuæ, commiserantes, quarum quotquot sunt figuræ tot, & pronunciando voces. Sunt & Ansidoxe, quarum pars honesta est, pars inhonesta, sunt & aliæ procatalensis, cum id quod nobis obici poterat ante præsumimus ad diluendum. Sunt & Aporiæ dubitatio simulãtis, nescire se, quę scit, aut quomodo dicatur. Paradoxon est cum dicimus inopinatum aliquid accidisse. Parisia est oratio libertatis, & fiduciæ plena. Etopeia est cum sermonem ex aliena persona inducimus. Energia est rerum gestarum, aut quasi gestarum, sub oculis inductio. Aposiopesis est cum id quod dicturi videbamur, silentio intercipimus, Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Epanalensis est digressio. Anaminisis est commemoratio eius rei, quod oblitos nos fuisse fingimus. Aparasis est id, quod in animos iudicum, quasi deposueramus, optime reposcimus Etiologia est, cum proponimus aliquid eiusque causam & rationem reddimus. Characterismos descriptio figuræ alicuius expressa. Latrismos plurimos sensus breuiter expeditos, in vnum locum coaceruat. Prosopopeia est, cum in animalium, & persona, & sermo fingitur. Peusis, id est, soliloquium cum ad interrogata ipsi nobis respõdemus. Sinerosis est cum differimus aliquid petentes, vt aliud interim nos permittant dicere.

De posituris, ac cæteris notis. Cap. CXXXI.

POSITVRA est ad distinguendos sensus per cola, & comata, & periodos, quę dum ordine suo apponitur sensum nobis lectionis ostendit. Dictę sunt autem positurę, vel quia pũctis positis annotantur, vel quia ibi vox ꝓ interuallo distinctionis deponitur, Apud poetas quidẽ, vbi in versu post duos pedes syllaba remaneat coma est, quia ibi post scasionem præscisio facta est. Vbi vero post duos pedes, de parte orationis nihil superest, colon est. Totus autẽ versus periodus est. Præterea quædam scripturarum notæ apud celeberrimos autores fuerunt, quas scilicet antiqui ad distinctionem scripturarum carminibus, & historiis apposuerunt. Notę autem versi-

versibus apponuntur numero 26 quæ sunt nominibus infrascriptis: Asteriscum Ariafanes reperit. Hæc apponitur in his quæ omissa sunt, vt illucescant per eam notam, quæ deesse videntur, stella enim aster dicitur Græco sermone, a quo asteriscus est deriuatus. Obelus idest virgula iacens apponitur in verbis, vel sententiis superfluè iteratis, siue in his locis, vbi lectio aliqua falsitate notata est, vt quasi sagitta quedam iugulet superuacua atque falsa confodiat, sagitta enim Græce obelus dicitur. Obelus supernè apunctatus ponitur in iisdem, de quibus dubitatur, vtrum tolli debeant nec ne apponi. Limniscus idest virgula inter geminos punctos iacens, apponitur in his locis, quæ sacræ scripturæ interpretes, eodem sensu, sed diuersis sermonibus transtulerunt. Antigraphus cum puncto, apponitur vbi in translationibus diuersus sensus habetur. Asteriscus cum obelo, hac proprie Aristarcus vtebatur, in his versibus, qui non suo loco positi erant. Paragraphus inter versus ponitur, ad separandas res a rebus, que in contextu concurrunt, quemadmodum in Cathalogo loco a locis: & regiones a regionibus, in agone præmia a præmiis, certamina a diuersis certaminibus separantur. Fuerunt & aliæ notulæ librorum pro agnoscendis que per extremitates paginariæ exponuntur, vt vbi lector in liminaribus huiusmodi signum inuenerit, ad textum recurrens eiusdem sermonis vel versiculi sciat esse expositionem, cuius similem superiacentem notam inuenerit. In breuiculis quoque quibus militum nomina continebantur, propria nota erat apud veteres, qua inspiceretur quanti ex militibus superessent, quã tique in bello cecidissent. Tau nota in capite versiculi posita superstitem designabat. Thita vero ad vniuscuiusque defuncti nomen apponebatur, vnde & habet medium telum idest mortis signum, de qua Persius. Et potius est nigrum vitium præfigere Thita. In stipendiorum quoque largitione propriæ erant. Notas etiã literarum inter se veteres faciebant, vt quicquid occulte inuicem scriptura significare vellent, mutuo scriberent, testis est Brutus, qui in his literis, ea quæ acturus erat notabat, ignorantibus alijs quid sibi vellent hæ literę. Cæsar quoque Augustus ad filiũ, Quoniam, inquit, innumerabilia accidunt assidue, quæ scribere alterutrum oportet, & esse secreta, habeamus inter nos notas, si vis tales, vt cum aliquid vocis scribendum erit, pro vna quaque litera scribamus sequentem, hoc modo pro. a. b. pro. b. c. Et deinceps eadem ratione alijs pro. z. autem litera redeundum erit ad duplex. aa. Quidam etiam versis verbis scribunt.

LIBER IIII.

De Practica scientia, & eius inuentore. Cap. I.



ACTOR. Dicto de sermocinalibus scientiis, secundum ordinem supratactũ, dicendum est de practicis. Vt enim dicit Richardus de sancto Victore. Prima omnium comparanda est eloquentia, & ideo expetenda est Logica. Deinde vero per Ethicam purificandus est oculus, & sic ad Theoricam transeundum est. Practica autem ipsa est Ethica siue moralis scientia, moralis tamen scientia plerunque strictius accipitur pro illa parte Ethicæ, quæ dicitur Monostica. Aug. de ciui. Dei lib. 8. Socrates magister Platonis primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, componendosque, flexisse memoratur: tamen ante illam omnes magis philosophicis idest naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderunt: Non mihi autem videtur posse aliquid colligi, vtrum Socrates hoc faceret, vt tedio rerum obscurarum, & incertarum, ad aliquid certum, & apertum reperiendum animum intenderit, quod esset vitæ beatæ necessarium, propter quam vitam, omnium philosophorum inuigilasse & laborasse videtur industria, an vero, sicut de illo quidam beniuolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari, quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri, & summi Dei voluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi, & ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, & deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attollere, naturamque incorporalis, & incommutabilis luminis, vbi causæ omnium facta rum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat tamen eum imperitorum stultitiam, scire, se aliquid opinantium, etiam in his moralibus quæstionibus quo totũ animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili differendi, & acutissima vrbanitate agitasse, atque versasse.

De partibus eiusdem. Cap. II.

ACTOR. Moralis autem scientia diuiditur in Monosticam, Economicam, & Politicam, quæ diuidebatur penes habitus diuersos, quibus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam. Dicitur autem Monostica a monos, quod est vnus, & icos, quod est scientia, quasi scientia regendi seipsum. Economica vero dicitur, ab æconomos, quod est dispẽsatio, & icos, quasi scientia dispensatoria cum familia propria. Politica vero a polis, quod est pluralitas & icos scientiam, quasi sciẽtia regendi plures. Et quia quando homo scit bene regere seipsum, & propriam familiam, plures siue totam ciuitatem perfecte mori geratus est, Ideo diuidebant antiqui totam philosophiam moralem per istas tres partes. Aliter posset diuidi secundum diuisionem boni. Est enim moralis philosophia de bono, secundum quod prius dictum est. Est autem quodam bonum a quo omnia alia fluunt, & præter quod nihil est, sicut est ipsum primum, & de tali bono, & etiam de circunstantiis deueniendi ad ipsum, determinatur in libris Theologiæ. Aliud est bonum datum ipsi animæ, quo mediante cognoscit primum, & substantias superiores, quod bonum dicitur virtus intellectiua, & de tali tractat Arist. in noua Ethica. Aliud est bonum datum ipsi animæ, ad regendum corpus in quo est, custodiendo ipsum a motibus illicitis, tum intrinsecus, tum extrinsecus, Huismodi bonum dicitur virtus consuetudinalis, quæ sic dicitur, quia facit corpus assuescere in bonum, sicut vult Aristoteles in Ethicis, & de tali bono tractat Arist. in veteri Ethica, Aliud est bonum, quo mediante regit anima se, & sua defendendo a nocumento aliorum, & de tali tractatur in libris legum, & decretorum. Et sic patet qualiter potest diuidi moralis scientia, siue practica. Sed prima diuisio eius fuit penes habitus diuersos, quibus homo se regit &c. Secunda vero est penes bonum, de eus intendit.

De scientia Monostica. Cap. III.

RICHARCVS in libro excerptionum. Ethica idem moralis siue Monostica est scientia, quæ sui curam gerens, cunctis sese erigit & exornat, augetque virtutibus, nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilque faciens pęnitendum. Isidorus libro 2. Scientia moralis est illa, per quam viuẽdi mos honestus appetitur, & instituta ad virtutem tendentia præparantur. Hanc Socrates, ad corrigendos componendosque mores primus instituit, & omne studium eius ad bene viuendi disputationem perduxit, diuidens eam in quatuor virtutes animę, scilicet Iustitiam, Prudentiam, Fortitudinem, Temperantiam. Iustitia est, qua recte iudicando sua cuique distribuuntur. Prudentia vero est, qua mala a bonis discernuntur. Fortitudo est, qua æquanimiter aduersa tolerantur. Tẽperantia denique, qua libido, concupiscentiaque refrenatur. Sicut igitur in Phisica, causa quærendi in logica ratio intelligendi, sic & in Ethica morali, versatur ordo viuendi. In his tribus philosophię generibus etiam eloquia diuina consistunt. Nam aut de natura disputare solent, vt in Genesi & Ecclesi. aut de moribus, vt in Prouerbijs, & in omnibus sparsim libris, Aut de Logica pro qua nostri Theologicam sibi vendicant, vt in Cantico canticorum, & in Euangelijs.

De Naturali appetitu boni. Cap. IIII.

ARistoteles in Ethica noua. Omnis ars, & omnis doctrina, similiter autem & operatio, & proheresis boni alicuius operatrix videtur. Ideoque optime enunciant bonum, quod omnia appetunt, & omnis cognitio & proheresis bonum aliquod exoptat. Boetius in libro de Consola. Omnis mortalium cura, quam multiplicium studiorum laborem exercet. Diuerso quidem calle procedit, sed ad vnum tamen beatitudinis fontem nititur peruenire, quo quis adepto nihil vltra desiderare queat. Est enim cuncta intra se bona continens. Liquet ergo esse beatitudinem statum, bonorum omnium congregatione perfectum. Quem (vt diximus) mortales omnes diuerso tramite adipisci conantur. Est enim hominũ mentibus, veri boni naturaliter insita cupiditas, sed ad falsa deuius error abducit. Aug. de ciu. Dei lib. 18. Prohinde philosophi quondam inter se dissentientes, alij finem boni constituebant in corpore scilicet voluptate, alii in animo scilicet vt Stoici virtutẽ, alii vero in vtroque, alij etiam extrinsecus, & imposita bona ad animum & corpus addebant, alij sensibus corporis semper, Alij non semper, Alij vero nunquam putabant esse credendum, Alii quoque mortales esse animas, Alii immortales. Has & alias penè innu-

innumerabiles dissentiones, & immortales controuersias impia ci uitas gremio suo continuit. Non de agris, vel domibus, aut aliqua pecuniaria ratione: sed de his rebus, quibus aut misere vi vitur aut beatè. Et si qua dicebantur vera, eadem licentia dicebã tur & falsa.

De Rebus expetendis, & primo de Virtute.
Cap. V.

TVLLIVS in Rhetorica prima. Verum expetendarum qui dem tria sunt generã. Vnum, quod sua vi nos allicit ad se, non emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt virtus, scientia, veritas. Aliud quod non propter suam vim, & naturam, sed propter fructum, & vtilitatẽ petendum est, vt pecunia. Tertium ex horum partibus iunctum, scilicet quòd sua vi, & dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, quo magis expectatur, vt amicitia. In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea quæ partem honestatis continent, partẽ vtilitatis: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his conficitur, vt appetendarum rerum partes sunt honestas, & vtilitas, vitandarum autem turpitudo, & inutilitas. Arist. in Ethica noua. Omnia autẽ honesta concordant rationi. Quintilianus de oratoria institutione lib. 1. Nihil enim potest placere, quod non decet. Idem in lib. 8. Afflante fortuna, penè omnia decent. Seneca ad Lucillium 67. Omne autem honestum voluntarium est; non enim potest honestum esse, quod non est liberum. Idem in lib. de benefi, 4. Rerum honestarum pretium in ipsis est. Idem in Edippo. Vbi turpis est medicina, sanari piget. Simachus in lib. epistolarum Quorum mens honesta est, imbecilla frons est. Tullius de offi. lib. 2. Idipsum quod honestum decorumque dicimus, per se nobis placet, animosque omniũ natura sua commouet. Idem in 3. lib. Qui deliberant vtrum id quod honestum vident sequantur, an scientes scelere se contaminent, etiam si ad id quod deliberant, non peruenerint, in ipsa dubi tatione facinus committunt. Ea enim deliberanda omnino non sunt, in quibus turpissima est ipsa deliberatio. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod est honestum comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia, quæ honesta non sunt postulantur, religio, & fides anteponantur amicitię. Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur. Idem in lib. de Paradoxis. Quod honestum est, id solum esse bonum Stoici testantur. Disputant Stoici multa turpia, praua hominum consuetudine, verbis honesta esse, vt parricidium, adulterium, & incestum, & his similia. Rursumque re honesta hominibus videri turpia, vt liberos procreare, inflationem ventris strepitu digerere, aluum stercore releuare, vesicam vrinæ effusione laxare. Hecaton Stoicus. Omne honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est; non enim tantum debet fieri, sed ratione fieri.

De partibus honesti, & primo de Virtute. Dicta philosophorum. Cap. VI.

TVLLIVS in Rhetorica prima. Honesti quidem partes duę, quarum altera simplex, alera iuncta, idest vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter vtilitatis fructum. In primo genere omnes res vna vi, atque vno nomine virtus amplectitur; nam virtus est habitus animi, naturæ modo rationi consentaneus. Et habet quatuor partes, scilicet Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam, & Temperantiam. Actor. Virtus quoque sic describitur. Virtus est habitus, a quo quis bonus existit, & opus suũ bene reddit. Tull. in lib. 1. de legibus. Virtus est perfecta ratio eius, quod certe a natura inest. Idem in li. de fine boni & mali 4. Virtus quoq; rationis absolutio diffinitur. Idem in lib. de natura Deorum 1. Nihil est virtute amabilius, quàm qui adeptus fuerit, vbicunque gentium erit a nobis diligetur. Idem in lib. de Amicitia. Nihil est virtute amabilius, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter veritatem, & probitatem, etiã eos quos nunquam vidimus, diligamus. Omnino est amans sui virtus; optime enim se ipsa nouit, quamque amabilis sit, intelligit. Idem in lib. de Paradoxis. Si autem isti &c. Require infra ca. de rerum ponderatione. Idem in Philippica prima. Omnia alia incerta mobilia caduca sunt: virtus est vna altissimis infixa radicibus, quæ nulla vi labefieri potest, nec dimoueri loco. Idem in lib. de offi. 1. Virtutis autem omnis laus in actione consistit, a qua tamen fit intermissio. Multi dantur ad studia reditus. Idem in Rheto 2. Diuitiæ virtutis pedissequę sunt, sola virtus in sua potestate est. Omnia præter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Virtutis comes est inuidia. Aphricano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Calcidius in procemio super Thimeũ Platonis. Ysocrates in exhortationibus virtutem laudans, cum omnium bonorum, totiusque prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addit ipsam esse solam, quæ res impossibiles, ad possibilem redigeret facilitatem præclarè. Quid enim generosam magnanimitate vel aggredi pigeat, vel ceptum, facitque vt tanquam victa difficultatibus se temperet a labore? Salustius in Catilinario; Virtuti omnia parent. Seneca ad Lucillum epistola 74. Quamdiu virtus salua fuerit, non senties, quid abscesserit. Idẽ in 76. Amor, ira, cupiditas, pericula depulerunt. Quod potest breuis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata; quanto magis virtus, quæ nec ex impetu, nec subito, sed æqualiter valet, cui perpetuum robur est, Vnum bonum virtus est, quæ inter hanc fortunam, & illam superba incedit, cum magno vtriusque contemptu Idem in 79. Nulla virtus latet, & latuisse non est ipsius damnum, veniet qui conditam, & sęculi sui malignitate expressam, dies publicet. Idem in 82. Omnis res quod non habuit decus, virtute addita sumit. Idem in lib. de immatura morte. Vna res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, & pares Diis facere. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Virtus autem cum scientia iuncta, sapientia est.

De eodem dicta poetarum. Cap. VII.

OVIDIVS in li. Metham. 14. Inuia virtuti nulla est via. Prosper. in lib. Epigrammatum. Ergo ad patriam vitæ de noctis valle vocati, Virtutum gradibus scandite lucis iter. Omnis virtutum semper substantia salua est. Inuitus Christi munera nemo rapit. Gamphredus in poetria noua. Sectemus honesta, & mala vitemus; quia virtus optima rerum, pessima res vitium, nihil æque pernitiosum. Iuuenalis lib. 3. Nobilitas animi sola est, atque vnica virtus. Maximianus. Fuluo virtus pretiosior, auro. Lucanus li. 3. Crescit in aduersis virtus. Lucanus lib. 9. Virtutis amator quære quid est virtus, & posce exemplar honesti. Mattheus in Thobia. Ridet in aduersis. Ex prouerbiis sapientum. Scias autem virtutibus abundare in se, qui alienas amat.

Quòd nobis innata sint uirtutum semina. Cap. VIII.

TVLLIVS in Tusculanis lib. 3. Natura quidem paruos dedit nobis igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque deprauantes, sic extinguimus, vt nusquam naturæ lumẽ appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quę si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul vt editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo prauitate & opinionum peruersitate versamur; vt penè cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Idem in quarto lib. Natura omnes ea, quæ bona videntur sequuntur, fugiuntque contraria. Idem in quinto. Stoici finem bonorum esse senserunt congruere naturæ, & cum ea conuenienter viuere. Idem in lib. de legibus j. Virtus est perfecta ratio eius, quod certe a natura est; itaque nihil præstabilius, quàm planè nos ad iustitiam esse natos. Idem in libro de officiis secundo. Idipsum enim quod honestum dicimus (vt iam dictum est) per se nobis placet, omniumq; animos natura sui commouet. Idem in libro tertio. Multo magis est secundum naturam communitas, & iustiti a, & libertas, quàm voluptas, uita, diuitiæ: homo naturæ obediens, homini nocere non potest. Nihil tam secundum naturam est, quàm utilitas, certe in re utili turpitudo esse non potest. Idem in libro de Amicitia. Illos bonos uiros appellandos putemus, qui assequuntur quantum homines possunt naturam, optimam bene uiuendi ducem. Quintilianus ubi supra. Omnia quæ ars consummauit, certũ est a natura initia duxisse. Nobis igitur ad uirtutes etiam antequàm docemur, initia quædam, & semina naturæ concessa sunt, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoque ac barbaris aliqua imago apparet. Seneca ad Lucillum. Habet hoc optimum in se generosus animus, quòd concitatur ad honesta. Magnarum rerum species ad se uocat & attollit, animus enim noster ad modum flati in motu est eo mobilior, & actuosior, quo uehementior fuerit: sed felix qui ad meliora hunc impetum dedit, ponet se extra ius, ditionemque, secunda temperabit, aduersa comminuet, & aliis admiranda despiciet. Idẽ in 48. Dociles natura nos edidit, & orationem dedit imperfectã, sed quæ perfici posset.

De Generibus virtutum quatuor. Cap. IX.

MACROBIVS in lib. de Somnio Scipionis.i. Plotinus philosophus dicit, quatuor esse quaternarum genera virtutum. Primas uocat Politicas, quarum prudentiæ est, ad rationis normam,

mam, quæ cogitat, quæque agit, vniuersa dirigere, ac nihil præter rectum velle facere, humanisque actibus, tanquam diuinisque arbitriis prouidere. Fortitudinis, animum supra periculi metum agere, nihilque nisi turpia timere, aduersa, vel prospera fortiter tolerare. Temperantiæ, nihil pœnitendum appetere, in nullo legem moderationis excedere, sub iugum rationis cupiditatem domare. Iustitiæ, vnicuique seruare quod suum est. Huiusmodi vir bonus primum sui, deinde reipublicæ rector efficitur. Secundæ (quas purgatorias vocat) hominis sunt, qui diuini capax est, solumq; animum eius expediunt, qui decreuit se a corporis contagione purgare, & quadam humanorum fuga solis se diuinis inserere, hæ sūt ociosorum, qui a rerum publicarum actionibus se sequestrant. Harum quid singulæ velint, superius expressimus, cum de virtutibus philosophantium diceremus, quas solas quidam æstimauerunt esse virtutis. Tertiæ sunt purgati iam defecatique animi, & ab omni huius mundi aspergine pressi, pureque detersi, illic prudentiæ est, diuina non quasi in electione præferre, sed sola nosse, & hæc tanquam nihil aliud intueri. Temperantiæ terrenas cupiditates nō reprimere, sed penitus obliuisci. Fortitudinis passiones ignorare, non vincere, vt irasci nesciat, nihil cupiat. Iustitiæ ita cum superna & diuina mente sociari, vt seruet, cum ea perpetuum fœdus imitando. Quartæ sunt, quæ in ipsa diuina mente consistunt, quæ vocatur noys, a quarum exemplo reliquæ omnes per ordinem defluunt. Nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in mente diuina credendum, illic prudentia est mens diuina, temperantia q̄ in se perpetua intentione conuersa est, fortitudo quod semper idem est, nec aliquando mutatur, iustitia quod perenni lege a sempiterna operis sui continuatione non flectitur. Hæc quatuor genera quaternarum virtutum, in passionibus quibus homines metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, maximam habent sui differentiam, has primæ molliunt, secundæ auferunt; tertiæ obliuiscuntur, in quartis nefas est nominari.

De Virtute consuetudinali, & quod ipsa sit habitus. *Cap.* X.

ARISTOTELES in Ethicis li. 2. Neque vero natura, neque præter naturam fiunt virtutes, sed innatum est nobis suscipere quidem eas per assuetudinem perfectis. Ex similibus enim actionibus, fiunt similes habitus, & secundum actuum differentias, sequuntur habitus. Non parum igitur differt sic, vel sic assuesci a iuuentute, magis autem omne. Quæcunque quidem natura nobis adueniunt, potentias eorum primitus ferimus, postea autē operationem, & actum tradimus. Ea vero circa quæ est virtus, innata sunt a superfluitate, & indigentia corrumpi. Qui enim omnia fugit, & timet, timidus est qui autem nihil omnino timet, audax. Similiter autem, & qui omnem voluptatem habet, & a nulla semotus est, incontinens, qui autem omnes fugit, insensibilis. Corrumpitur enim castitas, & fortitudo a superfluitate, & indigentia, a medietate autem saluatur. Signum autem oportet facere habituum voluptatem, tristitiam in operibus; quicunque enim recedit a corporalibus, & hoc ipso gaudet, castus: qui autem tristatur, incontinens; & quisquis suffert pericula & gaudet, vel non tristatur, fortis, qui autem tristatur timidus. Circa voluptates enī, & tristitias est consuetudinalis virtus: nam medicinæ quædam virtutes sunt. Medicinæ autem per contraria innatæ sunt fieri. Tribus igitur existentibus, quæ in voluntatibus, & tribus quæ in fugis, bono conferente delectabili, & tribus contrariis malo nociuo, & tristi Circa hæc quidem omnia bonus directus est, malus autem peccans. Magis autem circa delectationem, quia ex pueritia nobis cō nutritur. Ideo difficillimum est hanc passionem repellere, contemporaneam vitę, quemadmodum dicit Eraclitus. Circa difficilius autem semper & ars fit & virtus. In his autem, quæ secundum virtutes fiunt, requiritur qualiter habens operatur. Primum quidem si sciens. Deinde si soluens, aliàs eligens, præter hoc autem tertium, si firmè & immutabiliter operatur. Hæc autem ad habendū aliàs artes non connumerantur, præter ipsum scire, ad habendum igitur virtutes scire quidem parum aut nihil prodest, ad alia autē non parum, sed omne. Sed multi hęc quidem quæ secundum virtutes sunt, non faciunt, ad rationem autem confugientes existimāt philosophari, & sic fore studiosos, & simile aliquid facientes, Aegrotantibus, qui medicos audiunt quidem studiose, & ipsi nihil faciunt operandorum. Quemadmodum igitur, nec illi bene habebunt corpus, nec isti animam: sic philosophantes. Quoniam autē ea quæ sunt in anima tria sunt, Passiones, Potentiæ: Habitus, horum aliquid erit virtus. Passiones quidem non sunt, neque virtutes, neque malitiæ: quia secundum passiones non dicimus boni, vel mali, neque laudamur, neque vituperamur. Secundum virtutes etiam & malitias boni, vel mali dicimur, & secundum eas laudamur, & vituperamur. Et passiones quidem vt ira, & timor inuoluntariæ, virtutes autem voluntates vel non sine voluntate, propter hoc autem neque potentiæ sunt, neque enim boni vel mali dicimur, quia possimus pati simpliciter, neque laudamur, neq; vituperamur. Et adhuc potentes quidem sumus natura, boni autem non sumus natura; relinquitur ergo eas habitus esse, omnisq; virtus cuiuscunq; fuerit, & id bene habens perficit, & opus eius bene reddit.

Quòd virtus sit voluntaria tantum, & non coacta, dicta philosophorum. *Cap.* *XI.*

IDEM in 3. In voluntariis quidem laus, & vituperatio fit. Videtur autem violentum esse cuius principium exterius nihil conferente vim passo, voluntas vero finis est. Eligentia autem eorum quæ ad finem simpliciter quidem, & secundum veritatem, bonū est voluntarium, vnicuique autem quod videtur. Bono quidem quod secundum veritatem est, malo autem quod contingit: sicut & in corporibus bene dispositis, sana sunt, quæ secundum veritatem talia sunt, infirmis autem alia. Bonus enim singula recte iudicat, quia in singulis verum videt, regula & mensura eorum existens. Malis autem deceptio propter delectationem fit, non enim existens, bonum, eis videtur, sed volunt delectabile vt bonum, tristitiam autem vt malum fugiunt. Dydimus ad Alexandrum. Nullum virtutis initium est id namcisci, quod mutari non possit, sed nec gloria dicenda est, quam sibi quisque non dederit, ergo non in angustiis & in egestate, sed in opulentia temperantur vixisse laudandum est, alioquin cęcitas, & paupertas solæ virtutum gloriam sortiuntur. Illa quia non videt vt cupiat, ista quia non habet vt capiat. Nos autem, qui nullius inediæ lege perstringimur, ad bene viuendum libero incitamur arbitrio, vt voluntariam continentiā, digna remuneratio consequatur. Dedit enim nobis multas naturablandicias, quas plerumq; virtus cohibet. Terentius in Andria. Quando non potest fieri quod vis, id velis quod possis. Idem in Hehauten. Nulla est tam facilis res, quin difficilis sit, dum inuitus facias. Idem in Adelphis. Quod ius cogit, voluntas impetrat, vel imperat. Tullius in li. de Paradoxis. Soli sapienti conuenit, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Idem in Tusculanario lib. 4. Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Sic enim eam Stoici diffiniunt, quam putant esse in solo sapiente. Quę autem ratione aduersa vehementius incitata libido, vel cupiditas est effrenata, quæ in omnibus stultis inuenitur. Idem in li. de Fato. Ad animorum autem motus voluntarios non est exquirenda externa causa: Motus enim voluntarius eam naturam continet in se, vt sit in nostra potestate, nobisque pareat. Seneca ad Lucillum. 54. Pars magna bonitatis est, velle fieri bonum. Idem in 54. Sapiēs nihil inuitus facit, necessitatem effugit, quia vult quod illa coactura est. Idem in 56. Da ergo operam, ne quid vnquam inuitus facias. Qui imperia libens excipit, partem acerbissimam seruitutis effugit facere quod nolit, nec qui iussus aliquid facit, miser est, sed qui inuitus. Itaque sic animum componamus, ut quicquid res exigit, id velimus. Idem in 66. Omne honestum voluntarium est, non enim potest honestum esse, quod non est liberum. Idem in 71. Magna pars est profectus, velle proficere. Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet, ob hoc ipsum quod Deo placet, q̄diu virtus salua fuerit, non sentiet quid abscesserit. Quintil. vbi supra 4. lib. Nihil facile persuadetur inuitis. Item Valerius maximus lib. 2. Olim ambiguæ laudis a senatu ciuis existimabatur, qui debitis reipublicæ officiis, non sua sponte, sed iussus fungeretur, quia quicquid imperio cogitur, exigenti magis, quàm præstāti acceptum refertur.

De eodem dicta Poetarum. *Cap.* XII.

OVIDIUS in lib de Ponto. Sponte sua probitas officiumq; iuuat. Si desint vires, tamen est laudanda voluntas. Horatius in lib. Epistolarum. Oderunt peccare boni virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pęnæ. Item Maximianus. Deserimus vitiis, fugit indignata voluptas. Nec quod non possum, non voluisse meum est, Interdum trahimur vitiis, trahimurque volentes. Et quod non capiunt pectora bruta volunt. Petrus riga in biblia versificata. Vult implere viam Balaam, sed trita flagellis. Et diuina videns, tardat Asella viam. Amplecti mundum quorum dam vota laborant. Sed votis obstat, verbere trita caro. Nā nos a vitiis mundanis sæpe retardat. Corporis anxietas, damna, flagella, fames.

Quòd uirtus gratuita sit, non mercenaria. *Cap.* XIII.

TVLLIVS in dialogo ad Hortensium. Nulla quidem virtus esse potest, nisi gratuita sit. Nam quæ voluptate, quasi mercede

mercede aliqua, ad officium impellitur, non est virtus, sed fallax quædam mutatio, ac simulatio virtutis. Idem in libro de legibus primo. Idipsum quoque iustissimum est iusticiæ mercedem non quærere. Seneca de clementia lib. j. Recte factorum verus fructus in ipsis est, nec vllum pretium virtutum dignum illis extra ipsas est. Idem in lib. de beneficijs. 4. Rex honestarum pretium in ipsis est. Plinius in epistola ad Catulium: Magnitudo animi nihil ad prostentationem: omnia ad conscientiam refert: recteque facti nõ ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit. Claudianus in maiori Producit non empta fides nec pectora merces. Alligat ipsa quidẽ Virtus pretium sibi, solaque late. Fortunæ secura, vitet nec fascibus vllis Erigetur plausu, nec petit clarescere vulgi. Non quærit pretium uitam qui debet amori. Gaudia præmissi cumulant inopia dolores. Ouidius in lib. de Ponto. Nunc cum fortuna statque caditque fides Nec facile inuenies multis in millibus vnum. Virtute pretium qui putet esse sui. Ipse decor recti facti si præmia desinit. Non mouet, & gratis pęnitet esse probum. Nil nisi quod prodest, carum est, en detrahe menti. Spem fructus, auide nemo peten dus erit. En red lic s iam quisque suos amat & sibi quid fit. Vtile solicitis computat articulis. Sponte sua probitas officiumq; iuuat. Mercede caret per se, semperque petenda est. Exterius virtus incomitata bonis, Iuuenalis lib. 4. Nullus virtutem complectitur ipsam, præmia si tollas.

Quòd virtus libera sit, & regina, vitium seruile secundum Philosophos. Cap. XIIII.

TVllius in Rethorica. ij. Sola virtus in sua potestate est, omnia præter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione, diuitiæ virtutis pedissequę sunt. Ille liber existimandus est, qui nulli turpitudini seruit. Idem in lib. de Paradoxis. Omnis sapiens liber, omnis sapiens liber, omnis stultus seruus. Quid est libertas, potestas viuendi vt velis. Quis autem viuit vt vult? qui recte viuit: qui gaudet officio? qui nec legibus quidem propter metum paret, sed eas sequitur & colit, qui nihil facit, uel dicere, vel cogitat, nisi libẽter ac libere. Soli igitur sapienti conuenit, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus: Cum seruitus sit obedientia fracti animi, atque abiecti, & arbitrio suo carentis, quis neget omnes leues, omnesque improbos esse seruos? Nunquid ille liber, cui mulier imparat; cui leges imponit, præscribit iubet, vetat quod ei videtur, nec illie impanti aliquid negare potest, vel audet recusare. Ego istum non modo seruum, sed etiam nequissimum seruum appellandum puto, licet amplissima familia natus sit. Omnis animi debilitas & humilis & fracta timiditas, seruitus est. Seneca in Tyeste. Nescitis cupidi regnum quo iacet loco, regnum nõ faciũt opes, non vestis Tyriæ color, non auro nitidæ trabes: Rex est qui posuit metus, & diri mala pectoris, quem non ambitio impotens, & nunquam stabilis vulgi fauor mouet, qui est in tuto positus loco, & omnia infra se videt. Idem ad Lucillũm. Quid interest quot domini sint? seruitus vna est, hanc qui contempsit in quamtalibet turba dominantium liber est. Idem in lxxxvij. Nunquam maiorẽ animus, quam vbi aliena se posuit, & fecit sibi pacem: nisi timendo fecit sibi diuitias, nihil concupiscendo. Seneca. Nemo nisi vitio suo miser est. Martialis coquus. Liber, & gulosus esse non potes.

De Eodem secundum poetas. Cap. XV.

IDem. Liber eris cęnare foris si maxime nolis: Vegentana tuam si domat vua sinum Si ridere potes misereris endecacume. Contentus nostra si potes esse toga. Si tua non rectus tecta subire potes. Hæc tibi si vis est, si mentis tanta potestas. Liberior Partho viuere rege potes. Mattheus in Tob. Venditur arbitrium dum viuitur ex alieno. Sumptu, pane tuo vescere liber eris. Claudianus in maiori. Si metuis si plura cupis, si duceris ira. Seruitij patiere iungunt tolerabis iniquas. Interius leges, tunc omnia iure tenebis. Cum poteris rex esse tui. Prosper; vbi supra. Quid iuuat in longum causas producere morbi. Cur dubium expectat cras hodierna salus. Scimus correctis ueniam non esse negandam. Sed nulli nostrum est ultima nota dies. Libertas nulla est melior, maiorve potestas. Quàm seruire Deo, cui bene seruit amor. Absque iugo posita est ditionis amica uoluntas. Quæ viget affectu: non gemit imperio. Ganfredus in poetria noua. Liberis est vitijs qui non inseruit, abundans. Cui satis est quod habet, pauper, qui plus cupit. Ennodius semper studijs referatur honestis.

Quòd virtus medij sit inspectrix, & conseruatrix. Cap. XVI.

ARistoteles vbi supra. In omni vero continuo, & discreto est accipere hoc quidem plus, hoc vero minus, hoc vero quale. Et hęc autem secundum rem, aut secundum nos, Dico autem rei medium, quod æqualiter remouet ab vtraque extremitatum, quod est vnum & idem omnibus. Ad nos autem, quòd neque superabundat neque deficit, sed non est idem omnibus. Nam Miloni quidem comedere sex minas parum est, dominatori autem gymnasiorum multum, sic vtique omnis sciens superfluitatem & deficientiam fugit. Medium autem quærit & hoc vult. Medium autẽ non quod rei, sed quod ad nos, sic ergo boni artifices ad medium respicientes operantur. Virtus autem omnium arte certiorem, & melior, quemadmodum & natura. medij vtique erit inspectrix. Adhuc peccare quidem, multis modis, dirigere autem uno modo; ideo & hoc quidem facile, hoc uero difficile; facile quidem diuerti a signo, difficile autem inuenire, & propter hoc malitiæ quidem superfluitas, & indigentia. Virtutis autem medieta, boni quidem enim simpliciter, mali autem omnifariam. Est igitur uirtus uoluntarius habitus immediate existens, quo ad nos, determinata ratione, vt sapiens determinabit. Seneca ad Lucillum. lxvj. Omnis virtus in modo est. Ex prouerbijs sapientum. Bonarum rerum nimia consuetudo pessima est. Horatius in lib. epistolarum. Virtus est medium vitiorum vtrinque redactum. Idem in libro sermonum. Est modus in rebus, sunt certi denique fines. Quos ultra citraque, nequit consistere rectum. Ouidius in lib. de remedijs. ij Vento nutritur, vento restringitur ignis. Lenis alit flammas grandior aura necat. Idem in lib. Metham. ij. Inter utrunque tene medio tutissimus ibis. Maximianus. Maior enim medijs gratia rebus adest. Ganfredus in poetria noua. In omnibus una est virtus seruare modũ.

De Modo ac difficultate consistendi in medio. Cap. XVII.

ARistoteles vbi supra. Medietas autem duarum militiarum est virtus, huius quidem secundum superfluitatem, huius uero secundum indigentiam. Est enim virtus circa passiones & operationes, in quibus superfluitas, vitia, & defectus vituperatur, mediũ autem laudatur & diligitur: nam neque omnis operatio, neque omnis passio suscipit medietatem. Quædam enim mox nominata coniuncta sunt cum malo, vt inuidia, adulterium, furtum, & consimilia, quæ dicuntur esse ipsa mala, non eorum superfluitates, & deficientię: non est igitur unquam circa hoc dirigere, sed semper peccare: itaque fortitudo est medietas circa timores, & audacias. Liberalitas est medietas, circa dationem pecuniarum, & acceptionem. Magnanimitas est medietas circa honorem, & inhonorem. Ad quæ autem ipsi magis nati sumus aliqualiter, magis contraria medio videntur. Verbigratia. Magis nati sumus ad delectationem, ideo facilius mobiles sumus ad intem perantiam, quàm ad temperantiam. ideo difficile est bonum esse, in vno quoque enim mediũ accipere difficile est. Verbi gratia. Circuli accipere medium nõ omnis est, sed scientis est. Sic vtique & irasci facile, & dare pecuniam, & consumere: sed cui, & quantum, & quando, & cuius gratia. & qualiter non omnis. neque facile est, quod est bonum, & rarum, & laudabile. Ideo oportet eum qui incedit ad medium, prius segregar a magis con rario, & in contrarium trahere oportet. Multum enim segregantes nos a peccato, ad mediũ venimus, quod quę tortuosa lignorum dirigunt, faciunt In omni autem magis cauendũ est delectabile & delectatio, non enim indecepti iudicamus eam. Quod igitur Plebiienes passi sunt ad Helenam, hoc oportet nos pati ad delectationem, sic enim eam proijcientes. Idem in lib. iij. Mollicies autem est fugere laboriosa, difficilius tamen est tristia sustinere, quam a delectationibus abstinere: furorem autem ad virtutem homines ferant. Impetuosissimus enim furor ad pericula sustinenda. Vnde Homerus. Virtutem immitte furori, & furorem virtute erige. Horatius in lib. sermonum. Dum stulti vitant vitia, in cõtraria currunt. Omnibus hoc vitium est cantoribus inter amicos, Vt nunquam inducant animum cantare rogati. Iniussi nunquàm desistant. Idem in lib. epistolarum. Alter in obsequium plus ęquo pronus. Alter rixatur de lana sępe caprina. Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 8. Difficilis inuentu est virtus, ducem rectoremq; desiderat, & sine magistro vitia discuntur. Idem in Hercule furente. Non est ad astra mollis e terris via. Oui. de arte. li. ij. Est nulla nisi ardua virtus. Idem in lib. de Ponto. Tendit in ardua virtus. Prosper in lib. epigrammatum. Amplius incedit spatijs terrena voluptas. Angusto virtus limite celsa petit. Petronius. Nihil tamen tam arduum est, quod non improbitas extorqueat.

De Quatuor virtutibus cardinalibus. Cap. XVIII.

TVllius in Rhetorica prima. Virtutis partes, ut dictum est, sũt prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia. Prudentia est rerum bonarum & malarum scientia. Cuius partes sunt memoria, intelligentia, Prouidentia. Memoria est per quam animus repetit

repetit ea quæ fuerunt. Intelligentia est per quam prospicit animus ea quæ sunt. Prouidentia est per quam futurum aliquid videtur, antequàm factum est. Iustitia est habitus communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Huius initium a natura profectum est. Deinde quædam in consuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt, postea vero res, & a natura profectas, & consuetudine probatas, legum metus, & relatio sanxit. Ius naturæ est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis nobis inseruit: vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, veritatem. Religio est quę superioris cuiusdam naturæ (quam Diuinam vocant) curam ceremoniamque affert. Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patriæque beniuolis, officium, & diligens cultus tribuitur. Gratia est, in qua amicitiarum, & alterius officiorũ memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Vindicatio est, per quam vis, & iniuria, & omne offuturum, defendendo, aut vlciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam ætate, vel sapientia, aut dignitate aliqua, antecedentes, veneramur, & colimus. Veritas est, per quam operam damus, ne quid aliter fiat aut factum, vel futurum sit, quàm confirmauerimus. Ius consuetudinis est, quod voluntate omnium, sine lege vetustas comprobauit. Quod genus est Pactum, Par, Iudicatum. Pactum est quod inter aliquos conuenit. Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum de quo alicuius, aut aliquorum sententiis iam constitutum est. Ius legis est, quod in scripto, quod populo expositum est, vt obseruetur continetur. Fortitudo est, considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Huius partes sunt Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum excelsa, cum animi ampla quadam, & splendida propositione, cogitatio, atque administratio. Fidentia est, per quam magnis, & honestis in rebus, multum ipse animus in se fiduciæ, certa cum spe collocauit. Patientia, est honestatis, aut vtilitatis causa, rerum arduarum ac difficillium voluntaria, aut diuturna perpessio. Perseuerantia est, in ratione bene considerata, stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi, firma, & moderata donatio. Cuius partes sunt Continentia, Clementia, Modestia. Continentia est, per quã cupiditas, consilij gubernatione regitur. Clementia est, per quam animi temere in odium alicuius inuectio concitata, comitate retinetur. Modestia per quam pudor honestus claram & stabilem cõparat auctoritatem. Hæc omnia propter se solum, vt nihil addatur emolumenti petenda sunt.

De Prudentia, & discretione secundum philosophos. Cap. XIX.

Actor. Prudentia quoque sic describitur. Prudentia est in sui custodia prouida, boni malique sagax dignoscentia. Itẽ prudentia est bonarum, & malarum rerum discretio, cum fuga mali, & electione boni. Item prudentia est virtus perspicax rationis, quæ non solum præsentia intuetur, sed etiam rerum exitus metitur. Seneca in lib. de virtutibus. Qui prudentiã sequi desiderat, tũc recte viuit, si omnia prius æstimet, si dignitatem rebus, non ex opinione multorum, sed ex eorum natura constituat, prudentis proprium est examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. Tribus temporibus animus tuus dispensetur, præsentia ordina, futura prouide, præterita recordare: propone animo tuo, & mala futura, & bona: illa vt sustinere possis, ista vt moderari. Prudens nunquàm ocio marcet. Aliquando animum remissum habet, solutum nũquàm; tarda accelerat, perplexa expedit, dura mollit, aspera leuit, ardua exequat: ex paruis magna, ex apertis obscura, ex proximis remota ęstimat. Hieronymus contra Rufinum. Pythagoras. Duorum temporum maxime habendam curam mane, & vesperi. i. eorum quæ acturi sumus, & eorũ quæ gessimus. Quintilianus vbi supra li. 8. Prudentis est quod in vnoquoque optimũ est, si possit, suum facere, veruntamen quod imitaturus est quisq;, primum intelligat, & cur id bonum sit, sciat, tum in onere suscipiendo vires suas consulat: Nam vbique perniciosissimum est vires fiducia præueniri. Boetius de consolatione li. 2. Non quod ante oculos situm est sufficit intueri, rerum exitus prudentia metitur. Terentius in Adelphis. Istud est sapere, non modo quod ante pedes videre, sed etiam illa, quæ futura sunt prospicere.

De Eodem secundum poetas. Cap. XX.

Ganfredus in poetria. Pressum præcurrant oculi, præconsule mentem, & vires metire tuas. Si fortis es aude grandia, si fragilis, humeris impone minora Si doleas, fine, teste dole, metisq; dolorem, Ignoret facies, si posse sit artũ, Dilates animum, si corpus debile, mens sit, Fortis, & exiguas vires supplere memento, spe grã di Oui. in li. de arte 1. Arte cito veloq; rates, remoq; reguntur. Arte leuis, currus, arte regẽdus amor. Idem in lib. 2. Qui sermone placet nocitura silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Proponas animo multa ferenda tuo. Idem in li. de Ponto. Tu modo sic timeas, & quæ tibi leta videntur Dum loqueris fieri tristia posse puta. Virg. in 1. libr. Eneidos. Res animos incognita turbat.

De Memoria. Cap. XXI.

Actor. Itaque prudentiæ partes sunt Memoria, Intelligentia, Prouidentia, Consilium, Cautela, Circũspectio. Memoria est ad mentis intuitum imaginaria quædam repræsentatio præter torum. Item memoria est virtus, per quam animus retractat præterita, vt ex eis metiatur futura. Vnde in prouerbiis sapientum legitur, ꝙ discipulus prioris est, posterior dies. Duo quidem præcipuè retractare debemus scilicet delicta perpetrata ad pęnitendum, & beneficia accepta ad remetiendum: Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Obiciat sibi senectus annos inter studia vana consumptos, & damna ætatis malæ exemptæ labor sarciat, occupationes recidantur, patrimonij longe cura soluatur. Si enim totus animus vacet, & ad contemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet ac sibi instabit, & quotidie breuitatem temporis metiẽs, quicquid amissum est diligenti vitę præsentis vsurę colligit. Fidelissimus enim est ad honesta transitus, ex pęnitentia. Itaque iuxta poetriam. Tollimus ingentes animos, & maxima paruo tempore molitur. Faciamus & quod itinere fieri solet, qui tardius eximus, velocitate pensantes moram festinemus. Magnum quoque opus absq; ætatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens cæpti magnitudinem ostendit, & cogitat quantum proposito, non quantũ sibi supersit. Ad Lucillum epist. 4. Tenes vtique memoria quantũ senseris gaudium cum pretexta posita, sumpsisti virilem togam, & in forum deductus es. Maius expecta, cum puerilem animũ deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Cato vbi supra. Beneficii quoq; accepti memor esto. Actor. De beneficiorum commemoratione, atque recompensatione. Require plenius infra ca. de gratia.

De intelligentia rerum æstimatione. Cap. XXII.

Intelligentia est virtus, quę rationali viuacitate statum præsentiũ pensat, & vnumquodque secundum valorem suum æstimat, atq; ponderat, meliora deterioribus anteponens. Ad hanc itaque pertinet prefunda rerum inspectio, & integra ipsarum æstimatio: quia non eas in superficie tantum oculis intuetur, sed etiam interiorem illarum substantiam, vel essentiam, rationis viuacitate prosequitur, vt eas secundum quod sunt, non secundum quod appaiet, metiatur. Verbigratia. Si videt mulierem pulchram exterius, simul etiam cogitat, quàm vilis, & fęda sit interius, ipsaque voluptas, ꝙ turpis sit, & quàm immunda, quàm breuis etiam, & quàm damnosa. Similiter & si hominem diuitem, & ornatum exterius videat, simul etiam quid sit interius considerat, nec eum propter ista feliciorem reputat. Vnde intelligentia dicitur, ab intus legẽdo. Aristoteles. Si linceis oculis homines vterentur, vt eorum visus obstantia penetraret, num introspectis visceribus, etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur? Apuleius de Deo Socratis. Aequè diuites spectare solemus, vt equos quos mercamur. Neq; enim in equis emendis phaleras consideramus, & balthei polimiam inspicimus, sed equum ipsum nudum, & solum, vt sit ad speciem honestus, ad cursum vegetus, ad vecturam validus Seneca ad Lucillum. Quomodo stultus est, qui equum empturus est, non ipsum inspicit, sed stratum eius & frenos. Sic qui hominem ex veste aut ex conditione æstimat. Idem in 76. Nemo ex istis quos purpuratos vides, felix est, non magis quàm ex illis quibus sceptrum, & clamydem in scena fabulæ assignant, cum præsenti populo elati incesserint, & coturnati simul exierint, excalciantur, & ad staturam suam redeunt. Nemo istorum, quos diuitiæ, & honores in fastigio ponũt, magnus est: quare ergo magnus videtur, cum basi sua illum metire. Hoc laboramus errore, quòd neminem æstimamus, eo ꝙ est, sed adicimus illi, & ea quibus adornatus est, ac, quicunque voles veram hominis æstimationem inire, inspice nudum, ponat patrimonium, ponat honores, & alia fortunæ mendacia, corpus etiam ipsum exuat, animum intuere qualis sit, & quantus, alieno an suo magnus. Idem in 80. Require infra in capitulo de dignitate Idem in 66. Animus intuens vera peritus fugiendorum ac petedorum, non ex opinione, sed natura precia rebus imponens, & neutri fortunę se submittens, supra omnia quæ contingunt eminens, hic est facies virtutis. Pôt ex casa vir magnus exire, pôt & ex deformi, humiliq; corpusculo formosus animus, ac magnus. Nec deformitate corporis animus defędat, sed pulchritudine animi corp' ornat. Oui.

Ouid.in lib. Methamor.7. Formica paruum genus est, patiensq; laborum, Quæsitique tenax. Idem in lib. de remedijs.2. Parua necat morsum spatiosum Vipera Taurum. A Cane non magno, sæpe tenetur Aper. Flumine perpetuo torrens solet altius ire. Sed tamen hic breuis, illa perhennis aqua.

De prudenti rerum ponderatione. Cap. XXIII.

ACTOR. Ex prudenti rerum extimatione, sequitur earũdem iusta ponderatio, qua.s.potiora deterioribus preponuntur, vt anima corpori, virtus sanitati, honestas voluptati. Tull. de offi. li.2. Nemo iustus esse potest, qui mortem, vel dolorem, vel ægestatem timet, aut ea quæ his contraria sunt æquitati anteponit. Idem in li.3. Errat qui vitium vllum corporis, aut fortunæ, vitijs animi grauius existimat. Cum id quod vtile videtur, in amicitia, cũ eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia, quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponantur amicitiæ. Idem in lib. de Paradoxis. Si autem isti callidi rerum æstimatores, prata, & areas quasdam magni æstimant, ꝙ huic generi possessionum quasi nocere non potest, quia neq; naufragio, neq; incendio amitti potest: quanti æstimanda est virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest, quæ nec incendio, neq; naufragio amittitur, qua qui prædici sunt, soli diuites sunt. Soli.n. possident res fructuosas, & sempiternas, soliq; (quod est proprium diuitiarum) rebus suis contenti sunt. Idem in lib. de fine boni, & mali.j. Nemo voluptatem, quia voluptas sit aspernatur, neque dolorem, quia dolor est consectatur. Denique aut voluptates omittantur, maiorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, maiorum dolorũ effugiendorum gratia. Seneca ad Lucillum. Seruiant ergo deteriora melioribus, fortes simus aduersus fortuita. Idem in 81. Abstrahunt a recto diuitiæ, honores, potentia, & cætera, quæ opinione nostra cara sunt, precio suo vilia. Nescimus æstimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quo mentes in se trahant, præter hoc, ꝙ mirari illa consueuimus. Idem in 87. Quod contemptissimo cuiq; contingere, ac turpissimo potest bonum nõ est, opus autẽ & lenoni, & lanistæ contingunt, ergo bona non sunt.

De prudenti rerum vsu. Cap. XXIIII.

ACTOR. Porro ex prudenti rerum æstimatione, iustaq; ponderatione sequitur bonus, ac rectus earum vsus, quo vir prudens ad commodum suum cuncta retorquet. Quintilianus 2. lib. Nõ est æquum id haberi malum, quo bene vti licet. Idem in 8. lib. Prudentis est, quod in vnoquoq; optimum est, si possit suum facere. Seneca in naturalibus questionibus, lib.2. Ita a natura comparatum est, vt alacrius iniuriæ, quam merita descendant, & illa cito defluat, has tenax memoria custodiat. Idem ad Lucillum. Ait Crysippus. Sapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus esse, ecõtra stulto nulla re opus est, nulla enim re vti scit. Idem in 85. Tempestas non opus gubernatoris impedit, sed successum. Non ex ebore tantum simulacra facit statuarius, sed ex ære, vel marmore si assit. Sic sapiẽs virtutem si licebit in diuitijs explicabit, si minus, in paupertate, si poterit in patria, si minus in exilio, si poterit integer, si minus, debilis. Quamcunque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet. Sapiens est artifex domandi mala, dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium, vbique horrenda, qui ad hunc peruenerunt mansueta sunt. Idem Cicero in oratione pro domo sua. Rerum mobilium non tam facultas & copia est extendenda, quam in vtendo ratio, & in carendo patientia. Horatius in lib. carminum. Non possidentem multa vocaueris recte beatum. Rectius occupat nomen beati, qui Deorum muneribus sapienter vti, durãque callet pauperiem pati. Dydimus vbi supra. Beatus enim rerum conditor varias species formauit in mundo, quia nullatenus poterat sine earum diuersitate subsistere, quarum vsum humano arbitrio permisit discernendum. Quisque ergo deterioribus omissis, meliora sectatur, non ipse quidem Deus est, sed Dei amicus efficitur. Ouid. in lib tristium 2. Nil prodest quod non lædere possit idẽ. Prosper vbi supra. Et bona quæ prauis naturę ex dote supersunt, Augent peccati pondera, non minuunt. Cuncta bonis prosunt, quos & mors ipsa beatos efficit, vt fumant præmia principium. Maximianus. Non res in vitio, sed malefacta cadunt.

De prouidentia. Cap. XXV.

ACTOR. Prouidentia est virtus per quam sagaci subtilitate futurorum euẽtus colligitur, aduersaq; præuidet solerter animus præmunitus. Tull. de offic. Illud etiam magni ingenij est, cogitati one percipere, & ante constituere quid euenire possit, & quid agendum sit, cum euenerit. Seneca ad Lucillum epistola.4. Aduersus omnia, quæ accidere possunt te adhortare, & indura neminẽ enim eo fortuna prouexit, vt non tantum illi minaretur, quantũ promiserat. Noli huic tranquilitati confidere, momento mare cõcurritur. Idem in 30. Venit aliquas ad mortem iratus morti, venientem illam nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu compo suerit. Idem in Agamennone. O quàm miserum est nescire mori. Plinius secundus in epistola ad Nauicum maximum. Dum vita suppetit euitamur, vt mors quam paucissima, quæ abolere possit inueniat. Lucanus lib.9 Scire mori sors prima viris. Actor. De hac materia require superius cap. de Prouidẽtia, & in capitulo de cautela, & etiã inferius capi. de præparatione sui contra mortem.

De Consilio & deliberatione. Cap. XXVI.

ACTOR. Consilium est examinandarum gubernandarũque causarũ subtilis animi profectus Deliberatio est ante quodlibet inceptum, plena maturitatis, & solertiæ consideratio. Itẽ cõsilium est bene excogitata rõ, aliquid faciendi. Ex prouerbijs sapientum. Diu considerãdum est quicquid statuendum est selis. Itẽ Salustius in catiliuario. Priusquã incipias consulto, at vbi cõsuleris, mature opus est facto. Tull. in Reth.1. Cõsiliũ aliquid faciendi, vel nõ faciendi vere excogitata ratio. Idem in li. de off.j. Fortis animi & constantis nõ perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, sed presenti aĩo, & consilio vti, nec a ratione discedere, futura percipe, & quãdo cõstituere quid euenire possit, & quid agendũ sit cũ euenerit. Idẽ in lib.3. Qui deliberãt: require supra cap. de honestate. Idem in lib. de senectute. Nõ viribus aut velocitate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, & snĩa. Idem in Philippica. xj. Maioris consilij est prẽuidere, ne quid triste accidat, sed animi non minoris fortiter ferre si euenerit. Idem in 12. Oio est etiam amans sui virtus, optime enim se ipsa nouit quàm amabilis sit intelligit. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Quidam per angiportam reptãtes, consilia non ex suo corde, sed alienis vocibus collidunt, & vt ita dixerim, non animo, sed auribus cogitant. Quintil.ij lib. Plurimum in consilijs valet auctoritas. Nam & prudentissimus & optimus haberi debet, qui sententiæ suæ de vtilibus atque honestis credere omnes velit. Idẽ in 8. Nouerit quisque se, nec tantum ex communibus preceptis, sed ex natura consilium capiat formandę actionis. Sene. ad Lucillum.33. Viri boni auiditas tuta est, quæ subit ex bona conscĩetia, ex honestis cõsilijs, ex contemptũ fortuitorum. Pauci sunt qui cõsilio se suaque regãt, cęteri eorum morę quæ fluminibus innatãt, nen eunt, sed feruntur. Idem.37. Turpe est non ire, sed ferri, & subito in medio turbine rerũ stupentem quærere, huc ego quemadmodum veni. Socrates. Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato. Idem. Velox consilium sequitur penitentia, maximeque consilio sunt contraria, festinatio, & ira. Sydonius in epistolari lib.3. Plurimum laudis iuuenes moribus suis applicãt, quotiens de negociorum meritis ambigentes, ad peritiorum consilia recurrunt. Cato in lib. de moribus. Antequam voceris, ad cõsiliũ ne accesseris. Idem. Tu te consule. Idem. Consilium arcanum tacito committe sodali. Vtile consilium dominus ne despice serui. Nullius sensum si prodest spreueris vnquam. Ganphredus vbi supra. Si vis bene duci, te certo committe duci.

De Cautela, & circunspectione secundum poetas. Cap. XXVII.

ACTOR. Prudentiæ quoque species est cautela qua malum sagaciter & astute cauetur. Circunspectio autem est contrariorum vitiorum cautela, qua si vnum fugimus, alterum declinamus. Socrates. Melius est cauere, quàm pauere. Ex prouerbijs sapiẽtum. Bonum est in alieno malo fugienda aspicere, citius euenit periculum cum contemnitur. Ex alterius vitio sapiens emendat suũ. Inimicum quamuis humilem docti est metuere. Panetius. Vitam hominum qui ętatem in medio rerum agunt, ac sibi suisque esse vsui volunt, ad cauenda pericula ex improuiso assidua, & prope quotidiana, oportet esse animo prompto semper & intento, vt sunt athelarum (qui Pancratij vocantur) vt sicut illi ad vitandos ictus cauti, & ad faciendos sunt periti, ita animus & mẽs viri prudentis, aduersus vim, & petulantias iniuriarum omnium, in loco atque tempore prospiciens debet esse recta, ardua, septa, nunquam conniuens, nusquam aciem flectens, consilia, cogitationesque contra fortunę verbera, atque insidias inimicorum, quasi brachia, & manu. protendens, ne qua in re aduersa repentina incursio imparatis, improte risque nobis oriatur. Terentius in Phormione: Dum maxime hominum secundę sunt res, tunc maxime meditari eum oportet, quo pacto aduersam erumnam ferat, ne quid animo sit nouum. Et sic quicquid præter spem eueniet in lucro deputare. Seneca ad Lucillum. Festis maxime diebus animo impetrandũ est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. Idem in 76. Pręcogitati mali mollis ictus veni.

venit,ac ftultis & fortunæ credentibus,omnis videtur noua rerum & inopinata facies:magna autem pars eft apud imperitos mali no uitas. Ideo fapiens affuefcit fe malis futuris,& quæ alij diu patiendo faciunt leuia,hic leuia facit diu cogitando.Idem in Hercule furente.Nemo fe tuto diu periculis offerre tam crebris poteft.Quintilianus lib.2.Carendum eft non folum crimine turpitudinis,verũ etiam fufpitione.Casfiodorus in li. epiftolari 33.Maior in conferuandis rebus,quàm in inueniendis adhibenda eft cautela.

Adhuc de eodem fecundum poetas. Cap. XXVIII.

OVIDIVS in li. de arte 1.Quiq; aliis cauet, non cauet ipfe fibi.Idem in 2.li.Non minor eft virtus,quàm quærere parte tueri. Idem in 3.Difcite ab alternis noftris timuiffe querelis Idem in li. de remediis.Quæ nimis apparent retia, vetat auis. Cato vbi fupra. Cum fueris felix,quæ funt aduerfa caueto.Profpice qui veniunt,hos cafus effe ferendos.Nam leuius lædit, quicquid prævidimus ante. Quod tibi fufpectum eft,confeftim difcute quid fit. Nã que folent primo quæ funt neglecta nocere. Trãquillis rebus,quæ funt aduerfa caueto.Rebus in aduerfis melius fperare memento. Claudianus in maiori volumine. Quid iuuat errores merfa iam quippe fateri? Idem. Sæpius incaute nocuit victoria turbæ. Idem. Plus eft feruare quefitum,q̃ quefiffe nouum.Cato vbi fupra. Qđ tibi fufpectum eft,confeftim difcute quid fit. Nãque folent primo quæ funt neglecta nocere.Matth. in li. de Tob.Et fcaturizantes lefus abhorret aquas.Tibullus. Felix quicunq; dolore alterius didicit poffe cauere fuum.Ganfredus vbi fupra.Syrenes exemplar habe,doccaris in illis. Cafibus in lætis femper peiora cauere.Efto argus,& argutis oculis circunfpice ne fis.Securus hodie,vel cras moriturus. Intus fiue foris eft plurima caufa timoris.Cunctis fis horis hominis memor interioris.

De obferuanda temporis opportunitate. Cap XXIX.

ACTOR.Quoniam autem, vt ait Salomon. omnia tempus habent.Omnique negocio tempus eft & opportunitas, magna prudentię pars eft, opportunitatẽ tẽporis femper in omnibus, quę agenda funt obferuare.Sũt enim plurima,quæ fi tempore fuo fiant,vtilia funt & falubria,aliàs autem damnofa vel pernitiofa. Seneca in declamationibus lib. 4. Necesfitas eft lex temporis, necesfitas nauigia iactu exonerat.Necesfitas incendia ruinis opprimit. Oui. in li.de remediis.Temporibus medicina valet,data tempore profunt.Et data non apto tempore vina nocẽt.Principiis obfta,fero medicina paratur,Cum mala per longas conualuere moras.Sed propera, nec venturas differ in horas. Qui non eft hodie, cras minus aptus erit Vidi ego q̃ primum fuit fanabile vulnus.Dilatum longæ damna tuliffe moræ.Idem in lib. 2.Frigore foles.Sole iuuant vmbrę,grata fit vnda fiti, Et quę non profunt fingula, multa iuuant.Idem in li.de Ponto. Læta quidem lætus cecini, cano triftia triftis. Conueniens operi,tempus vtrumque fuum. Cato vbi fupra.Temporibus mores fapiens fine crimine mutat. Infipiens efto,cum tempus poftulat aut res.Stultitiã fimulare loco prudentia fumma eft. Actor. De hac quoq; materia inferius require capitulo de Maturitate,capitulo quoq; , de Zelo & Correctione.

De iuftitia. Cap. XXX.

ACTOR. Iuftitia eft virtus vnicuique ius fuum tribuens,vtilitate cõmuni feruata.Item iuftitia eft virtus,per quam communitatis gratia tenetur,& fui cuique dignitas non negatur. Itẽ iuxta Ambrofium. Iuftitia eft,quæ fuum cuique reddit, alienum non vendicat,vtilitatem propriam negligit, vt æquitatem cuftodiat communem. Quę & rectisfime cardinalis virtus dicitur,quia circa illam omnes aliæ verfantur:dum in omni virtute,fcilicet aut Deo,aut fibi,aut proximo quod fuum eft,redditur. Tull. de offi. li. 2. Fundamentum iuftitiæ eft fides, ideft, conuentorum,dictorũ que conftans veritas. Idem in lib. 2. Nemo iuftus effe poteft, qui mortem, qui dolorem,vel egeftatem timet,aut ea quæ his contraria funt æquitati anteponit.Tãta eft iuftitiæ vis, vt nec illi qui maleficio,& fcelere pafcuntur,fine vlla eius particula viuere posfint: nam & princeps latronum nifi æqualiter prędam difpertiat,aut interficietur a fociis,aut relinquetur.Idẽ in li.3. Iuftitia eft vna omnium domina,reginaq; virtutum.Idem in li. de legibus primo.Nihil præftabilius,quàm intelligi planè nos ad iuftitiam effe natos, nec opinione,fed natura ius effe conftitutum.Idem in eodem iuftitia eft obtemperatio legibus fcriptis inftitutifque philofophorum, idipfum autem iuftisfimum eft,iuftitię mercedem non quærere.Seneca de quatuor virtutibus. Iuftitia eft naturæ tacita conuentio in adiutorium multorum inuenta.Iuftinianus Inftitutionum lirũ. Iuftitia eft conftans,,ac perpetua voluntas ius fuum vnicuiq; tribuens Hugo.Opus iuftitiæ eft motus mentis rationalis,qui fecundum Deum incidit,a cordis conceptione furgens,& foras vfq; ad actionem corporalem procedẽs.Lactantius in lib. de vera iuftitia. Iuftitia quàmuis oẽs fimul virtutes amplectatur, tamen duæ funt omnium principales,quæ ab ea diuelli & feparari non posfunt,pietas,& æquitas.Pietas(ficut veriffime Trimegiftus diffinit)nihil aliud eft,q̃ dei notio. Aequitatem aũt non bene iudicandi,quod & ipfum laudabile eft in homine iufto,fed fe cum cęteris coerequãdi,quã Cicero æqualitatem vocat,Deus enim qui hominem generat & infpirat,omnes æquos ideft pares effe voluit,eandem viuendi conditionem omnibus propofuit,immortalitatẽ omnibus fpopondit,nemo apud eum feruus eft,nemo dominus:fi enim cunctis idem pater eft,equo iure omnes liberi fumus : nemo Deo pauper eft,nifi qui iuftitia indiget:nemo diues,nifi qui virtutibus plenus eft.diuitiæ quæ non faciunt infignes,nifi quos posfunt bonis operibus facere clariores.Qui autem pauperes videntur,eo tamen diuites funt,quo & non egent,& nihil concupifcunt. Idem in li. de vero cultu. Primum ergó iuftitiæ officium eft coniungi cum Deo,fecundum cum homine,fed illud primum religio dicitur,hoc fecundum mifericordia,vel humanitas nominatur; quæ virtus propria eft iuftorum,& cultorum Dei:eo q̃ fola continet vitæ communis rationem.Nullius opera indigere fe putat,qui fuã alteri denegat.

De Latria,fiue Religione. Cap: XXXI.

ACTOR.In fumma vero,fpecies iuftitiæ videntur effe Latria, Humilitas,Reuerentia,obedientia,Pietas,concordia,Liberalitas,Gratia,Moralitas,Fides,Lex,Seueritas,Mifericordia. Eft autẽ Latria idem quod cultus Dei fiue religio,quæ fic defcribitur. Religio eft virtus quædam fuperioris vitę,qua,fcilicet diuino cultui,religamur.Religio eft cultus,per quem reuerenti famulatu cæremoniæ diuini cultus exercentur.Hugo.Deum adorare,eft totã ei mentem per humilitatem fubfternere, ipfumq; principium , & finem omnis boni credere. Mercurius Trimegiftus ad Afclepium.Solum animal homo duplex eft,& eius illa pars fimplex,quam vocamus diuinæ fimilitudinis formã:humanitas ergo femper memor naturæ,& originis fuæ,in deitatis imitatione perfeuerat,nos ergo agentes gratias adoremus.Hæ funt enim fummæ intentiones Dei.Cum gratiæ aguntur,cum mortalibus hominum adorationibus,& laudibus,& obfequiis,cęlum,celeftefque delectantur.nos piisfimis votis optamus,fi diuinę placerent pietati, vt nos mundana cuftodia abfolutos,fuperioris partis naturæ reftituat.Et hęc eft merces,pie fub Deo diligenter cum mundo viuentibus.Sextus Pythagoricus in li. fententiarum. Libertatem arbitrii permifit hominibus Deus, vtpote & fine peccato viuentes fimiles fiant Deo. Templum Deo eft mens pura.& altare optimum eft ei cor mundum.Vir caftus,& fine peccato poteftatem accepit a Deo,effe filius Dei. Ex prouerbiis fapientum.Non afpicias quàm plenas,fed quàm puras , quis Deo manus afferat,admoueat,nõ enim alter,nifi optimus aius pulcherrimus Dei cultus eft. Aug. de ci. Dei 8. li.Plato quoque dicit amatorem Dei philofophum effe.Sec. ad Lucillum.74.Placeat igitur homini,quod Deo placet,ob hoc ipfum quod Deo placet.

De eodem fecundum poetas Cap. XXXII.

PRofper vbi fupra.Hac defiderij Deus eft pietate colendus.Iuftitię vt merces tota fit ipfe Deus.Optima vota Deo, quorum eftdator ipfe,vouentur.Hoc furfum dignum eft ire,quod inde venit. Tales a domino quales formamur, amamur. Non quales noftris extitimus meritis.Omnem habitum mundi totus Deus implet,& ambit.Quem templo cordis,mens pia femper habet. Libertas nulla eft melior,maior ve poteftas,Quàm feruire Deo,cui bene feruit amor. Abfque iugo pofita eft ditionis amica voluntas,Quæ viget affectu,non gemit imperio.Ex prouerbijs fapientum. Tutiffima res eft,aliquid domini timere.

De uitanda fuperftitione,fecundum philofophus. Cap. XXXIII.

DIdimus ad Alexandrum. In honorem diuinum pecudes innocuas non mactamus, nec delubra metallis argenteis incruftata fundamus, nec auro altaria & gemmis fplendentia dedicamus:quę fi vt non habenti Deo largiaris,fuperiorem te afferis, fi vt habenti parem,quorum vtrumuis feceris,contumelia eft:non fufcipit Deus facra fanguinea,cultum diligit incruentum,verbo propitiatur orantibus,quod folum ei cum homine eft,fuaque fimilitudine delectatur:nam verbum Deus eft,hoc mũdum creauit,hoc regit,atque alit omnia,hoc veneramur,hoc diligimus,ex hoc fpiritum trahimus.Siquidem Deus ipfe fpiritus atq; mens eft,& ideo non terrenis diuitiis,nec largitate magnificat, fed religionis opibus,& gratiarũ actione placatur: quapropter nimiũ vecordes vos & miferabiles iudicamus,qui originem noftram effe celeftem non fufpicitis,magnamq; cum Deo habere cognationem,fed fplendorem generis noftri , rebus uilisfimis obfufcatis. Quippe quibus maxima in carne voluptas eft,hanc fouetis,& colitis,& amatis,cuius

ius, & contractatio horrenda est, & contagio morientis incesta. In cuius visibus elementa vexantur, & mundus in exhibendis laborat obsequijs. Et quod est vehementius, audetis Deum cecis carnibus expiare, & in hoc scilicet a carne decepti. Re enim vera non opitulares Deo, sed carnifices teterrimos inuocatis, qui viscera vestra suppliciorum diuersitate discerpant. O vos infelicissimos, quorum religio crimen est, & vita supplicium. Cicero in oratione pro domo sua. Est etiam quidam religionis modus, nimiumque superstitiosum esse non oportet.

De Eodem secundum poetas. *Cap.* XXXIIII.

PERSIVS. O curuæ in terris animæ, & celestium manes, Quid iuuat in templis nostros immittere mores? Dicite pontifices in sancto quid facit aurum? Qui damus id superis, de magna quod dare lance Non possit magni Messalæ Lippa propago, Compositũ ius, fas animi, sanctosque recessus, Mentis, & incoctum generoso pectus honesto. Oui. in lib. epistolarum. Pone deos, & quæ tangendo sacra prophanas. Non bene celestes impia dextra colit. Tibullus 2. li. Vos quoque procul abesse iubeo, discedat ab aris. Cui tulit hesterna gaudia nocte venus.

De sacris diebus colendis. *Cap.* XXXV.

SENECA ad Lucillum epistola 18. Festis maxime diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cũ illas omnis turba procubuit. Oui. in li. de fastis. Prospera lux oritur linguis animisque fauete, Nunc dicenda bono sunt bona verba die. Lite vacent aures, insanaque protinus absint Iurgia, differt opus liuida turba tuum. Tibullus li. 2. Luce sacra requiescat humus, requiescat arator. Et graue suspenso vomere cesset opus. Soluite vincula iugis, nunc ad præsepia debent Plena coronato vertice, stare boues. Omnia sunt operata Deo, non audeat vlla, Lanificam pensis imposuisse manum. Vos quoque abesse procul iubeo, discedat ab aris, Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus. Vina diem celebrant, nec festa luce madere, Est rubor errantes & male terre pedes. Prosper vbi supra. Non recto seruat legalia sabbata cultu. Qui pietatis opus, credit in his vetitum. Nulla dies actus hominum non damnat iniquos. Omnia conueniunt tempora iustitiæ. Nec corrumpuntur virtutibus ocia sancta, Tantum a peccatis libera corda vacent. Ex li. digestorum 2. Vulpianus ad eod. Lege cautum est ne diebus feriatis iudicatum sit, nisi ex voluntate partium. Paulus lib. 13. ad Sab. More Romano dies a media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur; ita quod in his. 12. horis idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actum est, perinde quasi quauis hora lucis actum est.

De oratione secundum philosophos. *Cap.* XXXVI.

POrphirius. Deus vtpote omnium pater nullius indiget, sed nobiscum bene est, cum per iustitiam & castitatem eum adoramus, ipsam vitam, precem ad eum fundentes per imitationem, & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Dydimus vbi supra. Verbo deus propitiatur orantibus, quod ei solum est cum homine, suaque similitudine delectatur. Valerius 7. lib. Socrates humanæ sapientie, quasi terrestre quoddam oraculum, nihil vltra petendũ esse a Dijs immortalibus arbitrabatur, quàm vt bona tribuerent, eo ꝙ hi scirent quid vnicuique vtile esset. Nos plerumq; id votis expetimus, quod melius foret non impetrasse. Etenim densissimis tenebris inuoluta mortalium mens, in quam latè patente errore cæcas precationes tuas spargis; Diuitias appetis, quæ multis exitio fuerunt; honores concupiscis, qui complures pessundederunt, splendidis coniugiis manus injcis, quæ nonnunquàm domos funditus euertũt. Desine, igitur stulta, futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis rebus inhiare, & te totam cælestium arbitrio committe: quia qui bona facile tribuere solent, etiam eligere aptissima possunt. Athenodorus Stoicus. Tunc scito te omnibus cupiditatibus esse solutum, cum eo perueneris, vt nihil Deum roges, nisi quod possis rogare palàm. Item Iuuenalis libro 4. Orandum est, vt sis mẽs sana, in corpore sano. Fortem posce animum mortis terrore carentem.

De eodem secundum poetas. *Cap.* XXXVII.

MArtialis coquus. Parua rogas magnos, sed non dant hoc, quoque magni. Vt leus pudeat te matho magna roga. Ouidius de arte li. 1. Flectitur iratus, voce rogante, Deus. Idem. Facile est omnia posse Deo. Idem in li. de Ponto. Confugit interdũ templi violator ad aram, Nec petere offensi numinis horret opẽ. Prosper vbi supra. Laus vera in Deum deprimitur ore precantis. Si quæ voce fluunt, intima cordis habent. Qui dedit vt quæras, addit vt inuenias. Cum Deus effectum precibus nõ præstat iniquis. Multum concedit, quod natura negat, Nam iratus fineret, quod prohibet placidus. Cum pia mens in laude Dei superata laboras, Gaude quòd tantum te bene iuuat opus. Quære bonum sine fine bono, & persiste reperto. Quærere non habeant talia vota modum. Nam qui se nullo iam munere credit egere. Crescere vero cupiens, perdit adepta tepens. Sedulius in carmine pascali lib. 1. Salue sancta parens, enixa puerpera regem, Qui cęlum terramque regit per secula, cuius. Numen & æterno complectens omnia gyro, Imperiũ sine fine mane, quę ventre beato, Gaudia matris habens, cum virginitatis honore, Nec primam similem visa es, nec habere sequentem. Sola sine exemplo placuisti fœmina Christo, Christæ faue votis, quę mundum in morte iacentem. Viuificare volens quondam terrena petisti. Item Cato vbi supra. Quid statuat de te, sine te deliberat ipse.

De humilitate. *Cap.* XXXVIII.

ACtor. Humilitas est propriæ conditionis, vel conditoris intuitu voluntaria mentis inclinatio. Item humilitas est amor, siue voluntas persistendi in proprio gradu. Item humilitas est virtus, per quam animus fragilitatis suæ memor in nullo se extollit, nihilque boni sibi ascribit. Bruno. Humilitas est virtus, qua homo sibi verissima sui cogitatione vilescit. Seneca ad Lucillum epistola. Quando fatuo delectari volo, neque enim mihi longe quærẽdus est, meipsum rideo Aristoteles in Metha. lib. 5. Qui humiliatur sponte, melior est, quàm ille qui humiliatur 6. Seneca ad Lucillum 20. Redige te ad parua, ex quibus cadere non possis. Valerius maximus 4. lib. Valerius cum omnia insignia sub titulo consulatus in se translata cerneret, inuidiosum magistratus fastigiũ, moderatione ad tolerabilem, & humilem habitum deduxit, quid, ꝙ ædes suas diruit, quia excelsiore loco positę instar arcis habere videbantur, nonne quantum domo inferior, tantum gloria superior euasit. Idem in 8. lib. Nulla est tanta humilitas, quę dulcedine glorię non tangitur. Prudentius in li. de conflictu vitiorum, & virtutum. Humilitas intendit gressum mediocriter, oraq; parcè Erigit, & coitu moderatur gaudia vultu. Ouid. in li. de tristibus 3. Viue tibi, & longe nomina magna fuge, Tu quoq; formida nimiũ sublimia semper, Propositiq; tui contrahe vela precor. Item Horatius libro epistolarum. Paruum parua decent. Versificator. Spernere mundum, spernere nullum, spernere sese. Spernere se sperni, quatuor hæc bona sunt.

De Reuerentia. *Cap.* XXXIX.

ACtor. Reuerentia est virtus, qua sublimioribus debitum honorificationis cultum exhibemus, Deo scilicet, & Angelis, & Hominibus. De reuerentia Deo exhibenda dicit Aristoteles. Nunquam verecundiores esse debemus, quàm cum de Diis agitur. Boetius de consolatione lib. 5. Magna vobis si dissimulare non vultis, indicta est necessitas probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis. Valerius 5. lib. Xenophon cum sacrificaret, maiorẽ e duobus filiis in prelio periisse cognouit, nec ideo cultum Deorũ dimittendum putauit. Idem in eodem. Horatius Puluillus cum Ioui pontifex edem dedicaret, & in solemnium nuncupatione verborum postem tenens, mortuum esse filium suum audisset, nec manum a poste remouit, nec vultum a publica religione ad priuatũ dolorem deflexit, ne patris magis quàm pontificis partes egisse videretur. Statius in Thebaide lib. 4. A Ioue primus honor. Virgilius in boccolicis. A Ioue principium. Cato in li. de moribus Maiori cede. Aul. Gellius in lib. Atticarum noctium primo. Apud antiquissimos Romanorum, neq; generi, neq; pecuniæ præstantior honor tribui, quàm ætati solitus est. Symachus in lib. epistolari. Indignus quoque læditur ille, quem religio non permittit offendi. Quintilianus in lib. causarum 18. Genus etiam est reuerentiæ, vt tacenda minime scire velis. Petronius. Itaque periculosum est alienis interesse secretis.

De Obedientia. *Cap.* XL.

ACtor. Obedientia est animi deliberati iustæ iussionis effectus. Item obedientia est iussi pio studio, propriæ voluntatis abnegatio, & voluntaria recusatio. Inobedientia vero ex duritia mentis obstinatæ, cui debeas imperanti nolle obtemperare. Hugo. Obedientia vera est pro amore Dei seruare mandatum. Tullius in libro de legibus idest Iustitia est obtemperatio legibus, scriptis, & institutis populorum. Idem in libro 3. Et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est; vt qui mode-

ste paret, videtur qui aliquando imperare dignus esset. Si inuitus pares seruus es; si volens, liber. Cassiodorus in lib. epistolarum 13. Animus dolosus non sequitur, imperantur, arbitrium, sed suas explicat voluntates. Virgilius in Georgicis 4. li. Est legum seruãda fides, suprema voluntas. Quod mandat fierique iubet, parere necesse est. Salustius in Catilinario. Quo modo te conueniet in minore negocio legem timere, si eam in maiora neglexeris. Terẽtius in Adelphis. Quid tu illic agas, vbi si quid bene præcipias, nemo obtemperat. Valerius lib. 7. Subtiliter Anatharsis, leges Aranearum telis, comparabat. Nam vt illas infirmiora animalia retinere, & valentiora transmittere: ita & his humiles, ac pauperes audimus constringi, diuites ac præpotentes non alligari. Horatius in li. epistolarum. Sunt qui turpe putant parere minoribus. Et quæ imberbes didicere, senes prodenda fateri. Lucanus. Tu quicquid iubeare, velis. Sedulius in carmine pascali, li. 1. O iusti mens sancta viri pietate remota, plus pietatis habens, contempsit vulnera nati, Amplexus precepta Dei scilicet Abraham. Actor. De obedientia quoque voluntaria, require supra capitulo de voluntario, quod cadit in diffinitione virtutis.

De Pietate. *Cap.* *XLI.*

PIETAS est virtus, qua debitum honorem petentibus exhibemus. Item pietas est ex benigne mentis dulcedine, grata omnibus auxiliatrix affectio. Tull. in Rhetorica 1. Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patriæque beniuolis, officium, & diligens cultus tribuitur. Seneca in Thieste. Nulla vis maior pietate vera est, quosque, quia verus amor tenuit tenebit. Vale lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, orbosque & truces hostium oculos mollit, & inter districtos mucrones placidũ iter repperit, nulla acerbitate fortune, nullis sordibus pretium caræ pietatis euilescit, quin etiam eo certius, quo miserius experimentum habet. Sanguinis ingenui mulierem prætor, apud tribunal suum, capitali crimine damnatam, in carcere necandam tradidit. Is autem qui custodiæ præerat misericordia motus, non eam protinus strangulauit, aditum quoque filiæ, sed diligenter excusse, ne quid sibi inferret, dedit, futurum existimans, vt inedia consumeretur. Pluribus autem iam transactis diebus, secum ipse quærens, quid nam esset quod tamdiu sustentaretur, curiosius obseruans, animaduertit filiam exerto vbere, famem matris, lactis sui subsidio, lenientem. Quæ tam admirabilis spectaculi nouitas, ad iudices prolata, remissionem penæ mulieri impetrauit. Quo ergo non penetrat, aut quid non excogitat pietas? quid enim tam inusitatum, & inauditum, quàm matrem nate vberibus alitam? Putaret hoc aliquis contra rerum naturam factum, nisi parentes diligere prima naturæ lex esset. Idem de pietate prædicatur, qua patrem suum Cymona consimili fortuna affectum, parique custodia traditum, iam vltimæ senectutis, velut infantẽ pectori suo admotum aluit. Hærent oculi hominum, ac stupent cum huius facti pictam imaginem vident. Cætere quidem virtutes admirationis multũ, pietas autem, & amoris mæretur plurimum. Scripti testamentum perhibeo pietatis. Dario totis regni sui viribus in Scytharum regionibus impetũ facienti, paulatim cedentes, & interroganti. Quẽ finem fugiendi, vel quod initium pugnandi facturi essent. Respon derunt se, nec vrbes, nec agros cultos habere, pro quibus dimicarent. Cæterum cum ad parentum suorum monumenta venissent, sciturum eum quemadmodum Scythæ præliari solerent. Quo quidem vno tam pio dictu, inmanis & barbara gens, ab omni feritatis crimine se redemit. Prima igitur, & optima rerum natura pietatis magistra est, quæ nullo vocis ministerio, nullo vsu literarum indigens, propriis ac tacitis viribus charitatem parentum, liberorum pectoribus infundit. Quid ergo doctrina proficit, vt politiora. s. non vt meliora fiant ingenia? quoniam quidem solida virtus nascitur, magis q̃ fingitur. Quis enim Scythas palustris, vagos, & siluarum latebris corpora sua tegentes, in modumque ferarum laniatu pecudum viuentes, sic Dario respondere docuit? Illa nimirũ quæ Cresi etiam filium loquendi vsu defectum, ad protegendã patris vitam, ministerio vocis instruxit. Hanc charitatem proximus fraternæ beniuolentiæ gradus excipit, quàm copiosæ etenim suauitatis illa recordatio est. In eodem domicilio antequam nascerer habitaui, in eisdem cunabulis infantiæ tempora peregi, eosdem parentes appellaui, chara est vxor, dulces liberi, iocundi amici, affines accepti, sed postea cognitis, nulla beniuolentia debet accedere, quæ priorem exhauriat. Statius in Rhebaide li. 10. Prolis amor crudelia vincit pectora. Ouidius in li. de tristibus 1. Pietas, & in hoste probatur. Petronius. O maxima rerum, & merito pietas homini tutissima virtus. Alio vero pietas dicitur cultus Dei.

De Amore patriæ. *Cap.* *XLII.*

ACTOR. Ad pietatem quoque pertinet amor patriæ, de qua multa loquuntur autores. Tullius in Rhetorica 2. Quoniã omnia commoda prouenerunt ex patria, nullum incommodum pro patria tolerare est graue putandum. Idem in Tusculanis quæstionibus lib. 1. Nemo vnquàm sine magna spe immortalitatis, se pro patria offert ad mortem. Idem contra Antonium. Omnino vero nulla est cuiq̃ causa iusta, contra patriam arma capiendi. Symachus in li. epistolari. Patriam alimentorum defectu laborantẽ, periculosum est inhabitare, crudele & impium deserere. Valerius li. 5. Codrus rex Atheniensium cum ingenti hostium exercitu Attica regio debilitata, ferro & igni vastaretur, humani auxilii diffidentia, ad Apollinis oraculum confugit, ac per legatos sciscitatus est, quo nam modo tam graue bellum illud discuti posset. Cui respõdit, ita finem ei fore, si ipse hostili manu occidisset. Hoc non solum in Atheniensium castris, sed etiam contrariis percrebuit, ob hoc illic edictum est, ne quis Codri corpus vulneraret. Id postquàm cognouit, depositis insignibus imperij, famuliarem cultum induit, ac parabulantium hostium globo se obiecit, vnumq; ex his falce percussum in cedem suam compulit, ne Athenæ occiderent. Themistodes; quem virtus sua victorem, & iniuria patriæ Persarum imperatorem fecerat, vt ab ea expugnanda se abstineret, instituto sacrificio, exceptum patera Tauri sanguinem hausit, & ante arma ipsa, quasi quædam clara pietatis victima concidit. Aristoteles, supremæ vitæ reliquias, senilibus ac rugosis membris in summo literarum ocio vix custodiens, adeo valenter pro salute patriæ incubuit, vt cum eam ab hostibus armis solo æquatam, in lectulo Atheniensi iacens, Macedonum manibus quibus obiecta erat, eriperet. Itaq; vrbs tam strata, atq; uersa Alexandri, quàm restituta Aristotelis notum est opus. Ennodius. Amica est homini ad genitale solum reuertendi semper hylaritas. Horatius in li. carminum. Dulce, & decorum est propria mori. Ouidius in li. de Ponto: Nescio qua natale solum dulcedine cũctos, Ducit: & immemores non sinit esse sui. Idem in li. sine titulo 2. Felix quem sua terra tenet. Nauita solicitus, cum ventos exhorret iniquos. Et prope tam letum quàm prope cernit aquam. Tutius est fouisse thorum, legisse libellos. Traiciam digitis increpuisse lyram. Galtherus in Alexandreide lib. 1. O patriæ natalis amor, sic allicis omnes. Idem in lib. 6. Dulcior est patrius alieno cespite cespes, Est aliquid patriæ se reddere posse sepulchro,

De humanitate uel mansuetudine. *Cap.* *XLIII.*

ACTOR. Humanitas est elegans, & grata quædam vrbanitas homini innata, quæ reddit eum omnibus benignum, affabilem, & iocundum: & est idem penè quod mansuetudo. Nam & homo dicitur esse animal mansuetum natura. Vnde humanitas videtur esse mansuetudo. Que sic describitur. Mansuetudo est virtus, qua quis tractabilis est non asper, non idomitus, sed omnibus affabilis, & iocundus. Item mansuetudo est animi dulcedo, siue tranquillitas, aut benignitas, quæ nec prouocat, nec prouocatur. Item mansuetudo est virtus, per quam domestici tranquillitas animi nullius improbitate limitem sue quieris excedit. Hæc est homini quasi naturalis vt dixi, & ideo recte potest humanitas vocari. Valerius lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, orbosque, & truces hostium oculos mollit, & inter districtos mucrones placidum repperit. Pysistratus Atheniensis Tyrannus cum adolescens quidam amore filiæ eius virginis accensus in publico obuiam sibi factam osculatus esset, hortante vxore, vt ab eo capitale officium sumeret, respondit. Si eos qui nos amant occiderimus, quid his faciemus, quibus odio sumus. Hæc vxor ex ore tyranni, de humanitate manauit. In hunc itaque modum filiæ tulit iniuriam, ac multo laudabilius suam. Idem a Trasippo amico inter cenam conuicio laceratus, ita & animum & vocem ab ira cohibuit, vt putares satellitem a tyranno male audire. Denique Trasippus concitatæ temulentiæ impeto euectus, os eius sputo respersit, nec tamen illum in sui vindictam accendere valuit. Qui etiam filios suos, violatæ patris maiestatis, subuenire cupientes, retraxit. Postero autem die Trasippo supplicium a se, voluntaria morte volente exigere, ad eum venit, dataque fide, in eodem amicitiæ gradu se mansurum, ab incepto reuocauit. Aeque mitis animus Pirrhi regis, qui cum audisset quosdam in conuiuio Tarentinorum, parum honoratum de se sermonem habitũ, accersitos qui illic interfuerant, percunctabatur an de se talia dixissent, tũc vinus ex his. Nisi inquit vnum nobis defecisset, hæc que tibi relata sunt, præ his, quæ de te locuturi eramus, ludus fuissent ac iocus. Tam vrbana crapulæ excusatio, tanquàm simplex veritatis confessio, iram regis conuertit in risum. Qua quidem clementia, & moderatione assecutus est, vt sobrii bene præcauerentur. Tullius de offic. libro 1. Porrò magnitudo animi, remota comitate, & coniunctione humana, feritas quædam fit & inhumanitas. Idem in tertio. Sicut quædam membra amputantur, si languere, & tanquàm spiritu carere ceperint, ne noceant

seant reliquis partibus corporis: sic in figura illa hominis, feritas, & immunitas beluæ a communi humanitate segreganda est. Horatius in lib. epistolarum. Nemo adeo ferus, qui non mitescere possit. Martialis coquus. Absit a iocorum nostrorum simplicitate. Malignus interpres, innocuos censura potest permittere lusus. Lasciua est multis pagina, vita proba. Actor. Paginam vocat sermonem, vel faciem aut cultum exteriorem.

De Concordia, & pace, secundum philosophos.
Cap. XLIIII.

COncordia est animorum indisrupta quædam & vnita complexio. Pax est animorum in bono concordantium ordinata tranquillitas. Varo in sententijs. Alit autem concordiam mores ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbiis sapientium. Principium autem discordiæ &c. Require infra c. de odio, & discordia. Item. Ab alio itaque super incipiat dissensio, a te vero reconciliatio. Salustius in Iugurtino. Concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Seneca in libro de moribus. Pacé habeto cum hominibus, cum vitiis bellum. Idem in Tyeste. Peior est bello timor ipse belli. Fulgentius in lib. Mitilogiarum 2. Sapiétes viri maiorem cum vitiis quàm cum inimicis pugnam gerunt. Dydimus ad Alexandrum. Nos bella non gerimus, sed pacem moribus, non viribus confirmamus. Sola fortuna est, aduersus quam sępe pugnamus, & semper vincimus. Tullius de officijs libro 1. Quare suscipienda sunt bella, vt sine iniuria in pace viuatur. Itaque paci, quę nihil habitura sit insidiarum, semper est cósulendum, bellum ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Idem in Philippica 2. Nullum est armatorum præsidiū, charitate, & beneuolentia ciuium oportet esse septum, non armis. Nomé certe pacis dulce est, & ipsa res salutaris, nec est aliud quàm tranquilla libertas. Iulius Celsus in li. de bello Gallico Cęsaris 3. Inter duos bellantes hoc vnum tempus agendi de pace est, dū sibi vterque confidit, & pares ambo videntur. Quod si alteri paululū modo fortuna tribuerit, vix vtetur conditionibus pacis, qui superior videtur, nec æqua parte contentus erit, qui omnia se habiturum sperat.

De eodem secundum poetas. *Cap.* XLV.

PRosper vbi supra. Cordibus in sanctis pulchra & concordia pacis. Spernuntur mundi prælia pace Dei. Lucanus in 4. Heu miseri qui bella gerunt, Nempe vtis Marte secundo. Tot dubiæ restant acies, tot in orbe labores. Imperia en æternam ruperunt scelera pacem. Idem in secundo. Minimas rerum discordia turbat, Pacem summa tenent. Idem in 10. Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur. Venalesque manus, ibi fas, vbi maxima merces. Ouidius de arte li. 3. Candida pax homines, trux decet ira feras. Prudentius vbi supra. Pax plenum virtutis opus, pax summa laborum, Pax belli exacti, pretiumque pericli. Nil placidum est sine pace Deo, nec munus ad aram. Cum cupias offerre probat, si turbida ferrem Mens impacati sub pectoris oderit Antro. Meritorū clausula pax est, non inflata tumet. Non inuidet æmula facti. Omnia perpetitur patiens atque omnia credit. Nunquam lęsa dolet, cuncta offensacula donat. Occasum lucis venia præcurrere gestit. Cato vbi supra. Ira odium generat, concordia nutrit amorem.

De liberalitate secundum philosophos. *Cap.* XLVI.

ACtor. Liberalitas est virtus, per quam liber animus in largitione possessorum nulla tenacitate coarctatur. Dydimus ad Alexandrum. Libera est enim res communicata &, nescia pati dispendium, cum in alterum participata transfunditur. Sicut ex vna face si lumina plura succenderis, nullum damnum principali materiæ generabit, quæ quidem facultatem accipit plus lucendi, quotiens causas accipit plus præstandi. Boetius de conso. lib. 2. Diuitiæ magis effundendo, quàm coaceruando nitent: tunc enim pretiosa est pecunia, cum translata in alios largiendi vsus, desinit possideri. Auaritia semper odiosos, claros largitas facit. Tullius de officiis lib. 2. Beneficientiæ, ac liberalitatis duplex est ratio. Aut enim opera impenditur indigentibus, aut pecunia; facilior posterior, locupleti præsertim; sed prima lautior, ac splendidior, & viro forti, claroq; dignior, ac pluribus vtilior. Nam prima ex arca, secunda ex virtute depromitur. Et sępe qui pecuniæ beneficium accipit, deterior inde fit, atque ad idem semper expectandum paratior. Conuenit autem viro liberali in dando esse munificum, in exigendo non acerbum, in omni quoque re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, facilem, & ęquum multa multis de iure suo cedente, & a litibus quantum liceat abhorrentem, habenda est tamen ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est, sed ita vt illiberalitatis, & auaritiæ absit suspitio. Lactātius in li. de falsa sapientia &c. Require infra c. de diuitiis contemnendis. Laudatur &c. Cassiodorus in epistola 14. Libentes omnibus præbeamus assensum, quotiens est vox iusta poscentium: Nó decet esse difficile beneficium, quod non patitur largitate detrimétum. Item Seneca de beneficiis li. 1. Beneficium est beniuola actio tribuens gaudium, capiensque tribuendo, & in id quod facit, prona & sponte sua parata. Itaque non quid detur refert, sed qua méte: animus enim est, qui parua & sordida illustrat, magna & pretio habita dehonestat. Nonnunquàm magis nos obligat, qui parua dedit magnifice, quia regum, opes æquauit animo, qui exiguū tribuit; sed libenter, qui paupertatis suæ oblitus est, dum in eum respicit, qui accipere, se putauit, cum daret beneficium, qui dedit tanquàm non recepturus, recepit, tanquam non dedisset: qui occasionem qua prodesset, & occupauit, & quæsiuit. Econtra ingrata sunt, licet re, & specie magna videantur, quę danti extorquentur, aut excidunt. Itaque multo gratius venit, quod facili, quàm quod plena manu datur. Idem in 2. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Gratissima sunt beneficia parua accurrétia, vbi nulla interuenit mora, nisi in accipientis verecundia. Omnis benignitas properat, & proprium est libenter faciétis cito facere. Idem in libro 6. Quæris quomodo ea, quæ habes, tua facias, dando. Consule rebus tuis, & earum tibi certam, atque inexpugnabilem possessionem para, non solum honestiores illas facturus, sed etiam tutiores. Illud quo te diuitem putas, quamdiu possides, sub sordido nomine iacet; domus est, seruus est, nūmi sunt; cum autem donasti, beneficium est. Idem in lib. de moribus. Vires tuas magis amici beneficijs, quàm iniuriis sentiant. Varro in sententiis. Ex animo dantis censetur munus magnum. Ex prouerbiis sapientum. Bis gratum est, quod opus est, sed vltro offeras. Item beneficium qui dare nescit, iniuste petit. Beneficium sæpe dare, est docere reddere, benignus & dandi causam cogitat.

De eodem secundum poetas.
Cap. XLVII.

OVidius in libro epistolarum. Illa acceptissima semper munera sunt, actor quæ pretiosa faciat. Idem in li. Metha. 8. Super omnia vultus accessere boni. Mattheus in lib. de Tobia. Affectus præit affectum, non aspice quantum. Sed fluat ax quanta sedulitate datum. Verus amicus dantis in affectu non datione patet. Da cito, da gratis, gratum, ne gratia fiat venalis. Prodigus mensuram excedit, largus honori. Seruit, fructificat parcus, auarus eget. Est ancilla dei simplex eleemosyna, mortis Antidotum, veniæ, porta, salutis iter. Liberat a mortis laqueis eleemosyna, sordes Abluit, actori dulce perorat opus. Vitam perpetuat, venturum præstat honorem. Corporeum præstat spirituale decus. Martialis coquus. Grande sui pretium muneris actor habet. Item, Quas dederis solas semper habebis opes.

Quòd liberalitas debet esse discreta.
Cap. XLVIII.

TVllius in offi. lib. 1. Liberalitate, & beneficientia nihil est naturæ hominis accommodatius. Sed hæc multas debet habere cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit, vel illi cui datur beneficium, vel alii. Sunt enim multi cupidi splendoris, & gloriæ, qui aliis eripiunt, quòd aliis largiantur; & sic aliis nocent, vt in alios liberales existant. Nos autem ea liberalitate vtamur, quæ amicis prosit, & nemini obsit. Idem. Ne maior sit liberalitas quàm facultas, & tandem vt pro dignitate cuique tribuatur, quod est fundamentum iustitiæ. Nihil enim liberale est, quod non sit iustum. Spectandi etiam sunt mores eius, in quem beneficium conferatur, & animus eius circa nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia prius collata. Idem in libro 2. Nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit? nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Causa autem largitionis duplex est, scilicet si aut necesse, aut vtile, & in his ipsis mediocritatis regula seruanda est; temeritate enim remota, gratissima est liberalitas. Nam viri liberalis bonitas, commune omnium perfugium est. Nec vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Propensior enim debet esse benignitas in calamitosos, nisi forte calamitate digni fuerint. Valerius libro 4. Itaque liberalitatis duo sunt maximè fontes probabiles, verum iudiciū scilicet, & honesta beniuolétia. Seneca de beneficiis lib. 2. Volo Crysippi nostri vti similitudine, de pile lusu, quam cadere non dubium est, aut mittentis dubio, aut excipiétis; tūc cursum suū seruat, vt apte iactata, & excepta est

Necesse est autem lusor bonus aliter illum collusori longo, aliter breui mittat. Eadem beneficii ratio est, nisi vtrique personæ dantis & accipientis aptetur, nec ab hoc exibit, nec ad illum perueniet, vbi debet. Idem in eodem. Sunt quædam nocua impetrantibus, quæ non dare beneficium, sed negare. Aestimemus itaque vtilitatem potius, quàm voluntatem petentium. Sepe enim noxia quæque concupiscimus, nec despicere quàm perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat affectus. Sed cum subsedit cupiditas, cum impetus ille flagrantis animi, qui consilium fugat cecidit, detestamur perniciosos malorum munerum actores. Idem in lib. 4. Turpissimum damni genus est, inconsulta donatio, grauiusq; est beneficium male dedisse, quàm non recepisse. Cato vbi supra. Cui des videto. Macrobius in li. Saturnalium. Beneficium dando accepit, qui digno dedit. Qui. in li. sine titulo. Crede mihi, res est ingeniosa dare. In flammam flammas, in mare fundis aquas. Marci. coquus. Semper pauper eris, si pauper es Emiliane. Dantur opes nullis nunc nisi diuitibus. Terentius in Phormione, quàm inique comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addant.

Quorum sit dare, vel accipere beneficia.
Cap. XLIX.

SENECA in libro de beneficijs. Quæritur ab Hecatone an beneficium dare seruus domino possit. Sunt enim quidam, qui ita distinguunt. Quædam beneficia esse, quædam officia, quædam ministeria, beneficium esse quod alienus dat. Alienus autem est, qui potuit sine reprehensione cessare. Officium esse filii, vxoris, & cæterarum personarum, quas necessitudo suscitat, & opem ferre iubet. Ministerium esse serui, quem conditio sua eo loco posuit, vt nihil eorum, quæ præstat imputet superiori. Idem in li. 5. Dictis Stoici, quod nemo malo homini prodesse potest. Beneficium est, quod prodest, ergo beneficium non accipit malus, ergo non debet reddere, ergo ingratus non est. Item bonus vir omnia recte facit, ergo ingratus esse non potest, & ita nec bonus quisquàm ingratus est, nec malus. Ad hoc dicimus, quòd apud nos bonum honestum est, id peruenire ad malum non potest. Definit enim esse malus, si ad illum virtus intrauerit, quàmdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest: quia quicquid ad illum peruenit, prauo vsu corrumpitur. Quemadmodum enim stomachus morbo vitiatus, & colligens bilem, quoscunque accepit cibos, mutat in deterius, & omne alimentum in causam doloris trahit. Ita animus cæcus, quicquid illi commiseris, id onus suum, & perniciē, & occasionem miseriæ facit. Idem in eodem. Nihil potest ad malos quod prosit, immo quod non noceat. Quæcunque enim illis contingunt, in suam naturam vertunt, ideo nec beneficium dare possunt, quoniam nemo potest, quod non habet, dare. Sed quàmuis hec ita sint, tamen accipere quædam malus potest, quæ beneficiis similia sunt, quibus nō redditis ingratus erit; sunt enim animi bona, sunt corporis, sunt fortunæ, prima a stulto, & malo submouentur. Peripatetici vero (qui felicitatis humanæ longè, lateque terminos ponunt) aiunt minima beneficia peruentura ad malos, quę qui non reddit, ingratus est. Nobis autem non placet esse beneficia, quæ non sunt factura animum meliorem, commoda tamē animæ illa, & expetenda non negamus. Cle. autem vehementius agit, licet inquit beneficium non sit quod accepit, tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiam si accepisset. Sic latro est etiā, antequàm manus inquinet, quia ad accipiendum iam voluntate armatus est, exercetur enim, & aperitur opere nequitia, non incipit.

Quòd beneficium debet esse gratuitum. *Cap.* L.

TVLLIVS de offi. lib. 2. In beneficiis collocandis mores hominum non fortunam sequi honesta ratio est, sed quis tandem, qui inopis & optimi viri causę, non anteponat gratiam viri fortunati & potentis; a quo enim videtur remuneratio fore expeditior, atque celerior, in eo nostra voluntas est propensior, corruptique sunt mores, & deprauati admiratione diuitiarum. Idem in oratione sua, priusquàm iret in exilium. Officium itaque liberale est, ferre beneficium, vt possis metere fidei fructum. Seneca de beneficiis lib. 2. Hæc beneficii inter duos lex est, alter statim obliuisci debet, alter memor esse accepti. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Detrahenda est inanis iactantia, res loquentur nobis tacentibus. Interdum etiam ille, qui iuuatur fallēdus est vt habeat, nec a quo acceperit sciat. Artesilam aiunt amico pauperi, & paupertatem suam dissimulanti, egro autem, & ne hæc quid confitendi deesse, sibi in sumptum ad necessarios vsus, cum clā succurrendum iudicasset, puluino eius ignorantis sacculū subiecisse, vt homo inutiliter verecundus, quod desiderabat inueniret, potius quam acciperet. Varro vbi supra. Turpissimum est in datis sperare. Ex prouerbiis sapientum. Pulcherrimum autem est omnia præstare, nihil exigentem.

De non protrahendo, uel negando beneficia. *Cap.* LI.

SENECA de beneficiis lib. 1. Multos experimur ingratos, plures facimus, quia aliàs graues exprobratores exactoresque sumus, aliàs leues, & quòd paulòpost muneris pœniteat, aliis querul, & minima momenta calumniantes, omnem gratiam corrumpimus, nec tantum postquàm beneficium dedimus, sed etiam cum damus. Quis enim nostrum contentus fuit, aut leuiter rogari, aut semel? Quis non cū aliquid a se peti suspicatus est, frontem abduxit, vultum auertit, occupationes simulauit, longis sermonibus, & de industria exitum non inuenientibus, occasiones petendi abstulit, & variis artibus petentes illusit? In angusto vero positus, vel comprehensus, aut distulit, aut timide negauit, aut promisit, sed difficulter, sed superductis superciliis, sed malignis, & vix exeuntibus verbis. Angratus esse quisquàm ad eum potest, qui beneficium, aut superbe abiecit, aut iratus impedit, aut fatigatus, vt molestia careret, dedit. Qui vtique tarde fecit, diu noluit. Idem in 2. lib. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Grauissimis viris nulla res carius constat, quàm quæ precibus empta est. Molestum enim verbum est & onerosum, demissoque vultu dicendum. Rogo? Aequiore animo quidam ferunt spem suam præscindi, quàm trahi. Quemadmodū acerbissima crudelitas est, quę penam trahit: & misericordiæ genus est, cito occidere, quia tormentum vltimum finem sui secum affert, ita maioris gratiæ munus est, quominus diu pependit. Ab Antigono Cinicus petijt Talentum. Respondit Antigonus, plus esse, quàm Cinicus petere deberet: repulsus petit denarium. Respondit minus esse, quàm quod regē deceret dare. Turpissima certe huiusmodi cauillatio inuenit, quo modo neutrum daret, in denario regem, in talento Cinicum respexit, cum posset denarium tanquam Cinico dare, talentum tanquam Rex. Nihil autem tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Idem in Hipolito. Rogantis autem intrepida constēt verba. Nam qui timide rogat, docet negare. Socrates. Negat sibiipse, qui quod difficile est petit. Baltherus in Alexādreide lib. 6. Ex merito patitur, qui postulat vlterius quàm promeruit. Spes quam meritum non præuenit, a spe deluat, & verum dat ei præsumptio nomen. Varro vbi supra. Ficte referat gratiam inuite danti, vix datum est ne putes beneficium, sed prædam. Semel dedit qui rogatus, bis qui non; extorquere autem est plus, quàm semel rogare. Ennodius. Argumentum est nil merentis, rogare diu. Ex prouerbiis sapientum. Ingenuitatem lædit, qui indignum rogat. Beneficium vero dat his, qui celeriter dat. Cato vbi supra Quod præstare potes, ne bis promiseris vlli. Ne dubites cum magna petas, impendere parua.

De non repetendo, uel improperando beneficio.
Cap. LII.

SENECA de beneficiis lib. 1. Non autem facile dixerim, vtrum turpius sit inficiari, an repetere beneficium. Idem in secundo libro. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Idem in li. 3. Qui dat beneficia, Deum imitatur; qui repetit, fænerator est. Terentius in Andria. Frequens quoque commemoratio, quasi immemoris beneficii est exprobratio. Tullius in li. de amicitia. Odiosū sanè genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Idē in Philippica 2. Quod est aliud beneficium latronum, nisi vt cōmemorare possint his se dedisse vitam, quibus non ademerint? Ex prouerbiis sapientum. Beneficium qui se dedisse dicit, petit. Seneca vbi supra lib. 7. Nos Stoici quædam præcipimus vltra modum, vt ad verum, & suum redeant. Cum dicimus ille dati beneficii meminisse non debet, hoc volumus intelligi, non debet nec iactare, nec grauis esse. Quotiens parum tibi fiduciæ est, in his quibus imperans amplius exigendum est, quàm sat est, vt præstetur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur, vt ad verum mendacio veniatur, itaque ille qui dixit, vt candore niues anteirent, cursibus auras, quod non poterat fieri dixit, vt crederetur quantum plurimum posset. Nunquam tantum sperat hyperbole, quantū audet; sed incredibilia suadet, vt ad credibilia, sed magna perueniat. Martialis coquus. Quæ mihi, præstiteris, memini, semperque tenebo. Cur igitur taceo, Postume tu loqueris. Incipio quotiens alicui tua dona referre. Protinus exclamat, dixerat ille mihi. Non belle quoddam faciunt, duo sufficit vnus. Huic operi si vis, vt loquar, ipse tace. Crede mihi, quamuis ingentia Postume donec Actoris peremit garrulitate sui.

De

De Gratia beneficijs repetenda. *Cap.* *LIII.*

ACTOR. Gratia est, qua beneficiis nostris ratione beneficiorum grati tenemur. Item gratia est virtus, qua beniuolentię mutuæ alterius ad alterum affectuosus cultus ostenditur. Seneca de beneficijs lib. 1. Docendi sunt qui libenter accipiunt, libenter reddere, & eos quibus obligati sunt, re animoque non tantum æquatæ, sed etiam vincere. Idem in li. 4. Quidam cum aliquod sibi missum est munusculum, subinde intempestiue aliud remittunt, & nihil se debere testantur. Reijciendi signum est protinus aliud inuicem mittere, & munus munere expugnare. Qui nimis cito soluere cupit, inuitus debet; & qui inuitus debet, ingratus est. Item ad Lucillum. Docet philosophia precipue, bene debere beneficia, bene soluere Interdum autem solutio est ipsa confessio. Idem in li. 81. Cui etiam si merita non præcessissent, oportebat ignosci, post beneficia lędenti plus quàm venia debetur; pluri enim æstimo beneficium, quàm iniuriam. At non omnes grati sciunt debere beneficium viro sapienti. Notum est quanti res quæque taxanda sit, & omnia secum examinabit, quantum acceperit, a quo, quando, vbi, & quemadmodum. Vnde Methodorus ait, Solum sapientem referre gratiam scire, beneficia crescunt mora, & tanto plus soluendū est, quanto tardius. Ingratus est, qui beneficium reddit sine vsura, sępe quod datur exiguum est, quod sequitur ex eo magnum. Tullius de prouinciis consularibus. Is autem non solummodo gratus esse debet, qui beneficium acceperit, sed etiam cui potestas accipiendi fuit. Varro vbi supra. Turpissimum est in datis sperare, pulcherrimum autem cum fęnore data reddi. Seneca vbi supra .i. 1. Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum. Actor. Refert quoque Seneca, Socratem ipsum aliquando ab Archelao rege inuitatum, vt ad se veniret, quatenus eum honorare posset, Socratemque respondisse, se ab eo nolle beneficia accipere, cui perparia non posset reddere Ex prouerbiis sapientum. Fraus est accipere, quod non possis reddere. Beneficium accipere est libertatem vendere, beneficia plurima accipit, qui scit reddere. Itē nihil petas, quod negaturus sit. Cato vbi supra. Beneficii accepti memor esto. Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus. Accipito placide, & plene laudare memento.

De ingratitudine uitanda. *Cap.* *LIIII.*

VALERIVS lib. 5. Dandi, & accipiendi beneficij commercium; sine quo vita hominum vix constat, tollit & perdit, quisquis bene merito parem referre gratiam negligit. Ex prouerbis sapientum. Ingratus vnus miseris omnibus nocet, malignos fieri maxime docent ingrati, reuera beneficiorum memoria fragilis est, iniuriæ vero tenax. Seneca de beneficiis lib. 1. Inter plura maxima vitia, nihil est frequentius, quàm ingratitudo animi. Ita a natura comparatum est, vt alterius iniuriæ quàm merita descendat, & illa cito defluant, has tenax memoria custodiat. Idem in li. 2. Quidam fortunæ gratias agunt, & in angulo, & ad aurem; non est ista verecundia, sed inficiendi genus. Ingratus est, qui remotis arbitris, gratias agit. Nunquàm improbe spei quod datur satis est, nullumque tam plenum beneficium, quod non fellicare malignitas possit; nullum tam angustum, quod non bonus interpres ostendat. Idem in 4. lib. Quidam cum aliquid &c. require præcedenti capitulo. Idem in lib. 6. Summæ malignitatis est non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo afficit incommodo. Idem ad Lucillum. Quisquis de accipiendo cogitat, oblitus est accepti; nec vllum habet maius malum cupiditas, quàm quòd ingrata est. Idem in 81. Nihil carius æstimamus, quàm beneficium quàmdiu petimus, nihil vilius cum acceperimus. Quæris quid nobis faciat obliuionem acceptorum, cupiditas accipiendorum. Quintilianus causa 14. Non est iustior dolor, quàm beneficij sui perdidisse rationem. Non expectes, vt statim gratias agat, qui sanatur inuitus. Seneca in lib. de beneficijs 6. Plato cum flumen naue transisset, nec ab illo portitor quicquàm exegisset, hoc honori suo datum credens dixit, positum illi esse apud Platonem officium, deinde paulòpost, cum alium atque alium eadem sedulitate transueheret, negauit illi iam apud Platonem positum officium. Actor. Hic Seneca addit. Nam vt tibi debeam aliquid pro eo quod præstas, debes non tantum mihi dare, sed & tanquàm mihi, non potest ob id quemquàm appellare quod spargit in populum. At vero hic potest Senecę responderi. Quid si, Plato erat ignotus portitor, & alii noti & familiares, aut aliquo iam enim beneficio obligauerant, sed & eadem ratione Deo nil debemus, pro communibus beneficiis. Ennodius. Superni beneficij vix dignoscitur qualitas dum tenetur, postquàm migrauerint cupita dulcescunt.

Quòd non propter quorundam ingratitudinem a beneficijs cessandum est. *Cap.* *LV.*

SENECA de beneficiis lib. 1. Multos quidem ingratos experimur, sed plures facimus &c. vt supra. Is autem perdit beneficia; qui, se perdidisse cito credidit, at qui instat, & onerat priora sequētibus, etiam ex duro & immemori pectore gratiam extundit. Idē in 7. lib. Non est magni animi beneficium dare & perdere, sed est magni animi perdere & dare. Idem ad Lucillum epistola 81. Querens te incidisse in hominem ingratum, sed si hoc periculum vitare volueris, beneficia non dabis; ita ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non respondeant potius quàm non dentur, cito inerti ocio uita torpebit, si relinquēdum est quicquid offendit. Et post malam segetem serendum est, cuius euentus incertus est, id vt aliquando procedat, sępe tentandum est Torquet ingratus se, & macerat, odit quæ accepit, quia redditurus est, & extenuat; iniurias vero dilatat, & auget. Quid eo miserius cui beneficia excidunt, hęrent iniuriæ, at contra sapiens exornat omne beneficium, & sibi ipsa commendat, & se assidua eius commemoratione delectat, illa contemnit, quibus lęsus est, nec vertit omnia in peius, nec quærit cui casum imputet, ad fortunam potius refert, & quicquid accipit, benigne interpretando leuat. Non offensæ potius, quàm officii meminit: quātum potest in priore, ac meliore memoria se detinet, nec mutat animū aduersus bene meritos. Semper enim quicquid dubium est, humanitas inclinat ad melius, nemo autem gratus esse potest, nisi contempserit ista, propter quæ vulgus insanit.

De Moralitate secundum philosophos. *Cap.* *LVI.*

ACTOR. Moralitas est seruata virtute propria, iustæ piæque vitę hominum se contemperare. Varro in sententiis. Alit concordiam moras, ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbiis sapientum. Intus omnia dissimilia sint, frons populo nostro conueniat. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Nec paupertas tibi immunda sit, nec parsimonia sordida, nec simplicitas neglecta, nec leuitas languida. Quòd si res tibi exiguæ sint, non sint tamen angustæ, nec tua defleas, nec aliena mireris. Non sis arrogans, non audax submittas te, non proiicias grauitate seruata, admone libēter, reprehende patienter, alienorum vitiorum nec curiosus sis explorator, nec acerbus reprehensor, nec cum exprobratione corrector, ita vt admonitionem hilaritate præuenias. Dicenti esto tacitus auditor, requirenti facile responde, contendenti facile cede, omnes tibi pares feceris, si nec inferiores superbiendo contemnas, nec superiores recte viuendo timeas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus æquus, seuerior esto iudicio, quàm sermone, vita, quàm vultu, nec tuæ bonæ famæ seminator sis, nec inuidus alienæ, quæ nostri sine arrogantia postulanti impartiaris; quæ etiam nescis, sine occultatione tibi impartiri postula. Idem ad Lucillum epistola 5. Id agamus, vt meliorem vitā sequamur quàm vulgus, non vt contrariam, alioquin quos emēdari volumus, fugamus a nobis, & auertimus. Illud quoque facimus, vt nihil velint imitari nostri, dum timent ne imitanda sint omnia. Contra naturam est torquere corpus suum, & faciles odisse mundicias, & squalorem appetere, cibis non tantum uilibus vti, sed horridis. Quemadmodum desiderare delicatas res, luxuriæ est, ita vsitatas, & non magno parabiles fugere dementiæ. Frugalitatem exigit philosophia, non penam. Temperetur vita inter bonos mores & publicos. Augustinus. Turpis est omnis pars, vniuerso suo non congruens.

De eodem secundum poetas. *Cap.* *LVII.*

PERSIVS. Mille hominum species, & rerum discolor vsus. Velle suum cuique est, nec voto viuitur vno. Sedulius vbi supra. Hic loquitur nimis, ille tacet, & hic ambulat. Hic stat, alter amat fletus, alter crispare cachinnum Diuersisque modis par est vetalia cunctis. Oui in lib. de arte 1. Ergo mille modis. Non eadem tellus parit omnia, vitibus illa. Conuenit hęc oleis, hic bene farra virent. Pectoribus mores tot sunt, tot in orbe figuræ Qui sapit innumeris moribus aptus erit. Horatius in poetica. Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsint humani vultus. Tullius de offi. lib. 1. Turpe est valdeque vitiosum, in re seuera delicatum inferre sermonem. Martialis coquus. Absit a iocorum nostrorum &c. require supra capitulo, de humanitate.

De fidelitate secundum philosophos. *Cap.* *LVIII.*

ACTOR. Fides, iuxta Anselmum, est absentium voluntaria certitudo supra opinionem, & infra scientiam constituta. Aliter autem fides, est idem quod fidelitas. Ex prouerbiis sapientum: Etiam hosti est æquus qui habet in consilio fidem; qui fidem perdit, nihil potest vltra perdere. Quintilianus causa 8. Non autē habet causam loquendi, cui credi non potest, ablata est ab eo omnium verborū fides, omnis sermonis auctoritas. Tull. de offi lib. 1. fun-

Fundamentum primum iustitiæ est fides, ideſt dictorum, conuentorumque constans veritas. In illis tamen promiſſis ſtandum non eſſe quis non videt, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiſerit. Seneca ad Lucillum epiſtola 88. Fides eſt ſanctiſſimum humani pectoris bonum, nulla neceſſitate ad fallendũ cogitur, nullo præmio corrumpitur. Idem in Agamennone. Non intrat vnquàm regium limen, fides pretio parata, vincitur pretio fides. Item Valerius. Fabius captiuos ab Hannibale interpoſita nummorum pactione receperat, qui cum a ſenatu non præſtarentur, miſſo in vrbem filio, fundum quem vnicum poſſidebat, vendidit, pretiumq; protinus Hannibali numerauit. Sic enim patrimonijs; quàm patriam fidei inopem eſſe maluit. Actor. Idem Valerius lib. 7. refert quòd Hannibalis obſidione Caſilinates clauſi, cum arua ſua pinguiſſima menſibus ſuis ſubiecta conſpicerent. Et addit. Quid ſi caſus acerbitatem intuearis? miſerius: quid ſi conſtantiã reſpicias? fidelius. Lora neceſſariis vinculorum vſibus ſubducta, & pelles ſcutis detractas feruente reſolutas aqua, mandere maluerunt, quàm a Romanis diſcedere. Idem Valerius lib 8. Bonæ fidei venditorẽ, nec commodorum ſpem augere, nec incommodorum cognitionẽ obſcurare oportet. Idem in li. 9. Occultum iam, & inſidioſum malum perfidia latebris ſuis extrahatur, cuius efficaciſſimæ vires ſunt, mentiri & fallere, fructum autem in aliquo admiſſo ſcelere conſiſtit. Tum quidem certus, cum crudelitatem nepharijs vinculis circundederit, tantum incommodi afferens humano generi, quantum ſalutis bona fides præſtat; habeat igitur non minus reprehenſionis, quàm illa conſequitur, laudis. Maſſiniſſa rex parum fidei in pectoribus hominum reponens, ſalutem ſuam cuſtodia canum vallauit. Saluſtius in Iugurtino. Paucis charior fides, quàm pecunia. Tull. in Rhetorica 1. Summa dementia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia totiens deceptus ſis.

De eodem ſecundum poetas. *Cap. LIX.*

Virgilius in 4. lib. Aeneidos. Nuſquam tuta fides. Ennodius. Nulla fides lętis, integra nec dubiis. Lucanus Nulla fides regni, coitus omniſque poteſtas, Impatiens conſortis erit, nec gentibus vllis credite. Idem in lib. 10. Nulla fides &c. Oui. in li. de põto. Et cum fortuna, ſtatque caditq; fides. Idem in lib. de arte 1. Reddite depoſitum, pietas ſua fęedera ſeruet. Lucanus 8. Ardua quippe fides robuſtos exigit annos. Prudentius vbi ſupra. Prima petit campum dubia ſub ſorte duelli, Pugnatura fides agreſti turbida vultu, Prouocat inſani frangenda pericula belli. Arator in hiſtoria actuum lib. 2. Hęc eſt vera fides, quam lex comitatur amori, Mediiſque tenebris apparet radiata fides. Fit laurea iuſtis ex pretio quod terror agit, Manſuraque virtus. Creſcit in aduerſis, quæ teſtibus vſa periclis. Ad meritum diſcrimen habet.

De Veritate. *Cap. LX.*

Actor. Veritas eſt adequatio totius vitæ hominis, qua ſcilicet intentio & ſermo & actus hominis inuicem in bono cõcordant, nec vllo inter ſe diſſentiũt: vnde veriſſime dicitur, quòd veritas non habet angulos. Item alio modo. Veritas eſt adequatio rerum, & intellectuum. Item veritas eſt virtus, qua quis omni timore, vel fraude ſepoſita, cum quadam ſpiritus liberalitate, qđ recte ſentit, & fatur. Hieronymus contra Ruffinum. Pythagoræ præceptum fuit, poſt Deum veritatem, quæ ſola homines Deo proximos facit. Demoſthenes orator. Liberi ſeruique perſonam veritas ſeparat, ſerui liberique mendacium miſcet. Tull. inuectiua contra Catilinam. O magna vis veritatis, quæ contra omnium ingenia calliditatem, ſolertiam, contraque fictas omnium inſidias, facile per ſeipſam ſe defendit. Terentius in Andria. Hoc tempore obſequium amicos, veritas odium parit. Seneca de clementia li. 2. Malo veris offendere, quàm adulando placere. Idem ad Lucillum. Veritas in omnem ſui partem eadem eſt: quæ decipiunt nihil habent ſolidi, mendacium tenue eſt, perlucet ſi diligenter inſpexeris. Idem in declamationibus lib. 5. Nihil eſt puero teſte certius: nam & ad eos annos peruenit, vt intelligat, & non ad eos quibus fingat. Idem in lib. de clementia. 1. Nemo poteſt perſonam diu ferre fictam, cito in naturam ſuam recidunt, quibus veritas non ſubeſt. Quæ autem ex ſolido naſcuntur tempore, in melius proficiunt.

De lege ſecundum philoſophos. *Cap. LXI.*

Actor. Lex eſt per quam facienda iubentur, & non facienda prohibentur, ac diſtrictius in peccantem exercetur. Tull. in lib. de legibus 1. Lex eſt ratio ſumma inſita in natura, quæ iubet ea quæ facienda ſunt, prohibetque contra. Lex, eſt recta ratio imperandi, ac prohibendi, qua qui ignorat iniuſtus eſt, ſiue ſcripto ſit vſpiam, ſiue nuſquàm. Iuſtitia eſt obtemperatio legibus ſcriptis, inſtitutiſque populorum. Idem in li. 2. Hanc video ſapientiſſimorum eſſe ſententiam, legem nec hominum ingeniis excogitatam, nec ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod vniuerſum mundum regeret, imperandi prohibendique ſapientia. Ita principem legem illam, & vltimam eſſe dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis Dei, ex qua illa lex, quam de humano genere dederunt, recte laudata eſt. Idem in philippica 11. Lex nihil aliud eſt quàm recta, & a numine Deorum tracta ratio, imperans honeſta, & prohibens contraria. Tertullianus in apologetico ſuo. Nulla lex ſibi conſcientiam iuſtitię ſuæ debet, ſed eis a quibus obſequium præſtat. Ceterum ſuſpecta eſt lex, quæ probari ſe non vult, improba autem ſi non probata dominetur. Valerius lib. 7. Subtiliter Anatharſis &c. Require ſupra capitulo de obediẽtia. Idem in lib. 8. Licinius Stolo cum lege ſanxiſſet, ne quis amplius quàm quingenta agri iugera poſſideret, ipſe mille comparauit, diſſimulandique criminis gratia, filio dimidiam partem emãcipauit. Ob hoc a Popilio accuſatus, primus lege ſua cecidit. Docuitque nihil aliud debere præcipi, niſi quod prius imperauerit quiſque ſibi.

De eodem ſecundum poetas. *Cap. LXII.*

Virgilius in Buccolicis. Pallas quas cõdidit artes. Idem in georgicis lib. 4. Eſt legum ſcrutanda fides. Tullius de legibus 3. lib. Et qui imperat, paruerit aliquando neceſſe eſt, & qui modeſte paret, videtur qui aliquando imperare dignus eſſet. Cato vbi ſupra. Patere legem, quã tu ipſe tuleris. Iudicis auxilium ſub iniqua lege rogato. Ipſe etiam leges cupiunt, vt iure regantur. Ouidius in lib. de remediis 2. Sunt qui non poſſunt aliquo cogente iuberi. Idem in lib. de arte 1. Nec enim lex æquior vlla eſt, quam necis artifices arte perire ſua. Iuuenalis 2. Sic volo, ſic iubeo, ſit pro ratione voluntas. Idem in lib. 3. Veniet de plebe togata. Qui iuris modos & regum enigmata ſoluat. Seneca in declamationibus lib. 4. Neceſſitas eſt lex temporis, neceſſitas nauigia iactu exonerat, ruinis incendia opprimit. Actor. Hinc dicitur ꝙ neceſſitas non habet legem, quia videlicet lex eſt ipſa ſibi.

De Aequitate iudicij ſecundum philoſophos. *Cap. LXIII.*

Aequitas eſt lance librata iuſtitiæ digna retributio meritorũ. Iudicium per quod ex audientis meritorum dignum redditur, vel ſupplicium vel meritum. Ex codice Theodoſiano lib. 1. Aequitas eſt rerum conuenientia, quæ cuncta coæquiperat, & in paribus cauſis paria iura deſiderat. Tullius de offi. lib. 2. Iudicis eſt ſemper in cauſis verum ſequi. Idem in lib. 3. At neque contra rempublicam, neque contra iuſiurandum ac fidem, amici cauſa vir bonus faciet, etiam ſi iudex fuerit de ipſo amico, ponit enim perſonam amici, cum induit iudicis, ſed tantum dabit amicitię, vt amici cauſam mallet eſſe veram; & vt morandæ litis tempus quo ad lites permiſerint, accommodet. Cum autem iuramento ſententia dicenda ſit, meminerit ſe Deum teſtem adhibere. Item in oratione ſua, pridie q̃ iret in exilium. Nemo tam facinoroſa iouentus eſt vita, vt non tam iudicum prius ſententiis conuinceretur, q̃ ſupplicis addiceretur. Idem in libro de legibus. Idipſum quoque iuſtiſſimum eſt, iuſtitiæ mercedem non quærere. Caſſiodorus in epiſtola 3. Facilis recti perſuaſor eſt innocens iudex, ſub cuius prædicabili conuerſatione pudet mores probabiles non habere. Sydonius in libro epiſtolari 2. Hoc ipſum ꝙ copiam tui iurgantibus difficile concedas, iudicium eſt bene iudicaturi. Quis enim ſe non ambiat arbitrum legi, aut pretio aliquid indulturus aut gratiæ. Sententiam tuam non victus accuſat vt ſtolidus, nec victor irridet vt argutus, veritatiſque reſpectu impendunt tibi addicti reuerentiam, gratiam liberati. Quintilianus de or. inſti. lib. 4. Naturale eſt, vt iudices his quos libentius audiunt, facilius etiam credant.

De eodem ſecundum poetas. *Cap. LXIIII.*

Ouidius ſine titulo lib. 1. Non bene conducti vendunt periuria teſtes, Nec bene ſelecti iudicis arca patet. Idem in 2. Culpa nec ex facili, quàmuis manifeſta probatur. Idem in lib. de faſtis. Sic agitur cenſura & ſic exempla parantur. Cum iudex alios quod monet, ipſe facit. Claudianus vbi ſupra. Ne cunctos paucorum crimine damnes. Qui fruitur pęna ferus eſt, legumque videtur. Vindictam præſtare ſibi cum viſcera felle canduerint. Diis proximis ille eſt, quem ratio non ira mouet. Qui facta rependens conſilio punire poteſt. Galtherus in alexandreide li 1. Si lis inciderit, te iudice dirige librãm. Iudicii, non flectat amor nec munera palpent. Nec moueat ſtabilem perſonæ acceptio mentem. Muneris arguitur accepti cenſor iniquus. Munus enim a norma recta diſtorquet

quet acumen Iudicis, & terra inuoluit caligine mentem. Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula. Pestis auaritiæ, quę sola incarcerat omnes, Virtutum species, spreto moderamine iuris, Curritur in facinus, nec leges curia curat. Iniuste quandoque ligatur, iustus, & iniust ..s absoluit curia mendax. Item in li. 7. Censor iniquus auertit surdas a causa pauperis aures. Et souet iniustam corruptus munere causam. Petronius. Quid faciunt leges, vbi sola pecunia regnat, aut vbi paupertas vincere nulla potest, iam nunc iudicium nihil, vbi est publica merces, tutius est paruo ęre rem perditam recuperare; quàm in ambiguam litem descendere. Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertit. Venalis populus venalis curia primum. Ipsaque maiestas auro corrupta latebit.

De intercessionibus, & aduocationibus. Cap. LXV.

TVLLIVS in oratione, pridie quàm iret in exilium. Quis vnquam tam crudelis in aliquē fuit, vt prohiberet eum aut sibi merere, aut cæteris supplicare. Symachus in lib. epistolarum. Pro optimis viris quisquis interuenit, non magis illorum videtur iuuare commodum, quàm suum commendare iudicium, Quintilianus causa 12. Qui vero confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam. Ex prouerbiis sapientum. Fatetur facinus qui iudicium fugit. Ouid in lib. de ponto. Non est confessi causa tuenda rei. Tibullius. Vincuntur pectora dura prece. Terentius in Eunucho. Euge ipsi patrono opus est quem defensorem paro. Plautus in aulularia. Da mihi aduocati gratiam, lar vende vocē, vende linguam, iras atque odium loca in summa pauper esto, & reporta penatibus pecuniarium aliquid, sed plus criminum. Helinandus lib. 11. Demosthenes cum Aristodimum autorem fabularum interrogasset, quantum mercedis vt ageret accepisset, & respōdisset talentum, at ego ait, Demosthenes plus accepi vt tacerem, ita causidicorum lingua damnifica est nisi eam (vt dici solet) funibus argenteis vincias. Apud aduocatos igitur, & ipsum silentium veniale est. Idem Demosthenes cum a senatu Atheniensium in patrocinium peteretur contra Philippum regem Macedonum, simulata infirmitate (vt aiunt) lecto decubuit, & respondit his, qui ad se conuenerant, se pati morbum sinautem. Cui a quodam ex nunciis mordacissime responsum. Certe non sinautem pateris, immo erginantem.

De Seueritate. Cap. LXVI.

ACTOR. Seueritas est, qua vtilitate communi seruata, districte in suppliciis reddendis. Tullius de offi. libro 1. Existunt autem sæpe iniuriæ quadam nimis callida, sed maliciosa iuris interpretatione, ex quo istud Summum ius summa iniuria est, factum est iam certum prouerbium. Helynandus 15. lib. Cambises adeo seuerus fuit, vt quendam iniustum iudicem excoriari fecerit, & super sellam cute eius adopertam filium iudicis in iudicio fecerit sedere, vt timeret iniuste iudicare, ne simile iudiciū pateretur. Valerius 6. Et Aleucus cum filius eius adulterio damnatus, vtroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris aliquā diu ei repugnaret, ad vltimum victus, ne lex a se condita violare suo prius, deinde filii eruto oculo vtrisque vsum videndi reliquit. Orosius li. de ormesta mundi lib. 1. Falaris Siclus Agrigentinos, arrepta tyrannide, depopulabatur, qui crudelis mente, commentis crudelior, omnia nepharie in innocentes agens, Inuenit aliquā do quem iuste puniret iniustus. Nam perillus quidam æris opifex, affectus affectans tyranni amicitiam, aptum munus ratus crudelitati illius æneum taurum fecit, cui fabricæ ianuam ex latere composuit, quæ ad intrudendos damnatos receptui foret, vt cum inclusus ibidem subiectis ignibus torreretur, sonum vocis extortæ capacitas concaui æris augeret, pulsuque ferali competens imagini murmur emitteret, nepharioque spectaculo mugitus pecudis, non hominis gemitus videretur sed Falaris factum amplexus, factorem execrans, & vltioni materiam prebuit & crudelitati. Nam ipsum opificem sua inuentione puniuit. Ouidius de arte li. 1. Nec enim lex equior vlla est, quàm necis artifices arte perire sua. Expro uerbiis sapientum. Iudex damnatur cum nocens absoluitur. Item res est optima non sceleratos erumpere, sed scelera.

De misericordia & compassione. Cap. LXVII.

ACTOR. Misericordia est clemens & æqualis in omnes dignatio, & in afflictos animi compassibilis inclinatio. Compassio est virtus, vel affectio per quam ex proximi dolore, condolenti animo quædam affectio generatur. Tullius in Tuscu. li. 3. Misericordia est ęgritudo ex alterius rebus aduersis. Econtra vero inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis. Idem in 4. li. Misericordia est ægritudo cordis, ex miseria alterius iniuria laborantis. Idem in oratione sua pro Ligario. Nulla de virtutibus plurimis administrabilior nec gratior misericordia, homines enim ad Deū nulla re propius accedunt, quàm hominibus dando. Nihil habet fortuna maius, quàm vt possit, nec natura melius, quàm vt uelit seruare quàm plurimos. Quintilianus causa 5. Voluit nos ille mortalitatis artifex Deus in commune succurrere, & per mutuas auxiliorum vices, quemque in alterum quod pro se timeret. In aliena fame sui quisque miseretur. Seneca in Hercule furente. Quęcunque miserum videris hominem scias. Cassiodorus in epistola 38. Procliuior semper ad misericordiam via bonis mentibus patet. Ex prouerbiis sapientum. Bona præsidia comparat misericordia. Ab alio expectes, quod alteri feceris, habet in aduersis auxilia, qui in secundis commodat. Item homo qui in homine calamitoso misericors est meminit sui, qui succurrere perituro potest, & cum non succurrit, occidit. Lactantius in lib. de vero cultu. Nullius opera indigere se putat, qui suam alteri denegat. Qui perituro succurrere potest, & non succurrit, occidit. Actor. Dicebat etiam Aristoteles, vt legitur, solum se incommodum paupertatis pati, quòd non posset egentibus subuenire. Ouidius in lib. de ponto. Regia crede nihil res est succurrere lapsis. Galtherus in Alexandreide. Leuiter ueniunt leuiterque recedunt, blandiri dociles lachrymæ, solasque propinqui. Impendunt lachrymas, miseris arentibus illis. Cum lachrymis arescit amor pietasque tuorum. Verus amor miserum qui non fastidit amicum. Desperare solent alios in tempore duro. Esse miserturos aliis, qui misereri non vellent, si fata darent cōtraria fila.

De indulgentia. Cap. LXVIII.

ACTOR. Indulgentia est reatus alieni remissio, clemens ex sui consideratione descendens. Seneca in li. de moribus. Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam. Idem in lib. de 4. virtutibus. Cito honestum & magnum esse vindictæ genus ignoscere. Idem in li. de clementia 1. Tam omnibus ignoscere crudelitas est, quàm nulli, modum tenere debemus, sed quia difficile temperamentum est, quicquid æquo plus futurum est, in partem humaniorem præponderet. Magni animi proprium est placidum esse, tranquillumque, & iniurias atque offensiones despicere, muliebre autem litigare, & morem iræ suæ gerere. Idem in Agamemnone. Det ille veniam facile, cui venia opus est. Ex prouerbiis sapientū. Optimum est semper ignoscere, tanquàm si ipse quotidie pecces. Res magnæ clementiæ est indulgendo peccata, potiusquàm vindicando corrigere. Quintil. lib. 5. Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa cognoscere Horatius in li. sermonum. Aequum est peccantis veniam poscenti reddere. Rursus & assit regula peccatis, quæ penas irroget æquas. Oui. fine ti. li. 3. Si sapis indulge dominæ, vultusque seueros. Erue, nec rigidi iura tuere viri. Idem in lib. de arte 2. Dextra precipue capiet indulgentia mentes. Asperitas odium, sæuaque bella mouet. Idem in lib. de tristibus 2. Si nō peccasset, quid tu concedere posses. Materiam veniæ sors tibi nostra dedit. Si quotiens peccant homines, sua fulmina mittat. Iuppiter, exiguo tempore inermis erit. Idem in lib. 3. Quanto quis maior tanto placabilis iræ, Et faciles motus mens generosa capit. Idem in li. de ponto. Parcendum est animo miserabile vulnus habenti. Regia crede mihi res est succurrere lapis. Galtherus vbi supra lib. 8. Non verisimile est alieno parcere cuiquàm, Qui sibi nō parcit.

De Zelo, & correptione secundum philosophos. Cap. LXIX.

ACTOR. Zelus est feruor animi, quo mens humano timore abiecto, pro defensione veritatis accenditur, eoque comeditur, & quælibet praua quæ viderit corrigere satagit, quod si nequit tolerat, & gemit. Item zelus dum pro amore iustitiæ defensorē vltro se offert animus, calumniam veritatis pati non sustinens, itaque correptio est ex zelo iustitię procedens, emendationis causa delinquentis reprehensio, vel coërtio. Seneca ad Lucillum epistola 25. Quod ad duos amicos nostros pertinet, diuersa via eundū est. Alterius enim, vitia emendanda sunt, alterius frangenda vtar libertate tota. Non amo illum nisi offendero, an profecturus sim nescio. Malo mihi successum, quàm fidem deesse. Idem in lib. de clementia 2. Malo veris offendere, quàm adulando placere. Idem in Troade. Qui non vetat peccare cum possit iubet. Terentius in Hehauter. Vt quid aliena cures, quæ ad te non pertinent. Homo inquit sum, & ideo humani à me nihil alienum puto. Tullius in oratione pro Celio. Hoc te admoneo, vt quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sint erubescas.

Idem

Idem in li. de amicitia. Et monendi sæpe amici sunt,& obiurgandi, sic tamen;& vt monitio acerbitate,& obiurgatio contumelia careant,& tunc amicè accipienda sunt,cum beniuolè fiunt,sed nescio quomodo. Verum est quod in Andria familiaris meus ait Terentius.Obsequium amicos, veritas odium parit. Molesta est veritas,si quidé ex ea nascitur odiū,quod est venenum amicis; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum sinit ferri. Maxima autem in eo culpa est, qui & veritatem aspernatur,& in fraudem obsequio impellitur. Cuius autem aures veritati clausæ sunt, vt ab amico verum audire nequeat,huius salus desperanda est; & monere igitur & moneri proprium est naturæ amicitiæ,& alterum libere facere non aspere, alterum patienter recipere. Salustius in Iugurtino. Frustra niti, neque aliud fatigando, nisi odium quærere,extremæ dementię est. Ex prouerbiis sapientum. Obiurgationi semper aliquid admisce blanditiæ; zelum tamen de Deo habe,non contra homines, se uerissimile ad uersum peccantes ingemimus, & ipsi eadem committimus. Plautus in aulularia. Nemo sibimet arbitretur dici,quod nos dicimus populo,neque sibimet causam constituat communi ex ioco.

De Eodem,secundum poetas. *Cap.* LXX.

OVIDIVS de remediis lib. 1. Cum furor in cursu est, curren ti cede furori. Difficiles aditus impetus omnis habet. Stultus ab obliquo, qui cum discedere possit, Pugnat in aduersas ire natator aquas. Impatiens animus,nec adhuc tractabilis arte. Respuit,atque odio verba monentis habet. Aggrediar melius tunc cum sua vulnera tangi Iam finet, & veris vocibus aptus erit Quis matrem (nisi mentis inops) in funere nati Flere vetat ? non hęc illa monenda loco est.Cum dederit lachrymas animumque impleuerit egrum, Ille dolor verbis emoderandus erit. Temporibus medicina valet; data tempore prosunt, Et data non apto tempore vina nocent. Idem in lib. de Ponto. Horrent admotas vulnera cruda manus. Non est in medicis semper releuetur,vt æger.Vulneris id genus est, quod cum sanabile non sit. Nō contrectari tutius esse puto. Curando fieri quædam maiora videmus,Vulnera, quæ melius non tetigisse fuit. Idem in lib. tristium 2. Eripit interdum, modo dat medicina dolorem. Cato vbi supra. Cumque mones aliquem,nec se vult ipse moneri : Si tibi sit charus, noli desistere cæptis.Quod nosti factum non recte noli tacere, Ne videare malos imitari velle tacendo. Vulnera dum sanas,dolor est medicina doloris. Horatius in lib. epistolarum. Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet.Et neglecta solent incendia sumere vires :

De Fortitudine. *Cap.* LXXI.

ACTOR. Sequitur de tertia virtute cardinali,ipsa est fortitudo, quæ ita describitur. Fortitudo est animi immobilis inter aduersa laborum,periculorumque susceptio. Fortitudo est virtus, quæ nec aduersitatis incursu frangitur,nec blandimento prosperitatis eleuatur.Item fortitudo est,quæ & in rebus bellicis animi magnitudine eminet,& domi corporisque viribus præstat. Aristoteles in Ethicis. lib. 2. Fortitudo est medietas circa timores,& audacias.Tullius in Rhetorica 1.Fortitudo est considerata periculorū susceptio, laborumque perpessio. Idem in secunda lib.3.Fortitudo est rerum magnarum,& humilium conceptio,laborisque cum vtilitatis ratione perpessio. Idem in li. 4. Fortitudo est conceptio laboris & periculi,cum vtilitatis ratione & commodorum compensatione. Idem in Tusculanis lib. 4. Fortitudo est affectio animi,legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans,vel conseruatio stabilis iudicii in his rebus,quę formidolose videntur subeundis & repellendis,vel scientia rerum formidolosarum contrariorumque,aut omnino negligendarum,conseruans earum stabile iudicium.Vel breuius,vt ait Crysippus, Fortitudo est scientia rerum proferendarum,vel affectio animi in patiendo ac perferendo,summæ legi sine timore parens.Idem in li. inuectiuarum.Nequaquàm viro forti turpis mors accidere potest. Idem in philippica 11.Maioris consilij est præuidere, ne quid triste accidat : sed animi non minoris,fortiter ferre si euenerit. Idem in li. de offi.1. Sicut scientia,quę remota est a iustitia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda, sic & animus paratus ad periculum, si sua cupiditate non communi vtilitate impellitur,audaciæ potius nomen habet, quàm fortitudinis. Non est præterea consentaneum rationi, qui metu non frangitur,eum frangi cupiditate, nec qui se inuictum a labore præstiterit,vinci a voluptate. Seneca ad Lucillum 17. Nō sum tam demens,vt ægrotare cupiam; sed si ægrotandum fuerit, vt nihil effęminate faciam,non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. Idem in libro de naturalibus quęstionibus 3. Humano animo a bonis artibus robur venit, & a naturæ consideratione. Quid est enim cur ego hominem aut feram, aut sagittam, aut lanceam tremam? maiora me pericula expectant fulminibus & magnæ naturæ partibus. Quintus Curtius de gestis Alexandri lib. 4. Fortium virorum est magis mortem contemnere,quàm vitam odisse. Cassiodorus in epistola 13. Latet sub ocio laudabilis fortitudo; & dum se probandi non habet spacium,occulta est lux tota meritorum. Valerius lib.4. Fortiter se in aduersis gerere quid aliud est,quàm fortunam sæuientem in adiutorium sui pudore victam conuertere? Lactantius in li. de vero cultu. Timidi & imbecillis est animi aut dolorem metuere,aut egestatem aut mortem, quæ omnia quisquis non exhorruit,fortissimus iudicatur.Qui autem Deum metuit: illa omnia non metuit Ouidius sine titulo li. 2. Felix qui quod amat, defendere fortiter audet. Galtherus vbi supra,libro quinto. Nulla rei nouitas peruertere fortia debet pectora .

De magnificentia & confidentia secundum philosophos. *Cap.* XXXII.

ACTOR. Fortitudinis species sunt magnificentia siue confidentia,patientia,tolerantia,constantia siue perseuerantia,stabilitas,securitas. Magnificentia siue magnanimitas est spontanea difficilium aggressio.Item magnificentia est gloriosa quædam animi claritudo,pulchre res arduas administrās.Fiducia est certa spes animi,rem inchoatam ad finem perducendi. Item confidentia est ex conscientia virtutum immotam mentem inter aduersa sibi constare. Tull. de offi. li.1. Fortes quoque & magnanimi sunt habendi,non qui faciunt, sed qui pulsant iniuriam: vix inuenitur, qui in laboribus susceptis,periculisque aditis nō quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Arist. in Ethicis lib. 3. Furorem autē ad virtutem homines ferant. Mobile enim furor ad pericula sustinenda.Vnde Homerus. Virtutem immitte furori, & furorem virtute erige. Idem in Topicis lib. 3. Quod difficilius magis eligendum est, quàm quod minus: magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere. Seneca ad Lucillum 13. Non potest magnos spiritus athleta ad certamen afferre, qui nulla nunquam sugillatus est. Ille qui sanguinem suum vidit, cuius dentes crepuerunt sub pugno, nec proiectus animam proiecit, sed quotiens cecidit,contumacior resurrexit,cū magna spe descendit ad pugnā; multum enim adijcit virtus lacessita.Idem in 87.Nūquàm maior est animus, quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem nihil timendo,fecit diuitias nihil concupiscendo. Iustinus in abbreuiatione Pompeij Trogi lib.2. In Marathomo prælio Themistoclis adolescentis gloria emicuit,& Cynegiret militis Atheniensis,qui post prælii innumeras cędes cum fugientes hostes ad naues egisset, onustam nauem dextera manu tenuit,nec prius dimisit quàm amitteret,qua amissa,sinistra quoque nauem tenuit,quam & ipsam cū amisisset, at postremum morsu nauem detinuit, sicque nec cædibus fatigatus,nec duabus manibus amissis victus, truncus ad vltimum (velut rabida fera) dentibus dimicauit.Ducenta millia Persarum in eo prælio sine naufragio ceciderunt.

De eodem secundum poetas. *Cap.* LXXIII.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Omnia deficiunt, animus tamen omnia vincit. Ille etiam vires corpus habere facit. Idem in lib. Metha. 10. Audentes Deus ipse iuuat. Martialis coquus. Sed tu sub principe duro, temporibusque malis ausus es esse bonus. Prosper vbi supra. Qui valet aduersis oneratam ducere vitam. Et tolerare magis vult mala quàm fugere, hic magni est animi. Horatius in lib carminum. Rebus in augustis animosus atque fortis: Appare sapienter idem. Galtherus in Alexandreide li.6. Nihil est quod fortis & ardua virtus linquat.Inexpertum monet omnia, & omnia tentat. Ex prouerbiis sapietum. Nunquàm periculum sine periculo vincitur. Nihil est magnum in rebus humanis, nisi animus despicientis.

De Pusillanimitate, & vana formidine abijcienda. *Cap.* LXXIIII.

ACTOR. Magnanimitati contraria est Pusillanimitas mentis angustia,qua timet quis aggredi magna. Item Pusillanimitas est tędio rerum aduersarum intus, & inconsiderata fracti animi deiectio. Timor est animi fuga, per quam angustia menti fluctuans,ex contrariorum expectatione generatur. Tullius in Tuscu. lib. 4. Metus est opinio impendentis,quod intolerabile esse videtur,quæ facit recessum quendam animi & fugam.Idem in li. de paradoxis. Omnis animi debilitas,& humilis, & fracta timiditas, seruitus est. Iulius Celsus 4. lib. Terror hominibus consilium mentemque eripit,& membra debilitat. Quintil. quarta causa. Excedit omnem calamitatem, diebus ac noctibus timere. Seneca in li. de

de quatuor virtutibus. Timidum non facit animum,nisi reprehensibilis vitę conscientia. Idem in lib. de remediis fortuitorum. Stultum est timere, quuod vitare non possis. Idem in epistola ad Lucillum 5. Apud Hecatonem nostrum inueni cupiditatum finem, etiam ad timoris remediū proficere. Desines inquit timere, si sperare desieris: ferę pericula quæ vident fugiunt; & cum effugerint se curæ sunt. Nos, autem & venturo torquemur, & præterito, timoris enim tormentum memoria reducit, prouidentia anticipat. Nemo tantum præsentibus miser est. Idem in 9. Quid refert qualis sit status tuus, si tibi videtur malus. Idem in 13. Plura sunt quæ nos terrent quàm quæ premunt; & sepius opinione, quàm re laboramus. Illud tibi præcipio, ne sis miser ante tempus, cum illa quæ velut imminentia expauisti, fortè nunquàm ventura sint, certe non venerint. Quædam nos torquent magis quàm debeant, quædam antequàm debeant, quædam cum omnino non debeant; sicq; augemus dolorem, aut fugimus, aut præoccupamus, quàm multa expectata nunquàm comparuerunt. Etiam si futurum est, quid iuuat dolori suo occurrere, satis cito dolebit cum venerit. Nihil tam certum est ex his quæ timentur, vt non certius sit & formidata subsidere, & sperata decipere. Item in 24. Quid necesse est mala accersiri, ac satis cito patienda cum venerint præsumere, ac præsens tempus futuri metu perdere stultum est; quia quandoque futurus sis miser, esse iam miserum, sed ego alia te ad securitatem via ducā, si vis omnem solicitudinem exuere, quicquid vereris ne eueniat, euenturum vtique propone; & quodcunque illud est, malum tecū ipse metire, & timorem tuum taxa. Acrior est virtus ad occupanda pericula, quàm crudelitas ad irroganda. Ex prouerbijs sapientū. Reuera qui timetur a multis, multos timet, & est minus quàm seruus dominus, qui seruos timet, tutissima vero res est, nihil timere præter Deum. Lactantius in lib. de origine erroris. Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis suscipere non audes: at mortem vt sapiens contemnere debuisti, & erat multo pulchrius, vt ob benedicta, quàm ob maledicta moreneris. Statius in Thebaide. O semper timidum scelus. Ex prouerbiis sapientum. Heu quàm miserum est sic metuendo senescere. Suetonius de 12. Cæsaribus lib. 2. Augustus Cæsar tonitrua & fulgura paulò infirmus expauescebat, vt semper & vbique pellem vituli marini circū ferret in remedium. Actor. Cętera quoque de hac materia require infra, capitulo de timore.

De Strenuitate laboris, & eius interpolatione. Cap. LXXV.

STrenuitas est probitas, & promptitudo corporis, faciensque hominem habilem & paratum ad honestos labores hilariter subeundos, atque tolerandos. Quintilianus causa 6. Labori oportet insistere, vbi effectus promittitur; nam stulta est cura, quæ spem nō habet. Idem in lib. 4. de oratoria institutione. Naturalis est fauor pro laborantibus. Seneca ad Lucillum. Generosos animos labor nutrit, non est viri timere sudorem. Arist. lib. 3. in Ethicis. Mollicies est fugere laboriosa. Terentius in Andria. Ingenium est omnium a labore procliuè ad libidinem. Actor. Legitur quòd Cato dicebat militibus suis. Cogitate cum animis vestris, si quid per laborem recte feceritis, labor iste recedit a vobis cito, beneficium a vobis dum viuitis non recedet: sed siqua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum apud vos semper manebit. Ouidius in li. de arte 3. Dum vires annique sinunt, tolerate labores. Iam veniet tacito curua senecta pede. Venturæ memores iam nunc estote senectæ. Sic nullum vobis tempus abibit iners. Virgilius in Georgicis lib. 1. Labor omnia vincit Improbus, & duris vrgens in rebus egestas. Matthæus in li. Tobiæ. Est carnis cultura labor, caro nuda labore, Fit sterilis, spinis obsita, inops. Vale in lib. 8. Ocium quidem industriæ studio maxime videtur contrarium, præcipue vero subnecti debet, non quo euanescat, scilicet quo recreetur. Cassiodorus in epistola 23. Latet sub ocio laudabilis fortitudo, & dum se probandi non habet spacium, occulta est lux tota meritorum. Oui. in lib epistolarum. Quod caret alterna requie, durabile non est. Hæc reparat vires, fessaque membra nouat Idem in li. de arte 2. Da requiem, quietus ager bene credita reddit. Cato vbi supra. Interpone tuis interdum gaudia curis. Tibullus. Ite procul curæ, durum genus, ite labores. Maximianus. Intermissa minus sarcina pondus habet. Magister Serlo. Me grauat ille labor, in cuius pendere labor.

De exercitatione. Cap. LXXVI.

ACtor. Exercitatio est virtus animi, qua quis molliciem, siue rubiginem ocij fastidiens, aut detestans, assidue bonis, honestisque studiis, vel actibus se occupat, vt nullum tempus vacuum prætereat. Nam & Catonis (vt ait Aul. Gellius) est illa sentētia, vita humana prope vti ferrum est; si exerceas, conteritur; si non exerceas rubigo consumit. Homines exercendo videmus conteri, sin autem inertia atque torpedo plus detrimenti facit, quàm exercitatio. Symachus in lib. epistolari. Bonis familiare est studia bona cumulare, quorum gratiam sentiunt non perire. Magister Serlo. Insta ne cesses, aderunt post semina messes. Post lachrymas risus, post exilium paradisus. Fle si solari, ieiuna si saturari, Da si ditari, serui si vis dominari. Tullius in Tusc. lib. 1. Græcorum prouerbium est. Quam quisque nouit artem, in hac se exerceat. Ganfredus in poetria. Adi certos, vsus promptos, imitatio reddit. Artifices aptos, tria concurrentia summos. Oui. in lib. tristium 4. Ingenium longa rubigine læsum, Torpet, & est multo, quàm fuit ante minus. Fertilis assiduo si non renouetur aratro, Nil nisi cum spinis germen habebit ager. Contulit ingenium patientia longa malorum. Idem in lib. de arte. primo tempore difficiles veniunt ad aratra iuuenci. Tempore lenta pati fræna docentur equi. Ferreus assiduo consumitur anulus vsu. Interit assidua vomer aduncus humo. Quid magis est durum saxo, quid mollius vnda? Dura tamen molli saxa cauantur aqua. Capta vides sero pergama, capta tamen.

De militia secundum philosophos. Cap. LXXVII.

ACtor. Militia est iustorum præliorum fortis, ac prudens administratio. Quid autem sit iustum bellum, require in tractatu de arte militari. Tullius in Antonium. Omnino nulla est causa iusta, cuiquàm arma contra patriam capiendi. Idem pro Marcello. Iracundia quoque consilio inimica est, & victoria natura insolens ac superbia est: ipsam victoriam vicisse videtur, qui ea, quæ illa adepta est, victis remisit. Ex prouerbiis sapientum. Bis vincit, qui se in victoria vincit. Bis autem punitur, qui suis armis perimitur. Item diu apparandum est bellum, vt vincas celerius. Suetonius de duodecim Cæsaribus li. 3. Augustus Cæsar prælium suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumēti spes, quàm damni metus ostenderetur. Nam minima commoda non minimo sectantes discrimine, similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius ob rupti damnum nulla captura pensari posit.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXVIII.

OVidius in lib. de arte 3. Iudice me, fraus est concessa repellere fraudem. Armaque in armatos sumere iura sinunt. Idem in lib. epistolarum. Non faciunt molles ad fera tela manus. Certamen præmia magna mouent. Idem in li. sine titulo 1. Turpe senex miles, turpe senilis amor. Sæpe soporatos inuadere profuit hostes. Victi quandoque resurgunt. Quosque neges vnquàm posse iacere cadunt. Idem in lib. 2. Felix qui quod amat defendere fortiter audet. Pigra reluctanti cessat in hoste manus. Idem in li. Meth. 8. Sæpe vtile vinci, Antheo nocuit temeraria virtus. Idē in 9. Quis enim sua prælia victus, commemorasse velit. Idem in 10. In audaces non est audacia tuta, audentes Deus ipse iuuat. Idem in 13. Tutius est contendere verbis, quàm pugnare manu. Idem in lib. tristium 3. Pugna suum finem, cū iacet hostis habet. Idem in quarto. Integer est melior nitidis gladiator in armis, Quā cui tela suo sanguine tincta rubent. Idem in lib. de Ponto. Hostis adest, dextra, leuaque à parte timendus. Vicinoque metu terret vtrumque latus. Cato vbi supra. Victorē a victo superari sepe videmus. Claudianus in maiori. Sepius incaute nocuit victoria turbæ. Ganphredus in poetria noua. Sepe sagittantem didicit referre sagittam. Tibullus li. 1. Quis furor est atram bellis arcessere mortem. Imminet, & tacito clam venit illa pede? Quàm potius laudandus hic est quē prolem parata Oculit, in parua pigra senecta casa. Prosper vbi supra. Supernuntur mundi prelia pace Dei. Actor. De hac iterum materia require supra ca de pace. & ca. de tolerantia.

De patientia secundum philosophos. Cap. LXXIX.

ACtor. Patientia est virtus animi, cunctos aduersitatis impetus, cum tranquillitate sustinens. Tullius in Rhetorica. 1. Patientia est honestatis siue vtilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria vel diuturna perpessio. Lactantius in lib. de vera iustitia. Patientia est malorum, quę aut auferantur, aut accidāt, cum æquanimitate perlatio. Plato. Totius philosophiæ robur patientia est. Ex prouerbiis sapientum. Cuius dolori remedium est patientia, furor fit læsa sapientia sæpius. Seneca de clementia li. 1. Temeritas hominum, & contumacia sæpe tranquillissimis quoq; pectoribus patientiam extorsit. In li. de remediis fortuitorum. Dolor exiguus leuis est patientia, sigrauis, nō breuis est gloria. Ad Lucillum 67. Non sum tam demens, vt ęgrotare cupiam; sed si ęgrotandum fuerit, vt nihil effeminate faciam. Non enim pati tormenta

ta optabile est, sed pati fortiter. Idem in 78. In remedium cedant honesta solatia, & quicquid animum erexerit etiam corpori prodest, Tria in omni morbo grauia: metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est. Dolere nemo potest valde & diu, sic enim nos amantissima nostri natura dispo suit, vt dolorem aut tolerabilem, aut breuem faceret. Non est autem acerbum carere eo, quod cupere desieris. Deniq; tolerabilis & morbi patientia, si contempserit id, quod extremum minatur. Noli mala tua tibipsi facere grauiora, & te querelis onerare. Leuis est dolor, si nihil illi op nio adiecerit, leuem illum dum leuem putas facies, tam miser est enim quisque, quàm credidit. Quod acerbum fuit retulisse iocundum est, naturale est enim mali sui fine gaudere. Idem ad Paulum epistola 6. Feramus æquo animo, & vtamur foro quod sors cócessit donec inuicta felicitas finem malis imponat Valerius lib. 7. Solon aiebat. Si in vnum locum mala cũcti sua contulissent, futurum vt propriam deportare domũ, quàm ex communi miseriarum aceruo portionem suam ferre vellent. Quintilianus causa 6. Subit libens pietas penam etiam sceleribus grauem. Idem in 10. Nulla pœna est nisi inuito, nullum habemus nisi ab impatientia dolorem, & vt aliquid crudele fit, metus facit. Tertulianus in Apologetico. Epicurus omnem cruciatum dolorem que depreciat, modicum quod est contemptibile pronunciabo, magnum vero non diuturnum.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXX.

PRudentius vbi supra. Ecce modesta graui stabat patientia vultu. Per medias immota acies, variosque tumultus. Spectabat. defixa oculos, & læta manebat. Inde quieta manet patientia fortis ad omnes, Telorum nymbos, & non penetrabile durans. Omnibus vna comes virtutibus associatur. Nam vidua est virtus, quam non patientia firmat. Lucanus li. 9. Gaudet patientia duris. Ouidius in li. de arte 2. Cede repugnanti, cedendo victor abibis. Quod male fers assuesce, feres bene. Idem in li. de remediis 2. Posse pati facile est, tibi ni patientia desit. Flumine perpetuo torrens solet altius ire, Sed tamen hæc breuis est illa perhennis aqua. Marcialis coquus. Qui sua metitur pondera ferre potest.

De causis patiendi & tolerandi secundum philosophos. Cap. LXXXI.

ARistoteles in Ethicis libro 2. Turpissima quidem sufferre pro nullo bono aut mensurato mali est. Suetonius de 12. Cæsaribus libro 2. Augustus Cæsar. Minima commoda non minimo sectantes discrimine similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari possit. Seneca ad Lucillum. Vir bonus quicquid acciderit ei æquo animo sustinebit, sciet enim id accidisse lege diuina, qua vniuersa procedunt Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet. Idem in Hercule furente. Nullo vero præmetur onere qui cælum tulit: Virtutis est domare quæ cuncti pauent. Non est ad astra mollis e terris via. Quæ fuit durum pati, meminisse dulce est. Valerius in lib. 3. Non parua gloria contemptu doloris acquiritur, titulus sapientiæ datur. Idem in lib. 4. Siracusanus a Dyonisio tyranno pulsus Megaram petiit, vbi cum Theodorum eiusdem vrbis principem domi conuenire vellet, nec admitteretur, multum diuque ante fores retentus, comiti suo, patienter hoc ferendum est, ait forsitan tibi: & nos cum in gradu nostræ dignitatis essemus, aliquid tale fecimus: Qua tranquillitate consilii placidorem sibi reddidit códitionem exilii. Terentius in Echira. Ex quo tibi fuerunt commoda eius, æquum est te ferre incommoda. Quintilianus causa 6. Subit libens pietas pœnam, etiam sceleribus grauem. Macrobius libro Saturnalium. Qui suos dolores, anxietatesque dissimulãt si patientiæ beneficio ad maximam voluptaté peruenerint, magis admirandi fuerunt in angusto, quos ipse pertulit locos, quàm quos ipse protulit. Maior est patientiæ quàm facundiæ laus: feras, non culpes, quod imitari non potest.

De eodem secundum poetas. Cap. LXXXII.

CAto vbi supra. Quod merito pateris, patienter ferre memento. Cumque reus tibi sis, ipsum te iudice damna. Claudianus. Truncentur & artus. Vt liceat reliquis secure viuere membris. Lucanus 3. li. Crescit in aduersis virtus. Ex prouerbijs sapientum. Felix est improbitas optimorum calamitas; difficilia feras, vt facilia leuius perferas. Feras quod lædit, vt quod prodest feras. Citius nocet quicquid inexpertum nocet Honesta turpitudo est mori pro bona causa Ouidius in lib. epistolarum. Leuiter ex merito quicquid patiare ferendum est. Quæ venit indigne pœna, dolenda venit. Vtilis interdum est ipsis iniuria passis. Sæpe est supplicij causa fuisse pium. Idem in li. sine titulo 1. Leue fit quod bene fertur onus. Idem in li. 2. Aequo animo pœnam quæ meruere ferunt. Idem in li. 3. Non iuga Taurus amat, quod tamen odit habet. Idem in li. de reme. 1. Sæpe bibi succos, quàmuis inuitus amaros, Aeger, & fateor medicus turpiter æger eram. Vt corpus redimas, ferrum patieris & ignes. Vtque animo valeas, quicquàm tolerare negabis. Vt valeas animo multa dolenda feras. Idem in lib. 2. Esse solent magno damna minora bono. Idem in lib. tristium primo. Tot mala sum passus, quot in æthere sydera lucent. Paruaque quot siccus corpora puluis habet. Idem in 3. Denique non possum nullam sperare salutem. Cum nó, sit pene causa cruenta meæ. Idem in 4. Fert sapiens omnis casus patienter amaros. Frænos nec indomiti more recusat equi. Scilicet aduersis probitas exercita rebus. Materiam tristi tempore laudis habet. Item in li. de ponto: Sæpe creat molles aspera spina rosas. Iuppiter in multos temeraria fulmina torquet. Qui pœnam culpa non metuere pati. Prosper vbi supra. Multa diu summi differt patientia regis. Suspendens æqui pondera iudicii. Verbere nonnunq; castigans corde paterno. Et curat medicus vulnera vulneribus. Ad veniã tendunt iusti pia verba regis. Ira breuis, rectis gaudia longa dabit. Arator lib. 2. Mitissima sors est, Pænarum quas vota gerunt regnique facultas, Perpetuo pro rege pati, mansuraque virtus Crescit in aduersis, quæ testibus vsa periclis Ad meritum discrimen habet. Galtherus in Alexandreidos li. 3. Excitat interdum vires dolor. Patientis sæpe reatum uis illata leuat, minuitque coactio. Omnia descendunt a summo culmine rerum. Idem in lib. 6. Asperior sanat grauiores potio morbos. Naufragium timés iactura sæpe redemit. Nauita quot potuit, & damnis damna leuauit. Natthæus in li. de Tobia. Nomine passa Dei redolet tribulatio, parcit Passio, delectat læsio, pæna sapit.

De tolerantia secundum philosophos. Cap. LXXXIII.

ACTOR. Tolerantia est improbitatis alienæ, vel molestiæ sufficientia diuturna. Seneca ad Lucillum epistola 76. Aequo animo audienda sunt imperitorum conuitia, & ad honesta vadenti, contemnendus est ipse contemptus. Varro in sententijs. Contemnendi sunt ineru ditorum contemptus, si vis ad summa progredi: Salustius in Iugurtino. Bono more satius est vinci, quàm malo iniuriam vincere. Ex prouerbijs sapientum. Iniuriarum remedium est obliuio. Miserrima est fortuna quæ inimico caret, non dum felix es, si nondum turba deridet. Nam etsi nullos inimicos tibi facit iniuria, multos tamen facit inuidia. Arist. Aduersum inimicos intra parietes nostros victoria quærenda est, viri boni est nescire, vel pati, vel facere iniuriam, iniuria iniuste irrogata, eius est infamia qui facit. Cassianus in li. collationum Socratem quidem Crisios intuens ait. O oculi corruptoris puerorum, cumq; discipuli irruétes in eum, vltum vellent ire illatum magistro conuitium, hac sententia illos repressit. Quiescite o sodales, quiescite, etenim sum, sed me contineo. Hieronymus contra Iouin. lib. 1. Socrates Xantipé, & Mironeptem Aristidis duas habebat vxores quæ cum crebro inter se iurgarentur, & ille eas irridere solitus esset, quòd propter se fædissimum hominem, simis naribus, recalua fronte, pilosis humeris, & repandis cruribus: disceptarent, nouissimè verterunt in eũ impetum, & male mulctatum, fugientemque diu persecutæ sunt. Quodam autem tempore cum infinita conuitia ex superiori loco ingerenti Xantipe restitisset aqua perfusus immunda. Nihil amplius respondit, quàm capite deterso, sciebam inquit futurum vt ista tonitrua himber sequeretur. Seneca ad Lucillum. Dicebat aũt Socrates. Quisq; volet tibi contumeliam faciat & iniuriam, tamé nihil patieris, si modo tecum erit virtus. Sydonius in epistolari li. 3. Garrulo non respondere conuicium est.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXXIIII.

OVIDIVS in libro de arte 1. Cede repugnanti, cedendo victor abibis. Cato vbi supra Quem superare potes, interdum vince ferendo. Maxima etenim morum est semper patientia virtus. Cum recte viuas, ne cures verba malorum. Arbitrij nostri non est, quòd quisque loquatur. Prosper vbi supra. Impia pars mundi, parti est infesta piorum. Mens illæsa nihil violato in corpore perdit. In vitam carnis vulnera non maculant. Nec crimen facti recipit non mixta voluntas. Velle magis facinus, quàm tolerare nocet. Nunquàm bella bonis, nunquam discrimina desunt. Et cum quo certet mens pia semper habet. Pulsant exterius diuersis moribus hostes. Intus ciuile est & sociale malum. Magister Serlo. Gegeneri uita uitam corrumpere uita. Ne uitæ merita demerearis ita. Lite tument: retice scortantur, uiue pudice. Fraudant fraude care, stant, curre uacant operare.

De

De constantia, siue Perseuerantia. Cap. LXXXV.

ACTOR. Constantia est animi firma stabilitas, & in proposito perseuerans. Firmitas est animi status æquanimiter omnia portans. Longanimitas est ad complenda iusta desideria insatiabilis laborum sustinentia. Tullius in Reth. prima. Perseuerantia est in oratione bene considerata, stabilis perpetuaq; permansio. Ex prouerbiis sapientum. Nihil prodest didicisse bene facere si cesses, si tamen te institueris pudet fieri deteriorem. Quintil. de ora. institutione lib. 4. Perseuerandum est saltem, quia cœpimus, & si vires deficiunt, animo tamen perseueremus. Nihil longum videri necesse est, in quo quid vltimum sit certum est. Seneca in Tyeste. Leue quidem est miserias ferre, sed perferre graue. Idem in Hercule furente. Post multa opera virtus laxari solet. Idem in Edippo. Quod sæpe fieri non potest, fiat diu. Idem ad Lucillum epistola 16. Plus operis est tibi in eo, vt proposita custodias, quàm vt honesta proponas; perseuerandum est, & assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est. Idem in 22. Turpe est cedere oneri, luctari cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis ac strenuus qui laborem fugit, vbi etiam crescit illi animus ex ipsa rerum difficultate. Tullius in lib. de offi. j. Fortis animi & constantis non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantē de gradu deijci, sed presenti animo & consilio vti, nec a ratione discedere. Horatius in lib. carminum. Equam memento rebus in arduis seruare mentem, iustum & tenacem propositi virum, non ciuium ardor praua iubentium, non vultus instantis tyranni mente quatit solida. Prosper vbi supra. Cum pia mens, require supra in capitulo de oratione. Petronius. Nihil tam arduum est, quod improbitas extorqueat. Oui. in li. tristium 4. Esse bonum facile est, vbi quod vetet esse remotum, Rara quidem virtus quam non fortuna gubernet. Quæ maneat stabili, cum fugit illa pede. Idem in li. epistolarum. Cæpisti melius quàm desinis, vltima primis, Cedunt, dissimiles hic vir & iste puer. Boetius de consol. lib. 1. Qui cecidit stabili non erat ille gradu. Iuue. lib. 3. Furor est post omnia perdere naulum.

De Stabilitate animi. Cap. LXXXVI.

ACTOR. Stabilitas est mentis fixę, nulla varietate locorum aut temporum in diuersa iactantia. Hæc omnem animi leuitatem, atque a semetipso dissentionem excludit, & eliminat. Ex prouerbiis sapientum. Grauis animus, dubiam non habet sententiam. Seneca ad Lucillum epistola 85. Tempestas &c. require supra cap. de rerum vsu. Arator vbi supra. Repellitur error in diuersa trahens, cum spiritus efficit vnum. Cato vbi supra. Sperne repugnando tibi tu contrarius esse. Conueniet nulli, qui secum dissidet ipse. Horatius in lib. epistolarum. Rides quid mea compugnat sētentia mecum. Quod petiit spernit, repetit quod nuper omisit. Aestuat & vitę disconuenit ordine toto, Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis. Idem in eodem. Peregre est animus sine corpore velox. Oui. in lib. de arte 1. Parua leues capiunt animos. Idem in lib. epistolarum. Tu leuior foliis, tunc cum sine pondere succi, Mobilibus ventis arida facta volant. Et minus est in te, quàm summa pondus arista. Quę leuis assiduis solibus vsta riget. Ganfredus in poetria noua. Multiplice forma dissimuletur idem. Varius sis, & tamen idem.

De vitanda instabilitate loci. Cap. LXXXVII.

SEneca ad Lucillum. Socrates quærenti cuidam, cur mutatio locorum nihil sibi prodesset ad depositionem vitiorum, ait. Quid miraris, nihil tibi peregrinationes prodesse, cum tę circumferas. Idem in 28. Animum debes mutare, non zelum: licet enim vastū traieceris mare, sequentur te vitia quocunque perueneris. Quæris quare te fuga ista non adiuuet, te cum fugis, onus animi deponendum est. Non autem tibi vllus placebit locus, immo quicquid facis contra teipsum facis, & motu ipso noces tibi: ægrum enim concutis. At cum istud exemis malum, omnis loci mutatio iocunda fiet: in vltimas licet terras expellaris, in quolibet barbariæ angulo colloceris, hospitalis tibi illa qualiscunque sedes erit. Magis quis veneris, quàm quo intereft, & ideo nulli loco adicere debemus animum. Cum hac persuasione viuendum est, non sum vni angulo natus, & patria mea totus mundus. Quid tam turbidum fieri potest quàm forum, Ibi quoque licet quiete viuere si necesse sit. Sed si liceat disponere se, conspectum quoque & viciniam fori procul fugiam. Idem in 69. Frequens de loco ad locum migratio, instabilitas animi est. Vt igitur animum possis continere, primo corporis tui fugam siste. Horatius vbi supra. Impiger extremos currit mercator ad indos. Per mare pauperiem fugiēs, per saxa per ignes. O ciues ciues quærēda pecunia primum est, Virtus post nummos. Item. Cęlum non animum mutant, qui transmare currunt. Martialis coquus. Dic mihi quo veniam, dic qua parte te requiram? Quisque vbique habitat maxime nusquam habitat. Valerius li. 7. Cum Giges armis & diuitijs opulentissimo Lidiæ regno inflatus animo Phitium Apollinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset, ex abdito sacrarij specu vox insonuit, quę Aglaū Sophidium ei prætulit. Is erat Archadum pauperrimus, sed ętate senior, terminos agelli sui nunquàm excesserat.

De securitate mentis, & requie. Cap. LXXXVIII.

ACTOR. Securitas est virtus incommoditates eminentes & inchoatæ rei affines non formidans. Requies autem mentis est per quam animo securitas quædam ex contemptu perfunctoriæ varietatis affertur. Seneca de naturalibus quęstionibus lib. 7. Quid est autem in rebus humanis præcipuum: animo omnia vidisse, & qua nulla victoria maior est vitia domuisse. Innumerabiles siquidem sunt qui populos qui vrbes habuerunt in potestate, paucissimi vero qui se. Quid est præcipuum animum erigere supra minas, & promissa fortunæ, quicquid acciderit sic ferre quasi volueris tibi accidere, debuisses.n. velle si sciuisses omnia ex decretis Dei fieri. Flere autem quę & gemere de sciscere est. Quid est præcipuum, animus contra calamitates fortis & contumax, luxuriæ non aduersus tantum, sed infestus, nec auidus periculi, nec fugax, qui sciat fortunam non expectare, sed facere, & aduersus vtrāque intrepidus, inconfususq; prodire, nec illius tumultu, nec huius fulgure perculsus; puras ad cœlum manus eleuare. nullum bonum petere quod vt ad te transeat aliquis debet dare: aliquis amittere, optare quod sine aduersario optatur, bonam mentem. Quid est pręcipue, animum habere liberum. Liber autem est qui seruitutem suam, effugit grauissima nanque seruitus est: & assiduę præmens se sibi seruire, quam discutere facile est, si defieris multa poscere, tibique mercedem referre si ante oculos & naturam & ætatem tuā posueris ac tibiipse dixeris, quid insanio, quid anhelo, quid sudo, quid terram: quid forum verso. Multo opus est: nec diu. Primo igitur a sordidis discedamus: demum animum ipsum (quo summo magnoque opus est) a corpore seducamus: & tandem in occultis exercitata subtilitate veritatem inquiramus. Idem ad Lucillum 8. Vitate quæcunque vulgo placent, ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique sufistite. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur. Munera ista fortunę putatis, insidię sunt quisquis ergo tutam agere vitam volet, viscata beneficia ista deuitet. In pręcipiti cursus iste deducit huius eminentis vitę exitus cadere est. Scitote tam bene hominem culmo tegi quàm auro. Cogitate nihil esse mirabilem præter animum cui magno nihil magnum esse. Idē in 24. Pauper fiam inter plures ero. exul fiam, vbi menotum putabo, alligabor, quid enim nunc solicitus sum ad hoc me natura graui corporis mei pondere astrinxit. Moriar, desinam ægrotare posse, alligari posse: mori posse. Idem in 36. In mores fortuna ius non habet, animus ille tranquillissimus ad fretum venit: qui in eodem habitu est quocunque modo res cedant, cui siue aggregentur vulgaria bona supra res suas eminet, siue aliquid ex his, vel omnia casus excuserit, minor non fit. Idem in 65. Seruiant ergo deteriora melioribus: fortes simus aduersus fortuita. Idem in 71. Eadem virtute & mala fortuna vincitur, & bona ordinatur, virtutem intelligo animosam & excelsam: quam incitat quicquid infestat nō mirum est in tranquillitate non concuti. Illud mirare vbi omnes iacent aliquem stare. Idem in 76. Vnum bonum est virtus, quæ inter hanc fortunam & illam superba incedit: cum magno vtriusq; contemptu. Idem in 78. Quomodo vero perniciosior est hostis fugientibus: sic omne fortuitum incommodum: magis instat cedenti & aduerso. Prosper vbi supra. Ancipitis vitæ qui vis superare labores. Dilige quod semper uerus amator habet. Nam nihil est inter carnalia vota quietum. Nec pax solicitis nec modus est cupidis. In solo est mens tuta Deo.

De temperantia. Cap. LXXXIX.

ACTOR. Sequitur nunc de quarta virtute cardinali quæ est Temperantia. Hæc ita describitur. Temperantia est virtus & potentia resistendi illecebris in nos impetus facientibus. Item temperantia est contra illicitos impetus animi firma rationis & discreta dominatio. Item iuxta Tullium. Temperantia est in animo cōtinens moderatio cupiditatum. Item secundum Ambrosium. Tēperantia est virtus quæ modum & ordinem eorum quæ dicenda vel agenda sunt seruat. Tullius in Rhe. i. Temperantia est rationis in libidinem & in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Idē in Tusculanis lib. 4. Omnium autem perturbationum fontem dicunt esse intemperantiam, quæ est a recta ratione defectio sic aduersa a præscriptione rationis, vt nullo modo

appeti-

appetitiones animi contineri & regi queant. Seneca ad Lucillum epistola 38. Omnia dicta & facta tua inter se congruant, ac sibi respondeant: & vna forma percussa sint, non est huius animus in recto, cuius acta discordant. Agellius li. 1. Socratem temperantia fuisse tanta tractatum est, vt omnia ferè vitæ suę tempora valitudine inoffensa vixerit. Idem in eodem. Socrates dicebat multos homines propterea velle viuere, vt ederent & biberent: se edere & bibere, vt viueret. Epicurus. Non potationes nec commesationes nec copulæ feminarum, nec copia piscium & aliorum huiusmodi: quę splendido vsui parantur, conuiuij suauem vitam faciunt, sed sobria disputatio, his copijs conuiuii moderate vtantur: qui non im moderate eas querunt. Multę enim ex deliciarum epulis molestie generantur. Lactantius in li. de vero cultu. Poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentem hominis exagitant. Ira vltionem desiderat. Cupiditas opes. Libido voluptates. Sed Deus his omnibus certos limites statuit hominibus: quos transcendere nō licet. Cupiditas.n. ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria. Libido ad sobolem propagandam. Ire vero affectus ad cohærēda peccata subditorum, ne licentia audaciam pariat, quæ ad omne flagitium & facinus euadat. Sicut autem ira vti aduersus minores & iustum est & necessarium, sic aduersus pares & perniciosum est & impium. Ganfredus in poetria noua. In omnibus vna est virtus seruare modum & habitum.

De modestia. Cap. XC.

ACTOR. Cum autem officium temperantiæ sit omnes impetus animi non rectos dirigere, vel immoderatos cohibere, posset virtus in tot species diuidi, quot sunt impetus animi. Vnde ad præsens in 10. partes diuidimus, quæ sunt modestia, verecūdia, taciturnitas, clementia siue moderatio, maturitas, abstinentia, sobrietas, pudicitia, parcitas siue persimonia, sufficientia. Modestia est virtus quę gestus & habitum corporis ad normam honestatis atq; grauitatis ordinat & componit. Item modestia est obseruantia honesti gestus & habitus, laudabili profectu verecunda. Tull. in Rhet. 1. Modestia est per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatē. Idem in lib. de offi. 1. Ornanda est dignitas domo, non ex domo tota quærenda est. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Formæ corporali adhibenda est munditia non odiosa, nec exquisita nimis, sed tantum quæ fugiat inhumanam negligentiam. In vestibus etiam mediocritas optima est. Cauendum est, ne aut ingressu tarditatibus mollioribus vtamur, vt pomparum ferculis similes videamur, aut nimias celeritates infestatione suscipiamus, in quibus est significatio incōstantiæ. Sit vox loquentis dulcis, & non contentiosa, neq; languēs neque canora. Videatque in primis de quibus rebus loquatur, si de seriis seueritatem adhibeat, si de iocosis leporem. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Nec paupertas tibi immunda sit, nec parsimonia sordida, nec simplicitas neglecta, nec leuitas lāguida. Quod si res exiguę tibi sint, non sint tamen angustę, nec tua defleas nec aliena mireris. Sermones vtiles magis quàm faceros ama. Reprehensibilis est risus, si est immodicus, si pueriliter effusus, si muliebriter factus, odibilem quoque facit hominem risus aut superbus & clarus, aut malignus, & furtiuus, aut malis alienis euocatus, non sit scurriliter, sed grata vrbanitas, sales tui sine dente sint, ioci sine vilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies tibi sine desidia sit, & dum ab aliis luditur, tu aliquid sancti honestiq; tractaueris. Non sis arrogans, non audax, submittas te, non proiicias grauitate seruata. Admone libenter. Reprehende patienter. Dicenti esto tacitus auditor. Requirenti facile responde. Contendenti facile cede. Claudianus in maiori. Non tibi quod liceat, sed quod fecisse decebit. Occurret, mentem domitet respectus honesti.

De verecundia. Cap. XCI.

ACTOR. Verecundia penè idem est quod modestia. Est autem honestas quædam animi reuerens: in vultu & gestu & habitu corporis apparens, de qua sic loquitur: Ambrosius in libr. de offi. 1. Sicut in senibus, inquit, grauitas, & in iuuenibus alacritas, sic in adolescentibus verecundia, velut quadam naturæ dote commendatur. Hæc in ipso corporis motu, gestu, & incessu tenenda est. Habitus enim mentis cernitur in statu corporis & vox quædā est animi corporis motus. In ipso quoq; corporis decore verecundia plus eminet. Ita tamen vt ipsum decus non sit effectum, sed naturale simplex, neglectum potius quàm expeditum. Sanè si quid in natura vitij est ars, emendet. Hęc Ambrosius. Item verecundia est verba fœda superfluaque reprimere vel respuere. Quintil. de ora. instit. lib. 8. Nihil est ad conciliandum animos gratius verecundia. Valerius lib. 4. Verecundia parens est omnis honesti, consilij tutela: solemnium officiorum magister innocentiæ, chara proximis, accepta alienis, omni loco omni tempore fauorabilem præferes vultum. Symachus in lib. epistolari. Quorum mens honesta est, imbecilla frons est. Seneca in declamationibus li. 2. Efferat matrona oculos iacentes in terram, & aduersus officiosum salutatorem inhumana potius quàm inuerecunda sit, longe ante pudicitiā suam ore quàm verbo neget, nemo fortiter negantem rogauit iterum. Idem ad Lucillum 11 Verecundia in adolescente bonum signum est. Idem in 26. Nutriendus est igitur pudor: qui quàmdiu in animo durauerit, aliquis bonæ spei locus erit. Idem in lib. de beneficijs 3. Pudorem tollit multitudo peccantium, & desinit esse probri loco commune maledictum.

De taciturnitate. Cap. XCII.

ACTOR. Taciturnitate est virtus, qua cum quadam animi fructuosa quiete a verbis etiam vtilibus homo se temperat. Quintilianus in lib. de causis. Nullum difficiliorem esse credo q̄ silentii virtutem: adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in alijs ferre possimus. Ex prou. sapiētum. Neminem cito accusaueris vel laudaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris, quod tacitum esse vis, nulli dixeris: quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibiipsi non præstas. Item: Tene semper vocis & silentij temperamentum. In hoc tamen incūbe, vt libentius audias, quàm loquaris; tacere qui nescit, loqui nescit. Seneca in Hypolito. Alium silere quod vis, primus sile. Sydonius epistolari lib. 5. Non maior est gloria dixisse quod noueris, q̄ siluisse quod nescis. Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epistola ad Aristotelem. Solet terminū æquitatis custodire, & partius omnia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super ecclesiasticum. Pythagoricorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui. Cato vbi supra. Pauca in conuiuio loquere. Virtutem primam esse puto compescere linguam. Proximus ille Deo, qui nouit ratione tacere. Quod pudeat socios prudens celare memento. Quod nosti factum, recte noli tacere. Ne videare malos imitari velle tacendo. Inter conuiuas fac, sis sermone modestus. Oui. de arte lib. 2. Qui sermone placet, nocitura silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Exigua est virtus præstare silentium rebus. At contra grauis est culpa tacenda loqui. Idem sine ti. li. 2. Quis minor est vnquàm tacuisse labor. Ganfredus in poetria. Non manus ad calamum pręceps, non lingua sit ardens ad verbum.

De moderatione. Cap. XCIII.

ACTOR. Moderatio animi siue clementia est virtus, qua impetus iracundiæ & animositatis ab animo cohibentur. Tullius in Rhe. 1. Clementia est, per quam animi tenere in odium alicuius inuectio concitata comitate retinetur. Ex prouerbiis sapientum. In vindicando criminosa est celeritas. Valerius li. 4. Nihil tā præclarum aut tam magnificum est, quod non moderatione temperari desideret. Illa potentia tuta est, quæ viribus suis modum imponit. Pithachus moderatione pectus instructum habuit: qui Alcheum poetam, & amaritudine odij, & viribus ingenij, contra se pertinacissime vsum, tyrannidem a ciuibus delatam adeptus, tantummodo quid in opprimendo posset admonuit. Plato cum aduersus serui delictum vehementius exarsisset, veritus ne vindictæ modum excederet, Speusippo amico suo castigationis arbitrium mandauit. Ipse quoque Plato criminationes difficillime recipiebat, aliquando.n. Xenocratem discipulum suum audierat de se multa impia fuisse locutum, respuit criminationem. Instabat criminator, querens cur sibi non crederet, adiecit non esse credibile: vt quem tanto opere amaret ab eo inuicem non diligeretur. volēte criminatore ad iusiurādum prodire, affirmauit nunquàmea Xenocratem dicturum fuisse nisi expedire sibi ea dici iudicasset. Item Tirentinus Architas villico suo, sumpsissem inquit a te suppliciū, nisi tibi iratus essem, maluit.n. impunitum delinquere, quàm propter iram iusto grauius punire. Statius in thebaide li. 10. Non frena animo permitte calenti. Da spacium tenuemque moram, mala cuncta ministrat Impetus. Idem in 11. Hic miseris furor est instare periclis.

De maturitate. Cap. XCIIII.

ACTOR. Maturitas est virtus, qua quis impetum actionis suæ regens ac moderans, ad competentem moram & grauitatem reducit. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Solet apud prudentes viros esse in operibus elaboratis iudicatio restrictior in rebus subitariis venia prolixior. Nulla res potest eadem simul festinata esse & examinata, nec est quicquàm omniū quod habere possit & laudē dili-

diligentiæ simul & gratiam celeritatis. Ex prouerbis sapientum. Mora omnis odio est, sed facit sapientiam. Sueto. lib. de 12. Cesaribus. Augustus Cæsar nihil minus in perfecto duce quàm festinationem temeritatemq; conuenire arbitrabatur crebro id iactans, satis celeriter fieri quicquid satis bene fit. Socrates. Velox consilium sequitur penitentia, maximeque consilio contraria sunt festinatio & ira. Varro in sententiis. Imperitiæ signum est quod difficillimum est, exigere cito fieri Ganfredus in poetria. Si quis habet fundare domum non currit ad actum. Impetuosa manus intrinseca linea cordis. Præmetitur opus, seriemq; sub ordine certo. Interior præscribit homo, totumq; figura. Ante manus cordis q̃ corporis & status eius. Est prius Archetypus, quàm sensibili. Non manus ad calamum præceps, non lingua sit ardens. Ad uerbum sit mens discreta perambula tacti. Quid de arte lib. 2. Est mora tuta breuis lentescunt tempore curæ. Vanescitque absens & nouus intrat amor. Cum mora non tuta est totis incumbere remis. Vtile & admisso subdere calcar equo. Idem in lib. Metha. 2. Non est mora libera nobis. Idem in lib de Fastis 3. Differ. habent parue commoda magna more. Idem in lib. epistolarum. Ha nimium properas, & adhuc tua messis in herba est. Tibullus. Quid fraudare iuuat vitem crescentibus vuis. Et modo nata mala vellere poma manu. Petronius. Nolo quod cupio statim tenere, nec victoria placet mihi parata. Claudianus vbi supra. Sæpius incaute nocuit victoria turbæ. Salustius in Catilinario. Priusquàm incipias consulto, at vbi consulueris mature opus facto est. Idem in iugurtino. Animo cupienti nihil satis festinatur. Lucanus 1. lib. Semper nocuit differre paratis. Ex prouerbiis. Etiam celeritas in desiderio norma est. Plinius ad Cornelium Tacitum. Est gratior multis actio breuis. Symachus in li. epistolari. In re aperta piget esse prolixum. In arduis autem rebus multum valet longior diligentia. Reuera omnis affectio impatiens est, & iuste, & legitime tarditatis.

De Abstinentia, Cap. XCV.

ACTOR. Abstinentia est qua gulæ voluptates in nobis restringimus, aut resecamus. Valerius lib. 2. Fuit antiquorum illa simplicitas in cibo capiendo humanitatis simul & continentiæ index certissima. Nam maximis viris prandere & cenare in propatulo non erat verecundiæ, quia nec vllas epulas habebant, quas oculis populi subicere erubescerent. Vini etiam vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. Agellius lib. 1. Parsimonia apud veteres Romanos victus atq; cenarum tenuitas non domestica solum obseruatione ac disciplina, sed publica quoque animaduersione legumque structionibus custodita est. Hiæronymus contra Iouinianum lib. 2. Quod autem mirādum sit Epicurus voluptatis assertior, omnes liberos suos repleuit, oleribus & pomis vilibus cibis dicens esse viuendum, quia carnes & exquisitæ epulæ ingenti cura & miseria præparate, maiorem pœnam habent in inquirēdo, quàm voluptatem in abutendo, corpora etiam nostra cibo tantum & potu indigere vbi aqua & panis sunt &c. his similia, ibi naturæ satisfactum. Quicquid supra fuerit, non ad vitæ necessitatem spectare, sed ad vitium voluptatis. Preterea eos qui carnibus vescuntur indigere & his quæ non sunt carnium, qui simplici victu coutuntur eos carnes non quærere, sapientiæ quoq; operam dare nos non posse. Si mense abundātiam cogitemus, quæ labore nimio & cura indiget. Dydimus ad Alexandrum. Genus Bragmanorum cura & simplici vita viuit nullis rerum capitur illecebris. Nihil appetit amplius quàm ratio naturę flagitat. Facilis nobis alimonia, non quam luxuriæ sagacitas per omnia elementa perquirit, sed quam tellus ferro inuiolata producit, mensam epulis oneramus innocuis hinc est ꝙ nulla genera morborum & nomina numeramus, sed diuturna salute perfruimur. Medicinæ remedium nobis parsimonia est, quæ non solum illapsos potest curare dolores, sed etiam procurare ne veniam. Seneca ad Lucillum. Non est iocunda res aqua & polenta aut frustum panis ordeacei, sed summa voluptas est posse capere etiam ex his voluptatem, & ad id se duxisse quod eripere nulla fortunę inequi stas possit. Oui. in li. epist. Est virtus placidis abstinuisse bonis.

De Sobrietate secundum philosophos. Cap. XCVI.

ACTOR. Sobrietas est virtus qua cibi & potus excessum a nobis cohibemus, eorumque nimium appetitum rationis imperio reuocare studemus. Terentius in Andria. Arbitror adprimę in vita vtile esse, vt nequid nimis. Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Ede citra saturitatem, bibe citra ebrietatem uictus tibi si ex facili, nec ad voluptatem, sed ad cibum accede, palatum tuum fames excitet, non sapores, desideria tua paruo redime, quia hoc tātum curare debes, ut desinant. Hieronymus contra Iouinianum, Gallicus doctissimus Hipocratis interpres, athletas quorum uita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec uiuere posse diu nec sanos esse, animasq; eorum ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue nihil celeste, sed semper de carnibus & ructu a ventris ingluuiæ cogitare. Socrates. Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato, Agellius lib. 1. Socratem temperantia tanta, require supra. c. de temperantia. Boetius de cons. li. 2. Paucis minimisque natura contenta est, cuius satietatem si superfluis vrgere velis, aut iniocundum fiet quod infuderis, aut noxium. Valerius li. 2. Quasi mater quædam valitudinis est frugalitas.

De Eodem secundum poetas. Cap. XCVII.

TIbullus li. 2. Mixtaq; securo sobria limphamero. Lucanus. Discite quàm paruo liceat producere vitam. Et quantum natura petat non erigit egros. Nobilis ignoto diffusus consule Bachus. Non auro murrave bibunt, sed gurgite puro. Vita redit satis est populis fluuiusq; cereſque. Ennodius. Libertas semper studiis referatur honestis. Nulla fides letis integra, nec dubiis. Amplector sanctas quæ dant bona semina fraudes Post culpas animę sūt holocausta Dei. Granfredus in poetria. Quando dapem reficis, dapibus non sis ita plenus. Vt nihil appositioni queat amplius esse refectus. Plus semipleno, pleno minus ingere ventri. Non quantū possis, sed quantum prosit. Magister serlo. Vis ne coronari vis deliciis saturari. Istud tibi præsto dictum breue, sobrius esto. Ouid. in li. de arte 1. Certa tibi dabitur a nobis mensura bibendi. Officium prestens mens manusque suum. Idem in lib. 3. Carpe cibos digitis est quidam gestus edendi. Priamides Helenam auide si spectet edentem. Oderit & dicat stulta rapina mea est.

De Pudicitia. Cap. XCVIII.

ACtor. Pudicitia est virtus non solum impetum libidinis cohercens, verumetiam signa cohibens. Huius species sunt tres, scilicet virginitas in incorruptis, castitas in coniugatis, continentia in solutis. Itaq; continentia est virtus abstinendi ab illecebris carnis, cuius concupiscentia tentatur quis abstractus & illectus. Item continentia est virtus per quam carnalium affectuum impetus consilii moderamine refrenatur. Hieronymus contra Iouinianū. Plato cum diues esset, & theoros eius Diogenes lutatis pedibus conculcaret, ut posset uacare philosophię, elegit academiam uillam ab urbe procul nō solum desertam, sed etiam pestilentem, ut cura & assiduitate morborum libidinis impetus frangeretur, unde & plures eius discipuli oculos sibi effoderunt. Actor. Tertulianus quoque refert Democritum Philosophum excecasse se ipsum, eo ꝙ mulieres aspicere sine concupiscentia non ualebat. Valerius lib. 4. Quidam excellentis pulchritudinis adolescens spurimia nomine, cum mira specie quàmplurimum fœminarum sollicitaret oculos, ideoq; uiris ac parentibus earum se suspectum sentiret, oris decorem uulneribus confudit, deformitatemque sanctitatis suæ fidē, quàm formam irritamentum alienæ libidinis esse maluit. Idem in lib. 6. Lacedemonii libros Archillogiæ ciuitate sua exportare fecerunt eo, ꝙ illorum parum uerecundiam ac pudicam arbitrantur lectionem, noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret q̃ ingeniis prodesset. Itaque maximum poetam uel certe summo proximum (quia domum sibi inuisam obscenis maledictis lacerauerat) carminum exilio mulctarunt. August. de ciu. Dei lib. 1. Egregius autem Romani nominis Marcus Marcellus qui syracusas urbem ornatissimam cæpit, refertur prius eam fleuisse ruituram, & ante eius sanguinem suas illi lachrymas effudisse, gessit autem & curam pudicitiæ etiam in hoste seruande. Nanq; priusquam opidum uictor iussisset inuadi, constituit edictione quis corpus liberum uiolaret. Terētius in eunucho. Sine Cerere & Bacho friget uenus. Synodius in epistolari li. 5. Persona matronę uerecundiam atque succinctam exigit sumentem.

De Castitate. Cap. XCIX.

ACtor. Castitas est uirtus sub rationis iugo refrenans impetū libidinis, ut limites coniugii non excedat. Item castitas est post edomitas vitiorum carnalium furias munda & honesta totius corporis habitudo. Dydimus ad Alexandrum. Nos bragmani membra libidini ad debilitandum non tradimus, ad concubitū nō libido nos admonet, sed prolis amor. Sextus Pythagoricus in sententiis. Adulter est in suam vxorem amator ardentior. Hieronymus &c. require sequenti libro ca. de uxore & bona & mala. Valerius li. 6. Horridum. G. Sulpicii Galli Maritale supercilium, qui uxorem dimisit, eo ꝙ eam aperto capite foris uersatam cognouit, abscisa quidem sententia, sed tamen aliqua ratione mota. Lex enim inquit tibi meos tantum præfinit oculos, quibus formam tuam approbes his decoris instrumenta præpara. his esto speciosa, horū te certiori crede noticiæ, ulterior tui cōspectus irratione supuacua accersitus, i suspitiōe & crimine subhereat necesse est. Oui. li

ne tit. 3. lib. Si qua metu dempto casta est ea denique casta. Quæ quia non liceat non facit, illa facit Vt iam seruetur bene corpus adultera mens est. Nec custodiri ni velit vlla potest. Nec mentem seruare potest, licet omnia claudas. Omnibus exclusis intus adulter erit. Idem in lib. Metha. 8. Facies ætas iubebant. Credere adulterium, prohibebant credere mores. Tibullus. Casta precor coniunx maneas sanctique pudoris, Assiderat custos sedula semper anus. Nec seuo sis casta metu, sed mente fideli. Versatur celeri sors leuis orbe cito.

De Virginitate. C. C.

ACTOR. Virginitas est virtus qua sic homo refrenat motus concupiscentiæ carnalis, quod non incurrit lubricum carnis. Item virginis diffinitio iuxta Hieronymum est sanctam esse corpore & spiritu. Boetius in li. de Consol. 3. libr. Euripidis probo sententiam, qui carentem libidinis fortunio dixit esse felicem. Valerius li. quarto. Scipio xxiiii. annum agens, cum multos obsides quos in vrbe Carthagine pęne clausos habuerant, in suam potestatem redegisset, eximiæ inter eos formæ virginem ætatis adultæ. iuuenis celebs & victor postquàm comperit illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimo gentis eius indibili desponsam, accersitis parentibus & sponso inuiolatam tradidit, aurum quoq; quod pro redemptione puellæ allatum erat summæ dotis adiecit, qua continentia ac munificentia indibilis obligatus, Celtiberorum animos Romanis applicando meritis eius debitam gratiam retulit. Idem in lib. 6. Dux Romanæ pudicitiæ Lucretia a Tarquinii regis superbi filio per vim stuprum pati coacta, cum grauissimis verbis iniuriam suam in concilio necessariorum deplorasset ferro se (quod veste tectum attulerat) interimitur. Teutenicorum coniuges Marium Victorem orauerunt, vt ab eo virginibus vestalibus dono mitterentur. Affirmantes æque se vt illas virilis concubitus expertes futuras, eaque re non impetrata laqueis sibi nocte proxima spiritum eripuerunt. Ouid. in lib epistolarum. Nulla reparabilis arte læsa pudicitia est. Prosper vbi supra. Mens illæsa nihil violato in corpore perdit. Inuitam carnis vulnera non maculant. Nec crimen tacti recipit non mixta voluntas. Velle magis facinus quàm tolerare nocet. Charius virginitas intacto corpore habetur. Virginitas est animæ intemerata fides.

De Parcitate, siue frugalitate. Cap. CI.

ACTOR. Parcitas vno modo dicitur virtus dandi moderatrix, idest retinens retinenda, sicut largitas dat danda, sed de hac dictum est superius sub illo titulo quod liberalitas debeat esse discreta. Hic autem parcitatem siue parsimoniam voco frugalitatem idest virtutem illam quæ circa corporalem habitum cæteramque necessariam suppellectilem immoderatum reuocat vsum. Didimus vbi supra. Nullus nobis preciosus amictus, sed membra papiri tegmine, vel quod est verius pudore velantur, feminæ nostrates non ornantur, vt placeant, nec sciunt in augenda pulchritudine plus affectare quàm nactę fiunt. Nam quis potest opus naturæ corrigere, quod cum fuerit aut infructuosum est, quia uincitur, aut criminosum, quia præsumitur. Symachus in li. epistolarũ. Odi in paruo corpore longa velamina, illa uestis decenter induitur quæ non trahit puluerem, nec in humum demissa calcatur. Valerius 9. lib. Quid autem de fœminis ulterius loquar, quas & imbecillitas mentis & grauiorum operum negata affectatione, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre, cum & nominis & animi excellentes uiros in hoc priscę continentiæ ignotum diuerticulum uideam prolapsos esse.

De eodem dicta poetarum. Cap. CII.

HIERONIMVS in lib epistolarum. Quid si forte suas repetitum uenerit olim grex auium plumas, moueat cornicula risum furtiuis nudata coloribus. Tibullus. Præbet auaritię causas preciosa potentum Vestis, & e rubro lucida concha mari. Oui. de arte lib. 1. Forma uiros neglecta decet. Idem in quarto lib. Vestes quas gerit sordida lana fuit. Idem in li. de remediis. Decipimur cultu gemmis, auroque tegũtur Omnia, pars minimaest ipsa puella sui. Petronius. Quærit se natura, nec inuenit. Omnibus ergo scorta placent fractique nerui serpere gressus. Et laxi crines & tot noua nomina uestis. Martialis coquus. Non quicunq; capit saturatas murice uestes. Nec nisi deliciis conuenit iste color. Dydimus ubi supra In extrahendis domibus igne saxa non soluimus, nec admixtione pulueris cęmenta duriora conficimus, quin potius in defossis telluris speluncis, ac concauis montium latebris capaciter habitamus, nullos ibi uentorum fremitus, nullius tempestatem turbis formidamus, tutius nos defendit ab imbre spelunca quàm tegula, cuius geminus est nobis usus, mansioni dum uiuimus, sepulturę dum morimur, nulla extrahimus instar templorum sepulchra defunctis, nec in gemmatis vrnis funera combusta recondimus, quod non honoris dixerim esse pœne. Sed hæc sunt argumenta nostra diuitię, quę nec satietatem viuentibus concessistis, & mortuis supremam requiem sustulistis (non enim tellurem cineres suos quos edidit fouere siniti) vos æstis malorum omnium causa mortalium omnia tenetis, & vos habẽtibus imperatis. Sola sapientia Bragmãnorum vos superat non amando. Seneca ad Lucillum 5. Qui domum intrauerit nos potius miretur quàm suppellectilem nostrã. Magnus ille est qui fictilibus sic vtitur, quomodo argento, nec ille minor est qui sic argento vtitur quomodo fictilibus. Infirmi animi est diuitias non posse pati. Plinius de historia naturali 33. li. Vasa coquinaria ex argento clauus orator quæritue, at nos earrucas ex argento celari inuenimus. Nostraq; ætate Pompeia coniunx Neronis principis delicatioribus iumentis suis soleas ex auro quoq; induere. Val. li. 9. Antiochus Syrię rex cuius cęcam & amentem luxuriã exercitus immitatus, magna ex parte clauos aureos crepidis subiectos habuit, argentea vasa ad vsum culinæ comparauit, & tabernacula textilibus sigillis adornata statuit, auaro potius hosti optabilis præda, quàm vlla ad vincendum strenuo mora.

De Sufficientia, siue paupertate voluntaria secundum philosophos. Cap. CIII.

ACtor. Sufficientia est virtus quę bona conscientia subnixa cũctas rerum temporalium copias spernens paucis quæ naturæ sufficiunt hominem contentum reddit, & immoderatam in eo cupiditatis sitim extinguit, ipsa est paupertas voluntaria, quæ & frugalitas appellatur a Seneca. Plautus in Aulularia. Sibimet esse sufficientem primum bonum est. Quintil. causa 12. Parum aliquid terræ & humilis tugurii rusticum culmen æquitas animi regnum facit. Varro in sententiis. Non essemus pauperes, si nesciremus quid est paupertas, nescire quid est paupertas, optimus est ad summas diuitias pgressus. Nusquàm deueniet, qui quod videt sequitur calles Valerius lib. 4. Locupletem facit aliquem non multa possidere, sed modica desiderare. Seneca ad Lucillum epist. 1. Non puto pauperem cui quantumcunq; est, satis est. Idem in 2. Cui cum paupertate bene conuenit diues est, nec qui parum habet, sed qui plus cupit pauper est, quid enim refert quãtum in horreis iaceat, si non acquisita, sed acquirenda computat, quis sit diuitiarum modus quæris primus habere quod necesse, proximus habere quod satis est. Idem in 4. Magnæ diuitiæ sunt lege naturæ composita paupertas. Lex autem naturæ scis quos nobis terminos statuat, non esurire, non sitire, non algere, vt famem sitimq; depellas, non est necesse maria tentare nec castra sequi. Ad manum est quod satis est, quàm iocundum est nihil poscere, quàm magnificũ est plenum esse, nec ex fortuna pendere. Idem in 44. Non est iocunda res &c. Require supra. c. de abstinentia. Idem in 28. Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hoc pauper est, intra quæ quisquis desiderium suũ clauserit, cum ipso Ioue de felicitate cõtēdat.

De Eodem exempla. Cap. CIIII.

ACtor. De Dyogene pulchre ait Seneca. Potentior erat Dyogenes omnia possidente Alexandro, plus enim iste quod nollet accipere, quàm quod ille posset dare Valerius lib. 4. Alexander cum ad Dyogenem Cinicum accessisset in sole sedentem, hortareturque vt siqua sibi præstari vellet indicaret. Mox inquit de cæteris interim velim a sole mihi non obstes. Item Dyogenes Siracusis cum olera ei lauanti aristippus dixisset, si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit si tu ita esse veles, Dyonisiũ non adulares. Gieronymus contra Iouinianum. De Dyogene refert Satirus, quod duplici pallio usus sit, propter frigus perã pro cellario habuit, Clauam ob corpusculi fragilitatem, qua iam senex mẽbra sustentare solitus erat. Oemerodios vulgo appellatus sit in presentem horam poscens a quolibet & accipiens cibum, habitauit autem in portarum vestibulis & in porticibus ciuitatum. Cum quis se quereretur, in dolio volubilem se habere domum iocabatur, & se cum temporibus commutantem, frigore enim os dolii vertebat in meridiem, æstate ad septentrionem, & vbicunq; se sol inclinauerat, Dyogenis simul prætorium vertebatur. Quoddam vero tempore habens ad potandum cauum lignum, vidit puerum concaua manu bibere, & elisisse fertur illud ad terram dicens Nesciebam quod & natura poculum haberem. Epicurus. Honesta res est læta paupertas, illa vero non est paupertas si læta non est, si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit tamen miser est. Si ad naturã viuas, nunquam eris pauper, si ad opinionẽ, nunquam eris diues, exiguũ natura desiderat, opinio immensum. Multis parasse diuitias non finis miseriarum fuit, sed mutatio.

De eodem secundum poetas. Cap. CV.

CATO Vbi supra. Infantem nudum cum te natura creauit. Paupertatis onus patienter ferre memento. Quod uile est carum, quod carum uile putato. Quod nimium est fugito paruo

paruo gaudere memento. Commoda naturæ nullo tibi tempore deerunt. Si contentus eo fueris, quod postulat vsus. Persius satyricus. Viuę memor leti fugit hora hoc, quod loquor inde est. Messe te nus propria viue & granaria fas est. Emulę quid me tuas occa, seges altera in herba est. Ganfredus in poetria. Liber is est vitijs, qui non inseruit abundans. Cui satis est, quod habet, pauper qui plus cupit. Galtherus in lib. Alexandreidos 8. Animum nullius egente. Non res efficiunt, sed sufficientia quamuis Sit modicum si sufficit, nullius egebis. Maximianus. Non tantum velle in vitium, sed & malefacta cadunt. Mattheus in lib. de Tobia. Non rerum cumulus, sed sufficientia mentis. Ditat sufficiunt paucula diues eris.

De vitijs fugiendis. *Cap.* *CVI.*

NVLLIVS in Retho. 1. Hæc omnia sicut iam superius dictũ est propter se solum, vt nihil addatur emolumenti petenda sunt, propter se natura vitanda sunt, non modo ea quę his contraria sunt, fortitudini ignauia, iustitiæ iniustitia, verum & illa quæ propinqua & finitima esse videntur, vnicuique n. virtuti finitimũ vitium reperitur, vt audacia fidentiæ, pertinacia perseuerantiæ, superstitio, religioni, & huiusmodi. Lactantius in lib. de vero cultu. Porro siue virtutes inseras vitia sponte decedent, siue vitia eximas virtutes vltro subibunt: sic enim bonorum & malorum constituta est natura, vt se semper oppugnent & expellant. Valerius lib. 9. Quid autem vitijs fœdius, quid etiam damnosius, quibus virtus atteritur victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam conuertitur, animiq; pariter & corporis vires expugnantur. Boetius de consol. lib. 4. Qui virtute deserta homo esse desinit, cum in diuinã conditionem transire non possit, vertitur in beluam. Tullius in lib. de Paradoxis. Cum tibi Deus vel mater omnium natura dederit animum, quo nihil præstantius, nihil diuinius, sic teipse proijcies, atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. Idem Philippica 11. Quo maior est vis animi quàm corporis, hoc grauiora sunt mala, quæ animo concipiuntur, quàm quæ corpore feruntur, miserior ergo est, qui in se suscipit scelus, quàm qui a alterius facinus suscipere cogitur. Claudianus in maiori. Heu quàm cæcus inest vitijs amor. Ouid sine titulo lib. 2. Odi nec possum cupiens non esse quod odi. Ex prouerbijs sapientum. Grauior est inimicus, qui latet in pectore. Malefacere qui vult nonnunquam causam inuenit, omne radix est peccati inuoluntarium, ipsaq; nequitia pœna sui est, peccandi quidem duo genera sunt. Vnum ex proposito, aliud ex negligentia. Plerią; vero metu peccare cessant, nõ innocentia, tales profecto timidi non innocẽtes dicendi sunt, odiũ igitur oportet peccandi non metum facias. Bis autem peccas cum peccato obsequium accõmodas. Seneca ad Lucillum epistola 53. In his quoque morbis, quibus afficiuntur animi quò quis peius se habet minus sentit. Idem in 69. epistola. Nullum enim sine autoramento malum est, auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem, ambitio potentiam mercede te vitia solicitant. Horatius in libro epistolarum. Oderunt peccare boni virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Prosper vbi supra. Nullus enim est insons sola formidine pœnæ. Qui sanctum & iustum non amat imperium. Tull. de offic. 3. lib. Certe si omnes Deos, hominesq; celare possumus, nihil tamen auarè, vel iniustè, vel libidinosè faciendum est bonus vir non modo facere, sed nec cogitare quidem audebit quicquam quod non audeat prædicare. Seneca lib. de moribus. Nihil interest quo animo facias, quod vitiosum est fecisse. Ouid. in tit. de Ponto. Pœna potest demi, culpa perhennis erit. Mathæus in lib. de Tobia. Est grauius meritum pœnæ, quam pœna necari. In cruce credo minus, quam meruisse crucem.

De mala mente & inculta. *Cap.* *CVII.*

QVINTILIANVS de orat. institutione lib. 8. Nihil enim tam occupatum, tam multiforme, tam varijs affectibus concisum, atque laceratum quam mala mens. Nam & cum insidiatur spe curis labore distringitur, & etiam cum sceleris compos fuerit, solicitudine pœnitentia pœnarum expectatione torquetur. Tullius in Tusculanario lib. 3 Animus eger (vt ait Ennius) semper errat, nec pati, nec perpeti potest, cupere nunquam desinit. Idem in lib. de natura Deorum 3. Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur. Seneca ad Lucillum epistola 5. Infirmi animi est diuitias non posse pati. Idem in 17. Multis parasse diuitias, non fuit miseriarum finis, sed commutatio, nec hoc miror, non est enim in rebus vitium, sed in ipso animo. Illud quod paupertatem nobis grauem fecerat, & diuitias graues fecit. Quemadmodum enim nil differt, vtrum ægrum in lecto ligneo, aut in aureo colloces, quocũque enim transtuleris illum morbum suum secum transferet, sic nihil refert vtrum eger animus in diuitijs, an in paupertate ponatur. Malum enim suum illum vbiq; sequitur. Idem in 27. Si vis

omnia tibi subijcere, te subijce rationi. Multos reges si te illa rexerit, & ab illas disces, quemadmodum & quid aggredi debeas. Ex prouerbijs sapientum. Turpe præbet spectaculum eger animus. Sunt quorum corpus innoxium est, & in mille facinorum furta mens ociosa discurrit. Ouidius in libro tristium 2. Omnia peruersas possunt corrumpere mentes. Sunt tamen illa suis omnia tuta locis. Prosper in libro epigrammatum. Fallaces curis torquentur amaris. Et mala mens nunquam gaudia pacis habet. Tibullus libro 2. Solicitant pectus facta nephanda reum. Ouidius siue titulo libro 1. Multa miser timeo, quia feci multa proterue. Exemplique metu terreor ipse mei. Arator libro 2. O quantum per inania currit mens ignara boni. Persius. O curuæ in terris animæ, & cœlestium manes.

De passionibus animæ. *Cap.* *CVIII.*

AVGVSTINVS de ciuit. Dei libro 14. Sunt autem quatuor animi passiones siue perturbationes, quibus omnis hum anorum nostrorum vitiositas continetur. De quibus scilicet Virgilius ita loquitur. Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque, nec auras suspiciunt clausæ tenebris, & carcere cęco. s. animæ in corpore terreno, atque moribundo. Interest tamen qualis sit uolũtas hominis, quia si peruersa est, peruersos habebit hos motus, si vero recta non solum non culpabiles erunt, verum laudabiles, uoluntas, si quidem in omnibus est, immo omnes nihil aliud sunt, quam voluntates, ut superius habitum est, vbi de viribus animæ dictum est. Idem in eodem. Illi porro philosophi, qui veritati propius accesserunt iram, atque libidinem vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo ꝙ turpiter, atque inordinate moueren tur, ad ea etiam quę sapientia perpetrari uetat, atque per hoc opus habere moderatricẽ rationem, quam partem animi triciam velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam, vt illa imperante istis seruientibus, possit in homine iustitia ex omni parte seruari. Idem in lib. 13. Require capitulo, infra de regimine animæ. Lactantius in libro de uero cultu. Poetæ tres furias esse dixerunt. Require supra capit. de temperantia Boetius de conso. lib. 1. Nubibus atris condita nullum fundere possunt sydera lumen. Tu quoque si uis lumine claro cernere uerum. Tramite recto carpere callem pelle timorem. Gaudia pelle, spemque fugato nec dolor assit. Nubila mens iunctaque frenis hæc vbi regnant. Prosper in libro epigrammatum. Scire volens, in qua sis rerum parte locandus. Discute quid timeas quid ve sit id quod amas, nam cuncti gemino nascũtur fomite motus. Respondentque suis germina principijs.

De amore. *Cap.* *CIX.*

ACTOR. Amor est affectio, siue motus animi ad diligendum aliquid quod bonum est, vel apparens bonum. Omnia namque bonum appetunt, & amant. Boetius de consolatione. Quis legem det amantibus, maior lex amorem sibi. Ex prouerbijs sapientum. Amor extorqueri non potest, sed elabi potest. Amare & sapere vix a Deo conceditur. Item amor causa est otiose solitudinis. Virgilius in Buccolicis. Omnia vincit amor, & nos cedamus amori. Item in lib. 4. Eneidos. Improbe amor quid non mortalia pectora cogis. Ouidius in libro epistolarum. Res est soliciti plena timoris amor. Credula res amor est. Auribus interdum voces captamus & omnem. Aduentus strepitum credimus esse tui. Idem in lib. sine titulo 2. Fœlix qui quod amat defendere fortiter audet. Idem in lib. de arte 1. Palleat omnis amans, hic est color aptus amanti. Idem in 3. lib. Mora semper amantes incitat. Idem in libro de remedijs 1. Quod potuit fecit ne nil ageretur amauit. Idem in lib. Methamor. 4. Tempore creuit amor. Quo magis tegitur, tectus magis estuat ignis. Quid non sentit amor. Idem in lib. 6. Nihil est, quod non effreno captus amore. Ausit nec capiunt inclusas pecto re flammas. Idem in lib. de fastis 2. Quid non amor improbus audet. Claudianus in maiori. Heu quam cęcus inest vitijs amor. Idẽ. Non quærit pretium vitam, qui debet amori. Prosper lib. epigrammatum. Ancipitis uitæ qui uis superare labores. Dilige, quod semper verus amator habet &c. Require infra c. de securitate mentis. Arator lib. 2. Hæc est vera fides, quam lex comitatur amoris. Mathæus in Tobia Gratia dum nubit, naturæ fructus amoris plenior est. Sedulius. Fortia vincla dedit peccati sęua potestas. Dulcis amor Christi fortia vincula dedit. Sydonius in epistolari lib. 5. Perfecta dilectio non tam debet recolere quid officiorum soluerit, quam meminisse quid debeat.

De spe. *Cap.* *CX.*

ACtor. Spes ẽ animi motus ĩmobiliter ad ea ꝙ appetit accipiẽda suspẽsus. Quintil. c. j. Nihil difficilius est, ꝙ differre gaudiũ. Idem

Idem in 11. Nihil vnquam grauius, quàm si quem destituta spes torquet. Seneca in Hippolyto. O spes amantium credula. Lucanus 2. lib. Liceat sperare timenti. Ouid. in lib. epistolarum. Quæcunque ex merito spes venit, æqua venit. Spes bona dat vires. Spes bona so licito victa timore cadit. Fallitur augurio spes bona sæpe suo. Idē in lib. de fas. 1. Conscia mens, vt cuiq; sua ita concipit intra. Pecto ra pro facto, spemq; metumq; suo. Idem in libro 3. Differ. habent paruæ commoda magna moræ. Solicitæ mente, speq; metuq; pauent. Idem in lib. de tristibus 3. Denique non possum nullam spera re salutem, Cum non sit pœnæ causa cruenta meæ. Idem in lib. de Ponto. Quamuis sit semper meritis indebita nostris. Magna tamē spes est in bonitate Dei. Sedulius in carmine pascali lib. 4. Nil igitur recte de se sperātibus vnquam. Difficile conferre Deo, cui prona facultas. Ardua planare, & curua indirecta referre. Et quicquid natura negat, se iudice præstat. Quodque Deo facile est homines spectare decēter. Nec pudeat. Idem in carmine de mediatore. Hic homo qui Deus est, spes est antiqua priorum. Spes in fine pijs hic homo qui Deus est. Arator in historia actuum metrice composita. 1. lib. Spiritus almus, Nescia mensuræ sunt præmia plusq; ministras, quàm sperantis erat præcedit gratia votum. Idem in libro 2. Certeq; humanum trāscendunt gaudia uotum. Hoc facile præstare Deo cui muneris vsus, Hic potior quàm nemo putat. Prosper in libro epigrammatum. Gratior est fructus, quem spes productior edit. Vltro obiectorum vile aderit pretium. Cato in lib. de morib. Rem tibi promissam certā promittere noli Rara fides ideo, quia multi multa loquuntur. Somnia ne cures, nam mens humana, quod optat. Dum vigilat sperat per somnum cernit idipsum. Stultitia in morte alterius sperare salutem. Tempora longa tibi noli promittere vitæ. Quocunq; ingrederis sequitur mors corporis umbrā. Tibullus 2. lib. Spes fouet & melius cras fore semper ait. Galtherus in libro de gestis Alexandri Magni 6. Spes quam meritum non præuenit a spe, Deuiat & verum dat ei præsumptio nomen. Idem in lib. 7. Est spes in dubijs semper comes optima rebus.

De gaudio. Cap. CXI.

ACTOR. Gaudium est diffusio animi in apprehensione conuenientis siue delectabilis. Seneca ad Lucillum epistola 23. Fundamentum bonæ mentis est non gaudere vani, mihi crede verum gaudium res seuera est, an tu existimas aliquem soluto vultu, hilari oculo mortem contemnere, paupertati domum aperire voluptates tenere sub freno, meditari dolorum patientiam? hæc qui apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando: hæc autem quibus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfunctoriā voluptatem, quodcunque gaudium est, fundamento caret. Idem in 59. Omnes tendunt ad gaudium, sed vnde stabile magnumque consequuntur, ignorant. Et sapiens quidem nunquam sine gaudio est, gaudium autem hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia, nec interrumpitur nec desinit. Quod enim non dedit fortuna, non eripit. Idem in 80. Compera inter se pauperum, & diuitum vultum, sæpius pauper & fidelius ridet, quia nulla eis sollicitudo in alto est: etiam si qua incidit cura velut nubes leuis transit: horum autem qui felices vocantur: hilaritas ficta est aut grauis, & supputata tristitia. Cato ubi supra. Interpone tuis interdum gaudia curis. Statius in Achilleide. Dant gaudia vires. Martialis coquus. Gaudia non remanent: sed fugitiua volant. Tibullus. Heu quam difficile est. Require infra capitulo de inepta lętitia. Prosper vbi supra. Fallaces curis semper torquentur amaris. Et mala mens nunquam gaudia pacis habet. Felices vere faciunt semperque beatos. De vero & summo gaudia nata bono. Claudia. in maiori. Gaudia præmissi cumulant inopina dolores. Sedulius in carmine paschali lib. 4. Maxima sæpe gaudia non ferimus: pensaq; vota timemus. Valerius lib. 9. Vix verisimile est in eripiendo spiritu, idem gaudium potuisse, quod fulmen: & tamen idem ualuit: nunc læta etenim clade, quæ ad lacum trasimenum inciderat: mulier linia sospiti suo ad ipsam portam obuia facta in eius complexu expirauit. Altera quoque cum falso mortis filij nuncio mœsta domi sederet: ad primum cōspectu redeuntis, exanimata est: sicque quas dolor non extinxerat: lætitia consumpsit: sed minus minor quòd mulieres. M. Vitius Calua consul, collega Tiberij Gracchi Cōsulis iterum cum in Corsica, quā nuper subegerat sacrificaret, receptis litteris decretas ei a Senatu supplicationes nunciantibus intento illas animo or ta caligine ante foculum collapsus mortuus est. Quem quid aliud, quàm nimio gaudio euectum putemus? Philemoni quoq; vis immoderati risus uitam abstulit.

De dolore, & luctu. Cap. CXII.

ACTOR Dolor est passio nascens ex sensu contrarij. Luctus est afflictio cordis ex sensu doloris in lachrymas erūpens. Augu. de ciu. Dei 14. Itaq; dolor carnis est offensio animæ ex carne, & quædam ab eius passione dissensio, sicut animæ dolor, qui dicitur tristitia est dissensio ab his rebus quæ nobis nolentibus accidunt. Ex prouerbiis sapientum. Animo dolenti nihil oportet credere, etiam innocentes cogit mentiri dolor, heu dolor quàm miser est qui in tormento vocem non habet, cuius dolori patientia remedium est, dolor decrescit, vbi quo crescat non habet. Statius in thebaide li. 5. Mouet & cęlestia quondam corda dolor. Cato vbi supra. Vulnera dum sana, labor est medicina doloris. Claudianus in maiori. Gaudia pręmissi cumulant inopina dolores Maximianus. Certe difficile est abscondere pectoris æstus. Panditur, & clauso sæpius ore dolor. Oui. in lib. Meth 6. Grande doloris ingenium miseris venit solertia rebus. Idem in lib. de tristibus 4. Est quædam flere voluptas. Expletur lachrymis egeriturque. Strangulat inclusus dolor at exæstuat intus, Cogitur & vires multiplicare suas. Tibullus 2. li. Frangit fortia corda dolor. Galtherus in Alexandreide li. 3. Excitat interdum vires dolor. Martialis coquus. Ille dolet vere, qui sine teste dolet. Seneca in declamationibus lib. 3. Misero si flere non licet magis flendum est, dolori silentium imparari non potest. Idem in lib quarto. Nulla flendi maior est causa, quā flere non posse. Idem in Medea. Leuior autem est dolor qui capere consilium potest, & libet ire contra. Mattheus in li. de Tobia, Post lamenta redit lyra.

De timore. Cap. CXIII.

ACTOR. Timor est animi fuga, per quam angustia mentis fluctuans ex contrariorum expectatione generatur. Statius in Thebaide lib. 3. Pessimus in dubiis augur timor. Idem in eodem. Primus in orbe Deos fecit timor. Idem in lib. 10. Est vbi dat vires nimius timor. Virgilius in Aeneid. li. 1. Soluite corda metu, ac que animi secludite curas. Idem in lib. 4. Degeneres animos timor arguit. Lucanus 2. libro. Liceat sperare timenti. Idem in lib. 6. Degeneres trepidant animi, peioraque versant. Idem in lib. 7. Multos in summa pericula misit. Venturi timor ipse mali. Fortissimus ille est, qui promptus metuenda pati. Si cominus instent. Horatius in poetica. Non semper feriet quodcunque minabitur arcus. Ouidius in lib. epistolarum. Res est soliciti plena timoris amor. Idem in lib. 2. sine titulo. Multa miser timeo, quia feci multa proterue. Exemplique metu terreor ipse mei. Vrbibus obsessis clausæ munimina portæ. Prosunt in media pace quid arma times. Idem in li. de fas. 1. Conscia mens vt cuiq; sua est ita concipit intra. Pectora profecto spemq; metumque suo. Idem in li. 3. Solutæ mentes speq; metuque pauent. Idem in li. Tristium 1. Terretur minimo pennæ stridore columba. Vnguibus accipitris saucia facta semel. Idem in eodem. Interdum audaces cogimur omne metu. Idem in 4. Quam miserum est vitam porta muroq; tueri. Vixque sui tutum viribus esse loci. Desine tuta tueri. Deq; fide certa sit tibi certa fides. Idem in li. de Ponto. Accipitrem metuens alis trepidantibus ales audet Ad humanos fessa venire sinus. Tranquillas etiam naufragus horret aquas. Qui semel est læsus, fallaci piscis ab hamo. Omnibus era cibis vnca subesse putat. Idem in lib. de nuce Res timida est omnis miser. Claudianus in maiori. Cuncta putat sibi cuncta pauor. Est malus interpres rerum metus & trahit omne. Augurium peiora via. Tibullus. Somnia fallaci ludunt temeraria nocte. Et pauidas mētes falsa timere iubent. Actor. Porro de timore copiosius habetur superius in capitulo de vitanda pusillanimitate & vana formidine.

De Suspitione. Cap. CXIIII.

SVSPITIO est opinio sinistra de aliquo, nondum ratione firmata. Iudicium vero temerarium est aliquando rationis consensus ad opinionem huiusce modi confirmandam in rebus incertis pœnitus inclinatur. Item. Suspitio est iugis formido impendentis mali, faciens hominem ad omnia meticulosum atque suspectum. Seneca in libro de Moribus. Hoc habet omnis affectus, vt in quo ipse insanit, in idē putat omnes furere. Teren. in adelphis. Omnes quibus res sunt minus secundæ (nescio quomodo) suspiciosi ad contumeliam omnia accipiunt magis, propter suā impotentiā super se credunt negligi. Valerius li. 9. Massinissa rex parū fidei in pectorib. hominum reponens, salutem suam custodia canū vallauit, hoc rege infelicior Alexander, cuius præcordia hinc amor hinc metus torserunt. Nam cum infinito ardore coniugis Thebis teneretur, ad eandē ex epulis in cubicu ū veniēs, barbarū cū stricto gladio iubebat anteire, nec prius se lecto cōmittebat, q̄ a stipatoribus diligēter scrutatus esset. Dyonisi⁹ Siciliæ tirānus, adeo suspicio sus erat & meticulosus, sciēs se odio ab oībus habitū, q̄ submotis amicis in eorum locum ferocissimos seruos, quib. latera sua cōmitteret sustinuit, & etiam tonsorum metu, filias suas tōdere docuit

quibus

quibus & ipsis adultis non ausus est ferrum committere, sed instituit vt candentium gladium & nucum putaminibus barbam sibi & capillum adurerent, nec securiorem maritum egit quàm patrē, duarum enim simul. f. aristomades & doridis matrimoniis obligatus neutrius vnquàm nisi excusse complexum petiit, lectum quoque quasi castra lata fossa cinxit, quem se ligneo ponte recipiebat, foremq; cubiculi extrinsecus a custodibus clausam, interiorem diligenter obserabat. Item require dictum Platonis de eodē. Quintil. lib. 2. Carendum est non solum turpitudine, verumetiam suspitione. Marcialis coquus. Absit a iocorum nostrorum simplicitate malignus interpres. Cato vbi supra. Ne cures si quis tacito sermone loquatur. Conscius ipse sui de se putat omnia dici. Quod tibi suspectum est, confestim discute quid sit. Nanque solent primo quę sunt neglecta nocere. Oui. in li. Tristium 4 Quàm miserum est vitam porta muroque tueri. Vixq; sui tutum viribus esse loci. Actor. De hac iterum materia require infra capitulo de pusillanimitate vitanda.

De credulitate secundum philosophos. Cap. CXV.

ACtor. Credulitas est animi leuitas siue facilitas, qua cito & absque rationis examinatione mouetur ad credendum audita. Varro in sententiis. Fides est media & opinionis & scientiæ neutr m attingens. Tull. in Tus. lib. 4. Opinatio est imbecilla assensio. Petronius. Nunquam recte faciet qui cito credit. Alexander ad Dydimum. Res nouitate mirabilis rumorum licentia videtur incredula. Dydimus ad eundem Nuncios de nobis ad te prolatos non immerito famę incredulus respuisti, solet enim gaudere figmētis. Tul. in Rhe. 2. Facta non famā spectari oportet. Quintus Terc. in Apologetico. Fama malum quo non aliud velocius vllū. Cur fama malum quia plurimum mendax, quæ nec tunc quidem cum aliquid veri affert, sine mendacij vitio est detrahens adiciens de veritate. Ea quoq; illi conditio est, vt non nisi cū mentitur perseueret. Fame ergo non credit nisi inconsideratus, quia sapiens nō credit incerto, ne forte illud os mendacij seminauerit, quod sæpe fit aut ingenio emulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non noua, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate. Quintil. in 15. causa. Facinus est id tantum credere quod expedit, & actum est de rebus humanis, si solum seruatur vtilitatum fides. Idem in 17. Pessimum humanarum rerum malum semper est q̄ auidius nephanda finguntur, nec vsquàm magis operepretium putant maligni facere sermones, q̄ cum incredibilia quasi deprehensa narrantur. Necesse est autem contentiosius loquaris quicquid probare non possis, & affirmationem sumit ex homine quicquid non habet ex veritate. Sen. in lib. de 4. virtutibus. Prudentis proprium est examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. Idem in declamationibus li. 4. Nemo quicq̄ facile credit, quo credito dolendum sit. Idem in Hercule furente. Quod nimis miseri volūt hoc facile credunt. Prona est timori semper in peius fides. Idem in Hipolito. Contemne famam vix vero fauet. Ex prouerbiis sapientum. Ero desitum hoc oportet credere. Item dissimilem oportet habere aurem ad crimina. Idem ibidem. O spes amantium credula. Idem ad Lucillum epistola 3. Vtrumq; vitium est & omnibus credere, & nulli, sed alterum dixerim honestius vitium.

De eodem secundum poetas. Cap. CXVI.

OVidius in lib. epistolarum. Tarde quę credita lędunt credimus. Credula res amor est. Tarda solet magnis rebus inesse fides. Idem in li. de arte 3. Non cito credideris, quantum cito credere lędat. Exemplum nobis non leue procris erit. Ex parte credite. Idem in li. de remediis 2. Dum sibi quisque placet credula turba sumus. Item in Methamor. 8. Facies et atque iubebant. Credere adulterium, prohibebant credere mores. Idem in li. 12. Credita res actore suo est. Idem in li. de Fas. 4. Conscia mens recti famę mendacia ridet. Sed nos in vitium credula turba sumus. Cato vbi supra. Nil temere crede. Admiranda canunt, sed non credenda poete. Prosper vbi supra. Non pateant faciles leuis rumoribus aures. Quę nescire iuuat credere non libeat. Ganphredus in poetria. Certior aure arbiter est oculus.

De Errore. Cap. CXVII.

ACtor. Error est a recto tramite deuiatio. Item error est cum per ignorantiam malum committitur. Tull. in Tus. li. 3. Animus eger (vt ait ennius) semper errat, nec pati nec perpeti potest, cupere nunq̄ desinit. Idem in li. de Offi. 3. Errat qui vitium vllum corporis aut fortunæ vitiis animi grauius existimat. Idē in Philippica 12. Cuiusuis hominis est errare, nullius autem nisi insipientis in erratu perseuerare. Posteriores enim cogitationes (vt aiunt) solent esse sapientiores. Idem in li. de legibus 1. Non est viri boni errare, & diligere quod per se non est diligendum. Valerius li 9. Temeritati proximus est error, & ad lędendum par. cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis cōcitatus imaginibus culpæ se implicat. Seneca de beneficiis li. 3. Non est leuitas a cognito & damnato errore discedere, & ingenue fatendum est, aliud putaui deceptus sum. Hæc vero superbe stultitię perseuerantia est quod semel dixi, qualecunque est, fixum ratumq; sit. Non est turpe cum remutare consilium. Idem ad Lucillum epistola 1. Cęci duem equęrunt nos autem sine duce erramus, & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos egrotare nescimus. Ouidius de remedijs li. 1. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso Pro vitio virtus crimina sępe tulit. Arator li. 2. Repellitur error in diuersa trahens cum spiritus efficit vnum.

De stultitia. Cap. CXVIII.

ACtor. Stultitia est priuatio siue defectus sapientię. Item iuxta Hugonem. Stultitia est cum malum cognitum nō vitatur. Lactantius in li. de ve a iustitia. Stultitia est in factis dictisq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Tullius in lib. de senectute. Tanta inest stultitię inconstantiæ atque peruersitas, quòd omnes eam vt adipiscantur exoptant, & eandem adepti accusant. Idem in libro de natura deorum 1. Multa incommoda in vita quę sapientes com modorum compensatione leniunt, stulti nec vitare venientia, nec ferre presentia possunt. Idem in lib. de Paradoxis. Stoicorum sententia fuit omnes stultos insanire, omnesq; sapientes esse liberos, & omnes stultos seruos. Idem in Tusculanis lib. 3. Stultitiæ proprium est aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. Augustinus in libro soliloquiorum primo. A quibusdam dictum est ita stultos omnes insanos esse: sicut omne cenum olere. quod non semper sed dum commoues, sentias. Seneca de beneficijs lib. 2. Negamus iniuriam accipere sapientem. qui tamen illum pugno percusserit: Iniuriarū damnabitur. Negamus stulti quicquàm esse: & tamen eū qui rem aliquam stulto surripuit furti condemnabimus. Magister serlo. Stultus si qua . efert quæ sint ea nil puto refert. Cato vbi supra. Insipiens esto cum tempus postulat aut res. Stultitiam simulare loco prudentia summa est. Ouidius in lib. tristium quarto. Forsitan hoc studium possit furor esse videri. Sed furor hic aliquid vtilitatis habet.

De Naturalibus desiderijs secundum philosophos. Cap. CXIX.

SEneca ad Lucillum epistola 16. Naturalia desideria finita sunt ex falsa autem opinione nascentia, vbi desinant non habent. Nullus. n. terminus falso est, nam via euntis aliquid extremum est error autem immensus est retrahe ergo te a vanis. Et cum uis scire quod petis vtrum naturalem habeat an cęcam cupiditatem: cōsidera si non possis alicui consistere. nam si longe progresso semper aliquid restat scito illud naturale non esse. Idem in 39. Magna animi est magna contemnere: & mediocria malle q̄ nimia. necesse. n. in immensum exeat cupiditas quę naturalem modum trāsilit. Idē in 70. Quomodo ueniet in mentem finis suus omnia sine fine cupientibus. Idem in 72. Vidisti aliquando canem missa a domino frusta panis vel carnis aperto ore captantem. quicquid excepit protinus integrum deuorat, & semper spem futuri hiat. idem euenit nobis quicquid expectātibus fortuna proiecit. id sine vlla voluptate dimittimus statim ad rapinam alterius erecti & attoniti. hoc sapienti non euenit. plenus est & si quid euenit: securus excipit & reponit. Impeditis autem ac rudibus nullus præcipitationis finis est, in Epycureum illud chaos decidunt inane sine termino est. Ex prouerbijs sapientum. Alienū nobis nostro plus placabis. Varro in sententijs. Desiderata non habita magni fiunt: habita vilescunt.

De eodem secundum poetas. Cap. CXX.

OVidius sine titu li. 2. Quod licet ingratum est, quod non licet acrius vrit. Quod sequitur fugio, qđ fugit ipse sequor. Idē in lib. 3. Nitimur inuetitū super cupimusque negata. Sic interdictis imminet eger aquis. Quicquid seruatur cupimus magis, ipsaq; furem. Cura vocat, pauci qđ sinit alter amant. Idem in lib. de arte. 1. Quod refugit multi cupiunt, odere quòd instat. Petronius. Querit se natura nec inuenit. Omnibus ergo scorta placent. fractique nerui in corpore gressus. Et laxi crines & tot noua nomina vestis. Prudentius vbi supra. Summa quies nil esse velle super quam postulat vsus: Debitus, vt simplex alimonia vestis vt vna. Infirmos tegat aut recreet mediocriter artus. Expletumque modum naturæ non trahat vltra. Theodolus. Mortales cuncti quod contendunt adipisci. Nec si perficiant vitæ discrimina curant.

De eodem amore sui. Cap. CXXI.

ACtor. Theofrasti sniā fuit. Amātiū ceca esse iudicia. vnde q̄a quilibet hō seipsum preceteris amat in iudicio sui facilius errat.

erat. Amor nanque priuatus mentem vehementer excecat. In prouerbiis quoq; sapientum legitur, quòd amare & sapere vix a Deo conceditur. Varro in sententiis Non tam modeste quiuis sua miratur quàm aliena, hoc autem fit, quoniam nemo sibi inuidet. Quintus Curtius. Thobares magus ad Alexandrum ait. Natura mortalium hoc nomine praua & sinistra dici potest, quòd in suo quisq; negocio ebetior est quàm in alieno. Teren. in adelphis. Quid homine imperito iniustius, qui nihil rectum putat nisi quod ipse fecit. Idem in hebauter. Ita fere comparata est omnium hominum natura, vt aliena melius iudicet quàm sua. Iulius Celsus 2. li. Quę volumus & libenter credimus, & quæ ipsi sentimus, alios quoque sentire speramus. Petronius. Omnes opertis oculis bona sua computant. Plinius secundus in epistola ad Cornelium Tacitum. Suæ quisque inuentioni fauet. Quintil. 2. li. Aliena quoque vitia mauult quisque comprehendi quàm sua Lactantius in li. de falsa sapientia. Nemo potest de se recte iudicare, sed aliena iudicat melius quàm sua. Tull. de Offi. li. 1. Nescio quomodo fit vt magis in aliis quàm in nobismetipsis cernamus si quid delinquitur. Idem in Tusc. 4. lib. Stulticię proprium est aliorum vitia cernere, suorũ obliuisci. Idem in oratione pro deiotaro. Nemo fere est qui sui periculi iudex non sibi se equiorem quàm reo prębeat. Idem in Rhetor. 2. Qui nihil in vita iocundius habet quàm vitam, non potest cum virtute vitam colere. Sen. in Agaménone. Non intrat vnquã regium limen fides Precio parata, vincitur precio fides. Idem in epistola 26. Vna est cathena quæ nos alligatos tamen, amor vitę. Vale lib. 2. Dulcedo vitę multa & facere & pati turpiter cogit. Statius in Thebaide lib. 3. Proh vitæ feda cupido Iuue. lib. 3. Summum crede nephas animam preferre pudori. Et propter vitam viuendi perdere causas. Claudius in maiori. Heu quàm cecus inest vitiis amor. Idem. Munere carior omni astringit sua quemque salus. Horatius in lib epistolarum. Sunt qui nil rectum nisi quod placuit sibi ducunt. Ouidius in lib. de Ponto. Quod fecit quisq; tuetur opus. Martialis coquus. Quis enim damnet sua vota libenter. Auianus vbi supra. Sic mos est homini quicquid sibi fecerit ipse. Vile licet maneat, approbat esse tamen. Maximianus. Non intellecti, nulla est curatio morbi.

De superbia. Cap. CXXII.

Actor. Omnium itaq; vitiorum caput & origo siue radix est superbia, quę sic describitur. Superbia est amor proprię excellentiæ. Item superbia est animi tumor ex honore proprię, cæteros supraire contendens. Item superbia est singularis excellentię tumentis animi super omnes cæcus quidam appetitus. Item superbia est eleuatio vitiosa; quę inferiorem despiciens, superioribus ac mediocribus satagit dominari. Itaque superbię comes inseparabilis est inuidia. Dum enim superbus cunctos preire & superare conatur, superiorem vel parem habere dedignatur. Plautus in aulularia. Res nimium singularis est homo parem ferre non patiens. Minores despicimus, maioribus inuidemus, ab equalibus dissentimus. Tull. de Offi. li. 1. In rebus etiam prosperis superbia fugienda est & arrogantia, nam vt aduersas res sic & secundas immoderate ferre leuitatis est. Ex prouerbiis sapientum. Cito fit ignominia superbi gloria. Seneca ad Lucillum epistola 47. In homines nostri similes superbia non agimus imperium, nec quicquàm vel minima seruitute exigimus præter corpus quod solum animo famulari debere censemus, alioquin seuitia est in obsequium cogere quos nobis fratres eadem natura progenuit, & quibus a Deo patre communium bonorum spondetur hæreditas. Salustius in iugurtino. Superbia commune nobilitatis malum est. Iuuenalis lib. 4. Quia tu galline filius albæ. Nos vilis populus nati infelicibus ouis. Prosper vbi supra. Sola est innumeris armata superbia telis. Cui possunt vires & bene gesta dare. Versificator. Vnde superbit homo cuius cõceptio culpa. Nasci pena, labor vita, necesse mori. Vana salus hominis vanus labor omnia vana. Inter vana nihil vanius est homine. Post hominem vermis, post vermem fit cinis hæu hæu. Sic redit in cinerem gloria nostra suum. Primas. Si tibi gratia si patientia formaq; detur Sola superbia destruit omnia si comitetur. Claudianus vbi supra Inquinat egregios adiũcta superbia mores. Ouidius de Fastis li. 1. Fastus inest pulchris sequiturq; superbia formam.

De temeritate. Cap. CXXIII.

Actor. Ex virulenta radice superbię nascitur pestifera proles multiformis vitiorum. s. temeritas, præsumptio, ambitio, inanis gloria, Inuidia, Ira, Accidia, Tristitia, Gula, Luxuria. Temeritas est rationis expers, animi procacis indisciplinatus excursus. Itẽ temeritas est audacia præceps qua quis audet aliquid supra vires suas attentare. Tull. in Rhetorica 2. Temeritas est inconsiderata dolorum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Valerius in lib. 9. Temeritatis & subiti & vehementes sunt impulsus, quorum ictibus hominum mentes cõcusse, nec sua pericula respicere, nec aliena facta iusta examinatione prosequi valent, temeritati proximus error, & ad ledendum par, cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis concitatus imaginibus culpę se implicat. Tullius de Offi li. 1. Sicut scientia quę remota est a Iustitia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda, sic & animus paratus ad periculum, si sua cupiditate non communi vtilitate impellitur, audaciæ potius nomen habet, quàm fortitudinis. Videndũ est etiam vt contra communem naturam nihil contendamus, sed studia nostra eius regula metiamur, nec enim attinet naturæ repugnare, nec quicquàm sequi quod non queas assequi. Id maximè quemq; decet, quod maxime suum est. Terentius in Andria. Quãdo fieri non potest id quod vis, id velis quod possis. Quintil. de or. instit. lib. 2. Nec tentes quod effici non possit. Idem in 4. lib Tentanda non sunt quæ effici omnino non possunt. Idem in 8. libro. Quod autem imitaturus est primum quisque intelligat & quare id bonum sit, sciat, tum in suscipiendo onere vires suas consulat, vbiq; perniciosissimum est vires fiducia preuenire. Statius in Thebaidę 11. li. Hic miseris furor est instare periclo. Ouidius in libro Metham. 8. Sępe vtile, vinci, aratheo nocuit temeraria virtus. Idẽ in lib. 10. In audaces non est audacia tuta. Iuuenalis 2. lib. Fortem prestant animum rebus quas turpiter audent. Nihil est audacius illis deprehensis. Iram atq; animos a crimine sumunt. Seneca in Hercule furente. Nemo se tuto diu periculis offerre. Tam crebris potest. Quem sepe transit casus aliquando inueniet. Cato vbi supra. Quod potes id tenta nam littus carpere remis. Tutius est multo q̃ velum tendere in altum.

De Præsumptione. Cap. CXXIIII.

Actor. Præsumptio nouitatum est qua quis contra qualitatẽ sui ordinis aut virium singulari tumore noui quippiam audet attentare. Insolentia est extra commorantium vsum vel morem: quasi despectis cæteris verba facta gestum habitumque specificare. Item præsumptio est vitium animi quo quis de viribus suis supra modum confidens, nititur alios preire, vel eis se preferre, vel alterius bona sibi spiritualiter arrogare. Varro in sententiis. In multis contra omnes sapere, desipere est. Tull. in lib. de academicis. Inepte quis mineruam docet Bernardus Siluester in Megacosmo. Pudet docuisse mineruam. Galtherus in lib. de gestis Alexandri 2. Parcite mortales animas extollere fastu. Collatis opibus aspernariq; minores Parcite victores ingrati viuere summo. Victori vires, sceptrum, dyadema, triumphos. Diuitias dare qui potuit auferre valebit. Prosper vbi supra. Quod quis non cecidit propriis si viribus aptat. Hoc ipso quo stare putat cecidit.

De ambitione secundum philosophos. Cap. CXXV.

Actor. Ambitio est inordinatus appetitus honoris terreni vel dignitatis aut amplitudinis. Sydonius in epistolari li. 2. Quidam ius fasque commune supergressi, summam beatitudinẽ summam potestatem putant, hoc ipso satis miseriores quod parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges ita regibus dominandi desideria dominantur. Macrobius in lib. Saturnalium. Summum ad gradum claritatis cum veneris ægre consistes, & citius q̃ ascendas cades. Fulgentius in li. Mitologiarũ 2. Qui plus quęrit esse q̃ licet, minus erit q̃ est. Socrates. Stultũ est vt imparare quis velit, cum ipse sibi imparare nõ possit. Seneca in li. de quatuor virtutibus. Ne in re altiori te ponas, in quã stanti tremendum, descendenti cadendum est. Idem ad Lucillum epistola 73. Ambitiosis non iam iocundum est multos post se videre, quàm graue aliquem ante se. Nec ambitio tantum instabilis est, verum etiam omnis cupiditas quia incipit semper a fine. Salustius in iugurtino. Inter mortales difficillimum est gloria inuidiam vincere. Ex prouerbiis sapientum. Vis habere honorem, do tibi imperium magnum, impera tibi. Valerius 8. li. Nulla est tanta humilitas quę dulcedine glorię non tangatur. Nam Alexandri pect⁹ insatiabile laudis, qui Anaxarti comiti suo ex auctoritate Democriti preceptoris innumerabiles mundos esse referenti. Hæu me inquit miserum, qui nec vno quidem adhuc potitus sum Gloria, nec ab his quidem qui eius contemptum introducere conantur negligitur. Quintus Curtius. Dixit quidem ex suis maximus natu Alexandro, si dii habitũ corporis tui auiditati animi tui parem esse voluissent, orbis te nõ caperet, altera manu orientẽ altera cõtingeres occidẽtẽ Quid tu ignoras arbores magnas diu crescere, vna extirpari hora. Stultus est qui fructus earum spectat altitudine non notat, vide nedum ad cacumen peruenire contendis, in ipsis ramis quos comprehenderis decides. Leo quandoq; minimarum auium pabulum fuit, nihil tam firmũ est, cui periculũ non sit ab inualido Deniq; si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eis eripere,

eripere; si autem homo es, id quod es semper te esse cogita: stultũ est eorum meminisse, propter quæ tui obliuiscaris.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXVI.

OVidius in li. de fastis quinto. Nos quoq; tangit honor, festis gaudemus & aris, Turbaq; celestes ambitiosa sumus Matth. in li. de Tobia. Si quæratur hono, onus intricatur honori. Galtherus in lib. Alexandreidos. Quàm friuola gloria mundi, quàm terũ fugitiuus honor: quàm nomen inane. Prælatus qui preesse cupit, prodesse recusat. Magnus in exemplo cui non suffecerat orbis. Sufficit exciso de fossa marmore terra. Quinq; pedum fabricata domus, qua nobile corpus. Exigua requieuit humo. Versificator. Vir bone quid curas res viles res perituras. Nil profecturas damno qñ que futuras. Nemo diu mansit in culmine, sed cito transit. Est breuis atque leuis in mundo gloria quæuis. Qui fuit hic imus, illic erit ordine primus. Quid lucri refert, qui mundo totus inheret?

De principatu uel honore recusando. Cap. CXXVII.

SEneca de beneficijs li. 3. Dicit Mitigonus, beneficiis patrem, qui cum ingenti prælio superasset hostem, præmium belli ad patrẽ transtulit, & illi imperium cypri tradidit. Hoc est regnum, nolle regnare cum possis. Idem in Hypolito. Cœlo Iuppiter alto. Vicina petit, non capit vnquàm magnos Metus humilis tecti plebeia domus circa: regna tonat. Valerius lib. 4. Fabius Maximus cum a se quinquies & a patre, auo & proauo, maioribusq; suis sepe consulatum gestum animaduerteret, cum populo constanter egit quãtum potuit, vt aliquando vacationem huius honoris Fabie genti darent, nõ quidem ꝙ virtutibus filii diffideret, erat enim illustris, sed ne maximum imperium in vna familia continuaretur. Quid hac moderatione valentius, qua etiam patrios affectus qui potissimi habentur superauit? Idem in lib. 5. Nam sicut merito primum amoris vinculum ducitur plurima & maxima beneficia a parentibus accepisse, ita proximum iudicari debet ab eisdem simul accepisse. Idem in lib. 6. Manlius cum ei consulatus cum omni consensu deferretur, & ille sub excusatione aduersę valitudinis oculorum eum recusaret: instantibus cunctis, alium, inquit, quirites quęrite, ad quem hunc honorem transferatis. Nam si me eum gerere coegeritis, nec ego mores vestros ferre potero, nec vos meum imperium perpeti poteritis. Idem in li. 6. Rex ille subtilis iudicii, quẽ ferunt traditum sibi dyadema, priusquàm capiti imponeret, retẽtum diu considerasse ac dixisse. o. nobilem magis quàm fęlicem pannum, quem si quis penitus quàm multis sollicitudinibus, periculis ac miseriis sit refertus cognosceret, nec humi quidem iacentem tollere vellet. Salustius in iugurtino. Post gloriam inuidiam sequi memineris. Itaque quo clarior eris, eo magis anxium ac solicitum te esse oportet. Terentius in adelphis. Preterea quid tu ibi agas, vbi siquid bene præcipias, nemo obtemperat. Ex prouerbiis sapientum. Excelsis multo facilius causus nocet Seneca in tyeste. Mihi crede falsis magna nominibus placerent. Frustra timentur dura, dum excelsus steti. Nunquàm pauere destiti, atque ipsum timere. Ferrum est lateris mei. Horatius in li. Carminum. Sepe quoq; ventis agitatur ingens pinus. Et celsę grauiore casu decidunt turres. Feriuntq; summos fulgura montes. Ouidius in lib. Methamorphoseos 2. Vix vlla potentia longa est. Idem in li. de remedijs. 1. Summa petit liuor, perflant altissima venti. Summa petunt dextra fulmina missa Iouis. Rumpere liuor edax. Idem in li. de tristibus 3. Viue tibi, & longe nomina magna fuge. Tu quoque formida nimium sublimia semper. Propositique tui protrahe vela precor. Idẽ in li. 4. Ardua per præceps gloria vadit iter Galtherus in Alexandreide li. 8. Satius est non ascendere, q̃ post ascensum regredi.

De Inani gloria. Cap. CXXVIII.

ACtor. Inanis gloria est amor vel appetitus vanę laudis aut fauoris humani. Item vana gloria est placendi desiderio mota vtriusq; hominis impotens ex agitatio. Tull. in Tus. lib. 1. Honos alit artes, omnesq; incenduntur ad studia gloria. Idem in lib. 5. Le niculus sane noster Dæmosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat confitentis mulierculę (vt mos est in Græcia) hic est ille Demosthenes, quid hoc leuius, sed orator ille tantus apud alios videlicet loqui didicerat non multum ipse secum. Boetius in lib. Diuisionum. Quis hoc non videat plurium ad bonarum artium valere defectum, si apud mentes hominum vnquàm fit desperatio displicendi. Plinius in epistola ad Arrianum. Necesse est vt laudis suæ spacio & cursu, & peregrinatione quisq; lętetur. Etenim nescio quo pacto vel magis homines iuuat gloria lata, quàm magna. Valerius li. 8. Nulla est tanta hu. &c. Require in precedenti capitulo. Idem in lib. 60. Sophocles iam senex tragediam quandam in certamen miserat, cumq; suspensus ancipitis certaminis expectaret sententiam, audiuit se vna sententia vicisse, & præ gaudio expirauit. Sydonius in epistolari li. 1. Non grandis alicui datur gloria, si deteriorum collatio clarescat. Martialis coquus. Cum voco te Dominum, noli tibi cuna placere. Sepe etenim seruum sic resaluto meum. Horatius in li. sermonum. Gaudent præ nomine molles auriculę. Auianus. Hic quicunque noua sublatus laude tumescit. Dat merito pęnas cum meliora cupit. Persius satyricus. Ne te quæsieris extra scire tuum nihil est, nisi te scire sciat alter. O curuę in terris an.mæ & cęlestium inanes. Cato vbi supra. Nec te collaudes nec te culpaueris ipse. Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

De Hypocrisi. Cap. CXXIX.

ACtor. De inani gloria nascitur Hypocrisis. Etenim est Hypocrisis fictio sanctitatis, procedens ex appetitu vanę laudis vel humani fauoris. Item Hypocrisis est vitium virtutum simulatione clausum & arte palliatum. Tullius de officiis lib. 1. Totius iniustitiæ nulla capitalior, quàm eorum, qui cum maximè fallãt, id agunt vt boni viri videantur. Idem in lib. 2. Omnia ficta celeriter tanquàm flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum. Idem in lib. 3. Omnes aliud agentes & aliud simulantes perfidi sunt, improbi & malitiosi. Nullum igitur eorum factum vtile esse potest, cum tot sit vitiis inquinatum. Idem in libro de amicitia. Omnium rerum simulatio vitiosa est, tollit enim iudicium veri. Ex prouerbiis sapientum. Bona verba mercari maior est malitia. Item malus vir, bonum quando se simulat, tunc pessimus est. Boetius de consolatione libro secundo. Vos autem nisi ad populares auras inanesq; rumores recte facere nescitis, & relicta cõscientia, virtutisq; præstantia, de alienis præmia sermunculis postulatis. Quidam cum adortus esset contumeliis quendam, qui nõ ad veræ virtutis vsum, sed ad superbam gloriam, falsum sibi nomen philosophi induerat, adiecitque se iam sciturum, an ille philosophus esset, videlicet si illatas iniurias patienter tolerasset, cum ille patientiam parumper assumpsit, acceptaque contumelia, velut insultans iam tandem inquit: philosophum me esse intelligis. Et alter nimium mordaciter, intellexerim inquit, si tacuisses. Seneca de clementia lib. 1. Nemo potest diu personam ferre fictam. Cito in naturam suam recidunt, quibus veritas non subest. Quæ autem ex solido nascuntur tempore, in melius proficiũt. Idem ad Lucillum. Omnia vitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt, tũc aũt pernitiosissima, cum simulata sanitate subsidunt. Plautus vbi supra. Quid nam o stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui nõ nouit diligit. Boetius vbi supra li. 3. Si tuam non habes, splendidũ aliena te claritudo nõn efficit. Plinius ad Catulium. Magnitudo animi nihil ad ostentationem, omnia ad conscientiam refert. Recteque facti non ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit. Tullius in oratione pro Celio. Quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sunt erubescas. Horatius in poetica. Nunquàm te fallant animi sub vulpe latentes. Martialis coquus. Ars est captandi quod nollit velle videri. Ne facras optat, quod rogat vt facias. Persius. Pelliculam veterem retines si frõte politus. Astutam vapido seruas sub pectore vulpem. Prudentius vbi supra. Latitat Lupus ore cruento. Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli.

De inuidia secundum philosophos. Cap. CXXX.

ACtor. Inuidia est dolor vel ęgritudo animi ex aliena felicitate nascens, & animum torquens. Sic dicta, quoniam inuidus aliena bona videre non potest. Item inuidia est in actorem suum reciprocus ex alterius bono tabescientis animi cruciatus. Huius itaque vitii partes sunt tres, afflictio scilicet in prosperis proximi, & exultatio in aduersis, & malignitas siue malitia. Afflictio quidem in prosperis est animi cruciatus ex profectu minus sibi placẽtis descendens. Exultatio vero in aduersis est quędam ex alterius casu concepti odii nebulosa consolatio. Porro malitia est alieni damni auide nequissimeq; voluptatis odiosus excursus. Salustius in iugurtino. Post gloriam memineris inuidiam sequi. Inter mortales itaque difficillimum est gloria inuidiam vincere. Tullius in Rhetorica 2. Virtutis comes est inuidia, aphricano siquidem industria virtutem, virtus gloriam & gloria ęmulos comparauit. Plinius ad Cornelium Zicianum. Prauum atq; malignum est, non admirari hominem admiratione dignissimum. Ex prouerbiis sapientum. Si nulli inuideris, maior eris. Qui enim inuidet minor est. Inuidia siquidem est animi dolor ex alienis com-

commodis, nulli ergo inuidet vir bonitate præditus scias eum multis abundare virtutibus in se, qui alienas amat. Ennodius. Male pertinax Dęs liuoris, obloquendi fomitem de loco gloriæ quæri. Tullius in oratione pro Cornelio Balbo. Est hæc sęculi malitia, quædam atque labes, virtuti velle inuidere, ipsumque florem dignitatis infringere. Idem in Tusculä. lib. 3. Quemadmodum misericordia est ęgritudo ex alterius rebus aduersis, sic inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis. Idem in 4. Inuidentia est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil noceant inuidenti. Malitia est voluptas ex malo alterius sine emolumento suo. Idem in inuectiua contra Catilinam absentem. Non intelligo cur minore quidem dolore perituros se cum multis quàm si soli pereant, accipiant. Socrates. Malum alienum, tuum ne feceris gaudium. Valerius li. 7. Fabius Labeo cum a rege Antiocho, quem bello superauerat, ex icto fędere dimidiam partem nauium accipere deberet, medias omnes (vt fertur) secuit, vt eum tota classe priuaret. Agillius. Cum ergo Alexander orientem prælijs & victoriis vrgeret, in illis tamen negocijs literas ad Aristotelem misit, non eum recte fecisse, quòd disciplina quæ ad naturę contemplationem spectant, quibus ab ipso eruditus foret litteris foras editas inuulgasset. Nam qua, inquit, re alia cęteris omnibus præstare poterimus, si ea quæ ex te accepimus, omnium prorsus fient communia. Quippe ergo doctrina anteire, malim, quàm copijs atque opulentiis? Respondit Aristot. libros illos neq; editos esse, neque non editos: quia solis eis cognoscibiles, qui eos intelligerent. Dydimus vbi supra. Locus inter nos inuidię non præbetur, vbi nullus superior est. Omnes enim diuites facit paupertatis equalitas.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXXI.

Ovidius in libro de arte primo. Fertilior seges est alienis semper in agris. Vicinumque pecus grandius vber habet. Idem in libro de Remedijs 1. Summa petit liuor. Idem in eodem. Rumpere liuor edax. Idem in lib. de Ponto. Ledere viuos. Liuor & iniusto carpere dente solet. Claudianus in minori. Rabiem liuo is acerbi nulla quies placare potest. Horatius in libro epistolarum. Inuidus alterius marcescit rebus opimis. Et videt illius prospera cum lachrymis. Inuidia siculi non inuenere tyranni, Maius tormentum. Martialis coquus. Rumpitur inuidia quòd turba super in omni. Monstramur digito rumpitur inuidia. Rumpitur inuidia quòd sum iucundus amicis. Quod conuiua frequens rumpitur inuidia. Rumpitur inuidia quòd amamur quòdque probamur Rumpatur quisquis, rumpitur inuidia.

De Malitia. Cap. CXXXII.

Actor. Malitia est vitium animi, quo quis damnum molitur alicui Item malitia est in alienum damnum auide nequissimeque voluptatis odiosus excursus. Malignitas est mala voluntas hominis cum vltra non possit. Nequitia est quando quis audet quod nequit. Fulgentius in libr Mitologiarum 2. Triplici modo nocet malitia, scilicet aut vi euidenti potentior aut insidijs vt impotentialis latro, aut occultæ vt falsus amicus. Tull. de offi. lib. 3. Homo naturæ obediens, homini nocere non potest. Idem in philippica 11. Quo maior est vis animi quàm corporis, eo grauiora sunt mala, quæ animo concipiuntur: quàm quę corpore feruntur. Miserior ergo est qui in se suscipit scelus, quàm qui alterius facinus suscipere cogitur. Prosper in li. Epigrammatum. Quicunque alium molitur ledere primum. Ipsum se iaculo percutiet proprio Gaufredus in poetria noua. Fel modicum totum mel amaricat. Vnica menda totalem faciem diffamat. Quis fuit horrendos primus qui protulit enses, quàm ferus & vere ferreus ille fuit? Ex prouerbiis sapientum. Ab alio expecta: alteri quod feceris. Etiam qui faciunt oderunt iniuriã. Multis imperatur, qui vni facit iniuriã.

De iracundia secundum philosophos. Cap. CXXXIII.

Actor. Iracundia est tempestas animi, qua quis aduersus aliũ commouetur. Ira est animi subita tempestas, quæ dum inordinate se concutit, cor hominis ad insaniam trahit. Item ira est animi feruor ab interioribus ad exteriora prorumpens, cum anima ob illatas sibi iniurias vindictam excogitatam adimplere desiderat. Item ira est animi concitati furor subitus vlciscendi libidine feruens. Item iracundia est vlciscendi libidine in eum qui te lęsisse videtur iniuria. Indignatio est ex turbida quadam & insolenti malí uolentia inferioris desceptio. Furor est animi inueterata tempestas animi rationẽ subuertens. Tull. in Tusc. li. 4. Ira est libido puniendi eum qui fecisse videtur iniuriam. Idem in oratione pro Marcello. Iracundia quoque consilio inimica est, & victoria vero insolens ac superba est. Epicurus. Ira immoderata insaniam gignit. Ennodius. Ira iusto liberior suum plus quàm alios lacessit actorem. Ex prouerbijs sapientum. Bonus animus lęsus inultus grauius irascitur. Item furor fit læsa sępius patientia. Item grauissima est probi hominis iracundia. Item homo extra corpus suum est, cum irascitur. Iracundiam autem qui vincit, hostem superat maximum. Iratus etiam facinus consilium putat. Lęso doloris remedium est, inimici dolor. Nunquam scelus scelere vindicandum est. Ira crudelitatis mater est. Ingenia recta debilitat iracundia praua, cõfirmat audacia. Si quis irascitur & ab alio pęnas expetit, a se exigit. Itaq; semper ab alio incipiat dissensio, a te vero reconciliatio.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXXIIII.

Horatius lib. epistolarum. Ira furor breuis est, animum rege qui nisi paret. Imperat hunc frenis, hunc tu compesce cathenis. Ouidius in li. epistolarum. Quęlibat iratis ipse dat arma dolor. Imperat heu ventis tumide non imperat ire. Possidet & vitiis regna minora suis. Idem sine tit. lib. 1. Minuit vindicta dolorem. Quaslibet infirmas adiuuat ira manus. Idem in libro de arte 1. Vt fragilis glacies, interit ira mora. Idem in lib. 3. Candida pax homines, trux decet ira feras. Ora tument ira, nigrescunt sanguine vene. Quam licet extinctos iniuria suscitat ignes. Idem in lib. Methamor. 8 Sepe suum feruens oculis fert ira furorem. Idem in li. de Fastis 5. Iustum præterit ira modum. Idem in lib. de ponto. Quem non obrueret taciti quoq; Cæsaris ira. Addita sunt penis aspera verba meis. Virgilius in 2. Aeneid. Furor iraq; mẽtem præcipitat. Lucanus 3. lib. Inuenit arma furor. Cato vbi supra. Ira odium generat, concordia nutrit amorem. Impedit ira animum ne possit cernere verum. Prudentius vbi supra. Ira tumens spumanti feruida rictum. Sanguinea torquet suffuso lumina felle. Impatiensque more est. Galtherus in Alexandreide lib. 5. Comes indiuisa furoris præcipites capit Ira gradus & fellea torquet lumina. Contemnitque humiles rationis habenas.

De odio, & discordia. Cap. CXXXV.

Actor. Ira inueterata vertitur in odium. Est enim odium rancor animi contra aliquem induratus & roboratus. Item odium est vitium quod irati motum animi spemque vindictæ tenacius abscondit. Cancor est, cum amaritudine clausa mordacis animi vulnus habitu demonstrantur Discordia est aliquorum diffidentia, quos prius amoris vinculum colligauerat. Arist. in 8. lib. philosophorum. Amicitia facit ex multis vnum. Discordia vero multa ex vno. Amicitiæ namque est congregare, inimicitiæ vero disgregare. Tullius in Tusc. lib. 4. Odium est ira inueterata Inimicitia est ira vlciscendi, tempus obseruans. Discordia est ira acerbior intimo odio, & corde concepta. Valerius lib. 9. Iræ & odii affectus magnos in pectoribus humanis excitant fluctus; ille procursu, hic nocendi cupidine pertinacior, vterq; consternationis plenus ac nunquàm sine sui tormento violentus: quia doloré cum inferre vult, patitur amara solicitudine, ne vltio non contingat anxius. Sed proprietatis eorum imagines certissimę sunt, quas dij ipsi in claris personis aut dictu aliquo aut facto vehementiore conspici volunt. Sylla dum ire vitio obtemperauit, nonne multo alieno sanguine profuso, ad vltimum, & suum erogauit, puteolis enim ardens indignatione q Gaueus princeps eius coloniæ pecuniam a decurionibus ad refectionem capituli promissam cunctantius daret animi concitatione nimia, immoderatoq; vocis impetu, conuulso pectore spiritum, cruorę ac minis mixtum euomuit. Igitur in dubio est, Sylla ne prior an iracundia Sylle sit extincta, quam vehemeus aduersus rp. hamilcaris odium. Quatuor enim puerilis ętatis intuens filios, quatuor leunculos in perniciem Imperii Romani alere se prædicabat, digna nutrimenta, quę in exitium patriæ suæ (vt euenit) conuerteret. E quibus Hannibal maturæ adeo patris vestigia subsecutus est, vt eo in Hispaniam exercitum traiecturo, & ob id sacrificante 9. annorum natu tenens altaria iuraret, se populi Romani futurum hostem acerrimum, cum primum per ætatẽ potuisset, Idem significare cupiens, quanto inter se odio Carthago & Roma dissiderent inflicto in terram pede, suscitatoq; puluere, tunc inter eas finem belli fore dixit, cum alterutra pars in habitũ pulueris esset redacta, in puerili pectore tantum vis odii potuit. Ex prouerbiis sapientum. Multorum odia sub occulto latent, omnia tamen pandentur, non dico si cecideris, sed si titubaueris. Peiora sunt tecta quàm aperta; propterea minus te loquax inimicus q̃ tacitumus offendit. Principium autem discordiæ est aliquid ex cõmuni suum facere. Quietissime namque viuerent homines, si duo verba de medio tollerentur, meum scilicet & tuum. Item quãmuis agas vt ne quis tuo merito te o derit, erunt tamen semper qui te oderint. Recera memoria beneficiorum fragilis est, iniuriæ vero tenax.

nis. Item ridiculum est odio nocentis innocétiam perdere. Ouid. in ybin. Desinet esse prius contrarius ignibus humor. Et tepidus gelido flabit ab axe nothus. Et ver autumno brume miscebitur estas. Atq; eadem regio vesper & ortus erit. Quòd mihi sit tecum positis, quæ sumpsimus armis. Gratia, commissis improbe rupta tuis: Pax erit hæc nobis semper dum vita manebit. Cum pecore infirmo quæ solet esse lupis.

De crudelitate secundum philosophos. Cap. CXXXVI.

ACTOR. Iræ & odij propriũ est crudelitatem exercere, quæ ex hoc etiam habere nomen videtur, quia cruore delectatur. Est itaque crudelitas animi effrenati excursus ad seuiendum in aliquem, proprieq; ad sanguinem eius effundendum. Verumtamen crudelitas non semper ex odio procedit, sed plerumq; etiam ex alicuius rei cupiditate, vel ex seueritate iudicij, quãdo scilicet remota misericordia iustum vindictę modum excedit. Tullius de officijs lib. 1. Magnitudo autem animi remota comitate & côiunctione humana, feritas quædam fit & inhumanitas. Idem in 3. li. Hominum naturæ quàm maxime sequi debemus, inimica est crudelitas. Quid interest vtrum ex homine quis in beluam se conuertat, an sub hominis figura immanitatem beluæ gerat. Valerius libro 9. Crudelitatis horridus est habitus, truculenta species, uiolentus spiritus, vox terribilis, omnia minis & cruentis imperiis referta, cui silentium dare crementum est adijcere. Seuus ille æneí tauri inuentor, quo inclusi subditis ignibus, longo & abdito cruciatu mugitus resonante spiritu, edere cogebantur, ne eiulatus eorũ humano sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent, quã quia calamitosis deesse voluit, teterrimũ artis suæ opus primus artifex inclusus, merito auspicatus est. Idẽ. Hannibal tam crudelis extitit, ut in flumine Goll... de corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxit. Actor. Tyranni Siciliæ Dionysii, cum omnes Syracusani interitum optarent, quædã ultimæ senectutis fęmina sola quotidie matutino tempore Deos orabat, vt incolumis ac sibi superstes esset. Quod audiens Dionysius, admiratus interrogauit causam. At illa puella inquit, cum essem, & grauem tyrannum haberem, carere eo cupiebam: successit peior: & illo etiam cum carere cuperem, tertium te importuniorem cæteris cępimus habere: timens ergo deteriorem tibi succedere, caput meum pro tua salute deuoueo: tam facetam audaciam punire Dionysius erubuit. Hæc Valerius. Idem vbi supra lib. 9. Ochus, qui postea Darius appellatus est, sanctissimo à Persis iureiurando obstrictus, ne quem ex coniuratione, quæ septem magos cum eo oppresserat, aut veneno, aut ferro, aut vlla vi, aut inopia alimentorum necaret, crudeliorem mortis excogitauit rationem. Septũ enim altis parietibus locũ cinere implens, superposito tigno prominente eos benigne cibo, & potione exceptos in eo collocabat, ex quo somno sopiti in illam insidiosam congeriem decidebant. Ex Prouerbiis sapientum. Multos timere debet, quem multi timent. Minus autem quàm seruus est dominus, qui seruos timet. Nunquam scelus scelere vindicandum est. Itaq; respue crudelitatem, & matrem crudelitatis iram. Res est optima non sceleratos extirpare, sed scelera. Seneca in Agamennone. Rudis est tyrannus morte, qui pœnam exigit. Idem in declamationibus lib. 5. Etiam vbi remedium est mori, scelus est occidere. Idem in lib. de clementia lib. 1. Ferina ista rabies est sanguine gaudere, ac vulneribus, & abiecto homine, in siluestre animal transire. Lactantius in lib. de vero cultu. Qui hominem quamuis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tanquam si homicidii, quod fit occulte spectator & particeps fiat.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXXVII.

HORATIVS in lib. epistolarum. Nemo adeo ferus est, qui nõ mitescere possit. Tibullus. Qui fuit horrendos primus, qui protulit enses, quam ferus & vere ferreus ille fuit. Ouid. de arte, lib. 1. Nec enim lex ęquior vlla est, quàm necis artifices arte perire sua. Claudianus in maiori. Qui fruitur pęna ferus est, legumq; videtur. Vindictam præstare sibi, cum viscera felle Canduerint. Galtherus in Alexandreide lib. 8. Non verisimile est alieno parcere cuiquam qui sibi non parcit. Arator vbi supra. Ardet amor scelerum, cupiuntque in sanguine Pauli. Sacrilegas versare manus, quæ dura malorum. Vota, o pallidi cordis imago. Pocula sunt meliora tibi Iudæa cruoris. Quàm laticis, nullaq; volens contingere mensas. Esuris ad facinus, saturamq; cadauer iusti. Quæris habere famem, non hęc ieiunia Moyses Condidit, exemplo tot consummata diebus.

De impatientia & tristitia. Cap. CXXXVIII.

ACTOR. Impatientia est vitium, quo deficiens animus in aduersis impetuosos motus suos non refrenat. Querela est, latẽtem cordis molestiam impatientibus motibus aperire Quintilianus causa 5. Humanæ infirmitatis ista natura est, vt ex omnibus accidentibus grauissimum, putet quisque quod patitur. Necesse est apud impatientiam sua vel minima præualeant. Item in 10. causa. Nulla pęna est nisi inuito. Nullum habemus nisi ab impatientia dolorem & vt aliquid crudele sit metus facit. Iulius Celsus li. 1: Animi est ista mollicia, non virtutis inopiam paulisper ferre nõ posse. Facilius reperiuntur qui se vltro morti offerant, quàm qui dolorem patienter ferant. Salustius in catilinario. Nulli mortalis iniuriæ suæ parue videntur. Ex prouerbiis sapientum. Heu quàm miserum est ab aliquo lędi, de quo non possit credi. Plautus vbi supra. Quidnam o stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui non nouit diligit. Galtherus in Alexandreide li. 1. Blandicijs indignus erit mollique potiri fortuna. Qui dura pati vel amara recusat. Actor Tristitia est consternatio mentis ex damno temporalium rerum maxime prorumpens. Item tristitia est ex frustrato rebus contrariis voto turbatæ mentis anxietudo sæculi: vt quando quis supra modum dolet ex amissione rerum temporalium, vel quando dolet non quia peccauit, & Deum offendit, & æterna vita se priuauit, eaque indignum se fecit, sed quia per peccata sua in conspectu hominum viluit. Item amaritudo est gaudij spiritualis expers, quædam distractæ mentis solitudo. Quintil. causa 1. Nihil difficilius est, quàm differre gaudium. Idem in 11. Nihil vnquam grauius, q̃ destituta spes torquet. Seneca in li. de quatuor virtutibus. Cogitationes vagas & velut somno similes non recipias, quibus si animũ oblectaueris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. Tibullus 2. lib. Nunc & amara dies, & noctis amarior vmbra est. Omnia nunc tristi tempora felle madent.

De luctu pro rerum vel amicorum amissione. Cap. CXXXIX.

EX prouerbiis sapientum. Domo totiens moritur quotiens amittit suos. Seneca ad Lucillũ 16. Quæ querela est q̃ incômodũ si quicquid debeat desinere defecit. Et quis exitus melior, q̃ in finẽ suum natura soluẽte dilabi? Idem in epistola 52. Circũspice ista q̃ nos angunt in insaniam, & quæ cum plurimis lachrymis amittimus scies in his non damnum esse molestum, sed opinionem damni. Nemo illa periisse sentit, sed cogitat qui se habet nihil perdidit. Idem in 74. Placeat homini quicquid Deo placet; quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum. Eodem enim animo fert eorũ mortem, quo suam expectat. Idem in 63. Nec si ci sint oculi amico amisso nec fluant, lachrymandum est, non plorandum. Id agamus vt iucunda nobis fiat amicorum recordatio amissorum, nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitatur. Mihi amicorum recordatio amissorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tanquam amissurus, amisi tanquã habeam. Idem in lib. de remedijs fortuitorum Stultus est, qui deflet mortem mortalium, nihil hoc nouum aut mirum est, naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed q̃ euaseris. Tullius in lib. de senectute. Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur. Valerius lib. 5. Xenophon cum sacrificaret, maiorem e duobus filiis in prelio perijsse cognouit, nec ideo cultum deorum dimittendum putauit; sed tantummodo coronam deponere contentus fuit, quam ipsam (percunctatus quo nam modo cecidisset vt audiuit fortissime pugnantem interiisse) capiti reposuit. Anaxagoras audita morte filii, nihil, inquit, mihi inexpectatum nuncias; ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem, hanc vocem si quis efficaciter receperit, non ignorabit ita liberos esse procreandos, vt meminerit sicut mori neminem qui non vixerit, ita nec aliquem viuere posse qui moriturus non sit. Symachus in epistolis. Anaxagoram phisicum grauis de filio nuncius a disputationibus non retraxit. Horatius in poetica. Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsint humani vultus. Ouid. in lib. de remedijs 2. Par tius e multis mater desiderat vnum. Quem quæ flens clamat tu mihi solus eras.

De Fictis lachrymis & ioco. Cap. CXL.

SENECA ad Lucillum Epistola 63. Quis autem ferat hos qui negligentissime cum amicos habeant, miserrime lugent, nec amant quempiam nisi perdiderint. Ideoque tunc effusius merent, quia verentur ne dubium sit an amauerint certaque indicia affectus sui quærunt. Tullius secunda. Nihil lachryma citius arescit. Iuuenalis lib. 5. Maiore tumultu planguntur nummi quàm funera.

ra. Fingit in occasum summam deducere vestem. Contentus vexare oculos humore coacto. Ploratur lachrymis amissa pecunia veris. Galtherus in Alexandreide lib. 6. Leuiter veniunt, leuiusq; recedunt. Blandiri doctiles lachrymæ, solasq; propinqui Impendunt lachrymas miseris arcentibus illis. Cum lachrymis arescit amor. Ouid. de remedijs libro 2. Vt flerent, oculos erudiere suos. Cato vbi supra. Femina dum plorat, hominem superare laborat. Sydonius in epistolari libro 5. Quasi vero quidam barbarismus est morum sermo iucundus, & animus afflictus. Tullius de offic. libro 1. Turpe est, valdeq; vitiosum in re seuera delicatum inferre sermonem. Horatius in poetica. Si me vis flere dolendum est primum ipsi tibi. Tristia mœstum vultum verba decent. Tibullus. Heu quam difficile est mutare gaudia falsa. Difficile est tristi fingere mente iocum. Non bene mendaci risus componitur ore. Non bene solicitis ebria verba sonant.

De pigritia & somnolentia. Cap. CXLI.

ACTOR. Pigritia est tarditas cordis metu consequentis laboris. Item pigritia est mentis inertia, qua quis bonum inchoatum fastidit consummare. Torpor est animi languentis pigritia remissa. Ignauia est de laudabili virtutum exercitio langui da vtriusque hominis defectio. Negligentia est animi torpor, quo quis minus diligens est in exequendo quod debet. Tepiditas est animi languor, quo quis torpet in illius rei executione, in qua debet feruere. Tull. in Tusc. lib. 4. Pigritia est metus consequentis laboris. Aristot. in Ethicis lib. 3. Mollicies est fugere laboriosa. Persius Satyricus. Mane piger stertis, surge inquit auaritia eya. Surge negas instat surge inquis, non queo, surge. Ganfridus in poetica. Gaudia quid facimus, torpemus imagine pigri. Scis ne moram pigri, si mane citetur obaudit. Si citetur adhuc iterata voce sonora. Mane vigil stertit, tandemq; timore coactus. Ore tamen lentus linguam mouet, & mihi quid vis Inquit surge, veni, nox est permitte quiescam. Immo dies est, surge, Deus meus heu ego surgo. Vade sequar nec eum sequitur quem decipit & tu. Non venies dudum venissem, sed mihi vestes Quæro nec inuenio, nihil est te byrria noui. Surge cito, domine sum præsto, nec est tamen immo. Vel caput huc, & illud vertit, vel brachia scalpit. Membra vel in longum distendit, sic sibi quasdam. Vndelibet morulas quærit semper venit ore. Non pede, sic veniens nunquam venit ipse coactus. Forte mouens gressum trahit a testudine motum. Virgilius in Bucol. Tarde venere bubulci. Tullius vbi supra lib. 5. Tardis mentibus non facile virtus committitur. Actor. Somnolentia est torpor mentis & corporis, qua quis ad labores, vigiliasq; piger facile somno resoluitur, ac detinetur. Secundus philosophus. Quid somnus nisi mortis imago, laborum quies, infirmantium votum, miserorum desiderium. Cato vbi supra. Plus vigila semper, ne somno deditus esto. Nam diuturna quies vitijs alimenta ministrat. Ouid. sine tit. 2. Infelix tota quicunque quiescere nocte Sustinet & somnos præmia magna vocat. Stulte quid est somnus gelide nisi mortis imago. Longa quiescendi tempora fata dabunt. Arator vbi supra. Corpore somnus erat huic, sed vigilabit. In illo quæ nescit dormire fides. Hic cantica clamant dormio corde vigil. Idem in lib. 2. O male parta quies, o semper dedita somno Pectora nuda bono quantis patet ille ruinis. Quem nox sola tenet, nescit vigilare periclo. Qui patitur dormire Deo. Horatius in poetica. Et quandoque bonus dormitat Homerus.

De ociositate. Cap. CXLII.

ACTOR. Ociositas est vitium, quo quis mentis inertia resolutis a necessariis actibus vacans requiescit, aut vanis & inutilibus intendit. Nam & ociosa sectari ociosum est. Dydimus vbi supra. Laborem qui nutrit auaritiam non exerceamus, ocium turpe deuitamus. Varro in sententijs. Viatores non eunt vt eant, sic & vita non sui causa fit, sed vt ea præclarum aliquid fiat. Vtile quidem, sed inglorium est ex illaborato in alienos labores succedere. Tull. in Tusc. libro 1. Itaque iuxta Græcorum prouerbium, quam quisque norit artem, in hac se exerceat. Idem in 5. lib. Quid enim dulcius ocio litterato. Seneca ad Lucillum epistola 82. Ociū sine litteris mors est, & hominis uiui sepultura. Idem in epistola 68. Gloriari ocio iners ambitio. Idem in 71. Id igitur agamus, ut omne tempus nostrum sit, quod non erit, nisi prius nostri esse cęperimus. Quintilianus cā. 3. Ad omne votum fluente fortuna lasciuit ocium. Idem in 4. Necesse est vt in facinus ardor ociosus erumpat. Ouid. in libro de ponto. Cernis vt ignauum consument ocia corpus. Et capiunt uitium ni moueantur aquę. Idem in libro de remed. 1. Ocia si tollas, periere cupidinis arcus. Contemptęque iacent, & sine luce faces, quam platanus riuo gaudet, quàm populus vnda. Et quàm limosa canna palustris humo, tam uenus ocia amat. Actor. Cętera quoque plura de ociositate per contrarium superius habita sunt in ca. de strenuitate, & iterum in cap. de exercitatione.

De Accidia & disperatione. Cap. CXLIII.

ACTOR. Accidia est desidiosus animi torpor, a bono incepto faciens aliquando resilire. Item accidia est animi torpor, quo quis bona negligit inchoare, vel inchoata fastidit perficere. Accidia est ex nimia confusione animi nata tristitia, siue tędium vel amaritudo animi nimia, qua iucunditas spiritualis extinguitur, & quodam desperationis principio mens in seipsa subuertitur. Item desperatio est ad vitæ statum vel ad reditum virtutum fractæ spei gubernatio. Tull. in Tusc. lib. 4. Desperatio est ęgritudo sine vlla rerum expectatione meliorum. Seneca in edippo. Solent extrema secuos facere mala. Martialis coquus. Hostem cum fugeret, se Faunius ipse peremit. Hic rogo non furor est ne moriare mori. Arator vbi supra. Proditor amens mercedem sceleris soluit sibi tędia noxę. Horruit ipse suæ, celo terraq; perosus. Inter vtrumque perit. Oui. in li. de arte 2. Decedet ingenuos tędia ferre sui. Galtherus in Alexandreide lib. 6. Fortis animi est contemnere vitam. Non odisse tamen vitam, sed amare virorum est. Degeneres & quos constat tędere laboris. Compelluntur ad hoc vt vitam dicere vile. Quid reputent quid mirum, ignauo viuere mors est. Quintilianus de orato. institu. lib. 1. Turpiter desperatur quicquid fieri potest.

De Auaritia secundum philosophos. Cap. CXLIIII.

ACtor. Auaritia est cupiditas acquirendi vel retinendi. Item auaritia est immoderatus amor habendi scilicet vltra necessitatem. Item auaritia est quarumlibet rerum insatiabilis & inhonesta cupido. Philargiria est per quam appetitu singulari pecunię coaceruantur. Tull. in Tus. lib. 4. Auaritia est opinio vehemens de pecunia quasi valde expetenda sit, inherens & penitus insita. Idē in li. de offi. 2. Nullum vitium deterius est auaritia, præsertim in principibus & rempub. gubernantibus habere enim quæstui rempub. non modo turpe est, sed etiam sceleratum & nepharium. ¶ Idem in lib. de senectute. Auaritia senilis quid sibi velit non intelligo. Quid enim absurdius esse potest, quàm quo minus restat viæ eo plus viatici quærere. Idem in Rheto. 2. Auaritia omnem hominem ad quoduis maleficium impellit. Valerius li. 9. Auaritia latentium indagatrix lucrorum manifestę redę vorago auidissima, neque habendi fructu fœlix, & quęrendi cupiditate miserrima, hec ante omnes. L. Septimulij præcordia possedit, qui cū G. Gracci familiaris fuisset, caput eius abscidere, ac per vrbem pilo fixum ferre sustinuit, quia Opimius consul auro se id ei repensurum edixerat. Sunt etiam qui tradant eum liquato plumbo cauatam partem capitis quo ponderosius esset, implesse. Odiosa Septimulii auaritia Ptolomei vero regis cypriorum risu prosequenda. Nam cum anxiis sordibus magnas opes corripuisset, ac propter eas periturum se videret. Ideoque omni pecunia nauibus imposita in altum processisset, vt classe perforata suo perirent arbitrio, & hostes pręda carerent, aurum & argentum mergere non sustinnit, sed futurum necis suę præmium domum reuexit, hic proculdubio non possedit diuitias, sed a diuitiis possessus est, titulo quidem rex insule, animo vero pecuniæ miserabile mancipium. Ex prouerbiis sapientum. Auarus nisi cum moritur nihil recte facit, auaro quid optes mali nisi vt viuat diu. Inopię parua desunt, auaritiæ omnia. Nulli auarus bonus est, inopi pessimus, negandi causa nunquam auaro deficit. Item pecuniæ oportet imperare nō seruire. Pecunia si vti scias, ancilla est, si nescis domina, pecunia non satiat auarum, sed irritat. Recteq; putandus est fortior, qui vicerit cupiditates quàm qui hostes. Item principium discordię &c. Require supra. ca. de odio & discordia. Salustius in Catilinario. Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexant. Auaritia fidem & probitatem cæterasque bonas artes subuertit, & pro his superbiam & crudelitatem, Deum negligere, omniaque venalia habere edocuit. Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens amauit vel concupiuit, hęc quasi malis venenis imbuta, corpus animumque virilem effęminat, super infinita insatiabilis est, neque copia neq; inopia minuitur. Seneca in declamationibus li. 3. Muliebrium vitiorum fundamentum est auaritia. Idem ad Lucillū epistola 73. Stulta auaritia mortalium proprietatem discernit, nec quicquàm suum esse credit quod publicum est: at sapiens nihil magis suum iudicat, quàm cuius illi cum humano genere consortium est. Quintilianus li. 8. Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. Boetius de cons. lib. 2. Indigentiam fugare copia quærimus, at hoc nobis in contrarium cedit. Idem in li. 3. Naturæ quidem minimū, auaritiæ vero nihil satis est. Sydonius in epistolari lib. 5. Quidam super-

superbissime opinantur solo se censu esse censendos, qui sic vitiis vt diuitiis incubant. Iustè sub iusto principe iacet qui per se minimus, & tamen per sua maximus, animo exiguus viuit & patrimonio plurimus.

Item de eodem secundum poetas.
Cap. CXLV.

PRVDENTIVS vbi supra. Fertur auaritia gremio precincta capaci. Quicquid luxus edax preciosum liquerat vnca. Corripuisse manu nec sufficit amplos. Impleuisse sinus, iuuat infarcire crumenis. Turpe lucrum est grauidos furtim distendere fiscos. Filius extinctum belli sub sorte cadauer. Aspexit si forte patris fulgentia bullis Cingula, & exuuias gaudet rapuisse cruétas. Nec parcit propriis amor insatiatus habendi. Pignoribus spoliatque suos sitis improba natos. Omne hominum rapit illa genus scilicet auaritia nō est violentius vllum. Terrarum vitium quod tantis cladibus euū. Mundani inuoluat populi damnoq; gehenne. Vnde dicit. Sola quidem rapui quicquid stix abdit auaris. Gurgitibus nobis ditissima tartara debent. Quos retinent populos, quod voluunt secula nostrum est. Quod miscent mundum vesana negocia nostrum est. Horatius in li. epist. Semper auarus eget. Idem in lib. sermonum. Hic nummos aurumque recond t. Nescius vti compositis, metuēsque velut contingere sacrum. Maximianus. Parcis pœna est incumbere rebus. Quas cum possideas est violare nefas. Efficior custos rerum magis ipse mearum. Conseruans aliis quæ periere mihi. Quęrere quę nequeo semper retinere laboro. Et semper retinens nil tenuisse puto. Auri cæcus amor natiuum vincit amorem. Ouidius sine tit. lib. 2. Quærit auarus opes, & quę lassauit eundo. Equora, periuro naufragus ore bibit. Idem in lib. de arte 2. Aurea nunc vere sunt secula, plurimus auro. Venit honor auro cōciliatur amor. Idem in lib. Methamor. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamque nocens ferrum ferroque Nocentius aurum. Prodierat, prodit bellum quod pugnat vtroque. Idem in lib. 3. Inope m me copia fecit. Idem in 11. Auarus vix spes ipse suas animo capit, Aurea singens. Iuuenalis lib. 5. Seruorum ventres modio castigat iniquo. Ipse quoque esuriens, nec enim omnia sustinet vnquàm. Muscida cerule panis consumere frusta. Hesternum medio solitus seruare minutas. Septembri, nec non differre in tempora cœne. Cum furor haud dubius cum sit manifesta frenesis. Vt locuples moriatur egenti viuere fato. Interea plena cum turget saculus ore. Crescit amor nummi quantum pecunia crescit. Magnis parta malis, cura maiore metuq; seruantur. Misera est magni custodia censur. Tibullus lib. 2. Præbet auaritiæ causas preciosa potentum Vestis, & e rubro lucida concha mari. Claudianus in maiori. Quas male collegit fallacis dextera parenti. Has penis nati dextra refundit opes. Galtherus in Alexandreide. 1. Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula. Pestis, auaritiæ quæ sola incarcerat omnes. Virtutum species spreto moderamine iuris. Curritur in facinus, nec leges curia curat. Idem in 8. lib. Quid tibi diuitiis opus est quę semper auaris. Esuriem pariunt, quanto tibi plura parasti. Tanto plura sitis, & habendis acrius ardes. Sicque famen faciens, defectum copia nutrit. Citius torquentur auari amissi memoria, quàm delectantur habendo. Versificator. Cur homo qui cinis es per auaritiam sepelis es. Ericur hæres, eris qui non eris hæres. Quando sepulcus eris quicunque sepultor eris. Dici sepe putes tu qui sub marmore putes. Non hodie quod heri, nouus hęres imperat heri.

De cupiditate secundum philosophos.
Cap. CXLVI.

ACtor. Cupiditas est insatiabilis appetitus acquirendi res temporales, vel specialiter pecuniam atque multiplicandi. Tullius in Rhetorica. Cupiditas est genus omnium libidinum, & huius generis pars est auaritia. Ex prouerbiis sapientum. Cupiditatē effugere regnum est vincere. Instructa inopia est in diuitiis cupiditas. Lucrum sine damno alterius fieri non potest. Valerius libr. 7. Inutiliter aliquid cupere & in eo perseueranter morari, hec dulcedo vicina est exitio. Seneca ad Lucillum in epistola 58. Nemo nostrum idem est qui fuit pridie, quicquid vides currit cum tempore. Nihil ortum stabile vel solidum est, & nos tamen ea cupimus, tanquàm aut semper futura aut semper habituri. Tullius de Offi. lib. 1. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibēda est cura largitatis, aliter enim ampla domus dedecori domino fit, si est in ea solitudo, & maxime si sub alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum a prætereuntibus dicitur, o domus antiqua heu quàm dispari Domino dominaris. Idem in lib. de paradoxis. Non expletur vnquàm neque satiatur sitis cupiditatis, nec solum augendi quæ habent libidine cruciantur homines sed etiam amittendi metu. Dydimus ad Alexandrum. Omnia possidemus quæcunque non cupimus. Est enim ferocissima pestis cupiditas, quæ solet egenos quos capit efficere, dum finem inquirendi non inuenit, sed & magis quo fuerit locupletata mendicat, nos mercandi gratia pontum classe non sulcamus. Nunquàm nos peregrina species ardore suæ pulchritudinis inflammauit, nec famulos sibi faciet multis casibus deuicta opum materies, quos liberos edidit absoluta pauperies. Epicurus. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit tamen miser est. Si ad naturam viuas, nunquàm eris pauper, si ad opiniones nunquàm eris diues. Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Multas parasse diuitias non finis miseriarum fuit, sed mutatio, si vis diuitem facere, non pecuniæ adiciendum, sed cupiditati detrahendum est. Helinandus. In obsidione Hannibalis cassilinatibus clausis, cum tricenti prænestini præmanerent, quidam murem captum ducentis potius denariis vendere maluit quàm famem lenire, qui auarus postea fame consumptus est, & qui emit, vixit Dei prouidentia vtrique secundum meritum tribuente. Terentius in adelphis. Pecuniam in loco negligere maximum interdum est lucrum.

De eodem secundum poetas. Cap. CXLXII.

VIrgilius in lib. Eneidos. Quid non mortalia pectora tangit. Auri sacra fames. Lucanus lib. 3. Ferrum mortemq; timere. Auri nescit amor. Horatius in lib. epistolarum. Impiger extremos currit mercator ad indos. Per mare pauperiem fugiens per saxa per ignes. O ciues ciues quærenda pecunia primum est. Virtus post nummos. Idem in li. sermonum. Tantalus a labris sitiens fugientia captat. Flumina. Oui. in lib. de Fa. lib. 1. Iuppiter arte sua totum cum spectat in orbem. Nil nisi Romanum quod tueatur habet. Tempore creuit amor qui nunc est summus habendi. Vix vltra quòd iam progrediatur habet. Pluris opes nunc sunt quàm prisci temporis annis. Dum populus pauper dum noua Roma fuit. Nam postquàm fortuna loci caput extulit huius. Et tetigit summo vertice Roma Deos. Creuerunt & opes, & opum furiosa libido. Et cum possideant plurima plura petunt. Quo plus sunt pote, plus sitiuntur aquæ. In precio precium nunc est, dat census honores. Census amicitias pauper vbique iacet. Iuuenalis lib 5. Crescit amor nummi quantum pecunia crescit. Cato vbi supra. Dilige denarium, sed parce dilige formam. Petronius. Non bibit inter aquas nec poma pendentia carpit. Tantalus infelix, quem sua vota præmunt. Diuitis hæc magni facies erit omnia cernens. Qui tenet & sicco conquirit ore famem. Marcialis coquus. Fortuna multis dat nimis, nulli vero satis. Prosper in libro epigrammatum. Terrenorum auidos infima suscipient. Magnum peccatum est amor immoderatus habendi. Et plusquam vite sufficiat cupiens. Si qua igitur superant quorum non indiget vsus. Debilibus prosint atq; iuuent inopes. Quisquis enim cupide non extendenda recondit. Qui nulli tribuit pauperibus rapuit. Nec pax solicitis nec modus est cupidis. Lucanus. Nemo nimis cupide rem sibi desideret vllam. Ne cum plus cupiat, perdat & hoc quod habet. Magister Serlo. Non bene dignus equo, cui carior est equus equo.

De Acceptione vel contemptu munerum.
Cap. CXLVIII.

SEneca. Contentior erat dyogenes omnia possidente Alexandro. Plus enim erat quod iste nollet accipere, quàm quod ille posset dare Valer. lib. 4. Marcus. Curcius (vt refert Valerius) exactissima norma Romanæ frugalitatis. Idemque fortitudinis perspectissimum speciem, legatis samnitum se in scamno assidentem foco, atque ligneo catino cenantem spectandum prebuit. Magnū que pondus auri respuens, quod ipsi ei attulerant. Narrate, inquit, samnitibus Marcum curcium malle locupletibus imperare, quàm ipsum locupletem esse & mementote me nec acie vinci, nec pecunia corrumpi posse. Tullius de Officiis li. 2. Male se habet res, cum quod virtute effici debet id pecunia tentatur. Salustius in iugurtino. Romæ omnia venalia sunt, fides paucis carior est quàm pecunia. Petronius. Quid faciunt leges vbi sola pecunia regnat. Aut vbi paupertas vincere nulla potest. Iam nunc iudicium nihil est, nisi publica merces. Ad prędam strepitumque lucri suffragium vertit. Venalis populus venalis curia, primum. Ipsaque maiestas auro corrupta iacebit. Ouidius sine titulo libro primo. Non bene cōducti vendunt periuria testes. Nec bene selecti iudicis arca patet. Idem in lib. de arte 2. Ha pereant per quos munera crimen habēt. Ipse licet venias musis comitatus homere. Si nihil attuleris ibis Homere foras. Idem in libro tertio. Munera crede mihi capiunt homines que Deos que. Placatur donis Iuppiter ipse datis. Galtherus in Alexandreide lib. 1. Muneris arguitur accepti censor iniquus. Munus enim a norme recti distorquet autem Iudicis & tetra inuolut

luit caligine mentem. Idem in lib. 7. Censor iniquus auertit surdas a causa pauperis aures. Et fouet iniustam corruptus munere causam.

De Rapina & fraude & vsura secundum philosophos.
Cap. CXLIX.

ACTOR. Rapina est alienę rei depredatio violenta. Item rapina est ex auidæ mentis impetu veniens alienarum rerum violenta distractio. Violentia est per quam malitia vel iniuria potenter in superiorem exercetur. Item violentia est iniuria coacta. Furtum est alienę rei contrectatio clandestina inuito domino. Fraus est per quam rei familiaris inopie vel malitiæ clandestina surreptione consulitur. Fallacia est per quam motibus deceptoriis veritas palliata, vel odium alterius vel proprium commodum intendit. Vsura est studiosa cupiditas recipiendi aliquid vltra sortem. Tullius de officiis libro tertio. Detrahere aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors. Sicut enim si vnumquodque corporis membrum hunc haberet sensum, vt putare posset se valere si proximi membri valitudinem detraxisset, debilitari & interire totum corpus necesse esset. Sic vnusquisque nostrum si ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque cui possit emolumenti sui gratia societas hominum & communitas euertatur necesse est. Societatis artissimum vinculum est arbitrari magis contra naturam esse hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, q̄ omnia incommoda subire, vir bonus & iustus nihil cuiquàm quod in se transferat, detrahet. Idem in Philippica secunda. Male parta male dilabuntur. Seneca ad Lucillum. Nulli etiam cui rapina fęliciter cessit, gaudium rapti durauit in posterum. Valerius sexto libro. Deforme est virtutis gloriam magnitudine prede minuere. Terentius in Phormione. Quàm inique comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addant. Plautus in aulularia. Sepe condita luporum fiunt rapine vulpium. Cassiodorus in epistola 15. Peruiæ sunt semper iniuriis facultates absentium & quodammodo videtur occasio in delectum trahere, quę non potest animum persuadentis insultatione terrere.

De eodem secundum poetas.
Cap. CL.

CATO vbi supra. Qui sua consumunt cum deest aliena sequuntur. Ouidius in libro Methamorphoseos. Viuitur ex rapto non hospes ab hospite tutus. Nec socer a genero, fratrũ quoque gratia rara est. Idem in lib. de Nuce. Vicina damno est, quæ longius absunt. Natiuum retinent inuiolata decus. Idem in libro de arte primo. Fertilior seges est alienis semper in agris. Vicinumque pecus grandius vber habet. Idem sine titulo libro primo. Fit cito per multas preda petita, manus. Marcialis coquus. Ticullę vi ue semper rape coge aufer pręside relinquendum est. Superba depressis arca pullulet nummis. Iurabit hęres te nihil reliquisse. Arator libro primo. Auri cesset amor qui pectora semper adurit. Quo rapitur mortale genus, qua pullulat omne. De radice malum cuius violentius ardet. Ambitio crescente modo, stimulantque rapinis. Addita lucra famem. Fulgentius in libro Mitologiarum tertio. Fenus a fęnerando, dictus est, ideo cæcus quòd omnis auaritia cęca fit, quę sua non videt. Huic arpie cibos rapiunt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus fædant, ostendit fęneratoris vitam rapinæ illuuiæ esse sordidam.

De uoluptate carnis. *Cap. CLI.*

ACtor. Dicto de vitijs spiritualibus, restat dicendum de vitijs carnalibus. Et primo de voluptate in generali. Est autem voluptas cum lubrica suauitate quadam ad illicita sede mentis inclinatio. Tull. in lib. de sene. Impedit consilium voluptas rationis inimica, ac mentis oculos præstringit, nec habet vllum cum virtute commertium. Idem in lib. de paradoxis. Cum tibi Deus vel mater omnium natura dedit animum quo nihil est præstantius, nihil diuinius, sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. Voluptas quo maior est, eo magis animum a se de sua & statu dimouet. Idem in Tusc. li. 5. Si quædam etiam suauiora natura desideret quàm multa ex terra arboribusque gignuntur, tum facili copia, tum suauitate præstantia, adde integritatem valitudinis quæ continentiam in victu consequitur, & confer sudantes rucantes refertos epulis tanquàm opimos bones, tunc intellige qui voluptatem maxime sequuntur, eos minime consequi. Seneca de beneficiis li. 7. Voluptas fragilis, est breuis, fastidio obiecta, quo auidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est vt aut peniteat aut pudeat. Idem ad Lucillum. Festis maximæ diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. Idem in 24. Ipse voluptates in tormenta vertuntur, epule crudidatem generant. Ebrietas neruorum torporem, ac tremorem, libidines manuum ac pedum & articulorum deprauationem. Vale lib. 7. Arist. vtilissimum pręceptum est, vt voluptates abeuntes consideremus, fessas enim pęnitentiæq; plenas animus nostris subicit, quo minus cupide repetantur. Quint. 4. lib. fallit voluptas & minus longa videntur, quę delectant, sicut amenum & molle iter, etiam si spacij amplioris est, minus fatigat, quàm durum arduumque compendium. Boe. de cons. lib. 3. Voluptatum appetentia plena: est anxietatis, satietas vero pęnitentię. Lactantius, in lib. de falsa sapientia, Voluptas est quæ a cunctis appetitur, sed honesti vim non habet & satietatem affert & nimia nocet, & processu ætatis minuitur, & multis non contingit. Non est igitur summum bonum. Idem in li. de vero cultu Illecebre voluptatum arma sunt illius cuius vnum opus est expugnare virtutẽ. Scit enim quia mortis fabricatrix est uoluptas.

De eodem. *Cap. CLII.*

ARchita Tarentinus. Nulla pestis capitalior, quàm uoluptas corporis, cuius auide libidines temere & effrenate ad potiundum incitantur hinc patrię proditiones, hinc rerum publicarum euersiones. Nullum denique scelus, nullum facinus est, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impellat. Tull. in lib. de sene, Archita Tarentinus cum eius sermoni Plato Atheniẽsis interesset, nullam capitaliorem pestem, quàm uoluptatem corporis dicebat hominibus a natura datam. Cunque nil mente præstabilius Deus dedisset homini, huic diuino muneri nihil tam inimicum esse quã uoluptatem. Quod ut magis intelligi posset, fingebat animo tanta incitatum aliquem corporis uoluptate, quanta percipi posset maxima. Nemini censebat fore dubium qui tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conse-qui posset &c. Actor. Platonem quoque Tullius dixisse asserit, escam malorum esse uoluptatem, quòd scilicet ea capiuntur homines sicut hamo pisces. Virgilius in Bucco. Trahit sua quemq; uoluptas. Oui. sine Tit. lib. 1. Nox & amor uinumque nihil moderabile suadent, illa pudore caret liber amorque metu. Impia sub dulci melle uenena latent. Idem in li. de arte 1. Nil nisi turpe iuuat, cure est sua cuique uoluptas. Cato ubi supra. Pauca uoluptati debentur plura saluti. Morbi nanque causa mali est quæque uoluptas. Prosper ubi supra. Non semper uere est fęlix impleta uoluptas.

De uita delitiosa secundum philosophos.
Cap. CLIII.

ACtor. Delitię sunt corporalis indigentiæ necessitatum cum superfluitate quadam opulentior apparatus. Sen. ad Lucillum epistola 10. Quia delitiis permaduimus omnia dura aut difficilia iudicamus. Idem in 55. Debilitatem nobis induxere delitiæ, & quod diu noluimus, posse desiimus. Vegetius renatus in lib. 1. de arte militari. Mortem minus metuit, qui minus delitiarum in uita nouit. Arist. in eth. 2. li. Malis deceptio propter delectationem fit, non enim existens bonum eis uidetur, sed delectationem quidem ut bonum uolunt. Tristitiam autem ut malum fugiunt. Macrobius in lib. Saturnalium. Ea quæ ex tactu atq; ex gustu uoluptas est, omnium rerum fedissima est, eosque maxime qui se his duabus dederint, uoluptatibus, incontinentes & intemperantes dicimus. Istas solas duas hominibus communes esse uidemus cum beluis. Et iccirco in pecudum ferarumq; numero habetur, quibus uoluptatibus his occupatus est. Tull. in lib. de Paradoxis. Cunq; Deus uel mater omnium natura dedit animum, quo nihil præstantius nihil diuinius, sic te ipse proiicies atq; prosternes ut nihil inter te, & pecudem interesse putes. Tullius in lib. 4. de fine boni & mali. Vna uoluptas multis obscuratur in uita uoluptaria. Valerius lib. 9. Xerxes opum regionum ostentatione eximia, eo usque luxuria gaudebat, ut edicto præmium illi proponeret qui nouum uoluptatis genus repperisset. Quanta dum delitiis nimis capitur. Amplissimi imperij ruina euasit. Antiochus &c. Require supra in capitulo de parcitate. Plinius 32. lib. Require supra capitulo de temperantia. Aug. de ciu. Dei lib. 5. Stoici contra eos qui uirtutes appetendas propter uoluptatem dicunt, pingunt quandam tabulam ubi uoluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat eique uirtutes famulæ subiciantur, ut faciant quod illa imperauerit. Iubeatque prudentiæ ut uigilanter inquirat quomodo uoluptas regnet, & salua sit. Iustitiæ ut præstet beneficia quę potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessa-

cessarias. Nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus voluptas secura viuere non possit. Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam idest voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt pro pristinarum deliciarum suarum recordatione mitiget præsentis doloris aculeos. Tẽperantiæ, vt tantum capiat alimentorum vel aliorum delectabiliũ, vt voluptas non impediatur: pingatur ergo similiter loco voluptatis, gloria vana, delicata quamuis mulier ista non sit, inflata tamẽ est. Et nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil tolerret fortitudo, nihil moderetur temperantia, nisi vnde placeatur hominibus & ventosæ gloriæ seruiatur.

De eodem secundum poetas. *Cap.* *CLIIII.*

VIRGILIVS in Buccolicis. Trahit sua quenq; voluptas. Qui legitis flores, & humi nascentia fraga. Frigidus o pueri fugite hinc, latet anguis in herba. Oui. sine tit. lib. 2. Tunc etiam somni pingues & frigidus aer. Et liquidum, tenero gutture cantat auis. Idem in libro de tertio. Res est blanda canor. Pro facie multis vox sua lena fuit. Idem in libro de remediis secundo. Eneruant animos cytharæ cantusque lyræque. Galtherus in libro Alexandreidos septimo. Dum sequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro, nec sinit esse. Principij memorem, vel eius imaginis instar. Facta sit, aut quorsum resoluta carne reuerti. Debeat inde boni subit ignorantia veri. Prosper vbi supra. Amplis incedit spaciis terrena voluptas: Augusto virtus limite celsa petit. Iuuenalis lib. 4. Magis illa iuuant, quæ pluris emuntur. Et voluptates commendat rarior vsus.

De Vitio gulæ secundum philosophos.
Cap. *CLV.*

ACTOR. Castrimargia, id est gula est excessus in cibo & potu. Item gula siue castrimargia est vorax edacitas nauseanti stomacho applaudens, naturæ finibus non contenta. Item gula est solius causa corporis illecebrosus & auidus appetitus cibi & potus. Ventris ingluuies est immoderata qualiscunq; ciborum hiantis concupiscentiæ satisfactio. Crapula est ex deliciosorum sumptuum superfluitate cordis sopiti prægrauatia. Item hebetudo mẽtis est acutæ rationis obtusio, carnalis intemperantiæ vitio crassis sensibus inducta. Tullius in Rhetorica secunda. Esse. id est comedere oportet vt viuas, non viuere vt comedas. Seneca in libro de naturalibus quæstionibus septimo. Quotidie aliquid subtilius, aliud elegantius excogitat luxuriæ furor, vsitata contemnens. Iam non sunt homines ad propinam dentibus & ventre & ore contenti, etiam oculis gulosi sunt. Idem ad Lucillum epistola sexagesima. Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur, vna silua helephantis pluribus sufficit, homo vero & terra pascitur & mari, veruntamen non fames ventris magno constat, sed ambitio. Quintilianus libro octauo. In grandibus cœnis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati simus; varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. Hieronymus contra Iouinianum li. secundo. Galienus doctissimus Hipocratis interpres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ, nec viuere posse diu, nec sanos esse, animasque eorũdẽ ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue, nihil celeste, sed semper de carnibus & victu & ventris ingluuie cogitare. Ex prouerbiis sapientum. Crudelem me dicum intemperantia facit.

De eodem secundum poetas.
Cap. *CLVI.*

CATO vbi supra. Indulgere gulæ noli, quæ ventris amica est. Qui sua consumunt, cum deest aliena sequuntur. Horatius in lib. epistolarum. Forte per angustum tenuis vulpecula rimam. Repserat, in cameram frumenti pastaque rursus. Ire forte foras pleno tẽdebat pectore frustra. Cui mustella procul si vis, ait, effuge re istinc, Macra cauum repetes arctum, quem macra petisti. Petronius. Ingeniosa gula est. Bernardus siluester Microcosmo. Constat ab humecto quicquid in ore sapit. Pauper in hoc sensu vellẽ defectior esset Mente quidem saperet amplius, ore minus. Quærit vt expoliet venãtibus alite pisce. Gustus humum, gustus aera, gustus aquas. Perniciosa fames, siquando recedit ab aula. Personæ tenui perniciosa venit. Olla ciborum est stomachus, stomachi sel coquus, actor epar. Incidat has epatis partes innata voluptas, Et grauis in nostra carne tyrannus amor. Effluit occiduo corpore totus homo. Sic sibi deficiens peregrinis indiget escis. Sudat in hoc vitam, denihilatque dies. Lucanus. O prodiga rerum luxuries, nũ quàm paruo contenta paratu. Et quæsitorum terra pellagoque ciborum. Ambitiosissima fames & lautæ gloria mensæ. Discite quã paruo liceat producere vitam. Ennodius. Tubera, perdices, grus, turdus, turtur, echinus. Non explent vterum corpora mille tuum, Infaustus multis, tibi felix diceris vni. Hæres tibi misero venter erit proprius. Petrus riga vbi supra. Spiritus ad corpus victor ab hoste redit: Virtutes animæ sic princeps destruit alius. Cui parat arma cocus, dans renouansque cibos. Nam neque quis poterit virtutum tangere culmen. Si dominetur ei ventris iniquus amor. Martialis coquus. Liber non potes & gulosus esse. Liber eris cænare foris si maxime nolis. Vegetana tuam si domet vua sitim. Valerius libro 4. Diogenes &c. Require supra capitulo de sufficientia.

De ebrietate. *Cap.* *CLVII.*

ACTOR. Ebrietas est vitium, per quod menti quædam alienatio vel obliuio sui generatur ex superflua potuum indulgẽtia. Seneca ad Lucil. epistola 83. Nihil aliud est ebrietas, quàm voluntaria insania: omne vitium incendit & detegit, obstantem malis verecundiam remouet. Plures enim pudore peccandi quàm bona voluntate prohibitis abstinent. Adijce illam ignorationem sui, dubia & parum explanata voluentem verba, incertos oculos gaudij, errantem vertiginem capitis, & cetera huiusmodi. Rebus itaque non verbis proba istas, quæ dicuntur voluptates, vbi modũ excesserint penas esse. Idem in lib. de naturalibus quæst. li. 1. Iubes me cum luxuria litigare. Quotidianum istud & sine effectu iurgiũ est, litigemus tamen quàmdiu quidem sanus & salubris tibi capax est stomachus, impleturque non premitur naturalibus contentus fomentis; at vbi quotidianis cruditatibus non temporis æstus, sed suos sentit: vbi ebrietas continua visceribus insidet ac præcordia torret, aliquid necessario quæritur, quo estus ille frangatur, qui etiam ipsis incalescit remediis. Facile autem est extinguere sitim sanam, sed quid sentire possunt emortuæ fauces, & decalcatæ cibis ardentibus. Quemadmodum nihil illis satis frigidum est, sic nihil satis calidum, sitim istam esse putas, febris est, & eo quidem acriori, quo nõ tactu venarum, nec in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum excoquit luxuria. Valerius li. 2. Vini vsus olim romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. Ex prouerbiis sapientum. Absentem lædit qui cum ebrio litigat.

De eodem secundum poetas. *Cap.* *CLVIII.*

OVIDIVS in lib. de arte primo. Vina parant animos, faciunt quæ coloribus aptos. Cura fugit, multo diluiturque mero: tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit. Tunc dolor & curæ rugaque frontis abit. Tunc aperit mentes &c. Iurgia præcipue vino stimulata caueto. Et nimium facile ad fera bella manus. Idẽ in lib. 2. Qui canit, arte canat, qui bibit arte bibat. Idem in lib. de Rem. 2. Vina parant animos veneri, ne plurima sumas. Vt stupeãt multo, corda sepulta mero. Galtherus in Alexandreide li. 1. Rationis vile sepulchrum ebrietas. Tibullus li. 2. Vina diem celebrant nec festa luce madere. Rubor errantes & male ferre pedes. Mixtaque securo est sobria limpha mero. Martialis coquus. Omnia promittis, cum tota nocte bibisti. Non facient quenquàm pocula nostra reum.

De inepta lætitia. *Cap.* *CLIX.*

ACTOR. Ex gula & ebrietate maxime prouenit inepta lætitia, hoc est animi dissolutio, quæ ruptis claustralis modestiæ vinculis in risum effunditur, ac per quosdam lasciuiæ motus exteriores ostenditur. Symachus in lib. epistolari. Lætitia res loquax est, atque ostentatrix sui. Ex prouerbijs sapientum. Cito improbo rum læta ad perniciem cadunt. Item lasciuia & laus nunquam habent concordiam. Oui. de art. lib. 1. Mens erit apta capi tunc, cũ lætissima rerum, Et segetes in pingui luxuriabit humo. Pectora dum gaudent, nec sunt attrita dolore. Ipsa patent, blanda tunc subit arte Venus. Idem in li. de Ponto. Tu modo sic timeas, & quæ tibi leta videntur. Dum loqueris fieri tristia posse puta. Ennodi. Nulla fides letis integra nec dubiis. Ganfredus vbi supra. Syrenas exemplar habe, docearis in illis. Casibus in lætis semper peiore cauere.

De luxuria secundum philosophos.
Cap. *CLX.*

ACTOR. Luxuria est immoderata carnis petulantia, dulce venenum, importuna mens, perniciosa potio, quæ corpus humanum debilitat, & virilis animi robur eneruat. Item luxuria est ex immundis desideriis descendens, lubrica & effrenata mẽtis prostitutio. Item luxuria est illecebrosa voluptas, adulterina iucunditas,

ditas,habens mel in ore,fel in corde,aculeum in dorso, subiectum que necesse est vt peniteat. Luxuria est incontinentia corporis na scens ex pruritu libidinis.Lasciuia est indecens motus dissoluti cor poris,intemperantia carnali prodiens.Petulantia est ex carnalium cogitationum conceptione totius corporis peculialis habitudo. Valer. lib.9.Blandum malum luxuria, quam accusare aliquanto facilius est quàm vitare,inseratur operi nostro, non vt honorem vllum recipiat,sed vt seipsam recognoscens ad penitentiam impelli possit. Idem in lib. 4.Sophocles,ætate iam senior cum ab eo quidam quæreret an non & rebus venereis vteretur; dij meliora inquit, libenter istinc tanquam ex aliqua furiosa dominatione profugi. Boe. de cons. lib. 3. Furi pedis probo sententiã,qui carentem libidinis infortunio dixit esse felicem. Tull. de of. li. 1.Luxuria cum omni ætati turpis sit, senibus maxime fedissima est.Idem in li. de senec. O preclarum munus etatis:siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosum scilicet libidinem corporis.Sen. in declamationibus li.2.Adolescens luxuriosus peccat,senex luxuriosus insanit. Quæ malam faciem habent sæpe impudice sunt, non enim deest illic animus, sed corruptor. Plinius in histo. naturali 7. lib. Præter mulierem pauca animalia coitum nouere grauida. Salustius in catilinario.Multos pessima ac diuersa inter se mala luxura atque auaritia vexant. Fulgen. in lib. Mitologiarum 2. Quamuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquàm tamen deterior cum se honorato miscuerit. Libido enim honestatis nouerca dum quod expectat nescit, semper est maiestati contraria. Idem in lib 3. Amor cum periculo sæpe concordat, & dum ad illud vacat quod diligit,nunquàm videt quod expedit. Aug. in li. de ciu. Dei.Scipio nasica prohibuit senatum construere theatrum persuadens oratione grauissima,ne grecam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & post pauca dum propter sedandam corporis pestilentiam ludos sibi scenicos exhibere iubebant. Pontifex autem propter cauendam animorum pestilentiã ipsam scenam construi prohibebat,& paulo post, neque enim censebat ille felicem fore rempub. stantibus menibus ruentibus moribus.Helinandus. Quid hic dicunt nostri,quibus quicquid extra oblectamentum libidinis occurrit,offensio est. Accusent igitur nõ tempus,sed theatra in quibus ad aram luxuriæ virtutum victimæ trucidantur. Dæmosthenes stomachum laudis nobilissimæ meretricis iocando suppalpans & quæritans Hoc quantum? cum illa diceret, mille denarijs: respondit. Ego penitere tanti non emo.

De eodem secundum poetas.
Cap. CLXI.

OVidius in libro de arte 2. Quot lepores in atho: quot apes nascuntur in hybla. Cerula quot baccas palladis arbor habet. Littore quot conche tot sunt in amore dolores. Quod iuuat exiguum est,plus est quod lædat amantes. Idem in libr. 4. Ad multas lupa tendit oues:prædetur vt vnam.Idem in li. de Ponto. Res immoderata cupido est. Iuuenalis lib. 2. Est eadem summis pariter minimisque libido. Theodolus.Mens robusta viri læuitate cadit muliebri. Femineas vires expauit dux Holofernes. Insignis viduæ vesano captus amore. Deflet Assyrii q crediderint mulieri Tibullus 2. lib. Disc. dat ab aris. Cui tulit hesterna gaudia nocte venus.

De Adulterio & sodomia.
Cap. CLXII.

ACtor. Adulterium est alieni thori violatio. Hoc quoque vitium etiam apud gentiles detestabile atque damnabile solet esse,sicut patet in Abimelech dicente Abrae. Potuit quispiam coire cum vxore tua,& induxeris super nos peccatum grande.Valer. lib. 6. Zeleuchus cum filius eius adulterio damnatus vtroque oculo carere deberet,ac tota ciuitas in honorem patris aliquamdiu repugnaret,ad vltimum victus,ne lex a se condita violaretur, suo prius,deinde filii eruto oculo vtrisque vsum videndi reliquit. Actor.De hac quoque materia require superius vbi de pudicitia & castitate dictum est. Peccatum contra naturam est quando quis extra locum ad hoc naturaliter deputatum semen effundit,siue solus apud se ipsum,& tunc mollicies vocatur,siue in alterum eiusdem sexus,vt masculus in masculum,femina in feminam. Aut alterius generis, ut in animal brutum,& tunc sodomia dicitur.Oui. in li. epistolarum. Sint procul a nobis iuuenes ut fœmina compti. Idem in li. de ar.1. Forma viros neglecta decet. Idem in lib. Methamor. 9. Non vaccam uacce, nec equas amor urit. Equarum urit oues aries,sequitur sua femina ceruum.Sic & aues coeunt inter quæ animalia cuncta.Femina fœminea correpta cupidine nulla est.Ennodius de molli concubino Neronis. Vir facie,mulier gestu,sed crure quod ambo.Es lepus & tanti conculcas colla leonis, Ludit & in ancipiti constans fallacia sexu. Fœmina cum patitur peragit cum turpia mas est.

De Fomentis luxuriæ. Cap. CLXIII.

TVllius. Osculum est pars adulterij. Idem in Tuscul. lib. 3. Flagitii principum est(ut ait Ennius) inter ciues nudare corpora. Teren. in Andria. Ingenium omnium hominum a labore procliue ad libidinem. Idem in eunucho. Sine cerere & libero friget uenus. Fulgen. in lib. Mitologiarum 3. Deliberatio est ante quodlibet inceptum plena maturitatis & solertiæ consideratio. Cato ubi supra. Cum te detineat ueneris damnosa uoluptas, Indulge re gulæ noli quæ uentris amica est. Oui. in lib. de arte 1. Mens erit & cæca &c. Require supra cap. de inepta lætitia. Idem in eodem. Liber quoque amantes. Adiuuat,& flammæ qua calet ipse fauet. Delectant etiam castas præconia formæ. Idem in lib. 3. Res est blanda canor. Pro facie multis uox sua lena fuit. Ignoti nulla cupido est,mora semper amantes incitat. Idem in li. de Remed. 1. Ocia si tolis &c. Require supra ca. de ocio uitando. Idem in codẽ, Decipimur cultu,gemmis auroque teguntur. Omnia pars minima est ipsa puella sui. Idem in li. 2. Non facile est taurum uisa retinere iuuenca. Vt pene extinctum cinerem si sulphure tangas. Viuit, & ex modico maximus ignis erit. Diuitiis aliter luxuriosus amor. Non habet unde suum paupertas p scat amorem. Vina parant animos ueneri,ne plurima sumas. Vt stupeant multo corda sepulta mero. Idem in lib. de Ponto. Veneris damnosa libido. Non sollerim mestos sæpe uenire thoros. Iuuenal. lib. 4. Rara est concordia formæ atque pudicitiæ. Ennodius. Tingite candentes roseo de murice uultus. Atq; fidem morum pandite de facie. Tibullus lib. 1. Sit procul a nobis formam cui uendere cura est. Et precium plena grande referre manu. Idem in lib. 2. Ne nos decipiant pendentia brachia collo. Nec capiat blanda sordida lingua prece.

De effectibus luxuriæ. Cap. CLXIIII.

GIeronimus contra Iouinianum. Scripserunt. Arist. & Plutarchus & noster Seneca de matrimonio libros,ex quibus ista sunt, Amor formæ,rationis obliuio est & insanie proximus, fœdus minimæque conueniens animo sapientum,turbat consilia, altos & generosos spiritus frangit. A magnis cogitationibus ad humillimas trahit. Quærulosos, iracundos, temerarior, dure imperiosos & seruiliter blandos facit, & cum fruendi cupiditate insatiabilis flagrat,plura tempora suspitionibus, lachrymis, conquestionibus perdit,odium facit sui,& ipse nouissimæ odium est. Sen. in declama. lib. 1. Nihil est tam mortiferum ingeniis vt luxuria. Idem in libro 8. Luxuria blanda pestis victrix orbis,immensas opes auaris manibus vt perdat rapit. Claudia. in maiori. Luxuries prędulce malum quæ dedita semper. Corporis arbitrii hebetat caligine sensus. Idem in minori. Dissuasor honesti. Luxus, & humanas oblimat copia mentes. Galtherus in Alexan. lib. 1. Non te molliat intus. Prodiga luxuries,nec fortia pectora frangat Mentis morbus amor latebris & murmure gaudens. Si baccho venerique vacas,qui cętera subdis. Sub iuga uenisti periit delira uacantis. Libertas animi,ueneris flagrante camino. Mens habet interius rixas que & bella moueri. Impetrat & suadet rationis uile sepulchrum. Ebrietas rigidos eneruant,hæc duo mores. Idem in sexto. Nil sinit intactum nullis contenta libido. Oui. in lib. Methamor. 6. Nihil est quod non effreno captus amore. Ausit, nec capiunt inclusas pectore flammas. De effectibus quoq; luxurię sunt hi uersus. Fęmina corpus, opes, animam, uim, lumina, uocem Polluit, annihilat, necat, eripit, orbat, acerbat. Redde singula singulis. Item Corpus opus animam consortia fędera famam. Debilitat perdit necat odit destruit aufert.

De uitijs linguæ. Et primo de mendacio ac periurio.
Cap. CLXV.

HVgo. Mendacium est falsa uocis significatio cum uoluntate fallendi,quæ uel presentialiter inest, uel postmodum aduenit. Periurium est mendacium sacrosancto firmatum. Falsum testimonium est quando quis ad causam diffiniendam productus falsum dicit atque testatur. Sen. ad Lucil. epistola 47. Iam quidẽ etiam ubi causa sublata est,mentimur cõsuetudinis causa. Ex prouerbiis sapientum. Tenue mendacium perlucet,si diligenter inspexeris. Tullius de offi. lib. 1. Illiberales & sordidi sunt quæstus mercenariorum,qui mercantur a mercatoribus quod statim uendãt. Nihil enim proficiunt,nisi admodum mentiantur Idem in lib. 3. Tollendum est ex rebus contrahendis omne mendacium tam emptor quàm uenditor si ad loquendum uenerit,non plus quàm semel

nel eloquatur. Symachus in epistolari. Minus est alienam sententiã spernere quàm a propria discrepare. Lactan. in lib de vero cultu. Vir iustus non solum huiusmodi amico & familiari, sed etiam inimico & ignoto existimabit mentiri non esse suum. Nec aliquãdo committet vt lingua interpres animi & sensu & cogitatione discordet. Quint. 8. lib. Iurare quoq; nisi vbi necesse est, graui viro parum conuenit. Valerius li. 7. Cum Alexander ad diruendum Lapsatum, alias Lamsatum ciuitaté cum impetu ferretur: progressum extra mœnia obuium, habuit Anaximené preceptorem suũ, sciensque ꝙ præces irę eius opponeret, iurauit se non facturum quicquid petisset, peto ergo inquit vt Lapsatũ diruas, & ita salus vrbis vnius vaframenti beneficio obtenta est. Tullius vbi supra lib. 3. Est ius bellicum, fidesque iurisiurandi, & cum hoste sępe seruanda, sed non semper. Quod enim ita iuratum est vt & mens fieri oportere conciperet, id seruandum est, quod autem aliter, si nõ feceris, nullum est periurium, vt si prædonibus vel piratis pactum pro capite precium non attuleris, nulla fraus est etiam si iuratus id quidem non feceris. Nam cum pirata sit communis omnium hostis, nec fides nec iuramentum cum eo debet esse commune. Nõ falsum iurare peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Nec illa quidem promissa seruanda sunt quæ his ipsis inutilia sunt quibus illa promiseris. In iureiurando non quis metus, sed quod sit ius debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod ergo affirmatiue & quasi Deo teste promiseris, illud tenendum est. Idem in Philippica duodecima. Optimus est portus pereunti, mutatio consilij.

Adhuc de eodem. *Cap.* CLXVI.

SENECA de beneficiis lib. 4. Si promiseris alicui te daturum beneficium, & postea sciens eum esse malum dabis an non. Si facies, sciens peccas, das enim cui non debes, si negas, & hoc modo peccas, promisisti enim. Sed sententia nostra hoc loco titubat, & illud superbum Stoici promissum nunquàm sapientes consilii sui penitere, nec vnquàm emendare quod fecerit, nec mutare consilium. Non mutat sapiens consilium omnibus his manentibus quę erant cum sumeret. Cæterum ad omnia cum exceptione venit, si nihil scilicet inciderit quod impediat. Imprudentium enim ista fiducia est, fortunam sibi respondere, sapiens vtramq; eius partem cogitat. Tunc fidem falsam, tunc incõnstantiæ crimen audiam: si cum omnia eadem sint quę erant promittente me non præstitero promissum. Omnia esse debent quæ fuerunt cum promitterem: ad hoc vt præstare tenear. Aut certe vt postea consideratius loquar, licet non omnia sint, tamen (quod dicere solemus) linguarium dabo, verba mea redimam, aurem mihi peruellam. Non est turpe cũ re mutare consilium. Martialis coquus. Quod sime tonsor cum stricta nouacula subsit Tunc libertatem diuitiasq; roget. Promittam, nec enim rogat illo tempore tonsor. Latro rogat, res est imperiosa timor. Si fuerit curua cum tuta nouacula theca. Frangam tonsori crura manusq; simul. Oui. fine tit. lib, 1. Non bene conducti vendunt periuria testes. Idem in li. de arte 3. Iudice me fraus est concessa repellere fraudem. Ennodius. Amplector sanctas quæ dant bona femina fraudes.

De Adulatione. *Cap.* CLXVII.

ACTOR. Adulatio est blanda & fraudulenta locutio, aures alicuius assentationibus leniens in perniciem ipsius. Hinc adulator dicitur esse blandus dæmon, syreni quoq; maris comparatur, eo ꝙ mortiferis incantationibus aures hominum demulcet. Socrates. Præsentem laudare minime decet. Tull. in Rheto. secũda. Nolo esse laudator, ne videar adulator. Idem in li de Offi. 1. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atq; adhibenda est cura largitatis. Aliter enim ampla domus dedecori Domino fit, si est in ea solitudo, & maxime si sub alio Domino solita est frequẽtari. Odiosum est enim cum a prætereuntibus dicitur. O Domus antiqua, hæu quàm dispari Domino dominaris. Idem in li. de amicitia. Aperte quidem adulantem nemo non videt, nisi qui admodum excors est, sed callidus & occultus non facillime agnoscitur quippe, qui etiam aduersando sæpe assentatur, & litigare se simulans blanditur, atque ad extremum dat manus, vinciq; patitur se: vt is qui illusus est plus vicisse videatur.

Adhuc de eodem. *Cap.* CLXVIII.

SENECA in li. de natu. quæst. li. 8. Adulatoribus latus ne præbeas, artifices sunt ad captandos superiores. Et alius quidem adulatione clam vtitur parce, alius ex aperto rusticitate simulata, quasi simplicitas illa & non ars sit, hoc habent in se naturale adulationum blandicię quòd etiam cum reiiciuntur placent. Et ad id iam dementię venimus, vt qui parce adulatur, pro maligno sit. Idem in lib. de quatuor virtutibus. Tam tibi triste sit laudari a turpibus, quàm vt lauderis ob turpia. Difficillimum continentiæ opus est assentationes adulatorum repellere. Quorum sermones animum quadam voluptate resoluunt, nullius per assentationem amicitiam merearis, nec ad tuam promerendam per hanc aditum pandas. Non acerba, sed blanda verba timeas. Omnibus esto benignus, nemini blandus. Idem in declam. lib. 3. Hæc inter se raro coeunt, vt eadem vox sit dulcis & solida. Idem in li. de clementia secundo. Malo veris offendere quàm adulando placere. Plautus in Aulularia. Multum inquit adulator sese aliqui laudant: qui vel fugaces feras vel pugnaces bestias aut vestigiis insequuntur, aut cubilibus deprehendunt, aut casu opprimunt, quanto mihi maius est ingenium & lucrum qui homines venor publice, & quos homines? potentes & diuites, & literatos maxime. Petronius. Adulatores ficti cum cœnas diuitum captant, nihil prius vel potius meditantur quàm id quod gratissimum auditoribus fore putant. Piscator nisi illam imposuerit hamis escam quam scit appetituros esse pisciculos, sine spe prædæ moratur in scopulo. Doctores etiam nisi dixerint talia quæ adolescentuli probent, soli relinquũtur in scholis. Sydonius in epistolari lib. 3. Sectator epularum laudabilé profert non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Varro in sententiis. Adulationis species est, cum laus præstolationem præcedit. Ex prouerbiis sapientum. Habet suum venenum blanda oratio. Bis peccas, cum peccato obsequium accommodas. Valerius Maximus. Diogenes syracusius, cũ olera ei lauanti aristippus dixisset. Si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit si tu ita esse velles, Dionysium non adulares. Helinandus in chronicis suis Speusippi quoque philosophi, qui fuit nepos Platonis, ex sorore, huius legitur esse illa sententia, quam in laudantem, se protulisse fertur. Adulator inquit desine vtrosq; fallere, nihil proficis, cum te intelligam. Prudentius vbi supra. Latitat lupus ore cruento. Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli. Prosper vbi supra. Lingua assentatrix vitium peccantis aceruat. Et delectatum crimine laude ligat.

De Detractione. *Cap.* CLXIX.

ACTOR. Detractio est alterius gloriæ minuendæ respectu mordax ad alterum dilatio. Susurratio est occulta & vitiosa locutio per quam odiosæ vel adulationis vel derogationis sibilo quodam alter in odium alterius excitatur. Ambro. Detractores sunt qui aliena bona negant aut peruertunt. Valerius libro quarto. Nulla tam modesta fęlicitas est quæ malignitatis dentes vitare possit. Ennodius. Male pertinax dens liuoris obloquendi fomitem de loco gloriæ quærit. Quintus Tertulianus in appologetico suo. Ita pleriq; clausis oculis in odium alicuius impingunt, vt bonum ei ferentes testimonium, admisceant nominis exprobrationem, laudãt in eo quæ sciunt. vitupetant quæ ignorant, & id quod sciunt eo quod ignorant irrumpunt. Cum iustius sit occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prędamnare. Ex prouerbiis sapientum. De inimico ne dixeris malum. Tul. contra salustium. Sæpe vidi grauius offendere animos auditorum eos qui aliena vitia aperte dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Idem in Rhethor. secunda. Vitiosum est artem siue scientiam vel studium vituperare propter illorum uitia qui in eo studio sunt. Sydonius in epistolari lib. quinto. Est hæc quędam vis malis moribus, vt innocentiam multitudinis deuenustent scelera paucorum, cum tamen e diuerso bonorum raritas flagicia multorum virtutibus communitatis nequeat excusare. Et quis est qui non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum. Claudianus in maiori. Nec cunctos paucorum crimine damnes. Ouidius in lib. de arte tertio. Parcite paucorum crimen diffundere in omnes. Idem in lib. de remediis primo. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso. Pro vitio virtus crimina sæpe tulit. Idem in libro de Ponto. Ledere viuos. Liuor & iniusto carp re dente solet. Iuue. libro tertio. Lingua mali pars pessima serui. Auianus in libro. Mitologiarum. Qui bene proloquitur coram qui postea praue. Hic erit inuisus bina quòd ora gerat. Prosper vbi supra. Culpare in quo quam quæ non sunt nota malignum est. Præsertim si quæ cognita sunt bona sunt.

De garrulitate & turpiloquio. *Cap.* CLXX.

ACTOR. Garrulitas est pronitas ad loquendũm ea quæ non expediunt. Vnde garrulus est quasi vas fractum, vel non habens operculum. Et ideo secundum legem immundum. Terentius in eunucho in persona Garruli. Plenus rimarum, hac atq; illac perfluo.

gressuo. Symmachus Patricius in lib. epistolari. Lætitia loquax res est atque ostentatrix sui. Naturæ rerum est vt qui balbutiunt, plus loquatur. Affectant enim copiam sermonis pudore defectus. Oui. in lib. de arte secundo. Exigua est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa tacenda loqui. Idem in lib. de Ponto. Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur. Dum loqueris fieri tri stia posse puta. Cato vbi supra. Rumores fuge ne incipias nouus autor haberi. Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum. Iuue. quarto libro. Torrens dicendi copia multis. Et sua mortifera facundia est. Sydonius in epist. lib. tertio. Garrulo non respondere conuitium est. Quintil. in lib. de causis causa sedecima. Nullam difficiliorem esse credo, quàm silentii virtutem. Adeoq; promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in his ferre possimus. Ex prouerbiis sapientum. Neminem cito laudaueris, vel accusaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris. Qđ tacitum esse vis nulli dixeris, quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibi non præstas. Idem Tene semper vocis, & silentii temperamentum. In hoc tamen incumbe. vt libentius audias quàm loquaris. Tacere qui nescit, nescit loqui. Seneca in Hipolito. Aliū silere quod vis primus sile Sydonius in epi. li. quinto. Non maior est gloria dixisse quod noueris quam siluisse quod nescis. Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epistola ad Arist. Solet terminum equitatis custodire, & parcius omnia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super Ecclesiasten. Pythagoricorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui. Actor. Hæc quoq; materia habetur supra in capitulo de Taciturnitate. Turpitudo siue turpiloquium dicitur sermo turpis aut indecens, qui & scurrilis dicitur a scurra vnde & scurrilitas, quoniam more scurrarum abundare solet. Tul. in Rhetorica prima. Turpe est quod aut loco in quo dicitur aut ab homine qui dicit aut eo tempore quo dicitur, aut ab his qui audiunt, aut re de qua agitur indignum propter inhonestam rem videtur. Idem contra Salustium. Non qui ita viuit vt tu. aliter ac tu loqui potest, nec qui ita illoto sermone vtitur vita honestior est. Ex prouerbiis sapiētum. Turpia ne dixeris, paulatim enim pudor per verba discutitur sermo vero transibit in effectum, si honesta loquamur. Menander comicus. Corrumpunt bonos mores confabulationes pessimæ.

De Contentione. Cap. CLXXI.

Actor. Contentio est improba & litigiosa vel proterua contra aliquem altercaton. Item iuxta amb. Contentio est veritatis est impugnatio per confidentiam clamoris. Proteruia est subitaneo motu & absque ratione in verba obiecta prorumpere. Arist. in Topicis lib. 8. Qui litigatoriæ interrogat, praue disputat, & qui in respondendo non concedit quod videtur. Ex prouerbiis Senecæ. Nimium altercando veritas amittitur. Sunt multi qui plurimum verbis contendunt & non re, sed ipsa quę spernunt, clam furantur. Quintil. de oratoria institutione 2. lib. Non bona conscientia, sed victoria litigantis est præmium. Idem in 5. lib. In rebus apertis tam stultum fit argumentari, quàm in clarissimum solem mortale lumen afferre. Quod rei alterius illustrandæ gratia assumitur clarius esse debet eo quod illuminatur. Idem in causa decimaseptima. Necesse est autem contentiosius loquaris, quicquid probare non possis, & affirmationem sumit ex homine quicquid non habet ex veritate. Sydonius in epist. lib. 5. Idiotarum est sicut facile vinci ita difficile compesci. Lactantius in lib. de beata vita. Qui contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subuertunt. Cato vbi supra. Contra verbosos noli contendere verbis. Sermo datur cunctis animi sapientia paucis. Lis minimis verbis interdum maxima crescit. Litis præteritæ noli maledicta referre. Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum. Horatius in libro epistolarum. Alter rixatur de lana sæpe caprina.

De Procacitate, & irrisione contumelia. Cap. CLXXII.

Actor. Procacitas est importuna quędam impudentis frontis audacia, qua quis humanæ uerecundię cum irrisione insultat. Valerius Maximus lib. 4. Alienis incommodis suorum adhuc expertes insultant. Cato vbi supra. Miserum noli irridere. Seneca ad Lucillum epistola. 1. Quando fatuo delectari volo, non enim longe mihi quærendus, meipsum rideo. Iuue. libr. 1. Loripedem rectus, derideat Etyopem albus. Actor. Contumelia est conuitiosa & indecora exprobratio malitiosæ in alterum prolata. Blasphemia similiter est quadam irreligiosa probrositate conuitiorum in alium iaculata maledictio. Terentius in Andria. Desinant maledicere, malefacta ne noscant sua. Qui pergit dicere quę uult, audit ea quæ non uult. Sydonius ubi supra lib. 4. Garrulo non respondere uitium est. Xenophon. Ego conscientia teste didici maledicta contemnere. Ex prouerbiis sapientum. Pleriq; cum stultis maledicunt ipsi conuitia faciunt. Perturpe enim est quod obicitur inobedientiæ cognosci. Varro in sententiis. Contemnendi sunt ineruditorum contemptus, si vis ad summa progredi. Plautus in aulularia. Quid nam o stulte mirum est si te qui non nouit despicit, qui non nouit diligit.

De Maledictione. Cap. CLXXIII.

Actor. Maledictio est mali alicuius in alterum odiosa imprecatio. Verbigratia. Oui. in Ibin. Terra tibi fruges, amnis tibi deneget undas. Deneget afflatur uentus & aura suos. Nec Sol calidus. nec sit tibi lucida Phebæ. Destituāt oculos sydera clara tuos. Nec tibi Vulcanus, nec se tibi pbeat aer. Nec tibi det tellus nec tibi popōtus iter. Exul inops erres, alienaq; limina lustres. Exiguumq; petas ore tremente cibū. Nec corpus querulo, nec mens uacet egra dolore. Noxque die grauior sit tibi nocte dies. Sisque miser semper, nec sis miserabilis ulli. Gaudeat aduersis fœmina uirque tuis. Qui mala cum tuleris plurima, plura feras. Causaq; non desit, desit tibi copia mortis. Optatam fugiat uita coacta necem. Luctatosq; diu cruciatos spiritus artus. Deserat & longa torqueat ante mora. Idem in libro sine titulo primo. Dij tibi dent nullosque lares inopemque senectam. Et longas hiemes perpetuamque sitim.

De Ostentatione. Cap. CLXXIIII.

Actor. Ostentatio est quando quis bona sua cæteris ostendit, uel facta sua laudando narrat ut fauorem uel laudem acquirat. Varro in sententijs. Qui in magnis excellit etiam inuitus laudabunt. Multi uero laudem amittunt, quando ipsi eam de se prædicant, hoc autem uno modo sapiens se laudat, quæ in ipso apparent bona in aliis prædicando. Symachus in epi. suo. Omnis ostentatio non caret suspicione mendacii. Quia quicquid assumitur proprium non putatur. Quintilianus de oratoria institutione lib. 4. Verecundius dicendum est sua quàm aliena laudanti. Valerius lib. septimo. Aristoteles in neutram partem de semetipso loqui debere præd. cabat quoniam laudare se uani, uituperare stulti essent. Idem in lib. octauo. Quidam vt æternam memoria assequerentur, etiam sceleribus innotescere non dubitarunt. Quorum e numero nescio an in primis pausanias debeat referri, nam cum hermeclen percunctatus esset, quo nam modo subito clarus posset euadere, isque respondisset, si aliquem illustrem virum occidisset, futurum vt eius ad ipsum gloria redundaret, Philippum interfecit. Sic quod petierat assecutus est. Tam enim se parricidio, q̄ Philippus virtute, notum posteris reddidit. Illa vero glorię cupiditas sacrilega. Inuentus est qui Dianæ Ephesiæ templum incēdere vellet, vt opere pulcherrimo consumpto, nomen eius per totum terrarum orbem disiceretur. Quem quidem mentis furorem eculeo impositus detexit. Ac bene consuluerunt Ephesii decreto memoriam teterrimi hominis abolendo, nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium historiis cum suis comprehendisset. Ouid. fine tit. lib. 3. Quis furor est. quæ nocte latent in luce fateri. Et quę clā facias facta referre palam. Idem in li. de arte secundo. Furto celetur culpa modesto. Gloria peccati est nulla petenda sui. Idem in lib. Methamor. 9. Quis enim sua prælia victus commemorasse velit. Cato vbi supra. Ne sis ventosus, dum vis bonus esse videri, Nec te collaudes, nec te culpaueris ipse. Hoc faciunt stulti quos gloria vexit inanis.

De Iactantia. Cap. CLXV.

Actor. Iactantia est fastu vel arrogantia mentis id agente. maiora q̄ sint de se promittere. Arrogantia enim est animi motus ad iactandum se habere quod non habet. Item arrogantia vel iactantia est cum quis ex eo quod non accepit gloriatur placēdi cupidine. Qui at. de ora. insti. lib. 8. Vitiosa est iactatio fertq; audientibus non modo fastidium, sed etiam plerumq; odium. Habet enim mens nostra natura sublime quoddam & erectum & impatiens superioris. Ideoque subiectos & submittentes se libenter alleuamus quia hoc facere tanquàm maiores videmur. Et quotiēs discesserit emulatio, succedit humanitas, at qui se supra modum extulerit, præmere ac despicere creditur, nec tam se maiorem quàm cæteros minores facere. Inde inuident humiliores, hoc vitium est eorum qui nec cedere volunt nec contendere possunt. Rident superiores improbant bonos, sed in veris sufficit conscientia. Prudentius in lib. de conflictu vitiorum ac virtutum. Desine grande loqui, frangit Deus omne superbum. Magna cadunt inflata crepant, tumefacta præmuntur. Disce supercilium deponere disce cauere. Scandunt celsa humiles traduntur ad ima feroces. Ganfredus in poetria noua. Vincat opus verbum minuit iactantia famā. Actor.

Iactan-

Iactantiæ species est mendax & vana promissio uel comminatio per arrogantiam in aliquem prolata. De qua nonnulli quoque loquuntur auctores. Ex prouerbiis sapientum. Priusquam promittas, prouidere debes, vt quod promiseris facias. Horatius in poetria noua. Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu. Parturient montes, nascetur ridiculus mus. Non semper feriet quodcunque minabitur arcus. Cato vbi supra. Rem tibi promissam certam promittere noli. Rara fides ideo quia multi multa loquuntur. Ouidius in li. de arte primo. Promittas facito, quid enim promittere ledit. Pollicitis diues quilibet esse potest. Spes tenet in longum semel est, si credita tempus. Sic dominum sterilis sæpe fefellit ager. Sic ne perdiderit nou cessat perdere lusor.

De vitijs oculorum. Cap. CLXXVI.

ACTOR Post vitia lingue libet & de vitijs oculorum pauca subnectere. Hæc enim duo membra sunt quasi duo mortis instrumenta, siue duæ ianuæ per quas interiora animæ bona frequenter diripiuntur ipsaque in baratrum præcipitatur. Vnde de Demetrio philosopho refert a Cellius in libro noctium acticarum quòd natione abderites fuerit & ditissimus, qui omne patrimonium suũ relinquẽs suis ciuibus Athenas profectus est, & ibi oculos sibi eruit, tanquàm.s.impedimenta bonorum studiorum, vt vegetatiores cogitationes haberet. Liberius tamen dicit eum oculo sibi eruisse, ne videret bene esse malis ciuibus. Terculianus dicit quòd ideo excæcauit seipsum, quia mulieres sine concupiscentia aspicere nõ poterat. Porro merito sibi oculos eruit, qui magicas tenebra oculis humanis inuexit. Hieronymus contra Iouinianum. Inutile est cærebro videre per quæ aliquando captus es, & eorum te experimẽto committere quibus difficulter careas Nam & Pythagorei huiusce modi frequentiam declinantes in solitudine & desertis locis habitare consueuerant. Plures etiam ex Platonis discipulis oculos sibi effoderunt. Tull. de respon sis Aurusspicum. Miserior es cuin omnem fraudem oculis rapieris, quàm si oculos omnino non haberis. Quintilianus causa prima. Totius hominis libertas est oculos perdidiste. Oculi sunt per quos paupertatem ferre non possumus. Oculi tota nostra luxuria. Hi nos in omnia quotidie vitia præcipitant, mirantur adamant, concupiscunt. Facilius impleas animi satietatem. Lactantius in libro de vero cultu. Qui hominem quàmuis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tanquàm si homicidii quod fit occultæ spectator, & particeps fiat. Seneca in lib. de remediis fortuitorum. Intelligendum est partem esse Innocentiæ cæcitatem. Oculi enim sunt irritamenta vitiorum Duces Scelerum. Ouidius in libro tristium 2. Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci. Idem in libro 3. Inscia quod crimen viderunt lumina plector. Peccatumque oculos est habuisse meum.

De Signis exterioribus interioris mentis habitus. Cap. CLXXVII.

ACTOR. Dicto de mentis habitibus hominis & malis, idest de virtutibus & vitiis, dicendum est de exterioribus eorum signis, quæ maximè apparent in facie & in oculis. Galthærus in Alexandreidæ libro primo. O quàm difficile est studium non prodere vultu. Ganfredus in poetria noua Formido pallet rubet ira superbia turget. Ouid. in libro de arte. j. Sæpe tacens vocem verbaque vultus habet. Idem in libro tertio. Ora tument ira, nigrescunt sanguine vene. Nec tumeat vultu damnosa superbia vestro. Sæpe tacens odij semina vultus habet. Idem in libro sine titulo 2 In tacito vultu scire futura licet. Idem in Metha. 2. Heu quàm difficile est crimen non prodere vultu. Pallor in ore sedet, macies est corpori toto. Nusquam recta acies, liuent rubigine dentes. Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno. Risus abest, nisi quem non fecere dolores. Nec fruitur somno vigilantibus excita curis. Sed ridet ingratos contabescitque videndo. Successus hominum, carpitque & capitur vna. Suppliciumque suum est, adoptaque nubibus atris. Polluit afflatu populos vrbesque domosque. Vixque tenet lachrymas cum nil lachrymabile cernit. Idem libro 7. Facies ætasque iubebant. Credere adulterium prohibebant credere mores. Idem in libro septimo. Super omnia vultus accessere boni. Idem in libro epi. Erubuit gremioque pudor deiecit ocellus. Hæc satis in tacita signa fatentis erant. Prudentius vbi supra. Pallor in ore conscius audacia facti dat signa reatus. Et depræhensa tremit languens manus & color albet. Statius in Achilleidæ. Nec latet haustus amor sed fax vibrata medullis. In vultus atque ora sedit, lucemque genarum. Tingit & impulsu tenuit sudore pererrat. Iuuenalis libro primo. Hispida membra quidem & due per brachia sete, Promittunt atrocem animum. Prosper in libro Epigrammatum. Ex operum specie calrebunt intima cordis. Quisue hominis mentem spiritus intus alit. Actor de hac iterum materia require supra, cap. de phisonomia.

LIBER V.

De Bonis moribus principum & magnatum. Cap. Primo.



Postquam de uirtutibus & vitijs per singulas species diuersorum auctorum sẽtentia excerpendo collegimus. Nunc propter precedentis uoluminis longitudinem ab alio capientis exordium ad vniuscuiusque conditionis, & sexus, & ætatis mores describendos specialiter descendamus. Et primo de bonis moribus principum, ac iudicum & magnatum quorumlibet aliquã colligamus. Tull. in philippica primo. Nos nobiles magna quædam spectare decet, non pecuniam quidem non opes violentas, & minimè ferendam potentiam, sed charitatem ciuium, & gloriam concupisse. Cassiodorus in epi. 3. Conuentus sapientium dignitas est imperantium. Idem in 9. Decet quemque honorem quem gerit nomen moribus exhibere. Sydonius in epi. lib. 5. Multa in te genera virtutum superno munere congestam gaudemus. Siquidem agere narraris sine superbia nobilem: sine inuidia potentem, sine restrictione religiosum, sine iactantia litterarum, sine inertia grauem, sine studio facetum, sine asperitate constantem sine popularitate communem. Socrates. Qui multarum rerum potestatem habet primum purgare conscientiam debet, vt qui delicta corrigit nulla admittat Stultum est, vt imperare quis alijs uelit cum sibipsi imperare non possit. Idem. Age sic alienum, ut tuum non obliuiscaris negocium. Nulli imponas quod ipse pati non possis. Hoc exhibe. qđ tibi optaueris exhiberi. Si bene egeris, ipse tibi personæ auritatem dabis. Valerius lib. 7. Imperium nostrum non tam robore corporis quàm vigore animorum incrementum ac tutelam sui comprehendit. Idem. Publius valerius consul Romanus adeo plebem semper dilexit, vt merito publicola cognominatus sit, idom ædes suas in medio foro dirui fecit, quia excelse super cæteras apparebant, quantumq; domo inferior tantum gloria superior euasit, adeo pauper mortuus est, vt sumptu publico sepeliretur. Eutropius. Inter alia dicta vulpij criniti tyranni hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus, ꝙ nimium omnibus esset communis. Respondit, talem se imperatorem esse priuatis, quales sibi esse imperatores priuatus optasset. Seneca in Troade. Minimum decet libere cui multum licet. At qui non vetat peccare cum possit iubet. Periclet. Prætorem decet non solum manus & linguam, sed & oculos habere continentes. Galtherus in Alexandreide libro 6. Maiestas regia magni ponderis esse solet. Ouidius in libro tristium 4. O qui nominibus cum sis generosus auorum. Exuperas morum nobilitate genus. Cato vbi supra. Patere legem quam ipse tuleris. Quem superare potes, interdum vince ferendo. Vtilius est regno meritis acquirere amicos. Martialis coquus. Principis est virtus maxima nosse suos.

De Clementia principum. Cap. II.

SENECA de clementia ad Neronem libr. 3. Clementia ẽst temperantia animi in potestate vlciscendi. vel leuitas superioris ad inferiorem in penis constituendis. Idem in lib. 1. Nullum ex omnibus clementia magis quàm regem aut principem decet. Iracundissime ac pro corporis captu pugnacissimæ apes sunt, & aculeos in vulnere relinquunt, rex ipse sine aculeo est natura ei zelum detraxit, & iram eius inermem reliquit. Exemplar hominis magnis rebus ingens, pudeat ab exiguis animalibus non trahere mores, cum tanto homini moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Errat siquis estimat ibi tutum esse regem vbi nihil tutum est a rege. Securitas securitate mutua pascenda est, Non est opus altas edes struere, & multiplicibus muris turribusq;. sepire saluum regem clementia in aperto monstrabit. Vnum est inexpugnabile munimentum amor ciuium. Quid pulchrius est quàm viuere cunctis optantibus. Verecundiam peccandi facit ipsa clemẽtia regentis. Et grauior multo pena videtur quæ a miti viro cõstituitur. Nõ minꝰ principi turpia sunt multa supplicia q̃ me dico

dico multa vulnera. Remissius imperanti melius paretur. Nam.n. contumax est animus humanus: & in contrarium atque arduum nite, sequiturque facilius quàm dicitur. Idem in Thebaide. Qui vult amari languida regnat manu. Tullius in Philippica.ij. Quāuis homines in turbidis rebus sint, tamen si uere homines sunt, interdum animis relaxantur. Nullum est armatorum præsidium, charitate & beniuolentia ciuium oportet esse septum, non armis. Idem in lib. de offi. j. Nihil est laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate & clementia, quæ tamen ita probanda est, vt adhibeatur reipublicæ cā seueritas sine qua ciuitas administrari non potest. Quintus Curtius lib. 6. Regum ducumque clementia non in ipsorum modo, sed etiam illorum qui parent ingenijs sita est. Cassiodorus in epistola 10. Regnantis facultas tunc ditior fit, cum remittit & acquirit nobiles Thesauros fame neglecta vtilitate pecuniæ. Terentius in Adelphis. Vt homo es, ita mores geras. Nam quid tu hic agas vt si quid bene præcipias, nemo obtemperat. Errat longe a mea sententia, qui imperium credit esse grauius aut stabilius vi quod fit, quam illud quod amicitia iungitur. Claudia. in maiori. Sis pius in primis, nam si uincamur in omni. Munere sola Deus equat clementia nobis. Pax maiora docet peragit tranquilla potestas. Quod violenta inquit, mandataque fortius vrget Imperiosa quies nunquàm libertas gratior extat. Quā sub rege pio. Galtherus in Alexandreide. lib. 1. Instabile est regnū, quod non clementia firmat.

De Moderamine & patientia eorum.
Cap. III.

SENECA de clementia li. j Rex læsus animum in potestate habeat, & penam si tuta poterit donec, si minus temperet longeque sit in suis quàm in alienis exorabilior iniuriis. Nam quemadmodum magni animi non est, qui de alieno liberalis est, sed ille quæ quod alteri donat sibi detrahit ita clementē uoco non in alieno dolore facilem, sed eum quæ cum suis stimulis agitetur, nō pro silit qui intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati. Nec quicquàm gloriosius esse principe impune læso. Idem in Troade. Quo plura possis, plura patienter feras, violenta imperia nemo diu continuit, moderata durant. Tul. de offi. lib. 1. Omnis animaduersio & castigatio debet vacare a contumelia, nec ad eius quæ punit vel castigat aliquem, sed ad Reipublicæ utilitatem referri. Cauendum est etiam ne maior sit pęna quàm culpa Et ideo prohibenda est ira, in puniendo maximè, nunquàm enim qui iratus ad puniendum accedit, mediocritatē illam tenebit quæ est inter nimium & parum, qui ergo rei publicę præsunt, legum similes sint, quæ ad pun endum non iracundia sed æquitate dicuntur. Val lib. 4. Illa demum tuta est potētia quæ uiribus suis modum imposuit. Require suprà cap. de moderatione Clau. vbi supra Carmē amat, quisquis carmine digna gerit. Oui. in lib. trist. 3. Quanto quis maior, tanto placabilius ire. Et faciles motus mens generosa capit. Idem in li. de arte 2. Flectitur obsequio curuatus ab arbore ramus. Frangis si vires experiare tuas. Obsequio tranantur aquæ nec uincem possis. Flumina si contra quę rapit unda nates. Obsequium tigresque domac: tumidosque leones. Rustica paulatim taurus aratra subit. Galtherus in Alexandreidæ lib. 1. Vindictam suster donec pertranseat ira. Nec meminisse uelis odij post uerbera. Actor. De hac quoque materia require supra in cap. de misericordia de indulgentia de clementia quoque siue moderatione.

De vitijs principum secundum philosophos.
Cap. IIII.

SENE. in Thebaidæ. Regna porro cum scelere omnibus exilijs sunt grauiora. Idem in Troade. Qui non vetat peccare cū possit iubet. Idem in Agamennone. Non intrat unquàm regium limē fides precio peracta fides precio vincitur. Tul. de off. lib. 2. Nullum vitium deterius est auaritia, præsertim in principibus & rempublicam gubernantibus, habere enim rempublicam non modo turpe, sed etiam sceleratum & nepharium. Sal. in catil. Regibus boni quā mali suspectiores sunt. semperq; his aliena virtus formidolosa est. Idem in Iugurtino. Auida est impij natura mortalium, & præceps ad explendam animi cupiditatem. Superbia commune nobilitatis malum est. Fulgentius in lib Mitologiarum 2. Quàmuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquàm tamen deterior quàm cum se honorato miscuerit. Libido.n. honestatis nouerca, dum quod expediat nescit semper est maiestati contraria. Iupitur in cignum cō uersus cum læda concubuit, quæ peperit ouum, unde tres nati sūt, s. Castor. Pollux & Helena. Iuppitur in modum potentiæ ponitur, læda vero quasi a lædo. i. iniuria vel conuicium dicitur. Omnis ergo potentia iniuriæ mixtam speciem suę generositatis mutat. Ideo ante in Cignum, quia phi siolosogia ferunt huiusmodi auē ita conuicijs esse plenam, ut ea clamante taceant aues reliquæ quæ præsto fuerint. Vnde & olor dictus est quasi ab oligoria, quod latine dicitur iniuria. Ex hac commixtione ouum concipitur, in quo sordicies omnis intrinsecus continetur. quia & in effectu iniuria omnis est immundicia. Inde generatur Helena. scandali scilicet & discordie seminarium & materia. Castorem vero & Pollucem quasi in modum perditionis ponunt, vnde & in mari Castorum signa dixerunt, quæ periculum creant Nam & grecæ pollux a perdendo dicitur, & castor quasi malum extremum. Suet. in lib. de 12. Cæsaribus. Augustus Cesar nihil minus in perfecto duce donec quàm festinationem temeritatemque conuenire arbitrabatur crebro id iactans satis celeriter fieri quicquid satis bene fit.

De eodem secundum poetas.
Cap. V.

OVIDIVS lib. epi. Imperat heu populis tumide non imperat ire. Possidet & vitijs regna minora suis. An nescis longas regibus esse manus. Idem in lib. fine tit. 2. Curia pauperibus clausa est, dat census honores. Inde grauis iudex: inde seuerus æques. Omnia pessundant illis campusque forumque. Seruit, & hi pacem crudaque bella gerunt. Idem in libro de Fastis 6. Regia res scelus est. Idem in lib. Methamor. 2. Non bene conueniunt nec in vna sede morantur. Maiestas & amor. Statius in Thebaidæ lib. 1. Gentiles animo subijt fragor. egraque letis inuidia. Atque parens odij metus inde regendi. Sensus amor, rupteque vices, iurisque secūdi. Ambitus impatiens, & summo durius vnum. Stare loco socijsque comes discordia regnis. Idem in 2. Non percit populis regnum breue. Lucanus lib. 1. Nulla fides regni socijs: omnisque potestas. Impatiens consortis erit. Idem in 8. Sceptrorum vis tota perit, si pendere iusta Incipit euertitque arces respectus honesti. Libertas scelerum est, quæ regna iniusta tuerur. Sublatusque modus gladiis facere omnia seue. Non impune licet: nisi cum facis exeat aula. Qui vult esse pius, virtus & summa potesta. Non coeunt semper metuet quem seua pudebunt. Auianus in Mitologia. Ab stultum nimis est cum tu prauissima tentes. Alterius censor vt vit osa notes. Petronius ad prædam. Strepitumque lucri, suffragia uertit. Venalis populus, venalis curia primum. Iamque maiestas auro corrupta iacebit. Galtherus in Alexandreidæ lib. 1. Require supra, in cap. de auaricia secundum poetarum dicta.

Quòd exemplis principum formantur mores subditorum.
Cap. VI.

QVINTILIANVS in 3. causa. Hæc est autem superiorū conditio, vt quicquid faciunt præcipere videantur, & perniciosissimus est male rei quisque maximus actor. Boetius de consolatione lib. 3 Imperante florenteque nequitia, virtus non solum premio caret, uerumetiam sceleratorum pedibus subiecta calcatur. Cassiodorus in epistola 3. Porro facilis recti persuasor est innocēs iudex, sub cuius prædicabili conuersatione pudet mores probabiles nō habere. Eutropi⁹. Inter alia dicta Vulpii Criniti Traiani hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus ꝙ nimium omnibus esset communis. Respondit talem se esse imperatorē priuatis, quales sibi esse imperatores priuatus optasset. Ouid. in lib. de Fastis. 6. Agitur censura, & sic exempla parantur. Cum iudex alios quod monet ipse facit. Idem fine tit. lib. 2. Quod decuit reges, cur mihi turpe putem. Iuuenalis lib. 3. Omne animi vitium tanto conspectius in se. Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur. Ex prouerbiis sapientum. Inferior horrescit quicquid peccat superior. Claudianus in maiori. Componitur orbis regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus. Humanos edicta valent, quaque vita regentis. Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

De Lateralibus principum & magnatum.
Cap. VII.

Actor. Quoniam autem ex conuictu præcipuè mores formantur. Mali principes mala habent latera, & aliquando quidem ex ipsis ad latera sua procedit aut redundat iniquitas, aliquando autem econtrario. Ipsa quoque potentum ac diuitum familiaritas aut amicitia fallax est & inconstans, utpote ueritatis ac fidei fundamento carens. Ex prouerbijs sapientum. Si in clientelam & hominis felicis potentisque perueneris, aut veritas aut amicitia perdenda est. Seneca in lib. de reme. fortuitorum. Multi aliquando diuitem comitantur (& mel muscæ sequuntur cadauera lupi frumenta formice) prædam sequitur turba ista non hominem. Helynandus in Chronicis. Plato cū uidisset Dionysium Tyrannum Siciliæ corporis sui circūseptum custodibus, qd tantū malum

lum inquit fecisti, vt a tam multis necesse habeas custodiri. Boeti* in lib. de cons. 4. Regum familiares regia potestas sæpe incolumis sæpe elapsa prosternit. Luc. lib 1. Nulla fides regni sociis omnisq. potestas. Impatiens consortis erit. Idem in lib. 8. Exeat aulam qui vult esse pius. Hora. in lib. epist. Principibus placuisse viris non vltima laus est. Dulcis inexpertis cultura potentis amici. Expertus metuit tu dum tua nauis in alto. Hoc age ne mutata retrorsum referat aura. Ouidius in lib. tristium 1. Dum iuuat & vultu ridet fortuna secundo. Indelibatas cuncta sequuntur opes. Actor. De hac iterum materia require copiosius infra in ca. de falsis amicis. Nã diuitum & potentum amici sunt amici fortunæ non personæ. Vnde Varro in sententiis. Amici inquit diuitum paleæ sunt circa grana.

De Morbis seruorum secundum philosophos. Cap. VIII.

SENECA de beneficiis li. 3. Seruus, vt placet Crysippo ppetuus mercennarius est, hic beneficium domino dat, cum plus præstat quàm per operas locauit. Sic & seruus cum beniuolentia erga dominum fortunæ suæ modum transit, & aliquid audet, quod & felicius natis decori esset, vbi enim præstat quod nolle licuit, voluisse laus est. Idem. Quæritur ab Ecathone &c. require supra in tractatu de liberalitate. Valerius lib. 6. Antonius orator clarissimus cum incesti reus ageretur, accusatores seruum eius in quæstionem perseuerantissime postulabant, eo quòd ab eo cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent, qui Antonium hoc nomine vehementius confusum atque solicitum vltro hortatus est vt se iudicibus torquendum traderet, affirmans nullum ex ore suo verbum exiturum quod causam eius lederet Itaque pluribus verberibus laceratus eculeoque impositus candentibus etiam laminis vstus omnem vim accusationis custodita rei salute subuertit. Argui fortuna merito potest q tam pium & fortem spiritum seruili nomine inclusit Panppionis quoque admirabilis fidei, cum ad dominum proscriptum occidentium milites in reatinam villam venisse cognosceret, mutata cum eo veste, permutato etiam anulo, illum postico clam emisit, se autem in cubiculum lectulumque recepit, & ut Panopionem occidi passus est. Breuis huius facti narratio, sed non parua materia laudationis Seneca ad Lucil. epist. 48. Quid interest quot domini sint seruitus vna est, hanc qui cotempsit in q̃ libet turba dominantium liber est. Hermogenes. Plerique hominum stulti, seruiles cibos & seruilem vestem fugiunt, & seruiles mores non fugiunt. Tullius in li. de Paradoxis. Omnis sapiens liber est & omnis stultus seruus, omnis etiam animi debilitas & humilis fractaque timiditas seruitus est. Matthæus in Thobia. Maligno sæpe ministerio seruus accerbat herum. Ex prouerbiis sapientum. Bis peccas cum peccato obsequium accomodas.

De Eodem secundum poetas. Cap. IX.

IVVENALIS lib. 3. lingua mali pars pessima serui. Galthe in Alexand. lib. 1. Consultor procerum seruos contemne bilingues. Et nequam, nec quos humiles natura iacere. Præcipit exaltes, nam qui pluuialibus vndis. Intumuit torrens, fluit acrior amne perenni. Sic partis opibus, & honoris culmine seruus. Obturat precibus aures, mansuescere nescit. Nec tamen his prohibet rationis calculus, vt non. Exaltare velis si quos insignit honestas. Quos morum sublimat aper licet ampla facultas. Et patriæ desit gloria & sanguinis alti. Poeta. Asperius nihil est humili cum tendit in altũ. Hildebertus Cenomannensis. Si lis inciderit te iudice dirige librã. Iudicii nec flectat amor nec munera palpent. Nec moueat stabilẽ personæ acceptio mentem. Actor. De hoc quoque require supra sub illo titulo q virtus libera sit, & vitium seruile.

De Moribus fœminarum. Cap. X.

ACTOR. Fœminas constat esse leuiores siue mobiliores, & ad quædam vitia proniores. Vnde multa de hac materia loquuntur auctores. Seneca de naturali quæstionibus li. 3. Muliebriũ vitiorum fundamentum est auaritia Terentius in Echira. Vno animo omnes socrus oderunt nurus. Idem in eodem. Mulieres fermẽ vt pueri leui sententia sunt Ex prouerbiis sapientum. Aut amat aut odit mulier nihil est tertium. Aperta mala quando est mulier tunc demum erit bona. Anus cum ludit, morti delicias facit. Mulier cum sola cogitat, male cogitat. Malo consilio fœminæ vincunt viros. Macrobius in lib. de Saturnalibus Papirius eum esset puer forte cum patre suo in curiam ierat. Illum reuertentem percontari cæpit mater, quid in senatu egissent patres, puer respondit tacendum esse, neque id dici licere. Miser auidior audiendi secretum rei, & silentium pueri, animum eius ad inquirendum euerberat. Tunc puer vrgente matre lepidi atque festiui mendacij consilium capit, actum in senato dicit, vtrum videatur vtilius esse vnus ne duas haberet vxores, an vna apud duos nupta esset. Hæc illa vt audiuit. Ad cæteras matronas retulit, post tridieque ad senatum confluunt orantes, vt vna potius duobus nupta fieret, quàm vni duę. Senatores quænam esset illa mulierum intemperies & quid sibi postulatio hæc vellet mirabantur, & non vt paruę rei prodigum, illam verecundi sexus impudicam pauescebant insaniam, puer papirius publicum metum demit, quæ matri dixerat enarrat. Senatus fidem atque ingenium pueri exoculatur, aliis amplectitur consultumque facit, ne præter illum pueri cum patribus in curiam post hec introirent. Secundus philosophus. Quid est mulier hominis confusio, insaturabilis bestia, continua solicitudo, indefinens pugna, viri incontinentis naufragium humanum mancipium.

De Eodem secundum poetas. Cap. XI.

OVIDIVS in lib. de arte 1. Partior in nobis nec tam furiosa libido Legitimum finem flamma virilis habet. Quæque dãt queque negant, gaudent tamen rogate. Vix erit e multis quę neget vna tibi. Sibi quæque videtur amanda. Pessima sit nulli non sua forma placet. Delectant etiam castas præconia formę. Virginibus curæ grataque forma sua est. Fœmina nec flammas nec se uos effugit arcus. Partius hæc video tela nocere viris. Idem in libro 2. Non est fuluus aper media tam seuus in ira. Fulmineo rapi los dum rotat ore canes. Lac lea cum Catulis lactantibus vbera præbet Nec leuis ignaro vipera læsa pedi Fœmina quàm socij deprensa pelice lecti. Ardet & in vultu pignoramentis habet. Idem sine tit. libro 1. Ludunt formosæ, casta est quam nemo rogauit. Iuuen. libro 2. Cognoscit, mulier quid toto fiat in orbe. Prima videt famam, rumoresque illa recentes. Excipit ad portam. Intolerabilius nihil est quàm fęmina diues Quæ non faciat quod principis vxor. Calpurnis in Buccol. Mobilior ventis o mulier. Virgilius in Eneide lib. 5. Variu n & mutabile semper fœmina. Cato. Fœmina dum plorat hominem superare laborat. Valerius li. 2. Vini vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit. ne. s. in aliquod dedecus prolaberentur.

De Moribus puerorum. Cap. XII.

ACTOR. Pueros quoq neconstat esse lasciuos ac mobiles & ad fletum ac risum faciles, simplices tamen ac dociles & innocentes. Seneca in declamationibus libro 5. Nihil est puero teste certius. Nam & ad eos annos peruenit vt intelligat, & non ad eos quibus fingat. Idem in lib. de Moribus. Educatio & disciplina mores facit. Et id sapit quisque quod didicit: Varro in sententijs Sicut ridenda est in sene puerilitas, sic obstupescenda in puero optimorum morum constantia. Sapiunt quidem uasa, quicquid primum acceperint, sic & de infantibus. Quintil. lib. 1. Vtinã liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim delicijs soluimus. Mollis educatio quam indulgentiam uocamus. Neruos omnes mentis corporisque frangit. Aetas quidem hominis tunc uel maxime formanda est, cum simulandi nescia est, principientibus facilime cedit. Idem in 2. Ingenia puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt. Nam & desperant & dolent, ac nouissime oderunt, & quod maxime nocet dum timent nihil conantur. Oui. de arte lib. 1 In puero est ætas mollis aptaque regi. Ingenium cęleste suis velocius armis. Surgit. Idem in li Epist. Ars fit a teneris crimen quod discitur annis. Scilicet, vt teneros ledunt iuga prœma iuuencos. Frenaq; vix patitur de grege captus equus. Sic male vixq; subit primos mores rude pectus Statius in Thebaide lib. 7. Maturius euo. Robur & ingentes spondet tener impetus annos. Horatius in poetris. Reddere iam voces qui scit puer & pede certo. Signat humum gestit paribus colludere & irã. Colligit ac ponit temere & mutatur in horas. Imberbis iuuenis tã dem custode remoto. Gaudet equis canibus, & aprici gramine cã pi. Ferens in vitium, flecti monitoribus asper Vtilium tardus prouisor prodigus eris. Sublimis, cupidus, contra amara relinquere pernix. Idem in lib. epist. Quo semel est imbuta recens seruabit odorem. Testa diu. Tractari mollius ætas imbecilla solet. Virgilius in Buccolicis. Qui legitis flores & huminascentia fraga. Frigidus o pueri fugite hinc latet anguis. In herba.

De Moribus iuuenum. Cap. XIII.

SENECA in declamationibus lib. 1. Torpent ingenia desidiose iuuẽtutis, nec vni* honeste rei labore vigilatur Cãtãdi saltãdiq; obsce-

obscena studia effeminatos tenent, capillum frangere & ad mulie bres blandicias voces extenuare, molliciæ corporis cum fœminis certare, & immundissimis se mundicijs extollere nostrorum adolescentium specimem est, molles eneruesque nati in vitio manet, expugnatores alienæ pudicitiæ, negligentes suæ. Idem in troade. Iuuenile vitium est regere non posse impetum. Idem ad Lucil. in epistola 11. Verecundia bonum in adolescente signum est. Sydonius in epist. lib. 3. Plurimum laudis iuuenes moribus suis applicant, quotiens de negociorum meritis ambigentes ad peritorum consilia recurrunt. Tullius de offi. lib. 2. Prima adolescentis commendatio proficiscitur a modestia cum pietate in parẽtes, in suos beniuolentia. Deinde etiam facile in optimam partem declinare cognoscitur, si ad sapientes & claros viros & bene consulentes rei publice se contulerit, & cum eis assiduus sit. Idem lib. de senectute. Adolescentem probo, in quo est aliquid senile, at ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis afficitur sepius quàm senectutis. Libidinosa enim & intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti, frustra sperat adolescens vel promittit se diu victurũ Quid enim stultius quàm incerta pro certis habere. Quoniam enim illa ætas multo plures quàm senectus habet mortis casus, facilius enim in morbos adolescentes incidunt, grauius egrotant, tristius curantur &c. require infra. Sal. in Cate. Adolescentium animi molles & ætate fluxi, haud difficile capiuntur. Virgilius in Georgicis lib. 3. Hortare viamque insiste domandi. Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas. Ouid. in lib. de arte 3. Dum vires animiq; sinunt tolerate labores. Iam veniet tacita curua senecta pede Venturæ memores iam nunc estote senecte. Sic nullum vobis tempus abibit iners. Idem in lib. de fastis 5. Cum iuuenilibus annis. Luxuriant animi corporaq; ipsa vigent. Idem sine tit. lib. 1. Militat omnis amans, & habet sua castra cupido. Quæ bello est habilis veneri quoque conuenit ætas. Claudianus in minori. Teneris est lubrica moribus ætas. Lucanus 8. li. Ardua quippe fides robustos exigit annos.

De Moribus senum. Cap. XIIII.

VARRO in sententiis. Tam vero ridenda est in sene puerilitas, quàm stupenda in puero optimorum constantia. Tull. de offi. lib. 1. Luxuria cum omni ætati turpis sit senibus maximæ fedissima est. Seneca in lib. de moribus. Monstro similis est auaritia senilis, quid enim stultius est, quàm via deficiente viaticũ augere. Idem in lib. declamationum 2. Adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit. Idem ad Lucil. epis. 4. Tenes vtique memoria quantum senseris gaudium, cum prætexta posita sumpsisti virilem togam & in forum deductus es, maius expecta cum puerilem animum deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Adhuc enim nõ pueritia, sed quod est grauius puerilitas remanet. Et hoc quidem peius est, quòd habemus auctoritatem senum, sed vitia puerorum nec puerorum tantum, sed & infantium. Illi leuia, hi falsa formidant, nos vtraque. Idem in 13. Quid turpius est quàm senex viuere insipiens. Idem in 27. Numera annos tuos & pudebit eadem velle quæ volueras puer, hoc denique tibi circa diem mortis præsta moriantur ante vitia. Idem in 36. Turpis & ridiculosa res est clientarius senex iuueni parandum, seni vtendum est. Terentius in adelphis. Ad omnia alia ætate, sapimus rectius, hoc solum vitium senectus affert omnibus, quòd attentiores sumus ad rem quàm sat est. Symachus in epi. suo. Scio senes ad capescendum laborum segnes fieri quia scilicet crescunt vitia cum tempore. Martialis. Hæu nostri male computantur anni. Infantes sumus & senes videmur, non enim viuere, sed valere vita est. Tibullus in lib 1. Vidi ego qui miseros iuuenum damnasset amores. Post veneris vinclis subdere collasenen. Et sibi blandicias tremula componere voce Et manibus canas fingere velle comas. Quid tibi nunc prodest molles caluisse capillos. Sępe & mutatas disposuisse comas. Nunc studium formę est coma, nunc mutatur in annos. Dissimulet viridi cortice iuncta nucis. Tollere nũc cura est albos e stirpe capillos. Et faciem dempta pelle referre nouam. Ouid. in lib. de Fastis 1. Nequitia est quæ te non finit esse senem. Idem in lib. sine tit. 1. Turpe senex miles turpe senilis amor. Ex prouerbiis sapientum. Anus quoq; cum ludit, morti delicias facit.

De Multiplicatione iniquitatis in seculo. Cap. XV.

ACTOR. Dicto de moribus hominum quibus bene vel male, viuitur, sigillatim discurrendo per singula habituum & hominum genera. Restat dicendum in vniuersali de bona & mala vita quæ per habitus huiuscemodi formatur aut deformatur. Et a mala quidem incipiendum, quoniam (vt ait Augus) Nemo vnquàm bonus est, qui non prius fuerit malus. Omnes enim natura sumus filii ire. In prouerbiis sapientum quoque legitur, quòd vix quis quàm in bonum, nisi ex malo transit. Itaque primo paucas auctorum sententias colligamus in generali de multiplicatione malitiæ seculi. Seneca in Agamenno. Periere mores, vis pietas fides & qui redire cum perit, nescit pudor per scelera semper sceleribus tutum est iter. Idem in Hercule Etheo. Illicita amantur excidit quic quid licet. Idem ad Lucil. Epist. 39. Desinit esse remedij locus, vbi quę fuerant vitia mores sunt. Idem in 46. Iam etiã vbi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. Idem in 80. Cogito mecum quantus ad spectaculum lusorium fiat concursus, quanta sit contra bonos artes solitudo, quàm imbecilli animo sint quorum lacertos humerosque miramur. Idem in lib. de beneficijs. 5. Dicitis o Stoici omnes stulti mali sunt & qui vnum vitium, habet & omnia Quod si est, nonne vndique humano generi conuitium fit. Nonne publica querela est beneficia periisse & paucissimos esse qui de bene merentibus non inuicem pessime mercantur. Non est quòd hanc tantum nostram murmurationem putes nescio qui sci licet ex philosophorum domo clamat & ex medio conuentu populos gentesque damnatura vox mittitur, non hospes ab hospite tutus non socer a genero, fratrum quoq; genera rara. Imminet exitio vir coniugis, illa mariti. Beneficia in scelus versa sunt, & sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. Humili se ac depresso loco putat stare quisquis non supra rempublicam steterit. Quis extremo die dicere audeat vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi. Sal in Catil. Plurima maiores nostros magna fecerunt quę nobis nulla sunt. s. domi industria, foris iustitia, animus in consulẽdo liber, neq; delicto neq; libidini obnoxius pro his aũt habemus luxuriã & auaritiam, publice egestatem, priuati opulentiã. Inter bonos & malos nullũ discrimine Omnia præmia virtutis ambitio possidet, domi voluptati, foris aut pecuniæ eruitur aut gratiæ. Idẽ in iugurtino. Plura vero sunt quæ licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Plautus in aulularia. Patientia desidie acrimonia crudelitati assignatur, sic euertuntur omnia. Boetius de consol. lib. 4. Quantarum rerum lubrica versat fortuna vices Premit insontes debita sceleri noxia pęna. At peruersa resident celso mores solio Sanctaq; calcant. Latet obscuris condita virtus clara tenebris. Tull. in li. de Paradoxis. Non autem peccata rerum euentu, licet vitijs hominum metiẽda sunt.

De Eodem secundum poetas. Cap. XVI.

PERSIVS satyricus. O curuæ in terris animæ & cælestium manes. Iuue. li. 1. De moribus vltima fiet quæstio. Lucanus li. 5. Itur in omne nephas iuuat esse nocentes. Idem Facinus quos inquinat equat. Ouidius de arte lib. 1. Nil nisi turpe iuuàt, curè est sua cuique voluptas. Idem in li. 3. Semper sunt plura deteriora bonis. Idem in li. Tristium. i. Prima nubila sunt nostris tempora nostra malis. Idem in li. Meth. 1. Irrupit vene peioris in eũ. Omne nephas fugere pudor, verumq; fidesque In quorum subiere locũ fraudesq; doliq; insidieq;. Et vis & amor sceleratus habendi. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamq; nocens ferrũ, ferroque Nocentius aurum. Prodierat, prodijt bellum quod pugnat vtroq;. Sanguineaq; manu crepitantia concutit arma. Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus. Non socer a genero, fratrum quoq; gratia rara. Imminet exitio vir coniugis illa mariti. Lucrida terribiles, miscent aconita nouerce. Filius ante diem patrios inquirit in annos Victa iacet pietas. Qua terra patet, fera regnat erinis. In Facinus iurasse putes. Quantum noxe iam regnat vbiq;. Enumerare piget minor est infamia vero. Esse quoq; in fatis reminiscitur affore tẽpus. Quo mare quo tellus correptaq; regia cęli. Ardeat, & mundi moles operosa laboret. Quippe vbi temperiẽ sumpsere humorq; calorq;. Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus. Cũque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus oẽ. Res creat, & discors concordia fetibus apta est. Hildebertus Cenomannensis. Quæ cũ ita sint tantum tamẽ amorem, tanq̃ germanum fędus, plurimumque superuenientes irrumpunt molestię, quibus excita caro pro vi uificationis odio spiritum solicitat ad consensum, quia sicut illecębrarum desiderio, sic etiam pernitiosæ commouetur anxietate solitudinum. Quibus dum venatrix illa delitiarũ diu subesse, diuque fatigari formidat, paulatim incipit tedere vitæ, placetq; viuificationis gratiam abiurare, cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt, nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus, neq̃. s. progenies, & quæ more vipereo suos plerũq; suffocat & extinguit genitore, nonnullos enim tua quoq; tẽpora habuere, quos vel ad aquas vel ad laqueum egit dolor amisse pecuniæ. Nã de veteribus quid loquar, quorum mortes similis prouocatas insania, veridicis assertionibus nequaquàm poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum, cum affectate mortis originem suppositię decantares versiculis. Cũ placeat carni ꝙ viuificetur ametq;. Hoc animæ obsequium, tamen euenit vt diuturnis. Fracta malis, vitam fastidiat abdicet annos Malit obire semel, quàm sæpius atque suprema. Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes. Sed

licet

licet his instet non est homicida voluntas. Donec decliuat faueat que vxoribus illi. Spiritus, hoc stimulis & blanda lite subacto. Gignitur excessus, quia dum caro clamat, eamque. Spiritus exaudit, consensu culpa creatur. Inque creando nephas, caro fit vir, spiritus vxor.

De Noxia libertate & licentia peccandi. Cap. XVII.

SALVSTIVS in Catil. 10. Sepe alia aliis licentia est, qui enim demissi in obscuro vitam agunt, si quid deliquerint, pauci sciūt. Nam fama & fortuna eorum pares sunt. Qui vero magni Imperij præditi in excelso ætatem agunt, facta eorum cuncti mortales nouerunt. Itaq; in maxima fortuna minima licentia est, & quę apud alios iracundia dicitur, hæc in imperio superba crudelitas appellatur. Ex prouerbiis sapientum. Ostendit in aliis quidem non voluntatem sibi deesse, sed potestatem, qui ob hoc iniuriam facit, quia potest. Tullius in Philippica 13. Id licere dicimus, quod legibus quod more maiorum & institutis conceditur. Neque enim quod quisque potest id ei licet. Aut si nemo obstat propterea per mittitur. Plato. Illa iustitia verissima quæ erga inferiores seruatur. Triūphus est innocentiæ non peccare vbi liceat posse. In quē ergo plus potes peccare, desine. Oui. fine tit. lib. 3. Cui peccare licet, peccat minus ipsa potestas. Semina nequitiæ languidiora facit. Nitimur inuetitum, semper cupimusque negata. Sic interdictis imminet eger aquis. Clau. in maiori. Procliuior vsus. In peiora datur suadetque licentia luxum. Non tibi quod possis, sed quod fecisse decebit. Occurret mentem domit & respectus honesti. Prosper vbi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter vti. Infelix nimis est prosperitate sua. Cum datur iniusto peccandi optata potestas. Vt mala mens praue cum cupit efficiat. Ira magna Dei qua multos sic quoque punit. Vt quibus exultant, criminibus pereant. Et magis erranti ne percant flagra timendum. Quod ne non fiant, quod noluisse nocet. Ah vetitorum auidis, grauior tunc ira timēda. Cum sese remouent verbera iustitiæ. Nam quid erit morbi qđ dominabitur illi Cui supra auxilium iam medicina negat. Maximianus. Permissum fit vile nephas.

De Excusatione. Cap. XVIII.

FVlgentius in lib. Mitologiarum 3. In scientia formidolosa suspicio semper excusandi suffragia quærit, quo quicquid ignorantia iuris incursionum peccauerit, id venie absoluat petitio, quæ culpas vestire consueuit. Ex prouerbiis sapientum. Omne peccatum est voluntarium, omitte igitur excusationem. Nemo enim inuitus peccat. Seneca in Decl. li. 5. Hoc & equale omnium est, vt vitia sua malint excusare quàm effugere. Idem in Edippo. Iners in medium malorum ignorantia est. Terentius in echira. Si quis post factam iniuriam se expurget, parum mihi prodest. Oui. in lib. de Ponto. Nec factum defende tuum, mala causa silenda. Nil nisi solicite sint tua verba præces. Nec tua si fletu scindantur verba nocebit. Interdum lachrymæ pondera vocis habet. Quod fecit quisque tuetur opus. Martialis coquus. Simpliciter pateat vitium fortasse pusillum. Quod tegitur Maius credimus esse nephas Claudianus in maiori. Heu quàm cęcus inest vitiis amor. Maximianus non intellecti nulla est curatio morbi.

De Vitijs virtutum speciem prætendentibus. Cap. XIX.

ACtor. Cautio siue cautela est prudentia discernendi vitia virtutum speciem præferentia. Quint. de ora. instit. lib. 2. Est enim quædam virtutum vitiorumque uicinia, qua temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Seneca ad Lucil. epist. 45. Vitia nobis sub uirtutum nomine irrepunt. Temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio uocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur in his magno periculo erramus. Idem in 56. Omnia uitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt, tunc autem pernicio sissima, cum simulata sanitate subsidunt. Sal. in Catil. Priusquàm incipias consulto ubi cōsulueris maturæ opus est facto. Tibullus de Catil. Habuit ille per multa maximarum non expressa signa, sed adumbrata uirtutum, utebatur hominibus improbis, & quidē optimis uiris se debitum aliis deditum esse simulabat. Nunquàm tale monstrum in terris ullum fuisse puto tam contrariis diuersisque & inter se pugnantibus naturę studiis cupiditatibus conflatum. Quis enim clarioribus viris quandoque iocundior, quis turpioribus coniunctior, quis ciuis aliquando melior, quis hostis ciuitati tetrior, quis in voluptatibus inquinatior, quis in laboribus patientior, quis in rapacitate auarior, quis in largitione effusior. Illud quoque in eo erat mirabile naturam suam uersare & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere, flere cum tristibus, seuire cum remissis, iocundæ cum senibus, grauiter cum iuuenibus, comiter cum facinorosis, audacter cum luxuriosis, luxuriosæ viuere. Sydonius in epi. lib. 3. de quodam. Est hic ipse loquax nec dicax, ridiculus nec letus, arrogans nec cōstans, curiosus nec perspicax. Ex prouerbiis sapientum. Timidus se cautum vocat, sordidus parcum. Lactantius in lib. de vero cultu. Etiam ea quæ bona sunt fines suos habent, quos si excesserint in vitia labuntur. Nam constantia nisi pro veritate suscepta sit, impudentia fit, & fortitudo si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit in temeritatem conuertitur, & seueritas nisi se intra congruentes Nocentium cedes coerceat, fit seua crudelitas. Ouidius in lib. de Rem. Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso. Pro vitio virtus crimina sæpe tulit. Idē in lib. Methamor. 6. Proh superi quantum mortalia pectora cece. Noctis habent ipso sceleris molimine quisquàm Creditur esse pius, laudemq; crimine sumit. Idem in lib. de Ponto. Et cum fortuna &c require supra sub tit. de virtute quòd debeat esse gratuita non mercennaria. Iuuenalis lib. 5. Fallit enim vitium species virtutis & vmbra. Ganphredus in poetria noua. Fel modicum totum mel amaricat. Vnica menda totalem faciem diffamat.

De Quorundam pessimis moribus. Cap. XX.

TVLLIVS de officiis libro primo. Sunt quidam homines nō re, sed nomine. Idem in lib. 2. In iulio tanta peccandi libido fuit, vt hoc ipsum peccare eum delectaret, etiam si causa non esset. Idem in inuectiua contra Catilinam absentem. Iam tecum sic loquar: vt non odio permotus videar quo debeo: sed ut misericordia quæ tibi nulla debetur: neque enim is es, vt te aut pudor a turpitudine: aut metus a periculo, aut ratio a furore reuocauerit. Salustius contra Tullium. Homo leuissimus: supplex inimicis: cōtumeliosus amicis, nemini fidus, Senator leuissimus, patronus mercennarius: cuius nulla pars corporis a tupitudine uacat lingua uana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces, & quę honestæ nominari non possunt, inhonestissima. Sydonius in epistolari lib. 3. de quodam. Est hic loquax ne dicax, ridiculus nec lentus, arrogans nec constans curiosus nec perspicax, tempora præsentia colens, pręterita carpens, futura fastidiens, beneficij si rogaturus est importunus petendi. Derogator negati, emulator accepti, callidus reformandi, quærulus flagitati, garrulus restituti. At si rogandus simulator parati, dissimulator petiti, venditor præstiti, publicator occulti, calumniator morati, inficiator soluti, osor ieiuniorū, sectator epularum, laudabilem proferens, non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Inter hæc tamen ipse auarissimus, quem non tam pascit panis bonus quàm alienus, auidus bibendi, auidior detrahendi, rapido pariter ore spirans cenum, spumans vinum, loquens venenum, ita viuens paucis est voluptati nullis amori, omnibus risui. Valerius lib. 9. Alexandri regis felicitas tribus insolentiæ euidentissimis gradibus exultauit, fastidio namq; Philippi Iouem Hammonē patrem asciuit, tedio morum & cultus Macedonici vestem & instituta persica assumpsit, spreto mortali habitu diuinum caput latus est, nec fuit ei pudori, filium ciuem hominem dissimulare. Ganfredus in poetria noua. Lege quicquid habet de felle legetur. Presens blanditor, absens detractor amicus. Apparens, hostis detectus possessor auarus. Exactor durus, prædo granis, ambitiosus Institor. Martialis coquus. Mentitur qui te vitiosum zoile dicit. Non vitiosus homo es zoile, sed vitium Iuuen. libro primo. Dedit hanc contagio labem. Et dabit in plures sicus grex totus in agris. Vnius scabie cadit, & prurigine porci. Vuaq; conspecta liuorem ducit ab vua. Nemo repente. Fuit turpissimus.

De Peccatis leuioribus. Cap. XXI.

TVLLIVS de Offic lib. 1. Quæ quidem parua videntur esse delicta, nec a multis intelligi possunt, ab his diligentius est declinandum. Salustius in iugurtino. Plura vero sunt quæ licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Horatius in libro sermonum. Heu sine vitiis nemo nascitur. Optimus ille est qui minimis vrgetur. Ouidius in lib. de Remed. 2. Parua necat morsu spatiosum vippera taurum. A cane non magno sæpe tenetur aper. Collige ve multis grandis aceruus erit. Quo tua non possunt offendi pectora facto. Forsitan hoc alio iudice crimen erit. Grandia per multos teneantur flumina riuos. Magnaque subducto stipite flamma perit. Idem in libr. Metham. 3. Minimum est quod amantibus obstat. Idem in lib. de Remed. 2. Infirmis causa pusilla nocet. Prosper in lib. epigrammatum. Nam merita obscurat grandia culpa leuis. Cato in lib. de Moribus. Nemo sine crimine viuit. Martialis coquus. Simpliciter pateat vitium

uitium fortasse pusillum. Quod tegitur maius creditur esse nephas. Seneca ad Lucil. Imperfecta necesse est labent, & modo prodeantur, modo succidant, sed magna est pars profectus velle proficere.

De Agenda pœnitentia. Cap. XXII.

ACTOR. Pœnitentia est afflictio pro delictis, qua & commissa cum emendationis proposito plangimus & odimus, & plãgenda vlterius committere nolumus. Lactantius in libro de vero cultu. Agere pęnitentiam nihil aliud est quàm profiteri & affirmare se vlterius non peccaturum. Seneca ad Lucil. epist. 28. Initium salutis est notitia peccati. Nam qui peccare se nescit, corrigi non vult. Ideo quantum potes teipsum argue, inquire in te peccatum accusatoris partibus fungere, deinde iudicis, tandem deprecatoris. Idem in 43. Somnum narrare vigilantis est, & peccata sua confiteri sanitatis est indicium. Idem in Agamennone. Remeemus illuc, vnde non decuit abire. Quem pœnitet peccasse, pœnæ innocens est. Idem in lib. de Moribus. Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam. Tullius in Philippica 12. Cuiusuis est hominis errare, nullius autem nisi insipientis in errato perseuerare posteriores enim cogitationes (vt aiunt) solent esse sapientiores. Optimus est portus pereunti mutatio consilii. Idem in oratione de Catilina. Multos audiui & vidi, qui cum totam adolescẽtiam voluptatibus dedidissent, se ad frugem bonam recepisse, grauesq; homines atque illustres fuisse. Ex prouerbiis sapientum. Grauis animi pęna est, proximumq; ad innocentiam locum tenet, quam post facti penitet verecunda peccati confessio. Socrates. Peccatum geminat quẽ non pudet delicti. Ouidius in lib. epist. Erubui gremioq; pudor deiecit ocellos. Hæc satis intacita signa fatentis erant. Idem in lib. tristium. li. Hæu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci. Idem in lib. de Ponto. Ne factum defende tuum mala causa silenda. Nil nisi soliciti sint tua verba præces. Nec tua si fletu scindantur verba nocebit. Require supra ca. de excusatione peccati. Maximianus. Nõ intellecti nulla est curatio morbi. Ennodius. Post culpas animæ sunt holocausta Dei. Sedulius li 1. Culpa fugit, cedunt lachrymis delicta fusis. Et dulcem veniam fletus generastis amari. Prosper vbi supra. Quando peccati merito manus omnipotentis. Omnia concludens artat vbique reum. Vnum profugium tutum est Deus ipse timenti. A quo discedens ne pereat redeat ipse. Conuerti nãque ad Dominum certissima vita est. Et pacem offensi quærere sola salus. Qui terræ parcit qui percutit ipse medetur. Viuere vis, illi subdere quem metuis.

De Pœnitentia & uita non differenda. Cap. XXIII.

VEh properent fontes peccati obrumpere nodos. Ante diem mortis dum locus est veniæ. Quid iuuat in longum causas producere morbi. Cur dubium expectat cras hodierna salus. Scimus correctis veniam non esse negandam. Sed nulli nostrum est vltima nota dies. Seneca in li. de Moribus. Multos vitam deferentes mors victa præuenit. Omnis itaque dies velut vltimus ordinandus est. Idem ad Lucil. epist. 1. Ita fac mi Lucili vendica te tibi & tempus quod auferebatur aut surripiebatur, aut excidebat, collige & serua, turpissima enim iactura est quæ per negligẽtiam fit. Quẽ mihi dabis qui aliquod precium tempori ponat qui diem ęstimet, qui intelligat se quotidie mori. In hoc omnes fallimur quòd mortem prospicimus. Magna pars eius iam præteriit, quicquid ætatis est mors tenet, dum differtur vita transcurrit. Reliqua omnia nobis aliena sunt tempus nostrum est tantum. In huius rei vnius fugacis ac lubrice possessionem natura nos misit. Sera parsimonia in fundo est, non enim tantum minimum immo etiam pessimum remanet Idem in 13. Quid turpius est quàm senex viuere insipiens. Idem in 23. Quidam tunc uiuere incipiunt cum desinendum est, quidam ante desierunt quàm inciperent. Idem in 71. Id agamus vt omne tempus nostrum sit, quod non erit nisi prius nostri esse ceperimus. Idem in libro de beneficijs 5 Quis extremo die audeat dicere uixi, et quem dederat cursum fortuna peregi. Ouidius in libro de Ponto. Nam genus est mortis male uiuere. Martialis coquus. Cras te uicturum cras dicis posthumæ semper. Dic mihi cras istud posthumæ quandoque uenit. Quàm longe cras istud ubi est, aut unde petendum. Nunquid apud partos Armeniosque latet. Iam cras istud habet Priami uel Nestoris annos. Cras istud quanti dic mihi possit emi. Cras uiues, hodie iam uiues posthumæ serum est. Illæ sapit quisquis posthumæ uixit heri. Non est crede mihi sapientis dicere uiuam. Posidonius. Vnus dies hominum eruditorum plus potest quàm imperiti longissima ętas.

De Bonis initijs & difficultate incipiendi. Cap. XXIIII.

SENECA ad Lucil. epistola 1. Initium eundi ad uirtutes arduum est, quia hoc peccatum imbecille atque ægre mentis est formidare inexperta. Itaque cogenda est ut incipiat. Deinde non est acerba medicina, protinus enim delectat dum sanat. Quintilianus 2. libro. Qui recta uia depulsus est, ad eam reduci nisi alio flexu non potest. Idem in causa 14. Non sine morsu aliquo resilitur ab his quæ uoluptate animum tenuerint. Terentius in Heautonto. Quæ uero dum incipias dumque ignoras grauia sunt, ubi cognoueris facilia erunt. Salustius in Catili. Prius autem quàm incipias consulto, at ubi consulueris maturæ opus est facto. Eunodius. Nisi uires æstimes, dum aggredieris sarcinam. Subiacebis. Horatius in libro epist. Dimidium facti qui bene cępit habet. Valerius 2. libro. Mos hominum est, paruula initia pertinaci studio persequi. Ouidius in libro Metham. 7. Flebile principium melior fortuna sequetur. Idem in lib. 12. Exitus in dubio est. Idem in libro epist. Exitus acta probat, cæpisti melius quàm desinis. Vltima primis cedunt, dissimiles hic uir et illæ puer. Flamma recens parua sparsa residet aqua. Idem in libro de Reme. 2. Infirmis causa pusilla nocet. Idem in lib. de arte 2. Dum nouus in uiridi coalescit cortice ramus. Concutiat tenerum quælibet aura cadit. Mox eadem uentis spatio durata resistit. Seneca ubi supra epistola 71. Imperfecta necesse labent, et modo prodeant, modo succidant, sed magna pars est profectus uelle proficere. Prosper ubi supra. Semper enim superest sanctis quo crescere possint. Et perfectorum gloria principum est. Actor. Item de difficultate bene agendi require superius in tract. de uirtute cau. de modo et difficultate consistendi. in medio. De constantia quoq; perseuerandi uide superius in ca. de perseuerantia.

De Vitijs extirpandis aut subigendis. Cap. XXV.

SENECA ad Lucil. epist. lib. 1. Id agere debemus, ut irritamenta uitiorum quàm longissimæ profugeamus. Indurandus est animus, et debellandæ uoluptates, quæ seua quoque ad se ingenia rapuerunt. Vitia sine modo sine fine persequere. Nam illis quoque nec finis nec modus est. Proice quæcunq; cor tuum dilaniant quasi aliter extrahi nequierint, cor ipsum cum illis reuellendum erat. Volnptates præcipue extirpa latronum more in hoc nos amplectuntur, ut strangulent Idem in 69. Nihil facilius q̃ amor recrudescit aliis reardescit. Itaque qui deponere vult desideria rerum omnium quarum cupiditate flagrauit, & oculos & aures ab his quæ reliquit, auertat. Cito enim affectus quocunq; se vertit rebellat. Nullum enim sine auctoramento malum est. Auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem. Ambitio potentiam, mercede te vitia solicitant Vix igitur effici toto seculo potest, vt vitia longa licentia tumida subigantur, & iugum accipiant. Ex Prouerbijs sapientum. Recte fortior putandus est, qui cupiditates subicit quàm qui hostes. Horatius in li. Sermonum. Dum stulti uitant uitia in contraria currunt. Prosper ubi supra. Quod sibi quisque fieri nolit, non inferat ulli. Vindictam læsus nesciat exigere. Spernine timeat, superne non soleat. Non sua non cupiat, quę sua sunt tribuat. Quid rogo, mandatis durum censetur in istis. Aut quid inest quod non possit adire fides. Absq; dolore quidem nequeunt mala sueta repelli. Sed quem læserunt dulcia amara non est. Lactantius in lib. de uero cultu. Siue uirtutes inferas, uitia sponte decedent. Siue uitia eximas uirtutes ultro subibunt. Sic enim bonorum & malorum constituta est natura, ut se super oppugnent & expellant.

De Primis moribus reprimendis. Cap. XXVI.

ACTOR. Concupiscentiã carnis secundum Isidorum est motus animæ turpis, in affectum sordidæ delectationis Sunt autem & motus iracundiæ atq; inuidiæ cæterorumq; uitiorum carnalium & spiritualium, qui & ipsi omnes propter fomitem esse dicuntur ex carne. Nos igitur omnes primitus insurgentes anteq̃ inualescant, & animam captiuam ducant, nos oportet consilio rõnis reprimere. Seneca ad Lucil. Epist. 85. Facilius est uitiorum initia prohibere quàm impetum regere. Oui. in lib. de Rem. Terra salutifera herbas eademque nocentes. Nutrit & urtice proxima sæpe rosa est. Vtile propositum est seuas extinguere flammas. Nec seruum uitiis pectus habere tuum. Dum licet & modici tangunt præcordia motus. Si sapis in primo limine siste pedem. Opprimere dum noua sunt subiti mala semina morbi. Nam mora dat vires teneras mora percoquit vuas. Et validas segetes q̃d fuit herba facit. Quæ prebet latas arbor spatiantibus vmbras. Quo posita est primum tempore virga fuit. Tunc poterat manibus summa tellure reuelli. Nunc stat in immensum uiribus acta suis. Principijs

cipijs obsta sero medicina paratur. Cum mala per longas conualuere moras. Sed propera: nec te uenturas differt in horas. Qui nō est hodie cras minus aptus erit. Vidi ego quòd primum fuerat sanabile vulnus. Dilatum longe damna tulisse more. Prosper vbi supra. Mens nullus poterit carnis compescere motus. Ni fuerit Christi semper amore potens.

De Regimine corporis. Cap. XXVII.

SENECA ad Lucil. epi. 14 Multis seruiet qui corpori seruit. qui pro eo nimium timet, qui ad illud omnia refert. sic gerere nos debemus: non tanquam propter corpus uiuere debeamus. sed tanquam non possumus sine corpore. Huius nimius nos amor timoribus inquietat: solicitudinibus onerat: contumeliis obijcit. honestum ei vile est: cui corpus nimis charum est, agatur eius cura diligentissime: ita tamen ut cum exigit ratio vel fides: etiam in ignem mittendum sit. Idem in 23. Copusculum etiam si nihil sine illo fieri potest, magis necessariā rem crede, quàm magnam, vanas suggerit voluptates breues pęnitendas, & nisi magna moderatione temperentur in contrarium abituras. Ita dico in præcipiti voluptas ad dolorem verget, nisi modum tenuerit, modum autē tenere in eo difficile est, quod bonum esse credideris. Idem in 65. Vetas me cęlo interesse. i. iubes me capite demisso viuere. Maior sum & ad maiora genitus, quàm vt corporis mei mancipiū sim. Quod equidem non aliter aspicio, quam vinculum aliquod libertati meæ circundatum, cuius contemptus certa libertas est, seruiāt ergo deteriora melioribus. Idem in 69. Frequens de loco ad locū migratio instabilitas animi est, ut igitur animum possis continere, primum corporis tui fugam siste. Idem in 70. Vis aduersus hoc corpus liber esse, tanquam migraturus habita. Actor. Cętera de hac materia require superius in tractatu de temperantia.

De Regimine animi. Cap. XXVIII.

IAcero pro Marcello. Nulla corporis tanta vis est, quæ non ferro & viribus debilitari frangique possit: animum uero uincere iracundiā, cohibere victoriam, temperare aduersarium, extollere non modo iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, hæc qui fecerit, non ego eum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico. Seneca in troade. Iuuenile vitium est, nō regere posse impetum. Idem in lib. de beneficiis. v. Facilius est Barbaras gentes impatientes alieni arbitrij regere, quam animum suum continere, & sibi tradere. Idem in epistola ad Lucil. 37. si vis omnia tibi subiicere: te subiicerationi, multos reges, si te illa rexerit, & ab illa disces quemadmodum quid, & aggredi debeas. Idem in 39. Habet hoc optimum in se generosus animus, quòd concitatur ad honesta magnarum specierum res ad se vocat, & attollit &c. Require sub illo titulo, quòd nobis innata, sunt uirtutum semina. Idem in 85. Non est bona valitudo mediocritas morbi, facilius est vitiorum initia prohibere, quam impetum regere, non enim recipiunt mala auini temperamentum, facilius sustuleris illa quàm rexeris. Terentius in Ehira. Istud porro sapere est, vt vbicunque opus sit animum flectas. Augus de ci. Dei. 13. Quas Gręci Eupacias: latine autem Cicero constantias nominauit. Stoici tres esse voluerunt pro tribus perturbationibus in animo sapientis, pro cupiditate voluntate, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem, pro ægritudine uero, vel dolore, quam nos uitandę ambiguitatis causa tristitiam maluimus dicere, negauerunt esse posse aliquid in animo sapiens. Gaudium vero de bono adepto est, quod vbique adipiscitur sapiētis. Cautio deuitat malū, quod debet sapiens deuitare. Tristitia porro, quia de malo iam accidit, & nullum malum existimant posse accidere sapienti, nihil in eius animo pro illa posse esse dixerunt: apud nos autem, non tam quæstio uertitur: vtrum pius animus irascatur, quàm vnde irascatur, nec vtrum sit tristis, sed quare sit tristis, nec vtrū timeat, sed quid timeat. Oui. in li. de arte. 3. Magnū opus mores cōposuisse bonos.

De Regimine linguæ. Cap. XXIX.

TVllius de Offi. lib. 1. Sit uox loquentis dulcis, & non contentiosa languens, neque canora, videatque in primis de quibus rebus loquatur, si de seriis seuitatem adhibeat si de iocosis leporē. Idem in procelio. Quantum a rerum turpitudine habes, tantum a uerborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterū dicas, quæ cum tibi falso responsa sint, erubescas. Sene. in li. de quattuor uirtutibus. Parce lauda, parcius uitupera. Similiter reprehensibilis est nimia vituperatio, illa siquidem adulatione: ista malignitate suspecta est. Testimonium veritati non amicitiæ reddas. Sermones vtiles magis, quàm facetos ama. Non sit scurrilis, sed sed grata vrbanitas, & risus sine cachinno, vox sine clamore. Admone libenter: reprehende patienter. Alienorum vitiorum, nec curiosus sis explorator, nec acerbus reprehensor, nec cum exprobratione corrector, ita vt admonitionem hilaritate præuenias, dicenti esto tacitus auditor, requirenti facile responde, contēdenti facile cede, seuerior esto iudicio, quàm sermone, vita quàm vultu, nec tuę bonæ famæ seminator sis, nec inuidus alienæ. Quæ nostri sine arrogantia postulanti impartire, quæ autem nescis, siue occultatione ignorantię postula tibi impartiri. Idem ad Lucil. epistola 40. Quemadmodum sapienti viro incessus modestior conuenit, ita oratio præssa non audax, itaque tardiloquium te esse iubeo. Idem in Medea. Suspecta quoque ne sint longa colloquia deuita alias amputa. Ex Prouerbiis Sapientum. Tene semper & vocis. & silentii temperamentum, in hoc tamen incumbe, vt libentius audias, quàm loquaris. Tacere namque nescit, qui nescit loqui. Actor. De hac iterum materia require supra ca. de taciturnitate, & etiam infra ca. de eloquentia.

De Vnitate & concordia totius vitæ. Cap. XXX.

TVLLIVS in Officiis libro primo. Præclara æquabilitas in omni vita, scilicet, vt sit idem semper vultus, eademque frōs, sicut de Socrate dictum est. Quemadmodum ergo in oratione constanti, sic in vita omnia apta sint inter se & conuenientia, & quæ parua videntur esse delicta, nec a multis intelligi, ab his diligentius est declinandum. Si enim in organis musicis, quiuis paululum discrepent, vitatur tamen, ne quid in eis discrepet multo magis ordinis omnimoda conuenientia in actionibus nostris adhibendus est, quia maior & melior est actionum, quàm sonorum accentus. Idem contra Salustium. Ex maxima crispe salusti voluptas est, equalem & parem verbis vitam agere, vt omnis moribus ratio consonet. Seneca ad Lucillum epistola 20. Tacere docet philosophia non dicere, & hoc exigit, vt ad legem suam quisque viuat, ne orationi vita dissentiat, vt ipsa intra se vita vnius sine omnium actionum dissentione coloris sit. Maximum hoc est officium sapientiæ, & indicium, vt verbis opera concordent, vt ipse vbique par sibi idemque sit. Quid est enim sapientia semper idē velle, atque idem nolle, licet illam exceptiunculam non adijcias. vt rectum sit quod velis. Non potest enim cuiquàm idem semper placere, nisi rectum variatur autem quotidie iudicium hominum, & in contrarium uertitur ac plerisque agitur uita per lusum. Idem in 34. Omnia dicta, & facta tua inter se congruant ac sibi respondeant, & una forma percussa sint. Non est huiusmodi animus in recto cuius acta discordant. Idem in 75. Concordet sermo cum uita, ille promissum suum impleuit, qui & cum uideas illum, & cum audias idē est. Nec delectent uerba uestra, sed prosint. Prosper ubi supra. Non prodest cuiquàm solis bona dicere uerbis. Impia mēs habeat, ꝙ bene lingua sonat. Nam fari recta miserum est, & uiuere praue. Damnat nota malum regula iusticię.

De Bonitate ac sinceritate vitæ, secundum philosophos. Cap. XXXI.

LActantius in li. de falsa religione. Benedicere quidem ad paucos pertinet, bene uiuere ad omnes. Varro in sententiis. Viatores nō eunt, ut eant, sic & uita non sui causa sit, sed ut ea præclarum aliquid fiat. Seneca ad Lucil. epist. 71. Ideo uero peccamus, quia de partibus vitæ deliberamus, nemo de tota deliberat. Idem in 77. Vita non est imperfecta, si honesta est, ubicunq; desines, si bene desines tota est. Quomodo fabula sic uita, non quàmdiu, sed quàm bene acta sit refert, quocunq; uoles define, tantum bonam clausulam impone. Idem in 79. Non est autem bonitas pessimis esse meliorem. Tull. in oratione sua pro lignatio. Nihil tam populare, q̄ bonitas. Idem in li. de Offi. 3. Vir bonus & iustus, nihil cuiq̄ quod in se transferat detrahet. Bonus uir non modo facere, sed nec cogitare quidem audebit quicquàm quod nō audeat prædicare. Idem in lib. de amicitia. Illos bonos uiros appellandos putemus, qui assequuntur quantum homines possunt, naturam optimam bene uiuendi ducem. Idem in Tusc. lib. 4. Amplissima omnium artium est bene uiuendi disciplina, quam uita magis, quàm litteris quidē profecuti sunt. Idem in lib. 5. Stoici finem bonorum esse senserūt congruere naturę, & cum ea conuenienter viuere. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Nihil est Deo gratius & similius quàm vir animo perfecte bonus, qui cæteris antecellit.

De Eodem, secundum poetas. Cap. XXX.

CAto ubi supra. Cū recte uiuas, ne cures uerba malorū. Arbitrii nostri non est quid quisq; loquatur. Proximus est hois si non potes optimus esse. Horatius in li. Sermonū. Optimus ille est, qui minimis urgetur. Idem in eodem. Homo factus ad unguem. Idē in li. carminū. Nihil est ab omni parte beatū. Virgi lius in Buccolici[s]

Fraxinus in filuis pulcherrima pinus in hortis. Populus in fluuiis abies in montibus altis. Non omnia possumus omnes. Ouidius in lib. de arte 3. Magnum opus est mores composuisse bonos. Claudianus in maiori. Inquinat egregios adiuncta superbia mores. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit. Martialis coquus. Nūc licet & fas est, sed tu sub principe duro. Temporibusq; malis ausus es esse bonus. Petrus riga in biblia versificata. Ast altare Dei non sit vacuum, sed inane. Sed latet in vacuo thesaurus dignior auro. Et vitium vitiis (si bona vita replet) Te decet hic vt pas festinus currere gressu, virtutum semper ad meliora celer.

De Moderamine vitæ quorundam antiquorum.
Cap. XXXIII.

HIERONYMVS contra Iouinianum. Stoicus narrat de vita antiquorum sacerdotum Aegypti, ꝙ omnibus mundi negociis curisque postpositis semper in templo fuerunt, & rerum naturas causasque ac rationes syderum contemplati sunt, nunquàm mulieribus se miscuerunt, nunquàm cognatos propinquos nec liberos quidem viderunt ex eo tempore, quo ceperunt diuino cultui mancipari carnibus & vino se super abstinuerunt propter tenuitatem sensus, & maxime propter appetitum libidinis, qui ex his cibis & hac potione nascitur, pane raro vescebantur, ne onerarent stomachum, oleum tantum in pulmentis nouerant, & hoc, parum propter nauseam & asperitatem gustus liniendam. Quid loquar inquit de volatilibus cum ouum quoque pro carnibus vitauerint & lac quoque alterum carnes liquidas, alterum sanguinem esse dicebant colore mutato, cubile eis erat de palmarum folijs contextum, sabellum accliue & ex vna parte obliquum in terra pro puluillo supponebant capiti suo bidui triduique inediam sustinentes & humores corporis qui nascuntur ex ocio & vnius loci mansione, nimia victus castigatione siccabantur. Lucanus 2. lib. de creatione. Immota Catonis. Secta fuit, seruare modum, finemque tenere. Naturamque sequi patriæque impendere vitam. Non sibi, sed toti genitum se credere mundo. Huic epulis vicisse famem, magnique penates. Submouisse hyeme tecto.

De Tribus generibus vitæ secundum philosophos.
Cap. XXXIIII.

FVLGENTIVS in libro Mitilogiarum. Philosophi trapartitam humanitatis vitam esse voluerunt, scilicet actiuam, contemplatiuam, voluptariam. Idem poetæ considerantes trium dearum certamina ponunt, scilicet Mineruam. Iunonem & Venerem de formæ qualitate certantes. Et primam quidem quæ ad sapientiam & veritatis inquisitionem pertinet. Ideo de Iouis vertice natam ferunt, quòd ingenium in cerebro positum sit, hanc Mineruæ attribuunt, quæ græce dicitur immortalis virgo, quia sapientia nec mori potest, nec corrumpi, huius in tutela ponunt noctuam, eo quòd sapientia etiam in tenebris proprium possidet fulgorem. Iuno vero quam actiuæ vitæ præponunt quasi a iuuando dicta est, vnde & regnis præesse dicitur. Ideoque cum sceptro pingitur, quòd hæc vita diuitiis studeat, quę regni proxime sunt, huius in tutelam pauum ponunt, eo quòd eius caude curuamen anterius faciem ornet, posterioraque turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus & gloriæ momentaliter ornat, postrema tamē denudat, vnde & Salomon in fine hominis denudatio operum illius. Tertiam quam voluptariæ vitæ præposuerunt, Venerem dici voluerunt idest aut secundum Epicuros bonam rem, aut secundū Stoicos vanam rem. Epicuri enim voluptatem laudant, Stoici dānant. Isti libidinem colunt illi nolunt, vnde & afrodis dicta est idest spuma, vnde & momentaliter (vt spuma) libido surgit, & in nihilum venit, sine quòd ipsa seminis concitatio spumosa sit. Denique ferunt quòd ex fectus falce Saturni virilibus & in mare proiectis nata sit Venus, quia Saturnus græce cronos dicitur idest tempus, abscise autem temporis vires idest fructus, falceque maxille in humore viscerū velut in mari proiectæ, libidinem gignūt, vnde Terentius ait. Sine Cerere & Bacho friget Venus, hanc etiam nudam pingunt, ꝙ nudos affectatores sui dimittat, vel nunquàm nisi nudis conueniat, huic etiam rosas in tutelam adiciunt, quia rubet verecundiæ ob probrio, & pungit peccati aculeo, & sicut rosa delectat quidem, sed cito marcescit, sic ista libet momentaliter, & pungit perhenniter. In huius etiam tutelam columbas ponunt eo ꝙ aues ille in coitu sint feruidę, hanc in mari natantem pingunt, eo ꝙ omnis libido rerum naufragia patiatur. Concha etiam marina portari pingitur eo ꝙ huiusmodi animal toto corpore simul aperto in coitū misceatur sicut iuba in phisiologiis refert.

De Interioribus vitæ proprie testibus obseruandis.
Cap. XXXV.

BOETIVS de consolatione lib. 5. Magna nobis (si dissimulare non vultis) indicta est necessitas probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentes. Vale. lib. 7. Thales interrogatus an hominum facta Deos falleret ne cogitata inquit, vt non solum manus, sed etiam mentes puras habere uellemus, cum secretis cogitationibus nostris celeste numen adesse crederemus. Seneca ad Lucil. epistola 10. Sic viue cum hominibus, tanquàm Deus uideat. Sic loquere cum Deo tanquàm homines audiant. Idem in 29. Multomagis ad rem pertinet qualis tibi uidearis, quàm qualis aliis. Conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest. Idem in 41. Sacer. intra nos spiritus sedet malorum bonorumque nostrorum obseruator & custos, hic prout a nobis tractatus est, ita nos tractat. Idem in 43. O te miserum si conscientiæ tuæ contemnis testimonium. Idem in 78. Non est agendum ut de te loquantur homines, sed ut ipse tecum loquaris. Idem in 73. Si certe uiuendum est tanquàm in conspectu alicuius uiuamus, sic cogitandum tanquàm aliquis in pectus intimum prospicere possit. Quid prodest ab homine aliquid esse secretum, nihil Deo clausum est. Idem in lib. de Moribus. Nullum peccatorum tuorum conscium magis timueris quàm teipsum. Alium enim effugere potes, te autem nunquàm. Ex prouerbiis sapientum. Plerique famam, pauci uerentur conscientiam, nullum putaueris esse locum sine teste. Tibullus in lib. 1. Ne tibi celandi spes sit peccare paranti. Est Deus occultos qui ut uetat esse dolos. Ouid. in lib. de arte 1. Innocue viuite numen adest.

De Testibus forinsecus adhibendis.
Cap XXXVI.

EPICVRVS. Aliquis etiam vir bonus eligendus est nobis ac semper ante oculos habendus, vt sic tamque illo spectante viuamus, & omnia tanquàm illo vidente faciamus. Idem. Sic omnia fac tanquàm spectet Epicurus. Seneca ad Lucil. epistola. Magna pars peccatorum tollitur si peccatori testis assistit, o felicem qui sic aliquem vereri potest, vt ad memoriam quoq; eius se componat & ordinet. Qui sic aliquem veretur, cito erit verendus. Elige ergo illum cuius tibi placet & vita & oratio. Illum tibi semper ostēde vel custodem vel exemplum. Opus enim est aliquo, ad quem mores nostri se erigant, nisi ad regulam praua non corriges. Idem in epistola 25. Sic fac omnia tanquam spectet aliquis prodest sine dubio custodem sibi imposuisse, & habere quem respicias quem interesse cogitationibus tuis iudices. Omnia enim nobis mala solitudo persuadet. Cum autem iam tantum profeceris vt sit tibi etiam tua reuerentia, licebit dimittere Pedagogum, multis autem dissimilem te fieri oportet, dum tibi tutum non sit a te recedere. Idem in 43. Vix quem quàm inuenies, qui possit aperto hostio viuere bona conscientia turbam aduocat, mala etiam in solitudine anxia est atque solicita, si honesta sunt quæ facis, omnes sciant, si turpia quid refert neminem scire, cum tu scias, o te miserum si contemnis huiusmodi testem. Tullius. Pridie quàm iret in exiliū. Multorum vultu flagitia parietibus teguntur, sed hæc obstructio nec diuturna est, neq; obducta, vt curiosis oculis perspici nō possit.

De Exemplis ab aliis accipiendis.
Cap. XXXVII.

TERENTIVS in adelphis Inspicere tanquam in speculo vitas hominum iubeo. atque ex aliis sumere exemplum sibi. Seneca ad Lucillum epistola 4. Cum his versare, qui te meliorem facturi sunt. Illos admitte quos tu potes facere meliores. Quintil. de oratoria institutione lib. 4. Prudentis est quod in quoque optimum sit possit suum facere. Quod autem imitaturus est, primum quisque intelligat, & quare id bonum sit sciat, tamen in suscipiendo onere vires suas consulat. Ex prouerbiis sapientum. Optimum quidem est maiorum, vestig a sequi, si recte præcesserint, ex alterius vitio sapiens emendat suum Cato in lib. de Moribus. Multorum disce exemplo quæ facta sequaris. Quæ fugias, vita est nobis aliena magistra. Proximus esto bonis, si non potes optimus esse. Cum tibi vel socium vel fidum quæris amicum. Non tibi fortuna est hominis, sed vita petenda. Oui, in lib. de arte 3. Tunc bene fortis æquus reserato carcere currit. Cū quos prætereat quos que sequatur habet. Idem in eodem Discite ab alterius vestris timuisse querelis. Tibullus 2. lib. Felix quicunque dolore alterius didicit posse cauere suum. Ganfredus in poetria noua. Syrenes exemplar habe docearis in illis. Casibus in letis semper peiora capere.

De Vita sociali secundum philosophos.
Cap. XXXVIII.

EPICVRVS. Ante circunspiciendum est cum quibus edas & bibas, quàm quid edas & bibas. Nam sine amico, uisceratio

Leonis

Leonis & Lupi, uita est. Seneca ad Lucil. epistola 6. Nullius boni sine socio iocunda est possessio. Idem in 25. Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hæc pauper est. Intra quæ quisquis desiderium suum clauserit cum ipso Ioue de felicitate contendat. Idē in 47. Require supra capitulo de superbia. Idem in lib. de naturalibus quæstionibus lib. 1. Inter nullos autem magis quàm inter philosophos esse debet æqua libertas. Tullius in libr. de Officiis. Omnium societatum nulla præstantior est nulla firmior, quàm cum boni viri moribus similes familiaritate coniuncti sunt. Nihil enim amabilius est nec copulatius quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia, eadem voluntates sunt, in his fit, vt altero eque delectetur vt seipso, & sic vnus fiat ex pluribus. Idem in lib. 3. Societatis artissimum vinculum est, arbitrari magis contra naturam esse hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire. Idem in lib. de amicitia. Bonos boni diligant asciscantq; sibi quasi propinquitate sibi coniunctos atque natura. Nihil enim est appetentius similium sui atque rapacius quàm natura. Idem in eodem. Si quis Deus nos ex hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiā collocaret, atque sibi subpeditans omnium rerum quas natura desiderat copiam, hominis nec aspiciendi eriperet potestatem, quis tam ferreus esset qui hanc vitam ferre posset, cuique non auferret voluptatum omnium fructum solitudo, natura enim nihil solitarium amat, vnde verum est ꝙ ab Archita Tarentino (vt opinor) dici solitum a senibus nostris audiui. Si quis in Cœlum ascendisset, naturamque mundi & pulchritudinem syderum perspexisset insuauem illi fore admirationem, quæ iocundissima quidem fuisset, si cui narrasset habuisset. Macrobius in lib. Saturnalium. Comes facundus in via pro vehiculo est. Sydonius in epistolari lib. 4. Sodales vetustos nunquàm pro frequentium nouitate fastidias, aliter enim videberis sic amicis vti quasi floribus, tamdiu gratis ꝙ diu recentibus. Plautus in Aulularia. Nemini vero te nimis sodalem feceris. Insipientium atque improborum facilius sustinetur odium quàm collegium. Tres edaces domus vna non capit. Res nimium singularis est homo parem ferre non patiens. Apuleius in lib. de Deo Socratis. Parit conuersatio contemptum raritas conciliat admirationem. Aristoteles in Topicorum 8. Prauus quoq; socius est qui impedit commune opus. Menand. libro comicus. Corrumpunt etiam mores bonos confabulationes pessimæ. Seneca in epistola 9 Crates stilbonis auditor cum vidisset adolescentulum secrete ambulantem interrogauit, quid illic faceret solus. Mecum inquit loquor. Cui crates. Caue inquit obsecro & diligenter attende ne cum malo homine loquaris. Varro in sententiis. Alit autem concordiam mores ad cohabitantium animos formare. Ennodius. Nemo in altero mores amplexatur nisi quos in se formauerit. Symachus. Semper natura gaudet equalibus & familiare sibi est omne quod simile est.

De Eodem secundum poetas. Cap. XXXIX.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Scilicet ingeniis aliqua est concordia iunctis. Et seruat studij fœdera quisque sua. Rusticus agricolam, miles fera bella gerentem. Rectorem dubie nauita puppis amat. Idem in lib. de Remediis 1. Vrtice proxima rosa est. Maximianus. Quæcunq; solent per se perpensa placere. Alterno potius iuncta decore placent. Matthæus in Tobia. Consonat & redolet melius iunctura bonorum, plus namque sapiunt lilia mixta rosis. Prosper vbi supra. Naturę quisquis proprium non spernis honorem. In quocunq; hominum quæ tua noscis ama. Sic tantum vt prauos vitet concordia mores. Nullaq; pacis fœdera cum vitiis. Cato vbi supra. Vincere cum possis interdum cede sodali. Quod pudeat socios prudens celare memento.

De Officijs administrandis. Cap. XL.

SALVSTIVS in iugurtino Miserum autem est prius oneri esse quàm vsui. Vale. lib. 2. Olim ambigue laudis a senatu cuius estimabatur, qui debitis rei publice officiis non sua sponte, sed iussus, fungeretur, quia quicquid imperio cogitur exigenti magis ꝙ præstanti acceptum refertur. Idem in lib. 4. De publico ministerio nihil cuiquàm præter laudem bene administranti, officium debet accedere Seneca ad Lucil. epistola 22. Turpe est cedere oneri. Luctari cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis atque strennuus qui laborem fugit, nisi etiam crescat illi animus ex ipsa rerum difficultate. Tull. in lib. de Offi. omne autem quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod ex cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturæ aptius & vtilius. Idem in li 2. Qui veram iustitiæ gloriam adipisci vult, iustitiæ fungatur officiis. Idem in lib. de fine boni & mali 3. Omnia officia eo referri oportet vt adipiscamur principia naturæ. Socrates. Age sic alienum, vt tuum non obliuiscaris negocium Amico sic prodeo ne tibi noceas. Quod habes ita vtere vt alieno non egeas In tuo quam in alieno labore sarcinam suscipe. Quintil. de Orato. inst. lib. 2. Ne ab eo quod quis optime facit, in aliud cui minus est idoneus, eum transferas. Cicero in Tusc. lib. 1. Grecorum Prouerbium. Quam quisque norit artem, in hac se exerceat. Symachus in epistolari. Animus egritudine leuatur, quotiens in amica officia dirigitur. Oui. in li. de Ponto. Sponte sua probitas officiumque iuuat. Mercede caret per seq; petenda. Exterius virtus incomitata bonis.

De Repetendo secreto mentis. Cap. XLI.

TVLLIVS de officijs lib. 1. Multi tranquillitatem expetentes a negocijs publicis se remouerunt atq; ad ocium profugerunt. Inter quos & nobilissimi philosophi & quidam homines seueri & graues, nec populi nec principum mores ferre potuerunt, vixerunt nonnulli in agris, facilior quidem & tutior & aliis minus grauis aut molesta ociosorum vita, fructuosior autem hominum generi & ad claritatem atque amplitudinem aptior eorum qui ad rempublicam & ad res magnas gerendas se accommodauerunt. Idem in lib. 2. Sicut enim vtilitates adipiscimur, conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est qua homini ab homine non nascatur. Idem in lib. 3. Publium Scipionem scripsit Cato dicere solitum Nunquàm se minus solum quàm cū solus esset. Magnifica vere vox ac viro magno & sapiente digna quæ declarat illum & in ocio de negociis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum. Duæ itaque res quę languorem afferunt ceteris. illum acuebant scilicet ocium & solitudo. Idem in Tus. lib. 1. Tota philosophorum vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus cum a voluptatibus corporis & a re familiari quæ est ministra corporis & a reipu. negociis animū seuocamus, nisi quòd ipsum ad se vocamus maximeque a corpore abducimus secumq; esse cogimus, animum autem a corpore secernere nihil aliud est quàm mori discere, require infra cade præparatione sui contra mortem. Seneca de Natur. quæstio. l. 1. Scio Lucilli quàm sis ambitione alienus quàm familiaris ocio & litteris. Turbam rerum hominumq; desiderant, qui se pati nesciunt, tibi tecum optime conuenit. Nos autem nobisipsis molesti sumus, modo amore nostri modo tedio laboramus. Infelicem animum nunc superbia inflamus, nunc cupiditate distendimus, alias voluptate lassamus, alias solicitudine excutimus, & quod miserrimum est nunquam singuli sumus. Itaque necesse est, assidua sit in tā magno vitiorum continuo rixa, fac ergo quod facere consuesti, & a turba te quantum te potes sepera. Idem in epistola ad Lucil. 2. Primum argumentum compositę mentis existimo posse consistere & secum morari. Idem in 7. inimica est multorum conuersatio, & vtiq; quo maior est populus cui miscermus, hic plus periculi est. Nam & auarior redeo, & ambitiosior, & luxuriosior, quin etiam crudelior & inhumanior, quia inter homines fui, vtrunque deuitā dum est, ne vel similis malis fias, quia multi sunt, neue inimicus multis quia dissimiles sunt. Recede in te ipse quantum potes. Idē in 8. Mihi crede qui nihil agere videntur maiora agunt, humana diuinaque simul tractant. Idem in 10. Non inuenio cū quo te malim esse quàm tecum. Sic fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam vnum. Idem in 15. Quicquid facias redicito a corpore ad animum. Illum noctibus ac diebus exerce. Id bonum cura qđ vetustate fit melius. Idem in 19. Si potes subduce istis occupationibus, si minus eripe. In freto vix mus, moriamur in portu. Idem in 27. Nunquid tam turbidum fieri potest quàm forum. Ibi quoque licet quiete viuere si necesse est. Sed si liceat se disponere conspectum fori viciniamque procul fugiam. Idem in 53. Omnia impedimenta dimitte, & vaca boni menti, nemo ad illam peruenit occupatus. Quintilianus 8 lib Etiam in itinere, in turba, in conuiuiis, faciat tibi cogitatio ipsa secretum. Ex prouerbiis sapientū. Rem maximam tibi sapientia promittit, vt reducat te tibi. Solitudinem quærit qui vult cum innocentibus viuere Oui. in lib. Tristium 3. Viue tibi & longe nomina magna Fuge Prosper vbi supra. Scrutari legem possunt vtrunq; quieti, si mundi a strepitu libera corda vacent.

De Vicissitudine quietis; & actionis. Cap. XLII.

TVLLIVS in lib. de offic 1. Virtutis autem omnis laus in actione consistit. A qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus. Seneca ad Lucil epistola 3. Vtrunque vitium est omnibus credere & nulli, sed alterum dixerim honestius vitium, alterum tutius, sic etiam vtrosque reprehendes, & eos qui super inquieti sunt, & eos qui super quiescunt. Nam illa tumul-

tumultu gaudens non est industria, sed exagitate mentis conculcatio,& hæc non est qu es quę,motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio &,languor. Itaque inter se miscenda sunt hæc, & quiescenti agendum est,& agenti quiescendum. Cum natura rerum delibera, ipsa dicet tibi, & diem se fecisse,& noctem. Idem in epistola 10. Sic viue cum hominibus,tanquàm Deus videat, sic loquere cum Deo,tanquàm homines audiant. Idem in 68. Iactantię genus est nimis latere,& a conspectu hominum secedere. Conuocat turbam, quisquis ocio suo aliquam fabulam imposuit. Non est autem agendum hoc,vt de te homines loquantur, sed vt ipse tecum loquaris. Quid autem loqueris, quod homines de aliis libentissime faciunt, de te apud te male existima, assuesces,& dicere verum,& audire:id maxime tracta, quod in te infirmissimum esse sentis: nota habet quisque sui corporis vitia. Actor. De hac quoque materia require supra ca. de strennuitate laboris ,& eiusinterpellatione. Et etiam infra in tractatu de sapientia & contemplatione.

De Consuetudin,& vsu. Cap. XLIII.

QVONIAM autem præsens sermo de Moribus est,& ex consuetudine, vel vsu mores hominus in melius aut ,in deterius confirmantur. De hac etiam breuiter hoc in loco aliquid de diuersis autoribus colligendum est. Seneca in li. de Moribus. Educatio & disciplina mores facit. Et id sapit quisque quod didicit. Bona itaque consuetudo excutiat, quod mala instruxit. Idem in libro de Naturalibus quæstionibus lib. 1. Quis non intelligat omnia consuetudine vim suam perdere. Idem in lib. 4. Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. Et cætera require infra de spectaculis naturæ. Quintil. libro 1. Consuetudo est certissima loquendi magistra &c. Require supra ca. de eloquētia. Aristot. in Metha. lib. 1. illud quidem ad quod assueti fuimus, magis est animo applicabiles. Quod autem extra illud est, inconueniens animo inopinabile. In hoc quoq; scire potes, quantum faci consuetudo. Inuenies enim apologos, & fabulas propter consuetudinem magis applicabiles animo, quàm sint suæ veritates. Iulius Celsus li. 2. Rerum omnium magister est vsus. Teren. in Phormione. Quot homines tot sententiæ, suus cuique mos est. Salust in Iugurtino. Plura vero sunt, quę licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Tull. in Philippica 6. Omne malum nascens facile opprimitur. Inueteratum fit robustius, turpis fuga mortis omnium peior est. Idem in Tuscu. lib. 2. Consuetudinis maxima vis est Idem in lib. de Diuinatione 2. Causarum ignoratio in re noua mirationem facit. Quod autem crebro videt quis, non miratur etiam cur fiat si nesciat. Idem in oratione sua, quando gratias egit populo. Omnia desiderata magis, quàm assidue percepta delectant. Ex Prouerbiis Sapiētum. Bonarum rerum consuetudo pessima est. Grauissimum est imperium consuetudinis. Heu, quàm miserum est discere seruire, nisi doctus sis dominari. Consuetudo est altera natura. Horatius in lib. epist. Naturam expelles furca, tamen vsque recurret. Ennodius in li. de arte. 1. Tēpore difficiles veniunt ad aratra iuuenci. Tempore lenta pati frena docentur equi. Ferreus assiduo consumitur anulus vsu. Interit assidua vomer ad vncus humo. Idem in lib. 2. Nihil assuetudine maius. Quod male fers assuesce, feres bene. Galtherus in Alexandreide 6. Consuetudo potens natura fortior ipsa est. Actor. De consuetudine quoque require capitulum proprium infra tractatu de scientia Politica, vbi de iure consuetudinis agitur, inter cætera iura, & iterum in tractatu de practica medicinæ, vbi agitur de regimine sanitatis, iuxta speculationem consuetudinis.

De Scientia,& arte: Cap. XLIIII.

ACTOR. Inter illa, quæ vi sua nos alliciunt, suaque dignitate nos trahunt. Ponit Tullius virtutem, atque scientiam,& veritatem, dicto itaque de virtute,& eius contrario, quibus hominis vita formatur, aut deformatur. Restat dicendum de scientia, qua intellectus perficitur. Est etenim scientia certa rerum notitia, videlicet, opinionem & fidem transcendens. Ars autem est collectio principiorum, idest regularum ad eundem finem tendentium. De his plenius superius dictum est, vbi de philosophia, & eius partibus copiose disertum est. Hypocras in lib. Aphorismorum. Vita breuis, ars vero longa. Iudicium autem difficile. Actor. Theophrastus accusasse naturam dicitur, quòd ceruis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset: hominibus vero quorum maxime interfuisset, tam exiguam dedisset vitam, quorum si ætas posset esse longior, omnibus perfectis artibus eorum vita erudiretur. Quærebatur ergo tunc se cum illa videre cepisset extingui. Tull. in Dial. ad Hor. Omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus. Est enim,& in ipsis rebus obscuritas, & in iudiciis nostris infirmitas. Idem in lib. de Natura deorum. Omnibus fere in rebus quid non sit, quàm quid sit facilius dixerim. Idem in Tus. li. 1. Græcorum autem prouerbium est. Quam quis nouit artem, in hac se exerceat. Idem in lib. 5. Quid enim dulcius ocio literato. Seneca ad Lucil. epistola 82. Ocium sinem literis mors est,& hominis viui sepultura. Arist. in lib. Ethi. 1. Omnis cogitatio, & pro hæresis bonum aliquod exoptat. Boetius in lib. Cathegoriorum. Nemo si quid in pueritia disciplinis acceperit id sacrosanctum iudicet, quandoquidem res teneris auribus accommodatas senior philosophiæ tractatus eliminat. Actor. Socrates, vt legitur nihil se scire dicebat, nisi hoc ipsum, quòd nihil sciret. Arist. sciscitante Alexandro quo dicente prohiberetur se scientem. Rebus, inquit, ipsis quæ non nouerunt mentiri Academici noui, quorum secta cœpit ab Archesila dicūt, nihil sciri, sed incerta omnia esse, vt ait Seneca, spem omnis scientiæ eripiunt. Satius est autem superuacua scire, quàm nihil. Horum sententiam sic breuiter improbat. Aug. in 11. de ciu. Dei. Et nos, inquit, sumus,& nos esse nouimus,& id esse ac nosse diligimus. Nulla in his veris Academicorum formidentur argumenta dicentium. Quid si falleris. Si enim fallor sum, nā qui non est vtiq; nec falli potest: ac per hoc sum si fallor. Quia ergo sum, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse si fallor. Quia igitur essem qui fallerer, etiam si fallar, proculdubio in eo quòd noui me esse non fallor. Consequens autem est, vt etiam in eo ꝙ me noui nosse non fallar. Tull. in libro de Diuinatione. Omnibus in rebus temeritas in assentiendo errorque turpis: est si quis mortalis colligationes omnium causarum animo, perspicere posset, nihil eum profecto falleret. Virg. in Geor. lib. 1. Felix qui poterit rerum cognoscere causas.

De Studio,& meditatione. Cap. XLV.

ACTOR. Studium, vt ait Tullius est assidua,& vehemens animi ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio. De hoc quoque plenius dictum est supra, in tractatu de philosophia. Valerius Maximus. Marcellus captis Syracusis machinationibus Archimedis philosophi diu victoriam suam inhibitam senserat. Delectatus autem eximia illius prudentia, vt capiti eius parceretur præcepit. At is dum animo & oculis in terra defixis formas describeret, militi(qui prędandi gratia domum eius irruperat) strictoque super caput gladio quisnam esset interroganti, propter nimiam cupiditatem inuestigandi, quod requirebat, nomen suum non dicere potuit. Sed protracto manibus puluere, noli, inquit obsecro istum disturbare, qui mox quasi negligens imperii victoris obtruncatus, sanguine suo lineamenta confundit. Varro in sententiis. Multum interest, vtrum rem ipsam an libros inspicias, libr. non nisi scientiarum paupercula monimenta sunt principia inquirendorum continent, vt ab his negociandi principia sumat animus. Eo vero tantum studia intermittantur, ne omittantur. Gaudet natura varietate. Arist. in Ethi. lib. 1. Optimus est, qui a seipso omnia intelligit. Bonus autem, & rursus, qui bene dicenti hoc audit. Qui autem, neque ipse intelligit, neque alium audiens in mente iacit, hic inutilis videtur. Ouid. in libro de Tristibus 4. Ingenium longa rubigine torpet. Lesum,& cæteræ, require supra cap. de exercitatione.

De Docilitate. Cap. XLVI.

ACTOR. Docilitas est recta discendi, vel docendi abilitas, vt scilicet primum te dehinc & alios instruas. Seneca ad Lucil. epistola 49. Dociles natura nos edidit, & rationem dedit imperfectam, sed quæ perfici posset. Idem in 76. Quid autem stultius est, quàm quia nōn didiceris, non discere, quamdiu viuas tamdiu discendum est quemadmodum viuas. Quintilianus 2. lib. Sicut officium præceptorum est docere, sic discipulorum dociles præbere. Scientia namque coalescere nequit, nisi tradentis,& accipientis cōcordia sociata fuerit. Tullius in Tusculanis quæstionibus libro 1. Magni vero refert quali in corpore animi locati sint, nam multa e corpore existunt, quæ mentem acuant, multa quæ obtundant, vnde Aristot. ait omnes ingeniosos melancolicos esse, vt ego me tardiorem esse moleste non feram. Apuleius in lib. de Deo Socratis. In quibusdam mirandum est, quòd ea, quæ minime videri nescire volunt, discere tamen negligunt,& eiusdem artis disciplinam simul & ignorantiam detrectant. Valerius 8. lib. Socrates dum semper ad discendum se pauperem credidit, ad docendum locupletissimum fecit. Sed Solon quanta industria flagrauerit, etiam versibus complexus est, quibus se quotidie aliquid addiscentem senescere significauit. Aristoteles in libro Elencorum. Oportet autem credere eum qui discit. Ex musica, lib. 1. Olim erat Pythagoricis in morem, vt cum quid a magistro Pythagora diceretur, hinc nullus rationem petere audebit, sed erat eius ratio docentis auctoritas, idque fiebat quàmdiu discentis animus firmiore doctrina roboratus,

tus, ipse earundem rerum rationem nullo etiam docente reperiret. Ennodius. Artium mater est instantia nouerca eruditionis est negligentia. Cato vbi supra. Instrue præceptis animum ne discere cesses. Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago. Commoda multa feres sinautem spreueris istud. Non me scriptorem, sed te neglexeris ipsum. Ne pudeat quę nescens, te velle doceri. Scire aliquid laus est, culpa nil discere velle. Sedulius li. 1. At si magnarũ carperis dulcedine rerum. Nobilium nitidis doctorum vescere cenis. Ouidius in lib. Methamor. Fas est & ab hoste doceri. Idem in lib. de arte 1. Ingenium celeste suis velocius annis, surgit. Idem in lib. 2. Ingenium mala sæpe mouent. Idem in eodem. Semina non semper sulci cum fenore reddunt Idem in lib. epi. Ingenium nimiis deficit omne malis. Virgilius in Buccolicis. Grandia sæpe quibus mandauimus ordea sulcis. Infelix lolium sterile dominantur auene, pro molli viola pro purpureoq; narcisso. Carduus & spinis surgit paliurus acutis.

De Eligendo doctore. Cap. XLVII.

VARRO in sententiis. Illum quidem eruditorem elige, quem magis mireris in suis quàm in alienis. Nil magnificum docebit, qui a se nil didicit, falsoque magistri nuncupantur auditorum narratores, sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. Seneca ad Lucil. epi. 6. Plus tibi viua vox & conuictus quàm oratio proderit, vnde in rem pręsentem venias optet, primumq; homines amplius oculis quàm auribus credunt. Deinde quia longũ iter est per præcepta breue & efficax per exempla. Idem in l. Cæci ducem quærunt, nos autem sine duce erramus: & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos egrotare nescimus. Idem in 61. Illum elige auditorem quem magis admireris cum videris, q̃ cum audieris. Idem in lib. de 4. virtutibus. Non te moueat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat attendas. Idem in li. de Moribus. Verba rebus non personis æstimanda sunt.

De Puerorum instructione. Cap. XLVIII.

QVINTILIANVS lib. 1. Aetas vero hominis tunc maxime formanda est, cum simulandi nescia est, ac præcipientibus facillime cedit, frangas citius quàm corrigas quæ in prauum diruerunt. Varro in sententijs. Sapiunt vasa quicquid primum acceperint, sic est de infantibus. Seneca ad Lucil. epistola 36. Turpis & ridiculosa res est clientarius senex Iuueni parandum seni vtendũ est. Aug. in lib. confessionum 1. Deus meus quas ibi miserias expertus sum & ludificationes quandoquidem mihi recte viuere puero ibi proponebatur obtemperare monentibus vt in hoc seculo florerem, & excellerem linguosis artibus ad honorem hominum & falsas diuitias famulantibus. Inde in scholam datus sum vt litteras discerem, in quibus quid vtilitatis esset ignorabam miser, sed ludere delectabat, & vindicabatur in nos ab eis qui talia vtiq; agebant, sed maiorum nuge negocia vocantur, puerorum talia cum sint puniuntur a maioribus & tamen mihi bene fiebat, & non faciebam ego bene, non enim discebam nisi cogerer. Nemo autem bene facit inuitus, & si bonum est quod facit. Nec qui me vrgebãt bene faciebant, sed bene mihi fiebat abs te Deus meus. Illi enim non intuebantur quo referrem quod me discere cogebant, præterquàm ad satiandas insatiabiles cupiditates copiosę inopię & ignominiosæ gloriæ, tu vero cui numerati sunt capilli nostri, & errore omnium qui mihi instabant vt discerem vtebaris ad vtilitatem meam, meo autem qui discere nolebam vtebaris ad pęnam meã: qua plecti non eram indignus tantillus puer. tantus peccator. Ita de non bene facientibus bene faciebas mihi. Et de peccante meipso iustæ retribuebas mihi. Iussisti enim & sic est, vt pœna sibi sit omnis animus immoderatus, tenere cogebar Eneæ nescio cuius errores oblitus errorum meorum, & plorare Didonem mortuam, quia se occidit ob amorem, cum inter ea meipsum in his a te morientem De' vita mea siccis oculis ferrem miserrimus. Quid enim miserius misero non miserante seipsum, nõ flendo aut mortem suam quæ fiebat non amando te, ve tibi flumen moris humani, quàmdiu non siccaberis, quousque volues filios Euæ in mare magnum & formidolosum quod vix transeunt qui lignum conscenderent. Nonne ego intelligo & tonantem Iouem & adulterantem & vtiq; non posset, hoc duo, sed actum est vt haberet auctoritatẽ ad imitandum verum adulterum lenocinante falso tonitru, fingebat hæc Homerus hominibus flagitiosis diuina tribuendo ne flagitia putarentur & vt quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed celestes Deos videretur imitatus. Non omnino nisi per has turpitudines verba ista commodius discuntur, sed per verba talia turpitudinis istæ confidentius perpetrantur non accuso verba quasi electa atque preciosa, sed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus, & nisi biberemus cedebamur, nec appellare ad aliquem iudicem sobrium licebat, & tamen ego Deus meus libenter hoc didici, & eis delectabar miser, & ob hoc bonæ spe puer appellabar. Ita ne aliud non erat vbi exerceretur ingeniũ meum & lingua mea laudes tuæ domine, laudes tuæ per scripturas tuas suspenderunt palmitem cordis mei, vt non raperetur per inania nugarum turpis præda volatilibus. Val. li. 6. Lacedemonij libros Archilogiæ ciuitate sua exportari iusserunt, q eorum parũ verecundam & publicum lectionem arbitrarentur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus nocerent quàm ingeniis prodesset, &c. Require supra ca. de pudicitia.

De Curiositate studentium. Cap. XLIX.

SENECA in declamationibus lib. 4. Acrior est cupiditas ignota cognoscendi quàm nota repetendi. Idem ad Lucil. epist. 68. Multi apta transeunt, condita & abstrusa rimantur, furem signata solicitant, vile videtur quicquid patet, aperta effractarius prætérit, hos mores habet imperitissimus quisque in secreta irrumpere cupit. Idem in 26. Remoue studia tua vitam tracta mors de te pronunciatura est, ita dico disputationes & littera colloquia & ex pręcepis sapientum verba collecta, & eruditus sermo non ostẽdunt verum robur animi. Est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris tunc apparebit cum animam ages. Actor. Theofrastus &c. Require supra ca. de scientia. Varro in sententiis. Nusquàm deueniet & qui quot videt sequitur calles. Socrates. Quę supra nos, nihil ad nos. Terentius in Heautonto. Vt quid aliena cures quæ ad te non pertinent. Tull. in li. de Offi. Vita victusq; cõmunis, cõsilia, sermones, cohortationes, interdũ & obiurgationes, maxime in amicitiis vigent. Estq; illa iocundissima amicitia, quã similitudo coniugauit, facilior, & quidem, & tutior, & aliis minus grauis aut molesta vita ociosorum. Fructuosior autem hominum generi & ad claritatem atque amplitudinem aptior, eorum qui ad rempublicam, et ad res magnas gerendas se accomodauerunt. Idẽ in Tusc. 3. li. Stultitiæ est proprium aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. Petronius. Periculosum est alienis interesse secretis. Cato vbi supra. Ad consilium ne accesseris antequàm voceris. Idem ibidem. Mitte arcana Dei cœlumque inquirere quid sit. Cum sis mortalis, quę sunt mortalia cura. Horatius in lib. Carminum. Nec scire fas est omnia.

De Eloquentia secundum philosophos. Cap. L.

TVLLIVS in prologo Rhetoricorum. Cum homines multis in rebus humiliores et infirmiores sint bestiis, hac in re maxime bestiis præstare videntur, quòd loqui possunt. Quare præclarũ mihi quiddam videtur adeptus, qui in ea re hominibus antecellit, qua in re homines bestiis præstant. Item in li de Paradoxis. Nihil est tam incredibile quod non dicendo fiat probabile. Nil tam horridum atque incultum, q non splendescat oratione. Idem in lib. de partitione orationis. Communia vero quasi 5. lumina orationis sunt hæc. Dilucidum, breue probabile, illustræ suaue. Idem in Rhe. 1. Breuitas est cum nullum nisi necessarium assumitur verbum. Orationem autem oportet magnopere variari quoniam in omnibus rebus similitudo satietatis est mater. Idem in Rethorica 2. Maxime autem varietas delectat auditorem. Idem in eodem. Ars est pręceptior quæ dat rectam viam rationemque dicendi. Exercitatio autem est assiduus vsus et consuetudo dicendi. Lactantius in li. de falsa religione. Bene dicere pertinet ad paucos, bene viuere ad omnes. Quintilianus libro primo. Consuetudo est certissima loquendi magistra, vtendumque plano sermone est, vt nummo cui publica est forma vsitatis enim tutius vtimur. Nona verba non sine periculo fingimus. Idem in lib. 8 Philosophia simulari potest, eloquentia non potest. Macrobius in li. Saturnalium. Comes facundus in via pro vehiculo est.

De Eodem secundum poetas. Cap. LI.

ENnodius. Exercitatio eloquentiam dat, quam ingenium negat. Valerius 8. libro. Demosthenes cum primam litteram artis Rhetoricæ proferre non posset propter vocis exilitatem oris sui vitium tanto studio expugnauit, ut nullus expressius quod uolebat proferret. Idem gracilem nimis uocem continua exercitatione ad gratum auribus sonum perduxit. Ore quoque calculis insertis, multum ac diu loqui erat solitus quo uacuum promptius esset et solutius. Idem in eodem. Eloquentiæ ornamenta in pronunciatione apta et conuęniente corporis motu consistunt. Quibus cum se instruxerit, tribus modis homines aggreditur, scilicet aures eorum penetrando, oculos demulcendo, animos inuadendo. Recte itaque eschines cum propter iudicialem ignominiam

rhodum

rhodum petisset, & ibi rogatu ciuitatis suam prius in Thesiphõtem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissima voce recitasset, mirantibus cunctis vtriusque eloquentiam, sed aliquanto magis Dæmosthenis. Quid si inquit ipsum audissetis tantus orator, & sic inimici vim ardoremque dicendi suspexit, vt se scriptorum eius parum Idoneum lectorem esse prædicaret, expertus acerrimum vigorem oculorum, terribile vultus pondus, accommodatum singulis verbis vocis efficacissimos corporis motus. Et si igitur illius operi nihil adici potest, tamen in Dæmosthene magna pars Dæmosthenis abest cum legitur potius quàm auditur. Seneca in libro de Moribus. Verba rebus non personis æstimanda sunt. Idẽ in Edippo. Quid verba quæris veritas odit moras. Terẽtius in Phormione. Nihil est quin male narrando possit deprauari. Varro in sententiis. Nusquàm deueni & qui quot videt sequitur calles. Ouidius in lib. Methamor 3. Inopem me copia fecit. Idem in lib. de fastis 5. Sæpe stat incertus & nescit qua sit eundum. Cum videt ex omni parte viator iter.

De Quorundam pulchra, sed mortifera facundia. Cap. LII.

TVLLIVS in prologo Rhetoricorum. Sapientia quidem sine eloquentia parum prodest Eloquentia vero sine sapientia nunquàm prodest, sed plerumque nimium obest. Dydimus ad Alexandrum. Artem bene loquendi non discimus, neq; facundię Rhetorum oratorumq; operam damus, cuius officium simulatis sermonibus figmentare mendacia, & Innocentiæ fidem conferre criminibus, ac parricidii reos assignare piissimos, qui dum putant se alienę laudis fructum per iniquam uictoriam rapuisse, nesciũt munimentum se suæ conscientię perdidisse Simplex est apud nos eloquentia communisque omnibus, solum præcipiens non mentiri. Seneca in Declamationibus lib. 3. Hæc inter se raro coeunt, vt eadem vox sit dulcis & solida. Idem in Edippo. Require in præcedenti capitulo Ex prouerbiis sapientum. Verba quoque bonitatis imitari malitia est maiorum. Lactantius in lib de vera religione & sapientia. Vtinam tam multi bene facerent quàm multi bene loquuntur. Iuuenalis lib. 4. Torrens dicendi copia multis. Et sua mortifera est facundia. Prosper in lib. Epigrammatum. Non prodest cuiquàm solis bona dicere verbis. Impia mens habeat quod bene lingua sonat. Nam fari recte miserum est, & viuere praue. Damnat nota malum regula iustitię. Ouidius in libro de Nuce. Mentem verba sequuntur. Actor. De hac quoque materia require supra ca. de vnitate & concordia totius vitæ.

De Gratia docendi. Cap. LIII.

LACTANTIVS in lib. de vero cultu. Nihil tam præclarum homini conueniensque potest esse quàm homines ad iustitiã erudire. Boetius in lib. Syllogismorum hipotheticorum. Nullum bonum est quod non pulchrius elucescat si plurimorum notitia comprobetur. Quintil. lib. 1. Optimus quisque præceptor frequẽtia gaudet. Et maiore se theatro dignum putat. Idem in 8. Melius certe persuadebit aliis qui prius persuaserit sibi prodit enim se quælibet custodita simulatio, nec vnquàm tanta est loquendi facultas, quæ non titubet & hereat quotiens ab animo uerba dissentiunt, rerum autem optimarum inuentio est etiam si lenociniis verborum destituta sit, satis tamen natura sua ornatur. Seneca in lib. de Moribus. Oratorem te puta si tibi ante omnes quod oportet persuaseris. Idem ad Lucil. epistola 7. Mutuo ista fiunt & homines dum docent discunt. Symachus vbi supra. Aptius est negociis imitandis viuæ vocis indicium. Ouidius in lib. de Ponto. Gratius ex ipso fonte bibentur aquæ. Idem in eodem. Sunt quippe inter se communia sacra Poetis. Diuersum quàmuis quisq; sequatur iter. Idem in lib. Tristium. 2. Quod minime nouit, nemo docere potest. Idem in lib. de Fastis. 1. Prospera lux oritur, linguis animisque fauete. Nunc dicenda bono sunt bona verba die. Idem in lib. de arte 3. Casus vbiquẽ valet semper tibi pendeat hamus. Quo minime credis gurgite piscis erit. Claudianus in maiori. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit. Cato in lib. de Moribus. Morbi causa mali homini quæcunque voluptas. Galtherus in Alexandreide lib. 8. Minus est pręciosus & absque pondere sermo. Grauis quem non grauis edit auctor. Rumoresque facit leuitas actoris inanes. Prosper in lib. epigrammatum. Non satis est domini præcepta euoluere lingua. Is meminit legis qui memor est operis. Actor. Cetera quoq; de ista materia, require superius in cap. de totius vitę concordia, & iterum in capitulo de docilitate, & de eligendo doctore.

De Forma vel modo docendi. Cap. LIIII.

PALLADIVS. Pars est prima prudentiæ ipsam cui præcepturus es æstimare personam. Neque enim formator agricolæ debet artibus & eloquentia Rhetores imitari, quod a plerisque factum est, qui dum diserte loquuntur rusticis, hoc assequuntur, vt eorum doctrina nec a peritissimis possit intelligi. Plinius in epistola ad Cornelium Tacitum. Suæ quisque inuentioni fauet, & quasi fortissimum complectitur, cum ab alio dictum est quod ipse preuidit. Omnibus ergo dandum est aliquid quod teneant, quod agnoscat. Idem in epistola ad Vrsum. Sicut faces ignem assidua concussione custodiunt, demissum egerrime reparant, sic & dicentis calor & audientis intentio continuatione seruatur, intercapedine aut & quasi remissioni languescit Cassiodorus in prologo epistolarum suarum. Declinanda est suasio quæ plus habet periculi quàm decoris. Aliter multa lectione satiatis. Aliter mediocri gustatione suspensis. Aliter a literarum sapore ieiunis persuasionis causa loquendum est, vt plerumque sit peritię genus, vitare quod placeat doctis. Quintil. vbi supra In grandibus cenis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex uilioribus grata sit Varro in sententiis. Elucidissimum autem edocendi genus est exemplorum subditio. Sene. ad Lucil. epistola 38. Plurimum proficit sermo qui minutatim irrepit animo. Nec multis opus est, sed efficacibus. Idem in 40. Inopia verborum & exilitas minus intentum auditorem facit tedio interrupto tarditatis, facilius tamen insidet quod expectatur quàm quod preteruolat Illa quidem quæ veritati operam dat oratio, incomposita esse debet & simplex, hæc popularis, nihil habet ueri, mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere.

De Eodem. Cap. LV.

VALERIVS lib. 6. Perdite luxuriæ athenis adolescens polemo non modo illecebris, sed etiam ipsa infamia gaudens, cũ e conuiuio non post solis occasum, sed post ortum surrexisset, domumque rediens Xenocratis philosophi patentem ianuam vidisset, uino grauis delibutus vnguentis, sertis capite redimito, perlucida ueste amictus, refertam turbam doctorum scholam eius intrauit. Nec tam deformi contentus introitu consedit, vbi etiam clarissimum eloquium & prudentissima præcepta temulentiæ lasciuiis elueret. Orta deinde ut par erat omni indignatione, Xenocrates uultum in eodem habitu continuit, omissaque re quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui cæpit. Cuius grauitate sermonis Polemo resipiscere coactus, primum coronam capite detractam proiecit, paulopost brachium intra pallium reduxit, procedente tempore conuiualis oris hilaritatem deposuit, ad ultimum totam luxuriam exuit. Sicq; unius orationis medicina sanatus, ex infami Ganeone Maximus philosophus euasit, peregrinatus igitur huius animus in nequitia non habitauit. Hora. in poetria. Quandoque bonus dormitat Homerus, hęc placuit semel, hæc decies repetita placebit. Non homines, non dij, non concessere columne, Vt gratas inter mensas simphonia discors. Et crassum vnguentum & sardo cum melle papauer offendunt. Poterat duci qui cæna sine istis. Aut prodesse nolunt aut delectare poetæ. Aut simul & iocunda & Idonea dicere vitę. Actor. Cætera quoq; superius require iu ca. de Regimine linguæ. Sed & de breuitate loquendi require infra ca. de Industria scribendi.

De Doctoribus mala viuentibus. Cap. LVI.

ARIST. in Eth. lib. 1. Quidam vitam pecudum eligentes adipiscuntur tamen gloriam, quia quidam magistrantium similia patiuntur Sardanapalo. Helinandus in chronicis suis. Pacunius ut ait Agellius dicebat se odisse homines ignaua opera & philosopha scientia, nihilque posse fieri indignius, aut intollerantius, quàm quòd homines ignaui ac desides peorti barba & pallio mores & emolumenta philosophię in linguæ verborumque artes conuerterent, & uitia facundissimæ accusarent, intercutibus vitiis ipsi madentes. Lactan. in lib. de falsa sapientia. Quidam sub obtentu sapientiæ vitia sua celantes. Domi faciunt ea quæ in scholis arguunt, sed qui docent tantum, nec faciunt, ipsis præceptis suis pondus detrahunt. Idem in eodem. Maximum autem argumentũ est philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam sapientiam esse, quòd mysterium eius barba tantum celebratur & pallio. Itaque non vitia excludit, sed abscondit. Idem in lib. de vera religione & sapientia Vtinam tam multi bene facerent, quàm multi bene loquuntur. Sed qui pręcipiunt nec faciunt, abest ab his fides, & soluta præcepta sunt. Quint. in 18. causa. Require supra de quorundam mortifera facundia. Ex prouerbijs sapientum. Omnis doctor inuitæ ratione peccans turpior est ob hoc quòd in officio cuius magister esse vult labitur. Sen. ad Lucil. epistol. 24. Hoc turpissimum est quòd nobis obici solet, verba nos philosophiæ, non opera tractare. Cato ubi supra. Quod culpare soles ea tu ne feceris ipse. Turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.

ſum. Ouidius in libro Triſtium 2. Crede mihi mores diſtant a carmine noſtri.

De Peritia vel induſtria ſcribendi.
Cap. LVII.

CASSIODORVS in lib. de ſcribendis rebus. Glorioſum ſtudium quod loqui debeas competenter ſcribere, & quæ ſcripta ſunt ſine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata a pecoribus nos ſequeſtrat, ſcribendi vero ratio ab imperitis. Ita perfectum ſibi hominem duo ſibi iſta vendicant ac defendunt. Ennodius. Superflua ſcribere reſtat iactantiæ, neceſſaria reticere contemptui. Sent. de Natu. quæſt. lib. 7. Conſumpſere ſe & te Require ca. de Memoria. Idem ad Lucil. epiſt. 24. Turpe eſt aliud loqui, aliud ſentire, quanto turpius aliud ſcribere aliud ſentire. Idem in 52. Quamuis ad eundem finem duo peruenerunt, maior tamen eſt laus idem effeciſſe in difficiliori materia. Idem in 53. Magni artificis eſt clauſiſſe totum in exiguo. Symachus in epiſtolis ſuis. In re aperta piget eſſe prolixum. In arduis autem rebus multum valet longior diligentia. Mediocribus ſcriptis amicorum benignitas ſcit fauere Aliorum autem inuidia neſcit ignoſcere. Sicut in veſtitu hominum cæteroq; vitæ cultu loco ac tempori apta ſumuntur, ita ingeniorum varietas in familiaribus ſcriptis negligentiam quandam debet imitari, in forenſibus autem acuere arma facundiæ. Plinius in prohemio libri ſui de hiſtoria naturali: Res ardua eſt vetuſtis nouitatem, nouis auctoritatem dare, aboletis nitorem, obſcuris lucem, faſtiditis gratiam, dubiis fidem. Idem in epiſtola ad Votonium Romanum Libro quem miſi tibi adnota quæ putaueris corrigenda. Ita enim magis credam cætera tibi placere, ſi quædam cognouero diſplicuiſſe. Idem ad Corneliũ Tacitum. Eſt gratior multis actio breuis. Tull. in libr. de amicitia. Omnia breuia tollerabilia eſſe debent etiam ſi magna ſint. Valerius lib. 1. Externa latinis litteris inſerta, ſicut autoritatis minus habent, ſic aliquid gratæ varietatis afferre valent. Helinandus in Chronicis ſuis lib. 25. Virg. cum ei obiceretur ab inuidis, ꝙ alienos verſus ſuo operi inſerebat. Reſpondit magnarum eſſe virium clauam extorquere de manu Hercul. Oui. in lib. de Triſtibus 1. Carmina proueniunt animo deducta ſereno. Carmina ſeceſſum ſcribentis & ocia quærunt. Carminibus debet omnis abeſſe metus. Idem in lib. de Ponto. Scribentem iuuat ipſe fauor minuitq; laborem. Cunq; ſuo creſcens pectore feruet opus. Ganfredus in poetria noua. Non manus ad calamum ſit præceps.

De Sapientia. *Cap. LVIII.*

ACTOR. Dicto de virtute & ſcientia, reſtat dicendum de ſapientia quæ vtrumque complectitur, & quaſi ex ambabus cõficitur. Eſt enim ſapientia diuinarum & humanarum rerum amore virtutum condita noticia ſiue cognitio Lactan. in lib. de falſa ſapientia: Virtus cum ſcientia coniuncta ſapientia eſt. Naturam etenim hominis Deus hanc eſſe voluit, vt duarum rerum cupidus ac appetens eſſet religionis & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quoniam aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia, aut ſapientiæ ſoli ſtudent religione omiſſa, cum alterum ſine altero verum eſſe non poſſit Maximum autem argumentum eſt neque ad philoſophiam neq; ad ſapientiam tendere, neque ipſam ſapientiam eſſe quòd myſterium eius barba tantum celebratur & pallio. Itaque non vitia excidit, ſed abſcondit. Idem in lib. de vero cultu. Sicut in itinere celebrando nihil prodeſt viam noſſe, niſi conatus & vires ſuppetant ambulandi. Ita veri ſcientia nihil prodeſt ſi virtus propria deficiat. Scientia eſt Deum noſſe, virtus colere. Auguſt. de ciuit. Dei 8. libro. Plato quoque dicit amatorem Dei philoſophum eſſe. Tullius in libro de amicitia. Negant etiam quenquàm eſſe virum bonum niſi ſapientem, ſed illam ſapientiam interpretantur quam nemo adhuc mortalis eſt aſſecutus. Idem in lib. de Paradoxis. Sicut improbo & ſtulto & inerti nemini bene eſſe poteſt, ſic vir bonus & ſapiens & fortis miſer eſſe nõ poteſt. Omnis ſapiens liber, omnis ſtultus ſeruus. Idem in Tuſc. lib. 5. Sapientis proprium eſt nihil quod penitere poſſit facere. nihil inuitum, ſed ſplendidę, conſtanter, grauiter, honeſte omnia. Nihil ita expectare quaſi certo futurum, nihil cum acciderit admirari ſuis ſtare iudiciis. Sen ad Lucil: epiſtola 9. Niſi ſapienti ſua nõ placent, omnis ſtultitia laborat faſtidio ſui. Idem in 14. Nunquàm intantum conualeſcit nequitia: nunquàm ſic contra virtutes coniurabit, vt non philoſophiæ nomẽ venerabile & ſacrum maneat. Idem in 20 Tacere docet philoſophia, non dicere, & ex hoc exigit vt ad legem ſuam quiſque viuat, nec orationi vita diſſentiat, ut ipſa mater ſe uita unius ſine omnium actionum diſſentionẽ coloris fiat &c. Require ſupra ca. de concordia totius uitæ. Idem in 84. Tẽpeſtas non opus guberuatoris impedit, ſed ſucceſſum &c. Require ſupra ca. de prudenti rerum uſu. Actor. Ait Boe. dixiſſe Platonem beatas fore reſpublicas: ſi aut eas ſapientes regerẽt, aut earum rectores ſapientiæ ſtuderent. Platonis quoq; dicta ſunt hec. Si ſapientiæ forma oculis uideri poſſet, maximæ ad amorem ſui omnes excitaret. Ex prouerbiis ſapientum. Rem maximam tibi ſapientia promittit, ut te reducat tibi. Proſper ubi ſupra. Tranquillam & uacuam curis ſapientia mentem. Imbuit & placidi pectoris hoſpes erit. Cato ubi ſupra. Sermo datur cunctis, animi ſapientia paucis. Claudianus in maiori. Magnas ingenia copia uincit opes.

Quam ſtultus nihil habet, ſapientis vero omnia ſunt.
Cap. LIX.

SENECA de benef. lib. 2. Negamus iniuriam accipere ſapientem, qui tamen illum pugno percuſſerit iniuriarum, damnatur. Negamus ſtulti quicquam eſſe, & tamen eum qui rem aliquam ſtulto ſurripiunt, furti condemnabimus. Idem in 7. lib. Dicitis o ſtoici omnia ſapientis eſſe, quomodo ergo aliquid poteſt dari ſapienti, ſi omnia eius ſunt, nihil prohibet quid & ſapientis eſſe & eius qui poſſidet, iure ciuili omnia regis ſunt, & tamen illa quorũ ad regem pertinet uniuerſa poſſeſſio in ſingulos dominos deſcripta ſunt, dare tamen regi & donum & pecuniam poſſumus & mãcipium, nec dare de ſuo dicimur. Ad regem enim poteſtas omniũ pertinet, ad ſingulos proprietates. Item nemo rem ſuam emit, omnia ſapientis ſunt, ergo ſapiens nihil emit. Sic & uetant mutuum ſumere. Sed quod aliter ſapientis eſt aliter meum, poſſum donare ſapienti, nec mirum eſt aliquid ei cuius eſt totum poſſe donari Cõduxi domum a te, in hac aliquid tuum eſt, aliquid meum, res tua eſt, uſus rei meus. Libros dicimus eſſe Ciceronis, eoſdem dorus librarius ſuos uocat, & utrumque uerum eſt. Alter illos tanquàm actor, alter tanquàm emptor ſuos aſſerit. Cæſar omnia habet, fiſcus eius priuata tantum ac ſua, uniuerſa imperio eius ſunt, patrimonio propria, ſub optimo rege, omnia Rex imperio poſſidet, ſinguli dominio, ſic ſapiens omnia poſſidet animo, iure ac dominio quiſque ſua. Idem ad Lucil. epiſtola 9. Ait Criſippus ſapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus eſſe. Contra ſtulto nulla re opus eſt, nulla enim re uti ſcit.

De Cognitione ſui vel ignorantia.
Cap. LX.

MACROBIVS in ſomnio Scipionis libro 1. De cœlo ut ait quidam deſcendit. Nothis olithos ideſt ſcito teipſum. Nam & delphici uox hæc fertur oraculi conſulenti ad beatitudinẽ quo itinere perueniret. Si te inquit agnoueris. Sed in ipſius fronte templi hæc inſcripta eſt ſententia Homini autem una eſt cognitio ſui, ſi originis ſuæ exordia prima reſpexerit, nec ſe extra quæſierit. Sic enim anima uirtutes ipſas conſcientia nobilitatis induit, quibus poſt corpus euecta eo unde deſcenderat reportatur. Seneca ad Lucillum epiſtola 6. Hoc ipſum argumentum eſt animi in melius tranſlati ꝙ uitia ſua quæ prius ignorabat videt. Idem in l. Cæci ducem quærunt, nos autem ſine duce erramus, & ideo difficulter ad ſanitatem peruenimus, quia nos ægrotare neſcimus Idem in 53 In his morbis quibus afficiuntur animi quo quis peius ſe habet minus ſentitur. Maximianus. Non intellecti nulla eſt curatio morbi. Galtherus in Alexandreide li. 7. Dum ſequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro nec ſinit eſſe. Principij memorem vel cuius imaginis inſtar. Pacta ſit, aut quorſum reſoluta carne reuerti Debeat, inde boni ſubit ignorantia veri. Lactan. in li. de falſa relig. Nullus ſuauior animæ cibus quàm cognitio veritatis, ignorantia autem ſui cauſa eſt prauitatis. Actor. De hac materia require ſupra de cæco amore ſui.

De Purgatione mentis ad inquiſitionem ſeu cognitionem veritatis. *Cap. LXI.*

AVGVST. in lib. de 83. quæſt. Sententia eſt cuiuſdam ſapiẽtis. Fontei nom ne de mente mundanda, ad videndum Deũ, quam paganus quidem ſcripſit, ſed chriſtianus baptizatus mortuus eſt. Agite o inquit miſeri, hoc agite ne vnquam polluat hoc domicilium ſpiritus malignus, ne ſenſibus immixtus inceſtet animæ ſanctitatem, lucemque mentis obnubilet Serpit hoc malum per omnes aditus ſenſuales, dat ſeſe figuris, accommodat coloribus, adheret ſomnis; latet in ira, in fallacia ſermonis, odoribus ſe ſubicit, infundit ſe ſaporibus, ac turbidi motus illuuie tenebroſis affectionibus tenebrat ſenſus, quibuſdam nebulis implet omnes meatus intelligentiæ, per quos pandere ſolet lumẽ rationis radius mentis, in hoc enim Deus, in hoc enim voluntas innoxia, in hoc recte

recte facti meritum relucet, Deus vbi præsens est, tunc autem vnicuique nostrum similis est, cum mentis nostræ illibata puritas in eius præsentiam patuit. Vt enim visus oculorum si fuerit vitiatus quicquid videre non potest, adesse nõ putat, frustra enim circũstat oculos imago rerum præsens si oculis integritas desit. Ita etiã Deus qui nunquàm deest frustra pollutis animis præsens est, quem videre mentis cecitas non potest. Lactan. in li. de fal. rel. Obuoluta in obscuro veritas latet, eaque vel cõtemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget, vel odio indoctis propter insitam sibi austeritatẽ quam natura hominum procliuis in vitia pati non potest. Nam quia virtutibus amaritudo permixta est, vitia vero voluptate condita sunt, illa offensi, sed hac deliniti feruntur in præceps, & bonorum specie decepti, mala pro bonis amplectuntur. Idem in li. de vera religione & sapientia. Veritas acerba & inuisa omnibus qui virtutis expertes vitam suam mortiferis voluptatibus dederunt. Sen. ad Lucil. epistola 53. Somnium narrare vigilantis est, & vitia sua confiteri sanitatis indicium est. Quint 8. lib. Pulcherrimi operis studio vacare mens non nisi omnibus vitiis libera potest, primum quòd in eodem peccatore nullum est turpium honestorumq; consortium, & cogitare optima simul ac deterrima non magis vnius animi est quàm eiusdem hominis esse bonum ac malum. Ex prouerbiis sapientum. Vt auri aliquid contrahamus terras euertimus, vt autem summum bonum occupemus pectus scrutari piget.

De Eodem. Cap. LXII.

BOETIVS lib. de conf. I. Nubibus atris condita nullum fundere possunt sydera lumen. Tu quoq; si vis lumine claro. Cernere verum, tramite recto Carpe callem, gaudia pelle. Pelle timorem spemq; fugato. Nec dolor assit, nubila mens est. Vinctaq; frenis hæc vbi regnant. Prosper vbi supra. Scire volens &c. Require supra ca. de passionibus animę. Idem Non placeat vanis animum subnectere rebus. Pestiferisq; auidam mentem onerare cibis. Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur Et Christi in nostro pectore regnet amor. Ouidius in lib. de arte 2 Est mora tuta breuis lentescunt tempore curæ. Vanescitq; absens & nouus intrat amor. Prudentius vbi supra. O quotiens animam vitiorum peste repulsa. Sensimus incaluisse Deo, quotiens tepefactum. Celeste ingenium luctum post gaudia tetro. Gessisse in stomacho.

De Spectaculis naturæ. Cap. LXIII.

TVLLIVS in dialogo ad Hortensium. Est autem animorum ingeniorumq; naturale quasi pabulum quoddam contemplatio naturæ. Dydimus ad Alexandrum Nulla nos ludicra, vel spectacula, nec equina certamina, nec scenicas turpitudines affectamus. Sed theatrum cum spectare volumus, nostrorum operũ monumenta relegimus, quę cum sint maxime ridenda deflemus. Alia porro nobis spectacula exhibet mundi machina, diuersasq; voluptates, in qua videmus cęlum pulchre formatum signorum varietatibus stellarumq; fulgoribus rutilare, pelagus purpureo colore venustatum germanam terram amplecti, cuius multiformes pisces per æquoreas vndas saltus exercent Camporum etiam virentium speciem delectamur, ex quibus odor gratissimus flores suauitatis exalans oculos simul pascit & animum. Nemorum quoq; opacitas & fontium arridet amenitas, quàm variæ simul aliter musicis concentibus personantes dulce melos componunt. Hæc sunt naturæ spectacula, quæ & mutari difficile est, & refutare culpabile Sen. de Naturalibus lib. 4. Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. Ita enim a natura compositi sumus, vt nos quotidiana etiam si admiratione digna sunt transeat, & minima queque rerum si insolitæ prodierint, dulce spectaculũ fiant. Fulg. in lib. Mitol. 2. Dyogenes Cinicus, cum dolore rami torqueretur, & vidisset homines ad amphiteatrum currentes, aiebat Qualis hominum stultitia, currunt spectare feris homines repugnantes, & me prætereunt cum naturali dolore certantẽ. Actor. Vt legitur sciscitante Alexandro quo docente profiteretur se sciẽtem, rebus inquit ipsis quæ non nouerunt mentiri. Virg. in Geor. lib. I. Felix qui potuit rerum cognoscere causas Tul. in li. de diuinatione. I. Si quis mortalis colligationes omnium causarum animo perspicere posset, nihil eũ profecto falleret. Prosper in li. Epigrammatum. En miris operum signis ostenditur Actor. Actoremque suum condita quæque canunt.

De Contemplatione diuinorum secundum philosophos: Cap. LXIIII.

SENECA in naturalibus quæst. li. 5. Nunc quidem gratias ago cum rerum naturam non ab hac parte video qua publica est. Sed cum eius secretiora intraui, & disco quæ vniuersi materia sit, quis actor aut custos, quid sit Deus ne in se intendat an & ad nos aliquando respiciat, faciat ne quotidie aliquid, an semel fecerit, necesse est vtique eadem ipsa quæ facit aut fecerit illi placere: cui nisi optima placere non possunt, nec ob hoc minus liber est & potens, ipse enim est necessitas sua, nisi ad hoc admitterer, nihil fuerat nasci. Quid enim erat cur numero viuentium positum me esse gauderem? an vt cibos ac potiones percolarem, vt hoc corpus casuarium ac fluidum periturumque (nisi libidine impleatur) farcirem & egri minister viuerem vt mortem cui nascimur omnes timerem, detrahe hoc inestimabile bonum, & non est vita tanti vt sudem & estuem. O quàm contempta res est homo nisi supra humana surrexerit, quàmdiu cum affectibus colluctamur, quid magnifici facimus, quid est cur nosmetipsos inspiciamus, quia deterrimis dissimiles sumus, non video cur sibi placeat quia valitudinario robustior est, multum enim interest inter vires & bonam valitudinem. Effugisti vitia animi. Non est tibi frons ficta, nec in alienam voluntatem sermo compositus, nec cor inuolutũ, nec auaritia, quæ quicquid omnibus abstulit sibiipsi neget, nec luxuria pecuniam turpiter perdens, quam turpius reparet, nec ambitio quæ te ad dignitatem nisi per indigna non eleuet, nihil adhuc consecutus es, multa effugisti, te nondum. Virtus enim ista quàm affectamus magnifica est, non quia per se beatum est malo caruisse, sed quia laxat animum, & præparat ad cogitationem cęlestium, dignumque efficit qui in consortium Deo veniat, tunc omni malo calcato viuat inter ipsa sydera, vaga autem diuitum pauimenta ridere totamque cum auro suo terram. Tull. in lib. de natura deorum 2. Quid tam perspicuum cum celestia contemplamur, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis quo hæc regantur. Ad considerandum autem qualis sit natura Deorum, nihil difficilius quàm consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Idem in lib. de creatione mundi. Parentem vniuersitatis huius inuenire difficile est, & cum iam quis eum inuenerit, indicare in vulgus nephas est. Lactantius in lib. de origine erroris. Nobis proprie datum est cęlum rigidis ac stantibus intueri, vt Deum cuius illa sedes est quem oculo non possumus, animo contemplemur.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXV.

BOETIVS in lib. de consol. 5. Qui recto cœlum vultu petis erigisque frontem. In sublime feras animum quoq. ne grauata pessimi. Inferior sidat mens corpore celsius eleuato. Iuuencus li. I. Felices puro qui cœlum corde tuentur. Visibilis Deus his per secula cuncta manebit. Ouid. in lib. Metham. I. Pronaque cum spectant animalia cætera terram. Os homini sublime dedit, cœlũque videre. Iussit & erectos ad sidera tollere vultus. Bernardus siluester in Microcosmo Bruta patenter habent tardos animalia sensus. Cornua deiectis vultibus ora ferunt. Sed maiestatem mentis testante figura. Tollat homo sanctum solus ad astra caput, vt cœli leges inde flexosque meatus. Exemplar vitæ possit habere suæ. Assistunt omnes operi cum quinque ministri. Sensus quę cernunt exteriora docent. Nuncius ingreditur sensus mentemque quietam. Euocat vt certa res ratione probet. Neruus enim qui luce sua collustrat ocellos, contrahit e cerebro quod radiosus agit. Sol oculus mundi quantum communibus astris. Præminet & cœlum vendicat vsque suum. Quærenti Empedocles cur viueret inquit. Vt astra inspiciam, cœlum subtrahe nullus ero. Actor. Hic Empedocles est, qui sic Deum legitur descripsisse. Deus inquit est sphera cuius centrum est vbique, & circunferentia nusquam, hic totum sese atheuis incendiis dedit. (Et vt refert Lactantius) mortem sibi intulit, eo q; æternas esse animas suspicabatur.

De Quiete contemplantium. Cap. LXVI.

SENECA ad Lucil. epistola 8. Mihi crede qui nihil agere videntur, maiora agunt, humana diuinaq; simul tractant. Idem in li. 6. Nulla placida est quies nisi quam ratio composuit, nulla res animum sapientis auocat, nullus hominum auiumque concentus interrumpit cogitationes bonas, solidasque iam & certas leue istud ingenium est nec sese adhuc reduxit introrsus, quod ad vocem & accentia erigitur. Agellius li. I Stare Socrates solitus dicitur pertinaci statu perdius atque pernoxi a summo lucis ortu ad Solem alterum Orientem in communes immobilis iisdem in vestigiis ore atque oculis eundem in locũ direttis cogitabundus tanquàm quodam secessu mentis atque animi facto a corpore Actor. Idem interrogatus cui attentum se esse diceret. Mundanum inquit, totius enim mundi se incolam & ciuem arbitrabatur. Nihil autem se scire dicebat nisi hoc ipsum quòd nihil sciret. Valerius li. 8. Carneades laboriosus & diuturnus sapientię miles cum ad mensam sederet cogitationibus inherens, manum, ad mensam porrigere obliuiscebatur, sed melissa quàm vxoris loco habebat, temperato inter

studia

studia interpellandi & medio succurrendi officio dexteram suã necessarijs vsibus aptabat.

De Gloria vel fama secundum philosophos.
Cap. LXVII.

ACTOR. Hæc sunt ergo partes honesti iuxta Tulliumq; suá vi nos alliciunt,suaq; dignitate nos trahunt.s.virtus & sciẽtia & veritas siue sapientia. Tull. in Reth. 1. In secundo autem genere honesti.s.quod partim dignitate sui partim vtilitate nos allicit,sunt hæc gloria dignitas,amplitudo amicitia. Gloria est frequens fama de aliquo cum laude.Idem in lib.de amicitia.Non est negligenda fama nec mediocre telum ad res gerendas oportet existimare beniuolentiam ciuium,quam tamen blandiciis & assentãdo colligere turpe est.Idem in oratione sua pro cęlio.Illud te esse admonitum volo primum vt qualis es talem te homines existiment. Idem in Tusculanis lib.tertio.Homo qui in summa vanitate versatur nullam effigiem eminentem virtutis, sed ad vmbratã imaginem gloriæ consectatur.Est enim gloria solida quędam res & expressa non adumbrata. Illa consentiens laus bonorum, vox incorrupta bene iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti resonat tanquàm imago gloriæ.Quæ quia recte factorum comes est,non est bonis viris repudianda.Illa autem quę se imitatricem eius esse vult,temeraria atque inconsiderata,& plerumq; vitiorũ laudatrix fama popularis simulatione honestatis formam eius corrumpit. Valerius Maximus.Socrates humanæ sapientiæ quasi terrestre quoddam oraculum compendiaria via eos ad gloriam peruenire dicebat,qui id agerent vt quales videri vellent tales etiam essent.Conscientiam plusq; famam attende,falli enim poteris fama,conscientia vero nunquàm.Seneca il lib. de quatuor virtutibus. Nunquàm multis,sed quibus placeas cogita.Seneca ad Luc. epistola 26. Remoue existimationem hominum dubia semper est & in partem vtramq; diuiditur. Idem in 29. Multo magis ad rem pertinet qualis tibi videaris,quàm qualis aliis. Conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest.Idem in 86. Nemo mihi videtur pluris estimare virtutem,nemo illi magis esse deuotus, q̃ qui boni viri famam perdidit,ne conscientiam perderet. Ex prouerbiis sapientum.Bona hominum opinio tutior est pecunia,damnum est appellandum cum mala fama lucrum, heu q̃ difficilis est gloriæ custodia. Opinentur homines de te malum si mali, malis enim displicere laudabile est.Item plurimiq; famam pauci verentur conscientiam.Item quid sis interest non quid habearis. Item vis omnibus esse notus effice prius vt neminem noueris. Quintil. lib. 8. In quibusdam virtutes gratiam non habent, in quibusdam ipsa vitia delectant.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXVIII.

HORATIVS in li. epist. Principibus placuisse viris non vltima laus est. Ouid. in li. Meth. 12. Et obest sua gloria multis. Idem in lib. Tristium 4. Non paruas animo dat gloria vires. Et fecunda facit pectora laudis amor.Idem in li. de Ponto. Excitat auditor studium,laudataq; virtus crescit immẽsum gloria calcar habet. Mattheus in Tobia. Non credas titulis famę, te consule crede. Menti, nam canit mens sibi fama fauet. Martialis coquus. Nolo virum facili redimit qui sanguine famam.Hunc volo laudari qua sine morte potest. Actor. De hac quoque materia require supra cap.de inani gloria & de Hipocrisi, de ostentatione quoque & iactantia.

De Laude secundum philosophos. Cap. LXIX.

VARRO in sententiis.Qui in magnis excellit etiam inuitus laudabitur. Cassiodorus in epistola 13. Debemus omnes bene gerentibus,vt eos laudis comitetur assensus. Nam si equorum cursus clamoribus incitatur, & insonantium manibus agitur, vt a mutis animalibus velocitas expetatur,quantum & homines stimulari posse credimus,quos ad laudis auiditatem natos singulati ter inuenimus. Sydonius epistolari suo lib. 5. Vt autem vera laus ornat ita falsa castigat.Tullius in Philippica 2.Sicut quidam morbo aliquo ob stuporem sensus suauitatem cibi non sentiunt,sic libidinosi & auari naturæ laudis gustum non habent.Seneca in libro de remedijs fortuitorum.Malis displicere laudari est. Idem ad Lucillum epistola 52. Quid lætaris q̃ ab hominibus his laudatus es, quos ipse laudare non potes,laudatio aliquid exhortationis affert ipsis audientibus,& animos adolescentium extimulat. Idem in libro de quatuor virtutibus Parce lauda, vitupera partius tam triste sit tibi laudari a turpibus, quàm si lauderis ob turpia. Terentius in Adelphis. Coram aliquem laudare verendum est,ne id magis assentãdi causa fieri videatur.Symachus vbi supra. Procliuior semper ad misericordiam via bonis mentibus patet. Valerius lib. 3.Publica religione consecrata virtus,nulla priuata laudatione indiget. Idem in lib. 7. Arist. in neutram partem de semetipso loqui debere prædicabat,quoniam laudare se vani,vituperare stulti esset.Ennodius. Liberior iusto laudatio, tantum gloriæ decerpit quantum falsitatis adiecerit,fit enim vana narratio quæ crescit ex mendaciis. Plinius ad Iunium Maricum in epistola.Hoc ipsum amantis est amatum non honorare laudibus.Idem ad Cornelium Zicianum. Prauum ac malignum est non admirari hominem admiratione dignissimum. Quintil. li. 2. Verecundius dicendum est sua quàm aliena laudanti.Ex prouerbiis sapientum. Recte parcm & inferiorem laudas,quia pertinet ad gloriam tuam. Item quàm magnum est non laudari & esse laudabilem.

De Eodem secundum poetas.
Cap. LXX.

CATO vbi supra.Cum te aliquis laudat, iudex tuus esse memento. Plus aliis de te quàm tu tibi credere noli.Horatius in lib. epist. Quid de quoque viro,& cui dicas sæpe caueto. Percontatorem fugito,nam garrulus idem. Nec retinent patule commissa fideliter aures. Et semel emissum volat irreuocabile verbum. Qualem commendes etiam atque etiam aspice,ne mox. Incutiãt aliena tibi peccata pudorem.Ouidius in lib Metham. 5. Laudare parum est laudemur & ipsi. Idem in lib.6. Proh superi, quantum mortalia pectora cæce Noctis habent, &c. Require supra de vitiis virtutum speciem prætendentibus.Idem in lib. Tristium & in li de Ponto. Require in præcedenti ca. Actor.De hac iterum materia require supra ca. de inani gloria,cæterisque supradictis capitulo quoque de adulatione.

De Dignitate. Cap: LXXI.

ACTOR. Sequitur de dignitate quam secundo loco Tullius inter species partis secundæ honesti posuit,quia scilicet partim dignitate sui partim vtilitate nos allicit Tull. in Rhet. 1. Dignitas est alicuius honesta & cultu & honore digna & verecunda auctoritas. Boetius de consola. lib.2.Non autem virtutibus ex dignitate, sed ex virtute dignitatibus honor accedit & collata improbis dignitas non modo efficit dignos,sed prodit potius & ostẽtat indignos Valerius Maximus lib.3.Deforme est quibus dignitate præstes ab his virtute superari Ex prouerbii sapientum. Ignominię loco est apud indignum dignitas. Seneca ad Lucil. epistol.4. Habemus auctoritatem senum,sed vitia puerorum. Idẽ in epist. 80.Omnium istorum quos supra capita hominum supraque turbam delicatos lectica suspendit personata felicitas est, contemnes illos si despoliaueris.Equum empturus solui iubes stratum, vestimenta detrahis,nequa corporis vitia lateant, hominem vero inuolutum estimas.Quid de aliis loquor,si perpendere te vis sepone pecuniam, domum dignitatem intus teipsum consid ra tunc qualis sis aliis credis. Actor. De hac quoque materia require superius ca.de bonis & malis moribus principum,& ca. de ambitione.

De Amplitudine diuitiarum. Cap. LXXII.

TVLLIVS in Rheto.1.Amplitudo est potentię vel maiestatis vel aliquarum copiarum magna abundantia. Actor. De potentia vel maiestate multa superius sub diuersis titulis iam posita sunt videlicet ca. de ambitione & de principatus recusatione,ca.quoque de moribus principum,& iterum inferius nonnulla supponenda sunt,videlicet ca. de potentia quam reputat Tullius inter vtilia,sicut virtutem & amplitudinem inter honesta. Nunc autem pauca de diuitiarũ amplitudine inter honesta breuiter perstringenda sunt,& primo de diuitiarum vtilitate. Tullius in Rh. secunda diuitiæ uirtutis pedissequę sunt. Seneca ad Lucillum epistola 5. Infirmi ergo est animi diuitias non posse pati.Horatius in lib.epist. Vxorem cum dote fidemque & amicos.Et genus & formam regiam pecunia donat.Petronius.Quisquis habet nummos secura nauigat aura. Fortunamque suo temporat arbitrio. Carmina componit,declamat concrepat omnis.Et peragit causas sitque Catone prior.Parua loquor quod vis nummos prebentibus opta. Eueniet clausum possidet arca Iouem .Iuuenalis lib.1.Quãtum quisq; sua nummorum seruat in arca.Tantũ habet & fidei. Martialis coquus.Quas dederis solas sem per habebis opes.

De Vanitate & incertitudine diuitiarum.
Cap. LXXIII.

VALERIVS lib. 6.Caduca nimium & fragilia puerilibusq; consentanea crepidis sunt istaque vires & opes humanę vocantur.

cantur. Affluunt enim subito repente labuntur nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu fortunæ huc & illuc acta, quos in sublime extulerunt, improuiso recursu destitutos, profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque nec existimari nec dici bona debent, quæ ex inflictorum malorum magnitudine desiderium sui duplicent. Seneca ad Luc. epist 87. Quod contemptissimo cuique contingere ac turpissimo potest, bonum non est, opes autem & lenoni & lanistæ contingunt, ergo bona non sunt. Cicero in oratione pro domo sua. Caduca sunt hęc & mobilia non virtutis atque ingenij, sed fortunæ & temporum munera, quorum non tam facultas & copia extendenda est, quàm in vtendo ratione & incaredo patientia. Claudianus in maiori. Magnas ingenii copia vincit opes. Tibullus 1. libro. Quid prodesse potest pondus graue diuitis auri. Prataq; si fundant pinguia mille boues. Quidve domus prodest frigijs innixa columnis. Aurateq; trabes marmoi eumq; solum. Non me regna iuuant non lidius aurifex amnis. Nec quas terrarum sustinet orbis opes. Hęc alii capiant, liceat mihi paupere cultu. Securo vitæ munere posse frui. Somnia fallaci ludunt temeraria nocte. Et pauidas mentes falsa timere iubentur. Maximianus. Quid mihi diuitias quarum si dempseris vsum. Quàmuis largus opum semper egenus ero. Horatius in lib. epist. Quid mihi diuitię si non conceditur vti. Martialis coquus. Callidus afflata nummos fur auferet arca. Prosternet patrios impia flamma lares, debitor vsuram pariter cum sorte negabit. Non reddet steriles semina iacta fruges. Dispensatorem fallax spoliabat amica. Mercibus obstructas obruit vnda rates. Extra fortunam est quicquid donatur amicis. Quas dederis solas semper habebis opes.

De Incommodis diuitiarum secundum philosophos. Cap. LXXIIII.

PLAVTVS in aulularia. Pecunia rerum ac solicitudinum causa & caput est. A. gellius in libro atticarum noctium 19. Verum est quòd obseruato rerum vsu, sapientes viri dixere multis egere qui multa habeant magnamque indigentiam nasci non ex magna inopia, sed ex copia magna. Multa enim desiderari ad multa quæ habeas tuenda. Quisquis igitur multa habés cauere ac prospicere velit, ne quid egeat, neve quid ei desit, iactura opus esse sciat non quæstu & minus habendum est esse vt minus desit. Boetius de consolatione lib. 2. O angustas inopesq; diuitias, quas non habere totas pluribus licet, & ad quemlibet sine cæterorum paupertate non perueniunt, fugare indigentiam copia quærimus. At hoc nobis in contrarium cedit quippe pluribus adminiculis opus est ad tuendam preciosæ supellectilis varietatem, verumque illud est per multis indigere, qui permulta possidet. Item nunquam tua faciet esse fortuna quæ a te rerum natura fecit aliena. Seneca ad Lucillum epistola 13. Nemo solicito bono fruitur. Adicere diues aliquid diuitiis studet. Dum de incremento cogitat, oblitus est vsus, rationes accipit, forum conterit, fit ex domino procurator, multa tibi possem ostendere quæ acquisita acceptaq; libertatem nobis extorquent. Idem in libro de Moribus. Facilius est pauperi contemptum effugere quàm diuiti inuidiam. Socrates. Felicitas semper subiecta est aduersis. Damnumq; nisi ex abundantia raro venit. Secundus Philosophus. Quid sunt diuitiæ auri pondus, curarum ministri, verecunda delectatio, insatiabilis inuidia, desiderium inexplebile, os excelsum, inuisa concupiscentia. Actor. Sydonius etiā ait diuitias esse causam malorum, non quod ipse faciant aliquid, sed quia facturos irritant.

De Eodem secundum poetas. Cap. LXXV.

HORATIVS in lib. epist. Imperat aut seruit collecta pecunia cuique. Item. Stultitiam patiuntur opes. Ouid. in lib. de Remediis 2. Diuitijs aliter luxuriosus amor Idem in lib. Metha. 1. Effodiuntur opes irritamenta malorum. Iamque nocens ferrū ferroque nocentius aurum. Procedit, prodit bellum quod pugnat vtroque. Iuue. lib. 2. Prima peregrinos obscena pecunia mores. Intulit, & turpi fregerunt secula lux. Diuitiæ molles. Idem in 4. lib. Quàm plures nimia congesta pecunia cura. Strangulat, cantabit vacuus coram latrone viator. Pauca licet portes argenti vascula puri. Nocte iter aggressus gladium contumq; timebis. Et nocte ad lunam trepidabis arundinis vmbram. Idem in 5. lib. Magnis parta malis cura maiore metuque. Seruantur, misera est magni custodia census. Claudianus in maiori. Quas mala collegit fallacis dextra parentis. Has peius nati dextra refundit opes. Idem in minori. Dissuasor honesti. Luxus, & humanas oblimat copia mentes. Arator lib. 1. Auri cessit amor, qui pectora super adurit. Quo capitur mortale genus, qua pullulat omne. De radice malū, cuius violentius ardet. Ambitio, crescentque modo stimulantque rapinas. Addita lucra famen &c. Galtherus in Alexandreide li. 1. Auferre pecunia mores, non afferre potest. Idem in 8. Quid tibi diuitiis opus est, quæ semper auaris. Esuriem parit, quanto tibi plura parasti. Tanto plura petis, & habendis acrius ardet. Sicque famem faciens, defectum copia nutrit. Marcialis coquus. Ardua res hæc est opibus non tradere mores. Et cum tot croceos viceris esse nummam. Actor De hac quoque materia require superius ca. de auaritia & cupiditate.

Quod Diuitiæ non sunt huiusmodi bona propria. Cap. LXXVI.

SYDONIVS in epistolari suo li. 5. Humana substantia rectius mente quàm mole censenda est. Inter opes itaque quaslibet positi (quę bona a stultis falso vocantur) si quid agimus nostrum est, si quid habemus alienum. Seneca ad Luc. epist. 8. Alienum est quicquid optado euenit. Non est tuum fortuna quod fecit tuum. Idem in 47. Quomodo stultus est, qui equum empturus non ipsū inspicit, sed stratum eius & frenos, sic qui hominem ex veste aut ex conditione estimat. Tull. in lib. de Paradoxis. Nihil meum vel cuiusquàm alterius est, quod auferri vel amitti potest. Varro in sētentiis. Nemo suum putet quod extra ipsum est, vir bonus patriā suam quocunque it secum fert, & omnia sua custodit. Valerius. Bias Prienens cum patriam eius Prienem hostes inuaderent, omnibus preciosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus quid ita nihil ex bonis suis secum ferret. Ego certe inquit bona mea omnia mecum porto, pectore enim illa gestabat non humeris nec oculis visenda, sed animo estimanda quę domicilio mentis inclusa manibus mortalium labefactari nequeunt, & vt manentib. præsto sunt ita fugientes non deserunt. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Detracta diuitibus insolentia & iniquitate, nihil interesit, vtrum alii diuites alii pauperes sint, cum animi pares fuerint. Ex prouerbiis sapientum. Nihil proprium ducas quod mutari potest. Quis est pauper, qui sibi videtur diues. Et quis plurimum habet, qui minimum cupit. Prosper in libro epigrammatum. Terrenis opibus cum diues gaudet iniquus. Veris se miserum nescit egere bonis. Cum licet aduersis cessantibus omnia parcant. Lege tamen mortis sit faciendus inops. At bona iustorum nullis obnoxia damnis. Hostes furta ignes & mare non metuunt. Omnis virtutū semper substantia salua. In viris Christi munera, nemo rapit. Galtherus in Alexandreide lib 1. Auferre pecunia mores non afferre solet. Quem vero morum non rerum copia ditat. Quem virtus extollit habet quod præferat, auro. Non eget exterius, qui moribus intus abundat. Nobilitas sola est animum quæ moribus ornat. Horatius in lib. Epist. Forte per angustam tenuis vulpecula rimam. Repserat in camoram frumenti pastaq; rursus. Ire foras pleno tendebat pectore frustra. Cui mustela procul si vis ait effugere istinc. Macra cauum repetes artum quem macra petisti. Actor. De hac quoque materia plenius supra require capitulo de intelligentia & rerum estimatione cap. quoque de praua mente.

De Diuitijs contemnendis. Cap. LXXVII.

VARRO in sententiis. Eo animo dimittendę sunt diuitiæ, quò accipiendæ. Ex prouerbijs sapientum. Qui paupertatem timet quàm timidus est, plurimū habet is qui minimæ cupit. Quietissimæ quoque viuerent homines si duo verba de medio tollerétur, meum & tuum. Tercullianus in Apologetico. Dyogenes lutulentis pedibus superbos Platonis thoros alia superbia conculcat. Lactantius in lib. de falsa sapientia. Laudatur democritus quòd agros suos re. iquerit, eosque pascua publica fieri passus sit, probarem quidem si donasset, sed nihil sapienter fit, quod si ab omnib. fiat inutile ac malum fit, at hęc negligentia tolerabilis. Quid illæ qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare, ego dubito vtrum vesanus ac demēs fuerit, abite inquit in profundum male cupiditates. Ego vos mergam ne ipse mergar a vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est fac illo beneficium, fac humanitatem largire pauperibus, potest hoc quod perditurus es multis succurrere. Imitare saltem insaniam tudicani sperge populo diripiendam, potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare: quia saluum est quicquid pluribus prodest. Seneca ad Lucil. epistola 17. Proijce ista omnia si sapis immo vt sapias, & ad bonam mentem magno cursu actoris viribus tende. Si quid est quo teneris, aut expedi, aut incide. Idem in epistola 20. Non licet diuitias in sinu positas contemnere. Ille ingentis animi est, qui illas circunfusas sibi diu multumque miratus quòd ad se venerint ridet suasque magis audit esse quàm sentit. Cato in libro de Moribus. Despice diuitias si vis animo esse beatus. Quas qui suscipiunt mendicant super auari. Actor. De hac quoque materia superius require

cá. de

ca. de liberalitate & etiam inferius ca. de contemptu seculi & de prosperitati., vanitate.

De Bono paupertatis secundum philosophos. Cap. LXXVIII.

SECVNDVS philosophus. Quid est autem paupertas odibile bonum, sanitatis mater curarum remotio, sapientiæ. reparatrix, negocium sine damno, possessio absque calumnia, sine solicitudine felicitas. Seneca ad Lucil. epistola 17. Multis ad philosophandum obstitere diuitiæ paupertas expedita est, secura est, nō circunstat illam turba seniorum, ad quos pascendos transmarinarum regionum est optanda fertilitas, facile est pascere paucos ventres & bene institutos, & nihil aliud desiderantes quàm impleri, paruo fames constat magno fastidium, paupertas contenta est instantibus desideriis satisfacere, cur ergo hanc contubernalē recuses cuius mores sanus diues imitatur. Si vis vacare animo aut pauper sis oportet, aut pauperi similis, non patet studium salutare fieri sine frugalitatis cura, frugalitas autem paupertas voluntaria est. Idem in epist. 20. Quod tuo beneficio scire non potes, paupertatis scies. Illa enim veros certosq; amicos retinebit, discedit quis non te, sed aliud sequebatur. Nonne vel ob hoc vnum amāda est paupertas quòd a quibus ameris ostendat. O quando ille veniet dies quando nemo in honorem tuum mentiatur, huc ergo cogitationes tuę tendant, hoc cura, hoc opta. Valerius 4. lib. Quorsum attinet aut diuitias in prima felicitatis parte, aut paupertatē in vltimo miseriarum statu ponere, cum & illarum frons hilaris, multis intus amaritudinibus fit referta & eius horridior aspectus certis & solidis bonis abundet. Quintil cap. 7. Paupertatis proprium est, vbi alia deficiunt exercere libertatem. Idem in 14. Improbius quoque pauperes amant. Ex prouerbiis sapientum. Hominem experiri multa paupertas iubet. Petronius. Nescio quomodo bonę mentis soror est paupertas.

De eodem secundum poetas. Cap. LXXIX.

OVIDIVS de remediis 2. Diuitiis alitur luxuriosus amor. Nō habet vnde suum paupertas pascat amorem. Luc. in lib. 1. Fecunda virorum. Paupertas fugitur. Idem in li. 5. Dat vires fortuna minor. O vita tuta facultas, pauperis angustique lares. O munera nondum intellecta Deum. Fortunatus, pauper in angusto regnat habendo Deum. Iuuencus li. 1. Felices humiles pauper quos spiritus ambit. Illos, nam cœli regnum sublime receptat. De hoc quoque require supra ca. de sufficientia siue paupertate voluntaria. Dicebat autem Arist. vt legitur, solum se incommodum paupertatis pati quòd non posset egentibus subuenire. Iuuo. lib. 1. Nil habet infelix paupertas durius in se, quàm ꝙ ridiculos homines facit &c. Commune id vitium hic viuimus ambitiosa paupertate omnes.

De Securitate eiusdem secundum philosophos. Cap. LXXX.

SENECA in Tyeste. O quantum bonum est obstare nulli, capere securas dapes humi iacentem, scelera non intrant casas, tutusq; mensa capitur in angusta cibus venenum in auro bibitur, malam bonæ fortunæ præferre licet. Idem in epist. ad Lucil. 5. Apud Echatonem nostrum inueni cupiditatum finem, etiam ad timoris remedia proficere. Desines inquit timere si sperare desieris. Idem in 12. Ille beatissimus est & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. Idem in 13. Etiam in obsessa via pauperi pax est. Idem in 15. Quàm iocundum est nihil poscere quàm magnificum est plenum esse nec ex fortuna pendere. Idem in 17. Paupertas expedita est, secura est, non circunstat illam turba seruorum ad quos pascendos transmarinum regionum est optanda fertilitas. Idem in 20. Pauperibus inest sine qua nihil est iocundū securitas. Idem in 87. Nunquàm maior est animus quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem nihil timendo, fecit sibi diuitias nihil concupiscendo. Valerius li. 7. Cum giges armis & diuitiis opulētissimo Lidiæ regno inflatus Phitium Apolinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset ex abditu sacrarum specu vox insonuit, quæ aglaum sophidium ei prætulit. Is erat Archadum pauperrimus, sed ætate senior, terminos agelli sui nunꝗ excesserat. Sic ergo insolerter de fortitudinis suę fulgore glorianti respondit Apollo, magis se probare securitate ridens, tugurium, ꝙ tristem curis & solicitudinibus aulam, paucasq; gleb as pauoris expertes, ꝙ arua Lidiæ pinguissima metu referta, & vnum aut alterum facilis tutelæ iugum boum, quàm equitatum voracibus impēsis onerosum & horreolum vsus necessarii nullique minus appetēdum, quàm thesauros expositos insidijs & cu pi ditatibus omnium ita giges dum a stipulatore vane opinionis Deum habere concupiuit vbi nam solida esset felicitas didicit.

De eodem secundum poetas. Cap. LXXXI.

LVCANVS 5. lib. O vitæ tuta facultas pauperis & cætera, ut supra. Iuue. 4. lib. Cantabit vacuus coram latrone viator. Tibullus libro primo Diuitias alius fuluo sibi congerat auro. Et teneat culti iugera multa soli. Quem labor assiduus vicino terreat hoste. Martia cui somnos classica pulsa fugent. Me mea paupertas vita traducat inerti, Dum meus exiguo luceat igne focus. Et uos exigua pecori furesque lupique. Parcite, de magno est præda petenda grege. Idem in 2. Non me regna iuuant non lidius aurifer amnis. Nec quas terrarum sustinet orbis opes. Hoc alij cupiunt, liceat mihi pauperi cultu. Securo vite muneræ posse frui. Actor. De hoc quoque require supra ca. de sufficientia. ca. quoque de diuitij, & de bono paupertatis.

De amicitia. Cap. LXXXII.

SEquitur de bono amicitię quam quarto loco ponit Tull. in 2. honest: genere. Tull. in retho. 2. Amicitia est uoluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa quem diligit cum pari volūtate. Idē in li. de amicitia. Amicitia oībus rebus humanis prę ponenda est. Nihil enim est tam naturę aptum tanque conueniens ad res secundas vel aduersas. Quāta sit uis amicitiæ ex hoc potest intelligi, ꝙ ex infinita societate generis humani quam conciliauit ipsa natura ita contracta res est, & adducta in angustū, vt omnis charitas inter duos uel inter paucos concilietur. Est aute amicitia nihil aliud nisi omnium diuinarum humanarumque rerū cum beniuolentia & charitate consensio. Quidam diffiniūt amicitiam paribus officijs, & uoluptatibus, sed hoc quidem est nimis exigue & vtiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior enim & affluētior videtur esse amicitia, nec obseruare restricte quin plus reddat quàm accipit. Neque enim verendum est ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut plus æquo in amicitiam conferatur. Secundus philosophus. Quid est amicitia, æqualitas animorum, quid amicus, desiderabile nomen, homo vix apparens, infelicitatis refugiū, indesinens felicitas. Seneca de benefi. ijs lib. 6. Nescis quantum sit amicitiæ precium si non intelligis te ei daturum cui amicum dederis rem seculis raram quæ non alicui magis deest quàm ubi creditur abundare. Neminem tam alte secula posuerunt, vt non illi amicus eo magis desit quo nihil absit: Calcidius in prohemio super Thimeū Platonis. 5. Socrates in exhortationibus suis virtutem laudans, cum omnium bonorum totius prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addidit ipsam esse solam quæ res impossibiles ad possibilem redigeret facilitatē. Præclarę. Quid n. generosam magnanimitatē vel aggredi pigeat, vel ceptum fatiget, vt tanquā victa difficultatibus se tēporet a labore. Eadē est (vt opinor) vis amicitiæ, parq; impossibilium pęne rerum extricatio, cū alter ex amicis iubēdi religione alter parēdi uoto cōplaciti operis adminiculetur effectui. Quid. in lib. de Ponto Nomē amicitię barbara corda mouet. Cato vbi supra. Dilige sic alios vt sis tibi charus amicus, Sic bonus esto bonis, ne te mala dāna sequātur.

De Vtilitate, & iocunditate amicitiæ. Cap. LXXXIII.

TVLLIVS in lib. de amicitia. Amicitia omnibus rebus humanis præponenda est. Nihil enim est tam naturæ aptum tam que conueniens ad res secundas vel aduersas sed hoc primū scio amicitiam nisi in bonis esse nō posse. Secundas enim res amicitia splendidiores facit aduersas partiens communicasque leuiores. Quomodo potest vita esse vtilis, quę non amici mutua beniuolētia conquiescit. Quid n. dulcius ꝙ habere cum quo audeas sic loqui ut tecū, quis esset tātus fructus in prosperis rebus nisi haberes qui illis æque vt tu gauderet. Aduersas vero ferre difficile nisi esset qui ista grauius & ꝙ tu ferret. Et secundas res facit amicitia splēdidiores & aduersas partiens communicasq; leuiores. In uera amicitia non tam utilitas parta per amicum ꝙ amor ipse delectat, amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio, ita vt et si illa maneant quæ sunt quasi dona fortunę cū uita incultā & deserta ab amicis iocunda esse nō possit. Vetertima queq; (vt ea vina quæ vetustatē ferunt) debēt esse suauissima. Maxima enim vis est vetustatis & consuetudinis. Quintil. 8. causa. Non reperio quid in rebus humanis excogita rem natura præstantius amicitia, quod concordia contra fortunā maius auxilium. Quid enim foret humano genere Felicius, si omnes esse possent amici, non bella, nō seditiones, non latrocinia, nō lites ceteraque mala quę hominibus ex seipsis nata sunt fortunæ accessissent. Ex prouerbijs sapientum. Animi beniuoli coniuncto magna est cognatio. Quid dulcius quàm habere cum quo omnia audeas quem sic credas vt te, sic loquaris ut tecum. Quanti tales amicos habere voluerunt, & ipsi tales esse non possunt. Cato vbi supra. Vtilius est

est regno meritis acquirere amicos. Hecaton stoicus. Queris quid pro fecerim amicus mihi esse cæpi.

De Fidelitate & constantia amicitiæ.
Cap. LXXXIIII.

TVLLIVS de amicitia. Boni viri & sapientis est hec duo tenere in amicitia, primum ne quid fictum vel simulatum sit. Apertè enim odisse magis ingenium est quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solum allatas ab aliquo criminationes repellere, sed nec ipsam quidem suspiciosum esse super existimantes aliquid ab amico esse violatum, accedat huc oportet suauitas quedam sermonum atque morum haud mediocre condimentum amicitiæ. Idem in libro de natura Deorum. Nihil est virtute amabilius, quàm qui adeptus fuerit vbicunque gentium erit a nobis diligetur. Amicitia si ad fructum nostrum referimus: & non ad illius commodum quem diligimus, non est amicitia, sed mercatura quedam vtilitatum suarum. Prata & arua & pecudes hoc modo diliguntur, quòd ex eis fructus capiuntur, homini autem charitas gratuita est. Val. lib. 4. Sinceræ fidei amici præcipue in aduersis rebus cognoscuntur, in quibus quicquid præstatur totum a constanti beniuolentia proficiscitur fœlicitatis autem cultus maiore ex parte adulationi quàm charitati erogatur. Certe suspectus quoque est eo quòd prius super petat quàm impendat. Damon & Phitias Pythagorę discipuli tam fidelem inter se iunxerunt amicitiam, vt cũ alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet, & his tẽpus ab eo, quo priusquàm periret domum profectus ordinaret res suas impetrasset, alter vadem se pro eius reditu tyranno dare non dubitauit. Appropinquante autem præfinita die, nec illo redeunte vnusquisque stulticiæ tam temerarium sponsorem damnabit. At in nihil se de amici constantia metuere prædicabat, eodem itaque momento & hora Dionysio constituta qui eam acceperat superuehit. Et admiratus tyrannus amborum animum suppliciũ fidei remisit, eosque insuper vt ipsum in societatem amicitiæ tertium gradum vltima culturum beniuolentia reciperent rogauit. Ecce vires amicitię mortis contemptum ingenerare, vitæ dulcedinem extinguere, crudelitatem mansuefacere, odium in amorem conuertere, pœnam beneficio pensare potuerunt. Sydonius in epist. suo lib. 5. Perfecta dilectio non tam debet recolere, quid officiorum soluerit quàm meminisse quid debeat. his quos amplius diligimus plus timemus. Symachus in epi. suo. Iusta coniectura est quæ de amicorum pondere & estimatione colligitur: ex meo animo metior amicitiam non posse sentire officiorum societatem. Quintus Curtius lib. 4. Nemo fideliter diligit, quem fastidit. Seneca in Tyeste. Quos verus amor tenuit, tenebit. Idem in Hercule furente. Odit verus amor nec patitur moras. Plinius in epist. ad Iunicum maricum. Hoc ipsum amantis est amatum non honorare laudibus. Sueto. vbi supra lib. 2. Augustinus Cæsar amicitias nõ facile admisit, & constantissimæ retinuit. Prudentius vbi supra. Cedant metus, & labor & vis. Et scelus & placide fidei fraus. inficiatrix. Quod sapimus coniungat amor quòd viuimus vno. Conspirat studio, nil dissociabile firmum Claudianus in Maiori. Non quirit precium vitam qui debet amori. Galtherus in Alex. libr. 5. Verus amor miserum qui non fastidit amicum.

Quid pro amico faciendum sit & quid non.
Cap. LXXXV.

TVLLIVS in libr. de offic. 1. Amicis & non tribuere quod recte possis & tribuere quod non sit equum, contra officium est. Honores & diuitiæ & voluptates &c huius generis que videntur vtilia, nunquàm amicitię anteponenda sunt. At neq; contra rẽ publicam, neq; contra iusiurandum ac fidem amici causa vir bonus, faciet etiam si iudex fuerit dę ipso amico Ponit enim personam amici cum induit iudicis, sed tantum dabit amicitiæ, vt amici causam malit esse veram: & vt morandę litis tempus quoad leges permiserint accommodet, cum autem iuramento sententia dicenda sit, meminerint se Deum testem adhibere. Si omnia facienda sunt quę amici volunt, nõ amicitiæ tales, sed coniurationes putandę sunt. Cum id quod vtile videtur in amicitia cũ eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis spes valeat honestas, & cũ in amicitia quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponatur amicitię. Idem in li. de amicitia. Nulla est excusatio peccati si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere si a virtute defeceris. Quod si rectũ statuerimus vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab eis quicquid velimus, perfecte quidem sapiẽtiæ sumus, si nihil habeat res, uitij. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, vt neq; rogemus res turpes, neq; rogati faciamus. Turpis enim excusatio hæc est & minime accipienda. Si quis contra rẽpublicam amici causa se fecisse fateatur. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, & amicorum causa honesta faciamus. Consilium uero libere dare gaudeamus plurimumque in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas. Multa quæ nostri causa nunquàm faceremus, causa amicorũ facimus, quæ enim in nostris rebus inhoneste in amicorum fiunt honestissime ut præcati pro amico indigno in aliquem acerbius inuehi pro eo. Val. li. 6. Rutilius cum amici cuiusdam iniuste rogationi resisteret. Isq; cum indignatione dixisset, quid ergo mihi opus est amicitia tua, si quod rogo nõ facis. Respondit immo quid mihi tua si propter te aliquid inhoneste facturus sum. Claudianus in maiori. Multis delicta fuere nexus amicitiæ. Cato ubi supra. Quod iustum est petito, uel quod uideatur honestũ Nam stultum est petere quod possit iure negari. Dilige sic alios &c. Require supra cap. de amicitia.

Quod Amicitia vera nisi inter bonos non sit.
Cap. LXXXVI.

TVLLIVS de offi. li. 2. Quia uero idipsum quod honestũ decorumq; dicimus per se nobis placet, animosq; omnium natura sui commouet. Iccirco illos in quibus hoc esse remur a natura ipsa diligere cogimur, atq; hoc quidem est causa diligendi grauissima. Idem in li. de amicitia. Nihil est tam apertum naturæ tamq; conueniens ad res secundas uel aduersas quàm amicitia, sed hoc primum scio amicitiam nisi in bonis esse non posse. Negant etiã quemquàm esse uirum bonum nisi sapientem, sed illam sapientiã interpretantur quam nemo adhuc mortalis est assicutus. Nihil est uirtute amabilius nihil quod magis alliciaum ad diligendũ quippe cum propter veritatem & probitatem etiam eos quos nunquã vidimus diligimus Bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate communi vinctos atq; natura. Nihil enim est appetentius similium sui atq; rapacius quàm natura. Dispares mores disparia studia sequũtur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob vllam aliã causam boni improbis & improbi bonis amici esse non possunt, nisi quia tanta est inter eos quanta maxima potest esse studiorum distantia. In talibus autem stabilitas amicitiæ confirmari potest, qui beniuolentia iuncti primum cupiditatibus quibus cæteri seruiunt imperant, deinde equitate & iustitia gaudent, omniaque alter pro altero suscipit, nec quicquàm nisi rectũ & honestum alter ab altero petit, nec solum colunt se inter se & diligunt, sed etiam verentur. Nam ornamentũ amicitiæ tollit qui ex ea tollit verecundiam perniciosusque in his furor est; qui existimant libidinum peccatorumq; omnium in amicitia patere licentiam, virtutum enim amicitia adiutrix a natura data est non vitiorum comes, vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret. Sydonius ubi supra li. 2. Non magis cordi esse debet aut uoluptati ager cum redditibus amplis, quàm uicinus eqalis bonis moribus. Galtherus in Alexandreidę lib. 8. Firmissimus inter equales. Interque pares est nodus amoris.

De Concordia & communitate amicorum.
Cap. LXXXVII.

TERENTIVS in Adelphis. Vetus uerbum hoc est communia esse amicorum inter se omnia. Salustius in katilinario. Idẽ uelle & idem nolle ea demum uera amicitia. Ita si quis etiã a culpa uacuus iã amicitiã prauorum inciderit, quotidie usu atq; illecebris facile par similisq; cæteris efficitur. Idem in iugurtino. Omnes eadem cupere eademq; odisse inter bonos amicitia, inter malos factio est Boetius in li. Hypoteticorum syllogismorũ. Hoc in se obtinet proprium munus amicitiæ, ut nolit habere solitarias cogitationes. Nam quod honeste quisq; cogitat nulla promptius q̃ ei quem diligit confitetur. Seneca ad Luc. epist. 3. Tam audacter cũ amico loquere q̃ tecum, tu quidem ita uiue ut nihil tibi cõmittas, nisi quod cõmittere etiam inimico tuo possis. Idem in 48. Consortium rerum omnium inter nos facit amicitia. Omnia cum amico communia habebit, qui multa cum homine. Hier. contra Rufinũ Pythagorica sunt hæc amicorum oĩa esse communia, & amicum seipsum esse alterum. Ouid. in li. Trist. 4. Hi duo corporibus, mẽtibus unus erant. Prosper ubi supra. Moribus in sanctis pulchra est concordia pacis Arator lib. 2. Repellitur error in diuersa trahens, cum spiritus efficit unum Prudentius ubi supra. Quod sapimus coniungat amor. Et cætera require supra de fidelitate amicitiæ.

De Fomentis amicitiæ. *Cap.* LXXXVIII.

TVllius de offi. li. 1. Vita uictusq; communis cõsilia, sermones, exortationes interdum et obiurgationes maxime in amicitijs uigẽt. Estq; illa iocundissima amicitia quam similitudo coniugauit. Idẽ in li. de amicitia. Firmamentum stabilitatis & constantiæ quã in amicitia q̃rimus est fides. Hi qui superiores sũt submittere sę debet in amicitia, & sic quodãmodo inferiores extollere. Hechatõ stoic⁹. Si uis amari ama. Ex prouerbijs sapiẽtũ. Ab amãte lachrymus

mis redimas iracundiam. Itaque amicum habeas, vt hunc fieri posse inimicum potes. Ab alio semper incipiat dissensio, a te vero reconciliati Amicorum paupertati succurre immo potius occurre. Item amos admone secreto, palam lauda. Cato vbi supra. Vincere cum possis interdum cede sodali. Obsequio dulces quoniam retinentur amici. Ira odium generat, concordia nutrit amorem. Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum. Ouidius in lib. de arte. Vt ameris amabilis esto. Dulcibus est verbis alliciendus amor. Idem in libr. 3. Non tumeat in vultu damnosa superbia nostra. Mollibus est oculis alliciendus amor. Matthæus in lib. de Tobia. Est brauio dignus amoris amor. Actor. De hac quoque mateia require supra cap. de vita sociali.

De Impedimentis amicitiæ.
Cap. LXXXIX.

TVLLIVS in libro de offic. 3. In amicitijs maxime perturbantur officia, quibus & non tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit equum contra officium est. Idem in libro de amicitia. Scipio nihil difficilius esse dicebat quàm amicitia vsque ad extremum vitæ diem permanere. Interdum enim dimitur contentione luxuriæ vel alterius incommodi, quod idem adipisci vterque non potest. Pestem vero nullam esse maiorem amicitijs quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque certamen honoris & gloriæ, ex quo inimicitias maximas sępe inter amicissimos extitisse videmus, vere amicitiæ difficillime reperiuntur in illis qui in honoribus reipublice versantur. Vbi enim inuenias qui honorem amici suo anteponat. Sciendum etiam nullam in amicitiis maiorem esse peste quàm adulationem, quæ est vitium hominum leuium ac fallacium ad voluptatem omnia loquentium, nihilque ad veritatem, præterea cum in hoc vis amicitiæ consistat, vt vnus qua si animus ex pluribus fiat quomodo, id fieri poterit, si nec in vno vnus animus erit, sed varius & commutabilis & multiplex. Nulla est hæc amicitia cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Platus in aulularia. Conuentus & debacchationes & ioca friuola, non quæro vt amorem pariant, vtinam nihil odiorum darent. Symachus in epistolari suo. Faciat affectio tenerior vt sit querela mollior. Mollis est animus diligentis, & ad omnem sensum doloris arguitur. Si negligentius tractes cito marcescit vt rosa, si durius teneas liquescit vt Lilium. Ex prouerbiis sapientum. Amici vitia vbi feras facis tua. Sedulius in carmine pascali lib. 1. Pone supercilium si te cognoscis amicum. Prudentius vbi supra. Cedant metus & labor & vis &c. Require supra cap. de fidelitate & constantia amicitiæ, Horatius in lib. epist. Oderunt hilarem tristes, tristemque iocosi. Sedatum celeres, agilem gnauumque remissi. Potores bibuli media de nocte phalerni. Oderunt porrecta negantem pocula.

De Initijs fortunæ secundum philosophos:
Cap. XC.

VARRO in sententijs. Amici diuitum palea sunt circa grana, vins amicum experiri, calamitosus fias. Quintil. cap. 15. Minus debetur homini qui ideo tantum aliquem amat, quia necesse est. Nescis an diligat, cuius experimenta non habet nisi felicitas. Vil. lib. 4. Sincere fidei &c. Require supra ca. de felicitate & constantia amicitiæ. Seneca ad Lucil. epistola 9. Qui vtilitatis causa assumptus est, tamdiu placebit, quàmdiu vtilis fuerit, hac re florentes amicorum turba circumsedet, circa euersos solitudo est, & inde amici fugiunt vbi probantur. Necesse est enim initia inter se exitusque conueniant, qui amicus esse cæpit, quia expedit, placebit. Aliquod pretium circa amicitiam est, si nullum in illa placet preter ipsam, negociatio est ista, non amicitia quæ ad commodū accedit. Tulli in lib. de amicitia. Tarquinum scilicet Bruti auunculum explantem dixisse ferunt, tunc primum se intellexisse quos fidos habuisset amicos, quos infidos cum iam neutris gratiam referre posset. Boetius in lib. de consol. 3. Quemq; fęlicitas amicū fecit infelicitas faciet inimicum nulla pestis efficatior ad nocendum quàm familiaris inimicus.

De eodem secundum poetas.
Cap. XCI.

OVIDIVS in lib. de Ponto. Nil nisi quod prodest charum est en dutralie menti. Spem fructus auide nemo petendus erit. En redditus iam quisque suos amat & sibi quid sit. Vtile solicitis computat articulis. Illud amicitiæ quondam venerabile nomen. Prostat & in quæstu pro meretrice sedet, diligitur nemo nisi cui fortuna fucunda. Quæ simul intonuit proxima quæque fugat. En ego non paucis quondam munitus amicis. Dum flauit ventis aura secunda meis. Vt fera morboso tumuerunt equora vento. In mediis fracta naue relinquor aquis. Vulgus amicitias vtilitate probat. Turpe erit in miseris veteri tibi rebus amico. Auxilium nulla parte tulisse tuum. Turpe sequi casum & fortunæ cedere amicum. Et nisi sit felix esse negare suum. Idem in lib. Tristium. Vix duo tresve mihi de tot superstes amici. Cætera fortunæ non mea turba fuit. Illud amicitiæ sanctum & venerabile nomen. Re tibi pro vili sub pedibusque iacet. Donec eris fœlix multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila solus eris. Horrea formice tendunt ad inania nunquàm. Nullus ad amissas ibit amicos opes. Mobile sic sequitur fortunæ limina vulgus. In duris autem remanentem rebus amicum. Quamlibet inuiso Cæsar in hoste, probat. Petronius. Cum fortuna manet vultum seruatis amici. Cum cecidit turpi verticis ora fuga.

De Perniciosis ac fictis amicis.
Cap. XCII.

BOETIVS vbi supra. Nulla pestis efficacior est ad nocendum quàm familiaris inimicus Cleobolus Lidius. Magis amicorum inuidiam quàm inimicorum insidias debemus cauere. Illud enim apertum, hoc celatum est malum Nocendique fraus quo non speratur potentior. Bias Prieneus. Molestius est inter duos amicos quàm inter duos inimicos iudicare. Theofrastus. Amantium ceca sunt iudicia. Salustius in Catilinario. Si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam prauorum inciderit, quotidiano vsu atque illecebris facile par similisque cæteris efficitur. Claudianus in maiori. Multis delicta fuere nexus amicitiæ. Terentius in Andria. Hoc tempore obsequium amicos, veritas vero odium parit. Cato. Multo melius est de quibusdam acerbos eos mereri inimicos quàm eos amicos qui dulces videantur. Illi enim verum sæpe dicunt hi autem nunquàm. Idem in libro de Moribus. Vna dies qualis fuerit monstrabit amicus. Matthæus in libro de Tobia. Fluctuat ad sensum venalis amicus egenum. Nec verus refouet, nec fabricatus amor. Martialis coquus. Hunc quem mensa tibi quem cena parauit amicum esse. Putas fidē pectus amicitiæ. Aprum amat & mulos & sinum & ostrea non te. Tam bene si cenem, noster amicus erit. Tibullus libro 2. Ne nos decipiant pendentia brachia collo Nec capiat blanda sordida lingua præce. Sedulius in carmine paschali lib. 5. Traditor immitis fere proditor impie latro. Quid socium simulas & amica fraude salutas. Nunquàm terribiles aut pax coniurat in enses. Aut truculenta pio lupus oscula porrigit agno. Horatius in libro Sermonum Absentem qui rodit amicum. Qui non defendit alio culpante sodales, qui captat risus hominum famamque dicatis. Fugere qui non visa potest commissa tacere. Quid inquit hic niger est hunc tu Romanæ caueto. Sic teneros animos aliena obprobria sæpe absterrent vitijs.

De Amicitia cum malis inita potius dissoluenda quàm abrumpenda.
Cap. XCIII.

TVLLIVS in libro Officium 1. Amicitias quæ minus delectent magis censent sapientes censim diluere quàm repente pręcidere. Idem in lib. 3. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas, & cum in amicitia quę honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponatur amicitiæ. Idem in libro de amicitia. Præcipiendum est igitur bonis vt si in prauorum amicitias ignari aliquo casu inciderint, ne existiment ita se alligatos, vt ab amicis in rempublicam peccantibus non discedant, nec minor pœna statuenda est his qui alterum secuti fuerint, quam his qui ipsi fuerunt impietatis duces. Dispares mores disparia studia sequuntur quorum dissimilitudo dissociat amicitias, nec ob vllam aliam causam boni improbis & improbi bonis amici esse non possunt, nisi quia tanta est inter eos quanta potest esse studiorum distantia. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundat infamia, tales amicitiæ sunt remissione vsus eludende, & (vt Catonem audiui dicere) dissuendę magis quam discindendę. Cauendum est nanque ne non solum amicitiæ depositæ, sed etiam inimicitiæ susceptę videantur. Nihil enim turpius quā cum eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris, hoc autem dico vbi quædam admodū intolerabilis exarserit iniuria, ut neq; rectum neque honestum sit nec fieri possit, vt non statim alienatio disiunctioque facienda sit. Sic ergo fiant amicorum discidia si necesse sit, vt extinctæ potius amicitiæ quàm oppresse videantur. Et hic honor veteri amicitiæ tribuendus est, vt in culpa sit is qui facit

facit non qui patitur iniuriam. Cato. Amicitiæ si forte cum pravis ignoranter conciliatæ fuerint dissuendæ sunt magis quàm discindendæ.

De Vtili vel vtilitate. *Cap. XCIIII.*

ACTOR. Dicto de primo rerũ expetendarũ genere. s. de honesto qđ sua ppria vi ac dignitate nos allicit. de medio quoq; genere quod scilicet & sua vi quadam ac dignitate nos trahit, & præse quendam vtilitatis fructum gerit. Sequitur de tertio genere scilicet de vtili quod non propter suam vim ac naturam expetitur sed propter fructum & vtilitatem in eo genere sunt pecunia, sanitas, fortitudo corporalis & huiusmodi, quàmquàm in secundo genere non quidem vtilitas aut vsus pecuniæ scilicet diuitiarum amplitudo vel honor seu gloria videatur iuxta Tullium comprehendi. Est autem vtile quicquid in vsum necessarium aut fructuosum assumi potest, vtile namque ab vtendo. Vti vero secundum Aug. est aliquid in facultatem voluntatis assumere. Porro ab vtili dicitur vtilitas quæ semper honestati postponenda est. Tullius de offic. lib. 3. Vnum omnibus debet esse propositum, vt eadem sit vtilitas uniuscuiusque & uniuersorum. Cumque id quod utile uidetur cum eo quod honestum est comparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas, nihil quidem tam secundum naturam est q̃ utilitas. Sed certe in re utili turpitudo esse non potest, honores & diuitiæ & cætera huius generis quæ uidentur utilia nunquàm amicitiæ, anteponenda sunt, peruertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ cum utilitatem ab honestate seiungunt, omnes enim expetimus utilitatem ad eamque rapimur. Idem in lib. de natura Deorum idest. Aegyptij nullam beluam nisi ob aliquam utilitatem quam ex ea caperent obsecrauerunt. Seneca ad Lucil. Epistola 9. Qui utilitatis causa assumptus est, tandiu placebit quàmdiu utilis fuerit, negociatio est ista, non amicitia quæ ad commodum accedit. Ouidius in lib. de Ponto. Nil nisi quod prodest charum est, en detrahe menti. Spem fructus auide nemo petendus erit. En redditus iam quisquis suos amat & sibi quid sit. Vtile sollicitis computat articulis. Horatius in poetria. Omne tulit punctũ qui miscuit utile dulci. Idem in lib. epi. Quid mihi diuitiæ si non conceditur uti. Cato in libro de moribus. Quæ nocitura tenes q̃uis sint chara relinque. Vtilitas opibus præponi tempore debet. Res age quę prosunt rursus uitare memẽto. In quibus error inest, nec spes est certa laboris.

De Publica vtilitate quærenda plusquàm priuata. *Cap. XCV.*

TVLLIVS de officio libr. 1. Scire debemus quæ in terris gignuntur, ad usum hominum creare omnia. Homines autem hominum causa fuisse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possint. In hoc ergo debemus naturam ducem sequi, & communes utilitates afferre in medium. Fundamentum enim primum iusticiæ est ne cui noceatur. Deinde vt communi vtilitati seruiatur. Qui reipublicæ pro futuri sunt duo pręcepta Platonis teneant. Vnum quòd vtilitatem ciuium sic tuantur, vt quicquid agant ad eã referant, obliti commodorum suorum. Alterum vt totum corpus reipublicæ curent ne dum aliquam partem tuentur reliquas deserant, tutela autem & procuratio reipublicæ ad eorum vtilitatem quæ commissi sunt, non ad eorum quibus est commissa gerenda est. Omne autem officium quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturæ aptius & vtilius. Magnitudo autem animi remota comitate & coniunctione humana feritas quædam fit & inhumanitas. Idem in libro 3. Multomagis secundum naturam communitas & iustitia liberalitas quàm voluptas vita diuitiæ, magis quoque est secundũ naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis atq; iuuandis maximos labores molestiasque suscipere, quàm viuere in solitudine non solum sine illis molestijs, sed etiam in voluptatibus maximis & omnium rerum copiis. Vnum omnibus debet esse propositum vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque & vniuersorũ. Idem in Rhe. 2. Sapienti nullum incommodum pro republica vitandum est. Idem in libro de amicicia. Mihi non minori curæ est qualis respublica post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Idem in oratione sua pro Marcello. Ille vero fortunatus est, ex cuius salute non minor pęnę ad omnes quàm ad ipsum leticia peruenerit. Idem pro ligatio. Nihil habet fortuna magis quàm vt possit, nec natura melius quàm vt velit seruare quàmplurimos. Idem in Tusc. lib 1. Quæ melior in hominum genere natura quàm eorum qui se natos ad homines iuuandos & conseruandos arbitrantur. Sydonius in epist. libr. 4. Bonum publicum semper euertunt studia priuata. Terentius in Heautontu. Vt quid aliena cures quæ ad te non pretinent, homo inquiũm, & ob hoc humanum nihil alienum a me puto. Seneca de beneficij' lib. 4. Satius est malis prodesse propter bonos, quàm bos deesse propter malos. Horatius in lib. epist. Nam tua res agitur paries cum proximus ardet. Et neglecta solent incendia sumere vires. Oui. in lib. epist. Quis enim celauerit ignem. Lumine nam semper proditur ille suo. Actor. De hac iterum materia require supra cap. de officiis, in præcedenti quoque libro cap. de amore patriæ, & capitulo de moralitate.

De Vtilitate & primo de incolumitate. *Cap. XCVI.*

TVLLIVS in Rhetorica 1. Vtilitatis autem duæ sunt partes scilicet incolumitas & potentia. Incolumitas est tuta salutis atque integra conseruatio. Idem in oratione sua cum gratias egit populo. Bona valitudo iocundior est his qui e graui morbo recreati sunt, quàm illis qui nunquàm egro corpore fuerunt. Omnia enim desiderata magis quàm assidue perpeta delectant. Sydonius in epistolari libro 2. Vitanda sunt plurumque consilia medicorum assidentium & diffidentium, et parum docti & satis seduli languidos multos officiosissime occidunt. Seneca in Edippo. Vbi turpis est medicina sanari piget. Idem ad Lucillum epistola 40. Remedia non prosunt nisi immorentur. Quis enim medicus egros in transitu curat. Idem in e. Non sum tam demens vt egrota re cupiam, sed si egrotandum fuerit, vt nihil effeminatæ faciam. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. In 77. In medium cedunt honesta solatia & quicquid animum erexerit etiam corpori prodest &c. Require supra in præcedenti libro capitulo de patientia. Hildebertus Cenomannensis. In querimonia sui de seipso. Ha quàm solicito quisque labore. Occursat medico carnis amore, de moribus animæ nulla querela. Egressam sequitur tarda medela. Bernardus super Cantica Canticorum Homelia 30. Qui voluerit (inquit, Dominus) animam suam saluam facere perdet eam. Quid hæc vos dicitis ciborum obseruatores, morum neglectores, Hipocras & sequaces eius docent animas in hoc mundo saluas facere. Christus & discipuli eius perdere. Quem e duobus magistrum sequi eligitis. At manifestum se facit qui sic disputat hoc oculis, & hoc capiti illud pectori vel stomacho nocet profecto vnusquisque quod a suo magistro didicit, hoc in medium profert. Num in euangelio legistis has differentias aut in prophetis, aut in literis apostolorum, num de Hipocratis vel Galieni sententia de schola Epicuri debui proferre vobis. Christi discipulus sum, Christi dispulus loquor. Epicurus & Hipocras corporis, alter voluptatem alter bonam habitudinem præfert. Meus vero magister vtriusque rei contemptum prædicat.

De Eodem. *Cap. XCVII.*

HIERONIMVS contra Iouinianum. Morbi ex saturitate nimia concitantur, multique impatientiam gulæ vomitu remediantur & quod turpiter ingesserunt turpius egerunt. Hipocrates in afforismis docet crassa & obesa corpora quæ crescendi mensuram impleuerint, nisi cito ablatione sanguinis imminuantur, in paralisim & pessima morborum genera erumpere. Et icirco necessariam esse demptionem vt rursum habeant in quæ possint crescere. Non enim manere in vno statu naturam corporum, sed aut crescere semper aut decrescere. Nec posse viuere animal nisi crescendi capax sit, vnde & Galienus & doctissimus Hipocratis interpres athletas (quorum vita & ars sagina est) dicit in exhortatione medicine nec viuere posse diu, nec sanos esse. Idem super Matthæum libro primo. Christus apostolis prohibet portare calciamenta. Plato etiam præcipit duas corporis summitates esse velandas, nec assuefieri debere mollicie capitis & pedum, cum enim habuerint firmitatem cætera robustiora sunt. Cato vbi supra. Pauca voluptati debentur plura saluti. Morbi causa mali tibi est quæcunque voluptas. Maximianus. Non intellecti nulla est curatio morbi. Ouid in libro de Remedijs 1. Principiis obsta &c. Require supra capitulo de primis motibus reprimendis. De hac quoque materia require plenius infra tractatu de practica medicinę, vbi de regimine sanitatis agitur.

De Corporis pulchritudine secundum philosophos. *Cap. XCVIII.*

ACTOR. Ad incolumitatem quidem videntur pertinere non tantum sanitas, & fortitudo corporalis, verum & pulchritudo

tudo, & ætas iuuenilis, & huiusmodi, quæ omnia vana sunt & quasi flos feni transeunt, Secundus philosophus. Quid est pulchritudo flos marcidus, carnalis felicitas humana concupiscentia. Seneca in Hipolito. Res est forma fugax. Idem ad Lucil. epist. 66. Potest autem ex casa vir magnus exire, potest & ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus, nec deformitate corporis animus fedatur, sed pulchritudine animi corpus ornatur. Idem in 80 Cogito mecum quàm imbecillo sint animo quorum lacertos humerosque miramur. Petronius. Raram facit mixturam cum sapientia forma. Arist. Si linceis oculis homines vterentur, vt eorum visus obstantia penetraret, nonne introspectis visceribus etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur. Actor. Hoc verbum Boetius in libro de cons. recitans addit, te igitur pulchrum videri non tua natura, sed spectantium oculorum facit infirmitas. Valerius libro 4 Quidam excellentis pulchritudinis adolescens spurimia nomine, cum mira specie complurium feminarum solicitaret oculos. Ideoque viris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorum vulneribus cōfodit, deformitatemque sanctitatis suæ fidem quàm formam irritamentum alienę libidinis esse maluit.

De Eodem secundum poetas.
Cap. XCIX.

TIBVLLVS lib. 1. Sit procul a nobis formam cui vendere cura. Et precium plena grande referre manu. Ouidius in libro epistol. Sint procul a nobis iuuenes vt femina compti. Idem in libro de arte 1. Forma viros neglecta decet. Pessima sit, nulli non sua forma placet. Delectant etiam castas præconia formæ. Idem in 2. Forma bonum, fragile, quantumque accedit ad annos. Fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Nec viole semper nec lilia candida florent. Idem in lib. de Fastis. Fastus inest pulchris sequiturque superbia formam. Idem in libr. tristium 3. Ista decens facies longis vitiabitur annis. Rugaque in antiqua fronte senilis erit. Cumque aliquis dicet, fuit hæc formosa dolebis Et speculum mendax esse quærere tuum. Scalpurius in Bucolicis. Non hoc semper eris, perdunt & gramina flores. Perdit spina rosas nec semper lilia candent. Nec longum tenet vua comas, nec populos vmbras. Donum fortuna breue nec est commodet annis. Omnia tempus alit tempus rapit vsus in arto. Iuuenalis 4. libro. Mors sola fatetur. Quantula sunt hominum corpuscula. Rara est concordia formæ atque pudicitiæ.

De Iuuenali ætate. *Cap. C.*

ACTOR. Sed nec in iuuenilis ætatis robore confidendum est quia mors iuuenibus est in insidiis quæ senibus est in ianuis. Tullius in lib. de senectute. Frustra igitur sperat adolescens vel promittit se diu victurum. Quid enim stultius quàm incerta pro certis habere, quoniam etiam illa ætas multo plures quàm senectus habet mortis casus. Facilius enim in morbos adolescentes incidunt grauius egrotant, tristius curantur, in hoc etiam melioris conditionis est senex, quia quod sperat adolescens ipse consecutus est. Ille vult diu viuere iste diu vixit quāmquàm mihi quidem nec diuturnum videtur quicquàm, in quo est aliquid extremum, cum enim id aduenit, tunc id quod preterijt effluxit, hoc tamen remanet quod virtute & recte factis quisque consecutus est Mors etiam contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura, & ideo grauis, senibus vero venit tanquàm sponte nulla vi adhibita, & ideo leuis. Sicut ergo poma ex arboribus si cruda sunt vi auelluntur, si matura & cocta decidunt, sic vis adolescentibus vitam aufert, senibus maturitas. Seneca ad Luc. epist. 26. Iunior es quid refert. Incertum est quo loco te mors expectet. Ita tu illam omni loco expecta. Tibullus li 2. Sepe quidem cani nigros lesere capillos. Sepe venit tacito curua senecta pede. Iue. 3. lib. Festinat enim decurrere velox Flosculus, anguste misereque breuissima vitæ. Portio. Oui. sine tit. lib. 1. Labitur occulte fallitq; volubilis ætas. Et celer admissis labitur annus equis. Cato vbi supra. Tempora longa tibi noli promittere vitę. Quecunq; ingrederis sequitur mors corpocis vmbram. Acor. De hac quoq; materia require supra cap. de moribus iuuenum.

De Senili ætate & bono senectutis.
Cap. CI.

TVLLIVS vbi supra. Quiete & pure atque eleganter actę ætatis placida & leuis est senectus. Nam ipsa bene acta vitæ bene-

ficiorumque multorum recordatio iucundissima est. Temeritas florentis ætatis, prudentia autem senescentis, vnde qui legere aut audire antiqua voluerit. Maximas res ab adolescentibus labefactas, a senibus autem sustentatas & restitutas reperiet. Decorus est sermo senis quietus & tremulus facitque sępe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Senectus honesta, si ius suum retinet. O preclarum munus ætatis siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosissimum scilicet libidinem corporis. Cupidis rerum odiosum & molestum est carere. Satiatis vero & expletis iucundius est carere quàm frui. Quanti illa sunt quę affert senectus animo, tanquàm emeritis stipendiis libidinis ambitionis & cōtentionis inimicitiarum & cupiditatum omnium, secum esse secūque viuere. Si vero & aliquod pabulum habet studij atque doctrinæ nihil ociosa senectute iucundius. Apex senectutis est auctoritas vnde in senatu vt quisque ætatem antecedit, eius sententia principatum tenet. Non tamen cani nec ruge auctoritate repente arripere possunt, sed honesta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Mors etiam contingit adolescentibus &c. Require in precedenti capitulo. Pisistrato tyranno a Solone responsum est quærenti qua tandem refretus sibi tam audacter resisteret senectute inquit. Val. 6. libro. Pascelius iurisperitus cum de temporibus liberius multa loqueretur, ab amicis ne hoc faceret admonitus, duas res quæ hominibus amarissime viderentur magnam licentiā præbere sibi respondit senectutem. f. & orbitatem: Idem in 4. Sophocles ætate iam senior, cum ab eo quidam quæreret an etiam rebus venereis vteretur. Dic alias dij meliora inquit, libenter enim istinc tanquàm ex aliqua furiosa donatione profugi. Fulgentius in libro Mitologij 3. Omnis enim colorate iuuentutis igniculus torpide veternositatis algescit, in senio. Seneca ad Lucil. epist. 61. Ante senectutem curaui vt bene viuerem, in illa vt bene moriar.

De Incommodis senectutis.
Cap. CII.

SECVNDVS philosophus. Quid est senectus optatum malum, mors viuentium incolumis languor, spirans mors. Ex prouerbijs sapientum. Heu quàm multa penitenda incurrunt homines viuendo diu. Tull. in lib. de senectute. Nemo tam senex est qui se annum viuere posse non putet. In studijs laboribusque iuuentutis non intelligitur quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ętas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Quintil. ca. 1. Genus infirmissimę seruitutis est senex maritus. Virgilius in Georgicis 3. lib. Optima quæque dies miseris mortalibus eui. Prima fugit subeunt morbi tristisque senectus. Frigidus in venerem senior, frustraque laborem. Ingratum trahit. Horatius in poetria. Multa senem circumueniunt incommoda vel quia. Quærit & inuentis miser abstinet, & timet vti. Vel quia res omnes timide gelideque ministrat. Dilator spe longus, iners, auidusque futuri. Difficilis quærulus laudator temporis acti. Se puero castigator, censorque minorum. Maximianus. Tu me sola subdis tibi miseranda senectus. Cui cædit quicquid vincere cuncta solet. Singula turpe seni quondam quæsita referre. Et quod tūc decuit iam modo crimen habet. Stat. tremulus dubiusque senex semperque malorum. Credulus & stultus quæ facit ipse timet Laudat præteritos, præsentes despicis annos. Hic tantum rectum quod sapit esse putat. Se solum doctum se iudicat esse peritum. Et quod sit sapiens desipit ipse magis. Desipit auditor, nec deficit ipse loquendo. O sola fortes garrulitate senes. Actor. De hac quoque materia require supra capitulo de moribus senum.

De Remedijs senectutis.
Cap. CIII.

TVLLIVS vbi supra. Vt autem contra morbum sic contra senectutem pugnandum est, & habenda ratio valitudinis, vtēdum ergo est exercitationibus modicis, & tantum cibi ac potus adhibendum, vt vires reficiantur non opprimantur potest enim exercitatio & temperantia etiam in senectute aliquid pristini roboris conseruare, nec corpori tantū subueniendum est, sed animo multomagis. Nam quod tenes aiunt stultos credulos obliuiosos & dissolutos, non sunt hæc vitia senectutis, sed inertis ignaue ac somniculosæ senectutis. Sicut enim petulantiā vel libido magis est adolescentum quàm senum, nec tantum omnium adolescentum, sed improborum, sic ista senilis stulticia quæ deliratio dicitur, senum est non omnium, sed leuium. Sicut autem adolescentem in quo est senile aliquid, sic & senem in quo est adolescentis aliquid probo. Quod qui sequitur corpore senex esse poterit, animo nunquàm. Seneca de naturalibus quæstionibus libro 7. Obiciat sibi senectus annos inter studia vna consumptos, & damna ætatis male exempte labor sartiat, occupationes recidantur patrimonij lon-

ga cura soluatur, si enim totus animus vacet & ad contemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet ac sibi instabit & quotidie breuitatem temporis metiens quicquid commissum est diligenti vitæ præsentis vsu recolliget. Require supra in lib. præcedenti causa de memoria. Item de remediis contra senectutem. Require plenius infra libro de practica medicinæ causa de regimine senum.

De Breuitate huius vitæ. Cap. CIIII.

EX prouerbiis sapientum. Homo vitę commodatus est non donatus, lex enim vniuersalis est quę iubet & nasci & mori. Itaque male viuunt qui se victuros super putant. Seneca de naturalibus quęstionibus lib. 3. Fluit tempus & auidissimos sui deserit, pendeo & magni est modicum fuisse. Eleganter Lelius cuidam dicenti 60. annos habeo, hos inquit 60 dicis quos non habes Ouid. sine titulo libro 1. Labitur occultè, fallitque volubilis ætas. Et celer admissis labitur annus equis. Idem in libro 3. Ludite eunt anni more effluentis aqua Nec quæ præteriit iterum reuocabitur vnda Nec quæ præteriit hora redire potest. Idem in lib. Methamor. 15. Cuncta fluunt, nihil quod toto perstet in orbe. Ipsa quoque assiduo voluuntur tempora motu. Non secus ac flumen, nec enim consistere flumen. Nec leuis aura potest, sed vt vnda impellitur vnda. Vrgetur eadem veniens, vrgetque priorem. Tempora sic fugiunt pariter, pariterq; sequuntur. Corpora vertuntur nec quod fuimusve sumusve. Cras erimus. Idem in lib. de Fastis 6. Tempora labuntur tacitisque senescimus annis. Effugiunt freno non remanente dies. Petronius. Heu heu nos miseros quàm totus homuncio nihil est. Nil erimus cuncti postquàm nos auferet orcus Ergo viuamus dum licet esse bene. Maximianus. Cuncta trahit secū, vertitque volubile tempus. Nec patitur certa currere queque via. Iam nihil est totum quod viximus omnia secum. Tempus præteriens horaque summa trahit. Actor. De hac quoque materia require supra capitulo de Iuuenili ætate capitulo de Moribus iuuenum.

De Multiplici miseria huius vitæ secundum philosophos. Cap. CV.

APVLEIVS in libro de Deo Socratis. Homines quidem ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, sed moribundis membris, leuibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus audacia peruicaci, spe pertinaci. casso labore, fortuna caduca, sigillatim mortales, volucer tempore, tarda sapientia, cita morte. Secundus philosophus. Quid est homo mens incarnata, phantasma temporis speculator vitæ, mancipium mortis, transiens viator loci hospes anima laboriosa, parui temporis habitaculum. Quid est vita, beatorum lætitia, miserorum mestitia, expectatio mortis. Plinius in li. de historia naturali 7. Cæteris animantibus varia tegumenta natura tribuit testas, cortices, coria spinas, setas, pilos, plumam pennas, squamas, vellera, truncos etiam arbori, quæ cortice interdum gemino a frigoribus & calore tuta est, hominem vero tantum nudum & in nuda humo Natali die abicit ad vagitus prostratum & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lachrymas & protinus in vitæ principio. Sydonius in epistolari suo lib. 5. O necessitas abiecta nascendi, misera uiuendi dura moriendi. Ex prouerbiis sapientum. Homo totiens moritur quotiens amittit suos. Valerius lib. 9. Humanæ vitæ cursus modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum & cupide votis extenditur, & vere sine ratione consumitur Nam & si bene eo vti velis etiam paruum amplissimum efficies numerum annorum multitudine superando, vix verisimile est in eripiendo spiritu id est potuisse gaudium quod fulmen, & cætera require in præcedenti lib cap de gaudio. Plautus in aulularia. Imbecilla tantum corpora nobis esse videntur, vt quanto animus infirmior est, spes timor. cupiditas auaritia felicem esse non finunt. Boetius de Consolatione lib. 3. Pecuniam ne congerere conaberis, at eripies habenti. Si dignitatibus fulgere velis, danti supplicabis. Et qui præire cæteros honore cupis, poscendi humilitate vilesces, potentiam ne desideras subiectorum insidijs obnoxius periculis subiacebis. Si gloriam petas sed per aspera quæque distractus securus esse desistis. Voluptariam vitam eligis, sed quis non spernat & abiciat vilissimæ fragilissimæque rei scilicet corporis seruum. Seneca in Hercule furente. Quæcunque miserum videris hominem scias.

De Eodem secundum philosophos. Cap. CVI.

HILDEBERTVS de exilio suo. Hoc est hæc hominis super cum tempore labi. Et super quadam conditione moris. Est hominis nudum nasci nudumque reuerti. Ad matrem nec opes tollere posse suas, est hominis putrere solo saniemque fateri. Et miseris gradibus in cinerem redigi. Istius est hęres homo proprietatis Et illum certius his dominum præmia nulla maneat. Res & opes præstantur ei, famulantur ad horam. Est locuples mane vespere pauper erit. Nemo potest rebus ius assignare manendi. Qua nutus hominis non didicere sequi. Ius illis Deus ascripsit statuitque teneri. Legibusque metu stare vel ire suo. Martialis coquus. Expectant cureque cathenatique labores. Gaudia non remanent, sed fugitiua volant, hæc traque manu complexuque assere toto. Sepe fluent immo fit quoque lapsa sinu. Maximianus, O quàm dura præmit miseros conditio vitæ. Nec mors humano subiacet arbitrio. Dulce mori miseris, sed mors optata recedit. At cum tristis erit, præcipitata venit. Morte mori melius quàm mortis ducere vitam. Pęna minor certam subito proferre ruinam, quàm quod pertineas sustinuisse diu. Iam nihil est totum quod viximus, omnia secum. Tempus præteriens horaque summa trahit. Sed solis miseris superest post omnia luctus. Quot bona tūc habui, tot modo, damna fleo. Nonne placet melius certis confidere rebus. Euentus varios res noua semper habet. Fœlix qui potuit tranquillam ducere vitam. Et lætos stabili claudere fine dies. Fulgentius in lib. Mitologiarum 2. Sola medicina miserarum obliuio est.

De Infelicitate animæ degentis in hoc mortali corpore secundum philosophos. Cap. CVII.

HILDEBERTVS Corporis huius carcer ea materia compactus est cui facile inhereat admotarum flamma voluptatum. Quis igitur eius incarceratus calefieri dubitet in quem cineres & fauillam vicinum iaculatur incendium. Sentire fętorem vix aut nunquàm gubernator euadet. Nimis itaque difficilis est affectum quo summæ corporis nauicula plena est, ad rectorem spiritū minime peruenire, quo plerumque perfusus & ipse tam carnaliter carnis morigeratur imperiis, vt cum illa vitæ molestiis affligitur, per ipsa eius imperia viuificationem ipsius impugnare magnum putat obsequium, cum viuere magnum putat esse supplicium Idem in persona animę suæ de statu suo conquerentis atque plangentis. Loquitur anima. Iam iamque ruentis. Hospita seruili conditione præmor. Tristę iugum ceruice gero grauibusque cathenis prob dolor ad mortem non moritura trahor, heu mihi quàm docilis talli quàm prōpta subire. Turpia quàm velox ad mea damna fui. Hospitium sponsus mira faber fauerat arte. Quo suscepta breui tempore casta fui. Nam mihi versutus, sed origine clarus adulter. Illū fit famula sub referante fores. Musitat obloquitur præsentibus imperat vti. Deliciis opibus nomine lactat heram, his peruersa modis cęptum peruertit honestum & miseram quo vult imperioso trahit. Hospitii lex ista mei his exul ad horam. Obligor hoc fędus sol uet amara dies. Egrediar, sed nescio quo, sed nescio quando. Et fortasse dies iste supremus erit. Est igitur ponenda domus qua libera tristi Carcere perpetuo iure carere queam.

De Eodem secundum poetas. Cap. CVIII.

PRVDENTIVS vbi supra. Feruent bella horrida feruent. Ossibus inclusa fremit & discordibus armis. Non simplex natura hominis, nam viscera limo. Effigiata præmunt animum: contra ille sereno. Editus afflatu nigrantis carcere cordis. Estuat & sordes inter arte vincta recusat. Galtherus in Alexandreide lib. 7. Dum sequitur profugi bona momentanea mundi. Allicit illecebris animam caro: nec sinit esse. Principij memorem, quòd eius imaginis instar. Facta sit vt quorsum resoluta carne reuerti. Debeant inde boni subit ignorantia veri. Bernardus in Microcosmo. Velle Dei formatur homo cui corpus ab imis. A superis animus superinfluit. Velle Dei mixtura modum moderatio nexum. Nexus amicitiam pariat sacer. Ne pigeat mentem cecas habitare tenebras, hospitiumque pati graue corporis nec. Propria de carne queat fecisse querelam. Spiritus in propriis subiectior. Vt concors sibi disparitas coniuret amice. Huius ad artis opus comes euocor. Mirari libet in cęlo stabilita profundę. Mentis & argute primi potentis opus. Mentem de cœlo corpus trahit ex elementis. Vt terras habitet corpore mente polum. Mens, corpus diuersa licet iunguntur ad vnum. Vt sacra complacitum nexio reddat opus. Diuus erit terrenus erit currabit vtrumque. Consiliis mundum religione Deum. Naturis poterit sic respondere duabus. Et sic principiis congruis esse suis. Cum superis commune bonum rationis habebit. Distrahet a superis linea parua hominem.

De

De Tedio huius vitæ. *Cap. CIX.*

HILDEBERTVS. Caro enim viuificationis officium amat, tantamque cum eo pacem pepigit, vt si quid ei contrarium nouerit & implacabili odio abhorreat, & curiosa so'icitudine auer setur, quæ cum ita sint tantum tamen amorem tamq; germanum fœdus plerumque superuenientes irrumpunt molestiæ, quibus excitata caro ad viuificationis odium, spiritum solicitat ad consensum, quia sicut illecebrarum desiderio, sic perniciosę commouetur anxietate solicitudinum. Quibus dum venatrix illa deliciarũ diu subesse diu fatigari formidat paulatim incipit tedere vitæ, placetque viuificationis gratiam abiurare, cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt. Nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus nequàm scilicet ꝓgenies & qui modo vippereo suos plerumq; suffocat & extinguit genitores. Nonnullos etenim tua tempora quoque habuere, quos vel ad laqueum egit dolor amisse pecuniæ. Nam de veteribus quid loquar quorum mortes simili prouocatas insania veridicis assertionibus nequaquàm poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum cum affectate mortis originem suppositis decantares versiculis. Cum placeat carni ꝙ viuificatur ametque. Hoc animæ obsequium, tum euenit vt diuturnis. Fracta malis vitam fastidiat abdicet annos. Malit obire semel quàm sæpius atque suprema. Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes. Sed licet his instet non est homicida voluntas. Donec declinat faueatque vxorius i h. Spiritus huic stimulis & blandalitate subacto gignitur excessus, quia dum caro clamat eamq; Spiritus exaudit consensu culpa creatur. Inque creando nephas caro sit spiritus vxor. Eusebius in Cronicis. Anno imperii Augu. 41. Marcus Portius Cato latinus declamator tedio duplicis quartanę semetipsum interfecit.

Quàm non sit ad mortem currendum præ fastidio vitæ secundum philosophos.
Cap. CX.

SENECA ad Lucil. epistola 24. Quotidie morimur, quot idie enim demitur aliqua pars vitæ, & tunc quoq; cum crescimus vita decrescit. Ridiculum est currere ad mortem tedio vitæ vir fortis ac sapiens non debet e vita fugere, sed exire. Idem in 78. Nec vita sit tedio, nec mors timori, vitam enim in odium sui adducere solet iners ocium, hisque necesse est omnem vitam breuem videri, qui illam voluptatibus vanis, & ideo infinitis, metiuntur interim, hoc tene hoc morde aduersis non succumbere lætis non credere, omnem fortunæ licentiam in oculis habere tanquàm quicquid potest facere factura sit, quicquid enim expectatum est diu, leuius accedit. Quintus Curtius lib. 4. Fortium virorum est magis mortem contemnere quàm vitam odisse. Valerius Maximus lib. 9. Ratio vitam eligere, mortem non timere præcepit Epicurus. Ridiculum est currere ad mortem tedio vitæ, quid tam ridiculũ quàm appetere mortem cum vitam inquietam tibi feceris metu mortis. Macrobius in lib. de somnio Scipionis 1. Require infra ca. de bona morte appetenda.

De Eodem secundum poetas.
Cap. CXI.

LVCANVS lib. 5. Seuicia est voluisse mori. Galtherus in Alexand. lib. 6. Fortis animi est contemnere vitam, non odisse tamen vitam, sed amare virorum est. Degeneres & quos constat tedere laboris, compelluntur ad hoc vt vitam ducere vile quid reputent quid mirum ignauo viuere mors est. Martialis coquus. Hostẽ cum fugeret se faunius ipse peremit. Hic Rogonũ furor est ne moriare mori. Idem. Quod nimium laudas Cheremon stoice mortẽ. Vis animum mirer suspiciamque tuum, hanc tibi virtutem fracta facit vrceus ansa. Et tristis nullo qui tepet igne focus. Rebus in angustis facile contemnere vitam. Fortiter ille facit qui miser esse potest.

De Necessitate moriendi.
Cap. CXII.

SECVNDVS philosophus. Quid est mors eternum somnus diuitum pauor, pauperum desiderium ineuitabilis euentus, latro hominis, fuga vitę, resolutio omnium. Ex prouerbiis sapientum. Homo vitę commodatus non donatus. Horatius in poetria. Debemus morti nos nostraque. Item mortalia facta peribunt, & adhuc sub iudice lis est. Ouidius in libro epist. Occurrunt animo pariendi mille figuræ. Morsque minus pene quàm mora mortis habet. Idem in libro Meth. 10. Omnia debentur morti, paululũque morati. Serius aut citius sedem properamus ad imam. Tendimus hac omnes hæc est domus vltima. Idem sine titulo lib. 4. Scilicet omne sacrum mors importuna prophanat. Omnibus obscuras inicit il a manus. Viue pius. Moriere pius, cole sacra colentẽ. Mo s tamen a templis in caua busta trahit. Claudianus in minori. Quicquid liquidus complectitur aer. Quicquid alit tellus quicquid maris equora verrunt. Quod fluuij voluunt. quod nutrice paludes. Cuncta tuis pariter cedunt animalia regnis. Lunari subiecta, globo qui septimus auras. Ambit & æternis mortalia separat astris. Sub tua purpurei venient vestigia reges. Deposito luxu turba cum paupere mixti Omnia mors equat. Maximianus. Ortus suos cuncta repetunt, matremque requirunt. Et redit in nihilum quod fuit ante nihil. Lucanus. Communis mundo superest rogus, capit omnia tellus. Quæ genuit, cœlo tegitur qui non habet vrnam. Statius in Thebaide. Mille modis letis miseros mors vna fatigat. Prosper vbi supra. Ferro peste famæ uinculis ardore calore. Mille monis miseros mors rapit una homines. Ennodius. Non expectatis mors uenit ordinibus. Serlo. Mors omne durum, præsens graue, triste futurum. Fine carens finis, & plena ruina ruinis. Actor. De hac quoq; materia require superius causa de iuuenili ætate, & iterum causa de labilitate uitæ inferius ca. de mortis equitate.

De Ipsa ratione sui contra mortem.
Cap. CXIII.

TVLLIVS vbi supra. Meditatum esse debet ab adolescentia vt mortem negligamus, sine qua meditatione tranquillo animo nemo esse potest, cum certissime moriendum sit, & quo incertum tempore. Sapientissimus quisque equissimo animo moritur, nec eum vixisse pęnitet qui ita vixit vt non frustra se natum existimet, & ex hac vita discedit tanquàm ex hospitio non ex domo commorandi enim diuersorium natura nobis dedit non habitandi. Idem in lib. de Paradoxis. Mors terribilis est his quorum cum vita omnia extinguuntur, non his quorum laus emori non potest. Idem in Tusc. lib. 1. Tota philosophorum vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus cum a voluptatibus carnis & a re familiari quæ est ministra corporis, & a reipubl. negociis animum seuocamus, nisi quòd ipsum animum ad seipsum uocamus, maximæque a corpore abducimus, secumque esse cogimus. Animum autem a corpore se cernere nihil aliud est quàm mori discere. Hoc ergo mihi crede commentemur, nosque a corpore seiungamus idest mori consuescamus. Idem in oratione, ut interficiantur deprehensi. Nequaquàm uiro forti turpis mors accidere potest. Vegetius renatus de re militari lib. 1. Mortem minus timet, qui minus deliciarum nouit in uita. Seneca in Agamenone. O quàm miserum est nescire mori. Idem ad Lucil. epistola 4. Plerumque inter mortis metum & uitæ tormenta miseri fluctuãt, & uiuere nolunt & mori nesciunt. facitoque tu tibi iocundam uitam omnem pro illa solicitudinem deponendo. Nullum bonum adiuuat habentem, nisi ad cuius amissionem præparatus est animus. Idem in 26. Qui mori didicit, naturæ seruire didicit supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer & custodia & claustra, liberum hostiũ habet, una est cathena quę nos alligatos tenet amor uitæ. Idem in 54. Illum lauda & imitare quem non piget mori cum iuuet uiuere, quæ est enim uirtus cũ eiciaris exire. Sapiens nil inuitus facit, necessitatem effugit quia uult quod coactura est. Petronius. Heu heu nos miseros quàm totus homuncio nil est. Nil erimus cuncti postquàm nos auferetur orcus. Ergo uiuamus dum licet esse bene, ego sic semper & ubiq; uixi ut ultimam quamque lucem tanquàm non redituram consummem. Versificator. Ne sis securus hodie uel cras moriturus. Intus siue foris est plurima causa timoris. Cunctis sis horis hominis memor interioris. Actor De hac iterum materia require in li. precedenti ca de prouidentia.

De Contemptu mortis secundum Philosophos.
Cap. CXIIII.

VALERIVS libro 9. Corporis & animæ societas infirmo uinculo coherens dirimitur, minimoque studio bonum retinendum est, cuius caduca possessio tam leui afflatu uiolentiæ concussa dilabi potest. Varro in sententiis. Cum natura litigat qui mori graue fert, duplexque malum est cum molestę ferimus quod necesse est. Seneca in libro de Remedijs fortuitorum. Stultum est timere quod uitare non possis, optimumque est mori cũ iuuat uiuere. Idem in li. de naturalibus q̃onibus 3. Pusilla res est hominis uita, licet ingens res cõtẽptus uitę, hãc qui cõtẽpserit securus uidebit Maria turbari. Securus aspicet horridam faciem fulminantis cœli. Quid ad me quàm magna sint quibus pereo, ipsum perire non magnum est, proinde si uolumus esse felices

felices nec hominum nec rerum timore versari, anima in expedimento habenda est. Idem in libro 6. Contemne mortem, & omnia quæ ad mortem ducunt contempta sunt, siue bella siue naufragia siue ruinarum pondera. Nunquid amplius facere possunt quàm vt corpus ab anima resoluatur, hoc nulla diligentia euitat, nulla fælicitas donat, nulla potentia euincit. O te dementem & oblitum fragilitatis tuę, si nunc mortem tantum times cum tonat, uiues si fulmen effugeris. Repetet te gladius, petet lapis, petet bilis, non maximum ex periculis, sed speciosissimum fulmen est tecum si sensum mortis tuæ celeritas, infinita præueniet. Iratis dijs propitiisque moriendum est. Animus autem ex ipsa desperatione sumatur. Idem in libro declinationum. 3. Crudelius est, quàm mori semper timere mortem. Idem in Troade Optanda mors est sine mortis metu mori. Idem in Tyeste. Abeant quæstus, discedat timor vitæ nimis auidus est, quisquis non vult mundo secum pereunte mori. Idem in Hercule Aetheo. Nusquam ille miser est cui facile est mori.

De eodem secundum poetas. Cap. CXV.

IDem ad Lucil. epistola 26. Quæ querela est, quod incommodum si quicquid debeat desinere deficit, & quæ exitus melior quàm in finem suum natura soluente dilabi. Idem in libro 54. In hoc ni fallor erramus, quòd mortem sequi iudicamus cum illa & præcesserit, & secutura sit. Quicquid enim ante nos fuit mors est. Idem in 77. Nemo tam imperitus est, ut nesciat quandoque sibi moriendum esse, & tamē cum prope accesserit tergiuersatur, tremit. plorat. nonne tibi videtur stultissimus quæ fleuerit, quòd ante mille annos non vixerit. Eque stultus est, quæ flet, quòd post mille annos non uiuet, hæc paria sunt, non eris, non fuisti, vtrunque tempus alienum est, quod fles ad hanc legem natus, quid noui est omnibus accidit. Idem in 82. Non autem est mors gloriosa, sed fortem mori gloriosum est, quæ dementia est fugere, cum retro ire non possis. Tull. in Philippica. 8. Turpis fuga mortis omni morte peior est. Idem in Tuscul. libro secundo. Qui (non modo, quia mori necesse est, verumetiam quia nihil mors habet, quod sit horrendum) mortem non timet, magnum sibi præsidium ad beatam uitam comparat. Valerius libro septimo. Theodorus Cyreneus cum regem Lysimachum increpasset, & ob hoc eum ille cruci affigi iussisset, terribilis ait hoc sit purpuratis tuis, mea siquidem nihil interest humi an in in sublimi putrescam. Cato ubi supra. Fac tibi præponas mortem non esse timendam. Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum. Non metuit mortem qui scit contemnere vitam. Lucanus libro octauo, Mors vltima pœna est, nec metuenda viris.

De Bona morte appetenda. Cap. CXVI.

MAcrobius in libro primo, de somnio Scipionis. Plato in Phedrone diffinit homini non esse sua sponte moriendum, sed in eodem iterum dyalogo idem dicit mortem philosophantibus appetendam, & ipsam philosophiam esse meditationem moriendi, hæc sibi contraria esse videntur, sed non est ita. Nam Plato duas mortes hominis nouit, quarum vnam natura, altera virtutes præstant, homo enim moritur cum anima corpus relinquit solutum lege naturę. Mori autem dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras philosophia docente contemnit, & cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exuit passiones. Et hanc mortem dicit Plato sapientibus appetendam. Illam vero quam omnibus natura constituit, cogi uel inferri vel accersiri vetat. Mercurius Trimegistus ad Asclepium. Nos quidem pijssimus uotis optamus si diuinæ placeret pietati, vt nos mundana custodia absolutos. superioris partis naturæ restituat, & hæc est merces pie sub Deo diligentur cum mundo viuentibus. Ouid. in libro Methamor. tertio. Vltima semper expectanda dies homini est, dicique beatus. Ante obitum nemo supremaque funera debet. Idem in lib epi. Occurrunt animo pereundi mille figure. Morsque minus pœnæ quā mora mortis hét. Maximianus. Morte mori melius quàm mortis ducere vitam. Pœna minor certam subito proferre ruinam. Quàm quòd pertineas sustinuisse diu. Fælix qui potuit tranquillam ducere vitam. Et lætos stabili claudere fine dies. Martialis coquus. Dulcia defecta moderatur carmina lingua. Cantator Cignus funeris ipse sui. Ganfredus in poetria noua. Quandoquidem mortem si non vitare necesse. Transeat in formam virtutis.

De Compendio mortis. Cap. CXVII.

ACtor iccirco nec mors precipuè miseris non modo, non est formidabilis, uerumetiam optabilis, quia finis est miseriarum, requies laborum naturalis, debiti solutio, paruulorum curatio, carceris effractio. exilij quoque liberatio, & ad patriam regressio, meritorum reuelatio, philosophiæ consummatio. Hinc etiam Solonis Atheniensis (vnus vocat ex illis. 7. qui primum in Græcia sapientes appellati floruerunt) in philosophia legitur esse elegans illa sententia. Felicitatis index est dies vltimus, & appellationis honorem sapienti confirmat rogus. Siquidem rerum initia debentur fortunæ, philosophiam solus consecrat finis. Zenon quoque stoicus hac etiam collatione vsus est, vt refert Senece. Nullum malum gloriosum est, mors autem gloriosa est, mors ergo malum non est. Vnde & ipse Zeno manus sibi intulit, ut post mortem fælicius viueret sicut dicit Lactantius. Salustius in katilinario. In luctu atque miseri s mors erumnarum requies est non cruciatus. Seneca ad Lucil. epistola 24. Multum fuit Chartaginem vincere, sed amplius mortem. Adeo mors timenda non est, vt beneficio eius nihil ante ferendum sit aut timendum. Idem in Agamennone. Rudis atque tyrannus est morte quę pœnam exigit. Idem in libro de naturalibus quæstionibus 3. Mors est lex tributum officiumque mortalium, malorumque omnium remedium. Optauit illam quisquis timet, mortis ergo nomen ne formides. Effice illam cogitatione multa tibi familiarem, vt si ita tulerit, possis ei & obuiam exire. Idem in lib. de remed fortuitorum. Optimum quoque est mori cum iuuat viuere. Ex prouerbijs sapientum. Dum vita est gratia conditio mortis est optima. Boetius de consola. lib. 1. Mors hominum fælix qua se nec dulcibus annis. Ingerit, & mestis sępe vocata venit. Ouid. sine titulo libro secundo. Pascitur in viuis liuor, post facta quiescit. Cum suus ex merito quisque tuetur honor. Ioue. libro quarto. Mors sola fatetur quantula sunt hominum corpuscula. Valerius libro sexto. Humane fælicitatis appellationem rogus consummat, qui se incursui malorum abicit.

De Aequitate mortis. Cap. CXVIII.

SEneca de naturalibus quæstionibus libro tertio. Hoc etiam habet inter omnia iustitiæ sue natura præcipuum, quod cum ad exitum ventum est, omnes in æquo sumus, nihil interest, vterum me lapis vnus elidat, an totus mons primat. Egregie Vagellius i il lo inclyto carmine, si cadendum inquit mihi est, e cœlo cecidisse velim. Boetius de consol. libro secundo. Mores spernit alteram gloriam, inuoluit humile pariter & celsum caput æquatque summis infima. Horatius in libro carminum odarum: Pallida mors æquo pulsat pede. pauperum tabernas, regūmque turres. Vitæ summa breuis, omnes mors una manet. Equa tellus pauperi recluditur regumque pueris. Mors ultima rerum linea est. Claudianus in minori. omnia mors equas tu damnatura nocentes. Tu requiem datura pijs te iudice sontes. Impia cogentur uitæ commissa fateri. Hildebertus Cænomanensis. Inter opes & delitias populique fauores. Hoc animus recolat hoc tua lingua sonet. Mors dominum seruo, mors sceptra ligonibus æquat. Dissimiles simili conditione trahens. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de necessitate moriendi. capit. quoque de compendio mortis.

De Potentia. Cap. CXIX.

ACtor dicto de his quę pertinent ad incolumitatem vitæ corporalis siue tuendam, siue reparandam siue etiam amore virtutis aut desiderio vitæ melioris contemnendam. Restat dicendum de potentia quam ponit. Tullius esse secundam partem vel speciem vtilitatis. Potentię tamen amplitudinem & gloriam in secundo genere constituit honestatis, sicut de diuitiis superius dictum est. Tull. in rhe. prima. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonea rerum facultas. Sydonius in epistolari suo libro secundo. Quidam vis fasque commune supergressi summam beatitudinem summam potestatem putant, hoc ipso satis misericores quòd parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges, ita regibus dominandi desideria dominantur. Actor. Neque igitur temporali potentię fidendum est, aut innitendum vel ad eam aspirandum, tum quia superbiæ materia est, tum etiam, quia sicut dicit poeta vix illa potentia longa est. De hac autem materia require plenius in præcedenti libro tractatu de ramis superbiæ, videlicet cap. de ambitione cap quoque de principatu vel honore recusando, & iterum in hoc eodem libro superius cap. de dignitate.

De

De Fortuna. Cap. CXX.

QVoniam autem eorum quæ expetuntur, quædam transitoria sunt & caduca ac mutabilitati fortunæ subiecta videlicet ea quæ dicuntur vtilia. Verbigratia, dignitas, amplitudo, diuitiæ & potentia. Quædam vero fortunæ subiecta non sunt, sed hominem liberum & quodammodo felicem in hac uita constituunt, ac de felicitate futura securum reddunt, ut ea quæ dicuntur honesta. Dicto de vtroque rerum expetendarum genere, quarum uidelicet appetitu formantur hominum mores in melius vel in peius. Restat dicendum de ambiguitate seu mutabilitate fortunæ, & vtraque ipsius facie prospera videlicet & aduersa. Ad extremum vero de vtraque felicitate præsenti videlicet & futura, nihilominus etiam de hac materia colligendo philosophorum dicta. Nam & ipsi quamuis gratiæ diuinæ gratificantis exortes recteque fidei expertes essent quodam tamen naturali rationis ductu (quo etiam multa vera de vnius deitatis æternitate, & animarum perpetuitatem senserunt atque scripserunt) ista fortunę bona vana & caduca despicientes, virtutum formam experte sectabantur, per quam etiam ad felicitatem cōtendebant, quam etiam in præsenti uirtutum perfectione se adeptos vel adepturos putabant, & de futura sibi post mortem blandiebantur. Primo itaque de vtraque fortuna coniunctim dicendum est. Boetius in libro consol. 1. Quantas rerum lubrica versat fortuna uices. Præmit insontes debita sceleri noxia pœna. At peruersi resident celso mores solio sanctaque calcant. Latet obscuris condita virtus clara tenebris. Idem in secundo. Ego plus hominibus reor aduersam quæ prosperá prodesse fortunam, illa semper spem felicitatis cum videtur blanda mentitur, hæc semper vera est cum se instabilem mutatione demonstrat illa fallit, hæc instruit postremo felix a vero bono blanditiis deuios trahit, aduersa plerumque ad vera bona reducens vnco retrahit. An hoc etiam inter minima æstimandum putas, quòd amicorum tibi fidelium mentes, hæc aspera hæc horribilis detexit, hæc tibi certos sodalium vultus ambiguosque secreuit. Illa discedens suos aufert tuos relinquit. Idem in libro quarto. Eorum quæ in processione vel profectu uel adeptione virtutis sunt, omnem quamcunque sit bonam iudico, in improbitate vero manentibus omnem pessimam esse fortunam. Quintus Curtius libro quarto. Et calamitas querula est, & felicitas insolens ac superba.

De ambiguitate fortunæ. Cap. CXXI.

EX prouerbijs sapientum. Fortuna interea est, quæ cum splendet frangitur fortunam citius reperias quàm retineas, male ita geritur, quicquid sub fortunę fide geritur. Terentius in Adelphis. Ita vita est hominum quasi cum laudas thesseris. Illud quod maxime iactu est opus non cadit, forte vt illud quod cecidit arte corrigas. Tullius in tetho. 2. Sola virtus in sua potestate est, omnia preter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Errant autem qui in prosperis rebus omnes impetus fortunę fugisse se putant, sapienter autem cogitant qui in temporibus secundis aduersos casus formidant. Seneca ad Lucil. epistola octaua. Vitate ergo quecunque vulgo placent, ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique subsistite. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur, munera ista fortunę putat, insidiæ sunt, quisquis tutam agere vitam volet, viscata beneficia ista deuitet, in præcipiti cursus iste deducit, huius eminentis vitæ exitus, deinde ne resistere quidem licet cum conceperit transuersos agere felicitas. Scitote, tam bene hominem culmo tegi quàm auro. Cogitate nil preter animum esse mirabile, cui magno nihil magnum est. Non est tuum fortuna quod fecit tuum.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXII.

HIldebertus de exilio suo. Nuper eram locuples multisque beatus amicis. Et risere diu propria fata mihi. Sæpe mihi dixique tuam tam prospera rerum. Quid sibi vult tantus, tam cito ager opum. Heu mihi nulla fides nulla est constantia rebus. Res ipse quid sint mobilitate docent. Res hominum atque homines leuis alea versatur in horas. Et venit a summo summa ruina gradu. Cuncta ideo ancipiti pendent mortalia casu. Et spondent propria mobilitate fugam. Quicquid habes hodie cras te fortasse relinquet. Aut modo dum loqueris desinet esse tuum. Has ludit fortuna vices regesque superbos. Aut seruos humiles non finit esse diu. Illa dolosa comes sola leuitate fidelis. Non impune fauet aut sine fine premit. Illa mihi quondam vultu blandita sereno. Mutauit vultus nubila facta suos. Ouid. in libro tristitium 4. Passibus ambiguis fortuna uolubilis errat. Permanet in nullo certo tenaxque loco. Sed modo læta manet, modo vultus sumit acerbos. Et tantum constans in læuitate sua est. Idem in libro de Ponto. Omnia sunt hominum tenui pendentia filo. Et subito casu quę valuere ruunt. Ludit in humanis diuina potentia rebus. Et certam præsens vix habet hora fidem. Gaufredus in poetria noua. Nulla fides rerum sequitur post mella uenenum. Et claudit nox atra diem, nebuleque serenum. Omnibus iræ crede tuis, si tempore paruo. Illuxere tibi, mox sunt clausura serenum. Turbida fata diem, ducentque credulcula noctem.

De Mutabilitate eiusdem. Cap. CXXIII.

TVllius Celsus libro primo. Consueuit Deus immortalis, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant quos pro scelere eorum ulcisci voluit, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Idem in libro quarto. Fortuna plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorē casum reseruat. Boetius de conso. libro secundo. Omnis subita rerum mutatio non sine quasi quodam fluctu contingit animorum. In omni aduersitate fortunæ infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem. Valerius libro quinto. Optima vindex est insolentiæ varietas conditionis humanę. Idem in libro sexto. Alcibiadem quasi duæ fortunæ partite sunt, altera quæ ei nobilitatem eximiam, abundantes diuitias, formam præstantissimam fauorem ciuium propensum summa imperia, precipue potentiæ vires flagrantissimum ingenium assignaret, altera quæ damnationem exilium, inopiam, odium patrię, violentam mortem infligeret, nę aut hæc aut illa vniuersa sed varia perplexa freto estuique similia. Dionysius cum hæreditatis nomine a patre Syracusanorum ac pęnæ totius Sycilię Tyrannidem accepisset, maximarum opum dominus exercituum dux, rector classium, potens equitatuum, tandem propter inopiam literas puerulos Corinthi docuit, eodemque tempore tanta mutatione maioresnatu ne quis nimis fortunæ crederet magisterludi factus ex Titanno monuit. Idem in libro nono. Humanæ vitæ cursus modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum & cupidæ votis extenditur, & fere sine ratione consumitur. Salustius in katilinario. Fortuna simul cum moribus mutatur. Seneca de naturalibus quæstionibus libro septimo. Nescit fortuna quiescere letis gaudet tristia miscet. Itaque secundis nemo confidat, ad uersis nemo deficiat, alterne sunt uices rerum. Idem in declamationibus libro quarto. Ludit de suis fortuna muneribus quę dedit aufert, quæ abstulit reddit. Nec vnquàm tutius est illam experiri, quàm cum locum iniuriæ non habet. Idem in Tyeste. Res Deus nostras celeri citatas turbine uersat. Et prouerbiis sapientum. Leuis est fortuna cito reposcit quod dedit. Ouid. in libro tristium tertio. Largitur quodcunque libet fortuna rapitque. Est gracilis subito qui modo crossus erat. Cato in libro de moribus. Labitur exiguo quod partum est tem pore longo. Indulget fortuna malis, vt ledere possit. Fronte capillata post hoc occasio calua.

D Aduersitate fortunę. Cap. CXXIIII

QVintus Curtius libro septimo. Facilius est aduersam quàm pro speram regere fortunam. Seneca in Hercule Aetheo. Fortuna peior amorem inflammat magis. Boetius de conso. libro secundo. In omni aduersitate fortunæ infelicissimū infortunij genus est fuisse felicem. Valerius libro septimo. Solon aiebat si vnum in locum mala sua cuncti contulissent, futurum ut propriam deportare domum quàm ex communi miseriarum aceruo portionem suam ferre mallent. Quo colligebat non oportere nos quę fortuito patimur pręcipue & intollerabilis amaritudinis iudicare. Ouidius in libro de Ponto. Fortuna miserrima tuta est, nam timor euentus deterioris abest. Idem in libro tristium, 1. Tot mala sum passus quot, in æthere sydera lucent. Paruaque quot siccus corpora puluis habet. Idem in libro quarto. Littora, quot conchas quot amena rosaria flores. Quotque soporiferum grana papauer habet. Sylua feras quot alit, quod piscibus unda natatur. Tot pręmor aduersis. Virgilius in libro 6. Aeneid. Non mihi si linguæ sint centum, corpora centum. Ferrea vox omnes celerum deprendere formas, Omnia pœnarum percurrere nomina possum.

De

De prosperitate. Cap. CXXV.

Tullius in libro de offi. Panetius auditorem & familiarem suum Aphricanum solitum ait dicere, ut æquos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus efferatos, sibiqúe præfidentes tanquàm in gyrum rationis & doctrinæ duci oportet, ut perspiciant rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunæ. In rebus autem prosperis superbia fugienda est, & arrogantia. Nam ut aduersas res, sic & secundas immoderatè ferre leuitatis est. Salustius in Catilinario. Secundæ res etiam sapientum animos fatigant. Terentius in Phormione. Dum maximè hominum secundæ sunt res, tunc maximè meditari eum oportet, quo pacto aduersam erumnam ferat, ne quid animo sit nouum, & sic quicquid præter spem eueneniet in lucro deputare. Claudianus in minori. Dissuasor honesti luxus, & humanas oblimat copia mentes. Seneca in Hipolito. Honesta quædam scelera successus facit. Valerius libro primo. Lento gradu ad vindictam sui diuina procedit ira. Tarditatemque sui grauitate supplitij compensat. Horatius in libro epistolarum. Quem res plus nimio delectauere secundæ. Mutatæ quatient. Tum quamcunque Deus tibi fortunauerit horam. Grata sume manu. Idem in libro sermonum. Multorum ingenium res aduersæ nudare solent. Celare secundæ. Ouidius in libro de arte 2. Luxuriant animi rebus plerumque secundis. Nec facile est æqua commoda mente pati. Prosper ubi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter uti. Infelix nimis est prosperitate sua. Granphredus ubi supra. Quo magis optatur, magis effluat, omnia lapsum. Spondent, & citius sunt prospera prorupta ruinæ. Insidias ponit semper fors aspera, blandæ. Antiçipatque fugam, melior fortuna repente. Syrenes exemplar habe, docearis in illis. Casibus in lętis semper peiora cauere. Res fortunas secundas imperat esse breues. Breuis est distantia lęti. Omnis & mesti, nox est vicina diei. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de ambiguitate & mutabilitate fortunæ.

De falsa felicitate. Cap. CXXVI.

Boetius in libro de consola. 2. Impreciosam ęstimet quis fælicitatem abituram, an cara sit fortuna presens nec manendi fida. Et cum discesserit allatura merorem. Non quod ante oculos situm est sufficit intueri. Rerum exitus prudentia metit, quàm multis amaritudinibus humanæ fęlicitatis dulcedo respersa est, quæ & si fruenti iocunda uideatur, tamen quo minus habeat cum velit retineri non potest. Varro. Non est felicitas quæ secum recipit miseriam. Ex prouerbijs sapientum. Nulla tam bona fortuna qua nihil possis queri. Martialis coquus. Fortuna multis dat nimis, & nulli satis. Tullius in lib. de Paradoxis. O qui te beatum qui tę florentem putas, te miserię te erumne premunt, te tuę libidines torquent, tu die noctuque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & idipsum ne non diu futurum sit times, te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum, te metus examinant iudiciorū atque legum. Seneca in declamationibus libro quarto. Acrior est cupiditas ignota cognoscendi quàm nota repetendi. Prosper vbi supra. Qui se peccatis gaudet feliciter vti. Infelix nimis est prosperitate sua. Cato ubi supra. Cum fueris felix, quæ sunt aduersa caueto. Non eodem cursu respondent vltima primis. Ouidius Fastorum sexto. Scilicet interdum miscentur tristia lætis. Actor. De hac quoque materia require satis in præcedentibus capitulis de fortuna. In lib. quoque præcedenti de intelligentia & rerum ęstimatione.

De vera miseria. Cap. CXXVII.

Tullius in Philippica secunda. Optimus est portus pereunti mutatio consilij. Idem in lib. de Paradoxis. Sicut autem improbo & stulto & inerti nunquàm bene potest esse sic bonus vir & sapiens & fortis miser esse, non potest, non peccata rerum euentu sed uitijs hominum metienda sunt. Idem in oratione de responsis aurusbicum. Miseriores cum in omnem fraudem oculis reperis, quàm si omnino oculos non habueris. Seneca in Hercule Aetheo. Nunquàm est ille miser cui facile est mori. Statius in Thebaidę libro nono. Mille modis lęti miseros mors vna fatigat. Virgilius in Geor. libro tertio. Optima queque dies miseris mortalibus eui. Prima fugit, subeunt morbi tristisque senectus. Frigidus in venerem senior frustraque laborem. Ingratum trahit. Ouidius in libro de nuce. Res timida est omnis miser. Idem in libro de Ponto. Crede mihi miseros prudentia prima reliquit. Et sensus cum re consiliumque fugit. Idem in libro epist. Ingenium nimijs deficit omne malis. Actor. De hac quoque materia require supra cap. de multiplici huius vitæ misericordia.

De Contemptu sæculi. Cap. CXXVIII.

Aristoteles in libro de vegetabilibus. Tria sunt, ut ait Empedocles in tota rerum varietate præcipua, scilicet mobilis affluentiæ contemptus futurę felicitatis appetitus, mentis illustratio. Quorum primo nihil honestius, secundo nihil felicius, tertio nihil ad amborum adeptionem efficacius. Tullius in oratione sua pridie quàm iret in exilium. Præsentes fructus negligamus, posteritatis gloriæ seruemus, spernemus, quod volumus, quod acciderit feramus. Idem in oratione pro domo sua. Caduca sunt & mobilia non uirtutis atque ingenii, sed temporum munera quorum non tam facultas & copia extendenda est, quàm in utendo ratio, & in carendo patientia. Idem in Tuscu. libro quinto. Non sunt ea bona dicenda nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. Tardis mentibus virtus non facile committitur. Varro. Nunc in segetibus aiunt in herbis in frumentis bona sunt, nolite ibi nimiam spem habere. Sepæ audiui inter os & offam multa interuenire posse, uerum inter herbam & offam longum interuallum est. Seneca ad Lucil. epistola 15. Discedunt aliquando ista bona insidiosa, & sperantibus meliora quàm assecutis. Si quid in illis esset solidi aliquando implerent, nunc autem haurientium sitim concitant. Idem in decimo octauo, Diuitiarum possessionem tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas intrepidus possideas, quod uno modo consequeris, si te etiam sine illis beatæ victurum tibi persuaseris, si illas tanquam ituras aspexeris. Idem in 22. Quod male implicitisti soluas potius quàm obrumpas. Dummodo si alia ratio soluendi non erit, necesse est, ut abrumpas. Nemo tam timidus est, vt malit semper pendere, quàm semel cadere. Idem in 62. Contemnere aliquis omnia potest, habere omnia nemo potest. Itaque breuissima ad diuitias per contemptum diuitiarum via est. Idem in 74. Aut ista bona non sunt quæ uocantur. Aut homo felicior Deo est, quoniam quæ parata sunt nobis Deus non habet in usu. Neque enim opes nec æpularum lætitia, nec quicquàm ex his hominem inescantibus ad eum pertinet. Idem in 84. Relinque diuitias aut periculum aut onus possidere possidentium, relinque voluptates, molliunt enim & eneruant. Relinque ambitum timida res est vana & ventosa, nullum habet terminum, laborat duplici inuidia cui inuidetur & inuidet. Idem in libro de remed. fortuitorum. Paupertas tibi grauis est immo tu paupertati. Illa enim expedita est hilaris tuta, tu opinione laboras, non re, pecuniam si perdidisti, eris nunc in uia expeditior domi tutior. Quod damnum putas remedium est. Defles genus miserum, te calamitas quod opibus excussus es, tuo initio ista tibi iactura tristis est non tam moleste perditas ferres, si tanquàm perditurus habuisses. Naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed quod enaseris.

Exempla eorundem de eodem. Cap. CXXIX.

Valerius libro 8. Anaxagoras post longam peregrinationem pro studio sapientię in patriam reuersus cum possessiones desertas videret, non essem ego inquit saluus, nisi iste perijssent. Actor. Crates philosophus Thebanus fuisse dicitur natione, de quo legitur, quòd magnum pondus auri in mare proiecerit, dicens: Abite pessime diuitiæ, ego uos mergam, ne ego mergar a uobis. Stilbon autem magister eius ipse est quem epta Epicuri insequitur. Qui capta patria, & amissis vxorem, & liberis cum ex incendio solus exiret publico, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio vrbium poliocertes fuit, nunquid omnia perdidisset, omnia inquit bona mea mecum porto, pectore enim illa gestabat non humeris. Dydimus ad Alexandrum. Nos non sumus incole mundi, sed aduene, nec ita in orbem terrarum venimus, vt in eo libeat consistere sed transire, properamus enim ad larem patrium. Nullis delictorum ponderibus prægrauati, nec aliquibus illecebrarum tabernaculis commorantes, nec flagitiorum cauponibus obligati. Nihil. n. indecorum pęnæ contegimus, quippe qui nuda conscientiæ fronte progredimur ut expediati ac faciles spatium propositi decurramus itineris.

De eodem secundum poetas. Cap. CXXX.

Ganfredus in poetria noua. Cui potior Deus est quàm mundus, non nocet illi spiritus immundus. Arator libro primo.

primo. Turba perhennem. Portatura crucem dominumque se cuta fidelem, spreuit agros habitura polos, hæc nempe facultas. Fortior est de parte magis conquirere totum. Atque caducorum pensare manentia causis, & questum per damna sequi. Prosper vbi supra. Est & in uita requies multis data sanctus. Quorum animus mundus non tenet occidus. Quos desiderijs nullus peritura fatigant. Et quibus omne bonum est Christus, & omnis honor. Celestem ad patriam Christo redimente uocatus. Vitam labentis temporis hospes agit. Dumque ad promissam requiem per non sua tendit. Mundane patitur multa pericula vic. Quæ nunc obsessa aduersis nunc plena secundis. Aut frangit trepidos obligat aut dubios. Inter quos laqueos currentem ad gaudia vera. Non capiet mundus cui uia mundus erit. Non placeat uanis ani mum sub nectere rebus. Pestiferisque auidam mentem onerare cibis. Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur. Et Christi in nostro pectore regnet amor. Qui credunt veros verum cecinisse prophetas. Et qui non dubitant verba manere Dei. Qui Christum passum pœnas crucis vltima mortis. In toto celsi patris honore vident. Quique ipsum multa cum maiestate tremendum. Expectant pingui lampade peruigiles. His sordent terrena patent celestia, nec se. Captiuos seruos temporis huius agunt. Imperia fasces indocti munera vulgi. Quasque orbis scelerum femina ferit opes. Calcarunt, sancta celum ambitione petentes. Quærere nil cupiunt, perdere nil metuunt. Esse volens, gaudere optans scire abdita quærens. Vt te non teneant vltima summa pete. Serlo. Si mundo morieris moriendo non morieris. Mundus clamat aue, sed aue conuertit in haue. Cum mundus transit, nescis si ne forsitan an sit. Eius cerne vices, o flos modo fex modo dices. Si mundum sequeris, post esse fuisse quereris. Hic status absque statu, locus hic locat in cruciatu. Hæc tria uerba fidem non dent tibi post modo pridem. Post pendet, cecidit pridem, modo non sibi fidit. Verisificator. Spernere mundum, spernere nullum spernere sese, spernere se sperni, quattuor hoc bona sint. Actor de hac quoque materia require supra in tractatu de diuitijs, & in tractatu de fortuna. In precedenti quoque li. ca. de rerum æstimatione, & cap. de sufficientia siue de uoluntaria paupertate.

De præsenti iustorum felicitate. Cap. CXXXI.

ARISTOTELES in Ethi. libro primo. Omnis cognitio & prohæresis bonum aliquod exoptat, perfectius autem dicimus quod per se est persequabile, quàm quod propter aliud est eligibile, tale autem felicitas maxime esse videtur, hanc enim semper eligimus propter se & nunquàm propter aliud. Quis ergo prohibet felicem dicere eum qui secundum uirtutem operatur perfectam, & exterioribus abundat sufficienter. Felicitas igitur est actus animæ, secundum virtutem perfectam. Omnia enim honesta concordant rationi. Idem in Topicis 3. Omnia quidem bona appetunt. Quod autem propter se eligendum eo, quod propter aliud magis est eligendum, & quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ finem appetibilius. Seneca ad Lucill. epistola 32. Ille beatissimus est, & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. Idem in 15. Quàm iocundum est nihil poscere quàm magnificũ est plenum esse, nec ex fortuna pendere. Tull. in lib. de Paradoxis. Sicut improbo, & stulto, & inerti nemini, bene esse potest, sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Valerius libro septimo. Anaxagoras interroganti quidam, quisnam esset beatus, nemo inquit ex his quos tu felices existimas, sed eum in illo numero reperies, qui ex miserijs a te constare, creditur. Non enim erit ille diuitijs aut honoribus abundans, sed aut exigui ruris, aut non ambitiose doctrinæ fidelis, & pertinax cultor in secessu quàm in fronte beatior. Horatius in lib. carminum. Non semper feriet quodcunque minabitur arcus. Semper auarus eget. Ouid. in libro Methamor. 3. Vltima semper expectanda dies homini, dicique beatus. Ante obitum nemo supremaque funera dēt. Cato vbi supra. Felices obiunt quorum sine crimine vita est. Prosper vbi supra. Felices vere faciunt semperque beatos de vero & summo gaudia nata bono. Nam mundi ex opibus breuis ac peritura voluptas. Edita: perpetue semina mortis habet. Galtherus in Alexandreidæ lib. 8. O felix mortale genus si semper haberet. Ethereum præmente bonum finemque timeret. Actor. De hac quoque materia require in præcedenti li. ca. de securitate mentis, & requite iterum in hoc eodem li. ca. de paupertatis securitate.

De spe immortalitatis futura. Cap. CXXXII.

XENOPHON. in lib. de Cyro. Cyrus maior moriens dixit. Nolite arbitrari o filij mei charissimi, me cũ a uobis recessero nusquàm aut nullum fore. Nec enim dum essem vobiscum, animum meum uidebatis, sed eum esse in hoc corpore ex eis rebus quas gerebam intelligebatis, eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Macrobius de somnio Scipionis li. 2. In Phedrone quoque Platonis quem transtulit Cicero validissimis argumentis animę immortalis asseritur. Actor. Legitur φ therobrotus cum legisset librum Platonis de immortalitate animæ, ... se præcipitem dedit præ desiderio melioris uitæ. Tull. in lib. de senectute. Non est lugenda mors quam immortalis consequitur. Idem in Tusc. lib. 1. Nemo vnquàm sine spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Et nescio quomodo inheret mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum. Idque in maximis ingeniis, & altissimis animis & maxime existit & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens qui semper in laboribus & periculis viueret. Ouidius in lib. Methamor. 15. Morte carent animæ. Statius in Thebaidę lib. 7. Ite alacres nostri nunquàm moriuntur honores.

De Desiderio vitæ perpetuæ secundum philosophos, Cap. CXXXIII.

TVLLIVS in lib. de Senectute. Cum in his inclitum corporis compagibus sumus, munere quodam necessitatis & graui opere perfungimur. Est enim animus celestis altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram locum diuinę naturę æternitatique contrarium. O præclarum diem cum ad illud diuinum animorum consilium cetumque proficiscar. Cumque ex hac turbe colluuione discedam proficiscar enim ad uiros sapientes, & ad Catonem meum præcipuè cuius corpus a me crematum est, quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior. Idem in libro de Paradoxis. Mors terribilis est his quos cum vita omnia extinguuntur, non his quorum laus emori non potest. Idem in Philippica. 14. Breuis a natura nobis data est vita, sed memoria bene actę vitæ sempiterna, quæ si non esset longior quàm hec vita, quis esset tam amens qui maximis laboribus & periculis ad summam laudem gloriamque contendent. Tull. in Tuscu. lib 1. Nulla est celeritas quæ cum animi celeritate possit contendere. Qui si permanet incorruptus suique similis, necesse est uitta feratur, vt penetret & diuidet omne cęlum, hoc eique illi demum sedes naturalis erit, cum ad sui simile penetrauerit, in quo nulla re egens aletur, & sustentabitur eisdem rebus quibus astra sustentantur. Cumque corporis facibus ad omnes cupiditates inflammari soleat, profecto beati erimus cum corporibus relictis & cupiditatum & ęmulationum expertes fuerimus, totosque nos in contēplandis rebus perspiciendisque ponemus, quia & natura inest in mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri viuendi, quia præcipuè visione fruentur, qui tunc id etiam cum has terras incolentes caligine circumfusi erant, cum acie mentis conspicere cupiebant, quia non modos quia mori necesse est, uerumetiam quia nihil mors habet, quod sit horrendum, mortem non timet magnum sibi præsidium ad beatam vitam comparat Mercurius Trimegistus Asclepiades. Nos pijssimis uotis optamus si diuinæ placeret pietati, ut nos mundana custodia absolutos, superioris partis naturæ restituat, & hæc est merces pie sub Deo diligenter cum mundo viuentibus. Quintil. in 4. causa. Si quis sciat quis est finis bonorum, quæ vera felicitas, nunquàm sibi videbitur prematura morte periturus. Seneca ad Lucil. epistola 20 O quando ille veniet dies quando nemo inhonorem tuum mentiatur, huc ergo cogitationes tuæ tendant, hoc cura, hoc opta. Idem in 73. Miraris hominem ad Deos ire, Deus ad homines uenit immo in homines, nulla enim bona mens sine Deo. Idem ad Paulum, epistola 6. Feramus ęquo animo & vtamur foro, quod sors concessit. Donec inuicta felicitas finem malis imponat.

De Eodem secundum poeta. Cap. CXXXIIII.

ORATOR lib. 2. Quantum per inania currit mens ignara boni. Certeque humanum transcendunt gaudia votum. Hoc facile est patrare Deo cui muneris vsus. Hic potior quàm nemo putat. Prosper vbi supra. Semper erunt quod erant æterna gaudia vitæ. Gaudendi quoniam causa erit ipse Deus. Nec varios pariet motus diuersa voluntas. Vnum erit cunctis lumen & vnus amor. Inque bonis summis posita experientia felix. Nec valet augeri nec metuet minui. Ad patriam vitæ de noctis valle voca i. Virtutum gradibus scandite lucis iter. Gratior est fructus quam spes productior ædit. Vltro obiectorum vile aderit precium. Delitias iam nunc promissi concipe regni. Virtute atque fide quod cupis esse tene. Exulta agnoscens te verbi in carne renatum. Cuius si pars es, pars tua Christus erit. Qui ne damnandi legeres mala gaudia mundi, Promissum ad regnum se tibi fecit iter.

LIBER

LIBER VI.

De Scientia Echonomica.
Cap. I.



ISIDORVS in libro Ethimologiarum secundo. Echonomica siue dispensatiua est ars vel sciẽtia qua domesticarum rerum sapienter ordo disponitur, sicut politica siue ciuilis est qua totius ciuitatis vtilitas administratur. Richardus in lib. exceptionum. Echonomica est scientia quę familiaris officij curã mediocri dispositione componens distribuit. Actor. De hac quidem scientia nullum speciale volumen a quoquàm editum vsquequaque potui reperire quamquã pulcherrimum Xenofontis Socratici librum Echonomicum in nostram linguam eleganti sermone legatur Hieronymus transtulisse. Sed quoniam is liber ad manus nostras hucusq; peruenire non potuit. Ex cęteris autorum libris pauca capitula de his quæ ad eandem spectant scientiam vtrinque colligere placuit. Itaque quoniam Echonomica non solum familiam sapienter regit atque componit, verumetiam res familiares siue domesticas prudenter administrat & ordinat siue disponit, huiusmodi scientia vel ars videtur esse bipartita, & illa quidem eius pars quę propriam familiã siue personas familiares respicit quatuor particulas comprehendit. Quarum prima est de mutua societate & amore coniugum. Secunda de æducatione filiorum. Tertia de regimine seruorum. Quarta de cultu amicorum. Illa quoque quæ ad domesticarum rerum dispositionem spectat quatuor nihilominus considerat. Prima namque consideratio eius est in rebus solerter ac fideliter acquirendis. Secunda in eis caute conseruandis. Tertia in eis prudenter dispensandis. Quarta vero in debitis non contrahendis.

De Domo uiri illustris ab ipso ornanda & illustranda.
Cap. II.

ANTE omnia sciendum, quòd bonus paterfamilias domum totam suam, totamque familiam suis utique bonis moribus, & actibus potius quàm uarijs ac preciosis materiebus aut speciebus illustrat & ornat. Sicut etiam ex philosophorum dictis liquido constat. Tull. de off. libro 1. Ornanda est dignitas domo, nõ ex domo tota quærenda est, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibenda est cura largitatis. Aliter enim ampla domus dedecori fit domino, si est in eo solitudo, & maximè si sub alio domino solita est frequentari, odiosum est enim cum a prætereuntibus dicitur, o domus antiqua heu quàm dispari domino dominaris. Idem in lib. 2. Decorum valde est patere domos illustrium virorum illustribus hospitalibus. Idem contra Salustium. Non qui viuit vt tu aliter loqui potest quàm tu, nec quicquàm domui tuæ turpius est, quàm tu. Valerius Maximus libro 2. Quid prodest foris esse strenuum, si domi male viuitur. Idem in eodem. Quorum opera splendorem suum procul obtinuisse videntur, eorum dignitatem indignum est, & deforme domi collabi. Lactantius in libro de vero cultu. Non iusti & sapientis domus illustribus debet patere sed humilibus & abiectis. nihil enim a uiro iusto faciendum est, quod non sit beneficium, aut si refertur interit ac finitur. Seneca in libro de quattuor virtutibus. Salubriter habita nec dominum velis esse notum a domo, sed domum a domino. Idem ad Lucillum epistola 5. Qui domum intrauerit nos potius miretur quàm suppellectilem nostram. Magnus illę est, qui fictilibus sic utitur quomodo argento, nec illæ minor est, qui sic argento vtitur quomodo fictilibus. Tibullus lib. 2. Quid prodesse potest pondus graue diuitis auri. Aruaque si findant pinguia mille boues. Quidve domus prodest frigiis innixa columnis. Auratæque trabes marmoreumque solum.

De Bona vxore amplectenda malaque cauenda.
Cap. III.

EVLOENTIVS in lib. Mitologiarum. 1. Sicut nihil benigna superius coit coniuge, sic nihil infesta crudelius muliere. Quãtum enim sapiens pro uiri salute suam opponit animam pignori, tantum maligna ad mortem mariti etiam suam uitam reputat nihili, ergo coniunx quanto est iure coniunctior, tanto est aut morum dulcedine mellea aut felle malitia toxica. Est quippe aut perpetuale refugium, aut perhenne tormentum. Hieronymus contra Iouinianum lib. 1 Duellius qui prius Romę nauali certamine triumphauit, Iliam virginem duxit vxorem tantæ pudicitiæ vt illo quoque seculo pro exemplo fuit quo impudicitia monstrum erat non uitium. Is iam senex & trementi corpore in quodam iurgio audiuit exprobrari sibi os fetidum, & tristis se domum contulit. Cum vxorem questus esset quare nunquam se monuisset, vt huic vitio mederetur, fecissem inquit illa nisi putassem omnibus viris sic os olere, laudanda in vtroque pudica, & nobilis mulier, & si ignorauit vitium viri & si sapienter tulit. Et quod maritus infelicitatem corporis sui non vxoris fastidio, sed maledicto sensit inimici. Socrates Xantipem, & Myroneptem Aristidis duas habebat vxores, quę, cum crebro inter se iurgarentur, & illę eas irridere esset solitus, quòd propter se fedissimum hominem simis naribus recalua fronte, pilosis humeris, & repandis cruribus disceptarent, nouissimè veterat in eum impetum, & male multatum fugientemque diu persecute sunt. Litij Syllæ felicis (si non habuisset vxorem) metalla coniunx palam erat impudica, & quia nouissimi mala nostra discimus, id Athenis cantabatur, & Silla ignorabat, secretaq; domus suæ primũ ostiũ conuicio didicit. Martialis coquus. Prædia solus habes, & solus candide nummos. Et cor solus hẽs solus & ingenium. Omnia solus hoc te puto velle negare. Vxorem sed habes candide cum populo. Tibullus libro 1. Casta precor coniunx maneas sanctique pudoris. Assideat custos sedula semper anus. Ne sono sis casta metu sed mente fideli. Versatur celeri sors leuis orbe cito. Actor. De hac quoque materia require in præcedenti lib. cap. de castitate. cap. quoque de moribus fœminarum.

Vtrum sapienti expediat nubere.
Cap. IIII.

VALERIVS Maximus libro 7. Socrates ab adolescentulo consultus, vtrum vxorem duceret an se omni matrimonio absti neret. Respondit, vtrum eorum fecisset acturum pœnitentiam. Nã hic te inquit solitudo ibi te orbitas hic generis interitus, illic hæres alienus excipiet, illic perpetua solicitudo, contextus querelarum dotis exprobratio affinium graue supercilium garrula socrus lingua, subsessor alieni matrimonij, incertus liberorũ euentus. Idem in eodem. Quidam vnicę filiæ pater Themistoclem consulebat, vtrum eam pauperi, sed ornato aut locupleti parum probato collocaret. Cui illæ malo inquit virum pecunia, quàm pecunia viro indigentem. Hieronymus contra Iouinianum. Martia Catonis filia minor cum quęreretur ab ea cur post amissum maritũ denuo non nuberet. Respondit, non se inuenire virum qui se magis vellet quàm sua, quo dicto eleganter ostendit diuitias magis in vxoribus eligi solere quàm pudicitiam & multos non oculis, sed digitis vxores ducere. Optima sanè res quod & auaritia conciliat, amicam cum propinquus moueret vt alteri viro nuberet, esse enim ei ætatem integram, & faciem bonam, nequaquam inquit hoc faciam. Si enim virum bonum inuenero vt ante habui volo timen ne perdam. Si malum quid necesse est post bonum pessimum sustinere. Epicurus voluptatis assertor quanquam Metrodorus Discipulus eius Leonicon habuit vxorem, raro dicit sapienti ineunda coniugia, quia multa incommoda admixta sint nuptijs. & quomodo diuitiæ, & honores, & corporum sanitates, & cętera quã in differentia nominamus nec bona nec mala sunt, sed velut in meditullio posita vsu & euentu, vel bona, vel mala sunt, ita & vxores sitas in bonorum malorumque confinio. Graue autem esset viro sapienti venire in dubium, vtrum bonam an malam docturus sit. Fertus & Aureolus Theophrasti liber de nuptijs in qua querit an vir sapiens ducat vxorem. Et cum definiuisset, si pulchra esset, si bene morigerata, & honestis parentibus, si ipsę sanus ac diues. Sic sapientem aliquando inire matrimonium non vetuit, statim autem intulit, hoc autem raro in nuptijs vniuersa concordant. Non est igitur vxor ducenda sapienti.

De Incommodis nuptiarum.
Cap. V.

PRIMVM enim patit impedire studia philosophiæ, nec posse quemquàm libris, & vxori pariter inseruire, multa etiam esse quæ matronarum vsibus necessaria sunt, preciose vestes, aurum gemme, sumptus ancillę, suppellex varia, lectice, & exedra deaurata, deinde per totas noctes garrulę conquestiones. Illa ornatior procedit in publicum. Hæc honoratur ab omnibus, ego in conuentu fœminarum misella despi-

pugnante duricia, capite ergo statim domentur, qui quidem prius cum temeri fuerint, frequenti manus attrectatione mansuescant. Sed stabulum noui Boues largioribus spaciis debebũt habere, vt & ante stabulum loca nullis concludantur angustiis, & producti nõ aliqua vitientur offensa. In ipso vero stabulo asseres transuersi a terra septem pedibus alti cõfigantur, ad quos boues ligentur indomiti, tunc eligis absolutam tempestatibus, & impedimentis omnibus diem, qua capti producantur ad stabulum, quorum si nimia fuerit asperitas, vno die ac nocte inter vincula mitigentur atque ieiunio, tunc appellationibus blãdis, & illecebris oblatorum ciborum, non a latere neque a tergo, sed a fronte accedens bubulcus ammulceat, naresque & terga pertractet, mero subinde conspergens, hac tamen cautione ne aliquem calce contingat aut cornu, quod vitium si in primordiis effectui sibi cessisse senserit, obtinebit. Tunc mitigatis os, & palatum salibus frica, & in gulam dimitte præsulsi adipis librales offas, & cum sextarios singulos cornu infundente per fauces, quę res in triduum totius seuicie iram resoluet. Aliqui eos inter se iungunt, ac docent onera tentare leuiora, & quod vtile est si arationi parantur, subacto prius solo exercendi sunt, ut nouus labor tenera adhuc colla non quassEt. Expeditior autem domãdi ratio est, vt asperum bouem mansueto, & ualido boui coniungas, quo ostendente facile ad omnia cogetur officia, si post domituram decumbit in sulco, non afficiatur igne, nec vbere. Sed potius cum decumbit pedes eius, ita ligentur uinculis, vt nõ progredi, aut stare, vel pasci possit. Quo facto siti ac fame lassatus carebit hoc vitio.

De Tauris, & vaccis ad copulam præparandis.
Cap. XCVI.

TVnc Tauros quoque, quibus cordi est armenta construere parabit, ant his signis a tenera ætate submittet, vt sint alti atque vigentibus membris, ætatis mediæ, & magis, quæ iuuentute minor est, quàm quæ declinat in senium, torua facie, paruis cornibus. Thorosa, uastaque ceruice, ventre substricto. Vaccas etiam nunc maxime parabimus, sed eligemus forma altissima, corporis longi, vteri capacis, & magni, alta fronte, oculis nigris, & grandibus, pulchris cornibus, & præcipue nigris aure setosa, palearibus laxis, & caudis maximis, vngulis breuibus, & cruribus nigris, & paruis, ætatis maximæ trimę, quia usque ad decennium fętura ex his procedit utilior, nec ante ętatem trimam Tauros his oportet ammitti, sed erit studium diligentis amotis senioribus, nouellas subinde conducere, & steriles aratro ac laboribus deputare. Græci asserunt si mares creare velis sinistrum tauri in coitu ligandum esse testiculum, si fœminas dextrum, tauros tamen diu abstinendo, vt cum tempus est, acrius in causas dilati feruoris incumbant. Sed his armentis hieme maritima, & aprica loca, ęstate opaca paremus ac frigida, montana maxime, quia melius frutectis, & his herba internascente saturentur, quia quamuis circa fluuios recte propter loca amena pascuntur, fœtura tamen aquis tepidioribus adiuuatur, unde magis utilius habentur, ubi pluuialis aqua tepentes format lasciuias. Tolerat tamen frigus hoc armenti genus, & potest facile hibernare sub diuo, quibus tamen septa fieri propter iniuriam grauidarum conuenit laxiora. Stabula vero vtilia sunt strata saxo, ut glareis aut arenis, deuexa aliquatenus ut humor possit elabi, parti meridianę obuersa, propter flatus glaciales, quibus aliquis resistere debet obiectus.

De Equis ad copulam mittendi.
Cap. XCVII.

HOc mense saginati aut pasti ante admissarii generosis equabus admittendi sunt, & repletis fœminis. Item ad stabula colligendi, neque tamen æqualem numerum omnium debemus adhibere, sed æstimatis viribus, uniuscuiusque admissarii submittenda pauca, uel numerosa coniugia. Quæ res efficiet admissarios non parua ætate durare. Iuueni tamen equo, & viribus formaque constanti non amplius, quàm duodecim, vel quindecim debemus admittere, cæteris pro qualitate uirium suarum. Sed in admissario quatuor spectanda sunt, forma, color, meritum, pulchritudo. In forma hæc sequemur, uastum corpus, & solidum, robori conueniens, altitudo latus longissima, maximi ac rotundi clunei, pectus late patens, & corpus omne musculorum densitate nodosum, pes siccus, & solidus, & cornu concauo altius calciatus. Pulchritudinis partes hę sunt, ut sit exiguum caput, & siccum, pelle prope modum solis ossibus adhærente, aures breues, & argutæ, oculi magni, nares patulæ, coma & cauda profusior, ungularum solida, & fixa rotunditas. Colores hi præcipui Badius, Aureus, Roseus, Myrteus, Ceruinus, Gilu⁹, Glaucus, Scotulat, Can⁹, Cãdidus, Albus, Guttatus, Niger. Sequentis meriti varius cum pulchritudine, nigro badioque mixtus, canus cum quouis colore, spumeus, masculosus, murinus obscurior. Sed in admissariis præcipue legamus clari, & vnius coloris, cæteri vero despiciendi, nisi magnitudo meritorum culpam coloris excuset. Eadem in Equabus consideranda sunt, maxime, ut sint longi, & magni ventris, & corporis. Sed hoc in generosis seruetur armentis. Cæterę passim toto anno inter pascua dimissis secum maribus impleantur. Equarum natura est, partum spacio duodecimi mensis absoluere. Illud in admissariis seruandum est, ut mediis aliquibus spaciis separentur propter noxam furoris alterni, sed his armentis pascua legamus pinguissima, hyeme aprica, frigida, & opaca prouideamus æstate, nec adeo mollibus locis nata, ut vngularum firmitas de asperitate nil sentiat.

De Contentu Equarum, & pullis earum.
Cap. XCVIII.

SI Equa marem pati noluerit, trita squilla naturalia eius infecta libidinem concitabunt, deinde grauidæ non vrgeantur, nec famem frigusque tolerent, nec inter se locis comprimantur angustiis. Generosas Equas, & quæ masculos nutriunt alternis annis submittere debebimus, ut pulli puri sint, & copiosi lactis robur infundant, cæteræ passim replendæ. Ætas incipientis admissarii quinti anni initio esse debebit, fœmina recte, & bima concipiet: quia post decennium inets ex ea nascetur soboles, sed tarda. Pulli Equarum nati manu tangendi non sunt, quia eos tactus lædit assiduus: quantum ratio patitur defendatur a frigore. In pullis pro ætatis merito ea sunt consideranda, quæ signum bonæ indolis monstrant, quæ in matribus, vel partibus spectanda præcepi, dabit & hilaritas, alacritas, agilitasque documentum. Nunc etiam domandi sunt pulli, vbi tempus bimæ ætatis excesserint. Consideranda autem sunt magna, longa musculosa, & arguta corpora, testiculi pares exigui, & cætera, quæ in patribus dicta sunt. Mores, ut uel ex summa quiete faile concitentur, uel excitata festinatione non difficile teneantur. Ætatis consideratio talis est. Bimo, & sex mensium dentes medii superiores cadunt. Quadrimo earum proximi mutantur. Infra sextum annum molares superiores cadunt. Sexto anno quos primo mutauit exequat. Septimo anno omnes dentes eius explentur, latent ab hinc ætatis notæ, sed prouectioribus tempora cauari incipiunt, supercilia canescere, dentes plerumque prominere. Hoc mense omnia quadrupedia, maxime Equos castrare debemus.

De Mulis educandis, & Asinis.
Cap. XCIX.

SI quem Mulorum genus creare delectat, Equam magni corporis solidis ossibus, & forma egregia debet eligere, in qua non velocitatem, sed robur exquirat, ætas a quadrima vsque in decennem huic ammissuræ iusta conueniet. Si Asinus Equam fastidit admissus, ostensam prius Asinam donec coeundi uoluptas solicitetur, adhibemus: qua subducta Equam libido incitata non spernet, & raptis illecebris generis sui in permixtione consentit, & alieni, si morsu furens lædit obiectas, aliquatenus labore mitescat. Creantur ex Equo, & Asina, uel ex onagro, & Equa. Sed generosius nullum est huiusmodi animal, quàm quod Asino creante nascetur, Vtiles tamen admissarii nascentur ex onagro, & Asina, qui post in sobole secutura agilitatem fortitudinemque restituant. Admissarius tamen Asinus sit huiusmodi corpore amplo solido, musculoso, strictis & fortibus membris, nigri uel murini maxime coloris aut rubei, qui tamen si discolores pilos in palpebris aut auribus geret, colorem sobolis plerumque variabit. Minor trimo maior decennii non admitti. Annicula Mula debet a matre depelli, & per montes asperos pasci, ut iuuenis laborem in tenera ætate solidata non contemnat, minor uero Asellus maxime agro necessarius est, qui & laborem tolerat, & negligentiam propemodum non recusat.

De Morbis Apum eodem mense remediandis. Cap. C.

HOc mense maxime Apibus solet morbus incũbere, nam post hiberna ieiunia titimalli,& vlmi amaris floribus(q prius nascunt) auidius appetitis,solutione uentris incurrũt,& pereunt nisi affueris velocitate remedij. Præbebis ergo maligna nati cum vino aminneo grana contrita, vel vuæ passę cum rore Syriaco,& austereo vino, vel simul omnia coniugata purgata,& incocta vino aspero,quæ deinde in ligneis canalibus refrigerata ponantur. Item ros marinus,aqua mulsa decoctus cõgelatur,& in himbrice ponitur succus huiusmodi. Quòd si horridę videntur atque contractæ torpore,silentio, & mortuarum corpora frequenter offerre, canalibus ex canna factis mel cum gallę puluere,vel siccæ rosæ coctum debebis infundere. Illud ante omnia expediet,vt putres partes fauorum, vel vacuas ceras, quas aliquo casu examen ad paucitatem redactum non valebit implere semper rescidas acutissimis ferramentis subtiliter, ne mota alia pars fauorum cogat apes domicilia concussa deserere. Nocet apibus plerumque fęlicitas sua,nam si nimiis floribus annus exuberat,dum solam curam gerendi mellis exercent, de ꝓle nil cogitant,cuius omissa reparatione populus idem labore confectus extinguitur totius gentis exitio. Itaque cum mellis nimietatem videris ex florum grandi cõtinua messe defluere, interiectis ternis diebus clauso foramine, non eas patiaris exire. Ita ad generandum sobolem conferentur. Nunc circa Calendas Apriles curãdi sunt aluei, vt omnia purgamenta tollantur, & sordes,quas tempus contraxit hibernum,& vermiculi, & tineæ,& araneæ quibus corrumpitur vsus fauorum,& papiliones qui vermiculos stercore suo faciunt nasci, tunc fumus incensi sicci bubuli stercoris adhibeatur,qui aptus est apum saluti,quę purgatio frequenter vsque in autumni tempora celebretur. Hæc omnia cæteraq; efficies castus,& sobrius,& alienus a balneis.vel a cibis acribus,& odoris immundi, atque omnibus salsamentis.

De Leguminibus,& oleribus in Aprili seminandis. Cap. CI.

MEnse Aprili medica serẽda est,quę semel seritur,& decẽ annis permanet continuis,ita vt quater, vel sexies possit per annum rescidi,agrum stercorat, macra animalia reficit, curat ægrota. Nunc etiam locis mediocriter siccis millium serimus,& panicum. Hoc mense pingues campi,& agri, qui diu aqua tenent proscindantur post idus,cum,& omnes herbas protulerunt,& earum semina nondum firmata sunt maturitate. Nũc, & apium bene seritur locis calidis, & frigidis terra quali volueris,dummodo ibi humor assiduus est,quamuis nasci si necesse fuerit,& in siccitate non denegcet,& prope omnibus mensibus,a primo vere ad autumnum feratur extremum. Ex ipsius genere est hiposelinon durius tamen,& austerius,& closelinon molli folio,& caule tenero,quod nascitur in lacunis. Et Petroselinõ maxime locis asperis. Apios maiores facies si semen quantum tribus digitis comprehendi potest Lintheolo clauseris rariore, & breui fossa abrueris,ita omnium seminum germen capitis vnius soliditate nectetur. Crispi fiunt si semina ante tundantur,vel super areas nascentes aliqua pondera voluntantur, aut pedibus ꝓculcentur enata. Apii semina vetustiora citius nascuntur,quæ nouella sunt serius. Hoc etiam mense atriplicem seremus si rigare poterimus,& Iulio, vel cæteris vsque ad autumnum mensibus,amat assiduo humore satiari,Semen statim cum spargitur obruendum est,herbæ ei subinde vellantur, transferri necessarium non est cum bene seritur,tamen potest melius adolescere si spacio rariore pangatur,& iuuetur succo lætaminis,& humoris,ferro tamen semper est rescindendum, quia ita pululare nõ cessat. Nunc,& ocinum seritur. Cito nasci dicitur si statim cum seueris aqua calida perfundas. Rem miram de ocimo Martialis affirmat,quòd modo purpureos,modo albos flores, modo ruffeos pariat, & si ex eo semine frequenter feratur, modo in serpillum,modo in sisimbrium mutetur. Hoc etiam mense Melones,& Cucumeres seruntur,& Porrus. Et in primordio Capparis,& serpillum,& colocasii plantaria ponemus, & Lactucas, & Betas,& Cepulas,& Coriandrum seremus,& intiba secunda satione,quibus vtamur æstate, & cucurbitas, & mentam radice, & planta.

De Arboribus eodem mense excolendis. Cap. CII.

TVnc locis temperatis Oliua inseratur,quæ inseritur inter corticem more pomorum,sicut supradictum est. Sed ut oleastro inseras contra illud,quod ex OlIueto insito,& casu incenso renascitur oleaster infelix,sic prouidendum est, positis,prius oleastri brachiis in scrobe in qua disponemus inserere. Scrobes,ita replebimus,vt mediæ vacuæ sint,cum comprehenderit oleaster inseremus in infimo,vel insitum ponemus,& insitionem prope infra terram nutriemus. Deinde sicut adolescit terram subinde colligimus,ita commissura in profundo latente quisquis vrit accedit oliuæ locum, non auferet vim pullulandi, quæ & apertam redeundi felicitatem de olea, & occultam valę di felicitatem de oleastri connexione retinebit. Aliqui oleas in radicibus inserunt, & ubi comprehenderint cum aliqua parte radicis auellunt,& transferunt more plantarum. Græci oleas ab 8. Calenda. Aprilium die vsque in 3. nonas, Iulias inseri debere præcipiunt,ita ut locis frigidis serius,calidis maturius inserantur. Locis frigidissimis nunc vinearum fossio ante idus peragẽda est,& si quæ de Martio mense restabunt vites quoque inseremus. Seminaria,quæ sunt ante facta herbis liberentur,& leuiter circumfodiantur, hoc etiam mense locis temperatis malogranata ponuntur,& inseruntur. Persicus inoculari potest. Locis frigidis fici plantaria disponemus. Nunc etiam ficum debemus inserere,nunc palmarum planta(quam Cephalonem vocamus) locis apricis,& calidis est ponenda.

De Vitulis in eo nutriendis,& Ouibus tondendis,& Apibus inuestigandis. Cap. CIII.

HOc mense vituli nasci solent, quorum matres abundantia pabuli iuuentur,vt sufficere possint tributo laboris, & lactis. Ipsis autem uitulis tostum inolitumque milium cum lacte misceatur, salinati more præbendum,nunc locis calidis tondeantur oues,& serotini fetus hoc mense signentur. Nunc prima est ad missura (quæ excellit) arietum, vt agnos iam maturos hibernum tempus inueniat, hoc mense locis aptis Apes quæremus. Sed loca mellifica indicant Apes si circa fontes frequentissime pascantur. Nam si rariores videbuntur in his locis mellificari vtiliter non potest. Quòd si frequentes aquantur, ubi sint examina earum hoc genere possumus inuenire. Aliqui mellis breuissimum circa aquas vasculum ponunt, de quo cum Apes aquanda gustauerit,ad commune pabulum pergens alias exhibebit,quarum frequentiam subinde crescentem notata reuolantium parte vsque ad examina prosequeris. Quòd si est examen in spelunca reconditum fumo eijcietur, & cum exierit eris sonitu territum,in frutice,vel in aliqua siluę se parte suspendet,& ita admoto vasculo recipietur. Si vero in cauę arboris ramo fuerit,acutissima serra idem ramus supra infraque decisus, & munda veste coopertus poterit afferri, & inter aluearia collocari, vestigantur autem mane, vt tota dies sufficiat ad sequendum. Nam vespere peracto opere ad aquas plerumque non redeunt. Vasa autem quibus recipiuntur perfricãda sunt citragine,uel herbis suauibus, & conspergenda himbre mellis exigui. Quod si verno fiat, & circa fontes aluearia sic tincta ponantur locis quibus Apum frequentia est, multitudinem sibi sponte conducent, si tamen seruari a furibus possint, hoc etiam mense sicut supra purganda sunt aluearia sordibus, & vetandi papiliones quę maximæ abundant florentibus maluis, quos hoc genere intercipiemus vas æneum miliario simile,idest, altum & angustum, vespere inter aluearia collocemus, in fundo eius ponamus lumen accensum. Illuc & papiliones conuenient, & circa lumen volitabunt, & angustia,vasculi, ab igne proximo interire cogentur.

De his,quæ agenda sunt in Maio. Cap. CIIII.

MEnse Maio lateres faciẽdi, sunt ex terra Alba, & Creta, vel rubrica. Nã quę Æstate fiunt celeritate feruoris in summa crate siccantur interius humore seruato, quæ res scissuris eos faciet aperiri. Fiũt autem sic,terra cribrata diligenter,& omni asperitate purgata,mixta cum paleis diu macerabitur,& intra formam alteri similem reprimetur, tunc ad siccandum relicta, subinde versabitur ad solis aspectum. Item hoc quoque mense conficitur oleum liliaceum & rodomel, & oleum rosetum atque rosatum, rosas autem nondum patefactas seruabis,si in canna uiridi stante fissa recidas, ita ut scissuram corepatiaris, & eo tempore cannam recidas, quo rosas virides habere uolueris. Aliqua olla rudi conditas ac bene munitas sub diuo obruunt ac reseruant. Item hoc mense omnia prope quæ sata sunt florent,neque tangi a cultore debebũt, frumẽta,& ordeum, & q̃ sunt seminis singularis 8. dieb. florebũt, & deinde p d es 80. grãdescẽt flore deposito usq; ad maturitatis euentũ. Quæ vero duplicis seminis sũt,sicut faba,pisũ,cæteraq; legumina 40. dieb. florẽt,simulq; grãdescunt. Hoc mense

in

in locis ficcis calidis, siue maritimis fena recidantur, prius tamẽ quam exarescant, quia si pluuiis infusa fuerint conuerti ante non debent, quàm pars eorum summa siccata est. Hoc mense Pãpinari conueniet, sed tunc est oportuna pampinatio, cum teneri rami digitis stringentibus crepabunt, sine difficultate carpentis, hæc res vuas efficiet pinguiores, maturitati consulit solis admissa. Hoc mense arbores, & uites, quæ ablaqueatę fuerant, cæcare hoc est operire iam conuenit, nunc & seminaria fodiuntur assidue, & locis prægelidis, & pluuiosis oleæ putantur, & eis muscus abraditur. Item hortorum spacia, quæ per autumnum seminibus implenda destinantur, aut plantis, nunc conueniet pastinari. Hoc mense apium bene seritur, vel coriandrum, & melones, & cucurbitę, carduus, & radices, & ruta tangetur, porri quoque planta transfertur, vt rigationibus animetur, hoc etiam mense locis calidis implastrari Persicus potest. Locis frigidis conseremus, & ficum, vel inserimus. Hoc etiam mense palmę planta disponitur.

De Nouellis vitibus excolendis, & noualibus aperiendis.
Cap. CV.

TVnc consideremus nouella vitis sarmenta, quæ protulit, & ei pauca, & solida relinquamus, & amminiculis firmemus donec brachia prolata durescant. Non autem amplius resectæ, & pullulanti viticulę, quàm duę vel tres materiæ relinquantur, & alligentur propter iniuriam venti. Ideo autem tres materias dixi debere dimitti, ne dissipantibus ventis nulla remaneat, si in primordio reliqueris pauciores, nunc quoque pingues agri, & herbosi proscindantur. Sed si agros incultos volueris aperire, considerabis siccus an humidus sit ager siluis aut gramine, fruteċtis vestitus aut salice. Si humidus erit, fossarum ductibus ex omni parte siccetur. Sed apertę fossę notę sunt, cæcę vero hoc genere fiunt. Imprimũtur sulci per agrum transuersi altitudine pedum trium, postea vsque ad medietatem lapidibus minutis replentur aut glarea, & super terra, quam egesseramus æquatur. Sed fossarũ capita vnã patentẽ fossam petant ad quam decliues recurrant, ita & humor deducetur, & agri spacia non peribunt. Si defuerint lapides sarmentis, vel stramine subiecto cooperiant, vel quibuscumque virgultis. Sed si nemorosus est, extirpatis aut raro relictis arboribus excolatur. Si lapidosus per maceries saxorum turba collecti, & purgari poterit, & inde muniri. Iuncus, & gramen, & filices frequenti aratione vincentur. Sed filicem si sæpe fabam conseras, vel lupinos, & si subinde nascentem mucrone falcis incidas, intra exiguum tempus absumes.

De Vitulis hoc mense castrandis. *Cap.* CVI.

TVnc castrandi sunt vituli (sicut Mago dicit) tenera ætate, vt fissa ferula testiculi comprimantur, & paulatim confracti resoluantur. Sed hæc luna decrescẽte verno, vel autũno fieri debere præcepit. Alii ligato ad machinam uitulo duabus angustis regulis stamneis sicut forpicibus ipsos neruos apprehẽdunt, qui Græce cremasteres dicuntur, his comprehensis tẽtos testiculos ferro resecant, & ita recedũt, vt aliquid de his capiti bus neruorum suorum dimittatur herere, quæ res, & sanguinis nimietatem prohibet, & non omnino iuuencos subducto robore virilitatis effeminat, nec admittendum est, quod plerique faciunt vt statim castratos coire compellant. Nam certum quidẽ est ab eis generari, sed ipsos fluxu sanguinis interire, vulnera vero castratorum cinere sarmentorum, & spuma linentur argenti. Castratus abstineatur a potu, & cibis pascatur exiguis, ac sequente triduo præbeantur ei teneræ arborum summitates, & fruteċta mollia, & herbę uirides coma dulciore sagina roris aut fluminis. Pice etiam liquida mixto cinere, & modico oleo post triduum vulnera diligenter vngenda sunt. Sed melius genus castrationis sequens vsus inuenit. Alligato enim iumento atque deiecto testiculi stricta pelle clauduntur, atque ibi regula lignea præmente deciduntur ignitis securibus, vel dolabris, vel quod est melius formato ad hoc ferramento vt gladii similitudinem teneat, ita enim circa ipsam regulam acies ferri candentis imprimitur, vnoque ictu, & moram doloris beneficio celeritatis absumit, & vstis venis ac pellibus a fluxu sanguinis strictis plaga, cicatrix quodam modo cum ipso vulnere nata defendit.

De Ouibus tondendis, & caseo faciendo, & Apibus purgandis.
Cap. CVII.

LOcis temperatis nunc ouium celebranda tonsura est, sed tonsas oues hoc vnguine medicemur, succum de cocti lupini feces vini veteris, & amurcam pari mensura miscebis, & in unum corpus omnia redacta curabis allinere, post triduum si mare uicinum est littori iungantur extremo, si in mediis terris pascimus aqua cęlestis, cum sale paulolum decocta sub diuo debebit pecorum tõsa, & victa membra diluere, hoc enim modo curatum pecus toto anno, nec scabrum fieri dicitur, & prolixas lanas creare fertur ac molles. Hoc mense caseum coagulabimus sincero laċte coagulis, vel agni vel hædi, vel pellicula quæ solet pullorum ventriculis adhęrere, vel agrestis cardui florib. vel laċte ficulneo, cui serum debet omne deduci, ut etiam ponderibus urgeaẽ, vbi solidari cępit. Loco opaco ponaẽ aut frigido, & pressus subinde adieċtis pro acquisita soliditate põderibus, trito ac torrefaċto sale debet aspergi, & iam durior uehementius præmi, post aliquos dies solidatę iam formulæ, per crates ita statuantur ne inuicem se unaquęque contingat, sic aũt clauso loco & a uentis remoto, vt teneritudinem seruet atque pinguedinẽ. Vitia casei sunt, si aut siccus sit, fistulosus, quod eueniet si aut parum premitur, aut sales nimios accipiet, aut calore solis vratur. In recẽti caseo conficiendo aliqui nucleos uirides pineos terunt, atque ita laċte mixto gelant. Aliqui thimum tritum, & frequenter colatum congelant. Qualemcũque etiam saporẽ uelis efficere, poteris adieċto quẽ elegeris cõdimẽto, seu piperis, seu cuiuscũq; pigmẽti. Hoc mense incipiũt augeri examina, & in extremis fauorum partibus, maiores creantur apiculę, quas aliqui reges putant, sed Græci eos destros appellant, & necari iubent, quia requiem concutiunt quiescentis examinis. Nunc papiliones abundant, quos necemus more quo dixi.

De his, quæ in agris agenda sunt in Iunio.
Cap. CVIII.

MEnse Iunio frigidissimis locis, quę Maio sũt præter missa faciemus. Agros ęque proscindemus herbosis, & gelidis partibus vineta locabimus, colligemus viciam, fenũ Gręcum resecemus ad pabulum. Hoc mense locis frigidis peragenda est leguminum messis. Itaque lenticulam colleċtam cineri mixtam bene seruabimus, vel uasis oleariis aut salsamentariis repletis, statimque gipsatis. Nũc & Faba Luna minuente Velletur ante lucem, sane & antequam Luna procedat excussa, & refrigerata ponatur, ita gurguliones non patietur. Hoc mense Lupinus colligitur, & si placuerit statim seretur ex area. Græci afferunt Ægyptios hoc more prouentum cuiusque seminis experiri. Aream breuem loco subaċto, & humido nunc excolunt, & in ea diuersis spaciis omnia frumenti, uel leguminum genera spargunt, deinde in ortu caniculæ, qui apud Romanos 25. Calend. Augustarum die tenetur, explorant quæ semina ortum sydus exurat, quę illæsa custodiat, his abstinent, illa procurant, quia indicium noxę aut beneficii per annum futurum generi unicuique sydus aridum pręsenti exitio, uel salute præmisit.

De his, quæ tunc agenda sunt in arboribus.
Cap. CIX.

HOc etiam mense ramus punici sicut supradiximus poterit intra fictile vasculum claudi, vt ad eius magnitudinem poma restituat. Nũc pira, uel mela vbi ramos multa poma densabunt, interlegenda sunt quæcunque uitiosa, vt succus, qui ingratę his possit impendi, ad meliora vertatur. caprificandę sũt arbores fici. Aliqui eas, & hoc mense inserũt locis frigidis. Persicus inoculatur, palmę planta circũfoditur. Hoc mẽse vel Iulio celebratur insitio in pomis, quæ implastratio dicitur. Solis arboribus conuenit in quibus pinguis succus in cortice est, ut ficis, & oleis, ac similibus (vt Martialis dicit) & Persico. Fit autem sic ex nouellis ramis, & nitidis ac feracibus, gemmamque bene apparebit sine dubio processura, duobus digitis quadratis circumsignabis, ut ipsa statuatur in medio, & ita subtiliter corticem leuabis acutissimo scalpro ne gẽma legatur. Item ex ea arbore cui velimus inserere similiter cum gemma tolletur emplastrum nitido tamen atque vberi loco tunc ibi conuenienter astringatur, & præssum circa gemmã vinculis cogitur sine germinis læsione cohærere, ut ea, quæ apposito redditur locum gemmæ prioris includat, tunc luto superlinis, & liberam gemmam relinques, ramos eius superiores arboris secabis ac stirpes, ac vigintiuno diebus exaċtis resoluto vimine vinculorum, reperies externi seminis gemmam mire in arboris alienæ membra transisse.

De Area præparanda, & messe trituranda. Cap. CX.

HOc mense area præparanda est ad trituram, cuius primo terra radatur, deinde effossa leniter mixtis paleis, & amurca æquatur insulsa, quæ res a muribus, & formicis frumenta defendit, tunc præmenda est rotundo lapide, vel quocumque fragmento, cuius volutatio possit eius spacia solidare, dehinc sole siccetur. Aliqui mundatis areis aquam spargunt, & inimica ibi pecora diu spaciari ac proculcare compellunt, & cum terra vngulis stricta fuerit spectant solidam siccitatem. Nunc primo ordei messis incipitur, quæ consumenda est antequam refractis spicis lapsa decurrant, quia nullis sicut triticum folliculi vestiūtur. Quinque modios recidere potest pleni agri opera vna messoris experti, mediocris vero tres vltimi etiam minus. Sed ordei culmos iacere in agris aliquantum sinamus, quia fertur hoc more grandescere. Nunc etiam mense postremo locis maritimis, & calidioribus ac siccis, triticis messis abscinditur, quam paratam esse cognoscis, si æqualiter spicarum populus maturato rubore flauescat. Pars Galliarū planior hoc compendio vtitur ad metendum, & præter hominum labores, vnius bouis opera spacium totius messis absumit. Fit itaque vehiculum, quod duabus rotis breuibus fertur, huius quadrata superficies tabulis munitur, quæ forinsecus reclines in summo reddant spacia largiora. Ab eius fronte carpenti breuior est altitudo tabularum, ibi denticuli plurimi ac rari ad spicarum mensuram constituuntur in ordine ad superiorem partem recurui, a tergo vero eiusdem vehiculi duo breuissimi temones figurantur velut amites basternarum. Ibi bos capite in vehiculum verso iugo aptatur, & vinculis mansuetus sane, qui non modum compulsoris excedat, hic vbi vehiculum per messes cæpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa cumulatur, abruptis ac relictis paleis, altitudinem vel humilitatem plerumque bubulco moderante, qui sequitur, & ita per paucos itus ac reditus breui horarum spacio tota messis impletur, hoc campestribus locis, vel æqualibus vtile est, & his quibus necessaria palea non habetur.

De Legendo, vel conficiendo melle. Cap. CXI.

HOc mense aluearia castrabuntur, quæ matura esse ad mellis redactum, signis pluribus instruemur, primum si plena sint Apum subtile murmur audimus. Nam uacuæ sedes fauorum velut concaua ædificia voces, quas cæperint in maius extollunt: quare cum murmuris sonus magnus, & raucus est, agnoscimus non esse idoneas ad metendum crates fauorum. Item cū fucos a sedibus suis, qui sunt Apes maiores grādi intentione deturbant, matura mella tenantur. Castrabuntur autem aluearia matutinis horis cum torpent apes, nec calorib' asperantur, fumus admouetur ex galbano, & arido fimo bubulo quem in pultario factis carbonibus conuenit excitare, quod vas ita figuratum sit, vt velut inuersi infidibuli angusto ore fimum possit emittere, atque ita cedentibus apibus mella recidentur ad examinis pabulum, hoc tempore pars fauorum debet quinta dimitti. Sane putres ac vitiosi faui de aluearibus auferantur, Nunc mella conficimus congestis in mundissimum sabanū fauis ac diligenter expressis. Sed antequam præmamus partes fauorum corruptas, vel pullos habentes recidemus. Nam malo sapore mella corrumpūt. Mel recens paucis diebus apertis vasculis habendum est, atque in summitate purgandum donec refrigerato musti calore defæuescat, nobilius mel erit, quod ante expressionem secundam velut sponte profluxerit. Hoc etiam mense ceram conficimus, quæ in vase æneo, sumptis aqua plenis minute conscitis fauorum reliquiis mollietur, & deinde in aliis vasculis, sine aqua resoluta digeretur in formas.

De Examinibus Apum custodiendis. Cap. CXII.

NVnc hoc mense vltimo noua egrediuntur examina, custos debebit esse admonitus, quia nouellę apes vagantib' animis iubent vt te nisi seruentur effugiant. Examina in adultu suo morantur vno aut duobus diebus, quæ statim nouis aluearijs excipienda sunt. Obseruabit autem custos assiduus vsque in octauam, vel nonam horam, quia post hæc tempora non facile fugere aut emigrare consueuerunt, quamuis aliquę & procedere, & abire non dubitent. Signa futuræ fugę hæc sunt. Ante biduum, vel triduum acrius tumultuantur, & murmurāt, quod vbi apposita aure frequenter explorator agnouerit, solicitior aduersum hoc esse debebit. Solent hoc signum, & cum pugnaturæ sunt facere, quarum pugnas compescit puluis, aut mulsę aquæ himber aspersus. Inest illis ad originis suæ reparandam concordiam dulcis auctoritas, sed cum se agmina sic pacata in ramo vel quocunque loco suspenderint, si vnius vberis eductione pendebunt, noris aut vnum regem esse vniuersis, aut reconciliatis omnibus manere concordiam. Si vero duo, vel plura vbera suspendens se populus imitatur, & discordes sunt, & tot reges esse quot velut vbera videris confitentur, vbi globos Apum frequentiores videris. Vncta manu succo mellis, fosilli, vel apij reges requiras. Sunt autem paulo maiores, & oblongę magis quàm cęteræ apes. Rectioribus cruribus: neque grandibus pēnis pulchri coloris, & nitidi. Lenes sine pilo, nisi forte pleniores, quasi capillum gerunt in ventre. Quo tamen non vtuntur ad vulnus: Sunt alii fusci, atque hirsuti, quos oportet extingui, & pulchriorem relinqui, qui si frequenter vagatur cum examinibus, exceptis alis reseruetur, hoc enim manente nulla discedet, sed si nulla nascantur examina duorum, vel trium multitudinem vasculorum in vnum conferre possumus, dulci tamen liquore conspersas apes atque inclusas per triduum tenebimus, apposito cibo mellis, & exigua tantum spiracula relinquemus in cella.

De Aluearijs supplendis. Cap. CXIII.

QVod si velis aluearium, cui per aliquam pestem, multitudo subducta est, populi adiectione reparare, considerabis in aliis abundantibus ceras fauorum, & extremitates, q̄ pullos habent, & vbi signum nascituri regis inueneris, cum sobole sua recides, & in id aluearium pones. Est autem hoc regis futuri signum, inter cætera foramina, quæ pullos continent, vnū maius ac longius velut vber apparet. Sed tunc transferendi sunt quando erosis cooperculis ad nascendum maturi capita nituntur exerere, nam si immaturos transtuleris, interibūt. Si autem se subitum leuabit examen, strepitu æris terreatur aut testule, tunc ad aluearium rediet, aut in proxima fronde pendebit. Et inde in nouum vas herbis consuetis, & melle conspersa manu contrahatur aut trulla, & cum in eo loco requieuerit, vespere inter alia collocetur.

De His, quæ agenda sunt in Iulio. Cap. CXIIII.

IDem in lib. 8. Mense Iulio agri, qui Aprili proscissi fuerant circa Calend. iterentur. Nunc etiam locis temperatis tritici messis expletur more quo dictum est. Siluestres agri vtilime extirpabuntur arboribus atque uirgultis cum luna decrescit, defectis radicibus atque cōbustis. Hoc mense arbores, quæ in messe steterant, sectis messibus obruantur aggestione terrarum, propter nimios solis ardores. Nunc & nouellę vitæ, & mane, & vespere iam calore deposito effodi debent, & auerso gramine puluerari. Hoc etiam mense cepullas serimus irriguis aut frigidis locis, & radices, & atriplicem si rigare possumus, & ocimum, Maluas, Betas, Lactucas, & Porros rigandos. Hoc mēse & co riguo napos seremus, & Rapas soluto putri, & solo, nec spisso, locis humidis lætantur, & campis. Sed napus in sicco, & prope tenui ac deuexo, & sabuloso melior nascitur. Loci proprietas vtrumque semen in alterum mutat: Nam rapę in altero per biennium sata mutantur in Napos. Alio uero napus transit in rapum. Subactum solum stercoratum versareque conquerunt quod & ipsis, & segetibus proderit, quæ ibi annono sodem serantur. Hoc mense cum sol Cācri tenebit hospitium, Luna vero in Capricorni signo posita gramen ablatum Græci affirmant nihil de radicibus redditurum. Item si bidentes cupreo fiant, & sanguine extinguantur hyrcino, & fornacis ardores non aquis, sed eodem sanguine tēperentur, per eos erutū gramen extinguit.

De Tauris, & Arietibus ad coitum admittendis. Cap. CXV.

HOc mense maxime Tauris submittendę sunt uaccę quia decem mensium partus sic poterit maturo uere cō cludi. Et certum est eas post vernam pinguedinem gestientes veneris amare lasciuiam, vni tauro. 15. vaccas Columella asserit posse sufficere, curandumque ne concipere nequeant nimietate pinguedinis. Si ab abundantia pabuli est in regione qua pascimus potest annis omnibus in fœturam vacca submitti. Si uero indigetur hoc genere, alternis temporibus onerandæ sunt maximeque si eædem alicui operi seruire consueuerunt. Hoc etiam mense Arietes candidissimi eligendi, & admittendi sunt mollibus lanis, in quibus non solum corporis candor considerandus est, sed etiam lingua, quæ si maculis fuscabitur, uarietatem reddit in sobole. De albo plerunque nascitur coloris alterius, de fuscis nunquam (sicut Columella asserit) potest albus creari. Eligemus Arietem alti, pro-

cerum

cerum ventre promisso,& lanis candidissimis tecto,cauda lõgissima.velleris densi,fronte lata magnis testib.ætatis primæ, qui tamen vsque in octo annos potest vtiliter inire. Fœmina debet bima submitti quæ vsq; in quinquennium feturę necessaria est anno 7. desit. Eligenda est vasti corporis,& prolixi velleris:ac in hoc genere vt pabuli saturetur vbertate,& longe pascatur a sentibus.quæ & lanã minuunt.& corpus incidunt. Admittẽdi sunt mense Iulio.vt natę ante hiemem conualescant. Aristoteles asserit.si masculos plures creari velis, admissura tempora sic custodies,& habitum septentrionis eligendum, & contra eum ventũ greges esse pascendos. Si fœminas generari velis austri captandos flatus, & in eum pascua dirigenda. Ac sic ineundas matres ut mortuarum uel uitiosarum numerus nouella sobole reparetur. Autumno debiles quoque mutentur precio.ne eas imbecillas hybernum frigus absumat:aliqui duobus ante mẽsibus arietes, a coitu reuocant:vt facem libidinis augeat dilatio voluptatis,quidam coire sine discretione permittunt:vt hoc eis genere per annum totum fętura non desit.

De his, quæ in Augusto sunt agenda. Cap. CXVI.

IDem in lib.9. Mense Augusto circa Calendas Septembris ager planus humidus exilis incipiet exarari. Nunc quoque maritimis locis vindemiæ apparatus urgetur. Hoc etiam mense locis frigidis occasio vinearum est hoc tempore si terra exilis in uinea est:& uinea ipsa miserior tres uel quatuor lupini modios in iugero sparges, atq; ita, locabis, quod ubi fructificauerit euertitur,& optimum stercus præbet in uineis, quia lætamen propter uini uitium non conuenit inferre uineis. Nunc etiam locis frigidis pampinatur,locis uero ardentibus ac siccis obumbratur potius uua, ne ui solis arescat, si aut uineæ breuitas aut faculeas permittit operarum. Nunc urenda sunt pascua, ut & altiorum fruticum festinatio reprimatur ad stipes, & incensis aridis,noua lętius herba succedat. Hoc etiam mense ultimo siccis locis rapa & napus serenda sunt. Hoc mense ultimo locis siccioribus radices seruntur, quæ hyeme sui usum ministrent,amant terram pinguem solutam diu subactam qualem rapa,tofum & glaream reformidant, gaudent cœli statu nebuloso. Serendæ sunt spatijs grandibus & altis fossis meliores proueniunt. Si in arenis serantur,lætamen non est ingerendum,sed potius paleę, quia inde fungosę suauioresque sunt, si eas aqua salsa frequenter aspergas. Radices fœminini generis putantur, quę minus acres sunt & habentes folia latiora lenia & cum iucunditate uirentia. Ex his ergo semina colligemus. Maiores fieri creduntur, si sublatis omnibus folijs solo tenui caulæ demissa sæpè terris operiantur. Si ex minus acra dulcem fieri uelis, semina die ac nocte melle macerabis,aut passo, rafanum tamen sicut brasicam cõstat esse uitibus inimicam. Nam si circa seseratur natura discordante refugiunt. Hoc etiam mense pastinacas seremus. Et nunc implastrãtur arbusta. Pirum nunc plerique inserunt, & locis irriguis arborẽ citri. Hoc mense Scrabrones Abrones molesti sunt aluearijs Apum,quos persequi ac necare debemus, nunc etiam quibus Iulio non occurrimus exeqnamur.

De Vena aquæ inuestiganda. Cap. XVII.

NVnc si deerit aqua,sic eam quærere,ac vestigare debebis. Ante ortum solis his locis quibus aqua quærenda est æqualiter pronus,mento ad solum depresso,iacens in terra specta bis orientem,& in quo loco subtili nebula aerem surgere uideris,& uelut rorem spargere,constat naturali ex ratione aquã latere: sed & terrarum genus considerabis, scilicet an sit creta, uel sabulum,uel terra supra uel huiusmodi (sicut dictũ est sup.) vt possis uel de tenuitate aquæ,uel de abundantia iudicare. Sũt & hæc signa vestigandæ aquæ quibus tunc credimus, si neque aliquis ibi ex consuetudine humor insidet ac præterit, iuncus tenuis,salix siluatica,alnus,vites,arundo,hædera,cæteraq; si quæ humore gignuntur,locus ergo ubi prædicta signa reperetis fodiatur latitudine pedibus tribus,& altitudine pedibus quinque,& prope solis occasum mundũ vas ibi ęreum uel plumbeũ interius vnctum inuersum ponatur in solo ipsius fossionis,tunc supra libram fossę crates facta de uirgis ac frondibus, additaque terra spacium omne cooperiatur,sequenti die aperto loco si in eodem uase sudores inueniantur aut stillæ, aquas ibi esse non dubites. Item si uas figuli fictum,neque coctum eadem ratione ponatur, ac similiter operiatur,altero die,si aquarum uena est,in præsenti uas concepto humore soluetur. Item lucerna oleo plena & incensa,si ibi similiter tecta ponatur, & secuto die inueniatur extincta superantibus alimentis,aquas idem locus habebit. Item si in eo loco focum feceris,& terra uaporata humidum fumum nebulosumque ructauerit, aquas inesse cognosces.

De Puteo fodiendo, & aqua probanda. Cap. CXVIII.

HIs itaque repertis,certa firmante notitia,puteum facies, & aquæ caput requires,vel si plura sint in vnum colliges, tamen maxime sub radicibus montiũ in Septentrionali parteo quærendę sunt aquæ,quia in his locis magis abundant vtiliores que nascuntur. Sed in fodiendis puteis cauendum est fossorum periculum,quoniam plerunque terra sulphur,alumen, bitumen educit,quorum spiritus mixti anhelitum pestis exalant, & occupatis statim naribus extorquent animas, nisi quis sibi velocitate succurrat. Prius ergo,quàm descendatur ad intima in eis locis lucernam ponis accensam, quæ si extincta non fuerit, periculum nõ timebis,Si vero extinguetur, cauendus est locus, quem spiritus mortifer occupauerit. Quòd si alio loco aqua nõ potest inueniri, dextra leuaque fodiemus puteos vsque ad aquę ipsius libramentum,& ab his foramina hincinde patefacta velut nares intro agemus,qua noceus spiritus euaporet, quo facto latera puteorum structura suscipiat. Fodiendus est autem puteus latitudine 8.pedum quaque uersum, ut binos pedes structura concludat,quæ structuta uectibus ligneis, subinde densatur, & structa sit lapide tofico uel silice. Si aqua limosa fuerit salis ammixtione corrigitur. Sed dum puteus foditur, si terra non stabit uitio generis dissoluta,aut humore laxabitur, tabulas obiicies directas vndique,& eas transuersis uectibus sustinebis,ne fodientes ruina concludat. Aquam uero nouam sic probabis, in uase ęneo nitido sparges, & si maculam non fecerit probabilis iudicetur. Item decocta ęneo uasculo, si arenam vel limum non relinquit in fundo utilis. Item si legumina cito ualebit excoquere, & si colore perlucido carens, a musco tamen & omni labe pollutionis est aliena, sed qui in alto sunt putei perforatis usque ad infimam partem terris, ad loca inferiora possunt vice fontis exire, si uallis subiectę natura permittat.

De Aquaductu faciendo. Cap. CXIX.

CVm vero ducenda est aqua,ducitur aut forma structili, aut plumbeis fistulis, aut cannalibus ligneis, aut fictilibus tubis, si per formam ducitur solidandus est canalis, ne per rimas aqua possit elabi,cuius magnitudo pro aquæ mẽsura facienda est,si per planum veniet,inter centenos, vel sexagenos pedes sensim reclinetur structura sesquipede, vt vim possit habere currendi,si quis mons interiectus occurrerit,aut per latera eius aquam ducemus obliquam, aut ad aquæ caput speluncas liberabimus, per quas structura perueniat, sed si se vallis interferat,erectas pilas vel arcus usque ad aquæ iusta vestigia construemus. Aut plumbeis fistulis clausam deiici patiemur,& explicata valle consurgere,sed quod est salubrius, & vtilius fictilibus tubis cum ducitur duobus digitis crassi, & ex vna parte reddantur angusti, vt palmi spacio vnius in alterum possit intrare,quas iuncturas viua calce oleo subacta debemus illinere. Sed antequam his aquæ cursus admittitur,fauilla per eos mixta exiguo liquore decurrat, vt glutinare possit si qua sint, vitia tabularum. Vltima ratio est plũbeis Fistulis ducere, quæ aquas noxias reddunt. Nam cerusa plumbo creatur attrito,quæ corporibus nocebit humanis, diligentis erit aquarũ receptacula fabricare,vt vel copiam inops vena procuret.

De Agris in septembri arandis, & stercorandis. Cap. CXX.

IDem in li.10. Mense Septembri ager pinguis, & qui diu tenere consueuit humorem,tertia vice arabit,quamuis,& humido anno possit antea tertiari,nunc etiam humidus planus exilis (quẽ primo Augusto arari diximus) iterat,ac serit, Graciles cliui nũc primũ arãdi sunt,& serẽdi statim. Circa æquinoctiũ agri nũc stercorãdi sunt,sed in colle spissius, in cãpo rarius,lętamina disponent cũ luna minuit.q res herbis si serue tur officiet, vni iugero asserit Columella 24. stercoris carpenta sufficere,in plano vero 18.sed ijdem cumuli tot dissipandi sũt, quot ea die poterunt exarari, ne stercora exucca nihil prosint, Eijciuntur quidem lætamina,& qualibet hiemis parte,sed si tẽpore suo eijci, aliqua ratione non potuerunt, antequam seras more seminis per agros puluerem stercoris sparge, vel caprinũ manu proiice,& terram sarculis misce, nec prodest nimiũ stercorare uno tempore, sed frequenter & modice. Ager aquosus plus stercoris, siccus vero minus requirit. Sed si lætaminis copia non abundat hoc pro stercore optime cedit, vt sabulosis locis cretam idest argillam spargas, cretosis, ac nimium spissis

pissis sabulonem, hoc & segetibus proficit, & vineas pulcherrimas reddit, nam letamen in vineis saporem vini uitiare consueuit.

De Frugibus, ac leguminibus seminandis.
Cap. CXXI.

HOc mense vliginosis, locis aut exilibus, ac frigidis, aut opacis circa æquinoctium triticum, & ordeum seretur dum serenitas constat, vt radices frumenti ante hiem ẽ conualescant. Solet autem terra humorem falsum vomere, quæ segetes necat. Vbi hoc fit, Columbinum stercus, aut Cypressi folia oportet inspergere, & ita ut eadem misceantur inarare, melius tamen omnibus remediis erit, si aquarius succus noxium deducat humorem. Si autem modo, quando seretur hyenę pelle vestieris, & ibi aliquandiu quod serendum est esse patiaris, sata bene prouenire confirmant. Item quoniam quædam animalia subterraneis sectis radicibus necant plerũque frumenta, contra hoc proderit Agrestis Cucumeris humor expressus, & eius radix trita si aqua deluatur, & eodem quæ serenda sunt macerentur humore. Aliqui ubi hoc segetes suas perferre senserint, inter initia uitiorum insulsa amurca uel prædicta aqua sulcos, & aratra perfundunt. Nunc gracili solo ordeum seritur canterinum. Post hoc genus agros cessare patieris, nisi forte letamen aspergas. Nunc etiam vel maturius aliquanto Lupinus seritur, antequam frigus incipiat. Hoc mense postremo pisum seremus, terra facili & soluta, loco tepido, cœlo delectatur humecto. Nunc etiam sisãmum seretur putri solo, vel pinguibus arenis, uel terra congestitia. Nunc quoque vitię prima satio est, & fęnũ Græcum pabuli causa seritur, farrago etiam loco restibuli stercorato seritur, hoc mense ut loca fęcundentur exilia: Lupinus circa idus seratur, & vbi creuerit vetere vomere, vt putrefiat excisus, nunc quibusdam locis panicum metetur, & milium. Tempore hoc faselus ad escam seratur, nunc in ammiiniculis apparetur aucupium noctuæ, cæteraque instrumenta capturæ ut circa Kal. exerceatur octobris.

De Hortis, & Oleribus conserendis.
Cap. CXXII.

NVnc & papauer seritur locis siccis, & calidis, sertur vtilius prouenire vbi virgę, & sarmenta combusta sunt, hoc mẽse spacia hortorum, quę per Vernum seminibus implenturus os, alte tribus pedibus pastinare debebis, & Luna decrescente his stercus inferre. Hoc mense thimum seremus, sed melius plantis nascitur, quamuis possit & sęmine. Agrum diligitapricum, macrum, maritimum. Nunc circa equinoctium seres origanum, stercorari ac rigari donec conualescat. Amplectitur, amat loca aspera atque saxola. Hsdem diebus seritur Capparis. Late serpit, succo suo terris nocet. Serendus est ergo ne procedat vlterius circũueniente fossato, vel luto strictis parietibus, solo sicco & gracili, herbas sponte persequitur, flore æstate sub occasu virgiliarum Capparis marcescit. Gith etiam hoc mense ultimo bene seritur. Hoc mense nasturtium seremus, & anetum locis temperatis & calidis. Radices siccis. Et Pastinacas & Cærefolium circa Octobres Kal. & Lactucas & Betas, & Coriãdrum & primis diebus rapam napos.

De Pratis nouellis formandis, & ueteribus excolendis.
Cap. CXXIII.

NVnc Prata si libuerit nouella formare, si eligendi facultas est, locum pinguem roscidum planum, odcrint inclinatũ, vel huiusmodi vallem deputabimus, vbi humor nec statim præcipitari cogitur, nec diu debet hærere, potest & quidẽ & soluto, & gracili solo prati forma si rigetur imponi. Extirpandus est, itaque locus hoc tempore, & liberandus impedimentis omnibus uel herbis latioribus, & solidis, virgultisque, deinde cũ frequenter exercitus fuerit, ac multa aratione resolutus, submotis lapidibus, & glebis vbique confractis stercoretur Luna crescente recenti lætamine, ab vngulis iumentorum summa intentione seruetur intactus, præcipue quotiens humescit, nec inæquale solum reddant multis impressa locis vestigia. Sed si prata vetera muscus obduxerit, abradendus est, & scalptis eisdem locis fęni spargenda sunt semina, & quod ad necandum muscum, prodest cinis sæpius ingerendus. Quod si sterilis factus est locus cariæ incuria, vetustate exaretur ac de nouo rursus æquetur. Nam prata sterilia, plerunque arare conueniet. Sed in nouo Prato rapas conserere possumus, quorũ messe finita, cætera quæ dicta sunt exequemur, Vitiam cum fęni seminibus mixtã post hoc spargemus, rigari vero antequam durum solum fecerit non debebit, ne eius cratem minus solidam vis interflui corrumpat humoris.

De Vindemijs celebrandis, & dyamoron conficiendis.
Cap. CXXIIII.

HOc mense locis tepidis, maritimisque celebranda vindemia est, frigidis apparanda. Sed maturitatem vindemiæ cognoscimus hoc genere, si expressa vua vinacia, quæ in acinis celantur, hoc est grana sint fusca, & nonnulla propemodum nigra, quam rem naturalis maturitas facit. In doliis picandis diligentiores optimę cerę in vigesimo picis libras, unam libram miscent, quæ & odori proficit, & sapori, & picem lenitate permulcens frigoribus eam non patitur dissilire. Picis tamen gustu exploranda dulcedo est, quia sæpe vina eius amaritudine vitiantur. Vuas quas seruare volumus legamus illesas, neque acerbitare rigidas, neque maturitate defluentes. Sed quibus est, & granum luce penetrabili splendidum, & tactus cum molli iucunditate callosus. Si qua sunt corrupta, vel rimosa resęcemus, nec patiamur interesse quibus inexpugnabilis acerbitas contra blandimenta ęstiui caloris indurat, tunc incisos botrionum tenaces calida pice oportet amburi, atque ita in loco sicco frigido, & obscuro sine luminis irruptione suspendi. Vitis cuiusque fructus humore putrescit, per latera pampinanda est ante tricesimum vindemię diem, & sola frons illi seruanda est, quæ in summitate posita solem nimium defendit a vertice. Dyamoron si conficere volueris, succum mori agrestis pabulum facies deferuere, tunc succi duas partes in vnam mellis ammisces, & mixta cura bis ad pinguedinem mellis excoquere.

De Vindemia Octobris, & vua passa. *Cap.* CXXV.

IDem in libro. 11. Mense Octobri oportuna vindemia est, cuius tempore notanda est fęcunditas vitium, vt ex his ad ponendum sarmenta possumus eligere. Asserit autem Columella vno anno explorari fertilitatem non posse, sed quatuor, quo numero cognoscitur vera generositas surculorum. Idem in libro 12. Græcis asserentibus vt vuam serues in vite vsque ad veris initia, circa ipsam vitem, quæ fructu plena est loco vmbroso scrobe fodies altitudine trium pedum, latitudine duorum, & immittes sabulonem ibi calamos figens in quibus retorques assidue sarmenta fructibus plena, & illesis botri finibus alligabis, vt solũ non contingant, & cooperies, ut imber eo penetrare non possit. Item Græcis docentibus vuas uel poma in uite aut arbore si diu seruare volueris, vasculis clausa fictilibus ab vna parte pertusis, diligẽter a summo tecta suspende, quamuis poma, & gipso cooperta in longam seruentur ætatem. Idem in 11. Passum vero nunc fiet ante vindemiam, quod Aphrica consueuit uniuersa conficere, leue atque iocundum, & quo ad condimentum si vtaris mellis uice, ab inflatione te vendices. Leguntur ergo vuę passę quam plurimę, & in fiscellis clausę iunco factis aliquatenus rariore contextu virgis, primo fortiter verberentur: deinde ubi vuarum corpus uis concussionis exoluerit, codęe supposita sporta comprimitur, hinc passum est quicquid effluxerit. & conditum uasculo mellis more seruatur. Vuã passam Grę cam sic facies, acini & dulcis, & lucidi botriones in ipsa uite torquebis, & patieris spõnte marcescere, deinde sublatos in vmbra suspendes, & uuam destrictam in uasculis cum ponis substernis pampinos sicco algore frigentes, & comprimis manu, & ubi vas impleueris, iterum pampinos addis, nihilominus non calentes, & operculabis, ac statues in loco frigido sicco, quem nullus fumus infestet.

De Musto, & vino. *Cap.* CXXVI.

GRæci iubent si uuã nimius himber infuderit postea, quàm mustũ eius primo ardore feruebat, ut ad alia uascula trãsferarur. Ita propter naturæ grauitatem remanens aqua subsidet & translatum uinum pure seruabitur, relicto quicquid se illi ex imbre miscuerat. Mustum quoque quod per pluuias frequentes leue est, sic curari iusserunt, quod probari gustu ipsius poterit. Oẽ mustũ decoqui iubet, donec pars eius 10. possit absumi, melius quoque fieri si centesimã partem Gipsi adiicias. Lacedemonios uero ferũt eo vsq; decoquere, donec uini quinta pars pereat, & quarto anno usibus ministrare. Græci quoque uini naturam tali ratione discernunt, & hanc in eo uolunt esse distantiam, ut quod dulce est grauius dicant, quod album, & aliquatenus salsum conuenire uesicæ, quod croceo colore blanditur digestioni accommodum, quod album, & stipticum prodesse stomacho

macho largiori, transmar inum pallorem facere, & tantum sanguinem non creare. Vuis nigris fieri forte, rubeis suaue, albis vero plerumque mediocre.

De Vino condiendo. Cap. CXXVII.

IN condiendo igitur vino aliqui Græcorum, mustum decoctum ad medietatem, vel tertiam partem vino adijciunt. Alii Græci ita iubent aquam marinam mundam, de puro, & quieto mari, quam anno ante compleuerint reseruari, cuius talem esse naturam, vt & salsedine, & amaritudine per hoc tempus careat, & odore, dulcis fiat ætate. Ergo eius octogesimam partem musto admiscent, & Gipsi quinquagesimam, post tertiã deinde diem fortiter commouent, ac pollicentur, non ætatem solum vino, sed splendorem quoque coloris afferre. Oportet autem vnaquaque die vinum moueri atque curari, vel si tardius vndecima. Suaue uinum de duro facere docent, si Ordacei pollinis cyatos duos, simul cũ vino subacto mittas in vini vasculo, & hora vna patiaris esse. Vinum quoque intra paucos dies optimi odoris, effici dicunt, si baccas Myrti agrestis montanas siccas, & tunsas mittas in cado. Vinum vero velut vetus effici de nouello, si Amigdala amara Absinthium Pini frugiferi Gummi, Fœnum Græcum simul fricas, & pariter tundas. Et in album colorem vina fusca mutari asserunt, ex Faba lomentum factum vino si quis adiiciat, vel ouorum trium lagenæ infundat alborẽ, diuque commoueat, sequenti die candidum reperiri. Quod si ex Afra pisa lomẽtum adiiciat eadem die mutari posse. Vitibus quoque hanc esse naturam, vel alba vel nigra si repigantur in cinerem, vinoque adiciantur, et vnamquamque formam sui coloris imponere, vt ex nigra fuscum, candidum vero reddatur ex alba. Vinum quoque asserunt ex molli forte sic fieri. Alteæ hoc est Euisci folia, vel radices, aut eius caulem tenerum decoctum immitti, aut Gipsum, aut cineris conculas duas, aut Cipressi pilulas tres, aut Buxi folia quantum manus cæperit, aut Apii semen, & cinerem sarmentorum, cuius commixtio corpus reliqt exile, omni soliditate detracta. Item feculentu m statim limpidũ reddi, si septem Pini nucleos in vnum vini sextarium mittas, diuque commoueas, & paulum cessare patiaris. Nunc rosatum sine rosã facies sic, folia Citri viridia, sporta Palmea immissa, in musti nondum feruentis vase depones, & claudes exemptis. 40. diebus melle adito, ad modum rosati, eum placebit vteris. Hoc quoque mense omnia, quæ locis suis leguntur ex pomis vina conficies.

De Vitibus eodem mense ponendis, & excolendis. Cap. CXXVIII.

HOc mense postremo, vbi calidi aut sicci aeris qualitas est vbi exilis, & aridus campus, vbi collis præruptus aut macer est, vites vtillimæ ponuntur, de quibus satis mense Februario disputaui. Nunc locis siccis calidis exilibus, macris, arenosis, apricis, quæcumque de pastinis, de vitibus ponendis, putandis, propagandis, reparandis, vel arbusto faciendo ante dicta sunt, rectius fiunt, vt contra exilitatem glebæ, hibernis himbribus adiuuentur. Sic & humorem sitientibus conferunt, & rescisa, vel inuersa glacie non aduritur, quia talibus locis pruinaris, & natura nescitur. Post idus Octobris ablaqueanda est omnis nouella, seu in pastino, seu in scrobibus, aut sulcis, amputent radices superuacuæ, quas produxit æstate, quæ si conualuerint inferiores radices faciet interire, & ita remanebit vitis in summitate suspensa, q res eã frigori obnoxiã faciet, & calori. Sed hę radiculę nõ ad sitũ dent rescindi, ne aut plures inde nascant noua aut plaga corpori vitis impressa, vi secuta algoris vrat. Rescidemus nõ t relicto digiti spacio, & si placida ibi hiems est, apertas relinquem' vites. Si violẽta ante Decẽbr. idus operim'. Si præ frigida aliquantulum columbini stercoris sub ipsa hieme circa vititularum vestigia largiemur, quod contra frigus niuium Columella dicit toto faciendum esse quinquennio, Hoc tempore icciroco, locis quibus dixi, propagatio melior est. quia firmandis radicibus vitis incumbit, cum proferendi palmitis eam cura non permouet. Hoc mense aliqui vites, & arbores, locis calidissimis inserere consueuerunt.

De Oliuetis instruendis, & oleis exprimendis. Cap. CXXIX.

NVnc etiam locis calidis, & apricis Oliueta instituemus, more vel ordine quem Feb. mensis ostendit. Seminaria quoque oleatum locis talibus faciemus hoc tempore, & omnia, quæ ad oleam pertinebunt. Oliuas quoque albas cõdiemus, sicut postea referetur. Hoc tempore ablaqueandæ arbores sunt oliuæ prouinciis siccioribus ac tepidis, ita ut eis a superiori parte humor possit induci. Omnem sobolem conuelli Columella præcepit, mihi videtur paucas dimitti semper ac solidas, ex quibus, vel in vetustate matris loco delecta, succedat, vel melius nutrita, & aggestæ terræ beneficio, etiam suas habens radices, ad Oliuetum faciendum, sine cura seminarii transferatur arbustula. Nunc si suppetit, intermisso triennio, stercorãda sunt olİueta, locis maxime frigidis. Nunc etiam oleum viride faciemus hoc genere, oliuam quam recentissimam cum varia est colligis, & si diebus aliquot collegeris, expandis, ne calefiat. Siqua ibi putris aut sicca est, remoues, vbi vero compleueris modum factorii, sales tritos, vel non tritos, quod est melius, in oliuã mittes per. 10. modios tres salis, & molis primo, & sic salitam in nouis canistris esse patieris, vt pernoctet cum salibus, & dncat in se eosdem sapores, at mane præmi incipiat olei meliorem fluxum redditura, salis sapore concepto. Canales sane, & omnia recepta cula olei calida aqua prius lauabis, vt nihil de anni præteriti rãcore custodiant, focos etiam non propius amouebis, ne olei saporem fumus inficiat. Nunc etiam mense postremo, locis siccis, & calidis, ad oleum faciendum Lauri baccas legimus.

De Palmis conserendis, & arboribus ceteris. Cap. CXXX.

CVi placet curas agere sæculorum, de palmis cogitet conserendis. Hoc igitur mense Dactilorum non veterum, sed nouorum, & pinguium recentia ossa debebit obruere, tetræ cinerem miscere. Si plantam velit, ponenda est Aprili mense, uel Maio. Locis delectatur apricis, & calidis, fouenda est vt crescat humore, terram solutam, vel sabulonem requirit, ita tñ vt qñ plãta disponitur, circa eam, vel sub eam pinguis terra fundatur. Annicula transferatur, aut bima. Iunio mense incipiente, vel Iulio circumfodiatur assidue, & rigatione continuos vincat ardores. Aquis Palmæ aliquatenus salsis iuuantur, quæ infici debent salibus, etiam si tales eas natura non præbuit. Si ægra est arbor feces vini veteris ablaqueatæ oportet infundi, vel radicum superuacua capilla menta decidi, vel cuneum salicis interfossis radicibus præmi. Constat autem locum prope in illis vtilem fructibus in quo palmæ sponte nescuntur. Mense etiam Octobri aliqui mali arborem calidis, & siccis regionibus ponunt, & Cidonea circa Nouembres Calend. & Sorbum, vel Amigdala in seminariis obruunt, & Pini semen aspergunt. Hoc mense Poma condienda sunt, atque seruanda eo more quo in singulorum titulis continetur, vel vt quæque matura processerunt.

De Cerafo, & fructibus eius. Cap. CXXXI.

CErasus amat cœli statum frigidum, solum vero positionis humectæ, in tepidis regionibus parua proueniunt, calidum non potest sustinere, modo tana, vel in collibus cõstituta regione lætatur, Cerasi plantam siluestrem transferre debemus mense Octobri, vel Nouembri, & eam primo Ianuario cum comprehendit inserere. Plantaria vero creari possunt, si prædictis mensibus spergantur Poma, quæ summa facilitate nascentur. Ego sic huius arboris facilitatem probaui, vt uirgulta ex Cerasõ pro amminiculis per vineam posita, in arborem ꝓfiluisse confirmem, & Ianuario mense seri potest, inseritur mense Nouembri melius, vel si necesse sit extremo Ianuario. Alii & Octobri serendã esse dixerunt. Martialis in trunco inseri iubet. Mihi inter corticẽ, & lignũ feliciter semp euenit. Qui in trũco inserũt (sicut Martialis dicit) oẽm lanuginẽ, quæ circa est, auferre debebunt, quia si remanserit, insitis nocere manifestat. In Cerasis hoc seruandum, & in omnibus gumminatis, vt tunc inserãtur, quando his, vel non est, uel desinit gumma effluere. Cerasus inseritur in se, in Pruno, in Platano, vt alii in Populo, amat scrobes altas, spacia largiora, assiduas fossiones, putari in ea putria, & sicca debebũt, uel quæ densius arctata protulerit vt rarescat, simum non amat, atque inde degenerat. Cerasa vt sine osse nascantur, fieri Martialis hoc dicit. Arborem teneram ad duos pedes rescindes, & eam vsque ad radicem findẽs, medullam partis vtriusque ferro curabis abradere, & statim vtrasque partes in se vinculo stringes, & oblinies fimo, & summam partem, & laterum diuisuras. Post annum cicatrix ducta solidatur, hanc arborem surculis, qui adhuc fructum non intulerunt inseres, & (vt asserit) ex his sine ossibus poma nascentur. Si Cerasus concepto humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. Si Formicas patitur, succũ portulacæ debebis infundere, cũ aceti media parte ꝑmixtũ, uel vini fecibus truncũ arboris florentis illinire. Si æstu Canicularũ fatigatur, triũ fontiũ singulos sextarios post solis occasum radicibus arboris iubemus influere sic ne remedium luna deprehendat. Vel herbam Simphicam

circa arboris truncum torquebimus in coronam, vel ex ea iuxta imum codicem cubile faciemus. Cerasa non aliter quàm in sole vsque ad rugas siccata seruantur.

De Hortis eodem mense conferendis. Cap. CXXXII.

EOdem quoque mense plantæ Cardui ponuntur, quas cũ ponemus radices eorum summas ferro resecamus, ac fimo cingimus, trium pedum spacio separamus incrementi causa, pedali scrobe depositas bimas aut trimas, cinerem sæpe sub hieme, diebus siccis fimum miscebimus, hoc etiam mense Sinapim seremus, terrã diligit aratam, & si fieri potest congestitiam, quamuis vbicumque nascatur. Sarculari debet assidue, vt respergatur puluere quo souetur, nõ nimis gaudet humore. De quo semen legere disponis, suo loco esse patieris, quod ad escã parabis, robustius facies transferendo. In Sinapi vero vetus semen inutile est, vel sationi vel vsui, Quod dentibus fractum si intus viride videbitur nouum est, si album vetustatem fatetur. Hoc quoque mense Malua serenda est, quæ occursu hiemis ab incrementi longitudine reprimetur, loco pingui delectatur, & humido gaudet letamine. Nunc etiam locis temperatis, & calidis Anetum seremus. Cepullæ seruntur, & hoc mense, vel Menta, & Pastinaca, Thimum, & Origanum, & Capar mensis initio. Item Betam locis siccioribus seremus, vel transferemus ad culta, vt melior fiat. Nunc & Porrum verno satum transferre debebis, vt crescat in capite. Sane sarculis circumfodiatur assidue & comprehensa porri planta, velut tenacibus alleuetur, vt inanitas spacij, quæ radicibus suberit incremento capitis suppleatur. Ocinum quoque etiam nunc seremus, quod citius nasci fertur hoc tempore, si aceti himbre leuiter spergatur infusum.

De Frugibus seminandis, & Aluearijs Apum castrandis. Cap. CXXXIII.

HOc etiam tempore Adoreum seremus, vt Triticum, Iusta satio est a. 10. Calen. Nouembris, vsque ad. 6. Idus Decẽbris regionibus temperatis, nunc etiam letamen effertur, ac spargitur, Hoc etiam mense seremus Ordeum, quod dicitur Canterinum. Et nunc Heruum Lupinum, & Pisum, & Sisamũ seremus, vt dixi. Hoc mense Lini semen seremus, si placet, qđ tamen pro malitia sui serendum non est, nam terræ vber exhaurit. Sed si velis, loco pinguissimo, & modice humido seretur. Aliqui macro solo spissum serunt, ita assequuntur vt Linum subtile nascatur. Hoc etiam mense Alucaria castrabuntur, more quo dictum est, quæ tamen oportet inspicere, & si abundantia est demere, si mediocritas partem mediam relinquere, pro hiemis inopia, si verò sterilitas apparet, in cellis nil prorsus auferre.

De Frugibus, & leguminibus in Nouembri seminandis. Cap. CXXXIIII.

IDem in lib. 12. mense Nouembri triticum seremus, & Far satione legitima, & Ordeum maturum adhuc seremus. In huius principio Fabam spargimus, quæ pinguissimum, vel stercoratum desiderat locum vel vallem, quam succus veniens a summitate fęcundet. Primo seritur, & deinde proscindatur, & tunc sulcatur, loccanda est large, vt tegi plurimum possit. Aliq locis frigidis dicunt in fabæ satione glebas non esse frangẽdas, vt per eas gelicidiorum tempore possint germina obumbrata defendi. Satione eius generis (sicut opinio habet) non fecundatur terra, sed minus læditur. Nam Columella dicit agrum frumentis vtiliorem probari, qui anno superiori vacuus fuerit, quàm qui calamos fabaceæ messis eduxit. Pingue iugerum sex modii occupant, mediocre amplius spisso bene prouenit. Macrũ locum nebulosumque non patitur. Curãdum præcipue vt luna. 15. feratur, si adhuc ictum solis repercussa non sensit. Aliqui dicunt. 14. potius eligendam. Sanguine Caponis Græci asserunt Fabæ semina macerata herbis aduersantibus non noceri. Aqua pridiæ infusa citius nasci, nitrata aqua respersa coćturam non habere difficilem. Nunc quoque seritur prima Lenticula, sicut Februario mense narratum est, hoc etiam toto mense poterit Lini semen aspergi.

De Pratis, & Hortis, & Rosarijs instituendis. Cap. CXXXV.

IN huius maxime principio possumus instituere noua prata, more quo dictum est. Hoc mense Allium bene seritur, & Vlpicum, terra maxime alba fossa, & subacta sine stercore. Sulcos in areis facies, & semina in locis altioribus pones, quatuor digitis separata, neque altius præssa, sarculabis frequenter, inde pluresccnt, si capitatum facere volueris, vbi cæpit caulis prodire per culta, ita succus reuertetur ad spicas. Fertur si luna sub terris posita feratur, & item sub terris luna latente vellatur, odoris feritate cariturum. Vel paleis condita Allia, vel fumo suspensa durabunt. Nunc, & Cepulla seri potest, & Carduorum planta disponi, Amaraca seritur, & Amelca. Quamuis autem mense Februario sint conserenda Rosaria, tamen locis, calidis, apricis, atque maritimis. Hoc etiam mẽse poterimus instituere Ruseta quæ si indiguus plantarum volueris ex paucis virgultis habere copiosa, quaternorum digitorum surculos gemmantes cum geniculis suis debebis excidere, & in modum propaginis sternere, stercore ac rigationibus adiuuare, vbi anni ætatem cõpleuerint, pedis spacio inter se transferre disiunctos, atque ita solum, qđ huic generi deputabis, implere.

De Vitibus, eodem mense excolendis. Cap. CXXXVI.

HOc etiam toto mense locis calidis, & siccis, vel apricis erit vitium celebranda positio, nunc & propago iure ducetur, & locis frigidis nouellas vites, & arborum plantas circum fodere atque operire conueniet. Et ante Idus, nunc mergus, hoc est propaginis curuatura, post triennium, quàm pressa fuerat rescindetur a vite, nunc ac deinceps vinea vetus, quæ in iugo est, vel pericula si robusto, & integro trunco sit ablaqueata fimo satietur, & angustius putata inter quartum, & tertium pedem, a terra viridissima parte corticis, acuto ferramenti mucrone feriatur, ac fossa frequentius incitetur. Nam sicut asserit Columella, ex eo loco germen plerumque producit, & veniente vere, materiam qua vitis reparetur locis calidis, & apricis. Vites quæ fructu carent, & fronde luxuriant, nunc pressius putare conueniet. Frigidis vero mense Februario? si permanebit hoc vitium circũfossas, arena fluuiali, vel cinere debebimus aggregare. Quidam lapides inserunt inter flexuosa radicum. Iisdem temporibus, & locis vitem, quæ sterilis fuerit, Græci ita præcipiunt esse curandam, Trunco eius fisso lapidem asserunt includendum, & ibi vrinæ veteris humanæ quatuor cotulas circa truncum debere suffundi, vt ad radices instillatio ipsa descendat, tunc adiciendum terra lætamine ammixta, & circa radices solum omne vertendum.

De Persicis plantandis, & earum fructibus conseruandis. Cap. CXXXVII.

HOc mense locis calidis, cæteris vero Ianuario Persici ossa in pastinatis, quia eis sunt ponenda, bimis a se pedibus separata, & cum ibi plantæ exereuerint transferuntur, sed ossa ponantur acumine deorsum verso, & non amplius, quàm duobus aut tribus palmis obruantur, locis quidem qualibuscumque proueniunt, Sed & pomis, & frondibus, & durabilitate præcipua sunt, si cœlum calidum, solum arenosum, & humidum sortiantur. Frigidis vero, & maxime ventosis, nisi obiectu aliquo defendantur intereunt, Dum tenera sunt germina sępe herbis circunfossa liberentur. bimam plantam rećte transferemus scrobe breui, nec a se longius statuendæ sunt, vt muicem se a calore solis excusent, ablaqueandæ sunt per autumnum, & fuis stercorandæ foliis. Putanda Persicus in eo est, vt arida, & putrida tantum virgulta tollantur. Nam si quid viride resecemus arescit. Languenti arbori veteris vini feces aquæ mixtas oportet infundi. Hæc arbor ardore solis marcescit, frequenti aggestione cumuletur, vespertino iuuetur humore, obiectis defendatur vmbraculis, iuuat in ea, & spolium serpentis appendi. Nunc iam contra pruinas stercus ingeratur Persico, vel feces vini, cum aqua permixtæ, vel quod magis prodest, aquam in qua faba decocta est. Si vermes persicus patitur, cinis eos amurcæ mixtus extinguet, vel bouis arrina cum aceti tertia parte confusa. Si poma caduca sunt, nudatæ radici eius, vel trunco Lentisci, aut Therebinti cuneus affligitur, vel tenebratæ in medio palus salicis imprimetur. Si poma rugosa creabit, aut putria, circa imum truncum cortex rescidatur, & cum inde modicus humor effluxerit, argilla vel paleato luto plaga retegatur. Magna poma Persicus affert, si ante florem per triduum ternos sextarios Caprini lactis ingesseris. Mẽse Ianuario, vel Februario locis frigidis, Nouembri calidis Persicus inseratur, maxime circa terram surculis plenioribus, & prope arborem natis, nam cacumina, vel nõ tenebunt, vel diu durare non poterunt. Inseritur in se, in Amigdalo, in Pruno. Persicus rubescit si platano inserta figatur. Duratiua seruantur, si detractis ossibus, ficorum more in sole siccentur, ac pendeant. Item sæpe vidi detractis ossibus duratiua melle condiri, & saporis esse iocundi.

De

De Pino, & nucibus eius. Cap. CXXXVIII.

PInus, creditur prodesse omnibus, quæ sub ea seruntur, Pinum seremus nucleis suis calidis, & siccis regionibus mense Octobri, vel Nouembri, frigidis, & humectis Februario & Martio: Amat locum gracilem sine maritimum, inter montes, & saxa vastior & proccrior inuenitur, ventosis & humidis arborum sunt incrementa lætiora, sed siue montes velis conserere, seu spacia quæcumque, hæc huic generi deputabis, quæ alteri vtilia esse non possunt. Exarabis ergo ea loca diligenter atque purgabis, & frumenti more semen aspergis, ac leui sarculo curabis operire. Nec enim plus, quam palmo debent abscondi, defendenda est tenera arbor a pecore solum, ne calcetur inualida, proficies si nucleos aqua ante triduum macerabis. Aliqui dicunt fructum Pineum translatione nitescere. Sed plātas hoc modo procurant, vt prius multa semina in caliculis terra a fimo repletis obruant, quæ ibi processerint relicto eo quod solidius est auferunt, alij vbi iustum cœperit incrementum trimam plantam cum ipsis caliculis transferant, quibus fractis in scrobe inducent radicibus largitatem, terræ tamen æque stercus ammiscerent, facientes straturam alterno ordine subinde crescentem. Seruandum tamen est, vt radix eius quæ vna & directa est, vsque ad summitatem suam possit integra & illesa transferri. Putatio nouellas, vini arbores tantum promouet (quod expertus sum) vt quæ speraueras incrementa duplicentur, Nuces pineæ vsque in hoc tempus in arbore esse possunt, & maturiores legentur, prius tamen legendæ sunt, quam patescant. Nuclei nisi purgati durare non possunt, tamen aliqui in vasis fictilibus nouis, & terra repletis, cum testis suis missos asserunt custodiri.

De Pruno, & fructibus eius. Cap. CXXXIX.

PRuna si ossibus seratur Autumno mense Nouembris, solo putri & subacto duobus palmis obruātur ossa, eadem ponuntur & mense Februario. Sed tunc prius lixiuio sunt maceranda per triduum, vt cito germinare cogantur, ponuntur & plantis quas sumemus ex codice mense Ianuario exeunte, vel Februario circa idus, radicibus fimo oblitis. Gaudent loco læto, & humido, cælo tepido melius perfruuntur, tamen queunt & frigidum sustinere, locis lapidosis, & glareosis iuuantur lætamine, excusante, ne poma caduca, & vermiculosa nascantur. Extirpandæ sunt soboles a radice exceptis rectioribus, qui seruabuntur ad plantas. Si languida pruni arbor est, amurca cū aqua æqualiter temperata radicibus debet infundi, vel bubulum lotium solum, vel humanum vetus duabus aquę partibus mixtū, vel cineres ex fumo aut maxime sarmentorum. Si poma decurtant, oleastri epigrum terrebratæ infige radici. Vermes eius atque Formicas rubrica cum pice si allinatur extinguet, sed modestius propter arboris noxam, ne idem faciat remediū quod venenum. Iuuatur frequenti humore & assidua fossione mense Martio extremo, Prunus inseritur melius trunco fisso quā cortice, vel mēse Ianuario antequam incipiat gumine lachrymari. Inseritur in se, & Persicum recipit, vel Amigdalum, vel Malum, sed eam degenerem reddit & paruam, Pruna siccantur in sole, per crates loco ficciore disposita, hæc sunt quæ Damascena dicuntur. Alij in aqua marina vel muria feruente recens lecta pruna demergunt, & inde sublata, aut in fumo tepido faciunt, aut in sole siccari.

De Castanea plantanda, vel seminanda. Cap. CXL.

CAstanea seritur, & plantis quæ sponte nascuntur, & semine, sed quæ plantis seritur ita ægra est, vt biennio de eius vita sæpe dubitetur. Serenda est ergo ipsis castaneis, hoc est seminibus suis, mense Nouembri, item Februario. Eligendæ sunt Castaneæ ad ponendum recentes, grandes, maturæ, quas mense Nouembri ponemus, facilem se præsentia fructus ipsius præstat. Si vero Februario ponemus, vt vsque tunc duret, ita faciendum est. In vmbra castaneæ siccentur expansæ, tunc in angustum & siccum locum translatæ cumulum faciant, & eas omnes fluuialis arena diligenter operiat, post dies. 30. eas remota arena in aquam frigidam mittis, quæ sanæ sunt merguntur, supernatat quæcumque vexata est. Item quas probasti similiter obrues, & post. 30. dies æque probas. Hoc cum tertio feceris, vsque ad veris initium serere debebis, quæ manserint illibatæ. Aliqui in vasculis seruant arena periter immissa. Amant solum molle & solutum, non tamen Arenosum, in Sabulone proueniunt, sed humecto, nigra terra illis apta est, & carbunculus, & tofus diligenter infractus, in spisso agro & rubrica vix prouenit, in argilla & glarea non potest nasci, diligit cæli statum frigidum, sed & tepidum non recusat, si humor assenserit. Delectatur cliuis, & opacis regionibus, ac maxime in septentrionem versis.

De eadem excolenda & fructibus eius seruandis. Cap. CXLI.

PAstinari ergo locus debebit, qui huic destinatur arbusto, altitudine pedis vnius semis, vel duorum, vel totius, aut sulcis, in ordinem destinatis, aut certe aratris resolui hincinde findentibus, qui fimo satiatus, ac redactus in puluerem, Castanearum semen accipiant, non amplius pedis dodrāte demersum, vnicuique semini propter notam surculus, debet infigi. Ipsa semina singulis locis simul trina vel quina ponātur, & inter se quatuor pedum spacio separentur, quibus transferre placuerit bimas plantas transferre debebunt Locus tamen deductoria liquoris accipiat, ne humor insidēs limo germen extinguat. Cui placet potest castaneæ in propaginem ducere ima virgulta quæ in radice nascuntur. Nouum Castaneum circunfodi debet assidue mense Martio, & Septembri, incrementum maius acquirit, si putationibus adiuuetur. Castanea inseritur (sicut probaui ipse) sub cortice mense Martio, vel Aprili, tamen genere vtroq; respondet, potest & inoculari. Inseritur in se, & in salice, sed ex salice tardius maturat, & fit asperior in sapore. Castaneæ seruantur, vel in cratibus dispositæ, vel intra Sabulonem ne, inuicem tangantur immersæ, vel in vasculis fictilibus conditæ, & loco ficciore defossæ, vel inclusæ virgeis ex fago receptaculis, & lutatis, vt spiracula nō relinquas, vel ordei paleis minutissimis obrutæ, vel palustri vlua figuratis dēsiorib^9 sportis reclusę.

De Olea, & arboribus cæteris. Cap. CXLII.

NVnc putatio Autumnalis celebratur, in vitibus arboribus, maxime vbi inuitamur tempore prouinciæ. & putantur olineta, & oliua cum varia cœperit esse colligitur, ex qua primum fiet oleum, nam cum tota nigrescit, quod speciei merito posteraūt, fundendi vbertate compensat. Est vtilis olearum putatio, cæterarumque arborum, si loci patitur disciplina, vt decisis cacuminibus rami fluentes per latera pronā fundantur, quod si regio insolens, & incustodita cōtigerit, agēdum prius toto arboris corpore ab inferiore parte purgato, vt altitudine animalium super gressam, modus transcendatur iniuriæ, & arbor iam spacio suo tota curuetur. Nunc etiam locis calidis, & siccis regionibus olineta ponuntur, sicut Februario disputatum est. Amat hæc arbor arduo laborum situ, mediocriter ab humore suspendi, scalpi assiduè, lætaminis vbertate pinguescere, feracibus ventis clemēter agitari. Hoc etiam mense oleis sterilibus, quæ supradicta sunt remedia faciemus, & corbes, & pali radice bene fieri possunt. Etiam nunc locis temperatis est Laurini olei iusta confectio. Hoc mense locis calidis, & siccis regionibus agrestium Pirorum plantas ponimus, quas postea possumus inserere, & Malorum vel Malipunici, & Cidonei, & Citri, & Mespeli, Fici, Sorbi, Siliqua, & plantas agrestis Cerasi, post inserendas, & Mori taleas, & Amigdali semina, & nuces Iuglandes, sicut in seminarijs dictum est quo more panguntur. Hoc etiam mense locis siccis, calidis, & Apricis maiores transferemus, truncatis ramis, illesis radicibus, multo stercore, & rigationibus adiuuandas.

De Oleis conficiendis, & purgandis. Cap. CXLIII.

GRæci in conficiendi olei præceptis, ista iusserunt, tantum legendum esse oliuę quantum nocte veniente possumus exprimere: Molam primo oleo debere leuiter esse suspensam, ossa enim confracta sordescunt, quare de solis carnibus sit prima confectio, saliginis canistros fieri debere virgultis, quia genus hoc oleum dicitur adiuuare. Nobilius erit quod sponte defluxerit. Sal deinde ac nitrum iubent nouo oleo misceri, vt hoc res spissitudinem eius absoluat, deinde cum ab amurca subsederit oleum purum. 30. diebus exactis in vitrea vasa transferri. Secundum eadem disciplina fieri, sed mola fortiore quassari. Si fordet oleum, frictos & adhuc calentes sales inici iubent, & diligenter operari, ita mundum reddi post tempus exiguum. Si fuerit odoris horrendi, virides oliuæ sine ossibus tundi in olei metreta cheracas duas mitti, si baccæ defuerint cauleś tenerrimos oleæ similiter esse tundendos. Nōnulli vtraque permiscēt adiecto etiam sale. Quidam mittunt vetustum laterem torrefactum, plerique ordeaceos panes breuiter figuratos, & raro lintheo inuolutos immergunt, & nouos subinde permutant, vbi hoc bis aut tertio fecerint sales inijciūt, & in alia vasa translatum

tum per paucos dies subsidere patiuntur. Oleum rācidum Græci asserunt, sic posse curari: Albam ceram mundo & optimo oleo resolutam, & adhuc liquentem mitti in eo iubent, tunc sales frictos calētes addi, operari atque gipsari, sic fieri vt oleum purgetur sapore & odore mutato. Oleum tamen omne in terrenis locis esse seruandum, & eius esse naturā, vt vel igne purgetur, vel aqua feruenti, si simul misceātur in vasculo, hoc etiam mense oliuas condiemus.

De Apibus nutriendis, & aluearijs purgandis. Cap. CXLIIII.

HVius mensis initio Apes ex Thamarici floribus reliquisque siluestribus mella conficiunt, quæ auferenda non sunt, quia seruantur hiberno. Eodem mense sordibus liberandi sunt aluei (quia tota hieme eos mouere non possumus) sed hoc die aprico tepidoq; facienda sunt, vt pennis maxime auiū maiorum quæ habent rigorem, vel aliquo simili omnia interiora mundentur, quo manus non valebit attingere, tamen rimas omnes, quæ sunt extrinsecus luto, & fimo bubulo mixtis liniamus, & insuper Genestis, vel alijs tegumentis similitudinē porticus imitemur, vt possint a frigore & tempestate defendi.

De Agnis eodem mense aducandis. Cap. CXLV.

HOc mense Agnorum prima generatio est, sed agnus statim natus vberibus maternis admouendus est manu, prius tamen exiguum lactis, in quo spissior est natura mulgendum, quod Pastores Colostram vocant, namque hoc Agnis nisi auferatur, nocebit. Ac primo per biduum natus cum matre claudatur, tunc septis obscuris seruetur, & calidis, ita secluso paruulorum grege matres mittantur in pascua. Sufficiet autem priusquam procedant mane, & cum saturæ reuertuntur ad vesperam agnis vbera haurienda permittere, qui donec firmentur inter stabulum furfuribus, vel Medica herba, vel si est copia, farina Ordei pascantur ingesta, donec cōceptum paulisper robur ætatis pascua matribus possint habere communia.

De Ouibus pascendis. Cap. CXLVI.

PAscua Ouilo generi vtilia sunt, quæ vel in noualibus, vel in pratis sicciotibus excitantur. Palustria vero noxia sunt, siluestria damnosa lanatis, salis tamen crebra conspersio, vel pascuis mixta, vel canalibus frequenter oblata, debet pecoris leuare fastidium. Nā per hiemem si penuria est, Fenum, vel Paleæ, vel Vitia, vel Facilior victus Vlmi, seruatis frondibus præbeatur, aut Fraxini, Aestiuis mensibus pascantur sub lucis initio, cū Graminis terreni suauitatem roris mixtura commendat. Quarta hora calescēte potus puri fluminis, aut putei præbeatur, aut fontis. Medios solis calores, vallis aut arbor vmbrosa declinet, deinde vbi flexo iam die ardor infringitur, & solū primo himbre vespertini roris humescit, gregē reuocemus ad pascua. Sed Canicularibus, & æstiuis diebus, ita pascendæ sunt oues, vt capita gregis semper auertantur a solis obiectu. Hieme autē vel Vere, vbi resolutis gelicidijs ad pascua prodire non debent. Nā pruinosa herba huic generi morbos creabit, at tunc semel adaquare sufficiet Græcas oues, sicut Asianas, vel Tarentinas moris est stabulo potius nutrire, quam campo, & pertusis tabulis solum in quo claudentur insternere, vt si tuta cubilia, propter iniuriam præciosi velleris humor reddat elabēs. Sed tribus per annum totum diebus aprico die lotas oues vngere oleo oportebit, & vino propter Serpentes, qui plerumque sub præsepibus latent, Cedrum vel Galbanum, vel mulieris capillos, aut Ceruina cornua frequenter vramus.

De Hircis ad Capras admittendis. Cap. CXLVII.

TVnc Hirci admittendi sunt, vt fœtum primum veris fouere possit exordijs, sed Caper eligendus cui sub maxillis, duæ videntur pendere verruculæ magni corporis, crassis cruribus, breui plenaque ceruice, auribus flexis, & grauibus, paruo capite, nitido, spisso, & longo capillo, ad ineundas fœminas, & ante anniculum congruus, non autem durat vltra sexennium. Capella similis corporis, sed magnis vberibus est eligenda, non tamen ita multæ Capræ, vt Oues vna statione claudantur, quā luto & stercore carere conueniet, hædis supra lactis abundantiam Hedera, & Arbuti, & Lētisci cacumina sunt sæpe præbenda, trimæ educare optimè possunt. Quod teneriores matres generant transigendum est. Sed vltra octo annos seruandæ non sunt matres, quia genus hoc largiore sterilescit ætate.

De Glande legenda, & materia ad fabricam cedenda. Cap. CXLVIII.

HOc tempore Glandes legendæ ac seruandæ cura nos excitet, quod opus fœmineis, ac puerilibus operis celebrabitur, facile more baccarum. Nunc materies ad fabricam cædenda est cum luna decrescitur. Sed arbores, quæ cædentur vsque ad medullam securibus rescisas aliquandiu stare patieris, vt per eas partes humor, si quis in venis continetur, excurrat. Vtiles sunt autem maxime hæc, Abies, quam Gallicam vocāt (nisi perpluatur) lenis, rigida, & in operibus siccis perhenne durabilis, Larex vtilissima, ex qua si tabulas suffigas, tegulis in fronte atque extremitate tectorum præsidium contra incendia cōtulisti. Neque enim flammam recipiūt, aut carbones possunt creare. Quercus durabilis si terrenis operibus obruatur, & aliquatenus palis, suculus ædificijs, & radice apta materies. Castanea mita soliditate perdurat in agris, & tectis, & operibus cæteris, & intestinis, cuius solum pondus in iunco est. Ficus in sicco vtilis humore corrumpitur, Populus in vtraque, Salix & Tilia in sculpturis necessariæ. Alnus fabricæ inutilis, sed necessaria si humidus sit locus, quia ad accipienda fundamenta palandus est. Vlmus, & Fraxinus si siccentur rigescunt. Ante curuabiles cathenis vtiles habentur. Caprinus vtillima, Cipressus egregia. Pinus nisi in siccitate non durans, cui contra celerem putredinem comperi in Sardinia hoc genere prouideri, vt ex sciæ trabes, eius aut in piscina qualibet, anno toto mersæ larent, post operi futuræ, aut arenis obruerentur in littore, vt aggestionem, qua tecte essent alternis æstibus reciprocans fluctus allueret, Cedrus durabilis, nisi humore tangatur. Quæcumque autem ex parte meridiana ceduntur, vtiliores sunt. Quæ vero ex septentrionali proceriores, sed facile vitiant.

De his, quæ agenda sunt in Decembri. Cap. CXLIX.

IDem in lib. 13. Mense Decembri seruntur frumenta, Triticum, Far, Ordeum, quamuis Ordei satio iam sera sit, & Faba circa, 7. iduum fieri potest. Nam post exactam brumam male seminatur. Hoc etiam mense adhuc Lini semen spargi poterit, vsque in 7. idus Decēbris. Nunc ad instituendas Vites, sed post idus pastina inchoemus effodere, sicut ante tractatum est. Et materiem bene hoc mense cædemus, palos quoq;, & corbes faciemus, & radicas, & locis frigidis oleum faciemus ex Lauro, & Mirti biccis, atque Lentisci, in olei sui confectione quassabimus, & vinum Myrticem sicut dictum est conficiemus. Hoc tempore serenda lactuca est, vt planta eius Februario transferatur. Etiam nunc Alleum, & Vlpicum, & Cepullæ, & Synapis, & Chymara seri poterunt, disciplina & More quo ante narratum est. Nunc etiam quibus littus in fructum est, vbi lunę fuerit augmentum, quæ omnium clausorum maris animaliū atque concharum iubet incremento sua membra turgere, & Echini carnes salibus condire curabunt, quo solito more consiciuntur: Hanc quoque rem per omnes menses bene faciemus, Hybernos. Pernas etiam, & Lardum conficimus, non solū mense hoc, sed omnibus quas hiemalis algor astringit. Tempore hoc per humiles siluas, & Baccis fecunda virgulta, ad Turdos cæterasque aues capiendas, laqueos expedire conueniet, hoc vsque in Martium mensem tendetur aucupium.

LIBER SEPTIMVS.

De Scientia politica. Cap. I.



ACtor. Post Ethicam, siue monasticam scientiam, & Echonomicam tandem de Politica dicendum restat, eo ꝙ inter practicas postremum locum teneat. Richardus in li. excerptionum. v. Practica enim sciētia est, quæ recte viuendi modum, ac disciplinæ formam, secundum virtutum institutionē, disponit. Et hæc diuiditur in tres. s. Ethicam, idest moralem, & Echonomicam, idest dispensatiuam, & Politicam, idest ciuilem. Prima quidem est solitaria, quæ mores instituit, & ad singulos pertinet. Secunda est priuata, quæ familiam disponit, & ad patremfamilias pertinet. Tertia publica, quæ vrbes regit, & hæc pertinet ad vrbium rectores. Ethica igitur est, quæ sui curam gerens, cunctis sese erigit & exornat, atque virtutibus, nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilque faciens pœnitendum. Echonomica est, quę familiaris officij curam mediocri dispositione componens distribuit. Politica

litica est, quæ reipublicæ curam suscipiens, cunctorum saluti suæ prudentiæ solertia, iustitiæque libra, & fortitudinis stabilitate, ac temperantiæ patientia medetur. Actor. Qualiter autem istæ tres scientiæ sibiinuicem connectantur, ex Augustini verbis euidenter perpenditur, quibus videlicet pax propria, vel humana paci domesticæ, pax quoque domestica paci ciuicæ accõmodari docetur. Ethica namque siue moralis scientia docet seruare pacem hominis propriam, conscientiæ. s. voluntatis, siue contemplationis, & actionis concordiam. Echonomica vero pacem domesticam. Politica quoque pacem ciuicam.

Qualiter Ethica, & Echonomica ordinentur ad Politicam. Cap. II.

AVgustinus de ciui. Dei li. 19. Sicut nemo est, qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit, quoniã quidem & ipsi qui bella volũnt, nihil aliud quam vincere volunt, quod cum factum fuerit pax erit, pacis ergo intentione geruntur, & bella. Sed & illi, qui pacem in qua sunt perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo permutari volunt: non ergo vt sit pax nolunt, sed vt ea sit, quam volunt. Pax itaque corporis est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animę rationalis ordinata cognitionis, actionisque consensio. Pax animæ & corporis, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis, & Dei ordinata in fide, sub æterna lege obedientia. Pax hominum ordinata concordia. Pax domus ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax ciuitatis ordinata, imperandi at obediendi concordia ciuiũ. Pax supernæ ciuitatis ordinatissima & concordissima societas fruẽdi Deo, & inuicem in Deo. Itaque quia homini rationalis anima inest, totum hoc, quod habet commune cum bestijs, subdit paci animæ rationalis. Ad hoc enim velle debet, nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolui, vt aliquid vtile cognoscat, & secundum eam cognitionem, vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis, propter humanę mentis infirmitatem in pestem alicuius erroris incurrat, opus habet magisterio diuino, cui certus, obtemperet, & adiutorio, vt liber obtemperet. Ac per hoc omnem pacem, vel corporis, vel animæ, vel simul corporis, & animæ refert ad istam pacem, quæ homini mortali est cum immortali Deo, vt sit ei ordinata in fide sub æterna lege obediẽtia. Iam vero quia duo præcipua præcepta, hoc est dilectionem Dei, & dilectionem proximi docet magister Deus, in quibus tria inuenit homo quæ diligat: Deum, seipsum, & proximum, atque ille in se diligendo non errat, qui diligit Deum, consequens est, vt etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem iubetur sicut seipsum diligere, sic vxori, sic filijs, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus, & ad hoc sibi a proximo si forte indiget consuli velit, ac per hoc erit pacatus omni homini quantum in ipso est, pace hominum, idest ordinata cõcordia, cuius hic ordo est. Primum vt nulli noceat, deinde vt etiam prosit cui potuerit, primitus ergo inest ei suorum cura, ad eos quippe habet opportuniorem aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Vnde Apostolus dicit. Quisquis autem suis, & maxime domesticis non prouidet, fidem denegat, & est infideli deterior. Huic itaque etiam pax domestica oritur, i. ordinata imperandi, obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt, sicut vir vxori, parentes filijs, domini seruis. Obediunt autem quibus consulitur, vt mulieres maritis, filij parentibus, serui dominis. Itaque patres nostri sic administrabant domesticam pacem, vt secundum hæc temporalia bona, filiorum sortem a seruorum conditione distinguerẽt. Ad Deum autem colendum (in quo æterna bona speranda sunt) omnibus domus suæ membris æquali dilectione consulerent, qd naturalis ordo ita præscribit, vt nomen patrisfamilias hinc exortum sit, & tam late vulgatum, vt etiam inique dñantes, hoc se gaudeãt appellari. Qui autem veri patresfamilias sunt, omnibus in familia sua, tanquam filijs ad colendum & promerendum Deum consulunt, desiderantes, atque optantes venire ad cęlestem domum, vbi necessarium non erit officium consulendi, iam in ista immortalitate felicibus, quo donec veniatur magis debent patres, ꝙ dominantur, quam serui tolerare, ꝙ seruiunt, si quis autem in domo propter inobedientiam paci domesticæ aduersatur corripiatur, seu verbo seu verbere, seu quolibet alio genere, quantum societas humana concedit, pro eius, qui corripitur vtilitate, vt paci vnde dissilierat coaptetur. Sicut enim non est beneficientiæ adiuuando efficere, vt bonum qd maius est amittatur, ita non est innocentiæ parcẽdo finere, vt in malum grauius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, sed etiam cohibere a peccato, vel punire peccatum, vt vel ipse qui plectitur corrigatur experimento, vel alij terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus particula ciuitatis est, & omnis pars ad totius sui integritatem refertur, cõsequens est, vt ad pacem ciuicam pax domestica referatur. Ita fit, vt ex lege ciuitatis præcepta sumere patremfamilias oporteat, quibus domum suam sic regat, vt sit paci accommodata ciuitatis.

Quòd alius sit Politicæ finis apud fideles, & alius apud infideles. Cap. III.

SEd domus hominum qui non viuunt ex fide, pacem terrenam ex huius temporalis vitæ rebus, commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viuentium, expectat ea, quæ in futurum ęterna promissa sunt, terrenisque rebus ac temporalibus tanquam peregrina vtitur: non quibus capiatur, & auertatur, quo tendit in Deum: sed quibus sustentetur ad facilius toleranda, minimeque augmentanda onera corporis, quod corruptibile, quod aggrauat animam. Iccirco rerum vitæ huic mortali necessariarum, vtrisque hominibus communis est vsus, sed finis vtendi, finis cuique proprius multumque diuersus: Ita & terrena ciuitas pacem terrenam appetit, in eaque defigit imperandi, at obediendi concordia ciuium, vt sit ei de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humana quædam compositio volũtatum. Ciuitas autem cęlestis, quæ hic peregrinatur etiam ista pace necesse est vtatur, donec ipsa cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam ciuitatem velut captiuam vitam suæ peregrinationis agit, iam promissione redemptionis, & dono spirituali accepto tãquam pignore, legibus terrenæ ciuitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare nõ dubitat, vt quia communis est ipsa mortalitas seruetur in rebus ad eam pertinentibus, inter ciuitatem vtranque cõcordia. Verum quia terrena ciuitas habuit suos quosdam sapientes, ꝗ vel suspicati vel decepti, multos Deos rebus humanis conciliandos esse crederent, a quorum diuersa quodammodo officia diuersa subdita pertinerent. Cęlestis autem ciuitas, cum vnum solum Deum colendum pietate fideli cẽseret, factum est, vt religionis leges cum ipsa ciuitate terrena non posset habere cõmunes, per quæ his ab ea dissentire necesse haberet. Hæc ergo cęlestis ciuitas, ex omnibus gentibus ciues euocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem, non curans, ꝗcquid in moribus, legibus, institutisq; diuersum est. Quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur, dum tamen religionem in qua vnus summus, & verus Deus colendus docetur, non impediat. Eamque terrenam pacem, ad cęlestem refert, vbi non erit vita mortalis, sed plane certeque vitalis, nec corpus animale & corruptibile, sed spirituale sine vlla indigentia ex omni parte subditum voluntati: Hanc pacem dum peregrinatur in fide habet, atque ex hac fide iuste viuit, cum ad istam pacem concupiscendam refert, quicquid bonarum actionum gerit erga Deũ, & proximum, quoniam ciuitatis vita vtique socialis est.

De materia Politicæ. Cap. IIII.

ALphorabius in li. de diui. scientiarum. Scientia ciuilis inquirit de speciebus actionum, & consuetudinum voluntariarum, & de habitibus, & moribus ac gestibus, a quibus illæ proueniunt, & de finibus propter quos fiunt, & ex quibus distinguuntur, & docet qualiter, vel quo ordine esse debeãt & qualiter comprehendantur, ac deponuntur. Declarat & quæ sit ex eis vera beatitudo, quæ putantur esse beatitudo cum non sint, & ꝙ vera beatitudo non potest haberi in præsenti, sed in futuro quærenda est. Quæ aũt putantur esse beatitudo, & non sunt, sunt sicut victoria, & gloria, & delectationes, quæ ponunẽ fines eorum qui faciunt hoies. Decernit igitur inter actiones, & cõsuetudines, quibus vera & beatitudo acquiritur, & quibus ea, quæ vera putatur, & ostendit quibus vtendum sit inter ciues, & quibus inter gentes, quibus prælatus circa subditos, & quibus subditus erga prælatos, & ꝙ bonæ consuetudines subditorum proueniunt ex iusta dñatione prælatorum. Et ꝙ virtus regia comprehenditur ex duabus. Vna consistit in cognitione vniũ vsium, alia in vsu viuendi, & assiduitate agendi, & experiendi, & audiendi. Sicut. n. non fit perfectus medicus, nisi p. cognitionem regularũ vsium medicinæ speculatiuæ, quæ dr̃ Theorica, & per assiduitatem medendi ac medicinas circa ægros experiẽdi, quæ dicitur practica, sic virtus, regia non sufficit actiones hominum disponere, secundum vnamquodque accidẽs, vnamquamque ciuitatem, vnumquodque tempus, nisi per veritatẽm scientiæ, & assiduitatem experientiæ coalescat.

De partibus eiusdem. Cap. V.

HAec autem scientia tres habet partes. Vna est qua cognoscit habitudinem, & discernit inter veram & falsam, & comprehendit operationes, & consuetudines, ac mores, gestus voluntarios, & vniuersales, qui habentur in ciuitatibus, & gentibus, cognitiones quoque regias, quibus stabilitur gestus hominum, ad obseruandum, quod ordinatum est super eos. Secunda est quæ comprehendit species regaliū virtutum quot sint, & quæ sit vnaquęque illarum inquirit, vt per hoc melius stabiliat in ciuitatibus, & gentibus, quæ sub eius imperio sunt quod intendit. Docet etiam quas cōditiones, atque dispositiones naturales, in filijs regum, & in alijs obseruari oporteat, vt ille in quo inuentæ fuerint, eligatur ad regnum. Deinde vero qualiter illum in quo fuerint oporteat morigerari, donec in eo perficiatur regia virtus, fiatque rex perfectus. Tertia legum, in qua. s. homo potest adinuenire cuiusq; rei modum, in his, quæ legislator non propalauit, per illa quæ iam propalata sunt, cū determinatione & modo, in quo debet hominem esse subtilem, & circumspectum ad comprehēdēdam voluntatem autoris in lege. In omni autem lege sunt scientiæ, & operationes. Scientiæ, sicut ea quæ statuta sunt de cultu Dei, de fide, & de mundo. Operationes vero sunt, quæ ad honorem Dei fiunt. Quapropter scientiæ legum duæ partes sunt. Vna in scientijs, alia in actionibus. Actor. Quoniam itaque Politica scientia prædicto modo tripartita est. Nosque iuxta hūc modum, & ordinem de illa prosequi volumus. Primo videlicet agendo de Ciuitatibus, & Gentibus. Secundo de Regibus, Ciuitatumque rectoribus. Tertio vero de Legibus. Quod autem ad primam attinet partem, cum penè iuxta numerum ciuitatum, vel gentium multiplex sit varietas consuetudinum, non est nostræ facultatis, neque propositi singulares vrbium, aut etiam regionum consuetudines, moresque describere, sed tantum nominum rationes, ciuitatis ciuiumque breuiter colligere, postmodum autē loco congruo de iure consuetudinis, in generali aliquid inserere.

De Ciuitate, & Ciuibus. Cap. VI.

ISidorus in li. ety. 15. Ciuitas est concors hominum multitudo societatis vinculo adunata, dicta a ciuibus, idest ab ipsis incolis vrbis, pro eo q̄ plurimorum consciscat, & cōtineat vitas. Nam vrbs ipsa mœnia sunt, ciuitas autem nō saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem societates, familiarum, vrbium, gēriū. Vrbs vocata est ab orbe, eo q̄ antiquitus ciuitates in orbe fiebant; vel a Buri parte aratri, quo muri designabantur, vnde est illud. Optauitque locum regno, & concludere sulco. Locus enim futuræ ciuitatis sulco designabatur. i. aratro. Cato. Qui vrbem, inquit, nouam cōdit, tauro & vacca aret, vbi arauerit murum faciet, vbi portam vult esse, aratrum sustollat, & portet, & portam vocet. Ideo autem vrbis aratro circundabatur dispari sexu iumentorum, propter commixtionem familiarum, & imaginem ferentis, fructumque reddentis. Idem in li. 9. Ciues vocati sunt, q̄ in vnum coeuntes viuant, vt vita cōis & ordinatior fiat, & tutior. Domus vnius familiæ habitaculum est, sicut vrbs vnius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani. Est autem domus genus familiæ, siue coniunctio viri, & vxoris. Incipit autem a duobus, & est nomen Grecū, nam Domata Græce, tecta dicuntur. Familia est liberi, ex liberis legibus suscepti, a fæmore dicta, genus autem a gignendo. Populus est cætus humanæ multitudinis, iuris consensu & concordi cōmunione sociatus. Populus autem eo distat a plebibus, q̄ populus vniuersi ciues sunt, cōnumeratis senioribus ciuitatis. Plebs autem reliquum vulgus. Populus ergo tota ciuitas est, vulgus vero plebs. Plebs autem dicta est à pluralitate, maior est enim numerus minorum, quam seniorū: Grecè autem populus Laos dicitur, a lapidibus. Vulgus est passim inhabitans multitudo, quasi quisque quo vult. Tribus dicuntur, quasi curiæ, & cōgregationes distinctæ populorum, eo q̄ in principio Romani tripharie fuerint, a romulo dispartiti. in senatoribus, militibus, & plebibus, quæ tamen tribus nunc multiplicatæ nomen pristinum retinent. Gens est multitudo ab vno principio orta, siue ab alia natione, secundum propriam collectionem distincta, vt Græciæ: Asiæ: hinc & gentilitas dr. Gens autem appellata pp generationes familiarum, idest a gignēdo: sicut natio a nascēdo.

De Republica. Cap. VII.

AVgu. de Ci. Dei li. 2. Scipio rempubl. diffiniens, dicit, eam esse rem populi, populum autem non omnem cætum multitudinis, sed cætum iuris consensu, & vtilitatis cōmunione sociatum esse determinat. Idem in lib. 19. Nūc locus est, vt breuiter ostendam secundum diffinitiones, quibus apud Ciceronem vtitur Scipio in lib. de repu. nunquam rempu. fuisse Romanam. Rem enim publicam, dicit esset rem populi. Populum vero cætum multitudinis iuris consensu, & vtilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempub. vbi vero iustitia non est, nec ius esse potest, quod iure enim fit profecto iustè fit, qđ autem fit iniuste, nec iure fieri pt. Quo circa vbi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus cætus hominū esse non potest. Ergo neque res populi sine repub. Iustitia porro ea virtus est, quæ cuique sua distribuit. Quæ igitur iustitia est hoīs, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immundis demonibus subdit: Disputatur certe acerrime, atq; fortissime in eisdem libris de repu. aduersus iniustitiam pro iustitia, & quia cum prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiam, & diceretur nisi per iniustitiam rempu. stare augeriq; non posse, veluti hoc validissimum positum erat, iniustum esse vt homines hominibus dominantibus seruiant, quam tñ iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna respublica, non eam posse prouincijs imperare. Rñsum est a parte iustitiæ, ideo iustū esse, q̄ talibus hominibus, sit vtilis seruitus, & pro vtilitate eorum fieri, cum recte aliquid fit. i. cum improbis aufertur iniuriarum licentia, & domiti melius se habebūt, quia indomiti deterius se habuerint. Subditumque est vt ista ratio firmaretur, velut a natura sumptum nobile exemplum, atq; dictum est: Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterisq; vitiosis animi partibus: Planè hoc exēplo satis edoctum est, quibusdam esse vtile seruitutem, & Deo quidem vt seruiatur vtile esse oībus: Deo autem seruiens animus recte imperat corpori. Inque ipso aīo ratio domino Deo subdita recte imperat libidini, cæterisq; vitijs. Quapropter vbi homo Deo non seruit, quid in eo putandum est esse iustitiæ? q̄nquidem Deo non seruiens, nullo modo potest iuste animus corpori, aut ratio vitijs imperare. Et si in hoīe tali non est vlla iustitia, proculdubio nec in omni cætu, qui ex hoībus talibus constat est iustitia: Ergo nec iuris consensus. Nam & de vtilitate quid dicam? quamuis. n. si diligenter attendas, nec vtilitas sit vlla eorum, qui impiè viuunt, sicut viuit oīs, qui Deo nō seruit, sed dæmonibus. Tamen qđ dictum est de iuris cōsensu satis esse arbitror: vnde apparet per hanc diffinitionem nō esse populum, cuius respub. esse dicatur, in quo iustitia non est. Forte dicent non spiritibus immundis, sed Dijs bonis in sua repub. seruisse Romanos. Sed vt taceam quales sint quos sacrificijs colebant, in lege veri Dei scriptum est. Sacrificans Dijs eradicabitur, nisi domino tantum. Nec bonis igitur, nec malis Dijs sacrificari voluit, qui hoc tanta comminatione præcepit.

De corpore reipublicæ, & primò de capite, idest Principe. Cap. VIII.

HElinandus in chro. 11. li. Est itaque respublica, vt Plutarcho placet, corpus quoddam qđ diuini numinis beneficio animatur, & nutu summæ æquitatis agitur, & regit quoddā moderamine rōnis. Quæ ad regionem pertinent vicem animæ obtinent; Princeps caput est huius corporis vni subiecti Deo, & his qui vices Dei agunt in terris. Cordis locum senatus obtinet. Oculorum aurium, & linguæ officia sibi vendicant Iudices, & Præsides prouinciarū; Officiales, & Milites manibus coaptantur. Qui semper assistunt principi, lateribus assimilatur. Quæstores, & commentarienses, non illi qui carceribus præsunt, sed comites rerum priuatarum, ventris & intestinorum ferunt imagines; Pedes agricolæ sunt. Ex his ergo quatuor illa sunt, quæ Plutarchus Principibus inculcare conatur, reuerētia Dei, item cultus sui disciplina, officialium affectus, & protectio subditorum. Isid. vbi supra. Princeps, & dignitatis modo signatur, & ordinis. Regnum a Regibus dictum, vniuersæ nationes suis quoque temporibus habuerūt, vt Assirij, Medi, Persi, Aegyptij, Græci: Quorum vices sors temporum ita voluauit, vt alterū ab altero solueretur. Denique regnum Romanorum de Italiæ regiuncula exortum, totum orbem terrarum, paulatim belligerādo, obtinuit. Omnes enim nationes, vel interfectæ ab eis, vel tributo, & seruituti sunt subiugatæ. Reges autem a regendo vocati sunt, non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciēdo regis nomen tenetur, peccando amittitur, vnde & apud veteres tale erat prouerbium: Rex eris, si recte facias, si non facias non eris. Regiæ virtutes præcipuè duæ sunt: Iustitia, & Pietas. Plus autem in regibus laudatur Pietas: nam iustitia per se seuera est. Reges autem ob hanc causam, apud Græcos Basilei vocantur, q̄ tanquā bases populum sustinent, vnde & bases coronas hñt.

Quanto

Quanto enim quisque magis præponitur, tanto amplius pondere laborum grauatur. Tyranni Græcè dicuntur, idem Latinè & Reges: nam apud veteres inter Regem & Tyrannum nulla discretio erat, vt: Pars mihi pacis erat dexteram tetigisse tyranni: Fortes. n. reges tyranni vocabantur: nam tyro fortis, iam postea in vsum accidit Tyrannos vocari pessimos, atque improbos reges, luxuriosæ dominationis cupiditatem, & crudelissimam dominationem in populis exercentes.

De his qui post Reges rempublicam rexerunt. Cap. IX.

COnsules appellati sunt, a consulendo, nam cum Romani regum superbam dominationem non ferrent, annua imperia, binosque consules sibi fecerunt, nam fastus regius non beneuolentia consulentis, sed superbia dominantis erat: Hinc igitur consules appellati sunt, vel a consulendo ciuibus, vel a regendo cuncta consilio. Quos tamen ideo mutandos per singulos annos elegerunt, vt nec insolens diu maneret, & moderatior cito succurreret. Inde autem duo partes, quia vnus rem ciuilem, alter rem militarem administrabat. Regnauerunt autē annis quadringentis. 67. Proconsules subiecti erant cōsulibus, & dicti proconsules, eo ꝙ vice consulis fungerentur. Exconsules autem dicti sunt, eo ꝙ iam a consulatu exierint, siue discesserint, peracto suę vicis anno. Dictatores. 5. anno, post reges expulsos Romani sibi creauerunt, dum gener Tarquinij ad iniuriam soceri vindicandam, ingētem aduersus Romam collegisset exercitum. Hi quinquennij temporis imperio vtebantur, plus enim erant honore, quam consules, qui annuas potestates tenebant. Et dicti Dictatores, quasi principes & præceptores, vnde & magistri populi nominabātur, vnde & Edicta dn̄r. Cæsarum nomen, a Iulio cœpit, qui bello ciuili commoto, primus Romanum singularem obtinuit principatum. Cæsar aūt dictus est, eo ꝙ cæso mortuæ matris vtero, platus, eductusque fuerit, vel ꝙ cum Cæsarie natus sit, a quo & Imperatores sequentes Cæsares dicti sunt. Imperatorum autem nomen, apud Romanos, eorum tantum prius fuit, apud quos summa rei militaris consisteret, & ideo Imperatores dicti, ab imperando exercitui. Sed dum diu Duces titulis Imperatorijs fungerentur, Senatus censuit, vt Augusti Cæsaris hoc tantum nomen esset, eoque is distingueretur a cæteris gentium regibus, quod & sequētes Cæsares hactenus vsurpauerunt. Solet etiam fieri, vt primi regis nomen, etiam reliqui possideant, sicut apud Albanos, ex Siluij nomine, omnes reges Albanorum, Siluij appellati sunt. Apud Persas Arsacidę. Apud Aegyptios Ptolomei: Apud Athenienses Cecropidæ. Augustus ideo apud Romanos nomen imperij est, eo ꝙ olim augerent rempu. amplificando. Quod nomen primo Senatus Octauiano Cæsari tradidit, vt quia auxerat terras, ipso nomine & titulo cōsecraretur. Monarchæ sunt qui singularem possident principatum, qualis fuit Alexander apud Græcos, & Iulius apud Romanos. Tetrarchæ sunt, quartam partem regni tenentes. Patritij vocati sunt, pro eo ꝙ sicut patres filijs, ita prouideant reipublicæ. Præfecti dicti eo quod Prætoria potestate præsunt. Prætores iidem, qui & præfecti, quasi præpositores. Præsides vero dicti, qui & alicuius loci tutelam præsidialiter tenent.

De Senatoribus. Cap. X.

SEnatui nomen ætas dedit, ꝙ seniores essent. Alii a sinendo dictos accipiunt senatores, ipsi enim agendi facultatem dabant. Senatusconsultus a consulendo, & tractando est dictus. Patresconscripti dicti sunt, quia dum Romulus decem curias Senatorum elegisset, nomina eorum præsenti populo in tabulas aureas contulit. Primi ordines Senatorum dicuntur Illustres. Secundi Expectabiles. Tertii Clarissimi. Iā inferius quartum aliquod genus non est, quamuis enim Senatoria quisque origine esset, vsque ad legitimos annos Eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem Senatoriæ dignitatis. Censores apud Romanos veteres erāt. Est enim nomen Censoris, dignitas iudicialis. Censere enim iudicare est. Item Censores, sunt patrimoniorū iudices, a censuris appellati. Ex Digestis lego. r. Vlpianus Labeo scripsit, eū, qui post mortem patris Senatoris natus sit, filium Senatoris esse. Sed eum, qui postea quam pater eius senatu motus est concipitur, & nascitur, Proculus, & Pegasus opinantur non esse, nec Senatoris filium, nec quasi Senatoris, quorum sententia vna est. Vlpianus libro. 2. de Censibus, Senatores accipiendum est eos, qui a Patritiis, & Consulibus, vsque ad omnes viros illustres descendunt; quia & hi soli in Senatu sententiam dicere possunt. Marcellus libro. 3. Digestorum. Cassius Longinus non putat permittendum, eum, qui propter turpitudinem Senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere.

De Præfectis, & publicis officialibus. Cap. XI.

ISidorus vbi supra. Præsides, rectores prouinciæ sunt dicti, ꝙ præsunt. Prætores autē quasi præceptores ciuitatis & principes, Idem & quæstores, quasi quæsitores, eo ꝙ quæstionibus præsunt: consilium enim, & causa apud eos est. Proceres sunt principes ciuitatis, quasi procedes, eo ꝙ ante omnes honore præcedant, hinc ad primores facta est translatio, qui a cætera multitudine prominent. Tribuni dicti sunt, eo ꝙ Plebi vel iura vel opera tribuunt; Constituti sunt autem sexto anno post Reges exactos. Dum enim Plebs a Senatu, & Consulibus premeretur, tunc ipsa Tribunos, quasi proprios iudices, & defensores creauit, qui eorum libertatem tuerentur, & eas aduersus iniuriam nobilitatis defenderet, vnde & Defensores dicti, eo ꝙ Plebem sibi commissam, contra insolentiam improborū defendant. At contra nunc, quidam euersores, non defensores existunt. Numerarii vocati sunt, quia publicum nummum ęrariis inferunt. Functi ab eo, ꝙ fungantur officio, & honore aliquo dicti sunt, hinc & defunctos mortuos dicimus, quia compleuerunt vitæ officia: nihil enim iam faciunt. Municipes sunt in eodem Municipio nati, ab officio munerum dicti, eo quòd publica munera accipiunt: Munia enim officia sunt, vnde & immunes dicuntur, qui nullum gerunt officium. Municipales autem originales ciues, & in loco officium gerentes. Decuriones dicti sunt, eo ꝙ sint de ordine Curiæ; Officium enim curiæ administrant. Principales dicti sunt eo ꝙ primi sint, vel quod præsint Magistratibus. Magistratus vero, ꝙ sint maiores reliqs officiis. Duumuirales, quasi duo viri ad vnum officium deputati. Tabellio vocatus, eo ꝙ sit portitor tabellarū, idem exceptor, idem & Scriba publicus: quia ea tantum quæ gestis publicantur, scribit. Publicani appellantur conductores Vectigalium Fisci, vel rerum publicarum, siue qui Vectigalia publica exigunt, vel qui per publica negocia sæculi lucra sectantur: vnde & cognominati sunt. Villicus proprie Villæ gubernator est. Interdū autem Villicus, non gubernationem Villæ, sed dispensationem vniuersę domus, Tullio interpretante, significat, quod est vniuersarum possessionum & villarum dispensatorem. Actores idem, & Curatores, ab agendo, & curando vocati. Procuratores vocati, eo ꝙ vice Curatoris, idest Actoris fungatur, quasi Curatores. Ex summa Azonis, Vicarii dicuntur, qui infra certum tempus eligebantur, quod etiam ordinariis erat præfixū, vt ipsi vices ordinariorum præsentium, atque viuentium supplerent. Suffecti vero, qui descendentium, siue mortuorum, & absentium vices gerebant, huiusmodi Suffecti omnia poterant agere, quæ pertinet ad iurisdictionem rectoris prouinciæ, pter vltimum supplicium, & membri abscisionem. Cancellarii dicebantur, qui petitiones, atque supplicationes in curiam introducebant, quia cancellis, & hostiis præerant. Dicitur enim Cancellus hostium fenestratum in modum crucis, per quod patebat aditus, & accessus. Vel dicuntur Cancellarii, quia dicta sibi ab Assessoribus scribebant, & cancellabant, idest ad modum crucis dicta penna delebant.

De Ducibus, & Militibus. Cap. XII.

ISidorus. Dux dictus est ex, eo ꝙ sit ductor exercitus. Tribuni militum primum a Cęsare instituti sunt, qui plebes in Vrbe haberent, vt neque pars populi sine auxilio esset, sic dicti eo quod militibus siue Plebibus iura tribuant. Ciliarchi sunt, qui mille præsunt, quos nos Millenarios nuncupamus, & est Græcum nomen. Centuriones dicti sunt, eo quod centum præsunt militibus, sicut quinquagenarij, qui in capite sunt quinquaginta militum, sicut Decani ab eo, quod decem militibus præferuntur. Miles dictus est, quia mille erant antea in numero vno, vel quia, vnus est ex mille electus. Miles autem ordinarius, dicitur, aut extraordinarius. Ordinarius, qui per ordinem militat, nec adhuc aliquem consecutus est gradum honoris. Est enim Gregarius, idest humilis militiæ. Extraordinarius vero, qui ob virtutem promouetur ex ordine. Emeriti dicuntur Veterani, solutique militia, qui iam in vsu prælij non sunt, quia mereri militare dicitur a stipendiis, scilicet quæ merentur. Idem & veterani, quia post multos militiæ labores, quietis suffragium cōsequuntur. Equestres milites dicti sunt, eo quod equo sedeāt. Itē dr̄, Militat ille in equestri ordine. Tyrones dn̄r fortes pueri, qui ad militiam deleguntur, atque armis gerendis abiles existunt, quique antequam sacramento probati sint, milites non sunt. Romanę autem militię mos fuit, puberes primos exercere armis,

armis. Nam sextodecimo anno Tyrones militabãt, quo etiam solo sub custodibus agebantur. Desertores vocati sunt, eo ꝙ desertis militaribus officijs euagantur. Hi in alios numeros militiæ nomen dare prohibentur, sed si non magni temporis culpam cõtraxerint, cæsi numeris suis restituuntur. Sed & qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes desertores vocantur. Conscripti milites dicuntur, quia in tabulis conseruntur, ab eo qui eos ducturus est: sicut transcripti vocantur, cum de alia in aliam legionem transeunt. Excubitores dicuntur, pro eo qđ excubias semper agunt. Sunt enim ex numero militum, & in porticibus excubant, ptopter regalem custodiam. Excubiæ autem diurnæ sunt, vigiliæ nocturnæ, vnde & vigiles. Velites erãt apud Romanos genus militiæ, a volitando vocati. Lecti enim agilitate iuuenes, cum armis suis post terga equitum considebant, & mox cum ad hostes ventum esset equis desiliebant, & continuo pedites ipsi, ex alia parte equitibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem perturbabant. Ab his igitur velitibus, Elefanti quõdam Hannibalis retro, cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro inter aures adacto necabantur.

De Castris. Cap. XIII.

Castra sunt vbi miles steterit, dicta quasi casta, eo ꝙ illic castraretur libido. Nam nunquam his intererat mulier. Militia a militibus dicta est, aut a multis, quasi multiria, quasi negocium multorum, aut a mole rerum quasi molitia. Legio sex millium armatorum, est, ab electo vocata, quasi lecti idest armis electi: Propriè autem lingua Macedonũ Phalanx, Gallorum Caterua, nostra Legio dicitur. Legio habet sexaginta Centurias, Manipulos triginta, Cohortes duodecim, Turmas ducentas. Centurias dicimus partes exercitus in centenos milites diuisas, vnde & qui his præsunt Centuriones dicuntur. Subcenturiati vero sunt, non qui in prima, sed qui in secunda sunt Centuria, quasi sub prima centuria constricti, etiã ipsi & in speculis positi in bello sunt, vt si primi defecerint, isti ipsi quos subesse diximus, laborantibus primis subueniunt. Vnde & ad insidiandum ponitur subcenturiatus, quasi armis dolo sis instructus. Manipulus ducentorum est militum. Manipuli autem dicti sunt milites, siue quia bellum primo manu incipiebant, siue ꝙ antequam signa essent, manipulos sibi.i. fasciculos stipulæ, vel herbæ alicuius, pro signis faciebãt, a quo signo manipulares milites cognominati sunt. Turma triginta equites sunt. Romani enim equites in vna tribu treceti fuerunt. De singulis enim centurijs decem dabãtur, & fiebat Turma. Chors quingentos milites habet. Tria sunt militiæ genera, Sacramentum, Euocatio, Coniuratio. Sacramentum in quo post electionem iurat vnusquisque miles, se nõ recedere a militia, nisi post completa stipendia.i. militiæ tempora. Et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam viginti quinque annis tenentur. Euocatio dum ad subitum bellum non solum miles, sed & cæteri euocantur. Vnde etiam Consul solebat dicere, Qui rempublicam saluam esse vult, me sequatur. Coniuratio quæ fit in tumultu, quando vicinum vrbis periculum, singulos iurare non patitur, sed repente colligitur multitudo, & tumultuosa in ira conflatur. Hęc & tumultuatio dicitur. In acie autem istę formę ferè sunt, Exercit⁹, Classis, Nodus, Cuneus, Alę, Cornua, Agmẽ, quæ forma, & nomina ab ipsis rebus de quibus translata sunt mutuantur. Acies dictæ ꝙ ferro armata sit, & acumine gladiorum. Exercitus multitudo ex vno genere, ab exercitatione belli vocata est. Classes dictę sunt propter diuisionem exercitus, ꝗ postea manipuli dicti sunt. Iam postea, & classica nauiũ dictæ. Nodus proprie est densa peditum multitudo, sicut Turma equitum. Nodus autem pro difficultate sic dictus est, ꝙ vix possit resolui. Cuneus est collecta in vnum militum multitudo, quasi coeus, eo ꝙ in vnum omnes coeant, vel cogantur. Alæ in exercitu triginta equites esse dicuntur, quia tegunt pedites alarum vice. Cornua vocata sunt extremitas exercitus, eo quod intorta sit. Agmen dicitur cum exercitus iter facit, ab agendo vocatus, idest eundo ipsum, est enim exercitus, ambulans. Nam agmen proprie dicitur quod in longitudine directum est, quale solet esse cum exercitus portis procedit, quicquid fuerit aliud abusiuè dicitur.

De Mercenarijs & Colonis, ac Seruis. Cap. XIIII.

Priuati sunt extranei ab officijs publicis. Mercenarij, sunt, qui seruiũt accepta mercede. Idem & Barones Græco nomine, eo ꝙ sint fortes in laboribus. Bari enim dicitur grauis, qđ est & fortis. Coloni sunt cultores aduenę dicti a cultura agri sunt.n. aliunde venientes, atque alienum agrum locatum colentes, ac debentes conditionem genitali solo, propter agriculturam, sub dñio possessoris, pro eo ꝙ his locatus est fundus. Coloni autem quatuor modis dñr. Nam Coloni aut Romani sunt, aut Coloni Latini, aut Coloni auxiliates, aut Coloni rerũ priuati. Inquilini vocati sunt, quasi incolentes aliena, non.n. habent propriam sedem, sed in terra aliena inhabitant. Differt autem inter Inquilinum, & Aduenam. Inquilini enim sunt, qui emigrant, & non perpetuo permanent. Aduenæ autem, vel incolæ aduenticij perhibentur, sed permanentes, & inde incolæ dicuntur, quia iam habitatores sunt ab incolendo. Indigenæ sunt inde geniti, vbi inhabitant. Peregrini dicti sunt, eo ꝙ ignorantur eorum parentes quibus orti existunt sunt.n. de longinqua regione. Vrbani vocabant, qui Romæ habitabant, qui vero in cæteris locis Opidani: nam sola vrbs Roma dicebatur, cæteræ vero opida. Famuli sunt ex propria seruorum familia orti. Serui autem vocabulum inde traxerunt, quod hi qui iure belli possent occidi a victoribus conseruabantur, & serui fiebant a seruando, scilicet serui appellati. Ancillæ a sustentaculo vocatæ sunt, Ancon enim Græce cubitus dicitur. Vnde & Anconem dicimus. Mancipium est quicquid manu capi subdique potest, vt homo, equus, ouis, hæc enim animalia statim vt nata sunt mancipium esse putantur, nam & ea quæ in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi siue domari cœperint.

De electione Principis. Cap. XV.

Actor. Dicto de corpore reipu. mystico, cuncta videlicet eius membra, a summis vsq; ad infima prosequẽdo, nunc ad caput rei.i. ad principem redeundum est. Primoq; de ipsius electione agendum. Qualis aũt debeat esse, q. in regem, vel principem assumitur, non solum ex Diuinis, verum etiã ex Philosophorum, & Poetarum scriptis colligitur. Et primũ qđe, ꝙ ab omni ambitione, superbia, auaritia, cæterisq; vitijs liber, & immunis esse teneatur. Tullius in li. Paradoxor. Cui.n. libere imperabit? q non põt cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, auaritiã coerceat, cæteras animi labes repellat, tuncque incipiat imperare. cum ipse improbissimis dominis dedecori ac turpitudini parere desierit. Valerius libro. 6. Scipio Emilianus, cum duo in Senatu contenderent, vt aduersus Viriachum, in Hyspaniam mitteretur, at magna inter Patres cõscriptos dissensio esset, omnibus quonam eius sententia inclinaretur expectantibus. Neutrum, inquit, mihi mitti placet, quoniam alter nihil habet, alteri nihil satis est, æque malam licentis imperij magistrã iudicãs inopiam, & auaritiam, sicque vt neuter mitteretur, obtinuit. Itẽ Pomponius lib. 12. ex varijs lectionibus. Qui indignus est inferiori ordine, indignior est superiori, Ait Prætor, cæcus retinere potest iam ceptum magistratum, sed aspirare nõ potest ad nouum. Seneca de benef. li. 3. Regnũ est nolle regnare cũ possis. Scilo. Si bene regna regis, dignus es nomine regis. Petrus Riga, hi quos vexat adhuc teneræ lasciuia carnis, Improba, pastores non decet esse gregis. Horatius in libro sermonum. Populus quoque stultus honores. Sæpe dat indignis. Claudianus in maiori. Iam nunc ad culmina rerum, Iniustos creuisse queror, tollũtur in altum, Vt lapsu grauiore ruant. Poeta Asperius nihil est humili cum surgit in altum. Galtherus in Alexãdreide li. 1. require de moribus seruorum. Ganfredus vbi supra. Si vis bene duci, te certo committe duci. Actor. Boetius Platonem dixisse refert. Beatas fore respublicas, si aut eas sapientes regerent, aut earum rectores sapientiæ studerent. De hac quoq; materia require superius in libro de virtutibus, & vitijs, capitulo de Ambitione, & etiam capitulo de recusando principatu, vel honore, & iterum in li. sequenti, de moribus, capitulo, de dignitate. Iccirco autem maxime probatus esse debet, qui in regem eligitur, quia dum in eminentia regalis fastigij, tanquam in specula quadam, super alios constituitur, eius vitia siqui sunt facilius, ac citius omnibus innotescunt, qui & eius exẽplo corrumpuntur. Quinetiam dum gloria semper inuidiam patitur, laudabilis vita principis frequenter ab æmulis detractoribus, obfuscatur. Sydonius in epi. suis li. 5. Quis autem non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum? Si eligimus humilem vocatur abiectus: si erectum superbus: si minus institutum, propter imperitiam creditur irridendus: si aliquatenus doctum, propter scientiam clamatur inflatus: si seuerum, tanquam crudelis horretur: si indulgentem, facilitate culpatur: si simplicem, despicitur vt brutus: si acrem, vitatur, vt callidus: si diligentem, superstitiosus decernitur: si remissum, negligens iudicatur: si solertem, cupidus: si quietum, ignauus: si abstinentem, auarus: si bene pascentem, gulosus.

De

De institutione morum Principis. Cap. XVI.

HElinādus,vbi ſupra. Plutarchus autem qualis debeat eſſe princeps eleganter deſcripſit in libello pulcherrimo, qui inſcribitur. Inſtitutio Traiani. Cuius principium hoc eſt. Plutarchus Traiano ſalutem dicit. Modeſtiam tuam noueram non appetere principatum,quem tamen ſemper morum elegātia merens induiſti,Quo quidem tanto dignior iudicaris, quāto a crimine ambitionis videris eſſe remotior. Tuæ itaque virtuti congratulor,& fortunæ meæ,ſi tamen recte geſſeris,quem probe meruiſti. Alioquin te,& me periculis detrahentium linguis,ſubiectum iri non dubito,cum & ignauia plebis Imperatorem Romanum feriat, & ſermo publicus delicta diſcipulorum refundere ſoleat in præceptores. Sic Seneca Neronis ſui merito detrahentium carpitur linguis, Adoleſcētium ſuorum temeritas in Quintilianum refunditur,& Socrates in pupillum ſuum fuiſſe clementior criminatur. Tu vero quoduis rectiſſime geres,ſi non receſſeris a teipſo,ſi primo te compoſueris: Ad virtutem recte procedant vniuerſa,Politicæ conſtitutionis maiores tibi exculpſi, cui ſi obtemperas Plutarchum viuendi habes autorē. Alioquin præſentem epiſtolam teſtem inuoco,quia in perniciem imperij non pergis autore Plutarcho. Sequuntur autem poſtea Politicæ conſtitutionis capitula. Actor. Qualiter etiam electus,in regno conſtitutus,viuere debeat,in Deutronomio legitur, vbi & de electione,ac iure Regis agitur,& de forma viuendi præcipitur. Heli.in chro.ſuis lib. 11. Eum inquit cōſtitues regem , quem dominus Deus tuus elegerit, de numero fratrum tuorum:Cumque fuerit cōſtitutus, non multiplicabit ſibi equos, quorum numeroſitate ſit ſubditis oneroſus. Equos multiplicare,eſt plures,quā neceſſitas exigat vanæ gloriæ cauſa, vel errore alterius congregare. Multo minus igitur licet ei multiplicare Canes,aut Volucres rapaces,aut beſtias truces,aut quælibet portēta naturæ. De Hiſtrionibus aūt,& Mimis, Scurris,& Lenonibus,& Meretricibus,& huiuſmodi prodigijs hominum,quę princeps potius exterminare,quam fouere debet, non erat in legē mentio facienda. Sequitur. Nec reducet populum in Aegyptum,i.inferiores non corrumpat exemplo, quia componitur orbis regis ad exemplum,nec ſic inflectere ſenſus humanos edicta valent, vt vita regentis,mobile mutatur ſemp cum principe vulgus. Sequitur. Nec habebit vxores plurimas, quæ afficiant animam eius. Cū in alijs plures vxores eſſe vnius licitum fuerit:vt in Abraam,& Iacob,& Iſaac gratia ꝓpagandæ prolis, & fidelem populum dilatandi : In regibus perpetuo obtinet,vt vna vnius ſit, multo minus igitur licet eū vel adulterari,vel fornicari, vel qualibet ſtupra committere. Quomodo enim hæc crimina in alijs puniet,eiſdem ſubiectus. Sequitur. Nec habebit aurū, & argenti immenſa pondera:Quid hic dicunt, qui domino prohibente argentum, & aurum ſibi theſaurizant,quæſtum ex calumnia facientes,& quærentes abundantiam ſingularem de multorum inopia, de rapinis diuitias, beatitudinem de calamitate, non habebit diuitias,quas nomine poſſidet alieno, nec ſibi priuata erunt fiſcalia, quæ publica confitetur:non autem mirum ſi regi non licet habere priuata fiſcalia, cum nec ipſe ſuus ſit,ſed ſubditorum. Actor. De hac quoque materia require plenius ſuperius,in tractatu,de moribus principum,vel magnatum.

De ſtudio eius,vel ſapientia. Cap. XVII.

HElinandus. Poſtquam aūt ſederit inquit in ſolio regni ſui,deſcribet ſibi Deutronomium legis huius in volumine. Igitur princeps,iuris nō debet eſſe ignarus,licet multis priuilegijs gaudeat, nec prætextu militiæ legem dñi permittitur ignorare,ſed & princeps Chriſtianiſſimus,legibus ſuis iudicet, ne dedignentur principes ſacros canones imitari. Inutilis.n.eſt omnis conſtitutio principis, ſi non eſt Eccleſiaſticæ diſciplinæ conformis. Sequitur. Et habebit ſecū,legetq; illud oībus diebus vitę ſuę,neceſſaria eſt ergo principi peritia literarum,cui quotidie legem dñi legere præcipitur. Qua.n.die legem non legerit,non ei dies vitæ eſt ille, ſed dies mortis. Hinc eſt qđ in lris, quas rex Romanorum miſiſſe legitur ad regem Francorū,hortans eum vt liberos ſuos liberalibus diſciplinis inſtitui faceret. Adiecit inter cætera:Rex illiteratus, eſt quaſi Aſinus coronatus. Quod ſi forte illiteratus eſt,certę literatorum cōſilijs eum regi neceſſe eſt. Hinc eſt ꝙ exemplar legis a ſacerdotibus Leuiticæ Tribus iubetur aſſumere,i.catholicis viris,& literatis. Plato,vt Boetius teſtis eſt, reſpublicas fore beatas dixit,ſi eas aut ſapientes regerent,aut earum rectores ſapientiæ ſtuderēt. Sapiā ipſa dicit:Per me reges regnant,& conditores legum iuſta decernunt,gentiles ſapientiam quaſi Deum Deorū colebāt, ſine cuius Dei nutu nihil faciēdum credebant,vnde & antiqui philoſophi imaginem ſapientiæ pro foribus oīum templorū pingi,cum hac ſubſcriptione cenſuerunt:Vſus me genuit, peperit memoria,ego odi homines ignaua opera,& philoſophica ſcia. Eſt autem ſapientia rerum diuinarum & humanarū princeps, & gerendorum omittendorumque ſcientia, huic inſiſtere philoſophari eſt. Ab initio vrbis conditæ nomina ſenum aureis literis ſcripta ſunt: vnde & ipſi patres conſcripti appellati ſunt. Eſt autem ſenectus mentis,ſicut & corporis.

De Humilitate eius,ac Pietate. Cap. XVIII.

SEquitur. Nec eleuetur cor eius in ſuperbiam ſuper fratres ſuos. Qđ præcipuè neceſſarium eſt ſæpius replicat. Nunq̄ enim humilitas ſatis vř commendata principibus. qȝ difficillimum eſt,vt gradus honoris non pariat tumorem in aīo præſidentis. Principes,ſicut medici nunquam vti debēt grauibus remedijs, niſi cum leuium beneficio deſiderata ſanitas deſperať. Vnde Lucius:Principem ſenem moribus eſſe oportet,& q̄ moderatiora conſilia ſequatur, & vicem gerere medicorū,q̄ morbos curant, nunc exinanitione in repletis , nunc refectione in vacuis,& dolorē ſedant,nunc cauterio, nūc fomentis. Si.n.cythare di alijq; fidicines multa diligentia procurant, qūo oberrantis cordæ compeſcant vitium , & alijs concordem reddant, quanta ſolicitudine oportet principem moderari , vt ſubditos reddat quaſi vnanimes,& vnius moris habitātes in domo? Certum eſt aūt, ꝙ tutius eſt chordas remitti amplius , q̄ intenſius protendi. Sit piger ad pęnam princeps,ad præmia velox,& doleat quotiēs cogitur eſſe ferox. Quorum alterum iuſtitię eſt,alterum pietatis. De quibus Salomō. Miſericordia,& veritas nō te deſerant. Circunda eas gutturi tuo, & deſcribe eas in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam,& diſciplinam bonā coram Deo,& hoībus. Gratia namq; debetur miſericordiæ, iuſtitiæ diſciplina. Qui ſine prima eſt,omnibus eſt odibilis,q ſine ſecūda, omnibus cōtemptibilis. Plato cum ſubditos inquit opprimunt magiſtratus, perinde eſt, ac ſi caput corporis intumeſcat , vt a membris,aut omnino, aut ſine ingēti moleſtia ferri nō poſſit. Idem inquit. Cum in ſubditos poteſtas ſæuit,idem eſt,ac ſi pupillum tutor perſequatur,vel eum ſuo mucrone iugulet,qui ſibi ad defenſionē ſui gladium dedit. Vnde Claudianus. Sis pius in primis, &c. Actor. Reſponſio ſupra in li.de moribus cap. de clementia principis,& de eius moderatione,cap.quoque de noxia libertate,& etiam in li.præcedenti,cap.de crudelitate. Helinandus. Sequitur. Neque declinet in partem dexteram ſiue in ſiniſtram. Declinare in dexteram,eſt nō Dei gratiæ,ſed ſibi tribuere velle,ꝙ rectum eſt. Vel declinare in dexteram,& ſiniſtrā, eſt peccare propter eorum felicitatem,quæ appetuntur,aut ꝑꝑ eorum infelicitatem quæ fugiuntur. Vel ad dexteram declinare,eſt virtutibus ipſis vehementer inſiſtere,& in virtutis operibus,quæ in modo cōſiſtit,excedere modum:vnde Iul. Inſani ſapiens nomen feret,æquus iniqui, vltra quam ſatis eſt virtutem ſi petat ipſam. Omnis vehemētia ſaluti inimica eſt,& exceſſus omnis in culpa. Bonarumque rerum conſuetudo nimia peſſima eſt. Vnde Salomon. Noli eſſe nimis iuſtus. Quid ergo nimiū prodeſt,ſi regina virtutum nimietate ſua obeſt. Nimia quoque humilitas maxima pars ſuperbiæ eſt. Item ad ſiniſtrā declinat, qui in ſubditorum culpis puniendis nimis proteruus eſt ad vindictam . Ad dexterā vero qui manſuetudini nimis indulgent.

De præmio regalis iuſtitiæ. Cap. XIX.

SEquitur. Vt longo tempore regnet ipſe & filius eius ſuper Iſrael. De virtute nanque parentum ſępe protenditur ſucceſſio filiorum,& ſuccedentium. Felicitas ex decedentium iniquitate præſciditur,iuxta illud. Iniuſtique diſperibunt,ſimul reliquiæ impiorum interibunt. Item regnum a gente in gentē transfertur,propter iniuſtitias,& iniurias,& contumelias,& diuerſos dolos. Iniuſtitia,vt Stoicis placet,eſt mentis habitus,qui a regione morum exterminat æquitatem. Iuſtitia eſt non nocere,& ex humanitatis officio nocentes prohibere. Nocere enim iniuria eſt,nocentes non impedire iniuſtitia. Contumelia eſt, quando tumorem mentis in læſione alterius manifeſta operis ſequela comitatur. Dolus, vt a quibuſdā diffinitur,eſt cū aliud agitur, & aliud ſimulatur, Malus, qñ fit intentione nocendi & quaſi inſidijs nocet. Dolus igitur, quia ex timore eſt,aduerſatur fortitudini. Contumelia prudentiæ quæ dicit ſibiipſi. Quid ſuperbis terra & cinis ? Iniuſtitiam temperantia non admittit, nolens inferre alij, qđ ſibi nollet ab alio irrogari . Iniuſtitiam iuſtitia excludit, faciens alij, quod vellet ſibi fieri bñ & honeſte. Quod aūt addit diuerſos puto & oīa cōiter referendū,non

ſolum

olū ad vitiorum diuersas species, sed et ad diuersas personas, & ad oēs modos, quibus a quocunque hæc vitia committunt. Princeps.n.tenetur pro omnibus, & oīum actor videtur esse, qa cum omnia possit corrigere, eorum merito particeps est, quæ noluit emendare. Cum enim potestas publica sit, omnium vires exhaurit, & ne in se deficiat, incolumitatem oīum debet procurare membrorum. Sicut autem potentes potenter tormenta patientur, si a iustitia deflexerint, sic & iustitiæ præmijs fruētur abundantius, si recte exercuerint potentatum. Et tantam in futuro præ subditis habebunt gloriam, quanta virtute eos in magna delinquendi licentia præcesserunt. Vnde potuit, inquit, transgredi, & non est transgressus, &c. Ad iustitiam namque reputatur principibus, etiam dum temperant ab iniurijs, & facultas delinquendi est eis materia meritorum. Declinare a malo, in eis magnum est, etiam si magna bona non faciunt, dum tamen subditos indulgentia sua non perimant. Patri ergo succedit filius, si patris iustitiam imitatur. Charitatis autem ordo minime seruatur, cum amorem, qui patriæ, & parentibus pcipue debetur, pater trāsfundit in filios, & filialis affectus paterni pectoris cellam, solus exhaurit. At hodie vitia liberorum saluti reipublicæ præferuntur, sed salutem populi liberis omnibus oportet anteferri. In libro Regum latenter Saul arguitur, qđ in voto sancto, de diurno ieiunio pepercit Ionathæ, contra religionis votum, cuius priuatione populus corruerat. Et Hely, licet in se sanctus esset: quia filijs pepercit perijt, vt aūt de cæteris taceam, quantū rempublicā dilexit Deus pater, qui pp eā proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.

De Reuerentia Dei, & cultu sui. Cap. XX.

QVatuor, vt dictum est, principibus inculcare Plutarchus nititur: Reuerentiam Dei. Cultum sui. Disciplinam officialium, & Potestatem, affectum, & protectionem subditorum. Miro autem modo Deus intelligētiam sui sic infundit, vt subtrahat, sic subtrahit vt infundat. In multis.n.multipliciter lucet. Est autem a maiestate mirabilis, a sapientia venerabilis, amabilis a bonitate. Et hic est funiculus triplex, inter creatorem & creaturam, qui facile non rumpitur. s. vt timeatur, honoretur, & diligatur. Colitur autē Deus tripliciter affectu mentis, & exhibitione operis, Reuerentiam quæ corporaliter exhibetur, aut in personis consistit, aut in rebus. In personis, aut a natura, aut ab officio, aut a moribus, aut a conditione, aut a fortuna. Natura vt parentes, cognati, & affines. Officium est debitum exequendi, quæ vnicuique, ex institutis, aut moribus agēda sunt, quorum agendorum alia ad publicum, alia ad suum cuiusque pertinent statum. Nam officiorum quædam publica, qdam priuata dicuntur. Priuata tot sunt quot personæ. Publica aut a Diuino, aut ab humano Iure descendunt. Publico officio tanta debetur reuerentia, quanta est eminentia cuiuslibet magistratus. Mos est mentis habitus, ex quo singulorum operum assiduitas manat. Hinc virtutes, & vitia, æque cōplectitur, vnde bonos, & malos mores dicimus moratos, siue morigeros a bono, morosos a malo nominamus. Conditio est status personæ fortuitus, qui aut in aduersis, aut in prosperis versatur. In his, autem qui diuina iura ministrant, Deus præ cæteris aut honoratur, aut spernitur, cum illorum honorem, & cōtemptū propriū reputet dicens. Qui vos spernit me spernit, & q vos recipit me recipit. Reuerētia quæ in rebus cōsistit, aut in corporalibus est, vt in ædibus, & locis sacris, aut sacrificijs. Aut in spiritualibus, vt super iura, quæ sacris rebus competunt, quæ temerare sacrilegium est morte expiandum. Rerum sacrarū immunitates cōuellere, insurgere in Deum est. Cultus sui maxime temperantia consistit. Marcum Catonem.n.eodem vino, quo remiges cōtētū fuisse tradunt. Gaius Curius Sabinorum victor, nolens agros suos ex senatuscōsulto ampliari, gregaliū portione cōtentus fuit, malū ciuē dicens esse, cui non satis esset idē, qđ cæteris ciuibus.

De Officialium disciplina. Cap. XXI.

SEquitur de Potestate, & Officialium disciplina. Nihil iniquo diuitis cōsiliario perniciosus, vnde in prouerbijs. Omni custodia serua cor tuum, quoniam ex ipso vita procedit. Est igitur prouidendum potestati, ne consiliarij eius indigeant, neue aliena immoderatius concupiscant. Nihil est scælestius, quam amare pecuniam, non solum in corde, idest in consiliario, sed etiam in ventre, & intestinis reipublicæ, idest quæstoribus, & commentariensibus, hæc ratio seruanda est. In lateribus quoque, idest illis, qui semper principi assistunt, nam a conuictu mores formantur, & qui tangit picem inquinabitur ab ea. Vuaque contacta, liuorem ducit ab vua. Ita quidam legati sedis Apostolicæ in prouincijs debachantur, ac si ad ecclesiam flagellandam egressus sit Sathan a facie domini. Receptores personarum, & quasi quidam bonorum mallei. Vnde Iuuenalis. Omne vitium animi, tanto conspectius in se Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur. Episcoporum nomen, & officium uenerabile esset, si tanta impleretur solicitudine, quanta interdum petitur ambitione, & diligerent vt patres, timerentur vt domini, colerentur vt sancti, si exactionib parcerent, & proijcerent ex animo quicquid prouenit ex calūnia, nec omnem quæstum pietatem putarent.

De Munerum acceptoribus. Cap. XXII.

IN domibus Prælatorum, & Principum omnia hodie venalia sunt, frustra apud curiales de testimonio conscientiæ, de venustate morum, de torrente eloquentię, nisi prætio interueniente confidis. Ipse licet uenias musis comitatus Homere, Si nihil attuleris ibis Homere foras. Ego credo me uidisse Hostiarios Cerbero duriores apud inferos, cum Cerberus, ut aiunt, unus est. Sed quot sunt diuerticula curiarum, tot Cerberi, tota familia aut mordet, aut latrat. Vetus prouerbiū est. Vacuę manus, temeraria petitio est. Importunus precator est, qui dandas res ad verba confidit. Apud aduocatos quoque, & ipsū silentium venale est. Hoc fortassis a Demosthene acceperunt, qui cum Aristodinum autorem fabularum interrogasset, quantum mercedis uti ageret accepisset, & respondisset Talentum. At ego ait Demosthenes plus accepi, vt tacerem. Causidicorum lingua dānifica est, nisi eam, ut dici solet, funibus argenteis uincas. Nihil autem ut ait Seneca, uenali materia turpius. Iniustum prorsus est materiam uendere, siue iustitiam. In lege uero scriptum est. Iuste quod iustum est exequeris. Lege quoque Iulia repetundarum tenetur, qui cum haberet aliquam potestatem ob iudicandum, vel non denunciandum, pecuniam acceperit. quo magis, aut minus, quid ex officio faceret. Itemque oēs cognitores, ac iudices a pecunijs & patrociniis manus abstineant, neque alienum iurgium suam putent prędam. Plebiscito etiam continetur, ne quis præsidium, munus, donūue caperet, nisi esculentum poculentūue, & id quidem intra dies proximos prodigatur. Sed nec exennia producenda sunt ad munerū qualitatem. De talium muneribus ait epistola Seueri Imperatoris. Vetus prouerbium est. Nec omnia, nec semper nec ab omnibus. Nam valde inhumanum est a nemine accipere, passim vilissimum, per omnia amarissimum. Nunc autem sic oēs post muuera currunt, ac si alibi laborum requies, dolorumque solatium non possit inueniri, ac si naufragi de periculo facilius enatent, si pręgrandi sarcina onerentur. Quis vlcerosus vnquā spinas congessit, vt super eas mollius quiesceret.

De Publicis exactoribus. Cap. XXIII.

EGregie de talibus ait Laurentius Mediolanen. episcopus. vbi publicos exactores describit. Publicanus, inquit, est caput rapinę, lex violentiæ, prędo sine pudore, medicus exterminii, immanior furibus. Nam fur timens delinquit, hic autem confidenter. Fur laqueos legis timet, hic quicquid fecerit legem uocat. Quis eo iniquior, qui verbis iustitiæ iustitiā damnat. & armis innocentiæ spoliat, vulnerat, occidit innocentes. Lege utique legem primit, & dum alios vrget ad legem, exlex est. Publicanorum aūt a maximo vsque ad minimum cætus concussioni potius, quam iustitię vacat, & ita in populū debachantur, vt quod reliquit vnus, alii non morentur auferre, tanquam ad hoc instituti sint, vt residuum Locustę comedat Bruchus. Officiali Cæsaris nisi in omnibus acquieueris Cæsari contradices, & quicquid dicit, & nisi sit sic, & nisi sic stet, est in personam regis, contraque coronam. Quicquid dixerit ita, obtinet ac si inueniatur in actis. Et cum alias moderatione inculpatæ tutelæ vim vi repellere liceat, concutientibus officialibus, spoliantibus, torquentibus, mutire nō licet. Hæc autem omnia in principem redundant, singuli quippe tenentur ad singula, principi vero onera incūbunt uniuersa. Princeps autem legis nexibus dicitur absolutus, non quia iniqua ei liceant, sed quia is esse debet, qui non timore pęnę, sed amore iustitiæ æquitatem colat. Nam in negociis publicis nil ei velle licet, nisi quod lex aut æquitas persuadet, aut ratio communis utilitatis inducit. Æquitas autem est (vt iurisperiti asserunt) rerum eminentia, quæ cuncta coæquiparat ratione, & in paribus causis paria iura desiderat. Lex vero eius interpres est. Quicquid autem æquum est, ita demum iustum est, si est uoluntarium. Petrus commestor in Historia Scholastica. Tyberius (vt referr Iosephus) in omnibus negocijs suis morosus erat, unde cum statueret procuratores in prouintiis, vix aūt nunquam mutabat eos. Quod cum sæpius quæsitum esset ab eo, quare. s. non mutaret procuratores. Respondit se in hoc parcere plebiculę, scientes enim procuratores se ad modicum habere procurationem,

kationem, emungunt vsque ad sanguinem, & tanto dominantur grauius, quãto breuius, & qui recentes superueniunt, dissipant quicquid inueniunt. Quod ostendit exemplo cuiusdam vulnerati, qui cum iaceret in via, & non ammoueret multitudinẽ muscarum a vulnere, superueniens alter putauit, ꝙ hoc omitteret ex imbecillitate, & abegit muscas, quæ operuerant vulnus. Ad quem ille, Male fecisti mihi, quia muscæ quas amouisti, iam plenę erant sanguine, & parcius molestabãt me, quæ autem superuenient recentes acrius pungent me. Sic & procuratores, vel officiales recenter substituti, acrius in subiecto deseuiunt. Actor. De hac quoque materia require superius in lib. de virtutibus, c. de crudelitate c. quoque de malis moribus principum. in libris sequenti.

De Electione Militum. *Cap.* XXIIII.

HElmandus vbi supra. Vidimus de membris cæteris Reipub. nunc de Militibus videamus, qui manus appellantur. Nullus est, (vt ait Vegetius renatus) quem oporteat plura, vel meliora scire, quam principem. Christianus princeps milites magis a fide, & moribus, quam a viribus debet eligere, Nostri hodie milites, sic ad bella, quasi ad nuptias dealbati procedunt. In castris sermo illis est de conuiuijs, in conuiuio de armis. Hæc sunt, quæ faciunt militem tam corporalem, quam spiritualem, Electio, & Sacramentum. Longa pax militem incuriosius legit. Cato militem non dicit, nisi eum, qui sacramẽto ad militiam iam consecratus est. ergo qui non electus seipsum militiæ ingerit, in se gladium prouocat, quem propria temeritate vsurpat. Vsus autem militiæ ordinatæ est tueri ecclesiam, impugnare perfidiam, & sacerdotium venerari, pauperum propulsare iniurias. pacare prouinciam pro fratribus, & vt sacramenti docet conceptio, fundere sanguinem. Miror autem quomodo princeps illis habet fidem, quos videt Deo suo cui, (vt cætera taceam,) & sacramento militię alligati sunt, fidem debitam non seruare. Non est quo se vertat impius, quia qui hominem Deo præfert, nequaquam fidem seruabit secundam, qui primam irritam facit. Denique consecratio militis hæc est. Consuetudo solennis est, vt ea die qua quis militari cingulo decoratur, ecclesiam solenniter adeat, gladioque super altare posito, & oblato, quasi celebri professione facta, seipsum altaris obsequio deuoueat, & gladij, idest officij sui iugem Deo spondeat famulatũ. Eis ergo pro ecclesia plurimum, contra ecclesiam, licet nihil. Aut enim plus aut non minus, in sua professione faciunt, quam episcopi, vel Abbates, qui scedulam offerunt. In quibusdam etiam locis moris est militem in crastino consecrandum, totam noctem præcedentem peruigilem in orationibus ducere, & nec iacendi, nec sedendi habere licentiam, nisi forte repentinę infirmitatis necessitas coegerit. Sed tota nocte stantem orare. Primum hominium Deo debetur cuius est homo creatione, & redemptione. Secundum homini, saluo tamen per omnia hominio Dei, qui ab omnibus hominibus suis exigit innocentiam. Cum periculo ergo innocentiæ nemo cuiquã debet fidem, nec Abbati monachus, nec patri filius, nec domino seruus, nec marito vxor.

De Regimine eorum. *Cap.* XXV.

ESt enim principis prouidere in primis, ne milles suam perdat innocentiam pro defensione Reipublicæ, sine qua Respu. salua esse non potest: solus enim ille princeps bonus est, & iudex incorruptus, cuius sententia ex contemplatione assidua, imago est æquitatis. Est enim publicæ æquitatis iudex, & æquitatis seruus, & in ea personam publicam gerit, ꝙ omnium iniurias, & damna corrigit, & crimina omnia media æquitate punit, cuius officium est illis, qui minimum possunt plurimum prodesse, & qui nocere desiderant, plurimum aduersari. Vnde & in sacra scriptura Columbæ gladius appellatur, quia sine felle rixatur, sine iracũdia ferit, & cum dimicat amaritudinem nullam recipit. Nam vt ait Cicero, Orator egregius, sicut lex persequitur culpas, sine odio personarum, ita & princeps debet facere. Pulchrè secũdum Stoicos lictor dicitur quasi legis ictor, quia ad eius spectat officium ferire, quẽ lex indicat feriendum. Vñ & antiquitus illi cuius manu iudex innocens innocẽtẽ punit, cũ reo gladius immineret dicebatur. Obtempera legis arbitrio, vel legem imple, vt vel sic mansuetudo verborum, puniendi rei tristitiam mitigaret, Cum ergo milites sint manus corporis publicæ potestatis, illius principis manus sanguine plenæ sunt, cuius officiales, & milites vel innocentem sanguinem fundunt, vel innocentes opprimunt. Huius ergo principis oratio nunquam exaudienda est, eleemosyna Deo nunquam acceptanda.

Quod recte militare non sit peccatum. *Cap.* XXVI.

GRatianus causa 23. q. 1. Quod militare quidem alienum videatur ab euangelica disciplina, hinc videtur posse probari, quia omnis militia, vel ob iniuriam propulsandam, vel propter vindictã inferendam est instituta. Iniuria autem, vel a propria persona, vel a socio repellitur: quod vtrumque euãgelica lege prohibetur. His ita respondetur. Præcepta patientiæ non tam ostentatione corporis, quam præparatione cordis sunt retinenda. Vnde Augustinus in sermone de puero Centurionis. Agenda sunt etiam multa cum inuitis quadam benigna asperitate plectendis, quorum potius vtilitati consulendum est, quam voluntati. Ac per hoc, si terrena res ista publica Christiana præcepta custodiat. Etiam ipsa bella sine beniuolentia non gerentur. Sed vt potius ad pietatis iustitiæque societatem victis facilius consulatur. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, vtilius vincitur, quoniam nihil infelicius felicitate peccantium, quia pœnalis nutritur impunitas, & mala voluntas velut interior hostis roboratur, Et paulo post. Nam si Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius consilium salutis petentibus in Euangelio diceretur, vt abijcerent arma, seque militiæ omnino subtraherent, Dictum est autem eis, Neminem concusseritis, Estote contenti stipendijs vestris, quibus proprium stipendium sufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit. Item eiusdem ad Bonifacium. Noli existimare neminem Deo placere posse, qui armis bellicis ministrat, In his erat sanctus Dauid, & Centurio qui ait. Non sum dignus, vt intres sub tectum meum &c.

De Recta intentione, & obedientia militantium. *Cap.* XXVII.

BEllum enim debet esse necessitatis, vt liberet omnes a necessitate, & conseruet in pace. Non enim pax quæritur, vt bellum exerceatur, sed bellum quæritur, vt pax acquiratur. Esto ergo bellando pacificus, vt eos, quos expugnas ad pacis vtilitatem vincendo perducas. Itaque hostem pugnantem necessitas deprimat, non voluntas. Sicut autem bellanti, & resistenti violentia redditur, ita victo & capto misericordia iam debetur, maxime in quo pacis perturbatio non timetur. Item contra Manichæos. Quid culpatur in bello, an quia moriuntur quãdoque morituri, vt dominentur in pace victuri, hoc reprehendisse timidorum est, non religiosorum. Nocendi cupiditas, vlciscendi crudelitas, implicatus atque implicabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, & siqua similia, hæc sunt quæ in bellis iustè culpantur: vnde neque Iohannes ab armis iubet discedere milites, & Christus tributa Cæsari monet, reddi, quia pp bella necessario militi stipendia prębeãtur. Ordo autem iste naturalis mortalium paci accommodatus, hoc poscit, vt suscipiendi belli auctoritas, atque consilium pœnes principes sit. Sed si, humana cupiditate bellũ geritur, non nocet sanctis in quos non habet quisquam potestatem, nisi desuper datam. Ergo vir iustus, si forte etiam sub rege homine sacrilego militet, rectè potest illo iubente militare, bellare si vicẽ pacis ordine seruans, qđ ibi iubetur, vel non esse contra Dei præceptum certum est, vel verum sit certum non est, ita vt fortasse reum faciat regem iniquitas imperandi, innocentem aũt militem ostendat ordo seruiendi. Item eiusdem in lib. de verbis domini. Militare non est delictum, sed pp prædam militare peccatum est. Nec Rempub. gerere criminosum est, sed ideo agere Rempu. vt diuitias augeas, videtur esse damnabile. Propterea in quadam prouincia stipendia militibus constituta sunt, ne dum sumptus quæritur, prædo grassetur. Igitur qđ Cæsar præcipit ferendum est, qđ imperat tolerandum est, sed fit intolerabile, dum prædam exactores accumulant. Quicunque stipendia sibi publicè decreta consequitur, si amplius quærit tamquam cumulator, & concussor Iohannis sententia condẽnatur. Item eiusdẽ de diuersis ecclesiæ obseruationibus. Apud veros Dei cultores, & ipsa bella parata sunt, quæ non cupiditate, aut crudelitate, sed pacis studio geruntur, vt mali coerceantur, & boni subleuentur. Item 23. q. 1. Grego. vniuersis militibus Neapoli. Summa militiæ laus, inter alia bona merita hæc est, obedientiam Reipublicæ vtilitatibus exhibere, quicquid sibi vtiliter imperatum fuerit obtemperare.

De Iniusto bello. *Cap.* XXVIII.

QVod autem sit iustum bellum Isidorus Ethymol. lib. 18. inquit. Iustum est bellum, quod ex edicto geritur, de rebus repetendis, aut propulsandorum hostium causa. Itẽ Aug. in lib. quæstionum. Dominus Deus noster iubebat Iesum Naue, vt constitueret sibi retrorsum insidias. i. insidiantes bellatores,

latores,ad insidiandum hostibus. Hinc admonemur,hoc non iniuste fieri ab his, qui bellum iustum gerunt.Cum autem iustus bellum susceperit vtrum aperte pugnet,an ex insidijs, nihil interest ad iustitiam.Iusta autem bella solent diffiniri,quæ vlciscuntur iniurias. Sic gens, vel ciuitas plectenda,vel bello, petenda est,quæ vindicare neglexerit,quod a suis improbe factum est,vel reddere quod per iniurias ablatum est,sed & hoc genus belli,est sine dubio iustum, quod Deus imperat,qui nouit quid cuique fieri debeat.In quo bello ductor exercitus,vel ipse populus, non tam auctor belli,quam minister iudicandus est.Aug.in lib.quæstionum Numeri.Notandum est sane,quęadmodum iusta bella gerebantur a filijs Israel contra Amorreos.Innoxius enim transitus negabatur, qui iure humanæ societatis æquissimo patere debebat.Ex summa de casibus.Nota ꝙ quinque exiguntur ad hoc vt bellum sit iustum .s.persona, res,causa,animus,& auctoritas.Persona,vt sit sæcularis,cui licitum est fundere sanguinem , non autem ecclesiastica,cui est prohibitum, nisi in necessitate ineuitabili.Res,vt sit pro rebus repetendis,vel pro defensione patriæ. Causa si propter necessitatem pugnetur , vt per pugnam pax acquiratur. Animus ne fiat propter odium,vel vltionem,vel propter cupiditatem,sed propter charitatem, iustitiam, & obedientiam. Auctoritas,vt sit auctoritate ecclesiæ, præsertim cum pugnatur pro fide, vel auctoritate principis. Si aliquod istorum defuerit,bellum dicetur iniustū. Vł tamen casus in quo sine auctoritate principis, vel ecclesiæ posset moueri bellum, vt pro rebus repetendis , & defensione patriæ. Nā de iure naturali,cuique licitum est vim vi repellere incontinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. De hoc autem require plenius infra lib. 11. in tractatu de Homicidio. Miles habens iustum bellum contra alium militem,licite facit suum quicquid capit ab hoste , vel coadiutoribus,siue subditis suis, siue alijs, quousque iuxta conscientiam suam sit sibi satisfactum,de omni damno dato,& labore,& opere,tam sui,quam suorum hominum,vel donec ipse hostis offerat ius, vel velit satisfacere ipsi. Subditos autē illos,qui Deū plus quā homines timentes,nolunt suo domino in bello,illicito impendere consilium , auxilium,vel fauorem,credo nullatenus spoliandos,vel in aliquo puniendos.

De Propulsanda iniuria sociorum. Cap. XXIX.

GRatia.23.q.3.Quod vero iniuria, sociorū armis propulsanda non sit,exemplis, ac auctoritatibus probatur, Dñs enim cum ab Herode quæreretur ad interficiendum, non patrocinium sibi quæsiuit armorum, cum occulto instructu posset in eum conuertisse manus Iudæorum,sed fugiens in Ægyptum latuit ibi per septenniū.Ipsi ēt Iudæi captiui ducti sunt, quia spem suæ liberationis , non in solo Deo,sed ēt in homine posuerunt.Sed multa rite pręstantur,quæ tñ iure non petuntur:bonus .n. non rite iniuriæ vindictam petit, quia malū pro malo redderet,non quia iniqua est vltio, q̃ lex statuit,sed qa vitiosa est libido vlciscendi, magisq; ad iudicem pertinet hoc inter homines decernere , q̃ ad bonum hominē sibi expetere: hic enim malum pro malo redderet,iudex vero non:sed delectatione iustitiæ iustum pro iniusto, qđ est bonum pro malo, qđ etiam Deus iudex facit. Item ab aliquo capto iniuste sua exiguntur,pro vita tñ redimenda iuste offeruntur.Item sacra vasa ab aliquo Barbaro iniuste exiguntur, pro redemptione captiuorum iuste præstantur.sic ēt iniuriæ propulsatio,licet iniuste postuletur,iuste tñ præstatur,q̃q̃ & ipsa postulatio non vsq; quaque iniusta probetur . Aliud est.n.iniuriam propellere, vt sibi liceat viuere voluptuose: aliud vt aliorū vtilitati libere possit vacare . Sicque aliud est suffragiū ab hoīe, tanq̃ a ministro iustitiæ postulare,vt mala voluntas aduersantium eius ministerio careat effectu, & bonorum voluntas eius suffragio sortiatˀ effectum. Aliud spem suam a Deo in hoīem transferre, vt aduersa quæ inferuntur a Deo ad vitæ correptionē humano pellantur auxilio, nulla præcedente correctione.Petere ergo,vel pstare in tribulatione subsidium, vt voluptuose quis in crimine viuat est damnabile. Petere aūt,vel præstare solatiū,vt mala facultas delinquendi adimatur,vt ecclēsia pacē adipiscatˀ,vt aliquis multorum vtilitatibus seruetur, vtile est,& honestū,dissimulare vero grauissimū. Hinc de Paulo legitur,ꝙ cum q̄dā Iudæorum iurassent se non comesturos pane.n, nisi eū interficerent,petijt milites a prætore,quorū præsidio illæsus seruaretur ab iniuria Iudæorum:non suæ voluptati,sed oīum vtilitati victurus. Hinc ēt ecclesia auxilium ab Imperatore ad sui defensionē petere monetur.Itē Amb.in li.de Off.1.Fortitudo,quæ bello tuetur a Barbaris patriā, vel domi defendit infirmos,vel a latronibus socios,iustitia plena est.Itē Hierony.super Sophoniam.Si quis fortitudinē latronis,vel piratæ eneruat,& infirmos reddit, prodest illis sua infirmitas; debilitata.n.membra, quibus prius non bñ vtebantur, a malo opere cessabunt.Item Amb.in li.de Offi.1.Non in inferenda,sed in depellenda iniuria lex virtutis est. Qui.n. non repellit a socio iniuriam si pōt, tam est in vitio,q̃ ille qui facit.Item Anastasius Papa,& Damasus.Posse obuiare,& perturbare peruersos,& non facere,nihil aliud est,q̃ fauere impietati eorum.Nec caret scrupulo societatis eorum occultæ,qui manifesto facinori desinit obuiare.Ecce ꝙ nonnunq̄ obuiandum est peruersis , & iniuria sociorum armis propulsanda est , vt & malis adempta facultas delinquendi prosit, & bonis optata facultas libere consulendi ecclesiæ ministretur, hoc qui non facit consentit.

De Affectu mutuo principis,& subditorum. Cap. XXX.

HElinandus vbi supra. Vltimū eorum quæ Plutarchus hēre iubet principem est, amor subditorum.Codrus Atheniensium Rex,pro victoria populi sui seipsum morte tradidit. Nam mutato regis habitu,sarmenta colligens,castra hostium ingressus,a milite quē falce in iurgio percusserat , interfectus est. Vnde istud poeticum. Et iurgia codri. Decios duces Romanorum,se pro suis exercitibus morti deuouisse percelebre est. Iulius Cæsar dicere solitus erat,Dux qui non laborat,vt militibus charus sit, militem nescit amare, nescit humanitatē ducis in exercitu, & aduersus hostes debere esse. Idem pistorē in uincula cōiecit,quia sibi meliorē panem, q̃ cæteris militibus in mensa supposuerat . Alexāder militem suum Macedonem senio cōfectum,nimio frigore obstupefactum, ipse in sublimi, & propinqua igni sede sedens,cum animaduertisset, statim descendit,& suis manibus,corpus frigore duplicatum,in suā sedem imposuit.Plato cum vidisset Dionysium tyrannū Siciliæ corporis sui circumseptum custodibus. Quid tm̄ malū inquit fecisti?vt a tam multis necesse habeas custodiri? Principem sic oportet vincere obsequijs omnium affectus, vt quisque subditus pro eo periculis imminentibus caput opponat,sicut vrgente natura pro capite cætera se solent membra opponere . Vñ Claudianus . Non sic excubię non circunstantia tela . Tutatur amor extorquebis amari.Hoc alterna fides,hoc simplex gratia donat. Hucusque dictum sit de institutione regum,& principum:qualiter se habere debeant vel domi,vel militię,non solum secundum leges diuinas,.sed etiam humanas.

De Distinctione potestatis Principum,& Pontificum. Cap. XXXI.

EX decretis Gratiani 1. parte dist. 10. Cyprianus Iuliano Episcopo Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus,sic actibus proprijs,& dignitatibus distinctis , officia potestatis vtriusque discreuit , propria volens medicinali humilitate sursum efferri,non humana superbia rursus in inferna demergi, vt ēt Christiani Imperatores pro æterna vita Pontificibus indigerent,& Pontifices pro cursu tpalium tm̄modo rerum, Imperialibus legibus vterentur:quatenus spūalis actio a carnalibus distaret incursibus,& Deo militans minime se sæcularibus negocijs implicaret, & vicissim non ille rebus diuinia præsidere videretur,qui esset sæcularibus negocijs implicatus.Hugo. de sacramentis li.2. Ecclesia sancta.i.vniuersitas fidelium,corpus Christi vocatur pp spiritum Christi,quem accipit,cuius participatio in noīe designatur , qñ a Christo Christianus appellatur:Christus quippe vnctus interpretatur,illo videlicet oleo lęticiæ,qđ præ cunctis participibus suis,quasi caput membris, ſm participationem transfudit,sicut vnguentum in capite,qđ descendit &c.vt ad totum efflueret,& totum viuificaret.Vniuersitas autem hæc duos ordines cōplectitur,laicos, & clericos,quasi duo latera corporis vnius: quasi.n.ad sinistrā sunt laici,qui vitæ præsentis necessitati inseruiunt,Clerici vero qm ea , quæ ad spūalem vitam pertinent, dispensant,quasi dextera pars. Laicus interpretatur popularis.Græce.n.laos,Latinē dr̄ populus. Clericus dr̄ a Græco cleros,quod Latine sortem sonat, siue ꝙ ipse sorte electus sit a Deo,& ad seruitutem Dei, siue ꝙ ipse Deus sors illius sit, & ꝙ portionem aliam in terra hēre non debeat clericus, nisi Deum,& ea:quę ad partem Dei spectant. Laicis enim terrena possidere conceditur,clericis vero spiritualia tantum committuntur , & conceduntur: Duę quippe vitæ sunt, vna terrena,alia cælestis. Vna qua corpus viuit ex aīa, alia qua aīa viuit ex Deo. Vita terrena bonis terrenis alitur, spūalis spūalibus. Vt aūt in vtraq; vita iustitia seruetˀ, & vtilitas ꝓueniat,primū vtrinque distributi sunt, qui vtriusque bona secundum necessitatem , vel rationem studio, ac labore acquirant, deinde alij qui ea potestate officij commissi,secundum æquitatem dispensent . Propterea in vtroque populo,secundum vtramque vitam distributo,potestates sunt constitutæ sæcularis & spiritualis,in vtraque diuersi sunt gradus,& ordines. Terrena potestas caput habet regem, spiritualis habet summum Pontificem.

De

De Praeminentia potestatis principum. Cap. XXXII.

QVantum autem vita spiritualis dignior est, quam terrena, & spiritus quam corpus, tantum spiritualis potestas, terrenam honore, ac dignitate praecedit. Nam spiritualis terrenam, & instituere habet vt sit, & iudicare si bona non fuint. Ipsa vero a Deo primum instituta est, & cum deuiat, a solo Deo iudicari habet & potest, sicut scriptum est. Spiritalis diiudicat omnia, &c. Nam & in veteri testamento, primum a Deo sacerdotium institutum est, postea vero per sacerdotium, iubente Deo, regalis potestas ordinata. Vnde & adhuc in Ecclesia Dei sacerdotalis dignitas regalem potestatem sacrat. Et Apostolus. Qui benedicit maior est. Extra 5. De maioritate, & obedientia. Clemens Papa. Omnes principes terrae, & caeteros homines, Episcopis obedire beatus Petrus praecipiebat. Innocentius 3. illustri Constantino Imperatori. Mirata est imperialis sublimitas, quòd te ausi fuimus in nostris literis increpare, huic autem admirationi non causam, sed occasionem praebuit, quòd legisti beatum Petrum scripsisse. Subditi estote omni humanae creaturae &c. Quod autem sequitur, Regi tanquam praecellenti, non negamus quin praecellat Imperator in temporalibus, illis duntaxat, qui recipiunt ab eo temporalia, sed Pontifex in spiritualibus antecellit, quae tanto temporalibus sunt digniora, quanto anima praefertur corpori. Quod autem sequitur, Ad vindictam malorum, laudem vero bonorum, intelligendum non est, quòd Rex, vel Imperator super bonos & malos gladij acceperit potestatem, sed in eos solummodo, qui vtentes gladio, eius sunt iurisdictioni commissi. Ad firmamentum ergo coeli, hoc est, vniuersalis ecclesiae, fecit Deus duo magna luminaria, i. duas instituit dignitates, quae sunt Pontificalis auctoritas, & regalis potestas, sed illa quae pest diebus .i. spiritualibus maior, quae vero carnalibus minor, vt quanta est inter Solem, & Lunam, tanta inter pontifices, & reges cognoscatur differentia. Extra 2. de Iudicijs. Innocen. 3. Cum Valentinianus inclytus Imperator suffraganeis Mediolanensis ecclesiae dixisse legatur. Talem in Pontificali sede constituere procurate, cuius & nos, qui gubernamus Imperiũ, sincerae iurisdictioni nostra capita submittamus, & eius monita, cum tanquam homines deliquerimus, suscipiamus necessario, velut medicamenta curantis. Nec illud omittamus, quod Theodorus Imperator statuit, & Carolus innouauit. Quicunque videlicet litem habens, siue petitor fuerit, siue reus, siue in initio litis, siue decursis temporum curriculis, siue cum negociũ peroratur, siue cum iam coepit promi sententia, si iudicium elegerit sacrosanctae sedis Antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiam si pars alia refragetur, ad episcoporum iudicium cũ sermone litigantium dirigatur. Cum enim non humanae constitutionis legem, sed diuinae potius imitamur: quia potestas nostra non est ex homine, sed ex Deo. Nullus sanae mentis ignorat, quin ad officium nostrum spectet, de quocũque mortali peccato corripere quemlibet Christianum, & si correptionem contempserit, per districtionem ecclesiae coercere.

Quod Decreta Pontificum, praeferenda sunt legibus Imperatorum. Cap. XXXIII.

ACtor. Sicut ergo potestati saeculari praecellit potestas ecclesiastica, cum ex potestate imperantium dependeat timor & obedientia praeceptorum, patet quod & praecepta canonum siue decretorum Pontificalium, praeferenda sunt edictis, & legibus Imperatorum, vt innuit Gratianus vbi supra dist. 10. Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturae est, quod in lege, & in Euangelio continetur, quo quisque iubetur alij facere, quod sibi vult fieri, & prohibetur, alij inferre, quod sibi nolit fieri. Dist. 3. Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. Item in dist. 10. Constitutiones vero principum, ecclesiasticis constitutionibus non praeminent, sed ecclesiasticis legibus postponendae sunt. Vbi autem euangelicis, atque canonicis decretis non obuiauerint, omni reuerentia dignae habeantur. Helinandus vbi sup. Humanae leges eatenus valent, quatenus a diuinis non discrepant, alioquin falsum est, qd in lege scriptum est, qd placet legis habet vigorẽ. Nullas leges credũt quidam ciuilibus praeferendas, sed has Anatharsis telis Araneae comparauit, quae muscas, & culices detinent, & volatilia grandiora transmittunt. Ex summa iuris. Nota quod cõstitutio a principe lata, super ecclesiastico negocio nõ valet, eo quod a principe lata est, nisi forte priuilegium fuerit, qd Imperator ecclesiae tribuit, hoc. n. ipso iure valet. Super saeculari vero negocio lata, si non contradicit canoni valet, & ipsam ecclesia tanquam suam approbat, & tenet, ac per ea negocia decidit, vbi canon nil statuit, quod si et immutetur a principe ipsam quoque immutatam hře debet ecclesia, nisi per canonem specialiter fuerit cõfirmata. Si vero canoni contradicit, tunc et in saecularibus, & in foro saeculari valet, nisi legi, vel Euangelio contraria fuerit: tũc enim non valet, vt sunt leges de vsuris loquentes, & de diuortijs. In foro autem ecclesiastico canon, illi legi contradicens, obseruari debet, & secundum illum iudicari, sicut est ille de praescriptione 50. annorum.

De Legibus, & effectu, & qualitate earum. Cap. XXXIIII.

ACtor. Dicto de Ciuibus, & Regibus, siue Principibus, tertio loco, secundum ordinem supradictum, restat dicendum de Legibus. Nam & ipsae consensu ciuium, i. maiorum natu, sanciuntur a principibus, & indicuntur ciuibus. Ex summa Azonis. Lex aliquando stricte ponitur, vt pro statuto populi Romani, cum dr. Lex est id qd populus, Senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. Consul. n. quod Senator erat, populum consulebat, an ei placeret ita statui, populusque respondebat: ita. Porro quantum ad snĩam, licet alia verba sint, eadem est diffinitio qua dr. Lex est cõe praeceptum, delictorum, quae sponte, vel ignorantia cõtrahuntur, coertio, cõis Reipu. sponsio. Quandoque vero large ponitur, pro omni rationabili statuto: vñ & dr, Lex est sanctio sancta, iubens honesta, prohibens contraria. Iustinianus in lib. 1. Institutionum. Imperatoriam maiestatem, non solum armis decoratam, sed etiã legibus oportet esse armatam, vt vtrumque tempus, & bellorum, & pacis, recte possit gubernari. Qdque principi placuit, legis habeat vigorem. Qdcunque igitur Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto praecepit, haec sunt quae constitutiones appellantur. Ex his quaedam personales sunt, vt qd princeps alicui ob meritum indulsit, vel si cui poenam irrogauit, vel si cui sine exemplo subuenit, personam non egreditur. Papinianus in lib. Diffinitionum. Lex est cõe praeceptum, virorum prudentium consultatio, delictorũ, quae sponte, vel ignorantia contrahuntur, coertio, Reipub. sponsio communis. Celsus li. 7. Dig. Ex his quae forte vno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur. Idem in li. 6. Nã ad ea potius debet aptari ius, quae & frequenter & facile, quam quae per raro eueniunt. Modestinus li. 1. Regularum. Legis virtus haec est, imperare, vetare, permittere, punire. Vlpianus li. 3. ad Sabinũ. Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur. Idem li. 16. ad eundem. Non ambigitur Senatũ ius facere posse. Isido. vbi supra li. 6. Omnis autem lex, aut permittit aliquid, vt vir fortis petat praemium: aut vetat, vt sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat: aut punit, vt qui caedem fecerit, capite plectatur: eius enim praemio, aut poena vita moceratur humana. Factae sunt aũt leges, vt earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, & in ipsis improbis, formidato supplitio, refrenetur nocendi facultas. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco, temporique conueniens, necessaria, vtilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captione contineat, nullo priuato commodo, sed pro communi ciuium vtilitate conscripta.

De Institutione earum. Cap. XXXV.

EX summa Azo. Condendae sunt autem leges ab Imperatore, consilio procerum sacri palatij, ac caetu Senatorum honestissimo, qui erant, & dicebantur patres, vel aetate, vel curae similitudine. Conscripti vero, qm̃ eorum nomina Imperator habebat scripta in suo diademate. Delegatur asit lex, primo alicui dictanda, dictata quoque recensetur. i. iterum tractatur, an sit aequum ita censeri, & si tandem omnes consentiant, in sacro consistorio recitabitur, vt p. Principẽ firmetur, eiusque iussu in populos diuulgetur, & valeat post duos menses a tempore insinuationis. Potest etiam cõdi lex a Praefecto praetorij, si non sit contraria legibus principis, & iterũ ab his quibus Imperator mandauerat. Nec obstat qd scriptum est, soli principi licere legem condere, qm̃ & Senatus, & Praefectus, & Iurisconsulti condunt, ex principis autoritate. Qualiter autẽ condi debeat lex, patet, quia clarè, & apertè, certeque, & indubitanter, Nihil enim adeo propriũ est legislatoris, vt claritas. Debet etiam condi cum deliberatione illa, quam dixi supra. Hic autem loquor de legibus generalibus, nõ de specialibus, vel priuilegijs, quae purpurea tm̃ scriptione leguntur. Scitur autem lex esse generalis, ex hoc ipso quod continetur in corpore iuris, nisi in casu. Aliter autem non est generalis nisi Imperator de causa cognouerit, & inter partes diffinitiue pronunciauerit, vel nisi mittat legem ad Senatum, vel nisi vocet Edictũ, vt saepe dr. Hac edictali lege. Vel nisi iubeat eã per oẽs populos diuulgari, vel in similibus causis idem statui, vel nisi vocet eam generalem. Quando vero condi debeat si quaeratur, vtiq; quando super hoc preces Imperatori porriguntur, vel cũ a sua sponte mouetur, vel qñ non est per legem diffinitum, id qd quaeritur. Paulus lib. 2. Regularum. Quod quisque iuris in alterum

statuerit, ipse eodem iure vtatur. In Extrauagantibus, idest de Constitutionibus. Innocen. 3. Quod quisque iuris in alterum statuit, ipse debet vti, cum & sapientis dicat auctoritas, Patere legem, quam ipse tuleris. In istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent, cum eas instituunt, tamen cũ fuerunt institutæ, & firmatæ, iudicare de ipsis non licebit, sed secundum ipsas. Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur cum moribus vtentium approbantur, sicut enim moribus vtentium leges confirmantur. Vnde illud Thelesphori Papæ decretum, quod decreuit, vt clerici generaliter, a quinquagesima ieiunandi propositum susciperent, & a carnibus, & delitijs abstinerent, quia moribus vtentium approbatũ non est, aliter agentes transgressionis reos non arguit. Nisi forte quis dicat, hæc non decernendo esse statuta, sed exhortando conscripta. Decretum vero necessitatem facit, exhortatio autem liberam voluntatem excitat.

De *Primis actoribus legum.* Cap. XXXVI.

ISsidorus vbi supra li. 5. Omnes autem leges aut sunt diuinæ, aut humanæ. Diuinæ natura, humanæ moribus cõstãt. Ideoque hæ discrepant, quoniam aliæ alijs gentibus placent. Fas lex diuina est: Ius lex humana. Transire per alienum agrum fas est, ius non est. Moyses genti Hebrææ primus omniũ diuinas leges sacris literis explicauit. Foroneus Rex Græcis primus leges, iudiciaque constituit. Mercurius Trimegistus primus leges Ægyptijs tradidit, Solon Atheniensibus. Ligurgus primus Lacedemonijs iura ex Apollinis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus leges Romanis edidit. Deinde cum populus seditiosos magistratus ferre non posset, decem viros legibus scribendis decreuit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonẽ translatas de 12. tabulis exposuerunt. Fuerunt autẽ hi. Apius, Claudius, Genutius, Veterius, Iulius, Manilius, Sulpitius, Sextius, Curatius, Romelius, Postumius. Hi decem viri legum cõscribendarum electi sunt. Leges autem redigere in libris, primus Consul Pompeius instituere voluit, sed non perseuerauit obtrectatorum metu. Deinde Cæsar cæpit id facere, sed ante interfectus est. Paulatim autem antiquæ leges vetustate, atque incuria exoleuerunt, quarum etsi nullus iam vsus est, noticia tamen necessaria videtur. Nouæ leges a Constantino incæperunt Cæsare, & reliquis succedentibus, erantque permixtæ, & inordinatæ, Postea Theodosius minor Augustus, ad similitudinẽ Gregoriani, & Hermogeniani, Codicem factum constitutionum a Constantini temporibus, sub proprio cuiusque Imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocauit.

De *Iure vniuersali.* Cap. XXXVII.

ISidorus vbi supra. Ius generale nomen est. Lex autem iuris species est, & dicitur ius, quia iustum est. Iustinianus vbi supra. Iustitia est constans, ac perpetua voluntas, ius suum vnicuique tribuens. Iuris prudentia est diuinarum atque humanarum rerum noticia, iusti & iniusti scientia. Iuris præcepta sunt, honeste viuere, alterum non lędere, sua cuique tribuere. Ius publicum est, quod ad statũ rei Romanæ spectat. Ius priuatum, quod ad singulorum vtilitatem. Ius priuatum collectũ est, aut ex naturalibus pręceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Ius naturale, quod natura omnia animalia docuit. Hinc descendit maris & fœminæ coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, liberorum procreatio, & educatio. Vlpianus li. 1. Institutionum. Iuris nomen a iustitia descendit. Nam vt eleganter Celsus diffinit. Ius est ars boni & æqui, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iustitiam namque colimus, & boni, & æqui notitiam profitemur, æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarũ, verum etiam præmiorum exhortatione efficere cupientes, veram (ni fallor) philosophiam non simulatam affectantes.

De *Speciebus iuris.* Cap. XXXVIII.

PVblicum ius, & sacris in sacerdotibus, & magistratibus cõsistit. Priuatum ius est, quod ad singulorum spectat vtilitatem, quod tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Pomponius li. singulari Enchirid. Ius gentium est apud Deum religio, vt parentibus, & patriæ pareamus. Florentinus lib. 1. institutionum, vt vim atque iniuriam propulsemus, nam iure hoc euenit, vt qđ quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur. Et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est, hominem homini insidiari nefas esse. Papinianus, lib. 1. diffinitionum. Ius pretorium est, quod prætores introduxerunt, adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris ciuilis gratia, propter vtilitatem publicam, quod & honorarium dr̃, ab honore Prætorum sic nominatum. Marianus li. 1. Institutionum. Nam & ipsum ius honorarium, viua vox est iuris ciuilis. Paulus. Prætor quoque ius reddere dr̃, etiam cum inique decernit, resolutione facta non ad id quod prætor facit, sed ad id quod prætorem facere conuenit. Isidorus vbi supra. Ius gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, postliminia, fœdera pacis, induciæ, legatorum non violandorum religio, connubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius gentium, quia eo iure omnes fere gẽtes vtuntur. Ius militare est belli inferendi solennitas, fœderis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem, vel commissio. Itẽ signo dato recessio. Item flagitij militaris disciplina, si locus deseratur. Item stipendiorum modus, dignitatum gradus, præmiorum honor, veluti cum corona, vel torques donantur. Itẽ prædæ decisio, & pro personatum qualitatibus, & laboris iusta diuisio, ac principis portio.

De *Ortu iuris triplicis.* Cap. XXXIX.

GRatianus dist. 5. Naturale ius inter omnia primatum obtinet, & tempore, & dignitate. Cœpit enim ab exordio rationalis creaturæ, nec variatur tempore, sed immutabile permanet. Sed cum naturale ius in Lege, & in Euangelio supra dicatur esse comprehẽsum, quædam autem contraria his, quæ in lege statuta sunt, nunc inueniuntur concessa, non vr̃ ius naturale immutabile permanere. In lege namq; præcipiebatur, vt mulier si masculum pareret 40. si vero fœminam 80. diebus a tẽpli cessaret ingressu, nunc autem statim post partum ecclesiam ingredi non prohibetur. Dist. 8. §. His itaque respondetur. Sunt in lege quædam moralia, vt, Non occides &c. quædam mystica, vtpote sacrificiorum præcepta, & alia his similia. Moralia mandata ad naturale ius pertinent, & ideo nullã mutabilitatẽ recepisse mõstrantur. Mystica vero, quantum ad superficiem, a naturali iure probãtur aliena, quantum ad moralem intelligentiam inueniuntur sibi annexa, ac per hoc, si secundum superficiem videantur esse mutata, tamen secundum moralem intelligentiam mutabilitatem nescire probantur. Ius vero consuetudinis, post naturalem legem exordium habuit, ex quo homines conuenientes in vnum cœperunt simul habitare, quod ex eo tempore factum creditur, ex quo Cayn ciuitatem legitur ædificasse. De. di. 8. Ius autem constitutionis cœpit a iustificationibus, quas dominus tradidit Moysi dicẽs. Si emeris seruum Hebræum &c.

De *Differentia eorum, & ordine.* Cap. XL.

DIst. 7. Differt autem ius naturæ a consuetudine, & constitutione. Nam iure naturæ omnia sunt communia omnibus, quod non solum inter eos seruatum creditur, de quibus legitur. Multitudinis credentium erat cor vnũ, & anima vna &c. verumetiam ex præcedenti tempore, a philosophis traditum inuenitur. Vnde apud Platonem illa ciuitas iustissime ordinata traditur, in qua quisque proprios nescit affectus. Iure vero consuetudinis, vel constitutionis hoc meũ est, illud vero alterius. Vnde Augu. ait, super Iohannem. Vnde quisq; possidet, quod possidet, nonne iure humano? Nam iure diuino, Domini est terra, & plenitudo eius. Iura autem humana iura sunt Imperatorum, quare? quia ipsa iura humana per Imperatores, & Reges sæculi Deus distribuit humano generi. Item tolle iura Imperatoris, & quis audet dicere: Hęc villa mea est, meus est iste seruus, mea est hæc domus? Sed dicitis, Quid nobis & Imperatori? sed vt iam dixi, de iure humano agitur. Apostolus voluit seruiri omnibus regibus, voluit honorari reges, & dixit. Regem veneremur. Noli ergo dicere, quid mihi & regi. Quid tibi ergo & possessioni, per iura regum possidentur possessiones, dixisti: Quid mihi & regi. Noli ergo dicere possessiones tuas, quia ipsa iura renunciasti humana, quibus possessiones possidentur: Tullius in Rheto. 2. Naturæ ius est, quod cognitionis, aut pietatis causa seruatur, quo iure parentes a liberis coluntur, & econuerso. Lege ius est, qđ proprio iussu sanctum est. Consuetudine ius est, quod sine lege æquè acsi legitimum sit vsitatum est. Gratianus vbi supra. Dignitate vero ius naturale similiter præualet consuetudini, & constitutioni: Quæcunque enim, vel moribus recepta sunt, vel scriptis comprehensa, si naturali iuri sunt aduersa, uana & irrita sunt habenda. Nicolaus Papa: Mala consuetudo nõ minus, quam perniciosa corruptela est abiiciẽda. Quæ nisi citius radicitus euellatur, in priuilegiorum ius ab impijs

impijs assumitur. Aug. Veritate manifestata, cedat consuetudo veritati. Item Grego. Papa 7. Certe vt beati. Cypriani vtamur sententia: qualibet consuetudo quantumuis vetusta, quantumuis vulgata, veritati omnino est postponenda, & vsus qui veritati est contrarius, est abolendus. Hoc plane verum est, quia ratio, & veritas consuetudini præponenda est, sed si consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri.

De Iure naturali. *Cap.* XLI.

ISidorus vbi supra. Ius aut naturale est, aut ciuile, aut gentium. Ius naturale est commune omnium nationum, & qđ vbique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habetur, vt viri, & fœminæ coniunctio, liberorum susceptio, & educatio, communis omnium possessio, & omnium vna libertas, acquisitio eorum, quæ cœlo terra marique capiuntur. Item depositæ rei, vel commendatæ pecuniæ restitutio, violentiæ per vim repulsio. Nam hoc, ac si quid huic simile est nunquam iniustum, sed naturale, & æquum habetur. Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturæ est, quod in lege, & in Euangelio continetur, quo quisque iubetur alij facere, quod sibi vellit fieri. Dist. 2. Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. Regula iuris. Iure naturali æquum est, neminem cum alterius detrimento, & iniuria fieri locupletiorem. Tull. in 2. de legibus. 1. Require supra in li. de Ethica c. & iterum. sub illo tit. ꝙ nobis innata sunt virtutum sæmina. Ex Decretis dist. 12. Ex concilio Toletan. Placuit sancto concilio, vt Metropolitanæ Sedis auctoritate coacti, vniuscuiusque prouinciæ ciues, rectoresque ecclesiarum, vnum eundemque in psallendo teneant modum, quem in Metropolitana sede cognouerint institutũ. Officia publica, idest Vesperas, Matutinum, vel Missam aliter, quam in principali ecclesia celebrare non liceat. Actor. Quia vero dictum est supra, iuris naturalis esse coniunctionem maris, & fœminæ, quam natura omnia animalia docuit, ne per hoc videatur, ꝙ liceat alicui carnem suam in plores diuidere. Nota ꝙ ius naturale quoddam est vniuersalissimum .s. quod est in omnibus rebus, idest in concordia omnium rerum, & de tali iustitia naturali agit Plato in Thimæo, vnum enim elemētum non potest esse sine alio. Quoddam autem minus vniuersale, quod scilicet, natura omnia animalia docuit. Et hoc modo, de naturali iure est coniunctio maris, & fœminæ. Quoddam uero speciale, quod scilicet naturalis ratio dictat, & tale ius est in solis utentibus ratione, vnde de tali iure est fidelitas, quam vir debet vxori suæ. Est itaque de iure naturali speciali, vnicam vnius esse, verũtamen cum antiquis patribus dispensauit Deus, non quantum ad essentiam uirtutis præcepti, scilicet castitatis, sed quantum ad opus: virtus enim immutabilis est, sed opera variabilia sunt.

De Iure positiuo. *Cap.* XLII.

EX summa iuris. Constitutio est ius humanum, quod dicitur positiuum, quasi positum ab homine, siue compositum. Constituere potest in sæcularibus Imperator. Potest etiam Synodus Metropolitana, uel etiam Episcopalis cōstitutionem facere, sed non generalem, similiter & capitulum, Videtur quoque, quod vniuersitas constituere possit, dummodo talis constitutio non sit per quam onus alijs inferatur, & ad constituentes non extendatur, tunc enim non ualeret. Constituendi causa est maliciæ coertio, uel quæstionis nouæ iudicialis diffinitio. Officiũ Constitutionis unico uersiculo sic cōprehenditur. Permittit, punit, imperat, atq; vetat. Præiudicat autem constitutio posterior, anteriori, si contraria sit, alioquin posterior secundum priorem intelligitur, & hoc dico si ab eo dō emanauerit imperāte. Si aūt a diuersis, illa præiudicat quæ facta est ab illo, qui est maioris auctoritatis. Item nota, ꝙ ex causa statuitur aliquando dispensatio, & tunc cessante causa debet cessare constitutio quia cum dispensatio iuri cōmuni detrahat, non est trahenda ad cōsequentiā. Vnde dicit regula iuris. Quæ propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi. Et hoc dico, nisi loco illius succedat alia causa. Aliquando uero ius commune statuitur ex causa, & tūc aut expressum est hoc in constitutione, & tunc etiam si cesset causa, debet & constitutio cessare. Aut non, & tunc erit constitutio perpetua. In summa uero nota, quia ius positiuum, idest constitutionem, uel legem scriptam, siue ius commune cessare faciunt aliquando necessitas, vtilitas, pietas, scandalum, contraria constitutio, contraria quoque consuetudo.

De Iure ciuili. *Cap.* XLIII.

REgula iuris. Omnis diffinitio in iure ciuili periculosa est, parum est quod subuerti non possit. Isidorus ubi supra. Ius ciuile est, quod quisque populus, vel ciuitas sibi proprium, humana, diuinaque causa cōstituit. Iustinianus ubi supra. Omnes autem populi, qui legibus, & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus, ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium ciuitatis est, vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter oēs homines constituit, id apud omnes populos peræquè custoditur, vocaturq; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtuntur. Ius ciuile constat aut ex scripto, aut ex non scripto. Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentum. Lex est quod populus Romanus Senatorio magistratu interrogante, ueluti Consule constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti Tribunitio constituebat. Plebs a populo differt, ut species a genere. Nam appellatione populi uniuersi ciues significantur, Plebis aūt appellatione sine Patritijs & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Plebiscita legē Hortensia lata, non minus valere, quam leges cæperunt. Senatusconsultum est, quod Senatus iubet atque constituit. Quod eō principi placuit, legis habet vigorem. Responsa prudentum, sunt sententiæ, & opiniones eorũ, quibus permissum erat iura condere, Nam antiquitus constitutum erat, ut essent qui iura publicè interpretarentur, quibus a Cæsare ius respondēdi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur, a quorum responsō iudici recedere non licebat.

De Ortu iuris ciuilis Lacedæmoni s. scilicet, & Athenis. *Cap.* XLIIII.

IVs ciuile a duabus ciuitatibus emanauit: Athenis, & Lacedemoniæ. Lacedæmonii ea, quæ pro legibus obseruabant, memoriæ mādabant. Athenīēses ea, quæ in legibus scripta erāt, custodiebant. Helinādus in cronicis suis lib. 13. Regnante Ioas in Iudæa Ligurgus Lacedemoniis iura composuit. Iustinianus lib. 3. Ligurgus legibus suis nihil in alios sanxit, cuius non ipse exemplum in se primus daret, Auri argentique vsum, vt omnium scelerũ materiam sustulit, fundos omnium æqualiter inter omnes diuisit, vt æquata patrimonia, neminem potentiorē altero redderent. Conuiuari omnes publicè iussit, ne cuius diuitiæ, vel luxuria in occulto essent, Iuuenibus non amplius vna veste vti toto anno permisit, nec quemquam cultius, quam alterum progredi, nec æpulari opulentius. Emi singula non pecunia, sed compensatione mentium iussit. Pueros puberes non in forum, sed in agrum deduci iussit, vt primos annos non in luxuria, sed in omni opere, & laborē agerent. Nihil eos somni causa substernere, & vitam sine pulmento degerere, neq; prius in vrbem redire, quā viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere iussit, vt vxores, non pecunia eligerentur. Maximum honorem non diuitum & potentum, sed senũ esse statuit. Hæc & similia quoniam solutis antea moribus dura videbantur, auctorē earum Appollinē Delphicũ finxit, & inde se ea detulisse. Deinde ut æternitatē suis legibus daret, iureiurādo obligat ciuitatē, nihil eos de eius legibus mutaturos, priusquam reuerteretur, simulās se ad oraculum Delphicum proficisci, cōsulturūque quid addēdum, vel mutādũ legibus videretur. Profectus est aūt Cretam, vbi volūtariũ exilium perpetuo egit, moriēsq; abiici ossa sua in mare iussit, ne forte Lacedemonē referrentur, & sic se putarent Lacedemonij solutos a iureiurando. Ex Cronicis. Porro regnante Sedechia Solon Atheniensis, vnus scilicet ex septem sapientibus Dracci legibus antiquatis, extra eas, quæ ad sanguinem pertinebant, noua genti cui præerat, iura composuit. Ex cuius etiam libris in Latinum translatę leges Romæ expositæ sunt.

De Ortu, & incremento iuris apud Romanos. *Cap.* XLV.

CAius lib. 1. Cuiusque rei potissima pars principium est. Pōponius li. singulari Enchiridij. Et quidem in initio ciuitatis nostræ, populus sine lege certa, sine iure certo, primum agere instituit. Omniaq; manu a regibus gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum ciuitate, traditur ipsum Romulum diuisisse populũ in 30. partes, quas curias appellauit, quia tunc reipu. curam per sententias earum partium expediebat, & ita tulit ad populum leges curiatas. Tulerunt & sequentes reges, quæ omnes conscriptæ sunt in li. 6. Papirij, qui fuit tempore Tarquinij superbi, alias qui fuit illis temporibus, quibus superbus Demarati Chorinthi filius, qui liber appellatur. Ius Papirianum, non ꝙ ipse Papirius de suo quicquam ibi adiecerit, sed ꝙ leges sine ordine latas, in vnum composuit. Exactis deinde regibus, lege Tribunitia omnes eorum leges exoleuerũt. Iterumque cœpit populus Romanus incerto magis iure, & cōsuetudine aliqua vti, quā per legem latā: id prope 20. annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica autoritate decem constitui viros per quos peterētur leges a Græcis ciuitatibus,

tatibus,& ciuitas fundaretur legibus, Quas in tabulis Eboreis perscriptas pro rostris cōposuerunt, vt possent leges apertius percipi. Datum est eis ius eo anno in ciuitate summum, vti leges & corrigerent, & si opus esset interpretaretur. Ne qua prouocatio ab eis fieret sicut a cæteris magistratibus fieret. Quod & ipsi animaduerterunt aliquid deesse illis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas eisdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ sunt Leges duodecim tabularum. Quarū ferendarum autorem fuisse ex decem viris, Hermodorū quendam Ephesium exulantē in Italia, quidam retulerunt. His legibus latis euenit, vt interpretatio desideraret prudentum autoritatem, necessariamque esse disputationem fori. Hæc disputatio, & hoc ius, quod sine scripto venit compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, (vt cæteræ partes iuris suis nominibus designantur,) sed cōi appellatur nomine, Ius ciuile. Deinde ex his legibus eodem tēpore ferè actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disputarent, quas certas, & solennes esse voluerunt, & appellatur hæc pars Legis actiones, idest legitimæ actiones. Et ita eodem pœne tempore tria hæc iura nata sunt. s. Leges duodecim tabularum. & ex his fluere cœpit Ius ciuile, ex eisdem Legis actiones, & fere populus annos prope centum hac consuetudine vsus est. Postea cū Apius Claudius has legis actiones in formā redegisset, Gneus Flauius scriba eius libertinus, surreptum librum populo tradidit quod munus adeo gratum fuit populo, vt tribunus plebis fieret, & senator, & ędilis curulis. Qui liber actiones cōtinens appellatur, Ius ciuile Flauianum. Primus iuris ciuilis scientiā Tyberius Coruncanus publice professus est. Fuit autem in primis peritus Papirius publius, qui leges regias in vnum contulit, post Apius Claudius, vnus de decem viris, cuius maximū consilium in duodecim tabulis scribendis fuit, post hoc Apius eiusdem generis cognomento Centumanus, qui viam Apiam strauit, & aquam Claudiam induxit & de Pyrro in vrbem nō recipiendo sententiam tulit. Publius Mutius decem libellos reliquit. Brutus septem, Manilius tres. Post hos Quintus Mutius Publij filius iuris ciuilis scientiam primus constituit generatim, in libros 18. redigendo. Mūtij auditores fuerunt complures. Omnes iurisconsultorum libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centumsexaginta libros. Seruius reliquit prope 180. libros. Atheius Consul fuit: Labeo esse noluit cum offerretur ei consulatus ab Augusto, quo suffectus fieret, & honorem susciperet. Sed plurimum studijs operam dedit, & totum annum ita diuiserat, vt Romæ sex mēsibus cum studiosis esset, & sex mensibus secederet, & conscribendis libris operam daret: Reliquit 40. volumina. Hi duo primum veluti diuersas sectas fecerunt. Nam Atheius Capito in his, quæ ei traditæ fuerant perseuerabat. Labeo ingenij qualitate, & fiducia doctrinæ plura innouare instituit.

De Iure Quiritio, idest Romano, & partibus eius. Cap. XLVI.

ISidorus vbi supra. Ius Quiritum est proprie Romanorum; quod nulli tenent, nisi Quirites, idest Romani, tanquam de legitimis hæreditatibus, de curationibus, de tutelis, de vsucapionibus. Constat autem ius Quiritum ex legibus, ex plebiscitis, constitutionibus principum, siue prudentum responsis. Lex est constitutio populi, quo maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt. Scita sunt quæ plebes tantum constituunt. Et vocata scita, ꝙ ea plebs sciat, vel quod sciscitatur, & rogat, vt fiat. Senatusconsultum est, qd tantum Senatores populis consulendo decernunt. Cōstitutio, vel edictum, qd Rex, vel Imperator constituit, vel edidit. Responsa sunt, quæ iurisconsulti respondere dicuntur consulentibus, vnde & responsa Pauli dicta. Fuerunt enim quidam prudentes, & arbitri ęquitatis, qui institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites, contentionesque sopirent. Quædam & leges dicuntur, ab his qui condiderunt, vt consulares, Tribuniciæ, Iuliæ, Corneliæ, Papia, Pompeia, Falcidia, Aquilia. Satyra vero lex est, quæ de pluribus simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum, & quasi a saturitate, i Vnde & Satyram scribere est, poemata varia condere, vt Oratij, Iuuenalis, & Persij, lex nouella. Rhodiæ leges naualium commerciorum sunt, ab insula Rhodo cognominatæ, in qua antiquitus mercatorū vsus fuit.

De Iure Canonico. Cap. XLVII.

GRatianus in Decretis, dist. 2. Ecclesiastica vero constitutio canonis nomine censetur. Idem dist. 3. Canon Græcè, Latinè regula nuncupatur. Regula dicta est, eo ꝙ rectè ducit, nec aliqn̄ aliorsum trahit. Alij dixerunt regulam dictam, vel ꝙ regat; vel ꝙ normam rectè viuendi præbeat, vel quod distortum, prauumque est, corrigat. Porro canonum, alij sunt Decreta pōtificum, alij statuta Conciliorum. Conciliorum vero alia sunt vniuersalia, alia prouincialia. Ex dist. 19. Agatho Papa omnibus Episcopis. Sic autem omnes Apostolicæ sedis sanctiones accipiendæ sunt, tanquam ipsius diuina voce Petri firmatæ. Itē ex Capitulo Caroli Imperatoris. In memoriam B. Petri Apostoli honoremus sanctam Romanam Ecclesiam, apostolicamque sedem: vt quæ nobis sacerdotalis mater est dignitatis, esse debeat ecclesiasticę magistra rationis. Et licet vix ferendum ab illa sancta sede imponatur iugum, tamen feramus, & pia deuotione toleremus. Item Greg. Sit ergo ruinæ suæ dolore prostratus, quisquis Apostolicis voluerit contraire decretis. Hugo Cathalanen. Præceptiones canonum, seu prohibitiones, quæ ab Apostolicis viris Romanis Pontificibus, seu cæteris orthodoxis patribus traditæ ad nos vsque venerunt, quam salubres, & necessarię sint ecclesiæ Dei, & euidens ostendit ratio, & grauissima patrum comprobat auctoritas. Ipsis enim tanquam regimine spiritali regimur, ac gubernamur. Ipsis canonibus dico, tanquam regulis artioribus, ab illicitis quibusque, & inhonestis coercemur, per ipsos ecclesiasticis docemur intendere disciplinis, & rebus diuinis adhibere diligentiam, secundum ipsos omnes fere ecclesiarum administrationes dispensantur, & vt verbis Papæ Leonis 4. vtar. Ipsi sunt per quos episcopi iudicant, immo per quos epī simul, & clerici iudicātur, proindę ob multiplicem eorum virtutem, seu vtilitatem, ob eruditionem fidei, & sacramentorum, quam plenariè continent, tum etiam propter admonitiones quasdam, ac præceptiones necessarias, ad publicam ecclesię bibliothecam apponi meruerunt, & inter authentica scripta connumerari, ac spiritali hoc nomine intitulari, Decreta Pontificum. Et exhinc tanquam ecclesiastice leges vigere cœperunt. Ex summa iuris. Canon quidem dr̄ multipliciter. Dr̄ enim canon alicuius negocij Papa diffinientę, præsentibus Cardinalibus explicatio, & hoc Decretum appellatur. Et dr̄ etiam canon alicuius iurisconsultatio, vel per scripturam facta responsio, & hæc Decretalis epistola vocatur. Item Canon dr̄ in concilio generali, super vniuersalis ecclesiæ statu, facta promulgatio, & sic proprie sumitur. Dicitur etiam Canon idem, quod pensio, sicut vbi dicitur. Qui non soluerit canonem per biennium, repellatur a possessione.

De Ortu eiusdem, & compilationibus Decretorum. Cap. XLVIII.

EX summa de casibus Decretalium. Dicit canon, ꝙ vetus oriens damno suæ ruinæ irrefragabili dissolutus, argumenta satagit inuenire, vt ex propositionibus peccatorum, conclusionem inferat infernalem, & communem vtilitatem procuret pœnitus dissipare, quam nouus oriens homo Christus Iesus, medicinali humilitate sua, turbine peccatorum primi parentis dissipatam, Adamante sui sanguinis, firmiter solidauit. Ab ista veritate duo veri infernales bellatores fortissimi exierūt, quorum vnus Meum, alter Suum, in suo clipeo deferebāt, quæ si s̄m Senecam, de medio essent sublata, pax esset in cœlo, & in terra perhenniter reformata. Fuit ergo necessarium, vt ista dissensio sedaretur. Et pp hoc iudiciorū iurisque canonici doctrina, publica in medio constituta ē, ne quis sibi promittere valeat victoriam. Quid aūt mouit summum Pontificem ad veterem canonum decisionem, hæc posset euidens rō assignari, quia nouę causarum emergentium qōnes, nouis exigunt decisionibus terminari, vt singulis morbis, cōpetentibus remediis deputatis, ius suū vnicuique salubriter tribuatur. Hugo Cathalen. Horū aūt canonū tanta in immēsum creuere volumina, vt vel cōparari vix possent pp sumptum, vel scribi, vel legi pp fastidium. Succedentibus aūt Romanis sibinuicē Pontificibus, tot & tanta apposita sunt, partim ex generalibus eorum conciliis, partim exemplis eorū, vel cæterorum virorū illustriū, vt oēm memoriā humanā excederent. Quanta ergo pp tas aliis innumerabilibus addita, ex conciliis, q̄n huic vni tot inserta sunt, pp tantā ergo librorū immensitatē, quæ vel legi vix poterant, vel teneri memoria, cogitauerūt quidam doctores prudenti intellectu, salubri consilio, quoida cautela, horū oīum luculentā facere abbreuiationē. Ex qbus gloriosę memoriæ venerabilis Iuo Carnotensis eps, exquisita diligentia de præxatis canonū regulis, qdā capitula ordinauit, & ad numerū 10. libro rū laudabili redegit cōpendio. Sed qm̄ & ille liber immensus est, & nondū ad hoc breuiatus, vt rectè Enchiridion possit nominari, tentaui ego summariū illius facere, & volumen eius in libellum redigere manualem. Extat & apud nos liber Decretorum apostolicorū, quem primus compilauit Isidorus. s. epistolas decretales Romanorū Pontificū, canones quoq; conciliorū, (q̄ per successiones tpis, diuersis locis p orbē ab epis catholicis celebrata sunt) in vnū grandē volumen cōpingens. Ex quo .s. volumine, siue ex eius partibus, idest ex epistolis Pontificalibus, & conciliis simul, & ex catholicorum doctorum opusculis manifestum est Iuonis, & Gratiani decreta fuisse excepta.

De Compilatione Extrauagantium, & abbreuiatione earum. Cap. XLIX.

EX summa de casibus Decretalium. Sed cum omnia non possent in corpore Decretorum comprehendi, post compilationem ipsorum factam per Gratianum, multæ decretales Epistolæ a Romana curia emanauerunt, quarum tempore Alexandri primus fuit B. Papiensis præpositus, & etiam subtilissimus ordinator, quæ, Prima compilatio, appellari solebat. Secundo tempore Cælestini, & Vrbani, Iohannes Galensis quandam edidit compilationem, quæ solebat, Secũda compilatio, siue secundæ nuncupari. Sed quia quædam decretales reperiebantur in illis: quas Romana curia non approbat. Ideo Innocentius 3. per B. Beneuentanum aliam fecit compilationem de his, quæ a principio suæ promotionis, vsque ad 12. annum in suo continebantur registro, & quæstiones quas in generali concilio promulgauit, quæ 3. & 4. compilationes appellabantur. Deinde crescente hominum multitudine, & se infinitis quæstionibus, cauillationibusque immiscente, tempore Honorij Papæ facta fuit quædam compilatio, quæ quinta seu Honoriana dicebatur. Verum cum non debeat reprehensibile iudicari, si pro varietate temporum statuta quandoque varientur humana, præsertim cum vrgens necessitas, & euidens vtilitas hoc exposcit, quoniam ipse Deus ex his, quę statuerat in vete. testa. nonnulla mutauit in nouo, adueniente nouo homine, idest Gregorio, signa, & prodigia in medio mundi emittere, & produxit ventos de thesauris suis, hoc est iuris scientiam vento comparabilem, quæ inflatum, & tumidum reddit scientem, iuxta illud. Scientia inflat, & decretales a prędecessoribus suis compilatas, remouendo superflua, & membranas frustra occupantia decurtauit, iniungens super hoc fratri Raymũdo pœnitentiario suo, vt de compilationibus veteribus, constitutiones eliceret meliores, in consonantiam luculentam. Et vere in omnibus, tam libris, quam titulis, & etiam capitulis, ista facta est decisio. Nam cum prius essent 5. voluminia, in quibus 25. distinctiones habebantur, hodie per Gregorianam prouidentiam ad volumen vnicum sunt redacta, in quo solummodo quinque distinctiones repetiuntur. Decurtauit in titulis, quia cum in veteribus quinquies c. & 20. tituli comprehenderentur, ad nonies 20. hodie sunt redacti. Item in capitulis, sed non multum. Nam cum in antiquis bis mille & 62. essent: ad mille, & 960. reducuntur. Quia vero tot compilationes errorem, tædium, confusionem, & iuuenibus desperationem frequentissime inducebant, propter hoc facta fuit hæc compilatio, quæ sufficit ad canonicarum quæstionum decisionem. Diuiditur opus in quinque partes. In prima tractat de officiis clericorum, & præparatoriis iudiciorum. In secunda de iudiciis, & processu iudiciorum. In tertia, de vita & honestate clericorum. In quarta de matrimonio. In quinta de criminibus, & pœnis. Quare autem sic ordinentur hæc est ratio. Omne ius quo vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Ideo primo tractat de personis, sed quia personæ in iudicio existentes, aliquando causas examinant diffiniendo, interloquendo, componendo, ideo in secundo tractat. de iudicijs. Verum cum duplex sit genus hominum, clericorum. s. & laicorum, quod duobus modis habet regi, naturali. s. iure, & moribus, Vita & honestas clericorum, longe præeminet vitæ laicorum. Ideo pro tertia parte primo tractat, de vita & honestate clericorum. Sed quia in laicis etiam vita & honestas habet attendi, quæ consistit circa sponsalia, & matrimonia, ideo quartus de his intitulatur, Veruntamen cum nec clericus, vel laicus vitam mundam sine immunditia ducere potest, nec honestam sine dehonestate, propter hoc quintus de vitijs, & eorum pœnis habet tractare. Vnde versus. Pars prior officia parat, ecclesiæque ministros. Altera pars testes, & cætera iudiciorum. Tertia de rebus, & vita presbyterorum. Dat formam, rite nubere quarta docet. Vltima de vitijs, & pœnis tractat eorum.

De Concordantia canonum. Cap. L.

HVgo. Cum autem in scriptis sanctorum patrum, vel apostolicorum virorum nostrorum aliquod capi. vel canonẽ repperieris, ab vno quidem secundum rigorem iudicij intensum, ab alio vero secundum indulgentiæ moderationem dispensatum, non statim, vt contrarium reprehende, sed scriptorum intentione diligenter intuita, vnam esse scripturæ faciem intellige, quæ de vno charitatis fonte processit. Verbi gratia. Beatus Greg. dicit in canone, quem scribit Secundino incluso. Lapsi in sacris ordinibus post condignam satisfactionem reuocari possunt, & ad ordinem suum redire. Sed Martinus Papa, ab eo decimus dicit, ꝙ semel lapsi post suam ordinationem, de inceps iam depositi erũt, & nullum gradum sacerdotij poterũt adipisci. Et putasne hæc sunt cõtraria? Vĩ superficies literæ facere dissonantiam, sed si diligenter attendas auctorum intentio facit concordiam. Ecce in canonem illum, quem alter dispensat, & moderatur pp infirmos compassione misericordiæ, alius aggrauat, & intendit rigore ecclesiasticæ disciplinæ, nec desperatione veniæ hoc dr̃, ne forte contra claues ecclesiæ disputaretur, quibus ligata soluuntur, sed zelo quodam iustitiæ, & feruore extirpandi vitia: vt hac singulari cautela, metus quidam libere peccantibus incuteretur. Multa in hunc modũ in sacris canonibus reperies, quæ pro necessitate temporũ, vel consideratione personarum, vel ẽt ætatum, aliqñ rigore iudicij intenduntur, aliqñ misericordiæ moderatione indulgent. Scire ergo iam debes, quia sunt quædam præceptiones, & prohibitiones mobiles, quędam immobiles. Immobiles sunt quas lex æterna sanxit, quæ obseruatæ salutem conferunt, non obseruatæ eandem auferunt. Qualia sunt. Diliges dñm Deum tuum, ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut teipsum. Et honora patrem tuum, & non occides, non mœchaberis, & huiusmodi. Mobiles vero sunt, quas lex æterna nõ sanxit, sed posteriorũ diligentia ratione vtilitatis inuenit, nõ ad salutẽ principaliter obtinendam, sed ad eam tutius muniendam, quale est illud Apostoli. Hereticum hominem post primam & secundam correctionem deuita. Et qualia sunt quæ proposuimus. Canonũ itaque præceptiones, vel prohibitiones mobiles sunt, & secundum rigorem ecclesiasticum, vel moderationem, qñq; artantur, (vt sæpe dictum est) qñque dispensantur. Quas si quidem præceptiones, vel prohibitiones, cum diligenter intuitus fueris, & quid secundum rigorem, quid secundum moderationem, quid secundum iudicium quid secundum misericordiã dicatur, vigilanter attenderis, nihil in eis iam ambigui, vel contrarietatis inuenies. Ex summa iuri canonici. In summa vero nota, ꝙ canonum quidam sunt generales. s. de statu vniuersalis Ecclesiæ, quidam uero speciales. Et hoc multipliciter. s. ex tempore, ex loco, ex causa, ex persona. Iterum quidam dati sunt secundum præceptum, quidam secundum consilium, quidam secundum rigorem, quidã s̃m misericordiam. Et secundum istas distinctiones possunt solui multæ canonum contrarietates. Item epistola decretalis aliquando est constitutio. s. in qua Papa aliquid statuit. Aliquando est consultatio. s. in qua de iure respondet, aliquando vero diffinitio, qñ. s. per eam diffinitiua sententia negocium diffinit. Aliquando quoque commissio, qñ. s. per eam negocium alicui diffiniendum cõmittit.

De Rescriptis. Cap. LI.

EX summa Decretalium. Rescriptum dr̃, quod a Papa, vel Imperatore rescribitur ad consultationem, vel ad relationem. Rescriptum si est secundum ius, vim habet cõstitutionis. Est enim epistola Decretalis, & habet auctoritatẽ pro causis diffiniendis. Similiter, & qñ est præter ius. Si vero contra ius non ualet, nisi fiat ex certa scientia rescribentis, & illius iuris contra quod fit mentionem facit. Vnde causa 25. q. 2. Imperatores Theodosius, & Val. Rescripta contra ius elicita, ab omnibus iudicibus præcipimus refutari, nisi forte aliquod qđ non lædat alium, & prosit petenti, vel crimen supplicantibus indulgeat. Itaque rescriptum, qđ non est contra ius, iuxta casum suum indulgendum est, concepta præsumptione, ꝙ ex aliqua causa Papa, vel Imperator ita scripserit, nec ad consequentiam trahi voluerit, nisi voluntas eius contraria, vel per aliqua verba in rescripto contenta, vel per alia indicia appareat. Tunc enim secundum voluntatem eius tenendum est ẽt contra ius, dummodo tale sit ius cui per constitutionem Papę, vel Imperatoris derogari possit. Per nouum n. ius, antiqua abrogãtur. Præiudicat aut s̃m rescriptum priori in certis casibus. s. si de eo mentionem faciat. Item si primũ generale sit, & s̃m speciale. Item siquis prius permisit se conueniri per secundas literas, & non obijcit eas in principio litis. Item si is, qui primas literas impetrauit, non sit vsus eis per annum. Alias aũt regulare est, quod semper valent literæ priores. Si uero dubitetur, quæ literæ sint priores, quæ posteriores, ad arbitriũ eatur. Qđ si rem arbitri diffinire non possunt, Papa consulatur. Si autem impetretur rescriptum per falsi suggestionem, vel per tacitam veritatem, tunc si talis fuit falsitas, vel ueritas, qua non suggesta, vel non suppressa, literæ habitæ non fuissent, non valent, nec debent iudices delegati per eas procedere in causa, nisi tantum, quo ad hoc, vt cognoscatur de illo mendacio, alias autem valebunt in forma communi. Et nota ergo, ꝙ hæc conditio. (Si preces veritate nitantur) in literis subintelligitur, ẽtsi non apponatur. Et qñ literæ impetrantur, oĩa illa narrãda sũt Papæ, qbus obmissis literę nõ concederent. Itẽ in sũma nota, ꝙ si qs impetret literas sub hac forma. Conquæror de Titio, & de quibusdã alijs, p hãc generalẽ clausulã, nõ poterit multos di-

nem effrenatam in iudicium vocare, nec maiores personas, quam sint in clausula speciali. Habentur hæc extra, id est de rescriptis. c. sedes apostolica. Porro si dubitatio incidat in rescripto, latissima fieri debet interpretatio, potest autem interpretari rescriptum ille cui destinatum est. Sed eius interpretatio tantum inter partes, quarum causa illi committitur faciet ius, & non inter alias personas. Potest etiam interpretari Papa, vel etiam magister, vel consuetudo, sicut infra capitulo, de interpretatione iuris.

De Priuilegijs. Cap. LII.

PRiuilegium est concessionis beneficium, contra ius commune indultum, quod enim de iure competit, non debet priuilegio impetrari, licet ex superabundanti plerumque concedatur, quod quidem ad cautelam fit, vt videlicet plus timeatur, sed priuilegium dici non debet. Dicitur enim priuilegium quasi lex priuata, vel quia priuata a lege communi, vel quia in priuato fertur. In hoc etiam differt a rescripto, quia datur contra ius commune, rescriptum autem, (vt dictum est) contra ius commune non valet, nisi fiat ex certa scientia rescribentis, & illius iuris communis, contra quod fit habita mentione. Priuilegiorum aliud generale, aliud speciale. Generale quidē, vt illud quod est indultum toti collegio clericorum. Verbigratia, quòd clerici sunt immunes a tutelis, quòd ecclesiarum prædia generaliter immunitatem habent. Speciale vero subdiuiditur in personale, & reale. Sed & personalium aliud est personę, aliud personarum, Speciale & reale est, quod specialiter conceditur, & rei, vel domui cohæret, nec cum persona finitur, semper autem reale videtur, nisi contra exprimatur. Speciale & personæ est, quod specialiter personæ conceditur, & cū persona finitur. Speciale vero, & personarum, quod ad posteros, vel successores transmittitur. Item priuilegiorum aliud est temporale, aliud perpetuum. Iterum aliud confert ius nouū, aliud vetus confirmat. Itē aliud est in lucro captando, sicut in donatione facta ecclesiæ, eius quod vltra quingentos solidos valeat, sine insinuatione, aliud in damno vitando, sicut cum alicui datur ecclesiæ priuilegium, ne contra eam currat præscriptio centum annorum. Priuilegium possunt concedere, qui & communem legem condere, Papa, scilicet & Imperator; quilibet enim contra legem a se conditam potest venire. Vnde nec ipsi legibus suis tenentur. Vulpiano dicente, Princeps legibus solutus est. Episcopus quoque, licet communes leges non possit facere, consuetudo tamen admisit, vt de his quæ pertinent ad suam potestatē, possit aliqua priuilegia dare. Verbigratia. Potest in decimis monasterium priuilegiare, capellam a iurisditione ecclesiæ baptismalis eximere, & ecclesiam vnā alijs subijcere, sicut & vnire. Potest tamen dici, quòd huiusmodi non sunt priuilegia, sed quędam concessiones. Cum autem duo priuilegia inter se repugnant, sed concessa sunt ab imparibus auctoritatibus, concessum a maiori præiudicat alteri. Si autem a paribus, aut ambo generalia, vel ambo specialia sūt, & in vtroque casu primum posteriori præiudicat, nisi in posteriori mētio de priori fiat, aut vnum generale, & alterum speciale, & tunc speciale generali derogat, siue prius siue posterius impetratum fuerit, nisi specificatio ex generali procedat.

De effectu Priuilegiorum, & excessibus priuilegiatorum. Cap. LIII.

EFfectus priuilegij est, quòd is, cui cōpetit, eo vtitur perpetuo, nec aliquis etiam summus Pontifex contra illud venire debet, nisi aliqua ratione motus velit priuilegio derogare, tali tamen distinctione. Priuilegium, aut parit actionē, aut tribuit exceptionem. Si parit actionem, præscribitur contra eam illo spacio, quo præscriberetur si actio illa de iure cōpeteret. Lex tamen videtur dicere, quòd contra priuilegium currit præscriptio decem annorum, sed illud priuilegium de quo loquitur, nec actionem nec exceptionem cōcessit, immo tantum ad factum datum est, & ideo tam breui tempore contra illud præscriptum est. Eadem ratio videtur, quòd si templarius per decem annos in hac ecclesia, ex quo interdicta est celebrare diuina negligeret, fieret ei præiudiciū. Si verò tribuat exceptionem, nullo tempore præscribatur contra eam. Quæ. n. temporalia sunt ad agendum, perpetua sunt ad excipiendum. Tria vero faciunt, vt priuilegium mutetur, vel amittatur, scilicet meritum priuilegiandi voluntas priuilegiantis, & culpa priuilegiati. Tripliciter autem priuilegiatus circa priuilegiū, committit. s. permissa potestate abutendo, contra priuilegium faciendo. priuilegio quoque tacite, vel expresse renunciando. Veruntamen si priuilegium aliquod concedat ecclesiæ Ro. nō potest ei renunciari expresse, sed tacite potest, s. s. per centum annos negligatur. Si vero non concedat aliquid ecclesiæ Romanæ, potest ei renunciari expresse, ita tamen q; si fuit cōcessum rei non personæ renunciantis, personę tantum non ecclesiæ renunciatio noceat. Hoc etiam dico, nisi sit odiosum, vel pęnale, vel toti collegio clericorum concessum, cui renunciari non potest, expresse potest, non tacite. Excessus itaque priuilegiatorum ipsius amissione priuilegij, vel mutatione punitur, & etiam quod per vsurpationem factio ad ignominiam ipso iū irritatur. Extra 5. de priuile. & ex. pri. Innocentius 3. Priuilegiū meretur amittere, qui permissa abutitur ptāte. Idē. Delictum personæ in damnum ecclesiæ redundare, non debet. Idē. In beneficijs plenissima sit interpretatio adhibēda. Actor. Hic nota, q; priuilegij beneficium, quando non in damnum cōceditur, largissimè interpretandum est, cum vero in damnum alicuius strictissimè interpretatur. Gratianus in causa 15. q. 2. c. vltimo. Hostilitatis, vel paupertatis necessitate temporales sedes, vel mutantur, vel duæ in vnum rediguntur, sicut necessitatē patientes cessante necessitate beneficijs renunciare coguntur, q; eis miserationis indulsit intuitus, sic religiosè viuētes, cū a religione cessauerint priuilegijs exuuntur, q; religiosa cōuersatio meruit. Priuilegia ergo, quæ religiosis domibus conceduntur, vel in eo casu accipienda sunt, in quo eis ita consulitur, quòd nulli aliquid derogatur, videlicet vt ex noualibus quorum decimationes nulli assignatæ fuerant, priuilegiorum auctoritate decimas nulli persoluere cogantur, vel si propter instantem temporis necessitatem eis consuli non potuerit, nisi alijs derogetur. Ista priuilegiorum auctoritas videtur esse seruanda, vt eorum subueniatur inopiæ, non vt suarum diuitiarum augmēto, & possessionum non modica extensione porrecta, baptismales seu parochianæ ecclesiæ pœnitus destruantur.

De principijs vtriusque iuris, communibus & proprijs. Cap. LIIII.

EX summa iuris. Iurium principia sunt quædam communia vtriusque iuris. s. ciuilis, & iuris canonici. Quędam vero propria singulorum. Illa quidem quę instinctu quodāmodo naturæ cordi hominis sunt innata. Cōmunia sunt vtriusque iuris, vt istud oī homini iniuriari nephas est. Item istud. Non facias alij, quòd tibi non vis fieri, id est non debes velle fieri, & similia. Sunt & alia quædam communia vtriusque, quæ etsi non a natura, tamen iure gentium sunt introducta, vt hoc iustum est, vnumquodque eo genere quo ligatum est, dissolui. Item qui non facit, quod debet, contra ea facere videtur, quæ facere debet. Et ferè omnes regulę contentæ sub titulo de regulis iuris in Digestis, communia sunt vtriusque iuris. Ferè dico: propter quædam, quæ iuri canonico non conueniunt, qđ lectori diligenti facile patere potest. Et caue tibi, quòd nullum adeo generale principium iure gentium est introductum, qđ non patiatur exceptionem in aliquo pro qualitate temporū, locorum, negociorum, & etiam personarum quandoque. Itē sunt & alia multa principia communia vtriusque iuris, quæ sub titulo de regulis iuris, non continentur, vt hoc: Sententiā a nō suo iudice latam nullam esse. Item. Quod cum falso procuratore actum est, iudicium nullum esse, adeo q; nec iudiciū dici solet. Item istud, Licet cuique a sententia iniqui iudicis appellare, & multa alia. Propria sunt iuris ciuilis, vt quod quisque ob tutelam sui corporis fecerit, vim & iniuriam pulsando iuris via fecisse videtur. Hoc enim iure canonico cuique non licet, immo clerici arma portantes excommunicari debent. Et perfectus, si fuerit percussus in maxillam, debet præbere & aliam. Item proprium iuris ciuilis, est omne ius, & omnē actionem præscriptione triginta, vel quadraginta annorum tolli, non habita distinctione, vtrum præscribens bonam fidem, vel malam habeat. Quod secus est secundum iura canonica, quia omne, qđ non est ex fide peccatum est. Item iure ciuili est hoc principium proprium, Neminem posse ante diffinitiuā sñiam appellare. qđ non est secundum iura canonica, & multa alia. Iuris quoque canonici propria sunt, verbigratia. Neminem in sacris ordinibus constitutū, matrimoniū posse contrahere. Itē omnes committētes symoniam in ordine irregulares effici, & executionem ordinis non habere. Item nemini licere beneficium quod habet, in manu laici resignare. Item nullos infra quartum gradum cognationis sibi attinentes posse matrimonialiter copulari. Neminē posse contrahere matrimoniū cum ea, cui viuente marito fidem dedit de contrahendo cum ipsa. Item neminem posse ad sacros ordines promoueri, qui duarū vxorum, vel vnius corruptæ maritus extiterit, & alia plura.

De

De interpretatione iuris Canonici, vel Ciuilis.
Cap. LV.

EXtra 5 de verborum significatione. Hylarius Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus. Greg. Plerunq; dum proprietas verborum attenditur, sensus veritatis amittitur. Cęlestinus 3. Non intentio verbis, sed verba intentioni debent deseruire. Innocentius 4. Beneficia principum sunt interpretanda largissime. Glo. super. Mattheum. Quod non est licitum in lege, necessitas licitum facit, nam & sabbatum, custodiri pręceptum est. Machabęi tamen in sabbato sine culpa pugnant. Sic & hodie si quis ieiunium fregerit ægrotus, reus voti non habetur. Extra 1. de constitutionibus. Greg. nonus. Quoniam cõstitutio Apostolicę sedis omnes astringit, nihil debet obscurũ vel ambiguum continere. Extra de transactionibus. c. Ex parte tua. Honorius. 3. I. sanctæ Praxedis presbytero card. In his, super quibus ius nõ inuenitur expressum, procedas æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinando, secundum quòd personas, & causas, loca, & tempora videris postulare. Iulianus li. 1. Digest. Neque, vero leges, neque Senatusconsulta ita scribi possunt, vt omnęs casus, qui quandoque inciderint cõprehendantur, sed sufficit ea, quæ plerumque accidunt contineri. Idem in lib. 15. Non possunt omnes articuli sigillatim, aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi. Sed cum in aliquo casu sententia eorum manifesta est, debet is qui iurisditioni præest ad similia procedere, atque ita est ius dicere. Paulus li. 4. ad ed. Quod contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequẽtiam. Idem in lib. Digest. de singulari iure. Ius singulare est, quod cõtra tenorem rationis, propter aliquam vtilitatem, auctoritate constituentium introductum est. Celsus lib. 20. Digest. Scire leges hoc non est verba earum tenere, sed vim ac potestatẽ. Idem lib. 29. Dige. Benignius leges interpretandæ sunt quo voluntas earum conseruetur. Idem libro 33. In ambigua voce legis, ea potius accipienda est significatio, quæ vitio caret, præsertim cum etiam voluntas legis, ex hoc colligi possit. Vlpianus lib. 35. ad ed. Cũ lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat. Paulus li. 4. ad Plautium. Minime mutanda sunt, quę interpretationem certam semper habuerunt. Celsus lib. 9. Digest, Inciuile est nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita iudicare, vel respondere. Paulus li. singulari ad legem Anciam. Contra legem facit, qui facit, quod lex prohibet. In fraudem vero legis, qui saluis verbis legis, sententiam eius circumuenit. Vlpianus li. 4. ad ed. Fraus legi fit, vbi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit. Regula iuris. Semper in dubijs benigniora præferenda sunt. Quotiens idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum excipiatur, quæ rei gerendæ aptior est. In ambiguis orationibus maxime sententia spectanda est, eius qui eas protulisset: Vbi repugnantia inter se inueniuntur, neutrum ratum est. Quæ rerum natura prohibentur, nolla lege confirmata sunt. In re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est, quàm tutius. In pœnalibus causis benignius interpretandum est. Ex summa Azonis. In summa vero nota, eorum est propriè leges interpretari, quorum est condere, de quibus superius dictum est. Et hæc interpretatio generalis est, & in scriptis redigenda. Potest etiam interpretari consuetudo, quæ est optima legum interpres, sed non est scripta, neque necessario in scriptis redigenda, cũm & ipsa consuetudo dicatur ius non scriptum. Interpretatur, & iudex in causa sibi commissa, siue de verbis legis dubitetur qualiter intelligenda sint, siue de casu qui non est in lege comprehensus. Interpretatio tamen eius generalis non est, quia res inter quosdam iudicata non præiudicat alijs, & hęc tamen redigenda est in scriptis. Potest etiam interpretari doctor, siue magister legis, sed ista neque generalis, nec in scripto necessario redigenda est, sed eam ex voluntate, & vtilitate ad conseruationem memoriæ scribere potest. Prima igitur est generalis, & necessaria, & scripta, Secunda est generalis, in loco. s. in quo obtinet, & necessaria, sed non scripta. Tertia est necessaria, & non generalis, sed scribenda. Quarta vero neque generalis, neque necessaria, neque necessario scribenda.

De solutionibus contrarietatum iuris. *Cap.* LVI.

EX summa iuris canonici. Ad notitiam vero contrarietatum iuris, nota generales solutiones, quæ diuersis in locis, vel casibus incidere possunt. Aliquando nanque duorum canonum, vel decretalium, aut etiam legum, quæ sibi repugnare videntur, eo modo contrarietas soluitur, vt dicatur, quoniam hæc illa posterior est, & ob hoc ad se trahit illam. Hæc solutio confirmatur per legem Digestis. de leg. & se. con. l. non est nouum, & l. sequenti. Aliquando vero sic, ista loquitur demum lite contestata, illa vero ante litis contestationem. Vel ista loquitur in casu suo, cum factum est petitorio, illa vero in contrario cum agitur possessorio. Vel ista corrigit illam, aut reuocat, vel abrogat, vel quod minus in illa dicitur, in ista suppletur: Vel ista posterius fuit edita, licet prior ponatur in compilatione, quoniam ibi melius adaptatur materię: Vel illa loquitur de rigore iuris, ista vero de misericordia, & ob hoc est ei præferenda. Vel ideo non est contrarietas, quia Papa vel Imperator hic non statuit ius, sed factum narrat. Vel illa loquitur secundum ius antiquum, hæc autem secundum ius modernum: Vel illa dictat consilium, hæc autem præceptum: Vel illa continet ius commune, hæc autem obtinet de consuetudine: Vel continet indulgentiam, aut ius datum, vel commissum speciale: Vel illa intelligitur de comparatiua permissione, hæc autem de communi iure: Vel prima fuit promulgata propter necessitatem, hæc autem cum nulla necessitas esset, & ob hoc illa cessante causa, & illa cessare debet: Vel illa per importunitatem, & instantiam magnam emanauit, hęc autem cum deliberatione. Vel aliter in illa dissimulat, aut tolerat Papa, vel Imperator, in hac autem consistit pura veritas: Vel cõtrarietas est tantum in superficie literæ, non in medulla sententiæ. Vel in ista quidem supplendum est aliquid in litera, & tunc erit concordantia. Vel aliter: Hæc illi contraria non est, sed secundum illam intelligitur, quia per eam determinatur. Vel forsitan distinguendum est, vt quòd aliud est in iudice ordinario cui perpetua est iurisdictio, aliud in delegato, qui postquam demandat sñiam executioni, functus est officio. Vel aliud est in actione psonali, vbi sñia debet elapsis quatuor mẽsibus executioni demandari, & aliud in reali, vbi statim, si reus est præsens. Vel aliter, illa lex, vel decretalis in desuetudinem abiit, quoniam vsus eam non approbauit. Vel illa loquitur indistincte, hæc autem cum distinctione. Et licet canon, vel lex indistincte loquatur, iudex tamen, vel aduocatus distinguere debet, & supplere quod omissum est. Vel aliter: Illa loquitur confuse, hæc aperte, & ob hoc standum ei: quia lex, & canon debent esse manifesti. Vel hæc & illa loquitur in diuersis casibus, aut materiebus, aut locis, aut temporibus, vel causis: vt illa decretalis, quæ dicit parcendum esse delinquenti propter scandalum vitandum, intelligitur. Illa vero quæ dicit contrarium, intelligenda est, vbi scandalum non timetur. Vel illa prior intelligitur, vbi semel tãtum peccauit, hæc autem vbi bis, vel pluries deliquit. Vel aliter In illa decretali Papa loquitur in foro, vel consilio animæ, in hac in foro iudicij. Vel in illa loquitur magistraliter. hic autẽ Papaliter, scilicet consuetudo ius auctoritate præcepti. Vel illa spectat ad consuetudinem Ecclesiæ Romanæ, hæc aliarum ecclesiarum. Vt illarum Decretalium, quę sunt de decimis. Vna specialiter loquitur in Monachis Cisterciensibus, q priuilegiati sunt in multis, alia vero in cæteris Monachis Vel illa de decimis prędialibus, ista vero de personalibus. Vel illarum de electionibus. Illa intelligitur quando aliquid de forma electionis omissum est, altera vero quando nihil: Vel illa quando vitium fuit in persona electi, & eligentium, ista vero, quando in vno tantum. Vel illa continet errorem, quia cum deberent eligere Canonici, postularunt, hæc autem nequaquam. Vel in illis de appellationibus, licet vtraque videatur loqui post appellationem, in prima tamẽ fuit appellatum ab eo, vel ab illis quorum non intererat, aut ab his qui circa appellationẽ peccauerunt, vel qui appellationi renunciauerunt: quia non eã infra tẽpus legitimum prosecuti sunt, secus autem in secunda. Item si rescripta videantur contraria, considera, quod prius impetratum fuerit, & vtrum in secundo fiat mentio de primo, & vtrũ vnũ speciale sit alterum generale, vel vtrunque generale. Item vtrũ tacita veritate, vel expressa falsitate fuerit impetratum, vtrum impetrato dolo, desiit vti infra annum, vtrum pendente citatione per primum, vel coram iudice delegato, vtrum lite pendente, & vtrum super re litigiosa. Item quis aduersariorum pręuenit alium in citatione, tunc enim obtinet, qui præuenit. Item vtrum primus impetrator suppressit rescriptum, vsque ad litis contestationem quia tunc non valet, etiam si dę primo mentio fiat in secundo. His consideratis facile poterit ad contraria responderi.

De iure non scripto, quod mos est, vel consuetudo. *Cap.* LVII.

IVstinianus vbi supra. Ex non scripto ius venit, quod vsus comprobauit. Nam diuturni mores consensu vtentium cõprobati, legem imitantur. Isidorus vbi supra. Ius legibus, &

& moribus constat. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, siue lex non scripta, nam lex a legendo vocata, quia scripta est. Mos autem longa consuetudo de moribus tractat tantumdem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex. Nec differt scriptura an ratione consistat, quando & legē ratio commendat. Porro si ratione lex constat, lex erit omne iamquod ratione cōstiterit, duntaxat, quod religioni cōgruat, quod disciplinę conueniat, quod saluti proficiat. Vocata autē consuetudo, quia in communi est vsu. Ex Decretis di. 12. constitutionum, li. 1. ti. 1. Diuturni mores, nisi legi sint aduersi, consensu vtentium approbati legem imitantur. Augustinus ad Ianuarium. Quod neque contra fidem, neque contra bonos mores esse conuincitur, indifferenter est habendum, & pro eorum inter quos viuitur societate seruandum est. Mater mea Mediolanum me secuta, inuenit ecclesiam sabbato non ieiunantem, cœperat fluctuare quid ageret, tunc ego consului de hac re, beatæ memoriæ Ambrosium episcopum. At ille ait: Cum Romam venio sabbato ieiuno, cum Mediolani sum non ieiuno. Sic & tu ad quam forte ecclesiam veneris, eius morem serua, si cuiquam non vis esse scandalum, nec quemquam tibi. Actor. De consuetudine quoque, & vsu propri um habes capitulum, superius, in libro de moribus.

De consuetudine bona seruanda, & mala abolenda, *Cap.* LVIII.

EXtra. 1. de consuetudine. Inno. 3. c. ad audientiam. Consuetudo quidem, quæ canonicis obuiat institutis, nullam obtineat firmitatem, cum sententia lata a non suo iudice nullam obtineat firmitatem Consuetudo approbata optima est legum interpres. Grego. 9. Cum tanto sint grauiora peccata, quanto diutius infelicem detinēt animam alligatam. Nemo sanæ mētis intelligit naturali iuri (cuius transgressio periculum salutis inducit) quacunque consuetudine (quæ dicenda est in hac parte corruptela) posse aliquatenus derogari, licet etiam longeuæ consuetudinis non sit vilis auctoritas: non tamen est vsque adeo valitura, vt iuri positiuo valeat præiudicium generare, nisi fuerit rationabilis, & legitime sit præscripta. Extra 5. de regu. iur. Grego. 9. Quod latenter, aut per vim, vel alias illicite introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. Regula iuris, Quæ ab initio fuit inutilis constitutio, temporis extractu conualescere non potest. Ex summa iuris canonici. In summa vero nota, quòd consuetudo quædam est generalis, vt orare cōtra orientem apud omnes catholicos. Quædam vero specialis, vt illa quæ est in aliquo municipio. Item quædam est inhonesta, & hæc nullatenus est seruanda, quia corruptela est. Quædā autem honesta & hæc, aut est, secundum ius, & hæc inuiolabiliter obseruanda est in loco suo: aut præter ius, & hanc similiter obseruari oportet, quia vt ait Augu. Turpis est omnis pars, vniuerso suo non congruens, Aut est contra ius, & tunc, aut ille qui potest iuri derogare, scit hoc, aut nescit. Si scit; aut eam tolerat, quia scilicet non contradicit expresse cum possit, & tūc seruanda est, & legi in loco suo derogat, Si nescit, aut verisimile est, quòd si sciret toleraret eam, prudentium arbitrio seruanda est, & legi in loco suo derogat. Aut verisimile non est, & tūc seruanda non est: Aut de hoc dubitatur, & tunc seruari non debet: quia quod certius est tenendum est, iuxta illud August. Tene certum, & dimitte incertum. Solet autem dici, quòd in criminibus inducit consuetudinem binus actus, idest duæ vices, In aliis autem non sufficiunt tres, vel etiam plures, sed exigitur longitudo temporis, scilicet 10. annorum inter præsentes, 20. inter absentes. Vnde de hoc iura diuersimode loquuntur. Quod autem plures vices sic inducant consuetudinem, patet quia forsitan ex gratia, vel ex tolerantia sæpius hoc permissum est. Item quia licet pluribus vicibus aliquid iudicatū sit, nō ob hoc imposterum ita iudicandum est. Secundum consuetudinem bene iudicatur, ac si secundum legem, quod tamen non fieret nisi iusta, & rationabilis esset: non est enim iudicium nisi sit iustum.

De vigore Consuetudinis. *Cap.* LIX.

IVstinianus. vbi supra. Noua quoque hominum consuetudo, aliter vsa, quàm legibus scriptum est, legem scriptam excludit. Ex. ff. li. 1. Iulianus. Leges non solum suffragio legislatoris, sed tacito etiam consensu omnium, per desuetudinem abrogantur. Vlpianus libro 1. de officio proconsulis. Diuturna consuetudo pro iure, & lege in his, quæ non ex scripto descendunt obseruari solet. Paulus li. 7. ad Sabin. Magnæ auctoritatis habetur hoc ius consuetudinis, quod in tantum probatum est, vt non fuerit necesse scripto comprehendere. Idem libro 1. quęstionum. Optima legum interpres est consuetudo. Celsus li. 23. digest. Quod nō ratione introductum est, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis similibus non obtinet. Modestinus li. 1. Regulariter omne ius, aut cōsensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo. Vlpianus libro 1. institutionum, & Iustinianus vbi supra. Quod principi placuit legis habet vigorem. Ex summa iuris. Dicit canō, quòd consuetudo pro lege suscipitur, cum deficit lex, Vbi videtur innuere, quòd si lex in promptu sit, non sit standum consuetudini, sed tunc demum ad consuetudinem recurrendum sit, quando lex deficit. Vnde nota, quòd iudex, maxime delegatus, primo secundum canones iudicare debet, quibus deficientibus iudicet secundum leges. Dicit enim Lucius. Sicut enim leges nō dedignantur sacros canones imitari: ita, & sacrorū statuta canonum principum constitutionibus adiuuātur, deficiente autē omni iure, ad cōsuetudinem generalem procedat, vel etiam ad particularem ipsius loci, vel prouinciarum vicinarum si generālis deficiat, licet quidam tunc dicant ad Romanam consuetudinem recurrendum. Deficiente vero vtroque, scilicet & iure, & consuetudine, de similibus est ad similia procedendum. Quandoque tamen consuetudini standum est, etiam contra ius scriptum, verbigratia in electionibus. Nam persona, quæ aliàs est ineligibilis, fit eligibilis ratione consuetudinis. Coguntur etiā aliqui ratione consuetudinis, eligere de aliena ecclesia. Item fit per solum Abbatem, & in præsentatione similiter ad ecclesiā. Solus etiam episcopus ratione consuetudinis, sine consensu fratrum confert stipēdia. Præualet quoque consuetudo iuri, in cognitione causę matrimonii, in venditione patrimonii, in sacramento Baptismi, in ordinaris extra quatuor tempora, in libertate serui iudicanda, & in aliis quibusdam casibus. Sed ad hoc tamen, quòd consuetudo iuri præiudicet, exiguntur ad minus tria, vel etiam plura: Primum, est vt scripta sit, longi temporis, sicut iam superius ostensum est, & moribus constituta, id frequentibus hominum actibus approbata. Secundum est, vt cōtra rationem, vel æquitatem non sit, alioquin (vt dictum est) secundū eam iudicari non posset. Tertium est, vt animo ius habendi, vel in posterum acquirendi introducta sit, alioquin talis vsus, non dicitur vsus, vel quòd in iudicio contradictio, siue non contradictio obtenta sit, hoc enim sufficit. Item quòd res illa præscriptibilis sit, & quòd antiqua, & approbata consuetudo dici possit. Item quòd de scientia, vel conscientia principis introducta sit, & quòd per errorem sit inducta. Item quòd maior, vel sanior populi pars ea vti consueuerit. Sicut enim minor pars populi non posset inducere legem, ita nec consuetudinem. Quidam tamen dicunt, quòd illa consuetudo præiudicet legi, quæ excedit hominū memoriam. Illa enim habetur loco constituti.

De Personis publicis: sæcularibus, ecclesiasticis. *Cap.* LX.

IVstinianus, vbi supra. Omne ius quo nos vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Parum est autem ius nosce, si personę quarum causa statutum est, ignorentur. Ex summa iuris. Personarum duplex est diuisio, quia quædam sunt publicæ, quædam priuatæ: quædā ecclesiasticæ, quędam sęculares. Sęcularium publicarum personarum multiplex est diuisio, quia quædam sunt maximæ, vt superillustres: quædā magnæ, vt spectabiles: quędam minores, vt clarissimæ: quædā minimæ vt pedaneæ. Maximæ superillustres, quasi superillustrātes, id est super alios lucentes, vel alios illuminātes sunt, vt Imperator, idem credo de Rege in regno suo. Item consules super illustres dicuntur, sed melius illustres dici possunt. Maiores personæ illustres sunt præfectus prætorio, præfectus vrbis, magister militum, quæstor sacri palatii, idest Imperialis palatii. Et dicitur sic ad differētiam aliorum quæstorum, quia plures sunt quæstores scilicet prętor, & alii, qui huius ordinis non existūt. Magni sunt spectabiles, quasi ex dignitate, & honore inspectione digni, vt magistri officiorum, comes rerum priuatarum, & comes orientis, præfectus Aegypti, & duces. Minores sunt præsides prouinciarum, idest qui prouinciis præsunt, sicut potestates. Et hi dicuntur clarissimi, & defensores ciuitatum. Alii sunt minimi sicut pedanei, ab hoc forte dicti sic, quia vltimum & infimum locum obtinent, sicut pes in corpore. Nam isti omnes magistratus, quasi membra sunt, vt lex dicit. Sunt & alii in dictis ordinibus, sed istis, exempli gratia, sis contentus. Sunt & & alii, qui com muni nomine, scilicet iudices, vel speciali aliquo ratione officii nominantur, sed quia non ponuntur a iure

in

in ordine, prosequi nō curamus. Ecclesiasticę vero publicę personę sunt dominus Papa, Patriarchæ, Primates, Archiepiscopi, Episcopi, Decani ecclesiarum cathedralium. In quibusdam ecclesijs Archipresbyteri, Diaconi, Præpositi. In quibusdam ecclesiis Abbates, Priores, & magnates ordinum. Gratianus. d. 21. Ministri vero sanctorum canonum, & decretorum Pontificum sunt summi Pontifices, & infra. Præsules, ac reliqui sacerdotes, quorum institutio in veteri testamento est inchoata, & in nouo plenius consummata. Anacletus. In nouo testamēto per Christum dominum, a Petro sacerdotalis cæpit ordo: quia ipsi primo Pontificatus in ecclesia Christi datus est. Cæteri vero Apostoli, cum eodem pari consortio honorem, & potestatem acceperunt, ipsumque principem eorum esse voluerunt, ip sis quoque decedentibus in loco eorum surrexerunt episcopi. Videntes autem ipsi Apostoli messem esse multam, & operarios paucos, ab eis electi sunt, 72. discipuli, quorum tipum gerunt Presbyteri.

Qualiter ad illas iura pertineant. Cap. LXI.

EX summa iuris. Viso ergo de personis publicis, nunc qualiter ad eas iura pertineant, non habito respectu ad seipsas, vel eorū priuilegia, quibus quidam sunt in pluribus, quidam in paucioribus honorati. Sed eorum quibus præsunt, respectu, breuiter videamus: Tribus itaque modis ad prædictas personas iura spectant, in condendo, interpretando, & vtendo. Dominus enim Papa in foro ecclesiastico solus iura condit, & cum dico solus, consilium cardinalium non excludo, nec concilia, quæ quandoque facta sunt ipsius tamen auctoritate. Eius est, & interpretari iura, in eodem foro, si dum in iure dubitatio oriatur. Aliæ omnes personæ ecclesiasticæ nō condūt, sed vtuntur iure condito, reddendo iustitiam his quibus præsunt, aliis vero non. Nam extra territorium ius dicendi impune non paretur. Item ius reddūt pro limitato sibi officio, secūdum quod diuersimode super hoc iura loquuntur, & de consuetudine obseruantur, nec prosequor officium singulorum, quia de his inferius Deo dante tangetur, vbi de ecclesiasticis officiis agetur. quod autem in domino Papa dixi, in Imperatore intellige in suo imperio, & in Rege in regno. Alii vero non condunt, nec interpretantur, sed solum vtuntur condito iure, sicut de personis ecclesiasticis diximus, p diuersitatibus singulorum, hoc excepto, quòd præfectus prætorio orientis, & præfectus prætorio Illirici, possunt leges condere, dum tamē non sint contrarię generalibus, vel constitutionibus aliorum, quod nullus alius potest, nisi principis auctoritate suffultus: Prætor etiam edicta proponit, iuris ciuilis iuuandi gratia. Et quia de iure ciuili principaliter ad præsens hic agimus, quarundam personarum publicarum sęcularium officia breuiter constringemus.

De quarundam personarum publicarum officijs. Cap. LXII.

EX digest. lib. 1. Vlpianus lib. 1. de officio consulis. Officium consulis est cōsilium præbere. Aurelius, Arcadius, Crisius magister liberorum libro singulari. A præfectis prætorio facultas appellandi interdicta est sententia principali. Credidit enim princeps eos, qui ob singularem industriam, explorata eorum fide, & grauitate ad huius officii magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia, ac luce dignitatis suæ, quā ipse foret iudicaturus. Vlpianus lib. singulari de officio quæstoris. Opinio est Tullium Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & à quęrendo quæstores initio dictos. Paulus libro singulari de officio præfecti vigilum. Præfectus vigilum appellatur, qui agnoscit de incendariis, furibus, raptoribus, effractoribus, receptoribus, nisi si qua tam atrox, & tam famosa persona sit, vt præfecto vrbis remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt in habitantium, qui negligentius ignem habuerunt, hos præfectus vigilum aut castigat fustibus, aut seuera interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. Sciendum est autem, præfectum vigilum, per totam noctem vigilare debere, & quoquo errare calciatum cum armis, & dolabris, & omnes inquilinos admonere, vt curam adhibeant, ne aliqua negligentia incendii casus oriatur. Et vt aquam vnusquisque inquilinus, in cænaculo paratam habeat. Vlpianus lib. 1. Obseruare proconsulem oportet, ne in hospiciis præbendis oneretur prouincia. Idem in libro primo de officio proconsulis. Antequam fines prouinciæ sibi decretæ proconsul ingrediatur, edictum debet de aduentu suo mittere. Seuerus, & Antonius Imperatores in epistola sic scribunt. Quantum ad exenia pertinet audi quid sentimus. Vetus prouerbiū est. Ex tonata silena, quod exponitur. Neque omnia, neque semper, neque ab omnibus. Nam valde inhumanum est a nemine accipere, sed passim vilissimum, & per omnia auarissimum, & quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus, ipse proconsul & qui in aliquo officio erit accipiat, ematve, quid, nisi victus quotidiani causa, sed nec exenia producēda sunt ad munerum qualitatem, idest necessitatem: Aduocatos quoque petentibus debebit indulgere, plerūque fœminis, vel pupillis, vel aliàs debilibus, vel his qui suæ mētis non sunt, si quis eis petat, vel si nemo sit qui petat, vltro eis dare debebit. Si quis per potentiam aduersarii non inueniret sei aduocatum dicat, æque oportebit ei aduocatum dare. Vlpianus lib. 20. Ad legem Iuliam. & Papiam. Proconsules non amplius, quàm sex fascibus vtantur. Idem lib. 12. ad ed. Proconsul portam Romę ingressus deponit imperium. Marcus lib. primo de officio præsidis. Nomen præsidis generale est, eo quòd, & consules, & legati Cæsaris, & omnes prouincias regentes, licet senatores, præsides appellātur. Paulus lib. 13. ad Sab. In mandatis principum est, vt curet is qui prouinciæ præest malis hominibus prouinciā purgare, nec distinguitur vnde sint. Vlpianus lib. 1. opinionum. Illicitas exactiones, & violentias factas, & extortas metu venditiones, vel sine pretii numeratione prohibeat pręses prouinciæ, & ne quis iniq uum lucrum aut damnū sentiat, ne potentiores viri humiliores iniuriis afficiant, ne ve defensores eorum, calumniosis criminibus insectentur innocentes. Illicitas exactiones sub specie tributorum fieri prohibeat. Neque licita negociatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocētibus pœnam irrogari sinat. Idem li. 3. opinionum. Præses prouinciæ inspectis ædificiis, dominos eorum, causa cognita, reficere ea compellat, & aduersus detractantes competenti remedio deformitati auxilium ferat. Paulus lib. 4. epistolarum. Non tam spectandum est, quid Romæ factum est, quàm quid fieri debeat. Modestinus li. 5. Regum. Plebiscito continetur, ne quis præsidum munus, donumve caperet, nisi esculentum, poculentumve, quod intra dies proximos prodigatur.

De iudicibus ordinarijs. Cap. LXIII.

EX summa iuris. Prædicti autem omnes ordinarii sunt iudices. Et dico ordinarium esse illum, qui eo ipso quòd eligitur, & confirmatur a superiore, vel eo ipso quòd princeps sibi dat in aliquo territorio, vel prouincia dignitatem, vel super collegio primatum iuridi. habet, super quibus est constitutus. In qualitate iudicis ordinarii considerantur ista quinq; secundum iura: conditio, sexus, ætas, discretio, fama. Conditio quidem ne seuerus sit. Sexus, ne fœmina. Ætas autem vt maior sit 20. annis, vel ad minus annorum 18. Discretio vero, ne sit indiscretus in iudicio. Fama quoque, ne sit infamis. Sed licet infamia faciat ne possit ordinarius de iure, & merito subditos suos iudicare, sententia tamen infamis, vel criminosi iudicis tenet, nec propter talia repelli potest ordinariè iudicando, quamdiu sustinetur in officio suo, sed delegatus repelli potest. Omnem autem prælatum ecclesiasticum ordinarium esse puto. Archiepiscopus quidem est ordinarius suffraganeorum suorum, sed non subditorum illorum. Officium prelati, vel iudicis est, curam habere subditorum. Eiusque potestas circa tria versatur. s. circa correctionem, & iudicium, & animaduersionē. Igitur in correctione debet esse beniuolus, in iudicio iustus, in animaduersione misericors. Isidor. lib. 9. Iudices dicti sunt, quasi ius dicentes populo, siue quòd iure disceptent idest iudicent, nō est. n. iudex, nisi sit in eo iustitia. Gratianus causa 3. q. 7. Quod autem iudex esse non possit, quem cum eo par, aut maior maculà inficit, multis auctoritatibus probatur. sicut enim sancta Romana Synodus dixit. Infamis persona, nec procurator esse potest, nec cognitor. Item Ambrosius super Beati immac. Iudicet ille, de alterius errore, qui non habet quod in seipso condemnet, ne cum de alio iudicet, in se ferat sententiam. Gratianus vbi supra. Sed obiicitur. Saul enim cum a domino esset reprobatus, populum Dei iudicabat: Multi etiam aliàs in veteri testamento, quàm in nouo inueniuntur, quorum vita cum esset blasphemabilis, tamen eorum sententia, quia ex officio suo (seruata iudiciarii ordinis integritate) processit, innititur seruata. Vnde in euangelio dominus ait: Super cathedrā Moysi sedebunt scribæ & Pharisei &c. Hinc liquido constat, quòd mali pastores, dum sententia iusti examinis aliorum crimina feriunt, sibipsis nocent, dum sine exemplo suæ emendationis aliorum vitia corrigere curant. Subditis vero prosunt sicut eorum interpretatione correcti, & sententia coerciti, vitam suam in

ia melius commutare dedicerint, ac per hoc dum ab ecclesia tolerari fuerint, eorum iudicium subterfugere non licet. Item vt supra eadem. q. 5. c. quia suspecti. Nicolaus Papa scribit Michaeli Imperatori. Quod autẽ suspecti, & inimici iudices esse non debeant. & ipsa ratio dictat, & plurimis probatur exemplis. Ex Digest. lib. Marcellus li. 3. Digest. Cassius Longinus nõ putat permittendum eundem, qui propter turpitudinem senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere; quia lex Iulia, repetundarũ, hoc fieri vetat. Ex. 3. li. Cæcus retinere potest iam cæptum magistratum, aspirare autem ad nouum penitus prohibetur. Ex 5. li. ff. de iudiciis. l. cum prætorum. §. non autem omnes, & 3. q. 7. c. infamis. Quidam lege prohibentur, ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Lege, vt qui senatu motus est. Natura vt surdus, mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia non habent iudicium. Moribus fœminæ, & serui, non quia iudicio careant, sed quia præceptum est, vt ciuilibus officiis non fungantur. Qui autem possunt esse iudices, nihil interest virum in potestate, an sui iuris sint. Aphricanus lib. 3. quæstionum. In priuatis negociis, pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest. Paulus 6. lib. Ad Plãtium, Iudicare publicum munus est.

De Moderatione iudicis, Cap. LXIIII.

EX digest. lib. 1. Calistratus li. 1. de cognitionibus. Obseruãdum est ius reddenti, vt in adeundo facilem se præbeat, sed contẽni nõ patiat, vnde mandatis adiicitur, ne præsides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant. Nam ex cõuersatione æquali contemptus dignitatis nascitur, sed in cognoscẽdo neque excandescere aduersus eos quos malos putat, neq; precibus calamitosorum illachrymari oportet. Id enim non est constantis, & recti iudicis, cuius animi motũ vultus detegit, & summatim ita ius reddere debet, vt auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat. Seuerus, & Antonius Imperatores in epi. sic scribũt. Quãtũ ad exenia pertinet, audi quid sentimus: Vetus prouerbiũ est. Exonata silena. idest neq; omnia, neque semper, nec ab omni homine. Nam valde inhumanum est nil accipere, sed passim vilissimum, & per omnia auarissimum, & quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus ipse proconsul, & qui in aliquo officio erit accipiat, ematve quid nisi victus quotidianĩ annexa, sed nec exenia producenda sunt ad munerum qualitatem. Regula iuris. Porrò factum a iudice quod ad officium eius non pertinet, ratũ est.

De Iudicibus delegatis, Cap. LXV.

EX summa iuris. Delegatus iudex est, cui a principe in secularibus, vel ab Apostolico in ecclesiasticis, vel ab alio ordinario causa committitur. Huius officium est, mãdati fines obseruare, cum exacta diligentia, & a partibus conuocatis, quæ vtrinque proponentur audire. Et si mandati fines excedat, nihil aget. In duobus tamen casibus recedere debet a forma mandati: Primus est si rationabiles exceptiones opponantur (verbi gratia) si mandetur vt cito restituatur ecclesia, qua quis spoliatus est, & aduersarius opponat exceptionem de spõtanea renunciatione facta in manu prælati sui, debet absoluere reum, & sic a forma recedere mandati. Secundus est si impetratæ sint literæ tali falsitate suggesta, qua non suggesta literæ nullatenus darentur. In quo casu si fraus, & dolus interuenerit, procedet non secundum formam rescripti, sed secundum ius commune. Ad officium quoque delegati pertinet cognoscere tam super principali, quàm super incidentibus quæstionibus, sine quibus causam sibi commissam commode nõ valet explicare; Nam ex quo quæstio principalis ei committitur, vel a q. ad illam pertinent, ei commissa intelliguntur. Et nota quòd delegatus maior est omni eo, cuius sibi causa delegatur. Iurisiditionis eius prorogatio tripliciter fit. Primo quidem de persona ad personam, & hoc auctoritate iuris, præter cõsensum partium; Vt si alicuius ecclesiæ prælato causa mandetur, eius proprio nomine non expresso, eo mortuo mandatum ad successorem extendetur. Secundo modo de re ad rem, sed hoc ex consensu partium. Nã si datus sit iudex, vt cognoscat super 10. & partes velint, vt cognoscat super 20. prorogabitur eius iurisdictio ad rẽ illam maiorem, & sic a quantitate ad quantitatem. Quandoq; etiam a genere causæ, in aliud genus causæ. Tertio modo de tẽpore ad tempus, & hoc itidem ex consensu partium, vt si iudex sit datus, vt cognoscat infra certum tempus, poterunt partes eius iurisdictionem prorogare, in tempus prolixius. Necesse est tamen, vt & iudex consentiat. Extra primo, de officio & po. iudi. de. Alexãder 3. Episcopo Londo. Si pro debilitate, vel pro alia qualibet graui necessitate tractandis causis, quæ tibi a sede Apostolica committuntur interesse non poteris, liberum tibi sit personis discretis, & idoneis vices tuas committere, ita quòd si res tanti est, te consulere debeant, nisi forte causæ ita graues sint, quòd sine præsentia tua non possunt commode terminari. Idem. Si iudex ad mandatum iudicis delegati a nobis, non vult, aut non potest aliis resistentibus sententiam ab eo latam effectui mancipare, delegatus iudex eam aucto. apo. sibi cõmissa, potest executioni mandare. Et si qui sibi restiterint, eos sententia ecclesiastica coercere. Idem. Ex quo iudex delegatus per se, vel per alium sententiam executioni mandauit, vel mãdari præcepit, eius auctoritas, & iurisdictio cessat, quia semel est officio suo functus. Idem. Iudex a nobis delegatus vices nostras gerit, vnde in causa illa superior est, & maior illis quorum causam suscipit terminandam. Ideoque si episcopus, vel alia persona quæ sit de iurisdictione illius, in causa, quam ei delegamus, rebellis, & contumax fuerit, secundum qualitatem facti poterit, vel interdicti, vel suspensionis sententia a iudice delegato compelli ita quòd iudex secundum negocii qualitatem temperate procedens, episcopo vel ingressum ecclesiæ, vel sacerdotale officium interdicat, aut etiam terram illius, quæ ad iurisdictionem suam pertinet, specialiter interdicto supponat. Inno. 3. Cum ordinarius teneatur obsequi delegato, & si sciat illam sententiam iniustam exequi, nihilominus tenetur eãdem, nisi apud eum possit efficere, vt ab hoc onere ipsum absoluat. Idem. Cum 20. annum peregeris, dari potuisti in ætate huiusmodi delegatus, cæterum constituto infra ætatem eandem, nisi partes scientes consentirent in eum, qui annum 18. transcendisset, facta delegatio ab alio, quàm a principe non tenet.

De singularitate, & pluralitate eorum. Cap. LXVI.

ALexander 3. Postquam alicui causa licet simpliciter, & non ordinarie delegatur, satis potest nostra auctoritate partes compellere, & contumaces seueritate ecclesiastica coercere, quia ex eo quòd causa sibi committitur super omnibus, quæ ad causam ipsam spectare noscuntur, plenariam recipit potestatem. Si vero duobus causa committatur, etiam si non apponatur, vt vnus sine altero procedat in ea, nihilominus vnus ex ipsis, sine suo coniudici, siue alii vices suas committere potest, in hac parte. Idem. Cum causa duobus cõmittitur, sententia vnius non tenet. Cælestinus 3. Cum aliquis delegatorum iudicum, per certum excusatorem, vel nuncium literatoriè destinatum non ostenderit se interesse non posse, vel alias de eodem canonicè constare non poterit, residui procedere ad causæ cognitionem non debent, quòd si processerint nihil reputabuntur egisse, cum (sicut canones attestantur) integrum sit iudicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. Inno. 3. Si quis iurisdictione a suo sibi collega delegata, eo viuente vti non cæpit, quia mandatum huiusmodi re integra morte mãdatoris expirauit, non habet solus officium iudicandi. Si vero ante mortem illius iurisdictione vti cæpit taliter demandata, vices suas, & illius poterit adimplere. Ex summa iuris. In summa vero nota, quòd si causa pluribus committatur, & ista clausula apponatur, quòd si omnes interesse nequiueritis, ipsa refertur tam ad impotentiam facti, quàm ad impotentiam iuris, vt si alii non possunt interesse, vel nolunt, procedet vnus. Item quando iudici delegato causa aliqua appellatione remittitur, ipse non potest causam alii committere, præterquam in vno casu, quando si procurat reus, ne iudex delegatus possit interesse causæ in termino assignato.

De Expiratione interdicti. Cap. LXVII.

IVrisdictio delegati finitur, vel ex cursu temporis, quando scilicet causa committitur ei cognoscenda infra certum tẽpus. Vel interpositione appellationis, quando scilicet appellatio fuerit recepta per iudicem appellationis, & causa alii commissa. Vel renunciatione, siue reuocatione delegantis, quãdo scilicet alii delegat. Vel etiam recusatione, vel morte mandatoris interueniente, re integra existente. Vel morte mandatarii, scilicet vbi delegata fuit ei causa proprio nomine expresso. Finitur quoque, sententia lata, & executioni mandata. Finitur etiam per reuocationem delegantium. Extra 3. vbi supra. Alexander 3. Guilelmo cardinali electo. De causis quæ infra certum terminum decidendæ tibi committuntur, hoc tamen volumus cognitionem tenere, quòd nisi dies præfixus de communi consensu partium prorogetur, eo transacto mandatum expirat. Lucius 3. Cantuariensi, Archiepiscopo, & suis suffraganeis. Si lis fuerit ante prædecessoris nostri obitum contestata mandatum

in morte mandatoris nullatenus expirauit, si vero ante litis cõtesta. decesserit, non est a iudicibus, quos delegauerat ex delegatione huiusmodi procedendum. Vrbanus 3. Consuluit nos deuotio vestra, an ante obitum delegantis, proposito citationis edicto, lite vero post mortem contestata, nihilominus debeat in causa procedere delegatus. Respondemus quòd cum citatione facta negocium sit quasi cæptum, & maxime si delegatus non sit certus de obitu delegantis, potest & debet in causa procedi. Inno. 3. Toletan. Archiepiscopo. Distinguẽdum est vel si iurisditio duret post terminum peremptorium, an expiret in illo, si duret in diem alterum æquitate suadente poteris expectare, nec erit pars contumax peremptorio elapso citãda, nisi gratiam ei fecerit benignitas iudicantis. Si autem expiret, nisi partes cum id nouerint se tibi præsentauerint, illa hora qua congrue possis procedere ad exequendũ id, propter quod eis legitime terminum peremptoriũ assignasti, ex tunc exequi poteris quod intendis, ne frustra iudicialis instantia euanescat. Ne verò iudicium ecclesiasticum exerceatur in tenebris, quia iuxta testimonium veritatis, qui male agit lucem odit. Licet secundum consuetudinem, & constitutiones, & legitimas more Romano dies a medietate noctis præcedentis incipiat, & in medio noctis desinat subsequentis. Vnde quod in duabus dimidiatis noctibus agitur, perinde sanxit habendum legalis auctoritas, ac si qualibet parte lucis agatur. Nos tamen eam procedendi horam congruam intelligimus, ex qua possis ante noctis tenebras perficere quod incumbit. Porro discretus iudex, in assignatione peremptoria nõ debet iurisdictionem suam, nisi necessitas exigat, adeo coartare. Idem. Si vero delegatus a nobis excommunicet illum, qui rei iudicatæ parere contemnit, licet aliquibus videatur, quod suo sit functus officio, vt vlterius nõ habeat ex delegata sibi iurisdictione processum, statuimus vt delegatus a nobis, non solum vsque ad quadrimestre tempus, quod ad soluẽdum debitum a lege reo conceditur, sed vsque ad integrum annum iurisdictionem commissam sibi ad exequendum sententiam valeat exercere, sicut obseruatur in illo, qui ante litis contestationem contumax inuenitur.

De Subdelegatis. Cap. LXVIII.

IDem. Cum delegatus a nobis iurisdictionem suam in alium transfert totam, si fuerit appellandum, non ad eum, sed ad nos appellari debebit. Idem. Cum delegato a principe, iurisdictio dandi iudicem sit a lege concessa, dum modo ipse exonerare seipsum malitiose non quærat, potest cõpellere renitentẽ, eo quòd iurisdictio illa nullius videretur momenti, si coertionem aliquam non haberet: debet tamen delegatus solicite prouidere, vt si personis superioribus, exigente necessitate, negocium duxerit delegandum, in coertionibus inferendis, dignitati deferat & personæ. Item cum totum negocium alii possit cõmittere, citationis officium potest cuilibet discretione, vel ratione pręuia demandare, ac punire meritò contemptorem. Idem. Vno delegatorum, vel arbitrorum (sicut proponis) rebus humanis exempto, eorũ officiũ expirauit, nisi aliud in delegatione vel compromisso fuisset expressum. Is autem cui iniungitur, vt personaliter negocium exequatur, potest (dummodo partes cõsentiant) hoc aliis delegare, præterquam si inquisitionem fieri vel ecclesijs, de prælatis, & aliis ministris prouideri mandauerimus, cum in his casibus fidem, & industriam personæ, cui talia committimus, eligere videamur. Cæterum salua legatorum ap. se. auctoritate. Nulli cui commissum est prædicare crucem, excommunicare, absoluere aliquos, dispensare cum irregularibus, vel iniungere pęnitentias, liceat hoc de cætero aliis demandare, quia non sibi iurisdictio, sed certum ministerium committitur potius in hac parte. Ex summa iuris. In summa vero nota, quòd delegatus a principe differt a cæteris, quia sententiam suam ipse per se exequitur, delegatus ab aliis nequaquã, immo sententiam eius exequitur ordinarius. Item delegatus a principe potest aliis causam subdelegare, & renitentes compellere, delegatus ab alio minime. Itẽ quando delegatus a principe causam delegat, & aliquid sibi de iurisdictione reseruat, ad ipsum appellatur, alioquin ad Papam. In cęteris autem nõ sic est, immo semper ad delegantem appellatur, nisi forte causarum vniuersitas delegaretur, tunc enim a delegato ad illum appellatur, ad quem a delegante appellaretur, & tunc delegatus & iudicem posset dare, licet non esset delegatus a principe. Item delegatus a principe citat cum solennitate, & ante litem; cæteri vero non sic. Potest etiam cuicunque voluerit officium citationis demandare, & contumaces punire. Item delegatus a principe mittit in possessionem ex secundo decreto causa rei seruandæ, cæteri vero non possunt, quia hoc est magis imperii, quàm iurisdictionis: Et ea quæ sunt imperii non delegantur. Item potest aliis sententiam exequendam demandare, & renitentem compellere, quod non cæteri.

De Assessoribus. Cap. LXIX.

EX summa Azonis. Assessor dicitur, qui ab eo cui data est iudicandi potestas rogatur, vt in cognitione causæ sibi assideat: vt cum debito fine causam decidere instruat. Nõ autem metu terribili, vel necessitate incongrua libertati, ad hoc debet assessor compelli. Ex Dige. lib. 1. de officio assess. Paulus lib. singulari. Omne officium assessoris, quo viri studio si partibus suis funguntur, in his ferè causis constat, in cognitionibus, libellis, edictis, decretis, epistolis Martianus lib. 1. de iudiciis publicis. Liberti assidere possunt. Infames autem, licet non prohibeantur legibus assidere, attamen arbitror, vt aliquo quoque decreto principali referetur, constitutum non posse officio assessoris fungi. Paulus lib. 1. sententiarum. Consiliariis eo tempore quo assident negocia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est, in alienum autem non prohibentur. Pomponius lib. 1. responsorum. In consilium curatoris reipublicæ, vir eiusdem ciuitatis assidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

De Aduocatis, vel Patronis. Cap. LXX.

EX summa iuris. Aduocatus, siue patronus ipse est, qui postulat, patrocinium videlicet pręstans ei qui litigat. Est autem postulare desiderium suum, vel amici sui apud eum, qui iurisdictioni præest exponere, vel agendo, vel respondendo. Ex Digest. 3. lib. de postu. l. 1. §. Ait prætor si nõ habebũt aduocatum, ego dabo. Quod autẽ fœminæ prohibentur pro aliis postulare ideo est, ne contra pudicitiam sexui congruentem, alienis causis se immisceãt, nec virilibus officiis fungãtur mulieres. Origo vero introducta est a Calphurnia improbissima fœmina, quæ inuerecundè postulans, & magistratum inquietans, causam dedit edicto. Regula iuris. Neque interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est. Culpa est immiscere rei ad se non pertinenti. Nemo qui condemnare nõ potest, absoluere potest. Helinandus vbi supra. Vt autem dicitur in libro Codicis secundo. Procliuiora sunt iura ad defendendum, quàm ad impugnandum, faciliusque exceptionem, quàm actionem trahunt. Vnde cum non omnes ad accusationem admittantur, ad defensionem admittuntur omnes, neque aliquis absens damnandus est. Prætor tamen a postulando prorsus remouet minorem 17. annis, & surdum qui prorsus non audit. Quibusdam personis postulare pro se tamen permittit, vt cæco, & mulieri, & qui passi sunt muliebria sui corporis. Quibusdam pro se, & pro certis personis, vt infamibus. Postulare autem est pro tribunali petere, siue intendas, siue agentem repellas. Ipsos quoque aduocatos, iudex pari distributione partibus exęquabit, siue eos petierint siue non, vt æquo marte possit causa procedere: Hęc autem paritas, & in virtutis merito, & viuacitate ingenii, consilii, pro funditate, & opinione scientiæ, & nominis auctoritate consistit, vt hæc omnia (si fieri potest) apud partes, quadam æquitatis lance librentur. Qua si vnius præ cæteris est fama clarior, ex officio iudicantis (prout poterit) parti aduersariæ compensabitur. Qui tamen alicuius litigatorum arcana prænouit, non patrocinabitur aduersario, nisi forte circa conniuentiam iudicis separatim, cum pluribus alter tractauerit, vt alteri par defensionis copia subtrahatur: Nec est qui a iudice præmonitus, sine excusatione probabili, possit cuicunque parti patrocinium denegare, nisi forum sibi præcludi velit in perpetuum, vt postmodum in causis agendis minime audiatur. Rationibus autẽ probris contendendum est, & ex edicto principis patitur opinionis dispendium, quisquis negocio procax in aduersarii contumeliam, aut palam pergit, aut subdole. Si patronum vinci cõtigerit, in nullo læditur fama eius, si nihilominus sit ex contingentibus, & clientis sui iustitiam fideliter fouerit: non enim cogitur patrocinari mẽdacio. Ex Decretis causa 3. q. 7. §. Tria. Præterea non licet aduocato vllum contractum inire, vllam pactionem conferre cum eo ligatore, quem in propriam receperit fidem, nec ex industria iurgium protrahere. Si quis autẽ ex litigatoribus detectus fuerit separatim tractasse cũ pluribus & aduersario suo subtraxisse paris defensionis copiam, ostendit proculdubio iniquam se litem fouere, & auctoritatem iudiciariam a se elusam experietur. Causa. 15. q. 2. Pro impensis vero patrocinii, in Tarraconensi concilio clerici munera exigere prohibentur, hoc autem de illis intelligendum est, qui canonicam

nicam vitam professi, regulariter se victuros proposuerunt: generari nanque ecclesiæ consuetudine receptum est, & moribus approbatum, vt clerici more aduocatorum patrocinia impendant, & pro impendendis munera exigant, & pro impensis suscipiant.

Qui pro quibus aduocare possunt. Cap. LXXI.

Ex summa iuris. Postulare potest qui non prohibetur, hoc enim edictum prohibitorium est, sicut illud de procuratoribus, & testibus. Item postulare prohibentur qui versibus his notantur. Non cuique datur, vt postulet, immo vetatur. Addictus pœnæ, seruus, puer, actor arenæ. Luminibus cassus, mulier, muliebria passus. Addictus pœnæ dicitur condemnatus de publico crimine. Actor arenæ, qui locauit operas suas, vt cum bestiis depugnaret in arena, talis enim infamis est. Sed & luminibus cassus, idest cæcus, aduocare prohibitus est, propter quendam Publium cæcum, qui volens aduocare, cum esset post tergum prætoris, credens se esse ante illum, aduocato cæpit auer sa sella. Monachi quoque, vel canonici regulares, postulare nō possunt. Clerici siue in maioribus, siue in minoribus ordinibus constituti, si habent ecclesiastica beneficia sufficientia, non possunt apud sæcularem iudicem aduocare, nisi suam prosequantur causam, vel ecclesiæ suæ, vel miserabilium personarum, vel nisi alicui ecclesiæ, pro alicuius munificentiæ debito, ad impendendum patrocinium fuerint obligati. Si vero non habent beneficia, vel non sufficientia, in minoribus existentes ordinibus aduocare poterūt, & habere salaria: quoniam & iusta negociatio, non est clericis pauperibus interdicta. Sed si habent sufficiētem titulum, non debent agere pro salario, possunt tamen suscipere gratis oblatum. In criminali causa nullo modo possunt. In maioribus autem aduocare non possunt, quia si non habent beneficium, possunt agere contra Episcopum. Porro in foro ecclesiastico possunt aduocare, etiam si habeant beneficiū nisi sint prælati. Cum enim prælatis imponatur necessitas habendi aduocatum in causa ecclesiæ suæ, multofortius in aliena causa arceantur ab aduocatione. Ex Decretis, causa. 3. q. 7. In ff. titulo de postulando, legitur: Infames esse non possunt procuratores, vel patroni causarum. Sunt autem tres ordines eorum, qui postulare prohibentur. Est autem postulare desiderium suū, vel amici sui in iure, apud eum qui iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere. Nam, vt præmisimus, quidam prohibentur omnino postulare, vel propter ætatem, vt minores 17. annis, vel propter casum, vt surdus, qui prorsus non audit. Alii prohibentur ne pro aliis postulent: vel propter sexum, vt fœminæ: vel propter casum, vt vtroque lumine orbati: vel propter notam infamiæ turpitudinis, vt hi qui corpore suo muliebria passi sunt: nisi forte vi predonum, vel hostium stuprati probētur. Similiter qui capitali crimine, vel calumnia publici iudicii sunt damnati, vel qui operas suas locauerunt, vt cum bestiis depugnarent in arena, pro aliis postulare prohibētur. His personis pro se allegare permittitur, pro aliis postulare prohibentur: nisi forte tutelam impuberum, vel curam adolescentium non affectatam, sed necessariam administrent: pro his enim quorum curam gerūnt, eis postulare conceditur: alii enim omnes, qui vt infames notantur, nisi pro se, & certis personis postulare non possunt, nisi in integrum restitutionem acceperint. Permittitur autem eis postulare pro parente, pro patrono, pro patrona, liberis, & parentibus patroni, vel patronæ, pro liberis etiam suis, fratre, sorore, socero, genero, nuru, vitrico, nouerca, priuigno, priuigna, pupillo, pupilla, furioso, furiosa, fatuo, fatua, surdo, & prodigo adolescente. Item pro his quibus propter infirmitatem curatores dari solent, & qui negociis suis aliquo perpetuo morbo, superesse non possunt. Omnes autem qui non sponte, sed necessario funguntur officio, sine offensa postulare possunt, etiam si hi sint quibus non nisi pro se postulare permittitur. Extra 1. de postulando. Greg. 9. Cum sacerdotis sit nulli nocere, omnibus autem velle prodesse, non nisi pro seipso, vel ecclesia sua, vel si necessitas immineat, pro personis coniunctis sibi, aut miserabilibus est licitum postulare. & infra: Clericus autem, qui contra ecclesiam, a qua beneficium obtinet, pro extraneis aduocatus, vel procurator esse præsumit tanquam ingratus potest maxime si clericus sit, eiusdem ecclesiæ beneficio huiusmodi spoliari.

De Procuratoribus. Cap. LXXII.

Ex summa iuris. Dicto de aduocatis qui patrocinium litigantibus præbent, dicendum est de procuratoribus, qui vicem litigātium supplent. Est enim procurator, qui negociū alienum mandato generali, vel speciali suscipit ministrandum. Mandatum enim exigitur. Sunt tamen quædam personæ, quæ sine mandato admittuntur, sicut in Digestis legitur. Differt autem ab aduocato, quoniam aduocatus in omni causa tam criminali, quàm ciuili admittitur, procurator autem in causis criminalibus non recipitur. Item procurator post litem conte. efficitur dominus litis, aduocatus autem nunquam. Item si aduocatus dolose egit in causa alicuius, statim eius dolo probato, restituitur dominus ad totam causam si voluerit. Procurator autem, si præuaricatus fuerit, in causa nunquam restituitur. Procuratorem dare potest, quicunque lege non prohibetur: procurator etiam post litem conte. potest dare procuratorem. Potest autem dari procurator, qui personam habet standi in iudicio, nō enim dari posset excommunicatus. Ex his autem qui stare possunt in iudicio, miles, & mulier excipiuntur. Item non potest dari monachus, vel clericus a priuato, quia non se debent sæcularibus negociis immiscere. Et sciendum quòd si de mandato constet, nō est ab eo exigenda cautio. Si vero dubitetur de mādato exigitur a procuratore quidem actoris, cautio de rato. s. vt caueat dominum, rem ratam habiturum a procuratore. Nec rei exigitur cautio de iudicato. Porro si dubitetur procuratorem actoris habere mandatum, in potestate eius est vtrum mandatum probet, vel de rato caueat: quia cum quis tenetur ad duo subalternatione, eius est electio, quod illorum velit facere. Si vero constet eum non habere mandatum, ab agendo repellitur nisi talis persona sit, quæ sine mandato possit admitti, vt sunt coniunctæ personæ, consanguinei, vel affines: cauere tamen debent etiam tales de rato. Contradicente vero me, nec etiam cōiunctæ personæ possunt agere, nisi in causa liberali, vtputa si moueatur mihi quæstio super statu meo, & non defendam me poterit persona mihi cōiuncta, me ēt cōtradicente, se interponere. Itē si cōdēnetur quis in qōne criminali, pōr aliquis ēt ipso contradicēte pro eo appellare. In criminalibus causis (vt dictū est) procurator nō datur, & hoc nisi in crimine iniuriarū, qñ agit illustris persona. Item nisi in crimine ingratitudinis, pro quo patronus potest agere per procuratorem, ad reuocandum libertū in seruitutem, & ille se defendere potest per procuratorem. Item nisi in causa criminali, in qua ciuiliter agit. Item nisi contra tutorem agatur de suspecto, tunc enim procurator constitui potest. Item in popularibus actionibus non datus procurator. Et idem videtur in causa denunciationis, cum illa sit popularis. Secus est in inquisitione. Nam ibi per procuratorem agitur. Procuratoris officium est vsque in finem exequi mandatum, nisi tempestiue renunciauerit. Mandatum. n. ab initio potest respui, sed cæptum debet consumari: vnde versus. Spernere mandatum licet, at finire necesse est. Et hoc nisi his qui mandauerat reuocet, re integra existente. Potest quilibet enim ante lit. conte. mandatum procuratorium reuocare, post litem contest. potest causa cognita non aliter: puta si religiosus efficiatur, vel inimicus, vel suspectus, vel affinis aduersarii. Effectus vero procurationis est, vt ratum sit quod cum procuratore gestum est, ac si cum domino gestum esset.

Iterum de eodem. Cap. LXXIII.

Iustinianus vbi supra 4. lib. Omnis homo agere potest, aut suo nomine, aut alieno, veluti tutorio, procuratorio, curatorio: nam & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causæ sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque præsente aduersario, immo plerumque eo ignorante, constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur. Nemoque defensor in aliena re, sine satisdatione idoneus esse creditur. Ex Digest. lib. 3. Prætor ait, procuratorem ad litem suscipiendam datum, pro quo cōsentiente dominus iudicatum solui exposuit, iudicium accipere cogam: verum ex causa non debet compelli, vtpote si inimicitiæ capitales interuenerint inter ipsum procuratorem, & dominum Scribit Iulianus debere in procuratorem denegari actionem. Item si dignitas accesserit procuratori, vel reipublicæ causa absfuturus sit. Iulianus ait, eum qui dedit diuersis temporibus procuratores duos, posteriorem dando, priorem prohibuisse videri. Ait prætor. Cuius nomine quis actionem si bi dari postulauit, is eum viri boni arbitratu defendat, & eum quo nomine agit, id ratum habere, ad quem res pertinet boni viri arbitratu satisdare. Æquum prætori visum est, eum qui alicuius nomine procurator experitur, eundem etiam defensionem suscipere. Regula. Cum iudicatur rem meam esse iudicatur aduersarii non esse. Regula. Nemo alienæ litis idoneus defensor, sine satisdatione intelligitur. Regula. Ignorantis domini

domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet : vt ait Paulus. l. 54. ad ed. Ex ff. li. 3. de nego. gest. Caius li. 3. ad ed. prouinc. Si quis absentis negocia gesserit, licet ignorantis, tamen quicquid vtiliter in rem eius impenderit, vel etiam ipse se in rem absentis alicui obligauerit, habet eo nomine actionem. Extra 1, De procuratoribus. Alex. 3. c. quærelam. Infirmitate detentus, non potest quis cogi, nisi velit, in grauibus causis procuratorem constituere. Inno. 3. c. in nostra Falsi procuratoris exceptio, non solum ante sententiam, verumetiam post potest obiici, vtpote qua probata iudicium nullum, & nullius momenti cõtrouersiæ reputentur. Idem. c. tuæ frater. Si vir accuset vxorem de crimine adulterii coram iudice sęculari, ad pœnam legitimam infligendam, quia tunc inscriptionis vinculũ debet accipere, seque ad pœnam talionis astringere, non per procuratorem, sed per seipsum præsentem oportet præsentialiter accusare. Si vero coram ecclesiastico iudice vt ab eius cohabitatione discedat: quia tunc, & si forsitan oporteat eum inscribere, vt designet in scriptis nomen, locum, & tempus, & omnia quæ comprehenduntur in lege ciuili, ad talionem tamen non debet se obligare, ne forte cum in probatione defecerit, intentionis suæ consequantur effectum. Sustineri vero potest (si necessitas expostulauerit) vt per procuratorem accuset, quoniam huiusmodi accusatio, & si de crimine fiat, non est tamen criminalis, sed quasi mixta inter ciuilem, & criminalem, quamquã in præsentia principalium personarum securius procedatur.

De Arbitris. Cap. LXXIIII.

EX summa iuris. Quoniam prædictarum personarum litigia per sententiam arbitri terminantur. Hic quoque de arbitris inserendum videtur. Arbiter enim dicitur, in quem ab vtraque parte litigantium super pecuniaria quæstione cõpromittitur, vt inquisita veritate, sententia stabilis ac firma proferatur. Item arbiter est iudex per electionẽ litigantiũ, a principe, vel ab alio delegatus. Item arbiter est iudex, qui necessitate a litigãtibus electus est loco iudicis declinati, propter causam suspitionis: ab istis licet appellare. Est iterũ arbiter. i. arbitrator in quem sine pęna cõpromittitur, & ab isto non appellatur, quia nulla est eius sentẽtia, nec vlla ex ea actio datur. Est ẽt arbiter compromissarius, in quẽ sub pęna compromittitur, ab isto quoq. non appellatur, quia citra 10. dies licet a sententia lata recedere, citra omnem appellationem, ita ꝙ pęna committatur, nisi sententia fuerit corroborata per subscriptionẽ litigantium, siue per aliũ consensum, sed post hmõi consensum nullas vices sortitur appellatio. Item post decenium nulla est appellatio, quia per silentium litigantium videtur arbitriũ esse probatum, & in rem iudicatam quodammodo versa. Ex præmissis patet, ꝙ arbiter non dicitur proprie iudex, quia priuatorum consensus non facit iudicem eum, qui nullam habet iurisdictionem. Arbiter esse põt, qui non prohibetur: puta liber hõ, paterfamilias, filius familias. Prohibetur aũt mulier, & quilibet iunior 20. annis, prohibetur etiam iudex ordinarius, seruus, furiosus, surdus, & mutus, non tamen libertus, vel infamis. Notandum vero, ꝙ ex quo aliquis arbitrium in se susceperit, cõpellitur ab ordinario loci pronunciare secundum formam cõpromissi, nisi interuenirent inimicitiæ inter litigatores, & arbitrum, vel occupatio rerum, vel necessaria profectio, vt munus aliquod exigat arbitrum. Quod si arbiter inimicus fiat, & licet prohibitus arbitretur, obstabit exceptio doli si pęna patietur ab illo qui non paruit arbitrio, Apud arbitrum quoq; non habet locum reconuentio. Item nota, quòd si pares sunt arbitri, diuersasq; ferant sententias, neutra sententia valet. Ideoq; statutum est, vt arbitri in impari numero eligantur. Si vero iudices delegati sunt, & pares, ac discordent in sententiis, tunc confirmabit superior quam voluerit. Si autem ordinarii sint, & pares, valebit sententia lata pro reo, & hoc nisi in casibus. s. in libertate, in matrimonio, & dote, in ambiguis, in testamento. Si vero sint impares, valebit sententia lata a pluribus.

Iterum de eodem. Cap. LXXV.

EXtra 1. de arbitris. c. sane Si ex communi placito episcoporum, inter quos causa versatur, arbitros elegerint, aut vnus eligatur, aut tres. Et si tres elegerint, aut omnium sequitur sententiam, aut duorum. Inno. 3. Dilecti filii abbas & conuentus de Straden. Cisterc. or. sua nobis, quærela monstrarunt, ꝙ cum inter eos ex vna parte, & hospitalarios ex altera, super vsuario cuiusdam nemoris quæstio verteretur, in Reginã Francorum fuit cõpromissum vtrinq;, quæ causæ meritis intellectis, arbitriũ duxit per diffinitiuã sententiã promulgandũ: & infra. Quamuis aũt secũdum regulã iuris ciuilis fęminæ a publicis officiis sint remotæ, & alibi dicatur, ꝙ licet summę opinionis existant, si arbitrium susceperint, vel si patronæ inter libertos suos interposuerint audientiam, ab omni sint iudiciali examine, vel ordine separandæ, vt ex earum prolatione, nulla pęna aduersus earũ contemptores, nullaq; pacti exceptio habeatur, quia tamen iuxta consuetudinẽ approbatam (quæ pro lege seruatur in partibus Gallicanis, fęminæ præcellẽtes, in subiectos suos ordinariã iurisdictionem habere noscantur Mandamus quatenus hospitalarios, vt arbitriũ ipsum, præsertim cũ eporum præsentia, & consilio fuerit roboratũ, sicut proinde latum est, & ab vtraq; parte sponte receptũ, obseruent, per pęnã in compromisso statutã ap. post. compellatis. Ex decretis. Causa 3. q. 7. c. infamis. §. cognitores. Nihil refert eũ qui arbitriũ suscepit, an sit integræ famæ, an ignominiosus. Filius ẽt in re patris arbiter esse põt, nam, & iudicem eum esse posse plerisq; placet: Si quis vero iudex sit, arbitrium accipere eiusdem rei de qua iudex est, & in se compromitti iubere, prohibetur, & si sententiã dixerit non est danda pęnæ persecutio. Seruus arbiter esse non valet, Libertinus potest.

De Delegato, & eius officio. Cap. LXXVI.

EX summa iuris. Officiũ legati simile est officio delegati, quamuis latius sit. Legatus. n. dicitur, cui aliqua patria, vel prouincia regenda cõmittitur, vt eius vice fungatur a quo destinatur: vnde officiũ eius est ea explicare, vel expedidire, quæ faceret ille qui eum legauit, exceptis his quæ speciali priuilegio Ro. ec. reseruantur: vt est episcoporũ depositio, vel eorũ translatio, & similia. Hæc. n. legatis non competunt, nisi specialiter eis committantur, præter absolutionem excõicatorum, pro violenta iniectione manuum in clericũ. Hoc. n. competit eis, licet Papæ specialiter reseruetur. Item potest de causis illorũ, qui pertinẽt ad eius iurisdictionẽ cognoscere, & diffinire, siue deuoluantur ad eũ per appellationem, siue per quærelã: nisi appelletur ad Papã, & tunc ẽt appellationis causam audire posset, vt causam instructam ad Papam remitteret, non ꝙ appellationi factæ ad Papã derogaret. Potest ẽt ecclesias vacantes conferre, procurationes vbicunq; venerit exigere. Et si cõmittantur ei duæ prouinciæ, põt in vna existens in aliã iurisdictionẽ exercere, Neq; vero potest episcopũ deponere, nec episcopatũ dare, vel diuidere, nec de causa delegato commissa cognoscere. Iurisdictio legati durat quamdiu placet mittenti, finitur autem elapso termino, si ad terminũ est data legatio, vel secuta reuocatione, vel morte alterius interueniente, siue cæpta sit legatio, siue non cæpta, si fuit personalis. Itẽ extra 1. de of. legati. c. studuisti. Cum mandatum speciale deroget generali, legatus commissionẽ factam, alii specialiter impedire non põt, & si secundum formam, mandati nostri sententia fuerit promulgata, non poterat ipse delegatus, nisi super hoc mandatum speciale acceperit, eã quolibet irritare, ipsam tñ, si rationabiliter lata fuerit, confirmare valebit, & executioni mandare. Greg. 9. Excõicatis pro iniectione manuum violenta, ecclesiæ Ro. legati, qui de ipsius latere non mittuntur, extra prouinciam sibi commissam, vel ibidem, si huiusmodi manuũ iniectores illuc contingat aliunde accedere, & qui ecclesiarum suarum prætextu legationis sibi vendicant dignitatem, ẽt subditis (quamuis in prouincia sua existentes) beneficiũ absolutionis impartiri non possunt, nisi de speciali mandato, illis & istis amplius a se. ap. concedatur. Idem. Nemini dubiũ esse volumus, quin legatorũ ap. se. statuta edita in prouincia sibi commissa, durent tanquam perpetua: licet eadem sint postea egressi: Secus autem si causas dixerint aliquibus delegãdas: cum iurisdictio istorum expiret, si ante illorum discessum horum citatio non præcessit.

De personis priuatis. Cap. LXXVII.

EX summa iuris. Personæ priuatæ sunt (vt largè dicã) quæ non sunt in dignitate aliqua constitutæ. Ad has autem iura pertinent respectu sui, Et harum multiplex est diuisio, quia quidam sunt liberi, quidam serui, item quidam ingenui, quidam libertini, item quidam sui iuris, quidam alieni iuris sunt. Quidam sunt in potestate dominorum, vt serui, qui quicquid acquirunt dominis acquirunt. Quidam vero in potestate patris, vt filii ex iustis nuptiis procreati. Itẽ nepotes uel filii s. filiorũ & cæteri descendendo filii, & non filiæ, si in potestate patris existant. Et nota quòd matrimoniũ est viri ac mulieris cõiunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem retinens. subaudi, proposito, & si non facto. Item in potestate nostra sunt illi, quos in filios adoptamus, vt dumtaxat si tẽpore adoptationis sui iuris sunt.

Qui

Qui sui iuris sunt, alii sunt in tutela, alii in cura, alii neutro iure tenentur. Et est tutela, ius ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, iure ciuili data ac permissa, Isido.ety.lib.9. Priuati dicuntur, qui sunt ab officiis curiæ siue ab officiis publicis extranei & ideo sic appellati, est n. nomen magistratū habenti contrarium. Et regula iuris. Fœminæ ab oibus officiis ciuilibus, vel publicis remotæ sunt, & ideo nec iudices esse possunt, nec magistratū gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec pro curatores existere. Item impubes omnibus officiis ciuilibus debet abstinere. Furiosus nullum negocium contrahere potest. Pupillus omnia tutore actore agere potest.

De Seruis, & Ancillis. Cap. LXXVIII.

Isidorus vbi supra. Serui dicti sunt a seruando &c. Require supra c.de mercenariis &c. Iustinianus vbi supra li.1. Oēs hoīes aut liberi sunt, aut serui. Libertas est naturalis facultas, eius quod cui facere libet, nisi ꝙ aut vi, aut iure prohibentur. Seruitus est cōstitutio iuris gentium, qua quis domino alieno contra naturā subijcitur. Serui autem ex eo appellati sunt, ꝙ Imperatores captiuos vēdere iubent, ac per hoc seruare, nec occidere solent, qui etiam mancipia dicti sunt, ꝙ ab hostibus manu capiantur: Serui aūt, aut nascuntur, aut fiunt, nascuntur ex Ancillis nostris, fiunt aut iure gentium, i. ex captiuitate, aut iure ciuili, cum homo liber maior 20. annis, ad pretium participandum sese venundari passus est. In seruorū conditione nulla differentia est. Domini in seruos vitæ, necisq; potestatem habent, & quicquid per seruum acquiritur, domino acquiritur. Nullis inde hoībus q̄ sub imperio nostro sunt licet sine causa legibus cognita, supra modū in seruos suos sęuire Ex constitutione Antonii Pii. Qui Sine causa seruum occiderit, nō minus puniri iubetur q̄ si alienū seruum occiderit. Itē præcepit, vt si intolerabilis videatur sæuitia dn̄orum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium dn̄o daretur, etenim expedit reipu. ne quis re sua male vtatur. Ex ff. li.1. de his qui sui vel ali.iur.sunt.l.si dominus. Vlpi.ad Sab. Adrianus Vmbritiam quandam matronam in quinquennium relegauit, ꝙ ex leuissimis causis ancillam suam atrocissime tractasset. Regula iuris. In personam seruilem nulla cadit obligatio, Quod attinet ad ius ciuile serui pro nullis habentur, non tñ ex iure naturali, quia quod ad ius naturale attinet, oēs hoīes ęquales sunt. Cum seruis nulla est actio. Item qui in seruitute est vsucapere non potest: cum enim possideatur possidere non videtur. Item melior conditio nostra per seruos fieri potest, deterior fieri non potest. Item seruitutem fere mortalitati comparauimus, itaq; libertas omnibus rebus fauorabilior est, & ęstimari non pōt.

De Ingenuis. Cap. LXXIX.

Isidorus vbi supra. Ingenui dicti sunt, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti, vnde & os Græci Eugenes vocant, quòd sint boni generis. Iusti. vbi supra li.1. In liberis aūt multę differentiæ sunt, aut n. Ingenui sunt, aut Libertini. Ingenuus est his, qui statim vt natus est, liber est, siue ex duobus Ingenuis cōstante mr̄imonio editus est, siue ex duobus Libertinis, siue ex altero Libertino, & altero Ingenuo. Si qs ex matre libera nascatur, patre vero seruo Ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniam vulgo cōceptus est: sufficit aūt liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et ecōtrario si libera cōceperit, & post ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci: quia non debet calamitas matris, ei nocere, qui in vtero est, Sed si ancilla prægnans manumissa sit, & iterum ancilla facta peperit, probat Marcellus, eum qui nascitur liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in vtero est liberam matrem, vel medio tempore habuisse.

De Libertis, vel Libertinis. Cap. LXXX.

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt: Manumissio autem est datio libertatis, nam quamdiu quis in seruitute est, & potestati suppositus est. Et manumissus liberatur a domini potestate. Libertas dari nō potest minori 17. annis, nec liberum potest facere seruum, nisi qui 17. annum impleuerit, & 18. tetigerit. Idem in lib. de singulis rebus per fideicom. relic. Directa libertas tunc dari videtur, cum non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in vsu habentur, peto, Rogo, volo, mando, fidei tuæ committo: quæ perinde singula firmā sunt, ac si omnia in vnum congesta essent. Ex codice Theodosiano lib.7. Sunt quædam species relictorum, quæ priuilegiis gaudent, vt libertas. Libertas enim omnibus rebus fauorabilior est. Libertati fauere omnibus permissum est, Si duo sunt iudices, & diuersas sententias dederint, pro libertate constitutum obtinet. Si duo petant hominē aduersus diuersos iudices, & vnus pro libertate sentētiam dederit, alter contra libertatem, cogentur consentire, cum tamen si dissenserint libertas conseruetur, parte pretii pręstita victori. Præscriptio 20. annorum pro libertate catenus facit, vt & ciuem Romanum faciat, contra libertatem autem nulla temporis præscriptio opponitur. Isidorus vbi supra. Libertus autem vocatus est, quasi liberatus: erat enim prius iugo seruitutis addictus. Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi de libertis nati. Nunc vero libertinus, aut a liberto factus aut possessus. Manumissus dicitur quasi manu emissus, apud veteres enim quotiens manumittebant, alapa percussos circumagebant, & liberos confirmabant. Deditii primum a deditione sunt nuncupati, Deditio enim dicitur quando se victi, aut vincendi hostes victoribus tradunt. Quibus hæc origo nominis fuit, dum quondam aduersus populum Ro. serui armis sumptis dimicassent, victi se dederunt, comprehensique varia turpitudine affecti sunt. Ex his quidā postea a dominis manumissi, propter suppliciorū notas, quas manifeste perpessi sunt, ad dignitatem ciuium Romanorum peruenerunt; Liberti ante Romam conditam, apud Latinos fiebant, nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatē sumentes. Inde quia nec testamento aliquid capere, nec suos hæredes facere poterant, ciues Romani postea sub consulibus per testamenta in Vrbe Romana effecti sunt. His primum aditus erat in vrbe Roma commorari, cæteris autem libertis prohibebatur ne, vel in vrbe Roma, vel infra septimum ab vrbe milliarum commanerent. Ex sum.iu. In summa vero nota, quòd Manumissio fit multipliciter, aliquando quidem in secreto, cum dicit dominus seruo: Liber esto: aliquando vero corā iudice. Et si fiat ad hoc vt manumissus ordinetur potius debet fieri corā ecclesiastico iudice, quàm coram sęculari. Fit etiam in vltima voluntate, & hoc vel directe, puta cum in testamento dicitur a testatore: Titius seruus meus liber esto. Vel per fideicommissum, vt cum rogat hæredē suum, vel alium vt manumittat aliquem seruum. Manumittere potest, qui rerū suarum administrationem habet. Minor etiam (qui iam 20. annum compleuerit) inter viuos libertatem dare potest. In vltima quoque voluntate ex quo testari potest, manumittere potest. Regula iuris. In obscura voluntate manumittentis, fauendum est libertati, quæ rebus omnibus fauorabilior est, & æstimari non potest.

De Filijs Legitimis, & Illegitimis. Cap. LXXXI.

Isidorus, vbi supra. Quadripartitus est autem ordo filiorum ita: Primogenitus, Vnigenitus, Medius, Nouissimus. Quatuor autem modis filij appellantur, natura, imitatione, adoptione, doctrina. Filij autem ideo in legibus liberi appellantur, vt hoc vocabulo secernantur a seruis, quia sicut seruus in potestate est domini, sic filius in potestate patris, ideo etiam filio fit emancipatio, vt sit liber a patre, sicut seruo fit manumissio, vt sit liberatus a domino. Item liberi dicti, quia ex libero sunt matrimonio orti, nam filij ex libero & ancilla seruilis conditionis sunt. Naturales autem dicuntur, ingenuarum concubinarum filij, quos sola natura genuit non honestas coniugij. Item pueri a pube. Gemini sunt non duo tantum simul nati, sed etiam plures: de geminis enim vno aborto, alter qui legitime natus fuerit Volpiscus nominatur. Posthumus vero vocatus, eo quod post humationem patris nascitur, id est post obitū. Iste, & defuncti nomē accepit, sic etenim lex voluit, vt qui post defunctum nascitur, defuncti nomine appelletur. Nothus dicitur, qui de patre nobili, & matre ignobili gignitur, sicut ex concubina. Est autem hoc nomen Græcum, & in Latinitate deficit. Huic contrarius est spurius, qui de patre ignobili, & matre nobili nascitur. Item dicitur spurius patre incerto matre vidua genitus. Iusti. vbi supra lib. 1. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex nuptijs iustis procreauimus. Nuptiæ autem siue matrimonium, est viri mulierisque coniunctio, indiuiduam consuetudinem vitæ retinens. Ex. ff lib. 1. de statu hominum. Celsus, li.29. ff Cum legitimæ nuptiæ factæ sunt patrem liberi sequuntur: Vulgo quæsitus matrem sequitur. Modestinus, li. 1. Pandectarum ti.eo. Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt, vel qui possunt quidem, sed cum hn̄t quem habere non licet, qui & spurij appellantur. Ex lib.

lib. 1. Pandectarum ti. eo. Vlpianus lib. 27. ad Sibi. Lex naturæ hæc est, vt qui nascitur sine legitimo matrimonio: matrem sequitur, nisi lex specialis aliud inducat.

De Filijs adoptiuis. Cap. LXXXII.

ISido. vbi supra, Adoptiuus filius est, qui aut patre iusto, aut auo, aut proauo, cuius per emancipationem est traditus, in alienam potestatem, qui vtrunque fert nomen, vt Fabius Emilius, vel Scipio Paulinus. Ex summa de casibus. Adoptio est extraneæ personæ in filium, vel in nepotem, vel deinceps assumptio legitima. Species eius sunt duæ, vna dicitur arrogatio, alia simplex adoptio. Arrogatur ille qui sui iuris est, idest qui non habet patrem, vel si habet emancipatus est, & transit in potestatem arrogantis, & ista fieri debent, auctoritate principis. Adoptatur ille qui est in potestate sui patris, & ideo non transit in potestatem adoptantis, & hoc fit imperio magistratus. Adoptare potest paterfamilias, qui sui iuris est, & qui generare potest. Nam qui generare non potest, si hoc est propter aliquod impedimentum naturale, non poterit adoptare, vt frigidi, & a natura eunuchi. Secus si esset propter impedimentum accidentale, vt spado, siue gallinacius, vel gladio castratus. Item nec ille, qui minorem. 20. annis, nisi iusta causa interueniente. Mulier verò adoptare non potest, nisi ex rescripto principis in solatium filiorum amissorum ei concedatur. Potest adoptari quilibet tam masculus, quam fœmina, dummodo sit minoris ætatis patre adoptiuo, ita quod filius eius naturalis esse possit. Effectus adoptionis est, vt ille qui adoptatur, per omnia quasi filius habeatur, ita vt etiam ab intestato succedat. Item arrogatus, & eius filij vel nepotes si quos in potestate habet, transeunt in potestatem arrogantis, quod non est in eo qui adoptatur. Item arrogator tenetur relinquere filio arrogato quartam partem omnium bonorum quæ hēt, siue in testamento, siue aliàs eum velit emancipare, sed adoptator adoptiuo nihil tenetur relinquere, nisi velit. Spēs adoptionis sunt tres, vna quasi descendentium, alia quasi ex latere venientium, tertia quæ legalis affinitas dici potest, de qua scilicet dicetur infra, tractatu de impedimentis matrimonij. Iusti. vbi supra. Minor maiorem adoptare non potest, adoptio enim naturam imitatur, & pro monstro est, vt maior sit filius, quam pater: debet itaque is qui sibi per arrogationem, vel optionem filium facit, plena pubertate, idest 18. annis præcedere. Idem in libro. 3. In acquisitione, quæ fit per arrogationem, nihil aliud nisi tantummodo vsufructus, tam naturalibus patribus, quam adoptiuis, per filiosfamilias acquiritur in his rebus, quę extrinsecus obueniunt filiis, dominio eis integro seruato. Ex lib. Pandectarum. idest de eman. & adop. Vlpia. lib. 26. ad Sabin. Inquirendum est, ne forte turpis causa arrogandi subsit: Eorum duntaxat pupillorum arrogatio permittenda est his, quæ vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptant, cæterorum prohibenda.

De Patribus, & Auis, & Nepotibus. Cap. LXXXIII.

ISido. vbi supra. Pater dictus eo quod patratione peracta filium procreet: Patratio enim est rei venereæ consumatio. Mater dicitur quasi materia, nam pater causa est. Paterfamilias autem dicitur, eo quod omnibus in familia sua positis seruis (vt pater filijs) paterna dilectione consulat, seruorumque conditionem a filiorum affectu non discernat: sed quasi vnum membrum amplectatur. Qui autem inique dominatur in seruis hoc nomine nequaquam reputet appellari. Auus, patris pater est, ab quo dictus, idest ab antiquitate. Proauus, aui pater, est quasi prope auum. Abauus proaui pater, iam longe ab auo. Atauus abaui pater. Tritauus ataui pater, quasi tetrauus, idest quartus supra auum. Sed tritauus vltimum cognationis nomen est. Familia enim oritur a patre & terminatur in tritauo. Nepos est qui ex filio natus est, dicitur enim nepos quasi natus post, primum enim filius nascitur, deinde nepos. Pronepos est, qui ex nepote conceptus, & natus est. Et dicitur pronepos, quasi natus porro post. Abnepos dicitur quia seiungitur a nepotē, est enim inter filium & nepotem. Pronepos abnepotis filius. Trinepos pronepotis filius: quia post nepotem quartus in ordine est, quasi tetranepos.

De Cognatis, & Affinibus. Cap. LXXXIIII.

IVstinia. vbi supra. Agnati sunt, qui per masculini sexus personas cognatione iunguntur, cognati qui per fœminini. Idem in libro 3. Vulgo quæsiti agnatus non habent, quia agnatio est a patre, cognatos tamen habent, quia cognatio a matre est. Hi autem nullum habere patrem intelliguntur. Isido. vbi supra. Agnati dicti sunt eo quod accedant pro natis, dum desunt filij, qui ideo prius in agente agnoscuntur, quia veniunt per virilis sexus personas, vt frater eodem patre natus, vel fratris filius, vel nepos ex eodem, item patruus. Quatuor autem modis in scripturis diuinis fratres dici solent, natura, gente, cognatione, affectu. Germana ita intelligitur, vt germanus eadem, ex genitrice manans. Soror autem vt frater, nam sororem ex eodem semine, dicta quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur. Fratres patrueles dicuntur, quia patres eorum germani fratres inter se fuerunt. Consobrini vocantur, quia aut ex sorore, & fratre, aut ex duabus sororibus sunt nati, quasi consorini. Fratrueles autem matertere filij sunt. Sobrini consobrinorum filij. Patruus frater patris est, auunculus est matris frater, cuius nomen formam diminutiui habere videtur, quia ab auo venire monstratur: Amita est soror patris, quasi alia mater. Matertera est soror matris, quasi mater altera. Socer est qui filiam dedit. Gener est qui filiam duxit. Vitricus est qui vxorem ex alio viro filium, vel filiam habentem duxit, & dicitur vitricus quasi nouitricus, eo quod a matre superducatur nouus, priuignus qui ex alio patre natus est, & priuignus dici putatur, quasi primigenius, quasi prius genitus.

De Hæredibus. Cap. LXXXV.

ISidorus, vbi supra. Hæredis nomen imposuit, census æris, soluit enim tributum actoris. Idem libro 5. Cretio est certus dierum numerus, in quo constitutus hæres, aut accipit hæreditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, nec liberum illi est vltra capiendæ hæreditatis, cretio autem appellata quasi decretio. Iustin. vbi supra lib. 2. Hæredes aut necessarij dicuntur, aut quasi sui, & necessarij, aut extranei. Necessarius hæres est seruus hæres institutus. Ideo sic appellatus, quia velit nolit omnino post mortem testatoris protinus liber necessarius hæres fit. Sui & necessarij hæredes sunt filius, & filia, nepos & neptis ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint, sui quia domestici. Necessarij vero qui omni modo velint noliit, tam abintestato, quam ex testamento hæredes sunt, ex lege 12. tabularum tantum. Cæteri qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei dicuntur, etiam liberi qui in potestate eius non sunt. Nota emancipatos liberos, iure ciuili ad bona parentis non admitti, similiter adoptiuos emancipatos ad bona patris, adoptiui iure ciuili non admitti. Bonorum autem possessio est ius, quod me facit defuncti rem aut possidere, aut expetere. Idem in lib. 3. Tertulianum senatusconsultum Adriani tempore fuit, quo cognoscimus, quod matri competat de filij successione intestati mortui: inquit enim: Licet vulgo autem quæsitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Terculiano senatusconsulto admitti. Orfici autem senatusconsultum diui Marci temporibus factū est. Orphicio & Rufo consulibus, quo cognoscimus quēadmodum matribus a filijs succedatur, & dicitur ibi matri succedere vulgo quæsitos, si tamen illustris non sit, nam si illustris fuerit, & legitimos filios habuerit, illi excluduntur. Regula iu. Qui in ius dominiumve alterius succedit, eius iure vti debet. Hæredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus constat. Ea quæ in partes diuidi non possunt, solida a singulis hæredibus debentur. Priuilegia quædam causæ sunt, quædā personæ; & ideo quędam ad hæredem transmittuntur, quæ causæ sunt, q̄ vero personæ sunt, ad hærēdē nō transeunt. Nemo plus commodi hæredi suo reliquit, quam ipse habuit. In contractibus, quibus doli mali pręstatio, vel bona fides inest, hęres in solidum tenetur.

De Personis legitimis ad hæreditatem admittendis. Cap. LXXXVI.

IVstinianus, vbi supra. Legitimis personis hæreditates vsque ad decimum gradum competunt. Patruus est frater patris, qui Græce patrōs vocatur: Auunculus frater mřis, Amita soror patris, Matertera soror matris. Patruus magnus aui frater. Amita magna aui soror: Auunculus magnus auiæ frater: Matertera magna aui soror. Consobrinus, & cōsobrina, q̄ vel ex fřibus, aut sororib⁹ ꝓgenerant, q̄dā tn̄ cōsobrinos, eos

proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consorinos: Eos vero qui ex duabus fratribus, proprie fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filię nascūtur, sorores patrueles appellantur. Qui ex fratre, & sorore progenerantur. Amitinos proprie dici putant, Amitæ tuæ filij, consobrinum appellant, tu illos amitinos. Propatruus, & proamita, proaui frater & soror. Proauunculus, & promatertera proauiæ frater & soror. Abpatruus, & abamita, abaui frater & soror. Abauunculus, & ab matertera, abauiæ frater & soror. In primo gradu supra sunt pater & mater, in secundo auus, & auia, in tertio proauus & proauia, in quarto abauus, & abauia, in quinto atauus, & atauia, in sexto tritauus tritauia. Infra sunt filius, nepos, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos.

De Tutoribus Pupillorum, & Curatoribus. Cap. LXXXVII.

IDem in libro 1. Tutela est (vt Seruius diffiniuit) ius ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, iure ciuili data, ac permissa, masculi vero puberes, & fœminæ viripotentes, vsque ad 25. annū completum curatores accipiunt, qui licet puberes sint, adhuc tamen huius ætatis sunt, vt negocia sua curare non possunt. Inuiti adolescentes curatores non accipiunt, præterquam in litem. Idem libro primo de legitima patronorum tutela. l. vnica. Regula dicit. Plerumque vbi est successionis emolumentum, ibi & tutelæ onus incumbit. Ex sum. iuris, Tutores ergo sunt, qui tuendi vim & potestatem habent, vnde dicuntur tutores, quasi tuitores, vel defensores. Ista durat in pupillari ætate, & si pupillus est masculus vsque ad 14. annum completum, fœminæ vsque ad 12. tunc enim dicuntur viripotentes. In cura vero sunt tempore pubertatis, quod est in masculo a 14. anno, in fœminis a 12. vsque ad 25. Et nota quod tutor quandoque datur a patre, quandoque a iudice. Curator a patre non datur, sed datus confirmatur. Item curator inuito adolescenti non datur, præterquam ad litem. Ex Digest. libro 4. de mino. 25. an. lib. primo. Prætor edicit, quod cum minore 25. annis natu gestum erit, vtiquæque res erit animaduertam. Naturalem secutus æquitatem hoc edictum proposuit, quo tutelam minorum suscepit. Nam cum inter omnes constet fragile esse, & infirmum huius ætatis consilium, & multis captionibus suppositum, multorum insidijs expositum, auxilium eis prætor hoc edicto pollicitus est, & aduersus captiones opitulationem. Nam post hoc tempus compleri virilem vigorem constat, & ideo hodie vsque in hanc ætatem adolescentes curatorum auxilio reguntur, nec ante rei administratio committi eis debet, quamuis rem suam bene gerentibus. Vlpianus. l. ait prætor. §. Hodie hoc iure vtimur, vt i lucro minoribus succurratur. Pomponius. l. & si sine dolo. §. quæsitum. In rebus, quæ fortuitis casibus subiectæ sunt, non est minoribus aduersus emptorem succurrendum, nisi aut sordes, aut euidens gratia tutorum siue curatorum doceatur. Susceptam tutelam non alij solent deponere, quam qui transmare causa reipu. absunt, vel hi q circa principes sunt occupati. Paulus libro 9. ad edict. Plane quamdiu is qui a minore rem accepit, aut hæres eius idoneus sit, nihil inquit noui constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit. Vlpianus, l. in causæ cognitione. Si communi auxilio, & mero iure munitus sit, non debet ei tribui extraordinarium auxilium, vtputa cum pupillo contractū est sine tutoris auctoritate, nec locupletior factus est, & generaliter vbi contractus non valet, pro certo prætor non debet se interponere. Paulus l. cum mandato. Si procuratorio nomine minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negocia. Triphonius. l. auxilium. Nulla est ætatis excusatio aduersus præcepta legum, quæ dum leges inuocat, contra eas committit. Regula iuris. Neque interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est.

De Rebus ad quas spectat ius. Cap. LXXXVIII.

EX summa iuris. Viso de iure ad personas spectante, videndum est de iure ad res pertinente, siue in rebus nobis competente. Rerum multiplex est diuisio, nam aliæ sunt sanctæ, aliæ sacræ, aliæ religiosæ. Item aliæ publicæ, aliæ communes. Item aliæ vniuersitatis, aliæ singulorum, aliæ nullius. Item aliæ in nostro patrimonio, aliæ extra patrimonium. Item aliæ nec in patrimonio, nec extra patrimonium. Item aliæ corporales, aliæ incorporales. Isidorus, vbi supra lib. 5. Res sunt, quæ in nostro iure consistunt, iura autem sunt quæ a nobis iuste possidentur, quod autem male possidetur alienum est. Malè autem possidet, qui vel male suis vtitur, vel aliena præsumit. Possidet autem iuste, qui non irretitur cupiditate qui autem cupiditate tenetur possessus est, non possessor. Peculium a pecudibus dictum, in quibus veterum constabat vniuersa substantia. Regula iuris. Bona fides possidenti tantundem præstat, quantum veritas. Quotiens lex impedimento non est, qui actionem iudice comparauit, bonæ fidei possessor est, Paulus libro 2. institu. Res aliæ diuini iuris, aliæ humani. Primæ in nullius bonis sunt. Quæ autem humani iuris sunt, aliæ publicæ, aliæ priuatę. Publicæ non sunt in bonis alicuius, sed vniuersitatis sunt, priuatæ quæ singulorum sunt, quædam corporales sunt, idest quæ tangi possunt, quædam incorporales, quæ tangi non possunt, & in iure consistunt: vt hæreditas, vsusfructus, obligationes, & similia.

De Rebus sacris. Cap. LXXXIX.

EX summa iuris. Sanctæ res sunt sanctorum martyrum reliquiæ. Item muri, & portæ ciuitatum, & municipiorum sanctę dicuntur. Et est sanctum, quod ab iniuria hominum defensum & munitum est, pœna enim grauissima constituta est contra eos, qui prædicta violauerint. Communi vsu, homines bonæ vitæ, & dignitatis eximiæ, dicimus sanctos esse. Et tantum valet sanctus, quantum firmus, siue mundus cum personæ attribuitur. Sacræ sunt, quæ rite ac publicè per pontifices consecratæ sunt, vt ecclesiæ, & alia quæ ad ministerium Dei rite dedicatæ sunt, ut Cruces, Calices, Vestimenta & similia. Religiosæ res sunt loca, in quibus aliqui sepulti sunt, etiam si serui sint, nisi forte ille qui sepultus est in loco, siue liber, siue seruus, capitali sententia punitus sit, vel nisi talis erat, quod non debeat lugeri, ut proditor patrię suæ. Et nota quod sufficit saltem caput hominis sepeliri in loco, ad hoc, quod sit religiosus, ita tamen si eo animo sepelitur, quod ibi perpetuo esset: nā si sepeliatur quis causa transferendi aliàs, non est locus religiosus. Item religiosæ dicuntur domus religiosorum, & ipsi inhabitantes, religiosi dicuntur, a religando passiue, quia religati, siue astricti sunt certa regula, puta B. Benedicti, vel alia per se. ap. approbata. Martianus li. 4. regularum. Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum, atque munitum est. Vlpianus lib. 18. ad ed. Sacer locus est locus consecratus. Sacrarium locus in quo sacra reponuntur, quod etiam in ædificio priuato esse pōt. Muros municipales nec reficere licet sine principis, uel præsidis auctoritate, nec aliquid eis coniungere, vel supponere. Res sacra non recipit æstimationem. Pomponius lib. 2. ex varijs lectionibus. Si quis muros violauerit capite punitur, sicuti qui transcenderet scalis admotis, uel alia qualibet ratione, nam ciues Romanos, aliàs quam per portas egredi, uel ingredi non licet, cum illud hostile, & abominandum sit.

Iterum de eodem. Cap. XC.

IVstinianus, vbi supra. Sacrę res sunt, quæ rite per Pontifices Deo consecratæ sunt vt ędes sacrę, & dona quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quę etiam per nostram cōstitutionem alienari, & obligari prohibemus, excepta causa redemptionis captiuorū. Si q̄s auctoritate sua locū quasi sacrū sibi constituerit, sacrum non est, sed prophanum. locus autem in quo sacræ ædes ædificatæ sunt, etiam diruptο ædificio, adhuc sacer locus manet, vt Papinianus scripsit. Religiosum locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum, in communem autem locum purum, inuito socio inferre non licet. In commune vero sepulchrum, etiam inuitis cæteris inferre licet. Item si alienus vsusfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente domino licet inferre, & licet postea ratum non habuerit, quoniam illatus est mortuus, tamen sine consensu eius, religiosus locus fit. Sanctæ quoque res sunt veluti muri, & portæ. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros sanctos deliquerint: ideo legum eas partes, quibus pœnam constituimus aduersus eos, qui contra legem fecerint, sanctiones vocamus.

De Rebus publicis, & communibus. Cap. XCI.

QVædam naturali iure communia sunt omnium, quædam publica. Communia sunt, vt aer, & aqua profluēs, & mare, & per hoc litora maris. Flumina omnia, & portus publica sunt, ideoque ius piscandi omnibus commune est, in portu, fluminibusque. Littus maris est, quatenus hibernus

nus fluctus maximos excurrit. Riparum quoque vsus publicus, & portus iure gentium est, sicut fluminis. Itaque nauem ad eas ripas applicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare, sed proprietas earum illorum est, quorum prædiis adhærent, qua de causa arbores in ijsdem natæ eorundem sunt. Littorum quoque vsus publicus iure gentium est, sicut ipsius maris, & ob id quibuslibet liberum esse casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare, & ex mari deducere, proprietas eorum nullius est, sed eiusdem iuris est, cuius & mare, & quæ mari subiacet terra, vel arena. Ex summa iuris. Publica sunt flumina omnia, & portus, riparum quoque vsus publicus est, sicut & fluminis. Communia sunt quæ iure naturali sunt omnium, vt aer, aqua profluens, & mare, ac per omnia litora maris. Et caue, quia idem videtur commune, & publicum, quod quidam concesserunt, sed non est verũ, quia commune est, quod quis occupatione, vel apprehensione suum facit, vt quantum quis de aere attrahit tantum suum faciat, publicum est cuius vsus est publicus, nec occupanti conceditur, vnde occupantis non fit.

De rebus vniuersitatis, & singulorum, & his quæ sunt extra patrimonium. Cap. XCII.

VNiuersitatis vero sunt theatra, idest palatia, siue domus communitatis, & stadia, & si qua alia sunt communia, ciuitatum vel alicuius vniuersitatis. Idem dici potest de rebus collegiorum, vel capitulorum, quia ipsius collegij sunt, non singulorum, vnde canonicus potest ferre testimonium in causa capituli, quia non est sua: nam in re sua nullus idoneus testis habetur. Singulorum res sunt, quarum quilibet dominium habet, quod quidem dominium traditionibus, & vsucapionibus, multis modis acquiritur, & tales res bona nostra vocantur, & in nostro patrimonio esse dicuntur. Extra patrimonium sunt res sacrosanctæ, & religiosæ, quæ etiam nullius esse dicuntur: nam quod diuini iuris est, id nullius in bonis est. Res vero, quæ nec in patrimonio, nec extra patrimonium sunt, sicut vsusfructus, seruitutes, tam rusticorum, quam vrbanorum prædiorum. Idem de iure patronatus, nam istæ seruitutes, vel ius patronatus per se sine prædio, vel patrimonio non venduntur, & ideo non dicuntur esse in bonis. Item non sunt extra bona, cum contra non possidentes exceptionem, contra possidentes actionem ad eas recuperandas habeamus. Quid autem sit exceptio, quid actio patebit infra.

De rebus, quæ nullius sunt, & occupanti concessa sunt. Cap. XCIII.

IVstinianus lib. 2. Quod autem antea nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias, volucres, & pisces vtrum in suo fundo quisque capiat, an alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur, venandi aut aucupandi gratia, potest a domino si is præuiderit, prohiberi ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur, cum vero euaserit custodiam tuam, & in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit, & rursum occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita in conspectu tuo sit, vt difficilis sit eius persecutio. Apium natura fera est. Itaque quæ in arbore tua consederint, antequam a te alueo includantur, non magis tuæ esse intelliguntur, quam volucres, quæ in tua arbore nidum fecerint. Ideoque si alius eas incluserit, ipse earum dominus erit. Fauos quoque, si quos effecerint, quilibet eximere potest. Planè integra re priusquam eximantur, si præuideris ingredientem in fundum tuum, potest eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen ex alueo tuo si euolauit, eousque tuum esse intelligitur, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius persecutio est. Alioquin occupantis fit. Pauonum, & palumbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare, & reuolare solent. Nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque, ita quidam mansuetos habent, vt in siluas ire & redire soleant, & ipsorum feram esse naturam nemo negat. In his autem animalibus, quæ ex consuetudine abire, & redire solent, talis regula probata est, vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant, nam si animum reuertendi habere desierint, tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum, & Anserum non est fera natura, nam aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus, & alij anseres, quos feros appellamus, & ideo si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo casu turbati, turbatæve euolauerint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen in loco sunt, tui, tuæve esse non desinunt, & qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intelligitur.

Adhuc de eodem. Cap. XCIIII.

ITem ea, quæ ab hostibus capimus, iure gentium statim nostra sunt, adeo quidem, vt & liberi homines in seruitutem nostram deducantur, qui tamẽ si euaserint nostram potestatem, & ad superos reuersi fuerint pristinum statum recipiũt. Lapilli & gemmæ, & cætera quæ inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. Quæ ex animalibus, dominio tuo subiectis nata sunt, tua sunt. Quæ per alluuionem agro tuo flumen adiecit, tibi acquiruntur, est autem alluuio incrementum latẽs. Per alluuionem autem id videtur adijci, quod ita paulatim adijcitur, vt intelligere non possis quantum quoque momento temporis adijciatur. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo prædio detraxerit, & vicino prædio applicauerit, palam est eam tuam permanere, plane si longiori tempore fundo vicini hæserit, arboresque quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ. Insula quæ in mari nata est (quod raro accidit) occupantis fit. Glo. & hic est casus, in quo publica res, sine permissu principis, fit priuata. Si gregis vsufructum quis habeat, in locum demortuorũ capitum ex fœtu fructuarius submittere debet, & in vinearum demortuarum vel arborum locũ alias debet substituere, rectè enim colere debet, & quasi bonus paterfamilias vti debet. Thesauros quos quisque in loco suo inuenerit, Imperator Adrianus naturalem æquitatem secutus, ei concessit, qui inuenerit. Idemque statuit. Si quis in sacro, aut in religioso loco, fortuito casu inuenerit: at si quis in alieno loco, nõ data ad hoc opera, sed fortuito inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Glo. Quod si data ad hoc opera inuenerit, non solum nihil inde consequitur, sed etiam punitur. Si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium Cæsaris erit. Ex sum. iu. In summa vero nota, quod 5. modis res dicuntur esse nullius. Consensu populi, vt res sacræ, & religiosæ. Natura, vt homo liber, & siluestria omnia, & similia, vt pisces, & huiusmodi. Facta, vt res pro derelicto habita, puta cum quis metu tempestatis proijcit res in mare, vel pro aliquo periculo etiam in terra, vel voluntate derelinquit aliquid, quod suum erat, sine spe rehabendi. Casu, vt hæreditas iacens, puta cum mortuus est aliquis, & relinquit hæredem, antequam hæres adeat hæreditatem, hæreditas dicitur in nullius bonis esse. Item tempore, vt thesaurus, puta cum aliqua pecunia, vel argentum, vel aurum absconditum est, nec quod ibi sit extat, hominis qui reposuit, vel aliorum memoria.

De Rebus incorporalibus, & primo de Hæreditate. Cap. XCV.

EX summa iuris. Item rerum aliæ sunt corporales, puta quæ sui natura tangi possunt, vt homo, fundus, vestis, aurum, & aliæ innumerabiles res. Aliæ incorporales sunt, quæ tangi non possunt, vt ea quæ in iure consistunt, vt hæreditas, vsufructus, vsus, & obligationes quoquo modo contractæ, seruitutes prædiorum, iuspatronatus, vsucapiones, præscriptiones, obligationes quoque contractæ. Isid. 5. li. Hæreditas est res, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit, vel legato, ex testamento, vel possessione recepta. Regula iuris. Hæreditas nihil aliud est quã successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit. Ex Digestorum. libro. 5. Pro hærede possidet, qui putat se hæredem esse & non est, vt ait Vlpianus li. 15. ad edict. Vel qui scit se nõ esse, pro possessore vero possidet, prædo. Si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. Qui sciens emit alienam hæreditatem, pro possessore possidet, & sic peti ab eo hæreditatem, vt aiunt quidam, sed nemo prædo est, qui precium soluit. In hæreditate continentur vniuersæ res hæreditariæ, siue iura, siue corpora sunt, & etiam res pignori datæ, vel commodatę, vel depositæ. Caius lib. 6. ad edict. prouinc. Deperditum intelligitur, quod in rerum natura esse desijt. Diminutum quod vsucaptũ est, & ob id de hæreditate exijt. Vlpianus in eodem. Quod quis suo nomine soluit non debitoris, debitorem non liberat, iustus autem possessor proculdubio debebit deducere quod sibi debetur, sicut aũt sumptum, quẽ fecit, deducit, ita si facere debuit, & non fecit, culpę huius reddat rõnẽ, nisi bonę fidei possessor est, tũc n. q̃a quasi rẽ suã neglexit, nulli querelę subiectus, est añ petitã hæditatem, postea vero & ipse pdo est. Paulus. Fructus hæredita-

gis intelliguntur deductis impensis, quæ quærendorum, conseruandorumque gratia fiunt, quod non solum in bonæ fidei possessoribus naturalis ratio expostulat, verum & in prædonibus. Vlpianus li.15. ad eden. Quod si sumptus quidem fecit, nihil autem percepit fructuū, æquissimum erit rationem horum quoque, in bonæ fidei possessoribus haberi, quod de impensis necessarijs, & vtilibus, non voluntarijs intelligendum est. Prædo fructus suos facit, sed auget hæreditatem, ipse quoque de se quæri debet, qui sciens in rem alienam impendit, sed benignius est, in huius quidem personæ haberi rationem, nō enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere, & idipsum officio iudicis continebitur. Papinianus, libro 6. quæstionum. Quamuis, stricto iure, nulla teneantur actione hæredes ad monumentum faciendum, tamen principali, vel Pontificali auctoritate compellitur, ad obsequium supremæ voluntatis. Hermogenianus, libro 2. iuris epitomatum. Si possessor, ex hæreditate inhonestos habuit quæstus, hos etiam restituere cogetur. Iulianus. Cum prædia vrbana, & rustica, negligentia possessorum peiora facta sunt, litis æstimationem earum rerum quanto peiores factæ sunt, possessores pati debent.

De vsufructu, & vsu. Cap. XCVI.

EX Digest 7. lib. Martianus libro 2. ex Seruitutes autem personarum sunt, vt vsus, & vsufructus, sunt rerum vt seruitutes rusticorum prædiorum, & vrbanorum. Paulus, 3. libro ad vitellium. Vsufructus est ius alienis rebus vtendi, fruendi, salua rerum substantia. Celsus libro 19. Digestorum. Est enim vsufructus ius in corpore, quo sublato, & ipsum tolli necesse est. Cassius, libro 17. iuris ciuilis. Vsufructuarius rei, boni viri arbitratu vti, & frui debet. Vlpianus. Vsufructuarius, vel ipse frui eam, vel locare, vel vendere potest, vel alij fruendam concedere. Labeo ait. Vsufructuarium in omnibus rebus mobilibus, eum modum tenere debere, ne sua feritate, vel sæuitia eam corrumpat, alioquin lege Aquilia conueniendum. Iul. ait. Fructuarius, acquirere quidem fundo seruitutem non potest, retinere autem potest, & si forte fuerit, non vtente fructuario, amissa, hoc quoque nomine tenebitur, proprietatis autem dominus, etiam non consentiente fructuario, seruitutem fundo imponere potest, nisi, vt ait Paulus, per hoc fiat deterior fructuarij conditio, veluti si talem seruitutem vicino concesserit, ius sibi non esse altius tollere. Cum partis bonorum vsufructus legatur, si non sit specialiter partis facta mentio, dimidia pars, bonorum continetur. Paulus, alias: Neratius, libro 3. membranarum. Syluam cæduam, etiam si intempestiuè cæsa sit, in fructu esse constat, sicut olea immatura lecta. Item fœnum immaturum lectum, in fructu est. Centum anni pro longæuitate habentur. Vlpianus, libro 1. Ex municipio, cui vsufructus legatus est, etiā inuito hærede eum extraneo vendere potest. Pomponius, libro 5. ad Sab. Si areæ vsufructus legatus sit, mihi posse me ibi casam ædificare, custodiæ causa earum rerum quæ in area sunt. Cauus libro 7. ad edict. prouinciale. Caro & corium mortui pecoris, in fructum non est: quia extinguitur mortuo eo vsufructus. Pomponius libro 3. ad Quintum mutium. Cum gregis vsufructus legatus est, & eousque peruenit numerus gregis, vt grex non intelligatur, perit vsufructus. Vlpianus in l. hoc senatus. Idem continet vsus pecuniæ, & vsufructus. Vlpianus libro 18. ab Sab. Cui vsus relictus est vti potest, frui non potest, sed fructus, sine vsu esse non potest, vsus sine fructu potest. Paulus, libro 3. ad Vitellium. Vsus pars legari non potest, nam frui quidem pro parte possumus, vti vero pro parte non possumus. Modestinus, libro 2. regularum. Vsus aquæ personalis est & ideo ad hæredem vsuarij transmitti non potest. Ex summa iuris. Et nota quod aliud est vsufructus, aliud est vsus. Nam qui vsumfructum habet, potest fructibus vti ad opus suum, & dare, & vendere, & locare, quod non potest, qui tantum vsum habet, is enim tantum ad opus quotidianum vtitur fructibus.

De seruitutibus Prædiorum. Cap. XCVII.

EX Digest. 8. lib. Vlpianus libro 29. ad edict. prouinciale. Onus ex dominis communium ædium seruitutem imponere non potest. Idem libro 28. Seruitutes prædiorum, aliæ in solo, aliæ in superficie consistunt. Paulus lib. 19. ad plautū. Vt pomum decerpere liceat, & vt spatiari, & vt cœnare in alieno possumus, seruitus imponi non potest. Celsus libro 15. Digest. Si cui simpliciter vsu, via per fundum cuiuspiam cædatur, vel relinquatur in infinitum, videlicet, per quamlibet eius partem ire, agere licebit ciuili tamen modo. Nam quædam in sermone tacito excipiuntur, non enim per villam ipsam, aut per medias vineas, aut segetes, ire agere sinendus est, cum id æque commode, per alteram partem facere possit, minore seruitutis fundi detrimento. Verum constitit, vt qua primum viam direxisset, ea demum via ire agere debebit, nec amplius mutandæ eius potestatem haberet. Paulus. Publico loco intermeniente, vt via publica haustus, seruitus imponi potest, aquæductus non potest. A principe autem peti solet, vt per viam publicam, aquam ducere sine incommodo liceat publico. Pomponius lib. singularium rerum. Via itineris, actus, aquæductus, pars in obligationem deduci non potest, quia vsus eorum indiuisus est. Marcellus. Seruitutes, quæ in superficie consistunt, possessione retinentur. Sciendum est, per seruitutem, meliorem vicini conditionem fieri posse, deteriorem non posse, nisi aliquid nominatim in seruitutem impendendum im mutatum fuerit. Paulus, libro 15. ad Sab. In re communi nemo dominorum iure seruitutis, neque facere quicquam inuito altero potest, neque prohibere quo minus alter faciat, nulli enim res sua seruit. Idem in eodem. Omnes seruitutes prædiorum, perpetuas causas habere debent, & ideo neque ex lacu, neque ex stagno concedi aquæductus potest, stillicidij quoque immittendi naturalis, & perpetua causa esse debet. Idem in eodem. Vsufructus in alterutris prędiis acquisitus, non adimit, aliàs interrumpit seruitutem.

De seruitutibus prædiorum Vrbanorum, & Rusticorum. Cap. XCVIII.

EX summa iuris. Seruitutes vrbanorum prædiorum sunt, quæ ædificijs, siue domibus inhærent, vt scilicet vicinus onera vicini sustineat, vel recipiat tignum, vel trabem in parietem immittere, vel stillicidium recipere, vel ne possit altius ædificare, & alia plura onera, quæ non expedit numerare. Ex Digest. libro 7. Paulus libro 6. ad edict. prouin. Parietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum, & reficiendi ius non est, quia solus dominus non est. Vlpianus libro 11. ad edict. Cum eo, qui tollendo obscurat vicini ædes, quibus non seruiat, nulla competit actio. Marcellus, ita officere luminibus, & obscurare legatas ædes conceditur, vt non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in vsus diurni moderatione. Vlpianus li. 3. institutio. Seruitutes prædiorum rusticorum sunt hæ, iter, actus, via, aquæductus. Iter est ius eundi, ambulandi hominis. Non etiam iumentum agendo, vel vehiculum. Actus est ius eundi, agendi, vel ducendi iumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet, qui actum habet, habet & iter, eoque etiam sine iumento vti potest. Via est ius eundi, & agendi, & ambulandi, nam & iter, & actum in se via continet. Aquæductus est ius aquam ducendi per fundum alienum. In rusticis autem computanda sunt aquæ haustus, pecoris ad aquam appulsus, ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ traditio, planè & patientia seruitutum inducitur officium prætoris. Paulus lib. 7. ad edict. prouin. Viæ latitudo ex lege 12. tabularum in porrectum, 8. pedes habet, in anfractu id est vbi flexus est, 16. Modestinus libro 9. differentiarum. Inter actum, & iter nulla est differentia, iter est quo quis pedes, vel eques commeare potest, actus vero est, vbi & armenta ducere, & vehiculum liceat.

De iure Patronatus. Cap. XCIX.

EX summa iuris decretalium. Patroni nomen vnde patronatus, dicitur æquiuocè sumitur. Dicitur enim patronus, qui clientulo suo patrocinium in causa præstat, vel qui seruum manumisit, vel etiam quilibet defensor siue fautor, vnde patronus est turpitudinis, qui crimen celat vxoris. Dicitur etiam patronus ecclesiæ, vel hospitalis fundator, aut donator, vel soli præstitor. Est ergo secundum quod hic accipitur, ius patronatus auctoritas, vel potestas prouidendi ecclesiæ, prouenientis ex beneficijs in perpetuum ei collatis. Debet autem ecclesiæ prouidere patronus, & in temporalibus, ne dilapidetur, & in spiritualibus, vt dignum ibi presbyterum eligat, qui diuina officia celebret, & hoc in ecclesijs non collegiatis. In collegiatis autem, in electione a collegio facta, consensus eius est requirendus, & non ante, quia quod humani iuris esse desijt, per consecrationem seruitutem non recipit. Olim etiam vnus erat ex eligentibus. Pluribus itaque nominibus appellatur hoc ius, dicitur enim quandoque ius patronatus, quandoque processionis aditus, quandoque gratia, quandoque consensus, quandoque inuestitura, quandoque possessio, quandoque

defensio,

defensio, quandoque etiam aduocatio, veruntamen aduocatus proprie dicitur, qui nec ecclesię solum præstitit, nec ædificauit, neque dotauit, sed solummodo ad eius defensionē vocatus est, nec habet in ea ius aliquod spirituale. Transfertur autem iuspatronatus quatuor modis, scilicet hæreditaria successione. Item donatione, quam potest quis, etiam laico facere. Quidam tamen dicūt illud priuate donari non posse. Item pmutatione cum alio spirituali, & etiam vniuersalitatis alienatione. Non enim per se vendi potest, sed transit cum vniuersalitate. Eadem ratione non infeudari potest, cum titulus feudalis gratuitus non sit, vnde versus. Iuspatronatus transire facit nouus hæres. Res permutata, donatio, venditioque. Sciendum vero quod iurispatronatus secundum quosdam nō est merum spirituale, quoniam & laico competit, & ad hæredes transfertur, sicut & ius funerandi, & etiam secundum quosdam ad extraneos, sed neque purum temporale, quia vendi non potest, & ita partim temporale est, partim spirituale. Alij vero dicunt, quod est merum spirituale, cum sit quoddam simplex, & indiuisibile. Quod enim transit ad hæredes ex dispensatione fit, sicut innuitur extra. 1. de iurepatronatus. Illa namque dispensatio ad ius commune redacta est. Nec diuiditur iuspatronatus inter hęredes, sed apud vnumquemque manet insolidum quo ad omnem eius effectum, etiam si ex diuersis, & inæqualibus partibus hæredes sint, & hoc præter sacerdotis præsentationem, quæ est apud omnes, ita quod apud nullum. Si tamen vnus compatronorum plures filios reliquerit, non habetur ratio in capita, sed in stirpes. Item ecclesia non diuiditur, vt hæredum vnus possit suum presbyterum inuestire, vel vt vnus plures prælatos pares possit instituere, sed impares bene potest, vt probatur per illā decre. de iure pa. postulasti. Semper autem tractanda est causa de iurepa. coram ecclesiastico iudice. Et siquidem super hoc, inter aliquos mota quæstione, differatur institutio, distinguendum est vtrum protrahatur culpa litigantium, an impedimento iudicis. Si culpa litigantium, poterit episcopus post menses quatuor ecclesiam ordinare, saluo iure partis vtriusque, si vero iudicis impedimento, tunc vsque ad menses sex tenetur episcopus expectare.

De eius acquisitione, & debito, & translatione. Cap. C.

Acquiritur autem huiusmodi ius tribus de causis. Patronum enim faciunt fundi præstatio, dotatio, ædificatio, siue fundatio, & hoc diuisim. Ita quod si vnus territoriū, siue fundum assignauerit, & alius dotauerit, tertius vero fundauerit, cuilibet eorum iuspa. est acquisitum. Et vnusquisque habet insolidum, ita quod omnes æqualiter, sicut de seruitutibus dicitur, in Dige. sed licet quilibet habeat ibi ius singulare per se, habent tamen insimul quoddam ius commune præsentādi personam, sicut & illi ad quos spectat electio, nullus enim per se potest eligere. Dicunt tamen alij, quod ille tantum debet personam præsentare qui territorium assignauit, idest agrum, vel fundum. Aliquando nanque territorium in iure vocatur ipse ager, aliquando autem vniuersitas agrorum, aliquando vero diœcesis. Vnde versus. Patrono debetur honor omnis, vtilitasque: Præsentet, præsit, defendat, alatur egenus. Honor quidem quia præsentat, sed ex præsentatione sola nihil iuris prouenit præsentato, nisi collegium, vel aliqua religiosa persona habeat præsentationem. Nam vt ait Innocentius tertius. Episcopus, qui præsentatum idoneum admittere recusat, ad prouidendum eidem in competenti beneficio compellitur, vt in quo deliquit, in eo puniatur. Onus vero, quia tenetur eam contra quoslibet oppressores defendere. Vtilitas autem, quoniam ali debet ab ecclesia si vergat ad inopiam, præterea debetur ei processionis aditus, vt scilicet alios Parochianos præcedat in processione, vel vt cum processione recipiatur, cum a lōgo redit itinere, preterea si quod episcopi consensu seruitium imposuerit ecclesiæ, illud etiam potest exigere, non autem feudum, tallias, & huiusmodi.

De Bonorum possessione. Cap. CI.

Isidorus, li. 5. Bonorum possessio est ius possessionis certo ordine certoque titulo acquisitæ. Iustinianus in lib. institutionum, 3. Bonorum possessio est ius persequendi, retinendique patrimonij, siue rei quæ cuiusque dum moritur fuerit. Bonorum possessiones tribus modis introductæ sunt, aut emendandi veteris iuris gratia, aut impugnandi, aut confirmandi. Emendandi, quia lex 12. tabularum emancipatos inter suos non cognoscit, prætor vero hæc emendans vocat eos, vnde liberi. Impugnandi, quia lex. 12. tabularum eos, qui per fœmineum sexum descendunt, omni modo repellit a successione, prætor vero hoc impugnans vocat eos, vnde cognati. Confirmandi quotiens prætor dat eis bonorum possessionem, qui poterant ex iure ciuili, tam ex testamento, quam ab intestato succedere. Extraordinarium auxilium hoc, est secundum legem Corneliam considerandum, quæ capitis prospexit tam ex testamento, quam ab intestato. Omnes quidem dies, aut continuati, aut vtiles vocantur. Continuati sunt qui quotidie, & omnes computantur. Vtiles sunt in quibus feriati dies excipiuntur, & ægritudinis, vel in quibus quis qualibet occupatione detinetur, sed tantum illi dies computantur in quibus agere potest in bonorum possessionem, & dies vtiles continui reputantur. Ex codice Theodosiano lib. 7. Possessio tribus modis tibi acquiritur, occupatione, accessione, translatione. Occupatione, vt vacua, quæ a nemine detinetur, quo casu a te incipitur, & si non vllius fuit, siue alterius, ea causa dominium tibi acquiritur. Si autem quod alicuius est, nullius putes, aliqua iusta opinione deceptus, & ita eius possessionem apprehendis, dominium quidem non tibi quæritur, sed tamen iuste possidere incipis pro suo possidendo. Accessio duplex est, aliquando per se, vt partus ancillæ, & fructus bona fide percepti, & tunc pro suo possidere, & vsucapere potes. Aliquando non per se, sed ex communitate maioris rei, vt quod per alluuionem agro tuo adiectum est, in his enim titulus principalis rei spectatur, vt iusta possessio sit, & pro suo vsucapere possis. Transfert aliquis possessionem vel per se vel per alium, & hoc aut nolens, aut volens, aut ignorans. Volens vt per venditionem, vel emptionem, vel transactionem, vel stipulationem, vel insolidum dationem, vel donationem, & tunc incipis ciuiliter possidere. Nolens aliquando iuste, aliquando iniuste, iuste vt per iudicem. Iusta quidem possessio est, quando per auctoritatem iudicis incipis possidere, licet scias alienam rem esse. Iniuste transit in te possessio, quando per vim incipis possidere, vel per furtum. Ignorantis possessio in te transit, velut per eum qui nomine eius possidet, vt colonus.

De Vsucapione. Cap. CII.

Isidorus, vbi supra. Vsucapio est adeptio dominij per continuationem iustæ possessionis biennij, aut alicuius temporis. Ex Digest. lib. 6. de Publiciana in rem actione. Quod iam vsucaptum est, habet ciuilem actionem. Marcellus lib. 22. digest. Scribit eum qui a furioso ignorans eum furere rē emit, posse vsucapere, ergo & publicianam habebit, quæ etiam aduersus donatorem competit. Est enim iustus possessor & petitor, qui liberalitatem accepit. Non igitur proderit emptio, nisi quæ bonam fidem habet, proinde sufficit me bonæ fidei empto rem fuisse, quamuis a non domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit. Neque enim dolus venditoris mihi nocebit. Vlpianus. Hæc actio in his, quæ vsucapi non possunt vt in furtiuis, & in seruo fugitiuo locum non habet, sed & hæres furis hanc actionem non habet, quia viciorum defuncti possessor est. Regula iuris. Qui in seruitute est vsucapere non potest, nam cum possideatur, possidere non videtur. Ex summa iuris. Vsucapio est acquisitio dominij, per cōtinuationem temporis lege diffiniti. Tempus autem a lege diffinitum est triennium. Introducta est vsucapio propter bonum publicum, ne dominia rerum essent in incerto. In hac exiguntur bona fides, iustus titulus, continua possessio, & quod res viciosa non sit, & quod non sit, vsucapibilis. Vsu capiuntur etiam res ecclesiasticæ, & prophanæ, licet dixerint quidam, quod non vsucapiuntur ad instar rerum fiscalium. Sciēdum itaque ꝙ vsucapio locum habet in rebus mobilibus, quas qui bona fide possidet aliquo titulo, idest, aliquo contractu, vel quasi contractu, & per tres annos sine interruptione, idest quod non sit molestatus coram aliquo iudice, vsucapit, & defendit se contra quemlibet petentem, nisi sit res furtiua: illa enim vitiosa est, & non vsucapitur. Eodem modo pęnitus locum habet præscriptio in rebus immobilibus: sed oportet, ꝙ possideat per decem annos inter præsentes, & per 20. inter absentes.

De Præscriptione. Cap. CIII.

Præscriptio igitur est ius quoddam in rebus immobilibus, substantiam idest firmitatem ex tempore capiens. Hæc etiam dicitur exceptio, vel exclusio actionis, quoniā obijcitur actioni personali, vel in rem, super rebus immobilibus, & elidit eam, vel excludit, non aūt dñium acquirit scdm quosdā. In ecclesiastica præscriptione, sicut & in vsucapione bona fides exigitur,

exigitur, vt scilicet ille qui possidet, credat rem suam esse. Item iustus titulus scilicet quod habeat eam ex bona causa, & iusta, nō per violentiam, nec per occupationem iniustam. Item cōtinua possessio, scilicet vt res possessa sit vsque ad finem præscriptionis, sine interruptione. Item quod res ipsa sit præscriptibilis. Quædā enim res, vel iura sunt quæ non præscribuntur, s. subiectio, procuratio debita episcopo, vel legato, limes, & ea quæ limiti cohærentia sunt. Item functiones publicæ non præscribuntur a laicis. Item colonus fundum, ratione cuius est colonus, non præscribit, sed nec vsufructuarius præscribere potest, quia non possidet. Nec clericus beneficium suum præscribere potest, pro seruitio suo. Item liber homo præscribi non potest, neque ius episcopale, neque reuerentia episcopo a clericis suis debita. Idem in rebus ecclesiæ. Impeditur autem præscriptio, quandoque ad tempus, scilicet tempore vacantis ecclesiæ, & tempore vitæ male alienantis, & quamdiu prælatus est in hæresi, vel in scismate. Præscriptionum quædam longi temporis est, scilicet decem annorum inter præsentes, vel viginti inter absentes, vt superius dictum est. Itaque vsucapio, dicitur acquisitio dominij per continuationem temporis a lege diffiniti. Hæc diffinitio potest prædictæ diffinitioni, quæ longi temporis est, adaptari. Est & alia quæ dicitur longissimi temporis, scilicet 30. vel 40. annorum, quæ odio non petentium est introducta, qua & res furtiua præscribitur, & omnis actio & petitio tollitur. Quadraginta annorum præscriptio locum habet in rebus ecclesiæ. Sed contra Romanam ecclesiam currit præscriptio centum annorum. Item aliter, aut large sumendo vocabulum, species multæ sunt præscriptionum. Est enim alia. 10. dierum, quæ currit contra non appellantem. Alia vero sex mensium, vt in actione redibitoria, alia vnius anni scilicet quæ obijcitur iniuriarum actioni, & illa quæ obijcitur appellationem non prosequenti. Est & alia biennij, sicut de pecunia non numerata, alia quoque triennij, alia vero quadriēnij, quæ currit pro fisco, & contra fiscum. Est iterum alia decennij, alia vicennij, quæ titulum requirit, & bonam fidem, etiam secundum leges. Iterum est præscriptio. 30. annorum, vel etiā. 40. de quibus tractatur in canonibus. Et licet antiqui canones præscriptionem. 30. annorum admiserint contra ecclesiam, hodie sola præscriptio. 40. annorum admittitur contra eam.

Iterum de eodem. Cap. CIIII.

GRatianus causa. 16. q. 3. Quod autem præscriptione temporis omnia iura tollantur, probatur auctoritate Calcedonensis concilij, & Gelasij Papæ, & Toletani cōcil. Sed idem Gelasius contra testatur scribens Maximiano, & Eusebio episcopo. Hoc autem multipliciter distinguitur. Sunt enim quædam Diœceses, quæ certis limitibus distinctæ sunt, hæ nullo modo præscribi possunt. Aliæ vero, quæ non sunt certis limitibus distinctæ, & de quibus certa diffinitio olim non præcessit præscriptione tolluntur. Potest tamen & aliter distingui. Quæ quisque sua auctoritate vsurpat, quia nullo titulo possidere incipit, præscribere non potest, & in hoc casu intelligenda est auctoritas Gelasij. Temporis obiectio, quæ per iniuriam forte generatur, non potest diuellere Diœcesim semel constitutam. Intelligendum est hoc si nullo titulo, sed sola vsurpatione eam possidere cœperit. Si vero iudicis auctoritate, & priuilegiorum longa consuetudine possidere cœpit, tūc temporalis obiectio actori silentium imponit. Vnde Gelasius Papa inter cætera inquit. Post quingentos annos constituta Christi quoldam audio velle subuertere, cum 30. annorum lex hominum non possit abrumpi. Item si rebus ecclesiæ controuersia mota est, & diffinitio subsecuta, & si iniusta sit, tamen quia non sua, sed diffinientis auctoritate possidere cœperit, tricennalis præscriptio petitori silentium imponit, ita tamen vt supputatio præscriptionis, non a tempore diffinitionis, sed a decessu definientis, exordium sumat. Item ea quæ in beneficijs possidentur, siue, quæ metu hostilitatis interueniente, diutius possessa fuerint, præscribi non possunt. Tolluntur etiam præscriptione illæ diœceses, quas proprijs episcopis negligentibus, alij ab hæresi ad integritatem fidei reuocauerunt. Extra. 3. de præscriptionibus. Ex registro Gregorij. Scire nos credimus taciturnitatem, & patientiam nostram, futuris post me Pontificibus, in rebus pauperum præiudicium non facturam. Gregorius. Omnes possessiones ad singulas prouincias nostrorum fratrum pertinentes, a quibus per 30. annos possessæ sunt quietè, & sincerè absque sinodali proclamatione perpetuo teneantur. Alexander. 3. Nulla antiqua dierum possessio iuuat aliquem malæ fidei possessorem, nisi resipuerit, postquam se aliena nouerit possidere. Idem. Quadragenalis præscriptio, omnem prorsus actionem excludit. Idem. Cum laici decimas detinere non possunt, eas nulla ratione possunt præscribere. Inno. 3. Cum non liceat a capite membra recedere. Mandamus quatenus, Archiepiscopo, & ecclesiæ Bracaren. obedientiam, & reuerentiam debitam, sicut alij clerici suæ diœce. faciunt, impendatis, præscriptione temporis non obstante. Idem. Contra Rom. Ec. non nisi centum annorum præscriptio locum sibi valeat vendicare. Idem. Contra procurationem, quæ ratione visitationis debetur, præscribi nequit, quemadmodum nec contra visitationem ipsam. Idem. In præscriptione rerum ecclesiasticarum bona fides, & iustus titulus exigatur.

De interruptione præscriptionis, & eius effectu, & probatione. Cap. CV.

GRegorius. Aduersus ecclesias, minorem præscriptionem quam 40. an. Ro. ec. non admittat, licet quidam canones comprobent tricennalem, & ecclesia se potest aduersus ecclesiam quadragenaria temporis præscriptione tueri, de re illa, quam inconcussè 40. annis noscitur possedisse. Verum si de præscriptione, & interruptione inter partes fuerit mota quæstio, ab vtraque parte testes recipi debent, & si probata fuerit interruptio, præscriptio non tenebit. Ex summa iuris. Interrumpitur autem præscriptio tribus modis scilicet naturaliter, ciuiliter, & canonice. Naturaliter quidem, quando res, quæ est in causa præscriptionis, medio tempore ab alio aliquo possidetur, vel a mari, siue a fluuio inundante occupatur, vel quando pupillaris ætas interuenit. Ciuiliter autem multis, scilicet per libellum principi datum, & hoc valet in annalibus actionibus tantum. Item per querelam iudici factam, & secuta rei conuentione, hoc valet in omnibus actionibus. Item per litis contest. hoc quoque valet in omnibus. Interrumpitur quoque ciuiliter, sinodali proclamatione, secundæ cautionis expositione, vsurarum solutione. Canonice vero, quando bona fide quis incipit possidere, & medio tempore malam habet, talis enim interruptio non potest dici naturalis, cum possessione non ceciderit, neque ciuilis, cum non ab aliquo causa sit interposita. Dicitur ergo canonica, tanquam a canone introducta. Præscriptionis effectus est, quod præscriptori eiusque successoribus defensionem acquirit, & etiam si a possessione ceciderit, vendicationem habet, nisi malæ fidei possessor sit. Obijcitur autem, vt dictum est, actioni personali, vel reali. Actio personalis est, quæ competit contra certam personam, vt actio commodati, quæ non competit, nisi contra commodatarium, vel eius hæredem. Realis autem est, quæ obtinet contra quemlibet detinentem rem ipsius agentis. Probatur autem præscriptio, si probetur res possessa fuisse in principio temporis præscribentis, & in fine: præsumitur enim ille qui sic probat, medio tempore possedisse, nisi interruptio probetur interuenisse. Probato vero tempore, præsumitur etiam bona fides. Quilibet præsumitur ignorans, nisi probetur sciens, & ita præsumitur ignorasse rem ad alium pertinere, nisi probetur sciuisse. Item etiam titulum habuisse præsumitur, nisi probetur non habuisse, quia possessor non tenetur possessionis suæ titulum probare. In summa vero nota, quod ecclesia præscribit contra priuatum spacio. 10. vel 20. annorum, & non econuerso: quia quod est in eius fauorem introductum, non est in læsionem ipsius retorquendum. Præscriptio quoque quadriennij, quæ currit aduersus eum cuius rem Imperator donat, in rebus ecclesiasticis nō habet locum. Nota etiam quod præscriptio non differt ab vsucapione, nisi in duobus. s. in hoc quod consistit in rebus immobilibus, & quia prolixius exigit tempus.

De obligatione. Cap. CVI.

IVstinianus, vbi supra lib. 3. Obligatio est vinculum iuris, quo necessitate astringimur, alicuius soluendæ rei, secūdum nostræ ciuitatis iura. Obligationes aut ciuiles sunt, aut prætoriæ. Ciuiles sunt, quæ aut legibus constitutæ sunt, aut iure ciuili comprobatæ. Prætoriæ vero, quas prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur. Sequens diuisio in quatuor species deducitur, aut enim ex contractu, aut quasi ex cōtractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Omnis obligatio tollitur solutione eius qd debetur, vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Acceptilatio est imaginaria solutio. Idem lib. 4. Inter dominum, & eum qui in ptāte eius est, nulla obligatio esse potest. Helinandus, 9. li. Obligō vinculum est non corporale, sed iuris, quo astringimur ad aliquod

quod

quod dandum vel faciendum, vel ex conuentione propria, seu quod pro eodem habetur, vel etiam contra propriam voluntatem, vt cum delinquimus, seu ꝙ pro delicto habetur facimus. Et quemadmodum in vinculo corporali facti solutio necessaria est, ita in ciuili vinculo, naturalis seu ciuilis solutio desideratur. Igitur obligatio mater est personaliũ actionũ, actio.n.est ius persequendi in iudicio, quod nobis debetur. Ex lib. de actionibus. In oĩbus obligationibus, in quibus dies non ponitur, pñti die debetur. In personam seruilẽ nulla cadit obligatio. Regula iuris. Impossibilium quoque nulla est obligatio. Ex summa iuris. Obligatio autem alia est ciuilis tantum, alia naturalis tantum, alia ciuilis, & naturalis. Ciuilis tantum generaliter verum est quod non obligat cum effectu, puta si scripsi me tibi debere centum spe futuræ numerationis, si non sit numerata postea pecunia ciuiliter tantum obligatus sum, vnde si petas solui tibi quod scripsi me debere, nisi sit transactum biennium, exceptione submoueris. Quid sit exceptio infra patebit. Item ciuilis tantum est, quando ego eram cum effectu obligatus, & factum est mihi pactum de non petendo a creditore. Naturalis obligatio est, quæ oritur ex nudo pacto. Ista similiter non obligat cum effectu. Ciuilis & naturalis est, quando dedi tibi pecuniam mutuo, & eam stipulatus sum. Quid sit stipulatio infra patebit. Et multis alijs modis obligatur, quis cum effectu, vt inferius apparebit.

De Pacto, & Conuentione. Cap. CVII.

Sed quia de pacto fecimus mentionem. Nota qđ pactum est duorum, pluriumve consensus in idem. Et bene dixit in idem, non in eodem, vel de eodem. Nam si consentiamus, de Socrate, quod sit Asinus, non est pactum, quia neutrum alterius talis consensus obligat, nec naturaliter, nec alio modo. Sed si in dandum vel faciendum alteri ab altero nostrum obligat. Si vero consentiamus inuito magistro Alberto, ꝙ ipse det alij, non est pactum. Species pactorum duæ sunt, aut enim sunt in rem, & tunc proderunt omnibus ad quos res voluitur, aut in ꝑsonam, & tunc proderunt personæ paciscentis non alij. Pacisci potest in ecclesiasticis prælatus in vtilitatem ecclesiæ, cõtra non, quia loco procuratoris est, & procurator conditionem dñi meliorem facere potest, deteriorem vero nõ. Similiter ecclesia vacante, capitulum, vel vniuersitas pacisci potest, si concipiat pactum in vtilitatem ecclesiæ, aliter vero non. Quilibet autem in re sua pacisci potest. Pactio cessat in acquisitione spiritualiũ. Item in turpibus, & illicitis, etiam si iuramento firmata sit, cessat etiam inter dominum & seruum, cessat iterum in iure publico, cui non potest derogari pactis priuatorum. Effectus pactorum est, vt seruentur, nisi sint inhonesta, vel contra iura, siue contra leges, vel contra bonos mores, vel contra substanriam contractus, vel nisi sit impossibilis conditio. In summa vero nota, ꝙ posterius pactum priori præiudicat. Item secundum leges ex simplici pacto non oritur actio, nisi vestiatur pactum, vel re, puta rei traditione, vel verbis, puta stipulatione, vel cohærẽtiæ contractus, vel si in contractu apponatur incontinenti, vel etiã literis. Sed secundum canones oritur actio ex nudo pacto, qa Deus inter simplicem, & solennem promissionem, nullam facit differentiam. Ex Dige. lib. 2. Paulus. Pactio est duorum, vel plurium in idem placitum & consensus. Conuentionis verbum generale est ad omnia pertinens, de quibus negocij contrahendi, transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt. Nam sicuti conuenire dicũtur, qui ex diuersis locis in vnum locum colliguntur, & veniũt, ita qui ex diuersis animi motibus in vnũ consentiunt, in vnam sententiam decurrunt. Conuentionum pleræque in aliud nomen transeunt, veluti in emptionem, locationem, pignus, stipulationem. Labeo ait conuenire posse vel re, vel per epistolam, vel per nuncium. Inter absentes quoque, & tacito consensu. Vlpianus. Nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem, quinimmo interdum informat ipsam actionem, vt in bonæ fidei iudicijs. Prætor ait. Pacta conuentaque, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, senatusconsulta, decreta, edicta principum, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, seruabo. Et vt ait Pedius. Dolo malo pactũ fit, quotiens circumscribendi alterius causa aliud agitur, & aliud simulatur. Pacta, quæ turpem causam continent non sunt obseruanda. Caius, li. 1. ad edict. prouinc. Contra iuris ciuilis regulas pacta conuenta non habentur rata, veluti si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne a debitore suo peteret. Aut ne intra certum tempus, veluti intra quinquennium peteret. Florentinus li. 8. institutionum. Qui in futurum vsuras a debitore acceperat tacite pactus, videtur, ne intra tempus sortem petat. Pomponius li. 8. ad Sab. Nemo paciscendo efficere potest, ne sibi locum suum dedicare liceat, aut ne sibi in suo sepelire mortuum liceat, aut ne inuito vicino prædium alienet. Ibidem de transac. Sceuola li. 1. Dige. Priuatis pactionibus non dubium est, non lędi ius cæterorum. Elius Macer. Nulli procuratorum principis, inconsulto principe, transigere licet.

De speciebus Pacti. Cap. CVIII.

Ex libro qui dicitur Instrumentum iuris. Pactorum quædam in contractu bonæ fidei, quædam in contractu stricti iuris apponuntur. Item quædam in continenti, idest ingressu contractus. Quædam ex interuallo. Pacta quæ in contractu stricti iuris incontinenti fiunt, nouam tantum actionem pariunt, veterem non informant, idest ex contractu proficiscentem cõditionem, datorum tamen ob causam plerunque præstant ad repetendum quod datum est. Quæ vero ex interuallo fiunt nullam pariunt actionem, sed tantum exceptionem. Cum autem in contractu bonæ fidei interponuntur, siquidem incontinenti, non tantum nouam actionem, idest præscriptis verbis pariunt, sed etiam ex contractu veterem nascentem informãt. Si vero ex interuallo in contractu bonæ fidei pacta interponũtur, distinguendum est, vtrum addant aliquid contractui, an detrahant. Si detrahunt, creduntur inesse, & pariunt exceptionẽ. Si vero addunt, siquidem sunt adminicula, idest accidentalia pacta, vt rupta, & pœna præstetur, vel cautio dupli, nullam pariunt actionem, sed si sponte adimpleantur, pariunt exceptionem. Cum vero sunt de substantia contractus, idest de auctione, vel diminutione precij, interest quid agatur. Nam si hoc agitur, vt a toto contractu recedatur, a toto intelligitur recessum. Si vero hoc non agitur, non receditur a primo, sed informatur. vt etiam actio tribuatur: nam cum totus contractus possit posteriori pacto tolli, multo magis, & reformari potest. Ex summa iuris. Item pactorum alia sunt vtilia, alia inutilia. Inutilia dicuntur quandoque ratione paciscentis, vt si furiosus, vel adultus curatorem habens, sine curatore paciscatur. Tales enim pacisci non possunt, cum furiosus expressim consentire non possit, & hoc intellige, nisi in lucido interuallo, & in hoc adultus furioso similis est. Aliàs etiam ratione personarũ sunt pacta inutilia, sed hæc exempli causa sufficiant. Item ratione rerum sunt pacta inutilia, vtputa si paciscamur de impossibili aliquo facti, vt de Chimera, vel Hircoceruo, vel de impossibili iuris, vt si paciscamur contra leges, senatusconsulta, plebiscita, decreta prætorum, vel constitutiones principum, seu in fraudem alicuius horum. Vtilia sunt alia, quæ ratione rei, vel personæ, vel iuris non prohibentur. Item pacta alia sunt nuda, & illa tantum naturalem pariunt obligationem regulariter. Alia vestita, & illa pariunt naturalem & ciuilem idest obligant cum effectu. Et nuda sunt omnia, nisi vestiantur, re, verbis, literis, consensu. Et quid sint ista infra dicetur. Istis enim quatuor dicitur vestiri pactum, ita quod est non vnquã sine his vestimentis, immo cum eis incipit esse. Item vestitur pactum contractus cohærẽtia post natiuitatem suam, vel quandoque ante, vel quandoque in ipso contractu, puta si vendidi tibi domum, pactum fecisti mecum ante contractum, vel in cõtractu, vel paulopost, quod non ędificares eam altius, vel aliud huiusmodi, tunc ex pacto tali nascitur obligatio cum effectu, vel nata informatur, siue vestitur. Item vestitur rei interuentu in contractibus innominatis, qui sunt quatuor, do vt des, facio vt facias, do vt facias, facio vt des, qui contractus ab initio nullam pariunt obligationem. Sed postquam res, quam conuenisti dari, data est, statim nascitur obligatio ei, qui dedit, vel fecit, non alij.

De differentia Pacti, & Promissionis, Obligationis, Contractus, & Actionis. Cap. CIX.

At caue tibi, quia idem videtur esse pactum, & pollicitatio, obligatio, contractus, & actio, sed non sunt. Pactum enim (vt dictum est) est consensus duorum, verbi gratia, dico tibi sic. Si velles mihi facere codicem, darem tibi. 20. & tu dicis, Parum esset. Et ego Forsitassis darem bene. 30. Et tu dicis, bene facerem pro tanto. Ecce iam consensimus in idem scilicet de codice faciendo, & precio. Verumtamen, quia verba quodammodo inutilia sunt, non obligant nisi naturaliter. Pollicitatio est solius offerentis promissio, verbi gratia, sine aliqua interrogatione, vel contractu inter me, & te, dico. Facerem tibi codicem pro viginti. Contractus est ipsa verborum prolatio, siue ipse consensus partium obligationis cõtrahendæ, verbi gratia, in venditione dico. Pro quanto dabis codicem. Et is. Pro centũ, Rñdeo. Non darẽ centũ, sed sexaginta. Tu rñdes. Nõ, sed octoginta.

octoginta. Et sic tu descendendo, & ego ascendendo, tandem, post multa, & varia certamina in vnam consonantem deducitur, sententiam, conueniendo de precio, & de re danda pro illo, & quod in hoc dico in omnibus alijs contractibus serua. Ex tali consensu nascitur obligatio, quam diffiniuimus supra, & ex obligatione nascitur ius quoddam, quod proponimus contra obligatum in iudicio, ad faciendum, vel dandum, quod conuenit, vel promisit, quod ius dicitur actio: nam actio est ius prosequendi in iudicio quod nobis debetur. Manifesta igitur est differentia inter prædicta. Patet etiam ex præmissis, quod pacti nomen est generale ad omnia, quæ aguntur inter partes causa obligationis contrahendæ, vel etiam tollendæ, sicut in pacto de non petendo. Conuentionis vero verbum generalissimum est, conueniunt enim scholares ad congregationem, & alij homines ad alium locum, & partes inter se. Item aliquando pactum strictius sumitur, vnde Isid. 5. li. Pactum dicitur inter partes, ex pace conueniens scriptura, legibus, ac moribus comprobata. Et dicitur pactum, quasi ex pace factum, ab eo quod est paco, vnde & pepigit fœdus. Placitum quoque similiter ab eo quod placet,

De obligatione quæ contrahitur re, & primo de Mutuo. Cap. CX.

EX summa iuris. Dicto quid sit contractus, superest, vt de illis, vel saltem de aliquibus contractibus, quibus pacta vestiuntur videamus. Et primo de re. Inter partes quidem re contrahitur obligatio Mutuo, Commodato, Deposito, Pignore, & Debiti solutione, item in contractibus innominatis. Sed hæc est differentia inter contractus innominatos, & prædictos, quia in prædictis statim, vt sunt, nascitur obligatio & actio, & in innominatis non statim, sed postquam vnus cœpit facere, vel dare rem. Dicitur autem mutuum, quasi de meo tuum, ex corrupto, & integro, quando, s. pecunia, quæ mea erat, fit tua, cum do tibi eam mutuo, & datur mihi conditio certi. i. actio ad petendum quod mutuo dedi. Iustinianus vbi supra lib. 3. Obligatio quidem (vt superius dictum est) aut ex contractu fit, aut quasi ex contractu aut maleficio, aut quasi ex maleficio. Contrahitur autem aut re, aut verbis, aut literis, aut consensu. Re, vt mutuo, quod in tribus rebus consistit, pondere, numero, & mensura, sicut in vino, frumento, & oleo, pecunia numerata, ære, argento, auro, & dicitur mutuum, quia ita tibi a me datur, vt ex meo tuum fiat. Et quandoque nobis, non eadem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur. Nam si eadem res reddatur, commodatum videtur, aut depositum. Et ex hoc contractu nascitur actio, quæ vocatur conditio. Qui mutuum accipit, quicquid ei accidat casu fortuito. i. furto, ruina, incendio, vel naufragio, semper tamen obligatus manet.

De Commodato. Cap. CXI.

ISidorus quinto lib. Commodum est, quod nostri iuris est, & ad alios temporaliter translatum est, cum modo temporis, quamdiu apud eum sit, vnde & commodum dictum est. Iustinia. vbi supra. Qui autem vtendum accepit, exactam quidem diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. Sed propter maiorem vim, maioresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus interuenerit. Alioquin si id quod tibi commodatum est, peregre tecum ferre malueris, & incursu hostium, prædonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituendo tenearis: nam commodata res, tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta, vel constituta, tibi res vtenda data est. Alioquin mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur, gratuitum enim debet esse commodatum. Ex summa iuris. Est igitur commodatum, res mobilis alicui gratis ad vtendum ad tempus concessa. Ideo dico concessa non translata, quia commodator semper rei commodatæ dominium, ac possessionem sibi retinet, vt recipiat eandem numero, & in hoc differt a mutuo, in quo, & dominium transfertur. Et dicitur commodatum tanquam commodi gratia datum. s. vtentis, vel ipsius dantis, vel etiam vtriusque. Commodare potest in ecclesiasticis Oeconomus, idest dispensator, cui. s. ecclesiasticæ res gubernandæ mandantur. In cæteris autem, quicunque rem habet propriam, tum etiam alienum, quod est apud me, possum alij commodare, sicut dicit lex in Digestis. Natura vero commodati est, vt res ipsa restituatur, sicut dictum est. Nec potest etiam prætextu debiti retineri. Damnum tamen in ea si acciderit fortuito casu, vel fatali morte, vel latronum, vel hostium violentia, non imputabitur commodatario, nisi fuerit in culpa, vel nisi periculum in se susceperit. In summa vero nota, quod qui re commodata, aliter quam commodata sit, vtitur, furtum committit: nisi forte credat, hoc dominum rei permissurum, sicut legitur in digestis, titulo de furtis. Extra. 4. De commodato. Greg. 9. Cum gratia sui tantum quis commodatum accepit, de leuissima etiam culpa tenetur, sed casus fortuitus, nisi acciderit culpa sua, vel interuenerit pactum, seu in mora fuisset, sibi non debeat imputari. Contra eum quoque recte commodati non agitur, nisi post vsum completum, cuius gratia fuerat commodatum, cum non decipi nos oporteat beneficio, sed iuuari.

De Præcario. Cap. CXII.

ISidorus, vbi supra. Præcarium est dum prece creditor rogatus, permittit debitorem in possessionem fundi, sibi obligati, demorari. Ex summa iuris. Præcarium est, quod vtendum alicui conceditur, quamdiu is qui concedit patitur, ita vt quandocumque voluerit reuocare possit. Vnde patet, quod est contractus gratuitus, similis commodato, sed in hoc differens, quia commodatio fit ad certum vsum, nec reuocari potest, antequam vsus fit ille, cui commodatur. Præcarium vero reuocatur quandocumque voluerit is, qui concessit. Item commodatum in rebus mobilibus consistit, præcarium autem in rebus immobilibus. Differunt ergo non tantum in voce, vt quidam dixerunt, sed etiam in re. Præcaria vero idem est quod emphiteosis, idest, contractus meliorationis inter dominum, & colonum consistens. Verbigratia, dicit dominus ad colonum, Concedo tibi terram hanc ad tempus colendam, ad dictumque redditum mihi præstandum. In hoc ergo contractus iste differt a locato, quia causa meliorationis initur, vnde & contractus meliorationis dicitur. Natura vero huius talis est, vt colonus ante terminum expelli non possit. Præcaria vero ecclesiæ damnosa, absque metu pœnæ reuocatur. In summa vero nota, quod tres sunt præcariæ species. Vna quæ ab vsufructu non distat. Et de hac canon ille. 10. cã. q. 2. loquitur. Præcariæ &c. Alia vero quæ de quinquennio in quinquennium renouatur. Tertia vero, quæ vsque in tertiam generationem durat, & hæc in pluribus locis frequentatur. Extra. 3. de præcarijs. Ex concilio Beluac. Præcariæ de quinquennio in quinquennium secundum auctoritatem, & antiquam consuetudinem renouentur. Ex concilio Chartagi. De præcarijs irrationabiliter factis, a rectoribus ecclesiarum præcipimus, vt nemo successor antecessoris sui pœna sit obligatus, sed suæ prouidentiæ sit concessum, vt si antecessor eius, res ecclesiæ irrationabiliter distribuit, ab eo ad ius eiusdem ecclesiæ reuocentur. Greg. 9. Præcarium vtendum conceditur, quamdiu patitur qui concessit. Soluitur quoque obitu eius cui concessum est, non etiam concedentis, aut cum ipsum alienari contingit alicui, hoc reuocare volenti, quia per conuentionem huiusmodi, non licet rem alienam inuito domino possideri. Porro præcariæ quæ quandoque de ecclesiarum possessionibus fieri solent, non sunt pro voluntate concedentium reuocandæ.

De Deposito. Cap. CXIII.

EX summa iuris. Item deposita re celebratur contractus. Et est depositum, quod custodiendum alicui datum est, idest traditum. Nam depositæ sicut commodatæ rei possessionem, & dominium retinemus, nisi quando apud sequestrum deponimus custodiendam, vt ei reddatur cui fuerit adiudicata, & ita hic fit depositio, & a pluribus tantum & insolidum, & nascitur ex deposito, actio depositi, contra illum qui recipit depositum, vt restituat. Isidorus, vbi supra. Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi diu positum. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendij, naufragij, apud alium custodiæ causa deposuit. Iustinianus, vbi supra. lib. 5 2. Is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, ex actione depositi, quia & ipse de ea re quam acceperit restituenda, tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. Culpæ autem nomine idest desidiæ, ac negligentiæ non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, suæ facilitati id imputare debet. Ex Digest. li. 4. Prætor ait Nautæ, caupones, stabularij, quod cuiusque saluum fore receperint, nisi restituerint, in eos iudicium dabo. In locato etiam, conducto, culpa in deposito dolus præstatur. Si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, exceptio ei danda est. Similiter si in stabulo, vel in caupona vis maior contigerit. Extra. 1. de Deposito. Greg. 9. Bona fides abesse præsumitur, si rebus tuis saluis existentibus, depositas amisisti. De culpa quoque teneris, si te ipsum deposito obtulisti, vel si aliquid de custodia recepisses. Pacto vero,

vero, culpa, vel mora præcedentibus, casus, etiam fortuitus imputatur. Sane depositori liceat pro voluntate sua depositum reuocare, contra quod compensationi, vel deductioni locus non fuit, vt contractus, qui ex bona fide oritur, ad perfidiam minime referatur, licet compensatio admittatur, si causa ex qua postulatur sit liquida, ita quod facilem exitum credatur habere.

De Natura Depositi. *Cap.* CXIIII.

Ex summa iuris Canonici. Natura ergo Depositi talis est, vt res deposita restituatur etiã furi, & latroni, vel cuilibet alij deponenti, non deterior facta. Et hoc nisi in tribus casibus, scilicet quando petitio concurrit, quando ille furem ceperit, vel quando rem meam quis apud me deposuerit. si vero damnum in re deposita inciderit, non tenetur depositarius, nisi de dolo: nisi inter eos tale pactum interuenerit, scilicet vt culpam præstaret, vel nisi custodiæ pretium acceperit, vel nisi se vltro ad custodiendum obtulerit, vel eam pro commodo suo suscepe rit, vel vbi moram restituendo fecerit, nec iustam retinẽdi causam habuerit. In huiusmodi nanq; casib⁹, et leuissima culpa imputatur. Vnde de quatuor primis versus isti formantur. Et in deposito præstanda leuissima culpa. Cui tenor hic pacti, cum sola suscipientis Contrahitur causa, cum se reus obtulit vltro. Sicut ergo de dolo, sic de lata culpa tenetur, quia dicit eam lex in Digestis dolum esse. Pro his quidem quæ in Aede sacra deponuntur, si ecclesiæ, id est vniuersitati commendentur, ecclesia conuenietur. Si vero personæ, persona impetetur. Item si duo rem litigiosam apud sequestrum deponant, finita lite, debet eã, secundum arbitrium iudicantis restituere. Item depositarius contra depositorem agere poterit, si quid in re deposita vtiliter expenderit. Item ex deposito itur interdum in creditum, vt si depositarius susceptam apud se pecuniam cõsumpserit. Ex deposito nanque introductum est, ac lege in Digestis, vt si pecuniam apud te deposuero, ita vt volueris ea vtaris, si vero signata deponeretur, ab eius vsu prohiberi intelligeretur. In summa quoque nota, quòd depositarius talem in deposito custodiam præstare debet, qualem in suis rebus exercet. Item si depositarius apud alium deponat, & ille aliquid alteri committat, non tenebitur primus depositarius, nisi actione quam habet contra secundum cedere deponenti. Pœna negantis depositũ, hæc est, quòd conuictus super hoc infamatur. Quatuor enim actiones ex contractibus descendentes infamant, scilicet depositi, mandati, pro socio, tutelæ. Et quatuor ex delictis, scilicet iniuriarum, doli, raptorum, & furti. Vnde versus.

Iudicio damnatos infames reddit vbique.
Quod vi diripitur, iniuria, furta, doloque,
Actio tutela, mandati, depositique.
Directa, sed pro socio communis vtrique.

De Pignore. *Cap.* CXV.

Iustinianus vbi supra. Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, quia & ipse de ea ipsa re, quã accepit restituenda tenetur actione pignoratitia, scilicet soluto debito. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris quo magis ei pecunia creditur, & creditoris quo magis ei in tuto sit creditũ, placuit sufficere quod ad eam rem custodiendam, exactam diligentiam adhiberet, quam si præstiterit, & si ex aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere. Isidorus vbi supra. Interest autem in loquendi vsu inter arram, & pignus. Nam pignus est, quod datur propter rem creditam, quod dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quæ primum pro re bonæ fidei contractu empta ex parte datur, & postea completur. Arra enim complenda est, non auferenda: vnde qui habet arram nõ reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem. Et dicta arra, à re pro qua traditur. Ex summa iuris. Pignus est obligatio rei pro debito, fit autem ad maiorem securitatem creditoris, quia tutius est pignori incumbere, quàm in personam agere. Solet inter pignus, & hypothecam hæc assignari differentia, quòd vbi res obligatur & traditur pignus dicitur, vbi vero obligatur, & non traditur, hypotheca vocatur: vnde pignus est in re mobili, hypotheca vero in immobili. Sed hic largè pro vtroque accipitur pignus. Cõtrahitur autem duobus modis, tacite scilicet & expressè. Tacite quidem, vt in conductore domus, intelligitur enim, omnia quæ habet obligare tacite, vel si eã deteriorauerit, vel ꝓ pretio conductionis. Iterũ in Prælato, qui tacite totum patrimonium suum obligat eccle siæ, si res eius distraxerit. Similiter in marito, qui tacite bona sua obligat pro dote. Expresse vero, vt si dicatur, ista res tibi sit obligata pro decem, vel viginti. Iterum contrahitur aliquando specialiter, ut ager, equus. Aliquando uero generaliter, ut quando quis omnia bona sua obligat, in quo casu non solum, quæ habet, sed & quæ postmodum acquiret, obligata erunt.

De Rebus impignorandis, & restitutione pignoris. *Cap.* CXVI.

Impignorari possunt omnia illa, & sola, quæcumque vendi possunt. Itaque res sacræ, nec vendi, nec obligari possunt, nisi vrgente necessitate. Item nec liber homo petest, vt pignus obligari, nec pro debito teneri, nisi ex consensu in obstagio, uel nisi redimatur ab hostibus: tunc enim si non habet vnde restituat præcium numeratum, pro ipso tenetur seruire, per quinquennium. Item nisi pater obliget filium suum ob necessi tatem famis, quem etiam tunc vendere potest. Aliter autem, qui liberum hominem pro debito detinet, cadit a debito. Iccirco autem pignus ad maiorem securitatem dari dicitur, quia na turaliter, & sine pignore debitor tenetur, Vnde si pignus absque creditoris culpa pereat, non reddet illud creditor, nec tamen minus ad solutionem tenetur debitor, nisi aliter eos conuenerit. Similiter, & si minus debito valet pignus, nihilominus omne debitum creditor exiget. Impensas etiam, bona fide circa pignus factas, creditor ei reddere debet, Item rem alii impignoratam, alii ignoranti non debes impignorare, alioquin Stellionatus crimine poteris accusari: nisi talis sit res, quæ sufficiat vtrique, Similiter etiam si rem alienam sciens, absque domini voluntate ignoranti obligaueris, aut rem fraudulenter subripueris, eidem crimini subicieris. Creditor autem soluto debito inte gro, tenetur pignus reddere, non deterioratum, nec alii obligatum. Ideo autem dixi, integro, quia si pars tantum soluitur, remanet totum pignus obligatum pro residuo, donec integre sit solutum. Hæc & alia plura de pignoribus inueniuntur in legibus. Extra. 3. de pignoribus. Ex concilio Remensi. Nullus presbyter præsumat calicem, vel patenam, vel vestimentum sacerdotale, aut librum ecclesiasticum, tabernario, uel negociatori alicui laico, vel fœminæ in vadium dare, nisi iustissima necessitate vrgente. Inno. 3. R. de Mõte forti. Cum contra G. super quibusdam possessionibus, quas quondam pater tuus L. de Saul. pro certa quantitate pecuniæ obligarat, & ipsius creditoris hæredes prædicto G. impignorauerant, mouisses in nostra præsentia quæ stionem, legitime probauisti, quòd ex earum prouentibus tantũ fuerat, tum ab eodem G. tum ab aliis qui eas tenuerant, a tem pore quo fuerant obligatæ, perceptum, quòd fructus sorti poterant adæquari. Nos igitur attendentes, quòd in talibus perceptio fructuum in solutione sortis accedat, cum secundum canoni cas sanctiones fructus restitui, & in sortem debeant computari, Considerantes etiam, quod possessiones ipsæ iam extenuassent pœnitus totum onus, & debitum annullassent, ipsas tibi restituẽdas esse decreuimus.

De Obligatione, quæ uerbis contrahitur, idest stipulatione. *Cap.* CXVII.

Ex Summa iuris. Verbis celebratur contractus, puta stipulatione. Est autem stipulatio uerborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum, facturumve se id, quod interrogatus est, spondet, idest promittit. Et ex ista diffinitione apparet quod per verba futuri temporis contrahitur tantum, excepto in quibusdam casibus, in illo, scilicet, qui promittit stare iuri. Nam lex interpretatur, quod dabit interesse, idest damnum resartiet, si non stet iuri. Et in stipulatione, qua promitto animal, quod vendo esse sanum, ut oportet: si non est sanum, nascitur illi cui promissum est actio contra illum, qui promisit, quæ dicitur Edilitia ab inuentore. Inutilis est quandoque stipulatio ratione personarum. Item quãdoque ratione facti, uel iuris, sicut de pactis supra diximus. Item inutilis est, quandoque ratione conditionis, puta si sit impossibilis, Vt si promittam tibi centũ, si digito cælum attigeris. Item ratione temporis, vt si interrogem utrum promittas, & non statim respondeas. Nam continuus debet esse actus inter interrogantem, & respondentem, uel saltem cum modico interuallo. Ex hac autem verborum obligatione nascitur certi conditio generalissima, idest actio, quę competit quandocumque aliquid mihi dari peto ex stipulatione, idest quia promisisti. Si uero aliquid fieri, uel quod in facto consistat petatur, tunc habet locum actio talis ex stipulatu, siue certi conditio ad interesse. Nam ubicunque factum est in obligatione, & interesse est in obligatione. Isidorus ubi supra. Stipulatio est promissio, uel sponsio, vnde & promissores stipulatores vocantur. Dicta est autem stipulatio a stipula, Veteres enim qñ sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam

iterum

iterum iungentes, sponsiones suas agnoscebant. Iustinianus vbi supra. Verbis itaque obligatio contrahitur ex interrogatione, & responsione, cum quid dari, fierive nobis stipulamur. Ex quo duæ proficiscuntur actiones, tam conditio certi, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu si incerta. Quæ hoc nomine inde vtitur, quia stipulum apud veteres firmum dicebatur, forte a stipite descendens. Inutilis est stipulatio de re impossibili, vt de mortuo, quod viuere credebat, vel de re sacra, aut religiosa, quam humani iuris esse credebat, vel republica populi, vel de foro, vel theatro, vel de homine libero, quem seruum esse credebat. Mutus, & Surdus, non qui tarde exaudit, sed qui omnino non audit, stipulari non possunt, furiosi similiter, & infantes, vel infantiæ proximi nullum negocium gerere possunt. Impossibilis conditio est, cui natura impedimento est, quo minus existat, velut siquis dicat. Si digito cœlum tetigero, dare spondes. Quod turpi ex causa promissum est, non valet.

De Generibus stipulationum. Cap. CXVIII.

IUstinianus vbi supra. Omnis stipulatio, aut pure, aut in diē, aut sub conditione fit. Pure, ut cum quinque aureos dare spondes, idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia soluat stipulatio fit, videlicet cū. 10. aureos primis Calendis Martii dare spondes. Id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti priusquam dies veniat non potest, ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, quia totus is dies arbitrio soluentis tribui debet. Neque enim certum est, eo die, in quem promissum est, datum nō esse, priusquam is prætereat. At si ita stipulaueris. 10. aureos annuos, quoadviuam dare spondes, & pure facta obligatio intelligitur, & perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest, sed hæres petendo pacti exceptione submouebitur. Glosa, quia stipulantib⁹ tacita pacta inesse videntur. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, vt si aliquid factum fuerit, vel non fuerit. Conditionalis stipulatio, dum adhuc pendet conditio, transmittitur ad hæredem, quæ enim p rerū naturam certa sunt non morantur obligationem. Nec solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit: veluti si domum mihi non ędificaueris, dabis. 10. aureos pœnæ nomine. Stipulationes aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ communes tam iudiciales, quàm prætoriæ. Iudiciales sunt, quæ ex mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, aut de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendove pręcio. Prætoriæ sunt, quæ a mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Conuentionales sunt, quæ ex conuentione vtriusque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu prætoris. Communes sunt, veluti, rem saluam fore pupillo.

Iterum de eodem. Cap. CXIX.

EX libro, qui dicitur Instrumentum iuris. Stipulatio alia pura, alia conditionalis. Pura, idest sine conditione, vt hic domum ædificare spondes, quæ statim contrahitur, & committitur cum fieri potest, sed tamen ante litem contestatā mora in ea purgatur. Conditionalis alia incipit a conditione, alia a præsenti pactione. Cū a conditione incipit, aut conditio possibilis est, & honesta, aut impossibilis, vel inhonesta. Si est impossibilis vel inhonesta, tunc nullius momenti est stipulatio. Cum uero est probabilis, aut confertur in præsens tempus, vel præteritum, vel futurum. Cum in præsens tempus confertur, veluti si Rex Parthorum viuit: vel in præteritum, veluti si Ticius consul fuit, non suspēditur obligatio, sed aut statim valet, si ita est, aut statim deficit, si ita non est. Quæ enim per rerum naturam certa sunt, licet apud nos sint incerta, non morantur obligationē: quoniam instar conditionis non habet, quod non in futurum: sed in præsens, vel in præteritum refertur. Quòd si in futurum conditio conferatur, aut est casualis, aut potestatiua, aut mixta. Cum casualis est, idest cum pendet tantum ex insidiis fortunæ vt hæc, Si cras pluerit, nec cedit, nec venit dies eius, idest nec ea debetur, nec peti potest, sed tantum spes est, idest debitū iri, si conditio extiterit Si vero ex facto promittentis tantum pendet, quæ dicitur potestatiua, vt hęc, si Pamphilum non dederis. c. dabis. Dimittitur sententia Pegasi æstimantis non ex ea agi posse, quando desijsset Pamphilus posse dari, licet Sabinus putat statim c. posse peti, cum potuerit Pamphilum dare, & non dat. Hoc quidem defendebat exemplo pecuniæ legatæ, vtputa testator pecunia legata damnauit hæredem, vt centum daret. pecunia non data, statim enim cum potuit dare pecuniam legatam, & non dedit, tenetur. Sed. hoc ob tuēdam voluntatem defuncti, in pecunia admittitur. Eadem dico si concepta fuerit stipulatio sub conditione mixta, ut his. Si in capitolium non ascēderis, uel in patriam tuam non redieris. In his enim omnibus agi potest, nisi primum constiterit non posse fieri, quod in conditione continetur. Cum autem stipulatio incipit a præcedenti pactione, siquidem præcedens pactio est improbata, uel contra bonos mores, tota stipulatio nullius momenti est. Si præcedens pactio est honesta, siquidem est obligatoria, ut si primum stipulatus sum Pamphilum dare, & si datus non esset c. Statim cum eris in mora dandi Pamphili, committitur sequens in c. & quasi nouatio prioris fit, nec potest mora purgari.

De Obligatione Sacramento, & eius absolutione. Cap. CXX.

ISidorus lib. 5. Sacramentum est pignus sponsionis sic dictū quia violare, quod quisque promittit, perfidiæ est. Ex summa iuris. Iuramentum dicitur oratio iuratoria, siue iurantis actio. Iurare est, inuocato Deo teste, aliquid asserere, vel negare, quod cum de facto proprio rite concipitur iuramentum promissorium dicitur, & obligat. Iuramentum namque ꝓmissorium duplex est. Aut enim id quod iuratur est illicitū in se, & tunc non obligat, nec est obseruandum, etiam si illud illicitū sit veniale peccatum. Aut est licitum in se, & tunc aut fit soli Deo, & tunc obseruandum est, nec in melius commutare licet, nisi de illius consensu, cui obligatio facta est. Fallit hoc in quibusdam casibus, scilicet in viro, qui iurat alicui de matrimonio contrahendo, talis enim potest intrare monasterium, & absoluitur a iuramento. Talis etiam si contrahat cum alia per verba de præsenti absoluitur. Item in clerico, qui iurat obedientiam Episcopo, absoluitur enim ab obedientia, quando monasterium ingreditur. Item in eo, qui iurat se non repetiturum vsuras. Itē in eo, qui vi compulsus iurat, & in aliis huiusmodi. In summa vero nota. Quòd si quis metu compulsus abiurauerit ius suum tenet, & seruandum est sacramentum, nisi vergat in æternæ salutis interitum. Poterit autem rem recuperare post renunciationem, quia nōn iurauit, quod non repeteret, sed tantum, ꝙ renunciaret. Extra. 2. de iureiurando. Ex registro Gregorii. Peruenit ad nos Laudiunen. Episcopum ab Arn. comite reb⁹ suis spoliatum, & iurare compulsum, quòd non repeteret sic ablata. Cognita igitur contumelia valde doluimus, asserentes ipsum Episcopum nullius iuramenti vinculis super hoc posse constringi, quem tamen absoluimus, quia nefandissima coactione iurauit. Idem regi Francorum. Peruenit ad nos, & infra. Non enim propositum, aut promissum infringit, qui in melius illud commutat. Nec tu etiam ei, si promissum tuum iuramento, vel fidei obligatione, interposita conditione firmasses, aliquatenus teneris, si constat eum conditiōne minime paruisse. Alexander. 3. M. vigilan. Episcopo. Debitores ad soluendas vsuras, in quibus se obligauerant, cogi non debent. Si vero de ipsarum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum. Et cum vsuræ solutæ fuerint, creditores ad eas restituendas, sunt Ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi. Idem. Non est tutum quemlibet contra suum iuramentum venire, nisi tale sit, quod seruatum vergat in interitum salutis æternæ. Nec nos alicui dare materiam volumus veniendi contra proprium iuramentum, ne actores periurii, uideamur. Verum aliquādo in Romana Ecclesia a pluribus prædecessoribus nostris factum esse recolitur, quod clerici, qui coacti ministerium Ecclesiæ abiurarunt, de iuramento absolutionis beneficium meruerunt, & ad coercendam iniquitatem eorum, qui Ecclesiasticos uiros ad ꝓstandum, illud compulerant, permissi sunt in eadem Ecclesia ministrare. Lucius. 3. Cum posterius iuramentum ratione Later. con. auctoritate iuuetur, primo præiudicat, quod de cupiditate processit. Vrbanus. 3. Qui iurauit non loqui patri, vel matri, sorori, uel fratri, aut eis subsidium humanitatis exhibere, absoluēdi sunt ab illius obseruantia iuramenti, cum illicitum sit, & contra rationem, iniuncta tamen eis de hoc, quòd male iurauerant pœnitentia competenti.

Iterum de eodem. Cap. CXXI.

CÆlestinus tertius. In sacramenti vinculo absoluantur, qui illud inuiti pro vita, & rebus seruandis fecerunt. Nihil aliud arbitramur, quàm quod antecessores nostri Romani Pontifices arbitrati fuisse noscuntur, qui tales a iuramenti nexibus absoluerunt. Cæterum vt agatur consultius, & auferatur materia peierandi, non eis ita expresse dicatur, ut iuramēta non

ta non

ta non seruent, sed si non ea attenderint, non ob hoc sunt, tanquam pro mortali crimine puniendi. Innocentius. 3. Cum. I. & G. Petro usuras nō modicas persoluissent, iuramento firmarūt, q̄ non per se, nec per alium prædictas vsuras repeterent, uel apud Ecclesiasticum iudicem, siue etiam sæcularem, super his deponerent quæstionem. Cumque creditor condiderit testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus, qui rationabiliter possent probare, se dedisse vsuras, ipsas eisdem restituere, p̄curarent, ut cum prædicti. I. & G. vsuras repetere non attentent propter huiusmodi iuramentum, & hæredes prædicti Petri eis negligant satisfacere de vsuris. Mandamus quatenus sub pœna excommunicationis publice in Ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum, & si per dicta testium, vel alia documenta tibi constiterit de præmissis, hæredes illius, ut vsuras, quas a prædictis pater eorum acceperit, restituant vniuersis, censura Ecclesiastica compellas. Idem Neapolitano Archiepiscopo. Ad nostram noueris audientiam peruenisse, quod a te quasi p̄ extorsionem tale fuit præstitum iuramētum, q̄ in omni causa deberes ordinem iudiciarium obseruare, Verum quoniam secundum traditiones canonicas, manifesta crimina accusatione non indigent, nec in eis est ordo iudiciarius obseruandus, qui debet in aliis obseruari, neque tu quando sub præmisso tenore iurasti, habebas in mente, ut propterea uenires contra canonicas sanctiones, alioquin non iuramentum, sed periurium potius extitisset, nec esset aliqua ratione seruandum. Nos iuramentum tuum benignius interpretari volentes, ita q̄ consonet canonicis institutis. f. t. aut. prę. intimamus, q̄ in manifestis, & notoriis, rōne iuramenti præmissi, non credimus te teneri seruare subtilitatē ordinis iudiciarii, quem in his, nec obseruari per omnia, ipsa iuris ratio postulat, quamquam & secundum approbatum intellectum recte possit intelligi, quod iurasti, ut in omnibus causis ordinem iuris obseruares iudiciarium. In illis videlicet, in quibus ordo iudiciarius est seruandus. Idem. Non iuramenta, sed periuria potius sunt dicenda, quæ contra Ecclesiasticam vtilitatem attentantur. Idem in Conci. ge. Nimis de iure diuino quidam layci vsurpare nituntur, cum viros Ecclesiasticos nihil temporale obtinentes, ab eis ad præstandum sibi fidelitatis iuramētum compellunt. Grego. 11. Clericus, qui iurauit se statuta in Ecclesia sua edita seruaturum, promittens per idem iuramentum, statutum quod postmodum subsecutum est, fideliter obseruare, licet transgredi non debeat, quod promisit, non tamen tenetur ad illius obseruantiam, ex debito præstiti iuramenti.

De Temerario coniugum iuramento.
Cap. CXXII.

INnocen. 3. Archiepiscopo Terracon. Tua nos duxit fraternitas consulendos, quid tibi super hæc sit faciendum, quod H. & A. vxor eius adinuicem iurarunt, se nunquam mutuo petituros. Idem uero nunc repetit illam instanter, ea econtrario affirmante, quod prius se faceret Saracenam, quàm rediret ad eum. Et infra. Nos igitur. f. t. respondentes. Mandamus quaten⁹ vtrumque ad continentiam seruādam moneas, & inducas, quā si promittere voluerint, & seruare, vtrumque dimittas sine alio commorari. Alioquin si vir noluerit continere, tu illam vt reuereatur ad ipsum, & tanquam vxor cum viro moretur, per excommunicationis sententiam ap. re. compellas. Cum & temerariū fuerit huiusmodi iuramentum, & adulterium sit vtrinque commissum. Idem. Si autem vir mulieri iurasset, quando contraxit cum illa, quod eā p̄ legitima teneret vxore, pro fornicatione, quam mulier antea commisisset, illam non posset dimittere, sed pro fornicatione, quam postea perpetraret, eam dimittere possset, non obstante huiusmodi iuramento, quoniam talis erat sub intelligenda conditio, si videlicet illa in legem coniugii nō peccaret. Nam si post contractum coniugium, vir propter fornicationem licite potest vxorem suam a sua cohabitatione dimittere, longe fortius ante coniugium celebratum propter eandem causam sponsus licite potest in suam cohabitationem non admittere sponsam; quia turpius eiicitur, quàm non admittitur hospes, Non obstante in alterutro casu uinculo iuramenti, quod quidem propter subintelligendam conditionem est tale, ut is, qui iurauit, ad utrumque sine transgressione se possit habere. Quod si post huiusmodi iuramentum mulier fieret non solū leprosa, sed etiam paralytica, vel oculos, vel nasum amitteret, seu turpius ei quicquam adueniret, nunquid vir teneretur eam ducere in vxorem. Profecto ductam non posset dimittere, sed nunquam non ductam admittere teneretur, quia interdum non dirimit contractum, quod impedit contrahendum. Illud autem sacramentum proculdubio est temerarium, si vir iuret uxori, q̄ eam in nullo crimine accusabit, quia si mulier fieret infidelis, & nollet cohabitare absque cōtumelia creatoris, uel vt illum protraheret ad infidelitatis errorem, tunc vir debet incunctanter illam impetere apud iudicem suum, vt eam nisi penitus resipisceret omnino dimitteret. Quod si expresse iurasset, quod eam super adulterio non impeteret, esset ne seruandum huiusmodi iuramentum, Scriptura testatur, quod patronus est turpitudinis qui celat crimen vxoris. Et secundum Euangelium. Si primo, & secundo correcta resipiscere nollet, dicendum esset Ecclesiæ, ut tanquam Ethnica, & Publicana vitaretur, ne per hoc libera præbeatur ei peccandi facultas, propter impunitatem peccati. Sed nunquid vir non potest dimittere vxori peccanti non solum septies, sed etiam septuagies septies, secundum Euangelicam veritatem. Tutius ergo in hoc casu videtur, vt propter iurisiurandi religionem vir accusare desistat uxorem ad diuortium celebrandum, quamquam denunciare eam possit ad pœnitentiam peragendam.

De Iuramento illicito non seruando.
Cap. CXXIII.

GRatianus causa. 22. q. 4. Quod autem illicita iuramenta seruari non debent, in Toletano concil. 8. legitur. Si publicis sacramentorum gestis (quod Deus auertat) a quibuslibet illicita, uel non bona extitisset conditio allegata, quæ aut iugulare animam patris, aut gerere compelleret stuprum sacratissimæ uirginis, nunquid non tolerabilius esset stultæ promissionis vota reiicere, quàm per inutilium promissorum custodiam, exhorrendam criminum adimplere mensuram. Item Isido. in synonimis, In malis promissis rescinde fidem, in turpi uoto decretum muta. Impia est promissio, quæ scelere adimpletur. Item Beda Homel. 44. Si aliquid nos incautius iurasse contigerit, quod obseruatum peiorem vergat in exitum, libere illud salubriori consilio mutandum nouimus, ac magis instante necessitate peierandum nobis, quàm pro vitando periurio in aliud crimen grauius esse diuertendum. Denique iurauit Dauid per Deum occidere Nabal virum stultum, & impium, atque omnia, quæ ad eum pertinebant demolire, sed ad primam intercessionem Abigail fœminæ prudentis, mox remisit minas, reuocauit ensem in vaginam, neque aliquid culpæ se pro tali periurio contraxisse doluit. Item non solum in iurando, sed in omni, quod agimus, hæc est moderatio sollicitius obseruanda, ut si in talem forte lapsum versuti hostis inciderimus insidiis, ex quo sine aliquo peccati contagio surgere non possumus, illum potius euadendi aditum petamus, in quo minus periculi nos perpessuros esse cernimus. Item ex concilio Hilerdensi. Non semper promissa omnia soluenda sunt, denique ipse Dominus frequenter mutat sententiam. Item ex concilio Elibertano cap. primo. Diffinitio incauta laudabiliter soluenda est, nec est prçuaricatio, sed præuaricationis, vel temeritatis emendatio. Gratianus. Ecce, quod iuramenta illicita laudabiliter soluuntur, & damnabiliter obseruantur. Quod tunc intelligendum est, quando iuramentum illicitum deseritur, vt ad bonum redeatur. Cæterum si p̄pterea deseritur, ut in aliud malum transeatur, illicitum sacramentum damnabiliter seruatur, sed damnabilius contemnitur. Vnde Augustinus de bono coniugali. Mulier si fide coniugali violata, fidem seruet adulterio, utique mala est, si nec adultero peior. Gratianus. Sed cum omnibus his, illicita iuramenta non seruanda probentur, opponitur quod Iosue Gabaonitas contra præcepta Domini non deleuerit, quia seniores Israel iuramenta pacis cum eis firmauerant. Sed notandum est, quod filij Israel, & si scirent a Domino esse imperatum, ut delerent genus terræ promissionis, decepti tamen a Gabaonitis, nesciebant eos esse incolas, terræ promissionis. Veneruut autem, ut historia refert, attritis calciamentis, & cum aridis panibus dicentes Viri pacifici uenimus de terra longinqua. Illi autem uidentes se esse deceptos noluerunt delere eos, sed pepercit eis Iosue propter iuramentum filiorum Israel. Illicitum ergo iuramentum, quod seruari prohibetur, intelligendum est, quando scitur esse illicitum dum iuratur. Si autem nescitur illicitum esse ipsa ignorantia excusatur, si putatur licitum esse non ignorantia iuris, sed facti. Aliud est enim si alicuius copula credatur esse licita, quia nescitur esse consanguinea, uel quia creditur esse uidua. Aliud si ideo putatur licita, quia consanguineorum coniunctio, uel relictarum copula, nullo iure credatur prohibita. Hic. n. est ignorantia iuris, quæ neminē excusat, nisi cui permittitur ius ignorare, ibi uero ignorantia facti, qua quisque fere excusatur.

De

De Tribus comitibus iuramenti. Cap. CXXIIII.

QVod autem illicitum iuramentum seruari prohibetur, nō est generaliter intelligendum. Iuramentum nāque (ut Hiero testatur super Hieremiam) debet habere tres comites, veritatem, iudicium, & iustitiam: vbi autem ista defuerint non est iuramentum, sed periurium. Vnde datur intelligi illicitum esse iuramentum, cum aliquod istorum defuerit. Non tamen, cuicunque contigerit aliquid istorum deesse, prohibetur seruari. Aliquādo nāque iuramento deest iustitia, ueluti cū quispiam post votum castitatis duxit uxorem, iuramento firmans nunquam se ab ea discessurum, quod quāuis illicitum, quia iustitia probatur sibi deesse, tamen auctoritate Greg. seruari præcipitur. Hic autem si quis contendat prærogatiua coniugij non propter religionem iurisiurandi seruari, animaduertat Gabaonitas ob solam religionem contra domini præceptum reseruatos. Cum ergo omne præceptum Domini iustum sit, patet ei iustitiam deesse, quod eius præcepto contrarium inuenitur. Iudicium quoque aliquando iuramento constat deesse, veluti cum propria temeritate aliquis ductus, iurat se manducaturum & bibiturum, hoc quāuis leuitate indiscreta illicitum probetur, non tamē ideo iubetur violari. Iuramentum itaque illicitum multipliciter intelligitur. Est. n. illicitum aliquando ex eo quod iuratur, aliquando ex modo iurandi. Ex eo quod iuratur tunc est illicitum iuramentum, cum id quod iuratur in sui natura uitiosum est, vel vitam adimens, vt adulterium, homicidium, & his similia. Vel reparari non permittens, veluti cum inimico ad pacem non redire, indigenti misericorditer non subuenire. Ista quia perspicuam habent in se iustitiam, & si iuramento firmentur, tamen seruari non debent. Circa hæc itaque iuramenta, intelligenda sunt, quæ de illicitis iuramentis non obseruandis, supra statuta leguntur. Quisque ergo iuramento firmauerit se aliquid facturum, quo corporalis vel spūalis salus adimitur, vel sine quo vtraque salus separari, uel conseruari non possit, fidem permissam seruare prohibetur. Quorum præmissæ exempla auctoritates subijciūt, dum eum quæ homicidium facere, vel alimenta matri & fratribus denegare, vel in adulterio perseuerare, vel ad pacem cum aduersario non redire, iuramentum præstando promiserit, salubriori consilio illicita uota obseruare nō permittunt. Est autem id quod iuratur aliquando vitiosum nō in natura sui, sed ex causis extravenientibus, veluti cum aliquis post votum castitatis iurat alicui, se habiturum eam in coniugem. Coniugem nāque habere in seipso malum non est, tamen huic ex voto perniciosum est, hoc autem iuramentum & si illicitum sit, non tamē prohibetur seruari, sed de violatione voti pœnitentia iubetur sibi indici. Ex modo iurandi tunc est illicitū iuramentum, quando inconsiderate, & incircūspecte aliquid iuratur, quo nec corporalis, nec spūalis salus adimitur, & sine quo vtraque salus reparari, & vita consumari valet, veluti dū aliquis a parentibus coactus, vt clericatus tonsuram, vel religionis vestē suscipiat, se neutrum facturū iuramento firmauerit. Hoc quāuis aliquibus videatur reprehensibile, quia opus charitatis iuramēto se non facturum promisit, nulla tamē auctoritate seruari prohibetur, quia etsi nunquam clericatus tonsuram, vel religionis vestem suscipiat, non tamen ideo minus salutem promoueri valet, cum nonnulli in laici habitu sanctissimi, & Deo dilecti inueniantur. Quo exemplo euidenter datur intelligi, quotiens aliquis se iurat non facturum aliquid, ex quo expeditior sibi via præpararetur ad beatitudinem, dummodo sine eo salutem ualeat inuenire, quod iuramentum non prohibetur seruare. Vnde cum iuramus nos non daturos aliquid alicui, sine quo utraque salus eius potest esse incolumis. Et si aliqua ex eo sibi commoditas præstaretur, nulla auctoritate tamen iuramentum seruare prohibemur, dummodo sit nobis alia via necessitatibus eius subueniendi.

De Fraude iuramenti. Cap. CXXV.

EX summa iu. Sciendum est autem, ꝙ vbi est fraus, & vertitur ex parte iurantis, refertur iuramentum ad intentionē recipientis, non ipsius iurantis. Si vero non cōstet de hoc, ad communem verborum significationem recurrēdum est. Gratianus ubi supra. q. 5. Quæritur de eo qui verborum calliditate se circūuenire putat illū, cui iuramētū defert, an sit reus periurij nisi seruauerit ꝙ iurasse creditur. De hoc ita scribit Isidorus li. sententiarū 5. Quacūque arte verborum quis iurat, Deus tamē qui consciētiæ testis est, ita hoc accipit, sicut ille cui iuratur intelligit. Dupliciter aūt reus fit, q & Dei nomē in uanū assumit, & proximū dolo capit. Sed obicijtur illud Gre. in 25. li. moraliū. Humanæ aures talia verba iudicant, qualia foris sonant. Diuina iudicia talia foris audiunt, qualia ex intimis proferuntur, qa non debet intentio verbis deseruire, sed verba intentioni. Patet ergo, quod Deus non sic accipit iuramentum, sicut ille cui iuratur, sed potius sicut qui iurat intelligit. Item obiicitur de ciuibus, qui credunt se iurare obedituros consulibus suis in omnibus, quæ sibi imperata fuerint pro honore suæ ciuitatis, ne vero obedientiam recusantes, reatu periurii illaquerētur, supponitur breue iuraturis, in quo aliud continetur, quàm se iuraturos arbitrentur, videlicet, ne Padum in Nilum conuertant, vel aliquid huiusmodi faciant. Si ergo contra hoc, quod iurasse crediderant, consulibus suis obedientiam denegarent, nunquid secundum intentionem recipientis, an potius secundum intentionem iurantis, Deus illud iuramentum acciperet. Sed sicut aliud est callida arte uerborum iurare, aliud simpliciter intentionem suā iurando denunciare. Sic aliud est simplici intentione iuramentum factum recipere, aliud in recipiendo calliditate uti. Deus autem duplicitatis aspernator, simplicem intentionem utriusque considerat, & tam ex parte recipientis, quàm ex parte præstantis duplicitatem verborum aspernatur, & odit.

De Fideiussione. Cap. CXXVI.

EX summa iuris. Post stipulationem dicendum est de fideiussione. Nam & ipsa cum stipulatione fit, sed pro debito alieno, & obligatione principali accedit. Est itaque fideiussor, qui stipulante creditore, obligationem in debitore remanente, in suam percepit fidem, stipulatio nanq; necessaria est. Et nota differentiam inter illos, qui alienas obligationes suscipiunt, scilicet fideiussorem, mandatorem, & constitutorem. Fideiussor enim accipitur, & ante obligationē rei, & post, sed non nisi per stipulationem, ut dictum est. Mandator autem sine obligatione, & stipulatione, solo consensu Et præcedit principalis debitoris obligationem, nisi in casu, scilicet cum quis tibi mandauerit, ne urgeres debitorem ad solutionem teneri, periculoque suo fore pecuniam dixit. Constitutor similiter obligatur solo consensu, sequiturque principalis debitoris obligationē. Item fideiussor a cæteris differt in hoc, qa mandatore, vel constitutore alienam obligationem in se suscipientibus, obligatio omnino transfertur in eos, ita ꝙ non remanet in reo. Fideiussore vero suscipiente nihilominus in reo remanet, ut in diffinitione dictū est. Verbigratia. Si pro Titio debitore tuo spondeo, fideiubeo, si mando tibi ut Titio credas, mandator existo. Porro si obligationem Titij in me transferro, & me pro eo debitorem constituo, constitutor ero, & actione de constituto conueniri potero. Fideiubere potest quicunque non prohibetur, hoc enim edictū prohibitorium est, sicut edictum de procuratoribus. Itaque mulier fideiubere non potest. Clericus quoque fideiubere prohibetur, si tamen fideiusserit tenetur. Milites etiam prohibentur. Seruus autem fideiubet agendo negocium peculiare, puta pro suo peculiari creditore. Alioquin, nec naturaliter obligatur seruus, nec dominus ex illa fideiussione conuenitur de peculio. Porro filiusfa. indistincte fideiubet, sicut & pater. Omni autem obligationi recte fideiussor accedit, etiam naturali tātum, nisi contractus sit legibus, aut canonibus improbatus.

De Eodem. Cap. CXXVII.

FIdeiussor tenetur ad id, ad quod principalis debitor tenebatur, non autem in plus. Nam secundum legem, in duriorem causam fideiussor obligari non potest. Et olim quidem erat in potestate creditoris conuenire quem uellet, scilicet uel debitorem, uel fideiussorem, vel etiam vnum ex fideiussoribus eligere. Hodie vero debitore præsente, & soluendo existente, fideiussor conueniri non debet, sed debitore deportato, vel capitaliter accusato, fideiussor vrgebitur. Item pro fideiussore fideiussor fideiubere potest. Item si plures sunt fideiussores, singuli pro parte conueniendi sunt. Item cum aliquis fideiubet sub pœna, ꝙ reus intra certum tempus iudicio sistat, & si non steterit, elapso spacio poterit moram per septem annos purgare. Et hoc est speciale in fideiussore iudicio sisti, alias enim non licet alicui purgare morā in pœnam, etiam post momentum. Aliud quoque speciale est in fideiussore iudicio sisti, vt si quidem fiat sine scriptis, & non in causa publica, fideiussor liberetur lapsis diebus, in quibus actor non est accusationem prosecutus, præsumitur enim quia uoluit deferre, lex enim fauet ei, qui de aliena tenetur obligatione, debitor autem fideiussori tenetur, ut eum liberet, vel si fideiussor soluit, tenetur ei in sortem, & eius accessiones. Item si quid fideiussor ex causa fideiussionis bona fide impenderit, debet ei ab eo pro quo fideiussit restitui, sicut & in mandato contingis. In summa uero nota, ꝙ exceptio, quæ competit

tit debitori, competit & fideiussori. Quam si omiserit fideiussor sciens, non habet regressum contra debitorem. Hoc tamen recipit distinctionem. Denique fideiussor antequam soluat, contra debitorem non agit, nisi qn̄ inter eos ab initio conuenit, vel qn̄ debitor bona sua venditare cæpit, vel quando mora interuenit. Extra. 3. de fideiussione ex concil. Cant. Clericus fideiussionib⁹ inseruiens abiiciatur. Inno. 3. in concil. generali. Volumus, & mandamus, ne quis religiosus absque maioris partis capituli, & abbatis sui licentia, pro aliquo fideiubeat, vel ab aliquo pecuniam mutuam accipiat vltra summam communi prouidentia sibi constitutam, alioquin non teneatur conuentus pro his aliquatenus respondere, nisi forte in vtilitatem domus ipsius manifeste constiterit redundasse. Regula Grego. 11. Cum pro quo te fideiussore obligasti, si in dicti debiti solutione diu cessauit, aut dissipare bona sua cæpit, seu super hoc condemnatus fuisti, iure poteris conuenire, vt te a fideiussione debeat liberare.

De Debiti solutione. *Cap.* CXXVIII.

EX summa iuris. Dicto de obligatione principali, & fideiussione, dicendum est de solutione qua res debita soluitur, & tam principalis persona, quàm fideiussoris liberatur. Est itaque solutio eius, quod debetur redditio. Species eius duæ sunt, vna quidem vera, siue naturalis, vt quando soluitur, quod debetur. Altera vero imaginaria siue ciuilis, vt per nouationem, vel acceptilationem. Verbi gratia. Habesne acceptum, quod tibi debeo? Respõdeo. Habeo, acceptumque tuli. Quædam etiã pro solutione habentur, vt solennis depositio, fructuum perceptio, compensatio, pactum de non petendo, successio. s. si creditor debitori succedat, vel econuerso. Soluere debet principalis debitor, vel fideiussor, vel hæredes eorum. In Ecclesiasticis quoque successor tenetur soluere antecessoris sui debita, si tamen pecunia ab eo accepta pro vtilitate Ecclesiæ contracta, vel in vtilitatem Ecclesiæ fuerit versa. Sed & quilibet pro alio soluere põt, etiam inuito. Qui autem inuito creditore soluit alii, non se liberat. Soluendum est igitur ei, cui debetur, uel alii de voluntate ipsius, sed & eius procuratori soluendo, liberatur quis a debito, similiter & tutori. Effectus solutionis est, vt & reus, idest debitor principalis, & fideiussor, & pignora, & instrumenta liberentur. Illud autem in summa nota, q̃ qui dicit se soluisse debet probare. Regula iuris. Nihil peti potest ante id tempus, quo p̃ rerum naturam persolui possit, & cum soluendi tempus obligationi additur, nisi eo præterito peti non potest. Quod autem nullius esse potest, id vt alicuius fieret nulla obligatio valet efficere, & si nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen ubi æquitas euidens posceт, subueniendum est. Extra. 3. de solu. Sicut filius debita patris tenetur soluere, ita prælatus sui prædecessoris pro Ecclesiæ necessitate contracta. Grego. 11. Inhibemus, ne quis præsumat Ecclesiam sibi commissam p̃ alio nis grauare debitis, aut literas alicui seu sigilla concedere, quibus possent Ecclesiæ obligari, decernentes, si secus fuerit attentatum, ad solutionem talium debitorum Ecclesias non teneri. Idem. Odoardus clericus p̃posuit, q̃ cum P. clericus, & D. laicus, & quidam alii laici ipsum coram officiali Archi. Rem. sup quibusdam decimis debitis conuenissent, idem in eum recognoscentem huiusmodi debita se debere, sed p̃p inopiam soluere non valere, excommunicationis sententiam promulgauit, & infra. Mandamus quatenus si constiterit, q̃ prædictus O. in toto, vel in parte non possit soluere debita supradicta, sententiam sine difficultate aliqua relaxetis, recepta prius ab ipso idonea cautione, vt si ad pinguiorem fortunam peruenerit, debita prædicta persoluat. Inno. 3. R. in præcedenti. c. de fideiussione. Extra. 2. de iureiu. Idem onus non remittitur, sed augetur, cum ei quam improuide soluitur, quòd alii ex debito est præstandum. Regula iuris. Inanis est actio, quam inopia debitoris excludit.

De Donationibus. *Cap.* CXXIX.

EX summa iuris. Dicto de stipulatione, id est, promissione, & de fideiussione, quarum contractus verbis celebrantur, dicendum est de donatione, quæ & ipsa solis verbis perficitur. Donatio est datio ex mera liberalitate proueniens. Sic dicta quasi dono datio. Vnde dicit regula iuris. Donari vr̃, q̃ nullo iure cogente conceditur. Naturali tñ instinctu, ille cui donatum est ad anthidona tenetur. Ideo vero dr̃ mera, quia si fiat ex necessitate non est donatio, nam in necessitatibus nemo liberalis existit. Duæ autem sunt species donationis. s. inter viuos, & causa mortis. Donatio inter uiuos est, qn̄ rem, quam dono, alium habere malo, quàm meipsum. Et huius generis alia est simplex, quãdo scilicet in nullo casu volo ad me reuerti, quod dedi, uel qd̃ me daturum promisi, siue fiat pure, siue in die, siue sub conditione. Alia uero ob causam, qua. s. interponitur, ut aliquid fiat, vel nõ fiat, in quam speciem cadit donatio propter nuptias. Secus autem in donatione sponsalica, quoniam illa pure simpliciterque fit, licet conditio tacite per legem insit. Donatio uero causa mortis est, qn̄ malo quidem me habere, quàm alium, sed magis alium, quàm hæredem meum. Perficitur autem donatio nudis verbis, etiam sine rei traditione, donator tñ ad rem tradendam tenetur, sed non tenetur de euictione, nec tenetur nisi inquantum facere potest, idest habita ratione, ut non egeat. Isidorus vbi supra. Donatio est cuiuslibet rei transactio. Cessio est propriæ rei concessio, sicut est illud. Cedo iure propinquitatis. Cedere enim dicimus quasi concedere ea. s. quæ propria sunt, nam aliæ restituimus, nõ cedimus. Extra. 3. de donationibus. Greg. Hanc sibi quodammodo nobilitas legem ponit, ut debere se, quod sponte tribuit existimet, & nisi in beneficiis suis exercuerit, nihil se extitisse putet. Inno. 3. In contractibus plena, in testamentis plenior, in beneficiis quoque plenissima est interpretatio adhibenda.

Quis, quid, & qualiter donari possit. *Cap.* CXXX.

EX summa iuris. Donare potest quisquis suæ potestatis est, sicut paterfamilias. Seruus autem vel filiusfa. non potest, nec etiam pupillus sine tutoris auctoritate. Sed quod dixi de patrefamilia, fallit, si filio non emancipato donare velit, hoc enim non potest, sed nec vxori donare potest. Item monachus, qui propriis renunciauit, vel conuersus, donare non potest. Sed neque Prælatus res Ecclesiæ donare potest, quia procurator est non Dominus, procurator autem non donat. Et hoc dico, nisi bene merito, uel nisi modicam rem. Donari vero potest tantum id, quod in accipientis dominium transire potest, itaque si Solem aut Lunam, vel liberum hominem, aut rem sacram mihi donaueris nihil agis. Item donare quisque quantum vult po est, eo saluo, q̃ vltra summam quingentorum aureorum, sine scriptis facta donatio non tenet, nisi in casibus, ut fiat donatio causa pietatis ab Imperatore in priuatum, aut econuerso, vel a magistro militum in militem, vel a priuato in priuatum, in reparatione domorum, vel si fiat propter nuptias, uel si remittantur vsuræ futuri temporis. Alias ergo exigitur insinuatio donationis apud magistratus, & ut inde scriptura fiat adhibitis personis publicis, non enim priuati sufficiunt. Reuocatur itaque donatio si vltra legitimum modum fuerit, & quatinus legitimum modum excedit. Item reuocatur inofficiosa donatio, puta si donet quicquid habet: Item propter natos postea filios, uel propter ingratitudinem, vt si donatori donatarius intulerit atrocem iniuriam. Hæc de donationibus factis in priuatos. Donatio quoque facta Ecclesiæ reuocari solet propter appositam conditionem, p̃pter pacti turpitudinem, propter dantis iniquitatem, propter dati enormitatem, propter suscipientium fraudem, propter superuenientem filiorum natiuitatem, propter dantis impotentiã. Qd̃ enim ab eo, qui donare non potest donatur, pro non donato habetur. Notandum vero, q̃ ea, quæ clerico intuitu Ecclesiæ donãtur, Ecclesiæ acquiruntur, quæ vero intuitu personæ, in bonis ipsius clerici computantur. Regula iuris Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quàm ipse habet, nec videntur data, quæ eo tempore quo dantur accipientia non fuerint. Item qd̃ cuique præstatur, inuito non tribuitur. Extra 3. De his, quæ fiunt a prælato, sine consensu capituli Ex concil. apud Valentiam. Irrita erit Episcopo donatio, & venditio, vel mutatio rei Ecclesiasticæ, absque collaudatione, & subscriptione clericorum. Alexã. 3. Concessio decimæ ab abbatissa prius facta, si conuentu sciente, & non contradicente facta est, robur habere debet. Verum si ignorante conuentu, aut contradicente, decimam prius. H. concessit prædicto, & non post multum temporis de assensu conuẽtus eandem decimam dedit eidem, secunda concessio debet p̃iudicare priori. Ibidem de donationibus. Alex. 3. Cum Episcopus & quilibet prælatus Ecclesiasticarum rerum sit procurator non Dñs conditioné Ecclesiæ meliorare potest, facere uero deteriorem non debet. Greg. 11. Propter eius magnitudinem, in quem liberalitas est collata, donatoris persona, secundum rigorem iuris eam potuit reuocare. Si forte in ipsum impias manus iniecerit, aut sibi atroces iniurias, seu graue rerum suarum dãnum, vel vitæ periculum inferre præsumpsit, quod tamen donatoris, qui hoc tacuit nõ extenditur ad successores. Actor. In summa vero nota, quod quando donatur aliquid alicui ad uitã suã, intelligitur de vita naturali. Vnde si transeat ad uitam religionis, potest illud ius conferre cui uoluerit.

De Testamentis. Cap. CXXXI.

EX summa iuris. Quoniã in testamentis solet fieri donatio causa mortis, dicto de donationibus, dicendum est de testamentis. Et notandum in primis quod testamentum dr̃ tribus modis. Vno modo diuina lex scripta, s. vetus, & nouum testamentum. Alio modo, id quod quisque pro anima sua reliquit. Tertio modo magis proprie. s. ipsa dispositio de rebus morientis. In qua significatione hic accipitur. Vnde sic diffinitur in codice li. 6. Testamentum est dispositio, siue voluntatis proprię iusta sententia, qua quis disponit, quid de rebus suis post mortem fieri velit. Et dr̃ testamentum, quasi testatio mentis. i. manifestatio voluntatis. Testamenti species duæ sunt. s. in scriptis, & sine scriptis, quod dr̃ testamentũ nuncupatiuũ. Qui prohibuerit aliquem testari, ab hæreditate, vel successione repellendus est, ſm leg. Isidorus vbi supra. Testamentum vocatum est, quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari potest, nec sciri, quid in eo scriptum sit, quia clausum, & obsignatum est, dictum quia non valet nisi post testatoris monumentum, sed omne pactum, vel placitum testamentum vocabant, quod vtique etiam inter viuos valeret. Olographum testamẽtum est manu autoris totum conscriptum, atque subscriptum, inde & nomen accepit. Græci. n. olo totum, graphum literam dicunt. Irritum testamentum est, si is qui testauit capite diminutus est, aut si non recte factum sit. Inofficiosum testamentum est, quod frustra liberis exhæredatis, sine officio naturalis pietatis in extraneas personas est redactum. Ruptum testamentum inde uocatũ eo ꝙ nascente posthumo, neque exhæredato nominatim, neq; hærede instituto dirrumpitur. Suppressum testamentum est, qđ in fraudem hæredum, vel legatariorum, siue libertorum, nõ est palam prolatum, Quod si non latet tñ si prædictis personis non proferatur, supprimi videtur. Regula iuris. Omnia, quæ ex testamento proficiscuntur, ita statim euentus capiunt, si inicium sine vitio cæperint. Absurdum est plus iuris habere eum cui legatus sit fundus, quam hæredem, aut ipsum testatorem si viueret. Si quis prægnantem vxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse. Extra tertio, de testa. & vltimis voluntatibus. Inno. 3. Qui extremam voluntatem in alterius dispositionem cõmittit, non videtur decedere intestatus.

De Testibus, & instrumentis testamentorum. Cap. XXXII.

EX summa iuris. Fit autem testamentum ſm leges cũ multa solennitate, adhibitis. 7. testibus rogatis, masculis, liberis & bonæ famæ, & instituendus est hæres vnus, aut plures. Inde tñ excipitur testamentum militis, quod huiusmodi solennitates non requirit. Excipitur etiam testamentum, quod Imperatore præsente fit, quia pro solennitatibus omnibus, eius præsentia sufficit. Excipiuntur rerum testamenta rusticorum, in quibus 5. testes sufficiunt. Item testamentũ cæci excipitur, in quo octo exiguntur. In his autem quę relinquũtur Ecclesiis duo testes sufficiunt. Hodie quoque ſm canones in quolibet test. sufficiunt duo testes. Item ſm canones valet testamentum, & si nullus hæres instituatur, dum tñ institutio eius in alterius voluntate relinquatur. Extra. 4. de testamen. Alex. 3. Cum scriptum sit, In ore duorum, vel trium testium stet omne verbum, testamenta, quæ parochianus coram presbytero suo, & tribus, uel aliis duabus personis idoneis, in extrema fecerit volũtate, firma decernimus permanere, sub interminatione anathematis, phibentes ne quis huiusmodi valeat rescindere testamenta. Isidor⁹ vbi supra. Testes sunt, quos quisque ante iudicium placiti sibi alligat, sic dicti eo, ꝙ testamento solent adhiberi, sicut signatores, eo ꝙ testamentum signant. Tabulæ testamenti dictæ sunt, quia ante chartæ, & membranarum vsum, in dolatis tabulis, nõ solum testamẽta, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur, vnde & portitores earum tabellarii vocabantur. Testamentum iuris ciuilis, est quinque testium subscriptione firmatum. Testamentum iuris prætorii, est septem testium signis signatũ. Sed illud apud ciues fit, inde ciuile, istud apud prætores, inde iuris prætorii. Testamentum autem signare, notare est, ut notum sit quod scriptum est. Nuncupatio est, quam in tabulis, cerisque testator recitat. Ius liberorum est coniugum sine liberis inuicem pro loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio. Codicillus est scriptura nulla indigens solennitate verborum, & sola testatoris voluntate, qualicunque scripturæ significatione expressa, cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subuentum, propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum solennium, ita vt qui scribit titulum eiusdem scripturæ codicillum vocet. Sicut autem codicillus sit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum. Regula iuris. Quæ in testamento ita scripta sunt, vt intelligi non possunt, peinde sunt, ac si scripta non essent. Iustinianus vbi supra lib. 2. Aliquando oportet non intendere scripturæ in testamentis, sed voluntatem testatoris considerare.

De Confirmatione, & executione testamenti. Cap. CXXXIII.

EX summa iuris. Morte testatoris testamentum confirmatur, vel si transeat ad religionem, quia talis mortuo comparatur. Infirmatur autem, quando non est legitime factum, vel si testator capite minuatur. Rumpitur etiam testamentum agnatione posthumi naturalis. s. vel ciuilis. Puta si postea testator aliquem fecit adoptiuum, uel ingressus est monasterium, cui nihil ante reliquerat. Monasterium enim pro vno filio reputatur. Potest tamen dici contra, quia posthumus non rumpit testamentum. nisi talis sit, qui in testantis si viueret agnosceretur potestatem. Præterea subuertitur, ꝗn testator sibi mortem consciuit. Effectus vltimæ voluntatis est, vt debeat omnino seruari, & ut transferatur dominium sine traditione. Hæredes tenentur implere voluntatem testatoris, alioquin hæreditas auferetur eis. Extra 3. de testa, & vl. vol. Grego. Dilatas defunctorum pias uoluntates episcopali decens est studio adimpleri. Ex concil. Mogunt in. Si hæredes instituta testatoris non adimpleuerint, ab episcopo loci illius, omnis res, quæ eis relicta est canonice interdicatur, cum frugibus, & cæteris emolumentis, vt vota defunctorum impleantur. Gre. 12. episcopo Nonionen. In omnibus piis uoluntatibus sit per locorum episcopos prouidendum, ut ſm defuncti uoluntatem vniuersa procedat. Idem. Executores post mandatum susceptum per diœcesanum, debent cogi testatoris explere uoluntatem. Insti. vbi supra. Damnosa legata non ualent. Pœnæ quoque nomine inutiliter legatur. Pœnæ autem nomine legari uidetur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat. Quinetiam nec ipsa libertas pœnæ nomine dari potest. Nunc autem pœnæ nomine relicta cæteris legatis exequiantur, exceptis his, quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Impossibilis quoque conditio in institutionibus, & legatis, necnon in fideicommissis, & libertatibus, pro non scripto habetur. Guilel. Impossibilis conditio, in ultimis uoluntatibus non valet, in contractibus autem ualet.

De His, qui possunt facere testamentum. Cap. CXXXIIII.

EX sum. iuris. Sunt autem. 12. genera hominum, qui non possunt facere testamentum, ſm leges. Primum quidem ille, qui in aliena potestate est, vt seruus, vel filiusfa, etiam si pater concedat ei testari, quia testamenti factio publici iuris est, non priuati. Potest tñ donare causa mortis parte cõsentiẽte. Præterea, ꝙ filiusfa. testari non possit, fallit in filiofa. milite, qui de castrensi peculio, vel quasi castrensi potest testamentum facere. Nam filius fa. salarium habens ex patrocinio causarum in eo quasi castrensis testari potest. Item impuberes testari nõ possunt quia non habent animi iudicium, licet tribunatum plebis mereantur. Item furiosus testari non potest, quia non est suæ mentis, nisi dilucida habuerit interualla, tunc enim licet ei testari, ita tamen vt compleatur testamentum, antequam furor superueniat. Nomine vero furiosi, etiam mente captum accipio. Itẽ testamenti factionem non habet prodigus, cui bonorum administratio interdicta est, & omnino surdus pariter, & mutus a natura. Si vero surdus ex accidenti est, & mutus similiter, tunc si literatus est, & scribere scit, testari potest, aliter non. Item neque cæcus testari potest, nisi quadam solennitate adhibita, quæ in lege determinata est. Iterum eius, qui apud hostes est obses, uel captiuus non tenet, etiam si postea redierit. Item damnatus ad mortem testari non potest, mortem intelligas large, siue dãnatus sit ut moriatur, siue ut fiat pœnæ seruus, siue in insulam deportetur. Relegati vero, quia ciuitatem, uel libertatem non amittunt, testari possunt. Item damnatus ob crimen famosum non potest condere testamentum, nec adhinetur ad testimonium. Item de statu suo dubitantes, ut quia se manumissos, uel emancipatos nesciunt, testari non possunt. Sed nec hæretici, nec perduellionis rei, quoniam eis lege interdicitur bonis. Similiter nec qui propriis renunciauit, vt monachus, vel regularis. Episcopus tamen factus pro sepultura sua testari potest. Et hic est vnus ex casibus in quibus potest testari non Dominus. Sunt & alii quinque casus scripti, quos non prosequor.

De

De Testamentis clericorum. Cap. CXXXV.

IN summa vero nota, q olim Prælatus Ecclesiæ de his bonis poterat testamentum condere, quæ prius habebat, & de his, quæ postea per hæreditatem propinquorum ei obuenerant, hodie vero de omnibus, quæ obueniunt ei, non intuitu Ecclesiæ, potest testamentum condere. Causa. 12. q. 5. Testamenta non licet eis conficere, nisi de propriis rebus. Vnde Gre. Lucido Episcopo. Nulli dubium est, q sicut sacerdotibus, res in episcopatu acquisitas nulla est alienandi licentia, ita de his quas ante habuerunt, quicquid iudicare voluerint non vetentur. Item ex concil. Spalensi. Fixum ab hinc, & perpetuo mansurum esse decreuimus, vt episcopus res sui iuris, quas aut ante episcopatū aut certe in episcopatu, sed hæreditaria successione acquisiuit, sm auctoritatem canonicam, cui vult conferat, & quicquid de eis vult faciat, postquam autem Eps factus est, quascumque res de facultatibus Ecclesiæ, aut suo, aut alterius nomine comparauerit, decreuimus vt non in propinquorum suorum, sed Ecclesiæ cui præest iura deueniant. De rebus vero Ecclesiasticis testari licet Episcopo, sed tantūdē de propriis restituat. Extra. 3. de testa. & vl. vo. Gre. Arelan. ciuitatis Episcopus edito testamento in 8. vnciis substantiæ suæ hæredem nurum suam instituit, ecclesiā suam in residuis quatuor. Hortamur ergo vt solicite hoc discutias, & quicquid ipsum habuisse patuerit, a qualibet persona detineri nullatenus patiaris, nisi hoc solum, quod ante Episcopatus ordinem proprium habuisse constiterit, quicquid vero Ecclesiæ ante ipsius consecrationem fuisse cognoueris, vel in Episcopatus ordine prædictum Episcopum acquisiuisse, in eiusdem Ecclesiæ dominio conseruetur. Alex. 3. De mobilibus, quæ per Ecclesiam sunt adepti, de iure testari non possunt, uiuētes tñ, & sui compotes, moderate valent aliqua de bonis, non ratione testamenti, sed diuino intuitu erogare, & in ægritudine constituti. Idem. Generaliter bona quælibet per Ecclesiam acquisita, ei debent per Lateranen. concilium post acquirentis obitum remanere. Nomine autem Ecclesiæ nō Episcopus, vel successor clerici morientis, vbi est collegium clericorum, sed cōis congregatio intelligitur, quæ rerum illarum debet canonicam distributionem, & curam hre. Vbi autem in loco defuncti tm est vnus clericus ordinandus, is ea bona, sicut & alia ipsius Ecclesiæ in Dei timore dispenset. Licet autem mobilia per Ecclesiam acquisita, de iure in alios pro moriētis arbitrio transferri nō possunt, consuetudinis tñ est non improbandæ, vt de his pauperibus, locis, & religiosis, & illis, qui viuenti seruierunt, siue consanguineis suis, siue aliis aliqua iuxta seruitii meritum conferant. Cetera quoq;, q ex hæreditate, vel artificio, vel doctrina ꝓuenisse, distribuuntur pro voluntate decedentis, & quia nonnulli in diuersis Ecclesijs beneficia possident, diuidantur, quæ habuerant per existimationem congruam inter ipsas.

De Successione ab intestato. Cap. CXXXVI.

EX summa iu. Dicto de successionibus ex testamento, restat dicendum de successionibus ab intestato. Et notādum primo, q vt dicit Insti. in 3. li. Institutionum. Intestatus dicitur quis, si testamentum omnino nō fecerit, vel si non iure fecerit, vel si iure quidem factum, sed postea ruptum, irritumve factū, vel si ex illo testamento nemo hæres est. Laico quidem intestato decedenti, succedunt consanguinei post descendentes, & post hoc ascendentes, deinde vero collaterales. His autem omnibus deficiētibus, succedit vir vxori, vel vxor viro, sm leges, his quoque deficientibus succedit fiscus. Porro clerico decedenti intestato, succedunt eodem modo parentes, olim quidem in ante clericatum quæsitis tm, & in post quæsitis hæreditaria dūtaxat successione. Hodie vero parentes in omnibus succedunt. Exceptis illis bonis, quæ clericis ipsis intuitu Ecclesiæ proueniūt. His autem omnibus deficientibus succedit Ecclesia, quasi loco fisci. Hæc quidem vera sunt, vbi res inueniuntur distinctæ, vbi vero adeo confusæ sunt res clerici, cū rebus Ecclesiæ vt discerni non possit, quatuor exinde debent fieri portiones. Vna. s. Episcopo danda, alia vero Ecclesiæ, tertia vero pauperibus, Et quarta parentibus. Item hæc vera sunt, vbi cōstat eum prius habuisse ꝓpria, vbi vero non constat præsumitur pro Ecclesia. Illud quoq; notandum est, q vxor clerici intestati succedit in bonis defuncti sine cognatione, & præfertur Ecclesiæ. Ad dignoscendum autem, vtrum res clerico data fiat ipsius, vel Ecclesiæ, inspiciendus est dator. s. vtrum sit ei consanguineus, vel affinis. Item res donata. s. vtrum sit calix, vel palefredus, aut huiusmodi. Item tempus donationis, vtrum. s. in tpe missæ, vel alias. Item locus, ut vtrum in Ecclesia, vel in camera. In dubiis autem præsumitur ꝓ Ecclesia. Causa. 12. q. 5. ex concil. Triburien. Quicumq; ex gradu Ecclesiastico, sine testamento, & sine cognatione decesserit hæreditas eius ad Ecclesiam, vbi deseruiuit deuoluatur. Extra. 3. de suc. ab intesta. ex concil. apud Alten. Habito de Episcopis, præsbyteris, & clericis, si per hæreditatem, vel alio modo intuitu personæ aliquid acquisierint, donare eis liceat cui voluerint, dum viuunt. Si vero ante obierint, quām hoc perfecerint, altari cui seruierunt omnia perpetuo sanctificentur, & in ius eius tradantur. Ex concil. Triburien. Sancto concil. allatum est, q quidā improbe agant contra presbyteros suos, ita vt de morientium presbyterorum substantia partes sibi vendicent, sicut de ꝓpriis seruis, interdicimus itaque ne hoc vlterius fiat. Nihilque ab eis præter diuinum officium exigatur. Peculium uerò ipsorum diuidatur in quatuor partes. Quarum vna Episcopo, altera Ecclesiæ, tertia pauperibus, quarta parentibus assignetur, & si nō sint idonei parentes, Episcopus eam recipiat, & in vsus Ecclesiæ diligenter distribuat.

De Obligatione, quæ literis contrahitur. Cap. CXXXVII.

EX summa iuris. Literis etiam celebratur contractus, & nascitur literarum obligatio. Et de ista distingue, quia cum scribo aliquid, aut pro me, aut contra me. Si pro me, mihi non creditur. Si contra me, tunc subdistingue, quia aut scribo me obligatum, aut alium a me liberatum. Item si me obligatū, aut adiecta causa, aut nō. Item si adiecta causa, aut est ex causa mutui, vel dotis, aut alia. Si autem scribo me obligatum, & ex causa mutui vel dotis, puta forte maritus sum, & scripsi me teneri in 20. vxori, quæ nomine dotis ab ea receperam, aut scribebam tunc, q sit numerata pecunia, vel dos, aut non. Et si non, nihilominus sum obligatus ciuiliter etiam, & ab eo exceptione nō numeratæ pecuniæ vsque ad biennium, sed transacto biennio cum effectu teneor, ante biennium (vt dictum est) non teneor, nisi creditor probaret mihi numerasse, & hoc ita verum est, si ego non renunciaui exceptioni non numeratæ pecuniæ, quia tunc mihi incumbit probatio, q non numerauit mihi creditor. Transacto vero biennio non admittor ad probandum mihi non fuisse numeratam, nisi forte non potui habere copiam iudicis, & contestatus sum coram testibus, q volebam probare, q mihi nō numerauit, & q volebam agere contra creditorem. Nam non solum excipere, sed etiam agere potest debitor certi conditione, ad sui liberationem. Si vero ex causa alia scribo me obligatum, statim teneor cum effectu, nisi per literas possum probare contrarium, non per testes. Si enim nulla causa adiecta est, nunquam teneor, nisi creditor probet se numerasse, Et nota, q sicut in stipulatione promissio fit per verba de futuro, ita in literis, puta scribo sic. Nouerint vniuersi, q per præsentes obligo me daturum, D. 10. ex causa mutui, vel ex deposito, vel alia causa. Si autem per uerba de præsenti scribam, præsumit lex me obligatum, Sed si per verba de præterito puta. Noueritis, q ego obligo me dedisse, non valet. Sed nunquid ista distinctio habet locum si instrumentum sit publicum, dicebat dominus meus, q si scriptum sit, se confessum fuisse, & accepisse tñ, nec ex causa aliqua præcedenti, tunc idem est, quod in præfato. Si uero sit expressa causa præcedens mutui, vel dotis adhuc idem. Si alia tunc distinguebat, quia si fuerat confessus se recepisse, & numeratum sibi fuisse, quia tunc probatur numeratum per instrumētum, statim tenetur, & statur eius confessioni, nisi per literas ꝓbet contrarium. Si uero non contineatur in instrumento sibi numeratum fuisse, si confessus est se recepisse, & ex causa præcedenti, tunc si illo præsente a quo recepit, & cum eo tractante adhuc statur confessioni eius, nisi contrarium probet per literas, si illo absente non sibi præiudicat, si confiteatur quis sine literis, & causa adiecta sit mutuum, vel dos. Idem si cum literis. Si alia, dixerunt quidam, quòd statim tenetur, sed contrarium potest probare per testes. Sed ego cum domino meo dico, quia cum confessio extra ius facta nemini præiudicat, non tenetur nisi in casu, in quo testes ad hoc uocati, quinque, scilicet ualere prebationem per literas, uel quod tantūmodo nomine possideo, confiteor me tuo nomine possidere. Si autem scribo aliū a me liberatum, tunc regulare est, quod mihi non præiudico infra, 30. dies, sed his elapsis liberatus est a me cum effectu. In tribus tamen casibus statim scriptura facit contra me, puta si maritus, postquam fecerat sibi instrumenta de dote, scripsit q solutum sibi erat. Item si procurator principis scribat sibi solutos publicos redditus domini sui, vel ipse dominus scribat. Item si scribo me depositum, quod deposueram, recepisse.

De illa, quæ contrahitur consensu. Cap. CXXXVIII.

COnsensu etiam celebratur contractus, & inde oritur obligatio, ut in venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus,

societatibus, mandatis. Et est differentia inter hunc modũ, & alios, quia non est necessaria scriptura, sicut in obligatione literarum. Item nec præsentia contrahentium sicut in stipulatione idest obligatione verborum. Item nec est necesse rem intereuenire, sicut in contractibus, qui contrahuntur re, sed sufficit, quòd contrahentes consentiant, siue præsentes siue absentes, vnde p nuncium, & epistolam contrahere possunt. Est & alia differẽtia, quia in istis tractatibus vterque obligatur alteri, sed in prædictis aliter est, quia vnus alteri tñ a principio obligatur, ex post facto tñ in deposito, & commodato, ratione expensarum, & similium potest alter alteri teneri. De istis itaque videamus per ordinem, & primo de emptione, & venditione, quæ contrahi statim dicitur, postquam de certo præcio, pro aliqua re danda conuenerint, vnde sic potest describi.

De Emptione & venditione. *Cap.* CXXXIX.

VEnditio est alicuius rei, cuius commercium habemus, dandæ pro certo præcio in pecunia numerata, non erronea cõuentio. Nam si non sit pecunia numerata, sed alia res, puta equus pro equo detur, non venditio, & emptio, sed alius contractus. s. permutatio dr̃. Quòd autem dixi pro aliqua re, intelligas, q̃ rem oportet interuenire, & talem cuius commertium ius gentium, vel mores ciuitatis, seu ius canonicum non interdicãt, vt si sciens quis rem sacram, publica loca, vel religiosa emat, nõ valet. Ex contractu venditionis duæ nascuntur actiones, Vna ex vendito, quæ datur venditori, Alia ex empto, quæ datur emptori. Ad quid autem, & qñ debetur, & quid in eas veniat, lõgũ esset prosequi. Emptio contrahitur, postquam de precio conuenitur. Arræ vero datio venditionis est argumentum. Et si velit emptor re integra. i. nondum tradita resilire, amittet tñ arrã. Si venditor duplicabit eam, & nihilominus agi poterit ad interesse. Itaque vendi potest, quicquid commerciũ habet. Non habet autem commercium homo liber, sed neque res sacra, & religiosa, licet transeat cum vniuersitate, sicut ius patronatus. Natura venditionis est, vt res sit, quæ vendatur, & precium intercidat, & vt emptæ rei lucrum, ac damnum ad emptorem ptineat, nisi venditor oẽ periculum in se susceperit. De hoc tñ datur talis regula. Si venditio fiat pure, sine scriptis, certę speciei, quæ degustationem non exigit, oẽ periculum ad emptorem spectat, excepto casu publicationis, nisi pactum, vel culpa, uel mora interueniat. Pure ideo dr̃, quia si venditio conditionalis esset, ante conditionis euentum, ad venditorem pertinet. Sine scriptis autem ideo dr̃, quia si in scriptis fieret, antequam perficeretur scriptura, similiter ad venditorẽ pertineret. Porro certæ speciei dr̃, quia si fuit sub alternatione, præcii periculum itidem pertinet ad venditorem. Ideo quoque dr̃, si emptio sit rei, qui degustationem non exigit, quoniam in huiusmodi, sicut in vino, ante degustationem pertinet periculum ad venditorem. Item ad eundem pertinet publicationis periculum.

Adhuc de eodem. *Cap.* C X L.

VEnditor ad rem tradendam tenetur, & si non det ad interesse condemnabitur, licet Ber. dicat eum ad rem tradendam præcise teneri. Emptor autem tenetur ad præciũ & etiam ad expensas, in re vendita, bona fide, factas. Iterum vẽditor de euictione tenetur, si res euincatur. Item si in mora tradendi fuerit, & res perierit, ad interesse tenebitur. Isid. vbi supra. Emptio, & venditio est rerum commutatio, atque contractus ex conuenientia veniens. Precium autem uocatum est, eo q̃ prius illud damus, vt pro eius vice, rem quam appetimus, possidere debeamus. Insti. vbi supra. Quod arræ nomine datur argumentum est emptionis, & venditionis contractæ. Nulla emptio sine precio esse potest. Quicquid sine dolo, & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Loca sacra, religiosa, publica si ultra quis sciens emit, Regula iu. Cui ius est donandi, ei dem & vendendi ius est, & contrahendi, plerũque emptoris eadem causa esse debet circa petendum, ac defendendum, quæ fuit autoris. Ex codice. 4. l. Vestimenta imperialia, & frumentũ quod militibus tribuitur, & arma militibus necessaria, non sunt uendenda, uel alijs præbenda. Eunuchi nec faciendi sunt in Romano Imperio, nec distrahendi, sed qui a Barbaris facti sunt, vẽdi & emi possunt. Ea quæ in bonis nostris non sunt, velut liberi nostri, distrahi non possunt. Vbi pater in ea inopia sit constitutus, ut se alere non possit, tunc enim liberos distrahere potest, ita tñ, ut quoquo tpe pater, uel ipse qui distractus est, uel alius pro eo offerat mancipium, vel precium, quod potest valere, restituatur in pristinam causam. Quæcunque consensu contrahũtur, contrario consensu dissoluũtur. Si arræ datæ sint, ita ut non sint pars præcii, sine causa repetuntur. Generaliter traditũ est, quotiens emptio pura est, periculum emptoris esse, nisi res ex priori uitio interempta sit, vel si venditor non suscepit in se periculum ex pacto speciali. Ex. ff. 19. li. Vlpianus. Si res uendita non tradatur, in id, quod interest agitur, hoc est, q̃ rem habere interest emptoris. Hoc autem interdum præcium egreditur, si pluris interest, quàm res ualet, uel empta est. Paulus. Si in emptione modus dictus est, & non præstatur, ex empto est actio. Vacua possessio emptori tradita non intelligitur, si alius in ea legatorum fideive commissorum seruandorum causa, in possessione sit. Pomponius. Ratio possessionis, quæ a uenditore fieri debet est, vt si quis eam possessionem iure aduocauerit, tradita possessio non intelligatur. Vlpia. Sciendum in hoc iudicio id demum deduci, quod præstari conuenit, cum sit bonæ fidei iudicium, Nihil magis bonæ fidei congruit, quàm id præstari, qđ inter contrahentes actum est, & eius rei venditor faciet emptorem dominum, emptor autẽ nummos uenditoris facere cogit.

De Delicto, vel errore venditionem irritante. *Cap.* C X L I.

EX summa iuris. In summa uero notandum, q̃ pro nullo spirituali, puta pro præbenda, uel beneficio habendo, uel ut recipiatur in religione aliqua, uel ut ordinetur, licet aliquid dare. Qui enim pro talibus dat, uel recipit, uterque symoniam committit. Rerum Ecclesiasticarum interdicta est uẽditio, nisi pro redemptione captiuorum, & quibusdam aliis casibus. Item rem meam siue sciens, siue ignorans emam, nulla est emptio. Et nota, q̃ quinque, uel sex errores siue dissensus impediunt uenditionem. Si enim putabam me tibi uendere pro decem, tu putabas emere pro quinque, nulla est uenditio. Sed ecõtra, ego putabam pro quinque uendere, tu emere pro decem, quia tunc in quinque cõuenimus bene ualet. Item si putabam me uendere, tu putabas tibi donari, uel econtra non ualet. Nam error contractus impedit uenditionem. Item dissensus in corpore impedit uenditionem, ut si putabam uendere fundũ Cornelianũ tu putabas emere Ticianũ. Vel si putabam seruum nomine Stichum absentem uendere, tu credebas emere Pamphilum. Item etsi non in corpore, sed in substantiali qualitate sit erratum, nulla est emptio: ut si ęs pro auro, uel stagnum pro argento quis uendiderit, secus si non in substantiali qualitate, sed in bonitate erratum est, puta credebam esse melius aurum, quàm sit. Item si erretur in sexu, puta credebã emere hoĩem, tu mulierem vendidisti, nulla est emptio. Secus si putabam virginem emere, tu corruptam uendidisti, quia tunc ualet. Nota, quòd si uenditor deceptus fuerit ultra iusti præcii medietatem, in optione emptoris est, uel iustum precium supplere, uel uenditionem rescindere, tenetur autem utrumque facere. Extra. 3. De emptione, & uenditione. Ex concilio apud Alum. Placuit ut presbyteri plebes suas admoneant, ut & si ipsi hospitales sint, & non carius uendant transeuntibus, quàm mercato uendere possunt, alioquin ad presbyterum transeuntes hæc referant, ut illius iussu cum humanitate sibi uendant. Inno. 3. Cum causa, quæ inter ęconomum sancti Martini de monte, & ciues Viterbiensis, super casamentis uertebatur, fuisset aliquandiu ventilata, cum constitisset nobis monasterium, in uenditione ultra dimidiam iusti precij, fuisse deceptum, sententiando decreuimus, ut præfati ciues ei recepto præcio possessiones memoratas restituerent, uel supplerent quantum constaret legitime uenditionis tempore iusto precio defuisse. Extra primo de constitutionibus. Innocentius. 3. Venditiones feudorum factas sine legitimo Ecclesiasticarum personarum assensu, uires decreuimus nõ habere. Ex digestis. 6. libro. Marcellus, &c. Require supra cap. de vsucapione.

De Rei permutatione. *Cap.* C X L I I.

EX summa iuris. Permutatio est contractus uenditioni, & emptioni similis. Est enim certę rei vicaria præstatio. Differt autem ab emptione, quia ibi præcium datur pro re, hic autem res pro re. Emptio itaque sola pecunia contrahitur, permutatio uero non nisi ipsa re. Huius ergo natura est, ut non solo pacto sicut emptio, sed ipsa re contrahatur. Et ut, si res quã mihi dedisti euicta fuerit, possim repetere rẽ q̃ dedi tibi. Permutari põt, q cquid uendi põt. Sed, & q̃ uẽdi nõ possunt, pmutari recte possunt, ut una Ecclesia cũ alia. Dignitates autẽ, & pbendæ recte nequeunt pmutari, qm̃ absq; canonica electione nõ possunt haberi. Ecclesia quidem una cum alia permutari potest auctoritate superioris interueniente, & hoc cum indemnitate vtriusque, ita q̃ uni superfundatur pecunia, si possessiones alterius præponderent, & etiam cum principe, & cum priuato, si vtilitas exigit. Quod autẽ de mancipiis dicitur, quod non possunt nisi

nisi ad libertatem permutari, cum priuato mancipio obtinet, vbi hoc vtilitas ecclesiæ exigit, alioquin permutari posset, cum & donari possit. Extra. 3. de rerum permutatione. Ex Concil. apud Tol. Si princeps voluerit rem immobilem sanctis locis præstare, & accipere ab eis aliam immobilem, eoque modo de communi voluntate permutationem contrahere, liceat ei hoc facere si causa rationalis id exposcat, & res quã præstiterit maior fuerit, vel æqualis, pragmatica sanctione super hoc promulgata. Ex Concil. Belua. Commutationes rerum ecclesiasticarũ, quæ ab antecessore incõsultè factæ sunt, ab eo qui successor est emendentur. Ex Concilio Siluan. Mancipia ecclesiastica, nisi ad libertatem non conuenit commutari. Q.d.n. semel Deo cõsecratum est, ad humanos vsus transferri non decet, & est absurdum, vt ab ecclesiastica dignitate seruus decedens, humanæ fit obnoxius seruituti. Vrbanus. 3. Cum commutatio dignitatum in Turonen. Concilio fuerit interdicta, commutationes præbendarũ de iure fieri non possunt, præsertim pactione præmissa, quę circa spiritualia, vel connexa spiritualibus, labem semper continet simoniæ. Si autem episcopus causam inspexerit necessariam, licite poterit de vno loco ad alium trãsferre personas, vt qui vni loco minus sunt vtiles, alibi se valeant vtilius exercere. Clemens. 3. Duæ conuentuales ecclesiæ sunt in tua diœcesi constitutæ, quarum utraque parochialem habet ecclesiam, cum possessionibus magis alteri, quàm sibi vicinam; Illis autem eas desiderantibus permutare. Respondemus, ꝙ cum de dictis parochialibus ecclesijs per se queat commutatio celebrari, & in ꝑmutatione possessionum per se non sit inhibitum, si altera ratione possessionum alteri præponderet, pecuniam posse refundi de ipsarum possessionibus adinuicem, prout visum fuerit expedire, refusa certa pecuniæ quantitate poterit contractus permutationis iniri: sic tamen quòd contractus nequaquam sibi inuicem misceantur.

De Locatione, & Conductione. Cap. CXLIII.

Ex summa iuris: Sequitur de Locatione, & Conductione. Est autem locatio personæ, vel rei ad usum facta cõcessio, mercede in pecunia numerata conuenta. Nam si non de mercede, sed de alia re danda, vel facienda, esset contractus innominatus. Contrahitur autem locatio ijsdem modis quibus & uenditio, & eius iuris regulis, consistit. Vnde ibi dicta, hic repetita intellige. Nascuntur ex isto contractu duæ actiones. Vna locatori, quæ ex locato dicitur, alia conductori quæ ex conducto dicitur. Et nota, quòd conductor, si custodiat rem diligenter, sicut bonus hõ custodiret, & aliquo casu res locata perierit, vel mortua fuerit, non tenetur locatori, nisi fortè recepisset extimatam, quia tunc quodammodo suo periculo recepisse videtur. Locatio est personæ, reive facta concessio, ad usum mercede data, uel conuenta. Itaque locator dicitur, qui eo quod suum est, uel administrationi suæ commissum, alium uti permittit, data uel cõuenta mercede. Conductor autem econuerso, qui. s. eo qđ alienum est utitur, pacta mercede. Locari potest quicquid uendi potest, hoc excepto secundum leges, ꝙ seruitutes prædiales nõ possunt locari, sed constat eas posse uendi. Item militi, uel curiali non potest quis prædia colenda locare duplici rõne. Vna est ne relicto armorum usu, ad opus terrestre se conferant. Alia uerò quia minacem terrorẽ vicinis ostendere possunt. Sed certũ est, ꝙ eis prædia uendi possunt. Itaq; quæcunque de consensu, & de rebus in uenditione dicuntur, & in locatione locum habent, prærerquam in duobus prædictis casibus. In emphyteosim uero, sub annuo censu dari posse uidentur spiritualia, quæ tamẽ nec locari, nec uendi possunt.

De eodem. Cap. CXLIIII.

Natura differunt locatio, & uẽditio, quoniam in emptione periculum ad emptorem spectat, & ante traditionem. In conductione uero non ita. Non enim tenetur cõductor ad mercedem, nisi pro rata temporis, si ei non licet uti re locata, usque ad tempus locationis. Item uenditor tenetur, ut uel rem tradat, uel interesse præbeat. Sed locator excusatur aliquando, uel quia res erat aliena quam bona fide locauit, uel quia usibus est necessaria. Item locatio non est titulus usucapiendi, uel dominium transferendi. Immo dicit decretalis, quòd per nihil melius retinet dominus possessionem, quàm per pensionem, secus est in emptione. In hoc autem locatio conuenit cum uenditione, quia de mercede necessarium est, ut conueniatur in quantitate. Locator itaque conductori præstare tenetur, ut ei liceat uti re locata, & aliquando tenetur ex conducto ad interesse, nam qui uasa uitiosa locat, ad interesse tenetur etiã si ignoret. Conductor uero locatori tenetur ad mercedem soluendam, ita quòd si infra biennium non soluerit, expelli poterit: In emphyteotico uero contractu, non expellitur ante triennium, sed ecclesiæ priuilegium est, ut possit expellere post biennium. In summa uero nota, quòd dominus potest rem suam cui uult locare, nec potest secundus conductor quæstionem primo referre. Locat itaque non solum dominus, sed etiam primus conductor, & res posterioris conductoris obligantur domino, sicut & primi: non tamen intantum, idest ad uniuersam pensionem sicut primi, sed ad eam tantum qua tenetur ipse primo conductori. Extra, tertio. de locato, & conducto. Honorius iij. Abbati sancti P. Vestra nobis relatio declarauit, quòd cum ad firmam fructus uestrarum dare consueueritis decimarum, & infra. Diœcesanorum episcoporum statuto contrario non obstante, uestrarum decimarum prouentus illis libere locare poteritis, cum quibus ecclesiæ uestræ conditionem poteritis facere meliorem, ita tamen quòd huiusmodi locatio ad feudum, uel alienationem non uideatur extendi. Grego. nonus. Propter sterilitatem afficientem magno incommodo conductores, uitio rei, siue culpa coloni, seu casu fortuito contingentem colonis, ecclesiæ tuæ pro rata est pensionis remissio facienda, nisi cum ubertate præcedentis, uel sequentis anni sterilitas ualeat compensari; Verum inuito inquilino domum inhabitare, uel reficere poteris, si necessitas, quæ tamen non inueniebatur locationis tempore, id exposcat, remissa sibi pro residuo tempore portione. Qui etiam inde rationabiliter amouetur, si peruersè ibi fuerit conuersatus, uel cum canonem per biennium non soluisset, & sibi satisfactione celeri non prouidit.

De Infeudatione. Cap. CXLV.

Ex summa iuris. Infeudatio quoque contractus quidem est, qui fit utriusque gratia, sicut locatio & conductio &c. supra dicta. Maiusque ius habet feudatarius in feudis, quàm conductor in re locata, uel creditor in pignore debitoris. Feudũ quandoque dicitur beneficium ipsum, hic aũt contractus appellatur, quo beneficium illud intuitu fidelitatis in aliquem, ut uasallũ confertur. Ideo dico, ut uasallum, quoniã & prælato cõfertur fidelitatis intuitu, non tamẽ principaliter intuitu fidelitatis, uel fidei, ut uasallo confertur, alioquin simonia cõmittitur. Præterea nõ confertur intuitu fidelitatis præstitę, sed post electionẽ ꝑstandæ, alioquin simonia est. Itẽ feudalitas omni nouo dño iuratur, nõ sic aũt in prælatis. Itẽ feudũ, siue perpetuo, siue ad tps heri potest, in prælaturis aũt secus est. Et sic intelligendũ est, qđ dicit decretalis. In spũalib. homagiũ non est faciendũ. Itaq; feudũ appellatur beneficiũ, licet non sit gratuitũ, sicut & dos appellatur donatio ꝑp matrimonium, licet gratuita non sit. Sic etiã inter aduocatũ, & clientẽ, licet interueniat pecunia, non tñ dicitur esse locatio, & cõductio, sed magis opa beneficij loco præberi, & id qđ datur ad remunerandũ dari, & tñ honorariũ appellari. In sacro fidelitatis inter cætera etiam illud adiiciendum est, ꝙ dñm contra omnes homines defendet, exceptis Papa, & Imperatore. Consistit autem feudum (ut dicunt) in rebus soli, puta domo, vinea, agro. Sed & iura cum immobilium lege censeantur, unde & præscribuntur non usucapiuntur, & ipsa in feudum concedantur, nisi spiritualia sint, ut est ius percipiendi decimas, uel primitias oblationes. Quòd si post Lateran. Concil. uel fuerit infeudatum, irritatur quod factum est, & prælatus qui infeudauit deponi debet. Infeudationes autem, ante Cõcilium factę, ratione multitudinis, quæ est in causa sustinẽtur. Cætera uero ecclesiæ immobilia, s. quæ prophana sunt infeudari possunt. Effectus feudi consideratur, & ex parte accipientis, ut si concessum sit in perpetuũ, uel ad longum tempus, habet possessionem naturalẽ, dñs uero ciuilẽ, vñ & agit interdicto, vnde vi, contra dominum. Et ex parte dantis, vt. s. habeat iurisdictionem in suum uasallum, quando contenditur inter duos uasallos, super iure feudi. Secus est in duobus creditoribus, qui litigant inter se de pignore, ibi enim dominus non est iudex. Præterea recipiẽdo præter sortem fructus feudi sibi obligati, non committit usuram.

De Feudi acquisitione, & amissione. Cap. CXLVI.

Acquiri potest feudum donatione. Item emptione, & permutatione, facta de domini uoluntate. Acquiritur ẽt collatione dotis, etiam sine domini uoluntate. Erit tamen donatio specialis duratura, scilicet duntaxat in uita dantis. Propterea pignorari, uel in usum, aut in usumfructum, uel feudum posse dari: constat etiam sine domini uoluntate, sicut dicitur in illa constitutione Federici, de feudis Imperialibus. Et extra, secundo, de foro competenti: ex transmissa. Sicut autem in modo conferendi, sic & in ꝑsonis conferentiũ, & accipientiũ est dña. Nam humilibus personis quilibet feudum dare potest, ut Ecclesia, Rex, Imperator, Dux, Comes & huiusmodi: militibus autem

autem inferiores (vt dicitur) feudū dare non possunt. Et si dent erit donatio tēporalis, scilicet vt dominus reuocare possit quandocunque voluerit: Amittitur verò si vasallus aufugerit de bello, relicto ibi domino non mortuo, nec mortaliter vulnerato. Item si dominum cucurbitauerit, idest vxorem eius cognouerit, vel si eandem, aut eius filiam in loco indecenti, puta circa mammillas, vel circa partes inferiores palpauerit, vel si cum aliqua de domo domini sui inhoneste luserit, & huiusmodi quæ numerantur in canone causa. 22. quæstio. 5. de forma fidelitatis. Item amittitur morte, si decedat sine successione, vsque ad septimum gradum. Succedunt autem virilis sexus homines tantum de consuetudine, nisi contra sit expressum tempore dotis conferendæ. Item succedunt fortes non clerici, non monachi, non debiles qui bellare non possint, nisi feudum sit ecclesiæ datum: Sicut episcopi temporalia habent à regibus in feudum. Amittitur iterum si vasallus infra annum, & diem nouo domino non præstiterit fidelitatis sacramentum. Gratianus ca. 20. secunda quæstio. 5. De forma verò fidelitatis, quid quisque debeat domino, vel econuerso, sic inuenitur in epistola, Siliberti episcopi. Qui domino suo fidelitatem iurat, ista sex in memoria semper habere debet. Incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile: Dominus quoque in his omnibus fideli suo vicem reddere debet, quod si non fecerit merito censebitur malefidus, sicut ille, qui in eorum præuaricatione, vel faciendo, vel consentiendo deprehensus fuerit perfidus, & periurus.

De Obligatione contracta per societatem, *Cap.* CXLVII.

EX summa iuris. Societas est duorum, vel plurium conuentio contracta ob commodiorem vsum, vel vberiorem quæstum. Et potest cōtrahi, & ad tempus, & in perpetuū, idest dum viuunt, & sub conditione, puta si nauis venerit de vltramare. In æternum verò. i. in sęcula sęculorum contrahi non potest. Item in re turpi contrahi societas non potest, vt in furto faciendo, vel alio facinore. Idem contrahere possunt hi, qui obligari possunt alij, de quib. supra dixi in tractatu de pactis. Item omnium bonorum potest constitui societas, vel partis, vel ad aliquam negociationē. Et breuiter id quod actum est seruari debet, si nihil sit actum, pro dimidia quisque lucrum, & damnum sentit. Caue tamen quia non potest agi, vt vnus totum lucrum, alter nihil reportet, quia leonina esset talis societas. Item sufficit ꝙ socius talem diligētiam adhibeat in rebus communibus, qualem in suis. Vnde si negligens sit, sibi imputare debet qui talem socium eligit. Nota etiam, quòd quandoque plus valent opera vnius, quàm pecunia alterius, vnde quandoque plus ponit in societate vnus, quàm alter & tamen pares sunt in lucro. Ex hac nascitur actio pro socio, quæ datur vni cōtra alterum, quę quando nascatur, vel ad quid detur non prosequor.

De Obligatione post mandatum. *Cap.* CXLVIII.

EST autem mandatum officium quod quis gratuito suscepit exhibendum. Gratuito dixi, quia si merces interueniret locatio esset, & si tamen dominus procuratorem suum remunerat, nihilominus est mandatum, & habet locum actio mandati. Et nota, quod duplex est procurator, vnus negociorum, puta mandaui, quod gereres negocia mea, vel illius, vel fideiuberes pro me, vel pro aliquo. In isto casu loquitur titulus ille qui intitulatur, Mandati in Codice, & Digestis. Et est alius procurator ad causas, vt mandaui, quod in iudicio agas pro me, vel defendas me, & ita loquitur titulus de Procur. Procurator est, qui aliena negocia mandato domini administrat. Fideiussor est, qui per stipulationem, pro alio obligatur, illo remanente obligato. Et nota, quòd diligenter seruandi sunt fines mandati. Quibus autem modis contrahitur, & alia quæ veniunt in mandato longum esset prosequi. Nascitur autem actio ex mandato directa contra procuratorem, si male gessit. Et contraria quæ datur procuratori pro expensis, quas fecit in re gesta, & etiam ex alijs causis. Isidorus vbi supra. Mandatum dictum est, eo quod olim in commissione negocij alter alteri manum dabat. Ex Codicis lib. quarto. Mandatum est, quasi manu datū, videlicet cum id tuis manibus committo, quod per me conficiendum erat. Iusti. vbi suprà. Mandatum non suscipere liberum est, susceptum autem consumandum est, aut quamprimum renunciandum est.

De Negocijs gerendis. *Cap.* CXLIX.

AZo. Dicto de negocijs gestis ex mandato videamus, de gestis sine mandato: Vnde duplex oritur actio directa, scilicet & contraria. vt supra proximo cap. Hæc actio locum habet, quando negocia gesta sunt aliena, idest non eius, qui gessit. Nam etiam pro negocijs quæ nullius sunt, vt hæreditarijs datur hæc actio, si cum viuo testatore geri potuerint, alioquin non dabitur pro eis actio negociorum gestorum, sed funeraria. Aliena verò dicuntur negocia quatuor modis, scilicet cura, & solicitudine, re ipsa, ratihabitione, ipso gestu. Primo modo negocia aliena mala sunt, vt si spectent ad me velut ad tutorem, vel curatorem, vel procuratorem eorum, & teneor pro actione directa domino rei, si tamen gesta sunt iuris contemplatione, dominus quoque tenetur pro contraria actione, si quid in rem suam est impensum. Si tamen dominus sit pupillus, tenetur vltra, si quàm prius locupletior sit, tempore litis contest. si scilicet eius negocia gesta sunt vtiliter. Si vero necessario tenetur, & si non sit locupletior tempore litis, hoc ipso quod necessario gestū fuit. Re ipsa, meum est negocium, cum circa rem meam aliquid impendis, vel necessario, vel vtiliter aliquid facis, & hic teneor, si gessisti nomine meo. Si verò nomine alterius, ad quem nullo modo pertinebat negocium, hic similiter teneor, & non ille. Porrò si ad eum tantummodo pertinebat aliquo modo, saltem naturaliter, vt si filius erat, vel seruus, cuius negocia gessisti peculiaria nomine suo, ipse tibi naturaliter tenetur, & ego, & eius persona de peculio, scilicet non quidem iussu, vel de in rem uerso, etiam si ratum non habeam, quia ratum non possum habere negocium, quod meo nomine non est gestum. Si verò nomine meo non filij, uel serui gestum sit, teneor in solidum. Porro si negocium quod meū est, re ipsa nomine tuo gesseris, vt quia rem meam possidebas, in quam necessario, uel utiliter impendisti, non datur actio, nisi contra me, quia neminem obligare tibi uoluisti, sed rem tantum, si tamen eras bonæ fidei possessor, alioquin donasse uideris. Ratihabitione meum est negociū, quod nomine meo gessisti, & ratum habui, uel ratū fuit me ius habuisse: unde demum ratihabitione expressa, uel insecuta, aliquid mihi quæritur. Porro sicut iam dictum est, negocium nō meo nomine gestum, ratum habere non possum. Ipso uero gestu meum est negocium, ut cum quis creditori meo soluit, etiā me inuito & ignorante. Sic enim liberat me, licet à debitore meo, me inuito, exigere non possit. Naturalis enim, & ciuilis ratio suasit, alienam conditionem, & ignorantis, & inuiti meliorem fieri posse, deteriorem uero non posse. Competit autem in his omnibus hæc actio, si necessario, uel utiliter cœptum sit negocium.

De Obligationibus, quæ nascuntur ex quasi contractu. *Cap.* CL.

EX summa iuris. Dicto de obligationibus, quæ ex contractu nascuntur. Quia autem obligationum quædam sunt ex quasi contractu, restat consequenter dicere de his, & quia multæ sunt, pauca exempli gratia prosequamur. Et primo de obligatione negociorum gestorum, quæ locum habet, quando aliquis sine mandato gessit aliena negocia. i. non sua. Nam tunc ex quasi contractu obligatur domino rerum si male gessit. Sed ad hoc ꝙ non teneatur sufficit utiliter incepisse, & si nō sit secutus effectus. Itē obligatur dñs gestori ad expensas, quas utiliter fecit restituendas, si gessit prout dñs aliàs esset gesturus. Nam si mercator erit pannorum dñs, & gestor emit sibi uasa uitria, & perierunt in uia, sibi imputet, & domino tenetur. Item conditio indebiti est ex contractu, nam præter spem nobis obligamus illum, cui indebitum soluimus. Indebitum, locum habet, cum ego soluo, quod non debeo, puta usuras ultra duplum, uel aliquid contra legem, & multis alijs modis, cum de nō recipiendo fit, quod tibi soluo, ipso iure mihi obligaris ad restituendū, quod indebite solui, & datur mihi repetitio, quæ uocatur conditio indebiti, quod nihil aliud est, quàm ius quoddam, quod propono contra te ad repetendum. In multis etiam specialibus casib. competit conditio indebiti. Extra 3. de solutionibus. Grego. ix. Is qui conquęritur, indebitam pecuniā se soluisse, probare tenetur, ꝙ indebite sit soluta, nisi eius aduersarius solutionē inficians exinde conuincatur, tunc enim diffitenti onus incumbit probandi, ꝙ debitum non recepisset. Ex summa iuris. Item ex quasi contractu est actio de communi diuidundo, quæ datur inter possidentes res communes, & pro rebus singulis diuidendis. Item familiæ ercifcundæ actio, quæ datur inter hæredes pro hæreditate diuidenda. Item actio tutelæ ex obligatione, ex quasi contractu nascitur, & datur pupillo contra tutorem, uel eius hæredem. Demum finita tutela, pro negocijs gestis & gerendis, idest quæ gerere debuit tutor. Quid sit tutela dixi. Item actio ex testamento, ex quasi contractu est, quæ datur legatariis contra hęredem defuncti, pro legatis sibi soluēdis: Iu-
stinia-

ſtinianus ubi ſupra.l.b.3.Quaſi contractus eſt, quod quidem a contractu ſeparatur, nec delicto ſubiacet, legalem tamen habet confirmationem. In contractibus nullus ignorans obligatur.

De Obligationibus, quę naſcuntur ex delicto. *Cap.* CLI.

EX ſumma iuris. Iterum obligationum alię naſcuntur ex delicto, alię ex quaſi delicto. Ex delicto quidem naſcitur obligatio pluribus modis, uerbigratia. Ex furto, rapina, uſura, cæteriſque criminibus, de quibus agetur inferius, ubi tractabitur de actionibus criminalibus. Item ex dãni iniuria, ideſt non iure facto, naſcitur actio legis Acquiliæ, quæ duo habet capita, unum quo datur actio contra illum qui occidit ſeruum meum, uel pecora mea: Nomine autem pecorum intellige omnia animalia, quæ ſimul paſcuntur. Item datur actio contra illum, qui damnũ dedit, quantum illud quod occidit ab anno, aut aliqua parte anni melius ualebit. Item eſt aliud caput, quando non occidit ſed vulnerat, uel rem meam aliquo modo deteriorat, puta ſcindit ueſtimenta, uel frangit uaſa, uel huiuſmodi, & tunc datur actio contra eum intantum quantum res ſciſſa fracta, uel deteriorata melius ualuit a.30. diebus, antequam læderetur, & ita iſta actio directa, habet locum, quando ex culpa dãnum datum eſt, alioquin ceſſat. Item eſt actio iniuriarum ex delicto, quando ſcilicet aliquis percutitur iniuria, ideſt non iure, uel quando quis ei conuicium dixerit, uel in domum ſuam intrauerit conuiciandi cauſa. Iſtis caſibus dicitur inferri iniuria in corpus eius. Omnis enim iniuria, aut infertur in corpus, aut in dignitatem, aut ad infamiam. Regula iuris. Is autem dãnum dat, qui dare iubet. Memo ex ſuo delicto meliorem ſuam conditionem facere poteſt. Nunquam creſcit ex poſt facto præteriti delicti exterminatio. Nemo damnum facit, niſi qui fecit quod facere non habet, Hoc iure utimur, ut quicquid omnino per uim fiat, aut in ius publicum, aut in ius priuatum crimen incidat. Deiecit, & qui mandauit, uel iuſſit, uel ratum habuit. Quòd quis ex culpa ſua damnum ſentiret ſibi imputare debet. Et ſumma iuris. Datur autem iſta actio infra annum, contra eum qui fecit iniuriã, non contra hæredem ſuum, niſi lis fuerit conteſtata, nam ad ſolam uindictam eſt prod.ca:unde ſola diſſimulatione tollitur, tollitur etiam per pactum quod ſpeciale eſt in ea. Illud tamen nota, quòd de omni iniuria: poteſt aliquis agere criminaliter, & tollitur ciuile iudicium per criminale, & econuerſo ciuili iudicio agitur in tantum, quantum dicet ſe prius uoluiſſe amittere, quàm iniuriam paſſum eſſe. Criminaliter agitur, ut iniuriator corporaliter puniatur.

De his, quæ naſcuntur ex quaſi delicto. *Cap.* CLII.

REſtat de obligationibus, quæ ex quaſi delicto naſcuntur, quarum una eſt, cum iudex male iudicauit. Si enim dolo male iudicauit, ex maleficio tenetur. Si per imperitiam, ex quaſi maleficio, actione in factum in quantum uidebitur agnoſcenti, nec diſtinguendum puto, ſiue ſit iudex ordinarius, ſiue delegatus, ſiue arbiter, ſiue compromiſſarius. Nam & arbiter tenetur, niſi ſit electus ſine pœna, & iurauerit: tunc ſatis habet de iuramento, & nihil plus erit ei, ideſt arbitro, ſecundum vnam literam, imputandum, alij habent ei. Item ex quaſi maleficio datur actio in factum, contra illum ex cuius cęnaculo proprio conducto, vel gratis conceſſo, aliquid effuſum, vel deiectum eſt, ita vt alicui noceat. Vnde quandoque tenetur quis ex culpa ſerui ſui, aut liberi, & hæc eſt actio in duplum, niſi tu ponas, quòd homo liber mortuus ſit, tunc. l. aureorum pœna ſtatuta eſt, & ideo certa, quia homo liber extimationem non recipit. Si verò læſus fuit, tunc extimabit iudex quantum deterioratus, & mercedes medicis datas, & omnes expenſas, quas fecit in emplaſtris, & huiuſmodi, ratione curationis, & operas quas ãmittit, ſi inutilis factus eſt. Hæc actio datur infra annum, & non in hæredé, niſi lis ſit conteſtata cum defuncto, & populari, ideſt cuilibet de populo datur, qui velit agere pro mortuo, vel pro læſo. Veruntamen citius datur illi, cui magis intereſt, vel eius propinquiori. Item ſi quis appenderit aliquid in loco, vnde tranſitus publicus ſolet fieri, ſi cadat facile poteſt lędere aliquem, quod ſi ex quaſi maleficio tenetur, & datur actio in factum ad pœnam decem aureorum. Item ſi quis ſit exercitor nauis, ſcilicet nauta, cuſtos nauis, qui præeſt alijs de naui, vel caupo, ideſt tabernarius, vel ſtabularius, ideſt cuſtos ſtabuli, de rebus quæ in nauem illatæ ſunt, vel in tabernam, vel in ſtabulum, ſi ipſe dedit damnum, tenetur ex ſuo maleficio, ſi verò pueri ſui, tenetur ex quaſi maleficio, nec exigo, quòd in cuſtodiam recepit, vel non, quantum ad hanc actionem, quæ dicitur actio in factum, & datur in duplum, & ita demum ſi intra nauem, vel cauponam, vel ſtabulum damnum datum ſit, ſecus ſi extra. Item ſi dixit, Cuſtodiat vnuſquiſque rem ſuam, & conſentiunt vectores, & non tenetur. Quòd ſi delictum eſt, quòd ſugit, culpa quidem in ſe paratur, aut à contractu, aut quòd legibus prohibetur. Exercitor nauis, cauponæ, ſtabuli, tenetur de dolo, vel furto, quod in his locis commiſſum eſt, pro eo quòd is opera malorum hominum vtitur.

LIBER VIII.

De Cauſis, & Litibus. *Cap.* I.



ACTOR. Quoniam, vt dictum eſt ſuperius, omne ius quo vtimur, vel ad perſonas, vel ad res, vel ad actiones pertinet. Dicto de perſonis tam publicis, quàm priuatis, de rebus quoque, tam corporalibus, quàm incorporalibus, reſtat dicendum de actionibus. Sed quoniam actio oritur, ex cauſa ſecundum vnum modum, vel etiam pars eſt cauſæ, ſecundum alium modum, de cauſa aliquid præmittendum eſt. Cauſa nanq; aliquando dicitur ipſa obligatio, de qua dictum eſt ſuperius, ex qua naſcitur actio, ideſt ex qua acquiritur alicui ius, eius quod ſuum eſt perſequendi, ſiue debitum ſuum exigendi. Aliquando vero dicitur totum negocium, ſiue controuerſia, quæ vertitur inter actorem & reum, & ſic accipitur in Rhetorica Iſido. vbi ſupra. Pragma Græcè, cauſa Latinè vocatur. Vnde & Pragmatica negocia dicuntur, & actor cauſarum, atque negociorum, Pragmaticus nuncupatur. Extra ſ. de verborum ſignificatio. Iſid. Negocium multa ſignificat, modo ad actum rei alicuius cui contrarium eſt ocium, modo actionem cauſæ, quæ eſt iurgium litis. Iurgium dicitur, quaſi iuris garrium, eo quod hi, qui cauſam dicunt iure diſceptant. Lis à contentione limitis prius nomen ſumpſit, De qua Virgilius. Limes poſitus litem, ut diſcerneret agri. Cauſa autem, aut argumento, aut probatione conſtat. Argumentum ſola inueſtigatione inuenit ueritatem, vnde dictum eſt argumentum argutum inuentum. Probatio ex teſtibus & fide tabularum conſtat: In omni quoque negocio hæ perſonæ quæruntur. Iudex, Accuſator, Reus, & tres Teſtes. Iudex quaſi ius dicens populo, ſiue quòd iure diſceptet. Iure autem diſceptare eſt, iuſtè iudicare. Non eſt ergo iudex, ſi nõ eſt in eo iuſtitia. Accuſator uocatus eſt, quaſi accuſator, quia ad cauſam uocat eum quem appellat. Reus a re, quæ petitur, quamuis conſcius ſceleris non ſit. Teſtes conſiderantur, conditione, natura, & uita. Ibidem de regu. iuris. Inipſo uerò cauſæ initio, non eſt à quæſtionibus inchoandum. Regula iu. ex ff. l. Cum autem de lucro duorũ quæratur, melior eſt conditio quàm cauſa poſſidentis. Iuſti. ubi ſupra. i j. li. Regula dicit, duas lucratiuas cauſas in eundem hominem, & eandem rem concurrere non poſſe. Ex ff. ſ. lib. Noua quoque hominum conuerſatio aliter uſa, quã quod legibus ſcriptum eſt legem ſcriptam excludit. Interdicta aut prohibitoria ſunt, aut reſtitutoria, aut exhibitoria, duo ultima proprie decreta uocantur. Omnia iccirco interdicta uocantur, quia inter duos dicuntur. Pro calumnia iurare cogitur, & actor, & reus, & utriuſque partis aduocati.

De eodem. *Cap.* II.

HElinandus ubi ſupra. Quæſtio, ſiue cauſa multiplex eſt, Quæſtio facti eſt cum quæritur, an factum ſit. i. an res ſit ablata. Quæſtio nominis eſt, cum de facto conſtat, ſed de nomine quæritur, & utrum furtum ſit, uel rapina, an aliud delictum. Quæſtio iuris eſt cum de facto, & nomine conſtat, & quæritur an ea pęna ei delicto iure imponatur. Quæſtio autem boni, & æqui eſt, cum de facto, & nomine, & iure conſtat, & tamen adhuc quæritur, an æquitas aliud, quàm ius ſtrictũ dictet. Actor. In ſumma quoque nota, ꝙ quæſtio ſiue cauſa duplex eſt. ſ. ciuilis quæ pertinet ad iudicem ciuilem, & eccleſiaſtica quæ ad eccleſiaſticum. Ciuilis alia eſt pecuniaria, in qua. ſ. agitur de pecunia. Nomine autẽ pecuniæ intelligitur quicquid habet homo. Alia uerò criminalis in qua. ſ. agitur de crimine, ſicut de ſanguinis effuſione. Eccleſiaſtica quoque diuiditur in pecuniariam, ſcilicet ubi de pecunia agitur, & ſpiritualem, in qua de re ſpirituali, puta de decimis, & huiuſmodi, & criminalem in qua de crimine, puta de depoſitione, & huiuſmodi.

De Actionibus. *Cap.* III.

EX libello de actio. Olim dicebatur actio ſolemnium verborum, & præſcriptorum formata conceptio, vt ſi quis à ſyl-

syllaba caderet causam amitten;. Hæc autem solēnia & aucupationes syllabarum, per Constantinum principem amputata sunt. Subsidiaria actio in subsidium subrogata. Actio est ius. i. quædā iuris ratio, siue forma, qua ędita species futuræ litis demo stratur. Iusti. vbi supra 4. lib. Actio est ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur. Reg. iuris. Minus est autem actionem habere, quàm rem. Ex ff. 4. lib. Non debet passim actio dari humili aduersus eum, qui dignitate præcellit, plebeio aduersus cōsularem, luxurioso atque prodigo, aduersus hominem emendatioris vitæ. Ideo prætor in hoc edicto causæ cognitionem inseruit. Heli. vbi supra. Obligatio mater est personaliū actionum, Actiones sunt legitimæ persecutiones, quæ non propria vi, sed publica auctoritate exercendæ sunt. Actio enim est ius p̄sequendi in iudicio quod nobis debetur. Ius aūt dicimus per quod intendimus rem nostram esse, vel personā nobis obstrictā, ad aliquid dandum, faciendumve. Personales actiones, cōditiones appellantur. Generalissima conditio est triticaria, quæ sic dicitur, quasi trituratoria. Quemadmodum. n. omne granum, vel triticum in area trituratur, & vtile ab inutili separatur, & ita singula grana colliguntur, & in horrea reponuntur, abiecta palea. Ita per hāc conditionem quicquid quocunq; modo debetur, præter pecuniam numeratā, non habito delectu rerum, nec causarū peti potest. Hoc tñ in hac conditione intuendum est, vt id quod debetur præcisè debeatur, & ea res sit, quæ æstimari possit, non ēt pecunia. Cum. n. ipsa sit æstimatio cæterarū rerum, æstimari non pōt. Aequum est certe, vt quicquid alterius apud alterū, sine causa deprehēditur, reuocetur. Quicquid aūt nobis debetur, non propria auctoritate, sed publica. i. per iudicem p̄sequi debemus, Aequitati. n. congruum est, vt priuatorum lites publica actione dirimantur, & per magistratum effectui tradantur, verbū autem debendi ita accipere debemus, quia nō solum ea p̄ actionē, vel per alia iura, quæ hodie in actiones redacta sunt, debentur, sed etiam illa, quæ iudicis officio tantum nobis præstanda sunt, velut per restitutiones. Et indebiti verbo distinguitur illa persecutio, per quam non pecuniarum quid exigitur, sed publica vindicta desideratur. Indebitum autem est, quod omnino nō debetur. i. neq; naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio. Siue aūt iustè siue iniustè: res mea ad te peruenerit, eq̄uū ē te teneri, non suffragante iusta causa, ex qua eam tenere debeas.

De Speciebus actionum. Cap. IIII.

Pontius in lib. de arbore actionum, Actionum aliæ sunt prætoriæ. s. omnes illę, quas prætor ex sua iurisdictione introduxit, vt illæ quę danť ex edictis, & interdictis & ędilitiæ. Aliæ vero ciuiles, quæ. s. aut ex lege sunr introductæ, aut iure ciuili comprobatæ. Item actionum aliæ sunt in rem, aliæ in personā, aliæ verò mixtæ. In rem sunt illæ quib. dicimus aliquē possidere, vel tenere rē ad nos aliquo iure p̄tinentem, vel quia nr̄a est, vel quasi, & tunc datur rei vēdicatio, vel Publiciana, vel q̄a obligata est nobis, & tunc dr̄ hypothecaria, quæ in rem est, aut quia dicimus nos habere ius in rem. i. seruitutem, & tunc datur confessoria. Aut quia negamus alij ius esse, & tunc dr̄ negatoria. In personam verò sunt illæ, quib. dicimus aliquem nobis obligatū, quia promisit, uel aliquo modo cōtraxit nobiscum. Mixtæ verò sunt, quæ cām permixtim continent, tā in rem, quā in personā. Item aliæ sunt actiones persecutoriæ rei. s. oēs in rem actiones, & quæ descendunt ex contractib. ferè oēs ferè, dico p̄p̄ actionē depositi, quæ in quatuor casib. persequitur, ēt pœnam. Generaliter aūt omnis illa est rei persecutoria, quę de patrimonio nr̄o aliquid p̄sequitur. Aliæ verò persecutoriæ sunt pœnæ, quæ. s. ex maleficijs dātur, non tñ oēs. Nā & ex eis quædā rei, quædā pœnæ, quædā vtriusq; sunt p̄secutoriæ. Itē actionū aliæ sunt in simplum, aliæ in duplum, aliæ uerò in triplū, & aliæ in quadruplū. Item aliæ sunr bonæ fidei, aliæ uero stricti iuris. Non q̄ aliquæ dicantur malæfidei, cum bona fides exigatur in omnibus, sed dicuntur q̄dam anthonomasice bonæ fidei, q̄a maior & exuberantior in eis desideratur bona fides, quàm in alijs, quæ dicuntur stricti iuris. Nam in eis ueniunt illa, de quibus nec actum est, nec cogitatum. Item aliæ perpetuæ sunt, aliæ temporales. Item aliæ transeunt ad hæredes, idest dantur hæredibus, uel contra hæredes, vt illę quæ ex maleficio descendunt, nisi sunt ad uindictam proditæ, ut in actione iniuriarum, & huiusmodi. Aliæ uero nequaquam. Item aliæ infamant, alię non. Item aliæ directæ sunt, quæ scilicet ex uerbis legis dèscendunt. Aliæ uerò utiles, quæ non ex uerbis, sed ex sententia, idest quæ ex interpretatione prudentium ad eas extenditur. Item quædam sunt directæ, aliæ uero contrariæ. Item aliæ sunt uniuersales, & aliæ singulares. Item aliæ sunt simplices, aliæ vero duplices.

Iterum de eodem. Cap. V.

Iustinianus ubi supra. Actio in rem, uendicatio appellatur. Actio uero in personam, qua dare, aut facere oportere intenditur, scilicet conditiones. Condicere enim prisca lingua denunciare est. Nunc uero abusiue dicimus conditionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere Nulla. n. hoc tp̄e quo prius fiebat, eo nomine denunciatio fit. Item mixta actio aduersus eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, & alijs uenerabilibus locis legati, uel fideicommissi nomine dare distulerint, usque adeo ut etiam in mundum uocarentur, & ipsam rem, uel pecuniam quæ relicta est dare compelluntur, & aliud tantum pro pœna, & pro dilatione in duplum fit eorū condemnatio. Quædam etiam actiones mixtam causam obtinere uidentur, tam in rem, quam in personam: qualis est familiæ herciscundæ actio, quæ competit hæredibus de diuidenda hæreditate. Item actio de communi diuidundo inter eos est, inter quos aliquid commune est, ut id diuidatur. Item actio finium regundorum, inter eos, qui confines agros habent. Omnes actiones, uel in simplum conceptę sunt, ut ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, uendito, locato, conducto, mandato, & denique ex aliis causis quampluribus, uel in duplum, ueluti furti nec manifesti, damni, iniuriæ, ex lege Aquilia depositi, tumultus, incendij, ruinæ, naufragij, causa, si cum ipso apud quem depositum est, aut cum hærede eius ex dolo ipsius agitur. Item serui corrupti, quæ competit in eum, cuius hortatu, consiliove seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est: aut luxuriosè uiuere cœpit, aut denique quolibet modo deterior factus fuerit. In qua actione, etiam earum rerum quas seruus domino abstulit, æstimabo deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, vt Paulo ante dictum est. Tripli vero, cum quædam maiorem veræ æstimationis quantitatem, in libello conuentionis inseruit, vt ex hac causa viatores, litium. i. executores, ampliorē summā sportularū nomine exegerint, tūc. n. id q̄ propter eorum causam dānū passus fuerit reus, id in triplum ab actorē cōsequitur, vt in hoc triplo & simplum in quo dānum passus est connumeretur, vtputa si cui debentur. l. solidi, & ille in libello conuentionis, volens aduersarium suum damnificare. c. scripsit, vel plures sportulæ nominē quā oportet, ad triplum tenetur. Quadrupli vero, vt furti manifesti, & de eo quod metus causa factum fit, & de illa pecunia, quæ in hoc data est. vt is cui datur calumniæ negocium alicui faciat, vel non faciat. Executores etiam litium si plus commodi, quàm lege cautum est exegerint, quadruplum restituere compelluntur, ut legitur in 3. lib. ff. de calumniatoribus. Præscriptis verbis actio, de æstimato proponitur. Actiones arbitrariæ sunt, ex arbitrio iudicis pendentes. Seruiana actio est de rebus coloni, quasi seruiana idest hypotecaria inter pignus, & hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam nihil interest. Sed in alis differentia est, quia pignus traditione fit, hypoteca autem verborum obligatione continetur, & maxime res mobilis, quæ traditur creditori pignus est. Illa vero res, quæ sine traditione nuda conuentione tenetur, hypoteca nuncupatur.

De Speciali in rem actione. Cap. VI.

Ex Digestis, de rei vendi. Vlpianus lib. 6. ad eo, Specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his quæ anima carent, & in his quæ solo continentur. Per hanc autem actionem liberæ personæ, quæ sunt iuris nostri, vtputa liberi qui sunt in potestate non petuntur. Per hanc autem actionem non solum singulæ res, sed etiam grex totus vendicari potest, & armentum, & equitium, & cętera, quæ gregatim habentur. Si quid quod eiusdem naturæ (ait Pōponius) ita confusum est atque commixtum, vt deduci, & separari non possit, vtputa meum, & tuum argentum in massam redactum, non totum sed pro parte vendicandum est, aliàs erit nobis commune, & vnusquisque pro rata ponderis portione, quod in massa habemus, vendicabimus & si incertum sit, quantū quisque ponderis in massa habeat (vt ait Paulus de communi diuidundo) in tali casu agi poterit furti, & ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum procurauit: ita vt in ad exhibendum actione, pręcij ratio haberi debeat, in vendicatione, vel communi diuidundo actione, hoc amplius fert, cuius argentum præciosius fuerat. Vlpianus 25. ad edi. Pomponius scribit. Si frumentum duorum non voluntate eorum confusum sit, competit singulis in rem actio in id, inquantum apparet in illo aceruo suum cuiusque esse. Quia si voluntate eorum commixta sunt, communicata uidebuntur, & erit cōi diuidundo

uidēdo actio. Idem Pomponius. Si ex melle meo, & vino tuo factum sit mulsum, quidam existimauerunt id communicari debere. Sed puto verius, (vt & ipse significat) eius esse qui fecit, quoniam suam speciem pristinam non continet. Sed si plūbum cum argento mixtum est, quia deduci potest, non communicabitur, nec communi diuidendo agetur, quia separari potest: agetur autem in rem actione. Sed si deduci inquit non possit, vtputa si æs & aurum mixtum fuerit, pro parte esse vendicādum. Nec erit dicendum, quod de mulso dictum est, quia vtraque materia, & si confusa sit manet tñ. Idē. Si equus tuus equā meā prægnantē fecit, nō est tuū, sed meū qd natū est. Si arbor in alienū agrum trāslata coaluit, & radices immisit, Varus & Nerua vtilem actionem in rem, in tali casu dabant. Nā si nondum coaluit mea esse non desinit. Paulus. Si in rem aliquis agat, debet designare rem, & vtrum totam an partem, & quotam petat. Appellatio.n.rei, non genus, sed speciem significat: Octauenus ita diffiniuit, q infectę quidē materiæ pondus, signatæ vero numerum, factæ autem speciem dici oportet. Mēsura vero dicenda erit, cum res mensura continebitur. Idē in l. Pomponius. Res mobilis nūquam pro indiuisa possideri potest. Vlpianus in l. Officium. Vbi probaui rem meā esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecerit aliquam exceptionem. Vlpianus. l. nō solum. Sed etiam si deterior facta est, damnum compensandum est. Lex dicit. Rationem iudex habere debet. Paulus lib. 21. ad ed. Fructus non solū percepti, sed & qui honeste percipi potuerunt æstimandi sunt. Idē li. 26. ad ed. Quæ religiosis adhærent religiosa sunt, & ideo nec lapides inædificati postquam remoti sunt, vendicari possunt, per in factū autem actionem petitori extra ordinem subuenitur, vt is q hoc fecit eos restituere cōpellatur. Caius li. 29. ad edi. prouin. Fructus pendentes, pars fundi videntur esse. Celsus li. 18. Dig. Solum partem esse ædium existimo, nec alioquin subiacere, vti mare nauibus. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vēdicandi ius habeo. Pomponius li. 24. ad Fab. Quod infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit impunitum est. Mutius interrogatus: Si quis nauem suam de aliena materia refecisset, num nihilominus eiusdem nauis maneret. Respondit manere, sed si in ea ædificanda ea idē fecisset, non posse Iulianus notat. Nam proprietas totius nauis carinæ cām sequitur.

De Transactione. Cap. VII.

Actor. Dicto de speciebus actionum, transeundum erat ad præparatoria iudiciorum, sed quoniam ad iudicium vocati, transigere plerunque malunt, quam ad iudicium venire, primo de transactione videtur disserendum. Ex summa iuris. Est itaque Transactio de re dubia, & lite incerta, non gratuita pactio, aliquo dato, vel retento, vel retineri permisso. Transigere potest in ecclesiasticis, qui & pacisci, vt .s. prælatus, & hoc potest sine consensu capituli, si transactionem concipiat in vtilitatem ecclesiæ, quia licet ei conditionem facere meliorem. Transactio admittitur in omnibus rebus temporalibus, tam mobilibus, quam immobilibus. Item in criminibus, qui pœnam inferunt sanguinis, præterquam in adulterio. Cessat autem transactio in spiritualibus. Item in subiectione, & etiā in matrimonio, quoniam ibi vertitur periculum animæ. Item in criminibus, qui pęnam sanguinis non inferunt, præterquā in crimine falsi. Item non transigitur in re iudicata, velut si condemnatus sum per sententiam dare 10. non possum transigere super illa 10. nisi sententia esset dubia, vtputa si fuerit appellatum ab ea, sicque dubitetur vtrum iudex appellationis causam confirmet, vel infirmet, tunc enim transigi poterit. Itē in alimentis non transigitur, sine auctoritate præsidis. In famosis etiam actionibus, ex maleficio descendentibus, vt furti, vel bonorum raptorum, vel iniuriarum, non transigitur absq; auctoritate iudicis. Effectus transactionis est, vt ei stetur, idq; super quo contracta est, ad illum cum quo contractum est, inconcusse pacificeque conseruetur. Extra t. de transactionibus. Alexan. 3. Vtrum de ecclesiastico beneficio in litigium deducto possit fieri transactio. Tale damus responsum, q transigi super re sacra litigiosa non potest. Etenim sacræ res vt possideantur aliquo dato, vel retento, siue promisso, speciem habere credimus symoniæ. Alias autem si gratis, & amicabiliter inter se litigantes componant, nequaquam sacris canonibus dicimus obuiare. Idem si super decimis inter vos, & aliam personam ecclesiasticam assensu episcopi, vel archiepiscopi sui facta fuerit, rata & inconcussa persistat. Ex. ff. de transactionibus lib. 2. Vlpia. Qui transigit quasi de re dubia, & lite incerta, neq; finita transigit. Qui vero paciscitur donationis causa rem certam, & indubitatam liberalitate remittit. Caius. De his controuersijs, quæ ex testamento proficiscuntur, neque transigi, neque exquiri veritas aliter potest, quam inspectis cognitisq; verbis testamenti. Vlpia. Et post rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesserit, vel appellare potueris. Idem. Cum hi quibus alimenta relicta erant facile transigerent, contenti modico præsenti, Diuus Marcus oratione in Senatu recitata effecit, vt aliter alimentorum transactio rata non esset, quam si auctore prætore facta est. Solet igitur prætor interuenire, & inter consentientes arbitrari, an transactio valeat, anque admitti debeat: vult igitur ratio apud prætorem de istis quæri. In primis de causa transactionis, deinde de modo, tertio de persona transigentium. Elius Macer. Nulli procuratorum principis, inconsulto principe transigere licet. Vlpianus. De re filiorum quos in potestate non habuit transigentem patrē minime eis obesse placet.

De Arbitrio, vel Compromissione. Cap. VIII.

Ex summa iuris. Quoniam iudicium volūtarium, quod arbitrabile dicitur, gratius esse solet, quam necessarium, qd ordinarium appellatur, antequā agatur de iudicio ordinario, merito præmittendum est de arbitrio. Est autem compromissum, siue arbitrium trinus personarum actus compromissum exequentium super pecuniaria quæstione, in quasi iudicio cōfugientium, vel contendentium. Cōtendit enim actor, vt reus sibi condemnetur, Reus vt absoluatur, Arbiter ad inquisitionē veritatis. Et bene dixi quasi, quia non est iudicium, nullam.n. habet arbiter iurisdictionem, nisi timore pœnæ constitutæ inter partes, vt eius pareant arbitrio. Item bene dixi in pecuniaria quæstione, quia de criminali non potest esse arbitrium. Itē neque de causa status. In pecuniaria vero causa recte ad arbitros curritur. Idē puto & in spirituali, excepta causa matrimonij. De qua non solet, nec potest arbiter adiri. Effectus talis est, si quidem arbiter assumptus est sine pignorum datione, vel pœnæ promissione, non tenentur partes eius sententiæ stare, si tamen scripserint litigatores. Nō cōtradico, vel Laudo, tenebit sententia. Similiter si infra 10. dies non contradixerint, tenet sententia. Si vero assumptus est arbiter cum pignorum datione, vel pœnæ promissione, stabitur sententiæ, metu amissionis pignorum, vel pœnæ. Arbitrium autem non est sub iuramēto subeundum. Item cautio de prosequenda lite non exigitur. Item apud arbitrium non habet locum reconuentio, nec appellatur ab eo sicut dictum est supra. Alias autem ad modum iudiciorum procedunt arbitria. In summa vero nota, quòd arbitri compromissarij sententiæ standum est, siue sit æqua siue iniqua. Sententiæ vero arbitratorum, tunc demum stabitur, si talis est, qualis a bono viro ferri debet, vnde si sit iniusta, per arbitrium boni viri castigatur. Est aūt arbitrator, qui non vt iudex, sed vt bonus vir rem decidit. Extra t. de arbitris. Inno. 3. Licet in iudicio conuenientem reconuenire valeat is, qui coram iudice conuenitur, coram arbitris tamen reconuenire nō potest, cum arbitri iudicare non valeant, nisi de his tantum, super quibus, in eos extiterit compromissum. Greg. 9. Legali prouisione statutum est, vt compromissum de incerta persona in arbitrium assumendum non teneat. Idem. Compromissum nō extenditur in compromittentis hæredes, si de ipsis non caueatur ibidem. Inno. 3. in concilio gener. Prohibemus, ne super rebus spiritualibus compromittatur, in laicum, quia non decet, vt laicus in talibus arbitretur.

Iterum de eodem, secundum leges. Cap. IX.

Ex Digest. 4. lib. In seruum Labeo compromitti non posse scribit. Vnde Iulianus. Serui arbitrium nullum esse ait. Vlpia. Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum compromittetur. Arbiter cogendus non est sententiam dicere, nisi compromissum interuenerit, & ipse cōpromissionem receperit, pęna .s. compromissa, si quis arbitri sētentiæ non steterit. Vlpia. Idem Pomponius scribit. Si vrgeatur arbiter a prætore ad dicendam sententiam, æquissimū erit si iuret sibi nondum de causa liquere, spacium ei ad pronunciandum dari. Si plures sunt qui arbitrium receperunt, nemo vnus cogendus est sententiam dicere. Sed aut omnes, aut nullus. Si in duos fuerit compromissum, sic vt si dissentirent tertium assumant, puto non valere talo compromissum. Nam in assumendo possunt dissentire. Sed si ita sic, vt tertius assumeretur Sinfronius, valet compromissum, quoniam in assumendo dissentire non possunt. Vsitatum est etiam in duos compromitti, & debet prætor cogere arbitros, si non consentiant certam tertiam eligere personam, cuius auctoritati pareatur. Si in tres fuerit compromissum (Celsus libro 4. Digest. dicit) sufficere duorum consensum, si tñ tertius præsens fuerit. Alioquin absente eo, licet duo cōsentiāt, arbitrium nō valere, quia

in plures fuit compromissum, & potuit præsentia eius trahere eos in eius sententiam, sicut tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu absente tertio iudicauerunt, nihil valet. Paulus. Qualem sententiam arbiter dicat (Labeo ait) ad prætorem nõ pertinere, dummodo dicat, quod ipsi videtur. Iulianus libro 4. Dige. Dicere autem sententiam æstimamus eũ, qui ea mente quid pronunciat, vt secundũ id discedere eos a tota controuersia velit, sed si de pluribus rebus fuerit arbitrium receptum, nisi omnem controuersiam finierit, non videtur adhuc dicta sententia, sed adhuc erit a prætore cogendus. Non potest autem arbiter mutare sententiam, quam dedit condemnantem, vel absoluentem: nam diem mutare potest, sed cum iam absoluerit, vel condemnauerit, vtique mutare non potest, quia iam arbiter esse desinit. Caius. Quia arbiter, & si errauerit in sententia dicenda, eam mutare non potest. Papinianus. Plenum compromissum appellatur, quod de rebus controuersijsve compositum est. Vlpianus. Stari autem debet sententiæ arbitri, quomodo de re dixerit, siue æqua sit, siue iniqua, & sibi imputet, qui compromisit. Si pœna non fuerit adiecta compromisso, sed simpliciter sententiæ stari quis promisit, incerti aduersus eum foret actio. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si pœna compromissa non sit. Iulianus. De liberali causa compromisso facto, recte non compellitur arbiter sententiam dicere, quia fauor libertatis est, vt maiores iudices habeat. Arbiter nihil extra compromissum facere potest. Celsus lib. 2. Digest. Quamuis arbiter alterum ab altero petere vetuit, si tamen hæc res ab altero petit pœna committetur. Non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur. Ex Codice lib. 2. Æquum est igitur auctoritate eius, in quem ex consensu proprio compromittimus, nostra negocia diffiniri, ac eius sententiæ stari. Arbitri diffinitiuam sententiam corrigere non possunt, licet in ea dicenda errauerint. Siue tamen æqua, siue iniqua semper standum est, partibus quidem præsentibus, tam corpore quam animo, idest scientibus non furiosis.

De Iurisdictione. Cap. X.

EX summa iuris. Quoniam igitur iuris ministri sacerdotes, idest sacra docentes, vel reddentes dicuntur. Restat videre quomodo iura reddantur ab eis. Ministrat enim siue reddit iura non quilibet: Nam qui nulli iurisdictioni præest, nec a principe potestate aliqua præditus est, nec ab aliquo qui ius dandi iudicem habet datus, nec ex compromisso sumptus, vel aliqua lege confirmatus non est, iudex esse nõ poterit, nec ordine iudiciario cognoscere, & ita nec ius reddere. Est autem iurisdictio, potestas de publico introducta, cum necessitate iuris dicendi, æquitatisque statuendæ. Et diuiditur iurisdictio, qua alia plenissima, & hæc in domino Papa, & Cæsare in foro suo. Alij minus plena, quæ competit alijs inferioribus ab eis. Alij tamen etiam respectu inferiorum, vt Patriarchæ, Archiepiscopi, & Episcopi in foro suo. Præfecti prætorij quoque & huiusmodi superiores in foro suo plenissimam habere dicuntur. Itẽ alia est ordinaria, quæ competit prædictis ordinarijs iudicibus cõstitutis, non ad vnam, vel duas, vel etiam decem causas, sed ad vniuersitatem causarum in territorio, villa, vel prouincia. Alia vero delegata, quando. s. delegatur. i. committitur alicui certæ personæ certa causa cognoscẽda a principe, vel alio ordinario. Sed est differentia, quia delegatus a Principe, vel domino Papa alium delegare potest, delegatus vero ab alio, non potest alium delegare, super causa sibi commissa. Ex Digest. 2. lib. Vlpianus 2. lib. de officio quæstoris. Iurisdictio est iudicis dandi licentia. Idem in eodem. Imperium aut merum, aut mixtum est. Merum imperium est habere gladij potestatẽ, ad animaduertendum in facinorosos homines, quod etiã potestas appellatur. Mixtum Imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iulianus li. 1. Digestorum. More maiorum ita comperum est, vt is demum iurisdictione mandare possit, qui causam suo iure non alieno beneficio habet. Vlpianus lib. 3. Qui iurisdictioni præest, neque ius sibi dicere debet, neque vxori, neque liberis suis, neque libertis, vel cæteris quos secum habet. Idem est receptũ, eoque iure vtimur, vt si quis maior, vel æqualis subijciat se iurisdictioni alterius, possit ei, & aduersus eum ius dici.

De Iudicio, & processu, vel forma iudicij. Cap. XI.

EX summa iuris. Iudicium aliquando vocatur iuris discretio, aliquando litis contestatio, aliquando vero ferri candentis, vel aquæ feruentis purgatio, vel examinatio. Hæc autem appellatur iudicium, trinus actus trium personarum. s. actoris, rei, & iudicis. Vbi tamen negatur factum, & quarta persona vocatur in iudicium. s. testis. Potest itaque supradicta diffinitio arbitri, & ad iudicium reduci, excepto quod actus illarum personarum in arbitrio est voluntarius, in iudicio vero necessarius. Aliæ quoque sunt inter vtrunque differentiæ, de quibus supradictum est c. de arbitris. Iudicium igitur, est actus trium personarum super pecuniaria, vel criminali causa contendentium, vel ius fori exequentium. Contendit enim iudex, vt veritatem inquirat, actor vt reus sibi condemnetur, reus autem vt absoluatur. Itaque iudex exequitur ius fori, causam examinando. Species iudiciorum tot sunt, quot & causarum. Est enim iudicium criminale, quod. s. instituitur super crimine. Et est ciuile quod pecuniaria quæstione. De crimine tamen interdũ instituitur iudicium in modum accusationis, ad depositionem, vel aliam pœnam legitimam. Interdum etiam in modum inquisitionis, ad remotionem ab administratione. Interdum & in modum denunciationis, ad præsentiam iniungendam, vel ad correptionem. Interdum autem in modum exceptionis. Itẽ est iudicium occultum, vbi de præsentia imponenda agitur: In hoc qui confitetur absoluitur. Et est manifestum in quo qui confitetur damnatur. De hoc ad præsens agitur. Consistit autem iudicii processus in vocatione, siue citatione, in libelli oblatione, litis contestatione, iuramento calumniæ, interrogatione, probatione, disputatione, cognitionis ordine, decisione, siue diffinitione. Finitur iudicium pluribus modis. s. tempore, sententia, personę quoque morte, vel mutatione. Tempore quidem, quia criminales causæ biennio, cæteræ vero triennio terminantur. Sententia vero, quia iudicium ex re iudicata finem accipit. Iudicis quoque mutatione, quia iudicium soluitur mutato eo, qui iudicare iusserat. In summa vero notandum, sine iudicio neminem esse condemnandum. Item in pecuniaria causa filii, patrem esse posse iudicem, & econuerso. Iustinianus ubi supra 3. lib. Iudex in primis obseruare debet, ne aliter iudicet, quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. Ex Digest. 5. lib. Marcellus. Vbi acceptum est semel iudicium, ibi & finem accipere debet. Calistratus in l. Interdum. Humanum est propter fortuitos casus dilationes accipi. Paulus lib. 1. sententiarum. Per minorem causam maiori cognitioni præiudicium fieri non oportet, maior enim quæstio minorem causam ad se trahit. Idem lib. 14. ad Sab. Mortuo iudice quod eum iudicare oportuerat, idem eum qui subditus est sequi oportet. Vlpianus l. Solemus. Quidem latrunculator, de re pecuniaria iudicare non potest. Aphricanus li. 3. quæstionum. In priuatis negocijs, pater filium, uel filius patrem iudicem habere potest. Qui neque iurisdictioni præest, neque a principe potestate aliquã præditus, neque ab eo, qui ius dandorum iudicium habet, datus est, nec ex compromisso sumptus, vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit. Paulus li. 6. ad Plautium. Iudicare publicum munus est. Extra 2. de sententia, & re iudi. Inno. 3. In causis quæ summi pontificis iudicio deciduntur, & ordo iuris, & vigor æquitatis subtiliter est obseruandus, cum in similibus casibus cæteri teneantur similiter iudicare, nisi cum aliquid (causa necessitatis, & vtilitatis inspecta) dispensatione duxerit statuendum.

De Foro competenti. Cap. XII.

EX summa iuris. Q̃m autem in iudicijs statim requiri solet ad quem iudicem sit eundum, idest cuius forum debeamus sequi, consequenter nunc dicendum est de foro competenti. Est itaque forus exercendarum litium locus. Metimur autem forum ratione personæ, quæ conuenitur, secundum illam regulam. Actor forum rei sequatur. Item ratione criminis admissi, quoniam vbi crimen admittitur, ibi causa debet agi. Itẽ ratione rei de qua agitur, nam vbi res illa sua est ibi quæstio mouenda est. Item ratione contractus, vel religionis, vel disparis cultus. Item per appellationem, per delegationem, per recusationem, & etiam per causæ priuilegium, vt si conueniatur Episcopus ad depositionem. Igitur in huiuscemodi causis ad iudicem non suum trahitur aliquis. In summa vero notandum est, quod in personalibus actionibus metimur forũ de domicilio obligati personaliter. Si tamen alibi contrahat quis, & non in illo loco, vbi domicilium habet fiet adiectio fori, vnde poterit conueniri, vel vbi domicilium habet, vel vbi contraxit. In reali quoque actione potest conueniri quis, vbi habet domicilium. Si tamen res illa, quæ petitur alibi sita sit, poterit etiam ibi conueniri, quoniam & tunc fit adiectio, vel accumulatio fori. Item nota, quod in quolibet crimine si agatur in modum denunciationis, iudicium ecclesiasticum subeundum est.

Item

Item ecclesia rerum suarum inuasores, sub quo voluerit poterit iudicio conuenire, vel sub ecclesiastico, vel sæculari. Ecclesiastica vero causa, per sæcularem iudicem non est diffinienda. Causa 3. q. 6. Extra prouinciam aūt reus nullatenus est producendus. Vñ Fabianus Papa. Si qs epōrum super certis criminibus accusatur, ab omnibus audiatur, qui sunt in prouincia sua episcopis: quia non oportet accusatum alibi, quam in foro suo audiri. Exceptio autem fori dilatoria, atque ideo in initio litis debet opponi, & probari. Idem. Pulsatus ante iudicem suum causam dicat. Non ante suum iudicem pulsatus, si voluerit taceat: pulsatus etiam quotiens appellauerit induciæ dentur. Gratianus. Hoc autem quod de loco dictum est, tunc intelligendum est, cum veritas causæ non nisi in loco admissi criminis deprehendi potest. Aut nisi altera pars iudicium maioris personæ interpellauerit, siue declinando iudicium, siue releuando sententiam. Item. Eleuterius Papa. Quamuis liceat, apud comprouinciales, & Metropolitanos, atque primates episcoporum ventilare accusationes, vel criminationes, non tamen licet diffinire sine huius sanctæ sedis auctoritate. Item ex Adriani Papæ decreto. Qui crimen obijcit, sciat se probaturum. Reuera ibi causa agatur, vbi crimen admittitur. Causa 6. q. 3. Iudiciū vero Archiepisco pi, alterius prouinciæ alicui expetere non licet. Vnde Grego. Scriptum est in lege, per alienā messem transiens, falcem mittere non debet, sed manu spicas conterere, & manducare. Falcem enim iudicij non potes in cā segetem, quæ alteri videtur commissa, sed per affectum boni operis, frumēta dominica, vitiorum suorum expoliare paleis, & in ecclesiæ corpus admonendo conuertere, persuadendo quasi mādendo conterere. Gratianus. Est tamen casus, in quo episcopus alterius prouinciæ parochianum excommunicare valet. Vnde in concilio apud Compendium. Placuit pro communi vtilitate, vt nullus episcoporum grauiter ferat, si eius parrochianum, pro depredationis causa aliter episcopus excommunicauerit.

Item de eodem. Cap. XIII.

Gratianus ibidem q. 4. Porro cuius iudicium expetendum sit, si iudices electi inter se discordare cœperint, in Laudicen. concil. sic inuenitur diffinitum. Si quis episcopus criminaliter in iudicio episcoporum fuerit accusatus, contingat autē episcopos prouinciæ, qui conuenerint diuersas habere sententias, alios quidem innocentem eum pronunciare, alios reum, propter huiusmodi controuersiam amputandam, placuit sanctæ synodo Metropolitanum episcopum alterius prouinciæ vicinum aduocari, & aliquantos coepiscopos cum eo alios, q pariter residentes, quicunque fuerint, dirimant quæstionem. Causa 11. q. 1. Quod clericus apud sæculares iudices accusandus non sit. Gelasius, alias, Caius Papa scribit dicens: Nemo vnquam episcopum, aut reliquos clericos apud iudicem sæcularem accusare præsumat. Item Marcellus Papa. Clericum cuiuscuuque ordinis, absque Pontificis sui permissu, nullus præsumat ad sæculare iudicium attrahere, nec laico quemlibet clericum liceat accusare. Item Siluester Papa. Testimonium clerici aduersus laicum nemo accipiat. Nemo clericum quem liber in publico examinare præsumat. Item. Si quis clericus accusans clericum, in curiam introduxerit, anathema sit. Gratianus. Subaudiendum est, si publicorum iudiciorum cognitio nem petierit, spirituale alias episcopale namque iudicium nil obest ab Imperatore postulare. Item Pelagius. Sergio cancellario. Si quisquam clericus siue potioris, siue inferioris gradus petitor existat, & cōtra laicam personam suas dirigit actiones, iste modis omnibus non alibi, quam apud prouinciæ iudice, in negocium suum dicturus occurrat. Si quis autem laicus clericum cuiuscunque gradus duxerit esse pulsandum, ad episcoporum iudicium in eadem ciuitate, vel territorio constitutorum proponat, eas quas se extimat habere actiones, quem ordinem legibus per omnia conuenientem, atque consentaneum, illa regula manifestat, quæ præceperit rei forum semp sequi pulsantē. Gratianus in c. sicut. N. In criminali vero causa, non nisi ante episcopum clericus examinandus est, & tunc detracto eius officio curiæ tradēdus est. Item ex concilio chartag. 3. Placuit, vt vnusquisque presbyterorum, & diaconorū, seu clericorum, cum in ecclesia ei crimen fuerit intentatū, vel ciuilis causa fuerit commota, si derelicto ecclesiastico iudicio, publicis iudiciis purgari voluerit, ēt si pro ipso fuerit lata sententia, locum suum amittat, & hæc in criminali actione. In ciuili vero perdat qd euicit, si locum suum obtinere maluerit. Extra 2. de foro competenti ex concil. Calcedonen. Si quis clericus aduersus clericum habeat negocium, non deserat epūm proprium. Sed prius apud ipsum actio ventiletur, vel consilio eiusdem apud alios quos vtraque pars voluerit iudicium obtineant. Ex concil. Aphricano. Sane si epi inter quos causa versatur sunt diuersarum prouinciarum, ille primas det iudices, in cuius prouincia est locus de quo contenditur. Alexan. 3. Si clericus laicus de rebus suis, vel ecclesiæ impetierit, & laicus res illas non ecclesiæ, aut clerici, sed suas proprias asseuerat, debet de rigore iuris ad forensem iudicem trahi, cū semp actor forum rei sequi debeat, licet in plerisque partibus aliter habeatur de cōsuetudine. Lucius 3. Cum sit generale, vt actor forum rei sequi debeat, tamen quoniam iudices sæculares in exhibenda iustitia personis ecclesiasticis, sępe in iudicio sunt remissi, in fauorem tamen ecclesiæ est introductum, vt malefactores suos, qui sacrilegi sunt censendi, venerabilium locorū rectores possint sub quo maluerint iudice conuenire. Inno. 3. c. Si diligenti. Clerici etiam voluntarij pacisci non possunt, vt sæcularia iudicia subeant, cum non sit hoc beneficium personale, cui renunciari valeat, sed potius toti collegio ecclesiastico publicè sit indultum, cui priuatorum pactio derogare non pōt, nec iuramētum licite seruari pōt, qd cōtra canonica instituta, illicitis pactionibus informatur. Idem. Postulasti per sedē apo. edoceri, vtrum sacerdos habens ecclesiam in vna diœcesi, & residens in eadem, domicilium vero patrimonii ratione in alia, ibique delinquens, ab eo in cuius diœce. habet patrimonium, pro delicto ibi commisso debeat iudicari, præsertim in causis, quæ officii, & beneficii priuationem exposcunt. Ad qd breuiter respondemus, quòd per episcopum in cuius diœc. deliquit, sententia promulgari potest in eundem, sed ab eo in cuius diœc. beneficium obtinet, erit quo ad illud executio facienda. Greg. 9. c. Significasti. Licet priuatorum consensus, cū qui iurisdictioni præesse dignoscitur, suum possit iudicem constituere, clerici tamen in iudicem non suum, nisi forte sit persona ecclesiastica, & episcopi diœcesani voluntas accedat, consentire non possunt. Idem ratione delicti siue contractus, aut domicilii, siue rei de qua contra possessorem causa mouetur, forum regulariter quis sortitur.

De In ius vocatione, siue Citatione. Cap. XIIII.

Ex dig. 2. lib. Paulus 3. lib. ad ed. In ius vocare, est iuris experiendi causa vocare. Vlpianus lib. 2. ad ed. In ius vocari non oportet, neque consulem, neque præfectum, neque prætorem, neque proconsulem, atque cæteros magistratus, qui imperium habent, qui & coercere aliquem possunt, & iubere in carcerem duci, nec Pontificem dum sacra facit, nec eos qui propter loci religionem inde se mouere non possunt. Sed nec eum, qui cum equo publico in causa publica transuehatur, propterea in ius vocari non debet. Sed qui vxorem ducit, aut eam quæ nubat, nec iudicem dum de re cognoscat, nec eum, dum quis apud prætorem causam agat, neque funus ducentem familiare, bustave mortuo facientem. Vlpianus lib. 10. Pandectarum. Generaliter eas personas, quibus reuerentia præstanda est, sine iussu pretoris in ius vocare non possumus. Caius lib. 1. ad legem 12. tabularum. Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimū cuique refugium, atque receptaculum sit, cumque qui inde in ius vocaret, vim inferre videri. Ex 5. lib. digest. l. & post. de iudi. Vlpianus ad ed. lib. 4. De omnibus tribunalibus post edictum peremptorium impetratum, cum dies eius superuenerit, tunc absens citari debet, & siue respondere, siue non, agetur causa, & pronunciabitur. Non vtique secūdum præsentem, sed interdum vt absens, si bonam causam habuerit mutet. Quod si is q edictum peremptorium impetrauit absit, is vero aduersus quē impetratum est assit, tunc circunducendum erit edictum perēptorium, neque causa cognosceturr, neque secundum præsentē pronunciabitur. Quo circunducto salua quidem lis est, sed instantia tantum edicti perit. Sciendum est tamen ex peremptorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendū, si modo per contumaciam defuit, si minus audietur. Iustinianus, vbi supra. Aduersarius in ius vocandus est, idest ad eum qui ius dicturus est. Parentes, & patroni, absque prætoris licentia non sunt in ius vocandi, aliter vocanti pœna. l. solidorum constituitur. Ex summa iuris. Primo igitur venit actor (idest ille, qui vult conqueri) ad iudicem, de cuius iurisdictione est, de quo vult conqueri (nam actor rei forum sequi debet,) & petit reum citari ad certam diem non festiuam, & si non venerit, iterum citari facit, & post tertio, deinde peremptorium impetrat (idest, quòd minatur iudex perimere tergiuersationem ipsius rei,) & inter vnam citationem, & aliam non debet esse minus spacium 30. dierum. Sed iudices q̄nque moderantur

tur spacium istud, & possunt. Quandoque etiam vnum perem ptorium continens spacium trium edictorum pro omnibus mittit iudex, & si tunc non veniat duplex est pœna. Si est ecclesiasticus iudex, potest vel excommunicare eum, vel mittere actorem in possessionem causa custodiæ rei petitę, si petatur res immobilis. Si vero pecunia petatur mittere potest in possessionem bonorum ipsius rei pro modo debiti declarati, qđ intelligo summatim per iuramētum actoris. Et si steterit reus per annum, ꝙ non veniat, actor efficietur verus possessor. Vñ si veniat post, non recuperabit possessionem, nec in personali, si neget debitum, nec in reali secundum canones. Secus secundum leges in personali, quia non præscribitur contra eum infra 30. annos. Gratianus causa 16.q.6. Quod autem quisquis sua auctoritate, quod sibi deberi putat, vsurpat, nec per iudicem reposcit, cadit a causa, vt ex auctoritate Mileuitani concil. habetur. Extra 2. de præsumptionibus. Bonifacius. Nullus autem dubitat, quòd ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodum, vt absoluatur qui est innocens quærit: Confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat.

De Iudicis recusatione. Cap. XV.

EX summa iuris. Quoniam autem omnes lites absque suspicione debent procedere, nihilque gratius, & amabilius inimico potest dari, quam aduersarium suum adiudicandum ei tradere, potest recusari iudex suspectus tam ordinarius, quam delegatus, & hoc infra 20. dies ante litis cōtest. Potest autem post litis contest. superueniente causa recusari, recusatione vero facta, debet allegari causa suspicionis coram illo qui recusatur, & tunc compellitur is qui iudicem ordinarium recusat, per executorem datum arbitros eligere, qui de causa principali debent cognoscere. Idem etiam si recusatur delegatus, cui non est causa commissa appellatione remota. Si vero commissa est ei ap. re. arbitri tantum ad cognoscendum de causa suspicionis eligendi sunt. Recusatur quidem ordinarius, absque probatione causę, si de eo dubitetur. Cum autem delegatus, cui non est causa commissa ap. re. recusatur, necesse est, vt assignetur causa recusandi, atque probetur. Et hoc patet. Nam appellatio, & recusatio, quantum ad remotionē pari iure censentur, quoniam altero remoto reliquum quoque remouetur. Cum ergo remota app. non admittatur appellatio, nisi assignetur causa, nec recusatio admittetur nisi assignata causa, & ꝓbata. Si vero remota nō esset appellatio, admitteretur sine causæ cognitione. Si ergo & recusationis causæ, pp quas recusari possit iudex delegatus cui causa re. app. committitur, sunt hęc, verbigratia, si sit alterius partis consanguineus, vel in eodem negocio aduocati officio functus. Item si sit affinis, vel inimicus, vel familiaris alteri parti, vel commensalis, & generaliter vbicunque percipitur iudex amore carnali, vel timore, vel cupiditate moueri, poterit recusari, quoniam affectiones huiusmodi sensum hebetant humanum, & opiniones peruertunt. Interdum autem pp insolentiam passim recusantium, & ordinarius recusari permittitur, tamen cum assignatione causæ, & probatione. Extra de appellationibus, & recusationibus. Alex. 3. c. Super eo. In causis ecclesiasticis, vbi appellationis remediū tollitur, sicut appellationi ita recusationi non est aliquatenus deferendum. Lucius c. postremo, Si causa fuerit alicui delegata, qui consanguineus sit illius, qui literas impetrauit, aut in eodem negocio aduocati officio functus, vel ex alia iustæ causa suspectus, huiusmodi delegatus non immerito poterit recusari, quamuis app. re. fuerit ei negocium delegatum. Item in c. Tertio postulas. Cum enim aliquis iudicem proponit se habere suspectum, suspicionis causam coram eodem allegare tenetur. Sed partes vt in aliquos non valde remotos cōueniant, per eundem debent cogi, coram quibus si causa suspicionis infra terminum competentem probata non fuerit, tunc demum auctoritate sua vtetur, quòd si coram ipsis causa suspicionis probata fuerit, causæ cognitioni supersedere tenebitur recusatus, ipsa namque ratio dictat, quòd suspecti, & inimici iudices esse non debent.

Item de eodem. Cap. XVI.

INnocentius tertius in Concilio generali. Cum cessante causa cesset effectus, statuimus, vt siue iudex ordinarius, siue delegatus aliquid comminando, vel interloquendo protulerit, quo executioni mandato alter litigantium grauaretur. Et sano vsus consilio ab huiusmodi interlocutionis, vel comminationis effectu destiterit, libere in causæ cognitione procedat, non obstante si à tali comminatione, vel interlocutione fuerit appellatum. Dummodo non sit ex alia causa legitima suspectus, ne processus negocij friuolis occasionibus retardetur. Idem in eodem: Cum speciali sit prohibitione prouisum, ne qui in aliquem excommunicationis sententiā, nisi competenti commonitione præmissa promulgare præsumat, volentes etiam prouidere, ne forte commonitus frustratoriæ recusationis, vel appellationis obtentu, morientis possit declinare examen, statuimus, vt si allegauerint se iudicem suspectum habere, coram eodem causam iustæ suspicionis assignet, & ipse cum aduersario, vel si forte aduersarium non habet, cum iudice arbitros communiter eligat. Aut si communiter conuenire non possunt, absque malitia ipse vnum, & ille alium eligat, qui de suspicionis causa cognoscant, & si nequiuerint in vnam concordare sententiam, aduocent tertium, vt qđ duo ex ipsis decreuerint robur obtineat firmitatis. Sciantque se ad id fideliter exequendum, ex inimico a nobis virtute obedientiæ, sub attestatione diuini iudicij districto præcepto teneri. Causa vero suspicionis legitimæ coram illis infra competentem terminum non probata sua iurisdictione iudex vtatur. At ipsa probata legitime, de recusatoris assensu personæ idoneæ committat negocium recusatus, vel ad superiorē transmittat, vt in eo ipse procedat, secundum quod fuerit procedēdum. Porro commonito ad ap. obstaculum conuolante, si eius excessus euidentia rei, vel ipsius confessione, aut alio modo legitimo fuerit manifestus, cum appellationis causa remedium non ad defensionem iniquitatis, sed ad præsidium innocentiæ institutum, non est prouocationi huiusmodi deferendum. Excessu quoque dubio existente, ne friuolæ ap. diffugio appellans iudicis processum impediat, coram eodem probabilem causam appellationis exponat, talem videlicet, quæ si foret probata, deberet legitima reputari, & tunc si habuerit aduersarium (infra terminum secundum locorum distantiam, & tēporis qualitatem, & naturam negocij ab eodem iudice moderandum) appel. causam prosequatur, quam si prosequi non curauerit, extunc ipse iudex app. non obst. procedat. Nullo autem aduersario comparente, tūnc iudex ex suo procedat officio. Appellationis causa coram superiore iudice probata, superior suæ iurisdictionis officium exequatur. Sed si appellans in eius probatione defecerit, ad eum a quo ipsum appellasse malitiose constiterit, remittatur. Cæterum has duas constitutiones præmissas volumus ad regulares extendi, contra suas obseruantias speciales.

De Alienatione rei litigiosæ. Cap. XVII.

EX summa iuris. Plerumque vero accidit, vt rem de qua controuersiam metuit quis, dolo alienet, idest in alium transferat, vt iudicium mutet, aut euitet, & tunc dicitur alienatio fieri, causa mutandi iudicij. Ideo autem dixi de qua controuersiam metuit, quia si lis, vel controuersia iam cœpta fuerit, vel quasi subiacet vitio litigiosi, porro siue proprietatem, siue possessionem alienet, hoc edictum locum habet de pœna alienationis. s. vt teneatur ad interesse illi cuius erat: Pœna vero illius qui suscipit, est vt & teneatur, & conueniri possit de illa re sicut alienator. Quandoque vero non habet locum hoc interdictum, vt si ille qui rem alienauit, ea carere, ꝙ litigare maluit, vel si ob valetudinem, aut ætatem, aut propter necessarias occupationes, litem in alium transtulit, vel etiam si rem alienauit, & recuperauit. Extra j. de alienatione facta mutandi iudicij causa. Alex. 3. Ex quorundam relatione accepimus. Quod cum aliqui a nobis literas commissionis impetrant, aduersarij, (vt mandatum nostrum eludant) antequam literæ ad iudices perueniant, vel postea priusquam citentur ab eis in vocem appellationis prorumpunt, & infra. Nos igitur contra prædictam calliditatem, & versutiam prouidere volentes. Mandamus quatenus si aduersarii eorum pro euacuando mandato nostro taliter appellauerunt, aut de possessione, de qua controuersia vertitur commutationem fecerint. Vel se maliciose duxerint absentandos, eos qui in possessionem se ingesserunt. app. cess. cogatis sub nostro examine, iuris æquitati parere. Gregorius 9. Alb. Nicola. & Decan. Furnen. Ex parte Scabinorum Cipri fuit propositum, quòd inter laycos illius loci quæstionibus emergentibus dirimendis per iudicium sæculare, quidam clerici sibi dono, vel precio ab aliquibus laicorum ipsorum cedi faciunt actiones, vt ad ecclesiasticum forum aduersarios trahant, & prædam ex huiusmodi commercio assequantur, & infra. Cum igitur cessiones, & emptiones litium legitimæ prohibeant sanctiones, itaque iactura causæ afficiant illos, qui sibi patrocinium taliter aduocare potentiorum præsumunt, & ex eo etiam fiant odiosę, quòd ex fonte cupiditatis videntur procedere. Man. qua. clericos memoratos a præsumptione huiusmodi per cen. eccl. compescatis. Ex 4. ff. De alienatione mutandi iudicij causa facta. Paulus. Omnibus modis proconsul id agit, ne cuius deterior causa fiat ex alie-

no facto. Et cum intelligit iudiciorum exitum interdum durio rem nobis constitui, opposito nobis alio aduersario, in eã quoque rem prospexit, vt si quis alienando rem, alium nobis aduersarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem fecerit nostram, tanti nobis actione in factum tenetur, quanti nostra interfit alium aduersarium nos non habuisse. Itaque si alterius prouinciæ hominem, aut potentiorem nobis opposuerit aduersarium, tenebitur. Vlpia. Item fieri potest, vt sine dolo malo quidem possidere desierit, verum iudicii mutandi causa id fiat, Sunt & alia complura talia, potest autem quis dolo malo desinere possidere, nec tamen mutandi iudicij causa fecisse, nec hoc edicto tenebitur, neque. n. alienat, qui dumtaxat omittit possessionem: Non tamen eius factum improbat prætor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam sępius litigaret: Hęc est verecunda cogitatio eius qui lites execratur, non est vituperanda, sed eius dumtaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transferat, vt molestum aduersarium pro se subijciat. Pedius non solum ad dominii translationem hoc edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque. Alioquin cum quo in rem agebatur inquit, si possessione cessit, non tenebitur. Si quis autem ob valitudinem, aut ætatem, aut occupationes necessarias, litem in alium transtulerit, in ea causa non est, vt hoc edicto teneatur, cum in hoc edicto doli mali fiat mentio. Hęc actio in id quod interest competit, si dolo malo fiet alienatio.

De rei confessione. Cap. XVIII.

EX summa iuris. Quod si forte veniat reus ad iudicium, & confiteatur. Dicit lex, quòd in confitẽtem nullæ sunt partes iudicis, quod subaudi, in cognoscendo, nihilominus tamen condemnabit eum iudex per sententiam. Reo quidem in iudicio confitente, actor exoneratur probatione. Ad hoc tamen vt alicui confessio sua præiudicet, exigũtur plura, quæ notantur his versibus. Maior sponte sciens, contra se vbi ius sit & hostis. Ne ius, lis, certum, fauor, aut natura repugnet. Maior inquam, quoniam impuberi confessio sua non præiudicat. Sciens autem, quia confitenti per errorem facti non nocet, vsque ad sententiam, sed post. Econtra vbi ius sit, quia facta extra ius idest lite nondum contest. etiam coram iudice suo non præiudicat. Fallit tamen hoc in quibusdam casibus, vt quando quæritur, an aliquis sit hæres, pro qua parte sit hęres, & huiusmodi. Item vbi sit, & hostis idest aduersarius, vel eius procurator, quia si eo absente, & ignorante ab eo confessio fiat, non præiudicat. Non enim solet quis absenti condemnari. Ne ius repugnet. Ideo dicitur, quia confessio iuri contraria non præiudicat, vt si confitear illum esse seruum meum, qui de iure hoc esse non potest, vel me contraxisse matrimonium sed ad tempus. Item ne lis repugnet, quoniam ad hoc vt confessio præiudicet, necesse est, vt fiat de re, de qua cum alio lis est. i. actio, vt si confessus sum me interfecisse illum, quẽ alius interfecit, vel seruum meum esse, qui est alterius. Nam si confitear me occidisse eum, qui viuit, nihil obest. Certum quoque, quia confessionem oportet esse de certa re. Ne fauor repugnet s. matrimonij, vel libertatis. In his enim confessio non statim præiudicat. i. nisi quis in ea persistat. Item ne natura repugnet, quia si confiteor illum esse filium meum, qui maioris ætatis est, quàm ego, non præiudicat mihi. Hæc de confitentibus pręcedente interrogatione iudicis, vel alterius partis. Si autem interrogatus a iudice reus nolit respondere, perinde est ac si contra se confessus esset, quod asserebat aduersarius. Idem quoq; est si obscure respondeat, vt interrogantem incertum dimittat. Ex. ff. 42. li. de confessis. Paulus. Confessus pro iudicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur. Vlpianus: Non fatetur qui errat, nisi ius ignorauit. Iul. ait. Confessum se certum debere legatum omnino damnandum, & si in rerum natura res non sit, & iam a natura recessit, ita tamen, vt in æstimatione eius damnetur, quia confessus pro iudicato habetur. Idem si is cum quo lege Aquilia agitur confessus est seruum occidisse, licet non occiderit, si tamen occisus homo sit, ex confessione tenetur. Certum confessus, pro iudicato erit, incertum non erit. Paulus non omnimodo confessus condemnari debet rei nomine, quæ an in rerum natura est et, am incertum sit. Extra s. de confes. Clemens. 3. Eos quorum suggestione scelus homicidii se presbyter perpetrasse proposuit, nisi aliis modis verum esse constiterit, nulli censemus pœnæ subdendos: quia secundum vtriusque iuris statuta, de se confessi, super aliorum conscientiis, interrogari non debent. Crimine læsæ maiestatis excepto, de reatu proprio confitentis. Periculosa confessio non est aduersus quemlibet admittenda. Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eorum, adiunctis tribus locis sui ordinis purgationem indicas.

De Libelli oblatione. Cap. XIX.

EX summa iuris. Si vero reus veniat, & velit contendere, tunc debet ei dari libellus, quem etiam reus petere solet, vt sciat super quo debeat respondere, & est libellus duplex scilicet conquęstionis qui dicitur conuentionalis, & datur in causis ciuilibus. Et accusationis, qui dicitur libellus inscriptionis, & datur in criminalibus. Est autem libellus breuis petitio in scriptis redacta, rem, causam, & intentionem continens proponentis. Et quod dico rem intelligas generaliter, siue agatur in rem, siue agatur in personam. Item debet continere libellus factum vt bene narretur, quare es obligatus, puta quia vendidisti, vel quia mutuo sibi dedisti, & hoc voco causam siue obligationem. Item debet continere secundum iura ciuilia. actionem, ex illa obligatione descendentem, sed secundum iura canonica sufficit narrare factũ, & causam exprimere, quare petat, id quod petit. Debet etiam continere nomen agentis, & illius contra quem agitur. Item nomen iudicis, & diem dati libelli, mensem, & annum incarnationis domini. Vnde ita concipias libellum. Vobis domine. P. Ar. de Belu. Conqueror ego Pe. de magistro Alberto cui vendidi codicem vnum pro c. ntum li. quas peto ab eo mihi persolui. Vnde peto ipsum in dictam pecuniam condemnari, & per vos ad solutionem compelli, Protestantur etiam quidam de expensis factis, & faciendis in lite. Petunt etiam quidam damna quæ incurrerunt propter hoc, & sic in scriptis debet offerri reo, vel iudici, vt ei det. Et debet assignare iudex terminum non minus 30. dierum sec ndum iura reo, vt deliberet an cedat, an contẽdat. Moderantur tamen hodie iudices, pro qualitate personarum, & factorum inducias memoratas. Si agatur autem in rem potest sic formari libellus, Peto ego magister Pe. a magistro Alberto domum vnam quam dico meam, sitam in tali loco, cui cohæret via publica. In interdicto recuperandæ possessionis libellus sic concipitur. Ego. H. conqueror de. N. qui talis rei possessionem mihi violenter abstulit, vnde peto rem meam restitui. In interdicto vero retinendæ pos. sic. Ego. H. conqueror de N. qui impetit me ĩ possessione mea. In interdicto ad adipiscẽdum pos. sic. Ego H. peto possessionẽ talis rei à N. Effectus libelli est, vt actionem annalem perpetuet. Item vt faciat rem litigiosam, secuta conuentione per executorem. Item oblato libello secutaque conuentione executoris, interrumpitur præscriptio. In summa vero nota, quòd si literis Papæ, per quas cõmittitur res, exprimatur, vt exemplum eorum mittatur aduersæ parti, quę citatur, vice libelli fungetur, tolletque partibus inducias deliberatorias. Ex. ff. li. 2. de edendo. Vlpianus. Qua quisque actione agere vult prius eam edere debet. Nam æquissimum videtur, eum qui acturus est, edere actionem, vt proinde sciat reus, vtrum cedere, an contendere vltra debeat. Et si contendendum putat, veniat instructus ad agendum cognita actione qua conueniatur. Edere autem est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, & dare, vel dictare, Eum quoque edere Labeo ait qui producit aduersarium suum ad alium, & demonstrat quid dicturus est, vel id dicendo quo vti velit. Editiones sine die, & consule fieri debent, ne quid excogitetur edito die, vel consule, & prolato die fiat. Diem autem & consulem excipit prætor, quo instrumentum conscriptum est, non in quam solutio concepta est. Nam dies solutionis, sicuti summa pars est stipulationis. Rationes enim cum die & consule edi debent, quoniam accepta, & data nõ alias possunt apparere, nisi dies & consul fuerit editus. Edenda sunt omnia, quæ quis apud iudicem editurus est, non tamen vt instrumenta quibus, quis vsurus est, compellatur edere. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edidit. Eis qui ob ętatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi non ediderunt, ex alia iusta causa subuenitur. Idem: Edi autem est, vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre.

De Spoliatorum restitutione. Cap. XX.

EX summa iuris. Quoniam autem expoliati statim in iudicio restitutionem petere solent, quando facienda sit videamus, multũ enim refert an aliquis expoliatus a iudice suo, an non suo. Similiter an ordine iudiciario seruato an non. Nam si ordine non seruato, statim restituendus est. Excipiuntur autem casus in quibus cessat restitutio. Cessat enim in eo, qui sedem apostolicam occupat: Nam si expellatur, non competit ei restitutio. Item si petenti restitutionem opponatur spoliatio,

spoliatio, non obtinebit restitutionem, nisi prius eam faciat spoliato. Item cessat restitutio, si scandalum oriatur ex ea. Itē si opponatur excommunicatio, quoniam excommunicatus nō habet personam standi in iudicio. Item si opponatur renunciatio spontanea in manu iudicis sui facta. Item si mulier a viro repulsa, committat fornicationem, non poterit petere restitutionem. Vel si vir vxore sua spolietur, & de viri seuitia timeatur. In summa vero nota, quòd nullus iniuste spoliatus potest accusari super illo, vel alio crimine, ante restitutionem ab ipso spoliatore, ab alio vero posset, quia res inter alios acta, aliis non præiudicat. Item nota, quòd non omnia ablata spoliato restituenda sunt eo loco vnde sunt ablata, hoc tamen, si placuerit spoliato, cum id eius fauore sit introductum. Item restituendi sunt omnes fructus quos percepit violentus, & quos percepisse potuisset, is qui deiectus est, si ei possidere licuisset. Et probata spoliatione, super damnis, statur sacramento spoliati, tamen cum iudicis taxatione. Possunt autem petere restitutionē illi, qui de possessione expelluntur, quoniam illi naturali possessione priuantur. Item illi quorum fundus occupatur, vel ecclesia. Et cum venerint ad eam nō admittuntur, quia ciuili possessione priuantur. Extra 2. de rest. spoli. Alexander 3. Sollicite cures perquirere, quo tempore B. renunciauerit ecclesiæ, & si cōstiterit eum spoliatum, cum eidem ecclesiæ renunciauit, cōtra eum testes alterius partis de iuramento, & renunciatione sponte facta antequam restitutus fuerit non admittas: quia non est verisimile, quòd sponte iuri suo renunciauerit, qui renunciat spoliatus, sed testes eiusdem H. quibus intendit se probare, quòd violenter prædicta ecclesia fuerit spoliatus dummodo idonei sint, recipere nō postponas. Cœlestinus 3. Grauis nos quærela. Et infra. Mandamus si vobis constiterit de præmissis, prædictum Archi, ablata prænominati monasterii fratribus, cum integritate restituere, damnaque plenarie resarcire, & de illatis iniuriis competenter satisfacere compellatis. Prouisuri, vt non tantum fructus a nouo, & violento possessore perceptos, sed quos etiam si eis possidere fuisset licitum, possessores veteres percepissent, reddi faciatis eisdem. Inno. 3. in c. Olim. Inanis est actio quam inopia debitoris excludit. Itē in cōcil. gene. Sæpe contingit, quòd spoliatus per spoliatorem in alium re translata, dum aduersus possessorem non subuenitur, per restitutionis beneficium spoliato, cōmodo possessionis amisso, propter difficultatem probationum iuris, proprietatis amittit effectū. Vnde non obstante iuris ciuilis rigore, sancimus vt si quis decætero scienter rem talem receperit, cum spoliatori, quasi succedat in vitium, eo quòd non multum intersit quo ad periculum animæ iniuste detinere, ac inuadere alienum, contra possessorem huiusmodi, spoliato per restitutionis beneficium succurratur.

Quid cuique faciendum sit ante litem. Cap. XXI.

GRatianus causa 3. q. 1. Quod autem restitutio quibuslibet danda sit, multis auctoritatibus probatur. Ait. n. Fabianus. Papa. Episcopi si a propriis sedibus, aut ecclesijs sine auctoritate Romani pontificis expulsi fuerint, antequam ad synodum vocentur, proprius locus, & sua omnia eis reintegrāda sunt: nulla enim ratio sinit, dum ad tempus eorū bona, vel ecclesiæ atque res ab æmulis, aut a quibuscunque detinentur, vt aliquid illis obiici debeat, nec quicquam potest eis quilibet maiorum, vel minorum obiicere, dum suis ecclesiis, vel rebus, vel potestatibus carent. Patet ergo quòd expoliati prius sunt præsentialiter restituendi, quàm ad causam vocādi. Sed obiicitur, vbi non fuit legitima institutio, ibi nec potest esse restitutio. Illi ergo quorum electio vitiosa est, vel qui a clero nō sunt electi, vel a populo expetiti, vel qui per simoniam irrepserūt, non sunt habendi inter episcopos, & ideo si a sedibus quas tenere videbantur, expulsi fuerint, non possunt restitutionem petere, antequam vocentur ad causam. Vide supra in tractatu ordinandorum. Si quis pecunia, vel gratia humana seu sæculari, vel militari tumultu &c. Sed hoc in eo casu tantum intelligitur, in quo Apostolica sedes per violentiam occupatur, quo casu iudex non inuenitur, cuius officio ille apostaticus possit excludi. In aliis autem locum nō habet, cum violenta possessio, nisi per iudicis sententiam, violento detentatori, alias detracta tpri detrahi non possit. Si autem verus dominus bello non cōtinuato, sed reuocato, vi illum de possessione eiecerit, iudicis auctoritate prædoni possessionem restituet. Extra 2. de resti. spoliatorum. Alex. 3. Vercellen. episcopo. Cum quis dicit se de possessione violēter eiectū, & aduersarius dicit eū nō fuisse canonicè institutū. Respondemus, prius de violēta eiectione, quàm de canonica institutione agi debere: quia prædo etiam est secūdum rigorem iuris restituendus. Idem Oxonien. episcopo. Itē cum quis dicit se de possessione violenter eiectum, vel aduersarium clam possessionem intrasse, & aduersarius crimen ei obiecit, vt eum a sua intentione repellat, non occurrit nobis, quòd illius obiectio admitti debeat, vel principalis causæ propter hoc executio retardari, quoniam criminaliter contra eū aute restitutionem agere non potest, cum præsumatur eius existere inimicus. Idem Cantu. Archiepiscopo. Conquærente nobis. R. clerico accepimus, quòd ipsum ecclesia de Vuerfort, siue iudicio spoliasti, quia vero iam non decet honestatem tuam, clericos tuæ iurisdictionis sine manifesta causa, & rationabili suis beneficiis spoliare, quibus teneris paterna prouisione consulere. Mandamus quatenus si est ita, prædicto clerico præfatam ecclesiam cum redditibus inde perceptis restituas, & in pace eam possidere permittas. Restitutione autem facta, siquid aduersus eum super præscripta ecclesia proponere volueris, coram Oxon. episcopo, delegato a nobis, per te, vel sufficientem responsalem tuum cum eodem R. ordine iudiciario poteris experiri. Idem in c. cum venissent. Is possidet, cuius nomine possidetur.

Vtrum pendente lite diuortij, mulier viro restituenda sit. Cap. XXII.

EXtra 2. de resti. spol. Lucius 3. Cum C. miles. B. sibi matrimonio copulasse, & maritali affectione pertractans, ex ipsa filiam suscepisset, sine iudicio ecclesiæ a se remouit eādem, & de accusando super cōsanguinitate matrimonio, literas ree. ap. ob. impetrauit ad iudices, cum autem priusquam a iudicibus mulier citaretur, per dyœcesanum episcopum virum sibi restitui petiuisset, & ob hoc ad nos proprium nuncium destinasset: Demum coram præfatis iudicibus constituta, vel modo per se, modo per procuratorem ante ipsius causæ ingressum, & post, virum sibi restitui postulabat. Iudices vero restitutione negata (quod fieri non debuit) in principali procedere voluerunt. Vnde ipse nostram audientiam appellauit, & infra. Mandamus quatenus si est ita, mulieri virum restitui faciatis, quæ post ap. ipsius facta sunt in irritum reuocātes. Postmodum causam super matrimonio audiatis, & fine canonico terminetis. Innocen. 3. Bituricen. Archiepiscopo. Vtrum quando aliquis consanguinitatis gradus objicitur, in quo sedes ap. dispensare non potest, nec ēt consueuit, & probationes promptæ sunt, & paratæ, indulgenda sit restitutio, an deneganda, & infra. Sane circa solutionē quæstionis propositæ diuersæ sunt sententiæ. Porro cum mulier, quæ consanguinitatis habet notitiam, præsertim in gradibus quos lex diuina prohibuit, non possit huiusmodi viro sine mortali peccato carnaliter commisceri, quoniam omne quod non est ex fide peccatum est, & quicquid fit contra conscientiam ædificat ad gehennam, frustra in tali casu adiudicaretur restitutio spoliato, cum illa contra Deum non debeat in hoc iudici obedire, sed potius excommunicationem humiliter sustinere. Sicque difficultas occurreret, quasi perplexa, quia propter sententiam oporteret eum reddere debitum, & propter conscientiam reddere non deberet, vnde contingeret eos grauiter impediri, & vtrique laqueus pararetur, cum inter se carnaliter coniungi non possent, nec alij matrimonialiter copulari. Propterea melius videtur quòd cum opponitur consanguinitas, præsertim in gradibus diuina lege prohibitis, & probationes offeruntur incontinenti paratæ, in cæteris quòd sit adiudicanda restitutio. Sed ad maiorem cautelam iuramento, recepto, quòd talis obiectio malitiose non fiat, solum quò ad commixtionem carnalem, maxime si fama consentit est restitutio differenda, donec auditis probationibus, & discussis, causa sine diffugio terminetur. Cum vtrique sit melius taliter expediri, quàm manere aliter impeditos. Quod si non habeat incontinenti probationes paratas, sed dilationes expetat longiores, quia præsumitur contra eam, quæ sine iudicio ecclesiæ sua temeritate tantum recessit a viro, ad restitutionem plenariam ecclesiastica debet censura compelli. Quam tamen ipsa thori negando consortium, debet humiliter tolerare, donec probationes offerat præparatas, & tunc absolutione petita, secundū formam ecclesiæ absoluatur. Sed antequam fiat illi mandatum sub debito iuramenti receptis probationibus, procedatur, quēadmodum est præmissum. Si vero tanta sit viri sæuitia, vt mulieri trepidanti non possit sufficiens securitas prouideri, non solum debet illi restitui, sed ab eo potius amoueri. Alioquin si fieri potest, sufficienti securitate prouisa, pro facto videtur coniunx ante causæ cognitionem restituenda marito.

De

De Inducijs petendis post restitutionem.
Cap. XXIII.

GRatianus supra q. 2. De induciis autem post restitutionẽ prę standis, & quo spacio temporis concedendæ sint scribit Iohannes Papa dicens. Quanto tempore expoliati, vel expulsi esse videbantur, antequam ad synodum conuocentur, sub eodem temporis spacio eis induciæ indulgeãtur. Item Stephanus Papa quintus Gerardo. Leodicensi. Oportet vero, vt primũ nos tam de inuasis ciuitatibus, & monasterijs, & mansis, quàm & de reliquis generaliter rebus reinuestire faciatis, quia nec nudi contendere, nec inermes inimicis nos debemus opponere. Item Gelasius Papa. Eiectis episcopis, vel expoliatis post integram restitutionem anniuersariæ induciæ, vel 6. mensium in dulgendæ sunt. Item Felix Papa in c. Si episcopus. Male viuendo facultates ecclesiæ dispersit, episcopus ab eius patrimonio quousque de dilapidatione rerum ecclesiasticarum cognoscatur submouendus est, exemplo tutorum & curatorum, qui dũ fuerint suspecti, a tutela, vel cura remouentur, donec de suspectione cognoscitur. Eadem q. 3. Quod vero post vocationẽ venienti ad iudicium induciæ negandæ non sunt Felix Papa testatur. Quidam enim ait, ad repellenda inimicorum improborum machinamenta, & suas præparandas responsiones, & testes confirmandos, & consilia episcoporum atque amicorum querenda, annum & 6. menses mandauerunt concedi, quidam autem annum, in quo plurimi concordant. Minus vero, quàm sex menses non repperi, quia & laicis hæc indulta sunt, quantomagis. Domini sacerdotibus.

De Mutuis petitionibus, vel reconuentionibus.
Cap. XXIIII.

EX summa iuris. Sæpe vero fiunt, petiones mutuæ, quæ debent fieri coram eodem iudice, debetque libellus porrigi statim, porrecto super principali, & insimul tractari, vnicaque sententia terminari. Si tamen separentur tenet sententia. Forma reconuentionis assumpta fuit, vnde dicitur quòd cõuẽtus ab alio si vicissim illum pulsare vult, statim potest, quod non licet, nisi apud eundem iudicem. Et potest reconuentio fieri de ciuili, quolibet incidenti. Cessat autem reconuentio in prę iudicialibus actionibus, vt si ego velim agere restitutorio iudicio, & tu velis quæstionem proprietatis instituere, non potest: quia quęstio mea præiudicialis est, & prius tractari debet, quã tua. Item cessat in actione criminali concurrẽte cum ciuili, nõ potest reconuentio taliter fieri. Cessat in excommunicato, qui potest conueniri, sed conuenire non potest, & ideo neque recõuenire. In arbitrio quoque cessat, vt dictum est supra. In summa vero nota, quòd conuentus super vna actione, potest aduersarium pluribus actionibus reconuenire. Item conuentus super 10. potest reconuenire super 20. Et dicunt quidam, quòd reconuentio fieri potest vsque ad sententiam. Alii vero, quòd statim, nec habebit locum si differatur vsque ad lit. contestationem. Sed prima opinio verior. Eodem autem modo procedendum est in reconuentione, sicut in conuentione. Quod aũ tem dixi coram eodem iudice, intellige de causa, de qua posset ille iudex cognoscere. Nam si coram laico conuentus, velit de spirituali causa reconuenire, nõ potest laicus eam tractare. Pœna vero actoris respondere nolentis est, vt non respondeatur ei. Hæc autem obseruanda sunt, siue sit iudex ordinarius, siue delegatus: nam & si delegatus sit, poterit in eodem iudicio de vtraque quæstione cognoscere, sine appellationis remedio Extra 2. de mutuis petitionibus. Cœlestinus 3. Consuluisti nos vtrum, cum causa ap. re. committitur, & reus coram eodem iudice actorem reconuenerit, & actor super reconuentione ap. ob. interponat, an sit appel. huiusmodi deferendum. Nos vero ita sentimus, quòd cum actoris & rei eadem si conditio, & vno eodemque iure, circa appellationis remedium, debeat vterque censeri, Sicut desiderat actor, vt sibi iuxta mandatoris rescriptum fiat iustitia ap. re. ita eodem modo debet retõueniẽti in sua iustitia respondere.

De Ordine cognitionum in diuersis quæstionibus, siue petitionibus. *Cap.* XXV.

QVoniam autem frequenter in iudiciis plures veniunt quęstiones, de qua prius agendum sit videamus. Quando quidem proponuntur plures ab vna, & eadem parte, tunc est in eius arbitrio qui proponit, quam illarum prius prosequatur, nisi altera incidens fuerit, vel nisi vna pendeat ex altera, vt si a possessore hæreditatis Titii petam hæreditatem, & mutuũ quod dedi Titio, prius oportet me hæreditatem petere, vt ita liqueat, an mutuum petere dossim. Possunt etiam plures, gratia diminuendarum litium, insimul tractari. Quãdo vero proponuntur a diuersis, si quidem ambæ ciuiles sint insimul tractabuntur, quoniam in illis habet locum reconuentio. Ille tamen prius libellum porriget, & litem contestabitur, qui prius ad iudicium prouocauerit, iuxta regulam illam, Qui prior appellat prior agat. Fallit hoc in actionibus, quæ sui natura præcedunt alias, vt quæstio possessionis precedit quæstionem proprietatis, vt si actor agat possessorie, reus non poterit agere petitorie. Item in præiudicialibus actionibus vt si tu petas a me 10. & ego dicam te seruum meum esse, vel filium in potestate mea existentem. Item si a reo inferatur alia quæstio, in modũ exceptionis, illa prius tractabitur. Item fallit hoc in quæstione criminali, concurrente in ciuili ex diuersis partibus, prius enim tractanda est criminalis Si vero sunt ambæ criminales, similiter obtinet regula præmissa, Qui prior appellat &c. Fallit tamẽ hoc si prior instituat quæstionem de minori crimine, & secundus de maiori. Item si primus iniuriam suam non prosequebatur, & secundus prosequitur fallit. Item in crimine derogatorio, vt si dicas quòd vendiderim seruum tuum, & ego dicam occidisse te illum ante tempus illud, quo me dicis eum vendidisse. Fallit etiam vbi ciuilis quæstio præiudicialis, criminalis concurrit cum quęstione criminali, prius. n. tractabitur ciuilis, quæ est præiudicialis criminalis, vt si velis me accusare criminis, & ego dicam te seruum meum, prius cognoscetur ciuilis quæstio: quoniam illa probata, perimetur quæstio criminalis, cum non liceat seruis dominum accusare. Item vna fuerit incidens, altera principalis, incidens semper primo tractabitur. Extra 1. de ordine cognitionum. Cœlestinus 3. Cum exceptione probata, principalis quæstio perimatur, ante est cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitionis articulum procedatur. Grego. 9. Super spoliationis quæstione, si eum reconueniat, audiẽdus. cum restitutionis petitio in hoc priuilegiata cognoscatur, vt ipsam intentans non cogatur ante restitutionem spoliatoribus respondere, quamquam ab agẽdo spoliatione ab eis in modum exceptionis opposita repellatur.

De Plus [illegible] petentibus. *Cap.* XXVI.

IVstinianus vbi supra li. 4. Si quis autem agens in intentione sua plus complexus fuerat, quàm ad eum pertineret, causa cadebat, idest rem amittebat, nec facile in integrum restituebatur a prætore nisi minor 25. annis, aut iuuentute lapsus, & vbi tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quis labi posset. Plus autem quatuor modis petitur, re, tempore, loco, & causa. Re, vt siquis pro 10. aureis, qui ei debentur, 20. petat. Aut si is cui pars debetur, totum petat. Tempore, vt qui ante diem præstitam, vel ante conditionẽ petierit. Sicut enim qui tardius soluit, quàm debuit, minus soluere intelligitur, ita qui præmature petit, plus petere videtur. Loco, vt cum quis quod certo loco soluendum est, alio loco petit, auferre enim nititur vtilitatem loci, quæ vtilitas plurimum que in mercibus maxime inuenitur, vt in vino, oleo, frumento & huiusmodi, quæ per diuersas regiones diuersa habent precia. Causa, vt si quis ita stipulatus sit, Hominem Stichum se dare aut 10. aureos, & ille alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut 10. aureos tantum. In hac autem petitione electio tollitur promissori, & eo modo petitor conditionem suam meliorem facit, aduersarii deteriorem. Vel si quis generaliter hominem spondeat, aut vinum, aut purpuram, & ille cui spondetur specialiter petat Stichum hominem, vel vinum campanum, purpuram Tyriam: quinetiam licet vilissimum sit, quod quis petit, tamen plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, vt promissori facilius sit illud soluere, quod maioris est pretii. Zenonis autem, & nostra constitutio indicat, quòd si quid quantitate, vel alio modo plus petitum fuerit, si quid forte damni ex hac causa acciderit, ei in sportulis, contra quem petitum fuerit condemnatione tripli punietur. Ex summa iuris. De quatuor modis, quibus plus debito petitur, versus iste formatur. Plus petitur causa, reque, loco ve. Pœna vero plus petentis, hoc est ille qui plus petit re, si perseueret in petitione, cadit a toto debito, Et vero qui plus petit tempore, induciæ temporis in pœnam duplicantur, & expensas restituet. Qui autem loco, vel causa plus petit, omne damnum restituet, quod inde reus percepit. Deniq; si probetur per testes actori, quòd plus petierit, prædictas pœnas patietur. Si vero probetur iuramento delato, vel per confessionem actoris, euacuabitur tantum summa falso adiecta. Extra 1. de plus petitio. Greg. 9. Punitur impunitas plus petentium, si super petitione sua, duxerint in iudicio persistendum, ita

sta quòd qui re petunt amplius sine causa, in expensis aduersariis condemnantur. Qui autem plus loco, ad interesse tenentur, pro eo quòd vtilitas admittitur debitoribus, quam haberet, si statuto loco soluissent. Et vero a quo amplius tempore petitur, induciæ duplicantur, nec litem excipiet, nisi ei soluantur expensę.

De Minus petentibus, vel in petendo errantibus.
Cap. XXVII.

IVstinianus vbi supra 4. li. Si vero in intentione sua minus complexus fuerit actor, quàm ad eum pertinet, sine periculo agit, in reliquum enim nihilominus iudex aduersariū in eodem iudicio condemnat. Ex constitutione Zenonis. Si autem aliud pro alio intendit, nihil eum periclitari placet. Sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suū corrigere permittimus, velut si Stichum hominem petere debeat, & hæredē petat, aut si quis ex testamento dari oportere intendat, quod ex stipulatu ei debetur. Eum qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest, creditores cum eo experiuntur: Inhumanum enim erat spoliatum fortunis insolidum damnari. glo. Bene dixit, & idoneū emolumētum habeat, nam si forte modicum sit commodū, quod ad victum eius vix sufficiat, non possunt hoc auferre creditores, quia amplius, quàm semel cessio non fit. Sed hoc intellige de prioribus creditoribus, nam si postea noui superueniunt, secunda cessio fit, si ne cum seruis negocium gestum est, siue cum his, qui sunt in potestate parentis, in his vero eadem iura seruantur. Glo. fere dicit, quia filius familias, potest personaliter cōueniri. Exercitor appellatur is, ad quem quotidianus vanus quæstus pertinet Qui negociationibus præponuntur institores vocantur.

De Quæstione, vel causa possessionis, & proprietatis.
Cap. XXVIII.

EX summa iuris. Sciendum vero quòd aliquando mouetur quæstio proprietatis, aliquando quæstio possessionis, & aliquando ambæ concurrunt. Quæstio possessionis est in qua de sola possessione controuersia ventilatur. Quæstio verò proprietatis, in qua de sola proprietate quæritur, id est de solo dominio, vel quasi dominio. Quæstio possessionis recuperandæ, & adipiscendæ ab vna, & eadem parte possunt concurrere. Ex diuersis autem partibus concurrere non possunt, quia quæstio possessionis quæstioni proprietatis est præiudicialis, quando ex diuersis partibus proponuntur. Item cum ego petam restitutionem, tu vero poteris inferre proprietatis quæstionem, super illa re quam possides, & detines, quæstio vero possessionis retinendæ potest ex diuersis partibus concurrere, & nō ab vna, & eadem parte, sicut notauit Lau. Satisque concedi potest vbi quæstio possessionis retinendæ mouetur, inter possidentē naturaliter ex vna, & possidentem, ciuiliter ex alia, quòd ille qui dicit se ciuiliter possidere, possit quæstionem proprietatis inferre, cum non detineat. Alius autem, qui possidet, & detinet non potest: lex tamen vult, quòd nullo modo possint concurrere. In summa vero nota, quòd si is cui competebat possessoriū, instituat petitorium, poterit quæstionem proprietatis suspendere, & ad possessorium redire, vbi iam esset conclusum in proprietatis quæstione: tunc enim non esset agendum possessorio, nisi reus subtraxisset copiam probandi dominium actori. In tali nanque, vel in alio rationabili tunc posset agi possessorio. Itē quando tractantur insimul istæ quæstiones, licet præmittatur in pronunciatione quæstio possessionis, præualet tamen quæstio proprietatis. Extra 1. de causa proprietatis, & pos. Cælestinus 3. Interrogati sumus, si iudices deputati, vt de possessione & proprietate agnoscant, grauibus partium sumptibus parcere cupiētes, de vtraque commixtim audiant allegationes pariter & testes admittant. Deinde prius audiant attestationes de possessione, & pronuncient secundum tenorem illarum; vtrum licite hoc agatur. Nos autem cum hoc fit in iure ciuili expressum, quòd licite possit fieri respondemus.

Quod Omnibus liceat debita repetere *Cap.* XXIX.

HElinandus vbi supra. Æquum est certe, vt quicquid alterius apud alterum sine causa deprehenditur reuocetur. Quidquid autem nobis debetur, non propria auctoritate sed publica, id est, per iudicem persequi debemus. Æquitati. n. congruum est, vt priuatorum lites, publica actione dirimantur & per magistratum effectui tradantur. Verbum autem debendi, ita accipere debemus, vt non solum ea, quæ per actionem, vel per alia iura, quæ hodie in actiones redacta sunt, debeātur, sed etiam illa quæ iudicis officio tantum nobis præstāda sunt, velut per restitutiones, & in debiti verbo distinguitur, illa persecutio per quam non pecuniarum quid exigitur, sed publica vindicta desideratur. Indebitum autem, quod omnino non debetur, id est neq; naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio: siue autē iuste siue iniuste res mea ad te peruenerit, aequū est te teneri, non suffragante iusta causa, ex qua eam tenere debeas: Gratianus causa 14 q. 1. Quod autem clerici sua repetere non possint, facile videtur posse probari. Ait enim dominus in euangelio. Si vis perfectus esse vade &c. quia ergo isti iter perfectionis arripiunt, non licet eis habere sua, multo ergo minus licet eis repetere, quia non debet repeti, quod possidere non licet. Item si quis voluerit tunicam tuam tollere &c. Item Apostolus in epistola ad Corinth. Secularia igitur iudicia si habueritis omnino peccatum est in vobis. Vnde in concil. Carthagi. 4. Episcopus nec prouocatus, pro rebus transitoriis litiget. His ita respondetur. Prohibetur perfecto in iudicio stare, captando lucrum, sed non euitando damnum, vel aliter. Aliud est sua possidere, aliud communium procuratorem esse. Canonici nō possident sua, quia res Deo oblatæ non sunt alicuius. Vtuntur enim rebus ecclesiæ, non vt suis, sed tanquam ad dispensandū sibi creditis. Sicut ergo isti non sua possident, ita nec repetunt, sed res ecclesiæ quarum procurationem gerunt. Similiter quòd in iudicio prohibentur contendere, ita intelligendum est, videlicet, vt non sibi stent coram iudice, sed aliis. Alios autem corā iudice astitisse, & pro eis iudicem interpellasse, nonnullos sanctorum legimus. Hi autem non sibi stant, sed pauperibus, quorum necessitatibus profutura repetunt, & ita non prohibentur stare coram iudice. Illud vero euangelii. Si quis abstulerit tibi tunicam &c. non præcipientis est, sed exhortantis. Vnde aug. ait Quod debetur, etsi benigne remittitur, non tamen inique repetitur, peccat autem qui exigit vltra debitum. Iustinia. vbi supra. 4. lib. Tribus autem modis debitor suis rebus defraudatur; si latent bona eius ne venūdentur. Si cessionem bonorum fecerit. Si intra certum tempus non soluerit.

De Exceptionibus. *Cap.* XXX.

EX summa iuris. Adueniente vero termino, & reo comparente, ac litigare volente, potest excipere contra illum, qui petit, & contra libellum, & etiam contra iudicem. Et est exceptio actionis, intelligas large, vt sit etiam intentionis exclusio. Et nota quòd exceptiones, aliæ sunt peremptoriæ, aliæ dilatoriæ. Item dilatoriæ aliæ sunt declinatoriæ iudicii, aliæ dilatoriæ facti, siue communes Declinatoriæ iudicii sunt, quando excipitur contra iudicem, quòd non est iudex, puta quia nō valet rescriptum in quo datus est iudex, vel quia dico me non esse de iurisdictione eius. Dilatoriæ causæ sunt, cum reus dicit actorem excommunicatum, vel cum dicit nondum extare terminum solutionis, vel aliquid huiusmodi. Peremptoriæ sunt, quæ factum perimunt, & semper competunt ante sentētiā, vt factum de non petendo, & cum opponitur dolus actori, vel quod metus causa, videlicet quòd coegit me per metum sibi promittere aliquid, & nunc petit a me istud, obstat enim exceptio prædicta. Dilatoriæ siue declinatoriæ ante lit. contest. possunt opponi, postea non, præter excommunicationis exceptionem, illa enim semper proponitur, Peremptoriæ vero, & ante litem contestatam, & post possunt proponi, vsque ad diffinitiuam sententiam, postea nō regulariter. Et nota quòd in qualibet exceptione, reus efficitur actor, quātum ad probationes. Iustinia. vbi supra. Exceptio est auxilium contra legem inuentum, iure quidē ciuili inualidum, naturali vero plenam virtutem habens Exceptionum alia perpetua, & peremptoria. Alia temporalis & dilatoria. Primæ sunt quæ semper agentibus obstant, & semper rē de qua agitur perimunt, vt exceptio doli mali, vel quòd metus causa factum est, & pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Secundæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilatione pereunt, qualis est pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, vt intra quinquennium, quo tempore finito nihil impedit actorem ex equi. Replicatio est, per quod replicatur, & resoluitur ius exceptionis. Regula iuris. Marcellus definit debitorē esse eū, q nactus est exceptionem iustam, nec a naturali æquitate abhorrentem. Vlpianus. Cui vero damus actionem, eidem exceptionē competere multo magis dicimus, siue vtilis, siue directa sit, cū effectu tantum. Extra primo. de ordine cognitionum. Clemēs 3. Cum exceptione probata principalis quæstio perimatur, est ante cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitionis articulum

lum procedatur. Innocentius. 3. in c. cum dilectus. Si in modum exceptionis aliquod crimen testi obiicitur, vt à testimonio repellatur, & si crimen contra eum ciuiliter probatum fuerit, nō igitur sibi pœna infligitur ordinaria, sed eius duntaxat testimonio non credetur, quod ea ratione non contingit, quoniā in ipsum accusatio non procedit, testes etiam quorum testimonium reprobatur, inter infames, quasi ex falso testimonio non habentur.

De His, quæ vi, vel metus causa fiunt. Cap. XXXI.

Ex summa iuris. Quoniam autem exceptiones, ut dictum est, plurimumque de vi, vel metu, vel dolo fiunt, dum scilicet actori, uel dolus malus, vel metus ab eo illatus, opponitur, de his quoque dicendum est. Et primo de vi, vel metu, Vis est maioris rei impetus, cui resisti non potest. Metus autem est instantis, vel futuri periculi causa mentis trepidatio. Et quoniam in talibus incidit coactio, Notandum est de coactione. Quòd si quis compellatur ad id, quod peccatum mortale est, vt ad thurificandum idolis, & hoc coactione absoluta, s. violenter eum trahendo, alias trudendo, & manus eius cum thuribulo super aram agitando, talis coactio excusat omnino. Si vero coactio fit conditionalis, non excusat, nisi in parte: melius est enim omnia mala tolerare, quàm peccato consentire. Porro si compellatur quis ad id, quod non est mortale peccatum, sicut ad renunciandum rebus suis, & metus, vel coactio talis sit, q in constantē virum cadere possit, vt est motus mortis, vel stupri, vel subuersionis status, vel cruciatus corporis, vel etiam ablationis rerum excusat, & factum, vel promissum irritum facit. Si uero sit modica vis, vel metus, non excusat. Item nota, q si quis in metum incidat ex culpa sua, non excusatur, si tamen vim iniuriosam timeret excusaretur, licet ex culpa sua in metum incidisset. Extra. r. De his, quæ vi, metusve causa fiunt. Alex. 3. Cum quidam nobilis, & potens. M. vxorem suam suspectam haberet. Milites sui eius præcepto eam ad quandam siluam ducentes, euaginato gladio occidere voluerunt, sed tandem pietate ducti, sub tali conditione præceperunt eidem, q in monasterio de Collobiis habitum susciperet monachalem, & infra. Episcopi vero missi a viro, vt ei velum imponerent, quia iuuenis erat, & filium habebat paruulum, mutatione vitæ sui suspectam habentes, seorsum conuenerunt, eidemque rem patefaciens, q mortis timore intrabat monasterium, proposuit vt inde quandocumque posset exiret, sed alter episcoporum, vt uiri tyrannidi satisfacere videretur, velum imponere simulauit. Tandem viro de medio sublato, mulier de monasterio exiens, alium maritum accepit, quos Colliuitanus Episcopus, ad instantiam sororum vinculo excommunicationis astrinxit, & infra. Ideo mandamus quatenus mulierē, & virum, recepto sacramento, quòd nostro debeant stare mandato, excommunicationis vinculo absoluatis. Deinde tam mulierem, quàm priorissam, & moniales ante vestram præsentiam conuocantes, si legitime probatum fuerit, non timore mortis mulierem religionem intrasse, aut quòd fecit ratum postmodū habuisse, ipsam ad monasterium redire, & habitum depositum resumere, cen. ec. compellatis. Idem. Quæ metu, & vi fiunt, de iure debent, & in irritum reuocari. Clemens. 3. Renunciatio facta ad laicorum terrorem, nisi fortè per iuramentum, vel fide interposita sit consummata, non impedit quo minus, qui renunciauit Ecclesiæ ad cuius regimen prius erat electus, præficiat. Innocen. 3. Distinguimus vtrum is, qui communicat excommunicatis, inuitus sit per coactionem attractus, aut per metum inductus. In primo casu talem non credimus excommunicatione teneri, cum magis pati, quàm agere conuincatur. In secundo, licet metus culpam attenuet, non tamen prorsus excludit, cum pro nullo metu debeat, quis mortale peccatum incurrere, excōmunicationis labe credimus inquinari.

Iterum de eodem. Cap. XXXII.

Extra. 9. de regulis iuris. Gregorius septimus. Quod latēter, aut per vim, vel alias illicite introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. Iustinianus vbi supra. Vis priuata est sine armis, vis publica cum armis. Regula iuris. Vani timoris iusta excusatio non est, nec uim facere videtur, qui suo iure vtitur. Ex dige. 4. li. Vlpianus lib. 11. ad ed. Ait prætor, quòd metus causa gestum erit, ratum non habeo. Olim ita dicebatur, quòd vi metusve causa, vis enim fiebat mentio, propter necessitatem impositam, contrariam voluntati. Metus est instantis, vel futuri periculi causa, mentis trepidatio. Sed postea detracta est vis mentio ideo, quia quodcumque vi attroci fit, id metu quoque fieri videtur. Paulus lib. 1. sententiarum, Vis est maioris rei impetus, quæ repelli non potest. Vlpianus lib. 11. ad edi. Vim accipimus atrocem, & eam quæ aduersus bonos fiat mores, non eam quam magistratus rectè intulit, scilicet iure licite, & iure honoris, quem sustinet. Idem. Metum enim accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed maioris mali. Caius lib. 4. ad edi. prouin. Metum dicit non vani hominis, sed qui merito, & in homine constantissimo cadit. Paulus. Si quis dederit pecuniam, vel aliud, ne stuprum patiatur, siue vir, siue mulier, hoc edictum locum habet, cum viris bonis metus iste, maior quam mortis esse debeat, hæc autem, quę diximus ad hoc edictum ptinere, nihil interesse inter se quis veritus sit, an in liberis suis, cum pro affectu parentes magis in liberis terreantur. Vlpianus lib. 11. ad edi. Metum autem præsentem accipere debemus, nō suspicionem inferendi eius. Calistratus. Extat enim decretum diui Marci in hæc verba. Optimum est, vt si quas putas te habere petitiones experiaris actionibus. Cum Martianus diceret, vim nullam feci, Cæsar dixit, Tu uim putas esse solum, si homines vulnerentur. Vis est, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit, rem ullam debitoris, vel pecuniam debitam, non ab ipso sibi sponte datam, sine vllo iudice temere possidere, uel accepisse, isque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit. Vlpianus. Et quoniam metus habet in se ignorantiam, merito quis non astringitur, vt designet, quis ei metum, vel vim adhibuit, sed ad hoc tantum actor astringitur, vt doceat metum in causa fuisse, vt alicui acceptam pecuniam, vel rem traderet, vel quid aliud faceret.

De Restitutione rerum, quæ per vim, vel metum extortæ sunt. Cap. XXXIII.

Vlpianus in. l. Si cum exceptione. Pedius lib. 8. scribit Arbitrium iudicis in restituenda rē tale esse, ut eum quidē, qui vim admisit iubeat restituere, etiam si ad alium res peruenit, eum autem ad quem peruenit similiter, etiam si alius metum fecit. Nam in alterius primum verti alienum metum non oportet. Si quis autem non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur. Quadruplabitur autem omne quodcunq; restitui oportuit, satis clementer cum reo prætor egit, ut daret ei restituendi facultatem, si vult pœnam euitare, post annum uero in simplum actionem pollicetur, sed non semper, sed causa cognita. In causæ autem cognitione versatur, ut si alia actio nō sit, tunc hæc detur. Et sane cum per metum facta iniuria, anno quidem utili expleuerit, causa esse debet, ut post annum actio hæc dari debeat. Alia autem actio sic esse potest, si is cui uis ad missa est decesserit, hæres eius habet hæreditatis petitionem, qui pro possessore, qui uim intulit possidet, nec cuiquam iniquè uideatur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari, qa non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. Hæc autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam vsque ad sententiam ab arbitro datam restitutionem rei facere. Quod si non fecerit iure meritoque quadrupli condemnationem patietur. Qui uim intulit cum possessionem a me sit consecutus, sui non est, quamuis qui ui rapuit uir improbior esse uideatur, ut Iuliano placet. Eum qui metum fecit, & de dolo teneri certum est. Si plures intulerunt metum, & unus fuerit conuentus, siquidem sponte, ante sententiam rem restituerit, omnes liberati sunt. Si autem non sponte, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est etiam sic perimi aduersus cæteros metus causa actionem. Vlpianus. Quod turpiter, uel scelere quæsitum est, & ad hæredis compendium non debet pertinere. Paulus. Quod metus causa gestum est nullo tempore prætor ratum habebit. Paulus lib. 1. sententiarum. Qui in carcerem, quem detrusit, ut ei aliquid extorqueret, quicquid hac causa factum est nullius momenti. Ex Codice. 8. lib. Possessionem rem ui ablatam incontinenti, idest in eadem concertatione armis etiam recuperare permissum est, eum enim qui cum armis uenit, possumus armis repellere.

De Dolo malo. Cap. XXXIIII.

Ex summa iuris. Dolus est calliditas ad aliquem decipiendū adhibita. Pœna dolosi est, ut de dolo condemnetur infamis. Item ne aduersario condemnetur in expensis, sed qui dolū obiicit, probare debet. Ex digest. 3. li. Vlpianus lib. 15. ad ed. Hoc edicto prætor aduersus uarios, & dolosos qui alijs obfuerūt calliditate quadam subuenitur, ne uel illis malitia sua lucrosa sit, uel illis simplicitas damnosa. Verba edicti talia sunt. Quæ dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta

iusta causa esse uidebitur, iudicium dabo. Dolum malum Seruius sic diffinit, Machinatio est quædam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, & aliud agitur. Labeo autem ait, posse & sine simulatione id agi, ut quis sibi conueniatur, posse etiam sine dolo aliud agi, & aliud simulari, sicuti faciunt qui per suam dissimulationem, se & sua, uel alios, & aliena tuētur. Ipse itaque sic diffinit. Dolum malum esse omnem calliditatē; fallaciam, machinationem, ad circumueniendum, fallēdum, decipiendum alterum adhibitam. Hæc diffinitio est uera, nō fuit autem contentus prætor dolum dicere, sed adiecit malum, qm̄ veteres dolum etiam bonum dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant, maxime si aduersus hostem, latronemve quis machinetur. Vlpianus dicit. Si quis pupillus tutore actore colludente circumscriptus sit, non debere eum de dolo aduersus tutorem habere actionem. Idem Labeo quærit. Si seruum meū compeditum, vt fugeret soluisti, an de dolo actio danda est, & ait Quintus apud eum notans, si nō misericordia ductus fecisti furti teneris, si misericordia in factum actionem dari debere, Non nisi ex magna, & euidenti calliditate, non debet de dolo actio dari. Vlpianus lib. 11. ad edi. Si plures dolum fecerint, & vnus restituerit omnes liberantur. Vlpianus lib. 11. Si deferente me iuraueris, & absolutus sis, postea periurium fuit approbatum, Labeo ait de dolo actionem in eum dandam. Pomponius ait per iusiurandum transactum videri, quam sententiam Marcellus lib. 8. digest. probat. Stari enim religioni debet. Paulus. 11. ad edi. Nam sufficit pœna periurii. Regula iuris. Qui iussu iudicis aliquid fecit, non videtur dolo malo facere, quia parere necesse habet, sed damnum dat, qui iubet dare. Neque interdicto, neque in cæteris causis pupillo nocere oportet, dolum tutoris, siue soluendo est siue non est. Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non obtemperat, nemo videtur fraudare eos qui sciunt, & consentiunt, Nemo lucrari debet ex alieno damno. Martianus lib. 2. dige. Si duo dolo malo fecerint, inuicem de dolo non agent. Extra. 2. de dolo, & contu. Inno. 3. Finem litibus cupientes imponi, ne partes vltra modum grauentur, laboribus, & expensis, præsertim cum de beneficijs Ecclesiasticis litigatur, quæ sine dispendio diu uacare non possunt, præsenti decreto statuimus, ut post quàm intentionem suam altera pars fundauerit, si reliqua forte voluerit veram exceptionem opponere, quam noluit, aut nequeat incontinenti probare, quia frequentes ad impediendum, vel differendum processum huiusmodi exceptiones per excogitatam malitiam opponuntur, ad soluendas moderatas expensas, ex tunc in iudicio faciendas, cū acceptis induciis, si forsitan in probatione defecerit, condemnetur. & si soluendo non fuerit, alias secundum arbitrium discreti iudicis puniatur, vt hic saltem timore perterritus non facile, quis in grauamen alterius, falsas exceptiones opponat. Extra 3. de rerum permutatione. Deceptis, & non decipientibus iura subueniunt. Ex Codice lib. 1. Quæ in fraudem legis gesta sunt, irrita sunt, tam ipsa, quàm eorum subsecutiua, si perpetuo prohibita sunt. Si autem temporalem causam seruat, subsecutiuum eius valet.

De Ignorantia, & Errore. Cap. XXXV.

Quoniam autem in causis sæpe prætenditur ignorantia, tā in re, quàm in facto, de hac quoque videndum est. Et notandum. j. q̄ aliud est ignorantia, aliud error, & aliud titubatio Ignorantia esse dicitur, quando quis de iure, vel facto nihil scit, nec aliquid inde suspicatur. Proprie vero ignorare est, quod sciri debet, nescire. Sicut enim gnarus sapiens, & ignarus, idest insipiens appellatur, sic & ignorantia dicitur insipientia, quando. s. aliquis nescit ea, quæ sciri tenetur, & inde est, q̄ qui ignorat ignorabitur, ita nescire latius est, quàm ignorare. Error autem, quando aliter est, quàm credatur. Titubatio vero, cum de duobus contrariis aut diuersis dubito, ita q̄ neutri credulitatem meam applico. Ignorantia diuiditur. Nam alia iuris est, alia facti. Ignorantia facti alia probabilis, alia non probabilis est, vt si quis erat in alieno facto, non in suo. Nam in facto suo vel in rebus suis, vel in qualitate rerum suarum probabilis non est, nisi in casu, vt cum tractatur de indebito repetendo. Item non probabilis est, quando quis ignorat, quod omnes de ciuitate sciunt, vel maior pars ciuium. Secundum primam diuisionem sumitur hæc regula. Ignorantia iuris, in vsucapione prodesse negatur, vt si putat quis sibi licere a pupillo emere, sine tutoris auctoritate. Ignorantiam uerò facti prodesse constat, vt si putauit venditorem dominum esse, qui non erat, nec tamen cuiuslibet ignorantia facti prodest, vt si puto rem non esse furtiuam, quæ tamen est. Item alia regula. Ignorantia non prodest acquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet. Item error facti in damnis, vel compendiis non obest, error autem iuris, nec fœminis in compendiis prodest, in damnis autem non nocet. Ex Codice lib. 1. Error in iure naturali tolerandus non est, in ciuili tolerabilis est iuris ignorantia, in amittenda re sua nemini obest, in compendiis vero nemini prodest.

De Differentijs ignorantiæ iuris. Cap. XXXVI.

Ex summa iuris. Porro distingui potest, utrum naturale ius ignorauerit quis, vel quasi naturale, an cætera iura. Si naturale, velut si credat impune sibi licere pulsare parentē, uel inopem non exhibere, vel furiosum non procurare, vel captiuum non redimere, cum ipse sit filius maior, non parcitur ei quominus exhæredetur. Idem & si putet sibi licere occidere, uel furtum committere, uel huiusmodi, quæ iure naturali prohibentur. Nihilominus enim ex delicto speciali tenetur. Secus autem si putat sibi licere rem suam auferre, tunc enim potius est error in iure ciuili, & ob hoc excusatur a delicto furti, non tamen a pœna constitutionis. Item quia quasi de iure naturali debemus reuerentiam. Ideo mater, quæ prætextu ignorantiæ iuris, non petiit filiis tutorem, non excusatur vt euitet pœnam, sic & mulier, quæ nubit infra annum, non seruata suo quondam marito reuerentia. Regulariter autem ignorantia facti probabilis, & prodest in compendiis, & non nocet in damnis. Notādum vero, quia propter ignorantiam iuris ciuilis parcitur fœminis, non tamen semper, sed in casibus a lege designatis. Minoribus quoque succurritur, & in contractibus, & in delictis, quæ non proueniunt ex animo, si quid per errorem iuris, uel facti fecisse dicantur. Militibus etiam errantibus in iure parcitur. Ait enim imperator. Milites arma scire uolo, non leges. Subuenitur tamen eis tantum uidetur errantibus in iure, quantum ad exceptionem, non quantum ad actionem. Item hæc intelliguntur in his, quæ extra iudicia aguntur. Nam in iudicijs exposita confessio per errorem iuris nocet. Diligenter ergo notandum est, quis ignorantias sibi subuenire velit, & utrum in lucro, aut in damno, & pro qua ignorantia, & vtrum ad actionem, uel ad exceptionem, & etiam quando, scilicet ante sententiam, vel postea. Nam post sententiam non licet prætendere errorem etiam facti, nisi in casu, vt si forte error sit communis, non specialis ipsius errantis. Item in iudicijs, ut ualeat sententia prodest allegare iudicis errorem. s. si ignorabat successorem aduenisse. Partiū autem error itemque populi, quandoque prodest, ut eius sententia valeat. Si eum esse liberum, ac iudicem esse posse putabant, ferum uero si putarent eum alium esse, quàm esset. In testimonijs etiam error testatoris, ac testium. Item populi circa testē, quem credebant esse liberum prodest, ut teneat testimonium. Item ignorantiam in delictis quandoque reperio excusare, in quibus solus punitur dolus, vt ecce si re commodata, uel deposita a te vtar aliter, quàm accipiam. Item & si in testimonio seruo meo scripsi, quem putabam alienum. Non enim punior, quia culpa etiam lata, in publicis accusationibus, pro dolo non punitur. Sicut & econtrario excusor, quem ascripsi seruo, quem putabam meum, sed erat alienus. Contrarium uero reperio in actione iniuriarum. Nam si facias mihi iniuriam, cum me putas alium esse, quam sim, uel si credas me filiumfa. esse, non tamen scias cuius teneris. Ac in contractibus non excusat, vt si vendideris rem uitiosam, quasi sanam, vel subiectam, uel quasi subiectam minoribus.

De His quæ fiunt mente alienata. Cap. XXXVII.

Causa. 15. q. 1. Quòd autem ea, quæ alienata mente fiunt, non sint imputanda, facile uidetur posse probari. Augusti. de uera religione. Vsque adeo peccatum uoluntarium malum est, ut nisi sit uoluntarium nullo modo sit peccatum. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est cum uoluntate committi. Sed objicitur de Lamech, qui cum cæcus esset Chayn interfecit nec eum excusauit cæcitatis infirmitas, sed cæcitas ignorantiæ similis est. Ex vtraque enim quædam fiunt, quæ imputantur, quædam uero quæ minime. Cæcus namque si debitum suæ uxori se credens reddere, alienam polluit, non est reus adulterii, si autem ludo, vel exercitatione virium, uel venatione iaculum mittens alium perimat, quia ab eo penitus hoc debet esse alienum, homicidij reus habetur. Mens vero alienata furore, cum sui compos non sit, reatum non contrahit, quia facultatem deliberandi non habuit. Item Ambrosius in Exam. Neque enim si per furorem aliquis innocentem perimat, obnoxius morti est. Idem in lib. de Paradiso. Necis qui homicidium aliquod inuitus fecerit, extra ministerium Dei est. Siquidem lex ait de eo: Quia Deus dedit illum in manus eius.

manus

manus ergo eius instrumenti modo diuinæ vltioni ministeriū præbuerunt. Gratianus. Cum itaque, qui inuitus hominem interfecerit minister Dei sit, cum innocentem furore perimens morti nequaquam obnoxius est, cum subito dementes eorum, quæ faciunt reatum minime gestent, patet hunc sacerdotem minime reum esse homicidii, vnde nec sacerdotio priuari debet. Obiicitur autē illud quod inuenitur in pœnitentiali Theodori. Si quis insaniens aliquem occiderit, si ad sanam mentem peruenerit, leuior ei pœnitentia imponenda est. Sed hoc forte de eo intelligitur, quem propria culpa ad furorem perduxit. Itē obiicitur. Sunt quædam quæ & si non imputentur ad pœnam, tamen impediunt sacramenti signaculum. Ambitio namque parentum, filio non imputatur ad pœnam, cui tamen obest ad Ecclesiæ munus accipiendum. Sic quæ mente alienata fiunt, & si non imputantur ad pœnam, tamen sacri muneris executionem impediunt. Vnde Hierony. Si quis non iratus, sed propter disciplinam, aliquem verberauerit, vel alicui palmam dederit, & casu occiderit, sicut solet fieri, quantum ad gratiam innocens est, quia voluntatem non opus requirit, quantum ad legem autem reus est, quia opera quærit. Sicut ergo, qui propter disciplinam casu homicidium facit, quantum ad legem reus est, quantum ad gratiam innocens, sic iste sacerdos, qui furore homicidium fecit, quantum ad culpam innocens est, quantum ad suscepti muneris executionem reus probatur. His itaque respondetur. Non omnia, quæ ordinandum impediunt, ordinatum deiiciunt. Non enim potest ad sacerdotium prouehi, qui aliquando insaniit, verumtamen si post susceptum ordinem, vel sacerdotium furere cæperit, non ideo sacerdotio carebit, nisi forte nunquam ad sanæ mentis officium illum redire contingat.

De Contumelia. *Cap.* XXXVIII.

EX summa iuris. Contumacia est erga iudicem, vel prælatum inobedientia. Pena contumacis est, vt si fuerit absens ante litem contest. in causa criminali secundum canones debeat excommunicari, vel suspendi. Secundum leges autē bona eius annotantur, & post annum fisco applicantur. In pecuniaria vero si agatur reali actione, fiet missio in possessionem rei petitæ. Si actione personali, tunc fiet missio in possessione bonorum ipsius absentis, secundum modum declarati debiti, sed si contumax infra annum venerit, & obtulerit cautionem standi iuri, recuperabit possessionem, solutis expensis, misso in pos. Post annum autem non audietur, nisi super proprietate. Si vero causa sit talis, q̃ missio in pos. fieri non possit, puta: si sit super aliquo iure, vel super matrimonio, tunc excommunicabitur absens. Porro si contumax fuerit post lit. contest. & in causa criminali, aut liquere poterit iudici de causa, aut non: si sic, feret sententiam diffinitiuam in contumacem, alioquin ipsum excommunicabit. In ciuili uero vel quasi recipiet, probationes p̄sentis, & condemnabit contumacem diffinitiua sententia, nec poterit appellare. Si autem liquere non potest iudici de causa, forte quoniam absens præsenti subtrahit copiam probandi, trās feret in aduersarium possessionem, nec recuperabit eam rediēs infra annum. Illud igitur in summa nota, q̃ qui propter contumaciam condemnatur, non auditur appellans, nisi veniret adhuc iudice pro tribunali sedente. Hoc quidem verum est de cōtumace in non ueniendo, contumax autem in non exhibendo bene auditur appellans. Extra. 2. de dolo, & contu. Vrbanus. 3. Reum qui contumaciter a præsentia vestra recessit iuratoriā coegistis exponere cautionem, vt coram vobis iuri pareret, Cūque die præfixa vestro se conspectui præsentasset, prætextu aduocati, quem non habebat, respondere solita malitia recusauit, tandem actore instante, respondit, q̃ 40. annis decimas de quibus erat contentio percepisset, variisque excusationibus vtens, in vocem appellationis prorupit, & contumaciter iuramento contempto recessit. Ideoque man. qua. ad conuincendam eius malitiam semel eum ad præ. ve. conuocetis, & si venerit, finem imponatis negocio competentem. Quod si venire contempserit, causam (vtpote lite, quæ ingeritur contestata) diffinitiua sententia terminetis, vel præsenti saltem adiudicetis possessionem, seruata duntaxat proprietatis quæstione absenti. Inno. 3. cum mandatur alicui ut ad certum terminum se iudici repræsentet, duo sub hac forma mandantur, vt ad inuicem veniat, & ad diem sibi præfixam accedat, unde si venire non possit ad diem assignatam, tenetur nihilominus se iudici præsentare. Si enim mandatur alicui vt ad certum diem alii rem certam exoluat, non ideo erit a mandato solutus, si soluere nequiuerit die dato, immo ad solutionem (elapso ipso etiam die ad solutionē præfixo) tenetur.

De Mittendo in possessionem causa rei seruandæ.
Cap. XXXIX.

EX summa iuris. Quia vero propter contumaciam mittitur actor in possessionem rei seruandæ, videamus quid iuris acquirat ex huiusmodi missione, talis enim infra annum non possidet, sed tantummodo custos est. Sed hoc dicunt quidam esse verum in personalibus actionibus, In realibus autem missum dicunt statim, quàm cito mittitur possidere, sed non incommutabiliter, quoniam infra annum poterit ei cautio offerri, & possessio recuperari. Secundum decretales autem videtur, q̃ nec in actione reali missus possideat. Ille quidem ex primo decreto missus dicitur, qui causa rei seruandæ in possessionem mittitur. In secundo uero decreto dicitur ille mitti, qui post excursum anni possessor constituitur. Igitur ex secundo decreto missus possessionem consequitur, ex primo nō. Licet autem missione facta ex secūdo decreto, missus efficiatur dominus, alioquin parabitur ei causa vsucapiendi. Extra secundo, de dolo, & contuma. Inno. 3. in concil. gene. Contingit interdum cum actori ob contumaciam aduersæ partis adiudicatur (causa rei seruādæ) possessio, propter rei potentiam, siue dolum actor infra annum rem custodiendam nancisci non potest, vel acquisitam amittit, & sic (cum secundum multorum assertionem, verus non efficeretur post lapsum anni possessor) reportet commodum de malitia sua reus. Ne igitur contumax melioris, quàm obediens cōditionis existat, de canonica æquitate sancimus, vt in casu præmisso actor verus constituatur (elapso anno) possessor. Item ibidem de eo, qui mittitur in pos. causa rei seruan. Greg. ix. Si aduersarius tuus post citationis edictum ad remota loca se trās ferens procuratorem legitimum non dimisit, & denunciatione publica facta domi non apparet, qui defendat eundem, iure petere potes, ut in possessionem terrarum, de quibus quæstio uertitur, causa custodiæ inducaris.

De Litigiosæ rei sequestratione. *Cap.* XL.

EX summa Azonis. Sequester dicitur ille apud quem a pluribus res, quæ est in lite, siue de qua est controuersia deponitur, sic dictus ab eo, q̃ occurrenti, & quasi sequenti eos res committitur. Sequestratio est ipsa rei separatio. Interim enim dum apud sequestrum est, nec actor, nec reus possidet, nisi hoc in sequestratione actum esset, vt custodiæ tantum causa depositio fieret. Si igitur de quolibet contractu pecunia postulatur, sequestrationis necessitas conquiescit, oportet enim primo debitorē conuinci, & sic ad solutionem pulsari. Ex voluntate vero partiū sequestratio fieri potest, sicut ex præmissis patet. Fit etiā quandoque ex necessitate, si de mobili re controuersia sit, & persona rei suspecta est, q̃ depopuletur fructus, vel quòd rem dissipatura sit. Et fit etiam quandoque propter contumaciam non cauētis de collatione facienda. Quandoque vero propter conditionem personæ, vt si seruus de conditione seruitutis proclamat in liberum, & contra eum pronunciatum est, fit enim tunc sequestratio rerum earum, de quibus dubitatur, vtrum domini sint an eius, qui se dicit liberum. Ex summa iu. Sequestratio est eius rei, quæ in lite est, vel eius fructus a possessore separatio. Hæc quidem prohibetur, quia quilibet in possessione existens, in illa tuendus est vsque ad diffinitiuam sententiam, & etiam post sententiam infra decendium quo appellari potest. Permittitur tamen in septem casibus, scilicet in quatuor prædictis, & præterea quando possessor contumaciter est absens, & hoc de misericordia. Item quando libertus dicit se non debere operas. Item quādo timetur ne scandalum aut violentia inferatur, si reus possideat. In his casibus fit inuito possessore per iudicem sequestratio. Ex uoluntate uero possidentis fieri potest in omni casu, qa potest si velit renunciare iuri suo. Extra 2. de sequestratione pos. & fructu. Innocen. 3. R. rector Ecclesiæ de Bertuerya sua nobis petitione monstrauit, quòd cum inter ipsum ex parte una, & Abbatem, & conuentum de Cestria ex altera, super eadem Ecclesia coram abbate de Sibiton, & eius collegis quæstio uerteretur, iudices ipsi prædictos abbatem, & conuentum in possessionem ipsius Ecclesiæ causa custodiæ induxerunt, qui fructus medio tempore perceptos pro suo distrahunt libito uoluntatis, Quo circa Man. qua. si est ita, facientes fructus sequestrari prædictos, si quid de ipsis per eos distractum inueneritis, in statum pristinum reuocetis. Gregorius. ix. ab eo, qui à sententia prouocauit, fructus possessionis si dissipentur, ab eo possunt lite pendente sequestrari.

Quòd

Quòd nihil innouandum sit lite pendente. Cap. XLI.

Actor. Quod autem circa rem super qua lis, vel quæstio mota est lite pendente nihil innouandum sit, vel immutandum, multis auctoritatibus comprobatur. Extra 2. vt lite penden. nihil innouetur. Alex. 3. Eboracensi Archiepiscopo. Literæ prohibitionis nostræ, quas ad petitionem Archiepiscopi Cant. t.f. direxerimus, nullum tibi præiudicium faciant, quo minus tibi, & successoribus tuis liberum sit, more solito, ante nos per totam Angliam deferre crucem, quousque diffinitiua sententia decernatur, an Ecclesia tua de iure debeat hoc habere. Cælest. 3. Laudabilem, & infra. Quæris quando matrimonium accusare contingit, an statim sit carnale commercium suspendendum, & infra. Ad quod breuiter Respon. quòd coniugum alteruter accusatus ante probatam accusationem, iure quod habet in altero priuari non possit. Inno. 3. Abbati, & conuentui Sancti Siluestri. Ecclesia Sanctæ Mariæ in via lata contra. I. de Ateza, qui quasdam possessiones ipsius dicebatur contra iustitiam detinere, mouit sub iudice quæstionem, & infra. Prohibemus ne possessiones, quæ successerunt in locum, & ius illarum quas ab. I. de Ateza Ecclesia Sanctæ Mariæ petierat in monasterium vestrum ab eo de. I. lite pendente translatas alienare, interim psumatis, vt si Ecclesia Beatæ Mariæ de vitio litigiosi contractus, vel de proprietate voluerit experiri, quòd si obtinuerit in iudicio inuanum laboret, monasterio vestro minime possidente, sic quòd euincere valeat, & possidere. Item titulo de confirmatione. Alex. 3. Si quis rei litigiosæ confirmationem impetrauit, ap.se. non minus iudex potest de causa cognoscere, & eam sine debito terminare. Sed si rem tunc pacifice possidebat, cum inde confirmationem obtinuit, non est licitum iudici de quæstione postea exorta cognoscere, aut eam diffinire, absque ap. se. mandato.

De Litis contestatione. Cap. XLII.

Ex summa iuris. Si uero non excipiat reus, vel in probatione exceptionum deficiat, cogitur ad respondendum actori, idest ad litem contestandam super negocio principali. Est autem Litis contestatio ad negocii principalis apud iudicē narrationem, siue petitionem oppositam, subiecta responsio. Extra. 2. de lit. contest. Grego. ix. Inter Episcopum Nouiomen. ex parte vna, & capitulum Sancti Quintini ex altera, super quibusdam iniuriis excommunicationis sententiis, & quibusdam aliis articulis, materia quæstionis suborta, & infra. Iudices factis quibusdam positionibus, & responsionibus ad easdem, auditis etiam quæ partes voluere proponere coram eis causam eandem ad examen ap. remiserunt. Procuratoribus igitur partium pp hoc in nostra præsentia constitutis, quamuis positiones, & responsiones hincinde super pluribus articulis factæ fuerint, coram iudicibus memoratis, quia inde litis contestationem non inuenimus esse factam, cum non per propositiones, & responsiones ad eam, sed per petitionem in iure propositam, & responsionem secutam contestatio litis fiat, processum illorum iudicum, de fratrum nostrorum consilio, irritum duximus nunciandum. Ibidem. Vt lite non contestata, non procedatur ad receptionē testium, vel ad diffinitiuam sententiam. Inno. 3. Si reus lite nō contestata contumaciter se absentat, talisque sit causa, q actor possit in possessione rerum petitarum introduci, est in eadem causa custodiæ introducendus. Quòd si causa talis fuerit, quòd idem in possessione nequeat intromitti, vt iuri pareat, est per cen. ec. contumax compellendus.

De Non procedendo ante litis contest. Cap. XLIII.

Lite non contestata non est ad receptionem testium procedendum, nisi forte de morte testium timeatur, vel absentia diuturna. In quibus casibus, cum ciuiliter est agendum, ne veritas occultetur, & probationis copia fortuitis casibus subtrahatur, senes, & valitudinarii, & alii testes, de quibus ex aliqua rationabili causa timetur, etiam lite non contest. sunt proculdubio admittendi, siue pars conuenta sit contumax, siue sit absens absque malitia, vt conueniri non possit. Sed si actor non conuenerit aduersarium, ex quo infra annum conueniri poterit, vel saltem receptionem huiusmodi testium non denunciauerit illi, attestationes sic receptæ non valeant, ne forte hoc procuret in fraudem, vt processu temporis exceptiones legitimæ ad repellendum testes, vel aliæ locum habere non possint. Porro speciales causæ possunt occurrere, in quibus casualiter esset aliquid obseruandum, vt verbi gratia. Si super alicuius electione, uel copula maritali quæstio moueatur, tunc & enim ne propter longam moram, in spiritualibus, & temporalibus patiatur Ecclesia læsionem, vel viro siue mulieri fornicationis occasio præbeatur, maxime cum propinquitatis gradus opponitur, lege diuina phibitus. In huiusmodi casibus si contumax apparuerit is, in quē fuerit actio dirigenda, siue quia peremptoria citatione uenire contemnit, siue quia malitiose occultat se, siue quia impedit ne posset ad eum citatio peruenire, testes lit. non contesta. sunt merito admittendi, & nihilominus si de causa liqueat, ad diffinitiuam sententiam procedendum. Si vero aliter absens fuerit, & agatur de spirituali coniugio inter Ecclesiam, & prælatum, iam contracto, electione maxime confirmata, illud in hoc articulo volumus obseruari, quod super expectatione talium personarū, in sacris canonibus est diffinitum. Quòd si forsan agatur de spirituali coniugio contrahendo, is qui est in prælatum electus, p spacium sex mensium expectetur, nisi pensatis negocii circunstantiis per superioris prouidentiam, magis, uel minus fuerit expectandus. Si autem de carnali coniugio sit agendum, tamdiu alteruter coniugum expectetur, donec de ipsius obitu præsumatur verissime, quia cum sine culpa sit absens ut si captiuitate, vel ægritudine, aut alio iusto impedimento forsitan teneatur, aut etiam propria, si nō maliciosa voluntate, in remotis partibus moram faciat, vel de facili, vel in breui citari non possit, ei quidem præiudicari non debet, cum habeat exceptiones legitimas ad intentionem contrariam eligendam, eo nequaquam obstante, quod de lapsu carnis posset opponi, quoniam in coniugio multi casus occurrunt, in quibus coniuges sine culpa, sed non sine causa, continere cogantur. Sunt & alii casus similiter speciales, in quibus absque litis contest. legitime possunt testes produci, & quando excessiuum inquisitio, vel testium publicatio imminet facienda. In alijs vero casibus prudenter est attendendum, utrum contumax actione reali, aut personali conueniatur. Si reali, mittendus est actor in rei petitæ possessionem, vt tędio affectus reus veniat responsurus. Qui si venerit infra annum, iudicio sisti præstita cautione aut exhibita satisfactione cōgrua, expensarum possessionem recipiet. Quòd si cautionem offerre neglexerit infra annum, actor post annum verus constituet possessor, super proprietate duntaxat, aduersæ parti defensione legitima reseruata. Quòd si super rebus immobilibus quisque conueniatur, qui eas nomine possidet alieno, debet statim in iudicio dominum nominare, certo dierum spacio a iudice finiendo, coque ad eius notitiam producendo, vt vel ipse ueniens, uel idoneum dirigens responsalem, actoris intentionem excipiat. Si vero post tempus indultum, quod dispositum est, voluerit adimplere, tanquam lite qua ingeritur, ex eo die quo possessor ad iudicium vocatus est, ad interrumpendum præscriptionem longi temporis, contra dominium possessionis, iudex edictis legitimis euocabit, & nunc ipso in eadem uoluntate manente, negocium summatim examinans in possessionem ipsarum rerum auctorē mittere non tardabit, omni allegatione absenti super principali quæstione seruata. Si autem super personali actione conueniatur, mittendus est actor in pos. mobilium bonorum suorum, uel immobilium, si forte non habeat mobilia pro modo debiti declarati, uel in contumacem est Ecclesiastica sententia pferenda, & ita uidelicet, q alterutra pœna, quæ magis timeri debeat iudex a principio sit contentus, ad alteram nihilominus processurus, si hoc meruerit proteruitas contumacis, qui veniens infra annum, vel post annum etiam audietur, iuxta distinctionem notatam superius in alio casu.

De Absentatione partium post litem contest. Cap. XLIIII.

Ex instrumento iuris. Si lite contesta. absfuerit actor, ut reus multiplici dilatione fatigetur, & triennii metæ iam prope finem veniant, debet actorem iudex legitime citare, trinis edictis, per interualla decem dierum. Iura uero Autenticorum per interualla. 30. dierum, & si non est sufficienter actitatum de causa, absoluat reum de obseruatione iudicii, & actorem in legitimas expensas condemnet. Si uero sufficienter de causa disputatum est, si viderit absentem meliorem causam habere, reum ei condemnet, sed de condemnatione omnes expensas legitime a reo factas deducat, hæc enim pœna actori etiam meliorē causam habenti imponitur. Si autem reus contumaciter abest, & nihil adhuc sufficienter actitatum est de causa, ex quo possit fieri certa coniectura, auditis etiam allegationibus præsentis, & absente legitimè citato, si venire distulerit iudex non differat actorem mittere in possessionem, Si uero causa sufficienter est actitata, tunc iudex contracto Hermodicio absente legitime citato, non dubitet proferre sententiam, & pro absente si uiderit eum meliorem causam habere, cum eius absentia Dei præsentia replebitur, uel contra eum si viderit condemnandum, omni remedio

remedio appellationis absenti contumaciter in hoc casu denegato. Ex. 4. libro. ff. Quibus ex cau. maio. 25. an. in inte. resti. Paulus lib. 22. ad edi. Non autem negligentibus subuenitur, sed necessitatibus rerum impeditis. Vlpianus. Reipublicæ causa tãdiu abesse, quis videtur, quamdiu officio aliquo præest, quod si finitum fuerit officium, iam desinet abesse reipub. causa. Sed tẽpus ad reuertendum illi computabitur statim, atque desiit reipublicæ causa abesse, donec reuerti in vrbem potuerit. Quòd si infirmitate impeditus continuare iter non potuerit, habebitur ratio humanitatis, sicuti haberi solet, & hiemis tẽpore nauigationis, & cæterorum, quæ casu contingunt. Alphenus. Non recte dicitur reipublicæ causa abesse, eum qui sui priuati negocii causa in legatione est. Vlpianus. libro. 12. ad edi. In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, vt sine dedecore in publico parere non possint. Regula iuris. Absentia eius, qui rerum causa abest, nec ei, nec alii damnosa esse debet.

De Dilationibus. Cap. XLV.

EX summa iu. Dilationes quidem in iudiciis dantur a iure, vel a iudice. Et earum, quæ a iudice dantur, aliæ sunt restitutoriæ, aliæ citatoriꝫ, aliæ deliberatoriæ, aliæ pręparatoriæ, aliæ uero executoriæ. Restitutoriæ dantur post restitutionem eius, qui fuerat spoliatus, & sunt sex mensium ad minus. Citatoriæ dantur ad causam vocatis, suntque trium mensium in prælatis, & XXX. dierum in aliis clericis. Deliberatoriæ dantur volenti probare. Suntque trium mensium, si probationes postulentur ex eadem prouincia, vel sex mensium si ex alia. porro 9. mensium ex transmarina. Executore vero condemnato dantur vt mandet sententiam executioni, suntque quatuor mensium, Hodie tamen omnes induciæ dantur arbitrio iudicantis. Ex. 2. lib. ff. de feriis, & dilationibus. Paulus libro quinto sententiarum. In pecuniariis causis omnibus, dilatio singulis causis plus, quàm semel tribui non potest. In capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duæ dari possunt, sed vtrunque causa cognita. Ex libro quinto Digesto. De iudiciis. Calistratus. l. Interdum. Humanũ est propter fortuitos casus dilationes accipi. Extra. 2. de dilationibus. Alex. 3. Abbas, & monachi de Lu. timentes se iudicibus aggrauari, eo quòd ad primam citationem terminum sibi nimis breuem, & peremptorium statuerunt, ad nostram duxerunt audientiam appellandum, & infra. Quia vero non spectat ad iuris ordinem, diem peremptorium, maxime cum de rebus Ecclesiasticis agitur, nisi forte necessitate ingruente taliter maturare. Man. qua. si est ita reuocato in irritum, si quid inueneritis post appellationem huiusmodi attentatum, in causa iuxta priorum tenorem literarũ, &c. Item titulo de præsumptionibus. Bonifacius. Nullus autem dubitat, quòd ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodũ ut absoluatur, qui est innocens quærit. Confitetur enim de omnibus quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat. Helinandus vbi supra. Iuste inquit, quod iustum est exequeris, idest sine acceptione personarum, vel munerum, mox ut tibi liquebit de causa iusta, de vtraque parte feres sententiam, Nam dum causa anceps est, protelanda est sententia, quia festinata iudicia pariunt pœnitentiam. Si igitur in iudicando periculum vitari non potest, nihil est vtilius, quàm differri, si autem alterutrius litigantium periclitatur utilitas, & rei difficultas moram non exigit, iniquissimum est iudicium protelari. Pro æstimatione quidem iudicis tempus potest coarctari, & etiam dilatio prorsus denegari. Et amplius, quàm semel, ex iustissima causa, danda non est.

De Feriis, siue Vacationibus. Cap. XLVI.

EX summa iuris. Dilationes autem quæ dantur a iure sunt feriæ, quarum aliæ sunt solennes, aliæ repentinæ, aliæ vero temporaneæ. Solennes sunt vt dies festi. Repentinæ uero sicut ob natalem Imperatoris, vel ob rem prospere gestam, puta victoriam, vel aliud huiusmodi institutæ. In his ita, quia feriis causæ tractari non debent, nec sententia ferri, & si lata fuerit in die feriato, non tenet, nisi de consensu partium lata sit. Temporaneæ vero feriæ sunt, quæ dantur frugibus colligendis, & sunt duorum mensium secundum varios situs terrarum, in quibus similiter causæ tractari non debent. Ex digest. 2. libro de feriis, & dila. Solet messis, vindemiarumque tempore ius dici, de rebus, quæ tempore, vel morte periturę sunt, ut ait Vlpianus libro secundo ad edi. Morte veluti furti, iniurię, damni. iniuriarumque atrocium, & qui de incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata, rapuisse dicuntur, & si quæ sunt similes. Itẽ si res tempore perituræ sunt, aut actionis dies exiturus est, liberalia quoque iudicia omni tempore finiuntur. Paulus. Præsides prouinciarum ex consuetudine cuiusque loci solent messis vindemiarumq; causa, tempus statuere. Vlpianus ad edi. Lege cautum est, ne diebus feriatis iudicatum sit, nisi ex voluntate partium. Pau. libro 13. ab Sab. More Romano dies a media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur, ita quòd in his. 24. horis, idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actum est, perinde est quasi quauis hora lucis actum esset. Extra. 2. de feriis. Gregorius. 9. Quamuis non prorogari, sed expediri deceat quæstiones, debet tamen iudicialis strepitus diebus conquiescere feriatis, qui ob reuerentiam Dei noscuntur esse statuti. Natalis, scilicet Domini, sancti Stephani, Ioannis Euangelistæ Innocentum, sancti Siluestri, Circuncisionis, Epiphaniæ, septem diebus Dominicæ passionis, cum septem sequẽtibus. Ascensionis, Penthe. cum duobus qui subsequuntur, Natiuitatis sancti Iohãnis Baptistæ, festiuitatum omnium sanctorum, & Virginis gloriosæ. xij. Apostolorum, & præcipue Petri, & Pauli, Beati Laurentii, Dedicationis Beati Michaelis, solennitatis omnium Sanctorum, ac Dominicis diebus, cæterisque solennitatibus, quas singuli Episcopi in suis diœcesibus, cũ clero, & populo duxerint solenniter uenerandas, quibus utique solennibus feriis, nisi necessitas vrgeat, vel suadeat pietas, vsque adeo conuenit ab huiusmodi abstinere, vt consentientibus etiam partibus, nec processus habitus teneat, nec sententia quam contingit in huiusmodi diebus solennibus promulgari, Licet diebus feriatis, qui gratia uindemiarum, & messium ob necessitates hominum indulgentur, procedi valeat, si de partiũ processerit uoluntate.

De Treuga, & Pace. Cap. XLVII.

EX summa iuris. Ad officium quoque iudicis spectat inter dissidentes facere treugam, pacemque seruari, vel reformari. Est autem treuga securitas præstita personis, ac rebus discordia non finita, pax uero est discordiæ finis. Quidam habent treugam perpetuam, secundum. l. vt clerici, monachi, peregrini, rustici quoque, & animalia quibus terra colitur. Quidam uero temporalem, ut ne quis in alium faciat insultum, scilicet a vespera quartę ferię vsque in exordium secundę ferię. Ab aduentu quoque domini vsque in octauam Epiphaniæ, & a. lxx. usque ad octauam Paschæ, de feriis quidem hæc fortè ratio reddi potest. Quinta feria priuilegium treugę habet propter Dominicam ascensionem. Sexta propter Domini passionem. Sabatum vero propter eius diei requiem. Dominica propter Resurrectionem, & Spiritus Sancti missionem. Hæc autem, quę dicta sunt, in treugis canonicis obtinent. In treugis uero conuentionalibus, id obseruandum est, quod in datione treugę fuerit expressum: nam fides si promittatur, etiam hosti seruanda est. Item habent pręmissa locum in bello uoluntario, scilicet ubi princeps aliquis res suas iniuste occupatas rehabere non potest, & uult eas prelio recuperare: talis si quidem non debet mouere bellum in prædictis diebus, sed si inferretur alicui uiolentia, posset eam propulsare, etiam in die Paschę. Ex decretis causa. vigesimatertia quęstione octaua. Nicolaus Papa. Si nulla urget necessitas, non solum in Quadragesimali tempore, sed etiam omni tempore, a pręliis est abstinendum. Si autem ineuitabilis urget importunitas, nec Quadragesimali tempore, pro defensione tam sua, quàm patrię seu legum paternarum est bellum proculdubio pręparationi parcendum, ne uidelicet Deum uideatur homo tentare, si habet quod faciat, & suę ac illorum saluti consulere non procurat, & sanctæ religionis detrimenta non pręcauet. Extra primo de treuga, & pace. Alexander tertius. Treugas a quarta feria post occasum solis vsque ad secundam feriam in ortu solis, ab Aduentu Domini usque ad octauas Epiphanię. &. a Septuagesima vsque ad octauam Paschę ab omnibus inuiolabiliter obseruari pręcipimus. Si quis autem treugas frangere pręsumpserit, post tertiam monitionem si non satisfecerit, Episcopus suus excommunicationis sententiam dictet in eum, & scriptam viciniis coepiscopis annunciet.

De Satisdatione. Cap. XLVIII.

Actor. Satisdatio est species cautionis illa videlicet, quæ fit per pignora vel fideiussores. Nam cautio fit etiam per stipulationem, vt per simplicem promissionem, vel per iuramentum, aliquando tamen accipitur cautio stricte, videlicet genus pro specie. Ex. ff. 2. libro 5. ad edi. prouinci. Satisdatio eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam vt satisfacere dicimur ei cuius desiderium implemus, ita satisdare dicimur, da re aduersario nostro eum, qui pro eo, quod a nobis petijt ita cauit, ut eum hoc nomine securum faceremus, datis fideiussoribus. Pau. Si medio tempore insignis idest magna calamitas, vel magna inopia acciderit, causa cognita ex integro satisdandum erit. Marcel. lib. 1. de appel. Sciendum est possessores immobilium rerum satisdare non compelli, possessor autem is accipiẽdus est, qui in agro, vel ciuitate rem soli possidet, aut ex asse aut ex parte. Sed & qui vectigalem idest emphiteoticum agrũ possidet possessor intelligitur. Item qui solam proprietatem habet, sed non usũmfructum, nam eum qui vsumfructum tantũ, Iuli ait possessorem non esse. Occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt.

De Sacramento calumniæ. Cap. XLIX.

Helinandus ubi supra. Ipso autem iure cautum est, vt sacrorum Euangeliorum scripturæ terribiles, ante sedem iudicis deponantur, ibique ab initio litium vsque ad finem permaneant, nec amoueantur, nisi sententia recitata, quo totius consistorii latitudo Dei ipsius repleta præsentia omnibus ad sacrosanctas scripturas metum incutiat, & reuerentiam, ad inquisitionem veritatis omnis iniquitas propulsetur. Itaque facta satisfactione, nihil aliud restat, nisi vt iusiurandum exigatur, tã ab eo, qui intendit, quàm ab eo, qui fugit, ut ne quid inter se calumniose expostulent. Sed & ipsi patroni causarum, quo fidelior possit fieri examinatio ab ipsa contestatione litis, iuramẽto artantur ad virtutem, & fidem. Iurant enim quod cum omni virtute sua, omni tempore quod iustum, & verum existimauerint, clientibus suis inferre procurabunt, nihil studii relinquẽtes, prout cuique possibile est, & quòd ex industria sua non ꝓtrahent lites, nam eas oportet a iudicibus infra biennium, uel triennium terminari. Iusti. ubi supra. lib. 4. Pro calumnia iurare cogitur, & actor, & reus, & vtriusque partis aduocati. Extra. 2. de iura. calum. Honorius. 3. Cum in nonnullis patrum canonibus reperiatur, ut clerici omnino iurare non audeant, dignum est, ut totus ordo clericalis a præstando iuramento calumniæ sit immunis. Item non abbas non aliquis monachus, vel sancti monialis, in quacumque causa, seu controuersia criminali, seu ciuili iusiurandum compellatur, aliqua ratione subire. Sed aliis idoneis defensoribus, si expedire Ecclesiæ suæ viderint officiũ, huiusmodi liceat delegare, verumtamen cum hac moderatione, vt Episcopus inconsulto Rom. Pont. vel quisquis clericus inconsulto prælato suo, minime iurare audeat, Idem. Romana Ecclesia in his casibus in quibus de decimis Ecclesiasticis, & rebus spiritualibus tantum agitur, iuramentum calum. nec dare. nec recipere consueuit, eo ꝙ tales causæ non ex legum distinctione, sed ex canonum æquitate finem debitum sortiuntur. Canones autem iuramentum calumniæ in huiusmodi causis nulli indicunt. Euge. Papa. In pertractandis causis sacramentum calum. passim præcipimus exhiberi. Sed causæ, & principalium personarum qualitate inspecta, quandoque per ipsas principales personas, quandoque per œconomos, qui causam omnino non nesciant, in animas iurantis illud præstari præcipimus. Ex summa. iu. Tam in iudicio volũtario, quod arbitrabile dicitur, quàm in necessario (de quo hic agitur) iuramentum de calumnia frequentatur, sic dictum, quia propter uitandam calumniam datur. Est autem calumnia, certa scientia petitio, uel repulsio iniusta. Itaque iuramentum calumniæ est, quando quis iurat se non calumniandi animo agere, vel respondere. Præstatur autem post lit. conte. ut ex confessionibus partium, ueritas magis elucescat.

De Eodem. Cap. L.

In omnibus itaque causis, exceptis spiritualibus de calumnia iuratur. Debent autem iurare personæ principales. Item tutor, œconomus, sindicus, & actor, quia legitimam administ. ationem habent. Clerici uero si conueniantur Ecclesiæ nomine, iurant per œconomum, vel sindicum. Nam cum magna fuerit causa, & persona œconomi depauperata, tunc enim iuratur in propria clerici persona. Quando uero super rebus patrimonialibus conueniuntur clerici, vel super contractibus habitis nomine suo, iurare debent in propria persona. In causa autem adulti, qui est sub cura, potest vel ipse, uel curator iurare. In causa vero ciuitatis, vel municipii consules, vel rectores. In iuramento calumniæ quinque continentur præcipue. Iurat enim pars utraque, quod credat se iustam causam habere. Item interrogata non negabit, quod credit verum esse. Item quòd non vtetur scienter falsa probatione. Item quod dilationẽ frustratoriam non petet. Item quod pro hac causa nec dedit aliquid uel promisit, neque dabit aut promittet, nisi tantum aduocatis, vel aliis certis personis, quibus de iuris indulgentia præstari licet. Hæc autem quinque uersibus his potes comprehendere. Istud iuretur, quod lis sibi iusta videtur. Et si quæretur, uerum non inficietur. Nil promittetur, ne falsa probatio detur. Vt lis tardetur, dilatio nulla petetur. Qui uero iuramentũ hoc præstare noluerit cadet a causa si actor fuerit, si reus habebitur pro conuicto, nec appellare poterit. Semel quidem in principio causæ præstatur, & ad omnes exceptiones, quæ in iudicio proponuntur extenditur. Ante lit. contest. iurandum est. Item hæres illius, qui moritur in iudicio pendente causa debet iterum iurare, quia iuramenta non transferuntur in hæredes. In causa vero appellationis non iurabitur iterum, quia eadem est cum principali. In summa quoque nota, quod in iuramento calomniæ pater contra filium, & patronus contra libertum excipiuntur.

De Positionibus, & Probationibus. Cap. LI.

Iuramento præstito, quandoque fiunt positiones ab actore, quæ esse debent simplices, & non implicitæ, & purum factũ continere debent, tales scilicet quod actor possit probare si reus neget, & tales quibus probatis faciant ad negocium, nam impertinentes non debet iudex recipere. Quibus factis, si reus neget eas, producuntur testes ab actore ad minus duo, quia vnus regulariter non sufficit, quantæcumque auctoritatis sit, qui iurare debent præsente aduersa parte, quod puram veritatem dicent, nec pro odio vel amore, gratia, vel timore dimittent. Contra quos, & eorum dicta potest reus dicere, Vnde postquam examinati fuerint a iudice, de veritate quam sciunt, & quomodo sciunt, aperiri debent eorum dicta. Et signanter dico sciunt, quia testimonium de auditu, vel de credulitate regulariter non ualet. Eis uero apertis, fit copia reo attestationum eorum, & datur ei terminus ad dicendum contra, quo adueniente, potest dicere reus, quod discordant. Nam si non concordant, & singulares sunt in dictis, nihil probant, idem est si contraria dicant. Potest etiam dicere, quod sunt excommunicati, vel aliter criminosi, & sic eos repellere. Et nota, quod non solum per testes, sed etiam per instrumenta potest actor probare si velit. Porro contra promptas rei negaciones necessæ sunt actori probationes. Est autem probatio rei dubiæ per argumenta quæcunque ostensio, sic dicta a probe aduerbio, quia probe agit, qui probat. Illi siquidem incumbit probatio, qui dicit, non ei, qui negat, negantis enim factum per rerum naturam probatio nulla est. Species probationis sunt sex. Prima per rei euidentiam, ut si quis in adulterio fuerit deprehensus. Secunda per famam. Tertia per præsumptionem. Quarta per iuramenti dilationem. Quinta uero per testes. Et sexta per instrumenta. Ex his duæ postremæ probationes dicuntur propriæ, reliqua uero impropriæ, & transumptiuæ. In notoriis probatio non est necessaria. Item uera probatio vincit præsumptionem. Helynandus ubi supra. Præsumptionibus standum est, donec probetur contrarium, probatio rei dubiæ est argumentum iudici faciens fidem. Iudici probandum est præsente aduersario, uel eo habito pro præsente, publica enim persona, ideo in medio posita est, ut ei fidem faciamus. Nam aduersario nunquam fidem facere possumus. Actori probatio incumbit usque adeo donec intentio teneat, vel tenere uideatur. Tenet intentio si reus confessus vel conuictus sit. Tenere uidetur si reus dicit se suscepisse, asserit se soluisse, si de intentione constet, reus uel excipere, uel elidere intentionem debet, alioquin soluere cogitur. Reo excipiente probare debet exceptionem, quemadmodum actor intentionem. Reus enim in exceptionem actor efficitur. Argumenta sunt quæ causam indicant, atque ostendunt ut testes, & instrumenta. Et iudicia omnia recipienda sunt, quæ lege non sunt reprobata, ut domestica testimonia, vel instrumenta. Quædã sunt, quæ per se fidem non faciunt

faciunt, cum aliis uero prosunt ut unus testis, & domesticum instrumentum. Extra.2.de probationibus. Alex.tertius.Quoniam apud nos consuetum esse dicimus, ut cum aliquis intentionem suam fundauerit instrumentis, aut testibus, ei sacramentum nihilominus deferatur, quòd si subire noluerit, fides probationibus non habetur, Nos cum deinde tunc ad huiusmodi sit suffragium recurrendum, cum aliæ legitimæ probationes deesse noscuntur, talem consuetudinem reprobamus. Inno.3.Cum per literas iudicis ordinarii, quibus standum est donec probetur contrarium nobis constiterit, quòd.N. excommunicatus erat quando officium procurationis assumpsit, ipsum tanquam procuratorem non duximus admittendum. Idem Episcopo, & Archi.Senonen. Causam matrimonii, quæ inter N. iuuenem, & G.puellam Senonen. quæ se virginem, & monachā profitetur noscitur agitari, & infra. Man.qua.puellam eandem ponatis in monasterio illo interim, φ intrauit, vt ibi secure ualeat commorari, donec iudiciali sententia, quid agi debeat decernatur, recepturi postmodū non solum probationes uiri, quas inducere uoluerit contra mulieres illas, quæ ad inuestigandum signa virginitatis ex parte puellæ fuerint introductæ, verumetiam probationes alias, hoc negocium contingentes, quas pars vtralibet duxerit producendas, Et quia vt dicit canon, Sæpe manus fallitur, & oculus obstetricū. Volumus, & mandamus quat. ad hoc honestas matronas prouidas, & prudentes deputare curetis, ad inquirendum vtrum dicta puella virginitatis priuilegio sit munita.

De Probatione negatiua. *Cap.* LII.

EX summa iuris. Licet autem superius dictum sit, φ negātis factum per rerum naturam probatio nulla sit, in quibusdam tamen casibus imponitur neganti probatio.s.si præsumptio sit pro actore. Verbigratia. Si duo simus filii patris vnius, & tu possideas omnes res hæreditarias, dicasque me non debere aliquam rem ex illis habere, debes probare negatiuam. Item si negatio in se implicitam habeat affirmationem. Item si reus sponte subire velit negatiuæ probationem, tunc enim mos ei gerendus est. Item si ius negetur. Qui enim dicit aduersarium suum a iure prohibitum, probare tenetur. Item ubi in defectu probationum fit delatio iuramenti, tunc enim reus sacramento suo probat suam negationem. In exceptionibus etiam cum reus efficiatur actor, probare tenetur exceptionem. Extra.2.de probationibus. Inno.4.in concil.generali. Quoniam contra falsam assertionem iniqui iudicis innocens litigator quandoque non potest veram negationem probare, cum negantis factum per rerum naturam nulla sit directa probatio, ne tamen falsitas veritati præiudicet, aut iniquitas præualeat æquitati, statuimus, vt tā in ordinario iudicio, quàm in extraordinario iudex semper adhibeat aut publicam, si potest habere personā, aut duos viros idoneos, qui fideliter vniuersa iudicij acta conscribant, videlicet citationes, dilationes, recusationes, exceptiones, petitiones, responsiones, & interrogationes, confessiones, testium depositiones, instrumentorum productiones, interlocutiones, appellationes, & renunciationes, conclusiones, &c. quæ occurrerunt competenti ordine conscribenda, loca designando, & tempora, & personas, & omnia sic conscripta partibus tribuantur, ita φ originalia penes scriptores remaneant, ut si super processu iudicis fuerit suborta contentio, per hoc possit veritas declarari, quatenus adhibito moderamine sic honestis, & discretis deferatur iudicibus, quòd per improuidos, & iniquos innocentium iustitia non lædatur.

Cui probationi standum sit, cum duæ sibi obuiant. *Cap.* LIII.

LVcius.3. Scire autem debes, φ iudicium finium regendorum tale est, vt in eo vtraque persona vices duorum habeat, videlicet actoris, & rei. Vnde hincinde testes produci possunt ad cognitionem iudicis instruendam, quibus examinatis iudex quos præcellere intellexerit, ad fidem sibi faciendā admittat. Quòd si ambarum partium testes sunt eque idonei, possessoris testes præferantur, cum promptiora sint iura ad absoluendum, quàm ad condemnandum, præterquam in libertatis causa, in qua si vtriusque partis testes æquales fuerint, pro libertate sententia proferatur. Nam possessori probationem aliquando dari iuris est manifesti, cum iure cautum sit, φ qui obiecerit præscriptionem longissimi temporis, quam nemo recte obiicit, nisi qui possidet, & eam probauerit, in causa debeat obtinere. Clemens.3. Iurauit quidam (ut asseris) se quandam in vxorem legitimam accepturum, quam cum vellet traducere, quidā iuramentis secundum morem exhibitis, legitime probauerunt ipsos in quinto consanguinitatis gradu sibi inuicem attinere. Quia vero requisisti a nobis, quid agendum sit, cum quidā alii probare uelit contra prædictam probationem, iuramentis canonicis factam, & partibus publicatam, nullo eos se consanguinitatis gradu contingere. R. φ, standum est probationi priori. Inno.3. Sacerdotes, & clerici Daciæ Regni, legi per quam negatiua probatur temere innitentes, a criminibus, quæ probari testibus possunt fidedignis, legitime contra eos reputantur insontes, si se super his purgare valeant quoquo modo, & infra. Volētes igitur, vt hæc pestis contraria omni iuri penitus extirpetur a clero. Mandamus, quat. in huiusmodi probatione negatiuæ, dum tamen posset affirmatiua ex aduerso probari, neminē audiatis. Idem. Nimis indignum est, iuxta legitimas sanctiones vt quod sua quisque uoce dilucide protestatus est, in eundem casum proprio ualeat testimonio infirmare. Ex sum.iu. In summa uero nota, quòd si testes inducuntur ad probationem negatiuam factam, non valet probatio talis. Vnde si probet actor duobus testibus affirmatiuam, & reus aliis duobus negatiuam, directè præualent testes actoris, si autem indirectè, præualent testes rei.

De Testibus eligendis. *Cap.* LIIII.

ISidorus.lib.5. Testes sunt, a quibus quæritur ueritas in iudicio, quos quisque ante iudicium placiti sibi alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare, aut subtrahere se, sic dicti, eo quod testamento solent adhiberi, sicut signatores, quia testamentum signant. Ex sum.de casibus. Testis debet esse communis persona, sicut iudex, & pro utraque parte dicere puram, & meram veritatem, quam scit, de facto super quo inducitur. Item nihil debet recipere pro testimonio ferendo. Nam sententia, sicut non debet esse venalis, ita nec testimonium. Augusti. Cum iudicia, & testimonia, quæ nec iusta sunt, nec uera, sunt vendenda, iniqua & falsa uenduntur, multo scelere utique pecunia sumitur, quia scelerare etiam, quamuis a uolentibus datur, expensas tamen potest recipere ab illo, qui eum producit. Item ubi uidet proximum rem suam amittere, propter defectum probationis, quasi necessitate cogente, debet tunc ferre testimoniū veritati, alias peccat. August. Quisquis metu cuiusque potestatis veritatem occultat, iram Dei super se prouocat, quia magis timet hominem, quàm Deum, immo in tali casu etiam priuilegiatæ personæ, vt sacerdos cogendi sunt, iurati testimonium dicere, si talis sit causa, in qua liceat eis ferre testimonium, nō enim liceret in causa sanguinis. Præter istum tamen casum, sūt alii sex casus, in quibus debet etiam sacerdos, vel clericus iurare, necnon laicus, uidelicet pro recta fide, pro obedientia, pro pace, pro indemnitate Ecclesiæ, & cum absoluitur ab excommunicatione, & cum infamatus debet se purgare. Extra de testibus, & attest. Ex concil. Maciensi. Placuit sancto conuentui, vt testes non conducantur prætio, & vt quicumque idonei, & fideles in testimonium assumantur, & vt nullus testimonium dicat, nisi ieiunus. Honorius.3. Nullius testimonio, quantumcunque religiosus existat nisi iuratus deposuerit, in alterius præiudicium debet credi. Extra secundo. de confirmatione. Inno. tertius. Iure ciuili statutum est, vt quando periculum testium formidatur, ne veritas occultetur, & probandi copia fortuitis casibus subtrahatur, & lite non contesta. testes ualitudinarii, & alii de quibus aliqua causa rationabili timetur, ad testimonium admittantur.

De Testium productione. *Cap.* LV.

EX summa iuris. Producendi autem sunt testes in iudicio regulariter post lit. contestatio. producti iurare debent, quod ueritatem dicent, quam in illa caosa nouerint & quod falsum non admiscebunt, quod testimonium pro utraque parte dicent. In causa quoque matrimoniali iurare debent, quia non uenerint ad testificandum odio, uel gratia, uel timore. Debent autem inquiri testimonia de causis propriis, loco, tempore, auditu, scientia, credulitate, fama, certitudine. Dixerunt tamen quidam, testimonia de auditu non ualere, sed contrarium uerum est, quoniam in omnibus contractibus, qui contrahuntur ex consensu, testimonium de auditu ualet, denique ualet in causa matrimoniali. Item in solutione pecuniæ. Item in memoria facti operis. Item ubi dubitatur de baptismo alicuius. Itē de uoluntate obmutescentis in articulo mortis. Et nota, φ qui testes pducit, eos debet interim suis sumptibus pcurare. Productione vero facta publicanē attestationes, & sup illis publice disputat. Et nota, φ publicatus

attestationibus,nec a reo,nec ab actore possunt ulterius produci testes. Hoc uerum est in illo articulo, in quo publicatæ sunt attestationes,in alijs uero possunt, & in causa appellationis similiter. Fallit etiam hoc in causa matrimoniali, in qua in eodem articulo producuntur.Sunt autem tres productiones quæ fieri debent infra vnam dilationem.Quarta vero non permittitur,nisi iuret is, qui vult eam facere,q̄ non didicit testificata per se,vel per aduocatum, nec dolo postulet quartam productionem.Extra.2.de testibus,& attesta. Grego.9. Vltra tertiam productionem non debent testes in causa produci, nisi p̄stito ab eo,qui postulat,iuramento,quòd neque per se,neq; per alium testificata subtraxerit,vel fuerit percontatus, neque per dolum,vel artem aliquam,quartā productionem exposcat, sed quia quos desiderat de nouo producere,prius habere nequiuit. Causa.3.q.9.Calixtus Papa. Testes per quamcumque scripturam testimonium non proferant, sed præsentes de his,quæ nouerunt,& viderunt testimonium veraciter dicant, nec de aliis causis,vel negociis testimonium proferant,nisi de his, quæ sub eorum præsentia acta esse noscuntur.Gratianus.De his,quæ audierunt,si ad hoc vocati sunt, in ciuili causa testimonium dicere possunt.

De His,qui a testimonio repelluntur. Cap. LVI.

EX summa iuris. Testes esse possunt quicumque non prohibentur.In his enim 7.consideranda sunt, quæ versibus his notantur.Conditio,sexus,etas,discretio,fama. Et fortuna,fides, in testibus ista requires.Conditio requiritur,quia seruus a testimonio repellitur, ne metu dominantium supprimat veritatem. Et hoc nisi deficiant probationes, tunc enim poterit interrogari,vel si quęratur de facto serui, puta si per eum fit depositum, non tamen admittitur contra dominum. Sexus quoque requiritur,quia fœminę in criminali repelluntur, in ciuili admittuntur.Ætas autem,quia minor quatuordecim annis non admittitur in ciuilibus,nec minor.20.annis in criminalibus. Discretio quoque, quia furiosus, & mente captus repellitur a testimonio, sicuti a iudicandi officio.Fama uero,quoniam infamis repellitur.Item fortuna,quia sicut in accusando, sic & in testificando pauper suspectus habetur.Fides quoque,quoniam infidelis contra infidelem non admittitur.Præter hęc etiam repelluntur cōsanguinei illius,pro quo debet testimonium ferri.Insuper,& ipsius domestici,& ipsius etiam aduersæ partis inimici. Causa. 4.quæst.5.Calixtus Papa. Consanguinei accusatores aduersus extraneos testimonium non dicant,nec familiares,vel de domo prodeuntes. Sed si voluerint,& inuicem consenserint, inter se parentes testificentur,& non in alios.Item Anacletus Papa.Accusatores,& testes esse non possunt, qui ante hesternum diem, aut nudiustertius inimici fuerint,ne irati nocere cupiant,ne lęsi se vlcisci velint.Inoffensus ergo,& accusatorum,& testium affectus,quærendus est,& non suspectus. Item Pontianus Sanctæ, & vniuersalis Ecclesiæ Episcopus. Suspectos aut inimicos,aut facile litigantes,& eos qui non sunt bonæ conuersationis, accusatores esse,& testes Apostoli prohibuerunt.

De Eodem. Cap. LVII.

CAusa.4.quæstio.2.&.3.Ex concil.Cartag.Illos ad testimonium non admittendos esse censemus, qui nec ad accusationem admitti iussi sunt,vel etiam quos ipse accusator de domo sua produxerit.Item infra annum.14. ætatis suæ constituti non admittantur. Item in criminali causa produci testis non potest,qui antea in eum reum testimonium dixerit.Item lege Iulia.de vi. Cauetur ne hac lege in reum testimonium dicere liceret,qui se ab eo parenteve eius liberauerit, quive impubes erit,quive in iudicio publico damnatus erit, quive in vinculis, custodiave publica erit,quive eorum restitutus in integrum nō erit,quive ad bestias vt depugnaret se locauerit,quive palā quę stum facit, feceritve,quive ob testimonium dicendum,vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus, vel conuictus fuerit. Item idonei non videntur esse testes,quibus imperari potest vt testes fiant. In testem idoneus pater filio, aut filius patri non est.Item nullus idoneus testis in re sua intelligitur. Item parentes,& liberi inuicem aduersus se, nec volentes etiam ad testimonium admittendi sunt.Item serui neque pro domino, neque aduersus dominum,sed pro facto suo interrogari possunt. Causa.14.quæstione secunda. In criminali enim causa non licet testem de propria domo produci, in ciuili autem prælatis Ecclesiæ licet. Vnde Paschalis.2. In criminali quidem accusatorum,& testium illa distinctio obseruanda est,quæ in canonibus continetur,neque ad probationem domestici assumantur.Cæterum in possessionum,vel huiusmodi,hi potissimum,assumendi sunt,qui eadem negocia tractauerunt,de quorum auditu, & visu hæsitatio esse non debeat.In conficiendis autem instrumētis secularium negociorum, presbyteri non vocentur ad testimonium.Sed si casu contractui eos interfuisse acciderit, iubēte Episcopo testimonium dicāt.Extra.2.de testibus,& at.Alex. 3.Vtrum testes sint reprobandi in causa criminali,vel ciuili,q; bus ab aduersa parte crimina opponuntur.Respondemus,quòd si etiam ante non sunt conuicti,vel confessi de criminibus illis, dum modo inde conuincantur,in testimonium non debent admitti. Idem. Laicos in accusationem,vel testimonium contra clericum,in criminali causa non esse aliquatenus admittendos, censura sacrorum canonum manifestius edocetur,nisi forte suā vel suorum iniuriam prosequantur, nec tunc etiam ad testimonium,sed ad accusationem possunt admitti.Idem. Testimoniū Christianorum aduersus Iudæos in omnibus causis,cum illi ad uersus Christianos testibus suis vti præsumant, recipiendum esse censemus,& anathemate feriendos esse decreuimus, qui cumque Iudæos Christianis voluerint in hac parte præferre, cum eos Christianis subiacere oporteat, & ab eis pro sola humanitate foueri. Gregorius.9. Non debet quis in criminibus, nisi forsitan in exceptis,ad testificandum admitti pendente accusatione de crimine contra ipsum,cum etiam accusati, nisi se probauerint innocentes,ab accusatione, ac susceptione ordinū repellantur.

De Infamibus repellendis. Cap. LVIII.

ACtor.Infames non solam ab accusatione, sed etiam a testimonio repelluntur, sicut ex multis auctoritatibus colligitur. Causa.tertia.quæstione quinta. Eusebius Papa. Constituimus cum omnibus, qui nobiscum sunt Episcopis, ut homicidæ,malefici,fures,sacrilegi,raptores,adulteri,incesti,venefici,suspecti,criminosi, domestici,periuri, & qui raptum fecerint,& qui falsum testimonium dixerīt,seu qui ad sortilegos diuinosque concurrunt,similesque eorum, nullatenus ad accusationem, uel ad testimonium sint admittendi, quia infames sunt iuste repellendi,quia funesta est vox eorum. Eadem quæstione septima.Gra.Porro infamia multipliciter irrogatur, aliquando enim contrahitur genere delicti declarati per sententiam,aliquando genere pęnę,sicut ille qui damnantur in opus publicum,qui pristinum statum obtinent, sed damno infamiæ etiam post impletum tempus subiiciuntur. Helmandus vbi supra. Fama siue existimatio, necnon opinio est illæsæ dignitatis status,a natura tributus,cuius merito,quis ea potest,quæ homini permissa sunt,legibus & moribus comprobatus,nec in aliquo imminutus.Infamia est famæ priuatio, & commaculatio. Ex.ff.libro tertio de postula.l.hunc titulum. §. ait prætor. Si quis famoso iudicio condemnatus, per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat hunc infamia eximi. Iulia.lib.ad edictum.Prætoris verba dicunt, infamia notantur, qui ab exercitu ignominiæ causa, ab Imperatore, eove cui de ea restituenda potestas fuerit dimissus erit, qui artis ludicræ pronunciandive causa in scenam prodierit, qui lenocinium fecerit,qui in iudicio publico calumniæ, præuaricationisve causa,quid fecit iudicatus erit,qui furti,vi bonorum raptorum,iniuriarum, de dolo malo, & fraude suo nomine damnatus pactusve erit: Marcel.in libro publicorum. Ictus fustium infamiam non importat. Sed causa propter quam id pati meruit, si ea fuerit,quæ infamiam damnato irrogat. In cæteris uero generibus pœnarum eadem forma statuta est.

De Numero testium legitimo. Cap. LIX.

EX summa iuris. Debent autem testes adminus esse duo, quia in ore duorum,&cæte. In quibusdam tamen casibus plures requiruntur,ut quando præsul,uel cardinalis accusatur. Item quando infamatus de crimine debet se purgare. Item in testamentis,ubi septem testes requiruntur secundum leges,quę tamen uidentur per decretales,extra de testa.ubi expresse dicitur, quòd etiam in testamentis sufficiunt duo testes aut tres, vel dici potest, illas decretales esse restringendas ad pias causas, ut si in testamento, vel codicillis aliquid legaretur pauperibus Ecclesiis, vel aliis piis locis,quantum ad illa ualerent. & cum duobus aut tribus testibus. Porro effrenata multitudo testium est a iudice coarctanda. In nulla uero causa sufficit unus testis, quantæcumque sit dignitatis, quoniam ad probationem, uel fidem faciendam, uox unius, uox nullius. In omnibus tamen illis casibus unius testimonio creditur, in quibus præiudicium alteri non infertur. Vt si dubitetur

dubitetur an aliquis baptizatus sit,& appareat super hoc unus testis,sufficit. Idem esset si de consecratione Ecclesiæ dubitaretur.Et similiter in consimilibus.Item iuramento, vel testimonio vnius creditur,in causa denunciationis,in causa symoniæ, in reuocatione procuratoris,in eo,qui dicit se cognouisse illã, quam consanguineus eius vult ducere. Item in matre,quæ confitetur contra matrimonium filiæ suæ.Item in clerico verberato,& in eo,qui passus est ablationem rerum suarum . Causa.2. q.5.Siluester Papa.Præsul nõ damnetur , nisi cum.72.testibus, Presbyter autem cardinalis,nisi.60.testibus non deponat. Diaconus cardinalis vrbis Romæ nisi.60. testibus non condemnabitur.Subdyaconus,acolytus,exorcista,lector,hostiarius,nisi in septem testibus non condemnabuntur.Testes autem,& accusatores sine aliqua sint infamia.Item Leo.4.Nullam damnationem Episcoporum vnquam esse censemus, vbi autem ante legitimũ numerum episcoporum, qui sit per 12.episcopos, aut certe probata sententia,per.70.idoneos testes,qui tales sint,qui & accusare possint,& prius ad sacra Christi quatuor Euangelia sacramenta præstent,quod nihil falsum depromant. Sed hoc vel speciali priuilegio de clericis Romanæ Ecclesiæ intelligitur, vel propter improbitatem quorundam, qui cum non sint spectatæ vitæ,& scienciæ,in accusationem ministrorum Dei repente prosiliunt.Quorum vero vita adeo laudabilis est, vt omnibus imitãda appareat,de quorum assertione nulli dubitatio nasci poterit, eorum testimonio,duorum vel trium testium,quilibet iure cõuinci,& damnari poterit. Causa.4.q.2. Vnius testis responsio omnino non audiatur, etiam si præclaræ curiæ honore præfulgeat.Sed obiicitur illud Beati Briccii, qui voce pueri. 30. dies ab ortu habentis,innocens probatus est , sed miracula diuina sunt admiranda,non in exemplum humanæ actionis trahẽda. Extra de testibus , & atte. Inno.4.Inhibemus ne vnius iudicis quantæcumque sit auctoritatis verbo credatur , in causis , siue super testimoniis,siue quibusdam aliis contractibus quæstio agitetur,nec scriptum eorum nisi testium adminiculo fulciatur eam obtineat firmitatem,quin ei possint , & debeant duorum, vel trium testium bonorum testimonia præualere,salua tamen ap.se.auctoritate.Idem. Ad multitudinem tantum respicere nõ oportet,sed ad testium qualitatem,& ad ipsorum deposita,quibus potius lux veritatis assistit,ex quibus motum animi sui cõuenit iudicem informare.Si ergo testes ex parte monachorum producti,tantæ præeminentiæ fuerint, quod eorum auctoritas aliorum sit merito multitudini præferenda, ab impetitione Archid.absoluatis eosdem. Idem. Monachi uero de suis fratribus ac conuersis testes in causis propriis producere, absque iuramẽsi exhibitione non possunt , nisi forsitan a parte remittatur aduersa.

De Variatione attestationum. *Cap.* L X.

EX summa iuris.Sunt antem quinque, quorum diuersitates obsunt testimonio,& notantur hoc versu. Res,persona,locus,gradus,hæc sunt consona tempus. Res quidem, quia cum vnus dicit de vna re,& alius de alia , vbi res petitur, vel vnus dicit de facto vno,& alius,de alio,vbi de facto quæritur,non valet eorum testimonium,cum singuli sint in testimoniis suis singulares.Persona vero,quia cum agitur in personam alicuius, vel quæritur de facto personæ,& vnus dicit de vna , alius de altera,non valet similiter eorum testimonium ratione premissa.Gradus autem quia cum agitur de consanguinitate,& testes variantur in graduum computatione,similiter non valet. Locus etiam reddit testimonium dissonum,sicut patet per exẽplum in Daniele.Similiter & tempus,vt si vnus vno tempore,& alius alio dicit se vidisse.Hoc tamẽ intelligunt quidam in facto non iterabili,sicut in homicidio.Nam in facto iterabili sicut est adulterium,dicunt diuersitatem loci, vel temporis non nocere, quia qui in huiusmodi diuersificantur , & si non probant idem adulterium,probant tamen illum etiam adulterium,contra quẽ ferunt testimoniũ. Porro si vnus dicit in die dominico,& alius hora 9. talis diuersitas in tempore non nocet, quia dictũ secundi continetur sub dicto primi.Similiter,& de loco.Item in facto durabili nõ nocet diuersitas temporis,vt si dicat vnus se vidisse episcopum celebrare missam in diœcesi alterius episcopi in hora tertia,& alius dicat quod in hora 6.quia factum illud in tãtum durare solet.Idem etiam in similibus.In summa vero notat, circa diuersitates , siue contrarietates testium , quod si testis vnus contradicat sibi,non valet eius testimonium . Si autem alteri, neutrius valet,cum sint in testimonijs suis singulares. Si vero pluribus, valebit pluriũ testimonium siue sint ab vna, & eadem parte producti,siue diuersis . Quidam autem dicunt, testes ab eadem parte productos,fidem sibinuicem derogare,sicut in instrumentis contingit,sed in instrumentis aliud est,quoniam illa possum inspicere antequam ea producam. De testibus autẽ nescio,quid testificaturi sint.Causa.3.q.9 Ambro.in lib. de paradiso.Pura & simplex testimonii series intimanda est,Plerumque testis dum ad seriem gestorum aliquid ex suo adiicit totã testimonii fidem partis mendacio decolorat: nihil ergo , quod etiam bonum videtur addendum est.Causa.3.quæstio.2.Si testes omnes eiusdem honestatis,& extimationis sint, & negocii qualitas,ac iudicis motus cum his concurrerit , sequenda sunt omnia testimonia . Si vero ex his, quidam eorum aliud dixerint,licet impari numero credendum est , quod naturæ negocii conuenit, & quod inimicitiæ aut gratiæ suspicione caret, confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis,& testimoniis,& quæ rei aptiora,& ueritati proximiora esse comperit.In testibus fides,dignitas,mores,grauitas , examinanda est, & ideo testes,qui aduersus fidem suæ testationis uacillant,audiendi nõ sunt.Item in testibus considerandum est,si simpliciter testimonium dicant,utrum unnm eundemque meditatum sermonem afferant,an ad ea, quæ interrogantur ex tempore , uerisimilia respondeant.

De Receptione testium in causa matrimonij. *Cap.* L X I.

EX summa iuris.In causa matrimonii duo testes sufficiunt sicut & in cæteris causis.Extra 2.de testibus,& atte. Gregorius.3. Quotiens aliqui propter cognationem propinquitatis separari petunt,duobus , uel tribus testibus adhibitis, qui de ea consanguinitate superfint,nel totidem senioribus , & melioribus eiusdem loci,idem debet legitime comprobari.Probatio autem testium debet fieri duplici iuramento , ut iurent se non priuato odio,neque amicicia,neque pro aliquo commodo,quod habuerint,vel habent,vel habituri sint, ad iurandum inductos , & sicut ipsi dicunt rei ueritatem accepisse a maioribus suis,& credere ita esse. Alex.tertius. Vtrum uiro negante se mulierẽ affidasse,ipsius mater mulieris, & altera mulier possint ad testimoniũ recipi . Consultationi tuæ taliter respondemus,quod cum mater filiç incrementum, & honorem uidetur diligere,ubi uir superior est diuitiis,nobilitate,& potentia , vel honore, testimonium eius videtur esse suspectum , & ideo non est aliquatenus admittendum.Idem.Si matrimonium est firmatum,non debet sine plurium iuramento dissolui. Cęlestinus.3. Cum quis accusatur aliquam cognouisse, an sint testes interrogandi de uisu,aur sola uicinæ fama sufficiat,uel si iuratis testibus sit procedendum, qui se carnali copulæ conscios esse fatentur , sed de uisu nihil affirmant. Respon.quòd si testimonium conueniens de uisu reddatur, uel etiam de auditu , & pręsumptionem violentam fama consentiens submnistret, ac alia legitima adminicula suffragentur standum est testimonio iuratorum. Etenim circunspectus iudex atque discretus,motum animi sui xe argumentis , & testimoniis , quæ rei aptiora comperiet,confirmabit.In Concil.Gene.Licet ex quadam necessitate pręter communem formam,olim fuerit institutum, ut consanguinitatis,& affinitatis gradibus computandis, ualeret testimonium de auditu, cum propter hominum breuem vitam testes de uisu deponere non ualerent , usque ad gradum septimum computando: quia tameo pluribus exemplis, & certis experimentis didicimus,ex hoc pericula,cõtra legitima prouenisse coniugia. Statuimus ne super hoc recipiantur de cætero testes de auditu,cum iam quartum gradum prohibitio non concedat Nisi forte personæ graues extiterint,quibus fides merito sit adhibenda , & ante litem motam testificata didicerunt, ab antiquioribus quidem suis, non vtique ab vno, cum non sufficeret ille si uiueret,sed duobus adminus,nec infamibus, & suspectis, sed a fidedignis,& omni exceptione maioribus,cum satis uideretur absurdum illos admitti,quorum repellerent autores,Nec tamen si unus a pluribus , uel infames ab hominibus bonæ famæ acceperint,quod testantur,tanquam plures,& idonei testes debent admitti,cum secundum ordinem solitum iudiciorum, non sufficiat unius testis assertio , etiam si præsidiali dignitate præfulgeat, & actus legitimi sint infamibus interdicti . Testes autem huiusmodi proprio iuramento firmantes ,quòd ad ferendum testimonium in causa ipsa odio, amore , uel timore , uel commodo non procedant , personas expressis nominibus , uel demonstratione , uel circumlocutione sufficienti designent, & ab utroque latere , singulos gradus clara computatione distinguant , & in suo nihilominus iuramento concludant , se accepisse a suis maioribus,quod deponũt,& crederee ita esse. Sed nec tales sufficiant nisi iurati deponant se uidisse personas , uel saltẽ in uno prædictorũ graduũ cõstitutas pro cõsanguineis se hr̃e. Tolera-

Tolerabilius est enim aliquos contra statuta hominum dimittere copulatos, quàm coniunctos legitime contra statuta domini separare.

De Coactione testium. Cap. LXII.

EX summa iuris. Regulare quidem est secundum leges, vt testes ad testimonium ferendum, etiam inuiti compellatur, sed excipiuntur inde quidam ratione senectutis, & inualitudinis, aut militiæ, absentes quoque causa reip. & qui publicis funguntur officiis. Quidam autem ratione consanguinitatis, & affinitatis. Quidam etiam ratione affectionis, vt libertus contra patronum. Secundum canones vero monendi sunt, non cogendi, nisi per alios veritas liquere non possit, tunc enim etiã clerici ab Ecclesia compelluntur, quia tacere veritatem in præiudicium alterius, mortale peccatum est, & Ecclesia peccantes tenetur corrigere, si ei denuncientur. Videtur autem per leges, ꝙ in criminalibus causis compellantur testes, quia concedunt leges, de publicis iudicijs loquentes, quibusdam personis priuilegium, ne possint compelli. Vnde videtur, ꝙ alij possint compelli. Porro s̃m canones dicunt doctores in causis criminalib⁹, qñ. s. agitur criminaliter, non esse testes compellendos, quoniam accusator debet habere probationes luce clariores, quando vero de crimine ciuiliter agitur, s. in modum inquisitionis, compelluntur. Quando etiam in modum denunciationis, similiter compelluntur. Cum enim compellantur vbi in causa pecuniaria veritas per alios liquere non ualet, multo magis compelluntur vbi per silentium, animæ tacentis perditio fieret. Compellũtur etiam in causis matrimonialibus. Extra. 2. de testi. cogen. Clemens. 3. Qui de rebus Ecclesiasticis testificari recusant, si aliter veritas nequiuerit elici, ad illud sunt per cen. ec. compellendi. Iterum Cæterum quòd de consanguinitate cogendus sit testis perhibere testimonium veritati, non dubitatur a nobis. Inno. 3. Super inquisitionis articulis tam de fama electi, quam literis contra eum sub nomine longe maioris, & sanioris partis capituli destinatis, cogatis testes, qui nominati fuerint perhibere testimonium veritati. Honorius. 3. Testes, qui nominati fuerint, præterquam super criminibus, si se gratia, vel timore subtraxerint, vel odio, per cen. ec. cogatis veritati testimonium perhibere.

De fide instrumentorum. Cap. LXIII.

EX summa iuris. Dicto de illa probationum specie, quæ fit per vocem viuam. s. per testes, restat de illa, quæ fit per vocem mortuam, idest per instrumenta. Est autem instrumentum scriptura facta ad alicuius rei probationem. Instrumentorum aliud publicum, aliud priuatum. Publicum est, quod habet publicam auctoritatem. Et huius species sunt tres. Est enim publicũ, quod est per manum publicam, idest per manum tabellionis in forma publica factum, vt sunt chartæ tabellionum. Et est publicum, quod auctoritate iudicis in actis publicis est deductũ. Est etiam publicum autentico sigillo signatum. Priuatum instrumẽtum est veluti cirographum, vt est apocha de recepto, antipocha de soluto. Instrumenta quędam priuata si habeant subscriptionem contrahentium in personalibus, præferuntur publicis instrumentis. In realibus vero præfertur priuato publicum instrumentum, nisi subscriptionem habeat trium testium. Alias autem sine subscriptione contrahentium, vel testium instrumenta priuata non faciunt fidem, nisi contra illum, qui ea scripsit introducantur. Duobus modis imponitur fides instrumentis, scilicet per testes, & per comparationem literarum. Instrumenta vero parem habent vim cum testibus, sed fallit hoc in quibusdam casibus. Vno videlicet de censibus, quorum instrumenta præferuntur testibus. Item ubi minor se maiorem per scripturam fatetur, interposito sacramento non poterit per testes probare cõtra, sed per instrumentum. Item si quis indebitam pecuniam promittat, & cautionem super hoc exponat sine adiectione causæ poterit postea promissionem factam indebite, scriptis probare. Item vbi scriptura exigitur, vt in alienatione rei Ecclesiasticæ, & etiam in omnibus casibus, qui remoti sunt a memoria hominum. In summa vero nota, ꝙ scripturæ diuersæ ab una, & eadem parte prolatæ fidem sibi derogant. Ex Codice. 2. li. Equũ est controuersiam te fauente alicui, causam eius documẽto tuo finire. Econtra reus instrumenta sua actori exhibere non cogitur, nisi intentione fundata. Actor enim suis instrumentis intentionem non etiam fugientis partis probare debet. Extra. 2. de fide instru. Gregorius. Si scripturam autenticam non videamus ad exemplaria nihil facere possumus. Alexan. 3. Scripta uero autentica si testes inscripti decesserint, nisi per manum publicam facta fuerint, ita quòd appareant publica, aut autenticum sigillum habuerint, per quod possint probari, non videntur nobis alicuius firmitatis robur habere. Helinandus vbi supra. Instrumenta causæ dicuntur omnia, quibus causa instrui potest, siue testimonia, siue testes, inter huiusmodi instrumenta sunt apochæ, & antipochæ. Apocha est qua creditor scribit se accepisse debitum, vel Dominus se colonum suscepisse. Antipocha est, qua debitor se vsuras creditoris soluisse profitetur, uel colonus a Domino rem accepisse, vel pensiones ei se soluisse dicit.

De Præsumptionibus. Cap. LXIIII.

POstquam de vera probatione disseruimus, superest vt etiã de quasi probatione, idest de præsumptione pauca subiungamus. Præsumptio est alicuius facti dubii, semiplena inuestigatio. In hoc ergo differt a probatione, quia probatio facit plenã fidem. Præsumptionum alia est temeraria, & hæc reprobatur. Alia vero probabilis, & hæc admittitur, inducitque purgationẽ licet non sufficiat ad condemnationem. Alia quoque violenta, & huic statur, ita quòd sententia per ipsam fertur. Vbi uero ius præsumit, & non statuit, ex præsumptione tali recipit probationem in contrarium, etiam si violenta sit. Si uero statuat inde, hoc est faciat constitutionem, per talem præsumptionem non recipientur probationes in contrarium. Oriuntur præsumptiones ex causa, ex persona, loco, tempore, & ætate, cæterisque modis, qui notantur his versibus. Si vis iure quæri, quæ sit præsumptio veri, Cur, quantum, quale, locus, euentus, fuga, fletus. Vtilitasque frequens bona conuicinia, tempus. Neglectus, iuris norma, protestatio, forma, Consuetudo, modus, præsumptio, sexus, & ætas. Præsumitur autem tam ex præsenti, quàm ex præterito, circa præsens, & præteritum, & futurum. Est autem præsumptio iudicis, hæc admittit probationem in contrarium, siue super iure, siue super facto sit quousque probationibus renunciatum fuerit. Et est præsumptio iuris, quæ si super iure fit, idem est quod ius, siue constitutio iuris, & ideo probationem in contrarium non admittit, Puta dicit Papa, quod sibi videtur, ut ꝙ illa, quæ a viro lapso in hæresim recessit, ad illum conuersum redire compellenda sit. Si vero sit super facto, debet in contrarium admitti probatio, nisi admitti prohibeatur a iure, uel fauor impediat, uel odium, uel nisi probato contrario idem iuris esset. Effectus præsumptionis est, ut ei stetur donec contrarium probatur. In summa vero nota, quod omne bonum factum, recte factum præsumitur, omne uero malum factum, prauè actum præsumitur. Extra. 2. de prę sumptionibus. Bonifacius. Nullus autẽ dubitat, quòd ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodum ut absoluatur, qui est innocens quærit, confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat. Alexan. tertius. Literis t. f. receptis nobis innotuit, quod cum P. ab A. muliere quam vxorem accepit petierat separari, accusatores matrimonii produxerunt testes, firmiter asserentes, quod postquam mulier cum pṙędicto viro contraxerat matrimoniũ, consanguineum eiusdem viri solum cum sola, nudum cum nuda, in eodem lecto iacentem, ea vt credebant intentione, ut eam cognosceret carnaliter viderunt, multis secretis locis, & latebris ad hoc commodis, & horis electis, & infra. con. t. taliter respon. quod ex huiusmodi uiolenta, & certa suspicione fornicationis, potest sententia diuortii promulgari, ita quidem, vt vir licentiam mortua illa ducendi aliam habeat mulierem, muliere sine spe coniugii remanente.

De Iureiurando. Cap. LXV.

EX summa iuris. Preterea, quia iusiurandum aliquando loco probationis succedit. De ipso quoque nobis dicendum occurrit. Iuramentum igitur est assertio, uel negatio de aliquo, sacrę rei attestatione firmata. Huius species sunt duę, nam aliud est assertorium, aliud promissorium. Assertorium est quando iuratur super re præterita, vel pręsentij. Promissorium est, quod super futuro concipitur, ut cum iurat quis se daturum aliquid, uel facturum. Et hoc quando fit in iudicio, vocatur cautionale, de quo iam satis dictum est supra: Assertorium uero quadruplex est. Primum est uoluntarium, vt si dicas extra iudicium me tibi debere decem, & deferas mihi sacramentum, dicens te velle vlterius non petere, si iurauero me non debere, nõ habes necesse, vel referre, vel recipere. Secundum est necessarium, quod a iudice defertur in defectum probationis. Et dicitur necessarium, quia recusari non potest, nisi iusta causa allegetur. Tertium est iudiciale, scilicet ubi pars parti defert iuramentum, & habebat olim reus necesse cui sic deferebatur, vel iurare, vel sacramentum referre, uel soluere, quod petebatur.

petebatur. Hodie vero potest reus sacramentū recusare, si, & inquantum dubitat. Quartum est iuramentum in litem, quo. s. iuratur sua interesse. Helinandus vbi supra. Cum alia instrumenta desunt, ad emendicata suffragia recurramus, & per iusiurandum res expediatur, quod proprie probatio non est, sed locum probationis obtinet. Iudex autem nequaquam iuris quęstionem in iusiurandum dimittere debet, si aliter decidere eam potest. Religio autem iusiurandi id facit, vt hoc quod inter eos (qui rem in iusiurandum dimiserunt) actum est, præstito sacramento pro vero accipiatur, non solum pro eo, vel eius successorib⁹, qui iurauit, sed etiam contra eum, vel eius successores: nā sacramentum eis prodest, vel obest, inter quos factum est, & eorum hæredibus. Causa. 22. q. 5. Cornelius Papa. Honestum esse vr, vt qui in sanctis audet iurare, hoc ieiunus faciat, cum omni honestate, & Dei timore, ut etiam pueri ante annos. 14. non cogātur iurare. Gratianus. Præterea sunt quædam tempora, quibus iurare prohibemur. Vnde in concil. Tol. apud Sanctum Medardū habito, decreuit Sācta synodus, vt a. Septuag. vsq; ad octauā Paschæ, & ab Aduentu Dñi vsque ad octauam Epiphaniæ, necnon etiam in ieiuniis quatuor temporum, & Letaniis maioribus, & in diebus Dominicis, & in diebus Rogationum, nisi de concordia, & pacificatione, nullus supra Sancta Euangelia iurare præsumat. Extra. 2. de iureiurando. Vrbanus tertius. Nullus Episcopus clericos suos, nisi forte quibus Ecclesiasticarum commissa fuerit dispensatio, sibi iurare compellat. Innocentius. 3. Abbati, & capitulo Castellionis. In c. & si Christus. Licet debeatis esse viri perfecti, vt quantum potestis iuramenti vinculum euitetis, volentes indemnitati monasterii vestri prouidere, ne propter defectum testium sui iuris sustineat lęsionem, præsenti vobis pagina indulgemus, quatenus vos, & monasterii vestri cōuersi, possitis in causis eiusdem, deficientibus alijs testibus, pro ipso perhibere testimonium veritati. Gregor. ix. H. iudici. Iuramentum a te parti delatum, nisi iusta de causa non potuit recusari, Quamuis quod in iudicio a parte parti defertur, recusari possit licite ac referri. Nec liceat conuentui, accusatione famosa, referre huiusmodi iuramentum. Sane si actor omnino in ꝓbatione defecerit, reus debet, etsi nihil prſtęterit obtinere. Præsumptionem vero facientem pro illo, reo deferri potest, ad ostēdendam suam innocentiam: iuramentum, nisi iudex respectis personarum, & causæ circunstantiis, illud actori videat deferendum.

De Exceptionibus contra testes. Cap. LXVI.

Extra. 2. de excep. Cęlestinus. 3. Si crimina testium obiiciuntur, de quibus non fuerant hactenus accusati, sed tantū per exceptionem opponuntur, probatio illorum criminum exhibenda est, antequam causa per sententiam terminetur, cum testes absque vlla infamia, vel suspicione manifesta in ferendo testimonio requirantur. Cæterum si de criminibus ad solam exceptionem obiectis testes conuicti fuerint, vel confessi, pœna ordinaria mulctari non debent, cum accusatio in ipsos, secundum iuris ordinem non procedat. Sufficit ergo si a perhibendo testimonio repellantur, pręsertim cum si crimen, quod eis obiicitur, causam de qua agitur, contingere non videtur. Inno. 3. Vtrum is, qui excommunicato in locutione, vel oratione scienter communicat, excommunicatum ipsum a sua possit accusatione repellere, cum ille communionem huiusmodi replicet contra eū. Respon. ꝙ ipse ab accusatione eius poterit remoueri, cum primus a communione fidelium sit exclusus, secundus vero tantū sacramentorum participatione est remotus. Idem. Quoniam ꝑ dilatorias exceptiones, malitiosę nonnunquam causarum terminus prorogatur, inquisitioni tuæ taliter respondendo decernimus, vt infra certum tempus a iudice assignandum, omnes dilatoriæ proponantur, ita quòd si partes exinde aliquas uellent proponere, quas non fuerint protestati, nullatenus audiatur, nisi forte de nouo aliqua sibi competens orta fuerit, vel is, qui voluerit proponere, fidem faciat iuramento, se postmodum ad illius notitiam peruenisse. Idem in c. cum venerabilis. Delictum personæ in damnum Ecclesiæ redundare non debet, ac non solum ante sententiam, verum post obiici potest exceptio falsitatis: cum falsorum instrumentorum prætextu, lata sententia, vsque ad 20. annorum spacium valeat retractari. Honorius. 3. Si procurator. V. probare poterit exceptionem, quam proposuit se in causam trahi ultra duas dietas, contra Constan. concilii generalis. Nos appellationem dicti. V. legitimam decernentes, negocio supersedere curetis. Grego. ix. in cap. significauit. Prætextu excommunicationis oppositæ a prosecutione appellationis non debet, quis excludi: cum omnis legitima defensio, excommunicato in iudicio reseruetur. Idem. Exceptionem excommunicationis in dilatoriis proponendis, reus scienter omittens, in qualibet parte litis minime opponere prohibetur, quod est in hac exceptione specialiter obseruandum, ne quis in periculum animæ suæ excommunicato communicare cogatur, qui si eam omiserit, vt actor laboribus, & sumptibus fatigetur, in expensis est legittimis condemnandus. Idem. Aduersario tuo per iudicē absoluto, quoniam tempore motæ litis rem petitam ab ipso sine dolo desierat possidere, si eam modo possideat, tibi petenti denuo rei iudicatæ exceptio non obsistit. Idem. Venerabilem fratrem nostrum Archiepiscopum Narbonensē, qui à iudicibus ex sufficienti grauamine ad apo. se. appellans, ad vos super appelatione sua literas nostras reportans, & si ex causis aliis tempore impetrati rescripti vinculo excōmunicationis fuerit astrictus, de quibus ibi mentio non habetur, ad prosequendam per easdem literas ap. prædictam decreuimus admittendum, quia nihil excommunicato appellare prodesset, si non posset appellationem prosequi, & super eas literas impetrare.

De Diffinitione, & proprietate exceptionis. Cap. LXVII.

Ex summa iuris. Exceptio est actionis exclusio. Sicut enim testibus reus impugnatur, sic exceptionibus actor repellitur. Exceptio tamen aliquando large, & improprie sumitur, pro omni defensione, quæ reo competit, vel etiam pro replicatione, quæ datur actori contra exceptionem rei. Aliquādo vero strictè, & proprie pro illa defensione, quæ competit reo contra actionem in eum competentem, vt in prædicta diffinitione. Sic enim dicit tex, ꝙ exceptio actorem excludit, replicatio reum, contra replicationem solet dari triplicatio, contra triplicationem rursus quadruplicatio, sicque deinceps multiplicatio fit, dum aut reus aut actor obiicit. Et ꝙ dixi exceptionem, nec actori improprie dari, verum est, cum actor tm̄ habet probare. Secus vero cum vterque, quod est inuenire in casibus notatis supra ca. de probationibus. Præterea quando ponitur species pro genere, vt præscriptio pro exceptione, opponuntur exceptione a reis, & eorum hæredibus. Item a fideiussoribus nisi sint personales, puta ut condemnetur, quis inquantum facere potest, non autem transit ab vno fideiussore in alium. Præterea notandum, quòd omnis exceptio sua vtitur æquitate. Nec illud omittendum, quòd replicationes imitantur naturā actionū. Sicut enim in petitione principali, ambiguitas est contra actorem interpretanda, sic & in replicatione, licet secus in exceptione. Et eodem tempore tollitur replicatio quo actio, licet exceptio duret sine temporis præfinitione.

De Speciebus exceptionis. Cap. LXVIII.

Exceptionum aliæ sunt peremptoriæ, quæ semper agentibus obstant, & rem de qua agitur perimunt, qualis est de consanguinitate contra eum, qui petit aliquam in uxorē, vel ꝙ spoliatus, quis renunciauit, vel ꝙ seruus est illius a quo, quid petit. Aliæ uero dilatorię, quæ. s. aliud tempus nocent, & dilationem tribuunt. Harum autem alia solutionis est, & hæc duplex inuenitur, si ex pacto, puta si conuenerit, ne infra tempus competatur, vel ex lege. Alia uero declinatoria iudicij. Et hæc multiplex. Verbigratia, fori vel etiam iudicis, quia infamis est, vel criminosus, aut suspectus. Item quòd falsus est procurator, uel excommunicatus, uel etiam quòd excommunicatus est accusator, vel testis, aut tabellio, uel huiusmodi, uel ꝙ tempus est feriarum, uel ꝙ in criminalibus frustra interuenit. Item non numeratæ pecuniæ, extenditur enim in 30. dies, & quandoque in biennium. Item exceptionū aliæ sunt dolosæ, vt Macedoniana, aliæ fauorabiles, ut Valeriani, aliæ inductæ ad rigorem iuris obseruandum, ut Rei iudicatæ, obstant enim obligationi naturali. Et idem dico in præscriptione, uel vsucapione qualibet. Natura namque indultum est, ne quis cum aliena iactura locupletetur. Aliæ vero propter causam a naturali æquitate non abhorrentem, ut numeratæ pecuniæ, metus & doli, & transactionis, & ignorantiæ, uel ætatis, & militiæ, & huiusmodi. Item exceptionum aliæ sunt in rem, vt quæ competunt alicui, & his qui conueniuntur ex persona sua. Alię uero in personam, ut quę non transeunt ad alium, sicut illa quam habet quis ut damnet inquantum facere potest, & pacti personalis. Perpetuæ, ac perēptoriæ exceptiones opponuntur a reo antequam renunciatum sit, aut conclusum, non enim post. Fallit hoc in 7. casibus. s. in filiosa. qui post sententiam habet exceptionem Macedoniani, & in muliere, q̄ habet exceptionē Valeriani, & similiter in milite,

& in donatore, qui condemnandus est inquātum facere potest, & habita ratione sui ne egeat, similiter in marito, & in fideiussore, qui habet priuilegium, vel exceptionem de cedenda sibi actione a creditore. Idem etiam in tutore.

De Sententia diffinitiua. Cap. LXIX.

EX summa iuris. Finito cursu de processu iudiciorum, tanquam ad litus quoddam veniamus ad sententiam. Est itaque Sententia diffinitio iudicialis, finem imponens controuersiæ, terminat enim causam. Duæ tamen species sententiæ sunt, interlocutoria. s. & diffinitiua. Interlocutoria est, qua non super principali, sed super aliis quæstionibus pronunciatur, stante quęstione principali, Puta super offerendo libello, vel teste recipiendo, siue repellendo, dilatione danda, vel non danda. Diffinitiua est qua principalis quæstio diffinitur. Potest autem interlocutoriam reuocare iudex, siue sit ordinarius, siue delegatus. Sententię pronuncianda est in scriptis secundum leges, & hoc ab ipso iudice, non ab alio, nec etiam ab assessore. Hodie tamen Episcoporum sententia valet, & sine scriptura, consuetudine id approbante. Minores quoque causæ etiam a quocumque iudice, sine scriptis iudicari possunt. Item ferenda est sententia præmisso ordine iudiciario, s. litis. contest. confessionibus, attestationibus, & allegationibus vtriusque partis auditis, alioquin non valet, ordine generali prætermisso. Si vero prætermittatur ordo specialis, qui obseruatur in aliquibus causis, & non in omnibus, tenebit sententia, sed appellandum erit. Fallit hoc in quibusdam casibus. Nam in inquisitione prætermisso ordine generali. s. litis contest. tenet sententia lata, similiter & in aliis casibus notatis, supra. ca. de eo, qui mittitur in possessionem. Item & in notorio, in quo non requiritur iudiciarius ordo. Sententiæ effectus est, vt ei stetur, nisi fuerit appellatum, ipsaque lata pro actore dat ei actionem in factum, ad petendum rem illam, super qua pro ipso sententiatum est. Si vero pro reo feratur absolutoria sententia, competit ei exceptio rei iudicatæ contra actorē, si iterum petat eum, vel alius nomine ipsius. Ille uero contra quem profertur sententia, non potest ab illa excipere, si ab eo petatur. Est autem sententia executioni mandanda infra trimestre tempus, hoc verum est si lata sit in personalibus actionibus. Si uero in reali statim restituenda est res, vel si non possit statim, dandum est tempus reo, quo possit restituere. In criminali quidem statim post. 10. dies mandanda est executioni. Annulatur autem sententia, per appellationem infra. 10. dies, per supplicationem infra biennium. Item per in integrum restitutionē, vel per querelam falsi. In summa vero nota, ꝙ sententia nulla est, si condemnationem, vel absolutionem non continet, vel verba æquipollentia. Extra. 2. de sen. & re iudi. Greg. Sententia contra leges canonesue prolata, licet non sit appellatione suspensa, non potest tñ ipso iure subsistere. Idem Iurgantium controuersias celeri sententia terminare, & æquitati conuenit, & rigori. Grego. 11. Duobus iudicibus, vt accepimus diuersas sententias proferentibus, si ex iurisdictione ordinaria processerunt, tenet pro reo non pro actore sententia, nisi in causa fauorabili, puta matrimonio, libertate, dote, seu testamento, si pro ipso fuerit promulgata. Si vero ex delegata potestate, vtrinque pendet sententia, ex arbitrio delegantis. Quod si ex compromisso neutra debet habere vigorem.

De Quadruplici sententia. Cap. LXX.

EX summa iuris. In summa uero nota, ꝙ quadruplex est sententia. Prima diffinitionis: Et hæc subdiuiditur (vt dictum est) in interlocutoriam, & diffinitiuam. Et diffinitiua quidem si ex ordine iusta fuerit, licet non ex animo, vel ex causa, tenet tamen ipso iure. Econtra vero si iniusta sit ex ordine, licet ex animo, & ex causa sit iusta, ipso iure nulla est. Igitur sententia diffinitiua iudiciarium ordinem requirit, nisi in casibus supra notatis. Secunda est sententia præceptionis, & hæc quocumque prædictorum modorum iniusta sit tenet, dummodo præcipiatur tale quid, quod ad iurisdictionem vel effectum præcipientis pertineat, nec error exprimatur in sententia, nec certum sic esse contra Deum. Nam semper in dubiis, etiam superioribus obediendum est. Tertia est sententia suspensionis, & hæc sine iudiciario ordine fertur, de consuetudine. Quarta est excommunicationis, & hæc etiam ex animo iniusta tenet, dummodo proferatur a iudice suo, & ante appellationem, nec exprimatur error. Si vero ex causa fuerit iniusta, quandoque tenet, quandoque non. Aut enim iudex fert sententiam simpliciter dicens. Excommunico te, vel illum, & tunc tenet ex quacumque causa ita feratur. Aut cum adiectione causæ, & tunc aut est causa iusta, nec est dubium tunc, quin teneat sententia. Aut est iniusta, & tunc aut est notorium eam esse iniustam, & tunc non tenet, sicut nec diffinitiua. Verbigratia, si dico: Excommunico te, quia credis in Deum. Aut non est notorium, & tunc tenet ratione dubii.

De Sententia excommunicationis. Cap. LXXI.

EX summa de pœnitentia. Est autem excommunicatio, a communione Ecclesiæ separatio, & propter contumaciam fit, uel aliam manifestam offensam. Consistit autem hæc separatio in sacramentis, & orationibus Ecclesiæ in mensa corporali, in locutione communi, in salutatione. Sed excommunicationis alia minor, alia maior, quæ promulgatur in aliquos, vt cum dicitur. Excommunicamus Petrum, vel omnes vsurarios, hæc arcet a sacramentis Ecclesiæ, & communione fidelium, quæ est in tribus prædictis. Minor est, quæ contrahitur ex participatione cum illis, qui sunt in maiori, hæc separat a perceptione sacramentorum, non a communione fidelium, non enim transit excommunicatio in tertiam personam, nec etiam in quosdam qui excipiuntur in decretis. De hac potest absoluere quilibet sacerdos, de priori tantum, ille qui tulit, uel superior. Item excommunicationum quædam est iusta, quædam iniusta. Iusta est, quæ fit animo corripiendi, & propter culpam debitam, & iuris ordine seruato. Iniusta est in qua prædicta omittuntur. Habuit autem ortum excommunicatio ab Apostolo, qui excommunicauit Corinthum fornicarium, tradens eum Sathanæ, ut spiritus eius saluus fieret. Et etiam in veteri lege ab illa maledictione, quæ facta est super non obseruantibus legem. De hac autem plenius dicetur inferius.

De Timenda sententia pastoris. Cap. LXXII.

CAusa. 11. quæst. iij. Quod sententia Episcopi siue iusta siue iniusta fuerit timenda sit. Gregorius testatur dicens. Sententia pastoris, siue iusta, siue iniusta fuerit, timenda est. Eadem, quæstione tertia. Item Calixtus Papa. Excommunicatos quoque a sacerdotibus nullus recipiat, ante vtriusque partis examinationem iustam, nec cum eis, aut oratione, aut cibo, aut potu, aut osculo communicet, nec Aue, eis dicat, quia quicumque in his, vel aliis prohibitis scienter excommunicatis communicauerit, iuxta Apostolorum institutionem, & ipse simili excommunicatione subiacebit. Item ex concilio. Chartaginensi, Quicumque communicauerit, vel orauerit cum excommunicato, si laicus est excommunicetur, si clericus, deponatur. Itē ex decreto Honorij Papæ, Curæ sit omnibus Episcopis, excommunicatorum omnia nomina, tam vicinis Episcopis, quam suis parochianis pariter indicare, eaque in celebri loco posita, pro foribus Ecclesiæ cunctis conuenientibus inculcare, quatenus in vtraque diligentia excommunicatis, vbique Ecclesiasticus ad tus excludatur, & excommunicationis causa omnibus auferatur. Gratianus. Hoc denominatim excommunicatis intelligitur. Excommunicationis enim pœnam dupliciter subimus, & dum reatum incurrimus, & dum sententia notamur. Item Vrbanus. Quibus Episcopi non communicant, non communicetis, & quos eiecerint non recipiatis. Valde enim timenda est sententia Episcopi, licet. iniuste liget. Item ex concilio Chartaginensi. Clericus, qui Episcopi districtionem se putat iniustam, recurrat ad synodum. Item Augustinus de uerbis domini, sermone. 68. Omnis Christianus dilectissimi, qui a sacerdotibus excommunicatur, sathanæ traditur. Idem super Iohannem. Nihil sic debet formidare Christianus, quam separari a a corpore Christi. Qui enim separatur a corpore Christi, non est membrum eius, si non est membrum eius, non uegetatur spiritu eius. Quisquis autem, inquit Apostolus, spiritum Christi non habet, hic non est eius. Item Gelasius Papa. Quicumque intra anni spacium ciuiliter, siue publice causam suam coram suis excommunicatoribus non egerint, ipsi sibi aditum audientiæ clausisse uideantur. Quod si obstinato animo sine communione defuncti fuerint. Nos illorum causam, iuxta Beati Leonis prædecessoris nostri sententiam, diuino iudicio obseruantes, quibus uiuis non communicauimus, nec mortuis communicare debemus. Item ex concilio Hilerdensi. Qui iubente sacerdote de Ecclesia, pro qualicumque culpa ab Ecclesia exire contempserit, pro noxa contumeliæ tardius recipiatur ad ueniam.

Quid

Quòd semper iniustæ sententiæ parendum sit. Cap. LXXIII.

GRatianus ibidem. Præmissis auctoritatibus, quibus iniustæ sententiæ vsque ad examinationem vtriusque partis parere iubemur, ita respondet. Grego. Non dicit sententiam iniustè latam esse obseruandam, sed timendam. sic & Vrbanus. Timenda est ergo, idest non est ex superbia contemnenda, reliquæ verò auctoritates de excommunicatis loquuntur, qui vel vocati ad synodum venire contempserint, vel calliditatibus aduersantium occurrere nescienter, iniustam sententiam à iudice reportauerunt, vel qui neglectu suæ vitæ sinistrâ de se opinionem nasci permittentes, sententiam in se exceperunt, hos siquidem solius excommunicationis sententia ferire licet. Vnde in Meldensi Concil. Nemo episcoporum quemlibet sine certa, & manifesta peccati causa priuet communione ecclesiastica, sub anathemate autem, sine conscientia archiepiscopi, aut coepiscopi nullum præsumat ponere, nisi vnde canonica docet auctoritas; quia anathema est æternæ mortis damnatio, & non nisi pro mortali debet imponi crimine, & illis qui aliter non potuerunt corrigi. Item ex Concil. Aruern. Nullus sacerdotum, quenquam recta fide hominem pro paruis & leuibus causis à communione suspendat, præter eas culpas pro quibus antiqui patres arceri ab ecclesia iusserunt committentes. Ex Concil. Triburien. Certum est pro his criminibus aliquem excommunicari debere, cum ad synodum canonice vocatus venire contemnit, aut si postquam illuc venerit, sacerdotalibus contemnit obedire præceptis, aut si ante finitam causæ suæ examinationē à synodo abire præsumit. Gratianus. Quòd autem iniustę sententiæ parendum non sit, multis auctoritatibus probatur. Quarum prima est illa Hiero. super Math. Quomodo sacerdos mundum leprosum non facit, si episcopus, vel presbyter non alligat eos, qui nocentes sunt, nec soluit innoxios, sed pro officio suo cum peccatorum varietates audierit, nescit qui ligādus sit, qui soluendus. Item Gelasius Papa. Orientalibus episcopis de dānatione Dyoscori. Cui illata est sententia deponat errorem, & vacua est. Si iniusta est, tanto curare eam non debet, quanto apud Deum, & eius ecclesiam neminem potest grauare iniqua sententia. Item. Ergo ea se non absolui desideret, qua se nullatenus prospicit obligatum. Augu. de verbis domini. Cœpisti habere fratrem tuum tanquam Publicanum, ligas illum in terra, sed vt iustè alliges vide, nam iniusta vincula disrumpit iustitia. Item Gregorius in Homel. 27. Ipse ligandi, atque soluendi potestate priuat se, qui hanc pro suis voluntatibus, & non subditorum moribus exercet &c. Item ex concil. Carthag. 4. Irritam esse iniustam episcoporum damnationem censemus, & iccirco à synodo retractandam.

Quando parendum sit iniustę sententiæ. Cap. LXXIIII.

GRatianus. ibidem. Ad hoc respondendum est, quòd sententia aliquando iniusta est, ex animo proferentis, iusta vero ex ordine, & causa. Aliquando est iusta ex animo & ordine, sed non ex causa. Cum autem ex causa iniusta fuerit, aliquando nullum omnino in eo delictum est, quod sit damnatione dignū. Aliquando non est in eo illud super quod fertur, sed ex alio nominādus est. Ex animo iniusta sententia est, cum aliquis seruata integritate iudiciarij ordinis, in adulterum, vel quemlibet criminosum, non amore iustitiæ, sed liuore odij, vel precio, aut fauore aduersariorum inductus, sententiam profert. Vnde Beda super epistolam Iacobi ait. Ita enim vir iustitiam Dei non operatur, quia ille qui iratus in aliquem sententiam profert, & si ille quantum ad se iustam reportet sententiam, iste tamen, qui non amore iustitiæ, sed liuore odij in eum sententiam dedit, iustitiam Dei, in quem perturbatio non cadit, non imitatur. Idem Grego. Qui rectè iudicat, & premiū remunerationis expectat, fraudem in Deum perpetrat, quia iustitiam quam gratis impartiri debuit, acceptione pecuniæ vendit. Bonis malè vtuntur, qui pro temporali lucro iuste iudicant, tales quippe ad veritatē, non iustitiæ defensio, sed amor premij prouocat, quibus si spes nummi subtrahitur, confestim à iustitiæ confessione recedunt: acceptio nummorum prævaricatio veritatis est. Vnde & pro iusto dicitur: Qui excutit manus suas ab omni munere, iste in excelsis habitat. Huic itaque sententiæ quæ non amore iustitiæ, sed ex alia qualibet causa fertur: in quenquam humiliter obediendum est. Item sententia est iniusta ex ordine, quando non seruato iudiciali ordine, quilibet pro culpa sua damnatur. Vnde Grego. scribit. Constantino Mediolanensi episcopo. Graue satis est & indecens, vt inter dubia certa detur sententia. Item Aug. in lib. de pœnitentia. Quamuis vera sint quædam, tamen iudici non sunt credenda, nisi certis indicijs demonstrentur. Item ex octauo synodo. Non solum ille reus est, qui falsum de alio profert, sed is qui aurem cito criminibus præbet. Gratianus. Cum itaque sententia ex ordine iniusta est, nec ab ea recedendū est, quia & antequam sententia daretur in eum pro qualitate sui reatus, ligatus apud Deum tenebatur. Contingit etiam aliquando, vt adulter sententiam pro sacrilegio reportet, cuius reatum in conscientia non habet. hæc sententia, & si iniusta sit, quia nō est in eo crimen, super quo sententia prolata est, tamē ab eo reportata est; quia ex reatu adulterij iamdiu apud Deum excommunicatus fuerat. Et in hoc casu intelligenda est illa auctoritas Grego. Sententia pastoris &c. Iustam sententiam vocat, quādo crimen subest, super quod fertur: Iniusta quando illud non subest, quæ tamen timenda, vel seruanda est, quia ex alio aliquo iamdudum damnandus erat. Vnde cum præmisisset Greg. vtrū iustè an iniustè obliget, pastor, pastoris tamen sententia gregi timenda est, subsecutus adiecit, ne is qui subest, & cum iniustę forsitan ligatur, ipsam obligationis suæ sententiam ex alia culpa mereatur. Pastor ergo vel indiscretè absoluere timeat, vel ligare. Is autem, qui sub manu pastoris est, ligari timeat etiam iniustè, nec pastoris sui iudicium temere reprehendat, ne etsi iniustè ligatus, ex ipsa tumidę reprehensionis superbia, culpa, quæ non erat, fiat.

Quòd iniqua sententia, sustinentem non lædit. Cap. LXXV.

ALiquando verò nullum subest crimen, & tamen vel odio iudicis, vel factione inimicorum, oppositam sibi sententiam in se damnationis excipit. Vnde Grego. ait. Quatuor modis humanum iudicium peruertitur, Timore, dum metu potestatis alicuius, loqui veritatem pertimescimus. Cupiditate, dum premio alicuius animum corrumpimus. Odio, dum contra quemlibet aduersarium molimur. Amore, dum amico, vel propinquo contendimus auxilium præstare. Gratianus. Hæc autē sententia potius iudicem lædit, quam eum in quem temerè fertur. Vnde August. ait. Illud planè non temerè dixerim, quod si quisquam fideliū fuerit anathematizatus iniustè, ei potius oberit qui fecit, quàm qui hanc patitur iniuriam. Item August. super Psalmum 102. ait. Qui iustus est, & iniustè maledicitur, premium illi redditur. Gratianus. Hic autem & si (vt dictum est) non teneatur ligatus apud Deum, sententiæ tamen parere debet, ne ex superbia ligetur, qui prius ex puritate cōscientię absolutus tenebatur. Idem est quando contra ęquitatem sententia fertur, veluti quando subditi non possint cogi ad malum, scientes obedientiam non esse seruandam prælatis, in rebus illicitis. Vnde Euticianus Papa ait. Si quis episcopus, aut abbas, presbytero, aut monacho suo iusserit missas hæreticis cantare; non licet, non enim expedit obedire eis. Gratianus. Hoc ipsum, & de seruis apud dominos, & de vxoribus apud viros, & de filijs apud patres, quòd in illis tantum debent dominis, & parentibus esse subiecti, quæ contra Dei mandata non sunt. Item Ambros. Iulianus Imperator quamuis esset apostata, habuit tamen sub se Christianos milites, quibus cum dicebat, producite aciem pro defensione reipub. obediebant, cum autem diceret: producite arma in Christianos tantum, cognoscebant Imperatorem cœli. Gratianus. Cū ergo subditi excōmunicantur, ideo quia ad malum cogi non possunt: tunc sententiæ nō est obediendum, quia iuxta illud Gelasij. Nec apud Deum, nec apud Dei ecclesiam, quenquam grauat iniqua sententia.

De Appellationis remedio. Cap. LXXVI.

ACtor. Quoniam autem vt superius dictum est, iniusta sententia per appellationem releuatur; de hac quoque tractandum est. Est igitur appellatio à minori iudice ad maiorem prouocatio, iniquæ sententiæ querelam continens. Vel aliter. Appellatio est sententiæ à minori iudice latæ per inuocationē maioris iudicis, prætextu iniquitatis rescissio, vel extinctio. Cā. 2. q. 6. Euticianus Papa. In secularibus, postquam legibus vocatus quis venerit, & in foro decertare cęperit, non licet ei ante peractam causam recedere. In ecclesiasticis vero dicta causa recedere licet, si necesse fuerit, vel si se viderit prægrauari. Sixtus Papa. Quotiens episcopi se à suis Prouincialibus, vel à Metropolitano, putauerint prægrauari, aut eos suspectos habuerit, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire. Gratianus. Ab eis quoque ad quos prouocatum fuerit, sicut in Aphricano concil. legitur, vlterius prouocari non licet. Imperator Iustin. scribit. Si quis in quacunque lite iterum prouocauerit, non licet ei tertia in eadem lite super iisdem capitulis prouocatione vti.

ne vti. Ex summa iu. In summa ergo nota, quòd potest appellari, quotiens opus fuerit. Quidam tamē dicunt, quòd bis tantum in vno & eodem articulo potest. Et exponunt illud quotiens, id est bis, vel quotiens necesse fuerit, scilicet in diuersis articulis. Sed primum verius est. Item ab omni sententia potest appellari, præterquam à sententia arbitri. Extra. 2. de appel. & re. Cœlestinus. 3. Si quis iudex ita protulit sententiam. Nisi Sempronio infra 20. dies satisfeceris, te excommunicatum, vel suspensum, vel interdictum esse cognoscas. Ille in quem fertur sentētia medio tempore appellans, ad diem statutum minimè satisfecerit, videtur nobis, quòd huiusmodi sententiam ap. obstaculum debeat impedire. Innocen. 3. Quotiens ad illos iudices vos enocari contingit, ad quorum præsentiam vobis periculosum est ire, libere poteritis appellare; etiam si in literis commissionis Apo. fuerit remedium interclusum, nisi iudices vobis assignent locū idoneum, & securum. Idem. Plus est ad sedem Apost. prouocare facto, quàm verbo. Greg. ix. Quotiens clausula, per quam tollitur App. remedium, in medio ponitur literarum, si sint plura negocia se minimè cōtingentia, præmissa tantum complectitur, nisi fortè in fine literarum prædicta clausula iteretur. Item vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad app. beneficium conuolauit, illius victoria in re communi cæteris suffragatur, si communi iure iuuetur. Idemque negocium, & eadem causa defensionis existat.

De his quibus, & à quibus appellare possit. Cap. LXXVII.

EX summa iuris. Appellare possunt illi quorum interest. Item procurator, negociorum gestorum, tutor, & curator. In criminali vero causa pro condemnato potest ap... e quilibet, & illo inuito appellari debet, vt dictū est, à minore iudice ad maiorem. Si quis autem appellauerit ab æquali ad æqualem, vel etiam ad maiorē, sed extraneum, vt ab episcopo ad episcopum, vel ad alterius prouinciæ Archiepiscopum. appellatio tenet errore non nocente, fietque prosecutio ad illū, ad quem debuit appellari. Si verò ad minorem appellauerit error ei nocebit, quia sententia transibit in rem iudicatam. Omnibus autem medijs intermissis appellari potest ad Papam. De legato vero appellatur ad delegantem, nisi iurisdictio, idest vniuersitas causarum ei fuerit delegata, tunc enim appellabitur ad illum, ad quem à delegante appellaretur. Gratianus vbi supra. In concil. Mileuitano legitur. A iudicibus quos communis consensus elegerit, non liceat prouocari, quod de arbitris intelligendum est. Iudicum enim alij sunt arbitrarij, alij ordinarij. Ordinarij vero sunt, qui ab Apostolico vtpotè ecclesiastici, vel ab Imperatore, vtpotè sęculares legitimam potestatem accipiunt. Arbitrarij sunt, qui nullam potestatem habentes, cum consensu litigantium, in iudices eliguntur, in quos compromittitur, vt eorum sententiæ stetur. Horum alij sunt ordinarij & arbitrarij, & alij arbitrarii tantum. Ordinarij & arbitrarij sunt, qui legitimā potestatem habentes, ab eis eliguntur ad arbitrandum, qui non sunt suæ iurisdictioni suppositi. Ab his, & si vt arbitrarij sedeat, & non ut ordinarij, priuilegio tamen ordinariæ dignitatis prægrauatus aliquis, appellare valebit. Arbitrarij tantum sunt, qui nullam legitimam potestatem acceperunt, à quibus appellari non licet, quia eis imputandum est, quòd sibi tales elegerunt. Si vero sententia eorum, à quibus appellatur, soluta fuerit per eū, ad quem appellatum est, nihil eis oberit, nisi fortè vel inimicitia, vel pecunia deprauati, iniustam probantur tulisse sniam.

De Appellatione ad Papam. Cap. LXXVIII.

ZEpherinus Papa. Ad Romanam ecclesiam, ab omnibus, maximè tamen oppressis, est appellandum, & concurrendum quasi ad matrem, vt eius vberibus nutriantur, auctoritate defendantur, à suis oppressionibus releuentur. Item. Iulius Papa. Placuit, vt à quibuscunque ecclesiasticis iudicibus, ad alios iudices ecclesiasticos, vbi est maior auctoritas prouocatum fuerit, audientia non denegetur. Idem. Ideo huic sedi præfata priuilegia specialiter sunt concessa, tam de consilijs congregandis, & iudicijs ac restitutionibus episcoporum, quàm & de summis ecclesiarum negocijs, vt ab ea omnes oppressi auxilium, & iniuste damnati restitutionem resumant, & talia ab impiis non præsumantur, absque vltione, nec exerceantur absque sua damnatione. Idem Iulius Papa. Qui se scit aliis præpositum esse, non molestè ferat aliquem sibi esse prælatum. Ipsa nanque ecclesia, quæ prima est, ita reliquis ecclesiis vices suas credidit largiendas, vt in partem sint vocatæ solicitudinis, non in plenitudinem potestatis. Vnde omnium appellantium ad Apostolicam sedem, episcoporum iudicia, & cuncta maiorum negocia causarum, eidem sanctæ sedi seruata esse liquet. Leo Papa. Nulli appellanti induciæ sunt negandæ. Extra. 2. vbi supra. Alex. 3. Idem deniq; quod quæritis, si à ciuili iudice ante iudicium, vel post, ad nostram audientiam fuerit appellatum, an huiusmodi appellatio teneat, tenet quidem in his, qui sunt nostræ temporali iurisdictioni subiecti, in aliis nō. Etsi de consuetudine ecclesię teneat; secundum iuris rigorem credimus non tenere. Idem de appellationibus minimis interpositis volumus tenere te, quòd eis pro quacunque causa leui fiant, non minus est, quàm si pro maioribus fierent deferendum.

De temporibus appellationis faciendæ, & prosequendæ. Cap. LXXIX.

EX summa iuris. Appellari quidem non potest, secundum leges, nisi post sententiam. Secundum canones autem, potest & ante sententiam, & post, & ante lit. contest. & post, & in qualibet parte litis, nisi appellaretur à correctione, tunc enim maxime ante lit. contest. non licet prouocare, quoniam à correctionibus inhibitum est appellare. Appellatio infra decem dies facienda est, etiam si sententia fuerit lata sub conditione, prosequenda est autem infra annum, vel si iusta causa interueniat, datur biennium ad prosecutionem, post illud itaque tempus si sententia lata est, tuta manet. Si non est lata procedetur contra appellantem appellatione remota, nisi forsitan appellans appellationem prosequi non potuisset, vel si lis in consistorium principis inferenda sit, ac per principem stet, quo minus appellationem recipiat, & causam examinet. Item si medio tempore fuerit a litigatoribus arbiter electus, & ita biennium transeat, etiam si causa non fuerit ibi terminata ex cursu biennii, nō nocebit appellatori. Gratianus vbi supra. Tempus appellationis est ante datam sententiam, uel post datam; quotiens enim quis se grauari senserit, libere potest appellare. Post datam uero sententiam, qui appellare uoluerit, infra quinque dies appellet, & infra eosdem à quo prouocauit dimissorias accipiat, & infra eosdem ad quem appellauit iter arripiat. Vnde in Theodosianis legibus sic statutum legitur. Propter superfluam appellatorum licentiam, ne in retractandis, uel reuocandis sententijs liberū habere arbitrium uideātur, & tempora appellationis, & pœnę constitutæ sunt, vt quicunque apud iudicem, qui causam eius audiuit appellare, & ad aliud iudicium prouocare uoluerit, & infra quinque dies appellet, & in his quinque diebus ad iudicem ad quem prouocauit, sine aliqua dissimulatione perueniat. Et ipse dies in quo accepit literas in his quinque diebus specialiter cōputetur, q. si longius interfit, exceptis quinque diebus, spacium dierum quo iter agi possit computetur. Extra. 2. de appellationibus, & re. Alex. 3. Sacri canones ante, & post lit. contest. & in prolatione sententiæ, & post singulis facultatem tribuunt appellandi. Leges autem sęculares appellationem, nisi in casibus ante sententiam, non admittunt. Si autem infra certum tempus lis decidenda committitur, extunc terminus incipit, cum iudices contingit literas recepisse. Si ante sententiam, uel postea fuerit appellatum, appellantibus huiusmodi annus indulgetur, aut ex necessaria, & euidenti causa biennium, nisi fortè iudex à quo appellatum fuerit, secundum locorum distantiam, & personarum, ac negocii qualitatem, tēpus præcisius fuerit moderatus, infra quod, si is qui appellauerit causam app. non fuerit prosecutus, tenebit sententia. Si post sententiam appellauerit, & à causa sua cecidisse uidetur, nec amplius audietur super eo negocio appellans. Si uero à grauamine, & ante litis ingressum fuerit appellatum, huiusmodi audietur appellans: quoniam sacri canones, et extra iudicium passim appellare permittunt, nec solent huiusmodi dici appellationes, sed prouocationes ad causam. Si autē ante sententiam quis appellauerit, cogitur illius stare iudicio, ad quem noscitur appellasse. Præterea si raptor sit, uel uiolentus detentor alienæ rei, qui appellat, huiusmodi appellatio facta in iudicio, apud ecclesiasticas personas solet audiri; nisi forte manifestus raptor, uel fornicator existat, sicut ille, quēm absentem & irrequisitum Apostolus excommunicauit.

De forma appellationis. Cap. LXXX.

CAusa. 2. q. 6. Martianus lib. 5. tit. de libellis dimissoriis. Post appellationem interpositam literæ dandæ sunt ab eo, à quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, siue principem, siue quemlibet alium, quas literas Dimissorias, siue Apostolos appellant. Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter, & sæpius, & si non accipiat ad ipsum contestetur. Nam instantiam petendi dimissorias, constitutiones

tiones desiderant. Aequum est igitur, si per eũ steterit, qui debebat dare literas quo minus det ne hoc accipienti noceat. Forma Apostolorum talis est. Ego Hen. sanctæ Bononien. ecclesiæ episcopus, te presbyterum Rollandũ, capellanum ecclesiæ sancti Appollinaris, ad Apostolicam sedem quam appellasti, ab obseruatione mei iudicij dimitto. Forma verò appellationis ante sententiam hæc est. Ego Adelinus sanctæ Reginæ ecclesiæ minister, licet indignus, sentiens me prægrauari à domino Gualtero sanctæ Rauennatis ecclesiæ Archiepiscopo, Romanam sedem appello, & Apostolos peto. Si verò post datam sententiam appellare voluerit, his erit ei modus appellandi. Ego A.S. R.e.mi. licet indignus, contra sententiam domini Gualteri sanctæ Rauennatis ecclesiæ Archiepiscopi, iniuste in me latam. pridie Kalen. Martij; anno Incarnationis Domini Millesimo Centesimo. 5. feria. 4. Ro.se.ap. & Apostolos peto. Si autem vnus, vel duo pro pluribus appellare voluerint, sic appellabunt. Nos G. & P. syndici id est defensores Canonicorum. S.B.E. sentientes nos prægrauari contra sententiam &c. Romanam sedẽ appellamus, & Apostolos postulamus. Huiuscemodi appellationes in scriptis fieri debent, ad iudicium autem alterius fidei catholico non licet appellare. Extra. 2. de appellationibus & re. Alexan. 3. Licet prædictus presbyter ex simplicitate fortè verbum appellandi non expressit, quia tamen postquam se & sua nostrę protectioni subiecerat: non debuit sine causæ cognitione aliqua sententia cõdemnari. Manda.quat. si ita tibi constiterit, sententiam quam præfatus episcopus in eundẽ tulit denuncies non tenere. Grego. Si iustus metus, quo minus appellaueris te excusat, ad ap. beneficium reputaris conuolasse, dummodo infra tempus quo licitè prouocatur, coram iudice à quo appellasse volueras, vel si habere ipsius copiam nequiueris, in præsentia bonorum virorum, attestatione super hoc proposita, causas appellationis duxeris exprimendas.

De Prosecutione eiusdem. *Cap.* LXXXI.

ALexander. 3. Illos autem, qui appellant à præsentia tua, cogere debes infra tempus cõueniens ap. interpositam prosequi, aut iudicio tuo ap. re. parere. Idem. De his qui iuramentum præstant, quòd ecclesiæ stabunt iudicio, & postea appellant, id tua solicitudo prouideat, vt eos seruare quod iurant, vel infra. 40. dies post ap. interpositam iter arripere ad ipsam prosequendam, compellas. Greg. ix. Interposita appellatione ex causa probabili, non sufficit appellanti probare, quòd ex causa huiusmodi prouocauerit, si eam non doceat esse veram, nisi hoc se offerens probaturum, non fuisset admissus. Eidem quoque permittitur, si non recipiatur ap. eius à iudice, nec ab aduersario approbetur, super prosecutione appellationis per procuratorem ad impetrandum, & contradicendum constitutum, literas impetrare, licet pars altera per se, vel per procuratorem idoneum, super hoc iudicium apud se. ap. recipere sit parata. Ille denique qui vocem ap. emisit, cuius nondum est alij cognitio delegata, ad petitionem eiusdem, ad eũ à quo prouocauit, de iure remittitur, contradictione partis alterius non obstante. Est tamen in legitimis expensis aduersario, quas eum propter hoc fecisse cõstiterit, condemnandus. Sanè parato aliquo probare grauamen, propter quod duxerat appellandum, parte aduersa se contumaciter absentante, potest super hoc lit. non contest. procedi, licet nondum lit. contest. facta fuerat in ipso ap. articulo, vel negocio principali: quia cum in hoc casu iniquitas prioris iudicis principaliter arguatur, non est rigor iuris, ex quo sequi posset causæ prolixitas, requirendus. Causa. 2. q. 6. c. si autem. Cum autem, in capitali causa, vel status, interpellatum fuerit, non per procuratores, sed per seipsos appellantes, causam suã agere oportet. Itẽ in c. si quando. Si vero is qui appellauit, pęnitentia ductus ab appellatione desistere voluerit, non prohibetur.

Iterum De eodem. *Cap.* LXXXII.

EXtra. 2. vbi supra. Innoc. 3. in c. sæpe contingit. Licet in Lateranensi concil. fuerit constitutum, vt si eo qui appellatus fuerit veniente, qui appellauit venire neglexerit: competentem illi recompensationem faciat expẽsarum; quia tamen propter hoc quæstiones nihilominus prorogãtur, statuimus vt si huiusmodi appellatio, vel à iudice recepta, vel à parte fuerit approbata, post terminum ap. præfixum, edicti peremptorij vires obtineat, vt ita, vt extunc in absentem perinde procedatur, ac si peremptoriè vocatus ad iudicium extitisset. Quicquid autem cõtra citationem peremptoriam posset ab absente proponi, aduersus ap. huiusmodi valeat allegari. Si quis autem terminum appellationis præueniẽs tacita veritate literas impetrauit, & careat impetratis, & pœnam contumaciæ non euadat. Idem. Licet igitur appellanti legitima sententia indulgeatur, annus à lege, aut ex iusta causa biennium, ad ap. interpositam prosequendam, quia tamen huiusmodi terminus potest restringi non solum à prouocante, verumetiam à iudice à cuius sententia prouocatur, cum ideo sit constitutum, non vt terminus ipse præueniri non possit, sed ne valeat prorogari. Credimus distinguẽdum in quo casu literæ impetrẽtur, & quidem quoniam tertius terminus ab appellante, vel iudice præfigitur appellationi prosequẽdæ, si eo tacito appellatus literas impetrauit, huiusmodi literæ tanquam tacita veritate surreptæ, obtinere non debent aliquam firmitatem. Si uero non sit aliquis terminus à iudice, vel appellante præfixus, pars appellata infra terminum constitutum à lege, dũmodo nimium non præcurrat, vt appellantem in commissione impetranda supplantet, commissionis literas poterit impetrare, quarum auctoritate in appellationis causa legitime procedatur. Ita quòd si appellans voluerit in causa ap. procedere, oportebit eum agere sub iudice sic obtento, nisi possit eum legitime recusare. Quod si agere noluerit appellatus, potest nihilominus prosequi causam ipsam, maximè si sentiat sibi ex dilatione imminere grauamen: Superior quoque iudex, sibi si viderit expirationẽ ex dilatione periculum imminere, potest & debet neutro prosequente ap. occurrere, vt periculum euitetur. Idem. Cum sit lis super eodem coram iudicibus primis legitime contestata, poterunt iudices delegati, eo qui conuenitur se per contumaciam absentante, cum eis de meritis causæ liquebit, sibi commissum negocium diffinire. Idem in concil. generali. Vt debitus honor deferatur iudicibus, & litigatoribus consulatur super laboribus & expensis, statuimus, vt si quis coram idoneo iudice conuenerit aduersarium, ille ante sententiam ad superiorem iudicẽ absque rationabili causa non prouocet, sed coram illo suam iustitiam prosequatur, non obstante quòd dicat, quòd ad superiorẽ iudicem destinauerit nuncium, aut literas impetrauerit ab eodem, priusquam delegato fuerint assignatæ. Cum autem ex rationabili causa putauerit appellandum, corã eodem iudice causa probabili appellationis exposita, tali videlicet, quæ si foret probata dẽberet legitima reputari, superior de ap. cognoscat, & si minus rationabiliter appellasse constiterit, illum ad inferiorẽ remittat, & in expensis alteri parti condemnet, alioquin ipse procedet saluis constitutionibus, de maioribus causis ad sedem Apostolicam deferendis.

De Officio appellationis, & appellati. *Cap.* LXXXIII.

CAusa. 2. q. 6. c. si quando causa. Iudicibus autem non solum suscipiendæ appellationis necessitas videtur imposita, verumetiam. 30. dierum spacia, ex die sententię diffinita sunt, intra quæ gesta, vnà cum relatione litigatoribus conuenit præstari. Similiter arbiter appellationem suscipere, & relationem dare compellitur, si delegatus fuerit. Litigatoribus vero copia est, etiam non conscriptis libellis, illico uoce appellare, cum res iudicata poposcerit, tam in ciuilibus, quàm in criminalibus causis. Ab eo autem, qui de appellatione cognoscit, non potest recursus fieri ad iudicem à quo fuerit prouocatum. Gratianus. Hæc omnia in 6. lib. Cod. inuenies tit. de appellationibus, & consultationibus. Item. Quæritur autem de eo à quo appellatur, an sit deuocandus in testimonium apud eum, ad quem appellatur super negocio cuius cognitionem susceperit. De hoc ita statutum est in concil. Carthag. 5. Non liceat clericum in iudicium ad testimonium deuocari eum, qui præses, vel cognitor fuerit, & nulla ad testimonium dicendum persona ecclesiastici cuiuslibet pulsetur. Leo Papa. c. qui scit. Cęterum si quis causa frustratorię dilationis appellauerit à iudice, ad quem prouocatum fuerit, condemnabitur. Ex summa iuris. Officiũ igitur eius, qui appellat, est pẽtere Apostolos, eius à quo appellatur, est dare dimissorias, quas etiam non petenti dare debet. Item mittere debet ad eum, ad quem appellatur, attestationes, allegationes, & alia, quæ coram eo sunt acta. Officium autem illius ad quem appellatur, est omnibus diligenter examinatis, appellationem iustam, uel iniustam pronunciare. Extra. 2. ubi supra. Innocen. 3. Ad officium eius qui de ap. cogniturus est, pertinet prudenter corrigere, quæ contra ipsam inuenit attentata. Si tamen notoriũ existeret quòd mandatum episcopi indiscretũ erat, uel frustratorium, cui non tenebatur subditus obedire, ac per consequẽtiã liqueat euidenter subditum legitime prouocasse, potest archiepiscopus auctoritate metropolitica declarare, subditum irrationabiliter anathematis mucrone percussum. Cum autem excommunicatus qui appellauerat, iuxta prædictam formam, coram archiepiscopo deponit cõtra episcopum quæstionem Metropol. ad cognoscendum de causa potest interponere partes suas, cum ille

ille appellationis prosecutionem renunciare tacito videatur, sed si vel verbo, vel facto appellationem se velle, prosequi protestatur, non est tanquam aduersa petens, & sibi contrarius audiendus. Idem. Plus est Romanum Pont. ad se aliquod euocare negocium, quàm aliquē ad eum super aliquo negocio prouocare.

De Effectu appellationis. *Cap.* LXXXIIII.

EX summa iuris. Effectus appellationis est, vt omnia sint in eodem statu, in quo fuerunt tempore appellationis factæ, nisi ille qui appellat aduersarij sui deserat appellationi. Idem quoque puto si appellans contra sententiam propriam cōuenit, ita procedendo, ac si non appellasset. Gratianus vbi supra. Dum ergo litigantes Romanam appellauerint sedem, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum sedes surripere, aut eorum res auferre, aut aliquam vim eis inferre prę sumat, antequam amborum causa Romani Pont. auctoritate finiatur. Quòd si aliter à quoquam præsumptum fuerit nihil erit, sed viribus carebit. Extra. 2. Alex. 3. Idem præterea de his qui ad apo. se. appellant, & postea grauia committentes, se dum conueniuntur appellatione tuentur, duximus respondendum, quod eos appellatio non debet in sua iniquitate tueri, quo minus eorum excessus cen. eccle. puniatur. Idem. Cum aliquis super aliqua causa appellat, licet pro illa appellatione non minus teneatur in alijs, super quibus appellatum non est, respondere. Iudex tamen à quo appellatur (quia illi suspectus omnino est) non nebet eum ad respondendum super alijs compellere, nisi pro crimine adeo graui, & manifesto, quo ipso actu merito sit condemnandus. Idem Cantuar. Archiepiscopo. Qua fronte nos consulere valeas non videmus, cum videaris ordinem iuris peruertere. Iam enim non in ecclesia sicut est canonicum & honestum, non etiam in palatio, sed non in camera tua, sed in camera regis contra debitum iuris & Poncificalis officij dignitatem, episcoporum electionem diceris confirmare. Sanè si quis pro contumacia, vel alia causa qualibet interdicto, vel excommunicatione tenetur astrictus, & offert se ad iustitiā, de his pro quibus sententiam ipsam exceperit, iudex eum ne in excommunicatione decedat absoluere poterit, etiam si pars aduersa (ne absoluatur) app. obstaculum interponat. Ab ipso tamen ante absolutionem, sufficienti cautione suscepta, quòd vel in præsentia Rom. Pont. ad cuius audientiam appellatur, si maluerit aduersarius, vel coram iudice cui causam delegauerit, iuris pareat ęquitati. De his etiam, qui conqueruntur se irrationabiliter excommunicationi, vel interdicto suppositos. Illud idem dicimus, & si hi, qui huiusmodi sentētiam protulerint ad Se. Apost. duxerint appellandum. Innoc. 3. Quia multotiens quis ad tempus per ap. legitimam à iudicis sui, quo ad aliquem certum articulum, eximitur potestate. Consuluisti autem nos, vtrum si quis excommunicationis sententia innodatus, ante denunciationem ipsius, ab ea tāquam minus rationabiliter promulgata, in eo casu in quo ante sententiam appellatio vires obtinuisset, curauerit prouocare, eo ꝙ per ap. interpositam excommunicantis videtur iurisdictio dormitasse, ipse denunciare possit eundem, & ad tempus ecclesiasticis beneficijs spoliare. Nos itaque respondemus, quòd cum executionem excommunicatio secum trahat, & excommunicatus per denunciationem amplius non ligetur, ipsum excommunicatum denunciare potes, vt ab alijs euitetur, & illi prouentus ecclesiastici merito subtrahantur, cui ecclesiæ communio denegatur. Grego. ix. Vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad appellationis beneficium conuolauit, illius victoria in re communi cęteris suffragatur, si communi iure iuuetur, idemq; negocium, & eadem causa defensionis existat. Require supra. tit. de appellationis remedio.

De Appellationibus friuolis, & non necessarijs. *Cap.* LXXXV.

CAusa. 2. q. 6. Est autem, quando appellationem interponi non est necesse. Sententia nanque extra solitum ordinē iudiciorum à præside prolata, auctoritatem rei iudicatæ non obtinet. Item si sententia lata fuerit circa prius iudicata, à quibus prouocatum non est, sententiæ auctoritatem non obtinebit, & ideo ab eo appellari non est necesse. Item si sententia contra ius scriptum feratur. Si verò contra litigatoris sententiam dicatur, ad prouocationis remedium oportet confugere. Item si plures iudices dati fuerint, & vnus tantum ex his pronunciasse proponitur, non videtur appellandi necessitas fuisse, cum sententia firmitatem iuris non teneat. Item quod citra ius gestum videtur, firmitatem non tenet, & sine appellatione potest rescindi. Venales quoque sententias, quæ in mercede à corruptis iudicibus proferuntur, & circa interpositæ prouocationis auxilium infirmas esse decretum est. Sunt etiā quorum appellationes non recipiuntur. Non enim potest recipi eius appellatio, qui per contumaciam absens, cum ad agendam causam negocio prius summatim perscrutato, vocatus esset, condemnatus est. Nullus enim homicidarum, veneficorum, maleficorum, adulterorum, itemq; eorum qui manifestam violentiam commiserunt, argumentis conuictus, testibus superatus, voce etiā propria vitium, scelusq; confessus, audiatur appellans, & hoc in notorijs. In occultis aūt, si testibus productis, instrumentis prolatis, alijsque argumentis præstitis, sententia contra eum lata sit, & ipse qui condemnatus est, aut minimè voce sua cōfessus sit, aut fortitudine tormentorum territus, contra se aliquid dixerit, prouocandi licentia ei non denegetur. Item. Quicunque non confidentia iustæ causæ, sed causa differendæ moræ, ne cōtra eum sententia proferatur, appellauerit, vel si de facto suo confessus, ne abijciatur appellare voluerit, huiusmodi appellationes non recipiātur. Extra. 2. de appellationibus, & recu. Alexan. 3. c. ad nostram. Quia remediū ap. non ideo est inuentum, vt alicui à religionis, & ordinis obseruantia exorbitanti, debeat in sua nequitia patrocinium exhibere, Mandamus quatenus, quando si quis subiectorum tuorum ad remedium appellationis conuolauerit, non ideo minus eum iuxta tenorem mandati, quod in prædicta regula continetur, & institutione ordinis, corrigas, & castiges. Idem vbi supra ca. consuluit. Si aliqui quos manifestum sit, & notorium vxorem alterius detinere, aut iniecisse manus violentas in clericum, appellauerit, eorum ap. non est aliquatenus deferendum. Idem. Si generaliter app. quis interponat ab omni grauamine, quod sibi posset contingere, huiusmodi app. teneri non debet. Si verò ab aliquo iudice super omni grauamine, quod in vna causa sibi possit inferri, quamquam generalis app. fuerit interposita, appellationi tamen eius ab eodem iudice est deferendum. Cęlestinus tertius. An sit deferendum app. illius, quem aduersarius de expoliatione, post appellationem legitime interpositam sibi facta, paratus est incontinenti conuincere. Respon. quòd cum in eo puniēdus sit, in quo deliquit, qui appellationi deferre neglexerit, se beneficio reddidit appellationis indignum. Honorius tertius. Cum omisso diœcesano episcopo, fuisset ad archiepiscopum appellatum, ad quem gradatim fuerat appellandum, in causa ipsa de iure procedere non debebat.

De Casibus in quibus appellare prohibetur. *Cap.* LXXXVI.

EX summa iuris. Inhibetur etiam appellatio in quibusdam casibus, qui notantur his versibus. Appellare vetant scelus, excellentia, pacta. Contemptus, minima res, interdictio facta. Arbitrium, res quæ perit, est si longius acta. Scelus quidem, quoniam propter delicta notoria, non potest quis appellare. Excellentia verò, quoniam à Papa non appellatur, cum superior illo non inueniatur. Pacta quoque, quia si paciscantur partes, ne appellent, appellare non poterunt. Contemptus autē, idest contumacia, quia contumax appellans non auditur, nisi forte ueniret adhuc iudice pro tribunali sedente, uel nisi esset contumax in nō exhibendo. Minima vero res, quia non appellatur, si citra 40. solidos consistat summa, super qua litigatur. Interdictio facta, quia quando à Papa inhibetur appellatio, non appellatur, nisi à manifesto grauamine, tunc enim deferendum est appellationi. Si verò appelletur ab occulto grauamine, Iudex non defert ei. Sed superior si inuenerit appellationem à grauamine interpositam, retractabit ipsam, & quę postea facta sunt, arbitriū autem non, quoniam ab arbitro non appellatur. Opponitur tamen exceptio doli, quæ vicem obtinet accusationis. Verbi gratia. Si arbiter inimicus meus efficiatur, & denūciem illi ne pronunciet, & ipse nihilominus pronunciat, illius sententiæ non parebo. Etsi pœna petatur, opponam exceptionem doli. Res autē, quæ perit, quia si res ex dilatione detrimentum patiatur, non appellatur. Verbi gratia. Si appelletur ne corpus defuncti sepulturæ tradatur. Can. 2. q. 6. Sixtus Papa. Quotiens episcopi se à suis comprouincialibus, vt à Metropolitano putauerint pręgrauari, aut eos suspectos habuerint, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire. Et dum prædictam Romanam ecclesiam appellauerint, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum ædes surripere, aut res eorum auferre, aut aliquam eis vim inferre præsumat, antequam amborum causa Romani Pontificis auctoritate terminetur, ꝙ si aliter à quoquam præsumptum fuerit, nihil erit, sed viribus carebit. Extra. 2. de appellationibus & re. Alexan. 3. in concil. Statuimus, vt nec prælati, nisi canonica commonitione pręmissa suspensionis, vel excommunicationis sententiam proferant in

subditos

subditos, nisi fortè talis sit culpa, quæ suo genere suspensionis, vel excommunicationis pœnam inducat: nec subiecti contra disciplinam ecclesiasticam in vocem appellationis prorumpant, precipuè verò hoc in religiosis volumus obseruari, ne si religiosi pro aliquo excessu fuerint corrigendi. contra regularem prælati sui & ea disciplinam appellare præsumant, sed deuotè, & humiliter suscipiant, quod pro salute sua fuerit eisdem iniunctum. Idem. Peruenit ad nos: quòd cum M. tuæ ecclesiæ canonicus, vt in ea residentiam faceret monuisses, in appellationem prorupit. & infra. Cum autem frustratoriæ dilationis causa, videatur dictus canonicus appellasse. Mandamus quate. eum studiosè moneas, vt in eadem ecclesia residentiam faciat. vel infra terminũ appel. suam prosecutus iter ad nos arripiat veniendi. Interim verò alicui honestæ personæ vices eius in ecclesia prætaxata committas, & ei de beneficijs illius assignes, vnde possit cõgruè sustentari. Quòd si præfatus M. & alterum ipsorum adimplere neglexerit, tu præbenda sua priues eundem, & eam alij idoneæ personæ concedas. Idem. Abbates qui de aliqua publica infamia resperssi ac conuicti, & deinde in communi capi. commoniti prælationi cedere noluerint, appellandi non habeant facultatẽ.

Quando appellare liceat, etiam appellatione remota. Cap. LXXXVII.

EX summa iuris. Appellari verò potest etiam appellatione remota, quãdo iudex suspectus allegatur, nec recusatio admittitur. Item quando primum peremptorium statuitur. Item quando certum imprimi libello postulatur, nec conceditur. Itẽ cum ante causæ principalis ingressum, restitutio denegatur. Itẽ cum locus incongruus ad litigandum statuitur. Item cum appellans ante citationem, iter arripuerit ad sedem Apost. Item quando iudex alij vices suas committit, cum non possit cõmittere re. ap. Item quando iudex recusat admittere probationem super falsi suggestione. Item cum appellatio inhibita est vsq; ad diffinitiuam sententiam tantum. Item cum iudex delegatus, inuito ordinario, vult clericum minus idoneum in ecclesia instituere. Item cum iudex rationabiles exceptiones non vult admittere, & huiusmodi. Extra. 2. de appellationibus & re. Quotiens clausula, per quam tollitur ap. remedium in medium ponitur literarum, si sint plura negocia se minimè contingentia, præmissa tantum complectitur, nisi fortè in fine literarum prædicta clausula iteretur.

De Sententia confirmatione. Cap. LXXXVIII.

EX summa iuris. Quoniam autem sententiæ frequenter à iudice, qui de appellatione cognoscit confirmari solent; de confirmatione quoque tractandum est. Confirmatio est iuris prius habiti corroboratio. Item confirmare, est alicuius facto, vel iuri firmitatem præstare. Fit autem pluribus modis. Aliquando quidem à iure, scilicet ex cursu temporis, vt si à sententia nonfuerit infra decem dies appellatum. Aliquando vero à iudice, scilicet per sententiam, vel priuilegium. Aliquando verò iureiurando, vt si minor alienet rem suam, & iuret se non venire contra, non poterit restitutionem petere. Similiter autem confirmatur sententia decreto. Fit autem confirmatio à superiori persona, puta Papa. Vel episcopus aliquando confirmat aliquem contractum, vel beneficium aliquod, vel electionem alicuius, vel sententiam ab inferiori latam. Confirmari quidem possunt ea, quæ iuste, & pacifice possidentur, & ea quæ minus legitime processerunt. Res autem litigiosa confirmari non potest. Effectus confirmationis est, vt ex quo res tibi fuerit à superiori confirmata, non licet alicui sine mandato Papæ de ipsa contra confirmationem indicare, nisi confirmatio per mendacium esset impetrata. Nam si dixi me canonice possidere, & sic obtinui cõfirmationem, poterit mihi moueri quæstio super illo beneficio. Vnde si dicatur me non canonice possidere, poterit de hoc iudex cognoscere: hoc enim probato per consequentiam probabitur, me per falsi suggestionem habuisse confirmationem, & ita non valebit mihi. Si verò vitiosam habui institutionem, & hoc dixi Papæ, ipseq; nihilominus cuofirmauit, eius confirmatio quod deerat institutioni supplebit, vnde iudex inferior de hoc cognoscere non poterit. Quæritur autem si sententiam ab episcopo confirmet Papa, possit idem episcopus, qui tulit illam, absoluere ab ea. Videtur quidem, quòd non possit, quoniam omnia illa nostra facimus, quibus auctoritatem nostram impartimur, & sic illa sententia confirmata à Papa perinde habetur, ac si esset ab eo lata: vnde non videtur inferior iudex ab illa posse absoluere: contrarium tamen verum est. Si verò quæratur cur non expirat confirmatio morte mandatoris, sicut rescriptum, vel mandatum. Hæc potest esse ratio, quia confirmatio statim sortitur effectum suum, vnde statim confirmatur, mandatum verò semper spectat ad futurum. Extra, de confirmatione vtili. li. j. Alex. 3. Si iustus metus, quo minus appellaris te excusat, ad appell. beneficium reputaris conuolasse, dummodo infra tempus quo licitè prouocatur coram iudice, à quo appellasse volueras, vel si habere ipsius copiam nequiueris, in præsentia bonorum virorum attestatione super hoc proposita, causas appellationis duxeris exprimendas. Idem. De confirmationibus autem Rom. Pont. te volumus tenere, quòd contra illas, nisi nouum apo. sc. procedat mandatum, aut certum sit, quòd sint per falsi suggestionem elicitæ, non est aliquatenus iudicandum.

De Re iudicata. Cap. LXXXIX.

EX summa iuris. Res iudicata pro veritate accipitur, & tenet, etiam si lata sit contra ius litigatoris, dummodo non sit lata contra ius scriptum, tunc enim non teneret; neque verò prætextu instrumentorum, vel testium postea repertorum retractatur, sed fallit hoc in causa matrimoniali. Extra. 2. de sentẽ. & re iudi. Alex. 3. Cum autem aliquibus est adiudicata possessio, non sufficit dare pignora, nisi corporali possessione lætentur. Innoc. 3. Constantino episcopo. Cum post decem dierum spatium sententia in auctoritate rei transeat iudicatæ, qui ad prouocationis subsidium infra id tempus nõ recurrit, appellandi sibi aditum denegauit, cum per hoc videatur per interpretationem iuris latæ sententiæ paruisse, præsertim vbi causa non redditur appellandi. Sed nec executionem ipsius sententiæ, ideo conuenit retardari, licet ad hoc agendum quadrimestre tempus regulariter sit statutum, quia id arctari põt nonnunquam à sedenti in medio, & etiam prorogari, & qui ab initio sponte recipit terminum breuiorem, sibi imputare potest, & debet, cum ex hoc videatur amplius beneficium contempsisse: vnde talis non audietur appellans, nisi fortè aduersus eum modus executionis canonicus excedatur.

De Sententia executione. Cap. XC.

EX summa iuris. Fiat autem executio sententiæ in rebus condemnati. Primo, in mobilibus si inueniantur, si non inueniantur in immobilibus. Tertio, si illa non sufficiãt, peruenitur ad debitores condemnati, contra quem iudex exequitur. Et nota, quòd ista bona omnia pignori capiuntur auctoritate iudicis, & venduntur bona fide infra tempus à iudice statuendum, & hoc habet locum in personali. Si autem agatur rea li actione, statim fit executio sententiæ si non appellatur, & hoc si res statim restitui potest, Si fortè non possit statim restitui datur condemnato tempus à iudice, infra quod restituat rem, & interim dat condemnatus bonos fideiussores de præstanda extimatione, si rem non restitueret, & hæc locum habent, quando condemnatus est iussus restituere, & vult parere sententiæ. Si autem parere non vellet, & rem habeat penes se, iudex ex officio suo, per brachium militare potest ab illo auferre rem, & dare uictori. Si uerò condemnatus rem non habeat, nec restituere uelit, iurabit uictor quantum sua intereſt, & intantũ iudex condemnabit uictum, maxime nisi dolo fecit quo minus rem haberet. Si vero uictus dolo non desijt possidere, nec rem potest restituere, iudex in rei æstimatione debet eũ tantummodo condemnare. Iusti. ubi supra lib. 4. Improbus etiam litigator, damnum & impensas litis inferre aduersario cogitur. Ex Digest. 5. lib. Vlpianus de offic. Proconf. Eum quem temere aduersarium suum in iudicium uocasse constiterit, uiatica, litisq; sumptus aduersario suo reddere oportebit.

De In integrum restitutione. Cap. XCI.

EX summa iuris. Quoniam autem eorum, quæ per uim aut metum, uel dolum, uel alias perperam ablata sunt, restitutio per sententiam fit. De in integrum restitutione quoque uidendum est. In integrum restitutio est prioris status, uel iuris redintegratio. Fit autẽ ab ordinario, & à delegato si delegatus sit ab eo, qui propriam habet iurisdictionem. Si tamen iam tulisset sententiam, & postea peteretur ab eo restitutio, non posset eam facere, quia iam functus esset officio suo. Ordinarius autẽ, etiam contr sententiam suam, vel prædecessoris sui potest restituere. Maior etiam aduersus sententiam minoris restituere ualet, sed non econuerso. Est autem facienda minori, uel ecclesiæ, si tamen se læsos ostenderint, minori quidem 25. annis, si decipiatur in cõtractibus, uel sententia poterit enim petere restitutionem toto tempore minoris ætatis, usque ad annos 25. & etiam

etiam post annos 25. infra quadriennium. Hæc eadem restitutio competit ecclesiæ, quoniam ecclesia iure minoris vtitur. Nam iure pupilli secundum leges vtitur respublica, ecclesia vero vtitur eodem iure quo respu. Restituitur autem si lædatur circa iudicia, vtputa si necessarias allegationes omittat. Restituitur etiã circa contractus si lædatur, & hoc infra quadriennium tantum à tempore contractus. Ecclesia quoque contra ecclesiam restitui potest. Est & alia restitutio, quæ cõpetit iure maioris, secundum leges. Debet autem fieri restitutio causa cognita, & aduersario præsente. Effectus restitutionis est, vt læsus quòd suum est accipiat, & ad omnia restituatur. Cessat autem restitutio in re modica. Item vbi damnum prouenit ex euentu. Verbi gratia. Si minor, vel ecclesia vendidit prædium, nec fuit in venditione deceptus, sed precium postea perijt per casum, nõ competit restitutio. Item si contractus ipso iure non teneat. Item si minor restitui petat ad hæreditatem omissam, & ampliatam laboribus substituti. Item si soluatur ei debitum auctoritate iudicis, & postmodum illud amittat. Idem in delictis. In summa vero nota, quòd licet ecclesia iure minoris vtatur: tamen priuilegium ecclesię, priuilegium minoris excedit, quoniam ecclesia non tenetur creditori, nisi creditum in vtilitatem ecclesiæ versum sit. Minor autem tenetur, sed restituitur.

Iterum De eodem. Cap. XCII.

EX Digest. lib. 4. Modestinus. Omnes in integrum restitutiones causa cognita à prætore promittuntur, scilicet, vt iustitiam earum causarum examinet, an veræ sint, quarum nomine singulis subuenit. Paulus lib. 7. Nemo videtur re exclusus, quem prætor in integrum restituturum pollicetur. Marcellus. Antonius Imperator Martio Auito prætori de succurrendo ei, qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit. Et si nihil facilè mutandum est ex solennibus, tamen vbi æquitas euidens poscit, subueniendum est. Itaque si citatus non respondit, & ob hoc more pronunciatum est, confestim autem pro tribunali te sedentem adijt, extimari potest non sua culpa, sed parum exaudita voce præconis defuisse, ideoque restitui potest. Deceptis enim sine culpa sua, maximè si fraus ab aduersario suo interuenerit, succurri oportebit: cum etiam de dolo malo actio competere soleat, & boni prætoris est potius restituere litẽ, vt & ratio & æquitas postulabit, quàm actionem famosam constituere. Ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest. Extra de in integrum restit. Alexã. 3. De possessionibus ecclesiæ laicis sub modico censu concessis: Noueris, quòd si ecclesia læsa est, & manifeste apparet ipsius detrimentum, cum episcopo conditionem eius deteriorem facere non liceat, & ecclesia iure minoris semper debeat illæsa seruari, quæ in damnum eius data fuisse constiterit, ad ipsius ius, & proprietatem redire conuenit. Prouidendum est tamen, ne si fortè coloni possessiones illas expensis, atque laboribus suis reddiderint meliores, sumptibus quos bona fide fecerunt, debeant defraudari. Innocẽ. 3. Sententia Rom. sc. non negatur in melius posse commutari, cum aut surreptum aliquid fuit, aut ipsa pro consideratione ætatum, & temporum, seu grauium necessitatũ dispensatiue quicquam ordinare decreuit, & secundum iura ciuilia, principes etiam contra res bis iudicatas, in auditorio suo examinari, restitutionem in integrum permiserunt. Grego. ix. Causa restitu. in integrum coram iudicibus ordinarijs administrationem habentibus, vel delegatis ab eis tractari poterit, & finiri, siue hoc ipsis delegatis specialiter demandatum fuerit, siue commisso eis negocio contingat incidere huiusmodi quæstionẽ. Delegati vero ab ordinarijs qui administrationem non habẽt, sed facultatem tantummodo iudicandi, seu arbiter de causa cognoscere nequeunt, vbi coram eis mota fuerit incidenter. In matrimoniali quoque, liberali, vel criminali causa, cum maiores iudices exigantur, arbiter nequit assumi. Idem. Beneficio restitutionis in integrum ecclesiæ tuæ in alio iudicio denegato, restitutio, præterquam ad appellationem omissam, videtur eidem ecclesiæ posse negari, nisi nouis defensionibus ad huiusmodi sit beneficium admittenda.

Quòd, & hi, qui iniustam causam fouerunt, tenentur restituere. Cap. XCIII.

HElinandus vbi supra. Iudex, & Consiliarius, & Aduocatus tenentur ad restitutionem omnium, quæ iudicio, consilio, aduocatione ablata sunt à proximo, siue dolus, siue non, sed ignorantia interuenerit, eo quòd Prophetæ, & videntis assumũt omnes officium, & sicut videns, qui per incuriã aliquid de contingentibus omisit puniẽtur, tenetur enim talis omnia scire, quę vt dispenset officio assumit, similiter & magister. Quod autem obijcitur, non fraudulenti officij nulla est obligatio, verũ quidẽ est eatenus, vt non propter hoc traheris in causam coram iudice. Quòd tum autem ad Deum citra fraudulentiam officij obligaris, quamuis reuera fraus sit scienter nos tale officium assumere, quod cum debito fine scimus nos non posse terminare. Scientia igitur in fraudem, & ignorantia crassa obligat, diligentia debita adhibita excusat. Ex his patet, quòd notitia iuris non minus iudici necessaria est, quàm voluntas aut facultas. Et quidem meo tempore nihil miserabilius vidi, quàm iudices scientiæ legis ignaros, & bonæ voluntatis inanes, quos cõuincit amor munerum & retributionum, & qui talibus ordinariam iurisdictionem conferunt, aut iuris ignari sunt, aut contemptores. Si autem aduocatus sciens fouet partem iniustam, tenetur ad restitutionem omnium rerum earum, quæ amittit ille, contra quem stat si vicerit in causa. Si verò iustam, & scit sententiam ferendam, & pro cliente suo sine auxilio suo, tenetur ad restitutionẽ salarij, quod tunc demum accipere potest si scit iustam causam, nec clientem suum sine auxilio, & labore aduocati posse euincere. Sed cum aduerterit causam quam fouet in aliquo vacillare, & iniustitiam continere, puta in testibus subintroductis, vel in alijs instrumentis, minus conuenientibus, quæritur si aduocatus teneatur munire iudicem circa illud? Et videtur necessariũ, quia ei seruit necesse hẽt, vt faciat ei fidem. At si munierit cũ erit proditor causæ, & secreti sibi commissi, quod non videtur reuelandum, sicut nec confessio. Ob hoc valde periculosum est aduocare pro pecunia. Magister Radulphus de Talamo, comperta iniustitia partis quam fouebat, quam à principio causæ iustam putauerat, repentè stetit aduocatus, & pro parte aduersa etiam euocatus à iudice ad iudicium dandum, quia solius Dei intuitu cognoscebatur agere negocium, propter quod maximũ incommodum, & odium, & inimicitias ab aduersa parte incurrit. Periculosum est igitur aduocare, præterquã in illo negocio solo vbi veritas est periculo. Dico etiam, quòd aduocatus tenetur consulere clienti suo, ne per præscriptionem euincere cupiat, cum sacra scriptura consulat, ne quis per præscriptionẽ tantum, aliquid possideat, dicatque illũ qui sic possidet magis peccare quanto diutius sic possederit. Igitur si in tali causa euicerit aliquis, aduocatione tua te patrocinante, teneris ad restitutionẽ totius damni partis aduersæ, siue corporale damnum sit, siue spirituale. Ad eandem restitutionem tenetur, tam iudex forensis, quàm ecclesiasticus. Sic enim iudex efficitur particeps rapinæ, & tenetur tanquam raptor ad restitutionem, cum pari pœna puniendi sint male agens, & consentiens. Est autem consensus iste remotus, tum opus quidem prauum non placet, sed delinquentem cum possis non corripis verbo, iuxta illud: Si peccauerit in te frater tuus corripe eum, aut iusta coërtione, quod ad prælatos pertinet vtriusque fori. Sicut ergo famulus meus ad custodiam equi mei deputatus, si eum amisero per eius incuriam, tenetur mihi illum restituere, sic & iudex ad hoc constitutus.

De Causis criminalibus. Cap. XCIIII.

EX summa iuris. Viso qualiter procedendum sit in causis pecuniarijs, restat agendum de criminalibus. Nam de causis spiritualibus, quæ propriè ad forum ecclesiasticum pertinẽt, in sequentibus Deo dante tractabitur, vbi de lapsu clericorum agetur. Extra. 5. de accusationibus. Innocẽn. 3. Tribus modis ualet crimen opponi, denunciando, excipiendo, & accusando. Quãdo crimen in modum denunciationis opponitur, non est inscriptio necessaria. Sed cum in modum accusationis, oportet inscribi, quoniam ad depositionem instituitur accusatio. Sed ad correptionem est denunciatio facienda. Cũ autem excipiendo fuerit crimen obiectum, distinguendum est, quare opponatur, & quomodo. Si enim à testificatione, vel ab accusatione aliquis repellatur, non est inscribi necesse, sed cũ opponitur, vt quis à promotione officij, vel beneficij excludatur. Si ante confirmationẽ obijcitur, non cogitur quisquã inscribere, quia crimen hoc modo probatum impedit promouendum, sed non deijcit iam promotum. Post confirmationem uero, cum scilicet ordinandus fuerit aliquis, aut etiam consecrandus, quia ab obtinendo repellit, & deijcit ab obtento, ad extraordinariam pœnam, secundum arbitrium discreti iudicis citra vinculum inscriptionis est excipiens astringendus, si defecerit in probando, pro eo quòd crimine sic probato perdit, quod per electionem & confirmationem ei fuerat acquisitum. Sed ob hoc prius habita non amittit, licet enim agatur de crimine non est tamen huiusmodi quæstio criminalis: unde per procuratorem potest ritè tractari. Can. 2. quęstio. sexta. Gratianus. Cum autem in capitali causa, vel status, interpellatum fuerit, non per procuratorem, sed per seipsos appellantes

pellantes causam suam agere oportet. Extra 1.de restit.in integ. Grego.ix. In criminali quoque causa cum maiores iudices exigantur, arbiter nequit assumi.

De Quinque modis accusandi, vel agendi de crimine. *Cap.* XCV.

EX summa iuris. Quoniam ergo criminales causæ, de quibus dicendum est per accusationem proponuntur, de hac ordine congruo pauca præmittantur. Accusatio, large sumpto vocabulo, dicitur alicuius de crimine delatio. Talis accusatio quintuplex est, scilicet infamantis, denunciantis, famæ communis, solemniter accusantis, & excipientis. Prima prohibetur, secunda præcipitur, sed secundum quosdam ad prælatos restringitur. Tertia verò nec præcipitur, nec prohibetur, quia non pendet de iuris potestate, sed ipsius infamato vitio, vel plerunq; solius Dei potestate, & hæc inquisitionem inducit. In inquisitione nanque fama est loco accusatoris. Quarta quoque nō præcipitur, tum quia odiosa est, tum quia periculosa est. Nec etiam prohibetur, sed tantum permittitur, quoniam interest reipub. ne crimina permaneant impunita. Quinta similiter nec præcipitur, nec prohibetur, sed tantum permittitur, quoniam vnicuique ius suum, & prosequi, & contemnere licet. In prima & tertia constat non inscribi, cū prima sit omnino prohibita, nec tertia fiat ab homine speciali. In secunda quoque non est inscribendum, sed admonitio tantum præmittenda, quoniam ad correctionem est denunciatio facienda. In quarta vero oportet inscribi, quoniam ad pœnam legitimam instituitur accusatio. In quinta denique distinguendum est, vtrum obijciatur accusatori, vel testi, vt ab agendo, vel testificādo repellatur, an vt à promotione excludatur. In primo casu non est necesse inscribi. In secundo idem si agatur ante confirmationem. Si verò post obligabit se, concipiens ad pœnam extra ordinariam, si defecerit in probatione. Quod autem dixi, vbi ad pœnam legitimam agitur, inscribi oportere, fallit in denunciatione, quoniam hæc ad omnes pertinet, sine in inquisitione, vbi perdit quis honorem, sine accusatoris inscriptione. Regulariter enim inquisitio necessaria est, vbicunque de honore adimendo tractatur. Item fallit etiam in leuibus criminibus, & in notorijs, & in omnibus, quæ iudicio publicantur, talia nanque non requirunt inscriptionem, vnde sine inscriptione deponitur testis, qui contra se crimē confitetur illud, etiam si crimen de quo excipitur, causam de qua agitur contingere videatur. Denique & iudex punit calumniatorem sine inscriptione accusatoris, incontinenti absoluto reo. Idem in eo qui suspectam producit chartam, cui fidem non facit. Idem etiam in teste vacillante, vel procaciter respondente. Idem forte & in suspectis tutoribus.

De Infamatione. *Cap.* XCVI.

CIrca infamationem autem nota, quòd si quis famosum libellum composuit, aut certum est, quòd inscripsit, aut non. Si certum, aut spontè confitetur, & tūc cum eo mitius agitur, aut conuincitur, & tunc secundum leges capitali pœna punitur, vel forte in exilium deportatur, ac perpetuo ibi stabilis efficitur, secundum canones autem, qui vltimum suppliciū nulli irrogant, verberibus subijcitur. Si verò non est certum, tūc secundum canones admoneri debet, vt prodeat in publicum & exequatur quod incepit. Quod si non fecerit, primo quidem eu charistiæ participatione priuabitur, & si contumax ex toto fuerit, tunc demum anathematis mucrone ferietur, secundum leges autem, si capi potuerit & comprehendi, si eo libello infametur innocens, punietur. Secus verò si nocens, quoniam expedit delicta nocentū esse nota, atque punita. Hæc quidem vera sunt in eo, qui non vult probare quod inscripsit. Si verò vult probare commendandum est, & si defecerit tenetur ad pœnam talionis. Causa.5.q.1. Adrianus Papa. Qui in alterius famam publicè scripturam, aut verba contumeliosa confinxerit, & repertus scripta non probauerit flagelletur, & qui eam inuenerit prius rumpat, si non vult autoris culpam, & facti causam incurrere. Item ex concil. Albertano. Hi qui inuenti fuerint libellos famosos in ecclesia ponere, anathematizentur. Cod.lib.ix.tit.de famosis libellis. Imperator Valentianus & Valens. Si quis famosum libellum, siue domi, siue in publico, siue quocunque loco ignarus reperit, aut corrumpat priusquam alter inueniat, aut nulli fateatur inuentum. Si verò non statim easdem chartulas, vel corrumpit, vel igne consumpserit, sed vim earum dolose manifestauerit, sciat se quasi auctoritate huiusmodi delicti, capitali sententiæ subiugandum.

De Denunciatione. *Cap.* XCVII.

CAusa.5.q.5. Nunc autem quæritur, an sit aliquis maliuolus, quia crimen alterius indicat. De hoc scribit beatus Augu. ita dicens: Non vos iudicetis maliuolos, quādo crimen alterius indicatis magis quippe nocentes estis non indicando crimen, quàm si fratres vestros, quos iudicando corrigere potestis, tacendo perire permittitis. Idem ad Innocentium Donatistam. Melius est cum seueritate diligere, quàm cum leuitate decipere, & qui freneticum ligat, & qui lytargicum excitat, ambobus molestus, ambos amat. Quis non potest nos amplius amare q̄ Deus, & tamen nos non solum docere suauiter, uerumetiam sa lubriter terrere non cessat, fomentis leuibus quibus Deus consolatur, sæpe etiam mordacissimum medicamētum tribulationis adiungit. Noueris aliquem furem auertendis pecoribus pabulū spargere, & pastorem aliquando flagello ad gregem pecora errantia reuocare. Gratianus. Eusebius autem contra statuere videtur, dum aliorum crimina sponte confitentes, in episcoporū accusatione recipi prohibet, sed aliud est ex charitate aliorū crimina deferre, vt quos secreta ammonitione corrigere non possumus, conuictos iudicis sententia corripiat. Atque aliud insidiando falsa obijcere, vel insultando vera facilè exprobrare. Illud vero charitatis, hoc autem impietatis est officium: unde in Prouerbijs dicitur. Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberauit eos. Ex summa iuris. Circa denunciationem, ergo nota, quòd qui crimen alterius indicat. Si malo animo maliuolus est, & peccat, qui vero bono, beniuolus. Et hoc præsumitur si iuris ordinem in iudicando seruat, puta si indicat ei, qui prodesse potest, & non obesse. Item si eum præmonuit. Item si quod occultè indicat in iudicio probat. Denunciare prohibētur criminosi, qui adhuc in scelere perseuerant. Et infames prohibentur, & inimici, quia charitatiua debet esse denunciatio. Aliter etiam laicus admittitur sed non mulier, vel pupillus, etiam bonæ famæ, cum sit accusatio popularis. Idem dico de illo, qui prosequitur inquisitionem, scilicet, vt si est criminosus, uel infamis, aut inimicus repellatur. Idem etiam in exceptione videtur, scilicet, vt inimici repellantur. Ab accusatione quoque prohibentur multi, sicut infra dicetur. Sed idem fortè denunciare, & inquisitionem impetrare valent. Denunciari vero, vel accusari nō possunt, quidam propter dignitatis eorum excellentiam, vt Papa, qui super se iudicem non habet, nisi solum Deum. Et hic nisi in crimine hæreseos. Idem etiam in Imperatore quo ad accusationem. Cæterum denunciari potest coram Papa, de quolibet mortali peccato.

De Publica fama clamante. *Cap.* XCVIII.

FAma communis accusat aliquem de crimine, quando infamatus est publicè, ita quòd insinuatio clamosa peruenit ad aures iudicis, vt procedat ad inquisitionem, & indicat infamato purgationem; tunc enim non exigitur inscriptio, uel accusatio specialis alicuius hominis, quoniam ipsa fama supplet locum accusatoris. Et de hac quidem fama, uel potius infamia, iam superius dictum est capitulo. de infamibus, à testimonio repellendis. Quæri autem potest, vtrum infamis pendente infamia possit aliquem excusare, uel contra aliquem testificari, de hoc distingue, quòd est infamia facti, puta quando de aliquo dicitur, q crimen aliquod commiserit, & tunc infamia pendente, nō potest accusare, uel testificari. Item est infamia iuris, quando ipso facto est aliquis infamis, ut qui fœnus improbum exercet, uel qui muliebria passus est, talis enim etiam post sententiam infamis remanet, nisi fuerit à principe restitutus, & ob hoc accusare non potest. Item est infamia iudicis, quando condemnatur aliquis de crimine, quod habet actionem famosam, ab episcopo, uel ab inferiori iudice, talis etiam post actam pœnitentiam infamis remanet, nisi fuerit à Papa restitutus, qui potest depositum restituere. Item infamia canonis, quando quis peccatum mortale committit, uel quando est excommunicatus. Nā quicunque peccat mortaliter, eo ipso infamis est infamia canonis, quæ scilicet infamia fertur ad tempus, & sub conditione, scilicet nisi se correxerit, vnde finita pœnitentia, finitur, & aboletur infamia, & sic accusare, uel testificari potest. Possunt autem simpliciter infames accusare suam, uel aliorum iniuriam prosequendo. Possunt etiam infames accusare de hæresi, de symonia, de crimine læsæ Maiestatis, de crimine quoque fraudatæ annonæ, de crimine suspecti tutoris, & etiam de sacrilegio secundum quosdam.

De

De Inquisitione. Cap. XCIX.

EXtra 5. de accusa. & re. Innoc. 3. In concil. generali. Qualiter autem, & quando debeat prælatus procedere ad inquirendum, & puniendum subditorum excessus, ex auctoritate noui, & veteris testamenti colligitur euidenter, ex quibus processerunt canonicæ sanctiones. Legitur enim in Euangelio, quod villicus ille, qui diffamatus erat apud dominum suum, quasi dissipasset bona illius, audiuit ab illo. Quid est hoc, quod audio de te, redde rationem villicationis tuæ &c. & in Gen. Dominus ait descendam, & videbo &c. Ex quibus probatur, quòd non solum cum subditus, verumetiam cum prælatus excedit, si per clamorem, & famam, ad aures superioris aduenerit, non quidem à maliuolis, & maledicis, sed a prouidis & honestis, nec semel tantũ, sed sæpe quod clamor innuit, & diffamatio manifestat, debet coram ecclesiæ senioribus veritatem diligentius perscrutari, vt si rei poposcerit qualitas, canonica districtio culpam feriat delinquentis. Non tanquam idem sit actor & iudex, sed quasi denunciante fama, vel deferente clamore officij sui debitum exequatur: Licet autem hoc sit obseruandum in subditis, diligentius tamen obseruandum est in prælatis, qui quasi signum positi sunt ad sagittam. Et quia non possunt omnibus complacere, cum ex officio teneantur non solum arguere, sed etiam increpare quandoque, & interdum suspendere, nonnunquã vero ligare, frequenter odium multorum incurrunt, & insidias patiuntur. Et ideo sancti Patres statuerunt prouidè, vt accusatio prælatorum non facilè admittatur, ne concussis columnis corruat ædificium. Verum ita voluerunt prouidere prælatis, ne criminarentur iniuste, vt tamen cauerent ne delinquerent insolenter, contra morbum vtrinque inuenientes congruam medicinam, videlicet, vt criminalis actio, quæ ad diminutionem capitis, idest ad degradationem intẽditur, nisi legitima procedat, inscriptio, nullatenus admittatur, sed tamen si super excessibus suis quisquam fuerit infamatus, vt iam clamor ascendat, qui diutius sine scandalo dissimulari non possit, vel sine periculo tolerari, absque dubitationis scrupulo, ad inquirendum, & puniendum eius excessus, non ex odij fomite, sed charitatis procedatur affectu. Quatenus si fuerit grauis excessus, & si non degradetur ab ordine, ab administratione tamen amoueatur omnino, quod est secundum sententiam euangelicam, à villicatione villicum amoueri, qui non potest villicationis suæ dignam reddere rationẽ. Debet igitur esse præsens is contra quem debet fieri inquisitio, nisi se per contumaciam absentauerit, & exponenda sunt illa capitula, de quib. fuerit inquirendum, vt facultatem habeat defendendi seipsum, & non solum dicta, sed etiam ipsa nomina testium sunt ei (vt quid, & à quo sit dictum appareat) publicanda, necnõ exceptiones & replicationes legitimè admittendæ, ne per suppressionem nominum infamandi, per exceptionum verò exclusionem, falsum deponendi audacia præbeatur. Ad corrigendos itaq; subditorum excessus, tanto diligentius debet prælatus assurgere, quanto damnabilius eorum offensas desereret incorrectas. Contra quos, vt de notorijs excessibus taceatur, & si tribus modis possit procedi, per accusationem videlicet, denunciationem, & inquisitionem ipsorum, vt tamen in omnibus diligens adhibeatur cautela, ne fortè per leue compendium ad graue dispendiũ perueniatur, sicut accusationẽ legitima debet procedere inscriptio, sic & denunciationem charitatiua monitio, & inquisitionẽ clamosa insinuatio præuenire. Illo semper adhibito moderamine, vt iuxta formam iudicij, sententiæ quoque forma dictetur. Hunc tamen ordinem contra regulares personas non credimus vsquequaque obseruandum, quæ cum causa requirit facilius & liberalius à suis possunt administrationibus amoueri. Idem Vercellen. episcopo, & abbati de Til. Vos quidem omni gratia & timore postpositis, Deum solum pr ę oculis habentes, via regia incedentes, sine personarum acceptione in negocio procedatis, formam vero iuramenti quam à clericis Nouarien. super inquisitione facienda in hoc negocio recepistis, in similibus volumus obseruari, vt videlicet iurent clerici, quòd super his quæ sciunt, vel credunt in sua ecclesia reformanda, tam in capite, quàm in membris, (exceptis occultis criminibus) meram & plenam dicant inquisitoribus veritatem.

De Legitima purgatione. Cap. C.

IDem. Propter famam quidem & deponentium credulitatem non erit ad depositionis sententiam contra aliquem procedendum, sed infamato canonica poterit indici purgatio, secundum arbitrium iudicantis, qui propter dicta paucorum eũ infamatum reputare non debet, cuius apud bonos & graues opinio læsa non existit. Ex summa de casibus. Purgatio est de obiecto crimine innocentiæ ostensio. Purgationis sunt duæ species. Canonica, scilicet & Vulgaris. Canonica quæ fit per iuramentum, vel per testes, & ista permittitur, & approbatur tanquam bona, vtilis, & honesta in ecclesia Dei. Vulgaris est, quæ à vulgo est inuenta, vt ferri candentis, aquæ feruentis, monomachiæ, i. duelli, & cætera huiusmodi. Sed ista hodie in totum reprobata est, & maledicta. Can. 6. q. 5. Quod autem deficiente accusatore reus non sit cogendus ad probationem, auctoritate Gregorij probatur. Accusatus itaque non negationes, sed excusationes probare debet. Hoc aut ẽobseruandum est, quando reum, publica fama non vexat, tunc autem auctoritate ipsius Gregorij propter scãdalum remouendum famam suam reum purgare oportet. Cau. 15. q. 5. Purgationem vero neganti esse præstandam. Stephanus Papa scribit Leoni Thianensi archiepiscopo dicens, vt si vel spõte confessus, vel legitimis testibus fuerit approbatus, canonica feriatur sententia. Quòd si nec sponte confitetur, nec accusatores & testes legitimi reperti fuerint, & mala fama crebrescit, nõ in publico examine, sed coram te, & aliquantis reuerendissimis presbyteris & diaconibus tuæ ecclesiæ secreto iuramento se purificet, & deinde boni testimonij eum annuncia, & compesce, & commone ecclesiæ suæ filios, nec sacerdotem Dei infamare vlterius præsumant.

De Probationis vulgaris reprobatione. Cap. CI.

CAusa. 2. q. 5. Iuramento vero dato candẽtis ferri, & feruentis aquæ purgatio non est addenda. Vnde Stephanus 5. Huberto episcopo Maguntino. Consuluisti de infantibus, qui in vno lecto cum parentibus dormientibus mortui reperiuntur, vtrum ferro candente, aut aqua feruente, seu quolibet alio examine parentes se purificare debeant, eos non oppressisse. Monendi nanque sunt, & protestandi parentes, ne tenellos secum in vno collocent lecto, ne negligentia qualibet prouenieute suffocentur, vel opprimãtur. vnde ipsi homicidij rei inueniantur. Nam ferri candentis, vel aquæ feruentis examinatione, confessionem extorqueri à quolibet, sacri non censent canones, & quod sanctorum Patrum documento sancitum non est, superstitiosa adinuentione non est præsumendum. Spontanea enim confessione, vel testium approbatione, publica delicta, habito præ oculis Dei timore, commissa sunt nostro regimini iudicare, occulta vero Deo delinquenda.

De Duelli prohibitione. Cap. CII.

EX summa de casibus. Duellum est singularis pugna inter aliquos, ad probationem veritatis, ita videlicet, ut qui uicerit probasse intelligatur. Et dicitur duellum, quasi duorum bellum. Dicitur etiam uulgo in plerisque partibus, iudicium, eo quòd ibi Dei iudicium expectatur. Dicitur etiam monomachia, quasi unica, uel singularis pugna. Monos enim unus, machia pugna. Non debet fieri etiam inter laicos, licet enim Dauid duellum cum Golia commisit, non tamen illud est pro lege sumendum, quia priuilegia paucorum communem legem non faciunt, vt ait Hieronymus. Item quia est contra illud pręceptum Domini, Non tentabis dominum Deum tuum, expresse enim prohibetur in lege seculari, scilicet de gladiatoribus. Consuetudo tamen generalis contra ista inualuit, ferè ubiq; terrarum, unde solet quæri, an huiusmodi consuetudine generali excusentur à mortali peccato. Et dicunt quidam quòd sic, inducentes pro se uerbum. Ambr. 32. q. 4. Obijciuntur Iacob. 4. uxores, quod quando mos erat, crimen nõ erat. Alij distinguũt & aiunt, eum qui duellum offert, & eum qui sponte suscipit, peccare mortaliter. Eum uero, qui suscipit iudice compellente nõ peccare, cum aliter non possit euadere periculũ mortis, uel rerũ suarum: quod enim quis facit ob defensionem suam, uel rerum suarum, licitum iudicatur, si sit etiam sacerdos. Ego autem, saluo meliori iudicio, dico cum A. sine exceptione, quod nulla consuetudo, uel iuris corruptela, potest in hoc aliquem excusare, eo quòd diuturnitas temporis non minuit peccata, sed auget. Peccant ergo omnes mortaliter, sed differenter: grauiter enim peccat, qui suscipit etiam propter quantumcunque metum. Attenuatur tamen peccatum multum propter periculum personæ, uel rerum. Ille autem qui spontè suscipit, item qui offert, item iudex qui defert, uel præstat auctoritatem, item assessores, & qui dant ad hoc consilium, auxilium, uel fauorem, item sacerdotes, qui dant benedictionem, isti homines peccãt longe grauius. Item si contingeret aliquem ibi mori, omnibus imputaretur homicidium, & omnes fierent irregulares. Si ergo alicui clerico offeratur duellũ, nullo modo suscipiat, uel per se, uel per aliquẽ, quem ponat loco sui, quia de iure debet deponi. Pęna pugnantium

tium in duello est depositio, si erant clerici. Sed si exinde nec mors sit, nec membrorum diminutio subsecuta fuerit, poterit erga eos suos episcopus dispensare, si aliter necessitas, vel vtilitas hoc exposcat. Si tamē sacerdos vel alius clericus in duello sponte oblato, vel suscepto ab ipso, amisisset partem digiti, sed non tantam; quin sine scandalo posset celebrare solenniter, potest, quantumcunque grauis sit excessus, episcopus cum tali post peractam pœnitentiam, dispensare. Circa laicos autem qualiter in talibus sit procedendum. Require infra.

De solenni accusatione. Cap. CIII.

Actor. Accusatio propriè dicitur, alicuius ante iudicem de crimine manifesta delatio. Nam si non fiat ante iudicem, non est accusatio, sed infamatio. Si autem apud iudicem occultè fit, est denunciatio. Igitur accusare est aliquem coram iudice reum criminis ad vindictam proclamare. In omnib. autem negocijs exigitur accusator, nisi in quibusdam casibus, verbi gratia. Secundum leges, quando quis defert literas suspectas, nec potest ostendere fidem earum, potest enim tunc vt falsarius puniri sine accusatore. Similiter & quando quis vacillat in testimonio, si possit sciri, quod falsum sit. Item quando quis intulit iniuriam ministris ecclesiæ. Item quando tutor suspectus est de dilapidatione. Item quando maritus accusat vxorem de adulterio, & vxor replicat de lenocinio, si verum sit, iudex sine accusatore potest eum punire. Secundum canones autem in notorijs, vt in filio sacerdotis habente ecclesiam patris. Item in presbytero habente concubinam. Item in parentela manifesta. Item in adulterio, in vsurario, & symoniaco. Accusatur autem aliquis de crimine sicut de adulterio, vel homicidio, vt capite puniatur. aliquando prælatus de symonia, vel incontinentia, vt deponatur, aliquando vero de negligentia, vel sufficientia, vt ab administratione remoueatur. Prohibentur autem accusari nisi de hæresi Papa, & Imperator, vt supra dictum est. Item Legatus Impetialis, vel Papalis, Præses prouinciæ Consul Romanus. Prohibentur, quoque magistratus, nisi in his, quæ circa magistratum consistunt. Potest etiam accusatio contra eos deponi sed differtur vsque in finem honoris causa. Item accusatus ab vno prohibetur accusari ab alio de eodem crimine. Item prohibentur accusari, qui in digestis vetantur in ius vocari, & multi alij. Item nullus laicus admittitur ad accusationem clerici, nisi suam, vel suorum iniuriam prosequendo. Nam in hoc casu, licet etiam infamib. accusare. Remuneratur autem secūdum iura, qui accusat tractantem de electione Papæ ipso viuente, vel conspirantem in mortem Episcopi, vel Imperatoris, vel iudicem accipientem aliquid ob iudicandum, vel dominam cum seruo concumbētem, vel condentem falsam monetam, vel etiam symoniacum aut hæreticum: nam hæresis, & symonia crimini læsæ maiestatis comparantur.

Quòd nullus sit condemnandus, nisi in iudiciario ordine. Cap. CIIII.

Gratianus. Can. 2. q. 1. Quod autem nullus sine ordine iudiciario damnari valeat, multis auctoritatibus probatur. De eo ait Aug. Nos in quenquam sententiam ferre non possumus, nisi aut in conuictum, aut in sponte confessum. Item Constantinus Imperator. Iudex criminosum discutiens, non ante sententiam proferat, quàm aut reum ipse se cōfiteatur, aut per innocentes testes conuincatur. Item Eleutherius Episcopus. Nihil circa quemlibet accusatum, absque legitimo, & idoneo accusatore fiat. Nam & dominus noster Iesus Christus Iudam furem esse sciebat, sed quia non est accusatus, non est deiectus. Item de libro Constitutionum. Nemo Episcopus, nemo presbyter excommunicet aliquem, antequam causa probetur, propter quam ecclesiastici canones hoc fieri iubent. Cā. 4. q. 4. Fabianus Papa. Nullus vnquam præsumat accusator simul esse, & iudex, vel testis, quoniam in omni iudicio 4 personas semper necesse est esse. Iudices electos. Accusatores cōguos, Defensores idoneos, atq; Testes legitimos. Iudices aūt debent vti æquitate, Testes veritate. Accusatores intentione ad amplificādam causam, Defensores extenuatione ad minuendā cām.

Quòd autem crimina manifesta non indigent accusatione. Cap. CV.

Gratianus. Causa. 2. q. 1. His omnibus auctoritatib. datur intelligi, ꝙ nullus est condemnandus, nisi iudicio ordinabiliter habito, aut conuincatur, aut reum se ipse cōfiteatur. Verum hoc de illis intelligendum est, quorum crimina sunt occulta. Cæterum quæ manifesta sunt, iudiciarium ordinem non requirunt, vnde Ambr. Manifesta, accusatione non indigent. Sed sciendum est, ꝙ eorum quæ sunt manifesta, alia sunt nota iudici, & incognita alijs: quædam vero sunt nota iudici, & alijs. Quæ iudici tantum nota sunt, sine examinatione ferri non possunt: quia dum accusatoris persona assumitur, iudiciaria potestas amittitur. In vna eademq; causa nullus simul esse potest accusator, & iudex. Vnde Aug. in Hom. de pœnitentia. Multi corriguntur, vt Petrus: multi tolerantur, vt Iudas: multi nesciuntur donec veniat dn̄s, qui illuminabit abscondita tenebrarum. Nos vero quenquam a cōione prohibere non possumus, quamuis hæc prohibitio nondum sit mortalis, sed medicinalis. Nisi aut sponte confessum, aut in aliquo siue seculari, siue ecclesiastico iudicio noīatum, aut conuictum. Quis. n. sibi vtrumq; audet assumere, vt cuiusquam ipse sit accusator & iudex? Gratianus. Qn̄ vero crimen notum est alijs, & non iudici, nec tunc sine examinatione feriendum est, quia in crimen sibi occultum, iudex sn̄iam ferre non dēt, vnde Euaristus Papa ait. Si. n. Deus cognitor oīum, Sodomorum mala (quorum clamor ad cęlum vsq; peruenerat) oīa sciens, prius, nec credere, nec iudicare voluit, quàm ipse ea cum fidelibus testibus, inuestigans, quæ audierat opere cōprobaret, nos qui sumus hoīes, & peccatores, quibus incognita sunt occulta iudicia Dei, hoc præcauentes, nullum ante veram iustamq; probationem damnare debemus, manifestè Paulo Apostolo dicente. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? suo. n. dn̄o, aut stat, aut cadit. Qn̄ aūt crimen notum est iudici, & alijs, aliqn̄ reus factum inficiatur, veluti si quis negaret se interfecisse eum, quem sub oculis iudicis in conspectu multorum interfecerat. Hic quia reum se negat, sine examinatione feriri non pōt. Aliqn̄ ipsa operis euidentia reum testatur, qn̄ opere publico crimen suum confitetur, tunc post secundam, & tertiam correctionem, sine examinatione damnandus est, si incorrigibilis extiterit. In hoc itaq; vltimo casu intelligenda est auctoritas illa Ambrosij, & Nicolai. Manifesta, accusatione non indigent. Extra. 5. vbi supra. Greg. super Gen. de morte Abel. Euidētia patrati sceleris, non indiget clamore accusatoris.

De Criminosi ad causam vocatione. Cap. CVI.

Gratianus. Causa. 5. q. 2. Vocatio autem eius qui impetitur, non semel sed bis, & tertio, per congruum spacium rationabilibus scriptis fieri debet Vnde Damasus Papa scribit dicens. Vocatio ad synodum iuxta patrum decreta canonica eius, qui impetitur rationabilibus scriptis, debet fieri per spacium congruum atque canonicum, quia nisi canonicè vocatus fuerit suo tempore, & canonica ordinatione, licet venerit ad conuentum quacunque necessitate, nisi sponte voluerit, nullatenus suis respondebit insidiatoribus. Item Siluester Papa. Præsenti decreto censemus, vt in primis paternaliter vocentur, & per septem dies expectentur, nullius ecclesiasticæ rei interdicta licentia. Huic vero expectationi iterum addantur dies septem interdicta licentia ecclesiam intrandi; & omnia diuina officia audiendi. Post hoc vero adijciantur duo dies, quibus a pace, & communione sanctæ, sint ecclesiæ suspensi. Deinde vero iterum alijs duobus diebus, sub eadem expectatione deportentur, quib. vna die superaddita, oī expectatione, veluti iā desperata, reus mox anathematis gladio feriatur. Itē Damasus Papa. Delatū est ad sedē Apostolicam, nos accusationes fratrum per scripta suscipere, absq; legitimo accusatore, qđ deinceps in omni orbe terrarum fieri apostolica auctoritate prohibemus. Leges. n. seculi accusatores præsentes exigunt, & non per scripta absentes. Ibidem. q. 3. Quòd autem per procuratorem suam causam agere valeat, qui impeditus causæ suæ adesse non valet, auctoritate Romanæ synodi, quæ tempore Adriani Papæ celebrata est, probari videtur. Causam autem maximè criminalem, nulli nisi per se agere licet.

De his, qui repelluntur ab accusatione. Cap. CVII.

Causa. 2. q. 1. Ex lib. 48. digest. tit. de accusationibus, & inscriptionibus. Prohibentur accusare alij propter sexum, vel ætatem, vt mulier, & pupillus. Alij propter sacramentum, vt qui stipendium merentur. Alij propter magistratum, & potestatem, in qua agentes sine fraude in ius euocari non possunt. Alij pp delictum, proprium, vt infames. Alii propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosve ad accusandum, vel non accusandum acceperint. Alii propter conditionem suam, vt libertini contra patronos

patronos suos. Alij propter suspicionem calumniæ, vt illi, qui falsum testimonium subornari dixerunt. Nonnulli propter paupertatem, vt sunt, qui minus quam 50. aureos habent. Hi tamen omnes, si suam iniuriam exequantur, mortemve propinquorum defendant, ab hac excusatione non excludentur: Liberi, libertique non prohibentur suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentum, patronorumve conqueri, veluti si dicant se vi a possessione ab his expulsos, sed non vt crimen in eos intendant, sed tantum vt possessionem recipiant. Mulierem propter publicam vtilitatem ad annonã pertinentem, audiri a præfecto annonæ deferentem, Diuus Seuerus, & Antonius rescripserunt. Cau. 3 q. 4. Calixtus Papa: Consanguineorum coniunctiones, nec legitimæ sunt, nec manere possunt, sed sunt repellendæ. Quisquis ergo non legitimè coniunctus, vel absque dotali titulo atque benedictione sacerdotis copulatus, sacerdotes, vel legitimè coniunctos criminari, vel in eos testificari minimè potest, quoniam omnis incesti macula pollutus, infamis est, & accusare supradictos non permittitur, sic & omnes eis consentientes. Similiter de raptoribus, vel eis, qui seniores impetunt, fieri censemus: hos enim seculi leges interficiunt, sed nos tales misericordia præeunte sub infamiæ nota ad pœnitentiam recipimus. Idem: Conspiratores in nullius accusatione sunt recipiendi, nec eorum, vel anathematizatorum vox vllum nocere, aut lędere potest. Item Stephanus Papa: Clericus vero, qui episcopum suum accusauerit, aut insidiator ei extiterit, non est recipiendus, quia infamis effectus est, & a gradu debet recedere, ac curiæ tradi seruiturus. Ibidem. q. 5. Gratianus: Et si manifesta sint crimina alicuius, non tamen accusatione inimici condemnandus est. Cã. 4. q. 1. Omnes autem infamiæ maculis aspersi, idest histriones, aut turpitudinibus subiectæ personæ, Hæretici etiam, siue Pagani, siue Iudęi ab accusatione prohibentur. Cau. 6. q. 1. Gratianus. Quòd autem crimine irretiti alios accusare non possunt Anacletus Papa testatur. Si sacerdos sine crimine eligi præcipitur, nullatenus a criminosis accusari, vel calumniari permittitur, nec ab alijs, quàm ab his, qui sine crimine sunt, & & iuxta electionem canonicam sacerdotes ordinari possunt, & tales per omnia inueniuntur quales sacerdotes eligi iubentur. Item Clemens Papa, Iacobo Hierosolymitano episcopo: Beatus Petrus homicidas, & adulteros, ac cunctos criminalibus nexibus alligatos, & qui eis coæquales non erant, ab episcoporum accusatione, & vexatione prohibebat, & non nisi a coæqualibus aliquid sibi inferre debere docebat. Infames etiã omnes, & quos primates, & leges seculi non suscipiunt, sed & laicos ab episcoporum accusatione, & vexatione semper repellere debere rogabat, & cunctos esse subditos præcipiebat. Maiores uero a minoribus, nec accusari, nec iudicari nullatenus posse dicebat, quoniam non solum hoc diuinas, sed etiam leges seculi inhibere docebat. Gratianus: Carnales prohibete ab accusatione spiritualium, nõ spirituales ab accusatione carnalium. Stephanus Papa. Infames autem esse eas personas dicimus, quę pro aliqua culpa notantur idest, omnes qui Christianæ religionis normam abijciũt, & statuta ecclesiastica contemnunt.

Vtrum minoribus liceat maiores accusare. Cap. CVIII.

CAusa 2. q. 6. Vt autem dicit Marcellus Papa, Laico non liceat quemlibet clericum accusare. Gratianus. Personæ autem inferiorum ordinum in superiorum accusatione recipiendæ non sunt. Vnde Siluester Papa: Clericus aduersus exorcistam, exorcista aduersus acolitum, acolitus aduersus subdiaconum, subdiaconus aduersus diaconum, diaconus aduersus presbyterum, presbyter aduersus episcopum, accusationem dare, aut testimonium ferre non valent. Item Zepherinus Papa: Maiorum quispiam, minorum accusationibus nõ impetatur. Gratianus. Verum hoc de criminosis, & infamibus intelligendum est, qui vitam suorum prælatorum parati sunt reprehendere, non imitari. Qd ex verbis Anacleti datur intelligi, qui ait. Laici in epõrum accusatione audiendi non sunt, quia oppido eis, quidam infesti sunt, & indignum est, vt ab eis accusentur, qui eorum grauitatem nolunt imitari. Nam eorũ accusatio non nisi ab idoneis, & probatissimis viris, qui suspicionibus, & sceleribus carent, fieri dẽ: quia & Dñs sacri corporis sui tractatores, a vilibus, ac reprobis, & non idoneis personis infamari noluit, nec calumniari, sed ipse proprio flagello peccantes sacerdotes, a templo eiecit. Vnde liquet, q̃ summi sacerdotes, i. epi a Deo sunt iudicandi, nec ab humanis, aut prauæ vitæ hoĩbus lacerandi, sed potius ab hominibus fidelibus portandi. Item Euaristus Papa. Si qui sunt vituperatores, aut accusatores epõrum, aut aliorum sacerdotum, non oportet eos a iudicibus ecclesiæ audiri, antequam eorum discutiatur existimationis suspicio, vel opinio, qua intentione, qua fide, qua temeritate, qua vita, qua conscientia, quove merito, si pro Deo, aut pro vana gloria, aut pro inimicitia, vel odio, vel cupiditate ista præsumpserint. Item Calixtus Papa. Quærendum est in iudicio, cuius sit conuersationis, & fidei, is qui accusat, & is qui accusatur: qm̃ hi qui non sunt rectæ fidei, & conuersationis, & quorum vita est accusabilis, & quorum vita fides, & libertas nescitur, non permittuntur maiores natu accusare, neque viles personæ in earum recipiantur accusationem. Extra. 5. de accusationibus, & in. Paschal s Papa. Nulli epõrum ab accusatione sua repellere liceat, quos antequam se ab eis impetendum cognosceret, a sua cõi familiaritate neglexerit separare. Alexander. III. Monachi nisi alia causa præpediat rationalis, eo q̃ de obedientia, & subiectione abbatis esse noscuntur, ab eius accusatione non sunt vllatenus repellendi, licet alios accusare nõ possunt, quibus siquidem cum proprium non habeant, de rebus monasterij expensæ debeat necessariæ, donec causa debitum finem accipiat, ministrari.

De modo accusationis, & ordine. Cap. CIX.

EX summa iuris. Qui vult aliquem accusare, prius debet ei denunciare, & postea libellum scribere, ac iudici porrigere. Quem ita demum iudex recipit, si de lite prosequenda satisdederit. Itaque satisdatione præstita, etiam in absentia rei libellus recipitur, & eius nomen inter reos scribitur. Quibus peractis reus exhiberi iubetur, & non ante. Exhibitus autem cauere debet, & sic obiectis respondere, vel si adesse noluerit, procedetur contra eum. Causa. 2. q. 8. Calixtus Papa: Accusatorum personæ sine scripto nunquam recipiantur, nec absente eo, quem accusare voluerint. Quibuslibet accusare permittitur. Codicis lib. 4. tit. de probationibus. Sciant cuncti accusatores, eam rem se debere deferre in publicam vocationem, quæ munita sit testibus idoneis, vel instructa apertissimis documentis, vel indicijs ad probationem idoneis, vel indubitatis, & luce clarioribus expedita. Item Sixtus Papa. Qui crimen objicit scribat se probaturum, & qui crimen non probauerit, quod obiecit, pęnam quam intulerit ipse patiatur. Sed Stephanus Papa contra scribere videtur, ita dicens. Per scripta, nullius accusatio suscipiatur, sed propria voce, si legitima, & condigna accusatoris persona fuerit, præsente eo videlicet quem accusare desiderat, quia nullus absens accusare potest, nec ab aliquo accusari. Sed Calixtus Papa præcepit, vt accusator, pręsente eo quem accusat, in scriptis accusationem iudici offerat, & propria voce literas suæ accusationis legat. Stephanus autem prohibet ne absens aliquem per epistolam accusare audeat. Causa 3. q. 9. Thelesphorus Papa. Accusatori oĩno non credi decreuimus, qui absente aduersario causam suggerit ante vtriusq; partis iustam discussionem. Item Cornelius Papa. Oĩa quæ aduersus absentes in omni negocio, aut loco aguntur, aut iudicãtur, omnino euacuantur: Quoniam absentem nullus addicit, nec vlla lex damnat Item Damasus Papa. Qui accusare alium elegerit, præsens per se, & non per alium accuset, inscriptione videlicet præmissa, neq; vllus vnquam iudicetur, antequam legitimos accusatores, vel tutores præsentes habeat, locumq; defendendi accipiat ad abluenda crimina. Item Felix Papa. Absens per alium nec accusare, ne accusari põt. Cã. 5. q. 2. Damasus Papa. Delatum est ad Sedem Apostolicã, vos accusationes fratrum per scripta suscipere absq; lẽimo accusatore, qd deinceps in omni orbe terrarũ fieri apostolica auctoritate prohibemus: leges. n. seculi accusatores præsentes exigunt, & non per scripta scilicet absentes. Extra. 5. de accusationibus, & in. Felix Papa. Si legitimus accusator non fuerit, non fatigetur accusatus.

De Criminosi confessione. Cap. CX.

GRatianus. Causa. 15. q. 6. Quod vero confessio cruciatibus extorquenda non sit, Alexander Papa testatur, scribens omnibus Orthodoxis. Omnis enim confessio, quæ fit ex necessitate, fides non est. Confessio igitur in talibus non debet extorqueri, sed sponte profiteri; pessimum enim est de suspicione, aut extorta confessione quenquam iudicare, cũ magis inspector sit Dominus cordis, quàm operis. Nõ aũt põt humano condemnari examine, quem dñs suo reseruauit iudicio. Si oĩa namque in hoc seculo iudicata essent, locũ diuina iudicia non haberent. Regula iuris: Qui tacet, non vtique fatetur,

fatetur, sed tamen verum est eum non negare. Extra. 2. de confessis. Clemens. 2. Eos quorum suggestione scelus homicidij se presbyter perpetrasse proponit, nisi alijs modis verum esse constiterit nulli censemus pœnæ subdendos: quia secundum vtriusque iuris statuta, de se confessi super aliorum conscientiis interrogari nō debent, & crimine læsæ maiestatis excepto. De reatu proprio confitentis, periculosa confessio non est aduersus quemlibet admittenda. Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eis adiunctis tribus socijs sui ordinis, purgationem indicas. Inno. III. Quoniam. V. canonicus Bethleemitanus fuit in iure confessus, ꝙ pro præstando alterius electioni consensu, quingentorum Saracenorum obligationem receperit, & mediator extitit simoniacæ prauitatis, ipsum per diffinitiuam sententiam duximus ab omni officio, & beneficio ecclesiastico deponendum. Greg. IX. B. iudici Viterbien. Ex parte abbatis, & conuentus sancti. M. monasterij, fuit propositum, ꝙ cum inter ipsos ex parte vna, & V. nomine vxoris suæ ex altera, coram te quæstio verteretur; œconomus monasterij memorati, quædam per errorem facti fuit in iure confessus. Cum igitur in negocio necdum finito, nemini noceat error facti: Man. quat. si huiusmodi poterit errorem docere, prouideas, vt nulli super hoc præiudicium generetur. De hac quoque materia require supra ca. de rei confessione.

De Accusationum calumnia, & temeritate. Cap. CXI.

EX summa iuris. In accusando vero peccat, quis tripliciter scilicet calumniando, & hic ad talionem tenetur. Item præuaricando, & talis ab accusatione repellitur. Item tergiuersando, & hic infamis efficitur, & 5. libris auri punitur. At in his omnibus si accusare cessauerit, abolitione interueniente nō efficitur infamis, nec in aliquo punitur. De calumnia quidem nisi sit euidens, non notatur tutor, qui ex officio res pupillorum administrare tenetur. Item neque mater illum accusans, qui filium eius interfecit, Item neque successor, qui mortem prædecessoris sui vindicare debet. Item neque pater qui filio præcipit, vt libertum accuset, quia veneniferum poculum sibi obtulit. Item neque quem vltimus dolor admissi criminis excusat, vt si pater accuset adulterum vxoris filij sui. Item neque maritus, quando accusat vxorem de adulterio iure mariti. Gratianus. Cau. 2. q. 3. Notandum quoque est, ꝙ sicut in digest. lib. 47. legitur ti. de abolitionibus criminum. Accusatorum temeritas tribus modis detegitur. Aut enim calumniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina intendere. Præuaricari vera crimina abscondere. Tergiuersari in vniuersum ab accusatione desistere. Sed non vtique qui non probat quod intendit protinus calumniari videtur. Nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui reo absoluto de accusatoris incipit consilio quærere, qua mente ductus ad accusationem processerit, & si quidem iustum eius errorem reperit, absoluit eum. Si vero in euidenti calumnia deprehenderit eum, legitimam ei pœnam irrogat. Pene vero persecutio non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reseruatur. Si autem interloquendo dixerit, Titius temere accusasse videtur, non calumniatorem pronunciauit. Temeritas. n. facilitatis veniam cōtinet, & inconsultus calor calumniæ vitio caret, & ob hoc nonnullam pœnam huic irrogari oportet. Ex digest. lib. 47. tit. de præuaricatoribus. Vlpianus: Præuaricator est, quasi varicator, qui diuersam partem adiuuat prodita causa sua. Quod nomen Labeo a varia certatione contractum ait. Extra. 2. de accusa. & in ex. Brochardo l. 44. Accusasti aliquem & per tuam accusationem occisus est, nisi pro pace hoc feceris, 40. dies in pane, & aqua, quod quarentena vocatur cum. 7. sequentibus annis pœnitere debes. Cum autem per tuam delaturam debilitatus est, per tres debes. 40. pœnitere. Ibidem de calumniatoribus Grego. Fortius punienda sunt crimina quæ insontibus, & maxime sacratis hominibus inferuntur.

De his qui deficiunt in accusationis prosecutione. Cap. CXII.

CAusa. 2. q. 3. Damasus Papa. Calumniator autem si in accusatione defecerit, talionem recipiat. Item ex decreto Adriani Papæ: Qui non probauerit, quod obiecerit, pœnam scilicet quam intulerit ipse patiatur. In lib. capitulorum. c. 70. capitulo legitur: Si quem pœnituerit accusasse criminaliter, & inscriptionem fecisse, eo ꝙ probare non potuerit, si cum accusato innocente conuenerit, inuicem se absoluant. Si vero index eum qui accusatus est criminosum esse cognouerit, & inter reum & accusatorem per obreptionem conuenerit, de colludio pœnam excipiat legibus constitutam. Ibidem. q. 4. Deficientibus vero accusatoribus, non videtur esse cogendus reus ad purgationem. Sicut enim possessor, deficiente actore, titulum suæ possessionis probare non cogitur, ita qui impetitur, ad innocentiam suam purgandam cogendus esse non creditur. Cau. 5. q. 6. Qui quod intulerit probare non valet, puniendus est. Vnde Adrianus Papa: Omnis qui falsa intulerit puniatur, & pro falsitate ferat infamiam. Itē ex decreto Adriani Papæ: Delatori autem lingua capuletur, aut conuicto caput amputetur. Delatores autem sunt qui inuidia produnt alios. Extra vbi supra. Innocentius. III. Cum dilectus filius magister Scholasticus Palentinus ad Sedem Apostolicam accessisset, & de suo episcopo varios excessus nunciasset, nec intelligere poterimus, probatum esse sufficienter aliquod de prædictis. Vobis. man. quat. memoratum magistrum Scholast. donec suam canonice purgauerit innocentiam scilicet, quòd non calumniandi animo, ad huiusmodi crimina processerit, ab officio, & beneficio suspendatis, vt cæteri pœna perterriti, ad infamiam suorum facile non prosiliant prælatorum.

De deficientibus in primi capituli probatione. Cap. CXIII.

EX summa iuris. Quæritur autem, vtrum si aliquis simul de pluribus accuset, & vnum non probet, ad alia sit admittendus. Et quidem admitti potest ad alia, siue sint maiora, siue minora, siue simul omnia velit probare, siue separatim: potest enim quis de pluribus condemnari, vel absolui. Capitula vero, quæ videntur dicere contrarium, loquuntur in eo casu, quando quis de calumnia super primo condemnatus est, tunc enim non debet admitti, quia præsumitur, quòd & in alijs velit calumniari. Cau. 3. q. 10. Gratianus. Quod vero deficientes in primo capitulo non sint admittendi ad sequentia, ex Concil. Carthag. 7. confirmatur, in quo sic statutum legitur. Placuit, vt quotienscunque clericis ab accusatoribus multa crimina obijciuntur, & vnum ex his, quo prius egerint, probare non valuerint, ad cætera iam non admittantur. Item Felix Papa in 2. decre. Episcopis Galliæ. Si accusatorum personæ in iudicio culpabiles apparuerint, ad arguendum de cætero non admittantur, nisi proprias causas asserere, non tamen criminales, vel ecclesiasticas voluerint.

De obiectione criminis in modum exceptionis. Cap. CXIIII.

IBidem. q. 11. Gratianus. Ab accusato vero accusationem in accusatorem verti multorum auctoritate prohibetur. Ait enim Stephanus Papa. Neganda est accusatis licentia criminandi, priusquam se crimine, quo præmuntur exuerint, quia non est credendum contra alios eorum confessioni, qui criminibus implicantur, nisi se prius probauerint innocentes. Eadem vbi supra. ca. Negantes. li. 9. C. ti. i. Imperatores Valentinus, Valerius, & Gratianus. Neganda est accusatis, nisi suas, suorumve iniurias prosequantur, licentiam criminandi in pari, vel minori crimine, priusquam se crimine quo præmuntur exuerint, ita tamen, vt & ipsi inscriptionem cōtra eos, etiam pendente accusatione, deponere possint. Causa. 6. q. 2. Quod autem quæritur, si episcopus in accusatorem accusationem vertere voluerit, an suæ simplici assertioni fides sit habenda, facile soluitur, si sanctorum patrum auctoritas diligenter inspiciatur. Vt enim sancti patres diffiniunt, Nullius personæ, quantumlibet exercitatæ confessioni fides est adhibenda, nisi competentes probationes adhibeat. Ex summa iuris. In summa vero nota, ꝙ accusatus antequam nomen eius recipiatur inter reos, si accusatorem de maiori crimine velit accusare, prior auditur, vel si suam, aut suorum iniuriam prosequatur. Si vero nomen eius receptum est inter reos, neminem potest accusare, potest tamen contra accusatorem inscriptionem deponere, & post sententiam agere, nisi forte cōdemnetur de capitali crimine. Potest etiam quis accusatione pendente, contra alium iniuriam suam exequi, indirecta accusatione in modum exceptionis, & antequam accusatus accipiatur inter reos, & post, vsque ad litem contesta. & sic accusatorem repellere.

De vitiis collusionis. Cap. CXV.

EX summa iuris. Quoniam autem in actionibus criminum sæpe colluditur. De collusione quoque nonnulla hoc loco conferantur. Collusio est quædam illicita pactio inter actorē, & reū, per quā alter accepta pecunia, vel

vel aliquo pecuniæ loco interueniente, vel tergiuersatur idest, in totum ab accusatione desistit, vel præuaricatur, idest se malitiose in iudicio superari permittit. Fit autem per transactionē, cum scilicet interueniente pecunia, vel aliquo pecuniæ loco a lite receditur. Sed cum sint causarum tria genera scilicet ciuilis, & criminalis, & spiritualis. In causa ciuili nunquam fit collusio, siue iudicis auctoritate, siue sententionaliter cedatur. Itē siue gratis, siue per transactionem, nisi in duobus casibus scilicet in actione famosa, in qua sine iudicis auctoritate non licet transigere. Et in causa status, vt si me agente cum aliquo tanquam seruus meus esset, vel libertus, passus sum eum pronunciari ingenuum, confitendo contra me in iudicio, ꝙ esset ingenuus, tunc enim ne per tales ita degeneres inquinetur ordo in dignitate positorum, vel senatus ecclesiæ, idest clericorum, statutum est, vt hæc collusio detegatur, ac detur præmium detegenti. In causa vero criminali ante inchoatā actionem, si gratia recedatur collusum non videtur, post inchoatam autem recedere non licet, etiam per gratiam sine iudicis auctoritate, & etiam sine rei consensu, si tormentis fuerit mancipatus, vel per accusationem infamatus, & si destiterit incidit in Turpilianū, si publicum crimen intendit. Si vero priuatum extra ordinem punitur. Per transactionem quidem licet, vel non licet, secundum leges reo recedere prout his versibus distinguitur. Sanguinis in pœnis nisi mæchus transigat omnis, &c. sicut dictum est supra scilicet in lib. præcedenti, capitulo de transactione. Actori vero nunquam licet, secundum canones, autem etiam reo non licet recedere per transactionem in criminali, cū nullum sit ibi crimen sanguinis. Porro in causa spirituali per gratiam, ex iusta causa licet recedere. Qui vero sine iusta causa recedit punitur. Per transactionem autem nunquam licet, veluti cum super ecclesiastico beneficio, quis malitiose sibi controuersiam moueri facit, vt sic interposita transactione, vel in aliū transferat ipsum beneficium, vel exinde præstet alij annuam pensionem, & hoc cum agitur de spirituali tanquam beneficio, secus vero si tanquam super proprietate. Porro in causa mixta, cum scilicet vir accusat vxorem ad diuortiū, potest maritus desistere quando vult. Fit itaque collusio in causa criminali, & spirituali, cum distinctione tamen in vtraque. In ciuili vero nunquam, nisi in prædictis duobus casibus.

De Conscientia illicita. Cap. CXVI.

EX summa de casibus. Quid de iudice, qui scit accusatum ad pœnam capitis, vel quamlibet aliam coram se immunem penitus a culpa, quæ sibi imponitur, & tamen videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet? aut si recepit iam nunquid per illos condemnabit scienter innocentem? Itē quid facient officiales, & executores, qui nouerūt veritatem, & tamen vident illos iurare falsum, & compellūtur mandato iudicis suspendere, vel decapitare innocentem, vel alio modo punire. Videtur enim omnino, ꝙ nec iudex, nec alij possunt procedere cōtra conscientiā, q̄ ædificat ad gehennam. Item secundum quosdam. Omnis homo tenetur ex præcepto, illum qui iniuste ad mortem ducitur eripere, & liberare etiam per vim, & secundum omnes tenentur saltem iudices, & prælati. Si ergo tenentur ab alijs defendere, iudex vel officialis, multo fortius a seipso, sicut argumentatur canon, & leges. Econtra videtur. Dicit enim expresse Ambro. quòd iudex non debet iudicare secundum priuatam conscientiam, quam apportauit de domo, sed secūdum iura & allegata & probata coram ipso dum sedebat pro tribunali, vnde. Descendam inquit, & videbo &c. An non est ita, vt scientia &c. dicit glo. Tanquam iudex, & tāquam Deus omnia nouerat. Ite licet sacerdos sciat parrochianum suum in peccato mortali occulto, tenetur tamen illi petenti in publico dare Eucharistiam. Ad hoc dico quòd iudex si perpendit, quòd testes velint deponere contra istum & peierare, debet niti ex officio suo (etiam si accusatus taceat) ad repellēdum illos a testimonio, vel quia sunt ignoti, vel infames, vel grauis opinionis, vel opponendo eis aliquam similem causam. Si in narratione facti inuenerit eos deuiare a vero, subtiliter examinet, inuestigetq; causam ad repellendum eos, sicut Daniel de duobus senibus falso testificantibus contra Susannam. Si autem nullo modo potest eos repellere, & probant secundum formam iuris sufficienter. Consulo vt deleget alteri si fieri potest. Sinautem remittat ad superiorem. De officialibus vero executoribus, & cæteris subditis credo, saluo meliori consilio, quòd in hoc casu non debent obedire, si pro certo sciunt, secus si dubitant, tunc enim excusantur propter bonum inobedientiæ.

De causis suspendendæ condemnationis, & differendæ. Cap. CXVII.

EX summa iuris. Iudicio vero siue condemnationi supersedendum est, in quibusdam casibus s. vbi timetur periculum scandali, vel scismatis, vel turbatio pacis, vel strages multorum. Item quando talis est consuetudo Item quando est ardua causa, puta fidei, quæ tractari debet a solo Papa. Præterea supersedendum est in iuuene, in sene, in muliere, in Papa, in potente, & in occulto crimine. Vnde versus: Scādala, scisma, strages, iuuenes, transactio pacis: Papa, senex, mulier, mos, causa, potens, vel occultum. Casibus his debet correctio dissimulari. Lata porro condemnationis in reum sentētia, differenda est, in quibusdam casibus, ipsius executio. s. quando iudex seuerius iudicat, quàm expressum sit in iure. Item quando seuerus condemnatur in causa criminali: Debet enim differri sententia donec ille domino suo reddidit ratiocinia. Item quādo mulier prægnans condemnatur, tunc etiam oportet differri donec peperit. Item quando iudex aliquem condemnauit deportatione, differenda est executio, donec assignetur insula eidem. Vnde versus: Exilium, seruus, prægnans, læsus solito plus. Non habet effectum sententia casibus istis.

De absolutione accusati a crimine. Cap. CXVIII.

ABsoluitur autem accusatus de crimine tripliciter. s. per diffinitiuam sententiam, & extunc ab eodem, de eodem crimine non accusatur. s. ne sæpius de delictis eiusdem hominis quæratur, Ab alio quoque non nisi doceat priorem præuaricatum esse, vel nisi cum dolorem suum prosequitur, & doceat accusationem institutam priori se nescisse. Item per dispēsationem, quæ est accusationis institutæ perēptio. Et fit tribus modis. s. publice, priuatim, & ex lege. Vnde triplex distinguitur abolitio. s. publica, priuata, & legalis. Publica fit ad tēpus ob publicam gratulationem, vel ob rem prospere gestam, vel diem insignem. Priuata fit cum accusans eum absolui petit. Legalis autem fit accusatore moriente, vel omnino ab accusatione desistente, vel ex iusta causa sic impedito, vt accusationē prosequi non possit. Et illa quidem, quæ fit publicè, fieri debet altera parte p̄sente, & cognita causa, non de plano, sed de pleno, id est plena inquisitione. post hanc quidem & alius, & idē accusator admittitur, finita s. abolitionis causa. Post priuatam autem idem accusator non admittitur sed alius, post legalem similiter. Potest autem & iudex maximeq; Imperator, & Papa plerunq; accusato, & confesso, vel conuicto penam ex officio suo remittere, & sic eum absoluere de crimine. Extra. 5. de. accusationibus & ex concil. Maguntinem. De his autem criminibus de quibus absolutus est accusatus, non potest accusario, vel actio replicari, Actor, Hoc intellige cum prædicta distinctione.

De Verborum significatione. Cap. CXIX.

DAmasus. Ad eorum autem, quæ dicuntur interpretationes, necessarium est scire verborum significationes, & ambiguitatum expositiones. Verborum ambiguitas alia est in legibus, alia in iudicijs, alia in testamentis, & vltimis voluntatibus, alia vero in contractibus, & alia in stipulationibus. De legum ambiguitate planum est, quòd eius est interpretari, cuius & condere. In iudicijs autem alia est ambiguitas in contestatione litis, alia in confessionibus, alia in testimonijs, vel probationibus, alia in sententijs. In contest. litis ambiguitas petitionis interpretanda est pro actore. Ambiguitas responsionis contra reum. Nam circa litis exordium plus creditur actori, quam reo. Si autem in confessione est ambiguitas, debet vrgeri confitens, vt certum confiteatur, sic autem accipiatur, quod magis expedit aduersario. Circa probationum proprietates, contra actorem præsumitur. Semper enim in ambiguis testium dictis, reus absoluitur: nec enim testes post publicationem reuersari possunt, vt dictum suum interpretentur. Sed hoc tamen possunt incontinenti scilicet post publicationem. Sic itaque quo ad initium pro actore, quo ad finē pro reo præsumitur, quo ad media vero pro vtroque. Post sententiam autem, iudicis est interpretari. Sed distinguitur inter ordinarium, & delegatum, delegatus enim eodem die tantum interpretatur, ordinarius autem etiam potest in executione, & hoc in diffinitiuis, in interlocutorijs enim etiam delegatus potest, immo etiam reuocare posset, quod plus est. In testamentis autem, vel vltimis voluntatibus se-

secundum intentionem proferentis est ambiguitas interpretanda. Distinguendum est tamen, vtrum vsus sit nomine proprio vno pro alio, an nomine appellatiuo vno pro alio. In primo casu valet quod fit. In secundo non. In contractibus porrò distingue, aut certum sit, quia consenserit, & tunc valet quod agitur, etiam si vno nomine appellatiuo sint vsi pro alio, aut certum sit quòd non consenserint, & tunc nihil agitur. Aut dubitetur quod senserint, & tunc distinguo, quoniam aut præsumi potest intentio clientis ex adiacentibus causis, & tunc ad intentionem verba referantur, aut non potest, & tunc ad communem verbi significationem recurratur. Quod si & illa se habet in duas partes subdistinguo, aut enim valet quod dictum est secūdū vnam partem intellectum, aut secundum vtranque. In primo casu commodissimè id accipitur quod rei gerendæ aptius est. In secundo casu contra eum interpretandum est, in cuius sint potestate verba apertius dicere. In stipulationibus autem ambiguitas responsionis pro reo interpretanda est, ex hoc quando nulla ex vtraque parte fraus vertitur. Cęterum autem si vertitur, distingue vtrum ex altera, an ex vtraque. Si ex altera verba sunt contra illam interpretanda, sicut dicitur in iuramentis, quæ sunt similiter quasi contractus, siue sit suscipiens, siue proferens verba. Si verò ex vtraque, & circa diuersa dolus dolo compensetur, scilicet vt quæ tenet teneat. Nam contra doli actionem dolo excipitur, sed non replicatur ex eodem de quo agebatur, licet de alio posset etiam si maius esset. Si verò circa idem, & stipulatiò fauorabilior est, ad communem verbi significationē recurratur. Porrò si fauorabilis non est, locum habet quod prius dictum est, scilicet vt dolus dolo compensetur, & hoc quando de dolo excipientis non constat, nisi per dictum agentis, aliàs salua tali distinctione. Hæc de verborum significatione generalia perstrinxisse sufficiat, neque enim omnia specialia plenè referre nobis possibile est.

De Pœnis Canonicis, & Legalibus. *Cap.* CXX.

EX summa iuris. Pœna est iudicialis retributio pro peccato. Vel aliter. Pœna est satisfactio delicti, quæ à lege, vel ministro legis imponitur. Gratianus. Cau. 23. qō. 2. Pœna nulli est inferenda, nisi per iudicem, vnde licet vir possit vxorem dimittere fornicationis causa, tamen quia separatio pœna est, non licet alicui auctoritate sua dimittere. Quod etiam de pœna homicidij, & de qualibet alia intelligendum est. Ex summa de casibus. Pœnarum alia est canonica, alia legalis. Canonica iterum subdiuiditur, quia alia est spiritualis, alia corporalis, alia pecuniaria. Spiritualis enim quintuplex. Nam alia increpationis, alia interdicti, vel suspensionis, alia excommunicationis, alia infamiæ, alia depositionis. Corporalis pœna similiter quincuplex inuenitur, vna ieiunij, siue abstinentiæ, alia verberationis, alia seruitutis, alia publicationis omnium bonorum, alia exilij. Exilium triplex est, aliud in loco certo, vt cum quis intruditur in monasterium, aliud a loco determinato, vt cū prohibetur alicui esse in aliquo certo loco, sed sit alibi pro velle suo. Aliud ab omni loco, vt cum interdicitur publicè pœnitentibus morari in vno loco vltra vnum, uel duos dies, & sic peregrinantur per orbem ad tempus. Pecuniaria infertur aliquando pro iniuria illata personæ, vel loco, aliquando pro illati damni satisfactione, ut pro furto, vel rapina, vel simili. Pęna autem legalis est multiplex. Nam alia est mortis corporalis, uel urbiū, uel detruncationis membrorum. Alia depositio, alia proscriptio, uel relegatio, alia exilium, & aliæ multæ. Generaliter iudices possunt punire subditos iuxta quantitatem culparum, & nullus alius. Nam iurisdictio sine modica coërtione nulla est. Hoc tamen scias, quòd pœnas maiores, ut decapitare quantum ad forum seculare, uel deponere quo ad forum ecclesiasticum, non possunt iudices, nisi maiores, qui etiā dicuntur habere merum imperiū, ut episcopus in ecclesiasticis, ad ipsum enim pertinent negocia maiora.

De Speciebus pœnarum legalium. *Cap.* CXXI.

ISidorus in libro Ethy. 5. Octo genera pœnarum in legibus contineri Tullius scribit, scilicet damnum, uincula, uerbera, talionem, ignominiam, exilium, seruitutem, & mortem. Cōpedes dictæ sunt, quia continent pedes. Peduces sunt laquei, quibus pedes illaqueantur, dictæ à pedibus capiendis. Cathenæ autem dicuntur eo, quòd capiendo se teneant pluribus nodis. Manices sunt uincula, quibus manus capiuntur, licet & manicæ tunicarum sint. Nerui uincula, uel cathenæ, quibus pedes, uel ceruices impediuntur. Boia est torques damnatorum, quasi iugum in boue. Verbera dicta, quia cum agitantur actu uerberant. Hinc flagra, & plagæ, & flagella, quia cum flatu, & strepitu in corpore sonant. Nam plagæ, quasi flagæ. Sed plagæ, & flagra primæ positionis sunt, flagella autem per diminutionem dicta sunt. Anguilla est, qua in scholis pueri coercentur, quæ uulgo scutica dicitur. Fustes autem pali sunt, quibus pro criminibus iuuenes feriuntur, appellati quòd præfixi in fossis stent. Scorpio est uirga nodosa, uel aculeata, sic dicta quia arcuato uulnere in corpore infigitur. Vngulæ dictæ sunt, eo quòd effodiant, hæ & fidiculæ, quia is rei in æculeo torquentur, ut fides inueniatur. Aeculeus autem dictus est, eo quod extendat. Est & lautumia genus supplicij, ad uerberandum aptum, inuentum à Tarquinio Superbo, qui tormenta, fustes, metalla, atque exilia prior adinuenit, & ipse prior ex regibus exilium meruit. Talio est similitudo uindictæ, ut taliter quis patiatur, ut fecit. Hoc enim, & natura, & lege est institutum, ut lædentem similis uindicta sequatur. Exilium dictum, quasi extra solum. Nam exul dicitur, qui extra solum est. Vnde postliminium redeuntibus, hoc est de exilio reducendis, qui sunt eiecti iniuria, idest limen patriæ. Diuiditur autem exilium in relegatis, & deportatis. Relegatus est, quem bona sua sequuntur, deportatus quem non sequuntur. Proscriptio exilij, procul damnatio, quasi porrò scriptio. Item proscriptio, quasi palam scriptus. Metallum est, ubi exules deputantur ad eruendam uenam, marmoraque secanda in crustis. Seruitus à seruando vocata est, hæc est sola malorum omnium postrema, quæ liberis omni supplicio grauior est. Nam ubi libertas perijt una, ibi perierunt & omnia. Patibulum autem uulgo furca dicitur, quasi ferens caput. Suspensum enim, & strangulatum eo exanimat. Sed patibuli minor pœna quàm crucis. Nam patibulo appensus statim exanimatur. Cruci autem affixus diu cruciatur. Culleum est parricidale uasculum, ab oculendo, idest claudendo dictum, est autem uter ex corio factus, in quo parricidæ cum Simia, & Gallo, & Serpente inclusi in mare præcipitantur. Omnium autem istarum mortium genus animaduersio nominatur, & dicitur animaduertere, animum uertere, ad puniendum reum.

De Ignominiosa missione, & capitis diminutione. *Cap.* CXXII.

EX Digest. libro tertio. l. prætoris uerba. De his, qui infamia notantur multa sunt genera missionum. Est honesta, quæ è meritis stipendijs, uel ante ab Imperatore indulgetur. Est causaria, quæ propter ualitudines laboribus militiæ soluitur. Est ignominiosa totiens, quotiens is, qui mittit addit nominatim ignominiæ causa mittere. Est & quartum genus missionis, si quis euitandorum munerum causa militiam subiisset. Hæc autem missio æstimationem non lædit. Ignominiæ autem causa missis, neque in urbe, neque alibi ubi Imperator est morari licet. Ibidem quarto libro, Paulus libro undecimo ad edictum. Ciuitatis amissione fit capitis diminutio, ut in aquæ, & ignis interdictione. Qui deficiunt, capite minuuntur. Deficere autem dicuntur, qui ab his quorum sub Imperio sunt desistunt, & in hostium numero se conferunt. Sed & hi quos Senatus hostes iudicauit, uel relegati utique, usque adeo, ut ciuitatem amittant. Caius libro quarto ad edictum prouinciale. Eas obligationes, quæ naturalem præstationem habere intelliguntur, palàm est diminutione capitis non perire, quia ciuilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. Paulus libro secundo ad Sabinum. Capitis diminutionis tria genera sunt. Maxima, media, minima. Tria enim sunt, quæ habemus, libertatem, ciuitatem, familiam. Maxima est, cum hæc tria pariter amittuntur. Media cum ciuitas amittitur, & libertas retinetur. Minima, cum sola familia mutatur, ciuitate, & libertate retentis.

De Iudicijs criminum publicis, secundum leges. *Cap.* CXXIII.

IVstinianus Insti. lib. 3. Publica iudicia dicta sunt, quia cuiuis ex populo executio eorum plerunque datur. Horum quędā capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia quæ ultimo supplicio afficiunt, uel aquæ & ignis interdictione, uel deportatione, uel metallo. Cætera si qua infamiam irrogant, cum dāno pecuniario, publica ēt iudicia sunt, sed non capitalia. Publica autem iudicia hæc sunt. Lex Iulia Maiestatis læsæ, in eos, qui scilicet contra Imperatorem, uel Rempublicā aliquid moliti sunt, cuius pœna animæ amissionem sustinet, & memoria rei ēt post mortem damnatur. Item lex Iulia de adulterijs coercendis, quę non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit,

ſed etiam eos, qui cum maſculis neſandam libidinem exercere audent, quæ lex etiam ſtupri flagitium punit, cum quis ſine vi, vel virginem, vel viduam honeſtè viuentem ſtuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus, ſi honeſti ſunt, publicationem partis dimidiæ bonorum eorum, ſi humiles corporis coërtionem cum relegatione. Item lex Cornelia de ſicarijs, quæ homicidas vltore ferro perſequitur, vel eos qui cauſa hominem occidendi cum telo ambulant. Telum autem (vt ait Caius) in interpretatione legis duodecim tabularum id appellatur, quod ab arcu mittitur, & quod manu cuiuſquam mittitur. vt autem ait Paulus in libro Sententiarum, qui telum pro tuendæ ſalutis cauſa gerit, non videtur hominis occidendi cauſa portare. Igitur & lapis, & lignum, & ferrum teli nomine continetur. Dictum ob hoc, quòd in longinquum mittitur, à Græco telon. Sicca eſt ferrum occultum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odioſis, tam venenis, quàm ſuſurris magicis homines occidunt, vel mala medicamenta publice vendunt. Item lex Pompeia de parricidiis, ſecundum quam parricida, nec gladio, nec ignibus, nec alia ſolenni pęna ſubijcitur. Sed inſutus culleo, cum Cane & Gallo Gallinatio, & Vipera, & Symia inter illas ferales anguſtias comprehenſus, ſecundum quòd regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proiicitur, ut omnium elementorum vſu viuus carere incipiat, & ei cælum ſuperſtiti, terra mortuo auferatur. Item lex Cornelia de Falſis, quæ pęnam irrogat ei, qui teſtamentum, vel aliud inſtrumentum falſum ſcripſerit, ſignauerit, recitauerit, ſubiecerit, qui ſignum adulterinum fecerit, ſculpſerit, expreſſerit, ſciens dolo malo. Huius legis pœna in ſeruos vltimum ſupplicium eſt, in liberos deportatio. Item lex Iulia de vi publica, ſeu priuata, cuius legis pęna in armatam vim, id eſt publicam deportatio. In priuatam, id eſt ſine armis, tertiæ partis bonorum publicatio. Raptus autem violentus virginis, aut viduæ, aut ſanctimonialis, tam in ipſos peccatores, quàm in illos qui opem flagitio dederunt, capite punitur. Item lex Iulia peculatus, eos punit, qui pecuniam, uel rempublicam, uel ſacram, uel religioſam furati fuerint. Sed & ipſi iudices, ſi tempore adminiſtrationis hoc fecerint, capitali animaduerſione puniuntur, ut omnes illi qui miniſterium ad hoc illis adhibuerunt, uel qui pecunias ab his ſubtractas ſcienter ſuſceperunt. Item lex Flauia de plagiariis, quæ interdum capitis pęnam irrogat, interdum leuiorem. Item lex Iulia de ambitu, & lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & aliæ, quæ animæ quidem amiſſionem non irrogant. Sed alijs pęnis eos ſubijciunt, qui earum præcepta neglexerint.

Item De eodem. *Cap.* CXXIIII.

EX Inſtrumento iuris. Turpe lucrum ab hæredibus ſemper extorquetur. Criminum quædam ſunt publica, quædam extraordinaria. Publica quorum executio cuiuis de populo plerunque datur. Nam conſtante matrimonio, adulterij accuſatio non omnibus permittitur: Horum quædã ſunt capitalia, quædam non. Capitalia ſunt, quæ caput, uel ciuitatem eximunt. Receptatores latronum eo modo puniendi ſunt, ut latrones. Effractores quandoque capite puniuntur, quandoque leuius. Expilatores tanquam atroces fures grauius puniuntur. Qui hæreditatem nondum aditam expilauerit, extra ordinem punitur. Qui terminos mouent pecuniali pęna l. aureorum tenentur, quam in publico dare debent, & corporaliter extra ordinem puniuntur. Sacrilegi quandoque beſtijs damnantur, quandoque uiui eximuntur, quandoque in furca ſuſpenduntur. Qui mortem ſibi conſciſcunt ante ſententiam, eorum bona fiſco uendicantur. Crimen hæreſeos, crimini maieſtatis ſimile eſt, & ijſdem modis punitur, id eſt omnium bonorum confiſcatione, & animæ amiſſione: niſi quòd in hoc crimine delicti uenia pęnitentibus non denegatur. Criminis apoſtatatus pęna eſt uerſari inter homines, & hominum carere ſuffragijs, bona eorum publicantur, ſi uiui de eodem crimine à quolibet conuincantur. Mathematici, & ſimiles concremandi ſunt, uel ultore gladio proſternendi, uel ferali peſte abſumendi. Lex Miſcella perſequitur libertinos, qui dicunt ſe ingenuos. Crimen falſæ monetæ flammarum depoſcit adultionem. Famoſi libelli ſcriptor, uel publicator capitalem meretur ſententiam. Incendiarij igne cremantur. Graſſatores capite minuuntur. Conſiliorum renunciatores, aut uiui eximuntur, aut furca ſuſpenduntur. Qui nondum uiripotentes uirgines corrumpunt, aut furca ſuſpenduntur, aut beſtiis obiiciuntur, aut in inſula deportantur.

Quod non ſolum opus ſed etiam voluntas, aut conſilium, in criminibus ſit puniendum. *Cap.* CXXV.

CAuſa. 33. de pęniten. di. 1. Eodem li. 8. Eadem aſit ſeueritate voluntatẽ ſceleris, qua effectum puniri uoluerunt. Eodem lib. 1. ti. de Epiſcopis, & clericis Imperator Iuſtinianus. Si quis non dicam rapere, ſed tm̃ attentare matrimonii iungendi cauſa, ſacratiſſimas virgines auſus fuerit, capitali ferietur ſententia. Item ad l. Cornel. de ſiccariis. Si quis cũ telo ambulauerit hominis necandi cauſa, ſicut is qui hominem occiderit, vel cuius dolo factum fuerit commiſſum, legis Corneliæ de ſiccariis pœna coerceatur. Imperator Valerius, & Gratianus. Si quis infantis necandi piaculum ingreſſus fuerit, ſciat ſe capitali ſupplicio eſſe puniendum. Imperatores Gratianus, & Valerius. Si forte mulier mortis periculo paraſſe inſidias, vel quolibet alio genere voluntatem occidendi habuiſſe inueniatur, vel forte maritus eo modo inſequitur uxorem, in eadem quæſtione ab omni familia non ſolum mariti, ſed etiam vxoris, quæ tm̃ tunc temporis domi fuerit, quærendum eſt ſine cuiuſquam defenſione. Item in digeſt. ti. de iniuriis. l. Sed & quæſtionis. Si quis tam maſculum, quàm fœminam, ſiue ingenuos, ſiue libertinos impudicos facere attentauerit, iniuriarum tenebitur. Sed & ſi ſerui pudicicia attentata ſit, iniuria locũ habet. Item non ſolum is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc eſt qui percuſſit, verum etiam ille quoque tenetur, qui dolo fecit, vel qui curauit, ut cui mala pugno percuteretur. Idem apud Labeonem quæritur. Si quis pulſatus quidem non eſt, verũ manus leuatæ ſunt aduerſus eum, & ſæpe territus, quaſi vapulaturus, non tñ percuſſus, iniuriarum actione tenetur. Ibidem ti. de extraordinariis criminibus. Sollicitatores aliarum nuptiarum, itemque matrimoniorũ interpellatores, & ſi effectu ſceleris potiri non poſſunt, propter voluntatem pernicioſæ libidinis extra ordinem puniuntur. Qui puero ſtuprum abducto, uel corrupto comite perſuaſerit, aut mulierem, aut puellam interpellauerit, quidve impudicitiæ gratia fecerit, donum præbuerit, preciũve quo is perſuadeat dederit, perfecto flagicio punitur capite, in perpetuũ in inſulam deportatur, corrupti comites ſummo ſupplicio puniuntur. Sed contra eodem lib. ti. de pœnis. Cogitationis pœnam nemo patiatur. Gratianus: Cogitatio quidem non meretur pœnam lege ciuili, cum ſuis terminis contenta eſt. Verum quamquam lex minus eum, qui occidendi hominis cauſa cum telo fuerit inuentus, quàm eum qui occiderit puniat. Diſcernuntur tamen a maleficijs, ea quæ de iure effectum deſiderant. In his enim, non niſi iudicium animi conſideratur. Vnde in digeſt. ti. de repudiis: Diuortium non eſt verum, niſi ꝙ animo perpetua obſtinatione diſceſſionem facit, ita quicquid calore iracundiæ fit, vel dicitur, non aliter ratum eſt, quàm ſi perſeuerantia approbauerit indicium animi fuiſſe. Ideoque per eũ calorem miſſo repudio, ſi in breui reuerſa eſt uxor, nec diuertiſſe uidetur. Hinc etiam in canonibus: Si quis iratus crimen alicui obiecerit, &c. Ex conſilio autem, velut ex facto aliquem teneri. Auguſt. probat. Perículoſe decipiuntur, qui æſtimãt eos tantum homicidas eſſe, qui manibus hominem occidunt, & nõ potius eos per quorum conſilium, & fraudem, & exhortationẽ homines extinguuntur, &c.

De Pœna legalium, & moderatione. *Cap.* CXXVI.

IBidem Gratianus: Pęnę ſicut in digeſtis ti. de pœnis, legitur, legum interpretatione molliendæ ſunt potius, quã nimis exaſperandæ, atque ideo proprium caſum non excedunt. Sed quæ de raptu uirginum, uel aduocatis, ſiue de crimine maieſtatis, vel de ſiccariis dicta ſunt, fauore religionis, & fidei atque principalis, & odio ſiccariorum introducta ſunt. Iniuriarum vero, non pro earum varietate, multipliciter quis & reus fieri poteſt. Varietas itaque criminum uarietatem inducit pœnarum. Vnde in digeſtis ti. de pœnis. Aut facta puniuntur, ut furta, cædeſque. Aut dicta, ut conuicia. Et in fide aduocationis aut ſcripta, ut falſa charta, & famoſi libelli. Aut conſilia, ut coniurationes. Aut conſcientia latronum, quouſque alios ſuadendo monuiſſe ſceleris eſt inſtar. Sed hæc quatuor genera conſideranda ſunt 7. modis. Cauſa, perſona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. Cauſa vt in verberibus, quæ impunita ſunt a magiſtro illata, vel a parente, quoniam emendationis animo, non iniuriæ gratia uidentur adhiberi, puniuntur, cum quis ab extraneo per iram pulſatur. Perſona dupliciter ſpectatur, Eius qui fecit, & eius qui paſſus eſt. Aliter enim puniuntur ex eiſdem facinoribus ſerui, quam liberi, & aliter qui in Dominum, parentemve auſus eſt, quam qui in extraneũ, & qui

in ma-

in magistrum, quàm qui in priuatum. In huius rei consideratione, ætatis quoque ratio habeatur. Locus facit, vt idem, vel furtum, vel sacrilegium sit, & capite luendum, vel minore supplicio. Tempus discernit, & emansorem & effractorem, furem vel diurnum, vel nocturnum. Qualitate factum vel atrocius, vel leuius est, vt furta manifesta non manifestis discerni solent, rixa à grassaturis, expilationes à furtis, petulantia à violentia. Quantitas discernit furem de abigeo, nam qui suem vnum surripuerit, vt fur coercebitur, qui gregem, vt abigeus. Euetus spectatur, vt à dementissimo quæque facta, quamquam lex minus eum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit inuentus, quàm eum qui occiderit puniat. Et ideo apud Græcos exilio voluntario fortuiti casus luebantur.

De Temperanda iuris canonici seueritate. Cap. CXXVII.

Causa. 1. quæst. 7. Canonicæ quoque rigor disciplinæ quandoque relaxatur ex dispensatione misericordiæ. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quæ tamen ecclesia tolerat, pro tempore, pro persona, intuitu pietatis, vel necessitatis, vel vtilitatis, & pro euentu rei. Pro tẽpore, sicut Gelasius, qui cum necessitatem temporis videret, Italicani ecclesiam, propter belli, famisque incursionem, ferè omnifi clericorum officio destitutam, adeo vt plerisque populis subsidia regendorum deessent animarum, concessit de monachis, vel laicis clericos assumi. Similiter ex dispensatione in Niceno concilio statutum est, de Nouatianis, vt ad ecclesiam redeuntes ordinentur. Pro persona sicut beatus Grego. scribens Ianuario episcopo ait. Tanta nequitia ad aures nostras de tua senectute peruenit, vt eam nisi humanitus adhuc pensaremus, fixa iam maledictione feremus. Et quidem pœnæ fuerat in te sententia iaculanda. Sed quoniã simplicitatem tuam, cum senectute nouimus, interim taceamus. Pietatis intuitu, sicut de illiteratis, & corpore viciatis Gelasius ait. Si qui, vel propria voluntate, vel temeritate, vel incuria præsidentium tales sunt, nihil vltra promotionis accipiant; satisque habeant, hoc sibi pro nimia miseratione concessum. Necessitatis intuitu, sicut Hylarius Papa, qui cum de quodam episcopo, præter notitiam, vel consensum Metropolitani ordinato loqueretur, ne in vtroque graue scandalum fieret, ait in epistola sua. Quoniam, quicquid ab alterutra parte est iudicatum, omni videmus peruersitate confusum, temporum necessitate perspecta, hac ratione decernimus ad veniam pertinere quod gestum est, vt deinceps nullus præter notitiam, vel consensum Metropolitani ordinetur Antistes. Item Innocentius Papa. Quotiens à populis, aut à turba peccatur, quia in omnes propter multitudinem vindicari non potest, multum solet transire, priora ergo dimittenda dico Dei iudicio, & de reliquo maxima sollicitudine præcauenda. Item in epistola Cyrilli ad Ianuarium presbyterum, & Archimandritam. Dispensationes rerum nonnunquam cogunt parum quidem à debito rigore quosdam foras exire, vt magis aliquid lucrifaciant. Sicut enim hi, qui mare nauigant tempestate vrgente, nauique periclitante, & anxiati quædam exonerant, vt cetera salua permanoant, ita & nos, cum non habemus saluandorum omnium negociorum penitus certitudinem, despicimus ex his quædam ne cunctorum patiamur dispendia. Vtilitatis intuitu, sicut in Meldensi concil. prohibetur de filijs virginum, per vim raptarum, & sic ad coniugium raptorum applicatarum. Tali coniugio generati, ecclesiasticis ordinibus non applicentur, nisi fortè illos, aut maxima ecclesiæ vtilitas, vel necessitas postulet, vel euidens meritorum prærogatiua commendet. Pro euentu etiã rei quædam in ecclesia tolerantur, sicut Leo Papa ait in decretis suis, de laicis subito contra decreta canonum ordinatis episcopis. Illos quorum prouectio hoc tantum reprehensionis incurrit, quòd ex laicis ad episcopale officium electi sunt suum locum tenere permittimus, non præiudicantes Apostolicæ sedis statutis, quia remissio peccati, non dat licentiam delinquendi. Gratianus. Ecce quibus de causis quædam in ecclesijs tolerantur, quæ eisdem cessantibus pia seueritate vindicantur, Gelasius Papa. Aliquando enim pro necessitate ecclesiæ mutilantur, & laxantur præcepta canonica.

De His qui excusant aliquos à pœna. Cap. CXXVIII.

Ex summa de ca. Sunt autem multa, quæ excusant à pœna, videlicet mentis alienatio. Talia enim quæ fiunt alienata mente impunita sunt. Dicitur autem homo alienatæ mentis tripliciter, scilicet per stuporem, seu mentis perturbationem. Hoc modo videtur August. excusare Loth, de eo quòd filias suas voluit prostituere, vt viros hospites liberaret. Item per furorem, item per ebrietatem, & hoc intelligas si ex toto sunt alienatæ mentis, ita quòd in nullo sunt compotes sui, & nihil intelligunt, aliàs excusarentur non à toto, sed à tanto, tamen si fuerint liberati, omnibus est pœnitentia imponenda, sed leuior, quàm si sani tale quid commisissent. Hoc autem fit ad cautelam, & ne disciplina ecclesiæ deseratur. Item excusat à culpa, & à pœna coactio, à toto si fuerit absoluta, à tanto si fuerit conditionalis. Item excusat deceptio, si forte aliquis deceptus per fraudem, vel dolum alterius, vel per errorem facti probabilem, fecit non faciendum. Fallit hoc in his, quæ sunt contra articulos fidei præcepta, vel prohibitiones domini, siue quorum obseruantia non est salus, & de tali ignorantia dicitur: Si quis ignorat ignorabitur. Quandoque tamen excusat in istis ignorantia, non à toto, sed à tanto, scilicet cum non fuerit affectata, sed inuincibilis. Item multitudo non excusat aliquem in delictis, sicut nec consuetudo, nec aliqui diuturnitas temporis. Releuat tamen multitudo à pœna temporali in duobus casibus, scilicet cum multitudo est in culpa, uel cum delinquens habet sociam multitudinem. Item quandoque excusat ætas, vel à toto, si est infans non doli capax. Aliæ vero ætates aliquando attenuant ipsa peccata, & pœnas debitas pro peccatis, secundum varietatem ipsarum ætatum: & eorum quæ geruntur. Item iocandi, vel certandi facilitas. Præter hæc autem nota in summa, quæ sunt consideranda in aggrauatione, uel attenuatione pœnæ, & etiam in aliquibus omnimoda excusatione.

An Aliquis puniendus sit sine culpa. Cap. CXXIX.

Causa prima quæstio quarta. Quæritur, an paternum crimen huic deputetur, quod eo ignorante constat admissum. Quòd ignorantia hunc excusat, multorum auctoritatibus probatur. Ait enim Augustinus. Nullius crimen maculat nescientem: Item quis locus innocentiæ relinquitur, si alienum crimen maculat nescientem. Item ex concilio Tolet. quarto. Iudæi baptizati si postea præuaricantes in Christum, qualibet pœna damnati extiterint, à rebus eorum fideles filios suos excludi non oportebit, quia scriptum est: Filius non portabit iniquitatem patris. Econtra Dominus ad Moysen: Ego sum Deus Zelotes, qui uisito peccata Patrum in Filios, usque ad tertiam, & quartam generationem, licet non in æqualitate iudicij, sed magnitudine clemẽtiæ. Item paruulos Sodomitarum non excusauit ignorantia, quin pro paterno scelere cœlesti igne consumerentur. Sed hoc igne pœna illis diminuta est, quibus successio paterni sceleris est adempta. Pariter autem monstratum est peccatis parentum paruulos aliquando corporaliter flagellari. Illud idem & intelligendum est de paruulis, qui peccato Dathan, & Abyron viui descenderunt ad inferos. Item Cham peccante Chanaan filius eius maledicitur. Gyezi delinquente, lepra transmittitur ad posteros. Iudæis clamantibus, Sanguis eius super nos, & super filios nostros, reliquiæ eorũ pœnæ mortis Christi addictæ sunt. Achab quoque peccante, posteri eius regni solium amiserunt, & qui de eius semine in regno Iudæ nati sunt, vsque ad purgatam labem ipsius familiæ, a genealogia Domini sunt exclusi. Odium quoque Esau transiuit ad Idumeos. Quibus omnibus colligitur, quod ignorantia peccati, non excusat aliquem. Sed his exẽplis non probantur teneri peccatis aliorum, nisi imitatores nequitiæ eorum. Ex summa decre. Pœna quidem æterna nõ punitur vnus pro alio, sed anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hoc autem fallit in peccato originali, quod ideo est (vt ait Augustinus) quia vnus erat cum illo, & in illo, a quo traxit, quando quod contraxit admissum est. Pœna autem spirituali, quę est excommunicatio, nunquam debet puniri unus pro alio. Pœna vero spirituali, quæ dicitur interdictum, sæpe punitur familia, ciuitas, vel etiam tota prouincia pro peccato domini, & hoc propter magnitudinem peccati, & quia aliter non potest compelli ad satisfactionem. Aliquando etiam remouetur filius ab ordine, vel beneficio propter symoniam a patre, uel etiam alio in sua promotione & ipso ignorante commissam. Pœna etiam infamiæ punitur filius pro patre in crimine læsæ maiestatis. Et omnes illegittimè nati pro peccatis parentum suorum repelluntur a promotione. Pœna quoque corporali, & pecuniaria punitur vnus pro alio. Nam pro peccato Achor plebs Israelitica in manus hostium tradita est. Item pro peccato Sodomitarum paruuli cœlesti igne consumpti sunt. Et infinita exempla possunt super hoc inueniri. Amplius pro peccato hominum, etiam bruta, & insensata leguntur punita, & maledicta a Domino, quod non fit participatione peccati, sed causa sacramẽti, vel detestatione peccati, vel flagello delinquentium.

tium. Item nota sex casus, in quibus aliquis punitur quotidie licitè ac iustè sine culpa, sed non sine causa. Vnde versus: Paupertas, odium, fauor, & vitium, scelus, ordo; Personas spoliant, & loca iure suo. Propter paupertatem ecclesia, quæ consueuit habere episcopum, perdit ipsum. Propter odium ciuium contractum, ex eo quòd occiderunt duos episcopos proprios successiuè, vel fortè ex alia simili causa, ita enormi, perdit ipsa ecclesia ius suum. Item propter fauorem Constantinopolitanæ ciuitatis, quam Constantinus constituit, quasi nouam Romam transferês se ad illam, fuit datus ecclesiæ Constantinopol. primus locus post Romanam, & amisit eum Alexandrina. Propter vitium lepræ remouetur prælatus ab administratione ecclesiæ. Debent tamen iuxta facultates sibi necessaria, quandiu vixerit, ministrari. Propter scelus patris, vel domini spoliatur familia communione, & pro peccato Monachi, vel Monachæ, pro quo retruditur in aliud cautius monasterium, perdit primum monasterium res, quas illius personæ occasione fuerit consecutum. Propter ordinem sacerdotij domino seruus aufertur.

De ordine pœnarum, & mensura. Cap. CXXX.

IN summa vero nota: quòd siue iudex puniat, siue absoluat, semper debet facere propter correctionem. Item si semel punitus est aliquis sufficienter pro aliquo crimine, non debet pro eodem alia pœna infligi. Item cum clericus punitur pro contumacia, debet pœna incipere ab excommunicatione minori. Deinde crescente contumacia debet anathematizari, deinde deponi. Vbi vero punitur pro crimine, & crimen exigit, debet primo deponi, & non vltra, si est corrigibilis. Si verò est incorrigibilis, post depositionem debet excommunicari minori excommunicatione, deinde crescente contumacia anathematizari. Si hoc non prodest, exinde per sæcularem compellêdus est potestatem, ita quòd ita ei deputetur exilium, vel alia pœna legitima inferatur. Iste est ordinarius processus, nisi crimen esset adeo enorme, quòd nô sufficeret vna pœna, tunc enim imponentur simul duæ, vel plures. Vnde multotiens pro eadem culpa imponitur multiplex pœna simul, in eodem iudicio, sed omnes illę accipiuntur pro vna. Sed in diuersis iudicijs non licet his in idipsum iudicare. Vtrum autem iudex possit pœnam commutare. Respon. Crimine probato, si certa reperitur pœna in iure, illa infligenda est, non mollior, nec durior, alioquin iudex infamis fit. Quod si plures pœnæ taxatæ sunt, tunc arbitrio iudicis pœna relicta, debet illam imponere, quæ magis timetur, extra vt li. non contest. quoniam. Si verò pœna certa statuta non est, sed iudici committitur, debet æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinare, vt de transac. ex parte. Ex summa fratris V. Nota, quod tam milites, quàm personæ ecclesiasticæ emendas quas leuant secundum legitimas consuetudines, & iudicia regionis retinere possunt, & in suos vsus expêdere, nec peccant quâdo in hac parte subest causa, & seruatur iuris ordo, nec est corrupta intentio, scilicet vt propter zelum iustitiæ hoc faciant, non propter cupiditatem, aliàs peccarent. Nec obstat, quod pœna excedit damnum in magna quantitate quandoque, quia, p enæ huiusmodi non solum propter interesse, sed propter coercenda crimina statutæ sunt, tamen temperâdæ sunt pensatis circunstantijs negociorum & personarum, quia culpa est totâ persequi culpam, & iudiciû sine misericordia fiet illi &c. Vnde non sunt laxandæ habenæ maxime militibus in hac parte, in concilio animarum, quia freno indigent quo ad hoc, securius tamen esset huiusmodi emêdas, in pios vsus erogare. Hæc de iudicijs, actionibus, & appellationibus, & pœnis hactenus dixisse sufficiant.

LIBER NONVS.

De Criminibus. Cap. I.



ACTOR. Dicto de iudicijs criminum, secundum vtrunque forum, nunc etiam de criminibus, tam ecclesiasticis, quàm sæcularibus, siue legalibus est aliquid subiungendum. Isidorus in libro Ethym. 5. Crimen à carendo nomen habet, vt furtum, falsitas, & cętera quæ non occidunt, sed infamant. Facinus dictum est, à faciendo malum, eo quòd noceat alteri. Flagitium autem à flagitando corruptelam libidinis, quia noceat sibi. Vis est virtus potestatis, per quam causa, siue res, vel aufertur, vel extorquetur. Vis priuata est, si quis ante iudicium armatis hominibus quenquam à suo deiecerit, vel expugnauerit. Vis publica est, si quis ciuem ante populum, vel iudicem, vel regem appellantem necauerit, aut torserit, siue verberauit, vel vinxerit. Dolus est mentis calliditas ab eo, quod deludat, aliud enim agit, aliud simulat. Apud comicos iniuria est, qua audet aliquis contra ordinem iuris. Seditio dicitur dissensio ciuium, quòd seorsum alij ad alios eunt, nam hi maxime turbatione rerum, & tumultu gaudent. Sacrilegium proprio est sacrarum rerum furtum postea & in idolorum cultu hęsit hoc nomen. Adulterium est illusio alieni coniugij, quod quia alterius thorum commaculauit, adulterij nomen accepit. Stuprum raptus proprie est illicitus coitus, à corrumpendo dictus. Vnde & qui rapta potitur, stupro fruitur. Parricidij quidem actio non solum in eo dabatur qui parentem, idest, qui patrem, vel matrem interemisset, sed & in eum, qui fratrem deciderat. Et dictum est parricidium, quasi parentis cędes. Furtum est rei alienæ clandestina contrectatio, à furuo, idest fusco vocatum, quia in obscuro fit. Peruasio est rei alienæ manifesta præsumptio, & est earum rerum quæ transferuntur, & eorum quæ immobilia sunt. Inclinatio est negatio debitæ rei, cum à creditore deposcitur. Idem & abiuratio, idest rei creditæ abnegatio. Peculatus iudicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamq; publicam interuertunt. Non autem iudicatur furtum reipublicæ, sicut rei priuatæ: nam ille sic iudicatur, vt sacrilegus, quia fur est sacrorum. Incesti iudicium in virgines sacratas, propinquis sanguine constitutum est, qui enim talibus miscentur, incesti, idest incasti habeantur. Maiestatis reatu tenentur hi qui regiam maiestatem læserunt. Piaculum dictum est, pro eo quòd expiari potest. Actor. Hæc sunt crimina in lege conscripta, cætera dicuntur ecclesiastica. Ex summa fratris. V. Rodonensis. Nam crimina ecclesiastica sunt quorum examinatio, siue cognitio, & sententia pertinet ad ecclesiasticum iudicem, vt Symonia, Hæresis, Apostasia. Sacrilegium, periurium, votorum transgressio, & similia. Sicut sæcularia appellantur crimina, quorum cognitio pertinet ad iudicem secularem, vt homicidium, furtum, & similia.

De Crimine Simoniæ. Cap. II.

EX summa iuris. Igitur inter omnia, de Symonia nobis est disserendum, quoniam inter ecclesiastica crimina, primû tenet locum. Symonia igitur est studiosa, idest ad actum exteriorem progressiua cupiditas, emendi, vel vendêdi aliquod spirituale. In hac quidem diffinitione apponitur studiosa, ad excludendam voluntatem, quæ signis exterioribus non declarat. & ob hoc ab ecclesia non punitur, quoniam eius probatio nô habetur. Sunt tamen quædam quibus non punitur quis, ut symoniacus, etiam voluntate declarata, sicut illa, quæ sunt symoniaca tantum, quia prohibita. Ex summa de casibus. Item videtur quod sola intentio, uel voluntas, etiam non studiosa, seu declarata, faciat symoniacum, sicut & vsurarium. vt in Luc. Date mutuum, nihil inde sperantes. Itaque distinguo, quòd quædam sunt prohibita, quia symoniaca, vt uendere, uel emere sacramenta. In istis sufficit sola voluntas. Quædam sunt symoniaca, quia prohibita, scilicet quæ per constitutionem ecclesiæ tantum sunt symoniaca, ut cum quis renunciat ecclesiæ illa conditione, vel pacto, ut detur nepoti suo, uel alij, in talibus non sufficit sola uoluntas, nisi procedat in actum. Ex summa fratris. V. Quæritur ad quid sufficit sola uoluntas in primo casu, & non in secundo, si ad faciendum reum eodem modo sufficit, ad faciendum reum in secundo uoluntas renunciandi beneficio ad opus nepotis ex pacto. Sed sufficit in primo casu uoluntas ad introducendam i regularitatem, sicut sancitum est hoc extra. eod. mandato. Respondeo. Symonia quandoque large accipiter, vt comprehendat uoluntatem emendi, uel uendendi aliquod spirituale, uel paciscendi super eo, licet non progrediatur ad aliquem actum exteriorem, sicut mechia large appellatur concupiscentia mulieris. Iuxta illud. Qui uiderit mulierem ad concupiscêdam eam, &c. Quandoque strictius, secundum quod diffiniuit eam Cantor Parisien. Symonia est spiritualium acceptio. uel collectio non gratuita. Quandoque strictissime, secundum quod symonia est pactio temporaliû, propter spiritualia danda, uel accipienda, uel facienda. Item duplex est actus, scilicet emendi, uel uendendi spiritualia, uel actus renunciandi beneficio ad opus alterius, & actus paciscendi super talibus. Dicit ergo, quòd in his, quæ prohibita sunt, quia symoniaca, sufficit voluntas ad introducendum peccatum, siue stet in

finibus

finibus suis, sine progrediatur ad actum emendi, vel vendendi sine etiam paciscendi. Sed non sufficit ad irregularitatem, si non progrediatur ad actum paciscendi. In illis autem, quæ sunt symoniaca, quia prohibita, non sufficit ad introducendum peccatum voluntas renunciandi beneficio, ad opus alterius, etiam si progrediatur ad actum renunciandi, nisi cum hoc etiam progrediatur ad actum paciscendi, quia non est peccatum alicui si renunciat beneficio ad opus alterius, dum tamen dignus sit, dum tamen pactum non intercedat.

De Spirituali, & annexo spirituali. Cap. III.

Actor. Non autem oportuit addere, Vel annexum spirituali, nam & omne spirituali annexum spirituale est, & ideo symoniacum est illud vendere, vel emere. Specialiter tamen dicitur de iure patronatus, non quòd spirituale sit, sed quia annexum spirituali, quia cadit in personam laici, sicut & ius sinerandi, quod non vt cætera spiritualia, prohibetur tamen vendi ratione prædicta. Ex summa fratris. V. Spirituale quandoque large, quandoque stricte accipitur. Stricte, secundum quod spirituale appellatur illud solum quo habetur spiritus sanctus, vt virtus gratumfaciens, vel quo datur, vel sacramenta Ecclesiæ, vel quo haberi significatur, vt donum prophetiæ, & potestas faciendi miracula. Large autem accipitur, secundum quod comprehendit prædicta non solum quatuor, sed ea, quæ sequuntur ex sacramento, vt ius percipiendi decimas, & oblationes, quod sequitur ex sacramento ordinis. Et etiam illud, quod antecedit ad spirituale, ut ius patronatus, quod antecedit ad præsentationem personæ ad aliquam Ecclesiam, vel præbendam. Et etiam omnis res sacra instituta ad celebrationem, sacramentorum, & omnis res officiorum diuinorum, vt calix, &c. Similiter annexum spirituali quandoque stricte sumitur, ut appelletur illud solum, quod est in illo, qui habet sacramentum ordinis, ut ius percipiendi decimas, & oblationes. Quandoque large, ut cõprehendat illud quod & antecedit ad aliquod ius spirituale, ut ius patronatus, quod antecedit ad præsentationem, ut dictum est. Dic ergo, quòd ius patronatus non est spirituale stricte sumpto vocabulo, nec annexum spirituali, similiter stricte sumpto vocabulo, quia tale non competit laico. Nam annexum spirituali large sumpto vocabulo, bene potest competere laico, ut ius patronatus, sed ius percipiendi decimas, vel oblationes, non competit ei, sed illi soli, qui habet ordinem Ecclesiasticum, vel ei qui habet auctoritatem clericis talia percipiendi, sicut sunt quidam regulares, & templarii, & similes. Item nota, quod spiritualia quædam sunt inpreciabilia, & de iure, & de facto, ut fides, spes, charitas, & cæteræ virtutes, & spiritus sanctus, & dona eius, scilicet doni prophetiæ, & potestas faciendi miracula. Quædam autem sunt inpreciabilia de iure, sed non de facto, vt sacramenta Ecclesiæ, qua reuera de iure vendi non possunt, licet de facto quandoque uendantur. Ex summa de ca. Item nomine emptionis, & venditionis intelligas omnem contractum non gratuitum, præter contractum permutationis. De qua sic teneas, quia permutatio dignitatum, vel aliorum beneficiorum Ecclesiasticorum, non potest fieri auctoritate partium, absque periculo symoniæ, sicut nec transactio. Episcopus tamen si causam inspexerit necessariam, potest ex officio suo transferre personas, & facere permutationem. Quantum ad proprietatem autem potest fieri permutatio Ecclesiarum, & aliorum beneficiorum, dum tamen fiat auctoritate superioris, & nullum temporale interueniat, nisi forte altera abundaret multum in redditibus temporalibus, alia parum, quia tunc minus abundans posset refundere alteri certam pecuniæ quantitatem, ita quod temporale pro temporali daretur, vt contractus nullo modo misceretur. Item nota quòd sicut spiritualia non debent uendi uel emi, ita nec redimi, super, ab illo, qui ius habet percipiendi. Alias enim non possunt redimi, de manu laici, scilicet eas iniuste detinentis. Nec uero possunt aliquo dato, vel retento, vel promisso possideri, nec super eis transigi. Vnde dicunt, quod ante electionem nulla cautio, siue pactio peti potest, & si præstatur symonia est, quia uidetur facere propter hoc ut eligatur. Idem est, si promittat ante electionem se iuraturum post electionem, sed post electione bene potest. A superiore uero potest peti honesta cautio, & ante &, post electionem. Dicitur autem symonia a Symone mago, primo in nouo testamento huius sceleris auctore, qui uoluit emere gratiam spiritus sancti a Sancto Petro, sicut Gyezi in ueteri testamen. uoluit uendere gratiam sanitatis Naaman Syro. Vnde proprie uenditor spiritualium dicitur Gyezita, & Gyezi: emptor uero Symoniacus, a Symone, vsu tamen uterque symoniacus dicitur.

De illa specie Symoniæ, quæ per munus a manu committitur. Cap. IIII.

Committitur autem symonia tribus modis, quia triplex est species muneris. Munus a manu pecunia est. Munus ab obsequio est seruitus indebite impensa. Munus a lingua fauor. Porro sunt casus in quibus licite pro spiritualibus aliquid datur. Munus a manu potest dari in quinque casibus. Primus si gratis offeratur. Si autem dubitetur vtrum gratis, vel ex pactione, uel corrupta uoluntate datum sit, tria maxime sunt attendenda scilicet dantis, & recipientis qualitas, uidelicet an a paupere diuiti, uel econuerso, siue a diuite locupleti. Muneris quantitas si magni, uel minoris precii res data existat. Et donationis tempus, an scilicet instante necessitate, seu alio tempore conferatur, & secundum hoc est habenda præsumptio, uel pro, uel contra. Secundus casus est pro operibus spiritualibus, ad quæ non tenetur ex officio. Tertius est pro operibus spiritualibus debitis, puta cum consecrat Episcopus Ecclesiam, uel visitat Episcopatum, potest exigere procurationem moderatam. Quartus pro uita æterna, & peccatorum remissione, ut eleemosynæ. Quintus pro redimenda vexatione, quæ sibi fit iniuste super iure spirituali. Ex summa fratris. V. Nota quod hæc præpositio, pro, quandoque notat appreciationem, seu commutationem, & secundum hoc nunquam concedendum est, quod temporale detur, pro spirituali, uel econuerso. Quandoque notat causam efficientem, quandoque finalem. Quando ergo aliquis cum recipit sacramentum aliquod, conferenti dat aliquod temporale. Et dicitur, Iste dedit denarium pro sacramento, vel aliud. Si hæc præpositio, pro, notat appreciationem falsa est, si autem notat causam finalem, ut sit sensus, Ipse dedit denariũ pro sacramento, idest propter venerationem sacramenti, siue propter venerandum sacramentum, licite potest hoc fieri, & concedi. Similiter si notet causam efficientem, ut sit sensus. Dedit pro sacramento, idest pro deuotione quam habuit ad sacramentũ, licite potest fieri. Porro cum dicitur, quod pro operibus spiritualibus aliquod temporale datur, hæc præpositio, pro, notat causam efficientem large, ut sub efficiente comprehendatur causa adminicularis, scilicet causa sine qua non possunt commode opera spiritualia impendi. Vt si diceretur. Iste ministrat sacerdoti librum, & calicem pro celebranda missa, hæc dictio, pro, non nominaret appreciationem, sed potius adminiculationem. Sed cur Episcopo datur procuratio, pro consecratione Ecclesiæ, & non pro clericis ordinandis similiter datur, cum sit utrobique illi labor? Respondeo, Episcopus potest ordinare clericum, & debet in sua Ecclesia, & facile potest habere expensas in domo sua, in qua habet victualia, sed illa victualia non potest cõmodè ferre secum ad alienam Ecclesiam, unde necesse est ei de victualibus prouideri alibi, cum aliam consecrat, aut uisitat Ecclesiã. Item cum datur temporale pro uita æterna, & peccati remissione, quare non est hic symonia, cum nihil sit spiritualius. Respondeo hic, quoniam eleemosynæ dantur Deo in pauperibus, cum quo, quia dominus est, nulla committi potest symonia, sicut committitur cum prælatis, qui non sunt domini, sed dispẽsatores sacramentorum, & aliorum spiritualium. Preterea uita æterna, & remissio pœnæ peccati cadit sub merito, & proponitur nobis venale a Deo ex pacto, vt ematur a nobis moneta Dei, quæ est affectus, & opera charitatis. Sed non sic est de spiritualibus, quæ conferuntur per ministris Ecclesiæ. Sed nec corporalis eleemosyna est præcium vitæ æternæ, inquantum est res corporalis, nec inquantum datum, sed inquantum fructus, idest inquantum procedit ex affectu charitatis.

Item De eodem. Cap. V.

Extra. 5. de symonia. Alexander. 3. Archiepiscopo strigon. In hoc quòd. P. presbyter cardina. ap. se. legatus, pro electione tua, & ut pallium tibi traderet ad partes illas accessit, & frater tuus eius præsciens necessitatem, equum unum te ignorante transmisit, quoniam per mare ueniens nullas, uel paucas secumequitaturas adduxit, te nullo modo timere oportet, cum in accipiendis, & dandis muneribus, tria sunt maxime attendenda, personæ scilicet dantis, & accipientis qualitas, & quantitas muneris, & donationis tempus. Qualitas personarũ, ut a quo & cui uidelicet an a paupere diuiti, an econuerso, siue a diuite locupleti datum fuerit, Estimatio muneris, & donationis, siue magni uel maioris precii res data existat, & an instante necessitate siue alio tempore conferatur. Si igitur prædictorum cardi. & fratris tui personam, & qualitatem pensamus, non fuit magnum ab eodem fratre tuo card. unum equũ trãsmitti,

mitti, quem etiam ioculatori non petenti vir tantus, & tam abundans forte donaret, verumetiam si temporis necessitatem perpendimus, non alia intentione hoc constat factum fuisse, quàm vt cardinali subueniretur, in articulo prænotato, & infra. Quod autem scriptum est. Beatus qui excutit manus suas ab omni munere, de illis donis dictum est, quæ accipientis animũ allicere, vel irretire, alias euertere solent, quoniam si ipsa etiã electi persona offerat ordinatori, vel consecratori suo electuarium, aut de optimo vino, siue de aliis huiusmodi, quæ modici precii fuerint, & quæ voluntatem recipientis inclinare, uel mouere non debeant, non tamen Ecclesia Romana interpretari consueuit accipientem in his delinquere, nec donantem.

De Illa, qua per obsequium corporale. *Cap.* VI.

EX summa de ca. In munere ab obsequio distingue, quia aut corporale est, aut spirituale. In primo casu si obsequium est honestum, potest pro eo spirituale dari, vt si eat Romam pro Ecclesia, vel seruiat alicui Episcopo, vel Ecclesiæ in licitis, & honestis, dum tamen sine pactione. Si inhonestum, non potest. Ex summa fratris. V. Obiicitur, quia cum huiusmodi corporale obsequium honestum sit preciabile, & possit ex pacto propter illud recipi pecunia, ergo de eo idem est iudicandum, quod de pecunia. Sed si daret pecuniam pro habendo beneficio, esset symonia etiam sine pacto, ergo & hic. Respondeo. Dicunt quidam quòd datur præbenda principaliter pro Deo, & secundo pro seruitio licito, ut sit finis sub fine. Sed contra non possunt hic ordinari intentiones, quia si dicatur, ꝙ Episcopus dat præbendam, propter remunerationem seruitii, & remunerat seruitium propter Deum. Prima intentio illicita est, & primus finis. s. dare spirituale pro temporali seruitio. Propter hoc dicunt alii, ꝙ cum dicitur. Iste dat præbendam pro seruitio licito, hæc præpositio, pro, non notat causam finalem, sed excitatiuam. Sed eadem ratione possem dare pecuniã Episcopo, ut pecunia non esset precium, sed excitatio Episcopi ad dandam præbendam. Respondeo. Huiusmodi obsequium non debet esse excitatiuum ad dandam præbendam. Sed ad cognoscenda merita præstantis obsequium, quibus cognitis danda est præbenda pro ipsis, non pro ipso seruitio. Quia sicut dixit Cantor Parisiensis, Curiæ prælatorum probatoriæ sunt clericorum. Pecunia autem si daretur Episcopo ab aliquo, non propter hoc aliquod eius meritum aut fidelitas probaretur, sicut probatur per obsequium honestum.

De Illa, qua per obsequium spirituale missarum. *Cap.* VII.

EX summa de ca. Si autem est obsequium spirituale, non debet quis facere pro beneficio, vel alio sibi dando, nisi cum tale obsequium fuit impositum ipsi beneficio, vt quando alicui præbendæ est impositum hoc onus, ut quicumque habuerit cantet quotidie. Ex summa fratris. V. Pone quòd iste sacerdos debeat celebrare maiorem missam, alius minorem. Sed ex causa cum dicunt ad inuicem, ꝙ iste celebrabit pro isto, & ille pro illo, nunquid est licitum, cum tamen hic præstetur obsequium spirituale pro spirituali? Respondeo. Licitum est ex causa. Et cum dicitur. Iste impendit obsequium spirituale, pro alio spirituali, li pro, non notat causam finalem, & appreciationem, sed adminiculationem, eo ꝙ iste non possit cantare loco alterius, nisi ille cantaret loco ipsius, cum duas missas cantare non debeat. Item si sacerdos tenetur ex officio ad hanc missam, vel exequias, vel simile, propter hoc exigere aliquid symoniacum est. Si uero non tenetur, & desint ei sumptus, potest locare operas suas, vel ad diem, vel ad annum, sicut faciunt conductitii sacerdotes. Si autem habet sumptus, & tamen non tenetur ad hoc, aut debet cantare gratis, aut cessare, alias videretur facere ex auaritia. Et licet forte non esset symonia, cum nemo teneatur cum suis stipendiis militare, tamen turpe lucrum est, vel ad minus habet speciem mali. Celebrata tamen vna missa, qui celebrat secundam pro pecunia, vel hominum adulatione, peccat mortaliter. Quidam dicunt, ꝙ cum sacerdos talis intendat locare, uel uendere laborem suum, non ipsum officium vel sacramentum, licitum est, alias non habet. Ego credo, quod non in talibus locum habeat conductio, vel locatio, cum etiam lex sæcularis non dixerit esse locationem, vel conductionem, qn mensor agrorum aliquid recipit a Dominis eorum pro eis mensurandis, sed quod datur appellauit honorarium, unde ibi dicitur. Non crediderunt veteres, inter tales personas locationem, & conductionem esse, sed magis opera beneficii loco præberi. Dic ergo, ꝙ sacerdos siue indigeat siue non, potest ei dari pecunia in sumptus ipsius sacerdotis, non in munera sacerdotii, id est officii sacerdotalis, quod impendit, sicut dicit Hiero. q. 10. panes, crustula, & vas mellis, si data fuerint prophetæ magis in sumptus prophetæ, quàm in munera prophetiæ reputãda sunt. Cum ergo sacerdos recipit pecuniam pro officiando Ecclesiã ad tempus, li pro, notat causam sine qua non, siue causam adminiculatiuam, non appreciationem ipsius sacramenti, uel officii, quod impendit, uel laboris quo laborat in ipso officio, q̃a Deo coniunctus est officio, qui nec vendi, nec locari potest, sic nec ipsum officium. Quod autem dicuntur conductitij, male sonat istud uerbum, potius possunt uocari, vel vicarii, vel subditarii. Et credo quod in omni casu debet cantare gratis, quia siue detur ei pecunia pro sumptibus, siue dentur ei sumptus in domo illius, quem iuuat in officiando Ecclesiam ad firmam, de qua reddit certam pensionem, & residuum prouentuum retinet, ꝓ sumptibus ex pacto, gratis tamen impendere debet officium, & quod datur ei gratis debet dari, sicut dicit B. Augustin. quod Apostoli gratis panem accipiebant ab illis, quibus gratuitam prædicationem impendebant. Est quidem, ut dicit turpe lucrũ, si ex auaritia fiat, si autem in sumptus recipiat, ut dictum est, non est turpe etiam si sit diues. Quod autem, qui secundam pro pecunia celebrat, ut dictum est, peccat mortaliter. Idem credo de prima, si, li pro, notat appreciationem, uel primam causam motiuam. Extra. de symo. Alex. 3. Mandamus quatenus pro ministerio Ecclesiastico exercendo nullatenus pecuniam exigatis.

De Illa, qua in benedictione nubentium. *Cap.* VIII.

EXtra. 5. de symo. Inno. 3. in concil. generali. Quidam clerici pro exequiis mortuorum, & benedictione nubentium, & similibus pecuniam exigunt, & extorquent, & si forte eorum cupiditati non fuerit satisfactum, impedimenta ficta fraudulenter opponunt. Econtra quidam laici laudabilem consuetudinẽ erga sanctam Ecclesiam pia deuotione introductam, ex fermẽto hæreticæ prauitatis nituntur infringere, sub prætextu canonicæ pietatis, qua propter super his prauas exactiones fieri ꝓhibemus. & pias consuetudines præcipimus obseruari, statuentes vt libere offerant Ecclesiastica sacramenta, sed per Episcopum loci, veritate cognita, compescantur, qui malitiose nituntur laudabilem consuetudinem immutare. Ex summa fratris. V. Sacerdos, qui facit sibi caueri, uel satisfieri de hoc, quod in talibus solet dari, uel qui exigit talia ante impensum officium, vel etiam post, si extorqueat per violentiam, aut exigat iure actionis, uocando eum in ius, & ille qui opponit impedimenta fictitia, aut etiam uera, dum tamen ad extorquendum hoc faciat, symoniacus est. In huiusmodi tamen symoniis credo simplicem episcopum posse dispensare, cum penitente.

De Illa, qua in exequijs defunctorum. *Cap.* IX.

EX summa de ca. Item de processionibus quas faciunt conuentuales Ecclesiæ, & aliæ in exequiis defunctorum, data uel promissa sibi certa pecuniæ quantitate, alias non facturi. Ad hoc dico saluo meliori iudicio, si non fecerint sup hoc statutum, idem quod supra. Si uero factum est statutum, quod quicumque reliquerit conuentui. 10. habeat processionem, nec tenebantur alias ad hoc, non est symonia, dum tamen intenderint hoc habere ratione laboris tantum. Si autem statutum factum est per hæc uerba, uel equipolentia, quod nulli fiat processio, nisi reliquerit. 10. non ualet statutum, quia remouet officium pietatis. Ex summa fratris. V. Nota quod ait rõne laboris, quem scilicet sustinent eundo, & redeundo ad exeqas, pro quo labore, eo quod non omnino coniunctus est officio exequiarum, sed separatus, potest dari pecuniã, & accipi sine periculo symoniæ secundum quosdam, sicut non est symonia, si canonicus sæcularis, vel clericus vadat ad Ecclesiam pro habendis denariis horariis, uel anniuersariorum, quia tale ire nõ est spirituale, ut dicunt, dum tamen non faciat officium pro illis denariis, quia hoc esset symoniacum. Sed quid si nullum sit statutum factum, licet ne dare pecuniã conuentui, uel recipere pro huiusmodi exequiis, aut pro interesse extremæ unctioni? Item quid de illis, qui dant reditus, aut recipiunt propter facienda anniuersaria. Item quid de illis, qui dant redditus sacerdotibus diuitibus, uel pauperibus pro faciendo annuali, uel tricenario, uel anniuersario, uel pro celebranda missa de Spiritusancto uel alia, uel qui dant donum clericis pro dicendis psalteriis in exequiis mortuorum, uel qui dant eleemosynas pauperibus ut orent pro eis, cum talis oratio sit spiritualis, & huiusmodi eleemosyna sit res corporalis. Respondeo in omnibus huiusmodi

casibus dare, uel accipere temporale pro spirituali symoniacū est, siue detur pro sacramento, siue pro officio, siue pro oratione, siue pro labore huiusmodi officii, vel orationis, secundum quod præpositio, pro, notat appreciationem. Sed si notat causam motiuam non primam, uel primam, vel principalem, sed remotam, & occesionalem, licitum est, Vnde siquis dat pecuniā collegio alicui pro generanda deuotione, & dilectione in ipso collegio, ut ex illa deuotione exaudiatur in sua petitione, qua petit, quòd fratres intersint exequiis mortui, vel extremæ vnctioni morientis, & illi hoc faciant ex dilectione, vel deuotione in eis taliter generata, aut pro deuotione ipsius dantis, licitum est sic dare, & sic accipere temporale pro spirituali, secundum quod li, pro, notat causam motiuam remotam, non propinquā, propinqua autem causa est dilectio, vel deuotio generata ex dato, aliàs forsitan non generanda. Nec est simile si obiiciatur, quòd eadem ratione possum dare pecuniam Episcopo, vt me diligat, & ex dilectione me beneficiet, vel ordinet. Et hoc ideo, quia dilectio qua Episcopus diligit aliquem, licet sit etiam spiritualis, non est causa propter quam debeant talia conferri, sed & potius attendi debet meritum, & dignitas personæ, sed bene est causa sufficiens huiusmodi dilectio, contra etiam diligitur peccator spiritualiter, ut debeat orari pro eo, & etiam in hoc concordat dominus, vbi dicit. Facite uobis amicos de mā mona iniquitatis, ut recipiant uos, &c. idest ut orent pro uobis recipiendis, pecunia tamen pro huiusmodi amicitia acquirenda, quæ spiritualis est, non est pensanda a dante, vel excipiēte, ut datum, sed ut fructus. Secundum quod dicit Apostolus, Non quæro datum, sed fructum, quasi non attendo principaliter pecuniam datam, sed charitatem, & deuotionem, uel pietatem, ex qua datur, propter quam solam eleemosyna fructuosa est. Eodem modo respondendum est ad omnes quæstiones suprapositas. De illis etiam, qui officiant Ecclesiam pro denariis horariis, uel anniuersariorum die, quod si li pro, non denotat appreciationem, vel causam primam motiuam, uel finalem illicitum est. Si autem causam adminicularem, licitum est, ut talia recipiant in sumptus officiantium, non in precium officiorum.

De Illa, quæ per preces committitur. Cap. X.

EX summa de ca. In munere à lingua, distinguitur ab H. & multis alijs. Aut eligitur, uel ordinatur quis suis precibus, uel alienis. In primo casu, quantumcunque sit dignus, est symonia. In secundo, aut illæ preces sunt carnales, aut spirituales. Si carnales, & pro indigno, symonia est: tunc enim preces succedūt loco precij. Si uero carnales pro digno non committitur symonia, dummodo ordinator, uel elector non habeat respectum ad preces, sed ad Deum & merita personæ. Alij sunt qui dissentiunt in primo articulo, dicentes, quòd licite potest quis petere pro se, exemplo Petri dicentis Domino. Ecce nos relinquimus omnia &c. Et ego distinguo, saluo meliori iudicio, quòd non potest pro se petere ecclesiam, uel dignitatem, uel aliud beneficiū habens curam animarum annexam. Beneficium uero simplex, si indiget, & sentit se dignum, potest petere, si uero nō indiget, peccat si petat. Ex summa fratris V. Quòd ait: Non potest pro se petere, hæc opinio uidetur dura, & multotiens cōtrarium fit, Vnde credo, quòd beneficium habens curam animarum annexam, potest aliquis petere pro se, si dignus sit, exemplo Esaiæ, qui dicit: Ecce ego, mitte me. Item quòd ait. Si non indiget, hoc iterum durum est, & credo, quòd ex quo quis promotus est ad sacros ordines, cum huiusmodi ordinatio titulum ecclesiasticum requirat, potest petere beneficium ecclesiasticū, licet abundet in temporalibus, & iura quæ magister inducit ad probandū contrarium, loquuntur secundum statum primitiuæ ecclesiæ, quando exiles redditus erant, & distribuebatur de facultatibus ecclesiæ, prout cuique opus erat. Ex summa de casibus. Quid de illis qui dicūt in capitulis. Canonizemus nepotulos nostros, placeat tibi de meo, & mihi placebit de tuo, sicq; paciscuntur, uel ita. Si tu fuisti exauditus in una petitione, ego debeo exaudiri in alia. Item alius dicit. Nunquam me uiuente fiet canonicus in ecclesia, nisi & ille pro quo ego rogaui. Respondeo, in primo & ultimo casu committitur symonia, quia dicit canon. Absit omnis pactio. In secundo casu, si preces sint spirituales, non est symonia. Omnes enim qui in una ecclesia uni domino famulantur, pari debent libertate gaudere. Si verò sunt carnales, uel ex pacto quodam facto, uel nūc faciendo symonia. Causa 1. q. 1. Grego. Oportet ergo, ut nec dono, nec gratia, neque alicuius supplicatione, aliquos ad sacros ordines audeat quis promouere: nisi eum quem uitæ, & actionis qualitas, ad hoc dignum esse monstrauerit. Gratianus. Non itaque quorumlibet precibus ordinationes factæ falsæ dijudicantur. Sed hæ demum, quæ precibus ordinandi, vel eius amici non spirituali, sed carnali affectu porrectis fiunt, cum alias futuræ non essent, quas non charitas interueniens, sed ambitio supplicans extorquet. Causa 8. q. 2. Quòd autem patrocinia amicorum in electione conualescere non debeant, auctoritate beati Gregorij Papæ probatur, qui in 3. lib. Registri scripsit dicens Antonio subdyacono. Illud quidē præ omnibus tibi curæ sit, ut in hac electione, nec datio quibuscunque modis interueniat premiorū, nec quarumlibet personarum patrocinia conualescant. Nam si quorundam patrocinio quisque fuerit electus, uoluntatibus eorum cum fuerit ordinatus, reuerentia exigente, obedire compellitur. Sicque fit ut res illius Ecclesiæ minuatur, & ordo Ecclesiasticus non seruetur.

De Illa proprie, quæ committitur in ordinatis. Cap. XI.

EX summa de ca. Symoniaca dr̄ ordinatio, alia ex parte ordinatoris, alia ex parte ordinandi tantum, alia ex parte vtriusque alia ex neutrius parte, scilicet cum utroque ignorante amicus ordinandi dat, uel promittit aliquid consiliario Episcopi. Quæritur utrum consuetudines circa procurandos conuentus post receptionem, vel circa exactiones, vel extorsiones quas plerique faciunt in consecrationibus Episcoporum, benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum dicentes tātum est dandum scriptori, portario, & huiusmodi, inducunt symoniam? Solu. Si talia exacta, vel extorta persoluuntur, symoniaci, & qui receperint, & qui dederint cum Giezi, & Symone condemnantur, nulla consuetudine obstante. Si uero electus, uel ordinatus, seu alius pro eis non exactus, sed gratis offerat, dicunt quidam, quod si fit ex pactione præcedente, est symonia alias non. Alii, & melius distinguunt, vtrum principaliter propter illud, an non, ita quod & alias esset daturus: in primo casu est symonia, in secundo, non. Ex sum. fratris. V. Pone, quod aliquis dignus ordinari, dat exactus, uel non exactus ianitori, ut permittat eum intrare ad Episcopum, ad petendos ordines, vel abbas ad petendum confirmationem suæ electionis, nunquid est symoniacus? Respondeo, quod si non dat corrupta intentione, scilicet vt per intercessionem illorum quibus datur, consequatur, quod intendit. Similiter credo, quod si abbas, uel alius det aliquid familiæ Episcopi, ne uideatur auarus, & ut magis placeat, & facilius habeat accessum ad Episcopum, aut ut de largitate laudetur, non est symonia.

De Eodem. Cap. XII.

CAusa. 1. quæstio. c. Grego. 7. Ordinationes, quæ interueniente precio, vel precibus, vel obsequio alicuius personæ ea intentione impensæ, vel quæ non communi consensu clericorum, uel populorum, secundum canonicas sanctiones fiunt, & ab his ad quos consecratio pertinet non comprobantur, falsas esse iudicamus, quoniam qui taliter ordinantur, non per hostium, idest per Christum intrant, sed ut ipsa ueritas testatur, fures sunt, & latrones. Item Grego. Vniuersis Episcopis per Elēdam prouinciam constitutis. Cum quem precio quis ordinat, prouehendo agit, ut hæreticus fiat. Ideoque hortamur, ut uestrum nullus denuo hoc fieri patiatur. Ibidem quæstione. 2. Itē Grego. in Registro. Sicut Episcopum non decet manum, quam imponit uendere, ita minister, uel notarius, non debet in ordinationem eius, uocem suam, uel calamum uenundare. Is autē, qui ordinatus fuerit, si non ex pacto, neque exactus, ac petitus, post acceptas chartas, & pallium, offerre aliquid cuilibet ex clero, gratiæ tantummodo causa uoluerit, hoc accipi nullo modo prohibemur, quia eius oblatio nullam culpæ maculam ingerit, quæ non ex ambientis petitione processit. Ex summa de casibus. Debet tamen quilibet in huiusmodi non solum a malo, sed ab omni specie mali, secundum Apostolum, abstinere. Nam licet ordinatus, vel ordinandus, eligendus, uel electus, non det cū intentione corrupta, tamen ratione tēporis, ut si in ipsa collatione, uel parum ante, uel parum post, vel, ratione loci, uel personę uel rei quæ datur surgit, uel pro, uel contra. Extra. 5. de symo. Alexan. 3 Cum ad ordinem sacerdotij non aliter noluisset cū eius Arch. præsentare, nisi sex solidos, solueret eidem, & sic ordinem ipsum per eum præsentatus accepit, si hoc publicum nō fuerit, sed secretum, ipsum sacerdotem secrete conuenias, monens sine ulla coactione, ut ordinem alicuius religionis assumat & ab officio perpetuo abstineat, quod illicite acquisiuit, alioquin non erit tutum, cum sit secretus eius excessus, ipsum inuitum ab eodem officio coercere, cui tam secretam pœnitentiā, secundum quod tibi uisum fuerit, iniungere non postponas. Lucius. 3. Cum quidam, licet per quandam speciem symoniæ

utpote

vtpote illis ignorantibus, symoniace ordinentur, possunt (quia symoniaci non sunt) in ordinibus remanere. Inno. 3. Cum. D. lator præsentium, vellet in subdyaconum ordinari, & certum titulum non haberet, quendam presbyterum exorauit, ut ipse ad Ecclesiæ suæ titulum præsentaret, quod cum ille facere recusaret, ipse illi firmiter compromisit, quod nunquam in ecclesia sua aliquam peteret portionem, & sic ad præsentationem ipsius extitit ordinatus, nec se in hoc egisse illicitum aliquid intellexit. Respondeo, quod nisi cum eo fuerit misericorditer dispensatum, nec ad superiores ascendere, nec in suscepto debet ordine ministrare. Greg 9. Si quis ordinauerit, vel ad ordinem præsentauerit aliquem, promissionem vel iuramentum ab illo recipiens, quod super prouisione non quietaret eundem, ordinator a collatione, præsentator vero ab executione ordinis, per triennium, & ordinatus ab ordine sic suscepto, donec dispensationem super hoc per sedem apo. obtinere meruerint, nouerint se suspensos.

De Ordinatis a Symoniaco. Cap. XIII.

EX summa de casibus. Pone, quod scit aliquis Episcopum suum symoniacum, vult ordinari, petit ab eo licentiam recipiendi ordines ab alio, non vult dare, immo præcipit, quod recipiat ordines ab eo, quid faciet. Dico, quod non debet recipere ab eo, si scit eum symoniacum in ordine, cum enim ille non habeat executionem, non posset isti dare, & potius debet se permittere excommunicari, quam recipiat ordines ab eo. Quid si ignorabat eum esse symoniacum, cum tamen esset. Dic, quod quantumcumque sit occultum, & iste ignoret, non recipit executionem, & indiget dispensatione, & hoc in detestationem criminis, Secus est de coacto, Nam ille recipit executionem, & est ratio, quia magis constat de voluntate coacti, quam ignorantis. Hoc tamen intelligas de conditionaliter coacto, nã absolute coactus non reciperet characterem. Ita sentiunt maiores de eius effectu Io. & alii plerique, cum quibus ego. N. tamẽ intelligit totum de ordinatis ab hæreticis. Quidam tamen dicunt, quod si non possum probare per testes eum symoniacum, debeo recipere ordines ab eo, si mihi præcipit, licet sciam eum symoniacum, sed non possum exequi sine dispensatione, dicunt quidam Papæ, alii cuiuslibet superioris, quæ in secreto erit petenda, ne Episcopus infametur, Hoc de symoniaco in ordine, secus de alio secundum distinctionem supra positam. Quid si creditur propter relationem aliquorum eum symoniacum? Respondeo, Non debet credere: verumtamen durante credulitate, non debet ab illo recipere ordinem, sed debet deponere errorem. In ordine tamen suscepto ab eo, cum nihil de ipso audierat potest ministrare. Ex summa fratris. V. Ideo uero ordinandus a symoniaco non recipit executionem, quia ordinator suspensus est quo ad se, & quo ad alios. Sed nunquid est suspensus quo ad iurisdictionem, sicut & quo ad ordinum executionẽ est, ita quod non possit excommunicare, vel suspendere? Respõdeo, Cum pœnæ non sint extendendæ potius dicendum est, ꝙ non est suspensus talis, quo ad ea, quæ sunt iurisdictionis, sed quo ad ea, quæ sunt ordinis per symoniam obtenti. Quod autẽ dicit Secus est de coacto. Ego credo, quod nec ignorans, nec coactus recipit executionem. In hoc tamen est differentia, quod facilius dispensatur cum coacto, quàm cum ignorante.

De Illa, quæ in consecrationibus, & in rebus sacris. Cap. XIIII.

EXtra. 5. ubi supra. Alex. 3. in concil. Lateranen. Horribile nimis pro Episcopis, siue abbatibus, siue quibuscumque personis Ecclesiasticis ponendis in sedem, siue introducendis presbyteris in Ecclesiam, necnon & pro sepulturis, & exequiis mortuorum, & benedictionibus nubentium, seu aliis sacramentis aliquid requiratur. Ne igitur hæc de cætero fiant, districtius prohibemus. Si quis autem contra hoc uenire præsumpserit, portionem cum Gyezi se nouerit habiturum. Idem. Nihil pro consecratione ecclesiarum potes, vel debes præter procurationem exigere. Idem. Pro sepultura quoque, vel chrismatis, vel olei perceptione, nulla precii exactio attentetur, nec sub obtentu cuiusquam consuetudinis, reatum suum quis tueatur, quia diuturnitas temporis non diminuit peccata, sed auget. Inno. 3. in concil. generali. In plerisque locis fiunt exactiones, & extorsiones turpes, & prauæ, in consecrationibus Episcoporum, & benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum. Est quoque taxatum quantum sit illi uel isti, quantumve alteri uel alij persoluendum. Tantum igitur volentes abolere abusum, consuetudinem huiusmodi, quæ magis dicenda est corruptela, penitus reprobamus, &c. Idem. Cantuarien. Archiepiscopo. Cum quidã suffraganei tui pro chrismate certam consueuerunt recipere quantitatem, non metuentes pœnam canonicam, tempus faciẽdæ solutionis anticipant, recipientes in media Quadragesima, quod consueuere post Pascha, & ut recipiendi causam dissimulent, nomen denariorum variant, quos prius Chrismales, secundo Paschales dicebant, consuetudinem mediæ Quadragesimæ nuncupantes, & infra. Cum vero expressius venditionis speciẽ exprimat, qui prius recipit precium, quam rem conferat precio sam, & gratis sit gratia conferenda. Man. quat. eos a tam illicita exactione compescas. Causa. 1. q. 1. ex concil. Tiburt. Pro perceptione Chrismatis nummos dari, similiter pro baptismo, & cõmunione, hæc esse symoniacæ hæresis, detestata est synodus, & anathematizauit, & vt de cætero. nec pro ordinatione, nec pro chrismate, vel balsamo, vel baptismo, vel sepultura, vel communione quicquam exigant, statuit. Sed gratis dona Christi gratuita dispẽsatione donent. Ex summa de casibus. Pro spiritualibus aut corporalibus aliquid dare, puta calice, ornamentis, & similibus, dicunt quidam, ꝙ non est symonia, nisi inueniatur prohibitum, ut in ecclesia, in cœmeterio, & chrismate, vel oleo benedicto. Ex sum. fratris. V. Large dicuntur hæc spiritualia, pro eo que consecrata, & deputata sunt, ad hoc ꝙ in eis exerceantur diuina. Nota, ꝙ calix consecratus bene potest vendi ecclesiæ ab ecclesia, in eadem forma, priuato autem non potest uendi, nisi conflatus nec panis benedictus, nec aqua benedicta, cum per eius aspersionem dimittantur venialia, uendi debet. Quid si sacerdos paruulum in periculo mortis constitutum baptizare nollet, nisi data pecunia, poterit ne dari et sine periculo symoniæ in tali necessitate? Respondeo Credo, ꝙ in hoc casu laicus, siue vir, siue mulier, potest huiusmodi paruulum baptizare. Si autem non habeatur aqua, aut huiusmodi, laicus formam uerborum ignoret, potius debet dare pecuniam sacerdoti, non intentione emendi ab eo sacramentum, sed potius intentione remouendi ipsius furiam, quàm huiusmodi paruulum sic perire dimittere. Secus autem credo dicendum de aliis sacramentis, & benedictione nuptiali, & talibus, vbi res capit dilationem, & potest deponi quærimonia contra huiusmodi sacerdotem coram superiore. Item. In contractu uero matrimonii non datur temporale pro ipso sacramento, sed pro onere matrimonii sustinendo datur dos rite.

De Illa, quæ in rebus Ecclesiasticis spirituali annexis. Cap. VX.

CAusa. 1. q. 3. Paschalis Papa. Si quis autem obiecerit non consecrationem se emere, sed res quæ ex consecratione proueniunt, penitus desipere probatur. Nam cum corporalis Ecclesia, aut Episcopus, aut abbas, aut tale aliquid sine rebus corporalibus in nullo proficiat, sicut nec anima sine corpore corporaliter uiuit, quisquis eorum alterum vendit, sine quo nec alterum prouenit, neutrum inuenditum dereliquit. Vrbanus Papa. Donum Dei est Spiritus sanctus, & donum Dei est res ipsi ecclesiæ oblata, & si bene animaduertis Symon Magus, qui ad fidem ficte accessit, non Spiritum sanctum, quo ipse erat indignus, quia scriptum est, Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, sed donum eius emere voluit, vt ex venditione signorum, quæ per eum fierent, multiplicatam pecuniam lucraretur. Quisquis igitur res ecclesiasticas, quæ Dei dona, a Deo fidelibus, & a fidelibus Deo donantur, quæque ab eodem gratis accipiuntur, & ideo gratis donari deberent, propter sua lucra uendit, uel emit, cum eodem Symone donum Dei possideri pecunia existimat. Ideoque, qui eas non ad hoc ad quod institutæ sunt, sed ad propria lucra munere linguæ, uel indebiti obsequii, uel pecuniæ largitur, uel adipiscitur, symoniacus est. Alioquin cur sancta synodus Calcedonensis. 600. & 30 episcoporum procuratorem, uel defensorem ecclesiæ, uel quemquam regulæ subiectum a Deo per pecuniam ordinari prohibet, ita ut interuentores quoque tanti sceleris anathematizat, nisi ꝙ eosdem symoniacos iudicet. In nomine siquidem procuratoris, intelligit præfata synodus quemlibet ecclesiasticarum rerum amministratorem, ut uerbigratia, præpositum, œconomum, uicedomini num Defensoris nomine aduocatum, siue castaldum, & iudicẽ. In subiecto uero regulæ Archipresbyterum, Archidyaconum, Dyaconum, Canonicum, Monachum, vel quemlibet ecclesiastico officio manciparum. Item. Gregorius. 7. Peruenit ad nos fama sinistra, quod quidam Episcoporum, non sacerdotibus propriæ dyœcesis decimas, atque Christianorum oblationes conferant, sed potius laicalibus personis, militum videlicet, siue seruitorum, uel quod grauius est, consanguineis. Vnde amodo, si quis Episcopus inuentus fuerit huius diuini præcepti transgressor

gressor, inter maximos hæreticos, & antichristos non minimus habeatur. Et sicut Nicena synodus de symoniacis cẽsuit, & quæ dat episcopus, & quæ recipiunt ab eo laici, siue precio, siue beneficio, æterni incendij ignibus deputentur. Item Paschalis. 3. Altare & decimas per pecuniam dare, spiritumsanctum vendere symoniacam hæresim esse, nullus fidelium ignorat.

De Illa, qua in electionibus. *Cap.* XVI.

Causa 1. q. 1. Quia vero per electionem venit ad consecratione premia largitur, acsi in cõsecratione munera dedisset. Vnde Symachus papa scribit Cesario episcopo. Si quis autem episcopatum desiderat, data pecunia potentes personas minime suffragratrices sibi adhibeat, nec ad decretum sibi faciendum clericos, vel ciues ad subscribẽdum, adhibito cuiuslibet generis timore compellat, vel pro premijs quibuslibet exhortetur. Item Greg. papa, Siagrio episcopo augustensi. Sicut is qui inuitatus renuit, quęsitus refugit, sacris altaribus est admouẽdus. Sic qui vltro ambit, vel importunum se ingerit, est proculdubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora, quod aliud agit nisi vt crescẽdo decrescat, ascẽdẽdo exterius, interius profundo descẽdat. Gratia. Si aũt pecunia promissa fuerit, vel soluta electo, vel ordinato penitus ignorãte, necnõ eo mõ ad electos peruenerit, vel ordinationem ei nullatenus obesse vr, nec ad reatum criminis cuius conscientiam nõ habuit. Extra. 5. de symo. Alex. 3. De hoc quód episcopus Oxon. Archidiac. beneficium, & cuidam clerico ante electionem prioratum dicitur promisisse, vt vterque consentiret in eundem. Tuę prudentiæ respondemus, quód si manifestũ est eundem Archidiaconum, & clericum ob causam illam promissa recepisse. Aut exinde cõfessi fuerint in iure, vel legitime conuicti, ab altaris ministerio sunt perpetuo deponendi. Si vero tantum publica laborant infamia, eis canonica purgatio debet indici, ĩ qua si defecerint tã quam actores tanti sceleris sunt puniendi. Cœlestinus. 3. Cum quatuor essent a capitulo constituti, qui debebant quendã eligere ad plebanum, amici eius, de cuius electione spes habebatur, vni, vel omnibus eligẽtibus promiserunt se pecuniam soluturos, eo tamen ignorante, qui huiusmodi promissione interueniente postmodum est electus, & infra. vbi constaret illos, qui promissum tale fecerunt, per fraudem in dispendium illius, qui eligendus fuerat id malitiose fecisse, quamuis ipse promissionis conscius non fuerit, eius tamẽ electio, tanquam symoniaca prauitate pręsumpta penitus est reprobanda, & infra. Aliquis in plebanum, seu quemlibet ecclesię prælatum electus, & vt dictũ est, per prauitatem symoniacam reprobatus, ab episcopo suo dispensationem aliquam obtinere de iure non potest. Innocentius. 3. abbati Gemblacen. Leodienen. episcopus electionem de te factam noluit confirmare, verum cum hoc fieri, pro extorquenda pecunia comperuisses, sub interminatione anathematis vetuisti, ne pro facto huiusmodi aliqua pecunia offerretur. Quãuis igitur etiam paruuli, qui cupiditate parentum, ecclesias per pecuniam sunt adepti, eas dimittere teneantur, quia tamen longe diuersum est non prębere assensum, & expressum aliquot prohibere, tibi duximus respondendum. Quoniam ex eo, quód contra voluntatem & prohibitionem tuam, a qua postmodum minime recessisti, aliquis te penitus ignorante promiserit pecuniam, & exoluit, pręsertim cum is tibi sit nulla consanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pœnam, vel ad culpam sicut credimus imputari nisi postea consenseris pecuniam soluendo promissam, aut reddendo solutam. Alioquin contingeret, quód alicuius factum insidias inimico parantis, ei damnosum existeret, cui penitus displiceret, & sic aliquis de fraude sua commodum reportaret. Illos autem, qui dederunt pecuniã, vel qui receperunt intantum constat esse culpabiles, quód si excessus esset ecclesię manifestus, quę non iudicat de occultis, pęna essent canonica feriendi. Causa. 8. q. 3. Quod autem symoniacus habendus non sit, qui post electionem pro indennitate ecclesię iuramentum pręstat, facile probatur. Aliud est animi ante electionem iuramentum facere, vel se facturum pacisci, ad hoc vt eligatur. Aliud est nulla pręcedenti conuentione post electionem huiuscemodi iuramentum cõferre. Illud ab officio tanquam minus impensum reijcit, hoc autem consecrando nullum impedimentum generat.

De illa, qua in redimendis vexationibus. *Cap.* XVII.

Ex summa de ca. Si aliquis laico nullum ius habenti in electione, sed malitiose impediendi, causa det aliquid, vt cesset à tali impedimento, videtur quód non sit symonia. Dedit enim, vt redimeret vexationem suam, credo tamen symoniam commissam, quód nondum erat ei ius acquisitum. Ex summa fratris. V. hoc verum est, quando aliquis eligendus dat huiusmodi personæ aliquid, ne impediat electionem de ipso faciendam. Si autem manifestum esset, quód ille impediens nullum ius haberet in electione, & post electionem factam se opponeret, ne confirmaretur, instaretque electus, allegans id solum, quod eius assensu fuit electus, posset tunc redimere vexationẽ suam, sicut magister hic innuit. Sed & si ante electionem aliquis, de quo constaret nullum habere in electione ius, impediret electionem faciendam simpliciter, idest ne fieret aliqua electio, posset capitulum redimere vexationem suam. Si autem impediret, non ne omnino fieret electio, sed ne de isto fieret electio, vel de illo, forte capitulum tunc nihil posset dare impedienti, sicut nec ille cuius electio impediretur. Extra. 5. de symo. Lucius 3. Cum fuisses ad ecclesiæ tuæ regimen, de voluntate maioris partis fratrum electus, paucis tibi contradicentibus. Quidam amicus tuus de conscientia tua, & voluntate turbata ei, qui magister discordiæ uidebatur, certæ quantitatis munus exoluit, & sic contradictio conquieuit. Respondemus, quód multum tibi consulis si administrationẽ celeriter, ac sponte dimittas, illius verbi memor. Quid prodest homini si vniuersum mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur &c. Ex summa fratris V. Quid si aliquis iniustè interdictus, uel suspensus ab officio, & beneficio, uel iniustè excommunicatus, debet aliquid pro restitutione officij, uel beneficij, uel communionis, nunquid est symoniacus? Respondeo. Notauit Hu. quód non est symonia ex parte dantis, sed ex parte recipientis tantum, quia dans nullum ius acquirit, sed dat, ut acquisitũ retineat. Cum autem aliquis iuste est interdictus, suspensus, uel excommunicatus, si dat aliquid pro sua restitutione, symonia est ex utraque parte: Verius credo, q; symonia committitur in utroque casu, & qui iniustè interdictus, uel suspensus, uel excommunicatus est, deponat quærimoniam coram superiore. Quid si ecclesia mea, uel præbenda, me remoto, alij fuerit assignata, nunquid est symonia, si precio eam redimo, & recupero? Respon. Credo quod sic, siue iustè amotus fuero, & alius institutus, siue iniuste, sicut dictum est in casu superiori.

De Illa qua in beneficijs. *Cap.* XVIII.

Causa prima quæstio. secunda, ca. sicut episcopum. Gratianus. Auctoritate. Bonifacij patenter ostenditur, quia sicut nullus precio est inuitandus ad conuersionẽ, ita nulli pecuniæ interuentu ecclesiæ largiri oportet ingressum. Item Hiero. ad Damasum Papam. Qui bonis parentum, & operibus sustentari possunt, si quod pauperum est accipiunt, sacrilegium profecto committunt, & per abusionem talium iudicium sibi manducant & bibunt. Item Prosper. de contemplatiua uita, ca. 10. Pastor ecclesiæ his, quibus sua sufficiunt, non debet aliquid erogare, quandoquidem nihil aliud sit habentibus dare, quàm perdere. De clericis quidem dicit Spiritussanctus, Peccata populi mei comedunt. Sed sicut nihil habentes proprium, non peccata, sed alimenta quibus indigere uidentur accipiunt, ita possessores, non alimenta quibus abundant, sed aliena peccata suscipiunt. Idem, Non est meum dicere quale peccatum, cibos pauperum præsumendo suscipiant, qui ecclesiam, quam iuuare de proprijs facultatibus debuerunt, suis expensis insuper grauant, perfectior est ille, qui se mundi rebus expoliat, aut qui cum nihil habuerit, nec habere desiderat, quàm ille qui ex multis, quæ possidet ecclesiæ aliquid præstiterit, ac se de eo quod præstiterit forsitan iactat. Quæst. 3. Multorum auctoritatibus luce clarius constat, quod ab ingressuris monasterium non licet pecuniam exigere, ne & ille qui exigit, & ille qui soluit, symoniæ crimen incurrat. Ibidem quæst. 3. Alexan. Papa, Sicut per columbarum uenditores illi denotantur, qui sacram manus impositionem uendere conantur, sic per nummularios ecclesiastici beneficij uenditores designantur, qui domum Dei, teste Euangelio, speluncam latronum efficiunt. Itaque firmamus, ut nullus cuiuscunque gradus clericus, pro ecclesiæ beneficio audeat aliquid conferre, aut in ecclesiarum fabrica, uel in donarijs ecclesiarum, seu etiam quod pauperibus sit distribuendum. Ibidem quæstio quinta. Vrbanus. Quicunque sanè cupiditatem parentum, cum adhuc paruuli essent, ecclesias, uel ecclesiarum partes per pecunias adepti sunt, postquam eas omnino dimiserint, si canonice in eis uiuere noluerint, pro magna misericordia ibidem eos esse concedimus, neque hoc pacto a sacris ordinibus remoueamus, si alias digni inueniantur. Gratianus. Vnde patet, quód & si illis ignorantibus symoniæ peccatum sit admissum, fructum tamen paternæ emptionis reportare non possunt. Quód vero a crimine excusentur hinc patet,

quia

quia pro hoc facto a sacris ordinibus non remouentur. Extra de symo. Alexan.3. G. Cant. Archid. te induxit, vt ei homagiũ faceres, & fidelitatem præstares, ita quod ipse beneficium tibi ecclesiasticum annis singulis exhiberet. Vnde quoniam huiusmodi obligatio illicita est, absolui a nobis instantius postulasti, adiiciens, quòd ab eo deinceps nihil de beneficio acciperes constituto. Quo circa nos tuam petitionem honestam, & fauorabilem attendentes, te a præfati Archidyaconi homagio, & fidelitate absoluimus, ita quod ab Episcopo vel sacerdote discreto, penitentiam inde condignam recipias. Idem. Man. etiam, quòd pro vicariis assignandis, nullatenus pecuniam exigatis.

De illa, quæ in præbendis recipiendis. Cap. XIX.

Causa. 1. quæstione tertia. Si quis dator, vel acceptor Dei ecclesias, vel beneficia ecclesiastica (quæ quidam præbendas vocant) sub pecuniæ interuentu susceperit, siue dando emerit, siue accipiendo vendiderit, a Symonis non excluditur perditione. Extra. quinto, de symo. Innocen. 3. in cap. tua nos. Si quis clericus cum conditione, vel pacto largiatur aut offerat bona sua, vt ista postmodum pro præbenda retineat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio, vel receptio fieri non poterit sine vitio symoniæ, cum in talibus omnis pactio, uel conuentio cessare debeat. Si uero pure ac sine pacto, & conuentione offerat, rogans humiliter vt in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesiæ pure consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo symoniæ. Si tamen his, qui talem donationem facit, ea intentione ducatur, vt per temporalia bona quæ offert spiritualia ualeat adipisci, & clerici, qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri, sine dubio tam ille, quàm illi apud districtum iudicem, qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur. Gregorius. 9. Iaco. Cum in ecclesia Apostolensi sit receptus in canonicum, & in fratrem canonici eiusdem partem prouentuum ad præbendam sibi assignare recusant, quandam consuetudinem prætendentes, scilicet quòd prandium habere debeant a canonico recepto de nouo. Quo circa canonicos, ut tali consuetudine non obstante, sibi sicut vni ex aliis in prouentibus, & præbenda prouideant compellas. Ex summa fratris. V. Sed quæritur quare minores ordines accepit tantum, non potest ad statum, & habitum secularem reuerti, cum susceptione huius nullum emittatur votum. Respondeo constitutionem ecclesiæ, quæ statuit, quod ex quo quis clericatum recepit ad laicalem statũ non reuertatur, ne per hoc clericatus vilis, & contemptibilis habeatur sicut statuit vt qui semel baptismum accepit, licet coactus resilire non possit, ne fides vilis, & contemptibilis habeatur. Nota, quod receptus in canonicum secularem, vel regularem, si propter deuotionem quam habet ad ecclesiam in qua receptus est, & ad fratres recipientes, dat eis prãdium, vel cappam sericam. Aut si quis episcopo, qui dedit ei præbendam rogatus, vel non rogatus dat palefridum, vel aliud propter deuotionem, vel dilectionem exortã ex gratia sibi facta. aut si quis propter nepotem aut filium receptum in monachum ex deuotione, dat aliquid monasterio vel fratribus, non credo esse symoniam: siue det longe post gratiam sibi factam, siue cito post, dum tamen hoc faciat non corrupta intentione, idest non principaliter propter beneficium datum, sed propter deuotionem, vel dilectionem ex beneficio collato generatam, quæ est propinqua causa mouens. Et hoc intelligo in foro pœnitentiali, ubi iudicatur secundum intentiones. In foro autem causarum, ubi secundum probata iudicatur, in prædictis casibus, si aliquis rogatus, ut exactus daret aliquid in receptione, uel post receptionem modico tempore, præsumeretur symonia ex utraque parte. Quid si exigatur aliquid tanquam debitum in talibus, ille tamen qui dat, non dat tanquam debitum, sed ex deuotione non est symonia quo ad Deum, si intentio dantis non est corrupta, maxime si dicat cum protestatione, scilicet quòd non reddit ut debitum, sed donat ut gratuitum.

De illa, quæ in præbendis de nouo constitutis. Cap. XX.

Quid de præbendis de nouo constitutis in ecclesiis secularibus, vbi clerici assignant perpetuo certos redditus, pro præbendis, hoc modo, quòd liceat eis quamdiu vixerint illos habere pro præbendis, & sic admittantur ad canonicatum. Quidam etiam retinent potestatem conferendi illam præbendam alii personæ, si contingat eos cedere, vel decedere, nunquid est symonia. Respondeo. Qui præbendam instituit in aliqua ecclesia de consensu episcopi, in ipsa constitutione de consensu eius, & fratrum, si ibi sunt aliqui potest retinere ius patronatus, vel in perpetuum, vel ad tempus. De assignatione autem redditũum pro præbenda, & obtinenda canonica, dic secundum sententiam Innocentii supra positam. Quid de constitutione quam in fundatione ecclesiarum, vel præbendarum faciunt episcopi, quod quisquis dederit ecclesiæ tantum, vel tantum in redditibus, recipiatur in canonicum, & quod dederit habeat pro præbenda, nunquid licita est hæc constitutio, quod duret ad tempus non in perpetuum, nec fiat in fraudem symoniæ, & ea sit intentio constituentis, quod non pro rebus dandis, sed principaliter propter diuinum cultum augmentandum, & propter deuotionem dantis recipiatur ad spiritualia? Tolerari potest, dum tamen dignus sit ille qui recipitur, alias non. Idem credo posse dici in monasteriis de nouo fundatis, vel fundandis indigentibus, de constitutione si fieret, quod quicunque tantum daret, vel tantum reciperetur ad illam religionem, dum tamen fieret auctoritate episcopi, & cæteris circunstantiis, quæ dictæ sunt, etiam vsque ad certum numerum personarum ibidem recipiendarum. Extra de symo. Innocentius tertius. Si quis clericus cum conditione, vel pacto largiatur, aut bona sua, ut ista postmodum pro præbenda retineat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio uel receptio fieri non poterit, sine vitio symoniæ, cum in talibus omnis pactio, uel conuentio cessare debeat. Si uero pure ac sine pacto, & conuentione offerat rogans humiliter, ut in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesiæ pure consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo symoniæ. Si tamen is, qui talem donationem facit ea intentione ducatur, vt ꝑ tẽporalia bona, quę offert spiritualia ualeat adipisci, & clerici, qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri, sine dubio tam ille, quàm illi apud districtũ iudicem, qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur.

De Symonia, quæ committitur ab episcopis, in beneficiorum prouentibus retinendis. Cap. XXI.

Ex summa de Casibus. Quid de episcopis, uel aliis prælatis, qui fructus ecclesiarum, vel beneficiorum vacantium percipiunt per aliquot annos, & postea conferunt retentis sibi fructibus. & redditibus sic perceptis, vel retenta sibi parte prouentuum. Respondeo, quod si prælatus ex donatione consequitur, ut ipse percipiat, non est dubium intercidere symoniacam prauitatem. Ex summa fratris. V. Hoc enim licite potest fieri in casu, & nihilominus conferri beneficium spirituale alicui personæ, sed non percipiet fructus sic retentos, usque dum elapsum fuerit tempus de quo statutum est, ut retineantur. Et conferetur istud beneficium sub hac forma. Damus tibi hanc præbendam, uel hanc ecclesiam, saluis fructibus, quos retinuimus ad talem usum. Et nota, quod beneficia non debent vacare vltra sex menses. Alioquin si pertinebat donatio ad episcopum, deuoluitur ad capitulum, quod si fuerit negligens per alios sex menses deuoluitur ad Metropolitanum, & postea ad Papam. Nec potest aliquis istorum purgare negligentiam suam, si lapso tempore amittit donationem, ita quod si post dederit, non ualet. Extra quinto. Vt ecclesiastica beneficia sine diminutione conferantur. Innocentius tertius. In Lateranensi concilio prohibitum est, ne quis ecclesiasticum beneficium conferendo partem prouentuum suis usibus retinere præsumat. Et alibi cautum reperitur in canone, quod debent ecclesiastica beneficia sine diminutione conferri. Vnde credimus distinguendum, quia qui dat spirituale beneficium, in prouentus ipsius ante donationem non percepit, sed alius, & ex donatione consequitur, ut ipse prouentus percipiat, non est dubium intercidere symoniacam prauitatem. Si uero ante percepit, credimus distinguendum, utrum aute donationem constituat, ut ipsi prouẽtus retineantur ad tempus pro causa iusta, scilicet, & necessaria. An conueniat cum eo, qui accepit beneficium, seu cum mediatore quocunque, ut beneficio illo concesso sibi retineat prouentus. Primum enim membrum credimus esse licitum, secundum autem dicimus non licere, ne viam aperiamus his, qui prauitatem suam satagunt palliare.

De

De Illa, quæ in receptione confraternitatis. Cap. XXII.

EX summa de ea. Quid de confraternitatibus, quæ ita cō stitutæ sunt, quòd nullus recipiatur, nisi promittat, uel etiam iuret se daturum annuatim. 10. Dic ꝙ si fuerit propter causam honestam, vtputa pro alendis pauperibus, pro redimendis captiuis, vel similibus, non est symonia, nec sunt reprobandæ. Immo Gangræcum. concil. dicit anathematizandum, qui eas despicit. Iuramentum tamen non approbo propter periculum periurii. Plus autem, si ita dictum est, ꝙ semel, vel bis in anno conueniant omnes confratres ad tractandum de salute animarum, ad audiendum verbum Dei, ad celebrandum missas, & orationes pro viuis, & defunctis, & ad excitandam deuotionem, & ideo ponunt singulis annis certam quantitatem ex qua reficiantur, & prouideant pauperibus, bonum est dummodo intentiones sint mundæ, & principaliter in Deo fixæ. Absit enim, vt ea quæ propter bonum & licitum facimus, nobis debeat (si quid mali etiam inde præter intentionem nostram accidat) imputari, videtur ꝙ non symonia sit, dedit enim vt redimeret vexationem suam: credo tamen symoniam cōmissam, quia nondum erat ei acquisitum, Ex sum. fratris. V. Credo sine præiudicio, ꝙ prædicta non est, licita, quia excludit pietatem, ne quis recipiatur nisi sic, sed si fiat statutum per verba affirmatiua, ꝙ quicumque receptus fuerit, det tantum vel tantum, sustineri potest. Sed quare non potest similiter constitui, ꝙ quicū que receptus fuerit in canonicum det procurationem, vel cappam sericam, vel aliquid simile? Respondeo, hoc esse illicitum, ne talia excogitentur in fraude, symonia est. Præterea huiusmodi fraternitates, ad hoc consueuerunt institui, ut a fratribus dentur pecuniæ in vsus pauperum, & tunc prope ingressum fraternitatis, potest ingredienti exprimi onus certæ summæ soluendæ singulis annis. Sed beneficia ecclesiastica non sunt instituta propter faciendas cappas sericas, vel procurationes soluendas.

De Illa, quæ in ingressu religionis. Cap. XXIII.

CAusa. 1. quæstio. 2. Liquido apparet, quod ingressuri monasterium sua debeant offerre rectoribus, nec aliter sunt recipiendi, nisi sua obtulerint, nec permittitur rectoribus ab ingressuris aliquid exigere, sed sponte oblata suscipere. Ibidem. q. 3. Sed obiicitur, ꝙ qui ingressuri monasterium pecunias tribuunt, non propositum religionis, sed stipendiorum ecclesiæ participationem emunt. Temporalia ergo non spiritualia ementes, nequaquam symoniaci habendi sunt. His itaque respondetur. Non solum, qui spiritualia, sed etiam qui temporalia eis annexa precio accipiunt, vel tribuunt symoniaci iudicātur. Extra. 5. de sy. Alex. 3. Prohibemus igitur, ne ab his, qui ad religionem transire volunt, aliqua pecunia requiratur, nec prioratus, nec capellaniæ, cuilibet monachorum aut clericorum annua distractione vendantur. Idem. Veniens ad nos. S. presbyter proposuit, quod abbas & fratres sancti. R. noluerunt eum in monachum recipere, quousque. triginta solidos daret conuentui, conuentione facta, eum sequenti die monasticum habitum induerunt, & ijdem monachi. viginti solidos. Abbas vero decē famuli, duodecim, pro pastu asserentes hoc esse, de consuedine monasterii postulantur. Quoniam ergo factum huiusmodi perniciosum videtur. Mandamus quatenus si ita esse inueneris, abbatem, & monachos ad restituendum pecuniam præfato. S. tam indigne susceptam compellas. abbatéque & maiores personas monasterii, pro tantæ prauitatis excessu, ab officii executione suspendas, præcipiens dicto. S. vt in alio monasterio in habitu monastico studeat deseruire. Clemens. 3. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis, seu monachis, qui per symoniam ingressum, ipsis scientibus, habuerunt. Respondemus, ut locum quem taliter adepti sunt, omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deplorent. Si autē ignorantibus ipsis pecunia data fuerit, eos ad renunciandū loco eidē cogas, & postmodum in idipsum reducere, si ibi absque scandalo potuerint remanere, vel in alio monasterio, quod sit de ordine ipso, ad seruiendum Deo poteris collocare. Innocentius tertius in concil. gene. Quoniam symoniaca labes hucusque moniales infecit, ut uix aliquas siue præcio recipiunt in sorores, paupertatis prætextu, volentes huiusmodi uitium palliare. Ne id de cætero fiat penitus prohibemus, statuentes, vt quæcumque de cætero talem commiserint prauitatem, tam recipientes, quàm recepta, siue sit subdita, siue prælata, sine spe restitutionis de suo monasterio expellatur in locum arctioris regulæ, ad agendum perpetuam pœnitentiam retrudenda. De his, quæ ante hoc synodale statutum taliter sunt receptæ taliter duximus prouidendum, ut remotæ de monasteriis, quæ perperam sunt ingressæ, in aliis locis eiusdem ordinis collocentur, quæ si forte propter nimiam multitudinem alibi commode collocari nequeunt, ne damnabiliter in seculo euagentur, recipiantur in eisdem monasteriis dispensatiuè, de nouo mutatis prioribus locis, & inferioribus assignatis. Hoc etiam contra monachos, uel alios regulares decernimus obseruandum. Verum ne per simplicitatem, & ignorantiam se valeant excusare, præcipimus ut dyœce. Episcopi singulis annis hæc faciant per suas dyœceses publicari. Gregorius. 9. Mandato nostro suscepto, ut cum monachis, qui per symoniam dato aliquo, locum in monasteriis sunt adepti, secundum constitutionem generalis concilii dispensares. Con. t. respondentes, dicimus mandatum Apostolicum, etiā ad abbates extendi, & ad resignationem spiritualium, & temporalium, quæ nullo pacto, sed affectu animi præcedente, vtrique taliter acquisierunt, in quo casu delinquentibus sufficit per solam pœnitentiam satisfacere creatori, eos per symoniam huiusmodi non teneri.

De Conditionibus symoniacis. Cap. XXIIII.

EX summa fratris. V. Pone, quod aliquis timens pati repulsam dixit abbati, si velletis recipere me, darem uobis terram meam. Abbas habito consilio cum fratribus recipit eum ignarum iuris, & eorum quæ dixit abbas in capitulo. Ille postea antequam induatur dat res totas, vel partem monasterio, nunquid est symonia, aut potest talis hic remanere? Respōdeo, Credo quod siue intuitu illius promissionis fuerit receptus, siue non, symonia est, saltem ex parte offerentis, cum interposuerit conditionem dandi temporalia pro sua receptione, sicut innuit canon extra, de symonia, nobis. Nec potest iste remanere in huiusmodi monasterio nec data repetere, cum sit in turpi causa, tenetur tamen ad aliud monasterium transire, si ex illa sui receptione obligatus fuit ad religionem, puta si dedit se, & receptus est in monachum, & in fratrem: quia hæc est quædam professio. Ar. extra de regu. & trans. ad reli. porrectum. Quid si expressa fuit conditio de temporalibus habendis ex parte recipientium, & recipiendus omnino tacuit, proponens quod nihil daret, sed tantum propter Deum ingrederetur, nunquid potest ibi remanere? Respondeo. Credo, quod non, sicut nec in præcedenti casu, quia taciturnitas eius, cum non contradixerit illicitæ pactioni, pro consensu habenda est, etiam in foro pœnitentiali, si propter hoc tacuit, quia timebat repulsam si contradiceret. Quid si interponatur, quod ex parte recipiendi, uel ex parte abbatis, si antequam recipiatur, aut concedatur ei ingressus, pœnitent utique de conditione apposita, & eam reuocant; & ille petit recipi propter Deum tantum, & illi consentiūt nunquid licet? Respondeo, Credo quod sic, dum tamen intentio non sit corrupta. Si autem iam receptus fuisset, aut promissa receptio in illo monasterio ante reuocationem huius conditionis, eo ipso indignum se fecisset illo monasterio ille, qui huiusmodi promissionem taliter habuisset. Quid de regularibus, qui concedunt alicui, quod completo biennio, uel triennio recipiēt eum, si tamen interim didicerit artem sutoriam, uel pistoriam, vel aliam mechanicam, quando est laicus, vel quando est clericus, si interim studuerit in scholis theologiæ, uel alterius facultatis. Quid & si recipiant talem in præsenti sub prædicta conditione, non tamen uolunt eum recipere ad habitum, nisi elapso termino, & impleta conditione. Item quid de seruiente regularibus, qui non vult eis seruire, nisi promittant ei quod recipient eum saltem post biennium uel triennium, uel alium certum terminum, & illi promittunt ei, nunquid est symonia in talibus. Credo, quod in ultimo symoniaca est talis promissio. In reliquis casibus suprapositis non credo symoniam committi, nec illicita est huiusmodi pactio, uel conditio, quia perinde est ac si dicatur, recipiemus te, uel recipiemus te induendū tali tempore, vel tali, si tū uel dū tū interim reddas te idoneū ad hoc, ut recipiaris, & vtilem monasterio, addiscendo tale artificium, uel tale, aut scientiam talem, uel talem. Quid de illo cui facta est promissio, de se recipiendo ad certum terminum sub prædicta conditione. Nunquid adueniente termino, & impleta conditione tenetur intrare, cum illi parati sunt eum recipere? Respondeo: Credo quod si nullum fecit uotum, nec obligauit se, uel ad intrandum, sed tantum promissionem sibi factam acceptauit, uolens sibi prouidere in futurum, non tenetur intrare secundum iudicium pœnitentiale. In foro autem causarum de hoc iudicabitur, secundum præsumptiones, & allegata, & probata.

De

De Sana forma recipiendi in monasterium.
Cap. XXV.

EX summa de ca. Si monasterium esset adeo tenue vel paupertate depressum, quod vel redditus, vel vix, vel non sufficerent personis præsentibus, non solum intentionem possunt habere, sed etiam credo, quod possunt dicere, non sufficimus nobis, libenter suscipimus te ad spiritualia, ad temporalia non possumus, nisi haberemus plures possessiones. Ex sum. fratris. V. Credo etiam quod licet exprimere nomina, & quantitatē oblatorum, credo etiam, quod si huiusmodi recipiendus dicat, uel aliquis pro eo. Dabo singulis annis pro expensis meis. c. solidos vel 6. libras quamdiu vixero, non est illicitum, quando nō sufficit monasterium. Sed nunquid licet dare in tali casu possessionem, uel redditum in perpetuum, qui tamen non sufficiat ad victum vnius personæ per annum? Credo, quod licet in hoc casu recipientes huiusmodi possessionem, vel redditum, propter commodum perpetuitatis obligant se ad prouidendum ei in expensis. Pacisci ergo in talibus, cum monasterium indiget, non est symonia, dum non fiat pro substantialibus conferendis, vel recipiendis, sed expensis faciendis vel compensandis. Ex summa de ca. Quod autem dictum est, quod vincit homicidam, intelligas in damno dato, quia maius damnum est in amissione vnius animæ, quàm infinitorum corporum, aliter grauius peccat homicida. Quid si audit aliquis aliquem iurare falsum, & ipse scit & tacet, nunquid peccat. Videtur, quod sic in Leuitico. Anima quæ audierit vocem iurantis falsum, testisque fuerit, &c. Item, Non caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Econtra vero, qui crimen occultum manifestat, non est erroris correptor, sed proditor, vt dicit Aug. Item si prodit eum forte punietur ille in corpore, vel occidetur a iudice, vel etiam a parentibus illius, contra quem ipse uolebat peierare, uel ipsemet proditor potest de facili incurrere mortis periculum. Et iden Augus. d. quod sufficit illi, vt se ab hoc soluat peccati vinculo, si iudicet talibus qui magis possunt prodesse, quam obesse periuro, siue eum corrigendo, siue pro eo Deum placando.

De His, qui prioratus emunt, aut redimunt.
Cap. XXVI.

EXtrà. 5. de symonia. Alexan. 3. Prohibemus quoq; ne prioratus, aut capellaniæ cuilibet monachorum, aut clericorū annua distractione vendantur. Ex summa fratris. V. Quid de monachis, qui dant aliquid abbatibus suis, pro coferendis prioribus, nunquid est symonia. Respondeo. Si ibi est aliquid spirituale vt decimæ, oblationes, vel debitum celebrandi diuina, vel aliquid tale, symonia est. Siue det de rebus monasterii, vel prioratus, siue aliunde, secundum quod hæc præpositio notat appreciationem, vel proximam siue principalem causam, ut sæpe dictum est. Quid si det talis prior episcopo pecuniam, ne sustineat, quod amoueatur a prioratu. Vel canonicus regularis, ne ammoueatur a cura parrochialis ecclesiæ, & ne reuocetur ad monasterium, nunquid est symonia? Credo quod sit, maxime si necessitas, vel vtilitas exigit, quod tales ammoueantur, aut si consuetudo est, quod episcopus ad solā requisitionē abbatis, tales curatos debeat amouere a parrochialibus ecclesiis. Si autem sine muneribus, & obsequiis aut præcibus carnalibus facerent impediri per episcopos, ne amouerentur, cum nec vtilitas, nec necessitas amotionem exigerent, nec esset corrupta intentio, non credo, quod peccarent.

De Illa, qua fit in commissione iurisdictionis.
Cap. XXVII.

EX summa de ca. Sciendum quoque, quod nec Episcopus, nec Archidyac. nec alius prælatus potest sub præcio, uel annuo censu concedere alicui vices suas, idest prælationem, uel iurisdictionem, uel aliquod ius spirituale. Sed uidetur contra extra, de reli. domi. constitutus, ubi iurisdictio sub annuo censu remittitur, ergo & confertur, quia paria sunt remittere, & conferre, extra. de symo. quærelam. & de transac. super eo. Ad hoc dic, quod retinuit censum temporalem pro temporalibus, quæ remisit, vel retinentur non pro redemptione iurisdictionis, sed in signum subiectionis antiquæ. Si tamen episcopus committeret alicui pure, ac simpliciter vices suas, si tali uicario constitueret postea salarium, non esset peccatum, immo tenetur ad hoc. 21. quæstio. 3. charitatem. Item redditus temporales possunt uendi ad tempus. Sed nunquid perpetuo, Dicunt quidā quod non, quia per consequens uideretur emptum ius spirituale propter connexionem. 1. quæstio. 3. si quis obiecerit, Vel distingue melius cum Lau. Vtrum ab eo emat qui confert beneficium, an a beneficiato. in primo casu est symonia. In secundo si emit a beneficiato perpetuo, idest dum ipse venditor teneat beneficium, non est symonia, nec est prohibitum, non tamen honestum, & hoc ita intellige, quod nihil spirituale interueniat. Itē debent ecclesiæ soluere aliquem censum in signum subiectionis episcopis. Si autem loco tibi ecclesiam cum sis presbyter, & tu per consequens locas operas tuas, vt ibi officies, non habiturus alias ibi aliquam iurisdictionem, nec committis symoniam, nec alias peccas. Extra quinto. ne prælati uicet suas sub annuo censu concedant. Alexan. tertius in concil. Lateranen. Quoniam in quibusdam partibus, sub præcio statuuntur, qui decani vocantur, & pro certa pecuniæ quantitate Episcopalem iurisdictionem exercent, statuimus, ut qui hoc de cætero præsumpserit, officio suo priuetur, & episcopus conferendi hoc officium potestatem amittat. Idem. Quoniam enormis consuetudo in quibusdam locis inoleuit, ut sub annuo præcio sacerdotes ae ecclesiarum regimen statuantur, ne id fiat modis omnibus prohibemus, quia dum sacerdotium sub huiusmodi mercede venale disponitur ad æternæ retributionis præmium consideratio non habetur, Ex summa fratris. V. Nota, quod tunc Episcopus redditus suos, uel interim potest ad firmam dare sub annuo censu, dum tamen non sit ibi annexa iurisdictio spiritualis, sed non potest recipere aliquid ab aliquo, ut constituat eum præpositum, uel çconomum, vel vicedominum. Præpositurā tamen, uel balliuiam temporalem cum iurisdictione temporali consueuerunt episcopi dare ad firmam, sicut & principes seculares. Quod autem ait. Si loco tibi ecclesiam, non credo, quod in talibus habeat locum locatio, vel conductio. Sed talis presbyter gratis impendit officium, & ille gratis dat ei expensas, sicut dictum est supra. Synodus Calcedonen. iudicat symoniacos etiam procuratores rerum, & defensores, & regulæ subiectos, si per pecuniam ordinantur. Sed cum laicus possit esse iudex, & habere aliqua alia officia supra nominata, quæ non habeant aliquid spiritualitatis, quare in eis committitur symonia. Ad hoc dicit H. & G. quod in omni administratione rei ecclesiæ committitur symonia, si ematur, & hoc est symoniacum, quia prohibitum. Alii uero inherentes consuetudini generali dicunt, quod est probabilius, quia tunc est symonia in empta administratione, vel dignitate, si talis est, quæ habeat aliquod spirituale sibi annexum, aliàs non. Sæpe enim consuetudo facit licitum, quod alias esset illicitum, & econuerso.

De Illa, qua in emptione iuris spiritualis.
Cap. XXVIII.

EX summa. Ratione consuetudinis possunt ne aliqua exigi pro intronizādis episcopis, uel abbatibus, vel quibuscūque personis ecclesiasticis inuestiendis. Item pro danda absolutione, Item pro iure decimarum, Item pro iustitia ecclesiastica seruanda, In omnibus his recipere pecuniam, uel equipollens, symonia est, non obstante consuetudine. Extra quinto. de sy. Innocentius tertius. Prauam illam consuetudinem de tua prouincia studeas abolere, qua pro ecclesiarum inuestitura Archid. marcham argenti, minores uero decani vaccam albam, sibi dari postulant, & certam solui pecuniæ quantitatem, Alexander tertius. Nemo presbyterorum exenium, vel emolumentum quodlibet temporale, immo spirituale detrimentū a quocumque peccante publice accipiat, ut episcopo, uel ministris peccatum eius celet, nec pro respectu cuiuscumque personæ consanguinitatis, vel familiaritatis, alienis communicans peccatis, hoc ipso innotescere detractet, nec quemquam peccantem, vel minus digne pœnitentem gratia, uel fauore ad reconciliationem adducat, & testimonium reconciliationis ferat eidem, vel quocumque liuore digne pœnitentem a reconciliatione remoueat, quia symoniacum est utrumque. Clemēs tertius. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis, seu monachis, qui per symoniam ingressum ipsis scientibus habuerunt. Respondemus, vt locum quem taliter adepti sunt omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deplorent. Si autem ignorantibus ipsis, pecunia data fuerit, eos ad renunciandum loco eidem cogas, & postmodum in idipsum redire, si ibi absque scandalo poterunt remanere, uel in alio monasterio, qd sit de ordine ipso ad seruiendum Deo poteris collocare. Causa 1. quæstio. 3. Paschalis. 3. Altare, decimasque per pecuniam dare, symoniacam hæresim esse, nullus fidelium ignorat. Item ibi dem. Grego. in Homel. In templo quoque vendentes sunt, qui hoc

hoc

hoc quod de iure quibusdam competit ad primum largiuntur. Iustitiam enim vendere est, hanc pro præmii acceptione seruare. Ex summa fratris. V. Igitur ecclesiasticam iustitiam vendere symoniacum est, si quando datur aliquid episcopo, vel alii pro reddendo iure super spiritualibus, exquo persona est ecclesiastica, quæ debet huiusmodi ius reddere ratione ecclesiasticæ iurisdictionis. Si autem laicus est iudex, & recipiat pecuniam pro ferenda sententia, vel facienda iustitia super temporalibus, licet sit graue peccatum, non tamen est symonia.

De Illa, quæ in emptione iuris quasi spiritualis.
Cap. XXIX.

EX summa fratris. V. Quid de illo qui dat sacerdoti, vel alii pecuniam, vt recipiatur ad seruiendum pauperibus in hospitali, vel vt recipiatur in leprosariam, vel in eleemosynariam, vel aliam domum Dei? Item quid de illis qui emunt victum vnius monachi ad totam vitam suam, nunquid est symonia? Respondeo. Vbicunque aliquis ius aliquod spirituale consequitur, quando recipitur ad hospitale, vel leprosariam, vel aliquid tale, symonia est, si pp hoc aliquid dat, vel promittit. Si aũt non consequitur aliquid spirituale, sed recipitur ad hoc tñ, vt seruiat ibi, vel ad tempus, vel ad vitam suã, vel in coquina, vel in alio officio, non est symonia aliquid dare pro huiusmodi, licet alias turpe sit dare, vel accipere pro talibus. Victum autem monachi emere symoniacum non est, ex quo talis emptor non consequitur aliqđ spirituale, nõ est tñ securum emere nisi probabiliter dubitetur, cuius melior sit conditio ementis, aut vendentis. Quid de matriculariis aut sonitoriis. i. officio pulsandarum campanarum, nunquid officia huiusmodi possunt vendi? Respondeo large sumpto vocabulo symoniæ, Symonia est talia vendere, sicut & talia officia spiritualia sunt, large sumpto vocabulo. Si tamẽ alicui datum fuerit huiusmodi officium gratis, si consuetudo est loci, ꝙ possit alium ponere loco sui, vel locare, vel vendere, vel ad firmam dare prouentus illius officii, vel etiam in dotem dare pro filia, ad vitam ipsius dantis, non est symonia. Quid de sacerdote q̃ vendit officium portandi aquam benedictam per parrochiã? Respondeo. Si huiusmodi sacerdos de consuetudine per se, vel per aliquem de familia sua debet huiusmodi officium expedire, & prouentus eius in suos vsus conuertere, symonia est illud officium vendere, vel aliquid pro eo dando accipere, large tamen sumpto vocabulo symoniæ, etiam adminus turpe lucrum est. Si autem de consuetudine est, quòd sacerdos huiusmodi possit retinere officium, & per se, vel per alium illud expedire, & prouentus recipere, non est symonia si officium illud committit ad firmam, sicut ecclesiæ quandoque dantur ad firmam.

De Illa, quæ committitur in doctrina.
Cap. XXX.

EX summa de casibus. Quia statutum fuit quondam ab Eugenio Papa: postea ab Alexand. in concil. Lateranensi, deinde ab Innocentio, in concilio generali, quòd singulę ecclesiæ cathedrales tenerẽt singulos magistros liberalium artium, adminus grammaticæ, qui earundem ecclesiarum clericos, & alios scholares pauperes gratis instituerent, propter quod aliquod competens beneficium magistro cuilibet in ecclesia præberetur. Quæritur vtrum committat symoniam magister, si exigat aliqua a pauperibus, vel a clericis ecclesiæ, a qua recipit beneficium? Respondeo sic cum enim hoc sit spirituale, & ex officio suo teneatur facere, certum est exigere aliquid propter hoc, symoniam esse. Nam in templo vendentes sunt, qui hoc qđ quibusdam iure cōpetit ad præmium largiuntur. Dico symoniam etiam committere magistrum, qui festum de iure, vel consuetudine colendum non vult concedere scholaribus colendum, nisi pecunia sibi data, vel econuerso diem non colendum concedit colendum pro pecunia. Sed nunquid ab aliis scholaribus, qui non sunt pauperes, nec de ecclesia, potest exigere salarium? vel nunquid magister in scholis Parisius, vel Bonon. põt facere licite collectam? videtur ꝙ non, quia scientia donum Dei est, vnde vendi non potest. Item professores iuris, & si honeste sponte oblata recipiant, tamen inhoneste petunt. Sed contra, qui pro tempore pręstat obsequium, debet consequi beneficium. Itẽ potest magister vendere doctrinam sicut & iurisperitus consiliũ. Itẽ gratis potest docere, & nihilominus pro expensis suis collectam facere, sicut testis gratis testatur, & tamen recipit procurationem & episcopus gratis consecrat ecclesiam, & recipit, similiter procurationem. Sol. Dico cum La. & Io. quòd si sua non sufficiunt ei competenter, honeste potest & licite exigere, moderate tamen. Aliter nihil debet exigere, sed sponte oblata poterit recipere. Ex summa fratris. V. Licite exigere, quod ita intelligo ꝙ potest inopiam suam exponere scholaribus, & insinuare, ꝙ libenter acciperet, si gratis darent, sed non licet exigere secundum ꝙ exigere est, ab inuito extorquere, vt ff. de legatis. & fideicommi. §. si rem. Non credo ꝙ de iure possit eos de scholis expellere, vel spolia eorum accipere, si non velint sponte promittere, sed postquam promiserint, promissa potest exigere. Quæ autem dicuntur supra, intelliguntur ab illis, qui habent ab ecclesia stipendium, licet alias sint diuites, credo ꝙ non tenentur laborare circa diuites auditores, nisi velint ei sumptus moderate dare, quod tamen debeat recipere, non pro scientia, sed pro labore. Nota ꝙ ait, quia symoniam magister committit, qui diem non colendum pro pecunia colere concedit. s. vt festum alicuius minoris sancti, quod nõ est statutum ab ecclesia. Si autem pro data pecunia cōcederet magister scholaribus aliquo die profesto cessare a lectionibus, propter recreationem sicut consueuit fieri ab autoristis, turpe lucrum esset, tamen non esset symonia. Dicit ꝙ scientia donum Dei est, quia datur à Deo ad illuminandum intellectum, ex quo sequitur affectus accensio, & est perfectio animæ plus valens, quam totus mundus, sicut & ipsa anima, vnde est imprecabilis, & ipsam vendere symonia est, secundum Altissiodorum. Porro iurisperitus vendit consilium, non ipsam cognitionem veritatis, aut scientiam, sed pennam, & laborem suum.

De Mediatoribus symoniæ. *Cap.* XXXI.

CAusa. 1. q. 1. Ex concil. Calcedon. Si quis vero mediator tam turpibus, & nephandis datis, vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit a proprio gradu decidat. Si vero laicus anathematizetur. Extra quinto. de symonia. Innocentius tertius. Aliquis, te pœnitus ignorante, promisit pecuniam, & exoluit, præsertim cum is nulla sit tibi consanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pœnam vel culpam, sicut credimus, imputari. Illos autem qui dederunt pecuniam intantum constat esse culpabiles, quòd si excessus eorum esset ecclesiæ manifestus, (quæ non iudicat de occultis) pœna essent canonica feriendi. Causa prima. quæstione tertia. Emptor atque venditor nota infamiæ percellantur. Ex summa fratris. V. Quid si aliquis amicus medius procuret, quòd filius alicuius magni recipiatur in aliquo monasterio, & postea ille amicus solicitat illum magnum, quòd det aliquid monasterio, nunquid licet? Respondeo, si dictus amicus non aliter procurasset illum recipi, nisi quia sperabat eum aliquid daturum monasterio, vel etiam si non sperauit, sed tamen nunc petit aliquid pro receptione illius, symonia est. Si vero alias solicitat eum, quòd sit deuotus, sicut & esse debet illi monasterio, & Dei dilectione orta, ex acceptione filii conferat aliquid monasterio, non est symonia.

De Labe criminis huius, & detestatione.
Cap. XXXII.

CAusa 1. q. 1. Quod autem spiritualia emere peccatum sit, probatur multorum auctoritatibus. Ait enim Leo Papa: Gratia si non gratis datur vel accipitur non est gratia: Symoniaci autem non gratis accipiunt, igitur gratiam, quæ maxime in ecclesiasticis ordinibus operatur non accipiunt, ergo non habent. Item Grego. in registro. Quisquis per pecuniam ordinatur, ad hoc vt fiat hæreticus, promouetur. Quisquis ergo contra symoniacam, & Neophitorum hæresim pro officij sui loco vehementer non exarserit, cum eo non dubitet se habiturum portionem, qui prius commisit hoc piaculare flagitium. Item ex epistola Tharasij Constantinopolitani episcopi missa Papæ Adriano: Tolerabilior est enim Macedonij, & eorum, qui circa ipsum sunt Spiritussancti impugnatorum impia hęresis. illi enim creaturam Spiritumsanctum, & seruũ Dei patris, & filij delirando fatentur. Isti vero eundem Spiritumsanctũ venalẽ efficiunt seruũ, & sic detrahunt Spirituisancto, æqualiter peccātes his qui blasphemauerunt, dicẽtes Christum in Beelzebub eijcere demonia. Atque vt verius dicamus Iudæ proditori comparantur qui Iudæis occisoribus Christum uendidit. Item Augustinus ait. Sicut Eunuchus fuit Iudæ

qui Ioseph comparauit, ita qui gratiam mercatur, uiuum semen non habet sectir genitalibus. Sic quoque ignis sacrificij, qui per septuaginta annos Babylonicæ captiuitatis sub aqua vixerat, extinctus est Antiocho, Iasone vendente sacerdotium, quod significauit ignem Spiritussancti non lucere in symoniacis sacramentis. Idem. quæstione secunda. Paschalis Papa. Pater symoniacos veluti primos & præcipuos hæreticos ab omnibus fidelibus respuendos, & si commoniti non respuerint, ab exteris potestatibus reprimendos, omnia enim crimina ad comparationem symoniacæ hæresis, quasi pro nihilo reputabuntur. Extra 5. de symonia. Lucius Papa. Sicut symoniaca pestis sua magnitudine alios morbos vincit, ita sine dilatione, mox vt eius signa per aliquam personam claruerint, de eccl sia Dei, debet eliminari & repelli. Idem tanta est labes huiusmodi criminis, quòd etiam serui aduersus dominos, & quilibet criminosi admittuntur ad accusationem. Item omnis peccator potest Missam cantare, præter symoniacum, quem quilibet vt ab ordine male suscepto remoueatur accusare potest, vel etiam meretrix. Inno. 3. Pomposianus abbas de symonia, periurio, dilapidatione, ac insufficiētia infamatus, contra testes multas exceptiones proposuit, vt eos testimonio remoueret. Nos vero illas duntaxat exceptiones probandas admisimus, quibus forte probatis, testes non zelo iustitiæ, sed malignitatis fomite processisse constaret, vt conspirationes & inimicitias capitales. Cæteras autem exceptiones, vt furti, adulterij, propter immanitatem hæresis symoniacæ, ad cuius comparationem cætera crimina, quasi pro nihilo reputantur duximus repellendas, præsertim cum testes de crimine fuerint emendati: tales igitur contra talem, taliter duximus admittendos, non secundum rigorem iuris, sed secundum temperantiam æquitatis, cum ageretur non criminaliter, vt deponeretur ab ordine, sed ciuiliter vt ab administratione amoueretur, & vtique tales prælati ex leuioribus causis possunt ab administrationibus amoueri, sicut quorundam religiosorum approbata consuetudo deposcit.

De Accusatione symoniaci. *Cap.* XXXIII.

EX summa iuris. Ad accusandum in crimine symoniæ quilibet admittitur, sicut in crimine læsę maiestatis. Si tamen clericus est, qui accusatur, cum distinctione, laicus contra eum admittitur. Nam contra eum, qui antea bonæ opinionis extitit, non admittuntur criminosi, sed bonæ famæ admittuntur omnes, tam laici quam mulieres, aliter crimen exceptum non esset. Qui vero ad testificandum in hoc crimine, vel in alijs exceptis admittantur, distinguendum est. Si enim agatur criminaliter, contra neminem admittitur testis criminosus, etiam emendatus de crimine. Si vero agatur in modum denunciationis, vel inquisitionis, refert vtrum contra regularem, an contra secularem. Si contra regularem, admittuntur contra eum testes criminosi, si iam de crimine sint emendati, & sine alijs adminiculis. Si autem in crimine adhuc perseuerant, subdistinguendum est, vtrum crimina sint eadem vel minora, vel maiora, vel paria. In primo casu nunquam admittuntur contra eum, etiam cum alijs admiuiculis. In cæteris vero tribus, si deposuisse credantur ex malignitatis fomite, puta quia conspiratores sunt, vel inimici capitales, nō admittuntur, etiam cum alijs adminiculis. Si autem ex zelo iustitię, admittuntur, sed non sine cæteris adminiculis. Si vero contra secularem agatur, subdistingue, vtrum ille sit inferioris gradus. & tunc idem omnino, quod in regulari, an excellentioris dignitatis, & tunc si ante fuit bonæ opinionis, admittuntur contra eum, honesti duntaxat, sicut in criminali. Si vero fuit grauiter infamatus, refert vtrum de facili puniri valeat, an sine scandalo nequeat. In primo casu locum habe sit, quæ de regularibus, & minoribus clericis dicta sunt. In secundo, quæ in criminali.

De Pœna Symoniaci. *Cap.* XXXIIII.

EX summa de ca. Circa pœnam symoniaci distingue, quoniam aut est symonia in ordine, aut in beneficio. Si in ordine non recipit executionem, sed est ipso iure suspensus quo ad se, & quo ad alios, siue sit occultum siue manifestum, sicut & notorius fornicator, & hoc quia characterem habet furtiuum. Item punitur depositione, & infamia, si de crimine iudici suo aliquo modo, etiam per inquisitionem, vel denunciationem constiterit. Item non potest repetere pecuniam quam dedit, non quia alius bene acceperat, sed quia alius bene acceperat, sed quia iste turpiter dedit. Si vero est symoniacus, quia contulit ordinem symoniace, vel quia dedit, vel recepit beneficiū symoniace, vel fuit mediator symoniæ, si est occultum est suspensus ipso iure, quo ad se tantum, sicut & quilibet criminosus, nō tamen quo ad alios. Si vero est manifestum, est ipso iure suspensus. Ex summa fratris V. Aliquē suspensum esse quo ad se, & quo ad alios, est esse suspensum per sententiam canonis, vel hominis, pp quam suspensionem tenetur, sic suspensus abstinere ab officio, & illi qui hoc sciūt tenentur illum vitare, quantum ad executionem illius officij. Si tamen aliquis occulte sit suspensus hoc modo per snīam canonis, qui hoc scit, credo q̄ si non possit eum vitare sine scandalo, non tenetur eum vitare. Quo ad se autem dr̄ quis suspensus, qn̄ tenetur ab officio abstinere non per snīam canonis vel hominis, sed per simplicem prohibitionē iuris absque sententia. Sicut quilibet sacerdos existens in peccato mortali, tenetur abstinere a celebratione, si tamen celebraret non tenetur eū vitare in officio subditus eius, vel quicunque alius, etiam si sciret eius peccatum. Large aūt dr̄ esse suspēsus quo ad alios, & non quo ad se clericus peregrinus, quia sacerdos peregrinus si velit ex deuotione celebrare priuatim, permittēdus est. sed non debet celebrare plebi, ex quo non est certū de eius ordinatione, nec habetur aliqua notitia de persona eius. Ex his pōt colligi talis distinctio. Quod quidam suspensi sunt quo ad se, & quo ad alios, vt symoniacus notorius, & fornicator notorius, & symoniacus in ordine licet occultus. Quidā sunt suspensi quo ad se, & non quo ad alios, vel sacerdotes occulte peccantes. Alij quo ad alios, & non quo ad se, vt clerici peregrini ignoti. Item cum in denunciatione non agatur nisi ad pœnitentiam non credo q̄ probata symonia in modū denunciationis debeat sequi depositio vel infamia, sicut sequitur cum probatur per accusationem, vel per inquisitionē. Ex sum. de ca. Item secundum quosdam punitur pœna depositionis & infamię symoniacus, & in beneficio. sicut supra dictum est de symoniaco in ordine. Io. tamen intelligit illud de depositione non ab ordine, sed a beneficio crimine probato in modum denunciationis, vel inquisitionis: quia si in modum accusationis deponeretur ab ordine. & beneficio, sicut pro alijs criminibus regulariter. Causa 1. q. 1. ex concil. Calcedonen. Si qs per pecuniam ordinationem fecerit, & sub precio spiritussancti gratiam redegerit ac promouerit, etiam dispensatorem vel defensorē, aut quemlibet, qui subiectus est regulæ pro sui turpissimi lucri commodo, is qui hoc attentare probatus fuerit, proprij gradus periculo subiacebit, & qui ordinatus est nihil ex ordinatione hac, vel promotione quæ est per negociationē facta proficiat, sed sit alienus a dignitate vel solicitudine, quā pecunijs acquisiuit. Si quis vero mediator tam turpibus & nephandis datis, vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit, a proprio gradu decidet. Si vero laicus anathematizetur. Ibidem Nicolaus Papa iunior. Erga symoniacos nullam misericordiam in dignitate seruanda habendam esse decreuimus, sed iuxta canonum sanctionem eos omnino damnamus, ac deponendos apostolica auctoritate sancimus.

De Renunciatione beneficij symoniace accepti. *Cap.* XXXV.

EX summa de ca. Qui recepit beneficium symoniace, tenetur renunciare beneficio, & restituere omnes fructus perceptos, & qui percipi potuissent. Generaliter enim possidens sine titulo, tenetur ad omnia damna, & lucra percepta & percipienda. Idem est si habeat talem titulum, qui pro non titulo est habendus, vtputa quem turpiter & contra legū interdicta mercatus est. Ex summa fratris. V. Titulus appellatur hic iustum initium, vel causa possidendi, vel emptio, donatio, venditio, & similia. Contra legum interdicta dicit, vt si quis dolo, vel metu inducat aliquem ad vendendum, vel dandum sibi aliquid, huiusmodi enim donatio, vel vendicio habetur pro non titulo. Aut si quis vendat seruum sine gleba, aut glebam sine seruo, quod inhibet lex. Ex sum. de ca. Et intellige fructus, qui supersunt deductis expensis, quæ fiunt quærendorum, congregandorum, & obseruandorum fructuum gratia, qui & deducuntur tam a bonæfidei, quam à malæfidei possessore. Item intelligo hoc de fructibus quos non expendit in seruitium, vel in vtilitatem ecclesiæ, sed in alios vsus. Nam qui deprædandi causa accessit ad negocia mea gerenda, habet contra me actionem, non in id qđ sibi abest, quia improbe ad negocia mea accessit, sed in quo ego locupletior factus sum. Idē intelligo de illo quo sciente & consentien

te

te facta fuit symonia, vel statim vt sciuit non renunciauit. aliter si esset bonæfidei possessor, teneretur non de consumptis, sed de extantibus tantum. Item hæc de pœna clericorum, laici autem debent excommunicari. In summa vero nota, quòd in beneficijs receptis, & in ordinibus symonia mentalis per condignam pœnitentiam alias expiatur, vnde qui per hypocrisim simulationem, siue ambitionem, dum prætenderent speciem sanctitatis, promoti sunt, nulla tamen interposita conditione, vel pacto ad ordines, beneficia, vel honores, non tenentur si veram egerint pœnitentiam, resignare. Item duo casus sunt, in quibus muneribus datis ordinati, vel promoti, de iure communi non sunt symoniaci, nec tenentur renunciare. Vnus, si inimicus meus daret fraudulenter pecuniam pro electione mea, vt postea cassaretur electio, & ego remanerem in famis. Alius si me inuito, & expresse contradicente aliquis laténter dedit, vel promisit pecuniam episcopo nolenti confirmare electionem, vel collateralibus suis, hoc intelligas verum esse, nisi postea forte consenserim, pecuniam soluendo promissam, aut reddendo solutam.

De Pecunia symoniace accepta. Cap. XXXVI.

Pecunia, vel possessio symoniace accepta, debet restitui illi ecclesiæ in cuius iniuriam data fuit, a quocunque etiam accepta fuit. De hoc autem ar. contra, extra c. veniens. vbi restituitur ei qui dedit. Dicunt quidam id dispensatiue factū fuisse. Alij distinguunt, quibus assentio, quòd si remanet in seculo ille, qui dederat pecuniam, non est ei restitutio facienda, sed ecclesiæ, vt supra. Si vero transeat ad religionem, vel de illo monasterio ad aliud, debet restitui pecunia simpliciter, & possessiones saltem quo ad vsufructum illi monasterio, quod ingreditur, vt sicut habet onus, habet & emolimentum. Ex summa fratris. V. Rodon. Pone quòd datur abbati, & toto collegio pecunia pro aliquo monachando, vel canonizando, cui restituetur pecunia sic suscepta? Respondeo. Vbi abbas, & totum collegium est in culpa, non debet pecunia remanere pœnes istud monasterium, quia illa pecunia se fecit indignū, sed danda est pauperibus per dispensationem superioris. Si vero solus Abbas, vel aliquis de collegio non debet tunc delictum personæ redundare in damnum ecclesiæ; vnde pecunia illa siue possessio remanere debet pœnes illud monasterium, præsertim cum in eius iniuriam data sit, ita tamen quòd illi q. fuerunt in culpa quantum posset fieri alieni essent a commodo illius pecuniæ. Vbi autem aliquis secularis dat pecuniam episcopo pro habendo beneficio, illa debet refundi in vtilitatem præbendæ, vel ecclesiæ, quam sic emit, ipso amoto ab illo beneficio, nisi forte dedisset illam pecuniam alicui collegio seculari, pro habenda ibi præbenda, In quo casu debent fieri de illa pecunia quod supradictum est de pecunia data abbati, & monachis. Vbi vero dedit pro habendo ordine, si non habebat beneficium ecclesiasticum, pecunia debet cedere illi cathedrali ecclesiæ, in cuius ignominiam data est. Si autem habebat beneficium, ad cuius titulum ordinari gratis debuit, aut si dedit pecuniam pro beneficio obtinēdo ab episcopo, vel alio prælato ecclesiastico, cum vtrique ecclesiæ sit facta iniuria, scilicet ecclesiæ illius prælati, & ecclesiæ, vel præbendæ comparatæ, pecunia debet cedere, partim in vsus istius ecclesiæ, partim in vsus illius.

De Perfidia Iudaica. Cap. XXXVII.

Ex summa de ca. Egimus de his, qui spiritumsanctum per symoniam blasphemant. Nunc de his agamus, qui male colendo Deum inhonorant, vt sunt Iudæi, & Saraceni, & hæretici. Iudæi dicuntur, qui legem Mosaicam ad literam tenent, se circuncidendo, & alia legalia faciendo, dicti Iudæi a nomine dignioris tribus. s. a tribu Iudæ patriarchæ, q̄ inter tribus alias bellicosior primum aciem in bellis, & regis priuilegium obtinebat. s. vt de ea sola tribu crearetur Rex, sicut ex tribu Leui Sacerdotes. Prius autem dicebantur Hebrei ab Heber cuius familia cultum tenuit vnius Dei, cæteris idolatria sedatis. Statuit ecclesia illos Iudæos, publicis cædibus deputandos, qui de infidelibus baptizatos subuertere attentauerunt, & similes pœnas interdum, & pecuniarias, prout qualitas delicti exposcit. Sæpe statuit ecclesia contra tales, illa tamen moderatione adhibita in flagellis, q̧ statutū eius in vindictam sanguinis transire minime videatur, talis. n. pœna indistincte relinquenda est brachio seculari. Extra 5. de Iudæis, & Sarace. Inno. 3. Et si Iudæos quos propria culpa submisit seruituti, pietas Christiana receptet, & sustineat cohabitationem illorum: ingrati tamen esse non debēt nobis, vt reddant Christianis pro gratia contumeliam, & de familiaritate contemptum. Accepimus q̧ Iudæi faciunt Christianos puerorum suorum nutrices, & q̄d non tantum dicere, sed etiam nephandū est cogitare, cum in die Resurrectionis Dominicæ illas recipere corpus & sanguinem Iesu Christi contigerit, per triduum antequam eos lactent, lac effundere faciunt in latrinā. Alia insuper quæ fidei nostræ confusionem induxunt. & infra. Prohibemus igitur districte, ne de cætero nutrices, vel seruiētes habeant Christianos, ne filij liberæ filiis famulentur ancillæ, sed tanquam serui a dño reprobati, in cuius mortem nequiter cōiurarunt, se saltem per effectum operis recognoscant, seruos illorum quos Christi mors liberos, & illos seruos effecit. & infra. Si vero nutrices, & seruiētes non dimiserint Christianos, sub excōicationis pœna inhibeatis districte oībus Christianis, ne cum eis commercium aliq̄d audeant exercere. Idem in cōcil. ge. In nonnullis prouincijs a Christianis Iudæos, seu Saracenos habitus distinguit diuersitas, sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, q̧ per errorem Christiani Iudæorum seu Saracenorum, & Iudæi seu Saraceni Christianorum mulieribus cōmiscentur. Ne igitur damnatæ commixtionis excessus per velamen erroris hm̄oi, vlterius excusationis habere possit diffugium, statuimus vt tales vtriusque sexus in omni Christianorum prouincia, & omni tempore, qualitate habitus publice ab alijs populis distinguantur. In diebus aūt lamentationis, & dominicæ passionis, publicè minimè prodeant, eo q̧ nonnulli ex ipsis, talibus diebus, sicut accepimus, etiam ornatius non erubescunt incedere. A christianis qui sacratissimæ passionis memoriam exhibentes, lamentationis signo prætendunt, illudere non formidant. Et quoniam illius dissimulare non debemus ob proprium, qui probra nostra deleuit, præcipimus præsumptores huiusmodi per principes seculares animaduersionis condignæ adiectione compesci, ne crucifixum pro nobis aliquatenus blasphemare præsumant.

Qualiter inter Christianos Iudæi tolerandi sunt. Cap. XXXVIII.

Alexan. 3. Generaliter interdictas, vt Iudæi hostia, vel fenestras in die Parasceues apertas non habeant, sed clausa teneant tota die. Iudæus de nouo constituere synagogas, vbi non habuerunt, pati non debet, verum si antiquæ corruerunt, vel ruinam minantur, vt eas reædificent potest æquanimiter tolerari, non autem vt eas exaltent, aut ampliores, aut preciosiores fiant, quam antea fuisse noscuntur; quia vtique pro magno debent habere, q̄d in veteribus synagogis, & in suis obseruantijs tolerantur. Clemens 3. Nullus Iudæos inuitos ad baptismum venire compellat, quippe Christi fidem habere non creditur. qui ad baptismum non spontaneus cogitur peruenire. Nihilominus etiam Christianus, eorum quemlibet sine iudicio terrenæ potestatis, vel occidere, vel vulnerare, vel suas pecunias eis auferre præsumat, aut bonas quas hactenus habuerunt, consuetudines immutare, præsertim in festiuitatum suarum celebratione, quisquam fustibus aut lapidibus eos nullatenus perturbat, nec aliquis ab eis coacta seruitia exigat, nisi quę ipsi tempore præterito facere consueuerunt. Nemo cœmeterium eorum mutilare, aut inuadere audeat siue obtentu pecuniæ corpora humana effodere. Porro si quis huiusmodi decreti tenore cognito, q̄d absit, contrarie præsumpserit, honoris & officij sui periculum patiatur, aut excōicatio nis sententia plectatur. Inno. 3. Iudæum, qui manus iniecit in clericum, si tuæ iurisdictionis est, pœna pecuniaria punias, vel alias, secundum q̧ conuenit temporali, faciens læso satisfactionem congruam exhiberi. Idem in concil. ge. Cum sit nimis absurdum, vt blasphemis Christi in Christianos vim potestatis exerceat, quod super hoc Toletan. concil. statuit innouamus prohibentes, ne Iudæi publicis officiis præferantur, quoniam sub hoc prætextu Christianis plurimum sunt infesti. Ex summa de casibus. Item Christiani non in suis infirmitatibus debeant vocare Iudæos, nec ab eis accipere medicinas, nec se in eisdem balneis cum eis balneare. Item cogendi sunt soluere decimas prædiales. Item Iudæi baptismum postulantes, debent 40. diebus im pænitentia, & abstinentia probari. Item cogendi sunt Christianos testes recipere circa se.

De Saracenis. Cap. XXXIX.

Saraceni dicuntur, qui nec nouum, nec vetus recipiunt testamentum, qui non se ab Agar ancilla Abrahæ, de qua eo-

rum fuit origo, Agarenos vocari voluit, sed potius a Sara eius vxore, & libera se Saracenos appellauerunt. Sunt tamen inter Saracenos quidam, qui receperunt 5. libros Moysi, sed prophetas respuerunt, hi dicuntur Samaritani. Cum Saracenis nobis comedere non licet, nisi in casu, vt infra dicetur, his & arma cæteraque subsidia, quibus impugnare nos valeant mittere ꝓhibemur. Extra 5. de Iudæis, & Sar. Clemens 3. Tuis frater episcope, petitionibus annuentes, tibi tuisque sociis ad prædicandi Christi fidem Paganis hæreticis exhibitis ap. auctoritate concedimus. vt vobis his cibis cum modestia & gratiarū actione, obseruata temporum qualitate, iuxta canonicas sanctiones vti liceat, qui vobis ab ipsis infidelibus apponuntur. Insuper indulgemus, vt quicunque religiosi siue clerici idonei, ad annunciandam gentibus veritatem euangelicam requisita, & habita prælatorum suorum licentia, tibi voluerint adhærere. Id absque contradictione qualibet liberam exequendi habeant auctoritate apostolica, facultatem. Idem. Illos qui iurauerunt se amplius in terram Saracenorum cum mercibus nō ituros, nisi pax esset inter Christianos, & ipsos, & post treugam venerunt illuc. Conditio illa de pace & treuga habenda ab excommunicationis vinculo non absoluit. Idem. Omnes excōicationi supponimus, qui amplius cum Saracenis mercimonium habuerint per se, vel per alios, nauibus, seu quocunque alio ingenio, eis aliqua rerum subsidia, vel consilia, quamdiu inter nos, & illos guerra durauerit, duxerint impendenda. Inno. 3. in cōcil. generali. Anathematizamus falsos, & impios Christianos, qui contra Christum, & populum Christianum Saracenis arma ferrea, & ligamina deferūt galearum, eos & etiam qui galeas eis vendunt, & naues, quique in Pyrrhaticis Saracenorū nauibus, curam gubernationis exercent, vel machinis, vel quibuslibet aliis, aliquod eis impendunt consilium, vel auxiliū, in dispendium terræ sanctæ. Ipsosque priuatione rerum suarum mulctari, & capientium seruos fore censemus, Præcipiētes, vt per omnes vrbes maritimas, diebus Dominicis, & festiuis, huiusmodi sententia publice innouetur, & talibus gremiū non aperiatur ecclesiæ, nisi totum quod ex commercio causa damnato perceperint, tantundem de suo in subsidium terræ sanctæ transmiserint: vt æquo iudicio, in quo deliquerunt puniantur, Quod si forte in soluendo non suffecerint, vt alias reatus talium castigetur, quòd in pœna ipsorum, alijs interdicatur audacia similia perpetrandi,

De Cohabitatione, vel communione fidelium vtriusque. Cap. XL.

IDem Alexan. 3. in concil. Lateranen. Iudæi siue Saraceni, neque sub obtentu alendorum puerorum suorum, neque pro seruitio, vel alia qualibet causa Christiana mancipia in domibus permittantur habere. Excommunicentur autem qui cum eis præsumpserint habitare. Sed si qui præterea Deo inspirante ad fidem se cōuerterint Christianam, a possessionibus suis nullatenus excludantur. Innoc. 3. in concil. gen. In nonnullis prouinciis a Christianis Iudæos seu Saracenos habitus distinguit diuersitas. Sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, ꝙ per errorem Christiani Iudæorum, seu Saracenorum, & Iudæi, & Saraceni Christianorum mulieribus commisceantur. Ne igitur damnatæ commixtionis excessus, per velamen erroris huiusmodi vlterius excusationis habere possit diffugiū, statuimus. vt tales vtriusque sexus in omni Christianorum prouincia, & omni tēpore, & qualitate, habitus publicè ab alijs populis distinguantur. Ex summa de ca. Non debent Christiani comedere cum Iudæis, neque habitare, neque recipere eos ad conuiuia sua, quia per abusionem scripturarum, contemptum ciborum nostrorum, magis fidem nostram impugnant. Similiter nec cū Saraceno, quia Saraceni hodie iudaizant, vnde eadem causa prohibitionis: & idem periculum vtrobique. Excipitur tamen casus, in quo licite possumus vti cibis, qui nobis a Paganis apponuntur, hoc tamen cum modestia, & gratiarum actione seruata, & temporum qualitate, videlicet si contigerit nos, vel aliquos ex nostris in terram eorum intrare ad prædicandum eisdem fidem Christi, & in hoc nisi esset eis dictum, ꝙ illud esset idolis immolatum, tunc enim, sicut ait Aug. satius est mori fame, quam vesci idolatico. Quod intelligunt quidam, si vescerentur ad veneratiōe idoli. Aliter in summa necessitate famis, posset quis etiam idolatico vesci. Item nullus Iudæo, vel Pagano potest aliquid relinquere in testamento. & si fecerit, etiam post mortem iudicabitur anathema. Ex summa fratris. V. Iura quæ ad hoc introducuntur, loquuntur de solis clericis, sed magister videtur extendere ad omnes. Credo tamen, ꝙ siue sit clericus, siue laicus: si daret vel legaret aliud talibus, & maxime consanguineis, non ad ditandum, sed ad succurrendum extremæ, vel multum arctæ necessitati, non esset puniendus. Ex summa de ca. Item ꝙ licet Christianus non debeat seruire vel cohabitare Iudæo in eadem domo, tamen non prohibetur excolere prædia Iudæorum. Item pone ꝙ Iudæi occupant aliquam parrochiam, emēdo prædia, & domos, quæ a patrochianis solebant inhabitari, nunquid poterit ecclesia petere a Iudæis quicquid soluere consueuerant Christiani? Respondeo, secundum omnes, potest petere decimas prædiales omnes. Et quicquid occasione prædiorum solebant percipere, etiam oblationes, & decimas personales, extra de deci. de terris. & extra de vsuris. quanto. Quod tamen plerique doctores nolunt concedere quantum ad oblationes, & decimas personales, propter honestatem ecclesiæ conseruandam. Ex sum. fratris. V. Potest tamen distingui vtrum huiusmodi Iudæi aliquid habeant de laboribus, & industrijs suis, & tunc huiusmodi personalia possunt ab eis recipi. aut nil habeant nisi de vsura, & tunc non sit honestum talia ab eis recipi. licet etiam in hoc casu non peccarent, qui hoc acciperent vsque ad quantitatem damni quod patitur ecclesia, per hoc quia occupant loca, quę solent a fidelibus inhabitari. Sicut non peccaret aliquis damnificatus a fure, vel raptore per incendium, vel simili modo, si recuperaret ab eo damnum suum, licet fur, aut raptor, nihil haberet quod non esset ex furto, vel rapina acquisitum, dum tamen non reciperet pro damno illo res furtiuas, vel raptas in specie.

De Attractione eorum ad fidem. Cap. XLI.

EX summa de casibus. Debent autem, sicut ait Greg. tam Iudæi, quam Saraceni auctoritatibus, rationibus, & blādimentis potius, quam asperitatibus, ad fidem Christianam de nouo suscipiendam prouocari, non autem compelli, quia coacta seruitia non placent. Si tamen coacti conditionaliter, puta per minas, vel rerum suarum ablationem, vel verbera, vel aliam similem coactionem susceperunt aliqui sacramētum baptismi, & postea recesserunt a nostra fide. compellendi sunt redire, ne nomen domini blasphemetur, & fides, quam susceperunt, vilis ac contemptibilis habeatur. Item potest quis tales attrahere ad fidem promissionibus, & muneribus, & etiā per grauiorem exactionem, & pensionem faciendam in principio locationis. Ex summa fratris. V. Possessiones Iudęi (cū sint serui) non possident vti proprias, sed vt peculium, & ideo possint eis priuari per dominos suos ad libitum, nisi cum conuertantur ad fidem, quia tunc non debent & hoc in fauorem fidei, nisi eas habeant per vsuram, in quo casu debent eas restituere, aut precium earum (si de vsura fuerint comparatæ) illis a quibus eas habuerunt, si sciantur, vel eorum hæredibus. Alioquin poterūt sic conuersis, tanquam pauperibus per episcopum assignari. Porro nec ad fidem, nec ad religionem credo aliquem trahendum esse per munera danda, propter fidē recipienda, vel ingressum religionis ex pacto. Sed si quis infidelis vellet baptizari, nisi timeret paupertatem inter Christianos, vel si quis desideraret intrare religionem, si esset solutus a debitis, aut si studuisset per aliquos annos, vt capacior esset ad intelligenda, quæ legerentur in religione, & ab aliquo sciēte eius propositum reciperet pecuniam, vel redditus, quātum ad primum casum, vt liberaretur a debitis, aut vt reciperet expensas in scholis, quantum ad secundum, licitum esset, dum tamen non pro precio rei spiritualis. sed adminiculum tollendi impedimenti daretur illud, vel reciperetur.

De Paruulis eorundem. Cap. XLII.

SEd nunquid possunt auferri eis filij eorum ad baptizandum. Respondeo. Adulti non debent, nisi consenserint spōte baptizari, nec etiam paruuli per illos, qui non sunt domini eorū, sed si veri nominis serui sunt Iudęi, sicut & sunt, iuxta illud: Maledictus seruus Chanaan, seruus sit fratrum suorum, credo ꝙ principes quorū sunt serui Iudæi, sicut possunt eis auferre filios paruos, tanquam mancipia sua, & alijs dare, vel vendere in seruitutem etiam inuitis parentibus, ita possent eos offerre ad baptismum, & in hoc mererentur, dum tamen hoc non facerent propter compellendos hoc modo parentes ad fidem, sed propter saluandos pueros per fidei sacramentum, ad cuius susceptionem sufficit, quòd non inueniat obicem contrariæ voluntatis. Sed nunquid huiusmodi nutrices cum baluneant paruulos Iudæorū alijs personis, licet illos clāculo baptizare. Rñdeo. Credo sine præiudicio, ꝙ si in articulo mortis paruulorum hoc fieret, non peccarent, qui hoc facerent,

rent, aliàs non licet, & hoc ne aperiatur via ad iniuriam sacramenti per reiterationem, si forte contingat huiusmodi baptizatos conuerti ad fidem in adulta ætate. Item ne huiusmodi filij spirituales per baptismum regenerati, relinquantur expositi faucibus luporum temporalium. i. Iudæorum deuorandi. Patrini talium debeant laborare, quòd in fide & moribus instruantur. Item ne fiat contra iura, quæ dicunt, quòd baptizati non debent infidelibus conuersari, aut conuesci, nisi forte in casibus exceptis.

De Seruis eorum. *Cap.* XLIII.

EXtra 5. de Iudæis & Saracenis. Ex concil. Maguntin. Nullum Christianum mancipium Iudæo seruiat, sed da is 12. sol. pro quolibet bono mancipio, ipsum quicunq; Christianorum, seu ad genuitatem, seu ad seruitium licentiam habeat redimendi: quia nephas est quē Christus redemit, blasphemum Christi seruitutis vinculis detinere. Greg. 9. Nulli Iudæo baptizatum, vel baptizari volentem emere liceat, vel in suo seruitio retinere, ꝙ si quem nondum ad fidem conuersum causa mercimonij emerit, & postmodum factus sit, vel fieri desideret Christianus, datis pro eo. 12. sol. ab illorum seruitio protinus subtrahatur. Si autem infra tres menses ipsum venalem non exposuit, vel ad sibi seruiendum emit, eundē, nec ipse vendere, nec alius audeat comparare, sed nullo dato precio producatur ad præmium libertatis. Ex summa de casibus. Nota ergo ꝙ seruus Iudæi aut est vernaculus. i. de propria ancilla natus. Aut empticius. Sed vernaculus si sit, vel fieri velit Christianus, eripitur statim in libertatem nullo precio dato. Si vero empticius, aut erat iam Christianus quando fuit emptus, aut Paganus. Si christianus indistincte liber efficitur nullo precio dato, quia Christiani commercium est Iudæo penitus interdictum. Similiter etiam serui hæreticorum impune possunt & dominos relinquere, & ad ecclesiam confugere. Si autem sit emptus, dum erat Paganus, aut causa seruicij, aut mercimonij, primo casu si vult Christianus fieri, liber efficitur sine precio. In secundo vero casu, si infra tres menses non exposuerit eum venalem, postea si fieri vult Christianus liberatur sine precio, quia præsumitur, ꝙ ad seruiendum eum emerit. Si autem exposuerit eum venalem, infra tres mēses, & iste vult fieri Christianus infra illud spacium, vel etiam post, dum tamen non steterit per dominum, quo minus vendiderit eum infra illud tempus liberatur reddito precio 12. sol. ab aliquo Christiano. Et intellige nisi dominus eum nolentem, cum diceret se velle fieri Christianum circuncideret, vel alterius sectæ signaculum imprimeret, tunc enim propter iniuriam proprij corporis sine precio liberatur. Idem per omnia dicimus de seruis Saracenorum. Sed nunquid erit iste seruus redimendus, non, sed restituet ei precium, & erit liber: vel si non habet precium quærat hostiatim, vel seruiat ei aliquanto tempore ad arbitrium boni viri, vel 5. annis ad instar eius, qui redemptus est ab hostibus, & hoc nisi causa pietatis a Christiano ematur, tunc enim non teneretur aliquid reddere nec seruire: quia quod pietate datur prohibet ius ne repetatur, quod semper præsumitur, nisi quis contrarium fuerit protestatus.

De Crimine Hæreseos. *Cap.* XLIIII.

EX summa de casibus. Dicto de Iudæis & Paganis, qui p infidelitatem Deum inhonorant. Nunc agendum est de Hæreticis, qui a fide deuiantes in Deum multipliciter peccant. Videamus ergo quot modis dicatur Hæreticus, qua pœna feriatur, qualiter ab hæresi rediens recipiatur. Quatuor modis dicitur hæreticus, dicitur enim hæreticus errans a fide, vnde sic diffinitur ab August. Hæreticus est, qui falsam de fide opinionem, vel gignit, vel sequitur. Gignit vt hæresiarcha, puta Arrius, Sabellius. Sequitur vt qui hæresiarcham imitatur, velut Arriani, & Sabelliani. 24. q. 4. hæreticus. Item ut ait Hiero. Hæreticus potest appellari, licet ab ecclesia non recesserit, qui aliter intelligit scripturam, quam sensus spiritussancti flagitat a quo scripta est. Causa 24. q. 3. Qui vero hæretici proprie dicantur Aug. ostendit dicens. Hæreticus est, qui alicuius temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusque sui gratia, falsas, ac nouas opiniones gignit, vel sequitur. Ille autem qui huiusmodi hominibus credit, imaginatione quadam veritatis illusus est. Item August. contra Manicheos. Qui in ecclesia Christi morbidum aliquid, prauumque quid sapiunt, si correcti, vt sanum rectumque aliquid sapiant, resistunt contumaciter, suaque pestifera, & mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persistunt, hæretici sunt. Item Vrbanus Papa. Qui aliorum defendit errorem, multo amplius est damnabilior illis, qui errant, quia non solum ille errat, sed etiam aliis offendicula erroris præparat, & confirmat. Vnde quia magister erroris est, non tantum hæreticus, sed & hæresiarcha dicendus est. Hierony. super epistolam ad Galath. Quicunque igitur aliter scripturam intelligit, quam spiritussancti sensus flagitat, a quo scripta est, licet ab ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest. Actor. Item dicitur hæreticus a sacramentis ecclesiæ, vel communione fidelium diuisus, vt est excommunicatus. Item peruersor sacramentorum, vt symoniacus, qui vendit, vel emit ecclesiastica sacramenta, Hic vero procedemus secundum primam significationem. Extra 5. de hæreti. Stephanus Papa. Dubius in fide infidelis est, nec eis credēdum est, qui fidem veritatis ignorāt. Ex summa fratris. V. Dubius in fide dicitur, qui æqualiter se habet ad vtranque partem contradictionis, secus de illo, qui per spiritum blasphemiæ tentatur de fide, cum dolore cordis & anxietate, cui si bene pugnauerit cedit ad profectum huiusmodi tentatio, cum nulla sit ibi libido. i. improba voluntas delectandi in creatura, sine qua nullum est peccatum actuale. Extra vbi supra. Inno. 3. Vniuersos, qui de sacramento corporis & sanguinis domini nostri Iesu Christi, vel baptismate, seu peccatorum confessione, aut de matrimonio, vel de reliquis ecclesiasticis sacramentis aliter sentire, & docere non metuunt, quam sacrosancta Romana ecclesia prædicat, & obseruat, & generaliter quotienscunque eadem Romana ecclesia, vel singuli episcopi per dioce. suas, cum consilio clericorum, vel clerici ipsi sede vacante, cum consilio si oportuerit vicinorum episcoporum, hæreticos iudicauerunt, vinculo anathematis perpetui innodamus. Inno. 3. in concil. gene. Excommunicamus itaque hæreticos vniuersos, Cathorros, Patrinos, Pauperes de Lugduno, & alios quibuscunque nominibus censeantur, facies quidem habentes diuersas, sed caudas ad inuicem colligatas, quia de vanitate conueniunt in idipsum. Gregor. 9. Si qui autem de prædictis, postquam fuerint depræhēsi in hæresi, redire voluerint ad agendam pœnitentiam condignam, in perpetuo carcere detrudantur. Idem. Absolutos se nouerint a debito fidelitatis hominij, & totius obsequij, qui cunque lapsi in hæresim, manifesto aliquo pacto, quacunque firmitate vallato, tenebantur astricti. Extra ibidem de scismaticis. ex concil. Lateran. Ordinationes ab hæresiarchis factas, & ab ordinatis ab eis irritas esse censemus, adijcientes, vt qui dignitates ecclesiasticas, seu beneficia per eos acceperunt, careant impetratis. Alienationes quoque, quæ per eos factæ sunt de rebus ecclesiasticis, omni careāt firmitate, ad ecclesias sine omni onere reuertantur.

De Conuenticulis, & prædicationibus hæreticorum. *Cap.* XLV.

INnoc. 3. Quidam laici merito arguendi sunt, qui occulta conuenticula celebrant, officiumque prædicationis sibi vsurpant, & sacerdotum simplicitatem eludunt, & eorum consortia aspernantur, qui talibus non inhærent, Deus enim lux vera intantum odit opera tenebrarum, vt Apostolos missurus eis præcepit aperte dicens. Quod dico vobis in tenebris dicite in luce, & quod in aure audistis prædicate super tecta, & infra, Sicut enim multa sunt membra corporis, omnia vero non eundem actum habent, ita sunt ordines in ecclesia, licet non omnes idem habeant officium. Cum igitur doctorum ordo sit quasi præcipuus in ecclesia, non debet sibi quisquam indifferenter prædicationis officium vsurpare. Nam secundum Apostolum, quomodo prædicabunt nisi mittantur? & veritas præcepit Apostolis rogate dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Quod si forte quis arguēs respondeat, quòd tales inuisibiliter mittuntur a Deo, & si non visibiliter mittātur ab homine, cum inuisibilis missio multo sit dignior quam visibilis, & diuina longe melior quàm humana, potest rationabiliter rñderi, ꝙ cum interior illa missio sit occulta, nō sufficit cuiquam nude tm̄ asserere, ꝙ sit ipse missus a Deo, cū hoc quilibet hæreticus asseueret. Sed oportet vt astruat illā inuisibilem missionē, per opera miraculi, vt Moyses: vel scripturæ testimoniū spūale, vt Iohannes. Ego inquit vox clamantis in deserto, dirigite viā dn̄o, sicut ait. Esa. Itē in concil. ge. Sancimus̄ qui prohibiti, vel nō admissi præter auctoritatē ab Apostolica sede, vel a catholico ep̄o loci susceptā, publicè, vel priuatim pdicationis offm̄ vsurpare psumpserint, excōicationis vinculo innodentur, & nisi quantotius resipuerint, alia cōpetenti pœna plectentur. Gregorius 9. Interdicas laicis vniuersis cuiuscunque ordinis censeantur, officium prædicandi.

De Pœna hæreticorum. Cap. XLVI.

EX summa de ca. Punitur hæreticus excommunicatione, depositione, rerum ablatione, & militari persecutione. Excommunicatione, quia hodie omnis hæreticus, siue occultus, siue manifestus, est ipso iure excommunicatus maiori excõmunicatione. Depositione quia indistinctè siue sit clericus, siue laicus, Papa, vel Imperator, vel quilibet inferior, debet deponi ab omni dignitate. Rerum ablatione, quia bona eorũ omnia debent confiscari ecclesiæ cui deseruiebant, si erant clerici. Idem si erant laici ecclesiæ temporali iurisdictione subiecti. Aliorum vero laicorum bona principibus. Militari persecutione, quia si aliter non potest fieri, manu armata, & militari sunt ab eis bona omnia, quæ iniuste occupata detinent, auferenda, nam omnia sunt iustorum. Extra 5. de hæreticis Lucius 3 Quicunque manifeste fuerit in hæresi deprætensus, & si clericus, vel cuiuslibet religionis obumbratione fucatus, totius ecclesiastici ordinis prærogatiua nudetur, & sic omni officio, & beneficio spoliatus ecclesiastico, secularis relinquatur arbitrio potestatis, animaduersione debita puniendus, nisi continuo post deprætensionem erroris, ad fidei catholicæ vnitatem sponte recurrere, & errorem suum ad arbitrium episcopi regionis publice consenserit abiurare, & satisfactionem congruam exhibere. Ex summa fratris. V. Dicũt forte aliqui, quia deprehenditur error aliquando per facti euidentiam, aliquando per probationem testium, vel instrumentorum. Et ꝙ hæc exceptio, nisi continuo post deprætensionem erroris ad fidei catholicæ vnitatem &c. intelligitur de deprehensione erroris secundum duos primos modos. Aliqui etiam dixerunt, ꝙ & secundum tertium modum. Sed quia consuetudo se habet aliter, quæ est optima legum interpres, credo sine præiudicio, ꝙ loquitur hæc de deprætensione erroris in facto tantum. s. cũ inuenitur prædicans errorem, aut docens, aut faciens reuerentiam secundum ritum talium, qualiter dicitur furtum deprætensum, cum deprehenditur fur in furando, vel cum re furtiua, licet taliter deprætenso reuerti ad catholicæ fidei vnitatem, dum tamen hoc faciat continuo. i. antequam diuertat ad actum contrarium. Vel sicut alij volunt, & obseruatur ab aliquibus de consuetudine, continuo. i. in prima sessione iudicij, ideo prima die qua examinatur huiusmodi causa, ita tamen quòd hoc faciat sponte, idest non propter metum probationũ & cõtractuum, & canonice, idest quòd paratus sit hæresim abiurare, & ad mandatum ecclesię.

De eodem. Cap. XLVII.

EXtra vbi supra Lucius 3. Illos quoque, qui post abiurationem erroris, vel postquam se proprij antistitis examinatione purgauerint deprætensi fuerint, in abiuratam hæresim recidisse, seculari iudicio, sine vlla pœnitus audientia decreuimus relinquendos. Ex summa fratris. V. Hoc intelligo quando post huiusmodi abiurationem, vel purgationem deprætenditur in hæresi, siue per facti euidentiam, siue per confessionem propriam, vel per testes, in quo casu non parcitur ei, nec quo ad vitam, nec quo ad bona. Si autem absque huiusmodi deprætensione occulte recidat, & occulte pœnitens reuertatur ad ecclesiam, parcetur ei quo ad vtrunque. Quo ad fidem. i. fidei instructionem, si indigeat, & quo ad sacramentum. i. quo ad absolutionem de peccatis occultam ex quo non est deprætensus. Item hæreticum iuxta Apostolum post primam aut secundam correctionem deuita, quo ad locutionem & cætera, in quibus excommunicatus est vitãdus. Et loquitur Apostolus secundum statum primitiuæ ecclesiæ, quando non erant hæretici ipso facto excommunicati, sed excommunicandi. Si enim essent excommunicati sicut nunc, vitandi essent in talibus, etiam ante primam & secundam correctionem. Magister tamen intelligit, ꝙ vitandi sunt, quò ad secreta fidei, quæ ante primam & secũdam correctionem possint eis propalari, ad conuersionem eorum. Sed post non debent, cum iam desperat de conuersione eorum. Extra vbi supra. Inno. 3. in concil. gen. Damnati vero hæretici secularibus potestatibus relinquantur animaduersione debita puniendi, clericis prius a suis ordinibus degradatis, ita quòd bona huiusmodi damnatorum, si laici fuerint confiscentur, si vero clerici applicentur ecclesiis, a quibus stipendia receperunt. Qui vero inuenti fuerint sola suspicione notabiles, nisi iuxta cõsiderationem suspicionis qualitatemque personæ propriam innocentiam congrua purgatione monstrauerint, anathematis gladio feriantur, & vsque ad satisfactionem condignam ab omnibus euitentur, ita ꝙ si per annum in excommunicatione perstiterint, extunc velut hæretici condemnentur.

De Direptione bonorum eorum. Cap. XLVIII.

CAusa 23. q. 7. Quæritur an hæretici suis, & ecclesiæ rebus sint expoliandi, & qui possident ablata hæreticis, dicãtur possidere aliena. De his ita scribit Aug. ad Vincentium. Quicunque vos ex occasione huius legis imperialis, non dilectione corrigendi, sed odio inimicandi persequitur, displicet nobis, & quamuis res quæque terrena, non recte a quoque possideri possit, nisi vel iure diuino, quo cuncta iustorum sunt, vel iure humano, quod in potestate est regum terræ, ideoque falso res appellatis vestras, quas nec iuste possidetis, & secundum leges terrenorum principum amittere iussi estis. frustraque dicitis. Nos in eis congregandis laboramus. cum scriptum legatis. Labores impiorum iusti ædunt. Sed tamen quisquis ex occasione legis huiusmodi (quam reges terræ Christo seruientes, ad emendandam impietatem vestram promulgauerunt) res proprias vestras cupide appetit, displicet nobis. Idem contra Petilianum. Quid ergo indignum, si ea quæ tenebant hæretici secundum parem voluntatem domini catholici tenent. Ad omnes iniquos, & impios illa vox domini valet. Auferetur a nobis regnum Dei, & dabitur genti facienti iustitiam. An frustra scriptum est: Labores impiorum pij ædent, Idem. Quod autem nobis obiiciunt, quòd res eorum concupiscamus, vtinam catholici fiant, & non solum quæ dicuntur sua, sed etiam nostra in pace, & charitate nobiscum possideant. Si autem consideremus quod scriptum est in libro sapientię. Ideo iusti tulerunt spolia impiorum. Item quod legitur in prouerbiis: Thesaurizantur autem iustis diuitiæ impiorum, tunc videbimus non esse quærẽdum quæ habent res hæreticorum. sed qui sint in societate iustorum. His ergo auctoritatibus liquido monstratur, quòd ea quæ ab hæreticis male possidentur, a catholicis iuste auferuntur, ideo aliena possidere dicuntur.

De eodem. Cap. XLIX.

EXtra 5. de hæreticis. Inno. 3. Bona hæreticorum statuimus publicari per principes seculares. quos ad exequendum, si forte negligentes fuerint ec. cen. appel. re. compelli volumus. & man. vt nec ad eos bona eorum vlterius reuertãtur, nisi eis ad cor reuertentibus, & abnegantibus hæreticorum consortiũ misereri aliquis voluerit. Cum enim secundum legitimas sanctiones rei læsæ maiestatis puniti capite, bona confiscentur eorum, filiis suis vita solummodo ex misericordia conseruata, quantomagis qui oberrantes fidei, Deum offendunt, a capite nostro quod est Christus, ecclesiastica debent districtione præscindi, & bonis temporalibus spoliari, cum longe sit grauius æternã quam temporalem lædere maiestatem. nec huiusmodi seueritatis orthodoxorum exhæredatio filiorum, quasi cuiusdam miserationis prætextu, debet nullatenus impedire, cum in multis casibus, etiam secundum diuinum iudicium, filij pro patribus temporaliter puniantur, & secundum canonicas sanctiones quandoque feratur vltio, non solum in actores scelerum, sed etiam in progeniem damnatorum. Ex summa de casi. Sed nunquid viri catholici auctoritate propria possunt eos expoliare? Videtur ꝙ sic. Ecclesia enim videtur eis dare generalem auctoritatem, vt exterminent eos. Concedit etiã talibus idem priuilegium, quod accedentibus in terræ sanctæ subsidium, est concessum. Veruntamen satis videtur tutum, ꝙ semper fiat ex speciali edicto, vel principis, vel ecclesiæ, ne aliter ex cupiditate, vel vltione potius, quam ex iustitia, vel obedientia pugnare videantur. 23. q. 1. quid culpatur. & q. 2. c. 1. & 2. & q. 3. sex differentiæ. Item quid si postea conuertatur ad fidem, nunquid restituentur sibi res ablatæ? Respondeo? Non tenetur aliquis, nisi sibi gratis voluerit misereri. Denique Inno. Papa, constituit etiam filios orthodoxos, a paternis bonis penitus excludendos. Vnde nota, quòd in tribus criminibus filij excluduntur ab hæreditate paterna, scilicet in crimine hæresis, extra eo. vergentis. in fine. quod videtur intelligendum, cum pater publicè prædicat contra fidem catholicam, vel publicè profitetur, vel defendit errorem, vel coram prælato suo conuictus est, vel confessus, aut sententialiter condemnatus de hæresi. Item in crimine læsæ maiestatis, & secundum quosdam symoniæ, quia ei patificatur. Item interfector clerici, qui priuatur omni beneficio ecclesiastico, aliter autem bona damnatorum deuoluuntur ad hæredes. Ex summa fratris. V. Sed nunquid filius interfectoris priuabitur feudo ecclesiastico, si illud erat de materna hæreditate datum patri in dotem. Respondeo. Potest dici in odium pœnarum, quòd non, nisi pater ex pacto lucrifecerit dotem, aut alio iniusto modo.

De

De Diuersis generibus hæreticorum. Augustinus in libro de diuersis hæresibus.
Cap. L.

POst Ascensionem domini exorti sunt hæretici, primo Symoniani a Symone mago, qui a Philippo diacono baptizatus voluit ab apostolis emere gratiam, vt per impositionem manus eius daretur spiritussanctus. Basilidiani a Basilide 365. cœlos esse dicebant, quo numero dierum annus concluditur. Nicholaitæ a Nicholao vno de 7. diaconis, quos ordinauerunt apostoli, hic cum zelo pulcherrimæ coniugis culparetur velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea qui vellet vteretur, quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet indifferens vsus fœminarum. Nazarei filium Dei confitentur esse Christum, sed carnaliter opera legis obseruant. Valentiniani a Valentino, qui multa de rerum natura fabulosa contexit 30. secula asserens extitisse. Appellitæ ab Appelle, qui duos quidem Deos introduxit, scilicet vnum bonum, & alterum malum. Vnum tamen esse principium, scilicet Deum bonum, & ab illo alterum factum, qui cum malignus fuisset inuentus in sua malignitate mundum fecit, de corpore quoque Christi, dicitur falsa sensisse. Catafriges, quorum auctor fuit Montanus, aduentum spiritussancti promissum in se potius, quam in apostolis asserunt fuisse redditum, Secundas nuptias pro fornicationibus habent. De Infantis anniculi sanguine, quem de toto eius corpore minutis quibusdam punctionibus, & vulneribus extorquent, quasi eucharistiam suam conficere perhibentur, miscentes eum farinæ, panemque inde facientes. Qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro martyre, si autem vixerit, pro summo sacerdote. Hic Montanus habuit prophetissas, Priscam & Maximillam. Adamiani dicuntur ab Adam, cuius in paradiso nuditatem imitantur, quæ fuit ante peccatum: vnde & nuptias auersantur, quia credunt, quòd nuptiæ non fuissent si nemo peccasset. Nudi itaque mares, & fœminæ conueniant, nudi lectiones audiunt, & orant, & nudi sacramenta celebrant, & ex hoc paradisum suam ecclesiam arbitrantur. Angelici dicti sunt, quasi quidam in angelorum cultum inclinati. Apostolici, qui nomine isto se arrogantissime vocauerunt, eo quòd in communionem suam non reciperent vtentes cōiugibus, & res proprias possidentes. Tales quidem habet catholica ecclesia, & monachos, & clericos plurimos. Sed isti ideo hæretici sunt, quia se ab ecclesia separantes, nullam spem illos habere putant, qui vtuntur his rebus quibus ipsi carent. Sabelliani patrem passum fuisse dicunt. vnde & Patrispassiani dicti sunt. Origeniani ab Origene Adamantio, cuius dogmata quidem ecclesia non recipit. Manichei a quodam Persa, qui vocabatur Manes. Sed cum eius insana doctrina cœpisset in Græcia prædicari, discipuli sui eum Manicheum appellari maluerunt, deuitantes nomen insaniæ. Iste duo principia inter se diuersa, & aduersa, & coeterna fuisse posuit: duasque naturas & substantias, boni scilicet & mali, eorumque inter se commixtionem & pugnam.

De eodem. Cap. LI.

ARiani ab Arrio. Hi patrem, & filium, & spiritumsanctū nolūt esse vnius & eiusdem essentiæ, sed filium esse creaturam, quem etiam solam carnem, sine anima suscepisse arbitrantur. Spiritum vero sanctum creaturam creaturæ. i. ab ipso filio creatum esse volunt. Appollinaristæ ab Appollinari. Hi sicut & Arriani dixerunt Deum Christum carnem sine anima suscepisse. Illam quoque carnem, & verbum vnius, & eiusdem substantiæ contentiosissime asseuerantes, verbum carnem factum .i. verbi aliquid in carnem fuisse conuersum, nec carnem de Mariæ carne fuisse susceptam. Aquarij qui aquam offerunt in poculo sacramenti, non illud quod omnis ecclesia. Est & alia hæresis nudis pedibus semper ambulantiū, eo quòd dixit dominus ad Moysem: Solue calciamenta tua de pedibus tuis. Et quòd Esa. nudis pedibus legitur ambulasse. Ideo ergo hæresis est: quia non propter corporis afflictionem sic ambulat, sed quia diuina testimonia sic intelligit. Donatiani, vel Donatistæ audent rebaptizare etiam catholicos, cum ecclesiæ catholicæ placuerit, nec in ipsis hæreticis baptisma cōmune rescindere. Priscillianistę a Priscilliano diuersorum hæreticorum permixta dogmata sectantur, & ex aliis hæresibus tanquam in sentinam quādam horribili confusione sordes in eos confluxerunt, qui etiam propter occultandas suas turpitudines habent in suis dogmatibus, & hæc verba, Iura, peiera, secretum prodere noli. Luciferiani a Lucifero Caralitano Episcopo, qui cum in omnibus teneant catholicam veritatē: in hunc errorem prolabuntur: vt dicant animam ex transfusione generari: & esse de carnis substantia. Eludiani qui ita virginitati Mariæ contradicunt, vt eam post Christum filios, de viro suo peperisse contendant. Tertullianistæ a Tertulliano, cuius opuscula multa leguntur eloquentissime scripta, sed hæreticus factus est, quia transiens ad Catafriges, quos ante destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias detestari. Pelagiani a Pelagio Monacho. Hi gratiæ Dei inimici sunt, quia sine hac, posse hominem omnia mandata diuina implere, credunt.

De eodem. Cap. LII.

ISidorus Ethi. lib. 8. Nestoriani a Nestorio Constantinopolitano Episcopo, nuncupati sunt, qui beatam virginem non Dei, sed hominis tantum asseruit genitricem, vt aliā personam carnis, aliam faceret Deitatis. Euticiani ab Eutice Constantinopolitano Abbate, qui Christum post humanam assumptionem negauit existere de duabus naturis, sed solam in eo diuinam asseruit esse naturam. Acefalitæ dicti sunt, id est sine capite, nullus enim eorum reperitur auctor a quo exorti sint. Hi trium Calcedonēsium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, & vnam in eius persona naturam prædicant. Theodosiani, & Gaionitæ errores Euticetis, & Dyoscori sequentes, Calcedonense concilium, respuunt ex duabus. Vnam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaionitæ incorruptam contendunt. Gnoitæ, & Tritoitæ a Theodosianis exorti sunt, ex quibus Gnoitæ ab ignorantia dicti, dicunt quod Christi diuinitas ignoret futura. Tritoitæ vero vocati, eo quod sicut tres personas in trinitate, ita quoque tres astruunt Deos esse. Sunt & aliæ hæreses sine auctore, & sine nominibus. Ex quibus aliæ triformem putant esse Deum. Aliæ Christi diuinitatem passibilem dicunt, alię Christi de patre natiuitati initium temporis dant. Aliæ liberationem hominum apud inferos factam Christi descensione non credunt. Alię animā imaginem Dei negantes, aliæ animas conuerti in dæmones, & in quacunque animalia existimant. Aliæ de mundi statu dissentiunt. Aliæ innumerabiles mundos opinantur. Aliæ aquam Deo coeternam faciunt. Aliæ nudis pedibus ambulant. Aliæ cum hominibus non manducant. Hæ sunt hæreses aduersus catholicam fidem exortæ, & ab Apostolis, & sanctis patribus, vel conciliis condemnatæ, quæ dum in se multis erroribus diuisæ inuicem dissentiunt sibi, communi tamen nomine aduersus ecclesiam Dei conspirant. Sed & quicunque scripturam sanctam aliter intelligit, quam sensus spiritussancti flagitat, a quo conscripta est, licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

De Hæreticis extirpandis. Cap. LIII.

EXtra 5. de hæreticis. Lucius 3. Statuimus insuper vt comites, barones, rectores, & consules ciuitatum, & aliorum locorum, iuxta commonitionem episcoporum præstito corporaliter iuramento promittant, quod fideliter, & efficaciter cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra hæreticos, & eorum complices adiuuabunt bona fide, iuxta officiū & posse suum. Si vero id obseruare noluerint, honore, quem obtinent, spolientur, & ad alios nullatenus assumantur, eis nihilominus excommunicationem ligandis, & terris ipsorum interdicto ecclesiæ supponendis. Ciuitas autem, quæ his institutis duxerit resistendum, vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio ciuitatum, & episcopi se nouerit dignitate priuandam. Si qui verò fuerint, qui a lege diœcesanæ iurisdictionis exempti, soli subiaceant sedi apostolicæ, nihilominus in his, quæ sunt contra hæreticos instituta, episcoporum subeant iudicium, & eis in hac parte, tanquam a sede apostolica delegantis, non obstātibus libertatis suæ priuilegiis, obsequantur. Innoc. 3. in concil. gene. Si vero dominus terræ requisitus & monitus ab ecclesia, terram suam purgare neglexerit ab hæretica fœditate, per Metropolitanum, & cæteros episcopos excommunicationis vinculo innodetur, & si satisfacere contempserit infra annum significetur hoc summo pontifici, vt extunc ipse uasallos ab eius fidelitate denunciet absolutos, & terram exponat catholicis occupandam, qui eam, exterminatis hæreticis, absque ulla contradictione possideant, & in fidei puritate conseruent, saluo iure domini principalis, dummodo super hoc nullum præstet obstaculum, eadem nihilominus lege seruata circa eos, qui non habent dn̄os principales. Catholici uero, qui Crucis assum-

assumpto charactere, ad hæreticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia, illo priuilegio sint muniti, quæ accedentibus in terræ sanctæ conceduntur subsidium. Adiicimus insuper, vt quilibet Archiepiscopus, vel Episcopus, per se, vel Archidiaconum suũ, vel alias honestas, & idoneas personas, bis aut saltem semel in anno propriam parrochiam (in qua fama fuerit hæreticos habitare) circumeat, & ibi tres, vel plures boni testimonij viros, vel etiam si expedire videbitur, totam vicinam iurare compellat. Quod si quis ibidem hæreticos sciuerit, vel aliquos occulta conuenticula celebrantes, seu a communi conuersatione fidelium vita & moribus dissidentes, eos episcopo studeat indicare. Ipse autẽ Episcopus ad præsentiam suam conuocet accusatos, qui nisi se ab obiecto reatu purgauerint, vel si post purgationem exhibitam in pristinam fuerint relapsi perfidiam, canonicè puniantur. Si qui vero ex eis iuramẽti religionem obstinatione damnabili respuẽtes, iurare forte noluerint, ex hoc ipso tanquam hæretici reputentur. Si quis enim episcopus super expurgando de sua diœcese hęreticæ prauitatis fermẽto, negligens fuerit, vel remissus, cum id certis indiciis apparuerit, & ab episcopali officio deponatur, & in locum ipsius alius substituatur idoneus, qui velit & possit hæreticam confundere prauitatem. Ex summa fratris. V. Nota quòd ait, denunciet, nunquid ante huiusmodi denunciationem, statim cum fuerit excommunicatus, erant absoluti. Respondeo secundum H. absoluti erant ab exhibitione eorum, quæ exigit huiusmodi fidelitas, sed nõ ab ipsa fidelitate.

De Fautoribus eorum puniendis. Cap. LIIII.

EXtra vbi supra. Leo Papa. Qui alios cum potest ab errore non reuocat, seipsum errare demonstrat. Ex concil. Lateran. Hæreticorum defensores, & receptores eorum, anathemati decreuimus subiacere, & sub anathemate prohibemus, ne quis eos in domo, vel terra sua tenere, vel fouere, aut negociationem cum eis exercere præsumat. Si autem in hoc peccato decesserit, neque oblatio pro eo fiat, aut inter Christianos accipiat sepulturam. Innoc. 3. Vobis aduocatis, & scriniariis firmiter inhibemus, ne hæreticis & fautoribus, vel defensoribus eorundem, in aliquo præstetis auxilium, consilium, vel fauorem, quod si contra præsumpseritis ab officio vestro suspẽsos, vos decreuimus infamiæ subiacere. Idem in concil. ge. Credentes præterea receptores, defensores, & fautores hæreticorum excommunicationi subiacere decreuimus statuentes, vt postquam aliquis talium fuerit excõicatione notatus, si satisfacere contempserit infra annum, extunc ipso iure sit factus infamis, nec ad publica officia, seu consilia, seu ad eligendos aliquos ad hmõi, nec ad testimonium admittatur. Sit & intestabilis, nec testandi liberam habeat facultatem, nec ad hæreditatis successionem accedat. Nullus præterea ipsi super quocunque negocio, sed ipse aliis respõdere cogatur. Quod si forte iudex extiterit, eius sententia nullam obtineat firmitatem, nec causæ aliqui ad eius audientiam proferantur. Si fuerit aduocatus, nullatenus eius patrocinium admittatur. Si tabellio, instrumenta confecta per ipsum nullius sint momenti, sed cũ actore damnato damnentur. Et in similibus idem præcipimus obseruari. Si vero clericus fuerit, ab omni officio, & beneficio deponatur, vt in quo maior est culpa, grauior exerceatur vindicta. Si qui autem tales postquam ab ecclesia fuerint denotati, euitare contempserint, excommunicationis sententia, vsq, ad satisfactionem condignam percellantur.

De His, qui eos extirpare negligunt. Cap. LV.

EV summa de casi. Ex præmissis inter alia collige notabiliter, ꝙ iudex, vel potestas secularis non solum propter hęresim suam, sed etiam propter negligentiam circa hæresim extirpandam, potest non solum excommunicari ab ecclesia, sed etiam deponi. Et extende hanc pœnam, & ecclesiæ potestatem, quandocunque princeps aliquis secularis fuerit inutilis, dissolutus, & negligens circa regimen, & iustitiã obseruandam. Vnde Zacharias Papa deposuit Ludouicum Regem Francorum prædecessorem Pipini patris Caroli. Et Innocentius Ottonem Imperatorem. Et est ratio, quia omnis Christianus ratione peccati efficitur de foro ecclesiæ. Vnde Dominus ad Prophetam: Ecce constitui te super gentes, & reges. Potest etiam ecclesia propter ipsorum iudicum negligentiam, de illorum subditis iudicare. In summa nota, ꝙ dubins in fide infidelis est. nec eis omnino est credendum, qui fidem veritatis ignorant. Si tamen aliquis errat in fide, seductus forte a parentibus, vel etiam ab aliis, quærit aũt cauta sollicitudine veritatem, paratus corrigi cum inuenerit, nequaquã (sicut Aug. ait) est inter hæreticos deputandus. Item in articulis fidei parum distat in vitio, vel decipere, vel decipi posse. Item minus est peccatum in contractibus fallere, quam in articulis fidei falli. Item hæreticum hominem, sicut præcepit Apostolus, post primam & secundam correptionem deuita, s. quo ad secreta fidei, quæ non sunt ei propalanda, quia non debemus Margaritas proiicere ante Porcos, & tamen & in prima & secunda vice, & postea quotiens fuerit oportunum, possum & debeo ipsum monere, vt cesset a peccato, ne hæretica prauitas, vel alia vitia sub specie virtutum occulte submittantur. Interdicendum est laicis vniuersis, cuiuscunque ordinis censeantur, officium prædicandi.

De Scismaticis. Cap. LVI.

DIcto de hæreticis, sed quoniam Scisma inducit hæresim: consequenter de Scismaticis agamus. Scisma est illicita discessio eorum, inter quos vnitas esse debet. Vel Scisma est illicitus ab vnitate, seu vniuersitate discessus. Dicitur autem scisma a scissura, quia per scisma fit in vnitate scissura. Differt autem ab hæresi, quia hęresis in principio sui habet ꝑuersum dogma, quod non habet scisma, sed in fine. Vnde posset dici, ꝙ esset talis differentia, qualis inter dispositionem, & habitum. Primo enim dicitur scisma, sed cum post tempus ꝑtinaciter adhæserit suæ sectæ, asserens non esse obediendum Romanę ecclesiæ, est hæresis, quia peccat in illo articulo fidei, Vnam sanctam catholicam ecclesiam. Vel dic, ꝙ talis est differẽtia, qualis inter genus & speciem, quia omnis hæreticus est scismaticus, sed non econuerso. Causa 24. q. 3. Differentiã autem inter scisma & hæresim Hier. in epistola ad Gal. designat dicens, ꝙ hæresis peruersum dogma habeat, scisma post episcopalem discessionem, ab ecclesia pariter separat. Cæterum nullum esse scisma, nisi sibi aliquam hæresim confingat, vnde recte ab ecclesia recessisse videatur. Vrbanus Papa: Veteres scrutans historias inuenire nõ possum scidisse ecclesiam, & de domini populos seduxisse, præter eos qui sacerdotes a Deo positi fuerant, & prophetæ, idest speculatores. Isti ergo vtuntur in laqueum tortuosum in omnibus locis ponentes scandalũ. Extra 5. de scismaticis ex concil. Latera. Illos vero qui iuramentum de tenendo scismate præstiterint, a sacris ordinibus, & dignitatibus decreuimus manere suspensos. Innoc. 3. Priorem quem a scismatico asseris ordinatum, ab officio poteris inconstanter repellere, nisi legitime probauerit secum fuisse misericorditer dispensatum.

De Pœna Scismatici. Cap. LVII.

EX summa de ca. Puniuntur Scismatici multipliciter, tam a domino, quam a iudice homine. Volens enim dominus nobis ostendere quàm horrendum sit hoc, & detestabile crimen. scisma Chore, Dathan, & Abyron puniuit hiatu terræ sepultis anctoribus viuis, & cæteris cœlesti igne consumptis. Itẽ 10. tribus (quia post mortem Salomonis, relicto Roboam filio suo, facientes scisma adhæserunt Hieroboam) demoliuit, & dedit in dispersionem. Item Abdon propheta missus a domino ad Hieroboam, ad exprobrandum sibi peccatum scismatis, prohibitus est apud illos scismaticos panem comedere, & aquam bibere, quod quia non seruauit, morsu Leonis in itinere necatus est. Vnde propter magnitudinem pœnæ videtur Hiero. aperte sentire, quòd hoc peccatum sit grauius hęresi, & omni peccato. Ait enim. Idolum fabricatum atque adoratum est, & propheticus liber ita regis succensus, & scisma tentatum, idolatria gladio punita est, exustio libri bellica clade, & peregrina captiuitate, scisma hiatu terræ sepultis auctoribus in inferno. Quis iam dubitauerit hoc esse sceleratius cõmissum, quod est grauius vindicatum. 24. q. 1. Non afferamus. Sed contra: Hæresis est maius crimen, quia obtinet primum locum in pœnis. Solutio. Dic quòd omne scisma habet hæresim annexam, maxime exquo perseuerat, vt supra. Vel dic, ꝙ licet hæresis sit maius crimen in sui natura, ꝙ̃ scisma, tamẽ quia ex maiori contumacia illi, de quibus ait Hier. vñr fecisse scisma, quam alij idolatriam, grauius dñr peccasse, & secundum hoc illud, sceleratius, erit aduerbiũ. Nã quanto maior est cõtẽptus, tanto magis scelerate peccatur. A iudice aũt homine hodie puniuntur sp̃ualiter, videlicet per excõicationẽ, vel depositionem. Item pecuniariter. Item manu militari, siue armata, si necesse est. Alienationes autem rerum ecclesiasticarum, ab intrusis, vel scismaticis factæ non valent, vnde debent ad ecclesiã sine onere reuocari, vt extra. eo. cap. in 12. q. 2. Alienationes.

Et

Et ipsi tenentur restituere loca, si qua inuaserunt, & fructus omnes perceptos, & qui percipi potuissent, secundum dist. positam de symoniaco. Item tenentur renunciare beneficio, præterea cum omne scisma intendat sibi constituere ecclesiam, & vniuersalem ecclesiam impugnare, vix, vel nunquam potest esse sine hæresi.

De Crimine Apostasiæ. Cap. LVIII.

EGimus de hæreticis, & scismaticis, sed quoniam vtrique cadunt in Apostasiam, merito consequenter de ipsa tanquam communi aliquo videamus. Apostasia est temerarius a statu fidei, obedientiæ, vel religionis recessus, & dicitur Apostasia, quasi post statio. i. retrograda statio. Est autem triplex apostasia. s. perfidiæ. inobedientiæ, & irregularitatis. Perfidiæ qua quis recessit a fide, vt Iulianus apostata. Inobedientiæ, qua quis transgreditur spontanea voluntate, præceptum, vt Adam, & Eua. Et qui sacris canonibus obedire contemnunt. Irregularitas, qua quis a statu sumptæ religionis recedit, vt cum apostatat Monachus, clericus, vel conuersus, vel aliquis religiosus. Hoc vero fit multis modis, dimittendo tonsuram, vel coronam accipiendo vxorem, abijciendo religionis vestem, siue clericalem, redeundo ad seculum. Causa 2. q. 7. Alieni erroris socium, vel a sui voluntariè propositi tramite recedentem, aut sacris patrũ regulis, constitutionibus non obedientem, suscipere non possumussum, nec debemus, nec impetere recte credentes, vel sanctorum patrum sanctionibus obtemperantes permittimus, quia infames omnes esse censemus, qui suam fidem, vel Christianam legem præuaricantur, aut apostolicam, vel regularem libenter postponunt auctoritatem &c.

De Apostasia perfidiæ. Cap. LIX.

CIrca Apostatas perfidiæ, sic potest quæri. Ecce multi Christiani resident in quibusdam ciuitatibus Saracenorum, aliquis illorum profitetur Mahometum nunciũ esse Dei, sicut & Saraceni. Alii in publico gerunt se pro Saracenis, & in occulto pro Christianis, nunc quæritur, vtrũ isti & similes sint apostatæ: dico secundum Rai. quia si Christiani sponte, & ex fide, quia ita credunt, hoc faciunt, sunt apostatæ, & hæretici iudicandi, & per consequens excommunicati. Licet enim isti nihil expresse dicant, contra aliquem articulum specialem, tacite tamen & per consequentiam dicunt, cum dicant & sentiant verbo, vel signo illos perfidos nuncios esse Dei, quos constat Hæreticos & apostatas extitisse, & in simili casu fuit damnatus de hęresi Anastasius secundus, vt di. 19 Anastasius. Si vero profitentur hoc verbo tantum, vel faciunt propter metum, sed in corde in nullo deuiant a fide, nec dico eos apostatas, nec hæreticos, nec excommunicatos, peccant tamen mortaliter, quantuscunque fuerit metus. Aug. Ad mendacium in doctrina religionis Christianæ dicendum, nulla conditione quis debet adduci. Et secundum hoc soluas quod quæritur de his, qui circuncidunt filios suos, propter metum, vel etiam seipsos circumcidi permittunt; quia licet peccent mortaliter, non tamen sunt propter hoc apostatæ, vel hæretici, nisi alias habeant intentionem corruptam. Ex sum. fratris V. Item quæritur, an Christiano liceat assumere habitum Saracenorum, aut infidelium, & simulare se taliter Saracenum. Respondeo. Credo quòd rationabili causa potest hoc fieri, sicut beatus Sebastianus sub clamide militari Christi militem gerebat absconditum, sicut Iehu simulabat se velle colere Baal. Si autẽ aliquod signum, vel aliquis character esset institutus, principaliter ad distinguendum, & dignoscendum professores alicuius idoli, vel idolatriæ, aut cuiuslibet infidelitatis, non liceret fideli ferre huiusmodi habitum, aut characterem, cum eoipso profiteretur se infidelitatis huiusmodi professorem, & sic mentiretur per tale signum mendacio, quod consistit circa fidei professionem. Sicut enim verbis potest quis mentiri, ita & signis quæ instituta sunt loco verborum. Vnde & Monachi in signis digitorum, quibus vtuntur pro verbis, mentiri possunt.

De Apostasia inobedientiæ. Cap. LX.

EX summa de ca. Circa apostasiam inobedientiæ, quæritur vtrum quilibet clericus, vel laicus teneatur indistincte obedire præcepto sui episcopi, de hoc infra de summa præcepti. Causa 11. q. 3. Clemens Papa. Si vobis episcopis non obedierint omnes presbyteri, & reliqui clerici, omnesque principes tã maioris ordinis, quàm inferioris, atque reliqui populi non solũ infames, sed etiam extorres a regno Dei, & consortio fidelium, & de liminibus sanctæ Dei ecclesiæ alieni erunt. Item Petrus in ordinatione Clementis. Quicunque doctorem veritatis contristat, in Christum peccat, & patrem omnium exacerbat, propter quod & vita carebit æterna. Item Eleutherius Papa: In veteri lege, quicunque sacerdotibus nõ obtemperasset, aut extra castra positus, a populo Dei lapidabatur, aut gladio subiecta ceruice contemptum expiabat cruore. Nunc autem inobediens animaduersione spirituali truncatur. Item Greg. in mora. Sciendũ autem nunquam per obedientiam malum fieri aliquando autẽ per obedientiam debet bonum quod agitur intermitti. Extra de maiori. & obe. Greg. 9. Si quis cõtra decretum episcopi venerit, eiiciatur ab ecclesia. In libro quoque Regum legitur, quòd qui non obedierit principi, morte moriatur. & in Agatensi concilio præcipitur, quòd anathematizetur.

De Apostasia irregularitatis Monachorum. Cap. LXI.

CAusa 20. q. 2. Leo Papa: Propositum Monachi proprio arbitrio, & voluntate susceptum, deseri non potest sine peccato, Quod enim quis vouet Deo, debet & reddere: vnde qui relicta professione regularitatis ad militiã, vel ad nuptias deuolutus est, publicæ pęnitentiæ satisfactione purgandus est, quoniam etsi militia innocens est, & coniugium honestum esse potest, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est: Ex concil. Procliuior est cursus ad voluptatem, & imitatrix natura vitiorum. Quamobrem quisquis virorum, aut mulierum religiosum habitum spontanee semel induerit, in vtroque sexu præuaricator inuitus reuerti cogatur, Extra 5. de apostatis. Honorius 3. Quid de Apostatis sit agendũ q̃ in custodia detinẽtur, qui minis, vel blandiciis nullatenus possunt induci, vt abiectũ habitum resumant? Respondemus, quòd tales si volueris potes sub graui custodia carcerare, ita quòd solummodo vita sibi misera reseruetur, donec a suæ præsumptionis nequitia resipiscãt. Idem: Monachus aliquem sacrum ordinem in Apostasia suscipiens, absque dispensatione Ro. Pont. ministrare non potest in ordine sic suscepto.

De Apostasia irregularitatis clericorum. Cap. LXII.

EX summa de ca. Quid si acceperit primam tonsuram tantum, nunquid poaest eam deserere? Credo quòd non, quia clericus est, & quilibet clericus compellitur per anathema viuere clericaliter. Ex summa fratris. V. No. quòd rigor illius cõstitutionis si clericus comam relaxauerit, anathema sit reuocatus est partim per contrariam consuetudinem, quam Papa scit & non reuocat, partim per quædam iura, quæ postmodum emanauerunt in contrarium, quantum ad quosdam casus. Credo itaque quòd ex causa rationabili potest clericus dimittere tonsuram, vt si non possit viuere de officio clericali, quia pauper est & parum literatus, & magnam habet familiam, quam sustentare non potest, nisi immisceat se negociationi, aut si deuoluatur ad eum hæreditas cum iurisdictione temporali, quam non potest administrare commode, nisi transferat se ad malitiam, aut statum, & habitum laicalem. Et idem in similibus casibus. Cum autem ex sola libidine viuendi laicaliter, & non rationabili causa clericatum dimittit, mortaliter peccat, & si de hoc constaret, ad satisfactionem compelli deberet. Sed quæritur, quare qui minores ordines accepit tantum, non potest ad statum, & habitũ secularem reuerti, cum in susceptione huiusmodi nullum emittatur votum? Rñ. propter constitutionem ecclesiæ, quæ statuit, quòd exquo quis clericatum recepit, ad laicalem statum non reuertatur, ne per hoc clericatus vilis, & contemptibilis habeatur, sicut stat, vt qui semel baptismum accepit licet coactus, resilire non possit, ne fides vilis, & contemptibilis habeatur. Extra 5. de apostatis. Alexen. 3. Clerici, qui relicto ordine, & habitu suo in apostasia tanquam laici conuersantur, si in criminibus deprehẽsi fuerint, & teneantur per cen. ec. non petimus, vel præcipimus liberari. Inno. c. 3. Clerici, qui sunt in Apostasiæ crimine infamati, qui videlicet abiecerunt habitum clericalem, non sunt in seculari habitu tolerandi, sed per ecclesiasticam districtionem coercendi.

Adhuc de eodem. Cap. LXIII.

EX summa de ca. Quid si clericus in prima tonsura, vel etiã acolytus accepit vxorem? Videtur adhuc, quòd tenetur deferre coronam, cantare in ecclesia, clericater viuere, & ita plane sentit, H. Alii vt B. & Ia. t. co. & eorũ sequaces distinguũt, vtrum transiuit prorsus ad actum contrarium, puta duxit vxorẽ corruptam, vel secundam, vel forte se fecit militem, vel exercuit

seua,

sequa, vel simile, & tunc mox denudatur omni priuilegio ecclesiasticæ dignitatis. Aut non exiuit ad actum prorsus contrarium, puta, quia simpliciter ambulat in habitu laicali, vel etiam duxit vxorem, sed virginem, tunc debet viuere clericaliter, sicut dicit H. & tenetur portare coronam. Hoc verum est, nisi in tribus casibus. Vnus est, si ipse nullo modo vult retinere priuilegium clericale. Alius, si non potest ferre absque scandalo vxoris, quod intellige si non habet beneficium ecclesiasticum, quia tunc omni modo deberet portare. Tertius est cum iusta causa timoris exigit tonsuram, vel habitum transformari. Ex summa fratris. V. De illo qui duxit vxorem corruptam, vel secundam, notauit. H. quòd tenetur portare habitum clericalem, & viuere clericaliter & quòd percutiens eum incidit in canonem. Ego autem credo, quòd in hoc casu standum est consuetudini regionis. Parisius .n. huiusmodi cõiugati clerici, de foro sunt ecclesiastico, & quo ad multa vtuntur priuilegio clericali, sed non quo ad ordines postmodum suscipiendos, vel ecclesiastica beneficia obtinenda. Qui vero fecit se militem, talis non tenetur portare tonsuram, aut habitum clericalem. Si tamen dimissa militia iterum rediret ad clericatum, gauderet priuilegio clericali, si auctoritate episcopi hoc faceret, aut ad religionem transiret, aliàs non, sicut credo. Ille quoque priuilegium clericale dicitur amisisse, qui exercuit sequa, supple ex officio, puta recepit officium occidendi, vel mutilandi damnatos a iudice, vel torquendi reos, vel officium aduocationis in causis criminalibus. Ex officio dico, quia si quis ex ira, vel impetu & non ex officio, aliquem occiderit, vel mutilauerit, non propter hoc priuilegium clericale amittit, etiam si in apostasia hoc fecerit. Aut si etiam ex officio talia fecerit, non dimissa tonsura, vel habitu clericali, nisi tunc demum cum ter monitus ab episcopo se corrigere nollet, & a talibus desisteret.

Iterum De eodem. *Cap.* LXIIII.

Porro si dubitetur de voluntate illius, qui non vult retinere priuilegium clericale. Tribus modis, de hoc constare, poterit. Vno modo si sic agit, publice contrahit, si conuenit, & cõuenitur sicut laicus, si vadit in exercitum, & talliatur, & sustinet alia onera laicalia. Alio modo si ammonitus tertio, quòd se corrigat, non vult se corrigere, & ab apostasia recedere. Tertio modo si conuentus coram ecclesiastico iudice personaliter, excipit de foro seculari. Aut aliàs confitetur in iure coram prælato, ꝙ non vult viuere clericaliter, aut retinere priuilegium clericale, nec est contra illud extra, de foro compe. si diligenti. vbi dicitur, quòd clericus priuilegio clericali renunciare non potest, quia illud. intelligitur de illis, qui remanent in clericatu, secus de illis, qui apostatant, qui de facto renunciare possunt, sicut patet in quibusdam casibus supradictis. Item dicit ꝙ non tenetur portare coronam, si non potest sine scandalo vxoris. i. quin scãdalizetur vxor, abhominãs eũ, propter signa clericatus. Sed nũquid in hoc casu gaudebit priuilegio clericali? Respondeo. Licet Iohannes notauerit, quòd clericus coniugatus, si velit gaudere priuilegio clericali, tenetur ferre tonsuram, & habitum clericalem, credo tamen, qoòd si solummodo propter scandalum vxoris dimittit tonsuram, dum tamen aliàs viuat clericaliter, nõ amittat priuilegium clericale, quantum ad beneficium illius canonis. Si quis suadente. etiam si fuerit ter monitus ab episcopo de ferendo tonsura, & hoc quia iste non est in culpa. Item nunquid clericus vxoratus, aut negociator compellendus est dimittere tonsuram, & habitum clericalem? credo quòd sic, cum huiusmodi tonsuram, & habitus in vituperium redundent ordinis clericalis, cum portantur ab his, qui secularibus negociis se immiscẽat. Quæ autem dicta sunt intellige tantum de minoribus ordinibus quia si quis in sacris ordinibus maioribus factus est miles, aut aliqua fecisset de prædictis, compellendus esset viuere clericaliter, & qui eum percuteret incideret in can. nisi tertio admonitus a prælato, se corrigere nollet.

De eodem. *Cap.* LXV.

Ex summa de ca. Item nunquid clerici seculares, qui nõ portant coronam, vel tonsuram, vel habitum congruentem, vel qui non intersunt diuinis officiis nec resident, nec deseruiunt ecclesiæ, sunt in statu saluandorum? Ad hoc licet multi scandalizentur, volentes sibi applaudere in peccatis, & dicentes omnia iura, quę propter hoc emanauerunt de consilio intelligenda, dico quòd non: cum enim pro tali apostasia pęna granior & multiplex imponatur, patet quòd non est consilium, sed præceptum: quiã si esset consilium nullus astringeretur, nec non seruantes in aliquo punirentur, hi autem qui non frequentant ecclesiam suam, & se correxerint, debent suspendi ab officio, & beneficio. Ex sum. fratris. V. Quod assidue clericus beneficiatus residere debeat in ecclesia, vel præbenda & in horis canonicis, & officiis in ecclesia interesse, ad arbitrium boni viri limitandum est, vel secundum rationabilem & approbatam consuetudinem ecclesiæ præbendalis: non enim credo quod singulis horis interesse teneatur, aut singulis diebus, & noctibus residere: ad horas tamen canonicas dicendas, vel audiendas saltem extra ecclesiam & priuatim credo quòd teneatur quilibet clericus in sacro constitutus, & siue sit beneficiatus, siue non tenetur ad horas canonicas, quia ordini sacro officium est annexum, vnde & subdiacono dicitur in ordinatione sua. Vide si hactenus fuisti tardus, ad ecclesiam modo sis velox. Si hactenus fuisti somnolẽtus, modo sis vigilans, Nec credo quòd Archiepiscopus, aut episcopus, super his posset dispensare, aut in aliud commutare, aut Abbas cum suo monacho, propter scholas, aut viationem. Articulus tamen necessitatis, ineuitabilis potest excusare tales, & licet quis sit suspensus, aut excommunicatus, aut etiam degradatus, si ratione ordinis sacri ante tenebatur ad horas, tenetur & post. Degradatus enim tenetur ad ea, quæ sunt oneris non honoris, eodem modo si ratione beneficii tantum tenebatur ante, & post similiter tenetur, quamdiu retinet beneficium. Suspensus tamen, aut excommunicatus, vel degradatus non debet officiare ecclesiam in suo ordine. Et cum solus dicit horas, ille qui suspensus est, vel degradatus, aut cum aliis non officiando ecclesiam, non debet dicere, Dominus vobiscum. vel similia verba, quæ ad dignitatem ordinis pertinent. Excommunicatus autem non debet cum aliis dicere horas, quia non est ei communicandum. Si, autem cum aliquis suspenditur, aut excommunicatur, aut degradatur prohiberet prælatus ne diceret horas priuatim, error esset expressus in mãdato, nec tenetur obedire, nisi fieret ex causa in odium, & terrorem criminis perpetrati: sicut prohibetur aliquando ne reliquiæ ciborum excommunicati misceantur cum aliis reliquiis, sed proiiciatur canibus.

De eodem. *Cap.* LXVI.

Ex summa de casibus. Sed nunquid tenentur ad restitutionem illorum fructuum, quos voluptuose consumunt non facientes seruitium, vel facientes, sed non debito modo, cum sint in peccato mortali? Videtur quòd sic, quia ista oblata fuerunt ecclesiis ob causam, videlicet vt oraretur pro offerentibus, & inde pauperes alerentur. Qui ergo recipit, & hoc non facit, infidelis est, & necator pauperum. Item committit furtum, quia subtrahit amico fideli, qui obtulit, Non enim obtulit isti, sed illi qui deberet facere seruitium. Cõmittit etiam sacrilegiũ quia fraudat totam ecclesiam, cui deberet prodesse oratio. Item Grego. In grauibus peccatis quis positus, dum suis premitur, aliena non diluit. Idem. Cum is cui displicet ad intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Qui sibi cõscius est, his auditis det ipse solutionem. Ex summa fratris. V. Videtur in nuere, quòd nõ est alia solutio, nisi quòd restituat, fructus sic perceptos. Ego credo quod non tenetur ad restituendũ fructus propter hoc solum, quod recepit illos, aut expẽdit dum erat in mortali: dũ tamen illos in debitos, vel licitos vsus expenderit. Sed si illos consumpsit pro explenda voluptate, vel luxu, vel alio, aut si defraudauit ecclesiam suam seruitio debito, ita quòd nec per vicarium seruiuit, fructus sic perceptos tenetur restituere, dando eos pauperibus, vel conuertendo in vtilitatẽ ecclesiæ, nisi fuerit talis constitutio ecclesiæ, in qua obtinebat beneficium, quòd fructus quos amittit qui non residet, cedunt in vtilitatem residentium, in quo casu debet fieri restitutio communitati residentiũ. Credo etiam quòd hęc restituiio facienda est de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm de ecclesia acquisitis si habeantur, non autem de prouentibus beneficii ecclesiastici, cum quicquid superest ei de huiusmodi fructibus, deductis expensis suis legitimis circa se & familiam suam, & in aliis licitis casibus, in pios vsus erogari debent, quamuis ex nulla alia culpa sua tenentur ad restitutionem.

De Pœna Apostatæ. *Cap.* LXVII.

Pœna apostatarum procedit iuxta varietatem apostasiarum. Nam pro apostasia perfidiæ punitur apostata excommunicatione. Est enim hæreticus, & infidelis: ergo & per consequens excommunicatus ipso iure. Item res eorum publicantur, & amittunt rationem testamenti, nec in statu pristinum reuertuntur etiam peracta pęnitentia. Item sunt infames, & repellantur a dignitatibus, & aliis multis. Pro apostasia inobedientiæ repellitur interim quis a testimonio, & infamis efficitur, & excõmunicatur, & perstiterit in inobedientia, crescente contumacia, debet

debet crescere pœna. Pro apostasia irregularitatis, interim ab accusatione,& testimonio remouetur tanquam infamis. Item interim ad dignitatem, vel ordinem promoueri non potest,& si receperit sacrum ordinem, licet sit postea reconciliatus abbati,& receperit pœnitentiam, non potest absque dispensatione Ro. Pont. ministrare in ordine sic suscepto. Item si admonitus non se correxerit, est deponendus. Item interim caret priuilegio clericali, adeo quòd eum verberans non incidit in canonē latæ sententiæ. Hoc tamen intelligas cum distinctione, quam require infra de sen. ex. Si autem obiiciatur illud 11. q. 3. Iulianus, vbi milites catholici obediebant Iuliano apostatæ Imperatori in omnibus, quæ non erant contra Deum. Dic quòd Iulianus adhuc tolerabatur ab ecclesia propter scandalum quod timebatur. Vel melius, illud loquitur secundum antiqua iura, quando distinguebatur inter hæresim veterem & nouam, dānatam, manifestam,& occultam, hodie sublatæ sunt omnes distinctiones, quia omnis hæreticus est ipso iure damnatus & excōmunicatus. Extra 5. de apostatis. Alex. 3. Clerici qui relicto ordine,& habitu suo in apostasia, tanquam laici conuersantur si in criminibus deprehensi fuerint, & teneantur per cen. ec. non petimus, vel præcipimus liberari. Inno. 3. Clerici qui sunt de apostasiæ crimine infamati, qui videlicet abiecerunt habitum clericalem, non sunt in seculari habitu tolerandi, sed per ecclesiasticam districtionem.

De Transgressione voti. Cap. LXVIII.

EX summa de ca. Sequitur de transgressione voti. Votum est alicuius boni cum deliberatione, facta promissio. Sed enim fiat de re mala, vel etiam de bona, si sine deliberatione, non obligat. Isido. In malis promissis rescinde fidē &c. Ex summa fratris. V. Sed nūquid, quæ mulieres faciunt in partu, vel in infirmitatibus aut angustiis suis, aut suorū, & etiam ea, quæ viri faciunt moti ex aliqua angustia, vel turbatione, tenenda sunt? Respondeo. Si habuerunt intentionem obligandi se Deo, cogitantes,& de causa quæ mouebat eos ad vouendū. s. in infirmitate, vel alio periculo,& de fine. s. de euasione periculi, propter quod euitandum vouebant, tenenda sunt. Licet in tribulatione,& perturbatione sunt emissa. Iuxta illud. Reddā tibi vota mea, quæ distinxerunt labia mea. Nec fiunt huiusmodi vota sine deliberatione, ex quo vouentes sunt in sana mente. Eadem credo de iuramentis, quæ non vergunt in deteriorē exitum. Ex summa de casibus. Votorum alia necessitatis dicuntur ea. s. ad quæ implēda omnis homo necessario tenetur, siue vouet ea siue non, vt abrenunciare diabolo, & omnibus pompis eius, tenere fidem catholicam, seruare decalogum,& breuiter omnia illa sine quibus non est salus, & ad hoc se obligat quilibet in baptismo. Vnde quotiescunq; postea peccat mortaliter, est transgressor huius voti, ergo tenetur agere pœnitentia, tanquam pro diuersis mortalibus, sed tanquam pro vno, ex circunstantia transgressionis aggrauato. Ex summa fratris V. Transgressionis, voti. secundum magistrum. Ego autē credo, quòd propter circunstantiam suscepti sacramenti, quia in eodem genere peccati plus peccat fidelis quàm infidelis,& qui post pœnitentiam recidiuat, quàm qui non pœnituit cæteris paribus. Nam verius credo, quòd nec in pœnitentia, nec in baptismo emittitur votum, quia in illis magis est abrenunciatio vitæ præteritæ malæ, & professio fidei, quàm aliqua obligatio respectu futuri: vnde in pœnitentia voti est exigendum sacramentum, nisi in casibus expressis, nec votum de non recidiuando, vel promissio, sed sufficit habere propositum de cauendo a peccato in posterum. Quidam tamen distinxerunt inter votū primæ necessitatis, quod emittitur in baptismo secundum eos, & votum secundæ necessitatis quod emittitur in pœnitentia, & secundum istorum opinionem loquitur hic magister. Ex summa de ca. Votum voluntatis dicitur illud bonum, ad quod non tenetur aliqūis, quia sine illo potest esse salus, & tamen sponte obligat se ad illud,& ad id postea tenetur, vt votum cōtinentiæ, abstinentiæ, peregrinationis, horum aliud purum & absolutum, vt cum sine omni conditione, siue determinatione quis emittit votum continentiæ, abstinentiæ, vel peregrinationis, vel simile. Aliud determinatum, vel conditionale, vt cum dicit vouens, sic Voueo peregrinationem, si dominus dederit mihi sanitatem, vsque ad mensem, eel vsquam ad annum, & similia. Ex summa fratris. V. In quo casu non tenetur quis exequi votum, nisi extante conditione, vel die. Cum aut aliquis vouet sine conditione, vel temporis præfixione, tenetur illud exequi statim cum potest, nisi eam in vouendo aliud in mente habuerit, tamen datur ei tempus ad arbitrium boni viri, ad disponendum de rebus suis.

De Fractione Voti simplicis,& solemnis. Cap. LIX.

ITem Votorum, aliud priuatum siue simplex, aliud publicum siue solēne. Quantum ad Deum votum simplex non minus obligat, quàm solemne. Et vtriusque transgressor peccat mortaliter. Grauius tamen qui frangit solemne,& grauior pœnitentia sibi est imponenda: sic ergo dicitur, non minus obligat. i. non in minori tempore. Item quia vtriusque fractio est mortalis, sed alterius maior, & est ratio, quia in fractione solemnis,& Deum offendit,& constitutionem ecclesiæ, & scādalum suscitat, in alia non sic. Ex summa fratris V. Nota, quod votum simplex est, cui nulla adhibetur solemnitas. Solemne vero dicitur cui certa notificatio, vel expressio de iure, aut de consuetudine introducta adhibetur. In voto peregrinationis adhibetur solemnitas, per susceptionem Peræ & Baculi benedicti a sacerdote, vel per susceptionem Crucis in voto terræ sanctæ. Votum autem continentiæ secundum quosdam solēnizatur, per susceptionem sacri ordinis, vel habitus regularis, vel per publicam scripturam, vel per attestationem factam coram episcopo, vel etiam reditionem in manu publicæ personæ, sic innuit. H. Io. vero notauit, quòd votum continentiæ solemnizatur nisi tribus modis. Vno modo per sacri ordinis susceptionem, alio modo cum aliquis, vel aliqua receperit vestē sacram a quocunque,& post susceptionem incipit cohabitare cum aliis monachis, vel monialibus in ecclesia, ita quòd aliquandiu ibi stet inter illos vel illas. s. per triduum. Tertio cum dicit aliquis vel aliqua coram episcopo, vel abbatissa, aut coram duobus vel tribus testibus. Ego me deuoueo huic religioni, quia hoc non est aliud secundū ipsum q̄ dicere, voueo continentiam. Et circa hoc notat duo. Primum est, quòd votum solemne,& impedit,& dirimit matrimonium sequens. Secundum simplex & impedit sed non dirimit. Secundùm vero Tancredum non solemnizatur votum monachatus, nisi per confessionem veram, vel præsumptā siue tacitā, vel expressam.

Probabilis opinio de solemnizatione voti. Cap. LXX.

ET ego credo, quòd absque ordinis susceptione,& regulari professione, potest in seculo remanendo aliquis, vel aliqua facere votum castitatis solemne, quod impedit & dirimit matrimonium postea cōtrahendum. Et hoc si aliquis, vel aliqua non solum promittit de futuro, sed consentiat de præsenti, in continentiam perpetuam obseruandam,& tradat s. per huiusmodi votum hoc modo in obseruantiam in manu publicæ personæ, transferens in eum loco Christi, quo ad hoc, potestatem & ius corporis sui,& animi, eadem persona publica approbante,& recipiente huiusmodi traditionem, & non solum sic contrahitur matrimonium spirituale cum Deo, sed etiam fit traductio,& consumatio matrimonii huius, quantum potest fieri in hoc seculo. Vnde sicut post matrimonium carnale de præsenti contractum, non potest alter altero viuente ad secunda vota transire, & si fuerit consumatum carnaliter, non potest etiam per ingressum religionis, aut qualitercunque propter fauorem religionis dissolui,& sic post matrimonium spirituale, taliter contractum, traductum,& consumatum transire non potest ad matrimonium carnale, quia si fiet de facto nihil agetur. Ratio autem quare huiusmodi votū solemne impedit,& dirimit matrimonium postea contrahendum, hæc est, quia in simplici voto continentiæ sola est promissio de futuro,& vbi adhibetur prædicta solemnitas, fit traductio & transitus in ius & potestatem Christi per approbationem,& receptionem factam per huiusmodi publicam personam. Et sicut in venditione facta duobus in iure est potior traditio prior, ita quòd secunda traditio non transferret dominium, sed tantum prima: sic post matrimonium spirituale sic contractum, non potest contrahens transferre potestatem sui in matrimonium carnale. Sed ad hanc solemnizationem necessaria sunt quatuor, sine quibus non erit huiusmodi votum solemne, quamuis fiat coram toto mundo. scilicet Consensus de præsenti in perpetuam continentiam, vt dictum est. Et notificatio eiusdem consensus facta publicę personæ, sicut in matrimonio carnali necessaria est notificatio consensus. Item traditio facta in manu publicæ personæ. Item approbatio & receptio facta per illam publicam personam: quia quantuncunque voueat aliquis, vel tradat, vel det se Deo quantum in se est, in huiusmodi matrimonium spirituale, tamen nisi assit vicarius domini, qui loco eius acceptet, & recipiat huiusmodi votum & traditionem, non erit nisi votum simplex, quod bene emittitur a seculari,& in seculo remanenti. Publica autem

persona,

persona, quo ad hoc intelligenda est episcopus, ad quem regulariter pertinent hæc maiora, & illi etiam qui super talibus habent mandatum episcopi generale vel speciale, & illi qui de consuetudine talia vota consueuerunt recipere, & illi etiam qui gerunt negocium episcopi in hac parte absq; mandato, dū tamen episcopus, quod gestum est, postmodum habeat ratū. Oēs cæterę personæ, quo ad hoc credo ꝙ sint habendæ pro priuatis.

Qua Vota possunt redimi, vel commutari. Cap. LXXI.

EXtra.3. de voto, & voti redem. Alexan.3. De peregrinationis votis, an eleemosynis, redimi possint, vel pro necessitate in aliud commutari? Respōdemus, quòd ad eius qui præsidet pendet arbitrium, vt cōsideret diligentius qualitatem personæ, & causam commutationis. s. an ex infirmitate, siue affluentia diuitiarum, an alia causa probabili peregrinatio, an recompēsatio melior sit, & magis Deo accepta, & secūdum hoc debet exinde dispensare. Ex summa de ca. Quædam vota nullo modo possunt redimi vel commutari, vt omnia vota necessitatis, & de voluntariis votū continentiæ. Votū necessitatis ideo dico, quia non est commutatio, vel dispensatio contra Deum. Potest tamen Papa verba euangelii interpraetari, vt illa. In ore duorum vel trium stet omne verbum, interpraetatur sic. i. non paucorum. Sunt enim plures casus in quibus plures testes requiruntur. Item potest dispensare contra Apostolum, & omnē hominem quantumcunque sanctum & eorum dicta mutare, nisi in his, quæ illi de fidei articulis dixerunt Item votum continentiæ ideo non potest commutari, quia vix, vel nunquam posset melius inueniri in quod fieret commutatio, tamen si nō est solemnizatum, sed simplex, licet talis qui sic vouit simpliciter, peccet mortaliter matrimonium contrahendo, si tamen cōtraxerit, & per verba de præsenti, tenet matrimonium, & ipse debet agere pęnitentiam de fractione voti. Sicut econuerso soluitur matrimonium per religionis ingressum, ante carnalem copulam. Alia vero uoluntatis vota possunt redimi, vel commutari in opus aliud pietatis. Sed ad hoc duo exiguntur, vt talium votorum commutationis causa, & superioris auctoritas. Causa vt si vouens sit senex debilis, vel infirmus, vel si ex ipsius absentia guerra vel turbatio timeretur in terra, vel si redēptio, vel commutatio melior videatur, & magis accepta Deo, quàm peregrinatio, vel abstinentia. Item vtrum habeant causam temporalem vel perpetuam, vt in primo casu indulgeatur dilatio, in secundo redemptio. Superioris auctoritas exigitur, quia nemini licet auctoritate propria redimere, vel commutare. Est tamē differentia inter votum terræ sanctæ, & alia vota, quia de voto terræ sanctæ redimendo, commutando, & differendo nullus potest se intromittere, nisi Papa, vel alius de suo speciali mandato. In aliis autem votis redimendis, commutandis, vel differendis, licet quidam aliter dixerint, & alii dubitauerint) dico quòd suus diœcesanus episcopus, consideratis causis, potest auctoritatem præstare.

De Arbitrio superioris in votis commutandis. Cap. LXXII.

NOta circa arbitrium superioris, quòd omne tale votum potest commutari in votum religionis, quia illud indubitanter melius. Vnde Alexan.3. Rei fracti voti nullatenus habeantur, qui temporale obsequium in perpetuam noscūtur religionis obseruantiam commutare. Inno. Nec mutat aliquis propositum cum pro salute animæ suę vtilius aliquid meditatur. Ex summa fratris. V. Credo tamen quòd si raptor fuerit, vel vsurarius, qui multa de alieno habuerat, aut multos dānificauerat, & quia nesciebat quibus facienda erat restitutio, vouit, quòd illa expenderet in succursum terræ sanctæ, non potest sine speciali licentia Papę in alios vsus illa conuertere, licet per ingressum religionis, ipso iure, absolutus sit a labore peregrinationis. Si autem non vouit (vt dictum est) potest ingrediēs monasterium, aliter de illis disponere, & in alios pios vsus erogare, cum consilio episcopi vel pęnitentiarii sui. Item hoc de mediocribus personis sine dubio verum est, quòd per ingressum religionis liberantur a voto Crucis. Sed nunquid idem de Rege, & Imperatore, Duce, vel Comite aliquo præpotente, ex quo pendet totus exercitus Cruce signatorum, & de eius absentia desolabitur? Quid si vouit quòd toto tempore vitæ suæ, vel vsque ad triennium, vel septennium militabit in terra sancta, & tenebit secum mille, vel duo millia militum. Respondeo. Nisi probabiliter dubitetur, vtrum circa arduas huiusmodi personas præponderare debeat communis vtilitas, vel priuata, credo Papam potius esse consulendum in hoc casu, quàm aliquid temerè diffiniendum. Quid si aliquis Cruce signatus, vel alias vouet, quòd expenderet, vel mitteret in subsidium terræ sanctę c. marcas, postea ingreditur religionem, nunquid est liberatus omnino? Respondeo. Sic quo ad laborem peregrinationis, non quo ad pecuniam prædictam: quia nec episcopus, nec abbas, nec alius absque speciali licentia Papæ potest mutare vota terræ sanctæ, nec ipso iure mutatur per ingressum religionis, nisi quo ad laborem peregrinationis. Ex summa de ca. Item in redemptione, seu commutatione debet superior habere considerationem ad facultates vouentis, & expensas quas posset facere, vel facturus esset, si votum impleret, vt si sit votum Hierosolimitanum, vel simile, puta contra hæreticos, vel aliud tale, vt omnia sine diminutione transmittat per aliquem, vel per aliquos viros religiosos in vsus, & subsidium terræ sanctæ, seu catholicorum, pro fide pugnantium totaliter transferenda. In voto abstinentiæ habenda est ratio asperitatis ieiuniorum, panis, & aquę, & omnium aliorum, quæ in voto fuerint comprehensa considerari, etiam de affluentia vouentis. Nam in eadem specie voti aliquis pauper posset redimere cū. c. solidis, vel etiā vno denario, vel nullo, si nihil haberet, vel habere posset, vbi rex, vel comes non potest cum mille marcis argenti. Ex summa fratris. V. Generalis autem doctrina circa huiusmodi redemptionem votorum, dari non potest de facili, cum ex variis circunstantiis personarum huiusmodi redemptio, variè sit taxanda.

De redemptione voti terræ sanctæ. Cap. LXXIII.

EXtra. i. de voto, & voti re. Ale.3. Cum Trecēsis ecclesia cōtra libertatē ecclesiasticam grauaretur, nec per alium, quā per Campaniæ comitem in vltramarinis partibus, constitutum, eidem ecclesiæ crederes de facili posse subueniri, ad ipsum proposuisti accedere, & in signum peregrinationis terræ oriētalis, Dominicā Crucem assumpsisti. & infra. Quamuis autem audita morte ipsius, intentionem tuam conspiceres iā frustratam. noluisti tamen sine consilio se. ap. ad propria remeare. Et quidem tria præcipue duximus in hoc negocio attēdenda, quid liceat secundum æquitatem, quid deceat secundum honestatem, & quid expediat secundum vtilitatem. Sane non videbatur contra votum licitum vt venires, cum uox clamet prophetica. Vouete & reddite domino Deo vestro Sed nec decens cum sit scriptum: Nemo mittens manum ad aratrum, & respiciens retro aptus est regno Dei. &c. Nec expedire videbatur, cum ex absolutione tua scandalum posset laicorum mentibus generari. Quod enim agitur a prælatis, de facili trahitur a subditis in exemplum. Ipsum etiam votum quod ex sui forma sanctum, & honestum erat, ex persona uouentis minime licitum uidebatur. Cum enim iuxta canonica instituta, clericus absque licentia sui episcopi peregrinari non debeat, & episcopus non minus immo potius se. ap. sit astrictus, uideri poterat merito, quòd absque generali, uel speciali licentia uotum peregrinationis, qua te tamdiu absentares emittere non deberes. & infra Tibi pro te, & famulis tuis licentiam concedimus votum peregrinationis taliter commutare, vt expensas quas fueras in eundo, morando, redeundo facturus alicui religioso committas in necessarios vsus terræ sanctæ, sine diminutione qualibet transferendas, & infra. Laborem etiam laboribus sollicitius recompenses, instando vigiliis deuotius, vacando orationibus, & in ieiuniis fortius te exercens. Ad hanc autem indulgentiam tibi faciendām specialiter nos induxit, quòd cum pro libertate Treccn. ecclesiæ per dictum comitem assequendum præcipue votum peregrinationis emiseris, eo sublato de medio, quia cessauere causæ, facilius cessare potuit & effectus.

De Eodem. Cap. LXXIIII.

DE his, qui pro succursu ter. san. signo Crucis sumpto propter infirmitatem, vel paupertatem, vel aliam iustam causam votum non possent vtiliter adimplere. Respondeo, quòd debiles, & inopes magis illuc in defectum, quàm profectum accedunt, cum isti pugnare non possunt, & illi mendicare cogantur. Nisi forte sint nobiles, & magnates, qui suis secum expensis bellatores adducant, vel artifices, & agricole, qui de laboribus suis sibi possunt acquirere necessaria, & terrę sanctæ subsidia ministrare. Quamuis non multi talium propter breuitatem possessionum, & paucitatem inhabitantium ibi sunt oportuni. Vnde credimus distinguendum inter illos, qui temporalem, & eos qui perpetuam impedimenti causam creduntur habere. Quod primis indulgenda est dilatio, secundis autē est

est redemptio Iniungenda, ac rerum facultate pēsata, quas pos sunt, aut quas facturi essent expensas. Personarum præterea compensato labore, in subsidium terræ sanctæ transmittant, exequentes per alios, quod per se nequeūt adimplere. Rursus inter alios, qui pro defensione terræ sanctæ votum peregrinationis emittunt & eos quibus, pro satisfactione suorum criminum, iter peregrinationis iniungitur, credimus distinguendū. Quia circa primos plus terræ sanctæ succursus, & circa secundos plus labor itineris, secundum intentionem vouentis, & pœnitentis debet attendi. Vnde si quis hoc modo vouentium est inutilis ad pugnandū, quamuis habilis ad eundum, melius est redimere votum, quàm expensas consumere. Quod & de pœnitente, qui propter debilitatem non potest iter iniunctæ peregrinationis implere, sane valet intelligi, non autem de illo, qui quamuis sit impotens ad bellandum, potens tamen est ad eundum. Et infra. De mulieribus autem hoc credimus obseruandū, vt quæ remanere noluerint, viros suos sequantur. Cæteræ vero nisi forte sint diuites, quæ secum in suis expensis possint ducere bellatores, votum redimant quod vouerunt. Item pleriq; debiles, & si per se pugnare non possunt, maturitate tamen cōsilii valent prodesse pugnantibus, & personæ defectū per alios releuare. In tanta quoque necessitate populi Christiani, ne terræ sanctæ impediatur subsidium, viri præter assensum vxorum huiusmodi peregrinationis propositum vouere valent libere, & quod vouerunt libere adimplere. De clericis vero duximus respondendum, quòd cum clericatus officium eos reddet inutiles ad pugnandum, nisi vel consilio strenui, vel officio prædicationis instructi, aut magnatum sint obsequio deputati, vel vsque adeo diuites fuerint, & potentes, vt in expensis suis aliquos secum ducere valeant bellatores, magis ab eis expedit redemptionē accipere, quàm ad votū eos cogere prosequendū.

De Votorum irritatione. Cap. LXXV.

EX summa de ca. Potest autem votum voluntarium irritari duobus modis. s. defectu conditionis. s. generalis, puta si vixero, si potero, si Deus voluerit, quæ semper subintelliguntur, etiam si non apponātur. Siue specialis, puta si filius meus fuerit liberatus de infirmitate, visitabo sanctum Iacobū, vel simile: hic similiter si defecerit conditio, non obligetur ex voto, alias sic. Et hoc intelligas vbi tota obligatio ponebatur in euentu conditionis. Aliter si alia fuit conscientia, vel etiam si fecit votum ob causam, & publice, & non expressit causam sic vouens & propter conscientiam, & propter scandalum tollendum votum tenetur implere. Potestate vero superioris multipliciter. Sunt enim quædam personæ, quæ non habent liberā facultatem vouendi, vt ecce monachus non potest facere votū abstinentiæ, vel peregrinationis, vel si aliquod aliud fecerit, nō debet exequi sine licentia abbatis. Excipitur votum strictioris religionis. Nam quod dicunt aperte Greg. & Vrbanus Papa: Prohibetur canonicis regularibus ad monasticam religionem transire absque permissione patris, ac congregationis, intelligitur de his, qui leuitatis causa transire volunt. Ex summa fratris. V. Nota etiam, quòd si quis vouit, quòd iret ad sanctum Iacobum, quia credebat ibi inuenire fratrem suum, & nihilominus propter redimenda peccata sua. In hoc casu quamuis sciat fratrem suum decessisse, antequam iter arripiat, nihilominus tamen ire propter aliam causam tenebitur. Idem intelligas quotienscunque vouet aliquis ex duabus causis, vel pluribus, & nihilominus intendit se obligare qualibet illarum causarum extante.

De Votis Monachorum. Cap. LXXVI.

EX summa de casibus. Circa votum peregrinationis, vel abstinentiæ quæritur vtrum abbas, vel prior, vel alius prælatus possit absoluere religiosos sibi subditos ab huiusmodi votis, quia se astrinxerant ad ingressum religionis. Ad hoc dicit. H. quòd ipsa religio statim in ipso ingressu soluit huiusmodi vota, quia soluunt vinculum iuramenti, & obedientiæ. Immo expressa est decretalis: quia non frangitur votum cum in melius commutatur, Nec est necessaria certa satisfactio peccati, vbi totum vitæ tempus seruitio impenditur cōditoris. Alii vero dicunt, quòd tenentur adimplere quod promiserunt, nisi prelatus suos dispenset cum eis. Mihi videtur, quòd si aliquis volens huiusmodi vota in melius commutare, episcopo suo præstante auctoritatem intrauit religionem, absolutus est, vt supra c. 5. circa redemptionem. Si vero non intēdebat commutare, vel etiam intendebat, sed non interuenit auctoritas episcopi: licet possit dici, quòd vis religionis soluat huiusmodi vota, vt ait. H. Consulo tamen quòd dispenset prælatus, sicut dicit alii quia tutius est. Item nota quòd non potest iniūgere pater filio necessitatem peregrinandi, pecuniariam vero satisfactionem bene potest iniungere. Causa. 20. q. 3. Quod vero ab vno monasterio in aliud districtius transire monachis sit liberum, ex concilio Tribunensi habetur, in quo sic statutum est: Virgines sacræ, si pro lucro animæ suæ propter districtiorem vitam ad aliud monasterium pergere disposuerint, ibidemque commanere decreuerint, Synodus concedit. Si vero fuga disciplinę alium locum quæsierint, redire cogantur. Quod autem de virginibus sacris hoc capitulum statuit, de monachis etiam consequenter intelligitur, de quolibet etiam clerico. Sed obiicitur illud Basilii. Monachum non licet votum vouere sine consensu abbatis sui. Si autem vouerit, frangendum erit. Item illud Agatensis concilii Monachum nisi abbatis sui permissu, aut voluntate, ad alterum monasterium commigrantem, nullus abbas suscipere aut retinere præsumat. Sed vbicunque fuerit ab abbate suo sub auctoritate canonum reuocetur. Item clericis si nc commendatitijs literis, vel epistolis episcopi sui, licentia nō pateat euagandi. In Monachis quoque præsentis sententiæ forma seruetur. Seruandum quoque est de Monachis, ne eis ad solitarias cellulas liceat a cōgregatione discedere, nisi forte probatis post emeritos labores, aut propter infirmitatis necessitatē asperior abbatis licentia regula remittatur. Verum hoc intelligendum est de Monachis religiose viuentibus, quibus vota specialis abstinentiæ, vel alicuius districtionis, quæ generalem cōsuetudinem suorum fratrum excedat, sine abbatis consensu vouere non licet, ne super eos fratres scandalizentur. Causa etiā illorum statutum est hoc, Qui regularem disciplinam subterfugientes, peregrinationis vota sibi assumunt, quod nec Monacho, nec alicui clerico licet, ne hac occasione ad secularem conuersationem redeat.

De His, qui voto rigionis non tenentur. Cap. LXXVII.

EXtra. 3. de regularibus & tran. ad re. Inno. 3. Cum alienatus non sentiat, ac per hoc non valeat consentire, eum de nuncietis ab obseruatione monastici ordinis absolutum, nisi postquam mentis suæ factus est compos, spontanea voluntate professionem fecerit monachalem. Ibidem de voto, & vo. re. Alexan. 3. Cum ex quadam minutione nimio fuisses mortis pauore perterritus, hæc verba protulisti: Non hic diu morabor, proponens in animo quòd religionis habitum esses aliquando suscepturus, & infra. Tibi igitur respondemus: quòd plus in voto non est processum, transgressor iudicari non poteris si non impleas quod dixisti. Idem. Reus facti voti non habetur, qui temporale obsequium in perpetuam noscitur religionis obseruantiam commutare. Item de impuberibus, aut cæteris, qui voto religionis astricti non sunt, multa superius dicta sunt. Ex summa de ca. Greg. 9. cōstituit, quòd nouitii in probatione positi, possint ad priorem statum libere infra annum redire, nisi in tribus casibus. Primus si acceperunt habitum qui dari profitentibus consueuit. Secundus si fecerunt professionem. Tertius si euidenter apparet, quòd tales absolute voluerint vitam mutare, vel in religione perpetuò deseruire. Sed qualiter scietur, quòd fuerint in probatione. Respondeo, vel quia protestati sunt se velle esse in probatione, vel quia acceperunt habitum nouitiorum, vel quia talis est ordo qui non consueuit recipere aliquem ad professionem, nisi probatione præmissa. Quod autem sequitur, infra annum, intellige vbi annus statutus est ad probationem. Idem enim crederem de alio tempore, si esset ad hoc statutum. Quid si non apparet euidenter, quòd voluit vitā mutare, & in religione perpetua deseruire, in iudicio tamen pęnitentiæ confitetur, quòd sui voluptatis compos fuit, & præmissa deliberatione intrauit. Dico quòd non licet ei redire ad seculum, & si dubitaret idem consulerem, quia in dubijs, via tutior est eligenda. Ex summa fratris. V. Item sine præiudicio credo, quòd solum propositum non obligat, nec est mortale venire contra nisi addatur promissio, vel votum expressum, vel tacitū siue præsumptum, vt cum quis recipit habitum professorum, licet nihil dicatur verbo, vel cum recipit habitum nouitij, exprimendo propositum suum. de perpetua obseruantia religionis. Receptio enim habitus nouitij, cum euidenti expressione huius propositi, voti præsumptionem inducit, ad quod neutrum per se sufficeret. Sic credo quòd propositum eundi vltra mare, uel ad sanctum Iacobum sine voto non obrigat, nisi Crucem accipiat, quò ad primum casum, aut a sacerdote suo peram, & baculum benedictum, sicut fieri consueuit, quò ad secundum.

De

De his, qui ad votum seruandum iure compelluntur.
Cap. LXXVIII.

EXtra 3. de regularibus. Ex concil. Tolet. Et clerici, qui se fingunt habitu, & nomine monachos, & non sunt, cogantur, vt veri monachi sint, vel veri clerici. Alex. 3. De clericis qui religionis habitum susceperunt, & ante professionem ad priorem sunt statum conuersi. Respondemus, quòd si religionis austeritatem ad quam migrasse noscuntur seruare voluerint, ad mitiorem sunt religionem transire cogendi, verùm si ante susceptum huiusmodi habitū positi in probatione, recedere voluerint, secundum regulam beati Benedicti, non videntur prohiberi ad priorem statum redire, quę videtur præcipere, vt in eadem veste, in qua venerunt reuertantur. Clemens. 3. Monachū, aut paterna deuotio, aut propria professio faciat. Idem. Cum monachum faciat non habitus, sed professio regularis, ex quo ad conuertendum ad votum emittitur, & recipitur ab abbate, vt talis fiat monachus, & reddat domino quæ promisit, erit vtiq; compellendus. Item Inno. 3. Idem. Licet tēpus probationi antiquis patribus sit indultum, non solum in fauorem conuersi, sed &t monasterii, vt & ille asperitates illius, & istud mores illius valeat experiri. Si tamen ante probationis tēpus regulariter præfinitum, is, qui conuerti desiderat, habitum suscepit, & professionem emisit, abbate per se, vel per alium professionem recipiente, monasticam, & monachalē habitum concedente, vterque renunciare videtur ei, quod pro se noscitur introductum. Ideoq; obligatur per professionem emissam pariter, & acceptam. Et quia multa fieri prohibentur, quæ si facta fuerint, obtinent firmitatem. Prohibēdum est etiam abbatibus ne passim ante tempus probationis quemlibet indiscrete, ad professionem recipiant, cum in subsidium fragilitatis humanæ, spatium probationis sit regulariter institutum. Ibidem. de vo. & vo. re Alex. 3.) Nobis intimasti te suscipiendi regularem habitum votum solemniter emisisse, cuiusque termino transacto non curasses, quod voueras adimplere, vocatus fuisti ad regimen ecclesię Geben. Consulimus, vt si tuam sanare desideras conscientiam regimen resignes ecclesiæ memoratæ, ac reddas altissimo vota tua. Quod si capitulum eiusdem Geben. ecclesię te postmodum duxerit canonice eligendum, electionem recipere de te factam poteris. Ex sum. de ca. Quid si non metu, sed dolo inductus intrauit quis religionem, nunquid poterit allegare deceptionem, & exire. Dico quòd non, non enim poterit dicere se deceptum, cuius conditio melior facta est, nec alterius dolo, sed suæ potius fatuitati ascribat.

De eodem. Cap. LXXIX.

EX summa de ca. Pone quòd aliquis secularis videt monasterium dissolutum, monachos splendide comedere, bene etiam indutos & similia, cogitat, hunc ordinem bene posse sustinere, ingreditur, postea fit inquisitio in monasterio, compelluntur ad regulam obseruandam. Iste dicit non noui hanc asperitatem, quam modo vultis imponere, nolo eam tenere. quęritur vtrum possit cogi, vī q̄ nō: quia sicut nō potest quis cogi ad totum votum, ita nec ad voti augmentum. Item quia idem iuris est in parte & in toto, sed ab initio non poterat cogi ad totum ergo, nec ad partem. Contra, qui facit professionem secundum regulam beati Benedicti, obligat se ad eam totaliter obseruandam. Nam qui nihil excipit, omnia cōprehendit. Item aut intendebat viuere regulariter, aut irregulariter. In primo casu patet quòd tenetur, in secundo idem: quia etiam si expressisset, turpis adiectio pro non adiecta haberetur, & teneretur regulariter viuere. Item adiectio apposita contra naturam contractus, non mutat contractum. Idem in adiectione posita contra legem. Solutio Indistinctè dico, quòd non potest redire ad seculum, ex quo fecit ibi professionem. Sed vtrum ibi cogatur manere distinguo, Aut erat peritus iuris aut ignarus. In primo casu non potest recedere, quia intelligitur se obligasse, non ad id quod fiebat, sed ad id quod fieri debebat. In secundo casu subdistinguo, aut fuit ei explanata asperitas regulæ, & tunc idem quod in iurisperito, aut non, & tunc si credebat eos regulariter viuere, & ad illam asperitatem se voluit obligare, non ad maiorem, & hoc expressit, cogetur ibi manere, sed transibit ad alium ordinem, quem valebit sustinere. Si vero non expressit, credo quòd debeat manere; nec potest allegare dolum, nec deceptionem, quia fit melior sua conditio, & potest magis imputare fatuitati suæ, q̄ non examinauit vt debuit. Vel dic indistinctè quòd debet remanere, quia dolus aliorum, vel simplicitas vouentis, non excusat in talibus. Ex sum. fratris V. Quid de illo, qui vouit intrare ordinē Cisterciensem, nunquid potest intrare laxiorem ordinem? Respondeo intrare tenetur ordinem Cisterciensis, ad probandum religionem, & hoc quia poterit placere, & sic ibi remanere, licet postquam intrauerit in probationem, & habitum nouitii susceperit, possit recedere, nisi vouerit, non solū quòd intraret, sed quòd ibi monachus fieret, aut vsque ad mortem ibi perseueraret, in quo quamuis non arctetur per regulam ad remanendum, tamen transgressor est voti, si ad religionem transierit laxiorē.

Qualiter monacho liceat ad arctiorem regulam transire.
Cap. LXXX.

EXtra 3. de regularibus, & trans. ad reli. Inno. tertius. Licet quibusdam monachis, & canonicis, nec non hospitalariis, & templariis a sede apo. sit indultum, ne postquā aliquis professus fuerit apud eos, ad alium locum possit, ipsis inuitis, arctioris etiam religionis obtentu transire, vt vnusquisque secundum Apostolum in ea deuotione permaneat, in qua dignoscatur esse vocatus: quia tamen vbi spiritus Dei est, ibi libertas, & qui spiritu Dei aguntur, non sunt sub lege, quia lex non est posita iusto. Ea ratione videtur, hoc illis fuisse concessum, ne quis ex temeritate, vel leuitate in iacturam, vel iniuriam sui ordinis, sub prætextu maioris religionis ad alium ordinem transuolaret, sicut frequenter a multis constat esse præsumptum, non quidem vt ei transeundi licentia denegetur qui eam cum humilitate postulandam duxerit, & puritate, vt non ficte, sed vere ad frugem melioris vitæ valeat transmigrare. Talis ergo postquam a prælato suo transeundi licentiam postulauerit, ex lege priuata, quæ publicæ legi præiudicat, absolutus, libere potest sanctioris vitæ propositum adimplere non obstante indiscreti contradictione prælati, quia priuilegium meretur amittere, qui concessa sibi abutitur potestate. Cum ergo Ro. Pont. qui supremam obtinet in ecclesia potestatem, Archiepiscopis & episcopis, cedendi licentiam ex iusta causa petentibus, sine difficultate concedat. Quocirca nouerint vniuersi, quibus huiusmodi priuilegium est concessum, se ad concedendam transeundi licentiam taliter postulantibus de iure teneri: quia sicut subditus a prælato, cum humilitate, & puritate transeundi debet licentiam postulare, ne bonum obedientię contemnere videatur, sic prælatus subdito sine difficultate, & prauitate quolibet transeundi licentiam indulgere, ne videatur propositum impedire diuinitus inspiratum. Si vero probabiliter dubitetur, vtrum quis velit ad arctiorem, an laxiorem ordinem ex charitate an ex temeritate transire, superioris est iudicium requirēdum, ne forte Angelus sathanæ in lucis Angelum se transformet, illa semper regula inuiolabiliter obseruata, vt nullus absque licentia. Ro. Pont. præsumat, occasione qualibet deserere præsulatum, quoniam communis vtilitas speciali præfertur. Et in hoc casu recte præponitur doctrina silentio, solicitudo contemplationi, & labor quieti, Vnde quando potest episcopus præesse pariter, & prodesse, non debet concedi postulare licentiam, aut etiam obtinere. Cum ergo monachus vester, ad fratres Cisterc. ordinis transmigrauerit, non vt ordini vestro aliquatenus derogaret, sed vt apud eos vitam duceret arctiorem. Man. qua. super eo, quod de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta fecisse dignoscitur, eum nullatenus molestetis, quia charitas est fons proprius, cui non communicat alienus.

De Transeuntium, & fugitiuorum reuocatione.
Cap. LXXXI.

EX summa fratris. V. Nunquid si transeat aliquis non petita licentia, ad arctiorem religionem, eo solo potest reuocari a prælato? Respondeo, quòd non, maxime si professionem fecit, vbi se transtulit: multa enim fieri prohibentur, quæ tamen facta tenent. Item pone, quòd impetrauit aliquis regularis licentiam ab abbate suo transeundi ad arctiorem religionem, postea pœnitet ille nunquid abbas prædictus tenetur eum recipere reuertentem? Respondeo, Si ille, vel non potest inuenire arctiorem religionem, vbi recipiatur, aut non potest sustinere asperitatem illius postquam probauit causa, tenetur eum recipere, reuertitur ante factam ibidem professionem, aut nondum transacto tempore probationis, nec potest repelli prætextu prioris licentię, vel renunciationis, si renunciauit primo monasterio: cum facta sit ex causa, scilicet vt transiret ad arctiorem religionem & causa secuta non sit, alias non tenetur recipere. Quid si

petijt

petijt licentiam transeundi, & abbat dixit, quòd deliberat,& antequam respondeat ille pęniter dicens, quòd non vult transire. Abbas tamen postea licentiat eum, nunquid tenetur exire? Respondeo, quòd non exquo non concurrerunt eodem tempore voluntas petentis,& licentiantis. Credo autem quòd vbi quis licentiam petit transeundi ad arctiorem religionem, sufficit licentia solius abbatis, vbi autem ad parem, notauit.H. quòd non sufficit licentia prælati, sine licentia conuentus, cum in alienatione prædii quod minus valet, quàm homo, requiratur consensus capituli. Ad laxiorem autem religionem non potest transire etiam de consensu abbatis, & conuentus, quia contra ius est. Cum autem & conuentus licentiat aliquem simpliciter, & ille renunciet simpliciter suo monasterio, ex odio forte, vel rancore, vel alia de causa, non valet quod agitur, quia hoc non est nisi dare licentiam euagationis, & dissolutionis. Extra.3. de regularibus, & tran. ad rel. Greg. 9. Statuimus, vt præsidentes capitulis celebrandis, secundum statutum ge. concil. Abbates, sive priores fugitiuos, & eiectos de ordine suo requirant solicite annuatim, qui si recipi possunt secundum ordinem generalem, abbates & priores eorum ad receptionem eorum, cen. ec. compellantur, salua ordinis disciplina. Quod si hæc regularis ordo non patitur, auctoritate nostra prouideant, vt apud eadem monasteria sint in locis competentibus, si absque graui scandalo fieri poterit. Alioquin in domibus aliis eiusdem ordinis ad agendam inibi pœnitentiam, talibus vitæ necessaria ministrentur. Si vero fugitiuos dictos inobedientes inuenerint, eos excommunicent, & tamdiu faciat a prælatis excommunicatos publice denunciari, donec ad mandatum ipsorum humiliter reuertantur.

De Votis episcoporum, & seruorum. Cap. LXXXII.

EX summa de ca. Quod autem superius dictum est de monacho, intelligas & de clerico seculari, non in voto abstinentiæ, sed religionis, & peregrinationis. Sed hoc fallit in episcopo, qui nec votum peregrinationis, vel religionis potest facere, nisi obtenta licentia Papæ. Item nec seruus, sine domini voluntate. Tamen si seruus intrauerit religionem, & est persona nota, vel etiam est incognita, quia nescitur vtrum sit liber, vel seruus, non debet recipi ad monachatum per triennium, ita quòd si sit seruus, vel ratiocinijs obligatus, vel colonus.i. originarius, vel ascriptitius, & quæratur a domino suo, reddatur ei, cum omnibus his quæ attulerit, fide tamen accepta de impunitate. Si autem infra triennium non fuit requisitus, postea quæri non potest. Quando incipiet computari illud triennium, dicit. H. quòd a tempore ingressus, & curret continue in fauorem religionis. Ia. Io. & alii plurimi dicunt, quòd a tempore scientię domini. Quid si recipiunt eum ad professionem ante hoc tempus, credo, saluo meliori iudicio, quòd ille debet remanere in ordine & monasterium satisfacere domino, quia fuit in culpa recipiendo eum, vel dic, quòd si iste erat incognitus, & asserebat se liberum, cum interrogabatur de hoc vel forte probabat hoc per falsos testes, & corruptos, si dominus noluerit eum ex gratia dimittere, spoliabitur tanquam indignus, vel vilis habitu, quem furtiue accepit, & restituetur domino. Ex summa fratris. V. Sed nunquid talis est vere monachus, cum inuito domino seruus non possit constituere hominem, super caput suum. Respondeo, quidam dicunt, non potest fieri monachus. Sed H. videtur contrarium: quia seruus vouere continentiam, & propriis abrenunciare, & viuere secundum regulam monachorum quantum licet, saluo iure dominorum, quod habent in corpore serui, & animam Deo obligare inuito domino potest, licet non possit aliis subiicere corpus, sed subiectio corporis non exigitur ad monachatum, quia in propria domo potest quis, & esse, & effici monachus. Quod autem dicit magister, quòd prædictus seruus debet in ordine remanere in fauorem religionis, quod satis potest dici quando seruus huiusmodi bona fide intrauerat monasterium, credens se esse liberum, alias videtur domino restituendus si velit dominus. Quid si postea fuerit manumissus, nunquid tenebitur reuerti ad monasterium, vbi professionem fecit. Respondeo, dicunt quidam quòd non. Sed H. innuit, quòd licet dicatur, quòd non fuerit monachus, quia tamen quantum in eo fuit, tenetur redire ad monasterium. Sed quod contra videtur, extra, de conuer. coniu. Quidam intrauit. placet, & difficile est respondere, dato quòd seruus, manens seruus, monachus fieri non possit. Sed dato quòd possit sicut videtur sentire. H. facilis est, responsio, quia aliud est de viro inuita vxore intrante monasterium qui monachus esse non potest, quia vouere continentiam sine consensu vxoris non potest, quæ continentia annexa est regulæ monachali, vnde reuocatus ab vxore de monasterio, ipsa mortua non tenetur reuerti ad monasterium, quia nunquam monachus fuit, sed seruus. Adepta libertate tenetur reuerti, quia monachus fuit.

De Votis impuberum, Cap. LXXXIII.

EX summa de ca. Item nec impuberes absque patris, aut tutoris auctoritate vouere possunt religionem, vel peregrinationem. Itaque nota, quòd ingrediens monasterium, aut est adultus, aut impubes. In primo casu si intrat sponte, & facit professionem expressam, vel tacitam, non poterit exire. Et dicitur sponte, quia si inuitus intraret non tenetur, etiam si propter aliquam culpam si sibi imponeretur ad pœnitentiam agendam. Et intelligas inuitum, qui intrauit propter metum, qui potest cadere in virum constantem, videlicet mortis, vel verberum, vel seruitutis, vel stupri, serui, vel filiorum. Si vero impubes intrat, aut ab alio ponitur in monasterio, puta patre, vel tutore, aut propria auctoritate. In primo casu, si ipse non consentit potest egredi quando voluerit, vsque ad ætatem legitimam. Si autem consentit, licet consensus ille, qui fit ante annos pubertatis non teneat, tamen exire non potest, priusquam perueniat ad ætatem legitimam, ad instar carnalis matrimonii. Sed quàm cito peruenerit ad perfectam ætatem potest egredi. Si vero impubes propria auctoritate intrauerit, potest extrahi a patre, vel tutore infra annum, vel diem, Hoc tamen addit Innocen. 3. quòd sicut in matrimonio carnali malitia supplet ætatem, ita & in spirituali. Item si quis impubes, doli tamen capax, sponte intrauit, consulerem ei ad cautelam quòd non exiret, vel si exierit quòd rediret, nisi duxisset vxorem, non tamen dico teneri, nisi secundum distinctionem supra dictam. Cã. 20. q. 1. Quod intra annos pueritiæ monasterio traditi, cum adulti fuerint liberum habeant arbitrium manendi, vel discedendi, probatur auctoritate ix. synodi, in qua sic statutum est. Firma autem tunc erit professio virginitatis, ex quo adulta iam ætas esse cæperit, & quæ solet apta nuptiis deputari ac perfecta. Sed hoc de illa professione, quæ proprio arbitrio fit. Secus de illa, quæ a parentibus Deo offertur. vnde Grego. ad Augustinum Anglorum episcopum. Adidistis adhuc quòd si pater, vel mater, filium vel filiam, intra septa monasterii, in infantiæ annis sub regulari tradiderint disciplina, vtrum liceat eis postquam ad pubertatis peruenerint annos egredi,& matrimonio copulari, Hoc omnino deuitamus, quia nephas est, vt oblatis a parentibus Deo filijs, voluptatis frena relaxentur: Item ex concil. Tol. Monachum aut paterna deuotio, aut propria confessio facit, quicquid horum fuerit, alligatum tenebit.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXIIII.

GRatianus. Ex his auctoritatibus colligitur, quòd paterna professio pueros tenet obligatos. Sed obiicitur, illud Leonis Papæ. Puellæ, quæ non parentum coactæ imperio, sed spontaneo iudicio, virginitatis propositum, atque habitum susceperit, si postea nuptias elegerit præuaricantur. Ex quo datur intelligi, quòd si coactæ virginitatis habitum sumpserint, sine præuaricatione ipsum deserere possunt. Sed puella hic nubilis intelligitur, cuius (vt in subsequentibus monstrabitur) post 12. annum liberum est arbitrium, nec in electione propositi cogitur sequi parentum imperium. Sic & illud intelligendum est, quod est statutum in synodo habita ab Eugenio Papa. Sicut qui monasteria elegerit, a monasteriis egredi non permittuntur, ita qui inuiti iustæ offensionis causa sunt intromissi, non nisi volentes teneantur, quia quod non petunt non obseruant. Idem q. 2. Ex concil. Tribur. Puella si ante 12. annos ętatis, sponte sua sacrum velamen sibi assumpserit, possunt statim parentes eius, vel tutores, id factum irritum facere si volunt, at si annum, & diem dissimulando consenserint, vlterius nec ipsi, nec ipsa mutare poterant. Si vero in fortiori ætate adolescentula seruire Deo elegerit, non est potestas parentibus prohibendi. Ex sum. fratris V. vbi dicit. Continentiam, perpetuam, supple, non enim sufficit, quòd promittat continentiam ad tempus vitæ mariti tantum. Si autem post huiusmodi votum factum ad tempus, maritus receptus fuerit de facto, quia de iure non debet, mortuo marito poterit matrimonium contrahere, si sic mansit

mansit vsque ad mortem viri. Quod ideo dico, quia sicut notauit, H. viuente marito, debet compelli intrare monasterium, vel saltem vouere perpetuam continentiam, quod satis credo si ipsa ignara fuit iuris, alias non credo, quòd compellenda sit, sed potius reuocare maritum debebit, si induci non possit illa ad intrandum monasterium, quando est suspecta, vel ad vouendam perpetuam continentiam. Item nota, quòd dicit, in manu, vel præsentia episcopi, talia enim maiora negocia non debent expediri per minorem, quam per episcopum, vel per aliquem de mandato eius. Si tamen per personam fieret inferiorem, vel alias rite factum esset, non deberet propter hoc episcopus factum reuocare, & peccaret si de facto reuocaret. Et nota quòd duplex est professio. s. expressa; & tacita. Expressa est, quæ fit per verba secundum formam ordinis. Tacita autem fit per receptionem habitus regularis, quo vtuntur professi, quod si & cætera omnia facit, inde est ac si fecisset expressam professionem. Item nota. quòd impubes, si est doli capax, secundum H. monachus fieri non potest, nec se Deo obligare. Gratianus. Paruuli vero dum offeruntur, non nisi sub multorum testimonio suscipiendi sunt. Extra 3. de reg. & trans. ad rel. Ex concil. Maguntin, Nullus tondeatur nisi legitima ætate, spontanea voluntate. Ex eodem. Si quis ante legitimos annos tonsuratus sine consensu parentum suorum, si parentes sui infra annum non reclamauerint, in clericatu permaneat. Ex registro Greg. Quia in insulis dura est congregatio monachorum, pueros in eorum monasteriis ante 18. annum suscipi prohibemus. Celestinus 3. Cum. D. miles se cum suo filio discretionis annos nullatenus attingente, ad quoddam monasterium cum bonis suis etiam contulisset, dictum filium suum fecit habitum suscipere monachalem. Et infra. Dil. t. r. respondemus, quòd si dictus puer ad annos discretionis peruenerit, & habitum retinere noluerit monachalem, si ad hoc induci nequiuerit, non est vllatenus compellendus.

Iterum De eodem. Cap. LXXXV.

Ex summa de ca. Si tamen impubes, & doli capax emisit votum aliud quàm continentiæ, videtur quòd sit obligatus, nisi pater statim cum audierit reuocet. Ex summa fratris. V. Idem etiam credo de voto continentiæ circa ingressum religionis, quia non poterit reuocari, nisi statim reuocetur. Quid si vouerit se seruaturum continentiam, vel ingressum religionis, tunc demum cum venerit ad ætatem, vel cum mortuus fuerit pater, nunquid potest pater illud reuocare contradicendo statim. Respondeo, non potest secundum opinionem H. sed secundum communem quæ humanior est, potest statim, nec enim datur ei annus, & dies sicut in transitu ad rel. & hoc, quia per ingressum rel eximitur a potestate patris vel tutoris, sed propter alia vota non eximitur, & ideo non potest reuocare nisi statim reuocet, ex quo scit votum esse emissum. Et expone statim, in ipsa die. ar. Numeri. 30. vbi dicit: Et in alterum diem distulerit sententiam. Idem enim credo de filio, & filia, licet lex loquatur de sola filia. Quid si pater contradixerit, & reuocauerit huiusmodi votum, siue continentiæ, siue aliud, & post huiusmodi reuocationem consentit huiusmodi voto, nunquid filius cum venerit ad ætatem tenebitur obseruare votum, Communis est opinio, quòd nõ, quia semel fuit absolutus scilicet per reuocationem factam a patre, & obligatio semel extincta non reuiuiscit. Vnde non tenetur seruare votum huiusmodi, vel iuramentum si forte iurauit aliquid, quòd tutor, aut pater reuocauit, nisi iterum voueat, aut iuret. Idem dicunt de vxore, quæ ad mandatum viri frangit votum, quod eo mortuo non tenetur illud implere. Idem dicunt de seruo qui intrauit monasterium, & reuocatur a domino, & postea efficitur liber, quod non tenetur redire ad monasterium. Idem de viro, qui inuita, vel nesciente vxore intrauit monasterium, & propter hoc reuocatus fuit ab vxore, quòd mortua vxore non tenetur reintrare monasterium, licet teneatur continere. Sed in omnibus casibus istis, dicit H. contrarium, & dicit quòd in nullo casuum prædictorum absoluitur impubes, aut seruus, aut vir ab huiusmodi votis, sed impeditur adimplere quod promisit. Vnde remoto obstaculo, quod impediebat, debet fieri quod impediebatur. i. votum seruari. Et nota quòd cum pater, vel tutor reuocat votum filii, vel impuberis, aut maritus votum vxoris, non peccat, quia vtitur iure suo sibi a Deo, & a canone concesso: nec filius, nec filia, nec vxor peccant, non implendo votum, post huiusmodi reuocationem.

De Votis coniugum. Cap. LXXXVI.

Ex summa de ca. Vxores si emiserint votum abstinentiæ, vel peregrinationis, vel continentię, vel aliquod aliud non debent auctoritate sua contrauenire. Sed viri eas possunt irritare, etiam si ante matrimonium contractum emiserant votum, quod contracto matrimonio nondum compleuerant, verum est etiam hoc, si vxor de consensu viri emiserat tale votum, & postea vir prohibet, quia debet ei obedire vxor, & in nullo peccat vxor obediendo, licet peccet vir, id quod consenserat prohibendo. Ex summa fratris. V. Nunquid possunt irritare similiter iuramenta eorũ, facta ante matrimonium contractum, vel post? Respondeo. Credo quòd non nisi sint talia, quòd præstita fuerint super abstinentia, secundũ quòd innuit gl. Aug. supraposita. Notauit etiam H. 33. q. 3. voluit, quòd si ante matrimonium contractum obligauit se mulier alicui hominum, non posset post matrimonium contractum vir eius liberare eam ab illa obligatione. Similiter credo, quòd si post contractum matrimonium iuraret aliquid alicui, quod ipsa posset facere, non contradicente marito, non posset ille tale iuramentum irritare, alias credo quòd posset. Quid si voueat mulier, vel iuret quòd non ibit ad conuiuium, vel ad aliquid aliud extra domum propriam, cum viro suo. Respondeo, credo quòd huiusmodi iuramentum, vel votum, si tamen votum est, potest vir reuocare. H. tamen notauit, quòd maritus illa sola vota vxoris abstinentiæ reuocare potest, quæ ipsa implere non potest sine scandalo viri, vt de ieiuniis, de surgendo ad matutinas, de iacendo de nocte in camisia. Alia quæ potest implere sine scandalo viri, reuocare non potest, nec vxor tenetur ei obedire in reuocatione, vt si vouerit quòd daret aliquid de proprio, vbi consuetudo est, quòd mulieres habent parafernalia separata a rebus dotalibus, vel si vouit quòd cantaret vnum psalterium, vel diceret Pater noster, singulis noctibus, vel quòd de cætero non exiget debitum, vel quod non consentiet adulterio.

De eodem. Cap. LXXXVII.

Ex summa de ca. Quod autem dixit de voto continentiæ. s. quòd viri vxorum vota possunt irritare, intelligas cũ distinctione. Quia aut inter virum, aut vxorem est secuta carnalis copula, aut non. In primo casu, si vult vxor religionem intrare potest, si maritus similiter intret, & ecõuerso. Vel si est vetus vxor, & non est suspecta de incontinẽtia licentiet virum, & promittat in manu, vel præsentia episcopi continentiã. Et sic poterit vir intrare, alias non. Idem videtur dicendum in casu conuerso, videlicet, quod vxor possit intrare religionem, viro sene, & non suspecto de incontinentia: quia in huiusmodi non ad imparia iudicantur. Ex summa fratris. V. vbi dicit continentiam supple. Non. n. sufficit, quod promittat continentiã ad tẽpus vitæ mariti sui tantum. Si autem post huiusmodi votum factum ad tempus maritus receptus fuerit de facto, quia de iure non debet, mortuo marito poterit matrimonium contrahere, si remansit vsq; ad mortem viri, quod ideo dico, quia sicut notauit. H. viuente marito debet compelli intrare monasterium, vel saltem vouere perpetuam continentiam. Quod satis credo si ipsa ignara fuit iuris, alias non credo, quòd compellenda sit, sed potius reuocare maritum debebit, si induci nõ possit illa ad intrandum monasteriũ quando est suspecta, vel ad vouendam perpetuam cõtinentiam. Item nota, quod dicit in manu, vel præsentia episcopi: talia. n. maiora negocia non debent expediri per minorem quàm episcopum, vel per aliquẽ de mandato eius. Si tamen per aliam personam fieret inferiorem, si alias rite factum, non deberet propter hoc episcopus factum reuocare, & peccaret si de facto reuocaret. Extra. 3. de conuersione coniugum. Alex. 3. Laicus, ignorante episcopo, de licentia vxoris monasterium ingressus, professionem fecit. Dicimus quod nisi vxor ad religionem transierit, aut perpetuè castitatem seruare promiserit, vir potest & debet de monasterio reuocari. Inno. 3. Non est alter coniugum recipiendus ad obseruantiã regularem, nisi reliquus perpetuam continentiam repromittat, sed & vitam debet mutare, nisi forte eius sit ętatis, vt sine suspicione incontinentiæ valeat in seculo remanere. Ex summa de ca. Si vero vxor non vult ingredi religionem, sed in seculo promittit continentiam, obligatur quantum in ea est, marito tamẽ petenti debitum redde, nisi ambo emiserint pari consensu tale votum, tunc enim & si maritus peteret, ac votum frangeret, ipsa tamen debet instantissime perseuerare in voto quod fecit.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXVIII.

SI autem non interuenit carnalis copula, potest ingredi religionem inuito etiam viro, & contradicente. Extra tertio de conuer. coniuga. Alexander quartus. Post consensum legitimum de præsenti licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium sicut sancti quidam de nuptiis vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non interuenerit, & alteri remanenti si commonitus continentiam seruare noluerit licitum est ad secunda vota transire quia cum non fuissent vna caro insimul effecti satis potest vnus ad Deum transire, & alter in seculo remanere. Ex summa fratris V. Nunquid similiter poterit transire ad heremum, vel ad reclusorium. Respondeo. H. notauit, quòd potest marito inuito, dum tamen emittat votum continentiæ, quia in heremo vel reclusorio, vt dicit, est arctior religio, quã in ecclesia regulari. Sed non credo, quòd possit, nisi obliget se ad obseruantiam regularem, & solenniter renunciet seculo, & omni proprietati, ita quòd teneatur ad illa tria vsitata, quæ sunt in qualibet religione, scilicet ad continentiam, & ad abrenunciationem propriorum, & ad obedientiam. Quid si datum est ei tempus ad intrandum, & maritus interim per violentiam cognoscit eam, nunquid eo non obstante poterit illa ingredi religionem infra tempus sibi assignatum? aut impedietur intrare propter matrimonium iam per carnalem copulam consumatum? Respondeo quod quæstio dominicalis est, & diuersi diuersa super hoc senserunt. Ex summa de ca. Sed quid si se dicit velle intrare, cum vir exigit ab ea debitum, & tamen procrastinando differt. Dico, quòd episcopus debet arbitrari tempus infra quod ipsa ingrediatur, quo elapso si non fuerit ingressa, cogatur per excommunicationem satisfacere viro, quod etiã ex tunc poterit efficaciter accipere, tamen si termino elapso illa ingrederetur, nihilominus teneret ingressus, dummodo ante carnalem copulam, postquam autem ipsa fuerit ingressa, & fecerit professionem tacitam, vel expressam, solutum erit matrimonium, & vir qui remansit in seculo, etiam illa viuente poterit aliam ducere. Ex sum. fratris. V. Hoc siue de consensu intrauerit uxor religionem, siue eo contradicente. H. tamen contrarium notauit super illud. c. desponsata, scilicet quod eo ipso videtur maritus vouisse continentiam, quod consensit uxorem intrare monasterium, quod ego non credo. Ex sum. de ca. Item quid si ipsa non vult ingredi religionem, sed quasi seruatura propositum castitatis in seculo, velit in domo propria permanere, suscepto aliquo religionis uelo. Ad hoc dicas, quòd nõ sufficit, & nihilominus consumandum est matrimonium iam con tractum, nisi se voto astrinxerint ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo, religionis propositum exequatur. Extra vbi supra. Inno. 3. Cum quædam mulier velum viduitatis coram duobus abbatibus assumpsisset, benedictione solenni, quidam nobis proponebat se prius ipsam mediantibus nunciis per verba de præsenti, arra etiã interposita desponsasse, at illa se in illum consensisse confessa, dixit, quòd audierat illum lepra esse percussum, & ob hoc eius fuerat abhominata complexum. Et infra licet videatur in veli susceptione religionis habitum assumpsisse, si tamen velit in domo propria permanere, quasi propositum castitatis in seculo seruatura, nihilominus consumandum est matrimonium iam contractum, nisi se voto astrinxerit ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo religionis propositum exequatur. Ex summa fratris. V. Compelli potest, & debet.

Item de eodem. Cap. LXXXIX.

QVid si antequam compellatur, vel exequatur huiusmodi propositum siue uotum, voluntaria cognoscatur a marito, nunquid consumatur matrimonium? Credo, quod sic, nisi ita astrinxerit se ad obseruantiam regularem, quod fecerit professionem tacitam, vel expressam secundum formam alicuius religionis, nec enim uotum castitatis, quocumque modo solennizatum, dirimit matrimonium ante contractum, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, vel professionem regularem. Sed nunquid potest aliquis, vel aliqua fieri monachus, vel monacha in domo propria. Respondeo potest quidem, sicut notauit. H. dum tamen faciet uotum de non habendo proprium, & de seruanda continentia, & supponat se regulæ monachali, & viuat secundum eam, nec exigetur, quod se supponat alicui abbati, uel priori, quia primus monachus sine omni abbate, vel priore monachus fuit, licet non fuerit monachus secundum regulam, & formam Beati Benedicti, qui uoluit & instituit, quòd fratres sui obedirent abbati. Sed cuius sunt res, quas habet huiusmodi monachus, qui est sine abbate, vel priore in domo propria, vel in reclusorio, vel in heremo, cum habere propria nõ debeat? Respondeo. Dicit H. sua sunt quo ad vsum, quo ad proprietatem autem eorum sunt, qui debent ei succedere ab intestato, si tamen transferat se ad aliquam ecclesiam, fingentur nunquam fuisse illorum, & erũt illius ecclesiæ ad quam se transtulit. Si autem nec se transfert, nec habeat tales successores, succedet in illis rebus ecclesia, cum huiusmodi monachus persona sit ecclesiastica. Cum autem quis, uel aliqua emittit uotum continentiæ in manu publicæ personæ, credo sine præiudicio, quod tale uotum impedit, & dirimit matrimonium postmodum contrahendum, licet sic uouens non recipiat habitum religionis, nec renunciet propriis, uel promittat obedientiam alicui, uel abbati priori. Quidam tamen dicunt contrarium, dicentes quòd uotum continentiæ non dirimit matrimonium contrahendum, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, aut per professionem regularem. Ex summa de casibus. Et nota, quòd quicquid dictum est de uxore, quantum ad uotum continentiæ, intelligendum est, & de viro, quia in talibus, secundum omnes ad paria iudicantur vir & vxor. In voto autem abstinentiæ dicunt quidam indistinctè, quia vir sit maior, quod possit talia uota facere inuita vxore. H. vero intelligit idem, vbi per tale uotum non fieret uxori præiudicium in debito sibi reddendo, quod satis uidetur mihi probabile. In uoto peregrinationis dic, quod neuter coniugum potest altero inuito facere. Fallit tamen in uoto Hierosolimitano, quod in maximum fauorem terræ sanctæ, ac fidei Christianæ potest uir sine uxoris licentia facere, ac libere adimplere, uxor tamen, ut assentiat est attentius commonenda, vel si non uult remanere sequatur uirum suum.

De Eodem. Cap. XC.

EX summa de casibus. Item alter coniugum intrauit religionem sine licentia alterius, alius repetit eum, quæritur vtrum teneatur redire ad coniugem. Respondeo, quòd sic, nisi in duobus casibus. Vnus est, si illa fuit publice fornicata, & ipse ingrediens vixit caste, de alio posterius uide. Ex summa fratris. V. Bene dicit sine licentia, quod fieri non debet, quia tria sunt necessaria ad hoc, auctoritas episcopi, expressa licentia operis sui, & uotum perpetuæ continentiæ, cum transitu ad religionem si sit suspecta persona, alias poterit remanere in seculo. Item bene dicit, si uixit caste, alias non posset eam repellere, scilicet si fornicatus ipse fuisset, ante ingressum religionis, uel post. Extra tertio ubi supra. Innocentius tertius. Constitutus in præsentia nostra H. sua nobis confessione monstrauit, quod in accolytatus ordine constitutus, quandam puellam. R. nomine in faciẽ ecclesiæ duxit, quam cum carnaliter cognouisset, orta discordia inter eum & amicos puellæ, ipsa fuit alii nomine V. copulata, & tu eum vsque ad gradum sacerdotii ordinasti. Cum autem eum sua conscientia remorderet, habitum ordin. Cisterciensis assumpsit, & infra. Mandamus quatenus mulierem, vt a dicto V. recedat, cui per adulterium adiuncta est, nec prædictum monachum impediat, quo minus regulariter uotum valeat ad implere, per censur. ecclesiast. cogere non ommittas. Ex summa fratris V. Quid si vterque fornicatus est, nunquid potest alter altero inuito intrare monasterium? Respondeo, Non potest, sicut notauit H. vigesimaseptima quæstione secunda. Agathosa. Et potest reuocari, qui sic intrauit, quod credo verum siue occulta, siue publica fuerit vtriusque fornicatio, uel si etiam ingrediens occulte fornicatus fuerit, & alius publice. Quid si uterque non petita licentia ab altero intret monasterium, nunquid potuerint se mutuo repetere. Respondeo, Non poterunt, quia neuter potest dicere se ab altero spoliatum, & vterque intrando renunciauit iuri, quod habebat in reliquo, & iuri exigendi debitum, vnde votum vtriusque tenuit quo ad exigendum, & quo ad reddendum debitum. Quid si uterque credens alterum esse mortuum intret monasterium, nunquid comparata veritate potest alter exire, & alterum petere. Respondeo. Notauit H. quòd sic, quia neuter intrando uoluit fieri monachus, nisi alter mortuus esset, unde neuter fuit monachus, cum uterque uiueret. Sicut illa quæ nupsit alii, cum virum suũ mortuũ esse crederet

comparata veritate licite recedit a secundo, & redit ad primum. Ex sum. de ca. Alius est si fuerat lata inter eos sententia, diuortii ad separationem thori. Ex sum. fratris. V. In hoc casu potest ille qui relictus est intrare monasterium inuito relinquente, sicut notat H. super prædictum c. quia per sententiã ecclesiæ amisit vterque potestatem in corpore alterius, & vterque ex toto renunciauit iuri suo, quod credo verum, esse, si relinquens non vult reliquum sibi reconciliari. Ex sum. de ca. Ad aliud dico, quòd est obligatus quo ad se tantum, & ideo non poterit exigere debitum, quia hoc potuit vouere, quia erat in sua potestate. Sed alienum, id est non reddere debitum coniugi petenti, non potuit vouere, & ideo tenebitur reddere. Extra. 3. de conuer. coniu. Alex. 3. Quidam intrauit monasterium inuita vxore, qua ipsum repetente coactus est ad ipsam redire, ea mortua, quæris &c. Respondemus, quòd votum non tenuit. Vnde ratione voti ad monasterium non tenetur redire, Vlterius vero vxorem accipere non poterit, promisit enim se non exigere debitum, quod in eius erat potestate, & ideo quo ad hoc votum tenuit, non reddere autem non erat in eius potestate, sed mulieris.

Iterum de eodem. Cap. XCI.

EX summa de ca. Pone, quod moritur vxor, quæ extraxerat eum de monasterio, nunquid tenetur redire ad monasterium? vel nunquid poterit ducere aliam vxorem? vel nunquid saltem tenebit matrimonium si duxerit? Item nunquid ab illa secunda poterit exigere debitum. Ad primum dico, quòd cessante impedimento monendus est diligenter redire ad monasterium, & peccat si non facit, inuitus tamen non est cogendus ab ecclesia, quia professio quam fecit, non solennizauit votum, cum non obligaretur simpliciter ad continentiam propter impedimentum vxoris Ex sum. fratris. V. Si peccat quare ergo non compellitur redire, cum quilibet possit cõpelli ad pœnitentiam, & desistere a peccato? Respondeo secundum H. compelli potest, & peccat mortaliter si non redit. Quod ergo sequitur, quòd non est cogendus inuitus, intelligendum est ad petitionem eorum, ad quos intrauit, quibus se subiicere non potuit. Episcopus tamen de suo officio potest eum compellere reuerti ad monasterium. Vel dic, quod peccat venialiter, quia recedit a proposito meliori, quod tamen non videtur verum, cum quantum in ipso fuerit obligauerit se, ad perpetue viuendum in religione quando fecit professionem. Cum ergo mortua vxore sublatum sit impedimentum quod impediebat voti executionem, fieri debet quod impediebatur, & huic rationi innititur. H. extra vbi supra. Vrbanus. 3. Licet D. vxore sua remanente in seculo de iure ad religionem transire nequiuerit, ea tamen sublata de medio, votum sine salutis suæ periculo non potuit violare. Cælestinus. 3. Vtrum mulier, quæ credens maritum mortuum, habitum religionis assumpsit, & eo reuerso, de monasterio educta fuit, post obitum viri sit ad obseruantiam regularem compellenda? Respondemus, quod votũ eius vsquequaque non tenuit, eatenus tamen fuerat obligatorium, quatenus se poterat obligare: promisit enim intrando monasterium, se non exacturam carnis debitum, quod erat in potestate ipsius. Redire vero ad seculum non erat in potestate ipsius, sed in potestate mariti, & ideo quãtũ ad eũ tenuit uotũ, quod post viri obitum tenere non desiit, cum ad eum statum a quo poterat efficax habere principium cognoscatur. Consultius quoque dicimus, vt ad monasterium redeat, vbi professionem fecit. Si vero ad hoc non poterit induci, ipsam inuitam credimus non cogendam. Ex summa de ca. Ad secundum dico quòd non potest contrahere, impediente voto saltem simplici. Si tamen contraxerit per verba de præsenti peccat, & debet agere pœnitentiam de simplicis voti fractione, & tenebit matrimonium, & ita responsum est ad tertium. Ad quartum, & vltimum dixit H. quod sicut non poterat exigere debitum a prima nec a secunda. Io. vero & plerique alii doctores dixerunt, quod licite poterit exigere: quia licet peccauerat contrahendo, tamen tantum bonum est matrimonium, quod tollit totaliter obligationem illam. Opinio tamen H. videtur tutior, & congruentior ad salutem.

Adhuc de eodem. Cap. XCII.

QVid si vxor side cuius licẽtia vir intrauerat religionem, vult intrare religionem, & maritus contradicit? Ad hoc distinguo cum Inno. quia aut est iam eiectus de monasterio, & reconciliatur uxori, aut non. In primo casu non potest intrare vxor religionem. In secundo potest illo inuito intrare. Causa. 33. quæstione quinta. Qui vxorem suam velari permiserit, aliam non accipiat, sed similiter conuertatur. Ex hoc casu & similibus dixit H. quod alter coniugum si viderat comparem suum, uel sciuerit intrare religionem, & tacuit eo ipso præsumitur vouere continentiam, & huiusmodi taciturnitas reputatur pro consensu, secundum plurimos. Sed magister videtur innuere supra, quod necessaria est licentia expressa, & non sufficit taciturnitas, quod credo verum esse. Sed & si interuenerit consensus, vel licentia extorta per violentiam, vel per dolum, non præiudicat. Si autem non fuerit dolus ibi, vel violentia præiudicat, nisi licentians, vel consentiens ius ignorauerit, scilicet quod teneretur ad perpetuam continentiam, si autem sciuit ius, & non erat persona suspecta de incontinentia, non poterit reuocare licentiatum, sed tenebitur continere, quia præsumitur continentiam vouisse. Si autem erat persona suspecta de incontinentia, & hoc sciebat, non poterit similiter reuocare, sed tenebitur intrare religionem, si eam commode poterit inuenire. Si autem non potest, aut non credebat se esse suspectam de incontinentia, cum tamen non esset, poterit reuocare licentiatam, quia non recipitur apud Deum illius viri conuersio, cuius sequitur coniugalis federis prostitutio. Quid si licentians emiserit uotum continentiæ remanens in seculo, & non esset suspectus, & mortuo corpore suo de facto, contrahat matrimonium, nunquid tenebit? Respondeo, tenebit, nisi emiserit votum continentiæ solenne, quod poterit solennizari, quamuis non renunciet propriis, nec promittat obedientiam alicui abbati, vel priori. Nec etiam recipiat habitum alicuius religionis, nec sacrum ordinem, dum tamẽ emittat illud in manu episcopi, vel abbatis de mandato episcopi generali vel speciali, ipso episcopo, vel eius mandatario approbante illud uotum, tunc enim spirituale matrimonium contrahitur inter uouentem, & Deum, & perficitur per approbationem ipsius episcopi, qui est vicarius, vel procurator Dei. Immo etiam consumatur quantum in hac vita potest consumari, vnde post huiusmodi uotum, sine matrimonium spirituale, locum non potest habere carnale matrimonium, sicut post matrimonium carnale consumatum, non potest transiri ad aliud carnale, altero contrahentium viuente, nec etiam ad spirituale, nisi de consensu vtriusque.

De Eodem. Cap. XCIII.

EXtra. vbi supra. Grego. 9. Mulier quæ in fide remansit, potest nolente viro, qui ab infidelitate reuertitur, postquam ab eo fuerat iudicio ecclesiæ separata, ad religionem libere conuolare. Idem, Mulieres vero, quæ relicto maritali thoro, lapsu carnis ceciderũt. Si mariti earũ cõmoniti a te diligẽter, eas conuersas noluerint recipere propter Deum in claustris, cum religiosis mulieribus studeatis collocare, vt perpetuam pœnitentiam ibi agant. Ex summa fratris. V. nota, quod dicitur de marito si noluerit recipere, supple voluntarie, & sibi reconciliare, ad quod ipse compelli non potest, quantumcumque illa non pœnituerit, nisi & ipse adulteratus fuerit. Et est argu. quòd potest eam reconciliare sibi inuitam si velit, & quòd antequam recuset sibi reconciliare illam, monachari non potest, siue lata sit sententia diuortii, siue non, cum hæc decret. Gaudemus, indistincte loquatur H. tamen dixit, quòd lata sententia diuortii, relictus monachari potest inuito, & contradicente relinquente.

De Mendacio, & eius speciebus. Cap. XCIIII.

EX summa de casibus. Mendacium est, vt ait Augustinus falsa significatio vocis, cum intentione fallendi. Nam is qui mentitur contra id, quod animo sentit, loquitur voluntate fallendi, & ita prima pars diffinitionis comprehendit falsum dicere, secunda mentiri. Patet ex his, quòd hæc duo, mentiri, & falsum dicere, se habeant excedenter, & excesse, quia non omnis, qui mentitur dicit falsum, nec omnis, qui dicit falsum, mentitur, at qui mentitur fallit semper voluntate, & ideo semp peccat, quia reã linguã non facit, nisi rea mens. Qui vero dicit falsũ nõ semp peccat: aliqñ. n. dicit qs falsum, & credit se dicere uerum, & tunc, si adhibuit diligentiam debitam non peccat, si autem peccat saltem venialiter. Augustinus ponit octo genera mendaciorum. Primum quod fit in doctrina religionis. Secũdũ vt aliquẽ lædat iniuste, qd tale est ut nulli prosit, & obsit alicui. Tertium quod prodest alicui, ita vt

vt obsit alteri, quamuis non ad mundiciam corporalem, vt mẽdaciũ testis in causa pecuniaria. Quartum quod fit sola mẽtiẽdi, fallendique libidine, quasi sine causa, & vtilitate. Quintum quod fit placendi cupiditate. Sextum quod nulli obest, & ꝓdest alicui, ad euitandum periculum pecuniæ. Septimum quod nulli obest, & prodest alicui, ad euitãdum periculum personæ. Octauum est, quod & nulli obest, & ad hoc prodest, vt ab immundicia corporali aliquem tueatur, vt si volenti corrumpere virginem, mentiatur quis, eam esse coniugatam. In his autem tanto minus quisque peccat, quantomagis a primo recedit. Ex summa fratris. V. Sed contra videtur, ꝙ minus peccatum est se ptimum mendacium, quam octauum. Respondeo. Non attenditur recessus iste quãtum ad ordinem hic positum, sed quãtũ ad qualitatem, & detestationem primi mendacii, quod est in religionem fidei. Nec dicitur, ꝙ quanto quodlibet istorũ mendaciorum recedit a primo, tanto magis est peccatum, sed quanto mentiens plus recedit. Vel dic, ꝙ tria vltima non differunt, nisi secundum qualitatem facti, & reputantur pro vnico mendacio. Porro ĩ secũdo genere intellige, ꝙ nulli prosit ad suæ iustitiæ conseruationem, quod dico, quod falsus testis in causa criminali, siue contra reum, siue pro reo dicat testimonium, prodest reo ad euadendum pœnam debitam, vel accusatori ad euadendum pœnam calumniæ. Ex summa de ca. Fit autem materialiter ex verbis eiusdem. Aug. alia distinctio breuior, & tamẽ plenior, Quia mẽdaciorũ, aliud est perniciosum, siue malignitatis, aliud officiosum, siue pietatis, aliud iocositatis. Primum membrum huius vltimæ distinctionis cõprehendit quinque genera primæ præcedentis, secundum tria vltima.

De mendacijs mortalibus, & venialibus.
Cap. XCV.

OMne mendacium perniciosum est mortale. Mendacium vero officiosum, idest quod nulli obest, & prodest alicui, veniale est, secundum omnes in homine imperfecto, & idem de iocoso. Sed in hoc est opinio, quia quidam dicunt officiosum maius peccatum, quàm iocosum, quia fallit proximum licet non noceat, quod non facit iocosum. Alii vero dicunt contrarium. s. ꝙ officiosum sit minus peccatum, quàm iocosum, quia prodest proximo, quod non facit iocosum. In homine autem perfecto idest claustrali, qui ex toto renunciauit mundo pro Christo, dicunt quidam idem. s. ꝙ vtrumque tam officiosum, quam iocosum sit in eo veniale, sed tñ grauius, quàm in imperfecto. Alii dicunt, ꝙ mendacium officiosum semper est mortale in homine perfecto, iocosum vero veniale, quia non fit ex animo, sed istud fit, & per istud intendit decipere, ꝑ illud non, Prima opinio humanior est, & mihi plus placet. Qđ tñ dictum est de iocoso mendacio intelligendum vr, quia non fallit, nouit enim ille cui dr, iocandi causa fuisse dictum. Sic vr dicere Aug. Hoc etiã intelligas nisi dicatur ex quadam complacentia, siue delectatione quam inde habeat, nam tunc dici põt mortale. Idem si scienter ducit in consuetudinem. Ex sum. fratris. V. Quod ait dum placet. Intelligo qñ illa placentia, vel delectatio pręponitur delectationi Dei, & mandatorum eius. Nec enim delectari in creatura sub Deo, mortale est etiam homini perfecto. Item secundum quosdam, consuetudo nunquam facit peccatum in aliquo actu, nisi comitetur libido delectandi mortalis. Causa. 22. q. 2. Aug. in enchi. Nemo mentiens iudicandus est, qui dicit falsum, quod putat verum esse, quia quantum in ipso est non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliqñ temeritatis arguendus est, qui falsa incautus credit, ac ꝓ veris habet, potius quam econtrario, quantum in ipso est ille mentitur, qui dicit verum, quod putat esse falsum. Item Aug. in 5. psal. Duo vero sunt genera mendaciorum, in quibus non est magna culpa, sed tamen nõ sunt sine culpa, cũ aut iocamur aut ꝓximo cõsulẽdo mẽtimur. Illud aũt primũ in iocando ideo nõ est pniciosum, quia non fallit, nouit. n. ille cui dr iocãdi causa fuisse dictum. Secundum autem ideo mitius est, quia retinet nonnullam beniuolentiam. Illud autem, quod non habet duplex cor, nec mendacium quidem dicendum. Verbigratia tanquam si cui gladius commendetur, & promittat se redditurum, cum ille qui commendauit poposcerit. Si forte gladium suum repetat furens, manifestum est non esse reddendum, ne vel se, vel alios occidat donec ei sanitas restituatur. Hic ideo non habet duplex cor, quia ille cui commendatus est gladius, cum ꝓmittebat se redditurum reposcenti, non cogitabat furentẽ posse repetere. Item August. in lib. quæstionum Gen. ca. 45. Quod ait fratribus suis Ioseph Nesciebatis, quia non est in augurio homo, qualis ego, quia non serio, sed ioco dictum, vt exitus docuit, non est habendum mendacium: mendacia enim a menda

cibus serio aguntur, non ioco. Gratianus. Sed in veteri testamento multa permittebantur, quorum exemplis hodie vti nõ licet. Ex sum. de ca. Item ad id, quod supra dictum est, mendacium adulationis est mortale, contradicit. Aug. numerans illud inter venialia. Sed dic, ꝙ tribus modis adulatur quis, attribuendo alicui bonum, quod non habet, approbando malum quod habet, & superextollendo bonum quod habet. In primo casu, & secundo credo esse mortale, sed in secundo grauius, in tertio veniale, quidam tamen dicunt in primo casu esse venale.

Vtrum mentiendum sit pro saluanda vita alicuius.
Cap. XCVI.

SOlet dubitari quid agendum sit ei a quo quæritur aliquis occidenendus, quem ipse scit in domo sua latitare. Si manifestat eum timet crimen proditionis, & homicidii, timet etiã peccatum illorum, qui occident eum, ne sic grauius morientur in anima, quod etiam timet in latitante, si forte est in mortali, & moriatur impœnitens. Si uero non manifestat, formidat ipsum mendacium, super quo videtur nullum posse adhiberi remedium. Solutio. Plane videtur sentire. August. quod nullo modo debeat quis mentiri, & maxime perfectus pro vita alterius redimenda. ait enim. Ad sempiternam salutem nullus est ducendus, opitulante mendacio. Idem. Nec quis arbitretur perfectum, & spiritualem hominem pro ista temporali uita, vel morte, cuius sua, vel alterius non occiditur anima debere mentiri, taceat potius, vt sic neque prodat, neque mentiatur, neque occidat animam suam pro corpore alterius. Item Augustinus. Periculosissime admittitur hæc compensatio, vt nos faciamus malum aliquod, ne alius grauius malum committat. Ego credo, saluo meliori iudicio, quòd talis debet esse processus. Primo debet tacere, vt ait Augustinus. Sed si videtur ei, ꝙ taciturnitas sit periculosa, quia ex ea credit interrogans eum concedere illum esse in domo, transferat se si potest ad aliam materiam, quasi iuterrogando eum de aliquo facto, vel respondeat verbum aliquod æquiuocum, utputa non est hic, idest non comedit hic, vel aliud simile. Nam Iacob dixit patri suo Isaac, se esse Esau primogenitum, non natiuitate, quia tunc mẽtiretur, sed iure primogenituræ quam emerat. Item Abraham rogauit uxorem suam Saram, vt diceret se non uxorem, sed sororem, quia filia fratris erat. Item Thobias: Ego sum inquit Azarias, &c. Vel dic simpliciter, quod debet negare & asserere eum non esse ibi, si tamen conscientia sua dictat sibi, quod ita debeat dicere, tunc enim nullo modo peccabit, quia non mentietur, idest non ibit contra mentem. Ex summa fratris. V. Duplex est conscientia veri, contra quam dicit, & conscientia dicendi contra quam non facit, sic dicendo, ex quo dictat ei, ꝙ debeat sic dicere.

De Crimine periurij. Cap. XCVII.

EX summa de casibus. In mendacio fundatur periurium, proprie namque periurium est mendacium iuramento firmatum. Committit autem quis periurium tribus modis, secundum Augustinum. Vel cum iurando loquitur falsum sine intentione fallendi, vel cum iurando loquitur falsum cum intentione fallendi. Qualiter autem hoc fiat ostendit Augustinus ponens hos tres modos periurii. Primus modus cum quis fallitur, puta quia credit verum esse, quod falsum est, & temere ac indiscrete iurat. Secundus cum scit, vel putat falsum esse, & tamen pro uero iurat. Tertius cum putat aliquid falsum esse, & tamen verum est, & ipse iurat tanquam verum. Primũ periurium est peccatum, sed veniale, si adhibuit diligentiam, quam debuit. Si vero ignorantia iuris, vel facti crassa fuerit, & supina mortale. Duo vltima sunt mortalia, sed primum grauius, & hoc circa assertorium. Circa promissorium similiter sunt tres modi periurii, primus cum iurat se facturum, uel dicturum aliquid illicitum, vel inhonestum. Secundus cum iurat se facturum, vel dicturum aliquid licitum, & hoc cum solennitate, sed absque necessitate, & indiscrete. Tertius in iuramentis quotidianis, quæ fiunt sine solennitate in cursu verborum, ex quadam leuitate, & consuetudine mala, de re tamen licita, uel etiam cum fiunt huiusmodi iuramenta iocosa. In his tribus statim cum iurat peierat. Primum iuramentum est mortale, & nullo modo obseruandum. Secundum similiter mortale, sed minus, & omnino seruandum, ex quo seruari potest sine interitu salutis æternæ. Tertium veniale iuramentum est, affirmatio vel negatio de aliquo, sacræ rei attestatione firmata. Causa institutionis est duplex. Vna propter infirmitatem hominum de facili dubitantium. Alia ꝓpter

pter vitandam idolatriam. Ex his patet, ꝙ iuramentum licitũ est,& bonum,& etiam meritorium, cum per ipsum proximo subueniatur,ad quod tenemur ex præcepto, nec ideo dissuadetur,quia ipsum sit malum, sed quia ex frequenti & incauta iuratione sæpe solet contingere periurium, sicut vinum nõ est malum,& tamen prohibet Apostolus vinum bibere ad superfluitatem,quia inde solent procedere ebrietates,& luxuriæ. Ex summa iuris. Dicitur autem iuramentum illicitum, quãdo est ratione personæ quæ iurat,vt si paruulus iuret. Quandoque ratione eius cui iuratur,vt si clericus laico iuret. Quandoq; ratione eius,quod iuratur,vt si iuretur id, quod est mortale peccatum. Quandoque ratione eius per quod iuratur,vt si p idola, vel per creaturas. Quandoque ratione eius ad quod fine propter quod iurat,vt si quis iuret ob hoc vt eligatur. Quandoque ratione eius cui iuratur,sicut iuramentũ Herodis propter saltationem. Quandoque ratione modi iurandi,vt si iuretur indiscrete. Quandoque vero ratione temporis,vt si iuretur in diebus dominicis. Vnde versus. Si ius iusiurandum licitum vis discere cerne. Quis,cui,quid,per quid,ad quid,cur,quomodo quando? Clericus tamen iurare debet in quibusdam casibus, scilicet pro pace,pro tollenda infamia,pro fide,pro reuerentia, pro damno vitãdo, pro defectu veri. Vnde versus. Pax,& fama, fides,reuerentia:captio damni. Defectus veri, sibi quærunt magna caueri.

De Speciebus periurij. Cap. XCVIII.

PEriurium tripliciter dicitur, scilicet iuratio falsa,scienter facta,iuramentum indiscretum, & est transgressio liciti iuramenti. Ex summa de casibus. Pęna periurii est,quòd debet pœnitentiam agere septem annis, sicut pro alijs peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio,non est infamis. Ex summa fratris.V. Quid de vxore suspecta de adulterio, quòd ipsa reuera commisit,nunquid postquam confessa fuit de peccato,& pœnituerit, potest iurare;quòd non sit in culpa de illo adulterio,propter scandalum mariti,& aliorum amicorum,qui alias placari non possunt nisi hoc iuret, & ad hoc compellunt eam? Respondeo Potius debet omnia mala tolerare, quàm huiusmodi temerarium subire iuramentum, cum certa esse non possit,quòd huiusmodi culpa sit ei dimissa adhuc,vt extra.de purga.canọ.accepimus. Nisi sic compulsa iuraret sub verbis duplicibus,qui vno sensu continerent veritatem, & in illo sensu intelligeret, non peccaret, per hanc cautelam illius malitiam excludendo. Quid si aliquis ex impetu iuret aliquid, sup quo si plene deliberasset,non iuraret,nunquid seruare tenetur. Credo quod sic,si licitum est quod iurauit, sufficit enim ad hoc, quòd sit obligatus, quòd intendit Deum inducere testem illius rei. Sed videtur magister innuere,quòd qui iurat se facturum aliquid,si non intendat se obligare,vel facere quod iurat, non est obligatus ex illo iuramento, licet mortaliter peccauerit in iurando. Ego credo,fine præiudicio,quod exquo quis inducit Deum testem alicuius rei licitæ faciendæ, quicquid intendat,quicquid proponat, tenetur.

De Criminis aggrauatione,ratione solennitatis adhibita. Cap. XCIX.

EX summa de casibus. Circa solepnitates nota, quòd qui iurat per Deum,multum obligatur, qui vero per Deum & Euangelia magis obligatur,qui istis adiungit sanctorum reliquias,magis adhuc obligatur, & ita crescentibus solẽnitatibus,crescit obligatio. Sed quid si vnus iurat per Deum, alius per Euangelium? Solet tamen dici communiter a doctoribus,ꝙ si vtrumque iuramentum solenniter factum est,æqualiter obligat. Si autem alterum solenniter, alterum non, magis est obligatus,quo ad Ecclesiam,solenniter iurans, sed quantũ ad Deum æqualiter. Aliter vero,quanto sanctius per quod iuratur,tanto magis est,ut ait Aug. pęnale periurium. Gratianus. Causa.22.q.1. quæritur quis magis teneatur reus, an ille qui per Deum,an ille,qui supra sacra Euangelia iurat? Huic quęstioni Iohannes Chrisostomus respondet dicens, Si aliqua causa fuerit, modicum videtur facere,qui iurat per Deum, qui autem per Euangelium maius aliquid fecisse vr,quibus dicendũ est. Stulti scripturæ sanctæ pp Deum factæ sunt,non Deus pp scripturas. Item Hiero. Amonendi sunt omnes,vt diligenter caueant periurium,non solum in altari seu sanctorum reliquijs, sed etiam in communi loquela. Item Pius Papa. Si quis per capillum Dei,vel caput iurauerit, vel alio modo contra Deum blasphemia vsus fuerit,si in ecclesiastico ordine est deponatur, si laicus anathematizetur.

De Iuramento per creaturas non concessas. Cap. C.

HIero super Math. lib.1. Considera, ꝙ Saluator non per Deum iurare prohibuerit,sed per cœlum & terram, & per Hierosolymam,& per caput tuum,& hoc quasi par uulis fuerat longe concessum,vt quando victimas immolabant Deo,ne eas immolarent idolis. Sic iurare permitterentur in Deum,non quòd recte hoc facerent, sed quod melius esset id Deo exhibere,quàm demoniis. Item ex concil. Chartag. Clericum per creaturas iurantem acerrime obiurgandum, si perstiterit in vitio excommunicandum. Inter æpulas vero cantantem. supradictæ sententiæ seueritate coercendum decernimus. Et si quis per creaturas iurauerit, acerrimè castigetur, & iuxta hoc ꝙ synodus diiudicauerit, pœniteat. Si quis autem talem hominem non manifestauerit, non est dubium quin diuina condemnatione coerceatur, Et si episcopus ista emendare neglexerit,acerrime corripiatur. Ex summa fratris.V. Excepta cõsuetudine,non credo,ꝙ si quis aliquando iurat per caput, aut oculos domini,aut alia membra eius, quæ in cæteris hominibus non censentur turpia, vel inhonesta, vel per quæ consueuerunt homines iurare,nõ credo inquam ꝙ peccet mortaliter. Ribaldos autem,& illos qui passim,& assidue iurant per membra domini, non audeo a peccato mortali excusare. August. ad Publicolam. Sed si obiiciatur ꝙ Ioseph sanctus vir per creaturas iurauit,dum dixit fratribus suis. Per salutẽ Pharaonis non exhibitis hinc. Sed sciendum est,ꝙ sancti,non tam per creaturas,quàm per actorem creaturarum iurabant, nec in creaturis aliud quam creatorem ipsarum venerabantur, sicut Ioseph per Pharaonem,iurando hoc in eo veneratus est, ꝙ Dei iudicio positus erat rex in infimis. Vnde ait Apostolus. Omnis potestas a domino Deo est. Deus per creaturas iurare prohibuit, ne vel more gentilium aliquod numen deitatis creaturis inesse crederetur,vel ne creaturas contemptibiles iudicando per eas promissa pro nihilo duceremus. Ex summa de casibus. Colligitur ex præmissis,quod prohibitum est iurare per creaturas, excipiuntur tamen quædam, per quas licite iuratur, videlicet per Euangelium, Altare, Reliquias sanctorum, Crucem consecratam. In manu etiam episcopi,& hoc ideo, quia in istis creaturis ad Deum tantum habetur respectus. Videtur etiam,ꝙ per salutem principis possit iurari. 1. q.7. quotiens. 1. quia iurare intelligitur per eum,cuius iudicio salus principis consistit. Hoc tamen non est in vsu,nec multum approbo.

Vtrum iuramentum per idola,vel per creaturas obliget. Cap. CI.

CAusa.22. quæstione prima. Sed quæritur vtrum vtendum sit fide eius qui per demonia iurat, De his ita scribit Augustinus ad Publicolam. Si quispiam per Deos falsos iurauerit per quos non debuit,& contra pollicitam fecit fidem,quod non debuit,bis vtique peccauit. Ac per hoc,qui vtitur fide illius quem constat iurasse per falsos Deos,& vtitur non ad malum,sed ad bonum, & ad licitum, non peccato illius se sociat, quo per demonia iurauit, sed bono pacto eius,quo fidem seruauit. Verumtamen minus malum est per Deos falsos iurare veraciter,quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim per quod iuratur magis sanctum est,tanto magis pœnale periuriũ. Sed si periurium tanto magis pœnale est, quanto sanctius illud per quod iuratur apparet, quod & si per creaturas mendaciter iurans dupliciter peccet, grauiori tamen pœnæ se subiicit,qui per creatorem iurat mendaciter. Ex summa fratris.V. Videtur, quod semper sit maius peccatum iurare per falsos Deo. veraciter,quàm per verum Deum fallaciter, quia in primo est peccatum idolatriæ,quo nullum maius. Respondeo,in huiusmodi comparatioue,habetur respectus ad transgressionẽ iuramenti,non ad formam iurandi. August. ubi supra. Sicut etiam de iuramento,quod fit per creaturas,intelligendum est, quod ipsum quidem per creaturas iurare malum est, quia a Deo prohibitum est, sed seruare, quod iuratur bonum est, vt euitetur peccatum mendacii, & dolositatis. Ex summa de casibus. In summa vero nota, quod cum vnus iurat se seruaturum fidem per falsos Deos, vel per creaturas non concessas, & alter iurat idem,sed per verum Deum, si vterque transgrederetur,magis peccat secundus,quàm primus. Item cum aliquis iurat per falsos Deos,vel per creaturas non concessas,vel alio modo, quod videatur esse contra religionem fidei Christianæ, se soluturum aliquid vel facturum, si Christianus non potest aliter habere fidem in dictis illius, & expedit ei habere

habere cautionem ab eo, licet ille peccet iurando, non peccat iste recipiendo. Nam & si iuraret talis blasphemus per Deum verú, facilius obiuraret tali iuraméto, & tamé magis peccaret.

Vtrum recipiens, vel exigens iuramentum peccet. *Cap.* CII.

CAusa. 12. q. 1. Augustinus super epistolam ad Galathas, Non est contra præceptum domini iuratio, quæ a malo non iurantis est, sed increduli a quo iurare cogitur. Gratianus. Sed cum dicatur procedere a malo non credentis, videtur quod, & si iurare peccatum non sit, recipere tamen iuramentum malum sit, sed nomine mali non malitia intelligitur, sed pœna peccati. Ex pœnali enim infirmitate incredulitas illa processit, qua ad iurandum compellimur. Ipsum autem iurare sicut peccatum non est, ita iuramentum ab aliquo recipere malum non est. Vnde Augu. scribit ad Publicolam. Quamuis dictum sit ne iuremus, nunquam memini me legisse, ne ab aliquo iuramentum recipiamus. Alia quæstio est, vtrú non peccet, qui per falsos Deos sibi iurari facit ab illo, qui eos colit. Cui quæstioni possunt illa testimonia suffragari de Laban, & Abimelech; si tamen Abimelech per Deos suos iurauit, sicut Laban per Deos Sochot. Sicut etiam cum in li. Machabeorum, Romani legantur pacem firmasse cum Iudæis, intelligendi sunt iurasse per falsos Deos, sicut & Iudęi iurauerunt per uerum Deum. Ibidem. q. 5. Porro an episcopus esset reus periurii, qui peierandum Archid. cogebat, facile potest discerni. Si enim consentiens pari pęna cum faciente puniendus est, multomagis ille, qui cogit, reus admissi criminis probatur. Vnde Pius Papa ait. Qui compulsus a domino sciens peierat, vtriq; sunt periuri, & dominus, & miles. Dominus quia præcepit, miles quia plus dominum, quam animam dilexit. Si liber est. 40. dies in pane, & aqua pœniteat, & 7. sequentes annos. Si seruus eiusdem. 3. quadragesimas pœniteat, & legitimas ferias. Item ex pęnitentiali Theodori. Si quis coactus pro vita redimenda, vel pro qualibet necessitate, vel causa peierat, quia plus corpus, quàm animam dilexit, tres quadragesimas pœniteat. Alij iudicant tres annos, vnum ex his in pane, & aqua. Item Aug. in sermone de decollatione sancti. Iohánis. Ille qui hominem prouocat ad iurationem, & scit eum falsum iuraturum esse, vincit homicidam, quia homicida corpus occisurus est, ille animã, immo duas animas, & eius quem iurare prouocauerit, & suam. Idem in sermone de periuriis. Si autem scit eum fecisse, & cogit eum iurare homicida est. Ille enim se suo periurio interimit, sed iste manum interficientis, & impressit, & pressit, quasi diceret multipliciter cogendo. Item ex concil. Maguntin. Si quis conuictus fuerit alios ad falsa testimonia vel periuria attraxisse, vel quacumque corruptione sollicitasse, ipse quidem vsque ad exitum vitæ non communicet. Hi vero, qui ei in periurio consensisse probantur, postea ab omni testimonio sunt remouendi, & secundum legem infamia notabuntur. Item qui audit aliquem falsum iurare, & tacet, delinquit, ut ait August: in quæstionibus Leuitic. multomagis ergo reus est, qui ad peierandum aliquem compellit. Ex summa de ca. Quod autem dictum est, quod iste vincit homicidam, intelligo in damno dato, quia maius damnum est in amissione unius animæ, quã infinitorum corporum. Aliter grauius peccat homicida.

De Illo, qui audit alium peierare, & tacet. Cap. CIII.

QVid si aliquis audit alium iurare falsum, & ipse scit, & tacet, nunquid peccat? videtur quod sic, in Leuitico. Anima, quæ audierit vocem iurantis falsum, testisque fuerit, quod aut ipse vidit, &c. Item caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Econtra vero, qui crimen occultum manifestat, non est erroris correptor, sed proditor dicit. Augu. Item si prodit eum forte punietur ille in corpore, vel occidetur a iudice, uel etiam a parentibus illius, contra quem ipse uolebat peierare, vel ipsemet proditor potest de facili incurrere mortis periculum. Et ideo dicit Augustinus, quod sufficit isti, vt se ab hoc soluat peccati vinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse, quam obesse periuro siue eum corrigendo, siue pro eo Deum placando. Quid de iudice, qui scit accusatum ad pœnam capitis, vel quamlibet aliã coram se, immunem penitus in culpa, quæ sibi imponitur? & cum videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet, aut si recepit iam nunquid pari illos non condemnabit scienter innocentem. Respondeo Potius tenetur ex præcepto illum, qui iniuste ad mortem ducitur eripere, & liberare, etiam per vim, si alio modo non potest, ad idem. xxiij. quæst. 3. non in inferenda. Ex sum. fratris. V. ibi dicitur quòd qui non repellet iniuriam a socio, si potest, tam est in uitio, quam ille qui facit. Vnde credo, quod qui percuteret clericum cum moderamine inculpatæ tutelæ, defendendo socium, & repellendo uim, non libidine vindictæ, non incideret in can. Quòd autem dicit magister, quod si iudex causam delegare non potest, ad superiorem remittat, Hoc non videtur tutum, nisi scribat superiori veritatem, quam super hoc nouit, quia eoipso exponeret innocentem morti, nec credo hoc esse faciendum, & potius deberet omnia mala tolerare, quam innocentem scienter ad mortẽ, vel ad mutilationem condemnare, vel etiam exponere condénandum. Item credo, quod iudex inferior, qui scit veritatem, non debet condemnare innocentem, etiã si præcipiatur ei à superiori iudice. Nec est cõtra illud, extra de offi. del. pastoralis, ubi dicitur, quod ordinarius debet exequi sententiam latam a delegato, ad mandatum eius, quamuis idem ordinarius sciat illam causam esse iniustam, nisi non possit obtinere ab eodem delegato, ut ab hoc onere absoluatur, quia loquitur ibi de ciuilibus causis, & ecclesiasticis, ubi nullus condemnatur ad mortem. Et ideo ibi non est tantum periculum, sicut in casu proposito.

Vtrum iuramentum vi, vel metu exactum obliget. *Cap.* CIIII.

EX summa de ca. Pone, quòd aliquis dum teneretur captus ab hostibus, vel a prædonibus coactus per metum grauissimum, qui posset cadere in constantem virum, promisit, & iurauit se soluturum mille vel traditurum castrũ, vel simile? quæritur vtrum tale iuramentum obliget eum? videtur quod non, quia vt ait Augustinus. Iuramentum non potest esse vinculum iniquitatis. Item quod vi metusve causa gestum est, ratum non habeo. Item valde esset inconueniens, quòd malefactor ex improbitate sua commodum reportaret. Econtra probatur, quod obliget. Dicit enim Augustinus quod coacta voluntas est obligatoria. Item quia potest seruari sine interitu salutis æternæ, cum sit licitum quod iuratum est seruandum, nec prodest ei, quod fuit compulsus, vt ait Pius Papa, & Theodorus in pœnitentiali. Dico, quòd quantumcumque fuerit metus, semper obligatur, & si alicubi inueniatur responsum, quod non teneatur, intelligitur dictum in odium uiolentorum, vel cum quis iurauerat se daturum res ecclesiasticas, potest ipse petentem repellere per exceptionem, quod vi metusve causa, sed peccabit vtendo ea, & hoc nisi cum iurabat se soluturum intendebat contrarium, scilicet se non soluturum, tunc enim peccauit mortaliter ita iurando, sed bene potest uti exceptione sine peccato, timeo tamen scandalum, & malum exemplum apud alios, qui nesciunt occultam intentionem suam. Procedat ergo sic, & non peccabit. Petat ab episcopo, vt cogat illum absoluere istum à iuramento. Si non poterat ad hoc induci, soluat & postea repetat, quia licet iurauerit soluere, non tamen iurauit non repetere. Si autem iurauit, quod solueret, & non repeteret, tunc denunciet ecclesiæ secundum formam euangelicam, vt sic ecclesia compellat eum ad pœnitentiam, in qua veniet absolutio iuramenti, vel restitutio male accepti. Si uero iurauerit, quod etiam non denunciaret, iuramentum est illicitum quo ad hoc, & ideo non seruandum, & istam distinctionem teneas per omnia, circa non soluendas vsuras, uel solutas repetendas. Excipit Iohannes quatuor casus, in quibus iuramentum per vim, vel metum extortum non obligat, scilicet in voto, in traditione rei ecclesiasticæ, in dotis promissione, in matrimonio, & si aliqua inueniantur contraria, Ad istud vltimum loquuntur quando fuerit leuis coactio, vel cum postea subsecutus fuerat consensus.

Vtrum iuramentum quod in deteriorem exitum vergit, obliget. *Cap.* CV.

QVando etiã iuratur aliquod indifferens, quod ex circunstantia possit esse veniale, vel mortale, nõ debet seruari, nec est obligatoriũ iuramentũ, existente illo casu, vel circunstantia. Vnde si quis iurauerit quòd nunquam erit negociator, aut miles, aut ꝙ non tenebit feudũ ab illo domino, aut ꝙ non seruiet isti vel illi. vel locabit operas, aut accipiet donũ aut mutuum, non tenetur illud seruare, si aliter non possit viuere, nisi contra istud faciat, quia iam res venit ad illum casum, de quo cogitasset ab initio, & iurasset, illicitum, esset iuramentum. Quid si quis propter hoc quod iurauit superflue comedit, & iocose locutus est. Respondeo, Notauit H. quod talis mortaliter

mortaliter peccat, non quia comedit superflue, vel loquitur iocos, quod in se veniale est, sed quia transgreditur illud praeceptum, in malis promissis, &c. Sed credo, quod non peccat nisi venialiter, quia praedicta auctoritas, si intelligatur ita generaliter, quod extendatur ad mala, veniale quantum ad illa non est peccatum, sed consilium; Iuxta Bedam vero seruandum est iuramentum, quod non vergit in peiorem exitum, ne videatur esse obseruandum, si quis iurauerit se facere aliquod veniale: Quid si aliquis iuret, quod nunquam erit episcopus nisi necessitas vrgeat, vel nunquam erit clericus, aut monachus, aut regularis. Respondeo, Notauit H. quod talia iuramenta sunt seruanda, & generaliter omnia quibus iuratur aliquid, quod nec est mortale nec veniale, & videtur idem sentire Gratianus, ad hoc facit. 8 §. di. Archidiaconum Florentinum, vbi habetur, quod qui iurauit, q̄ nunquã foret episcopus, repellitur ab episcopatu. Sed potest dici, quod hoc non est, quia iuramentum sit obligatorium, sed quia mortaliter peccauit temere iurando. Cum autem duae sint partes iniustitiae, scilicet facere malum, & declinare a bono, sicut iuramentum non obligat ad faciendum, ita non videtur, quod obliget ad declinandum a bono, cum nulla sit vtilitas in obseruatione talis iuramenti. Quod dico propter obedientiam, propter quam, & si non sit faciendum malum, tamen est dimittendum bonum, cuius dimissio compensatur cum bono humilitatis, quae seruatur in obedientia. Praeterea cum dominus consulat opera perfectionis, contrarius quodammodo esset sibi, si vellet, quod occasione talis iuramenti, abstineret a talibus.

Quot Modis iuramentum in deteriorem vergit exitum. **Cap. CVI.**

Credo ergo, sine praeiudicio, quod iuramentum vergit in peiorem exitum sex modis. Primo cum iuratur aliquid, quod est mortale in se. Secundo cum iuratur, quod est veniale in se. Tertio cum iuratur indifferens aliquid, quod ex circunstantia efficitur veniale, vel mortale, ut dictum est supra. Quarto cum iuramentum excludit opus ex charitate faciendum, vt quando iurat aliquis, quod nihil dabit isti ex charitate, vel quod non colet Deum. Quinto cum excludit opus de genere bonorum, vt cum quis iurat, quod nunquam erit episcopus, monachus, vel canonicus, vel quod non celebrabit vsque ad mensem, vel quod non ieiunabit pro Deo uel pro peccatis suis in pane & aqua, nisi praecipiatur ei, vel quod non dicet psalterium, vel. 7. psalmos, vel quod non iuuabit istum in licitis, & honestis, vsque ad certum tempus. Sexto cum excludit opus, indifferens pia intentione pro Deo, aut proximo faciendum, vt si quis iurat, quod non loquetur Martino, vel non intrabit domum eius, vel non coquet ad furnum eius, vel molet ad molendinum eius, vel quod talia non faciet ei, vel quod non uendet ei rem pro minori precio quam tali, vel non comedet ad eandem mensam cum eo, aut si iuret aliquid huiusmodi indifferens. Credo, quod propter huiusmodi iuramentum non debet declinare a talibus, si ea velit facere pia intentione, & propter Deum, & salutem animae suae, & propter tollendum scandalum proximi, contra quem sic iurauit, In primis autem tribus modis credo, quod possit quilibet sic iurans auctoritate propria venire contra, sed imponenda est ei poenitentia de temerario iuramento. In reliquis tribus, quamuis huiusmodi iuramenta non sint obligatoria, nec imponenda sit poenitentia, pro transgressione eorum tanquam pro mortali, non expedit tamen auctoritate propria contrauenire, nisi propter vrgentem necessitatem, tum propter reuerentiam sacramenti, tum propter scandalum simplicium, qui reputant sic incurri periurium & inde incurrunt in facilitatem labendi in periurium, & in detractionem, unde petenda est absolutio a superiori, qui huiusmodi iuramenta debet facile relaxare, vel potius ostendere sic iurantes non fuisse obligatos, & imponere poenitentiam de temerario iuramento. Nec te moueat, quod dicit Gratianus §. vigesimasecunda quaest. quarta cau. vltimo, quia non recipitur ab omnibus quod ibi dicit, sed recitat opinionem suam, Sed nec dicit, quod huiusmodi iuramenta sunt obligatoria sed quod non prohibentur seruari.

De Illo, qui iurat se reuelaturum delicta proximorum. **Cap. CVI.**

Qvid de domino, qui facit praepositum suum iurare, vel homines suos, vel familiam, quod dicent ei, si quem scierint, vel audierint surripuisse aliquid de foresta sua, vel de stagnis, aut vinariis suis, aut de caeteris rebus suis. Item quid de marito Zelotipo, vel auaro, qui extorquet iuramentum a familia sua, quod reuelabunt, quicquid scierint, de adulterio uxoris, & de verisimilibus coniecturis, & de damnificantibus eum in rebus suis. Respondeo secundum quosdam, Qui sic iurauit, & non potest probare per aliquos, quod sciuerit de talibus, non tenetur dicere domino, vel marito, quia sic proditor esset criminum non corrector, & debet potius mala omnia tolerare quam tale iuramentum ita generaliter praestare, aut praestitum obseruare. Si autem potest probare per alios, tenetur dicere secundum quod iurauit. Sic notauit H. 30. quaestione. 6. Quid si vnus de testibus synodalibus, de quibus ibi agitur, scit solus aliquos esse consanguineos, vel aliquem esse symoniacum, vel vsurarium, vel adulterum. Non tenetur denunciare episcopo hoc, licet iurauerit ei, quod reuelaret quicquid sciret de criminibus synodalibus, quia in tali iuramento intelligitur, si probare potest. Alias debet tacere, ne sit proditor criminis secunda. quaestione prima. si peccauerit. Dicit etiam, quod talis tenetur non reuelare episcopo, uel alii nisi hoc faciat secreto, ut episcopus, uel alius secreto debeat corrigere huiusmodi criminosos.

De Eodem. **Cap. CVIII.**

Ex summa fratris. V. Ego credo, sine praeiudicio, distinguendum esse, quod, si ille cui iuratum est, probabiliter creditur esse truculentus, aut ferus, & super hoc merito suspectus habetur, siue possit per alios probare, siue non, id quod de talibus vidit ille, qui iurauit, non tenetur seruare, quia illicitum fuit quod iuratum est, cum per consequẽs iurauerit, quod compararetur ei ad peccandum. Si autem cui iuratum est creditur mansuetus & iustus, & non nisi rationabiliter processurus, distingue, quia si res huiusmodi, de quibus iuratum est deputatę sunt custodię illius a quo recipitur, vel exigitur huiusmodi sacramentum, sine peccato potest praestari, & obseruari debet: puta si quis viderit furem asportantem res taliter eius custodię commẽdatas. licet solus hoc videat, potest clamare, & talem furem manifestare, & prosequi rem furtiuam, ne si in hoc negligens fuerit, teneatur damnum restituere, nec reputabitur talis criminis proditor, sicut non reputatur, qui iniuriam suam, aut damnum prosequitur coram iudice, licet non possit probare quod intendit. Si autem non tenetur ad custodiam illarum rerum, locum habet praedicta distinctio vt scilicet si possit probare per alios, quod ipse scit de talibus, tunc reuelet domino, Si non potest probare non debet reuelare, nisi talibus personis, quae possunt prodesse, & non obesse. Et si quando iurauit intendit se obligare ad reuelandum occulta, quae probare nõ posset, non fuit licitum iuramẽtum nec obligatorium, sed peccauit taliter iurando. Quid si peccatum reiterabile sit, vt fornicatio, vel adulterium, si iam commisit istud quis bis vel ter, & paratus sit reiterare istud, nunquid qui hoc sciuerit tenetur denunciare huiusmodi personis. Respondeo. Credo quod non tenetur de necessitate, sed ante illud denunciandum, quam videat aliquem paratum, cum primo scilicet incipit incidere in illud peccatum.

De Iuramento plurium, vel vniuersorum. **Cap. CIX.**

Qvid de duobus habentibus communem mẽsuram, quam consueuerunt portare ad uendentes bladum, & inde recipere mercedem, qui iurauerunt, quod de cetero nonportarent eam, & ex hoc multum damnificati sunt, quia venditores bladi ex hac occasione prouiderunt sibi de alia mensura, nunquid possunt venire contra tale iuramentum. Credo quod non possunt auctoritate propria, nisi ad tantam deuenirent inopiam, quod nullatenus haberent alias vnde viuerent, etiam de eleemosynis. Episcopus tamen absque tanta necessitate posset huiusmodi iuramẽtum in melius commutare, cum nulli sit vtile, & aliquibus damnosum. Ex summa de casibus. Itẽ pone, quod vniuersitas alicuius ciuitatis, vel collegij obligauit se iuramento ad aliquid, & mortui sunt iurantes. Quaeritur vtrum successores sint periuri si transgrediantur? videtur quod sic, quia omnes obligationes antecessorum transeunt ad successores. Solutio. Dico quod non sunt periuri: obligatio enim iuramenti personalis est, & non transit ad successores quantum ad periculum periurij, tenentur tamen adimplere. Item aliquis iurauit se seruaturum statuta in ecclesia sua edita, postea fit ibi nouum statutum, iste promittit per idem iuramentum se seruaturum illud. Dico non tenetur ad illius obseruantiam ex debito pręstiti iuramenti de statutis praeteritis, sed de ratione promissionis postea factae, fiat semper

per eam in vi iuramenti intendebat obligare, alioquin si etiam pro tempore præstandi iuramenti intendebat de statutis tam præteritis, quam futuris, tenetur ad istud, & si nullam postea fecerit promissionem.

Vtrum plures simul iurati, possint inuicem iuramentum remittere. **Cap. C X.**

EX summa fratris. V. Nunquid possunt huiusmodi iuramenta sibi remittere? siue cum iurat vniuersitas, siue cũ iurant aliqui se aliquid facturos, vel non facturos. Respõdeo. Si in fauorem, vel ad cultum Dei, aut religionem, vel pietatem pertinet iuramentum, non possunt remittere, vt si duo iurent, quod ibunt vltra mare militari Deo, aut quod intrabunt religionem, aut quod dicent duo, uel tria psalteria proinuicem. Aut si pistores, vel aliqui mechanici iurent, quod de lucro suo certam portionem dabunt fabricæ alicuius ecclesię, uel in alios pios vsus. Vel cum aliqui iurant, quod ibunt vltra mare simul, non quin possint remittere sibi, quod simul non vadant, sed non possunt remittere sibi quin vadant: nam quasi duo iurata sunt, scilicet quod vadant, & quod simul. Quando autem iuramentum respicit temporale commodum, distingue, quia si absque iuramento tenebantur facere, quod iurant, non possunt sibi remittere, quia propter salutem animarum videtur sic iuratum, vt si carnifices iurant, quod non uendent carnes infectas vel corruptas pro sanis: aut mercatores, quod non sophisticabũt merces suas, aut quod non vendent carius propter terminum. Si autem non tenentur seruare, quod iuratur, nisi quia iuratur, distingue, quia si obseruantia iuramenti spectat tantum ad cõmodum uel incommodum iurantium, & iurent de dando, faciendo, vel non faciendo aliquo alteri ab altero, possunt sibi remittere. Vt si iuret quis, quod faciet sibi domum vel librum, vel alias operas, & alius iuret ei, quod reddet sibi mercedem, uel quando duo socii iurant de communicandis ad inuicem omnibus lucris. Si autem non iurant super aliquo dando, faciendo, vel non faciendo adinuicem, vt dictum est, sed alias iurant se aliquid facturos, vel non facturos, non possunt sibi remittere vt in casu suprapofito, de habentibus communem mensuram, vel cum iurant duo socii bonorum, quod non negociabuntur tali, vel tali negociatione, aut quod non ibunt ad istas nundinas, vel ad illas. Si autem iuramentum respicit ad commodum, vel incommodum alienum, distingue, quia si respicit, & spectat ad commodum alienum obseruatio iuramenti, non possunt sibi remittere, vt si iurent mechanici alicuius artis, quod in mercibus. 10. soli. non accipient de lucro vltra sex denarios, vel aurifabri, quod non vendent opera sua, nisi de materia sic, vel sic purgata, vel fullones pannorum, quod non trahent venales telas vltra certum modum, uel quod non texent pannos de filis formatis ad rotam. Si autem obseruatio iuramẽti damnosa sit aliis non est obligatorium, vt si iurant sutores, quod nihil faciant de opere suæ artis, vel certis temporibus anni, ut propter raritatem carius vendant opera sua, vel si iurẽt carnifices propter eandem causam, quod non laniabunt per diẽ vel per septimanam vltra taxatum ab eis numerum animalium vel fossores vinearum, vel cæteri laborantes, quod non locabũt operas suas pro minori prætio, quàm tali: uel quando iurant ciues alicuius ciuitatis, habentes vineas, quod non permittent vinum aliunde asportatum vendi in suo territorio, quamdiu vinum illius territorii inueniatur venale pro tanto, uel tanto prætio. Licet autem huiusmodi iuramenta non sunt obligatoria, quia illicitum est, quod iuratur: cum peccatum sit circumscripto iuramento talia facere, vel seruare corrupta intentione, tamen propter reuerentiam sacramenti, & scandalum aliorum, non expedit, quod remittant sibi huiusmodi iuramenta auctoritate propria, vel veniant contra ea, sed reuocanda sunt auctoritate episcopi, vel potius denuncianda non tenuisse, & pœnitentia imponenda est de temerario iuramento.

Vtrum vno, vel pluribus contrauenientibus liceat alijs contrauenire. **Cap. C X I.**

QVid in casu prædicto, de duobus habentibus communem mensuram, nunquid uno peierante, potest alius uenire contra iuramentum. Item nunquid multitudine aliqua iurante se facturam aliquid, vel non facturam duobus, vel tribus conuenientibus, possunt reliqui contrauenire. Item quid, si quilibet de illa multitudine iurauit aliquid se facturum, vel non facturum sub hac conditione si alii seruarent, nunquid potest non seruare iuramentum duobus, uel tribus non obseruantibus. Item quid si nescitur quomodo intellecta fuerit illa conditio, si alii seruarent, utrum scilicet de omnibus aliis, an de aliquibus. Vel si dubitatur, utrum iuratum sit sub conditione, uel simpliciter. Responsio. Ad primum dic, quod si alter prædictorum iurauit, uel intendit sub conditione iurare, scilicet quod non portaret huiusmodi mensuram si reliquus non portarẽt, tunc reliquo non seruante iuramentum, nec ille seruare tenetur. Si autem absolute iurauit in omnem euentum, tunc seruare tenetur quicquid reliquus faciat. Si autem nescit quomodo iurauit, vel quid intendit, dic quod si emolumentum mensuræ sit commune duobus, a quocumque portetur ex illis, vno peierante, reliquus nihilominus tenetur seruare iuramentum, cum nullum ex hoc fiat ei præiudicium. Si autem solius portantis mensuram est emolumentum, benignè interpretandum est, quod fidem non seruanti, fidem se seruaturum non promisit, cum damno suo, & lucro alterius. Vnde non tenetur seruare iuramentum, si reliquus non seruet. Ad secundum dic similiter, quod si simpliciter, & absolute, & in omnem euentum iuratum est, quilibet tenetur seruare, quod iurauit, quicquid alii faciant. Si vero sub conditione, vel ob causam iurare intenderunt, nullus tenetur seruare, nisi existente conditione, vel causa propter quam iuratum est. Salua tamen distinctione, quæ habetur supra de uoto, vtrum scilicet obligatio tota fuerit posita in euentum conditionis, vel causæ cum cæteris quæ ibi dicuntur, quæ tamen intelligo seruanda in foro causarum, non in foro pœnitentiali, ubi iudicatur de intentione. Ad tertium dic scilicet quomodo intelligenda sit illa conditio, si alii seruent, utrum scilicet si omnes seruent, vel si aliqui seruent recurrendum est ad intentionem iurantium in foro pœnitentiali, & secundum hoc iudicandum. Ad quartum, & ultimum dic, quod si iuramentum spectat tantum ad commodum, uel incommodum iurantium, & medietas multitudinis, vel maior pars non obseruat iuramentum, reliqui non tenentur seruare, quia iam non extat conditio sub qua iuratum est quia quod facit maior pars uniuersitatis, uniuersitas dicitur facere. Si autem medietas, uel maior pars multitudinis adhuc seruat iuramentum, & in lucrum non seruantium, cum non sit uerisimile, quod aliquis iurantium voluerit facere conditionem suam deteriorem, & aliorum meliorum, benigne interpretandum est, sicut dictum est supra in casu de mensuris. Si autem nullum incommodum patiuntur ex hoc seruantes iuramentum, non est tutum eis venire contra iuramentum, sed denunciare poterint prælato, ut uel compellat iurantes sibi inuicem remittere iuramentum, vel illos qui non seruant, seruare quod iurauerunt. Si autem quod iuratum est spectat ad cultum Dei vel religionem, uel pietatem. Aut si tale, quid iuratum est, quod tenentur facere sine iuramento, si dubitetur utrum simpliciter, & absolute aut sub conditione iuratum sit, aut si nescitur de quot aliis intellexerunt illam conditionem, si alii seruarent, tenendum est certum, & dimittendum incertum, & interpretandum est, iurantes obligatos esse per huiusmodi iuramentum, nisi minor pars iurantium transgressa fuerit iuramentum. In quo casu quasi iam non existente conditione sua qua iuratum est, reliqui non sunt obligati ex illo iuramento.

Quis possit iuramentum in melius commutare. **Cap. X C I I.**

EX summa de casibus. Sed nunquid Papa potest absoluere a licito iuramento vt supra de voto. Ex summa fratris. V. credo, quod non solum Papa, sed episcopus in iuramentis sicut & in uotis, etiam licita iuramenta potest mutare in melius, cum non magis obliget iuramentum, quam uotum, maxime cum iuratur, quod nulli est utile, & alicui est dãnosum, ut si quis iuret, quod non loquetur cum Martino, uel comedet cum eo, vel intrabit domum eius, vel recipiet aliquid ab eo, vel non seruiet ei. Nisi taliter iurauerit aliquis, ut uitet occasionem peccandi, quam solet incurrere ex familiaritate alicuius personæ. Nec obstat quod dicitur infra, de differentiis officiorum, ubi dicitur, quod solus Papa potest concedere, quod aliquis ueniat contra iuramentum licitum, uel de quo dubitatur utrum sit licitum, vel illicitum. Nec illud obstat extra de rescriptis. constitutus. vbi agitur de certo numero præbendarum iurato a capitulo. Et extra de elect. venerabilem, vbi dicitur, quod & si illicitum fuit iuramentum, debuit Papa consuli super eo, quia ad Papam pertinet decernere, an illud iuramentum fuerit licitum, uel illicitum. Sed ista non obsunt, quia illa decretalis. Constitutus. loquitur de iuramento uniuersitatis illicito, quod de consensu episcopi præstari debuit, & ideo episcopus dispensare non potuit. Et

Et forte in iuramento vniuersitatis propter scandalum non potest dispensare Episcopus, uel ipsum mutare in aliud, licet hoc possit in iuramento priuatę personæ. Item illa decre. Venerabilis, loquitur de Regno Alemaniæ, quòd qui habet eoipso debet esse Imperator, quod sine approbatione Papæ fieri non debet, & forte circa magnas personas, & ardua negocia, propter scandalum, solus Papa interponere potest partes suas in talibus iuramentis. Et quod dicit magister in prædicto titulo, distinguendum est ad casus de quibus exemplificat, & ad similes. Vel loquitur de auctoritate præstanda veniendi contra licitum iuramentum, uel dubium præcise sine aliqua commutatione, quod solus Papa potest facere, cuius auctoritas videtur, excepta in quibusdam iuramentis. Ad minus ergo Episcopus, & si non possit simpliciter absoluere a iuramento, potest tamé in melius commutare. Nec est hoc venire contra iuramentum, vel infringere, extra de iuramen. peruenit.

In Quibus casibus excusetur quis a periurio. Cap. CXIII.

GRatianus. 22. quæstione secunda. Saul cum esset in castris pugnaturus, contra Philisteos, iurauit se interfecturum quicumque ante solis occasum comederet, Itaque falsum iurauit, nec tamen iuramenti reus arguitur, quia quantum in ipso fuit, quod iurauit impleuit, dum sententiam mortis in filium dedit, quam non carnali affectu, sed populi petitio ne reuocauit. Ex summa de ca. Quæritur utrum necessitas in iuramento promissorio excuset a periurio? Verbi gratia: Iurauit debitor se soluturum in certo termino, impeditus non potest soluere. Ad hoc dicas, quod si tunc quando iurabat credebat se non posse reddere, vel credebat quod posset, sed fatuę quia non habebat causam credendi tunc, in utroque casu peierabat, quia in primo casu deerat veritas in conscientia, in secundo iudicium. Si uero credebat ab initio se posse reddere, & probabiliter non peierabat quantum ad hoc, si postea fecit pos se suum: in utroque casu, si non potuit persoluere in termino, non est propter hoc periurus, Ex hac causa multo magis excusetur, si misit tempore debito, sed casu fuit amissa pecunia in via. Si tamen elapso termino posset, & non persolueret, esset periurus, lapsus enim termini non sustulit obligationem iuramenti. Pone quod aliquis iuramento tenetur aliquid facere, petit dilationem uel absolutionem, & obtinet ab eo cui tenebatur, an sic sit absolutus. Si iuramentum factum est in fauorem Dei, vt per illud intenderet homo se obligare Deo, non potest absolui ab homine, nisi per commutationem in melius, vt supra de votis. Ex summa fratris. V. Quid si non intendat se obligare Deo, sed tantum homini? Respondeo. Nihilominus non potest absolui ab homine, ex quo iurat se facturum aliquid in fauorem Dei: vnde credo implendum hoc maxime, sicut si iurassem tibi, quod darem Titio decem in fauorem ipsius Titii non posses mihi remittere huiusmodi iuramentum. Ex summa de ca. Si vero in fauorem hominis, si ille sponte absoluerit, postea non tenetur. Et idem de dilatione. Item nunquid debitor tenetur propter vim iuramenti quo se astrinxit soluere debitum excommunicato, & ita communicare ei. De hoc require infra de sen. ex. In summa quoque nota, quod non intelligitur peierare, qui ex licita causa deserit iuramentum. Verbi gratia: Promisimus ex iuramento, firmauimus nobis inuicem fidem, & pacem, fregisti mihi, non teneor postea seruare tibi. Nec obstat, quod & hosti seruanda est fides promissa. Illud enim intelligitur, cum & ipse seruat fidem. Item deposuisti penes me gladium, iuraui quod restituerem quando repeteres, factus postea furiosus repetis, non teneor, immo nec debeo tibi reddere, nisi tibi restituta sanitate, ne forte occidas te, vel alium. Item iuraui tibi generaliter, quod starem omnibus mandatis tuis propter iniuriam quam tibi fecero, tu præcipis mihi aliquod inhonestum, vel importabile, vel adeo durum vel asperum, quod si mihi fuisset spetificatum, nullo modo illud iurassem. Talia enim tacite subintelliguntur in generalibus iuramentis, debent tamen ad cautelam, & ne detur eis occasio peierandi, petere auctoritatem ab ecclesia. Item si iurans, uel recipiens, dolum adhibet, semper debet referri iuramentum ad intentionem illius, qui non adhibuit dolum, uel artem. Ex summa fratris. V. Hoc intelligendum de dolo malo: quia si quis extorqueat a me iuramentum per uiolentiam, quod ego præstare non teneor, & ille peccat extorquendo, si ad elidendam eius malitiam utor verbis duplicibus, intelligens in alio sensu, quàm ille intelligat, non credo me peccare. Item si iuraui aliquid, & emergat casus inopinatus, de quo si cogitassem, & aduertissem nullo modo iurassem, non teneor illo iuramento. Item ar. quòd si aliquid circumscripto iuramento est peccatum, vt dare gladium in manu furiosi iuretur, non est obligatorium iuramentum.

De Falso testimonio, & pęna periurij. Cap. CXIIII.

EXtra quinto de crimine falsi. Augustinus. Falsidicus testis tribus est obnoxius. Primum Deo, cuius præsentiam contemnit. Deinde iudici, quem mentiendo fallit. Postremo innocenti, quem falso testimonio lædit. Vterque vero reus est, & qui veritatem occultat, & qui mendacium dicit, quia ille prodesse non uult, & iste nocere desiderat. Extra secundo. de testibus. Alexander tertius. Quidam accepta pecunia de parentela inter virum, & uxorem exhibere iuramenta, per quæ inter ipsos diuortii sententia promulgetur, postea uero priuatim nullã inter eos lineam, asserentes se corruptos, dicunt testimonium præbuisse falsitati. Super quo taliter respondemus, quod si vir, & vxor, aut alter eorum ad secunda vota transiuit, testibus de periurio, & adulterio, vno pluribusve, quibus causam dederunt, pœnitentia indicatur. Si vero ad secunda uota idem vir & vxor non migrauerint, diligenter inquirendi sunt coram quibus corruptio intercessit. Et si tales exhibeantur per quos possit prædictæ corruptionis veritas comprobari, recepto eorum testimonio est sententia reuocanda. Non enim testimonium prædictorum, cum periuri sint, est aliquatenus admittendum. Ex summa de ca. Pena periurii est, quod debet agere pœnitentiam septem annis, sicut pro aliis peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio non est infamis ipso iure, nisi per sententiam, qui autem transgreditur scienter, cum tamen possit seruare iuramentum cautionale, & licitum, & cum solennitate factum, est ipso iure infamis. Causa sexta. quæstione prima. Fabianus Papa. Quicumque sciens peierauerit, quadraginta dies in pane, & aqua, & septem sequentes annos pœniteat, & nunquam sit sine pœnitentia, & nunquam in testimonium recipiatur, communionem tamen post hoc percipiat.

De crimine sortilegij. Cap. CXV.

EX summa de ca. Diximus de periurio, quo quis peccat in Deum, consequenter de sortilegiis, & diuinis, qui qđ Dei est propriũ, videlicet futura prædicere, sibi falso, & illicite ascribentes, innumeras animas trahunt ad inferos, est agendũ. Causa. vgesimasexta. quæstione prima. Isidorus etymo. octauo. Sortilegi sunt qui sub nomine fictæ religionis, per quasdam, quas sanctorum seu apostolorum uocant sortes, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt. Gratianus. Quod autem sortes exquirere peccatum non sit, exemplis, & auctoritate probatur. Cum enim Achor de anathemate furtim subripuisset, præcepit Dominus Iosue, ut sortibus eum exquireret. De Zacharia quoque legitur, qnod sorte exiit ut incensum poneret. Mathias similiter sorte in Apostolatum, & Iudæ successorem eligitur. Quod ergo tantorum exemplis probatur, patet malum non esse. Vnde Augustinus in libro Psalmorum. Sors non est aliquid mali, sed res in humana dubietate, diuinam indicans uoluntatem. His itaque respondetur. Antequam euangelium claresceret multa permittebantur, quæ tempore perfectioris disciplinæ penitus sunt eliminata. Copula namque sacerdotalis, uel consanguineorum, nec Legali, nec Euangelica, uel Apostolica auctoritate prohibetur, Ecclesiastica tamen lege penitus interdicitur, sic & sortibus nihil mali inesse monstrat, prohibentur tamen fideles, ne sub hac specie diuinationis ad antiquos idolatriæ cultus redirent. quæstio. 2. Quod autem sortibus credi non oporteat, Hieronymus attestatur super Ionan. Item Beda super actus Apostolorum. Ex summa de ca. Iosue præcepto domini sortibus exquisiuit peccatum Achor. Item Saul sorte deprehendit Ionathan. Sorte quoque Ionas a nautis deprehensus est, & Mathias electus. Sed vt ait Hierony. priuilegia singulorum communem legem facere non possunt. Itaq; sors non est aliquid mali in sui natura, tamen prohibetur, quia propter assiduitatem labitur talis in idolatriam, Vnde si esset causa honesta, & subesset necessitas, vt si esset contentio de electione aliquorum, & esset paritas utrobique in omnibus, credo quod exemplo Mathiæ possent fieri sortes. Et hoc ait Beda dicens: Si qui necessitate aliqua compulsi Deum putant sortibus, Apostolorum exemplo, esse consulendum, uideant hoc ipsos Apostolos non nisi collecto fratrum cætu, & præcibus ad Deum fusis egisse. Item cum quædam

quædam ciuitas esset obsessa, & dubitaret clerus, qui deberent fugere, qui manere, consultus Augustinus, respondit. Forte illud esse dirimendum. Ex summa fratris. V. non credo, ꝙ hodie locum habeat sors in electionibus, quia si etiam paritas esset in omnibus, in electione non valet hodie, nisi esset facta a maiori, & saniori parte capituli. Extra. 5. de sortilegijs. Inno. III. Sortis vsum in electione, perpetua prohibitione damnamus.

De Diuinatione. Cap. CXVI.

SOrs est ars diuinandi. Diuinatio autem propriè in malo accipitur, prophetia vero in bono, vnde Hieron. super illum locum Micheæ. Prophetæ eius in pecunia diuinabant, &c. ita ait. Nunquam diuinatio in bona parte accipitur. Videbantur quidem sibi prophetæ, sed quia pecuniam accipiebant, prophetia eorum facta est diuinatio, idest diuinatio eorum quæ credebatur esse prophetia, declarata est non esse prophetia. Causa. 26. q. 2. De diuinis vero scribit Augustinus lib. 1. de doctri. Christiana. ita dicens. Superstitiosum est quicquid institutum est ab hominibus, vel ad colendam, sicut Deũ, creaturam, vel ad cõsultationes, & pacta quadam significationum, cum demonibus placita atque fœderata, qualia sunt molimina magicarum artium. Ad hoc etiam genus pertinent omnes ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, siue in præcantationibus, siue quibusdam notis, quas characteres vocant. Hinc etiam illa sunt, limen calcare cum ante domum suam transit, redire ad lectum si quis dum se calciat sternutauerit, redire ad domum si procedens offenderit, vel si vestis a soricibus rodatur. Neque ab hoc genere superstitionis perniciosæ segregandi sunt, qui olim Genethliaci propter naturalium considerationes dierum, nũc autem Mathematici vocantur. Omnes igitur artes huiusmodi, vel nugatoriæ, vel noxiæ superstitiones ex quadam pestifera societate hominum, & dęmonum quasi pacta infidelis, & dolosæ animæ constituta, sunt penitus repudiandæ, & fugiendę Christiano. Ibidem. q. 7. Martinus Papa: Non licet iniquas cogitationes agere Kalendarum, & ocijs vacare, neque lauro, aut viriditate arborum cingere domos. Omnis enim hæc obseruatio Paganorum est. Item Zacharias Papa: Si quis kalen. Ianuarij ritu Paganorum colere, vel aliquid plus noui facere propter nouum annum, aut mensas cum lampadibus, vel æpulis in domibus præparare, & per vicos, & plateas cantatores, & choros ducere præsumpserit, anathema sit. Item Aug. Non obseruetis dies, qui dicuntur Ægiptiaci, aut kalen. Ianuarij, in quib. cantilenæ quædam, & commessationes, & ad inuicem dona donantur, quasi in principio anni boni fati augurio. Extra. 5. de sortilegijs. In talibus, vel codicibus, & alijs sorte futura non sunt requirenda, nec diuinationes aliquas in aliquibus rebus obseruare præsumat, qui vero contra fecerit pęniteat. 40. dies.

Qualiter dæmones futura, secundum diuinos prædicant. Cap. CXVII.

CAusa. 26. q. 3. A quibus autem diuinationis genus sumpserit exordium, vel quot sint genera eius. Aug. exponit in lib. de natura dęmonum. Sed & de natura dæmonum cuius naturæ sint, an futura præscire valeant, vel quot modis. Ita scribit Aug. in eodem libro. Sciendum est hanc esse naturam dęmonum, vt aerei corporis sensu, terrenorum corporũ sensum facile præcedant celeritate, & propter aerei corporis superiorem nobilitatem nõ solum cursus quorumlibet hominum, vel ferarum, verumetiam volatus auium incomparabiliter vincãt. Quibus duabus rebus (quantum ad aereum corpus attinet) præditi, hoc est acumine sensus, & celeritate motus multo ante cogitata prænunciant, quę homines pro sensus terreni tarditate mirentur. Accessit etiam demonibus, per tam longum tempus, quo eorum vita protenditur, rerum longè maior experientia, quam potest hominibus propter breuitatem vitæ præuenire, per has efficacias, quas aerei corporis natura sortita est, non solum multa futura prædicunt hominibus dæmones, verumetiam multa faciunt, quæ quoniam homines dicere non possunt, aut facere, eos dignos quidam quibus seruiant, & quibus honores diuinos deferant arbitrantur, instigante maximè vitio curiositatis, propter amorem fęlicitatis falsæ, atque terrenæ, & excellentiæ temporalis. Nunc igitur quoniam de diuinatione dęmonum quæstio est, primo sciendum est, ea plerumque prænunciare, quæ ipsi facturi sunt. Accipiunt enim potestatem morbos immittere, & ipsum aerem vitiando morbidũ reddere, & peruersis, atque amatoribus terrenorum commodorum malefacta suadere. Suadent enim miris, & inuisibilibus modis, per illam subtilitatem corpora hominum non sentientium penettando, & se cogitationibus eorum, per quædam visa immiscendo, siue vigilantium, seu dormientium. Aliquando autem non quæ ipsi faciunt, sed quæ naturalibus signis futura prænoscunt. Aliquando etiam hominum dispositiones non solum voce prolatas, verumetiam cogitatione conceptas, cum signa quædam ex animo exprimuntur, in corpore tota facilitate perdiscunt, atque hinc etiam multa futura prænunciant alijs, videlicet mira, qui ista disposita non nouerunt. Fallunt etiam studio fallendi, & inuida voluntate, qua hominum errore lætantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agant, vt interpretibus suis, signorumque suorum coniectoribus, culpa tribuatur, quando ipsi decepti fuerint, vel mentiti. Ibidem. q. 5. Aug. in lib. de ci. Dei. Si autem quilibet opponit, & dicit: Quomodo eueniunt illa, quæ illi diuini prædicunt futura, an quomodo possunt ægris præbere medelam, aut sanis immittere ægritudinem, si aliquid propriæ virtutis, ac potestatis non habent? hoc a nobis recipiat responsum, quòd ideo non debet quisque eis credere, quia aliquando eueniunt quæ prædicunt, aut sanare videntur languidos, vel lædere sanos, quia hoc permissu Dei fit, vt hi qui hoc audiunt, vel vident probentur, & appareat quali fide sint, vel deuotione erga Deum, sicut in Deut. legitur. Si surrexerit in medio tui propheta, & cætera.

Qualiter mulierculas deludant, vt noctu se ambulare credant. Cap. CXVIII.

EX Concil. Aquitensi. Illud etiam non est ommittendum, quòd quædam sceleratæ mulieres, retro post sathanam conuersæ: dæmonum illusionibus, & fantasmatibus seductæ, credunt se & profitentur cum Diana, nocturnis horis, Dea Paganorum, vel cum Herodiade, & innumera multitudine mulierum, equitare super quasdam bestias, & multa terrarum spacia intempestæ noctis silentio pertransire, eius iussionibus obedire, velut dominæ, & certis noctibus ad eius seruitium euocari. Sed vtinam hæ solæ in perfidia sua periissent, & non multos secum ad infidelitatis interitum pertraxissent. Nam & innumera multitudo hac falsa opinione decepta, hæc vera esse credunt, & credendo a recta fide deuiant, & errore Paganorum inuoluuntur, cum aliquid diuinitatis aut numinis extra vnum Deum arbitrantur. Quapropter sacerdotes per ecclesias sibi commissas, populo Dei omni instantia prædicare debent, vt nouerint hæc omnino falsa esse, & nõ a diuino, sed a maligno spiritu talia fantasmata mẽtibus fidelium irrogari arbitramur. Siquidem ipse Sathanas, qui transfigurat se in angelum lucis, cum mentem cuiusque mulieris ceperit, & hanc per infidelitatem sibi subiugauerit, illico transformat se in diuersarum personarum species, atque similitudines, & mentem quam captiuam tenet in somnis deludens, modo læta, modo tristia, modò cognitas, modo incognitas personas ostẽdens, per quædam deuia deducit, & cum solus spiritus hoc patitur, infidelis hoc non in animo, sed in corpore euenire opinatur. Quisquis ergo credit posse fieri aliquam creaturam, aut in melius aut in deterius immutari, aut transformari in aliam speciem, vel in aliam similitudinem, nisi ab ipso creatore, infidelis est, & Pagano deterior.

De Maleficijs artis Magicæ. Cap. CXIX.

ISidorus etym. lib. 8. Magi sunt, qui vulgo malefici, ob facinorum multitudinem nuncupãtur, hi & elementa concutiunt, turbant mentes hominum, ac sine vllo veneni haustu violentia tantum carminis interimunt. Dæmonibus enim accitis audent ventilare, vt quisquis suos perimat malis artib. inimicos, hi etiam sanguine vtuntur, & victimis, & sæpe cõtingunt corpora mortuorum. Magorum primus Zoroastes Rex Batrianorum fuit, quem Ninus Rex Assyriorum prælio interfecit, de quo Aristoteles scribit, quòd vicies centum millia versuum ab ipso condita indicijs voluminum eius declarentur. Hanc artem multa post secula Democritus ampliauit, quando & Hipocratis medicinæ disciplina effloruit. Itaque hæc vanitas Magicarum artium, ex traditione malorum angelorum, in toto terrarum orbe plurimis seculis valuit, per quandam scientiam futurorum, & infernorum, & inuocationes eorum inuenta sunt aruspicia, augurationes, & ipsa quæ dicũtur Oracula, & Nigromantia. Rich. in lib. excerptionum. Ars itaque Magica sub philosophia continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter lędens homines, a diuina

diuina relatione seducit, cultum dæmonum suadet, & ad omne nephas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorũ genera continet scilicet, Manticen, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigia. Mantice interpretatur diuinatio. Hæc quinque species habet, nigromãtiam, geomantiam, hidromantiam, aeromantiam, pyromantiam. Prima fit in mortuis, secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aere, quinta in igne. Mathematica interpretatur vanitas. Hæc habet tres species, aruspicium, augurium, horoscopia. Aruspicium dicitur ab inspectione ararum, hæc fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur fata quæruntur. Augurium ab auibus, hæc aliquando pertinet ad aures, & dicitur augurium, aliquando ad oculos, & dicitur auspicium. Horoscopia in constellationibus constat. Maleficia fiunt per incantationes. Sortilegia per sortes. Præstigia per fantasticas illusiones.

De diuersis generibus Magorum. *Cap.* CXX.

NIgromantici sunt, quorum præcantationibus videntur resuscitati mortui diuinare, & ad interrogata respondere. Nycron enim Græcè mortuus, mancia diuinatio nuncupatur, ad quos suscitandos cadaueri sanguis adijcitur. Nam amare dæmones sanguinem dicuntur. Ideoque quotiens Nigromantia fit, cruor aquæ miscetur, vt colore sanguinis facilius prouocentur. Hidromantici ab aqua dicuntur. Est enim hidromantia in aquæ inspectione vmbras dæmonum euocare, ibique ab eis aliqua audire, vbi adhibito sanguine, etiam inferos perhibentur sciscitari. Varro dicit, diuinationis quatuor esse genera. Terram, aerem, aquam, & ignem, hinc geomantiã, hidromantiã, aeromantiã, pyromantiã, dictam cõstat. Diuini, quia diuinitate se plenos assimulant, & astutia quadam fraudulenta hominibus coniectant futura. Incantatores sunt, qui artem verbis peragunt. Arioli, quia circa aras idolorũ nepharias preces emittunt, & funesta sacrificia offerunt. hisque celebritatibus dæmonum responsa accipiũt. Haruspices, quasi horarum inspectores, dies enim, & horas in agendis negocijs, operibusque custodiunt, & quid per singula tempora obseruare debeat homo, intendunt. Hi etiam exta pecudum inspiciũt, & ex eis futura prædicunt. Augures sunt, qui volatus auium, & voces intendunt. Dicuntur autem auguria, quasi auiũ garria. Vel quasi auigeria, quòd aues gerant. Idem & auspicia, quasi auium aspicia, quæ iter facientes obseruant. Gorum duo genera. Vnum ad oculos pertinens scilicet volatus. Alterum ad aures scilicet vox auium. Phitonissa a Phitio Appolline dicta, quòd & is auctor fuerit diuinandi. Astrologi in astris augurantes. Genethliaci pro natalium consideratione dierum. Genesim enim hominum per duodecim cęli signa describunt, siderumque cursu nascentium mores, actus, & euentus prædicare conatur, idest, quis quali signo fuit natus, aut quem effectum habeat vitæ qui nascitur, hi vulgo Mathematici vocantur. Horoscopi sunt, qui horas natiuitatis hominum speculantur, dissimili & diuerso fatu. Sortilegi sunt, qui sub nomine fictæ religionis, per quasdam superstitiones, quas sanctorum sortes vocant, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcunque scripturarum inspectione futura promittunt. Salisatores dicuntur, quia dum eis membrorum quæcunque partes salierint, aliquid sibi exinde prosperum, seu triste signare prædicũt. Ad hæc omnia pertinent, & ligaturæ execrabilium remediorum, quæ ars medicorum condemnat, vel in præcãtationibus, vel in characteribus, vel in quibuscunque rebus suspendendis, atque ligandis. In quibus omnibus ars dæmonum est, ex quadam pestifera societate hominum, & angelorum malorũ exortarvnde vitanda sunt a Christiano. Dicitur autem præstigium, quasi, præstringens aciem oculorum.

De Carminatoribus, & carminatricibus. *Cap.* CXXI.

EX summa fratris. V. Quid de carminatricibus, & carminatoribus, qui carminant infirmos, vel pueros, vel animalia, nunquid peccant mortaliter? Respondeo: Si nihil superstitiosum dicunt, aut docent, aut faciunt, sed tantum vtuntur licitis præcibus, & adiurationibus, sicuti per passionem, & Crucem, & similia, non credo quòd peccent mortaliter, nisi talia fecerint post prohibitionem ab ecclesia factam sibi. Sed credo, quòd prohibendi sunt viri, & mulieres a talibus, quia permulta inutilia, & superstitiosa solent admiscere. Nisi forte sit sacerdos religiosus, & discretus, aut etiam laicus, siue vir, siue mulier excellentis vitæ, & probatæ discretionis, qui fusa oratione licita infirmum nõ super pomum, aut pirum, aut cingulum, sed super infirmantes manus imponant. Iuxta illud Marci: Super ægros manus imponent, & bene habebunt. Nec sunt huiusmodi personæ prohibendæ a talibus, nisi fortè timeatur, quod ad exemplum illorum, indiscreti, & superstitiosi carminatoris sibi vsurpant abusum. Item non condemnantur hic rustici, qui seruant tempora ad seminandum, vel arbores incidendas, & similia, quæ certam, & naturalem habent rationem. Idem de phisicis circa medicinas dandas, & minutiones faciendas, & similia. Item si aliquis, vel aliqua colligit herbam medicinalem cum symbolo diuino, vel oratione dominica, vel scribit in charta symbolum, vel orationem dominicam, vt ponat super aliquem infirmum, vt sic in istis tãtum Deus creator omnium, & dominus honoretur, non reprobatur, dummodo nulla alia superstitiosa obseruantia misceatur. Ex summa fratris. V. Ex hoc potest haberi, quod non sunt reprobanda breuia, quæ fiunt in ascensione, cum non contineantur nisi verba euangelij. Sed superstitiosum est, si credatur, quòd minus habeant efficaciæ si scribantur post lectum Euangelium, aut post Missam, aut alia die, quàm si scribantur cum legantur, siue proferantur in ecclesia verba euangelij, quæ ibi continentur. Illa autem breuia in quibus scribũtur quidam characteres, & quædam nomina inusitata, quasi nomina Dei ineffabilia, in quibus dicitur: Quicunque portauerit super se istud breue, non periclitabitur, sic, vel sic, aut istud, aut istud sibi eueniet, proculdubio reprobãda sunt, nec portanda, & peccant qui scribunt ea, aut portant, aut donant, aut vendunt, aut portanda docent, nisi adeo fuerint simplices, quòd ignorantia eos debeat excusare, quæ non excusat, si super hoc fuerint admoniti, vel instructi.

De sortilegijs, ac diuinis, ac magis euitandis. *Cap.* CXXII.

CAusa. 22. q. 5. Ex concil. Martini Papæ: Si quis autem Paganorum consuetudinem sequens, diuinos, & sortilegos in domum suam introduxerit, quasi vt malum foras mittant, aut maleficia inueniant, vel lustrationes Paganorum faciant, quinque annis pęnitentiam agant. Mulieribus quoque Christianis non liceat in suis lanificijs vanitatem obseruare, sed Deum inuocent adiutorem, qui eis texendi sapientiam donauerit. Item ex concil. Tol. 4. c. 30. Si quis de ordinibus clericorum aruspices, aut incantatores, aut ariolos, aut certe augures, vel sortilegos, qui profitentur artem Magicam, aut aliquos eorum similia exercentes, consuluisse fuerit deprehensus, ab honore dignitatis suæ suspensus, monasterij curam excipiat, ibique pœnitentiæ perpetuæ deditus, scelus admissum sacrilegij soluat. Item ex concil. Aquirensi. c. 1: Episcopi eorumque ministri, omnibus viribus elaborare studeant, vt perniciosam, & a Zabulo inuentam sortilegam, & magicam artem ex parrochijs suis penitus eradicent. Et si aliquem virum, aut mulierem huiusmodi sceleris sectatorem inueniunt, turpiter dehonestatum, de parrochijs suis eijciant. Ait enim Apostolus: Hæreticum hominem, post primam, & secundam correptionem, deuita, sciens quia submersus est, qui huiusmodi est, &c. Submersi enim sunt, & a diabolo captiui tenentur, qui relicto creatore suo diaboli suffragia quærunt. Ibidem. q. 7. Augusti. Qui qualcunque diuinationes, & fata, aut auguria obseruat, aut attendit, aut consentit obseruantibus, siue qui attendit somnialia scripta, & falso in Danielis nomine intitulata, & sortes quę dicuntur sanctorum Apostolorum, & auguria auium, aut aliqua pro domo facienda, aut propter coniugia copulanda, aut in collectionibus herbarum carmina dicunt, aut pictaciolas pro quauis infirmitate scriptas, super homines, aut animalia ponunt, præter symbolum, & orationem dominicam, aut falsitatibus magicis in grandinarijs, & tempestatibus credunt, aut ad eorum domum euntes, aut in suis domibus introducunt, & interrogant, sciant se fidem Christianam, & baptismum præuaricasse, & Paganum, & Apostatam, idest retro abeuntem, & Dei inimicum, iram Dei grauiter in æternum incurrisse, nisi ecclesiastica pœnitentia emendatus Deo reconcilietur. Item Hier. Dæmonium sustinentibus licet petras, vel herbas habere sine incantatione.

De eisdem puniendis. *Cap.* CXXIII.

CAusa. 26. q. 5. Quod autem sortilegi, & diuini, si cessare noluerint excommunicandi sunt, ratione & auctoritate probatur. Est enim quoddam genus culturæ idolorum, & dæmonum consultationibus futura prædicere. Futura enim præscire solius Dei est, qui in sua contemplatione etiam angelos præscire facit. Cultores vero idolorum a fidelibũ communione separãdi sunt. Vnde in epistola ad Corinthios Apostolus

stolus ait. Si quis frater nominatur fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens,cum eiusmodi nec cibum sumere, &c. Ex summa de casibus. In summa vero nota, quòd pœna talium est multiplex.Sunt enim infames, nec debent recipi ad eucharistiam si notorium est peccatum,sicut nec histriones.Item nec debent admitti ad accusationem. Item debent excommunicari.Item si post admonitionem, vel excommunicationem noluerint se corrigere,si serui sunt debent verberibus castigari, si liberi includi in carcerem, vel vtrique sunt de parrochia turpiter dehonestati,idest tonsurati, vel decaluati eijciendi, & hoc potest episcopus sua auctoritate facere, dum tamen caueat a membri detruncatione, morte, & sanguinis effusione, vel si necesse sit inuocet brachium seculare, secundum vero leges capite puniuntur.

De inspectione astrolabij. Cap. CXXIIII.

Ex summa de casibus. Quid de sacerdotibus, & religiosis,quibus vasa & ornamenta ecclesiæ, vel similia furtim subtracta sunt, vel etiam de laicis, quibus res propriæ furto sublatæ sunt, nunquid poterunt inuestigare per inspectionem astrolabij,vel similia?Ad hoc dicas secundum omnes, quòd si fit ibi inuocatio dæmonum, vel aliud superstitiosum, grauissime peccat quicunque facit, vbi quidam, licet iuuenili simplicitate,& bono zelo fecisset, fuit tamen suspensus ab officio, & beneficio. Si autem talis inspectio fieret simpliciter post astronomiam, non inuocatis dæmonibus, neque alio superstitioso adiuncto,forte posset admitti. Tamen in eodem decreto dicitur, quia licet quadruuiales artes in se contineant veritatem, tamen quia non sunt scientiæ pietatis,non est in eis studendũ. Extra.5.de sortil.Alexan. III. Presbyter cum quodam infami ad priuatum locum accessit,non ea intentione, vt vocaret dæmonium,sed vt inspectione astrolabij furtum cuiusdam ecclesiæ posset recuperare,verum licet hoc ex bono zelo,& simplicitate se fecisse proponat, id tamen grauissimum fuit peccatũ, & infra. Mandamus quatenus per annum & amplius si tibi visum fuerit, eum ab altaris ministratione præcipias abstinere. Ex summa fratris.V.Nunquid si quis sacrificet Deo nummorum,scilicet mammonæ,vt fiat diues, vel similia faciat,nũquid incurrit irregularitatem,aut qui de sacramentis ecclesiæ,Eucharistia scilicet, vel Chrismate, vel Oleo benedicto, aut Aqua fontium facit sortilegium,vel baptizat imagines? Respondeo: Cum talia videantur esse enormia propter idolatriam,aut propter enormen superstitionem, licet sint occulta generant irregularitatem secundum quosdam, secundum alios non. Vnde in hoc dubio consulendum est talibus, quòd petant dispensationem,non tamen præcisè dicendum est eis,ꝙ alias nõ sit eis salus, & absoluendi sunt de peccato si pœniteant. Si autem huiusmodi peccata notoria sint,secundum omnes indigent dispensatione,sed hoc plenius infra, de lapsis, & dispensationibus. Quod autem dicit canon in quadruuialibus scientijs non esse studendum,intelligas longo tempore, potest tamen in his studeri non ad voluptatem,sed vt ea, quæ ibi sunt vtilia sacræ scripturæ ad vsum conuertantur,& vt errores ibi contenti confutentur,& ne risui pateat si contra mathematicos velit disputare,vel philosophos huiusmodi doctrinarum ignaros. Iccirco enim astronomia,& astrologia in dissuetudinem abierũt, quia dum propria curiositate nimis erant intenti, minus vacabant his,quæ saluti animarum erant accommodata.

De quorundam sacerdotum superstitionibus. Cap. CXXV.

Causa.26.q.5.c episcopi. Nonnulli inueniuntur,qui interno liuore permoti,in perniciem suorum inimicorum altare sacris vestibus exuunt,& lugubri veste accingunt luminariorum obsequia subtrahunt Dei ecclesijs, vel Missam pro requie defunctorum promulgatam,pro viuis celebrant hominibus,quorum omnium maleficia nequissima Toletan. concil.condemnat.Idem, Plerique,& sacerdotum sauciati inimicitiæ dolo Missam pro requie defunctorum promulgatam fallaci voto pro viuis student celebrare hominibus, vt is pro quo ipsum offerunt sacrificium,mortis incurrat periculum. Proinde nostræ elegit vnanimitatis consensus, vt si quis deinceps talia perpetrasse fuerit detectus, a proprij deponatur ordinis gradu,& tã ipse sacerdos,quàm ille, qui eum ad talia peragenda incitasse perpenditur,exilij perpetui ergastulo religentur.Ex summa de ca.Hic autem distinguo,quòd si aliquod prædictorum fiat propter odium priuatum,grauissime peccat,qui facit, & nisi per plurimam pœnitentiam se purgauerit,debet deponi.Si autem propter causam cõmunem,puta quia metuit contaminationem sacrorum ordinum, vel subuersionem fidei,vel hostilitatem suffert,vel obsidionẽ, vel diuinorum iudiciorum, sententiam metuit,& ideo tale quid fecerit, non dicitur peccare,quia in tali facto plus humilitas,qua Deus placatur, quàm interim liuoris dolositas declaratur.Hoc etiam tenet consuetudo ecclesiæ,vnde solet cantare,Deus venerunt gentes, & in signum tristitiæ in die Veneris sancta,altaria spoliare. Hæc tamen distinctio fallit in illis, qui pro viuis scienter celebrant officium mortuorum: nam tales si fuerint detecti, indistinctè, debent deponi,& pęna supradicta feriri.

De crimine sacrilegij. Cap. CXXVI.

Ex summa de ca.Sacrilegium est sacræ rei violatio, & eiusdem vsurpatio.Dicitur autem sacrilegium, quasi sacrilędium,idest sacrum lædens. Committitur autem sacrilegium ratione personæ,cum quis verberat clericum, vel personam religiosam. Ratione loci, cum ecclesiæ,vel cœmeterij emunitas violatur. Ratione rei,cum res consecrata,vel sacro vsui deputata vsurpatur. Large tamen dicitur committere sacrilegium, & transgressor iuris publici,quod consistit in sacris sacerdotum magistratibus. Item qui articulos fidei idest præcepta, vel prohibitiones Dei etiam negligendo,vel nesciendo violat, & offendit.Item qui disputat de iudicio principis, vel iudicat, & hoc nisi euidenter constaret illud esse contra Deum. Item qui publica officia committit Iudęis. Item quicunque rem datam ecclesiæ retinuerit,vel acceperit contra eius voluntatem.Causa 17.q.4.Pius Papa: Sicut maius peccatum est,quod in Deũ committitur,quàm quod in hominem, sic grauius est sacrilegium agere,quàm fornicari. Ibidem Ioh.VIII.omnibus episcopis. Sacrilegium committitur, si quis infregerit ecclesiam, vel 30. ecclesiasticos passus, qui in circuitu ecclesiæ sunt, vel domos, quæ infra prædictos passus fuerint, aliquid inde rapiendo,vel auferendo,seu qui iniuriam facit,vel oblationem rerum intulerit clericis arma non ferentibus,vel monachis, siue Deo deuotis,omnibusque ecclesiasticis personis. Capellæ quæ sunt intra ambitum murorum castellorum,non ponuntur in hac 30.passuum obseruatione. Similiter sacrilegium committitur auferendo sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, siue sacrum de non sacro.Gratianus:Dicitur autem sacrilegium committere,qui violentas, & impias manus in clericum iniecit. Committunt etiam sacrilegium, qui diuinæ legis sanctionem, aut nesciendo committunt, aut negligendo violant, & offendunt, aut de principali iudicio disputant,dubitantes an is dignus sit, quem princeps elegerit,vel qui intra prouinciam, in qua prouinciales,& ciues habentur,officium generandæ ac suscipiendæ administrationis desiderant,vt lib.9.eod. tit. de crimine sacrilegij. Similiter de iudicio summi Pontificis alicui disputare non licet.

De violatione emunitatis sacri loci. Cap. CXXVIII.

Ex summa de ca.Ecclesia, idest ipse locus consecratus habet emunitatem,vt nullus inde per vim abstrahatur, nisi in casibus,videlicet si sit publicus latro, vel nocturnus populator agrorum. Item si in ipsa ecclesia commisit homicidium, vel aliud maleficium, tunc enim non debet defendi ab ecclesia,cum eam violauerit.Aug.ad Bonifacium: Hominem de ecclesia rapuisti. Tuus si de tuo amico forte præsumeretur fugitiuus, posset proculdubio intercessoris causa veniam promereri,ergo si amicus attenditur cur Deus offenditur. Item ex lib. cap. Reum ad ecclesiam fugientem nemo abstrahere audeat, neque inde damnare ad pœnam,vel ad mortem, vt honor ecclesiæ conseruetur, sed rectores ecclesiæ pacem, & vitam, & membra obtinere studeant, tamen legitimè componat, quod inique fecerit. Item Gelasius Epiphanio episcopo. Ad episcopos cæteros direximus iussionem, vt eos qui ecclesias violasse perhibentur,accessu earum iudicent esse indignos. Item Pius Papa: Sicut qui ecclesiam Dei vastat, & eius prædia,& donaria spoliat,& inuadit,fit sacrilegus, sic ille qui eius sacerdotes insequitur sacrilegus iudicatur.Item ex concil. Hilerdensi:Nullus clericorum seruum aut discipulum suum fugientem ad ecclesiam extrahere audeat,aut flagellare præsumat. Quod si fecerit,donec digne pœniteat,a loco cui honorem non dedit segregetur.Item ex concilio Triburiensi: Si quis contumax,vel superbus fugientem seruum suum,vel quem ipse persecutus fuerit de atrio ecclesiæ, vel de porticibus ecclesiæ quolibet modo adhærentibus,per vim extraxerit, pro emunitate nongentos solidos,& ipse publica pœnitentia mulctetur iuxta iudiciũ. Gratianus:Verum ne reuerẽtia religionis dominos suos iure fraudaret,

daret, si famuli ad ecclesiæ septa confugientes, inde nequaquam abstraherentur, sacris canonibus est institutum, vt præstito sacramento impunitatis, eis etiam reddantur inuitis. Occasione namque religionis seruus dominum suum contemnere, & eius ministerium destituere non debet. Ex summa fratris V. Publicus autem latro ille est, qui agros militum, vel priuatorum de nocte populatur, & itinera frequentata scilicet stratas publicas, quæ quasi loca sacra habentur, insidijs aggressionis obsidet, & talem potest quilibet, auctoritate sua, de ecclesia extrahere, & punire, sicut notauit H. Homicida quoque extrahitur ab ecclesia, in qua, vel in cuius cœmeterio commisit homicidium, vel aliquod maleficium. Sed nunquid defenditur ab alia ecclesia, in qua hoc non commisit, sed confugerit ad illam? Respondeo, quòd non, quia cum sit vna ecclesia vniuersalis toto orbe terrarum, licet sint multæ particulares, qui iniuriam facit vni, iniuriam facit omnibus, licet forte de consuetudine in aliquibus ecclesijs aliter obseruetur, quia forte videtur eis, quòd sicut minor vtitur priuilegio suo contra aliũ minorem, ita vna ecclesia contra aliam. Quid de Iudæo, vel Pagano, vel excommunicato, si confugerit ad ecclesiam, nunquid defenditur ab ecclesia a mutilatione, vel morte? Respondeo. Satis credo, ꝙ sic, de iure tamen credo consuetudinem regionis approbatam, quoad hoc esse tenendam.

De Effractoribus ecclesiarum. Cap. CXXVIII.

DE Effractoribus vero dico, ꝙ siue aliquis veniat cum proposito frangendi ecclesiam, siue non, non incidit in canonem, nisi eam corporaliter violet, & vim inferat, licet inde aliquid asportet. Vnde si prædones veniant animo frangendi ecclesiam, & tamen non frangant, quia inueniunt eam apertam, & nullum resistẽtem, quia propter timorem eorum inde effugerint custodes, non incidunt in canonem, licet intrent, & aliquid asportent, parati vim inferre si aliqui resisterent. Et credo, ꝙ effractor ecclesiæ iudicandus est, qui dolo malo, aut per iniuriam violenter parietem foderit, aut suffoderit, aut vitream, aut seraturam, aut hostia, aut cardines, aut vectes, dum tenẽt hostia firmata, aut ipsum tectum ecclesiæ. Porro de fure, qui facto foramine in pariete, aut fracta vitrea, aut seratura, aut vectibus hostij intrat, & aliquid inde asportat, licet possit dici, quòd non incidit in hanc pœnam, cum decre. extra, de sen. excom. quæst. non videatur loqui de illis, qui publice frangunt ecclesias, quia tamen lex distinguens inter fractores diurnos, & nocturnos, atrociores dicat esse nocturnos, potest dici probabiliter in fauorem ecclesiæ, quòd talis incidit in canonem, sicut publicus effractor, & quòd a solo Papa est absoluendus, postquam fuerit per ecclesiam denunciatus.

De Pœna sacrilegij. Cap. CXXIX.

EX summa de ca. Pœna sacrilegij, secundum leges, est decapitatio, si personæ ecclesiasticæ atrox iniuria fiat, alias iudicis arbitrio reseruatur, pro qualitate personæ, rei, temporis, vel loci diuersitate moderanda. Sacrilegij secundum canones duplex est pœna. Vna spiritualis, alia pecuniaria. Spiritualis, præter pœnitentiam est excommunicatio, cum distinctione tamen, quia pro sacrilegio in persona commissa, est maior excommunicatio ipso iure. Pro sacrilegio vero in rebus commisso, est minor excommunicatio, exceptis quibusdam casibus, in quibus est maior, vt cum quis incendit ecclesiam, vel fregit. Pecuniaria vero qualis, & quanta sit, & cui persoluenda tam pro sacril. commisso in personis, quàm in rebus legitur in decretis. Causa. 17. q. 4. Sacrilegium duplicem continet pœnam, pecuniariam videlicet, & excommunicationis. Pecuniaria eis persoluenda est, ad quos quærimonia sacrilegij pertinet. Vnde Iohannes Papa. VIII. scribit omnibus episcopis. Quisquis inuentus fuerit reus sacrilegij, episcopis, abbatibus, siue personis ad quos quærimonia sacrilegij iuste pertinuerit, 30. libras examinati argenti, & purissimi componat. Idem si quis domum violauerit, & aliqua sine licentia illius, cui commissa esse dignoscitur, inde abstulerit, vel ecclesiasticis personis iniuriam fecerit, donec in conuentu admonitus legitime satisfaciat, sciat se communione priuatum esse. Idem. Hi qui monasteria, & loca Deo dedicata, & ecclesias infringunt, & deposita, vel alia quælibet exinde abstraxerint, damnum nonies componant, & emunitatem tripliciter, & velut sacrilegi sententiæ canonicæ subijciantur, vel subiugentur. Item ex 5. libro capitularium. Qui occiderit monachũ, aut clericum, relinquat arma, & Deo in monasterio seruiat, cunctis diebus vitæ suæ nunquam reuersurus ad seculum, & per septem annos publicam pœnitentiam agat. Item Innocen. Papa. II. Si quis, suadente diabolo, huiusmodi sacrilegij crimen incurrerit, quòd in clericum, vel in monachum manus violentas iniecerit, anathematis vinculo subiaceat, & nullus episcoporum illum præsumat absoluere, nisi mortis vrgente periculo, donec apostolico conspectui præsentetur, & eius mandatum suscipiat. Gratianus. Qui autem de ecclesia vi aliquem exemerit, vel in ipsa ecclesia, loco, vel cultui, sacerdotibus, & ministris aliquid iniuriæ importauerit, ad instar publici criminis, & læsæ maiestatis accusabitur, & conuictus, siue confessus, capitali sententia a rectoribus prouinciæ ferietur, sicut primo libro codicis legitur.

De Retentione decimarum. Cap. CXXX.

EX summa de ca. Retentores quoque decimarum, & relictorum, pro sepultura, sacrilegi iure dicuntur. Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars Deo debita. Qui bene & fideliter dãt decimam, quadrupliciter remunerantur a Deo. Prima remuneratio est abundantia fructuum. Secunda sanitas corporis. Tertia indulgentia peccatorum. Quarta cęleste regnum. De duabus primis Aug. Si decimam dederis non solum abundantiam fructuum recipies, sed etiam sanitatem corporis consequeris. Item de duobus vltimis idem Aug. Qui præmium comparare aut peccatorum desiderat indulgentiam promereri, reddat decimam, & de nouem partibus eleemosynam dare studeat pauperibus. Qui vero non dat, punitur in oppositis. Vnde dominus per Malachiam: Quia mihi non reddidistis decimas, & primitias, iccirco in famæ, & penuria maledicti estis. Item Aug. Cum decimas dando, & terrena, & cęlestia possis promereri, pro auaritia duplicem benedictionem fraudas, id est subtrahis tibi. Hæc est domini iustissima cõsuetudo, si tu illi decimam non dederis, tu ad decimam reuoceris, dabis impio militi, quod non vis dare sacerdoti. Deus enim noster qui dignatus est totum dare, decimam a nobis dignatur recipere, non sibi, sed nobis sine dubio profuturam. Vnde decimæ ex debito requiruntur, & qui eas dare noluerint, res alienas inuadunt. Sed hoc tollit fiscus, quod non accipit Christus. Item Hiero. Amico rapere quippiam furtum est, ecclesiam defraudare sacrilegium est. Aut quod apertissimi sceleris est, exinde enim aliquid subtrahere omnium prædonum crudelitatem superat. Itaque qui non dat decimam, nisi sit exemptus, debet anathematizari, præmissa canonica admonitione vsque ad satisfactionem, & emendationem congruam. Ex summa fratris V. Exemptus dicitur priuilegiatus, aut infeudatus legitime, aut aliàs tutus legitima exceptione, siue propter compositionem factam cum ecclesia, siue propter tacitam, vel expressam ecclesiæ remissionem, vt notatum est supra. Extra. 3. de deci. pri. & ob. Alexan. III. Cum decimæ non ab homine, sed ab ipso domino sint institutæ, quasi debitum exigi possunt. Innocen. iij. Omnes qui ratione personarum, aut etiam prædiorum decimas ecclesijs, & clericis tuæ diœce. exhibere tenentur, ad eas cum integritate reddendas ap. re. compellas. Idem in concil. gene. Illæ decimæ sunt necessario soluendæ, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata.

De veri nominis decima. Cap. CXXXI.

EX summa de casibus: Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars Deo debita. Extra. 3. de deci. Alex. iij. De frugibus. 9. partibus sibi retentis decimam ecclesiæ cuius parrochiani sunt sine diminutione soluere tenentur. Ex summa fratris V. Quid de illis, qui non soluunt decimam de vineis, & quibusdam alijs prædijs, sed vicesimam vel aliam aliquotã minorem decimæ. Quid etiam de illis, qui de oliuis, vel nucibus, vel quibusdam alijs terræ fructibus nihil soluunt pro decima, nunquid excusantur per consuetudinem, cum contraria videantur esse legi diuinæ. Respondeo. Credo quòd sola consuetudo non excusat in prædictis casibus, si tamen compositio auctoritate episcopi, & ecclesiæ (cuius interest decimas huiusmodi solui) facta est cum illis, qui debent decimas, de minori parte soluenda, quàm decima. Vel si ita obtentum est a tempore cuius non extat memoria, excusantur qui minus soluunt, quàm decimam, nec possunt auctoritate propria illi, qui fecerunt compositionem, aut sine contradictione sustinuerunt huiusmodi consuetudinem, vel successores eorum aliquid plus solito exigere, vel de rebus, de quibus non consueuerunt decimæ solui, de nouo aliquid exigere, nec domini prædiorum vltra solitum tenentur aliquid soluere, nisi ad inopiam ecclesia redigatur, vel nisi auctoritate domini Papæ hoc fiat ex certa scientia reuocantis compositionem prædictam,

ctam, vel consuetudinem. Verum est tamen, quòd sola consuetudo non liberat debitorem decimarum in prædicto casu, vel in prædictis casibus. Sed compositio, vel remissio, siue quitatio facta ab ecclesia expressè, vel tacitè siue præsumptiuè, ex hoc, quòd per tantum tempus pacifice sustinuit, quòd aut nihil pro decima solueretur, aut minus, quàm decima.

Vtrum Papa possit in huiusmodi dispensare. Cap. CXXXII.

SEd quomodo potest ecclesia absoluere aliquem tacitè vel expressè a legitima præstatione decimarum, cum debeantur iure diuino. Item quomodo potest Papa priuilegium alicui dare, de non dandis decimis? Ad primum dic, quòd reuera ecclesia non potest aliquem absoluere, vel remittere ius soluendi decimas, ad quod semper tenentur domini prædiorum. Sed bene potest absoluere, vel remittere ipsam præstationem, vel actum præstandi, sicut concedo, quòd ex quo matrimonium est consumatum inter fideles, neuter potest absoluere reliquum a vinculo matrimoniali, vel a iure mutuæ seruitutis, licet posset absoluere illum ab actu, vel executione illius iuris: cum de communi consensu transeunt ad religionem. Potest etiam dici, quòd in prædictis casibus fingitur a iure, quòd domini prædiorum breui manu soluerint ecclesiæ decimas, & rursus ecclesia redonauerit eis, vel in totum, quando scilicet ecclesia nihil consueuit recipere minus quàm decimam, vel in partem, quando consueuit recipere minus, quàm decimam. Ad aliud potest dici, quòd Papa non dat priuilegium alicui de decimis non soluendis, nec dare potest, sed solummodo ius administrandi pauperibus, & retinendi sibi necessaria ex eis. Quod potest facere Papa non solum de decimis, quas de iure communi debent monachi, sed de illis, quas alij debent ecclesijs parrochialibus. Vel dic, quòd Papa super his, quæ non pertinent ad articulos fidei, vel ad decalogum potest dispensare, & priuilegia alicui concedere, non tamen canonem generalem contrarium statuere. Vnde notauit Alanus, quòd Papa posset alicui laico concedere, quòd non solum non daret decimas, sed & quòd reciperet ab alio, non tamen omnibus laicis hoc posset concedere. vt dicunt, nisi ex causa ad tempus, sicut dicitur fuisse concessum Gallicis. Quod tamen ibi dicitur, quòd necessario soluendæ sunt decimæ, quæ debentur lege diuina, intelligo quando nulla facta est compositio inter ecclesiam, & dominos prædiorum, vel quando ecclesia non remisit eas tacitè, vel expressè, vt dictum est supra, vel quando ecclesia indiget, vel quando exigantur auctoritate Papæ scienter reuocantis compositionem, vel consuetudinem contrariam.

De quibus rebus dandæ sunt decimæ. Cap. CXXXIII.

EX summa de ca. Debent dari decimæ de omnibus fructibus terrarum, pomis arborum, herbis hortorum. Nutrimentis animalium, lana, lacte, fœno, lignis, piscationibus, venationibus, affictibus, pensionibus, molendinis etiam de vento, balneis, fullonicis, argentarijs, metallarijs, lapidicinijs. Item de negocijs, & artificijs, & cæteris bonis, etiam de tempore. Extra. 3. de decimis. Alexander. iij. Parrochianos vestros monere curetis, vt de prouentibus molendinorum, piscariorum, fœno, & lana decimas ecclesijs, quibus debentur, cum integritate persoluant. Idem. Parrochianos tuos de apibus, & de omni fructu decimas persoluere ecclesiastica districtione compellas. Cœlestinus. iij. Fidelis homo de omnibus, quæ licitè potest acquirere, decimas erogare tenetur. Ex summa fratris. V. Nunquid de rebus donatis, legatis, vel inuentis, vel iure successionis acquisitis, debent dari decimæ? Alanus notauit quòd non, & quòd ex his tantum quæ naturaliter, vel ex operibus suis, quis acquisierit, tenetur soluere decimas, de alijs autem non reperitur; Probabilius tamen videtur notasse H. scilicet, quòd legatarius, & donatarius tenentur dare decimas, de re donata, vel legata, licet decimata fuerit a legatore, vel donatore. Filius tamen, quia omnia bona patris pertinent ad ipsum, & eius sunt quodammodo quoad proprietatem, si succedat patri non tenetur ea decimare, si decimata sunt a patre, sed hæres extraneus tenetur ad hoc, sicut legatarius, & donatarius, qui omne lucrum, vel emolumentum, quod ad ipsos peruenit tenentur decimare. Dicit etiam ibidem, quòd fur, raptor, & vsurarius, si non velint male ablata in totum restituere, tenentur res huiusmodi decimare, quod tamen intelligit, vt credo, si res illæ non fuerant a domino decimatæ. Ex summa de casibus. Ex prædictis patet, quòd quædam sunt decimæ personales, & quædam prædiales. Sed quæritur vtrum omnes decimæ sint in præcepto, an prædiales tantum? quia vix dantur alicubi decimæ personales. Præterea in lege domini non videntur præceptæ nisi prædiales. Dicit autem Innoc. quòd illæ quippe necessario soluendæ sunt, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata. Ius vero positiuum, siue humanum tollit consuetudo. Si ergo personales decimæ, non Dei, sed hominum præcepto debentur, videtur, quòd consuetudo contraria, a culpa liberet non soluentes. Consilium tamen sanum esset, vt soluerent, vel saltem auctoritate episcopi, & ecclesiarum, quibus essent persoluendæ, erogarent.

Vtrum de male acquisitis debeant dari. Cap. CXXXIIII.

QVæritur vtrum de iniustè, & turpiter acquisitis, teneatur quis dare decimas? vt de meretricio, fœnore, rapina, & similibus? videtur quòd non, quia, qui offert sacrificium de substantia, Papæ. & cætera. Item. Non accipies mercedem prostibuli. Honora Deum de tuis iustis laboribus. Econtra videtur, quia licet meretrix turpe meretricetur, non tamen turpiter accipit. Item delictum non debet immunitatem tribuere, vt ait August. So. decimarum aliæ personales, aliæ prædiales. In personalibus distinguit, quia aut est translatum dominium pecuniæ decimandæ in accipientem, & non competit repetitio, vt in meretrice, & histrione, vel non, vt in fure, raptore, symoniaco, vsurario. In primo casu ille tenetur dare, sed ecclesia non debet recipere, quandiu ille est in scelere, ne videatur approbare delictum eius. Sicut & quandoque respuit ecclesia oblationes aliquorum, ob detestationem criminis, in quo iacent, vtpute notoriæ diffidentium, raptorum, & vsurariorum, meretricis, vel propter aliud crimen notorium, & horrendum. Sed postquam pœnitentiam acceperint potest ecclesia decimas etiam præteritas recipere. In secundo casu scilicet cum non transfertur dominium, vel transfertur, sed competit repetitio, ecclesia non debet recipere. Ad prædiales autem soluendas tenetur quilibet indistinctè, etiam inuasor, & Iudeus, & ecclesia potest licite recipere, quia illæ non intuitu personæ, sed prædiorum dantur. Ex summa fratris V. Nota quòd secundum H. in symonia, & vsura non transfertur dominium, secundum aliquos transfertur, sed secundum omnes competit repetitio, quia debitor potest repetere ab vsurario. Ecclesia vero, in cuius iniuriam commissa est symonia, potest repetere a symoniaco.

Qualiter, & quando debeant dari. Cap. CXXXV.

EX summa de casibus. Dandæ sunt decimæ non deductis expensis indistinctè, si sunt prædiales. Si vero sint personales, idest, de negocio, vel artificio, vel de alijs, quæ non computantur fructibus terræ, distinguitur vtrum surgant de rebus decimatis, an non. In primo casu deducuntur expensæ, in secundo non. Item debent dari prædiales statim cum fructu percipiuntur, & antequam separetur inde census, vel tributum, vel simile. Si tamen facta fuerit primo talis separatio, sicut rusticus tenetur decimare, quod sibi remanet, ita dominus, de hoc quod de aceruo indecimato accepit. Personales autem possunt dari in fine anni, vt sic maior vtilitas proueniat ecclesiæ, quàm si per minutias soluerentur. Agnos, aut pullos, vitulos, & huiusmodi, nec tenetur dare optimos, nec deteriores, sed mediocres, vel sicut transierint sub virga pastoris, quod enim decimum venerit sanctificetur domino. Indignum enim est dare Deo, quod dedignatur homo. Diuisionem canonicam habes. 12. quæst. 2. quatuor. Verum quia illud in paucis ecclesijs obseruatur, credo in talibus consuetudini standum esse. Extra tertio. de deci. Man. quat. eos cogatis, vt decimam statim frugibus collectis persoluant, & de subtractis, & retentis dignam satisfactionem exhibere procurant. Innocen. iij. Circa res factas, vel acquisitas de pecunia decimata, cum ipse venduntur, credimus, deducendas expensas, & de residuo, quasi de lucro decimas persoluendas, vt si vendatur domus, ager, vinea, clibanus, molendinum, grex, aut quælibet merces. Expensas tamen, quæ fiunt pro fructibus percipiendis, ex illis de quibus fructus proueniunt non credimus deducendas, etiam si fuerint decimatæ, quoniam salua decima fructus efficiuntur eorum, qui faciunt ipsas expensas. Fructus autem ipsos alienari posse non credimus, nisi cum onere decimarum. Nec pro restaurando detrimento quarumlibet rerum, ex quibus decimæ persoluuntur, credimus deducendas expensas de prouentibus decimandis, quia penes dominum res permanent restaurandæ, vt si pars aliqua moriatur armenti, aut

deterioretur,

deterioretur, vel vnica portio mercis depereat, vel totus clibanus destruatur. In concil.gene. Cum autem in signum vniuersalis dominij, quasi quodam titulo speciali sibi dominus decimas reseruauit, exactionem tributorum, & censuum præcedat solutio decimarum, vel saltem hi ad quos census, vel tributa indecimata peruenerint (cum res cum onere suo trāsit ad eum) per cen.ec. decima re cogantur ecclesiasticis, quibus de iure debentur.

De mora decimandi. Cap. CXXXVI.

EX summa de casibus. Quid, si quis vendidit aceruum frumenti ante solutionem, quis tenetur ad solutionem? Dico, quòd vterque tenetur, tenetur venditor propter dolum quem commisit, & quia habet precium, quod succedit, loco rei, & etiam emptor, quia res transiuit ad eum cum onere decimarum, & ita potest ecclesia petere, a quo maluerit. Credo tamen quòd si obijciunt, a venditore liberatus; est emptor, vel econuerso. Absit enim quòd ecclesia suum recipiat cum augmento. Item si emptor fuit bonæ fidei, & soluit decimam, tenetur ei venditor, si fuit malæ fidei non tenetur, nisi expresse dictum fuerit, & cautum. Sed tamen vterque debet agere pœnitentiam de dolo, & quasi furto, quia contrectauerunt decimam inuito domino. In foro tamen pœnitentiali tutum est, quòd si emptor persoluit decimam, sibi restituatur, nisi forte ex casu scilicet si emptor non inuenitur deceptus in re, quia bene valet adhuc precium. Ex summa fratris V. Videtur tamen quibusdam, & probabiliter, quòd in hoc casu non teneatur venditor in foro pœnitentiali ad restituendum emptori, quod soluit ecclesiæ, cum sit licitum contrahentibus sese inuicem decipere, dum tamen absit fraus, & dolus, & non vltra dimidium iusti precij fiat deceptio. Ex summa de ca. Item quid si quis furtiue, vel etiam violenter armata manu rapuit totum aceruum, vel partem de area rustici, ante solutionem decimarum. Nunquid tenetur rusticus ecclesiæ? Sol. Dominium decimæ residet penes ecclesiam, & ante separationem statim collectis fructibus debet dari, ergo si non soluantur statim cum competenter solui possunt, in mora est rusticus, ergo periculum spectat ad ipsum, quare tenetur ecclesiæ. Si vero non erat adhuc in mora, & violenter sibi ablatum est ab extraneo, cui non potuit prohibere non tenetur, sed aget ecclesia contra raptorem. Et hoc teneas pro regula, quòd semper posterior mora nocet ei per quem fit. Secundum hoc dico, quòd si rusticus erat in mora tempore violentiæ, tenetur ad totalem decimam totius acerui, Dabit enim ecclesia rustico suas actiones contra violentum. Si vero ecclesia in recipiendo erat in mora, de residuo tantum recipiet decimam, nisi in casu scilicet si propter moram ecclesiæ, sine qua non audebat tangere fructus rusticus nō reposuerat fructus, quos aliàs reposuisset in locum securum, tunc quicquid asportatur cedit in periculum ecclesiæ ad minus, vsque ad complementum decimæ. Ecclesia enim non debet petere lucra cum damnis aliorum. Ex summa fratris V. Credo tamen, quòd si de consuetudine, aut constitutione aliqua non licebat rustico tollere, & reponere fructus suos, nisi de licentia ecclesiæ, si ecclesia fuit in mora dandi licentiam, ecclesia tenebitur ad restitutionem damni rustico.

Quæ personæ tenentur decimam dare. Cap. CXXXVII.

EX summa de ca. Dantur autem decimæ a laicis. Monachi vero nigri, canonici seculares, & regulares tenentur dare decimas de omnibus possessionibus suis, exceptis noualibus, cæterisque nutrimentis animalium suorum, nisi sint vlterius specialiter priuilegiati a Papa, vel nisi possint se præscriptione tueri. Ex summa fratris V. Non est verum de secularibus canonicis, quia non tenentur ad decimas de noualibus soluendas parrochijs, in quibus sunt terræ eorum. Ex summa de casibus. Item quod dictum est de clericis secularibus, restringunt quidam ad mansum ecclesiæ. Nam de prędijs patrimonialibus tenentur dare illi ecclesiæ in cuius parrochia sita sunt. Alij dicunt, quòd si non recipiunt ecclesiastica sacramenta ab illa ecclesia non tenentur dare, aliter sic. Vel dic, quòd si deseruiunt illi ecclesiæ non tenentur, alias sic. Item leprosi tenentur dare decimas, nisi de hortis, & animalibus. Ex summa fratris V. Solos illos leprosos intelligo non teneri ad soluendas decimas de hortis, & animalibus, qui viuunt in communi. Si enim aliquis viuat, solitarius in domo sua, maximè si sit diues, non credo, quòd gaudeat isto priuilegio. Extra 3. de decimis, & pri. Paschalis. ij. Nouum genus exactionis est, vt clerici, a clericis decimas exigant, illi professo clerici, qui a clericis spiritualium ministeriorum labores accipiunt, decimas eis debent.

De his qui priuilegiati sunt in hac parte. Cap. CXXXVIII.

EX summa de casibus. Monachi albi, templarij, & hospitalarij Hierosolimitani non teneantur dare decimas de possessionibus suis, quas proprijs manibus, vel sumptibus excolunt. Secus est si tradant rusticis excolendas ad firmam. Item quod dictum est, intellige de possessionibus, quas habebant ante generale concilium. De illis enim quæ postea gratis sunt collatæ sibi, vel quas ipsi emerunt pro monasterijs de nouo fundatis, quia aliter non licet eis emere tales possessiones, de quibus decimæ debebantur ecclesijs, etiam si illas proprijs manibus, vel sumptibus excolant, tenentur persoluere decimas ecclesijs, quibus ratione prædiorum antea soluebantur. Extra tertio de decimis, & pri Alexan. iij. Prædecessores nostri fere omnibus religiosis decimas laborum suorum concesserant, sed prædecessor noster Adrianus solis fratribus Cistercien. ordinis, & templarijs, & hospitalarijs decimas laborum suorum, quos proprijs manibus, vel sumptibus excolunt, indulsit, cæteris vero, vt de noualibus suis, quæ proprijs sumptibus, vel manibus excolunt, & de nutrimentis animalium suorum, & de hortis suis decimas non persoluunt, hac occasione decimas de alijs rebus ecclesiæ suæ non possunt subtrahere. Innocen. iij. in concilio generali. Nuper abbates Cistercien. ordinis in generali concilio congregati, ad commonitionem nostrā proinde statuerunt ne de cętero fratres illius ordinis emerent possessiones, de quibus decimæ debebantur ecclesijs, nisi forte pro monasterijs nouiter fundatis committantur alijs excolendæ, a quibus ecclesiæ decimæ persoluantur, nec occasione priuilegiorum suorum ecclesiæ vlterius prægrauentur. Decreuimus etiam, vt de alienis terris acquisitis, & ammodo acquirendis, etiam si eas proprijs manibus, aut sumptibus excolunt, decimas persoluant ecclesijs, quibus ratione prædiorum antea soluebantur, nisi cum ipsis ecclesijs aliter duxerint componendum, & hoc ad ipsos, & alios regulares, qui gaudent similibus priuilegijs extendi volumus, & mandamus, vt ecclesiarum prælati promptiores, & efficaciores existant ad exhibendum eis de suis malefactoribus iustitiæ complementum, eorumque priuilegia diligentius, & perfectius audeant obseruare.

In quibus casibus contingat priuilegium huiusmodi cessare. Cap. CXXXIX.

EX summa de casibus. Item hæc omnia priuilegia de decimis non dandis, non defendunt in casibus quibusdam, videlicet cum pactione, vel transactione tenentur ad easdem soluendas. Vel cum parrochialis ecclesia in cuius parrochia prædia sita sunt enormiter læditur, vel cum eas absoluendo renunciant tacite priuilegio. Ex summa fratris V. Quæritur quanto tempore, vel quotiens quis faciens contra, priuilegium amittat illud in posterum? Respondeo. Quidam dicunt, quòd si semel fecerit contra, sciens se tutum renunciare præsumitur. Vincen. distinxit, quòd si priuilegium datur ad faciendum, perditur non vtendo per decem annos. Si datur ad non faciendum, & Papa retinet sibi aliquid iuris in eo, non potest renunciari tali priuilegio expressè, sed tacitè potest. Sed si nihil sibi reseruauit, renunciari potest huiusmodi priuilegio. Iohan. vero distinxit, quòd si directè faciat contra priuilegium impetratum, etiam semel, perdit ipsum. Si vero non seruat priuilegium, vel non tuetur se illo, tunc perditur nisi suo tempore. extra de priuilegijs. accedentibus. Et hæc diuersitas contingit, quia plus peccat, qui directè venit contra priuilegium, quàm qui non vtitur illo. Alij dicunt, quòd si priuilegium est odiosum, perditur per vnum contrarium actum, si fauorabile non perditur, nisi legitimo tempore prę-scribatur. Alij distinguunt, quòd si datum est, in fauorem personæ, vel personarum, perditur semel veniendo contra eum. Si autem in fauorem ecclesiæ non perditur, nisi contra illud fuerit præscriptum legitimo tempore, scilicet spacio quadraginta annorum ad minus.

An, a Iudeis debeat ecclesia decimas accipere. Cap. CXL.

EXtra de deci. Alexan. iij. De terris quas Iudei colunt prętuæ respōdemus, vt eos ad decimas persoluendas, vel possessiones

sessionibus penitus renunciandas, cum omni dis. compellas, ne forte occasione illa ecclesiæ valeant suo iure fraudari. Extra quinto, de vsuris. Innocen. tertius. in concilio. gene. Participij Christianorum subtractionis pœna Iudeos compellendos decreuimus ad satisfaciendum ecclesijs pro decimis, & oblationibus debitis, quas a Christianis de domibus, & possessionibus alijs percipere consueuerant, antequam ad Iudeos quocunque titulo deuenissent, vt sic ecclesiæ conseruentur indemnes. Ex summa fratris V. Si ergo Iudei, ne ecclesiæ damnificentur, tenentur ad oblationes huiusmodi, quare non tenentur ad decimas personales, cum similiter debeantur? Respondeo. Credo, quòd quando Iudei nihil habent, nisi de vsura, ecclesia non debet ab eis accipere oblationes, ne videatur communicare peccatis eorum. Vbi autem aliquid habent iusto titulo, potest ecclesia ab eis exigere oblationes debitas, quia illæ sunt quasi prędiales, decimas autem personales exigere non debet ab eis, cum non recipiant Iudei ab ea ecclesiastica sacramenta, nec audiant diuina. Nec facile est æstimare quantū intersit ecclesiæ parrochiali Iudeos habitare in illa parrochia, quantum ad decimas personales, quæ proueniunt ex industria hominis. Nec est contra, extra. e. ad audientiam. vbi innuitur, quòd Iudei compellendi sunt ad decimas, & omnes prouentus alios, quos de parrochianis fidelibus (si ibi habitarent) consequeretur ecclesia singulis annis recompensare, quia sicut ibi notauit Laur. hoc intelligendum est de prouentibus prædialibus, non personalibus, ad quos Iudei non tenentur, vt dicit. Quod tamen intelligit, vt credo, quando Iudei non occupant in parrochia loca vbi Christiani solebant habitare, & a quibus ecclesia consueuit oblationes, & huiusmodi decimas recipere, alioquin ecclesiæ potuerunt ab his huiusmodi prouentus exigere. De hoc tamen dic, vt supra de Iudeis.

Quibus personis, vel ecclesijs soluendæ sint decimæ. Cap. CXLI.

EX summa de casibus. Sunt autem dandæ ecclesijs, & clericis, in quorum parrochia prædia sita sunt, etiam si clerici sint malæ vitæ, & malè dispensantes ipsas decimas. Sed quid de clericis, qui habentes sufficiens patrimonium, recipiunt decimas de talibus: Dicit Hiero. Qui bonis parentum, & opibus sustentari possunt, si quod pauperum est accipiunt, sacrilegium profectò incurrunt, & per abusionem talium, iudicium sibi manducant, & bibunt. Dicas, quòd si isti deseruiunt ecclesiæ sicut debent, & has decimas non recipiunt, vt eas in malos vsus consumant. Sed vt inde pauperibus prouideant, non peccant, alias committunt sacrilegium. Item si illo recipiente, aliqui fame moriantur, ipse est reus homicidij. Ex summa fratris V. Quid si per medietatem pascantur in vna parrochia, & per aliam medietatem in alia. Alanus notauit, ꝙ in hoc casu æquum est decimas diuidere eadem ratione, si continuè iaceant in vna parrochia, & pascantur continuè in alia, consuetudo tamen tenenda est in talibus. Extra tertio, de deci. & pri. Lucius. iij. Aequū est, vt illi ecclesiæ decimæ personales reddantur ab eis, in qua ecclesiastica percipiunt sacramenta. Decimas vero messium, vel fructuum arborum, si voluerint in aliqua parrochia, quàm in ea in qua habitant, quoniam a diuersis diuersa consuetudo teneatur. Tu intelligas in hoc casu, quòd per consuetudinem diu obtentam ibidem noueris obseruatum. Innocen. iij. Perceptio decimarum, cum ad parrochiales ecclesias de iure communi pertineat, decimæ noualiū quæ fiunt in parrochijs earundem, ad ipsas proculdubio pertinere noscuntur, nisi ab his, qui aliàs percipiunt decimas causa rationabilis ostendatur, per quam appareat noualium ad eos pertinere decimas. Ex summa de casibus. Pone, quòd aliquis habens domicilium in vna parrochia, colat prędia in alia, alius pascit pecora in vna parrochia, sed habet caulem, siue ouile in alia, cui ecclesiæ soluentur decimæ? Solutio. Ad primum dico, quòd decimas personales debet persoluere illi ecclesiæ vbi per totum annum, vel frequentius audit diuina, & recipit ecclesiastica sacramenta. Prædiales vero debent persolui illi ecclesiæ, in cuius parrochia prædia sita sunt. Si tamen super hoc esset certa consuetudo, standum esset ei. Item si dubitetur de consuetudine, vtrum decimæ prædiales dandæ sint capellis vbi audiuntur diuina, vel ecclesiæ baptismali? Dico, quòd ecclesiæ baptismali debent dari prædiales, personales vero capellæ. Ad aliud dico, quòd de lacte, fęno, & lana detur decima illi ecclesiæ, in cuius parrochia pascua sita sunt, quia cum inde suscipiant totum nutrimentum, tales decimæ prædiales censentur.

Qualiter monachis liceat decimas accipere. Cap. CXLII.

CAusa. 16. quæst. 1. Gratianus. De monachis autem quæritur, vtrum decimas dare, vel accipere eis liceat. In quibus hæc discretio seruanda est, vt de agris, & vineis, quæ ad proprium stipendium coluntur, decimas sibi retineāt. Sed, vt dicitur, prædia monachorum, siue precio sint empta, siue pro salute animarum oblata, antequam in ius eorum venirēt, baptismalibus ecclesijs, siue quibuslibet alijs primitias, & decimas persoluebant. Illæ autem ecclesiæ suo iure priuari non possunt. Vnde in Magocien. concil. statutum inuenitur. Si quis clericus, vel laicus, vel vtriusque sexus persona, proprietates, siue loca, vel res alicui dare delegauerit, decimationum inde prouentum priori ecclesiæ legitimè assignatum abstrahere nullam habeat potestatem. Item ex Concil. Tabilonensi. Ecclesiæ antiquitus constitutæ, nec decimis, nec vlla possessione priuentur, ita vt nouis oratorijs tribuantur: Sed auctoritas illa Magocien. concil. de venditore, vel donatore loquitur, diffiniens, quòd ille, qui vendit, aut donat, non potest prouentum decimationum illi ecclesiæ subtrahere, cui prius legitimè fuerat, assignatus. Monachi autem decimas, & primitias, non auctoritate vendentis aut donantis, sed auctoritate eius concil. & Paschalis Papæ detinent. Quod autem decimæ, episcoporum consensu, licitè monachis tribuantur, beatus Hieronymus Damaso Papæ scribit dicens: Quoniam quicquid habent clerici pauperum est, & domus illorum omnibus debent esse communes, susceptioni peregrinorum, & hospitum inuigilare debent, maximè curandum est illis, vt de decimis, & oblationibus, cænobijs, & xenodochijs, qualem valuerint, & potuerint sustentationem impendant. Liberum est enim monachis, & spiritalibus viris, Deum colentibus, & timentibus, decimas & oblationes, cunctaque remedia concedere, & de iure suo in dominium illorum, & vsum transferre, nec tam in pauperibus paupertatem, quàm religionem attendere. Ibidem quæst. septima. Sicut auctoritate Hiero. decimas male possessas, vel detentas, cum consensu episcoporum licet monachis recipere de manu laicorum, & eas perpetua stabilitate tenere, sic & ecclesias a laicis male possessas, vel detentas, cum consensu episcoporum licet monachis ad ordinandum recipere, & eis in perpetuum prouidere. Extra tertio, de decimis, & pri. Innocen. iij. Quædam monasteria, & conuentuales ecclesiæ in multis parrochijs maiores decimas percipiunt, & minutas, de quibusdam fructibus annuatim perceptis non fuerunt decimæ persolutæ, & infra. Respondemus, quòd si fructus prædicti de illa terra proueniunt, de qua monasteria, vel conuentuales ecclesiæ aliquos percipiebant ratione decimarum prouentus, eis proculdubio decimæ fructuum debentur eorum. cum ipsis terra illa ab antiquo fuerat decimalis, & non debet vna eademque ecclesia diuerso iure censeri, alioquin parrochialibus ecclesiis persoluantur, ad quas de iure communi spectat perceptio decimarum.

Quod ecclesia baptismalis ius, non potest ad aliam nisi per episcopum transire. Cap. CXLIII.

CAusa 16. q. 1. Quod autem dicitur, vt antiquiores ecclesiæ propter nouas, nec decimis, nec vlla possessione priuentur, non ita intelligendum est, vt nullo modo credatur licere episcopo aliquam partem decimationum, vel possessionum vnius ecclesiæ alteri pro tempore tribuere. Sicut enim Papa duos episcopatus in vnum potest redigere, ita vnus, proprio consentiente episcopo, in duos potest diuidi, vel etiam metropolitano inuito, qualibet ecclesia ab eius iurisdictione, apostolica eximi auctoritate. Vnde Greg. minor scribit Bonifacio. Præcipimus, vt iuxta canonum statuta, vbi multitudo excreuerit fidelium, ex vigore apostolicæ Sedis debeas ordinare episcopos, pia tamen contemplatione, vt non vilescat dignitas episcopatus. Gratianus. Sicut ergo duo episcopatus suprascripto modo in vnum possunt redigi, & vnus in duobus valet diuidi, sic & episcopus de baptismalibus, & parrochianis ecclesiis facere potest, cum consensu suorum clericorum. Quod cum factum fuerit illa pars populi, quæ supponitur nouis ecclesiis a iure prioris ecclesiæ absoluatur. Ius ergo ecclesiarum ita interpretandum est, vt nisi episcopo disponente, alijs ecclesijs fuerit assignatum, in nullo priorum redditunm imminutionem patiantur. In sacris enim canonibus præfixum est, vt decimæ iuxta dispositionem episcopi distribuantur.

Quod

Quod ius decimarum cadit in laicum. Cap. CXLIIII.

IBidem Hieron. ad Damasum Papam. Quod autem beatitudo tua quæsiuit, vtrum vsus decimarũ, & oblationum secularibus prouenire possit, nouit sanctitas tua, omnino non licere protestantibus huiusmodi omnibus diuinis auctoritatibus paternorum canonum. Ex summa de casibus. Quid ergo de militibus, & alijs laicis, qui recipiunt decimas ferè vbique terrarum? possunt ne eas recipere in aliquo casu sine mortali? videtur quòd non. Dominus enim præcepit eas dare Leuitis. Item Greg. Laici si ab episcopis, vel regibus, vel quibuslibet personis decimas acceperint, nisi ecclesijs reddiderint, sciant se sacrilegij crimen committere, & æternæ damnationis pœnam incurrere. Econtra videtur, quòd possint eas tenere in feudum ab ecclesia. Item expressè videtur hæc dicere Innocen. iij. extra de his, quæ fiunt a præla. sine consensu ca. cum apostolica. De his, inquit, decimis intelligimus, quæ perpetuo sunt laicis in feudum concessæ. Ex summa fratris V. Nec distinguit a quibus concessæ, vtrum ab ecclesia, vel laicis. Vnde credo, quòd siue ab ecclesia, siue a laicis perpetuo sint in feudum concessæ, sufficit solius episcopi consensus absque auctoritate diœcesani, ad hoc quòd conferantur alicui ecclesiæ, vel religioso loco, quod tamen verum est, si a tempore ex quo non extat memoria taliter sint concessæ, & ante concilium Lateran. sub Alexandro celebratum Idem frater Ray. Item hoc habet cõsuetudo generalis, quæ est optima legum interpres. & etiam aliter totus ferè mundus esset in damnatione? Solutio. Ad hoc, saluo meliori iudicio, dico cum Io. & c. quòd decimæ duplici iure debentur ecclesijs scilicet intuitu diuini obsequij in eis præstiti, hoc iure, cum sit merè spirituale, non possunt a laico detineri, quia tale ius non cadit in laicum. Item debentur in signum vniuersalis dominij, & hoc iure cum sit ciuile, cadere possunt in laicum, non tamen vniuersaliter idest non, quoad proprietatem, sed quoad fructuum perceptionem. Frater V. Nõ suo nomine principaliter, sed nomine ecclesiæ habendam, pœnes quam remanet ius, & proprietas percipiendi decimas. Frater Ray. Hodie tamen a tempore concilij Laterã. celebrati sub Alexan. nullo modo valet collatio decimarum facta eis, cum talis alienatio, vel infeudatio ibi fuit prælatis penitus interdicta. Vnde si ius non spirituale, nec proprietas, sed percipiendi fructus temporales, fuit concessum ante dictum concilium militi in feudum, & ipse bene iuuat, & defendat ecclesiam, sicut fidelis vasallus, potest excusari. Alias si vnum istorum defuerit, in periculum animæ suæ tenet. Vel dic, quòd nullo tempore potuerunt dari in feudum, quoad ius temporale seu ciuile, ita quòd transirent ad hæredes, sicut & feudum. Inutiliter enim esset tunc ius spirituale apud ecclesiam, quia sicut sine anima non potest viuere corpus, ita sine temporalibus spiritualia non possunt consistere. Frater V. Prima opinio benignior est, & ideo magis amplectenda. Sed de iure ciuili (vt dictum est) in laicum cadere possunt, & iure hæreditario ad successores transferri, aut ex donatione, vel alio titulo transire ad extraneos, ad similitudinem aliorum feudorum. Quod autem dicit magister, inutiliter, allegando dicit, quia ex quo ecclesia recipit seruitium debitum a vasallo, non inutiliter remanet pœnes eam ius spirituale. Quod autem obijcit illud extra eo. ad hoc decretalis illa fortè loquitur de decimis datis in feudum post dictum concil. vel de illis, quæ non erant datæ in feudum, sed gratis, & simpliciter, ibique omni seruitio iure hæreditario possidendæ.

De Prohibitione infeudationis decimarum. Cap. CXLV.

IN Lateranensi vero concilio prohibita est infeudatio decimarum, in quarum possessione est ecclesia ab antiquo, & de quibus non fuerat laicus infeudatus. Quod dico, quia si feudatarius laicus decesserit, poterit forte episcopus hæredem eius, vel extraneum, si hęredem non habeat, de illis infeudare. Aut si huiusmodi feudum a feudatario, sit alienatum ita quòd per episcopum faciè recuperari non possit, potest forte episcopus illud in feudum alicui laico concedere, quia illud recuperet, & in feudum ab ecclesia recognoscat. Ar. extra de feu. ex parte. Et idem potest concedi probabiliter de decimis illis, quæ a tempore, ex quo non extat memoria tenentur a laicis, nec eas recognoscunt se tenere ab ecclesia, potest scilicet dici, quòd episcopus possit de eis laicos infeudare, cum per hoc ipsum procuretur vtilitas ecclesiæ, quia possessio directi dominij restituit ecclesiæ per infeudationem huiusmodi. Quid si nescitur de decima huiusmodi quam tenet milles, vtrum sit de antiquis datis ante concil. vel de datis de nouo in feudum post concilium? Dic quòd si a tempore, a quo non extat memoria, milles huiusmodi, & antecessores eius quiete, & pacificè tenuerunt eam, & recognoscentes se eam tenere ab ecclesia mediate, vel immediate, & reddentes ibi debitum obsequium ipsi ecclesiæ, vel alij nomine eius, præsumendum est benigna interpretatione, quòd sit de antiquis, aliàs non est præsumendum, quòd iustè teneat.

De Priuilegio militum. Cap. CXLVI.

FRater Raymundus. Quid de militibus Cataloniæ, qui nituntur se tueri priuilegio apostolicæ sedis indulto, vt dicunt, quondam comiti Barchenonen. in fauorem Christianitatis, & fidei catholicæ, vt scilicet decimas omnium locorum, quæ paganis expulsis reduceret ad cultum Dei, posset licite retinere, inter milites, & principes terræ suæ, qui ipsum iuuarent ad hoc diuidere, nunquid possunt tales decimas licite retinere? Item nunquid liberantur, & excusantur rustici a peccato soluendo militibus. Ad primam dico, saluo meliori iudicio, quòd si priuilegium fuit concessum in perpetuum sibi, & suis successoribus, ita quòd fuit reale, & propter tam fauorabilem causam, & a sede apostolica possunt licite tenere, vel ad tempus, vel in perpetuum iuxta formam in ecclesia expressam. Fallit tamen in quatuor casibus. Primus si postea sunt abusi priuilegio, impugnando scilicet ecclesiam, quam defendere tenebantur, vel non iuuando pro posse ad ampliandũ contra paganos cultũ fidei Christianæ, propter quod priuilegium est concessum. Secundus, si fecerunt postea scienter contra priuilegium. Tertius si propter illud priuilegium grauatur enormiter ecclesia, in cuius parrochia prædia sita sunt. Quartus si renunciauerunt illi priuilegio. Adde quintum casum, si commiserunt aliquod enorme scelus contra ecclesiam a qua tenebant feudum, videlicet occidendo, vel mutilando ausu temerario per se, vel per alios rectorem, vel alium clericum ecclesiæ. Ad secundum dico, quòd si rustici sciunt, vel credunt milites licite, & auctoritate ecclesiæ recipere, excusantur, præsertim cum ecclesia non petat ab eis, nec contradicit militibus quos scit, & videt recipere decimas. Alias si scirent eos illicite recipere non liberarentur. Si tamen propter metum persoluerent, excusantur a peccato, non a toto sed a tanto. Frater Guilelmus. Credo sine præiudicio, quòd vbi ecclesia non petit ab huiusmodi rusticis decimas, sed permittit tolli a militibus, liberantur omnino rustici, nec peccant taliter soluendo, nisi placeat eis ecclesiam taliter defraudari a iure suo.

De Decimis noualium. Cap. CXLVII.

FRater Raymundus. Iterum præfati milites, posito quòd decimas licitè possint retinere, nunquid ex illa generalis priuilegij perceptione, potuerunt petere decimas noualium, quæ postea facta sunt, vel fiunt, vel illarum rerum, de quibus antiquitus non consueuerunt dari decimæ? vt de oliuis, & similibus? dico, quòd non possint licitè petere decimas noualium, immo debent solui ecclesiæ, quia talia priuilegia arctanda sunt non amplianda. Secus dico in priuilegio personis religiosis concesso, extra eo. ex parte tua. Frater Guilelmus. Ibi dicitur cuidam abbati, quòd cum concessum sit ei maius, scilicet, vt decimas de laboribus terræ parrochiarum suarum integrè percipiat, quare & de noualibus eas exigere potest, quia vbi maius conceditur, minus concessum etiam esse videtur. Istud tamen intelligunt quidam de ecclesijs pleno iure subiectis monasterijs, vel de illis, quæ sunt eis concessæ in vsus proprios: quia tunc ratione ecclesiarum percipiunt decimas, alias vbi nihil habent iuris in ecclesijs, sed in decimis aliquam portionem, dicunt priuilegium huiusmodi non esse extendendum, sed potius restringendum. Frater Raymundus. Decimas autem illarum rerum, quæ non consueuerant decimari, videtur quòd possunt petere ipsi milites, eo quòd eis terra illa ab antiquo fuerit decimalis, & vna eadem que res non debeat duplici iure censeri. Sed illud verum est in monasterio, vel in ecclesia. Secus forte posset dici in laico, ad similitudinem eius, quod dictum est de noualibus. vnde in dig. dicitur, ꝙ fundo vendito, exceptis lapidicinis, non videntur per illam exceptionem exceptæ, nisi lapidicinæ, quæ tunc apparebant, licet plures aliæ esse possent in fundo, quæ non apparebant. Frater Guilhelmus. Eodem modo illæ solæ decimæ videntur esse concessæ laicis, & de rebus illis solis, de quibus soluebantur tempore concessionis. Frater Raymundus. Item quia in ambiguo semper tutior via est eligenda, vnde cõsulendum est, vt sol-

vt soluantur ecclesiæ parrochiali. Frater Guilh. Eodem modo credo quòd miles, vel aliquis laicus, qui hactenus non consueuit decimas persoluere, de terris suis, rediens ad cor velit eas persoluere, soluere debet eas parrochiali ecclesiæ, non illis, qui ex sola præscriptione decimas hactenus perceperunt. Frater Raymun. Item posito circa idem, quòd monasterium, vel ecclesia præscripserit decimas alicuius parrochiæ, ibi dico quòd decimę noualium, & illarum rerum, quæ non consueuerunt decimari, debent non obstante tali præscriptione solui ecclesiæ parrochiali, ad quam de iure communi spectat perceptio decimarum. Et per hoc nota, plerosq; episcopos male facere, qui omnes decimas noualiũ suæ dyœc. & alias quascunq; possunt a militibus recupare, si vsurpant, quod non licet de iure, nisi cum illa noualia, vel alia non sunt infra terminos alicuius parochiæ, vel nisi aliam causam rationabilem ostendat.

Qualiter Decima possunt de manu laicorum redimi. Cap. CXLVIII.

EX summa de ca. Quid similes detinet iniuste decimas, nec potest ecclesia recuperare ab eo, nunquid poterit eas redimere sine periculo symoniæ? vtiq; dũ tamen fiat auctoritate episcopi, ad cuius dispositionem spectant decimæ, & quia auctoritas iudicis multum excusat in talibus. Frater Guilh. Ego credo, quòd si parrochialis ecclesia vellet redimere huiusmodi decimas ab iniusto detentore, non est necessaria auctoritas episcopi, quia cuilibet licet ius suum redimere, nec est aliqua symonia ex parte redimentis: quia non dat temporale pro spirituali, sed tantum temporale pro temporali. s. pro fructibus decimæ detentæ iniustè a milite, iusq; spirituale percipiendi decimas remanet semper penes ecclesiam, a quocunque fructus iniuste vsurpentur. Sed nec huiusmodi miles, licet alias peccet, committit symoniam accipiendo pecuniam inde, quia nihil spirituale vendit, potest tamẽ esse symoniacus intentione sola, & voluntate, non re ipsa, si intendat vendere aliquod spirituale. Si autem alia ecclesia quam parrochialis velit huiusmodi decimas redimere, necessaria est auctoritas episcopi, & credo quòd sufficiat auctoritas eius sine consensu capituli, quando redimuntur decimæ laicis perpetuo in feudum concessę, sicut sufficit in gratuita concessione, vbi tamen fieret huiusmodi redemptio ab alia ecclesia, quàm a parrochiali, tutius esset, quòd omnia ponerentur in manu episcopi, & postea episcopus aliquid dari faceret & laico ab illa ecclesia.

Qualiter possint in pignus recipi. Cap. CXLIX.

EX summa de ca. Idem credo quòd potest eas ecclesia recipere in pignore, sicut & quamlibet aliam possessionẽ quam miles similiter detinet violenter & iniuste, nec tenetur in talibus fructus computari in sortẽ, dum tñ non pertineant huiusmodi decimæ ad alienas ecclesias, quas nõ debent recipere a laicis. Extra 3. de decimis, & pri. Grego. 9. Interdicimus vniuersis ecclesiasticis personis, vt decimas detentas a laicis ad alienas ecclesias pertinentes in pignus recipere ab eisdem laicis non præsumant. Frater Guilhelmus. Alienam esse a quocunque creditore credo ecclesiam, nisi ille creditor sit sacerdos parrochialis, vel talis persona ad quam pertinent huiusmodi decimæ de speciali priuilegio, vel catholica donatione: vnde credo quòd nec episcopus, nec cathedralis ecclesia, hodie potest recipere decimas parrochialium ecclesiarum, licet etiam in eis habeant ius patronatus, nec aliqua alia ecclesia quàm parrochialis, vel quàm illa ad quã pertinent huiusmodi decimę, de speciali priuilegio, nec potest episcopus hodie in hac parte præstare auctoritatem, sed antequam edita esset illa decre. extra. eo. interdicimus, permittebatur episcopis præstare super hoc auctoritatem, quantum ad decimas perpetuo in feudum laicis concessas, vel detentas ab eis, a tempore ex quo non extat memoria, non quãtum illas quæ post concil. Lateranen. Alexand. vsurpatæ sunt ab eis de nouo, in quarum alienatione non sufficit auctoritas episcopi. Quid autem de illis, qui ante huiusmodi prohibitionem receperunt huiusmodi decimas in pignus auctoritate episcopi, nunquid eas possunt retinere modò facta prohibitione, ita quòd non computentur fructus in sortem? Respondeo sine præiudicio, Credo quòd sic: cum constitutiones nouæ nõ extendantur ad præterita, sed ad futura, licet alibi semper contrarium notauerim.

Qua de causa prohibita sunt impignorari. Cap. CL.

SEd quare facta est huiusmodi inhibitio, & quare non potest episcopus pręstare auctoritatem super huiusmodi impignorationem, cum possit auctoritatem præstare super perpetua alienatione, quod maius est? vt in præ. decre. cum apostolica. Respondent quidam, quòd ideo facta est hæc prohibitio, vt facilius sic reuerterentur decimæ ad parrochiales ecclesias. Ego credo, quòd ideo facta est, quia semper malum fuit, vel ad minus species mali propter vsuram, vel spem vsuræ cum creditor intenderet aliquid non suum recipere vltra sortem, alias mutuum non daturus. Sed in perpetua alienatione non est malum, vel species mali, & propter hoc episcopus potest auctoritatem præstare super huiusmodi perpetua alienatione, sed non impignoratione. Si autem sine auctoritate episcopi ante prohibitionem prædictam, aliqua persona ecclesiastica recepit huiusmodi decimas in pignus, tenetur fructus omnes, quos inde recepit, restituere, non laico qui nullum ius ibi habuerit, sed ecclesiæ parrochiali, vel cum ea bona fide componere. Fidem bonam dico, cum ille qui facit restitutionem, exponit se ad plenariam restitutionem faciendam, nisi quatenus fuerit ei remissum liberaliter, & spontaneè. Si autem talis miles, siue laicus ille, iustè tenebat decimas illas in feudum, credo quòd creditor, qui sine auctoritate episcopi illas recipit in pignus, tenetur fructus computare in sortem, & quod vltra sortem receperit restituere prædicto laico.

Quod fructus in sortem non oporteat ab ecclesia computari. Cap. CLI.

QVid si miles de assensu episcopi dedit proprietatem decimæ alienæ ecclesiæ, retento sibi vsufructu, nunquid illa ecclesia poterit recipere illum vsufructum in pignus, non computatis fructibus in sortem? Respondeo, ex quo huiusmodi donatio facta est inter viuos, ita quòd proprietas iam est ecclesiæ acquisita, cum vsusfructus debeat sequi proprietatem regulariter, si miles ille propria auctoritate retinuit vsumfructum, potest ecclesia illa, illum recipere in pignus, fructibus non computatis in sortem, quia nihil recipit, nisi quod suum est ecclesia. Si autem episcopi auctoritate, & ecclesiæ illius, concessus est ei vsufructus: vt eo ipso illum iuste possideat, tenetur ecclesia fructus computare in sortem, si illum recepit in pignus. Frater Raymundus. Quod autem dixi de decimis scilicet, quod possint in pignus recipi Non computatis fructibus in sortem, idem intelligo de omnibus possessionibus emptis de illis fructibus iniuste perceptis. In hoc tamen est differentia, quia non concederem ista de decimis, nisi cum aliter non possent recuperari. Sed in aliis possessionibus non requiro aliud, nisi quod miles iniuste detineat. Frater Guilhelmus. videlicet quantum ad hoc, quod ecclesia, ad quam pertinent, possit eas redimere ab iniusto detentore, vel in pignus accipere. Quod ait idem, intelligo. s. quod huiusmodi possessiones possint recipi in pignus, non computatis fructibus in sortem, non videtur tutum hoc dicere, quia huiusmodi possessiones sic emptæ videntur esse emptoris: quia sicut res empta de furto non est furtiua, nec res empta de vsura est vsuraria, sic nec possessio empta de fructibus iniuste perceptis, possideri videtur iniuste. Sed ideo dicit hoc magister, quia priuilegiũ est ecclesiæ, sicut contingit in milite, & minore. Frater Raymundus. De feudo dico, quod si ecclesia recipit in pignore feudum, quem miles tenet per eam, si durante pignore recipit ab eo seruitium feudi, tenetur fructus computare in sortem, alias non. Hoc autem volunt quidam extendere ad colonias rusticorum, quod non approbo: immo dico, quod si ecclesia recipit coloniam coloni sui in pignore, debet fructus in sortem computare, deducto iure suo, & laboribus, & expensis: quia super hoc nullum priuilegium inuenio ecclesiæ concessum. Frater Guilhelmus. Et credo quod hoc est speciale priuilegium ecclesiæ, vnde non est extendendum ad reges, & principes seculares, quantum ad feuda, quæ tenentur ab eis, Sed quomodo potest habere priuilegium istud ecclesia, cum videatur esse contra ius diuinum, quod prohibet in mutuo aliquid recipere vltra sortem? Respõdeo. Ecclesia intelligitur siue fingitur sub tali onere, vel conditione concessisse feuda sua, quod potuit facere: quia licet cuilibet ab initio imponere rei suæ onus, quod voluerit.

De Laico, qui decimas iniuste detinet, & illo qui satisfactionem offert. Cap. CLII.

Causa.6.q 6. Laici autem nec episcoporum auctoritate, decimas, vel ecclesias possidere possunt, vnde Greg. 7. ait: Decimas quas in vsus pauperum concessas esse, canonica auctoritas demonstrat, a laicis possideri apostolica auctoritate prohibemus. Siue enim ab episcopis, vel quibuslibet personis eas acceperint, nisi ecclesiæ reddiderint, sciant se sacrilegii crimen committere, & æternæ damnationis crimen incurrere. Item ex concil. Rhotomagen. Omnes decimæ terræ siue de frugibus, siue de pomis arborum domini sunt, & illi sanctificantur. Gratianus. Si vero fundatores ecclesiarum ad inopiam vergere cœperint, ab eisdem ecclesijs temporalis vitæ suffragia participant. Hoc distinguendum est, quid iuris fundatores ecclesiarũ in eis habeant, vel quid non habeant, ius.s. prouidendi, & consulendi, sacerdotalem inuestiendi, sed non habent ius vendẽdi, vel donãdi, vel vtendi tanquam propriis, vt ergo ex his auctoritatibus colligitur, de manu laicorũ ecclesiæ non sunt recipiendæ, nisi consensu episcoporum. Extra 3. de decimis, & pri. ex concil. Lateran. Prohibemus ne laici decimas cum animarũ suarum periculo detinentes, in alios laicos possint aliquo modo transferre. Si quis vero receperit, & ecclesiæ non reddiderit Christiana sepultura priuetur. Ex summa de casibus. Quid si aliquis longo tempore recepit, vel retinuit decimas, nunc venit ad satisfactionẽ asserens se ignorantia, & simplicitate peccasse, vel etiam scienter, & postulat sibi remitti intuitu Dei & eleemosynæ, quod accepit, vel retinuit in præterito, cum aliter oporteret eum cum sua familia mendicare. Dico quod põt ecclesia petere omnes decimas præteriti temporis, sed si videat ipsum contritum, & preces suas niti veritate, debet ei tanquam pauperi dimittere, vnde viuat: cũ hoc idem esset ei datura postea, hoc tamen debet facere episcopus, & potest etiam sine consensu capituli, cum sic decimæ ad ecclesiam reuertantur. Frater Guilh. Credo quòd & si diues sit potest ei gratis dimittere, vel in totũ, vel in partẽ, quod male acceptum est, ex quo in posterum vult cessare a tali receptione, & ecclesiam restituere iuri suo.

De Primitijs. Cap. CLIII.

EX summa de ca. Primitia est prima pars frugum domino offerenda. Iuxta illud Exod. Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum domini Dei tui. Item in canone dicitur: Præcipientes statuimus, vt decimæ, & primitiæ, seu oblationes viuorum, & mortuorum, ecclesiis Dei fideliter reddantur a laicis, vt in dispositione episcoporum sint, quas qui retinuerint, a sanctæ ecclesiæ cõione separẽtur. Est aũt danda sacerdoti parrochiali, olim qui plurimũ 40. partem dabãt, qui minimum sexagesimam, & hoc in aridis, & liquidis. In fœtibus aũt primogenitum dabitur. H. tamen dicit, de ducentis vnum. La. & I. dicunt quòd centesimum. Ego credo standum esse consuetudini, vt quælibet ecclesia seruet consuetudinem suam si habet. Si non habet reccurrat ad consuetudinem, vicinarũ ecclesiarum. si inueniat ibi diuersas consuetudines, illam sequatur, quæ magis tendit ad mediocritatem, vel quæ a pluribus conseruatur. Si. n. ecclesia esset tenuis, nec haberet sacerdos vnde posset sustentari, satis tunc diceret consuetudinem eligendam, quæ amplius soluit, vel saltem mediũ inter illas. Extra 3. de decimis, primitiis, & oblationibus. Hiero. super Ezech. Traditionem accepimus Hebræorum, quod qui plurimum 40. partem dabãt sacerdotibus, qui minimum 60. Inter 40. & 60. licebat quodcunq; voluissent offerre, quod igitur in Pentatheuco dubiũ derelictum est, hic specialiter diffinitum est, propter sacerdotum auaritiam, ne amplius a populo exigant in primitiis offerendis. Frater. Guilh. Circa primitias soluendas, vel non soluendas, secundũ quòd primitiæ dicũtur quædam aliquota inter 40. & 60. credo standum esse consuetudini & credo quòd nusquam, aut in paucis locis hodie exiguntur huiusmodi primitiæ, aut redduntur, vnde dicunt quidam, quòd præceptũ de primitiis ceremoniale fuit, quod etiam quidam dicunt de decimis vel ad minus, quòd fuit partim morale, partim ceremoniale. Morale quantum ad hoc, quòd domini prædiorum necessaria ministrarent Leuitis, & seruientibus in templo. Ceremoniale quantum ad illam aliquotam, quæ decima appellatur, & sicut dicunt quidam, quòd præceptum de Sabbato morale est, quo adhoc, quòd semel in septimana cessetur ab operibus laboriosis, vt vacetur Deo. Ceremoniale quantum adhoc, quòd præceptum est hoc fieri 7. die. Vnde dicunt, quòd vbi ecclesia abundaret aliis redditibus, & possessionibus, nullus hodie teneretur dare decimam, vel aliquot de fructibus suis, nec præceptum de decimis soluendis fuisset per canones innouatum. Sed huic opinioni contradicit illa decre. in aliquibus, quæ dicit quòd quædam decimæ debentur lege diuina, quędam ex loci consuetudine approbata. Credo etiam, quòd vbi consuetudo est, quòd nihil soluatur, vel exigatur de huiusmodi primitiis excusantur a peccato non soluentes, si tamen huiusmodi consuetudo sine contradictitione obtenta est a tempore, ex quo non extat memoria.

De Oblationibus. Cap. CLIIII.

EX summa de ca. Species oblationum sunt tres, quantum ad præsentem materiam. Vna est alicuius rei donatio gratis facta inter viuos Deo, vel ecclesiæ. Alia est alicuius rei donatio Deo, vel ecclesiæ facta causa mortis, quę hodie ad exemplum, & instar legatorum redacta est, vt idem iuris sit in vtroque. Tertia est quotidiana, & vsualis quam faciunt fideles ad altare, vel ad manũ sacerdotis. Sunt autem dandæ sacerdoti parrochiali tantum, quia pro peccatis offeruntur, & illi tenentur ex officio orare pro populo, vel si aliæ ecclesiæ offerantur, prælato eiusdem ecclesiæ dandæ sunt. Frater Guilh. Donatio causa mortis est, cum quis magis vult se habere, quàm eum cui donat, vel eundem magis quàm hæredem suum. Differentia est inter legatum, & donationem causa mortis in quibusdam, quia legatum ab hærede semper traditur. Donatum vero causa mortis, quandoque ab hærede quandoque a testatore traditur. Item in donatione causa mortis obligatur donans, & non in legato. Item si quis accusat testamentum, amittit legatum, non donationem causa mortis. Alias si ex alia causa rescinditur testamentum, & donatio causa mortis. Hęc & quædam alia circa distantiã, vel continentiam legati, vel donationis causa mortis notari solent. C. de donat. cau. mo. Ex summa de casibus. Oblationes in prima & secunda specie necessario sunt soluendæ, adeo quòd qui non soluerint, & maxime oblationes defunctorum, sacrilegi iudicantur. Causa 13. q. 2. Ex concil. Carthagineñ. Qui oblationes defunctorum, aut negant ecclesiis, aut difficulter reddunt, tanquam egentium necatores excommunicentur. In tertia vero specie. s. oblationis quotidianæ, dicit H. quòd necessario sunt soluendæ, & qui non soluerit debet excommunicari. De consecra. dist. 1. Omnis Christianus procuret ad missarum solennia aliquid Deo offerre, & reducere ad memoriam, quod Deus per Moysen dixit: Non apparebis in conspectu meo vacuus. Alii, cum quibus sentio, intelligunt illud. c. omnis, de oblatione interiori, vel bonorum operum, vel de consilio. Alia duo c. intelliguntur de aliis oblationibus de quibus supra dictum est. In hoc tamen concordant, quòd si esset pauper sacerdos, nec haberet vnde sustentaretur, posset eis subtrahere diuina officia: quia nemo cogitur (vt ait Apostolus) suis stipendiis militare. Item credo, quod si de consuetudine parrochiani in certis, & præcipuis aliquibus festis offerre solent, possunt cogi ad tenendam piam consuetudinem, non a presbytero per officii subtractionem, sed ab episcopo, cuius officium est, in talibus implorandum, extra de si. consti. ad apostolicam. In summa nota, quòd quædam personæ sceleratæ, & criminosæ sunt, a quibus sacerdotes non debent recipere oblationes, in criminis detestationem, & sunt sex, quas require supra.

De Feriarum transgressione. Cap. CLV.

EX summa de ca. Dicuntur feriæ, quasi foeriæ, eo quod præstant vacationem ab his, quæ agi consueuerunt in foro. Vel dicuntur quasi festiuæ. Feriarum aliæ sunt temperaneæ, vt quæ dantur pro fructibus colligendis, & sunt duorum mensium. Alię repentinæ, vt quæ dantur a principe, ob rem prospere gestam, vel quia deuicit Saracenos, vel hæreticos, vel natus est ei filius. Aliæ solennes, festiuæ, videlicet Natalis domini, sancti Stephani, & cæterorum sanctorum. Item dedicatio cuiusque oratorii. Et illæ festiuitates quas singuli episcopi in suis episcopatibus, cum populo collaudauerunt, quæ vicinis ibi tantum commorantibus indicendæ sunt, non generaliter omnibus. Hoc tamen vltimum intellige de sanctis canonizatis auctoritate Romanæ ecclesiæ. quia

quia episcopus non posset per se aliquem sanctum canonizare, extra de reliquijs, & veneratione sanctorum, cum ex eo. Ex summa fratris Guihelmi. Ibi dicitur, q non licet publice venerari aliquem pro sancto sine auctoritate Papæ, quamuis per eum plurima fiant miracula. Rogationum quoque tres dies nõ obseruantur a labore manuali, de consuetudine. Ex hoc autem quod scriptũ est, Sex diebus operaberis. Ar. habetur, quòd operari est in præcepto, quantum ad dies profestos, quod bene credo. Sed distinguendum est inter opera, quia ad alia opera tenentur clerici, ad alia milites, ad alia rustici. Ex summa de casi. In diebus festiuis debent homines vacare hymnis, & psalmis, & canticis spiritualibus. Item prædicationi, & virtutibus, & regulari disciplinę magis, quàm in alijs, vt autem istis possint melius vacare, debent abstinere ab omni opere seruili, non solum a peccato, quod proprie seruile dicitur, eo quòd faciat hominem dyaboli seruum, sed etiam a mechanicis, & ab agricultura, & alijs secularibus, videlicet vt mercatura non fiat, nec placitum, nec aliquis ad mortem, vel ad pœnam iudicetur, nec super sacramenta iurentur, nisi pro pace fienda. Extra. 2. de ferijs. Alex. 3. Licet scriptum sit, De vespera in vesperam celebrabitis Sabbata vestra, festorum tamen principium, & finis, iuxta eorum qualitatem, & diuersarum regionum consuetudinem debet attendi, & sicut magnitudo dierum exigit, prius incipere, & tardius terminare.

De Illis, qui operantur in festis pro necessitate. Cap. CLVI.

EX summa de ca. Quid si vrgeat necessitas, vel arare, vel fructus colligere in diebus dominicis, vel alijs festis propter periculum hostium, qui in alijs diebus caperent, vel occiderent eos? Satis videtur, quòd tunc possit ecclesia indulgere illis, qui iustum habent bellum, & qui tanta necessitate arctantur diebus dominicis operari, & alijs festis, præterquam in maioribus anni solemnitatibus. Et etiam tunc si apparet maior necessitas, ad victum suum, & sustentationem necessariam acquirendam: ita tamen, vt de illis studeant pro posse largiores eleemosynas erogare. Et quia necessitas non habet legem, & propter talem necessitatem famis, excusatur etiam aliquis a furto, quandoque a toto, quandoque a tanto, prout maior, vel minor est fames. Ex summa fratris. V. Itaque licet in festis operari, & ad muniendum, & defendẽdum, fossata facere, & muros reparare, si hoc exigat vitandi periculi necessitas: ita tamen vt dispẽset ecclesia, episcopus. s. loci, si commode possit adiri, alias credo, q sufficit dispensatio simplicis sacerdotis discreti tamen. Tanta etiam posset esse necessitas, & tam notoria, q auctoritate propria possent talia facere. At vero pro quanta necessitate liceat operari in festis, potius ad boni viri arbitrium limitandum est, quàm ad aliquam doctrinam generalem. Credo autem, q si iacentibus segetibus in agris, aut fenis in pratis, si immineat tempestas, aut pluuia quæ corrumpat, aut deterioret multum alia, sic a solo separata, non sunt prohibendi domini rerum illarum, ea remouere, & indemnitati suæ præcauere. Macellarij etiam, & pincernæ, qui diebus festis præparant ea, quæ debent vendere in crastinum in mercato, vel in stationibus suis, & cæteri qui præparant victualia in diebus festis, si die præcedenti non potuerunt commode præparare, aut parata seruare sine periculo, non credo quòd peccent mortaliter. Illi etiam, qui a dominis suis compelluntur operari in festis, si iusto metu inducti hoc faciunt, videntur per necessitatem posse excusari. Qui vero cum debeant vecturam bladorum, dominis suis afferunt ea diebus feriandis, vt reliquis diebus profestis possint liberius consuetis, & proprijs vacare laboribus, non sunt excusabiles in hoc nisi forte arcta necessitas ad hoc eos compellat. Scholaribus etiam non credo, quòd liceat non grande aliquid transcribere de quaterno in quaternum in diebus huiusmodi, lectiones tamen suas, quas sine scriptura non possent memoriæ commendare, vel sermones, quos stilo aut plumbo notauerunt scribere, credo possunt, & lectiones librorum quos audiunt corrigere, Locare etiam, aut conducere operas suas, vel alienas propter corrigendos libros, diebus huiusmodi non debent. Regulares autem, & sacerdotes, qui absque vrgente necessitate diebus dominicis quadrigant, vel huiusmodi faciunt, cum exemplo suo cæteros corrumpunt, non audeo excusare a mortali. Qui autem in vigilijs festiuitatum feriendarum mittunt quadrigas, aut equos ad afferẽda necessaria in die sancto, si ea quæ afferunt, necessaria sunt ad ipsum diem, ita quòd sine illis non possent commode transigere diem illum, nec ante potuerunt super his afferendis sibi prouidere, excusari possunt per necessitatem, alias non, maxime si hoc faciant die festo, vt vehicula sua, & iumenta libere habeant ad quotidiana opera exercenda. Per huiusmodi etiam necessitatem excusari credo, posse vectores mercium ad nundinas, vel loca remota, & vinorum quæ transportantur ad remota loca, cum sine graui incommodo, non possint diebus festis vacare ab eundo, & quadrigando. De barbarijs autem, & minutoribus, & vectoribus peregrinorum, in vehiculis suis aut iumentis, & de ferratoribus equorum, credo quòd possunt excusari, si in festis feriandis hoc faciant, principaliter propter necessitatem eorum, quibus huiusmodi operas impendunt. Si autem principaliter propter quæstum, aut cupiditatem improbam lucrandi talia faciant, non video quomodo debeant excusari. Illi etiam qui faciunt radi barbas suas, aut equos ferrari in festis huiusmodi, cum non potuerunt ante commode super his sibi prouidere, credo quod sint excusabiles. Viatores etiam, & cursores, siue hoc faciant pro pecunia, siue non, non audeo condemnare, si hoc faciant in festis, maxime cum etiam secundum legem concessum fuerit ire in sabbatho, hoc tamen non vltra mille passus.

De his qui operantur propter Deum. Cap. CLVII.

QVid de illis qui in diebus festis tantum pro Deo arant agros pauperum, vel aliàs laborant ad opus eorum, vel quadrigando, vel alio modo nunquid peccant? Respondeo. Non credo quòd vel dominicis diebus, vel præcipuis, & maioribus solemnitatibus, scilicet festis Christi, & Beatæ Virginis, aut die Passionis Apostolorum Petri & Pauli, talia liceat fieri. De cæteris autem festiuitatibus, & diebus feriatorum Paschæ, & Penthe. quo ad hoc credo quòd liceat sequi consuetudinem regionis, quam scit episcopus loci, & non reprobat. Si autem dubitetur, vtrum episcopus talia sciat, & sustineat, recurrere debet sacerdos loci ad episcopum, vt super hoc certificetur ab eo. Ad hoc autem quòd talia licite sustineantur, aut fiant, oportet quòd pro huiusmodi labore non reuocentur laborantes ab audiendis diuinis, quæ tenentur audire, & quod principaliter talia fiant propter Deum, non propter affectum carnalem, aut spem remunerationis terrenæ, siue in pastu hominum laborantium, aut animaliũ, & quòd necessitas paupertatis illius, cui hæc fiunt, hoc videatur exigere. In præcipuis etiam festiuitatibus, quòd si non sit prohibitum, vel consuetudini loci contrarium, liceat aliquid operari ad ædificationem ecclesiarũ, & sacrorum locorum, & ædificiorum, ad opus ministrorum ecclesiæ pauperum, præsertim eorum, qui redditus non habent, vt si oporteat trahi carrum ad ferendos lapides, vel in quadrigis afferri ligna, quæ alias commode ferri non possunt, & similia. Vt si oporteat mundari aliquem locum, ita tamen quòd labor huiusmodi non perueniat vsque ad multam fatigationem, & tedium ex diuturnitate laborandi: quia cum huiusmodi festa representant quietem æternæ patriæ, & delectationem, non credo, quod debeat in eis laborari per totum, vel vsque ad nimiam fatigationem, vt dictum est. Vel propter hunc laborem dimittant audire missam, quia non debent dimittere id ad qđ tenentur, propter id ad quod non tenentur.

De Quibusdam alijs casibus ad idem. Cap. CLVIII.

NVnquid peccant mortaliter, qui vadunt ad mercata, quæ fiunt die dominica, vel alijs festis maxime præcipuis. Respondeo. Si aliquis hoc faciat pro sua necessitate aliquando, non consuetudinarie, non credo quòd peccet mortaliter. Si autem hoc ducat in consuetudinem, aut hoc faciat ex improba cupiditate lucrandi, sicut faciunt mercatores, qui propter frequentanda mercata, & nundinas vix aut nunquam intrant ecclesias suas, credo quòd peccent mortaliter. In locis autem illis, vbi specialiter inhibita sunt ab episcopo huiusmodi mercata, vel nundinæ, peccat, qui contra hanc inhibitionem facit: & si episcopus excommunicauit omnes qui veniunt ad huiusmodi prohibita mercata, etiam si aliqui de aliena dyœcesi scienter veniunt, incidunt in illam excommunicationem: cum ratione delicti, efficiantur de iurisdictione illius episcopi. Mercata tamen quæ fiunt de victualibus, & necessarijs ad diem quantumcunque solemnem, de pane, vino, & carnibus, gallinis, anseribus, & huiusmodi, non credo esse illicita, aut facile prohibenda, dum tamen propter hoc non se subtrahant a diuino officio. Quid de molendinis ad ventum, vel ad aquam? Respondeo. Cum absque magna opera hominis, officium huiusmodi molendinorum expleri possit, credo seruandam esse consuetudinem regionis, non prohibitam a prælatis circa feriationem, a talibus in festis feriandis. De molendinis

iendinis autem, quæ trahuntur per iumēta, credo, quòd debent quiescere diebus feriandis, cum secundum legem non solum homines, sed etiam iumenta iussa sint vacare sabbato. Illi autem qui volunt se excusare de hoc, quòd laborant in diebus feriandis, post celebrationem diuinorum, per hoc quòd audierunt diuina, quærunt excusationes in peccatis, cum & ante, & post debeant vacare a talibus. non tamen propter quodlibet modicum opus peccant mortaliter, vt si quis forte transeat per vineam suam, aut agrum, & purget in vinea aliquid modicum quod remansit purgandum per incuriam, aut reparet sepem, quæ in quadam sui parte rupta, & inclinata est. Quantum tamen laboris, aut operis possit quis sine peccato facere die feriando, non est determinatum, sed ad arbitrium boni viri recurrendum.

De Fractione ieiuniorum. *Cap.* CLIX.

Ex summa de ca. Indictum est ieiunium, quando fuerit denunciatum ab omnibus obseruetur. Ex summa fratris. V. Intellige ab omnibus, qui habent adultam ætatem. credo quòd a 20. annis & supra, quia & ea ætate in veteri te. homines reputabantur idonei ad bellandum, nec ante hanc ætatem credo esse aliquem compellendum ad huiusmodi ieiunia, nec statim post, quia quidā sunt in 21. anno, vel 22. debitores, quàm alij 18. Vnde in talibus ad arbitrium boni viri recurrendum est. Quid de laborantibus in vineis, fullonijs, aut mineris metallorū, & cæteris talibus, vbi opus est magno labore, nunquid tenentur ad huiusmodi ieiunia? Respondeo. Si adeo pauperes sunt, quod per seipsos oportet colere vineas proprias, & adeo debiles sunt, quod non possint laborare nisi frangant ieiunium, aut si oportet eos locare operas suas, vt prouideant sibi & familiæ suæ, qui forte non inuenirent, qui conducerent operas suas, nisi frangerent ieiunium, nec aliunde sibi prouidere possunt, aut si serui sunt, aut rustici, qui debent operas dominis suis, nō credo quod peccent mortaliter soluendo ieiunium huiusmodi. Si autem sunt diuites, qui possunt per alios conductos operari, non excusantur, sed si volunt laborare personaliter, ita partiantur laborem, partim ante prandium, partim post prandium laborando, ita ꝙ non oporteat eos soluere ieiunium. Credo enim in talibus necessitatem excusare, quia dicit, Gratianus de conse. dist. 5. quadragesimam. Quod ieiunium 40. non est soluendum, nisi necessitas infirmitatis cogat. Et de conse. dist. 3. dicitur, ieiunia legitima nō esse soluenda, nisi grandis necessitas cogat. Credo etiam ꝙ non tenetur mendicare, propter huiusmodi ieiunium seruandum, cum non consueuerit alias mendicare. De peregrinis autem, & viatoribus, dic quod si tenentur peregrinari, quia compelluntur exulare, vel ire in exercitum, vel ad præceptum ecclesiæ ire vltra mare tempore passagij imminente, excusantur a ieiunio, si non possunt commode ieiunare. Si autem non tenentur ad huiusmodi viationem, sed sponte huiusmodi viationem accipiunt, peccant iter aggrediendo temporibus ieiuniorum huiusmodi, vel etiam ante, si non credunt, ꝙ possunt perficere peregrinationem, ante tempora ieiuniorum, & sic credunt, quod propter laborem oporteat eos soluere ieiunium, & super hoc monendi sunt ann. 40 a sacerdotibus, & qui sic soluunt ieiunia huiusmodi, propter spontaneam viationem, tenentur alio tempore recompensare, vel aliàs satisfacere ad consilium ecclesiæ, quia non dimittitur peccatum nisi &c. & agere pœnitentiam de solutione ieiunij. Si autem aliquis aggrediatur viationem contra formam prædictam, licet peccet aggrediendo, si tamen dum est in via, & ex causa necessaria soluat ieiunium non peccat, licet ex culpa sua venerit in hanc necessitatem, sicut secundum quosdam pollutio nocturna non est peccatum, vel quod fit tempore furoris, licet ex culpa præcedenti pollutio peruenerit, aut furor. De cursoribus diuitum quorum visus est necessarius, credo quòd si non possunt ieiunare, excusantur si soluant ieiunium, cum vero morantur cum dominis suis in aliquo loco, aut cum modicum vadunt, ieiunare debent, nisi forte immineat eis grandis viatio, quam possint perficere, soluant ieiunium paucis diebus ante.

Adhuc de eodem. *Cap.* CLX.

De seruientibus nobilium, qui possunt seruire ad mensas eorum diutius pertrahendas. Si ex causa necessaria præueniant aliquantulum horam comedendi ex toto, vel prælibant modicum, ne deficiant in seruiendo, & hoc faciunt iam positis mensis, vel parum ante, ita quod continuatione temporis tota debeat reputari vna mensa, non credo quod peccent; sicut non peccant seruientes mediocrium personarum, qui surgunt de mensa dominorum, vt vadant ad vinum, vel portent exenia, & reuertentes iterū comedunt. Idem credo de regularibus, qui debent legere ad mensam in refectorio, quod dictum est de seruientibus nobilium, dum tamen hoc faciunt licentiati. De nouitijs, & iuuenibus, credo quod, super soluendo tenentur magis discretioni prælatorum suorum, aut dispensationi, quàm proprio iudicio acquiescere. De mulieribus prægnantibus, & nutricibus, dic quod si timeatur probabiliter de periculo earum, si ieiunauerint, vel de fœtu in vtero, vel de puero ad vbera, non solum possunt, sed etiam tenentur soluere ieiunium. Pro quanta autem infirmitate, aut debilitate solui possit ieiuniū ab infirmis, & debilibus, arbitrio boni viri potius limitandum est, quam per aliquam doctrinam generalem deffiniēdum. Si quæratur vtrum petenda sit dispensatio super solutione ieiunij. Dic. Si constat omnibus vicinis de causa propter quam soluendum est ieiunium, non est necessarium quod petatur licentia, aut dispensatio. Si autem dubium sit, & illis quibus soluendum est ieiunium & allijs vtrum subsit causa necessaria, petenda est dispēsatio ab episcopo loci, si commode possit haberi copia eius, aut non timeatur de periculo, si expectetur episcopus, alias sufficit licentia vel dispēsatio proprij sacerdotis, auctoritate enim sua non debet quis soluere huiusmodi ieiunium. Si autem infirmo constat de sufficientia causæ, sed alijs non constat, sed timet probabiliter, quod alij scandalizentur si soluat ieiunium, petere debet licentiam, aliàs non tenetur. Quod autem dicitur in canone de ieiunando in 4 feria, & sabbato, vel locale est, vel loquitur de consilio, & honestate, vel derogatum est ei per contrariam consuetudinem. De ieiunio 6. feriæ credo quod seruanda est consuetudo illorum, inter quos viuitur, cum videamus Cistercienses, & plerosque regulares, non semper obseruare illud ieiunium.

LIBER X.

De Crimine Homicidij. *Cap.* I.



Ex summa de casi. Dicto de criminibus, quæ committuntur principaliter in Deum, restat de his, quæ specialiter in proximum. Et primo de homicidio, quod inter cætera magis abhorret Ecclesia. Homicidium est hominis occisio, ab homine facta. Si enim a boue, vel cane, & huiusmodi, non dicitur proprie homicidium. Eum autem homicidium dictum, quasi hominis cædium. Species homicidij sunt plures, nā aliud spirituale, aliud corporale. Spirituale fit quinq; modis, odiendo, detrahendo, male consulendo, nocendo, victum subtrahendo, quodlibet istorum est mortale. Corporale est quo homo occiditur corporaliter. Et hoc committitur dupliciter. s. lingua, vel facto. Lingua tribus modis, scilicet præcepto, consilio, defensione, quodlibet istorum similiter est mortale. Facto quatuor modis. s. iustitia, necessitate, casu, & voluntate, de quibus. s. sigillatim dicetur infra. Ex summa fratris. V. Cum dicitur quod aliquis sit homicida consilio, intelligo de consilio exhortationis, vel approbationis, non de consilio simplicis opinionis, siue opinationis. Si enim alicui quærenti in genere, an liceret alicui Christiano clerico, vel laico Paganum occidere, non animo persuadendi, sed exponendi, quid in hoc casu sentiret, hoc esse licitum responderet, non credo quod fieret irregularis, licet ille cui taliter respondisset Paganum postea interficeret, ex confidentia illius responsionis, licet etiam ille errasset in respondendo. Pone quod aliqui custodientes laborantem in extremis, de consilio alicuius transuertant ipsum super illud latus, vt citius moreretur nunquid sunt irregulares? Respondeo: Si ex tali translatione, uel uersione citius moritur, quia forte præcluditur via anhelitus, uel rumpitur apostema, ex uiolentia motus, & sic suffocatur cor ex sanie superinfluente, vel ex consimilibus causis, irregularis est, qui consulit, & qui facit. Si autem non citius moritur, ex hac causa non incurritur irregularitas, sed sufficit pœnitere de peccato, & mala intentione. Nec est præsumendum, ꝙ si hmōi transuersiones fiant secūdum sortilegium vetularum (sicut qñq; que faciunt securim apponi ad capui moriētis, vel alij aliud friuolum fieri, ut citius moriatur) virtutē huiusmodi habeāt hæc sortilegia, agi tamen debet pœnitentia de peccato. De pœnitentia. dist. 1. Ex epistola Clementis. Homicidiorum tria genera dicebat esse beatus Petrus, & pœnam eorum parilem, sicut homicidas interfectores fratrum, ita detractores eorum, eosque odientes homicidas esse manifestabat. Item August. Noli putare non esse homicidam, quando frati tuo mala persuades,

vt

ut scias quia occidis. Audi Psalmistam dicentem. Filij hominum dentes eorum arma & sagittæ, & lingua eorum machera acuta &c. Tantum homicidium lege vetitum putabatur, non aliud esse nisi corporis peremptio. Aperuit ergo dominus omnem iniquum motum ad nocendum fratri, in homicidij genere deputatum.

Vtrum ocidere liceat alicui. Cap. II.

GRatianus. Cā. 23. q. 5. Quod autem nulli liceat aliquē occidere, illo præcepto probatur, quo dominus in lege homicidium prohibuit dicens: Non occides. Item in euangelio. Omnis qui gladium acceperit, gladio peribit. Item Aug. Donato. c. vnum solum. Ex occasione terribilium iudicum, & legum, ne eterni iudicij pœnas luant, corrigi eos cupimus, nō necari, nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec supplicijs quibus digni sunt coerceri. Sic ergo peccata eorum compesce, vt sint quos pœniteat peccasse. Item Greg. pap. Reos sanguinis defendat ecclesia, ne in effusione sanguinis particeps fiat. Hinc apparet quòd mali flagellis sunt coercendi, non membrorum truncatione, vel corporali morte plectendi. Sed obijcitur illud quod dixit dominus ad Moysen. Maleficos non patieris viuere. Item qui coierit cum iumento moriatur, Item adulterii & blasphemiæ crimine notatus, im misericorditer lapidari iubetur. Nonnulli etiam in veteri test. inueniuntur malos trucidasse, nec transgressores legis, sed defensores appellatur. Prohibet ergo illo præcepto quisque sua auctoritate in necem alicuius armari, non legis imperio reos morti tradere Qui enim publica potestate functus ipsius legis imperio malos perimit, nec illius præcepti transgressor, nec cœlesti patria alienus habetur. Vnde August. ad Publicolam. De occidendis hominibus, ne ab eis quisque occidatur, non mihi placet consilium, nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, vt non pro se hoc faciat, sed pro aliis, aut pro ciuitate, vbi etiam ipse est, accepta legitima potestate si eius congruit personæ.

De Diuersis caussis occidendi. Cap. III.

EX summa de ca. Homicidium facto committitur, vt dictum est. quatuor modis. i. iustitia, voluntate, necessitate, casu. Iustitia quidem, vt cum iudex, vel minister reum iuste condemnatum occidit, hoc homicidium si fit ex liuore vel delectatione fundendi humanum sanguinem, licet ille iuste occidatur, iste tamen peccat mortaliter propter intentionē corruptam. Si vero fit ex amore iustitiæ, nec peccat iudex ipsum condemnando ad mortem, & præcipiendo ministro vt occidat eum, nec minister si iussus a iudice occidit condemnatum, peccaret tamen vterque mortaliter, si faceret iuris ordine non seruato. Ca. 23. q. 5. Aun. cum homo ab homine occiditur, multum distat vtrum fiat nocendi cupiditate, an iniuste aliquid auferendi, sicut fit ab inimico, sicut a latrone: aut vlciscendi, vel obediendi ordine, sicut a iudice, sicut a carnifice. Vel euadendi, vel subueniendi necessitate, sicut quando interimitur latro a viatore, hostis a milite. Et aliquando, qui causa mortis fuit, potius in culpa est, quàm ille qui occidit: velut si quispiam decipiat fideiussorem suum atque pro isto supplicium legitimum luat. Nec tamen omnis qui causa alienæ mortis est, reus est: velut si stuprum quisquis petat, seseque si non impetrauerit interimat. Quid si filius patris timens pia verbera præcipitio pereat? quid si alius homine liberato, vel ne alius liberetur, sibipsi mortem inferat? non propter istas alienarum mortium causas, aut sceleri consentiendum est, aut vindicta peccati, quæ non fit nocendi, sed corrigendi studio, aut & paterna verbera tollenda, vel opera misericordiæ cohibenda sunt, hæc cum accidunt debemus eis humanum dolorem, non propter illa ne accidant, recte factorum reprimamus voluntatem.

De homicidio iustitia. Cap. IIII.

AVgust. vbi supra. Miles cum obediens potestati, sub qua legitime constitutus est, hominem occiderit, nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidii: immo nisi fecerit, reus est imperii, deserti ac contempti. Quod si sua sponte, atque auctoritate fecisset, crimen effusi humani, sanguinis incidisset. Itaque vnde punitur si fecerit iniussus, inde punietur si non fecerit iussus. Idem in quæstionibus Exodi & habetur eadem vbi supra. Cum minister iudicis occidit eum, quem iudex iussit occidi, profecto si id sponte faciat homicida est, etiam si eum occidat, quem scit a iudice debuisse occidi. Item ca. sequen. Lex æterna, ideo medio quodam loco posuit aliqua, vt in eis vsurpandis merito reprehendatur audacia, in exequendis iure laudetur obedientia. Abraham si spontaneus in occidendo filio motus fuisset, execrabilis haberetur, at iubenti Deo obsecundans famatus est. Idem in quæstionibus super Math. Officia vindictæ possunt implere boni bono animo, quomodo iudex, quomodo lex. Idem ad Macedonium. Non frustra sunt instituta potestas regis, ius cognitoris, vngulæ carnificis, arma militis, disciplina dominantis, seueritas etiam patris, habeant ista omnia modos suos, causas, rationes, vtilitates: hæc cum timentur, & mali coercentur, & boni quieti inter malos viuunt. Item Hiero. super Hieremiam. Homicidas, & sacrilegos, & fœnerarios punire non est effusio sanguinis, sed legum ministerium. Item August. ad Lotharium. Qui vitiis nutriendis parcit, & fauet, ne contristet peccantium voluntatem, non tam est misericors, quàm qui non vult cultrum rapere puero, ne audiat plorantem, & non timet ne vulneratum doleat, vel extinctum. Idem in li. de ci. Dei. Non est innocentiæ parcendo, sinere vt in malum grauius incidatur: pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, verumetiam cohibere peccata, vel punire peccatum, vt aut ipse qui prius odio habebatur corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Item Vrbanus c. excommunicatorum. Non enim eos homicidas arbitramur, quos aduersus excommunicatos catholicæ zelo matris ecclesiæ ardentes, aliquos eorum trucidasse contigit. Ne tamen eiusdem ecclesiæ matris disciplina deseratur, tenore quem diximus pœnitentiā eis indicito congruentem, qua diuinæ simplicitatis oculos aduersus se cōplacare valeant, si forte quid duplicitatis pro humana fragilitate in eodem flagitio incurrerunt. Patet ergo quòd malos non solum flagellari, sed etiam interfici licet.

Quod non solum per iudices, sed etiam per populos, plerunque fit homicidium iustitia. Cap. V.

GRatianus vbi supra. in c. remittuntur. Sed quæritur, si contingat aliquos malos puniri ab his, qui non habēt legitimam potestatem, an sint rei effusi sanguinis, hi per quos puniuntur? De his itaque scribit Ambro. Remittuntur peccata per Dei verbum, cuius Leuites interpres & quidem executor est. Puniuntur peccata per homines sicut per iudices, qui potestate ad tempus vtuntur. Puniuntur quoq; peccata etiam per populos (sicut legimus) quia sæpe ab alienigenis Dei iussu excitatis, propter diuinæ maiestatis offensam, subactus est populus Iudæorum. Gratianus. Hinc notandum est, quòd aliquando punit Deus peccata per nescientes, sicut per Sennacherib, per Nabuchodonosor, & per Antiochum, & per principes Romanorum, & per nonnullos reges gentilium, populum Israeliticum delinquentem, aliquando afflixit, aliquando captiuauit. Per scientes peccata puniuntur, sicut per filios Israel voluit peccata punire Amorreorum, & Chananeorum, & aliarum gentium, quarum terram Israeliticis possidendam dedit, quibus etiam præcepit, vt nemini eorum parcerent, sed omnes morti traderent. Cum igitur sic diuino iussu ad puniendum peccata populi excitantur, sicut populus ille iudaicus excitatus ad occupandam terram promissionis, & ad delendas gentes peccatrices, sine culpa noxius sanguis effunditur, & quæ ab eis male possidentur, in ius, & dn̄ium rite trāseunt bonorum. Cū vero occulto instinctu aliqui mouentur ad persequendū malos, sicut Sennacherib, & cæteri qui populum delinquentem persecuti sunt; licet occulto instinctu operante, illorū meritis excitentur ad persequendum: tamen quia praua intentione non peccata delinquentium punire, sed illorum bona rapere, vel suæ ditioni subiicere quærunt, non sunt immunes a crimine. Apparet ergo ꝙ aliqui per populos diuino nutu excitatos, mali pro peccatis nō, solū flagellantur, sed rite et perduntur. Nec est contrariū illud Aug. ad Marcellinū, qui pro circūcellionibus supplicans, rogabat vt verberibus eos coerceret, non morte perderet. Quamuis enim supplicando spacium vitæ eis seruare poposcit, non tamen legum seueritatem (qua tales morte plectuntur) non obseruandā docuit. Ex libello de actionibus. Præterea secundum. l. communiter omnibus indultū est impune illum occidere, qui nocturnus ad agros intrauit, vel qui itinera frequentata insidiis aggressionis obsederit, quippe nemo debet parcere militi, cui obuiare oporteat, vt latroni.

De Homicidio necessitatis. Cap. VI.

EX summa de ca. Necessitate perpetratur homicidium, in sui, vel rerum suarum defensione. Sed hic distingue. Quia aut illa necessitas fuit euitabilis, poterat enim eua dere absque occisione, & tunc est reus homicidij. Aut fuit ineuitabilis, quia occidit hominem sine odij meditatione, immo cum dolore animi, se & sua liberando, cum aliter non po terat euadere. Hic dicitur non peccare, nec astringi debet ad pęnitentiam, nisi ad cautelam, & propter ambiguum duplicitatis. Interiorem tamen pęnitentiam debet semper habere, & quasi suis peccatis ascribere, quod in tantam potuit venire ne cessitatē. Bonarum.n.mentiū est, ibi culpas suas cognoscere, vbi culpa non est. Ex summa fratris. V. Quod dicit se & sua li berando, hoc licet indubie laico, qui pōt patriā, & res suas ar mis tueri, & praeuenire in feriendo. Sed nunquid licet clerico propter res suas temporales aliquē occidere? Respondeo, nō, sicut notauit Lau. extra. de homi. suscepimus. vbi dixit, ꝙ licet clericus latronem possit capere, vt res suas recuperet, non tamen ligare aut tenere, cum res suas alias habere possit, vbi irregularis iudicatur quidam, qui captos a se, & socio suo latrones ligauit quos socius eius ligatos postmodū interfecit, timens ne ab eis interficeretur. Sed nunquid fratribus praedicatoribus, aut minoribus, vel alijs regularibus, licet sua defen dere, cum aliquis vult eos spoliare. Respondeo. Cuilibet vim vi repellere licet incontinenti, & cum moderamine inculp. tu. animo defendendi non vlciscendi, nisi huiusmodi viri tenun ciauerint per votum, obligando se ad oppositū, vel alio modo ad hoc teneatur. Dixerūt tamen quidam, quòd non repercutere est praeceptū perfectis, imperfectis consilium. Sed qui debeant dici perfecti, quantum ad hoc non est determinatum H. tū notauit di. 1. ius naturale, quòd mortaliter peccat, qui aliquo modo repercutit, nisi hoc faciat auctoritate iudicis. Et quòd dicitur, quòd vim vi licet repellere. i. remouere non repercutiendo, sed opponendo aliquod obstaculū brachij, vel manus, vel alterius rei. Sed haec opinio nimis dura est, & ideo non tenenda.

Adhuc de eodem. Cap. VII.

IVstinianus institutionum. li. 4. Qui latronem occidit non tenetur, si aliter periculum effugere non potest. Extra 5. de homicidio. Ex pęnitentiali Romano. Interfecisti furem, vel latronem, vbi deprehendi poterat sine occisione, quia ad imaginem Dei creatus est. 40. dies non intres ecclesiam, & lanea veste indutus, ab escis, & potibus, qui interdicti sunt, atq; thoro, gladio, equitatu, per illos supradictos dies abstineas. In 3. autem, & quinta feria, & sabbato aliquo genere leguminū, vel oleribus, pomis, & paruis pisciculis, cum mediocri ceruisia vtere temperata. Si aūt sine odij meditatione, te tuaq; liberan do huiusmodi dyaboli membra interfecisti (secundum indul gētiā, dico, propter imaginē Dei) si aliqua die ieiunare volue ris, bonū tibi est, & eleemosynā fac largiter. Si presbyter eadē fecerit, non deponatur, tamen quādiu viuet pęnitentiā agat. Aug. super Exo. Si perfodiens domum inuentus fuerit fur, & percussus fuerit mortuus nō est illi homicidium imputandū. Si autem oriatur sol super eum, reus erit. Intelligitur ergo nō pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occidatur. Si autem diurnus ad homicidium pertinet: quia poterat discernere quòd ad furandum non ad occidendum venisset, & ideo non debet occidi. Inno. 3. c. significasti. Si vero, quemadmo dum perhibetur, sacerdos iste prius ab illo percussus sacrilego, mox eum in capite cum ligone repercussit: quamuis vim vi repellere omnes leges, & omnia iura permittant: quia tamen id fieri cum moderamine inculpatae tutelae debet, non ad consumandam vindictam, sed ad iniuriam propellendam non videtur a pęna homicidij penitus excusari, tum ratione instrumenti, cum quo percussit, quia cum graue sit, non solet leuem plagam inferre, tum ratione partis in qua fuit ille percussus, in qua de modico ictu quis lęthaliter solet laedi. Honorius 3. ca. petitio tua. Cum inimici dominicae crucis ad bla sphemiam nominis Christiani, castrum quoddam in quo mo rabaris, grauiter inuasissent exeuntibus inde habitoribus, tam clericis, quàm laicis contra eos, & inuicem confligentibus, hinc inde plurimi extiterint. Vnde si de interfectione alicuius in illo conflictu tua conscientia remordet, a ministerio altaris te abstineas reuerenter, cum sit consultius in huiusmodi dubio abstinere, quàm temere celebrare.

Qualiter. & quibus liceat vim vi repellere. Cap. VIII.

EX summa de ca. Sciendum vero, quòd de iure naturali cuique licitum est vim vi repellere, incontinenti, & cum moderamine inculpatae tutelae. Dicūt quidam, quòd nul li licet vim reppellere repercutiendo, sed tantum impediendo Alii dicunt, quòd laicis licet repercutere, clericis non. Tertii dicunt, quòd non solum laicis, sed etiam clericis licet repercu tere. Distinguitur tamen, quia aut vis infertur personae, aut re bus. Si personae, tunc est vis repellenda priusquam sit illata, licet quidam dixerint, quòd nullus debet repellere vim nisi illa tam, immo dicit lex quòd licitum est occidere insidiantem, & eū qui vult occidere, quod intelligo, si aliter non pōt quis manus insidiantis euadere. Si autem quis post vim illatā personę repercutiat, si facit hoc in continenti. i. cum videt illum paratum denuo percutere, non tenetur aliquo modo. Alias si nolebat denuo percutere, & aliter repercusserit tenetur, quia haec non est repulsio iniuriae, sed vindicta, quae prohibita est omnibus, & maxime clericis. Requiritur ergo quòd defendē do se repercutiat, non vlciscendo. Item requiritur, vt & cum moderamine se defendat, Moderamen intelligo, vt si vis inferatur cum armis, cum armis repellatur, alias sine armis. Circa hoc tamen considera qualitatem personę, vt interdum par uus, vel debilis possit se defendere armis contra magnū, vel fortem pugno eleuato venientem. Si quis tamen moderamē excedit, & non ex proposito, non tenetur nisi ad cautelā, si ex proposito tenetur. In hoc tamen vltimo verbo, quantū ad sen tentiam excommunicationis, concordo cum eis, vt si aliquis defendendo se contra clericum, excessit modum, incidit in excommunicationem, si illud fecit ex proposito, alias nō, sed quantum ad aliam satisfactionem excessit, vel etiam quantū ad pęnitentiam, & irregularitatem, si forte propter illā repercussionem mors secuta est, tutius credo quòd teneatur, habita tamen consideratione ad propositum, & non propositum. Si autem vis inferatur rebus, & illatā & inferendam, licitū est re pellere, sed potius illatā, dum tamen incontinenti, & quamci to scit, vim illatam, priusquā diuertat ad contrariū actum. Et si forte dū ille vult expellere sic hostē de possessione sua, quā iniuste & male occupauerat, aliqui vulnerentur, vel occidātur, credo quòd teneatur secundum modum positum supra in de fensione personae, & hoc intellige de imperfectis, perfectis tamen non licet repercutere, quod ostendit dominus dicens: Si quis te perc: &c. Item Apostolus ad Ro. Non vos defendentes charissimi. Possunt tamen increpare iniuriantē exemplo dñi dū percuteretur in facie. Si male locutus sum &c. Itē Apostolus. Percutiat te Deus paries dealbate. Item petere pōt iudiciū exemplo Apostoli. Item petere possunt persecutionē. Vnde. Si persecuti vos fue. &c. Frater. V. Cū multiplex sit perfectio. i. perfectio sufficientiae, ordinis, prelationis, religionis, & aliae, credo ꝙ hoc debet intelligi de solis illis, qui per votū, vel pręceptum, vel constitutionem obligati sunt ad non repercutiendū quales fuerunt Apostli, & discipuli in primitiua ecclesia, qui ad nō repercutiendū ex institutione dñi tenebantur, cum per sanguinem, martyrum propaganda, & fęcundanda erat ecclesia. Ex. Co. li. 8. Possessionem iam vi ablatam inconti nēti, & in eadē cōcertatione armis recuperare permissum est, cum eum qui cum armis venit possimus armis repellere.

De Inhibitione vindictae. Cap. IX.

GRatianus. Cā. 33. q. 4. in principio. Quod autem vindicta inferenda non sit, multis modis probatur. Mali enim tolerandi sunt non abiiciendi, increpatione feriendi, non cor poraliter expellendi. Vnde Aug. ait de verbis domini. Tolerā di sunt quidē mali pro pace, ne corporaliter ab eis recedar. Sed spiritualiter exire, est facere quod pertinet ad correctionē eorum licet pro gradu cuiusq; pace salua. Displicere est nō tan gere. Non. n. prophetae, qui hoc dicebant populum suū dimiserunt, sed inter eos habitabant quos increpebant, vnū templū cum eis intrabant, eadem sacramēta celebrabant. Hoc er go est, exire ore non parcere. Hoc est immundū non tangere, voluntati malae nō consentire. Idē. Tu bonus tolera malū, nā & Christus Iudā, cū sciret furem esse, tolerauit, & ad praedicā dum misit, eiq; cum alijs eucharistiā dedit. Idem in li. 2. contra Parmenianū. Quisquis, vel qd pōt arguendo corrigit, vel qd corrigere non pōt, saluo pacis vinculo excludit. Vel ꝙ sal uo pacis vinculo excludere non potest, aequitate improbat, fir mitate supportat: hic est pacificus: Idem in sermone de ver bis euangelij. Aut malis semper corde disiungimini, ad tem pus caute corpore copulamini. Duobus modis te non maculat

maculat malus, si non consentias, si redarguas: neque ergo consentientes sitis malis, vt approbetis, neque negligentes vt non arguatis neque superbientes, vt insultantes arguatis. Ibidem. q. 4. Aug. in expositione psalmi. 108. ait. Sex differentiæ sunt. Reddere bona pro malis, nõ reddere mala pro malis, hęc bonorum sunt, & prius melius. Non reddere bona pro bonis, & reddere mala pro bonis, hęc duo malorũ sunt, sed posterius deterius. Reddere bona pro bonis, & mala pro malis, hęc duo mediocriũ sunt, prius, ꝓpinquũ bonis, qđ Christus nõ arguit, sed plus oportere dicit, quia etiam Ethnici hoc faciũt. Posterius propinquũ malis, conuenit tamen & bonis, vnde & lex modum vltionis statuit: oculum pro oculo, quæ si dici potest, iniustorum est iustitia, non quia iniqua est vltio, quam lex statuit, sed quia vitiosa est libido vlciscendi, magisq; ad iudicem pertinet, hoc inter homines decernere, quàm ad bonũ hoĩem sibi expetere, hic. n. malum pro malo redderet. Iudex vero nõ, si delectatione iustitiæ iustum pro iniusto, quod est bonũ pro malo, quod & Deus iudex facit. Gratianus ibidem. q. 4. Est & alia distinctio tolerandorum, & cauendorum, quam ex verbis. Augu. licet colligere dicentis. Tres personas dixit dominus, & debemus illas inuestigare in euangelio, pastoris, & mercenarij, & furis. Pastorem dixit ponere animam suam pro ouibus suis, & intrare per ianuam. Furem dixit latronem ascẽdere per aliam partem. Mercenarium dixit lupum, vel furem. Si inuenerimus tres istas personas, inuenit sanctitas vestra quos diligatis, quos toleretis, quos caueatis. Diligendus est pastor, tolerandus est mercenarius, cauendus est latro. Item Grego. Hæc autem vita, quæ inter cęlum, & terram, vel infernum sita est, sicut in medio subsistit, ita vtrarũq; partium ciues communiter recipit. Quisquis malos non tolerat, ipse sibi per intolerantiam testis est, quia bonus non est. Abel enim esse renuit, quem Cayn malitia non exercet. Ex his omnibus colligitur quòd malorum vindicta reseruanda est Deo, nec corporaliter sunt puniendi, sed crebra admonitione, & charitatis beneficio, ad correctionem inuitandi.

Quando Crimina punire oporteat, & quando tolerare. Cap. X.

GRatianus supra eadem. q. 4. cum in lege. His ita respondetur. Sunt quædam, quæ salubri tantum ammonitione sunt corripienda, non corporalibus flagellis animaduertenda, sed eorum vindicta, diuino examini tantum est reseruanda. Quando in delinquentes. s. disciplinam exercere non possumus, vel quia non sunt nostri iuris, vel quia illorum crimina, & si nobis nota sint, tamen manifestis indiciis probari non possunt. De his qui non sunt nostri iuris ait. Apostolus, in prima epistola ad Corinth. Quid. n. mihi attinet de his qui foris sunt iudicare, de his dominus iudicabit. Quod exponens Augusti. ait. Infideles non possumus Christo lucrari, si colloquium eorum vitamus, & conuiuium. Vnde & dominus cum Publicanis, & peccatoribus manducauit. & bibit. In his vero qui intus sunt, idest infidelibus, putredo resecanda est. Hinc etiam cum propheta diceret. Facit dominus iudicium omnibus iniuriam patientibus. Exponendo addit Aug. Ab his qui non sunt sui iuris, in quos nequit disciplina exerceri. Item quando multitudo est in scelere, nec salua pace ecclesiæ mala puniri possunt, toleranda sunt potius, quàm violata pace ecclesiæ mala punienda. Secus vero quando salua pace ecclesiæ fieri possunt, in quo tamen discretio est adhibenda. Aliquando. n. delinquentium multitudo diu per patiẽtiam ad pęnitentiam est expectanda. Aliquando est in paucis puniẽda, vt eorum exemplo cæteri terreãtur, & ad pęnitentiam prouocentur. Item peccata quæ in Deum, vel proximum committuntur, a nobis punienda sunt. Ea vero quibus in nos delinquitur, patienter toleranda, vel potius dissimulanda sunt. Quod autem peccatum populi in paucis puniendum sit, Moyses exẽplo docuit, qui peccatum idolatriæ in paucos cultores vituli vindicauit, morte paucorum expians peccata multorum, in pręsenti salubriter, & in posterũ disciplinã sanxiens. Quod vero peccata, quæ publicis iudiciis deferuntur punienda non sunt, illo exemplo probatur, quo Christus, qui Iudam solus furem nouerat, non abiecisse, sed patienter tolerasse asseritur. Similiter non est ferenda sententia, quando multitudo est in causa, vel qñ ille qui peccat sociã habet multitudinẽ. Vnde Aug. in li. 2. contra epistolã Parmeniani. Non põt esse salubris a multis correctio, nisi cũ ille corripitur, qui non habet sociã multitudinem, cum idẽ vero morbus plurimos occupauerit, nihil aliud boni restat, q̃ dolor & gemitus, vt per illud signũ qđ Ezechiæ sancto reuelatur, illi sic euadere ab eorũ vastatione mereantur. Reuerá cũ contagio peccandi multitudinẽ inuaserit, diuinę disciplinę seuera misericordia necessaria est. Gratianus. Porro sicut pęnitentibus misericordes esse iubemur, sic impęnitẽtibus (vt dictum est) & obstinatis in malo misericordiã impendere prohibemur. Vnde Ambro. in li. de of. Est iniusta misericordia de qua in lege scriptũ est de quodam. Non misereberis illius. Et in libris Regũ legit. Quia Saul contraxit offensam, quia misertus est Agag hostiũ regem, quem prohibuerat diuina sentẽtia seruari. Ita si quis latronem filiis deprecantibus motus, & lachrymis coniugis inflexus, absoluendum putat, cui adhuc latrocinandi aspiret affectus, nonne innocentes tradet exitio, qui liberat multorum exitia cogitantem. Nonne cum vni indulget, indigno, ad prolapsionis contagium prouocat vniuersos, facilitas. n. veniæ tribuit incentiuum deliquendi. Item ad illud euangelii quod obijcitur: Qui gladio vsus fuit gladio cadet. Aug. in li. contra Manicheos respondet, ita dicens. Ille gladium accipit, qui nulla superiori, ac legitima potestate, vel iubente, vel concedente in sanguinem alicuius armatur.

Quo animo liceat malos prosequi, vel puniri. Cap. XI.

AVgusti. in li. psalmorum. Duo ista nomina, cum dicimus, Homo, Peccator, non vtique frustra dicuntur: quia peccator est corripe, & quia homo miserere. Nec omnino liberabis hominẽ, nisi cum persecutus fueris peccatorẽ, item nulli homini claudenda est misericordia, nulli peccatori impunitas relaxanda, persequimur in eis propriã iniquitatem misereamur communem naturã. Gratianus in c. ille gladiũ. Porro illud Hiero. quo ecclesia negatur aliquem persequi, non ita generaliter intelligendum est, vt etiam nullum persequatur, Non. n. omnis persecutio culpabilis est, sed rationabiliter hæreticos persequimur, sicut, & Christus corporaliter est persecutus eos, quos de templo expulit. Vnde Aug. ait Vincentio Donatistæ. Non oĩs qui parcit amicus est, nec omnis qui verberat inimicus. Putas neminem debere cogi ad iustitiam, cum legas patremfamilias dixisse seruis. Quoscunq; inueneritis cogite intrare. Cum legas etiam ipsum primo Saulum, postea Paulum ad veritatem cognoscendam, & tenẽdam, magna violentia Christi cogentis esse compulsum. Item si semper esset culpabile persecutionẽ facere, nõ scriptum esset in sanctis libris, Detrahentem secreto proximo suo, occulte hunc persequebar. Aliquando ergo & qui eam patitur iniustus est, & qui eam facit iustus est, sed plane sæpe & mali persecuti sunt bonos, & boni malos, illi nocendo per iniustitiam, illi consulendo per disciplinam. Illi immaniter, illi temperanter, illi seruiẽtes cupiditati, illi charitati. Nam qui trucidat non considerat quemadmodum secet, ille. n. persequitur sanitatem, ille putredinem. Traditi sunt Apostoli ab hominibus humanæ potestati, tradiderunt Apostoli homines potestati sathanæ. Vnde Aug. Molestus est medicus furenti frenetico, & pater indisciplinato filio, ille ligando, ille cædendo, sed ambo diligendo. Si autem illos negligant, & permittant perire, ista potius falsa mansuetudo est crudelitas.

De Homicidio casuali. Cap. XII.

EX summa de ca. Homicidium casu perpetratur, vt cum aliquis proiicit lapidem ad auem, vel alias, & alius trãsiens ex insperato percutitur, & moritur, vel incidit arborem, & casu arboris aliquis opprimitur, & similia. Sed hic distingue, quòd aut dabat operam illicitæ rei, aut licitæ vtputa proiiciebat lapidem versus loca vbi consueuerunt homines transitum facere, vel dum ferabatur bouem, vel equum, aliquis a boue, vel equo percussus est, & similia, hoc imputatur ei. 15. q. 1. §. vt itaque. Frater Guilhelmus Rodoñ. Ibi dicitur, quòd cecus si credens reddere se debitum vxori suæ, alienam polluit, non est reus adulterij. Si autem ludo, vel exercitatione virium, vel venatione, iaculum mittentes alium perimat (quia hoc ab eo debet esse penitus alienum) homicidij reus habetur. Frater Raymundus. Si vero licitæ rei dabat operam, ut quia magister causa disciplinæ verberabat discipulum, vel deponebat aliquis fenum de curru, vel arborem propriam sibi necessariam incidebat, & similia. Hic si adhibuit diligentiam quam potuit, videlicet respiciendo, & proclamando non nimis tarde, vel demisse, sed tempore congruo, & alte, ita quòd si aliquis erat ibi, vel veniebat, poterat fugere, & cauere sibi, vel magister non excedendo modum in verberando discipulum, non imputatur ei. Aliàs si dabat operã rei illicitæ, & non adhibuit diligentiam debitam

debitam: (vt dictum est) imputatur ei. Iusti. insti. li. 4. Reus homicidij non tenetur, qui casu occidit, non tenetur si modo culpa eius nulla inuenitur. Qui ramos de arbore, vel lapides de muro deijcit, & transeuntem aliquem occidit, si non praeclamauit, vt casus euitari posset reus est, si praeclamauit, & ille cauere noluerit, tunc extra culpam est. Si medicus vulneratum male secuit, vel perperam medicamentum infirmo dedit, & ob id ille mortuus est, reus est. Similiter si postquam illum secuit curationem dereliquit, & ob id ille mortuus est, reus est. Si quis impetu mularum, quas mulio propter imperitiam retinere nesciuit, vel propter infirmitatem non potuit, cum alius firmior eas retinere potuisset, mortuus fuerit, reus est qui mulam ducit. Similiter ille, qui dum equo vehitur, impetum eius retinere vel nescit, vel nequit, reus est homicidii. Extra 5. de homicidio. Alexand. 3. Presbyterum, qui quendam puerum intuitu disciplinae percussit in capite, cum per paucos dies expirasset, tam ab omni altaris officio debes perpetuo remouere, quàm a sacerdotali ministerio deponere, si ex ea percussione interijt, vel aliam infirmitatem incurrit, de qua noscatur expirasse. Idem. c. continebatur. Cum clerici a vineis ecclesiae opere consumato redirent, leuãdi, laboris gratia, quendam ludum iniciati viatorum, baculos suos studebant iacere in directum, & alter alterius ferire baculum; cuius ludi solet esse conditio, vt qui alterius baculum percuteret quasi victor, pro equo alio vteretur: sed praefati clerici equitandi licentia non vtentes, sola erant iactatione contenti. Quidam autem laicus dum baculum dyaconi percussisset, incautus in eum equitaturus insilijt, & sic a falce ipsius dyaconi, qua erat accinctus, mortale vulnus accepit, de quo post dies octo expirauit. Ideoque man. quate. eundem dyaconum sine licentia Ro. Pon. ad superiorem gradum ascendere, vel in dyaconatus officio nullo vnquam tempore ministrare permittas, sed eum dispensatiue in subd. officio ministrare patiaris. Idem. P. clericus nobis proposuit: quòd cum casu cum quodam clerico luderet proiecit eum ad terram, & eius cultellus, quem ad latus suum habebat, in alterum incidit, & fortuitu incubuit vulneratus. Ideoq; mãdamus quatenus, si res ita se habeat, & alia causa iusta non impediat praedictum. P. libere permittas ad sacros ordines promoueri. Clemens 3. c. ad audientiam. Cum quidam presbyter, volens corrigere quendam de familia sua, cingulo verberare tentasset, cultellus de vagina, qui cingulo adherebat, elapsus, eum dorso aliquantulum vulnerauit, postmodam vero cum ille conualuisset a vulnere, grauiori (vt dicitur) infirmitate percussus, viam vniuersae carnis est ingressus. Quia vero vtrum occasione vulneris decessisset dubium habetur, cum in dubiis semitam eligere debeamus tutiorem. Presbyter in sacris ordinibus non ministret, iniuncta tamen pœnitentia congruenti poteris concedere, vt minoribus ordinibus sit contentus.

Adhuc de eodem. Cap. XIII.

INnocentius. 3. Dilectus filius, A. capellanus proposuit, quòd cum quadam corporis molestia grauaretur, vt comedendi appetitum aliquantulum excitaret, equum quem nutriebat ascendit, qui cum bene non pareret habenis, sed praeter sessoris arbitrium saltibus lasciuiret, ipse, vt eius refrenaret impetum, freno vim intulit, equumq; calcaribus stimulauit, cumq; fracto freno equus proprio arbitrio relictus curreret, mulier infantem baiulans obuiauit, in quam equus irruens procul abiecto sessore puerum praedictum oppressit. Man. quatenus, cum nec actu homicidium perpetrauit, nec dederit operam rei illicitae, non impedias quo minus diuina possit celebrare officia. Idem. Cum. H. presbyter fœnum vellet de curru deponere perticam superius alligatam proiecit in terram, & cum fœno insisteret deponendo, quendam puerum repperit semiuiuum, in quo praeter modicum liuoris in fronte, nihil inueniri potuit laesionis. Nos autem ab eodem quaesiuimus sacerdote, si priusquam iaceret perticam circumspexit solicite, vtrum aliquis esset circa currum: qui, quòd diligenter aspexit asseruit, sed quòd audisset vel vidisset aliquem denegauit. Mã. qua. si res ita se habet, nisi contra eundem graue scandalum sit exortum, vel tanta laboret infamia, quod deficiente accusatore oporteat ei canonicam purgationem indici, ipsum libere permittas officiũ exequi sacerdotis. Idem. Monachus ad deponendam de campanili campanam subseruiens, quia lignum corruit ipso mouente, & quendam oppressit puerum: Man. qua. si rem agebat vtilem, & necessariam, & in loco per quẽ aliquẽ transire non crederet, vel ibidẽ consistere, vel illic de consuetudine venire, quando lignum mouisse dignoscitur, satis potest, praesertim in monasterio, ad altiores ordines promoueri. Quidam scholaris de strato consurgens furem repperit, qui ipsum pene ad mortem vulnerauit. Mane itaque facto, scholares latronem quaesierunt inuentumque potestati Vincentiae tradiderunt. Potestas ad eundem scholarem nuncios destinauit, vt exponeret, si qua sciret de fure praedicto, vel intersignia traderet. Qui cultrum quem ipse latroni abstulerat, & sotulares ab eodem in ipsius domo dimissos (quos abstraxerat ne pedum strepitus audiret) nuncijs tradidit. Potestas igitur receptis talibus insigniis, latronem apparitoribus tradidit puniendum, qui sibi amputauerunt virilia, & oculos eruerunt, latro ira & dolore commotus, nec potum sumpsit, nec cibum, & sic de medio est sublatus. Respondemus quod si praefatus scholaris dignis meritis adiuuatur, propter praescriptum euentum a susceptione sacrorum ordinum nullatenus est arcendus. Idem. Quidam presbyter mulierem praegnantem, & quae asserebat se concepisse ex eo, per zonam arripuit, quasi ludens, ipsa vero per hoc sic se asseruit laesam, quod occasione huiusmodi abortiuit. Respondemus, quod si nondum erat viuificatus conceptus, ministrare poterit, alioquin debet ab altaris officio abstinere. Honorius. 3. Iohannes sacerdos humili nobis insinuatione monstrauit, quod cum pulsaret campanas cadens tintinabulũ percussit quendam puerum, & occidit. Nos igitur attendentes quod dicto sacerdoti, qui dabat operam rei licitae, nihil potuit imputari, si casus omnes fortuitos non praeuidit. Discretioni v. man. q. si constiterit ita esse, dictum sacerdotem sacerdotale officium exequi permittatis. Aug. Absit vt ea quae propter bonum & licitum facimus, si quid per hoc praeter nostram voluntatem cuiquam mali acciderit, nobis imputetur. Ex summa fratris. V. Quid si aliuis impellit me in alium, vel alium in me, & ille moritur, nunquid teneor? Item aliquis vult me percutere, & dum declino ictum, percutit alium, & moritur. Item aliquis feriat vngulam equi, ille qui est in equo cadit & moritur, nunquid in his casibus incurrit irregularitatẽ ille, praeter cuius voluntatem homicidium accidit. Responde. Notauit, H. saepe quod non, nisi fuerit in fraude quantum ad praedictos casus, vel in culpa, quantum ad vltimum.

De Medicis indiscretis. Cap. XIIII.

EX summa de ca. Quid de Phisicis vel Cyrurgicis. Dic quod si periti erant in arte phisica, vel cyrurgia, & nihil omiserunt secundum artem de contingentibus, & habent super hoc probabiliter serenam conscientiam, potuerint promoueri, alias nõ. Hic etiam nota, quod operari de phisica non licet clericis, in sacris ordinibus constitutis, vel etiam in minoribus, dum tamen sint sufficienter beneficiati, nisi gratis ac miserabilibus personis, vel suis consanguineis, nec etiã tũc si posset ibi esse periculum, quod longe strictius est in claustralibus obseruandum. Officium autem cyrurgiae, quae adustionem, vel abscisionem inducat est sine omni exceptione talibus interdictum. Extra 5. de homicidio. Inno. 3. Quaesiuisti, quid sit de monacho sentiendum, qui credens se quandam mulierem a gutturis tumore curare, vt cyrurgicus cum ferro tumorem illum aperuit, & mulieri praecepit, ne se vento exponeret vllo modo, ne forte subintrans gutturis apertionem, sibi inferret causam mortis. Sed mulier eius mandato contempto, dum messes colligeret, vento exposuit se incautè, & periit. Respõdemus, quod licet deliquerit alienum officiũ vsurpando, quod sibi minime congruebat, si tamen causa pietatis, & non cupiditatis id egerit, & peritus erat in exercitio cyrurgiae, omnemque studuit, quam debuit diligentiam adhibere, non est ex eo quod per culpam mulieris contra consilium eius accidit, adeo reprobandus, quod non post satisfactionẽ condignã, cum eo misericorditer agi possit, vt diuina valeat celebrare, alioquin interdicta est ei sacerdotalis ordinis executio, ex rigore. Ex sum. fratris. V. Quid de illo, q aliquẽ fleubothomat aut secat & inde moritur. Respondeo, si peritus est, & adhibet oẽm diligentiam, qua debet, non tenetur in aliquo: quia potius casu, & culpa fleubothomati, vel medicinati, siue secti euenisse mors praesumitur, ar. 23. q. 3. de occidendis.

De Custodibus infirmorum negligentibus, vel indiscretis. Cap. XV.

QVid de illis, qui post mortem illorum quos custodierunt infirmantes, scrupulosam habent conscientiam de morte illorum, pro eo quod ad petitionem eorum

vocauerunt

vocauerunt minutorem, qui minuit eis, vel dederunt eis vinū, vel carnes, aut nimis coarctauerunt eos ad prouocādum sudorem, vel seruandum, vel cum debuerunt seruare eos dimiserunt, & sic biberunt vinum, vel discooperientes se, & exeuntes de lecto, vel cum assent frenetici præcipitauerunt se in aquam, & sic mortui sunt. Respondeo. In talibus vbi bona fide fiunt, quæ circa egrotos fiunt, non debet aliquis de facili scrupulosam gerere conscientiam, licet in aliquo erratum fuerit, si non sit ibi lata & euidens culpa, aut negligentia dissoluta, quæ prope dolum est. & huiusmodi scrupulositatem ad consilium boni viri si eam habeat, de facili debet deponere, vt si in principio ægritudinis, quando adhuc nesciebatur cuiusmodi morbus essent, vocauit minutorem, quod & medici quandoque facere solent, vel nimis coarctauit ad prouocandum, vel seruandum sudorem. Aut si tunc dedit ei bibere aquam, aut etiam vinum lymphatum, cum esset cronica ægritudo. Aut si congratuatus vigilijs obdormiuit, non propter ebrietatem, aut crapulam exiitque patiens, & præcipitans se mortuus est. Si autem lata fuerit culpa, aut negligentia dissoluta, & certum est quòd inde mors prouenerit, quia patiens forte se præcipitauit, credo quòd irregularitas contrahitur, vbi si custos infirmi furiosi vel frenetici dimisit eum, vt iret ludere in plateam, vel aliàs daret operam rei illicitæ. Aut ex nimia ebrietate aut crapula vigilare non potuit, maxime cum solus esset deputatus ad custodiam. Si autem non est certum quòd inde mors prouenit, aut inde probabiliter dubitatur. secundum iudicium medicorum, aut non. In primo casu abstinendum est ab officio, & a promotione, in secundo, deposita erronea conscientia, si potest, poterit ministrare & promoueri, aliàs non.

De Homicidio uoluntario, Cap. XVI.

EX summa de ca. Patet sine distinctione, quòd homicidiū voluntarium semper mortale est peccatum, & enorme. Sed quid si plures inter se rixati sunt, vel in conflictu fuerunt, & aliquis est ibi interfectus, nec apparet a quo, vel cuius vulnere, nunquid omnes iudicabuntur homicidæ, vel irregulares, vel nullus? Respondeo. Quantum ad peccatum dicuntur homicidæ, omnes qui percusserunt, & etiam qui ex voluntate occidendi venerunt, licet non percusserunt. Item & illi q non occiderunt, nec voluntatem occidendi habuerunt, sed venerunt vt præstarent auxilium occisoribus, si forte violentia aliquorum repellerentur. Discretus tamen sacerdos minorem pœnitentiam debet imponere secūdis quam primis, & tertiis quam primis vel secundis. Illi etiam non sunt immunes a culpa, nec debent esse immunes a pœna, qui cum possent hominē non liberauerunt a morte, & hoc intelligas in bello iniusto. Nam tales in bello iusto non reprobo, nisi sit ibi corrupta intentio, vel talis persona cum armis, cui non liceat arma deferre, vt clericus, vel religiosus. Quantum ad irregularitatem autem, omnes dico indistinctè repellendos, qui fuerunt ex parte iniuriantium, & etiam eos qui fuerunt ex parte illorū, quibus fiebat iniuria, si clerici erant & ibi mouerunt arma. Frater Vuil. Hoc intelligo quando erant in culpa, & hoc satis notat, per hoc quod dicitur, mouerunt arma quasi voluntarie, & sine necessitate. Si enim defenderent se, vel socios necessario, licèt aliquis esset a defendentibus interfectus, ex alia parte, reliqui qui interfuissent nec interfectores adiuuissent, non essent irregulares, licèt voluntatem occidendi habuissent: quia lex promotionis factum requirit. Extra 5. de homicidio. Innoc. 3. Cū quidam maleficus ingressus ecclesiam eucharistiam cum altaris ornamentis, & ecclesiasticis libris extra ecclesiam asportasset. B. presbyter ecclesiæ canonicus regularis eum fossorio arrepto percussit, sed si ad mortem ictus fuerit huiusmodi tū & ipse pœnitus ignoratis, quem parrochiani ecclesiæ vidētes, ornamenta ecclesiæ asportantem, arreptis gladiis, & fustibus in eodem loco protinus occiderunt. & infra. Nos in præmisso casu credimus distinguendum, vtrum constare possit quòd p̄fatus sacerdos non inflixerit percussionem letalem, de qua (si non fuissent aliorum vulnera subsecuta) percussus minime interijsset, & si percussor non habebat voluntatem occidēdi, nec ipsius studio, vel consilio, vel mandato processerunt alij contra illum. Et quidem si hoc ita se habet, quòd forsitan ex eo posset ostendi (si certa apparuisset percussio ab eodem inflicta, tam modica, & tam leuis in ea parte corporis, qua quis de leui percuti non solet ad mortem) vt peritorum iudicio medicorum talis percussio nō assereretur letalis: cum de cæteris credendum sit ipsi, qui nō accusatur nec denunciatur ab aliquo, sed per seipsum consilium appetit salutare, post pœnitentiam ad cautelam iniunctam in sacerdotali poterit ministrare officio, maxime religionis accedente fauore, cum sit canonicus regularis, & sine omni scandalo possit sacerdotale officium celebrare. Quod si discerni non possit ex cuius ictu percussus interierit, in hoc dubio sacerdos, & si forte homicida non sit, debet a sacerdotali officio abstinere. Si vero, quemadmodum p[illegible] hibetur, sacerdos iste prius ab illo percussus sacrilego, mox cū ligone in capite repercussit, quamuis vim vi repellere omnes leges & omnia iura permittant, quia tamen id debet fieri cū moderamine inculpatæ tutelæ, non ad sumendam vindictā, sed ad iniuriam propulsandam, non videtur idem sacerdos a pœna homicidij pœnitus excusari, tamen ratione instrumenti cum quo ipse percussit, quod cum graue sit, non solet leuē plagam inferre, tum ratione partis in qua fuit ille percussus, in qua de modico ictu quis letaliter solet lædi. Require supra de homicidio necessitatis. Iustinianus vbi supra. Iniuria occidit, qui nullo iure occidit. Quicquid autem in perempto corpore damni nobis illatum est, tenetur restituere qui occidit. Causa 24. q. 8. Aug. in li. de ci. Dei. Qui sine aliqua publica administratione maleficum, furem, sacrilegum, adulterum, & periurum, vel quemlibet criminosum interfecerit, aut trucidauerit, vel membris debilitauerit, vel homicida iudicabitur, & tanto acrius quanto non sibi a Deo concessam potestatem abusiue vsurpare non timuit.

De Parricidio. Cap. XVII.

EX summa Damasi. Inter oīa homicidia, quod grauius inuenitur est parricidium. Lege autem Pompeia de parricidio tenetur quis, vbi si aliquem ascendentium, aut descendentium in linea suæ generationis occidit, nam & descēdentes in infinitum liberi vocantur, & ascendentes in infinitum parentes appellantur. Sed & collaterales quidam ea lege tenentur, vt frater patruelis, vel consobrinus, vel proximiores eis, & etiam affines quidam, vt vxor, vir, nurus, gener, vitricus, & priuignus, socer, & patruus. Item qui illos voluntarie peremit. Item qui venenum emit, vt patri daret, etiam si dare non potuit. Eadem quoque lege tenetur, qui sciens ad tale scelus filio, vel patri pecuniam ministrauit. Pœna talium est secundum leges, vt virgis sanguineis verberati demum in culleo. i. sacco, cum cane, gallo gallinatio, & vipera, & symia insuantur, & in proximum mare, vel flumen proiiciantur. Aut si hæc proxima non sint, bestiis proiiciantur, vt omnium elementorum vsu carere viui incipiant, eisque superstitibus cœlum, & terra mortuis auferantur. Secundum canones (quia Deus non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat) impœnitentes quidem excommunicentur, pœnitentes autem in monasterium ad agendam pœnitentiam includantur, vel si hoc commode fieri nequit, in suis domibus pœnitentiam agant, aut peregrè sub habitu pœnitentis sanctorum loca visitent. Fit autem erga eos dispensatio talis, vt si iuuenes sint, & incōtinentes, & vxores accipere permittantur.

De His qui sibi manus inijciunt. Cap. XVIII.

CAusa 23. q. 5. Seipsum autem perimere nulla legis auctoritate alicui permittitur. Vnde Aug. in lib. 1. de ciui. Dei. Nusquam diuinitus præceptum permissumve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel mali ipsius cauendi, curandive causa, nobismetipsis necem inferamus, nam & prohibitos nos esse intelligendum est. vbi lex ait. Non occides. Abraham non solum non est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est pietatis nomine: quòd voluit filium nequaquam scelerate, sed obediencer occidere. Et merito quæritur vtrum pro iussu Dei sit habendum, quòd Iepte filiā, quæ patri post votum occurrit, occidit. Nec Sanson aliter excusatur, quòd seipsum cum hostibus latentèr ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter iubet occidi, quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur. Item hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam sibi mortem inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium. Neminem propter peccata sua præterita, propter quæ in hac vita opus est, vt possit pœnitendo sanari. Neminem velut desiderio melioris vitæ, quę post mortem speratur, quia reus suæ mortis meliorem post mortem vitam non suscipit. Item Hiero. in Iona propheta. Non est nostrum mortem arripere, sed illatam ab aliis libenter

libenter excipere. Vnde & in persecutionibus non licet propria perire manu, absque eo vbi castitas periclitatur, sed percutienti colla submittere. Item ex cõcil. Bracharensi. Placuit, vbi hi qui sibi ipsis voluntarie, aut per venenum, aut per ferrum, aut per præcipitium, aut per suspẽdium, vel quolibet modo inferunt mortem, nulla prorsus pro eis in oblatione commemoratio fiat, neque cum Psalmis ad sepulturam deducantur eorum cadauera: multi enim hoc sibi per ignorantiã vsurpant. Similiter & de his placuit fieri, qui pro suis sceleribus moriuntur, impœnitentes subaudiantur.

De His, qui filios suos occidunt, vel exponunt. *Cap.* XIX.

EX summa de ca. Si pater, vel mater occidat scienter filiũ, debet induci vt intret aliquod monasterium eiusdem episcopatus, vbi peccata sua percepta deploret pœnitentia. Si tamen non poterit ad hoc propter carnis fragilitatem induci, concedenda est ei licentia contrahendi matrimonium, ne pluribus abutatur, imposita graui sibi pœnitentia in seculo remanenti. Similiter non debet induci, vt intret monasterium in aliis duobus casibus, scilicet si habeat coniugem viuam, vel filios paruos, a quibus non potest nec debet recedere, nisi forte coniunx vellet similiter ingredi monasterium, & aliquos timens Deum sine suspicione filios educaret. Extra v. de his qui filios oc. Alex 3. Mulier lachrymabili voce nobis confessione monstrauit, quòd cùm de quodam filium genuisset, & ille sępe sibi turgido vultu improbrasset, quòd filius eius non esset, ipsa iracundiæ calore ducta, puerum interfecit, & infra. Man. quatenus eam labores inducere, vt ad aliquod monasterium transeat, in quo peccata sua perpetua pœnitentia deploret. Si autem, repugnante carnis fragilitate, ad hoc induci noluerit, tutius videtur, vt in Domino nubat vni soli, quam inhoneste multos admittat. Lucius 3. Mulier, filiam paruam, furore accensa iugulauerat, propter quod dominus terræ maritum eius ipsam cõpulit abiurare, quia verò illam alios habere filios intimasti. Man: qua. ita super hoc prouideas, quòd sui sceleris pœnam luat, & saluti, aliàs sustentationi eius, & filiorum per tuam prouidentiam consulatur. non obstante iuramento, quod à viro dictus dominus dicitur extorsisse, eamque sicut expedire videris eidem viro restituas, ita quòd filios suos libere possit & pacifice gubernare. Idem. De infantibus autem, qui mortui reperiuntur, cum patre, & matre, & non apparet vtrum a patre uel a matre oppressi sint, non debent inde securi esse parentes, nec esse sine pœna, sed tamen consideratio debet esse pietatis, vbi non voluntas, sed euentus mortis fuit causa. Si autem eos non latet ipsos interfectores esse, scire debent se grauiter deliquisse. Quidam autem pœnitentiam trium annorum iudicant esse debere, quorum vnum peragant in pane & aqua. De infantibus, & languidis expositis. Gregor. 9. Si a patre, siue ab alio sciente ipso, aut ratum habente, relegato pietatis officio infans expositus extiterit, hoc ipso a potestate patria liberatus est, nam & in hoc casu in ingenuitatem libertus, & seruus in libertatem eripitur. Quod etiam de prædictis cuiuscunq; ętatis languidis si expositi fuerint, vel si alicui eorum alimenta impie negari contigerit, est dicendum. Sane qui hos susceperũt, non possunt propter hoc in eorum personis ius aliquod vendicare. Ex summa de ca. Quicunque etiam talia præsumit, in foro pœnitentiali est tanquam patricida, seu homicida, pro eo quòd hominem, præsertim cui tanta tenetur necessitudine, periculo mortis exponit: inspectis tamen circunstantiis, & vtrum ob hoc mors fuerit subsecuta, illis non erit pœnitentia moderanda, tales autem si homicidium est subsecutum, sũt irregulares censendi.

De His qui aborsum procurant. *Cap.* XX.

CAusa 32. q. 2. De his qui aborsum procurant. quęritur an iudicentur homicidæ, vel non. Augu. in lib. quæstionum Exodi. Si illud informe puerperiũ, iam quidem fuerat, sed adhuc quodammodo informiter animatum. Ideo lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum potest dici anima viua in eo corpore, quòd sensu careat. Idem. Itaque si iam formato corpori datur, non tamen in conceptu corporis nascitur cum semine anima deriuata. Nam si cum semine, & anima existit ex anima, multæ animæ quotidie pæreunt, cum semen quodam fluxu non proficit natiuitati. Contemplemur facturam Adæ. In Adam enim exemplum est datum, vt ex illo intelligatur, quia iam formatum corpus accepit animam. Nã poterat Deus animã limo terræ admiscere, & sic formare corpus, sed ratione infirmabitur, quia primum oportebat domum compaginari, & sic habitatorem induci. Anima certe, quia spiritus est, in sicco habitare non potest ideo in sanguine fertur habitare. Cum ergo lineamenta compacta non fuerint nõ erit anima. Hieron. ad Algasiam. Semina paulatim formantur in vtero, & tandiu non reputatur homicidium, donec elementa confecta suas imagines membraque suscipiant. Extra 5. de homicidio. Ex concil. Guarinaciensi. Si quis autem causa implendæ libidinis, vel odij meditatione, homini aut mulieri aliquid fecerit, vel ad potandum id dederit, vt non possit generari, vel nasci soboles, vt homicida habeatur. Ex summa de ca. In summa vero nota, quòd cum aliquis percutit mulierem pgnantem, vel dat ei venenum, vel ipsamet accipit, vt faciat abortiuum, si puerperium iam erat formatum, siue animatum homicida est recte, si aborsum fecit mulier ex illa percussione: siue potione, quia hominem interfecit. Si vero nondum erat animatum, non dicitur homicida, quantum ad irregularitatem, sed vt homicida habebatur quantum ad pœnitentiam. Et idem de illo qui dat, vel accipit venenum, vel simile, ne fiat generatio, vel conceptio.

De Crimine Vxoricidij. *Cap.* XXI.

CAusa. 33. q. 2. Nicolaus Papa. Interfectores suarum sine iudicio coniugum, cum non addis adulterarum, vel aliud huiusmodi, quid aliud habendi sunt, quam homicidæ, ac per hoc ad pœnitentiam sunt redigendi, quibus pœnitus coniugium denegatur exceptis adolescentibus, de quibus beati Papæ Leonis 25. regula decretalium seruanda est, immo indulgentia obseruanda. Gratianus. In hoc ca. videtur Nicolaus nõ permittere maritis causa adulterij, vel alterius huiusmodi criminis vxores suas interficere, sed ecclesiastica disciplina spirituali gladio non materiali criminosos feriri iubet. Illõ videlicet gladio, quo Petrus iubetur mactare & manducare, de quo etiam Christus ait in Euangelio: Non veni pacem mittere in terram sed gladium. Item Pius Papa. Quicunque propriam vxorem sine lege, vel sine causa & certa probatione interfecerit, aliamque duxerit vxorem, armis depositis publicam agat pœnitentiam. Et si contumax fuerit, & episcopo suo inobediens extiterit anathematizetur, quousque consentiat. Eadẽ lex erit illi, qui suum seniorem interfecerit, idest episcopum, vel alium prælatum, vel dominum suum. Item Stephanus Papa. Occidisti vxorem tuam partem corporis tui, legitimo matrimonio tibi sociatam, sine causa mortis, filiorum tuorum improbe prædo, qui non pepercisti matri, filios tuos orphanos fecisti, miserere animæ tuæ, vt non sis tuus tibi metipsi homicida, relinque quapropter te rogamus, hoc malum seculum, quod te traxit ad tam immanissimum peccati facinus, ingredere monasterium, humiliare sub manu abbatis, multorũ fratrum precibus adiutus, obserua cuncta simplici animo, quæ tibi fuerint imperata, si forte ignoscat infinita Dei bonitas peccatis tuis, & refrigeret animam tuam, priusquam crucieris ppetuis flãmis. Hoc leuius, & melius tibi esse certissime scias. Si autem publicam pęnitentiam in domo tua permanens, vel in hoc mundo vis agere, quod tibi peius durius, & grauius esse non dubites, ita vt agere debeas exhortamur, vt omnibus diebus quibus pœnitere debes, vinum & syceram non bibas, carnem nunquam comedas vllo tempore, præterquam in Pascha, & in die Natiuitatis Domini, in pane & aqua & sale pœnitentiam age, in vigiliis, ieiuniis, orationibus, & eleemosynis omni tempore perseueres. Armis nunquam cingere, nec in loco quolibet litigare præsumas, vxorem nunquam ducere, concubinam nunquam habere, nec adulterium committere audeas, in balneo nunquam lauaberis, in conuiuium lætantium nunquam te misceas, in ecclesia segregatus ab aliis Christianis post hostium & postem humiliter te repone, ingredientiũ & egredientium suppliciter orationibus commenda te. Communione corporis & sanguinis domini cunctis diebus vitæ tuæ indignum te existimes. In vltimo tamen exitu vitæ tuæ, si merueris pro viatico, si sit qui tribuat, tantummodo venialiter, vt accipias tibi concedimus. Sunt & alia multa, quæ tibi durius, & satis acrius erant iuxta magnum pondus peccati infelix adiicienda. Sed si hæc omnia perfecto corde domino auxiliante feceris, & custodieris, confidimus de immensa Dei clementia remissionem tuorum te habiturum peccatorum, vt per ipsius gratiam, qui eam sanguine suo acquisiuit soluturus sis in cœlo. Si autem aliter feceris, sanguis tuus super caput tuum.

De

De Crimine matricidij. Cap. XXII.

EAdem q.2. Nicolaus Papa. Datorem præsentium matricidam esse cognouimus, cui præcepimus, vt sub pœnitentia permaneat: ita vt per vnum annum integrum ecclesiam non ingrediatur, sed ante fores ecclesiæ basilicæ stans, & orãs, & deprecans Deum perseueret, qualiter a tanto eripiatur piaculo. Completo vero anni circulo, introeundi in ecclesiam licentiam habeat, tantum inter audientes stet, sed nondum communicet. Completis autem trium annorum curriculis, sacrę cõmunionis gratia illi cõcedatur. Oblationes vero non offerat, nisi prius aliorum septem annorum curricula compleantur. In his autem omnibus annis, atque temporibus carnem non manducet, & nec vinum bibere præsumat, exceptis festis diebus, atque dominicis, & a Pascha ad Pentecostem, & quocunque ire voluerit, nullo vehiculo deducatur, sed pedibus proficiscatur. Arma non sumat, nisi contra paganos. Ieiunet autem tribus diebus per hebdomadam, vsque ad vesperam, a propria ac legitima coniuge non separetur, ne in fornicationis voraginem corruat, tamen si illius conuersionem, & lachrymarũ fontem in omnibus videritis floridis actionibus, & bonis operibus pullulare, humanius circa eum solicitudo peruigil appareat. Ex summa de ca. Ecce quòd matricidæ grauis imponitur pœnitentia decem annorum, vxoricidæ adhuc grauior. Propter quod dicit H. quòd maius peccatum est vxoricidium, quã matricidium, secundum regulam illam: Quis dubitat sceleratius esse commissum, quod est grauius iudicatum. Alij vero communiter dicunt contrarium, tamen vxoricidæ maior est pœnitentia, quam matricidæ, quia promptiores sunt homines ad occidendas vxores, quam matres.

De Pęna criminalis homicidij. Cap. XXIII.

EX summa de ca. Pœna homicidij spiritualis tollitur per pœnitẽtiam, vnde circa pœnam corporalem insistamus. Pœna homicidij commissi lingua. i. præcepto, iniusto cõsilio, vel defensione, vtputa hic dissuadendo retrahit a bono proposito hominem volentem alium liberare a morte, & sic quodammodo indirecte defendit homicidium. Pęna inquam est irregularitas, quæ etiam post peractam pœnitentiam impedit promouendum, & deijcit iam promotum. Pœna vero homicidij commissi facto variatur, nam pro homicidio necessitatis euitabilis, in qua intelligo non solũ illũ qui tempore occisionis poterit euitare, sed etiam illum qui se culpa sua in necessitate talem ingerit, puta vidit exercitum venientem ad obsidendum castrum, & nullo modo pertinebat ad ipsum, & postea secuta est necessitas, vel simile. Similiter contrahitur irregularitas quę impedit promouendum, & deijcit promotũ. Si autem fuit necessitas prorsus ineuitabilis, nec culpa sua pcessit, toleratur in susceptis, sed non promouetur ad maiores ordines. Pro homicidio casuali, si occisor dabat operam rei illicitæ, vel etiam licitæ, sed non adhibuit debitam diligentiam, licet omnes casus fortuitos, qui præuideri non possunt, forsitam non prǽuiderit, in nullo tenetur. Et potest de iure, non solum in susceptis remanere, sed etiam ad superiores ordines promoueri. Pœna homicidij voluntarij est in clerico depositio. Has pœnas omnes intelligas præter pœnitentiam. Item præter pœnas legales, quas non prosequor. Ex summa iuris. Pro homicidio necessitatis euitabilis, vel ad quam occisor sua culpa peruenit, secundum leges non agitur criminaliter, saltem dum dolus absit, sed ciuiliter Aquilia, scilicet lege ad pęnam pecuniariam. Similiter & pro homicidio casuali, scilicet vbi casum culpa leuis præcessit. Si quis tamen per lasciuiam occiderit aliquem, in quinquennium relegatur. Pęna vero homicidij voluntarij secundum legem est, vt sublimiores, omnibus bonis suis ademptis deponantur, minores vero capite puniantur.

De Pœna homicidij. Cap. XXIIII.

EX summa de casibus. Pro homicidio iustitiæ, iusta, & recta intentione facto, nec inuenio, nec dico pęnam aliquam imponendam, excepta sola irregularitate, quam contrahunt, quæ impedit promouendum, & deijcit promotũ, & hoc secundum Ar. Etiam si ante baptismum commisit tale homicidium, quia secundum eum in baptismo deletur omnis irregularitas, quam quis proprio peccato contraxerat, sed illa quam sine peccato non. Baptismus enim non tollit nisi peccata, & sequelas peccatorum. Alij doctores omnes dicunt, quòd siue cum peccato, siue absque peccato, si iudex vel officialis occidisset mille homines ante baptismum, non impediretur post baptismum, & hãc vltimam opinionem approbo, & ita tenet ecclesia. Frater V. Et bene. Quia irregularitas homicidij, non est ex defectu sacramenti, sicut irregularitas bigamiæ, quæ qa est ex defectu sacramenti, non tollitur in baptismo, sed irregularitas homicidij bene tollitur. Quidam etiam dixerunt, & videtur H. concordare, q homicidæ non propter irregularitatem repellũtur ab ordinibus, sed propter horrorem facti (Hu. quia horribile est fundere sanguinem humanum, & ad hoc niti & operam dare) repelluntur. Et propter præsumptionem duplicitatis, quæ in huiusmodi actibus solet interuenire, etiã cum iudex vel officialis, vel miles interficit aliquem secundum legem, quia præsumit ista facere potius pro salario, quã propter iustitiam. Frater Raimuudus. Nota ergo, quòd quicũque post baptismum in causa sanguinis fuerit iudex, aduocatus, siue pro accusatore, siue pro reo, licet Hugo contrarium dixerit in aduocato rei. Item assessor, officialis, testis, notarius sententiam scribens, vel proferẽs. Et idem credo in alijs actis, vtputa si scribat attestationes, vel legat in examinatione causæ. Item qui scripserit, vel tractauerit literas pro vindicta sanguinis destinandas, omnes tales efficiuntur irregulares, vt habetur extra 3. ne clerici vel mo. se ne. secu. immis. in const. sententiam sanguinis. Frater V. ibi dicit, quòd clericus non debet interesse vbi exercetur vindicta sanguinis. Sed nunquid irregularis efficitur, si interfuerit? Respondeo: si ex sola curiositate interfuerit suspensioni latronis, vel vbi quis interficitur in duello, licet multum grauiter peccet, non tamen efficitur irregularis, si nec consilium, nec auxiliũ, nec auctoritatem præstiterit.

De Cauenda Irregularitate. Cap. XXV.

EX summa de casibus. Potest clericus ciuilem quærimoniam proponere contra furem, vel raptorem, non ad hoc vt ille corporaliter puniatur, sed vt ipse recuperet quod amisit, Frater V. Bene dicit ciuilem non criminalem, ad sanguinem, vel mutilationem, vel mortem. Sed nunquid potest eum capere, & iudici tradere? Respondeo. Si aliàs potest res suas recuperare, non debet eum capere, vel ligare, aut iudici tradere. Si autem teneat furem ne fugiat, cum rebus suis, quas aliter recuperare non potest, donec ex hibeat eum iudici, vel inuocet auxilium eius ad res illas recuperandas. Credo quòd non efficitur irregularis, si talis fur postea corporaliter puniatur a iudice, dum tamen non sit corrupta intentio ipsius clerici. Ex summa de ca. Debet tamen rogare iudicem, ne talem pœnam infligat ei. Idem dico in episcopo, vel iudice ecclesiastico, qui ob defensionem rerum ecclesiasticarum, vel fidei inuocat, & hortatur contra violentas, brachium seculare, & etiã potest eos sequi, hortando eos, non vt occidant, vel vulnerent ipsos violentos hęreticos, vel paganos, sed vt ecclesiam, fidẽ, & patriam liberent, ac defendant, & terram ab infidelibus occupatam reducant ad cultum fidei Christianæ, & super hoc facit ecclesia quotidie remissiones magnas. Et licet ibi hincinde aliqui occidantur, non est hoc prælato, siue ecclesiæ imputandum, immo peccaret nisi opponeret se contra tales. Posset. n. dici sibi. Mercennarius, & qui non est pastor &c. & esset merito deponendus. De illis autem qui mouent arma contra tales propter obedientiam, iustitiam, & zelum fidei, certum est quòd merentur, immo peccarent aliter. Et possent cogi principes per cen. eccle. ad purgandas suas prouincias ab hæretica prauitate, necnon, & ad matrem suam ecclesiam defendendam, cum propter hoc ipsum contulerit eis dominus principatus, & regna. Qui autem mouent arma etiam contra tales nocendi cupiditate, vlciscendi crudelitate, impacato atque impacabili animo, bellandi feritate, dominandi libidine, vel alia causa consimili, peccant.

Iterum de eodem. Cap. XXVI.

EX summa de ca. Item nota, quòd si episcopus in villa, vel castro iurisdictionem habeat temporalem, debet ibi constituere iudicem, personam secularem, qui causas audiat, & terminet seculares, & præcipue causas sanguinis: cui potest, & debet præcipere, quòd firmiter teneat iustitiam, & reddat vnicuique ius suum. Si tamen iudex taliter institutus interroget eum, quid agendum sit de aliquo, qui per facti euidentiam, vel iuris ordinem depræhensus est in aliquo crimine, pro quo de iure esset pęna sanguinis infligenda, potest respondere, hoc non pertinet ad me, consule iurisperitos, & caueat ne propter suam responsionem directam, vel indirectam alius intelligat, quòd debeat eum tali pęna punire. Non debet

bet etiam præsentialiter interesse causę sanguinis, neque executioni sententiæ sanguinis. Nam & cito posset incidere in causam depositionis, vt notatur extra.de excess.prælat.ex literis.& habetur in summa fratris V. Nam agitur ibi de quodã episcopo, qui interfuit suspensioni cuiusdam furis, & iudici quærenti ab eo consilium, respondit. Malum erit si hic euadat. Et mandatur ibidem, quòd cedat episcopatui, aut ammoueat, immo & indignus altaris ministerio reputatur. Quid de illo, qui cum latro quidam duceretur ad iudicem, per locum fuscum, dixit ducentibus. Claudite ei os ne clamet. Nunquid irregularis est, si mors sequatur? Credo quòd sic: quia iuuit ducentes in dando consilio, de ducendo caute. Quid de illo, qui cum iudex vel officialis sequeretur furem, vel homicidam fugientem, iudici, vel officiali quærẽti vtrum vidisset talem, vel talem personam transisse per illum locum, vel alium, respondit, quòd sic, & quantum in eo fuit instruxit quærentem, nunquid est irregularis, si secutum est homicidium? Respondeo. Si sciuit, vel scire debuit, quòd talis persona quæreretur ad pœnam sanguinis, irregularis est. Si autem non sciuit, nec suspicatus est, quòd ad hoc quæreretur, sed propter aliud, credo ꝙ non est irregularis, ex quo non est eius corrupta intentio. Ex summa de ca. Si vero vbi non appareret casus de facto, & interrogaret iudex episcopum, vel alium clericum, quæ pœna esset infligenda pro furto, homicidio, & similibus, posset dicere talis, vel talis, secundum leges. Ex summa fratris. V. Quid si errauerit clericus, respondens fornicatores esse puniendos ad sanguinem, vel aliquid tale, & iudex secutus hanc responsionem, tales puniat ad sanguinem, vel mortem, nunquid est irregularis qui sic respondit? Respondeo: Si reputatur iurisconsultus, & consueuit consuli super his, & respondere consultoribus. Distingue, quòd si errauit in apicibus iuris, & vbi sunt variæ opiniones peritorum, & ille respondit secundum suam opinionem, in qua erant & aliqui alij, non credo quòd contrahitur irregularitas, dum tamen consulenti responderit, varias super hoc esse opiniones. Si aũt errauit laborans crassa ignorantia, & supina, vbi nullus iurisperitus probabiliter dubitaret, si sequatur mors ex eius responsione, contrahit irregularitatem, cum fuerit in culpa. Si autem non reputatur iuriscõsultus, sed simpliciter dixit, quid sentiebat de talibus, cum non præsumeret nec deberet, quòd iudex sequeretur responsionem eius, non credo quòd contrahat irregularitatem, si non respõdet in casu de facto. Si autem respondet de casu de facto scienter, vtpote si quærat ab eo iudex, quid debeat facere de isto deprænhenso in tali, vel tali crimine, si ex eius responsione sequatur mors, contrahitur irregularitas, cum fuerit in culpa, sic respondendo.

De Consentientibus homicidio. Cap. XXVII.

EX summa de ca, Item non videtur liber a culpa homicidij, qui potuit, sed noluit liberare alium a morte: & hoc intelligas si constabat ei illum iniuste occidi, sicut Iudeis de Christo, & Anglicis de beato Thoma Cantuariensi. Quidã tamen intelligunt hoc de iudice, qui habet iudiciariam potestatem, quòd ille solus teneatur tales defendere ex præcepto. Consulo tamen ei omnino agere pœnitentiam, etiam si non sit iudex, propter iura supradicta, & propter ambiguum duplicitatis ad cautelam. Frater V. Tenetur autem iudex defendere etiam cum armis, si oporteat, & se pro eis morti opponere, ex quo habet publicam potestatem, dum tamen speret ꝙ per se, vel per alios quos habet secum vocare, eos possit liberare. De personis priuatis, credo etiam dicendum, quòd si credunt aut dubitant, quòd solo verbo possint hominem liberare a morte iniusta, tenentur verbo impedire. Credo etiam ꝙ & facto, si hoc possint sine periculo personarum suarum. Alioquin non credo, quòd teneantur se exponere periculo corporali in tali casu. H. autem plane diceret, quòd qui non habet auctoritatem iudiciariam, vel mandatum iudicis, peccat si alium defendat a morte, dum tamen eum defendat percutiendo, cum dicat quod nulli licet seipsum defendere repercutiendo, vt dictum est. Sed nunquid iudex si non liberat hominem a morte cum potest, aut priuatus non pascit fame morientes, cum possit, irregularis est si sequatur mors? Respondeo: Licet grauissime peccent tales, non ramen irregulares sunt, quia lex promotionis factum requirit. Extra 5. de homicidio Alexan. 3. In excessibus singulorum, non solum qualitas, & quantitas delicti, sed & ætas, & scientia, & sexus, atque conditio delinquentis sunt attendenda, & non solum secundum prædicta, sed etiam secundum tempus & locum, quo delictum committitur, pœnitentia debet indici. cum idem excessus magis sit in vno, quam in alio puniendus. Cumque scriptum sit Qui potuit hominem liberare a morte, & non liberauit, eum occidit. Constat ab homicidij reatu immunes non esse, qui oe cisoribus contra alios opem præstare veniunt, nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare.

De His, quæ fiunt in guerris, & torneamentis. Cap. XXVIII.

EX summa de casibus: Quia sagittarij, & balistarij homicidia sæpe committunt, de his quoque subijciendum est. Possunt enim Christiani exercere officium hoc contra Paganos, & nostræ fidei persecutores, contra Christianos autem, & Catholicos nequaquam. Extra 5. de sagittarijs. Innocen. 3. Artem illam mortiferam, & odibilem balistariorum, sagittariorum aduersus Christianos, & Catholicos exerceri de cætero sub anathemate prohibemus. Ex summa de casibus. Item dicunt quidam, quòd in bello iusto possunt officium hoc exercere etiam contra Christianos: quia in tali bello dicit Augustinus. Cum quis istud bellum susceperit vtrum aperte pugnet, an ex insidijs, nihil ad iustitiam interest. Porro qui interfuerunt bello licito, nec ibi occiderunt aliquem, nec mutilauerunt, poterunt promoueri, si aliter sunt idonei. Si vero in bello illicito, & homines sunt ibi occisi, etiam si nõ per istos, eis imputatur, propter culpam pręcedentem, & ita non poterunt promoueri. Torneamenta dicuntur quædam nundinæ, vel feriæ non inter hostes, sed ad instar pugnarum hostilium factæ, vbi si aliquis exercens tale torneamentum aliquem occiderit, etiam casu, reus est homicidij, & irregularis erit. quia ludus talis noxius, & illicitus est, & ideo quicquid ex eo sequitur, ei imputandum est. Extra 5. de torneamentis. Ex concil. Lateranen. Detestabiles illas nundinas, & ferias quas vulgo torneamenta vocant, in quibus milites ex condicto conuenire solent, & ad ostensionem virium suarum, & audaciæ temerè congredi, vnde mortes hominum, & animarum pericula sæpe proueniunt, fieri prohibemus. Quod si quis eorum ibi mortuus fuerit, quamuis poscenti ei pœnitentia non negetur, tamen ecclesiastica careat sepultura. Frater V. Dic si venerint causa torneandi, quia si causa quærendi debita venit ibi, non punitur hac pœna, vel si venit propter consimilem causam, aut etiam si venerit ad spectandum. Torneamenta dicuntur nundinæ, quia ad ea conuenitur a diuersis partibus causa lucri, sicut ad nundinas. Dicuntur etiam feriæ a feriando, quia tunc milites vacant ab alijs operibus rei familiaris. Ex prædictis patet, quod mortaliter peccant torneatores, cum faciant contra prohibitionem. Si autem non esset prohibitum, non esset peccatum torneare, dum tamen hoc fieret causa discendi vsum armorum ad impugnandum infideles, & ob defensionem patriæ, vel reipublicæ. Quid de his quę milites, vel alij lucrantur in torneamentis, nunquid possunt retinere? Respondeo. Si contra legem torneamentorum lucratur quis ibi aliquid, tenetur illud restituere illi a quo habuit, si scit a quo, aut dare pauperibus pro eo, si habet vnde possit. Si autem secundum legem torneamentorum, non tenetur reddere illi a quo habuit, est in foro pœnitentiali inducendus, quod illud eroget in pios vsus. Si autem nolit hanc pœnitentiam suscipere, non credo, quod sit compellendus ad eam suscipiendam, sed alia debet ei pœnitentia iniungi, & absolutio impendi, nec ex hoc solo quod taliter acquisitum non vult erogare, est in peccato mortali.

De Pugna duelli. Cap. XXIX.

EX summa de ca. Duellum dicitur quasi duorum bellum. Est enim singularis pugna inter aliquos ad probationem veritatis, ita videlicet, vt qui vicerit probasse intelligatur, de qua scilicet probatione iam dictum est supra. Et dicunt quidam, eum qui offert, & eum qui sponte suscipit peccare mortaliter, eum vero qui suscipit, iudice compellente, non peccare, cum aliter non possit euadere periculum mortis, vel rerum suarum, sed licitum iudicatur si sit etiam sacerdos. Frater V. Hæc opinio uidetur esse rationabilis, & maxime vbi innocens accusatur de crimine ad mortem, qui si duellum recusauerit oblatum, statim suspendetur. Durum enim videtur dicere, quod talis teneatur potius sustinere se suspendi, quam se defendere in duello. Et forte distinguendum est, inter suscipientem duellum oblatum in criminali, & suscipientem in causa ciuili, de rebus temporalibus, vt dicatur, quod in primo casu licitum sit suscipere duellum, non offerre, In secundo

casu

casu nec offerre, nec suscipere licet, cum in temporalibus debeat quis potius quodlibet damnum pati, quam sic duellum suscipere. Sed cum res suas liceat laico armis defendere, & eas defendendo raptorem occidere, si aliter defendere non possit. quare non potest eas defendere in duello, non quod ipse offerat, sed dum ei a iudice offertur, vel potius infertur? Propter hoc credo, quod hæc opinio potius sit tenenda, cum rõne non careat, & sic benignior. ne videamur damnare omnes illos, qui se defendunt in duellis, vel res suas. Verum tamen de sacerdote non credo, quod liceat ei duellum suscipere, vel offerre, nec in causa criminali, nec in causa ciuili, nec consulere, quod offeratur, vel suscipiatur. Ex summa iuris. Nota tamen quod & secundum ipsam legem Lombardorum, duelli probatio iudici fidem facere non debet, quia qui vincitur non sponte confitetur, ergo condemnari non debet. Vnde in ipsa lege dixisse legitur Imperator. Multos vidimus iustam causam fouentes, vno sub clipeo suam iustitiam amisisse, ergo consuetudo iudicem excusare non valet, cum sciat non esse probatum, & tamen nihilominus condemnet.

De Clericis duellum suscipientibus. Cap. XXX.

EXtra 5. de clericis pugnantibus in duello. Alexander 3. Si clericus sponte duellum obtulerit, vel oblatum susceperit, siue victor, siue victus fuerit, de rigore iuris est merito deponendus. Sed quantumcunque eius in hoc grauis sit, & enormis excessus, sed euadere potest depositionis sententiam, si cum ipso suus duxerit episcopus misericorditer dispensandum, dummodo ex ipso duello homicidium, vel membrorum diminutio nõ fuerit subsecuta: Cœlestinus 3. Henricus presbyter, cum quendã laicum super furto seculari placito conuenisset, quia testes sui defecerunt, pugilem secundum prauam terræ consuetudinem introduxit, qui reum vsque adeo vulnerauit, quòd coactus est expirare. Respondemus, quod huiusmodi pugiles homicidæ veri existunt: sacerdos quoque licet non ipse, sed alius pro eo in duello pugnauerit, non debet in sacris ordinibus ministrare. Homicidium enim tam facto, quam præcepto, siue consilio, vel defensione non est dubium perpetrari, poterit tamen cum eo circa habendum beneficium misericorditer dispensari. Frater V. Rodon. Quid de episcopis, capellanis, & abbatibus, qui in curia regis subire duellum coguntur, aut res ecclesiasticas amittere? Quid de clerico seculari, qui conuenitur, vel conuenit aliũ de feudo in foro seculari? Quid de episcopis, & abbatibus habentibus regalia, & iurisdictionem temporalem, sicut principes seculares, in quorum curijs iudicantur huiusmodi duella? Respondeo: In omnibus his casibus, si episcopi, vel abbates offerunt, vel suscipiunt duella, vel per se, vel per alios de speciali mandato eorum, aut iudicant in curiis inter subditos suos, aut præstant auctoritatem specialem iudicantibus, peccant mortaliter, & efficiuntur irregulares, si sequatur mors. Si autem talia fiant per œconomos seculares, & baliuos, & præpositos huiusmodi episcoporum, capellanorum, & abbatum, & clericorum secularium administratores, sine speciali mandato eorum, licet huiusmodi episcopi, capellani, & abbates peccent grauiter, & mortaliter, sicut credo talia sustinendo fieri in curiis suis, siue baliuorum suorum, & dissimulando cum sciant, non tamen incurrunt irregularitatem ex hoc, quia non præstant super hoc specialem auctoritatem, licet præcipiant baliuis suis, quod faciant iustitiam in tali, vel tali causa: quia in tali generali mandato, non intelligitur aliquid mandare de duellis iudicandis, offerendis, vel subeundis. Et in huiusmodi casibus, si Rex vel aliꝰ Princeps velit personam ecclesiasticam compellere ad duellũ, aut propter recusatum duellum auferre ei bona ecclesiæ suæ, vel sua, debent inuicem viriliter se episcopi irritare. Credo et quod omnia mala potius debeat tolerare, quam tali modo consentire. Credo etiam, quod in publicis prædicationibus, potest hoc insinuari secularibus, rusticis, & plebibus, dum tamen mature & modeste, & quasi per modum compassionis dicatur eis, quod qui hoc faciunt, non sunt in statu saluandorum. Et hoc præsertim in his locis, vbi super hoc creduntur iuris ignorãtia laborare, quæ ignorantia in episcopis, & abbatibus, & cæteris ecclesiasticis personis non est tolerabilis, quicquid sit de secularibus. Et quæ dicta sunt intelligas de iudicio ferri, & aquæ frigidæ, & aliis publicis iudiciis.

De Crimine raptus. Cap. XXXI.

EX summa de ca. Vidimus de homicidio, quo peccatur directe in personam proximi, consequenter dicendum est de quibusdam aliis, quibus delinquitur in proximum. Et primo de Raptoribus. Raptor dicitur duobus modis. Est enim raptor hominum, & præcipue fœminarum. Et raptor rerum, siue bonorum. Et proprie rapina rerum, sed raptus mulierum. Committur etiam crimen raptus dupliciter, videlicet cum ipsa puella violenter rapitur, vt in perpetuum teneatur. Item cum non ipsa violenter rapitur, sed vsus eius ea prohibente violẽter vsurpatur. Item tunc demum committitur raptus, cum ipse raptor non desponsauerit primo ipsam puellam. Item raptus large non solum committitur in virginem, sed etiam in viduam, & sanctimonialem. Isid. tamen videtur accipere raptum pro quolibet illicito coitu. Extra 5. de raptoribus. Lucius 3. Cum raptus ibi dicatur committi, vbi nihil ante de nuptiis agitur. Iste raptor dici non debet, cum habuit mulieris assensum, & prius eam desponsauerit, quam cognouerit, licet parentes reclamarent, a quibus eam dicitur rapuisse. Causa 36. quæst. 1. Filiam cuiusdam, patre ignorante, quidam muneribus illexit ad conuiuium, finito conuiuio, iuuenis virginem oppressit, quo comperto a parentibus, iuueni traditur puella, ac more nubentium a iuuene dotatur, & publice in vxorem ducitur. Quæritur an ille raptum commiserit. Quod quidem auctoritate probatur multorum. Ait enim Isidor. in 2. lib. Ety. Raptus est illicitus coitus a corrumpendo dictus, vnde qui rapto potitur, stupro fruitur. Item Gelasius Papa: Lex illa præteritorum principum ibi raptum dixit commissum esse, vbi puella de cuius ante nuptiis nihil actum fuerit videatur abducta. Gratianus. Cum ergo hæc illicito coitu sit corrupta, & ita sit abducta. 1. a domo patris ducta, quod de eius nuptijs nihil ante actum fuerit, raptam appellandam negari non potest. Sed non omnis illicitus coitus, nõ cuiuslibet illicita desloratio, raptus appellatur. Aliud enim est fornicatio, aliud stuprum, aliud adulterium, aliud incestus, aliud raptus. Raptus admittitur, cum puella de domo patris violenter ducitur, vt corrupta in vxorem habeatur, siue puellæ solummodo siue parentibus tantum, siue vtrisque vis illata constiterit, hic morte mulctatur. Sed si ad ecclesiam cum rapta confugerit, priuilegio ecclesiæ mortis impunitatem promeretur. Vnde in Aurelian. concil. legitur. Aut ad seruiendum subiectus sit, aut redimendi se liberam habeat facultatẽ. Si vero eam quæ rapitur patrem habere constiterit, & puella raptori consenserit, potestati patris excusata reddatur, & raptor patri superioris conditionis satisfactione teneatur obnoxius. Hic autem neque parentibus, neque puellæ vim intulisse videtur, cum neque illis prohibentibus, neque illa renitente violenter sit abducta. Aliud est enim promissionibus aliquam seducere, aliud sibi vim inferre: vnde quia neutri vis illata probatur, raptor hoc iure dici non debet. Sed rapina dupliciter fieri dicitur. Aliquando enim res ipsa rapitur, vt in perpetuum teneatur, Aliquando vero non res ipsa affectatur, sed vsus eius domino prohibente violenter vsurpatur. Hic ergo raptum admisit, quia florem virginitatis puellæ violenter eripuit.

De pœna raptoris. Cap. XXXII.

IBidem quæst. 2. ex concil. Calcedonen. Causa 36. Hos qui rapiunt puellas, siue mulieres sub nomine simul habitãdi, cooperantes autem, & coniuuentes raptoribus, decreuit sancta synodus, vt si quidem clerici sunt decidant a proprio gradu, si vero laici anathematizentur. Itẽ Imperator Iustinianus. Si quis non dicam rapere, sed attentare tantummodo matrimonii iungendi causa, sacratissimas virgines ausus fuerit. capitali pœna feriatur. Gratianus. Nunc quæritur an purgato vitio rapinæ, raptor in vxorem possit raptam accipere: quorum coniunctio auctoritate sanctorum canonum pœnitus prohibetur? Sed raptor & rapta nomina sunt vitiorum non personarum, Vitia autem cum per pœnitentiam purgata fuerint, nomina eorum abolentur. Prohibetur ergo rapta copulari raptori, antequam vitium rapinæ aboleatur, donec ille raptor, & illa rapta iure appellatur. Cæterum cum illa patriæ potestati restituta fuerit, & raptor suæ rapinæ pœnitentiam egerit, cum voluntas parentum vtriusque in vnum conuenerit, non prohibentur adinuicem copulari. Vnde Hiero. Tria legitima coniugia in scripturis legnntur. Primum est virgo casta in virginitate viro data legitime, & reliqua quæ sequuntur in prædictis, Secundo vero in ciuitate depræhensa a viro, & illi per vim copulata, si pater eius postea consenserit. Tertium si pater eius ipsam alii dederit. Ambro. in apologia Dauid. Cum voluntate parentum in coniugium haberi raptam permittimus. Denique & puellæ pater illius, quæ vim concubitus nulli desponsata pertulit, 50. dragmas aureas accipiet; ipsa autem in coniugio permanebit,

bit. Gratianus. Legitime igitur post pœnitentiam peractam raptor sibi poterit copulare quam rapuit, nisi pater puellæ viam raptori detrahere voluerit. Extra 5. de raptoribus. Innocen. 3. Rapta puella legitime poterit contrahere cum raptore, si prior dessensio transeat postmodum in consensum, dummodo etiam ad contrahendum legitimæ sint personæ. Ex summa de ca. In summa itaque nota, quòd pœna raptoris mulierum secundum leges est vt capite puniatur, & eius substantia raptæ applicetur, si ingenuam rapuit: si vero ancillam, vel liberam, substantiam non amittit, sed tantum decapitatur. Secundum canones vero raptor efficitur seruus raptæ, nisi velit se redimere. Item debet excommunicari cum fautoribus suis, si tamen rapta velit cum raptore contrahere, potest. Frater V. Quid de illo, qui deflorat virginem solutam, nunquid eam ducere, vel maritare debet? secundum quòd videtur dicere decretalis. extra, de adulterio. cap. 1. Respondeo. Si deflorat ipsam voluntariam, non tenetur. Si autem inuitam, aut per dolum inductam ad consensum, in foro pœnitentiali iniungendum est ei, quod ei satisfaciat, vel cum ea componat. Ad pœnam autem prædictæ decretalis non tenetur, nisi in foro causarum. Et glosatores exponunt eam de raptore qui seducit, idest seorsum ducit a domo patris, & extrahit virginem per violentiam. Ex summa de casibus. Et nota quod si princeps committat iudici ecclesiastico potestatem puniendi tales, ipse circa mortem, vel membri truncationem, vel sanguinis effusionem poterit raptorem iubere incarcerari, vel flagellari, vel pœna pecuniaria mulctari. Quos tamen inuenerit adeo enormiter excessisse, quòd mortem, vel membri detruncationem debeant sustinere, debet reseruare puniendos Regiæ potestati.

Quod rea non sit puella violenter oppressa. Cap. XXXIII.

Causa 32. q. 5. Quod autem pudicitia violenter eripi non possit, multorum auctoritatibus probatur. Est enim virtus animi, qui violentiam non sentit. Corpori namque vis infertur non animæ, vnde quamuis corpus violenter corrumpatur. Si pudicitia mentis seruetur, illæsa tamen castitas duplicatur. Sicut beatam Luciam fertur dixisse Paschasio: Si inuitam me feceris violari, castitas mihi duplicabitur ad coronam. De cõsensibus enim, & voluntatibus iudicabis Deus. Hinc Ambros. scribit in lib. 5. de virginibus. Virgo prostitui potest, adulterari non potest. Idem. Reuera non potest caro ante corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. August. de ciui. Dei. lib. 1. Quis sana, scilicet mente, pudicitiam se putauerit perdere, si forte in apprehensa, vel vi oppressa carne sua exerceatur, vel expleatur libido, non sua. Idem. Proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, ipsi corpori non aufert sanctitatem violentia libidinis alienæ, quam seruat perseuerantia suæ continentiæ. Item. Isidorus in synonimis lib. 2. Non potest corpus corrumpi, nisi prius corruptus sit animus. Munda namque a contagione anima, caro non peccat. Idem August. Honorato episcopo. Nec quis in carne violatur, quando voluntas patientis turpiter carne non vtitur, sed sine consensione toleratur, quod alius operatur. Item Ioannem Chrysost. super Matth. Sicut enim peccatum opus sine voluntate non facit, ita & iustitia ex opere non consumatur, nisi & voluntas affuerit. Gratianus. Quamuis autem violenter oppressæ pudicitiam non amiserint, incontaminatis tamen se non audeant exequare virginibus. Vnde Leo Papa. Illæ autem famulæ Dei, quæ oppressione Barbarica integritatem pudoris perdiderunt, laudabiliores erunt in humilitate, ac verecundia, si se incontaminatis non audeant comparare virginibus. Quamuis enim omne peccatum ex voluntate nascatur, & potuerit corruptione carnis mens inuita non polluit minus tamen hoc illis oberit, si quod potuerunt animo non amittere, se doleant, vel corpore perdidisse.

De Crimine incestus. Cap. XXXIIII.

Causa 36. quæstio. 1. Incestus est consanguinearum, vel affinium abusus. Vnde incestuosi dicuntur, qui consanguineis, vel affinibus suis abutuntur. Causa 35. quæstio. 3. ex concil. Hilerdensi. De his qui incesti pollutione se maculant, placuit quousque in ipso detestando, & illicito carnis contubernio perseuerant, vsque ad Missam cathecuminorum in ecclesia admittantur, cum quibus etiam nec cibum sumere vlli Christianorum, sicut Apostolus iussit, licebit. Causa. 32. quæstione 7. Quædam cum fratre viri sui dormiuit, decretum est, vt adulteri nunquam coniugio copulentur, illi vero cui vxori stuprata est, licita coniugia non negentur. Sic & illud Maguntin. concil. intelligitur. Si quis viduam vxorem duxerit, & postea cum filiastra sua fornicatus fuerit, seu cum duabus sororibus, aut si qua cum duobus fratribus, seu cum patre & filio, si quis relictam fratris, si quis neptem, aut nouercam, aut nurum, aut consobrinam, aut filiam auunculi, aut eius relictam, aut priuignã polluerit, eos disiungi, & vlterius nunquam coniugio copulari præcipimus. Item qui dormierit cum duabus sororibus, & vna ex illis antea fuerit vxor, neutram ex ipsis habeat, nec ipsius adulteri nunquam in coniugio copulentur. Item ex decreto Zachariæ Papæ: Concubuisti cum sorore vxoris tuæ, si fecisti, neutram habeas. Et si illa quæ vxor tua fuerit, conscia sceleris non fuerit, si continere non vult, nubat in domino cui velit, tu autem, & adultera sine spe coniugij permanebitis, & quamdiu vixeritis, præcepto sacerdotis pœnitentiam agite. Ex Concil. Triburien. Si quis cum duabus sororibus fornicatus fuerit, & sororem ab eodem antea vsurpatam nescierit, vel se sororem eius, quam antea stuprauerat non intellexit, si digne pœnituerint, & continere non valuerint, post annos septem cõiugia illis non negentur. Si autem non ignorauerint, vsque ad mortem a coniugio abstineant. Item 35. quæstione secunda. Si quis cum matre, & filia fornicatus fuerit, ignorante matre de filia, & filia de matre, ille nunquam accipiat vxorem. Ille vero si voluerint accipient maritos. Si autem hoc scierint ipsæ fœminæ, absque maritis perpetuo maneant. Idem in eodem: Quidam fornicatus est cum quadam muliere, & postea filius nesciens patris factum, stuprauit eandem. Quod cum pater nesciret de se, filioque confessus, statuetur melius esse, vt taliter lapsis condigna pœnitentia iniuncta legitima permittantur coniugia, quam si forte deterius delinquant. Fornicaria autem sine spe coniugij maneat.

De incestuosis coniugijs separandis. Cap. XXXV.

Causa 35 quæstione sexta. Nunc quæritur quibus accusantibus, vel testificantibus, consanguineorum coniunctio dirimenda sit. De his ita scribit Fabianus Papa: Consanguineos extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in synodo computet, sed propinqui ad quorum notitiam pertinet, idest pater, & mater, soror, & frater, patruus, auunculus, amita, matertera, & eorum procreatio. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus & veracioribus, quibus eadem propinquitas nota sit, episcopus canonice perquirat, & si inuenta fuerit propinquitas, separetur. Item Vrbanus Papa: Quod si propinqui, vel extranei verbis tantum propinquitatem testantur, & iuramento probare noluerint, vel nequiuerint, coniugium nullatenus dissoluatur, sed competens eis præsentia, puta propter infamiam, vel peccati maculam, si forte in hoc contraxerint aliquam, iniungatur Item ex concil. Vrbani Papæ: habito in Apulia. Si duo viri, vel tres consanguinitatem iureiurando firmauerint, vel si ipsi forte confessi fuerint, coniugia dissoluantur in notoriis. Si vero neutrum contigerit, episcopi eos per baptismum, per fidem Christi, per Christi iudicium, in vera obedientia obtestentur, quatenus palam faciant vtrum se sicut fama est, recognoscant esse consanguineos, si negauerint, sibi ipsi relinquendi sunt. Ita tamen, vt si aliud in conscientia habeant, se a liminibus ecclesiæ, a corpore & sanguine domini, a fidelium communione nouerint segregatos, atque infames effectos, donec ab incesti facinore desinant, Si se ipsi iudicio episcoporum separauerint, qui iuuenes sunt, alia matrimonia contrahere non prohibentur, Gratianus. Ecce quibus accusantibus, vel testificantibus consanguineorum coniunctiones sint dirimendæ, Cuiusmodi vero iuramentum ab accusatore sit exigendum, ex Romano ordine habetur. Est autem huiusmodi de parentela illa, quam dicunt esse inter N. & istam eius coniugem N. quicquid inde scis, aut audisti a tuis vicinis, aut a tuis propinquis antiquioribus, tu per nullum ingenium, nec propter timorem, aut amorem, aut propter præmium, aut propter consanguinitatem celabis episcopo tuo, aut eius misso, cui hæc requirere iusserit: quandocunque te ex hoc interrogauerit, sic Deus te adiuuet, & istorum sanctorum reliquię. Iuramentum testium huiusmodi, est illud iuramentum, quod iste iurauit de illa parentela, quæ inter filium N. & eius coniugem N. computatur, quòd tu illud obseruabis inquantum sapis, sic Deus te adiuuet.

De iuramento separationis. Cap. XXXVI.

POrro de iuramento separationis. Innocentius Papa secundus scribit Othoni Lucensi episcopo dicens. De parentela illa, vnde nos consulere voluisti, pro qua etiam ad nostram audientiam est appellatum, aliorum fratrum scripta suscepimus, quæ vtique causam ipsam diuerso modo narrabantur. Et primo quidem tam in gradibus, quam in nominibus personarum discordasse, postmodum vero in altero eorum computatores eiusdem parentelæ dicuntur conuenisse. Cæterum in huiusmodi casibus summopere consideranda est qualitas personarum, quæ aliquid contra aliquos astruere velint, qui etiam iusiurandum præstare debent, quod neque gratia, neque pretio, vel timore, vel odio alicuius hoc dicant contra eos, de quibus agitur, sed potius quia credant ita verum esse, & ita se a suis antecessoribus audiuisse, in quibus omnibus non debet aliqua varietas, vel contrarietas inueniri. Gratianus. Qui vero separantur abinuicem, huiusmodi iuramentum præstabunt. Ab isto die in antea tu per nullum ingenium te huic sociabis tuæ consanguineæ, nec in coniugio, nec in adulterio, nec cum illa ad vnam mensam manducabis, & bibes, aut sub vno tecto manebis, nisi in ecclesia, aut in alio loco publico, vbi nulla mala suspicio possit esse, vt ibi coram testibus idoneis pro certa necessitate pariter colloquamini, nec aliam coniugem accipies, nisi forte post actam pœnitentiam tibi licentia data fuerit ab episcopo tuo, aut eius misso, sic Deus te adiuuet. Occasione vero consanguinitatis vxorem suam dimittere, & aliam ducere non licet alicui, nisi causa primum probata fuerit. Quod autem vnius testimonio coniugia apud quosdam dirimuntur, nulla ratione ratum habetur. Ibidem quæstione tertia. Fabianus Papa. Qui propinquam sanguinis vxorem ducunt & separantur, non licebit eis quandiu vtique viuunt, alias vxores sibi in coniugio sociare. Gratianus. Nisi ignorantia excusentur, vt in concil. apud Vermeriam. Item Gregorius Papa ad Felicem. Nec eam quam aliquis ex propria consanguinitate coniugem habuit, vel aliqua illicita pollutione maculauit, in coniugium ducere nulli Christianorum licet, vel licebit: quia incestuosus est talis coitus, & abhominabilis Deo, & cunctis bonis hominibus. Incestuosos vero in nullo coniugij nomine computandos a sanctis patribus statutum esse legimus. vbi Gratianus. naturæ videlicet ordine, si vero extraordinarie non sic. Ait enim Vrbanus Papa secundus. Gratiano Neapolitano. Extraordinaria pollutio non nisi in naturalibus admissa, vel sæpius reiterata circa maritalem affectum, si præbitis sacramentis ita esse constiterit, quemadmodum nobis tuis designatum est literis, non videtur matrimonium impedire, quamuis ipsa sit criminosa, & damnabilis.

De Crimine adulterij. Cap. XXXVII.

CAusa 36. quęstione prima. Adulterium est alieni thori violatio, vnde adulterium dicitur quasi ad alterius thorum accessio. Causa 32. quæstione septima. August. Adulterij malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu. Item ex epistola Clementis. Quid in omnibus peccatis grauius est adulterio? secundum namque in pœnis obtinet locum, quoniam primum quidem illi locum habent, qui oberrant a Deo, etiam si sobrie vixerint. Ibidem quæstione quinta. Ambrosius in exameron. Comparem suum equus diligit, & si mutetur alius iugum trahere nescit, tu coniugalem tuum repudias, & sæpe mutandum putas. Item quæstione quarta. capitulo nemo blandiatur. Non hoc solum est adulterium cum aliena coniuge peccare, sed omne quod non habet potestatem coniugij, idest quod extra coniugem suam committitur. Grauius tamen est crimen, vbi celebrati coniugij iura temerantur, & vxoris pudor soluitur, ac lex diuina, gratiaque violatur. Vnde respondit dominus Abimelech. Peperci tibi ne peccares in me. &cæt. vbi cognoscimus Deum velut præsulem, ac custodem esse coniugum, qui non patitur alienum thorum polllui. Augustinus ad Claudium, contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiam voluntate filios generandi, quemadmodum nec furta facienda, etiam voluntate pascendi pauperes sanctos. Item Augustinus de bono coniugij. Sicut sanctius, alias satius, est mori fame, quam idolaticis vesci, ita satius est defungi sine liberis, quam ex illicito concubitu stirpem quærere. Vndecunque autem homines nascantur, si parentum vitia non sectentur, & Deum recte colant honeste, & salui erunt, semen enim hominis ex qualicunque homine Dei creatura est, & male vtentibus male erit. Ex summa de casibus. Laico adulteranti septem annorum pęnitentia, presbytero vero multo grauior. Extra quinto de adulteriis: Alexander tertius. Significasti nobis quendam presbyterũ cum alterius coniuge intra ecclesiam dormiuisse, cumque negante adultero mulier in confessione publice persistat. Man. qua. condignam pœnitentiam imponens, adulteræ, & ecclesiam per aquæ benedictæ respersionem reconciliare procures: prædicto autem sacerdoti cum vicinis presbyteris, quos se nolle peierare noueris, iuxta arbitrium tuum purgationem indicas. Quod si purgare se poterit, in officio suo ministrare permittas. Alioquin ipsum ab officio suo suspendere non postponas.

Qualiter antiqui patres excusantur a culpa adulterij. Cap. XXXVIII.

CAusa 32. quæstione tertia. Gratianus. Nequaquam vero Abraham, aut Iacob deliquerunt, quia præter vxores filios ex ancilla quæsierunt, nec tamen illorum exẽplo præter coniugale debitum fœcunditatem in aliqua licet alicui quærere, cum illorum coniugia nostrorum æquantur, vel præferantur virginitati, & immoderatus vsus coniugij nostri temporis, turpitudinem fere imitetur fornicationis illius temporis. Vnde Ambrosius scribit in libro Patriarch. Considera, quòd Abraham ante legem Moysi & ante Euangelium fuit, nondum ergo interdictum adulterium videbatur. Pœna criminis ex tempore legis est, quæ crimen inhibuit, nec ante legem nulla rei est damnatio, sed ex lege. Non ergo in lege commisit Abraham, sed legem præuenit. Deus autem in Paradiso coniugium laudauerat, non adulterium damnauerat. Habes primam Abrahæ defensionem. Secunda illa est, quòd non ardore aliquo vagæ succensus libidinis, non peculantis formæ captus decore, ancillæ contubernio coniugalem posthabuit thorum, sed studio quærendæ posteritatis, & propagandæ sobolis. Adhuc post diluuium raritas erat humani generis, erat etiam religionis, ne quis non reddidisse videretur debitum naturæ. Denique & Loth sancti filiæ hanc causam quærendæ posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum, & ideo publici muneris gratia, priuatam culpam prætexit. Item Hierony. Quis ignoret sub alta dispensatione Dei omnes retro sanctos fuisse eiusdem meriti, cuius non sunt modo Christiani. Quoniam autem Abraham placuit Deo in coniugio, sicut nunc virgines placent Deo in castitate. Seruiuit ille legi & tempori suo, seruiamus, & nos legi & temporibus nostris, in quo fines seculorũ deuenerunt. Item Augustinus. Obijciuntur Iacob quatuor vxores, quod quoniam mos erat, crimen non erat, sic Patriarchæ coniugibus excipientibus semen suum miscebantur, non concupiscentia perficiendæ voluptatis, sed prouidentia propagandæ successionis.

Qualiter a culpa adulterij plerunque excusat ignorantia facti. Cap. XXXIX.

CAusa 34. Quidam in captiuitatem ductus est. & postea vxor eius audiens illum mortuum, nupsit alij, demum ille rediens repetit vxorem suam. Quæritur an illa sit rea adulterij, & an sit cogenda recedere a secundo, & redire ad primum? Vtraque quæstio terminatur auctoritate Leonis Papæ, qui scribens Nicetę Aquileg. episcopo ait: Si viri post longam captiuitatem reuersi, ita in dilectione suarum coniugum perseuerant, vt eas cupiant redire in suum consortium, obmittendum est, & inculpabile iudicandum est, quod necessitas intulit, & restituendum quod fides poscit. Omniumque studio procurandum est, vt recipiat vnusquisque quod proprium est, nec tamen culpabilis iudicetur, non tanquam alieni viri persuasor habeatur, qui personam eius mariti, qui iam non esse æstimabatur assumpsit. Sinautem aliquę mulieres ita posteriorum virorum amore sunt captæ, vt maluerint his cohærere, quam ad legitimum redire consortium, merito sunt notandæ, ita vt ecclesiastica communione priuentur, quòd de re contaminabili contaminationem criminis elegerunt: ostendentes sibimet per suam incontinentiam placuisse, quod iusta remissio poterat expiare. Augustinus in libro de fide, & operibus. Si virgo nesciens viro nupserit alieno, hoc si semper nesciat, nunquam ex hoc erit adultera. Si autem sciat iam ex hoc adultera esse incipit, ex quo cum alieno sciens cubauerit. Sicut in ire

re pra diorum tandiu quisquis bonæ fidei possessor recte dici tur, quandiu se possidere ignorat alienum. Cum vero scie rit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc malæ fidei pos sessor perhibetur, & tunc iuste iniustus vocabitur. Gratianus. Sic & ignorantia excusat eum, qui nesciens dormiuit cum sorore vxoris suæ. Vnde in concil. Triburien. legitur: In lectum mariti absente vxore soror fuit vxoris, quam ille vxorem suam putans esse, dormiuit cum ea. Super hoc visum est, si ipse per securitatem veram hoc probauerit, quod inscius fecerit hoc scelus, pœnitentiam quidem, quæ sibi indicta fuerit agat, legitimum suum coniugium habere permittatur. Illa vero vindicta digna affligatur, & in æternum con iugio priuetur. Gratianus. De simpliciter vero fornicantibus, vel cum duabus sororibus, vel cum matre & filia, vel cum patre & filio, idem accipiendum est, vt ignorantibus coniugia non negentur, scientibus perpetuo prohibeantur.

Quod Vxor in adulterio permanens, non sit retinenda. *Cap.* XL.

IOhannes Chrysostomus super Matth. Sicut crudelis, & iniquus est, qui castam dimittit vxorem, sic fatuus est, & iniustus, qui retinet meretricem. Patronus enim est turpitudinis, qui celat crimen vxoris. Idem Iohannes Chrysostomus. Si quis vxorem suam inuenerit adulteram, & postea deinceps placuerit eam habere, in matrimonio, duobus annis pœniteat. Ideo quia cum adultera commixtus sit, quæ adhuc crimine suo non est purgata: aut abstineat se a matrimonio eius, donec expleatur satisfactio terminis pœnitentię suæ. Ideo quia post satisfactionem pœnitentiæ suæ non meretur vocari adultera. Similiter si vxor virum suum inuenerit adulterum, non ad imparia iudicantur. Item ex pœnitentiali Theodori: Si quis vxorem suam scit adulteram, & non vult dimittere eam, sed habere in matrimonio, tres annos pœniteat, & quandiu illa penitet, abstineat ab illa. Gratianus: Subaudiatur nisi ab adulterio mulier recedere voluerit, quo casu vir vxorem recipere potest, nullum periculum ei illaturus. Augustinus ad Pollentium libro secundo. Quod tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniunx, si fides assit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos credimus, vel baptismate ablutos, vel pœnitentia esse sanatos. Hæc crimina in veteri lege de nullis sacrificijs mundabantur, quæ in lege noui testamenti sine mundatione legali mundantur. Et ideo tunc omnino prohibitum est ab alio contaminatam accipere vxorem. Nunc autem postquam Christus ait adulterę, Nec ego condemnabo te, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat maritum debere ignoscere, quod videt ignouisse Deum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen deletum est a Deo. Gratianus. Quod si in adulterio perseuerare elegerit, turpitudinis & lenocinij reus maritus habebitur, nisi eam ream adulterij facere voluerit.

De Accusatione adulteræ. *Cap.* XLI.

EX summa de casibus. Accusatio de adulterio, quando agitur ad separationem thori, & relaxationem mutuæ seruitutis, magis prope dicitur accusatio, quam illa de qua dictum est supra. Quoniam ista fit propter adulterij crimen, & fit inscriptione. Item licet tam secundum canones, quam secundum leges quilibet bonæ famæ admittatur ad accusationem adulterij, cum ad pœnam agitur legalem, vel canonicam infligendam, ad illam tamen accusationem matrimonij, quæ fit propter adulterium commissum, cum agitur ad thori separationem nullus admittitur, nisi maritus, vel vxor. Itaque maritus volens accusare vxorem de adulterio coram iudice seculari ad pœnam legalem, debet inscribere, idest libellum accusationis facere, & ad pœnam talionis se obligare, sed si coram ecclesiastico iudice vult eam accusare ad thori separationem, tenetur ei dare libellum accusationis, sed non debet se obligare ad pœnam talionis: quoniam siue probaret quod obijceret, siue non, haberet quod vellet, idest priuaretur vxoris amplexu. Et nota quod in hac accusatione, sicut in reliquis casibus matrimonialibus, potest maritus agere, & illa respondere per procuratorem, quamuis securius in præsentia principalium personarum ageretur. Quod autem maritus potest accusare, & dimittere vxorem propter fornicationem & econuerso, ista causa extenditur ad fornicationis suspicionem. Quod intelligo, vbi adeo est vilenta suspicio, vt merito illa probata, videatur etiam probata fornicatio. Verbi gratia, si probatum est, quòd fuit solus cum sola, nudus cum nuda, loco, & hora secretis. Nam vbicunque fornicatio, vel fornicationis huiusmodi suspicio fuerit, libere vxor dimittitur. Idem credo quod extenditur ad crimen Sodomiticum, ut propter illud possit uxor dimittere uirum, & econuerso. Idem intelligendum est de spirituali fornicatione. Verbigratia, si maritus uel uxor incidat in hæresim, Iudaismum, uel genitalis errorem. Est tamen differentia in hoc, quia propter fornicationem carnalem semel commissam potest uir dimittere uxorem, uel uxor uirum, propter fornicationem autem spiritualem non potest, si uelit se corrigere. Extra quinto de adulteriis. Ex concil. Parisien. Maritis etiam ex suspicione uxores accusare permissum est, & ipsi plus cæteris de adulterio, & accusare possunt, & defendere.

De Replicationibus, vel exceptionibus mulieris, & effectu accusationis. *Cap.* XLII.

SVnt tamen septem casus, in quibus uxor adultera non potest accusari a uiro. Primus si ipse conuincitur fornicari. Secundus si ipse prostituit. Tertius est cum ipsa credebat uirum defunctum & nupsit alij, quia maritus rediens teneatur eam recipere, non obstante tali adulterio, nisi steterit scienter cum secundo marito, postquam primus uenit. Quartus si cognita fuerit latenter ab aliquo, quem credebat esse proprium uirum. Quintus si fuerit ui oppressa, hoc autem intelligo de ui absoluta, nam si metu, uel præcepto parentum, instantia consanguineorum, uel alia consimili causa fornicaretur cum aliquo, etiam contrahendo cum illo de facto, non excusaretur. Sextus est quando reconciliauit eam sibi post adulterium commissum, uel eam publice adulterantem retinet in consortio maritali. Septimus est, licet raro occurrat, quod si aliquis fidelis coniugem infidelem dimittat, dato sibi libello repudij, & illa nubat alij secundum ritum suum, si ipsa conuertatur ad fidem, ipse tenetur eam recipere, non obstante quod sit ab alio cognita cui se coniunxerit, nisi aliter fuerit fornicata. Sed pone, quod vir adulteratus est occulte, uxor manifeste, nunquid potest uir eam accusare, & per sententiam dimittere sine peccato? Credo quod non, quia non deficit uxori ius excipiendi, sed probatio. Si tamen uir egisset pœnitentiam, & uxor monita nollet agere pœnitentiam, si perseueraret in adulterio, credo quod sine peccato possit eam accusare, & dimittere per sententiam. Sed nunquid uxor adultera post sententiam potest repellere virum ab accusatione, vel econuerso vir uxorem? uidetur quod sic, quia sicut ait Gregorius. Non despici debet in eo quod fuit, quia iam incipit esse quod non fuit. Credo tamen contrarium, quia pœnitentia non tollit ius accusandi, uel excipiendi, uel replicandi in foro iudiciali, uel contentioso. Effectus igitur huiusmodi accusationis est, quod si maritus probat quod intendit, uel mulier hoc confiteatur, nisi mulier replicet contra eum aliquem de prædictis septem casibus, absoluitur ab eius cohabitatione, & a seruitute qua sibi tenebatur, & habitum religionis ea inuita sumere potest, & in seculo sine ea uiuere potest: sed tamen continere tenetur, quandiu illa uiuit.

De Viro adultero repellendo. *Cap.* XLIII.

GRatianus. Causa trigesimasecunda. quæstione sexta. Quæritur si adulter possit dimittere uxorem causa fornicationis? non enim uidetur quod eodem crimine infectus, alium de eodem punire possit. Vnde cum Iudæi adulteram accusarent, æquitatis sententiam a domino acceperunt: Quicunque uestrum sine peccato est, primus in illam lapidem mittat. Hinc etiam Augustinus scribit libro primo de ser domini in monte: Nihil iniquius est, quam causa fornicationis dimittere uxorem, & si ipse conuincitur fornicari. Quapropter quisquis fornicationis causa vult dimittere uxorem, prior debet esse a fornicatione purgatus. Quod similiter de fœmina dixerim. Idem de uerbo domini. Quis uiuens est, qui non castam uelit ducere uxorem, intactam quæris, intactus esto. puram quæris, purus esto. Idem de decem chordis: Non mæchaberis, idest non ibis ad aliquam præter uxorem tuam. Tu autem exigis hoc ab

vxore

vxore tua,& non vis hoc reddere vxori. Et cum debeas in virtute præcedere vxorem tuam, quoniam castitas virtus est. Tu sub vno impetu libidinis cadis,& vis vxorem tuam victricem esse,& tu victus iaces. Et cum tu caput vxoris sis, præcedit te ad Deum, cuius caput es. Vis tuam domũ capite deorsum pendere. Caput enim mulieris vir est, vbi autem melius viuit mulier quàm vir, capite deorsum pendet domus. Si caput est vir, melius debet viuere quàm mulier, & præcedere debet in omnibus bonis factis vxorem. Idem de adulterinis coniugijs? Indignantur mariti, si audiant adulteros viros pendere similes adulteris fœminis pœnas, cum tanto grauius puniri oportuit eos, quanto magis ad eos pertinet,& virtute vincere, & exemplo regere fœminas. Ibidem q.5.Inno.Papa: Christiana religio adulterium in vtroque sexu pari condemnat ratione. Sed viros suos mulieres non facilè de adulterio accusant,& non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberius vxores adulteras apud sacerdotes deferre consueuerant, & ideo mulieribus, prodito eorum crimine, venia denegatur, virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus abstinet, qui vtique submouebitur, si eius flagitium detegatur. Cum enim par causa sit, interdum probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. Extra.5.de adul.Inn.iij. Cũ autem paria crimina compensatione mutua deleãtur, vir fornicarius, fornicationis obtentu, suæ vxoris nequit consortiũ declinare.

De Adultera dimissa. Cap. XLIIII.

CAusa 32.q.1.Hiero. Sola fornicatio est, quæ vxoris vincit affectum. Imò cum illa vnam carnem in aliam diuiserit,& se fornicatione a marito separauerit, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Et quia non poterat accidere, vt aliquis calumniam faceret innocenti,& ob secundam copulam nuptialem, veteri copulæ crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt prima viuente, secundam non habeat. Idem q.7. Gratianus: Manet enim inter eos quoddam vinculum coniugale, quod nec ipsa separatione soluitur. Vnde Aug.in lib.de bono coniugali: Tantum valet vinculum sociale, vt cum causa procreandi dissoluatur. Posset enim homo sterilem dimittere vxorem, & ducere aliam, de qua filios haberet,& tamen non licet. Idem. Manet inter viuentes quoddam vinculum coniugale, quod nec separatio, nec cum altero copulatio possit auferre. sicut apostata anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lauacro regenerationis accepit. Redderetur enim proculdubio redeunti, si amisisset abscedens. Habet autem hic qui recessit ad cumulum supplicij, non ad meritum præmij. Extra vbi supra. Si vir sciens vxorem suam deliquisse, quæ non egerit pœnitẽtiam, sed permanet, & in fornicatione vixerit, cum illa reus erit, & eius peccati particeps. Quòd si mulier dimissa egerit pœnitentiam, & voluerit ad virum reuerti, debet sed non sæpe recipere peccatricem. Ex summa de ca. Pone, ꝙ lata est sententia diuortij, ad separationem thori, propter adulterium vxoris, postea vir adulteratur. Quæritur vtrum mulier possit ipsum repetere, non obstante sententia? Solutio. Dicunt quidam ꝙ non,& credo verum esse de iuris rigore, iudex tamen ex officio suo, debet illum cogere redire ad vxorem. Item pone, ꝙ vir vult eam reconciliare sibi post sententiam, illa non vult, nunquid est cogenda, an peccat si non redeat? Videtur mihi, ꝙ si vir innocens est, quia non peccauit adulterando, potest petere illam, etiam inuitam, sibi reconciliari, non obstante sententia: quia quod fauore meo introductum est, in damnum meum retorqueri non debet.

De Adulterino coniugio. Cap. XLV.

CAusa.32.q.2.Aug.in lib. de bono coniugali: Solet quæri, cum masculus,& fœmina, nec ille maritus, nec illa vxor alterius, sibimet non filiorum procreandorum, sed propter incontinentiam, solius concubitus causa copulantur, ea fide media, vt nec ille cum altera, nec illa cum altero hoc faciãt, vtrum nuptiæ sint vocandæ: Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari connubium, si vsque ad mortẽ alicuius eorum, inter eos placuerit,& prolis generationem, quamuis nõ ea causa coniuncti sunt, tamen non vitauerunt, vt vel nolint sibi nasci filios, vel etiam aliquo opere malo agant ne nascantur. Cæterum, si vel vtrumque, vel vnum horum desit, non inuenio quemadmodum has nuptias appellare possumus. Idem de nuptijs,& concupiscentijs. Aliquando eousque peruenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, vt ẽt sterilitatis venena procuret,& si nihil valuerit, conceptus fœtus intra viscera aliquo modo extinguant aut fundant, volendo suam prolẽ prius interire, quàm viuere. Aut si in vtero viuebat occidi antequã nasci, prorsus si ambo tales sint, coniuges non sunt,& si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per stuprũ potius conuenerunt. Si aũt ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa quodammodo est mariti meretrix, aut ille adulter vxoris. Hier. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis, nihil interest ex quàm honesta causa quis insaniat. Vnde & Sextus Pythagoricus adulter est, in sua vxore ardẽtior amator. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, & in sua nimius. Sapiens iudicio dẽt amare coniugẽ, non affectu. Non regnet in eo voluptatis affectus, vel impetus, nec præceps feratur ad coitum: nihil enim fœdius quàm vxorem amare, quasi adulterã,&c. Item require plenius sup.in li.de Aechonomica.

De Stupro. Cap. XLVI.

GRatianus.Cau.36.q.1. Stuprum aũt proprie virginũ est illicita defloratio, qñ videlicet non præcedente coniugali actione vtriusque volũtate virgo corrumpitur, patre iniuriam ad animam statim post cognitionẽ non reuocante. Extra 5.de adulterijs,& stupro In Exodo legitur. Si seduxerit virginem nondum desponsatam, dormieritq; cum ea dotabit eam,& habebit in vxorẽ. Si vero pater virginis dare noluerit, reddat pecuniam iuxta modum dotis, quam virgines accipere consueuerũt. Item Greg. Felix virginem, quam stupro decepit, habeat vxorem, aut si renuendum, vel renunciandũ putauerit, corporaliter castigetur, & excõicatus in monasteriũ, in quo agat pñiam, retrudatur, de quo nulla sit ei fine ꝑceptione nr̃a egrediendi licentia. Cã.32.q.5. Hier. ad Eustochium. Caue ne qñ dicat de te Deus. Virgo Israel cecidit,& non est, qui suscitet eum. Audenter dicam, cum oĩa possit Deus, suscitare non põt virginem post ruinam, valet quidem liberare de pœna, sed nõ valet coronare corruptã, perit aũt,& mẽte virginitas, nam qui viderit inquit mulierẽ ad concupiscendã eã, iam mœchatus est eã in corde suo,&c. Istæ sunt virgines malæ, virgines carne non spiritu, virgines stultæ, quæ oleũ non hñtes excluduntur a sponso. Rectius fuerat hominem subisse coniugiũ,& ambulasse per plana, q̃ ad altiora tendentẽ in profundũ inferni cadere.

De Fornicatione. Cap. XLVII.

GRatianus. Causa 31.q.1. Fornicatio licet videatur esse genus cuiuslibet illiciti coitus, qui fit extra vxorem legitimam, tamen specialiter intelligitur in vsu viduarum, vel meretricum, vel concubinarum. Idem in causa 32. q.4. Simplex etiam fornicatio in sacra scriptura prohibetur. Vnde Augu. in quæstionibus Deuteronomij. Meretrices esse, & ad meretrices accedere prohibet dominus, quarum publicè venalis est turpitudo. Item Hiero. Voluptates autem, quæ de meretricum amplexibus capiuntur, in vxore etiam sunt damnatæ. Ibidem.q. 7. Isidorus. Omnis immunda pollutio, fornicatio dicitur, quãuis quisque diuersa turpitudinis voluptate prostituatur. Ex delectatione enim fornicandi, varia gignuntur flagitia, quibus regnum Dei clauditur, vt homo a Deo separetur. Inter cætera septem vitia, vitium fornicationis maximi sceleris est, quia per carnis immunditiam, templum Dei violatur. Sunt autem quædam scilicet mulieres, quæ sicut animalia, absque vlla discretione indesinenter libidini seruiunt, quas ego, nec mutis pecudibus comparauerim: pecora enim cum conceperint, vltra non indulgent maribus copiam sui.

De Non ducenda meretrice. Cap. XLVIII.

ACtor. Nota ꝙ publicæ meretricis, quamdiu talis manet, oblationes non debent recipi, nec ipsa in coniugium duci, Causa 32. q.1. Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus probatur,& rationibus. Illa enim quæ adulterij rea conuincitur, nisi post peractam pœnitentiam in coniugij consortio retineri non põt, vt.s.superius iam probatum est. Non ergo multo minus in coniugiũ duci licebit, cuius pudicitiæ nulla spes habetur, dẽt.n. inter coniuges fides seruari, & sacrm, quæ cum defuerint, non coniuges, sed adulteri appellantur. Cum ergo in meretrice (vt dicimus) nulla sit spes fidei, nec certitudo pudicitiæ, patet ꝙ non est in coniugium ducenda. Sed obijcitur Raab, Hierochontina quãuis meretrix esset, tñ princip̃i de tribu Iuda in coniugio est copulata, de qua ẽt Christus postea nasci dignatus est. Oseæ quoq; duodecim prophetarum primus, ex præcepto dñi choro ordei meretricem

retricem emit, quam sibi in coniugium copulauit. Sed aliud est meretricem ducere, vel adulteram retinere, quam tua consuetudine, castitate, & pudicitia exornes, atque aliud aliquam earum habere, quam nullo pacto a luxu carnis suæ reuocare valeas: hoc enim penitus prohibetur, illud laudabiliter factum legitur. Vnde Hiero. super Oseæ lib. 1. Non est culpandus Oseas Propheta si meretricem duxit, quam ad pudicitiam conuertit, sed potius laudandus, quòd ex mala bonam fecit.

De Crimine Sodomitico. *Cap.* XLIX.

IBidem q. 7. Aug. de adulterinis coniugiis. Adulterij malum vincit fornicationẽ, vincitur autem ab incestu. Peius est enim cum matre, quàm cum aliena vxore concũbere, sed omnium horum est pessimum, quod contra naturam fit, vt si vir membro mulieris non ad hoc concesso voluerit vti. Vsus enim naturalis, si vltra modum prolabitur, in vxore quidẽ est veniale, in meretrice damnabile. Iste qui contra naturam est, execrabiliter fit in meretrice, sed execrabilius in vxore. Tantum enim valet ordinatio creatoris, & ordo creaturæ, vt in rebus ad vtendum concessis, etiam cum modus exceditur, longè tolerabilius sit, quàm in eis quæ concessa non sunt, vel vnus, vel rarus excessus. Idem in lib. confes. iij. Flagitia quæ sunt contra naturam, vbique ac semper repudianda ac punienda sunt, qualia Sodomitarum fuerunt, quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu diuina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines, vt se illo vterentur modo. Violatur quippe ipsa societas, quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cuius ipse actor est, libidinis peruersitate polluitur. Ambro. in lib. de patriar. Offerebat sanctus Loth filiarum pudorem, nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat, tamen minus erat secundum naturam coire, quàm cõtra naturam delinquere. Hiero. contra Iouinianum. Vsus naturalis, & licitus est, sicut in coniugio, & illicitus sicut in adulterio. Contra naturã semper illicitus, & proculdubio flagitiosior atque turpior, quem sanctus Apostolus in masculis & fœminis arguebat, damnabiliores volens intelligi quàm in vsu naturali, si vel adulterando, vel fornicando peccarent. Ex summa de ca. Ex prædicta sententia Augu. quia dicitur adulterij malum, &c. Patet, ꝙ peccatum contra naturam longè maius crimen est, quàm agnoscere matrem. Item quàm sit detestabile, patet per pœnam Sodomitis inflictam. Item hoc peccatum specialiter clamat vindictam ante dominum. Item tales sunt aduersarij totius cœlestis curiæ, destructores humani generis. Quocunque autem modo tale factum exerceatur, præterquam inter hominem scilicet marem, & fœminam ordinate, & in vase debito, vitium contra naturam, & Sodomiticum iudicatur. Item quia non solum actus, sed etiam ipsa prolatio os loquentis, aures audientium, & ipsa quodammodo polluit elementa.

De Crimine rapinæ. *Cap.* L.

ACtor. Dicto de criminibus, quæ in corpus proximi cõmittuntur, restat de illis, quib. eidem in rebus suis nocetur. Et primo de Rapinã dicendum. Est autem rapina, siue rapacitas improba, & violenta extorsio rei alienæ, & huiusmodi delicto datur actio contra raptorem, quæ vocatur, Actio de vi bonorum raptorum. Hæc intra annum a tempore factæ rapinæ, datur contra raptorem, in quadruplum, siue comprehen datur in ipso delicto, siue non, sed in quadruplo isto res continetur, sicut & in furto manifesto, vt pœna sit triplex tantum. Iustin. vbi sup. 4. lib. Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dr̃, cum res furtiua ab alio obiata est, eaq; apud te concepta sit: vtiq; si ea mente tibi data fuit, vt apud te potius, q̃ apud alium qui dedit conciperetur, tibi, apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, q̃uis fur non sit, cõstituta est actio, q̃ appellatur oblati. Ex sum. de ca. Cõmittitur aũt crimen rapinæ proprie, cũ per violentiã, vi, & apertè res alienas quis rapit vndecunq;, excepto loco sacro, vel re ecclesiastica, quia tunc cõmittitur sacrilegiũ. Pœna raptoris rerũ est ẽm legem, ꝙ inf. annũ punitur in quadruplum, post annũ in simplũ. In quadruplo aũt ipsa res cõtinetur, & hoc si agitur ciuiliter contra eũ. Si vero criminaliter pp̃ vim priuatam. i. sine armis illatã, deportatur in insulã. Pœna canonica est multiplex. Primo, vt excõicetur, non solũ a suo epo, sed ẽt ab illo in cuius epatu rapinã fecit. Extra. 5. de rapto. Ex cõcil. Mel den. de illis aũt qui de loco ad locũ iter faciunt, & ibi rapinas, & depredationes faciũt, placuit, vt ab illius loci p̃lato excõicentur, nec ante ex parrochia illa exeant, q̃ digne, q̃ perpetrarunt, emendent. Quorum excõicatio proprio epo significanda est, ne eos recipiat antequam illuc redeant. vbi rapinã fecerunt, & oĩa plenè emendent. Eugenius iij. Quicunq; ex his, qui violenter surrexerũt in rapinã, siue violator ecclesiarum fuerit deprehensus. nisi prius ablata restituat, si poterit, vel emendandi pœnam, & firmam securitatem fecerit, pœnitentiæ beneficiũ ei penitus denegetur. Si vero vsq; ad obitũ in contumacia sua durauerit, & in extremis positus remedium pn̄iæ humiliter postulauerit, si emendationem, vel emendandi securitatem præstiterit, ei pœnitentia, & sepultura ecclesiastica concedatur. Qui aũt in sanitate obstinata mente non pœnituerit, vel emẽdauerit, & in morte securitatẽ emendandi p̄stare nequiuerit, solẽnitas pœnitẽtiæ parum prodesse vr̃, sicut credimus. Sed depœnti viaticũ contrito corde non negetur, ita tñ vt nullus clericorum sepulturæ illius intersit, nec eius eleemosynam p̄sumat accipere. Quòd si presbyterorum quisquam, vel clericorum contra hoc in vita, vel in morte pœnitentias dare, aut sepulturæ interesse, vel eorum eleemosynas recipere attentauerint, seu huiusmodi rapinæ participes inuenti fuerint, ordinis sui damnum irrecuperabile patiantur, & ecclesiastico beneficio careant.

De Prædonibus, & incendiarijs. *Cap.* LI.

EX summa de ca. Prædo dicitur duobus modis. Nam prædo est, qui alios iniustè prædatur, vt sunt qui viatorib. auferunt sua. Et est prædo miles, qui quærit vltra stipendium sibi assignatum. Causa 23. q. 1. August. de verbis domini. Militare non est delictum, sed pp̃ prædam militare, &c. Require sup. in lib. de politica, tractatu de militia. Ex summa de casi. Pœna prædonis eadem est, quæ & raptoris, cum vterq; raptor dici possit, vt prædo contineatur sub raptore, tanquam species sub genere. Et ita quos per facinus coinquinat, & æqua pœna debet similisq; comitari. Incendiarius dicitur, qui incendit auctoritate propria ciuitatem, vel villam, vel mãsum, vel segetem, vel rem similem malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta. Si autem faceret iussu eius, qui habet potestatem indicendi bellum, non iudicarem eum incendiarium, salua distinctione, quam dicam infra. Frater V. Hæc est illa secũdum quam distinguitur, vtrum sit bellum iustum, vel iniustum, & vtrum cõtra innocentes, & reos. Et secundum quam distinguitur inter habentem malam fidem, & bonam. Et expone quod dicit, qui incẽdit, supple aut incendi facit, aut incendiarijs consilium & auxilium scienter impendit auctoritate propria, cum non habeat ius mouendi bellum, vel indicendi. Mansum idest, manerium alienum, nam si aliquis propriam suam domum, aut segetem incenderet, licèt peccaret re sua abutendo, non teneretur pœna incendiarij, nisi dolo malo hoc faceret scilicet, vt per incendium rei suæ, aliena bona incenderentur.

De Pœna incendiarij, & primo ecclesiarum. *Cap.* LII.

EX summa de casi. Pœna incendiarij secundum leges est, vt qui dolo ignem apposuit, igne cremetur, & ipse aut capite puniatur. Secundum canones autem multiplex est pœna. Nam omnis incendiarius ecclesiarum, vel locorum religiosorum, vel cœmeterij, vel spatij priuilegiati in circuitu ecclesiæ, est excommunicatus ipso iure, maiori excommunicatione. Licèt quidam dicant, quòd minori tantum, qui etiam, postquam fuerit denunciatus, non poterit absolui nisi a Papa. Frater V. Denunciatus nominatim, secundum quosdam idest, expresso nomine, secus vt dicunt in generali. Aut quando nescitur quis commiserit incendium, aut etiam quando scitur, sed non infertur excommunicatio, nisi in generali, sub hac forma. Excommunicamus omnes illos, qui hoc incendium fecerunt. In quo casu dicunt eum taliter denunciatum, in generali posse absolui ab episcopo loci. Sed vt videtur a solo Papa est absoluendus, præsertim cum dicat H. & iurisperiti, quòd quando fertur sententia sub hac forma. Nos excommunicamus omnes illos, qui hoc, vel illud fecerunt, omnes intelliguntur nominatim excommunicati, quia & si non sit ibi expressio nominum, exprimuntur tamen per facti circunstantiam. Credo etiam, quòd Papæ reseruanda est hæc absolutio, a quocunque iudice ecclesiastico, siue Episcopo, siue Archidiacono fiat hæc denunciatio, aut etiam a simplici sacerdote, si habeat de consuetudine potestatem excommunicandi, & denunciandi in tali casu. Magister enim non distinguit hic, a quo fiat ista denunciatio, nec decre. extra, de senten. excom. tua. Quod autem dictum est de incendiarijs, intelligas etiam de effractoribus ecclesiarum, qui similiter ipso iure sunt excommunicati, & a Papa absoluendi. Similiter cum quis violentiam multum enormem committit in ecclesia, diruendo altare, vel frangendo

frangendo Crucem, vel enormiter tractãdo corpus Christi, vel similia, ipso iure est excommunicatus, licet non frangat ecclesiam, tamen absolui potest ab episcopo. Extra 5. de raptoribus, & prædonibus incendiariis. Alexan. iij. Claremonten. episcopo. In literis tuis continebatur, ꝙ H. multis criminibus fuisset irretitus, qui ecclesiarum exitium, uel incendium, diabolo instigante, commiserat, tandem in ægritudine constitutus, accepta pœnitentia de commissis, per manum capellani tui, fuit a sententia excommunicationis absolutus, sed moriens ecclesiasticã sepulturam habere nequiuit. Man. vt eius ossa facias in cęmeterio sepeliri, & hæredes eius moneas, & compellas, ut quibus ille per incendium, vel alio modo damna contra iustitiam irrogauerat, iuxta facultates suas condigne satisfaciant, vt sic a peccato valeat liberari. Causa. 11. q. 3. Ex concil. Aurisiaco: Canonica instituta, & sanctorũ patrum exempla sequentes, ecclesiarũ Dei violatores, auctoritate Dei, & iudicio sancti spiritus, a gremio sanctæ matris ecclesiæ, & a consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, & ecclesiæ Dei satisfaciant.

De pœna incendiarij cæterorum locorum. Cap. LIII.

EX summa de ca. Incendiarii vero aliorum locorum, non sunt ipso iure excommunicati, sed excommunicandi. Frater. V. Et isti postquam sunt denunciati, nihilominus potestũ absolui a suis episcopis. Quidam tñ dixerunt, ꝙ & isti a solo Papa absoluendi sint, sicut incendiarii sacrorum locorum, per illam decre. extra. de senten. excom. tua. quæ non distinguit inter incendiarios sacrorum locorum, & priuatorum. Sed magistri intelligunt illam de incendiariis sacrorum locorum tm̃. secundum ꝙ dr̃. 11. q. 3. canonica. Illud autem. 17. q. 3. omnes, ubi quod dr̃ de excommunicatis, qui sacrilegia committunt in ecclesia, restringunt ad solos incendiarios sacrorum locorũ, & fractores ecclesiarum, multum cõmittentes enormia, vt dictum est, nec excusat metus, & coactio quæcumque cõditionalis, quin incidat in canonem, qui incendit sacrũ locum, & qn sit excommunicatus, qui incendit priuatum etiam vicũ. Quo ad peccatum autem mortale metus huiusmodi excusat, non a toto, sed a tanto. Ex summa de casibus. Tñ omnes habẽtur excommunicati in quibusdam partibus, vt in Teutonia ratione consuetudinis, quam Papa scit, & tolerat. Vtrum autẽ sola cõsuetudo absque sententia, vel constitutione possit facere, quòd quis reuera sit excommmunicatus, disputationi relinquo. Frater V. Reuera sine sententia, vel constitutione tacita, vel expressa non potest, sed intelligendum ex quo Papa, & prælati ecclesiæ, tales reputant excommunicatos, constitutione super hoc edita, & ita lata est constitutio. vel sententia vera, vel præsumpta. Ex summa de ca. Item debet incendiarius pęnitere per tres annos. Item non solum incendiarij. i. qui ignem apposuerunt, sed etiam qui mandauerunt, vel dederunt consilium, auxilium, vel consensum, debent excommunicari vsque ad satisfactionem. Causa. 33. q. 8. Inno. Papa: Si quis malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta ignem apposuerit, vel apponi fecerit, vel appositoribus consilium, vel auxilium scienter tribuerit, excommunicetur, & si mortuus fuerit incendiarius, Christianorum careat sepultura, nec absoluatur, nisi prius damno cui intulit, secundum facultatem suam resarcito, & iuret se vlterius ignem non appositurum, pœnitentia autem ei detur, vt in Hierosolymis, aut in Hispania in seruitio Dei p annũ integrũ permaneat. Si quis aũt archieps, vel eps hoc relaxauerit, damnum restituat, & per annum ab officio episcopali abstineat.

De Rapina commissa in rebus ecclesiæ. Cap. LIIII.

CAusa. 12. q. 2. Stephanus Papa: Qui Christi pecunias, & ecclesiæ aufert, fraudat, & rapit, vt homicida in conspectu iudicis deputabitur. Item Greg. vij. Quicunque militum, vel cuiuscunque ordinis, vel professionis persona ecclesiastica, prædia a quocunque Rege, vel seculari principe, vel ab episcopis inuitis, seu abbatibus, aut aliquibus ecclesiarum rectoribus inuaserit, vel eorum consensu retinuerit, nisi eadem prædia ecclesijs restituerit, excõmunicationi subiaceat. Gratianus: Quæ vero pęnitentia huiuscemodi inuasoribus, atque prædonibus, qui vasa sacra, & reliqua diuino cultui dedicata, pollutis manibus arripiunt, & quasi prophana contractant, sit indicenda, Nicolaus Papa diffinit scribens. Furrario archiepo Burdegalẽsi: Iubemus cum ad pœnitentiam reuerti accelerauerint, vno anno extra ecclesiam Dei consistere: cuius saratissima vasa, extra ritum fidei, diripiendo, auferre non dubitauerunt. Secundo vero anno ante fores ecclesiæ, sine communione maneant.

Tertio vero anno ecclesiam Dei intrent, & inter audientes astent sine oblatione, non manducantes carnem, neque bibentes vinum, præter Natalis, & Resurrectionis dominicæ diem. Quarto præterea anno, si his prioribus eorum fructuosus fuerit pœnitentiæ labor, communioni fidelium restituantur, totaque mentis intentione spõdentes, talia se vlterius nunquam facturos, corpus & sanguinem domini suscipere mereantur, & vsque ad septimum annum, tribus in hebdomada diebus, sine esu carnium, & vini potatione, pęnitentes maneant.

De Clericis male consumentibus, vel reseruantibus bona ecclesiæ. Cap. LV.

EX summã de casibus. Quid de prælatis ecclesiarum, & alijs clericis, qui bona ecclesiastica pauperibus dedita, consumunt in vsus illicitos, videlicet in meretricibus, histrionibus? Et de his etiam faciunt aliqui testamentum. Nunquid tales iudicandi sunt raptores? Videtur ꝙ sic, quia contractant rem alienã inuito domino. Ait enim Hieronymus: Quicquid habent clerici pauperum est. Item Augustinus: Si priuatim pręter quæ nobis sufficiant possidemus, non sunt illa nostra sed pauperum, vt quorum quodammodo procurationem gerimus, non proprietatem nobis vsurpatione damnabili vendicemus. Vnde dico, ꝙ qui res ecclesiæ talibus, vel similibus turpib. personis conferunt, vel etiam consanguineis, nõ propter naturam sustentandam, sed vt faciant eos diuites, de patrimonio Crucifixi, Item diuitibus, & potentibus, non propter aliquam causam licitam, vel honestam, sed propter fauorem, & pompam seculi. Tales inquam prælatos & clericos, qui talibus conferunt bona ecclesiastica pauperibus debita, dico esse raptores, & per consequens teneri ad restitutionem omnium. Frater V. Pauperibus debita sunt, in quantum supersunt domesticis vsibus clericorum. Sed nunquid tenentur hanc restitutionem facere de bonis patrimonialibus, si ea habent, aut sufficit ꝙ illam faciãt de fructibus ecclesiæ, quos iam habent, vel habituri sunt? Respondeo. Cum quicquid superest eorum vsibus, de prouentibus ecclesiarum debeatur pauperibus, non sufficit facerę restitutionem de talibus fructibus ecclesiæ cum habeant bona patrimonialia, vel aliunde, quam de ecclesia acquisita, nisi quatenus subtraxerunt sibi de bonis necessarijs, vel quatenus expenderunt circa vtilitatem ecclesiæ de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm per ecclesiam acquisitis. Et inde quod ait de consanguineis, vt faciant eos diuites, notabiliter scilicet vltra statum conditionis generis eorum, vel parentelæ, vt cum episcopi, vel alij de humili genere nati consanguineas suas maritant baronibus, & similia. Causa 12. q. 2 ex Concil. Toletan. Et si illi, qui nulla ex rebus suis pauperibus Christi distribuunt æterni iudicis voce damnabuntur in futuro, quantomagis hi, qui auferunt pauperibus, quod non dederunt. Ambr. in lib. de offi. Aurum etiam habeat, non vt seruet, sed vt eroget. Hieronymus Amico rapere quippiam furtum est, Ecclesiam defraudare sacrilegium est. Accepisse pauperibus erogandum, & esurientibus plurimis velle reseruare, vel cautum, vel timidum est, aut quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere omniumque prædonum crudelitatem superat. Item nedum clericus male consumens, vel quod minus malum est seruans vltra sumptus suos, cum sciat, & videat pauperes indigere, violentiam, & rapinam dicitur committere. Ambrosius super illum locum: Hominis cuiusdam di. &cæ. proprium nemo dicat, quod est commune, plusquam sufficit sumptui, si quis retinet, violenter obtentum est. Item non magis est criminis habenti tollere, quàm cum possis, & abundans sis indigentibus denegare. Item peccant mortaliter non solum, quia pauperibus subtrahant, sed etiam quia talibus turpibus personis conferunt, & indignis. Aug. Donare suas res histrionibus vitium est immane. Item mortaliter retinent, vel consumunt, quia tot homicidiorum rei sunt, quot pauperes in locis, vbi habitant, famæ mortui sunt.

De Personis turpibus, quæ inde pascuntur. Cap. LVI.

SEd quid de focarijs, & huiusmodi turpibus personis, & alijs supradictis, quæ sic pascuntur, vel ditantur de rebus ecclesiæ, nunquid & ipsæ teneantur ad restitutionem? vtique, sed differenter. Nam turpes personæ indistinctè tenentur reddere si possunt, nisi fortè fuerit eis datum causa eleemosynæ, cum essent in necessitate. Frater Guilhelmus. Hæc de illis, quæ habuerunt de bonis ecclesiæ. Quid si aliunde datum est eis, quid etiam de omnibus illis, qui turpiter acquirunt aliquid, nunquid possunt sibi in aliquo casu illud retinere?

tinere? Rñdeo. Vbi translatum est dominium in accipientem, non competit repetitio illi, cuius fuit res illa. Distingui tñ pôt, quia in his quæ sunt prohibita, quia mala quædam sunt, quæ non puniuntur a iure ciuili in forma iudicij, nisi pœna infamiæ, vt histrionatus, & exercitium illorũ, qui pugnant in arena, vel in duello, vel opera meretricum solita, & in talib. turpiter acquisita retineri pñt ad vsum acquirentis. Quędam sunt, quæ puniuntur a iure per corporalem pœnam, vel per extorsionem turpium lucrorum, & taliter acquisita retineri nõ dént, nec ad vsum requiruntur, nisi ei concedatur a pœnitentiario suo, tanquam alij pauperi. Sed debent in vsus pios erogari, nisi forte restituta fuerit iam illis, a quibus sunt habita, vel nisi ille qui hét. restituere velit eis a quibus habuit, ad qđ tñ non tenetur. Et hmôi restitutio in foro pœnitentiali inducenda est pro parte satisfactionis, & ideo ibi latè patet officiũ pœnitẽtiarij, & ibi forte pôt dispensare, sicut in mutando tpe pœnitentiæ, & mensura ieiuniorum. In illis aũt, quæ sunt mala, quia prohibita sunt, sicut torneamenta, negociatio clericis, lucrum aduocationis, vel medicinæ in casibus non concessis, bladum, vel vinum, vt postea carius vendatur, facere serta de florib. ad vendendum, quorum vsus est frequentius ad lasciuiam, facere decios, & similia. Si tñ talia sunt prohibita, ex his causis acquisita retineri pñt. Licet aũt hæc distinctio videatur probabilis, quia tñ pœnæ restringendæ sunt, & qui nimis emungit, elicit sanguinem, verius credo, ꝙ licet in prædictis casibus bonum sit, & salubre, ꝙ pœnitens inducatur in foro pœnitentiali ad erogandum in pios vsus, taliter acquisita, non est tñ compellendus nisi velit, nec iudicandus est non esse in statu saluandorum, si non velit hmôi pœnitentiam recipere, nisi in casibus a iure expressis, vt in symonia, de qua expressum est, ꝙ pecunia symoniaca restituenda est ecclesię, in cuius ignominiam est accepta, licet, & hoc posset intelligi quando recepta est de bonis eiusdem ecclesiæ, vel quando de hoc agitur in foro causarum. Similiter cum quis aliquid recipit faciat damnum, vel iniuriam, vel calumniam alij, quia tunc non ille qui dedit repetit, sed ille contra quem datum est, quod tamen intelligitur, quando agitur in forma iudicij, quam seueritatem, non oportet obseruari in foro pœnitentiali.

De Diuitibus, qui eisdem abutuntur. Cap. LVII.

EX summa de ca. Diuites vero, & potẽtes, credo ꝙ teneantur similiter ad restitutionem, si illud recipiebant per fraudes, vel minas, vel importunitatem indebitam, vel aliter sine iusta causa. Clericus tamen, vel prælatus excusaretur in tali casu, si dedit, vt redimeret vexationẽ suam, a qua non poterat aliter liberari. Secus autem dico, si erant bene meriti honesti, & spirituales viri, præsertim quia iam impenderant ecclesiæ suum seruitium, vel defendendo eam contra prædones, & tyrannos, vel præstando sibi patrocinium in causa, vel dando sibi de rebus proprijs, vel similibus modis: talibus enim tenetur ecclesia rependere vicem. Sed cui fiet hæc restitutio? credo, ꝙ auctoritate iudicis pœnitentialis debeat fieri illi eidem, qui dedit, nisi qui cum turpiter dedit, tunc enim non sibi, sed successori suo poterit fieri, vel in vtilitatem ecclesiæ conuertetur, vel etiam eiusdem loci pauperib. (si hoc expedire videbitur) erogetur. Frater Guil. Si ita videbitur pœnitentiario, & hoc vltimum melius est, cum indigent pauperes, & satis abundat ecclesia. Alioquin melius est, quòd in vtilitatem ecclesiæ pauperis conuertatur.

De Meretrice, quæ a clerico precium accepit. Cap. LVIII.

QVid de muliere, quæ recepit pecuniam pro opere carnali? Respondeo. Si recepit ab aliquo de rebus proprijs, non ecclesiasticis, non tenetur restituere, etiam si sit monialis, cui datum est, si acquiritur monasterio, quod accepit. honestius tamen est, ꝙ monasterium non retineat, sed eroget in pios vsus. Si autem a clerico seculari de rebus ecclesiæ, facienda est restitutio, secundum ꝙ dicit hic magister, nisi episcopus velit dispẽsare cum illa, quæ recepit, ꝙ retineat istud, si secularis est mulier, aut cum monasterio, si regularis est. Si autem accepit a persona regulari de rebus monasterij, quod præsumẽdum est, nisi constet de contrario. Distingue. Aut recepit ab habente administrationem, aut a simplici claustrali, in primo casu facienda est restitutio monasterio, vel prioratui, vel administratori, de cuius bonis datum est, & potest fieri restitutio eidem personæ, quæ dedit, si adhuc remanet in administratione illa, maximè si dicitur correctus, aliàs securius est, quòd ei non reddatur, sed fiat, quod dictum est. Si tamen tali non recorrecto facta sit restitutio, liberata est, quæ accepit, si autem amotus sit ab administratione illa: aut si claustralis est simplex, qui dedit, facienda est restitutio monasterio, prioratui, vel administratori, nec liberabitur si soluerit illi, qui dedit, nisi tunc demum cum conuersum fuerit in vtilitatem monasterij, prioratus, vel administrationis, nec poterit retineri a monasterio regularis mulieris huiusmodi, quod accepit a regulari alterius loci, nisi de consensu abbatis, & conuentus, si magnum fuit donum, aut abbatis solius, si paruum, vel mediocre. Quod autem dixi de rebus taliter datis a personis regularibus, idem intelligas de rebus datis a personis secularibus, etiam laicis, qui sui iuris sunt, sicut est seruus, & filiusfamilias, quando dant aliquid de rebus taliter ẽt peculiaribus, nisi illarum rerum ita liberam habeât administrationem, ꝙ quasi paterfamilias, possint disponere de eisdem. Itẽ quod dictum est de moniali respectu regularis viri, teneas & econuerso, quando vir regularis recepit aliquid a muliere regulari. Vir autẽ regularis, quod recepit pro opere carnis a coniugata, restituere debet marito, si illa dedit de rebus dotalibus, aut communibus: si autem dedit de parafernalibus, vbi de consuetudine habent mulieres parafernalia, aut si mulier soluta sui iuris dedit amasio aliquid de rebus proprijs, licet honestum sit quòd istud expendat in pias causas, non tamen credo, quòd teneatur nisi velit, poterit enim ei restituere, quæ dedit, quod melius videtur, si pœniteat, vel egeat.

Vtrum persona regularis per se restituere possit, quod male accepit. Cap. LIX.

NVnquid regularis persona potest restituere auctoritate propria, quod accepit pro carnali opere, vel quod habuit de furto, vel rapina? Respondeo. Si cuiquam competit datæ rei repetitio, distingue, ꝙ si extat adhuc res data, penes illum cui data est, si non audet, aut timet, aut non pôt impetrare, ꝙ fiat restitutio per prælatum collegij, restituat auctoritate propria, secundum formam supradictam, etiam contradicente prælato, quia plus est obediendum Deo, quam homini. Sed si non extat, quia iam consumpta est, inanis est actio. Ideo si autem non est consumpta penitus, sed conuersa est in vtilitatem monasterij, vel habet aliquid quod comparauit ex re sibi data, si non potest, vel non audet, aut timet impetrare, ꝙ fiat restitutio per prælatum, gerat bona fide negocium monasterij, restituendo cui debetur, vt dictum est. Vel si fuit datum de bonis ecclesiæ secularis impetrando dispensationem episcopi, ꝙ possit retineri a monasterio, vel erogari in pios vsus, non tamen contradicente prælato hoc faciat, propter bonum obedientiæ, nisi sit illa res comparata de pecunia ecclesiæ, aut personæ priuilegiatæ in hoc, ꝙ rem emptam de sua pecunia possit vendicare, sicut est miles, & pupillus, in quo casu etiam contradicente prælato pôt eam restituere, si eam habeat, sicut dictum est de re adhuc extante penes eam personam, quæ accepit.

De Adultera, quæ spurium, vel extraneum hæredem constituit. Cap. LX.

EX summa de ca. Mulier quæ de adulterio suscepit filium, vel supposuit alienum partum, debet laborare quibuscunque modis potest, vt legitimi hæredes non fraudentur hæreditate paterna, caute tamen: reuelare enim simpliciter marito, vel ẽt ipsi spurio, vel supposito non expedit, tñ quia multa pericula possent inde oriri, tũ quia forte nõ crederent sibi. Ex altera parte vr̃, ꝙ non posset agere pœnitentiã, vel esse in statu saluandorum, durante tali deceptione, quia nõ dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum. Verum quia propter hoc non est ei pœnitentia deneganda, vt ait Inn. ita procedat, reuelet enim confessione, & pœnitentia facta suo sacerdoti parrochiali, vel de licentia eius alij magis perito, & postea ipse reuelet epo suo similiter in confessione, & tunc quod tutius est ambo simul inquirant diligenter, & tacite, si ille spurius, vel suppositus, sit homo spiritualis, & timens Deum, quo inuento vocent eum secreto, & coram muliere, & si videtur expedire recepto prius sacramento ab ipsa, ꝙ non calumniose procedat, & ẽt ab illo, ꝙ factum secretum teneat, poterunt enim tunc reuelare sibi, & inde consulere, vt ingrediatur religionem, vel transferat se ad longinquam regionem, vt sic nihil percipiat de bonis illius, quem credebat esse patrem suum: ea autem, quæ consumpsit de bonis prædictis, dum habuit bonã fidẽ, credens se esse filium legitimum, restituat, vel cõponat, vel petat remissionem a viro mulieris si viuit, siue autem ab hæredibus legitimis. Non tamen per se hoc faciat, ne factum reueletur, sed per sacerdotem, vel aliam personam, quæ hoc procuret, tacitis semper personis, & facto. Si tñ potest non planè induci ad hoc, non credo eũ præcisè

esse cogendum, ar. leg. quæ dicit, bonæ fidei possessorem non teneri de consumptis. Si vero illi spurio, vel supposito non potest reuelari sine periculo, vel etiam facto sibi reuelato, secundum formam prædictam non vult acquiescere consilio, tunc iniungatur mulieri, ꝙ de sponsalitio suo, & alijs rebus quas habet, vel in futurum habere poterit satisfaciat, iuxta posse, dolens semper de peccato, & quia non potest plenè satisfacere, proponat tamen firmiter in animo, ꝙ satisfaciet quamcito poterit, hoc tamen fiet per iudicem pœnitentialem, vel personam religiosam secretè, & cautè, & potest vti his verbis. Quædam persona tenetur vobis, & hoc accipite, & ita erit in bono statu. Frater Guil. Nunquid tenetur petere veniam, vel dilationem ab illis, quos sic damnificauit, quando non potest restituere? Respondeo. Quando quis damnificatus est, ab aliquo quocunque modo indebito, & hoc scit, qui damnificatus est, credo ꝙ tenetur veniam petere, per seipsum si potest, aut si audet, aut per aliam personam si non potest, aut non audet per se, quæ tamen persona subijcere non debet nomen, & circumstantias personæ pro qua interdicit, si ex expressione timeatur periculum, vel scandalum: qui enim offendit aliquem, cum eo ipso offensus habeat aliquid aduersus eum, debet ire, & reconciliari fratri suo, secundum ꝙ habetur in euangelio, debet inquam ira per se, vel per alium, vt dictum est. Si autem qui damnificatus est nescit hoc, nec sciuit, credo ꝙ tutius sit petere veniā, vt dictum est, quando satisfacere non potest, non tamen tenetur, quia non est in mora, in hoc casu quoad iudicium diuinū. Si autem satisfacere potest, semper est in mora, donec satisfecerit, aut dilationem impetrauerit. Hoc etiam credo obseruandum, vbi aliquis debitor est alicui ex contractu, vel quasi contractu. Et similiter distinguendum est. Hoc etiam obseruādum in contractibus eorum, qui recolunt se debitores alicui, ex eo quod fecerunt ex seculo.

Adhuc de eodem. Cap. LXI.

QVid de filijs illius, qui viuente vxore sua duxit aliā, tam ipso, quàm superducta sciente impedimentum, de filijs inquam susceptis, de secundo matrimonio illo, nunquid possunt succedere in hæreditatem patris, aut tenentur totum restituere filijs primi matrimonij, aut alijs veris hæredibus, aut sufficiat, ꝙ tantum reddant eis, ꝙ teneant se pro pacatis, cum parum sufficiat eis, cum iam pauperes sint, & credunt se totum amisisse? Respondeo. Si præscripserunt cum bona fide, non tenentur restituere aliquid, maximè si adhuc post completam præscriptionem retinent bonam fidem. Si autem non est completa legitima præscriptio, tenentur totam hæreditatem cum fructibus mala fide consumptis restituere, quantumcunq; oporteat eos indigere, vel etiam mendicare, nisi quantum fuerit eis datum, vel remissum a veris hæredibus, & hoc dum parati sunt huiusmodi possessores sine dolo, & fraude, totum eis restituere, si velint recipere. Quid si mulier hēt filios de adulterio occulto, potest ne eos facere hæredes saltem in parte hæreditatis suæ, cū legitimos filios non habeat, vel si habeat nunquid de cōsensu eorum possunt quasi legitimi admitti ad portionem hæreditatis. Item quantum potest ipsa, vel quicunque alienare de hæreditate sua. Respondeo ad primum. Credo, ꝙ secundum iura scripta potest quilibet scilicet extraneum, dum tamen non sit turpis, vel indigna persona, siue vnum de filijs, quem maluerit hæredem constituere in totum, vel in partem, reseruata tamen legitima portione liberis suis: sed secundum consuetudinem Gallicani Regni, non potest testator dare vltra quintam partem hæreditatis. In quibusdam locis tamen alijs vltra etiam. Aliud etiam obseruatur de consuetudine alicubi in donationibus inter viuos, & aliud in donationib. causa mortis. In quæstione ergo proposita tenenda est consuetudo regionis, Mater etiam de consensu legitimorum filiorum, vel hæredum aliorum facere potest illegitimos filios suos cohæredes legitimorum, nisi repugnet loci consuetudo.

De his qui naufragorum bona diripiunt. Cap. LXII.

EXtra de rapto. &c. Ex cōcil. Lateran. Qui Christianos naufragium patientes, quibus secundum regulam fidei auxilio esse tenentur, damnata cupiditate spoliant rebus suis, nisi ablata reddiderint, excōicationi se nouerint subiacere. Naufragijs nihil est auferendum, imò quicquid de ipso naufragio inuentum est, siue illud sit captum, de ipso naufragio, siue de mari, siue de littore restituendū, nec excusatur aliquis aliqua consuetudine, vel statuto, vel præcepto, hoc.n. est cōtra præceptum dñi. Oia.n. quæcunq; vultis, vt fa. &c. Item ꝙ tibi oderis fieri, &c. Item eps, vel quilibet prælatus, vel clericus, qui tanti criminis esset particeps, vel consentiens esset deponendus, laicus vero nisi admonitus satisfecerit dēt anathematizari. Item sm leges tenentur infra annum, in quadruplū, post annū vero in simplū, sed hoc intelligas, nisi sint talia nauigia, q̄ pyrrhaticā tyrannidē exerceant, vel sint inimica nomini Christiano. Frater Guil. Quid de illis principibus, qui conueniunt cum nautis, ꝙ reddant eis certam summā singuli pro singulis nauib. currentibus per terminos eorum, pro quitando ab huiusmodi abusu, nunquid possunt illam summam sine peccato recipere? Rñdeo. Credo, ꝙ qui gratis debent huiusmodi quitare, nō possunt pro quitatione huiusmodi aliquid accipere, sed tenentur sic acceptum reddere, cum nautæ pensionem huiusmodi nō constituerēt simpliciter, & absolutè spōtanei, sed ne deteriora sustinerēt.

De his qui pedagia, vel thelonia indebitè exigunt. Cap. LXIII.

EX sum. de ca. Circa pedagia, & thelonia distingue, quia aut sunt antiqua, aut noua. In primo casu si fuit impositum ab his, qui potuerunt imponere, videlicet principibus, vel regibus, & præsertim auctoritate ecclesiæ, & pro iusta causa, vt pro defensione stratæ publicæ contra prędones in terra, & contra pyrrhatas in aqua, vel pro defensione fidei, & patriæ contra Paganos, vel hæreticos, vel pro alia simili causa, & recipiens facit illud propter quod fuit impositum liberè, & sine scrupulo conscientiæ; potest recipere. Si autem nescit a quibus fuerit institutum, credit tamen, ꝙ ab illis qui potuerunt, & ex prędictis causis, credo idem. Idem credo, si iste talis non laborat modo nec facit expensas, quia non est necesse, cum terra sit bene purgata, & in pace, paratus est tamen, & labores, & expensas impendere, si esset necesse: ita etiam ꝙ proponat imminente necessitate, non solum quod tunc acciperet in illas expensas ponere, sed etiam vltra si esset necesse. In secundo vero casu, scilicet si sit nouum pedagium, vel theloneum, nullo modo pōt absque periculo animæ, vel rapinæ, nisi certum sit illud a principe, vel rege statutum, & propter imminētem necessitatem aliquam de supra dictis, & exinde procedat per omnia, vt dictum est antiquo. Si contra formam istam aliquid est acceptum credo esse restituendum, & illi a quo iniuriosè acceptum est sciri potest, sin autem, cum consilio ecclesiæ in pijs causis est expendendum. Causa 24. q 3. Calixtus Papa. Si quis mercatores nouis theloneorum, ac pedagiorum exactionibus molestare tentauerit, Christiana communione careat, donec satisfecerit. Extra 1, de treuga, & pace. Alex. iij. Innouamus, vt presbyteri, monachi, conuersi, peregrini, mercatores, rustici, euntes, vel redeuntes, in agricultura existentes, & animalia quibus arant, & semina portant ad agrum congrua securitate lætentur.

De his qua a Christianis iniustè subtrahunt. Cap. LXIIII.

EX summa de ca. Mercatores vero, & transeuntes, credo, indistinctè, ꝙ debent persoluere antiquum, & nouū, dummodo recipiens faciat illud propter quod fuit institutum, qd si non faceret, isti a quibus exigitur, vel debent adire super hoc iudicem, quod tutius est, vel dicant, ꝙ cessante in illo causa, cessat in eis obligatio, vel non seruanti fidem eis, nec ipsi seruare tenentur. Si autem recipiens ille faceret, quod suum est, & isti aliquid subtraherent, rapina vel furtum esset, vnde præcisè tenerentur ad restitutionem, & agere insuper pęnitentiam, de furto, & mendacio, siue alijs peccatis ibi commissis. Si vero illi iniustè reciperent, & isti furtiuè subtraherent, peccarent ad minus venialiter in mendacio, quia erat mendacium pietatis, ad restitutionem autem ipsum non credo teneri. Frater Guil. Vocat mendacium pietatis, quo sibi consulit, vel illi, ne ille male recipiendo peccet. Sed illi qui tenentur ei ad restitutionem, pedagij, nunquid etiam tenentur ad emendam? & iniungendum est eis in foro pœnitentiæ, vt eam soluant? Respondeo. Credo, ꝙ nec in hoc casu, nec in similibus tenetur quis ad soluēdam emendam, nisi fuerit iudicatum cōtra ipsum in foro causarum quia talia non debentur, nisi tunc demum cum quis condemnatus est per sententiam in forma, aliàs in foro iudicij, vnde si quis furtim asportauerit pedagium, vel inciderit alienam siluam, vel commiserit furtum, aut sacrilegium, aut similia, super quibus statuta est pœna corporalis, vel pecuniaria per legem, vel canonem, non est iniungendum pœnitenti in foro pœnitentiali, quòd soluat huiusmodi pœnas, sed tunc demum cum fuerit condemnatus ad illas, sed sufficit, quòd soluat interesse, vel satisfaciat ad arbitrium boni viri, si iniuriam intulit. Hoc etiam dici potest fortè de pecunia habita

habita per symoniam, de qua solet dici, ꝙ restituenda est illi ecclesiæ, in cuius ignominiam data est, vel recepta, per illud c. extra, de symonia. De hoc autem. Illud autem capitulum intelligi potest, quãdo de bonis ecclesiæ erat data pecunia, vel quãdo agebatur in forma, vel foro iudicij contra recipientem, & idem potest intelligi in omnibus similibus casibus, in quibus iura dicunt extorquendam esse pecuniam turpiter acceptam, cuius tamen repetitio non datur ei, qui turpiter dedit. Quod dico propter magistrum, qui dedit pecuniam pro habendis scholis, cui competit datæ pecuniæ repetitio, vt dictum est supra de magistris, & idem in similibus casibus siqui sunt tales. Contra id tamen quod dictum est de pecunia symoniacè acquisita, est ar. extra de symo mandato. argumento sumpto a contrario sensu, quia videtur innui, ꝙ pecuniam per pactum symoniacum acquisitam resignare tenetur, qui eam accepit, licet secus sit, si absque pacto fuerit recepta. Et ideo tutius est dicere, quòd pecunia ex pacto symoniaco acquisita retineri non potest, etiam secundum iudicium fori pœnitentialis.

De his qui eadem paganis surripiunt. Cap. LXV.

EX summa de ca. Quid de Christianis, qui accedentes ad ciuitates Paganorum subtrahunt Paganis hmôi pedagium, vel theloneum. Ad hoc dico si vadunt illuc tpe treugæ, & non portant merces prohibitas, & ipsi Saraceni tenent eis fidem, defendendo eos in suo territorio, vel maritima, a latronibus, vel piratis, debent Christiani fideliter ipsis persoluere secundum statutum, vel pactum, aliàs tenentur eis ad restitutionem si possunt, vel si non possunt, erogare in vsus pauperum ad mandatum ecclesiæ. Nam fides etiam hosti seruanda est, si autem iuerunt in tempore guerræ, vel etiã in tempore treugæ, sed cum mercibus prohibitis, non credo, ꝙ teneantur illis ad restitutionem, sed quia peccauerunt, credo, vt puniantur in quo deliquerunt, ꝙ sit eis iniungendum in pœnitentia, vt illud dent in redemptionem captiuorum, vel in subsidium eorum, qui pugnant pro fide Christiana, vt ipsimet expendant in eodem subsidio, si ad hoc sunt idonei corporaliter laborando. Frater Guil. Sed cum sint pagani malæ fidei possessores terræ quam tenent, quomodo statuta eorum ligant Christianos? Respondeo, credo, ꝙ statuta eorum, qui per vim occupauerunt, & tenent terram, quæ aliqãdo fuit Christianorum, non obligant fideles nisi consenserunt, aut sponte se subiecerint statutis huiusmodi, secus dicerem de illis Saracenis, qui nõ sunt violenti possessores terrarum quas tenẽt. hi etiam de quibus primo dictum est, cum sint in possessione statuẽdi, & damnandi, non sunt defrandandi, nec spoliandi illa quasi possessione auctoritate alicuius priuatæ personæ, vnde ab huiusmodi pedagijs defraudari non debent, per aliquem Christianum, transeuntem per terras eorum.

De his qui quæstus, & tallias indebitas exigunt. Cap. LXVI.

EX summa de ca. De quæstis, tallijs, & similibus dico, ꝙ regulariter non debet dominus a subditis petere, nisi ea, quæ inter ipsum, vel ipsos antecessores eorum planè, bona fide, sine dolo, ac coactione conuenit, sicut solet fieri, cum mansi, vel villæ conceduntur de nouo colonis, vel alijs personis. Solent etiã inde fieri instrumenta, quæ continent censum annuum, & alias seruitutes, & pactiones hincinde. Omnia ergo iuxta hunc modum posita ab initio, dum tamen non fuerint turpia, vel contra Deum, peti possunt, & soluenda sunt. Nam quilibet in traditione rei suæ potest ponere legem, quam vult. Item quia scienti, & volenti non infertur dolus. Item Pacta custodiantur, ait concil. Afri. Ergo quicquid subditus de his absque domini voluntate subtraheret, sicut fur, teneretur restituere, vbi tamen indeterminatè positum est in instrumento, aliquod tale verbũ, collecta, talia, quæsta, & simile, intelligo ꝙ debet eam moderatè accipere, inspecto onere, & facultatib. subditorum. Frater Guil. Ita credo, ꝙ etiam cum in instrumento continetur, ꝙ talis dominus potest facere talliam, ad visum, vel ad placitum, aut talis est consuetudo, etiam sine scripto. Illud visum, vel placitum moderandum esse ad arbitrium boni viri, inspectis facultatib. subditorum. Ex summa de ca. Si autem dominus vltra conuenta, & statuta inter ipsum, & subditos, aliqua spõte oblata nulla fraude adhibita, vel minis, vel coactione indirecta recipiat, nõ tenetur ad restitutionem, sed exacta a se, vel suis directè, vel indirectè, tenetur restituere. Frater Guil. Indirectè, vt quando denegat eis iustitiam, vel non defendit eos, vt debet, vt sic aliquid extorqueat, vel insinuari eis facit, ꝙ vult aliquid habere ab eis. Ex sum. de ca. Verum tamen si ex aliquibus circunstantijs apparet impossibilis, vel multum difficilis restitutio, satis videtur, ꝙ possit hmôi principibus, & militibus consuli, ꝙ in compensationem, vel remitterent eis cõiter cum eorundẽ consensu, & libera voluntate aliquam seruitutem, seu annuã præstationem in perpetuum, vel ad tps, ita ꝙ leuissimè teneretur eis satisfactum, vel etiam facerẽt in remissionem peccatorum illorum, quibus tenentur, ad aliquid hospitale, vel opus simile pietatis, cum consensu tamen eorundem, si potest requiri.

De causis iustis, & iniustis tallias exigendi. Cap. LXVII.

HAec autem intelligas, vbi iusta causa ipsum dominum ad talem exactionem faciendam inducat. Sunt enim quædam causæ iustæ, vna pro defensione patriæ, & maximè suæ ciuitatis castri, vel villæ. Ad hoc. n. tenentur omnes, non solum res suas partiri, sed etiam corporaliter laborare, munire se in castro, vel ciuitate, & vigilare, vt sic se ipsos, & res suas saluant. Item si dominus vult ire in exercitum indictum ab ecclesia, vel principe contra hæreticos, vel Paganos, nec de suo absq; graui damno posset facere expensas sibi necessarias, potest a subditis auxilium petere moderatum. Item si in guerra, vel bello iusto, ex parte sua sit captus ab hostibus, nec potest soluere redemptionem petitam ab eo, absq; graui damno. Item si vellet ire ad principem, pro obtinendo priuilegio protectionis pro se, & pro eis, nec posset de suo expensas ad hoc vtiles, & necessarias, absque graui damno facere, & si qua alia causa similis emergeret, dum tamen semper moderatè, & non ad grauamen eorum, & cum charitate, non ex violentia exigeret. Frater Guil. bene dicit, alia similis. Sunt enim quædam causæ vsitatæ, & approbatæ alicui præter illas, quæ hic ponuntur, s. quando dominus maritat filiam suam, aut filium facit militem, aut releuat feudum suum, aut auget, nouum feudum comparando, & cum talia videantur respicere commodũ subditorum, pro eo, ꝙ cum dominus maritat filiam acquirit sibi amicos, & augendo feudum fit ditior, iam plus potest parcere subditis, quàm ante, & cum facit filium militem, potẽtior est ad defendendum terram: non credo ꝙ damnandi sint, qui talia recipiunt, vbi constitutum est, vel consuetum: Dum tamen non recipiant vltra quàm cõstitutum est, vel consuetum. Si tamen aliquid consuetum est, & si ad arbitrium exigi consueuit, cum moderamine exigatur. Ex summa de casib. Si autem dominus vult ludere ad aleas, vel vltra vires ad vanitatem expendere in vestibus, hospitibus, & similibus, non debet propter tales causas exigere, quod si fecerit tenetur ad restitutionem. Idem. Si captus in bello iniusto exegit ab eis redemptionem totam, vel partem quam soluit hostibus.

De his qui nihil aliud a subditis nisi tallias accipiunt. Cap. LXVIII.

EX summa de ca. Sed quid de quibusdam, qui nihil penitus recipiunt a subditis, nisi tallias, vel quæstas. Ad hoc distinguo, ꝙ aut ab antiquo sibi, & antecessoribus est soluta tallia, aut de nouo est imposita siue petita. In primo casu si scitur, vel creditur probabiliter, ꝙ ex iusta causa, & licitè imposita fuerit & soluta, põt exigere, ita tñ, ꝙ & ipse cõpleat si quid ex illa causa, vel institutione complere debeat. Frater Guil. Sed qũo hoc scietur? Rñdeo. Potest sciri, si super hoc confectum est instrm̃, si ẽt ita seruatum est a tpe ex quo non extat memoria. Secundum quosdam præsumendum est, quòd ex causa iusta fuit imposita. ar. 12. di. illa. Quod satis credo nisi violenta sit præsumptio in contrarium, præsertim cum dicatur, quòd in longissimis præscriptionibus, non oportet probari titulum, sed ex lapsu temporis præsumitur titulus interuenisse, qui allegatur. Ex summa de casibus. In secundo vero casu, vel etiam in primo, cum nec scitur nec creditur iusta causa, non debet exigere, & quod cum mala fide recepit debet restituere si potest, posito tamen quòd verè dominus est, & quòd nihil penitus percipit, quod vix est credibile, quin ad minus recipiat ibi iustitias, & sequantur eum in exercitu in bello iusto. Si tamen ita verum sit, quòd nihil percipit, credo, saluo meliori iudicio, quòd debent inter se aliquid statuere, quod dent sibi in signum subiectionis, ne aliter inutiliter videatur esse penes eum dominium rei suæ. Et si dubitetur quid, vel quantum debeat esse illud, credo quòd debeant obseruare, quod in vicinis villis, vel castris, vel prouincijs obseruatur: ita tamen, quòd villa ista non grauetur, vel si diuersæ sint consuetudines, ea quæ minus soluit eligatur. Et hoc totum intelligo, nisi ipse, vel aliquis de antecessoribus suis vendidit, vel donauit eis illud, quod ibi in subiectionis signum consueuit percipere,

tunc

tunc enim non potest aliquid petere. In omni tamen casu credo, ꝙ debeant habere in memoria, tanquam inseparabiliter adnexa dominio illa sex, enumerata in epistola Philiberti episcopi, videlicet incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile, vt in illis sint ei fideles. Frater Guil. Incolume ne sint in damnum domino suo, de corpore suo. Tutum, ne sint in damnum domino suo de secreto suo, vel de munitionibus, per quas tutus esse potest. Honestum, ne de sua iustitia, vel alijs causis, quæ ad honestatem eius pertinere videntur. Vtile, ne sint ei in damnum de suis possessionibus. Facile, ne id bonum, quod suis dominis leuiter facere poterit, faciat ei difficile. Possibile, ne id bonum, quod domino suo erat possibile reddat impossibile. Et quia non sufficit abstinere a malo nisi fiat bonum, restat vt in eisdem sex supra dictis consilium, & auxilium fideliter domino suo præstent.

De eodem. Cap. LXIX.

QVid de illis, qui tali vtuntur consuetudine in hominibus suis, ꝙ de mobilibus eorum capiunt quantum, & quando volunt, & cũ suspicantur eos velle transire ad alium dominum, omnino spoliant eos, nunquid excusari possunt per consuetudinem? & an tenentur ad restitutionem? & an sunt absoluendi si nolunt restituere? Respondeo. Si certum est, ꝙ ab initio fuerit impositum tale onus terræ sine malitia, & fraude, ꝙ dominus possit ab habitatoribus quando, & quantum velit capere, & possit retinere omnia mobilia si recesserint, cum quilibet possit imponere suæ rei onus, quod voluerit, videtur tolerari posse, ꝙ in tantum vtatur huiusmodi constitutione, ꝙ non grauet eos vltra modum, aut manentes aut recedentes, & ꝙ domini non tenentur ad restitutionem taliter acceptorum. Si autem non est certum, aut si creditur, ꝙ non fuerit ab initio legitime institutum, credo ꝙ huiusmodi spoliationes ipso iure factæ malæ sint, ꝙ peccant, qui hoc faciunt, & tenentur ad restitutionem. In hoc tamen casu, & similibus, qui tolerantur ab ecclesia, pro eo ꝙ ibi potest esse aliqua dubitatio de iure, aut de facto non credo simpliciter denegãdam esse absolutionem, sed facienda est, cum quadam tamen dubitatione, & protestatione sic. Absoluo te de hoc in quantum possum. Sed timeo, vel credo, ꝙ non sufficit tibi ad salutem, nisi te aliter habueris in hoc casu. Item adde illis, qui emunt præposituras seculares, vbi non sunt redditus, sed solæ exactiones, & munera, & seruitia, quæ recipiunt huiusmodi præpositi, nunquid tenentur talia restituere, aut si compelluntur a dominis exercere huiusmodi officia, nunquid tenentur potius omnia sua dimittere, quàm in hoc obedire, & quid de dominis qui vendunt huiusmodi præposituras? Respondeo. Si non possunt huiusmodi officia exercere sine peccato mortali, potius debent omnia mala tolerare, quam sic peccare, & peccant mortaliter, quotiens munera accipiunt propter faciendam gratiam alicui in præiudicium alterius. Aut si minus, & terroribus aliquid extorqueant, aut quosdam grauent, vt alij timentes eis seruiant, ne talia patiantur tunc tenentur ad restitutionem omnium talium, si possint, nec aliter absoluendi, & peccant domini, qui tales præposituras vendunt, aut ad emendum aliquos compellũt, cum gratis eas committere debeant, ex quo non sunt ibi redditus, aut prouentus iusti, & tenentur ad interesse illis, qui per huiusmodi præpositos taliter sunt spoliati. Hoc autem intelligo de illis præpositis, qui reddunt iura. De Pedellis aut minorib. quorum est officium tantum citare, vel exequi iudicata, vel mandata maiorum, tenendum est, quod dicitur infra de officialibus.

De his qui guerras adinuicem exercent. Cap. LXX.

EX summa de ca. Circa principes autem, vel milites habentes guerras adinuicem, distingue, quia aut ille de quo quæritur habet iustam guerram, vel bellum, aut non. In primo casu.s. cum hẽt iustum bellum, & non exercet illud, nisi contra nocentes, & non habet intentionẽ corruptam, quicquid capit ab hostibus suum est, nec tenetur restituere. Vt autem dictum est supra, quinque exiguntur, ad hoc vt bellum sit iustum.s. persona, res, causa, animus, & auctoritas principis. Frater Guilel. Dicit.n. Imperator. Nulli prorsus nobis inscijs, atq; inconsultis, quorumlibet armorum mouendorum copia tribuatur. Quid si barones subditi comitis, vel ducis, habent guerram contra eum, aut comes contra Regem suum, vel econuerso, cuius principis est auctoritas requirenda? Respondeo. Princeps qui nullum habet superiorem, siue sit Rex, siue Imperator, auctoritate propria, si iusta causa subsit, põt mouere bellum, tam contra subditos, quam contra extraneos. Põt ẽt subditis suis dare auctoritatem mouendi bellum, tam circa principem extraneum, quam circa subditos eius, si cã subsit, & viderit expedire. Sed non contra proprios subditos, quandiu põt iniuriantem iustificare, vel quãdiu vult stare iuri coram eo, vel coram iudice suo, si est iudex medius inter huiusmodi principem, & iniuriantem. Si aũt non põt eum iustificare, si ille non vult stare iuri, põt non solũ princeps hmõi, sed ẽt ille princeps, qui hẽt super se superiorem auctoritate sua mouere bellũ contra hmõi iniuriantem, si subest ei mediatè, vel immediatè, & dare licentiam, iniuriam passo, mouendi circa eum arma. Si aũt iniurians non subest mediatè, vel immediatè principi habenti super se superiorem, princeps ille non põt dare auctoritatem subdito suo mouendi contra eum arma, sed auctoritas superioris principis est requirenda, maximè si ille iniurians pertinet mediatè, vel immediatè ad iurisdictionẽ illius superioris principis. Cum ergo vasallus comitis hẽt guerram contra comitẽ, Regis est auctoritas requirenda. Si aũt comes contra Regem, & Rex nolit ei ius exhibere, per pares curiæ humiliter requisitus credo, ꝙ si ius suum armis defendat cum moderamine inculpatæ tutelæ non peccat. Impugnare tñ Regem auctoritate propria non poterit. Papa tñ facta denunciatione de excessu Regis, si Rex nollet a peccato desistere posset Regem excõicare. & crescente contumacia dare auctoritatẽ mouendi arma contra eum. Cum aũt Rex hẽt causam guerræ cõtra Imperatorem, vel econuerso, non credo, ꝙ vterque, vel alteruter teneatur ius suum prosequi in forma iudicij, cum neuter illorum habeat super se superiorem. Peccaret tamen mouendo bellum passus iniuriam, si iniuriator offerret ei debitam satisfactionem, ad arbitrium bonorũ virorum, de plano, & sine strepitu iudiciorũ.

De his quæ rapiuntur in bello iniusto. Cap. LXXI.

EX summa de ca. Si aũt vnum prædictorum quinq; defuerit, bellum dicetur iniustum. Frater Guil. Sed nunquid tenebitur restituere, quicquid adeptus est de hmõi bello ille, qui mouit illud? R̃ndeo. Quamuis bellum sit iniustum ex cã, & ex animo, & ex persona, & ex auctoritate, si tñ res subsit: quia pro rebus impetendis factum est, non tenetur qui mouit bellũ restituere, qđ ibi cæpit, nisi cæperit, vel damnificauerit aduersarium suum, vltra qđ habuit ille de suo iniustè, aut damnificauerat eum. Et hoc dico ẜm iudicium fori pœnitentialis, vbi hẽt locum compensatio, ẽt non liquidi ad liquidum, quæ non hẽt locum in foro cõtentioso, vnde si quis in foro pœnitentiali confitetur se per furtum habuisse decem de rebus illius, qui manifestè abstulerat ei decem, facere consueuit, & bene iudex pœnitentialis compensationem, nec iniunget ei restitutionem illorũ. x. nisi aduersarius eius postmodum restitueret ei decem ablata. Iniunget tamen ei pœnitentiam de furto commisso. Quid si clericus in guerra iusta vadens cum domino suo consequitur aliquid de illa guerra, nunquid tenetur restituere? Respondeo. Si datum est ei ab his quibus licuit, potest illud retinere. Si aũt ipse rapuit, cum rapiendo peccauerit inducendus est in foro pœnitentiali si potest, ꝙ restituat illud, illi cui abstulit, si scit quis ille sit, sin autem ꝙ det pauperibus. Huiusmodi enim clericus rem illam capiendo, non facit suam, quia sicut dominus eius non potuit dare ei auctoritatem bellandi, ita nec auctoritatem rapiendi. Credo tamen ꝙ rem taliter raptam, de consensu domini sui potest retinere, dum tamen consenserit dominus durante adhuc guerra, quia perinde est in hoc casu, ac si dominus rem illam dedisset.

Quòd pro rerum tuitione, vel repetitione liceat pugnare. Cap. LXXII.

EX summa de ca. Videtur tamen casus in quo sine auctoritate principis, vel ecclesiæ posset moueri bellum, videlicet pro rebus repetendis ad defensionem patriæ. Nam de iure naturali, cuiq; licitum est vim vi repellere incõtinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. Frater Guil. Nomẽ rerum credo hic largè accipi, vt non solum comprehendat res corporales, sed ẽt iniurias. Sicut.n. pro rebus mobilibus, vel immobilib. ablatis põt moueri bellũ, ita & pro iniurijs illatis ad consequendũ de eis satisfactionẽ, non libidine vindictæ, sed zelo iustitiæ, vel quantũ ad interesse. Quòd aũt ait cum moderamine incul. tu. hoc moderamen locum hẽt, quando aliquis cã tuendi. i. defendendi se resistit aduersario, cum tanto moderamine, ꝙ tutela illa vel defensio est inculpata. i. sine culpa: quia non excedit modum in defendendo, plus lædendo aduersarium, ex proposito maximè, quàm exigat illata violentia. Ex summa de casibus. Ita vim rebus, & illatam, & inferendam licitum est repellere,

sed potius illatam, dum tamen incontinenti, idest quàm cito scit vim illatam priusquam diuertat ad contrarium actum, & si forte dum ille vult expellere sic hostem de possessione sua, quam iniustè, & malè occupauerat, aliqui vulnerentur, vel occidantur, credo ꝙ teneatur secundum modum positum supra in defensione personæ, Frater Guil. Nota ꝙ ait incontinenti. Ista continuatio non est æstimanda omnino, sicut in stipulationibus, vbi non sufficit eadem die respondere ad stipulationem, vt dicitur in l. continuus. quam magister allegat, sed secundum qualitatem negocij pensanda est, prout exigit ad præparationem, vel maiorem, vel minorem temporis tractum. Vnde si aliquis nobilis collecto exercitu intrat terram alterius nobilis, & occupat ibi castrum, vel rapit prædam, & ducit ad terram propriam. Si alius nobilis hoc audito, cum non possit statim congregare exercitum, & recuperare prædam, vel liberare castrum, missis literis, vel nuncijs congreget exercitum, licet non possit congregare vsque post vnam septimanam, aut duas aut etiam plus, reputabitur tamen incontinenti se defendere, & castrum liberare, & prædam recuperare. Etiam si iam aduersarius eius receperat illam in munitionibus suis. Credo etiam ꝙ dum taliter prosequitur prædam, cum non possit ad eam recuperandam pertingere, quia forte est in locis inexpugnabilibus recepta, si ceperit aliqua de bonis aduersarij sui, aut eorum qui eum iuuant, aut ipsum prosequentem rem suam impediunt, poterit de illis retinere, & indemnitati suæ consulere quantum sua interest, sicut qui prosequitur furem asportantem res suas, licet ei sibi consulere vsque ad quantitatem damni sibi illati a fure, de rebus ipsius furis, quas secum ducit aut portat, si qua potest apprehendere dum persequitur fugientem. Nota ꝙ ait, ad contrarium actum: Non est contrarius actus cum quis comedit, aut bibit, aut dormit interim, aut se præparat ad appellandum aduersarium suum, de possessione malè occupata, aut ad recuperandam prædam ab eo abactam, cum hæc præparatio temporis moram exigat, vt dictum est: Si vero dissimulabat iniuriam, ac deponit animum rem suam prosequendi, alijs occupationibus operam dando, actus est contrarius.

Vtrum damna, iusto bello illata, oporteat restituere. Cap. LXXIII.

EX summa de ca. An igitur milles habens iustum bellum contra alium militem, licitè suum, & quicquid capit ab hoste, vel coadiutoribus eius siue subditis suis, sibi alijs vsurpare, & retinere potest, quousque iuxta conscientiam suam, sit sibi satisfactum de omni damno dato, & labore, & operis tam sui, quàm suorum hominum, vel donec ipse hostis offerat ius, vel velit satisfacere? Frater Guilelmus. Benedicit, quousque & non vltra: nisi sit talis hostis, qui aut propter infidelitatem, aut hæreticam prauitatem, aut propter aliud vitium excesserit, quòd bona eius, & suorum publicari, & terra priuari, & capientium seruitio mācipari, ex edicto publico meruere, in quo casu omnino potest expoliari, & de terra exterminari. Quid si ille, qui iustum habet bellum fecerit incendia, vel effracturas, vel arborum, aut vinearum extirpationes in terra proprij aduersarij sui, vel hominum eius, nunquid pro his tenebitur in aliquo? Respondeo. De illis damnis non tenebitur, quæ bona fide intulit, aut a quibus commode abstinere non potuit, secundum industriam, & consuetudinem bona fide pugnantium. Si autem grassandi animo, & malitiosè ea intulit, cum alias posset sibi commode consulere, tenebitur, & cōpensabuntur illa damna cum damnis sibi datis, & hominibus suis, vsque ad concurrentes quantitates, & de eo, quod super excreuerit tenebitur satisfacere illis, quos damnificauit: Qui autem iniustè mouet bellum, tenetur de omnibus damnis, quę ipse, vel sui intulerunt aduersario, & hominibus suis. Tenetur etiam, & hominibus proprijs de damnis ab aduersario illatis, dum iustè rebellat ille aduersarius, nisi ipsi mala fide iuuerint eum, in quo casu non habent contra ipsum actionem, cum nullus ex culpa sua consequi debeat actionem. Nobilis autem ille, qui iuste pugnat, non tenetur hominibus suis de dānis, quæ passi sunt ab aduersarijs, cum passi, & se, & sua pro domino suo teneantur exponere. Non tenentur inquam nisi fuerit in culpa negligenter defendendo eos.

Adhuc de eodem. Cap. LXXIIII.

QVid de illis, quæ rapiuntur in ecclesijs, aut de bonis clericorum, aut ecclesiarum, quæ sunt in terra illius, cōtra quem iustè geritur bellum, nunquid, qui rapiunt ea, tenentur ad restitutionem? Credo, ꝙ sic, nisi auctoritate prælati ecclesiastici hoc fiat. Quid de illis, qui confugiunt ad ecclesias imminentibus hostibus, & ibi capiuntur ab eis, nunquid capientes debent eos dimittere liberos? Credo, ꝙ sic, nisi incastellauerint ecclesiā, aut inde impugnauerint hostes. In hoc n. casu, cum & ipsi violant, immunitatem ecclesiæ impugnando, non dēnt gaudere immunitate ecclesiæ. Idem credo, si reponāt ibi victualia sua de quibus sustentantur in pugnatione hostiū, s. ꝙ si rapiantur ab aduersarijs iustè bellantibus, non tenentur ad restōnem, & forte ēt non peccant rapiendo. Quid de illis, qui incendunt ecclesias in bello iusto, nunquid tenentur de damno dato? Respondeo. Si non sunt incastellatę, & hoc fiet ex proposito, tenentur. Si autem sunt incastellatæ, tamen non proposita incendantur, sed casu, dum illi iustè bellantes præstant operam rei licitæ, dum incendunt machinas hostium, aut castrum, aut villam, quam alias non possunt expugnare commode, credo, quòd non tenentur.

Vtrum Domini, super damnis hominibus suis illatis, possint componere. Cap. LXXV.

QVid si componant nobiles super guerra sua, nunquid pñt componere, vel trangesire super damnis datis hoīb. suis, nulla facta restōne hoībus eorum damnificatis. Rñdeo. Si compositio fiat de consensu damnificatorum, standum est illi, alias non credo, ꝙ ille, qui fuit in culpa iniustè mouendo bellum, per suam compositionem possit præiudicare hoībus suis, quia ipse de proprio teneatur eis satisfacere de damnis suis, nisi in culpa pariter fuerint cum eo, vt dictum est, in quo casu credo, ꝙ & si non iure fori contentiosi teneatur eis in aliquo, & pro eo, quòd participauerunt ei in crimine scienter, in foro tamen pęnitentiali tenetur si ad persuasionem suam hoc fecerint, aliàs nō facturi. Qui autem habuit iustum bellum componere non dēt cū aduersario in præiudicium hoīum suorum. Sed vel ipse dēt eis reddere damna illata illis, vel procurare, ꝙ ab aduersario reddantur: Hoc tñ intelligo de damnis illis, quæ passi sunt in incendijs, & rapinis rerum suarum. De expensis autem quas fecerunt veniendo ad exercitum, vel morando, ibi satis consueuerunt principes componere, vel dissimulare auctoritate propria, qđ & de præfatis damnis concedi pōt, si ex cā probabili viderint principes ea potius esse remissa, q̄ carere cōmodo pacis, & incurrere bellorum pericula, & cum in hoc casu principes gerant vtiliter negocium subditorum, taliter componendo, tenentur subditi ratum habere. Sed etsi ab initio contradicant, ne fiat compositio, nisi refusis sibi damnis, si ex iusta causa viderint expedire, possunt a bellando desistere, quamuis forte non possint illata damna quitare. Sicut enim auctoritas mouendi bellum penes solos principes est, ita & auctoritas desistendi, & arma deponendi.

De socijs raptorum. Cap. LXXVI.

EX summa de ca. Qui sequuntur raptores ad p̄dam capiendam, qui inducunt ipsos tyrannos ad rapiēdam consilio, adulatione, vel detractione, vel simili, si sciunt, vel credunt illos sui cā fecisse rapinam, quam aliter non essent facturi, tenetur quilibet talis in solidum. Aliter vero tenentur de his, quæ inde habuerunt, vel expenderunt, & ēt de omni damno, quod ipsi, vel aliqui de familia sua fecerint directe, vel occasionaliter, & qđ de his dixi, qui tenentur in solidum, intelligas multo fortius de his, qui defendunt ipsos in errore suo, & recipiūt eos in castris suis, & de illis quorum noīe fit rapina, si ipsi primo mandauerunt, vel postea ratum habuerunt. Frater Guilhel. Intelligas. s. ꝙ tenētur in solidum, qñ pp hmōi defensionem, vel receptionem impediuntur damnificati recuperare damna. Ex summa de ca. Sed quid si principalis, vel ēt vnus eorū, qui tenentur insolidum satisfecerit de toto damno dato, nunquid alij liberantur? vtiq; quoad ipsum damnum vel interesse, quia bona fides non patitur, vt bis idem exigatur. Frater Guilel. Nō aūt liberantur quoad pœnam. Interesse aūt comprehendit, & expensas, & incommoda, quæ incurrit, quis occasione dāni sibi illati. Ex sum. de ca. Itē. Nunquid ille cui satisfactū est, teneatur cedere satisfacienti actionem sibi cōpetentem contra alios? Credo, ꝙ pōt, & dēt quantum ad iudicium animæ, non vt ab vno petat insolidum, excepto principali, sed pro partibus petat a singulis, sed non tenetur quoad iudicium contentiosum, quia qua fronte pōt petere cessionem, qui ex contumacia punitur. Sed licet quantum ad Deum, de magna æquitate dicam eos taliter liberari, dummodo de peccato rectè conterant, & pęniteāt, Pōt tñ ab eis exigi pęna quadrupla, vnde Zacheus. Si quem defraudaui reddo quadruplū, pęna vnius nō liberat aliū. Vñ consulerem.

fuleret,quod ad cautelam quilibet etiam post satisfactionem damni,peteret humiliter remissionem de pœna,maxime cum illa detur pro iniuria. Frater Guilhelmus.Bonum est,sed non tenetur,quia pœnæ huiusmodi non debentur, nisi demum cũ sunt adiudicatæ,petat siquidem de pœna,si vel ad minus pœnam soluere nolit,credo quod tenetur per se, vel per alium, expresso,vel suppresso nomine personæ,secundum quòd quali tas negocii exposcit. Ex summa de casibus. Item quid si plures fuerint raptores, quasi pares, quorum nullus induxit alium. Credo,quòd si vadunt insimul,quasi sint vnus exercitus, quilibet teneatur insolidum,quia in tali casu quilibet vincit alios, & facit eos quos iuuat fortiores. Isti enim possunt dici squamæ sese præmentes, & omnes sunt cooperatores, quare quilibet tenetur pro eo,quod fecit,vel forte in utroque casu posset tolerari,quòd quilibet satisfaceret de his,quæ habuit, & si induceret alios pro posse ad satisfaciendum.Sed primum dictum est tutius. Frater Guilhelmus. Quod igitur dicit,teneatur insolidum. Intelligo quando vnus sine aliis non auderet, vel non posset damnum inferre,alias quilibet tenetur tantum pro parte damni quam intulit. Vbi autem dicit,in vtroque casu, uel magis est hic benignitas,vel intelligendum est quo ad primũ casum,quando vnus,& sine alterius adiutorio,vel societate dedisset damnum, alioquin ex eadem æquitate, esset dicendum in eo casu,cum exercitus aliquis, qui subest vni domino facit rapinam,scilicet quod quilibet de illo exercitu,excepto principali domino,teneretur tantum pro illa portione damni, quam intulisset,certum est enim quod dominus, qui actor est principalis,insolidum tenetur. Ex summa de casibus. Illi autem, qui nec adiuuant, nec in aliquo consentiunt,sed datur eis aliquid,& accipiunt,ad quod, & præscise tenentur, ad restitutionem.

De his,qui viuunt ex rapto. **Cap. LXXVII.**

QVi vero inde commedunt, vel bibunt, vel in vsus necessarios expendunt,ut uxor, vel cæteri familiares, tenentur de omnibus,quæ sic expendunt.Nisi in casu,scilicet cum agant causam spoliatorum,monendo, & inducendo pro posse ipsum raptorem ad restitutionem faciendam, tunc enim non tenentur.Nam qui alterius negocium gerit, vtiliter etiam ignorantis,& absentis licite recipit expensas,& hoc siue secuta fuerit vtilitas,siue nõ. Vnde satis videtur per hoc,quod fratres prædicatores,qui eunt ad raptores, ut eos inducant ad pœnitentiam,& restitutionem faciendam, excusentur si comedant apud illos, maxime si commode non possunt apud alios inuenire,& hoc,intelligas cum moderamine,videlicet si habeatur spes probabiliter de correctione illius. Item si propter eorum expensas, ipsi raptori non subtrahatur facultas restituendi,uel in toto,uel in magna parte. Extra.5. de senten.excom. Gregorius.9.Prædicatores, qui pœnes excommunicatos, uel alios alienarum rerum detentores, in prædicationibus, & confessionibus quasi gerunt causam illorum,ad quas res ipsæ spectare noscuntur, eleemosynas licite possunt ab illis accipere, præsertim si alias non valeant in illo loco sustentationem habere.Frater Guilhelmus.Intellige ergo,quòd non tenentur de his,quæ fame comederunt,pro tempore quo circa talium correctionem laborauerunt.Non enim credo,quod vxor, & familia possit uiuere de raptis per totum annum, pro una admonitione,vel duabus.Ex summa de ca. Quid ergo faciet uxor, vel familia,si nec habetur spes de correctione illius, vel videt virũ vergere ad inopiam,& quasi sit de non soluendo Ad hoc dicie quod si ibi sunt aliqua de iusto,de illis separatim potest expendere.Si uero totum de rapina nullo modo comedat,sed aliunde victum quærat,vel ab amicis,& consanguineis suis,vel laborando manibus suis,vel alio quocumque modo honesto. Dicit tamen frater Guilhel. Non reputat quantum ad hoc inhonestum modum,quærere eleemosynas hostiatim. Et intellige, quod dicit,ut non comedat de ipsa re rapta in specie,ut de oue rapta,vel boue, vel fœtu eius, etiam nato,vel concepto apud raptorem,nisi sit casus vltimæ necessitatis, cum proposito tamen restituendi,vel faciet secundum quod dicetur infra in illo ver.quid igitur faciet.Ex summa de casibus. Idem dico si ibi sunt aliqua de iusto,sed ita mixta, quod non possunt discerni,uel licet possint discerni, maritus iniquitate plenus nõ permittit eam comedere,nisi de raptis.Frater. Guilh. In primo casu, scilicet quando mixta sunt, credo quod potest licite comedere,& bibere, necessaria recipere, si maritus soluendo sit, dum tamen in mente habeat viuere de licite acquisitis. Si autem non est soluendo, quia quicquid habet non sufficeret ad satisfactionem,idem dicendum,quod in præcedenti casu, quã do nihil est ibi nisi rapina,potest enim recuperare dotem,etiã constante matrimonio, quando vir vergit ad inopiam, quia salua debet esse mulieri semper dos sua,quicquid maritus deliquerit.Ex sum.de ca. Quid ergo faciet si nihil inuenit,nunquid morietur fame?non,sed subest ei triplex auxilium. Vnũ si potest habere de dote,vel sponsalitio. Secundum vt denunciet talibus,qui possunt prodesse,& non obesse, & si necesse, & probari potest Episcopo,ut ipse compellat eum eam pascere de iusto,vel tradat ei sponsalitium,vel partem,vel committat alicui personæ honestæ,quæ de honesto lucro prouideat ei. Tertium,quia si aliud non posset,etiam de rapina, & de aliis vndecumque posset viuere,quia necessitas non habet legem. Veruntamen doleat in animo,& proponat firmiter quàm cito poterit,quicquid inde expendit restituere. In omni tamen casu tenetur uxor debitum uiro reddere, & è conuerso, nisi subsit aliud impedimentum.

De His,qui emunt a raptoribus. **Cap. LXXVIII.**

CIrca illos autem, qui emerunt, distingue. Quoniam aut sciebant rapinam esse, aut credebant probabiliter, aut credebant de iusto esse, vel de hoc nihil cogitabant. In primis duobus casibus subdistingue, quia aut emit quis mala fide,id est cupiditate acquirendi sibi, aut bona fide, id est voluntate restituendi, quasi gerens utiliter negocium illius,cui fuerat ablata res,quam ipse vendebat. In primo casu tenetur indistinctè ad restitutionem, nec liberatur vendendo, vel aliàs alienando rem alteri, vel etiam si res pereat morte, vel alio casu,vel si sibi auferatur, quia fur semper est in mora restituendi. Vnde nec præcium quod dedit poterit repetere ab illo,cuius res est,nec expensas suas,si quas ibi fecit,& omnem vtilitatem,quam ex illa re habuit tenetur restituere. Si restituat etiam rem deteriorem,quàm ad ipsum peruenit, non liberatur,& si aliquo tẽpore medio fuit melior res, quàm fuerat tempore emptionis, siue eum postea vendidit alteri, eius quod plurimum fuit,erit æstimatio facienda. Et quod dixi de primo emptore,intelligo de secundo, & millesimo, si per tot manus trãsierit res taliter cum mala fide. Frater Guilhelmus. Scilicet quod semper tenetur ad rei restitutionem, quocumq; modo perierit, & ad maiorem æstimationem totius temporis medii.Ex summa de ca.Quid si principalis raptor restituit plenè rei æstimationem cum toto interesse, nunquid cæteri qui emunt,vel dono acceperunt liberantur. Satis credo,quòd sic, quantum ad restitutionem faciendam domino rei, tamen credo dicendum de sano, & puro consilio, quod quicquid inde ex lucro habuerunt siue totum,si fuerit sibi res gratis data,siue quod superest deducto præcio dato pro ea re,si fuit res empta, debet cum consilio ecclesiæ erogare in vsus pauperum,& agat pœnitẽtiam quilibet talis de furto. Frater. Guilhelmus.Quòd ait erogare,consilium est,non necessitas, quia si plene satisfactum est domino de re sua, licite potest res illa remanere pœnes possidentem, nec intelligatur iam ex praua causa, sed ex voluntate domini possidere.

Adhuc de eodem. **Cap. LXXIX.**

EX summa de casibus. Item satisfaciens nunquid poterit sibi consulere de præcio soluto aduersus uenditorem? Non,nisi quando emit, expresse fecerit sibi caueri. Obstat enim ei turpitudo sua. Si uero emit aliquis bona fide (sicut dictum est) potest a spoliato repetere illud quod dedit pro ipsa re,& etiam quicquid expendit postea ad conseruationem illius.Nisi forte cum re illa aliqua lucrabatur, vnde posset facere dictas expensas. Et breuiter quicquid sibi adest ex re,ut pesio,merces,fructus,vel simile,tenetur restituere.Quicquid uero sibi abest,ut præcium moderatæ expensæ potest repetere,vel cum eo quod ex ipsa re sibi aduenit, usque ad concurrentem compensare quantitatem: quia gessit vtiliter negocium illius absentis spoliati. Sed quid si ille fecit inquiri diligenter, & non potuit inuenire cuius esse res? Hic consulo quod quid illa valet vltra id,quod iste debetur,cũ auctoritate ecclesiæ erogetur in pias causas, pro anima illius cuius res fuit, & consulo quod hoc fiat publice, vt euitetur omnis suspicio. Et sic credo quod erit liberatus, quia etiam in hoc gessit utiliter negocium illius.In his autem,videlicet si sciebant, uel credebant de iusto esse,quod emebant,vel forte habebant animum indifferentem,& nihil super hoc cogitantem, excusantur, sed diuersimode.Nam qui sciebant vel probabiliter credebant esse de iusto,simpliciter non tenentur in aliquo. Qui uero temere credebant, vel ignorabant ignorantia,quæ dicitur crassa, &

& supina, vel propter fatuam simplicitatem nihil super hoc cogitabant, tenentur ad restitutionem. Frater Guilhelmus. Ignorantia crassa,& supina, hoc dicitur ad differentiam probabilis,quæ excusat,& dicitur per metaphoram hominis crassi,& supini,qui non videt etiam ea, quæ ad pedes sunt, uel prope.

De His,qui emunt rem bello acquisitam. Cap. LXXX.

EX summa de ca.Ad hoc autem vt scias plenius hanc diuersitatem, distingue cum Augustino in radicem, idest in ipso raptore,a quo isti emerunt,quia aut ille erat dominus,aut subditus. In primo casu tene quod dixi supra de principibus,& militibus ad inuicem guerras habentibus. In secundo vero casu distingue: quia cum sudditus mouet bellũ pro domino sibi mandante,aut scit bellum iustum,aut scit in iustum,aut dubitat.In primo casu non tenetur ad restitutionẽ eorum,quæ accepit,ab hostibus, nisi iuxta edictum domini, nec peccat nisi habeat corruptam intentionem. In secundo tenetur,quia plus debuit timere Deum,quàm hominem. In tertio non tenetur, excusatur enim propter bonum obedientiæ, licet fortè peccet dominus contra Deum, & male præcipiẽdo. Frater Guil. Nanquid similiter excusantur amici, & cognati mouentis bellum,qui non sunt eius subditi,& milites,& seruientes stipendiarium extranei,si credant iustum esse bellum? Credo quod non:quia non excusat eos bonum obedientiæ, sicut subditos, nec debent se committere discrimini in dubio, vt iuuent aliquem in præiudiciũ alterius, quia sicut dicit Ambro.Si non potest alicui subueniri quin grauetur alter, melius est neutrum iuuari,quam alterum grauari. Nec est simile de aduocato.quem excusat bona fides quamdiu credit iustam esse causam,quam fouet,licet in veritate sit iniusta, quia ibi est iudex superior,qui causam examinat,& iudicat de allegatis. In bello uero, siue in guerra viribus corporalibus negocium nititur,non per rationem diiudicatur. Ex summa de casibus. Sic ergo procede circa emptorem, quia si scit venditorem iuste,& iusto bello habuisse, licite potest emere, nec tenetur ad restitutionem, Qui vero nesciebat esse de iusto bello,sed credebat probabiliter,nam omnes vicini sui,vel maior pars, vel adminus sapientes ita credebant, prout sibi emptori v debat, ipse,non tenetur,durante sibi hac bona fide.Sed si postea sciat rem esse de rapina,debet restituere.Frater Guilhelmus. Debet restituere,& rem,& fructus extantes, de consumptis enim durante bona fide non tenetur.

De Hæredibus raptorum. Cap. LXXXI.

EX summa de casibus.De hæredibus autem raptorum,licet secũdum leges aliter distinguatur, dico iure canonico eos teneri ad omnia debita defunctorum, in quorum locum succedunt.Freter Guilhelmus.Secundum leges autem distinguitur, quod hæredes non tenentur de maleficio testatoris,nisi inquãtum ad eos peruenerit,aut nisi lis fuerit contestata cum defuncto.Ex summa de casibus. Vt autem circa hæredes materia latior habeatur,Nota quòd quilibet hæres,siue filius, siue extraneus,non distincto vtrum raptoris,vel alterius,tenetur iure canonico ad debita defuncti,persoluenda,siue fuerint ex contractu,vel quasi,siue ex maleficio,vel quasi,siue peruenerit res illa,pro qua debitum fuit contractum,ad eum,siue non: siue lis fuerit contestata cum defuncto,siue non. Quid si non sufficit hæreditas ad debita persoluenda? Videtur quod si non fecit inuentarium,nihilominus teneatur ad omnia.Si vero fecit,tunc non teneatur nisi inquantum hæreditas sufficit. Frater Guilhelmus. Inuentarium scriptura est,quam debet hæres secundum legem inchoare infra triginta dies a morte testatoris,vel postquam scit se esse hæredem institutum, & describere ibi omnes res defuncti sub testibus, & debet illam perficere infra quinquaginta dies,vel infra annum si remotæ sunt res, & tunc non tenebitur creditoribus vltra id,quod inuentum fuerit in hæreditate,alias si non fecerit inuentarium,tenebitur in solidum,Frater.Raimundus. Et ego credo,quod in iudicio animæ non tenetur,nisi quantum sufficit hæreditas. Distinguo tamen inter debita, & legata siue relicta, quia debita tenetur persoluere,absque detractione legitimæ si necesse est,quantum potest sufficere hæreditas. De legatis autem potest detrahere suam legitimam, si tot sunt, quot illis solutis non remaneret sibi legitima. Nam in legitima pater non potuit grauare filiũ. Guilhelmus Rod.duplex est legitima, scilicet vna quæ debetur liberis,quæ appellatur debitum bonorum subsidium,quæ est medietas, vel triens.Alia quæ debetur per legem Falcidiã etiam extraneo hæredi instituto.& est quarta pars quam deducit,& sibi retinet institutus, de legatis & quibusdam aliis rebus,quando supra dodrantem est aliquid relictum in legatis,& debetur ei iure institutionis.In tertia Trebellianica etiã debetur ei, qui hæres institutus rogatur restituere alii hæreditatem,Quod ergo hic dicit de detractione legitimæ, intelligẽdum est de qualibet istarum legitimarum,licet dixerint quidã (quod tamen credo esse verum) quod filius debet semper habere saluam suam legitimam, & sine aliorum onere, & quod deducit eam etiam de debitis.Raimundus.de legitima filiorũ, nota versus.Quatuor aut intra dant natis iura trientem. Semis sem vero dant natis quinque vel vltra.Arbitrium sequitur sub stantia cætera patris.Guilhelmus Rod.Licet autem secundum leges talis debet esse legitima filiorum,sicut dictum est.s.tertia pars,vel medietas,tamen secundum consuetudinem Gallicani Regni,quæ ibidem præiudicat iuri scripto, alio modo limitatur hæc legitima, & alicubi in eodem Regno obtinet, quòd pater, vel mater non potest dare extraneis vltra quintam partem hæreditatis suæ,quæ consistit in mobilibus, nec in testamento,nec causa mortis,nec inter viuos. Alibi non potest vltra tertiam,sed tertiam potest dare,& legare inter uiuos,& causa mortis. De mobilibus etiam diuersæ sunt consuetudines, quibus standum est cuilibet in loco suo.Item nota, quòd secũdum leges, non debetur legitima iure naturæ consanguineis de linea transuersali,immo potest totam hæreditatem suam,si liberos non habeat,aut patrem vel matrem extraneo dare, & extraneum hæredem instituere,nec habebit frater eius querelam de inofficiosi testamento, nisi quando scripti sunt hæredes infames,aut turpes personæ,vel malè meritæ.Sed secundum consuetudinem Galliæ,idem,quò ad hoc obseruatur de collateralibus consanguineis, qui ab intestato debent succedere, quod obseruatur de filiis.

Adhuc de eodem. Cap. LXXXII.

RAimundus,Ex præmissis potest colligere,quod si creditores,uel legatarii simul veniant ad hæredem,primo est creditoribus satisfaciendum, sed si veniant separatim,liberatur hæres soluendo per ordinem cuilibet venienti, dum tamen nil faciat in dolo,vel fraude. Verumtamen si legatarii præueniunt creditores, & accipiunt,vel posteriores creditores priores,& potiores,præueniunt,creditores postmodum venientes non debent inquietare hæredem, nisi remanserit ei de hæreditate,vnde posset eis adhuc satisfacere. Sed habent tanquã potiores ius suum saluum contra legatarios, qui primo acceperant. Similiter & anteriores creditores contra posteriores, qui primo acceperant. Guilhelmus Rod. Creditores sunt,quibus testator aliquid dare tenebatur ex quocunque contractu, & secundum canones,quibus tenebatur ex maleficio. Legatarii uero sunt, quibus ex mera voluntate aliquid relinquitur in testamento.Raimundus. Hic etiam nota,quod hæres potest deducere ante omnia omnes expensas, quas fecit in necessarias causas hæreditatis,siue in funere,siue in testamento, vel inuentarii confectione,vel simili, & breuiter,sicut debitis totã hæreditatem exhaurientibus a lucro debet esse immunis, ita & a grauamine.Item nota, quod licet obligatio testatoris transeat ad hæredem, non tamen periculum periurii, vel etiam quodlibet aliud,quod ex sua vi, vel forma non posset excedere singularem personam. Item quod si plures sunt hæredes, nunquid quilibet tenetur in solidum creditoribus pro hæreditaria portione? Respõdeo.Regulariter tenetur quilibet hæres pro parte hæreditaria.Sed excipiuntur quinque casus.Primus est si aliquid indiuiduum est in obligatione: tunc enim quilibet tenetur insolidum. Secundus si res,quæ debet restitui ab vno insolidum possideatur. Tertius in alimentis legatis, quæ pro uoluntate defuncti,vel iudicis, vel ab uno insolidum,uel a pluribus pro partibus designatis petuntur. Quartus si testator ab vno hæredum legauerit creditori hæreditaria compensandi animo,tunc enim hæres,ille, vsque ad quantitatem legati,onus debiti illius sustinebit. Quintus in expensa funeris vxoris, quæ non tantum astringit hæredes pro hæreditariis portionibus,sed etiam virum pro portione,quæ peruenit ad ipsum de dote vxoris suæ,utputa ad eum venerunt centum, & in hæreditate sunt.200.ipse vir tenetur pro tertia parte,& hæredes pro duabus partibus.Item quid si hæres est pupillus, nunquid potest differri solutio debitorum prætextu pupillaris ætatis?dico quod non:vnde cum te tutorem proponis,quemadmodum a pupillo creditoribus satisfiat,eniti debet.

De

De His, qui res alienas præscribunt vel vsucapiunt.
Cap. LXXXIII.

RAimundus. Præscriptio, vel vsucapio est acquisitio dominii utilis, vel directi, per continuationem possessionis téporis lege diffiniti. Differunt tamen, quia præscriptio proprie in immobilibus, vsucapio in mobilibus locum habet. Res etiam incorporales, vt seruitutes, actiones, & similia acquiruntur præscriptione. Item vsucapio completur termino, præscriptio non, vt infra. Possunt autem præscribi generaliter omnes res, omne ius, & omnis actio. Sed excipiuntur quædam vt ecclesiæ. In criminibus nullo tempore præscribitur, sed potius ex diuturnitate temporis augentur. Item non præscribitur contra obedientiam visitationum, & procurationum, quæ debetur ratione visitationis. Item ecclesiæ, & cætera sacra, vel religiosa, nec non & decimæ primitiæ, & oblationes nullo iure possunt a laicis possideri, vel præscribi. Item non potest præscribi limes, vel quod adhæret limiti episcopatuum, vel parrochiarum, ne termini eorum confundantur: limes tamen prædiorum potest præscribi. Item nec liber homo possessus pro seruo potest præscribi. Item publicæ functiones, id est possessiones agrorum, non præscribuntur a colono. Species præscriptionis, omissis aliis sunt duæ. Alia est enim longi temporis, vt decem annorum inter præsentes, vel 20. inter absentes. Alia longissimi, vt triginta, vel quadraginta annorum, & hoc contra laicos, vel priuatas personas. Contra ecclesias vero omnes, est necessaria præscriptio. 40. annorum, siue priuata persona præscribatur contra ecclesiam, siue vna ecclesia contra aliam. Excipitur ecclesia Romana, cõtra quam non præscribitur, nisi spacio centum annorum. Exiguntur ad præscriptionem complendam quatuor. s. continuatio possessionis, bona fides, iustus titulus, & quod res non sit vitiosa. Continuatio possessionis, vt toto tempore præscriptionis, sine interruptione sit possessa. Bona fides continua similiter, per totum tempus præscriptionis, scilicet vt recipiens credat tradentem esse dominum, vel habere ius alienandi, nec videtur sufficere bona fides, emptoris, & continua, nisi & venditor sit bonæ fidei: & verus dominus sciat sibi rem competere, aut alienatam esse, aut ut sponsali. lar. Item iuris ignorantia non facit aliquem bonæ fidei. Si autem iste possidens ignorat titulum, vel dubitat vtrum ipse, vel antecessores sui habuerunt, potest formari sibi in conscientia talem, quòd credat domino placere, ex quo videt, & non contradicit cum posset, Item potest ex alio, si ab antecessoribus suis incepit præscriptio; præsumere debet, & credere, quòd illi habuerunt titulum, maxime si fuerint viri honesti, sufficit enim habere titulum verum vel præsumptum. Res dicitur viciosa si est furtiua, vel vi possessa. quam non solum fur, vel raptor, sed nec vllus alius, quamuis ab eis emerit, vel bona fide acceperit, præscribere, vel vsucapere potest.

De Interruptione, & cursu præscriptionum.
Cap. LXXXIIII.

INterrumpitur autem præscriptio duobus modis. s. ciuiliter, & naturaliter. Ciuiliter tribus modis, in iudicio. s. per libellum principi oblatum, & hoc tantum valet in annualibus actionibus, quæ per hoc perpetuantur. Item per querelam iudici factam, & secutam rei conuentionem, hoc ualet in omnibus actionibus. Item per litem contest. & hoc in omnibus ualet. Idem per omnia in quasi lit. contestatione, vt per denunciationem factam colono in iudicium vocato, extra vt lite contest. quoniam. ad si. Extra iudicium vero interrumpitur ciuiliter quinque modis. s. per solutionem vsurarum. Item per secũdam cautionem factam a debitore. Item per protestationem cum non potest procedere, aliqua causa impeditus. Item per denunciationem factam colono. Item per synodalem proclamationem. Naturaliter, scilicet interrumpitur præscriptio per occupationem aquæ, & per violentiam deiectionum, vel etiã si res sit furto sublata. Item si habuit animum deserendi possessionem, uel aliquo alio modo amisit. Item nota, quòd quędam tempora sunt in quibus nec currit præscriptio, nec interrumpitur, sed quiescit, sine dormit, & hoc in septem casibus, Primus tempore prælati malæ alienantis. Secundus tempore vacationis ecclesiæ. Tertius quamdiu prælatus est hæreticus. Quartus tempore scismatis. Quintus tempore excommunicationis, quod intelligo si non sit negligens in absolutione petẽda. Sextus tempore ætatis pupillaris. Septimus generalis, in tempore quo quis, iusta causa impeditus, non potest agere. Illud etiam nota, quòd pręscriptio non incipit currere in actione reali, vel personali, nisi ex quo quis agere potest iure non impediente, vnde filiofamil. non currit præscriptio in rebus aduenticiis, nisi ex quo liberatus fuerit a paterna potestate, nec mulieri currit in dote, nisi soluto matrimonio, vel marito vergente ad inopiam, nec creditori nisi ei existente debiti conditione, vel adueniente die.

De Mala, vel bona fide præscribentium. *Cap.* LXXXV.

DIctum est, quod in præscriptione necessaria est continuatio possess. bona fide. Nunquid ergo abrogatæ sunt omnes leges, quæ admittunt præscriptionem triginta annorum cum mala fide? vtique, nam expresse dicit hic constitutio Inno. Nec mireris, quia ecclesia iura, & alia secularia potest, trahere indirecte ad forum suum. s. ratione peccati, cuius iudiciũ & correctio secundum animam ad ipsam pertinet. Item pone, quòd est completa præscriptio cum bona fide continua ex iusto titulo, & aliis circunstantiis suprapositis, postea incipit habere possessor conscientiam rei alienæ, nunquid tenetur restituere rem, videtur quod sic, & quia dicitur in lege, Non concupisces rem proximi. Item. Augustin. Bonæ fidei possessor rectissime dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cum vero scierit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc malæ fidei perhibetur, tunc iuste iniustus vocabitur. Item Alexander. Nulla antiqua dierum possessio, diuino iure, iuuat aliquem malæ fidei possessorem, nisi resipuerit postquam nouerit se alienum possidere. Contra. Possidet iste auctoritate iuris, ergo non alienum, sed suum. Augustinus. Hoc certe alienum non est quod iure possidetur. Item Papa, & Imperator, quibus a Deo commissum est regimen, & dispositio mũdi, statuerũt hoc ax causa vtili, & honesta. Causa. n. fuit triplex, vna scilicet bona fides possidentis. Secunda odium negligentis petere suam rem. Tertia ne dominia rerum essent incerta, & confusa, & inde possent sequi multa mala. Ad hoc theologi fere omnes dicunt, quòd tenetur restituere. Omnes fere doctores iuris dicunt quod non, & iura quæ videntur contradicere intelligunt ante completam pręscriptionem. Alanus distinxit, utrum possessor habuit rem ex causa lucratiua, ut tunc teneatur, an ex causa non lucratiua, vt tunc non teneatur. Mihi uidetur aliter distinguendum, quia aut iste post completã præscriptionem habet conscientiam remordentem, aut non. In primo casu dicam ei præcise quod restituat rem: quia qui facit contra conscientiam, etiam erroneam ædificat ad gehennam. In secundo casu si dicat, quod credit se iuste possidere iuris auctoritate, nec habet conscientiam super hoc remordentẽ, vel etiam si habuit aliquo tempore post completam pręscriptionem consilio peritorum deposuit omnem scrupulositatem conscientiæ, tunc consulerem ei, vt restitueret saltem propter ambiguum duplicitatis, & quia vix poterunt concurrere omnia, quæ exiguntur ad præscriptionem. Non audeo etiam præcisè diffinite, eum teneri. vel esse propter hoc in statu damnãdorum, præsertim cum sic videatur seruari per vniuersum orbem, quocumque se diffundit ecclesia. Guilhelmus. Hoc verius credo, iure enim humano distinctę sunt possessiones rerũ, & res appropriatæ, unde cum ius possit facere, vt quod meum fuit tuum sit, per præscriptionem debitam dominium rei trãsfertur de persona ad personam, vnde qui bona fide præscripsit aliquid, si completa iam præscriptione incipiat habere cõsciẽtiam, quòd illud fuit alienum, non aliquando debet iam habere conscientiam, quòd illud modo sit alienum: erronea enim esset conscientia, quam tamen si deponere non potest, non superest aliud consilium, nisi quòd eam restituat. Item, quod consilium dabit ei, qui ante completam præscriptionem percipit illum a quo emit non fuisse dominum, nec habuisse ius vendendi, nunquid amittet, & rem, & precium? Ad hoc dicas, vel denunciet domino vt petat ab eo rem in iudicio, vel supponat aliquam personam, quæ petat nomine domini, & ita per sententiam euincatur ab eo res. Prius tamen quam sit causæ conclusum denunciet hoc uenditori, scilicet quod res euincitur ab eo, & postea siue fuerit absens contumaciter tempore sententię promulgatæ, siue per iniuriam sententia lata fuerit, poterit repetere precium a venditore, alias non posset.

De Iniquis iudicibus. *Cap.* LXXXVI.

IVdices aliquando ferunt iniquam sententiam dolo malo, siue timore, siue cupiditate, siue odio, siue amore hoc fiat tenentur pręcise ad omne interesse illi, qui ex tali sententia læsus est: nisi forte possent inducere illum pro quo tulerunt sententiam, ad plenariam restitutionem faciendã ei,

Item

Item secundum leges multas alias pœnas debet sustinere, debet etiam ei præter restitutionem imponi pœnitentia tanquã pro grauissimo crimine. Cum autem per imprudentiam,tenetur secundum leges læso inquantum bonum, & æquum videbitur religioni iudicum,in iudicio tamen animæ credo idem, quod in primo casu.s.ꝙ teneatur ad restitutionem. In culpa enim fuit cum sciuit,uel scire debuit se insufficientem, & tamen iudicare talem causam præsumpsit,& idem si erat sufficiẽs quo ad scientiam,si voluisset libros reuoluere,& studere. Sed quia fuit negligens,& noluit studere, quem debuit condemnare absoluit,vel econuerso. Mitius tamen est agendum cum illo,quàm cum illo qui dolo fecit.Quid si accepit iudex pecuniam,vt sententiam ferret,Distingue,aut recepit pecuniam vt iudicaret.& inique, aut vt bene iudicaret, aut simpliciter vt iudicaret,in primo casu si tulit sententiam inique, tenetur ut dictum est supra, in illo qui dolo malo.Si pecuniam male accepit,siue tulerit sententiam iniquam, siue iustam, siue nullã, tenetur indistinctè restituere, non ei qui dedit, cum turpiter dederit,sed ei in cuius iniuriam recepit. In aliis duobus casibus similiter tenetur restituere, quia cum ex officio suo tenetur iudicare,& bene iudicare,& gratis, turpiter accepit,& crimen concussionis commisit:& idem dico si accepit pecuniam vt non iudicaret cum deberet iudicare,vel vt non male iudicaret.Guilhelmus. Crimen concussionis est,cum quis in officio constitutus extorquet aliquid per metum a subditis, aut cum non vult facere ad quod tenetur,nisi data sibi pecunia. Aut cũ aliquis officialis, aut miles vltra sibi constituta stipendia aliquid extorquet. Vnde Ioh.Baptista dixit militibus. Estote contenti stip.ve.neminem cõcu.Item cum ab accusatione, vel ab actione aliquis desistit propter pecuniam.Raimundus.Sed ille qui sic accepit cui restituet? dico, ꝙ illi qui dedit,si bona intentione dedit.s.vt ius,& quietem sibi conseruaret. Si vero dedit,ut animum iudicis sibi sub specie recti inclinaret, & ita indirectè ac tacite intendebat ipsum corrumpere, non illi sed pauperibus, vel illi in cuius iniuriam data fuerit, iuxta arbitrium ecclesiæ restituenda est.Item quid,si nullo modo voluit ferre sentẽtiam iudex,& propter hoc pauper aliquis, vel alius amittit ius suum,dico ꝙ tenetur iudex, & facit litem suam,id est debet restituere litis æstimationem ei,qui propter eius negligentiam læsus est.Nota ꝙ ordinarii iudices non debent petere expensas,cum propter iustitiam tenendam suas habent dignitates,& redditus assignatos, ad istos enim extenditur verbum Ioh.Baptistæ. Contenti estote stipendiis vestris,ibi glosantur Amb.August.Ne dum sumptus quæritur,prædo grassetur,Moderata tamen exenia sponte oblata potest recipere, nõ credo ꝙ a litigantibus debeat recipere etiam sponte oblata, ꝓpter suspectionem vitandam, nisi consideratis circunstantiis, quas dixi supra de symo.§.porro.Iudex vero delegatus potest petere expensas moderatas, & nihil ultra:nemo enim cogitur suis stipendiis militare.Satis etiam mihi videtur, quod si non est ipse sufficiens,potest aliqua petere nomine assessorum,dum tamen nullam partem inde recipiat, nec faciat aliquid in fraudem.

De Officialibus, & his qui condunt leges iniquas. Cap. LXXXVII.

Officiales autem indistinctè, si dolo induxerunt iudicem ad male iudicandum,tenentur secundum distinctionẽ, quam require supra,de his qui sequuntur raptores.Si uero iudex,per imprudentiam assessoris,male iudicauerit,erit excusatus iudex,si vel simplex erat, & habuit bonam conscientiam, nec fuit in culpa eligendo talem assessorem, quia bonus, & sufficiens communiter credebatur,in maiori enim culpa fuit, Hic assessor præcipue eligitur propter scientiam, sed non sic in iudice,multi enim illiterati, & simplices habent iurisdictionem,& iuste, & ideo præcise tenebitur assessor ei, qui læsus est.Si autem officiales,quicunque sint, habent certos redditus sibi assignatos,non licet eis aliquid a litigantibus,vel etiã aliis subditis extorquere,vt supra dictum est, de indice ordinario. Sed si non habent certum stipendium sibi assignatum, dicit Aug.ꝙ inferiores officiales,ut sagi,siue missi,& similes, si extorquent,non tamen per vim,vel immoderatam improbitatẽ, non reprehenduntur.Si vero per immoderatam improbitatẽ, non reprehenduntur. Si vero per immoderatam improbitatẽ, modicum tamen idest obolum,vel denarium secundum morem terræ reprehenduntur,non tenentur ad restitutionem, & poterunt inde facere eleemosynam. Verba autem Augustini sunt hæc.Sunt quædam personæ inferioris loci, quæ ab vtraque parte non insolenter accipiunt,sicut officiales, ab his extorta per immoderatam improbitatem repeti solent, magisq; reprehendimus, qui talia insusitata repetierunt, quàm qui ea de morte sumpserunt,isti facilius, quæ hoc modo acquisierũt tanquam sua pauperibus largiuntur, quàm eis a quibus recepta sunt,tanquam aliena restituantur.Qui condunt leges iniquas vel statuta contra legem Dei,& contra libertatem ecclesiasticam,vt solent facere plerique principes, & comites circa vsuras soluendas,vel non repetendas coram iudice ecclesiastico,& multa alia æquipollentia,ipso iure non valent leges, q̃a nulla lex potest valere contra Deum.Facientes igitur,& consentientes mortaliter peccant,& hæredes eorum nisi destruãt, nulla consuetudine obstante: immo videtur, ꝙ nisi admoniti tales leges,vel statuta dimiserint,ipso iure sunt excommunicati.Item si aliqui damnificati sunt occasione talis legis, vel statuti,tenentur conditores, & eorum hæredes ad restitutionem sicut dictum est de pedagiis,& quæstis supra. Et sicut iudex de iniqua sententia. Tenentur etiam insolidum, qui induxerunt principem ad condendum tales leges. Item omnes obseruantes peccauerunt mortaliter, & tenentur ad restitutionem eorum,quæ talium legum occasione lucrati sunt.

De Aduocatis. Cap. LXXXVIII.

Circa aduocatos in iudicio animæ quatuor sunt principaliter consideranda.s.persona,causa, modus aduocandi, & salarium.Persona ut non sit hæreticus uel excommunicatus,vel paganus. Item quòd non sit monachus,uel regularis,tales enim peccant aduocando,nisi pro monasterio de mãdato prælati sui hoc faciant,de postulãdo.ex parte. Item quòd non sit clericus in sacris ordinibus constitutus, vel etiam in minoribus, dum tamen sit beneficiatus, vt alias dictum est plenius.Item,ꝙ non sit iudex,vel assessor in causa illa, in qua vult esse aduocatus,quia duo officia in eadem causa prohibitus est exercere.Sunt etiam aliæ personæ prohibitæ, quas habes supra,sed illæ prænominatæ specialius pertinent ad iudicium animæ.Causa ne.s.assumat causam iniustam, vel desperatam. Modus, vt non producat falsa instrumenta, nec testes falsos uel corruptos ut mentiantur, nec falsas leges,vel alias iuris, vel facti probationes falsas inducat, nec dilationes non necessarias in grauamen partium quærat.Item ꝙ fideliter, in quantum iustitia permittit, causam sui clientuli foueat, nihil de contingentibus omittendo.Item non procaciter, uel dicendo conuicia,uel uociferando aducect: quia per hoc impeditur processus iustitiæ dicẽte propheta.Erit cultus iustitiæ silentiũ. Et Salomon contra tales:Eiice derisorem,&c.Salarium scilicet ut moderatum petat,siue ab initio cum facit pactum: siue ex postfacto,si ab initio non fuit determinatum quantum esset. Attenditur autem hoc moderamen salarii circa quatuor. Primum quantitas causæ.Secundum labor aduocationis. Tertiũ facundia scientia,& honestas aduocantis. Quartum consuetudo regionis. Iuxta istorum quatuor considerationem uel maius,vel minus potest,& debet taxari. Caueat etiam ante omnia aduocatus ne petat emolumentum siue salarium cum graui damno litigatoris. Item ex quo causa est incepta, nullum faciat pactum cum litigatore, quem in propriam recepit fidẽ. Hoc etiam intrepide teneas,ꝙ adhibitis circunstantiis supradictis,licite potest,& sine peccato aduocatus petere salarium.Vnde Aug.Non licet iudici vendere iustum iudicium, & si liceat aduocato uendere iustum patrocinium, & iurisconsulto rectũ consilium.Dignus est enim operarius mercede sua.Quod autem dicit,licet vendere rectum consilium, intellige quando laborat ibi,voluendo libros,& studendo.& recipiendo acta, uel decreta,& disputando forte cum aliis peritis. Alias ubi sine labore posset respondere,credo ꝙ nihil deberet recipere, immo quod gratis accepit a Deo,gratis debet dare.Item pro miserabilibus personis,quæ propter defectum aduocati, quem nõ possunt conducere,amittunt causas,& grauantur iniuste,intelligo ꝙ teneantur aduocare,& de sua scientia eleemosynam dare,ad instar medici,qui tenetur gratis de medicina sua, curam & cõsilium impendere pauperi languido Symachus Papa.Non est grandis differentia utrum letum inferas,vel admittas. Mortẽ enim languentibus probatur infligere, qui hanc cum possit non excludit.Tenetur autem aduocatus ad restitutionem omnium,quæ aliqui contra quos præstabat patrocinium,propter ipsius pertinaciam iniuste amiserunt, tenetur etiam si extorsit salarium unde non debuit extorquere, vel si vltra, quàm debuit habere.Alias si absque fraude,& dolo ipsius aliqua essent sibi sponte oblata a suo clientulo,si accipiat,non dico eum teneri ad restitutionem,& idem dico de iurisconsulto.

De

De Accusatoribus, & testibus iniquis. Cap. LXXXIX.

ACcusatores,& denunciatores debent procedere ex charitate.s.vt accusati corrigantur,& cæteri terreantur, quia siue plectendo,siue ignoscendo hoc solum bene agitur, vt vita hominum corrigatur. Item vtrique caueant sibi ne publicent,crimen, nisi probationes paratas habeant, alias enim non essent correctores,sed proditores. Possunt tamen dicere si est occultum talibus personis in secreto,quæ possunt prodesse & non obesse,& etiam si possint probare,debent admonitionem charitatiuam præmittere.Item si aliquis accusator accepit pecuniam ad accusandum, crimen concussionis commisit, & tenetur ad restitutionem faciendam ei,qui dedit,si nō turpiter dederit,alias ei in cuius iniuriam data fuit.Detractores, & infamatores dicuntur,qui vitam,& bonos mores proximorum,& prælatorum nituntur corrumpere, vel minuere, quod faciunt interdum cum fingendo, & publicando crimen aliqđ contra alium, vel etiam occultum crimen alterius prodendo & manifestando, siue etiam hoc quandoque verbis, siue planis,siue artificiosis,siue cantilenis, quandoque nutibus, & signis, quandoque etiam scriptis, quæ appellantur libelli famosi:vt cum aliquis scribit chartam in iniuriam,& infamiam alterius,& proiicit eam occulte in ecclesia, vel platea, vel domo,vt ea inuenta,& lecta alius infametur, isti omnes peccant mortaliter,& deteriores sunt raptoribus:quia illi capiunt temporalem substantiam,quæ extra nos est,isti famam,& quantũ in eis est animam, quæ intra nos est. Itaque contra confectores talium libellorum,& contra illos qui inueniunt,& non statim comburunt, sed dolose manifestant pœnæ grauissimæ sũt institutæ,tam secundum leges,quam secundum canon. Tenẽtur nihilominus ad restitutionem famę,si forte alius est ꝑpter hoc infamatus,quod fiet hoc modo: Vbi publicè dixit uerbũ, vel cantilenam per se,vel per alium, vel etiam vbi proiecit libellum famosum, necnon & in aliis locis vbi intelligit illum contra quem hæc acta sunt infamatum,occasione sui dicti,vel facti,vel signi:publice similiter recognoscat errorem suum,& culpam,& pro posse remoueat,vel saltem alleuiet sibi infamiã, Tenetur etiam componere secum de iniuria, & humiliter nihilominus veniam postulare.Testis debet esse communis persona, sicut & iudex,& pro vtraque parte dicere puram,& meram veritatem,quam scit de facto super quo inducitur.Itẽ nihil debet recipere pro testimonio ferendo. Nam sicut sententia non debet esse venalis, ita nec testimonium. Nam vt habetur.14.q.5.c.non sane.Aug.ad Macedonium. Cum iudicia,& testimonia, quæ nec iusta nec vera, sunt vendenda,iniqua & falsa venduntur, multo sceleratius vtique pecunia sumitur, quia scelerate etiam quamuis a volentibus datur,expensas tamen potest recipere ab illo qui eum producit.Item vbi videt proximum rem suam amittere propter defectum probationis, quasi necessitate cogente,debet tunc ferre testimonium veritati aliàs peccat.Aug.ad Casulanum:vt habetur.11.q.3. Quisqs metu cuiuscumque potestatis veritatem occultat,iram Dei super se prouocat: quia magis timet hominẽ, quàm Deum. Immo in tali casu etiam priuilegiatæ personæ, vt sacerdotes, cogendi sunt iurati testimonium dicere, si in qua liceat ei ferre testimonium:non enim liceret in causa sanguinis. Præter istũ casum sunt alii sex casus,in quibus debet etiam sacerdos, vel clericus iurare,necnon laicus. Videlicet pro recta obedientia, pro pace,pro indemnitate ecclesiæ, & cum absoluitur ab excommunicatione,& cum infamatus debet se purgare.Tenetur etiam testis ad restitutionem omnium, quæ per suum falsum testimonium proximus eius amisit.Item si pecuniam pro testimonio ferendo turpiter accepit, credo eum teneri ad restitutionem.Si quæras cui,distingue, vt distinxi in indice supra.

De Forma restitutionis. Cap. XC.

FOrma restituendi erit hæc. Semper facienda est restitutio spoliatis,vel eorum hæredibus,si possunt inueniri. Fallit tamen hoc, cum is qui dedit pecuniam commisit turpitudinem in dando,tunc enim fiet restitutio,ut dixi supra in pluribus locis.V.Quòd ait hæredibus,hoc intelligendũ est quando spoliatus fecit testamentum, & certam summam retinuit, qua voluit esse contentus. Si autem mandauit in testamento distribui per executores quicquid ad ipsum spectabat de mobilibus,& debitis, tunc facienda est executoribus eius restitutio pro rata,& liberis eius pro rata,& uxori pro rata si uxorem habebat, & si liberi, vel vxor debebant habere in rebus illis aliquam portionem,aut de iure, aut de dispositione testatoris.Si autem contempsit facere testamentum,facienda est restitutio in solidum hæredi, vel illi qui debet alias ei succedere abintestato,siue de iure,siue de consuetudine. Si autem non potuit facere propter præoccupationem.tunc ad consilium ecclesiæ fiat restitutio pauperibus pro anima eius,si est consuetudo loci, ꝙ pro taliter decedente, ecclesia testamentum faciat, alioquin totum restituatur hæredi.Et hæc forma seruanda est quotienscumque facienda est restitutio defuncto. Raimum. Si autem non inueniuntur spoliati, vel etiam ignorantur, tunc cum consilio & auctoritate ecclesiæ siue pœnitentialis distribuatur in pias causas,& maxime in alimoniam pauperũ, vel redemptionem captiuorum,& hoc in villa, vel si villa nescitur,saltem in illa diœcesi vbi rapina facta est, cum consilio episcopi illius Diœcesi,vel capellani villæ, si discretus est. V. Quod ait pœnitentialis, intellige si dispensatio talium commissa sit ei,alioquin referendum est ad episcopum, qui est procurator pauperum.

De His,qui non habent potestatem vel facultatem restituendi. Cap. XCI.

RAimundus.Si uero non est soluendo distingue. Aut simpliciter non potest soluere, aut potest, sed non absque magno periculo suo,& suæ familiæ. In primo casu doleat,& proponat restituere quam cito. In secundo petat dilationem a spoliatis,vel assignet ei certam partem de redditibus suis amicabiliter,de qua sibi satisfaciet successiue, & de hoc faciat eis bonam cautionem.Si vero omnes denegent sibi dilationem,& postulent quod ipse cedat bonis,tunc credo quod tenetur absque dilatione satisfacere vel cedere, quia fur & raptor semper sunt in mora,& ideo semper augent peccatum. V. Ergo debet facere posse suum scilicet vsque ad venditionem hæreditatis,& omnium bonorum, & si oporteat ipsum & familiam suam mendicare. Quid de illis,qui si vellent dimittere superfluas expensas,possent rapta restituere. Quid etiam de illis qui resignant omnia bona sua in manum pœnitentiarii, promittentes quod damnificatis tantum facient, quod tenebunt se pro pacatis, quia putant quod pro modico quitabunt eos, quia credunt se totum amisisse. Quid etiam de illis,qui non resignarent in manu pœnitentiarii, nisi crederent quod pœnitentiarius restitueret eis pro toto, vel pro parte, quando nesciunt cui facienda est restitutio. Nunquid tales sunt in statu saluandorum? Credo quod non. Oportet enim quod bona fide,& sine fraude raptor, quicquid potest, vt damnificatis satisfaciat,si nouit eos,aut pauperibus eroget, si non nouit,alias non est saluandus a pœnitentiario,si constat ei de eius impœnitentia,vel praua intentione.Non est tamẽ necesse, quod fiat huiusmodi resignatio in manu pœnitentiarii: dum tamẽ alias sit paratus ad arbitrium eius,vel alterius boni viri satisfacere. Item si persona denique spoliati sciri non potest, cum consilio ecclesiæ,quod ablatum fuit,erogandum est. Et in hoc casu potest episcopus,qui est dispensator pauperum, dilationem ei dare,& partem remittere, aut etiam totum si viderit expedire. Raimum.Debitor quidem debet simpliciter absque pacto, & conditione totum quod habet resignare in manum episcopi, uel pœnitentiarii discreti, & tunc ipse si viderit eum, pauperem,& egentem, debet sibi partem,vel etiam totum,si tantam viderit necessitatem,ne alias ipse cum vxore sua,& filiis fame pereat, & si quid residuum fuerit,pauperibus aliis distribuat, & ipse faciat quicquid boni poterit orando, & aliis modis pro his quorum fuerant res,& si poterit aliqua lucrari, iuxta possibilitatem suam, eroget in vsus pauperum pro animabus illorum.

De His,qui pluribus personis, vel ex pluribus causis tenentur restituere. Cap. XCII.

SI autem discrepant inter se spoliati quibus tenetur, quia alii uolunt dare dilationem,alii non, sed petunt cessionẽ. Tunc maiori parti standum est. Et intellige maiorem partem vbi est maius, & fortius debitum. V. Vnde si vni creditori plus debeatur,quàm reliquis omnibus, qui forte sunt decem vel plures, stabitur uoluntati illius solius, de dilatione quinquennali danda,& de cessione petenda.Raimum. Si uero par sit debitum,hinc inde standum est maiori numero creditorũ. Si omnia sunt paria, eligenda est clementior sententia, idest quæ dat dilationem. Hanc distinctionem facit lex in pluribus creditoribus.Hoc autem intelligo,nisi petentes cessionem,vel sibi statim satisfieri,non possent induci ad dandam dilationẽ, tunc enim satisfaciendum eis est pro parte substantiæ, quæ

eos

eos contingit, præsertim si egeant, ita quod non possunt concedere absque periculo suo, & familiæ, ne interueniente paululum mora inueniri non valeant qui redimantur. Semper enim debet vitari mora, vbi timetur periculum. V. Quid potest quis, si vult partem soluere, cum totum non possit, & pluribus teneatur, nunquid potest gratificare vni soluendo ei solidū, aut tenetur singulis soluere pro rata? Et si teneatur ex contractu, & ex maleficio, nunquid prius soluendum est in hanc causam, quā in illam. Item nunquid anterioribus creditoribus prius soluēdum, quàm posterioribus, & habentibus pignora, & hypotecas, priusquam habentibus tantum personales actiones. Item inter hypothecarios creditores quis cui præferendus est? Respondeo. Si creditor vigilauerit exigendo debitum in iudiciū, vel extra iudicium, potest ei debitor soluere solidum, antequā bona debitoris auctoritate iudicis incipiant possideri, quia iura paria facta sunt omnium creditorū, Qui non habent pignora vel hypothecas, vel non sunt priuilegiatæ personæ. Itē si vtroque creditore instante, debitor vni voluerit gratificare, debet illis omnibus communicari, vel eadem portio singulis quæri. Item si vnus creditorum denunciauerit alii, ne accipiat a debitore, in fraudem versari videtur ille si accipiat, vbi autem nō vigilauerit creditor exigendo debitum non videtur, quod debitor debeat ei gratificare. Iure tamen polit. & si non iure fori excusaretur, vt credo, si pietate motus gratificaret plurimum indigenti creditori, Nec credo quod aliquod priuilegium habeant isti quibus tenetur ex maleficio vel quasi, quàm illi quibus tenetur ex contractu vel quasi, cæteris paribus. Inter creditores autem potiores sunt illi, qui acceperunt pignora, his qui habēt personales actiones tantum. Potiores, inquam, vt soluatur eis quantum valet pignus. Inter hypothecarios autem creditores, qui prior est tempore potior est, & iure, nisi in quibusdam casibus specialibus, qui solent notari in C. Inter eos autem qui habent personales actiones tantum, æstimantur priuilegia nō ex tempore, sed ex causa. Ex causa videlicet, quia fiscus, vel mulier in dote præferendi sunt cæteris priuilegium non habentibus. Item ex causa, quia actio tutelæ, & actio depositi, & similes priuilegiatæ sunt, vt prius quod debetur ex eis, quàm quod debetur ex aliis actionibus non priuilegiatis persoluatur, Vbi autem sunt paria priuilegia, aut personarum, aut actionum, æqualiter concurrant in satisfactione facienda, nisi de aliquo illorum probetur, quòd sit alteri præferendum secundum legem. Raimundus. Item semper iniurians, vel spoliator, vel cōplices eorum debent humiliter postulare veniam ab his, quos offenderunt, ne illi remaneant in rancore. Item quę dicta sunt de raptoribus cum circunstantiis suis, intelligas de incendiariis, prædonibus, & pyrrhatis.

De Crimine furti. Cap. XCIII.

FVrtum est contrectatio rei alienæ mobilis, corporalis fraudulosa, inuito domino, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius possessionisve. Contrectatio apponitur in diffinitione, quia sine ea non est proprie furtū, licet interueniat voluntas, verbum, vel scriptura. Aliàs si concupiscat rem alienam illicite, ac sine contrectatione est transgressor alterius præcepti, Non concupisces &c. Rei alienæ ideo apponitur, quia non committitur furtum in re plenissime propria. Plenissime dico, quia si & alius haberet in re illa ius, puta creditor, cui res est pignori obligata, vel commodatarius, vel socius, & dominus furtiue surripiens, furtum committeret. Mobilis corporalis, quia in rebus immobilibus, vel incorporalibus non committitur furtum, quia talia non possunt contrectari, propter suā immensitatem, uel incorporalitatem. Fraudulosa, quia si aliquis credebat rem esse suam, vel etiam sciebat rem esse suam, & credebat sibi licere rem suam suscipere, non committit furtum. Idem si credat se facere domino volente, quia non facit dolum. Inuito domino, quia si credit dominum permissurum, & subest iusta causa credendi, non tenetur. Si vero non subest tenetur. Item si putat se facere inuito domino, & tamen dominus vult, furtum facit quantum ad intentionem, & mortaliter peccat, sed non tenetur ad restitutionem. Lucrifaciendi gratia, quia si quis alienam ancillam meretricem rapuerit, vel celauerit, non causa lucrifaciendi, sed libidinis exercendæ, non committit furtū, licet alias grauiter peccet. Vel ipsius rei, vel vsus eius, poss. ve. quia non solum committit furtum, qui rei dominium vult lucrifacere sic furtiue, sed etiam qui vsum, vel possessionem rei. Ex præmissis liquet, quòd qui accepit equum, vel aliam rem conductam, vel commodatam, vsque ad certum locum, & ipse vltra locum illum procedat cum illa re, committit furtum, nisi in causa, scilicet quando credit dominū velle. Sed quid si aliquis rem sibi ad vtendum concessam, alii cōmodauerit, nunquid committit furtum? vtique, quia non erat ei concessa ad vsum istum. Item quia videtur facere gratia sui lucri, species enim lucri est ex alieno largiri, & ex alieno beneficio debitorem sibi acquirere. Similiter etiam creditor cōmittit furtum si pignore sibi obligato vtatur. Et breuiter ubicumque inuenias contrectationem alienæ rei factam contra voluntatem domini, intellige furtum commissum. Iustinianus instit. 4. lib. Furtum est contrectatio rei fraudulosa, uel ipsius rei, uel etiam usus eius possessione, quod lege naturali prohibitum est admittere. Et dicitur furtum a furuo, id est nigro, quia clam, & in obscuro fit, & plerūque nocte, vel a fraude, vel a ferendo id est auferendo. V. Ideo dicit. Vel vsus eius possessionisve, quia furtum committit, qui rem alienam possidens, male vtitur ea inuito domino, velut si creditor vtatur pignore nolente debitore. Qui etiam rebus commodatis aliter utuntur quàm vtendas acceperunt, furtum committunt, si tamen se intelligūt inuito domino hoc facere, cumque si intellexisset non permissurum, at si permissurum credant, extra crimē sunt. Furtum committunt pueri statim, ut intelligunt se delinquere, quia furtum ex affectu furandi consistit. Raptor autem est fur improbus. Gratianus causa. 14. quæstione. 6. Furtum autem, non tantum in quantitate rei, quantum in affectu furantis cōsideratur. Vnde Hieronymus in epistola ad Titum: Quomodo in fornicatione non ideirco diuersa sit fornicatio, si mulier pulchra aut deformis, ancilla aut ingenua, paupercula aut opulenta, sed qualiscūq; fuerit illa, vna est fornicatio. Ita in furto quantumcumque quis abstulerit, furti crimen incurrit.

De Speciebus furti. Cap. XCIIII.

RAimundus. Furtorum aliud est manifestum, cum quo fur deprehenditur priusquam veniat ad locum destinatum. Aliud non manifestum, id est cum quo fur non deprehenditur. Item furtorum quædam remanent in nomine generali, quædam cadunt in nomine speciali, veluti sacrilegium, quod dicitur furtum de re publica. Abigeatus. quod dicitur furtum gregis. Sic & plagium, quod dicitur furtum hominis, cum quis liberum hominem scienter vendit, vel emit, donat vel accipit, vel permutat. Idem si ancillam, uel seruum alienum solicitauerit, & exportauerit. Pœna furti uariatur secundum quod varie agitur de ipso. Nam quandoque agitur criminaliter, id est ad pœnam corporis infligendam. Quandoque ciuiliter, id est ad pœnam pecuniariam. In primo casu non est fur suspendendus, aut demembrandus, aut exoculandus, sed alias arbitrio iudicis puniendus, videlicet vt fustigetur, uel exulet, vel alio modo, prout iudici, videatur, & hoc in simplici fure. Si enim plus sit quam fur, id est quia armis aggreditur in domibus, vel sepibus, vel in itinere, vel in mari, vt pyrrhatæ, tunc acrius proceditur contra eum. Cum ergo agitur ciuiliter pœna furti manifesti est in quadruplum, non manifesti in duplum. Et hæc pœna competit, & peti potest etiam post annum. Item si egit aliquis criminaliter, poterit agere ciuiliter, & econuerso. Extra quinto de furtis. Ex concilio. Bituricen. Fures & latrones, si in furando & deprædando occiduntur, visum est pro eis non esse orandum, sed si comprehensi, & vulnerati, presbytero, uel diacono confessi fuerint communionem eis non denegamus. Ex pœnitentiali Theodori: Si quis per necessitatem famis, vel nuditatis fuerit furatus cibaria, vestem uel pecus pœniteat hebdomadas tres, si reddiderit, non cogatur ieiunare. Alexander tertius. Cenomanen. epi. Ex literis tuis innotuit quod Beatus quendam calicem in ecclesia minus caute dimissum rapiens, longo tempore detinere præsumpsit, & infra. Mandamus quatenus si sponte confessus fuerit, & exinde ecclesiæ satisfecerit, nec est super hoc infamia respersus, post peractam pœnitentiam, aut congruam partem pœnitentiæ. ob hoc ad sacros ordines non dubites promouere.

De Participante cum fure. Cap. XCV.

IBidem Hieronymus super Paralypomenon. Qui cum fure partitur, occidit animam suam. Non ergo fur solum, sed ille reus tenetur, qui furti conscius quærente possessore non indicat. Iustinianus vbi supra: Omnes qui scientes rem furtiuam susceperint, & celauerint, furti non manifesti obnoxii sunt, quod si nesciant, non tenentur in pœnam, sed ad restitutionem. Olim is qui in alienam domum introibat ad rem requirendam furtiuam, nudus ingrediebatur, discum fictilem

in capite portans, vtrisque manibus detentum. Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab alio tibi oblata est, eaque apud te concepta sit, vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quàm apud eum qui dedit conciperetur, nam tibi apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. V. Nota quod multis modis cooperatur quis, vel participat cum fure. Vnde versus: Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus, vel receptans, quod idem est. Participans, mutus, non obstans, non manifestans Et de hoc dicitur, qui cum fure participat, &c. Quod autem dicitur in versic. Consensus, intelligitur de consensu cooperationis. Palpo est adulator, Participans est, qui partem furti recipit. Mutus qui dolose tacet, cum videt furem pararum furari, & solo verbo posset impedire sine periculo suo, Non obstans, qui non resistit facto, cum sine periculo posset. Non, manifestans est, qui scit vbi est res furtiua, & non indicat, maxime cum ab eo qui amisit quæritur. Verum mutus nō obstans, & non manifestans, non tenetur ad restitutionem rei furtiuæ, nisi cum fuit surrepta esset eorum custodiæ commendata. Participans autem id solum tenetur restituere, quod habuit. Tenentur vero insolidum iubens, & consulens, & etiam palpo, si propter iussionem, consilium, vel adulationem furtū fecit fur, aliàs non facturus, sicut distinctum est supra de raptoribus. Consentiens autem coadiuuando tenetur insolidum, licet nihil de furto penes eum remanserit. In quo tamen casu quadam æquitate tolerari posset, quòd non teneretur ad restitutionem, cum socius eius, etiam sine eius adiutorio furtum esset facturus. Receptans autem si defendat furem, aut dolo malo celat rem furtiuam, tenetur insolidum, aut si per receptionē suam impeditur rei furtiuæ restitutio alias non tenetur, nisi quantum de illa re habuit, & sibi retinuit.

De Restitutione rei furtiuæ. Cap. XCVI.

GRatianus ubi supra. Quod autem pœnitentia agi non possit, nisi res aliena reddatur, in epistola ad Macedonium Augustinus ostendit dicens. Si res aliena, propter quam peccatum est, reddi possit, & non redditur, pœnitentia non agitur, sed simulatur. Si autem veraciter agitur, non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum, si, vt dixi, restitui potest. Si uero rem alienam quis consecrauerit, non eandem, sed æstimationem eius restituere debet. Raimundus, qualiter autem sit procedendum in foro pœnitentiali, circa restitutionem faciendam ab ipso fure, vel cooperantibus, & consentientibus, & qui teneantur insolidum, & qui in partem, cui etiam sit restitutio facienda, quia ei cui surrepta est, dummodo sua interfit ex causa honesta rem non esse surreptam, vtpota quia habebat in re ius pignoris, vel vsum, vel simile. Si enim, & ipse esset fur non sibi, sed domino esset restituenda, vel illi cui prius fur surripuerat, si sua interestat, vt dictum est ex causa honesta rem non surripi, caute tamen, ita quod non sciatur, quòd sibi restitutio per medium pœnitentialem, scilicet uel aliam religiosam personam, suppresso nomine furis, de his omnibus, & de modo restituendi, rescripsi supra de rapinis. Quid si res furtiua pereat quasi fortuito, nunquid tenebitur ad restitutionem postea fur? vtique, quia fuit in mora restituendi. Item non liberatur fur reddendo rem deteriorem. Item tenetur restituere rem cum omnibus fructibus, & si meliorauit eam, pascendo forte equum, vel porcum furtiuum, uel simile non potest petere, vel retinere expensas. Item cum redditur æstimatio rei, non est tantum considarandum tempus in quo res fuit surrepta. nec tempus in quo perijt, sed etiam totum tempus medium, & fiet æstimatio secundum illud tempus in quo plurimi valoris fuit res. Et hæc eadem intelligo in re rapta. Probantur hæc extra de restitutione spoliatorum. Grauis, ubi dicitur, quod debet reddi res cum fructibus perceptis, & quos percepissent spoliati, si ipsi possedissent. Item dicit lex, quod tenetur talis ad omnia damna, & lucra percepta, & percipienda. Est tamen casus in quo non tenetur fur de casu fortuito, scilicet si obtulit rem domino loco, & tempore congruo, & dominus noluit accipere, iam enim purgauit moram. Item cum furtum est commissum in vsu rei tentū, & non in ipsa re, tenetur etiam post restitutionem rei ad æstimationem illius vsus, aliter enim non esset purgatum furtum.

De illo, qui emit rem furtiuam. Cap. XCVII.

QVid si aliquis emit rem furtiuam ignoranter, & bona fide, & in foro publico, & publice Nunquid potest saltem præcium, quod numerauit petere a domino, cum deprehendit rem esse furtiuam, vel nunquid poterit retinere rem donec præcium sit ei solutum? Respondeo. Non, nec potest se defendere occasione statuti super hoc editi in plerisque locis, cum statutum tale sit contra Deum, Circa istum tamen bonæ fidei possessorem dico, quod poterit repetere præcium a venditore, & etiam retinere expensas, quas existens bonæ fidei fecit circa illam rem conseruandam, vel meliorandam, & non tenetur de fructibus perceptis durante bona fide. V. Intellige de perceptis & consumptis. Si enim extarent adhuc, teneretur ad restitutionem eorum, exquo inciperet habere malam fidē. Raymundus. Item si durante bona fide ipsius periit res, non tenetur. Idem credo si alienauit, & hoc in utroque casu propter bonam fidem. In primo etiam, quia non erat in mora. In secundo quia non desiit dolo possidere, & quia præcium ex re furtiua redactum nō est furtiuum. In summa ergo nota, quòd malæ fidei possessor, re perdita, vel in alium translata, tenetur ad verum præcium cum circumstantiis supradictis. Bonæ fidei vero possessor tenetur restituere rem si habet, si nautem de lucro tenetur tantum inquantum locupletior factus est. V. Bene dicit, inquantum, & non plus, quia non tenetur de consumptis.

De illo, qui furatur rem raptam, vel furtiuam. Cap. XCVIII.

RAimundus. Quid si aut quis furatur, vel rapit rem ab vsurario, vel auaro ut inde faciat eleemosynam? dico furtum, siue rapinam committi. Non enim facieda sunt mala, ut ueniant quæcumque bona. Videtur tamen, quod iste non facit furtum, quia non facit animo lucrandi. Sed non est ita, quia species lucri est ex alieno largiri. Talis etiam aufert sibi copiam restituendi, & ideo peccatum auget. Causa decimaquarta. quæstione quinta. Augustinus in homelia quadam. Forte aliquis cogitat, & dicit. Multi sunt Christiani diuites, auari, cupidi, non habeo peccatum si illis suum abstulero, & & pauperibus dedero. Vnde enim illi nil boni agunt, mercedem habere potero. Sed huiusmodi peccatum ei diaboli calliditate suggeritur, nam si totum tribuat quod abstulerat, addit potius peccatum quam minuat. Item Ambrosius in libro de offi. Denique si non potest alteri subueniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum iuuari, quam alterum grauari. Causa. trigesimasecunda. quæstione quarta. Augustinus ad Claudium contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiā voluntate filios generandi, quemadmodum nec furta facienda etiam uoluntate pascendi pauperes sanctos. V. Quid de illo, qui furatur decimas, quas miles, uel laicus percipiebat iniuste, vsurpando alicuius ecclesiæ, cui faciet restitutionem laico, vel ecclesiæ? Respondeo: Vtrilibet soluat liberatur, melius tamen est, si non timeatur scandalum, vel periculum soluentis, quòd restituat ecclesiæ gerendo negocium militis, quod ipse cum scit utiliter gestum, ratum habere tenetur. Denunciare debet tamen militi per se, si audet, uel per alium tacito nomine si non audet, & in tanto liberatus est. Idem dico de pecunia Iudæi, uel usurarii, maxime quando nihil habet nisi de vsura. Liberabitur enim huiusmodi fur, restituendo eam illis a quibus ille Iudæus, vel vsurarius accepit usuras. Distinguendum tamen est circa huiusmodi pecuniam furtiuam, aut rem aliam furto surreptam, quia si adhuc extat apud furem in ipsa specie, potius facienda est restitutio Iudæo, vel vsurario, ne fur alij soluendo huiusmodi rem, adhuc perseueraret in culpa furti, rem contrectando alienam, secundum illos, qui dicunt, quod in vsura transfertur dominium. Si autem fur consumpta pecunia, vel re huiusmodi furtiua, ueit postea satisfacere soluendo rem aliam, tunc locum habet quod dictum est, quòd possit se liberare soluendo illis, a quibus Iudæus habuit vsuras, secundum etiam illam opinionem, quæ tenet, quòd in vsura non transfertur dominium, in qua opinione fuit Hugo. Credo, quòd si res illa in specie (quam habuit vsurarius de vsura) ei furto surripiatur, liberabitur fur, si restituat illis a quibus vsurarius accepit. In omnibus tamen casibus supradictis credo, quod etiam liberabitur fur soluendo per se, vel interpositam personam Iudæo, vel usurario cui surripuit.

De Illo qui rem alienam inuenit, vel qui necessitate compulsus furatur. Cap. XCIX.

RAimundus. Quid de pecunia, vel aliena re inuenta in via, vel platea, vel alio loco publico, nunquid in his est restitutio necessaria, aut nunquid in his committitur furtum? Solut.

Solut. Vtique vnde rem inuentam debet reddere, si potest inuenire illum, qui amisit, & faciat hoc publice dici per præconem, vel per ecclesias in loco ubi rem inuenit. Si vero non inuenerit, cum consilio & auctoritate sui pœnitentialis retineat, si pauper & egens est, & oret pro illo cuius fuit, alias eroget pauperibus. Causa. 14. quæstione. 5. August. Si quid inuenisti, & non reddidisti, rapuisti: quantum potuisti fecisti, quia plus non inuenisti. Qui alienum negat, si posset & tolleret. Item Hierony. Multi sine peccato putant esse, si alienum quod inuenerint teneant, & dicūt: Mihi Deus dedit, cui habeo reddere, vel respondere. Discant hoc peccatum simile esse rapinæ, si quis inuenta non reddat, Raimun. Quid si aliquis cibum, vel potum, vel vestimentum pro necessitate famis vel sitis, vel frigoris surripiat, nunquid committat furtum? Ad hoc dicas, quòd si tanta sit necessitas, quòd nisi furetur, credit se non posse euadere mortem, non committit furtum, nec peccatum. Nam propter necessitatem famis comedit Dauid panes propositionis, quia in necessitate omnia debent esse communia. Item quia ipse dominus rei, ex præcepto tenetur pascere esurientem. Vnde talis fur licite potuit, & debuit credere dominum permissurum, & ita non commisit furtum. Item quia necessitas non habet legem. Si autem non patitur ita magnam necessitatem, peccat, attenuatur tamen peccatum propter necessitatem. Et in tali casu intelligitur decretalis supradicta. Si quis per necessitatem, &c. Dicerem tamen semper, quia tutius esset, qoòd restitueret, si posset. Item aliquantulam pœnitentiam imponerem sibi ad cautelam.

De Christianis, qui furantur Saracenis. *Cap.* C.

RAimundus. Quid si aliquis furatur captiuos Christianos a Paganis detentos, vt restituat libertati? Item quid de ipsis Christianis captiuis, qui furantur aliqua ipsis Saracenis a quibus tenentur captiui, vel etiam aliis Saracenis? Ad primum credo, quòd nunquam tenentur ad restitutionem hominis. Nam vt dicit Grego. Contra hostes fidei non solū aperte, sed a dorso est etiam laborandum. Item quid intendit iste, nisi Christianum liberare a periculo mortis, vel idolatriæ, ac Saraceno peccandi occasionem subtrahere, ergo non habet vnde conqueratur, quia vtriusque causam fecit meliorem. Videtur tamen obuiare August. dicens: Fides etiam hosti seruanda est. Sed dic illud quando fides est promissa isti, quod est tempore treugæ, in quo casu si Saracenus quasi iuste tenebat eum pro damno sibi illato, quia scilicet rumpebat ei fidem promissam, & in hoc fuit captus, & tempore treugæ, iste alius qui furatus est illum, tenetur ipsi Saraceno restituere, non hominem propter periculum animæ, sed damnum datum sibi ab illo, vel pro interesse æstimato, & probabiliter moderata redemptione. Et hoc intelligo si non compulit illum captiuum ad circuncisionem, vel idolatriam, vel ad aliquod mortale peccatū, tunc enim crederem ipsum furantem penitus liberatum. Item credo ipsum furantem nullo modo peccasse quantum ad hominem, si rectam habuit intentionem, immo potius meruisse, dū modo alias satisfaciat, vt dictum est. Ad aliud quod quæsitum est, respondebitur in fine capituli. V. Quid si in bello captiuant pagani Christianos, nunquid tempore treugæ postea mittere licebit Christianis eos furari? Respondeo, Si treuga inita est, ita generaliter, quòd non liceat alterutris, nec per violentiam, nec alio modo sibiinuicem auferre aut surripere aliquid, tunc peccatum est tempore treugæ furari Christianos. Si autem conuenit de sola violentia non inferenda, credo quòd licite possunt furari: non tantum huiusmodi Christianos, sed etiam munitiones, & castra, quæ occupauerunt de terra Christianorum: possunt enim latenter intrare, & sine violentia occupare, nec tenebuntur super his ad aliquam restitutionem. Sed quid si ad huiusmodi munitionem vel castrum occupandum reuertantur Saraceni, & per violentiam repellantur nonne videbuntur tunc deiecti, cum venientes non admittantur, & ita fracta videbitur treuga? Respondeo non: quia cum treuga inita fuit, & conuenit de sola violentia non inferenda, nec furta fuerunt exclusa nec fraudes, intelligendum fuit de violentia non inferenda ab initio in ingressu, scilicet possessionis, non de illa, quæ adhibetur in defensione taliter rei obtentæ, nisi & de hoc expresse conuenerint. Item nunquid tempore treugæ, & maxime tempore belli, licet Christianis furari paruulos Saracenorum, ut eos faciant baptizari. Respondeo Credo quòd si sola pia intentione faciāt non peccant, nec obstat si dicatur quòd patribus eorum fit iniuria, propter paternam potestatem quam habere videntur in liberis, cuius vsu priuantur per huiusmodi furtum. Tamen quia sicut dixit magister supra, sic subtrahitur pagano peccandi occasio, qui inbuebat, uel imbuerre proponebat huiusmodi paruulum in sua infidelitate, non habet vnde conqueratur, conditio eius cum facta sit melior: quia & infideles, maxime barbari, non habent huiusmodi ius patriæ potestatis in liberos, quod habent Romani secundum leges. Quid si Paganus habeat Christianum seruum, vel ancillam in domo sua, nunquid licebit seruo huiusmodi, uel ancillæ baptizare clanculo paruulum Pagani, & sic dimittere? Dic vt dictum est supra in titulo de Iudæis. Raymundus. Ad aliud quæsitum de his, qui furantur aliqua Saracenis. Distinguo, an suberat necessitas aut non, in primo casu distincte non tenetur, quia tenebatur eum pascere Saracenus. In secundo tenetur, si iuste & ex culpa sua detinebatur, alias non. V. Fit enim compensatio rei sic surreptæ, cum iniuria iniuste detenti. Præterea cum huiusmodi Saracenus sit hostis, non refert an aperte, an per insidias noceatur eidem. Ar. l. quæ dicit, non solum barbaris aurum minime tribuatur, sed etiam si apud eos inuentum fuerit subtili auferatur ingenio.

De Furto mulieris coniugatæ. *Cap.* CI.

RAimundus. Quid de uxore, quæ furatur uiro suo pecuniam, vel alia vt inde faciat eleemosynam? Require infra de negociatione. Item nota, quod ita committitur furtum in re praua, sicut in magna. Hieronymus. Furtum non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim quod furto ablatum est, sed mens furantis attenditur, V. Quid de illa, quæ fecit furtum ante matrimonium, uel etiam post per se, vel cum viro, & quid si vir solus furatus est aliquid, & uxor participauit consentiēdo, uel comedendo uoluntaria uel inuita, nunquid licebit uxori de rebus communibus sibi, & uiro satisfacere eo inuito damnificatis? Respondeo. Vbi de consuetudine regionis vir & uxor communicant sibi credita ex contractu, vel ex maleficio, si res furtiua quam mulier surripuit ante matrimonium, uel post matrimonium, sola vel cum viro, vel quam vir solus surripuit ante matrimonium, vel post extat adhuc in eorum potestate, credo quod uxor potest illam restituere vero domino, etiam contradicente marito, Si autem consumpta est, vel si vir solus furatus est, & mulier participauit consentiendo, uel comedendo, spontanea, uel inuita, potest vxor, si vir non contradicat, negocium mariti gerendo, & seipsam liberando, æstimationem rei consumptæ restituere vero domino latenter, de communibus bonis, si aliter non potest: nec erit furtum, quia non est fraudulenta contrectatio, nec animo lucrifaciendi. Prohibente autem viro non credo, quod debeat facere huiusmodi restitutionem, cum ipsa non habeat rerum admistrationem, sed maritus. Si tamen in hoc casu faceret restitutionem de rebus communibus bona fide latenter, non credo quod esset ei pœnitentia iniungenda, quasi pro mortali, aut quod peccaret mortaliter.

De Crimine vsuræ. *Cap.* CII.

EX summa de casibus. Vsura quoque cum parum uel nihil distat a rapina, de ea consequenter agendum est. Videamus igitur quid sit usura, uel vnde dicatur, quæ species, in quibus casibus vsuræ permittantur, uel prohibeantur. Quomodo usurarius, & hæres eius ad reddendas vsuras compellantur, ultimo de quibusdam dubitabilibus. Vsura est ex mutuo lucrum pacto debitum uel exactum. Non enim puto vsuram committi si gratis oblatum gratis accipiatur, nulla enim oblatio suscipienti culpæ maculam ingerit, quæ non ex ambientis petitione processit. Dicitur autem vsura quasi vsu æra, quasi usu æris idest pecuniæ procedens. Non enim dicitur committi vsura, nisi in his rebus tantum circa quas consistit mutuum, scilicet quæ consistunt in numero, pondere vel mensura: numero vt moneta, pondere vt ære, mensura veluti frumento. Causa decimaquarta. quæstione tertia. Quod autem præter summam emolumento sectari sit usuras exigere auctoritate Augustini probatur, qui in psalm. trigesimosexto scribit dicens: Si fœneraueris huiusmodi idest si tuo mutuo dederis pecuniam tuam, a quo plusquam dedisti, siue illud triticum sit, siue vinum, siue oleum, siue quodlibet aliud, expectes accipere, fœnerator es, & in hoc improbandus, non laudandus. Item Hieronymus super Ezech. libro sexto. Putant quidam vsuras tantum esse in pecunia, quod prouidens diuina scriptura omnis rei aufert superabundantiam, vt plus

non

non recipiatis, quam dedistis. Item ex concil. Agath. Vsura est vbi amplius requiritur, quam quod datur. Gratianus: Ecce euidenter ostenditur, quod quicquid vltra sortem exigitur, vsura est. Ibidem quæst. 4. Quod vero nec clerici nec laicis liceat vsuras exigere, probatur auctoritate Gelasij Papæ, & aliorum. Ait enim Gelasius Papa scribens clericis per Lucaniam. Clerici ab indignis quæstibus nouerint abstinendum, & ab omni cuiuslibet negociationis ingenio, vel cupiditate cessandum. In quocunque vero gradu sint si cessare noluerint, mox a clericalibus officiis abstinere cogantur. Ambrosius in lib. de bono mortis: Si quis vsuram accipit, rapinam facit, vita non viuet. Item Aug. ad Macedonium: Quid dicam de vsuris, quas etiam ipsæ leges, & iudices reddi iubent, an crudelior est qui subtrahit aliquid, vel eripit diuiti, quam qui trucidat fœnore pauperem. Hæc vtique atque huiusmodi male possidentur, & vellem vt restituerentur, sed non est quo iudice repetantur. Iam vero prudenter intueamur quod scriptum est: Fideli homini totus mundus diuitiæ sunt, infideli autem nec obolus. Nonne omnes qui sibi videntur gaudere conquisitis, eisque vti nesciunt, alienum possidere conuincimus, hoc est certe alienum non est quod iure possidetur, hoc autem iure quod iuste, & hoc iuste bene. Omne igitur quod male possidetur alienum est, male autem possidet qui male vtitur. Extra quinto. de vsuris. Alexand. 3. in concil. Lateran. Vsurarij manifesti, nec ad communionem admittantur altaris, nec Christianam (si in hoc peccato decesserint) accipiant sepulturam, sed nec oblationes eorum quisquam accipiat. Qui autem acceperit, aut Christianæ tradiderit sepulturæ, & quæ accepit reddere compellatur, & donec ad arbitrium sui episcopi satisfaciat, ab officij sui maneat executione suspensus. Innocentius 3. Antisiod. episcopo: Licet contra eos non appareat accusator, si tamen aliis argumentis illos constiterit esse vsurarios manifestos, in eos pœnam in Lateran. concil. contra vsurarios editam, libere poteris exercere. Ex summa de ca. Contra prædicta objicitur. Nonne si creditor mutuat alicui gratis pecuniam, debitor tenetur ei ad antidota? quare ergo hanc naturalem obligationem non potest creditor ducere in pactum expressum, vel saltem sperare effectum ipsius obligationis naturalis, cum etiam talia pacta interueniant in spiritualibus, ad quæ alias qui tenetur? V. Vt quando datur præbenda ea conditione, vt canonicus singulis diebus celebret de beata Virgine, & hoc quando tale onus est adnexum illi præbendæ. Raimundus. Ad hoc dico, cum A. & T. quod creditor nullo modo debet pactum apponere, vel principaliter spem vel intentionem in tali retributione habere, sed propter Deum, & ex charitate principaliter debet mutuare proximo indigenti. V. Quod sit, quando & si nulla haberetur spes de retributione temporali, nihilominus mutuaret. Et bene dicit retributione, vnde credo quod scholares qui dant mutuam pecuniam campsoriis, vel aliis scholaribus, eo pacto vel intentione principali, vt illi remutuent illis quando indigebunt, vsuram committunt. Raimundus: Cum autem propter Deum sic mutuauerit, tunc si forte secundario speret, quod ille debitor sibi remutuet, vel aliquod simile si opus fuerit, forte non est reprobandum.

De Casibus in quibus vsura committitur. Cap. CIII.

Ex summa de ca. Licet autem vsura omnibus sit prohibita, sunt tamen casus in quibus est permissa. Primo vbi possessio ecclesiæ est assignata clerico in beneficium, & laicus tenet eam iniuste & violenter, potest clericus fructus illius beneficij percipere vltra sortem, extra eod. cap. 1. Sed hoc non fit lucri causa, sed vt res eo modo de manu laici redimatur. Secundo vbi vsuræ petuntur cum interesse. Verbigratia. Si fideiussor soluit vsuras creditori, potest eas repetere a debitore pro quo fideiusserat: quia non sunt vsuræ quantum ad ipsum fideiussorem, sed potius interesse, idest non est lucrum, sed vitatio damni. Nota hoc aliud exemplum extra de vsuris. Innocentius 3. Sane generum ad fructus possessionum, quæ sibi sunt a socero pro numerata dote pignori obligatæ computandos in sortem, non credimus compellendum, cum frequenter dotis fructus non sufficiant, ad matrimonij onera supportanda. Raimundus. Hoc autem intelligas cum maritus sustinet onera matrimonij: alias non V. Quid in hoc casu. Si gener possessionẽ sibi taliter obligatam cum iure, quod ibi habẽt concedat alij, recepta ab eo summa quæ promissa fuerat ei pro dote, nunquid poterit illi lucrifacere fructus perceptos, vsque dum soluta fuerit ei pecunia prædicta sicut poterat gener? Respondeo: Si gener animo donandi transfert ius totum quod habebat in pignore, non propter tractum pecuniæ, quam accepit ab eo, sed quia consanguineus est eius, vel alia ratione coniunctus amicus, & ille non propter fructus lucrifaciendos numerat ei pecuniam, sed propter dilectionem aut gratiam, credo quod absque periculo vsuræ potest fructus lucrifacere, nec est ille contractus veri nominis mutuum, nisi ductum sit in pactum, quod gener teneatur numeranti reddere pecuniam, si ille voluerit repetere, in quo casu vsura esset si vellet lucrifacere fructus.

Adhuc de eodem. Cap. CIIII.

Raimundus. Permittitur etiam vsuras exigere quandoque ratione moræ, vt si debebas mihi centum ad certum terminum, sed noluisti persoluere in termino, & ideo oportuit me recipere pecuniã sub vsuris propter negocia mea tractanda, tu teneris mihi restituere illas vsuras, si solui, vel si non solui liberare me ab ipsa obligatione. Item ratione dubij sicut scriptum est extra de vsuris. Grego. 9. Qui dat decem sol. vt alio tempore totidem sibi grani, & vini, & olei mensuræ reddantur, quę licet tunc plus valent, vtrum tamen plus vel minus solutionis tempore fuerint valituræ, verisimiliter dubitatur, non debet ex hoc vsurarius reputari. V. Recte dicit si verisimiliter dubitatur. Si enim daret centum solidos in autumno, quando parui precij est bladum, vinum, & oleum, vt ad Pascha totidem sibi grani, vini, vel olei mensuræ redderentur, quando huiusmodi merces secundum communem cursum consueuerunt esse cariores, vsura esset: quia non verisimiliter dubitatur, immo probabiliter creditur, quia plus valebunt illæ mensuræ tempore solutionis, quam valuerint tempore contractus. Nunquid potest committi vsura, vbi creditur pecunia, scilicet vna marcha argenti, pro alia marcha argenti ad certum terminum persoluenda? Aut cum datur præcise species pro specie? vt granum pro grano ad eandem mensuram? Respondeo si verisimile est quod pecunia numerata aurum, vel argentum ex tempore nõ fiant preciosiora tempore solutionis, q̃ fuerant tpe contractus, aut verisimiliter dubitatur, vtrum preciosiora sint futura necne, nõ est vsura. Si aũt verisimile sit, ꝙ preciosiora sint futura tpe solutionis, vt siquis det 20. libras sterlingorum in hyeme, pro aliis totidem in æstate soluendis, qñ solet hmõi moneta requiri a viatoribus, aut 20. marchas auri vel argenti pro aliis totidẽ soluendis ad passagiũ Cruce signatorum. Distingue, quia si creditor non erat seruaturus illã pecuniam vsque ad illud tps, sed interim cõsumpturus, vsura est. Si erat seruaturus, vt sic seruando vsque ad prædictum tps lucraretur, distingue, quia si aufert debitori libertatem liberandi se interim & debitũ soluendi, vsura est, quia prę sumitur, ꝙ ideo crediderit pecuniã, ꝙ debitorẽ oneraret periculo, & se exoneraret. Si non aufert, sed cõcedit ei ꝙ reddat pecuniam qñcunque voluerit infra terminum, meretur, si ex misericordia hoc faciat, vt releuet debitoris inopiam. Si aũt corrupta intentione hoc facit, vt se exoneret a periculo seruandi peccat, non tñ credo eum compellendũ ad restitutionem lucri, licet hoc esset ei consulendũ in pnĩa, vel qđ daret pauperibus. Eodem modo distinguendũ, & iudicandum est, qñ datur species pro specie ad terminum, vt vinum pro vino &c. Extra vbi supra, Greg. 9. Rõne præfati dubij etiã excusatur, qui pannos, granum, vinum, oleum, vel alias merces vendit, vt amplius quam valeãt in certo termino recipiat pro eisdem, si tñ ea tpe contractus non fuerat venditurus. V. Conditionem credo esse attendendam, non solum in hoc vltimo casu, sed etiam vbi datur species pro specie, aut pecunia pro pecunia, sicut notauimus in superiori distinctione. Raina. Tñ satis consulte agerent hoĩes, si a tali contractu cessarent, cũ cogitationes hoium Deo nequeant occultari. Si tñ venderet ad terminum longe maiori precio, quam modo valeat, vsura esset. V. Quia tunc non verisimiliter dubitatur, vtrum plus vel minus valituræ sint, sed præsumeretur ꝙ longe minori. His casibus, & alium adde, ꝙ eps gabellam de feudo ecclesiæ suæ potest retinere, fructibus non computatis in sortem, dum tamen interim feudatarius immunis sit a seruitio, quo pro feudo ecclesiæ tenebatur, & credo quod spirituale priuilegium est ecclesiæ, nec est ad feuda laicalia extendendum.

Vtrum Gratis oblatum inducat vsuram. Cap. CV.

Raimundus. Item gratis oblatum & acceptum non inducit vsuram, dum tamen non sit intentio corrupta.

V. Ex parte scilicet creditoris si forte non credidisset pecuniam, nisi propter spem lucri, in quo casu tenetur totum restituere quacunque intentione dederit debitor ei, siue ex dilectione exorta forte propter mutuum sibi datum, aut propter aliud, siue propter mutuum recipiendum, aut retinendum, vsque ad prolixiorem terminum. Vbi tamen & sola dilectione dat creditori, non potest repetere, nec per retentionem consulere sibi, si forte habet alias de bonis creditoris aliquid. Quid si non sit corrupta intentio creditoris, debitor tamen propter creditum acceptumve vlterius retinendum dat ei aliquid, nunquid creditor tenetur restituere? Credo, quod non tenetur de bona fide consumptis, nec etiam de extantibus: quamdiu probabiliter credit quod ex sola dilectione gratis ei seruierunt. Si autem, vel probabiliter credit vel dubitat, quod propter mutuum receptum, vel vlterius retinendum, ei seruierunt, restituere tenetur. Quando autem debitor non gratis, vel creditor gratis dat mutuum, debitor si habeat alias aliquid de bonis, & sibi consulat per retentionem de vsura quam dedit, non credo ipsum compellendum in foro pœnitentiali ad restitutionem.

Vtrum spes faciat vsurarium. Cap. CVI.

RAimundus. Sed nunquid voluntas, vel intentio, vel spes inducunt vsuram, vbi nullum pactum fuit appositum in contractu mutui. Ad hoc quidam volentes fauere vsuris dicunt, quod nunquam committitur vsura, nisi ex pacto soluantur. Alij dicunt, quibus assentio, quod sola spes, siue intentio facit hominem vsurarium, vnde qui sub tali spe mutuat pecuniam, quicquid postea etiam gratis idest sine sua exactione oblatum vltra sortem recepit, vsura est, siue sit pecunia, siue frumentum, siue vinum. Et breuiter quicquid excogitari possit lucrum, siue illud consistat in dando, siue in faciendo. V. Credo quod domini molendinorum, qui credunt pecuniam pistoribus, vt molant in molendinis eorum, vsurarij sunt. Accipiunt enim vltra sortem in faciendo, & auferunt libertatem debitoribus molendi vbi voluerint. Si tamen debitores propter hoc non sunt damnificati, non tenentur creditores ad restitutionem aliquam eis faciendam, nisi quatenus æstimari debet libertas molendi vbi volebant, pensatis etiam circunstantiis de maiori & minori remotione molendinorum, & facilitate molendi, & qualitate. Raimundus. Fundatur autem hæc opinio in lege, vbi dicitur. Qui ad vsuram non commodauerit, & amplius non acceperit, vita viuet &cæt. Item in Euangelio Lucæ: Mutuum date &cæt. Glossa prima, non in homine spem mercedis figentes, qui si non reddant quod commodastis: reddet Deus, quo iubente fecistis: Tenentur item & illi, qui ueniente termino solutionis, nolunt dare uerbum dilationis debitori, qui est iuramento astrictus soluere, nisi data eis pecunia, uel aliquo æquipollenti, licet expresse non exigant. Extra vbi supra. Vrbanus tertius. Qui non alias mutuo traditurus eo proposito mutuam pecuniam credit, vt licet omni conuentione cessante, plus tamen forte recipiat, & qui merces suas longe maiori precio distrahit, si ad solutionem faciendam prolixi temporis dilatio prorogetur, quam si ei incontinenti precium persoluatur, huiusmodi homines iudicandi sunt malè agere, & ad ea quæ taliter accepta sunt restituenda, in animarum iudicio efficaciter inducendi. V. Quæritur in mentali symonia num est necessaria restitutio? Item si est necessaria in mentali vsura? Respondeo: In symonia est turpitudo vtriusque partis, dantis & accipientis, sed in vsura non est turpitudo dantis, & ideo ex iure diuino & naturali æquitate, facienda est, ei restitutio. Nec posset etiam in hoc casu Papa dispensare, sed ex solo iure humano pecunia symoniacè accepta restituenda est, non illi qui dedit turpiter, sed ecclesiæ. Vnde nec Heliseus præcepit Gyezi restituere alicui pecuniam, quam acceperat a Naaman. Et Papa quod vult potest statuere in hoc casu, posset enim dispensare, quod solum in mentali symonia, sed etiam in illa, quæ pacto esset expressa, retineri posset.

De Fraude vsurarum. Cap. CVII.

RAimundus. Quid si pœna est apposita in contractu mutui, nunquid saltem pœna illa poterit peti absque periculo vsuræ? Ad hoc dico, quod si pœna est iudicialis, & a iudice imposita, & statuta propter puniendam contumaciam debitoris, qui cum possit, contemnit in termino statuto soluere pecuniam creditori, non est vsura. Si vero pœna sit conuentionalis, id est de communi consensu partium in ipso contractu apposita, vt saltem metu pœnæ debitum certa die soluatur, vsura non committitur, dum tamen semper sit intentio recta. Vtrum autem liceat tales pœnas exigere, quantum ad interesse tantum, an & vltra? require infra de pœnis. Si autem ille qui talem pœnam apposuit, consueuit esse vsurarius, præsumitur quod in fraudem vsurarum adiecerit pœnam. Est etiam præsumptio quod sit vsura, si per singulos menses, vel annos dicatur committi. Idem in similibus quæ ab vsurarijs solent specialiter exerceri, talia enim inducunt semper præsumptionem prima facie, quod sit vsura. In iudicio tamen animæ starem confessioni suæ, sed propter præsumptiones contrarias diligentius examinarem conscientiam suam. Item, quid si uendidi prædium tali conditione adiecta, quod quandocunque soluatur precium a me, vel hærede meo, rehabeam prædium ego, vel hæres meus, vel quandocunque a septennio vsque ad nouennium, vel simile, nunquid est vsurarius contractus? Ad hoc dico, quod ibi non est mutuum, & emptor facit fructus suos sine periculo vsuræ, licet venditor iuxta venditionis formam postea recuperet prædium. Et hoc intelligas, nisi in fraudem vsurarum sit facta talis venditio, quod præsumitur ex his coniecturis, scilicet ex eo quod modicum est precium respectu valoris rei. Item ex eo quod aliquid persoluitur vltra summam receptam, puta fuit vendita pro centum, & est in pacto, quod cum rescindetur venditio reddantur 120. Item ex eo quod emptor consueuit exercere vsuras. V. Quid de illis, qui agro seminato emunt fructus inde percipiendos illo anno? Respondeo: Non est vsura ex forma contractus, potest tamen fieri in fraudem vsurarum, vt si tantus est ager & talis, quod verisimile sit quod fructus inde colligendi valeant in autumno plusquã emptor dedit, maxime si talis est persona, quæ contractus huiusmodi consueuit exercere, restitutio in foro pœnitentiali est ei indicenda. Si autem probabiliter dubitatur, vtrum fructus illi plus vel minus debeant valere, quam quod emptor dedit, non est vsura. Eodem modo credo iudicandum de creditore: qui possessionem alienam recipit pro certa pecuniæ quãtitate, ita quod vsque ad certos annos faciat fructus suos. Licet enim iste contractus non sit vsurarius ex forma, potest tamen fieri in fraudem vsurarum. Et reijciendum est in foro causarum ad præsumptiones suprapositas. In foro autem pœnitentiali stabitur eius confessioni, & multum præsumendum est contra talem creditorem, & indicenda est ei restitutio in pœnitentia, si fructus illius terræ verisimiliter crederantur plus longe valere, quam ille dederit, si iustus emptor inueniretur.

De His qui suscipiunt in se mutui periculum. Cap. CVIII.

RAimundus. Item aliquis mutuat pecuniam mercatori, recepturus aliquid vltra sortem pro eo quod suscipit in se periculum, idest si pecuniam vel merces inde emptas portauerit saluas, alias non teneatur sibi etiam de sorte. Item aliquis mutuat Barth. M. sol. vt Cepte reddantur ei centum aurei. & scit vel credit dictos aureos ibi plus valere, recipit autem in se periculum vt & primus, nunquid in his & similibus committitur vsura? Dicunt quidam quod non: cum enim mutuum dicatur, quia de meo fit tuum, ita vt & omne periculum rei mutuatæ ad te transferatur, non videtur incongruum si in casu proposito in compensationem periculi in me suscepti aliquid recipiam. Ar. distin. 88. eijciendus. vbi dicitur, quod ideo pro vsu rei locatæ aliquid potest accipi, quia rei locatæ periculum pertinet ad locantem, secus est in re mutuata. Alij vero notauerunt contrarium, & verius scilicet quod sit vsura. Ar. eiusdem. cap. eiiciens. Vbi enim Grego. assignando differentiam inter mutuum & locatum, ponit tria. Primum, quia in mutuo transfertur periculum in accipientem, secus in locato. Secundum, quia pecunia non deterioratur per vsum, secus in domo, uel equo, vel aliæ re locata. Tertium, quia vsus pecuniæ nullum fructum, vel vtilitatem parit vtenti, secus in vsu agri, vel domus, uel equi, vel alterius rei locatæ, licet ergo in casu proposito cesset prima ratio differentiæ, non tamen cessant duæ vltimæ. Et ideo tutior est hæc vltima opinio, maxime quia tales semper faciunt tale mutuum propter spem lucri pecuniarij, quod non licet, præterea videtur fieri in

in fraudem vsurarum. Et expressa est hodie decre. extra vbi supra. Gregorius 9. Nauiganti vel eunti ad nundinas certam mutuans pecuniæ quantitatem, pro eo quod suscipit in se periculum, recepturus aliquid vltra sortem, vsurarius est censendus. Raimundus. Posset tamen hic excogitari casus in quo non esset vsura vltra sortem accipere, puta dum ego emerem, vel essem paratus emere certas merces de pecunia, & tu propter nimiam instantiam fecisti me cessare a tali emptione, ideo vt tibi mutuarem. Et ego dico, volo, quod ibi reddas mihi tantum quantum essem ibi habiturus de istis mercibus, si eas illuc deferrem: recipio tamen in me periculum vt supra dictū est, & hoc ideo, quia istud recipiet tanquam interesse quodlibet.

De Contractibus illicitis annuorum redditũum.
Cap. CIX.

GVilielmus. Quid de illis, qui a communitatibus ciuitatum, vel a monasteriis emunt certos annuos redditus, vel certos modios annuos ad vitam suam? Respondeo, non est vsura ex forma contractus, cum tamen huiusmodi redditus annuus personalis sit, siue bursalis, non prædialis. Credo (licet quidam legistæ dicant contrarium) quod illicitus est contractus, tum quia venditor facile posset desiderare mortem emptoris, vt sic liberatus esset, tum quia nullum est emptoris periculum de sterilitate terræ, aut tempestatibus, quæ solent fructus terræ iam paratos ad messem aliquando destruere, quia periculum emptoris prædiorum aliquando in tantum est, quod etiam expensas laborum aliquibus annis amittit. Quid de illis qui emunt, vel dono, forte occasione alicuius seruitij præcedentis, accipiunt molarium, siue vsufructum alicuius castri, vel villæ, quem contractum indifferenter exercent, præcipue cum ecclesijs, & monasterijs. Ad hoc credo quod si aliquis aduocatus gratis seruiuit monasterio, vel ecclesiæ de aduocatione & consilio suo, uel etiam diues gratis & pura intentione de pecunia, licite possunt recipere huiusmodi vsufructum, vel aliud donum gratis datum. Idem dico, si nullo adhuc impenso seruitio receperunt donum a monasterio, dum tamen sit semper recta intentio, & studeant fideliter respondere in seruitio competenti, ne aliàs bona pauperum consumere videantur. Idem dico de illis, qui emunt, nisi sit facta talis venditio in fraudem vsurarum, quod præsumitur ex circunstantiis positis, & etiam ex ætate & sanitate, ex quibus potest haberi præsumptio vtrum multum vel parum debeat viuere, & tamen de his circunstantiis positis & etiam ex ætate & sanitate, ex quibus potest haberi præsumptio, vtrum, vel parum debeat viuere, & tamen de his circunstantiis in iudicio animæ serua, quod dixi supra, scilicet vt stetur confessioni eius in pœnitentia, & diligenter examinetur. Caute tamen & discrete ne decipiaris, & pro posse. Si tamen in tali venditione monasterium esset enormiter, vel manifeste deceptum, licet fuerit pura venditio, & recta intentio, nec fuit dolus adhibitus, & ideo excusetur ab vsura, tamen debet remouere deceptionem, vel supplendo iustum precium, vel restituendo rem precio, quod numerauit sibi reddito. Fiet autem æstimatio deceptionis non secundum tempus præsens, * in quo forte res multum meliorata est, præsertim si per industriam emptoris. Sed secundum tempus in quo venditio facta fuit. Item non tenetur fructus, quos percepit medio tempore, computare in præcio. excusatur enim propter bonam fidem, & iustum titulum, & laborem, & similia. V. Item nota, quod vbi emuntur aliqui prouentus, vel redditus ad vitam venditoris, seruatis circunstantijs de quibus loquitur hic magister, tolerabilis est huiusmodi emptio: quia non est periculum quod alter desideret mortem alterius, sed vbi emitur ad vitam ementis, nō est tutum, ne uenditor desideret mortem emptoris. Ideo enim inhibita est promissio præbendæ, vel beneficij non vacantis, & pactum de futura successione in hæreditate testatoris, pactum dico factum dum adhuc viuit, non tamen dico præcise mortale esse peccatum, emere vel vendere ad vitam ementis, quia non inuenio hoc inhibitum vbi seruantur debitæ circunstantiæ. Quid de illis qui emunt boues, vel oues a pauperibus, quos forte non habent? Respondeo: vbi emit quis a paupere, vel etiam a diuite huiusmodi animalia, quæ scit vel credit ipsum non habere, & quasi iam tradidisset ei, locat ei pro certa annua pensione vsura est, vel ad minus præsumendum est in fraudem vsurarum fieri. Idem credo de illis, qui scienter emunt fructus terrarum ab illis, qui eos non habent. Si autem sine fraude & bona fide fiat huiusmodi emptio, non credo emptorem peccare, quandiu durat bona fides. Quid de illis qui emunt equos certos reddendos a venditore in certis nundinis, emunt inquam minori precio quam valeant tempore contractus? Respondeo. Vsura est, nisi verisimiliter dubitetur equos illos tempore solutionis plus vel minus valituros, sicut dictum est supra in quibusdam casibus, vel vbi sciatur, aut probabiliter credatur quod tantundem valituri sint, vel minus. Quid de illis, qui agrum statim seminatum, vel verius fructus agri illius anni emunt certo precio? Respondeo. Non est vsura ex forma contractus, sed in fraudem vsurarum præsumendum est fieri, nisi probabiliter dubitetur fructus percipiendos plus, vel minus valituros in messe, quā emptor emerit, vel sciatur aut credatur non plus esse valituros.

De Traditionibus Boum ad mediationem.
Cap. CX.

QVid de illis qui tradunt Boues ad mediationem, siue in censum vulgariter pro certis sextarijs bladi? pacto ꝗ si moriantur vel deteriorentur, conductor subeat medietatem periculi. Si autem meliorentur, habeat medietatem commodi? Respondeo. Reuera, licet locare Boues sicut Equos, uel ad diem, vel ad annum, dum tamen conductor non grauetur immoderatè in mercede. Pactum autem de communicando damno & commodo rei locatæ iniquum est ex parte locatoris, nisi probabiliter dubitetur, vtrum conductoris, vel locatoris melior aut deterior sit conditio, vel vbi credatur quod conductoris non sit deterior. In proposito tamen supra pacto videtur conductoris deterior conditio, quia vix aut nunquam potest habere commodum tantum de melioratione Bouis, quantum potest habere damnum de morte. Si tamen locator timens ne conductor grauaret Bouem, si non timeret de periculo huiusmodi pactum apponat, firmiter proponens, quod si Bos sine culpa conductoris periret, de illo periculo nihil exigeret ab eodem, non credo quod peccaret, nisi propter scandalum eorum qui ignorarent eius intentionem. Illud tamen verum est, quod conductor rei potest in se suscipere periculum rei conductæ, & casus fortuitos quantum est de natura contractus. Sed in proposito casu non tantum est locatio & conductio, sed societas in periculo in melioratione, & deterioratione Bouis.

De Traditione animalium ad crementum.
Cap. CXI.

QVid de ouibus, vel animalibus quæ traduntur ad crementum? Respondeo? In huiusmodi traditione potest interuenire contractus societatis tantum, vel locationis, & conductionis tantum: possunt & concurrere contractus mutui, & societatis. Contractus societatis tantum, vt quādo quis habens viginti capita ouium, iniuit societatem cum alio habente totidem, & communicant ad inuicem ipsas oues, & periculum, emolumentum & expensas circa custodiam & pastum earum. In quo casu si veniat pactum inter eos, quod de fœtibus reparentur capita demortua, aut de velleribus, & pellibus emantur alia ad augendum gregem. Aut si ineant aliud pactum licitum & honestum, non peccant, dum seruetur æqualitas inter eos, ita quod ex huiusmodi pacto nō videatur esse deterior uel melior, vnius quam alterius conditio. Itē locatio potest esse & conductio tantum, si quis habens decem capita tradat ea alicui custodienda & pascenda sub certa mercede pecuniæ, vel participatione prouentuum gregis. In quo casu si dominus retinet sibi periculum eorum capitum, nec alias in pactis & conuentionibus grauet conductorem, licitus est contractus. Item possunt concurrere contractus mutui & societatis, vt cum quis habens decem capita, tradit ea æstimata alicui, puta pro decem solidis, ita quod teneatur reddere medietatem sortis scilicet decem solidos, quicquid contingat postmodum de ouibus, & tunc perinde est ac si creditor dedisset ei mutuo decem solidos ex quibus, comparatis decem capitibus, contraxisset societatem cum creditore habente decem alia capita, ita quod sint communia, & ipsi socij sint in periculo & prouentibus. In quo casu si contemplatione mutui grauet creditor debitorem in contractu societatis, vsura est. Et in hoc casu procedendum est, sicut dictum est in primo casu, contracta societate. Illud autem valde iniquū est, cum quis certa capita ouium tradit ęstimata certo precio, & sub eo pacto contrahit societatem, quod totam de prouentibus recipiat sortem, antequam alius aliquid inde percipiat vel pacificatur, ꝗ de fœtibus reparentur capita casu demortua

mortua antequam alius aliquid percipiat de prouentibus, hoc est enim quasi tradere oues immortales. Et generaliter vnum est, quod vbi probabiliter dubitatur vtrum istius uel illius deterior sit conditio, in forma conuentionis siue pacti adhibiti in contracta societate, non est peccatum. Vbi autem ad arbitrium boni viri grauatur alterius conditio, peccatū est ex parte grauantis, si scienter hoc faciat, & teneatur ad restitutionem. Non potest tamen dari generalis doctrina super huiusmodi traditionibus ouium propter varietatem traditionū, & dolos qui super talibus excogitantur a quibusdam.

De turpi lucro. Cap. CXII.

RAimundus. De quibusdam autem qui tempore messis, vel vindemię emunt annonam, vel vinum vilius, vt postea vendant carius. Dico quod peccant, & turpe lucrum est. V. Intelligendum est hoc si fiat ex cupiditate, tunc enim est peccatum mortale, siue clerici, siue laici sint qui hoc faciunt. Quando autem laicus non ex cupiditate, sed vt prouideat sibi, & suis, emat aliquid, vt post carius vendat, siue annonam, siue aliud, non audeo dicere esse mortale. Clericus etiam si rem alienam emat, vt eam per suam industriam melioratam, vel mutata forma vendat carius, quam emerit, non credo quod peccet, vt si pullum emat equi, & nutriat, vel tabulam emat, & inde facit imaginem. Annonam itaque, vel vinum emere prædicto modo ex cupiditate, omnibus illicitum est. Raimundus. Secus si aliquis propter necessitatem emat, & postea non indiget sicut credebat, hic potest licite vendere, prout venditur communiter in foro, licet vendatur carius, quam emerit. In hoc tamen primo grauius peccant clerici quam laici, neutros tamen dico teneri hic ad restitutionem faciendam certæ personæ, sed debent erogare tale lucrum in vsus pauperum. Potest enim emere si timetur caristia in terra, & videt victualia extrahi de terra, dummodo non ut carius vendat, sed ne gens fame pereat, exemplo Ioseph. V. Idem credo de illo qui emit annonam, vel vinum, causa negociandi, dum tamen non ex cupiditate hoc faciat, sed vt lucro moderato sibi prouideat, maxime cum aliud genus negociationis non nouit, nec alias habet vnde sustentetur. Raimundus. Illos econtra credo tanquam nephandas beluas detestandos, qui ea intentione emunt aureos, vel alias monetas, vel res venales, & præcipue victualia, vt de talibus caristiam inducant. Item qui annonam veterem mutuant, vt recuperent nouam, vsuram committunt, quia meliorem rem recuperare volunt. V. Istos non audeo condemnare, si ad hoc mutent, vt proximo subueniant, dummodo non auferant ei libertatem liberandi se interim soluendo veterem, vel si probabiliter dubitetur vtrum plus vel minus valitura sit tempore solutionis, aliàs verum est quod dicit magister.

De Legibus vsuras permittentibus, vtrum teneant. Cap. CXIII.

RAimundus. Quid de legibus quæ permittunt vsuras exigi, nunquid tenent? Breuiter dico, quod non, quia prohibitæ sunt iure naturali: sed contra tale ius nulla lex, nulla dispensatio potest admitti. Item quia par in parem non habet imperium, multominus minor in maiorem, ergo Imperator terræ non potuit condere legem, contra Imperatorem cœli. Præterea dicit Imperator, quod sacræ leges non dedignantur imitari sacros canones, specialiter in matrimonijs, & vsuris, sed secundum canones non possunt exigi, ergo nec secundum leges. Item dicit Imperator se amplecti quatuor concilia vniuersalia a Deo, ut per ea suis legibus derogetur, sed in Niceno concilio, quod est vnum ex illis quatuor vsuræ reprobantur, non est quo iudice repetantur, scilicet vsurę, quia ibi respicitur factum & non ius. Illę tamen leges quæ permittunt vsuras exigi ratione interesse, vel ratione moræ, bonæ sunt, & approbandæ, si sanè intelligantur, vt dixi supra ex Codice libro 4. Si usuræ illicitæ solutæ sint in sortem computentur, si autem sors iam soluta erat, vsuræ ēt indebitæ repetentur. Ex pacto solutę licet peti non poterant, tamen repeti non possunt, nisi vltra modum licitum datę sint. Vsurarum modus ex personarum delectu spectandus est. Illustres enim trientes vsuras stipulari possunt, negociatores bisses, cœteri semisses. Vltra duplum intra anni tempus vsuræ nulla occasione exigi possunt, etiam si pignora pro illicitis usuris obstricta sint. Item vsurarum vsuræ nulla arte exigi possunt:

De Compellendis vsurarijs ad restitutionem. Cap. CXIIII.

COmpelluntur vsurarij restituere vsuras a iure, & a iudice. A iure, quia si sint publici vsurarij, ipso iure sunt excommunicati, quantum ad tria scilicet quod non debent recipi ad communionem altaris, nec eorum oblationes, nec ipsi ad Christianam sepulturam, si in hoc peccato decesserint. A iudice, quia potest quemlibet vsurarium cogere ad restituendas vsuras, si necesse fuerit etiam per maiorem excommunicationem, omni appella. remota. Item quia si vsurarius repetat ab illo vsuras, repellitur per exceptionem, donec ipse restituerit vsuras, quas ab alijs male acceperit, vel saltem fecerit posse suum. Eisdem modis compelluntur hæredes vsurariorum, siue sint filij, siue extranei. In foro autem pœnitentiali indubitanter tenentur tam vsurarij, quam hæredes ad solidam restitutionem omnium vsurarum, quas illicite acceperunt, vel saltem posse suum faciant & doleant de peccato, & quia non possunt plenè restituere, & proponant in animo restituere, si peruenerint ad pinguiorem fortunam, & semper pro posse nitantur. Ad hoc possunt etiam tales contriti, & satisfacere non valentes postulare dilationem, vel causa eleemosynæ sibi remissionem fieri, ab eo cui tenentur restituere, & sic erunt in statu saluandorum, aliter non. Qualiter autem & inquantum teneantur hæredes, & etiam de forma restituendi similiter, siue sit soluendo siue non, vsurarius vel hæres eius, require per simile, supra de rapina. Si clericus est vsurarius, vel hæres vsurarij, & non vult satisfacere, ab officio suspendetur, & si emendari noluerit, deponetur. Porro in foro pœnitentiali procedetur, vt supra dictum est, ita tamen quod non de rebus ecclesiæ, quæ sunt pauperibus deputatæ, sed de suis hoc faciat fideliter, iuxta posse, nisi quatenus de pecunia illa, vel alia qualibet sua expenderit in vtilitatem ecclesiæ. V. Videtur magister innuere, quod clericus qui debet aliquid ex maleficio, non potest illud soluere de bonis ecclesię suæ, quod ego non credo, nisi talis sit qui bona habeat patrimonialia, aut aliunde quā de ecclesia acquisita. Alias credo quod de bonis ecclesię suæ, idest de fructibus quos legitime percipit de ecclesia sua, se liberare potest. Extra 5. de vsuris. Alexan. 3. Cogendi sunt vsurarij manifesti, vel his a quibus extorserunt, vel eorum hæredibus vsuras restituere, vel his non superstitibus pauperibus erogare, si tamen habeant vnde possint, alioquin eos nota paupertas excusat. Filij ad restituendas vsuras, ea sunt districtione cogendi, qua parentes si viuerent cogerentur. Idipsum & contra hæredes extraneos credimus exercendum.

De Rebus emptis, ex pecunia vsuraria. Cap. CXV.

POssessiones vero quæ de vsuris sunt comparatæ debent vendi, & eorum prætia his a quibus vsuræ sunt extortæ restitui. Raimun. Pone quod vsurarius emit equum, vel prędium de pecunia vsuraria, & donat rem illam alteri: postea efficitur non soluendo. Quæritur vtrum ille qui soluit vsuras, possit cum effectu petere rem emptam de vsuris ab ipso possessore, & vtrum ille in foro pœnitentiali teneatur restituere? Videtur quod non, quia precium ex re furtiua redactum non est furtiuum, a simili, res empta de pecunia vsuraria non est vitio vsuræ subiecta. Item quia secundum regulam vitia personalia non transeunt ad successores. Ego tamen credo contra cum Ala. quod iste potest petere, & ille tenetur restituere. Ex presse enim dicit decr. hæc. extra e. cum tu. Succedit enim hic res loco precij, sicut econuerso alibi. V. Quod ait. Tenetur restituere. hoc credo verum esse, quando habuit ex lucratiua causa rem emptam de pecunia vsuraria. Secus si emisset, uel ex alia causa non lucratiua adeptus esset rem bona fide ab vsurario, non credens forte eum esse vsurarium, aut credens rem illatam esse emptam, non de pecunia vsuraria, aut ipsum vsurarium habere alias vnde non posset reddere vsuras. Sed nunquid uir qui duxit uxorem raptoris, vel usurarij filiam, potest accipere dotem de rebus illis, cum quicquid habet non sufficiat ad reddendum quod rapuit, uel habuit de vsura? Respondeo. Licet dos non proueniat ex causa lucratiua, sed recipiatur propter onera matrimonij portanda; si tamen maritus sciens ueritatē, aut crassa ductus ignorantia contraxit cum hmōi filia, non debet recipere dotem de rebus hmōi, de æquitate canonica, licet de subtilitate iuris ciuilis aliter forte posset

posset dici. Si autem probabili ignorantia ductus est, quia credebat non esse vsurarium, vel alias esse soluendo, potest dotem in solidum recipere, licet postmodum sciat veritatem. In creditore autem, qui recipit quod sibi debetur a raptore, vel ab vsurario, non distinguo, nisi quia bona fide crediderit ei pecuniam, vt ex illa sibi commodum suum faceret, & in crastino forte ex ea se liberaret. Non est simile de marito quantum ad dotem, vt dictum est, quia socer dando dotem genero efficitur pauperior, nisi quatenus releuatur ab onere alendæ filiæ. Sed debitor non fit pauperior recipiendo mutuum a creditore, vel emptor, aut venditor recipiendo rem, vel precium rei venditæ. Creditor autem, qui mala fide credidit pecuniam, puta ludenti in alea, vel daturo meretrici, aut histrioni, vel alias dilapidanti bona sua, non debet huiusmodi debitum recipere ex rebus prædictis. Similiter nec ille, qui ex causa lucratiua agit. Cæteri autem omnes quibus debetur ex contractu vel quasi, ex maleficio vel quasi, possunt recipere quod sibi debetur ex rebus huiusmodi, dum tamen rem furtiuam, vel raptam, aut vsurariam in ipsa specie non recipiant, maxime secundũ illos qui dicunt, quod in usura non transfertur dominium. Secundum etiam illos qui dicunt contrarium, credo quod ipsa res vsuraria in specie non debet recipi in solidum, quia debitor qui eam dedit pro vsura, potest eam abducere a creditore, si extat: nec posset creditor pro ea aliam ei soluere ipso inuito.

De Vsuris contractis circa pignora. Cap. CXVI.

Circa pignora sæpe oritur quæstio talis: Creditor accipit pecuniam, vult omnes fructus perceptos bona fide deductis expensis computare in sortem. Sed si quid residuum fuerit de sorte, postulat debitorem compelli ad solutionem. Quæritur vtrum ad hoc cogendus sit debitor, vel non, vel qualiter sit consulendum creditori. Ad hoc credo plura auxilia sibi esse parata. Potest enim per actionem personalem petere coram iudice. Item potest alij pignus sibi obligatum impignorare. Item potest uendere pignus etiam inuito & contradicente debitore, nisi debitum offeratur. Circa venditionem tamen est adhibenda distinctio, quia aut certa pacta fuerunt inter creditorem & debitorem firmata super venditione pignoris in certo tempore, vel loco, vel certæ personæ speciali modo facienda, aut nullo modo facienda, aut nihil super hoc conuenit inter eos. In primo casu debet creditor prius notificare debitori, & postea poterit vendere secundum formam conuenientem, & non aliter. In secundo, videlicet cum pactum fuit appositum, ne venderet, etiam tunc non potest vendere, sed debet prius ter denunciare debitori vt soluat, si cessauerit, poterit postea vendere, aliter si ante trinam denunciationem venderet furti teneretur. In tertio vero scilicet cum nihil conuenit, sufficit vna denunciatio, & postea elapso biennio poterit fieri venditio. Potest etiam cogi per ecclesiam supradictis modis, si est de foro suo, vel quicunque sit in modum denunciationis, ratione peccati, vel in modum reconuentionis. V. Quando creditor trahit debitorem in iudicio super aliqua re coram ecclesiastico iudice, quia tunc debitor conuentus potest creditorem reconuenire coram eo iudice. Bene dicit ratione peccati, propter quod ecclesia potest de omnibus causis cognoscere per modum denunciationis, & compellere ad agendam pœnitentiam. Raimundus. Et si forte post inceptam causam uellet debitor desistere, videtur quod ad petitionem creditoris posset eum cogere iudex ecclesiasticus, vt responderet ei coram eo, vel satisfaceret. Sæpe enim iudex potest & debet iudicare indirecte, & occasione alterius quæstionis motæ coram eo de re, de qua alias non posset.

Adhuc de eodem. Cap. CXVII.

Item nota, quod creditor potest exigere, vel compensare non solum expensas quas fecit colligendo fructus, sed etiam quas fecit bona fide, circa rem pignoratam. Item si casu fortuito, uel sine culpa sua res perijt, vel deteriorata est, non tenetur creditor, sed si dolo, uel culpa sua, tenetur. Item si vendito pignore bona fide creditor minus accepit quam erat in sorte, potest agere ad residuum. Si vero plus tenetur restituere debitori. Item nota, quod sicut potest agere debitor contra creditorem, vel econuerso, ita & hæres debitoris contra creditorem, vel contra hæredem eius, & econuerso. Et si forte creditor vel hæres eius rem sibi obligatam alteri impignorauit, uel alio quoque modo in alium transtulit, possessor tenetur computare in sortem non solum fructus quos ipse percepit, sed etiam omnes quos & anteriores perceperant a tempore primi contractus. Ipsa enim fructuum perceptio, ipso facto attenuat sortem. Item extra ubi supra. de usuris. Alexander tertius. In concilio Turon. Nullus constitutus in clero, aliquod genus usuræ exercere præsumat. Et si quis alicuius possessionem data pecunia sub hac specie in pignus acceperit, si sortem suam, deductis expensis, de fructibus iam percepit, absolute possessionem restituat debitori. Si uero aliquid minus habet eo recepto, possessio ad dominum reuertatur. Quod si post huiusmodi constitutum in clero quisquam vsurarum lucris insistat, ecclesiastici officij periculum patiatur, nisi forte ecclesiæ beneficium fuerit quod redimendum ei, hoc modo de manu laici videatur. Item eos qui de possessionibus, vel arboribus quas tenere in pignore noscuntur, sortem deductis expensis receperunt, ad eadem pignora restituenda, sine vsurarum exactione, ecclesiastica dis. compellas. Si terram titulo pignoris detinetis, & de fructibus eius sortem recepistis, prædictam terram clerico memorato reddatis, nisi terra ipsa de feudo sit monasterij vestri.

De Communitatibus in vsura. Cap. CXVIII.

Raimundus: Quid de communitatibus quarundam ciuitatum, quæ dant pecuniam ad vsuram, maxime in Lombardiam, nunquid omnes ciues sunt vsurarij propter hoc, & per consequens in statu damnandorum? Respondeo sic, omnes quorum auctoritate fit vel consensu. V. Quid de regibus & principibus qui compellunt ad reddendum vsuras? Respondeo: quod tenentur ad restitutionem, etiam si nihil ad eos inde peruenerit. Quid de regibus, & principibus, qui a Iudæis multa recipiunt, cum tamen sciat eos nihil habere nisi de vsura, & quod bona quæ possident non sufficerent ad restitutionem? Respondeo: tenentur ad restitutionem taliter perceptorum, si ex causa lucratiua ea perceperunt. Si autem non ex lucratiua, possunt accipere quod sibi debetur, sicut & alij creditores. De seruientibus autem vsurariorum, credo quod possunt accipere mercedem suam de rebus huiusmodi, si seruiant eis in licitis, & honestis, aut necessaris: quia utilitas quam consequuntur huiusmodi vsurarij ex operibus huiusmodi seruientium, compensatur cum mercede, quam dant seruientibus illis, nec possunt dici pauperiores propter mercedem datam, cum loco mercedis habeant commodum operarum. Si autem in inhonestis, aut illicitis non credo quod debeant recipere mercedem de rebus huiusmodi. Idem etiam iudicandum est de cultoribus prædiorum usurariorum, & de aliis mercenariis eorundem.

Adhuc de eodem. Cap. CXIX.

Raimundus. Quod autem dictum est de communitatibus pecuniam ad vsuram præstantibus, quod omnes sunt vsurarij, quorum auctoritate, vel consensu fit, dico, & idem si collegium aliquod accipit pignus in casu non concesso. V. Sed nunquid singuli de collegio tenentur insolidum restituere, quod collegium habuit ex usura? Respondeo. Licet usurarij sint (ut dicit magister) illi quorum auctoritate, & consensu talia fiunt, non credo tamen quod tenentur ad restitutionem, nisi quantum ad eos peruenerit de vsura, uel quantum releuati sunt ab expensis, quas fecissent de suo in sustinendis oneribus communitatis, nisi forte præstiterint auctoritatem compellendo, aut præcipiendo communitati taliter fœnerari, quæ alias non esset factura hoc. In hoc casu credo eos teneri in solidum. Quid de illo, qui consulit alicui ut fœneretur. Item, quid de illo, qui dat amico suo, uel consanguineo pecuniam, ucl commodat gratis, ut ex ea fœneretur. Item, quid de eo, qui contrahit societatem cum alio ad fœnus exercendum. Item quid de eo, qui dat vsurario mutuam pecuniam ad participationem lucri vsurarum. Nunquid in his omnibus casibus tenentur in solidum qui hoc faciunt, an tantum de eo, quod ad eos peruenit de usura. Respondeo secundum quosdam. Tales qui inducunt alios ad fœnerandum, alias non fœneraturos, tenentur in solidum. Si autem alias erant fœneraturi, non tenentur nisi quantum ad eos peruenerit. Ego credo, sine præiudicio, quod in neutro casu tenentur, nisi inquantum ad eos peruenit hi, qui taliter inducunt alios ad fœnerandũ, & melior est con-

conditio talium in hoc casu, quam in rapina vel furto, vbi qui præstant auctoritatem tenentur ad restitutionem, etiam cum nihil ad eos peruenerit de maleficio. Et hoc ideo, quia rapina, vel furtum contra voluntatem domini fit, qui patitur damnum: sed vsura de voluntate domini peruenit ad creditorem, nec inuenio iura dare actionem debitori, contra huiusmodi inductores, ad repetendum vsuras ab eis, quas ipsi debitores soluent vsurarijs, vel taliter inductis per alios, cum ad inducentes nihil peruenerit de vsura, sicut dant iura actionem contra illos, quorum opere, vel consilio, vel ministerio furta fiunt & rapinæ, licet nihil ad eos peruenerit.

Vtrum à Christianis liceat Iudæis vsuras exigere.
Cap. CXX.

RAimundus. Item nunquid Iudæus potest exigere vsuram a Christianis, aut nunquid Christiani a Iudæis, vel Paganis, vel cæteris hostibus fidei Christianæ? Ad primum respondeo, quod peccat Iudæus mortaliter, & ad relaxandas vsuras Christianis potest compelli ab ecclesia indirecte, scilicet per subtractionem communionis Christianorum, vel saltem compellendi sunt a principibus Christianis, & ab ecclesia prædicto modo, vt non exigant immoderatas vsuras. At vero expresse videtur sentire Ambrosius, quod licite a talibus hostibus possunt exigere vsuras Christiani. Gratianus. Causa 14. quæst. 4. Nam a quo vsuræ exigendæ sint Ambrosius testatur dicens. Ab illo exige vsuram, cui merito nocere desideras, cui iure inferuntur arma. Huic legitime auferuntur vsuræ, quem bello vincere non potes. Ab hoc vsuram exige, quem non sit crimen occidere, sine ferro dimicat, qui vsuras flagitat, ergo vbi ius belli, ibi ius vsuræ. Raimundus. Super hac auctoritate sunt opiniones variæ. Dicunt enim quidam, quod loquitur secundum antiqua tempora, quando permissum erat Iudæis in lege accipere vsuras ab alienigenis, iuxta illud. Non fœneraberis fratri tuo, sed alieno. Alij intelligunt, & exponunt de Iudæo, ab illo scilicet Iudæo, vsuram, idest magnam pensionem &c. Alij intelligunt de Paganis & hostibus reipublicæ, sicut litera plane sonat, talibus enim & aperte, & per insidias, & omnibus modis possunt tanquam indignis auferri, quæ male detinent. Secus de Iudæis, quia illi serui nostri sunt, & parati seruire nobis. Alij dicunt, quorum opinio communior est: quod a nullo homine Christiano Iudæo, Pagano, vel alio licet exigere vsuras. Et exponunt literam negatiue sic: Ab illo exige vsuram, cui tu quicunque sis merito nocere desideras, sed nulli merito debes desiderare nocere, ergo a nullo debes vsuras exigere. Extra quinto de vsuris Innocentius tertius. Iudæos ad remittendas vsuras Christianis per principes, & potestates compelli præcipimus seculares. Idem in gene. concil. Quanto amplius Christiana religio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit. Itaque statuimus vt si decætero Iudæi a Christianis graues, immoderatasve vsuras extorserint, Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non sint Christianis infesti, sed potius a tanto grauamine Iudæos cohibere.

Vtrum Vsuram ab vsurario acceptam teneatur quis ei restituere. *Cap.* CXXI.

RAimundus. Sed pone, quod Christianus accepit vsuras a Iudæo cui restituet? videtur quod Iudæo, per ea quæ dicta sunt supra. Ita tamen si ipse restituat omnes vsuras quas accepit, quod nisi uelit facere, sanius Christiano consulo, quod cum auctoritate ecclesiæ restituat, nomine Iudæi illis Christianis, a quibus ipse Iudæus exegerat vsuras, & notificet hoc Iudæo, vt sciat se liberatum ab illis Christianis per istius solutionem. Nec poterit ab eo repeti, cum vtiliter gesserit negotium ipsius Iudæi, & ideo velit nolit, tenetur habere ratum. Sed nunquid idem Christiano? Satis credo quod sic. Veruntamen in vtroque sensu liberatur iste Christianus restituendo vsuras illi a quo accepit, siue iste sit Iudæus, siue Christianus. Salubrius tamen est primo dictum, scilicet vt soluat illis quibus iste tenetur, deponat pecuniam in æde sacra, uel alio tuto loco. Similiter cum auctoritate ecclesiæ, vt cum iste satisfecerit recipiet eam. V. Hoc inquam est salubrius quando factum est occultum, & non timent scandalum nec periculum taliter soluentis. Alias sufficit quod fiat restitutio illi, a quo sunt receptæ vsuræ. Raimundus. Sed quid si scitur persona cui est restitutio facienda, sed tamen est absens in remotis partibus, vel nescitur in quo loco sit. Adhoc dico, quod cum nescitur vbi sit, detur pauperibus cum auctoritate ecclesiæ, si autem scitur, mittat ei, si aliquo modo potest fideliter & secure, si non potest det pauperibus, vt supra cum auctoritate ecclesiæ. Guilhielmus. Quod ait, mittat ei, hoc semper est, cum commode fieri potest, pensandæ sunt tamen circunstantiæ, scilicet quantitas rei debitæ, & remotio loci, & expensæ loci quæ fierent mittendo, & paupertas vel diuitiæ illius cui facienda est restitutio, quia tam modica posset esse rei summa, & tantæ expensæ, quæ fierent in mittendo: & tam diues ille, cui facienda est restitutio, quod nullo modo deberet velle pro re tam modica proximum tantum grauari, & tunc non oportet quod mittatur, & in talibus ad arbitrium boni viri recurrendum est.

Vtrum Vsurarius teneatur omnia de vsura acquisita restituere. *Cap.* CXXII.

ITem quæro vtrum vsurarius teneatur restituere non solum pecuniam vsurariam, sed etiam quicquid cum ipsa lucratus est, & fructus perceptos ex re empta de pecunia funebri. Adhoc dicunt quidam quod sic, quia quæ ex radice corrupta procedunt corrupta sunt. Difficile enim est, vt ait Leo. vt bono peragantur exitu, quæ mala sunt inchoata principio. Ambro. Si quis vsuram accipit, rapinam facit. Et Hiero. Vsuras quærere, vel fraudare, aut rapere nihil interest. Sed in rapina & furto videtur ad ista teneri, ergo & in vsura. Verum quoniam qui nimis emungit, sanguinem elicit. Dicamus cum aliis, quod teneatur vsurarius restituere quicquid vltra sortem accepit a debitore, occasione sortis, pacto præcedente, vel intentione corrupta. Guilhielmus. Quicquid inquam sic recepit a debitore, aut etiam de re debitoris habita per vsuram. Vnde si habuit de vsura terram, vel pecus, quicquid de naturalibus fructibus ipsius terræ uel pecoris habuit, & pensionem aut mercedem terræ, vel pecoris si ea locauit restituere tenetur. Credo etiam quod restituere teneatur ei damna, quæ propter solutionem vsuræ passus est, vt si domum suam, vel prædium oportuit propter hoc distrahere viliori precio, quam valeant, & aliam domum conducere ad vsum suum, aut si oportuit eum accipere ad vsuram ab alio vsurario, propter vsuras prædictas soluendas. Si autem ex pecunia vsuraria negociatus est, & lucratus, aut emit inde prædium & fructus percepit, nec lucrum, nec fructus huiusmodi tenetur restituere. Idem etiam credo de lucro habito de re furtiua, vel rapta per negociationem, aut per comparationem redditus, vel prædij factam de re huiusmodi furtiua, aut rapta. Raimundus. Expensas tamen potest deducere, & forte operas suas moderatas: vt in his etiam agatur cum eo mitius quam cum fure, vel raptore. Guilhielmus. Quia fur, & raptor non deducunt expensas nec operas suas, quod tamen intelligo si agatur in forma iudicij, in foro autem pœnitentiali non credo hunc rigorem esse seruandum, iniquum enim esset aliquem locupletari cum damno alterius, postquam ei plene satis actum esset de damno. Raimundus. Consulo autem, vt satisfacto de vsuris, petatur venia ad cautelam de debitore, quia forte præter præmissa esset ei aliquid vltra restituendum. In summa nota quod vxor vsurarij & familiæ debent procedere sicut uxor & familia raptoris. Require supra capitulo de rapina. Guilhielmus. Intellige da familia non mercennaria, de mercenariis, enim locantibus operas suas, tene quod dictum est supra scilicet, quod possunt accipere, quod sibi debetur de rebus vsurarij.

Vtrum sub alieno nomine liceat vsuras accipere.
Cap. CXXIII.

RAimundus. Item nota, quod sicut prohibetur aliquis accipere vsuras nomine suo, ita & alieno. Guilhielmus. Quid de seruientibus vsurariorum, qui numerant pecuniam pro dominis suis ad vsuram, & vsuras accipiut ad opus eorum, & de mandato eorum, nunquid tenentur ad restitutionem cum nihil ad eos inde peruenerit? Respondeo. Non credo quod teneantur præsertim si ijdem vsurarij per seipsos, vel per alios ministros huiusmodi vsuras exercent, quamuis non per istos. Raimundus. Denique si quis vsuras accepit alieno nomine siue sit tutor siue curator, vel quicunque alius, tenetur ad restitutionem, si ille cuius nomine accepit, vel non est soluendo, uel non vult restituere. Nam & facientes, & consentientes par pœna constringit. Guilhielmus. De tutore, & curatore, pro eo quod præstant auctori-

auctoritatem talibus contractibus, & illi quorum tutelam gerunt, vel curant per se non essent talia facturi, potest concedi, quod dicit magister, de alijs autem qui nondum præbent ministerium, dic sicut dictum est de seruientibus vsurariorum.

De Repetendis vsuris. Cap. CXXIIII.

RAimundus. Patet ex præmissis quod debitor non tenetur soluere vsuras, & si soluit potest repetere. Sed quid si iurauit se soluturum: nunquid tenetur soluere? Dic quod potest si vult debitor denunciare ecclesiæ, vt compellat ipsum vsurarium per cen. eccle. ad relaxandum ipsum iuramentum. Si per hanc viam non vult, procedere debet persoluere vt satisfaciat Deo & iuramento, & postea poterit repetere. Quid si iurauit quod solueret vsuras, & non peteret? dico quod non repeteret directe propter vim iuramenti, sed indirecte bene repetet, scilicet denunciando ecclesiæ crimen illius, vt compellatur ad pœnitentiam, quam non potest agere nisi restituat: Si vero iurauerit etiam quod non denunciaret, non tenet in hac parte iuramentum, cum sit illicitum, vt puta contra salutem proximi: vnde non obstante iuramento potest procedere in modum denunciationis, & ita occurritur fraudibus vsurariorum. Extra 2. de iureiuran. Gregorius tertius. Mandamus quatenus creditores ad iuramenta super vsuris sibi soluendis præstita relaxanda ecclesiastica dist. cogatis. Alexand. tertius. Vigilian. episcopo. Debitores ad soluendas vsuras in quibus se obligauerāt, cogi non debent, si vero de ipsorum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum, & cum vsuræ solutæ fuerint, creditores ad eas restituendas sunt ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi. Innocen. tertius. Cum I. & G. Petro vsuras non modicas persoluissent, iuramento firmauerunt, quod nec per se, nec alium prędictas vsuras repeterent, nec apud ecclesiasticum iudicem, seu etiam secularem super his deponerent quæstionem, cumque creditor condiderit testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus qui probarent se dedisse vsuras eidem ipsas restituere procurarent. Vnde prædicti. I. & G. vsuras repetere non attentarent propter huiusmodi iuramentū, & heredes prædicti Petri eis negligunt satisfacere de vsuris. Man. qua. sub pœna excommunicationis publice in ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum, etiam si per dicta testium, vel alia documenta tibi constiterit de præmissis, hæredes illius vt vsuras quas a prædictis pater eorum accepit restituant vniuersas ecele. cen. compellas. Extra. de vsuris. Innocen. tertius. Iudæos ad remittendas Christianis vsuras per principes & potestates compelli præcipimus seculares. Item in generali concil. Quanto amplius Christiana religio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit, ita statuimus, vt si decætero Iudæi a Christianis graues immoderatasve vsuras extorserint, Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non Christianis infesti, sed potius a tanto grauamine studeant Iudæos cohibere.

De Negocijs secularibus licitis, & illicitis. Cap. CXXV.

RAimundus. Dicto de vsuris subijciamus tractatum de secularibus negocijs, quorum quædam inhonesta sunt sui natura, sicut omnia quæ sine peccato exerceri non possunt, vt contractus vsurarum, symoniæ, & similes. Ista omnibus sunt prohibita indistincte, tam clericis, quam laicis cuiuscunque sexus sint, vel conditionis, vel ætatis. dummodo sint doli capaces. Alia non sunt inhonesta sui natura, sed ex causa, vel ex tempore, vel ex persona, vel ex loco, vt emptio venditio, locatio, conductio, & similes contractus, similiter, & quasi contractus, vt tutela, cura, negociorum ge. iudicium, & similia. Et breuiter in hoc concluditur omnium exercitia artium mechanicarum, vt artis textoriæ, sutorię, & similium, quæ necessariæ sunt vsui humano. Ex causa sunt hæc inhonesta, quando fiunt cum intentione corrupta, videlicet propter cupiditatem, vel alium malum finem, & secundum hoc prohibita sunt omnibus indifferenter, primo in dechalogo. Non concupisces rem proximi tui. Guilhielmus. Hic appellatur cupiditas improba voluntas habendi diuitias temporales, nō ad vsum necessarium, aut vtilitatem, sed ad curiositatem, vt scilicet animus delectetur in talibus, sicut delectatur pica, vel cornicula in nummis, quos repertos abscondit. Raimundus. Porro ex causa sunt hæc honesta, quando fiunt cum recta intentione, videlicet vt possit de suo labore quis sibi, & suę familiæ in necessariis prouidere. Item vt possit hospitalitatem tenere, ac cætera misericordiæ opera exercere. Ex tempore sunt hæc inhonesta, si fiant festiuo, & feriato. Similiter & iudicia si exerceantur in tenebris, quia qui male agit odit lucem. Ex loco dicuntur inhonesta: quando in lupanari, uel alio loco uili, uel inhonesto talia tractantur, & maxime si iudicia in talibus locis tractentur. Item quia locus est solitarius, uel aliter suspectus. In talibus enim latibulis solent committi adulteria, & doceri hæreticæ prauitates, & similia. Dicuntur inhonesta ex loco, propter ipsius excellentiam, puta quia in ecclesia talia fiunt, quæ teste veritate, non debet esse domus negociationis, sed orationis.

De Illis quæ prohibita sunt Clericis & Religiosis. Cap. CXXVI.

EX persona uero sunt hæc inhonesta, quia clerici sunt, vel religiosæ personę, qui huiusmodi exercent, talibus enim regulariter sunt prohibita hæc negocia. Apostolus. Nemo militans Deo &c. Item Psalmus. Quoniam non cognoui negociationes, intro. in po. do. Extra tertio. Ne cleri. uel mo. se. neg. se. immis. Ex concil. Magunt. Multa sunt negocia secularia, de quibus pauca perstringamus, ad quæ pertinet omnis carnalis concupiscentia, quicquid plus iusto appetit homo, turpe lucrum est. Munera iniusta accipere uel etiam dare pro quolibet seculari quæstu. Precio aliquem conducere, contentiones, lites, uel rixas amare. In placitis secularibus disputare, excepta defensione orphanorum, uel uiduarum. Conductores, uel procuratores esse rerum secularium. Turpis verbi vel facti esse ioculatorem, vel iocum secularem diligere. Aleas amare. Ornamentum inconueniens proposito suo quærere. Viuere in delitijs. Gulam & ebrietatem sequi. Pondera iniusta, vel mensuras habere. Negocium iniustum exercere. Nec tamen iustum negocium interdicendum est propter necessitates diuersas, quia legimus sanctos Apostolos negociatos fuisse, & in regula B. Benedicti pręcipitur prouideri, per quorū manus negocia monasterij procurentur. Canes, uel aues sequi ad venandum, & omnibus quibuslibet causis superfluis interesse. Ecce talia & his similia ministris altaris domini, necnon & monachis omnino interdicimus, de quibus ait Apostolus. Nemo militans Deo implicat se secularibus negociis &c. Alexand. tertius. Prohibemus ne causa lucri monachi, vel clerici negocientur, & ne monachi a clericis, vel a laicis suo nomine firmas habeant, neque laici ecclesias ad firmas teneant.

De Casibus in quibus eis permissa sunt. Cap. CXXVII.

RAimundus. Casus tamen sunt quatuor. in quibus clerici possunt huiusmodi negocia tractare. Primus, quia si habent administrationes possunt ventilare causas, & iudicare inter subditos, præsertim inter clericos, & inter rusticos suos. Quidam tamen non admittunt hoc, quod possit inter laicos cognoscere iudex ecclesiasticus. Secundus casus est, cū iudex secularis negligit facere, iustitiam de subditis suis, tunc enim potest iudex ecclesiasticus compellere illum per sententiam excommunicationis, ad tenendam iustitiam, vel supplere defectum eius, hoc tamen non intelligas de causis sanguinis, quia illæ pænitus sunt clericis interdictę. Tertius casus est, quia clerici, monachi, & aliæ ecclesiasticæ personæ tenentur suscipere tutelam miserabilium personarum, & hoc est priuilegium clericorum, quod possunt alicui succedere abintestato, cuius tutelam, vel curam suscipere non tenentur. In laicis autem secus est. Guilhielmus. Quia laici tenentur eorum tutelam suscipere quibus debent abintestato succedere. Raimundus. Episcopi uel monachi uidetur quod non possunt etiam si uelint suscipere legitimam tutelam. Auten. de sanctis. episcopis. §. ideo amabiles. Vel dic quod illi autentico derogatur per canonem illum, peruenit. distinct. 86. in hoc adiecto, quod monachi possint de licentia abbatis huiusmodi tutelas suscipere, alias non, tutelam tamen testamentariam, vel datiuam nullo modo possunt recipere, & ita possunt intelligi iura contraria. Quod autem dixi de monachis intelligo, & de canonicis regularibus, & aliis personis religiosis. Guilhielmus. Nota quod tutela durat usque ad decimumquartum annum pupilli, & inde incipit cura, du-

rans vsque ad 15. Nota quod triplex est tutela. Testamentaria, quando pater in testamento dat tutorem filio suo. Item legitima quę defertur a lege, secundum quam, cum nullus datus est tutor in testamento suo, qui primo loco debet ei succedere ab intestato, tenetur suscipere tutelam huius. Item datiua, quæ datur a iudice, quando nullo tutore dato in testamento, & nullis existentibus consanguineis vel idoneis, de officio suo dat tutorem. Raimun. Quartus casus est, si clericus indigeat, tunc enim potest recipere possessiones excolendas ad firmam, siue conducere, vel etiam artificio suo honesto acquirere sibi victum, dum tamen occasione huiusmodi possessionis, vel artificio, non desit diuinis obsequiis. Item quod dictum est supra, quod non licet clerico emere vilius, vt vendat carius, ita intelligas si eius intentio est, vt vendat carius in eadem forma, sed vt vendat carius mutata forma bene potest. Puta emit tabulas vt faceret scrinium, vel chartas vt scriberet libros, vel linum vt faceret thelia, & similia. Potest etiam pullum emere, & illum educatum, & opera sua melioratum carius vendere, quia talis quæstus ex artificio intelligitur prouenire. Guilhelmus. Nunquid possunt oues tradere ad crementum? Respondeo si habeant eas de decimis suis, vel de successione parentum, vel aliunde sibi datas, possunt, dum tamen nullo contractu, siue sit societatis, siue locationis, & conductionis, Caueant a conditionibus, & pactis illicitis, si etiam habeant multa pascua, & emant pascua vt pascantur ibi, & si hoc faciant ad necessariam sustentationem suam, & suorum, & alimentum pauperum non credo quod peccent. Si autem huiusmodi pecora emant ad hoc, vt tradant ad crementum, vel vt aliquid agant in fraudem negociationis, illicitum est.

De Publicis officijs, quæ eis interdicta sunt. Cap. CXXVIII.

RAimundus. Hæc etiam diligenter nota, quod officium tabellionatus est clericis, in sacris ordinibus constitutis, pœnitus interdictum, & ad illud dimittendum, si habeant, sunt per subtractionem beneficij, appellatione postposita, compellendi. Idem dico, si sint in minoribus ordinibus, & habent sufficientia beneficia. Guilhelmus. Tabellio est publica persona, habens officium scribendi instrumenta confecta super contractibus, aut alijs rebus, ad faciendam fidem super eisdem. Extra 3. ne cle. vel mo. se. ne. se im. Gregorius Papa. Sacerdotibus, & clericis tuis denuncies publice, ne ministri laicorum fiant, nec in rebus eorum procuratores existant, quod si postmodum facere præsumpserint, & occasione ipsius administrationis, propter pecuniariam causam deprehendantur in fraudem, indignum est eis ab ecclesia subueniri, per quos constat in ecclesia generari scandalum. Alexan. tertius in concil. Lateranen. Sed nec procurationes villarum, vt iurisdictiones seculares, sub aliquibus principibus, & secularibus viris, vt iustitiarius eorum fiat, clericorum quisquam exercere præsumat. Idem Cantuarien. episcopo. ex Tol. concilio. Clericis in sacris ordinibus constitutis, iudicium sanguinis agitare non licet. Vnde prohibemus, ne aut per se truncationes membrorum faciant, aut iudicent inferendas, quod si quis tale fecerit, honore priuetur, & loco. Innocentius tertius. In concil. generali. Sententiam sanguinis nullus clericus dictet, aut proferat, sed nec sanguinis vindictam exerceat, aut ubi exerceatur intersit: nec quisquam clericus literas dictet, aut scribat, pro vindicta sanguinis destinandas, nec ullam cyrurgiæ artem exerceat, quæ adustionem, & incisionem inducat. Raimundus. Pœna illorum, qui contra formam prædictam secularibus negocijs se immisceant, est depositio si fuerint clerici, & incorrigibiles. Item si fuerint præmoniti ab episcopo, & non cessauerint, priuantur priuilegio clericali. Et sic potest intelligi illud extra. ne cle. uel mona. capitulo secundo. Ita tamen quod religiosi in talibus districtius quam clerici puniantur. In foro autem pœnitentiali debet eis iniungi, vt quicquid contra formam prædictam lucrati sunt, studeant dispendere in vsus pauperum. Guilhelmus. De consilio credo hoc verum esse, non de necessitate, si huiusmodi personæ indigeant, aut grauentur huiusmodi erogatione.

De Negocijs, vel officijs laicorum, qui mendacijs abundant. Cap. CXXIX.

RAimundus. Quid faciet iudex pœnitentialis de mercatoribus pelliparijs, & similibus, qui de longa, non dico consuetudine, sed corruptela, nec emere sciunt, nec vendere absque mendacijs, & iuramentis incautis, nec non & interdum periurijs, & breuiter mentiuntur simplicibus rem vtilem, vel corruptam preciosam esse, & in hunc modum exercent pro magna parte, quicquid doli & fraudis excogitari potest. Ad hoc dico, quod quotiens quis scienter, & causa decipiendi proximum peierat, vel mentitur, peccat mortaliter, & tenetur ad restitutionem (inquantum decepit proximum) illi eidem decepto faciendam, si scit, vel potest, vel hæredi eius, vel si nescit personam, vel non potest, procedat, vt dixi supra de vsuris. Si autem ignoranter dicit falsum, credens se dicere verum, vel etiam scienter, sed intendit, & scit per mendacium illud sibi prodesse, vt sic se seruet indemnem, & proximo non obesse, quia non decipit eum in re, vnam pro alia vendendo, nec in valore rei, quia non vendit ei vltra debitum valorem, tale mendacium potest dici veniale. Si vero iurat, vel peierat, dicas eum peccare mortaliter, vel uenialiter, secundum distin. positam supra, de iuramento, & periurio. Item debent tales etiam præter restitutionem, induci ad largas eleemosynas faciendas pro animabus illorum, de quorum iure, licet ignoranter, aliqua habuerunt. Quędam enim sunt, quæ vix possunt fieri sine aliquo peccato, vt cura rei familiaris, militia, mercatio, procuratio, administratio. De pœnitentia. distinctione 5. Leo Papa. Pœnitenti vtilius est dispendia pati, quam periculis negociationis astringi: quia difficile est inter ementis, vendentisque commercium, non interuenire peccatum. Idem. Contrarium est omnino ecclesiasticis regulis, post pœnitentiæ actionem, redire ad militiam secularem, cum apostolus dicat. Nemo militans Deo, implicat se secularibus negociis: vnde non est liber a laqueis diaboli, qui se militiæ mundanæ voluerit implicare. Item Gregorius in Homel. vigesimaquarta. Negocium quod ante conuersionem sine peccato extitit, hoc vel post conuersionem culpa repetere non fuit. Sunt enim pleraque negocia, quæ sine peccatis exhibere, aut uix, aut nullatenus possunt. Quæ ergo ad peccatum implicant, ad hæc necesse est, vt post conuersionem animus non recurrat. Raimundus. Itaque debet pœnitentialis dirigere caute, ac diligenter intentiones talium, vt recto fine laborent, & exerceant officia sua. Guilhielmus. Licet autem negociatio sine peccato vix possit esse, tamen mercatores cum laborant pro omnibus, & quasi cōmune gerant negocium, portando, & reportando merces ad nundinas, ne teneantur suis stipendijs militare, possunt de eisdem mercibus moderatum lucrum accipere, quod ad arbitrium boni viri limitandum est, quia non est determinatum quantum in singulis solidis, aut libris, aut marchis accipere liceat de lucro.

De His qui merces periculosas vel noxias vendunt. Cap. CXXX.

RAimundus. Sed quid de illis, qui faciunt vel vendunt gladios, quadrillos, sagittas, balistas, & similia, quibus homines occiduntur? Item quid de illis, qui faciunt, vel vendunt venenum, vel toxicum? Item, quid de illis qui faciunt sotulares pictos, & aurificum & similia? quæ non deferuntur ad necessitatem vel ad vsum, sed ad vanam gloriam, vel abusum? Respondeo: In his & similibus semper est intentio requirenda, quia corrupta intentio, puta si propter hoc facerent, vel venderent, vt homines haberent talia ad abusum, vel si scienter donent, vel vendunt alicui, quem sciant, vel credant talibus abusurum, talis iniqua intentio est mortale peccatum, & grauissimum, & omnia peccata, quę postea occasione rerum illarum ab alijs perpetrantur, sibi imputantur, & rei sunt apud Deum omnium animarum, quæ propterea pereunt. Si vero dicat se habuisse bonam intentionem, quia credebat alium emere propter aliquem licitum vsum, vel habens indifferentem, nihil super hoc cogitabat, vel ignorabat, quod esset illicitum talia facere, vel vendere. In omnibus istis distinguo: quia aut illæ res tales sunt, quæ ad humanum vsum possunt esse vtiles, sicut arma in bello iusto, cultellus ad incidendum panem, vel aurifrisium ad ornamenta ecclesiastica, vel etiam quædam venena, quæ a mendicis apponuntur in quibusdam confectionibus, ad sanandum ægrotos. Aut tales quæ ad nullum usum utiles sint, nisi ad peccandum, sicut quædam venena mortifera, & ad nullum bonum vsum vtilia, ut futuræ superfluæ, ac sumptuosæ camisiarum, quas præcipue faciunt Hispani, dantes pro sutura vnius camisiæ plus in triplum, vel quadruplum quam valeat tota camisia, & similia. In primo casu, non dico

dico ipsum peccare, dum tamen non habeat intentionem corruptam, vt dictum est, nisi forte ex qualitate personæ, vel temporis cognosceret, vel probabiliter dictaret sibi conscientia, quòd non quæreret rem, nisi ad malum perpetrandum: tunc enim non debet sibi, uendere, contra talem conscientiã. In secundo vero casu peccat faciendo, tenendo, vendendo, vel alias alienando tales res. Ar. de libello famoso, quem non debet aliquis ostendere, sed destruere, alias peccat grauiter. Et de talibus potest intelligi illud generale, Qui occasionem dãni dat, damnum dedisse videtur. Guilh. Quid de factoribus taxillorum, schacorum, schacariorum, & alearum, & de facientibus serta de floribus, & maxime in diebus festis. Nunquid omnes tales sunt in statu saluandorum, cum talia non videãtur vtilia, ad aliquem bonum vsum, sed tantum incentiua ad peccandum. Respondeo: cum H. notauerit. 25. di. episcopus. Quod ludere ad taxillos & schacos est mortale peccatum, et licet laicis hoc durum videatur, si indistinctè intelligatur, non videtur esse securum de talibus artificiis viuere, quorum vsus, vt frequentius, est ad malum, licet aliquando ludatur ad aleam, ad recreationem, & ad remedium tristitiæ, vel noxiarũ cogitationum. In talibus ergo ad intentionem recurrendum est, vt ex hac radice iudicetur de fructu. i. de artificio, & vsu. Illos autem, qui faciunt serta de floribus diebus dominicis, & diebus festiuis, non credo esse excusabiles, quia præter periculum, quod de facili potest contingere ex abusu huiusmodi sertorum, quæ sunt incitamenta luxuriæ, & lasciuiæ signa, licet ad confortationem naturæ talia quandoque valeant, violatur etiam obseruantia diei sacræ.

Vtrum De illicitè acquisitis possit obseruantia diei sacra.
Cap. CXXXI.

RAimundus. Quæritur vtrum de illicite acquisitis possit aliquo modo fieri eleemosyna. Ad hoc dicunt quidam generaliter quòd non, nec de vsura, nec de rapina, vel furto, nec de symonia, nec de histrionatu, nec de meretricio, nec de alea, vel de alio simili. Fundant isti opinionem suam super illa auctoritate. Honora dominum de tuis laboribus. Itẽ in Deuteronomio. Nõ accipies mercedem prostibuli. Item Sal. Qui offert sacri. de substantia pri. &c. Item Grego. Non est putanda eleemosyna etiam si pauperibus dispensetur, quod ex illicitis rebus acquiritur, Alii, quibus assentio ponunt distinctionem trimembrem, videlicet quòd in illicite acquisitis aliquando non transfertur dominium in accipientem, vt in rapina, & furto. Aliquando transfertur, sed illi qui dedit competit repetio, vt in vsura, & symonia. Guilh. H. tamen notauit, quòd in his non transfertur dominium. Et nota quòd ait magister. Quid si non illi a quo datum est competit repetitio, eius quod turpiter dedit, sed, fisco, nũquid potest fieri de his eleemosyna ab illo qui recepit, aut restituere debet fisco? Respondeo. In talibus in quibus non transfertur dominium in accipientem, si agatur in forma iudicii, facienda est fisco restitutio, vel alii, si alii competit, vt quando aliquis dat pecuniam alii, propter mouendam calumniam tertio competit restitutio illi tertio, in cuius præiudicium data est. In foro autem pœnitentiali, credo quòd talia turpiter habita, possunt dari pauperibus, talia enim quæ extorquentur a turpiter accipientibus per fiscum, vel per alias priuatas personas in pœnam taliter accipientium, non debentur illis, nec illi quæ acceperunt tenentur soluere, nisi cum agitur circa eos in forma iudicij, vnde qui furtum fecit, aut aliquid rapuit, non compellitur in foro pœnitentiali soluere duplum, vel quadruplum quod statutum est pro pœna, sed tantum simplum. Si autem casus esset in quo non transfertur dominium in accipientem, sed ipso iure acquiritur dominium fisco, vel alii, illis facienda esset restitutio etiam in foro pœnitentiali, & idem quando expressum est in foro Pœnitentiali, quòd facienda est restitutio alicui certæ personæ, vel ecclesiæ sicut cautum est de pecunia symoniace acquisita, quòd sit restituenda ecclesiæ. Rai. Quod cum dixi de vsura & symonia idem videtur in pecunia acquisita ex meretricio, vel histrionatu, vel ex improbitate officialis, qui interdum extorquet a subditis aliqua, In primo membro, cum s. non transfertur dominium, & in secundo. s. cum transfertur dominium, sed competit repetitio, non potest fieri eleemosyna, sed debet restitui iuxta formam positam supra in titulis specialibus. In tertio casu. s. cum transfertur dominium, & non competit repetitio, licite potest & debet fieri eleemosyna. Gratianus. Causa. 14. q. 5. Quod vero eleemosynæ non sint faciendæ ex fœnore, vel vsuris vel ex quolibet malo acquisito. Augustin. testatur in libro de verbis domini tractatu. 25. Nolite velle eleemosynas facere, de fœnore & vsuris. Item Ambro. in libro de officiis. Denique si non potest alteri subueniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum iuuari, quam grauari alterum. Augustinus scribit econtra. Qui habetis aliquid de malo facite inde bonum, qui non habetis de malo, nolite acquirere de malo. Sed hoc multipliciter intelligitur. Facit enim de malo bonum, qui reddit quod illicite abstulit. Nomine etiam mali cura & solicitudo mortalium exprimitur, De malo ergo bonum facit, qui pauperibus dispensat, quod labore, & solicitudine acquisiuit. Iuxta illud Euangelii: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, Vel ex malo acquiritur, quod ex turpi causa possidetur, veluti cum Mathematicus ex arte quam docet, vel ex fictуris quas prænunciat nonnulla lucratur. Quæ vero sic de malo acquiruntur, in bonum possunt conuerti. De peccato & nonnunquam aliqua acquiruntur, quę pauperibus iuste erogantur. Extra. 5. de vsuris. Alexan. 3. Cum sacra scriptura prohibeat pro alterius vita mentiri, multo magis prohibendus est quis, ne etiam pro redimenda vita captiui, vsurarum crimine inuoluatur.

Vtrum monachis liceat eleemosynam dare.
Cap. CXXXII.

RAimundus. Quæritur vtrum monachus, vel alia religiosa persona possit facere eleemosynã. Videtur quòd non, quia nihil habet, nec etiam voluntatem. Nec Papa posset facere, quòd monachus haberet proprium. Distingue tamen, quia aut habet administrationem, aut nõ. In primo casu potest & debet facere, immo quicquid superest in necessitatibus, in causis piis est erogandum, Domino & magistro dicente omnibus: Quod superest date eleemosynam &c. Guilh. Hoc intellige nisi sit talis administratio de qua statutũ sit, quicquid superest necessitatibus, refundatur in vsus communes, vel in aliquem vsum specialem. Raimun. Credo quòd non potest nisi de mandato prælati. Monachus enim non potest tractare etiam vtilitates monasterii sui, nisi de præcepto abbatis; Sed quid si videat aliquem indigere ad mortem. In hoc casu si non habet prælatum præsentem a quo petat licentiam, credo quòd debeat dare. Nam in tali casu omnia sunt communia. Quid si petit licẽtiam ab abbate, & abbas expresse prohibeat, videtur quòd non possit stare, quia etiam a bono debet cessare, propter bonum obedientię. Credo tamen contrarium, quia in tali præcepto, quod directè est contra præceptum domini, vel quod esset indifferens, deberet abstinere propter bonum obedientiæ. Vnde Greg. Sciendum est, quod propter obedientiam malum nunquam debet fieri, aliquando autem debet propter obedientiam bonum, quod agitur intermitti. Quid si monachus de præcepto abbatis vadit Romam, vel est in scholis, nunquid ibi potest facere eleemosynam. Credo quod sic, nam eo ipso quòd prælatus dedit ei licentiam standi in scholis, vel eundi Romam, intelligitur ei concessisse licentiam faciendi ea quæ honesti scholares & Romipetæ siue itinerantes solent facere, præsertim etiam, quia debet se non formare illis inter quos viuit.

Vtrum & vxor possit dare eleemosynam sine licentia.
Cap. CXXXIII.

QVid de vxore, nunquid potest facere eleemosynam sine mandato, vel licentia viri? Videtur quod non, quia expresse dicit canon, quod cum scandalo viri, non debet facere. Guilh. Ibi dicit Aug. cuidam coniugatæ. Nil de tua veste, nil de tuo auro, vel de argento, vel quacunque pecunia, vel rebus vllis terrenis tuis, sine arbitrio viri tui facere debuisti. Item Augu. Viris fœminas subditas, & pœnè famulas lex esse voluit vxores. Hiero. Quæcunque vxor non subiicitur viro: i. capiti suo, eiusdem criminis rea est cuius & vir, si non suo capiti subiiciatur. i. Christo. Raimun. Ad hoc dico, quod si vxor habet res parafernales. i. proprias præter dotem, sic dictas a para. quod est iuxta, & ferna, quod est dos, quasi iuxta dotem, potest de illis etiam inuito viro facere eleemosynam. Guilh. Hoc intelligas tenendum esse in illis regionibus, in quibus huiusmodi parafernalia de consuetudine locum habent. In quibusdam autem locum non habent, sed eo ipso quod vir duxit vxorẽ, omnia quæ habet vxor accipit in dotem. Et licet forte omnia mobilia quæ habent, inspecta veritate sint communia, quicquid sit de fictione iuris, vir tamen habet omnium administrationem solus, nisi quantum de cõsuetudine, aut expressa, aut tacita voluntate viri conceditur vxori.

vxori. Vnde illa si tempore contracti matrimonii, vel postmodum clam, & mala fide aliquid retinet de bonis, quæ ante habuerat vel postmodum lucrata est cum viro peccat, nisi de expressa voluntate viri hoc faciat, qui quantum ad hoc potest sibi præiudicare, & iuri consuetudinario renunuciare. Raimū. De rebus autem viri, vt de pane, vino & aliis, quæ bono & approbato more, solent ad dispēsationem vxorum pertinere, potest & debet facere eleemosynas, moderate tamen, secundum facultates viri, & maiorem & minorem multitudinem, & necessitatem pauperum. Guilh. Intellige de rebus viri, quas habet vir separatas a parafernalibus, vbi locum habent, aut de rebus communibus viro & vxori, vbi non habent locum parafernalia. Raimun. Item debet semper formare sibi conscientiam, quòd non displiceat marito in corde; licet forte aliquādo prohiquerit ore. Solent enim mariti facere talem prohibitionem vxoribus absolute: vt sic temperent eas non a toto sed ab excessu quem suspicantur. Potest etiam sibi formare conscientiam ex qualitate & miseria pauperis, cogitans quòd si maritus illum videret, omnino placeret, quòd ibi fieret eleemosyna. Si autem omnino & precise dictat isti vxori conscientia, quòd viro displiceat & scandalizetur inde, deponat conscientiam illam si potest, sin autem non det, & doleat, quod non potest dare. Guilh. Non det, inquam cum scandalo mariti, aut contra expressam eius prohibitionem. Raimundus. Hoc autem vltimum dico, nisi uideret pauperem indigere ad mortem, tunc enim deberet dare intrepide, alias peccaret. Et quod dixit de rebus viri, intelligas etiam de rebus dotalibus. nam illarum dominium penes virum est. Guilh. Nunquid vxor potest latenter eleemosynas dare, licet credat quòd displiceret viro si sciret? Respondeo, non peccat, quamuis credat, quòd viro displiceret, si sciret, si moderatas det eleemosynas pro se, & pro viro suo vtiliter gerendo commune negocium. Et sufficit in hoc casu, quòd non ueniat contra prohibitionem mariti, & quod non scandalizet eum ex huiusmodi erogationibus. Quid de vxore quæ habet legitimos filios de alio uiro, nunquid potest eis prouidere de rebus communibus sibi, & marito secundo, cum & ipse de eisdem bonis communibus prouideat filiis, quos habeat ex alia vxore? Respondeo. Si illi filii habent actionem contra matrem pro alimentis sibi præstandis, vel quia tenetur eos alere, eo quòd impuberes sunt, vel quia ipsa & maritus suus habent bona eorum, vel ex alia iusta causa, tenetur maritus eos alere. quia mater cum suis oneribus transit ad maritum, secundum consuetudinem Gallicanam, sed quia maritus habet administrationem bonorum & non vxor. non debet illa contra prohibitionem mariti eos alere, nisi in extrema aut maxima necessitate, potest tamen procurare quòd compellatur maritus per iudicem alere eos. Si autem filii nullam habent actionem contra matrem, non tenetur maritus, nec illa debet, cōtra prohibitionem eius eis aliquid dare, formare tamen potest sibi largam conscientiam. Quid de muliere, quæ habens virum prodigum celat aliquid de rebus communibus, contra prohibitionem mariti, nunquid peccat? Respondeo: Si bona fide hoc faciat, vt de rebus illis sibi, & viro, loco, & tempore prouideat, qui eas male consumeret, si eas haberet, non credo quòd peccet, nec tenetur obedire viro præcipienti, quòd omnia ei tradat, cum eum tradendo ad peccatum adiuuaret, dando quasi gladium in manum furiosi.

Vtrum, & filiusfamilias possit sine licentia patris. Cap. CXXXIIII.

Raimundus. Quid de filio familias, nunquid & ipse potest facere eleemosynam? Videtur quòd sic, quia etiam viuo patre videtur quodammodo dominus rerum paternarum. Instit. de hære. quali. & di. §. sed sui. Sed illud intelligitur de iurisdictione, quia scilicet speratur futurus dominus, & quia alitur ex illis bonis, Dicimus ergo quòd potest de peculio castrensi, vel quasi, nam quantum ad illud paterfamilias censetur. Porro de peculio profectitio, & aduentitio potest, ita deinde si credat hoc patrem permissurum, & aliis modis, vt dixi scilicet de vxore & hoc ideo quia profectitiū est, & quicquid ex eo acquiritur patris est. Aduentitium vero patris est quo ad vsufructum, si tamen esset in scholis de licentia patris, vel in peregrinatione, vel in itinere, tunc potest etiam de peculio & aduentitio & profectitio. Guilh. Licet autem magister dicat hoc de filio, sicut de vxore, credo tamen quòd vxor pinguius ius habet in rebus communibus sibi & viro in partibus Gallicanis, quam filiusfamilias in huiusmodi peculio. Et ideo teneas quod notatum est supra de vxore scilicet, quòd sufficit, quòd maritus non prohibeat, & quod eum non scandalizet, dummodo ipsa discrete & moderate eroget.

De Ludo alea. Cap. CXXXV.

Azo. Ludus aleæ dicitur omnis, qui fortunæ viribus nititur. & est omnis prohibitus, ne fiat in pecunia, nisi forte certanda hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando, quod fit virtutis, i. fortitudinis corporis causa. Permittitur quoque familiam aliquid inter se ponere, quod ponatur in conuiuio causa comestionis faciendæ, approbatur & sponsio quæ vulgo dicitur gaudia, in casibus præmissis, facta virtutis causa, aliàs autem si ludatur in ludo prohibito, non tenet sponsio, sed nunquid soluti dabitur repetitio? (Aleator autem est, qui ludum aleæ consueuit apud se causa emolumēti sui exercere, sicut & in cauponibus dicitur, secus enim puto si incidenter apud aliquem ludat) Aleator odiosus est iuri adeo, vt neque iniuriarum, neque lege Aquilia possit agere, si ludi occasione vbicunque, & quandocunque iniuria fiat ei vel damnū. Sed & si fiat ei furtum domico tempore quo alea ludebatur, apud eum, actio furti non datur ei, idem quoque multomagis si mutuo pecuniam ludentibus dederit, secus puto si alius non aleator ludentibus crediderit. Si vero non fiat ei furtum eo loco, vel tempore quo ludit ur apud eum, actio competit ei de iure communi. Porro collusores, si rapinas fecerint inter se, non prohibentur agere, susceptorem enim dumtaxat prohibuit prætor vindicari, non autem collusores, quamuis hi videantur indigni. Nam & lusor, qui compulit collusorem ludere mulctatur, aut in lautumias ducitur. Raimun. de ludo aleæ teneas, quod illi qui ludunt ad aleam vel taxillos, vel qui ludo intersunt, vel sunt particeps, vel inspectores ludi peccant, & maxime si sunt clerici. Guilh. Peccant adminus venialiter. Secundum. H. vero mortaliter, quod securius est dicere, Secundum quosdam autem tunc demum est mortale & graue, cum ducitur in consuetudinem, alias non. Hoc secundum Azo. forte locum habet in conditione ob turpem causam, cum dedi vt scilicet quid turpe faceres, sed si dedi contrahendo, vbi lex contractum prohibet, contrarium est Raimun. Porro quàm magnū peccatum sit, patet inter alia ex nouem, quæ in talibus ludis attenduntur. Primum desiderium lucrandi, ecce cupiditas, quæ radix est omnium malorum. Secundum voluntas est spoliandi proximum, ecce rapina. Tertium est vsura maxima, non solum in anno, vel mense, sed eadem die: Quartum est multiplicata mendacia, & verba ociosa, & vacua. Quintum est blasphemia, ecce hæresis. Sextum est corruptio multiplex proximorum, qui ad ludum inspiciendum de consuetudine praua conueniunt. Septimum est scandalum bonorum. Octauum est contemptus prohibitionis sanctæ matris ecclesiæ. Nonum est amissio temporis, & bonorum, quæ in illo tēpore tenerentur facere. Item de pęna contra tales legitur in canonibus Apostolorum. Si sit episcopus, aut presbyter, aut dyaconus aleæ aut ebrietati deseruiens, aut desinat, aut certe damnetur. Subdyaconus autem lector, aut cantor similia faciens, aut desinat, aut communione priuetur. Similiter etiam laicus. Item nota quatuor verba posita in prædicto canone. s. deseruiens, desinat, damnetur, communione priuetur. Et primo collige quod si non duxit in consuetudinem, non subit pœnam prædictam. Ex secundo vero s. desinat, colligitur, quod etiam si duxit in consuetudinem debet amoneri, & si amonitus vult cessare euitabit pœnam prædictam, debet tamen in vtroque casu agere pœnitentiam de peccato. Ex duobus vltimis colligitur, quod tale peccatum sit mortale, & graue, cum tales pœnæ non sunt imponendæ pro leui crimine.

Vtrum, quod alea ludo perditur repeti possit. Cap. CXXXVI.

Sed nunquid potest repeti quod in alea perditur? Dicunt quidam quod non, sed pauperibus est eroganda talis pecunia. Cū. n. turpitudo vertitur ex parte vtriusque, melior est conditio possidentis. Alii dicunt, & fere omnes doctores quod potest repeti. Sed mihi videtur distinguendum, vtrum aliquis voluntarius, & ex cupiditate lusit, & tunc si amisit non potest repetere, si locratus est tenetur ad restitutionem, saltem in iudicio animæ. An inuitus & astrictus, & per vim, vel nimiam alterius importunitatem, & tunc si amisit potest repetere, si lucratus est non tenetur restituere, sed potest

potest & debet pauperibus erogare. Idem credo in illo qui infirmus, vel debilis causa recreationis modicum lusit, dummodo alium ad ludum compulerit, & secundum hoc possunt concordari opiniones, & iura. Nec obstat si dicat lusor, licet ego ex cupiditate luserim, non tamen feci iniuriam proximo quia idem ipse fecit, & voluntarius accessit? Respondeo: Inuitus tamen, & dolens amisit. Item cum iste ludus sit turpis, & reprobatus, vtputa quia est contra Deum & omnia iura, per talem ludum nullus potest aliquid acquirere, nec titulum, nec bonam fidem habere. Iniustus enim titulus, est pro non titulo habendus, & malæ fidei possessor dicitur, qui contra legũ interdicta mercatur. Item sunt quædam personæ quibus indistincte tenetur quis restituere quicquid ab eis lucratus est in alea, vt furiosi, prodigi, minores. 25. annis, & maxime pupilli. Item mente capti, surdi, muti, cæci, & qui morbo perpetuo laborant, quia tales rebus suis superesse non possunt propter quod dandi sunt eis tutores, vel curatores. Idem videtur dicẽdum de seruis, de monachis, de contractis claustralibus & de filijsfamilias, qui non habent peculium castrense, vel quasi. Et de vxore quæ non habet res parafernales, & etiam de administratione rerum ecclesiasticarum, quæ pauperum sunt, & similibus. Nam cum talis pecunia administratio multiplex ratione personarum, & facti sit culpabilis, & vitiosa, restituenda est. Non dico illi qui amisit eam in ludo, sed tutori, curatori, domino, monasterio, patri, marito, & ecclesiæ. A zo. Certe si filius meus, aut seruus cum filio tuo, vel seruo luserit, & amiserit, dabitur mihi repetitio contra te in quantum locupletatũ est peculium, filii tui, vel serui, adeo vt si manumiseris seruũ, aut emancipaueris filium, ac peculium retinueris, eodem modo tenearis. Si vero paterfamilias in ludo amiserit, dicit. Placet, non dari repetitionem eius quod amissum est in ludo, quoniam & si ludere prohibitum sit, non tamen est perpetuo prohibitum. Et iterum alia ratione, quoniam agenti turpitudo sua videtur obstare, sed hoc forte locum habet in conditione ob turpem causam. Item certa constitutio vsque ad annos 50. videtur dare repetitionem, nec obstat quod legitur in ff. quarum re. ac. non da. l. si filio. §. 1. Nam si in alea rem vendam, vt ludam, & res euincatur, non teneor de euictione, quoniam emptor periculo suo videtur eam emisse.

De Iniuria & damno dato. Cap. CXXXVII.

Actor. Quia de criminibus, quibus sæpe iniuria irrogatur, vel damnum datur diximus, nunc etiam de iniuria & demno dato videamus Extra 5. de iniuriis & damno dato. In Exodo. Si rixati fuerint homines, & percussit alter proximum &c. si quis aperuerit cisternam &c. si bos alicuius cornupeta &c. si læserit quispiam agrum vel &c. si egressus ignis comprehenderit &c. Ex pœnitẽtiario Romano. Si quis domum, vel aream cuiusque incenderit voluntariè, sublata, vel incensa omnia restituat, & tres annos pœniteat. Grego. Si culpa tua datum est damnum, vel iniuria irrogata, seu aliis irrogantibus opem forte tulisti, aut hæc imperitia tua, siue negligentia euenerint, iure super his satisfacere te oportet, nec ignorantia te excuset, si scire debuisti ex facto tuo iniuriã verisimiliter posse contingere, vel iacturam. Ex summa iuris. Damnum est diminutio, vel iactura in rem, vel personam data. Et dicitur ad emendo. Is autem dicitur damnum dare qui lædit. i. qui per seipsum noceat. Ille quoque damnum dat, qui dare vult. Item qui occasionem damni dat, immo qui occasionem causæ dat damnum dedisse videtur. Distinguendum est tamen, vtrum fuerit occasio propinqua, vel remota. Item. Actor. de iniuria, quoque, require supra.

De Crimine falsitatis Cap. CXXXVIII.

Ex summa iuris Dicto de criminibus quibus aliquis alicui clam, vel aperte surripit sua, dicendum est de crimine falsi, quo quis falsarius occulte quoque quodammodo, & quasi callide diripit aliena. Falsitas est imunitatio veritatis. Committitur autem crimen falsi duobus modis. s. dictis aut factis. Dictis quidem, vt per mendacia, sicut facit libertus, ingenuum se mentiendo, falsum testimonium dicendo, iudex quoque falsam sententiam ferendo. Factis vero, velut in scribendo, sicut episcopus volens facere aliquid sine consensu capituli, facit inscribi nomina fratrum absentium in instrumento. Item in literis aliquid abradendo, vel addendo, vel subtrahendo, vel mutando, siue in bulla, siue in filo. Item falsum sigillum faciendo. Item instrumento falso scienter vtendo. Item falsam monetam, vel nummos veros tundendo vel circinando, vel auro siue argento metallum aliud fraudulenter immiscendo. Item falsam mensuram, aut falsas claues faciendo, falsum quoque partum supponendo. Quæ omnia in Digestis, eodem titulo, poteris inuenire. Potest etiam accusari, de falso, qui veritatem supprimit? Vt falsarius quoque tenetur, qui de manu alterius quàm domini Papæ, vel eius notarii, literas eius suscipit. Itẽ scriptura debet esse falsa, quando est cõtra ius. Extra. 5. de crimine falsi. Inno. 3. Inhibemus ne quis apud se. ap. literas nostras nisi a nobis, vel de manibus eorum accipiat, qui de mandato nostro sunt ad illud officium deputati. Si vero persona tantæ auctoritatis extiterit, vt ipsam doceat per nuncium literas nostras recipere, nuncium ad cancellariam nostram, vel ad nosipsos mittat idoneum. Ex summa vero nota, quòd in prosecutione litis quadruplex falsitas reperitur, s. accusatoris, testis, iudicis, & rescripti. Falsitas rescripti aliquando est in impetrante, aliquando in impetrato. In impetrante triplex. Prima, s. quando falsum exprimit, aut veritatem supprimit, seruata tamen distinctione superius in loco suo posita. Secunda quando per alium impetratum est, & eo scienter vtitur, si tamen innocentiam suam probet, & illum à quo accepit exhibeat, se liberat. Tertia vero quando literas suspectas probare nõ potest esse veras. In impetrato vero multiplex. s. quando peccatum est in constructione. Item quando falsa Grammatica apponitur, & cætera quæ in constitutionibus Innocentii inferius exprimuntur.

De diuersis speciebus falsationis. Cap. CXXXIX.

Extra vbi supra: Inno. Vt autem falsitates circa nostras literas deprehendere valeatis, eas vobis præsentibus literis duximus exprimẽdas. Prima species falsitatis hoc est vt falsa bulla falsis literis apponatur: Secunda vt filum de vera bulla extrahatur ex toto, & per aliud filum immissum falsis literis inseratur. Tertia, vt filum ab ea parte in qua charta plicatur incisum, cum vera bulla, immitatur sub eadem plicatura, cum filo similis canapis restauratum. Quarta, cum a superiori parte bullæ altera pars fili, sub plumbo resciuditur, & per idem filũ literis falsis inserta reducitur infra plumbum. Quinta cum literis bullatis, & redditis aliquid in eis per rasuram tenuem immutatur. Sexta, cum scriptura literarum, quibus fuerat apposita vera bulla, cum aqua & vino vniuersaliter abolita, seu deleta, eadem charta cum calce, & aliis iuxta consuetum dealbata, de nouo rescribitur. Septima cum chartæ cui fuerat vera apposita bulla, totaliter abolitæ & abrasæ, alia subtilissima charta eiusdem quantitatis scripta, cum tenacissimo glutino coniungitur. Eos etiam a crimine falsitatis non reputamus immunes, qui contra constitutionem nostram scienter literas, non de nostra, vel nostri bullatoris manu recipiunt. Illos quoque qui accedentes ab bullam, falsas literas caute proiiciunt, vt de vera bulla cum aliis sigilletur. Sed hæ duæ species falsitatis, non possunt facile comprehendi, nisi vel in modo dictaminis, vel in forma scripturæ, vel qualitate chartæ falsitas cognoscatur. In cæteris autem diligens indagator falsitatem poterit intueri, vel adiunctione filorum: vel in collatione bullæ, vel in notione, vel in obtusione, præsertim cũ bulla non sit æqualis, sed alicubi magis tumida, & alibi magis depressa. Idem literas (quæ tibi sub nostro nomine præsentatæ fuerunt) diligentius intuentes, in eis tam in continentia, quàm in dictamine deprehendimus falsitatem, ac in hoc fuimus admirati, quòd tu tales literas a nobis crediderasemanasse, cũ scire debeas ap. se. cõsuetudinẽ in suis, literis tenere talẽ, vt Patriarchas Archiepiscopos, Episcopos, fratres, cęteros autem Reges, & Principes, vel alios cuiuscunque ordinis, filios, in nostris literis appellamus. Et cum vni tantum personæ, nostræ diriguntur literæ, nunquam ei loquamur in plurali, vt vos, siue vestri in ipsis literis apponamus.

De Iudicio & pœna falsarij. Cap. CXL.

Ex summa iuris. Conuincitur autem falsarius multipliciter. Primo quidem per testes si assistant, hoc planum est. Item per comparationem bullæ ad bullam, vel charta ad chartam, vel scripturæ ad scripturam, & per stilum, siue modum scribendi dissimilem, & per alios modos superius numeratos. Item præsumitur quis tacuisse veritatem, hoc ipso quòd in literis expressa non inuenitur, præsumitur inquam quòd fuit tacita, non quidem per dolum, quia dolus non præsumitur, sed simplicitatem. Vnde in tali casu commissio, licet non quo ad formam, saltem quò ad communem iustitiam valet, sed priuilegium omnino nullum esset. Pęna falsariorum secundum

secundum leges in libera persona est deportatio omniumq; bonorum eius publicatio. Seruus autem afficitur vltimo supplicio. Si vero falsis legibus aut decretis vtatur quis, huic fieri solet aquæ, & ignis interdictio. Secundum canones vero refert, vtrum fecisset quis literas regis, siue principis, an episcopi, an Papæ. Nam in primo casu, clericus primo deponitur, deinde cum ferro candente in fronte signatur. In secundo casu deponitur, & ad agendam pœnitentiam in monasterium retruditur. In tertio vero, si 15. diebus transactis, postquam cognouit se falsas habere literas interim eas non corruperit, ipso iure maiori excommunicatione ligatur, & si falsitatis ignorantiam prætendat, non auditur, quod forte secundum distinctionem in D. gestis positam intelligitur, vt. s. qui falso vtitur instrumento, si purget se, quòd ignorauerit, & deceptorem exhibeat, liberatur: sin autem prædicto modo puniatur. Mirabilis nanque iuris rigor esset, si ignorantia facti probabilis in hoc non excusaret. Notandum vero, quod de crimine falsi & ciuiliter, potest, & criminaliter agi: huiusmodi autem criminis accusationi, sicut & aliorum solet obiici præscriptio viginti annorum. Extra. vbi supra. Vrbanus 3. Cum quosdam clericos, qui falsauerant sigillum Regis Francorum carceralis custodiæ mancipaueris, eis a suis ordinibus degradatis, in signum malefícii characterem aliquem imprimi facias, quo inter alios cognoscantur, & prouinciam illam eos abiurare cópellens, abire, permittas. Innocen. 3. Si quis falsas literas se habere cognoscat, infra viginti dies illas, aut resignet, si pœnam excommunicationis voluerit euadere, quam nisi forsan in mortis articulo, sine speciali mandato nostro, a quoquã nolumus relaxari.

Adhuc de eodem. *Cap.* CXLI.

IDem. Qui ergo literis vti voluerint, eas primo diligenter examinent, quoniam si falsis literis se vsos dixerint ignoranter, eorum sera pœnitentia euitare nequibit penas inferius annotatas. Nos enim omnes falsarios literarũ qui per se, vel per alios vitium falsitatis exercent, cum fautoribus, & defensoribus suis, anathematis vinculo decreuimus innodatos, statuentes vt clerici, qui falsarii fuerint deprehensi, omnibus officiis, & beneficiis ecclesiasticis perpetuo sint priuati, ita quod qui per se falsitatis vitium exercent, postquam per ecclesiasticum iudicem fuerint degradati, seculari potestati tradantur, secundum constitutiones legitimas puniendi, per quã & laici si fuerint de falsitate conuicti puniantur. Qui vero sub nomine nostro literis falsis vtuntur, si clerici fuerint, officiis & beneficiis spolientur. Si laici tamdiu maneant excommunicationi subiecti, donec satisfaciant competenter, ita tamen quòd in istis & illis, malicia, grauius, quam negligentia, puniatur, quod & de his qui falsas literas impetrant statuimus obseruandum. Idem, si literæ ap. in quibus falsitas fuerit deprehensa, de simplici iustitia formam habeant, cum præsumi non debeat quòd pro talibus literis, quæ possunt facile obtineri, fraudem quis commiserit falsitatis, nec literis vsus est, postquam eas falsas cognouit, tu ei officium & beneficium restituens, ipsum super hoc vlterius non molestes. Idem Literas, quæ redargutæ fuerant falsitatis diligentius intuentes, nullum in eis falsitatis signum, vel suspicionis inuenimus, nisi paucarum rasura, quæ nequaquam sapientis animum dubitationem vertere debuerunt.

De Crimine, & pœna collusionis. *Cap.* CXLII.

ACtor. Collusio, sicut iam supra plenius ostensum est, est illicita quædam pactio inter actorem, & reum, per quã alter accepto pretio tergiuersatur, aut præuaricatur. Qualiter autem fiat, require superius in libello de actionibus. Extra. s. de collusione. Greg. Cum accusatorem, & accusatum inter se fecisse gratiam indicaueritis, hoc necesse est subtilius perscrutari, ne forte non ex charitate, sed ex premio eorum sit concordia comparata. Idem. Crimina semel audita. Greg. indiscussa nullo modo præteribat, etiam si accusatus cum accusatore in gratiam rediisset. Ex sum. iuris. Pœna colludentis est, vt deinceps accusare non permittatur. Sicut enim in Digestis legitur. Accusator de præuaricatione conuictus, postea ex lege non accuset, præterea non incidit in Turpilianum, secũdum canones etiam excommunicandus videtur, nisi cum eo misericorditer ageretur. Pœna colludentis in actione famosa est, vt vterq; infametur. Pœna colludentis in causa status est, quod dominus seruo priuatur, & patronus liberto, daturque collusionem detegenti. Et hæc detectio facienda est tantum infra quinquennium, ita si domino, vel patrono colludente velit extraneus collusionem detegere. Nam si per collusionẽ extranei seruus meus, vel libertus pronuncietur ingenuus, in perpetuum admittat ad retractandam illam sententiam. Qui vero super ecclesia, vel super ecclesiastico colludit beneficio: ea vel eo spoliandus est perpetuo. Extra. vbi supra. Alexan. 3. Audiuimus vsque adeo clericorum malitiam exercuisse, vt interdum inter se collusione facta super beneficiis quæ possidẽt se sustineant ab aliis molestari, & postea vt quæstioni cedatur, & beneficia quiete possideant, quasi nomine transactionis soluunt aliis de ipsis beneficiis annuam pensionem, vt post mortem ipsorum in beneficiis illis, super quibus est collusio facta ius sibi valeant vendicare. Vnde tibi man. quate. si quos clericos tuæ iurisdictionis, per collusionem huiusmodi fraudem legitime tibi constiterit commisisse, eos beneficiis, super quibus collusum fuerit, non differas perpetuo spoliare.

De Scandalo. *Cap.* CXLIII.

RAimundus Scãdalum est dictum, vel factum, vel signum, cuius occasione trahitur quis in cõsensum mortalis peccati. Dicitur autem scandalum a scandalon Grecè, quod est offensio Latinè. Patet iam ex his quid sit scandalizare proximum, quia nihil aliud est, nisi offendere proximum prouocando eum in consensum mortalis peccati, occasione dicti vel facti, vel cuiuscunque exterioris signi. Vtrum autem omne scandalum sit mortale peccatum videndum est. Et quidem plures auctoritates videntur expresse dicere, quòd sic. In euãgelio. Ve illi per quem scandalum venit, expedit ei &c. Hic assignatur pœna mortalis peccati, ergo est mortale. Item Apostolus: Si esca scanda. &c. Item Aug. Satius est mori fame, quã idolotico cum scandalo vesci. Contra videtur, quòd ipse peccans dicitur scandalum. Vnde dominus ait Petro. Scandalum mihi es. Similiter sacerdos dicitur esse scandalum totius parrochiæ, cum tenet publice concubinam. Ad hoc dicas, quòd nec omne peccatum mortale est scandalum, quia nullum peccatum in se pure consideratum est scandalum, sed per accidẽs i. ex eo quòd peccatum manifestum est. Et ideo datur aliis occasio peccandi, secus si occultum. Guilh. Videtur magister sequi opinionem illorum, qui dicunt, quòd scandalum non est peccatum, sed circunstantia peccati, non enim quia fornicatur quis scandalizat, sed quia manifeste fornicatur. Sed non oportet hoc dici, quia sicut duo actus quandoque sunt vnum peccatum formaliter, vt mala voluntas, & actus sequens, ita econuerso vnicus actus formaliter duo peccata, vt defloratio virginis, de qua moritur, quia ille actus, & est stuprum, & est homicidium: ita & fornicatio manifesta, quæ non est, nisi vnicus actus, est peccatum libidinis, & est scandalum.

De Casibus, in quibus vitandum est Scandalum. *Cap.* CXLIIII.

RAimundus. Item non omne scandalum est peccatum mortale, vel etiam peccatum, vnde vt plenius liqueat, in quibus casibus scandalum est peccatum, in quibus non, nota distinctionem, quia aut ipsum factum, dictum, vel signum, cuius occasione alii trahuntur ad peccatum, est malum in se, aut bonum, aut indifferens. In primo casu fugiẽdum est omnino scandalum. In secundo si tale bonum est, quo omisso non esset salus omittenti, non debet dimittere illud propter scandalum, alias videtur quòd sit omittendum. Vnde Inno. 3. Extra. de no. o. nũ. cum ex iniuncto. Licet opera illa, quæ sine mortali peccato omitti non possunt, nõ sint pro vitando scandalo dimittenda, nec ea debeant pro scandalo vitando committi, quæ sine mortali peccato committi nõ possunt, pariter & omitti. De his tamen, quæ sine mortali peccato committi possunt pariter, & dimitti est pro scandalo tollendo cessandum, & eis pro vitando scandalo insistendum. Guilh. Vt est loqui aliquando, vel non loqui, comedere carnes, vel abstinere ab eis. Credo tamen, quòd non debet esse quis facilis ad credendum quòd alii scandalizentur de bono opere quod facit, nec facile propter huiusmodi metum scandali, debet cessare a bono: cum debeat potius præsumere de aliis, quòd sint boni, quàm quòd sint mali. Durante tamen cõscientia huiusmodi s. quòd alii scandalizentur ex illo bono, debet istud dimittere, ex quo sine eo potest esse salus, ne faciẽs contra conscientiam ædificet ad gehennam. Raimun. Prædicta notantur his versibus. Scandala pro vita, doctrina, iustitiaque. Tu non effugies, sunt in reliquis fugienda. Pro vita, quia

quia pro nullo scandalo debet quis mortaliter peccare. Doctrina, quia doctor, vel prędicator, non debet falsum docere, nec prædicare pro aliquo scandalo. Tacere autē potest, & debet si omnes obstinati sunt. ita quòd deteriores efficiantur ex doctrina. Iustitia vero, quia nec iudex falsam sententiam, nec testis falsum testimonium debet ferre pro aliquo scandalo. Et in istis casibus habet locum decre. extra. de regu. iu. Qui scandalizauerit vnum &c. Vtilius scandalum nasci permittatur, quàm veritas deseratur, veritas scilicet vitæ, doctrinæ, iustitiæ. In tertio casu scilicet cum est indifferens, videtur secundum, prædicta, omnino cessandum esse, propter scandalum.

De Scandalo pro re non data, vel repetita. Cap. CXLV.

GVilhelmus. Quid si dictat mihi conscientia, quòd iste scandalizabitur, nisi dedero ei librum meum, aut si repetiero ab eo sub iudice res mihi ablatas ab eo, nunquid propter vitandum scandalum eius, teneor ei dare rem meam, aut cessare a repetitione, posito etiam quòd mihi reuelatum sit ipsum scandalizandum, ex hoc? Respondeo: Si status meus, vel familiæ meæ nō est in tuto, si careo re mea, puta quia pauper sum & indigebo cum familia mea, & ero in periculo incidendi in, impatientiam, aut murmurationem cōtra Deum, non teneor rem meam dare, aut a petitione cessare, cum debeam me plus diligere & meos, quàm extraneum: propter hoc enim excusatur qui indigens est, & ab alio accipit ad vsuram, & ille qui ab infideli recipit iuramentum per idola, vt sit securus ab eo. Si autem in tuto sit status meus & familiæ meæ, licet huiusmodi re caruero, ita quòd ex hoc nullum mihi vel familię meæ imminet periculum. Credo quòd teneor dare rem petitā propter euitandum eius scandalum, si tamen credam eum ea re esse bene vsurum, alias non, quia in hoc casu dare ei rem illam, esset dare gladium in manu furiosi. Circa illum autem, qui abstulit res meas, si non est soluendo, & pœnitet de peccato paratus satisfacere si haberet. Vnde credo, quòd propter vitandum eius scandalum debeo cessare a repetitione, cum sine periculo possim re illa carere. Si autem est soluendo & non pœnitet, non credo quòd teneor cessare a repetitione propter eius scandalum, & in hoc casu non scandalizati sunt in Christo, ipse tamen non scandalizauit eos. Sicut quædam sunt, quæ nulla ratione possunt conuelli, ita multa sunt, quæ pro necessitate temporum, aut consideratione ætatum oportet temperari.

De His, qui ex sola suspicione scandalizantur. Cap. CXLVI.

RAimundus. Pone quòd aliquis religiosus, vel alias iustus habeat puram & iustam conscientiam, apud Deum, multi tamen suspicantur malum de ipso, & sic scandalizantur, quid fiet, videtur quòd sufficit ei conscientia? Apostolus. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ. Iob. Ecce in cœlo testis meus. Augu. Senti de Augustino quicquid libet, sola me tamen in oculis Dei conscientia non accuset. Ad hoc tamen dicas, quòd quantum est in se debet niti satisfacere ostendendo eis intentionem suam, & causam remouendo etiam speciem mali. Ca. 11. q. 3. Augu. Non sunt audiendi siue viri sancti, siue fœminæ, qui quando reprehenduntur in aliqua negligentia, per quam fit, vt in malam veniant suspicionem, vnde suam vitam longe abesse sciunt, dicunt coram Deo sufficere sibi conscientiam, ęstimationem hominum nō solum impudenter, verùmetiam crudeliter contemnentes, cū occidant animas aliorum, siue blasphemantium viam Dei, quibus secundum suam suspicionem quasi turpis, quæ casta est despicitur, vel displicet vita sanctorum, vel etiam cum accusationem imitantium non quod vident, sed quod putant. Proinde quisquis a criminibus flagitiorum atque facinorum vitam suam custodit, sibi quidem benefacit, quisquis autem etiam fama in aliis misericors est, nobis enim necessaria est vita nostra, aliis fama nostra. Rai. Et vt super hoc daret exemplum dominus, voluit soluere tributum dicens Petro. Ne forte scandalizemur eos &c. Item Apostolus. Si fieri potest, quod ex nobis est &c. Si autem accipere nolunt satisfactionem, sed parati, sunt reprehendere & non mutari, tunc debet dolere, quia illi peccāt, & sufficiet eis, cōscientia bona, vnde de Pharisæis respondit dominus. Sinite eos, cæci sunt &c.

De Scandalo multitudinis actiuo. Cap. CXLVII.

QVid fiet si multitudo est in scelere, vel etiam pauci potentes tamen, quos magis sequitur multitudo, nunquid excommunicabit eos episcopus, si nolunt se corrigere? Ad hoc dicas, quòd illi recognoscunt se peccare in hoc, de quo reprehenduntur, tamen nolunt cessare, & si infligatur eis pœna excōmunicationis, vel similis, timetur scisma, vel aliud magnum malum, potest & debet dissimulari, fiant tamē comminationes de scripturis, & interim caute attrahātur. Dist. 44. Aug. ad Aurelium. Comessationes, & ebrietates ita cōcessę & licitæ putantur, vt in honorem beatissimorum martyrum nō solum per dies solemnes, quod vnusquisque lugēdum videat, qui hæc non carneis oculis inspicit, sed etiam quotidie celebrentur, & post pauca. Non ergo aspere quantum æstimo, non duriter, non modo imperiose ista tollantur, sed magis docendo quam iubendo, magis monendo quam minando: sic. n. agendum est cum multitudine peccantium. Seueritas autem exercenda est in paucorum peccata, & si quidem minamur, cum dolore fiat de scripturis comminando vindictam futurā, ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur, illaque prius mouebunt spirituales, aut etiam spiritualibus proximi, quorum auctoritate leuissimis quidem sed instantissimis ammonitionibus cætera multitudo frangatur. Ca. 23. q. 4. Augu. contra epistolam Parmeniani. Cum quisque fratrum intus in ecclesiæ societate constitutorum, in aliquo tali peccato fuerit deprehensus, vt anathemate dignus habeatur, fiat hoc vbi periculum scismatis nullum est, & infra, quando cuiusque crimen notum est, & omnibus execrabile apparet, vt vel nullos prorsus, vel non tales habeat defensores, per quos possit scisma contingere, non dormiat seueritas disciplinæ. Guilh. Alibi vero dicitur. Vbi multorum strages iacet, detrahendum est aliquid seueritati. Rai. Si vero peccatum quod faciunt, auctoritate defendunt, quasi non sit peccatum, tunc non debet contra tales dormire seueritas disciplinæ. Nam tales etiam hæretici possunt dici, de pœnitentia. di. 6. Spes impunitatis rescindenda est, cum tot sunt qui peccant, vt ex auctoritate se defendant, & vsum peccandi sibi faciant. Raimūd. Nota quòd peccans dicitur, quandoque scandalum improprie, & per figuram quæ dicitur emphasis, sicut illud, Darius est ipsum scelus, & in hac significatione ait dominus Petro: Scandalum mihi es.

De Notorio. Cap. CXLVIII.

NOtorium aliud est iuris, aliud facti. Notorium iuris est, de quo quis est canonice condemnatus, vel in iure confessus, vel per legitimas probationes conuictus. Notorium facti est cuius testis est populus, & dissimulationi, siue inficiationi non est locus, & intelligitur populus iste testis, siue sit crimen notum omnibus, qui sunt in illo loco, siue maiori parti. Guilh. In illo loco. i. in villa, vel parrochia, licet non habeat nisi decem parrochianos, quia decem homines populum faciunt. De scandalo autem populi, vel ecclesiæ, de quo fit mētio in constitutione Gualc. credo quòd si parrochia habeat mille parrochianos, si tamen tantum decem ex illis scandalizentur de focaria sacerdotis, quia sunt graues & honestæ personæ, potest fieri interpretatio quòd populus scandalizetur, maxime, cum 10. homines populum faciant, vt dictum est, sicut duo faciunt congregationem, & tres faciunt collegium, retinetur tamen in vno ius collegii, & plures quam 10. vel. 15. faciunt turbam 4. vel 5. porci, vel decem, oues faciunt gregē. Rai. In notorio iuris exigitur quandoque probatio contra negantem. Guilh. Ibi dicitur de quodam, qui per duos testes probauit se ab impetitione aduersarii in illo, vel in alio iudicio absolutum, & dicitur quòd hoc sufficit, licet testes nihil deponant de rationibus, qui mouerunt iudicem ad sententiā dum. Rai. In notorio vero facti non requiritur ordo iuris, qui est alias regulariter obseruandus. extra. de iureiu. ad nostram. Guilh. Ibi dicitur, quòd qui iurauit, quòd ordinem iudiciariū seruaret in omni causa, non propter hoc in notoriis obseruare tenetur ordinē iudiciarium, qui in aliis causis obseruatur, Notoria enim suum habent ordinem, & occolta suum. Rai. Euidentia enim patrati sceleris, clamore non indiget accusatoris. Et si forte iudex velit taliter delinquentem, secundum quòd ius postulat corrigere, vel punire, & iste appellat, non est appellationi huiusmodi deferendum, extra de appella. pręterea. Guilh. Ibi dicitur quòd qui post appellationem grauia committunt, prætextu appellationis se tuentes, dum super illis

Illis conueniuntur, non debet eis proficere huiusmodi appellatio, quo minus eorum excessus canonice puniantur. Rai. Itē notorium facti subdiuitur, quia aliud est notorium facti manentis actu, vt cum quis publice tenet adulteram, vel concubinam. Aliud notorium facti transeuntis actu, vt si aliquis in publico interfecerit hominem, vel fecerit sortilegium vel simile. Aliud est notorium facti præsumpti, vt si aliquis publice habitus est pro filio consanguineo, vel affini alicuius.

De Perplexitate in generali. Cap. CXLIX.

Circa perplexitatem nota quòd alia est iuris, alia facti. Perplexitas iuris est, cum aliquis circa illud quod sibi occurit faciendum inuenit diuersas auctoritates sibi ad inuicem oppugnantes, hæc per contrariorum concordiam est soluenda. Nam in iure nulla est contrarietas realis, sed superficialis tantum. Perplexitas facti est, cum diabolus suggestione sua mala (vt ait Grego.) plerosq; ita peccare facit, quatenus si fortasse peccatum fugere appetant, hoc tamen non sine aliquo peccati laqueo euadant. Contra istam autem dat consilium dicens, Cum mens inter maxima, & minora peccata constringitur, si omnino nullus sine peccato aditus patet, minora semper eligantur, quia & qui murorum vndique ambitu ne fugiat clauditur, ibi se in fugam præcipitat, vbi breuior murus ingeritur. Dicas ergo, quòd veritate inspecta nihil est perplexitas, nec potest aliquis esse perplexus inter duo mala. i. necessitate astrictus, ad aliquod malum perpetrādum. Augu. Vasis iræ nunquam Deus redderet interitum, si non spontaneum inueniretur homo habere peccatum. Idem. Vsq; adeo peccatum voluntarium est &c. ergo positus inter duo mala, cum oporteet me alterum facere, debeo eligere quod per se consideratum esset minus peccatum. Pone quòd sacerdos tenet concubinam in domo sua, parrochiani, vident ipsum indutum ad celebrandum quid facient, si audiunt eius missam faciunt contra conscientiam, quæ dictat eis contrarium, præsertim propter prohibitionem, Nicolai, & Alexandri 32. di. Nullus audiat missam presbyterj, quem scit concubinam indubitanter habere. Si non audiant similiter manet scrupulum in conscientia, quia non potest aliquis quantumcunque pollutus sit sacramenta diuina polluere, quæ purgatoria cunctarum cogitationum existunt. Iccirco præcipitur, quòd percipiatur communio a sacerdote quantumcunque polluto, vsquequo episcoporum iudicio reprobetur, & ita videntur perplexi, Hunc articulum latius prosequar, quia circa eum occurrunt plura dubia.

De Perplexitate sacerdotis in missa mortale recolentis. Cap. CL.

Pone sacerdotem indutū ad missam, & peruenit iam ad canonem ad illa verba, Hoc est corpus meum, tunc occurrit conscientiæ suæ aliquod mortale, quid faciet, si procedit peccat mortaliter conficiendo, & sumendo, quia iudiciū sibi manducat & bibit. Si non conficiat, & fingat se cōficere, grauius peccare videtur, quia Deo nō veretur illudere, & pro populo quē decipit se astringit, extra, de cele. mis. de hoīe. in fine. Si autem ex toto dimittat, magnum scandalū generat, & ita videtur perplexus. Solutio. Credo præcipuam & tutiorem viam, vt pęniteat & conteratur, doleat etiā quòd ita tarde pęnitet, & proponat cōfiteri quā cito poterit habere oportunitatem, & sic conficiat & sumat. Si hoc non potest, vel non vult facere, dicunt quidē quòd simplicē hostiam debet sumere. Sed hoc videtur reprobari in prædicta decre. Vnde si non consecrauit, tutius est ex toto dimittere, q̄ si non consecratā sumat, propter generalē ecclesiæ traditionē, & ar. illius decre. de homine. Guilh. Ibi agitur de quodam sacerdote, qui sciens se esse in mortali supprimebat in canone verba, per quæ fit cōfectio, & tandem sumebat panem. & vinum, & dicitur hic, quod huiusmodi falsa remedia sunt subijcienda, quę sunt veris periculis grauiora, & infra, Grauius proculdubio videtur offendere qui sic faudulenter præsumpserit ministrare.

De Illo, qui panem, aut aquam, aut vinum non ministrauit. Cap. CLI.

Qvid de sacerdote, qui celebraturus per negligentiā panē non ministrat, aut vinū in calice, aut aquā, nec aduertit donec veniat ad verba confectionis, vel ēt vsq; ad sumptionem, nec aduertit de defectu vini, vel aquæ. Respondeo. Defectum panis, vel vini, vel aquæ, vel cuiuslibet istorū si eū deprehenderit, antequā veniat ad verba, quæ sunt de substantia consecrationis, suppleat apponendo quod prætermissum est. Itē si prætermissum est vinū tantum, apponatur cū hostia noua, & fiat reiteratio verborum, a Te igitur, super hostiā de nouo appositā, & super vinum, hostia alia si iam consecrata est in partē sepositam, ita quòd super eā nihil ꝙ dictum est repetatur. Si autem pani pretermissus est tantū, & hoc deprehenditur cum ventum est ad verba, quibus conficitur sacramentū corporis, apponatur quantum pōt fieri sine scandalo, & repetantur oīa. A Te igitur super totū, cum vinū nondum sit consecratum. Si aūt aqua sit prætermissa, & hic deprehenditur ante verba consecrationis, apponatur aqua & totū reiteretur, a, Te igitur, super totū, quia nondū aliquid est ibi consecratū. Si aūt hoc deprehenditur postquā est facta consecratio corporis, & sanguinis. Aut non apponatur aqua, aut si apponitur, nulla fiet iteratio verborū, cum iā facta sit consecratio, tā corporis q̄ sanguinis. Si aūt tantū facta sit consecratio corporis, apponatur aqua, & nihil reiteretur. Si aūt cū ventū est ad sumptionē, tunc deprehenditur vnū esse prætermissum, nō videtur aliud remediū, nisi vt procedatur ad finē, & agatur pęnitentia de tanta negligentia, nisi forte sine magno scandalo assistentiū posset ministrari vinum, & nouus panis, super quę totum reiteretur, non super hostiam consecratam.

De Sacerdote tenente concubinam. Cap. CLII.

Raimūdus. Porro de sacerdote, concubinā habente nota, ꝙ si est notoriū iuris, debent subditi vitare ipsum in sacramentis, quia ex tunc est ipso iure suspensus. Idē credo, licet quidā aliter dixerint, si est notoriū facti, puta quia mulierē suspectam publice tenet in domo, & ēt forte argumēta gradientia super terrā, debet ēt talis admoneri ab ẽpo vt se corrigat. Et si noluerit se corrigere, debet suspendi a beneficio ecclesiastico, vsq, ad satisfactionē congruā, & si adhuc perseuerauerit in perpetuū remoueri. Guilh. Bene dicit ab ẽpo, qm̄ admonitio inferioris prælati nō sufficeret, quo ad hoc, ꝙ posset inferre pęnā hic notatā, nisi esset qui hr̄et iurisdictionē ẽpalē plenariē in talibus concubinariis secundū ius cōe. Sed in Regno Franciæ tenet constitutio Gualæ, qui fuit legatus in Francia: quæ talis est. Excōicamus oēs sacerdotes, & clericos quoscunq;, qui post legitimā admonitionē focarias, vel alias mulieres, de quibus mala suspitio possit oriri, in domibus ꝓpriis vel alibi, vnde populus, vel ecclesia scandalizetur, duxerint retinendas, nisi sint clerici, qui minorb. in ordinibus cōstituti legitime contraxisse probentur, qui in tñ cū vxoribus ecclesiastica beneficia retinere nō debēt. De ista admonitione duplex est opinio, quidā dicunt ꝙ non sufficit, nisi fiat specialiter ad personā, super hoc diffamatā. Alii dicunt ꝙ sufficit generalis admonitio facta in synodo, non per modū simplicis admonitionis, & prædicationis. q̄ faciunt prædicantes, sed per modū prælationis, & iurisdictionis, vt sit via ad incurrendā pęnā illius cōstitutionis, Et licet hęc admonitio fiat ad multitudinē, & sit synodalis, i. facta in synodo, nihilominus est personalis, cū fiat ad præsentes. Et secundū hanc opinionē hmōi generalis admonitio ad illos solos extēditur, qui præsentes sunt ad alios non, siue teneantur interesse synodo, siue non, licet ab his qui interfuerunt audiant postmodū hmōi admonitionē factā esse. Et qñ ẽps intendit facere trinā admonitionē, nō sufficit vnā audisse, vel duas, nisi & tertia audiatur præsentialiter a præsente monitore. Itē non extēditur hæc admonitio, nisi ad illos solos, qui tpe monitionis illius, hmōi focarias cum scandalo detinent. Itē oportet, ꝙ sit trina, vel vna pro oībus facta ex causa, alias non esset legitima, & quia non exprimatur causa pp q̄ fit vna pro oībus, si tñ subest illa causa, nihilominus incurretur sñia illius canonis. Prima opinio est benignior & cōior. Clericus aūt, qui cum scandalo passim & publice cū plurimis fornicatur, licet grauius peccet q̄ ille qui publice vnā tenet focariā, tñ non incurrit sententiā prædictā, vt credo, quia constitutio illa non vr̄ loqui, nisi de tenentibus cū scādalo focarias, vel alias mulieres, cū pęnę potius sint restringendę, quā extendēdæ. De illis aūt qui tenent mulieres in suspectis locis, & cū scandalo, si tñ non peccāt cū eis nec peccare proponunt, pōt dici benigna interpretatione, ꝙ non incidunt in illam sententiam, & ꝙ illa constitutio intelligitur de illis, qui eam retinent in concubinatu. Aliis tñ videtur ꝙ exquo post legitimā admonitionē cum scandalo tenent mulieres hmōi, siue peccent cum illis carnaliter siue non, incidunt in illam sententiā post admonitionem legitimam. Et quòd dixit: duxerint retinēdas, intelligo retinēdas. i. habēdas quo ad vsum carnis: licet. n. non teneant eas in expensis suis, aut tanquam

quam suas proprias concubinas, exquo non vtuntur eis ad peccatum carnis, cũ scandalo tñ, & post admonitionẽ legitimã incurrunt sententiã. Vnde si clericus adulteretur cum vxore alicuius manente in domo mariti, & cohabitante cũ marito, & hoc cum scandalo, & post admonitionem incurrit sententiã prædictã, licet non exhibeat eam ille clericus, aut aliter eã teneat. Ab illa aũt sententia cum conditor canonis retinuerit sibi absolutionem, possunt episcopi soluere subditos suos. Inferiores autem prælati non consueuerunt de hoc obsoluere.

De Illo, qui post absolutionem ab illa sententia, recedit in idem peccatum. Cap. CLIII.

QVid si aliquis de hoc absolutus reuertatur ad vomitum cum eadem concubina. Respondeo: Si adhuc durat scandalum, recidit in excõicationem, quamuis non fiat noua admonitio, si autem non durat, sed creditur publice, quòd sit correctus, non incidit in illam sententiam, donec iterum ortum sit super hoc scandalũ, quo exorto non credo, q; sit necessario admonitio noua. Credo autem, quòd peccant episcopi & inferiores prælati ad quos pertinet hmõi admonitionẽ facere. (inferiores.n. pñt eam facere, et si sint simplices sacerdotes, curati tñ, cũ constitutio illa non specificet quòd ab epõ solũ sit facienda) si per negligentiã aut alia corrupta intentione dimittant eam facere. Si aũt ex causa iusta dimittãt quia forte vident ibi multorum stragem iacere, vel aliud simile, non peccant. De hmõi autẽ focariis clericis credo, quòd non oportet eos vitari tanquã excõicatos ex illo canone, nisi cõstet eos tenere focarias cũ scãdalo, & super hoc eos esse legitime admonitos Et si de vtroq; istorum confiterentur in secreto, vitandi sunt in secreto. Licet aũt episcopi pñt de hmõi sententiis absoluere, non tñ possunt dispensare super irregularitate contracta, si in hmõi excõicatione celebrauerint aut ministrauerit, aut ordines receperint. Licet aũt idẽ Guala multa alia constituerit, vel innouauerit ad honestatẽ clericalem spectantia, tam circa habitum quã circa negociationẽ, & vsuras, & alias quædam, dicens se talia prohibere sub eadẽ districtione, sub qua prohibuit vsum focariarũ, non tñ clerici, qui faciunt cõtra illas prohibitiones, et post admonitionẽ legitimam, ipso facto excõicationem incurrunt, quia quantum ad illas prohibitiones non facit promulgationem latæ sententiæ, sed potius comminationem ferendæ, & ita habet consuetudo, quæ est optima legum interpres.

De delictis puerorum. Cap. CLIIII.

EXtra. 5. de delictis puerorum. Grego. Quæris grandiusculis, peccatum nolunt attribuere quidã nisi ab annis quatuordecim, cum pubescere cœperint. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quæ membris genitalibus admittuntur. Quis vero audeat affirmare furta, mendacia, & periuria non esse peccata. at his plena est ætas puerilis, quãuis in eis non ita vt in maioribus punienda iudicentur. Alexander tertius. In pueris relinqui solet multum, quòd in aliis prouectioris ætatis humanæ leges dicunt seuerius corrigendum. Ex summa iuris. Delicta punienda etiam in minoribus sunt, licet non adeo grauiter, vt in maioribus. In his autem distinguendum est, quia doli capax aliquatenus punitur. Infans autem nequaquam propter ætatis illius ignorantiam. Quando quidem incipiat esse doli capax, diuersi diuersa dixerunt. Ego autem credo, quia tunc est doli capax, qñ calliditate plenus est, quod in septennio non præsumitur, nisi liqueat per euidẽtes præsumptiones, Pęna vero moderanda est in talibus arbitrio iudicantis. Actor. Hæc de criminibus & pęnis ad vtrũq; pertinentibus forum seculare videlicet & ecclesiasticum, propter ciuitatum simul ecclesiarumq; regimina, politicæ artis occasione breuiter ad præsens dicta sufficiant.

LIBER XI.

De Arte Mechanica, & speciebus eius. Cap. I.



AVgustinus de ciuitate Dei. 22. li. Præter artes bene viuendi, & ad immortalem perueniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia, quæ in Christo est filiis promissionis regnique donantur. Nonne humano ingenio, tot, tantæque artes inuentæ sunt, & exercitatæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus, quas superfluas, immo & periculosas, perniciosasq; appetit, quantũ bonum habeat in natura, vnde ista potuit vel inuenire, vel discere, vel exercere testetur. Vestimentorũ, & ædificiorũ ad opera, q̃ mirabilia, q̃ stupenda industria humana peruenerit, quo in agricultura, quo in nauigatione, pfecerit, quę in fabricatione, quorumq; vasorum, vel etiam statuarum, vel picturarum varietate excogitauerit, & impleuerit: quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda, & exhibẽda molitã sit. In capiendis, occidendis, domandis, irrationabilibus animantibus, quæ & quanta repperit aduersus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamẽtorum, & pro salute mortali tuenda, atq; reparãda quot medicamenta, atq; adiumenta comprehenderit, pro voluptate faucium quot condimenta, & gulæ irritamenta reppererit. Ad iudicãdas, & suadendas cogitationes, quam multitudinẽ varietatemq; signorũ, vbi præcipuum locum verba, & literæ tenent ad mulcendas aures, quot organa musica: quot cantilenæ modos excogitauerit, quàm multa rerum mundanarum cognitione se impleuerit, quis possit eloqui, maxime si velimus non aceruatim cuncta congerere, sed in singulis immorati. Hugo in li. 1. didascalicon. Actionum quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum quod contra molesta, quæ extrinsecus accidere possunt munit. Tertiũ quod contra iam illata remedium præstat, horum scientia, quia opera humana prosequitur, congrue mechanica. i. adulterina vocatur. Sunt. n. tria opera. s. opus Dei quod non erat, creare: vnde, in principio creauit Deus celum & terram & c. Opus naturæ quod latuit ad actum producere, vnde produxit terra herbã virentem. Opus artificis disgregata coniungere, & econuerso vnde consueuerunt folia fici &c. In his tribus opus humanum quod natura non est, sed naturam imitatur conuenienter mechanicum. i. adulterinum nominatur. Nam verbi gratia, qui statuam fundit, hominem intuitus est, qui vestes primus adinuenit, considerauit quòd quæq; nascentia propria quædam habeant munimenta, quibus naturam suam ab incommodis defendũt. Cortex ambit arborem, penna tegit volucrem, squama piscem, lana operit oem, pilus iumenta vestit, concha testudinem, excipit, ebur Elephantem iacula non timere facit, nec tamen sine causa factum est, vt animantium singula naturæ suæ arma secum nata habeant, solus homo inermis nascatur, & nudus. Oportuit. n. vt illis, quæ sibi prouidere nesciunt naturam consulere, homini autem ex hoc etiam maior experiendi occasio præstaretur, cum illa quæ cæteris naturaliter data sunt propria ratione sibi inueniret. Multo. n. magis nũc inueniendo ratio hominis enitet, quàm habendo claruisset, nec sine causa prouerbium sonat, quòd ingeniosa fames oẽs excuderit artes. Richard. vbi supra. Sciendũ quoque est, quòd mechanica, secundum rationem sui, sub philosophia continetur secũdum administrationem, verbi gratia. Ratio agriculturæ pertinet ad philosophum, administratio ad rusticum. Mechanica. 7. habet species. s. lanificium, armaturam, nauigationem, agriculturam, venationem, medicinam, theatricam. Ad hanc omnium rerum fabrica concurrere videtur, ad hanc. n. pertinent vniuersa, quæ humanis necessitatibus inueniuntur grata commoda necessaria, & quæcunq; sub prædictis eius speciebus comprehendi comprobantur.

De Lanificio, & eius materia, & instrumentis. Cap. II.

LAnificium est prima species mechanicæ, ad quam pertinet omnis opera nendi, retorquendi, consuendi, quicquid fit instrumento, colo, fuso, acu, pectine, calamistro, gigillo, alabro, subula. In materia lini, lanæ, canabi, & suberis omnis vsus floccorum, filtrorum, sagorum, saginatum, mattularum, & sportarum. Isidorus li. 19. Lana a laniando. i. vellendo dicta hinc & vellus dictum, quòd prius lanæ vellerentur, non tonderentur. Linum ex terra. s. nitenti specie oritur, deflexumque est nomen eius a Græco, nam linum Græci linarium dicunt, siue, quod sit molle & lene. Stuppa vero canabi est siue lini, hæc secundum antiquam orthographiam stippa dicta, quòd ex ea rimæ nauium stipentur, vnde & stipatores dicuntur, qui in vallibus eam componunt, Tumentum appellatum, quòd aut in filo, aut in tela tumeat, nec subtilitatem habeat. Canabum a similitudine cannæ vocatum, siue a Græca etymologia, nam illi canabum canabin vocant. Byssum genus est quoddam lini nimium candidi, & mollissimi, quod Græci Papatem vocant. Fibrinum lana est animalium quæ fibros vocant. Sericum dictum, quia id Sires primum miserunt,

vermi-

vermiculi enim ibi nasci prohibentur, a quibus hæc circum arbores fila ducuntur. Vermes autem ipsi Græcè bonbices vocantur. Placium est stuppa, & quasi crassitudo serici, & est Græcũ nomen. Tela pro longitudine staminis dicta, tela autem est, quę infra utraq; religata duobus lignis inuertitur, vt texatur; sed quo inferius texta inuoluitur, eo superius texenda deplicatur, & vnde sead augmentum implicat, inde fit minus quod restat Insubuli, quia infra & supra sunt, vel quia insubulantur. Radii dicti quia radendo fiunt. Pectines quòd pexa fila reddant, & imprimant. Colum quod fit in longitudine, & rotunditate quasi columna, Fusum quod per ipsum fundatur, quod netum est. Alabrum quòd in eo librentur fila. i. voluantur. Calatum leue gestamen, ex ligno, vel canna, aut ex iunco factum, in quo vel pensa ponuntur, vel leguntur flores, cala enim Græcè lignum est. Pensum mulierum a pendendo dictum, vnde pensa & impensa netum. Fila dicta, vel quia ex pilis animalium sunt, vel quia lanificium filis tenuibus constat, in modum pilorum quasi filorum. Glomellum corruptè a globo, dictum, per diminutionem, quasi globellum. Panuliæ, vel panuclæ, quòd ex eis panni texuntur, ipsæ enim discurrũt per telam. Stamen dictum quia rectum stat, Trama quòd via recta transmittatur per telam. Est enim filum intra stamẽ currens. Licia sunt quibus stamina ligantur, quasi ligia.

De Vestibus communibus. Cap. III.

THomas de Nancell. super cantica. Vestis quoque laudabilis. s. in materiæ prætio, in texturæ artificio, in magnitudine vtilitatis, in pulchritudine coloris, in suauitate odoris: Materia vestium pretiosa triplex est, fit enim quandoque de cortice herbarum, vt de lino, & canapo, quam multis tunsionibus, & attritionibus oportet fieri. Quandoque de pilis animalium, vt de lana. Quandoque dr visceribus vermium, vt vestis serica. Isidorus vbi supra. Vestis antiquissima hominũ fuit perisomatum. s. succinctorium quo tantum genitalia contegũtur. hoc primum primi mortales, ex foliis arborũ sibi fecerũt cuius vsum quædam barbaræ gentes dũ sint nudæ vsque hodie tenent, hæc & campestria nuncupantur, pro eo quòd eisdem iuuenes qui nudi exercentur in campo pudenda operiũt. Tunica vestis antiquissima appellata, quia in motu incedentis sonum facit, tonus enim sonus est. Primum autem fuere tunicæ pelliciç, quibus post offensam, & eiectionem de paradiso, Adam, & Eua induti sunt. Talaris tunica dicta eo q̃ ad talos vsque descẽdat, & ad pedes defluat, sicut pectoralis, quia apud antiquos breuis erat, vt tantum pectus operiret, licet nunc prolixior fit. Manicleata tunica. i. manicata tunica, eo quòd habeat manicas, quam cirodítam Græci vocant. Dalmatica vestis primum in Dalmacia prouincia Græciæ texta est, tunica sacerdotalis candida, cum clauis ex purpura. Rosata, quã Græci Phenicæam vocant, nos coccineã, reperta a Lacedæmoniis ad celandum coloris similitudine sanguinem, quotiens quis in acie vulneraretur, ne contemplãti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt milites, vnde etiã rosati vocabantur, solebant etiam pridie quàm dimicandum esset ante principia proponi quasi admonitio, & indicium futuræ pugnæ. Laculata, quæ lacus quadratos quosdam habet, cũ picturis intextos, aut additos acu. Hiacinthina vestis aereo colore resplendens. Bombicina est a bombice vermiculo, qui lõgissima ex se fila generat, quorum textura bombicinum dicitur, conficiturq; in insula Choo Apocalania. Serica a serico dicta, vel quòd eã seres primi miserunt Oloserica tota serica, olo. n. totum. Tramoserica stamine lineo trama ex serico. Byssina candida, confecta ex quodam genere lini grossioris. Fibrina vestis tramam de fibri, id est castoris lana habens. Caprina de caprarum pilis contexta. Linostema vestis est ex lana, linoque contexta, & dicta linostema, quia in stamine linum, in trama lanam habet. Polimitus enim textus multorum colorum est. Acupicta vestis, acu textilis, vel acu ornata, eadem & Frigia Trilicis a tribus liciis, quia est & simplex, & bipex. Colobium dictum, quia longum est & sine manicis. Antiqui enim magis hoc vtebantur: Leuitonarium est colobium laneum, sine manicis, quo Aegyptii monachi vtuntur. Lumbare vocatur quòd lumbis religetur, & quòd lumbis hæreat. Hoc in Aegypto & Syria non tantum fœminæ, sed & viri vtuntur. Limus est vestis, quæ ab vmblico vsque ad pedes producitur, hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam, vnde & nomen accepit. Nã limum obliquum dicimus. Armelausa vulgo vocata, quòd ante & retro diuisa, atque aperta est, in armos tantum clausa, quasi armiscula, c. litera ablata. Camisiam vocari, quòd in his dormimus in camis. i. in stratis nostris, siue quod primum fiebant a cannabis. Tubracos vocatos, quòd tibias bracasque tegant, & quod a bracis ad tibias vsque perueniant.

De vestibus legalibus. Cap. IIII.

OCto sunt in lege genera sacerdotalium vestimentorum. Poderis enim sacerdotalis linea corpori astricta, & vsque ad pedes descendens, vnde & nuncupata. Podas enim Greci pedes vocant, hanc vulgo camisiam vocant. Abanech cingulum sacerdotale rotundum, polimitica arte, ex cocco, purpura, hiacinctoque contextum, ita vt flores atque gemmæ in eo esse viderentur distinctæ. Pileum est ex bisso rotundũ, quasi sphæra media caput tegens sacerdotale, & in occipitio vitta constrictum, hoc Græci & nostri Thyaram, vel Galeram vocant. Machil quod est tunica talaris, tota hyacinctina, habens ad pedes septuagintaduo tintinabula, totidemque inter mixta ac dependẽtia mala punica. Ephod, quod interpretatur Latine superindumentum. Erat enim pallium superhumerale ex quatuor coloribus, & auro contextum, habens in vtroque humero lapides duos smaragdinos auro inclusos, in quibus sculpta erant nomina Patriarcharum. Logion quod Latine dicitur rationale, pannus duplex auro, & quatuor textus coloribus, habens magnitudinem palmi per quadrum, cui intexti erant 12. præciosissimi lapides, Hic pannus superhumerali cõtra pectus pontificis annectabatur. Petalum aurea lamina in fronte pontificis, quæ nomen Dei illud ineffabile Tetragrammaton in fronte pontificis quatuor Hebraicis literis habebat scriptum. Bathin, siue fœminalia. i. bracæ lineæ vsque ad genua pertingentes, quibus verecunda sacerdotis velabantur.

De Proprijs vestibus quarundam gentium. Cap. V.

QVibusdam autem nationibus sua cuiq; propria vestis est vt Partis Sarabarę: Gallis Linnæ: Germanis Renones, Hispanis Stringes, Sardis Mastrugæ. Sarabaræ sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur Dan. Et Sarabaræ eorum non sunt immutatæ. Apud quosdã autem Sarabaræ quædam capitum tegmina nuncupantur, qualia vidimus in capite Magorum picta. Linnæ saga quadra & mollia sunt. Renones sunt velamina humerorum, & pectoris vsque ad vmbilicũ atque in tortis villis adeo hispida, vt himbres respuant, quos vulgo reptos vocant, quia longitudo villorum quasi reptat. Mastruga vestis Germanica, ex pelliculis ferarum: Mastruga autem quasi monstruosa, eo quòd qui ea induuntur, quasi in ferarum habitum transformantur. Dignoscuntur & gentes ita habitu, sicut & lingua discordes. Persæ bracchia, & crura lineamentis, caput thyara tegunt, eminent apicibus fastigiatis Alani, horrent & maletecti latratoribus linguis Scoti, Sagati sunt Alemanni, lintheati Indi, gemma Persæ, sericati Seres, pharetrati Armeni. Nonnullæ autem gentes non solum in vestibus, sed in corpore aliqua sibi propria quasi insignia vẽdicant, vt videmus Cirros Germanorum granos, & cinnabar Gothorum, stigmata Britonum. Circuncidunt quoque Iudæi preputia. Pertundunt Arabes aures. Flauent intextis capitibus Gethæ. Nitent Albani albentibus crinibus. Mauros habet tetra nox corporum. Gallos candida cutis, sine equis inertes extant Alani. Nec abest gens Pictorum, nomen habens a corpore, quod minutis opifex acus punctis, & expressos natiui graminis succos includit, vt has ad sui specimen cicatrices ferat, pictis artubus, maculosa nobilitas. Habet & sexus institutum speciem habitus, vt in viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crinium, quod maxime virginibus insigne est, quarum & ornatus ipse propriè sic est, vt cumulatus in verticem ipsam capitis sui arcem, ambitu crinium contegat.

De Pallijs virorum. Cap. VI.

PAllium est quo ministrantium scapulæ conteguntur, vt dum ministrant, expediti discurrant. Dictum autem pallium a pellibus, quia prius semper indumento pelliceo veteres vtebantur, quasi pellea, siue a pella per deriuationem. Clamis est qui ex vna parte induitur, neque consuitur, sed fibula infrenatur. Toga dicta quòd velamento sui corpus tegat, atque operiat. Est autem pallium paruum, forma rotunda

vnda effusiore,& quasi inundante sinu,& sub dextro veniens super humerum sinistrum ponitur. Toga autem Romani in pace vtebantur, belli autem tempore paludamentis. Mensura togæ iusta,si sex vlnas habeat. Toga prætexta est,cui prætexitur latior purpura. Hanc initio Romæ propinquos, & amicos regum solos habere solitos, purpuratosque ob hoc vocari, obseruatum ne quis prætexta vteretur, nisi qui honores sumpsisset a populo. Paludamentum erat insigne pallium Imperatorum,cocco,purpuraque,& auro distinctum. De quo Salust.Togam inquit Paludamentum mutuant. Erat autem pallium bellicum, dictum, vt quibusdam videtur,quòd eo indutus palam faceret Imperator futurum bellum. Circumtextum est,quod Græce ciclas dicitur. De quo Virgilius.Et circumtextum croceo velamen acanto. Circumtextum autem dictum, quia est rotundum pallium. Dyplois Græcum nomen, ab eo quòd sit duplex amictus. Est autem vestis militaris,cuius vsus Gallicis primum expeditionibus cæpit,& præda hostili, vnde fuit vox illa senatui:Togis depositis Quirites ad Saga conuersi fuerant. Sagum autem Gallicum nomen est, dictum autem Sagum quadrum,eo quòd apud eos primum quadratum, vel quadruplex esset. Penula est pallium cum fimbrijs longis. Lacerna pallium fimbriatum,quo olim soli milites vtebantur.Vnde & in distinguenda castrensi,vrbanaque turba, hos togatos, illos lacernatos vocabant. Inde autem lacernæ,quasi amputatis capitibus fimbriarum, neque ita laxis vt sunt penularum. Prætexta puerile est pallium, quo usque ad decimūsextū annū pueri nobiles sub disciplinæ cultu vtebantur, vnde & prætextati pueri appellati sunt. Dicta autem prætexta,quia prætexebatur ei latior purpura. Casula est vestis cucullata dicta per diminutionem a casa,quòd totum hominem tegat, quasi minor casa,inde & cucalla,quasi minor cella. Byrrhus a Græco vocabulum trahit, illi enim byrrum librum vocant. Melotes, quæ etiam pera vocatur,pellis est caprina,a collo pendens pręcincta,vsque ad lumbos. Est enim habitus proprie necessarius ad operis exercitium,fiebat autem prius, vt quidam æstimant, de pelliculis Melonum,vnde & melotæ vocatæ sunt. Fimbricæ vocatæ ora vestimentorum hoc est fines.

De Palijs fœminarum. Cap. VII.

REgillum est prælatum reginarum amiculum, vnde & appellatum. Peplum matronale pallium ex purpura signatum, cuius fimbriæ aurei staminis summitate resplendent. Palla est quadrum pallium muliebris vestis, deductum vsque ad vestigia, affixis in ordinem gemmis. Stola matronale operimentum, quod cooperto capite, & scapula a dextro latere in leuum humerum mittitur. Stola autem Græce vocatur, quod superemittatur. Idem & ricinium latino nomine appellatum, eo quòd dimidia eius pars a retro eiicitur, quod vulgo Mauortem dicunt, uocatumque Mauortem quasi Martem. Signum autem Martialis dignitatis, & potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est. Inde & super caput mulieris est. Amiculum est meretricum pallium lineum, hoc apud veteres matronæ in adulterio deprehensæ induebantur, vt in tali amiculo potius, quàm in stola polluerent pudicitiam. Erat enim apud veteres hoc signum meretriciæ vestis,nunc in Hispania honestatis. Teristrum palliolum est quo vsque hodie Arabiæ, & Mesopotamiæ mulieres velantur, quo in æstu tutissimo tegantur vmbraculo, de quo in Esaia legitur. Anoboladium,amictorium lineum fœminarum, quo humeri operiuntur,quod Græci & Latini sindonem uocant.

De Ornamentis lectorum. Cap. VIII.

STragulum vestimentum est discolor, quod manu artificis diuersa varietate distinguitur, dictum autem quòd in strato, & in amictu aptum sit. Fulcra sunt ornamenta lectorum, dicta quòd his fulcimur, idest sustinemur, vel quòd thoros fulciant, siue caput, quæ reclinatoria vulgus appellat. Ceruicalia autem eo, quòd ponantur sub ceruice, vel cubito. Puluillus dictus a puluinari, qui est diuitum lectus. Culcitræ vocatæ, quòd calcentur, idest fartiantur pluma siue tormento, quo molliores calidioresque sint. Tapeta dicta, quòd pedibus primum sternerentur, quasi tapedia. Tapetia autem aut sipla sunt, aut amphitapa. Sipla tapecia, ex vna parte villosa quasi simpla. Amphitapa, ex vtraque parte villosa tapeta. Mantilia nunc pro operiendis mensis sunt,(quæ ut nomen ipsum indicat) olim tergendis manibus præbebantur, siue mantilia a mandendo. Mappæ conuiuii, & epularum appositarum sunt, quasi manuppæ, atque ob id nominatæ, cuius diminutiuum mapella est. Facitergium, vel manutergium a tergendo faciem, vel manum vocantur. Vela dicta, quod obiectu suo interiora domorum velent. Dictæ sunt autem cortinæ a coriis,eo quod prius ex pellibus fuissent factæ. Cilicia Arabes nuncupant velamentu pilis capratum contexta,ex quibus sibi tentoria faciunt.

De Tincturis vestium. Cap. IX.

TInctura vocata est,quia tingitur, & in aliam fucata speciem nitoris gratia coloratur. Coccum Græci nos rubium, seu vermiculum dicimus. Est enim vermiculus ex siluestribus frondibus.Conchilium dictum,eo quod ex conculis marinis color eius colligitur, idem & Ostrum vocatur. Conchilia autem sunt maris, quæ circumcisa ferro lachrymas purpurei coloris emittunt. His collectis color purpureus temperatur. Et ostrum exinde appellatum dicunt, quod ex testæ humore elicitur.Purpura a puritate lucis vocata. Ferrugo color est purpuræ subnigræ, qui fit in Hispania. Glaucus color ferrugineus subniger. Elbidum ab elbo colore vocatum. Elbum enim medius color inter album, & nigrum,& elbum ab albo est deriuatum. Luteus color rubicundus, quod est croceus.Menum dictum,quòd sit colore nigro. Græci enim melan nigrum dicunt.Masticinum croceum.Blateum purpureum Blauum mesticium.Ostìcium,quia ex vsto est,fit enim ex dependenti fuligine tectorum egesta assiduis ignibus, vnde & color eiusdem tincturæ flammeus est, hactenus de veste dehinc ad cæterum cultum veniamus.

De Coronis,& insulis ac cæteris membrorum ornamentis. Cap. X.

ORnamenta dicuntur eo,quod eorum cultu ora vultusque decorentur.Prima inter ornamenta est corona insigne victoriæ,siue regii honoris signum,quę icirco in caput regium ponitur,ad significandos circumfusos in orbe populos, quibus accinctus quasi caput suum coronatur.Infula est fasciola sacerdotalis capitis,alba.in modum diadematis,a qua vitæ ab vtraque parte dependent,quæ infulam vinciunt, vnde & vitæ dictæ sunt,quod vinciant.Apex est pilleum subtile,quo sacerdotes gentiles vtebantur,appellatus ab accipiendo,id est ligando. Nam virgula, quæ in pilleo erat connectebatur filo, quod fiebat ex lana hostiæ cæsæ. Pileum autem dictum a pelle hostiæ, unde fiebat Cidaris, & ipsum sacerdotum erat, quod a plerisque mitra vocatur. Diadema est ornamentum capitis matronarum,ex auro,& gemmis contextum: quod in se circumactis extremitatibus retro astringitur, & exinde dictum Græce, quod præligetur. Mitra est pileum frigium, caput protegens, quale est ornamentum capitis deuotarum. Sed pileum virorum est,mitra autem fœminarum. Redimicula autem sunt quibus mitra alligatur.Vittæ sunt,quæ crinibus innectuntur,quibus fluentes religantur capilli,& vittæ dictæ,quod vinciant.Itē est qua corona vincitur. Tenia uero extrema pars vittæ:quę depēdet,coronæ.Reticulum est,quod colligit comas, dictum ab eo,ꝙ retinet crines,ne effundantur. Discriminalia capitis mulierum sunt vocata, eo quòd his caput a viro discernant,nam discriminare diuidere dicitur. Acus sunt quibus in fœminis ornandorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, & sparsi dissipentur capilli. Inaures ob aurium foraminibus nuncupatæ, quibus præciosa grana lapidum dependent. Harum vsus in Græcia puellę utraque aure, pueri tantum dextra gerebant. Torques sunt circuli aurei, a collo ad pectus vsque pendentes. Torques autem, & bullæ a viris geruntur, a fœminis vero monilia, & catellæ. Dictæ autem torques,quòd sint tortæ,& bullæ, quòd similes sunt rotunditatæ bullis, quæ in aqua vento inflantur. Monile ornamentum ex gemmis est, quod solet ex fœminarum pendere collo, dictum a munere, hoc & serpentum etiam dicitur, quia constat ex amphorulis quibusdam aureis, gemmisque variis in modum facturæ serpentis. Murena vulgo vocatur, quod

quod scilicet auri metallo in virgulis lentescente, quadam ordinis fluxuosi cathena contexitur, in similitudinem murenæ serpentis, quæ ad collum ornandum aptatur. Hæc interdum auri, & argenti texitur virgulis. Cathellæ sunt cathenulæ colli inuicem se comprehendentes in modum cathenæ, vnde & appellatæ. Dextras communes esse virorum ac fœminarum, quia vtriusque dextræ sunt. Armillæ autem propriè virorum sunt, collatæ victoriæ causa militibus ob armorum virtutem, vnde & quondam vulgo viriil dicebantur. Ab intellectu circuli Armilla non discrepat; quia ipsa quoque hoc vbi ponitur ambiendo constringit. Sed armilla latius extenditur, circulus rotundus fit. Fibulæ sunt quibus pectus fœminarum ornatur, vel pallium tenetur a viris in humeris, ceu singulum in lumbis. Lenulæ sunt ornamenta mulierum in similitudine bullulæ aureæ dependentes. Specula sunt quibus fœminæ vultus suos intuentur. Pericheldes sunt apud fœminas ornamenta crurum, quibus gressus earum ornantur. Olfactoriala vascula sunt muliebria, quibus odoramenta gestantur.

De Annulis, & cingulis. Cap. XI.

Annuli autem sunt per diminutionem dicti a circulis, & anis, qui sunt circum brachia, & circum crura, vnde & signa eorum per diminutionem sigilla. Nam signa maiora sunt, sigilla vero quasi minora signa. Annulos homines primum gestare cæperunt quarto a pollice digito, eo quòd vena quædam vsque ad cor pertingat, quam notandam ornandamque aliquo insigni veteres putauerunt. Apud Romanos annuli de publico dabantur. Nam dignitate præcipuis viris gemmati dabantur, cæteris solidi. Cinctus est lata zona, & minus lata semicinctium, & vtrisque minima cingulum. Nam a cincto per diminutionem cingulum nominatur. Baltheum cingulum militare est, dictum quòd ex eo signa dependent, ad demonstrandam legionis militaris summam, idest sex millium sexcentorum, ex quo numero, & ipsi consistunt, vnde & baltheus dicitur non tantum quòd cingitur, sed etiam a quo arma dependent. Zona Græcum est, quam illi zonarium, nos cingulum nuncupamus. Stropheum est cingulum aureum cum gemmis. De quo dicit Cuma. Strophæo latenter cincta cadilla. Fibula Græcum est, quam illi fiblin dicunt, quòd liget. Redimiculum est, quod succinctorium siue brachile nuncupamus, quod descendens per ceruicem, & a lateribus colli diuisum vtrarumque alarum sinus ambit, atque hincinde succingit: vt astringens latitudinem vestis ad corpus contrahat, atque coniungendo componat. Hunc vulgo brachilem, quasi brachialem dicant, quamuis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum. Fascia est qua tegitur pectus, & papillæ comprimuntur, atque crispanti cingulo angustius pectus arctatur. Et dicta fascia, quòd in modum fasciculi corpus alliget. Hinc & fasciolæ quibus vulnera colligantur. Vita dicta, quod ea pectus ligatur, instar vitis ligantis. Fasciola est, quæ ambit extremitatem vestium, aut ex filis, aut ex auro contexta, assutaque extrinsecus in extrema parte vestimenti, uel clamidis.

De Calciamentis. Cap. XII.

Calciamenta dicta, quòd in calo, idest in ligno fiant, uel quòd calcentur. Crepidis Græci ante repertis vsi sunt. Est autem genus singularis formæ, & idem vtrique aptum pedi, vel dextro, vel sinistro. Crepidas autem dictas, quòd cum sono stringantur, siue a pedum crepitu in ambulando. Calceis reges vtebantur, & Cæsares forma eorum. Ocreæ tibialia calciamenta sunt dicta, quòd crura tegant. Coturni sunt quibus calciabantur tragedi, qui in theatro dicendi erant, & alta intonanti voce carmina cantaturi. Est enim calciamentum in modum crepidarum, quo hæroes vtebantur, sed tale est, vt & in dextro, & in leuo conueniat pede. Braxea calciamenta comedorum erant, sicut tragedorum coturni, quos quidam etiam calones appellant, eo quòd ex salice fierent. Nam Græci, vt diximus, lignum cala vocabant. Talares calcei socci sunt, qui & inde nominati videntur, quòd ea figura sint vt contingant talum, sicut sotulares, quòd sub talis sunt quasi subtalares. Obstringilli sunt, qui plantas consuti sunt, & ex superiori parte corrigia trahuntur, vt constringantur, vnde & nominantur. Soleæ sunt quibus tantum pedum plantæ teguntur, dictæ a solo pedum. Item soleæ materiales ex materiali curuo intexta. Socci cuius diminutiuum socelli appellati, inde quòd soccum habeant, in quo pars plantæ inijcitur. Caligulæ caligæ vel a calio pedum dictæ, vel quia ligantur: nam succi non ligantur, sed tantum intromittuntur, cernui socci sunt sine solo, ligulati quos nos soliatos vocamus. Clauati socci dicti, quasi calibati, eo quòd minutis clauis, idest acutis solo caligis vinciantur. Perones, & culponeæ rustica calciamenta sunt. Baxeæ calciamenta sunt mulierum. Corrigiæ a corijs vocantur, vel a colligatione, quasi colligiæ.

De armatura, & eius prima specie, quæ dicitur architectorica. Cap. XIII.

Richardus vbi supra. Armatura, quæ est secunda species mechanicæ duas habet species, architectoriam, & fabrilem. Architectoria diuiditur in cœmentariam, quæ ad latomos, & cœmentarios pertinet, & carpentariam, quæ ad carpentarios, & tignarios. Fabrilis diuiditur in malleatoriam, & exclusoriam. Ad armaturam igitur pertinet quicquid fit instrumento, dolabro, ascia, securi, in trulla, perpendiculo, martello, scalpello, artauo, incude, in materia ligno, & lapide, sabulo, gypso, ære. Vitruuius in libro de architectorica primo. Architectoria est scientia pluribus disciplinis, & varijs eruditionibus ornata, cuius iudicio probantur omnia, quæ a cæteris, artibus perficiuntur opera. Architectum siquidem oportet ingeniosum esse, & docilem: cui Geometria plura præsidia præstat, vt facilius in areis ædificiorum descriptiones, normarumque, & librationum, ac linearum directiones expediat. Arithmetica quoque, qua sumptus ædificiorum computet. Musica vero, quæ ferramentorum percutientium sonitus, ad ipsius aures artificis, cæteros, & æquales faciat. Astrologiam quoque nosce oportet, propter quatuor mundi climata, & cœli rationem, & astrorum cursus, quorum notitiam si non habuerit, horologiorum rationem omnino scire non poterit. Philosophia tandem necessaria est, propter naturam aeris, & locorum, qui salubres sunt, aut pestilentes, aquarumque vsus, sine quibus, scilicet rationibus, nulla salubris habitatio fieri potest. Itaque perfectus artifex non erit, nisi qui a pueritia his disciplinarum gradibus scandendo, ad summum vsque peruenerit. Nec tamen Architectus potest esse Grammaticus, ut fuit Aristarchus, nec musicus vt Aristoxenus; nec pictor, vt Apelles: nec medicus, vt Hypocrates, nec in cæteris doctrinis singulariter excellens, & præclarus, sed in his non imperitus. Architectoria nascitur ex fabrica, & ratiocinatione. Fabrica est continuata, & vsu trita meditatio, quæ manibus perficitur. Ratiocinatio autem est, quæ res fabricatas solertiæ ac rationis proportione demonstrat, & explicat.

De Partibus Architecturæ. Cap. XIIII.

Constat autem Architectura ex ordinatione, & dispositione, & Eurithima, & Symmetria, & decore, & distributione. Ordinatio est modica membrorum operis commoditas separatim, vniuersæque proportionis ad symmetriam comparatio. Hæc componitur quantitate. Quantitas autem est modulorum ex ipsius operis sumptione, singulisque membrorum partibus, vniuersi operis conueniens effectus. Dispositio est rerum apta collocatio, elegansque compositionibus effectus operis cum qualitate. Huius species, quæ Græce dicuntur ideæ sunt Iconographia, Ortographia, Cenographia. Iconographia est circini regulæque modicæ continens vsus, e qua capiuntur formarum in soleis arearum descriptiones. Orthographia est erecta frontis imago, modiceque picta rationibus operis futuri figura. Cenographia est frontis, & laterum abscedentium adumbratio, ad circinique centrum omnium linearum responsus. Hæ nascuntur ex cogitatione, & inuentione. Cogitatio est cura studii plena, & industriæ vigilantiæque effectus propositi, cum voluptate. Inuentio est quæstionum obscurarum explicatio, ratioque nouæ rei vigore mobili reperta. Hæ sunt terminationes dispositionum. Eurithimia est venusta species commodusque in communibus membrorum aspectus, hæc efficitur cũ mẽbra conuenientia sunt altitudinis

ad

ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, & ad summam omnia suæ symmetriæ respondent. Symmetria est ipsius operis membris conueniens consensus, ex partibusque separatis ad vniuersæ figuræ speciem late partis responsus, ut in hominis corpore e cubito, pede, palmo, digito, cæterisque particulis. Decor autem est emendatus operis aspectus, probatis rebus cõpositus, cum auctoritate. Is perficitur statione, vel consuetudine, vel materia. Statione ut cum Ioue & cœlo, soli ac lunæ ædificia sub diuo constituebantur, eo q̀ horum Deorũ spes, & effectus, in aperto ac lucenti mundo præsentes videri putabãtur. Cõsuetudine vt cũ ædificiis interioribus magnificis, vestibula quoq; cõuenĩetia, & elegantia fiunt, vt nõ sint domus elegãtes, aditus autem humiles. Natura vt si primum salubertimæ regiones, aquarumque fontes in his locis eligantur, in quibus ædificia construantur. Distributio est copiarum locique commoda dispensatio, per eaque in operibus sumptus ratione temperatio, Hoc ita obseruabitur, si primum architectus ea non quærat, quæ non possunt inueniri vel comparari, nisi labore, vel sumptu magno. Non enim omnium vbique copia est, sed aliud alio nascitur loco. Itaque vbi non est arena fossicia, vtendum est fluuiacia, vel marina. Inopia quoque Abietis suppleatur vtendo Cupresso, Vlmo, Pinu, re quaque similiter explicanda. Aliter quoque vrbanæ domus ædificãdæ sunt, aliter quibus ex possessionibus rusticis fructus influunt, & omnino faciendæ sunt aptæ personis omnibus ædificiorum distributiones.

De Prima eius spetie, quæ est ædificatio. Cap. XV.

ARchitecturæ partes sunt tres, scilicet ædificatio, gnomonica: machinatio. Edificatio bipartita vna mœnium, & communium operum in publicis locis collocatio, altera priuatorum ædificiorum explicatio. Publicorum autem distributiones sunt tres. E quibus vna est defensionis, scilicet murorum, turriumque, & portarum, ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata ratio. Altera religionis, scilicet templorum, sacrarumque ædium collocatio. Tertia oportunitatis, scilicet communium locorum ad vsum publicum dispositio, vt portus, porticus, fora, balnea, & similia. Hæc autem ita fieri debent, ut habeatur ratio firmitatis, vtilitatis, & venustatis. Firmitatis erit habita ratio, cum fuerit fundamentorum ad solidum depressio, æquaque materiæ, sineque auaritia diligens electio. Vtilitatis autem cum fuerit emendata, & sine impeditione pro vsu locorum dispositio, & ad regiones sui cuiusque generis apta, & commoda distributio. Venustatis vero, cum fuerit grata, & elegans operis species, membrorumque commensus iustas habuit symmetriarum ratiocinationes.

De Architectoribus, & instrumentis eorum. Cap. XVI.

ISidorus. Fabricis parietum atque tectorum Græci inuentorem Dedalum asserunt. Iste enim primus didicisse fabricam a Mineruа dicitur. Fabros autem, siue artifices Græci tectonos uocant, idest instructores. Architecti verò cœmentarii sunt, qui disponunt in fundamentis. Tria quidem sunt, quæ in vnoquoque homine artifice expectantur, natura, doctrina, vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, vsus fructu diiudicandus est. Instructuram autem parietum ad normam fieri, & ad perpendiculum respondere oportet. Norma dicta est Græco vocabulo, extra quam nihil rectum fieri potest. Componitur autem ex tribus tegulis, ita vt duæ sint binorum pedum: tertia habeat duos pedes, vncias decem, quas æquali crassitudine politas extremis cacuminibus sibi iungit, vt schemam trigoni faciant, id erit norma. Regula dicta, quòd sit recta, quasi trecula, & impedimentum non habeat, Perpendiculum est, quod semper appenditur. Denique in fabrica, nisi omnia ad perpendiculum, & certam regulam fiant, necesse est cuncta mendosa instruantur, ut aliqua praua fiat, aliqua cubantia, prona nonnulla, alia supina, & propter hoc vniuersa sint contracta. Linea a genere suo appellata est, quia ex lino fit, hac mutatores vtuntur siue lignarii, ne tortum aliquid construant. Trullæ nomen factum eo, quòd trudit, idest includit calce, vel luto lapides. Scalæ a scandendo, idest ascendendo vocatæ, hærent enim parietibus.

De Dispositione, & constructione ædificiorum. Cap. XVII.

AEdificiorum partes sunt tres: Dispositio, constructio, venustas. Dispositio est areæ, vel solii, & fundamentorum descriptio. Constructio est laterum, & latitudinis ædificatio. Constructio autem, vel instructio uocata, eo quòd instringat, & coherere faciat, vt lapides luto, & ligna, & lapides inuicem sibi. Vnde & strues. Aliud enim ædificatio, aliud instauratio. Nam ædificatio noua constructio est, instauratio uero, quod reparatur ad instar prioris, nam instar ueteres pro similitudine ponebant, inde & instaurare dicebant. Constat autem constructio fundamento, lapidibus, calce, arena, & lignis. Fundamentum dicitur, eo quòd fundus sit ædificii. Lapides in structuris apti sunt albus, tyburtinus, columbinus fluuiatilis, fungia, rubens, & reliqui. Albus lapis alius mollis. Mollis dentata serra secatur, tractabilis in opere est, ita ut in eo quasi in ligno literæ scribantur. Tyburtinus, qui dum ad fabricam fortis, vapore tamen dissilit. Tofus ædificiis inutilis, fundamentis aptus, mortalitate, & mollicie. Arenacius lapis concretus maris arenis, hic & bibulus. Gadicanus ab insula Oceani, ubi plurimus exciditur. Piperinus subalbidus cum punctis nigris, durus atque fortissimus. Cocleacius cocleis lapillisque, & arena concretus asperrimus, interdum fistulosus. Columbinus a colore auium nuncupatus natura vicinus gipso, & mollicie simillimus. Molaris in parietibus vtilis, quia est quædam pinguior natura eius, duraque & aspera, ex quo etiam & molæ fiunt, vnde & nomen traxit, Huius quatuor sunt genera, scilicet albus, niger, permixtus, ac fistulosus. Sfungia lapis creatus ex aqua, leuis & fistulosus, & cameris aptus. Silex est durus lapis, ex cuius genere nigri silices optimi quibusdam in locis, & rubentes. Albi alices contra vetustatem incorrupti permanent, quibus nec ignis quidem nocet. Nam ex his etiam formæ fiunt, in quibus æra funduntur. Viridis silex vehementer, & ipse igni resistens, sed nusquam copiosus, & vbi inuenitur lapis, non saxum est, pallidus in cœmento, raro vtilis. Fluuiatilis silex semper veluti madens est. Hunc æstate exhiberi oportet, nec ante biennium inseri in structuris domorum. Tegulæ vocatæ, quòd tegant ædes, Laterculi verò vocati, quòd lati formentur, circumactis vndique tabulis quatuor. Lutum autem vocatum quidam per antiphrasim putant, quòd non sit mundum, nam omne lotum mundum est. Calx viua dicta, quia dum sit tactu frigida intus occultum continet ignem, aquis incenditur quibus solet ignis extingui, oleo extinguitur quo solet ignis accendi, vsus eius in structuris fabricæ necessarius est, nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce coniunctus. Gipsum cognatum calci est, & est Græcum nomen, plura sunt eius genera, omnium autem optimum lapidis specularis, est enim insigniis ædificiorum, & coronis gratissimum. Arena ab ariditate dicta, huius probatio si manu impressa, stridet autem, si in vestem candidam sparsa nihil sordis relinquit. Actor de calce, & arena, & topho, necnon & de lapidicinis, & lateribus coctis, plenius dictum est supra in quinto li.

De Partibus ædificiorum. Cap. XVIII.

ISidorus quintodecimo libro. Fundamentum dictum est, quòd fundus sit domus, paries nuncupatus, eo quòd semper duo sunt pares, vel a latere, vel a fronte Parietinas dicimus quasi parietum ruinas, sunt enim parietes stantes sine tecto, & sine habitantibus. Angulus, quòd duos parietes, in vnum coniungat. Culmina dicta sunt, quia apud antiquos tecta culmo tegebantur, ut nunc rustica, hinc tecti summitas culmen dicitur. Camen sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curuo. Laquearia sunt, quæ cameram subtergunt, & exornant, quæ & lacunaria dicuntur. Absidia Græce, Latine interpretatur lucida, eo quod lumine accepto, per arcum resplendeat. Testudo est camera templi obliqua, nã in modum testudinis veteres templorum tecta faciebant, quę ideo sic fiebant, vt cœli imaginem redderent, quod constat esse connexum. Arcus dicti, quod sunt arcta conclusione curuati ipsi, & fornices. Ostracus pauimentum testaceum, eo quòd fractis testis calce admixta feriatur, teste enim Græce ostra dicuntur. Compluuium dictum, quia aquæ partes, quæ circa sunt eò conueniant. Tessella sunt, e quibus domicilia sternuntur, a tesseris nominata, idest quadratis lapillis, per diminutionem. Isido. 19 li. Columnæ pro longitudine, & rotunditate vocatæ sunt, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. Antiqua rõ erat colũnarũ altitudinis tertia pars latitudinis. Bases sũt fulturæ columna-

lumnarum, quę a fundamento cōsurgunt, & suprapositę fabricę sustinent pondus. Bases autem nomē est Petrę fortissimę Syro sermone. Capitela dicta, quod sint in columnarum capita, quasi super collum caput. Epistilia sunt, quę super capitella columnarum ponuntur, & est Gręcum. Pauimenta eo, quod pauiantur idest cædantur, vnde & pauor, quia cædat cor; Canalis ab eo, quod caua fit in modum cannæ. Idem in li. xv. Aditus ab eundo dictus est, per quem ingredimur & admittimur. Vestibulum est uel aditus domus priuatę, uel spacium adiacens ędibus publicis, & vestibulum dictum est, eo quod eo vestiuntur fores, aut quod aditum tecto vestiat, aut a stando. Porticus ad transeundum magis fit, quàm ibi standum, quasi porta eo, quod sit aperta. Ianua primus ingressus domus, a Iano cui gentiles omnem introitum exitumq; sacrauerunt. Hostium est per hoc, quòd ab aliquo arcemur ingressu ab obstando dictum, siue hostium, quia ostendit aliquid intus. Fores dicuntur quæ foras. Valuæ quæ intus reuoluuntur, & duplices cōplicabilesque sunt. Sed generaliter vsus vocabula ista corrūpit. Fenestræ sunt, quibus pars exterior angusta, & interior diffusa est, quales in horreis videmus, dictæ eo, quod lucē fenerentur; lux enim Græce fos dicitur, vel quia per eos intus positus homo foras videt. Cardo est locus in quo hostium vertitur, & semper mouetur, dictus a po tu cardias, quòd quasi cor hominem totum, ita ille cuneus ianuam regat ac moueat, vnde & prouerbiale est, in cardine rem esse, Limina hostiorum dicta, eo quod transuersa sint, vt limes, & per ea sicut in agro, aut introeatur, aut foras eatur, postes, eo quòd post hostium stent.

De venustate ædificiorum. Cap. XIX.

IDem in lib. xix. Venustas est quicquid illud ornamenti, & decoris causa ædificijs additur, vt tectorum auro distincta laquearia, præciosi marmoris crustæ, & colorum picturæ. Laquearia sunt, quæ cameram subtegunt, & ornant, quæ & lacunaria dicuntur, quod lacus quosdam habeant quadratos, vel rotundos ligno, vel gypso, vel coloribus pictos, cū signis intermicantibus. Crustæ tabulæ sunt marmoris, vnde & marmorati perietes, crustati dicuntur. Licostrata sunt elaborata arte picturæ paruulis crustis, ac thessellis tinctis in varios colores, thessellæ autem a thesseris nominatæ idest quadratis lapillis per diminutionem. Pictura autem est imago exprimens speciem alicuius rei, quasi fictura, hinc & fucata idest fuco quodam colore illita. Sunt quædam picturæ, quæ dum fidem augere contendunt, ad mendacium prouehunt, qui chymeram tricipitem pingunt, vel Scyllam hominem sursum, caninis autem capitibus cinctam deorsum, pictores prius vmbras quasdam, & lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus implent. Colores autem dictos, quod calore ignis, vel sole perficiuntur, siue quod in initio colabantur, vt summæ subtilitatis existerent. Colores aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur vt synopis, rubrica, peritonium, melinum, fretia, auripigmentum. Cęteri finguntur aut arte, aut per mixtione. Minium autem, hoc quidam dicunt cinnabarin. Cinnabarin a dracone & barro idest elephanto cognominatum. Aiunt enim draconum esse sanguinem, dum implicant elephantos. Ruunt enim beluæ, & dracones obruuntur, quorum fusus cruor terram inficit, fitque pigmentum quicquid soli tinxerit. Est enim puluis coloris rubri. Prasin idest creta viridis, in Libia Cerenensi. Vermiculum rubrum siue coccineum. Est enim vermiculum ex siluestribus frondibus, in quo lana tingitur, quæ vermiculum appellatur. Venetum ceruleum temperare primum Alexandria repperit, & in Italia ex arenæ puluere, & nitri flore idem faciunt. Purpurissum ex creta argentaria cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius, lanis præcipuum est. Indicus color in Indicis inuenitur calamis, spuma adherente limo. Est autem coloris cianei, mixturam purpuræ, ceruleique mirabilem reddens. Omnes autem colores calcis admixtione corrumpuntur. Actor. De synopide, & minio, & rubrica, & cerusa, cęterisque coloribus natiuis, qui ex terra colliguntur, plenius dictum est superius. v. lib.

De Habitaculis. Cap. XX.

ISido. xv. lib. Omne ædificium antiqui ædem appellauerunt. Alij ædem ab edendo quidem assumpsisse nomen existimant. Aula domus est regia, siue spaciosum habitaculū, porticibusq; quatuor conclusum. Atrium magna ædes, siue amplior, & spaciosa domus est, eo quod addatur ei tres porticus extrinsecus. Alii atriū, quasi ab igne, & ligno atrū dixerunt. Atrum .n. fit ex fumo. Palatium a Palante principe Archadū dictū, in cuius honore Archades Palanteū oppidum cōstruxerunt, & regiam in ipsius nomine conditam palatium vocauerunt. Thalamum vocatum, quia cū raptæ fuissent a Romanis Sabinæ, ex quibus cum una ante alias specie nobilis, cum magna omnium admiratione raperetur, Thelamoni duci eam, oraculo responsum est, dari: & quoniam hæ nuptiæ feliciter cesserant, institutum est, vt in omnibus nuptijs Thalami nomen iteretur. Egyptii etiam loca in quibus nubentes succedunt Thalamum nominant. Cęnaculum dictum est a communione vescendi, vnde & cænobium congregatio. Antiqui enim publice, & in communi vescebantur, nec vllius conuiuiū singulare erat, ne in occulto delitię luxuriam gignerent. Triclinium est cęnaculum a tribus lectulis discumbentium dictum. Apud enim veteres, in loco vbi conuiuij apparatus exponebatur, tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes æpulabantur. Clinon enim Græce, lectum, vel acubitus dicitur. Cella dicta est, eo quod occultat, & celat. Diuersorium dictum eo, quòd ex diuersis vijs ibi conueniatur. Hospitium vbi quis ad tempus hospitali iure inhabitat, & iterum inde transiens migrat. Monianía dicta, quòd ibi maneamus. Tabulata olim ligneæ domus fiebat, Hypogeum est constructum sub terris ędificium, quod nos antrum, vel speluncam dicimus. Solarium dictum est, quod soli, & auris pateat. Senodochium peregrinorum susceptio nuncupatur. Vbi autem de plateis ęgrotantes colliguntur Missocomion Græce dicitur. Casa est agreste habitaculum, palis, atque virgultis, arundinibusque contextum, quibus possunt homines tueri a vi frigoris, vel caloris iniuria. Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum, ad tegumen sui, quasi tegurium, siue propter calorem solis & radios declinandos, siue vt inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari solent, natis frugibus abigant. Magalia ædificia nundinarum agrestium, oblonga in curuis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sint, siue rotunda in modum furnorum, & magalia quasi magaria dicta, quia magar Punici nouam villam dicunt. Popina Græce, apud nos corrupte propina dicitur. Est autem locus iuxta balnea publica, vbi post lauacrum a fame & siti reficiuntur, vnde propinare dicitur. Pina enim Græce famem significat, eo quòd hic locus famem tollat. Tabernæ olim vocabantur ædiculæ plebeorum, paruæ, & simplices, in vicis axibus & tabulis clausæ, quæ nunc & si non speciem, nomen tamen pristinum retinent. Macellum dictum, quod ibi mactentur pecora, quæ mercantibus venundantur. Thelonium dicitur, ubi merces nauium, & nautarum emolimenta redduntur. Ibi enim vectigalis exactor sedet precium rebus impositurus. Carcer a coercendo dicitur.

De Munitionibus. Cap. XXI.

MOEnia quasi munimenta vrbis idest tutamenta. Muri a munitione dicti, quòd muniant. Murus autem turribus, propugnaculisque ornatur. Turres vocatę, quia teretes sint & longę. Teres autem est aliquid rotundum cum proceritate, vt columna. Propugnacula pinnæ murorum sunt dicta, quia ex eis propugnatur.

Vitruuius vbi supra. In ipsis autem mœnibus hęc erunt principia, primum electio loci saluberrimi scilicet, vt sit excelsus, & non nebulosus, nec pruinosus, regionesq; cœli spectans non æstuosas, neque frigidas, sed temperatas, vitetur quoq; palustris vicinitas, & huiusmodi, ne spiritus noxius in habitatorum corpora spargat, & pestilentem locum efficiat. Licet etiam scire cibo, & aqua proprietates locorum naturaliter pestilentes, aut salubres esse. Cum igitur in męnibus collocandis regiones electę fuerint, fructibus ad alendam ciuitatem copiosę, & viarum munitiones, aut fluminum opportunitates, seu per portus marinos subuectiones habuerit expeditas, tunc turrium murorum fundamenta facienda sunt in profundo, & solido, ampliori crassitudine, quam parietes super terram futuri sunt. In exteriori vero parte turres iaciendæ sunt, vt inde cum hostes ad murum propinquare nitentur, dextra leuaque lateribus apertis, telis vulnerentur. Curādumq; maximè vt, vt non sit facilis aditus ad oppu-

oppugnandum murum, sed ad loca præcipitia circundáda, portarumque itinera non sint directa, sed scæua. Collocanda sunt oppida, non quadrata, nec procurrentibus angulis, sed circumitionibus, vt hostis ex pluribus locis conspiciatur. In quib. enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, eo ꝙ angulus magis tuetur hostem, quàm ciuem. Crassitudo muri talis sit, vt armati homines supra obuiam venientes, sine impeditione, se inuicem præterire possint. Interualla turrium ita sunt facienda, ne longius sit alia ab alia. Sed dextra leuaque sagittis, reliquisque telorum missionibus hostes reiiciantur. Turres quoque rotundæ, vel poligonæ faciendæ sunt. Quadratas enim machinæ celerius dissipant, eo quòd angulos arietes tundendo frangunt, in rotundationibus autem vti cuneus ad centrum adigendo lædere non possunt. Item munitiores tutiores sunt aggeribus coniunctæ, quia nec arietes, nec suffossiones, nec machinæ cæteræ possunt eis nocere. Sed non in omnibus locis est aggeris ratio facienda, nisi quibus extra murum ex alto loco, plano pede, accessus fuerit ad mænia expugnanda. Mænibus autem circundatis sequuntur intra murum arcarum diuisiones, platearumque & angiportuum ad cęli regionem directiones, vt venti scilicet sapienter excludantur. Nam in insula Lesbo oppidum Mytilenæ magnificenter ædificatum est, & eleganter, sed positum non prudenter, cum enim in hac vrbe fiat auster, homines ægrotant: cum chorus, tussiunt: cum septentrio, sanitati restituuntur. Sed in angiportis, & plateis non possunt consistere, propter vehementiam frigoris.

De Sacris ædificijs. Cap. XXII.

ISidorus vbi supra. Propiciatorium est dictum, quasi propiciationis ornatorium. Propiciatio placatio est. Oracula dicta sunt, eo quòd inde responsa reddantur, & oracula ab ore. Monasterium vnius monachi habitatio est. Cænobium vero habitatio plurimorum. Templa dicta quasi tecta ampla. Fana dicta a faunis, quibus templa error gentilium constituebat, vnde consulentes, dæmonum responsa audirent. Delubra veteres dicebant templa fontes habentia, ex quibus ante ingressum diluebantur, & appellabantur delubra a diluendo. Basilicæ prius vocabantur regum habitacula, vnde & nomen habent. Nam basileos Rex, & basilicæ regiæ habitationes, nunc autem ideo diuina templa basilicæ nominantur, quia ibi regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur. Martyrium eo, quòd in memoriam martyris sit constructum, vel quòd ibi sepulcra sanctorum sint martyrum. Aram quidem vocatam dixerunt, quòd ibi incensæ victimæ ardeant. Altare autem ab altitudine constat esse nominatum, quasi alta ara. Pulpitum, quòd in eo lector, vel psalmista positus, in publico conspici a populo possit, quo liberius audiatur. Tribunal inde dictum, eo quòd inde a sacerdote tribuantur præcepta viuendi. Est enim locus in sublimi constitutus, vnde vniuersa exaudiri possint. Analogium dicitur, eo quòd sermo inde prædicetur, nam logos sermo dicitur.

De Repositorijs, & operatorijs. Cap. XXII.

SAcrarium prope est locus templi, in quo sacra reponuntur, sicut donarium est, in quo collocantur oblata, sicut secretasternia dicuntur, vbi homines sedere consueuerunt. Aerarium vocatum, quia prius æs signatum recondebatur ibi, hoc enim olim in vsu erat. auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis quamuis postea facta fuisset pecunia, nomen tamen ærarii permansit, ab eo metallo, vnde pecunia initium sumpsit. Armarium locus est, vbi quarumque artium instrumenta ponuntur. Armentarium vero, vbi tantum tela armorum, dicta autem vtraque ab armis, idest brachiis quibus exercentur. Bibliotheca est locus vbi reponuntur libri. Biblio enim Græce liber, teca repositorium dicitur. Promptuarium dictum eo, quòd inde necessaria victui promuntur, idest proferuntur. Cellarium, quòd in ea colligantur ministeria mensarum, vel quæ necessaria victui superfuunt. Apotheca autem vel horrea a Græco, verbum e verbo, repositoria, vel reconditoria dici possunt, eo quòd in his homines elaboratas fruges reponunt. Ergasterium locus est, vbi aliquod opus fit, Græcè enim erga opera, sterio statio. Ergastula quoque vbi deputantur noxii ad aliquod opus faciendum, vt solent gladiatores, & exules, qui marmora secant, & tamen vinculorum custodiis alligati sunt. Pistrinum quasi pilistrinum, quia pilo ante ea tundebant granum, vnde & apud veteres, non molitores, sed pistores dicti, quasi fissores a findendo granis frumenti. Molarum enim vsus nondum erat, sed granum pilo fundebant. Clibanus a cliuo dictus, ab eo quòd in erectione sit collectus: Cliuum enim ascensum dicimus siue flexuosum. Furnum per deriuationem a farre dictum, quoniam panis ex eo factus, ibi coquitur. Torcular dictum eo, quòd ibi vuæ calcentur.

De Clausuris, & tentorijs, & sepulchris. Cap. XXIIII.

VAllum est, quod mole terræ erigitur, vt custodia prætendatur, dictum a vallis, nam valli fustes sunt quibus vallum munitur, & valli dicti, quòd figantur & euellantur. Interualla sunt spacia inter capita vallorum, idest stipitum, quibus vallum fit. Maceriæ sunt parietes longi, quibus vineæ aliqua clauduntur. Longum enim Græci macron dicunt. Caules dicimus ouium munimenta, vel ouilium sepimenta. Tabernacula tentoria sunt militum, quibus in itinere solis ardores, tempestatesque imbrium, frigorisque iniurias vitant. Dicta autem tabernacula, quòd cortinæ distentæ funibus tabulis interstantibus appenderentur, quæ tentoria sustinerent. Tentorium vocatum eo quod tendatur funibus atque pilis, vnde & hodie prætendere dicuntur. Papiliones vocantur a similitudine paruuli animalis volantis, quæ maximè abundant florentibus maluis. Monumentum ideo vocatum, eo quòd mentem moneat ad defuncti memoriam. Tumulus nūc mons breuis, nunc tumens tellus, nunc sepulchrum signat. Sarcophagum Græcum est, eo quòd ibi corpora absumantur. Sarcia enim Græcè caro, phagos comedere dicitur. Mausolea sunt sepulchra seu monumenta Regum, a Mausolo Rege Aegyptiorum dicta. Pyramides genus sepulchrorum quadratum, & fastigiatum, vltra omnem excelsitatem, quæ fieri manu possit. Tali autem ædificio surgunt, vt a lato incipiant, & in angusto finiantur, vt ignis. Pyr enim ignis dicitur.

De Ciuitatibus. Cap. XXV.

PRimus ante diluuium Cain ciuitatem, Enoch ex nomine filij sui, in Iudia condidit, quam vrbem sola multitudine suæ posteritatis impleuit. Ciuitas est concors hominum multitudo, societatis vinculo adunata, dicta a ciuibus, idest ab ipsis incolis vrbis, pro eo quòd plurimorum consciscat, & contineat vicos. Nam vrbs ipsa mænia sunt, ciuitas autem, non saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem sunt societates, familiarum, vrbium, gentium. Vrbs vocatur ab orbe, quod antiquæ ciuitates in orbe fiebant, vel a buri parte aratri, quo muri designabantur. Oppidum quidam ab oppositione murorum dixerunt. Alii ab opibus recondendis, eo quòd sit munitum. Alii, quòd sibi in eo conuentus habitantium opem dat mutuam contra hostem. Nam primum homines tanquam nudi, & inermes, nec contra beluas præsidia habebant, nec receptacula frigoris, & caloris, nec ipsi inter se homines ab hominibus satis erant tuti, tandem naturali solertia, speluncis, siluestribusque tegumentis, tuguria sibi, & casas virgultis, arundinibusque contexerunt, quo esset vita tutior, ne his qui nocere possent aditus esset. Ciuitates autem, aut coloniæ, aut municipia, aut vici, aut castella, aut pagi appellantur. Ciuitas propriè dicitur, quam non aduenæ, sed eodem nati in solo condiderunt. Ideoque vrbes a propriis ciuibus conditæ ciuitates, non coloniæ nuncupantur. Colonia vero est, quæ defectu indigenarum nouis cultoribus adimpletur, vnde & colonia a cultu agri est dicta. Municipium est, quo manente statu, ciuitatis ius aliquod minoris, aut maioris officii a principe impetratur. Dictum autem municipium a muniis idest officiis, quòd tantum munia idest, tributa debita, vel munera reddat. Vici, & castella, & pagi hi sunt, qui nulla dignitate ciuitatis honorantur. Sed vulgari hominum conuentu incoluntur, & propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus attribuuntur. Vicus autem dictus, eo quòd sit vice ciuitatis, vel quòd vias habeat tantum sine muris. Castrum antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi casam altam, cuius pluralis numerus castra, diminutiuum castellum est, siue quod castrabatur licentia inibi habitantium, ne passim vaga hosti pateret. Pagi sunt apta ædificiis loca, inter agros habitantibus. Compita sunt, vbi vsus est, conuentus fieri rusticorum, & dicta ꝙ loca multa agro eodem cōpetūt, & ꝙ conueniunt a rusticis. Suburbana sunt circūiecta ciuitatis ædificia, quasi sub vrbe. Vicus ipsæ habitationes vrbis sunt. Plateæ perpetuæ, ac latiores ciuitatum viæ sunt, platos.n. Græci latum dicunt. Cloacæ dictæ,

eo quod his percolantur aquę, has primum Romæ fecisse Tarquinium Priscum fertur, vt quotiens pluuiarũ inundatio exifteret, per eas aquæ extra ciuitatem emitterentur, ne maximis perpetuisque tempestatibus, planiciem, vel fundamenta vrbiũ, strages aquarum subuerteret.

De Fabricis lignarijs. *Cap.* XXVI.

IDem lib. 19. Lignarius ligni opifex generaliter appellatur. Carpentarius speciale nomen est, carpentum enim solum facit, sicut nauicularius, qui tantum nauium est fabricator, & artifex. Sarcitector dictus est, quod ex multis hinc, & inde coniunctis tabulis, vnum tecti sarciat corpus. Idem & tignarius, quia tectoria tignis inducit. Trabes vocatę sunt, quòd in transuerso positæ, vtrosque parietes contineant, tigna enim iuncta trabem faciunt. Trabes autem sunt cum sunt dolatæ, Clupæ vocatæ, quòd copulent in se luctantes. Luctantes, quòd erecti inuicem se teneant, more luctantium agrantes. Asseres ab asse dicti, quia soli ponuntur, neque coniuncti. Scindulæ, eo quòd scindantur, idest diuidantur. Commissura dicitur tabularum coniunctio. Epigri claui sunt quibus lignum ligno adhæret. Claui autem dicti quasi calibi, quia ex calibe, idest ferro fiunt. Tabulæ a veteribus tagulæ vocabantur a tegendo, vnde & tegulæ. Serræ autem nomen de sono factum est a stridore. Circinus dictus, quòd vergendo efficiat circulum, huius motu duplicata linea fit, quæ simplex per latitudinem extensa fuerit. Punctus autem in medio circini, centrum a Græcis dicitur, in cuius medio cuncta conuergunt. Securis quasi semi curis, ex vna enim parte acuta est, ex altera fossaria. Hæc apud veteres penna vocabatur. Vtramque autem habens aciem bipẽnis. Nam bipennis dicitur, quòd ex vtraque parte habeat acutam aciem, quasi duas pennas, pennum enim antiqui acutum dicebant, hæc & dolabra, quod habeat duo labia. Nam securis simplex est. Ascia ab astulis dicta, quas ex ligno eximit, cuius diminutiuum est asciola. Est autem manubrio breui, ex aduersa parte referens, vel simplicem malleum, aut cauatum, vel bicorne rastrum. Scalprus dictus, quòd scalpturis, & foraminibus sit aptus, quasi scalphorus, cuius diminutiuum scalpellus. Terebra vocata a verme ligni, qui nuncupatur terebra, quem Græci Teredonam vocant: hinc dicta terebra, eo quòd vt vermis terendo forat, quasi terefora, vel quasi transforans.

De Fabricis ferrarijs. *Cap.* XXVII.

FAber a faciendo ferrum impositum nomen habet, hinc deriuatum est nomen, ad alias artium materias fabros, vel fabricas dicere, sed cum adiectione; vt faber lignarius, & reliqua propter operis, scilicet firmitatem. In fabrorum autem fornace gentiles Vulcanum actorem dicunt, figuraliter per Vulcanum ignem significantes, sine quo nullum metalli genus fundi, extendique potest. Ignis autem dictus, quod nihil gigni ex eo potest. Fabrica in duabus rebus constat, ventis, & flammis. Flamma vero proprie fornacis est, dicta quod flatu follium excitetur. Fornax vero ab igne vocata, fos enim ignis est. Caminus fornax Græcum est deriuatum a caumate. Fauilla est deserta igne scintilla. Pruna est quamdiu ardet, cum autem extincta fuerit carbo nominatur. Pruna autem a perurendo dicta est. Carbo vero quod flamma caret, qui dum interisse creditur, maioris fit virtutis. Nam iterum incensus fortiori luce calescit. Cuius tanta est etiam sine igne firmitas, ut nullo humore corrumpatur, nulla vetustate vincatur. Incus est in quo ferrum tunditur, a cudendo dicta. Cudere enim cædere & ferire est, veteres autem non incudem uocabant, sed intudem, eo quòd in eo metallum tunditur, idest tendatur vnde a tudis malleus a tundendo, idest tendendo dictus, malleus uocatus, quia dum quid calet & molle est, cedit, & producitur. Marcus malleus maior dictus, quòd maior fit ad cadendum, & fortior. Martellus mediocris malleus. Martulus malleus pusillus. Forcipes quasi ferricipes, eo quod ferrum candens capiant teneat que. Lima dicta eo, quod lene faciat, nam limum lene est. Ciliseest vnde operatur argentarii, a quo & celata uasa dicuntur.

De Vasis escarijs. *Cap.* XXVIII.

IDem libro vigesimo. Vasa dicta sunt a vescendo, quod in eo escæ apponantur, cuius diminutiuum vascula quasi vescula. Fictilia dicta, quod fiant, & fingantur ex terra. Argilla autem ex cocta testa uocabulum suscepit, quia dum mollis esset, efficitur testa. Samia vasa quidam putant a Samo oppido Græciæ habere nomen, alii dicunt terram esse Italiæ, quę non longe a Roma nascitur, quæ Samia appellatur. Celata vasa argentea, vel aurea sunt signis eminentioribus intus extra vel expressa, a cœlo, vel celte vocata, quod est genus ferramenti, quod vulgo celionem uocant. Anaglipha uasa, quæ superius sunt sculpta. Græci enim ana sursum Gliphe sculpturam dicunt, idest sursum sculpta. Discus antea scus, a specię scuti, vnde & scutella. Postea discus vocatus, quod det escas, idest apponat. Parapsis est quadrangulum, & quadrilaterium vas, idest paribus absidis. Patena, quod dispansis, & patentibus sit oris. Lances vasa sunt emissoria, quibus sacrificatur. Scutella a scuto per diminutionem, est enim eiusdem similis. Guata quasi cauata g. pro c. litera posita. Apophorata, a Græcis, a ferendo poma, vel aliquid nominata. Salinum vas aptum salibus. Idem & sulsica. Acetabulum quasi acetapherum, quod acetum ferat coclear ab vsu prius coclearum dictũ, hinc est & illud veterum disticon. Sum cocleis abilis, nec mi nus vtilis ouis. Nunquid scis potius cur cocleare uidetur. Trissiles, Græcè, Latine tripedes. In vasculis tria quæruntur, quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splendor metalli.

De Vasis liquoris. *Cap.* XXIX.

PHialæ dictæ sunt, eo quod ex vitro fiant. Vitrum enim Græce hyalin dicitur. Patheræ phialæ sunt dictæ, uel quod in ipsis potare solemus, vel quod patentes sunt dispansisque labris. Cratera calix est duas habẽs ansas, & est nomẽ Græcũ, fiebant.n. primum a connexionibus virgultorum, vnde & dictæ a potu cratin, idest quod seinuicem teneant. Ciati quoque, & sciphi siue cinibia, & ipsa poculorum sunt genera, ex quibus cimbia pocula dicta sunt, ex similitudine cimbæ nauis. Bachia primum a Bacho, quod est vinum nominata, postea in vsus aquarios transiit. Calices, & calati, & calæ poculorum genera, antea ex ligno facta, unde & uocata. Græci enim omne lignum cala dicebant. Ampulla quasi ampla bulla, similis est enim rotunditate bullis, quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento. Enoforum dicitur vas ferens vinum, eno enim vinum est. Flascæ ex Græco vocabulo dictæ, hæ pro vehendis, & recondendis fialis prius factæ sunt, vnde & nũcupatæ, postea in vsum vini transierunt. Lagena & situla Græca nomina sunt. Cantarus vas quoddam, & hoc Græcum est. Hydria genus est vasis aquatilis, per deriuationem vocata, hydor enim aquam Græci vocant. Situla, quod sitientibus apta sit ad bibendum, quod vas Greci cadum vocant. Catinum vas fictile, quod melius neutrum dicitur, quam masculinum, sicut & salinum dicitur nihilominus neutro, vas aptum salibus. Orca est amphoræ species, cuius minor vocabulo vrceus, diminutiuum vrceolus est, Dolium Græcum est. Cupos & cupas a capiendo aquas, vel vinum vocatas, vnde & caupones. Vtres ab vtero. Mulgarium in quo mulgentur pecora, Labrum vocatum est eo quod in eo solebant lauari infantes, cuius diminutiuum labellum. Idem & alpheum, eo quod in eo lauationem fieri solitum sit. Peluces uocatæ sunt eo quod pedes ibi lauentur. Sifon vas appellatum, quod aquas sufflando fundat. Emicandum vas olearium. Scortia vas olearium, Alabastrum est vas vnguentarium, e lapide sui generis eo nominatum, quem alabastritem uocant, qui incorrupta vnguenta conseruat. Pixides vascula vnguentaria, ex buxo facta, nam quod nos buxum, Græci pixtum vocant. Lenticula uasculum olearium, ex ære aut argenteo factum, a liniendo dictum. His enim Reges & sacerdotes vngebantur.

De Vasis coquinarum, & luminariorum. *Cap.* XXX.

OMnia uasa coquendi causa parata, cocula dicuntur. Olla, dicta pro eo, quod ebuliat in eo aqua igne subiecto, vt altius vapor emittatur, vnde & bulla dicitur, quæ in aqua venti intus spiritu sustentatur. Patella quasi patula olla, est enim oris patentioribus, Cacabus, & cucuma a sono feruoris cognominantur. Lebetes æneæ sunt Græce vocatæ, sunt enim ollæ minores in vsum coquendi paratæ. Sartago a strepitu soni vocata, quando ardet in ea oleum. Tripedes vocatæ, eo quod tribus pedibus constent. Has Græci tripodas vocant. Mola a sui rotunditate vocata, vt mala pomorum sic & Græci maloni. Cribrum, quod ibi currat frumentum, quasi currifrum. Rotabulum dictum a proruendo stercora, siue

siue ignem panis coquendi gratia, a colendo ignem, & ligna, antiqui appellauerunt focũ. Fos enim Græce Latine ignis. Lucerna a licinio dicta est. Licinius autem quasi lucinius lucem præbeat, est enim cicentela lucernæ. Cereus à cera nomẽ habet ex qua formatur. Lacunaria pendentia sunt lumina, quasi lucunaria, idest in aere lucentia. Funalia dicuntur, quæ intra ceram sunt, dicta a funibus, quos ante vsum papyri cera circundatos habuere maiores. Funalia autem Græci scholaces dicunt, quòd sint scoliæ, alias scoliciæ, hoc est mortis. Lampas flamma est in vertice lucens, dicta quòd lambentis modum ostendere videatur. Fax dicta, ꝙ focos faciat, cuius diminutiuum facula. Laterna inde vocata, ꝙ lucem habeat interius clausam, fit enim ex vitro recluso intus lumine, vt vẽti flatus adire non possit, & ad præbendum lumen facile vbiq; circumferatur. Lucubrum vocatum, quòd luceat in vmbra. Est enim modicus, qui solet ex tenui stuppa ceraque formari. Pyra est, quæ in modum aræ, ex lignis construi solet, vt ardeat. Pyr enim ignis dicitur, sed pira est ipsa lignorum congeries, cum nondum ardet. Rogus est cum ardere cœperit. Bustum vero iam exustum uocatur.

De Vasis repositorÿs. *Cap.* XXXI.

GAzophilacium arca est, vbi colliguntur in tẽplo, ea quæ ad indigentiam pauperum mittuntur. Gaza enim lingua Persarum thesaurum. Philacion Græce custodia interpretatur. Arca dicta, ꝙ arceat visum, atq, prohibeat. Hinc & arcinum, hinc & arcanum idest secretum vnde cæteri arcentur. Cybutum Græce, arcam dicimus. Loculus ad aliquid ponendum in terra factus locus, seu ad uestes, vel pecuniam custodiendam, vnde & per diminutionem dicitur. Mozica quasi modica, vnde & modicũ z. pro d. sicut solent Itali dicere oziæ pro hodie. Scrinia Græcum est. Saccus a sago dictus, ꝙ eo consuto efficiatur quasi sagus. Marsupium sacculus nummorum, quem Græci marsipa appellant. Sitarciæ nautarum sunt, ab eo ꝙ sutæ sunt appellatæ. Inuolocrum dictum, ꝙ aliquid in se teneat inuolutum. Fiscus sacculus est publicus, vnde & fiscellæ, & fiscinæ dicuntur. Hunc habent exactores, & in eo mittunt debitum publicum, quod redditur regibus. Fiscus autem primę positionis est, deriuatiuum fiscina, diminutiuum fiscella. Cantistrum fiscis cannis contexitur, vnde & nuncupatur. Alii Græcum asserunt. Cistella a costis ex canna, vel lignis, quibus contexitur nominata. Cophinus est vas ex virgultis aptum mundare stercora, & terram portare, de quo dicit propheta Israel. Manus eius in cophino seruierunt. Dictus autem cophinus quasi couus, idest quasi cauus. Sporta a sparto dicta, non ab asportando, sicut quidam volunt. Prius enim a spartto fieri solebant.

De Lectis, & sellis, & vehiculis, ac cæteris, quæ in vsu habentur. *Cap.* XXXII.

LEcticem a lectis herbis vocatæ. Stratus a sternendo dictus, quasi storiatus; In his solis antiqui accubabant, nõdum laneis stramentis repertis, Grabatum Græcum est. Dicitur autem inclinantis, vel reclinati capitis susceptio. Garra enim Græce apud poeticos caput dicitur. Baionula lectus, qui in itinere baiulatur. Rama breuis lectus, circa terram. Paluinar lectus diuitũm est, Spingæ in quibus sunt spingatæ effigies, quos nos griphos dicimus. Sponda autem est exterior pars lecti, pluteus interior. Geniales lecti, proprie sunt qui sternũtur puellis nubentibus. Dicti autem a generandis liberis. Cunabula sũt lectuli in quibus infantes iacere consueuerunt, dicta ꝙ partui adhibeantur, quasi cinabula, nam cinæ est Græce eniti. Feretrũ dicitur eo quòd in eo mortui deferebantur, & est Græcum a potu pheresin, idest a ferendo. Scamna sunt quæ lectis altioribus apponuntur, dicta autem a scandendo, idest ascendendo, hinc & scabella quæ lectis paruis, vel sellis ob ascensum apponuntur. Scabellum autem & suppedaneum dicitur. Scansilia gradus sunt, vbi honorati in sedibus hærent. Solium est in quo reges sedent, propter tutelam corporis sui secundum quosdam a soliditate dictum, quasi solidum. Sella quasi sedda dicta est, & subsellia quasi subsedia. Tronum Græci dicunt quod nos solium. Cathedræ doctorum sunt, sellæ curules erant, in quibus magistratus sedentes iura reddebant. Tripodes scamnelli sunt habentes tres pedes. Carrũ a cardine rotarum dictum, vnde & currus dicti, quòd rotas habere videntur. Rota autem dicta, quòd ruat, & rotundum a rota vocatur. Reda genus vehiculi quatuor rotarum, has antiqui retas dicebant, propter quod haberent rotas. Carpentum pompaticum vehiculi genus, quasi carrum pompaticum. Plaustrum vehiculum duarum rotarum, quibus onera deferuntur, & dictum plaustrum, quia voluitur, quasi pilastrum. Caracutium vehiculum altissimarum rotarũ quasi carrum acutum. Capsus carruca vndique contecta, quasi capsa. Pilentum vel præturritum, contecta quatuor rotarum vehicula, quibus matronæ olim vtebantur. Basterna vehiculum itineris, quasi viæ sterna mollibus stramentis composita a duobus animalibus deportatur. Calamistrum acus est, quæ calefacta & adhibita calefacit, & intorquet capillos: vnde & calamistrati appellantur, qui comam torquent. Horologium dictum, quia ibi horas legamus, idest colligamus. Actor. Hæc & alia plura iuxta diuersionem magistri Richardi superius positam ad armaturam pertinent: Armatura tamen proprie videtur dici armorum peritia.

De Armis. *Cap.* XXXIII.

ISidorus. 18. Arma generaliter omnium rerum instrumenta sunt, vnde loca vbi reponuntur armaria dicta sunt. Item arma, & tela omnium generum, sed arma sunt quibus ipsi tuemur. Tela sunt quæ emittimus. Nam arma duplicia sunt, idest vel quibus percutimus, vel quibus tegimur. Arma autem proprie dicta sunt, eo quod armos tegunt. Gladius generaliter dicitur ensis in prælio, sed ensis ferrum tantum, gladius uero totus, proprie autem appellatur gladius, quòd gulam diuidat, idest ceruicem secet. Ad hoc enim primum est factus. Nam cætera membra securibus magis cæduntur, collum gladio tantum. Acies autem gladii ab acumine dicta, capulus uocatus, vel quia est caput gladii, vel quia ibi capiatur, vt teneatur, nã alibi acies ferri non sinit. Mucro non tantum gladii est, sed & cuiuslibet teli acumen, dictus a longitudine, nam macro Græci longum uocant, hinc & machera: Machera autem est gladius longus ex parte vna acutus. Framea vero gladius, ex vtraque parte acutus, quam vulgo spatam uocant. Ipsa est & rumphea. Framea autem dicta, quia ferrea est. Spata à passione dicitur Græco verbo, quoniam patin Græce dicitur pati. Alii spatam latine autumant dictam, eo quòd spaciosa sit, idest lata & ampla. Pugio a pungendo & transfigendo vocatus est. Est enim gladius paruus, bis acutus lateri adhærens. Idem & clunabulum dictum, quòd restgetur ad clunem. Sica a secando dicta, est enim gladius breuis, quo maxime vtuntur, qui apud Italos latrocinia exercent, a quo sicarii dicti. Secures signa sunt, quæ ante consules ferebantur, quas Hispani ab vsu Francorum per deriuationem Franciscas vocant, & eas loco signi portant, ne vsum perderent belli, aut vacantes ocio aspectum amitterent gladiorum.

De Hastis, & clypeis. *Cap.* XXXIIII.

HAsta enim est contus cum ferro, cuius diminutiuum facit hastile. Nomen autem hasta ab astu sumpsit, vnde & astutia. Contus ferum non habet, sed tantum cuspide acutus est. Contus autem quasi conitus, est enim conitus acuta rotunditas. Venabula dicta quasi venatui habilia, a venor venaris dicta. Excipia, quia uenientem excipiunt, quasi excipibilia: excipiunt enim Apros, expectantque Leones, & intrant Vrsos, sit tantum firma manus. Lancea est hasta amentum habens in medium. Dicta autem lancea, quòd æqua lance, idest æquali pondere uibratur. Amentum uinculum est iaculorum hastilium, quod mediis hastis aptatur. Claua est qualis fuit Herculis, dicta quòd sit clauis ferreis inuicem religata, & est cubito semis facta in longitudine, hæc & cateia. Falarica est telum ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, & rotunditatem de plumbo, in modum sphæræ in ipsa summitate, dicitur etiam & ignem habere affixum, hoc autem telo pugnatur de turribus, quas dici phalas manifestum est. Pila sunt arma iaculorum, atque telorũm, a torquendo, vel emittendo uocata. Telum uocatum secundum Græcam etymologiam, a po tu telon, quicquid longe iaci potest, quamquam abusiue dicatur, & gladius. Proprie autem telum a longitudine dictum, vnde & mustelam dicimus, quòd longior sit quàm mus. Cuspis hastile amentatum, a cespite dictus, quod est virgultum. Clypeus est scutum maius, dictus ab eo, quòd clepet, idest celet corpus, periculisque subducat, a po tu cleptin. Oppositus enim sua defensione, ab hastis, & iaculis corpus munit. Clypeus autem peditum est, scutum equitum. Scutum appellatum, eo quòd a se excutiat telorum ictus, vt enim telis resistatur, clypeus ante fertur. Vmbo scuti media pars est, quasi vmbilicus. Ancille uocatur scutum breue, dictum ab incisione

incisione, quòd sit ab omni parte velut ancisum, ac rotundum. Pletum scutum breuissimum in modum lunę medię. Scetra scutum loreum sine ligno, quo vtuntur Afri & Mauri. Lorica vocata, eo quòd loris careat. Solum enim circulum ferreis contexta est. Squama est lorica ferrea, laminis ferreis, aut æreis cōcathenata, in modum squamę piscis, & ex ipso splendore squamarum, & similitudine nuncupata. Delicijs autem & poliuntur loricę & teguntur. Cassis de lamina. Balea de corio. Nam galeros corium dicitur. Apex est quod in summa galea eminet, quo figitur crista, quam Gręci conum vocant.

De Sagittis, & fundis, ac machinis. C. XXXV.

Sagitta a sagaci iactu idest veloci ictu vocata, pennis enim fertur quasi auis, vt celeriter mors percurrat ad hominem. Scaptes bibentes, Gręcum est. Spicula sunt sagittę, vel lanceę breues ab spicarum specie nuncupatæ Scorpio sagitta venenata est, arcu vel tormentis excussa, qui dum ad hominem venerit, virus quo figitur infundit, vnde & scorpio nomen accepit. Pharetra sagittarũ theca, a ferendo iacula dicta, sicut & pheretrum, vbi funus defertur, qui iccirco etymologiā communem habent, quia pharetra mortem, feretrum mortuũ portat. Dolones sunt vaginæ ligneę, inter quas latet pugio sub baculi specie. Dolones autem a dolo dicti sunt. Arcus vocatus eo quòd arceat aduersarium. Funda dicta, eo quod ex ea fundātur lapides idest emittantur. Balista genus tormenti ab emittendo iacula dicta, Balin enim Gręce emittere dicitur; torquetur eñ verbere neruorum, & magna vi iacit, aut hastas, aut saxa. Inde & fundibalus, quasi fundens & emittens. Contra balistam testudo valet. series enim fit armorum vmbonibus inter se collectis, & colligatis. Arieti nomen species dedit, eo quòd cum impetu impingit murum, in modum arietum pugnantium, validę enim ac nodosę arboris caput ferro vestitur, eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur. Deinde retrorsum ducta maiori impetu destinatur, sicque crebris ictibus cōcussum muri latus cedit, cauatumque irrumpit, ac fenestram facit. Contra impulsum arietis remedium est saccus paleis plenus, & in eum locum demissus quo aries percutit. Laxo enim saccorum sinu, ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt. Plutei sunt crates corio crudo intextę, quæ in opere faciendo hosti obijciuntur.

De Bellis. C. XXXVI.

Primus bella intulit Ninus Assyriorum Rex. Ipse.n. finibus suis nequaquā cōtētus humanę societatis fęd⁹ irrūpēs, exercitus ducere, aliena vastare, liberos populos aut trucidare, aut subicere cępit, vniuersamq; Asiā vsque ad Libiæ fines noua seruitute perdomuit Hinc etiam studuit orbis in mutuo sanguine alterna cęde grassari. Quatuor autē sunt bellorũ genera.i. iustũ, iniustum, ciuile, & plusquā ciuile. Iustũ bellum est, quod ex edicto geritur, de rebus repetitis, aut propulsandorum hostium causa. Iniustum bellum est quod de furore, non de legittima ratione initur. Ciuile bellum est inter ciues orta seditio, & concitatio tumultus, sicut inter Sillam & Marium. Plusquam ciuile bellum est vbi non solum ciues certant, sed & cognati, quale actum est inter Cæsarem & Pompeium, quando gener & socer inuicem dimicauerunt. Bella itaque dicuntur interna, externa seruilia, socialia, pyratica. Seditio est dissensio ciuium, dicta quod seorsum alij ad alios eant. Bellum igitur est totum pugna vnius diei prælij pars pugnæ est. Bellũ antea duellũ vocatũ, eo ꝙ duæ sunt partes dimicantiũ, vel ꝙ alterũ faciat uictorem, alium victum. Postea detracta litera d. & mutata u. in b. dictum est bellum. Alii per antiphrasim putant dictum, eo quod sit horridum. Prælia dicuntur a præmēdo hostis hostem, vnde & pręla ligna quibus vua præmitur. Pugna uocata, eo ꝙ vsus fuisset initio pugnis contendere, vel quia primo bellum pugnis incipiebant. Quatuor autem in bello aguntur, pugna, fuga, victoria, pax. Pacis uocabulum uidetur a pacto sumptum. Posterius autem pax accipitur, fœdus primum initur. Fedus est pax quæ fit inter dimicantes, vel a fide, vel a fecialibus, idest sacerdotibus dictum, per ipsos enim fiebant fœdera, sicut per seculares bella. Alii fœdera dicta esse putant a porca fœdè, & crudeliter occisa, cuius mors optabatur ei qui a pace resilisset. Virg. Et cæsa iungebant fœdera porca. Federis partes induciæ, quasi indies ocia. Tullio. de officio libro primo. Bellum quidem ita suscipiatur, vt nil aliud nisi pax quæsita videatur.

De signis bellorum. Cap. XXXVII.

Isidorus ubi supra. Signa bellorum dicuntur, quod his exercitus & pugnandi, & victoriæ receptui accipit symbolum. Nam aut per uocem tubæ, aut per symbolum admonetur exercitus legionum. Principalia signa sunt Aquilæ, Dracones, & Pilæ. Aquilæ ideo, quod eadem auis Ioui in armis auspicio fuerit. Nam dum idem Iouis aduersus Tytanas proficisceretur Aquilam ei in auspicio apparuisse ferunt, quam ille pro indicio victoriæ acceptam tutelæ suæ auspicatus, eam legioni signum dedit. Quod factum est, vt deinceps militum signis committeretur. Draconum signa ab Apolline morte Phitonis, serpentis inchoata sunt, dehinc & a Græcis, & Romanis in bello gestari cæperunt. Pilam in signo constituisse fertur Augustus propter nationes sibi in toto orbe subiectas, vt in illa figurā orbis ostēderet. Vexillum & ipsum signum bellicum, tractum nomen habens a veli diminutione quasi velillum, sub Romulo autem fasciculos fœni pro vexillis milites habuerunt, hinc & manipuli appellamus. Manipulos autem dicimus fasces fœni quòd manũ impleant. Cætera signa diuersis ptolata imaginibus secundum militarem consuetudinem existunt, per quas exercitus permixtionem præliorum agnoscit. Bucina est qua signum datur in hostem, dicta autem a voce quasi vocina. Nā Pagani agrestesque ad omnem vsum bucina ad compita vocabantur, proprie ergo hoc agrestibus signum fuit. Tubam Tyrrheni primi inuenerunt, hinc postea bellicis certaminibus adhibita est, ut ubi exaudiri præco per tumultum non poterat, sonitus tubæ clangentis attingeret. Audiebatur autem non solum in præliis, sed in omnibus festis diebus propter laudis vel gaudii claritatem. Tubam autem dictā quasi topham, idest cauam, item tubam quasi tibiam. Inter tubam autem, & bucinam veteres discernebant, nam bucina insonans sollicitudinem ad bella denunciabat. Tuba autem prælium indicabat, cuius sonus varius est, nā interdum canitur ut bella committantur, interdum vt insequātur eos, qui fugiunt, interdum receptui canere dicuntur. Nam receptus dicitur, quo se exercitus recipit. Classica sunt cornua quæ conuocandi causa erant facta, & a calando classica dicebātur. Apud Amazonas autem non tuba sicut a regibus, sed a regna sistro uocabatur fœminarum exercitus.

De scientia militari. Cap. XXXVIII.

Vegetius renatus in lib. 1. de re militari. Aduersus omnia profuit tyronem solertem eligere (vis vt ita dixerim) armorum decorem quotidiano exercitio roborare, quæcunque euenire in acie atque prælijs possunt, omnia in campestri meditatione pernoscere, seuire in desides vindicando. Scientia enim rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam: Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam prōptior est, quàm rudis, & indocta multitudo expósita semper ad cædem. Neque enim parua, & leuis videtur armorum scientia, siue equitem, siue peditem, sagittarum bellis imbuere, siue scutatum armaturæ numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, vt missile ad destinatum locum magnis virtutibus iaceat, vt fossam ducere, sudes scienter figere nouerit, tractare scutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre, huic taliter instituto tyroni pugnare aduersum quoslibet hostes in acie formido non est, sed voluptas.

Cuius regionis, & artis tyrones eligendi sunt. Cap. XXXIX

Verum ordo deposcit ex quibus prouincijs, vel nationib. tyrones legendi sint, prima parte tractetur. Omnes nationes, quæ vicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt. Ac propterea constantiam ac fiduciam in comminus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui exiguum sanguinem se habere nouerunt. Econtra septentrionales populi, remoti a solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes sunt, ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortisque contemptum, & non possit deesse prudentia, quæ & modestiam seruat in castris, & non parum prodest in dimicatione. Sed nec credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ quia sub diuo, & cum labore nutritur solis patiens est, imbre negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta cibo, durata

durata ad omnem laborum tolerantiam. Interdum tamen necessitas exigit etiam vrbanos ad arma compellere, qui vbi nomen dedere militiæ, primum laborare, decurrere, portare pondus,& solem puluęremque ferre condiscant, parco victu vtantur,& rustico, interdum sub diuo, interdum sub papilionibus commorentur, tamen demum ad vsum erudiantur armorum,& si longior expeditio emergit, in angarijs plurimum detinendi sunt procul q; habendi a ciuitatis illecebris,vt eo modo,& corporibus eorum robur accedat,& animus. Itaque piscatores,& aucupes, dulcarios,linteones, omnesque huiusmodi,longè arbitror pellendos a castris.Fabros, ferrarios, carpentarios,macellarios, & Ceruorum, Aprorumque venatores conuenit sociari militiæ. Honestas idoneum militem reddit, verecundia dum prohibet fugere,facit esse victorem.

Cuius Aetatis,vel figura probandi sunt. Cap. XL.

INcipiente pubertate ad delectum cogendum tyronē nullus ignorat.Non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbuuntur, quæ discuntur a pueris, deinde militaris alacritas,saltus, & cursus ante tentandus est, quàm corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ percepto exercitio strennuum efficit bellatorem. Item necessitas exigit,non tam staturæ rationem habere, quàm virium, & ipso Homero teste, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem armis fuisse significat.Præterea qui delectum acturus est, vehemēter intendat,vt ex vultu,ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat.Bellatorum namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis, & canibus virtus multis declaratur indicijs.Sit ergo adolescens martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachijs, ventre modicus, exilior cruribus, suris, & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duricia collectis,cum hæc in tyrone signa deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres. Vtilius est enim fortes esse milites quàm grandes.

De Probatione,& eruditione tyronum. Cap. XLI.

SEd non statim punctis signorum scribendus est tyro delectus,verum ante exercitio prætendēdus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit,possit agnosci.Et velocitas in illo requirenda videtur, & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat,vtrum habeat confidentiam militarem. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo,quàm virtus. Signatis itaq; tyronibus,per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Nihil firmius,neque felicius,neque laudabilius est reipublicæ, in qua habundant milites eruditi. Non enim vestium nitor,uel auri, argenti, gemmarumque copia hostes ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in alijs rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est,potest corrigi, præliorum delicta emendationem non recipiunt, cum pœna statim sequatur errorem.Militarem edocendi gradum sunt,nihil enim magis in itinere,vel in cęde custodiendum est,quàm vt omnes milites incedendi ordinem seruent, quod aliter non fieri, nisi vt exercitio ambulare celeriter, & æqualiter discant. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinetur diuisus, & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu viginti millia passuum horis quinque dumtaxat æstiuis conficienda sunt, quicquid addideris iam cursus est, cuius spacium non potest definiri,sed & cursu præcipuè assuefaciendi sunt minores, vt maiore impetu in hostem perculsent, vt loca oportuna celeriter cum vsus aduenerit occupent, vt ad explorādum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant.

De Exercitatione eorum. Cap. XLII.

AD saltum etiam,quo vel fossatum salitur,vel impediens aliqua altitudo superatur,exercendus est milles, vt cum huiusmodi difficultates euenerint, possint sine laborē transire. Natandi vsum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere. Non enim semper pontibus flumina trāseuntur,sed & cedens, & insequens natare cogitur frequenter exercitus, non solum autem pedites, sed & equites, ipsosque equos vel lixas,quos gallarios vocant, ad natandum percommodum est. Olim de vimine in modum cratium conformitatem texebant scuta, itidemque clauas ligneas contra illum palum,tanquam contra aduersarium tyro cum crate illa, & claua,velut cum gladio se exercebat,& scuto, & tunc quasi caput aut faciem peteret,nunc a lateribus minaretur, interdum contenderet publices,& crura succingere,recederet,assultaret, insiliret,quasi pręsentem aduersarium,sic palum omni impetu,omni bellandi arte attentaret. Gesa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit,cum & armis vitalia defendantur,& ossibus.At contra puncta necesse est, vt vitalia penetret quicquid immergitur. Deinde dum cęsa infertur brachium dextrum latusque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antequam videat. Hastilia quoque tyro aduersum illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. Eo enim exercitio, & lacertis robur accrescit, & iaculandi peritia atque vsus.

Adhuc de eodem. Cap. XLIII.

ITem pars iunior arcubus ligneis sagittisque lusorijs exercenda est seuire ad palos, & doctores ad hanc rem artifices eligendi,& maior adhibenda solertia,vt arcum scienter teneant,vt fortiter impellant, vt sinistra fixa sit, vt dextra cum ratione ducatur, vt ad illud quod feriendum est, oculus pariter animusque consentiant, vt siue in equo, siue in terra rectum sagittare doceant. Ad lapides vero,vel manibus, vel fundis iaciendos exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum versum primi Balearum insularum habitatores,& inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapidē percussissent. Sæpe enim aduersum bellatores cassidibus cathaphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda,vel fustibalo destinati,sagittis sunt omnibus grauiores,cum membris integris,lætale tamen vulnus importent, & sine via sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. Fundam portare nullus est labor, & interdum euenit, vt in lapidosis locis conflictus habeatur,aut mons sit aliquis defendendus,aut collis. Aut oppugnatione castellorum, siue ciuitatum lapidibus Barbari fundis pellendi sint. Pondus quoque baiulare,& iter facere gradu militari frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet,annonam pariter, & arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si vsus accesserit:nihil enim est,quod non assidua meditatio facillimum reddat. Semper ergo cogendi, & exercendi sunt iuniores, vtilius enim constat esse erudire armis suos, quàm alienos mercede conducere.

De Munitione,& ordinatione castrorum. Cap. XLIIII.

CAstrorum quoque munitionem debet tyro condiscere, quippe si recta constituta sunt castra, ita vt intra bellum securi millites dies noctesq; peragant, etiam si hostis obsideat, quasi munitam ciuitatem videantur secum vbique portare:Castra præsertim vicino hoste,tuto semper facienda sunt in loco,vbi lignorum,& pabuli, & aquæ suppetat copia,& si diutius commorandum sit,loci salubritas eligatur.Cauendum, etiam ne mons sit vicinus, aut colis altior, qui ab aduersarijs captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus.Pro numero autem militum, vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis,neve paucitas in latioribus, vltra quàm oportet cogatur extendi.Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas, aut necessitas postulauerit,castra facienda sunt. Porta autem quæ appellatur prætoria,aut orientem spectare debet,aut illum locum qui ad hostes respicit:Aut si iter agitur,illam partem debet attendere,ad quam est profecturus exercitus. Intra quam primæ centurię, hoc est cohortes papiliones tendunt,& dracones, & signa constituunt. Decumana autem porta,quæ appellatur post prætorium, est per quam delinquētes millites educuntur ad pęnam. Milites in acie dispositos ordines seruent,nec ubi contra expedit,aut conglobent agmen,aut laxent. Nam & constipati perdunt spacia pugnandi,& sibi inuicem impedimento sunt,& rariores atque interlucentes aditum perrumpendi hostibus præstant. Producendi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita vt primo simplex extensa sit acies.ne quos sinus, ne quas habeat curnaturas,vt equali legitimoque spacio miles distet a milite,tūc præcipiendum, vt subito displicent aciem, ita vt in ipso impetu,ad quem respondere solent,ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem repente constituant. Quo facto in trigonum,quem cuneum vocant, acies ipsa disponenda est,

est. Iubetur etiam vt instruant orbes, quo genere cum vis hostium interruperit aciem, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat.

De Partibus rei militaris. Cap. XLV.

IDem in lib. 2. Res igitur militaris armis constat, & viribus. Hæc in tres diuiditur partes, equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, ab eo quòd ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegant acies. Est & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur. Classium item duo genera sunt, vnum liburnarum, aliud lusiriarum. Equitibus campi, classibus maria, vel flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta seruantur. Ex quo intelligitur magis reipublicæ necessarios pedites, quod possunt vrbibus prodesse, & maiore numerus militum sumptu expresso, minore nutritur peditum exercitus. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est auxiliares, qui & socijs, & fœderatis gentibus mittebantur. Et legiones. Legio ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorum desiderat fidem, atque diligentiam, qui milites probant. In auxiliarijs minor, in legionibus longè amplior consueuit militum numerus ascribi. Græci Dardanij phalanges habuerunt, & in vna armatorum octo millia censebantur. Galli atque Celtiberi catervis vtebātur in prælio, in quibus singulis erant sena millia armatorum. Romani legiones habebant, in quibus singulis sena millia interdum amplius militare consueuerunt. Quid autem inter legiones, & auxilia interesse videatur, expediam. Auxiliares cum ducuntur ad prælium ex diuersis numeris venientes, nec disciplinæ inter se, nec notitiæ, nec affectioni consentiunt. Item alia instituta, alius inter eos vsus est armorum. Necesse est autem eos tardius ad victoriam peruenire, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum prosit omnes milites vnius præcepti significatione connecti, non possunt æqualiter iussa complere, qui ante pariter non fuerunt.

De Legionibus. Cap. XLVI.

LEgionum nomen in exercitu permaneret hodieque, sed per negligentiam superiorum temporum robur infractū est, cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiā promouerētur milites, qui promoueri consueuerunt per laborem. Præterea necesse est morbo aliquantos debilitari, atque dimitti aliquantos militiam deserere, vel diuersis casibus interire, & nisi annis singulis, immo singulis mensibus in recedentium locum iuniorum turba succedat, quamuis copiosus tamen exhauritur exercitus. Est & alia causa cur attenuatæ sunt legiones. Magnus in illis labor est, & militandi grauiora arma, pauca munera, sæuior disciplina. Quod vitantes plerique in auxilijs festinant militiæ sacramenta percipere, vbi & minor sudor, & maturiora sunt præmia. In omnibus autoribus inuenitur singulos consules aduersum hostes copiosissimos, non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxilijs sociorum: Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cui bello duæ legiones fierent crederentur posse suffici, quapropter ordinationem legionis antiquæ, secundum normam militaris iuris exponam.

De Modo constituendi legionem. Cap. XLVII.

DIligenter igitur lectis iunioribus, animis, corporibusque præstantibus, additis etiam exercitijs quotidianis, punctis milite scripto, matriculis inserti, iurare solent per Deum, & Christum, & Spiritum sanctum, & per maiestatem Imperatoris, quæ secundum Deum generi humano diligenda est, & colenda, Deo enim vel priuatus, vel militaris seruit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore. Iurant autem milites omnia se strennue facturos, quę præceperit Imperator, nunquam deserturos militiam, vel mortem recusaturos pro Romana republica. Sciendum est autem, in vna legione decem cohortes esse debere, sed prima cohors reliquas & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere, atque institutione literarum, viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit Aquilam, quod præcipuum signum in Romano semper est exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines Imperatorum, hæc & diuina, & præsentia signa veneratur, habet pedites mille, centum quinque equites, loricatos centum. 32. & appellabatur cohors milliaria. Item decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites sex millia centum, equites septingentos triginta, habet præterea legio fabros tignarios, structores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquosque artifices, ad hiberna ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæteraque quibus, vel expugnantur aduersariorum ciuitates, vel defendantur propriè præparatos. Hæc enim erat curā præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris, vsqueadeo, vt etiam cuniculartos haberēt, qui ad morem fossorum, ducto sub terris cuniculo, murisque infra fundamenta perfossis, improuisi emergerent, ad vrbes hostium capiendas. Ex his igitur apparet, legionem bene institutam, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum vbique portaret, nec metueret repentinū hostium superuentum. Nam & lignum, fœnum, aquam, stramē, etiam legitimi milites in castra portabant. Habet præterea legio tubicines, cornicines, bucinatores. Quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, quotiens mouēda sunt signa, vel iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines canunt, & cornicines pariter. Classicum item appellatur, quòd buccinatores per cornu inducunt. Hoc insigne videtur Imperij, quia classicum canitur Imperatore præsente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur, quia hoc ex Imperatorijs legib. fieri necesse est: Hæc autem fiunt, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire præceperint duces.

De Centurijs, ac turmis. Cap. XLVIII.

POrro antiqui, quia sciebant in acie, commisso bello, celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centurijs singula vexilla constituerunt, ita vt ex qua cohorte, & vt quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuētes, vel legentes milites, in quantouis tumultu a contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper transuersis cassidum cristis literas habebant, vt facilius noscerentur, quos suas singulos iusserunt centurias gubernare. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus qui esset decanus, caput contubernij nominaretur. Contubernium autem manipulos vocabant, ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum autem inter pedites centuria, vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur, & habet vna turma equites. 32. Huic qui præest decurio nominatur. Præterea sit centurio eligendus magnis cruribus, procera statura, qui oēm artem didicerit, armaturæ, vigilans, sobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus. Contubernales suos ad disciplinam retineat, ad armorum exercitium cogat. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitū præponatur, in primis stabili corpore, vt loricatus, & armis circundatus, omnibus cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, conto scienter vti, sagittas doctissime mittere, turmales suos erudire, ad omnia quæ equestris pugna deposcit, eosdem cogere loricas suas, vel chatafractas, contos, & cassides frequenter tergere, curare. Plurimumque enim terroris hostibus, armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione, situ, ac rubigine arma fœdantur, & non solum autem equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari.

De Instructione acierum ad pugnam. Cap. XLIX.

IGitur qui desiderat pacem præparet bellum. Qui victoriam cupit, dimicet arte non casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intelligit superiorem esse si pugnet. Idem in lib. 2. Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaratur vnius legionis exemplo. Equites locantur in cornibus, acies peditum a prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors secunda coniungitur, tertia in media acie collocatur, huic annectitur quarta, quinta vero sinistrum suscipit cornu. Sed ante signa, & circa, necnon etiam in prima acie dimicantes, principes vocabantur, hoc est ordinarij, cæterique principales, hæc erat grauis armatura, quia habebant cassides, cathaphractas, ocreas, scuta, spatas, plumbata, missilia. Itaque prima acies principum, secunda hastatorum, armis talibus docetur instructa, post hos erant ferentarij, & leuis armaturę, scutati, sagittarij, funditores. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites hastati vocabantur. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua mediam aciem tenebat

bat

bat nona comitante. Decima in secunda acie sinistrum semper obtinet cornu. Post omnes autem acies triarij cum scutis, cathaphractis, & galeis. Ocreati cum gladijs, semispacijs; plumbatis binis, missilibus, locabantur qui genu posito subsidebant, vt si prima acies vinceretur ab his, quasi de integro, reparata pugna, possit reparari victoria. Omnes ante signum, vel signiferi quamuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas.

De modo congregandi. Cap. L.

COmmisso bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarij quoque residebant. Ferentarij autem armaturę excultatiotis, sagittarij, funditores, hoc est leues armaturæ, aduersarios prouocabant ante aciem præcedentes, si hostes fugare poterant sequebantur. Si eorum virtute, aut multitudine præmebantur, reuertebantur ad suos, & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquam murus, vt ita dicam, ferreus, stabat, & non solum missilibus, sed etiam gladijs comminus dimicabat, & si hostes fugasset non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemque turbaret, & ad dispersos recurrentes, hostes incompositos opprimerent. Sed leuis armatura cum funditoribus, sagittarijs, & equitibus, fugientes sequebantur, inimicos hac dispositione, atque cautela, sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis: quia legionis ius est facile, nec fugere, nec sequi. Hoc quoque institutum, vt ex donatiuo, quod milites consequuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militib. seruaretur, ne per luxum aut inanium rerum comparationem, ab ipsis militibus contubernalibus posset absumi, plerique enim homines, & præcipuè pauperes, omnia sua erogant, miles deinde qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat, magis diligit signa, pro illis in acie fortius dimicat, in quibus suam videt positam esse substantiam. Hæc ratio apud signiferos in cophino seruabatur, & ideo signiferi non solum fideles, sed etiam iam literati homines eligebantur, qui & seruarent deposita, & scirent singulis reddere rationem.

De Exercitio militum. Cap. LI.

LEgionis ordinatione digesta ad exercitium reuertemur, vnde exercitus nomen accepit. Iuniores, quidem & noui milites, mane ac post meridiem, ad omne genus armorum exercebantur, veteres autem eruditi semel in die. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed continua exercitationis meditatio, Nam & velocitas vsu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem, seque protegendi. Illud vero magis est, vt seruare ordines discant, & vexillis suis in tantis commixtionibus in ipsa prolusione comitentur. Ad palum quoque, vel sudibus exerceri per commodum est. Insurgere trepidantes in clypeum, rursusque se subdere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, vt & ars diligenter, & dextræ virtus possit accrescere. Sagittarij vero, vel funditores scopas hoc est fruticum, vel straminum fasces pro signo ponebant, vt sagittis, vel certè lapidibus ex fustibalo destinatis, signum potius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant semper. Cæteri autem etiam hibernis diebus. (si niues tantum pluuiæque cessarent) exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora, Siluam cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari, siue in fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere, etiam armatos cum farcinis suis frequentissimè conuenit, vt quotidiani laboris vsus in pace difficilis nō videatur in bello. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna vsum amplius prodesse quàm vires. Artifices etiam ab exercitijs non recedant. Pro laude vulgi miles sacramento lectus, cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria, & libertate communi, præsertim cum antiqua sit prudensque sententia, omnes artes in meditatione consistere.

De Sanitate exercitus gubernanda. Cap. LII.

IDem in li. 3. Exercitus dicitur tam legionum, quàm etiam auxiliorum, nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta, sanitas custodiatur exercitus locis, aquis, tempore, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis, & sine opacitate arborum campis aut collibus, ne sine tentorijs æstate milites commorentur, ne egressi tardius calore solis, & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in æstate luce cæpto itinere, ad destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, vbi minor illis vestium suppetit copia. Nec sanitati enim nec expeditioni idoneus miles est, qui algere compellitur. Ne perniciosis, vel paludosis aquis vtatur exercitus, nam pestilētiam bibentibus generat. Iam vero ex casu ægri contubernales oportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur. Male enim cum his agitur, quibus necessitas, & belli incumbit, & morbi, sed rei militaris periti plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quàm medicos. Ex quo intelligitur, quàm studiosius armorum arte docendus sit, semper exercitus, cum ei laboris consuetudo, & in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autem autumnali, æstiuoque tempore diutius in ijsdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum, & odoris ipsius fœditate vitiatis haustibus, & aere corrupto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

De Alimonia prouidenda, atque seruanda. Cap. LIII.

SEpius penuria, quàm pugna consumit exercitum, & ferro sæuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, pabulatio, & annona in necessitate remedium non habent, nisi ante condantur. In omni expeditione vnum existet maximum telum, vt cibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Ante igitur quàm inchoetur bellum de copiosis expensis fiat procuratio, quas a prouincialibus, consuetudo deposcit, & in oportunis ac minutissimis locis amplior semper modus, quàm sufficit aggregetur. Frequenter autem necessitas geminatur, & obsidio sæpe fit longior, quàm putatur, cum aduersarij etiam ipsi esurientes circumsedere non desinant, quos fame sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge, vinoque hostis inferens bellum ad victum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea, & armaturæ presidijs, firmata, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates, vrgendique prouinciales, vt ante irruptionem se, & sua in vrbibus condant. Reparatio etiam murorum, tormentorumque omnium, ante curanda est, nā si semel hostis præuenerit, occupatis metu vniuersa turbantur, & quæ ex alijs vrbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis sors eorum custodi, & erogatio rata consueuit sufficere pro copia, maximè si ab initio procuretur. Cæterum sera parsimonia est tunc seruare cum deficit. Hyeme lignorum, & paboli æstate vitanda est difficultas frumenti, vel vini, verum & aceti, nec non etiam salis omni tempore necessitas declinanda. Item vrbes, atque castella ab his militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie, armis defendantur, præcipueq; nitentur, ne aduersariorum dolo, atque periurijs decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequentius enim commerciorum, pacisque, simulatio, crudelis, quàm arma nocuerunt.

De Seditione militum præcauenda. Cap. LIIII.

INterdum mouet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus, & cum pugnare nolit, irasci se simulat, cum non ducatur ad bellum. Quod hi præcipuè faciunt, qui in sedibus ociosè, delicateq; vixerūt, asperitate insoliti laboris offensi. Cui vulneri multiplex medicina consueuit opponi, dū adhuc separati sunt, & in sedibus suis tribunorum, vel vicarioru nec non, & principum in omnem disciplinam artissima seueritate teneantur, nihil que aliud nisi deuotionem, moderationemque custodiant. Campi cursionem, & inspectionem armorum assiduè faciant, nomen & signa obseruare non desinant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu ad armaturæ gestum, ad vectes pro similitudine gladiorum punctim, cæsimque feriendo, multo die vsque ad sudorem frequentissime detinendi, cursu iam & saltu ad transmittendas fossas nihilominus imbuendi. Si mare, seu fluuius vicinus est sedibus, æstiuo tempore ad natandum cogendi sunt, vt ita exercitati, & eruditi emulatione virtutis, prælium magis necesse habeant optare, quam ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte, vel viribus habuit. Dux

autem

autem esse debet attentus, vt in omnibus legionibus sequi turbulenti, vel seditiosi sunt milites, non pro inuidia suggerentium, sed procerum veritate cognoscat, eosque prudentiori consilio segregatos, a castris ad agendum aliquid, quod ipsis videatur optabile, aut ad castella, vrbesque deputentur muniendas, atque seruandas, tanta subtilitate, vt cum abijciũtur, videantur electi, nunquam enim ad contumaciam pari cõsensu multitudo prorumpit, sed incitatur a paucis. Quòd si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius more maiorum in inductores criminum vindicare, vt ad omnes metus pœnæ per paucos perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exercitum ad modestiam labor, & vsus instituit, quàm illi quorum milites ad obedientiam suppliciorum formido compellit.

De Militaribus signis. Cap. LV.

NIhil magis ad victoriam proficit quàm monitis obtemperare signorum nam cum voce sola inter præliorum tumultus regi multitudo non possit. Et cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubenda atque facienda sint, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quo modo, quòd solus dux vtile iudicasset, per signa totus agnosceret, & sequeretur exercitus. Quorum tria sunt genera, & eorum vocalia, & semiuocalia percipiuntur auribus, muta vero referuntur ad oculos. Vocalia vocantur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigilijs, vel in prælio pro signo dicitur, vtputa a victoriæ palma, virtus, Deus vobiscum, triumphus Imperatoris, & alia quæcunque voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem. Semiuocalia sunt quæ per tubam, aut cornu, aut bucinam dantur. Tuba quæ directa est appellatur. Bucina quæ in semet æreo circulo flectitur. Cornu, quod ex viris agrestibus, argẽto nexum temperat ante spiritum, quam canentis flatus emittat auditum. Nam indubitatis per hoc sonis agnoscit exercitus vtrum stare, vel progredi, an certe regredi oporteat, vtrum longe prosequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt Aquilæ, Dracones, Vexilla, flammulæ, tumbæ, pinnæ, quocunque enim hæc fieri iusserit ductor, necesse est, vt ad signum sui comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & in ipsis armis, vt dignoscatur hostis præcipit custodiri. Item mutum, & commune signum est, quotiens proficiscente turba, excitatus puluis, ad similitudinem nubium surgit, hostiumque prodit aduentum, similiter si diuisæ copiæ per noctem flãmis, per diem fumo signant socijs, quod aliter non potest nunciari. Aliquanti in castellorum aut vrbium turribus appendunt trabes, quibus aliquando depositis, indicantur, quæ geruntur.

De Insidijs in itinere vigilanter cauendis. Cap. LVI.

QVi rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quàm in ipsa acie pericula solere contingere: nam in conflictu armati sunt omnes, & hostem comminus vident, & ad pugnandum animo veniunt præparati. In itinere minus armatus, minusque attentus est miles, & superueniente impetu, vel fraude, repente turbatur. Ideo omni cura prouidere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum, vel facile, ac sine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita vt locorum interualla, viarum qualitates perdiscat, per compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta consideret. Præterea sub periculo eligendum viarum duces, idoneos, scientesque capere, eosque custodiæ mancipare, addita pœnæ ostentatione, vel præmij, vt intelligant ne fugiendi quidem sibi copiam superesse, & fidei præmium ac perfidiæ parata supplicia, sed & cautelæ caput est, vt ea loca, per quæ vel quibus itineribus sit, prouecturus exercitus ignorentur, tutissima namque expeditio creditur, facienda, ab hostibus nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo, & secretissimo laberinto abditus fuisse perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Verum quia exploratores altrinsecus missi, profectionem suspicionibus, vel oculis deprehendunt, & interdum profugę, proditoresque non desunt, dux fidelissimos, argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum est in progressu, & a tergo dextra leuaque perlustrent, ne aliquas aduersarij moliantur insidias. Tutius enim operantur exploratores, noctibus, quàm diebus. Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, vt parati sunt animo, vt arma in manibus habeant, quia necessitate subita consternantur, prouisa non solent esse formidini. Illud vitandum, ne per negligentiam, alijs festinantibus, alijs tardius incedentibus, interrumpantur acies, aut certe, tenuentur, continuo enim hostes interpolatam peruadunt. Præponendi ergo sunt exercitatissimi campi ductores, qui alacriores retardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Præterea nosce debemus hostium consuetudinem, & vtrum peditibus an equitibus. Vtrum contatis, an sagittarijs amplius valeant. Vtrum numero hominum an armorum munitione, præcellant, & ordinare quod nobis vtile, il is docetur aduersum. Tractare quoque per diem, an per noctem, iter expediat inchoari: quanta locorum interualla sint ad quæ cupimus properare: ne æstate aquæ penuria desit euntibus, ne hyeme difficiles, aut inuiæ occurrant paludes, maioresque torrentes, & impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat.

De Maioribus fluminibus arte transeundis. Cap. LVII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligentibus frequenter emergit. Nam si aqua violentior, aut alueus latior fuerit, impedimẽta, & pueros ipsos, interdum ignauiores solet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus separatæ, vt per medium pedites, & impedimenta transeant, nam acies superior aquarum impetum frangit, inferior eos, qui rapti subuersique fuerint colligit atque trãsponit. At cum altior fluctus, nec peditem, nec equitem patitur, si per plana decurrat, ductis multipharium spargitur fossis diuisus, sicque facilè transitur. Nauigari vero amnes hastilibus fixis, ac superpositis tabulatis peruij fiunt, vel certe tumultuario opere colligatis nauibus, cupis, additisque transitum præbent trabibus. Expediti vero equites fasces de cannis aridis, vel vlua facere consueuerunt, super quos loricas, & arma euidenter imponunt, ipsi equis natando trãseunt, colligatosque secum fasces pertrahunt socij. Sed commodius repertum est, vt monoxillos, hoc est paulò latiores scafulas, ex singulis trabibus excauatas pro genere ligni, & subtilitate leuissima carpentis, secum portet exercitus, tabulatis pariter & clauis ferreis præparatis, ita vt absque mora cõstructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) cinctus, lapidei arcus soliditatem præstet. Hoc in tempore festinanter aduersarij ad transitus fluminum superuentus facere consueuerunt, ob quam necessitatem in vtraque ripa collocantur armata præsidia, ne alueo interueniente diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes, ex vtraque parte præfigere, ac sine detrimento, vim si qua illata fuerit sustinere. Quòd si pons non tantum ad transitum, sed etiam iam ad recursum, & commeatum necessarius fuerit, tunc in vtroque capite percussis latioribus fossis, aggereq; constructo, defensores milites accipere a quibus tamdiu retineatur, quamdiu locorum necessitas postulat.

De Castris oportuno loco metandis, & ordinandis. Cap. LVIII.

COnsequens videtur itineris obseruatione descripta, ad castrorum, in quibus manendum est, venire rationem. Non enim belli tempore ad statiuam, vel mansionem ciuitas murata semper occurrit. In metandis castris non sufficit locum bonum eligere, ne vtilior prætermissus a nobis, & ab aduersarijs occupatus apportet incommodum. Cauendum quoque ne per æstatem aut morbosa in proximo, aut salubris aqua sit longius, hyeme ne pabulatio desit, aut lignum, ne subitis tempestatibus campus, in quo manendum est, soleat inundari, ne sit abruptus, ac deuius, circumsedentibusque aduersarijs difficilis præstetur egressus, ne ex superioribus locis missæ ab hostibus in eum tela perueniant. Quibus cautè, studioseq; prouisis, pro necessitate loci, vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues, nec vtilitati præiudices forma, tamen pulchriora creduntur, quibus vltra latitudinis spatia, tertia pars longitudinis adijciatur. Ita autem ab agrimensoribus mensuram colligi oportet, vt ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & vltra quam conuenit latiora diffundunt. Statiua autem castra æstate, vel hyeme, hoste vicino maiore cura, ac labore firmantur. Prima igitur locis suis signa intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate, militibus. Deinde prætorium præparatur, hinc tribunis tabernacula collocantur, tunc pro gradu legionibus, & auxilijs, equitibus, & peditibus loca,

loca, in quibus papilliones tendant deputantur. In castris quoque de singulis centuriis quaterni equites, & quaterni pedites, excubitum noctibus faciunt, quia impossibile videbatur in speculis vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius, quàm tribus horis noctis necesse sit quemquam vigilare. Commutantur enim & finitis horis a cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni, & probatissimos eligunt, qui circumeant vigilias, & renuncient, si qua emerserit culpa. Equites extra vallum nocturnas excubias facere debere per diem autem castris positis alii mane, alii post meridiem, propter fatigationem hominum, equorumque angarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem prouidere, vt animalium pascua, subuectio frumenti, cæterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio secura ab hostium reddatur incursu. Ideoque per loca idonea, quo nostrorum ambulat commeatus, præsidia disponantur. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus a fronte, & tergo nouit aduersarios commorari.

Qualiter intelligi possit vtrum insidijs, an publico Marte confligendum sit. Cap. LIX.

PRæcipuè ars, & vtilitas ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus bella, & sapientibus viris, de suis, & hostium copiis sæpius tractet, omni (quæ plurimum nocet) adulatione submota. Vtrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, vtrum ipsius an aduersariorum homines magis armati sint, & muniti, & qui magis exercitati, quiue sint in necessitatibus fortiores. Quærendum etiam, vtra pars equites, an pedites habeat meliores, & quis vtiliores equos adduxerat. Postremo accommoda, nam si equitatu gaudemus campos debemus optare, si pedite loca eligere angusta fossis, paludibus, vel arboribus impedita & aliquotiens montuosa, vbi magis victus abundat, aut desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius, quàm ferrum extrinsecus. Maxime autem tractandum vtrum expediat necessitatem protrahi, an celerius dimicari. Interdum enim sperat aduersarius expeditionem cito posse finiri, & si dilata fuerit in longum, aut penuria maceratur, aut desiderio suorum reuocatur ad propria, aut nihil magnum faciens per desperationem abire compellitur. Tamen fracti dolore, ac tædio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt, quia aduersis rebus rarior fides est, vt nudari incipiat, qui copiosus venerat. Dux itaque vigilans, adhibito consilio, de suis, & aduersarii copiis iudicet, & si multis rebus superior inuenitur, oportunum sibi non differat inire conflictum. Si vero aduersarium intelligit potiorem, certamen publicum viter, nam pauciores numero, & inferiores viribus superuentus, & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt sæpe victoriam, facilius autem est ad virtutem nouos imbuere, quàm reuocare perterritos.

De Imperatione pugnæ. Cap. LX.

PRæmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus intentum ratio disciplinæ militaris inuitat. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse soliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos, in quo momento peritia vsus pugnandi, doctrina, consiliumque dominetur. Veteribus seculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt audaciores sumpta esca redderet, & longiore cõflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandũ est præsentibus hostib. siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prælũ, ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, a collectis, & paratis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, vt ante omnes milites egrediantur portas, & aciem construant, antequam hostis adueniat. Obseruetur autem, ne longo spacio fatigatum militem, neve lassos post cursum equos, ad publicum prælium cogas. Impar enim conditio est lassum cum requieto, currentem cum eo, qui steterit, subire conflictum. Ipsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter explora. Nam fiducia, vel formido ex vultu, verbis, incessu, motibusque cernitur. Ne confidas satis, si tyro prælium cupit. Inexpertis enim dulcis est pugna, & noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen, & adhortatione ducis exercitui virtus accrescit, & animus præcipuè si inimicorum ignauia, vel error ostenditur, vel si ante a nobis superati commemorati. Dicenda etiam quibus militum mentes in odium aduersariorum concitantur, formidolosiores sunt, quorum mentes hostium confundit aspectus. Sed hoc remedio formido leuiatur, si antequam dimices frequenter exercitum tuum, locis vicinioribus ordines. Vnde & videre hostem, & agnoscere consuescant aduersariorum arma, & equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt non timentur. Elabora ergo, vt auxilium capias ex loco, qui tanto vtilior indicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obtinentes pars altior pellit, qui aduerso nititur cliuo, duplex subit cum loco, & hoste certamen.

De Ordinanda acie. Cap. LXI.

ORdinaturus aciem, tria debet ante prospicere. Solem, puluerem, ventum. Sol ante faciem eripit visum. Ventus contra contrarius tua inflectit, ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis a fronte congestus, oculos implet, & claudit. Itaque ergo constituant ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, & si potest fieri aduersariorum impleant faciem. Acies dicitur exercitus instructi, frons aduersus hostem spectat, hæc in pugna publica si sapienter disponitur plurimum iuuat. Structi ordinis lex est, vt primo exercitati veteres milites collocentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum, vt nec acies interluceat, & spacium sit arma tractandi. Inter ordinem aut & ordinem, a tergo in latum sex pedes distare voluerunt, vt haberent pugnantes spatium accedendi, atque recedendi. vehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus, & ætate maturi, & vsu confidentes, & muniti etiam grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent, sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoque repellere, vel fugere cogant. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, & bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus itidem de scutatis expeditissimisque sagittariis & cæteris. Itaque stantibus primis ordinibus, mos fuit, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus, & sagittis primo loco semper exire. Qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus tunc eos persequuntur. Sin vero ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam, & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies, cum ad prælium (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum. In quinta acie ponebantur interdum carobilistæ, & manubalistarii, fundibulatores & funditores. Fundibulatores sunt, qui fustibalis lapides iaciunt. Fustis est longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus prope ad instar Onagri dirigit saxa. Funditores sunt, qui fundis lino, vel zonis factis pugnant, has enim dicunt esse meliores, cum toto circa caput brachio dirigunt saxa. Sextus ordo post omnes a firmissimis & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui triarios appellabant, hi vt requieti, & integri acrius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Si quid etenim primis ordinib. accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pendebat, magis autem expedit, vt conferti pugnent, quàm longius separati. Nam si nimium fuerit acies tenuata, cito ab aduersariis acta impressione rumpitur, & nullum postea potest esse remedium.

De Equitibus ordinandis, & subsidijs post aciem collocandis. Cap. LXII.

COnstructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes, & cuntati iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non habent, longius euagentur a fortioribus. Nanque equitibus peditum protegenda sunt latera, & a velocioribus atque expeditis hostium cornua superfundenda, atque turbanda sunt. Quod si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos explicatos velites nominabant, quo facto, quamuis fortissimi equites hostium venerint, tamen aduersum mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium

omnes

omnes duces veteres inuenerunt, vt assuescere facerent iuuenes, currentes egregie, & inter binos equites singulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus scutis, gladijs, atque missilibus. Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, vt lectissimos de peditibus, & equitibus, cum vicarijs, comitibus, tribunisque vacantibus habeat dux post aciem præparatos, alios circa cornua, alios circa medium, vt sicubi hostis vehementer insistat, ne rumpatur acies prouolent subito, & suppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. Item superfluos habere debebunt post aciem, de quibus cuneum, aut fornicem facias, aut serram, nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, acies vniuersa turbabitur. Denique si globus hostium separatur, aut alam tuam, aut partem aliquam vrgere cœperit, nisi superfluos habeas, quos contra globum possis opponere, siue pedites, siue equites, de acie tuleris, dum alia vis defendere, alia periculosius denudabis. Quòd si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidijs colloces plurimos, nam circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Contra cornua autem de contatis, loricatisque equitibus, & ad hoc reseruatis, & leui armatura peditum alas hostium circumuenire te conuenit.

De Stationibus trium ducum in exercitu. Cap. LXIII.

DVx, qui præcipuam sustinet potestatem inter equites, & pedites, in parte dextra stare consueuit, ex quo rectus est liberque procursus, vt & consilio regere, & auctoritate tam equites, quam pedites ad pugnam possit hortari. Hic de equitibus supernumerarijs mixtis peditibus expeditis aduersariorum sinistrum cornu, quod contra ipsum stat circumire debent, & a tergo semper vrgere. Secundus dux in media acie ponitur, peditum, qui eam sustentet, & firmet, hic fortissimos pedites, & bene armatos, de illis superfluis secum habere debet, ex quibus aut ipse cuneum faciat, & hostium aciem rumpat, aut si aduersarij cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus tertius esse dux debet, satis bellicosus, & prouidus, quia sinistra pars difficilior est, & velut manca in acie consistit. Ideo circa se bonos equites supernumerarios, & velocissimos pedites habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extendat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem quem barritum vocant, prius non debet attolli, quàm acies vtraque se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum iactu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, nam sic & tuis auges confidentiam, & aduersarijs fiduciam minuis, quia fortiores videntur, qui prouocare non dubitant, pars enim victoriæ est inimicum turbare, antequam dimices.

De Remedijs contra virtutem. Cap. LXIIII.

EXceptis superuentibus, vel incursionibus repentinis, est occasio, quam nunquam dux exercitatus omittit. Nam in itineribus iam fatigatis, in fluminum transgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montium laborantibus, in campis expansis, atque securis, in mansione dormientibus, oportunum prælium semper infertur, cum alijs negocijs occupati hostes prius interimantur, quàm præparare se possint. Quòd si cauti sunt aduersarij, & insidiarum nulla sit copia, tunc aduersum præsentes, scientes, videntes, æqua conditione pugnatur, tamen ars belli non minus in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Aduersum cuneum hostium certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia tamen a pluribus in vnum locum tela mittuntur, contra quod ordinatio ponitur, quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus in vnum consertis ordo componitur, qui & illum cuneum excipit, atque ex vtraque parte concludit, quo facto de facili hostis aciem non potest rũpere. Item serra dicitur, quæ a strennuis directa, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui a sua acie separatus, vago superuentu tamen incursat inimicos. Obseruandum quoque, ne sub tempore quo committitur pugna velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia transferre, statim enim nascitur tumultus atque confusio, & quos imparatos conturbatosque inuenerit, facilius hostis incurrit. In cuneo exercitatissimos ordines bellatores, victoria enim per paucos fieri consueuit, tantum est, vt electi duce sapientissimo in his locis, in quibus ratio, & vtilitas postulat ordinentur, plerique rei militaris ignari pleniorem victoriam credunt, si aduersarios, aut locorum angustijs, aut armatorum multitudine circumdederint, vt aditum non inueniant abscedendi, sed clausis ex desperatione accrescet audacia, & libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoque Scipionis laudanda sententia non est, qui dixit, viam hostibus, qua fugerent muniendam. Cæterumque clausi, licet exigui numero, & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse, sed vna salus est victis nullam sperare salutem.

De Camellis bellicis, equis catafractatis, & quadrigis falcatis. Cap. LXV.

CAmelos aliquantæ nationes apud veteres in aciem produxerunt, genus hoc animalium arenis tolerabile, siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias absque errore dirigere memoratur, cæterum præter nouitatem si hoc vti videaris inefficax bello est. Catafractati equi propter munimina quæ gerunt, vulneribus tuti, sed propter impedimentum, & pondus armorum capi eos facilè est. Melius est tamen vt ante legiones positi, aut cum legionarijs mixti sint, quando cominus hoc est manu ad manum pugnatur, & acies hostium sæpe rumpunt. Quadrigas falcatas in bello Rex Antiochus, & Mitridates habuerunt, qui vt primo magnum intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit campum, & leui impedimento retinetur, vnoque afflicto aut vulnerato equo frustratur. Sed maximè hac Romanorum militum arte perierunt, vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos currentes quadrigæ cum incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est ex quatuor palis confixum propugnaculum, sed quoquo modo abiectum tribus radijs stat, & erecto quarto infestum est.

De Elephantibus, & qualiter eis resisti possit. Cap. LXVI.

ELephanti in prælijs magnitudine corporum barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines quosque conturbant, aduersus quos diuersa resistendi excogitauerunt genera armatorum. Curio in Lucania gladio manum, quam promuscidem vocant, vni abscidit, & bini cathaphractati equi iungebantur ad currum, quibus insidentes longissimos contos in elephantes dirigebant. Nam muniti ferro, nec a sagittarijs quos vehebant belluæ lædebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alij contra elephantes cathaphractatos milites immiserunt, ita vt in brachijs eorum, & in cassidibus, vel humeris aculei ingentes ponerentur e ferro, ne elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere, præcipuè tamen velites antiqui aduersum elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optimè missilia dirigebant, hij equis prætercurrentibus ad latiores lanceas, vel maiora spicula beluas tales occidebant. Sed crescente audacia postea collecti plures milites pariter pila, hoc est missilia in elephantes congerebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum est, vt funditores cum fustibalis, & fundis rotundis lapidibus destinatis, hos per quos regebantur elephanti, cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spacium milites dabant, quæ cum in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illæsa. Caro balistas quoque aliquantum maiores. Hæ enim longius, & vehementius spicula dirigunt superpositas curriculis cum bonis equis vtiles est ordinari, & cum sub iactum teli accesserint bestiæ, sagittis balistarum transfiguntur, latius tamen contra eas, & firmius præfigitur ferrum, vt magnis corporibus maiora sint vulnera.

De

De Quibusdam regulis bellorum generalibus.
Cap. LXVII.

OMnes artes, omniaq; opera quotidiano vsu, & iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis verum est quãto magis decet in maximis custodiri. Quis autem dubitet artem bellicam rebus omnibus esse potiorem, per quam libertas retinetur, & dignitas propagatur, prouinciæ conseruantur. Nunquam miles in acie producendus est, cuius antea experimenta non ceperis, potes inopia, aut superuenientibus, aut terrore melius hostem domare, quàm prælio, nulla consilia meliora sunt, quàm illa quæ ignorauerit aduersarius antequam facias. Melius est post aciem plura seruare loca, quàm latius milites spargere. Amplius iuuat virtus, quàm multitudo. Amplius prodest locus sæpe, quàm virtus publicum produxeris militem, nisi cum videris eum superare victoriam subita conterent hostes, vsitata vilescunt. Qui per dispersos suos inconsultè sequitur, quam ipse acceperat hosti vult dare victoriam. Cum exploratio hostium latenter oberrat in castris, & omnes ad tentoria sua per diem redire iubentur, statim deprehenditur explorator. Consilium tuum cum cognoueris aduersarijs proditum, dispositionem mutare te conuenit. Quid fieri debeat tractato cum multis, quid vero facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. Milites timor, & pœna in sedibus corriget, in expeditione spes ad præmia faciet meliores. Magna dispositio est hostem fame magis vrgere, quàm ferro. Equitatus vsu exercitij, armorum genere, equorum nobilitate proficit.

De Munitionibus extruendis. *Cap.* LXVIII.

IDem in lib. 4. Vrbes atque castella, aut natura muniũtur, aut manu, aut vtroque, quod firmius ducitur. Natura, aut locorum edito vel abrupto, aut circumfuso mari siue paludibus, vel fluminibus, manu, fossis, ac muro. In illo naturali beneficio tutissimo eligentis consilium, in plano quæritur fundantis industria. Ambitum muri directum veteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus, iactis fundamentis clausere vrbes, crebrioresque turres, in ipsis angulis reddiderunt, vt si quis ad murum tali ordine constructum, vel scalas, vel machinas voluerit admouere, non solum a fronte, sed a lateribus, & propè a tergo, veluti in sinu circunclusus opprimitur. Murus autem, vt nunquam possit elidi hac ratione perficitur, interuallo vicino interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur, deinde terra quæ de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibusque densatur, ita vt a muro primus paries pro parte inferior, secundus longe minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum, quasi cliuo molli, vsque ad propugnacula possit ascendi, quia nec murus, vel potest arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quę inter parietes densata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obsistit.

De Portis, & fossis, & propugnaculis muniendis.
Cap. LXIX.

CAuetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur, propter quod sunt corijs ac ferro tegendæ. Sed amplius prodest, quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingressu ponitur chataracta, quæ anulis ferreis, ac funibus pendet, vt si hostes intrauerint, dimissa eadem extinguantur inclusi, tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiori parte effusa, aqua subiectum restingnat incendium. Fossæ autem ante vrbes latissimæ faciendæ sunt, vt nec facilè possint coequari, replerique ab obsidentibus, & cum aquis cæperint redundare, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur. Formidatur autem, ne multitudo sagittariorum de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisque scalis occupet murum, aduersum, quod catafractas, vel scuta in ciuitatibus debent habere quamplurimi. Deinde per propugnacula duplicia saga, ciliciaque tenduntur, quæ impetum excipiant sagittarum. Neque enim facilè transeunt spicula, quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium est, vt de ligno crates facerent, quas metallas vocauerunt, lapidibusque complerent ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si super scalas ascendisset hostis, & partem aliquam ipsius contigisset, supra caput suum vrgeret saxa.

De Alimentis, & cæteris obsidioni præparandis.
Cap. LXX.

MVlta defensionum oppugnantiumque sunt genera, quæ locis competentibus inseremus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnam cum aduersarius opportunis locis præsidijs ordinatis, vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat a fame, quando omnes prohibuerit commeatus, hoc enim consilio ipse ociosus ac tutus fatigat inimicum, ad quos casus possessores quamuis leuis suspicio, sit pulsationis, alimoniam victus intra muros debent studiosissimè collocare, vt ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat obscedere. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos erogatio tempereretur. In bellis quoque ætas, ac sexus, propter necessitatem victus portis frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, a quibus mœnia seruabantur. Bitumen, sulphur, picem liquidam, oleumque conuenit præparare ad arma facienda: ferum, eiusque temperaturæ, & carbones seruantur. Ligna quoque hastilibus, sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuijs (quia pro soliditate grauiora sunt, & aptiora) mittentibus diligentissimè colliguntur, & quibus muri replentur, & turres, minima ad fundas, siue fustibalos, vel manibus iacienda, maiora per onagros diriguntur, vt dimissa per præceps non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis ingentissimæ fabricantur, & vt sint volubiles leuigantur, quæ pronum labentes subito impetu bellatores sternunt, solentque equos deterrere. Trabes quoque, & tabulata, vel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam oppugnantium machinis, per alias machinas consueuit obsisti, præcipuè cum subitis operibus addenda sit muris, vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres superemineant, & capiant ciuitatem.

De Neruis, & Aquis, & Sale. *Cap.* LXXI.

NEruorum quoque copiam summo studio expedit colligi, quia onagri, vel balistæ cæteraque tormenta, nisi funibus neruilibus intenta nihil prosunt, equorum tamen setæ de caudis, ac iubis, ac ad balistas vtiles asseruntur. In obsidione capitolij corruptis, iugi ac longa a fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronæ abscisos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicitiæ fœminæ deformato ad tempus capite, liberæ viuere cum maritis, quàm hostibus in tergo seruire. Cornua quoque, vel cruda coria proficit colligi ad catafractas tegendas, aliaque machinamenta siue munimina. Magna vrbis vtilitas est cum pethennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei. Cisternæ sunt diligentissimè substruendæ. Si maritima sit ciuitas, & sal defuerit, liquor ex mari sumptus per alueos, aliaque patula defunditur, qui a calore solis duratur in salem. Quod si hostis ab vnda prohibeat, nam hoc sæpe accidit, arenas, quas excitato vento mare superfuderit, aliquando colligant, & dulci aqua perfundant, quæ sole siccata nihilominus mutantur in salem.

De Machinis, quibus impugnantur, muri, & primo de Ariete. *Cap.* LXXII.

VIolenta impugnatio, quando castellis, vel ciuitatibus properatur mutuo vtrorumque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt terrifico apparatu expositis copijs, in spem deditionis formidinem geminant tubarum strepitu, hominumque permixto, tunc quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, admotis scalis inuaditur ciuitas. Quòd si a fidentibus siue militaribus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus, & arte confligitur. Admouentur enim testudines ariete, falces, vineæ, plutei, musculi, turres: Ex trabibus namque ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur

tur incendio, corijs, vel cilitijs, centonibus quoque vestitur, hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, & falx vocatur, ab eo, quòd incuruata est, vt de muro extrahat lapides, aut certè caput ipsius vestitur ferro, & appellatur aries. Vel quòd habeat durissimam frontem, quæ subruat muros, vel quòd more arietum retrocedat, & cum impetu vehementius feriat. Testudo autem a similitudine veræ testudinis dicitur, quia sicut illa modo reducit modo profert caput: ita machinamentum interdum trabem retrahit, interdum effert, vt fortius cædat.

De Vineis, & pluteis, aggere, & musculis. Cap. LXXIII.

VIneas dixerunt veteres, quas nunc cauribulas, aliàs chartos vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, lata pedibus viij. alta pedibus vij. longa pedibus xvj. huius tectum munitione duplici tabulatis cratibusque contexitur, latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum, telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne de immisso crementur incendio, crudis ac recentibus corijs, vel centonibus operiatur. Istæ cum plures res factæ fuerint, iunguntur in ordine, sub quibus obsidentes tuti, ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contexuntur e vimine, & cilitijs, vel corijs proteguntur ternis rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcunque partem volueris admouentur, more carpenti, quos obsidentes applicat muris, eorumque munitione protecti sagittis siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilius præstetur occasio. Agger autem ex terra, lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur. Musculos dicunt minores machinas cuniculo similes, in quibus protecti bellatores sudatum auferunt ciuitatis fossatum, & iam apportatis lapidibus, lignis, ac terra, non solum fossatum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ, sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem a marinis beluis musculi. Nam quemadmodum illi cum minores sint, tamen balenis auxilium amminiculumque exhibent, ita istæ machinæ breuiores deputatæ turribus magis aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

De Turribus ambulatorijs. Cap. LXXIIII.

TVrres autem dicuntur machinamenta ad ædificiorum speciem, ex trabibus, tabulatisque compacta, & ne tantum opus hostili conerementur incendio, diligentissimè ex crudis corijs, vel centonibus communitur, quibus pro modo altitudinis additur latitudo: nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos, vel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit, vt non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superet. His plures rotæ mechanica arte subiunguntur, quarum lapsu volubilis magnitudo tam ampla moueatur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris ista propius admota: plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros. Circa mediam vero partem accipit pontem factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum inter turrem murumque constituunt, & per eum ingredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati, & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis ex alto contis missilibus saxisque prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora, cum hi qui de murorum altitudine sperabant repente supra se aspiciant altiorem murum.

Qualiter earum discrimini resisti possit. Cap. LXXV.

HVic tam manifesto discrimini, multis occurritur modis. Primum si confidentia, vel virtus est militaris, eruptione facta globus egreditur armatorum, & vi hostibus pulsis, machinamentum illud ingens, direptis corijs ignis exurat. Quòd si oppidani exire non audeant, tunc maioris balistæ malleolos, vel falaricas cum incendio destinant, vt perruptis corijs, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittę sunt, & vbi adhæserint, quia ardentes veniunt, vniuersa conflagrant. Falcaria autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, inter cubitum etiam, & hastile sulphur, resina, bitumine, stuppisque inuoluitur infusa oleo, quod incendiarium vocant, quæ balistæ impetu destinata, perrupto munimine ardens figitur in ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cum hostes dormiunt in lanternis portant lucernas, & incensis machinis sursum leuantur in murum. Præterea partem muri ad quam machina conatur accedere, cæmento, atque lapidibus, vel luto, siue lateribus postremo tabulatis extruendo faciunt altiorem, ne defensores mœnium desuper vrbi ventura turrita, hæc machina possit opprimere, at illi obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primo talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde aliam de tabulis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus, trocleisque de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati, quia altior inuenitur, statim capiunt ciuitatem. Iterum obsessi longissimas ferratasque trabes opponunt machinæ venienti, eamque a muri vicinitate propellunt, sed & cum Hodrorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria supra murorum altitudinem, ac turrium omnium superaret per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum locum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente egesta terra cauauit intrinsecus, & cum rotis suis moles hæc fuisset impulsa, atque ad locum qui subter cauatus fuerat peruenisset tanto pondere solo cedente subsedit, nec iungi murus autem moueri vlterius potuit.

De Scalis, ac cæteris machinis, quibus ab initio capitur. Cap. LXXVI.

AMmotis denique turribus, illico funditores lapidibus, sagittarij iaculis, Manubalistarij sagittis, iaculatores plumbatis, ac missilibus e muris submouent homines, hoc facto scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur frequenter periculum sustinent, & ideo sambuca, exostra, & tollenone obsidentes murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem cytharæ, nam vt in cythara chordæ sunt, ita in trabibus, quæ iuxta muros ponũtur funes sunt, qui pontem de superiori parte coclea relaxant, vt descendat ad murum, statimq; de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes mœnia vrbis inuadunt. Exostra dicitur pons, quem superius exposuimus, qui de turri in murum repente protruditur. Tollenon dicitur, quotiens vna trabes, in terra præalta defigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabes longior quidem, sed medietate ipsius connectitur eo libramento. vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus, siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati, tunc per funes vno attracto, depressoq; alio, capite eleuati imponũtur in murum.

De Balistis, & onagris, cæterisque quibus munitio defenditur. Cap. LXXVII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibales, sagitarij. Fundibalista funibus, & neruis tenditur, qui quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit, quæ si iuxta artem mechanicam temperentur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius ante collegerunt dirigatur penetrat quodcunque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine, & magnitudine saxorum pondera iaculatur, nam quanto amplior fuerit, tanto magis saxa fluminis more contorquet, his duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur. Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant, ideo sic nuncupati, quòd paruis subtilibusque spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quæ præsens vsus agnoscit. Aduersum arietes, vel etiam falces sunt plura remedia. Aliquanti centones, & culcitras funibus calant, & illis opponunt locis, quo cædit aries, vt impetus machinæ materia molliori fractus, non destruat murum. Alij laqueis captos arietes per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forficis dentatum funibus alligant ferrum (quod lupum vocant) apprehensum, arietem aut euertunt, aut ita suspendunt, vt impetum non ha-

beat

beat feriendi. Interdum bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaculantur e muris, arietesque confringunt.

De Cuniculis per quos murus defoditur, eoque irrupto obsessi fugantur.
Cap. LXXVIII.

ALiud genus pugnationum est subterraneum, atque secretum, quod cuniculum vocant, a leporibus qui cauernas sub terris fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas bessorum rimat industria, magno labore terra defoditur, cautoque specu in exitum ciuitatis inferius quæritur via. Quæ fraus duplicibus operatur insidijs, aut enim penetrant vrbem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculū, reseratisq; portis suorū agmen introducunt, hostes in ipsis domibus perimunt ignorantes, aut certe cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, appositis siccioribus lignis, ruinãq; muri tumultuario opere suspēdunt sarmenta quoq; insuper iungunt, aliaque fomenta flammarum, tunc igne immisso, muro subito corruente, irruptioni aditus præparatur. Innumerabilibus autem declaratur exemplis, sæpe cæsos ad interitionē hostes, qui peruaserant ciuitatē, quod sine dubio euenit, si opidani muros ac turres retinuerint, vel altiora occupauerint loca, tūc.n. de fenestris ac tectis oīs ætas, ac sexus irrumpentes obruit saxis, aliisque generibus telorum. Quod ne sustineant obsistētes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, ut resistere desinant fugiendi potestate concessa. Necessitatis enim quædam virtus est desperatio.

De Mutuis insidijs, & cautelis obsidentium, & obsessorum.
Cap. LXXIX.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, murorū vigilijs derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum, ac noctis occasione captata, cum scalis clanculo veniunt, murosque conscendunt, propter quod maior est adhibenda custodia cum hostis abscesserit, & in ipsis muris a turribus tuguriola collocanda, in quibus vigiles hibernis mensibus, ab himbri, vel frigore, æstiuis defendantur a sole. Illud quoque vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratuque testentur. Anseres quoque non minore solertia, nocturnos superuentus clamoribus indicant, nam ingressi capitolinam arcem Galli, Romanorum nomen eruissent, nisi clamore anseris excitatus Mallius restitisset. Super omnia ducitur hostium consuetudinem explorare diligenter, quibus horis aduersarius a laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior. Interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpe nocte, aliquando eo tempore, quo sumitur cibus, vtriusque partis milites ad requiem, aut ad curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum cœperit fieri obsidentes æstu se a prælio subtrahunt, vt aduersariorum negligentiæ licentiam tribuant, qui ipsa impunitate cum venerit repente admotis machinis, vel appositis scalis, occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa, cæteraque tormenta ponuntur in promptu vt cognitis insidijs, accurrentes ad manum habeant, quod supra caput hostium euoluant, atque iaculentur. Cum negligentia interuenerit, paribus insidijs obsessi subijciunt obsidentes, nam siue cibo, siue somno fuerint occupati, siue ocio, aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsosque, aggeres ignibus concremant, omniaque in perniciem suā fabricata opera subuertunt. Propter quod obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt, eamque non solum vallo, & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus loriculam vocant. Sed ex alto destinata missilia, siue plumbatæ, uel lanceæ, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadunt. Sagittæ quoque arcubus missæ, & saxa manib. fundis, siue fustibalis directa, qua in to de excelsiore loco exeunt, tanto longius penetrant. Balistæ vero, & onagri, si a peritis diligentissime temperentur, vniuersa præcedunt, a quibus nec uirtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percusserint, aut dissoluere, aut ante irrumpere consueuerunt.

De Naualibus prælijs. Cap. LXXX.

TErrestris prælij rationibus. naualis belli residua, vt opinor, superest portio, de cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, quia iam dudum pacato mari, cum barbaris nationibus, agitur terrestre certamen. Nauticorum gubernatorumque solertia est, loca in quibus nauigatur, portusque cognoscere, vt infesta prominentibus, vel latentibus scopulis vadosa, ac sicca vitentur: tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur, propterea quia naualis pugna tranquillo committitur mari, Liburnarumque moles non ventorum flatibus, sed remorum pulsu aduersarias percutit rostris, eorumque rursum impetus vitat, in quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis magistri victoriam præstat.

De Nauibus Lyburnis. Cap. LXXXI.

DIuersæ autem prouinciæ, quibusdam temporibus, mari plurimum potuerunt, & diuersa genera nauium fuerunt: sed Augusto dimicante Actiatico prælio, cum Lybunrarum auxilijs, præcipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Lyburnarū naues cęteris aptiores. Lyburnia nanque Dalmaciæ pars est, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur, & appellantur Lyburnæ, qđ ad magnitudinem pertinet minime. Lyburnę remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idonæ mēsurę ternos, vel quaternos interdum quinos sortiuntur remigio gradus, nec hoc cuique enorme videatur, dummodo Actiaco ꝓlio longe maiora referantur cucurrisse nauigia, vt senorum etiam, vel vltra ordinum fuerunt. Scaphæ tamen maioribus Lyburnis exploratoriæ sotiantur, quæ vicinos prope remiges, vel singulis partibus habeant, quas Britannici picatas vocant, per has & superuentus fieri, & commeatus aduersarum nauium aliquando intercidi assolet, & speculari studium, aduentus earum, vel consilium depræhendi.

De Fabrica nauium Lyburnarum. Cap. LXXXII.

SEd cum in domibus substruendis arenæ, vel lapidum quatitas requiratur, tantomagis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quęrenda sunt, quantomagis periculum est nauem viciosam esse, quam domum. Ex cypresso igitur, & pinu, larice, & abiete præcipuè Lyburna contexitur, vtilius æreis clauis, quam ferreis configendas reor, quamlibet esse grauior aliquanto videatur expensa. Nam ferreos clauos tempore, & humore celeriter rubigo consumit, ęrei autem in fluctibus propriam substantiam seruant. Obseruandum autem prçcipuè est, vt a decimaquinta l una vsque ad xxij. arbores præscindantur, ex quibus Lyburnæ contexendę, sunt: his. n. tantum octo diebus præscisa etiā eodē anno, interna vermiū labe exesa in puluerem vertitur. Quod præter oīum architectorum doctrinā quotidianus vsus edocuit, & cōtemplatione ipsius religionis agnoscimus, quā pro ęternitate his tantum diebus placuit celebrari. Ceduntur aūt trabes vtiliter post solstitium ęstiuū.i. per menses Iulium, & Augustū, & per Autūnale æquinoctium.i. vsque in Kalendas Ianuarias. his nanq; mēsibus arescente humore, sicciora, & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendū, ne continuo, vt deiectæ fuerint trabes secentur, vel statim vt sectæ fuerint mittantur in nauem: quoniam potius, & adhuc solidæ arbores, & iam diuisę per tabulas duplices ad maiorem siccitatē mereantur inducias. Nam virides si compinguntur, cum natiuum humorem exudauerint contrahuntur, & rimas faciunt latiores.

De Notitia ventorum, quæ nauigantibus est necessaria.
Cap. LXXXXIII.

QVi cum exercitu classibus vehuntur, turbinū signa debent ante prænoscere, procellis nãque, & fluctibus Lyburnæ grauius, quā vi hostiū sæpe perierunt. Igitur vētorū numerū, atq; vocabula ars nauigandi primū debet inspicere. Veteres aūt iuxta positionem cardinū, tm̄ quatuor vētos principales singulis cœli partibus flare credebāt, sed per experimentū posterior ętas duodecim cōpræhēdit. Horū vocabula nō solū Græca, sed ēt Latina protulimus, ita vt vētis principalib. declaratis, eos q̄ ipsis dextra, leuaq; cōiūcti sunt indicem. Ab Hyberno itaq; solstitio.i. ab orietali cardine sumimus exordiū, ex quo vētus orit Apeliotes.i. Subsolanus, ahuic dextra

iungitur Calcheas, siue eruboreas, a sinistra eurum, siue vulturnus. Meridianum aūt cardinem possidet nothus, idest auster, huic a dextra iungitur Leuconothus, hoc est albus nothus, a sinistra Libonothus, idest Austroaffricus. Occidentalem vero cardinem tenet Zephirus idest subuespertinus, huic a dextra iūgitur Lybis, siue fauonius, a sinistra Argestes idest Chorus. Septentrionalem vero cardinem sortitus est Aparthias, siue septētrio, cui adheret a dextra tertias, siue Cyrcius, a sinistra Boreas idest Aquilo. Hi sæpe singuli interdum duo magnis autem tempestatibus & tres pariter flare consueuerunt, horum impetu maria, quę sua sponte tranquilla sunt, & quieta, vndis exæstuantibus sæuiunt. Horum flatu pro causa temporū, vel locorū, vel procellis serenitas redditur, & rursum in procellas serena mutātur. Nam secūdo inspiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare, vel regredi aut discimen sustinere compellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit.

De Mensibus aptis ad nauigandum. Cap. LXXXIIII.

NOn autem toto anno vim, atque acerbitatem maris patiuntur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubij, reliqui classibus intractabiles sunt, nam post ortum Piyadum, vsque ad diem xviij. Kalendarum Oct. secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio, ventorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus, vsque in iij. idus Nouembris, incerta nauigatio est, & discrimini propior, propterea quia post idus Septembris oritur uehementissimum sydus & viij kalendarum Octobrium æquinoctialium euenit acerba tempestas. Circa nonas vero Octobris hedi pluuiales, & v. idus eiusdem thaurus. A Nouembri autem mense crebris tempestatibus nauigia conturbantur. Vergiliarum hyemali occasu. Ex die igitur iiij. Iduum Nouembrium vsque in diē. vj. iduum Martiarum maria clauduntur: nam lux minima, noxque longissima, poli ac nubium dēsitas aeris obscuritas, vētorum himbri, vel niuibus geminata sæuitia, non solum classes a pelago, sed etiam commeantes a terrestri itinere deturbant. Post natalem vero (vt ita dicam) nauigationis, qui solemni certamine, publicoque spectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum syderum, ipsiusque temporis ratione, vsque in idus Maias periculose maria tentantur, non quo negociatorum cesset industria, sed quia magis adhibenda cautela est, quando exercitus nauigat cum Liburnis, quam cum priuatarum mercium festinat audacia.

De Signis, atque pronosticis tempestatis. Cap. LXXXV.

PRæterea aliorum ortus, occasusque syderum, tempestates vehementissimas commouent. In quibus, licet certi dies autorum attestatione signentur, tamen quia aduersis casibus aliquanta mutantur, & quod cōfidentium est, cœlestes causas humana conditio ad plenum scire prohibetur. Ideo nauticæ obseruationis curam tripharia diuidunt. Aut enim circa diem statutum aut ante, vel postea tempestates fieri compertum est, transitusque syderum, quos planetas vocant, cum præscripto cursu dies arbitrio creatoris suscipiunt, & signa vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quam maxime metuendos non solum peritiæ ratio, sed etiam uulgi vsus intelligit. Multis quoque signis ex tranquillo, & de tempestatibus procellæ, produntur, quæ velut in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, ceruleus indicat pluuias, ex utroque commixtus, nimbos & furentes procellas. Lætus orbis serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu, præcipuē si quarto ortu neque obtusis cornibus rutila, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens candens, interest vtrum æqualibus gaudeat radijs, an obiecta nube rutilet, vtrum solito splendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, niue pallidus, vel pluuia fit impendente maculosus. Aer uero & mare ipsum, nubiumque magnitudo, vel species solitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur a piscibus, quæ Virgilius in Georgicis diuino pœne comprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hoc gubernatores si se scite profitentur, peritiæ magis vsus instruxit, quam doctrina firmauit.

De Aestuarijs agnoscendis. Cap. LXXXVI.

ELementum pelagi tertia pars mundi est, quæ præter ventorum flatum suo quoque spiramine motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus æstu quodam, quod reuma vocant, vltro citroque percurrit, & more torrentium fluminum nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suam, hæc reciprocantis meatus ambiguitas cursum nauium secundum adiuuat, retardat aduersum. Quæ magna sunt cautione vitanda, neque enim auxilio remorum reumatis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis minuentisque statu, certis horis ista variantur. Ideo prælium nauale gesturus consuetudinem pelagi, vel loci ante cōgressum debet agnoscere.

De Armis, & machinis nauali prælio necessarijs. Cap. LXXXVII.

MVlta quidem armorum genera prælium terrestre desiderant, sed nauale certamen non solum sumit plures armorum species, verum etiam machinas, & tormenta flagitat, tanquam in muris dimicetur, & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi aquis homines perimuntur, & flammis: præcipua ergo esse debet tegminum cura, vt catafractati, vel loricati galeati etiam, & ocreis muniti sint milites. De onere namque armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora propter ictus lapidum, & ampliora sumuntur propter falces, & arpagones, aliaque naualia genera telorum. Sagittis, missilibus, fundis fundibalis, plūmbatis, onagris, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur, & saxa. Et quod est grauius, qui de virtute præsumunt admotis Liburnis, iniectis pontibus in aduersariorum transeunt naues, ibique gladijs manu ad manum, vt dicitur, comminus dimicant. In maioribus etiam Liburnis propugnacula, turresque constituunt, vt tanquam de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent, vel perimant inimicos. Oleo incendiario, stupa, sulphure, & bitumine obuolutæ, & ardentes sagittæ per balistas in hosticarum nauium alueos infiguntur, vnctasque cera, & pice, & resina tabulas tot fomentis ignium repente succendunt. Alij ferro interrimuntur & saxo, hi ardere coguntur in fluctibus. Inter tanta tamen mortuum genera (qui acerrimus casus est) absumuntur a piscibus, & insepulta sunt corpora.

De insidijs in huiusmodi prælio collocandis. Cap. LXXXVIII.

AD instar autem terrestris prælij superuentus fiunt ignorantibus nauticis, vel circa oportunas insularum angustias collocantur insidiæ, idque agitur, vt imperati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sint hostium nautæ, si vēto vrgentur, si pro rostris est reuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, & statio quam tenent exitum non habet, si ad dimicandum optata venit occasio, fortunę beneficijs, iungendæ sunt manus, & ex oportunitate prælium conserendum. Quod si cautela est hostium euitans insidias, publico marte confligit, tunc Liburnarum instruendæ sunt acies, non directæ vt in campis, sed incuruæ ad similitudinem lunæ, ita provt productis cornibus acies media sinuetur, vt si aduersarij perrumpere tentauerint, ipsa ordinatione circundati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur, & liburnarum collocatur, & militum.

De modo prœliandi in aperto mari. Cap. LXXXIX.

PRæterea vtile & libero mari tua semper classis vtatur, inimicorum vero pellatur ad littus, quia pugnandi impetum perdunt qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera plurimum ad victoriam prodesse constat, idest asseres, falces, bipennes. Asser dicitur esse trabs subtilis ac longa, ad similitudinem antemnæ, quę pendet in malo vtroque capite ferrato, siue a dextra, siue sinistra parte aduersariorum, se iunxerint naues, pro vice arietis eam impellunt, qui bellatores hostium

stium, siue nautas, sine dubio prosternit ac perimit, ipsamq; nauem sæpius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrum curuatum, ad similitudinem falcis quod contis longioribus inditum, collocatorios funes veli, quibus antemna suspenditur, repente præscidit, collapsisque velis liburnam pigriorem, & inutilem reddit. Bipennis est securris habens ex vtraque parte latissimum ferrum. His in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ, vel milites quotidianis vtuntur in excubijs.

De Triumphis. Cap. XC.

ISido.xviij. Omne regnum seculi huius, bellis quæritur; victoriis propagatur. Victoria dicta est, quod vi.i. virtute adipiscatur. hoc est enim ius gentium, vim vi repellere, nam turpis est dolo quæsita victoria. Certa autem victoria est, vel occisio hostis, vel expoliatio, vel vtrumque. Non est autem iocunda victoria, quę per immensa detrimenta contingit. Tropheum dictum est a po tis trophes, idest cõuersione hostis, & fuga, nam ab eo quod quis hostem fugasset, merebatur tropheum. Triumphus dicitur, a po tis triambes, id est ab exultatione. Plenæ enim victoriæ triumphus debetur, semiplenæ tropheum, quia nondum plenam victoriam est consecutus. Non enim obtinuit sed fugauit exercitum. Hæc tamen nomina scriptores confundunt. Tranquillus autem triumphum Latine dicit potius appellatum, quod his qui triumphãs vrbem ingrederetur, tripertito iudicio honoraretur. Nam primum duci de triumpho concedendo exercitum iudicare solitum erat, secundo senatum, tertio populũ. Erat autem, Romanorum mos ut triumphantes quadrigis veherentur, ex illo quod soliti sunt priores duces, hoc habitu inire bella. Quicunque aut in conflictu vicissent, palma aurea coronabantur, quia palma stimulos habet. Qui vero sine conflictu fugientes prostrasset laurea, eo quod hæc arbor sine spinis est. Nanque & purpurea, & palmata toga triumphantes induebantur, & Scipionem cum sceptro in manu gerebant, ad imitationem victoriæ Scipionis. Licet & Scipio baculus sit, quo homines innituntur. Super Scipionem autẽ tem Aquila sedebat, ob indicium quod per victoriam, quasi ad superna magnitudinem accederet. Duobus generibus deletur exercitus, aut internitione, aut dispersione. Spolia hostium præda, manubiæ partes. Præda a prędando vocata est. Manubiæ quod manu detrahuntur. Hæ & exuuiæ ab exuẽdo dictæ, quia exuunt, hę & partes a pari diuisione pro personarum qualitate, vel laborum iusta diuisione.

De Ornamentis Equorum. Cap. XCI.

IDem in lib.xx. Phalerę sunt ornamenta equorum, & est Græcus sermo. Frena dicta sunt eo, quod equos fremere cogant, vel hoc quod equi frendant, idest imprimant dentibus suis, & obmordeant, hinc & faba fresa quæ molita est. Lupati sunt freni asperrimi. Dicti autem lupati a lupinis dentibus, qui inæquales sunt, vnde & eorum morsus vehementer obest. Chamus, est genus asperi freni quo caballi superbi coerceri solent, dictus a curuitate. Chamur enim Græci curuum dicunt. Habenas ab habendo dictas, quod his equos habeamus, idest teneamus. Capistri a capite iumentorum dicti. Sella a sedendo dicta, quasi sedda. Antella quasi ante sellam, sicut postella quasi post sellam. Cingulum hominum generis neutri est, nam animalium genere fœminino dicimus has cingulas. Sagma quæ corruptè volgo salma dicitur, a stratu sagorum vocatur. Vnde & caballus sagmarius & mula sagmaria. Capulum funis dicitur a capiendo, quod eo indomita iumenta compræhendantur. Calcaria dicta sunt, quia in calce hominis ligantur, idest posteriori parte pedis ad stimulandos equos, quibus aut pugnandum est, aut currendum propter pigritiam animalium aut timorem. Nam ex timore stimuli nuncupati, licet sint & libidinis stimuli. Strigiles nuncupati sunt a tergendo, quod his equi a sordibus terguntur. Caracter est ferrum caloratum quo notæ pecudibus inuruntur. Character autem Græce, Latine forma dicitur. Cauterium dictum est quasi cauturium, eo quod vrat, & prouida sit in eum, seueraque cautio, vt dum uidetur cuius sit auaricia refrenetur, quod interdum pro signo: interdum pro cura adhibetur, vt uis morbi ignis ardore siccetur.

De Arte Theatrica. Cap. XCII.

RIchardus vbi supra. Theatrica continet ludos. Ludorum autem alij fiebant in theatris, alii in gabulis, alij gymnasijs, alii in arenis, alii in amphitheatris, alii in conuiuijs, alij in phanis. In theatris gesta recitabantur. In gabullis choreas ducebant. In gymnasijs luctabantur. In arenis pugiles exercebantur. In amphitheatris certabant cursu pedũ equorum, curruum. In conuiuijs musicis instrumentis ludebant. In phanis laudes deorum cantabant. Isidorus ubi supra. Spectacula (vt opinor) generaliter nominantur voluptates, quę non per semetipsas inquinant, sed per ea quę illic geruntur. Dicta autem spectacula, eo quod hominibus publica ibi præbeatur inspectio. Hæc & ludrica nuncupata, quod in ludis gerantur, aut in scenis. Ludus autem aut Gymnicus est, aut Circensis, aut Gladiatorius, aut scenicus est, aut virium gloria, cuius locus Gymnasium dicitur, ubi exercentur athletæ, & cursorum velocitas comprobatur: hinc accidit, vt omnium prope artium exercitia, dicantur Gymnasia. Antea. n. in his locis certantes cincti erant, ne nudarentur, post relaxato cingulo, repente prostratus exanimatus est quidam cursor, quare ex consilij decreto, tunc archiepiscopo Hippomnes, vt nudi deinceps omnes exercitarentur, permisit, ex illo gymnasium dictum quod iuuenes in campo nudi exercentur, vbi sola tantum verecunda aperiuntur. Genera gymnicorum quinque sunt idest saltus, cursus, iactus, virtus, atque luctatio. Vnde ferunt quendam regem tot filios adolescentes habentem, totidem generibus de regno iussisse contendere. Saltus dictus est, quasi exilire in altum. Est enim saltus altius exilire, vel lõgius. Cursus a velocitate crurum vocatus est, est enim cursus velocitas pedum. Iactus dictus est a iaciendo, vnde & piscatorum rete iaculum dicitur. Huic arti vsus est arreptos lapides procul ferire. hastas põdere librato iacere, sagittas emittere arcu. Virtus est immensitas virium in labore, & pondere corporis. Luctatio a laterum, complexu, quibus comminus certantes innituntur, qui Gręca appellatione Athletæ vocantur. Locus autem luctationis palestra dicitur. Palestram autem vel a po tu palesi idest a luctatione, vel a po tu palin.i. a motu ruinę fortis nominatam dicunt. s. quod in luctando, cum medios arripiant ferę quatiant, idque apud Græcos palin vocatur. Quidam opinantur artem luctandi Vrsorum contentione monstratam, namque inter cæteras feras eos solos & erigi congressos, & subsidere celeriter, ac reuerti, & modo manibus tentare inuicem, modo complexu abigere sese more luctantium, quæ Latini certamina: Græci agones vocant, a frequentia qua celebrantur. Agonum autem genera fuere immensa virium, cursus celeritas, sagittandi peritia, standi patientia. Ad cytharam quoque vel tibias incedendi gestus. De motibus quoque de forma, de cantandi modulatione, terrestris quoque belli, & nauali s prælij, perpetiendorumque suppliciorum certamina.

De Ludis Circensibus. Cap. XCIII.

LVdi Circenses sacrorum causa Deorum, ac gentilium celebrationibus instituti sunt. Vnde & quæ eos spectant, demonum cultibus inseruire videntur. Itaque Castori deputantur hæ species, quibus equos a Mercurio distributos historiæ docent. Sed & Marti, & Ioui in ludis equi sunt consecrati, & ipsi quadrigis præsunt. Circenses autem ludi dicti, vel a circumeundo, vel quod vbi nunc metæ sunt, olim gladij ponebantur, quos quadrigæ circumibant. Inde & Circenses ab ensibus circa quos currebant. Siquidem & in litore circa ripas fluminum currus agitantes, gladios in ordine in ripæ litore ponebant, & erat artis, equos circa pericula torquere. Inde & Circenses dicti putantur, quasi circumenses. Circus soli cõsecratus est a Paganis principaliter, cuius ædes medio spacio, & effigies de fastigio ædis emicat, ꝙ non putauerunt sub tecto consecrandum, quem in aperto haberent. Est autem circus omne illud spacium quod circumire equi solent, hũc Romani dictum, a circumuitu equorum, eo quod ibi circum metas equi currant. Gręci vero a Cyrce solis filia, quę patri suo hoc genus certaminis instituit. Fuit enim maga & venefica, & sacerdos demonum, in cuius habitu, & opere, & magicæ artes, & cultu idolatræ recognoscuntur. Ornamenta cyrci sunt oua meta, obeliscus, carcer. Oua honori Pollucis. & Castoris ascribunt, qui illos ouo editos credendo, de Cigno & Ioue non erubescunt. Fin-

gunt autem Cyrcensia Romani ad causas mundi referri, vt sub hac specie superstitiones vanitatum suarum excusent. Metarum quippe appellatione, proprie terminum, ac finem mundi designari volunt. Obeliscum Meffres Rex Aegypti primus fecisse fertur tali ex causa. Cum quodam tempore Nilus uiolenta inundatione Aegypto nocuisset, indignatus Rex, tãquam pęnas a flumine exigeret, sagittam in vndas misit, nec multo post correptus graui valitudine lumen amisit, qui post cæcitatem visu recepto, duos obeliscos soli sacrauit, Obeliscus enim sagitta dicitur, qui ideo in medio cyrco ponitur, quia per medium mundum sol currit; medio autem spacio ab vtraque meta constitutus, obeliscus, fastigium, summitatemque cœli signat, cum sol ab vtroque spacio medio horarum discrimine transcendat. Summo obelisco superpositum est quodam auratum, in modum flammę formatũ, quoniam sol plurimum in se caloris atque ignis habet. In circo vnde emittuntur equi, carceres dixerunt, ab illa re, qua & ille carcer qui est in ciuitate, quod vbi homines damnati atque inclusi: ita hic equi coercentur, ne exeant antequam signum emittant.

De Arte Circi. *Cap.* XCIIII.

ARs Circi auriga, & currus, equites, vel pedites. Auriga proprie dictus, eo quod currum agat, & regat: siue ꝙ feriat iunctos equos, nam haurit, ferit dicimus, vt & latus haurit apertum. Currus autem a cursu dictus est, uel qa rotas habere videtur. Quadrigæ, & bigæ, & trigæ, & senigæ a numero equorum, & iugo sunt dictæ. Quadrigam ideo soli iungunt, quia per quatuor tẽpora annus vertitur vere, æstate, autumno, & hieme. Bigas lunæ, quoniam gemino cursu cũ sole contendit, siue quia & nocte, & die videtur. Iungunt enim vnum nigrum, alterum candidum. Trigas Dijs inferis, quia hi per tres ætates homines ad se rapiunt, idest per infantiam, iuuentutem, atque senectam. Seniga maximus currus, currit Ioui, propter quod maximum eum Deorum suorum esse credunt. Ideo autem rotis quadrigas currere dictum, siue quia mundus iste circuli sui celeritate transcurrit, siue propter solem, quia volubili ambitu rotat. Septem spacijs quadrigę currunt, referentes hoc ad cursum septem stellarum, quibus mundum regi dicunt, siue ad cursum, vij. dierum præsentium, quibus peractis vitæ terminus consumatur. Porro equites singulares ideo currere dicunt, quia singulariter vnusquisque cursum vitæ huius peragit, atque transit. Desultores nominati, quod olim prout quisque ad finem cursus venerat, desiliebat, & currebat, siue quod de equo in equum transiebat. Pedites autem aiunt propterea pede currere, quia pedibus curritur mortalitati. Ob hoc a superiori parte currunt ad inferiora, idest ab oriente ad occidentẽ, quia mortales moriuntur & occidunt. Nudi currunt, quia & homines in seculo mille reliquiæ sunt, sed hic propterea fingunt, vt uanitates, & sacrilegia sua excusare conentur.

De Ludis scenicis, siue theatricis. *Cap.* XCV.

THeatri actores existimantur Athenienses, primi enim ipsi theatrum construxerunt sedibus ligneis, postea lapideum. Theatrum autem est quo scena includitur, semicirculi figuram habens, in quo stantes omnes inspiciũt. Cuius forma primum rotunda erat, sicut & amphiteatri, postea ex medio amphiteatro theatrum factum est. Theatrum autem a spectando nominatum a po tis theorias, & in eo populus stans desuper, atque spectans, ludos contemplaretur. Idem vero theatrum, idem & prostibulum, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prosternerentur. Idem & lupanar vocatum, ab eisdem meretricibus, quæ propter vulgati corporis leuitatem lupæ nuncupabantur. Nam lupæ meretrices sunt vocatæ, a rapacitate, quod ad se rapiant miseros, & appræhendant. Lupanaria enim a Paganis constituta sunt, vt pudor mulierum infelicium ibi publicaretur, & ludibrio haberentur tam hi qui facerent, quam quæ paterentur. Scena autem erat locus infra thatrum in modum domus instructa cum pulpito, qui pulpitus orcistra vocabatur, vbi cantabãt comici, tragedici, atque saltabant histriones, & mimi. Dicta autem scena Græca appellatione, eo quod in speciem domus erat instructa, vnde & apud hæbreos tabernaculorum dedicatio, a similitudine domiciliorum, scenophegia appellabatur. Orcistra autem pulpitum erat scenæ, vbi saltator agere posset, aut duo inter se disputare. Ibi enim poetę comædi, & tragedi, ad certamen conscendebant, hisque canentibus alij gestus edebant. Officia scenica tragedi, comædi, themelici, histriones, mimi, & saltatores. Tragedi sunt, qui antiqua gesta, atque fancinora sceleratorum Regum, luctuoso carmine, spectante populo, concinnebant. Comędi sunt, qui priuatorum hominum acta dictis, aut gestu cantabant, & stupra virginum & amores meretricum, in suis fabulis exprimebant. Themelici autem erat musici scenici, qui in organis, & lyris, & cytharis præcinnebant. Et dicti themelici, quod olim in orcistra stantes cantabant super pulpitum, quod themele vocabatur. Histriones sunt qui in muliebri indumento, gestus impudicarum fœminarum exprimebant, hi autem saltando et historias, & res gestas demonstrabant. Dicti autem histriones, siue quod ab histria id genus sit adductum, siue quod per plexas historijs fabulas exprimerent, quasi historiones. Mimi sunt dicti Græca appellatione, quod rerum humanarum sint imitatores, nam habebant suum actorem, qui antequã mimum ageret fabulam pronunciaret. Nam fabulæ ita componebantur a poetis, ut aptissimæ essent mnotui corporis. Saltatores autem nominatos Varro dicit, ab Archade Salino, quẽ Eneas in Italiam secum adduxit, quique primo docuit Romanos adolescentes saltare. Est plane in artibus scenicis Liberi. & Veneris patrocinium, quæ priuata, & propria sunt scenæ de gestu, & corporis fluxu. Nam molliciẽ Libero, & Veneri immolabant, illi per sexũ illi ꝑ fluxũ dissoluti, quæ vero ibi vocibus, & modis, & organis, & lyris trãsiguntur, Apollines, & Musas, & Mineruas, & Mercurios patronos habent. Quod spectaculum Christiane odire debes quorum odisti auctores.

De Ludis gladiatorijs. *Cap.* XCVI.

AMphiteatrum locus est spectaculi, vbi pugnant gladiatores. quod in eo iuuenes vsum armorum diuerso motu condiscant, & modo inter se aut gladijs, aut pugnis certantes, modo contra bestias incedentes, vbi non odio, sed primo illectu, subeunt ferale certamen. Amphiteatrum autem dictum est, eo quod ex duobus theatris sit factum, nam amphiteatrum rotundum est, theatrum vero ex medio amphiteatro est semicirculi figuram habens. Genera gladiatorum plura sunt: quorum primũ ludus equestrium. Duo.n. equites, præcedẽtib. signis militaribus, vnus a porta occidẽtis, alter a porta occidẽtis, procedebant in albis equis cũ aureis galeis minoribus, & abilioribus armis, sicq; atroci perseuerãtia pro virtute sua inibant pugnam, dimicãtes quousque alter in alterius mortem prosiliret, vt haberet qui caderet casum, gloriam qui perimeret, qua armatura pugnabant Marti duelli causa. Retiarius ab armaturæ genere, in gladiatorio ludo contra alterum pugnantem ferebat occulte rete. (quod iaculum appellatur) vt aduersarium cuspidi insistentem operiret, impiicitum, que viribus superaret. Secutor ab insequendo retiarium dictus est, gestabat enim cuspidem, & massam plumbeam, quæ aduersarij iaculum impediret, vt antequam ille feriret rete, iste exuperaret. Hæc armatura sacrata erat Vulcano, ignis.n. semper insequitur. Ideoque cum retiario cõconebatur, quia ignis, & aqua semper inter se inimica sunt. Laqueatorum pugna erat, fugientes in ludo homines iniecto laqueo impeditos, consecutosque prostrare, amictos vmbone pelliceo. Velitum pugna erat, vt ultro citroque tela obiectarent. Erat autẽ eorum uaria pugna, & spectantibus gratior, quam reliqua. Velites autem vocati sunt, siue a volitatione, siue a ciuitate, Ethruscorum, quæ velites vocabatur. Ferarum pugna erat, emissas bestias iuuenes excipere, & pugnare contra eas, vltroneo funere certare, non crimine, sed furore. Hęc spectacula crudelitatis, & inspectio vanitatum, non solum hominum vitijs, sed & demonum iussu instituta sunt, proinde nihil esse debet Christiano cum Circensi insania, cum impudicitia theatri, cum amphiteatri crudelitate, cum atrocitate arenæ, cum luxuria ludi, Deum enim negat qui talia præsumit, fidei Christianæ præuaricator effectus, qui denuo appetit, quod in lauacro iampridem renunciauit, idest diaboli pompis, & operibus eius.

De Ludis alea, & pila. *Cap.* XCVII.

ALea id est ludus tabulæ, inuenta a Græcis in ocio Troiani belli a quodam milite, Alea nomine, a quo et ars nomẽ accepit. Tabula luditur, pirgo, calculis, thesserisque. Pirgus dictus, ꝙ per eũ thesseræ pergant, siue ꝙ turris speciem habeat, nam Græci turrim pirgum vocant. Calculi

culi vocati, quod leues sint, & rotundi. Vnde & calculus lapis breuis dicitur, qui sine molestia sui breuitate calcatur. Item calculi quod per vias ordinales eant, quia per calles. Thesseræ vocatæ, qa quadræ sunt ex omnibus partibus, olim autem thesseræ iacula appellabantur a iaciendo. Iactus autem a numero vocabatur, vt vnio, binio, quatrio, quinio, senio. Quidam autem aleatores sibi videntur phisiologicè per allegoriam hanc artem exercere, & sub quadam rerum similitudine fingere. Nam tribus thesseris ludere se perhibent, per tria seculi tempora, præsentia, præterita, & futura: quia non stant sed decurrunt, sed & ipsas vias senarijs locis distinctas propter ætates hominum, trenarijs lineis, propter tempora argumentantur: inde & tabulam ternis descriptam dicunt lineis. Calculi partim ordine mouentur, partim vage. Ideo alios ordinarios, alios, vagos appellant: at vero qui moueri omnino non possunt incitos dicunt. Ab hac arte fraus, & periurium, atque mendacium nunquam abest, postremo & odia & damna rerum, vnde & aliquando propter hęc scelera interdicta legibus fuit. Pila proprie dicitur, quod sit pilis plena, hęc & fera aliàs istera, a ferendo, vel feriendo dicta. Inter species pilarum sunt trigonaria, & arenaria. Trigonaria, qua inter tres luditur. Arenaria, qua in grege, dum in circulo astantium expectantiumque emissa, vitra iustum spacium pilam excipere, lusumque inire consueuerunt. Cubitalem lusum appellant, cum duo comminus, & e proximo ac pene coniunctis cubitis pilam feriunt. Suiam dicitur dare, qui pilam crure prolato, feriendam colluforibus præbet.

De Nauigatione, & nauium varietate. Cap. XCVIII.

Nauigatio est alia species mechanicæ, ad hanc enim pertinet omnis industria vendendi, & emendi, hæc inuisa litora adit, pacem & familiaritatem cum exteris nationibus componit, & priuata bona communia facit. Isido. lib. xix. Nauclerus dominus nauis est appellatus, ita quod nauis in sorte eius sit. Cleros enim Græce sors dicitur. Remex vocatur quod remum gerat. Nauem quidam perhibent dictam, eo quod gnarum rectorem quærat, id est peritum sapientem, & strenuum. Rates primum & antiquissimum nauigii genus, e rudibus tigni, asseribusque consertum, ad cuius similitudinem fabricatæ naues ratariæ dictæ, nunc iam rates abusiue naues. Trier nauis magna, quã Græci dulconem vocant. Carpasia nauis a Carpatos insula nominata à Rhodo Rhodia, sicut ab Alexandria Alexandrina. Liburnæ dictæ a Libijs, Rostratæ naues vocatæ, ab eo quod in fronte rostra ærea habeant, propter scopulos, ne feriantur & collidantur. Dromo autem ab excurrendo dictus. Cursum enim Græci dromum vocant, siue a dromedis. Classis dicta est a Græco vocabulo, a po tu calon idest lignis, vnde & calones naiculæ, quæ ligna militibus portant. Faselus est nauigium, quem nos corruptè baselum dicimus. Anchoromacus dictus, pro eo quod celeritate sui, anchoris & instrumentis reliquis nauium vehendis sit aptus. Scapha, quę & catascopus, nauigium, a scopos, quod latine dicitur intendere. Barca est, quæ cuncta nauis commercia ad littus portat. Paro nauigium pyrhatarum, & ex his ita uocatũ. Nioparo, quasi minus paro, est enim scapha, ex vimine facta, quæ contecta crudo corio genus nauigij præbet, qualibus vtuntur Germanorum pyrrhatæ in Oceanis littoribus, vel paludibus, ob agilitatem. Celones quos Græci celecras vocant idest veloces, biremes, vel triremes, & ad ministeriũ classis aptę. Biremes autem naues sunt habentes remorum ordinem geminum, sic & triremes, & quadriremes. Actuariæ naues sunt, quæ velis simul & remis aguntur. Hipogagus in quo equos transuehere solitum est. Pontonium nauigium fluminale tardum & graue, quod non nisi remigio progredi potest. Lembus nauicula breuis, quæ alia appellatione & cimba & caupolus, sicut & linther idest carabus, quo in pado paludibusque vtuntur: Carabus parua scapha, ex vimine facta, quæ contexta ex crudo corio genus nauigij præbet. Porthemia nauicula syriatici generis lata, & sine carina, uocata a portando, vtuntur his in Paunonia. Trabarię amnicæ naues, quæ ex singulis trabibus cauantur, quæ alio nomine littorariæ dicuntur. Hæ & caudicę, quia ex vno ligno cauato factæ. Et inde caudicæ, quia a iiij. vsque ad x. homines capiunt.

De Partibus Nauium, & utensilibus earum. Cap. XCIX.

Puppis posterior pars est, quasi post. Prora anterior, quasi priora. Cimba locus imus nauis, quod aquis incumbat. Carina a currendo dicta quasi currina. Fori nauium latera concaua a ferendo onera dicta, siue tabulata nauium, quæ sternuntur, dicta ab eo quod incessus ferant, vel foris emineant. De quibus Virg. Taxantque foros. Columbaria in summis lateribus nauium loca concaua, per quæ emineant remi, dicta credo quod sint similia latibulis columbarũ in quibus nidificant. Transtra sunt tabulæ vbi sedent remiges, quod in transuersa sint dicta, quæ Virgil. iuga appellat. Remi a remouendis & decutiendis fluctibus dicti, sicut tonsores a tondendis, & decutiendis capillis. Palmula est extrema latitudo remi, a palma dicta, qua mare impellit. Antemnæ dictę, quod ante amnem sint positæ. Preterfluit enim eas amnis. Cornua extremæ partes antemnarum sunt dictę, per tropum ab animali ad inanimale. Malus est arbor nauis, qua uela sustinentur, dictus quia habet instar mali in summitate, vel quia quasi quibusdam maleolis ligneis cingitur, quorum volubitate vela facilius eleuantur. Modius est cui arbor insistit ob similitudinem mensuralis vasis dictus. Carceria sunt in cacumine arboris troclęę quasi f. litera: per quas funes trahuntur. Troclæ autem uocatæ, quod rotulas habeant. Trocos enim Græce rota dicitur. Parastatæ stipites sunt pares stantes, quibus arbor sustinetur. Clauus est quo regitur gubernaculum. Porticulus malleus in manu portatur, quo modus signumque datur remigantibus. Tonsilla vncinus ferreus, vel ligneus, ad quem in littore defixum, funes nauium illigatur. Anchora dens ferreus, ex Græca etymologia nomen duxit, quasi hominis manus comprehendat, vel arenas. Nam manus Græce cyra dicitur. Puluini sunt machinę, quibus naues deducuntur, & subducuntur in portum. Pons scala nauium. Vela Græci armena dicunt, proinde quod aere mouentur, Apud Latinos autem vela a uolatu dicta. Genera velorũ Achateon, Epidromos: Dalum: Arthemo, sipharum, mendicũ. Ex quibus Achateon velum maximum, & in media naue constitutum. Epidromos secundæ amplitudinis, sed ad puppim, Calum minimum Velum, & ad protam defixum. Arthemo dirigendę potius nauis causa commendatum est, quam celeritatis. Sipharum genus veli unũ pedem habens, quo iuuari nauigia solent in nauigatione quotiens vis venti languescit, quod ex separatione æxistimant nominatum. Funes dicti sunt eo, quod ante in vsum luminis fuerint circundati cera. Vnde & funalia. Restes siue quod rates contineant, siue quod his retia tendantur. Rudentes sunt funes nauium, ex nimio stridore ita dicti. Spiræ funes nauium, quibus in tempestatibus vtuntur quas nautici suo more curcubas vocant. Spirę autem a sparto uocatæ. Propes funis quo pes velli alligatur, quasi prope pedes. Tormentum funis in nauibus longus, quo prora ad puppim extenditur, quo magis cõstringantur. Tormenta autem a tortura dicta, restesque, funesque. Saphon funis in prora positus. Opifera funes quo cornibus antemnæ dextra sinistraque tenduntur retrouersο. Prosinesium funis quo nauis in litore religatur ad palum. Mitra funis qua nauis media vincitur. Anquina qua ad malum antemna constringitur. Remulcum funis, quo deligata nauis trahitur vice remi. Struppi vincula loro vel lino facta quibus remi ad scalmos alligatur. Catasorates linea cum massa plumbea, qua maris altitudo tentatur.

De Mercatura. Cap. C.

Actor. Ad nauigationem, vt dictum est, pertinet negociatio, siue mercatura, idest uendendi, & emendi commercium. Tullius in lib. j. de offi. Illiberalis, & sordidi sunt quæstus mercenariorum omniũ, quorum opera, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces autoramentum seruitutis. Sordidi etiã sunt, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur, minime quoque artes hæ probandæ sunt, quę ministrę sunt voluptatũ, vt quas exercent lanistę piscatores, coqui, fartores, & etiam vnguẽtarij, saltatores, ludiq; talares. Quibus autem artibus, aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quęritur, vt medicina, architectura, & doctrina rerum honestarum, hæ quidem honestę sunt his quorum ordini conueniunt. Mercatura vero si tenuis

nuis est, sordida putanda est. Idem in iii. lib. Quæritur de deliberatione, & consultatione venditoris erga emptorem. Vtrum oĩa vitia rei expositæ dicere, an quedã ei tacere liceat. Homini acutissimo Antipatio visum est omnia patefaciẽda. Dyogeni Babylonio venditorem quatinus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cętera sine insidijs agere. Neque enim id est celare quicquid reticeas. Sed cum quod tu scias, id ignorare emolimenti tui causa velis, eos quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus, non aperti, non simplicis, non ingenui, non uiri boni, versuti potius, obscuri, astuti, fallacis. Quod si sunt vituperandi qui reticent, quid de his existimandum est, qui occasionis vanitatem adhibẽt.

De Venatione. Cap. CI.

Richardus. Venatio tres habet species, ferinam, aucupium, piscaturam. Ferina fit multis modis, retibus, pedicis, laqueis, præcipitijs, arcu, iaculis, cuspide, andagie, pennarum odore, canibus, accipitribus. Aucupium fit laqueis, pedicis, retibus, arcu, visco, hamo. Piscatura fit sagenis, retibus, gurgustijs, hamis, iaculis. Ad venationem pertinet omnis industria coquorum, pistorum, carnificum, & cauponum. Isidorus. xix. lib. Rete vocatum siue a retinendis piscibus, siue a restibus quibus tenduntur. Minus autem rete simplagium dicitur a plagis, nam proprie dici plagas funes illos quibus retia tenduntur, circa imam, & summam partem. Funda genus est piscatoriæ retis, dicta ab eo, quòd in fundum mittatur. Idem etiam a iactando dicitur iaculum. Tragum, genus retis ab eo, quod trahatur nuncupatum, ipsum est, & uerticulum, verrere enim trahere est, idem & sagena. Nassa genus retis. Cassis genus venatoriæ retis, quod capiat. Hinc etiam, & quod incassum dicimus idest sine causa, quasi sine quibus venatio inanis est. Canopium rete quo culices excluduntur, in modum tentorij, quo magis Alexandrini vtuntur, quia ibi ex Nilo culices copiosi nascuntur, vnde & canopiũ dicitur, nam canopia Aegyptus est. Idem in lib. xviij. Venabula dicta sunt, quasi venatui habilia, vel quia venientem excipiunt, quasi excipibilia. Excipiunt enim Apros, expectantque Leones, intrant Vrsos, sit tantum firma manus.

De Agricultura. Cap. CII.

Richardus. Agricultura quatuor habet species. Aruum, idest agrum, qui sationibus deputatur. Consitum qui nemoribus, vt pomeria, vineta, olíueta. Pascuum, quo pascuis, vt prata, tempæ, tesqua. Floridum, vt horti, rosaria. Tullius in lib. de senectute. Veniam ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nusquã recusat imperium, nec unquam sine vsura reddit, quod accepit, agroq; ornato, & bene culto, nihil potest esse vberius, nec specie ornatius. Idem in lib. j. de offi. Omnium autem rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homini libero dignius. Augu. super Gene. lib. viij. Quid enim maius, & mirabilius spectaculum est, aut vbi magis cum natura rerum humana ratio quodammodo loqui põt, quam cum positis seminibus, plãtatis surculis, translatis arbustulis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis, radicis, & germinis quid possit, quid ve nõ possit, vnde possit, vnde non possit, quid in ea valeat numerorum inuisibilis, interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia, & in ipsa consideratione perspicite, quia neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Ita etiam illud operis quod accedit extrinsecus, p istum accedit, quẽ nihilominus creauit, & quem regit, & ordinat inuisibilis Deus. Isido. lib. xvij. Cultura est, qua frumẽta, vel vina magno labore quærnntur, ab incolendo vocata. Diuitiæ. n. antiquorum in his duobus erant, bene pascere, & bene arare. Cultura agri, cinis, aratio, intermissio, incessio stipularum, stercoratio, occatio. Cinis est incendium per quod ager inutilem humorem exudat. Aratio dicta, quia de ære prius terrę culturam exercebant, antequam ferri fuisset vsus repertus. Duplex autem est aratio vernalis, & autumnalis. Intermissio est qua alternis annis vacuus ager vires recipit. Stercoratio est letaminis aspersio, quod vulgo letamen vocatur eo ꝙ suo nutrimento læta faciat, germina, reddatque arua pinguia & fęcunda. Occatio est cum rustici satione facta, bobus dimissis, grandes glebas cedunt, ac ligonibus frangunt. Et dicta occatio, quasi occecatio, quod operit semina. Occare igitur est operire terrã semina, vites, vel arbores. Runcatio est a terra herbas vellere. Nam ros terra est. Sulcus a sole vocatus, quòd procullus solem capiat. Proscissio est aratio prima cum adhuc durus ager est. Satio dicta est, quasi seminis actio. Serere autem vocatum, quia hoc sereno cœlo faciendum est, non per himbres.

De Ratione agriculturæ. Cap. CIII.

Palladius lib. 1. de agricultura. Eligendi, & bene colendi agri ratio, quatuor rebus constat. Aere, aqua, terra, industria. Ex his tria naturalia, vnum facultatis, & voluntatis est. Naturæ est, quod in primis expectare oportet, vt eis locis, quæ colere destinabis, aer sit salutaris, & clemens. Aqua salubris, & facilis, vel ibi nascens, vel adducta, vel himbre collecta. Terra vero fęcunda, & situ commoda. Omnium surculorum, vel frugum genera præclara, sed terris suis expertè committe. In nouo enim genere seminum ante experimentum non est tota spes ponenda. Locis humidis semina citius quam siccis degenerant. Quæritur subinde, si succurrat electio, ager pinguis ac resolutus, qui minimum laborem petit, & tamen fructum maximum reddit, secundi meriti est spissus, qui labore quidem maximo ad vota respondet. Illud vero deterrimum genus est, quod erit siccum simul, & spissum, & macrum, vel frigidum, qui ager pestiferi more, fugiendus est, siue in surcule, siue in omni genere satorum quæ florent, constat non esse tangenda. In rebus agrestibus, maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum. Vitem si maturius putes, plura sarmenta, si serius, plurimos fructus consequeris. In vitibus putandis tria consideranda sunt, fructuum spes, successura materies, locus qui seruet, ac reuocet. In opere inserendi, putandi, ac rescindendi, duris, & acutis vtendum est ferramentis. In vite, vel arbore, quæ facienda sunt perage ante apertionem floris, & gemmæ. De locis teterrimis sicut arbores, ita & homines congruit ad meliora transferre. Græci iubent omnia legumina seri in sicca terra. Faba tantum in humida debet aspergi. In agro periclitantur interiora, vbi colantur extrema. Omne triticum solo vliginoso post tertiam sationem, in genus siliginis commutatur. Campi largius vinum, colles nobilius ferunt. Aquilo vites sibi obiectas fęcundat. Auster nobilitat. Fęcundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta. Omnis insecfsura sarmenti aueitatur a gemma, ne eam stilla, quæ fluere consueuit extinguat. Terra profunda (quod Græci aslećũt) oleæ grandes arbores efficit, fructus minores, & aquatos, & seros, magisque amurcæ proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & ventis mediocribus siue vi, & horrore perflabilis. Ramus letus, viridis, & sterilis, in media olea abscindendus est, velut totius arboris inimicus, sterilitas & pestilentia æquo modo fugiendæ sunt. Semina plusquã annicula esse non debent. vetustate corrupta non prodeunt. Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensura minus refundet. Omnia quæ serũtur crescente luna, & diebus tepidis serenda sunt, nam tempor euocat, frigus includit.

De Instrumentis rusticis. Cap. CIIII.

Isido. lib. xx. Vomer dictus est, eo quòd vi humum eruat, siue ab euomendo terram. Buris est curuamentum aratri, dictum, quasi bosoyra, quod sit in similitudinem caudæ bouis. Dentale est aratri pars prima, in qua vomer inducitur, quasi dens. Cultelli a cultura dicti, eo quod ex ipsis putatione veteres in arbore vtebantur, & vite priusquam falces essent repertę. Falx est, qua arbores putantur, & vites. Dicta autem falx, quod hac primum milites herbam filicem solebant abscindere. Falcastrum a similitudine falcis vocatum, est autem ferramentum curuum cum manubrio lõgo, ad densitatem vepriũ succidendã, & runcones dicti, quibus vepres secantur, a runcando dicti. Serrula est prætenuis lamina ferri, dentium mordacitate resecans arbores seu ramos. Rastra quoque aut a radendo terram, aut a raritate dentium dicta. Ligones quod terram leuent, quasi leuones. Scudicia dicta eo, quod circa codicem terram aperiat, & quamuis eius vsus in reliquis operibus habeatur, nomẽ tñ ex codice retinet, hãc alij generaliter fossoriũ vocãt, ꝙ fouẽã faciat, quasi fouessoriam. Sarculus ferramentum cum manubrio

nubrio culturis hortorum necessarium est, Sunt autē, vel simplices, vel bicornes. Pastinatum vocant agricolæ ferramentū bifurcum, quo semina panguntur Vnde etiam repastinatæ dicuntur vineæ veteres, quæ refodiuntur. Cilindrus lapis est teres in modum columnæ, qui a volubilitate nomen accepit. Tribula genus vehiculi, vnde teruntur frumenta, & ob hoc ita vocatur. Pala quæ ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis paleis nominata. Furcillæ dictæ eo, quòd his frumenta cillentur, idest moueantur. Vnde & oscilla dicta eo, quòd cilleantur. i. moueantur ora, nam cillere est mouere. Thesseræ sunt quibus frumentorum numerus designatur. Trapetū est mola oliuaria. Prælum trabes, quo vua calcata præmitur, a præmendo vocatum, quasi presforium latum. Prælū quo præmitur oleum, quo liquatum profluit, quo ab vuis, vel oliuis torquendo vinum, oleumque exigitur. Fiscium quasi fiscolum, a colando oleo dictum, vel quasi fiscella olei. Rota dicta, quòd quasi ruat, est enim machina, de qua e flumine aqua extrahitur. Gyrgillus dictus, quòd in gyro vertatur. Est. n. lignum in transuersa pertica mobile, ex quo funis cum situla, vel utre in puteum dimittitur hauriendæ aquæ causa. Telonē hortolani vocant lignum longum quo hauriunt aquas, & dictum telonem a longitudine. Telum enim dicitur, iuxta Græcos, quicquid longum est, vnde & mustela vocata, quasi longus mus. Lupus, qui & canicula, ferreus arpax, quia si quid in puteum decidit rapit, & extrahit, vnde & nomen accepit. Harpax aūt dictus, quia arripit. Harpe enim Græce, rapere. Actor. Præterea de agriculturæ peritia plenius habitum est superius libro de œconomica, vbi de rerum domesticarum administratione disertum est, saltem cuius materia versatur in morbis, & vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum, quæ ars eorū exhibet, quæ proprie medici nominantur, sed etiam cibus & potus regimen, defensio denique omnis, atque munitio, qua nostrum corpus aduersus externos ictus casusque seruatur. Quæritur autem a quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas medicinæ ars non contineatur, propterea, quia illę singulares continent causas, ista vero omnium, nam & grammaticam medicus scire debet, vt intelligere, vel exponere possit quæ legit. Similiter & Rhetoricam, vt veracibus argumentis valeat diffinire quæ tractat, necnon & dialecticam propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas atque curandas, sic & Arithmeticā propter numerū horarū crysis, &c.

De Alchimia. *Cap.* CV.

Actor. Medicinam quoque magister Richardus inter septem mechanicas artes computat, sed quoniam hæc ipsa non tantum in operatione manuum sicut cæterę, sed etiam in mentis speculatione consistit, videlicet quantum ad causarum considerationem, vnde quasi media est inter practicam, & theoricam, huius tractatum sequenti libro difficilius aliquantulum prosequendum decreuimus, & huius loco quoddam Alchimiæ compendium interseremus, nam & ipsa competenter inter mechanicas numerari potest, & ad quasdam aliarum non parum vtilis est, vt ad fabrilem, & ad medicinam. Ad fabrilem quidem, propter metallorum examinationem, commixtionem, disgregationem, transmutationem. Ad medicinam itidem, propter substantiarum, vel qualitatū salubrium a noxiis, quæ frequenter etiam in medicinis simplicibus permixtæ sunt, separationem. Ex doctrina Alchimiæ. Alchimia proprie est ars transmutandi corpora mineralia a propriis speciebus ad alias, vt sunt metalla, & huiusmodi. Hæc descendit ab illa parte naturalis philosophiæ, quæ est de mineris, sicut agricultura ab illa parte, quæ est de vegetabilibus. Hanc etenim acceperunt artifices a naturalibus, quamuis ea quæ fiunt non sint tam certa, sicut propria sicut naturalia. Ex lib. Razis, de aluminibus, & salibus. Corpora mineralia sunt vapores, qui inspissantur & coagulantur secundum mensuram seruitutis naturæ in spacio longo. Et primum quidem, quod coagulatur est argentum viuum, & sulphur, Hæc enim sunt elementa mineræ, & non sunt aqua & oleum, sed vnum generatur ex aqua, aliud ex oleo, super quibus assiduat decoctio æqualis cum caliditate, & humiditate, donec coagulata sunt, & ex eis corpora generantur per gradatiuam mutationem in millibus annorum. Nam si remanerent in mineris suis præpararet ea natura donec peruenirent ad speciem auri, & argenti, sed per artificis subtilitatem fieri potest huiusmodi transmutatio in vno die, idest breui spacio. Ex verbis Alchimistæ. Ergo vide, quòd & in visceribus terræ habentis virtutem mineralem fit generatio spirituum, & corporum. Spiritus quidem sunt quatuor. s. sal hammoniacum, & sulphur, argentum viuum, & arsenicum. Corpora vero sex, scilicet aurum, argentum, æs, &c. Ex prædictis enim elementis mineræ generantur aliquando corpora munda, vt aurum, argentum, aliquando immunda, vt æs, ferrum, &c. Nam ex argento viuo, puro, albo, coagulato, a virtute sulphuris albi non vrentis generatur materia in minera, quæ per fusionem conuertitur in argentum. Ex sulphure autem mundo, claro, rubeo, non habente in se virtutem adurentem, & ex argento viuo bono, claro, a sulphure congelato congelatur aurum. Porro ex bono argento viuo, & sulphure habente virtutem adurentem generatur æs. Ex prauo autem sulphure, & prauo argento viuo ferrum. Ex bono autem arg. vi. & prauo sul. non bene commixto, stagnum. Et ex prauo ar. vi. s. ponderoso & luteo, & prauo sulphure fetido, ac debili, plumbum. Hæ sunt operationes quas natura facit in mineralibus, & has Alchimistæ conantur imitari. Quædam etiam alia generantur in visceribus terræ, quorum pars obtinet vicem spirituū, & quædam vicē corporum, sicut alumen, & atramentum. Circa hæc igitur, & similia secundum præfatum modum negotiatur alchimia, & hæc est in materia.

Vtrum huius artis scientia, vel operatio vera sit an falsa. *Cap.* CVI.

Actor. Ex verbis supradictis videtur innui, ꝙ alchimia quodammodo falsa sit, sed tam ab antiquis philosophis, quàm ab artificibus nostri temporis probatur esse vera. vtrunque aurum, & argentum, secundum illam non quidem fieri, sed a certis materiebus, quibus permixta sunt, vel inclusa quodāmō per ignē segregari, vel excludi, nā quod exterius est cuprum, interius est aurum, tanquā aīa ipsius. Auicēna in lib: de anima. Quidam ex naturalibus dicunt quòd non est alchimia. Sed Aristot. & Plato, magnique philosophi dicūt quòd est, & hoc ipse visus ostendit. Nam vnumquodq; sex corporū, quæ per malleum elongantur, efficitur currens sicut aurū viuum. Et azezar quod de istis efficitur, est coloris sulphurei, & azenzar de ferro rubeum est, de cupro croceum. Vnde scire oportet, quòd quia omne corpus quod soluitur. & inde efficitur azenzar, factum est de auro viuo, & de sulphure, Deniq; vitrum efficitur fluens, est enim de terra, de qua posset fieri aurum viuum. Et figuli quidem, qui vasa terrea faciunt, quādo mittunt in eis ignem diu, efficiuntur vitrea. Dicunt autem isti philosophi, quia quod calor solis coqueret in ventre terræ per centena annorum, facit ignis in hora breui. Sic igitur & nos sulphur, & aurum viuum, quod calor solis coquit per centena annorum, coquimus ad ignem in paruo tempore, & inde facimus aurum. Cōtra illos autem, qui dicunt, quòd nō potest hō trahere genus de alio genere, dicimus quòd si quis stercus equi emittat in loco, vbi calor eum tangat, inde procedunt bestiæ, quas dicunt Abaces. Propterea si quis spinā alicuius piscis accipiat & mittat subtus algacerā, ibiq; per mēsem remaneat, inueniet eum vermen, qui centipes dicitur, sicque de non viuente retrahit rem viuentem. Sunt & alij, qui non concedunt Alchimiæ magisterium, dicētes quòd de re, cuius natura non est, vt ignem sustineat, natura trahi non potest quę sustineat ignem, nec fieri potest in re naturali, vt rem coloratam discolores, & in alium colorē mutes, in quo permaneat, nec ad primum reuerti possit: quia primus color semper persistere debet, & secundus deleri. Et ad primum respondemus, rationem de vitro, quòd terra quidem cito deletur ad ignem, sed quando diu tang t eā ignis, efficitur fortis. Non. n. habet ignis vim super vitrū. De tinctura vero dicimus, quòd cuprū quando cum tuchia miscetur, inde auricalcum efficitur, cum capillis autem mixtum efficitur aurū, & nunquā colorem illū amittit, quem recipit, q̄n cum tuchia mixtū est. Cęterum oīa supradicta mutantur in vitro, quia vitrum non est de colore terræ, neq; de sapore, neq; de pondere. Sic & de re dulci efficitur amara, de alba nigra, & sic de cæteris proprietatibus corporum. Denique non putet, quòd ego traham metalla de suo genere ad aliud genus, quod ibi non sit: Ibi. n. est per vim, quia vere sibi non esset, in naturā illam mutari nō posset. Adhuc autem est vna ratio prædictarum rationum fortitudo. Cur. n. plus valent saphyri quidam, & alij lapides q̄ alij; & vitrū similiter, nisi quia efficiūtur in loco valde calido. Locus n. orientis, vbi pretiosi lapides inueniuntur, est proximus soli Sic & vitrum quanto plus tangitur a calore solis, tanto magis valet. Itaque & lapis mineralis, qui magis sustinet ignes aliosque labores, & tarde frangitur, ille plus valet sicut aurum plusquam argentum: & argentum quàm cuprum: & cuprum, quàm stagnū: & stagnū quàm ferrum: & ferrum, q̄ plumbum.

De Artificibus eius, & materia, & instrumentis. Cap. CVII.

AVicenna in lib. Alchimiæ, qui dicitur de anima. Huius artis magistri fuerunt Adam, Noe, ydud; Squilia, Cora, Moyses, Cato, Virgilius, Aristoteles, Alexander, Geber, Iahie, Razi, Maurienus, Abimazer. Iohannes euangelista, Garsias, & Gilbertus cardinales, Gulielmus archiepiscopus, Huck apostolicus. Egidius magister hospitalis, qui extraxit librum de 125. lapidibus. Androicus etiam episcopus & apostolicus, Dominicus, & Iacob, & Aranicus Iudeus, qui me in arte ista non pauca docuerunt. Petrus quoque, & Durandus monachi. Dixit autem Iahie hæc esse necessaria in magisterio Alchimiæ. Sulphur, auripigmentum, argentum viuum, sal armonia cum, sal gemmam, sal communem, sal alcali, vitrum, vitreolũ, alumen, acetum, vrinam, capillos, oua, sanguinem, sperma, stercus equi, & illa fex, quæ cum malleo elongantur. Ex doctrina Alchimiæ. Ad cuius autem artis opera exercenda scire oportet facere diuersa genera vasorum, furnellorum, ignium, ac lutorum, huiusmodi. Nam vbi gratia solutionis corporum vel spirituum, solutionis instrumenta multa sunt, quorum vnum dicitur venter equi, de quo supradictum est, & fit in duobus vasis, in quorum vno est aqua, in alio fimus equi, vbi est fiala cũ medicina, statque in furnello, & desuper cōburitur leuis ignis vt aqua tantum euaporet, & non bulliat, ibique est cannalis, per quem additur aqua quæ minuitur. Solutiua quoque corporum multa sunt, vt aqua limonum, vel pomorum cereorum distillata per alembich simile, aqua quoque hammoniaci. Sed & alumen sparsum in aqua per bulitionem dissolutum, & per alembich distillatum soluit. Et dicitur quòd eius virtus superius rapitur.

De igne multiplici. Cap. CVIII.

ESt autem ignis multiplex, & eius qualitas diuersa per quosdam gradus distincta. Quidam enim est ignis calidus in primo gradu, & humidus in secundo. s. ignis ventris equi, de quo in præcedenti ca. dictum est, cuius proprietas est quòd non destruit oleum, sed augmentat propter suam humiditatem. Nam alii destruunt propter siccitatem. Huic ergo assimilatur, non alius in mundo, nisi naturalis ignis corporis hominis sani. Ignis quidem solis calidus est in eodem gradu, sed siccus est. Hic autem est qui domat rem & de animatæ fit, ac nutritur, sicut puer cui datur in principio lac. Nam puer ex calido & humido augmentatur, sic & equi ignis augmentat oleum sua humiditate, figit autem lapide non lapidem, non suo calore. Est præter hos duos & alius qui est calidus & siccus in secundo gradu, vt ignis furni post panis extractionem, hic fundit leniter & non comburit, quia non est in eo flamma nec fortitudo caloris, calor enim paulatim declinando recedit, sed si staret spiritum figeret in corpore, vel extra corpus. Ignis autem equi nec fundit, nec comburit, sed domat, & humidum augmētat. Est etiam quartus furni fixionis, hic fundit, & figit, nō autem comburit, quia flammalis est, nec differt a præcedenti, nisi quia in hoc est calor continuus, in illo nō. Quintus dicitur flammalis, & est calidus, & siccus in 3. gradu. hic calcinat tantum, & non fundit, sed ad comparationem auri, & argenti, & aliorum corporum in eodem gradu, vel vltra. Est & hic ignis in furno calcinationis. Sextus est calidus & siccus in quarto gradu, & hic fundit, & figit fortiter mollificando corpora suauiter, nec dissipat ea vel dispergit, hic est ignis furni fusionis. In eodem gradu est ignis follium, qui corpora dissipat, & dispergit, ac fundit, & hic est septimus. Octauus est qui fundit, & calcinat, & est ignis flammalis, quia in eo sola flamma operatur, & non dissipat, sicut est ignis vitrearii. Et hic differt ab igne furni fusionis, quia in illo operatur substantia ignis, scilicet carbones, & flamma, sed in isto solo flamma lignorum, hic etiam est in eodem gradu cum præcedentibus. In eodem quoque gradu est 9. s. qui est omnibus magister, vt ignis officiationis, idest examinationis, hic fundit, & comburit, dissipat, & dispergit, malum, soluit, & retificat bonum, & est quasi iudex discernens iustum ab iniusto.

De Corporibus mineralibus. Cap. CIX.

COrpora mineralia in quatuor species diuiduntur, scilicet in lapides, liquæfactiua, sulphurea, & sales. Horum quædam sunt raræ substantiæ, & debilis compositionis. quędam vero substantiæ fortis, & quędam ductilia, quędam non. Eorum quæ sunt debilis substantiæ, quædam sunt sales, vt quæ liquefiunt ex humido leniter, vt alumen, calcantum, sal hammoniacum. Quædam vnctuosa, nec facile solo humore liquescunt, vt sulphur, auripigmentum, sed argentum viuum est de parte secunda, quamuis sit elementum ductiliũ, & aliquibus ductilibus simile. Sunt autem omnia liquabilia ductilia vt multum. & non ductibilia, nec mollificantur, nisi cum magna violentia. Est autem materia ductilium substantia aquea, admixta cum substantia terrea, forti mixtura. ita quòd non potest vnum ab altero separari, & congelatur substantia illius cum frigore post actionem caloris, in ipsum quæ est optesis. i. digestione, quæ est a caliditate siccaret. Erit exemplum de vino, quod nondum gelauit propter suam vnctuositatem, & ideo ductile est. Lapidea vero de substantiis mineralibus materialiter sunt aquæ, sed non gelatur aqua sola, sed & cum siccitate, quæ alterat aqueitatem ad terreitatem, nec est in eis humor nimis vnctuosus, & ideo non ducuntur. Et quia coagulatio eorum est ex siccitate, non soluuntur vt multum, nisi per ingenia naturalia. Alumen autem, & sal hammoniacum sunt de genere salis, nisi quia ignis in sale hammoniaco maior est, quàm terra: vnde & totum sublimatur, & ipsum est aqua cui misceatur fumus calidus nimium subtilis, multæ igneitatis, & est coagulatus ex siccitate. Aquositas vero sulphureorum mixta est cum terra forti commixtione, cum fermentatione caloris, donec facta sunt vnctuosa, & postea coagulata sunt ex frigore. Atramenta vero composita sunt ex sale, & sulphure, & lapidibus, & est in eis vis aliquorum corporum liquabilium, quoniam eis fiunt vt calcantum, & alachar, generantur ex maioribus granis atramenti, & non soluitur nisi salsedo eius, cum eo quod est in illo sulphureum, & postea coagulatur residuum. Illud iam accepit vim mineralem, in aliquibus corporibus. Quod ergo accepit vim ferream erit rubeum, aut croceum, quod autem vim æream erit viride. Vnde possibile est ista duo artificialiter fieri scilicet ferrum & æs.

De Metallis, & eorum creatione. Cap. CX.

AVicenna in lib. de anima. Dicunt philosophi quòd sex sunt res, quæ cum malleo elongari possunt ad fornacem s. sol. i. aurum, luna, i. argentum, stagnum, æs, ferrum, plumbum. Et creantur naturaliter subtus terram. Aurum enim fit in ventre terræ, cum calore magno solis, de auro viuo pulchro, cum sulphure rubicundo, claro, absque lapidibus, cocto in centum annis, & amplius. Argentum efficitur de auro viuo, scilicet claro, & de sulphure claro, coctis per centum annos. Cuprum autem de auro viuo crosso, & sulphure rubeo crosso, coctis per centenna annorum. Sed aurum quidem nimis coctum est & induratum, ideo nec ignis, nec aer, nec terra, nec aqua delet illud. Argentum autem crudum est, & non coctum, ideo terra cito delet illud. Cuprum vero combustum est, ideo non delet illud eum terra, nisi per annos multos, sed ignis cito consumit ipsum. Plumbum autem, dicunt philosophi, fieri subtus terram, de auro viuo, crosso, ac spisso, & de sulphure pessimo ac mixto crudo parum cocto, & plumbum quidem intantum de pessima natura est, quòd cum odore suo frangit aurum, stringit aurum viuum, quia qui soluunt aurum, si dent ei odorem de plumbo vertitur in calcem. Stagnum vero fit de auro viuo spisso, & de sulphure rubeo spisso nimis cocto.

De Auro. Cap. CXI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Aurum est calidum & humidum, omnibus corporibus nobilius, rex eorum ac dominus, nec terra, nec aqua, nec aere, nec igne corrumpitur, nec in igne minuitur, sed reficit eum ignis & humectat, non comburunt ipsum sulphura, quæ comburunt alia corpora: quia naturæ eius complexio recta est, æqualis, clara, in qua complete sunt naturæ quatuor, & æquatæ: ita quòd in eo non est additio nec diminutio. Quapropter extulerunt ipsum sapientes, & posuerunt ex eo comparationem elixir magni, quia substantia est stans & permanens, fixaque in perpetuum. Est autem ex sectione solis, & est in corporibus sicut sol in stellis, quia sol est rex stellarum, ac lumen earum, & per eum complentur res terræ, ex plantis, fructibus, ac mineris: & per ipsum crescit & additur essentia eorum. Similiter & aurum in corporibus retinet omne corpus, & cum eo retinetur & est fermentum duorum elixir rubei, & albi, quia non nisi per ipsum retificantur & complentur.

plentur, ficut nec pasta nisi pet fermentum. Auic. vbi supra. Aurum multiplex est, scilicet naturale, magistrale, xirchi, safri, obrizum, colom, & alijs modis. Et illud quidem quod est elixir, valet magis quàm aurum acre, quod non potest operari. Aurum autem de elixir est tribus modis. s. de petra capillorum, & sanguinis, & ouorum. Non enim potest esse aurum de alio lapide. Quidam autem faciunt falsum aurum, ficut & argentum. Stringunt enim. i. indurant stagnum, ac dealbant, & dicunt esse argentum. Sic etiam auripigmentum sublimāt, & subtus stercus mittunt, ibique miscent sal hammoniacum, & incorporāt cum cupro descenso per botū boratū aliàs barbatū, & cum mercurio rubeo, & dicunt φ est aurū, verū cuius modi sit aurum, septem modis per magisterium tentatur atque cognoscitur. s. in solutione, in lapide, & in pondere, in gustu, in igne, in sublimatione, in fusione. Porro naturalis auri natura calida est, & ficca, & quantum habet ferrum de natura ficcitatis, & duritiæ, tantum habet aurum naturam bonam ac mollem. Fit autem in ventre terræ de auro viuo bono nimis, & de sulphure non multum rubeo cocto.

De Argento. Cap. CXII.

EX libro de aluminibus & salibus. Argentum est corpus mundum, & decorum citra aurum, & est ex sectione lunæ, cuius non est complementum in lumine suo, & virtute sua: sed solis, sic est locus argenti apud aurum. Huius natura frigida est & humida, corrumpitur in terra & igne, & sapor eius ad acetositatem decliuis est. Sulphura quidem, & plumbum, & stagnum inimica sunt ei, ab ipsis enim læditur, & ab igne minuitur. Est autem omnium corporum propinquius ad aurum, quoniam occultum auri manifestum est argenti, & econuerso. Auic. vbi supra. Argentum triplex est, scilicet naturale, & petrale, i. quod fit de lapide per magisterium alchimiæ, & illud quod per vim medicinæ, s. de solo mercurio, & ęre per botum barbatum, alias boratum. Sed est melius de nostro lapide. Est autem argenti natura frigida & humida, fitque de argento viuo multo, & pauco sulphure & naturale quidem frigidius est, quàm petrale, petrale vero quàm illud quod fit cum medicinis. Ex doctrina Alchimiæ. Aurum, & argentum examinatur tribus modis, quorum tamen duæ dicuntur examinationes impropriè, sed vnus dici potest separatio, alius tentatio. Separatio fit in paleola sola, quando. s. ibi ponitur adamas, vt separet ab auro ferrum tantum, quia nō habet proprietatem separandi aliud metallum. Tentatio vero fit tam in paleola, quàm in alio auro & argento, quādo. s. ibi fricatur lapis quidam ad modum cotis factus, vt per colorem ibidem remanentem, sciatur quātum cum auro mixtum fit de argento, vel ære, aut cum argento de ære. In vera autem examinatione auri tria sunt necessaria, s. puluis antiqui lateris, & sal, & ignis. In examinatione argenti tria similiter. s. ignis, & cinis, & plumbum.

De Aere. Cap. CXIII.

EX libro de aluminibus, & salibus. Æs quidē est de diuisione Veneris. Natura eius est calida & ficca, sed minus ficca quàm ferri. Est autem in virtute sua argentū, & in sua liquefactione, & duritie: sed rubeum est. Qui ergo eradicat eius rubedinem, facit ipsum redire in argentum. Est. n. in manifesto suo æs, & in occulto argentum. Commiscetur aūt cum auro, & argēto, & recipit tincturam, qn̄ soluitur cū aqua attramenti, vel aluminis. Aqua ęris liquefacit oīa corpora, & oēm rē ex lapidibus. Regimen aūt eius est ficut regimen ferri ęqualiter. Auicenna vbi supra. Cuprum triplex est. s. herminiū, naturale, & cuprum nauarre. Natura eius calida est, & ficca non multum, sed est in eo humiditas, ideo soluitur. Efficitur autem vt dixi de auro viuo crosso, & de sulphure rubeo cocto in ventre terræ per centum annos, sed non adeo cocto ficut aurum, nec est combustum ficut ferrum. Ideoque leue est ad mutandum, & est propinquius argento, quàm auro: quia plus habet de sulphure, quàm de auro viuo. Est autem cuprum melius rubeum & album, quod percutitur sonat. Herminium autem cuprum nigrum est, & non est in eo alchimicè operandum, quia multitudo sulphuris, quæ ibi est, confundit ipsum, nec potest lauari, nec dealbari. Lauatur enim cuprum, vt eius immunditia auferatur. Calcinatur autem, vt eius materia attenuetur. Lauatur iterum cum fortissimis aquis, vt humiditatem recuperet, quam in calce perdidit. Sublimatur autem vt magis attenuetur. Cum auro viuo miscetur, vt materia sua præparetur.

De Ferro. Cap. CXIIII.

EX li. de aluminibus, & salibus. Ferrum est ex diuisione martis, natura eius est calida & ficca, & est acetosum in sapore, vehementis virtutis, expectans ignem & impregnans ipsum, & liquefit cum quatuor rebus. s. cum arsenico, & plumbo, & magnesia, & marcasita. Auicen. vbi supra. Ferrum pluribus modis efficitur. Primum est ferrum deandeluus quod est forte, & de illo faciunt martellos, & fossoria, cęteraque opera, sed non est bonum ad scindendum, nec intrat in magisterium alchimiæ. Aliud est ferrum de alidena, quod est crossum nec bonum ad operandum. Tertium est acerū, quod potest acuere ferrum deādeleuum. Quartum est ferrum de India, quod scindit magis quàm alia, quia calor plus est in eo, quàm in alijs. Sed opus est vt prius calefiat ad ignem, vel ad solem, & acerium quidem esset eiusdem naturæ, nisi quia in acerio est multum de sulphure. Nullum autem de ferris intrat in opus alchimiæ, sed seruit magisterio, præparari tamen posset vt ingrederetur, & corpus fieret, sed non nisi grauiter soluitur, & cum magno magisterio. Est enim natura calida, & ficca, & ficcitas eius maior est omnibus illis, quæ se elongat. Ideoque de facili fundi non potest. Est autem factum de auro viuo crosso, & sulphure rubeo, lapidoso crosso.

De Stagno. Cap. CXV.

EX li. de aluminibus, & salibus. Stagnum est ex sectione Iouis, natura eius est calida & humida, sed minorata est eius caliditas, quia complexio eius corrupta est per dominium super ipsum, in minera ipsius, & in ipso sunt mollicies, stridor, & velocitas, liquæfactiones, & acetositas. Qui ergo remouet ab eo has infirmitates quatuor, reducit ipsum in argentum. Est enim grauis tincturæ, & albificat æs proprie, quia singulare cum eo est. Recipit autem tincturam rubeam, & fit ex eo aqua acuta, cum qua retinetur argentum viuum, & est inimicum argento, & æri, conueniens cum auro & ferro. Auicen. vbi supra. Stagnum quadruplex est, & omnia intrant in alchimiæ magisterio, horum autem melius est album, & croceum, quod sonat percussum, & hoc vocatur alchle. Secundum ergo est hynoc quod apparet nigrum, & non sonat. Tertium est chalicon, quod graue soluitur. Quartum est cherab, & est ficut alchle.

De Plumbo. Cap. CXVI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Plumbum est ex sectione Saturni, in ipso sunt aurum, & argentum per potentiam, non per visum, & est grauis corporis, velocis liquefactionis, tardi motus, su scipiens tincturam. Ex ipso erit argentum, ex eo fiunt litargirum, & cerusa, & elixir maius rubedini, & albedini, & etiam aquæ, cum quibus retinetur argentum viuum, rectificatur cum ære pręparato, & vnitur cum argento, sed separatur ab eo per examinationem, Ventus eius frangit aurum, & coagulat argentum viuum. Conuenerunt inde philosophi, quòd omnium corporum plumbum auro propinquius est, quia eius occultum est calidum & humidum. Occultum vero auri, frigidum, & ficcum. Itaque manifestū huius corporis plumbum est, quia frigidum & ficcū, occultum vero eius aurum, quia calidū & humidum. Ait etiā Armenides. Non existimetis plumbum esse ex stagno, vel ex alio corporum, neq; enim est nisi aurum, super quod introiuit nocumentum in minera sua, ficut ingreditur super infantē in ventre matris, vnde & auro simile est in dispositionibus suis Nā ficut aurum est permanens, ac ponderosum, expectās sub terra, & aqua, & aere, nec permutatur, similiter & plumbum. Est autem in ipso nigredo, & albedo, & rubedo. Auicenna vbi supra. Plumbum modo quadruplex est, s. mixtum cum stagno, naturale plumbum de euchachia, plumbum gressuri, huius natura frigida est, & parum ficca, sed est ibi humiditas multa, est autem de auro viuo, crosso, & sulphure crosso, spisso non claro, & est ibi plus de auro viuo, quàm de sulphure, nec est multum coctum, sed molle remansit, & ideo soluitur statim. Et quia multum est ibi argenti viui, magis est de natura auri, nisi quia aurum est de pulchro auro viuo, cum sulphure claro, plumbum autem econtra, & aurum quidem coctum est, hoc autem crudum. Siquis autem sciat præpare, leuiter se mutat in naturam auri, Est autem plumbum illud melius quod est bene ponderatum, & quando scinditur est album, & quando percutitur non sonat, quando funditur tarde se infrigidat.

De

De Spiritibus mineralibus. Cap. CXVII.

SPiritus autem sunt sulphur, auripigmentũ, sal hammoniacum, mercurius. Spiritus inquam sunt, quia per eos imprimitur corpus vt possit cum anima coniungi. Corpora quidem sunt hæc, sed ab aliis corporibus differunt, quia sublimãtur hæc & non alia. ideo dicuntur spiritus, quia nulla res sine spiritu sublimari potest, lapis enim per se non ascendit, sic nec alia corpora. Ista vero per semetipsa ascendunt. i. sublimantur, & soluuntur leniter, & faciunt alia solui, & cremant, & infrigidant, & siccant, & humidant quatuor elementa. Alchimista. Dicuntur autem spiritus, vel habere naturam spirituũ, quæcunq; ignem fugiunt. Hæc enim quæ dicuntur habere corpora, non id faciunt, vnde & fixa dicuntur. Itaque cuncta etiam quæ egrediuntur de planta, vel aliqua re per distillationem, habent naturam spirituum, quia fugiunt ignem, & omne tale dicitur volatile ac fugitiuum, vnde & argentum viuum a sapientibus alchimiæ, seruus fugitiuus vocatur. Infirmitatis autem spirituum duplex est remediũ s. in eorum fixione, & eorum coloratione. Quod autem non fugit ignem, dicitur fixum, sicut corpora lapidum, & metallorum, hæc tamen secundum magis, & minus. Nam vt vera loquamur, nullum genus metallorum est vere, & omnino fixum, ita. s. vt non paulatim fugiat ignem, præter solum aurũ examinatum: hoc enim nec fugit ignem, nec ab ipso minuit, sed potius rectificatur, & humectatur, sicut inferius habebit.

De Sale, & arsenico, & sulphure. Cap. CXVIII.

EX libro de aluminibus, & salibus. Sal est aqua quam coagulauit siccitas ignis. Huius natura calida, & sicca est. Proprietas autem eius est, quòd liquefacit aurum & argẽtum cum vehementia ignis, & augumentat in eis natiuum colorem. s. in auro rubedinem, in argento albedinem, conuertitq; ea a corporeitate, ad spiritualitatem, abluitq; corpora a sordicie. i. putredine, & corrodit eorum sordiciem. i. sulphureitatem. Cum eo quoq; calcinantur corpora, non cum alio. Inuenitur autẽ in omnibus cineribus plantarum, & calcibus lapidum, & ossium animaliũ, & oĩbus rebus. Ideoq; sapientes illud nominauerunt argentum communitatis. Argẽtum quidẽ propter eius albedinem, cõitatis autem, quia omnes homines eo indigent, & vtuntur in omnibus rebus. Et in eo rectificatur creatura. Deus quoq; excelsus non laudauit creaturã in lege, sed laus eius est in sale. Qui ergo scit salem, & eius solutionẽ atq; coagulationem, scit secretum occultum sapientum. i. alchimistarum. Ipse quidem corpora dealbat & mundificat ac resoluit, spiritus quoq; coagulat & retinet, ac prohibet ab eis adustionem ignis. Sunt autem multi sales, qui & omnes præparati apud complementum redeunt ad salem hammoniacũ, qui est salium melior, ac nobilior in regimen fixus, non fugiens ignem, & ipse quidem est oleum quod coagulauit siccitas ignis. Huius natura calida est & sicca, subtilis, penetrans, profundans, & est spiritus volans adiuuans elexir, sine ipso. n. non copularetur elixir, nec exolueretur, nec ingrederetur. Arsenicum est calidum, & humidum, & est diuersi generis. s. rubeum, & citrinum, & laminosum, cum vtrisque non sit quod fortius, neque quod vehementius adurat corpora. Est autem arsenicum simile sulphuri, in multis operibus, & in sublimatione, & in velocitate liquefactionis, & paruitate expectationis supra ignem. Citrinum vero diutius expectat quàm rubeum, & est copiosioris tincturæ, laudibilioris que successionis. De proprietatibus autem eius est, quòd albificat aliquid quando sublimatur, & denigrat quando non sublimatur. & adurit dum permanet viuum. Quod autem voluitur de arsenico, est eius albificatio & deletio oleaginitatis eius, ac remotio adustionis, & combustionis eius. Sulphuris natura & regimen ipsius est sicut arsenici. Quod autem de eo confideratur, est remotio adustionis eius, & deletio oleaginitatis, & albificatio ipsius, sicut arsenicum æqualiter. Huius generis rubeum melius est.

De Argento viuo. Cap. CXIX.

AVicenna vbi supra. Argentum viuum subtus terram nascitur, propter humiditatem magnam in illo loco existentem, & hoc euenit propter solem, & aerem, qui tangunt eum. Ideoque efficitur currens propter humiditatem, & frigiditatem quæ in eo sunt, nec efficitur nisi in loco frigido. Ideo etiam fugit de igne, quia maior pars eius est aqua, quæ est igni contraria, quando vero calere incipit, desiccatur, & ascendit sicut ignis, & si multum ignem ei dederint, & sit in loco clauso, recedit inde humiditas, & vertit se in colorem ignis accidentalem, & dicunt naturales quòd est aurum viuum. Ex libro de aluminibus, & salibus. Argentum viuum est frigidum & humidum elementum, ex quo creauit Deus omnes mineras, & est aereum fugiens, ab igne. Cum ergo figitur ei quçlibet fixio, efficit operationem sublimem, & est spiritus viuus solum, nec est ei in mundo simile, profundans in omni corpore, erigens ipsum, & conuertens de dispositione ad dispositionem, de colore ad colorem, quando aggregatur cum eo, & commiscetur ei. Ipsum est etiã quod mortificat, & viuificat, exicat, & humectat, calefacit & infrigidat, & facit contraria operationum secundum mensuram sui regiminis. Et ignis quidem perdit omnem rem, & finit ac dispergit eam tempore breui vel longo, nisi argẽtum viuum, super ipsum enim non potest, neque comedit ipsum, sed fugit ab eo. Ingeniauerunt autem ei philosophi præcedentes modos ingeniorum mortificationem, sublimationem, solutionem, congelationem. Hæc enim sunt quatuor species regiminis ipsius ingeniosè, a philosophis inuentæ, quas oportet præcedere fixionem, donec. s. paulatim fiat expectans ignem, ipsum quoque cum mutatur mutat, & perit eius nigredo ac sonitus. Albificat in visione oculi, & rubificat in successione, & est acetum attrahens, & aqua aggregans, & oleum mollificãs & pater mirabilium omnium: seruus quoque fugitiuus, qui & auro se prætulit, & ipsum vincit. Dixit ergo ei aurum: An tu præfers te mihi? & ego sum dominus lapidum expectans ignem: Respondit ei, Vtique, sed ego genui te, & ex me natus es, & vna pars ex me viuificat multas de te, & tu auarus es non dans aliquid ex te per comparationem ad me.

Qualiter Elementum sit omnium liquabilium. Cap. CXX.

EX additis. 4. li. metheororum Aristotelis. Argentum viuum est liquefactiuum, & raræ substantiæ, ac debilis compositionis. Est enim, vt aqua quæ miscetur cum terra nimia subtilitate, sulphurea mixtione forti, donec quiescat in superficie plana, & hoc est ex siccitate magna, quæ inest illi, & ideo neq; adhæret tangenti. Estque albedo eius ex claritate aquæ illius, & ex albedine terræ subtilis, quæ est in illo, & ex admixtione aeris cum eo. Proprium autẽ eius est, quòd coagulatur ex vapore sulphuris. Videtur autem quòd argentũ viuũ, & quæ illi sunt similia, sunt elementum omnium liquabilium, quoniam alia liquabilia cum liquantur ad ipsum conuertuntur, sed non liquãtur nisi calefacta, & cum liquata fuerint apparent rubea, vt apparet in plumbo. Quod proculdubio cum liquatur est argentum viuum, sed non liquatur nisi calefiat, & cũ liquæfactum fuerit, conuertitur ad colorẽ cõem omnibus liquabilibus. s. igneum, & ideo miscetur argentũ viuum cum istis corporibus, quia de substantia eorum est, sed ista ab eo differunt in compositione sua, eo modo quo differt argentum viuum, a suis similibus, & per mixtiones quæ miscentur cum illis donec congelentur. Et quidem si fuerit argentum viuum purum, coagulabit illud vis sulphuris albi non vrentis. Et illud est res optima, quam recipere possunt alchimistæ vt conuertant illud in argentum, si autem fuerit sulphur mundum optimum, rubore clarum, & fuerit in eo vis igneitatis simplicis non vrentis, erit res optima, & alchimistæ conuertunt illud in aurum, quod si fuerit argentum viuum bonæ substantiæ, & sulphur non purum cui inest vis adurens, conuertit ipsum in æs. Si vero fuerit argentum viuum malum, non mũdum, porosum, terreum, sulphur quoque non mundum, fiet ex eo ferrum. Porro stagnum videtur argentum viuum habere bonum, sulphur vero malum, & hæc non bene mixta, sed tanquam perprauа composita, & ideo bene fit tale. Plumbi vero crossi argentum viuum malum est, ponderosum, ac luteum, & sulphur eius malum, mali vaporis, & fœtidi, ac debilis, vnde non bene gelatur. Artifices autem faciunt gelationem fere sensibilem, quoniam artificialia non sunt eo modo quo naturalia, nec tam certa, quoniam ars debilior est quàm natura, nec eam consequitur, sed imitatur.

De Vitro. Cap. CXXI.

EX libro de aluminibus, & salibus. Vitrum est ex sectione Mercurij, & vincens super naturam eius est frigiditas, & sic liquefacit ferrum, & omnia corpora, facitq; ea currere infusione: si autem fundis vitrum, quemcunque colorem proijcis super ipsum retinet. Alchimista. vitrum

fit

fit ex cineribus quarundam plantarum, qui primo quidem clauellantur, deindeque ponuntur in igne forti donec fundãtur, sicque cinis ille transit in vitrum. Nam humiditas eleagina, quæ remanet in cinere post clauellationem, est inadustibilis, nec in ipsa combustione, quando mouet eam ignis ad euaporationem, potest aliquatenus euaporari, propter vehementem commixtionem. nec separari propter siccitatem, & dominium fecis ipsius. Immo cum eo currit, leuitque ipsum, ac liquefacit donec efficitur vitrum. Porro vitrum est inter lapides, sicut amens inter homines, nam recipit omnes tincturas cito in igne soluitur, & cito ad lapideitatem suam reuertitur mollificat, & mundificat, & liquefacit omnia corpora. deinde subtrahit se ab eis per fusionem sicut sal, per lauationem. Denique sal & vitrum duæ sunt res, in quibus est totum secretum artis, nec lapis posset fieri sine eis, præcipue sine sale.

De Atramento & Alumine. Cap. CXXII.

ATramentum est aqua, & tinctura quã terræ siccitas coagulauit, & est in sui natura calida & sicca. Huius multa sunt genera, quorum melius est in Hispania, & ipsum quidem denigrat corpora, & augmentat rubeum rubedine, album vero denigrat. Huius regimen, vt dicit Geber, est cum aquila. i. cum sale hammoniaco, quoniam atramentum est longinquæ subuersionis, sed ipsum submergit ipsũ. Et in atramẽtis inquit sunt sulphura subtilia, quæ subleuantur & colorantur, & forsitan tingunt, & ex proprietatibus quidem eius est, ꝙ retinet omne fugitiuum a fuga. Alumen est oleum, quod coagulauit siccitas terræ, & est in natura sua calidum, & humidum, retinet omne volatile, mundificat & decorat corpora & augmentat tincturam eorum. Alchimista. Alumẽ large sumptum pro vocabulo dicitur omne, quod ligat tincturam in corpore aliquo, vt in pannis & corijs. Et sicut sunt diuersæ tincturæ, sic & alumina diuersa: nam tinctura quælibet alumine suo indiget, sine quo imprimi non posset, vel cum corpore ligari. Vnde non, vt quidam putant, alumen dat lumen, sed facit adhærere lumen, id est colorem, sicut apparet in corio, quia si præparetur cum galla non imprimitur ei tinctura. Itaque galla est alumen tincturæ nigræ, sicut cinis clauellatus est, alumen rubeæ tincturæ, licet aliquando, non rubificet nisi album.

De Naturali generatione lapidum mineralium. Cap. CXXIII.

AVicenna vbi supra. Lapis quidem naturalis, est res, quæ efficitur in ventre terræ sine opere per semetipsam. Itaque nascitur, & non crescit, neque minuitur, vt aurum viuum, auripigmentum, sal hammoniacum, sulphur, sunt lapides naturales, & spiritus. Lapis autem herbalis, nascitur, & crescit. Porro acetum & vrina, & sperma medicinæ sunt lapidis nostri naturalis, cuius aqua indurat mercurium. i. vitrum, & tingit omnes res sicut spiritalis. i. sanguis. Est autem inter spiritalem, & naturalem differentia, quia naturalis statim operatur, spiritalis vero non, nisi termino statuto. Ex additis quarti libri Metheororum. Fiunt quidem lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terræ sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam vegetabilia, & quædam animalia vertuntur in lapides, virtute quadam minerali lapidificatiua, & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito, virtute quadam, quæ exit a terra in hora terremotus, quæ conuertit in lapides, quod in illa hora consequitur, & hæc transmutatio corporum animalium, & vegetabilium æque propinqua est, sicut transmutatio aquarum. Est autem impossibile vt aliquod complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur ad inuicem, dum transeunt in dominans: vnde quod cadit in salinas, fit sal, quod in ignem fit ignis. Sed quædam citius, & quædam tardius, secundum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. Estque locus in Arabia, qui colorat omnia corpora in eo existentia, colore suo. Panis quoque prope Taraceni, alias Coraceni, in lapidem conuersus est, remanserat tamen ei color suus. Sunt autem talia mira, quia raro accidunt, sed eorum causæ manifestæ sunt. Sæpe namque fiunt lapides ex igne dum extinguitur, & sæpe corpopora ferrea, & lapidea cadere contingit in coruscationibus, quoniam ignis exterminatione sua, aliàs extinctione, frigidus & siccus efficitur. In Parthica alias Parthia, quoque cadunt corpora ærea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis, nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attinentem viriditati, donec residuum fit cinis. Cecidit etiam apud Giurgem alias Nerigens frustrum ferri, præ duritia fere infrangibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arabes, quòd enses Leancenni, alias Leanteuni, qui optimi sunt, de tali ferro sunt. Cum autem cecidit illa massa, resiliuit aliquotiens a terra sicut pila, eratque ex minimis frustulis composita, coherentibus ad inuicem, ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Teprastem euenit. Sic itaque fiunt & lapides, & eorum generatio, vel erit subito propter magnum calorem accidentem, vel paulatim & per longum tempus. Ex li. de aluminibus, & salibus. Corpora quoque mineralia generantur ex vaporibus inspissatis, & coagulatis secundum mensuram seruitutis naturæ in spacio longo, vt superius dictum est.

De Lapide elixir, per quem ars imitatur naturam. Cap. CXXIIII.

ALchimista. In corporibus itaque mineralibus (vt supra dictum est) adinstar operationis naturæ conati sunt alchimistæ facere breui tẽpore, quod natura facit in annis mille: vnde & docuerunt facere rem quandam, quæ corpora super quæ proijcitur transmutat. Hæc vocatur ab eis elixir, & dicitur lapis non lapis quia teritur, non lapis quia funditur, & currit ab euaporatione sicut aurum, nec est alia res, cui proprietas illa conueniat. Auic. vbi supra. Elixir igitur est res, quæ proijcitur super maius corpus, & mutat rem a natura sua in aliam. Fit autem quando miscetur corpus minus, & spiritus & elementa, & fermentum, fitque de omnibus vna confectio. Et est elixir verbum Græcum, quod sonat magnum thesaurum, vel meliorem de thesauris. Omne quidem quod miscetur cum aliqua re, miscet se aut per talem mixtionem qui nunquam posset diui, sicut Tuchia cum cupro, aut per talem quæ potest diuidi, sicut mercurius cum aliquibus de corporibus, aut per mixtionem de coniunctione, ita quòd permanet vnumquodque singulariter. Et elixir quidem, qui se cum corpore miscet, est sicut Tuchia cũm cupro, sed non augmentatur, vel crescit in suo pondere, sicut crescit cuprum de illa tuchia, cuius ratio est, quia Tuchia res terrenalis est, Elixir autem est res spiritalis, & reuertitur natura sui generis, ad aliud genus.

De Duplici natura Elixir. Cap. CXXV.

ALchimista. Fit autem Elixir duobus modis. Vno modo ex spiritibus mineralibus, & corporibus mundis præparatis. Alio modo ex quibusdam rebus prouenientibus ex animatis. s. ex capillo, vel ouo, vel sanguine. Primo modo sic mortificantur quidem spiritus, & sublimantur, donec munda fiant, post hoc vnum de corporibus a natura generatis comburitur donec possit teri, deinde calcinatur donec in modum calcis mundum efficiatur, tandem vero spiritus & corpora sic præparata teruntur, & imbibuntur cum aquis acutis distillatis, postea tamdiu inhumantur donec in aquam claram conuertantur, deinde congelantur. Ad extremum vero tamdiu ponuntur in igne, donec fixa efficiantur. Illud itaque fixum, si supra corpus proijcitur, transmutat ipsum secundum proprietatem quam habet. Eodem modo fit de rebus animatis. Auicenna vbi supra. Abimazer Alphabri, alias Alpharabi, in libris de principio mundi post naturam, dicit petram, quam absconderunt philosophi dicentes alij quòd petra hæc est herbalis, alij quòd naturalis, alij quòd vitalis, siue animalis. Mihi autem videtur, & probaui, quòd petra herbalis sunt capilli. Petra naturalis oua. Petra vero animalis sanguis humidus, hæ sunt petræ de philosophis extractæ, vnde Haramuth accepit filium suũ in collo suo, & iurauit per Deum cœli, & terræ, lapis est de me, & de ipso. de me dicitur propter sperma, de ipso vero propter capillos, & sanguinem. Dicit quoque Geber, quòd petra quæ non est petra, inuenitur in fimis. Lapis itaque noster non est aliud, nisi capilli, oua, sanguis, capilli quidem hominis, & non nisi pueri, aut virginis. Sanguis etiam hominis, & hoc iuuenis. Oua vero de gallinis, non nisi gallo existente cum eis. Diuiditur autem lapis noster in quatuor elementis, & parum de illo accipitur, ac proijcitur vt faciat argentum, vel aurum, quod fieri non potest sine præparatione, & subtilatione corporis, quia partes eius minime non possent ingredi, nisi in minimis ac subtilitatis

partibus corporibus. Ideoque materia præparatur ac subtilia tur, & in quatuor elementa diuiditur, plusque de vno, quàm de alio mittitur iuste, prout debet, & in ipsa hora cum corpore se incorporat, quod ante propter crossitatem multam non poterat.

De Complemento elixir albi & citrini, siue rubei. Cap. CXXVI.

Avicenna in epistola ad Hasen. Elixir itaque tinctura sua tingit, & oleo suo submergitur, & calce sua figitur, & album quidem tribus, in quibus non est ignis. Citrinum vero completur quatuor totis. Glosa verum est, quòd elixir album non indiget nisi tribus rebus, s. oleo, tinctura, & calce. Sed rubeum quatuor, s. oleo, calce, tinctura, & iterum alia tinctura, quæ dicitur ignis, & ideo subdit Auicenna. In quibus non est ignis, vnde in elixir facto de mineralibus, est pro tinctura nitrum, pro oleo arsenicum, pro calce argentum calcinatum, & hoc in albo, sed in rubeo pro calce aurum, vel æs calcinatum, pro tinctura nitrum, pro oleo sulphur, i. rubedo sulphuris, quæ rubificet spiritus & calces, vel si ab igne lapidis maioris rubificarentur, tantundem valeret. Ideo citrinum, dicitur compleri quatuor totis. Idem accidit in lapide facto de re animata, quæ constat ex oleo, aqua, igne, & terra. Credo tamē quòd aliter fit in elixir facto de re animata, & quia quod dicit princeps rubeum quatuor, & album tribus constare locum habeat in elixir facto de mineralibus. In elixir vero facto de re animata, credo quòd rubeum tribus completur, & album quatuor, scilicet aqua, oleo, igne, & terra. Necessarium quoque est aurum factum spiritus fixus, vel nitrum factum corpus fixum, quia quamuis illa res diuidatur in quatuor elementa, totum tamen est oleum, totum tinctura, totum substantia fixa, vnde indiget aliqua re mobilis mineræ, quæ totū hoc deferat per vniuersum corpus, super quod proiicitur, vel cum quo per aliud ingenium miscetur. Idem in albo, quod constat ex tribus, oportet enim addi substantiam mineræ, vel nitrum factum corpus fixum, vel argentum factum spiritum fixum, magnę autem est industriæ facere de corpore spiritum fixum, vel de spiritu corpus fixum. Item dicit Auicenna, quòd septem res necessariæ sunt in elixir, idest in lapide maiori, scilicet nitrum rubeum, si est ad rubeum, fermentum auri calx, argenti terra, aqua, ignis, & aer. Quorum nitrum tinctura est, id est ponitur in lapide vt tingat, calx & fermentum ponitur pro substantia fixa. Fermentum quidem quia tā elixir suam, quàm corpus supra quod proiicitur, transmutat in seipsum sicut modicum fermenti totam pastæ massam augmentat, & in seipsum transmutatur, & tamen est substantia fixa. Calx vero, quia totam elixir conuerti facit & consolidari cum argento, supra quod proiicitur elixir, & hoc propter similitudinem quam habet ipsa calx argenti cum illo argento, porro aqua & terra, & ignis, & aer ponitur pro oleo, sed hęc quatuor elementa per distillationem extrahuntur de ouo vel capillo, vel sanguine, de quolibet enim istorum fieri potest hæc medicina, quæ pro oleo ponitur in lapide, vnde dicit Morienus, quòd illa res, de quasi lapis, est in homine, & homo est eius minera.

De Calcinatione corporum mineralium. Cap. CXXVII.

Ex libro Razi, de aluminibus, & salibus. Prædictorum autem corporum regimen quadruplex est, s. calcinatio cum sale, ceratio, solutio, deinde coagulatio. Calcinatio est combustio cum igne vehementi, & sale, vt deleantur ab eis sulphura corrumpentia, & remaneant munda sicut calx. Aurum quidem & argentum non est necesse calcinare, nisi propter quietem partium eorum, & præparatione scilicet vt exsiccata eorum humiditate, sint humiditatis alienæ susceptibiliora, & ad fundendum velociora. Plumbum autem, & æs, & ferrum necesse est calcinare, propter causam præcedentem. s. vt deleantur eorum sulphura corrumpentia, & deleatur eorum vnctuositas comburens. Alchimista. Ex his patet quòd diffinitio prædicta calcinationis, non cadit super corpora munda, quæ sunt aurum, & argentum, cætera nanque calcinantur, vt pereat ab eis sulphureitas adustibilis, quę corpora denigrat. Hic autem vt præparentur ad suscipiendum humiditatem alienam, vt ponantur in elixir, & bene commisceantur cum aliis rebus, quorum vnum erit calx, scilicet argentum, alterum vero fermentum. s. aurum, vt infra dicetur. Nisi autem fieret puluis, siccus non susciperet humidum, quia siccum facit humidum, & ab eo penetratur. Ignis autem vehemens, hic proprie dicitur, qui ad modum vehiculi, id est quadrigæ cursum suum æqualiter continuat, quod facere non potest ignis flammæ, sed talis est ignis furni calefacti, & clausi post carbonum extractionem. Est enim ibi calor continuus sine combustione. Talis etiam est ignis furni, in quibus positi sunt carbones, qui fumum non faciunt. Ignis quoque carbonum accensorum combustorum, vel lignorum combustorum accensorum, vel cineris calidissimi. Talis est igitur ignis, qui corpora calcinat, & non fundit. Cuius proprietas est, quòd comburit partem minus potentem, scilicet sulphureitatem, partem vero potentem dimittit, donec ipsum corpus erigit, & mundat a nigredine. Sal quoque quod miscetur cum limatura corporis in igne, defendit ipsum ne fundatur, vel comburatur, & si est corpus immundum, reddit illud mundum a sulphureitate, & nigredine: quia desiccat & corrodit, ac deglutit sulphureitatem, propter eius munditiam, & siccitatem. Si vero mundum, reddit illud mundius, & augmentat rubedinem in rubeo, albedinem in albo, quia semper corrodit, & mundat ipsum, a particula illa sulphureæ nigredinis, quæ remansit quādo generatum est a natura. Cum autem inter ea dirgregandum est, lauatur ipsum corpus aqua, tunc enim sal in aqua dissoluitur, & corpus residet. Nam omne sal, & omne alumen dissoluitur, & separatur a corporibus, & spiritibus, per lotionem in aqua calida, quæ tamdiu fieri debet, donec salsedo de aqua recedit, sicque completur opus.

De Quadruplici corporum præparatione, & spiritum. Cap. CXXVIII.

Avicenna. Dicit autem princeps Abohali. s. Auicenna, quòd oportet corpora primo aduri, donec in puluerem possint redigi, deinde cum sale præparato calcinari, & postea lauari. Et ea calcinare nihil aliud est, quàm extrahere humiditatem corrumpentem, & intromittere humiditatem igneam rectificantem, per quam est vita eorum & essentia, postmodum stans in igne examinationis. Calcinatur autem pari modo aurum, & argentum, scilicet cum sale præparato posito ad duplum sui, & cum furnelli flamine &c. Razi vbi supra. Ceratio est sublimatio partium ipsius cerati, vt minoretur, & subtilietur, ac profundetur humiditas ingressa in corpore, quod non fit nisi cum attritione, & imbibitione, donec subtilietur, sicut cera quæ liquescit supra ignem, cum minore caliditate. Post cerationem autem artificiose fit solutio, deinde coagulatio. Alchimista: Itaque præparatio corporum mineralium quadruplex est, scilicet calcinatio, ceratio, solutio, congelatio. Princeps quidem dicit in epistola ad Arsen, quòd oportet ea primum, aduri, deinde calcinari. Sed aduri dicuntur improprie, quoniam aduruntur sine possibili denigratione, & combustione. Corpora munda. i. aurum, & argentum, ideo calcinantur, vt perueniat humiditas ad profundum ipsorum, & vt sit possibile ea cerare, & soluere in aquam. Immunda vero, vt pereat ab eis vnctuositas adurens, & nigredo, quæ in eis ex sulphureitate consistit. Cerantur autem dum in marmore porphiritico teruntur, donec fiant puluis subtilis, vt apta sint ad soluendum, postea soluuntur in aquam claram, vt possint commisceri cum aqua spirituum, & ex pluribus rebus fiat vna, quasi res iterum nata. Et hoc est fortasse quod dicitur in fine Metheo. Nisi forte in primam reducatur naturam. Tandem vero congelantur, quando quod solutum in aquam conuertitur in lapideam substantiam, vt ex eo alchimista consequi possit intentionem suam. Spiritus quoque quatuor modis præparatur, quæ sunt mortificatio, sublimatio, solutio, congelatio. Mortificantur quidem multipliciter: & ob multas causas. Nam argentum viuum mortificatur, vt aptum fit ad sublimandum, quia nisi cursus ipsius auferatur, non potest sublimari. Sulphur etiam & auripigmentum, vt in eis pereat virtus adurens corpora, hanc enim aufert ab eis mortificatio. Sal autem hammoniacum non indiget hac præparatione. Postea & sublimantur spiritus vt purificentur, & non denigrent corpora. Fit autem sublimatio, quando spiritus ex ignis calefactione resoluuntur in vaporem & fumum, deinde retinetur ille vapor in cacumine vasis, & inspissatur ibidem, ita quòd potest recolligi. Soluuntur tandem, & congelantur spiritus, sicut iam dictum est de corporibus.

Qualiter

Qualiter corpora dura liquefacta recipiunt tincturam.
Cap. CXXIX.

EX epistola Auicennæ ad Hazen. Permixtio quidem tincturarum cum corporibus duris lapideis fieri non potest antequam leniantur, i. mitigantur, & currant, nec eorum lenificatio, & cursus, antequam liquefiant. Cum autem liquefacta fuerint, non omnis tinctura rubea, vel alba effectum optatum consequetur, i. metalli trāsmutationem. Tinctura nanque non proficit, siue quia aduritur, siue quia non figitur, sed euolat & fugit, siue quia non ingreditur nec permiscetur, siue quia nec remanet fixæ dispositionis, sed purificatur & euolat, vel quolibet modo separatur, siue quia non defendit argentum, ne aduratur ab his, quæ non adurunt aurum, & adurunt argentum, sicut sulphur & reliqua, quibus aurum purificatur ab argento, nec defendit æs ne aduratur, ab his, quæ non adurunt argentum, sed æs, sicut plumbum &c. Inquirenda est igitur tinctura, quæ corporibus liquefactis permisceatur, & non aduratur cum rebus acutis adurentibus, sed obuiet & non purgetur, nec permittat adurenti a partes corporum separare, habeatque substantiam consolidatiuam, & coagulatiuam, & fixam super ignem. Ingenium quoque permiscendi ista ad inuicem, ita vt fiant vniendo substantia vna, in quam ignis non imprimat, i. non eam euaporare faciat tingatq; cum eo, quod est in ea de tinctura, & permisceatur cum eo, quod est ibi de substantia permiscibili, consolidetur quoq; cum eo, quod est ibi de substantia consolidatiua, & figatur semper cum eo, quod est in ipsa de substantia fixa. Alchimista In spiritu quidem multum est de tinctura, etiam antequam figatur, nec per eius fixionem augmentatur, quod econuerso est in corpore: Nam aurum non figit nisi primo augmentetur tinctura, sed in qua quantitate augmentatur, in ea tingit. Similiter & reliqua corpora quæ mūda sunt, quia de quolibet elixir fieri pōt, sed qualiter in eis augmentetur tinctura secretū est.

Quod Olei liquabilitas sit causa permixtionis. *Cap.* CXXX.

SVbstantia aūt permixtibilis, est omne, quod habet oleū in se, vt est aurū, & argentum &c. & ēt spiritus sublimatus, & impinguatus. Et illæ solę res permiscentur, quæ sunt eiusdem naturę & ponderis. Nam corpus metalli & vitri non permiscentur, quia diuersa sunt, similiter nec lapis & metallum, quoniam vnum siccum est aliud humidum. Fit ergo permixtio inter corpora, quæ adinuicem proporcionantur in humiditate ac ponderositate. Hoc semper verum est, nisi quando humidū cum sicco & calidum cum frigido miscetur, in compositione elixir. Sed in compositione inter elixir & corpus, supra quod projicitur, debet esse similitudo, quia aliter non coniungerentur. Nulla quoq; elixir, siue de corpore, siue de spiritu fiat consideratur cum corpore super quod projicitur, nisi sit ei admixtum illud, quod consolidat corpora adinuicem, hoc est oleum inadustibile, siue sit de planta, siue de animali. Fixa vero dicitur substantia, quæ ab igne in ipsum agentem non corrumpitur nec euaporatur, hæc omnia si habuerit tinctura bona erit, ac perhēnis, & à corpore inseparabilis. Auicena vbi supra. Cū aūt inquiremus aliquid quod si proiiceretur super liquefactū adhæreret ei, & commisceretur, ac submergeretur in eo, nec ipsum corrumperet, nō inuenimus nisi de mineralibus sulphur & de commixtis arsenicum, ipsum tamen fugiunt sine mora, nisi quòd breuissimo tempore incipiunt procedere ad conuersionem cum eo. Inuenimus autem ingenium, per quod illa re ustificentur, ita vt eis remaneat adhærentia, & destruatur adustio. Causa siquidem adhærentiæ liquefactio est, deinde similitudo minereitatis, & vicinitatis quā habet cum eo. Est itaq; subiectū liquefactionis humiditas currēs, permixta partibus siccis terreis, in quibus moratur cū resoluit eas ignis, nec moueri potest propter vehementiam commixtionis. Causa autem euaporationis est humiditas, in eo non vehementer commixta, Ex hoc enim eleuatur & egreditur. Causa vero adustionis est communitas cum igne, itaque auferatur adustio de oleo, antequam misceatur cum corpore, & vt fit adhærentia vehemēs commixtio fiat humidi cum sicco, alioquin humidum euaporabit, & siccū remanebit non currens, sed si bene inuisceratur oleum, facit currere siccum, & ab eo nō euaporat vt dictū est.

Qualis fiat per elixir metallorum transmutatio, secundum quosdam. *Cap.* CXXXI.

ACtor Elixir itaq; supra corpus minerale liquefactū proiicitur, suaq; tinctura tingit, & oleo suo submergitur, & calce sua figitur, sicque transmutat ipsum, secundum proprietatem quam habet, sicut iam superius dictum est. Ex additis quarti libri Metheororum Aristot. Sciant autem artifices Alchimiæ species naturæ permutari non posse, sed his similia possunt facere, vt album tingere citrino colore, vt videatur esse aurum, plumbi quoq; immundicias abstergere vt videatur esse argentum, Verumtamen semper erit plumbum. Sed obtinebunt in eo huiusmodi qualitates, vt errent in eo homines. Cæterum quòd specifica differentia aliquo tollatur ingenio, non credo esse possibile, sed ibi fit expoliatio accidentium, vt coloris, saporis, ponderis. Artificialia quoq: non sunt eo modo quo naturalia, nec tam certa, licet propinqua sint, & similia quoniam ars debilior est natura, nec consequitur eam, licet multum laboret. Cęterum proportio compositionis istarum substantiatum non erit omnibus eadem, hæc igitur in aliam permutari non poterit, nisi forte in primam reducatur materiam, & sic in aliquod quod prius non erat permutetur, hoc autem per liquefactionem non fit. Alchimista. Videtur tamē per solutionem in aquam, primo, deinde per distillationem, tādem per congelationem in primam redigantur materiam, fieri tamē non potest, vt artificiose transmutata talia sint, qualia sunt naturalia, & ab igne examinationis defendant se, sicut illa. Si enim ita esset, necessario oporteret quòd elixir rubea, quæ proiicitur super argentum, vt de eo fiat aurum, talis esset, quòd ipsum argentum transmutatum defenderet ab omni eo, quod adurit argentum, & non aurum, sicut cæmenta, & & sulphur, quæ in examinatione auri ponuntur. Similiter ꝙ elixir, quæ proiicitur super æs, vt albificetur, & transmutetur in argentum, defenderet ipsum ab omni eo quod adurit æs, & non argentum, sicut est plumbum, quorum vtrunq; est impossibile. Sciendum itaque, quòd si aurum in fusione feruet, & bulit, de magisterio est, si non nequaquam. Et si post fusionem citrinum est, bonum est, si nigrum prauum. Argentum vero si in fusione minuitur, & facit scoriam naturale est, sinautem artificiale.

De operationibus Alchimiæ in cæteris corporibus.
Cap. CXXXII.

IGitur quo ad nobilium corporum transmutionē, videtur hæc ars aliquid habere vanitatis, & mendacii, sed in ea tñ est subtilitas sublimis, & vtilitas non parua, quantū ad trāsmutationes, & digregationes Transmutationesq; rerum, quæ iugiter in mundo fiunt ad varios vsus hominum, partim a natura, partim industria humana, vt est opus minii, vermilonis, viti, & auricalci, vnde & dicta est occulta philosophia, quia rationum, vel causarum inuestigatio, quibus hæc fiunt difficilis est, & occulta. Tale est etiam disgregare res quatuor de qualibet planta per distillationem, ita vt in vnaquaq; remanear dominium vnius elementi, & hinc extrahere primo aquam, deinde oleum, tertio ignem, qui est liquor rubeus quarto loco remanet terra tanquam fex. Et per hoc potest sciri quod elementum magis dominatur illa planta, de qua hic agitur. De sicca tamen planta non extrahitur aqua, quia ex ea iam euaporauit humiditas aquæ, quæ citius euaporat quàm humiditas oleagina. Illa enim est, quæ diutius remanens defendit plantas a putrefactione. Idem etiam fieri potest de quibusdam rebus, quæ procedunt ex animalibus, vt de osse, capillo, ouo, & huiusmodi. Vnde docet Auicenna in ca. de complexionibus membrorum distillare ossa, & capillos, ad sciendum in quo eorum plus sit humiditatis. Sic etiam est extrahere salem, de omnibus cineribus, plantarum, & ossium animalium, & de calcibus lapidum. In hoc autem differunt hi sales inter se, quòd in sale calcium non est oleum, quia caret vtraque humiditate, nec vegetatur, nec nutritur sicut planta, & animal. Animal enim secundum frigidum & humidum nutritur, & secundum calidum & humidum viuit. Sicque vita, & nutrimentum prouenit ex humido in planta & animali, vt dicit Iohannes Damascenus. In sale vero de cineribus plantarum, & ossium, est oleum quod ignis non potuit disgregare. Est enim inadustibile, sed oleum quod extrahitur per distillationem est adustibile. Nam omne quod per distillationem egreditur fugit ignem, & habet naturam spirituum vt supra dictum est. In qualibet etiam re minerali, siue de terra, siue de planta, siue de animali, est oleum, sine quo non posset fundi, & currere.

De

De opere Vermilionis, & Cinabrij, & Auricalci. *Cap.* CXXXIII.

SVnt & aliæ multæ artificum operationes, propter rerum transmutationes, ad alchimiam pertinentes, verbi gratia. Opus vermilionis per solum ignem fit, de sola cerusa, quæ cum sit albissima, ponitur in igne vehementi, & fit rubea, eo quòd eius occultum est rubeum, licet manifestum sit album. Nam in li.70. dicitur, quòd omnis res habet contrarium in occulto eius, quod apparet in manifesto, & econuerso. Ignis itaque quod manifestum est ponit in occulto, & quod occultum in manifesto. Cinabrij vero transmutatio, accidit ex proprietate compositionis: fit.n. ex argento, & sulphure albo, vel citrino quæ rubedinem quidem, quæ in eis non est, in coniunctione acquirunt, ex violentia sulphuris illata argento viuo, mediante igne, & ingenio artificis. Nam sicut ex compositione diuersarum rerum prouenit in composito virtus, quæ in simplicibus non est, vt in tyriaca, sic & color, vt in cinabrio. Æs autem transmutatur in auricalcum, quod fit mediante tuchia, quia fumus eius albificat, & habet naturam spiritus statim cum fumus eius proiicitur super æs fusum, vel miscetur cum laminis æris. In ipsa æris fusione tuchia calefit, & fugam quærit tanquam spiritus, vnde oportet quòd eius fuga sit per ipsum corpus fusum, sicq; citrinat ipsum, quia fumus eius est temperate albus, & album huiusmodi mixtum cum rubeo reprimit rubedinem, sitq, citrinatio, & ita fit auricalcum. Itaq; arsenicum, & tuchia proprietatem habent imprimendi se in ære, sed non est par vtriusq; affectus. Nam arsenici (quod citrinum) fumus est albissimus, & albificat plusquam in eo sit de tinctura, excedens omnem albedinem in albificando. Ideoque totam æris rubedinem ad se trahit, & ipsum in album conuertit, vt dicit, Constantinus in libro graduum, vbi agit de arsenico i. auripigmento. Fumus autem tuchiæ non tantum habet de albedine, sed multo minus, & ideo non aufert æris rubedinem, sed reprimit vt dictum est.

LIBER XII

De Arte Medicinæ. *Cap.* I.



ISidorvs.4.lib. etymologiarum. Igitur medicina est, quæ corporis vel tuetur, vel restaurat salutem, cuius materia versatur in morbis & vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum quæ ars eorum exhibet, qui propriè medici nominantur, sed etiam cibus, & potus regimen & tegumen. Defensio denique omnis atque munitio qua nostrum corpus aduersus externos ictus, casusque seruatur. Huic a modo nomen impositum æstimatur. i. a temperamento, vt nō multum sed paulatim adhibeatur. Omnis enim immoderatio nō salutem, sed periculum affert, mediocritate vero natura gaudet, Huius artis inuctor apud Græcos, vt fertur. Appollo fuit, quam filius eius Esculapius laude, vel ope ampliauit. Richardus in lib. exceptionum. Medicina continet occasiones, & operationes. Occasiones sunt sex. s. aer circundans nos, cibus & potus, somnus, & vigiliæ, motus, & quies, inanitio, & repletio, & accidentia animæ. Operationes sunt intus, & foris. Intus vt ea quæ intro per nares, per os, per anum mittūtur ad excitandas sternutationes, vomitationes, purgationes. Foris vt emplastra incisio, vstio. Constant. in Panteg. 1. parte. Practica medicinæ diuiditur in duo, scilicet in custodiam sanitatis, & curationem ægritudinis. Custodia sanitatis in tria. s. In custodiam sanitatis corporum, in sanitate instabilium, & in custodia ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragilium, vt infantium, senum, & ægritudinem exeuntium Curatio ægritudinis dupliciter fit, aut cum pótione & dieta, aut cum cirurgia. Cirurgia iterum dupliciter scilicet aut in carne incidenda, findenda, suenda, vel cauterizanda, aut in ossium fractura, & hoc ad locum proprium si exierint reducendo.

De Institutione Medici. *Cap.* II.

QVi medicinæ vult habitum obtinere, circa sanitatem infirmi recuperandam laboret, nec propter pecuniæ spē hoc faciat, nec personas accipiat, potionem nociuam. nec ipse doceat, nec docentibus acquiescat, neque qualiter abortiuus fiat, infirmitatis sibi creditæ solus conscius sit. Aliquando enim infirmus medico patefacit, quod etiam parentibus confiteri erubescit. Luxuriam autem, & delectationes seculi fugiat, ebrietatem caueat. Hæc enim mentem disturbant, & corporis vitia confortant, nec quoslibet visitare dedignetur infirmos, vt semper in experimentis sit valentior. Assiduitatem amet studii, sitque pius, & humilis, mansuetus, amabilis, diuinitus expetens adiuuari. Innocen.3. in concil. generali. Et habetur extra, v. de pœn. & remis. Cum infirmitas corporalis nonnunquam ex peccato proueniat, dicente domino languido quem sanauerat: Vade & amplius noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat &c. Præcipimus medicis corporum, vt cum eos ad infirmos vocari contigerit, ipsos ante omnia moneant, & inducant, vt medicos aduocent animarum, vt postquam fuerit infirmo de spirituali salute prouisum, ad corporis medicinæ remedium salubrius procedatur, cum causa cessante cesset effectus. Hoc quidem inter alia huic causam dedit edicto, quòd quidam cum eis a medicis suadetur, vt de animarum salute disponant, in desperationis articulum incidunt, vnde facilius mortis periculum incurrunt. Si quis autem medicorum huius nostræ constitutionis, postquam per prælatos locorum fuerit publicata, transgressor extiterit, ab ingressu ecclesiæ arceatur, donec pro transgressione huiusmodi satisfacerit competenter. Cæterum cum anima sit multum preciosior corpore, sub interminatione anathematis prohibemus, ne quis medicorum pro corporali salute aliquid ægroto suadeat, quod in periculum animæ conuertatur.

De Dilatione mortis, & custodia sanitatis per opera medici. *Cap.* III.

HAli. in practica sermone. 1. Animalium quidem & hominum corpora iugiter alterantur, nec in vna permanent qualitate, quia natura eorum ad corruptionem tēdit. Et hoc ipsa corruptio accidit eis, aut ex necessitate, aut præter necessitatem. Necessaria corruptio, aut ab intus accidit, aut ab extra. Ab intus quidem, aut causa naturalis siccitatis, quæ communis est animalibus & plantis, per hanc. n. & plantæ cōtendunt ad marcedinem, & ariditatem, & animalia ad finem ac mortem: aut dissolutione substantiæ quotidiana ex naturalis caloris causa, donec ad corruptionē, & finem vrgeat eam: aut superfluitatibus quæ ex cibis, & potibus fiunt. Ab extra vero accidit aeris causa nos circundantis. Corruptio. vero non necessaria fit a rebus corrumpentibus, quæ obuiant extra, sicut ea quæ calefaciunt, aut infrigidant, aut desiccant, aut humificāt, sicut & collisio lapidis, incisio ensis, pungi, mor deriquea venenatis. Cum itaque corpora mutationi sint indissoluta, necessario indigent regimine mutationi illi cōgruo, quod eorum corruptionem prohibeat, eaq; in qualitate suæ sanitatis vsque ad horam finis, & naturalis defectionis conseruat. Hunc. n. defectum arcere est impossibile, quoniam ab ipsa corporum natura mouetur ipsius causa. Itaque si fiat ab ipsa natura corruptio, arceri non valet. At si medicus circa ea vratur regimine quo oportet, cauendo. s. causas nocentes, & corrumpentes non necessarias, fient abinde causæ necessariæ bene compositæ, nec accelerabit ad ea corruptio, vsque ad finem naturalem. Hoc autem regimen est custodia sanitatis in sanis & eius restitutio in ægrotis. Vnde dicit. G. quòd adeptio sanitatis est propositum medicinæ, & finis eius est ei cauere. Est autem sanitas temparantia corporum, quæ quidem autem in vltimo est, ita vt omnes actiones naturales perfectę sint, in id ad quod possibile est, nec dico temperantiam in vltimo, quæ omnino veraciterque sit in extremitate, cum eam non sit inuenire. Sed quæ propria est hominis, aut est deficiens ad ea quæ in vltimo est, ita tamen vt hic defectus actionibus non noceat, nec officia imputet. Itaque corpora temperata in vltimo, sunt quidem vno modo. Deficientia vero ab ista temperantia multa sunt, & varia, secundum maius & minus ab illa exeuntia. Quare & via, quæ ad sanitatis custodiam ducit, varia existit.

De Regimine sanitatis. *Cap.* IIII.

CVstodia sanitatis in tria diuiditur, s. custodiam sanitatis in sanis, id est custodiam sanitatis corporum debilium quæ sustentamento indigent, & custodiam sanitatis eorum, quæ iam ad ægritudines prona sunt, hisque cauendū est ne in eas incidant. Custodia corporum sanorum bifariam subdiuiditur. Est enim communis, vel propria. Commune regimen est id, quod est corporum secundum communes causas quibus participant sanitas & infirmitas. Propria vero biparti ta est,

ta est, vna est corporum, quæ sunt temperatæ complexionis, & æqualis perfectæq; cōpositionis. Altera vero corporum extra temperantiam positorum, in complexione, vel compositione, sic tamen quòd nocumentum actionum eorum non sentitur. A regimine communi incipiendum nobis est. Communes itaque causæ sanitati, & ægritudini participatæ, sunt res non naturales corpus mutantes, quorum vsum sanitati congruum esse oporteret. Hæ vero sunt aer circundans nos, exercitium, fricatio, balneum, cibus, & potus, somnus, & vigiliæ, mūdatio corporis, accidentia animæ, speculatio quoque consuetudinū in his causis. Isid. vbi supra. Sanitas est integritas corporis, & temperantia naturæ ex calido & humido, quod est sanguis: vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Ex quatuor humoribus reguntur sani, & ex ipsis lædūtur infirmi, dum.n. amplius extra cursum naturæ creuerint ægritudines faciunt. Razi in Almansore.4. parte. Sanitatem conseruare est in motu, & quiete, in cibo, & potu, nec non & in superfluitatū expulsionibus, mensuram obseruare: Domos, & loca cætera in quibus manere debemus temperare, malis etiam accidentibus antequam augmentum capiant obuiare, animales quoque cogitationes refrenare, & cōsuetudines seruare. Actor. De his fere omnibus iam dictum est superius, & etiam in sequenti li. plenius dicetur, cum de theorica medicinæ tractabitur. Horū etenim consideratio pertinet ad theoricam. Regimen autem ad practicam, sed de vtrisque similiter in præfato sequenti libro tractatum aggregare volumus.

De Regimine corporis in Vere. Cap. V.

HAli. vbi supra. Oportet autem sanitatis regimen secundū anni tempora considerare. In genere igitur, temperatorū quidem corporū regimen oportet esse per victū temperatum, cæteraque regimina temperata. Intemperatorū autem ex contrariis in cibis ac potibus, & huiusmodi cæteris. Corporibus frigidis oportunum est hoc tempus. Calidis aūt vtendū est restringentibus, ac refrigerātibus, & requie, ac paucitate laboris. Et si quis flebotomia, vel farmacia purgari vult, ad cus. sa. hoc tempore faciat, dum est tēporatum, virtusq; corporis fortior ad perferendū, Oportet.n. fieri purgationē humorum qui hiemis frigore congregati sunt, & spissati, antequam æstatis calore liquescant, & ad aliquod membrorum principaliū defluant vt dicit. G. indeq; generatur ægritudo. Idem quoque dicit, ꝙ vere sanguis multiplicatur, & tanquam ebulitionem patitur, vt non facile sit venis illum continere, sed ad alia membra repellitur, fiuntque passiones plurimæ, Humores quoque cæteri hyeme spissati simile quid patiuntur, hoc aūt tempus oportunū est omnibus ætatibus, maximeque grandioribus, & his quorum complexio frigida est, & sicca. Regimen quoque corporum esse huiusmodi oportet, quandocūque aer temperatus est. Razi in Almansore.4. parte. In vere quidem oportet, vt sanguinis minutione ventrisque solutione præueniendo succurratur, antequā calor irritetur. In ipso quoque minus bibendum est vinum, & caro comedēda, omnia quoque dulcia minus sumēda. Et hoc quàm maxime obseruare debent, quibus ægritudines, ex repletionibus accidere solent. Subtilibus autem, & infrigidantibus in eo sicut in æstate nutriantur.

De Regimine corporis in æstate. Cap. VI.

IN æstate vero motus laborque minuatur, & a sole caueatur, & nutrienta calida, crossaq; relinquantur. Res aūt acetosæ comedantur, nec vēter semel cibo repleatur, sed pluribus vicibus diuisim cibus sumatur. Aqua vero frigida bibenda est, & in ablutione vtenda. Vinū quoq; ita limphetur, vt quasi aqua sentiatur. A dulcibus aūt, & vnctuosis, & acutis, & salsis est abstineadū. Acetosis aūt (vt dictum est) & insipidis, ad conseruādam temperiem est vtendū, & mane de syropo acetoso, & rob de fructibus acetosis est bibendum. Hali. vbi supra. In ęstate qm̄ aer calidus est & siccus, oportet temperatorū corporum inclinari regimē, a temperatis ad frigida & humida. Aeris quoque refrigerationem moliri. In locis habitare proximis aquarum suauiū decursui, vestibus lineis, ac leuibus indui. Et qm̄ hoc tempore calor naturalis ad exteriora corporis educitur, intusque minuitur, oportet victum esse mediocrem, subtilem, citoque digestibilem. Sic.n. ait Hipocras. Difficilius ferūt corpora victū in ęstate, facilius aūt in hyeme. Quapropter æquū est paucum esse cibum, & subtilem, ac facile digestibilem, vt sunt lapidosi pisciculi, gallinarum pulli, caro edulina, cū aceto, vel vuarum succo parati. Cucumeres, & cytruli, cucurbita, portulaca, vua quoque non multum dulcis, & pruna, & pomorum mala granata, & similia. Caueatur aūt victus calidus & pungens, & spernatur vinū, nisi quod est album & tenue, alioquin aqua multa frigida misceatur. Hoc tempus valde nociuū est calidis & siccis, itaque parum faciant, & coitum in hoc tēpore quo maior dissolutio naturalis caloris a corporibus, caueatur. Somnus aūt multiplicetur, & medicamina valde solubilia, & acuta caueantur. Quod si oportet accipere, aqua violę & fructuum & cassię fistulæ, & mirobolis, & syropo rosa. ac similibus vtatur. vomitus autem vsus, hoc tempore est oportunus. Cōgruum est autem hoc tēpus flegmaticis, & senibus.

De Regimine corporis in Autumno. Cap. VII.

AVtumnus porro, quia frigidus & siccus est, in eo temperatorum corporum inclinare regimen ad calidum, & humidum oportet. Animæ quoque accidentia vitari, qm̄ omnia mala sunt præter gaudium & lætitiam: hoc. n. tempus coleræ nigræ causa est, & aer malus, morbusque pessimus, ex nimietate siccitatis, & varietatis aeris. Vn̄ dicit Hypocrates. Morbi qui fiunt in autumno sunt acutiores, & plerunque interficientes. Nam aer in eo variationis est maximæ, vnoque & eodē die variatur sæpe. Pręter hoc etiam in multis corporum humores æstate aduruntur. Cūque venerit autumnus eius frigore stringuntur, & interiora corporis reducuntur, quare accidunt ægritudines pessimæ, vnde necesse est huiusmodi regimini inherere, & cauere ab eo quod varium est, vsque ad tempus pluuiarum, tunc. n. humectatur aere & defluit eius variatio, Oportet ēt hoc tempore potionū solubiliū aliquam assuefacere, cauendo. s. futuræ hyemis frigus a constrictione superfluitatū, earumque ne soluātur prohibitione Hoc tempus congruū est pueris, & adolescentibus. Razi vbi supra. In autumno fructuū commestio, quantum possibile est, munienda est, cauendū que a sole meridie. In nocte aūt, & in mane a frigore. Cauendum est ēt a potu aquæ frigidæ, & a labore similiter, & solicitudine, Aqua quoque frigida non lauentur, ex qua corpus hoc ripiletur, & eadē hora febris efficiatur. Aqua vero tepida se lauent, & obseruent ne post cibi repletionē dormiant, caueant præterea ne famem, vel sitim patiantur, aut vna hora vino, vel aqua repleantur. Vinū aūt sic temperatum bibant, vt aīam delectari faciat. Stomacho tamen nec tensionem, neque grauedinem afferat. In ipso quoque sicut in æstate corpus secundū plura custodiri iugiter, ac regi debet, vsque ad pluuiarū aduētum, & postquam aduenerint a multo malo nocumento reddent securū, Autumni vero intentio debet esse in humorū repressione ac temperamento magis, q̄ in eorum euacuatione, ventris, atque minutione. Quod si in eo contingat ægritudo aliqua, cito subueniendū est medicina, qm̄ huius temporis ęgritudines pessimę sunt. Ad vltimū vero tota intentio sit in corporis humectatione, magis. n. necessariū est in hoc tempore, q̄ in æstate; quia pro malitia suæ cōplexionis nō patitur errorē regiminis nec largis permittit nutrientibus vti, nec dietam despicere.

De regimine corporis in Hyeme. Cap. VIII.

HYems aūt regiminis errorē, & nutrientiū largitatē tolerat, & corporū sanitatem conseruat, nec ægritudo incurritur in ea, nisi magni erroris causa. In hac caueri debet a multa ventris solutione, & si quando febres in ea commonentur, cito cum medicina subueniatur, & proprie cum euacuatione, quia febres hæ plerunque accidunt ex repletione. Sed ille qui hoc tempore bonorum nutrimentorum multitudinem cum vino in stomacho recipit: cum munitione sibi subuenire debebit, qui vero nutrimentis crossis & malis vtitur, ventris solutione sibi succurratur. Porro qui frigidæ complexionis est calidis nutriri potest, vt sunt cæpæ, & allia, piper, & similia. Quod si iuuenis calidæque complexionis fuerit, conueniētius ab eis abstinebit. Razi vbi supra. Hyeme, quia frigida est, & humida, temperatorum corporum oportet inclinari regimen. Itē calidis & siccis, pluribus vestibus est vtendum, & ad ignem lignorum non mali odoris calefaciendum. Cūque multiplicantur pluuiæ sit habitaculum in eminentibus locis, ad quæ pertieniat sol. Exercitio quoque & fricationibus, hoc tempore plusquam cæteris vtendum est, his maxime quorum corpora sunt humida. Dieta vero sit crossior temperata, quia calor naturalis hoc tempore confortatur. Nam intra corpus conuertitur, ideoque digestio melior efficitur. Vnde dicit Hipocras. Ventres hyeme, & vere calidiores natura sunt, & somni longissimi, & alias facilius corpora cibos ferunt hyeme, dehinc vero difficilius æstate, post quod in autumno. Oportet ergo dietam esse plurimā & crossiorē, vt est caro bouina,

vel

vel caprina, carnesque salsæ, pulli columbarum, iam volantes & passeres, & similia. Caueatur autem caro generans flegma, sicut agni cero, lac, pisces, & similia. vinum autem fortioris caloris sit, vt frigore resistat. Sed quantitate non multum, quia corpus humectat, cum tempus humidum sit, & quia parũ nutrit, cum corpus hoc tempore plurimo indigeat nutrimento, Vtendum est autem subrufsi coloris, & mero parumque temperato, Hoc tempus iuuenibus, & calidis, ac siccis est oportunũ. Senibus autem ac frigidis, & humidis nociuum.

De Purgatione corporis ad custodiam sanitatis, Cap. IX.

COlliguntur autem in corpore crapula quædã, & superfluitas ex cibis, & potibus, qua non indiget natura. Et partem quidem huius expellere præualet, partem vero non, & ob hoc in corpore remanet, eique nocet vnde medici natum auxilio purgantium indiget. Cibus. n. in stomachum ueniens, cum in eo digestus fuerit, ipsumque intestina expleuerit, succositas eius ad epar tendit, eiusque purgamentum remanet, quo natura non indiget. Ipsum ergo per egestionem à corpore repellit, & educit, Succositatem autem quæ ibat ad epar cum digesserit, & in sanguinem formauerit, ibi quoque superfluitatem separat, & in vasa sua mittit. Et id quidem quo penitus non indiget, vt vrinam a corpore depellit, quod si forte quamuis causa non possit, nocet & morbos adducit. Sicq; cum ad membra sanguinis ierit, quod quidem naturæ suæ cõueniens est, ac simile, suscipit, & in suam naturam trãsformat. Quod autem non confert subtiliat & soluit, quod si non valeat in illo membro remanet. & in locis vacuis, cumque putrefactum fuerit febres generat. Si autem in aliquod membrorum defluat, apostema secundum naturam suam facit. Oportet ergo medicum, cum in corpore superfluitatem aliquam esse cognouerit, illam inanire, & a corpore educere, quod a morbis & passionibus exinde fiduciam præstet. Const. in practica. Oportet superfluitatem corporis expelli frequenter cum inquisitis naturalibus purgationibus corporis, egestione videlicet, & vrina, sudore, menstruis, emunctione, screatu, Humoribus ergo in corpore, vel in quibusdam membris coadunatis, sicut pectore, renibus, vesica, vel stomacho, subueniendum est cum propria purgatione. Nam egestione minuta, vel ad exeũdum indurata, penitus inuestigãdum est, an sit de cibi, vel potus paucitate, tunc necesse est vt cibus augmentetur. Quod si sicco accidat de cibo, danda sunt humida. Si vero propter stiptica, ponticaq; cibaria, danda sunt pinguium carniũ iura. Si vero de inordinatione dietæ sit, conuertendi sunt ad rectum ordinem & consuetudinem. Si autem propter malam stomachi sit, & intestinorum complexionẽ, videndum est, vt si sit calida vel sicca, dentur frigida, & humida, sicut ptisana, manna, pruna, mora, & similia. Si propter frigidam & siccam, demus calida & humida, si propter crossos & viscosos fuerit humores ius veteris gallinæ, cum semine croci hortensis, polipodio, & similibus accipiant conditũ. Oportet & eos qui desiderium assellandi, vel mingendi habuerint, nec diu ea retinere, ne incidant illi dolorem, & inflationem, vertiginem, & stranguriam; ne vesica etiam vulneretur, sudor propter poros ex frigiditate clausos prouocetur, cum fricationibus, exercitiis, balneoque, Sputo constricto, detur gargarismus cum aqua calida, & melle, mastice, & thure, hæc. n. cerebrum de flegmate, & instrumẽtum auditus visusque mundificant & gulam. Si emunctio sit constricta, & in cerebro sit humida natura, sternutatio prouocetur. Nares super fumum aquæ bulientis in qua cocta sunt camomilla, & mellilotum, & similia, teneatur: hæc enim cerebrum mundificant, & crossos humores, futurosque morbos destruunt, vt apoplexiam, paralisim, & similia.

De Solutione ventris. Cap. X.

RAzi vbi supra. Solutione quoque ventris vti, prout oportet summa est medicina, ad conseruationem quoque sanitatis valde proficua, per huiusmodi enim operationes nutrientium, vel ex dietæ negligentia, vel ex corporis intemperantia generari solet, Vt igitur corpus semper mundum existat, medicina ventris solutiua quisque vtatur, quæ humorem sibi nocere solitum, vel qui ex corporis sui dispositione, aut erroris sui regiminis causa, plurimum in eo generari solet, consueuit expellere. Sibi vero cauere a medicina, quę humorem prædicto contrarium solet educere. Ventris quidem solutione plus indiget, qui corpus magnum & pingue habet, & qui gulosus est, & qui multos cibos, & fructus comedit parumque mouetur & exercitatur. Econtra vero abstinere ab ea debet, qui ventrem leuiter solubilem habet, & cuius venter solutionem frequenter incurrit, & cui disinteria cito accidit, & quàm maxime si fortis extiterit. Huiusmodi quoque medicinam frequenter sumere corpus debilitat, ethicam, & ptisim adducit, pręcipueque si corpus accipientis siccum fuerit. Obseruãdum est autem summopere, ne quis eam sumat, nisi prius ventrem cum iuribus vnctuosis mollificauerit, ibique corpus aqua multa tepida insuderit, & in ipsa sederit, ac sirupum acetosum biberit. Cauendum est etiam ne medicinas vehementer solutiuas, in diebus calidissimis, aut frigidissimis sumat. A somno vero postquam sol ui cepeiit, omnino est abstinendum, nec aliquo cibo, donec medicinę saporem eructando senserit, est vtendum, sed neque restringenda est, neque minuenda est solutio, donec eius expleatur operatio. Quod si purgandus, vt decet solutus fuerit, mediocriter reficiendus erit. Quod si contingat eum solui superflue, cibaria cum sumat, aut cum malorum granatorum acetosorum, vel vuæ acerbæ succo facta, debet comedere, sed multo tempore ante cibum puluerem de seminibus factum in potu sumere. Et si quidem ex haustu medicinæ corpus alicuius fortiter calefactum fuerit, vel medicinam coleræ purgatiuam acceperit necesse est, vt eius potus sit iuleb, nisi vehementer solutus sit, & tunc succum pomorum, vsque ad spissitudinem decoctum, vel citoniorum, & malorum granatorum bibere debebit, & abstinere a iuleb & syrupo ace. & hidromelle, si vero corpus ex medicina non calefcat, nec aliud de corgore nisi flegma, vel colerã nig. educat, aqua vino temperata in potu sumenda est, & si fuerit impossibilis cum melle temperanda est. Quod si contingat medicinam plus operari quàm debeat, qui illam accepit in balneo ponatur, & si hoc modo strictus non fuerit, puluere facto de malogranatis vtatur.

De Vomitu. Cap. XI.

VOmitus autem si temperate vt debet fiat, stomachũ purgat, & digestiuam adiuuat, corpusque renouat & mũdat. Caput etiam & sensum alleuiat, & visum acuit. Qui tamen si multus fuerit, corpus desiccabit, epatique, & pectori, nec non & oculis, ac pulmoni nocebit. Venas etiam quandoque scindit ac rumpit, ex quo emoptoica passio accidit. Itaq; qui longum collum, & epiglotum foris prominentem, pectusque strictum, & carne nudum habent, a vomitu omnino abstinere debent. In cuius autem stomacho multum flegmatis adunatur, sanitas vomitu conseruatur: Vomitu quidẽ semel in mẽse, vel bis vtendum est. Quod & post cibi saturitatẽ fieri oportet, vomere nanque sine repletione stomachi durum est, & absque magno labore studioque fieri non potest. Præterea vomitus frequenter fieri non debet, quia stomachum corrumpit, eiusque virtutem destruit. Cum autem vomere quis voluerit, duos panniculos in rotunditate prius circumuoluat, ac super oculos ponat, nec inde donec expletus sit vomitus auferat. Completo vomitu aqua rosata facies abluenda est, & os hidromelle, vel syrupo acetoso colluendum est. Constantinus in practica. Plenitudinem in toto corpore habentes vomitu vtantur nimis enim valet. Multum enim conueniens est freneticis, & opilationẽ viscerum habentibus præter nimium. Purgat quoque humores in vasis, & in interioribus corporis existentes, sciam, podagram, & simile generantes. Quibus mediocria, corpora sunt, aut copia diuersorum humorum, post cibum vomitum accipiant, & demus varios & commixtos cibos, quorum quidam mundificent, quidam mordeãt, alii subtilient, alii quoque vomitum prouocent, & vina bibãt diuersa, quæ sint acuta, & vetera, & dulcia, & recentia. Bonum est accipi vomitum semel, aut bis in mense, maxime æstate, stomachum enim & totum corpus mundat, sed melius est si in duobus iunctis diebus detur, vt in secundo exeat quod in primo remansit. Vomitus enim in primis a remotis venis ad stomachum, paulatim humores attrahit, vnde nequiunt funditus per vomitum egredi, nisi ante sint ex toto illic adunati. In secundo autem die quia fere omnes sunt ibi collectiones necesse est vt vomitu iterum excludantur. Rursus vomitus non conuenit macilentis qui ptisi apparati, neque qui in pectore patiuntur, faucibus, aut oculis, neque dandus est inconsuetis, neque angustiosis, & qui duri sunt ad vomendum, eis enim est contrarius.

De

De Minutione Cap. XII.

RAzi in vij. parte. Minutio quoque in conseruatione sanitatis,& cura ęgritudinis maxima operationis medicinæ pars existit, si vt oportet fiat. Et corpora quidem quæ plus minutionem pati possunt,sunt illa,quæ venas manifestas,& amplas habent,& quæ pilosa sunt, & bruna,ex colore rubeo & fusco mixtis colorata. Corpora quoque iuuenum,& adolescentium, & senum nō decrepitorum. Pueri quoque minuendi non sunt,nisi necessitate maxima imminēte,neque hi quorum stomachus, & epar, in frigiditate distemperata sunt. Cauendum est etiam quantum possibile est, ne fiat minutio in tempore calidissimo,vel frigidissimo. Sanguinis autem mensura,qui extrahendus est,oportet vt sit secundum vsum,& secundum dispositionem eius,cuius causa minutio exercetur,& secundum virtutem. Obseruandum est autem ne fastiditus,vel ebrius minuatur, donec ista omnino remoueātur, nisi forsan ex minutionis retardatione magnus timor immineat,sicut cum attractio aeris angustissima est, aut cordis tremor fortis,ac spissus,qui cum faciei & oculorum rubedine accidit,vel apoplexia,in qua facies rubescit, aut nigrescit,vel squinantia,vel sanguinis fluxus vehemens,ac repentinus.Cum enim adsunt talia,minutio qualibet hora diei,vel noctis est facienda. Cum autem multa huiusmodi necessitas incumbit,bonum est eam fieri post duas,vel tres horas diei,cū iam digestiua suam operationem expleuerit, & secum superfluitas expulsa fuerit.Veruntamen si cui sincopis in minutione consueuit accidere,oportet vt ante flebotomiam modicū panis comedant,in succo granati muzi infusi,aut in vuæ acerbæ succo,vel in eorum similibus madefactum.Id quoque monendum est,nequis vllatenus minuatur,post collicam passionem,aut vomitū,aut ventris fluxū,aut post multū coitū, vel post laborē,aut post vigilias,& postremo post oīa quę corpus dissoluunt,aut fortiter calefaciūt.Idē in iiij.parte.Ex frequēti qdē abstractione sanguinis,euenire sępissime solent malignitas complexionis.& hidropisis,ac festina senectus,appetitiuę destructio,pulsusque paruitas,stomachi,& epatis,& cordis debilitas,ac tremor,& paralisis,necnon ēt apoplexia,& postremo virtutum omnium naturalium imbecillitas.Ex negligentia vero minutionis,cum ea quis indiget, accidunt sinochus & paralisis,& peripleumonia,& variolæ,& morbili,& passio emoptoica, & mors subitanea,pestilentia quoque, & apoplexia sanguinea. Itaque minutio si fiat vt oportet, magna medicina est in sanitate conseruanda, valde proficiens, & ad curationem ægritudinum conueniens.

De Regimine minuti. Cap. XIII.

IDem in vij.parte.Post minutionem vero cauendum est, ne locus stricte ligetur. Hoc enim apostema consueuit afferre, nec multus pannus superponatur, nec aliquid eorum quibus redolendi causa quidam se perungere consueuerunt,eidem loco adiungat. Locus quoque si calefactus fuerit aqua rosata infrigidetur, vel aqua dulci frigidissima irroretur. Minutus vero nullo modo balneum ingrediatur, præcipue si locus fuerit calefactus,donec vulnus consolidetur, & calor ipsius flegmonque sedentur.Vinum quoque qui taliter se habuerit,nullatenus bibere p̄sumat, nec mēbrū,in quo minutus est moueat,nec opus aliquod eo perficiat.Minutus p̄terea nec in die minutionis nec in die scda multo cibo repleatur, sed moderans se cibo leui,colerā rubeā reprimente, & extinguente nutriatur, sicut est suchabegi fortis acetositatis,nisi forsan asperitatem patiatur in pectore,quæ hoc prohibeat, & tunc zimbrabegi ex agni carne factum, & oua mollia comedat. Quid siquis in die minutionis vsque ad ebrietatem bibat,brachium eius duabus ligaturis cingatur, & insuper vigiles qui custodiant ipsum adhibeantur, plerunque enim sanguis taliū adeo decurrit,vt quidam moriantur, & quidam morti proximi efficiantur. Cum igitur hoc acciderit, & sanguinis vndecunque multitudo fluxerit,donec virtutis sequatur debilitas,aqua carnis,& vinum subtile,forte, ac bene redolens infirmo subito tribuatur, res quoque bene redolentes ei adhibeantur.

De obseruantia quoque consuetudinis. Cap. XIIII.

IDem in iiij.parte.Consuetudines oportet obseruare,& secundū earū regulam incedere, nisi pessimę sint, & tunc paulatim & ordinabiliter ab eis recedendum est. Quapropter quisque cauere debet, ne vniuscuiuslibet rei sibi consuetudinem faciat, quam eum obseruare oporteat, & ex cuius constrictione nocumentum sustineat. Nam siquis uno cibo uel potu semper vtatur, vel semper abstineat aut dormire,uel mouere,vel coire, vel ægerere consuescat,& ex horū aliquo grauiter constringatur, maximum ex eius abstinentia nocumentū patietur.Ideoq; corpus suū sic quisq; disponat, ut caloris,ac frigoris patiens esse ualeat,& ad motiones,ac nutriētia sibi necessaria aptum reddatur. Somnique & vigiliarū horas,& mãsiones,ac domos, sine lęsione mutare possit, fortassis enim hoc agere necessitate cogetur. Const.in practica. Oportet ēt magnū ingeniū poni ad custodiendā sanitatem,cum cōsuetudine,quia consuetudo inueterata fit quasi naturalis. Vnde Hypocras. Consuetudo inquit secunda est a natura, sed humana consuetudo in multis rebus est diuerso modo, sicut in aeris percussione, exercitijs, balneis, cibis, & potibus, vigilijs, coitu, inanitione, & cæteris. Quicquid vero horum diu fuerit assuefactu,erit quasi naturale, proinde difficillime mutatur.

De Seruanda consuetudine in dietis, & purgationibus. Cap. XV.

TEmpus dietę multiplex est. Sunt.n.quidam soliti mane comedere,alij meridie,& nonnulli vespere: Quorū quicūque suam mutat consuetudinem,vt vel post uel prius comedat,fit ei contrarium.Si.n.prius mãducaue rit,cibus stomachū pręgrauat,& totum corpus.Si vero postea.i.vespere, neq. sua fuerit consuetudo,incidit in angustiam, inflationem,rugitum, oxiremiam,& nonnūquam solutionem.Si vero tardauerint ꝓpriumque tempus transierint,patiuntur defectionem, idest pūctionem in ore stomachi, amaritudinem in ore. Qui autem suum tardauerit prandium,ne cęnent,nisi subtilem cibum, qa stomachi eorum sunt defecti, propter coleram,quæ ad eos defluit. Ideoque paucum, & humidum cibum sumant sicut laganę,& ius gallinę,aliaque iura,& oua mollia, modicum puri vini potent,ut stomachus conforteur. Qui autem in die semel soliti sunt comedere,si bis aliquando mãducauerint, dormiãt, vt calore interius coadunato superfluus digeratur cibus,multū & suauiter ambulēt, modicū vini aliquantulum commixti bibant.In alio die minusq̄ soliti sunt manducent.Melior est ēt cęna quã prandium, quia post cænam quiescunt & dormiunt, calorq; naturalis intrinsecus coadunatur,& cibum digerit.Cæna tamen unum habet vitium, cum fumo.n.cibi debilibus nocet oculis, & capiti. Consuetudo purgandi corpus diuersa est, sunt.n.quidam sæpe multa quantitate purgationis vtentes,cū flebotomia,& scalpellis, qui si tempus solitæ purgationis transierint grauitatem corporis cito patiuntur,& febrem.Quod si morbum sanguini pertinentem patiantur, medicus certissime debet sanguinem minuere, proculdubio secundum posse naturę.Similiter quibus sanguis solitē de naribus, uel emorroidis fluxerit,necessitas expedit ut sanguis minuatur. Sunt & alij in vnoquoq; anno sanguinē minuentes, alij vero nunquã. Quod si ꝑ aliquam necessitatem flebothomati fuerint,cito debilitãtur.Ideoq; si infirmentur,necesse est sanguinem minui,sed modicum currere sinãt,quia flebothomia complexionem corrumpit.Epaticum generat,hidropisim cardiacã,stomachi defectionem,paralisim,epylentiam, & similia, maxime senioribus, & frigidam naturam habentibus.Porro non oportet flebothomiã negligi,nec negligentia fiat consueta,quia pessimas generat fębres sanguinolētas,sicut sinocham,pleure quoque, flegmones, squinantiam,sanguinis fluxum,maxime iuuenibus, & calidis, & humidis natura. Oportet ergo non negligi flebothomiam, ut alleuientur venę, & arterię pręcipue in vere, ut securi sint a uenturis morbis. Similiter quibus fuerit consuetudo sanguinem per emoroidas fluendi, & strictus est, malas generat infirmitates.

De Proprio regimine corporum temperatorum. Cap. XVI.

HAli.vbi supra. Hæc de communi regimine corporū ad sanitatis custodiam dicta sunt.Regimen autem propriū corporum est,secundum uniuscuiusq; naturalē complexionem.Igitur a regimine temperatorū corporum incipiendū est. Horum sanitatis custodia est, earum rerum, quæ habitudini illorum conueniunt contemperantia, scilicet aeris, exercitij, balnei, cibi, somni, mundationesque corporis, ut sit horum usus, iuxta quod opus est, in quantitate,

titate,& qualitate,& ordine,& tpe. Oportet ergo, vt sit aer tẽperatus in calore,& frigore,qualis est in vere,sitque clarus,ac subtilis haustu,& respiratione delectabilis. Et siquidem calidus est, temperetur refrigerando,& loca frigida inhabitando si vero calidus econtratio. Exercitium autem firmior est colũna custodię sanitatis,cum & eorum quæ superflua sunt dissolutiuũ,& digestionē adiuuat, sed fiat post ciborum hesternorũ perfectam in stomacho,& epate, venisque digestione, qñ eã apparet in vrina coloratio parua, corpusque minutũ est ab gestione,& vrina,ac mediocriter fricatũ, per omnia mẽbra, iã dehinc vtatur exercitio, tpato,vt a membris crapula soluatur,& calor naturalis cõfortetur,& ne fatiget aliqua mẽbra sine alijs,sed tale sit exercitium ꝙ cõmoueat oĩa mẽbra, & hoc fiat,donec corpus aliquantulũ intumescat,& nõ obtũdat,neq; pinguescat,deinde vero quiescat. Post hoc aũt vtatur fricatione suaui,& tpata,aut euacuentur crapulæ,q̃ ab exercitio supersunt inter carnẽ,& cutẽ. Deinde in aqua tpata balneetur, vt corpus a puluere vel sudore lauetur,nec hoc diu fiat,ne forte calefiat. Egressus aũt quiescat antequam comedat,ne calor assumptus a balneo,cibũ in stomacho plus iusto calefaciat,& ab eo vapor malus ad caput ascendat. Cibi vero sumendi sunt in calido,& frigido,subtili,& crosso tpati,vt est panis ex farina munda,bonæ fermentationis,ac perfectæ decoctionis. Carnes ouiũ,& hędorũ,vitulorũ,gallinarũ,& hmõi. Quod si non intercidant tpati,calidi & frigidi humidique, & sicci conficiatur,vt eorum cõplexio temperetur. Oĩs quoque cibus quo delectatur aliquis cõferentior,ac nutribilior est ei, maximeque tpatę cõplexionis homini,qñ ex maiori parte inclinatur, ad ea,quæ sunt vtiliora sibi. Vinum aũt bibat coloris subrufi,vel rosei,odoris iocundi cũ mensura,& tẽperatione ęquali. Somno aũt vtatur cũ ad eum natura impellit, & finiat, cũ satiatus eo fuerit. A multo coitu se custodiat. Omnia quoque accidẽtia caueat præter gaudium,& letitiam, quę huic complexioni consonant,confortantes calorem naturalem. Oportet tñ cũ diuturno gaudio,quandoque miscere discretionem.

De Regimine corporum extra temperantiam positorum. Cap. XVII.

CORpora vero extra temperantiã sunt illa,quæ a statu sanitatis in latus diuertunt,horũ alia sunt extra temperãtiã naturaliter, alia vero pp causas non naturales,& hæc prona iã ad infirmitates cõsistunt. Extra tpantiã natura q̃dã sunt in cõplexione quædã in figura. Quædã vero extra tpantiã in complexione sunt,aut in eis est complexio mala, secundum vnũ modũ in oĩbus membris,aut varia in diuersis. Horum autem corporũ custodia sanitatis fit tribus modis,vna est custodia cõplexionis in suo statu, per ea q̃ sibi sunt similia,& hoc qñ multum distat a tpantia. Secunda est traductio complexionis ad temperantiam ex rebus cõtrarijs, has quidem duas facere possunt,quæ sine solicitudine & occupatione sunt. Tertia vero est illorum quibus solicitudines instant, ita vt eos ab vsu duarum prædictarum impediant. Constan. in practica, Calidos itaque taliter regamus,mansionem eis faciamus,vbi aer sit frigidus,& clarus naturaliter,vel artificialiter, maxime si ęstas est. Caueãt solem,vigilias,laborem,& requiem assuescãt, balneentur in aqua tepida,& frigida, in ęstate maxime iuuenes,ne defectionẽ habeant,deinde comedant pisces, carnem hedulinã,gallinaciã,cum aceto coctam,aut cum lactuca, seu portulaca,vel cucurbita. De fructibus vuas,persica, pruna,cerasa,mala,pira,& similia. Vinum albũ non potent,& subtile. Caueant rubeum, & citrinum, nullum. n. vinum eis vtile est nisi albũ & subtile. Corpora vero frigida,& humiditate,& siccitate ęqualia mutanda sunt ad temperamentũ, cum calefactionibus & exercitio,eant semper per calida loca, & fortia operentur exercitia, balneentur in aqua calida in qua cocta sint sansuccus,mellilotũ,& morentur ibi. Manducent pecorinam,& caprinam carnem,cum cimino carui,aceto,pipere,& allijs,& cępis conditam. De herbis erucam, apium, mentam, radices, merum vinum rubeum, & citrinum bibant, aqua quam potent,cum mastice coquatur. Caueant coitum quanto magis possunt. Humida corpora cum multis & fortibus exercitijs mutentur, in locis calidis morentur, laboribus assuefaciant maxime ieiunij, & balneis salsarum aquarum, vel aluminosarum vel sulphurearum. Deinde cum costoleon vngantur,aut anatileon. In calida arena operentur,siluestres carnes comedant,præcipue siccas & salsas,vtantur aceto absomagaro, & similibus,vinum forte & merum bibant. Sicca vero corpora cum humidis mutentur, in aquosis habitent,& quiescant ab omni labore. semper se in aqua calida balneẽt, & vngantur oleo violaceo,& amigdalino, multum tamen nõ maneant in balneo. Comedant agnos lactantes,& suillos,pisces omnes humidos,fructus de herbis,cucurbitas,portulacas & similia. Quod si hæc complexio ad vltimas siccitates ꝑuenerit,regamus eos sicut ethicos,& consumptos. Si autem cõplexio fuerit composita,sit regimen eis compositum.

De Malis habitudinibus corporum immutandis. C. XVIII.

HAli, vbi supra. Naturalis quidem complexionis habitudines sequuntur habitudines corporum,siue qualitates,aut figuræ,quæ sunt sex. s. pinguedo,macies, & temperata,spissaque, & varia,& inter has media. Constan. in practica. Harum autem sex figurarum, quia duæ primæ pessimæ sunt,oportet vt macilentam incrassemus,& crassam extenuemus. Macri sunt incrassandi cum multa requie, & paruis exercitijs,& fricationibus vtantur, quoad calor naturalis suscitetur deinde vngant cum humidis oleis,letitia vtatur vestimenta eorũ sint lenia & mollia,humida sumant cibaria sicut est caro agnina,pecorina,edulina,gallinæ,anates, anseres,lac risi,pisces recentes,comedãt bis aut ter in die, post cibum bis,vel ter balneentur,& oleo violato vngantur. Et si sint calidi naturaliter,accipiant,tipsanam,& micam panis, & cucurbitam,& omnia mellilata, & cum amigdaleon condita. Crassi aũt extenuandi sunt nimis exercitijs,& laboribus,ante cibũ prouocatis,ieiunijs assuefaciendi, balneentur in aqua salsa,in nitrea,sulphurea. Sed postquam balneũ ingrediãtur fricentur,& cũ anetileon,& costoleon vngantur,deinde lauẽtur,& in balneo morentur. Exeuntes balneum comedant pauca cibaria,multam qualitatem, & quantitatem, & modicum nutrimenti habentia,sicut panem furfureum,lachanam,spinachiam,crisolocannam,assuescant calidis,& siccis,salsis,& stipticis,& pinguedinem habentibus. Sunt enim eis vtilia,quia de eorum quantitate corporã parum replentur, vigilijs vtantur,in asperis locis nudisque dormiant, asperis vtantur vestimentis,assuescant tristitiæ,cogitationis,& sępe bibant farmaciam,crossum flegma purgantem.

De Regimine malæ complexionis,quæ varia est in membris, & primo cerebri. Cap. XIX.

HAli vbi supra. Dicto de regimine malæ complexionis naturalis in toto corpore,restat dicere de regimine corporũ malam complexionem habentium in membris variam. Cuius itaq; corpus, vel membrũ aptatum est alicuius morbi susceptioni,necesse est, ꝙ illud regatur regimine morbum hmõi prohibente,verbi gratia. Cuius epatis venæ naturaliter strictæ sunt,epatis eius accidit opilatio,& a pane mundo,& a carnibus et leuibus,multo magis ab alijs, ideoque oportet illum regi his quæ opilationem aperiunt. Sic & corpora debilia ad ethicam,vel ptisim parata,oportet humectantibus regi. Igitur a capite membrisque sequentibus prosequamur. Capitis complexio qñ natura frigida est,ita vt inde cũ generetur in eo crapulę multæ,læsio eius omnia membra corporis grauet. Itaque quando cerebri complexio mala est,oportet eam sedare contrariorum vsu,vt si calida est,dieta refrigeranti tam in cibis,quam in medicinis regenda est. Quando vero malum eius frigidum est,econtrario. Si autem in arterijs capitis opilatio est,& inde fiat cęphalea,sanguis minuendus est a venis duabus,quę sunt in temporibus. Accidit autem huiusmodi cęphalea plurimum, ex causa humoris calidi defluentis ad os stomachi, cum sit neruus qui venit ad illum a cerebro fortis sensu. Igitur eo regimine vti oportet, quod contra fluxum coleratum ad stomachum prodest, sicut dicetur inferius,cum ad regimen stomachi venerimus. Nunc autem dicemus ea quæ necessaria sunt,in custodia sanitatis membrorum, quę sequuntur cerebrum, inter quæ sunt oculi, & aures, quæ cum sint vtiles maxime, celerisque sensus,propter bonitatem sensus eorum subtilitatem accelerant ad ea languores, minimis ex causis nocentibus.

De Regimine oculorum,& aurium. Cap. XX.

IGitur oculorum, & auriũ cõe regimen est arcere fluxum materierum a cerebro ad illa, vt. s. purgetur id quod ab eo fluit per nares, prouocando sternutationes, & vtatur homo aperientibus opilationes. A gutture quoque vtendo gargarismo, cum squingibin, & aqua decoctionis piretri, vel si corpus immundum est,vtatur ad emundationẽ totius corporis laxatiuo. Accidit autem visui subtilitas

ex acuto morbo, qui factus est capiti, aut causa multum spuẽdi sanguinem, aut causa vomitus, aut clamoris magni. Collirizatio vero pinguedinis aspidis, & comestio carnium eius, cõfortat visum, lectionẽ quoque librorũ si augeas adicitur visui virtus. Razi in quarta parte. Ad conseruationem sanitatis oculorum, cauere oportet a sole æstiuo, & puluere, & fumo, & a coloribus albis, vel rebus radiosis, frequẽter vel semper intuendis, & a literis vel scripturis subtilibus aspiciendis, & nequem vnã hõ semper tanquam pauefactus aspiciat, a multo præterea fletu, & frequenti coitu, & ne diu moretur in loco, vbi ventus frigidus perflat. A nutrientibus quoque valde siccis, vt sunt lenticulæ, & res salsæ. Visum etiam impediunt frequens ebrietas, & vinum & nutrimẽta crossiciẽ habentia. Acuta quoque vt sinapis, eruca, cępæ, & allia, necnon & ea quæ capiti nocent, & dolorẽ adducunt, vt dactili, porri, mandragora, caules quoque, & lenticulæ, somnus multus, & vigiliæ multæ. Porro iuuamen visui tribuunt collyria lachrimas expellentia, & ne mali humores ad oculos descendant prohibentia. Item aquã intrare claram, ac per magnum spacium oculos in ea clausos tenere, hoc.n. oculos in ea claros ac rigidos efficit, multotiens & eos corroborari contingit, quando literas non subtiliores, aut picturas quis intendere cæperit. Quod autem oculi sanitatem conseruat, & abstergit est tuchia cum succo maioranæ confecta. Est ẽt de his quæ oculos abstergũt vt recentis feniculi succus, in oculis ponatur, vel malorũ granatorũ collirũ. Hali vbi supra. Auribus vero cauendum est a vocibus grauibus, vt a tonitruis, & acutis ac trementibus, & ne quid in foramẽ cadat auditus reptile. s. aut aliquid aliud, vidi.n. in cuius aurem raci zæ granum ceciderat, & grauatus est auditus, nec egressum est aliquo medicamine. Illud etiam caueatur ne reptilium aliquod ingrediatur. Quod si sentiatur in aure dolor & morsus, influatur ei aliquid olei rosati cum aceto, vel lacte puellæ. Razi vbi supra. Ad conseruationem auditus summopere insistẽdum est, vt aurium sordes mundificentur, & ne aqua in aures intret, ne pustula in eis acuta nascatur. A fastidio quoque val de custodiri debẽt, & ne stomacho pleno dormiant. Porro qualibet hebdomada parum olei amigdalarum amararũ auribus inijciendum est. Quod autem aures ne doleant custodit est frigido vento tempore longo, non apponi.

De Regimine dentium. Cap. XXI.

AD conseruationem autem dentium, summopere cauendum est, ne res duræ cum eis frangantur, aut res viscosę sæpe, & diu masticentur, vt sunt dactili, mel coctum, & similia. A multo quoque vomitu cauendum est, & a rebus dẽtes stupidos facientibus, eosque congelantibus, sicut est nix, & eius aqua, proprieque post cibum calidum ab eis conuenit abstinere. Præterea si in dentibus aliqua pars cibi, præcipueque de lacte remanserit, abluantur, & confricentur. Hali vbi supra. Dentibus cauendum est ne superueniant eis ægritudines, a putrefactione quoque minuendo dulcia apponere, vt sunt dactili, & natisen, & potus aquæ frigidæ statim post illa. Caueat quoque lac, & pungentia, & assiduitatem vomitus, & lauationem post vomitum faciat cum uino, & squingibin, similiter & post comestionem lactis. Caueat etiam stuporem gingiuarum, & vitet ea quæ plena sunt acerbitatis. Fugiat quoque putrefactionis aduentum curatione temporata, cum his quæ eam eliminant, vt est ordei farina combusti, punicis quoque combusti, & fracturis raticon, & quæ confortant gingiuas, & dentes, & anhelitum condiunt. Oportet tamen non multiplicari curationis vsum, vlcerat enim gingiuas, & corrumpit eas, ac minuit, titillationem quoque dentibus inducit, eos concutit.

De Regimine pectoris, & stomachi, cordisque, & epatis, ac renum. Cap. XXII

CVm autem a capite descenderint ad pectus materiæ multę, oportet assuescere semen papaueris parati cum medicaminibus, & dyacodion, quæ fiunt catarris. Cum autem ad stomachum a cerebro descendunt superflua colerica, & cõplexio stomachi calida est natura. Oportet hũc fluxum arcere, dandumque est ei parum cibi ante fluxum, nec famem sustineat, quia copiam contrahit coleræ, sitque quod dabitur ei refrigerans esca, vt carnes auium, paratæ cum succo malorum granatorum. Oportet etiam euacuare coleram ad stomachum fluentem, & laxatiuo educente coleram rubeã, vt est absinthij decoctio, vel mirobolanorũ citrinorũ, &c. Hieme tũ oportet regimini calefacientia quędam addi. Cum autẽ descenderit humor flegmaticus, fueritque stomachus frigidus, oportet in hmõi vti regimine calefacienti, cui vero fuerit in consuetudine percussio cordis, hunc oportet assuescere flebotomũ, vsum quoq; succorũ fructuũ, vt granatorum, & pomorũ, & cotanorũ &c. Cui' vero cor debile est ac frigidũ, assuescat ille siruppo pomorũ, &c. & prohibeas illum semel sumere multũ cibũ, & aquæ frigidissimæ potũ. Caueat ẽt oĩa q̃timet, & in qbus tristatur intueri. Qui.n. est hmõi, habitudinis, nõnunq̃ repente moritur his de causis. Qui vero ĩ capite hẽt opilationẽ, & in eo sentit extensionẽ aliquotiẽs, & grauitatẽ. Oportet.n. his, vti, quæ aperiunt opilationẽ. Prodest ẽt in hac parte diminutio prandij, & eius subtilitas, prohibitioque a cibis crossis, & a potu dulcium & crossorum. Cuius vero stomachus & epar natura parui sunt, non oportet ei semel dare cibũ, sed bis aut ter, vt descendãt prius, nec sit in stomacho multus sicq; temporatus, & citæ digestionis. Sed & si cuius renes generant lapides, & corpus eius sit gracile, vt est ordeum cum cortice, pisces lapidosi, gallinę pulli, lac ẽt asinæ prodest ei.

De Regimine membrorum genitalium. Cap. XXIII.

CVius autem testiculi calidæ cõplexionis sunt, multum sperma generantes, in tm̃ vt sæpius coitum requirãt, euacuatoque spermate mẽbra quoque eneruantur, & stomachus imbecillis fit, animi quoq; defectio accidat, hunc oportet arceri coitu, & cauere cibos sperma generantes, vtiq; regimine appetitũ coitus minuente, exercitij quoque fortis assiduitate, quo moueantur plus cæteris superiora membra corporis, vt est ludus pilæ, subleuatio, vel iactus lapidis, vtatur ẽt aquæ frigidæ balneo. Lumbosque suos liniat oleo rosato, & & nenufa. Cotanorum. Dorso quoque suo imponat opium distemperatũ, cũ aqua lactucarũ, atque rosarũ. Comedat autẽ sebedenech, eique propinetur quis feræ semen, lactucarum, & portulacæ, æquis partibus datus. Razi in v. parte. De his quoque quæ sperma, & erectionem virgæ minuunt sunt acetosa, & stiptica in cibo sumpta, vt acetum, & vuæ acerbæ succus, & ribes, & his similia. Erectionẽ quoq; minuunt ea quæ ventositatis dissolutiua sunt, vt agnus castus, ruta, mentastrum, ciminum, & ameos. Hali vbi supra. Mulieres quoque quarum matrices paruæ sunt, oportet arceri a coitu, ne forte concipiant. Si.n. in tali matrice generetur fętus, non est ei sufficiens in ea locus. Si autem tm̃ extenditur matrix, vt venæ & arteriæ opprimantur, vnde & aer ingrediens anhelitu peruenire ad mẽbra prohibetur, sicq; mulier moritur, vel accidit ei dolor, & difficultas tempore partus, peritque fœtus, eo quod exire non potest angustia matricis arctatus.

De Regimine neruorum, ac iuncturarum. Cap. XXIIII.

POrro cuius nerui sunt imbecilles, regendi sunt calidis, & siccantibus, & a vino prohibendi, & a copia coitus acerbisque magis autem pomis, & lacte acer, & abundantia balneandi, & statione in locis fri. hæc enim omnia mala sunt, & eneruationem fouent, hanc dolor iuncturarum frequentat. Nam & hæc passio plus est ex debilitate naturali iũcturarum, & ex repletione humorum ad illas festinantium. Repletio quidem fit ex vsu multorum ciborum ac potuum, & maxime a crossis cibis, cum reliquię, balneique demissione, & frequenti coitu post cibum. Qui igitur huiusmodi assuetus est passioni, debet hæc omnia, & in cibis laudabilium chimorum, facilisque digestionis continens esse, vtatur ante prandium fricatione, & exercitio mediocri, & balneo, cauens ab eis post. Tempus autem quo solet ei passio fieri, præueniat euacuatione humoris a quo fit, vt sanguinis minutione, si est passio sanguinea, decoctione fructuum si colerica. Pillulis hermodactili, & tapsiæ si flegmatica. Decoctione epytimi si melancolica. Quod cum fecerit, vtatur etiam emplastris, & cataplasmatibus, quę membrum cõfortant, vt prohibeatur suscipere materias ad ipsum defluentes, & eas a se repellat. Sic etiam in omnibus membris imbecillibus oportet fieri, quæ materias influentes suscipiunt. Nos quidem egressi sumus in hoc capitulo a terminis molestiarum naturalium, ad eas quæ sunt extra naturam, vt sermo noster in custodia sanitatis esset plenius. De hoc enim passionis regimine dicendum est, cum aliorum membrorum curatione, nunc autem ad debilium corporum regimen transeamus.

De Regimine corporum debilium, & primo mulierum prægnantium. Cap. XXV.

INfantium quidem, & senum, & ab infirmitate conualescentium corpora, necesse est habere regimen proprium, quia debilis est virtus eorum. Infantium quidem, & senū quia calor eorū naturalis debilis est. Conualescentiū aūt, quia sanguis eorum paucus est. Itaque regimen infantium incipiemus a regimine mulierum prægnantium. Dicimus ergo, quod cum menstrua mulieri prægnanti recluduntur, accidit ei multorum appetitus incertus, ac subuersio, sputaque, & vomitus, dolor ēt in ore stomachi, & paucitas appetitus. Detur ergo ei syrupus xylo aloe, lābat quoq; eyloaloe, recentē, & mastic̄em odoret, aliaque iocunde redolentia. Pullos, & hædos comedat, & malogranata, cytonia pira, nec tñ multum comedat, sed ter in die paulatim reficiatur, ne stomachus eius, grauetur. Quod si pp aliquam passionem indiguerit sanguinem minui, vel chatartico purgari, non oportet hoc in primordiis accelerari, donec quatuor mensium fit prægnans, & tunc faciendum est hoc v. mense, vel, vi. vel. vij. Cauēdumque est hoc idē iiij. vel ix. In primis nanque quatuor mēsibus est in ea fetus debilis, & opus est ei cibo, minuit autem cibum minutio, vnde moritur fetus. Octauo quoque, & ix. iam augmentatus fetus eget maiori cibo, in quibus si mulier euacuetur, cibus minuitur, & fetus moritur.

Razi in quarta parte. Mulier prægnans, ab omnibus nutriētibus, in quibus amaritudo, & acuitas est, abstinere debet, vt sunt capares, lupini, oliuæ immaturæ, & similia. Omnia quoque vitare debet, quæ vrinam, & menstruū prouocant, vt sunt cicer, & phaseoli, præcipueque ruta. A saltu ēt, & percussione, & casu, debet custodiri, præcipueque impregnationis initio, & in fine ab oī solicitudine remoueri, quæ sæpe aborsus causa existit. Nutriri vero debet cum subtilibus humorum bonorum generatiuis, ac nausiæ repræssiuis, & os stomachi corroborantibus, vt est carro gallinę, perdicis, & hædi. De vino quoque boni odoris bibere modicum, quod tpate sit aquatum. Ieiuna uero bibat rob fructuum acetosorum, ac stipticorū, cum quibus parū de trocisco xyloaloe accipiat, vt abominatio, & nausia in ea reprimantur. Exercitio quoque tpato vtatur, & sibi caueat ne longam in sole, vel in balneo moram faciat. Cantilenas autem habeat, & ea quæ delectationē afferunt. Res ēt odoriferas circa caput, & faciē, nec non & somnum augeat, nec impleatur cibo semel, sed multis vicibus in die comedat, a malis aūt nutrientibus sibi caueat, & ne multa cibaria diuersaq; in stomacho misceat. Quod si multū in ea destruatur appetitus, de rebus acutis parum est ei tribuendū, vt sunt caparæ, & sinapis, & similia, quæ disgregando commouent appetitum. Masticem ēt, & olibanum conuenit masticare, citonia & granata, malaque maciana comedere. Si uero ipsam infirmari contigerit, oportet vt siue minutione, siue ventris solutione medicetur, sed cum maximo timore, multaque diligentia fiat, ad hoc vt fetus remaneat, partusque facilis efficiatur.

De Regimine parientis. Cap. XXVI.

CVm autem hora partus appropinquauerit, parturiens in balneo mitti debet, & in tina quotidię sedere, ventrem & costas cum oleo sysamino inungere, nutrientia quoque bonum habentia saporem, ac lenientia sumere. Cumque partus aduenerit hora, costæ mulieris, & inferiores partes inungi debent, cum oleo dealcheiri, & oleo sambacino calefactis ipsisque paulatim insedere, quæ postquam parum ambulauerit sedeat, & pedes equaliter tendat, deinde vero super vtrosq; se sublenet, & si dolor partus fortis fuerit nares & os apprehendendo se præmat. Obstetrix quoque costas eius extendat, & humeros, iliaque inferius præmat, & si diu taliter se habuerit, issidebeg vnctuosum de pullis factum, in quo adeps gallinæ pinguis, & anatis ponatur, in potu sumat, vinumque boni odoris bibat. Si uero in partu secundina remanserit prouocanda est cum confidi sternutatio nares apprehendendo.

Hali vbi supra. Mulier adueniente partu modo deambulet, modo sedeat super scamnum. Cumque dolor creuerit, spiritū suum arceat, & includat, & ad interiora impellat, infantem vero susceptura, post tergum eius sedeat, manumque suā super vterū eius, & ilia ducat. Siue autem difficillimus sit partus siue siue vetus in vtero mortuus, siue post partum secundina remāserit, vnicuique proprio subueniendum est medicinæ remedio.

De Regimine infantis nascentis, vel nati. Cap. XXVII.

AVicen. in j. cano. cum nascitur plerique sapientes dixerunt vmbilicum in primis debere super quatuor digitis incidi, & cum lana munda bene retorta ligari, taliter ne doleat. Oleum quoque cum panno super eum imponi, & vmbilico medicamen superponi. Festinandum est etiam ad corpus infantis saliendum cū sale tenui, vt eius cutis induresicat, qm̄ illico cū nascitur, oīa quæ tangunt ipsum ei nociua sunt, siue calida, siue frigida, siue aspera ea sentiat, pp cutis eius subtiliationem atque calorē. Deinde vero aqua tepida lauetur, eiusq; nares assidue digitis, quorum vngues incisi sint purgentur, & in eius oculos parum olei proijciatur. Cumq; opus erit vt fascietur, nutrix eius mēbra suauiter tangere debet, & quod dilatandum est dilatare, quod subtiliandum subtiliare, omneque mēbrum secundū figuram conuenientiorē figurare, & hoc totum cū extremitatibus digitorum, subtili cōpressione. Quod quidem multis vicibus oportet facere, & oculos eius suauiter & assidue tergere, vesicam ēt eius præmere, vt facilis fiat exitus vrinæ, deinde manus illius extendātur, brachiaque eius ad genua ducantur, caput instita ligetur, eique pileus imponatur, qui super caput comprimatur, & constringatur. In domo tpati aeris ad dormiendū ponatur, cumq; dormierit toto corpore caput altius sit. Obseruandumque ne colli, vel dorsi vel extremorum eius aliquid torqueatur. Aqua suaui, & æquali balneandus est, & hoc post longū eius somnū, plerumque vero bis in die vniuersaliter & ordinate, nec lauetur nisi quousque corpus eius calefiat, ac rubere incipiat. Post hoc extrahatur, & aures eius ab ingressu aquæ custodiantur. In hora quidem ablutionis cū accipitur, manu dextra super brachium sinistrū assumatur, nec super ventrē, sed supra pectus suū appodietur. In primis aūt iaceat super vētrē suū, postea super dorsum, & præter hoc incessanter fricetur, atque præmatur, & figuretur. Duæ quoque res ei iuuamen conferunt, ad hoc vt eius cōplexio fortis fiat. s. motus lentus, & vox cantilenę, cū quibus debet dormire. Ex quantitate nāque recipiendi hæc duo patet q̄tū sit aptus exercitio, & musicę, quorū vnū est corporis, & alterū aīæ. Razi vbi supra. Post partū statim aures infantis p̄mendæ sunt, quod ēt postea multotiēs est faciendū. Obseruandū quoque ne lac aures eius intret, cū lactatur, & vt palatū cū melle tangatur. Naresque cum aqua calida, & vncto semper mundificentur, & muscilaniges emungantur, ipse quoque prius fricādus est, & postea inungendus. Membraque in vnamquamq; partē tendenda sunt, & fascia cingenda. Caput eius & nares & frons rectificanda. Hoc. n. regimine si custodiant, egritudines multas euadent. Māmillas quoq; taliter lngat, ne vēter eius tendatur, & vt nō accidant ei dissolutio, & pigritia, somnusque longus, nec de latere reuoluatur ad latus, & nō ploret, neq; vomat. Oculi eius in primis diebus natiuitatis operiendi sunt panno, cauendumque summopere ne stet in loco luminoso, sed vitra, pānique diuersorum colorū appendantur corā eo. Vtendū est ēt illi delectabilibus cantilenis, nō asperis vocibus neq; raucis. Et postq̄ loquēdi tps appropinquauerit, nutrix frequēter eius linguā fricet, ante ipsum quoque frequenter loquendū est, & verba facilia leuiaque docendus est. Cum vero natiuitas dētium appropinquauerit, gingiue quotidie cū butyro, & adipe gallinæ sæpe fricādæ sunt, & aqua ordei liniendæ.

De Regimine lactationis eius. Cap. XXVIII.

AVicen. vbi supra. Infanti lac matris ad sugendum omnimode prębeatur, ipsum enim simile est præteritorum nutrientiū quibus in ventre alebatur. s. mēstruorum, ipsa nanque sunt quæ conuertuntur, lac efficiuntur, ipse quoq; magis illud recipit, & magis ei conuenit, intantum vt experimento certificatum sit, valde conferre extremum mammillę matris in os infantis ponere. Cauendum est tñ ne sit eius mater quæ lactet eum primo, donec ipsius. s. matris tpetur complexio. Et melius quidem est, vt parū ei mellis tribuatur, & postea lactetur. Ex lacte quoque quo puer sugere debet, in mane bis aut ter emulgendū est, deinde māmilla ei tribuenda, præcipueque cū in lacte fuerit macula. Lac autem acutum non est infanti ieiuno dandum. In primis quidem non multum lactādus est, eique bis aut ter in die sufficere debet, cumque post lactationem dormiturus est, eius cuna non est vehementer voluenda, quia lac in eius stomacho concuteretur, sed suauiter mouenda, fletusque paruus ante lactationem ei confert.

Hali, vbi supra. Infante nato, natura sanguinē menstruum que

quo idem fœtus in vtero matris alebatur suscitat ad mammillas, fitque lac quo nutriatur infans, vt sit cibus eius consonãs, ac priori conueniens, hac de causa lac genitricis nato conuenientius est, lactibus cæterarum mulierum, quia propinquius est eius consuetudini.

De Eligenda nutrice, & eius regimine. Cap. XXIX.

AVicenna vbi supra. Quod si res aliqua matris lac infanti dare prohibeat, vt debilitas ipsius, vel corruptio lactis eius, vel quia delitiosa est, eligenda est nutrix ætatis mediocris, s. inter annos. xxv. & xxx. qm̃ hæc est ætas iuuentutis, & sanitatis, atque cõplemẽti. In ea quoq; cõsiderãda sunt figura corporis, & mores, & forma mãmillarũ, & qualitas lactis, & quãtitas tp̃s. q̃ fluxit ab hora sui partus, s. vt sint duo mẽses vl ad minus mensis, & dimidius, sitq; partus eius masculus, & partus secundũ naturale tp̃s, ipsa vero nec aborsũ fecerit, nec facere consueuerit. Vtatur aũt exercitio tpato, cibisq; boni chimi nutriatur, & oĩno caueat a coitu, quia sanguinem menstruum permiscet, & lactis odorem corrũpit, eiusque quantitatem minuit. Fortassis autem, & impręgnabitur, & tunc quod in sanguine subtile est ad nutrimentũ embrionis redibit. Ipsius etiam embrionis nutrimentũ parum erit, eo q̃ alius lacte indiget, & sic vtrique nocumẽtũ fiet. Quod si nutrici mala cõplexio vel ægritudo dolorosa, vel multa solutio ventris, aut constrictio acciderit, melius est vt alia lactet infantem, donec illa sanetur. Razi vbi supra. Nutricem oportet esse iuuenem, bene coloratam, pinguedine mediocrem, mammillas magnas & amplum pectus habentẽ, non maculosam, nec infirmam, nec partui propinquam, nec multum ab eo remotam. Et hæc qdẽ nec salsa comedat, nec acuta, nec acetosa, nec stiptica, nec vtatur porris, nec cepis, nec eruca, nec alijs, a solicitudine quoq; caueat, & menstruorum prouocatione. Quod si lac eius minuatur, pultes de farina fabarum, aut risi, aut panis de simila sicci, & lacte, & zuccaro factæ ei tribuantur ad sorbẽdum, quibus & parum seminis feniculi sit admixtum. Si vero lac eius valde crossum fuerit, nutrimentũ subtiliandum erit, ipsaque parum laborare cogenda. Porro si multum subtile fuerit, nutrientia fortia, & crossa cum augmento ei danda sunt, & somnus augmentandus. Lac itaque quod melius iudicatur, est illud, cuius vna gutta fusa super vnguem distillata, nec multum subtilis apparet, & liquida, nec multum crossa & congelata, bonum hñs odorem, paruamque dulcedinem. Salsum vero lac, vel mali odoris, nullo modo conueniens est nutrimento infantis. Hali vbi supra. Nutrix a xv. annis ad xl. eligatur, quæ a cibis pungitiuis, & fructibus ponticis, & amaris, & acerbis valde, & hmõi, qui lac corrumpunt, prohibeatur. A coitu quoque penitus arceatur, hæc est. n. maxima causarum lac corrumpentium, commouet enim sanguinem menstruũ ad egressum, & lac a bonitate sua mutat, & si forte concipit, amplius est nocumentum infanti, quia sanguis bonus conuertitur ad cibum fœtus, & remanet malus. Considerandum est itaq; lac, & eligatur, quod est melius, ac spatius, quia cibo infantis est vtilius. Sic autem probari potest, parum ex ipso in vase vitreo mulgeatur, & nocte sic dimittatur. Si quid ex eo liquidum est ac tenue, non amplius est conglutinatum, lac tenue probatur esse, si vero conglutinatum amplius est, lac spissum & crossum est, itaque si crossum est subtilietur cibus nutricis, vt temperetur, & similiter fiat de contrario.

De Ablactatione infantis. Cap. XXX.

RAzi vbi supra. Cũque tp̃s aduenerit, quo infans comedere incipiat, de simila & lacte & zuccaro fiat ei cibus quo se ad aliquid traijciendum disponat. Caro quoque, quę est in pectore pulli teneris, vel perdicis est ei tribuẽda q̃ postq̃ ei bene sapuerit, eãq; appetere cęperit, mãmillarũ succio paulatim est minuẽda. In nocte quoq; ea sugere nõ pmittatur Et hoc etiam obseruandũ est valde, ne in tp̃e calido a lacte remoueatur. Auicen. vbi supra. Naturale ablactandi tempus est duorũ annorum. Quod si infans aliqua de lacte desiderauerit, ordinate est ei tribuendum, non aũt violenter prohibendum, postquam vero duales apparere cęperint dentes, ad nutrimentum ordinate mouendus erit, quod fortius sit, non tñ res ad masticandũ dura danda est ei, sed primo quidem panis, quem masticauerit ei nutrix, deinde panis cũ aquato vino, vel cũ lacte, post hoc amouendus est a lacte, ad id quod est ex sorbẽdi genere, carniumq; leuiũ cibo nutriẽdus est. Quod si mammillas improbe petierit, semper eas, volens sugere, mirra, & mentastra mote emplastri sunt epytimandæ. Cum autem inceperit ambulare, seque diuersis motibus mouere, non est permittendus, vel exponendus ambulationi, donec ei desiderium secundum naturam fiat, ne cruribus eius ac dorso nocumentum accidat. In primis aũt cum ambulat, ponatur ad sedendũ in corio leni, ne terrę asperitas ipsum scalpat cultelli quoque fustes, & hmõi quæ pungunt, vel incidunt ab eius conspectu remoueantur. Cauendumque ne cadẽs ab alto lędatur. Cum autem canini dentes apparuerunt ab omni re, quæ dura est ad masticandum abstinendus erit, ne materia vnde canini creantur, pp masticationem, quã desiderat, resoluatur. Tãdem vero cum loqui cæperit, fricandi sunt eius dentes, præcipueq; eorum radices. Hali vbi supra. Tempus ablactationis duos annos non excedit, tunc infantẽ oportet assuescere comestioni, non subito cibum eius augendo, sed pedetentim dando, & lac paulatim minuendo. Tp̃atis temporibus ablactetur, nec ambulare non suo tempore permittatur, idest prius quam eius membra firmata sint, & solidata. Alioquin femoribus eius, & cruribus debilitates fient, & curuationes, nec oportet infantibus propinari vinum, auget. n. humiditatem corporis eorum, cum ipsorum natura sit humida. Implet ẽt eorũ capita vaporibus malis, eorũque mentes corrũpit.

De Regimine puerorum. Cap. XXXI.

AVicen. in j. cano. In regimine vero puerorum, quod ab infantia emergit, intentio tota sit in eius mores moderando ac meliorando: ne. s. ira fortis, aut timor vehemens accidat ei, neque tristitia, vel vigiliæ. In hoc enim duę consistunt vtilitates, vna. s. in anima eius, vt morum bonorum habitus a pueritia crescat, ac fixus in eo permaneat. Altera vero in eius corpore quia sicut mali mores malitiam cõplexionis sequũtur. Sic ẽt ex illorũ cõsuetudine cũ accesserit, malitia cõplexionis eos sequitur. Ira nãq; vehemẽter calefacit, & tristitia exiccat, pigritia virtutes animales laxat, & complexiones ad flegmatis proprietatem inclinat. Sanitas ergo corporis & animę simul in temperantia morum consistit. Cum autem a somno puer excitatur, balneãdus est, & post hoc vna hora ludere dimittendus, deinde vero ad comedendum ei prębeatur, & postea prolixius ludere permittatur, post hoc iterum balneandus, deinde vero cibandus. Et quanto plus fieri potest aquam in cibum sumere non permittatur, ne cibus penetret crudus, antequam digeratur. Cum autem. vj. annos habuerit, magistro tradendus est, qui eum doceat in quo etiam gradatim est ordinandus, nec in scholis quotidie morari cogendus est. In hac ætate iam minus erit abluendus, eiusque labor cum commestione augmentandus, nec vinum ei detur proprieque cum calidę complexionis fuerit, quoniam in potatoribus ex eo colera regeneratur, nec ipse puer indiget iuuamento, quod ex vini potatione expectatur, hoc est vrinę prouocatio, & iuncturarum humectatio: Non. n. est eius colera rubea multa, quæ in vrina sit prouocanda, nec eius iuncturæ indigent humectatione. Permittendus est igitur aquam frigidam dulcẽ, & liquidam secundum desiderium bibere. Sic itaque regendus est donec ad xxiiij. annos perueniat, cum solicitudine quotidiana, quæ ex minoratione humiditatis, & processione exiccationis, & indurationis in eo crescit. Ordinandus est igitur minorando exercitium, & post hanc ætatem regatur regimine sanorum. Razi in iiij. parte. Pueri minutione, vel forte ventris solutione medicandi non sunt, sed ei subueniendum est cum scarificatione, & ventris ex aqua fructuum solutione. Custodiendi sunt autem, ne multum de mellis confectionibus, aut de fructibus comedant, & ægritudines multas incurrant. A lacte quoque & caseo, & a crossis nutrientibus remoueanť, ne lapis in eorũ vesicis generet. Quibus etiam semina meloniũ excorticata cũ zucharo tribuaťur, vt in eis instrumẽta vrinæ mundificent, ne lapidis gñatio fieri incipiat. Neque vero multũ nutriẽtibus repleri permittẽdi sunt, nec cibos sumere donec prior cibus digestus sit. Hali vbi supra. Puer ablactatus a multitudine ciborũ arceať, & ab abundantia dulciũ, & farina ac cæteris, & a cibis grossis, & aqua turbida, quæ lapides generant, nec eũ assuescere vino cõuenit, qm̃ auget calorẽ, & humiditatẽ, qualis est puerorũ complexio. Corpora quoque cõplexionis hmõi patiunť accelleratione putrefactionis humorũ. Detur tñ eis modicũ vt prouocet vrinã, & minuat ab eo superfluitatẽ, & humectet siccitatẽ, q̃ accidit ei ex labore. Cũ aũt fuerit annorum. xij. iã tũc oportet eũ exercere in his qbus docẽdus, vel in qbus est ei viuẽdũ, vt si opus est ei audacia plurima, membra eius exercitio forti exerceanť, & p ea quę pauet ducať, vt sit ei cõsuetũ. Si oportet eũ esse philosophũ, mores eius sperent & boni fiat, nec assuescat irã & discordiã, sed humilitatẽ & patiẽtiã. Si vero futurus sit in actionibus grauibus, atq; laboriosis, vt in architectura vel

vel cementaria, exercitari fortiter assuescat, & cibis plurimi nutrimenti pascatur, vt virtus membrorum eius augeatur.

De Regimine adolescentium. Cap. XXXII.

Razi vbi supra. Adolescentes autem & iuuenes ab acutis infirmitatibus custodiēdi sunt, eos minuendo eorumq; ventrē soluendo, quibus statim vt in eis illarū apparuerint signa, dētur fortiter reprimentia, antequā in eis illæ perficiantur. Hali vbi supra. Iuuenum corpora, vt iā vltimum attigerunt terminum, & augmentationis statū, idque superfluitates in eis augētur, & congregantur, morbique festinant in eos propter repletionem. Hoc.n. tempore cibus non occupatur in dilatando corpus, & augendo sicut prius, veruntamen virtus eorum patientior est morbo, & in pluribus fortior ad expellēdum causas eorum. His igitur oportet exercitium induci moderatum, & consuetum, nec multum calori solis obuient. In aqua temperati caloris se balneent. Aestate vero aqua frigida dulci, & suaui. Caueant ergo cibos calefacientes coleram generantes, vt allia, cæpas, sinapem, & similia. Vtanť aūt cibis q̄tū pōt cuiusq; digestio, & vnusquisq; iuxta mēsurā suę cōsuetudinis. Sumāt aūt cibos frigidos, vt pisces recentes, edulinas carnes, cū frigidis condimentis decoctas, & fructus assuescant, cum granatis, persicis, & huiusmodi. Siquidem cōplexio eorum est habitudine naturali, vinum bibant, nec multum nouum, nec vetus, mixtum aqua frigida, nec vero plurimum tolerent famem, confortat.n. calorem & auget colerā. Assuescant autem corpora flebothomiæ, & laxatiuis, maximeque in vere. Sit eorum regimen iuxta quod expedit naturali complexioni ipsorum, & cuique quatuor anni temporū.

De Regimine senum. Cap. XXXIII.

Senum vero complexio, quæ frigida & humida est. Hanc regimine calefacienti regi opportet. Habitet igitur in loco aere non sicco, sed simili verno, & si debilis est virtus eius, equitet, & ambulationem minuat. Qui vero fortior est, vtať deambulatione, quæ non fatiget, balneetur aqua dulci & calida, & post vna hora quiescat, deinde vero escas calidas & humidas, digestibiles, citoque a stomacho descēdentes comedat, cibos autem pungitiuos, & coleram generantes caueat, eos quoque qui melancoliam generant aut flegma, pluries in die reficiatur, & hoc paulatim, quoniā eius natura non patitur, nec sufficit ad digestionem multorū ciborum semel sumptorum. Prandeat hora tertia, post meridiem balneetur, & dentur ei quędam cibaria ventrem emollientia, postea reficiať. Coitum omnino fugiat, & animæ accidentia. Quia vero colligitur in corporibus senum flegma plurimum, oportet eos nōnunquam regi subtiliantibus, & incidentibus flegma, nec in hoc esse assidue immorandum. Plurimorum quidem hominū ventres (vt ait Hipocras) in iuuentute sunt molles, qui cum senuerint desiccantur eorum ventres, & quibusdam fit econuerso. Auicen. vbi supra. Summa regiminis senum est operari quod calefaciat, & humectet simul ex nutrimentis & balneis & potibus, a somno prolixo, & mora multa in lecto, & ex assidua quoque vrinæ eorum prouocatione, & expulsionum flegmatis, & ex eorum stomachis per viā intestinorum ac vesicę. Razi vbi supra. Senum corpora magis euacuatione cum medicinis curanda sunt, quam cum minutione. In his autem labor & solicitudo minuenda sunt, vt cpum eo vires diutius perdurēt, nec ipsi valde senescāt. Porro q in senio sunt a labore & solicitudine, necnon a minutione, vbi magna necessitas immineat, remouendi sunt. Nutrientibus autem bonis, ac suauiter sapientibus, facileque digestibilibus alendi sunt, & sæpe balneis oportet vti, multumque dormire. Rebus etiam odoriferis faciem & caput inficere. Vinum porro temperatę naturæ clarum ac subtile, mediocriter aqua mixtum bibant, ac temperate summant si. n. hoc modo regantur, possibile est vt ad alharam, & ptysim, tarde perueniant. Nec eorum corpora deijciantur. Idem in v. parte. Quibusdam hominibus intempestiue cani solent nasci, cęteris autem tardari complexionis suæ cā. De his quidem qui caniciem tardari faciunt, est vt de trifera minori frequenter in mane sumatur. Abstinere vero conuenit a lacte, & a cibis habētibus micas panis admixtas, & a pultibus quę multum spissæ sunt, & a frumento cocto, & ab his quæ conficiuntur ex melle, & a potu aquæ multæ, vinumque vetus ac parum modice bibendum est, vel idromel. Maior autem pars eorum quibus nutrimentum fit Kalaię sint, & assaturæ.

De Regimine conualescentium ab ægritudine. Cap. XXXIIII.

Hali vbi supra. Post disputationem regiminis omnium ætatum debilium, sequitur de regimine conualescentium, qui.s. liberati sunt a febribus & morbis acutis, & egressi sunt ab eis, vnde eorum corpora debilia sunt, & paucus eorum sanguis. Debilia quidē, quia resoluta pp calorem febris, & eius fortitudine consumpta, vsque regiminis subtilis. Paucus vero sanguis est ex combustione caloris febris, & paucitate ciborum, ac subtilitate eorū. A tribus ergo diebus post transitum ægritudinis, vtantur dieta, qua prius in tempore infirmitatis, ad vitandum periculum recidiuationis, tunc vero paulatim, & per gradus, ad id quod grossius est transferantur, donec ad consueta perueniant. Quod si appetitus deficit, & appetit quidem & comedit nec augetur corpus illius, signum est q corpus eius mundū non sit. Oportet ergo cibum minui, vel corpus subtiliari atque purgari, alioquin regressum faciet morbus, sicut Hipocras ait. Corpora inquit non munda, quantuncunque fececeris augetur eorum malitia. Razi in ix. parte. Itaque qui ex morbis acutis consurgit, custodiendus est ab his quibus sani nutriuntur, & ex his quibus regebatur in ægritudine, vel parum fortioribus moderetur, deinde vero paulatim & ordinatim ad cibos sanorum perducatur. Interim tñ a balneo & labore, vigilijs, & coitu, & vino obseruetur, & ne curis animalibus solicitetur, ab omnibus quoque, quę corpus calefaciunt separetur. Caueat quoque ne famem, aut sitim patiatur, & ne simul cibo repleatur; qm̄ vnum istorum ipsum distemperet, & calefacit, aliud vero cōplexionē eius corrumpit. Si tñ eius appetitiua fortis, digestiua vero debilis, & fatigata fuerit, non attendat in comestione quantum appetitiuæ, sed quantum digestiuæ attinet, quod etiam, donec digestiua melioretur, obseruet. A comestione quoque grossorum nutrientium, dureque digestibilium separetur, vsquequo virtus ipsius compleatur, iterū aūt nutriatur ex his quæ cito digeruntur. Multotiens quidem, sed parū comedat, & ex aqua frigida paulatim bibat. Quod si nutrimentū eius absque vino digeri nō valeat, vinū albū, & clarificatū ei tribuať, & a forti sibi caueat. Cum aūt alicuius cōualescentis appetitiua debilis inuenitur, sciendū est reliquias ægritudinis in corpore remansisse, quas necesse est expellere, præcipueque si sapor oris sit fortis, multaque sitis. Itaque venter ipsius soluatur aut minuatur, aut ex vnguentia dispositioni suæ conuenientia sibi tribuantur. Denique ille in quo signo reliquiarum ægritudinis remanserūt, vt est calor superfluus, qui tactu sentitur, aut spissitudo anhelitus, aut sitis, aut dolor capitis, aut vrinæ tinctura, aut oris sapor extraneus, aut alienatio in somno, aut vigiliæ, aut hmōi alia, præcipue ad regimen ægritudinis reducendus est, donec hęc oīa signa remoueantur, & corpus oīno sanitati restituať.

De Tutela contra morbos pestilentiales. Cap. XXXV.

Hali vbi supra. Dicto de regimine corporum debilium restat ostendere regimen eorū quæ iam esse videntur in casu causarum ægritudinū, quarū.s. causarum amputatio bipartita est. Vna est causarum quæ accidunt corpori extra, & hæ sunt causæ morborum pestilentialium. Altera est earū, q̄ mouentur intus a cpre, & hę sunt a complexione mala, aut ab humorū copia, vel eorum malitia. Cautela morborū, quæ fiunt ab extra, est eorū quæ fiunt ab aeris mutatione, & hæc aut fit ex mutatione cōplexionis eius, in tpibus anni a naturali habitudine, aut ex alteratione atque mutatione substātiæ eiusdē, in corruptionē ac putredinē. Itaque pestilentiales morbi quos s. aer pestifer in cpa hoīum adducit, non accidūt omnibus hominibus, immo passiones illę, quæ fiunt a mutatione complexionis aeris, in ea corpora solent venire, quorū complexio aeris eo tpe. Quæ vero a mutatione substantiæ aeris fiunt, in ea corpora secundum maiorē partē eueniūt, in quibus sunt mali humores aeris illius tpis mali, substantię consimiles, parati suscipere passiones, ac morbos, quos inducit aeris malitia. Itaque si euentus ægritudinum ab aeris mutatione fuerint cautela ab eis est, ex vsu regiminis contrarij complexioni aeris illius temporis, tam in cibis, quam in medicaminibus, & alijs causis, sanitati, & ægritudini communibus, prodestque humorē aeris cōplexioni eo tempore consonum euacuare, eiusq; materiam amputare. Si aūt est ex aeris corruptione, quoniam huiusmodi habitudo accidit aeri, secūdum maiorem partem, ex excessu caloris, & humiditatis, oportet esse cautelam ab huiusmodi infirmitatum incursu. Primo quidem flebothomia, deinde laxatiuo, cuius est illam superfluitatem calidam purgare. Deinceps autem vtatur regimine refrigeranti, & desiccanti, & caueat obuiare calido aeri & hu-

& humido. Timent autem pestilentiales morbos, quorum complexio calida est & humida, puerique & adolescentes, quia talis eis complexio dominatur. Quare oportet eos minutiones sanguinis multiplicare, & eorum quæ refrigerant, & desiccant vsum augere, totaque diligentia regimẽ calefaciens, & humectans cauere. Sunt etiam pestilentiales morbi plurimi, quando autumnus nimiæ siccitatis post æstatem magni caloris, vt causon, & febris colericæ, quas committatur vomitus colerarum multus & turbatio, ac sitis. Quare necesse est vsum regiminis præcedere refrigerantis & humectantis. Morborum autem pestilentialium quidam sunt ex putridis vaporibus, aera inficientibus, ut sunt vapores resoluti ex cadaueribus, vel aquas in quibus olera ceciderunt, fructusque putruerunt. Vnde si possibile est oportet a locis recedere, in quibus talia contingunt. Si vero sit habitatio sub vẽto, per quam hmõi putredines transeunt, aut in subterraneis locis, vel domibus p quas non pertransit aer multus. loca ipsa aceto rigentur, myrto & odoribus frigidis sternantur, vaporibusque iocundis vaporentur, vt est xiloaloes, & huiusmodi. Quidam vero pestilentiales morbi sunt ab vno in alium transeuntes, vt lepra, scabies, ptisis, mania, variola, & obtalmia. Ideoq; cum his qui talia patiuntur non oportet aliquem commorari, sed ab eis longe fieri, ad loca quæ extra ventum sunt per illos flantem.

De Cautela contra morbos ex humore prouenientes.
Cap. XXXVI.

EX causis autẽ morborum, quæ mouẽtur ab interioribus corporis, quædam communes sunt, & hæc sunt complexionis malitia, repletio humorum, & malitia eorum, quædam vero propriæ. s. vnicuique morborum. De malo complexionis iam alias diximus, quod eius amputatio fit per regimen, quod complexionis malitiæ contrarium sit, eique resistens. Porro chymorum repletio, quandoquidem mala non est, curatur per euacuacionem, & corporis ab illo humore mũdificationem. Quæ vero est ex humoribus malis, eius curatio est per inanitionem illius mali humoris. Isi. in lib. ety. Ex iiij. humoribus reguntur sani, & ex ipsis leduntur infirmi, dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, ægritudines faciunt. Ex sanguine quidem & felle, acutæ passiones nascuntur, quas greci oxia vocant. Ex flegmate vero & melancolia veteres causæ procedunt, quas Græcorum medici croniam vocant. Ex epistola Hipocra. Nam quotiens aliquid in corpore crescit ipsis humoribus, aut minus habet, ęgritudines, & causas veteres facit. Itaque cum incurrit quis de causa sanguinis quia sanguis vt superius dixi, feruens, & humidus est, debet contrario medicamine occurrere, quod sit frigidum, & siccũ sicde alijs. Aui. vbi supra. Ex his præterea rebus quas obseruare debes, est in fortibus temporibus quantum poteris dimittere fortes medicationes, vt ventre soluere vehementer, aut prouocare vomitũ, aut aperire, vel adurere in æstate vel hyeme. Pręterea scire debes, ꝙ non omnis repletio, nec oĩs complexionis malitia suo medicatur contrario, euacuatione. s. & oppositione. Sed multotiens sufficit bonitatis regiminis multitudo. Non oẽs igitur euacuationes necessariæ sunt propter superfluitatẽ repletionis, sed quandoque pp magnitudinẽ ægritudinis, & pp repletionẽ, secundum qualitatẽ, non secundum quantitatẽ. Aliqñ quoque fit secundum modum perseuerationis, sicut indiget ille, cui podagra euenire solet, & epilensia, & hmõi in hora cognita, proprieque in vere, tunc itaque necessarium est vt præsertim euacuatione vtatur, ante suam horam, & euacuet ea, quæ proprie in ipsis ægritudine sunt euacuanda, siue sit minutio, siue ventris solutio.

De Signis humorum in corporibus dominantium.
Cap. XXXVII.

EX compendio Salerni. Signa vero distinguentia dominium humoris, iiij. esse cognoscimus. s. lęsiones, dolores tumores, & exeũtia a corpore. Per lęsionem quidem triplicis virtutis dominium humoris declaratur. Per læsionem quidem aĩalis virtutis vt per saporem læsum. Sapor etenim salsus flegma salsum, acetosus accetosum flegma, vel melancoliã, amarus coleram, dulcis sanguinem abundare demonstrat. Per læsionem aũt virtutis naturalis, isi enim appetat terrestria, melancoliã deponit, si vero frigida & humida, flegma deponit. Si vero calidos & humidos cibos quis appetens inueniatur, sanguinem depõnere diiudicatur. Per læsionẽ uero spiritualis virtutis, vt per inspirationem magnam & raram sanguis, per magnã & spissam colera, per paruã, & rarã flegma, per paruã & spissam melancolia coniectutabiliter cognoscitur. Per dolores humor in eã existens cognoscitur, vt per doloris locũ, & eius varietatem. Per locum, qui aliqñ est vniuersalis, vt in arretica, aliqñ particularis, vt in capite, quod quandoque totũ affligit, & dicitur cephalea, quandoque medium, & dicitur emigranea, qñque vero partem, & dicitur dolor monopagicus, qui si sit anterior indicat sanguinem, si posterior flegma, si dextra coleram, si sinistra melancoliam indicat, per eius varietatem humoris certũ initium demonstratur. Dolor. n. acutus colerã ambulans, aquosos humores, aut ventositatẽ, extẽsiuus humorum multitudinem, sempiternus sanguinem, grauatiuus melancoliam demonstrat. Iunior prætetea triplici ratione cognoscitur, vel calore, vel tactu, vel forma. Albus. n. & mollis flegma, rubeus & mollis sanguinem, citrinus colerã, niger vel glaucus melancoliã indicat. Per tactum vero quia durus per duros, mollis uero per molles in eã esse indicatur. Per eius formam cognoscitur, ex colera. n. pustulæ fiunt acutæ formæ, & pruriginosæ, ex sanguine obtusæ, & rubrę. De flegmate vero latæ, & non pruriginosæ. Per exeuntia a corpore cognoscitur, vt per vrinã, & per sputa, & egestiones. Per vrinã humoris spẽs indicatur. Nam citrina colera, alba flegma, rubea sanguinẽ, glauca vel nigra melancoliam, vel glaucã, vel nigram, significat. Per effigiem etiam corporis, humoris dominiũ denotaẽ, vt si carnosus sit aliquis, & venustus, & rubeus, somnolentus sanguinem deponit. Si pinguis, & piger ad actiones, si pallidus & mollis, si bonæ imaginationis, malę memoriæ flegma dignoscitur. Si macilentus & leuis ad actiones, & ruffus, & in somnis frigidus, colera dignoscitur. Si quis macilentus & piger ad actiones, hebes ingenio niger, vel glaucus inueniatur, melancoliam deponere corpus coniecturaliter comprobatur.

De Præparatione corporis ad humorum purgationem.
Cap. XXXVIII.

TRiplici nanque proprietate materici ægritudo naturam impedit. Natura vero suo triplici motu econtrario reluctatur. Proprietatum nociuæ materiei prima est indigestio, secunda compactio, tertia mortificatio. Indigestio est proprietas materiei, q̃ præparatur ad ægritudinẽ faciendam. Compactio est materiei in eodẽ loco congestio. Mortificatio est peruersio materiei oĩno in id quod est contra naturam. Primus aũt motus naturæ digestio dicitur. Secundus diuisio. Tertius materiei remotio, quę operatur ad ægritudinem faciẽdam, contra hęc. s. digestio, contra indigestionẽ, & est nociuæ materiei non mortificando, non mortificatæ perditio. Digestio itaque diuisionẽ præcedit. Diuisio vero secũdum naturam de iure remotionem præcedere debet. Medicus ergo peritus, naturæ motus debet imitari. In oĩbus. n. natura operatur. Medicus vero minister est. In primis igitur, digestiuis est vtendum, deinde diuisiuis, postea expulsiuis. i. digesta digerere, cõpacta diuidere, mortificatiua expellere. Priusquã ergo fiat euacuatio, oportet corpora fluxa facere, & cũmolliẽtib. digerere cũ alterãtibus, diuidere cũ diuisiuis. Molliẽtia sunt, vt ius carniũ tenerimarum, & ius piscium magis mobiliũ, & squamosorũ. Digestiua sunt rectę obuiantia proprietati materię, vnde nocumentum accidit. Diuisiua sunt in substantia subtilia, vt acetum. Quoniam autem est membris abominabile, dulce cum aceto coniungimus, vt mel, vnde fit oximel, & zuccara, vnde fit syrupus.

De Varijs modis purgationis. *Cap.* XXXIX.

MVltipliciter autem materiam remouemus, aut flebothomia, aut vsione, aut sternutatione, aut vrina, aut emorroidis, aut mẽstruis, aut sudore, aut egestione. Vomitu superiores educimus. Flebothomia sanguinẽ extrahimus cũ alijs humoribus. Vstione vero humorem detrahimus, aut materiã in proprio loco consumimus insistentem. Sternutatione fumositates deducendo cerebrum depuramus. Per vrinam etiam epar, & vesicam, & renes mundificamus. Per emorroides immundum sanguinem detrahentes, corpus omnino siccamus. Per sudorem humores succutaneos educimus. Per egestiones graues in quoslibet humores prouocamus. Prouocantia vomitum alia leuia, alia grauia, leuia delicatis, grauia fortibus attribuenda censemus. Grauia aut sunt compositæ medicinæ,

cinæ, aut simplices, leuia similiter. Grauia composita sunt vt vomitus sca pellæ, vomitus. G. Grauia simplicia sint, vt tapsia, catapucia, elleborum album, nux vomica, semen atriplicis, semen rapæ, radix esulæ, cocoguidium. Composita vero leuia sunt, vt hydroleon oximel. syrupus acetosus, vomitus Nicolai, decoctio bacarç, decoctio corticis sambuci, vel vrticæ radicis. Leuia simplicia sunt vt succus bacaræ, iunci, radicis, & similium, quorum decoctiones assignauimus. Ex his autem tam leuiter quam grauiter prouocantibus vomitum, vnguenta, aquis, vina, syrupos posterius institui. Vomitus nimius constringitur, si catapucia stiptica ori stomachi superponatur. Flebothomiæ duplex est modus. s. per antiphrasim, & per methaccentesim id est per eandem partem, per antiphrasim. i. per contrarium. Ante confirmationem enim ægritudinis in principio debet fieri per anthi. ante. s. vt dic in pleuresi. post confirmationem per metacen. Vstionis duplex est modus, scilicet aut tantum adurendo locum materiam consumimus ibidem, aut alium locum vrendo, materiam, nociuam euacuamus. Sunt mutatoria, aut leuia, alia grauia. Grauia fortibus, leuia delicatis offerenda censemus. Grauia sunt vt pil. al. vel ni. pill. euforbii pill. piperis piretri, stafisagriç. salis armoniaci, nitri, & salis gemæ. Leuia vt puluis thephisiæ, vel rosatū vel licinium perunctum lacte mulieris. Prouocantibus ægestionem multiplicibus vtimur, quoniam autem materiam primo digestam oportet euacuari, signa digestionis exponimus. Si vrina spissa apparuerit post attenuetur. Et si primo tenuis est, postea inspissetur, digestionis signa cognoscentur.

De Regimine purgationis sanguinis. Cap. XL.

HAli vbi supra. Euacuatio quidem repletionis, quę est in vētriculis fit per flebothomiam, & omnino per ea augent regiminis qualitatem, sicut ait G. quoniam ipsa est euacuatio totius corporis æqualiter, & ciborum imminutio. Sanguinis namque minutio attrahit humores ab omni corpore, maximeq; si fuerit dominans sanguis. Si vero fit repletio secundum virtutem, oportet fieri sanguinis minutionē cum laxatiuos cuius est humore, purgare, quod si oportunum regimen facere disposueris, conferes contrarium qualitati mali humoris, & omnino quicquid auget qualitatem regiminis sicut ait Gal. quia curatio totius corporis æqualiter si fuerint humores multi, fit per flebothomiam, & ciborum dimissio nem ac balnei. Si vero fuerint humores mali, laxatiuo & vomitu, & ut materia laudabilis in corpore nutriatur. Attentius igitur intuendū est si videris signa repletionis, quæ sint in omni corpore, maximeq; signa repletionis ex sanguine, tunc flebothoma de vena quæ dicitur aqnehel. i. mediastina. Cumq; corpus euacuaueris loca restaura laudabilem sanguinem, cibum quoque minuas, & a quadrupedum carne, dulcibusque prohibeas, vtatur autem requie, caueatque laborem: labor enim corpora calefacit, humoresque malos, qui sunt in corpore liquescere facit, defluuntque frequenter ad aliquod mēbrorum nobilium, & alia. Vnde fit apostema, ceterique morbi pessimi, quare oportet eos qui repleti sunt laborem cauere, maximeque in quorū corporibus mali sunt humores. Sic etiam a balneo prohibendi sunt, quia facit aliquid simile. Si vero sint aliquę causæ quæ flebothomiam prohibeant, vt debilitas virtutis, vel imbecillitas stomachi & epatis, in his oportet vti diminutione sumēdorū, & subtiliatione ēm quod potest virtus, vt sic natura sanguinem reprimat & bonum ac digestū faciat. Diminutio nanque ciborū, & subtiliatio perfectiua sūt in regimine morborū ex repletione. Vtatur aūt regimine refrigeranti, ac desicanti, donec sanguis cōponatur, & maturetur, eiusque pars deficeretur, & in naturalē habitū reuertat.

De Regimine purgationis colerę, melancolia, & flegmatis. Cap. XLI.

POrro si cæteri dominentur humores, aut corrumpantur, acceleranda est eorum euacuatio conuenienti laxatiuo. Si igitur appareant signa superhabundantis coleræ, festines eam exinanire. Et siquidem tempus æstatis est, & patiens fastidium senserit, aut punctiones, aut morsus in stomacho. Vomitus cum squingibin, & aqua ca. exhibeatur. s. cum aqua ordei &c. Si autem æstas non est euacuetur corpus cum laxatiuo aqua fructuū, & mirabolanis citrinis solidatis, cum scamonea, secundum, quod videbitur posse sufficere secūdum virtutem, ætatem, & regionem, atque consuetudinem. Cibetur autem pullis conditis cum aqua hescereni, & aqua granatorum, & similibus. Dulcia vero caueat & salsa, omnesque ei bos pungitiuos, qui acuti sunt, & sicci. Quiescat etiam & laborem minuat, balneum cum aqua calida deuitet, & iram atque tristitiam, inhereatque regimini assignato, donec redeat corpus eius ad statum pristinum naturalem. Colera nigra si dominetur, euacuatio melancolici humoris oportet vt acceleretur, aliquando quidem vomitu si fuerit æstas, vel autumnus cum his quæ purgant eam, vt est semen radicis, & nux vomica &c. Alioquin vero laxatiuo melancolia educenti, vt est decoctio epithimi, & agarici. Caueat autem tristitiam, multiplicet gaudium, & letitiam, laborem vitet, & iram, vtatur balneo aquæ dulcis, & calidæ. Sit aer illum circundans tēperatus, aut mediocriter calidus, & humidus. Quod si corpori supersit aliquid humoris melancolici, non tædeat sæpius his medicaminibus ac regimine vti, quoniam hic humor difficile curationē suscipit. Quod si flegmatis apparuerint signa euacuationem eius accelera, per vomitum quidem si tempus æstiuum fuerit, vel autumni. Sin autem aliud tempus, detur medicamen laxans flegma. Si tamen non fuerit humor decoctus ac subtiliatus, nequaquam vtatur laxatiuis, quæ humores subtiliant, sicut est aqua radicum herbarum, & imminutio ciborum, ac subtiliatio eorum. Cumque sic fuerit flegma subtiliatum, & euacuationi facile, ac transitu per meatus, tunc inaniendus est cum pillulis soluentibus flegma. Dehinc autem assiduus sit in calidis, & siccis, caueatq; cibos flegma generantes. Quietem vero multiplicet ante cibum, & balneum aqua salsæ, atque sulphureæ post decoctionem, & im minutionem repletionis, bibat vinum vetus, croceum, rubeū non spissum. Denique illi qui flegma sentit in suo corpore iubeas minuere cibum, ac subtiliare, hæc etenim proficiunt, absque vsu laxatiui, quoniam humorem istum subtiliant & excoquunt, auxiliaturque naturę ad illud alterandum in bonum sanguinem. Cum enim flegma sit cibus mediæ decoctus, cibus si minuatur, ac subtiliter super eum execoquitur, & sanguis efficitur, quod in humore melancolico, vel colerico non est euenire, propter eorum siccitatem.

De Regimine corporum, quorum res naturales immutata sunt. Cap. XLII.

VNaqueque naturaliū habitudinum (vt diximus) si minuatur, vel augeatur, aut a consueto mutetur, sæpius aduentū significat morbi, vel habitudinis mediæ inter s. sanitatem, vel ægritudinem. Similiter ēt si fiat aliqua in corpore qualitas extra cursum naturalē, vt est languor, aut dolor, aut aliquid simile, portendit morbum, aut habitudinem, quæ nec sanitas, nec morbus est. Incipiemus igitur nunc de regimine corporū, quorū res naturales ab habitudinibus suis immutatæ sunt. In huiusmodi siquidem oportet amputare causas eius mutationis, vt cito reducantur in statum suum naturalē. Quod fit si vtaris regimine contrario causæ, a qua fit illa qualitas non naturalis. Verbi gratia. Si contigerit appetitum ciborum augeri, signum est aut malæ complexionis frigidæ accidentis ori stomachi, propter quod oportet vti potu vini, & oppositione ciborū calefacientium. Aut quod salsum flegma suspensum est in ore stomachi, pp quod oportet vti vomitu, cū his quæ dicta sunt. Si vero minuatur ciborum appetitus, signum est caloris oris stomachi, propter quod oportet restringentibus vti, sicut granatis acerbis, & syrupo hæscerni, & aqua thamarindi, & similibus. Cibari quoq; cibis frigidis, vt piscibus, lapidosis, & huiusmodi. aut ēt signū est repletionis corporis, & ob hoc euacuādū est humore domināti. Si autē inclinetur, appetitus ad acerba, signum est coleræ croceç, quam oportet restringentibus & prouocatione vomitus per squingibin, & aquā ca. purgari. Quod si inclinetur ad calida, & pungitiua & dulcia, signum est malæ cōplexionis fri. propter hęc vtendum est calefacientibus cibis, & medicaminibus, aut humoris acerbi, vtendum est ēt vomitu. Porro si inclinetur ad frigida signum est malę cōplexionis calidę quę accidit ori stomachi, vtendum quoque est refrigerantibus, ac restringentibus. Porro si acciderit homini sitis, significat malitiam com. ca. & sic quæ accidit ori stomachi, propter quod vtendum est refrigerantibus, & humectantibus piscibus, & lacte.

Adhuc De eodem. Cap. XLIII.

SE ventositas acciderit intestinis, & stomacho, & hoc multorum ciborum oportet vti exercitio, & dilatione prandii, a tempore consueto, eiusque imminutione. Si vero causa ciborum ventositates generantium

rium, oportet his vti quæ expellunt, vt est semen apij, & cimini, & similia. Sudor, si multiplicetur in corpore impulsu naturæ, non oportet prohiberi, nisi excesserit. Si vero ex copia superfluitatum, & crapulatum corporis, oportet cũ laxatiuo purgationem adhibere. Et siquidem sudori fœtor inest, putredinis signum est, & tunc oportet intueri de cuius humoris materia sit, illumq; propria medicina purgare. Aqua naribus fluens si augeatur, patiens cum borace, & xiloaloe munda vaporetur, odoretque nigellam, & similia. Si vero minuatur, aqua calida super caput effusione vtatur, & inclinatione super aqua ca. in qua decocti fuerint babimag. Quod autem defluit ab interioribus oris, si multiplicetur, oportet prohibere gargar. aquæ ca. & aqua decoctionis mirti, & gallæ, & quessata. Si vero minuatur, prouocetur curatione cũ yera, & stafisagria &c. Somnus si multiplicetur, & hoc ex complexione hu. cerebro dominãti, oportet vti rebus calefacientibus & desiccantibus, caputque cum synapi fricari. Si vero ex superfluitate viscosi flegmatis cerebro dominantis, oportet purgare cerebrum cum pillulis yeræ, vel aloe, & pillulis aureis & gargar. Cum autem accidũt vigiliæ, signũ est siccitatis cerebri, quare vtendum est ratione aquæ dulcis & tepidæ, in qua decocta sunt papauer cũ corticibus, & cortices cucurbitarũ, & folia lactucarũ & viol. & nenufar. comedatur etiam papauer, & lactucæ conditæ &c. Coitum si petat homo plus solito, signum est augmenti caloris & humiditatis, quapropter oportet vti refrigeranti, ac restringenti regimine cum cautela, vt sunt papauer, lactucæ, portulaca, quesfara viridis, & similia. Significat quoq; frequẽter augmentum sanguinis, ideoque flebothomia vtendum est, & appõne ciborũ fri. & aquæ fri. balneatione si aer patitur. Sic igitur oportet amputari causas immutationis corporum ab habitudine sua naturali, ne forte crescant, & morbos afferant.

De Amputatione causarum, quæ sunt extra rem naturalem. Cap. XLIIII.

SEquitur de regimine corporum, quæ transierunt ad habitudinem extra temperantiã, & rem naturalem, iamq; sunt in præcipiti casu ad ægritudines. Itaq; cum inde accidit hoĩ angustia a semetipso sine labore aliquo febrem præfigurat ante aliã ægritudinem. Fœtor in vrina, vel in sudore signum est humoris putridi, qui euacuatione indiget, vtendum est quoq; regimine ei contrario. Morphea alba si multiplicetur, alba lepra timetur, & oportet patientẽ euacuari medicamine flegma purganti, ciboſq; refrigerantes, & humectãtes prohiberi. Raucitas, & in facie rubor accidens hoĩ, portendit elephantiã, ex hoc oportet accelerari flebothomiã duarũ venarum colli, ac sæpius educere sanguinẽ paulatim, secundũ quod virtus patitur, & ætas adiuuat, & tempus, & complexio naturalis. Post aliquot dies euacuetur corpus cum decoctione epithimij, & agarici, & a cibis melancoliam generantibus prohibeatur. Pustulæ cum multiplicantur signum est futurarũ emissionũ: vtendũ est itaque flebothomia aquahalæ. & basilicæ venarum, & decoctio mirabolan. ei propinanda est. A carnibus arceatur quadrupedum, & a cibis dulcibus. Frigidis autem cibetur, & de aquis sulphureis & aluminosis super eũ roretur, ipse quoque in illis & in aqua maris immergatur, prodest. n. & arcet emissiones. Excoriationes autem si multiplicentur in corpore, pustularum magnarum aduentum portẽdunt. Æquum est igitur hunc a cibis crossis prohiberi, cibũque subtiliari, & a flegmate crosso, atque viscoso corpus euacuari, plurimoque balneo vti. Si facies apparet tumescens, & inferior palpebra, hidropisis est timenda. Hunc igitur oportet regi minutione cibi, ac subtiliatione, & a dulcibus prohibitione & aquæ multæ, vel turbatæ potatione. Vtatur exercitio dũ est inanis stomachus, post prandium requiescat, eiusque natura cum pillulis hieræ laxetur. Vomat cum squingibin aliquando, & frequentat virgas caparis aceto conditas, & oliuarum conditarum. Si enim huiusmodi patienti regimen impresserit, securus fiet a superuentu hydropisis, præterea si ei dolor vmbilici acciderit, ac permanserit, aduentum hydropisis tympanitæ portendit. Ob hoc vtendum est quibusdam puluеribus, quæ fiunt ex seminibus anisi, apii, feniculi, & cæteris.

De Amputatione venarum, quæ sunt in capite. Cap. XLV.

DOlor capitis continuus aliquando portendit cæcitatem, hunc oportet curari cum pillulis hieræ. Quæ si non sedant, bibatur aloes infusio cum cæteris medicinis, quæ si prosunt arteriæ duæ, quæ sint in temporibus incidantur, aut vena frontis patiens minuatur, caueatque cibos caphaleam adducentes, vt est allium, cæpa, pastinaca, caseus, similesque cibi vaporantes. Titillatio accidens faciei paralisim portendit, vnde oportet vti medicaminibus caput purgantibus, & prohiberi a cibis flegma generãtibus: vti vero calefacientibus, ac subtiliantibus, non autem cibis impleatur, aquis vero sulphureis balneetur. Si acciderit hoĩ multa oppressio, epilensiam portẽdit. Itaque cibos crossos, & flegmaticos caueat, cibum minuat ac subtiliet, & si pulsus est magnus, ac velox flebothomiam acceleret. Si facies intumuerit & comitetur dolor capitis, ac rubor in venis oculorum, maniam portendit, & frenesim. Oportet igitur accelerare flebothomiam, & sanguinis eductionem, iuxta virtutis, & ætatis, ac temporis sufficientiam: ponaturque super caput eius pannus infusus sandalo, & aqua rosata, & postea detur cafia. f. Quando vero accidit hoĩ tristitia, & cogitatio, & nequitia mentis, sine causa desipientiam portendit, & melancoliam, huic decoctio, propinetur epithimi, & agarici, in qua proiectum sit modicum ellebori nigri. Denturque ei pillulæ sticados, caueat a cibis melancolicis, & vtatur calidis & humidis, frequenterque leticiam, & gaudium, sonumque musicorum cum cantu dulci. Catarrus frequenter accidens hoĩ qui gracilis est, & pectus ei strictum, portẽdit peripleumoniam & ptisim. Vnde oportet moliri purgationẽ cerebri eius a crapula. Aliquando quidem cum pill. aloes, & pill. hieræ, aliquãdo vero cum aloes infusione, cũque catarrus acciderit, vtatur sirupo papaueris & labuco, cum his quæ necessaria sint medicaminibus. Arcet enim fluxum a cerebro. Caput eius seruetur a calore & frigore, a labore quoque prohibeatur, & in pluribus quiescens impinguetur.

De Amputatione earum, quæ in cæteris membris. Cap. XLVI.

SI senserit homo grauitatem in latere dextro, iuxta hipocũdriam, aut puncturas, aut extensionem, portendit passionẽ epati venturam. Et si quod inuenitur graue est, portendit opilationẽ, huic oportet dari squingibin hansalicit, cum seminibus & siropus absinthij, & meseren piceerum, & quandoque amigdalas amaras accipiat. Si vero quod ibi venit vel sentitur est cum intensione, ventositatem significat. Si autem inuenitur & punctura portendit calidũ apostema, quare venam oportet basilicã minui, eique rotulam casief. dari cum aqua intibe, & solatro, vtatur aũt frigidis in cibo, prohibeatur a dulcibus. Ergo cum inclinatur in album portendit ictericiã, & tunc hoĩem expedit regi regimine quod conuenit epatis calori. Hali. Si acciderit hoĩ fastidiũ & ventositas in sinistro, aut dextro latere in his, quæ sub hipocundrijs sunt, simul ẽt ablatus sit ciborũ appetitus, hoc ilion portendit, quare minuendus est cibus atque subtiliandus. Imminuendus est & potus aquæ fri. & vtendũ est exercitio, ac somno prolixiori. Si autem illis vtrisq; grauat, & extensio acciderit, apostema futurum in renibus portendit, vtendum est itaque flebothomia basilicę in latere patiẽti, dandadaque est ei aqua ordei, locus & emplastrizãdus est aliquo confortanti, fluxumq; materiæ prohibenti. Arenæ cũ immerguntur vrinæ: signũ est generationis lapidum in renibus futurorũ. Vtendum est igitur huiusmodi exercitio temperato ante prandium, vt superfluitates euacuentur, & humiditas flegmatica maturetur. Arcenda est autem ciborum copia maximeque crossorum, ne forte crapulæ crossæ in eius corpore coaduneutur, vtaturque subtilibus, & vrinã prouocantibus. Vrinæ incensio cõtinuo vulnera futura significat in vesieca & virga, quare oportet vti cibo refrigeranti & humectanti. Dulcia vero & pungitiua cibaria prohiberi. Cum autem ex ventris solutione dolor & incensio in ano prouenit: Dyarriam portendit. Huic oportet dari puluerem compositum ex semine præsilli, & amilo &c. Si vero in ano assidua prurigo fuerit, emorroides portendit, hunc a cibis melancoliam generantibus, & frigidis arceri conuenit.

De Regimine iter agere volentium. Cap. XLVII.

HÆc de amputatione causarum morborum iam aduenientium dicta sunt, ad custodiam sanitatis. Præter hæc, etiam quædam adhibenda sunt sanis, quæ proxima sunt necessariis, vt comptura corporis, & ipsius compositio, eiusque mundatio, capillorum confortatio, productio, & prohibitio, & huiusmodi. Regimine quoque siue cautela peregrinantium a periculo malorũ accidentium. Primum quidẽ ante peregrinationẽ oportet corpus a superfluitatibus cũ flebothomia, & laxatiuo euacuare, & medicamem consuetum accipere. Labor

enim

enim & motus calefaciunt corpus, & ab hic humores mali calefiunt. ac de loco ad locum transeunt. Ac sic ad aliquod membrorum nobilium defluunt, in quibus apostema patiuntur, aut bonis humoribus admiscētur, quos & corrumpunt, indeque febres, & alii morbi fiunt. Præterea qui peregrinatur, si non habet consuetum ambulare, quia exerceat seipsum in deambulatione paulatim augens quotidie donec assuescat, eique facile fiat. Et siquidem eum ire peditem oporteat, lacertos cruris ligaturis componat, stringatque se medium mantilibus, quo motui sit aptius paratus. Sit ei baculus quo semper innitatur, iter, n. adiuuat, & angustiam ab eo releuat. Non autem iter facienti famem pati conuenit, hoc enim virtutem debilitat ac dissoluit, propter multitudinem eorum quæ soluuntur a corpore per motum, Sed nec in repletione, quia prohibet itineris celeritatem, & adducit spiritus arctationē, nisi sit cutis rara, porique aperti & lati. Sin aliter oportet hora antequā iter faciat cibo refici quantitate quidē pauco, sed plurimi nutrimenti. Si quidem oportet eum accelerare viam, cum senserit angustiam quiescat, seque ipsum si poterit deponat, & paululum infundatur, oleoque violato vngatur, magis autem pedes & dorsum, vt siccitates, quæ illis motu facta est, humectētur. Razi. 6. parte. Qui longum iter vult peragere, ante ipsius inceptionem minui debet, & medicinam solutiuam ventris sumere, præcipueque si longum tempus transijt, ex quo neutrum horum peregit. Qui autem iter agere non mundificato corpore voluerit vix febres euadere poterit, quòd si eas aliquando euaserit, quia corpus eius dissolutum est, cutisque rara, non euadet catarrū, vel apostema. Ei quoque studendum est, vt consuetudinem suam in dieta & somno & motu, vel exercitio transmutet in illam, qua eum in itinere vti conuenict, ne scilicet mutatio subita eum grauet.

De Regimine iter agentium æstiuo tempore.
Cap. XLVIII.

QVi vero tempore magni caloris iter agit, nec cibo repletus nec ebrius sit, nec ēt hora illa vinum bibat, non tamen a cibo, vel vino penitus vacuus sit, nisi fastidium patiatur, quod si passus fuerit omnino ab itinere melius est abstinere, & dormire, atque quiescere, donec fastidium remoueatur. Quod si nullo modo cibum appetierit, caloremq; superfluum ac sitim senserit, triticum fractum cum aqua multa coctum, cum zuccaro, & cum aqua frigida bibat, post cuius haustum non statim eat, sed parum moueatur. Nam si motus statim fuerit, cibus existens in stomacho de vno latere transiens ad aliud stomachum inflat & male digeritur. Si autem ipsum ire necessitas coegerit, parumper bibat, & nunquam fortiter incedat omnia vero membra sua præcipueque caput a sole custodiat, & quam maxime si diutius ire voluerit, diu nanque dum fortis est calor incedere, ac ieiunare corporibus macris nocet plus, crossis vero minus. Quædam etiam crossa reperiuntur corpora, quibus conferunt prædicta, Vsus etiam in huiusmodi multum valet, corpora nanque calorem, aut laborem, vel famem vel talia ferre consueta in his inueniuntur fortiora magisque tollerantia. Postquam autem itinerans iter suum perficit, aliquantulum prius quiescat, & postea in aqua tepida dulci balneetur, deinde cibaria infrigidantia, & humectantia comedat, & in loco ventis exposito dormiat, ac sollicitudinem prætermittat. Hali. vbi supra. Si quem æstatis tempore peregrinari contigerit, iter carpat nocte dum aer est frigidus, die vero requiescat, vt securus sit a solari læsione. Iter. n. in sole & æstu persæpe morbos pessimos adducit, vt. cephaleā, ethicam, & huiusmodi. Magis autem his quorum complexio est cali. & sic. corpusq; gracile. Corporibus aūt frigidis & hu. obesis, & corpulentis, non adeo nocet. Porro si vrgeat per diem ambulare, vestibus spissis, & solidis operiatur, quo prohibeatur æstus ad corpus accedere, caput etiam & faciem pilleis, aliisque subtilibus operiat, quo minor anhelatio fiat in aere calido, nec fiat illi meatuum excoriatio.

De Cautela contra sitim in itinere. *Cap.* XLIX.

EXpedit enim iter agenti lac, & caseum veterem, & fabas cæterosque cibos sitim prouocantes vitare, refrigerantibus, & humectantibus vti: ciborum nanque copia sitim excitat. Razi vbi supra. Oportet ergo quemlibet sitim in itinere timentem, a cibi saturitate abstinere, antequam tamen eat ex oleribus frigidis, & acetosis parum comedat, a salsę vero vel dulcis, vel acutæ rei comestione abstineat, propterque a piscibus tam recētibus, quā salsis, qm̄ effectiui sunt sitis, Caueat autē ne cito, sed suauiter incedat, quia citus incessus hominem frequenter ac vehementer anhelare facit, quod in prouocatione sitis omnibus deterius existit. A mulsa quoque abstineat, quoniam & ipsa sitim creat. De his autem, quæ sitim sedant, & diu remouent, sunt lac, acetosum valde, portulaca, cucurbita, citrulli, molenes non dulces, & pira non multum dulcia, sed valde humorosa, & parum stiptica, poma quoque, & mala granata, & quæ de fructibus acetosis sunt eis similia. Hæc si quis antequam eat comederit, non sitim patietur. Cum autem in itinere sitim vehementem aliquis patitur, non statim aqua cum eam inuenerit, satietur, sed os ex ea diu colluat, & parum inde traiiciat, in qua etiam extremitates suas mittat, faciemq; suam ex ea lauet, & in eam si voluerit intret, & quantomagis imminuram esse sitim persenserit, potum augmentet, donec satietur si voluerit. De his ēt quæ in ipso itinere, vel ambulatione tenta in ore temperiem sitis adducunt, sunt pira sicca, & acetosa, granatæ quoque acetosæ, grana autem ex masal, parumper sumere, & in ore quousque dissoluantur tenere. Hinc etiam (licet parum confert) in ore tenere cristalli frustum, aut argentum merum tersum, labia præterea stringere confert, & aerem nullo modo per os attrahere, aliquam quoque de rebus frigidis odoriferis semper odorare. Præterea ex semine cucurbitæ cum aliis, quibus trocisci parui fiunt, qui etiam in ore tēti & sitim sedant & ardorem extinguunt, vnde etiam febrib. acutis igneis in vltimitate conferunt. Auic. vbi supra. Aquarum quoq; diuersitas iter agentem ad ægritudines magis, q̄ nutrientium diuersitas adducit, cuius emendatio est vt vehementer coletur, & fiat vt resudante corpore multum per sudorem egrediatur,

De Regimine iter agentium in frigore. *Cap.* L.

HAli vbi supra. Hyeme vero locisque frigidis oportet iter facere de die, nocte vero quiescere, vestibus pilosis operire corpus, & duplicia induere, caput & faciē mollibus pilleis operire, pedes quoque laneis tegere. Caueat aūt quantum pōt eorum frigus, maxime equo vectus, peditibus, nāque pedes calefacit copia motus, vnde & ambulatio patiēti vtilior est equitatione. Equitibus nanque fiunt quidā languores minime peditibus accedentes, quia meatus eorum corpora calefacit. In locis quoque niuosis oportet addere cautelam membrorū extremorum, & faciei a frigore, magis aūt si cum hoc etiam vrgeat flatus ventorum. Hoc. n. difficilius est, & maius prouocās nocumentum. Itaque præuenire conuenit, & allia, cæpasque competenti modo cōmedere, cibos ēt in quibus calida condimenta sunt, vt piper, & zinziber. Corpus etiam, & pedes vngātur oliuarum oleo, vel laurino, vel cęteris huiusmodi calidis oleis, quibus opilati pori prohibeāt aditum frigoris ad membra. Sitq; & ingressus caloris ad interiora, & superficies oleo calefacta. Caueat insuper iter agens, ne debilitetur eius visus pp intuitum in niue frequentē, hoc. n. visum spargit, eūq; minuit: superponat igit̄ oculis niger pānus sit niger pileus, & violaciæ vestes aut virides, quia visum colligunt & adiuuant huiusmodi vestes, prohibentque spargi. Est autem niger, color melioris actionis ad huiusmodi, nec conuenit homini iter agēti, & huiusmodi locis frigidis, vt doloris quiete fiat securus, hoc enim significat corruptionem sensus, nec oportet negligere curam eius. Itaq; si intumuerint digiti, oportet illos oleis calidis linire; & in aqua calida poni, in qua calefacientia decocta sint, & dissoluentia, sicut anetum. & furfur, & similia. Si vero lucidi sunt aut nigri, oportet illos profundius incidere, & in aqua calida permittere donec sponte fluxus sanguinis. amputetur. Razi vbi supra. Qui tempore vehementis frigoris incedere debet, cibis eū ac vino repleri prius oportet, post quorum acceptionem oportet ab itinere paulisper abstineat, donec cibus calefiat, sedeturque motio, quæ in corpore facta fuerat. Cibaria vero quibus vtitur actualiter, & potentialiter calida sint. Qui si frigidum aerem in itinere attraxerit, non statim post itineris profectionem, & quietem ad ignem se calefacere, nec balneum intrare, vel dormire debet, sed per vnam horam locum calidum in quo sit ignis, a longe circumeat. Deinde paulatim vero igni appropinquare incipiat, post hoc, autem si magnum in itinere tetigit eum frigus balneum ingrediatur, in quo diu morando fricetur. Quod si balneum inuenire non valeat, in domo igne calefacta tamdiu fricetur, donec corpus eius rubere incipiat.

De

De Regimine peregrinantium in mari, & in exercitu. Cap. LI.

HAli vbi supra In mari vero peregrinanti si subuersio & vomitus acciderit, vtatur syrupo hesceren, vel granatorum cum menta, vel pomorum muzorum cum tamarindis, sugat & odoret granata poma, muza, coctana, minuatque cibum. Si autem incipit et vomitus dominari, mundetur stomachus eius coleris, & vtatur deinceps supradictis, sitq; cibus eius acerba, vel qui fit de acerbis. Abstineat autem ab intuitu maris, prodest.n. Razi aūt vbi supra. Qui per mare vult incedere, arob fructuū, & medicinas quibus vti consueuit, secum deferat. Prius tñ quàm ingrediatur mare, per aliquot dies comestionē, qua consueuit vti, debet minuere, taliq; cibo vti qui fit de his qui rigidum stomachū faciunt. Ea quoq; die, qua mare primum ingreditur, aquam non intueatur. Sed ea odorare, & comedere paulatim incipiat, quę vomitum reprimunt. Quibus ita gestis, si stomachi subuersio acciderit, & vomuerit, aliquotiens vomere permittēdus, qm̄ hoc ei non nocebit. Quod si plusquam necesse est hoc ei accidat, arob fructuū, quasi sorbendo, atq; lambendo sumat, & sumach, & granatorū grana, & hmōi accipiet. Exercitus æstiuo tempore in altis locis, & collibus debet manere, & hostia tentorii ad ventum septētrionalem vertere, Inter tentoria vero magnum intermittendū est spaciū, & a messibus, quanto plus possibile fuerit, est elongandum. In hyeme vero sit ipsorum regimen contrarium huic, vt s. in locis profundis maneant, & tentoria coniugant, eorumq; ad orientē in meridiē hostium vertant. Si vero meridianus aer humidus fuerit, dieta minuatur, & vinum oīno dimittatur, sed exercitiū ad incremētum proueniat. Si aūt aer siccus fuerit, huic contrarium fiat. Quod si multi homines illic ægrotent, ab exercitu separati longe maneant.

De Cautela contra pediculos ac pulices & muscas, Cap. LII.

HAli vbi supra. Accidit aūt peregrinanti copia pedicolorū in corpore, propter sudorem, & puluerē, ac balnei paucitatem. Quod cum euenerit, corpus eius cathaplasmetur cum argento viuo occiso cum oleo, adiuncta Aristologia longa, & desela. Mane quoq; balneum ingrediatur, & corpus eius fricatione valida mundetur, caputq; cum tarasablito, & boraco lauetur. Razi vbi supra. Pediculorū grauationem prohibēt vsus balnei & lauacri, pannorum frequens mutatio, proprieq; vt pannus qui carni adhæret lineus sit, tarde nanq; pediculis repletur. Huiusmodi pediculos aūt interficit argentum viuū extinctum si oleo misceatur, & ex eo fila lanea inungantur, quæ super se aliquis impendat, aut ex eis se cingat. Pulices cū herba quæ dicitur canchar, in lecto posita fuerit, quasi ebrii & paraly ici fiunt, nec salire, nec se mouere possunt. Si vero aqua in qua tribuli cocti fuerint domus roretur, pulices oīno destruentur. Aqua similiter in qua ruta decoquitur aut oleander eos interficit. Culices ex fumo paleę, & ex fumo vaccini stercoris, & quam maxime ex fumo calami, & nigellę fugantur. Muscę vero aqua in qua niger elleborus coquitur, & arsenici citri, vel olibani fumo necantur.

De Remedijs contra bestias nociuas, & serpentes, Cap. LIII.

DE his autē quæ beluas fugant, dicunt quòd Leo pre albo Gallo, & præ Mure fugit. Præ ligno quoq; quod dicitur Sethin timet. Leopardus præ herba quæ dr̄ leopardi herba terretur, & herba quæ leopardū strangulans dicitur interficitur. Lupus vbi est squilla nō approximat. Catti siluestres & dalac, ex fumositate amigdalarū fugiunt, ell borus ēt & squilla. Porzo; Canes ac Leones plurimaq; beluas interficiunt morēs, e domo cum calcanto fumigata fugiunt. Ex squama vero ferri vel gallia metallina, vel ex elleboro moriūtur. Si ex aliquo. s. istorum cū farina consperso comederint. Formicę itidē ex alchitrao, & ex sulphure, & ex assa fetida fugātur. Et si ex istis mittatur aliquid in earum foraminibus morientur, & si ex eo citra foramen epithima fiat non exibūt. Serpentes expelluntur, si domus cum cornibus cerui, vel vngulis capræ, vel sulphure, vel galbano, vel pice, vel bdellio, vel lignis malorum granatorū, vel capillis humanis suffumigetur, vel ex aqua in qua salhammoniacus dissolutus fuerit roretur. De hoc ēt aqua si in eorum foraminibus fundatur morientur. Tribuli quoq; si in eorum foraminibus mittantur fugiunt. Scorpiones autem fugiunt si domus cum vngula asini, & sulphure, galbanoque suffumigetur. Oleum ēt in eorum foraminibus si fusum fuerit, inde vlterius non exibunt. Item assa fetida si in aqua dissoluatur, & domus ex ea roretur, non ibi approximant. Præterea si multi ex eis capiantur, & domus ex eis suffumigetur, oēs alii fugiunt. Dicitur ēt quòd vipera si bonum zamorad intueatur, oculi eius illico eliquantur, & a capite fluūt. Catti quidem & furones, & pauones, ac grues, & aquatica volatilia, & his similia, quæ venenosa capere animalia consueuerunt, in curiis nutrienda & tenenda sunt.

De Cautela contra venenum. Cap. LIIII.

QVi cibum suspectum habuerit de veneno, nequaquā comedat in quo est dulcedo, vel superabundans acetositas & ad vltimum quicquid superabundantem ac fortem habet saporem. Ne nanq; pernitiosæ species.i. venenosæ, nisi talibus nutrientibus misceri nullatenus possunt. Malum quoque cibo odorem si habuerit dimittendus erit, præterea qui venenum sibi dari timet, aliquam ex medicinis operationem veneni remouentibus, aut debilitantibus assidue bibere debet. Quod si venenum aut potum illius acceperit, eadem hora qua mutationem, & æstuationem sentire cœperit, aquam tepidam, & oleum sisaminum vsq; ad repletionē ventris bibat, & euomat. Est autem medicamē de nucibus, & ficubus, quod omnes venenosorū animalium modos nocere prohibet. Auicē. in 4. canon. Epithimata vero quibus corpora liniuntur, vt non approximent eis venosa, sunt cerebrū leporis cum aceto & oleo, & storax quando soluitur in oleo, & oleum in quo infusa sunt folia pini recentia trita, aut flos cypressi & grana Iuniperi, & folia similiter agni casti, in oleo, & abrotanum, & affodillus, & daucus, & carpobalsamum, & radix nasturcii, & cæteræ quæ supradictæ sunt.

De Curatione ęgritudinum. Cap. LV.

HAli vbi supra. Medicina est scientia apponendi modum ad modum, vel ad id quod excedit modum. Est.n. scientia apponendi tpata tpatis, vt temperantia conseruetur, distemperata distemperatis, vt ad temperantiā reducantur. Quæ quidem temperantia triplici fundamento regitur. s. humoribus, cibis, & membris, Ex dinamide Galieni. Omne auxilium medicinę totius corporis tripartitum est. s. medicamēto, ferro, igne. Quod.n. medicamento curari non potest, ferro curetur. Si aūt nec ferro potest, igne reuocetur. Quod aūt nullo istorum triū superari potest, incurabile æstimetur. Isidorus vbi supra. Medicinæ curatio aspernenda non est, meminimus.n. Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse, & Paulus Apostolus. Thimotheo modicū vinum prodesse dixit. Curatio igitur morborum tribus generibus constat: Farmacia, quam Latini medicaminia vocant. Cyrurgia, quam Latini manuum operationem appellant, manus.n. Græcè, cyros vocatur. Dyeta, quam Latini regulam vocant, est.n. obseruatio legis vitę. Sunt ergo oī curationi species tres. Primum genus dyeticum. Secūdum farmaticum. Tertium cyrurgicum. Dyeta est obseruatio legis, & vitæ. Farmacia est medicamentorū curatio. Cyrurgia ferramentorum incisio, nam ferro inciduntur, quæ medicamētorum non senserit medicinam. Antiquior autem medicina herbis tantum, & succis erat, talis.n. medendi vsus cœpit deinde ferro, & cęteris medicamentis. Omnis autem curatio, aut ex contrariis, aut ex similibus adhibetur. Ex contrariis vt frigidum calido, vel humidum sicco, sicut & in homine superbia sanari non potest, nisi humilitate sanetur. Ex similibus vero sicut ligamentum vulneri rotundum rotundo, vel oblongum oblongo apponitur. Ligatura enim ipsa non eadem membris & vulneribus omnibus, sed similis simili coaptatur, quæ duo adiutoria etiam ipsa nominibus suis signantur. Nam & anthidotum Græcè, Latine ex contrario datum significat. Contraria enim contrariis medicinæ ratione curātur, at contra ex simili vt pigra, quæ interpretatur amaritudo: quia amaritudo morbi, amaritudine medicaminis solui solet.

De Dieta infirmorum. Cap. LVI.

AVicenna vbi supra. Medicationis itaque res tripliciter completur. s. regimine, vel administratione nutrientium exhibitione medicaminum, & operatione manuum. Nutriens quandoque prohibetur, quandoque minuitur quandoque æquatur, quandoque augetur. Prohibetur quidem vt natura in maturatione humorum occupetur. Minuitur autem vt præter hęc etiam virtus conseruetur, inquantum enim nutrit,

trit, virtutem custodit, inquantum vero minuitur, partem materiei conseruat, ne natura tunc in digerendo multum cibum occupetur. Semper autem medicus sollicitus sit de duobus. s. ne virtus sit valde debilis, aut ægritudo multum fortis. Nutriens quidem minuitur, aut in quantitate, aut in qualitate, aut in vtroque. Est inter hoc differentia, quia quandoque nutriens est multæ quantitatis, & pauci nutrimenti, sicut olera & fructus, si ex eis multum comedat, quandoque autem econtrario sicut oua. Nobis autem quandoque necessarium est qualitatem minuere, & augmentum in quantitate facere, vt quando desiderium superans est, & in venis crudi sunt humores, & voluerimus per impletionem stomachi desiderium sopire, & a venis multam materiam prohibere, ideo vt prius quod in eis est maturetur, vel aliis de causis. Quandoque vero necesse est augmentum in qualitate facere, & quantitatem minuere, vt quando volumus virtutem confortare stomachi, quia iam non valet rem multam digerere. Quod autem in minuendo cibum, aut prohibendo laboratur, plurimum fit cum ægritudines acutæ medicantur. Minuitur etiam in ægritudinibus chronicis, sed minus quàm in acutis. In cronicis nanque plus de virtute solliciti sumus, quia chrysis earum est longinqua, statusque remotus. Idcirco nisi virtus custodiatur vsque ad horam, chrysis stare non poterit, neque illud quod in longo digeritur tempore, digerere, valebit. In acutis vero, quia propinqua est chrysis, confidimus quòd ante statum non resoluetur virtus, nam si hoc tenuerimus, nutriens non plurimum minuemus, & quanto magis ægritudo principio fuerit propinqua, & accidentia magis quieta, tanto magis nutriemus virtutem confortantes eam. Porro quanto magis ægritudo processerit, minuemus dietam, & propter prædictam fiduciam, & vt virtus in hora luctaminis alleuietur. In tempore quoq; status ægritudinis regimem vehementer subtiliamus, & hoc tanto magis quanto ægritudo fuerit acutior, & chrysi propinquior. Nutriẽs prętерea secundum quòd ex eo fit nutrimẽtum, duas habet alias operationes. s. velocitatem penetrationis, sicut dispositio vini, & tarditatem penetrationis, sicut assatorum dispositio, atq; frixorum. Sunt autem in nutriente dispositiones duæ. s. spissitudo substantiæ eius quod ex ipso generatur in sanguine, eiusq; retentio, sicut est dispositio nutrimenti porcinæ carnis, & vitulinæ, aut eius subtilitas, ac resolutionis velocitas, sicut est dispositio eius quod ex vino sit & ficubus. Et nos quidem illo quod cito penetrat necessarium habemus, quando casui virtutis animalis eiusque resolutionis succurrere volumus. Virtus autem stomachi tamdiu tolerare non potest, vt nutriens digeratur, quod tarde digeritur a nutriẽte. Porro metuimus, quod cito digeritur, cum accidit vt nutriens præcedat quod tarde digeritur. Timemusque ne cum eo corrumpatur, veremur etiam a nutriente crosso, cum opilationes accidere scimus. Sed cibũ nutrimenti fortis tardęque digestionis eligimus, propter quẽ velociter cõfortare, & exercitus fortibus præparare volumus. Rarum quoque nutriens eligimus, propter illum cui velociter accidit porrorum spissitudo.

De Electione medicamint m secũdum sui qualitatem, & quantitatem, & ægritudinis horam. Cap. LVII.

MEdicatio vero quæ fit medicinarum exhibitione tres habet regulas. Vna est eligendi medicinæ qualitatem: s. calidam, aut frigidam, aut humidam, aut siccam. Secunda est eligendi quantitatem. Et hæc diuitur in duas regulas. s. mensurandi pondus eius, & qualitatem ipsius. i. gradum suæ caliditatis, aut frigi. &c. Tertia est obseruandi suam horam. Ex tempore vero, vel horá ægritudinis est, vt sciatur in quo suorum temporum est ægritudo. Verbi gratia, si apostema fuerit in principio, si per ipsum ponatur, quod repercutiat solummodo. Si autem in statu sit, ponatur id quod tantummodo resoluit, in medio misceatur vtrunque. Item si ægritudo acuta sit in principio, sui regimen oportet temperate subtiliari, si autem in statu, magis in subtiliando studeri. Si vero prolixa sit, non tantum in principio, sed etiam in statu, temperata subtiliatione conuenit vti, licet multas prolixarum ægritudinum, pręter febres regimem subtiliatiuum resoluat. Ægritudo quoque si multæ ebulientis materiæ fuerit, in principio debet euacuari, non maturatio expectari. Si vero mediocris fuerit, est maturanda, & postea euacuanda. In electione qualitatis medicinæ habetur cognitio, per cognitionem speciei ægritudinis. Medicina enim est eligenda quæ ipsi ægritudini in qualitate sit contraria, nam & sanitas suo simili conseruatur, & ęgritudo suo contrario medicatur. Mensura vero quantitatis eius, ex duabus cognoscitur partibus, scilicet ex naturá membri, & ex quantitate morbi, & ex rebus, quæ super illud sua conuenientia, & aptitudine significant, vt sunt genus, ætas, consuetudo, tempora, regio, ritus & forma. Ex horumque summa dignior est ars, secundum ægritudinisquantitatem. Mensura quoque medicinæ cognoscitur, qualis debeat esse: Verbi gratia. Cum corporis caliditas ægrotatiua fortis est, illam extingui necesse est cum medicina, quæ sit infrigidando fortissima, similiter & econuerso. Si vero qualitates ægrotatiuæ, vel accidentales non fuerint fortes, medicinæ quoque debilioris qualitatis sufficient.

De Electione medicaminum, secundum naturam membrorum infirmorum, Cap. LVIII.

COgnitionem naturæ membri. 4. rerum cognitio continet. s. cognitio complexionis eius, & creationis, & situs, ac virtutis. Complexionis quidem, quia cum eius naturalis complexio nota fuerit, tunc vt ipsius cõplexio in ægris qualis sit cognoscatur, per mensuram æstimatiuam scietur, quantum eius complexio naturalis elongata sit, ac per hoc quanta mensura ad temperiem reduci possit. Membri creatura diuiditur in quatuor modos, sicus alibi diximus. Membrorum præterea quædam sunt in foraminibus suis facilia. Suntque in eis interius aut exterius loca vacua, per quæ superfluitas medicinæ expelitur subtiliter & temperate. Alia vero quę non sunt ita, sed indigent fortiori medicina. Item membrorum quoddam est rarum, quoddam spissum. Raro quidem sufficit subtilis medicina, spisso vero fortis est necessaria. Quod autem medicina forti plus indiget, est illud quod in nulla duarum partium ventriculum habet, neque receptaculum. Post hoc est illud quod habet ab vna parte, & post ipsum illud, quod a duabus partibus habet receptacula, sed solidum, ac spissum est sicut lignum. Post hoc autem illud quod ex duabus habet partibus, sed solidum ac rarum sicut pulmo. Situs quoque membri cognoscendus est, quia per situm cognoscitur locus, aut societas. Vtilitas quidem ex societatis cognitione prouenieus est magis propria, quia partem eligis ad quam medicina trahit, & ad quam eam declinare facis. Verbi gratia, si materia fuerit in gybbo epatis euacuabis eã per vrinam, si vero in epatis cõcauitate per ventrem. Epatis vero gybbositas essociata est vrinæ membris, concauitas autem intestinis. Vtilitas vero, quæ ex parte sciendi locum prouenit, est triũ modorum. Vnus eorum est, eius longitudo, & ipsius propinquitas, quoniam si fuerit propinquum sicut stomachus, perueniẽt ad ipsum medicinæ temperatæ, & operabuntur in ipso. Si longinquum, vt pulmo, virtutes earum corrumpentur antequam ad ipsum perueniant. Quapropter necessarium erit, vt in earũ virtutibus augmentum fiat. Secundus modus est, vt sciatur quid medicinis admiscendum sit, vt propter illud velociter ad membrum perueniant, sicut membrorum vrinæ medicinis admiscentur diuretica. Tertius modus est, vt sciamus qua parte medicinam ad ipsam transire faciamus. Verbi gratia, si vlcera inferioribus intestinis sunt, per cIystere inticienda est, si in superioribus intestinis per potionem inferenda. Quandoque, etiam cõfert loci, societatisque simul habere sollicitudinem, vt cum fuerit materia tota iam in membro euacuata, & in eo quod facere debemus, cum materia adhuc euacuatur. Denique vtilitas, quæ sequitur ex parte virtutis membri est trium semitarũ. Prima est dignitatis & principatus curam habere, quia super membra principalia cum fortibus medicinis vehementer operantibus, non est aliquid faciendum, quantum possibile est, in quo sit ambigendum, ne toti corpori fiat commune nocumentum. Quod autem inter omnia membra custodia dignius existit., est cor, postea cerebrum, & post ipsum epar. Quapropter ex cerebro, & epate non est euacuatio facienda in vna hora, nec vllo modo vehemens infrigidatio facienda. Et cum emplastrum epati superponitur, res in eo boni odoris ad custodiendam virtutem apponantur. Secunda semita est habere curam operationis associatæ membro, licet principale non sit, vt est stomachus & pulmo. Vnde in febribus stomachi debilitate, in potu non damus aquam frigidam valde. Tertia est acuitatis sensus, & eius habitudinis sollicitudinem habere. Cauendum est enim ne membris acuti sensus, atque neruosis dentur medicinæ malarum qualitatum, & mordicatiuarum ac nociferarum. Medicinarum quidem (a quarum datione nobis cauemus) species sunt tres scilicet resoluentes, & vehementer infrigidantes, & qualitates

tes contrarias habentes. Hoc igitur est electionem medicinæ, secundum naturam membri diuidere.

De Speciebus medicinarum simplicium. Cap. LIX.

HAli in practica li. 2. Simplicium medicinarum alia sunt ex plantis, alia ex metallis, alia ex animalibus. Et quæ ex plantis, alia sunt ex herbis, & oleribus, alia semina, alia folia, alia radices, alia ligna, alia succi, alia gummæ, alia flores, alia fructus. Quæ vero de metallis, alia terræ, alia lapides, alia corpora. s. mineralia. Quæ autem ex animalibus, alia sunt humiditates, vt sanguis, lac. alia membra, alia fella, alia vrinæ, alia stercora. Auicen. 2. can. Medicinarum aliæ sunt de plantis, aliæ de mineris, aliæ de animalibus. Earum quæ de mineris meliores sunt illæ, quæ de mineris bonis & notis & quę mundæ sunt a permixtione extranea. Earum vero quę de plantis folia colligeda sunt, postquam debitam quantitatem habere incipiunt, antequam eorum color alteretur, vel frangatur, semina vero post quam eorum terminus figitur, & ab eis cruditas & aquositas exiccatur. Flores autem post aparitionem integram ante exte nuationem, & casum. Virgæ quoque cum iam ad integritatem peruenerint, & nondum extenuari ac contrahi experint. Porro fructus, postquam finitur eorum complementum, & antequam præparatę sint ad cadedum. Redices autem cum tempus est casus foliorum. Illud vero quod sumitur totum oportet sumi secundum vigorem suum, s. cum omnia plenitudinem fortitudinis habent, vt cum semina terminum suum consecuta sunt, & radices contractæ, virgæ minus extenuatę, semina pinguiora, fructus solidiores, ac ponderosiores. Illæ præterea, quę in aere claro collectæ sunt meliores sunt, quam quæ in humido. Siluestres quoque omnes domesticis fortiores sunt, & minoris quantitatis, secundum plurimum, & de siluestribus montanæ, & illæ quarum collectionis loca ventosa sunt, & sublimia. Item illæ quarum collectioni pluuia non desit tempore quo debuit. Illæ quoque quarū color fuerit tinctior & sapor apparentior, & odor fortior, in genere suo fortiores sunt. Debilitantur autem herbæ post duos, aut tres annos, exceptis quibusdam quæ diutius permanent, vt duo elebori. Summæ vero eligendæ sunt post congelationem & ante exiccationem puluerizationi præparatā. Virtus quoque plurimarum earum nō remanet post tres annos, fortiorum tamen prolongatur, secundum bonitatem earum. Cum autem deficit recens fortis, loco eius in omni restat duplum veteris debilis. Illas autem quæ ex animalibus sunt, ex iuuenibus oportet sumere in tempore veris, quæ saniora habeant corpora, & integra membra, nec ab ægitudine accidente sint mortua, sed statim decollata.

De qualitatibus earum, vel complexionibus. Cap. LX.

AVicenna. 2. ca. Medicina dicitur calida, vel frigida, vel humida, vel sicca, per comparationem ad corpora nostra. Omnium siquidem compositorum mineralium vegetabilium, & viuentium materiæ sunt elementa quatuor, & ipsa commiscentur adinuicem, & agunt in se donec consistant secundum æqualitatem, aut secundum dominium, & tunc est vera complexio, quæ quidem in composito contenta præparat ipsum, receptioni virtutum & qualitatum, quarum proprietas est, vt fiat in ipso. Cum autem dicitur æqualis esse complexio in homine, & in medicina, nequaquā per hoc signatur, quod eius complexio sit similis hominum complexioni, sed per hoc intelligitur, quòd corpus hominis cum ei obuiat, & agit in ipsam calore innato, non præualet illa, vt in corpore hominis imprimat infrigidationem, aut calefactionem, aut humectationem, aut desiccationem vltra eam, quæ est in hoie. Est autem complexio duobus modis. Prima. s. quæ prouenit ab elementis, & secunda quæ a rebus habentibus complexionem in seipsis: sicut est complexio tyriacæ, vel medicinarum compositarum, nam vnaquæque singularium complexionum habet sibi propriam. Cum autem commiscentur & vniuntur, aduenit eis complexio secunda, nec ista tantum ab arte fit, sed quandoq; etiam est a natura. Lac nanque naturaliter commixtum est ex triplici substantia, aqueitate, caseitate, & butyrositate. Nec tamen vnaquæque earum est simplex natura, sed ipsa etiam est commixta propriam habens complexionem. Et hæc quidem complexio secunda est ex operatione naturæ, non ex operatione artis. Caphon in lib. de simplici medicina. Virtus medicinæ est potentia naturalis, qua ipsa medicina intrinsecus, vel extrinsecus apposita corpus immutat humanum. Est autem triplex. s. complexio, virtus, operatio. Complexiones sunt nouem, vna. s. æqualis, & octo inæquales, calida, frigida, sicca, humida, & calida & humida: calida & sicca: frigida & humida: frigida & sicca. Aequalis igitur cōplexionis. i. perfecte temperatæ sunt in simplici medicina, quæ nullius qualitatis habent excessum, vt capillus veneris, radix lilii, cassia fistu. māna. Calida vero sunt in quibus dominatur caliditas. Sed in quibus adeo parum quòd ei sensus æquæ, complexionis dominatur, in primo gradu calida dicuntur. In secundo quorum mixtio sensui adæquatur. In tertio quæ sensum lędunt. In quarto vero quæ destruunt.

De Medicinis calidis secundum quatuor gradus. Cap. LXI.

IN primo igitur gradu quædam calida sunt, vt ex herbis absinthium, borago, fumus terræ, altea, tribulus, coriandrum, ozimum, i. basilicon, spicanardi. De seminibus autem semen alteæ, trifolii, lini, coriandri, attriplicis, ozimi. De floribus vero flos narcisci, lilii, croci emilæ. De frondibus quoque folia lauri, & gariofilorum. De radicibus radix ireos, aristologiæ, agarici. De lignis ficus, De fructibus amigdalæ dulces, mora matura, iuiubæ, oliuę, maturæ, ficus, castaneæ, auellanæ, cappari, lentisci, cortex pomi citrini. De granis triticum, cicer album, rizi, orobum, anisum, cubebe, cardamomum. De gummis, & succis sarcocolla, muscum, storax. De carnibus, vt porcina, equina, camelina, pullina, hircina, fasianorum, anserum, anatum, passerum, & iuuenum columbarum, piscium salsorum. In secundo gradu, vt ex herbis polium, amomum, panax, centaurea, catapucia, ciperus, fumus terræ, sisimbrium, menta, feniculus, anetum, aloe. De seminibus semen apii, maratri, vrticę, aneti, fœnumgręci, pastinacæ, sisimbrii, raphani, costi, æbuli, affodilli, peoniæ, cipari. De lignis lignum aloe, ebenus, gariofili, cortex thuris, thamaricus, & xilobalsamum. De frondibus, scilicet citri, thamarici, senę. De radicibus, radix apii, feniculi, capparis, acori, asari, squillę, pastinacæ, affodilli, prassij, cipari. De fructibus nux muscata, macis, amigdalæ, vuæ amaræ, vuæ maturæ, vuæ passæ, fistici, ficus siccæ, dactili, pineę, nuces. De granis cantabrum, cicerni, lupini, faseoli, asparagi, & grana tritici, vel citri. De gummis & succis, aloe, balsamum, mel, mum, mastix, thus, mirrha, bdellium. Calida in tertio gradu sunt, vt ex herbis emila, thimus, isopus, sambucus, mentastrum, calamentum, pulegium, origanum, porrus, menta domestica, apium, squinantum. De seminibus semen petrosilii, anisi, cardamomi, carui, epithimi, porri, nigellæ, coruini, sileris, cutæ domesticæ, erucæ. De floribus flos sambuci, squinanti. De radicibus squinanti, dipramt, cappari, porri, cæpæ, ellebori vtriusque, hermodactili, serpentariæ, zandarici, zinziberi, centaureæ. De lignis cinnamomum, gentiana, polipodium, costum. De frondibus oleandri, nucum, colloquintidæ, anabullæ. De fructibus, nux Indica, catapucia, cucumeres agrestes: colloquintida. De granis oliuę: piper longum, stafisagria. De gūmis & succis isopus, costus, scamonea, pix liquida, pix naualis, pix Græca, pepanas, assa fetida, armoniacum, euforbium, galbanum, gummi iuniperi. De venis, sagemma, nitrum, aipaltum. De membris animalium castoreum. Calida in quarto gradu sunt ex herbis ruta siluestris, nasturcium. De seminibus scilicet sinapis, nasturcii, cępæ, rutæ agrestis. De lignis tapsia, piretrum. De fructibus anacardi, de granis piperis nigri, baccæ lauri, De venis, argentum viuum, sulphur, caphi, sapo, salhammoniacum vitreolum, æs vstum, flos ęris, petroleon.

De Frigidis, secundum quatuor gradus. Cap. LXII.

FRigida in primo grado sunt ex herbis rhamnus, attriplex, mercurialis, caulis, malua, scatiola, herba acetosa. De seminibus, maluæ, plantaginis, rosæ, scariolæ, citruli, melonis, cucurbitæ, flores rosæ, amigdalæ malorum citoniorum, pirorum salicum. De fructibus, mirti fructus, glandes omnes, mirabolani, tamarindi, caro pomi citri, oliua acerba, pruna, coctana, pira, poma, cerasa. De granis ordeum, fabæ virides, & siccæ, milii, panici, mirtilli, amidi. De succis, acacia, acetum. De venis, bolus, terra sigillata, chimolea, argilla, lateres, argentum, fex argenti. De carnibus, caro porcina, caprina, bouina, leporina, asinina, mulina, aprina, & coturnicum, & piscium recentium.

Frigida

Frigida in 2. gradu sunt, ex herbis memite, pentaphilon, psillium, strignus, lactuca dom. panicus. De seminibus lactucæ. De floribus violæ, nenufar, fabę, balaustiæ, radicis, maligra, arnoglossa, de frondibus salicis. De fructibus galla, mora immatura, sorbæ, mespila, poma citri, persica cucumeres, crisomila, cucurbitæ, melones, citrulli. De granis herbus sumac, grana citoniorum, De gummis, gummi arab. dragag. De venis ametistus, cesura lapis lazuli, litargiriū, alumen, plumbum, corallius. Frigida in 3. gradu sunt ex herbis, virga pastoris, hipoquistidos, semperuiua, portulaca. De seminibus semen psilii, portulacæ, papaueris albi, De lignis virga pastoris, omnes sandali, De floribus papa. al. de fructibus poma mandragoræ. De gummis & succis camphora, sanguis draconis, hipoquistidos. De venis gypsum, spodium, ferrugo. Frigida in 4. gradu sunt ex herbis iusquiamus, papa, n. succus opiri vtriusque. De venis antimonium, cicuta.

De Siccis in quatuor gradibus. Cap. LXIII.

Sicca in primo gradu sunt ex herbis camomilla, sticados, semperuiua, caulis, tremiculus, De seminibus iusquiami, fęnigræci. De floribus, flores narcisci, croci, enulæ, De radicibus hiteos, porrum, zedoarium. De frondibus lilii, de fructibus nux indica, omnes mirabo. tamarindi, vuæ passæ, & acerbæ, caricæ maturæ, coruli, auellanæ, cardamomi, grana citri, cantabrum cubebe, amigd. De granis ordeum, fabæ siccæ, citri. De gummis, & succis, muscum, sarcocolla, opium. De venis bolus, chimolea, vel argilla. De carnibus caprina, bouina, porcina, ceruina, leporina, equina, asinina, camelina, vrsina, mulina, leonina, hircina, passerum, turturis, perdicis, pauonum, iuuenum columbarum. Sicca in 2. gradu sunt ex herbis absinthium, fumus terræ, cardus marinus, memite, eupatorium, amomum. affodilli, virga pastoris, panax, rhamnus, centaurea, pentaphilon, strignus, catapucia, ciperus, mentastrum, sisimbrium, menta, anetum, porrus, coriandium, herba acetosa, scariola, cuscuta, ozimum, panicus, allia, vtraque spica. De seminibus, apium, dauci, maratri, porri, trifolii, aneti, plantaginis, sisimbrii, coriandri, rosæ, ozimi, scariolæ, cuscutæ, melonis, violæ, cucurbitæ, cicer hortensis citrulli. De floribus rosæ, croci ortensis, cubebe, affodilli, balaustiæ. De radicibus apii, feniculi, capari, malig. aristologiæ, vtriusque acori, asaræ, squillæ, affodilli, arnaglossæ, peoniæ, ciperi, centaureę, agarici. De lignis polipodium, lignum aloes, xeub. fu. xilobalsamum, ebenus, cinamomum, omnes sandali, gariofili, cortex thuris, thamariscus, costum. De foliis salicū, mirti, oleandri, terpentarię, lauri, senæ, tamarici, oliuæ, citri, coloquintidæ. De fructibus glandes mirob. cicer, catapucia, nux musc. maci, amigdalæ amaræ, mora immatura, fistici, mespila, sorba, cortex, & acetosum, pomi citri, coloquintidę, coctana, pira, castaneæ, pineæ. De granis milium, panicum, lolium, lupini, rizi, orobi, berberis, mirtilli. De gummis & succis aloes, licium, mum, mastix, thus, mirrha, hammoniacum, sigia, galbanum, lacca, mel, balsamum. De venis emathites, gypsum, tuchia lapislazuli litargirum, nitrum, corallus. De carnibus & superfluitatibus animalium caro piscium salsorum, muscus, ambra. Sicca in 3. gradu sunt vt ex herbis polium: siler: cos. thimus: passum: hipericon: camedries, camepiteos, hypoquistidos, ipsopus, & ficci, muscus, calamentum, pulegium, origanum, ruta domestica, apium, squinantum. De seminibus anisum, petro, ameos, vrticæ, coriandri, carui, epithimi, nigellæ, cimini, sileris montani, rutæ dom. raphani cute. de foliis sambuci, squinanti, dyptami, ceparum, ellebori, vtriusque serpentariæ hammoniacæ. de lignis tapsia, gentiana, virga pastoris, casia lignea, turbit, azarus, galanga, costum, piper longnm, de frondibus anabula, de fructibus galla, cucumeres agrestes, capari, lentisci. De granis baccæ lauri, stafisagria, sumac. de gummis, & succis altea, flamonia, acet. pix communis, serapium, opponacum, asa, euforbium, gummi iuniperi, camphora, hipoquistidos. De venis magnetes, ferrugo, spodium, salgemma, salsapo, aspaltum, mumia, de membris castoreum. Sicca in 3. gradu sunt, vt ex herbis ruta agrestis, nasturcium, pitroum. de seminibus sinapii, nasturcii, Para ni. de lignis piretrum. de fructibus anacardi. de granis piper nigrum. de venis hammoniacum, tuchia, calx, vitreolum, æs vstum, flos æris sulphur, petroleon,

De Humidis in quatuor gradibus. Cap. LXIIII.

Humida in primo gradu sunt, vt ex herbis emila, mercurialis, borago, De seminibus alteæ, pastinacæ, atripli. De floribus fabæ. De radicibus zinziber, pastinacæ. De lignis liquiritia. De fructibus amigdalę dulces, mora matura, vuæ passæ, iniubæ, caro pomi, citri, pruna, De granis fabæ virides, cicer album, lingua auis, piper longum. De gummis ladamum, gummi arabicum, dragantum, bdellium. De venis plumbum, argentum, cadimia, argętea. De carnibus porcina, pecorina, pullina, anetina, columbina, strutionum, anserum, fasianorum, coturnicum, piscium recentium. Humida in secundo gradu sunt ex herbis altea, psilliū, attriplex, maluæ, lactucæ, sisami, portulacæ. De floribus nenufar. De fructibus crisomila, persica, dactili, cerasa, nuces, cucumeres, cucurbitę, melones, citruli. De granis faseoli, asparagi, grana citoniorum. De floribus viol. papa. alb. Humida in quarto gradu sunt, vt semen papaueris. De venis argentum viuum. De potibus nix, succus papaueris albi.

De Experimentis medicinarum simplicium. Cap. LXV.

HAli in practica li. 2. Virtutem itaque medendi scire volētem, oportet in primis virtutem simplicium medicaminū & eorum actiones cognoscere. Virtutes quidem eorum sunt tres. Prima est quę dicitur complexio. Secunda dicitur virtus, quæ & a complexione venit. Hæc est maturans, molliens, solidans, opilans ora venarum, minuens carnem, attrahens, dolores sedans, & venena pellens. Tertia vero quæ & eodem nomine censetur, est frangens in vrina lapides, & materiam prouocans, sputa sanguinis de causis pectoris adiuuās, lac generans Oportet igitur canones primum scire, quibus vnumquodque simplicium medicaminum probatur, quibusque complexiones eorum atq; virtutes in corporibus significātur. Auicenna vbi supra. Medicinarū singulariū virtus duabus vijs cognoscit. experimēto. s. & rōcinatione. Experimento quidē nō nisi post cōditionum obseruationem. Quarum prima est, vt sit medicina vacua, qualitate accidentaliter acquisita. Nam aqua quamuis natura frigida sit, calefacta tamen calefacit. Et euforbium quamuis natura calidum, cum tamen infrigidatur infrigidat, dum permanet frigidum. Caro quoque piscium quamuis frigida, tamen cum salitur calefacit potentia. Secunda est vt fiat experimentum in ægritudine singulari, & non in composita, quę. s. habeat duas res contrarias, alioquin nesciretur in quo sit causa curationis. Verbi gratia. Cum homo febrem habet flegmaticam, & datur ei in potu agaricum, non oportet vt iudicetur frigidum, quia confert ęgritudini calidæ, quæ est febris. Forsitan. n. non confert, nisi quia resoluit materiam flegmaticam, & euacuat, qua. s. materia deficiente remouetur febris. Tertia est vt medicina experta sit in duobus contrariis, quia vni forsitan eorum per se conferat, & alteri per accidēs. Quarta, vt apposita sit ei, quod æquatur sibi de potētia ægritudinis, vnde experiatur prius in debiliori, fiatq; paulatim processio, donec sciatur virtus medicinæ pro certo. Quinta vt seruetur tempus in quo apparet eius impressio & operatio. Sexta vt obseruetur processus operationis eius, secūdum assiduitatem, aut secundum plurimum, alioquin procedit illa operatio per accidens. Res. n. materiales procedunt a principiis suis, aut semper, aut secundum piurima vt experimentum fit in corpore hominis, non alterius animalis. Possibile. n. est, vt sit medicina comparata ad corpus hominis calida, ad corpus aūt leonis vel equi frigida, & quod uni corpori venenosam proprietatem habet, alii non habet, vt napellus homi. non autem turdo. Halī vbi supra. Sic & cicuta, quia refrigerat corpus hominum, non ideo necesse est vt refrigeret corpora merulartum. Illis. n. cibus ille mortalis non est, quia venæ quæ cibum ad cor eorum dirigunt strictæ sunt, nec cicuta facile penetrat ad eorum corda. Quare digestione plena decoquitur, eiusque natura mutatur in calorem, & in corpora merulatū alteratur. Octaua quoque conditio, vel cautela, qua medicinæ virtus experimento probetur, est vt inter cibum, & medicamen discernatur. Medicamen nanque, corpus in sua qualitate calefacit, refrigerat, cibus autem idem facit & amplius, quia corporis substantiam propter sui cum illo conuenientiam augmentat. Sic igitur octo legibus oportet experiri medicamen in corporibus, & passionibus. Est autem excellentior eorum probatio, & experientia in corporibus, extra temperantiam positis.

De

De cognitione earundem per ratiocinationem.
Cap. LXVI.

AVicenna vbi supra. Hi sunt canones in cognitione experimenti. In cognitione autem per ratiocinationem alii sumuntur ex velocitate, & tarditate conuersionis earum ad ignem, & congelationis. Alii ex odoribus, & alii ex saporibus. Quandoque etiam sumuntur ex caloribus, & quandoque ex operationibus, & virtutibus notis, ex quibus acquiruntur significationes suæ manifestæ super virtutes ignotas. Itaque rerum in constitutione essentiæ similium, s. in raritate & spissitudine quæcunque calefactionem velocius recipit, calidior est. & similiter quæcunque infrigidationem frigidior, quia. s. qualitati exterius aduenienti consentit virtus similis innata, quæ est in ipsa. Cum autem vna earum rarior est, altera spissior tunc illa quæ rarior est, quamuis alii similis in frigiditate, vel caliditate velocius tamen patitur propter debilitatem sui corporis. Rerum aũt quarum proprietatis est vt congelentur, vel vt inflammatæ igniantur, si sunt in essentia similes, quæcunque velocioris est inflammationis, est calidior. Non enim dicimus quòd res sit calidior, & frigidior, nisi cum comparatione ad impressionem qualitatis ei innatæ. Cum autem duæ res diuersificantur in raritate, & spissitudine, & inuenitur spissior vehementioris inflammationis, & tardioris congelationis, iudicanda est calidioris substantiæ: similiter cum inuenitur rara tardioris inflammationis, patet quòd est fortioris frigoris. Si vero rarã inuenis vehementioris inflammationis, non ob hoc eam iudica fortioris caliditatis, quia forsitan est raritas causa illius velocitatis. Similiter & in congelatione. s. propter debilitatẽ corporis ipsius, & velocitatem passibilitatis. Sic apparet in vino, & vinum quamuis calidioris sit complexionis quàm oleũ de cucurbita, velocius tamen congelatur. Nam in primo oleum illud non congelatur, sed densatur, vinum autem congelatur. Rerum. n. quædam congelantur absque condensatione, quædam econuerso. Rerum autem recipientium condensationem cum æquantur in constitutione substantiæ, quæ magis recipit condensationem ex frigore, frigidior est. Et plurimæ quidem res non congelantur nisi in calore. Quibus autem in calore congelari proprium est, omnes per frigus resoluuntur. Calor quidem congelat siccitate, frigus autem spissitudine, secundum sententiam Galieni. Sed in re modica diuersa est sententia philosophi primi, sed illius perscrutatio in alia continetur scientia.

De Cognitione earundem per sapores qui sunt. viij.
Cap. LXVII.

HAli vbi supra. Complexionis & virtutis medicaminis significatio, quæ sumitur ex sapore, excellentior est quam illarum ex odore, & colore. Sapor. n. nuncius est complexionis ac substantiæ medicaminis, persępe autem & eius actionis. Odor autem & color non sunt huiusmodi. Sunt autem sapores octo. s. dulcis, vnctuosus, acerbus, amarus, pungitiuus, salsus, ponticus, octauus insuauis, asper, & durus. Quod autem saporem non habet vnum tantum est nec annumeratur saporibus. Omne nanque quod est obuium linguæ, necesse est aut aliquid, aut nihil in eius sensu facere. Et siquidem nullam inferat ei passionem, vocatur insipidum, vt est aqua pura, & terra simplex, & et medicamina quibus terra, vel aqa dominatur, & quibus terreositas, vt tuchia, & amigdala, & similia. Quibus vero dominatur aquositas humida sunt, & viscosa, vt est album oui, & oleum lotum fine sale. Oleo autem cum sale dominatur cum aquositate terreositas. Hæc & his similia nullam sensui gustus, si obuient linguæ, aut delectationem faciunt, aut contra. Quæ quidem delectationem faciunt hominis naturæ consona sunt, & conuenientia, eiusq; complexioni colligata. Quod autem huiusmodi est, eique dominatur aquositas, vnctuosum dicitur. Cui vero terreositas dulce vocatur. Cui autem simul vtrunq;, nec dulce, nec vnctuosum, sed suaue. Dulce quidem si linguæ obuiet vacua eius implet, & lenit, asperitatemque sedat (si mordens aliquid fuerat) atque delectat. Vnctuosum autem idem facit, sed eius delectatio minor est, at sua ue inter hæc duo extrema mediũ est. Qui vero saporem in gustu faciunt iniocundum, mordent linguam. Mensura species est quædam diuisionis iuncturarum. Quod ergo hoc facit, aut partem lingua multa collectione stringit, aut nimium diuidit. Et quod linguæ separationem inducit, aut eius substantia crossa est, & terrea, aut subtilis & ignea. Cuius aũt substantia crossa est, & terrea, aut fortiter separat linguæ partes ac plurimum abluit, intantum vt & valde exasperet, amarum vocatur. Aut separat eas fortiter & lauat, sed nõ valde exasperat, & salsum nominatur. Cuius vero substantia subtilis est, & ignea, facitq; morsuram fortem in lingua pungitiuum vocatur. Quod autẽ congregat linguæ partes, aut est crossum aut terreum, aut subtile & aquosum. Quodq; crossum aut terreum est, si fortiter coadunans linguam constringat & exasperet, ac desiccet, & fortius operetur, insuaue vocatur. Si vero quod in lingua facit horum accidentium minus est, põticum appellatur. Quod autẽ subtile, & aquosum est, faciens in lingua morsuram, eiusq; substantię sine calefactione immergitur, acerbũ vocatur Ex his igitur octo sapores esse claret, excepto eo quod sapore careat.

Item de numero & differentijs saporum.
Cap. LXVIII.

AVicenna vbi supra. Medici quidem sapores simplices 9. ponunt, quorum tamẽ vnus insipidus est, sicut aqua. Nominant. n. saporem, omne quod gustu iudicatur actu, vel potentia. Insipidum quidem dupliciter est, aut priuatum eo, apud sensum. s. quod in se quidem saporem habet, sed propter vehementiam spissitudinis suæ non resoluitur aliquid ex eo, quod humiditati linguæ admisceatur, & ab ea comprehendatur. Deinde cum ingeniatur, vt resoluantur partes eius, & vt subtilientur, sapor eius sentitur, vt æs adustum & ferrum. Sapores aũt octo, quos ponunt hi sunt, dulcedo, amaritudo, acuitas, salsedo, acetositas, põticitas, stipticitas, vnctuositas. Dicunt. n. quòd substantia saporem ferens, aut est spissa terrea, aut subtilis, aut media. Et eius virtus, aut calida, aut frigida, aut æqualis spissa, itaq; terrea si est calida tunc est amara, si frigida pontica, si ęqualis dulcis. Subtilis autem si est calida tunc est amara, si frigida acetosa, si æqualis vnctuosa. Media vero si calida est tunc est salsa, si frigida, stiptica, si æqualis insipida. Et acutũ quidem calidũ est, deinde amarũ, deinde vero salsum. Acutũ n. fortius est ad resoluendum, & incidendum. & abstergendum quam amarum. Salsum vero qñ calefit a sole, vel igne, aut seperatione aqueitatis frangentis virtute caloris, fit amarum, & sal amarum calidius est sale, quod comeditur. Ponticum vero frigidius est, deinde stipticum, postea acetosum. Et ob hoc in oĩbus fructibus, qui dulcescunt, prius est ponticitas vehementis infrigidationis. Cum autem in eis currunt acreitas, & aqueitas, ita vt temperentur parumper cum acreitate & calefactione solis digestiua, declinans ad acetositatem: sicut agresta & inter illud trahunt ad stipticitatẽ parumper cum ponticitate, deinde permutantur ad dulcedinem, cum agit in eis caliditas digestiua. Qñq; vero permutantur ex ponticitate ad dulcedinem, absq; acetositate, sicut oliuæ. Acetosum autem, quãuis minus frigidum sit, quàm stipticum, in pluribus tñ est pluris infrigidationis, eo propter subtilitatem & penetrationem suã. Põticum aũt & stipticum in sapore propinqua sunt, sed stipticum non contrahit, nisi quod de lingua manifestum est. Ponticum vero cõtrahit, & exasperat, quod manifestũ est, & quod occultum, & ponticum quidem subtilius est & magis intrans. Acutum autem & amarum sunt linguam radentia, sed amarũ non radit, nisi quod de lingua apparet. Acuti autẽ abrasio, & eius separatio profunda est, quia subtilis est substantiæ, profundans. Amarum vero erit grauis substantiæ siccæ, & ob hoc ipsius purum non recipit putrefactionẽ ex qua generetur aĩal nec etiam nutrit animal, propter siccitatem quoque suã quod abradit, abradit cum exasperatione aliqua. Dulce autem & vnctuosum ambo dilatant linguam, & leniunt faciendo currere illud, quod frigus læsit, & congelauit absque resolutione, & remouent asperitatem ipsis, sed vnctuosum facit illud absq; calefactione manifesta, dulce cũ calefactione, & ideo dulce plus digerit, amarũ quidem abradit vehementer (vt dictũ est) ita vt exasperet: Acutum autem, & acetosum mordicant linguam, sed acutum quidem vehementer cum calefactione, acetosum vero mediocriter absque calefactione. Et salsum quidem prouenit ex resolutione amari, & insipido aquoso. Cũque congelatur sicut aqua cineris, fit salsum. Acetosum autem prouenit ex conuersione dulcedinis cum diminutione caliditatis, aut digestione ponticitatis, cum augmento humiditatis, & caliditatis. Et eius quidem substantia secundum rei summam est humida, similiter & dulce. Substantia enim ad humiditatem pertinet, substantia vero amari & pontici ad siccitatem.

De Operationibus, aut effectibus saporum.
Cap. LXIX.

OPerationes itaque dulcis sunt digestio, & lenificatio, ac multiplicatio nutrimenti: ipsumq; natura diligit, & attra ctiua

ctiua virtus attrahit. Operationes amaritudinis sunt abstersio & exasperatio. Operatio vero ponticitatis est contractio si est debilis, & expressio si fortis. Operationes stipticitatis sunt contractio. & inspissatio, & induratio, & retétio. Vnctuositatis autē lenificatio, lubrificatio, & digestio, vel decoctio parua, acuitatis resolutio, & incisio, & putrefactio. Salsedinis abstersio, & ablutio, & exsiccatio, ac putrefactionis prohibitio. Acetositatis infrigidatio, & incisio. Quandoq; vero duo sapores aggregantur in vna substantia. sicut acuitas, & dulcedo in melle cocto & quandoque ea quæ proueniunt ex duobus saporibus adiuuant se ad cōfortandum illud, quod prouenire debebat ex vno sapore. Acuitas. n. & mordicatio remanentes in aceto ex vino faciunt ipsum vehementioris infrigidationis, quia transitus aperiunt, ipsamque infrigidationem aceti faciunt magis penetrantem ac perfundantem. Præterea quandoque duo sapores iuuant ad frangendum, quod ex vno prouenit, sicut acetositas & ponticitas in agresta. Ponticitas. n. agrestæ prohibet acetositatem eius, ab infrigidatione vltima. Amarum quidem absolutum. & acutum absolutum nocet visceribus, & si associetur stipticum, conferunt. Omne etiam dulce cum stipticitate visceribus est amicum, quia suaue est & confortans, & exasperationem prohibens. Vniuersaliter autem quod prohibet mordificationem generatiuū est carnis. Hali vbi supra. Omne dulce calidum est & temperatū, propter hoc & laxat & maturat, nec multum calefacit. Omne autem vnctuosum est aquosum & aereum, ideoque humectat & emollit, & laxat sine calefactione. Omne vero amarum igneum est & terreum, quare & purgat meatus, & opilationes aperit, mundat, & crossitudinem incidit ac mediocriter calefacit. Porro omne salsum terreum calidū est & siccum, non igneum, quare mundat & stringit sine calefactione forti. Pungitiuum autem fortis caloris est & igneum, propter hoc & subtiliat, & purgat, & comburit. Omne porro insuaue, asperum, & ponticum frigidum, & terreum est: ideoque coadunat, & porosspissos facit, & expellit, & incrossat, quia refrigerat & desiccat. Cæterum acerbum omne aquosum fri. est ac subtile, vnde & incidit, & subtiliat, & aperit opilationes, purgat meatus, refrigerat, ac desiccat, & expellit.

Item De eodem. Cap. LXX.

RAzi in Alman. 3. parte. Dulce calidum est, licet non violenter, & qui frequenter eo vtitur, multitudo coleræ ru. & sanguinis in eo generatur. Inde quoque accidit opilatio, & in epate, & in splene flegmon. ventris etiā fluxus ex eo sequitur, & stomachum mollificat. Pectori vero & pulmoni confert, corpus itidem impinguat, & augmentum spermatis tribuit. Acidum vero frigidum est (licèt nō vehemēter) coleram ru. & sanguinem reprimit, ventrem stringit, si tamen stomachus, & intestina munda fuerint, si vero flegmatis in eis fuerit multitudo, vētris fluxum facit, & corpus infrigidat, virtutem quoq; digestiuam debilitat, & propriè in epate. Neruis autem ac neruosis membris nocet, & corpus desiccat, virtutem autem appetitiuā excitat. Vnctuosum autem stomachū mollificat, & fluxum ventris facit ac satietatem, antequam homo cibi quantitatem sibi necessariam sumpserit, adducit, calefacit quoq; maxime in febricitantes, aut epar, vel stomachum calidū habentes. Propterea corpus humectat & lenit, flegma vero auget, & cogitationem hebetem reddit, auget quoque somnū. Ponticum vero corpus infrigidat ac desiccat. & carnes ac sanguinem minorat, si quis eo multotiens vtatur. Stomachū quoque confortat, & ventrem frequenter stringit. sanguinemque melancolicum generat amarū, porro calefacit, & desiccat fortiter, citoque sanguinem ad adustionem & malitiam perducit coleram quoque rubeam in sanguinem augmentat. Acutum etiam multoplus quam amarum calefacit, citoque corpus inflammat, sanguinem adurit, sed ipsum prius in coleram rubeam mutat, & post hoc in nigram, Insipidum aliud est quod magis nutrit, quod æqualitati vicinum est, aliud vero quod tēperate calefacit, & aliud quod temperate infrigidat, cum quo si multa fuerit humiditas humectabit, Siccum autem cum fuerit desiccabit. Horum quidem saporum operatio sic erit, cum vnus eorum alicui rei maximè dominatus fuerit, porro si duo sapores æqualiter ei dominentur, eius operatio æqualiter composita erit.

De Operatione saporum adinuicem in calore, & frigore. Cap. LXXI.

EA vero quæ de caliditate & fri. & hu. & sic. diximus in vnoquoque corporum habentium saporem, non sunt, in eis secundum eandem quantitatem, sed in quibusdam est æqualiter ca. & fri. inæqualiter autem humiditas, & siccitas, in quibusdam autem econuerso. Quædam quoque diuersa sunt ab aliis in quantitate cuiuslibet qualitatis, sed suo modo omnia quidem sane composita sunt ex quatuor elementis. Acerba autem & pontica æqualia sunt in frigore, nisi quòd ponticum crossum est, ac terreū, Acerbū vero subtile & aquosum. Quod duobus modis ostenditur per sensum. s. & collationem. Per sensum quidem, quia videmus omnes fructus in principio sui pōticos esse & insuaues, siccos ac similes naturæ arboris eorum, postea verso humectantur, & quidā quidem acerbi fiunt, indeque paulatim mutantur donec compleantur, & mutētur ac dulcia fiant. Quidam autem ad dulcorem sine acerbitate transiūt, vt fructus palmarum & poma dulcia, & oliuę. Maturitas aūt fructuum est per calore naturalem, qui est in substantia eorum, & ēt per calorem exteriorem, qui est solis. Itaque cum sapores, ponticus, & insuauis vel asper frigidi sint, & crossi, patet, ꝙ sit eorum transitus ad acerbum per subtiliationem caloris. Per collationem vero idem ostenditur, quoniā asperi & pontici diffusio in corpus tarda est, & maior actio eorū in corporibus est ea coadunare, & densare. Hoc aūt signū est crossiciei & frigiditatis eorum, quia frigidi est densare, crossi vero velociter diffundi. Acerbum autē velocius in corpus diffunditur, ac profundo immergitur, & hoc est signū subtilitatis eius maximè vero quia generatio eius per calorem debilē, qui nō potuit, illud in quo fuit, maturare, nec permutare, sicut ēt accidit æpulis, quòd si non plene digerit eas stomachi calor, acescunt, quòd si debilis est calor, ita quòd omnino a digestione deficit, nec illas immutat, non acescunt, vt in lienteria cōtingit. Præterea videmus lac, & vinum subtile, & similia, si frigus multum fit, non acescere. Si vero ponantur in aere calido acescunt. Hinc est igitur acerbum nō inueniri fortis frigiditatis, quia generatio eius est ex calore. Sic quoque reperire non est aliquod medicaminum (ex his quibus dominatur frigus) acerbum. Hoc itaque signum est, ea quæ aspera sunt & pontica, terrea esse, & crossa, eorum vero acerba subtilia, & aquosa.

Adhuc De eodem. Cap. LXXII.

QVod autem dulce, vel amarum calidum est, sed dulce calidum est & hu. temperate, similiter & vnctuosum. Amarū vero fortioris est caloris & siccitatis quā dulce. Quod duobus modis intelligitur, per sensum. s. & per collationem. Per sensum quidem, quia videmus, ꝙ omnia humida si mixta sunt, & decoquat ea calor naturalis, qui est in eis, aut ēt exterior, vt ignis, & solis, non dulcorantur. Et si quidē excesserit in eis calor, incipit amaritudo dominari, sicut est in communi videri, vt in melle dactilico. Si. n. inueterascant desiccatur eorum calor naturalis, & fit in eis amaritudo, sic quoque si super excesserit in eis ignis decoctio, transeunt in amaritudinem. Ex collatione vero, quia videmus dulce & amarum sordes emundare, sed emundatio quæ est in dulci temperata est, & æqualis, humida, & delectabilis. Amarum aūt fortius mundat & lenit, intantum vt continua separet cum læsione & abominatione. Hæc ergo significant ipsum esse terreum, & crossum, & siccum. Significant quoque rei amaritudinem, quòd neque putrescit, neq; vermes producit. Pūgitiuum aūt & amarum, ipsa quoq; calida sunt & sicca, sed pungitiuum fortioris caloris est, & subtilioris substantiæ, sicut & igneum. Ideoq; comedit, & vrit, & liquefacit. Amarum vero minoris caloris est pungitiuo, est igitur crossum, & terreum. Ideo siquidem vtatur eo exterius mundans, & leniens, purgat, comeditq; carnes superfluas in vulneribus. Si vero bibatur, incidit superfluitates crossas, & aperit opilationem venarum, vnde & prouocat materiam vel vrinam, & adiuuat spura crossæ humiditatis a capite & a pectore. Prodest ēt epilensiæ, crossum incidendo, diffunditur. n. velocius tanquam pungitiuum, nec prohibetur transmitti, sicut ponticum Porro salsum ipsum quoque terreum est & calidum, sed minoris caloris, quām amarum.

De Probatione medicaminum pro odorem. Cap. LXXIII.

PLures autē sapores faciunt passionem in odoratu, quēadmodū, & in gustu. Acetum. n. & omnia acerba atq; pungitiua, vt alliū, & cępa lædunt odoratus sensum, non minus fere quām gustum. Sic. n. omnibus aliis, secundum maiorem partem, ea quæ mouent sensum gustus, mouent & odoratus, vnde & est inuenire plurima quæ nunquam gustauerunt homines propter odorem eorum sedum, quia norunt cuius naturæ

turæ sint, per copiā certificationis, quæ peruenit ad illos ex eorū odore. Sunt aūt & alia quorū odor naturam eorū non prędicat, & hæc quidē aut diuersa sunt natura, aut odore priuata. Quæ diuersa sunt natura iocūdi sunt odoris, maximeq; rosa, gustus. n. eius valde manifeste diuersus est ab odore, nec significatio concordat vtriusque. Cuius rei causa est, quia rosa varia est, & non consimilium partium. Gustus quidē eius compositus est ex amaro, & aspero, insuauiq; & aquoso. Pars eius amara calida est & subtilis. Pars aspera frigida est & crossa. Aquosa vero varia est insuauisque in sapore media inter subtile & crossum. Substantia vero rara odorifera, est vaporosa, & dissoluta, a corporibus odoriferis iocūdi odoris. Vapor aūt ex calore generatur, nec ab omnibus partibus odorati resoluitur. Odor. n. rosæ nō significat, nisi quod calidum est, & subtile in oībus partibus eius tantummodo, sic ergo oīa, quæ odorem habent, calida sunt. Sed cum significatio naturę, quę sumitur ex odore, transit rerum iocundarum odorem fida nō est maximeq; rosę. Quæ autem odorem non hnt vt salsa & dulcia non manifestatur nobis virtus eorū nisi per saporem. Quæ etenim odore carent, aut ideo priuata sunt odore, quia vapor qui soluitur ab eis est in vltimo paruitatis, aut quia nō consonat odoratui in temperantia, inter crossum, & subtile. Hinc ergo est, ꝙ amara & pōgitiua, pp substantiæ suæ subtilitatē, odorifera sunt odoribus cōsonis eorū saporibus. Salsa autem & aspera odore priuata manent. He nanque species ambe sunt crossæ substantiæ. Et aspera cum crossicie sua substantia frigidæ complexionis est, qua ēt de cā nullus ab ea vapor dissoluitur. Porro odoriferorum odor designat, quia subtilis substantiæ sunt & calidæ cōplexionis, non tñ est certa significatio quanta sit eorum subtilitas, aut calor. Ideoque iudiciū complexionis rerum, ex odoribus minime esse perpenditur. Auicenna vbi supra. Odores quidem veniunt a caliditate, & proueniunt a frigiditate. Sed eorū olfactio, & sternutatio, secūdum plurimum est caliditas, quia causa plurima eorū est substantia subtilis vaporosa, quāuis aliquando sit ſm semitam cōuersionis aeris, præter resolutionē alicuius rei ex habēte odorem. Omnes igitur odores ex quibus sentitur mordicatio, vel declinant ad latus dulcedinis & calidi sunt. Illi vero ex quibus sentitur acetositas & roralis charagiati. i. lacualis vapor. s. de lacubus, & paludibus, oēs frigidi sunt. Oīa quoq; bene redolentia sunt calida. Præter illa quibus associatur roralitas, & sedatio spiritus & anelitus, vt cāphora, & nenufar. Amborū. n. corpora non euacuantur ex substantia infrigidante associata odori vsque ad cerebrum. Similiter etiam omnia alsemicati. i. species quæ sunt vt piper, & similia calida sunt, & ob hoc dolorem capitis faciunt.

De Cognitione medicinarum per calorem.
Cap. LXXIIII.

Sicut autem odores, sic & colores demonstrationem pluri mam significant. Cumque speciei vnius diuersificantur modi, & quidam eorum declines sunt ad albedinem, quidam ad tincturam rubeam, aut nigram, tunc ad albedinam decliuantes si natura, & specie sunt frigidi, frigidiores sunt, & declinantes ad alia duo minus frigidi. Si vero natura trahit ad caliditatem, tunc est res econuerso. Et hoc quidem est secundum plurimum, sed qnque diuersificatur in rebus. Sapores quidem vincunt odores & colores in significationibus vel demonstrationibus: quoniam ad sensum cum obuiatione sui corporis adueniunt. Et ideo digniores sunt qm ex oībus partibus medicinæ virtutem perducunt, odores autem, & colores sine obuiatione suorum corporum imprimunt. Vnde possibile est, vt ex subtili partium corporis habētis odorem, vapor ad sensum perueniat. Vapor autem spissi non vaporet, sed ad sensum inobediēs maneat. Similiter etiā color manifesti tantum, & non occulti ad sensum perueniat sed quoniā odores quandoque significant sapores, sicut odor dulcis & acetosi, & acuti, & amari, tunc odores sequuntur sapores. Sapores igitur in significatione plus sunt, deinde odores, post colores. Denique necesse est medicos scire, quia nō possunt esse sapores dulcis, & amarus, & acutus, nisi in substantia calida, neque stipticus & acetosus, & ponticus, nisi in substantia frigida, & similiter odores boni acuti non sunt, nisi in substantia calida. Et colores albi in corporibus congelatis, in quibus est humiditas, non sunt in substantia frigida. Et in corporibus quibus est siccitas, & puluerizatio non sunt, nisi in substantia calida. Nigri vero in vtrisque sunt econuerso.

Frigus enim albificat humidam substantiam, & denigrat siccam, calor autem econuerso. Hali vbi supra. Significatio quidem medicaminis complexionem demonstrans subest odori. Signa nanque, quæ ab eo sumuntur debilia sunt, quoniam inueniuntur in vnoquoque complexionis calidæ, & frigidæ, humidæ, & siccæ, nisi quod per eum significatur habitudo rei vnius ad aliam, siue ab alia, sicut cępa cōis, cæpa haulali. Nam earum quæcunque sunt albæ minoris sunt caloris, quæ uero rubicundiores maioris. Sic quoq; se habet res & in cicere & phaseolis. Horum enim quæcunque sunt alba frigidiores sunt cōplexionis, quęvero rubicūdiora & nigriora minus frigida sunt, & magis ad calorem inclinantia. In eligendis autem medicaminibus, quę saporem habent proprium, vt amaritudinem, vel acerbitatem aut dulcedinem. Et in hisquę proprium odorem, vt iocundum aut fetidum. Et in his quæ proprium colorem vt viola, rosa, & similia. Ea quæ in illo sapore, vel odore, vel colore fortiora sunt, meliora cæteris iudicantur.

De Cautela experiendi virtutes medicaminum.
Cap. LXXV.

HÆ sunt ergo illæ regulæ, quibus medicamina simplicia probantur, vt eorum complexio, virtusque sciatur, sed in vsu experientię eorum in corporibus, multam oportet habere cautelam. Nam in experiendo hoc in corporibus hominum pericula sunt animarum, dum enim experimentator aliquid mortiferum probare nititur, quod ignorat petit homo, in cuius corpore probari debuerat. Ob hoc igitur oportet his vti, quę sunt inuenta sanationi cuiusque infirmitatis necessaria, neque enim omnia quibus vtuntur medici priores experti sunt in corporibus hominum passiones habētibus, sed in aliis quibusdam corporibus eorum illis actio vel vtilitas claruit, siue hominum siue etiam animalium. Viderūt enim homines nonnullos medicamina vel cibos sumentes, quibus calefiebant, aut refrigerabantur, quęque etiam illos humectabant aut desiccabant, aut contra morbos accidentes eis conferebant, sicque quod sępius experti sunt literis, vt seruaretur tradiderunt. Viderunt, & animalia quædam quibusdam medicaminibus mederi, propriis suis passionibus, hisque vsi sunt etiam in hominibus. Hipocras nanque scientiam clysteris abstraxit ab aue quadam marina, quam videtat non paruam comedisse pisciū copiā, quæ vt impleta est, eiq; nocuit, acceptā maris aquā ore, rostro ano visceribus & intestinis ingessit, & ꝙ comederat exinaniuit, hoc viso Hipocras imaginatus est clistere, expertusq, deprehendit necessarium esse. Preterea viperę, & serpentes hieme frigidisque temporibus in cauernis terræ sunt inclusæ, super dorsa sua supinæ iacentes, & oculi earum obtenebrantur, uisus debilitatur: tempore autem veris egressæ, plantas feniculi rimantur, quas cum comederint, & oculos illis fricauerint, tenebræ quæ in intimis terræ acciderant cedūt, & uisus acuitur. Ex hoc medici cum uidissent vsi sunt, & ipsi succo feniculi, ad confirmandum, & acuendum uisum, miscentes eum medicaminibus oculorum, inuentaque est eius actio laudabilis. Dicitur etiā quod accipitres, auem (quæ Gręce dicitur Idonicos) rimantur, quam cum cęperint, ac de illius epate commederint, dolor uentris eorum sedatur. Sunt & alia multa quæ medici priores ab animalibus irrationalibus experimenta traxerunt, nec est possibile experiri hominem, omnia, quę huic arti sunt necessaria, propter eius prolixitatem, & humanæ uitæ breuitatem. Vnde Hipocras ut approbaret, & confirmaret ea, quæ antiqui sapientes inuicem succedendo probauerant, & in libris firmauerant, ne cogerentur homines ad experiendum in periculum, & fallacias animarum, ait. Vita breuis, ars uero longa, tempus autem acutum, experimentum uero fallax, iudicium autem difficile.

De Summa operatione medicaminum simplicium.
Cap. LXXVI.

AVicenna ubi. sup. Medicinæ simplices habent operationes uniuersales, & particulares, & operationes uniuersalibus similes. Vniuersales sunt, ut calefactio, infrigidatio, expulsio, attractio, ulceratio, consolidatio, & his similia. Particulares uero sicut iuuamentum in

in cancro,in emorroidibus,in hictericia,& hmói. Vniuersalibus autem similes,vt prouocatio,solutio,sudoris,eductio, & similia.Quę quamuis particulares sint,quia in membris proprijs,& instrumētis proprijs fiunt,tñ operationes rerum sunt quarum iuuamenta,& nocumenta cõia sunt,totumq; corpus ab eis patitur non per accidens. Vniuersalium operationum sunt,aliæ primæ,quæ quatuor sunt.s.infrigidatio, calefactio, humectatio,desiccatio. Aliæ vero secūdæ,& harum aliæ,sunt eędem cum primis,sed mensuratæ,vel cõparatæ, cum termino additionis vel diminutionis,sicut adustio,putrefactio,congelatio. Aliæ vero diuersæ a primis, sed procedentes ab illis, vt stupefactio,sigillatio,attractio,lubrificatio,apertio,conglutinatio.& hmói.Propietates itaque,quas in seipsis medicinæ habent.Aliæ sunt qualitates.iiij.notæ,aliæ sunt odores, & colores,aliæ vero sunt proprietates aliquæ famosæ, quarū sunt istæ subtilitas,spissitudo,puluerizandi proprietas, viscositas, congelatio,cursus,mucillaginositas,leuitas,& grauitas.Dicitur ergo medicina calefactiua,subtiliatiua,resolutiua, abstersiua,carminatiua,exiccatiua, exasperatiua,apertiua,mollificatiua,digestiua,incisiua,frangitiua,ventositatis attractiua,mordicatiua, rubificatiua, pruritum faciens,vlceratiua,corrosiua adustiua,dirumpens,putrefactiua,cauterizatiua, excorriatiua. Istę sunt ergo. xxij. operationes. Et est ordo alius,infrigidatiua,confortatiua,repercussiua,& incrossatiua, crudum faciens,stupefactiua. Istæ sunt vi. operationes. Alius iterum ordo,desiccatiua,expressiua,opilatiua, glutinatiua, consolidatiua,incarnatiua, vel generatiua carnis,sigillatiua.Istę sunt viij. Est & aliud genus proprietatum medicinarum, secūdum operationes earum perniciosa,venenosa,tyriaca,bezeard,& ēt solutiua,prouocatiua, sudoris eductiua.Omnes igitur istæ sunt xlix.quas de summa operationum eligimus.

De *Secunda uirtute illorum, & primo de maturatiuis.* Cap. LXXVII.

HAli vbi supra.Assignatis igitur regulis,quibus probanda est prima virtus complexionis simplicium medicaminum.Sequitur de secūda, quæ designatur ex cognitione quantitatis cõplexionis cuiusq; illorū, vt est medicamē maturans, quod scilicet saniem congregat, est.n.calidum & hu.tpatē.Et sicut medicamē aperiēs opilationē est subtile, sic & oia cætera ex quãtitate cõplexionis adepta, sunt huiusmodi actiones,& vtilitates,sicut nunc dicemus, a maturantibus inchoantes.Omnis itaque mutatio,quæ in corpore aĩalis est tripliciter fit.Prima quidem per naturalem calorem in bonā materiā,eique conuenientē,quæ dr̄ digestio Secunda fit a calore ex natura,in malam materiam,minimeq; cōuenientem, & dr̄ putredo. Tertia vero harum est media, s. bonæ quæ est digestio,& malæ quæ est putredo, hæc est materiæ coadunatio.Nā cum velit natura bonā facere materiā, & virtus habitum naturalem,nec possit,aut pp materiæ maliciam,aut qm̄ est extra naturā,venę illud immutant longitudine tp̄is in habitum proximū naturæ membrorū primorum. Et hmói quidem habitus non perficitur,nisi virtute caloris naturalis,qui s. est calor tpatus.Sed sunt quædam medicamina maturitatem,& decoctionē tpatæ cõplexionis, aut illi proximæ circa calorem inclinata, vnde in coadiuuanda sanie vtimur altero duorum medicaminum,s.aut calido, & hu. tēporate similiq; complexioni corporis, vt est superfusio tēperati caloris aquæ calidæ,aut farina frumenti decocta cum oleo & simili, aut medicamine poros aperiente,caloremque naturalē ab eis prohibente, & ardante cū intra apostema, vt operetur in materia & maturet illam,vt est pinguedo hircorum, & anatū, & butyrum. Cauendum est aūt in colligenda sanie vti medicaminibus calidis & siccis,his quoque quæ plurimi sunt caloris,hæc.n.poros dilatant, & calorem naturalem dissoluunt, materiāq; desiccant.Cophon vbi supra. Quædam ergo maturatiua sunt, & ad saniem perducunt, quę.s.vel in calore sunt tpata,vel etiam viscosa poros claudentia, vt naturalis calor intro confortatus materiā apostematis digerat, vt sunt anetum, storax liquida,semen lini,fenum Græcum, fermentum cum sale & oleo,vua passa,butyrum, saliua hominis.n.ieiuni cum frumento,pinguedo porci, farina tritici cū aqua & oleo cocta,adeps anserinus,vitulinus,aqua etiam tepida superfusa.

De *induratiuis & mollificatiuis, & opilatiuis & apertiuis.* Cap. LXXVIII.

PRæterea quædam sunt induratiua, quæ. s. vel materiam coagulant,& sunt frigida nimis & humida,vel membra indurant,& sunt fri.& sicca.Ex his sunt myrtus,semperuiua, portulaca,aquatica,lens,solatrū,iusqamus. Quædā mollificatiua q̄.s.nec fortiter calefaciūt nec exiccant. Et iō liquidiores humores non exhauriunt,vt sunt absinthiū,mastix, hammoniacū,bdellium,galba,opopanacis,carice,oleum vetus,adeps caprinus,medulla pullina,anserina,ceruina,vitullina. Quædā iterum sunt opilatiua,quæ.s. terrestria sunt, & viscosa, vt grana fracta,simila,dactyli pinguedo,caseus,glandes, mespila. Quædam autem apertiua,s.attenuatiuam, & incisiuam, & mundificatiuam virtutē habentia, operiunt.n.meatus opilatos attenuando,& humores viscosos, ac spissos incidendo, eorū superfluitates mundificando,vt capari,cinnamomū, zinziber,isopus,xilocasia,trifolium,apium,abrotanum,leuisticū & solatrum,absinthium,petrosilinum,cubebe,fumus terræ,xiloaloe,sambucus,porri,cæpe,cucumeres,&c. Sed horum quædā aperiunt intus,& extra,quæ.s.viscosa sunt,& amara, siue pontica,vt amigdalę amaræ.Quædam interius tm̄ operantur & non exterius, pp viarum angustiā. s. ea quæ ponticitatem habet admixtam vt absinthium.Horum etiam quædam præcipue valent ad fortem opilationem splenis aperiendam, vt scolopendria.i. lingua ceruina.Quædam vero debiliora sunt, vt semen vrticæ.

De *Vulnerum sanatiuis.* Cap. LXXIX.

QVædam sine mordicitate vulnera temperatē mundificant,& carnem bonam in vulneribus generant, vt thus,orobū,semen attriplicis,consolida maior, aristologia litargirū,cerusa,plumbū,aspaltū,cinis tamarici.Quædā aut corrosiua sunt,vt æs vstum,flos ęris,alumen, vitreolum, vitria,antimoniū,arsenicū,hmói sicca sunt, & subtilē habēt substantiam.Quędā vero vlcerantia superficiē.quæ.s.ponuntur ad rumpendā cutē,vt humor superfluus expellatur, talia sunt sapo,allium,os sæpiæ,oĩaque salsa,acria,& ignis est subtilis, & ēt crossa in substantia, vt diutius immorando materia eliquatur. Quędam vero cicatrizatiua,quę.s.stiptica sunt, & sine morsione desiccant, vt æs vstum,& lotum, galla, alumen,pumex vstus,aloe,litargirum,cum orobo,plumbū vstū, cerusa.Quædam conglutinatiua,vel sua viscositate,tm̄,vel de fricando vulnera,& reparando carnem, vel constringendo distantia,& soluta abinuicem,vt gypsum,folia cypressi, aloes, cortex thuris,bdellium,litargirum,sanguis dra.aspaltum, lolium,tegula vsta,testa oui, filtrum vstum,pili leporis vsti.

De *Attenuatiuis, & incisiuis, & quibusdam alijs.* Cap. LXXX.

QVædam etiam sunt attenuatiua, quæ.s. calore suo dissoluuntur, ut abrotanum, balsamum, cæpæ, cappari, cinnamus,mastix,zinziber,scolopendria, narcisci, lini semen,vua passa, sanguis mustelæ.Quædam autem incisiua,quæ.s.humores substantiæ suæ subtilitate diuidūt, vt sunt omnia acetosa,& præcipue acetū,ex vino forti,deinde,squilla, ciperus,petro,piper nigrum,ruta,nitrum,mel,cæpula, ius ciceris,sal.Quædam rarificatiua, quæ.s. cutem rarificat, hæc sunt calida,nec crossam,aut terream substantiam habentia, vt absinthium,cæpæ radix,sambuci, vel cucumeris agrestis, abrotanum,oleum vetus,ros marinus. Quædam dyaforetica, quæ.s. virtute calidaporis apertis,humores in fumum extenuatum euaporare faciunt,vt farina,ordeum,anisum, ruta, pix,nitrum,galbanum,sal, ficus siccæ,vrtica,brionia,mel cæpæ,raphanus,mentastrum, vetus oleum. Quędam repulsiua, quæ.s.humores apertē patiente repellunt,hæc frigidæ naturæ sunt,qui constringendo membrum,& retinendo spiritum, virtutem expulsiuam membri confortant,vt galla, glandes, iusquiamus,papauer, rhamnus plumbum,solatrum,semperuiua,caprioli vitis. Quædam etiam mordificatiua,vel mundificatiua,quæ.s.salsedinem multam habent, vel acumen, vt oliuæ,cum aqua & sale conditæ,porrus,ellebori succus,& radix cucumeris agrestis.Quædam etiam obdormitatiua, quæ.s.in vna frigiditate sua constringendo neruos, aditus animalis spiritus obturando,stuporem parti inducunt, vt papauer nigrum opium,mandragora, iusquiamus, superpositis piscis, qui dicitur torpedo,salamandra.

De *Confortatiuis, & ueneno repugnatiuis, & uisus clarificatiuis.* Cap. LXXXI.

QVædam uero confortatiua sunt.s.humores habūdātes in cerebro,uel corde proprio purgant, vt senæ cuscutæ omnes mirabolani, fumus terræ.Cōfortant etiam quæ san-

sanguinem cordis clarificant, ut aurum, argentum, perla. Item quæ ponticitatem habent, quia pôticitate sua crossitudine substantiæ suæ partes membrorum coadunât, & spiritû retinêt, cuius adminiculo uirtutes operantur, ut absinthium. Itê quæ uitalem, uel animalem spiritum reparât, ut rosa, & quæ uirtutem stomachi digestiuam corroborant, ut cinnamomum. Sunt etiam alia multa confortatiua, vt mentæ folium, cyprus, xilocasia, carui, zodoar, cardamê, borago, spica, cubebe, storax, mastix, muscus, xiloaloe, nux muſ. macis, gariofi. calamus aromaticus. Quædam uero ueneno repugnantia, ut calamêtum, succus caulis, orobi. pix, liquida, euforbium, nasturtium, ruta, sal, porri, aristo. nuces cum ruta commixtæ. radix, & semen asparagi, acetum, balsamum, sanguis lepo. ac asinę, urina, puerorû, testiculi, cerui, & asini, allium, dyptamus, &c. quorum quædâ ueneno repugnant, ipsum ab interioribus calore, & subtilitate suæ substantiæ attrahendo, ut Gallus, uel Gallina fissa superposita. Quædam uero substantiæ suę similitudine cum ipso illud attrahendo, ut caro tyri. Quædam etiam uisus clarificatiua, quæ. s. pannos oculorum, & alia quæ in oculis nascûtur auferunt, & quæ caput, & stomachum a corruptis humorib. purgant, & quæ oculos a caliginosis fumis defendunt. Ex his aût sunt absinthium, aloe, ruta, mirabo. papauer ni. alumê, ebenus, anximonium, thus, lac, corticis sambuci, celidonia, succus centaureæ, maratri, nasturtij, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis uitis vstę.

De Dolorum mitigatiuis, & quibusdam alijs.
Cap. LXXXII.

Quædam autem doloris ex calore sunt mitigatiua, quæ scilicet, frigida sunt, & materiam calidam aperte repellunt, ut rosa, uiola, rhamnus, salix, cerusa, solatrum, semperuiua, folia uitis, & mespili, portulaca, lactuca, oleum rosa. & uiola. Verumetiam sunt, quæ nimia frigiditate sua partes stupefaciunt, & ideo dolorem tam ex cali. quam ex frigidi. uidêtur auferre. sed passionem non curant, ut opiû, iusquiamus, papauerni. mandragora, hæc quidem apponenda non sunt nisi cû dolor est intolerabilis, & cętera auxilia non ualent, sed imminet periculû mortis. Quædâ aût doloris ex frigiditate tâtum mitigatiua, quæ. s. calida & subtilia sunt, ut absinthium, ruta, nigella, balsamus, thus, sambuchus, leuisticum, emila, allium, piper, synapis &c. Quædâ aût dissoluunt humores uiscosos & spissos, vt centaurea, aut crossam uentositatem, vt ciminû, aut purgant humores crossos in aliquibus membris inclusos, vt hermodactyli, agaricus. Quædam êt sunt emorroyon prouocatiua si superponantur, s. quæ calida sunt, & ignea, non tñ multû vrétiua, vt cæpa, allia, fel, taurinû, & hircinum. Quædâ vero lenitiua, quæ. s. uiscositatem aliquam habent, vt uiola, borago, pinea, dragag. gummi. arab. amigdal. semen coctanorum & iuiubæ. Quædam autem menstruorû prouocatiua, aut bibita, aut extra posita. Ex quibus sunt absinthium, storax, semen lini, calamus aromaticus, mirrha, peonia &c. quæ virtutem habent extenuatiuâ & aperitiuâ. Plus autê valent quæ exterius apponuntur. Hic quidem aut sua similitudine menstrua attrahunt, aut ora venarum aperiunt, aut sanguinê attenuât, & dissoluunt. Quædam etiam somni prouocatiua, quæ. s. nimia frigiditate sua cerebrum stupefaciunt, vt opium, mandragora, iusquiamus, & quæ frigidi. & hu. cerebro præstât, vt viola, semen papaueris, lactuca, semperuiua. Et etiam ea quæ auferunt laborem, & dolorem sunt causa vigiliarum, vt anetum, amomum.

De Medicinis constrictiuis. *Cap.* LXXXIII.

Constrictiua frigida sunt, & crossa in substantia, nam frigidas partes coadunant, & partium suarum crossitudine penetrare prohibentur, vt galla. Quædâ constringunt, qa crossos generant humores, vt lupini. Quędam quia & multum pstant nutrimentum, & retentiuam confortant uirtutê, vt simi lia. Sed stipticorum, quædâ præcipua sunt ad restringendû võtrê, qdâ ad restringêdum sanguinê. Côstrictiua sanguinis hęc sunt, bolus armenus, corallus, terra sigillata, sumac, galla, poma cypressi, myrtus, acacia, hyacincti, ematites, plantago, succus salicû, gû. arab. dragagâtû ciuis tamarici, balaustia, hipoquistidos, ferrugo, virga pastoris, alumê, tuchia, pêtafilon, portulaca, sanguis colûbæ, sanguis vaccæ, stercus asini, siccû cornu vaccinû, pili leporis vsti: gypsum, argilla, antimoniû, atramentum vstum. Quædam constringunt sanguinem consolidando, & carnem restaurando, vt thus. Ventrem constringunt citonia, corna, sorba, mora celsi, pruna immatura, myrtilli, caulis, pira immatura, mala pontica, cancri, locustæ, testæ coclearum, coagulum leporis, lac coctû, lac asinæ, caseus amigd. simila, glans, fabæ, succus papaueris ni. galla, menta cum aceto, rosa, folia cypressi, bolum, terra sigillata, mastix, corallus, sumac, biberis, sanguis dra. hipoquistidos, acacia, balaustia, spodiû, fraxinus, plâtago, alumen, dragagantum, gum. arab. Quædam constringunt stipticitate sua confortando, vt cubebæ gariofoli.

De Attractiuis, & laxatiuis. *Cap.* LXXXIIII.

Attractiua necesse est esse calida, & leptomera, vt pertiû subtilitate facilius penetrent, & calore suo attrahât, siue ferrû, siue lignû intus fixum, siue humores, hæc operantur exterius posita, vt magnetes, asa fętida, maiorana, apium, piretrum, pitoleon, sulphur amoniacum, lolium aristologia radix canne, dyptamus, tapsia, ciclamen. Cum putrefactione attrahunt, vt cancer pistatus, omne stercus vstû, fermentum, sanguisugæ. Laxatiuæ dicuntur, quæ ventrem soluunt, & vomitum prouocant eorum vero quædam purgant dissoluendo, & attrahendo, vt scamonea, quæ recepta in stomacho fumositatem subtilem, facile penetratiuam, a se emittit, & humores sibi similes dissoluens abominabiles reddit, naturæ, attrahitque eos iuuante virtute expulsiua membrorum, ad stomachum, & intestina, sed stomachus & intestina impedimentum fere nequeuntia, humores a se eijciunt. Quædam purgant cû viscositate, vt mercurial. quædam cum acumine vt euforbium, quædam cum compressione, vt mirabol. quædam cum salsugine, vt semen atriplicum, quædam cum dulcedine, vt casiafistula. Galienus vbi supra. Per inferiora ventrem purgamus, aut cum compositis medicinis, vt trifera, sara, sanguinem purgando aut cum dyasene purgando melancoliam cum. oxi. co. cum catartico fleg. aut cum simplicibus vt est scamonea, aut decoctionibus. aut syrupis laxatiuis, cum aquis lax. in modum, aque ro. aut vino lax. proprij humoris. Purgatiua sanguinem sunt casiafi. tamarindi, manna, pruna, violę, cærosa politrichon, diantos, capillus veneris, mirab. tetanica, emblici, berberis, epatica, cimbalaria. Purgantia flegma sunt polipodium, agaricum, coloquintida, titimallus, elacterium, electuarium, lacterides, rad. elactri. arist. ro. storax rub. ciclamen, aloe, camephiteos, culca Kebuli bellirici, cotonia. Purgatur co. proprie cum mirob. citri. nucemuscata. scamo. fructibus pasæ, seminæ peli. elso al. reubar. tapsia catapucia. Purgâtia melancoliam sunt epithimum, polipodium, lap. ar. lap. lazuli, centaureæ, turbit, sene hermodactili, mirab. emblici, & indi, succus rad. camomil. succus turionis filicis. Ab eis specieбus decoctio syrupi aq. & reliqua côpetêter informentur. Clysteria alia mollificatiua, alia mordificatiua. Suppositoria alia grauia, alia leuia. Leuia, vt frustum sanguinis intromissum, tyrsus caulis perunctus oleo, frustulum oleiluci di, stercus muris intromissum, mel cum panico, sal frixum, & in magda bene redactum, & intromissum, tyrsus bletæ, tyrsus maluæ, tyrsus mercurialis. Grauia sunt, vel mel violaceû cum felle taurino mixtum, sal g. nitrum arma. sal aphricanum, scamo. elleborum, butyrum, lac titimalli inspissatum, ac ficulnei, euforbij, lapides calcis, hermodą. & similia mordificatiua, ad quorum nimiam mordicationem reprimendâ oleû adiungimus, aut perungendo, aut permiscendo. Talia suppositoria emorroidas prouocant, & in mulieribus menstrua educunt, aquam calidam etiam si intret quis vsque ad gulam, fluxus restringetur. Vrinam prouocantia sunt, quæ diuretica nuncupantur, vt semen citruli, melo. cucur. asparagi.

De Humoribus naturalibus, & primo de flegmate.
Cap. LXXXV.

Humorum naturalium simplicibus purgantibus assignatis, de humoribus naturalibus, nunc agendum est, vt de flegmate salso, dulci, acetoso, & vitreo. De colera citrina, vitellina, prassina, eruginosa, de colera adusta, qualiter vnusquisque purgetur. Flegma igitur salsum duplicis humoris concursu perficitur. Colera dum caliditate cursum naturę excedit, flegma inficit, & salsum facit, vnde vterque humor inficiens, & infectus, purgatione indiget, pluribus tamen concurrentibus ad dominium coleræ inficientis, quàm infecti flegmatis, vt tpe æstiuo, & regione calida, habitudine calida, dyeta calida, & sicca. Et si in horis coleræ fit maior afflictio, vt a tertia vsque ad no-

nã,contra inficiẽtem magis intendamus. Dentur igitur principaliter purgantia colerã,secundò purgantia flegma. E contrario pluribus conueniẽtibus ad dñium flegmatis,vt tpe hiemali,regione frigida,& habitudine humida, siue dyeta flegmatica. Vel si in his horis flegmatis, vt a tertia hora noctis, vsq; ad nonã eiusdẽ affligat principaliter flegma. Secundo purgetur colera. Flegma acetosum fit a melancolico humore suis qualitatibus flegma inficiente,qbus flegma acescit. Pluribus conuenientibus ad dñium melancoliæ, vt tpe autumnali, regione frigida, & sicca, habitudine siue dyeta melancolica & si sic a nona hora diei vsque ad tertiã partem noctis affligit, melancolia principaliter purgetur,secundo flegma. Aut pluribus cum flegmate conuenientibus purgabis simpliciter flegma. Flegma dulce fit a sanguine suis qualitatib⁹ ipsum inficiente. Pluribus autẽ conuenientibus ad dominium sanguinis,vt tpe vernali,æstiua regione, consuetudine corporis in dieta & habitudine calida & humida, & in horis sanguinis potius affligat,vt a ix. hora noctis,vsq; ad tertiam diei, purgetur principaliter sanguis. Si vero flegmati plura, quã sanguini conueniãt, secundo purgetur sanguis,& flegma principaliter. Vitreum flegma quod ex nimia superfluitate exoritur cum calidissimis, vt blancha dyacastoreo theodo, Anacardi,&theod.cuper optime purgatur cum oleo iuniperino benedicto & cum catartico bene acutis.

De Colera innaturali. Cap. LXXXVI.

COlera citrina fit sub tali ammixtione colerici, & flegmatici humoris,cum.n.colera fit acuta,& efficaces habeat qualitates,non nisi obuiantis sibi humoris,& recte contrarij substantiali ammixtione permutatur. Signum ætas iuuenilis,tempus æstiuum,regio,& dieta calida,& sic,& si ea conueniant,& maior afflictio sit in horis coleræ,vt a tertia vsque ad nonã,colera principaliter,secundo flegma purgetur. Colera vitellina, ex colera rui vitreo flegmati admixta cõficitur,vñ humor vterque purgatur,pluribus tñ cũ colera conuenientibus,principaliter colera purgetur, & pluribus, cum flegmate concurrentibus flegma purgetur. Colera prassina est passio similis succi porri,vel prassij, quam potius digeremus,quã ad eius purgationem intendamus, ad quã bona est purgatio,sed melior est a superfluitate, & caliditate prohibitio,principium.n. est in vtrisque,si tñ necesse est purgationẽ dari opozima potius offeratur, vt apozima de capillo veneris,epatica politrichon,dianthos,ceterach,memite. Colera eruginosa est viridis æris erugini consimilis,colera adusta ex colera, & melancolia adurente perficitur, vnde concurrentibus pluribus ad modum coleræ principaliter ipsa purgetur. Si vero ad melancoliam plurima conueniant, secundo colera melancolia principaliter educatur.

De Purgatiuis prædictorum humorum. Cap. LXXXVII.

FLegma salsum purgant succus laureolæ,succus fumi terræ succus mercurialis,semen vrticæ,dragantæ. Flegma dulce purgãt succus lapatij acuti,succus Arist.ro.succus peucedani,succus scabiosæ succus emilæ,succus calẽdulæ,succus asperagi,& rubiæ,succus sambuci,semẽ barbasci,semẽ betonicæ,semen arthemisiæ, semẽ cẽtaureæ mi.hermodactili,turbit.semẽ herbæ viuæ,mira.chebuli,camepitheos. Flegma vitreũ purgãt castoreũ, loquintida, euforbiũ,nitrũ, sal gem.sal bamo.radix raffani,elle.ni.piretrum,stafisagria. Hæc omnia valent ad superfluam guttã arteticam & podagrã, cyragram, & ad alios frigidos morbos. Coleram citri,purgant mira. citri. tamarindi,absinthium,lanceolata. Colerã prassinã purgant catapucia,lac titimalli,succus cucumeris ag.elula. Coleram vitellinã purgant succus marrubij,succus centaureæ ma.asperagus,bruscus,smon.anisum,anetum,feni.daucus cetera.colixatrum,macedoni.opiũ,coriandrũ. Flegma acetosum purgant radix ebuli,succus cimarum salicum,viol.casiafist.manna thuris. Coleram eruginosam purgant succus oculi Christi, Cardus benedictus,lanceola, reubar. cum stan. Coleram adustam purgãt radix celsi,vel citoniorum, radix titim: qm̃ vbi humores isti compositi sunt,& medicinæ compositæ sunt offerendæ.

De Impedimentis purgationis. Cap. LXXXVIII.

AVicenna in primo canone. Res aũt,quæ demonstrant iudicii rectitudinem in euacuando sunt.x.s.repletio,virtus,cõplexio,accidẽtia,conuenientia,figura,ætas,tps, aeris dispositio,euacuandi cõsuetudo,& ars. Hæc nanque cũ fuerint contrariæ significationi,pp quam facienda est euacuatio,prohibent eam. Vacuitas itaq; proculdubio prohibet eã fieri,similiter,& debilitas Qñq; tñ plus eligimus alicuius virtutis debilitatem, quam impedimentum relinquendi euacuationẽ,& hoc cum rei timorosæ succurrendi si acciderit, habemus fiduciam. Complexio quoque calida, & sicca prohibet eã fieri,similiter & frigida & hu.caliditatẽ non habens. In calida vero & hu.facile fieri potest,& fortiter. Accidentia porro mala prohibent ab ea,sicut aptitudo colericæ passioni, vel spasmo,vel qñ ventrem soluere volumus, accidit ventris solutio, ventrem.n. soluere super eius solutionem periculosum est. Figura præterea prohibet vt macies raritatisq; superfluitas,timendum est.n. ne spiritus resoluatur. Itaque debilis & macer,multamq;. coleram rub. habens, in sanguine non est euacuandus,sed ex eo quod generat bonum sanguinem ad frigiditatem & hu.declinante est nutriendus. Ex hoc. n. fortassis humoris sui complexio rectificabitur, vel forsitan ipse fortis efficietur,& euacuationẽ tolerabit. Ille quoque qui ex consuetudine parum comedit, abstinere debet ab illa quandiu poterit. Similiter pinguedo superflua prohibet,ne frigiditas dominetur,& ne caro hienas cõprimat, & eas extinguat cum inuenerit vacuas,caloremque suffocet innatum, aut exprimendo superfluitates ad interiora impellat. Aetas aut ab ea prohibet,quæ nondũ ad augmenti cõplementũ peruenit, aut quæ ad cõsumptionis terminũ iã trãsit. Hora quoq, multum calida,vel multum frigida prohibet ab ea,sed & meridionalis regio vehementer calida,quia plurima eorum, quæ ventrem soluunt calida sunt,& duarum acuitatum coniunctio tolerari non potest, quia virtutes debilitant ac dissoluunt, & quia calor exterior materiam ad exteriora trahit, medicina vero ad interiora,& sic ad diuersas partes protractio fit,& ad resistentiam perducit. Similiter & regio septentrionalis frigida prohibet ab ea. Idem facit etiam euacuandi consuetudo passiua. Et vltimum omnis ars laboriosa,quoniam in ea fit euacuatio multa.

De Præparatione corporis ad purgationem. Cap. LXXXIX.

OPortet autem,vt illius cuius venter soluendus est,aut vomitus prouocandus partiatur cibus,vt quod vna die sufficiebat,multis vicibus comedat, & ut cibi potusque diuersi sint. Ex hac.n. dispositione accidit stomacho, ut desideret expellere,ꝙ in ipso est,aut superius,aut inferius. Ex cibo vero non diuerso,neq. super alium cibum ingrediente stomachus fit auarus,proprieque si fuerit eius quantitas parua. Mollem vero vẽtrem habẽs,nihil ex hoc facere dẽt. Item ad recipiendum id quod uẽtrem purgat, præparetur corpus antequã purgetur,amplificatione pororum,& lenificatione naturæ,pro pricque in ægritudinibus frigidis. Et ad summum naturã mollificare competens est regula, nisi in eo qui aptus est valde passioni colericæ,est.n.ei causa conueniens superfluitati quæ accidet ei,nec fortem tolerare medicinam: itaque solutorio ventris huiusmodi, qualis est iste,res admiscẽda est,in qua virtus vomitiua sit, ne de stomacho descendere properet, antequam operationẽ suam perfecerit, immo sequentur in ipso duarũ medicinarum uirtutes, & medicina solutiua perficiat suam operationem,& econtrario vomitiua suam. Causa præterea timorosa est,si huiusmodi medicina sumatur,fece sicca in intestinis existente,sed expellenda est clysteri,vel iure mollificatiuo. Illis autem qui stantes aquas bibunt,& habentibus splenes, medicinæ fortes necessariæ sunt. Item ex his quæ præparant, est ingredi balneũ aliquantis diebus, antequã ventris solutio fiat, nisi aliud prohibeat. Oportet ẽt vt inter balneum & haustum medicinæ modicum tempus interueniat,post medicinam vero balneum nõ intret, quia materiam ad exteriora trahit,nec est bonum nisi ad ventrem constringendum, præterquàm in hyeme. Oportet autem vt aer illius,qui farmaciam bibit, paucæ caliditatis sit,ne sudorem faciat, neque turbationem. Fricatio quoque,& oleis inungi,est similiter ex præparatorijs. Itẽ oportet ꝙ non multum salis in cibis eius sit, qui medicinam bibere cupit. Cumque aliquis non est assuetus medicinæ,medicus caueat ne solutiua violentas habentia virtutes ei tribuat. Porro fastidium habentibus,& humores viscosos, & in hipocumdrijs tensionem, aut in interioribus inflammationem, vel opilationem, non est aliquid tale dandum, donec ista rectificentur.

De Tempore, & modo accipiendi purgatiuũ. Cap. XC.

MEdicina in vere,vel autumno bibenda est, in æstate vero non est sumenda,nisi res subtilis, sed nec in tpe frigoris fortis. Præterea non est naturæ facienda consuetudo bibendi medicinã,cum qua necesse sit mollificare vẽtrem,,quia sic consuetudinaria fiet, & ad malũ finem peruenit.Multotiens aũt ex haustu medicinę peruenit ad nauseam & angustiã,& sincopim,& tremorem cordis, ac mordicationẽ vẽtris,proprieq; qñ solutionem non fecerit aut sudorem, pluribus quidẽ quibus in æstate datur,ad febrem ex ea perueniũt.Ille quidẽ,cui necesse fuit,ea in hieme accipere,vẽtũ meridionalẽ obseruet,In æstate vero dixerunt quidã econtrario. Item hõ calidæ cõplexionis,& debilis cõpositionis, stomachique debilis, si medicinam bibere voluerit, melius est vt hoc faciat postq̃ aliquid ex aqua ordei,vel succi granati,vel hmõi biberit,aut aliquod nutriens subtile ac leue ceperit. Qui vero non ita fuerit,melius est vt eam ieiunus bibat. Oportet igitur vt medicinæ potator non comedat,aut bibat,donec illa suam operationẽ perficiat, neq; vero dormiat quandiu illa operatur,nisi voluntas affuerit,vt restringatur. Quod si stomachus eius ieiuniũ non tolerauerit,q̃a colericus est,& ad ipsum colera cito descendit,vel quia diu famem sustinuit,vel a cibo abstinuit. Detur ei modicũ panis in pauco vino infusi super medicinã,antequã venter eius soluatur, hoc.n. fortasse medicinã adiuuabit.Medici quidẽ pillulas daturi, melle eas inuoluunt & qñq; super eas mel coctum,aut zuccarũ proijciunt,indeq; tunicas eis faciunt.Ingenium ẽt vtile est, vt super eas cera cũ oleo pauco mollificata ponatur,vel quod magis est couenies, vt os aqua,aut alia re impleatur, deinde pillulæ sicut sunt sup ipsam bibantur,aut quæ aliquo horum ingenioru aptatæ fuerint.Frigidi vero stomachos,& pedes calefaciendi sunt.

De Regimine illius qui accepit. Cap. XCI.

CVm autẽ aliquis medicinã fortem biberit, melius ei erit,vt super eã dormiat antequam operetur,quia tũc melius operabitur.Si vero debilis fuerit melius est ei, ne super ea dormiat super illã quocunq; modo fuerit.Præterea cum aliquis medicinam biberit, quiescere super eam debet,vt ipsam natura circundet,& in eam operetur, quia nisi operata fuerit in eam ipsa non operabitur in natura. Odores quoque nauseam prohibentes olfacere debet,vt est odor mentæ, & rutæ,& apij,& citoniorum,& hmõi.Si autem ex odore medicinæ quis exterretur, cum eam bibit nares constringat, & qui eam abhorret parum ex tarchon masticet,ideo vt oris sui virtus stupida fiat.Quod si vomere timuerit extremitates constringat,& post eius acceptionem desuper eam rem stipticam bibat. Cum autem patientis anima sedata fuerit ambulet & moueatur paulatim, quoniam motus huiusmodi iuuatiuus est. Interpositione quoque horarum ex aqua calida tantum bibat vt medicinam liquefaciat, & expellat,eiusque virtutem debilitet,nisi fuerit hora quando necesse vt ventris solutio stringatur. In potu etiam aquæ calidæ debilitatur malitia medicinæ.Somnus autem cum post ventris solutionem, aut vomitum multus fuerit, ostendit q̃ euacuatio iam perfecte corpus mundauerit.Sitis quoque cum fortis eo tpe fuerit maximã,& intimam purgationis bonitatem significabit.

De Malitia medicinæ,frangenda,uel euacuanda, Cap. XCII.

MEdicinarum ventrem soluentium quædam sunt, quarũ malignitas est magna,vt elleborus niger,ac turbith,& agaricum,cum non fuerit album & purum. Itaque cũ bibitæ fuerint,melius est vt a corpore quantum possibile est,vomitu aut purgatione expellantur,& cum tyriaca medicentur. Multarum ex his malitia remouetur & conturbatio quam faciũt animæ aquam vehementer frigidã in potu sumendo, & in ipsa sedendo, sicut turbith,citrini putridi. Omnis quoque res, quæ frangit acuitatẽ glutinatione,ac lenificatione,& vnctuositate in qua est dulcedo,ad hoc confert. Quædam ẽt medicinarum aliquibus cõplexionibus proportionales existunt, & aliis non conueniunt. Scamonea nanque in eos qui morantur in frigidis regionibus debiliter operatur,nisi magna inde quantitas detur, sicut mos est in terra Thurchorum. Item quibusdam corporibus in aliquibus regionibus necessarium est,vt non eis medicinarum corpora dentur, sed virtutes earũ tm̃.Necesse est aũt, vt medicinis soluentibus medicinæ benẽ redolentes misceantur, quatenus eis membrorum virtutes conseruentur. Medicinæ quoque cordis ad hoc iuuamentum conferunt,quia spiritum animale in vnoquoque membro cõfortant,præter hoc plurimæ earũ sua subtilitate ac facilitate iuuant.Duæ præterea medicinæ, qñque iunguntur, quarum vna cito suum humorem expellit,& altera tarde. Vna igitur operationem suam efficit, postquam ipsam iam altera in humore suo compressit, & operatur in ipsam eiusque debilitat virtutem,cumq; secunda post operari cæperit virtutis debilis erit mouens & non perficiens. Ob hoc aliquid admiscendũ est ei, quod eam facilẽ reddat. Medicina multotiens odorem suum in stomacho dimittit, quæ si ibi remaneat eius medicamen est aqua ordei,quę ipsum lauat,hæc.n.in potu post medicinam datur, vt & venter soluatur,& medicinæ malitia remoueatur,& quod in intestinis retentum est lauetur. Ille vero cuius complexio frigida est,& flegmate superabũdat post operationẽ medicinæ nasturcium aqua ablutũ cum oleo sumat. Qui vero calidæ cõplexionis fuerit, psillium cum aqua fri.& oleo violato bibat,& qui temperatæ cõplexionis est semen lini. Omni præterea laxatiua bibenti cui post aduenit febris melior est aqua ordei.Item qui medicinã bibit secunda die balneum intret,& si ex humoribus ipsis aliquid relictum fuerit,hoc ipsum emundare balneũ poterit,præterea post solutionem ventris,& minutionem multotiens inepte, dolor aduenit,quem potus aquę calidæ remouebit.

De Operatione medicinæ laxatiuæ. Cap. XCIII.

AVicenna in primo canone. Medicina ventris solutiua expellit illud, quod euacuat cũ virtute attractiua, quæ eundem humorem attrahit, & quandoque attrahit grossum, & subtile relinquit,vt illa,quæ melancoliã expellit. Ex materiis quidẽ,quæ faciliores sunt ad euacuandum,sunt illæ,quę in venis,deinde verò,quæ sunt in membris,& iuncturis.Minutio quidem est euacuatio humoris ęqualiter augmentati propria. Euacuatio verò alia propria est humori, qui in quãtitate solus augmentatur, aut corrumpitur. Fit autem euacuatio materiæ, eiusque de loco suo euacuatio,ẽm vnum duorũ modorũ. Vnus est per attractionem, quę fit ad longinquam diuersitatẽ, alius per eã quæ ad propinquã. Horarum aũt eius dignior est eum in corpore,nullo modo est alicuius materiei repletio.Ponamus itaque,q̃ sanguis fluat superius ab ore viri,& inferius ab emoroidibus,superfluẽ fluat mulieri,vnum ex duobus faciẽdũ est: s.aut trahendum per declinationẽ,quæ fit ad propinquã diuersitatẽ,& tunc oportebit,vt materiã ad nares declinemus,faciendo fluerẽ sanguinẽ ex naribus. In altero quoque similiter ad matricẽ menstrua prouocando, aut attrahẽdum ad longinquã diuersitatẽ, & tunc in primo sanguis euacuandus est a venis, & locis,quæ sunt in parte corporis superiore, & in secũdo a venis,& locis,q̃ sunt ĩ suprema parte.Hali in practica sermone 2. Medicamina laxatiua non eadẽ specie naturas laxant,sed quędam ponticitate, vt mirabolis: quædam solutione, vt salsa, & dulcia: quædam acumine, vt euforbium: quædam viscositate, vt mercurialis: quædam etiam attrahendi virtute humores sibi consonos trahunt, vt scamonea coleram attrahit ab omnibus membris, sicut magnetes ferrum.

De Modo attrahendi humores. Cap. XCIIII.

DIssenserunt medici in qualitate attractionis medicaminum huiusmodi, quidam enim dicunt quod laxatiuum bibitum,cum ad stomachum peruenit, ab eo leuiter exit, & ad membrum in quo superfluitas est contendens,quæ propter eorum naturæ conuenientiam eam ad se trahit Iam vero tunc membrum expulsiua virtute, quam habet medicamẽ a se propulsat, propter eius læsionem,& ab eo discordiam reditque medicamen,& humor cum eo ad intestina, sicque laxatio fit & solutio, sed in hoc est fallacia, non enim attrahens ad attractum dirigitur, sed attractum ad attrahẽs fertur sicut ad magnetem ferrum, cum ab illo attrahitur. Sunt etiam qui dicunt, quod quando laxatiuum ad stomachum peruenit eius est humorem sibi consonum a membris attrahere, dehinc ægreditur a stomacho cum solutione,sed hoc quoque verum non vr̃, si enim res ita se haberet postq̃ humor in stomacho illi iũgeretur, vtrũq; remaneret in eo,nec descenderet sicut magnes cum ad se ferrum traxerit, ipsumque tetigerit, deinceps ab illo non seiungitur. Sunt,& alij qui dicunt, q̃ laxatiuum cũ ad stomachum peruenit, natura eius est humores sibi similes trahere,a quocunque

que mébro proximo, vel longinquo, decurritque humor iste p venas, p quas, & sanguis ad mébra decurit ab epate, nec desistit humor currere, donec ad epar perueniat, a quo venam q̃ porta vocatur, de hinc ad meseraicas, & inde ad ieiunũ, a quo ad duodenũ, inde vero ad intestinũ crossum tunc expellit, & ab eo foras emittitur, tanq̃ ꝙ nocet, & lędit. Hoc aũt visum collatione rerũ est, cũ hoc sit naturæ leuius, vt hunc humorẽ attractũ a ieiuno deferat ad duodenũ, & ab eo ad portanariũ, a quo ad stomachũ, dehinc iterum ad intestina reducit, & ab eis, qui sunt nocumentis, quæ sequuntur stomachum, cũ ad illum malus humor colericus peruenerit. Sed hoc nõ suscipit cõparatio, nec verũ iudicat, cũ attractus humor sit in cerebri ventriculis, & palato, & gutturæ, & cannalibus pulmonis. Humor nãq; licet in his locis fuerit, medicamen tamen illum ad meri trahit, & ad stomachum, a quo ad intestina pellitur. Cũ autem est in venis cerebri, tunc medicamen eum ab illis trahit, ac per duas organicas colli venas, & ab his per alias ad epar trahuntur, deinde ad meseraicas, & ad duodenum & ieiunum, a quo exeunt ad crossum intestinum.

Vtrum inter medicinam attrahentem, & humorem attractum conuenientia sit in substantia. Cap. XCV.

GAlienus dicit, ꝙ medicina ventris solutiua, in qua nõ est ventositas, cũ ventrem non soluit, & digeritur, humorẽ generat, quẽ attrahere solebat, & vr sentire, ꝙ inter medicinam attrahentem, & humorem attractum, conuenientia sit in substantia, & pp hoc ipsum attrahat. Sed si hoc esset vnũ ferrum aliud attraheret, & aurũ similiter aurum, cũ ipsum quantitate sua superaret. Hoc tñ certificare medici nõ est. Sciendũ est autem ꝙ humorũ attractio, quæ fit potu ventrem soluentium, aut vomitum facientiũ, nõ est nisi in venis, in quibus maxime veniunt, donec ad stomachum & intestina perueniat. Et hic natura mouetur, vt eos expellat, & raro quidẽ accidit, vt cũ ventris solutiuũ bibitur ad stomachum ascendat, & si ascenderit ad vomitũ declinabit. Iccirco aũt ad stomachum ascendere dimittit, quia medicina laxatiua velociter ad intestina penetrat, & quia natura properat, vt eã ex venis meseraicis ad inferiora depellat, nõ aũt ad superiora, qm̃ hoc est ei propinquius atque facilius, & quia illud, quod est post eas, & non cõprimit ipsas, hæc igitur naturã mouet, vt ex propinquioribus vijs expellat. Quod si medicina virtutem haberet attractiuã, quæ comitteretur humorẽ, esset natura a virtutis expulsiuæ magis digna, vt in sano & forti superaret, licet medicina nõ attrahat nisi ad viam signatã. Medicinæ vero nocumento facientis ad hoc diuersa est dispositio, quia cum in stomacho fuerit in eo morabitur, & humorẽ ab intestinis ad seipsam attrahet, suaq; virtute superabit ad resistendum virtuti naturali. Plurimum quidẽ attractionis humorum quos attrahunt medicinæ, non est nisi ex venis, & ex eo quod est multæ propinquitatis, sicut humorum qui sunt in pulmone, hi nanq; propter vicinitatem ad stomachum, & intestina trahuntur, licet in venis non vadant.

Di Medicina non operante. Cap. XCVI.

ACcidit autem vt medicina non operetur, qñque pp cãnalium ex natura coangustatiõnẽ, vel pp complexionẽ, aut pp ægritudinis vicinitatem, in habentibus. n. paralisim, aut apoplexiã viæ medicinarũ ad suas materias coangustantur. Duas præterea medicinas solutiuas in vna die coniungere timorosum est, extra rectitudinem. Itaque deterior est illa, quæ ex medicinis multæ diuersitatis est composita, quia sic ventris solutio conturbatur, dum prima priusq̃ secunda ventrem soluit, & qñq, prima secũdam expellat. Omnis quoque medicina alicui humori propria, cum ipsum nõ inuenit, ventrem perturbat, & cum difficultate solutionem facit. Similiter & si ipsum in suo contrario infusum inuenerit. Omnis itaque medicina humorem in primis extrahit qui sibi proprius est, deinde vero illum, qui est post ipsum in multitudine ac subtilitate, reliquosque ẽm hunc ordinem præter sanguinem quem vsque ad postremum natura retinet & recõdit. Item humorem ex longinquo attrahere difficile est. Omnis autem medicina ventris solutiua, quando non eum soluit, aut soluit quidem, sed non id quod maturum est, humorem mouet, quem soluere debet, & ipsum in corpore dilatat. Corpus itaque superat, & ad ipsum humores alij conuertuntur, sicque humor iste in corpore multiplicatur. Cum autem farmacia solutionem non fecerit, sed mordicationem ventris, & angustiam, isque qui eam sumpsit æstuauerit, scothomabitur, & dolebit caput, & patietur alices, & oscitationes, masticem in aqua tepida bibat, sequaturque minutio, saltem post duos dies vel tres, erit. n. ei remedium, ne moueantur humores ad vnum principalium membrorum.

De Euacuatione superflua. Cap. XCVII.

HAli vbi supra. In omnibus autem medicaminibus, quæ laxãt attrahenti virtute, virtus est etiam venenosa corpori contraria, vnde si quis vtatur eis, præterquam oportet in quantitate, & tpe solutionẽ tantã faciunt, vt nõ pereat aut in firmitatem concipiat. Vnde dicit Hipocras, ꝙ oẽ medicamen laxatiuum, qñ peruenit ad stomachũ, primo quidem attrahit humorẽ post illum attractioni magis consentaneum, & hic est tenuior atque subtilior. Itaq; qñ medicinæ vis est humorẽ colericum trahere, purgat hunc primo, quantum potest euacuare. Quod si post hoc superest illi virtus, qua possit aliquid attrahere, flegma deinceps attrahit, cum subtilius melancolica sit, ac magis tenue. Post hoc iterũ si virtus superest coleram nigrã attrahit, & si quid adhuc virtutis reliquum est, ad sanguinem conuertitur. Si vero sit medicaminis flegma laxare, primum quidem hocipsum euacuat, deinde coleram rubeã, deinde nigrã, & postea siquid virtutis superest sanguinẽ. Deniq; si sit eius coleram nigram laxare, cum hanc euacuauerit ad flegma conuertitur, post ad coleram rubeam, vltimo datur ad sanguinem. Exinanitur. n. omnium vltimus sanguis, non quia crossior sit humoribus cæteris, sed quia natura huic innititur, eũque q̃tum fas est tuetur, cum per ipsum stet corpus magis, ob hoc illũ inaniri non permittit, nisi cum iam virtur in vltimo ceciderit. Sæpe ẽt homo moritur cum prædictorum humorum aliquis omnino euacuatur, aut duo, quod cõtingit cum multa est virtus medicaminis. Non igitur oportet vti quempiam laxatiuo medicamine, nisi cum summo liberamine, & vapore.

De Remedio contra superfluitatem euacuationis. Cap. XCVIII.

AVicenna vbi supra. Omnis quidem euacuatio superflua ẽm plurimum febrem generat, ventris aũt constrictio quæ fluere solebat, cum aliquam ægritudinẽ adduxerit, illius euacuationis reuersione secundum plurimum medicabitur. Cum aũt ventris purgatio, vel inanitio superflua fuerit, liganda sunt extrema superius, & inferius, incipiendo ab ascellis, & inguibus, & ab eis descendendo, eiq; in potu parũ tyriacæ, vel filonij tribuendum, & si fieri põt, sudẽt in balneo vel aquę calidæ vapore sub pannis suis capite exterius tracto. Deinde accipiat in potu cõstrictiua atque fricetur, & ex rebus bene redolentibus, ei fiant epithimata. Mẽbra ẽt eius ventosis cũ igne calefiant, & ab aere frigido separetur, quia p̃mit eum ac ventrẽ eius soluit. Ab aere quoque calido, quia virtutẽ eius laxat. Vltima vero medicina experta est, vt grana nasturcii torrefiant, & postea coquantur, donec coagulentur, & ad bibendũ ei tribuantur. Nutrimentum autem eius stipticũ sit, & ex rebus bene redolentibus confortetur. In retinẽdo quoque solutionem iuuat, vt ei vomitus cum aqua calida prouocetur. Cum autem alicui hæc patienti sincopis superuenerit, vinum ad potandum ei tribuatur. Quod sit totum hoc ei non contulerit, fortia medicamina nota, fluxum ventris prohibentia adhibeantur.

De Summa cautela regiminis in sumptione laxatiui medicaminis. Cap. XCIX.

HAli vbi supra. Non igit̃ oportet vti quoq̃ laxatiuo medicamine, nisi cũ summo liberamine, & pauore. Nam exẽpli gratia, scamonea cũ amplius q̃ opus sit in quantitate potionis suæ sumitur, aut quando mala eius species nõ bonæ, s. qualitatis, aut simplex, & sola, non cum medicinis frãgentibus acumen eius, iuxta quod opus est, aut æstus magni tpe solutionis modum excedit, simulq; spũs euacuatur. Fitq; defectio, turbatio, suppressiones in ore stomachi, maximeque si detur ei cum flegma dominatur, aut cuius ætas est senectus. Euacuat enim colera, quæ corpori magis erant necessariæ, quia flegmati resistebant. Flegmaque remanet, & super corpus confortatur, fiuntque patienti difficiles morbi. Si vero scamoneæ virtus post euacuationẽ coleræ superfit, flegma quoque, & cætera vsque ad sanguinem (vt superius dictũ est) attrahit. Cum autẽ iuxta quod opus est sumitur, & q̃ melior est eligitur, eiusque malum frangentia medicamina

vt

vt amilū, & anisum addantur. Sed & in tpibus oportunis datur ac tēperatis vt in verè, & ætate iuuentutis, & in cuius corpore superabundāt colerę nocentes, coleram soluit nigram ac rubeam, purgatq; corpus ab eis, vtilitatem adipiscitur manifestissimam. Ex libro de medicinis dissolutiuis. Qui laxatiuum forte, vt est scamonea, vel turbit, & similia sunt acceptu ri, cū cautela, & studio hoc faciant. Quod si pro regenda sanitate in tpe temperato fiat, neque in regionibus multum calidis, vel multum siccas cōplexiones habentibus. Quia sępe eorum humiditate euacuata, ad febrem deueniunt, & medetur in aliquo tpe spasmum, vel dilinium habentibus. Sed quibus superflui humores dominantur, & ne detur laxatiuū purgans humores, nisi superflue dominantem, & cū acceperit ligentur eius vlnæ, & olfaciat bolum armenicum in aceto intinctum, vel succum mentæ, & ne dormiat postquam euacuari inceperit. Somnus. n. prohibet euacuationē. Sed in initio absq; læsione dormire poterit. Quod si materiā nō cito educit, moueatur corpus & bibat parum aquæ tepidæ cum zuccaro, ne vero laxatiua dentur vnū super aliud, & maxime de fortibus ne simul iuncta violenter educant. Sed si ad purgandum tardauerit, & in stomacho molestiam fecerit, tunc abundanter aqua tepida detur, & penna oleo intincta, & ori immissa vomitum inuicet, & sic corpus a materia mundetur, postea per tres dies se custodiat, & in his non multum comedat.

De medicinis uomitum prouocantibus. Cap. C.

LAxatiuum de membris ad stomachum tardius attrahit humores, & parcius q̄ vomitus. Itē cum laxatiuum hoc faciat naturaliter quia deorsum, vomitus vero contra naturam, quia sursum perpenditur, quia fortior virtus est in vomitu. Vomitus quidem purgat crossos humores, de longinquis partibus, & concauitatibus attrahit violenter, & necessario humores crossos & viscosos educit. Hali vbi supra. Medicamina vomitū prouocantia laxatiuis concordant in attractione humorū ab vltimo corporis, discrepant tn̄ in euacuatione & virtute attractionis. In euacuatione quidem quia laxatiuorū est humores inferius trahere, ac per meri, & os euacuare. In attrahendi virtute, quia laxatiuorū attractio tardior est, ac suauior. Necesse est n. vomitum prouocantia, virtutis esse plurimæ ac grauis, quæ superfluitates ab vltimis corporis ad stomachum magnis viribus attrahunt, a quo & eas vomitu forti, ac motu veloci educunt. Denique virtus eorū exuperat virtutem expulsiuam, quę est in stomacho, & intestinis. Illius. n. est superfluitates deorsum expellere, huius autem superius trahere. Præterea vomitum prouocantia necessariæ habent humores crossos ac viscosos, a longinquis trahere locis & ad stomachum perducere a quo & educunt, q̄ quidem qualitas est naturali contraria. Deniq; virtutis adeo fortis, vt corpus fortissime contrahāt, & concutiāt. Horū itaque quædam a profundo membrorū superfluitates attrahunt, & crossos ac viscosos humores incidunt, vt elleborum album, quod cæteris amplius trahit, post hoc sunt catapuciæ, deinde grana titimalli, & laureolæ, post hæc aūt capsiæ gumma, & cassianeola indica, hæc omnia disiunctos humores a membris inhærentes trahunt. Sumuntur aūt cū mele, & aqua, in qua decoctū sit anetum, & squingibin, & similibus. Idem quoq; faciūt sed inferiora virtute sunt, sal indicum, & sandali, nitrum, rafanum, in squingibin infusum, sinapis, & similia. Porro coleram, ac subtiles humores leuiter, & sine molestia educunt atriplicis semen & eius folia decocta, semen quoque meloni, & caro eius, & radix &c. Auicenna vbi supra. Medicina vomitū faciens, aliquando ventrem soluit, vt cū stomachus fortis est cæteris, aut illa super fortem famem bibita fuerit, aut qui eam bibit passionē colericam, & naturæ leuitatem habuerit, aut si vomere non consueuerit, aut si medicina in sua substātia grauis, ac velocis descensionis fuerit. Ventris quoque solutio vomitum facit propter stomachi debilitatem, aut propter multam fecia siccitatem, aut quia medicina abhorretur, aut quia bibitorum fastidium habetur.

De iuuamentis, & impedimentis vomitus. Cap. CI.

HIpocras ait, Qui fuerit macer, & talis naturæ cui vomere sit facile, melius est ad eum mundandum, vt vomitus adducatur, & hoc in æstate fiat, aut vere, vel autumno, non autem in hieme. Ei vero qui mediocris est figuræ cō ueniētior est ventris solutio. Caueat aūt a vomitu, cū eo nō indiget, quod si necesse fuerit eū euacuari per vomitum, sta

tē expectet. Veruntn̄ anteq̄ fiat vomitus, aut ventris solutio, ad mittenda est humoris euacuandi subtiliatio, & ampliificandi cannaliū apertio, hoc est. n. ex eo q̄ corpus a pena securum reddit. Ventris quidē solutio, & vomitus cum macredine ventris, est difficilis, & laboriosus. Est aūt ex humoribus quidam velocius obediens vomitui f̄m plurimum, vt colera. Quidā vero rebellis vt melancolia, quidā inter hæc medius, vt flegma. Febrem habenti melius est ventrem soluere, quam vt vomatur efficere. Eius quoque cuius est humor descendēs, sicut lienteriā habentis, facere vt vomat est inconueniens. Vomitū præcipit fieri Hipocras quolibet mense duobus diebus continuis, ad conseruationem sanitatis, vt illud quod in primo die difficile fuit, in secundo emundetur, & illud quod aduenit stomacho expellatur. Huiusmodi quidem vomitus expellit flegma & coleram, stomachumq; mundificat, grauitatē accidentem capiti remouet, visum clarificat, fastidium aufert, & ei cui colera descendit ad stomachum, eiusque corrumpit cibū confert. Prodest ēt laxitati corporis, & vlceribus renū, ac vesicæ, malitiæ, quoq; caloris, & epilensiæ stomaticæ, & hictericię, & asmati, & cæteris. Hoīes autē timorosiores, ad hęc vt medicus faciat eos vomere, sunt illi, qui pectus strictum habent, & qui male anhelant, & qui ad spuendum sanguinem apti sunt, vel ad apostemata in gulla nascentia. Oēs quoque colla habentes debilia, & hi qui stomachos habent debiles, illi quoque qui valde sunt pingues, his. n. ventrē solui conuenientius, macris aūt melior est vomitus colerę ipsorum aptus. Item omnes illi, quibus difficile est vomere pp vsum quia vomendi consuetudinem non habent, his. n. si vomitus fortites prouocetur, eorum venæ findentur in membris anhelitus, & ad ptisim prouenient.

De Vomitu superfluo, & eius remedio. Cap. CII.

SVperfluus autem vomitus stomacho nocet, ipsumque debilitat, ac resoluit, & vt ad ipsum perueniat, aptum facit. Obest etiam pectori, & visui, & dentibus, & antiquis doloribus capitis, & epati, & pulmoni, & oculo. Circa illum igitur in quo superfluus est vomitus ingeniet q̄tum possibile fuerit qūo dormiat, & eius extrema ligentur, sicut qn̄ fluxus ventris restringendus est, eius quoq; medicetur stomachus emplastris ponticia cōfortantibus, q̄ si vomitus adhuc superfluit & incessanter egrediuntur humores, donec exeat sanguis, detur ei lac vino mixtū. iiij. cotiis, quia medicinæ vomitiuæ malitiam reprimit, & sanguinem prohibet, ac naturam lenit. Si vero pectoris & stomachi partem a sanguine cū hoc ēt mundare volueris, ne aliquid ex ea coagulatur, des ei ad bibendū syrupum acetosum, paulatim cū niue infrigidatū, cum hoc quoque confert aliquando bibere succum portulacę, cum bolo armeno. Non oēs autem euacuationes necessariæ sunt propter superfluitatem repletionis, sed quandoque propter magnitudinem, ægritudinis, & propter repletionem secundum quantitatem. Aliquando quoque fit secundum modum præseruationis, sicut indiget ille cui podagra euenire solet, & epilensia, & huiusmodi in hora cognita, proprieque in vere, tunc itaque necessarium est, vt præseruatione vtatur ante suam horam, & euacuet ea, quæ proprie in ipsius ægritudine sunt euacuanda, siue sit minutio, siue ventris solutio.

De Medicinis a natura compositis. Cap. CIII.

COmplexio secunda, quæ. s. est medicinarum etiam a natura compositarum, duplex est, scilicet fortis, & debilis. Fortis est cum vnumquodque simplicium, alij sic vnitum est, vt eius separatio calori nostro innato sit difficilis. Immo etiam est aliqua, cuius separatio difficilis est calori ignis, sicut est corpus olei. Commixtio enim inter humiditatem, & siccitatem ipsius ad hæc peruenit, vt ignis in separando inter eas deficiat, immo cum igneitas aequitatem soluit, vt eam subleuet, tenentur cum omnibus partibus eius partes terreæ. Quare non valet earum efficere subleuationem, vt terreæ subsidant, sicut super illius simile potest in ligno immo etiam in plumbo, & stagno. Hæc est ergo complexio firma, quę si æqualis fuerit, æqualis in corpore remanebit, vsquequo formam eius resoluat atque corrumpat. Si vero de eluis fuerit ad dominium, remanebit in corpore secundum dominium suum, donec ipsius forma corrumpatur, & vniuersaliter quidem non proueniet ab ea, nisi operatio vna. Cum aūt nō est firma complexio sed debilis, & ad disgregationem facilis, tunc possibile est vt separentur eius simpli-

simplicia, cum naturæ nostræ operatio existit in ea, sintque diuersarum virtutum, & operentur contraria. Cum vero vt dicunt medici alicuius medicinæ virtus est composita ex virtutibus contrarijs, non oportet intelligi q̄ sit vna pars ferens caliditatem, & frigi. simul, vt vnaquæque earū singulariter operetur, sicut aliæ quæ sunt discretæ, hoc. n. non est possibile, sed virtutes illæ sunt in duabus partibus eius diuersis, ex quibus ipsa est composita, cum sua singularitate. Præterea non oportet æstimari, q̄ aliquod medicinarum genus non sit cōpositū ex contrarijs. Oēs. n. medicinæ compositæ sunt ex virtutibus cōtrarijs, sed per illud quod ipsa significat, itelligere oportet, quod est habens actu virtutes contrarias, aut potentia propinqua actui, qm̄ in ipsa sunt partes diuersæ, quarum vna non efficit in aliā actū integrum. Itaq; medicinarū simpliciū quibus insunt contrariæ virtutes, aliæ sunt fortioris commixtionis, & inseparabilis, vt camomilla, in qua est virtus resolutiua, & virtus stiptica, & cum in emplastris coquitur, vtreque virtutes ab ea nō separantur. Aliæ vero sunt in q̄bus decoctio separare pōt inter eas, vt caules, horū. n. substantia cōmixta est ex mā terrea stiptica, & ex mā subtili abstersiua, nitrosa. Cūq; decoquūt̃ ī aqua resolutiua ab eis substātia nitrosa, abstersiua, remanetq; terrea stiptica, & fit eorū aqua solutiua, corpus aūt stipticū. Similiter & leum & mandragoræ fructus, & allium similiter, in ipso. n. est virtus abstersiua, & adustiua, & humiditas grauis, sed decoctio separat inter eas, similiter & cepe, & rafanus. Ideoque dr̄ q̄ rafanus digerit, & non digeritur. Digerit nanque cum omnibus partibus suis, sed cum substantia tenui subtili, quæ in ipso est, quæ cum resoluitur ab eo remanet substantia spissa, inobediens virtuti digestiuæ viscosa.

De Medicinis artificiosè compositis. Cap. CIIII.

Alchidius in lib. de gradibus. Medicinæ compositæ virtutes habent ex eis a quibus componuntur, & secundum multitudinē earum & paucitatem diuersificantur. Harum aūt compositio licet infinitas in genere recipiat sectiones, sub regulis tñ rationis restringitur. Cōponitur. n. vel calida medicina cū alia. cali. vel fri. cum frig. vel cali. cum fri. vel temperata cum tēperata, vel temperata cum cali. vel temperata cū frig. Cōpositio autem calidæ cum calid. tripliciter fit: s. calidæ cum æque cali. vel cum magis cali. vel cum minus cali. Si fiat ex æque cali. non erit in ea caloris augmentum, neq; aliquid ex ea minuitur. Si vero misceatur calida cum minus cali. composita erit minus cali. & si cū magis cali. similiter cōposita erit magis cali. nec minuet̃ ex ea aliquid, sed eius caliditas erit inter augmentum, & diminutionem. Similiter compositio frigidæ cum frigida fit tripliciter. Et eodem modo de illa sentiendum est, sicut de calida dictum est. Ex hoc ēt de cōmixtione temperatæ iudicium patet. Nihil. n. calidum dicitur vel frig. nec ēt siccum vel humi. ex eo quod supra æqualitatē adijcitur. Aequalitas itaque est in qua contraria æqualiter coniunguntur, ita vt à neutro eorū ad aliud declinetur, ab ipsa etiam prouenit augmentum, & in illam resoluitur. Est. n. resolutio augmentorum ab æqualitate ablatio, donec æqualitas remaneat, ad hoc autem scire oportet, cuiusque gradus relationem, quam ad alium habet. Nicolaus in antidotario. Tria igitur in ipsa conficiendorum dispensatione requiruntur, vt æqualiter omnia temperentur, ponderenturque tam in specie quam in gummis, & herbis secundū propriū pōdus vniuscuiusque. Secundus, vt hęc non sint nimia tpis vetustate consumpta. Tertius vt herbę, radices, semina cōgruis temporibus sint collecta, & in congruis locis reposita ita vt a fumo pulue, & a nimio humecto loco corrumpi non possint. In conficiendo autem similiter tria considerātur, videlicet mellis puritas, & eius non nimia, sed ad quod sufficit decoctio, in æqualis pulueris cribellatio, & syropiadi, vsque ad æque consumptionem decoctio. In puritate vero mellis duo attenduntur: i. vt non sit aquosum, nec multum coctum, nec minus quam sufficit. Nil autem dicere est aliud, nisi vt specierum pulueres tm̄ colligere valeas, & conseruare. Tribus nanque de causis mel in medicinis ponitur. Prima quidem ad conseruandū. Nam præ cæteris liquoribus mel conseruatiuum est. Secunda quia mundificatiuum est valde. Tertia quia sua dulcedine specierum amaritudinem temperat. Pulueris autem cribellatio duobus modis debet accipi. Nanque in electuarijs subtilissime quidem cribellari. In alijs vero medicinis grossiores, & maxime in laxatiuis debent esse præscriptę medicinæ.

De His quorum nomina incipiunt per a. b. d. e. Cap. CV.

Adrianum dicitur ab Adriano Imperatore, qui illud cōposuit, Valet aūt proprie ad omne vitiū capitis ex frigiditate, & ad oculorū grauedinē, & obscuritatē, & cōtra emigraneam. Aurea Alexadrina ab Alexandro peritissimo philosopho inuenta, proprie valet ad omne vitium capitis, ex frigiditate, & maxime ad oēm reumaticam passionem, quæ a capite ad oculos & aures, & gingiuas, & descendit ad grauedinē oīum membrorum quæ fit de eodem humore. Benedicta valet ad guttā artheticā, & podagram ex frigiditate, renes & vesicam purgat. Diamargariton a margaritis dr̄, valet cardiacis, tristibus, & ad omnē cordis debilitatem, & stomachi. Diamoron dr̄ a moris. Celsi de quorum succo bonum fit, vel a moris rubi, valet ad omnes causas palati, & gutturis, cadentem vuam subleuat, & humorosam desiccat. Diasatirion a radice q̄ sic dr̄, valet proprie ad debilitatem renū, libidinem perditā sine mora restaurat. Diantos dicitur quia fit de floribus dendrolibani, violarum, & rosarum, valet tristibus & macilentis. Cardiacum multum lætificat, & conualescentes ex ægritudinibus miro modo cōfortat. Diaprimus dr̄ à prunis damascenis quæ ibi reperiuntur, valet proprie acutis. Diaprassinum dr̄ a prassio viridi quod ibi plus intrat, quam cæterorum, quod valet ad oēm dispōnem frigiditatis pectoris, & maxime ad catarrū & cerebri frigiditatem, & oculorum grauedinem, & ad palatum & arterias, & ad oēm distillationem vuæ, & ad oēm catarri specie, quæ fit ex frigiditate prodest. Diapenidion a penidijs dicitur, quorum plus q̄ aliorū intrat valet ad omne vitium pulmonis & tussis, & ad vocis raucedinem factam ex siccitate, & ptisicis. Diaciminum dicitur eo quod plus recipiat cimini, quam aliarum specierum. Valet præcipue ad pectoris, & stomachi frigiditatem, ventositatem interiorem soluit. Quartanariis, & stupidis febrientibus miro modo prodest, mirabiliter digestionem procurat, si detur post comestionem cum vino. Diadragagana dragegant dicitur, valet ad omne vitium pectoris, & pulmonis quod fit ex calore, & maxime ptisicis & hicteticis, pleureticis, & ad omnem tussim, q̄ fit ex calore & siccitate, & ad omnem linguæ, & gutturis asperitatem: cum vero sumitur tam diu in ore teneatur, donec paulumper ibi dissoluatur. Diacodion a codia, quæ nigrum papauer appellatur, quod ibi intrat, valet proprie omni solutioni ventris, maxime dissentericis, cum decoctione aquæ pluuiæ in qua coctum sit spodium, vel aqua ro. lientericis cū careno. i. vino cocto. Diasene dicitur à sene, quod ibi recipit plusquā de aliis speciebus, valet proprie melancolicis, maniaci, cardiacis, tristibus. Esdra dicitur quia Esdra propheta primo eam inuenit, valet proprie melancolicis, timidis, & quibus malus est appetitus.

De His quæ incipiunt per g. m. o. p. r. Cap. CVI.

Gariofilatum dicitur a gariofilis, qui ibi recipiuntur, stringunt. n. ipsi gar. recentes singultum, cocti in aqua, & hibita vomitum, & subuersionem stomachi reprimunt, valet proprie acidē ructitantibus, & digestionem optime celebrat, opilationem pororum spiritualium aperit. Mitridatum. i. mater oīum antidotorum, valet ad omnem passionem capitis, si fuerit ex frigiditate, maxime melancolicis, timidis, lachrymātibus, & oībus vitiis hoīs, & vitio auriū, & dentiū doloribus, palati, & maxillarū medetur, si super locū ponatur. Mel ros. q̄ Græci Rodomel vocāt, stomachū cōfortat, & mūdificat, cū frigidis, cōfortat, & cōstipat, cū cali. mundificat. Oleū ro. viol. sambacinū, & mistinū, valent hæc olea contra acutas, & per acutas pas. iniuncta super epar, pulsus, tpa, vel plantas manuū & pedum. Oleum mandragoræ valet acutis, & peracutis iniunctum fronti, & temporibus, & plantis manuū, & pedum, somnum inducit, & calorem reprimit. Oxizuccara ob oxi q̄ est acetū, & zuccara, valet tertianis quotidianis acutis, & peracutis, & quartanæ, in vere datur mane cū cali. Oximel valet vt oxizuccara, digerit & diuidit flegma, mirabiliter purgat datum mane cum cali. Potio sancti Pauli, quia Paulus eam cōposuit, quæ a Romanis potio magna vocatur, a Paulo, valet proprie epilenticis lientericis, cum vino in quo cocta sunt poma mixta cum Hesdra, datur hiemali tempore, & vere quartanariis ante horā accessionis, confert ēt paraliticis, si cū vino in quo cocta sint saluia datur, & castorū. Potio muscata maior, muscata a musco dr̄, eo q̄ muscus pciosior sit, & odoriferior aliis spēbus, valet cardiacis, scotomaticis, & stomachi debilitati, & ad corporis confortationem, seu ad vitia pulmonis. Pillulæ aureæ a rotunditate dicuntur aureæ ab au-

ro

ro quod ibi ponitur, paraliticis miro modo prosunt. Rodozuccara. i. zuccarum rosatum, valet ad dolorem stomachi, & ad debilitatem factam ex caliditate, mirabiliter stomachum confortat, valet etiam ad dyarriam, & omnem fluxum ventris ex caliditate factum, valet iterū cardiacis patientibus ex calore.

De Sacerdotali sale, & Tyriaca, & Trifera. Cap. CVII.

NIcolaus vbi supra. Sal sacerdotale quo vtebantur sacerdotes in diebus Helyæ prophetæ propter dolorem capitis, oculorum, & dentium, stomachi flegma, & tussim, & anhelitū emundat, os odoratum reddit, & corpus humanum incolume seruat. Syropus ro. sitim reprimit, confortat, & constipat. Eodem modo sir. vio. humectat sicce febrientibus, & ptisicis subuenit, & constipatis ventrem laxat. Syropus de papauere contra omnem ventris fluxum, contra acutas, & peracutas, contra omnem ventris solutionem. Tyriaca. i. domina medicinarum, valet grauissimis passionibus totius corporis humani, epilenticis, apoplecticis, scotomaticis, cephalargicis, & emigraneis, prodest ad raucedinem vocis, & constrictionem pectoris, oportuna est asmaticis, arteticis, cinoproicis, histericis, hidropicis, perypleumonicis, iliosis, & vulnera in intestinis habentibus, Freneticis, colericis, calculosis, subuenit, Menstrua educit, mortuum fętum expellit, lepras varias, frigorem periodicarum febrium, & cæteras infirmitates, & passiones emendat, præcipue contra omnia venena, & serpentum morsus. Sed diuersa est eius dosis, secundum diuersitatem, & ęqualitatem vniuscuiusq; passionis. Auicen. in 5. cano. Tyriaca alpharach. i. a morte liberās sublimior est, & melior medicinarū compositarū, propter multitudinem sui iuuamēti, proprieque in venenis, quæ sunt ex puncturis, vel morsibus, vt serpentum, & scorpionis, & canis rabiosi. Venenis etiam bibitis interficientibus. Ad ægritudines quoque flegmaticas, & melancolicas, etiam ad febres earum atque ventositates malignas, & ad paralisim, & apoplexiam, & epilensiam, & torturam, ac tremorē, & maniā, & proprie ad lepram: Confortat etiam cor, & stomachum, & acuit sensus, & appetitus. Alleuiat anhelitum, & dolorē pulsus cordis, & retinet sputum sanguinis, confert doloribus renum, ac vesicæ, & vlceribus intestinorum, frangit lapidem in vesica, proprie valet etiam ad duricies intrinsecas in epate, vel splene & in alijs. Trifera dicitur, quia hominem iuuenem reddit. Saracenica a Saracenis inuenta proprie datur epaticis, histericis patientibus ex calore, & aerem capitis dolorem, de furiositate coleræ rubeæ. Datur etiam contra calorem duplicis, & simplicis tertianæ, visum ex calore amissum restaurat.

De Vnguentis. Cap. CVIII.

ISidorus vbi supra. Vnguentum vero est, omne quod ex cōi vsu oleo confectum, aliarum specierum commixtione augetur, odoris iocunditatem sumens, & longius redolens. Vnguenta autem quædam dicuntur a locis, vt Thelinum. Sunt & quædam ab inuentorum nomine dicta, vt Amaracenum. Sunt & ex genere florum. Item alia quæ a materiæ suę qualitate dicuntur, vt roseum a rosa, cyprinum a flore cypro, vnde & materiæ propriæ odorem referunt. Ex his quædam simplicia vnguenta sunt, quæ ex vna tantū specie existunt. Vnde & sui nominis referunt odoratū, vt anetinum. E st. n. sincerum ex oleo, & aneto tm̄. Cōposita aūt sunt, quæ ex pluribus admixtis fiūt, vnde & sui nominis odorem non habent, quia obtinentibus aliis, quæ admiscentur incertum odorē ducunt. Nicolaus vbi supra. Vnguentū citrinum dr̄ a citro, quia in pomo citrino decoquitur, pulchrā reddit faciē, lētigines destruit, nigredinē ad solē inuncta tollit, pustulas flegmatis salsi in facie, vel in cruribus ortas mirabiliter aufert, cicatrices subtiliat, leprosi faciē si vngatur multū emundat, rubori oculorū, pruritui, & pallori, & erisipilæ valet. Vnguentum dr̄ quod fit de oculis populi, valet contra calorem acutæ febris, & his qui dormire nequeūt inunctis tpibus, pulsibus, & plantis manuum, & pedum, hoc idē est cū oleo rosaceo, vel violaceo mixtum, & super epar inunctum sudorē prouocat. Vnguentum Agrippa, quo rex Indorum vtebatur, valet hidropicis, & oībus tumoribus, in quacunque parte corporis fuerint, & ad neruos indignatos similiter valet, vrinā prouocat inunctum super ventrē laxat. Vnguentū laxatiuū dr̄, quia ventrem laxat, valet constipatis, ladidosis, iliosis, nefreticis, super ventrem, & pectinem inunctum. Vnguentum album, ad salsum flegma vtile, serpiginosis, empetiginosis, & elefantiosis. Vnguentum aureum valet contra omnes acutas guttas, & maxime contra lapidem in renibus, & hidropicis.

De Zinzibere condito, & zuccaro. Cap. CIX.

ZInziber conditum stomachum confortat, digestiuam adiuuat virtutem, vitio pectoris ex frigiditate valet, renes confortat, & libidinem excitat. Rasi, vbi supra. Zinziber cum melle conditum vehementer calidum est, stomachum & epar calefaciendo digestionem adiuuat, virgam erigi facit. Zuccarū rosarum humoribus repleto stomacho, si a ieiunis sumatur, ac bene masticetur, confert, quando post ipsum aqua calida bibitur. Cauendū est tamen his qui calorem, & ardorē patiuntur, calefacit. n. & sitim affert, vel si necesse fuerit cum pauco aceto accipiatur. Zuccarum violatū guttur lenit, tussim mitigat, screatum facile reddit, ventris solutionem commouet, stomachum tamen dissoluit, & appetitum destruit. Electuariū de mirabolanis Indis cum zuccaro stomachū corroborat, & aptat, humorum superfluitates ex nutrimento remanētes expurgat. Quo siquis frequenter vtatur, calorem bonum acquiret, & canicies retardabitur. Trifera tamen minor. s. quæ de tribus generibus mirabolanorum fit, in istis actionibus fortis existit, licet sperma minuat.

De Cura dolorii & ægritudinis. Cap. CX.

AVicenna. in 1. canone. Cum aūt doloris causæ sint mutatio complexionis, & solutio continuitatis, ex harum quoque causarū contrarietate fit sedatio doloris. Ad summū quidem id quod dolores sedat, aut est illud quod cōplexionē mutat, aut quod materiā resoluit, aut quod stupefacit. Nā stupefaciens quidem dolorem remouet, quia mēbri sensum aufert, vel destruit. Et hoc aut propter multā infrigidationē, aut propter venenositatem in eo existentē, illius membri virtuti contrariā. Ex summa quidē eorum, quæ molliter resoluunt sunt anetū, & semen lini, & apii, & mellilotū, & amigdalæ amaræ, & oīs res in primo gradu calida, proprieq; qñ fuerit in ea glutinandi potentia, sicut gummi prunorum, & amigd. & cerasi, & crocus, & laudanū, & altea, & amomū, & caules, & napi, & hisopus, & adipes, Ventrē quoq; soluentia & euacuantia quoquomodo fuerint, hmōi aūt omnibus stupefacientibus fortius est opiū. Ex his quoq; sunt poma, mandragoræ, & eius semen & papauer, & iusquiamum, & solatrū, & semen lactucarū, & nix, & aqua frigida. Præterea stupefacientia qñq; dolorē sedant, eo ꝙ dormire faciant, cum somnus sit vna de causis sedantibus dolorē. Quod aūt ex eis recens est. maioris est stupefactionis, nā in antiquo fere nulla est, Pręterea stupefacientia cōposita quorum fortitudines aliæ medicinæ debilitant sicut tyriaca, magis secura sunt. Ex doloribus aūt quidā sunt facile ad medicandū, vt dolores ventosi, qui qñdoq; curantur & sufficit, vt aqua calida super eos euacuetur, In doloribus præterea multotiens cadit error, qm̄ eorum causæ sunt extrinsecæ, sicut calor, frigus, vel hmōi, & quæ runtur, causæ in corpore, quapropter videndū est, si sint ibi causæ repletionis notæ, vt opus sit euacuatione. Qñq; aūt aduenit exterius, & deinde mansiua fit interius, vt cum aliquis bibit aquam frigidam, & accidit ei dolor fortis in parte stomachi, & epatis. Et multotiens quidē nō est euacuatio multum necessaria, & huic similia, quia sufficit ei balneum, & somnus in eo fortis. Sic & qui comedit rem calidam, & infert ei dolorē capitis fortē, sufficit vt bibat aquam infrigidatam. Cum aūt in aliqua ægritudine dubitaueris, an eius causa sit caliditas, an frigiditas, & experiri volueris, caue tibi ne decipiat te impressio, quæ fit accidentalis. Debesque scire, ꝙ infrigidationis, & calefactionis tp̄s est vnū, sed in frigidatione plus timoris est, quia caliditas est amica naturę. In humectando aūt, & siccando timor est æqualis. Sed humectandi tp̄s est longius. Cum autem ignoras quæ sit ægritudo, non festines curam adhibere, sed eam naturæ relinque: ægritudinem enim natura, vel superabit, vel manifestabit.

De Cura ægritudinum acutarum. Cap. CXI.

IN acutarum ægritudinū principio, cum manifesta, & fortis apparuerit repletio, fuerintq; humores pessimi, quod ex accidentium fortitudine patere poterit, cū flebothomia, vel solutione ventris euacuando succurrendum est, antequam virtus cadat infirmi. Deinde vero nutrimentum eius mensurandum est, secundum status vicinitatem, aut longinquitatem, & secundum ægri fortitudinem, famemque patiendi, vel non patiendi salutis suæ tpe, cōsuetudinē. Nā si status vicinus fuerit, & æger fortis extiterit, ex aqua ordei moderandus est. Si vero status remotus æger debilior, aliquid nutrimento modicum addendū erit. Nutriendi quoque hora conueniens eligenda est, secundū ægri

ægri alleuiationem,& vsum quem in tempore sanitatis habuerat & secundum febris accessionem,si est interpolata,sin autem hora diei frigidior est eligenda.Cumq; signa crisis visa fuerint & status appropinquauerit,æger a nutrimento est abstinendus & dyeta ad vltimum tenuitatis ducenda donec perficiatur crisis,ex tunc regimine coualescentis est gubernanda.Modi autē extinctionis vehementiæ caloris in febribus acutis sunt cum infrigidatione aeris ac cibi,& eum epitimatibus,& emplastris,& medicinis,& retentione succi portulacæ,vel liquiritiæ,vel huiusmodi in ore,vt remaneat humidum & non exiccetur.Sitisq; sedetur,per administrationem quoque clisteris frigidi,ex succo melonis indi,& cucumeris,& cucurbitæ,& cæterorum hmōi,quandoq; iuuantur. Aer infrigidandus est per prohibitionem frequentiæ,& appositionem niuis,pluuię,& huiusmodi.In regimine quidem cibi si voluntas adest,vt cum infrigidatione sit lenificatio,detur aqua cucurbitæ,& aqua melonis Indi proprie, & aqua cucumeris,& lactuca cum aceto est vltima. Embrocare,vero epar cum infrigidantibus est maxima res,& magis iuuans.

De Cura febris ephimera. Cap. CXII.

Hali in practica sermone 3.Diuersificatum febrium diei medela cōis fit rebus aduersantibus causis, a quibus factæ sunt,vt quando fit febris a calore solis, medela fit in locis sessione frigidis,odoratiq; sandali,aquæ ro.camphoræ,& hmōi. Quando vero est ex frigore,& niue, tunc oportet esse in loco secreto,& parum humenti, lenibusq; vestibus operiri, corpus quoque tenuiter fricari &c.Cum aūt fit ex acumine ciborum, oportet patientem in locis frigidis in æstate accubitare. Cibus et eius sit vt cucurbitæ,lactucæ,aqua ordei,& granatorū, oleū amigdalarum dulcium,& huiusmodi,Vinum non tāgat,& balneum non intret. Si vero ex vini potu granatorum aqua propinetur mozorum, aut hescerem syrupus, aqua quoque niuis eius extrema fricentur, quiescat & dormiat. Cum autem est ex putrefactione ciborum in stomacho, aut natura emollita est,aut constipata,vtriq; subueniendū est propria medela. Cū aūt ex labore,quiete vtatur,ac somno plurimo.Si ex ira vel tristitia,mansuescere oportet,animumque sedare,quiescere,ac se ipsum iocundare.Cū vero causa vigiliarum,molienda est sopo ratio,concipiat igitur anhelitu narium oleum violarū,& oleū seminis cucurbitæ cum viol.conditum. Caput eius cathaplasmetur aqua decoctionis violarū, nenufare,papaueris,& ordei tūsi,donec & plurimū capiat somnū,&.sic humectetur eius cerebrum. Cum aūt ex apostemate calido sanguine minuatur, ex vena,competenti membro in quo est apostema,& cathaplasmetur epithemate oportuno,vt stringente,& extinguēte,quod & prohibeat fluxum materiarum,& repellat.Extinguētia quoque refrigerantia bibat,vt ptisanam,& granatorum aquam,& hmōi,quiete vtatur in locis frigidis,donec omnino dissoluat, ac maturetur, & euacuetur,quod in eodem est.Balnei vero caueatur introitus,ac vini potus donec consumatur morbus.

De Cura febrium putridarum. Cap. CXIII.

Intentio quidem medendi febres putridas,quandoque conuertitur ad partem febris, vnde necesse est vt infrigidet, & humectet.Quandoque vero ad partem materiei,& ibi necesse est vt maturet,& vt euacuet.Et digestio quidem in crossa materia,est eius æquatio cū subtiliatione.In subtili vero eius æquatio cum incrossatione. Quandoq; aūt communia sunt illud, quod requirit febris de infrigidatione, & illud quod humor de digestione,& euacuatione ac resolutione.Aliquando nanque digestiuum et euacuatiuum calidum est, immo secundum plurimum ita est,& tunc oportet vt obseruetur magis timorosa vna duarum rerum,& fortasse contrarium est illud,quod cōuenit febri de infrigidatione cum eis,quæ sunt sicut melones Indi,& reliqua olera,ei quod materiæ conuenit de minoratione. Quare prohibet illud dare eam in potu vbi nō est materia, postponatur,& aqua fructuum,vsque ad hebdomadam, & sit aqua ordei contentus.Omnes autem fructus nocent febricitanti,cum ebulitione sua in stomacho.Multotiens etiam inuenitur res,quæ digerit & subtiliat,& euacuat,vt est infrigidans syrupus acetosus.Et quandoque febris est tantæ acuitatis & vehementiæ, quòd non licet vti regimine causæ, sed indiget vltima refrigidatione,proptereque cum in venis non inuenitur, virtus fortis resistens, ac tolerans.Quod si inueneris eam resistentem ac tolerantem,abscide causam,expelle humorem,abscide quoque cibum,& non infrigides infrigidationem, quæ prohibet resolutionem.Si autem inueneris virtutem deficientem.sis occupatus in æquando complexionem ei contrariam. Itaque infrigida eam, & viuifica cum cibo virtutem, cumque iam fortis fuerit, & contrarium suum vincens, reddi ad causam

De Regimine febricitantium. Cap. CXIIII.

Non est autem possibile tibi, vt cures febrem, nisi prius cognoueris eam, & tunc subtilia regimen, nec moueas aliquid in die paroxismi quantum possibile est tibi, vt cures febrem.Oportet etiam vt obserues in omnibus illis dispositionem virtutis,quę si fuerit fortis,& fuerit illud quod vincit sanguis,aut fuerit cum humore qui vincit sanguis, tunc opus est magis flebothomia.Proprieque cum vrina est rubea crossa,nō citrina ignea.Deinde vero solutio ventris subtilis, proprieq; si fuerit illic siccitas. Apud me vero magis est pia administratio clisteriorum.Prohibe quoque somnum in principio febriū maxime quando est horripilatio & frigus, hæc enim super somnum prolongantur,exprimunt nanque materias si fuerint euntes ad viscera quædam,& prohibent humorum digestionē apud declinationem vero iuuatiuus est valde,fortasse quoque non nocet apud statum.Cauendum est autem ne in die periodi flebothomes,aut per fluxum ventris euacues,nec agas cum artis euacuatione contra partem euacuationis naturę,nec frangas periodum constrictione meatuum, sed potius adiuua quoniam (vt dicit Hypocras) medicus est adiutor naturæ,non impediens eam.Consilium quidem meū est,vt flebothomia quātum possibile est dimittatur, quod si possibile non est, tunc multiplicatio vicissitudinis melior est, quam multiplicatio quantitatis, non enim subito necessaria est multa euacuatio sanguinis.

De Caloris febrilis extinctione. Cap. CXV.

Hali vbi supra.In medela vero febrium ex putredine tribus oportet vti.s.caloris febris extinctione,putridi humoris euacuatione,ciborū ac potuum regimine,& electione.Extinctio caloris facienda est,cū refrigerantibus,& humectantibus.s.cibis,& medicaminibus,his tamen minime simpliciter vtendum est,sed secundum, quòd expetit complexionis morbi quantitas,& secundū complexionē corporis naturalē,& patientis ætatem,anniq; tps præsens,& secundū regionis cōplexionem.Secundū q̄titatem cōplexionis morbi, quia qn̄ febris calore,& acumine fortis est,oportet ea quæ refrigerāt multiplicare,& eis vti secundū egressionē corporis, a temperantia in calore. Secundum naturalē vero corporis complexionē vt si frigida est,rebus fortiter refrigerantibus vtendū est,quia corpus a naturali complexione primū elongatum est.Si vero calida minus refrigerantibus vti oportet,quia non plurimum a cōplexione naturali corpus elongatum est.Sic ergo se habet res in oī medela morborum ex malę complexionis diuersitati bus prouenientium. Medela.nanq; cōis infirmitatum est corpus ægrotantis in naturalē complexionē reducendo, vtendum est et ea secundū infirmitatē,sm anni tps præsens,& sm regionis complexionē,quia si hæc oīa,vel plura calida sint, necesse est maiorē fieri refrigerationē caloris febrilis,& extinctionē. Si vero frigida cōmodum est minus refrigerantibus vti. Ad hunc igitur modum oportet diuersitatum omnium ex mala complexione morborum esse medelam.i.frigidæ,& humidæ,& calidę,& humidæ,frigidæ,& siccæ,& calidę & siccæ.Febris quidē tertiana licet more putridarum febrium indigeat, vtroque scilicet,& extinctione caloris febrilis, & euacuatione putridī humoris,quia tamen si pura sit,calor in ea fortior est,& amplior,ac maior quàm materia,cum eius aduentus sit ex colera rubea,quæ cæteris humoribus calidioris est complexionis,materiæquæ subtilioris,magis necesse est huiusmodi calorem extinguere,quàm materiam euacuare.Omnino vero cum incæpit febris expedit naturam emolliri, sed his quæ refrigerant cum mollificatione, Propinabis autem ab accessionis hora post terminationem rigoris, aquam plurimum frigidam, si quidem stomacho,& epati non inest debilitas,maxime vero si maturatus est humor,pulchram etenim actionē habet in frangendo calorem.In tertiana vero non pura,vel aliis febribus, quæ accenduntur, cauenda est aqua frigida, nisi sit vacuatio manifesta,humorem enim crudificat, & auget. Die vero qua cessabit accessio,danda est ei ordei aqua.Præterea cum febris non est acuta, sed humor crudus, si plurimum bibatur aqua frigida

frigida, multas fouet ægritudines, immoratur. n. eius per membra diffusio, fitq; difficilis descensus, & maturatio differtur, ac ventositas generatur. Et si colera stomacho dominetur, aqua corrumpitur, & in coleram vertitur. Cumque post temporis longitudinem ad intestinum ieiunium descenderit, non facile ab illo separatur, & ad epar, renes, & pectus, ac pulmonem mittitur. In hac igitur habitudine, nec vrinam prouocat, nec sitim extinguit. Non enim a stomacho facile mittitur, nec ad profunda corporis demergitur.

De Humoris euacuatione. Cap. CXVI.

HVmoris euacuatio mouenda est his medicaminibus, quorum sit illum humorem euacuare qui febrem parit, vt si tertiana fuerit his, quæ coleram euacuant, si quartana, his quę nigrum humorem attenuant, si quotidiana flegmatis euacuatione, Si sanguinea flebothomo, si vero composita vtendum est his, quæ dominantem in compositione humorem euacuāt. De omnibus autē laxatiuis medicaminibus dari oportet, quod ex corpore quantitatem morbum generantem euacuet, quantum propius exercitati medici consideratio cognosceret. In principio quoq; morbi laxatiuum dari non oportet, dum adhuc humor crudus est, & nondum maturus, necexcitet, alioquin, quod in eo subtile est, ac tenue euacuabit, crossumq; simplex superest, nihil habens, quod illud subtiliet ac maturet: vnde difficilior eius maturatio fit, & ad excoquendum labor, fitque morbus prolixior. Si tamen infirmitas tumultuatur, & a loco ad locum transit, infirmumq; lędit, & concutit, tunc humor in principio cito euacuandus erit, nec expectandum est donec matnretur, vt quiescat ægrotans. Oportet autem in euacuatione considerari. s. s. infirmi virtutem & ætatem, & anni tempus præsens, & regionis qualitatem, & euacuationis consuetudinem, & humoris inclinationem. Nam si materia longa est, & in partes epatis inclinata in gibboso latere, curanda est per vrinæ prouocationem. Si in profundum latus, laxatiuo medicamine. Si in stomachi partes superiores vomitu. Si ad inferiores laxatiuo. Si ad intestina clisteri.

De Subtiliatione dietæ. Cap. CXVII.

DIctum autem regimen oportet fieri secundum morbi naturam, & eius tempora, secundum infirmi quoque virtutē & consuetudinē, & corporis figuram, & appetitus inclinationem, & secundum accidentia quæ prohibent infirmum a porrectione cibor. Verbi gratia: Si morbus in vltimo fuerit acuminis, dietam quoq; oportet esse in vltimo subtilitatis, vt aqua pura cū iubal mixta, vel aqua mellis aut squingibī, & q̄to morbus acutior, tanto debet esse cibus subtilior, & econtrario. In quibusdam igitur morbis danda est aqua ordei subtilis. s. in acutioribus. In longioribus aut aqua eiusdem, cū suo purgamento. Siquidem tertiana non pura, & quotidiana, & quartana, cæteriq; similes morbi, crossiorem dietam desiderant, & nō subtiliari, ne cadat virtus in statu morbi, nec tunc cum morbus est fortior possit resistere passioni. Hinc antiqui medici comparauerunt infirmi virtutem expensis, morbum peregrinationi, medicum peregrinanti, qui expensas æstimat itineris, secundū virtutem & longitudinem. Cū. n. est peregrinatio proxima, breuioribus æget expensis, & econtrario. Sic. n. medicus cum viderit morbum breuioris spacij, statusque propinqui, cibum non imminuit ac subtiliat. In morbo vero prolixo virtutem a principio conseruat, ne forte ante statum deficiat. Conuenientiores cibi febricitantibus humidi sunt, & propriè his quorum complexio humida est, vt infantibus, & crassis. Conueniunt. n. ex hoc quòd assimilantur complexioni, ex hoc, quòd contrarii sunt ægritudini. Cumq; febris accidit, & natura est sicca, non est cibandus penitus, dum perfectè non egreditur, prouidendū que est, vt nunquam occurrat paroxismus, maxime cum fortis est, nisi ventre vacuo, in quo non sit cibus omnino. Nam si cibatus fuerit in illa hora, occupabitur natura in digerendo, dimittetque digerere materiam, & expellere, sicque confirmabitur ægritudo & prolongabitur, propter hoc vsque ad declinationem cibatio postponatur, vel etiam post ipsam, & si forte contingat, vt hora declinationis sit hora consuetudinis in cibo, tunc melius est quod esse potest. Subtiliationem quidem regiminis ægri significat natura materiæ, & possibilitas naturæ in digerendo illam. Dignior autem horarum ad subtiliationem est status, tunc enim vehemēs est occupatio naturæ & pugna materiæ, nec oportet, vt ab ea recedens occupetur alia re, proprieque apud chrysim. Oportet igitur vt subtilietur cibus inter virtutis conseruationem, & materiæ superationem. Nam siquidem non esset illud quoniam attinet virtuti. s. conseruandæ, magis esset necessarium vt subtiliaretur cibus vltima subtiliatione, sed virtus hoc non suffert, eaque deficiente ci ratio non valet. Curans enim est virtus non medicus, sed medicus instrumenta facit ad virtutem peruenire.

De Moderatione eiusdem. Cap. CXVIII.

PRæterea cum ambigua tibi dispositio cibi fuerit in ægritudine, nec cognoueris eam, tunc melius est, vt declines ad subtiliationem, quàm ad additionem, te tamen obseruante virtutem, & tolerantiam. Quando vero times casum virtutis, tunc melior est cibatio. Et de corporibus quædam sunt colerica, quæ regimen a prędicto diuersum requirunt, & proprie qū sunt assueta comestione plurima. Cum enim non cibantur, saltem in principio febris, immo in hora status, qui peior est, virtutes eorum debiles fiunt, ipsiq; in extenuationem cadunt, & fortassis superuenit eis syncopis, propter id ad stomachos eorum effunditur, de colera mordificatiua. Sunt & homines exuberantis carnis, qui prohibitionem cibi nō tolerant, quia cum ab eis absciditur, debilitantur, & extenuantur. Omnis quoque cuius calor est valde fortis, aut plurimus, aut valde debilis, non potest cibum dimittere, præterea senes debiles. i. decrepiti, & infantes famem non tolerant, De primis vero senibus sunt quidam vehementius famem tolerantes, eosque sequuntur adolescentes, & solida membra habentes, amplasq; venas in aere frigido. Multotiens autem errat medicus in ægris huiusmodi, secundum alium modum, quia prohibet eis cibum in principio rei. Qn̄ vero status appropinquat, & sciunt, quia virtus cadit, tunc cibant illum necessario. Sic ergo duobus modis errat. Erroq; minor esset, si eos in principio cibarent.

De Cura febris ethicæ. Cap. CXIX.

HAli vbi supra. Febris ethica si vsque ad maioris consumptionis terminos fiat, & apparuerint in ea extenuatio, & siccitas, & consumptio decoris faciei, cęteraque signa omnia, eius iam non est sanatio speranda. In morbi vero principio dum adhuc virtus eius est valida, membraque carnosa, mollis pulsus, oīa signa dubitabilia non adhuc manifesta, tunc sanari potest & expelli, si vtatur regimine quo oportet. Primum igitur sub æstiuo tempore patiens habitet in locis frigidis, in quibus septentrionales perflent venti, & aquę percurrant. Sint etiam in circuitu vasa fictilia, in quibus sit aqua neserea, & suaues, odoresq, frigidi, vt rosa, viola, pomorum flores, & citoniorum, foliaque pirorum, & extrema vitium, iaceatque in lecto stratis lenibus, & similia, hyeme vero sit in locis aëris spati, in quibus non horrescat, Prohibeatur autem a labore, & motu, vigilijs, fame, siti, coitu, nec se det irę, vel tristitiæ. Detur ei quotidie aqua ordei, cum mundissima zuchara, prout opus fuerit, & postea iubal, aut papaueris sirupus, introducatur ēt in aquæ tepidæ concham, & post hoc eductus reficiatur pullis humidis cum cucurbitis, & lactucarum radicibus spinachijs atriplicibus. Nonnunquam vero cibetur piscibus recentibus optimis, conditis cum espidago, aut frixis cum amigdalorum oleo, reficiatur autem lacte dulci, maximeque asinæ, & ouis sorbilibus, medulla cucumeris, & citrulli. Comedat bis in die paulatim iuxta, quod indiget stomachus eius, nō autem arceatur ab aqua frigida, sed ab omnibus cibis calidis, & siccis reprimatur, prætetera super pectus eius, & epar pannus aqua ro. infusus, & sandalo proijciatur, & vt incaluerit nouus immutetur. Oleū viol. cum semine cucurbitæ, & oleū nenufar, odoret. Sintque vestes eius lineæ molles atque suaues &c. Hoc regimē eorum in quibus signa consumptionis nondum apparent, habitum eorum cōfortat, & ad sanitatem reducit. In quibus autem iam febris manifesta est, hos aerem frigidum cauere oportet, ne forte catarri accidant. Dentur autem eis puotidie trocisci &c. Cumq; febris non fuerit, lac a mammis mulieris sugere commodum erit, vel etiam accipiat asinæ lac, cum mulgetur. Si vero sit calor, & febris, omnino lacti non appropiet, sed detur ei lac a quo butyrum eductum est, nec vero prohibeatur ab his quæ appetit, & odores ei iocundi proponantur, eiusque facies aqua refrigeranti, quandoque irroretur &c. Sic enim vitæ spacium aliquamdiu protrahitur, nec mors accelerat.

De Cura lepræ. Cap. CXX.

RAzi vbi supra. Lepra, si statim ex quo incipit, ei subueniatur, possibile est, vt sanetur, aut reprimatur. Postquam vero membra vulnerauerit, eorumque figuras corruperit, vix iam

iam sanari poterit. Cum igitur oculorum albedo obscurari visa fuerit, & vox raucescere cœperit, sudorq; tetidissimus fuerit, & facies inflata cum forti rubedine apparuerit, ac nodi quidẽ in ea cœperint fieri, pili quoq; superciliorum subtiliari, sucurrendum est ei, primum quidem sanguinis extractione, de vena purpurea brachii dextri. postea vero per aliquot dies quiesce te permittitur, in quibus & arietina, vel hædina carne nutriatur, vinum quoque clarum ac bene redolens, multumque temperatũ bibat, & in balneo quotidie ponatur: Post hoc autem de brachio sinistro minuatur, & aliquot diebus quiescat, & similiter nutriatur ac balneetur, præterea humectiuis nutriatur, & eã quam ille qui sui corporis humectationẽ desiderat regatur. A labore autem, & vigiliis, & ab omnibus melancoliam nutrientibus custodiatur. Serum quoque cum zuccaro frequenter ei detur, & in balneo cum farina ciceris, & fabarum, & cum baurace, & vsnen confricetur, & aqua tepida frequenter infundatur. Post hoc ex oleo de semine cucurbitarum, & violaceo inũgatur, sicq; balneum egrediatur. Cum autem hæc ægritudo alicui fortiter adhæserit, cum viperarum carne medicandus erit. Sed eius qui hac vtitur medicina corpus inflatur, & per aliquot dies absque sensu manet, postea vero excoriatur, & de sub loco tenera caro egreditur, sicque patiens curatur. Ad hoc quidem viperæ montanæ de locis in quibus, nec palus, nec lutum est sumuntur, earum capita, & caudæ abscinduntur, & quicquid in ventribus est eiicitur, post hoc in noua olla ponũtur, in qua etiam sal, & anetum, & galanga, & piper, & aqua, & parum olei mittuntur, quæ eousque coquenda sunt donec tota caro dissoluatur, tunc patiens ius illud bibat, carnẽ que comedat, & si scothomiã passus ciderit, iam ei sufficit. Sin autem iterum, & iterum danda est ei, donec infletur, & scothomiam patiatur. Auicen. in 3. cano. Oportet quidem vt incipiatur curatio cum euacuatione, & mundificatione priusquam incrossetur ægritudo, & secundum plurimum flebothomia est necessaria, non tamen ex venis magnis, nisi certum sit, quòd corruptus sit plurimus sanguis. Tunc. n. flebothomandum est vltima flebothomia, & si non aliunde saltem ex manibus, alioquin cessandum est. Nam ex venis magnis flebothomia plus nocet, quam iuuet, de paruis autem securior est. Et inde quia sanguis est frigidus, in eo quod apparet, ideo fit illud magis vltimum, quam ventosæ, & sanguisugæ, minusque visceribus nocẽs, & illæ quidem sunt, vt vena frontis & nasi. Si autem flebothomatur, oportet, vt quiescat hebdomada vna, deinde euacuetur cum apozimatibus, & pillulis factis ex epithimio, & sticados &c. Ex melioribus autem medicinis, quæ in potu ei tribuuntur, est tyriaca maior, cum carnibus viperæ facta, & tyriaca diatesseron.

De Cura fluxus ventris. Cap. CXXI.

IDem in 3. can. Fluxus ventris inquantum est fluxus prohibetur stipticis, & materiam incrossantibus, & conglutinationem facientibus. Curatur autem quandoque cum diureticis, & sudorem aut vomitum facientibus, & poros dilatantibus, hæc enim omnia materiam mouẽt ad contrariam partem fluxus ventris. Et si quidem fluxui ventris misceatur caliditas, infrigidantia cum eis ponantur in quibus sit stipticitas, & administrentur dilatantia poros. Si vero frigus, ponantur cum eis calefacientia, quando virtus digestiua debilis, & quando ex humoribus viscosis opilatio est. Infrigidantia verò cum recentiua debilis est. Itaque quandoque caliditas iuuat ad retinendam naturam, per hoc quòd cibum velociter penetrare facit, & per hoc quòd sudorem prouocat, hoc etiam quandoque vinum purum antiquum facit, cũ homo frequẽter ex eo bibit. Ex rebus autem magis iuuatiuis fluxum ventris est dormire. & quando quidem cum fluxu ventris est tussis, dimittantur ea, quę sunt acetosa vehementer, & stiptica. Eligganturque frigida, & conglutinationem facientia. Item ex retinentibus fluxum est positio ventosarum super ventrem. Emplastra quoque stomacho, & intestinis superposita, ex calefacientibus stipticis, aut ex frigidantibus stipticis secundum necessitatem facta. Cum autem medicinas administras cum singularibus incipe, quæ si non valent, ad composita tende. Restrictiuæ quidem aut exiccatiuæ sunt, aut constipatiuæ, aut infrigidatiuæ, aut inspissatiuæ, aut glutinatiuæ opilantes poros ex quibus emanant. Medicinæ singulares frigidæ absolute, aut secundum virtutem retentiuam sunt, vt balaustiæ, rosæ, acaciæ gummi arabicum, lutum armenum, vel sigilatum, hypoquistidos, spodium, proprieque assatum, grana granatorum, sumach, reubarbarum, coriandrum. Semen portulacæ, rosæ & arnoglossæ, fructus mori immaturi, succique stiptici exiccatiui, & ipsorum rob. Medicinæ vero singulares calidæ, & siccæ sunt, vt ciminum assatũ, anisum assatum, cortices thuris, myrrha, storax sicca, laudanum, caseus vetus, assatus. Atramenta etiam, & coagula constrictiua sunt, lac quoque caprinum decoctum donec incrossetur, aut etiam decoctum cum lapidibus fluuialibus ignitis, & ter in ipsum proiectis. Item vitellus oui in aceto elixati. Ex compositis declinantibus ad frigus sunt trocisci de croco, vel de luto sigillato, pillulæ quoque de opio, vel mandragora vel de sandaraca, & similia. Ex compositis autem declinantibus ad calorem, sunt electuarium de seminibus stipticis, & trocisci de carabe, & huiusmodi.

De Cura lapidis. Cap. CXXII.

INtentiones autem medicorum in curatione lapidis sunt abscisio materiæ eius, & prohibitio generationis ipsius cũ abscisione causæ, & rectificatio eius. Deinde mundificatio ipsius, & comminutio, & fractio, & compressio eius, & eradicatio eiusdem ex suo suspensorio, cum medicinis congruis. Deinde etiam eius extractio in ipso, & ordine eius, cum medicinis prouocatiuis, vel adiuuantibus de foris. Post hoc etiam sequitur regimen sedans dolores, qui inde consequuntur. Materia quidem abscisio præparatur in primis cum eius euacuatione, per solutionem ventris, aut per vomitum, deinde vero abstinendo a cibis crossis, & aquis turbidis, & æquando cibum, & confortando stomachum, & vt digestio bona sit faciendo, & cum exercitio temperato in tempore vacuitatis, & fricatione eius, quod in medio stringitur, ac leniendo naturam, vt humores crossi declinent ad latus, & non fiat ex declinatione fecis coarctatio renum. Ex his autem quæ conferunt ad hoc, est assiduatio prouocationis, cum his, quę lauant vesicam cum seminibus diureticis, deinde vero administretur diureticum forte. In pueris quidem prohibet generationem lapidis, bibere vinum subtile album permixtum, iuuantur etiam a clisteribus lenibus temperatis, per illud quod educunt de fece, leniuntque naturam. Ex prohibitiuis autem generationis lapidis est vomitus post cibum, & multus eiusdem vsus. Expellit enim superfluitates crossas per viam contrariam viæ, cuius motus est ad renes, facitque latus renum vacuum mundum. Medicinarum autem lapides comminuentium quædam sunt vehementis virtutis secundum lapidem renum, sed paruæ, secundum lapidem vesicæ, vel non habentes virtutem ad illum, quædam autem econuerso, quædam vehemẽtes sunt in vtrisque simul. Harum ergo medicinarum, quæ lapidem comminuunt, & extrahunt, sunt radix costi, & rubi, & bdellium, & nigrum cicer, & semen alteæ, & squilla, & absinthium, & cassia, & xilobalsamum, & alia plurima. De fortibus quidem secundũ lapidem renum, sunt lapis iudaicus, & pulegium. De fortibus autem absolute sunt cinis scorpionum, & oleum ipsorum cinis quoque leporis decollati, secundum hunc modum fortia est in potu sumptus, & eius aqua vehementis est resolutionis. Sed & lumbrici terrestres exiccati, & vitrum attritione factum vt athomi. qui in radio solis apparent, cinis quoque vitri, & cinis ouorum gallinæ, postquam euacuata fit a pullis. Ex his etiam quæ valde fortia sunt, est vnus lapidum qui inueniuntur, in spongia, & sanguis hirci exiccatus. De his autem quæ fortia & meliora sunt omnium, est auis, quæ Græcè nominatur tragulidurites, est minor omnib' auibus, excepta aue regia. Medicinę vero, quæ cum istis permiscentur pharmaciis ad penetrandum sunt, vt piper, & calamentum, & cinnamomum. Quæ autem cum his permiscentur, vt cum virtute prouocent, & extrahant superfluitates crossas, sunt vt fenumgræcum, & asarum, & huiusmodi. Porro medicinæ doloris sedatiuæ sunt, vt semen lini, & alteæ, & nuces &c. Medicinæ confortatiuæ sunt, vt aristologia, rosa, & similia. Denique medicinę ad lapidem compositę sunt, vt mitridatum, confectio de scorpionibus cognita.

De Cura veneni. Cap. CXXIII.

IN curatione veneni canon maximus est confortatio caloris innati, & excitatio ipsius ad expellendum venenum, sicut facit tyriaca, & napus barbaricus, vt lubricare faciat venenum & expellat ad exteriora, idem consideratio confortationis viscerum, deinde expulsio veneni, & destructio operationis eius cum potionibus, & epithimatibus. Auicen. in 1. cano. Oportet cum aliquis venenum senserit, vt non moretur.

Sed

Sed properet antequam virus eius in corpore perambulet, & bibat aquam tepidam, & oleum sisaminum, aut de oliuis & euomat, & in hoc ad vltimum quantum potest perueniat, dein de bibat lac plurimum, quoniam franget veneni nocumentũ, & si ipsum euomit, iterum bibere potest decoctionem seminis vrticę cum butyro cocto, ad expellendum venenum, vomendo, & solutionem faciendo. Deinde bibat lac & butyrum crudum, vomitum autem oportet vt sequantur clisteria, proprie quando sentitur descensus lęsionis ad inferiora, oportet autem vt omnino non dormiat. Cumque manifestatur ei forma. s. per vomitum, & cognoscitur venenum, curetur secundum modum in capitulo suo distinctum, Hæc autem manifestatio dupliciter fit. s. vt cognoscatur cuius generis sit, & cuius speciei. Cognitio itaque genere si est ex inscisuris acutis, curetur cum his quę sunt sicut lac, & butyrum crudum, & cum omni quod acuitatem frangit. Si ex inflammãtibus, infrigidetur cum camphora & aqua ro. & aqua coriandri, & similibus. Ex his autem quæ conferunt huiusmodi valde est lac vaccinum, de quo extractũ est butyrum infrigidatum. Si autem est ex stupefacientibus, administretur tyriaca, & medicamine musci, & vtatur eger carne & vino, & administretur ei odor aromatum, & sternuter, & fricetur ei os stomachi, & insuffletur ei in os, & tondeantur capilli eius. Cum autem veneni species cognoscitur, cũ eo quod ei proprium est, curetur. Habent enim venena quælibet, & proprios effectus in corpore, & proprias curas medicinę. Ad summum vero ex medicinis quæ causa venenorum bibuntur, aut quæritur confractio acuitatis veneni, aut resolutio substantiæ eius, sicut ex lacte. Aut voluitur per eas exitus substantiæ eius, vt per terrã sigillatam, aut quæritur oppositio qualitatis eius sicut potare allium in vino, ad eum, quem pupugit scorpio.

Sunt autem medicinæ quædam communes veneno contrarię, quæ nõ permittunt ipsum ad cor peruenire, sicut tyriaca, dyatesseron, præterea grana iuniperi, semen napi, capillus veneris, cinnamomum, medulla leporis & c. dixerunt & quidam quòd caro dammulæ siluestris mundificata sallita, est de fortioribus medicinis ad expellenda venena. Qui autem timet in potu venenum sumere, caueat a cibis dominantium saporum in acetositate, aut salsedine, aut acuitate, aut dulcedine, & dominantium odorum, nec præsentetur aliquid ex his super famem, vel sitim vehementem, vtraque enim earum occultat illud quod oportet vt detegatur ei propter vehementiam voracitatis. Cũ autem repletus cibo, & potu sumit in potu venenum sepelitur in vacuitate eius quo repletus est, & secundum hoc quia venæ sunt plenæ, venenũ in eis penetrationem non inuenit, fortassis etiam est, in eo sapor rei repugnantis veneno. Item necessariũ est ei, secundum viam consuetudinis, suscipere medicinas nocumentum veneni repellentes, vt mitridatum, & ficus cum foliis rutæ, ac nucibus, & sale trito & c.

De Communibus vocabulis medicaminum, & instrumentorum. Cap. CXXIIII.

Isidorus vbi supra. Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Iera enim dicta quasi diuina. Arteriaca quòd apta sit gutturis meatui, & tumores faucium, & arteriarum leniat. Tyriaca est anthidotum serpentinum, quo venena pelluntur, vt pestis peste soluatur. Catarrica Græce Latine purgatoria dicitur. Catapodia dicitur eo, quòd modicum poterit sine inglutiatur. Dyamoron a succo mori nomen sumpsit quo vinum cõficitur, sicut dyacodion, quia ex codia. i. ex papauere fit sicut dyaspermaton, quia ex seminibus componitur. Electuarium vocatum est eo, quòd melle sorbeatur. Trociscus dictus est, quia in modũ rotulæ deformatur, trocos enim Græce rotundum dicitur. Colliria latinum sonat, quòd vitium oculorum detergant. Epithima dicitur eo, quòd superponatur alii adiutoriis præcedentibus. Cataplasma dictum est, eo quòd inductio sola sit. Emplastrum eo quòd inducatur. Malagma vero eo, quòd sine igne macetetur, & comprehendatur. Odor vocatus est ab aere, nam quid est odor nisi aer contractus. Tymiama lingua Græca vocatur, quòd sit odorabile. Nam thimum dicitur flos qui odorem profert. Mirabolanum dictum est eo, quod fit ex glande odorata. Creticos dies medici vocant, quibus ere do ex iudicio infirmitatis humanæ hoc nomen impositum est, quòd iudicent hominem, & sententiant aut puniant, aut liberent. Encheridion dictum est eo, quòd manu astringatur, dum plurima contineat ferramenta, cyron enim Græce manus vocatur. Flebothomum vocatum ab inscisione. Nam inscisio Græce thomum dicitur. Guna quæ a Latinis a similitudine cucurbitæ a suspirio ventosa vocatur, denique animata spiritu per igniculum, dehinc præsciso corpori superposita omne, quod intra cutem, vel altius æstuat, siue humorem siue sanguinem euocat in superficiem. Clistere Græcum est. Pila dicitur a pinsendis seminibus. i. terendis, hinc etiam pigmenta, eo quòd in pila, & pilo aguntur, quasi pilsigmenta. Mortarium dicitur, quòd ibi iam semina in puluerem redacta, & mortua condiantur. Citicula est, in qua circunducta colliria resoluuntur, erit enim lenis, nam aspera frangi potius, quàm resolui collirium facit.

De Cyrurgia, & eius speciebus. Cap. CXXV.

Ex isagogis Hypocra. Cyrurgia est artificiosa actio in medicina per manus, & ferramẽta, & per simplicia ac composita medicamenta, in quibus medici, tam ex vsu, quàm ex ratione sanant ægrotos. Quamquam autem de iure proprietatis vocabuli tota practica merito cyrurgia possit nuncupari, dicitur enim a cyros quod est manus, & gyos quod est operatio, quasi manualis operatio, specialiter tñ operatio per inscisionẽ, & ignem hoc nomen sortita est. Hali in practica ser. 9. Cyrurgia diuiditur in tres partes. Prima est in venis, secunda est in carne, tertia in ossibus. Illa quæ in venis est bipartita est. Nam altera est in venis pulsantibus, quæ est arteriarum inscisio, vel amputatio apostematis, quod aporisma vocatur, vel saira. Altera vero non in pulsantibus. Illa vero quæ est in carne trifariam diuiditur. Prima est fistularum cognitio, vel vsus. Secunda inscidendi, findendi, suendi. Tertia vero coquendi. Illa porro quæ in ossibus exercetur, bifariam diuiditur. Prima est ossium fractorum consolidatio. Secunda euulsorum in locum reductio. Incipiemus igitur ab illa, quæ fit in venis cyrurgia, primumque de flebothomia, quæ magis cæteris oportuna est, ad sanitatis custodiam, & ad morborum propulsationem.

De Flebothomia. Cap. CXXVI.

Avicenna in primo can. Flebothomia est vniuersalis euacuatio, quæ multitudinem euacuat. Multitudo vero est, augmentum humorum in venis super æqualitatem ipsorum. Hali vbi supra. In hac quidem conditiones quinque scire primum oportet, quas præceperunt antiqui. Prima est ne flebothometur senex, nec paruus puer. Quod si puer alicuius causa sanguineæ passionis ad flebothomum impellitur, non tamen pręter voluntatem parentum minuatur. Secunda est, ne seruum, nisi ex voluntate domini sui, quis minuat. Tertia ne in obscuro loco id fiat. Quarta vt qui flebothomator est, oculos colliriis validis, & elimantibus assuescat. Quinta vt flebothomi, quo minutio fit, mucro tenuis ac lucidus sit, nullam habens rubiginem, nec squamas: eiusque nouacula sit nõ tenuis longa, nec breuis crossa, sed vtriusque medium seruans. Cumque flebothomiæ quis artem discere cupit, oportet vt se in venarum sensu longo tempore, cum digitorum summo, medii. s. & indicis exerceat, quatenus inter neruí ac venæ carnisque sensum differentiam agnoscat. Nonnunquam etenim venæ non sunt visui manifestæ, sed occultæ, carneque celatæ, aut plenitudinis corporis causa, vel ipsorum natura brachiorum, aut quoniam ipsæ subtiles sunt. Hoc igitur vt cognoueris, brachium cum vitta mediocris crossiciei stringendum est, ita vt sit ligatio remota quasi quatuor digitis a cubiti loco, & in plenis fiat corporibus fortis, in exilibus autem non sic. Apprehendatur autem venæ locus flebothomiæ proximus, & brachium palma fricetur, eique aqua calida superfundatur, ad dat & aliquid quod illud stringat quatenus abinde vena emineat, ac sensui tactus appareat. Quod si profũda est, & valde occulta, digitus loco superponatur in quo esse putatur, & vtrinque sanguis adducatur, tunc si sub digito venam repleri videris, vena illud est sin autem minime.

De Causis, & temporibus flebothomie. Cap. CXXVII.

Avicenna vbi supra. Nemo quidem flebothomandus, est nisi vel qui præparatur ægritudini, vel in eadẽ cadens, & hoc aũt propter sanguinis multitudinem, aut propter eius malitiam, Ægritudini inquàm qualis est sciatica, vel podagra fortis, vel sputum sanguineum, ex fissura venæ pulmonis. Epilensia, apoplexia, melancolia cum multitudine sanguinis, sinantia, & apostemata interiorum, & emorroides, & restrictio menstruorum. Illi quoque qui in membris interioribus, cum complexione calida debilitatem patiuntur, in vere minuantur. Securius autem minutio conceditur, dum ægritu-

ægritudines prædictæ nondum acciderunt, sed timentur. Cum autem inciderint in earum principio flebothomia dimittatur, humores enim subtiliat, & eos per corpus fluere facit, falsoque sanguini admiscet, & etiam quandoque nihil euacuatur ex eo, quod oportet, & facit vt necessaria sint alleuiantia medicamēta. Cum vero maturatio apparuerit, & ægritudo principium aut statum transierit, si oportuerit, nec fuerit quod prohibeat, flebothomia fiat. Neque vero flebothomia, neque euacuatio facienda est in die motus ægritudinis, & cum ægritudo est habens chrysim longi temporis, nullatenus minuendus est multus sanguis. Item prægnans, & menstruata non minuantur, nisi sit necessitas magna, sicut retinendi forte sanguinis sputum, cum virtus fuerit euersa. In febribus autē a minutione cauendum est, in his.s. quæ vehementis sunt inflammationis, & in omnibus non acutis febribus in principio sui in die periodica. In febribus quoque cum quibus aduenit spasmus, cauendum est a minutione, quia cum spasmus accidit, vigilare ac sudare multum facit, & virtutem deiicit. In febre sanguinea necesse est, vt euacuatio fiat, minutione non superflua, cum fuerit maturatio, quæ multotiēs remouetur in hora flebothomię. A minutione cauendum est in complexionibus, & regionibus vehementis frigiditatis, & in hora doloris fortis, & post balneum resolutiuum, & post coitum, & in ætate minore 14. annis & in ætate senectutis plus possibile est, nisi confidatur in figuram, & soliditate musculorum, ac venarum amplitudine, earūque repletione, & coloris rubedine. In quibus enim hæc sunt, ex adolescentibus, & senibus flebothomari possunt. Adolescentes tamen ordinate, & paulatim cum pauca minutione. s. ad flebothomiam prouehendi sunt. Sincopis autem in prima minutione plerunque accidit ei, qui non consueuit. Item in corporibus maciei, vel crossiciei, fortis, & raris, & albis, laxis, & citrinis sanguinem non habentibus, a minutione quanto plus potes, cauere debes. Similiter & in corporibus prolixas, & propensas ægritudines habentibus, cauet, ibi ab ea, nisi sanguinis affuerit corruptio, quæ te ad eam perducat. A minutione quoque super cibi repletionem caue tibi, ne materiam non maturam trahas ad venam illius loco quod ab eis euacuasti. Cauenda est etiam in repletione stomachi, & intestinorum facta ex fece, sed in eam potius euacuando stude, vomitu quidem, id quod est in stomacho, & quod in intestinis inferioribus clisteri, vel alio modo.

De Quibus venis debeat fieri. Cap. CXXVIII.

RAzi. 7. parte. Venæ autem, quæ ex more solent inscidi sunt cephalica matrix, & vena illa, quæ funis brachii dicitur, & basilica saluatella sophena, vena quoque quæ est in curuatura publicis inferius, & sciatica, vena quoque frontis & illæ quæ sunt in temporibus vtrinque, quæ in gutture, & quæ in angulis palpebrarum iuxta nasum, & quæ in collo sunt vtrinque, & quæque sub lingua, & aliæ quæ sunt in vtrisque labiis. Cephalica quidem, & matrix, & basilica reperiuntur in cubiti curuatura ab interioribus, basilica nanque est vena, quæ in ipsius parte domestica conspicitur, & a loco, qui est sub ascella procedit. Cephalica vero est in parte siluestri, & ex parte spatulæ descendit. Matrix autem ex vno ramo cephalicę, & alio basilicę est composita, & in earum medio posita. Porro vena, quæ funis brachii dicitur, ossi quod altius existit in brachio superponitur. Saluatellæ vero locus est in dorso manus, in loco qui est inter auricularem digitum, & medicum: Et sophenæ iuxta cauillam in parte domestica, sicut sciaticæ sub cauilla in parte siluestri. Vena frontis est, quę in frontis medio consistit. Venæ temporum aliæ sunt quæ super tempora protenduntur, duæ vero quæ in angulis oculorum sunt, plerūque manifestę sunt, & aliquando non apparent, nisi guttur hominis multum stringatur. Nasi quoque vena manifesta non est, sed ex ea fit minutio cum locus, qui palpatus sentitur fissus lanceola vulneratur. Venarum itidem, locus, quæ, guideg vocantur in collo est. Et earum quę dicuntur algeriæ, est in labiis.

O vena quibus ex causis inscidenda sunt, Cap. CXXIX.

EX li. de cyrurgia. Ex brachio quidem cephalicam venam inscidimus propter capitis causas, vel oculorum suffusiones, vt cephalargiæ, maniæ, epilensiæ, & impetu, & timore graui. Meson vero, id est mediam inscidimus, propter pulmonis causas, id est disnam, & orthomiam, & asma, & apophoresim plurimam facientes. Epaticam venam inscidimus propter epatis dolorem, & stomachi, & pleuresim, & alias multas causas. De manibus inscidimus duas, vnam secus pollicem, propter inflationem pulmonis, alteram secus minorem digitum, propter splenis inflationem. De coxa, & tibia, & pede, incidimus, 14. propter dolorem renum arteticum, sciaticum, podagricum, pedum dolorem, & neruorum contractionem, & tumorem qui in pedibus fit, & tibiis, vel propter subtractionem menstruorum, vel quia feminæ non concipiunt. In primis dē suffraginibus 2. de tibiis 3. de talo pedis extrinsecus 4. in pollicē deinper pedis 2. inscidimus scalpello. Item super duos digitos minutos 2. propter dolorem vesicæ de interiori parte talonis 2. Omnes vene pedum inscidantur in aqua calida, in quā debent esse tantum donec sanguis egrediatur. In toto itaque corpore licentem habemus inscisionem de venis 40. exceptis illis, quæ dicuntur saluces, quas si quis inciderit cum risu exanimatur, & subito ridendo homo moritur, hæ vero cauēdæ sunt quatuor digitis super geniculos.

Adhuc De eodem. Cap. CXXX.

RAzi vbi supra. Cephalica cum inscidit ur, sanguis, qui supra furculas est cito per illam egreditur. Quapropter cum in illis locis ęgritudo exstit, ex ea minutio facienda erit. Ex basilicę autem inscisione, sanguis, qui est in pectore, ac toto vētre, cito per eam transit. Ideo cum horum locorum sanguis euacuandus est, vena hęc inscidenda est. Quod si inueniri non potest, ex eius ramis aliquis minuendus est. Matrix vero, sicut ex his duabus cōponitur venis, sic & sanguinem trahit simul ab his duobus locis. Est igitur ex ipsa minutio facienda, cum ægritudines his duobus locis accidunt, vel cum totum corpus euacuandum est & alleuiandum, & cum inuestigatæ prædictæ duæ venæ reperiri non possunt. Saluatella vero, dextra quidem pro infirmitate epatis est minuenda, pro splenis autem ægritudine sinistra. Porro sophena, & illa, quæ in publicis curuatura reperitur inferius, minui debet, cum sanguis ad inferiorem partem corporis trahendus est, & cum ægritudines huic parti accidunt, & in matrice ac renibus est dolor, & cum menstrua prouocanda sunt. Sciatica vero recte minuitur, cum dolor ab ancha vsque ad pedem protēditur. Guideg autem cum anhelitus in principio leprę maxime angustatur. Vena frontis inscidit ur pro infirmitatibus antiquis, quę consistunt in facie, aut in oculis, cephalica tamen prius minuta. Venæ autem, quæ sunt sub lingua, cum adest sinantia, prius tamen minuta cephalica. Venæ itidem quæ sunt in lapiis, inscidunt ur cum in ore, & gingiuis sæpe accidunt apostemata, prius quoque minuta cephalica. Porro venæ quę in temporibus sunt, inscidunt ur causa emigraneæ ac vehementis doloris in capite, & pro oculorum ægritudine diu permanente, hæ quoque aliquando extrahuntur, & inscidunt ur. Venæ autem, quæ in capite sunt inscindūtur propter sahaphat, & pustulas malas, quæ sunt in capite.

De Cautela, & modo inscidendi venam. Cap. CXXXI.

EX lib. de cyrurgia. Flebothomia est recta venæ inscisio, & sanguinis emissio. Flebothomiam cum cautela facere debemus, quoniam si aliqua vena non recte inscisa fuerit, non conglutinabitur, neq; sarcietur. Flebothomorum tria sunt genera, cephalicon, meson, & epaticon. Nam flebothomādo cephalicon, anatharsim facimus. i. a latere foris recte flebothomamus. Meson cathacesin, hoc est præmere inferius flebothomū rectū, & superius lauare. Cephalica vena est, quæ a capite habet principium, & ponitur super musculos. Inscidit ur anatharsim, qui si male inscidatur, aut musculus, quæ sub ea est percutiatur, sibi timorem facit, & ipse musculus soluitur, & ad mortem ducit. Meson a pulmone habet principium ponitur in medio, super altitudinem inscidit ur anastomum, hoc est recte percussuram habet cathacesim. Nam si anatharsim inscisa fuerit, non conuenit. Posset enim & aliquis neruorum in concauitate inscidi, quoniam illa inter duos neruos ponitur, & si male inscisa fuerit, collectionem in altum facit, & saniem plurimam, & spissam nutrit. Epatica vena ab epate habet principium, ponitur pœne in extrema parte brachii super neruum. Et si anatharsim inscisa fuerit non conuenit, quoniam si ipse neruus inscisus fuerit, vt glandula tumor est, & humor vt caenium lotura exit, vel humorem mellicum, & neruorum contractionem, vel digitorum facit. Hali vbi supra. Sit autem me-

diocris

dioeris percussio, non lata, nec stricta, quia si lata fuerit plurimū erūpet, & dilatabitur, ac solidari morabit. Si vero stricta, sanguis non exibit cum tota sua substantia. Sed quod in eo subtile est ac tenue, & nonnunquam ex ea accidit apostema. Praeterea si vena subtilis fuerit, in longum inscidatur, si grossa in latum. Et siquidem is qui flebothomatur puer est, aut pusillanimis, percussio parua fiat, & stricta quo velocius consolidetur vena. Auicenna vbi supra. Minutio stricta magis est virtutis cōseruatiua, sed tamen interdum fluere sanguinem facit subtilē, & clarum, tenetque turbidum ac spissum. Ampla vero facilior est ad syncopim, & mundificando magis operatiua atque tardior ad consolidandum. Hanc in hyeme dignius est facere, ne congeletur sanguis, angustam autem in aestate. Flebothometur autem iacens supinus, vt eius conseruetur virtus, & ne syncopis ei superueniat. Razi vbi supra. Saluatellae minutio sic facienda est, vt manus in aqua calida teneatur, donec locus minuendus infletur, & incrossetur, valdeque manifestus efficiatur Deinde vero minuatur, & iterum in aquam calidam mittatur, ne sanguis in ore venae minutae coaguletur, & exire prohibeatur. Cum autem ex ea manauerit quod volueris, parum olei & salis desuper pone, ne vulnus cito claudatur. Quod etiam omni ramo debili, & minutione stricta oportet fieri, vt in forti citius, & in debili fiat tardius.

De Mensura flebothomiae. Cap. CXXXII.

EX libro de cyrurgia. Flebothomi operationes agitamus, secundum causarum qualitatem, quae ex constrictione, vel praefocatione veniunt, sicut multi auctores scripserūt. Ad mensuram itaque flebothomari oportet. Aliquibus auferimus secundum aetatem, aliquibus secundum immutationem coloris, aliis secundum tempus, aliquibus in pondere, aliis secundum vires, aliis per lipothomiam. In pondere secundum loca corporis, quae pondus patiuntur, uel dolore pulsantur propter habundantiam sanguinis. Si leue pondus ad dolorem sustinuerunt, vel motum, vel rupturam aut vomitū, his sanguis appendi debet vsque ad libras duas, & mediam, vel tres, secundum aetatem. Senioribus vero & pueris minus tollimus, librā. s. vnam, aut mediam. Iuuenibus paulo amplius secundum vires, quemadmodum si tardauerit multum quis in aegritudine, vel nimia solutione ventris desiccatus fuerit, nihil auferimus, vel si cibum non accepit, aut febres nimiae fuerint. Sed si necessitas exegerit 4. aut 7. Est tamen regenda, & moderanda secundum tempus, propter nimiam aestatem, aut calorem intrantes: nam oportet vti flebothomo vere, & autumno, quia haec duo tempora temperata sunt, propter immutationem sanguinis. Quod si exil niger tollatur vsque ad rubicundum, si spissus, & crassus, vsque ad tenuitatem, si vero aquosus, vsq; ad crassitudinem. Secundum lipothomiam. i. aī debilitatem, sanguinem auferimus in passionibus ex plenitudine factis, vt in podagra, vel artetica passione, tempore competenti. i. vere, & autumno. Ideo vero cōtingit vt ex flebothomia superflua mala fiant, qm̄ emissio sanguinis infrigidat corpus. Spiritus. n. animalis a vicinitate caloris sanguinis destitutus, ascensus facit ad cerebrum, & mala fiunt, hoc etiam fit ex flegmate, vel colera conclusis in stomacho, & non habentibus exitum, aut ex cruditate cibi, & potus, vel ex stomachi debilitate, vel plurima sanguinis emissione, quoniam sanguis proprius si tollatur nocet, alienus autē si tollatur iuuat. Auicen. vbi supra. Ex multa minutione virtus debilitatur, & humores mali generantur, ad summum vero melius est, vt flebothomiae vices multae sint, quām vt eius quantitas multa fit. Flebothomia quidem, aut non est necessaria, & coleram re. ebulire facit, & post hoc linguae siccitas aduenit, & similia. Est igitur succurrendum cum aqua ordei, & zucharo Ex dormitione propinqua flebothomiae, plerūq; accidit in mēbris contractio. Balneatio quoq; antequam minutio fiat, plerunq; minutionem aggrauat, quia cutem incrossat eamque lenificat, & ad labendum aptat. Cum autem alicuius brachium post flebothomiam apostematur, ex altero brachio minuatur & super ipsum emplastrum ex cerusa ponatur, & ex fortiter infrigidantibus in circuitu fiat cataplasma. Scito quòd qui multum sudat repletionis causa, indiget flebothomia.

De Periculis flebothomiae. Cap. CXXXIII.

RAzi vbi supra. Accidit autem error magnus plerunq; ex harum venarum inscisione. In cephalica nanque quādo non vna tantum, sed pluribus percussionibus vulneratur, vel quando foramen, angustum existens, cito clauditur, vel quando vehementer ex ligatura stringitur, vel quando fortiter mouetur, vel cum opus aliquod aut labor manu perficitur, apostema fieri consueuit, quae tamen vena, si vna tantū inscisione aperiatur, omnibus aliis in minutione securior erit, Cauendum est etiam ne percussio fiat in musculis, sed locus mollior inquiratur, & ibi percutiatur. Similiter cum sub vena matrice neruus consistat, videndum est, vt extremitas lanceolae non ad eum locum, vbi neruus esse sentitur, sed ad partem ab ea remotam perducatur. Nam si ab ea neruus ipse pungatur, post minutionem mollicies, vel obdormitatio brachii accidit, quae diu, vel semper forsitan permanebit. Sub basilica quoque magna locatur arteria, quae est ei vicina. Ideoque minutionē in ipsa conuenit cum maxima fieri cautela. Et siquidem nō apparet, melius est, vt aliquis ex ramis eius perquiratur, & inscidatur, sicut est vena ascellata, & similes. Quod si tantum ex ipsa minutione fieri volueris, primo quidem tactu cognito pulsu locus signetur, deinde ligetur, & quantomagis possibile fuerit loco signato elongetur percussio, ad partem manus descendendo. Arteria nanque quantoplus ad partem illam descendit, tanto magis profundatur, & a basilica separatur, quae separatio in cubiti curuatura incipit. Quod si ligato brachio venae locū inflari, & eleuari conspexeris, caue ne illam tetigeris, huiusmodi enim inflatio non est nisi venae tumor, & ipsius repletio, vnde si venam incideris, & sanguinem subtilem ac rubeum cum saltu videris exire, scias eum ab arteria fluere, & ob hoc oportet eum restringere ac refrenare, partemque, quae super locum est fortiter ligare.

De Chirurgia quae fit in carne, & primo de ventosis. Cap. CXXXIIII.

CHirurgia vero quae in carne exhibetur, alia est amputatio, alia est inscisio, alia coquendi officium. Passiones autem in quibus vtimur his aliae sunt, quę omnibus membris corporis accidunt sub vna figura, & earū vna est cura. Alię vero in quibusdam proprie membris insunt sine aliis, & earū cuiusque cura dissonans est a cura alterius. Illa quidem cura, quae simul est in omnibus, membris, est vt sitia. i. ventosa, & superfluae carnis abscisio, & inscisio nodationis, & cancri, vlcerūque malorum, & clauorum, ac verrucarum, & sagittarum eductio. Propria vero cuique membro est, vt vngularum oculi remotio, superfluae carnis quae in naso est amputatio, & alię huiusmodi passionis curae, quę singulis membris sunt propriae. Auicen. vbi supra. Ventosae magis partem cutis mundificant, quàm flebothomia, & prius subtilem extrahunt sanguinem, quàm crossum. Harum quidem iuuamentum est in corporibus crossis, & crassis, crossumque sanguinem habētibus, Extrahūt autem cum difficultate, & in membro ventosato debilitatem efficiunt. Quidam eas in principio mensis non apponi praecipiunt, eo quòd humores nondum moti sunt, neque ebulierunt. Similiter nec in fine mensis, quia tunc imminuti sunt, sed in medio mēsis, quando. s. ebulientes sunt humores, & in augmento sui augmentum luminis in corpore lunae sequentes, tunc enim augmentatur cerebrum, & carnes, & aqua in fluminibus accessionem ac recessionem habentibus. Ex earum autem horis in die melior est 2. & 3. Sed cauendae sunt homini post balneum, nisi cinis sanguinis fuerit crossus, hic enim vna hora debet se balneare, postea ventosas apponere.

De Triplici ventosarum vsu. Cap. CXXXV.

HAli vbi supra. Sitia. i. ventosa tribus vtimur modis. Vno modo cum inscisione. Alio modo cum igne, sine inscisione. Tertio modo sitia applicatur vacua. Cum inscisione fit aut in pueris paruis, quorum aetas flebothomum non admittit, & hoc flebothomiae loco, cum s. eorum ex sanguine fuerit passio. Aut in viris & in mulieribus, & hoc vt a membrorum profundo sanguis malus extrahatur, simulque cum eo mali humores educantur. Et si quidem modicum sanguinem oporteat extrahi, non profundam inscisionē conuenit fieri. Si vero multum, multa quoque fiat inscisio ac profunda. Item si tenuis fuerit sanguis, inscisio in cute, & non profunda exhibeatur. Si vero crossus vsq; ad profundam carnem deducatur. Si autē materia mediū vtriusq; crossi. s. & subtilis teneat, inscisio quoque temperata fiat, nec expedit vnquam in sanguinis eductio ne modum excedere, hoc. n. stomachum debilitat, & epar destruit, ac refrigerat, colorem in croceum mutat, hidropisim adducit, tremorem parit, cor debilitat, paralysim ac morpheā albam generat, visum quoque debilitat. Sine inscisione vero sitia vacua ponitur, quando necesse est transferre materiā a loco ad locum, sicut fit in calculis renum, aut ad exteriora trahere,

re, aut quando propositum est ventositatem dissoluere, sicut fit in colica super doloris locum, aut cum oportet sanguinem ad membrum aliquod attrahere, sicut fit in stomacho, sæpius enim opus est ad ipsum attrahere sanguinem, vt calefiat. Vtimur etiā ea in quibusdam membris cum motum, & non sensum amiserunt, vt ad ea sanguinem attrahamus, & calorem. Porro cum igne sitia necessaria est, cum a profundo corporis ad exteriora educenda est materia, quæ in membris cuiuisquam interioribus generatur, vel cum aliunde ad membrum, ægrotans influit eamque fortiter ad exteriora educere necessitas incumbit, Et quandoquidem materia educenda amplior est, ignem quoque fortiorem esse conuenit. Auic. vbi supra Ventosæ sine scarificatione quandoq; ponuntur, vt a parte sui motus materia trahatur, sicut quando mammillis supponuntur, vt cursus sanguinis menstrui retineatur, & quandoque ponuntur, vt apostema pro fundum ad exteriora trahatur, sicque medicamentum ad ipsum perueniat. Quandoq; vero requiruntur, vt ad aliud membrum ignobilius apostema mutetur. Quandoq; vt membrum calefiat, & sanguis ad ipsum trahatur, cuiusque ventositas resoluatur, & quandoque vt ad suum naturalem locum vnde motū est reducatur, sicut fit in ruptura inguinis. Quandoque etiam vt dolor sedetur, sicut cum vmbilico, & in dolore colico, & in ventositatibus superponitur. In ventosis autem cum scarificatione duo sunt iuuamenta. Primum est euacuationis ex ipso mē bro. Secundum est repositionis substantiæ spiritus, ne, scilicet euacuationem humoris, qui educitur sequendo euacuetur. Tertiū est, quia curatur, vt ex principalibus membris fiat euacuatio. Scarificatio vero profunda est, vt ex profundo materia trahatur.

De Locis quibus applicandæ sunt. Cap. CXXXVI.

RAzi vbi supra. Ventosæ vero non nisi ex paruis venis, & in carne dispersis sanguinem trahunt. Ideoq; non vt minutio virtutem debilitant, licet corporis repletionem minuant. Loca vero in quibus poni solent hæc sunt. Locus qui est inter cornua, & ille qui sub mento, & ille qui inter duas spatulas, & etiam loca quæ in crurium pulpis, & interioribus inueniuntur. Ventosa quæ ponitur inter cornua, grauedini, & vanitati corporis confert. Et sanguis qui inde trahitur faciē, & caput, & oculos alleuiat, grauitatique capitis, & doloribus, qui in radicibus dentium fiunt auxiliatur, & fortasse quantum minutio in prædictis actionibus adiuuat. Illa vero quę sub mē to ponitur, pustulis paruis, quæ in ore fiunt ac dentibus nocent & gingiuarum ægritudini, necnon & similibus quæcunque fiūt ī ore remediatur, Illa porro quæ locatur inter scapulas, cordis tremori, qui est cum repletione, & calore valet. At illa quæ in cruris pulpa, vehementer repletionem minuit, & antiquis doloribus, quæ fiunt in vesica, vel matrice, vel renibus confert. Menstrua quoque prouocat, corpus tamen plerunque marcescere facit, & ex ea syncopis accidere consueuit, quibus autem apostemata solēt accidere remedium tribuit. Sanguisugæ quoque, cum in locis ponuntur vbi est impetigo, vel sahapha, vel vulnus malum, & antiquum, corpore flebothomiā plus inanito auxilium præbent. Auic. vbi supra. Ventosæ in cruribus propinqua sunt minutioni, & mundificant sanguinem, & prouocant menstrua. Ventosæ autem sub mento positæ, dentibus repletis, & faciei prosunt ac gutturi, caput & mandibulas mundant, renibus autem superpositæ conferunt, apostematibus coxarum, earumq; scabiei, & bothor, & podagræ, & emorroidibus, & elephātiæ. Ventositatibus quoque matricis, & pruritui dorsi. In anteriori parte coxarum positæ, testiculorum apostematibus conferunt, & vulneribus coxarum, & crurium, posteriori vero parti superpositæ, prosunt apostematibus & exituris quæ in natibus fiunt. Denique super nates positæ trahunt a toto corpore, & a capite. Intestinis conferunt, & menstruorū corruptionē sanant, corpusq; per eas alleuiatur. Porro in occipite superpositæ obliuionem hęreditare faciunt, vt quidam dixerūt, quia posterior pars capitis est locus conseruationis memoriæ: quem ventosæ debilitant. Colericus post ventosam comedere debet grana mali granati, vel lactucas in aceto &c.

De Cura vlcerum. Cap. CXXXVII.

INtentio medicandi solutionem cōtinuitatis, quæ in membris mollibus accidit, est trium principiorum habere curā. Primum est materiam ex fissura currentem restringere, ac retinere. Secundum est fissuram cum medicinis, & cibis conuenientibus consolidare, & labia, s. vlceris coniungendo, & cō glutinando. Tertium putrefactionem prohibere. Quod igitur ex vlcere mundum est exiccetur, & quod putridum medicinis acutis corrosiuis consumatur. Quæ si non profecerint, ignis, nec-esse est, adhibeatur. Omne quidem vlcus in loco carnoso existens, medicationi est inobediens, similiter & rotundū. Præterea quędam sunt accidentia sanitatem vlceris prohibentia. Quorum vnum est complexionis membri malitia, & ideo debet rectificari. Aliud est malitia complexionis sanguinis, quæ ad ipsum venit, & ideo succurrēdum est generatione boni chimi. Itaque multitudini sanguinis, qui ad illud fluit, & ipsum corrumpit, subuenire oportet cum euacuatione, ac subtiliatione cibi, & faciendo vt exercitetur si possibile fuerit. Tertium est ossis corruptio, quod est sub eo cum ad ipsum sangeinem transmittit. Huius curatio non est nisi ossis illius melioratio, eiusque fricatio, vel etiam inscisio. Vlcera quoque nutrimento indigent, vt natura confortetur, & etiam minoratione nutrimenti, vt saniei materia restringatur. Inter hæc ergo duo contraria diuersitas existit. Nam quia sanitas, debilitatem necesse est confortare. quia vero sanies multiplicatur, necesse est nutrimentum prohibere. Medicus ergo de hoc sollicitus debet esse, & medicinis quidem siccantibus, ac stipticis, quæ occultis vlceribus adhibentur, medicinæ mundificantes sunt adiungendæ. Emplastra etiam attractiua necessaria sunt, quibus ossium frustra, & res extraneæ carni infixæ euellantur, & quibus vlcus meliorari non prohibetur. Omne autem vlcus quod postquā carne repletum est, & consolidari debet, cito reuertitur, est in semita perueniendi ad fistulam. Quando vero caro corrupta, quæ super membrum est remouenda est, melius quidem est, vt sine ferro fiat, si possibile fuerit, quia ferrum plerunq; periculose tunicas musculorum, & venarum pulsantium inuenit. Quod si hoc non profecerit, & corruptio iam in carne processerit, necesse est vt ipsa inscindatur, & vt locus inscisionis oleo feruente aduratur, hoc enim securitatem ab acuitate malitiæ facit, ac sanguinis exitus restringit, & nascuntur inscisionis loco caro, & cutis extranea quidem non proportionalis, sed & res quæ carni magis dissimilis, propter sui duritiem exiit.

De Cura vulnerum. Cap. CXXXVIII.

RAzi 7. parte. Vulnus cum paruum fuerit, possibile est, vt eius labia si ligata fuerint ab imo vsque ad superficiem continuentur, nec alia curatione indigeant, nisi vt quarū ascelarum auxilio sibi subueniatur, & ligatura quæ a duobus capitibus incipiat stringatur. Æger quoq; penitus a repletione, vinoque custodiatur, & ne pilus, vel vnguentum inter labia cadat obseruetur, hæc. n. continuationem fieri non permittunt. Si vero magnum & profundum fuerit vulnus, oportet vt cum medicinis, quæ carnem continuant sanetur, & a flegmone custodiatur, pannū aceto & aqua infusum superponendo, & epithimatibus frigidis epithimando, præcipueque si calor & dolor ibi fuerint, aut sanguis paucus ex eo manauerit, tunc. n. infirmus ex parte contraria minuendus erit, & totum corpus, totūq; regimen ipsius infrigidari oportebit. Ex lib. de chirugia. Sicut autem varia sunt & diuersa vulnerum, eorūq; medicaminum genera, sic & ipsorū quoq; vulnerum loca, &c. quasi fundamenta diuersa, vt craneū, caro, neruus, & os. Sed quæ in carne fiunt per sicca, quæ autē in neruo per humida curari oportet. Vulneribus aūt fracti cranei sagimen & oleū apponere non licet, ne panniculi, quibus cerebrum inuoluitur, dura. s. & pia mater, aliquo modo lædantur. Oleū namq; putrefacit, & oīno cauendū est ne qua putredo a superioribus ad inferiora labatur. Si. n. illorū panniculorū aliquis rumpatur, q̄tum vnius acus acumē est, hoiem curari impossibile est, eo φ cerebrū putredine inficiatur, Cerebrū. n. tātæ dignitatis existit, vt si q̄tum libet leuis infractio ei acciderit, continuo tota sua incolumitate priuetur. Sciēdum autem, quòd si frustula ossium in craneo, vel in quolibet vulnere extiterit, ipsum solidari non est possibile, nisi idem os putrefactum continuo extractum fuerit.

De Incisione vulnerum. Cap. CXXXIX.

POrro si vulnus membrū perambulet, carnēq; corrodat, cito succurrendū est, inciendo carnē, quæ ibi est, aut comburendo, & destruendo, priusquā multū dilatetur, deinde vero cū medicinis vulnerū sanatiuis curetur. Medicamē quidem quod carnē generat, & recentia vulnera continuat optimum est, vt olibani, aloes, sarcacollæ, sangu s draconis, partes æquales terantur, ac vulneri superponantur, ipsumq; vulnus ligetur. Alnen vero si teratur super locū, vbi est caro superflua, confert ei. Cerotū quoq; viride carnē corrodit, & vulnera saniosa mundat. Aui. vbi supra. Qui aūt plagā secari voluerit, oportet vt eius sectio incedat ēm rugarū collectionē, quæ sunt interius in illo mēbro, nisi sit tale membrū, qualis est frons. Nā si procedat incisio secut rugarum eius collectiones, inscidetur frontis musculus,

lus,& cadet supercilium. Oportet igitur vt sector sciat anathomiá neruorũ, atq; venarum,& arteriarũ, ne erret,& incidat aliquid ex eis. Oportet ẽt vt secum deferat multas ex medicinis sanguinem restringentibus,& ex emplastris dolorem sedantibus,& instrumẽtis ad hoc pertinentibus. Huiusmodi sunt medicina Galieni,& pili leporis,& araneæ tela, & albumen oui, & ferramenta quibus adustio fit, hæc.n. oĩa sanguinis fluxum prohibent, siue ipsius errore proueniat, siue non. Cumq; perforauerit exituram,& quod in ea continetur extraxerit, non debet ei adhibere oleum, nec aquam, nec emplastrum in quo sit oleum, neq; sepum superabũdans, immo sicut emplastrum de calcanto, quod tunc.s. cum eo indigebit apponat,& spongiam infusam in vino stiptico desuper ponat.

De Restrictione fluxus sanguinis ex vulnere. Cap. CXL.

RAzi vbi supra. Si autem ex vulnere tanta continuitati sanguinis multitudo fluxerit, vt inde virtutis debilitas timeatur, membrum erigendum est sursum, taliterq; locandũ, ne dolor in eo sentiatur, post hoc leporis pili, cum oui albumine mixti, aloe,& thure, ac sanguine draconis tritis, inuoluti vulneri immittãtur, aut ex araneæ tela vulnus repleatur. Sanguis præterea si cum saltu fluxerit, ex arteria incisa exit, qui si vno modo egreditur, ex venæ est inscisione, quæ cum his quæ diximus sanandę sunt, & ligandæ. Quod si propter hoc sanguis non sistitur, arteria, vel vena inscidenda est. Itaq; cum vnciolo eleuatą si videri poterit suspendatur & extrahatur, deinde insci datur,& locus ex his quæ diximus repleatur. Quod si possibile non fuerit, vel medicinæ non contulerit, locus, cauterio valde ignito ac rubeo comburatur, vbi summopere cauendum est, ne super neruum ponatur, de his præterea quę sanguinem restringunt, est vt aloe, vel calcanto repleatur, atq; ligetur.

De superflua carne dentium, & extractione molarium. Cap. CXLI.

CArnis superfluæ, quæ in dentiũ lateribus oritur, cura est, vt cum forcipibus illã suspendas,& cũ flebothomo inscidas, emissionẽ quoq; paruã, quæ variola dr̃ oportet cum flebothomo findere, vel cũ ligno acuto, quatenus ab ea sanies exeat, post hoc acetũ sorbitet,& fugat, aquamq; & vini modicũ,& post hoc aquã ro.& oleũ ro. maneq; aquã,& mel,& locũ digito comprimat. Qui vero molarem vult eruere, primũ oportet carnẽ, quæ in eius radicibus est paulatim incidere, donec ex ipsa nihil remaneat, quod radici dentis adhæreat: tunc forcipes molari superponat, ac super vtrunq; pedem illius fortiter comprimat, ipsumq; molarẽ dextrorsum, ac sinistrorsum fortius concutiat,& sic eum tota virtute abstrahat. Qui si corrosus fuerit, loco corroso panicũ imprimere fortiter oportebit quo facto mixtũ sæpius acetũ sugatur,& sic oleũ ro. loco cum bombace superponatur. Præterea nõnunq̃ hoĩ dens superfluus innascitur,& tunc intuendũ est, vt si in alterius dentis radice cũ organo, quod rostro simile est auferatur,& si quid superfuerit lima explanetur. Si vero non in alterius radice, sed fundo nititur, cum forcipibus extrahatur. Porro si dentium quispiam iusto maior fuerit, quod manifeste turpe erit, oportet eum cum luna corrigi, & quod abundat tolli, quo cæteris æqualis fiat proportionem competenti.

De Faciendis eunuchis. Cap. CXLII.

HOminum abscidere testes abominabile quidem est apud medicos, cũ ars medicinæ sit corporũ extra naturalẽ habitudinẽ positorũ in naturã reductio. Eunuchizare aũt his cõtrarium est, qm̃ a naturali habitudine ad extra naturalẽ transfert. Sed qm̃ a medicis hoc exigunt Reges, ac Principes, vt eunuchizent illis hoĩes, dico ꝙ eunuchizatio duobus modis fit. Vno mõ cum contritione, altero cum amputatione. Cũ contritione fic. Puer paruus sumitur,& in concha in qua sit aqua calida ponitur, cũq; testes emolliti fuerint, confricantur cũ digitis fortiter quatenus dissoluantur, & sub tactu non appareant Illa vero quæ cũ amputatione fit, aut testiũ tm̃ est eductio, aut varendorũ simul oĩum amputatio. Testiũ eductio hoc mõ fit. Qui eunuchizãdus est alto superponitur, eiusq; testiũ, cutis cũ manu sinistra præmitur,& testes ipsi simul deponuntur atque ligantur, postea cũ organo acuto fiunt in lõgum super cutẽ testiũ duæ fissuræ, super quẽlibet vna.s. vsq; ad sifacẽ eorũ porrectæ, sicque testiculi educuntur, nec aliquid præter sifacẽ subtilẽ, qui vasis superest spermatis dimittitur. Probatur aũt hic modus magis, q̃ ille qui fit cũ contritione, quia qui conterũntur, nonnunq̃ coitum appetunt, eo ꝙ aliquid ex testibus plerũque remanet in contritionis tpe. Amputatio vero totius ita fit, testes & veretrũ a radicibus simul fortiter apprehenduntur, sicque totũ a loco ligationis cum rasorio amputatur. Dehinc vero medicamina sanguinẽ stringentia superponuntur, vt aloes, sarcocolla, sanguis draconis, farina thuris, & fascia stringuntur, vnguentaque deinceps adhibentur.

De Cauterijs. Cap. CXLIII.

QVę aũt in coquendo fit cura locis quibusdã in quibus humiditas mala superabundat est necessaria, quã.s. humiditatẽ repellere non sufficiunt medicamina desiccantia,& adurentia, ob hoc ignem adhiberi oportet, cuius desiccatio, & adustio in fine est. Desiccatio nanque non est valida, nisi quæ in sua complexione est calida,& sicca. Quãtoq; calor est fortior, tanto siccitas quoque robustior, vt est piperis, euforbii, vel adustionis, vt calcis, floris æris. Qui aũt vtrunque in fine cõplementi adiuuat, ignis est. Quæ vero necessariã hñt hmõi curam sunt immoderata putrefactio,& humiditas modum transgrediens. Auic. in 1. can. Cauterizatio est medicamẽ iuuans ad prohibendũ ne corruptio spargatur,& ad confortandũ membrum cuius cõplexio rectificanda est,& ad resoluendũ materias corruptas in mẽbro retentas,& ad restringẽdum sanguinis fluxũ. Res aũt qua fit cauteriũ melior est aurũ, locus aũt qui cauterizatur, aut est manifestus, & ponitur sup illud cauteriũ sensibiliter, aut est profundus in mẽbro interius, vt in naso, vel ore, vel ano,& hmõi, forma tali indiget, vt sic ad locũ cauteriũ perueniat, ne in circuitu noceat, sit ergo subtilius, q̃ formæ vacuitas, ne lateribus eius obuiet. Cauterizator pręterea sibi caueat ne fortitudo cauterizationis ad neruos, vel ad chordas aut ligamenta perueniat. Et siquidẽ pp sanguinem fluentẽ cauterizauerit, oportet vt cauterizatio fortis sit ita, vt eius crusta crossitudinẽ ne cito cadat. Nã si ceciderit, deterius malũ fit, q̃ prius erat. Si vero propter carnẽ corruptã fit cauteriũ, erit ibi dolor, & fortasse necessarium erit cum carne cauterizari os, quod est sub ea,& supra ipsum morari donec tota corruptio destruatur. Cum ergo fit super craneũ subtiliter operãdum est in ipsum, ita vt non ebuliat cerebrum, nec eius panniculi corrugentur.

De Enemate, & epithimate. Cap. CXLIIII.

ENema est nobile medicamẽ in expellendo superfluitates ab intestinis,& in sedando dolores renũ, ac renum, ac vesicæ,& apostemata ipsorum,& ægritudines colicæ,& in attrahẽdo superfluitates a membris principalibus superioribus. Quæ vero eis acuta sunt, epar debilitant,& ad febrẽ perducũt Hora clisterizandi melior est, cum aer frigidus est, ne accidant inde grauitas,& dolor,& æstuatio,& nausea. Balneũ pręterea fieri solet, vt ebuliant humores, atque spargantur. Clisteris aũt conditio est, vt aerem,& humores retentos trahat, propter hoc sm plurimum non est bonũ, vt balneum enemati pręmittatur. Epithimata sunt ex medicinis bonis quæ ad ipsam ægritudinẽ perueniunt. Medicina quidẽ fortasse duas habebit virtutes, vnã subtiliatiuã,& alterã incrossatiuam. Eritque maior necessitas subtiliatiuo, nisi ꝙ inspissatio tpat subtiliationẽ. Cumque.n. fiet ẽplastrũ ex ea penetrabit subtilitas,& remanebit spissitudo Et illa quidem quæ penetrat confert. Epithimata fiunt cũ pannis, cũque mẽbris principalibus superponuntur, vt epati, & cordi, nec fuerit ibi quod prohibeat serici panni suffumigati, ex xiloaloe crudo, virtutibus epithimatum odorem bonum tribuit, quem membra principalia diligunt.

De Chirurgia quæ fit in ossibus. Cap. CXLV.

HAli vbi supra. Restat de ossiũ cura, quibus accidunt multipliciter incommoda. i. aut confractio, aut euulsio, aut debilitatio, aut contorsio. Confractio est continuationis sepratio. Euulsio est disgregationis a suo loco remotio, Debilitatio est lãguor qui ossi accidit ex percussione, vel casu, vel confractione. Distorsio vero est disgregationis a suo loco concussio. Horũ igitur cura est exponenda,& liganda fracta,& reducendi euulsa,& qualiter hmõi regendi sunt infirmi. Razi vbi supra. Qui opus chirurgiæ exercẽt, maxime rustici stolidi sunt & idiotæ, maiorque pars casualiter operatur, quia raro qui librum huius doctrinæ legerit, aut qui eam a magistro literato didicerit, aliquis eorum inuenitur. Itaque præcipiunt, vt qui fracturam, aut dislocationem carnis, aut contusionem perpessus fuerit, cum halchabes,& hasahat,& ex assata carne in veru, vel in prunis nutriatur,& vinũ bibat, cum nihil citius hoc regimine flegmonis generationẽ afferat. Oportet igitur cum prædictorũ aliquid acciderit alicui regimen per dies aliquot subtiliari, qui ẽt si fortis extiterit, venter eius erit soluendus, & ipse similiter minuendus, vt securus sit, quòd ad locum materia non fluat, quæ magnũ apostema putrefactionẽque generare possit Post hoc eger siquidem dislocationem, vel carnis con

tusionem habuerit,ad regimen consuetum reuertatur,fracturam.n.si patiatur,viscositas,& grossicies eius sanguini addendæ sunt,vt natura paratam habeat materiam ex qua porus fracturæ generetur. Ex his aūt quæ hoc operantur est frumentū adeo coctum, vt quasi puls videatur, capita quoque & pedes aīalium,ventres vaccarum,oua,risi,piscesque recentes,& similia,his in quibus est viscositas,& grossicies.Ex his ergo comedere debet,vinumque bibere crossum,vt ex his fractura melius ac citius ligari possit.In principio tamen olera frigida,auium hædorumque carnem comedat, & a vino penitus abstineat. Cum autē iunctura dolet,in qua non est dislocatio,non oportet vt præmatur,& distendatur aliquo modo,sicut præfati rustici loca debilia rectificant,& distendunt.Vbi ēt magnum sonitum facere nituntur,vt a vulgo bene operari putentur,Plerunque ēt cum in membro fuerit dolor,in eo fracturam,aut dislocationē esse mentiunt.Sed vtriusq; causa adeo patet, ꝙ occultari non valet.Contorquetur.n.ex his membris figura,& cutis ex vna pte gibbosa fit,ex altera cōcaua.In fractura quoque vbi fit nimia crepitantis ossis sonum percipies,si manu ipsum attractes.Cum igitur in loco dolenti defuerint hæc signa, non est ibi nisi,vel carnis contusio,vel fractura minima.Itaq; nullatenus distendenda est,nec motio facieda, quia maior inde fieret angustia,sed locus palpādo vngatur,& postea suauiter ligetur, vt nec dolor inde sequatur.Nihil.n.plus flegmonem affert, q̄ dolor,vnde & cum distēdere ac rectificare opus fuerit, oportet hæc ita leuissime fieri,vt dolor q̄tominus possibile est sentiat.

De Fractura ossium consolidanda. Cap. CXLVI.

EX libro de chirurgia.Chirurgiæ notitia maxime in ossibus est necessaria.Aliqñ quidem rumpūtur ossa,aliqñ de propria ſm diuersitatem membrorum,exeunt iunctura. Si os fractum est sine carnis ruptura, vt in brachio contingit, in humero,in crure,& in coxa,membrum in quo est,ex vtraq; parte sumptum debet leuiter extēdi,manibusq; comprimi,deinde longo & constricto panno ligari,ac desuper subtiles ferulas cum licinio conuenit imponi,sicque vsque ad tertium diē ligatum teneri, deinde aqua calida cum medicaminibus congruis fomentari.Si vero cum carnis ruptura fractum fit,ita curandum est, vt vbi vulnus est ferula careat, ne impressione sui nocumentum inferat. Fomētari quoque non debet,quousque vulnus consolidetur,& tunc ex oībus partibus suis fomentetur. In infantia quidem nouiter genita,vsq; ad 8.diē vel 9.consolidabitur.In dentium plantatiua vsque ad 12.vel 16.In pueritia 18.vel 24.In adolescētia 30.vel 35.In iuuētute 40.vel 45. In senectute 50.vel 55.Ætas.n.nouiter genita,citius cæteris consolidatur,propter humidam teneritatē. Dentium quoque plantatiua citius q̄ pueritia,& sic de cæteris pp eandē causam. In senio vero vix aut nunquā consolidatur,vel quia ipsi alimēto calor deficit,vel quia deficiente humorositate naturali deficit materia: vnde conglutinatio sequi non valet.Ossa vero fracta nunquā consolidari possunt,sed quadam materia ex alimēto ipsius ossis superueniente quasi gumma efficitur,vnde conglutinationis complementum subsequitur.Sunt autē ossiū fracturæ quædam periculosæ,nam cruce trium vnciatum, tam a superiore,quàm ab inferiori fracto spacio,vel supra pedis nodum,eadē mensura mors a cyrurgicis enunciatur,eo ꝙ ibi habetur medulla, qua exeunte mors sequitur. Aliqñ autē os de propria exit iunctura,vt in collo,mandibula,humero,cubito, & manus iunctura,scia,patella,ac pedis nodo tunc est adhibenda curatio. Ossa.n.omnia fracta curantur,& euulsa ad sua loca reuocantur.Dentes autē nullo modo.Labia quoque nostra venosa sunt,& assidue mouentur,quibus si cancer fit,vix aut nunquam curantur,& si curentur caro nunquam restauratur,Idem quoque de naribus.

De Alligatione eiusdem. Cap. CXLVII.

RAzi vbi supra. Ligationis quoque mensura talis sit, vt nullum ægro dolorē nisi paruissimum inferat, nec adeo relaxata sit,vt eam nullatenus sentiat. Hmōi principiū deceptores in sanis locis faciunt,vbi ligando multum constringunt,denique relaxando ad infirmum locum descendunt.Sed hic ligaturæ modus pessimus,quia sanguis a duabus partibus compressus,ad infirma loca transmittitur,indeque illic aposte mata,& vulnera generantur.Oportet autem vt locus fracturæ tribus fasciis,aut quatuor cingatur,quarum prima super locū infirmum ponatur,& ita vt sanæ partis maximam quantitatē teneat protēdatur,hæc ad superiorem partem tendat,& super locum infirmum fortius cingat, a quo cum separari cœperit, suauiter relaxari incipiat.Et quanto plus elongatur,tanto magis lenta fiat, post hoc alia superponatur eidem loco, quæ ad inferiorem partem tendat descendendo.Inter has aūt ligaturas ascellæ locandæ sunt,per quas membrum rectificetur,ne gibbositas,aut cōcauitas aliqua fiat. Deinde totum hoc suauiter ēt tertia fascia cingēdum est,cuius inuolutiones vbique æquales esse oportet,& hæc oīa desuper filis ligentur,nec frequenter nisi sit ibi flegmon,vel ardor,vel dolor,aut pruritus ligatura dissoluatur,quia quanto tardius dissoluetur, tanto ad solidandū aptior erit. Si vero flegmonis initiū aut dolor fortis ex ligatura acciderit,& caro quæ sub illa est rubea fiat,& impleatur sanguine,illicō dissoluenda est,& eius cōstrictio relaxanda. Quod si pruritum fortem atque nocibilem illic præsenserit,dissoluatur,& locus aqua calidiori infundatur,donec pruritus sedetur. Denique quando fractura consolidata fuerit,& necesse fuerit vt caro fracturæ superposita consolidetur,oportebit ēt tunc, vt ligatura paulatim dissoluatur,& dieta augmentetur.

De Rectificatione eiusdem. Cap. CXLVIII.

FRacturæ vero in quibus sunt ossium partes ascellis similes quæ cutem non fregerunt,sed vehementer stimulent,rectificandę sunt,eas quanto magis possibile est vngendo leuiterque ligando.Quod si.f.stimulauerint,ac vehementē dolorē intulerint,ligandæ nō sunt,alioquin apostemata, & putrefactionem in osse toto generabunt.Locus itaque findendus, & si ascellæ ab osse separatæ fuerit, extrahendæ erunt.Si vero separatæ non fuerint,extremitas earū acuta stimulans secanda erit cum ferro,deinde vero cum medicinis curanda.Oportet ēt vt dislocationes cum acciderint ad locum proprium illico reducantur,antequā ibi nascentia fieri incipiat,alioquin nunquam reducentur. Nā si dum taliter fuerint distendatur,ægroto plerunque accidet spasmus,plerunque vero post fracturæ rectificationē,vel dislocationē ad locum suum reductionē durities, & constrictio membris remanere consueuerunt,quæ multotiens nociuæ sunt motū membri prohibentes,& hoc proprie accidit cum prædicta iuxta iuncturam fuerint,has aūt oleum & aqua cali.cum.i.locus multotiens manibus fricatus, & aqua calida per fistulam ab alto defluens loco superfusa fuerit,& adipes,ac medullæ cum ex eis emplastrum fit mollificant.

LIBER XIII.

De Scientia medicinæ,Theorica,& inuentoribus eius. Cap. I.



ACTOR: Post scientias sermocinales,& practicas,& mechanicas, tandē accedendum est ad theoricas.Et quoniam inter mechanicas vltimo loco dictum est de medicina, quantum ad illam eius partem quæ consistit in operatione manuū,vt sequentia prę cedentibus congruenter adhæreant.Nunc ēt in prosecutione theoricarum a medicina incipiendum est, quantum ad illam partem quæ consistit speculatione causarū, atque morborum.Nam & hæc ipsa vr̄ esse potissima naturalis philosophiæ pars,quia de tota fere hoīs natura plenissime disserit,quę est oīum creaturarum dignissima,atque nobilissima, Isido.in li.ety.4. Huius artis inuentor apud Græcos(vt fertur) Apollo fuit,quam filius eius Esculapius laude, vel opere ampliauit.Qui postquā ictu fulminis interiit,inter dicta medendi cura fertur,& ars ipsa per annos ferre quingētos latuit. Tunc eam Hipocrates in lucem reuocauit.Hi itaque tres viri totidē huius artis hæreses inuenerunt.Prima Methodica inuenta est ab Apolline,quæ remedia sectatur,& carminat.Secunda Emperica.i.experientissima ab Esculapio, quæ non indiciorū signis,sed solis constat experimentis.Tertia Logica.i.rationalis ab Hipocrate,qui discussis ætatum,ac regionum,vel ęgritudinum qualitatibus,artis curam rationabiliter perscrutatus est. Itaque Methodici nec elementorum rationem obseruant,nec tempora,nec ætates,nec causas,sed solas morborum substantias.Emperici solam sectantur experientiam.Logici vero adiungunt experientiæ rationem.

Cur inter liberales artes non numeretur. Cap. II.

ACtor.Quæritur autem a quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas medicinę ars non contineatur, propter hoc, s. quia illæ singulares continent causas, ista vero omniū.Nam & grammaticam medicus scire debet,vt intelligere

intelligere vel exponere possit, quæ legit. Similiter Rhetoricã, vt veracib. argumentis valeat diffinire, quæ tractat, necnon, & Dialecticam pp infirmitatum causas ratione adhibita, perscrutandas, atq; tractãdas. Sic, & Arithmeticam pp numerum horarum, in accessionibus, & periodis dierum. Non aliter, & Geometriam pp qualitates regionum, & locorum situs, in quibus doceat quid cuiq; obseruari oporteat. Porro musica incognita illi non erit. Nam multa sunt quæ in ægris hominib. per hanc disciplinam facta leguntur, sicut de Dauid legitur, qui a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus freneticũ quẽdam, per symphoniam, pristinæ s. nitati restituit. Postremo, & Astronomiam notam habebit, per quam contempletur rationem astrorum, & mutationes tpum. Nam sicut ait quidam medicorum. Cum ipsorum, s. astrorum, & temporum qualitatibus, & nostra corpora commutantur. Hinc est q medicina secunda philosophia dicitur, vtraq; enim disciplina totum hominem vendicat sibi. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.

De partibus medicinæ secundum quosdam.
Cap. III.

EX isagogis Hipocratis. Partes medicinæ sunt tres. Phisica, qua naturę corporum, & naturales operationes cognoscuntur. Pathognomicha qua, quæ contra naturam fiunt vitia, comprehenduntur. Therapentica, qua eadem vitia curantur. Pathognomicha diuiditur in duas partes. s. inspectionalem, & causalem. Causarum autem quædam sunt manifestæ s. quæ sensibus comprehendũtur, vt quæ fiunt cultrò, vel igne, vel lapide, vel ludo: quædã vero occultæ, vt penuria, abundantia, corruptela. Item causarum quædam sunt vitiæ, vel res aliis continentes, quædam etiam simul agentes, quædam vero concausales, s. nihil per se sed cum aliis agentes. Inspiciẽda est itaque hominis natura, vitii causa, tempus, locus, ætas, & ars. Therapentica diuiditur in tres. s. dieticam, cyrurgicam, & quæ per diuersam medicinam constat. Dieta est artificiosa factitatio victus, & datio in medicina, per additamenta, & detractiones, vel immutationes, quę plurimum tribuit effectum. Papias. Medicina alia theorica, alia practica. Theorica quæ, & phisiologica. in vj. constat. In humoribus, vt sunt calidum, frigidum, siccum, humidum. In virtutibus, vt est animalis in cerebro, vitalis in corde, nutribilis in corpore. In elementis, vt ignis, aqua, terra, aer. In membris vt ossa, venæ, & huiusmodi. In naturis, vt de herbis, & medicaminibus. In perfectione, ut in artibus. Practica vero diuiditur in dietam, vt nutrire infantes, moderari senes, homines reparari post ægritudines. Et in curã, vt in medicaminib. qua deintus accipiuntur, vt per os uel meatum, vel deforis ponuntur. Et in cyrurgicam, vt secare, vel incendere. Virtutes aliæ pertinent, ad animam aliæ ad naturam. Ad animam pertinentes aliæ principales, vt quæ fantasias, i. figuras omnium intellectu percipiunt, & memoria retinent quæ audiunt, vel vident. Aliæ sensuales, vt quæ quandoque sensibus insunt. Aliæ motales, quæ per neruos fluunt, & corpus contrahere, & circumferre, aut extendere possunt. Naturę animi virtutes partiuntur in duo, in nutribilem, & vitalem. Nutribilis in 4. Vna quæ trahit, altera quæ tenet, tertia quæ digerit, quarta quæ impellit. Vitalis virtus habet tubiacentes pulsus arteriarum, quæ quando aperiuntur extrahunt illi aera, & expellunt fumum.

Aliter de eodem secundum Auicennam.
Cap. IIII.

AVicenna, lib. 3. Medicina est sciẽtia, qua corporis humani dispositiones noscuntur, ex parte qua sanatur, & a sanitate remouetur, ut ipsa sanitas habita conseruetur, & amissa recuperetur. Hæc diuidi potest in theoricam, & practicam. Non quòd una pars diuisionis sit scire, & altera operari, nulla enim earum est nisi scientia, sed una earum est ad sciendum principia, & altera ad sciendam operãdi qualitatem. Quoniam cuiusque rei scientia causas habentis non acquiritur, neque completur, nisi per sui causas sciatur. Oportet, & in medicina scire sanitatis, & ægritudinis causas. Insuper etiam, & accidentia earum, quia tam ipsę, quàm earum causę plerunque quidem manifestę sunt, & plerunque occultæ, nec nisi per significationes accidentium comprehenduntur. Causæ quidem speciales quatuor sunt materiales, duo subiecta propinquum, scilicet, & longinquum. Propinquum membrum, & spiritus. Longinquum autem humores, & longinquiora sunt eis elementa. Et hæc duo subiecta sunt secundum compositionem, licet sint, & cum alteratione. Efficientes sunt causæ permutantes, & conseruantes humani corporis dispositiones, sicut sunt aer, cibus, & potus, euacuatio, & retentio, regiones, & loca habitabilia, & quę continuantur eis. Præterea motus, & quies, corporales, & animales, somnus, & vigiliæ. Alteratio quoque in ętatibus, & diuersitas in eis, & in generibus, & in artibus, & in moribus, & in rebus, quæ humano corpori subueniunt ipsum tangentibus, siue sint contra naturam, siue non. Formales causæ sunt complexiones, & virtutes, quæ post eas eueniunt, & compositiones. Finales vero causæ sunt operationes, in quarum scientia est proculdubio scientia virtutum, & scientia spirituum, quæ sunt virtutum subiecta. Igitur medicina tractat de elementis, & complexionibus, & humoribus, de membris simplicibus, & compositis. De spiritibus, & eorum virtutibus naturalibus, & animalibus. De operationibus, & dispositionibus corporis, sanitate, scilicet, & ægritudine, & medio, & causis earum, scilicet ex cibo, & potu, & aere, ac cæteris supradictis. De regimine quoque cum comestionibus, & potibus, & medicinis, & manualibus operationibus, ad sanitatem conseruandam, & ægritudinem qualitatibus medicandam.

Item aliter iuxta Constantinum. *Cap. V.*

COnstantinus vbi supra. Medicinæ diuisio multiplex est. Sed mihi, cæterisq. phylosophis, hæc omnibus melior esse videtur. Medicina omnis aut est theorica, aut practica. Theorica est perfecta scientia rerum solo intellectu capiendarum, subiecta memoriæ operandarum rerum. Practica est subiectam monstrare theoricam in propatulo sensuum, & in operatione manuum, secundum theoricæ præeuntis intellectum. Theorica diuiditur in tres partes. s. in rerum naturalium scientiam, & non naturalium, & eorum: quæ sunt extra naturã. Res naturalis est in rebus animatis de terra procedentibus, & in corporibus sensibilibus. s. vel insensibilibus, ad construere, vel destruere pertinentibus. Huius 7. sunt partes. s. elementa, complexiones, humores, membra, virtutes, actiones, spũs. Horũ tria sensibilibus, & insensibilib. communia sunt. s. elementa, complexiones, actiones. Quatuor vero reliqua sensibilium sunt propria. His autem 7. quidam Phylosophi 4. admiscent. s. ætates, colores, figuras, maris & feminæ differentias. Sed hæc cõplexionibus attinere videntur. Causæ vero naturales sunt sex. s. aer circundans, motus & quies, cibus & potus, somnus & vigiliæ, inanitio & continentia, animæque accidentia. Quæ vero sunt extra, diuiduntur in tria. s. in morbum & morbi causas, & significationum morbi accidentia. Practica diuiditur in duo. s. in custodiam sanitatis, & curationem ægritudinis. Custodia sanitatis in tria. s. in custodiam sanitatis corporum, in sanitate instabilium, & in custodiam ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragilium, ut infantium, senum, & ægritudinem excutium. Curatio ęgritudinis dupliciter fit, aut cum potione & dieta, aut cum chirurgia. Chirurgia iterum dupliciter. s. aut in carne inscidenda, findenda, suenda, coquenda. Aut in ossium fractura, & hæc ad locum proprium, si exierint, reducendo.

De Elementis. *Cap. VI.*

PHilosophi diffiniunt elementum esse simplam minimamque compositi corporis particulam. Simplam autem esse dicimus, quę cum eadem sit in essentiam, similis est in partibus, ut ignis, aer &c. Sunt tamen quędam visu simpla, & intellectu composita, ut lapides, metalla, & similia. Itaque phylosophi uidẽtes prædicta quatuor intellectu simpla, & omnia corpora constructioni, atque destructioni substantia ex eis esse cõposita, ut lapides, metallaque, & similia, vocauerunt ea prima elementa, posteriora uero secunda, & tertia. Vnde quædã vocãtur uniuersalia. s. ex quibus multa & diuersa componũtur corpora, quędam particularia, quæ. s. vnicuique corpori inde composito sunt propria. quædam vero media, quę iam ex vniuersalibus, & particularib. subsistentia, vt quatuor humores. Ad comparationem enim elementorum simplicium sunt compositi, simplices autem ad membra comparati. Ideoque iure dicuntur medij. Sed de primis, & uniuersalibus ad præsens intendimus loqui. Nã omne corpus animatum siue inanimatũ ex quatuor elementis componitur, quod etiam ex destructione confirmatur, quia quodcũque destruitur, ad hæc quatuor necesse est reuertatur. Verbi gratia. In animalibus morientibus, primus calor perditus redit ad ignem, spũs ad aerem, humores ad aquam, caro & ossa ad terram, similiter in arboribus. Elementa ergo

nunquam ex toto destruuntur, quia destructis his, quæ ab ipsis conficiuntur ad suum principium particulatim reuertuntur, & iccirco digne elementa vocantur. Aui. de medicina. li. 1. Elementa sunt corpora primum omnium corporum principia, quæ in corpora diuersarum formarũ diuidi minime possunt, ex quorum commixtione diuersæ species. Horum duo sunt grauia, s. terra, & aqua duo vero leuia, s. ignis, & aer. Et in animalis corpore, duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum grauationem, & eorum quietem. Duo vero leuia plus ad generationem spirituum, & motionem eorum ad mouendum membra, licet motio non sit nisi ab anima.

De quatuor qualitatibus. Cap. VII.

QVod autem in corpore calidius est, spiritus est, & cor a quo procedit, deinde sanguis licet in epate generetur, quia cum corde continuus existit, & ideo plus ab eo caloris acquirit, quã epar habeat; postea uerò epar, quod est sicut sanguis coagulatus, post hęc autẽ caro, deinde musculi, postea splem, post renes, post hoc arteriarum tunicæ, venarumq; pulsatilium, postea vero cutis, volę temperatę, s. Frigidius autem quod est in corpore flegma est, postea pili, deinde os, postea cartilago, postea ligamentum, post corda, post panniculus, post neruus post nucha, post cerebrũ, post adeps, post pinguedo, post cutis. Humidius vero qđ est in corpore flegma est, post sanguis, post pinguedo, post adeps, post cerebrum, post nucha, post caro mamillarum, & testiculorum, post pulmo, post epar, post renes, post lingua, post musculus, post cutis. Hoc ordine. Galienus ea disposuit. Res autem siccior in hominis corpore sunt pili, quia sunt ex vapore fumoso, resolutum. n. fuit, quod in eodẽ vapore mixtum erat, & pura fumositas cõgelata, postea vero os. Oĩbus enim membris durius est, humidius tamen pilis, quia eius generatio est ex sãguine, cuius situs est siccus, qui humores naturales exiccat locatus in eis. Quapropter os multa nutrit aĩalia, pili vero nullum aut valde rarum, sicut æstimant quidã, ꝙ vespertiliones eos digerant, & in eis delectentur. Nos autem cum duas partes ossis, & pilorũ ęquales in pondere assumpserimus, & eas in cucurbita alembico superposito distillauerimus, ęgredietur ex osse plus aquæ, & plus olei, & remanebit minus fecis. Os ergo pilo est humidius; post os autem in siccitate est cartilago, postea ligamentum, post corda, post panniculus, post arteriæ, post venæ, post nerui sensus, postea vero cutis.

De complexionibus. Cap. VIII.

COmplexio est qualitas proueniens ex actione inuicem, & passionem contrariarum qualitatum in elementis inuentarum, quorum partes ad paruitatem redactę sunt. Hæ qualitates sunt caliditas, frigiditas, humiditas, & siccitas. Deus autem, cuique animali, & cuique membro donauit ex cõplexione, quod eius actionibus, & dispositionib. melius conuenit, & hoc certificare Philosophi est, & non Medici, donauit homini complexionem temperatiorem, quam in hoc mundo esse possibile est, cum virtutum suarum conuenientia, quibus agit, & patitur, & vnicuiq; membro dedit de cõplexione quod meretur. Posuit ergo quædam ex membris calidiora, quædã frigidiora, quædam humidiora, quædã ficciora. Constantinus vbi supra. Complexio, dr̃, quę ex quatuor elementorum cõmixtione conficitur. Si ergo corpus in quantitate elementarium partium. s. æquale sit temperatum erit. Sed si ignea superet, calidũ est, si area humidũ, si aquosa aquosum, si terrea siccũ, si ignea, & aerea calidum, & humidum. Si aquosa, & aerea, frigidum, & humidum. Si aquosa, & terrea, frigidum, & siccum. Sunt igitur nouem complexiones, s. vna æqualis, & 8. inęquales, quarum quatuor simplices sunt, & quatuor compositæ.

De varietate complexionum in membris. Cap. IX.

COmplexio corporum comprehenditur ex singulorũ complexione mẽbrorum. Hãc aũt discernere non poteris nisi naturas eorum, secundum ꝙ oportet esse cognoueris. Verbi gratia, cerebrum frigidum necesse est esse, ad rationis capacitatem, & memoriæ. Cor calidum, quia vitæ, calorisq; naturalis est fundamentum. Epar calidũ, & humidum, quia virtutis digestiuę caput est, & principium. Ossa dura, & sicca, quia frigiditas totius corporis est super ea fundata. Similiter aliis mẽbris inest vis qdam naturalis, secũdum ꝙ necesse est singulis. Quędam autem membra temperata sunt vt cutis, quia operimentũ est, & defensio oĩum mẽbrorum corporis ab exteriori. s. passione, vel calore, frigore, incisione, vel cõfixione. Receptrix etiam est humorũ à natura de interiorib. membris expulsorũ. Ideoq; temperata dr̃, quia membra temperata qualibet qualitate adueniente contraria, non ilico mutanť, & si mutanť ad proprias naturas cito reuertũtur. Est aũt temperatissima cuta in manuũ volis, & hoc pp tactum. s. vt discernere possit inter lene, & aspe rum. Quædã vero membra intemperata sunt in maiori gradu. Alia in minori, alia in mediocri, calidissima sunt, vt cor p̃ oĩbus membris corporis, quia inde calor ad oĩa membra procedit. Epar quoq; calidum, minus tñ quam cor, vt cito digerit, post hęc duo calida est simplex caro, minus vero lacerti pp neruorum cõmixtionẽ. Deinde splen, quia ibi feces sanguinis colliguntur postea renes parum sanguinis hñtes, post hoc venæ, & arterię, ꝗ quantum ad naturã sui frigidæ sunt, sed tñ calescunt, quia vasa sanguinis sunt. Oĩbus autẽ membris pili sunt frigidiores, post hoc ossa, post quæ cartilago, deinde ligamenta, panniculi, chordę, nerui, medullæ, spondilium, & cerebrũ, in vltimis, autẽ pinguedo. Vniuersaliter quidẽ membra sanguinem habentia calida sunt, carentia vero frigida. Humidissima sunt membra pinguia, secundo cerebrũ, tertio medulla, spondiliũ, quarto vbera, quinto testiculi, & substantia pulmonis, epar, splen, renes, lacerti. Sicca sunt pili, secundo ossa, tertio loco cartilaginosa, quarto ligamenta, quinto cor, sexto pãniculi, post hos venę, post nerui, post caro cordis, & in vltimo nerui sensibiles, hęc est oĩum mẽbrorum simplex natura. Cõposita vero cognoscere nõ est valde difficile, quia cerebrũ est frigidum, & humidum. Cor calidũ, & siccum, Epar calidum, & humidum. Ossa frigida, & sicca.

De signis complexionum in quatuor membris principalibus. Cap. X.

QVatuor sunt fundamenta corporis. s. cerebrum, cor, epar, & testiculi. Cerebri cõplexio cognoscitur a forma, a pilis, ab actionib. a superfluitatib. a tactu, ab oculorum signis, v. g. Caput paruum intemperatũ designat cerebrum, cuius causa fuit parua materia, & virtutis formatiuæ debilitas; Pili plani, & nunquam decaluandi, humectationẽ demonstrant cerebri. Ideoq; mulieres, & eunuchi, nunquam calui fiunt, quia cerebrum habent humidum. Solitudo, instabilitas, audacia, & loquacitas, cerebri caliditatem designant, superfluitas ab ore, vel naso exiẽs, si fuerit multa, & cruda, frigidum, & humidum demonstrat, Caput tactu calidum, signat calidum esse cerebrum. Si oculi rubicundi sint, & crocei, & alii sensus turbidi, caliditatem, & humiditatem ostendunt cerebri, si vero contrarium frigiditatem, & humiditatem. Cordis cõplexio intelligitur ex actione, & figura pectoris, & pilis, & tactu. Cum enim spiritus, & pulsus vehementissimi sunt in homine, ipso vero magnæ audaciæ, vel iracundiæ calorem cordis, & totius corporis significare videntur, contraria frigiditatem. Si pectus latum non capiti, vel spondili assimilatum, cor monstrat esse calidum, Si pili multi, & nigri in pectore sint, vel in confinitate pectoris, calorẽ cordis significant, si non contrarium. Si pauci, & lenes sint pilis humidum significant. Si multi, & asperi siccitatem. Si pectus, & eius confinia sint tactu calida, calidum significant, si frigida frigidum, si humida humidum, si sicca siccum. Epatis complexio consideratur ex venis, & humoribus, ex tactu, & caloribus, & ex pilis. Venæ crossæ, & latæ calidum signant, duræ siccũ, molles humidum, strictæ, & subtiles frigidum. Si homo sit colericus, et maxime in iuuentute, sanguisque eius calidissimus, calor epatis significatur. Si sanguis eius mutetur in nigredinem, et spissetur, calor, et siccitas designatur. Si pili super ventrem, et penem multi sunt, calidum significant. Si multi, et asperi, calidum, et siccum, si non cõtrarium. Si venit, & penis frigidi sint, fri. significant, similiter, & in aliis: Si totum corpus fuerit temperatum inter album, et ruffum, inter cali. et hu. temperatũ significat, si ruffum, et croceum calidum nimium, si tantum albũ frigidum signat corpus, si nimium album viriditati vicinum, fri. et hu. si liuidum, et plumbeum frig. et siccum epatis significat, et abundantiam colere. Porro complexio testiculorum suo modo ex pilis, et substantia spermatis, aut ex actionibus intelligitur.

De signis complexionis oculorum, & pulmonis ac stomachi. Cap. XI.

OCulorum complexio cognoscitur ex forma eorum, et colore, ex motu, ex tactu, et venis, ex abundantia ab eis expulsa. Oculorum paruitas paruo corpori, et capiti assimilata, paruam, et intemperatam designat materiam, si fuerit econtrario contrarium. Nigri fiunt oculi ex crystalleidos paruitate, et concauitate, vel turpiditate, cũ scilicet euagaydos, id est, vitreus,

vitreus humor,multus est,& turbidus.Glauci vero his contrarij sunt.Citrinis conueniunt aliqua,nigros, & glaucos oculos facientia.Oculi multum ueloces,& mobiles frigi.& sic.significant.Tactus humidus humidum pemonstrat. Venæ si rubicundæ fuerint,& crossæ, tactus uero calidus calorē oculorum designat, ecōtrario uero fri.Si multæ ex oculis fluunt lachrymæ hu.signant,si non sicci. Complexio pulmonis ex conuenientia capitur aeris,& ex screationibus,& ex uoce , si enim pulmo calorem aeris non patitur,& frigidis delectatur , calor significatur,si uero econtrario frigiditas.Vox parua frigiditatem designat,magna caliditatem,rauca humiditatem, subtilis, & clara siccitatem.Pulmo humidus si cantet quis,vel loquatur, multū screat,siccus autem nihil.Magnitudo quoque uocis magnitudinem sequitur pulmonis.In parua uoce econtra intellige, veruntamen calor semper largiorem pulmonis facit cannalem. Frigus econtra semper angustat,vox lenis ex lenitate cannalis pulmonis exit,aspera ex eius asperitate. Stomachi complexio de actionibus eius,vel cibis congruis intelligitur.Nam stomachus calidus crossos cibos bene digerit,delicatos consumit,mutat,& plus digerit cibos,maxime calidos quęrit, nec famē sustinere potest.Frigidus uero crossi cibi digestiuus non est, sed grauatur potius,& cito mutat in humores acidos.Frigidos aūt humores appetit,stomachus siccus cito sitit,sicca semper quærit.Humidus vero non sitit,humidos cibos appetit, parum digerit.Frigidi cibi frigido stomacho nocent . In alijs similiter hæc ratio consideranda est.Naturales siue nō naturales stomachi complexiones,appetitu ciborum facile quis discernit. Naturales enim sibi similia appetunt, contrariæ uero contrariū.

De Signis complexionis totius corporis. *Cap.* XII.

DEniq; totius corporis complexio capitur ex tactu, calore,pilis,figura,& actionibus.Si enim calidum fuerit,caro erit multa,pinguedo parua,color rubeus, pili multi , & nigri,& tactus calidus,intellectus bonus, homo multum facūdus,nobilis,audax,iracundus,libidinosus,multum appetens, & cito digerens,asperæ uocis.Contraria econtrario, si fuerit siccū erit macidum,& durum, sicciora membra erunt aptiora , si humidū erit pingue,& carneum,si calidū,& sicci,erit macidū, pilosum,piliq; nigri erūt,color brunus,tactus calidus,& durus, homo intellectualis,& audax,appetibilis,& digestibilis maxime crossi cibi,libidinosus.Si calidum, & humidum erit nimię carnis,paruæ pinguedinis,pili nigri,& plani, tactus calidus , & humidus,color albi,& rufi medius.Corpora frigida,& humida alba sunt,& pinguia,pili rufi,intellectus durus,immo obliuiosus,nec multum appetens cibi,nec digerens,non libidinosus.Frigida,& sicca sunt alba aliquantulum liuida, & malcida, pili rufi,sed aliquātulū citrini,tactus frigidus,& durus.Æqualis aūt, & moderatæ complexionis hæc signa sunt , corpus nec multū macidū,nec pingue,color eius inter brunum , & album medius,pili in infantia rufi,in pueritia,& iuuētute nigri, cutis inter cal.& fri.& lene,& durū,sicut uolæ manuū,homo boni intellectus nō obliuiosus,prudēs,audax,inter pigrū,& velocē medius, neq; gulosus. Actiones etiā oium membrorū pfectę sunt,hæc est cōplexio media.Si aūt in quolibet corpore videris aliquas harū qualitatū,discordātes,secūdū viciniorē partē iudicandū erit,si fuerint æquales,cōsiderādæ sunt fortiores.

De Signis mutatæ complexionis,ex regione,uel consuetudine. *Cap.* XIII.

SIgnificationes autem complexionis mutatæ,aut ex mutata sunt regione,aut ex consuetudine,aut ex ætate, aut ex sexu.Itaque significationes hæ in pilis, alijsque prædictis in regione temperata sunt considerandæ , ut in illa quæ recte Zodiaco est supposita,ab oriente in occidente protensa, ibi enim fallere non possunt.In intemperata uero semper fallunt,ut est aliquando Aegyptus,semper uero Aethyopia , ibi colores nigri,crispi pili,& asperi,sicca cutis,inferior pars corporis subtilis,facies tumida,oculi concaui,nasi magni,& lati,interiora frigida,& ideo animositas eos debilitat,ex qua significatione , & si non sint,uidentur esse calidi. Calor enim aeris calorem naturalem ab interioribus ad exteriora protrahit, & ita refrigescunt, interiora. In frigida regione septentrionali sicut pili flaui,lenes,& albi,color albus, facies rubicunda , pectora lata , pedes subtiles, propter caloris coadunationem in pectore,fugiētem a pedum extremitate. Complexio quidem eorum calida est,& ob hoc audaces sunt & fortes , & tamen cum non sint videntur esse frigidi . In huiusmodi ergo iudicium sumendum non est a calore,& pilis,sed ex complexione sui.Cō-

consuetudo diuturna mutatur in naturam , aut propter dietam , aut propter artem aliquam. Per dietam,vt si corpus naturaliter macidum quiete uiuat,& suauiter,ac multum bibat,& comedat,cito pinguescit. Corpus pingue si laboret , & se exerceat,potum,& cibum sibi minuat,angustietur, & arescet. Humectatio eius dissoluitur,calefactum macrescit , & exiccatur. Si in æstiuo sole moretur,cutis nigrescit,& exiccatur. Differūt autem pinguedines,uel macies naturales, & consuetudinarię, pinguis enim naturaliter albus est,subtilis,& strictus. Macidus vero naturaliter pilosus est , & crossas habet uenas, si autem econtra consuetudo est non natura. Ars quoque complexionē corporis mutat ex calore,& siccitate,vt in ferrarijs, ærarijs, & vitrarijs.Ex calore,& hu.vt in balneatoribus.Ex fri.& hu.ut in piscatoribus. Ex frigiditate,& siccitate,vt in campum colentibus , & uenatoribus .

De Mutatione complexionis,secundum ætates. *Cap.* XIIII.

ÆTas puerilis calidior , & humidior est alijs , quia spermati, & sanguini , vnde fuerunt uicini sunt . Iuuentus autem calida,& sicca,sed calor puerorum tactu lenis est propter humiditatem . Iuuenum autem ardentissimus propter siccitatem . Decrepiti autem frigidissimi sunt , quorum, scilicet ætas ętati puerili est opposita, quia in pueris solidiora membra,ut carthilagines,& nerui , & ossa humidissima sunt , & tenerrima , econtra vero in decrepitis siccissima . Item ętas puerilis in augmento consistit,virtus enim naturalis cum plexionis calidæ , & humidæ tantum membra augmentat , & extendit . Aetatis autem decrepitæ est econtra decrescere , quia naturæ est frigidæ, & siccæ. Dicunt tamen quidam humidum , & frigidum esse corpus decrepiti,propter sputa plurima , & nasi emunctoria , & faciliores lachrymas , hoc enim apparet esse de ratione complexionis humidæ : sed hoc maximè prouenit ex membrorum defectione , & proxima caloris naturalis extinctione, & quia oportet cibum digerere non potest,vnde crudi humores colliguntur. Auicenna vbi supra. Aetates quidem annes quatuor sunt. Prima scilicet adolendi , quæ dicitur adolescentia , & est fere vsque ad annos 30. Secunda consistendi , quæ dicitur ętas pulchritudinis , & est ferè vsq; ad 35. vel 40.annos.Post hoc ętas diminuendi, cum virtus iam amittitur , & hæc est ętas senectutis , quæ ferè est vsque ad annos 60. Deinde sequitur ętas minuendi cum manifesta virtutis debilitate , & hæc quidem est ętas senum , & finis vitæ. Aetas autem adolescendi diuiditur in ætatem infantiæ , quæ est cum membra pueri nondum ad motiones , & ad ambulandum apta sunt . Et in ętatem dentium plantatiuam , quæ est post ambulationem , & antequam sit fortis . Hanc sequitur ętas concussionis , quæ est post natiuitatem dentium antequam polluatur . Deinde est ętas algueemati , & rebac , id est eum ab eo egreditur sperma , quæ est donec barbescat, postea verò ętas fortitudinis, id est iuuentutis,quæ est donec desinat crescere .

Adhuc de eodem. *Cap.* XV.

AB infantia quidem vsque ad iuuentutem , complexio in calore ferè temperata , & in humiditate ferè superflua existit . Dixerunt autem quidam , q̃ calor pueri maior est, quàm iuuenis. & ideo plus crescit. Alij quòd calor innatus iuuenibus valde fortior est , quia sanguis eorum copiosior est,& spissior,& q̃ augmentum in pueris est propter humiditatem tantum,& propter calorem. Sed Galienus vtrisque cōtradicit,dicēs,q̃ eorum caliditates in radice sunt ęquales, sed puerorum caliditas maioris est quātitatis, & minoris qualitatis,siccitatis, sicut si vna sola caliditas in mensura substātiam humidam multam semel penetrauerit, vt aquam, & alia vice substantiam paucam & siccam vt lapidem . Inueniemus caliditatem aqueam maioris quantitatis , & molliorès qualitatis, quàm lapideam . Sic igitur agnoscenda est caliditas , quæ in pueris & iuuenibus est. Pueri nāque generati fuerunt ex sperma te,quod est multum calidum, & huic calori nondum accidit res,quæ ipsum extinguat, puer nanque augeri non cessat. Non enim adhuc stetit,nedum quod iam retrocedat. Iuuenibus autem nihil accidit,quod eorum calorē augmētet innatū, nec etiam aliquid,quod ipsum extinguat. Sed ille calor in eis cōseruatur humiditate minoris quātitatis,& qualitatis simul, donec ad declinationem perueniat.Quod autem augmentum fit in pueris pp humiditatem tantum falsum est , humiditas enim augmenti materia est,& materia per se non patitur, nec per se creatur , sed per operationem virtutis in eam agentis .

Virtus autem hæc agens, est anima, vel natura præcepto Dei, & non agit nisi cum instrumento, quod est calor innatus, post tempus autem consistendi caliditas incipit minui, quoniam aer circundans materiam eius, quæ est humiditas exiccat. Cibus quoque priuatur digestione, & inde accidit humor extraneus, s. flegmaticus frigidus, qui iuuat ad ipsum calorem extinguendum duobus modis. Vno s. suffocando, & tegendo. Alio vero qualitati obuiando. Itaque puerorum ac iuuenum corpora, quo ad equalitatem sunt calida, senum autem, & decrepitorum frigida, sed corpora puerorum equali sunt humidiora propter augmentum. Quod patet ex mollitie ossium, ac neruorum eorum, paruumque est, ex quo fuerunt sperma, & spiritus vaporalis. Senes autem & decrepiti, præter hoc, quod sunt frigidiores, sunt etiam ficciores, quod patet ex duritia ossium eorum, & asperitate cutis. Et in pueris quidem ac iuuenibus est igneitas, ac aqueitas. In senibus autem, & decrepitis plus terrestreitas, plus etiam in decrepitis.

De Varietate complexionis, & sexus. Cap. XVI.

MVlieres autem frigidioris complexionis sunt, quàm viri, ideoque etiam in creatura minores sunt masculis, & humidiores. Itaque pp complexionum earum frigiditatem, multiplicantur earũ superfluitates, & pp paucum earum exercitiũ, substantia quoque carnium earum rarior est, licet caro viri ex parte cõplexionis eius, qđ ei admiscetur, rarior sit, sua nanque spissitudine plus prohibetur in ipsam penetrare quod a neruis, & neruorum villis ad eam profluit. Constantinus vbi supra. In omnibus etiam animalibus masculi calidiores, & sicci sunt, quàm fœminæ, vnde cito pubescunt, & pili eorum fortiores sunt. Fœminæ verò non barbescunt, quia mares maioris sunt ardoris, fortiores quoque sunt, & animosiores, lati pectoris, & pilosi, ad motum citius prompti. Prudentia, intellectus, discretio, continentia, maiores inueniuntur in eis, quod etiam fit causa maioris caloris. Fœminæ vero minus pilosæ sunt in pectore & ventre, debiliores manibus, & pedibus, tumebundæ, pectore strictæ, minus scientes. Ideoque parua sunt eorum capita, manus quietæ, ex quibus frigidiores esse probantur. Citius tamen propter ętatem crescunt, sed earum crescere velocius est ad complementum, quia parum in eis est caloris naturalis.

De Quatuor humoribus. Cap. XVII.

ISidorus vbi supra. Sicut autem quatuor sunt elementa, sic & quatuor humores, & vnusquisque humor suum elementum imitatur, sanguis aerem, colera ignem, melancolia terrã, flegma aquã. Et sunt quatuor humores sicut quatuor elementa, quæ conseruant corpora nostra. Sanguis ex Gręca etymologia vocabulum sumpsit, ꝙ vegetetur, & sustentetur, & iuuetur. Coleram Græci vocauerunt, ꝙ vnius diei spacio terminetur, vnde & colera, id est fellicula nominata est, hoc est fellis effusio. Græci enim fel, colen dicunt. Melancolia dicta, eo ꝙ fit ex nigri sanguinis fece, admixta abundãtia fellis. Graci enim melan, nigrum, fel autem colen vocant. Sanguis Latinè vocatus, ꝙ suauis sit, vnde & homines, quibus dominatur sanguis, dulces & blandi sunt. Flegma autem dixerunt, quasi sit frigidum. Græci enim rigorem, flegmonem nominant. Ex his quatuor humoribus reguntur sani, & ex ipsis læduntur infirmi, dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, egritudines faciunt Auicenna vbi supra. Humor est corpus liquidum, in quod in primis nutriens conuertitur. Eius verò est humor bonus. Illud. s. de cuius proprietate est, vt fiat pars substantiæ nutrit solus, vel cum alio, & assimiletur ei solus, vel cum alio, & in summa materia restaurationis eius, quod ex ea dissoluitur. Et eius est superfluitas humor malus, qui a corpore expelli debet, & proiici. Humiditatum quidem corporis, quædam sunt primæ, quædam secundæ. Primæ sunt quatuor humores iam dicti. Secundarum vero quædam sunt superfluitates, quędam non. Non superfluitates sunt humores, qui a principali dispositione conuersi membris delegati fuerunt, sed nõdum alicuius membrorum simplicium operatione perfecta pars effecti sunt. Horum species quatuor sunt. Vna est humor in foraminibus extremitatum paruarum venarum contentus, membris simplicibus propinquarum ea imbibentium. Alia est humor per omnia simplicia membra transiens sicut ros, qui in nutrimentum aptus est conuerti, cum corpus nutrimento caret, & vt membra cum aliqua causa fortis motus, aut alia eam exiccauerit, humectet. Tertia est humor, qui parum ante coagulatus, nutrimentũ est in membrorum substantiam, iam quidem ex parte complexionis, sed nondũ ex parte essentiæ completæ, similitudinisque conuersum. Quarta est humor, qui est intus in membris simplicibus a principio natiuitatis, per quem partium eorum continuitas existit, cuius principiũ est ex spermate, spermatis principium est ex humoribus. Humores autẽ boni, naturales, & superflui quatuor generibus continẽtur. s. gñe sanguinis, qui omnibus illis melior est, & gñe flegmatis, & coleræ rubeę, & nigrę. Ex epistola Hipocratis. Corpus igitur omne ex quatuor humoribus constitutum est. Nam habet in se sanguinẽ coleram flauam, & nigram. Flegma qui quatuor humores habitant in suis locis. Sanguis in epate in dextro latere, in qua parte & rubea habetur, siue colera flaua. Melancolia in splene. Flegma in capite, & vesica. Alia pars sanguinis domina in corde. Qualitas autem ipsorum talis est sanguis feruens humidus & dulcis. Colera sancea, & amara, viridis, & sicca. Melancolia acida, frigida, & sicca. Flegma frigidum, salsum, & humidum. Hæc omnia crescunt in tempore suo, id est sanguis crescit verno tempore. Colera sancea ęstate. Melancolia autumno. Flegma hieme. Item hi omnes patiuntur sibi diem ac noctem. Sanguis habet horas sex ab hora noctis nona vsque in horam diei tertiam. Exinde vsque in nonam colera sancea, exinde vsque in horam noctis tertiam melancolia, exinde vsque in horam noctis nonam flegma. Hæc omnia etiã habent respirationes suas per singulas partes corporis. Sanguis per nares. Colera sancea per aures. Melancolia per oculos. Flegma per os. Diuiduntur etiam secundum quatuor ętates. Flegma in pueris ab initio vsque in annos 14. & deinde colera sancea in iuuenibus, vsque in annos 28. Deinde in altera ętate vsque in annos 55. sanguis. Exinde in sene flegma. Moriente autem eo omnia reuertuntur in suo loco. Præterea faciunt mores hominum tales. Sanguis facit boni voti simplices, blandos, hilares, & semper amorosos. Colera facit iracundos, acutos, leues, ingeniosos, macros, multum manducantes, & cito digerentes. Flegma facit cansonios, vigilantes, cito afferentes canos, intra se cogitantes, minus audaces. Melancolia facit subdolos, iracundos, auaros, timidos, tristes, somniculosos. Sanguis facit pulsum plenum, humidum, ęqualem. Colera sancea tenuem, siccum, velocem, lubricum. Melancolia similem, sed habet veluti percussum asperitate. Flegma facit pulsum minus plenum, humidum, ęqualem cum pondere.

De Sanguine. Cap. XVIII.

AVicenna vbi supra. Sanguis natura calidus, & humidus. Huius duæ sunt species. Naturalis, cuius color est rubeus, & est valde dulcis, malo carens odore. Non naturalis, qui duplex est, alius enim a complexione bona mutatus, quia complexio ipsa in se vitiata fuit. Verbi gratia, quia fuit infrigidatus, aut calefactus. Alius vero propter malum humorem admixtum, & hoc dupliciter. Aut enim ad eum humor deforis venit, & penetrans, ipsum corrupit. Aut qui in ipso generatus fuit. Verbi gratia, pars eius aliqua putruit, & eius subtile versum est in coleram rubeam, spissum autem in nigram, & vna earum, aut ambę in eo remanserunt, secundum illud ergo quod ei de cæteris admiscetur, species eius diuersificantur. Fit enim plurimum turbidus, plurimumque subtilis, & quandoque niger valde, quandoque albus. Dicit autem Galienus illum fallere, qui dixit, quòd humor naturalis solum est sanguis. Alij vero superfluitates quibus non egetur. Si enim solus sanguis esset humor, qui membra nutriret, omnia in suis complexionibus, & essentiis similia forent. Os namque carne durius non existit, nisi quia sanguis cum substantia dura melancolica fuit admixta ipsum nutrit. Neque cerebrum carne mollius est, nisi quia sanguini, qui ipsum nutrit substantia flegmatica mollis admixta fuit. Ipsum quoque sanguinem aliis humoribus inuenimus admixtum, qui ab eo separantur. Cum enim extrahitur, & ordinatim ponitur in athitan, vel athiral, id est in instrumentis super ignem positis, quibus distillatur, visibiliter separatur in partem, quæ est sicut spuma, & hæc est colera rubea, & partem, quæ est sicut fex turbida, hæc est melancolia, & partem, quæ est duorum albumen, hæc est flegma, & partem aquosam, hæc est aquositas illa, cuius superfluitas euacuatur in vrina. Aquositas nanque non est ex humoribus secundis, nec est nisi ex eo quod bibitur, & non nutrit, nec est necessaria nisi in nutrimenti attenuatione, & penetratione. Humor nanq; est, quod ex eo quod bibitur, & comeditur est nutriens, & per hoc in potentia simile est corpori. Quod autẽ in potentia corporis humani similitudinem habet, est corpus commixtum, non simplex. Aqua vero simplex est.

Item

Item quidam opinantur corporis virtute sequi sanguinis multitudinem, & ipsius debilitatem illius sequi paucitatem. Sed non est ita, immo quod attenditur, est dispositio eius quãtitatis, quæ de eo corpus ingreditur. Sciendum quoque, quod sanguis, & quod cum eo labitur, tertiam in venis habet digestionem. Cum vero per membra diuiditur, vt vnumquodque suum recipit nutrimentum, habet digestionem quartam. Superfluitas igitur digestionis primæ, quæ est in stomacho, per intestinorum viam egreditur. Et digestionis secundæ, quæ fit in epate, superfluitatis plurimum cum vrina exit, quod autem de illa remanet, ad splenem, & fel tendit. Duarum verò digestionum residuarũ superfluitates per resolutionem, quæ non sentitur per sudorem. f. & forditiem extrinsecam egrediuntur, cuius forditiei pars est, quod egreditur per foramina sensibilia, sicut per nares, & aures. Aut non sensibilia, sicut per poros, aut extra naturam, sicut per apostemata, cum aperiuntur, aut per id quod nascitur ex additionibus in corporibus, vt pili, & vngues.

De Flegmate. Cap. XIX.

IDem vbi supra. Flegmatis aliud est naturale, aliud non naturale. Naturale est, quod aptum est, vt in aliquo tempore fiat sanguis, est enim sanguis non plenè coctus. Est enim quidam dulcis modus flegmatis, quod non est valde frigidum, immo corporis comparatione est frigiditatis paucæ, sanguinis verò comparatione, & coleræ rubeæ est frigidum. Et est enim aliud flegma dulce non naturale, saporem non habens, quod fit, cum accidit, vt sanguis cum eo naturali misceatur, & hoc quidem multotiens in reumatisinis, & in saliua sentitur. Dulcis vero naturalis receptaculũ, dixit Gal. naturam non fecisse membrum proprium, sicut duabus coleris fecit. Hoc nanque flegma propinquã habet sanguini similitudinem, & ipso egent omnia membra. Ideoque natura fecit vt cum sanguine vadat. Non naturalis autem flegmatis aliud est superfluitas diuersæ essentiæ vsque ad sensum, & est mucilaginosum, aliud in substantia equale in sensu, & in veritate diuersum, & est flegma crudum, aliud valde subtile, & est aquosum, aliud valde crossum, album videlicet, & est illud, quod vocatur gipseum. Ipsum est, cuius subtile fuit resolutum, eo quod in foraminibus, & iuncturis diu fuit retentum, quod omnibus existit crossius. Est etiam ex flegmate quoddam salsum, quod omnibus flegmatis speciebus acutius est, & siccius, atque leuius. Omnis autem salsuginis causa est, vt aquosæ humiditati pauci saporis, aut eo priuatæ terreæ partes adustæ complexionũ siccarũ, & amari saporis equali temperamento misceantur: nam si multæ fuerint, amarus prouenict sapor. Est etiam, cum sal fit ex cinere, & alchali, & calce, & ex aliis, cum in aqua coquuntur, & colantur, & coquitur aqua illa, donec coaguletur in salem, aut ita dimittitur, donec per se coaguletur. Similiter etiam flegmati tenui, quod saporem non habet, aut cuius sapor adeo paruus est, quòd non superat, cum colera sicca, cum se admiscuerit adustæ equalitatis admixtione, ipsum salsum faciet, & calefaciet, hoc est igitur flegma colericum. Gal. dicit. Flegma salsam fieri propter eius putredinem, aut aquositatem, quæ fuit ei admixta. Et nos quidem dicimus putredinem ipsum salsum efficere, eo quòd adustionem in eo non facit, & cineritatem, quæ cum eius humiditate commiscentur. Sola vero aquositas cum ei miscetur, salsum illud efficere non potest. Item est flegma quoddam acetosum, & siccum, dulce duobus modis est, scilicet propter suam essentiam, vel propter extraneam rem ei admixtam. Sic & acredo acetosi dupliciter contingit. Vno modo propter coleram nigrã acrem, sibi admixtam. Altero propter causam, quæ in ipso accidit: & illud quidem est, vt flegmati dulci, quod diximus, ipso dulci existente accidat, sicut accidit & in aliis succis dulcibus, qui prius buliunt, & post acescunt. Et est aliud flegma ponticum similiter, vel propter coleram nigram ponticam ei admixtum, vel propter causam, qua in se vehementer infrigidatum est, ita quòd eius aquositas congelata est, & ad siccitatem parum, & terrestritatem alterata est, & neque fuit calor debilis, qui ipsum bulire faceret, & in acredinem conuerteret, neque calor fortis, qui ipsum coqueret. Et est alia species flegmatis vitrei, spissi crossi, vitro liquefacto similis, in sui viscositate, & ponderositate, quod plerunque est acre, plerunque saporem non habens, & hæc quidem est illa flegmatis species, quæ in principio rei erat aquosa, frigida. Et neque putruit, nec alia res ei admixta fuit, sed sic permansit recondita, donec fuit incrossata, & frigiditas ei addita est. Iam igitur declaratum est, quòd modi corrupti flegmatis, ex parte saporum eius quatuor sunt, scilicet salsum, acre, ponticum, insipidum. Ex parte quoque essentiæ suæ quatuor, scilicet aquosum, vitreum, mucilaginosum, gipseum. Crudum autem in collectione mucilaginosi continetur.

De Colera rubea. Cap. XX.

COlera quoque rubea alia est naturalis, alia vero est superfluitas non naturalis. Naturalis est spuma sanguinis, cuius color est rubeus clarus, & est lenis acuta, quantoque calidior, tanto magis rubea. Quæ cum in corpore generatur, in duas partes diuiditur. Vna cum sanguine vadit, & cum eo penetrat. Causa necessitatis, & iuuamenti, scilicet vt ei misceat ad membra nutrienda, in quorum complexionibus magnam coleræ rubeæ partem oportet esse, secundum modum quem meretur de diuisione, sicut est pulmo, & iuuamẽtum est, vt sanguinem subtiliet, & in interioribus ipsum faciat penetrare. Alia vero pars colata ad chistim fellis transmittitur. Illud vero, quod de ea vadit cum sanguine cum eo penetrat, propter necessitatem, & vtilitatem. Necessitas duplex est, scilicet vt ipsum fel nutriat, vel vt totum corpus a superfluitate mundet. Similiter vtilitas duplex, vna est intestina a stercore, & flegmate viscoso abluere. Alia verò intestina, & animusculos pungere, vt quid ei sit necessarium sentiat, & egestionem emittat. Ideoque sæpe accidit colica causa opilationis, quæ fit in foramine, quod a felle ascendit ad intestina. Non naturalis autem colera, alia est, quæ a natura egreditur, propter causam extraneam, quæ sibi admiscetur. Alia verò propter causam sui, quia scilicet eius substantia est non naturalis. Item primæ partis alia est, cui extraneum illud, quod est admixtum, est flegma, cuius generatio magis est in epate, & hoc est scita, & famosa. Alia vero cui melancolia, & hoc est minoris famæ. Item famosa aut est citrina, aut vitellina. Flegma namque cui admiscetur colera, quandoque est tenue, & inde generatur prima, quandoque vero crossum, & inde generatur secunda, scilicet vitellis ouorum assimilata. Quæ vero minoris est famæ, colera vocatur adusta, quæ duobus modis veneratur: vnus est, vt seipsa aduratur, & accidat in ea cineritas, a qua eius subtile non separeretur. Sed in ipso cineritas contineatur, & hæc quidem est peior. Alius autem vt ad eam extrinsecus colera nigra veniens cum illa misceatur, & hoc est melior. Huius autem speciei coleræ color est rubeus, sed non clarus, nec floridus, immo magis est sanguini similis, sed tenuis, plurimumque mutatur a colore suo, propter aliquas causas. Illius autem partis, quæ in substantia sua extra naturam est. Alia est, cuius generatio sæpius est in epate, quod fit quando quod est in sanguine subtile, aduritur, cuius spissitudo colera est nigra. Alia vero magis in stomacho generatur, & hæc duas habet partes, prassinam scilicet, & viridem, vt erugo æris. Et mihi quidem videtur, quòd prassina generatur ex vitellina cum aduritur. Adustio namque in ea nigredinem efficit, ex qua cum citrinitate mixta viriditas generatur. Zinaria vero, id est viridis, vt erugo æris, generari videtur ex prassina, cum intantum aduritur, donec eius humiditas siccetur, & redire incipit ad albedinem, propter sui siccitatem. Calor enim in humido corpore prius efficit nigredinem, deinde finita eius humiditate, denudat ipsam nigredine, & quod in eo superest albificat, sicut in lignis apparet, quæ prius in carbones conuertuntur, deinde in cinerem. Frigiditas autem econtra operatur albedinem in humido, nigredinem in eius contrario, hæc autem species, quæ zinaria vocatur, omnibus speciebus coleræ rubeæ calidior est, & peior, atque perniciosior, & de substantia venenorum esse dicitur.

De Melancolia. Cap. XXI.

COleræ nigræ similiter alia est naturalis, alia verò superfluitas non naturalis. Naturalis est boni sanguinis fex, & turbulentia, ac superfluitas, cuius sapor inter dulcedinẽ, & ponticitatem est. Hæc quoque cum in epate generatur, in duas partes separatur. Vna in sanguinem penetrat, & cum eo vadit causa necessitatis, & vtilitatis. Necessitas est, vt sanguini commisceatur, ad nutrienda membra, in quorum complexionibus magnam melancoliæ partem oportet esse, sicut sunt ossa. Vtilitas autem est, vt sanguinem restringat, & confortet, & inspisset. Alia verò pars ad splenem transmittitur, causa necessitatis similiter, & vtilitatis. Necessitas est, vt splenem nutriat vel vt totũ corpus a superfluitate mundet. Vtilitas autem ex hoc accidit, quod in os stomachi quasi mulgendo profluit, & sic dupliciter vtilis est, & quia os stomachi stringit, & confortat, & inspissat, & quia commotionem in illo facit pp acredinem, famemque, ac desside-

desiderium excitat. Scias autem, quod sicut colera rubea, quæ ad histim fellis transmittitur est illud, quo non indiget sanguis, & quod a felle egreditur, est illud quo nõ indiget f: sic & colera nigra, quæ ad splenem transmittitur, est illud quo sanguis non indiget, & quod a splene egreditur, est illud, quo nõ indiget ipse. Et quemadmodum illa colera rubea postrema enigila virtute expulsiuam inferius, sic & ista colera nigra postrema, virtutem appetitiuam euigilat superius. Melancolia verò nõ naturalis nõ est ad modum hypostasis, & fecis, immo est ad modum adustionis, & cineritatis, & hçc est melancolia superfluens. Huius alia est, quæ est cinis coleræ, & quod de ea adustitur, & hęc est amara. Differt tñ a colera rubea adusta, quia illa ē, cui cinis hic admixtus fuit, hic autem non est, nisi cinis per se cognitus, cuius subtile resolutum est. Alia vero est cinis flegmatis, & si flegma valde subtile, & aquosum fuerit, eius cinis salsus erit, & si nõ, ad acredinem, vel põticitatem trahit. Alia quoque est cinis sanguinis, & hæc salsa est, ad paucam dulcedinem trahens. Alia etiam est cinis melãcoliæ naturalis, quæ si subtilis fuerit eius cinis, valde acris erit, sicut acetum, quod cum super terram cadit ebulit, & eius odor acris est, a quo muscæ fugiunt, & alia. Si verò fuerit crossa, minoris acredinis erit, cum ponticitate pauca. Hæ sunt ergo species humorum naturalium, & superfluentium.

De quatuor humorum generatione secundum quosdam. Cap. XXII.

EX lib. de Anathomia. De humorũ gñatione duplex est opinio. Quidam enim dñt, quod gñantur in epate materialiter, & formaliter. Alij verò, quod sanguis tm̃ in epate per materiam, & formam. Reliquæ verò tres in epate tm̃ per materiã, & in aliis per formam. Hac vtentes consideratione, quod epatis substantia tenera est, & mollis, ac delicata, facileque alterabilis. Colera verò furiosus, & humor igneus. Flegma autē humor frigidus, & humidus, liquidus, ac fluidus. Melãcolia quoque furiosa, & sicca. Vnde humores isti, si formarentur in epate, cum ad illorum formationem aliqua exigeretur mora, suis qualitatibus in illo digestionem impedirēt, eiusque substantiã teneram dissiparent. Natura igitur, cui virtus est humida, nutritiua corporis, ac regitiua, a puriori parte succositas ptisanarum a stomacho, & intestinis quibusdam ad epar, per venas meseraicas, sanguinem tanquam sibi afinicũ, nullamque læsionem epati, sed potius sua caliditate secundæ digestionis vigorem præstiturum in epate formauit. Materiam autē coleræ segregans a prædicta succositate, per quandam viam, siue porum eam in chistis fellis deportādo seclusit, de qua illam in essentiam coleræ transubstantiando coleram formauit. Materiam quoque melancoliæ similiter a succositate iam dicta segregando, per quandam viam ad splenem deportauit, ibique ex ea melancoliam formauit. Porro materiã flegmatis partim ad cor, partim ad pulmonem, partim ad cerebrum, partim ad articulos, & iuncturas deportauit, vnde nullũ habet specialem locum sibi deputatum. Notandum verò, quod a chisti fellis duo pori oriuntur, per quorum alterum ad inferius os stomachi melancolia deportatur, vt retentionem suis qualitatibus excitet, & digestionē confortet, sua ponderositate cibaria comprimens, eaque ad fundum stomachi infundens, vt ibi melius decoquantur, per alium autem, vsque ad saccum defertur, ad feces in sacco contentas, sua ponderositate depellendas. Flegma verò de diuersis partibus corporis deportatur in stomachum ad expulsionem sua frigiditate faciendam.

De eodem secundum Auicennam. Cap. XXIII.

AVicenna lib. I. Humores in corpore sic gñantur. Nutriēs, dum masticatur, aliqua conuersione permutatur, iamque incipit digeri. Cuius signum est, quod nec primus odor, nec primus sapor in eo reperitur. Superficies enim oris est superficiei stomachi contigua, & quasi vna cum illa. Est igitur in ore digestiua virtus ex stomacho, & auxiliatur in hoc saliua per digestionem acquisita, in qua cadit calor innatus. Postquã verò cibus stomachũ ingreditur tunc integrè digeritur, non pp stomachi calorem tm̃, sed pp calorem membrorũ, quæ circundãt ipsum. A dextra quidem epar, & sinistra splen. Splen namque calefacit, non pp sui substantiam, sed pp arterias, & venas multas, quæ in eo sunt. Ab inteiori vero zirbum, quod cito calorē adipis causa suscipit, & ad stomachum reducit. Superius autē cor, mediante diafragmate ab eo calefacto. Cumque nutriēs in primis digeritur, eius essentia fit in multis animalium auxilio eius, quod ei admiscetur, de eo quod bibitur plerunque chilus, & est substantia liquida ptisanæ similis in spissitudine. Deinde eius subtile a stomacho, & intestinis attrahitur, ac per vias venarũ meseraicarum, quæ subtiles ac duræ, & omnibus intestinis continuæ sunt impellitur, & ad venam peruenit, quæ epatis porta vocatur. Penetrat igitur in diuisionibus, & in ramis portæ intrantibus, seque minorantibus, ac subtiliantibus, ad modum capillorum decurrētibus orificiis diuisionum radicum venæ, quę a gibbo epatis ascendit. Non autem facit ipsam in illas eoangustationes penetrare, nisi superflua commixtio aquæ bibitæ supra id corpus indiget. Cum igitur in istarum venarum villis diuiditur, fit quasi totaliter epar tangat huius chilli totalitas, & ob hoc tunc eius operatio vehemētior est, ac fortior & velocior, & tunc coquitur. In omni verò huiusmodi decoctione est res, quæ est sicut spuma, & hæc est colera rubea. Et res, quę est sicut hipostasis, hæc est melancolia, quæ ambæ sunt naturales. Et fortasse cum eis erunt, aut res adusta, si decoctio superflua fuerit, aut res nõ bene cocta, si decoctio minor, quàm debet, extiterit. Adusti vero subtile est mala colera rubea, eius autem spissum est mala melancolia, & ambæ sunt non naturales. Quod autem non bene coctum est, flegma est. Quod vero de hoc toto res colata est, & bene cocta sanguis est. Qui tamen quamdiu est in epate, subtilior est, quam debet, propter aquosam superfluitatem, quæ propter rem quam diximus, necessaria est. Cumque sanguis ab epate reparatur, ab aquositate superflua illico mundatur. Extrahitur enim aquositas a sanguine in vena, quæ ad renes descendit, & fert secum sanguinem, qui ad renes nutriendos sua quantitate, & qualitate bonus existit, nutritque renes huius aquositatis vnctuositas, & sanguineitas. Deinde aliud, quod remanet, descendit, vel tendit ad vesicam, & post ad virgã. Sanguis autem essentiæ bonæ per venam magnam ab epatis gibbositate ascendentem vadit, ac per venas, quæ ab ea, vt rami separantur, tendit. Deinde in gepeguil, i. vias venarũ, quæ dñr meseraicæ, & sunt inter intestina & epar, postea in seguethi gedeguil, i. minores venas, post in sugentibus seguethi, i. adhuc minoribus. Deinde in venis, quæ sunt sicut villi capillaribus, &c. Tandem ab orificiis earum resudando labitur in membra.

De caussis eorundem. Cap. XXIIII.

EFficiens itaque causa sanguinis, est calor temperatus. Causa materialis est, quod de nutrientibus temperatum est, & de bonis potibus Formalis causa est eius decoctio bona. Finalis autē est vt corpus nutriat. Causa efficiens coleræ rubeæ est igneus calor superfluus, propriēq; in epate. Causa materialis est, quod de nutriētibus subtile est calidum, dulce, vnctuosum, & acutũ. Causa formalis est decoctionem ad superfluitatem procedere. Finalis autem est necessitas, & vtilitas quas prædiximus. Efficiens autem causa flegmatis est caliditas attenuata. Causa materialis est, quod de nutrientibus est crossum, humidum, viscosum, frigidum. Formalis est decoctionis attenuatio. Finalis verò necessitas, & vtilitas eius, quas nominamus. Melancolię autem hipostasiæ quidem causa efficiens est calor tēperatus. Adustæ vero causa efficiens est caliditas ab ęqualitate egressa. Causa materialis eius est, quod de nutrientibus est vehementer crossum, paucæ humiditatis, & eorum calidum fortius est in illo. Causa formalis est vox hipostasiua, s̃m vnũ duorum modorũ, vnde neque labitur, neque resoluitur. Causa finalis est necessitas, & iuuamentum eius. Melancolia multa fit, aut pp caliditatem epatis, aut pp debilitatem splenis, aut pp frigoris congelãtis vehementiam, aut pp constrictionis perseuerantiam, aut pp ęgritudines multas, & prolixas, qa pp illud humores facti sunt cineres. Cũque melancolia multiplicatur, & inter stomachum & epar stat, sanguis & bonorum humorum generatio cum ea minoratur. Sciendum autem, quod caliditas, & frigiditas generationis humorum causæ cum aliis existunt causis, sed caliditas ęqualis sanguinem generat, superfluens vero coleram rubeam, multumque superflua melancoliam generat, pp adustionis superfluitatem. Porro frigiditas flegma gignit, & multum superflua melancoliam generat, pp superfluitatem congelationis. Oportet autem attendere virtutes passiuas, cum virtutum actiuarum distantia. Nec oportet credere, quod omnis complexio sibi simile generat, & non sui contrarium, per accidens quidem habet, non per essentiam. Frigida namque, & sicca complexio plerumque generat humiditatem extraneam, non pp conuenientiam, sed pp digestiuæ debilitatem. Humores autem hi, sicut in suis generationibus, sic & in suis motibus causas habent. Motus enim, & res calidæ sanguinem mouent, & coleram rubeam. Fortasis etiam mouet melancoliam, & fore faciunt eã. Quies autem flegma fore reddit, & aliquas melancoliæ species. Ipsæmet etiam existimationes mouēt humores, verbi gratia, sanguinē mouet res rubeas intueri. Quapp prohibemus illũ, ex cuius naribus fluit sanguis, res splendidè rubeum habentes, aspicere.

De

De Signis abundantia humorum in corporibus. Cap. XXV.

RAzi in Almansore.in 2. parte. Sanguinem abundare significant coloris rubedo, corporis caliditas cum eiusdē tensione, aliqñ & oscitatione, multusque somnus, & venarum repletio cum ipsarum intensione, & pruritus loci, a quo sanguis solet minui. Sanguis similiter ex naribus, gingiuis, leui tactu fluens, capitis, & oculorum, ac temporum grauitas, & ingenij, sensusque turbulentia, pulsus magnitudo, & oris dulcedo præter solitum. In ore quoque vesicæ paruæ, & in corpore carbunculi, vrina rubea, & spissa. Coleram vero rubeā abundare signant coloris citrinitas, oris amaritudo, multaq; in ore siccitas, & multa sitis appetitus quoque debilitas, & fastidium, & vrina ignea, & clara. Porro coleram nigrā dominari signant ardor stomachi, multitudo canini appetitus, fuscus color, nigredo sanguinis, ac spissitudo, vrina nigra, vel rubea, fusco participans colore, vel viriditati appropinquans. Si corpus præterea tale sit, in quo colera nigra generari solet, vt corpus brunum, & macrum. In corporibus n. albis, & crassis, & a pilis nudis, raro vel nunquam generatur. Huius præterea signa sunt, si corporis scabies acciderit, & morphea nigra, pustulæ malæ, splenis augmentatio. In flegmatis autem dominij significatione sunt multitudo viscosæ saliuæ, & sitis paucitas, vrina alba, pigritiaque & hebetudo, & malus somnus, corporis lubricitas, & digestionis tarditas. Epistola prædicta Hipocratis. Nā quotiens aliquid increscit ex ipsis humoribus, aut minus habet ægritudinis, aut casus veteres facit. Itaque cum incurrit quis ægritudinem de causa sanguinis, quia sanguis (vt superius dixi) feruens, & humidus est, debet econtrario medicamen occurrere, quod sit frigidum, & siccum, & sic de alijs. Auicenna vbi supra. Sciendum etiam, ꝙ si quis humores subtiles habet eorum euacuatione debilitatur, multum enim nocet in sui fortitudine pororum eius amplitudo, quoniam humores subtiles de facili resoluuntur, resolutionem vero sequitur debilitas. Quod enim ad resoluendum est facile, spiritui facile associatur in sua resolutione, & ideo cum ipso resoluitur.

De Signis eiusdem in somnijs apparentibus. Cap. XXVI.

RAzi secunda parte. Somniorum quoque diuersæ visiones designant in corporibus dominantes humores. Cum.n. frequenter in somno videt quis pluuias, & fluuios, & mare humiditas eius ī corpore multa designatur adesse. Ignes autem & fulgura, litesque frequenter somniare, coleram rubeam designant. Rubei vero colores ac tincti, nuptiæq; ac cibaria dulcia, sanguinisq; fluxus, abundantiam sanguinis designāt somniata. Porro fuscus color, atque nigredo, timores, pauoresque si apparuerint in somno, coleræ nigræ significatur operatio. Præterea cum aliquis somniat se manere quasi in loco niuis, vel frigida, a quo lædatur, frigoris victoria signatur. Cum autem in balneo, vel in sole, vel igne, caliditatis excessus designatur. Cum vero somniat se quasi volare, vel transfluere, siccitatis excessus, & humorum leuitas ac subtilitas demonstratur. Porro si quis ab aliquo se quasi grauari somniauerit, repletione laborare ostenditur. Quisquis etiam per loca quasi cenosa, & fœtida se incedere conspicit, humores in corpore putridos se habere ostendit. His autem contraria significationem habent contrariam. Itaq; qui somniat, ꝙ quasi per hortos odoriferos incedat, æqualitatem humorum, & a putredine remotionem habere se designat. Qui vero per foramina, vel angusta loca se ambulare conspicit, instrumenta aerem attrahendi impedita in se ostendit.

De Coagulatione corporis. Cap. XXVII.

AVicenna in primo casu Generationis autem corporis humani principium duæ sunt res. Vna. s. sperma viri, quod locum tenet materiei, hæ quidem duæ substantiæ communicant in hoc, ꝙ ambæ fluidæ sunt, licet postea diuersificentur. Aqueitas tamen, & terreitas in sanguine, & spermate muliebri pius abundant. Aeritas tamen & igneitas in spermate viri superant. Oportet igitur vt principium coagulationis horum duorum sit humida coagulatio, licet terreitas, & igneitas sint iunctæ in eo, quod ex eis fluit, & terreitas quidem cum eo quod in ea existit, ex duricie. Igneitasque cum eo quod est in ea, ex virtute maturandi, his enim iuuant se, & coagulatum durum faciunt, hoc tamen in nostris corporibus ad terminū coagulationis durorum corporum non peruenit, qualia sunt lapides, & vitrum, ita ꝙ nihil resoluatur, aut si quid resoluatur, resoluatur quod non sensu percipitur, tunc enim secura essent a nocumentis, quæ propter assiduam aut longissimam resolutionem accidunt. Non est autem ita. Quapropter corpora nostra duabus nocumentorum speciebus sunt opposita. Vna est humiditatis resolutio, ex qua creati sumus, & hæc inordinate aduenit. Alia est humiditatis putrefactio, eiusque corruptio, & ipsius alteratio, quæ fomento vitæ conueniens non est. Et hic quidem alius est a primo modo, licet sua malitia ad siccitatem ducat, quia corporis humiditatem prius exiccari facit, & ex eo, quod nostris corporibus est conueniens corrumpit, ac tādem ad putrefactionē resoluitur. Hæc autem putrefactio, quidem in primis corrumpit humiditatem, postea resoluit eam, & siccam rem dimittit cinericiam. Hæc igitur duo nocumēta sunt a cæteris nocumentis aliena, quæ propter alias accidunt causas, vt congelatiua frigiditas, & venena, speciesque, solutionis, & continuitatis, & ægritudines reliqua. Vnaquæque vero duarum prædictarum specierum aduenit, ex causis extrinsecis, & intrinsecis. Et extrinsecæ quidem causæ sunt, sicut aer dissoluens, & putrefaciens. Et intrinsecæ quidem causæ sunt, sicut calor nobis innatus, humiditates nostras resoluens, & calores extranei a nostris nutrientibus in nobis generati, reliquaq; nostras humiditates putrefacientia. Omnes autem hæ causæ se adinuicem iuuant in exiccando nos. Verumtamen perfectio, & integritas nostra, potentiaq; perficiendi nostram operationem non est nisi propter multam siccitatem, quæ nobis accidit, deinde siccitas incessanter procedit, donec nos perimat. Hæc igitur siccitas, quæ nobis accidit, res est nobis, vtcunque non necessaria. Nos siquidem a principio consistimus in vltima humiditate, vnde oportet, vt calor noster ipsum superet, alioquin suffocaretur in ea. Procedit igitur in illam assidue agendo, ipsamque semper exiccando, donec æqualitatem attingat.

De Resolutione caloris innati. Cap. XXVIII.

DEinde vero cum corpora nostra ad temperamentum, siccitatis terminum perueniunt, calore vt erat existēte, fortior est siccitas quàm prius, quia materia minor est, & propter hoc magis recipiens. Inde ergo sequitur, vt siccitas supra siccitatem temperata augmentetur, nec cesset augeri donec humiditates consumat, hominemque perimat. Calor igitur innatus est accidētaliter causa seipsum extinguēdi, quia fit causa sui ipsius materiam consumendi, sicut lampadis flamma, quæ iccirco extinguitur, quia materiam suam consumit. Itaque quanto plus siccitas secundum augmētum procedit, tanto calor innatus secundum diminutionem incedit. Defectus igitur incessanter crescit vsque ad vltimum, qui est defectus restaurandi humiditatem in loco eius, quod resolutum fuit. Siccitas ergo duobus modis augmentatur. Vnus est diminutio potentiæ recipiendi materiam. Alter minoratio humiditatis in se, propter caloris resolutionem. Augmentatur ergo caloris debilitas, propter siccitatis in membrorum substantia dominationem, & etiam propter humiditatis innatæ diminutionem, quæ est sicut materia, & sicut oleum flammæ lampadis. Flāma nanque duas habet humiditates, aquam scilicet & oleum, quarum vna consistit altera extinguitur. Sic & calor innatus humiditate naturali consistit, & ab augmento extraneæ extinguitur, quæ prouenit ex debilitate digerendi, & est sicut humiditas aquea flammæ. Cumque siccitas ad complementum accedit, calor innatus extinguitur, & mors naturalis subsequitur. Corpus autem non ideo permanet dum viuit, ꝙ humiditas ipsius innata resolutioni caloris mundani, & caloris sui corporis, & eius qui ex motibus suis accidit, tam lōgo tempore resistat, cum ipsæ in essentia sua debiliores sint ea, immo ipsum stare facit nutriens, dum id quod ex ea resoluitur restaurat. Nec est ars sanitatem custodiendi, quæ nos a morte securos faciat, vel corpus a nocumentis extrinsecis muniat, aut ad vltimam vitæ longitudinem, quæ est secundum hominem absolutè perducat. Sed de duabus rebus securitatem præbet, a putrefactionis scilicet prohibitione, & humiditatis defensione, ne cito resoluatur. In eius quoque fortitudine consistit, vt ipsum vsque ad tempus debitum, secundum suam primam complexionem faciat permanere. Corpora nanque non omnia sunt æqualia in fortitudine radicalis humiditatis, & caloris innati radicalis, immo in his existunt diuersa, & hoc quidem fiet per regimen restaurationis, quæ fit in corpore loco eius, quod resolutum est, & per regimen prohibens dominium causarum siccitatem accelerare facientium. Per regimen quoque custodiens a generatione putrefactionis, propter tutelam corporis, & custodiam a potestate caloris extrinseci, vel intrinseci. Huiusmodi autem custodiæ administrationi duæ virtutes attributæ sunt, quibus deseruit medicus.

diens. Vna scilicet naturalis quæ nutritiua dicitur, & restaurat id quod de corpore resoluitur, cuius substantia terreitati, & aqueitati attinet. Altera est animalis, hæc est virtus pulsatiua, quæ restaurat id quod de spiritu resoluitur, cuius substantia aerea est, & ignea. Et quia nutriens non fuit simile nutrimento in potentia. Ideo creata fuit virtus immutatiua, quatenus nutrientia mutet in similitudinem nutritorum, in effectu, & vt pro certo sit nutriens in effectu. Ad hoc igitur creata sunt instrumenta, & cannales, quæ sunt ad attrahendum, & expellendum, & retinendum, ac digerendum.

De Spermate, & eius origine. Cap. XXIX.

AVicenna in 3. canone. Sperma est superfluitas digestionis quartæ, quæ fit cum dispertitur cibus, in membris, resudando a venis, tertia digestione iam expleta. Generatur autem in testiculis, tanquam in principalibus membris ex humiditate delata ad eos in venis, quæ est quasi superfluitas cibi, quasi in corpore toto. Est autem sanguis magis digestus, magisque subtilis, & est de summa humiditatis proximæ coagulationi, ex qua etiam nutriuntur membra dura, vtpote venæ, & arteriæ, & his similia. Et quandoque reperitur ex ea plurimum in venis retentum, ad quod iam digestio quarta præcessit, & remansit, vt ex ipso venæ nutriantur, aut perueniat ad membra homogenia, & nutriat ea, præter q necessaria sit magna alteratio illius, & propter illud prouenit sperma ex eo. Commouentur itaque per spiritum in meatibus ex vena pulsatili, & vena quieta venientibus, quæ sunt radices duæ ramificatione plurimorum anfractuum, & inuolutionum, & post ab eis in vasa spermatis effunditur, indeque in coitu naturali per virgam ad matricem projicitur, cui cum apertione obuiat matricis orificium, & attractione vltima conueniunt duæ partes in vnum. Hipocras ait, q plurimum, materia spermatis est in cerebro, & descendit ex duabus venis, quæ sunt post ambas aures, propter hoc ambarum fleubothomia generationem abscindit, & sterilitatem incurrere facit. Harum itaque sanguis est lacteus, & quia non elongantur a cerebro, & his quæ sequuntur ipsum spacio longo, ideo sanguis illius alteratur complexio, a cerebro nanque proueniunt ad nucham, eique continuantur, & inde ad renes, post hoc ad venas quæ veniunt ad testiculos. Mihi vero videtur, q non oportet, vt sperma sit ex cerebro solo, quamuis eius fermentum sit ex cerebro. Oportet enim vt ei sit ex omni membro principali fons, & ex alijs membris resudatio ad istas radices, & propter illud est assimilatio,

De causis exuberationis spermatis. Cap. XXX.

CAusa vero exulcerationis spermatis, aut est in ipso spermate, aut in vasis eius, aut in lacertis conseruantibus ipsum, aut in renibus, aut in principijs. Causa quidem quæ est in spermate, aut est eius multitudo propter paucitatem coitus, & multam acceptionem generantium sperma, propter quam indiget motu expelliente, aut propter suam tenuitatem ob quam resudat sicut & omne tenue, aut propter suam acuitatem ob quam mordicat, & necessarium est naturæ ipsum expellere. Causa vero quæ est in vasis spermatis, aut est debilitas retentiuæ propter malitiam complexionis, aut vehementia expulsiuæ virtutis, aut ægritudo officialis ex spasmo thetano, quæ necessario faciũt motus extraneos. Vnde & expulsiua mouetur, & expellitur sperma tanquam nociuum, sicut accidit vomitus cum aliquid nocet stomacho. Spasmus quidem ipse est pressor, & ejciens expressor. Spasmus nanque membrorum spermatis est solutiuus, & spasmus lacerti ani est retentiuus, nam lacertus ani creatus est ad retinendum, & ille ad exprimẽdum. Est autem in eis mollificatio, quare non retinetur propter dilatationem accidentem meatibus. Causa vero in lacerto cõseruatiuo est spasmus iterũ, & mollificatio. Sed causa in renibus est, quia quandoque accidit eorum adipi liquefactio ex vehementi coitus desiderio, vel ex multitudine coitus, & ob hoc in coeuntibus egreditur post vrinam ex ea res plurima, & hæc quidem est mala destruens virtutem, & corpus. Causa denique in principijs est, vt cum multiplicatur cogitatio in coitu, & auditus verborum eius, aut accidit ei, qui desiderat in natura coitum illi simile, vnde mouetur ad operationem suam aliquo motu debili, & emittit humorem ante vrinam, aut forti, & descendit sperma. Causæ vero multitudinis pollutionis sunt causæ exuberationis, & motus spermatis, & quandoque non mouetur nisi per somnium, proprieque cum dormit aliquis super ceruicem, secundum modum iam dictum. Et eius cura est cura illa, & strictura lamine plũbi super dorsum est impressio magna. Sed quandoque renibus nocet, & ideo hoc iterum in eo attendere oportet, similiter etiam in lecto infrigidantia, & dormire super folia salicis, & similia.

De Causis erectionis virgæ. Cap. XXXI.

SVnt autem in virga meatus tres scilicet vrine, spermatis, & alguadi. Aduenit autem ei virtus erectionis, & ventositas a corde, desiderium ex epate. Desiderium quoque naturale quandoque fit ei causa renum, & apud me principium est eius ex corde. Et vsus quidem coitus hoc membrum confortat, ipsumque lacertosum facit, & incrossat. Dimissio quoque liquefacit, & arefacit, sicut & Hipocras dicit. Causa denique & desiderij, & motus eius, aut est propter multitudinem ventositatis in sanguine ex quo generatur sperma, ad cannam etenim concauam defert ventositatem forte spiritus desideratiuus, cum quo incedit sanguis plurimus, & spiritus crossus. Ex illo itaque sanguine instrumentum viri nutritur, inflatur, & erigitur. Hanc erectionem adiuuat omne in quo est humiditas extranea præparata ad hoc, vt conuertatur in ventositatem. Fit & quandoq; propter illud quod mouetur ex desiderio propter præparationem membri ad illud. Et iterũ cum congregatur sperma in membris coitus, & multiplicatur inquisitio separationis eius, mouentur materiæ in ipsis. Et quandoq; fit erectio propter mordicationem materiæ stantis in glandulis, positis in duobus lateribus orificij vesicæ, vel materiæ subtilis ad eam ex renibus venientis, sicut etiam fit propter motum ipsius spermatis cum acuitur, & multiplicatur, & mordicat. Causa denique propinqua multæ tensionis virgæ ad modum chordæ, est multitudo crossæ ventositatis in partibus membrorum coitus, & huiusmodi causa ventosa, aut est in ipso neruo concauo, aut est ei superueniens ex arterijs, & venis, aut vasis spermatis, aut sunt duæ res simul. Et materia quidẽ huius ventositatis est humiditas plurima. Efficiens autem ipsam est caliditas pauca. Ad hoc etiam adiuuant aliquando causæ præcedentes, aut ex cibis calidis acutis, aut ex inflatiuis, vt sunt cicer, & vua, & vitellus oui, & illa quæ aggregant vtramque rem, vt eruca, & illud cui proprietas inest generandi sperma, sicut vinum nouum, aut ex dispositionibus, & figuris, sicut est multitudo dormitionis super collum, vnde sperma liquefiendo conuertitur in ventositatem, aut strictura ancharum cum cingulis, aut corrigijs, vnde dilatantur orificia venarum. Quandoque etiam peruenitur ad priapismum, vt si causæ confortentur, & fiat erectio fortis, atque remaneat, quamuis nõ assit desideriũ.

De horis coeundi. Cap. XXXII.

COitus ille sanus est, qui fit in hora quam superfluitatũ euacuatio sequitur, alleuiat enim corpus, & perparat ad augmẽtum. Sed in coitu figuræ quędam malæ sunt, vt si mulier super virum ascẽdat, ex hac enim timetur ramex, & inflatio, & vlcera virgæ atque vesicæ propter laborem erectionis spermatis. Dubitatur quoque ne aliquid in virgã curtat ex parte mulieris. Retentio quoque spermatis in coitu valde mala est, & quandoque perducit ad constrictionem vnius duorum ostorum, præterea oportet ne fiat coitus necessitate securis, aut in hora mingendi, neque cum exercitio, vel motu, vel post passionem animalem fortem. Oportet etiam vt non fiat super repletionem, prohibet enim digestionem, & eadem facit in ægritudines. Item ne fiat cum adest vacuitas, hoc enim nocibilius est, & onerosius naturæ magisque pernecans calorem innatum, & magis attrahẽs liquefactionem, & ethicam, & arefactionem, immo oportet, vt fiat cum cibus a stomacho descendit, & completa digestione prima, & secunda mediata dispositione in digestione tertia. Non igitur (vt ait quidam) fieri debet post complementum, tertiæ digestionis. Illa enim est hora vacuitatis cum corpus incipit in spersione, & in omnibus membris sunt reliquiæ cibi in via digestionis. In huiusmodi dispositione sunt aliqui in principio noctis, & ob hoc illa hora conuenientior est eis ad coitum cæteris horis, quia longus somnus ei succedit, & cum eo virtus accrescit, & aqua figitur in matrice propter somnum mulieris, præterea cauendus est coitus post euacuationes fortes ex vomitu, & fluxu ventris, & colica passione, & dyarria subito facta, motuque corporeos, & animales, & apud motum vrinæ, & stercoris, & fleobothomiã. Dyarriam vero antiquam alleuiat quandoque sua exiccatione, & trahendo materias ad partem aliam a parte intestinorum. Melior autem horarum æqualium est illa quam determinauimus, & in hora quidem coitus expellitur matrix ad orificium quasi procedens, desiderando per naturam attrahere sperma. Ante violationem vero puellæ virginis sunt in ore matricis panniculi contexti ex venis, ex ligamentis valde subtilibus, orti ex omni membro eius, quos violatio destruit, & quod in eis est ex sanguine currit.

De

De causis sterilitatis, & difficultate impregnationis. Cap. XXXIII.

CAusa sterilitatis aut est in spermate viri, vel mulieris, vt malitia complexionis diuersificantis virtutem generationis scilicet calidæ, & frigidæ, aut humidæ, vel siccæ. Aut est in membris generationis, vt in matrice, vel virga. Vel instrumentis spermatis, vt est debilitas aut corruptio, breuitas aut amplitudo. Aut propter causā in principijs, vt est tristitia, vel timor, dolores capitis, & debilitas digestionis, & satietas nauseatiua. Ad hæc enim vt fiat conceptio oportet, ꝙ membra digestionis, & membra spirituum fortia sint. Aut est propter errorem accidentem, vt quando spermatis emissio fit ante complementum aut post, siue quando vir & mulier diuersi sunt in tempore coitus, ita ꝙ vnus eorum semper antecedit alium in emissione spermatis. Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Difficultas impregnationis fit propter multitudinem adipis, aut paruitatem virgæ, aut quia mulier post coitum cito surgit, & ambulat, & mouetur, spermaque cadit. Aut propter ventositatem crossam in matrice. Aut propter eius lubricitatē, aut propter multitudinem caliditatis eius, aut siccitatis, aut frigiditatis. Aut quia mala est complexio spermatis; aut propter emorroides, & vlcera mala, aut propter opilationem meatus, quæ fit propter adipem, vel carnem ortam.

De Impregnatione, & embrionis formatione. Cap. XXXIIII.

CVm itaq; matrix super sperma colligitur, tunc dispositionum prima quę aduenit illic est spumositas spermatis, quia virtus informatiua mouet illud, quod est in spermate de spiritu animali, & naturali, & vitali ad mineram vniuscuiusque eorū in qua figitur, & creatur ex eo illud membrū, propter hoc reperitur exufflatio tota repelli ad medium humiditatis, vt præparetur locus cordis. Deinde vero fiunt ab ei⁹ latere dextro, & a latere supremo duæ vesicæ, quasi ramificatæ, ab eo tangentes ipsum vsque ad horam. Deinde vero separantur ab eo ac discernuntur, & prima quidem fit illud ex quo creatur cor, dextra vero illud ex quo epar. Porro alia sanguine impletur ad albedinem decliui, & penetrat ad exteriorem partem humiditatis sparsæ post duas vesicas, ventositas mundans eam, vt recipiat propter eam restaurationem ex matrice, & ex spiritu, & ex sanguine, creaturq; vmbilicus, & qđ primo creatur tunc est panniculus, veruntamen vesicæ cordis, & epatis, ac cerebri præcedunt creationem vmbilicis, quāuis horum trium complementum illius substantiæ complemento postponatur. Et reuera primum membrū quod creatur est cor, quamuis feratur Hipocras hoc dixisse de cerebro, & oculis, sicut testificatur dispositio pullorum in ouis. In sequentibus autem capitulis dicit esse rectius, vt sit primū quod creatur epar, quoniam operatio prima corporis est nutrimentum. Sed eius sermo probatur esse corruptus, quia non nutritur membrum animalis, in quo non est sustentatio vitæ cum calore naturali. Si ergo est, secundum quod ipse æstimat, illud in primis creari oportet, cuius operatio præcedere debet. Necesse est autem vt creetur membrum, a quo procedit calor naturalis, & spiritus vitalis, ante creationem ipsum nutrientis. In mulieribus quidem tardiores sunt embriones, quàm in masculis. Est autem spatium spumæ sex dierum aut septem, in quibus informatiua informat embrionem, non petēdo aliquid ex matrice, post hoc appetit. Est ēt inceptio lineatum atque punctorum tribus alijs diebus, fiuntq; nouem. Deinde vero post sex alios dies penetrat in toto sanguinitas, & quandoque antecedit vno die, aut duobus, & fit illud vnde creatur, sicq; fiunt. 15. a cōceptione. Post hoc 12. diebus fit humiditas, caro. Iamque discernuntur frusta carnis in tribus membris manifeste, & alia separantur a contactu aliorū, & extenditur humiditas nuchæ, & quandoque postponitur, aut antecedit duobus diebus, aut trib. Deinde vero post nouem dies separatur caput ab humeris, & extremitates a lateribus, ac ventre, ita vt discernat sensus in quibusdam eorū, & occultet̄ in quibusdā, ita vt sentiat post illud quatuor dieb. cōpletis s. dieb 40. a cōceptione, aliqñ tñ & raro postponitur, vsq; ad 45. dies, minus aūt in hoc est vsq; ad 35. dies.

De creatura matricis, & nutrimento fœtus, eiusque panniculis. Cap. XXXV.

MAtrix si quidem ex duabus tunicis est creata, quarum intrinseca propinquior est ad hoc, vt sit venenosa. Ipsatumq; venarum orificia, quæ in ea figuntur matricis foramina nuncupantur, his embrionis, panniculi cōtinuantur, & ex his currit sanguis menstruus, & ex eis embrio nutrit. Exterior vero tunica propinquior est ad hoc vt sit neruosa, incrossatur autem matrix, & inspissatur in hora menstruorum, quasi impinguetur. Deinde vero cum purgatur extenuatur, & exiccatur. Et ipsa attenuatur iterum cū magnitudine embrionis, & dilatatio eius est secūdum dilatationem corporis illius. Cum autem dicitur ꝙ matrix sit neruosa, non intelligitur ꝙ sit ex neruis cerebri, sed quia fit ex substantia neruis simili, s. alba, sanguine priuata, viscosa, extensiua, nec ei adueniant ex cerebro nisi nerui pauci quibus sentit. Sanguis autem mēstruus in prægnante diuiditur in tres partes. Vnā. s. quæ conuertitur in nutrimentum. Aliam quæ ad mammillas eleuatur. Tertiā quoque quæ est superfluitas stans, donec hora ueniat vt expellatur. Fętus quoq; tribus panniculis continetur. s. secundina, quæ comprehendit ipsum, & in ea venæ contexuntur in transuerso, cuius pulsatiles in duas uenas diuiduntur, & eius quietę in unam uenam. Hic panniculus biles uocatur, & ad ipsum vrina fętus effunditur. Alio quoque qui dicitur abgas, & est profundatio sudoris, nec est necessarium vas aliud superfluitati egestionis, cum sit illud ex quo nutritur subtile, in quo nō est duricies neque fex, neque separatur ibi nisi aquositas vrinæ, vel sudor. Tertius autem est panniculus fętui propinquior cæterisque subtilior, ut aggreget humiditatem resudantem ex embrione.

De causa masculinitatis in fœtu. Cap. XXXVI.

CAusa masculinitatis in fętu est sperma uiri, & caliditas eius, & abundantia ipsius, & conuenientia coitus in hora mundificationis, & prouocatio spermatis ex rene dextro, qui calidior est & altior, & epati propinquior. Vnde & eius sperma calidius est, atque spissius. Similiter & quando cadit in dextro matricis. Regio quoque frigida, & tempus frigidum, & ventus septentrionalis iuuant ad masculinitatem, contrarium autem ad contrarium. Similiter & ætas adolescentiæ absq; pueritia, & senectute. Et dicunt quidam ꝙ si currit ex dextro viri ad dextrum mulieris masculinat. Sin autem ex duobus sinistris fęmininat. Si vero currit ex sinistro ad dextrū erit fęmina masculina, & si contrario masculus fęmininus. Dixerunt aūt pleriq; ꝙ non inuenitur in aborsū masculus cōpletus an. 30. dies, nec fęmina an. 40. Prægnans masculum habens est melioris coloris, & pluris leuitatis, & agilitatis, faciei quoq; mundioris, ac sanioris appetitus, & quietorum accidentium. Sentit quoque grauedinem lateris dextri, quia plurimum generatur masculus ex spermate ad dextram laterum matricis expulso, quod accidit aut propter desiderium illius lateris ad recipiendum, aut quoniam expulsio fit ex testiculo dextro. Præterea quando mouetur fętus mouetur ex latere dextro prius. Lac quoq; currit in primis ad dextram pupillam, & prouocatur in primis. Estq; lac eius crossum, viscosum, non tenue, & aquosum. Item hmōi prægnans cum a statione mouetur, prius dextrum pedem mouet, & cum erigitur super manum dextram sustētatur. Oculus quoque dexter ipsius leuioris est motus, atque velocioris. Masculus post tres menses mouetur, fęmina post quatuor. Signa vero p̄gnantis cū filia sunt multitudo vlcerū pedū, & apostematū eorum. Qnq; tamen huiusmodi pręgnans est cum masculo, sed non est masculus nisi debilis, & est mollificatarum venarum.

De Signis masculinationis in viro, & muliere. Cap. XXXVII.

VIr quidem faciens masculos est fortis corporis, & æqualis carnis in duritie, & mollitie, multiq; spermatis magnorumq; testiculorum, manifestarum venarum, fortis desiderij, quem non debilitat coitus, & ex cuius dextro sperma ejcitur. Cumq; adolescentis prius dexter testiculus inflatur, tunc ipse est masculinans, cum vero sinister fęmininans. Ille similiter ad quem festinat pollutio, non a nocumento spermatis faciens est masculos. Ex mulierib. autem masculinans est illa, quę est ęqualis coloris, & formæ, non grauis corpore, neq; mollis, nec eius menstrua subtilia sunt cruda, nec pauca, aquosa, & adusta valde. Eius quoq; digestio bona est, & venæ apparentes ad exteriora procedentes, cuius sensus, & motus, secundum ꝙ oportet existunt nec habet ventris solutionem aut constrictionem assiduam. Oculi eius decliues sunt ad fuscedinem absq; subalbedine, habetq; gaudentē naturā, ac lętam aīam. Puellę viripotentes in primis cum coeunt, velocis impregnationis sunt, ꝑ fortitudinem caliditatis earum, & paruitatem adipis matricū ipsarum, & humiditatem earum. Ipse quoque quibus veloci ter veniunt menstrua, digniores sunt, vt masculos concipiant.

De causis conceptionis geminorum, & periculo fœtus. Cap. XXXVIII.

CAusa conceptionis geminorum est multitudo spermatis, eiusq; diuisio in duo, vel plura. Eius quoque casus in duos ventres. Incolumitas autem geminorum non est plu-

plurima,raroque sunt inter geminos dies plurimi, fiunt enim secundum plurimum ex vno coitu,raroq; contingit, vt ex coitu super impregnationem fiat conceptio. Nam si fiat fit in mulieribus habentibus tenera corpora,quæ sunt multorum pilorū multique sanguinis,propter fortitudinem caliditatis earū. De signis autem geminorum, aut plurimum, est vt consideretur vmbilicus nati primi continuus cum fœtu. Si non fuerit in ipso ruga,neque nodus,non erit post natum primum filius, & si fuerint in ipso rugæ, tunc erit prægnatio secundum numerū rugarum. Suspensio quidem embrionis ex matrice, est quasi suspensio fructus ex arbore, & sicut maior timor, qui super fructum habetur ne cadat. Est aūt cum eius complementum existit, sic id quod vehementius super embrionem timetur ne fiat abortiuus, est apud principium conceptionis aut appropinquationem partus. Quapropter in his duabus horis oportet vt aborsus causæ prædictæ caueantur, farmacum quidem solum est de summa causarum illarum, vnde oportet vt eius dispositio caueatur ante mensem quartum, & post septimum. Figura naturalis partus est vt egrediatur super caput suum, secundum rectitudinem oris matricis,absque incl.natione,manibus eius super coxas extensis, quæ uero præter illam est,nō est naturalis. Et formæ quidem exitus mali, quandoque interficiunt fœtum & matrem, quandoque autem vnum ex illis. Præterea cum fœtus nascitur, & non inflatur vmbilicus eius,& non mouetur, neque sternutat, vsque ad tempus debilis est, & non uiuit. Signa vero difficultatis & facilitatis partus sunt, vt sentiat mulier dolorem ante partum,& post in anterioribus. Nam si declinat ad pectinem, facilis fit partus. Si ad posteriora debilis.

De Causis difficultatis pariendi. Cap. XXXIX.

Difficultas autem partus fit,aut causa prægnantis,aut causa fœtus,aut matricis,aut secundinæ,aut causa vicinantiū: & communicantium,aut horæ partus,aut obstetricis,aut propter causas primitiuas. Causa prægnantis, vt quando stricta est aut debilis,ægritudines & famen passa,aut timida,aut impregnationi,vel partui non consueta. Aut est anus debilis,vel plurimæ adipis,aut vehementis pinguedinis, habens strictum almezem,aut est paruæ tolerantiæ in dolore &c. Causa fœtus, aut est propter genus eius,fœmina nanq; penitus difficilioris est partus quam musculus. Aut propter magnitudinem eius, vel capitis ipsius, aut crossitudinem corporis eius,aut propter multam eius paruitatem,vel leuitatem,propter quam non submergitur cum fortitudine,aut propter alterationem creaturæ ab æqualitate facilis lubricitatis,vt si fit habens duo capita,vel comprimat eum numeratio embrionum, forsitan.n.in vno ventre sunt quinq; vel plures parui,& diuersi. Præterea quandoq; fit difficultas partus,quia motus est fœtus,ideoq; non fit ei adiutoriū per motum ipsius. Quandoq; vero quia figura exitus eius est non naturalis,vel quando super pedes suos egreditur, aut super latus suum,eiusq; manus super coxas plicatæ sunt. Quod fit propter corruptionem motus embrionis,aut pp multam inquietudinem patientis. Ex his autem quæ securitatē huiusmodi faciunt,est vt inquietudo partus,& dolor ad inferiora decliues sint,anhelitus quoque sit bonus. Causa vero matricis est,vt si parua sit in qua coangustetur incessus,aut valde sicca,in qua non sit lubricitas,aut constricta valde in creatione, aut propter consolidationem ab vlceribus, & reliquis speciebus constrictionis. Aut in ea sit aliqua malarum ægritudinum, sicut flegmon,aut vlcera,vel ragadiæ,& emorroides in matrice. Causa vero secundinæ fit,vt si non disrumpatur propter suā crossitudinē,& ideo nec fœtus inueniat euasionem. Aut si rumpatur ab eo velociter, & egrediatur humiditates plurimæ ante complementum fœtus,& sic euasionem inueniat. Causa porro vicinantium fit,vt si in vesica sic apostema,vel aliud nocumentum ex fixione naturæ,& aliis,aut sit in intestino fex sicca plurima,vel apostema,vel colica alterius generis,aut emorroides, aut ragadiæ ani,vel si mulieris ilia sint subtilia. Causa autem horæ partus est,vt si sit fœtus velox in administratione partus, & ordinatione,& non depastus est a qualibet grauedine rei super se. Propter causas deniq; primitiuas fit, vt si forte fiat frigus,& deinde fortis constrictio membrorum partus, propter hoc enim in regionibus & temporibus frigidis difficilior fit, & quandoque perducit huiusmodi difficultas ad magnificationem ventris,& inflationem mirach. Aut si calor fiat fortis, & inde fortis fiat mollificatio virtutis, aut si adueniat ei tristitia, vel si mulier plurimum sit vtēs aromaticis,fiatque matrix eius assiduæ attractionis ad superiora.

De Causis aborsus, & signis eius. Cap. XL.

Aborsus autem aut est ex causis primitiuis,ex percussione, vel casu,vel exercitio superfluo,vel saltu vehementi,proprieque ad posteriora vel retro, qui multotiens facit descendere sperma conceptum visibiliter. Aut ex passionibus animalibus,vt ira vehementi,vel timore,vel tristitia. Aut ex aeris frigore,& eius caliditate superfluis,propter hæc n.genus abhorretur prægnanti, prolongatio balnei, ex hoc quòd magnificatur anhelitus. Balneum enim licet abortire faciat per lubricitatem,facit tamen etiam abortire per egressionem fœtus ad aerem frigidum. Quandoq; ēt prouenit ex eius debilitate, propter defectum & mollificationem ipsius causa resolutionis rei corporeæ,& ægritudinibus,& aschini,& fame vehementi, & euacuatione humoris,aut sanguinis plurimi per medicinam, aut flebothomiam,aut ex sexplo,aut ex fluxu sanguinis menstruorum plurimi. Et quanto filius maior est,tanto nocumentum in ipso cum flebothomia plus est, aut ex repletione vehementi, aut ex satietate nauseatiua plurima, corrumpente nutrimentum fœtus, & opilante viam ad eum. Aut ex multitudine coitus mouente matricem,& proprie post septimū,multitudine quoq; balneationis,& ablutionis lubricante matricē. Præterea quandoq; fit a causis propter fœtum,vt est eius mors propter, quam expellit eum natura, proprieque quando currit ex eo res virulenta, quæ matricem mordicat, ac lædit eam. Aut sicut est debilitas eius, propter quam non firmatur,aut propter panniculos eius,& inuolutione, quibus continetur. Cum.n.abrumpuntur,& mollificantur,& effunditur ex eis humiditas eorum,lædit matricem,& expulsiua mouet eam, & adiuuat iterum ad lubricitatē. Itē pp amplitudinem oris matricis, & paruitatem adunationis eius, aut ex humiditatibus in matrice,aut in orificijs venarum lubrificantibus, & grauantibus. Fit etiam quandoque pp reliquas spēs malitiæ complexionis in matrice,ex calore vel fri. vel humi. vel sicci.& paucitate nutrimenti fœtus. Præterea q̄nque fit ex ventositate in matrice,& ex apostemate. Plurimū autem aborsus facti in mense secundo,vel tertio,fit ex humiditatibus super orificia venarum matricis,ex quibus conteruntur venæ secundæ. Signa quidem aborsus sunt, cum post soliditatem sanam incipit mamilla detumescere. Cum ergo superfluit prouocatio lactis,& adeo frequens fit, donec mammilla detumescat,fœtum esse debilem,& abortui præparatum indicat,similiter, & multitudo dolorum in matrice. Q̄n ēt facies in febre ruber,& accidit rigor, aut caput grauatur, & lassitudo dominatur,& dolor in oculi profundo sentitur, signat causas aborsus venire,& quod ipsæ facient menstrua prouenire,deinde vero abortire.

De Anathomia membrorum. Cap. XLI.

Ex isagogis Hipocratis. Anathomia est contemplatio, siue perfectio in interioribus membrorū institutionibus. Aliter Anathomia est incisio superficiei, & denudatio eorum,quæ obtecta erant,eorumque cognitio cum propria ratione. Hac.n.comprehenditur positio corporum,natura quoq; & operatio singularum partium, & particularum. Corpus quidem hoīs in tres partes gnāles diuiditur.s.caput, pectus,pedes. In particulas autem multas spāliter autem constat de venis & arterijs,& neruis,& ossibus,cartilaginibus,adipibus,ac cæteris speciebus. Razi vbi supra. Membrorum in corpore quatuor sunt genera, quorum principalia sunt tria, & ad conseruationem vitæ valde necessaria. Horum quædam nutritionis instrumenta sunt vt stomachus,& epar, & eorum canales,& viæ quæ ad ipsa proueniunt,& os,& meri. Reliquæ quoque viæ quæ ab eis exeunt,vt intestina. Quædā vero sunt instrumenta naturalis caloris,& conseruationis eius. Quorū prima sunt cor & arteriæ. Secunda vero pulmo, & pectus, & quæcunque valet ad aeris attractionem. Quædam autem sunt instrumemta sensus,& motus, & intellectualium actionum. Ipsa sunt cerebrum, & nucha,& nerui, & musculi, & chorde,& his similia, quæ sunt necessaria ad complendam actionem,& passionē. In vnoquoque aūt istorum trium generum,vnum est principale,& operans,alia vero vt seruientia ipsumq; in suis actionibus adiuuantia. In primo genere principale instrumentum est epar,in secūdo cor,in tertio cerebrum. Et vnumquodque istorum aliis duabus connexum est, eisque indiget. Epar nanque nisi omnibus aliis membris nutrimentū transmitteret, resoluerentur. Ipsum vero nisi a corde calorem haberet,eius substantia,qua sua cōpletur actio, non cōseruaretur.

uaretur. Cerebrũ quoq; si non ab arterijs calefieret, nec à venis nutriretur, eius natura non conseruaretur. Sed & musculi pectoris, nisi à cerebro mouerentur, non posset aer attrahi, nec cordis conseruaretur substantia, qua calor naturalis, qui in corpore est, euentatur. Quartũ genus membrorum est infra principalia gñationis, s. matrix, & virga, & testiculi, & vasa spermatis, quæ necessaria non sunt ad vnius singularis perdurationem, sed ad speciei conseruationem.

De Ordine & ratione membrorum simplicium. Cap. XLII.

AVicenna. i. can. Membra sunt corpora, quæ gñantur ex prima humorum commixtione. Horum alia simplicia sũt, quorum. s. quęlibet pars toti cõicat in nomine, & diffinitione, vt caro, & os, neruus, & similia. Ideoq; similiũ partiũ vocantur. Quædam verò composita, quorum. s. pars quælibet toti non cõicat in noĩe, & diffinitione, vt manus, & facies, & hęc vocantur instrumentalia, eo ꝙ instrumenta sunt animæ ad cõplendos motus, & operationes. Primum quidem membrorum similium est os, quod durũ creatũ est, quia corporis est fundamentum, & sustentaculum motuum. Post hoc est cartilago, quę ossæ mollior est, & ideo flecti põt, sed omnib. alijs membris durior est. Creata est aũt, vt ossium cum corporib. mollibus continuatio fieret, & vt durum cum molli non absq; medio cõponeretur. Duro. n. molle lęderetur, præcipueq; in hora passionis, & constrictionis. Post has aũt sunt nerui corpora. s. à cerebro orta, vel à nucha ad flectendum mollia, & ad separandum dura. Ad hoc aũt creati sunt, vt per eos mẽbra sensum habeant, & motũ. Post neruos sunt chordæ, quæ quidem ab extremitatib. musculorum oriuntur, & neruis famulantur, & ad membra tendentes mobilia, plerũque sua retractione retrahunt, membra ꝑ musculi contractionem, & congregationem, ac retroductiõe. Post has sunt ligamenta, quæ secundũ visum, & tactum neruosa sũt, & ab ossibus venientia, ad musculos vadunt. Nullum aũt ligamentorum habet sensum, ne propter multum motum, & fricationem, quæ adhærent ei, doleret. Postea sunt arteriæ corpora, scilicet, quæ ex corde nascuntur concaua, in longitudine extensa, neruosa, & in sua substantia ligamentalia, habentia, motiones, dilatando se, & constringendo, quæ ex quietibus discernuntur. Ad hoc autem creatæ sunt, vt cor euentetur, & ab eo vapor fumosus expellatur, & spũs membris corporis distribuatur. Post hæc aũt sunt venæ, quæ similes arterijs existunt, sed sunt ab epate, & sunt quietæ. Ad hoc quidẽ creatæ, vt sanguis mẽbris, quæ sunt in corpore partiatur. Deinde sunt panniculi, quę sunt corpora de filijs neruosis, non sensu perceptis, contexta, dilatata, & aliorũ corporum superficies cooperientia, & continentia eapropter iuuamenta, ex quib. est, vt summã eorũ in sua figura, & factura custodiant, & vt ab alijs corporib. suspendant', & eis innectant mediantibus neruo, & ligamento, quæ fila facta fuerunt, ex quibus, & ipsi texti fuerunt, & vt membra secundũ sui substantiam non habentia sensum, per ipsos habeant superficiẽ per se sui essentia sentientẽ, vt pulmo, & epar, & splen, & renes. Hæc. n. substantia sua nullo mõ sentiunt, sed nec illud sentit, qđ in eis percussionẽ facit, nisi quod super ea de panniculis existit. Cumq; in eis accidit ventus, aut apostema sentitur, sed ventũ sentit panniculus accidentaliter, propter extensionem, quæ contingit in ipso. Apostema verò sentit principium panniculi, & eius appensionem accidentaliter, eo ꝙ membrum apostematis grauitate laxatur. Post hæc autem est caro, quæ est locorum vacuorum impletio, in eorum membrorum situ, in corpore existentium, & ipsorum fortitudo qua sustentantur.

De differentia membrorum, secundum virtutes, vel actiones. Cap. XLIII.

IN vnoquoque vero membro est virtus naturalis, qua res ei nutrimenti completur. Et huius quidem est nutrimentum attrahere, retinere, assimilare, vnire, superfluitatem expellere. Et post hoc quidem membra diuersificantur, quædã enim præter hanc virtutem habẽt, & aliã quæ ab ipsis ad aliud procedit, quædã vero non habent. Itẽ quædam præter hãc habent insuper virtutẽ, quæ eis ab alio influit, & quædam non. Facta igitur compositione sequitur, ꝙ est membrũ suscipiens, & non tribuens. In cerebro nanq;, & epate cõuenerunt oẽs medici, ꝙ vnumquodq; eorũ virtutem vitæ suscipit, vt calorẽ naturalem, & spũm à corde, vnũquodq; ẽt eorum hẽt principiũ virtutis, quã alij tribuit, nam cerebrum præbet sensum, secundum quosdam absolute, secundum quosdã nõ absolute. Et epar principium est nutrimenti secundum quosdam absolute, secundum quosdam non absolute. Caro verò sentiendi virtutem, & vitæ suscipit, & non est alicuius virtutis principium, quàm alijs vllo modo tribuat. Cor aũt (vt ait magnus Philosophus) est mẽbrum tribuens, & non suscipiens. Ipsum. n. est omnium virtutũ prima radix, & omnibus alijs mẽbris virtutes suas tribuit, quibus nutriuntur, & viuunt, & quib. comprehendunt, & quib. mouentur. Medici verò, & quidam primorum Philosophorum, has virtutes in membris partiti sunt. Sed Philosophi quidem sermo, cũ subtiliter certificatur est veracior, medicorum aũt manifestior. Non est autem curandum vtrum cor sit principiũ sensus, & motionis cerebro, & virtutis nutrientis epati, an non. Cerebrum. n. siue per se, siue per cor hoc habeat, principium animalium actionum existit aliorum comparatione, & epar similiter principium est actionum naturalium nutrientium, comparatione aliorum.

De Membris principalibus, & eis deseruientibus. Cap. XLIIII.

ITerum membra quædam sunt principalia, quædam principalibus deseruientia, quædã aũt non principalia absq; seruitio. Membra principalia sunt, quæ primarum virtutũ in corpore existentium principia habent, quæ ad hoc necessaria sunt, vt singulare, aut spẽs perdurent. Et secũdum singularitatis quidẽ durabilitatẽ principalia sunt hæc tria, cor, epar, & cerebrum. Cor quidẽ est principium virtutis vitæ. Et cerebrũ quidẽ est principium virtutis sentiendi, & mouendi. Et epar quidem est principium nutriendi. Sed secundũ speciei durabilitatẽ sunt principalia hæc tria, & ẽt aliud quartum, quod speciei ꝓprium est. s. testiculi, qui ad vnã quidem rem necessarij sunt. s. ad sperma generandum, quo genealogia cõseruetur, & ad aliã iuuatiui, s. vt complementum formæ detur, & completio masculina & fœminina conseruetur, quæ specieb. aĩalis accidentia sunt, & separabilia. Membrorum autẽ deseruientium, alia deseruiunt seruitute præparatoria, alia verò seruitute latoria. Præparatoria seruitus est antequã principale operetur. Latoria verò post. Cordis seruiens pręparator est sicut pulmo, & eius seruiens lator est, sicut arteriæ. Cerebri præparator est, vt epar, & alia nutrimenti membra, & custodiæ spũs. Lator autẽ sicut nerui. Epatis præparator, vt stomachus. Lator venæ. Testiculorum præparator, vt membra, quæ sperma generant, antequam ipsi. Lator autem virga in viris, & venæ, quæ sunt inter illos, & ipsam. In mulieribus etiam similiter venæ, quæ sperma ad locum conceptionis impellunt, habẽt insuper & matricẽ, per quã spermatis cõpletur vtilitas. Galienus aũt dixit, ꝙ mẽbrorũ alia sunt, quæ operationem tantum efficere habent, vt cor. Alia quæ iuramẽtum tantum, vt pulmo. Alia quæ vtrunque, vt epar.

De differentia membrorum, secundum creationis suæ materiam. Cap. XLV.

ITem membrorũ alia generantur ex spermate, & hęc sunt membra similium partium, præter carnem, & adipẽ. Alia vero ex sanguine sicut adeps, & caro, quod. n. est ꝑter hic duo generatur ex duob. spermatibus, s. maris, & fœminæ. Sanguis aũt, qui in tempore menstruorum à muliere separabatur, fit nutrimentum. Sed alia pars eius est, quæ conuertitur in similitudinẽ substantiæ spermatis, & membrorum, quæ ex eo generantur, & fit nutrimentum augmentans ipsum. Alia quæ non fit nutrimentũ adhuc, sed est conueniens ad hoc, vt coaguletur ad implenda loca mẽbrorum primorum vacua, fitq; caro, & adeps. Alia verò est superfluitas, quæ nulli harum duarum rerũ bona est, & remanet vsq; ad horã partus, quã natura vtpotẽ superfluam expellit. Cumq; parturitur infans, sanguis quẽ ipsius epar generat, huius sanguinis vices supplet, & gñatur ab eo, qđ ab illo sanguine generabatur. Et caro quidẽ ex sanguine generatur spisso, quẽ caliditas, & siccitas coagulant. Adeps autẽ ex eius aquositate, & vnctuositate, quã frigiditas coagulat, & ideo caliditas eã resoluit. Mẽbra quidẽ, quæ creata sunt ex spermate, cum solutione continuitatis patiuntur. Certa continuitate non restaurantur, nisi pauca ex eis, & in paucis habitudinibus, & in ætate pueritiæ, & sicut ossa, & rami venarum parui, non autẽ magni, neq; arteriarum. Cum. n. aliqua pars, eorum seiungitur, nihil loco illius nascitur. Et hæc quidẽ sunt sicut ossa, & nerui. Illa verò, quæ ex sanguine creata sunt, post perditionem suã renascuntur, & continuantur tali substantia, quali sunt ipsa, sicut caro. Illud quidẽ quod generatum est ex sanguine, in quo adhuc existit virtus spermatis, dum nondũ inter ipsum, & sperma, nisi tempus intercesserit paruum, quãdo tollitur renasci potest, sicut dentes in pueritia, cum aũt sanguis ad aliã cõplexionẽ fuerit conuersus, non iterũ renascetur. Item membra quędã sunt, quorum cõplexio sanguini propinqua est, & ideo non indiget sanguis in eorum nutrimento multotiens conuerti, sicut carnis. Quapropter in ea, neq; foramina facta sunt, neque ventriculi, in quibus aliquandiu nutrimentum quod ei dirigitur immo-

Immoretur, & deinde ex eo caro mutatur. Sed illico cum ei nutrimentum occurrit, in ipsam conuertitur. Quędam verò sunt, quorum complexio à sanguinis complexione valde remota est, & ideo cum necesse fuerit sanguinem ea nutrire, oportet vt in similitudine substantiæ eorum multis conuersionibus ordinatim conuertatur, sicut os. Quapropter in creatione, aut vnum foramen positum fuit, in quo nutrimentum tâdiu cötineat, donec in eius similitudinem paulatim conuertatur, sicut in osse cruris, & adiutorij, aut multa foramina in eis diuisa, sicut in osse mandibulæ inferioris. Membra verò fortia superfluitates suas ad membra debilia sibi vicina expellunt, sicut cor ad ascellas, & cerebrum ad loca, quæ sunt post auriculas, & epar ad inguina.

De Differentia membrorum secundum formam. Cap. XLVI.

ITerum omnia membra carnosa, aut villosa sunt, sicut caro quæ est in musculis, aut villis carentia, sicut epar. Et nullus quidem motus fit, nisi per villos. Sed volũtarius fit causa villorum, qui sunt in musculis, naturalis autem sicut motus matricis, ac venarum: Et compositus sicut motus transglutiẽdi fit villis proprijs, per formã ex situ longitudinis, & latitudinis, & transuersionis. Et illi quidẽ, quæ in longitudinem protẽduntur, seruiunt attractioni. Qui : ũt in latitudinem tendunt constringentes expulsioni, qui verò ex transuerso retentioni. Membrorum autem, quæ tunicam habent vnã, sicut venarum, & vesicæ, tres villorum species ad inuicem sunt textæ. Membrorum verò, quæ duas tunicas habent, villi qui in latitudinem tendũt, semper in eorum extrinseca sunt tunica, & alij duo in intrinseca. Qui ideo sic creati sunt, ne attrahendi, & expellendi villi simul existerent, melius, n. erat, vt villi attrahendi, & retinendi simul essent, nisi in intestinis, quia non indiguit multa retentione, sed attractione, & expulsione. Membrorum aũt neruosorum corpora à sui substantia aliena continentium, quędam tunicam vnam habent, quædam ex duab. consistunt, & sic propter iuuamenta multa creata fuerunt. Quorũ vnum est multa necessitas custodiæ fortitudinis suæ corporeitatis, ne findantur causa fortitudinis motus eius, quod in eis cõtinetur, sicut arterię. Secundũ est necessitas multæ custodiæ in re corporis, quod in eis est reconditum, ne resoluatur, & egrediatur. Tertium est, quia cũ alicui membro necessariũ fuerit, vt esset ipsius attractio; & expulsio motu vehementi, factum est vnicuiq; earum singulariter instrumentum sine permixtione, talia sunt stomachus, & intestina. Quartum, quia cum voluntas fuerit, vt vnaquæque membri tunica operationi propriæ præparata sit, & vnaquęque duarum operationum acciderit propter complexionem, ab alterius operationis complexione diuersam, melius fuit inter eas diuidere, sicut in stomacho virtus est sentiendi, quæ non est nisi in membro neruoso, & digerendi, quod non fit, nisi per membrum carnosum. Vnicuiq; igitur harum duarum rerum posita est tunica per se. s. neruosa sensui, carnosa digestioni, & intrinsecam quidẽ fecit natura neruosam, extrinsecam verò carnosam, quia potest operatio digerentis ad id, quod digestum est in potentia sine occursu peruenire. Sentiens autem non potest aliquid sentire, nisi obuiet ei sensu, scilicet tactus.

De Spiritibus. Cap. XLVII.

RAzi in lib. Regalis dispositionis, Ser. 2. Super est iam res naturales diuidendo, speculatio de spiritibus, per quos firmitas corporis, & subsistentia fit, oẽsq; ipsius complentur actiones Dico ergo spũs esse tres. Primus est naturalis, secũdus vitalis, tertius animalis. Naturalis in epate generatur, & ab eo per venas non pulsantes in oẽ corpus mittitur, virtutemq; naturalem constituit, & eius bene format actiones, ac perficit. Huiusmodi aũt generatio fit ex meliori sanguine, qui est in epate, scilicet claro, subtili, mundo, ac puro, cui nullus aliorum miscetur humorum, vel superfluitas, cuiúq; digestio est in vltimo decoctionis. Vitalis in corde generatur, à quo per venas pulsantes in omnia corporis membra mittitur, vitalemq; virtutem confortat atque custodit, & eius habitudines informat, ac perficit. Huius generatio fit ex subtilis vapore sanguinis clari, ac mundi, & ex aere per respirationem inducto. Animalis autẽ in ventriculis cerebri generatur, ac per neruos ad omne corpus mittitur, animalemq; cõstituit virtutem, ac solidat, & in habitudine sua conseruat. Huius generatio ex vitali spiritu fit, qui à corde per duas venas pulsantes ad cerebrum ascendit. Quæ scilicet venæ dictæ iuueniles ad cerebrum tendunt, & per craneũ trãsmittuntur vsque ad locum, qui cerebri sedes, & basis dicitur, illicque multiformiter diuiduntur. Harum diuisiones adinuicẽ in retitæ miscentur, & in seipsas retorquentur, ac reuoluuntur, ita quòd ex eis tela reti similis efficitur. Dehinc verò tela coadunatur, fiuntque ex eis duæ venæ pulsantes priorib. similes, quæ superiora loci illius ascendentes, ibidem distribuuntur. Spiritus itaque vitalis, cum à corde ascendens, ad hoc rete peruenerit, & in multitudine venarum eius omnes reflexus pertransierit, ibiq; diutius permanserit, & in vltimo maturationis decoctus, clarusq; fuerit, fit ab eo spiritus animalis. Ob hoc ergo illud venarum rete paratum est, vt decoqueretur spiritus vitalis, decoctusq; fieret animalis, sicut & mammæ decoctioni sanguinis paratæ sunt, vt fieret lac, testes quoque spermatis maturationi. Spermati nanque vasa præparata sunt, illæ, scilicet inuolutiones ac retorsiones quę in testibus sunt, vt in eis mora prolongetur ac maturetur, & in eorum naturam quam habent spermati cõfiguratam immutetur: Sic & lacti venæ præparatę sunt à vena concaua ascendentes ad mãmillas, quo eius in ipso ascensu mora differatur, ac decoquatur, & in naturam lacti similem ac vicinam alteretur. Ad hunc igitur modum & implicatio venarum in cerebro facta est, propter animalis spiritus generationem ex vitali, quo in ea immoretur, ac subtilietur, & excoquatur. Dehinc autem ab hoc reti per duas venas, quæ ex illis omnibus congregantur, ad duos proræ cerebri ventriculos mittitur, illicque subtiliatur, & quæ illi fuerant immixtæ superfluitates, ad nares, & palatum repelluntur. Ab illis autem ad posteriorem cerebri ventriculum mittitur, puppim, scilicet per meatum, quæ duobus interest ventriculis, vel vasis, quæ sunt medius cerebri ventriculus, & puppis, meatus autem hic non semper est apertus. In eius enim ventre corpus est vermi simile, illum opilans, donec naturæ cura repellat à medio ventriculo ad posteriorem, eoque reducto meatus aperitur, & quod mittendum est transmittitur. Dehinc ad suum illud locum redicit, & per spiritum, qui in vase puppis est fit motus, per illum autem qui in prora sensus & fantasia, per inhabitantem verò medium cerebri ventriculum cogitatio. Hic itaque spiritus, qui in cerebro est, organum est animæ, per quod & sensus fit, & motus voluntarius.

De Virtutibus vitalibus. Cap. XLVIII.

AVicenna in. i. canone. Virtutum genera tria sunt, s. vitaliũ, naturalium, animaliũ. Et vnaquæque (sicut phylosophis visum est) proprium habet membrum, quod eius minera existit, & a quo operationes eius procedunt. Virtutis enim animalis sedes est cerebrum. Virtus autem naturalis duplex est, vna. s. nutritiua, cuius sedes est epar. Alia generatiua, cuius habitatio, & operationum ipsius prouentus sunt testiculi. Virtutis vero vitalis sedes est cor. Omnibus autem phylosophis maiori, idest Aristoteli vr, ꝙ omnium virtutum istarum principium sit cor. Sed primarum operationum earum manifestatio in his existit principijs, sicut apud medicos, cerebrum est sentiendi principium. Et post hoc quælibet sensus per se membrum hẽt, in quo manifestatur ipsius operatio. Virtutum naturalium aliæ sũt ministrantes tantum, alię ministratę. Ministratorũ duo sunt genera. Vnum genus ministrat in re nutrientis, ad hoc vt in dimidiũ remaneat. & hęc in duas species diuiditur. s. nutritiuam & crescitiuam. Alterum genus in re nutriente ministrat, ad hoc, ut remaneat species, & hęc similiter in duas partitur, in generatiuã, scilicet & informatiuam. Virtus nutritiua est illa, quę nutriens in nutriti conuertit similitudinem, vt per ipsum restauret quod dissolutum est. Crescitiua vero est illa, quę in totius corporis addit diametris, secundum proportionalitatem naturalem, vt ipsum ad augmenti finem perducat per illud, quod ipsum ex nutriente ingreditur. Itaque nutritiua crescitiuæ seruit, quoniam affert quandoque nutriens ei quod dissoluitur ęquale, quandoque minus, quandoque plus. Sed crescentia non erit, nisi cum quod ingreditur plus fuerit eo, quod dissoluitur. Non tamen totum illud quod taliter existit, crescentia est. Impinguari autem post macredinem in ętate consistentię crescentia non est, secundum prędictam crescitiuę diffinitionem. Generatiua virtus est, quę vim generationis ministrat. Huius due sunt species. Vna quę in masculis & fœminis sperma generat. Altera virtutes quæ sũt in spermate diuidit, & permiscet eas temperando, secũdum quod vnicuique membro conuenit, dans neruo complexionem propriam. Et ossi similiter, & arterijs. Hanc vocant medici virtutem immutatiuam primam. Virtus autem informatiua imprimens, idest figurans, est illa, ex qua præcepto sui creatoris membrorum lineatio prouenit, & ipsorum figuratio, & concauitates, & foramina, & leuitas, & asperitas,

asperitas, & eorum situs, ipsorumq; coitas. Ad vltimum et operationes quæ ex finibus dimensionũ eorũ pendent, & huic quidem virtuti ministrant nutritiua, & crescitiua. Virtutes aũt naturales, q̃ ministrant tm̃ in virtuti nutritiuæ ministrãtes sunt, & sunt quatuor. Attractiua creata est ad attrahendũ nutrimentum, quæ qdem hoc operatur villis mẽbri, in quibus ipsa est secundũ longitudinem, protensis. Retẽtiua creata est, vt iuuatiuũ, siue nutrimentum, retineat, dũ virtutes ipsum immutantes operantur in eo, quod quidem efficit villis ex diuerso protensis, q̃n que et illi, qui secundum latitudinem incedunt, auxiliũ præbent. Digestiua est, quæ ipsum iuuatiuum in essentiam aptã conuertit, virtutũ in ea permutationẽ facientiũ, & cõplexionẽ, quæ conuersioni nutrientis in effectu cõpetẽs est. Hæc est.n.eius opatio in iuuatiuo, q̃ vocat̃ digestio, eius aũt opatio in superfluitatibus est, vt si possibile sit, eas in hanc mutet dispõnem, quæ etiam vocatur digestio, aut vt earum egressio ẽ a membro in quo sunt retentæ facilem efficiat, cũ expulsione earum attenuando essentiam; si qd prohibet, fuerit crossities. Aut incrossando, si quod vetat, fuerit tenuitas. Aut inscidendo si viscositas, & hæc operatio vocatur maturatio. Expulsiua est quæ superfluitatem expellit ex nutrimento residuam per foramina sibi præparata, vel si non sint ibi præparata foramina, a nobili expellit ad ignobila, & a duro ad laxũ. His aũt quatuor virtutibus naturalibus quatuor primæ seruiunt qualitates, caliditas.s. & frigiditas, humiditas, & siccitas. Sed caliditatis seruitium omnibus quatuor pro certo est cõe. Frigiditas autem q̃nque alicui earum seruit accidentaliter, sed nõ essentialiter. Nam quod essentialiter inest ei, oĩbus virtutibus est contrarium. Est.n. stupefaciens, & mortificans, & ab oĩbus prohibens operationibus. Ad retentionem tñ faciendam accidentaliter confert, quia villos secundum bonæ comprehensionis figurat tenet. Sic etiam digestiuam, & expulsiuam aliquo modo iuuat.

De Virtutibus animalibus. *Cap.* XLIX.

Virtus animalis est illa quæ cum in mẽbris recepta fuerit ea præparat ad recipiẽdam virtutem sensus, & motus, & operationẽ vitæ, quibus et admiscentur timoris & iræ motiones, eo q̃ in eis reperiunt dilatationẽ, & cõstrictionẽ, quę accidunt spiritui, qui huic operatiuus est virtuti. Virtutis animalis duæ sunt species; comprehensiua.s. & motiua. Cõprehensiua quoque subdiuidit̃, nam alia cõprehendit manifeste, & hæc est sensibilis, quæ secundũ quosdam in quinque sensus diuiditur, & in octo secundum alios, vt.s. tactus quatuor sensus spãles comprehendat; sicut alibi dictum est. Alia vero comprehendit occulte, & hęc iterum quinque species habet. Prima est sensus cõis & fantasia, & apud medicos quidem sunt vna virtus, sed apud philosophos duæ. Nam sensus cõis est illa vis, quæ oĩa sensu percepta recipit, & eorũ formas patitur. Fantasia vero illa, quæ eas custodit postquam coniunguntur, & retinet eas post sensus absentiam, huius virtutis sedes, & operationis eius principium est anterior cerebri panniculus. Secundo est imaginatiua, quæ & cogitatiua a medicis q̃nque dr̃. Nam quam quando sub imperio ęstimatiuæ virtutis operatur, vel ipsamet ad operationem, suã peruenit vocatur imaginatiua, q̃n vero sub rationis imperio cogitatiua, q̃n vero sub rationis imperio cogitatiua. Inter hanc & primam est differentia, quia prima recipit & custodit, tm̃ illud quod ad eam de formis sensu perceptis peruenit. Ista vero in his quæ imaginatione sunt recondita se exercet, componendo, & diuidendo, singulasq; formas, sicut ad eam a sensu perueniunt, & et alias ab eis diuersas, sicut hoĩem volantem, q̃d fantasia nõ facit. Huius sedis est ventriculus cerebri medius. Tertia est æstimatiua, qua.s. aĩal iudicat, q̃ lupus est inimicus, & qui annonam præbet amicus, a quo nec fugiendũ est, & q̃ filius est dilectus. Huius instrumentum est secunda.s. imaginatiua, & differt ab ea q̃m huius operationes iudicium sequitur, illius aut non. Et illius operationes sunt in sensu perceptis cõparationẽ facere. Huius autem intentiones illorum extra sensum iudicare, ita differt a prima, quia fantastica sensu percepta retinet, hæc aũt in sensu perceptis intẽtioes discernit, nõ sensu perceptas, hanc quidem medicus non considerat. Quartas vero secundum philosophum, quæ est tertia secũdũ medicũ, est conseruatiua, & memorialis, & est thesaurus eius quod ad æstimationem peruenit de intentionibus, sicut fantastica eius, quod ad sensum de formis sensibilibus. Huius locus est posterior cerebri ventriculus. Vtrum aũt virtus memorialis & conseruatiua, & illa quæ reducit id quod est absens ad memoriam, ex his, quæ ab æstimatiua sunt reposita sit virtus vna, vel duæ, non est medici curare, quia qualitercunque sint, impedimenta q̃ eis accidunt homogenea sunt. Sunt.n. nocumenta quæ ventriculo posteriori accidunt, vel de genere complexionis, vel de genere compositionis. Quinta est humana rationalis, quam medici quoq; non considerant, sicut nec æstimatiuã. Non.n. curant nisi de virtutibus illis, ex quibus cũ in suis impedimẽtis immediate accidit læsio, prouenit ægritudo. Nã si acciderit operationi vnius impedimentum cãalterius, sufficit eum scire dispõnem illius cui accidit sine medio, vt.s. ei cũ medicina occurrat. Tres itaq; tm̃ considerat medicus. Motiua virtus est illa, quæ chordas contrahit & laxat, pp̃ quod membra mouentur, atq; iuncturæ sua dilatatione, ac flexione. Huius penetratio in neruis est, qui cum lacertis sunt continui. Est & genus quod secundum specificationẽ principii motum specificatur. Actor. De membris & virtutibus, & eorum actionibus plenius dictum est superius, vbi actum est de natura hominis.

De Coloribus. *Cap.* L.

His aũt rebus naturalibus quæ per ordinem digestæ sunt quidam (vt supra dictum est) alia quatuor adijciunt.s. ætates colores, figuras, maris, & fœminę differẽtias, vñ de ætete, & sexu paulò superius diximus, nunc de cæteris breuiter aliquid tangamus. Iohannicius. Color cutis fit ab humorum abundantia, aut ab ęqualitate, vel inæqualitate. Ab æqualitate est ille, qui compositus est ab albedine, & rubedine. Ab inæqualitate vero procedunt niger, citrinus rubeus, glaucus, & albus. Color quidẽ rubeus, & niger, & citrinus signant calorem dñantem corpori. Citrinus aũt solus designat coleram rubeam. Niger vero solus coleram nigrã. Rubeus solus sanguinis abũdantiã. Albus aũt & glaucus, abũdantẽ, sed frigiditatẽ albus ex felle, glaucus ex melancolia suas cãs hñt designant. Ab exterioribus plerũq; colores adueniunt, vt ex frigore Scotis, ex calore Ethyopibus, & ex alijs multis accidentibus, sunt & alij spãles colores, vt ex timore, vel ira, vel tristitia, vel ex alijs animi motionibus. Colores capillorum quatuor sunt.s. niger, rubeus, glaucus, canus. Niger ex abundantia colerici humoris incensi, vel adustione multa sanguinis, aut ex multitudine caloris non adustiui, vnde semper fiunt capilli rubei. Glaucus aũt ex abundãtia melancolici. Canicies vero fit ex nimia defectione caloris naturalis, & ex defectu putridi flegmatis, quod plurimum fit in senibus. Colores et oculorum sunt quatuor.s. niger, subalbidus, varius, & glaucus, nigredo fit ex defectu visibilis spiritus, aut ex perturbatione spiritus ipsius, aut ex penuria cristalini humoris, aut quia idem humor plurimum recedit intus, aut modico humore albugineo, aut ex perturbatione ipsius, aut ex abundantia qualitatis vuei humoris. Subalbedo vero fit ex septem rebus contrariis superioribus.i. ex abundantia visibilis spũs, aut ex claritate ipsius &c. Varius aũt color, vel glaucus, fit si res conueniunt quæ nigredini & subalbedini accidunt. Et varius quidem color significat visibilem abundare, magis acclarescere in sua varietate. Glaucus aũt eundem spiritum abundare minus, & subnigrescere in sua glaucedine. Razi in Almãsore ij. parte. Color rufus, aut rubeus, sanguinis, & caloris innuit multitudinem. Color aũt inter rubeum & albũ medius, æqualem significat cõplexionẽ, si cum hoc etiam cutis nuda fuerit a pilis. Color flaueus significat instabilitatem, & maniam. Rubeus & clarus verecundiam. Viridis, aut niger morum prauitatem.

De Figuris corporis, & primo de pinguedine, & macie. *Cap.* LI.

Iohannicius. Qualitatũ corporis sunt.v. modi.s. crassitudo nimia, macies extenuata, sinthesis, squaliditas. Pinguedo fit ex frigiditate, & intensa siccitate. Macies ex caliditate, & intensa siccitate. Synthesis ex caliditate & humiditate. Squaliditas ex frigiditate, & intẽsa humiditate. Aequalitas vero fit ex humorũ æqualitate. Et hæ sunt corporis formæ. Ex lib. de regimine sanitatis. Figuræ corporis sunt sex.s. pinguedo, macies, temperies, soliditas, raritas, & mediocritas. Inter pinguedinem & maciem temperata sunt laudabiliora, quia saniora sunt & magis cæteris sufferentia. Calor enim naturalis horum corporum fortis est, & digestio perfecta, vnde mẽbra fortia sunt ad expellenda nociua, quia tpata cõpositio nõ est nisi de tpata cõplexione. Pinguia vero pessima sunt maxime si sunt nãliter. Hæc.n. corpora sunt pessimis morbis apparata, quia naturalis eorum calor defectus est propter

pter angustiam venarum. Causa ergo angustiarum venarum duplex est, vel ex defectione caloris naturalis, vel quia præmuntur & coarctātur venæ ex carnium multitudine. Hi parū viuunt, quia angustia venarum est cā deficiendi calorem naturalē, rursus eorū spiritus indigentia, hæc quoq; oīa sunt p abundantiā humorū in corpore coadunatā, quę est prolixorū morborū materia, sicut est anhelitus difficultas, apoplexia, paralisis, & similia. Itē pp grauitatē eorū corporum nequeunt aliquid operari exercitium, vel laborem. Qui quoq; si exercuerint molestissimi erunt. Motus aūt exercitii, calorē confortat naturalē, & fortitudo caloris naturalis est causa digestionis. Quod si multum digerunt, crassicies eorū augmentabitur; & augmentata crassicie, venæ eorū fiunt plus angustæ, vnde aer cū flamine intrans non inuenit aditū quo ad eorum corpus veniat. Ideoque fit cā calorē naturalem suffocandi, & subitaneæ mortis. Macies vero molesta est, quia sicca, vndę & his qui sunt hmōi non durant exercitia, quia calefaciunt & desiccant corpora, vnde sunt cā augmentandæ in eis maciei, hi ēt nequeunt pati calorem vel frigiditatē, qui cito perforantur vsque ad interiora pp carnis paucitatem. Qui si ceciderint super solida corpora, vel ipsa super eos, illico magnā patiuntur molestiā, franguntur.n.ossa eorū, quia sunt enudata carne, quibus farmacia est inconueniens, maxime si macias habuerint hipocundrias. Sunt.n.ad tussim apparati pp siccitatē corporum eorum, & quia hæ duæ figuræ tantæ pessimitatis sunt oportet vt macilentiam incrassemus, & crassam extenuemus.

De Soliditate corporum, & humiditate. Cap. LII.

Corpora vero quæ sunt inter soliditatem & raritatē mediocria minus cæteris ægra sūt, qm̄ modicū ex eis dissoluitur, non sicut de raris corporibus, neque in eis humores sicut in solidis, augmentantur. Colores eorum sunt glauci pilosi, istis tñ minus sunt laudabilia rara corpora, quorum figuræ sunt ita, vt pilos multos & crossos habeant, & venas plenas. Rara vero corpora solidis sunt meliora, quia crossiorē & maiorē cibi quantitatē, q̄ solida sustinent. Tolerant ēt laborem, neque cito fatigantur, quia pp suorum corporum raritatē, superfluitas dissoluitur humorū, quę fiunt cā fatigationis, cum laborauerint. Solidis corporibus, hæc signa sunt. Pilorū paucitas, & tenuitas, & corporum leuitas, & carnium multitudo, subtilitas venarum, copia vrinæ & ægestionis, parū.n.ex eis per sudorem soluitur. Ideoq; hmōi corpora sunt peiora, quia multū cibi non sustinent pp paucitatē dissolutionis corporum illorum, quia penetrat cibus, neque bonæ digestionis est, neque sufferre pōt aut pati laborē, citoq; fatigantur quia mali humores in ipsis clausi, per sudorē non dissoluunt, vnde in lacertis permansi sunt cā fatigationis. Iccirco sæpe infirmantur, fm humorum materiā in ipsis coadunatā, quare necesse est his dari pauca cibaria, subtilia, ac humida, vt facilē habeant digestionem, neque in ipsis superfluitas humorum coadunetur. Quod si impinguari volunt cito incrassantur pp paucitatē suæ dissolutionis. Sed solida semper de interioribus infirmantur, malorū chimorum, quia de pauca cibi superfluitate non dissoluta ægritudo mala generatur. Sed de exterioribus, sicut aeris frigiditate, sole, & cæteris non cito infirmātur. Illorum.n.accidentiū ictus nequit ad interiora perforare, pp soliditatē corporum eorū. Rara aūt stiptica, & macra sunt pp solnimiā solutionē eorum, quæ cito exteriora accidentia (quia rara sunt) perforant. Vnde Hipocras. Rara corpora solidis meliora sunt, minusque infirmantur de superfluis cibis, bene.n. digerunt, plures tamen ægritudines patiuntur, de exterioribus accidentibus.

De Rebus non naturalibus. Cap. LIII.

Hali vbi supra ser.v. Dicto de rebus naturalibus, restat disputandum de rebus non naturalibus, quibus ēt homo indiget, vt eius vita duret. Sunt aūt sex, s. aer circūdās corpus, motus & quies, cibus & potus somnus & vigilia. Naturales euacuationes & constipationes, aīalia accidentia sub euacuationibus naturalibus continentur, balneū & coitus, vrina & egestio, eiunctiones & similia. Sub aīalibus aūt accidentibus concludūtur gaudiū, ira, tristitia, timor, & cura. Hmōi nāque res non sicut naturales sunt, nec hoīs gñationi coorginales, ita nec extra nām, nec oīno aliena. His.n.si quis vt oportet vtatur, in quantitate debita, & qualitate, & tpe, & ordine res naturales in sua cōseruant habitudine, roborenturque sanitas corporis, vsq; ad horam naturalis corruptionis. Si aūt aliter q̄ oportet, aliquis eis vtatur, de habitudine naturali corpus egreditur, & infirmatur, aut si iam infirmū eius morbus firmatur aut augmentatur. Vsus aūt horū sex iuxta qd vnūquodq; corporū exigit adhibendus est, vt si corpus tpatum sit, temperatū illi regimen est eligendum. Intēpatis aūt ecōtrario. Verbi gratia. Si tēperatum sit corpus, exercitio tpato ante balneū, & ante ciborum horā vtatur, tunc.n. calor naturalis confortatur, & a corpore superflua dissoluuntur, mēbra roborantur, digestio procuratur, & sanitas conseruatur. Si aūt immoderatius laborū vtatur, plerūq; corpus calefit, & febres emergunt. Quod si immoderato eius vsui diutius operam dederit calor dissoluitur naturalis, virtus debilitatur ac deficit, & corpus infirmatur. Porro si ab exercitii vsu declinauerit, quietē & ociū elegerit, superflua in corpore multiplicantur, morbique ex humoris abundantis natura gñantur. Corpora vero intemperata habentes, si calidę cōplexionis sint, & exercitio multo vtātur, eorum calor naturalis augetur, virtutesque debilitātur, & febres emergunt, maximeq; si eorū cōplexio simul etiā sicca sit. Si autē exercitium declinauerit, ocioque & quieti se dederint, naturalis eorū calor temperatur, eorumque corpora saniora fiunt ac fortiora. Porro si frigidæ cōplexionis sint, & ocio & quiete diutius vtantur, oberit. Si vero exercitio paulo ampliori, calor eorū naturalis temperabitur virtusque membrorum augebitur, & sanitas fit maxime, si cōplexionis eorum frigus humiditas comitatur, sic est in oībus aliis rebus nō naturalibus.

De Aere circundante nos. Cap. LIIII.

Auicenna in j.can. Aer est elementū corporum nostrorū, & spirituum. Est ēt emanatio spiritus nostris aduenięs & cā meliorationis eorum, non tñ sicut elemētum, sed sicut faciens. s. tēperans. Est hoc tpamentum ex duabus pendes operationibus, quæ sunt euentatio, & mundificatio. Euentatio est tpamentum spiritus calidi, cum superfluit p constrictionē secundū plurimum, & hoc quidē attribuit nobis attractio a pulmone, & a poris euentationum, siue foraminum pulsus, q cū arteriis sunt continui. Aer.n. qui nos circundat, valde frigidus est cōparatione cōplexionis spūs innati. Quāto magis cōplexionis per constrictionē accidens. Cum igitur aer ad illū peruenit, ipsum impellit, & cum eo miscetur, & prohibet ne ad igneitatem constrictiuā cōuertatur. Mundificatio vero est, pp societatem ipsius, qn̄ reuerti facit anhelitus illud, quod ei attribuat separatiua virtus ex vapore fumoso. Cuius comparatio ad spūm, est cōparatio superflui humoris ad corpus, cum aer expellitur. Tpamentū igitur eius est pp hoc, q spiritui aduenit aer cū attrahitur. Et mundificatio est pp exitum eius cū expellitur. Aer.n. qui attrahitur in primis, cū ingreditur ad tēperandū, necesse est vt sit in effectu frigidus, sed postq̄ conuertitur ad qualitatem spūs, pp calorem lōgitudine moræ, destruitur eius iuuamentū, & iam non indiget illo, sed necessarius est aer nouus qui ingrediatur, & illius alterius suppleat vices. Oportet igitur illū egredi, vt suo vicario locū euacuet, & vt fumosæ superfluitates substātiæ spūs expellātur cum eo. Razi in Almansore.iij.parte. Aer oībus melior clarus est, & subtilis, in quo nec multi vapores existunt, nec quietus, aut præfocatus inuenitur, sed ad ipsum venti venientes eum commouēt, & delicatus cum attrahitur sentitur, quique cito post occasum solis infrigidatur, aer aūt his habens omnia contraria deterior omnibus iudicatur.

De Aeris mutatione, secundum quatuor tempora. Cap. LV.

Auicenna vbi supra. Aer quidē dum est temperatus & clarus, nec ei substantia extranea, complexioni spiritus cōtraria, admiscetur, sanitatem efficit, & conseruat. Cum vero mutatur, contrarium operatur. Accidunt autem aeri mutationes naturales, & nō naturales, & naturalem egredientes. Naturales sunt mutationes temporales, quoniam aer in vnoquoque tpe ad aliam conuertitur complexionē. Et oē quidē tps, quod prouenit secundum q debet propria iudicia habet, & finis cuiusq; principio alterius, quod post ipsum est, in iudiciis duorum temporum cōicat, in ægritudinibus ipsorum. Ver est tps florum, & initii pomorum. Autūnus autem est tps mutationis coloris foliorum, & principii casus eorum, & quod est præter hoc est hiems, & æstas. Cōplexio veris est tpata, nō vt qdā æstimant calida, & humida. Aestas autē calida in eo, q sol oppositioni capitū ppinquus est, & fortis est radius, qui ab eo profluit. Est ēt sicca pp resolutionē humorū, quæ in ea fit a caliditate multa, & pp resolutionē substantiæ aeris, & eius similitudinē cū ignea natura, & pp paucitatem eius, quod in ea

ea cadit de rore,& pluuia. Hiems autem frigida est & humida propter harum causarum contraria. In autumno vero iam calor imminutus fuit,& frigiditas nõdum ad complementũ peruenit. Est ergo propinquior temperamento, quod est inter caliditatem,& frigiditatem. Inter humidum aũt & siccũ non est temperatus, cum sol iam siccauerit aerem,& nondum acciderit ex causis humectantibus, quod fit exiccationi causæ exiccãtis oppositum. Dispositio quoq; quæ est ad infrigidandum, nõ est sicut illa, quæ ad humectandum, quia conuersio quæ est ad infrigidandum facilis est, non sic autẽ quæ ad humectandum, nec econuerso fit ad humiditatem propter frigus, sicut ad siccitatem propter calorem. Nã quælibet caliditas exiccat, sed neq; quælibet frigiditas humectat. Idem in 1. cano. Aeris aũt mutatio naturam egrediens duplex est, aut propter conuersionem in aeris substantia factã, aut in qualitatibus suis, illa quæ existit in eius substantia pestilentia est. Sic.n. aer quandoq; putrescit,& eius substantia conuertitur ad malitiam, sicut aqua lacunarum. Nec hoc dico de aere puro, quoniam aer purus,& vnũ quodque simplicium nudorum non putrescunt. Sed de corpore commixto. s. ex aere certificato, & ratificato, & partibus aqueis vaporosis,& partibus terreis in fumo,& in nubibus surgentibus,& partibus igneis. Hmõi autem aeris putrefactio plurimum euenit in extremo æstatis, & in autumno. Quod vero in eius existit qualitatibus, est vt secundum caliditatem aut frigiditatem, ad qualitatem perueniant intolerabilem, intantũ vt per ipsum messes,& generatio corrumpatur. Et hoc quidẽ est aut conuersio homogenea, sicut rabiositas æstatis cum fortior fit. Aut conuersio contraria, sicut malitia frigoris in æstate, quæ propter aliquod accidens euenit.

De Vere, & æstate. Cap. LVI.

VEr, quoniam secundum complexionẽ suam cæteris tẽporibus melius est,& est proportionale cõplexioni spũs,& sanguinis. Sed licet cũ æqualitate sua existat, ad caliditatem tñ subtilem declinat parumper sopitam, & ad humiditatem naturalem, rubificatque colorem eo ꝙ sanguinẽ attrahit temperatẽ, nec peruenit ad resoluendũ, quemadmodum æstas. In vere commouentur ægritudines cronicæ quoniam humores qui quieti sunt, currere facit,& eliquat eos. Ideoq; melancoliã patientibus, melancolia cõmouetur. Ille quoque, in quo multitudo humorum exuberat in hieme, pp eius gulositatem, & exercitij paruitatem. In vere fit ægritudinibus aptus, q̃ ex illis materijs commouentur, ppea ꝙ ver eas resoluit. Cumque ver prolongatur, & tpatur ægritudines æstiuæ paucæ fiũt. Veris aũt ægritudines sunt egestio sanguinis, & fluxus sanguinis ex naribus,& ebulitio melancoliæ, quæ de natura existit coleræ, & apostemata carbunculi, synantes, & aliæ exituræ, venarũ quoque fissuræ, sputum sanguinolentum,& tussis, proprie vero in eo quod ex ipso hiemale est,& hiemi assimilatur, fiunt eorum dispositiones malæ, qui has habent egritudines, & proprie ptisim, & quoniam in flegmaticis materiam flegmatis mouet, accidunt in eo apoplexia & paralisis,& iuncturarum dolores. Ex his autem quæ ducunt ad hoc, est fortis motus corporalis, & aĩalis, & comestio rerũ calefaciẽtiũ, q̃m adiuuãt aeris naturã. Nulla vero, res ab ægritudinib⁹ veris sic tuetur, quemadmodum flebothomia, & inanitio. i. artificialis purgatio, comedendi diminutio, potus inebriantis, debilitatio,& imminutio,& temperamentum. Est aũt pueris ver cõueniens, eisque similius. In ęstate ru. colera augetur, sed post in eius fine colera nigra, pp quod subtile resoluitur, crossum retinetur, atque constringitur. Aestas quidem humores resoluit, ac virtutes debilitat,& operationes naturales causa multę resolutionis,& colorem citrinat, quia resoluit illud, quod ex sanguine attrahit. Aegritudinum aũt tpa abbreuiantur in ea. Nam si virtus fortis fuerit, aerem iuuaret ad resoluendum,& ad materiam ægritudinis maturandum,& expellet eam extra. Quod si debilis fuerit calor aeris, addet ei debilitatem, quia laxat, sicque destruetur,& æger morietur. Amplius æstas calida,& sicca cito inscidit ægritudines. Humida vero masticans est. i. non cito superfluitates expellit, vnde suarum ęgritudinũ tempora prolongantur,& accidunt in ea hydropisis, & lienteria. Ad hoc totum adiuuant humores multi, qui a superioribus ad inferiora descendunt,& proprie a capite. Aegritudines æstiuæ sunt, vt febres, tertianæ, synochus & causon, & extenuatio corporis, dolores auris & obtalmia. In ea quoq; multiplicantur cum ventosa non fuerit erisipila, & bothor, quæ sunt eius naturæ cuius est ipsa. Inuenies autem senes, eisque similes in æstate fortiores.

De Autmno, & hieme. Cap. LVII.

AVtumnus multarum causa est ægritudinum, eo quõ! in ipso homo sub sole calido multum incedit,& in nocte postmodum ad frigus peruenit, & quia multitudo fructuum est orta, fiunt humores mali,& propter dissolutionem virtutis in æstate. Humores præterea fiunt in Autumno mali, propter cibaria mala,& propter subtilis resolutionem,& quia remanet spissum propter eius adustionem cumq; aliquis humor ebullierit, eo quõd ipsum natura vult expellere ac resoluere, reducit ipsum frigus ad stringendum. Sanguis in autumno multum minuitur, immo sanguini in complexione sua contrarius existit,& etiam resolutio iam in æstate præcessit, quæ sanguinem minuit. Æstas quidem adurit humores, autumnus ex eis cinerem facit. Principium autumni senibus aliquo modo est conueniens,& eius finis eos maxime impedit, maximo impedimento. Ægritudines Autumni sunt scabies quæ excoriat,& impetigines,& cancer,& iuncturarũ dolores,& febres commixtę, febresque quartanæ pp coleræ nigræ multitudinẽ. Ideoq; splen incrossatur in eo, ꝙ accidit ẽt ĩ eo difficultas vrinæ, & lienteria,& hoc quidẽ est ppea ꝙ frigiditas expellit illud, quod de humoribus est subtile, ad interiora corporis, & fit in eo scia,& sinantia acuta, colerica,& iliaca sicca. Q̃nque ẽt apoplexia,& ægritudines pulmonis,& dolores dorsi, & coxarum. Multiplicantur ẽt in ipso vermes in vẽtre, pp debilitatẽ virtutis, in digerendo & expellẽdo. In ipso ẽt,& proprie in sicco, multiplicantur variolæ,& ẽt mania pp humorum colericorum malitiam. Item Autumnus est sicut nutritor reliquarum ægritudinum ęstatis. Et Autumnus qui melior existit, est ille, qui magis est humidus ac pluuiosus, deterior aũt ille, qui est siccus. Hiems ad digerendum melior est, quia frigus caloris innati substantia comprehendit, vnde fortior efficitur,& nõ dissoluitur. Et ẽt ideo, quia pauci sunt fructus, & non comedunt hoĩes nisi leuia nutrientia,& quia motus eorum post repletionem paruus est, & q̃n ad loca calefacientia ingrediuntur. Coleram quoque plusquã omnia tpa debilitat sua frigiditate, suæque diei breuitate, & noctis prolixitate. Ipsa est quæ magis constringit materias,& in ipsa magis necesse est ea quæ inscidunt, ac subtiliant sumere. Aegritudinum hiemalium plurimæ flegmaticæ sunt, quoniam in ea fit flegma multum,& plurimum, quod in eo vomitu expellĩt est flegma, in ipsa catarrus abundat,& incipit cum aer autumnalis mutatur quẽ postea sequuntur apostemata lateris,& pulmonis, & raucedo, doloresque gutturis, deinde dolor ipsius lateris, & dorsi neruorumque nocumenta, capitis ẽt dolor chronicus, immo apoplexia, & epilensia, & hoc totum propter quod materiæ flegmaticæ constringuntur,& quia multiplicantur. Senibus quidem nocet hiems, eisque similibus. Mediis autem iuuamentum præstat. In hieme præterea multitudo hipostasis est in vrina, comparatione æstatis,& eius qualitas est maior, sanguisq; minuitur,& augetur flegma.

De Naturis ventorum, secundum loca, & climata. Cap. LVIII.

COnstant. in panteigni. v. parte. Ventus est fumus siccus e terra dissolutus, huius natura secundum locum est sibi propria. Mutatio autem naturæ loci est ex solis vicinitate, vel longinquitate, vel ex cursus sui diuersitate. Loca vero sunt quatuor. s. oriens, occidens, meridies ortui solis dextra calidus,& hum dus. Calidus quidem, quia cum sol ab altitudine sua digreditur, ibi aliquandiu immoratur, humidus autem ex humiditate fumi maris & humi. loci. Ventus igitur ex hac parte flans. s. auster, calidus & humi. esse probatur. Plaga septẽtrionalis huic opposita,& soli sinistra, frig. est & sicca, quod ex nimia solis remotione contingit. Cum. n. sol ad eam deuenerit altissimus, est & a terra remotus. Igitur & ventus ex hac parte veniens frigidus est & siccus, & borreas vocatur. Orientis locus tpatus est, quia licet nascatur sol, cito tñ inde separatur. Vẽtus igitur inde veniẽs, est Eurus temperatus. Sed tamen aliquantulũ calidus,& siccus. Occidens similiter temperatus est, sed aliquantisper frigidior, & humidior, talis est & eius ventus. Sunt & alij. viii. istorum suffraganei, quorũ naturæ principiorũ suorũ naturis sunt affines, nõ tñ adeo feruentes. Horum vnusquisque dum mouetur, natura aeris, & corporum cõplexiones mutant. Boreas. n. corpora indurat & confortat, humores & spiritus clarificat, cerebrum sanat, sensus subtiliat, motum confortat, coitum augmentat, malos humores contrahit, ne in aliqua membra discurrant. Quod ideo fit, quia corporis exteriora refrigerat,& calor naturalis intus adu-

adunatur. Tusses facit, & dolores pectoris, pp desiccationem spiritualis instrumenti, digestionem & vrinam stringit, dolores oculorum parit, corporibus frigidis nocet. Auster econtra neruos emollit, corpora humores, sensus, & spiritus turba, inde grauitas auditus, vertigo, oculorum pigritia, tarditas motus caput grauatur, terminus epilensiæ mouetur, virtus digestibilis, & coitus deficit. Quod inde consequitur, quia ventus hic calidus est & humidus, cerebrum implens humidis humoribus, a cerebro ad stomachum descendentibus. Occidentales autem & orientales venti, ex sui temperie sunt corporum temperatiui. Octo vero alij, secundum naturam suorum principalium operantur circa corpora, sed tamen mediocrius.

De Locis habitabilibus. Cap. LIX.

Auicenna vbi supra. Locorum habitabilium dispositiones in corporibus diuersificantur, causa altitudinum, & profunditatum in ipsis, & cā dispositionum terræ ipsius vt si est lutosa, vel cœnosa, vel si est in ea virtus mineræ, & ē dispōnis multitudinis aquarum, vel paucitatis earum, & ē dispositionis eorum, quæ vicinantur eis, sicut arborum, minerarum, fouearum, cadauerum, & horum similium, & scias, qm̄ aerū complexiones, ex latitudinibus ciuitatum cognoscuntur, & ex terra inferiori, & montiū, & marium vicinitate, & ē ex ventis eorū. Omnis quidem aer, qui cito infrigidatur cum occidit sol, & cito calefit quando sol oritur, subtilis est, qui vero huic cōtrarius est, econtrario se habet. Omnibus autem aeribus deterior est ille, qui cor constringit, & aeris attractionem angustat. Loca habitabilia calida capillos nigrificant, & crispant, ac digestiuam debilitant, cūq; in eis maxima resolutio, fuerit, & minuetur humiditas, cito senium adueniet, sicut in terra nigrorum. i. Etyopum. Ibi nanque morantibus aduenit senium in annis. xxx. & eorum corda timida sunt, eo quod spūs multum resoluitur, præterea corpora illic morātium magis leuia sunt. In locis aūt frigidis morantes, sunt fortiores, & audaciæ maioris, ac melius digerentes. Et si humida fuerint erunt ibi morantes crassi & carnosi, & multa abundantes adipe, quorum venç erunt profundæ, & iuncturæ occultæ, & ipsi erunt carnosi, teneri, & albi. In locis humidis habitantes pulchras habent facies, & cutes lenes, cumq; exercitantur cito aduenit eis laxitas, horum æstas non multū calefit, nec hiems multū infrigidatur. His aduenient febres multæ moræ, & venteri. i. fluxus ventris, & multus sanguinis exitus ex menstruis, & emorroidibus, & vlcera putrida, & epilensia frequenter. In locis siccis morantium exiccantur complexiones, & obfuscantur cutes, horum æstas valde calida est, & hiems valde frigida.

Adhuc de Eodem. Cap. LX.

IN locis altis sunt homines sani, fortes, & laboris multum patientes, & diu viuunt. In profundis autem morantes, in vaporositate multa sunt, & epatis debilitate, aquis abundant non frigidis, & proprie si flantes fuerint, & eorum aeres mali sunt. In locis petrosis & discooperctis morātium aeres in æstate valde calidi sunt, in hieme valde frigidi. Horum corpora dura sunt & solida, multorum capillorum, & iuncturæ manifestæ, vincitque in ei siccitas. Sunt autem multum vigilantes, & malorum morum, inobedientes vel superbi, in bellis fortes, in artibus solertes, & acuti In locis niuosis terra frigida est, & ventosa, diuq; nix ibi moratur, qui venti in eis generantur. Cum autem resoluitur, si montes habent qui ventos prohibeant, vaporosa fiunt. Lo eorum marmorum rpat caliditas, & frigiditas, pp inobedientiam humiditatis suæ ad patiendum, & ad recipiendum id quod in eam penetrat. In humi. vero & siccis proculdubio ad humi. declinant. Et si septentrionalia fuerint, erunt maris vicinitas & habitationis profunditas magis in eis temperatæ. Si vero meridionalia, calida erit econtrario. Itaque qui loca eligit habitabilia, cognoscere debet terræ dispositionem, & aquarum, & ventorum, & hominum ibi commorantium, fitque magis sollicitus, vt orientales venti structuras vrbis, vel domus ingredi valeant, & vt sol vbiq; queat intrare, qm̄ ipse est qui aerē rectificat, sed, & vt vicinitas aquarū dulcium, mobiliū, currentium, multarum, & mundarum quæ æstate calefiant, & hieme infrigidētur, diuersæ ab eis quæ occultantur, est res conueniens, & adiutorium præbens.

De Vestibus. Cap. LXI.

HAli vbi supra. Corpori superposita vestis, ab illo calefit, de hinc illud versa vice calefacit. Sed quædam magis calida est, quædam minus. Vestis linea corpori apposita, primo quidem illud refrigerat, sed postea modicum calefacit, & hæc si subtilissima fit, cutem leuit, membraq; humectat Bombacina vestis quanto amplior est siue nobilior, tanto corpus amplius calefacit, quia corpori plurimum inheret, pariterq; cutem emollit ac lenit, & ideo hieme induenda est. Vestis aspera minus calefacit, cutem asperat, & indurat. Vestis autem piloiæ, cuius villç longiores sunt, calor ē erit fortior & ob hoc hieme melior est, adhæret. n. corpori. Quæ vero est lindiata est, & corpori non adhæret, nec multum spissa est, minus calefacit, & æstati magis competit. Canea vestis corpus calefacit, & desiccat, membraq; indurat, & magis autem, quæ ex pilis fit. Sericum siue bombiceum tpatum est, & corpus tō calefacit sicut bombax. Casdra calida est, corpus lenit, dorso ac renibus est vtilis. Vestes pelleç variæ sunt secundū naturam animalium, ex quibus fiunt. Varium, & herminū minoris sunt caloris, quam pelles grisei, magisque conueniunt corporibus sua leuitate tpatis. Vulpina vero magis calefacit. Hedulorū, & agnorum pelles calidæ sunt, & molles, sed agnorum fortius corpora calefaciunt, dorsoque ac renibus meliores sunt. Razi vbi supra. Omne vestimentum lene ac tersum, minorem calorem corpori affert, & æstati conuenientius est, cui simile est illud quod cum texitur rarum remanet. Quod autem pilosum est, nec radiosum & spissum inuenitur, corpus magis calefacit, & hæc hiemi conuenit. Lineum vestimentum oibus alijs corpori frigidius est, eique minus adhæret, de bombace vero factum lineo calidius est. Sed bombice vero factum frigidius, & carnem auget. Omne præterea vestimentum asperitatem habens, corpus, & carnem macrescere facit, duriumque sentiri. Quod autem huic contrarium est, operatur contraria. Vestimenta de lana vel pilis facta calida sunt, & aspera corpus debilitantia, proprieç in æstate. Quæ vero de pilis caprarum, vel camelorū fiunt, calidissima sunt, multūq; corpori adhærent, ac vehementer calefaciunt. Itaque gaidia, vel tiriaciū tantum calefacit, quantum vestimenta de lana, vel pilis texta licet nec exasperet, nec carnibus noceat. Pellis de griseo, pellibus omnibus pilos habentibus minus calida est. Vulpina calidior omnibus est, calidamque complexionem habentibus nullatenus confert. Post hanc vero pellis fiberis in caliditate secunda est. Planech autem & caatim atque agnalia temperatè calefaciunt, lenesque sunt, & temperatæ corpore habentibus conferunt. Reliquç vero pelles ac pili quorum mentionem non fecimus, cum in quantitate superflua sint, nimis ai si corpora crossa & aspera habentibus conferunt.

De Exercitijs. Cap. LXII.

HAli vbi supra. Dicto de aere circundante, dicendū est de motu, & quiete. Motus duo genera sunt. Vnum. s. qd̄ animalis motus dicitur. Aliud corporis: quod exercitium vocatur, & est necessarium tribus modis. Primo vt naturalem calorem expergefaciat, & expergefactum augeat, qui confortatus cibos fortius attrahat, ac velocius digerat, vt superfluitates corporis subtilientur. Secundo vt meatus purget, poros dilatet, superfluitates corporis dissoluat. Tertio vt ea membra indurescant, & conforrentur aliorum cum alijs repressione, & ideo cō fortentur in actionibus suis, remotioraque fiant ab incommodorum susceptione. Motus corporis genera duo sunt, commune. s. & proprium. Commune est illud, quo quis vtitur ad aliā intendens actionem, & hic est per accidens. Hic motus aut fortis est, vt onera portare, fodere, & huiusmodi, quæ in laboriosis actionibus, & officiis exercentur. Aut non fortis, vt scribere, pingere, & similia. Proprium autem genus motus est illud, cuius vsum imperant medici. s. motus exercitij. Iohānicius. Exercitium corpus immutat, quia quando est æquale, calorē æqualem præstat, cum autem amplius fit, magis calefacit, sed postmodum infrigidat, & desiccat. Ociositate quoque corpus immutatur, quia frigiditatem, & humectationem habet æqualem. Auicenna vbi supra. Operatio motus in humano corpore diuersificatur propter hoc, quia fortis est aut debilis, multus aut paucus, & propter quod ei ex quiete admiscetur, & propter materias in quibus exercetur. Motus quidem fortis multus, & paucus, & cum quiete mixtus, omnes in hoc communicant, vt calorem fortiores exerceant. Sed fortis non multus differt a multo non forti, vel admixto quieti, quo-

quoniam ipse vehementer calefacit corpus,& si resoluit, parũ resoluit,multus verò paulatim resoluit plusquam calefacit, & cum quisque eorum multus existit vel superfluit, infrigidat, quia vehementer calorem naturalem resoluit, & etiam exiccat.Cum autem in aliqua materia exercetur,ipsa materia plerunque adiuuat operationem eius, & plurimũ diminuit. Verbi gratia.Motus fullonum in frigiditate, & humiditate facit augmentum,motus autem ferrariorum in caliditate, & siccitate.Quies verò semper infrigidat propter priuationem viuificationis caloris,& propter constrictionem,quæ suffocat,humectat quoque propter defectum resolutionis superfluitatum.

De Tempore,& moderamine exercitij. Cap. LXIII.

CONstanti.in lib.de regimine sanitatis.Exercitia sunt laudabilia,& vtilia custodiendæ sanitati, si ante cibũ fiant. Membra enim confortant, & indurant,superfluitatem humorum in membris cibantibus existentem dissoluunt, caloré naturalem confortant,& ad digerendum adiuuant,vnde quanto sunt fortiora exercitia,tanto maioris virtutis est vis digestiua. Vnde Gal.in li.dietarum. Quicunque ante cibum exercitantur,non necesse est eis regula dietæ obseruanda, & quicunq; parum exercitantur,aut sunt quieti,debent dietarum obseruare ordinem,cum corporis mundificatione,idest farmacia flebothomia,& similibus, sed tempus exercitij est cum cibus heri sumptus optime in stomacho venisq; digeratur,& natura incipiat aliud appetere,quod ex colore vrinæ cognoscitur. Si enĩ est albus,nondum in venis digestum significat, si citrinus digestum est,deinde decet vti exercitijs. Si autem fuerit igneus, monstrat cibum diu fuisse digestum,& tunc non exerceantur, tempus enim refectionis est.Oportet fieri exercitia, secũdum vniuscuiusque hominis consuetudinem. Rursus sint magna, vel parua, secundum crossitudinem,vel subtilitatem,quantitatem,& qualitatem cibi. Caueant etiam exercitia post cibum, & si fuerit aliqua necessitas conuenit tempus expectari, quoadusque cibus digestus omnino de stomacho descendat, vt facillime ab epate digeratur,quia exercitia post cibũ facta, opilatum cibum a stomacho indigestum deponunt.Rursus exercitia digestis corporibus,in quibus subtiles sunt humores, non sunt competentia nisi modica.Sicut enim fortia exercitia fortioribus conueniunt, quibus crossi humores sunt acumulati, ita debilibus tenues humores habentibus,debilia & pauca cõgruunt,sed dimittenda sunt fatigatione inchoante, id est cum anhelant,& sudant.Quies verò regendæ sanitati incompetens est,quia complexio corporis corrumpitur, multique humores corrupti coadunantur,vnde deficit calor naturalis. Est etiam quies causa multorum humorum generatiua.Constantinus in li.de melancolia.2.Exercitia temperata multum iuuant.Calor enim naturalis excitatur,& per totum corpus dilatatur, ac de interiori ac exteriori protenditur,sensus clarificatur,actio animata confortatur,pulpę carneæ indurantur, venter ad expellẽdas feces commouetur,vrina & sudor,& omnis abundantia de extraneis humoribus egreditur.Bona verò habitudo augmentatur maxime, si ante cibum fit,tunc enim & calorem naturalem exiccat, & digestioni quasi mundum & purum & clarum apparet. Laudabiliora sunt exercitia pedum temperata,quàm equestria,si equus suauiter eat,peiora sunt enim in equis gradatoria,& grauia.In pedibus autẽ cita,& fortiora itinera. Incidentibus autem de exercitatione in laborem nocet, labor enĩ est dissolutio virtutis spiritualis, & disruptio fumosæ humiditatis ac pungitiuæ non bene corpus pascentis. Razi,in quarta parte.Summopere quoque obseruandum est,vt siquis fortibus & grauibus uti vult exercitiis,ordinẽ in eis custodiat, nec de quiete ad grauem motum subito transeat.

De Balneo,& tempore balneandi. Cap. LXIIII.

HAli vbi supra.Post tractatum motus, mox de balneo disputandum est,licet in euacuationibns contineatur.Balneo nanque sani post exercitium, & ante prandium vtantur, quo ea quæ per motum non bene dissoluta sunt,purgentur,& euacuentur,& siccitas quam motus fecerat humectetur. Sordes quæ ex vaporibus factæ sunt a corpore egredientibus, & a puluere exterius superuenienti in ipso exercitio, & post abluantur. Ante exercitium verò balneum superfluitates cibi transmittit,quas & indigestas inueuit,humoresque liquefacit, & superfluitates exire paratas a poris, & ad aliqua membra defluere facit,paraturque morbus,Sic etiam & post prandium non oportet vti balneo,replet enim tunc superfluitatibus caput, descenditque cibus indigestus a stomacho, vnde in cibi meatibus opilatio efficitur, & in temporis prolixitate, siquis huiusmodi vtatur assiduè,hidropisis generatur. Quibusdam tamen accidit defectus,cum balneum antequam prandeat ingrediuntur,& ideo necesse est eos modico laudabilique refici cibo,præter hos itaque,post prandium omnibus cauẽdum est balneum,post exercitium autem, & ante prandium, eo sanis vti magnas vtilitates confert.Corpus enim & membra humectat,calorem naturalem confortat,digestionem optimam reddit,angustiam,si qua est,effugat, poros aperit, superfluitates euacuat,dolores mitigat,viscositates,vel ventositates dissoluit. Iohannicius.Balneum dulcis aquæ corpus remollit, & calidũ quidem calefacit, frigidum autem infrigidat, aquæ verò non dulcis balneum corpus desiccat. Quod siquidem ex aqua salsa,& amara vel sulphurea fuerit,calefacit & desiccat. Si verò de aluminosa,vel gipsea fuerit,infrigidat,& desiccat.

Quibus prosit,& quibus obsit. Cap. LXV.

RAzi vbi supra. Ex balnei iuuamentis est corpus humectare,renouare,sordes congregatas detergere, repletionem quoque minuere, ventositatem dissoluere, & ad somnum ducere,humoresque subtiliare,præterea dolores reprimit,ventrem stringit,lassitudinem remouet,corpusque nutrientibus aptum efficit. Nocumenta vero eius sunt vires destruere,& cor adeo calefacere,vt quandoque ad syncopim pducat.Nauseam quoque commouet,& malis humoribus occasionem tribuit cito descendendi.Ideoque febricitans vel contusionem perpessus,vel apostemata,vel plagã, vel excoriationem habens,balneum timere debet. Corpora verò macra, & sicca habentes, humectatione balnei indigent. Ideoque cauere debent ne in balneo sudent,sed in eius loco temperato maneant. Circa se autem in pauimento multã aquã calidã proiiciant,vt humidi vapores eleuati, corpora eorum humefaciãt. Ab introitu verò balnei post cibum quisque caueat sibi, nisi qui corporis pinguedinem vult adipisci. Aliquandiu quoque post balneum comestio debet tardari.Hali vbi supra. Porro,q infirmantur balneis pro necessitatibus ad ea vrgentibus vtantur,aut vt eorum complexio calefiat,aut vt frigescat, aut humectetur,aut certe desiccetur.Prodest autem prurigini,& scabiei,quia superfluitates acutas euacuat,neruos emollit, catarros ematurat,& corizat calefaciendo, & dissoluendo, exitum quoque facilitat vrinæ,si arctata fuerit ex frigiditate. Colicæ medetur,aliisque morbis huiusmodi. Et si quidem longa mora fit,ita vt sudor plurimus exeat, corpus calefacit aeris calidi causa,desiccat etiam euacuationis causa,quæ fit per sudorem. Porro si tam longa mora fit,vt immoderata sudoris euacuatio fiat,corpus refrigerat,& exiccat, quia naturalem calorem dissoluit,& humiditates corporis fortiter euacuat,vnde & virtus decidit,& defectio fit Auicen.in 1.ca. Qui voluerit impinguari,balneum ingrediatur post cibum,si securus fuerit ne oppressiones accidant.Qui verò resolui vult & macrefieri, balneum intret dum est famelicus,& multum ibi moretur. Porro qui sanitatem tantum vult conseruare, balneari debet postquam id quod est in stomacho, & epate digestum est. Qui verò timet ne colera ru.propter hoc ebulliat, ante balneationem comedere rem subtilem debet.Ab omni verò re vehementis caliditatis se custodiat, & ne in balneo, vel in eius egressu rem frigidam actu bibat,quia pori aperti sunt. Ideoque frigiditas non tardatur, quin ad membra principalia procedat, eorumque virtutes corrumpat.Qui febrem habet,a balneo se custodiat in hora febris,& qui solutionem habet continuitatis, vel apostema.

De Cibo, & eius operatione. Cap. LXVI.

EX lib.vrinarum a voce Mauri. Triplex pp incommodum cui corpus subiacet humanum,assidua indiguit restauratione,& nutrimento perhenni.Subiacet enim fluxui,alterationi,corruptioni.Fluit enim quotidie tum per apertos,& manifestos poros,tum per occultos & priuatos. Per apertos & manifestos, vt oculorum impuritate, aurium superfluitate, narium muscilagine,oris sputo,ani egestione, vrina vesicæ. Per occultos, & priuatos, vt pilorum emissione, pororum resudatione,& spirituum exalatione. Alteratur autem quotidie de caliditate in frigiditatem, & econuerso de siccitate in humiditatem, & econuerso Deinde sequitur corruptio, quæ subiecti mors est, & perditio, Vt ergo deperditorum fiat restauratio, & corruptionis si non ex toto, tamen ad tempus fiat retardatio,inuenti sunt cibi,& potus. Auicenna in primo canone. Cibus in humano corpore tribus modis operatur.

ratur. Aut enim sola sui qualitate, vt qñ caliditate sua calefacit, vel frigiditate sua frigefacit. Aut sui materia, vt qñ a natura sua conuertitur, & formam alicuius diuisionis membrorum recipit, eius tñ materia licet formam illam recipiat, aliqñ tñ accidit, vt aliqua suarum qualitatum quas habebat, quæ suo modo fortior existit, quam humani corporis qualitas, in ipsa eam remanere faciat a principio rei, donec coagulatio coplea tur, & assimilatio, sicut est sanguis qui generatur ex lactucis. In ipso namque plus est frigiditatis, quam in corpore hominis, licet sanguis factus existat, & ad hoc bonus fit, vt pars membri hominis fiat, & sanguis qui ex aliis generatur, huic est cõtrarius. Aut etiam operatur tota sui substantia, hoc est forma sui specifica agente, quæ non est qualitatis primæ quas habet materia, neque cõplexio quæ generatur ex eis, sed perfectio, quã acquisiuit materia ẽm aptitudinẽ, vel præparationem quã habet a complexione, sicut in magnete virtus attractiua.

De Diuersitate ciborum in natura & electione meliorum. Cap. LXVII.

COnstan. in pente. 5. parte. Cibus autẽ hominis aut ex terra nascitur, aut ex animalibus brutis est. Terræ natiuus aut ex temporibus anni seminandus, aut ex arborum fructibus. Ex temporibus anni nascentia aut grana sunt, vt frumentum, ordeum, faba: aut herbę, vt lactuca, endiuia: aut herbarum fructus, vt cucurbitæ, melones: aut radices, vt rapa, baucia. Arborei fructus aut siluestres sunt, aut domestici. Cibus ex animalibus aut ex ambulãtibus, aut ex natabilibus, aut ex volatilibus. Et horum omnium quædam crossa sunt, quædam carnosa vt cerebrum, epar, splen, & similia. Sunt & quædam superflua, vel ambulantium sicut lac, vel volatilium, sicut oua, vel apum, sicut mel. Omnibus autem frumentum granis melius est, & tẽperamento propinquius, & ob hoc humanis corporibus acceptabilius. Lactuca vero omnibus herbis nutribilior, & sanguinem generantibus melior est. Ex fructibus aũt ficus siccæ inter sic. & humi. temperatæ sunt, & mediocriter nutriunt, cæterisque fructibus æstiuis meliorem sanguinem generant, & cito digerunt. Vuæ quoque laudibus ficuũ sunt vicinæ. Ex animalibus ambulantibus caro porcina nutribilior est, & in sanguinẽ generando melior, humanæ namque carni assimilatur. Caro volatilium est omni quadrupedum carne laudabilior, quia digestibilior, & inter hæc gallina omnia reliqua excedit. Ex piscibus autem in petrosis locis nascentes omnibus aliis laudabiliores sunt, maximeque in magno flumine, claro, & bene currente, lacti vaccæ dominatur caseus, & butyrum, ideoque cæteris est nutribilius, & ad descendendũ a stomacho durius Huic vicinatur lac ouinum. Omne autem lac ex infirmo animali pessimum est. Caseus recens laudabilior est sicco vel salso, qa cito digeritur. Butyrum temperatum est. Mel vero calidissimũ est complexioni frigidæ congruum. Oua gallinæ cæteris laudabiliora sunt, deinde perdicum.

De Diuersitate ciborum in operatione. Cap. LXVIII.

HAli vbi supra. Cibi diuersificantur in actionibus suis quas in corporibus operantur duobus modis, aut in qualitatibus suis, aut in substantiis. In qualitatibus quidem, quoniam alii calidi sunt, alij frigidi, alij humidi, alii sicci, nonnulli vero temperati. Porro in calore, & frigiditate, & humiditate, & siccitate, excedunt secundũ magis, & minus, a primo gradu vsque ad quartum, In substantia quoque differunt, quoniã alius est subtilis, alius crossus, alius temperatus. Subtilis est cuius quantitas magna pauco nutrimento corpus pascit. Crossus autem, cum quantitas pauca magno nutrimento corpus reficit. Temperatus verò inter vtrunque, cuius moderata quantitas moderate nutrit, multa multum, pauca parum, scilicet secundũ suam quantitatem. Horum autem omnium quidam corpus reficiunt laudabili nutrimento, quidam vero reprobo. Cophon in libro de simplici medicina. Quædam etiam sunt visus clarificatiua, quæ scilicet pannos oculorum, & alia quæ in oculis nascuntur auferunt, & quæ caput & stomachũ a corruptis humoribus purgant, & quæ oculos a caliginosis fumis defendunt. Ex his autem quæ sunt absinthium, aloe, ruta, mirabolis, papauer nigrum, alumen, hebenus, anthimonium, thus, lac corticis sambuci, celidonia. succus centhaureæ, maratrum, nasturcium, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis vitri vsti, &c. Ciborum autem quædam teneram habent substantiam, & ad digerendum facilem, vt vua, ficus, amigdalę dulces excorticatæ, lactuca, apium, ordeũ coctum, caro porci iuuenis, pulli, perdices, turdones, oua volatilium, pisces qui in petrosis locis degunt, auriculæ, labra, lingua, pulmo, pedes. Quidam vero duram seu viscosam: & ad digerendum difficilem, vt panis azimus, faba, lenticula, cicer, pruna alba, citonia, castaneæ, auellanæ, oliuæ, iuiubæ, cucumeres, caules, rapa, fungi, caro hircina, bouina, ceruina, vrsina, anates, anseres, pulli columbini, grues, pauones, nares, guttur, cor, epar, splen, renes, stomachus, & intestina, venter volatilium, caseus vetus, panicus, milium.

De His, qui bonos humores generant, & his qui malos. Cap. LXIX.

QVidam autem humores generant bonos, cibi scilicet bone temperati, & qui intra tam teneram habent substantiam, vt in stomacho facile corrumpantur, nec nimis duram atque digestioni repugnantem, vt panis bene fermentatus, & bene coctus, granum fractum, simila ptisana, risi, ficus, vua, malagranata, mel. In frigidis corporibus, pineæ, lactucæ, borago, caro porcina, hedulina, vitulina, annualis agni ouium, arietis, apri, pulli, fasiani, perdices, oua sorbilia, pisces pelagi, & in petrosis locis geniti, lac caprinum mox mulsum, vinũ odoriferum. Quidam vero malos, cibi scilicet valde distemperati, vel in caliditate, & siccitate vt allia, vel in frigiditate, & humiditate, vt fungi, cucumeres. Vel in siccitate, & frigiditate, vt poma immatura. Et sunt cibi, qui nimiam viscosam habent substantiam, vt caro porcellina. Vel valde duram, vt bouina. Vel facile conuertibilem, vt crisomila. Ex his itaque cibis sunt, q. malos humores generant, scilicet panis non bene fermentatus nec bene coctus, fabæ, lenticulæ, milium, lolium, poma immatura, auellanæ, iuiubæ, pfica, citonia, nespila, dactili, cucurbita, rapa, caulis, caparis, cæpe, sinapis, & omnis caro siluestris, prçter capriolinam, caro caprina, & agnina, ceruina, leporina, equina, vrsina, caro pinguis, cerebrum, medulla, spinæ, & reliquorum ossium pinguedo, pulmo, stomachus, splen, intestina, renes, caseus, pisces lacuum, & aquarum turbidarum, & earum quæ in quiete sunt, anates, turtures, grues, pauones, passeres, pulli columbini.

De His, qui stomacho nocent, & his qui iuuant. Cap. LXX.

QVidam itaque facile corrumpuntur in stomacho, cibi. s. nimis humidi, & conuertibiles si contingat eos non velociter egredi, vt vua, ficus maturæ, mora celsi matura, cerasa coctana, persica, melones, caro pinguis, lac, cerebrum, medulla, spinæ, & similia. Alij vero difficile, qui. s. substantiam habent crossam, & siccam, & duram. vt cãcri, paruæ coclеæ, ostreæ, caro codeimata, & similia. Quidam cito exeunt propter substantiæ suæ lenitatem, & raritatem, quia stomachi villos emolliunt, & lubricant indigesti. Interdum etiam pro sui acumine, quia. s. stomachum, & intestina mordent. Ex his ergo sunt atriplex, vua, mora celsi, oliuæ, spinachia, caro porcina, ac pecorina, caro pinguis, pulmo, & pinguedo. Alij verò tarde, vt pira immatura, silicet, glandes, dactili, cucumeres, fabę, caro bouina, cor, & splen, Quidam autem stomachum bonum reddunt atque robustum, vt lactuca, scariola nouella, menta, asparagus, caseui, piper, zinziber, zucharus, zomion, mastix, acetum, citonia, capparis, saliua, & similia. Alii vero malum, & fastidiosum, ut cerasa, pruna alba, cucumeres, auellanæ, melones, porri: anates, anseres, cerebellum, & omnes medullæ, pira verna virides, siliquę. Quidam autem inflant, scilicet cibi dulces, & qui magis dissoluunt, quàm consumant, vt sunt castaneæ, vuæ comestæ cum cortice, vinum dulce, mustum, mel, rapa, radix, cępe, porrus, eruca, fabæ, lenticulę, faseoli. Alij vero valde attenuant, vt apium, trifolium, petrosilium, ruta, ciminum, tignella, anetum, carui, piper, mel despumatum.

De Nutrientibus, & impinguantibus. Cap. LXXI.

QVidam verò parum nutriunt, qui scilicet ex membris facile dissoluuntur, & ex quibus subtiles nimium humores generantur & liquidi, & qui violentas, & acutas nimium habent qualitates, & qui duram valde, vel plurimum raram habent substantiã, ut mora celsi, matura pruna, malagranata, iuiubæ, oliuæ, mespila, ordeũ, miliũ, triticũ albũ, & non ponderosum, panis azimus, vel sursureus, cucurbita, atriplex, spinachia, allia, pinguedo, nares, aures, pulmo, guttur, mẽtũ, venter, intestina, alæ pullorũ, caseus vetus. Alii vero multũ. s. cibi bene tẽperati, & qui diutius immorantur, ac difficilius dissoluũtur, vt triticũ durum, & ponderosum, crossum, & non albũ. Sic etiã cibi aliquantulum distemperati, & durã habentes substantiã, si bene digerantur, multũ nutriunt, vt caro bouina. Ex his ergo quæ multũ nutriunt, sunt granũ fractum, & simila, maxime si

cum

cum lacte coquantur. Castaneę quoque glandes, auellanæ, rapa, caro porcina, cerebrum, spina, medulla, cor, epar, lac caprinum, caseus recens, oua locustę marinæ, cancri, sæpiæ, fuligines, & omnes cibi dulces, præcipue qui crossos vel spissos generant humores, vt dactili, vuæ pingues, vinum dulce rubeum spissum, & similia. Quædam etiam impinguant, quæ scilicet laudabilem sanguinem ac moderate crossum generant, & multum nutriunt, ad hoc præcipuus est panis triticeus, bene confectus, lac caprinum coctum, simila, risum, triticum, carnes ossibus vicinæ, caro porcina cum eius iuscello, caro agnina, cerebella, oua sorbilia, & de potibus vinum dulce ac spissum, ficus maturæ recentes, & vuæ dulces similiter.

De Qualitate cibi sumendi.
Cap. LXXII.

CONSTANTI. in libro de regimine sanitatis. Oportet autem sex in cibis intelligi. Primum est cibi qualitas. Secundum quantitas. Tertium ordo. Quartum tempus. Quintum quantitas desiderij. Sextum secundum quòd membra sunt infirma. Qualitas autem cibi debet perpendi secundum naturam corporum cibandorum. Si enim calida sunt, frigidos cibos accipiant, si autem frigida, calidos, sicca humidos, humida siccos. Substantiam cibi sic agnoscimus, quæ si sit crossa sicut caro vaccina, panis azimus, est conueniens, multum calorem in stomacho naturaliter habentibus, & colerico stomacho, eis etiam qui multum ante cibum exercitantur, & in hieme propter aeris frigiditatem, somnique longinquitatem. Huiusmodi enim cibus bene in stomacho digeritur, & multum nutrit, virtutem confortat. Illis autem qui modicum in stomacho calorem naturalem habent, & paucum caloris, & modice se exercitantibus, breui etiam somno vtentibus, immo supradictus cibus inconueniens est, quia non bene ab eis digeritur, sed crossos generat chimos, & viscerum opilationem. Subtilis vero cibus, sicut pulli gallinacij parui, spinachiæ, perdix crisolachanna, lactuca, & similia competunt nõ exercitiis vtentibus, quorum calor naturalis in stomacho defectus est, & quorum viscera constipata. Sed laborantibus & calidos & fortes stomachos, huiusmodi cibus inconueniens est. Non enim digeritur, sed in eorum stomachis in fumositatem mutatur, propter hoc quidam vaccinam carnem digerunt, & sturnam minime. Stomacho enim multum calido cui multa coleræ ru. quantitas mandatur, crossus cibus conuenit, vt calor in eo diu operetur. Subtilem enim cibum cito incendit, fumumque facit. Verbi gratia. Si magno igni subtilia & sicca supponuntur ligna, cito incenduntur, & ignis extinguitur. Si autem crossa sicut celsi, calor suauiter operatur & confortatur. Stomachus vero in calore temperatus, cibum accipiat inter crossum & subtilem mediocrem. Similiter temperate exercitantes, & dormientes temperate, accipiant in temporibus etiam temperatis huiusmodi dietam, conuenit enim eis. Hali in practica 1. li. Comedens autem optime terat molaribus cibum, maximeque si crossus fuerit, quo fiat obedientior digestioni stomachi. Ob hoc etiam ea quæ coquuntur, plenius decoquenda sunt vt acceleretur eorum digestio, & exitus a stomacho.

De quantitate eiusdem.
Cap. LXXIII.

CONSTANTI. vbi supra. Quantitas cibi laudilis, non multum excedere debet modum, ne grauetur stomachus. Qui cibus laudabilis assuete, & vltra modum sumptus malum generat sanguinem, & venas de malis humoribus replet, si cibus malus est, vel colericus, pessimam generat febrem, & acutos humores. Crossus arteticum faciet dolorem, podagram, freneticam passionem, anhelitum, splenis & epatis duritiam, & opilationem Melancolicus melancoliam, quartanam, vel maniam, cancrum, scabiem, nigram hictericiam generat. Oportet igitur cibi plenitudinem caueri, nisi cum multis fortibus exercitijs, & quibus cutis est rara. Alijs vero minime, quòd si hoc non caueant vomet, si autem vomere nequeunt, propter gulæ pectoris aut palati dolorem, dormiant & diu. Auicenna vbi supra. Nihil est deterius saturitate in tempore fertilitatis, quam fames sequitur in tempore sterilitatis, & econuerso, sed tamen deterior est conuersio. Multos enim vidimus, quibus prius deerat cibus, post modum in abundantia repletos, fuisse mortuos, vehemens namque repletio perniciosa est, siue ex cibo siue potu est, præterea nihil est deterius quàm fastidium ex malis nutrimentis, facit enim iuncturarum dolores & renum &c. Quod autem melius sapit melius nutrit, quia stomachus & virtus retentiua vehementer amplificantur, cum bonæ fuerit substantię. Nihil autem deterius est, quàm diuersa nutrientia simul adiungere, & post hoc in comedendo tempus prolongare. Cum enim postremum nutriens aduenit, primum digeri iam incipit, sicque nutrientis partes in digerendo non similantur. Itaque cibaria diuersa duabus ex partibus impediunt, vna propter diuersitatem eorum in digerendo. Alia quia plus potest aliquis ex diuersis edere, quàm ex vno. Res dulces sunt veloces ad faciendas opilationes, quoniam eas natura trahit antequàm digerantur, opilationes autem ad multas perducunt ægritudines, qualis est hidropisis, paruus quidem motus post comestionem facit eam in stomacho requiescere. Præterea post comestionem homo primo super dextrum latus dormiat, deinde super sinistrum conuertatur, & postea super dextrum se reuoluat. Razi vbi supra. Cibus vltra modum sumptus si fieri, potest antequàm descendat euomi debet. Quod si non potest somnum & exercitium augeri oportet, & ea quæ ventre soluunt sumere. Cibus præterea quo homo vti consueuit, in sequenti die immundus erit. Oportet autem vt cibos quisque sibi consuetos accipiat, & quotiens consueuit comedat, nisi consuetudo peruersa fuerit, quæ omnino vitanda erit. Quam tamen non repente, sed ordinate de illa scilicet ad bonam transeundo debet dimittere, itaque sani semel in die comedere debent ad minus, vel bis ad plus. Vna refectio nocet macris, bina vero pinguibus, & crossis, Multo præterea labore vtentes, & exercitio maiori & crossiori indigent nutrimento, & similiter e contrario.

De Ordine, & tempore sumendi cibos.
Cap. LXXIIII.

TVNC autem digestio mala fit & corrumpitur, quòd cibi multi ac varij in vna comestione sumuntur, & cibus crossus ante subtilem comeditur, & quòd multa cibaria cum iure mica panis habente sumuntur. Et quod inter principium, & finem prandii mora multa efficitur, itaque fructus qui in prandio sumi debent, ante communem cibum edendi sunt, nisi de illis sint, qui multam in stomacho moram faciant, in quibus est ponticitas & acetositas, vt citonia, & poma, & malogranata In conseruanda tamen sanitate melius iudicatur, vt omnes fructus recentes dimittantur, vel ex eis quantitas parua sumatur, vt sunt ficus, & vuæ pira, & mora, in aqua infrigidata, nec eis vtatur quis, nisi in die in quo multo fuerit vsus exercitio, & ardor sentit in stomacho. Constantinus vbi supra. Ordo dietæ sic est, quædam enim oportet dari in initio, quædam in vltimo, sicut cibaria facilia digestioni priusquàm dura, et solub lia priusquàm stiptica, vt solubilis prius viam, vnde crossus cibus transeat præparet, sicut mellones, pruna, crisolocanna, ficus, cerasa, vuas, & similia ante panem, & carnem. Item lagana cum obsomagaro, & oleo elixata, priusquàm pira vel coctana. Duris enim ante facilia datis leuia digeruntur, & non inuenientia vias vnde egrediantur propter dura foramen obturantia necessario corrumpuntur, & alia in sui naturam conuertuntur. Tempus autem cibandi sit post inanitionem stomachi cum naturalis calor ortis est exercitiis, & balneo præcedentibus, & vrina colorata existente, & appetitu, & fame palam ostensis, tunc cibus necessarius est absque vlla mora hoc enim neglecto, stomachus ad se superfluos humores attrahit, & appetitus deficiet, & cibus corrumpetur, ex humoribus ad stomachum fluētibus. Quod si hoc non euenerit, demus oxizucaram, & succum malorum granatorum. Deinde spacio vnius horæ quiescant, & cibum accipiant. Debemus etiam in frigidis temporibus multum cibum dare, quia tunc calor intrinsecus est coadunatus, vnde melius adiuuat digestiuam uirtutem, similiter cauendi sunt multi cibi in calidis temporibus. Calor enim aeris naturalem trahit calorem extrinsecus, unde inanitus intrinsecus non bene digerit cibũ Iccirco maiorem habemus digestionem in hieme quàm in æstate. Ideo in estate debemus cibum dare in extremitatibus diei, quoniam tunc temperatus est aer, neque mox relicto exercitio mãducetur, nisi spacio unius horæ requiescant. Similiter balneum exeūtes non statim comedant, nisi prius vna hora quiescant. Razi ubi supra. In hieme sit cibus actualiter calidus, & in æstate similiter frigidus. Abstinendum est tamen a cibis actualiter calidissimis, & a frigidissimis similiter, ni si magno caloris tẽpore, corpore quasi inflammato existente, præterea cibus in horis frigidis sumatur. Quod si non possunt horæ, saltem mansiones sint frigidæ.

De conuenientia cibi secundum statum.
Cap. LXXV.

COnstantinus ubi supra. Dixi autem cibi sumendi desiderium bonũ esse, appetitio enim cibi magnã significat esse uirtutẽ ad digerẽdũ, mõstratur esse humanæ cõplexioni cõueniẽs. Oportet in firmis mẽbris cibaria dare conueniẽtia, & cauẽda etiã illorũ infirmita-

mitatem augmentatiua, & si toti corpori sint necessaria. Verbigratia. Quibus dolor capitis assuetus est, negenda sunt eis cibaria fumum generantia, & in eum conuertibilia, sicut nuces, lac, allium, cæpæ, & similia. Qui defectum, habent stomachũ abstinendi sunt a mollitiuis, sicut pinguedo, butyrum, sisamũ, & similia. Et quibus est vsus mutandi cibum in ore stomachi, crossa conueniunt alimenta, vt cum sui grauitate descendant ad inferiora stomachi, parum post cibum ambulent. Qui autem flegma in stomacho habuerint, caueant cibos flegmatis generatiuos, Quibus colera rubea in stomacho creatur, negandi sunt cibi coleram rubeam generantes, & accipiant ea quæ extinguãt, sicut mala granata acetosa, oxisenichia, & similia. Quibus autem in stomacho & intestinis cibi indurantur, caueant cibos duros & stiptico, s& accipiant humidos & solubiles, sicut lagana elixa cum oximagaro, & oleo, & manducentur ante cibum. Eis vero de quorum stomacho cibus indigestus descendit, ante omnem cibum demus stiptica, sicut citonia pira, xilocaracta, quarubias, & similia. Quod si epar frigidum fuerit, cauendus est crossus cibus & viscosus, præcipue si sit opilatiuus, si autem sit calidum, cibos demus frigidos. Cauenda est aqua ne cum cibo potetur, sed postquàm cibus in stomacho quieuerit, cum cibo enim bibita inter substantiam stomachi & cibum permanet, eumque digeri non permittit. Necesse enim est cibum a stomacho tangi, vt calefiat & digeratur. Quod si tanta fuerit necessitas, parum inde bibant quo sitim extinguant, cibo vero in stomacho quiescente, nulla prohibitio est bibendi aquam, sed tamen qualis oportet tribuatur, leuius autem in nocte inconueniens est.

De Pane. *Cap.* *LXXVI.*

Isidorvs lib 20. Panis dictus est eo, quòd cum omni cibo apponatur, vel quòd omne animal cum appetat. Pan. enim. Græce omne dicitur. Cibarius est, qui ad cibum seruis datur non delicatus. Fermentatus fermentis confectus. Azimus non fermentatus, nam azimus est sine fermento sincerus. Acrisimus leuiter fermentatus, quasi acro azimus, subcinericius cinere coctus, & reuersatus, ipse & facatius. Clibanicius in testa coctus. Sfungia panis aqua diutius malaxatus, similiam medicam & fermentum accipit, & habet humectationis plusquam omnis panis, vnde & sfungiæ nomen accepit. Placentæ sunt quę fiunt de farre, quas alii liba dicunt, eo quòd libeant & placeant. Crusta superficies panis, ipsa & fragmenta, quia diuiduntur vt fracta. Fermentum a feruore nuncupatum, quia plus prima hora non potest contineri, crescendo enim excedit. Farina & furfures a farre dictę, cuius sunt purgamenta. Hali vbi supra. Panis ex tritico duro, ac spisso, plus nutrit, quàm qui ex tenero ac fragili maioris tamen nutrimẽti panis tardæ digestionis est, qui sumitur ex medulla tritici, panis, scilicet similæ. Idem quoque opilationem in visceribus parit. Qui vero minus nutrit scilicet medulla reiecta si est, medius est inter nutrimenti multitudinem, & paucitatem, & inter digestionis moram, ac celeritatem. Omnibus autem laudabilior est panis, cuius optime farina pistata est, & in quo salis quantitas opportuna proicitur, ac bene fermentatus est, & in camino coquitur ignis mansueti ac temperati & non nimi, qui interiora indigesta dimittat, nec vero pauci qui interiora decoquens exteriora cruda remittat. Huiusmodi panis nutrimentum habet laudabile, citoque digeritur, corporibus temperatis conuenit, & qui parum laborant. Azimus autem panis, aut non coctus plurimi nutrimenti est ac crossi, tardus digestioni, humorem generat crossum atque viscosum, opilationem in epate parit, ac splene, & in renibus lapides. Omnium autem peior est panis furni, & subcinericius, propter eius exteriora conbusta interioribus crudis, peior etiam est furni quàm subcinericius propter cinerem ei immixtum. Azimus vero panis laborantibus vtilis est, eo quòd ab eis multa dissoluantur, His quoque quorum stomachi calor fortis est, plurimum ab eo nutrimentum peruenit, cum illum optime digerant. Est autem omnis panis tritici calefaciens in primo gradu, præterquàm panis herui. Nam quia triticum lotum fuit, frigiditatem lucratus est, vnde calor eius paruus est. Constantinus in panteigni. Panis ordeacius est frigidus & siccus, minus quàm frumenti, nutritiuus totius ventositatis generatiuus & constipatiuus, vtendum est eo cum vnctuosis, vt est caro crassa atque butyrum.

De diuersitate panis secundum materiam uel artificium. *Cap.* *LXXVII.*

Issaac in dietis. Panem tritico calidiorem diximus cuius diuersa sunt nutrimenta, 4. modis. Primo propter farinam vnde factus est, secundo ex artificio sui, tertio ex igne a quo coctus est, quarto pro qualitate qua sumitur. Farinæ modus trifariam diuiditur, primus propter essentiam sui, secundus pro qualitate molitionis, tertius secundum breuitatem vel longitudinem temporis ex quo mola contrita est, vt superius dictum est. Panis quanto mundior est, tanto pluris nutrimenti est, durioris egestionis. Diuersitatis panis ex artificio sui duo sunt modi, vel ex forma, vel ex artificio, forma autem triplex est. Magna, & parua, media. Magna medullæ plus habet, corticem vero subtiliorem, & duriorem, cortex præterea parum nutrit, & est ad digerendum durus, humiditatem egestionis exiccat, vnde & ventrem constipat. Medulla crossa est, & viscosa & inflatiua, flegma viscosum generans, Panis parui & subtilis interiora ignis perforat, & humiditatem medullę exiccat, vnde parum nutrit, & tardius digeritur, & ventrem constipat, maxime si factus sit in primo vel secundo die post decoctionem. Vnde Hipocras. Panis magnus, & crossus est medullæ multæ, nutrimenti pluris, ventrem soluit. Paruus autẽ, & tenuis medullæ est paucæ, nutrimenti pauci, egestio eius est tarda, ventrem constipat. Qui autem mediæ mensuræ in forma, mediæ est potestatis. Artificium panis in quatuor diuiditur modos. Est enim panis quantum expedit fermenti habens & salis, & bene confectus, & sicut oportet coctus. Est parum fermentatus, & coctus, & in cæteris a necessaria temperantia imminutus. Est habens fermentum & sal, vltra quàm satis est. Est azimus & sale carens qui moderatus est in omnibus his supradictis, in stomacho perfecte digeritur, & sanguinem in corpore clarissimum generat, vnde naturæ confortat actionem, propterea commodius est his qui in quiete sunt, & deliciarum delectatione, & eis quorum digestio defectum patitur, vt seniorum & ægritudines exeuntium, ars enim exhibita exterius, sufficit naturæ laboranti interius. Exercitantibus autem, & laborantibus nõ adeo conueniens est propter suam subtilitatem, & facilitatem dissolutionis, ex membris eorum Panis fermentatus modicum habens salis, nec bene coctus viscositatem creat & crossitatem, vnde durior est & priore tardior, propter hoc aptus est exercitantibus & laborantibus, & abundantia caloris eorum, causa est fortitudinis, & digestionis. Sed qui fermenti salisque superfluum habuerit minimum nutrit, & confortat. Virtus enim salis humiditatem eius desiccat, fermenti coniunctionẽ rarificat. Azimus nimium nutrit, & durissime digeritur, tardissimeque egeritur, proprietatem habet opilationem & ventositatẽ generandi. Iccirco inconueniens est omnibus naturis, nisi raro eis qui maximis laboribus exercentur, vt messores.

De diuersitate pan's exigua coctionis, & qualitate sumendi. *Cap.* *LXXVIII.*

Focvs duobus modis est diuersus. Aut ex natura sui, aut ex artificio cocti panis. Ex sui natura tripliciter, aut magnus est, & fortis, aût debilis & leuis, aut mediocris. Fortis & magnus desiccat, & indurat exteriora panis, mica vero non bene cocta remanet, quia cortex velociter induratus non permittit calorem penetrare interiora. Et duabus de causis est illaudabilis, vel quia cortex est durus, & inde non nutriens interiora, sicut et feruore incensus. Vel quia viscosus est et crossa est mica, et ita vtrumque indigestum diuersorum humorum est generatiuum. Durities corticis et incensio sui siccissimum sanguinem generat, et constipat ventrẽ, viscositas et crossicies micæ humores crudos et flegmaticos facit, et solutiones ventris adiuuat. Debilitas foci ex defectione sui penetrare interiora pigrescit, vnde diutius panem immorari oportet. Si enim antequàm sit coctus extraxeris, viscosus erit fortes digeri, exercitantibus tamen necessarius, si vsque coquatur dimisetis, siccus et duxus erit digeri et stipticus. Mediocris temperatus est focus, quia totum corpus æqualiter penetrat. Ex artificio duo mali modi sunt. Aut in fumo, aut in furno, aut sub testis. In furno si fit, et secundum quòd oportet coquatur bene digeritur, et penetrat totum corpus scilicet mica cum cortice. Si excoquatur sub testis, peior est, quia in vna parte operatur, altera vero crossa, et viscosa remanet, et ideo ad digerendum durus est, si ergo sæpe comedatur, post multum tempus inflationem, et dolorem lateris generat. Subcinericius vero subter carbones, vel cineres coctus, velociter desiccatur extrinsecus, intrinsecus vero crossus remanet cineri, et terræ admiscetur multum, maxime autem si ligna mollia fuerint, et visus obscuritas fuerit. Diuersitates panis ex qualitate accipiendi quatuor sunt. Alius calidus accipitur, secundum quòd a foco egreditur, alius frigidus, non tamen eadẽ die comeditur, alius post vnum vel duos dies alius postquàm est siccissimus. Calidus autem magis est nutritiuus, digestius, penetratiuus, quia melior est, & cito dissoluitur, sed a stomacho et intestinis eiicitur durus accidentaliter non naturaliter. A stomacho, quia non descendit inferius propter leuitatẽ suam. Ab intestinis, quia tamen venas non penetrat, vt ad intestina

testina parum transeat quod ea grauet. Accidentaliter autem, quia naturaliter ventrem humectat, feces dissoluit. Qui aut eadem die comeditur, minus est nutritiuus, velociter digeritur, tarde descendens, quia intrinsecus infrigidatur, & poris clausis & calore reclusio intus manet fumus, & inde exire non potest propter pororum opilationem, & reuertens inuenit aliam fumositatē, quibus crossities ventositatis & inflationis conficitur. & inde durus, & indigestus, & inflatiuus stomacho redditur. Qui post vnū vel duos dies accipitur, intus & exterius exiccatur, hic laudabilis est nutrimenti, ad comparationem tamen calidi minoris, & velocius dissoluitur à stomacho, & intestinis citò eijcitur durus, & citò penetrat vias à stomacho, quia neque viscosus. Ab intestinis, quoniam dure venas penetrat. Crossus neque adunatus grauat intestina, & eijcitur, siccissimus & leuis rarus causa ablatæ humiditatis bene humiditatem stomachi desiccat, & ut multa humiditas non fundatur, est necessaria, digestionem desiccat, ventrem constipat.

De cibo carnium: Cap. LXXIX.

ISID. vbi supra. Carnes dictæ sunt, quia caræ sunt, siue a creando, vnde & a Græcis creas vocantur. Carnes autem post diluuium hominibus in vsum concessas legimus. Nam initio permissum non fuerat, nisi tantum illud quod scriptum est, lignum fructiferum, & herbam seminalem dedi vobis in escam, post vero per Noe data sunt in esum cuncta animalia. Crudum dicitur, quod sit cruentum, est.n. cum sanguine. Coctum dictum est quasi coactum.i. ab igne, vel aqua violento modo actum: vsuiq; comestionis aptum, assum quod ardeat quasi arsum. Elixum eo quod aqua sola decoquitur, lixa enim aqua dicitur ab eo, quod sit soluta, vnde & solutio libidinis luxus, & membra loco mota luxa dicuntur. Frixū a sono dictum quando ardet in oleo, succidia carnes in usu repositæ, a succedendo dictæ. Lardum eo quòd in domo repositum conseruatur, nam antiqui domos lares dicebant. Axungia ab vnctione vocata. Sepum a Sue dictum est quasi subeum, eo quòd plus pinguedinis hoc animal habeat. Farcimen caro conscisa, & minuta, quòd ea intestinum fartiatur, hoc est impleatur cum alia rerum commixtione. Razi vbi supra. Caro super prunas assata multum & cito nutrit, corpusque corroborat, & vix tamen digeritur. In veru assata crossa est & multum nutrit neque digeritur, nisi quando stomachum robustum & calidum inuenerit, ventrem vero stringit, & hoc propriæ, quando quòd ex ea quod pingue est non comeditur. Caro cum pinguedine frixa fastidium facit, tardeque de stomacho descendit, nutrimentum eius validū est, grauior tamen est illa quę super prunas assatur, quàm ista quę leuior est & melior. Caro quæ in patellis ponitur, & in furno coquitur mala est, parum enim nutrit, acide tamen ructantibus confert. Vniuersaliter autem omnis mortariolorum, ac patellarum species parum nutrit respectu cibariorum ius habentium. Multos tamen humores habentibus, & corpora sua desiccare ac subtiliare volentibus conferunt.

De Carnibus quadrupedum: Cap. LXXX.

CONSTANTINVS in panter 5. parte. Omnis caro calida est & humida, nutribilis & generatiua sanguinis. Porcina inter calidi, & humidi temperata est, cæteris nutribilior, & sanguini generando melior, quia humano vicina est, sed flegmatica est. Omne animal naturaliter siccum fetus habet humidos, bonum sanguinem facientes, vnde boues sicci sunt, vituli autem humidi & temperati. Agni quoque annales, & heduli sunt temperati, castratorum animalium caro cito digeritur, & melius nutrit. Crassa ventrem soluit & humectat, ad digerendum dura. Macra desiccat facile digestiua. Illa vero laudabilior est, quæ inter crassum & macrum temperatior. Omnis caro siluestris, est illaudabilis, sanguinis generatiua crossi & melancolici. Caprina cum leporina meliuscula est. In partibus animalium, lacerti videntur esse laudabiliores. Capitum cibus crossius est, & multum nutritiuus, ad digerendum durus: Flegmaticus spermatis augmentatiuus. Cerebrum humidius & fastidiosius, medullæ similiter, linguæ temperatæ sunt. Pedes, auriculæ, & labra non sunt ad digerendū dura. Oculi quia neruosi sunt boni sunt, sed aliquantulum fastidiosi. Epar bene nutrit, & bonum sanguinem generat. Splen durus est digeri, flegmaticum, & malum sanguinem generat. Pulmo cito digeritur, & est flegmaticus. Cor durum est ad digerendum, sed si digeri possit multum nutrit. Renes similiter. Stomachus difficulter digeritur, & frigidùm sanguinem generat. Vnumquodque autem horum secundum naturam animalis cuius est membrum considerandum est. Razi vbi supra. Caro sine pinguedine rubea scilicet sanguinis sicci generatiua est, paucas superfluitates facientis, magis tamen adipe nutrit. Pinguedo vero sanguinem humidissimum nutrit, multas facientem superfluitates, minoris tamen est nutrimenti. Porro caro varia scilicet inter pinguem & macrem existens, sanguinem generat temperatum. Caput crossum est, & multum nutriens calefacit, nec debet comedi nisi in temporibus frigidis, multotiens enim generantur ex eo febres & colerica, multum tamen confortat, & sanguinem ac sperma auget. Causa calida est, quæ stomacho nocens fastidium facit, & coleram rubeam generat. Cutis sanguinem frigidum generat, in quo multa viscositas est, & oppilationem facit. Pedes sanguinem viscosum generant, qui frigidior & leuior est eo, quem caro generat. Animalium anteriora leuiora sunt & calidiora, posteriora vero grauiora, & frigidiora.

De Carnibus auium, & piscium. Cap. LXXXI.

CONSTANTINVS vbi supra. Omnium volucrum naturæ considerandę sunt secundum earum victum & locum. Caro volatilium laudabilior est, quàm omnium quadrupedum, quia digestibilior. Gallina melior est omnibus. Anates & anseres, calidi, & humidi malorum chimorum generatiui ad putredinem paratorum. Turtures melancolicum sanguinem faciunt. Grues durę sunt, & indigestibiles, similiter & pauones, perdices duræ sunt. Passeres calidi. Turdi moderati. Parui palumbes calidi, & melancolici. Isaac. Omnis natura piscium naturaliter est frigida, & humida, flegmatis generatiua, conueniens calidam & siccam habentibus complexionem, & macidis maxime in ęstiuo tempore, & calidam habitantibus regionem Inconueniens est frigidis, & humidis complexionibus, & carnosis maxime, quibus molles carnes fuerint naturaliter eius, corpus enim eorum infrigidant & humectant. Variantur autem pisces secundum diuersitatem aquarum in quibus habitant, & secundum diuersitatem nutrimenti eorum, & secundum diuersitatem ventorum in quorum plaga sunt. Diuersitas quoque piscium pro artificio coctionis multifariam diuiditur, aut enim assi comeduntur, aut cum oleo frixi, aut cocti cum aqua & oleo & condimentis, aut sola aqua elixi. Assiquidem, et frixi minoris sunt viscositatis, et humiditatis. Vnde non ventrum sunt humefactiui, sed duriores ad digerendum, vtpote stomachum grauantes. Assi tamen frixis laudabiliores sunt, quia frixi quidem habent viscositates propter oleum. Pisces autem cum oleo et aqua et similibus preparati, sunt cæteris digestibiliores, et ventris solutiui, cum aceto vero cocti erunt refrigeratiui, minus tamen humefactiui. Qui vero cum aqua sola elixantur, sunt omnibus laudabiliores, quoniam eorum viscositatem aqua coctionis in qua cocti fuerant abstulit, præcipue si manducentur cum oleo obsomagoro, menta, apio, ruta, carui, pipere, zinzibere, et similibus.

De Tritico, ouis, & melle, ac reliquis cibis. Cap. LXXXII.

RAZI vbi supra. Triticum bene coctum omnibus cibis plus nutrit, et maxime si cum lacte coctum fuerit. Confert autem natura calidis, et macris, et his qui multum laborant, vel qui augmento virium indigent, habentium vero dispositiones contrarias, cito venas replet, et febres, et arteticum dolorem, et lapides in renibus, et apostemata adducit. Oua indurata, et elixata plus nutriunt, ad digerendum tamen duriora sunt, tardiusque de stomacho descendunt. Mollia vero velocius, quæ his a quibus sanguis multus effluxit, ac vires imminutę sunt conferunt. Isaac. Qua hoc sunt in animalibus volantibus, quod sanguis et sperma sunt in animalibus ambulantibus, sicut enim sanguis et sperma sunt materia omnium ambulantiū, et nutrimentum, ita oua sunt materia et nutrimenta volatilium. Oua enim volatilium masculis succumbentium hæc duo videntur in se retinere, sperma videlicet et nutrimentum, proinde velociter et multum sunt nutrientia, et confortantia, velociter nutriunt propter substantiæ subtilitatem, suiq; liquoris temperamētū, corporis sunt confortatiua, quia quanto plus calor naturalis in eis operatur, tāto magis induratur, sicut fieri videmus in exterior ib. quanto.n. calor ignis in eis operatur, tanto indurari incipiunt. Nutrimētū dāt multū, quia tota substātia eorū mutata in mēbris, omnino assimilatur .p. sui natura humanę naturæ, maximeq; eorū vitella, quia in calore et humiditate sunt tēperata, magis videntur esse similia humanæ cōplexioni, sed tū si assentur ab igne calorē suscipiūt et siccitatē, vnde fiūt desiccatiua minusq; caloris refrigerati uā, si vero fuerit cū aqua elixa, humiditatē sumūt, pinde fiūt min⁹ desicca-

deficcatiua, magisque caloris mitigatiua. Albumem autem eorũ aliquantulum frigidum est & crossum, vnde est durum ad digerẽdum. Præterea oua inter se 4. modis discrepant. Primus est pro animalium naturis & eorum ætatibus. Secundus propter longiquitatem temporis quorum in aere manentium. Tertius est artificiũ coctionis eorum. Quartus si plus quàm oportet vel minus coquantur. Mel calidum & sic cum in secundo gradu aliquid habet acuminis, quod ab Apum natura acquisiuit. Ideo incidit & mundificat cachochimia, & de interioribus corporis malorum humorũ copiam per poros cutis abicit, venarumque sordes optime detergit. Ideoque frigidis & humidis bene conuenit, præcipue senioribus, cito enim in eis sanguinem generat, calidis vero inconueniẽs est, maxime si eorum complexio sit sicca, quia eorum corporibus acumine incendium donat, & in humores colericos mutatur, si vero mutatur in humorem sanguineum, non tamen eum laudabilem facit, sed calidior est, nullisque eorum corporibus dat nutrimentum.

De Potibus. Cap. LXXXIII.

CONSTANTINVS vbi supra. Potus duabus ex causis necessarius est, aut enim quia corpus humectat, & quod humidũ e corpore dissoluitur restaurat, aut crossitudines cibi dissolutas ad remotiora loca reportat. Sunt autem potuum genera diuersa, ex quibus est aqua, quæ non est corporis nutritiua. Nam si hoc faciat non est ex sui natura, sed ex re cui est commixta. Est enim & vinũ, quod per omnes partes corporis portat cibum, nutriens, & calefaciens, spiritum augmentans, calorem naturalem cõfortans, ac per totum corpus eum deportans. Sed in sanitate custodienda, & infirmitate curanda, magis est aqua necessaria. Iohannicius. Modi potationum sunt tres. Est enim potus, qui nihil aliud est q̃ potus, vt aqua. Et est potus qui potus est & cibus, vt vinum. Est & potio, quę datur contra alicuius morbi vitium, vt mellicratrum vel conditũ. Cibi vtilitas est, quod ordine recto corporis integritatem reparet, vtilitas, potus, ꝙ cibum per corpus deportet. Sed & illius vtilitas, quę potio dicitur, corporis naturam ad se conuertit. Auicenna vbi supra. Sitim tolerare, & cum ea dormire infrigidatis & humectatis confert. Calidis autem & colericis nocet, similiter & famem tolerare. Colera quidem rubea abundantibus, ex tolerantia famis accidit, vt ipsa colera ad eorum stomachos descendat, eorumque quæ comederint substantiam corrumpat.

De Vino. Cap. LXXXIIII.

HALI vbi supra. Vinum calorem naturalem confortat, humeros colericos temperat, purgans per sudorem & vrinam, membra dura humectat, appetitum iuuat, & digestionem, ventositatemque soluit, opilationem aperit, melancoliam mitigat, & hoc maxime facit his, qui temperatæ complexionis sunt, & inclinantur ad frigidum si mediocriter sumatur. Nocet autem illi cuius complexio superabundat in calore, vel qui febrem patitur epatis, aut cephaleam, & cuius nerui debiles sunt. Quod si quis omnino nolit ab eo abstinere, bibat album subtile & aqua multa permixtum, si. n. ad dolorem capitis accelerat, statim post eius potum modicum cibi, frustaque coctanorum comedat, vt ascensum vaporis ad caput arceat. Similiter, & sic stomachi debilitas per eius potationem accidat, ad coctana cum pauco musto transeat, aut fructũ muchi recentem, vel huiusmodi. Dicit autem Gal. ꝙ ex multi vini potatione passiones accidunt graues frigidæ, sicut apoplexia, spasmus, epilensia, emigraneum, obstupefactio, & his similia. Replentur enim ventriculi cerebri vaporibus vini, & quod ad illud de venis ascendit, vnde calor naturalis refrigeratur, & huiusmodi passiones generantur. Razi vbi supra. Vinum quidem stomachũ, & epar calefacit, inflationem dissoluit, & cibum digerit, vrinam prouocat, & ventrem soluit. Præter hæc, & lætari, & gaudere facit animam, & hunc vltimum bonitatis eius modum nondum inuenimus, quod suppleat vicem eius, sed in aliis operationibus eiusdem reperiuntur quędam, quæ suppleant eius vicem, licet in eis debiliora sint. Idem in 4. parte. Vinum & omne quod inebriat corpus calefacit, vinum album, & clarum, quod multæ patitur aquæ commixtionem minus est calidum, sed magis vrinæ prouocatiuum. Ignei vero coloris & amarum, quod magis potest aquã recipere, calidus est. Vinum itidem pingue, ac dulce, in quo est ponticitas, crossioris est naturæ. Vinum nouum inflationem magis generat, et venas citius implet. Vinum temperatè bibitum, nutrimentum penetrare facit, digestionem adiuuat, multæque bonitatis causa existit in corpore, et iusenibus quàm maxime. Superflue vero bibitum, epati ac cerebro, et neruis nocet, tremoremq́; & spasmum, et paralisim, et apoplexiam, ac mortem subitam generat.

De Cæteris inebriantibus. Cap. LXXXV.

ISIDORVS in lib. Ety. 10. Sicera est omnis potio, quæ extra vinum inebriare potest. Cereuisia a Cerere idest fruge vocata, est enim potio ex seminibus frumenti, vario modo confecta. Celia. A calefaciendo vocata, est enim potio ex succo tritici per artẽ confecta, suscitatur enim ignea illa vis germinis madefactæ frugis, ac deinde siccatur, & post in farinam redacta, molli succo admiscetur, quo fermentato sapor austeritatis, & calor ebrietatis adicitur, quę fit in his partibus Hispaniæ, cuius ferax vini locus non est. Lactatum est potio ex lacte. Mulsum ex melle mixtum. Est n. potio ex aqua & mello, quod Græci mellicratum vocant. Inomellum mustum melli admixtum, vehementerque agitatum atque commotum. Hidromellum, quod fiat ex aqua & malis macianis. Saccatum est liquor aqua feci vini admixtus, & sacco expressus. Oximellum appellatum ꝙ aceti & mellis admixta conficiatur materia, vnde & dulcedinem retinet & acorem. Oxigarum Græcum est idest acetum cum aliquo qualimine permixtum. Oxi. n. acetum, caros liquamen Greco eloquio dicunt. Rodomellus dicitur eo, quòd in succo rosæ mel admiscetur. Mellicratum vinum melli admixtum. Medus quasi melos, quia ex melle fit. Razi vbi supra. Potus ex melle factus vehementer est calidus, & coleræ rubeæ generatiuus, frigidas tamen patientibus ęgritudines confert. Cereuisia de ordeo facta neruos impedit, caput dolere facit & inflat, vrinam tamen prouocat, & calorem ex ebrietate reprimit, quæ vero de similagineo pane conficitur, habens mentam, & apium, omnibus melior iudicatur, solis tamen calefactis, & dispositionibus ac temporibus calidis confert.

De potu aquæ. Cap. LXXXVI.

AQVA naturales humores in corpore conseruat, & nutrimentum subtilians penetrare facit, calorem quoque reprimendo, calefactis autem calidam complexionem habentibus plusquàm vinum confert. Aqua pondere leuior, calorem & frigiditatem citius suscipit, & qui meliorem saporem retinet, dulcedini, scilicet appropinquantem, melior iudicatur. Turbida vero epar grauat, & in renibus lapidem generat. Aqua salsa ventrem mollit, & postea constringit. Si quis eam vsualiter biberit, corpus deficcat, atque in eo scabiem, & in ano ragadias generat. Aqua stans, & putrida splenem augmentat, complexionẽ corrumpit, ac febres generat. Aqua frigida, vt nix, stomachum percutit si bibatur a ieiunis, sed epar mukum infrigidat, quam nulli ieiuni præsumant bibere nisi calefacti, sic enim eis proficit, super cibum autem in parua quantitate sumpta, stomachum corroborat, & auget appetitum. Aqua vero quæ non bene sapit, eo quòd frigida non sentitur, ventrem inflat, sitimque non minuit, sed appetitum destruit, & corpus dissoluit. Aqua porro calida, quam quidam ieiuni bibunt, stomachum à superfluitatibus præcedentis nutrimenti lauat, & ventrem fortasse soluit, quæ tamen si frequenter bibatur, stomachum corrumpit, & debilitat. Aqua tepida fastidium facit. Aqua vero cocta quousque minor reddatur eius substantia minus inflat. Isaac. Laudabilis aqua duo in se continet. Vnum est ex sui essentia. Aliud est ex sui cursus origine. Ex sui essentia claritas, & nitiditas nullum habens colorem, nec saporem, nec odorem, nec fętorem. Quod si habeat, significat aliam rem esse commixtam in ea. Originem sui cursus necesse est esse contra orientem, aliquantulum septentrionali pertinens plagę, vt septentrionalis, & orientalis ventus eã perfleent. Fluxus eius necesse vt sit fortis, & velox, currens super lapides paruos, & arenas clarissimas, nullam habentes immundiciam. Huiusmodi aqua subtilis est, & leuis, quæ posita ad ignem, seu ad solem citissime calefit. Calida vero facta, si ad aerem ponatur, citissime refrigeratur, quæ citissima mutatio eius de qualitate in qualitatem, suam significat leuitatem, nec etiam illam quippiam terrestre habere. Sed omnibus aquis pluuialis est leuior & electior, quæ vicini aeris suauitate cecidit, munda tamen si fuerit ab omni putredine, & ponatur in aqua cisternæ optimè lotæ, talis enim erit aqua minus cęteris humida, & quiddam habens stipticitatis, vnde non nocet stomacho, sed potius eum confortat.

De Ptisana. Cap. LXXXVII.

HIPOCRAS in regimine acutarum. Ptisanam ordeaceam, super omne de grano cibarium acutis morbis, & in acutis passionibus excellentissimum iudico, quippe quia viscosa est & leuis, vncta quoque & mollis & lubrica temperatam habens humiditatem, sitim extinguit, & si opus fuerit ablui facit, nequaquàm stiptica, non ad laborem furiosa. Non inflatur in stomacho nec acescit, quorum vtrumque nimirum in coctione dum videlicet in potestate haberet expleuit. Constantinus in panteigni. Ordei calidum

calidum est in primo gradu, sed in secundo siccum. Ptisanę ex eo confectę frigide sunt, & humidę, hęc ptisana calidam complexionem adiuuat. Secundum temperamentum acutis febribus valet, digerens materiam vnde generatur. Sitim extinguit & naturaliter lauatorium est, vnde fit vt membris omnibus cito diffundatur, de stomacho & intestinis statim effluit, vbi si incendentes humores inuenerit, facile expellit, limosa interiora, siue exteriora mundificat, nullum rancorem infirmis generat, non inflat, nec ventositatem vllam apparat, sicut alia solent grana. Ordeum vnde conficitur oportet esse bonum, non vetus, sed album, durum, bene excorticatum, atque pistatum.

De Conuersione cibi & potus. Cap. LXXXVIII.

HVMVNDVS Auersanus episcopus. Dicunt autem medici certissima ratione, vt doceant discentem, partem quidem ciborum, & potuum, illam scilicet que corpulentior & corruptior est, per secessum egeri. Partem autem subtiliorem, & vtiliorem, vi naturę per diuersas corporis partes distrahi, & in carnis naturam & sanguinis conuerti. Partem vero aliam subtilem quidem, sed minus vtilem per partes corporis similiter transfusam per poros euaporari. Partem autem aliam neque tantisper subtilem, nec adeo vt primam corpulentam, per fluxum narium, per sputa, vel quolibet simili modo iactari. Idem in lib. de vera religione. Alimentorum, quę a nobis sumunt in structuram corporis, & membrorum fabricam, quæ apta sunt migrant, & corrupta reficiunt, in aliam formam per conuenientiam transeuntia. Non apta vero per congruos meatus eiiciuntur, quorum aliud feculentissimum terræ redditur ad alias formas assumendas. Aliud per totum corpus exalatur, aliud totius animalis latentes numeros accipit, & inchoatur in prolem, & seu conuenientia duum corporum, seu tali aliquo fantasmate commotum per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate.

De Superfluitate primæ, & secundæ digestionis. Cap. LXXXIX.

EX lib. vrinarum a voce Mauri. Cibus itaque ore receptus, dentibus commasticatus, lingua subministrante, per hisophagū ad stomachum transmittitur, in cuius fundo receptus, actione virtutis digestiuæ per caliditatem & humitatem operantis, cooperante calore digeritur, & in quandam succositatem ptisane similem transmutatur, pars quædam pura per quandam venam meseraicā stomachi fundo infixam, ad epar transmittitur, vt in epate secundæ digestionis officium non pereat, quod aliquando teste Isaac & flegmatis attractione suppletur. Tandem celebrata digestione tepescente calore, dum inferior stomachi porta aperitur, residua pars illius succositatis cum eo quod est primæ digestionis superfluitas, ad portanarium transmittitur, cui similiter quædam vena meseraica infigitur, per quam quædam pars pura prædictæ succositatis, iterato secundum prædictam rationem ad epar transmittitur, residuum vero a portanario ad duodenum, siue ieiunum subtile transmittitur intestinum, cui similiter quandoque venæ meseraicæ infiguntur, & dum ibi omnimoda fit puri ab impuro separatio, impurum a duodeno transmittitur ad orbum ab orbo ad saccum, a sacco ad illeon, ab ileon ad longaonem, a longaone ad colon, & sic per pudicum circulum emittitur, & hæc est superfluitas primæ digestionis in stomacho celebratæ. Totaliter igitur puri per dictas venas meseraicas ad lacteam portam fit translatio, vbi digestiuę virtutis actionem suscipiens, in quandam massam, quam autores sanguineam appellant, trāsubstantiatur, in qua quiddam purum, quiddam impurum continetur. Impurum aliud generale, aliud speciale. Speciale aliud calidum, & siccum, quod trahit ad se chistis fellis ad coleræ ruffæ generationem. Vnde Isaac in dietis. Est enim colera ruffa cuius color est interdum citrinum, & rubeum habens colorem. Hæc naturalis est species, & huiusmodi habitatio est fellis sacculus, hanc natura odio habet propter sui amaritudinem & acumen, vnde in vnum deducitur locum, nec ex ea manat ad membra nisi quantum sufficiat ad appetitum confortandum in quibuslibet membris. Aliud frigidum & spumosum, quod trahitur a pulmone stomacho, cerebro, ad spermatis generationem. Aliud terreum, & quasi sanguinis fex, quod mittitur ad splenem ad colere nigræ, scilicet melancoliæ generationem. Remanet itaq; generale impurū in epate, quod speciali vocabulo dicitur vrina, cum puro sanguine, cuius pars quædam cum partibus humorum a propriis receptaculis ad epar transmissorum cum ipsa vrina, per capillares venas transmittitur ad stili venam, et a stili vena ad renes. In renibus vero ipsius vrinæ a sanguine fit decolatio, sanguis vero venarum mittitur per membra, et ipsa vrina per vritides poros, in vesicam mittitur, et a vesica per virgam educitur, et hæc est superfluitas secundæ digestionis in epate celebratæ. Est igitur vrina superfluitas sanguinis, et aliorum humorum in epate generatorum per materiam scilicet solus autem sanguinis per formam, licet ergo vrina omnium membrorum dispositionis sit significatiuus, precipue tamen epatis, et etiam aliorum meatuū per quos transit vigoris, vel vitij est declaratiua.

De Somno, & vigilia. Cap. XC.

AVICENNA in 1. Canone. Somnus quieti vehementer similis est, et vigiliæ motui. Somnus quidem omnes operationes naturales fortes efficit, eo quod calorem innatum continet, virtutem animalem laxat, quia cordis vel spiritus animalis vias humectat et laxat, & quia substantiam spiritus turbidam efficit. Illud quoque quod resoluitur prohibet, lassitudinis autem modos omnes remouet, & euacuationes fortes, retinet enim motus eius, quod ad currendum aptum est, auget currendi virtutem vbi materiæ sint ad partem cutis. Somnus autem quandoque ad expellendum eas iuuat, quia calorem interius continet, & nutrimentum in corpore partitur. Ideoque illud quod est iuxta cutem expellitur. Nam illud quod longe est constringitur. Vigiliæ vero hoc plus efficiunt idest superflua ab interioribus ad exteriora expellunt, licet somnus plus efficiat sudorem, quàm vigiliæ, sudor namque quam efficit somnus, est secundum modum exuberandi materiā, & non secundum modum resolutionis subtilis continui. Qui autē in somno multum sudat nullam habens causam, nutrimento plenus est, quod tolerare nequit. Cumque somnus inuenit materiam ad digerendum, & maturandam aptam, hanc ad sanguinis naturam conuertit, eamque calefacit, & transit calor per corpus, & calefit calore naturali, quod si humores calidos colericos siue acutos inuenerit, eiusque tempus perdurauerit, corpus extraneo calore calefaciet, & si vacuitatem inuenerit infrigidabit per hoc quod resoluit. Vigiliæ multæ complexionem cerebri corrumpunt, aliquo modo siccitatis, ipsumque debilitant, & rationem commiscent, & humores adurunt, & ęgritudines acutas faciunt. Somnus autem multus huius contrarium efficit, operatur namque virtutū animalium obtusionem, & capitis grauedinem, & ægritudines frigidas, & hoc propter id quod ex resolutione prohibet: Vigiliæ vero desiderium augent, & famem efficiunt, per hoc quod de materia resoluunt, & digestiuam minuunt, per id quod de virtute resoluunt. Insomnietas quidem inter vigiliam & somnium in omnibus dispositionibus mala est. In somno calor occultatur, & frigiditas manifestatur, propter hoc omnibus membris operimenta plura necessaria sunt, quàm in vigiliis.

De Speciebus & actionibus somni. Cap. XCI.

HALI vbi supra. Somnus alius est extra naturam, scilicet ob stupefactio. Alius naturalis, de quo nunc nobis est sermo. Fit autem ex humiditate cerebri temperata, & ascensione vaporum humidorum, qui clari & boni sunt a corpore ad cerebrum, hinc enim post cibum fit nobis segnicies ac torpor, somnumque appetimus. Fecit autem natura somnum duabus ex causis. Vna est vt cerebro quies esset, ac sensibus recreatio ab obtusione, quæ accidit eis ex motus abundantia, ob hoc enim in somno tranquillæ sunt animales actiones, priuaturque homo sensu, & etiam motu voluntario. Porro vitales actiones etiam tunc cursum suū faciunt, cuius rei signum est arteriarum pulsus, & manifestus anhelitus, ac digestionis bonitas. Altera causa est ciborum digestio, humorum decoctio, tunc enim calor naturalis ad profundum secedit corporis, vt cibum digerat, & humores bonos disponat, vnde & digestio melior in hieme fit ex longitudine noctium, & somni copia. Actiones somni in corpore duobus modis variantur. Primus est ex temporis eius quantitate, quia plurimus somnus virtutes animales eneruat, corpusque debilitat, refrigerat, & humectat, flegmaque in eo augmentat, naturalemq; calorem debilitat. Moderatus vero cibos digerit, corpus spissat, laborem soluit, calorem naturalem augmentat humores bonos facit, membra recreat, mentem clarificat, cogitationem ac visum emendat. Porrò si temperato minor sit somnus inde fit animæ debilitas, naturæ imbecillitas, digestionis paucitas, corporisque siccitas. Secundus modus est ex materiæ quam inuenit mensura & qualitate. Nam si sit in stomacho cibus indigestibilis, in corpore materia inobediens decoctioni, earumque quantitas maior quàm virtus totius naturalis caloris, qui interiora ingreditur, ad decoquendum materiam & digerendum cibum materia, dum illam superat immutationem, ab ea non suscipit, sed illam extinguit. Ob hoc illis qui multitudine ciborum vtuntur, præcipitur non dormire, donec ab eorum stomacho quodammodo cibus

bus dissoluatur. Indicimus quoque febricitantibus, periodi tempore, somno abstinere. Si autem omnino corpus vacuum fit, sine cibo, calor naturalis conuertitur ad corporis humiditatem, & exurit atque consumit eam, dehinc ipse calor deficiet. Sed si est materia, cibusque moderatæ quantitatis, calor naturalis ad interiora corporis intrat, materiamque maturat, & cibum digerit, corpus calefacit & humectat, & eius augetur corpulentia. Vigiliarum quoque quædam extra naturales sunt, de quibus dicetur cum de causis morborum agetur. Quædam vero naturales, & hæ corpus laxant, naturalesque virtutes, animales vero confortat, calor enim naturalis ad exteriora corporis progreditur, quo sensus & motus confortatur. Ob hoc interiora vigiliæ refrigerant, exteriora vero calefaciunt & desiccant. Porro si nimiæ fiant vigiliæ, corporis calor, ac siccitas augetur, & eius habitudo corrumpitur.

De Regimine somni.
Cap. XCII.

CONSTANTINVS vbi supra. Somnum oportet fieri post cibum. Sit tamen temperatus, huiusmodi enim somnus magnum solamen vel iuuamen cibis digerendis accommodat, quòd si multus fuerit cibus & crossus, somnus necessario fit multus. Secundum ciborum crossitatem & multitudinem oportet esse somnum multum aut paucum, sed qui cibis multum sunt repleti, non dormiant quoadusque cibus ad stomachum ingrediatur, ne calorem naturalem obruat & extinguat. Cibo vero leui & facili existente, somnus sit paruus. Vigiliis vero non oportet aliquem vti in regimine sanitatis, corpus enim calefaciunt & desiccant, & digestiue virtuti repugnant Razi in 4. parte. Post comestionem oportet hominem somno tam diu abstinere, donec cibus ab ore stomachi descendisse, & inflatio atque grauedo imminui & inferius mergi sentiatur, quòd si tardetur, non incongruum est, vt parua de ambulatione iuuetur. Obseruandum est etiam ne de vno latere ad aliud sępe voluetur; hinc enim digestio tardat, inflatio rugitusque sequitur, puluinar etiam altum sit, & præcipue si cibus nondum ab ore stomachi descendit. Somni vtilitas animę laborem aufert, & cogitationem ac rationem, quæ hebetes erāt, & quasi fessæ subtiliat, & acuit, corporisque fatigationem mitigat, ac meliorem efficit, & corpus impinguat. Multum tamen dormire corpus dissoluit, & tenerum efficit, flegmatis quoque multitudinem in eo creat, et ipsum infrigidat, quod in corporibus crossis ac pinguibus præcipue facit. Vigiliæ vero multæ calorem incendunt, ac deformem faciunt, corpusque desiccant, et in eo coleram rubeam augmentant. Quod præcipue operantur quādo corpora macra sunt.

De Coitu & eius iuuamentis.
Cap. XCIII.

HALI vbi supra. Post somnum et vigiliam iusto sequitur ordine coitus speculatio, qui inter euacuationes naturales cōputatur, cum spermatis emissio sit quædam exinanitio pertinens ad regimen sanitatis, sperma quidem fecit natura materiam generationis. Est enim quædam corporis superfluitas, quam ad sua vasa natura perducit, & generationi aptat ad conseruationem speciei, nec est vt aliæ superfluitates, quibus omnino natura non indiget, quales sunt emunctiones, sputa, sudor, vrina, & similia, sit enim ex meliori & laudabiliori, quæ est in corpore, substantia. Vnde dicit Gal. in lib. de sanitatis custodia, quòd in eo dominatur ignis, & aeris substantia. Ideoque complexio eius calida est & humida, generatur enim ex claro & puro sanguine, quo principalia & propria patiuntur, ac sustentantur membra: Vnde cum in eius euacuatiōne quis modum transgreditur, virtus eius debilitatur, corpus desiccatur, & defectus sequitur. Cum enim euacuauerit natura quod in testibus sperma paratum inuenerit, si deinceps homo vtatur coitu, natura sanguinem, qui spermatis generationi paratus erat in superioribus organis, necessario attrahit illumque excoquit. & optimum sperma facit, si autem omnino modum coitus homo excesserit, necesse est in testibus ac spermatis instrumentis materiam, quæ in nutrimento principalium mēbrorum parata erat attraheret, ex qua cum nihil iam superfuerit bonum attrahunt sanguinem, quæ in naturam principalium mēbrorum alterabatur nec superest illis aliquid quo pascantur, vnde & plurimos videmus cum coitus modum excesserint, sanguinem emittere. Quod cum sit, ita virtutem debilitari necesse est ac dissolui. Si vero coitu quis vt oportet vtatur, cogitationes sedat, iram mitigat, melancolicæ passioni prodest, et etiam morbis flegmaticis. Somniorum quoque multitudini medetur, et appetitum confortat, porro si iuuenis calidæ et humidæ complexionis coitu vsui supersederit, sperma suis augetur in vasis, dolor in inguinibus fit ex testiculis cum extensione et pigritia, hebetudo quoque sensuum et intellectus, capitis grauitas, visus tenebræ, corpus frangitur, appetitus ciborum minuitur, nonnunquā etiam complexio declinat a statu suo, febrisque superuenit, aliquotiens etiam maniam patitur, ex vaporibus spermatis cerebrum ascendentibus. Sæpe quoque multiplicato spermate et densato, fit corpori frigus, et nonnunquàm præcordiorum tremor, pectoris arctatio, sæpe etiam scothomia et vertigo, Homini vero frigidę vel siccæ complexionis non est coitus frequentandus, quia pararet ei lesiones, Homini nanque frigido et humido calor naturalis coagularetur, neruique dissoluerentur, sicco vero siccitas augeretur. Igitur Hipocras & Gali, eorumque sequaces aiunt, coitum vnam ex causis esse, quæ sanitatis adhibentur custodiæ. Non nulli vero medicorum dicunt eum in sanitatis custodia non annumerandum.

De Nocumentis eiusdem.
Cap. XCIIII.

CONSTANTINVS in libro de coitu. Sicut ergo virtutem fortem habentes iuuat coitus moderatus. eo quòd humor ille inclusus in corpore si solutus non fuerit lædit, sic econtra debilem virtutem habentibus nocet, quia corpus desiccat, nimiumque infrigidat, ac debilitat. Præterea humor ipse qui soluitur in corpore, in hora qua semen eiicitur, substantialis est, & non sicut humor qui procedit in euacuationem, quia ille accidentalis est, huiusmodi autem a membris habet essentiam, & ex eo constant membra, vnd & a sanis membris procedit sanum, & ab infirmis infirmum. Gali. quoque in lib. feminis, cum loquitur de superfluè coeuntibus. Non procedit, inquit, a membris solus humor, sed etiam vitalis spiritus per arterias exit cum semine. Ideoque non mirum si superfluè coiens debilitetur. Nam dum corpus euacuatur, virtus quoque vitalis minuitur, vnde & multi mortui sunt. Ob hoc etiam secundum Gali. Eunuchi diutius viuunt, quia neruo, qui eis erigitur abscisso, non descendit semen iuxta consuetum, & ideo coire non possunt. Dicit etiam Hipocras, quòd habenti ęgritudinem in augmento coitus valde nocet. Præterea contingit aliquibus in hora coitus rigor & tristicia scilicet ex mala commixtione humorum, & superueniente calore, quia omne corpus quod malos habet humores, si repente calefactum fuerit rigescit, & fit inde tristitia. Quibusdam vero superuenit tremor scilicet ex malitia superfluitatis, quibusdam etiam fœtor scilicet ex commixtione putrida, quæ calore soluitur. Quibusdam autem venter inflatur, quia scilicet naturalis calor in eo debilitatur, hisque contingit vt coire semper appetant, propter ventositatum multitudinem, quæ introrsum continentur. Quibusdam vero post coitum dolor capitis contingit, eo quòd per motionem ascendit fumus ad caput ex humiditate sanguinis, & superfluitatibus corporis ex mala commixtione.

De His quæ coitum iuuant, & his quæ impediunt.
Cap. XCV.

SVNT autem nutrimenta quædam, quæ semen generant scilicet ea quæ multum nutriunt & inflant idest ventositatem generant, hæc enim conueniunt seminis existentię, quia natura eius constat ex humore, & spiritu. Maxime autem si addatur tertium scilicet calor. Auxiliantur ei quę calida sunt, siue per calorem illud attrahant, & de occultis vasis extrahant, & extrinsecus ferant, siue commisceantur nutrientibus, & ex his tria fiant, verbi gratia, fabæ nutriunt, & ventositatem faciunt, sed quia frigidæ sunt vno carent, & duo possident, huiusmodi ergo si zinziber, vel piper nigrum, vel huiusmodi, quæ calida sunt, misceantur, nutrimentum fit quo semen generetur. Incicere vero simul hæc tria concurrunt, quia calidum, & humidum est, nutrit, & inflat, & hoc solum naturale semen generat, cui etiam rapa appropinquat. Quædam autem semen generant & extrahunt, vt piper, pineæ, ficus, & recentes carnes, & cerebellæ, & vitella ouorum. Satirion quoque libidinem accendit, & zinziber, & costum dulce, costus orientalis, cardami semen, vrticæ, anisum, & similia. Quædam vero semen non generant, sed desiccant scilicet calida & sicca, vt anetum, & ruta, & his similia. Quædam autem semen ipsum condensant, prohibent, & impediunt, ac libidinem extinguunt, vt lactuca, portulaca, cucurbita, mora celsi, cucumeres, melones, pisces, & similia. Quęcunque scilicet frigida sunt, & humida, frigida quoque & sicca omnia, ventrem comprimunt, vt acetum, & vua amara. Magis autem si lenticulæ coquantur cum semine lactucæ, & elixata bibatur, libidinis appetitus extinguitur.

De

De Cæteris euacuationibus naturalibus:
Cap. XCVI.

HALI vbi supra. Cæteræ naturales euacuationes sunt egestio vrina, sanguis menstruorum, & quæ a palato defluunt, & similia Quę si modum excesserint, aut ab emissione naturali repræssa fuerint, corpori nocent, & morbos generant. Nam si artetur egestio, vel ventositas, & ab egressu prohibeantur colerica passio fit, & tenasmon, & tortio, & angustatio, defectus appetitus, animę turbatio, atque subuersio, coleratum vomitus, in intestinis ventositas, & in stomacho. Si autem illius augeatur euacuatio, virtutis accidit debilitas, vel etiam casus. Et si quod euacuatur colericum est, vlcera in intestinis exarant. Vrina vero cum egredi prohibet, difficultas vrinæ fit, & eius adustio, vesicæ quoq; dolor, & vrinę meatibus ac renibus, eisdemque locis excoriationes, & vlcera. Si autem amplior iusta fuerit vrinæ emissio, sitim nutrit, virtutem debilitat ac dissoluit, corpus desiccat. Similiter & in menstruorum sanguine, si eorum mora negligatur, morbos pessimos generant, epar refrigerant, calorem naturalem suffocat. Nonnunquàm etiam fit hidropisis, & corruptio complexionis: horum si vapores ad cor ascenderint, defectus, & angustiatio fit. Si autem ad cerebrum patitur emigraneum, & diuturniores cephaleæ visus tenebræ, vertigo, obstupefactio, & his similia. Porro si eorum amissio modum transgregiatur, calor naturalis in minutione suæ materiæ debilitatur, eparque refrigeratur, eo quòd sanguis minuitur hidropis pariter, simulque complexionis corruptio comitatur. Eadem accidunt & ab emorroidarum sanguine, si minorentur cui consuetæ sunt, & si eius abundet emissio. Sique et ab ore superfluitas multa consueuit emitti si emoretur, fiunt in cerebro passiones, et morbi, vt opilatio, vertigo, ob stupefactio. Ampliori vero emissione facta, succedunt vigiliæ lenitas faciei, desiccatio oculorum, et his similia. Ob hoc igitur corpus emissioni superfluitatum naturalium, quæ in eo sunt oportet assuescere, et si plus iusto fiant reprimere.

De Accidentibus animæ. Cap. XCVII.

ACCIDENTIBVS autem animalibus, sicut et cæteris causis prędictis corpus immutatur, intantum vt quandoquè morbus, quandoque sanitas ex eis generetur, nonnulli quoquè moriantur, si in eis horum aliqua roborentur. Sunt autem hæc, ira, gaudium, tristicia, cura, timor verecundia, stupor. Ira est sanguinis cordis ebulitio, naturalisque caloris motus, et ad exteriora exitus, simul subitoque ad vlciscendum quæ nocent. Calefacit autem corpus et desiccat, coleram rubeam confortat, intantum vt febrem diei pariat. Et siquidem in corpore est humor ad putrescendum paratus, febrem putridam generat. Sin autem ira immoderatè fuerit, virtutem naturalem dissoluit, minime tamen mortem asciscit. Est autem huiusmodi complexionum frigidarum hominibus conueniens, si tamen vltra modum non fiat, calorem enim naturalem ad exteriora commouet, cum quo et sanguinem vitalem forti motu ac veloci mittit, et colorem humidum naturali competentem reducit. Sanguis etenim a venis egreditur, te in membris residet, huius rei signum est, quòd iratorum oculi, totaque facies rubescunt, ac venæ pariter intumescunt. Gaudiũ est naturalis caloris exitus ad exteriora corporis, eiusque diffusio paulatim facta. Huius est animam cõfortare, calorem naturalem, & humores temperare, sanguinem per temperantiam caloris naturalis augere, corporis corpulentiam facere. Itaque corporibus omnibus temperatis conuenit, nisi quando semel subitoque fit, dissolutione ac dispersione naturalis caloris interficit. Tristitia est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis paulatim, intantum vt quandoque corpori febrem afferat vnius diei, cuius si diuturnius fiat tempus fortiter calefacit corpus, & omnia membra, solidatur quoque calor naturalis principalibus membris, fitque corpus humidum, quemadmodum ethica febris. Si igitur in frigidarum complexionum corporibus immoderata tristitia fuerit, corpus refrigerat, & calor naturalis extinguitur, sua in corporis interiora conuersione, qua ex re immunitus coagulatur, tristicia itaque omnibus corporibus est nocens, & ea subuertens, maximeque frigida & sicca. Cura est ingressus aliquando caloris ad interiora, aliquando autem egressus. Intrat quidem cum de quibus ei cura est desperat. Exit autem cum adipisci sperat. Oportet autem eum, qui continuo, ac diuturniori vtitur gaudio, cogitationem immiscere rebus tristibus, & curiosis, ne forte naturalis calor euanescat nimia gaudij copia dissolutus, & econtra. Timor est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis, propter animæ fugam ab aliquo nocenti, & exasperanti. Naturale est enim animam a nocentibus, & subitantibus, quæ non consueuit, timere, & fugere. Verecundia porro & stupor fiunt ad naturalis caloris in interiora corporis ingressum, exteriusque regressum simul ac subito. Calor enim a verecundia mouetur, primum totus simul, sicut pauoris tempore fugiens ab eo, de quo verecundatur debilitatis causa, de hinc vero roborat illud cogitatio, reducitque simul ad exteriora, vnde & color verecundię pro tempore vicissim & pallescit, & rubescit. Duo autem hęc accidentia, timor, & verecundia, minimè corpori conueniunt.

De Accidentium animæ signis.
Cap. XCVIII.

RAZI vbi supra. Audaciæ signa sunt capilli fortes, & asperi statura erecta, ossa fortia, collum quoque forte, & crossum, & multum carnosum, pectoris ampla teneritas, coxæ graciles, cutis appropinquans siccitati, frons venas & pilos habens, & rugis carens, erecta supercilia, carnium æqualitas, ventris gracilitas, magnum spatium inter scapulas. Timiditatis vero signa sunt capilli plani, statura depressa, color citrinus, oculi debiles, qui semper clauduntur & aperiuntur cum festinatione quadam, intuitus vero quasi tristis, manus, pedesque subtiles, & macri. Iracundiæ signa sunt facies fęda, colorem habens rubeũ cum obscuritate quadam, cutis faciei sicca, totius corporis macies, rugosa facies, nigredo capillorum, ac lenitas. Inuerecundiæ signa sunt oculi multum aperti, forisque prominentes, & acutè intuentes, palpebræ crossę, statura non multum longa, loquacitas multa. In incessu quoque pectus anterius tendens, humeri eleuati, motus festinus, facies rotunda, color ruffus, multum habens sanguinem, pectoris temeritas, parumper gibbosa. Signa delectationis in amore mulierum sunt coloris albedo ruborem habens admixtum, multitudo capillorum, atque crossicies, lenitas & nigredo, multi quoque super tempora capilli, & oculi crossi. Homo multum ridens apparet benignus, & ab omni solicitudine remotus, qui vero parum ridet, huic est contrarius, eique displicet quicquid ab alii fieri videt, qui tamen alta voce ridet, tussit, aut difficultatem spirandi patitur, inuerecundus est, & tyrannus.

De Mortionibus spiritus.
Cap. XCIX.

AVICENNA vbi supra. Omnia animæ accidentia sequuntur, vel eis associantur motiones spiritus, aut exterius, aut interius. Et hoc aut erit subito, aut paulatim. Motionem autem spiritus ad exteriora sequitur frigiditas eius quod est interius. Et fortasse superfluit illud quod resoluitur, subito ergo exterius & interius infrigidatur, vnde sincopis, aut mors eam sequitur. Motum verò spiritus ad interiora sequitur frigiditas exteriorum, & caliditas interiorum. Et est quandoque cum magna coangustatione coustringitur, & interius, & exterius infrigidatur, & sincopis magna, vel mors ipsum sequitur. Motus quidem ad exteriora aut subito fit, sicut fit cum est ira, aut fit leuiter & paulatim, sicut contingit cum assunt deliciæ, & gaudium temperatum. Motus vero ad interiora, aut est subito, vt cum adest timor. Aut leuiter & paulatim, vt cum adest tristitia. Suffocatio quidem & resolutio prædictæ nunquàm sequuntur, nisi illud quod subitò idest impetuose euenit. Diminutio vero, & ptisis naturæ nunquàm, nisi illud quod leuiter & paulatim accidit, quandoque autem accidit vt in vna hora moueatur ad duas partes, sicut in verecundia, prius enim constrictio fit ad interiora, deinde ratio redit & consilium, & dilatat illud quod constrictum est, & egreditur exterius, coloremque rubificat, quandoque etiam patitur corpus propter affectiones animales alias a prędictis, vt sunt imaginatione animales, quæ plurimum res imprimunt naturales, quem admodum accidit vt puer qui gignitur, ei cuius forma in hora conuentionis idest coitus imaginata fuit assimiletur, huius generis est motus sanguinis, consecutio eius qui preparatur, ad eam cum homo multum intentus fuerit ad considerandum res rubeas. Istius etiam capituli est mutatio complexionis propter imaginationem rei quam timet ne cadat in eam. Iohannitius. Sunt igitur accidentia quędam, quę faciunt intra corpus sicut ea, quæ mouent calorem ab interiori parte ad superficiem cutis, aut impetuose, vt ira, aut leuiter ac suauiter, vt deliciæ. Sunt etiam quæ caliditatem ad se contrahunt, aut impetuose vt error, ac timor, aut leuiter vt angustia. Sunt & quæ naturalem virtutem intus & extra commouent, vt tristicia. Ex libro de regimine sanitatis. Omnia vero accidentia animæ sunt negligentia præter leticiam, quia calorem excitat naturalem. Conuenit tamen aliquando vt cum cogitatione & disputatione misceat-

ficatur, vt confortetur mens, & interdum cum ira, vt confortetur virtus.

De rebus extra naturalibus.
Cap. C.

HALI vbi supra sermone sexto. Res extra naturales sunt morbi, & eorum causæ, & accidentia sequentia: Hominis enim subsistentia, sanitasque per rerum naturalium temperamentum est, hæc autem temperantia in corpore sano inuenitur, & circa complexionem membrorum consimilium, & in compositione membrorum principalium. Porro temperantia consimilium membrorum est ex temperie humorum. Et temperies membrorum instrumentalium est ex temperie materiei, ex qua fœtus constituitur, & bonitate virtutis informantis. Ex temperie vero membrorum organicorum temperantia fit actionum. Quæ cum ita sint, rerum naturalium temperies in corpore est, in humoribus, & in membris, & in actionibus. Et si quidem horum trium aliud a temperantia recesserit, habitudinem extra naturalem facit. Itaque si humores a temperantia cesserint, morborum causa fit. Si vero membra, morbus accidit. Si actiones, accidentia sequuntur. Auicenna 1. Canone. Causa in medicina est id, quod primo est, & ex quo prouenit inuentio dispositionis alicuius in humano corpore, aut eius fixionis. Ægritudo est dispositio non naturalis in humano corpore, ex qua in operatione essentialiter prouenit nocumentum prouentu primo. Et est aut complexio non naturalis, aut compositio non naturalis. Accidens autem est quod hanc sequitur dispositionem, siue sit naturali contraria, sicut dolor in colica, siue non, sicut rubedo multa maxillę in perypleumonia, verbi gratia. Exemplum causæ est putredo, ægritudinis, aut febris. Accidentis vero sitis, & dolor capitis. In ægritudine instrumentali exemplum causæ est repletio in receptaculis, quæ ad oculum descendunt. Egritudinis autem opilatio inuuea, accidentis vero destructio visus. Item causa reumatismus. Exemplum ægritudinis est apostema in pulmone. Accidentis aut ambarum maxillarum rubedo, & gibbositas vnguium, accidens quidem dicitur respectu essentiæ suæ, vel per comparationem eius cui accidit. Significatio respectu consideratio nis medicina ad ipsum, & processionis eius ab eo ad sciendum ægritudinis essentiam. Et quandoque contingit quòd ægritudo vna alterius causa fit, vt colica sincopis, aut paralisis, aut epilensiæ. Accidens quoque plurimum causa est ægritudinis, sicut in colica dolor fortis, causa fit vt accidat sincopis. Plerumque etiam ipsum accidens ægritudo fit, sicut dolor capitis, qui ex febre accidit. Præterea quandoque res vna comparatione sui & rei, quæ est ante ipsam, & rei quæ post ipsam est ægritudo, & accidens, & causa, verbi gratia. Febris ethica est accidens apostematis pulmonis, & est ægritudo secundum se, & est causa debilitatis stomachi. Similiter dolor capitis, qui accidit ex febre, quando figitur, ipse dolor non solum est accidens febris, sed & ægritudo in se, & plurimum est causa frenesis, quæ prouenit ex eo.

De dispositionibus corporum, & causis eorum.
Cap. CI.

CORPORIS humani dispositiones secundum Gali. sunt tres. Prima est sanitas, quę est dispositio per quam corpus hominis in sua complexione, & compositione tale existit, vt ex eo operationes omnes proueniant incolumes. Secunda est ægritudo, quæ est dispositio in corpore hominis huic contraria. Tertia nec sanitas nec ægritudo est, aut quia non est sanitas in vltimo, vel ægritudo in vltimo, sicut sunt corpora senum, & conualescentium, & puerorum, aut quia ambæ res in vno tempore in duobus copulatæ sunt membris, vel in vno membro, sed in duobus generibus remotis, sicut qui est in complexione sanus, & in compositione æger, aut in vno membro duorum generum propinquorum, sicut qui est sanus in figura, & non in quantitate ac situ, aut qui est sanus in duabus qualitatibus passiuis, & non in duabus actiuis, aut vicissitudine duarum rerum in duobus temporibus, vt sanatur in hieme, & infirmatur in vere. Isidorus vbi supra. Sanitas est integritas corporis, & temperantiæ, naturæ, ex calido & humido, quod est sanguis, vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Morbi generali vocabulo omnes corporales passiones corporis continent, quod inde veteres morbum nominauerunt, vt ipsa appellatione mortis vim, qui ex eo nascitur demonstrarent. Inter sanitatem autem & morbum media est curatio, quæ nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem. Morbi omnes ex quatuor nascuntur humoribus idest sanguine, & felle, melancolia, & flegmate. Ex ipsis enim reguntur sani, & ex ipsis læduntur in sani. Dum enim amplius extra naturæ cursum creuerint, ęgritudines faciunt.

De Causis vniuersalibus dispositionum corporis.
Cap. CII.

AVICENNA vbi supra. Causæ dispositionum corporis sunt tres scilicet antecedentes, & coniunctæ, & primitiuæ. Antecedentes sunt causæ corporales scilicet humorales, aut complexionales, aut compositionales, ex quibus aduenit dispositio aduentu non primo, sed mediante aliquo. Causæ coniunctę sunt corporales ex quibus proueniunt dispositiones prouentu primo scilicet absque medio. Primitiuæ sunt causæ non corporales, ex quibus adueniunt dispositiones aduentu primo, vel non primo. Antecedens igitur causa coniunctæ communicat in hoc, quòd ambæ sunt res corporeæ scilicet humorales, aut complexionales, aut compositæ. Primitiuę vero sunt, quæ extra corporis substantiam existunt, aut ex parte corporum extrinsecorum, vt quod accidit ex verberatione vel aeris caliditate, vel ex cibo calido & frigido, quę corpori adueniunt. Vel etiam ex parte animæ, quæ aliud est a corpore, vt quod accidit ex ira, vel timore exemplum causarum accidentium est repletio febris, & repletio receptaculorum oculi, vt in ipsum aqua descendat. Exemplum causarum coniunctarum est putredo, febris, & humor, qui ad foramen descendit opilationi, & opilatio cæcitati. Exemplum causarum primitiuarum est caliditas solis, aut fortitudo motus, aut tristitia, vel vigiliæ, vel comedere rem calefacientem, vt alia, & hoc totum febri, aut percussio dilationi, & descensus aque ad oculum. Omnes autem causæ aut sunt causæ secundum essentiam, vt piper cum calefacit, & opium cum infrigidat. Aut secundum accidens, vt aqua frigida cum calefacit, eo quòd inspissat cutem, & retinet caliditatem, & aqua calida cum infrigidat quia resoluit, & sicut scamonea cum infrigidat, eo quòd humorem calefacientem expellit. Non omnis autem causa, quæ corpori aduenit in ipsum operatur, immo præter hæc tria sunt necessaria scilicet fortitudo suæ virtutis agentis, & fortitudo virtutis corporis præparatiuæ. Et possibilitas permittendi vnum tangere aliud scilicet vt tam diu permittatur vnum aliud tangere, donec eius in illud operatio valeat peruenire. Quandoque vero causarum dispositiones in eo, quod ex eis prouenit diuersificantur. Aliquando enim ex vna causa in diuersis corporibus ægritudines diuersæ proueniunt. Aliquando vero diuersificatur eius operatio in debili & forti, vel in eo qui est fortis sensus, vel debilis. Præterea causarum aliæ sunt vicariæ, quarum scilicet cum separantur affectio remanet idest impressio, aliæ vero non, ex quarum scilicet separatione prouenit sanitas.

De Causis necessarijs, & non necessarijs.
Cap. CIII.

PRAETERRA causæ quæ mutant dispositiones corporum, & illæ quæ conseruant, aut necessariæ sunt, aut non. Necessariæ quidem sunt a quibus hominem egredi est impossibile in toto tempore vitę suæ. Harum genera sunt 6. scilicet aer circundans, cibus & potus, motus & quies, motus animales, somnus & vigilia, euacuatio & retentio. Causæ vero non necessariæ, nec impedientes sunt illæ, quæ sua generalitate non sunt naturales, nec naturæ contrariæ, & istæ sunt causæ corpori obuiantes, præter aereum, qui necessarius est, vt, balneatio, fricatio, & similia. Huiusmodi quidem causæ in hominis corpore sunt agentes exterius, propter obuiationem duobus modis operantur. Vno scilicet modo penetratione eius, quod ex eis subtiliatur in poris corporis, aut quia membra sibi eas per poros suos attrahunt, aut quia vnum istorum ab altero iuuatur. Alius vero modus est, quando nulla operantur commixtione, sed pura qualitate corpus conuertente, & hoc quidem fit, aut quia qualitas hæc est in effectu, sicut in epithimate frigiditas, quoniam infrigidat, aut quia est in potentia, sed calor innatus, qui in nobis est, commouet in ea virtutem agentem, & adducit eam ad effectum, aut propter proprietatem. Sunt autem quædam ex rebus quę corpus obuiando mutant, & ingrediendo non mutant, vt cæpe cum exterius in modum emplastri supponuntur corpori vulnerant, sed interius receptæ non vulnerant. Quædam vero res econtrario se habent, vt cerusa quæ vehementer mutat cum bibitur, sed cum ex ea fit epithima, nihil ex hoc operatur. Quædam autem sunt quæ

quæ neutro prædicto rũ modorũ agunt. Cuius rei causa in parte pri ma diuisionis vna sex rerum exiſtit. Quarũ prima est, quia cum huiusmodi res qualis est cæpe corpus ingreditur, digestiua virtus incipit eam confringere, & cito complexionem eius mutat, eamque debilitat, nec eam tandiu incolumē dimittit, vt in tali se suam operationem perficere, eamque vulnerare possit. Alia est, quia secundũ plurimum cũ alia re mixta comeditur. Tertia ꝙ in receptaculis nutrimenti cum aliis humiditatibus cōmiſcetur, quæ ipsam submergunt, eiusq; fortitudinē frangunt. Quarta, quia qñ est exterius, in vno situ figitur, sed interius se mouendo non quiescit. Quinta qm̃ exterius valde stricta tenetur, sed interius nō adhærēdo tangit. Sexta quia qñ est interius, ipsa virtus naturalis præparationem eius regit, eiusq; cito superfluitatem expellit, & in bonum sanguinē conuertit. Causa vero eius, quod ex cerusæ dispositione diuersificatur est, quia cerusa crossæ naturæ est, crossarumque partium. Ideoq; qñ est deforis non penetrat in poris, aut si penetrauerit non vsq; ad poros spiritus, nec vsque ad membra principalia prouenit. Comesta vero res est huic contraria, nanque venenosa, quæ est in ea non efficit impressionem, nisi impressione superflua a calore innato, qui est in nobis. Et hoc quidem non acquiritur ipsa obuiatione extrinseca.

De causis calefacientibus, & infrigidantibus.
Cap. CIIII.

CAusarum calefacientium multæ sunt species, ex quibus nutrimentum in quantitate temperatum, & motus exercitii temperatus, & fricatio, & temperata compressio, vētosarumque absque scarificatione positio, nam illa quæ cum scarificatione fit, infrigidat per euacuationē. Motus ēt parumper fortis ac multus, nec tñ superfluus, nutrimentum quoque calidum, medicina calida, & balneum temperatum, quod aere suo, & aqua calefacit, & obuiatio rerum non superflue calefacientium, vt aeris & emplastrorum, vigiliæ quoque æquales, & somnus temperatus, & accidentia similiter animæ temperata, tristitia nanque nimia infrigidat. Item putredo cuius proprietas est, vt caliditatem extraneam euenire faciat, & nō amplius. Eius siquidem operatio est alia a calefactione absoluta, & adustione, quę ēt inter se differunt. Adurere nanque est, vt humida, & sicca substantia separentur, ita ꝙ illa sublimetur, & hæc descendat. Calefacere vero simpliciter est, vt oēs humores, ſm suas speciales naturas remaneant, sed plus calidi fiant. De calefacientibus aũt est spissitudo superficiei corporis, calefacit. n. quia vaporē retinet, & raritas intus in corpore, calefacit enim quia vapores dilatat. Gal. aũt medicorum princeps, has omnes causas in 5. generibus comprehendere consueuit motu nō superfluo, & obuiatione rei, quę non superflue calefacit, & materia calida, quæ corpori aduenit, & spissitudine, ac putrefactione. Infrigidantia vero sunt motus superfluus, qui calorem innatum superflue resoluit. Quies quoque superflua, quæ calorem ipsum coadunat, & claudit. Præterea nutrimentũ superfluum, aut diminutum, aut frigidum, medicina quoque frigida, & obuiatio eius quod superflue calefacit ex aeribus, & emplastris, & aquis termarum, hæc etenim laxant corpus, & resoluitur ab eo calor innatus. Obuiatio quoque rei, quæ temperate calefacit longo tempore, sicut multa in balneo mora, calorem enim suffocat innatum. Item obuiatio rei, quæ secundum potentiam infrigidat, licet in præsenti calida existat. Itē retentionis superfluitas, quia calorem innatum suffocat. Euacuatio quoque superflua, quia materiam eius destruit. Ex his etiam est vehementer membra stringere, & ea stricta permanere, quia caloris viam claudit. Item nimius amor, vel gaudiũ, aut deliciæ, tristitiaque superflua. Artificium quoque infrigidans, & cruditas, quæ putrefactioni est apposita. Gali. autem has in 6. causis solet comprehendere s. motu superfluo, & quiete, & eius quod infrigidat, aut vehementer calefacit, donec resoluat obuiatione, infrigidante quoque materia spissitudinis vehementia, nutrimentique nimia paucitate.

De causis humectantibus, & desiccantibus, & figuram corrumpentibus. *Cap.* CV.

HVmectantes causæ sunt quies, & somnus, eiusque quod euacuari solebat retentio, siccantis humoris euacuatio nutrimentum quoque multum, & humectans, & humectantibus quoque rebus obuiare, præcipueque balneo, & post comestionem proprie. Item medicinam humectantem accipere, & ei quod infrigidat obuiare, quando humorem retinet. Similiter & ei quod tenuiter calefacit, quoniã humorem currere facit, præter hæc etiam gaudium temperatum. Desiccatiua verò sunt motus, & vigiliæ, coitus, & vehementer corpus euacuare, nutrimenti quoque paucitas, & siccitas, desiccans medicina, motuum animalium frequentia, desiccantibus obuiare, in aquis stipticis balneari, frigus etiam congelans, quia prohibet membrum nutrimentum sibi attrahere. Ipsum enim membrũ stringit, & ob hoc in eo opilationes accidunt, quæ nutrimentum penetrare non sinunt. Ex his etiam est multum balneari, & obuiare rei vehementis caloris, quæ superfluē resoluit. Ex causis figuram corrumpentibus, quædam accidunt in principio creaturæ, propter quas informatiuæ, vel digestiuæ virtuti, quæ sunt in spermate deficit complementum operationis suæ. Quædam autem accidunt cum a matrice fœtus separatur, quædam verò quando ligatur infans, vel quando tenetur. Sunt & aliæ causæ primitiuæ, quæ extrinsecus adueniunt, vt casus, aut percussio. Et ex his sunt causæ quæ accidunt propterea, quòd se vult mouere antequam membra durescant, & antequam ambulare possint. Ex his ēt sunt ægritudinales causæ, sicut lepra, ptisis, spasmus, & extensio. Et est cũ prouenit propter pinguedinem nimiam. Et est cum accidit propter superfluam maciem. Et est quando propter apostema. Et est quādo propter infirmitatem situs. Et est cum accidit propter consolidationis vlcerum malitiam.

De Causis constrictionis, & dilatationis pororum.
Cap. CVI.

IOhannicius. Cōstrictio pororũ fit tribus occasionibus, aut enim ex cōstrictione attenuatoria, aut ex carnositate, aut ex coartatione. Constrictio attenuatoria verò, aut fit ex nimietate virtutis retinentis, aut ex debilitate virtutis impellentis, aut ex abundātia frigoris, aut ex abundantia constrictionis comprimentis aliquam partem loci, aut ex abundantia siccitatis, vt sæpe euenit ex ligatura constricta. Ex carnositate verò cōstringũtur pori, vt si acciderit aliquod apostema, vt fiat carnositas, aut si prius euenerit aliquod vulnus. Ex coartatione cum ceciderit aliquid in poris, vt humiditas siue lapis, siue coagulatus sanguis, aut aliquid latitans in eis, vt superflua caro, vel scabies de eius contrario. Largitas quoque pororum quatuor modis fit, aut ex multa commotione impellentis virtutis, aut ex debilitate retinentis, aut ex abundantia caloris, & humoris, aut ex medicamentis aperientibus.

De Causis opilationis. *Cap.* CVII.

AVicenna, vbi supra. Opilatio accidit aliquando propter causam extraneam, quæ in cannali accidit. Et hæc aut extraneum est in suo genere sicut lapis, aut in sui quantitate, sicut fex multa. Aut in sui qualitate ut pp sui crossitiē, aut viscositatem, aut quia congelatum est, vt sanguisuga illa quæ congelata est. Aliquando verò accidit opilatio, quia clausum est foramen propter vlceris in eo facti consolidationē, aut propter additæ rei nascentiam, vt carnis verrucosæ claudētis. Aliquando etiam quia cannalis cooperitur, propter apostematis comprimentis vicinitatem. Aut propter factam ex frigore constrictionem. Aut propter vehementem (quæ propter stipticam causam accidit) siccitatem, aut propter virtutis retentiuæ fortitudinem. Aut propter ligaturam fortem. In hieme quidem multæ sunt opilationes, quia frigus stringit, multumque retinentur superfluitates. Ampliatur autem cannalis, aut propter retentiuæ debilitatem, aut propter motum expulsiuæ fortem, & ex hoc quidem modo est anhelitum retinere. Aut propter medicinas aperientes, aut propter medicinas laxantes calidas, & humidas. Coangustantur verò cannales ex harum causarum contrarijs, & propter opilationes. Asperitas autem accidit, aut propter causam medicinæ, quæ vehementer abstergit sua incisione, sicut superfluitates acetosæ, aut sua resolutione sicut spuma maris, & superfluitates acutæ, aut propter causam stipticam, quæ propter siccitatem suam exasperat, sicut res ponticæ, vel frigidæ, quia constringunt, aut propter res terrestres, quę super membrum iacent sicut puluis. Lenitatis causa aut est glutinãt, propter sui viscositatem, aut subtiliter resoluens, quæ materiam subtiliat, & ipsam currere facit, & spissitudinem a membri superficie remouet.

De

De Causis superflua retentionis, & euacuationis.
Cap. CVIII.

RЕtentio autem eius, quod euacuari debet, aut est ex debilitate virtutis expulsiuæ, aut ex fortitudine retentiuę, aut propter debilitatem digestiuæ, qua mora rei in receptaculo prolongatur, eamque retinent virtutes naturales, donec digestio compleatur, aut propter viarum coangustationem, aut propter materiæ multitudinem, quam expulsiua superare nequit, aut propter eius crossitudinem, & viscositatem, aut propter defectum sentiendi illud, quod necesse est expelli, sicut accidit in colica, & histeritia, quia plerunque in expellendo virtus adiuuat voluntaria, Aut quia virtutes naturales ad partem tendunt, sicut in crisibus accidit vrinæ, vel egestionis retentio, eo quòd in altera parte est cretica euacuatio. Cum itaque retentio eius quod euacuari debet acciderit, inde prouenient ægritudines, vt ex ægritudinibus compositionis opilatio, & laxitas, & spasmus humidus, & similia. Ex ægritudinibus autem complexionis putredo, & caloris innati constrictio, vel in igneitatem conuersio vel etiam eiusdem ex prolixitate, ac fortitudine constrictionis extinctio. Ex communibus autem ægritudinibus sunt fissura receptaculorum, & eorum diruptio. Fastidiū quoq; est vna ex deterioribus causis harū ægritudinum, & proprie cum euenerit plusquam vacuitas euenire consueuit, sicut in multa saturitate tpe fertilitatis post famem superfluā sterilitatis accidit. Ex ægritudinibus aūt compositis sunt apostemata & hothor. Porro euacuatio eius, quod retineri debet, est, aut ꝓpter fortitudinem virtutis expulsiuæ, aut propter debilitatem retentiuæ, aut propter materiæ grauitatem, vel multitudinem aut distensionem, propter sui viscositatē, aut propter eius inordinationem acrimonia sua, vel propter subtilitatē, aut propter viarum amplitudinem, vel fissuram aut inscisionē, vel propter orificiorum earum apertionē, sicut accidit in exitu sanguinis e naribus. Et hæc largitas prouenit ex causa accidente interius aut exterius. Cum igitur acciderit euacuatio eius quod retineri dēt, hac de causa frigiditas cōplexionis eueniet, propter euacuationē materiæ, quæ ap a erat ad accendendum, & innatū calorem nutriendum. Itaque superfluam euacuationem sequitur frigiditas, & siccitas in substantia membrorum, in natura eorum, licet extraneus calor, & humiditas nō bona accidat alicui ipsorum. Ipsam quoque sequuntur ægritudines instrumentales, vt opilatio, venarumque siccitas. Sequitur etiam illam spasmus & eius. Retentio autem & euacuatio, quæ sunt æquales, illæ. s. quæ in hora proueniunt necessaria, conferunt, & vitam sanam custodiunt.

De Dolore, & causis eius. *Cap.* CIX.

DOlor est sensibilitas rei contrarię. Omnes autem doloris causæ duobus generibus comprehēduntur. s. cita mutatione complexionis, & solutione continuitatis. Mutatio complexionis cito factæ est malitia complexionis diuersæ, per quam intelligimus, ꝙ membra in sui substantia complexionē habeāt mansiuam, deinde adueniat eis complexio extranea, huic contraria, calidior. s. aut frigidior, q̄ erat; dumque virtus sensibilis aduentum rei contrariæ sentit, efficitur dolor, quoniam dolor non est nisi contrariæ rei contrarietatem sentire. Malitia verò complexionis mansiuæ nullo modo dolorem efficit. Res. n. dolorem non patitur, nisi per contrarium adueniens, quod eam mutat ad illud quod non erat. Ob hoc ethicam habens non tātam sentit inflammationem, quantam habens effimeram, aut tertianam, licet ethicę calor calore tertianæ sit maior, quia mā siuus est. & in substantia principalium mēbrorum infixus, tertianæ vero calor est veniens a vicinitate calidi humoris ad mēbra, in quibus adhuc ipsorum complexio naturalis ita conseruata est, ꝙ si humor recesserit, membrum in sua complexione remanebit, nec calor iste figetur in eo, nisi mutata fuerit in ethicam ægritudo. Non autem oīs malitia diuersæ complexionis est causa doloris, immo calidum, vel frigidum essentialiter, & siccum accidentaliter, humidum verò nullo modo dolorem faciunt. Calor enim & fri. duæ sunt qualitates agentes, siccitas, & hu. duæ patientes, quarum virtutes non sunt, vt per eas corpus imprimat in corpus, sed vt per eas a corpore corpus imprimatur. Siccitas aūt per accidēs dolorem facit, quia ipsa est causa quam sequitur alterius generis causa. s. solutio continuitatis. Siccitas. n. quandoque propter constrictionis suæ fortitudinē facit continuitatis solutionem. Galieni verò cum verificatur intentio, ad hoc eam reducit, vt essentialis causa doloris, non sit nisi solutio continuitatis, & quod calidum dolorem non facit, nisi propter hoc, quia continuitatem soluit. Similiter nec frigido dolor efficitur, nisi quia solutio continuitatis ipsum comitatur, propter spissitudinem enim quam facit, & multā coadunationem, proculdubio sequitur, vt partes ad locum trahantur, vbi spissantur, & sic a loco separentur a quo trahantur. Per hanc itaq; sententiam in quodam librorum suorum adeo processit, quòd opinari facit omnia sensibilia passiue nocumētum facere propter huiusmodi. s. separationem, aut propter eā quam separatio sequitur coadunationem, sic itaque nigrum in inuisibilibus efficit dolorem propter coadunationis suæ fortitudinem, album quoque propter disgregationis suæ vehemētiam, amarum similiter, & salsum, & acetosum in gustatis dolorem efficiunt, quia fortiter dispergunt, ponticum autem, quia vehemens fit per ipsum coadunatio, quam proculdubio sequitur sparsio. In odoratis similiter, & in fortibus, sonis dolor fit, eo quòd dispergunt propter motus aeris fortitudinem cum stomach obuiauerit. Certa vero dictio super hoc est, vt complexionis mutatio ponatur genus, ex quo dolor essentialiter proueniat, licet cum eo continuitatis separatio contingat, huiusmodi tamen declaratio verificata non continetur in medicina, sed in naturali philosophia.

De Multiplici dolore, & causis eorum.
Cap. CX.

DOlorum habētiū nomina, 15. sunt genera. s. pruritiuus, asperatiuus, pūgitiuus, extensiuus, compressiuus, contusiuus, vel corrosiuus, frangitiuus, laxatiuus, perforatiuus acualis, stupefactiuus, pulsatiuus, grauatiuus, fatigatiuus, modificatiuus. Causa pruritiui doloris est humor acris acutus, & salsus. Asperatiui verò humor asper. Pūgitiui autem causa est humor, quæ panniculum extendit in latitudinē, sicut eius separans continuitatem, & plerunque quidē in sensu non est ęqualis, aut propterea, quòd partes illius quod ex eo inuestitum est non sunt in duritie ac lenitate, vel in suo motu similes, aut propter hoc, quia partes corporis, membri non simulantur, aut propter naturam aut propter nocumentum, quod alicui suarū partium accidit, & non alijs. Porò causa doloris extensiui est ventositas, aut humor qui neruum aut musculum extendit, ac si ipsum ad suas extremitates, trahat. Causa doloris compressiui est materia, quæ membro locum suum coangustat, aut ventositas, quæ ipsum coangustat, fitque quasi desuper comprimeretur, & contunderet. Causa doloris contusiui, vel corrosiui est materia quæ inter musculum & panniculum suū resoluitur, & panniculum extendit, eiusq; continuitatem cum lacerto, quæ inter panniculum, & mēbrum existit soluit. Causa doloris frangitiui est materia vel ventositas, quæ media interponitur inter os, & panniculū qui ipsum tegit aut frigus qui illū panniculū fortiter frangit. Causa doloris laxatiui est materia, quæ musculi carnem extendit, & non ipsius chordam, & vocatur hic laxatiuus, quia musculus neruo laxior existit, & panniculo. Perforatiui doloris causa est materia crossa, vel ventositas, qua retinetur inter tunicas membri duri, & crossi, sicut intestini colon, quæ incessanter ipsum rumpit, & in ipsum penetrat stimulādo, quasi perforaretur terebro. Acualis causa doloris est ipsa eadem materia in hmōi membro, sed retenta est in hora qua rumpitur. Stupefactiui causa doloris est aut fortis frigoris compulsio, aut pororum penetrationis spiritus sensibilis, quę ad membrorum venit clausurā cū ligatura, aut receptaculorū repletio. Causa pulsatiui doloris est apostema calidū, frigidum. n. dolorem non efficit, nisi conuertatur in calidū. Causa grauatiui doloris est apostema in mēbro non sensibili, sicut in pulmone, & rene, ac splene. Illud n. apostema in grauitate sua inferius trahit, mēbrumq; deprimitur per sensibilē fasciā ipsum circundantem, & suspensoriū a quo oritur fascia, & fascia quidem, & suspensoriū sentiunt, qn inferius trahitur, apostema in membro sensibili, cuius sensum iam ipsa destruxit ægritudo, sicut cancer in ore stomachi, cuius ponderositas sentit, nec tn̄ efficit, eo ꝙ ipse sensum destruxit. Fatigatiui causa doloris est aut labor, aut humor extendens, aut humor mordicans, aut ventositas inflans. Ex his autem compositiones proueniunt, de quibus postea dicetur.

Iterum, De causis doloris. *Cap.* CXI.

MOtus dolorem efficit per id, quod cum eo accidit, aut extensione, aut concussione, aut ruptura. Humores autem mali dolorem efficiunt, aut propter ipsorū qualitatem, vt quando mordicationē faciunt, aut propter suam multudinem,

tudinem, vt quando extendunt, aut propter hoc quòd ex vtraque coniunguntur. Ventositas quoq; dolorē facit propter contensionem. Et fit ventositas extendens, aut in membrorū concauibus, eorumq; ventriculis, vt inflatio in stomacho, aut in tunicis membrorum & eorum villis, sicut in colica ventosa, aut in tunicis musculorum, & sub paniculis etiam super ossa, aut in circumitu musculorum inter ipsos, & carnem laxam & cutem, aut occulta est in membro, sicut musculi pectoris occultati sunt. Ipsius aūt resolutio siue subito fit, siue multo tpe mouetur, est ſm materiæ suæ multitudinem, & paucitatem. Idem in 4. canone. Aromata oīa faciunt soda .i. dolorem capitis, siue sint calida, siue frigida. Veruntn qn succedunt expellunt se, s. qn præcedit illud, quod vaporis sui caliditate nocet, & succedit ei quod vaporem frigidum facit, aut econuerso. Cum autem non qualitate solum, sed quantitate fit læsio, tunc non cōfert, sed nocet ipsorum successio. Idem in i. canone. Dolor aūt virtutem dissoluit, membraq; prohibet ab operationibus suis. Nam etiam membra spiritualia prohibet ab aeris attractione, vel eius operationem disturbat, aut eum facit interfectum aut frequentem, & omnino secundum naturalem cursum, & plerūque quidem membrum in primis calefacit, postmodum infrigidatur, propter illud quod resoluit, & vicit de spiritu, & vita.

De Causis deliciarum. Cap. CXII.

Deliciarum quoq; causæ duobus generibus comprehenduntur, vnum est eius quod complexionē naturalem subito reducit ad hoc, vt ipsa sentiatur. Alterum aūt est, quod naturalem cōtinuitatem subito reducit, nulla nanq; res, quę non subito venit, sentitur, neq; ex ea delicię habentur. Est autque delicias sentire conueniens. Et oē quidem sentire per virtutem est sensibilem, & sentire est propter passionem sui. Cumq; sentire fuerit cum conueniente, aut non conueniente, erunt deliciæ, aut dolor, secūdum illud quod imprimitur. Præterea quia tactus spissior est cunctis sensibus, magisq; retinēs illud, quod recipit ex impressione conuenientie, ob hoc eius sentire circa conueniens, cum ei natura obuiat maiorum est deliciarum. Eius quoq; sentire circa rem incōuenientē deterioris est doloris, quàm illud quod est proprium virtutibus cæteris.

De ægritudine, & eius speciebus. Cap. CXIII.

Ioannicius. Sanitas est temperamentum perficiens res naturales, secundum cursum naturæ. Infirmitas autem est tpantia extra naturæ cursum, vnde fit læsionis effectus, ægritudinū modi duo sunt, aut cōiter, aut proprie. Et quæ cōiter accidunt, aut accidentaliter, aut necessario fiunt. Accidentaliter vt percussio, combustio, morsus, & hmōi. Proprie vero sunt aut in mēbris consimilibus, aut in officialibus, aut in diuisione cōtinui. Auicenna vbi supra. Habent ægritudines plurimæ 3. horas. s. horam principii, augmenti, status, declinationis, quæ vero extra illas sunt, de horis sanitatis sunt. Hora quidē principii est tps in quo ægritudo apparet, & eius similantur dispositiones, neq; apparet in ea augmentum eius. Hora augmenti est tempus in quo ægritudinis manifestatur constrictio .i. grauamen omni hora post horā. Et hora status est hora in qua ægritudo in omnibus suis partibus, ſm vnam manet dispositionem. Et hora declinationis est tempus, in quo eius apparet diminutio. Aegritudines autem multis modis nomina sortiuntur. Aut enim a membris in quibus sunt, vt illa quæ ex lateris, vel pulmonis, aut a suis accidentibus, vt epilensia, aut a suis causis, vt melancolia, aut a sui similitudine, vt leonina, & elephantia, aut a sui substantia & essentia, vt febris, aut ab illo cui primo dicuntur accidisse, vt vlcera balchiæ, aut ab eo qui eas medicādo fertur curasse, vt caronis vlcera. Sunt aūt ægritudines quædam manifestę, quæ. s. sensu cognoscuntur. Quædam occultæ, & hoc tripliciter. Aut quas facile est cognoscere, sicut dolores stomachi, & pulmonis, aut quas difficile, sicut ægritudines epatis, & cannalium pulmonis, aut non comprehensæ nisi cū æstimatione, vt illę, quæ accidunt viis vrinæ. Præterea quędā sunt sanatiuæ, quædam non, eo quòd sit aliquid prohibens. Quædā etiā quæ ad alias mutantur, & ipsæ destruuntur, vt cum mutantur apostema lateris in apostema pulmonis, & frenesis in litargiam. Qñque ēt vna ægritudo medicamentum est alterius, vt quartana, ex qua frequenter sanatur epilensia, & podagra, & varices, & articulorum dolores. Venter quoque sanatur propter oculorum ægritudinem, & lienteria sanat apostema lateris. Similiter ani venarū apertio, cōfert omnibus melancolicis ægritudinibus, & schiæ, & renū, ac matricis doloribus. In hoc ergo consistit bonitas. Quandoq; vero mutantur ægritudines in maioris malitiæ dispositiones, vt apostema lateris in apostema pulmonis, & frenesis in litargiam. Præterea quædam ęgritudines contagiosæ sunt, quæ s. de vno ad alium transeunt, vt lepra, scabies, variola, febris pestilentialis, & apostemata putrida, præcipue autem cum domus stricta fuerit, vel cum vicinus sub vento extiterit. Sunt etiam quædam quæ in semine hæreditantur, vt podagra, ptisis, & lepra. Quædam vero generales, quę sunt alicui genti propriæ, aut in aliqua regione moranti bus, aut in eis multum habundant.

De Simplicibus ægritudinibus complexionis. Cap. CXIIII.

Hali vbi supra. Morborum genera sunt tria. Nam Galie, & Hypo. tradunt fieri morbos egressu membrorum in compositione sua a naturali temperantia. Membrorum aūt cōpositio triplex est. Prima est membrorū partibus suis consimilium ex humoribus facta, vnde & hæc ipsa membra cum egressa fuerint a sua tpantia, morbus consimiliū partium dr̄. Secunda mēbrorum instrumentalium ex membris consimilibus, quorū a tpantia morbus recessus organicus, siue officialis vocatur. Tertia est totius corporis ex instrumentalibus membris, aliorum cum aliis continuatione. A qua cum recedant, morbus ille disgregatio, vel separatio continuitatis appellatur. Hic aūt morbus .i. separatio cōis est, & membris officialibus, & membris cōsimilibus. Ideoque morbus cōis, siue vniuersalis nominatur. Sic ergo morbi genus est triplex. s. consimilis, & instrumentalis, & vniuersalis. Morborum aūt consimiliū species sunt duæ. Aut .n. simplices sunt, & hi quatuor. s. calidum, frigidum, humidum, siccum. Aut compositi, & hi quoque totidem numero s. calidus & humi. calidus & sic. frigidus & humid. frigidus & sic. Iohannicius. Ægritudinum consimilium, siue quæ partium habent similitudinē. 8. sunt species. s. quatuor simplices, & quatuor cōpositæ .i. frigidæ & humidę: frigi. & siccæ, calidæ, & humi. cali. & siccæ. Harū. 8. per singulas duo modi sunt, Aut .n. sunt ex qualitate simplici, aut ex alterius humoris commixtione. Ex qualitate simplici est infirmitas, quæ solidis accidit, mēbris, & Græce dicitur ethica. Est & alia ægritudo, quæ ex humoribus accidit, ex eius putredine facta. Est ęgritudo frigida, quæ siue humore aliquo contingit, vt algor ex nimia frigiditate aeris, aut niuis. Est & alia quæ aliquo humore frigido prouenit, vt paralysis, quæ fit in toto corpore, vel in parte.

De Causis ægritudinum complexionis. Cap. CXV.

Hali vbi supra. Morborum partium consimilium, qui dicūtur morbi malæ complexionis, quatuor causę sunt. Prima est calidi morbi causa, secunda frigidi, tertia humidi, quarta sicci. Morbi calidi sex causæ sunt. Prima est motus immoderatus, aut corporis, vt labor, aut aīæ, vt ira grauis. Secunda obuiatio corporis aliquibus in actu calidis, est calor solis in æstate, vel in balneo mora diuturnior. Tertia est spissatio pororū, & arctatio, quæ calorem dissolui prohibet, vt eunti per niues contingit, aut aqua frigida balneanti. Quarta est putredo, vt illa quæ febris parit, cum calefiat oē quod putrescit. Quinta est ciborum paucitas. Calor nanq; si in quo operetur non inuenit, ad humores & membra se conuertit, eaque calefacit, & humiditatē deficcat. Sexta calidorum potentialiter appositio & porrectio, sicut illi fit qui cæpas, allium, piper, & consimilia comedit. Morbi frigidi causæ sunt octo. Prima est occursus corporis cum rebus actualiter refrigerantibus, sicut accidit ambulanti per niues, & aerea frigida, si diutius in eis immoretur. Nā si quidem diutina sic talis mora, calefit, eo quòd calor corporis interius concluditur, si vero diuturnius in eis perseuerctur, calor naturalis ad interiora corporis refugit, & coagulatur, siue congelatur. Secunda est aliquorum potentialiter frigidorum sumptio, vt est aqua frigida, vel lactucarū cum papauere comestio, vel opium. Tertia est ciborum, potuumq; tanta superfluitas, vt calor naturalis submergatur, & extinguatur, sicut igni contingit si nimiam lignorum copiam in eum proieceris, & lucernæ si olei nimiam apposueris. Quarta est immoderata ciborum priuatio, sicut accidit igni si ligno materiaque priuetur, deficit enim & ingelatur. Quinta est spissatio pororum immoderata q superfluitates arcet, quæ dissoluebantur, eisque calor naturalis immergitur, & extinguitur. Sexta est immoderata dissolutio corporis, intantum vt dissoluatur etiam, ac dispergatur calor naturalis, sicut in balneo diutius immoranti contingit, ex corporis dissolutione, materiæque per sudorem euacuatione. Septima est nimia motus immoderatio, intantum vt calor naturalis dissoluatur, ac dissipetur, sicque corpus refrigeretur. Octaua est, immoderatus vsus quietis, & ocij,

ocij, quo superfluitates multiplicantur in corpore, quibus vniuersus calor naturalis extinguatur, ac depereat, Morborum humidorum. 5. sunt causæ. Prima est alicuius humidi per actum occursus, vt balnei, & aeris humidi. Secunda est eorum quæ comeduntur, & bibuntur superabundantia. Tertia ciborum, & medicaminum, quæ corpus humectant porrectio. Quarta nimius quietis, & ocij vsus, quo superfluitates in corpore congregantur, spissæq; ipsum humectant. Quinta est prohibitio eorum, quę a corpore humido dissoluuntur, eorumque cõclusio. Morborum denique siccorum causæ similiter sunt. 5. causis humidorum morborum contrariæ.

De Aegritudinibus compositis. Cap. CXVI.

Avicena vbi supra. Compositiones ægritudinis quatuor comprehendũtur generib. Sunt enim ægritudines creaturæ, quantitatis, numeri, situs. Aegritudinum creaturæ 4. sunt genera. Primum est ægritudo figuræ, quæ est cum a cursu suo naturali figura mutatur, & inde prouenit nocumẽtum, sicut est tortura recti, & rectitudo torti, quadratura rotundi, & rotunditas quadrati. Secundum est ægritudo viarum, & habet 3. species aut enim dilatantur, aut constringuntur, aut clauduntur. Tertium est ægritudo receptaculorum, & ventriculorum et huius. 4. sunt species aut enim fiunt maiora, & dilatantur, sicut testiculorum dilatatur folliculus, aut minorantur, & constringuntur, sicut stomachus, & sicut cerebri ventriculus, cum est epilensia, aut opilantur & implentur, sicut ventriculi cerebri, cum est apoplexia: aut euacuantur, & deferuntur, sicut ventriculi cordis sanguine, quando gaudium multum, vel timor perniciosus adest. Quartum est ægritudo superficierum membrorum, & est bipartitum Aut enim quia fit leue, quod debet esse asperum, vt stomachus, & intestina quando leniũtur. Aut econuerso sicut trachea arteria, quãdo exasperatur. Aegritudinum quãtitatis duæ sunt species. Aut enim sunt ex genere augmenti, sicut elephantia. aut ex genere eius cõtrarij s. diminutionis, sicut ptisis. Aegritudo quoque numeri duas habet species bipartitas. Aut enim est ex genere augmenti, & hoc quidẽ augmentum aut est naturale, sicut dens, vel digitus additus. Aut non naturale, sicut glandula, aut est ex genere diminutionis, & diminutio hæc, aut est naturalis, vt cum alicui digitus non creatur, aut non naturalis, vt cum alicui digitus abscinditur. Aegritudines situs quatuor sunt, & dicitur situs secundum Gali. pro loco, & pro societate. Est autem huiusmodi exitus membri a iunctura sua, aut vt a suo moueatur situ, ita ꝙ non egrediatur sicut fissura, quæ contingit intestinis, aut vt moueatur subito motu in eo non secundum cursum naturalem neque voluntarium, sicut tremor. Aut in suo loco figatur, & non ab ipso moueatur, sicut cum in podagra iuncturæ indurantur. Aegritudo societatis omnem colligit dispositionem, quam habet membrum comparatione ad aliud sibi vicinum, siue propinquet ei, siue elongetur ab eo, non secundum cursum naturalem.

De Solutione continuitatis. Cap. CXVII.

Solutio continuitatis accidit plerumque cuti, & vocatur excoriatio, vel scarificatio, plerumque vero carni, quæ est ei propinqua, in qua nondum factum est pus, & vocatur plaga, cum enim fit ibi pus vocatur vlcus, fit autem pus in ea propter hoc quod in ea superfluitates euacuantur, quia debilis est, & quia sui nutrimentum d gerere non potest, & superfluitas in ipsum conuertitur, plerumque tamen dicitur plaga, & vlcus solutio continuitatis, quæ accidit cuti, & non carni. Quandoq; autem accidit ossi, & ipsum in partes frangit, aut secundũ longitudinem cadens ipsum findit. Contingit etiam vt cadat in cartilaginibus secundum tres diuisiones, aut vt accidat neruis, sed si secundum latitudinem acciderit vocatur inscisio, si secundum longitudinem, & eius numerus non fuerit multus, vocatur fissura, si vero multus fuerit contusio. Item plerunque fit in partibus musculi, quæ si in eius extremitatem ceciderit, vocatur attritio, si secundum eius latitudinem peruenit, separatio. Si vero secundum longitudinem acciderit, & fuerit numerus eius paruus, & concauitas magna, vocatur liquefactio, vel amplificatio. Quòd si partes multæ fuerint, & dilatetur, & concauetur, vocatur attritio siue dissolutio, si autem arterijs ac venis acciderit, vocatur apertio. Et si secundum longitudinem vocatur fissura. Et est etiam cum hoc contingit secundũ modum comparationis orificiorum earum, & vocatur perforatio. Quòd si arterijs acciderit, & non clausa fuerit, & ex ea sanguis ad receptaculum, quod ipsum circundat, exierit, donec receptaculum illud impleatur, & cum premitur, ad arteriam reuertitur, vocabitur mater sanguinis. Alij tamen homines omnem sanguinis egressionem ab arterijs matrem sanguinis vocant. Debes autem scire, ꝙ non omne membrnm impatis dissolutionem tolerat. Cor enim non tolerat, quia prius accidit mors, si in panniculis, & diafragmatibus ruptura, si vero inter duas partes membri compositi cadit, vnam ab alia separat, ita vt simplici membro non noceat, separatio vocatur, & dislocatio. Et si accidat neruo, qui se de loco suo remouit, vocatur ruptura. Quandoque etiam fit in foraminibus, & dilatantur. Et quandoque fit in locis vbi foramina non sunt, ibique facit ea quæ non fuerunt. Solutio quidem continuitatis, & vlceratio, & his similia, cum in membro bonæ complexionis fuerint, cito sanantur. Cùm autem in membro malæ complexionis lõgo tempore resistunt, quanto magis cum in corporibus illorũ contingunt, qui patiuntur hydropisim, aut cõstrictionis maltiam, aut lepram.

De Compositis ægritudinibus, cæterisque nocumentis corporis. Cap. CXVIII.

Ægritudines autem compositas, non quaslibet coniunctas intelligi volumus, sed illas ex quibus coniunctis vna prouenit ægritudo, sicut est apostema in quo omnia reperiuntur ægritudinum genera. Ibi enim complexionis reperitur malitia, ex hac enim cum materia omne accidit apostema. In eo quoque compositionis malitia, quia semper cum eo prouenit læsio in figura, & dimensione. Plerumque etiam adest cum eo situs ægritudo. Inuenitur etiam in ipso communis ægritudo, quæ est continuitatis solutio, dũ in membro apostemato materiæ superfluentes euacuantur, & inter partes ipsius penetrant. Quædam autem res extra ægritudines existunt, quæ tamen cum eis numerantur, hæ sunt res, quæ in decoratione egrediuntur, quarum aliæ consistunt in pilis, aliæ in colore, aliæ in odore, aliæ in figura post colorem. Aegritudinum pilorum genus consistit in alopicia & detruncatione, & paucitate, & breuitate, subtilitate, & crossitie, crispitudine, & multa leuitate, canicie quoque, & qualicunque coloris alteratione. Nocumentum coloris quatuor generibus continetur. Vnum est eius mutatio, propter malitiam complexionis cum materia, sicut ictericia, aut sine materia, vt gipseitas, quæ fit in colore ꝓ complexionem valde frigidam, & citrinitas quæ accidit propter complexionem valde calidam. Aliud est eius mutatio ꝓ causas manifestas, vt sol, & frigus, & ventus colorem mutant. Tertium genus est expansionis corporum extraneos colores habentium super cutem, quæ colorem defert, sicut morphea nigra, aut quæ ibi nascuntur, sicut lentigines, & macula. Quartum est genus vestigiorum, quæ proueniunt ex consolidatione solutionis continuitatis, sicut sunt vestigia variolarum, & vlcerum foramina. Nocumenta figuræ post colorem sunt, aut macies superflua, aut crossicies.

De Accidentibus morbos sequentibus. & causis eorum. Cap. CXIX.

Hali vbi sup. ser. 6. Morbus quidem per seipsum sine medio actionib. officit. Accidens aũt est nocumentũ ipsius actionis, morbũ sequens. Igitur & morbos accidentibus causas esse constat, & accidentia signa esse, quib. morbi signantur, sicut accidit cũ inest stomacho mala complexio, vt illam sequatur mala digestio, tanquam. s. causam sui. Mala itaq; digestio, eo ꝙ sequitur malam stomachi complexionem stomachi accidens est, ex eo vero ꝙ per ipsam mala significatur stomachi cõplexio, signum est, nec est aliqua drĩa inter accidentia, & signa, nisi in eorum vsu. Igitur accidẽtium morbos sequentium tria genera cõia sunt. Vnum qđ in nocumento apparet actionum. Secundum in habitudinibus eorum, quæ de corporib. exeunt, duorum aũt extremorum causa est genus tertium, habitudines .n. corporum & superfluitatum, q̃ a corporibus emittuntur, & habitudines actionum sequuntur habitudines incõmodorum, q̃ ipsas faciunt. Si ergo mẽbro incõmodum accidit, eius actioni nocet, & cũ actioni nocumentũ acciderit, ei qđ ab ea efficitur oberit, iuxta quãtitatẽ incõmodi, qđ accidit. Verbi gratia. Si virtus attrahens, q̃ in felle est, ab attrahendi colerã ru. actione deficiat, & in purgationem sanguinis ab ea debilitetur, in sanguine remanebit, ac per totum corpus cum eo diffundetur, qua ex re color in croceum mutabitur, rubiginẽ. s. & ictericiã. Immutatur & vrinæ color, & ad eroceum inclinatur, & subrufsum, cum ipsa sanguinis aqua fit & colamentũ. Incommodum aũt membro, aut ex corruptione naturalis cõplexionis accidit, cum ab ea. s. aut in calore vel frigiditate, aut in siccitate, & humiditate dissenserit, aut ex malitia figuræ ipsius, vt si ei apostema fiat aut euellatur, aut minuatur, aut ex separatione continuationis, cum ei scilicet inscisio, vel continuatio, vel illisio, vel aliquid huiusmodi euenerit. Actiones autem (vt dictum est) sunt tres, scilicet animalis, naturalis, vitalis. Et vnicuique earum tribus modis accidit nocumentum. Aut enim immoderatum, & vehemens est, ita ꝙ actionem omnino cessare facit, vt cæcitas visum, surditas auditum. Aut eam imminuit, vt

caligo

caligo, & auditus malus. Aut habitudine immutat, vt accidit, ei qui in conspectu suorum oculorum imaginatur se videre culices, vel muscas, vel aliquid simile capillis aut filis, & sicut ei cuius debiliter immutatur auditus.

De Accidentibus virtuti regenti. i. totali menti. Cap. CXX.

Virtutis autem animalis sunt tres actiones, scilicet actio regens, & sentiens, & voluntariè mouens. Regens quidem est actio fantasiæ, & cogitationis, ac memoriæ, & hæ simul omnes dicuntur mens. Nocumentum autem menti tripliciter accidit, aut enim omnino deficit, aut minuitur, aut immutatur. Causa defectionis eius, aut est complexio mala, frigidaque corporis, quæ substantiæ cerebri dominatur, & si quidem fiat eius aduentus paululum ac pedetentim obstupefactio fit, & in somno submersio, aut est mala cum frigida materia. i. humore flegmatico, qui ventres cerebri replet, aut simul omnis subitoq;, & fit abinde apoplexia, aut quosdam tantum, & alios non, nec opilat illos omnino, fitq; epilensia. Imminutionis quoq; mentis causa est complexio mala, & hæc aut frigida est, & debilis, cerebro dominans, fitq; turbatio rationis, vel mentis, vel somnus immoderatus. Aut calida, fitq; inde desipientia, aut humida, & obstupefactionem efficit, aut sicca, & molestant vigiliæ. Aut vero fit hæc ex mala cum materia complexione. Et si quidem materia flegmatica est, apostema facit in duobus proræ cerebri ventriculis, fitque inde litargia, idest obliuio. Si vero materia calida est colerica, cerebroq; dominatur, aut eius operimentis, & facit apostema, frenesis generatur, quam sequitur & febris, & alienatio mentis, aut si apostema cum ea non fit insania fit, & sequitur eam sine febre mentis alienatio. Si autem materia composita sit ex flegmate, & colera rubea, cuman generat, quæ est obstupefactio cum vigilijs. Si vero materia sit colera nigra, & sine apostemate, fit melancolia nigra, quæ vocatur desipientia. Quòd si materia multa sit, & ventriculo puppis cerebri dominata fuerit, oritur passio, quæ dicitur mentis congelatio. Porro cum ipsa mens immutatur, siue aliter est quàm expedit, hoc fit aut ex mala complexione frigida, & sicca, sed debili, fitq; abinde timor, & formido, aut ex vapore frigido, & sicco, fitq; ab eo melancolia quæ hipocundria vocatur, aut ex humore calido, & flegmatico, qui in venis, quæ circa cerebrum feruntur multiplicatur, & inde vertigo stuporque generatur. Hæc sunt accidentia, quæ totalitati mentis accidunt, & causæ eorum.

De Accidentibus fantasiæ, & cogitationi, & memoriæ. Cap. CXXI.

ET quia mens est fantasia, cogitatio, & memoria, quarum vnicuique sedes, & habitatio est in proprio cerebri ventriculo, quando alicui ventriculorum horum sine alijs incommodum acciderit, eius nocumentum accidit ipsius actioni, duæque aliæ liberantur. Itaque si quod incommodum proræ cerebri acciderit, fantasiam nocet. Quæ aut omnino deficit, in tantum, vt ea quæ præsentia non sunt, homo videre sibi videatur, licet præteritorum memoriam retineat. Aut imminuitur, & imaginatur res fantasia debili, aut aliter quàm expedit est, vt aliter res, quàm earum forma, figuraq; sit intueri videatur. Quòd si medio cerebri ventriculo incommodum acciderit, aut omnino cogitationem annullat, ita vt inter ea quæ facienda sunt, vel non, penitus non discernat. Aut certè imminuit, aut malam efficit, & dicitur huiusmodi habitudo mentis alienatio. Si vero puppi cerebri acciderit, memoriæ nocet, & aut omnino memoria cessat ab homine, ita vt obliuiscatur omnia quæ facit, & dicitur menoriæ priuatio, aut imminuitur, ita vt nisi proxima reminiscatur, & dicitur obliuio, aut alia fit quàm oportet ipsius habitudo, & memoriæ malum appellatur. Horum autem accidentium singulorum cum sint mentis actionum, fit euentus ab eisdem causis, a quibus & totius mentis, proueniunt accidentia mala, scilicet a complexione frigida, vel materia frigida. Opium quidem & mandragora, hæc operantur accidentia complexionis, sua frigiditate nimia.

De Accidentibus virtuti sentienti, & primo de sensus, visus, & organo. Cap. CXXII.

HAec de actionum regentium accidentibus diximus, nunc de accidentibus in actiones sentientes ingredientibus disseramus Et primo de accidentibus visus, cum sit omnium quinque sensuum primus ac subtilissimus. Itaque visus tripliciter nocumentum patitur, aut enim omnino deficit, & cæcitas dicitur, aut minuitur, & obscuratio vocatur, aut aliter quàm rectum est se habet, vt cum quædam, quæ non sunt hæc videre sibi videtur. Hæc autem nocumenta, visui tribus ex causis accidunt. Prima est ex primo visus organo, qui cristalleidos humor dicitur, quia scilicet aliquod incommodum illi accidit. Aut quia videns spiritus ad oculum vsque, non deducitur, aut quia membrorum aliquod quæ cristalleidos vtilitati parata sunt, impeditur. Incommodum ei accidit, aut ex consimili partibus morbo, vt si refrigeretur aut calefiat, aut humectetur, aut exiccetur, aut ex organico morbo, vt si loco suo moueatur. Et si quidem ad interiora moueatur, oculus ea de causa fit glaucus, si ad posteriora niger, hæc duo visui non obsunt. Porro si ad superiora, vel inferiora moueatur, hac de causa hominem contingit vnum aliquid, tanquam duo aliqua intueri, eo ꝙ lumen ab vno dirigatur oculorum a superiorib. & ab alio ab inferioribus. Intueturq; homo oculo, cuius lumine ab inferioribus dirigitur, rem quasi dimissam. Aliæ vero cuius lumen a superioribus procedit tanquam altiorem, & accidens huiusmodi strabositas dicitur. Quando vero dextrorsum aut sinistrorsum oculus mouetur, accidit hominem vnum quidem non quasi duo intueri, quia lumen ex singulis oculis per vnam lineam procedit, & ob hoc incommodum istud visui non nocet.

De Accidentibus spiritui visibili. Cap. CXXIII.

NOcumentum aũt qđ visui obest, eo ꝙ videns spiritus minimè rectus feratur, procedit, aut quia ventriculi proræ cerebri, qui eum mittunt, aliqđ patiuntur incommodum, aut neruo concauo aliqđ incommodũ factum est, aut quia spiritus ipse a sua natura egressus est. Proræ ventriculis accidit incommodũ, aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida, vel sicca, aut ex organico morbo, vt apostemate, aut ex continuationis separatione. Neruo aũt concauo accidit incommodũ ex opilatione, quæ quidem ei fit, aut ex humore crosso, & viscoso, aut ex compressione. Egressio spũs a natura sua est, aut in sua qualitate, aut quantitate, aut simul in vtroq;. In qualitate quidem, vt si densetur, & inde visus paucitas fit, aut si subtilietur, & inde visus melior fit. In quantitate vero si augmentata fuerit, & inde visus quoq; melior efficitur, aut imminuta, & inde visus debilitatur. Si vero qualitas cũ quantitate componatur, quatuor fiunt cõpositiones hmõi. Si fuerit spũs subtilis, & multus, quamlibet rem, & de prope, & de longe bene intuetur homo. Multi namq; spũs est in loca remotiora se extendere. Subtilis aũt spũs est comprehendere quælibet optima comprehensione. Si vero multus sit & crossus, qđ longius est hõ spiritus multitudine videt, non tñ bene, quia crossus est. Porro si paucus sit, & subtilis, quod proximum est optimè videt sua subtilitate, non autem intuetur longinqua, propter sui paucitatem. Quòd si paucus sit, & crossus, quod remotum non videtur sui paucitate, nec quod proximum est præ crossitie.

De Accidentibus pupillæ foramini. Cap. CXXIIII.

QVæ vero accidunt visui pp incommodũ alicuius membrorũ, q̃ in auxiliũ cristalleidos humores parata sunt, fiunt incõmodi cã, qđ & pupillæ accidit foramini, aut euagaidos humori, aut tunicæ corneæ, aut palpebris. Foramini, quidẽ accidit incõmodũ quatuor modis. s. cũ dilatatur, vel arctatur, vel cõmouetur, vel conscinditur. Dilatatio vero aut est naturalis, aut extranaturalis, & vtraq; mala est, quia lumẽ oculi spargitur, & non congregatur. Fit aũt duab. ex causis. Prima est pp vueæ tunicæ siccitatẽ, quia cõgregantur partes, q̃ sunt in circuitu foraminis, & cõprimũtur, & a centro remouentur, & hmõi passionis sanatio difficilis est: aut pp apostema, qđ in ea fit, & ipsam distendit. Arctatio sui, aut est naturalis, aut extranaturalis. Si naturalis, laudabilis est, quia spiritum videntem congregat, nec spargi sinit. Si extranaturalis, mala est, eiusque causæ dilatationis causis sunt oppositæ, hæc aut est, quoniam tunica cornea eneruata est humiditate superflua, aut quoniam humor albugini oui similis euacuatus est, nec est aliquid inde, quod eam repleat tunicam ac roboret, & ob hoc eneruatur. Euacuatio euagaidos humoris, validum est visus incommodum, sequitur enim inde humoris desiccatio cristalleidos, & occurrunt exterius, & interius lumen, sine aliquo mediante inter eos. Commotio quoque foraminis aut est naturalis, aut extra naturalis. Extra naturalis fit, si vuea tunica scindatur alio, quàm foraminis loco, roboreturque tunica, & scissura consolidetur. Incommodum aũt hoc. s. foraminis motus naturalis, vsui manifestè non obest. Foraminis quoque

quoque scissura si modica est, nec ad euagaidos humorẽ transmittitur, visui aperte non nocet. Si vero transmittitur in tantum, vt euagaidos humor ab eo decurrat, & corneæ tunicæ obuiet, inde nocumenta duo fiunt. Vnum quia cornea cristalleidi obuia est, nec ipsi cristalleidi est protectio, quin eam alliget. Alterum vero, quia spiritus videns in foramine non coadunatur, totus enim egreditur, & dilatatione foraminis spargitur.

De Accidentibus euagaidos humori. Cap. CXXV.

INcommoda vero, quæ euagaidos humorem sequuntur, aut in eius quantitate fiunt, aut in qualitate. In quantitate quidem si multiplicetur, & impedimẽtum fiat, ne ad lucem exterius, & interius lumina sibi occurrant. Aut si diminuatur, & humor ipse cristalleidos exteriori luci obuiet sine medio. In qualitate vero, aut in liquore, aut in calore. In liquore quidem si spissetur, & eius crossities aut parua est, & tūc oculum remota prohibet intueri, in proxima vero sanus est intuitus. Aut immoderata, & hoc aut in toto, aut in parte, si in toto visum prohibet, & incommodum aqua vocatur, si in parte, aut in partibus continuis aut diuisis. Si in continuis aut in medio, aut circa medium. Si in medio, fit inde vt singula corpora videat tanquam diuisa, & opinabitur in vnoquoque, quod videtur profundum quid esse, si in circũitu medij, prohibet oculum multa simul videre, ita vt oporteat singula corpora suo spacio intueri, propter eius paucitatem confusus. Si vero in partibus abinuicem diuisis, inde fit hominem in conspe ctu suo videre, tanquam muscas, & culices, & capillos, & accidit hoc plurimum dum a somno surgitur, maximeque pueris, & febricitantibus. Caloris autem huius humoris immutatio fit tribus modis, vnus est, vt ad nigrum declinet, & inde fit hominem ea quæ intuetur tanquam in fumo, & puluere sint videre. Alius est cum in eo rubor dominatur, sicut accidit ei in cuius oculo vngula inuenitur, vnde rubet, & opinatur homo coloris esse rubei cuncta, quæ videt. Tertius est cum in eo color croceus superabundat. Vnde accidit hominẽ opinari, cuncta quæ videt esse crocea, sicut ictericis contingit.

De Accidentibus tunica cornea. Cap. CXXVI.

PArs autem tunicæ corneæ, quæ foramini opposita est, aut a seipsa patitur incommodum, aut ab alio. Incommodum, quod ei a seipsa fit, aut est morbus partibus consimilis, aut organicus, aut separatio continuationis. Morbus consimilis aut ex humiditate est, & arbitratur homo cuncta quæ videt esse in nebula, vel in fumo, aut de siccitate, & fit ei spasmus, indeque visus debilitatur, & hoc maximè senibus accidit in extremo tempore. Morbus autem organicus, qui fit ei, crossicies est, & densatio, quæ fiunt ab epate. Indeque accidunt obscuratio, & operimentum in visu, iuxta quantitatis eius magnitudinem, & paucitatem. Incommodum autem quod ei fit a separatione continuitatis vlcus est, vlcus autem aliquotiens transmittitur, aliquotiens non. Et siquidem transmittitur visui obest, eo quòd humor euagaidos euacuatur, si vero non transmittitur duabus ex causis nocet. Vna est, quia superfluitas, & sordes in eo congregantur, interiusque lumen exteriori occurrere prohibetur. Altera vero, quia cristalleis exteriori limini propinquior fit. Incommodum autem quod ei accidit ab alio, aut est ex operimento consolidante, aut ex palpebris. Ex consolidatione quidem, si vngula in eo producatur, operiatque foramen, quod oppositum est corneæ. Aut si obtalmia ei acciderit, quæ chimosis dicitur, quod est apostema, & in albo, & in nigro oculi, operitque foramen. Palpebræ vero corneæ nocent, aut apostemate, quod in eis operit foramen oppositum, aut prurigine, quæ palpebras incrassat, & subleuat, operiturque foramen, aut certè grandine, quæ ei accidit, oblongum, s. apostema, quod in exteriori, palpebra contingit. Hæc de accidentibus visus dicta sufficiunt.

De Accidentibus sensui auditus. Cap. CXXVII.

EA vero, quæ auditus sensui contingunt, tribus modis accidunt, aut enim omnino deficit auditus, & surditas dicitur, aut imminuitur, & grauitas appellatur, aut aliter est, quàm expediat, & auditus malus vocatur. Accidit autem huic sensui nocumentum propter incommodum, quod accidit. & aut virtuti auditus, aut instrumento primo ipsius. Virtuti, quidem auditus incommodum accidit, aut propter causam immittentem, quod est cerebrum, si ei incommodum accidat, aut propter neruum, qui ipsam virtutem portat. Fit autem eis incommodum, aut ex consimili partibus morbo, vt mala complexione, calida, vel frigida humida, vel sicca, aut ex organico morbo, vt apostemate, vel opilatione, aut ex continuitatis separatione, vt percussione, vel illisione. Incõmodum autem quod accidit organo primo auditus, quod est scilicet pars larga, & ampla nerui, auditus ipsius operientis foramen, quod in osse est, aut in ipsa accidit eius substantia, aut alterius incommodi causa, quod accidit alicui membrorum ei seruientium, eiusque actionem adiuuantium. In substantia quidem sua accidit, aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida, vel sicca: aut ex organico morbo, vt apostemate. Vel ex continui separatione, vt contritione, vel inscisione. Quæ vero membris illi seruiẽtibus incommoda, accidunt, vt exteriori foramini, & neruo per quẽ decurrit auditus, ex opilatione sunt, opilatio autem hæc, aut est apostema, aut verruca, aut caro superabundans, aut certæ sordes, aut lapis, qui foramini auditus accidit.

De Accidentibus sensui gustus. Cap. CXXVIII.

ACcidentia similiter gustui tribus modis oriuntur, aut. n. totus ipse cessat gustus, & omnino sapores non sentit. Aut minuitur, vt in sapores debilis sit. Aut aliter eius iudicium est, quàm ordo postulet, & tunc sentit homo sapores, sed non degustat, aut saporem quidem aliquorum sentit, & degustat, aliter quàm sint, cum scilicet in eius lingua dominatur alicuius saporis qualitas, aut amaritudo, quæ est ex colera rubea, aut acerbitas, quæ est ex flegmate acetoso, aut salsugo, quę est ex salso flegmate. Et siquidem humor dominans multus est, quosdam horum saporum sentit homo, licet nullus sapor eius linguæ misceatur. Si vero paucus sentit illum, qui superabundat, & eius linguæ dominatur, qua sapores degustat. Cibus enim eiusmodi commouet in ea dominantem humorem. Hæc autem nocumenta gustui accidũt propter incommodum, quod accidit, aut virtuti depellenti, aut instrumento primo gustus. Virtuti quidem depellenti accidit incommodum, aut propter eam cerebri partem a qua neruus sensitiuus dirigitur, aut propter ipsum neruum, qui fert eum. Incommodum autem quod accidit organo gustus primo scilicet linguæ, aut accidit eius substantiæ, aut illi seruienti tunicæ. s. ipsam operienti.

De Accidentibus sensui odoratus. Cap. CXXIX.

QVæ vero contingunt sensui odoratus, aut eorum causa quæ virtuti eius accidũt fiunt, aut eorum quæ instrumentis eius. Virtuti quidem eius accidit nocumentum, aut ex mala complexione, quæ duobus proræ cerebri ventriculis inest, sicut ex repletione, capiti superfluitates, & humiditates accidunt, aut ex solo calore, aut ex aeris frigore. Instrumento vero primo odoratus accidit nocumẽtum, aut ex seipso, aut ex seruientium causa membrorũ. Instrumentũ autem hoc, duo sunt augmẽta vberibus similia, quibus accidit incommodum, aut ex morbo consimili cum refrigerantur, aut calefiũt, aut humectantur, aut desiccantur. Aut ex organico, vt opilatione. Mẽbra porro quæ illi deseruiunt sunt duo, nasi meatus, & os perforatum. Nasi meatibus accidit incommodum, aut ex organico morbo vt est apostema, vel caro supercrescẽs, vnde fit opilatio meatuũ, prohibeturq; ventus, qui venit per odoratum, aut ex separatione cõtinuationis, vt est illisio, vel contriti-, vñ meatus cõprimitur, & opilatur. Quòd aũt ossi perforatio contingit, & operimẽto eius similiter, aut est humor ei⁹ crossus illud foramẽ opilãs, & ab odoratu ꝓhibens, aut est humor putridus, vñ sentit homo fętidũ odorem, cum nihili putredini fiat proximum.

De Accidentibus sensui tactus. Cap. CXXX.

TActus quoq; sensui (qui mẽbris oĩbus corporis est cõis) accidunt incõmoda triplic ter, sicut & sensib. alijs. Aut .n. oĩno sensus, & motus deficit, maximeq; in manib. & pedib. hoc fit, aut imminuitur, aut aliter se hẽt, q̃ expedit. Horum aũt q̃dam proprijs noĩbus vocãtur dormitio, s. & eneruatio. Quorũ eædẽ quidẽ sunt cãę, nisi ꝙ per eneruationẽ accidit incõmodũ validũ, & vehemẽs, cũ quo & sensus deficit, & motus volũtarius oino. A dormitione vero modicũ fit incõmodũ, cũ quo difficilis est sensus, & motus, sed non deficiens oĩno. Fit aũt dormitio, aut in toto corpore, & cũ ea difficiliantur sensus, & motus simul, aut in vno mẽbro, & fit sñr cum difficultate motus, aliqñ ũ hac difficultate vacua est, vt in dentibus congelatio, hęc est. n. eorũ dormitio, q̃ ex acerborũ masticatione inducitur. Causa vero dormitionem adducẽs est prohibitio transitus virtutis a cerebro per neruum, quo ad membrum peruenit. Cuius

ius scilicet prohibitionis aut manifesta est causa, aut occulta. Manifesta quidem, vt frigus, & nix, quando membro obuia sunt, & congregantur neruorum partes atque spissantur, prohibetque huiusmodi res virtutis transitum sentientis. Quemadmodum si quis piscem manu teneat obdormitantem (qui bereca, vel beriliæ, Latinè torpedo dicitur) frigiditatis eius virtute manus obdormit, eiusque motus difficiliatur, causa vero occulta, siue præcedens aut est mala complexio, vt sunt humores frigidi, & crossi, quibus nerui patiuntur, & spissantur, ac refrigerantur, aut opilatio, & hæc est aut in neruis concauis, vt sunt oculorum nerui, scilicet ex humoribus crossis, atque viscosis, quæ concauitati neruorum inuiscantur, aut in neruis sine concauo, & tunc est aut ex apostemate, quod neruorum substantiam incrossat, aut ex compressione quæ illis accidit, vel ex dislocatione ligamentorum, & ossium euulsorum atque fractorum: his itaque de causis dormitio fit & eneruatio. Et hoc aut in toto corpore, si in cerebro fuerit incommodum, aut in pluribus membris si fuerit inuiscatum, aut in vno membro si neruis tantum, qui ad illud diriguntur, contigerit.

De Cōibus accidentib. quinque sensuum. Cap. CXXXI.

DElectatio autem & dolor, ipsa quoque & membris omnibus accidunt, & in omnibus sensibus fiunt alterationem facientes, & in naturam sentiti. Sed delectatio est alteratio ab extranaturali habitudine in naturalem. Dolor autem econtra a naturali in extranaturalem. Verum hæc alteratio quando modica est nec delectatio fit nec dolor, sed quando magna, fiunt enim in vltimo. Et in tactu quidem fortiores sunt, quàm in cæteris sensibus, quia crossior sensuum est, nec facilè mutatus, & alteratur in alicuius rei naturam, sed tarda quadam difficultate. Non enim passiones in eo celeriter operantur propter ipsius crossitiem, quæ resistit ac prohibet. Et sicut fortiùs delectatur; sic & amplius læditur. Reliquis autem omnibus sensibus non magna delectatio, vel dolor fit ex his quæ sentiunt, quia celerius mutantur in rei naturam, eique facilius consentiunt: hæc tamen fit in eis secundum magis, & minus, iuxta subtilitatis eorum, & crossitiæ quantitatem. Visus itaque naturæ suæ subtilitate citius alteratur, & in sentiti naturā mutatur scilicet colorem, & ideo non accidit ei magna delectatio, vel dolor ex sentiti natura. Sunt itaque duo isti sensus scilicet visus, & tactus, in delectatione, & dolore, in extremitatibus duorum oppositorum. Reliquorum autem omnium natura inter hæc duo est media. Igitur in gustu delectatio, & dolor debiliores sunt, quàm in tactu, quoniam huiusmodi illi subest in crossitie. In auditu vero fortiores, quàm in visu, quia crossior est illo. Odoratus porro medius est inter auditum, & gustum in crossicie, & subtilitate, alterationisque mora, & celeritate, vnde & qui illi accidit dolor delectatioq; medium tenet. Sciendum est autem in omni sensu, doloris causam esse continuationis separationē. Et hoc in tactu fit, aut ex aliquo acuto, & incidenti, aut graui illidenti, & conterenti, aut aliqua excedenti re, aut frigiditate, vel calore. Caloris enim immoderati est ratificare membri partes ac disiungere. Frigus econtra congregat ac spissat eas ad inuicem in tantum, vt aliæ quoque ab alijs separantur. Et ob hoc eius congregationes disgregantur, quale quid luto accidit, quia cum siccatur funditur. In visu vero fit dolor, aut ex albo calore qui diuidit, & spargit, sicut in tactu calor, aut ex nigro, qui lumen congregat nimia coadunatione, acciditq; ab eo continuationis separatio, sicut in tactu a frigore. In gustu porro fit, aut ex acido, vel acerbo sapore pungitiuo, qui linguę partes separāt sicut & calor facit, aut ex pontico, & insuaui, qui tanquam & frigus disterminant. In auditu denique fit a voce magna & acuta, quæ separat auditus sensum, sicut & albus color visum.

Adhuc de eodem. Cap. CXXXII.

ACcidit autem sensuum cuiq; delectatio, & dolor. Ab extra quidem visui, auditui, & odoratui. Hi nanque delectantur, & dolent coloribus, vocibus, & odoribus exterioribus scilicet. Cæteris autem hæc fiunt abintus, & extra. Gustui siquidem ab exterioribus fiunt per sapores. Abintus vero delectatur sapore sanguis, & flegmatis dulcis. Nocetur autem colera, vel salso flegmate, si vel in corpore linguæ dominetur, vel ad ipsam a stomacho mittatur. Tactui vero ab exterioribus læsio fit rebus his, quæ separationem faciunt continuationis, vt incisione, & illisione, ab interiorib. vero cōplexione calida, vel frigida, superfluitatibusq; crossis, quæ dirumpuntur, & humore acuto, qui incidit. Porro voluptas ab exteriorib. ei fit mollibus, & in calore ac frigore temperatis, ab interioribus vero cum materia mala & nocens excoquitur atque digeritur maturatio non enim, & digestionem voluptas comitatur, aut cum malæ superfluitates a corpore dissoluūtur, sicut in balneo fit, sed & cum id quod nocebat egreditur, vt sperma. Nam si multiplicatum in vasis fuerit, naturam lædit, & ob hoc ipsum illa depellit. Maior est tamen cum euacuatur sperma delectatio, quàm ex eius collectione fuerit nocumentum. Euacuatio enim eius simul fit, alteraturque sensus ab eo simul, vnde & maior est eius voluptas, collectio vero eius pedetentim fit, nec alteratur sensus ab ea simul, vnde nec multum facit in sensu dolorem. Voluptas autem ex coitu maior est in muliere, quàm in viro. In muliere namque fit voluptas euacuationis sui spermatis vasalis, ab eius causa, quòdque matrix deinde sperma viri contrahat. In viris autem voluptas hæc solius euacuationis sui spermatis fit.

De Accidentibus meri, & primo de defectu appetitus. Cap. CXXXIII.

QVoniam autem ad os stomachi diriguntur a cerebro nerui, per quos appetitus fiat vel sensus, ipsum sequuntur eadem accidentia, quæ & tactum. Quæ autem ori stomachi fiunt incommoda, quædam eius actioni nocent ex ipsius substantia, & ipsa sunt quæ nocent appetitui. Quædam vero actionibus aliorum membrorum incommoda accidunt ab his quæ in ore stomachi sunt, qua ex re fiunt accidentia varia iuxta naturam incommodi, vt epilensia, mentis alienatio, mania, aut certè nocent eis sua vicinia, sicut cordi defectus accidit, cum ori stomachi in locatione proximum fit. Quæ vero actioni appetitus accidentia fiunt, eodem quoque modo quo & in actionibus cæteris tripliciter contingunt, aut enim omnino deficit, aut imminuitur, aut aliter est eius natura quàm expedit. Appetitus quidem defectio fit, aut quia corpus non euacuatur, nec ea quorum oportet alia supplere locum, ab eo dissoluuntur, aut quia venæ nihil ab epate contrahunt, aut quoniam os stomachi minimè sentit imminutionē rei, quam venæ, & concauitates, & epar ab eo contrahunt. Oris autem stomachi sensus cessatio fit incommodi causa, quod aut ipsimet ori stomachi accidit, si fiat ei mala complexio calida, sicut in febribus, appetitus cessatio contingit, aut ꝙ cerebro sicut in alienatione mentis passione fit, aut ꝙ neruis a cerebro ad os stomachi missis, & hoc ex difficultate, & compressione, vel incisione accidit. Imminutio aūt appetitus fit cum eædem causæ, quæ faciunt eum cessare molestant quidem, sed debiles sunt.

De Ordinatione appetitus, in cibum, & potum. Cap. CXXXIIII.

MAlum vero appetitus, aut in cibum est, aut in potum. Appetitus ciborum malitia aut in quantitate est, aut in qualitate. In quantitate quidem, cum appetit quis ciborū multitudinem, vt ille qui habet caninum appetitum. Quod accidit aut humoris acerbi causa, qui in ore stomachi conclusus est: sequiturq; huiusmodi egestionum multitudo, & humiditas. Aut quia quę per dissolutionem euacuatio fit immoderata est, cuius exuberantia fit aut caloris causa consumentis, aut dissoluentis, aut debilitate virtutis retinentis. In qualitate vero cum appetitus ad acerba declinat, aut salsa, vel pungitiua, fit nonnunquam illum appetere terram, ac gipsum, carbonesque nigros, & hoc ex humore malo frigido in stomacho. Plurimum autem accidit hæc passio prægnantibus, & appetitus incontinentia vocatur, maximeque fit primo, & secundo, & tertio mensibus, dum fœtus est paruus, nec adhuc præualet multo sanguine menstruorum pasci, immo pauco sed meliori. Quare superest sanguis malus, & in ore stomachi congregatur, indeque fit malus appetitus. Quarto vero mense cessat, quia fœtus iam confortatus est ad copiam sanguis attrahendam, defecerunt q; superfluitates, quædam quidem vomitu, qui prægnanti fit, quædam autem imminutione ciborum, quæ sequitur appetitus defectum. Accidit autem huiusmodi appetitus, & alijs, quàm prægnantibus, cum in ore stomachi eorum superfluitates malæ coadunantur. Et si quidem humor illic congregatus est pungitiuus, ciborum appetitus imminuitur, & ad potum crescit. Si autem acerbus in cibos augmentatur, & a potu reprimitur. Acerbus enim humor os stomachi congregat, simulq; materiam, & cōprimit eam: vñ quantitas

tas eius imminuitur, & substantia immergitur, remanent itaq; vacua quædam loca quæ desiderant repleri natura, indeq; fit appetitus, sicut ab euacuatione, & dissolutione. Si vero sit humor dulcis, appetitus ciborum, & potus simul imminuitur, dulce namque vacuitates replet, & os stomachi eneruat. Porro malitia appetitus in potum, aut in quantitate est, aut in qualitate. In quantitate quidem cũ homo immoderatè sitit, & aquam bibit, quod fit aut causa fortis caloris, vt in febribus accidit, aut humoris salsi, vel pungitiui, vel colerici in ore stomachi conclusi. In qualitate vero cum hominis inclinatur desiderium ad malorum potuum qualitatem, quod humoris mali causa fit in ore stomachi conclusi.

De Accidentibus cerebro, & cordi ex incommodis oris stomachi. Cap. CXXXV.

Accidentia porro, quæ actioni cerebri contingunt ex incommodis, quæ fiunt in ore stomachi, sunt alienatio mentis, obstupefactio, somni immersio, epilensia, & mania. Alienatio mentis in hac habitudine fit ab apostemate calido, quod est in ore stomachi. Obstupefactio autem & in somno demersio, fiunt ex oris stomachi frigore, quod est aut ex mala complexione frigida quæ ipsi dominatur, aut humore flegmatico in eo concluso, aut ex medicamine frigido, vt opio, aut frigido cibo, vt fungis, & lacte acerbo, aut frigidi vaporis causa, qui a matrice colligitur menstruorum, aut spermatis causa tardantis, & ad cerebrum defertur. Eadem est ratio in epilensia, fit enim ex humiditatibus flegmatis, quæ ori stomachi dominentur. Desipientia vero fit ex humore nigro, qui in ore stomachi concluditur, eiusque vapores ad cerebrum ascendũt. Accidentia vero quæ cordi, & arterijs ex incommodis oris stomachi contingunt, hæc sunt syncopis, vel defectus, malitia pulsus, bolismus. Syncopis, vel defectus, fit aut ex magno dolore, qui est in ore stomachi, aut sensus eius virtute, aut cordis ipsius debilitate, venarumque pulsantium, ex qua celerius incommodorum susceptibilia sunt. Bolismus aut ex oris stomachi mala complexione frigida fit, & ex ciborum imminutione, & virtutis debilitate. Accidentia denique quæ cordi, cerebroque simul accidunt comparticipationis oris stomachi causa, sunt anhelitus malus, eiusque difficultas. Quod fit si os stomachi diafragma comprimat. Aut apostematis causa quod in ipso est, aut alicuius incommodi, quod cerebrum contingit, ex alia ipsius oris stomachi passione. Hæc est accidentium disputatio, & tactus sensui contingunt, & eorum causæ.

De Accidentibus virtuti mouenti, & primo de eius defectione. Cap. CXXXVI.

Accidentia quoque quæ ingrediuntur in voluntarij motus actione tripliciter fiunt, sicut & accidẽtia sensuum. Aut enim ex toto cessat motus, vt in eneruatione, aut imminuitur, vt in dormitionis passione, aut est in decursu malo, & ordine. Cessatio quidem motus, idest eneruatio, fit si neruis membrum mouentibus incommodum accidat, quod transitum virtutis voluntariè mouentis omnino prohibeat. Et hoc aut ex mala complexione frigida fit, quæ neruos densat. Aut ex apostemate neruos incrossante, aut ex humore crosso ipsi neruo inhærente, si concauus est, aut ex compressione, quæ neruis accidit non concauis. Hæc aut incommoda si in nuchæ principijs acciderint, totum causa totum corpus eneruatur, & huiusmodi accidens apoplexia, paralisisque vocatur. Si vero sint in quibusdam neruis, eneruatio fit illius membri, quod mouebant, & si quidem in neruis gutturis, fit eius eneruatio, & dicitur vocis amputatio. Si autem in lacertis pectoris, defectus vocatur anhelitus. Si vero in lacertis vesicæ, fit exitus vrinæ sine voluntate, qui per voluntatem fieri solet ex animalis virtutis actione, fit enim emissio vrinæ per reductionem vesicæ virtutis expellentis, virtute quæ in ea est, & eneruatione, idest emollitione, ac dilatatione lacerti, qui circumdat os eius, & hoc fit ex animalis virtutis actione, sic etiã & egestio fit intestini recti reductione in podicis loco. Igitur egestionis mora, vel compressio vrinæ est accidens naturale, & eius egressio præter velle est accidens animale. Imminutio vero motus contingit cum dormitione, & causæ quæ faciunt dormitionem eædem sunt, quæ & eneruationẽ, nisi q͂ minimè fortes sunt sicut illæ q̃ motũ oĩno cessare faciunt, hoc aũt accidens est ex actione naturæ, & morbi. Nã sensus, & motus ibi nõ cessant, q̃a mẽbrũ ad inferiora nõ mergitur, sed nec moueri pt puro motu, nec sentit puro sensu, pp̃ ea q̃ in nã morb. operat.

De Mala eius habitudine ex actione naturæ, & primo de horrore, ac rigore. Cap. CXXXVII.

Porro si in mala sit habitudine motus voluntarius, horror ab eo fit, & rigor tussis, sternutatio, oscitatio, singultus, inflatio, alices, angustia. Et oĩa hæc accidentia fiunt ex actione naturæ. Quædam ẽt hic accidunt ex actione morbi, vt spasmus, & titillatio. Quædã vero ab actionib. naturæ simul, & morbi, vt tremor, & qui cũ dormitione fit motus. Igitur ex his q̃ ex actione naturæ veniũt, & primo ab horrore ac rigore incipiemus. Dico itaq; q͂ hæc duo fiunt ex humore pũgitiuo, qui in mẽbra sentientia defluit, lacertos sc. ac neruos, eaq; pungit ac nocet, & ideo membrum horret ac reducitur pp̃ sensus sui virtutem, expellensq; virtus expellere vult humorẽ nocentem. Quemadmodum si super corpus fundatur aqua frigida, vel cadat super ipsum ignis scintilla, corpus horret atq; reducitur, eo q͂ natura depellere cupiat sibi nocentia. Rigorẽ itaque facientes causæ sunt tres, Prima est calor. Secunda frigus. Tertia debilitas caloris naturalis, & materiæ multitudo. Calor autem ab interioribus est, vt colera rubea, quam sequitur procul dubio febris. Aut ab exterioribus, vt si super vlcus, aut plagam medicamẽ acutum ponatur, statim namq; patienti fit horror, ac tremor. Sic & ille cuius corpus calidis, & fumosis superfluitatibus repletum est cum balneũ ingressus fuerit, horrore molestatur, & quandoq; tremit, eo q͂ aer balnei superfluitates ad exteriora corporis trahit, quibus & pungitur. Frigus quoque aut ab exterioribus est, vt ab aqua frigida, aut ab interioribus, vt ex colera nigra, sequiturq; febris: hic etenim humor horrorem non adducit, nisi cum putrefactus fuerit. Tertia vero causa quæ est debilitas, caloris & materiæ multitudo, mortem hẽt subsequentem, multa namq; materia cum naturalem calorem debilem inuenit, eum suffundit, superat, & extinguit. Si vero naturalis calor multus sit, & materia pauca, calor humorem subtiliat, liquefacit, ac dissoluit. Rigor quidem cõpositus est ex frigore, & tremore pauco, tremor autem fit ab expellentis virtutis fortitudine, quæ est in lacertis ad humores nocẽtes expellendos. Ideoq; quando causa rigorem adducens est calida, fortior fit tremor, quia calor fortioris est motus, & magis nocens, si vero causa sit frigida, minor erit tremor, quia minor est motus frigoris minusq; lædit, ob hoc in flegmatica febri minor est rigor, quàm in tertiana, propter causam frigoris, quia calor naturalis fugit ad profunda corporis, eo quòd eius exteriora lædantur, & doleant ab humore nocente.

De Tussi, & sternutatione. Cap. CXXXVIII.

Tussis ex naturali actione fit corpus regente. Est enim motus fortis, ab expellenti virtute factus, in instrumentis anhelitus per exitum aeris. Fit autem per reductionem pectoris fortem super pulmonem, expellitq; valide aerẽ, & cũ eo superfluitates pectoris, & cannalium pulmonis. Ideoq; natura necesse hẽt ad tussis cõplementum, vt fortis sit eius virtus, q̃ ad superfluitates expellendas pualeat, & vt non sit materia crossa, neq; viscosa, quã efferre natura non possit, eo q͂ meatib. inuiscata sit, & anhelitus opilet meatus, neq; tennis, sed q̃ meatib. labatur, & ad locũ quo fuerat reuertatur. Ob hoc ergo cũ materia crossa est, illam subtiliare cũ hisopo, & aniso necesse est, & si tenuis est incrossare. Si viscosa est squingibin, & similibus incidere. Tussis aũt causa est, aut cõplexio mala, calida, vel frigida, quæ dominatur lacertis pectoris, & pulmoni, & cannali eius, & gutturi, nititurq; natura, quod eã lædit, expellere. Aut materia, quæ est in instrumentis anhelitus, quam itidem emittere, & a se propellere nititur natura, hæc autem materia aut ab exterioribus est, vt cibo, & potu, quæ sc. in cannalem pulmonis ingrediuntur, puluere quoque, vel fumo. Aut ab interioribus, vt ab humore qui descendit a capite, sicut in catarro contingit, aut chimo ascendente ab epatis gibbositate, aut aliqua alia re, quæ in pulmonis cannali conclusa est, vt crossus humor, aut materia quæ est in pleuresi, vel in pepleumonia, aut sanies, quæ est in vlceribus pectoris, & pulmonis. Sternutatio eodem modo est, sicut tussis, ex natura corpus regente, cum scilicet mouetur virtus expellens, quod sibi nocet in ventriculis cerebri ad exteriora propellere, nisi quòd tussi mundatur pectus, & pulmo tantummodo: sternutatio vero licet cerebrum purget, & nares, simul tamen etiã pectus. Cum enim mouetur cerebrum ad expellendas superfluitates vaporosas, quæ in eo sunt inflantur vtrique meatus, qui ad nares mittuntur, vt per eos superfluitas crossa velociter emittatur. Lacerti quoque pectoris per neruos reducuntur,

ducuntur, & aëris emissio sequitur, cum quo & superfluitates quæ in pectore sunt emittuntur. Itaque sternutatio maior est virtute quàm tussis, eo quòd egeat natura superfluitates, de locis contortis emittere. Fit enim cum cerebrum incaluerit, locaque vacua capitis humefacta fuerint, & aer qui in eo est ad arcta loca descenderit, vnde & vox eius auditur. Fit etiam sternutatio ex superfluitate pūgenti ventriculos cerebri, quam natura desiderat expellere, sicut in tussi contingit, & singultatione. Hypocras in lib. aphorismorum. Sternutatio fit a capite, ex calefacto cerebro, aut humectato, quod est in capite vacuo. Effunditur enim foras aer, qui est intus, sonat autem quia per angustum fit ei exitus.

De Singultu, & ructu, & oscitatione. Cap. CXXXIX.

SIngultatio, ructatio, oscitatio, & angustia, omnes quoq; sunt ex motu virtutis regentis ad expellendas superfluitates in membris positas, atque pungentes, nisi quod singultatio fit etiam quandoque vacuo, idest vacuitate stomachi, si forte spasmus ei contingat, & exinanitionis multitudine, & hoc fit ex motu animalis virtutis. Ructatus autem fit ex motu virtutis expellentis, ad propulsandas superfluitates ventosas in stomacho conclusas, & est ex ventositate ciborum grauante, aut ex ea quæ generatur per debilitatem caloris, cuius est cibum decoquere. Aut quæ fit ex virtute caloris nimij cibum comburentis, ex hac enim generatur ructatus fumosus. Oscitatio fit ex superfluitatibus fumosis, quæ concluduntur in maxillarum lacertis, quas natura purgat, & dissoluendo emittit. Altees autem vel extensiones fiunt ex superfluitatibus vaporosis in lacertis totius corporis, aut eorum maiori parte, quorum purgationi natura dissoluendo innititur. Angustia porro contingit membro rem nocentem depellenti, quæ fit aut ex labore, aut ex interioribus corporis.

De Accidentibus virtuti mouenti ex solo morbo. Cap. CXL.

ACcidentia vero quæ ex solo morbo proueniunt, sunt spasmus in neruis, & lacertis qui operatur, quod & virtus voluntariè mouens, lacertum enim contrahit, & ad locum quo oritur reprimit, fit autem ex repletione, vel ex inanitione. Ex repletione quidem cum lacertus ac neruus humoribus in latum extensis repletur; vnde & ad sui capitis partem quisque reprimitur, & ob hoc eius longum minuitur, sicut in vasis de corio fit, vtrem enim si immoderate repleueris, in latum extenditur imminuto longo. Ab euacuatione vero fit, cum ex neruis, & lacertis humiditates eductæ fuerint, vnde & exiccati ad ortus sui principium retrahuntur, sicut si capillus, & corrigia propè ignem ponantur, desiccantur & recrispantur, sic & chordæ citharæ si ad aerem calidum, & siccum fuerint expositæ, dum protensæ retrahuntur, inscinduntur, atque rumpuntur. Spasmus itaque si in toto corpore fiat, epilensia vocatur, si in lacertis palpebrarum, altera clausa erit, & altera aperta, si in lacertis oculi, strabositas vocatur, si autem in stomacho, fit inde singultatio, si vero in vasis spermatis, fit eorum coadunatio, si in lacertis maxillarum, facit stridorem dentium. Titillatio vero fit ex ventositate vaporosa, & crossa in membro conclusa, quæ dilatat illud & reducit, quemadmodum arteriæ dilatantur, & reducuntur. Differt autem a pulsu, quia pulsus semper fit in venis pulsantibus tantum, titillatio vero fit in omnibus membris qua dilatari possunt, vt in lacertis, venis, stomacho, intestinis, omnibusque membris inter solidum, & molle temperatis. Porro in ossibus, & cartilaginibus, quia dura sunt, ventositas concludi non potest, similiter nec in cerebro propter humiditatem suam, titillatio fieri potest.

De his, quæ accidunt ex actionibus naturæ simul & morbi. Cap. CXLI.

DEnique accidentia, quæ simul ex actione naturæ, & morbo fiunt, sunt tremor fortis motus, qui membrorum dormitione fit. Tremor enim, motus est membri sursum, & deorsum, eo quòd natura membrum ad superiora tollere appetit, & econtra morbus inferius deponit, quod ex virtutis defectione contingit. Huius accidentis, idest tremoris commotio fit, aut ex accidentibus animæ, sicut ira vel timore, fit enim ex his debilitas virtutis motiuæ. Aut ex corporis passione virtutem dissoluente & hoc fit aut ex morbo consimilium partium, aut ex mala complexione frigida, quemadmodum senibus contingit, & his qui multam aquam bibunt, aut super se fundunt balneando se, sic etiam ei qui multum bibit, iainum contingit, vnde calor naturalis submergitur, idest suffocatur, aut ex organico morbo, sicut ex opilatione, quæ fit in neruis ex crosso ac viscoso humore, quæ virtutem mouentem prohibet ad membrum peruenire. Ex pantei. 6. parte. Huiusmodi tamen humor si neruos impleuerit, non tantummodo tremunt nerui, sed omnino motum perdunt. Cum autem partem humores transeunt, partemque implent, & in parte vacua regnat virtus, in plena vero humor viscosus, necesse est tremorem quendam effici, dum virtus partem suam erigit, humor autem deprimit.

De Accidentibus virtuti vitali. Cap. CXLII.

HAli vbi supra. Dicto de causis accidentium, quæ animalibus actionibus contingunt. Iam dicendum restat de illis, quæ in actiones vitales sunt. Dilatatio venarum percutientium, & reductio, & huiusmodi actio pulsus vocatur, cui cum aliquod incommodum accidit, aut omnino pulsus deficit, & vocatur pulsus cessatio, qua & vita cessante mors illico comitatur, aut imminutus, & minor pulsus appellatur, aut aliter est, quam expedit, dum scilicet cursum naturalem egreditur, & varius pulsus nominatur. Pulsus quidem minor fit, aut ex nimietate caloris, cum calor immergitur ad interiora refugiens corporis, inde namque pulsus imminuitur, aut ex debilitate virtutis naturalis, cùm arterias in omnes eorum virtutes dilatare non possit, sicut in defectu contingit. Pulsus aūt varietas fit ex pluribus causis extra naturalibus, fit & ex varijs morbis, & accidentibus, augetur enim & minuitur iuxta rerum extranaturalium augmentationem, & minutionē.

De Accidentibus naturalium actionum, & primo digestiuæ, primo in stomacho ex causis interioribus. Cap. CXLIII.

SEquitur de accidentibus naturalium actionum, quarum est vnum genus completum scilicet pascere, & nutrire. Nutrire autem est cibum membro, quod nutritur assimilare, quod per appetitus actionem efficitur, & per digestionem. De accidentibus quidem appetitui iam superius dictum est. Digestionis autem species sunt tres. Prima fit in stomacho, cum cibus in succositatem vertitur Secunda in epate, cum ex cibi succositate sanguis generatur. Tertia vero in membris singulis, cum scilicet sanguis in membri naturam alteratur. Harum autem singularum digestionū actio per quatuor virtutes completur, sicut alias dictum est scilicet attrahentem, retinentem, nutrientem, & expellentem. Digestioni primæ, quæ fit in stomacho accidunt nocumenta, quemadmodum reliquis omnibus actionibus, vt. s. aut oīno deficiat, sicut accidit in fastidio. Aut imminuitur, vt in ructatu fumoso, vel acerbo, aut eius decursus aliter, q̄ oporteat inuenitur, sicut cū in stomacho cibus in ventositatem vertitur. Hmōi aūt digestionis accidentiū causæ duæ reperiuntur. Vna. s. ab interioribus, altera vero ab exterioribus. Ab interioribus incommoda sunt, quæ digestiuæ virtuti accidunt. Et hęc aut ex morbo consimilium partium fiunt qui stomacho accidit. Et si calidus est, cibos in fumositatē mutat, atq; putredinem, si frigidus in acerbitatem, aut ex humoribus in stomacho conclusis. Qui si colerici sunt, ructatus fit fumosus, si flegmatici acerbus. Si vero immoderatè frigidis digestionis cessatio, & lienteria efficitur, si non immoderatè, ventositas generatur. Aut certè fiunt ex aliquo morborū organicorum, vt apostemate calido, & frigido, quæ stomacho, vel ori eius accidit, vnde virtus eius debilitatur. s. ad digerendum. Et intellige, quod maior fit corruptio digestionis, quæ est ex debilitate virtutis digerentis, & peius est malum, quàm quæ fit ex complexione mala calida, vel frigida. Humida vero, & sicca digestionem quidem minuunt, sed non auferunt, nisi fortè eousq; deductio fiat, & ad consumptionem veniatur.

De Accidentib. eidē, ex causis exterioribus. Cap. CXLIIII.

CAusa vero exterior aut ex cibo est, aut ex somno. Ex somno quidē, quia si multus fuerit, erit digestio bona, si paucus, & breuis mala. Ex cibo vero fit mala quatuor ex causis. Prima est ex eius quantitate. Nam si pauci sunt cibi, stomachusque calidus, in fumositatem alteratur cibus, si vero multus, simulq; corruptio difficilis, & virtus valida, somnusque longus fit ab inde digestionem immorari tāmmodo. Quòd si celeris digestionis fit, & calor fortis, accidit corruptio, siue breuis, siue longus fit somnus. si vero calor debilis fit, & multi cibi difficilesque corrumpi, somnus autem breuis fastidiositas abinde fit. Secunda causa est ex cibi qualitate, nam si cibus cali-

dus est, & stomachi complexio similis in coleram mutatur, vt mel si iuuenibus, & calidæ complexionis hominibus offeratur, in coleram alteratur, & in eorũ stomacho mutatur. Quòd si cibi frigidi sunt, & stomachus similiter, vt in senibus, cibus in acerbitatem in ipso mutatur, vt lac. Tertia est ex horæ iustæ priuatione, eiusque dilatione, vt si detur cibus statim post vigilias, digestionem corrumpit. Quarta est ex eorum quæ porriguntur ordine. Si enim cibi ventrem arctantes sumantur, & postea cibi emollientes, inde natura constipatur, & cibi qui ventrem molliunt corrumpuntur, tunc etiam si cibi tardæ digestionis sumantur primum, vt caro, & oua solida, deinde vero cibi velocis digestionis, vt melones, & cucurbita, accidit posteriores corrumpi, priores namque digestionis suæ tarditate a stomacho descendere morantur, hi vero qui citæ digestionis sunt, dum digestus sui decursum ad exteriora nõ inueniunt, in stomacho corrumpuntur. Oportet autem medicum expressius intueri, & diiudicare, quæ digestioni accidant nocumenta, digestiuę virtutis culpa, & quę ciborum, vel etiam somni fiant causa. Nam quæ culpa virtutis accidentia fiunt, ad sanandum difficilia sunt, & quandoque non sanantur, eiusq; malum ducit ad lienteriam, & vt nullo modo cibus in stomacho immutetur, aut certè in vetositatem, denique si corruptio digestionis sit, & tamen cibus in qualitate, & quantitate, & iuxta consuetudinem temperatus est, tempus quoque quod oportet, & ordinem seruat, quem expedit, ex culpa virtutis digerentis corruptio fit.

De Accidentibus virtuti attractiua. Cap. CXLV.

Quoniam autem digestio per quatuor virtutes completur scilicet attrahentem, retinentem, digerentem, & expellentem. Et quia digestionis primæ cum causis suis accidentia quæ fiunt in stomacho diximus, æquum est, vt etiam reliquarum trium accidentia virtutum, quæ in prima digestione fiunt ostendamus. Attractioni quidem stomachi, sicut ex cæteris accidentibus incommodum triplex accidit, scilicet cessatio, vel imminutio, vel malitia, idest inordinatio. Hæc autem aut causa malę complexionis, aut causa morbi organici fiunt. Malæ complexionis morbus, aut ex calore est, aut ex frigore. Et si quidem hæc immoderata fuerit, idest maxima, nihil omnino stomachus attrahit, atque huiusmodi attractionis cessatio vocatur, stomachi eneruatio. Si vero parua, debilis attractio fit, sicut in eneruationis principijs accidit. Morbus autem organicus est, vt apostema, quod accidit meri, vel ori stomachi, aut cum in eorum altero caro supercrescit meatumque corrumpit, vt stomachus attrahere nequeat ad ipsum trãsmissa. Et hæc quoque opilatio, si magna est, cessat attractio, si nõ magna, minuitur, si vero modica, fit attractio mala, idest inordinata, & alia quàm oportet, vt spasmica, vel tremulosa, ac titillosa. Quæ scilicet accidentia fiunt, si virtus fortis non fuerit, quæ morbum euincere possit, vt diligenter attrahat, sed nec ita debilis quam morbus superet, & eius attractionem cessare faciat, sed fit in huiusmodi re, quemadmodum vbi natura morbusque simul contendunt, vt in tremore dictum est.

De Accidentibus virtuti retentiua. Cap. CXLVI.

Retentio quoque ciborum in stomacho, aut omnino cessat, quemadmodum in lienteria fit, in qua cibi non immutati a stomacho egrediuntur, aut imminuitur, & abinde ventositas aut inflatio, vel rugitus efficitur, nec super cibum stomachus, vt oportet reducitur. Et hoc aut propter malam cõplexionem frigidam, aut propter cibum qui generat vẽtositatem, aut propter digestionis paucitatem, vnde digestionis exitus accceleratur, hoc autem fit cum cibus in stomacho non bene retinetur, vnde nec bene digeritur, nec succositas ad epar mittitur, humidaque, & liquida abinde digestio egreditur, aut vero cibus ipse in stomacho corrumpitur, indeq; putrida egestio sequitur. Quòd si huiusmodi corruptio fit ex mala complexione calida, vel ex colera, punctura comitabitur, si autem ex mala complexione frigida, vel ex flegmate, ventositas, & inflatio sequetur. Aliquando vero fit in stomacho ciborum retentio mala, vt spasmosa, vel tremulosa, indeq; singultatio fit, & vomitus. Quorum scilicet duorum accidentium motus spasmicus est, & non verè spasmus. Verus enim spasmus in neruis fit, singultatio autem & vomitus ex retinenti virtute simul, & expellenti sunt. Retinens namque virtus retentionem vult, idest, appetit retentionem eorum, quæ apud illam sunt. Si autem in stomacho est aliquid nocens, virtus expellens insurgit, ipsumque expellit, & si quidem ipsum lædens in eius substantia fuerit, singultatio fit, quia stomachus totus hoc a se repellere appetit. Si vero fit in fundo stomachi, vomitus accidit, quia stomachus ea, quæ clausa sunt, in eius concauitate nititur expellere, sine sit humor crossus, aut certè si aliàs fuerit malus, in tũ vt in his duobus necesse sit stomacho sustolli, donec proximus fiat ori.

De Accidentibus expulsiua. Cap. CXLVII.

Expulsionis etiam accidentia tribus his modis fiunt. Aliquando namque cessat omnino, sicut in colica passione, quæ vocatur illeos, hæc omnium colericarum difficilior est, & fit aut apostemate calido, quod in intestinis subtilibus oritur, ipsumque febris ac tussis immitatur, aut debilitate virtutis expellentis. Nec est cum hoc habitu febris, vel tussis, & fit huiusmodi vitium aut ex mala cõplexione frigida, aut frigidorum ciborum causa, vel opilatione facta propter egestionem siccam, anfractibus intestinorum immixtam, simulque cum eo fit intestini grauitas, torsio, rugitus, & inflatio. Hæc autem colerica passio, nonnunquam validam præcedit disinteriam. Aliquando vero expulsionis actio diminuitur, cum scilicet descensus egestionis difficiliatur, idest induratur. Aliquando vero eius habitus ac decursus malus est, idest inordinatus, indeque fit lienteria, cum virtus expellens mouetur antequam in stomacho cibus minuetur, quod fit humoris acuti causa stomachũ pungentis, aut huiusmodi certè cibi qualis est sinapis, aut acetum acerrimum. Aut ipsum stomachum grauat cibus eique nocet, & ob hoc expellitur. Hæc sunt igitur accidentia virtutis expellentis (quæ in stomacho est) actionem ingredientia.

De Accidentibus prædictarum virium in intestinis. Cap. CXLVIII.

Porro quæcumque circa stomachum de attractione, & expulsione dicta sunt, etiam in intestinis intelligenda sunt, maximeque de actione virtutis expellentis, hæc enim in intestinis fortior est omnibus alijs. Sciendum autem, quòd & stomachus, & intestina plerumque, & attractiuam & expulsiuam vim operantur extra naturam. Cum enim stomachi sit a meri cibum attrahere, & ad intestina depellere, vt alia ab aliis purgamenta attrahant, & foras emittant, nonnunquam vrgente necessitate contingit stomachum ab intestinis purgamenta trahere, & ad meri per vomitum pellere, sed etiam intestinis accidit, vt ab inferioribus purgamenta attrahant, & ad stomachum pellant, sicut accidit in colica passione, quã ileos vocamus, & in conclusionibus, & expressionibus. In ileos quidem quia cum virtus expellens mouetur, vt egestiones inferius pellat, & fluxum ad exteriora propter opilationem non inueniat, ad superiora expellit, easque intestina hæc ad illa depellunt, donec ad stomachum veniatur, stomachus autem ad meri, a quo per vomitum exterius pelluntur. Conclusio vero accidit plurimum ei, qui cum egestiones emittere, vel ventositates ab inferioribus indiget, earum emissionem prohibet, amputatque ventositatis exitus, & egestionem concludit, qui cum exitus viam non inuenit, ab intestinis ad superiora subito redit, donec ad stomachum veniat, fitque vomitus, & corruptio appetitus. Hæc est assignatio accidentium, quæ primæ digestioni accidunt cum causis suis.

De Accidentibus secundæ digestionis. Cap. CXLIX.

Secundæ vero digestioni, quæ est generatio sanguinis in epate, & venis, accidunt similiter incommoda tribus modis, aut enim omnino cessat, nec ciborum succositas, quæ ab intestinis ad epar, & venas dirigitur, in sanguinem omnino non alteratur, sed alba remanet. Aut imminuitur quidem, dum in epate venisque succositas hęc alteratione quadam immutatur, sed non plena. Aut eius actiones aliter quàm oporteat exhibentur, eademque succositas in epate mutàtur, aut in coleram rubeam, sicut contingit hictericis, aut in coleram nigram, sicut hidropicis, & leprosis. Huius autem virtutis accidentium duo sunt genera causarum, vnum scilicet ab interioribus, alterum ab exteriorib. Causarum quæ sunt ab interioribus triplex est differentia. Prima est mala complexio. Et hæc quidem aut est calida, & ab eo mutatur succositas in coleram rubeã, aut si calor immoderatus est in coleram nigrã: aut est frigida, tuncq; succositas sanguis aquosus efficitur. Aut si frigidus immoderatum est, succositas omnino non alteratur. Secunda est morbus organicus, vt opilatio, quæ venis accidit, aut ex crosso, & viscoso humore, aut propter apostema, quod illas comprimit.

nit. Tertia est ex natura succositatis ad epar a stomacho venientis. Nam si multa est, non eam epar totam in sanguinem alterat, si pauca in coleras ea mutat. Item si calida est, hanc etiam in coleras immutat, si vero frigida in flegma, & in venenositatem iuxta frigiditatis magnitudinem, & paucitatem. Hali vbi supra. Causæ vero quæ ab exterioribus procedant sunt exercitium, siue negocium, balneum, cibus, coitus, & cætera huiusmodi, quæ ab exterioribus obuiant corpori. His enim si quis aliter quàm oporteat in qualitate, quantitate, tempore, & ordine vtatur, chimi mali per hoc in corpore multiplicatur. Itaque si pipere, & allio, & cæpa sæpius vtatur, coleræ ru. generatio in eo multiplicatur, si carne vaccina, caulibus, & lenticula multiplicatur in eo colera nigra, si vero lacte, & fungis, piscibusque recentibus generatur in eo flegma. Porro si labore multo ante cibum vtatur, & exercitio, cibumque mutat, ac ieiunio plurimo vtatur, in eius corpore colera rubea generatur. Eodem modo se habet res, si quis huiusmodi rebus vtatur, quę in corpore multiplicant humores, & fiunt ab vnoquoque humorum, cum in corpore multiplicati fuerint accidentia plurima. Ex colera si quidem rubea, si fit in omni corpore, generatur hictericia, si in vno membro fit, erisipila. Ex colera vero nigra si plurima fiat in omni corpore generatur morphea nigra, sed quando in quibusdam membris cancer, & durum apostema. Porro ex humore flegmatico, si multus fuerit fit hiposarcha, hidropisis, & lepra, si in membris quibusdam apostema molle, quod dicitur zima, denique ex aquosa superfluitate cum multiplicatur in corpore, fit hidropisis timpanita, si vero in quibusdam membris, inflationes fiunt siue vesicæ.

De Accidentibus tertia digestioni. Cap. CL.

TErtiæ denique digestioni, quæ cibum membris quæ pascuntur similem facit, nocumentum quoque tripliciter accidit, aut enim omnino cessat, nec aliquo modo corpus pascitur, sicut in ptisico morbo contingit, & in alienatione, aut imminuitur, sicut fit in macie, aut eius actio fit aliter quàm oporteat, sicut in lepra fit ex morphea. Cibi quidem cessatio, vel priuatio, qua nihil comeditur, vel bibitur fit, aut quia quælibet quattuor naturalium virtutum aliqua accidentia patitur, & ab actione sua, propter malam complexionem debilitatur. Immutans enim virtus si infirmetur, pascendo non potest membro cibum assimilare, fiuntque abinde multæ superfluitates in corpore, quæ & varios morbos pariunt. Porro virtus attrahens, si fortis sit, vt multam cibi quantitatem attrahat, digerens autem debilis, vt attracta non præualeat immutare, superfluitas fit in corpore. Infirmata denique expellenti ab expulsione superfluitatum quæ congregatæ sunt in corpore, fiūt accidentia pessima, iuxta superfluorum naturam. Macies autem efficitur propter cibi potusque paucitatem, aut propter nocumentum, quod in has quatuor virtutes ingreditur, at vero hictericia, morphea, lepra, elephantia, & similia ex hoc efficiuntur, quod in huiusmodi habitudinibus, membris pastis, cibus nequaquam assimilatur, quin potius membrum, quod pascendum est, cibo simile efficitur, & hoc propter maliciam materiei, qua membrum pascitur.

De Accidentibus habitudinum corporis. Cap. CLI.

POrro habitudinum corporis accidentia, quæ fiunt ex corruptionibus digestionum secundæ, & tertiæ, sunt hictericia crocea, & nigra, elephantia, morphea alba, & nigra, lepra, nigredo linguæ, & his similes colores, qui apparent in corporis superficie. Constan. in pantegi. Ictericia crocea est ex epatis caliditate nimia, ita vt sanguinem in coleram mutet, ac toti corpori per venas mandet, & cutem corporis in citrinitatem transformet. Vel etiam ex venarum nimio calore sanguinem in citrinum mutante. Vel etiam ex constipatione viæ fellis ad epar tendentis, ne coleram ab epate trahere possit, vnde colera remanens in sanguine per corpus se spargit, cutemq; tingit. Quod ex humore viscoso fit in via fellis, siue apostemate epatis, vias ipsius fellis contingentis. Ictericia nigra est ex nimio calore sanguinem incendente, & in coleram nigram mutante, vel ex frigore melancoliam faciente, vel ex constipatione viæ splenis, quæ cum feces non extrahat sanguinis, commixtos eos sanguini dimittit, & ita per totum corpus dispersi cutem corporis tingunt. Lepra est cum sanguis substantialis, & incensione nimia corruptus, in coleram nigram transformatur. Vel complexio membrorum corporis ex nimietate caloris sanguinem incendit, & in coleram nigram traducit. Vel eadem complexio mutata in melancoliam, traducitur, ex frigiditate nimia, vel eius cibus in naturam eius conuertitur. Morphea nigra est cum exteriora membra, vel cutis in nigredinem se mutat, interiora tamen sana sunt, hæc si debilis fuerit, morphea tantum erit, si vero fortissima, erit lepra. Morphea alba, est ex flegmatis causa, cum sanguis in epatis complexione fri. & hu. mutatur in flegma, cum cui assimilatur etiam exteriorum membrorum natura. Linguæ nigredo fit cum fumus, idest, humor calidus epatis, aut pectoris, vel stomachi, ad linguam ascendit, & eam incendit. Ex hac autem ratione considerandа sunt omnia accidentia, in exteriori cute apparentia.

De his, quæ apparent in exeuntibus a corpore extra naturali modo. Cap. CLII.

HAli vbi supra. Iam vero nunc de his, quæ in exeuntibus a corpore apparent, disputandum videtur. Omnia quidem quæ a corpore emittuntur, aut naturalia sunt, aut extra naturalia. Naturalia sunt, vt egestio, vrina, menstruum, sudor. Horum accidentia fiunt aut in quantitate, vt egestio, vel vrina multa. Aut in qualitate, vt vrina, vel egestio nigra, cum huiusmodi nigredo non naturalis fit. Extranaturalia vero sunt, vt sanguis, qui de naribus, vel aliunde fluit. Sanguis enim egressus ex vasis suis per seipsum minime est naturalis. Omnia vero quæ egrediuntur a corpore, si naturalem deserant cursum, eorum egressio fit ab aliqua trium causarum a Prima est ex parte virtutis. Secunda ex materia. Tertia ex membro a quo emittitur. Ex virtute quidem si retentiua debilis est, nec materiam retinere præualet, aut expulsiua valida est, & actionem retentiuæ prohibet, materiamque remittit. Ex materia vero, aut propter eius quantitatem si multa est, grauat virtutem, & ad sui cogit expulsionem, vt cibi si multi sint scilicet ad vomitum, & eruptio sanguinis, si in suis multiplicatur vasculis. Aut propter ipsius qualitatem, vt si sit pungitiua, quæ naturam ad eorum quæ pūgant, & nocent expulsionem cogat, & acuta quæ venas acumine suo comedat, aut humida, quæ venas attenuet, & emolliat, easque cito crepare faciat. Ex membro denique si debile sit, & fragile, rarumque scilicet, vt facile rumpatur, & egressio materierum acceleretur, aut etiam si durum sit siue siccum scilicet ad fissuras facile. Omnis autem fissuræ crepationisque causa, aut est exterior, vt illisio, casus, & huiusmodi, aut interior, vt materiei multitudo, quæ ex sua grauitate extendit ac dirumpit, emollitque membrum ad quod accelerat ruptura.

De his, quæ sunt in euacuationibus a naturalibus, & primo in egestione. Cap. CLIII.

NAturales euacuationes, vt dictum est, sunt egestio, vrina, menstruum, sudor. In egestione tripliciter apparent accidentia scilicet in tempore, in qualitate, & quantitate. In tempore quidem cum eius emissio ante digestionem acceleratur, aut ab hora solita immoratur. Emissionis acceleratio fit aut ex ciborum multitudine, qua virtus grauatur, & ob hoc eam expellit, aut quia cibus acceptus intestina pungit, vnde & ipsa eū a se propulsant, aut quia humidus est, & viscosus, aut quia paucus. Egestionis autem mora fit, aut propter expulsiuæ debilitatem, & retentiuæ vires, aut si cibi tam pauci sunt, vt egeat natura, quæcunque in cibo inuenitur, humiditatem attrahere, aut si stringentes sunt, & constipantes, aut quia lacerti, qui sunt super ventrem debiles sunt a reductione super intestina. In quantitate vero egestionis apparent accidentia aut in multitudine, aut in paucitate eius, aut in assellationum numero. In multitudine demum, aut ex copia ciborum, aut quia succositas eorum ad epar non mittitur, aut propter humiditates multas, quæ defluunt ad intestina. In paucitate vero, quæ est aut ex paucitate ciborum, aut ex multitudine succositatis, quæ ad epar mittitur, aut quia paucæ succositates ad intestina mittuntur. Egestionum humeri pluralitas aut retinentis fit debilitate virtutis, aut abundantia expellentis, aut eneruatione lacerti, qui circumdat extremum ani. Expellentis abundantia virtutis, aut ex medicamine laxatiuo fit, aut ex cibo, in quo est laxatiua virtus, aut propter cibi corruptionem, aut propter acutarum materierum ad ambo intestina in corporis parte decursum, aut quia generantur superfluitates in ipsis intestinis, aut quando sunt in eis vlcera, aut propter multitudinem naturalis sensus intestinorum. Numeri vero paucitas fit ex causis his contrarijs.

De his, quæ in eadem apparent, secundum qualitatem ab interiori causa. Cap. CLIIII.

EXitus porro naturalis egestionis, in qualitate ab exterioribus causis fit, & ab interioribus: Ab exteriori quidem a cibo scilicet aut propter quantitatem, aut propter qualitatem, aut propter corruptionem eiusdem. Ex quantitate cibi si multus sit. Multus autem dicitur, aut quia temperantiæ modum transit, aut quia virtus non sufficit, aut virtutis reique causa simul. Ex qualitate vero si malum aliquem generet humorem, aut ventositatem. Ventositas in stomacho, vel intestinis generatur, aut propter cibum cuius est ipsam generare, vt est faseolus, faba, & similia: aut propter caloris stomachi debilitatem, vel imminutionem. Nam si stomachus frigidus sit, ventositas in eo non generatur, sicut nec venti, nebulæ producuntur ex frigoris nimietate. Similiter etiam cum stomachus, & intestina fortissimi caloris sunt, non generatur ventositas, quia calor eam dissoluit, & dissipat, sicut in æstatis tempore, qñ nimius est æstus, nec venti apparent, nec nebulæ. Cum vero stomachus debilis est, indeque intestina, tunc ventositas in eo pariter, eo q̃ ad subtiliandum cibum foramina non sint, & ad post dissoluendam vẽtositatem, sicut & in verno tempore venti multiplicantur, & autumnali propter caloris debilitatẽ. Ventositas autem stomachi, & intestinorum, aut egreditur, aut interius remanet, & si quidem superioribus idest, ab ore egreditur, ructatio dicitur, si autem ab inferioribus, aut cum sono, aut sine. Quæ vero cum sono fit, aut habet sonum clarum, & ex intestinorum & stomachi vacuitate fit & siccitate, aut cum rugitu fit ac strepitu, & hoc ex humida egestione, aut inter hæc media existit.

De his, quæ apparent ab exteriori causa. Cap. CLV.

AB exteriori vero egressus egestionis a naturali habitudine secundum qualitatem, fit humoris causa, qui ad intestina defluit, & hæc aut solius naturæ causa est, vt solutio per quam fit crisis, & hæc vtilitatem confert, aut ex morbo solo, vt dissinteria, quæ fit ex membrorum liquefactione, aut ex vtrisque simul, vt solutio, quæ quasi lotura carnis est recentis: Sanguis autem, qui per solutionem egreditur. iiij. modis exit, primus est sanguinis solius, sicut accidit illi cuius abscinditur pes, vel manus. Remanens enim qui deputatus fuerat illi membro sanguis in eius corpore congregatur, quem natura per solutionem expellit, sic & qui consuetum habet exercitari cum illud dimittit sanguis qui ad exercitium dissolui consueuerat, in eius corpore congregat, quem natura per solutionem euacuat. Huius autem sanguinis egressio circularis fit. Secundus modus dissolutionis est, qui loturæ carnis recentis est similis, & hoc ex debilitate fit virtutis immutantis, quæ est in epate. Tertius est solutio sanguinis cũ molestia. Quod fit cum epar sanguinem quantum expedit immutauerit, sed ad membra propter aliquam opilationẽ in venis factam peruenire nequit, sicque dum in epate remanet diutius, eius color ad nigredinem declinat parum. Cumque ergo noceat epati natura ad intestina eum expellit, ac per solutionem emittit. Quartus est emissio sanguinis, quæ paulatim inter tempora propinqua fit, & in hac, quandoque purus est sanguis, & bonus, & nunquam coagulatus, aliquotiens autem cum eo sanies egreditur, vel etiam exit squamosus, & cum vlcerum corticibus, & si cum ea frigus nimium fit, tenasmos vocatur, dissinteria vero aut ab epate fit, aut ab intestinis.

De Accidentibus apparentibus in vrina. Cap. CLVI.

ACcidentia vero, quæ apparent in vrina, aut ex renibus fiunt, aut ex vesica. Et quæ ex renibus, aut ex quantitate, aut ex qualitate. In quantitate quidem si eius immoderatus fit egressus, aut congregatus non egrediatur, aut certe cum difficultate, & paulatim egrediatur. In qualitate vero, aut ex mala complexione, quæ in renibus accidit, aut ex mala, frigidaque complexione, quæ dominatur epati, sitque multa sanguinis aquositas, quam renes cum attraxerint ad vesicam mittunt, & vesica extra. Non exire autem vrinam fit, aut ex retinentis debilitate virtutis, cum fortitudine expellentis, aut ex opilatione aliqua, quæ vrinæ meatibus accidit: Hæc autem scilicet opilatio fit, aut ex humoribus grossis atque viscosis, aut arena lapidibusque, quæ in vesica generantur, aut apostematis causa quod fit in renibus comprimitque meatus. Arena vero & lapides ex humore grosso, flegmaticoque generantur, quem fortis calor desiccat, & solidat. Hæ causæ cum debiles sunt, difficultas fit vrinæ. Et in qualitate quidem apparent accidentia vrinæ, aut in colore, si nigra est, quod ex caloris est nimietate, vel adustione, vel alba, sicut videlicet ex frigore accidit, aut rubea, sicut accidit ex opilatione, aut in odore, si sit fætida, sicut in putridis febribus. Quæ vero propter vesicam accidunt in vrina, aut in quantitate cõsiderantur, aut in qualitate. In quantitate quidem si immoderate egreditur, aut concluditur, aut difficile exit. Immoderatus exitus fit, vt cum lacertus, qui vesicæ collum circundat, eneruatus fuerit. Et hoc ex immoderata fit humiditate, aut ex virtutis retinẽtis debilitate, & expellentis fortitudine, aut aquæ copia bibitæ, aut vlcerum causa vesicæ, quæ cum vrina purgatur, expellitur, & emittitur, & cum ardore. Conclusio autem vrinæ moraque eius, & difficultas, aut ex debilitate fit virtutis expellentis, & vim retinentis, aut ex mala siccaque complexione, quæ dominatur vesicæ, aut immoderata, vnde & vrina desiccatur, sicut in adustis febribus contingit, aut propter opilationem quæ accidit, aut ex humore grosso vrinæ meatibus inhærente, qui in vesica sunt, aut sanguine coagulato, aut sanie crossa, aut carne superflua, aut verrucis, quæ in meatibus oriuntur, aut ex oris vesicæ coarctatione, & restrictione, quæ & ex apostemate fit, aut nimia quæ reprimit congregat, & reducit siccitate. Accidentia vero in vrinæ qualitate, aut in odore sunt, vt si putrida sit, aut in colore, vt si est alba, vel nigra, aut in liquore, vt si tenuis sit aut spissa, aut in substantia, si saniei mixta sit, & sanguini vlcerum, quæ in vesica sunt, vel causa apostematis, cuius est eruptio facta.

De Accidentibus, quæ apparent in menstruis, & sudore. Cap. CLVII.

MEnstruorum autem egressio extra naturam, aut in quantitate fit, aut in qualitate. In quantitate quidem si maior est, quam oporteat, vel etiam minor, aut si conclusa non exeant. Maior emissio fit, aut propter virtutem, vt valida sit pellens, & debilis retinens, aut propter materiam, si tenuior sit subtiliorque quàm conuenit, aut si maioris sit quantitatis, vt naturam grauet, & ab ea expellatur, aut propter membrum, vt si venarum ora quæ sunt in matrice dilatata fuerint, & aperta, matrixque rarificata. Conclusio vero mẽstruorum ex causis fit contrarijs, crossicie. s. ex materiæ paucitate, aut si venarũ ora, quæ sunt in matrice spissentur, aut ab expellentis debilitate virtutis, & vi retinẽtis. Sudor alius est naturalis, & hic bonus est in diebus creticis, & in exercitijs temperatis, & in balneis. Et cuius complexio calida est, & interiora membra fortia, sudor eius maior est, & a profundioribus. Alius est extra cursum naturalẽ positus, quæ scilicet ex consumptione fit carnis, hic namq; sudor ea tm̃ euacuat a corpore, quæ sunt vtilia. Est etiam sudor a cã duobus his vltima, qui ex immoderata fit humiditate. In hac. n. habitudine exit, & qđ est vtile, & qđ inutile. In quantitate quidem si nimius fluat, quod fit ab humiditatis multitudine, vel eius tenuitate, vel ex pororum dilatatione, vel expellentis virtutis fortitudine. Item si paucus sit, quod ex cõtrarijs causis fit scilicet ex humiditatis paucitate, aut eius siccitate, vel crossicie, vel pororum constipatione. In qualitate vero a natura egreditur, aut in colore, vt rubeus sudor, qui significat sanguinem, & citrinus qui coleram rubeam. Aut in odore, vt sudor putridus, qui putredinis est significatiuus.

De Signis communibus dispositionum corporis. Cap. CLVIII.

IDem in sermone. 7. Assignatis accidentibus morborum cum causis suis, restat dicendum de signis, quorum tria sunt genera, primum quo sanitas significatur. Scdm quo morbus. Tertium quo nec sanitas nec morbus. Et horum vnumquodq; aut significat eam, quæ transit habitudinem, vocaturq; commemoratiua, aut qđ in præsenti est, vel quod futurum fit, diciturq; portendens, & prouidentia. Horũ signorum quædam cõia sunt, s. oẽs corporis habitudines significant, quædam vero propria quæ quasdam tm̃. De cõibus aũt prius disputabimus, hæc quidẽ ex actionib. sumuntur cõibus, per quas. s. oĩum corporum subsistentia est, cũ & sanitatis, & morbi cãæ in actionib. inueniantur. Sanitatis. n. signum est bonitas actionũ, morbi vero malitia earũ actionũ, aut bonitas, & malitia, sunt ex bonitate, & malitia membrorum. Porro sanitas, & malitia membrorum sunt ex intemperantia humorum. Actiones vero cões, ex quibus signa dicuntur cõia, sunt actiones naturalium, vitaliumq; virtutum, cum per eas animalis corporis subsistentia fit, eiusq; firmitas. Vitalis namq; virtutis sanitas calorem naturalem statuit, per quem

quem vita est,& ex cuius corruptione mors sequitur. Ex eius quoque temperantia sanitas consistit, & egressu eiusdem a temperie morbus mouetur. Porro per naturalem calorem quatuor humorum subsistentia est,ex quibus omnia corporis membra constituuntur,& per eos augentur. Necessario igitur habitudines sanitatis,& morbi,duabus his virtutibus significantur. Ex actionibus enim virtutis vitalis significatur sanitas, & debilitas virtutis eiusdem,scilicet animati corporis. Ex temperie vero caloris naturalis , & eius egressu a temperie fiunt quæque res naturales,& quæ extra naturam in ea proueniunt,& in corde,quod ei sedes est,& fornax. Hujus autem virtutis actionũ cognitio per motum fit venarum pulsantium, qui motui cordis est æqualis. Porro ex naturalis virtutis actionibus temperantia significatur humorum,eorumque ab ea egressus, & habitudinum eius diuersitates in sanitate,& morbo. Ex decoctione,quæ fit in stomacho,& intestinis , eiusque priuatione. In his ergo significatio est , sicut ex his quæ emittuntur e corpore. Hali vbi supra. Maturationis quidem, & decoctionis,quæ fit in venis,eiusque priuationis cognitio , ex vrina colligitur, quæ est sanguinis aquositas. Eius autem quæ fit in stomacho, & intestinis,nociua ex egestione sumitur, quæ est ciborum superfluitas. Illius vero, quæ fit in anhelitus organis sumitur ex sputis,& screatibus,qui sunt cerebri,quo hæc membra pascuntur superfluitas. Ex sudore quoque significantur corporis habitudines circa sanitatem, nisi quod minus communis est ad significandam decoctionem,quæ fit in omni corpore. Est enim sudor subtilis superfluitas, quam membra ad corporis exteriora depellunt,& per cutis poros educunt.

De Signis sanitatis. Cap. CLIX.

Sanitatis significationes quædam sunt , quæ complexionis æqualitatem significant,vt æqualitas tactus in caliditate, & fri.& humi.& siccitate,mollicie,& duricie. Æqualitas quoque coloris in albedine,& rubedine,sed & figuræ mediocritas inter maciem,& crassiciem, quæ tamen magis declinat ad crassitudinem,eiusque venæ sunt inter submersas,& præcedentes super carnem. Præter hæc etiam capilli mediocres inter pilositatem,& caluiciem,& lenitatem,& crispitudinem,qui in pueritia trahant aliquantulum ad rubedinem,& in iuuentute aliquantulum ad nigredinem , Æqualitas quoque dispositionis somni,& vigiliarum, membrorum in motibus suis conuenientia,fortitudo in imaginatione , & intellectu, & memoria, mediocritas in moribus, vt inter multam audaciam,& timorẽ, inter irã,& patientiam,inter pietatem,& misericordiam,inter instabilitatem, & perseuerantiam,inter humilitatem, & arrogantiam,in operationibus omnibus complementum,augmenti bonitas,ac velocitas,status proceritas , somnia quoque delectantia,facies hilaris,& amabilis atque iocunda,in appetitu comedendi,& bibendi temperantia , similiter & in expellendo superfluitates. Quædam vero significant coæqualitatem compositionis,& ex his quædam sunt substantiales,vt forma,situs, quantitas,numerus secundum quod oportet. Aliæ vero accidẽtales,vt decoratio,& pulchritudo . Aliæ quoque finales , quæ scilicet ex operationum complemento sunt, & quæ incedendo secundum perfectionem proueniunt. Omne namque membrũ cuius operatio completur est sanum. Modus itaque cognoscendi membrorum principalium dispositiones ex operationibus, secundum cerebrum quidem est per dispositiones operationum voluntariarum , & per operationes sensus, & æstimationis,secundum cor vero per pulsum,& anhelitum. Porro secundum epar per egestionem,& vrinam. Eius nanque debilitatem egestio,& vrina sequuntur loturæ recentis carnis similes.

De Signis Aegritudinum. Cap. CLX.

Accidentium aut significantium ægritudines,quædam ipsam ægritudinem demonstrant, vt diuersitas pulsus in festinatione sui in febre , febrem enim ipsam significat, Quædam vero locum ægritudinis, vt pulsus serrinus , cum ex apostemate pectoris dolor fuerit, significat quoniam apostema est in panniculo,& diafragmate . Et pulsus vndosus significat apostema in corpore pulmonis. Quædam etiam significant ægritudinis causam,ut significationes repletionis per diuersitatem suarum dispositionum,quarum quæque modus aliquẽ significat repletionis modum. Item accidentium quædã prodeunt,quæ cum ægritudine incipiunt , & finiuntur , vt in febre acuta dolor pungitiuus,& coangustatio anhelitus ac tussis, & pulsus serrinus,cum apostemate lateris. Quædam vero notã horam non habent, & quandoque sequuntur ægritudinem quandoque non, vt dolor capitis cum febre. Quædam autem in fine rei eueniunt, vt sunt significationes crisis, & maturitatis , & signa mortis , harum plurimæ sunt in ægritudinibus acutis. Præterea significationum quædam in eo, quod de membris apparet significant , & hæ quidem aut ex his sumptę sunt quæ proprie sentiuntur,vt sunt dispositiones colorum,& dispositiones tactus in cali.& fri.mollitie,& sic aut ex eis quæ communiter sentiuntur , vt ex forma membrorum , & sitibus , ac motibus,& quietibus eorum, & fortasse significabunt occultã dispositionem ipsorum,vt saltus labii vomitum ipsorum,pręterea quantitates si fuerint augmentatæ, vel diminutæ,eorumque numeri fortasse significabunt occultorum membrorum dispositiones,vt digitorum curuitas epatis paruitatem significat. Et rugitus super inflationem,& digerendi malitiam est signum audibile,huiusmodi quoque sunt cognitiones per odores, & sapores oris,& similia. Porro cognitiones ptisis,& ethicę per vnguium gibbositatem visibiles sunt,& sunt de capitulo eorum quæ communiter sentiuntur. Quandoque vero,quod manifeste sentitur rem occultam significat , ut rubor pomi maxillæ pulmonis apostema portendit,& gibbositas vnguis vlcus pulmonis. Significationes autem,quę habentur ex quiete membrorum sunt,vt apoplexia,epilensia,sincopis,& paralisis. Quæ vero sumuntur ex motibus eorum sunt vt horripilatio,tremor, singultus,oscitatio,sternutatio,& alices,tussis , saltus , & spasmus. Harum autem quædam proueniunt ex operatione naturę principaliter, vt singultus. Et quædam ex operatione naturæ accidentaliter,vt tremor,& spasmus, quædam etiam voluntariæ puræ sicut reuolutio de latere in latus . Quędam autem ex naturali,& voluntaria compositæ , sicut tussis , & minctus, & egestio : quędam a natura siue voluntate , vt horripilatio, & saltus .

De Pulsu,& eius notitia. Cap. CLXI.

Quia vero pulsus,& vrina sunt ex significationibus dispositionum corporis vniuersalibus , nunc de illis loquemur. Pulsus est motus receptaculorum spiritus,ex diastole.& sistole compositus,ad regendum spiritum per aerem attractum. Omnis itaque pulsus ex duobus motibus,& duabus quietibus est compositus;quia necesse est, vt quies interueniat inter omnes duos contrarios motus. Impossibile namque est, vt vnus motus alii continuetur, postquam eorum spaciǫ terminus & extremitatis in effectu applicatur , sicut in naturali scientia declaratur . Necesse est igitur, vt in vnoquoque pulsu priusquam alius consequatur, quatuor interueniant partes , scilicet motus eleuationis,& quies inter ipsam,& depressionem , Itẽque motus depressionis,& quies inter ipsam, & eleuationem. Depressionis quidem motus apud plurimos medicorum nullo modo sentitur. Apud alios autem , aut in forti pulsu sentitur, propter suam fortitudinem , aut in magno propter sui eleuationem,aut in duro propter multam sui refrenationem, aut in tardo,propter temporis sui motus longinquitatem. Hali vbi supra. Pulsus est motus localis arteriarum , & cordis dilatando , siue constringendo,vt calor naturalis custodiatur, cuius custodia est aerem frigidum trahere cum dilatatione , & fumosum expellere cum constrictione. Dilatare cor, & arterias est mouere a centro in extremitates suas. Constringere vero econuerso. Cordis, & arteriarum idem est motus, motus ergo cordis quęrendus est in arteriis. Pulsus scientia grauis est, & difficilis tribus ex causis. Primo quia non est facile cuiquam in sensu venarum assuescere,quo possit modicam alterationem,quæ in pulsu fit agnoscere. Secundo quia necesse est medico dum arterias constringit,omnia genera pulsus,quę decem sunt cognoscere breui tempore. Tertio,quia venarum pulsus nihil habent simile,vel exemplum ex cuius disci possint collatione. Razi.g. parte. Oportet autem,vt qui pulsus nosce significationes desiderat.sæpe dum aliquis sanus est arteriam eius tangat, & cum summo studio inspiciat,vt cum necesse fuerit inter eas comparationem inuenire sciat.

De Modo tangendi pulsum. Cap. CLXII.

Itaque scientia pulsus ad hoc tantum est necessaria, vt spiritualis virtus,quæ in corde est intelligatur. Quod intelligi non potest ex omnibus arteriis corporis. Primo,quia quędam earum in inferiori sunt corpore, sicut quę sunt in dorsi longitudine. Alię in carne sunt fundatę,sicut coxarum arterię. Alię sunt ossibus opertę,sicut in pectore, quarum motus non apparet in tactu,dum sanum est,& carnosum. Secundo quia quędã longe sunt a corde,nec semper apparentes , vnde nec inuestigandę

stigandæ sunt tactu, vt calcaneorum, & plantarum pedum arteriæ, Tertio quoque, quia non eorum compositio recta est, ut quatuor digiti plenæ possint apponi, sicut in articulorum arterijs. Quod cum ita sit necesse est membra non multum carnosa eligi, nec a corde remota, & quarum compositio sit recta, vnde antiqui arterias elegerunt brachii, ad hoc enim vtiliores sunt, quia propinquiores sunt etiam faciliores, ideo manifestiores, quia brachia minus carnosa sunt, pulchriores quoque, idest honestiores, quia turpe esset medicum discooperire verecunda, maximeque fœminea. Hali vbi supra. Fit ergo comprehensio pulsus venarum positione quatuor digitorum super arteriæ locum in anterioribus partibus cubitorum, & prope disgregationem raschæ a superiori parte medii cubitorum, & hoc per longum. Infirmi quoque manu non extensa nec reducta, sed mediocriter posita, digitorum autem positio, super arteriā variatur. Quædam enim egent forti digitorum impressione, sicut vbi est fortis pulsus, qui cum præmitur summa digitorum repelli videtur, & similiter vbi arteriæ plurima operiuntur carne. In quibusdam vero necesse est digitos sustolli, scilicet in debili pulsu, & in arteriarum genere, quæ carne sunt nudæ, huiusmodi nanque non egent multa impressione. Mediocria vero indigent appositione temperata, non imprimenti, scilicet neque sub lata. Auicenna vbi supra. Causa itaque propter quā statutum est tangere brachii venas, est facilitas ipsum præbendi, & discooperiendi, & rectitudo situs ipsius propter rectitudinem cordis, & eius quod iuxta ipsum est. Oportet autē vt fiat tactus manu super latus existente, quia si manus vola plane extendatur, augmentum præbet in latitudine, & diminutionē facit ex eleuatione, diminuit etiam ex longitudine, proprieque in macilentis. Resupinata verò augmentat in eleuatione, & lōgitudine, diminuit aut in latitudine. Oportet etiam vt tangatur in hora, qua ille, cuius est pulsus, ab ira sit remotus, & a gaudio, exercitio, & omnibus passionibus, & a saturitate, quæ grauedinem facit, & fame, & dispositione relinquendi consuetudines, & vsus renouandi. Oportet etiam vt experimentum de pulsu habeatur hominis temperati, quatenus alius comparetur ei.

De Speciebus pulsuum. Cap. CLXIII.

PVlsuum habitudines variantur multipliciter iuxta varietatem virtutis mouentis, & caloris naturalis, & arteriarum ac sanguinis, spiritusque, quem continent si naturalia sunt hęc, vel innaturalia, vel a natura egressa. Harum autem habitudinū diuersitates. 10. generibus concluduntur. Primum est, quod ex quantitate dilatationis sumitur, & hoc in pulsum magnum, & paruum, ac mediocrem diuiditur. In longum quoque, & breuem, ac temperatum. Item in latum, & strictum, ac temperatū. Item in manifestum, & occultum, ac temperatum. Secundum ex tempore sumitur, & hoc in velocem, & pulsum tardum, ac temperatum diuiditur. Tertium ex quantitate virtutis, & diuiditur in fortem, ac debilem, ac temperatum. Quartum ex consistentia corporum arteriarum, & hoc diuiditur in durū, ac mollem, & temperatum. Quintum ex eo, quod arteriæ continent, & hoc in plenum, & vacuum, & horum medium. Sextum ex qualitate substantiæ arteriarum, & hoc in calidum, & frigidū, ac temperatum. Septimum ex tempore quietis, & hoc in frequentem, ac rarum, & temperatum. Octauum ex tempore motus, & hoc in pulsum boni ponderis, & mali. Nonum ex qualitate dilatationis, & hoc in pulsum æqualem, & inæqualē. Decimum ex numero pulsationum, & hoc in pulsum ordinatum diuiditur, & inordinatum. Razi vbi supra. Phisici quidem modos pulsuum propriis nominibus appellant, eorumque causas & significationes indicant. Itaque cum pulsus secundum brachii longitudinem tactui manifestior occurrit, quàm in tempore sanitatis, pulsus longus vocatur. Cum autem secundum latitudinem maiorem digitorum, tangentis quantitatem comprehendit, latus nominatur. Cum vero digiti tangentis carnē impulerit, & multum in eam penetrauerit, altus dicitur. Sed quādo secundum hoc minor apparet, quàm consueuit, dicitur repressus. Cùm autem augmentatur in longitudine, latitudine, & altitudine vocatur magnus, & cum in his omnibus minoratus fuerit, dicitur paruus. Cumque spacium temporis, quod inter duas motiones attenditur solito minus inuenitur, velox appellatur. Cum vero digitum vehementer impellit, & cum stringitur, motus eius non destruitur, vocatur fortis, & huic cōtrarius est debilis. Aliquando quoque vocatur plenus, aliquando vacuus, aliquando durus, aliquando laxus. Cumque vtraq; percussionum suæ compari in magnitudine ac velocitate, & in altis inuenitur similis, dicitur æqualis, & cum aliter se habuerit, vocatur diuersus. Hæc quoque diuersitas multas habet species, cum enim secundum motum circulum inuenerit, nec ab eo se remouerit. Verbigratia, cum post tres æquales percussiones vna diuersa inuenitur, aut inter omnes quatuor, aut inter omnes quinque, aut inter quaslibet æquales, duæ, percussiones diuersæ notantur, quæ deinde circulariter secundum hoc exemplum inueniuntur, pulsus inordinatus nominatur, si vero diuersitas secundum notum circulum non inuenitur, inordinatus vocatur. Arteriæ quo motio, quæ fit ab interioribus ad exteriora, vocatur dyastoles, quæ autem econtrario sistoles.

De Significationibus pulsuum, & compositionibus eorum. Cap. CLXIIII.

PVlsus longus caloris augmentum, & carnis diminutionem sequitur. Et latus humiditatis augmentum comitatur. Eleuatus quoque caloris, & fortitudinis augmentum sequitur. Pulsus etiam magnus, & velox, ac spissus caloris augmentum. Paruitas autem, ac raritas, & tarditas, res infrigidantes sequuntur. Pulsus fortis sequitur virtutis bonitatem, aut rei nociuæ quietem. Debilis inuenitur, cū virtus dissoluitur, vel quando magnum in corpore nocumentum habetur. Diuersus autem, quando natura rem nociuam expugnat. Et inter diuersos melior est ordinatus. Pulsus denique plenus, abundantiā sanguinis humidique vaporis significat. Vacuus autem huius contrarium innuit. Durus quoque corporis siccitatem, & ariditatem portendit. Leuis autem huic contrarium ostendit, antiqui quoque genera pulsus composita nominibus propriis nominauerunt, ex quibus est pulsus caprizans, & cauda permanens, & cauda minuens, & cauda rediens. Pulsus quoque curuus, inclinatus, formicans, permanens, fluctuans, vermiculosus, serratilis, tremulus, & contortus.

De Differentijs pulsuum iuxta sexus, & ætates, & complexiones, & figuras. Cap. CLXV.

PVlsus fœminæ minor est, quàm masculi, propter paruitatem caloris eius naturalis. Debilior quoque, quoniam & ipsa debilior est, ac minoris exercitii, Velocior autem est vt natura sæpe iterando expleat in fœminis, quod per magnum pulsum semel operatur in masculis, vt scilicet tantum aeris ad refrigerandum in illis trahat, quantum vnus magnus in maribus trahebat. Magnus enim pulsus ex magnitudine virtutis est in omnes extremitates eum dilatantis, & ex nimio calore quē refrigerari necesse est. Igitur in maximo calore necessarium est naturæ maximum aerem mittere, magnæque virtuti necesse est in aere trahendo multum dilatare, vnde consequitur vt pulsus magnus efficiatur, quia quanto maior est calor, tanto maiori velocitate operari necesse est naturæ, quamuis in paruo tempore magna quantitas aeris trahatur pro refrigeratione. Cum autem deficit virtus necesse est vt aer attrahatur spissus, idest frequens, vnde fit & fœminis velocior, quàm masculis pulsus fit. Pueri velociorem habent propter necessitatem refrigerandi calorem naturalem, qui multus est in eis, temperatæ tamen virtutis est, & magnitudinis. Quanto autem est minor, tanto velocior, & hoc propter virtutis paucitatem, quæ ad attrahendum aerem simul non sufficit. Iuuenes autem in pulsu nimium fortes sunt, habentque eum magnum, & in velocitate temperatum, quod fit ex calore, & virtute eorum. Seniores vero paruum, & tardum, debilem ac rarum, propter frigidam complexionem eorum, quia non est necesse causa refrigerationis aerē trahi multum. Mulieres prægnantes in pulsu mutabiles sunt, hunc enim magnum, & velocem, ac spissum faciunt, quia calor fœtus, calorem eorum naturalem augmentat. Arteriæ nāque secundinæ sunt arteriis fœtus iunctæ, & hæ vtræque mulieribus arteriis sunt copulatæ. In virtute quoque mutatio fit, quia vsque ad quintum mensem pulsus est mediocris, vires. n. muliebris vsque ad hoc tempus sunt mediocres, quia fœtus adhuc paruus, & debilis est, nec multum cibum de corporibus earum trahit, vnde & pulsus inter velocitatem, & spissitudinem temperatus est. In sexto vero mense vires earum incipiūt moueri, quia fœtus maioratur, vnde natura grauatur, quia maior ab illo iam cibus quæritur, sicque deficientibus viribus, pulsus quoque debilis, & rarus redditur. Complexio quoque calida pulsum facit magnum, ac velocem, causa trahendi multum aerem in refrigeratione, frigida vero econtrario. Humida porro complexio mollem reddit pulsum, sicca vero durum. Humores crassi, ex nimia carne pulsum habent minorem, ac debiliorem, quàm naturaliter macri, quia minoris sunt caloris, quā illi, spissiorem tamen habent, vt in multo tempore tantum trahat aeris,

hat aeri,quantum magnus vno impetu traxit. In macidis aliquando tamen pulsus crassorum maiores sunt, quod fit quanto sunt calidiores.

De Differentijs eorundem, secundum status, & secundum tempora. Cap. CLXVI.

Somnus quoque pulsum mutat, quia tunc calor naturalis interiora corporis petit,causa cibum digerendi. Itaque pulsus in initio somni paruus est, & tardus,mediáte somno rarescit.Cibus autem cum digestus fuerit, ac per totum corpus se diuiserit, confortatur calor, & virtus, pulsusque fortis efficitur,& magnus,sed tamen rarior ac priore tardior,post cibi vero digestionem si prolongetur somnus, vt cibi superfluitas expelli differatur,pulsus debilis fit ac paruus,& vt prior tardus:vnde oportet vt postquam cibus digeritur,a somno excitetur,ad expellendas cibi superfluitates,vt egestionem, vrinam sputa,& emunctiones. Porro si subito quis excitetur a somno, propter vocem, aut percussionem,vel huiusmodi, natura disturbatur,& pulsus magnus,ac fortis efficitur, velox quoque ac spissus inordinatus,& tremebundus. Cum autem quiescit excitatus,in priorem statum redditur pulsus. Ex temporibus autem ver,& autumnus,quia temperata sunt,inter calidum,& frigidum,fortem faciunt pulsum,omne namque temperamentum virtutem custodit,& augmentat.Æstas verò,quia calidissima est pulsum paruum,& debilem reddit. Malæ nanque complexioni,virtus semper deficit. Ideoque pulsus dilatari non potest,vt magnus efficiatur. Vnde velox ac spissus,idest frequens est,vt magnitudo aeris attrahatur. Hyems autem,quia frigida est,& humida,pulsum facit paruum ac defectum, quia deficit virtus malæ complexioni.Tardum quoque quia non multum oportet refrigerari,fortiorem tamen quàm æstas facit, quia calor naturalis in interiora corporis refugit. In æstate vero calor dissoluit virtutem.Vnde pulsum necesse est esse maiorem, qui ad refrigerandum trahere sufficiat aerem.

De Differentijs eorundem ex motu & balneo, & cibo,ac cæteris. Cap. CLXVII.

Razi vbi supra.Item secundum motum diuersificatur pulsus.Motio namque leuis,ex qua non lassatur aliquis,augmentat pulsus magnitudinem,& velocitatem,ac spissitudinem,secundum sui velocitatem ac fortitudinem. Ex motione vero magnæ lassitudinis,ac laboris,fit pulsus paruus, & debilis,ac spissus,secundum quantitatem ipsius. Balneum quoque magnitudini pulsus,& eius velocitati,& lenitati,ac spissitudini augmentum præbet,in quo si quis moram fecerit paruus ac debilis fiet,eius tamen velocitas remanet. Item secundum cibum Cibus namque qui nullum affert nocumentum, nec æstuationem vehementer auget pulsus fortitudinem,& spissitudinem,ac magnitudinem, non tamen statim,sed post longam moram. Qui vero ad nocumentum, & æstuationem perducit pulsum diuersum facit, Vinum quoque pulsum augmentat in fortitudine,ac velocitate,& spissitudine, quæ scilicet augmentatio citius secundum tempus prouenit, quàm ea,quæ per cibũ fit.Ex medicinis præterea,quæ calefaciunt,& infrigidant immutatur pulsus:horum enim ea, quæ calida sunt secundum caliditatis suæ quantitatem in velocitate,& spissitudine, ac magnitudine pulsum augmentant,& econtrario.Item secundum animæ accidentia.Ira nanque pulsum efficit eleuatum,& fortem,& velocem,ac spissum Multus autem timor diuersum,& velocem ac tremulum. Tristitia verò debilem,& tardum, ac rarum.Gaudium quoque tardum facit, & rarum cum magnitudine,& lenitate,ac plenitudine.Auicenna vbi supra,Ira quidẽ,quia virtutem feruere facit, ac spiritum subito dilatat,pulsum magnum facit, & velocem ac spissum,in quo non oportet diuersitatem cadere, quia passio similis existit, nisi tumor admisceatur ei,qui vna vice superet,& hæc alia vice,vel etiam verecundia,vel aliquid tale. Ex delicijs autem, quæ paulatim ad exteriora mouent,non fit pulsus adeo velox, & spissus, sicut ex ira,sed est tardus,& rarus, similiter & letitiæ pulsus,licet ipse sit magnus.In tristitia vero,quia calor suffocatur atque submergitur,& fortitudo debilitatur,pulsus est paruus,& debilis,rarus,& tardus.Timor autem qui subito venit,pulsum velocem,ac diuersum,& inordinatum facit, At vero consuetus, et qui ordinate prouenit, mutat pulsum, secundum mutationis solicitudinis modum Hipocras in tractatu de differentijs pulsuum.Ex his autem,qui contra naturam sunt, freneticorũ pulsus minor est,& spissus. Litargicorum maior,rarus,tardus, & inanis est.Pleureticorum omnium subspissus,& velox est.Peripleumonicorum ita velocitate,& spissitudine coangustatur, vt frequenter etiam non appareat.Apoplecticorum minor, spissus,& velox est.Cardiacorum minor,spissus,velox,inanis. Colicorum frequenter similis,cardiacorum pulsui inuenitur. Caducorum magnus, insanorum minor. Stomachicorum, omniumque, qui stomachi causa laborant, breuis, & spissus est, ptysicorum spissus.

De Vrina,& his,quæ in ea considerantur. Cap. CLXVIII.

Constanti.vbi supra. Vrina est colamentum sanguinis, qui scilicet sanguis in renibus discernitur post cibi digestionem, & a concaua vena egressus colatur, vnde postea renum officium est, ipsum sanguinis colamentum sibi attrahere, & tam diu tenere quousque partem sanguinis in nutrimentum sui distribuat, aquam vero in vesicam traiciat, & hoc per duas venas scalæ nomen sortitas, eo quòd quidem vrinæ descensus ibi fiat, vnde fit vt vrina duarum tantum rerum generaliter significatiua sit,qualitatum, scilicet epatis,& venarum propriè.corporis etiam ex eorum affinitate, uel passionum in instrumẽtis ipsius vrinæ,sicut in renibus, & vesica, & in eiusdem vrinæ via,quæ dicitur scala.Hali vbi supra.Vrina est aquositas sanguinis,quam renes separant, & ab eo purgant post digestionem, & in ipsius ad venam cõcauam egressu, hanc renes ad se trahunt, & in eis aliquantulum immoratur, donec quam in ea sanguinis modicũ admixtum fuit sibi sumpserint,dehinc illam ad vesicam per vasa duo, quæ clausulæ vocantur depellunt.Ex lib. vrinarum,a voce Mauri. In vrina quatuor continentur,siue considerantur,scilicet color, & substantia,quantitas,& contentum. Vrinarum colores sunt.19.s. albus,lactens,glaucus,capnopos,subpallidus,pallidus,subcitrinus,citrinus,subrussus,russus,subrubeus.rubeus,subrubicũdus, rubicundus,miopos,chianos,viridis,liuidus,niger. Substantiæ sunt.v.s.tenuitas,spissitudo, mediocritas,mediocris tenuitas, mediocris spissitudo.Quantitates sunt duæ,scilicet multitudo & paucitas. Contentum quadruplex.s.sedimen,resolutio,arena,humor. Quæ diuersa ex quatuor habent prouenire qualitatibus,s.ex caliditate,frigiditate,siccitate,humiditate: quarum duæ immutant vrinam secundum colorem.s.caliditas,& frigiditas.Aliæ duæ eiusdem immutant substantiam, idest siccitas, & humiditas.Colorum alii significant caliditatem, alii frigiditatem.Caliditatem significant ab subcitrino, vsque ad viridẽ colorem.Itaque subcitrinus includatur, & viridis excludatur. Frigiditatem significant,a pallido superius, ita quòd pallidus includatur.Viridis significat caliditatem adurentem. Liuidus frigiditatem mortificantem.Niger quandoquẽ significat caliditatem adurentem, scilicet præcedenti viridi. Frigiditatem mortificantem liuido præcedenti,

De His quibus accipiunt significationes vrinarum,& primo de Coloribus. Cap. CLXIX.

Auicenna,vbi supra. Prima significatio,quam habet vrina,est de dispositione epatis,& viarum aquositatis, & super dispositiones venarum, eisque mediantibus alias demonstrat ægritudines.Eius significatio firmior est illa de epate.propriéque de gibbositatis eius dispositione. Significationes autem,quæ ex vrinis habentur, ex septem generibus accipiuntur,s.ex colore,ex substantia,ex claritate,& turbulentia,ex hipostasi,ex quantitate,ex odore, & ex spuma.Razi vbi supra. In vrina quidem attenduntur color, substantia, & odor,& illud quod resider in fundo,vel propendet in medio, vel apparet in superficie, Color albus cum substantia subtili, quæ assimilatur aquæ colori, sæpius apparet post multum cibum, & potum,antequam digeratur,vel in diabethe,quæ est ægritudo, multam faciens aquam bibere,eum qui patitur, nec tamen sitis eius sedatur,quoniam illico cum vrina egreditur.Cum autẽ sine his duobus apparet huiusmodi color in vrina,vltimam ptendit cruditatem,& indigestionem,& epatis frigiditatem. Color secundus,qui parum glaucedinis habet, digestionis paucitatem,ac debilitatem significat.Tertius est color citrinus, qui temperiem caloris in epate demonstrat, Quartus est igneus, qui calorem superfluum & inflammatum designat. Quintus croceus,qui non plus caloris demonstrat,quàm igneus, significat tamen sanguinem multum abundare in corpore, & ex eo vrinæ aliquid admixtum fore. Sextus rubicundus non valde clarus,qui coleram rubeam,& sanguinem designat, & si in huiusmodi vrinæ superficie spuma citrina fuerit, hicteritiam significat. Septimus est color niger, qui si apparuerit in vrina post citrinum,& rubeum,vltimam significat,& inflãmationẽ, & incen-

& incensionem, quæ etiam in febribus acutis, omnium vrinarum deterior existit, præcipueque si valde spissa fuerit. Quandoque tamen apparet vrina nigra post menstruorum fluxum aut retentionem eorum, aut in fine ægritudinum, quæ ex colera nigra generantur, vt est quartana, vel splenis crossicies, aut melancolia, vel horum similia, nec tamen malum portendit, sed etiam quandoque bonum ostendit. Apparet quoque quandoque post vrinam albam, & liuidam, & tunc vltimam significat epatis frigiditatem, & caloris eius extinctionem.

De Causis colorationis vrinarum. Cap. CLXX.

EX lib. vrinarum a uoce Mauri. Caliditate quidem sic fit vrinæ coloratio, dum per caliditatem intensam non tamē adurentem in humorum & vrinæ naturam agentem fortis fit ebulitio ignearum partium, maior incipit esse effectus calidi, & generantur humores calidi spiritus, & quia vrina eorum est superfluitas, ab his colorata egreditur, si verò adurendo agat, dum subtilium, & fluidarum partium fit dissolutio, resolutiō, & cōsumptio, quæ remanent terrestres sunt, & solidæ in principio adustionis, dum ab igneis partibus rubeus habeat prouenire color, & a terrestribus niger, ex eorum alterutra conditione, compositus prouenit color, scilicet viridis adustione perfecta, & ignearum partium consumptione facta, niger a terrestribus prouenit color. Frigiditate autem vrina sic discoloratur, dū per frigiditatem intensam in humore, in vrinæ materiam agentem naturalis caloris minuitur effectus, terrestrium & aquosarum partium fit multiplicatio, humorumque tepescit ebulitio, aquosi generantur humores, & frigidi, a quibus vrina discolorata egreditur, si vero tanta fuerit frigiditatis intensio, quòd ex parte aquosa condensat in terrestria, cum ab aquosis albus proueniat color, & terrestribus niger, eorum alterutra cōditione compositus prouenit color, s. liuidus. Frigiditate autem perfecta, & aquosarum partium exiccatione facta, niger a terrestribus prouenit color, ex præcedenti liuido. Razi vbi supra. Præterea quandoque iuxta colorem cibi, vel potus sumpti tingitur vrina, sicut ex potu cafiefistulæ, vel alpes, fit valde rubea, ex olerum comestione viridis, & ex nigri vini potu nigra. Tingitur etiam quandoque propter doloris vehementiam, licet eius materia sit humor frigidus, sicut in dentium, vel auris dolore contingit. Paucitas quoque tincturæ accidit ei propter aquæ multæ potationem, vel propter multi cibi, vel potius mox accepti, nondum facta digestione. Attendenda sunt prius omnia signa hæc, & sic postea iudicandum. Auicenna, vbi supra. Vrina post comestionem albescit, nec sic esse cessat, donec digestio fieri incipiat: tunc enim incipit tingi, propter hoc vrinæ vigilantium albæ sunt, & ad hoc adiuuat caloris innati resolutio, sed limosæ non sunt, immo fuscitati propter priuationem digestionis attinent.

Item de significationibus colorum in vrina. Cap. CLXXI.

EX coloribus vrinæ sunt gradus citrinitatis, sicut palearum, deinde citrinus, post flauus, deinde rufus, postea citraugularis, & post igneus, postea vero croceus, quem vocant rubeum clarum. Et omnes, qui sunt post citrinum caliditatem significant, sed tamen secundum gradus suos diuersificantur, & accidunt quandoque propter vehementes motus, vel propter dolores, aut propter famem, vel aquæ abstinentiam. Post prædictos autem sunt rubedinis gradus, vt rufeus, & obscurus, & puluerulentus, omnesque sanguiuis dominium significant. In omnibus autem in quibus est color auripigmenti, attinet significatio coleræ rubeæ dominio. Igneus quidem magis calorem significat, quàm rubeus, & puluerulentus, sicut colera in se calidior est, quàm sanguis. In ægritudinibus acutis incedentibus vrinæ color trahit ad auripigmenti colorem, & igneitatem. Quòd si fuerit ibi tenuitas, aliquam maturitatis dispositionem significat, si vero citrinitas fortior vsque ad terminum igneitatis peruenerit, calorem incessanter cessisse significat. Post hoc sunt gradus viriditatis, qui omnes frigiditatem significant, præter eam quæ succo porri, vel æris erugini similatur, hæ namq; vehemens incendium designant. Quæ vero colorem ireos prætendit, vehementem frigiditatem secundum plurimum ostendit. Dicunt autem quidam quòd significat venenum in potu haustum, & si quidem hipostasis in eo fuerit spes erit, sin autē timetur ei. Graduum vero nigri coloris, alius est qui ad nigredinem tendit, secundum viam crocietatis, sicut est in hictericia, & significat colere rubeæ spissitudinem, & eius adustionē, & coleram nigram, quæ accidit ex colera rubea. Alius est, qui ex fusco prouenit ad nigredinem, & significat coleram nigrā. Alius etiam qui ex viriditate, & coleræ indico simili prouenit, & significat coleram nigram puram. Ad summam autem vrina nigra significat, aut vehemens incendium, aut forte frigus, aut mortem, aut caloris naturalis superationem, aut crysim, & expulsionem naturæ, qua scilicet ipsa coleræ nigræ superfluitates expellit, sicut accidit in fine quartanarum, & quando splenis ægritudines resoluuntur, & dolores dorsi atque matricis. Vrina vero alba dupliciter dicitur. Aut quæ tenuis est, & translucens vt crystallum clarum, vulgus enim id, quod translucens vt crystallum clarum, vulgus enim id, quod translucens est, album vocat. Aut quæ pro certo est alba, cuius color disgregatiuus est visus, sicut lac & pergamenum, & ista quidem non translucet, vt visus in ea penetret, translucentia namque pro certo non est nisi omnium colorum priuatio. Itaque translucens albedo significat frigiditatem omnino, & aufert digestionis fiduciam. Quæ si cum crossitudine fuerit, flegma, s. significabit. Alba uero pro certo non est nisi cum crossitudine, huius quidem alia est cuius albedo similis est albulæ, vel albumini, & significat flegmatis liquefactionem. Alia similis est albedini, quæ est in fungo cum tenuitate, & sanie, & significat exitu tas vlcerosas, in instrumentis vrinæ. Et si quando fuerit absq; sanie, hoc erit propter superationem materiæ crudæ non maturæ. Quandoque autem est cum lapide vesicæ. Alia vero spermati assimilatur, & hoc est quando fleumaticorum apostematum adest crysis, & laxitas membrorum, & ægritudinum, quæ accidit ex flegmate vitreo. Cum autem spermati similis est, & nō est secundum modum crysis, est propter apostemata flegmatica, immo cum in primis euenerit, apoplexiam aut paralysim pronostica bit. Cum autem in omnibus horis febris alba fuerit vrina, cito conuertetur in quartanam. Plumbina quidem sine hipostasi valde mala est. Lactea quoque in acutis ægritudinibus est perniciosa.

Adhuc de eodem. Cap. CLXXII.

POssibile quidem est, vt vrina sit alba, complexio vero calida sit, & colerica: aut vrina rubea, & complexio frigida flegmatica. Colera namque rubea cum ab vrinæ viam declinat, & non admiscetur ei, remanet vrina alba. Vrina igitur alba consideranda est, quia si fuerit humor illius multus atque limosus, & eius sedimen multum ac crossum, eiusque substantia cum hoc ad crossitudinem trahit, albedo ex frigiditate flegmatis existit. Cum autem non limosa clara fuerit, nec eius sedimen multum, nec peruia, & albedo ad fuscitatem traxerit, colera rubea est occultata. Porro si in ægritudine acuta, vrina fuerit alba, fuerintque in ea significationes salutis, ex quibus non timetur frenesis, & similia, sciendum est quia colera rubea declinauit ad aliud cannale, & ad intestina, & accidet ægro constrictio. Causa vero propter quam vrina rubea est in ægritudinibus frigidis, est aut fortitudo doloris, qui coleram rubeam resoluit, sicut in colica frigida accidit, aut opilatio facta ex superatione flegmatis in cannali, quod est inter fel, & intestina, quapropter fel ad intestina naturaliter non descendit vt solebat, sed vrinæ societas est ei necessaria cum qua egreditur, sicut accidit in colica frigida. Aut debilitas epatis, & defectus virtutis eius, quæ inter aquositatem, & sanguinem non potest facere separationem, sicut accidit in hidropisi frigida, & in ægritudinibus debilitatis epatis, secundum plurimum, quia propter eas vrina similis est loturæ carnis recentis. Aut est constrictio quam opilationes fecerunt, vnde mutatur color flegmatis in venis, propter aliquam putrefactionem, quæ ei accidit, & huius signum est, quod aquositas vrinæ, & sedimen ipsius sunt secundum modum, quem diximus, eiusque tinctura debilis est non limosa. Coleræ namque rubeæ tinctura, limosa est.

De Significatione substantiæ, & odoris. Cap. CLXXIII.

RAzi vbi supra. Vrinæ substantia, aquæ subtilis similis, innuit digestiuæ debilitatem, spissa vero quasi liquoris crossi, qui continetur in felle, significat digestiuæ superfluitatem, & humoris in corpore diminutionem. Inter eas autem mediocris existens, digestiuæ significat bonitatem, & epatis humorumque, qui continentur in venis temperatam dispositionem. Perturbata vero significat humorum in venis cruditatem, & indigestionem cum caliditate, quæ in eis operatur perturbationem. Vrina turbida cum cito diuiditur, & crossicies, quæ in ea ad fundum descendit, magis propinqua est maturitatis significationi, secundum suæ diuisionis velocitatem. Vrina arenosa, vel turbida, lapidem in renibus, aut in vesica significat, epatis quoque debilitatem quandoque portendit. Cū

autem

autem æger purum sanguinem minxerit, aliquam ex venis, quæ sunt in renibus fissam ostendi: Vrina pinguis, oleō similis, cum ethica prouenit. Vrina quoque multam habens pinguedinem in superficie, significat quòd adeps renum liquari incipit. Vrina tenuis, & alba, in acuta febre, si multis diebus talis permanserit, amentiam ægro superuenturam ostendit. Vrina cum post febris remotionem tincta remanserit, in epate calefactio, vel apostema erit. Vrina sordida, cuius color est quasi musti, vel aquæ ciceris multum cocti, est habentium apostema antiqua in interioribus, & non acuta. Odor ab vrina procedens, similis ei, qui a re acuta, & sicima dissoluitur, maturitatis indicat superfluitatem, qui quandoque sentitur in acutis febribus, & in epatis apostemate, vel eas portendit futuras. Vrina vero penitus odore carens, in vltimitate cruditatis existit, & tarditate digestiuæ. Quæ vero in medio inuenitur, digestionis æqualitatem designat.

De Signis apparentibus in superficie, vel in medio, vel in fundo. Cap. CLXXIIII.

AB eo quoque quod inferius descendit, vel quod superius eleuatur, aut quod in medio pendet, sumuntur digestionis, quæ fit in venis, significationes, huius autem rei substantia similis est distillationi, quæ fit in aqua rosata. Et in his quidē quæ descendunt inferius, melius iudicatur id, quod est album & leue, & in fundo vasis residet, cuius quoque dispositio talis in diebus ægritudinis continue permanet. Bonum quoque descendens, quale est hoc, quod prædiximus, est id quod cū meliori ex coloribus (hic est citrinus) & meliori ex substantiis, quæ scilicet est inter subtilitatem, & spissitudinem mediocris apparet, & cum odore cæteris meliore, hoc est, qui nec multū fętet, nec omnino priuatur odore. Vrina quoque in qua hæc apparent omnibus aliis melior iudicatur: significat enim digediuę perfectionem, & ab ægritudinis malitia securitatem. Hoc autem descendens in bonitate, sequitur id, quod in medio vase pendet, cum secundum hunc modum reperitur, post quod etiā illud quod in superficie natat consistit. Color autem qui attenditur in descendente, melior est albus, cum formæ longitudine. Post hoc autem est, rubeus, significat enim salutem cum ægritudinis prolixitate, glaucus vero deterior est. Eoque viridis peior. Et hoc quoque niger deterior.

De Hipostasi. Cap. CLXXV.

REsum autem, quæ multotiens apparent in vrina, prima est hipostasis, & est eius quod apparet in ampullis aquæ rosatæ similis. In huius nanque colore videntur radiositas, & paruietas, & raritas, & claritas, ac pulchritudo quæ in cæteris non inueniuntur, cumque mouetur, tota cum vrina miscetur. Aqua tamen vrina non turbatur, ipsa quoque non cito descendit inferius, plerumque quod etiam non descendit, hoc est superfluitas in venis existens. Secunda est superfluitas turbida, cuius color est albus, & est sæpe liquefacto similis. Tertia est pus, quod quandoque diuisum est, ex quo cum mouetur vrina turbatur sursum aura, & eleuantur frustula, deinde vero descendit inferius. Quarta est arenosa, cuius duæ sunt species. Vna lima, quæ limaturæ auri similatur, licet minutior sit, & hæc a renibus egreditur. Alia vero colorem habet quasi terræ vel luti, & hæc a vesica egreditur. Quinta vero pilis non multum albis assimilatur, quæ cum a renibus egrediatur nullum aliud malum portendit, nisi humores crudos abundare in corpore, cui medicamina diuretica conferunt. Sexta est in qua frustulorum carnis similitudines apparent, quæ ex renibus egrediuntur, si dolor in renibus fuerit. Si vero cum acuta febre appareat, febrem corpori valde nocere demonstrat. Cum ethica vero si fuerit, solidorum indicat liquefactionem, & dolorem peruenisse iam ad membrorum carnem. Septima lentium excorticatarum, assimilatur frustulis, significans in epate superfluitatem caloris. Octaua similis furfuri est, quæ propter ægritudinem vesicæ sæpius contingit, sed tunc colorem extraneum non habet. Quandoque vero cum febre acuta prouenit, eiusque color extraneus, & a maturitate valde remotus, mortem portendit. Auicenna vbi supra. Conuenientia medicorum, in vsu nominis hipostasis, & sediminis iam recessit a via cognita. Dicunt enim hipostasim, aut sedimen, non illud tantum quod inferius descendit, sed omnem substantiam, quæ spissioris essentiæ, quam aquositas existit, & est ab ea diuisa, siue sit suspēsa, siue sit supra. Cognoscitur autem hipostasis multipliciter, scilicet ex sui substantia, & quantitate, & qualitate, & suarum partium situ, ex loco quoque sui, & tempore, & permixtionis sui qualitate.

De Diuersitate vrinarum secundum ætates, & sexus. Cap. CLXXVI.

VRinæ puerorum significatio parua est, præcipueque infantium, eo quòd lacte vtantur, & quòd materia tingens in eis est quiescens ac submersa. In eorum quoque natura diuersitas existit ex debilitate, & multa dormitione, quod maturitatis significationem peruecat. Infantium igitur vrinæ trahūt ad lactis proprietatem, propter nutrimentum eorum, & propter complexionis humiditatem. Ideoque declinant ad albedinem. Puerorum autem vrinæ spissiores sunt, & crossiores, quā iuuenum, ac turbidiores. Vrinæ iuuenum ad ignis formam tēdunt, & ad substantiæ mediocritatem, vrinæ vero senum ad albedinem, & subtilitatem. Quandoque tamen crossæ sunt, secūdum superfluitates in eis existentes, quorum euacuatio multiplicatur. Porro decrepitorum vrinæ maioris albedinis sunt, & tenuitatis. Quandoque tamen prædicta ex causa crossicies accedit eis, sed raro. Cumque fuerit vrina vehementer crossa, apti erunt vt eis accidat lapis. Vrinæ vero mulierum semper maioris crossiciei sunt, & albedinis, minorisque pulchritudinis quàm virorum. Et hoc quidem propter debilitatem digestiuæ earum, & propter multitudinem superfluitatum, & amplitudinem cannalium. Præterea masculorum vrinæ commotæ turbātur, & earum turbatio declinat ad superiora. Vrinæ vero mulierum fere non turbidantur ex motione propter paucam sui separationem, & habent secundum plurimum supra summitatē suam spumam rotundam. Quòd si turbidæ fuerint, earum turbidatio pauca erit. Vrinæ prægnantium claræ sunt, & super earum superficiem est nebula, & ad colorem aquæ ciceris quandoque trahunt.

LIBER XIIII.

De Signis, & causis particularibus ægritudinum. Cap. I.


HAli sermone. 8. Dicto de signis vniuersalibus ægritudinum, restat dicendum de signis particularibus, vel propriis singulorum membrorū. Est autem morbi diffinitio nocumentū actionis sensibile. Nam corporum, quæ morbis parata sunt actiones, adhuc in habitudine sua naturali supersunt, nisi quòd alteratione quadā immutatæ sunt, aut in quantitate, vt si ciborum appetitus augeatur, uel minoretur, vel si digestio modum quantitatis ciborum excedat, aut ab ea minuatur, aut in qualitate, vt si ciborum appetitus immutetur scilicet in dulcorem, vel aciditatem, aut in tempore, vt si hora consuetudinis appetitus anticipetur, aut differatur. Hæc igitur signa, nec plenum morbum, nec perfectam sanitatem significant. Morborum autem quidam fiunt in ea membrorum parte, quæ sensui patet, & horum significatio facilior est. Quidam autem in interioribus, & absconditis partibus, & horum significatio difficilior. De his qui sensu patent primo tractabimus, quia discentibus est oportunius incipere a sensibus. Horum autem quidam & exterioribus, & interioribus corporis communes sunt, vt febres, & apostemata. Quidam vero superficiei tantum. Et horum alij ab interioribus causis proueniunt, aut ab exterioribus. Iterum qui ab exterioribus, aut accidunt a corporibus inanimatis, vt a lapidibus, & huiusmodi, aut ab animatis, vt a percussione scorpij, vel morsura, vel punctura. Idem in sermone 6. Continuationis separationum causa, quæ fit ab exterioribus, aut est aliquid incidens, vt ensis, aut disrumpens, & deficcans, vt motus fortis, aut incendens, vt ignis, & medicamen adurens, aut aliquid allidens, vt lapis, aut distendens, vt funis. Quæ vero ab interiorib. fiunt exterioribus assimilantur, aut enim est chimus crossus illidēs, sicut ab exteriorib. lapis, aut ventositas crossa distēdens, quemadmodum, & funis, aut calidus ac putridus humor incendens, sicut & ignis.

De Febre, & corporibus ad febrem dispositis. Cap. II.

FEbris est morbus ex mala complexione calida communis omni corpori. Ideoque diffinitur esse calor extranaturalis a corde procedens, & per arterias ad omnes corporis partes missus, eiusque nocens actionibus. Isidorus vbi supra.

supra. Febris a feruore dicta est. Est enim abundantia caloris. Phisicus. Febris est calor innaturalis naturæ supergrediens cursum, a corde procedens in arterias, suoque lædens effectu. Auicenna enim canone. 4. Febris est calor extraneus in corde accensus, & procedens ab eo mediantibus spiritu, & sanguine, & per arterias in totum corpus, cuius inflammatio naturalibus operationibus nocet. Corpora vehementius ad febres præparata (sicut quidam dixerunt) sunt corpora calida, & humida, proprieque cum humiditas caliditate fortior est. Et ista quidē sunt fœtidi sudoris, & vrinæ, & egestionis. Corpora quoque calida, & sicca præparata sunt ad febres calidas, & incipiunt effimeræ prius, deinde festinant ad putredinem, & adustionē. Quandoque vero cadere faciunt in ethicam, & sequuntur ea ambo, quæ æquantur in siccitate, & humiditate, dominaturq; caliditas, & accidit febris vaporis calidi, deinde permutatur ad febrem amoris, postea corpora illa in quibus æquantur calor, & frigus, & multiplicatur humiditas. Istis quidem febres putredinis accidunt secundum plurimum incipientes. Corpora vero frigida, & humida, vel frigida, & sicca, longinquiora sunt a febribus, & proprie ab effimera. Senibus autem parum accidit febris valde accensa, propter frigus complexionis, & paucitatem carnis eorum.

De Horis febrium. Cap. III.

HOræ vero febrium, sicut & reliquarum ægritudinum sunt principium, & augmentum, & status vltimus, & declinatio. Principium quidem est ex hora qua calor innatus præuocatur a materia in membro submersa, tam diu donec non appareat maturationi, aut diuersitati eius contrariæ maturationi vestigium. Sed quandoque principium occultatur, sicut in synoche, & apoplexia, & epilensia. Augmentum est hora in qua manifeste mouetur innata caliditas ad resistendum materiæ, & apparent signa digestionis, aut signa digestioni contraria. Porro status est hora pugnæ, scilicet in qua vehemens pugna fit inter naturam & materiam, appareatque victoria vnius earum super aliam. Huius spacium in habentibus paroxismos acutos est paraxismus vnus ter, & non cognoscitur nisi per illū, qui sequitur ipsum: aut duo paroxismi, & cognoscitur in tertio eius. Declinatio vero est hora, in qua calor innatus iam materiæ dominatur, ac vincit eam, & separat congregationem eius, scilicet rei post rem, & tunc alleuiatur occulte caliditas, & expellitur ad extremitates, donec resoluitur, & multotiens incrossatur. Diuersificatur autem status ægritudinum. nam valde acutarum longinquior status est, vsque ad quatuor dies, & febres effimeræ sunt de hac summa. Verumtamē non numerantur acutæ, quia non sunt de ægritudinibus habētibus timorem. Et sequuntur eas febres acutæ, & sunt illæ quarum status peruenit ad 14. dies, & quod est supra illud. Et plures quidem febrium complent principium, & augmentum, & statum in paroxismo vno, alium quoque paroxismum faciunt declinando, præterea quarundam febrium prolongatur augmentum, & quarundam declinatio.

De Cognitione horarum vniuersalium, & particularium. Cap. IIII.

COgnitio quidem horarum ægritudinum vniuersalium, aliquando est ex specie ægritudinis. Nam spasmus siccus, & epilensia, & apoplexia, & squinantia sunt ex acutis valde, tertiana vero pura, & causon, ex acutis non valde. Porro quartana, & paralisis de macronoxiis, quandoque vero fit ex motu ægritudinis. Nam si paroxismi breues sunt, significant, quòd status propinquus est, sicut est tertiana pura. Tempus enim paroxismorum eius est ex tribus horis, vsque ad quatuordecim. Si vero prolixi sunt significant, quòd materia crossa est, & status longinquus, sicut in tertiana non pura. Et si nō fuerint illic paroxismi, immo materia eius fuerit acuta, sicut synochi, tunc ægritudo erit acuta. Et si fuerint signa eius signa frigidæ crossæ, aut decliuis ad crossitudinem, tunc ægritudo erit non acuta. Et si remanserit cum dispositione sua, tunc ægritudo non erit illius acuitatis. Et quandoque etiam est ex virtute cui velociter aduenit debilitas, quare est ægritudo acuta, quandoque etiam est ex ætate, vel tempore. Nam in tempore calido, & ætate calida, status ægritudinum festinat, in frigidis autem tardat, & similiter est dispositio regionum. Et ex pulsu, nam si est velox frequens, magnus, ægritudo est ad acuitatem decliuis, & si non, tunc non est acuta. Et ex rigore, nam si est prolixi spacii, tunc ægritudo est decliuis ad prolixitatem. Et si breuis est spacii tunc ad acuitatem tendit. Et quando nullo modo est rigor, tunc abbreuiatur eius extensio. Quandoque autem est ex parte horarum paroxismorum, nam si procedant secundum antecessionem superfluentem, ita vt vnus antecedat superfluitatem alterius, tendens ad additionem: tunc ęgritudo erit in augmento. Si vero iam steterit antecessio superfluitatis, tunc est ęgritudo in statu seruans horam vnam. Si autem postponitur, tunc ægritudo est in declinatione. Denique cognoscitur horarum dispositio ex augmento accidentium febris in statione, ac declinatione eorum, ex additione paroxismorum eius in longitudine, vel ex abbreuiatione ipsorū. Quandoque etiam ex dispositione euacuationum, vt sudoris ac fluxus ventris, nam cum accidit in paroxismo aliquo sudor aut ventris fluxus, & paroxismus secundus, qui est post ipsum est in similitudine vehementię primi, & fortitudine eius, aut supra ipsum, tunc euacuatio eius est propter multitudinem, non propter fortitudinem, & ægritudo iudicatur longa. Et quandoque ex parte digestionis, & contrarii digestionis. Verbi gratia. Quando apparet sputum cum digestione aliqua, aut vrina in qua est nubes aliqua, tunc est principium augmenti, deinde quando multiplicatur illud, apparet aūt contrarium eius, tūc est status. Et iterum quando apparet digestio, aut contrarium eius velociter ex sputo aut nube, tunc scias, quòd status est propinquus. Et si tardatur tunc scias, quòd status est longinquus. Cognitio vero particularium horarum hæc est, Hora principii paroxismi est illa in qua coarctatur pulsus, & calor extremitatum fit plumbeus, & infrigidantur extrema, proprieque extremitas auris, & nasi, vsque ad horam in qua sentitur spatio caliditatis. Et quandoque principio associatur alteratio coloris, & pigricia, & angusti a, & tarditas motuum, & profunditas somni, & mollificatio palpebrarum, & grauitas sermonis, & horripilatio inter scapulas, & in dorso, & quandoque fortis rigor, quandoque vero saltuæ cursus, & saltus temporum, & tinnitus aurium, & sternutatio, vel commotio membrorum. Et vehementius quidem debilitatur virtus, propter debilitatem, quæ est in principio aut statu. Et horæ augmenti medietas prima est hora in qua pulsus incipit apparere, & magnificari, & velox fieri, spargiturque calor in toto corpore secundum æqualitatem. Altera vero medietas est hora in qua non cessat hæc caliditas sparsa cum ęqualitate augmenti. Hora vero status est illa in qua remanent caliditas sparsa cum æqualitate, & accidētia cum dispositione sua, fitque pulsus maior, quam vnquam fuerit, & velocior ac frequentior. Hora porro declinationis est illa, in qua incipit ægritudo diminui, pulsusque temperari, & æquari. Deinde vero illa in qua sudare corpus incipit, & ad eradicationem perducit. Multotiens quidem apud mortem accidit dispositio, quæ est sicut declinatio, quasi iam æger euaserit. Sed oportet vt pulsus cognoscatur, vt magnificetur, aut fortis efficiatur. Scias etiam, quòd ægritudo prolongatur, aut propter materiæ multitudinem, aut propter eius crossiciem, aut propter frigus eiusdem. Ad hoc etiam iuuant quandoque tempus frigidum, & regio frigida, & ætas frigida, & debilitas innati caloris, & soliditas corporis.

De Speciebus febrium, & causis earum. Cap. V.

DIuiditur autem febris in ægritudinalem, & accidentalē. Ægritudinalis est illa inter quam, & causam suam, quæ non est ægritudo, non est medium, vt febris putredinis. Non enim putredo in seipsa est ægritudo, sed causa ęgritudinis, id est febris absque medio. Accidentalis est, quæ ex alia ęgritudine dependet, vt febris apostematis, & opilationis. Apostema nanque in seipso est ægritudo, cui febris accidit, ipsumque sequitur, & eo existente existit. Primo igitur de ęgritudinalibus dicamus, quoniam omnium, quæ sunt in hominis corpore tria sunt genera, scilicet membra, humores, ac spiritus continentia, & humiditas ipsa recondita, & spiritus, ac vapores effusi. Membra quidem parietibus balnei, humiditas autem aquæ, spiritus aeri eiusdem comparantur. Itaque si accendatur febris in mēbris radicalibus, accensione prima, sicut accendit adustio, verbi gratia, vt in parietibus balnei, aut per follem ferrarii, vel per ollam coci, tunc illud genus febris ethica nominatur. Si vero accendatur primo in humoribus, & deinde accendatur ex eis in membris, sicut cum aqua calida in balneum effunditur, lateres eius causa illius accenduntur, tunc illud genus febris humoris appellatur. Porro si accendatur prius in spiritibus, & vaporibus, & inde accendatur in membris, & humoribus, sicut accidit, vt ignis aerem balnei calefaciat, indeque ad aquam, & ad parietes balnei perueniat, tunc illud genus febris effimera vocatur, hæc enim in re subtili accenditur, quæ cum velocitate resoluitur, raroque diem cū nocte sua pertransit, nisi ad aliud genus

genus febrium conuertatur. Actor. Ob hoc itaque febrium tria sunt genera, quia non apparent nisi in materia. Materiæ vero corporis sunt tres, scilicet spiritus, humores, & membra spiritualia. Si ergo calor extranaturalis infixus, & impressus harum alicui fuerit, calorem naturalem in igneum mutat, & calefacit cor, atque a corde per arterias, quas & calefacit, ad omnes partes corporis mittitur, ac per eas dispergitur, sicque febris æstuat. Auicenna vbi supra. Hæc est diuisio febrium, quasi per differentias, alio quoque modo diuiduntur. Nam aliæ sunt acutæ, aliæ vero non, aliæ chronicæ, aliæ nocturnæ, aliæ diurnæ, & de eis sunt salubres recte, & de eis sunt habentes accidentia horribilia, aliæ vicissim dimittentes, aliæ inseparabiles. Inseparabilium autem aliæ quibus sunt quietes, & remissiones, aliæ quibus intensiones, aliæ aliis fortiores, aliæ sunt sibi similes, aliæ frigidæ rigorem aut horripilationem habentes, aliæ quoque simplices, aliæ compositæ.

De Effimera, & causis, & signis eius. Cap. VI.

HAli vbi supra. Effimera febris est illa, quæ permanet in corpore vigintiquatuor horis, & quandoque peruenit vsque ad 48. vel. 72. Hæc fit ex causis manifestis quatuor modis. Primum genus est ex his, quæ ab exterioribus corpori occurrunt, eo quod aut illud calefaciunt siue actualiter, vt æstus solis, ardor ignis, aer balnei: siue potentialiter vt balneum aquarum aluminis, vel sulphuris: aut poros eius spissant, siue actualiter, vt aqua frigida, quæ superfluitates fumosas in corporis interiora recludit: aut potentialiter, vt aquæ lauacri aluminosæ. Secundum est ex his, quæ ad interiora mittuntur, vt sunt cibi, & medicamina. Tertium est ex motu immoderato, aut corporis, vt exercitio laborioso, aut animæ, sicut ira, tristitia, cura. Quartum est ex passionibus, quæ fiunt in membris manifestis, ex peracutis causis, vt est apostema calidum, quod fit in inguinibus ex pedum vulneribus, vnde calor ad vicina membra profertur, atque ab eis ad alia vsque ad cor, & inde per arterias ad omnia corporis membra transmittitur. Auicenna vbi supra. Febris effimera multas habet species, omnium autem specierum effimeræ sunt causæ primitiuæ calefacientes essentialiter, aut per accidens de summa occurrentium assumptorum. s. in cibo, & potu, & passionum corporearum, & animalium, & ex doloribus, & apostematibus apparentibus. Et sunt de eis ex opilationibus, quarum causa non est primitiua, & non proueniunt causæ earum cum vehementia sua ad hoc, vt pertransseat illud, quod inflammat spiritum, alioquin in ethicam cadere facerent, vel in aliam speciem febrium humorum. Causæ namque primitiuæ plerumque mouent antecedentes, quæ si mouerint eas ad putredinem erūt putredinis febres, febris ista secundum plurimum in vno die recedit, raroque tertium diem pertransit, alioquin æstimatur permutari. Et intentio quidem permutationis est, quòd retentio caliditatis pertransit spiritū, aut ad corpus, aut ad humorem. Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Ex signis effimeræ sunt, quòd ipsa accedit ab alteratione eueniente, sicut vigiliis aut laboribus superfluis, aut famæ, vel siti vehementi, aut aeris calore vel frigiditate, aut casu, vel percussione aut aliquo huiusmodi, nec alteratur ex ea multū vrinæ color, nec pulsus velox est aut frequens vehementer, nec lingua vehementis asperitatis, & siccitatis. Idem in Almansore. 8. parte. Effimera semel tantum inuadit, cuius propria significatio est, quòd nec cum tremore, nec cum horripilatione incedit, & quòd eam aliqua præter naturam causa præcedit, ut multus calor, aut ira, vel solicitudo, vini puri vel multi potatio, ciborum crossorum repletio, vel aliquid huiusmodi, Vrina quoque in hac ægritudine nec in colore, nec in substantia, nec in odore multum ab eo, quod consueuerat mutatur. Calor etiā cum corpus ægri tangitur, nec multus, nec pungitiuus sentitur, febris hæc non multum mala est. Quandoque tamen cum in huius curatione error contingit, in alias febres malas transit. Cum autem minui incipit ægritudo, sudoris prouenit multitudo, vel saltem humectatio, & resudatio, postea vero perfectè sudatur.

De Febribus humoris, siue putridis. Cap. VII.

HAli vbi supra. Putridæ febres ex quatuor humorum putredine fiunt, humores enim si putruerint incalescunt. Indeque membrum illud calefit, in quo putrefactio fit, ab eo vnoque membrum illi contiguum, sicque membra calefiunt hæc post illa, donec perueniatur ad cor, a quo procedit ad arterias, & in omne corpus per illas. Putrescunt autem humores. v. de causis, quæ sunt humoris multa quantitas, eiusque crossicies, & eius viscositas. Opilatio quoque quæ ab eo fit, & anhelitus priuatio, quæ ex ipsa opilatione contingit, humor nanque si priuetur anhelitu putrescit, sicut fieri videmus in exteriori humiditate quando priuatur aere. Auicenna. vbi supra. Putredo quidem accidit, aut propter malum cibum, quando præparatus est vt putrefiat illud, quod ab eo generatur propter substantiæ suæ malitiam, aut quia velociter recipit corruptionem, quamuis sit bonæ substantiæ, sicut lac, aut quia res aquosa est, & mali nutrimenti, cuius aquositatem recipit sanguis, vt est illud quod generatur a fructibus tardis humidis valde, aut ex illis, quæ non conuertuntur ad sanguinem bonum. Imo remanet humor malus frigidus, quem abhorret calor innatus, eique succedit extraneus, vt est ille qui generatur ex cucumere, ac citrolo, ac piris, & similibus, aut etiam propter malitiam artificii eius, aut horam, aut ordinem ipsius, aut propter opilationem prohibentem respirationem, & euentationē, aut propter complexionem corporis malam, quando non potest digestionem facere bonam, Virtutes siquidem non operātur in cibo, & humores propter priuationem respirationis, & ob hoc dimittunt eum crudum. Et huiusmodi quidem complexio, aut generat humorem malum, aut corrumpit illud, qđ generat propter abbreuiationem suam in digestione, quia mouet eam motu pigro, aut etiam propter dispositiones extrinsecas, ex aeribus malis, vt est aer pestilentiæ, vel lacunarum, & quandoque congregatur ex eis numerus rerum plurimus. Et plurimum autem causarum putredinis est, aut propter multitudinem humoris, aut propter suam crossiciem, aut propter sui viscositatem.

De Speciebus earum. Cap. VIII.

HVmor itaque recipiens putredinem, aut est sanguis talis vt euaporet ab eo vapor subtilis, aut flegma tale vnde procedat vapor spissus, aut colera talis, vt egrediatur ab eo vapor fumosus, valde subtilis, aut melancolia talis, vt euaporet ab ea vapor fumosus, spissus, puluerulentus, Putredo quidem coleræ facit tertianam. Putredo sanguinis continuam, Putredo melancoliæ quartanam, & quæ cursum eius sequuntur. Putredo flegmatis, vt multum quotidianam, & quæ cursum eius imitatur. Hali vbi supra. Febrium putredinis species sunt plures, aliæ namque sunt simplices, aliæ vero compositę. Simplicium autem, quæ & purę sunt, quatuor sunt species, ex humorum numero. Prima est febris continua, quam synochum dicunt, hæc ex putredine sanguinis fit, & est molesta, quoniā ægrotus in ea non quiescit. Secunda est tertiana ex putredine coleræ rubeę. Et hæc est salubris, quia diem vnum habet quietis, eius autem accessio breuis est, quoniam ex quo mouetur subtilis materia citę maturationis est, facilisque dissolutionis. Tertia est quartana ex colerę nigrę putrefactione, hęc quoque salubris est, quia per biduum quiescit, prolixa vero quoniam humor ex quo fit crossus est, & tarde maturitatis, difficilisque dissolutionis. Quarta est quotidiana ex putrido flegmate æstuans. Hæc quidem molesta est, quia singulis diebus accenditur, longa quoque propter humoris crossiciem, & viscositatē, ob quam non cito maturatur, nec dissoluitur.

De Subdiuisionibus earundem quatuor specierum. Cap. IX.

HArum itidem quatuor specierum vnaquęque subdiuiditur. Illa si quidem quæ ex sanguine tumultuat tres habet species. Alia namque a principiis vsque ad finem in habitudine vna consistit, & ęqualis dicitur, hęc quidē fit, quoniam tantum sanguinis consumitur, quantum & putrescit. Alia vero a principio debilis incipit, nec vsque in finem augeri desinit, tuncque fortis est ac difficillima, & vocatur augmentata, hæc quoque fit cum amplius ex sanguine, quàm finiatur putrescit, Tertia porro in principio difficilis est, & grauis, deinde semper imminuitur, & in fine deficit, hæc appellatur imminuta, tuncque fit quando quod finitur, sanguinis amplius est, quàm quod putrescit. Quę autem ex aliorum trium humorū putredine sunt, singulę bipartitę sunt. Alia namque continua est, quæ non diuiditur, alia vero interpolata, quę quibusdam vt dictum est temporibus accenditur. Humores nanque, qui sunt intra venas si putrefiant, faciunt febres continuas, Qui vero extra putrefiunt faciunt interpolatas. Ob hoc ergo continua est illa, quæ ex sanguine putrido efficitur, quia sanguis semper in venis ac vasis, idest arteriis includitur: vnde & si etiam pars eius putrescat, in totum diffunditur, eiusque calore totum ęqualiter vritur, nec febris desistit, donec totum, quod putruerat finia-

truerat finiatur, aut certe mutaretur, aut reformetur. Quæ autem ex aliis humoribus nascitur, ideo quandoque continuatur, quia cum intra vasa & venas humor putruerit, dissolui, & euacuari prohibetur, propter corporis densitatem atque soliditatem. Itaque post accensionis primæ imminutionem supersunt caloris reliquiæ, quæ durant vsque ad secundam, sic & secundæ vsque ad tertiam, ita quòd accensionibus continuitasis efficitur continua febris. Si autem extra vasa, & venas humores putrefiant cum accessionibus, pariodicas febres generãt, humor namque qui putrefit non adunatur vno tempore, sed paulatim in locis quibus putrefcit, eiusque congregatio inter duas accensiones fit.

Item de causis interpolationis, & continuitatis earum secundum Auicennam. Cap. X.

Colera, & flegma, & melancolia quandoque putrefiunt intra, & quandoque extra. Quando quidem putrefiunt extra, & non est alia causa, neque putredo in apostemate intrinseco, quod det cordi putredinem continuam, tunc periodos faciunt, & accidunt quidem, & eradicantur. Flegmatica tamen non eradicatur, quin sint ibi reliquiæ occultæ. Quãdo vero putrefiunt intra, tunc faciunt adherentiam febris assiduæ, & inseparabillis, aliquando tamen est ei vehementia per quam proximus eius cognoscitur, Itaque quandoque putredo est intrinseca dominans super omnes venas, aut super plurimũ eius, quod sequitur cor, ex eis non sunt forsitan additiones, & diminutiones apparentes. Quando vero est secundum contrarium illius, apparent manifestæ alterationes. Ob hoc autem febris extrinsecæ putredinis eradicatur & redit, quoniam in tẽpore paroxismi putredo materici superuenit, & eius humiditates finit, ex quibus pendebat caliditas, & resoluuntur & egrediuntur e corpore, qoia non sunt in venis retentæ, remanentque cinereitas, & terrestreitas ipsius, quæ non sunt vehiculum febris, & caliditatis. Itaque quando iam non remanet caliditas in humore per putredinem adusto, destruitur febris vsque quo alia vice aggregetur ad locum putredinis, & cum remanserãt in ea reliquiæ caliditatis ex putredine prima, quamuis materia non remaneat, aut propter inuentionem causæ primæ putrefactionis in materia prima, inflammatur in materia secunda secundum semitam putrefactionis. Res enim putredinis reuoluitur secundum inuentionem caliditatis non deficientis, putrefacientis, & resoluentis, ac cinerem facientis, & pertranseuntis ad vicinum, donec abscidat terminum, finiatque materiam, nec aliud vicinum inueniat, sed remaneat febris expectans aliam materiam, vt attrahat ad locum suum. Cum autem putredo est intra venas, tunc accidit vt resolutio completa fit difficilis, nec reuoluitur putredo propter continuitatem, quæ est in quibusdam venis cum aliis, & putrescit omnis res, quæ vicina est ei, deinde reuoluitur ad vicinum aliud. Et iterum illud, quod comprehensum est in venis, vehementioris est continuationis ad cor. Deteriores quidem sunt febres inseparabiles, in quibus putredo est intra venas, quã illæ quæ eradicantur, in quibus est putredo in toto corpore, aut in partibus corporis. Hali vbi supra. Accidit quoque sanguini extra vasa, venasque putrescere, & febrem continuam generare. Quod tunc fit cum ex ea multa quantitas in aliquo membro congregatur, apostemaque facit, & opilationis causa, quæ accidit ex apostemate, putrescit. Putredinis quoque causa calefit, & apostematicum membrum calefacit, eiusque calor per continuitatem defertur a membris ad membra, per arterias, quæ ad illud membrum porriguntur, donec ad cor veniatur, indeque per arterias in omnia corporis membra mittitur, nec desistit hæc febris, donec apostema maturatum euacuetur. His ergo de causis, aliæ febrium continuæ sunt, aliæ circulares.

De Febre acuta, & continua. Cap. XI.

Razi in Almansore. 10. parte. Synochus est febris, quæ arsmatica dicitur, hæc quidem sine tremore, & horripilatione accidit, cum calore tamen incipit, & cum ea est in facie, & in oculis, & auribus, naribusque rubedo, & æstuatio, & incendium, forte & inspiratio magna ac spissa. Hanc febrem priusquam accedat, hæc signa præcedunt in corpore, scilicet grauitas, & extensio, pigritiaque, & quasi lassitudo, & in somno superfluitas ac stupor, & in capite grauitas, præcipueque in fronte, & temporibus. Venæ quoque inflantur, & quidem tumidæ videntur, & pruritus in naribus, oculisque sentitur. Accidit autem hęc febris iuuenibus, corpora bonæ habitudinis habentibus, & hoc qui ex carne, & confectionibus, & ex melle multum comedere, multumque bibere consueuerunt. Contingit autem sæpius in hieme, & vere, pulsusque magnus ac spissus in ea sentitur, & vrina rubea ac spissa. Actor. Synochus est febris sanguinea, vt dictum est supra, quæ & continua. Itaque febrium continuarum quatuor sunt species, secundum quatuor genera humorum. Alia enim fit ex sanguine, & dicitur synochus, vel synoche. Alia ex flegmate, & dicitur quotidiana continua. Alia ex colera rubea, & dicitur causon, vel tertiana continua. Alia ex melancolia, & dicitur quartana continua. Auicenna vbi supra. Illa vero, quæ ex putredine sanguinis est continua, inseparabilis, eiusque calor plurimus cum lenitate non in mordicatione colericæ, quandoque peruenit ad statũ in quatuor diebus. Razi vbi supra. Tertiana quoque, quartana & quotidiana plerunque fortasse non cessant, sed continuæ permanent. In hora tamen accessionis fortiores fiunt, & postea reprimuntur, non tamen ita separantur, vt corpus ab eis omnino liberetur, Accidentia quidem istarum febrium eadem sunt, quæ & prædictarum, excepto, quòd non incipiunt cum tremore, nec est cum eis sudor in toto corpore nisi cũ recedũt. Materia tamen earum est etiam materia illarum, sed est in quantitate maior, & in qualitate deterior.

De Febre quotidiana. Cap. XII.

Febris quotidiana, quæ & flegmatica dicitur, cum horripilatione, & puro frigore in costis, & extremitatibus incipit. Tempus quoque frigoris in corpore prolixum fit, & vrina calefit. Nec ad ardorem cito sicut tertiana prouenit, Immo etiã cum prolixitate, & labore, & plerunque quidem calefit, & iterum infrigidatur. post hoc iterum calefit. Quod postquam multotiens factum fuerit, manifestatur calor, & æqualis in toto corpore fit. Qui cum incipit per totum corpus spargi, non est fortis, neque purus, & in ægri corpore non est incendium, neque punctio, sicut in tertiana, & causonide, nec sitis est cum ea, nec vehemens inspiratio, & si cum ea vomitus affuerit, aut vẽtris solutio, humores albi, putreque flegmatici egeruntur, aut cũ pauca colera rubea facies etiam aliquantulum in hac febre tumere videtur, & corpus macrescit, & virtus appetitiua deprimitur. Pulsus autem multominus velox ac spissus, quàm in tertiana inuenitur, & præter hæc est diuersus. Vrina vero alba est, & subtilis, aut rubea, & spissa, ac turbida. Hæc febris quotidie inuadit, in qua tempus molestationis tempore interpolationis prolixius existit. Accidit autem sæpius pueris, mulieribus, & eunuchis, & humida corpora habentibus, eisque qui multum comedunt, & parum euacuantur, & parum exercitantur, in tẽporibus quoque & regionibus frigidis, & humidis. Idem in li. diuisionũ. Febris flegmatica periodica est, cum horripilatione longi temporis, & omni die paroxismum facit, nec vehementer inflammatur quando calefit, & est humiditas in ore vomitusque flegmatis, & cætera, quæ prædicta sunt. Flegmaticæ quoque continuæ sunt eadem omnia signa, nisi quòd horpilatio non est cum ea, sed loco eius in corpore caliditas est addita. Sudor quoque fortasse non est in ea, nisi cum totaliter separatur. Rarum est autem, vt cum sudore separetur, immo plerũque huius febris recessio, flegmaticæ quoque periodicæ, & vtriusque quartanæ, omniumque febrium prolixarum, & tardarum, est absque crysi, sed cum resolutione alicuius rei post aliam. Si autem est aliquando in dispositione, tunc fit cum vomitu ventrisque solutione. Auicenna vbi supra. Flegmatica quidem faciens accessionem omni die leuis caliditatis est, cõparatione ad colericam, longa vero propter materiei viscositatem, & frigus eius multitudinem. Est autem magni timoris, quia paruum habet spatium interpolationis, & quietis, & quoniam associatur corruptioni, atque debilitati in ore stomachi.

De Febre tertiana. Cap. XIII.

Febris autem, quæ est ex putredine coleræ, motus est tertianus, nisi sit species eius, quæ dicitur adusta, cuius motus est occultus valde, & est sicut inseparabilis conclusa. Tertiana quidem pura est acuta propter materiæ subtilitatem, eiusque caliditas est magna mordicatiua propter coleræ fortitudinem, sed est salutifera, quia colera leuis est super naturam, & quoniam ipsa facit quietem. Tertiana vero non pura longioris est spacii quàm pura. Et pura quidem non transit. 7. periodos, nisi per errorem, continua vero quandoque consumitur. Item Razi in Almansore. 10. parte. Febris tertianæ principium accidit cum forti tremore, & pauco frigore, sicut pes cũ obstupescit, sed non diu perseuerat, sicut in aliis febribus fit,

quia

quia corpus cito calefit, & hoc vehementer, plerumque vero ex ea superuenit nausea, & æstuatio, ac vomitus coleræ rubeæ. Venter etiam quandoque soluitur, & colera rubea egreditur. In huius febris fine, pulsus inuenitur magnus, & velox, ac spissus, sed tamen æqualis. Vrina quoque in colore est ignea, sed secundum substantiam non est spissa, habet tamen odorem malum ex putrefactione. Hæc autem febris euenit sæpius complexionem calidam, & siccam habentibus, & his qui multum laborem, aut vigilias, aut ieiunium perpessi sunt, aut ex cibis calidis nutrimentum sumpserunt, & vinum forte vetusque bibunt, & si regiones, & tempora in calore distemperata sunt. Hæc præterea febris vltra. 12. horas ægrum non infestat, immo frequenter in paucioribus remouetur paroxismus. Cumque recessionis hora aduenerit, cum sudore remouetur, & pulsus ab ea mundificatur. Causon quoque febris est ex genere tertianæ sed ea fortior, & maioris incendii. Vna quidem die validior, & alia minus valida fit, a corpore tamen non separatur, nec horripilatio cum ea accidit, neque sudor, nisi cum recedit. Alia vero tertianæ accidentia sunt cum illa, vehementiora tamen ac firmiora, lingua præterea, & labia citrina fiunt ac nigra, & absque dubio aspera, etiam si febris fuerit valde fortis. Idem in lib. diuisionum. Febris tertianæ signa sunt, quòd incipit cum horripilatione similis acus punctura, nec est frigus eius dominans, sed ad calefactionem declinans, eiusque festinat inflammatio, & ideo magnificatur pulsus anhelitus, fitque vehemens inquietudo, & æstus, & sitis, & augustia. Quãdoque etiam accidit alienatio, & coleræ vomitus, & egestio. Et hæc quidem febris plurimum in quarto periodo stat, & quandoque in eo separatur. Ad plurimum autem vsque ad septimum extenditur, nam quæ periodos. 7. pertransit, non est tertiana simplex, & pura, sed composita, in qua flegmatis est commixtio. Tertianæ vero inseparabilis, idest continuæ signa, sunt omnia signa tertianæ, præter horripilationem, & sudorem, non. n. est cum ea nisi quando est crysis. Caliditas autem, & alienatio vehementiores in ea sunt, & malignior est, & deterior. Quando autem alba, melior est ac lenior. Quando vero citrina, media est in malitia. Differentia inter febrem tertianam continuam, & illam, quæ ex sanguine fit, est quòd ista fortior fit in tertio, nec sunt cum ea rubedo superflua, & extensio in corpore, & dispositio similis asmati, & anhelitus constrictio, quæ scilicet accidentia sunt in febre sanguinea.

De Febre quartana. Cap. XIIII.

IDem in Almansore. Febris quartana incipit cum tremore adeo vehementi, vt dentes adinuicem constringi faciat, & concuti, nec est talis tremor in aliis febribus. Iuncturæ quoque & ossa dolent, & grauitatem habent. Febris hæc quando calefit, & accenditur, valde calidior est, quàm flegmatica, non tamen ad calorem tertianæ peruenit, nec in ea tanta sitis, nec tanta accensio nec tantus dolor capitis, nec tantum alienationis inuenitur, quantum in tertiana. Pulsus in hac febre ex paruitate, &, debilitate varietate quoque, & tarditate ad mirabilem peruenit dispositionem. Vrina vero alba, & subtilis apparet, aut rubedini attinet, plerumque autem est clara valde, & cruda, aut crossa, & nigra, aut rubea, febris hæc post longas febres quarum interpolationes paucæ fuerunt sepius contingere consueuit, & in autumno, & in fine æstatis, & siccas habentibus complexiones. Idem in libro diuisionum. Quartanæ pariodicæ signum est horripilatio vehemens ac difficilis, ossium profunditatem contingens. In huius principio valde debilitatur pulsus, & hoc est proprium signum ipsius. Licet enim in omnium etiam aliarum febrium inceptione pulsus minoretur, non tamen sicut in hac, quæ plurimum quidem accidit post febres alias, cum earum paroxismi permiscentur. In inceptione vero raro accidit, aut plurimum melancolicis, & habentibus splenes crossos. Huius caliditas est infra tertianæ caliditatem, sed in siccitate & asperitate non est infra illam. Quartanæ quoque continuę signa sunt eadem, quæ periodicæ, nisi quia caret horripilatione, & in quarto quidem fortis est, in aliis autem diebus tepescit, sed huius euentus rarus est. Auicenna vbi supra. Quartana porro non acuta est propter frigus materiei, longa vero est propter illud, sed non est in ea timor, quia facit quietem spacio longo, & quia non est talis acuitatis, quam sequantur accidentia vehementia. Quartana quidem, & tertiana assidua, & interpolata consumuntur per vomitum, & solutionem ventris, aut sudorem, aut vrinæ prouocationem. Incensiua vero per huiusmodi consumitur, & per fluxum sanguinis narium. Principium quidem prolon-

gatur in tertiana, status in conclusa, & declinatio in incensiua status, & declinatio in continua, & in quotidiana integræ eradicationis.

De Causis varietatis periodorum in febribus interpolatis. Cap. XV.

CAusæ vero varietatis periodorum in febribus circularibus sunt tres. Prima est velocitas congregationis humoris, qui putrescit, & eius mora. Secunda est facilitas putrefactionis eiusdem, & difficultas. Tertia est euacuationis eius acceleratio, & mora. Flegma namque febrem excitat, quæ singulis diebus accenditur, eo quòd ad putrefactionis locum cito conueniat suæ quantitatis in corpore multitudine, & putrefactionis acceleratione, humiditatis causa, euacuationisque mora propter suam viscositatem. Colera vero nigra febrem facit, quæ vno die accenditur, & duobus non, eo quòd tarde adunetur, propter quantitatis suæ paucitatem. Difficile vero putrescit propter suam frigiditatem, & siccitatem, celeris aut euacuationis est, quia minime viscosa est. Porro colera rubea febrem generat, quæ quiescit die vna, quoniam inter flegma, & colera nigra est media, in habitudinibus quas diximus. Minoris enim quantitatis est, quàm flegma, maioris autem, quã nigra. Flegmate quoque siccior, & nigra humidior, vtraque vero in substantia subtilior. His ergo de causis periodicarum febrium circuitus diuersi videntur.

De Causis abbreuiationis, & prolongationis paroxismorum. Cap. XVI.

HIs etiam eisdem de causis prolixitas accessionum variatur. Quotidiana namque ex maiori parte accessionem extendit horis decem & octo propter flegmatis crossiciem, & viscositatem, quia non cito dissoluitur. Quartana vero ut in pluribus. vigintiquatuor propter humoris crossiciem, & viscositatem, quia non cito putrescit, & cum putruerit non cito dissoluitur, quia lapidis, & ferri similitudinem gerit, in quibus ignis non potest velociter operari. Cumque fuerit in eis operatus, non velociter extinguuntur, aut refrigerantur. Tertiana denique pura, duodecim horas feruet, secundum ampliorem partem, propter humoris aquosi subtilitatem, & viscositatis paucitatem. Vnde & velociter putrescit, & velocius euacuatur per sudorem. Est autem & cuiusque febris tempus accessionis, aliquando quidem longius, aliquando vero minus, tribus de causis. Prima est humoris causa quando crossior est, & viscosior, atque frigidior, erit & febris longior. Quando vero minor est, & subtilior, & calidior, ac minus viscosus, fit febris breuior. Secunda est virtus infirmi, quæ si robusta fuerit ad humorem depellendum, ac per sudorem educendum, erit accessio breuior, si vero debilis, accessio quoque prolixior. Tertia est habitudo corporis, nam si corpus rarum sit & porosum, accessio breuior efficitur, quoniam humor facile celeriterque dissoluitur, si vero spissum fit, & constipatum porique stricti, fit accessio longior. Cum autem omnes abbreuiationis causæ simul adunantur fit breuissima, cum vero econtrario longissima. Cum igitur accessio breuis est, febricitans ab vna vsque ad aliam quiescit a calore, cum autem prolixior est non mundatur a febre, donec secunda superueniat: nec ei quies inter vtrasque fit, intantum vt huiusmodi febris continuæ similis fit. Auicenna vbi supra. Periodi febrium prolongantur aliquando propter materiæ multitudinem, aut eius viscositatem, aut crossitudinem, aut quietem, aut propter sensus debilitatem, aut propter pororum spissitudinem, ob quam non resoluitur humor. Abbreuiantur etiam quandoque propter prędictorum cõtraria. Item paroxismi quidam tardantur, quia materia pauca est, aut tardi motus ad mineram putredinis propter crossitudinem suam, sicut est materia quartanæ. Quidam vero festinant, quia materia multa est, sicut flegma vitreum, ac subtilis sicut colera.

De inordinatione, vel mutatione periodorum, & febre erratica. Cap. XVII.

ILlæ quidem febres, quibus paroxismi sunt eradicationis, & temporis, quandoque dimittunt ordinem suum pro-

pter

pter diuersitatem materierum, in multitudine, & paucitate, crossitudine quoque & tenuitate, & propter diuersitatem in genere, quia materiæ quædam permutantur, & fiunt de genere materiæ alterius, & quandoque fit ex malicia regiminis ægri, vel propter debilitatem eius, aut propter multitudinem sensus eius. Hali vbi supra. Sciendum quoque quòd periodicarum febrium circumitus semper in ordinat one sui stabilis fit, nec ab ordine proposito desistit, quamdiu putridus humor superfuerit, si non ab habitudine sua immutetur, & si non alius humoris species illi misceatur, & circa infimi regimen non peccatur. Econtra vero, si humor putridus ab habitudine sua in aliam speciem alteretur, vt cum sanguis adustus putrescit, quod in eo subtile est mutatur in coleram rubeam, & quod crossum in nigram. Cum autem alius ei putridus humor miscetur, aut etiam alius humor putrescit, febrem quandoque secundum naturam suam facit. Sed & si æger malo regimine vtatur, hinc in eius corpore mali generantur humores, & iuxta naturam vniuscuiusque varias faciunt febres. His omnibus circuitus febrium ordinatio corrumpitur, vt aut tempus suum festinet, aut alii fiant circuitus, quàm qui fuerunt, & fit in eis diminutio, & augmentum iuxta quantitatem humorum, & actionum ipsorum. Razi in Alman. Sunt autem, & febres quædam cómixtæ, vel erraticæ, quæ scilicet de quinto in quintum diem, vel de sexto in sextum accidunt, quædam vero mixtæ, quæ cæteros paroxismos non obseruant. Et hæ fiunt aut propter apostema, quod in aliquibus membrorũ fit, præcipueque in renibus, aut quia in quartanam transitus fiet. Idem in libro diuisionum. Raro quidem euenit paroxismus febris quartum pertransiens, & huiusmodi febres omnino fiunt ex humoribus crossis, earumque cura est sicut quartanæ.

De Febribus compositis. Cap. XVIII.

Avicenna vbi supra. Quandoque vero componuntur febres quædam putredinis tali compositione, qua fiant in forma inseparabiles. Verbi gratia: Quando incipit humor putrefieri in loco, eique superuadit putredo, putrefit tota & ab ea consumitur. Deinde vero incipit humor de genere eius, vel non de genere eius putrefieri, & obuiat secundus paroxismus tempori eradicationis primi, deinde res ita continuatur. Præterea componuntur febres putredinis, & aliis modis, qui distinguendi sunt in capitulis suis. Razi vbi supra. Plerumque duæ febres, aut tres ægro superueniunt, quæ & quandoque vnius generis sunt, vt tertiana vel flegmatica cum ethica. Sæpe autem vna ex eis continua, & alia interpolata. Sæpe vero accessionum principia vicinantur, vt in vna hora sint, & sæpe elongantur. Quapropter ordo periodorum ipsarum confunditur, & accidentia ita commiscentur, vt cognosci non possint vt ab eo, qui cognoscendi species simplicium adeptus est vsum. Ideoque genus febris non solum ex interpolatione sua sciri debet, sed ex propriis accidentibus ipsam concomitãtibus. Contingit enim duas tertianas habentem, quotidie pati interpolationem. Vnde si hoc non nisi ex interpolatione cognoscatur, flegmatica esse iudicabitur, cum si secundum hoc regimen adhibitum fuerit, æger necabitur. Vniuersaliter autem curatio febrium compositarum debet esse composita ex curis simplicium. Et commixtio duarum curationum debet fieri secundum commixtionem duarum febrium. Plerumque tamen ad vnam illarum curandam intendere oportet, eo quòd ipsa magis timenda est. Idem in libro diuisionum. Species febrium cõpositarum plures valde sunt, & modi compositionis earum proximi, paroxismos quasi febris simplicis accidere faciunt. Ideo non ex periodis, sed ex accidentibus propriis iudicandæ sunt. Nam ex duarum tertianarum comparatione fit paroxismus omni die, & hic est periodus flegmaticæ. Sed tu cum vides omni die paroxismum cum accidentibus tertianæ, scias quòd tertianæ sunt duæ. Plures autem febres accidentes compositæ sunt illæ, quę fiunt ex colera, & flegmate, & istę prolixę sunt, & malę, quarum signa permixta sunt ex signis tertianę, & quotidianę. Erit igitur in vno die calida propter vehementiam inflammationis, & in alio pigra, & sepulta, debilisque caliditatis, & prolixę eleuationis, quæ nec forsitan nisi cũ labore calefacit, & in ea horripilatio post calefactionem semel aut bis iteratur. Cum hac febre facies inflatur, viscera corrumpuntur, & debilitantur, stomachus & epar infrigidantur.

De Signis vniuersalibus febrium putridarum. Cap. XIX.

Igitur putridæ febris genera sunt inseparabilis, & continua, de quibus sunt tertiana, quartana, & flegmatica, synocha, causon, & composita, & febris apostematum. Hæ sine alteratione corpori ex causis extrinsecis adueniente incipiunt, quæ in ephimera dictæ sunt, & in his omnibus est horripilatio per tremorem, nisi in synocha, & quibusdam febribus apostematum, earumque omnium fortior est caliditas, quàm ephimeræ pulsus etiam, & anhelitus vehementioris alterationis, vnicuique tamen earum propria signa sunt. Auicen. vbi supra. Pulsus enim diuersificatur, & dispositiones in febribus putredinis secundum diuersitatem earum in generibus suis, & secundum diuersitatem speciei vnius earum in vehementia, & debilitate. In fortitudine quoque accidentium, & debilitate eorum. Quandoque accidit ei duricies, aut propter apostema calidum vehementis extensionis. Aut propter apostema calidum in mẽbro duro. Aut propter vehementiam siccitatis. Aut cum dominatur frigus in principiis. Quandoque vero fit lenis propter materiam humidam, lenem, flegmaticam, & sanguineam. Aut propter apostema, quod est in membro leni, sicut est illud qđ est in epate, & peripleumonia, & litargia. Aut propter humositatem cum expectatur, quando vult vt sudet. In principio quidem paroxismorum fit pulsus debilis coarctatus, propter aduẽtum virtutis super materiam, & occupationem eius in mundando, & euentando. Paroxismi quidem qui eradicantur, incipiunt secundum plurimum cum horripilatione aut frigore, vel rigore. Et hoc aut propter frigus humoris, aut propter quod lacertos mordicat humor. Aut propter profundationem caliditatis ad interiora, tendentis ad partem materiei. Aut propter debilitatem virtutis. Aut propter frigus aeris. Resoluuntur autem cum sudore, quia caliditas putrefaciens resoluit humiditatem remanetque cineritas. Cum ergo fit humiditas illa non obsessa in venis, facilis fit eius expulsio per sudorem in poris. Paroxismi vero inseparabiles minuuntur, & non eradicantur per sudorem, nec incipiunt cum frigore, nisi propter debilitatem virtutis. Aut propter profundationem innati caloris, tunc enim extremitates infrigidantur. In quibusdam autem febribus frigus, & horripilatio componuntur, quia materia, quæ putrescit, composita est ex frigido, & mordicatiuo. Hali vbi supra. Signa itaque febris putridæ generalia quædam ex accessionũ temporibus sumuntur, vt quòd debiles incipiunt, deinde roborantur, & difficiles fiunt. Cumque quieuerit accessio, caloris reliquiæ corpori supersunt, nec perfecte auferuntur. Quædam autem ex caloris substantia, quòd scilicet earum calor pungẽs est, & inflans, & eius inflatio tanquam ignis flamma. Quædam etiam ex consequentibus febrem, quòd scilicet eas rigor, & horror in principiis sequitur, varietasque pulsus manifestat, & priuatio maturitatis, siue digestionis in vrina, vt scilicet in fundo sit hipostasis alba, & æqua.

De Horripilatione, & rigore. Cap. XX.

Avicenna vbi supra. Horripilatio igitur est dispositio in qua corpus inuenit diuersitatem frigoris, ac punctionis in cute, & lacertis: hanc antecedit pigritia, & fractio, & quasi fractio est materies eius. Rigor autem est, vt membra sua continere non possit ex commotione, & tremore euenienre in eis, & motibus inuoluntariis. Est autem quandoque forte frigus, & non fit rigor fortis, vt in febribus flegmaticis, & quartana. Humor nanque frigidus quietus est, quia iam consueuit membrum in quo est, & quiescit eius passio, nec sentit frigus eius. Cum autem mouetur, & spargitur, propter caliditatem separantem, vel propter aliud, patitur ab eo membrum, quod ei non erat occurrens, & sentit frigus eius, propter causam diuersæ complexionis. Ex causis autem vehementiæ rigoris, est vehementia virtutis expulsiuæ in lacertis. Et quanto rigoris causa viscosior est, tanto rigor vehementior, & fingitur ad interiora submergitur. multotiens quidem accidit a flegmate vitreo sparso in corpore rigor, non perducens ad febrem. Materia siquidem quæ facit lassitudinem rigoris, per suam paucitatem, facit rigorem per suam multitudinem antequam putrefiat. nam si non putrefit, ad febrem non perducit. Et quandoque quidem accidunt frigus, & rigor, propter submersionem caloris in corpore, causa cibi, & [illegible], quæ sunt huiusmodi. Itaque rigor, & frigus antecedunt febres, quoniam humor crudus

crudus effunditur, in primis ad lacertos, noceteque frigore suo per comparationem ad eos, deinde vero cum incipit putrefieri, incipit calefieri. Praeterea rigor antecedit febres propter mordicationem humoris, & fortitudinem expulsiuae virtutis, quae est in lacertis, sicut excutitur homo ex effusione aquae calidae valde super cutem, & proprie cum est salsus. Et fortasse fit nocumentum eius, quòd mordicat eam, vt refugiat ad interiora calor innatus, ac dominetur frigus cum mordicatione caloris, quae est apud panniculum tegentem interius. Et quandoque rigor accidit, quia calor ad interiora refugit, sicut in apostematibus intrinsecus fit. Quandoque vero rigor, & horripilatio sanitatem significant in febribus inseparabilibus, significant enim, quòd materia expellitur a venis, & egreditur, verum quia non est cum digestione in hora cretica, nec sequitur eam leuitas, significatur, quòd illius quantitatis expulsio non est eo, quòd virtus sit vincens, sed quia materia multa propter suam multitudinem expellitur. De rigore iterum est, qui mortem significat, & est ille quem sequitur debilitas virtutis, & casus innati caloris, & siccitas.

De Febre ethica. Cap. XXI.

Hali vbi supra. Febris ethica duplex est. Vna est humiditatis in corpore consumptae, ita vt extenuetur ac deficcetur, calorque naturalis extinguatur. Haec vocatur senectus a simili, quia sicut in senibus calor naturalis extinguitur, & siccitas dominatur. Secunda est ethica, illa scilicet quae est confirmatio caloris extranaturalis in principalibus membris, intantum vt consumatur humiditas corporis. Huius species sunt tres. Prima est in qua desiccatur humiditas parua, quae est in venis paruis, vnicuique membro proprie pertinentibus, calefitque cum his simul humiditas, quae est in terrenis membris ac debilibus, vt est adeps, & caro, & haec absolute vocatur ethica. Secunda est in qua finitur humiditas, quae est in carne tenera. Incipitque calor in humiditate, quae est in membris consimilibus, quae scilicet humiditas est tanquam ros, & humectatio, ex qua pascuntur membra, & haec vocatur ethica consumptiua. Tertia est in qua hac humiditate consumpta, calor ad humiditatem transit, per quam adinuicem radicalia membra continuatur, & haec ptisis, id est consumptio, marcorque vocatur, eo quòd a membris principalibus humiditas consumpta fit, & inde membra eneruata, sicut in plantis cum desiccari incipiunt, eneruatio, & marcor accidit. Fit autem haec febris, aut ex praecedentibus causis, aut ex manifestis. Ex praecedentibus siquidem, vt sunt febres putridae si fuerint adustae, vel si tempus earum prolixius fuerit, & calor in humiditate corporis operatus a membris radicalibus eam consumpserint. Huiusmodi febris in initio sui consumptiua est, sicut ethica nascens ex enutricio, & apostemate calido, quod in pectore nascitur, eiusque calor ex vicina ad cor profertur, & eius humiditatem desiccat, & omnium arteriarum, & per hoc etiam membrorum radicalium. Aliquando etiam febris huiusmodi nascitur ex defectu, quem infirmus ex acuto morbo patitur, vnde cor desiccatur primum, & inde fundamenta membrorum originalium. Ex manifestis autem causis fit, vt ex ira, cura, tristitia, labore, vigilus, abstinentia. Maximeque si contigerit hoc adolescenti, vel iuueni, cuius, scilicet complexio calida est, & tempore aestatis, & regimine calido vtenti. Quae igitur ex huiusmodi causis fit, primo quidem ethica dicitur, & cum augmentatur marcor, & consumptio, ptisis vocatur.

De Cognitione eiusdem. Cap. XXII.

Razi in Alman. Quidam itaque cum laborem, aut vigilias patiuntur, aut eorum comestio tardatur, aut subtilibus, vel siccis nutriuntur, ad febrem deueniunt. Quapropter ab huiusmodi rebus abstinere debent. Cumque febris eos inuaserit, succurrendum est cito cum his, quae corpus humectant, hoc enim si neglectum fuerit ad ethicam deueniunt. Itaque cum febris tribus diebus, aut amplius permanserit immota, nec calor eius vel ardor fortis fuerit, nec accidentia, quae febres acutas comitari solent affuerint, vt est magnitudo pulsus, & caliditas, & anxietas, ac linguae siccitas, & eius nigredo, ipsa tamen (vt dictum est) sic vno modo sine vlla repressione, vel interpolatione perseuerauerit, praeter etiã hoc lenta, & quasi tepida inuenitur, ethica adesse creditur. Ipsius autem veritas sic experienda est: Eger in diuersis horis comedat, & si semper post cibum inuentus fuerit a febre magis infestari, ethicam esse proculdubio pronunciandum est. Quòd si enim hoc etiam facies eius rugata iam videatur, & oculi concaui, & caro minuta, cutisque desiccata, ethica iam est in eo confirmata. Haec autem febris in principio sui curabilis est, cum scilicet nondum ad ptisim peruenerit. Eius autem, qui de ethica in ptisim transit, tempora fortiter dilatantur, & oculi concauantur, naresque subtiliantur, facies quoque tornatilis fit, & aures minorantur, corpusque subtiliatur, & carne nudatur. Cutis faciei frontisque tenditur, collum attenuatur, & epiglotis foras egreditur, vox etiam exilis ac debilis auditur, pulsus quoque subtilis est ac debilis, & virtus omnino destructa videtur. Ossa raschae, pectinisque manus plerumque apparent, & vngues curuantur. Cumque corpus ad siccitatis, & debilitatis terminum peruenerit, nunquam meliorarr poterit. Cum autem alicui cadunt capilli, venterque soluitur, mors propinqua est ei. Isidorus vbi supra. Ptisis est vlceratio, & tumor in pulmonibus, qui iuuenibus facilius euenire solet. Ptisis autem apud Graecos dicta, quòd fit totius corporis consumptio. Isaac vbi supra. Ptisis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in diminutionem. Nascitur multis modis, vt ex consumptione pulmonis, & haec est vera ptisis. Fitque tribus modis, vel ex humoribus colericis a capite descendentibus, vel flegmaticis, & salsis in substantiam pulmonis descendentibus, & eum vulnerantibus, & putrefacientibus. Secundus modus ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus. Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorũ spiritus ruptis, vel fissura in pulmone in qua nascuntur vulnera empisia, & ptisis postea. Tertius est modus ex humoribus ad pulmonem, aliunde, quàm a capite venientibus, quod duobus modis contingit. Vel quòd ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi sinantica. Vel ex non vicinis, vt in epate, corde, & similibus. Qui humores si sint calidi, & acuti, patitur infirmus ruborem in maxillis, stricturam in flatu. Papias. Ptisis est vitium, quod fit ex reumatismo gutturis, aut ex vuae distillatione assidua, & catarro, instillantes enim multo tempore pulmones vitiant, & est passio pulmonis periculosa, & maligna valde. Ptisicis autem primo venit febris cum tussicula, & excreationibus variis, & sanguinnlentis, vel liuidis, aut purulentis, aut pro qualitate exclusae materiae cum corporis macie, & virium debilitatione, hi si per annum inueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur.

De Febre accidentali. Cap. XXIII.

Razi in Alman. Febris quidem, quae ex percussione vel casu, vel aliquo simili accidit, de genere est ephimerae, Non enim putrida est, nec in se nocumentum aut malitiam habet. Illa vero mala est, quae apostema comitatur, quod alicui membrorum per se innascitur, & est ipsa febris secundnm quantitatem apostematis. Itaque illa, quae comitatur apostema, quod est in panniculis cerebri mala est, quia fit ex frenesi. Illa verò, quae accidit propter apostema, quod in gulae partibus oritur, squinantia vocatur. Illa autem, quae cum apostemate pulmouis, & peripleumoniam, nascitur, cum ea tussis accidit, & excreatio spumosa. Cum illa vero, quae fit propter apostema ortum in meri, dolor est cum scapularum grauedine, quae in hora transglutiendi grauior sentitur. Ex illa quoque quae propter apostema stomachi accidit, dolor & incendium prouenit in anterioribus ventris sub amplitudine pectoris, sitis etiam, & appetitiuae ablatio. Cum autem in epate apostema generatur, febris fortissima sequitur, sensusque turbatio, & vrinae constrictio. In matrice quoque si fuerit apostema calidum, febris acutissima comitatur, scilicet causon, & turbatio sensuum Omnes autem febres, quae propter apostema generantur, ex apostematis curatione remouendae sunt, quae quandoque minutione fit, aut emplastri suppositione. Febris enim apostema sequitur, quando calidum est, & ardens. Ideoque remouetur cum eius calor sedatur, aut sanies aduratur.

De Apostemate. Cap. XXIIII.

Isido. vbi sup. Apostema a collectione nomẽ accepit. Nã collectiones Graeci apostema vocãt. Empios dicta est ab aposte-

mate intrinsecus vel in latere, vel in stomacho cũ dolore, & febribus, & tussi ex abundantibus spumis, & purulentis. Papias. Apostema est constrictus in duriciam tumor cum rubore, & ingenti feruore, ac dolore, non sine pulsu, vel compunctione, cumque deforis in cute nascitur facilius, & sine periculo sanatur, & sine potione natura medicaminis. Cum autem intrinsecus in ipsis vitalibus nascitur, non facile cognoscitur, & sanatur, quia nec sine periculo est. Empici autem sunt quibus apostema factum est in pulmone, vel in epate, vel in torace, quod cum crepuerit, & saniauerit per os illud emittunt, vel reiiciunt, & febricitant, ac tussiunt, & sanies putridas excreāt, & macrificant. Fiunt empici plurimum ex pleureticis aliquotiens ex ægritudine acuta non bene discutienti, vel ex febribus antiquis vix currentibus, & vsque ad hoc deducentibus. Hali vbi supra. Apostema est crossicies, & tumor qui membro fit ex abundantia materiæ concauitates eius replentis ac distēdentis. Hæc quidem aut ad ipsum defluit ab alio membro, aut generatur in ipso. Materiarum ad membrum a membro fluxus. vi. causarum adunatione fit, quæ sunt virtus expellens debilitas suscipientis, materiæ multitudo, & eius corruptio, meatuum largitas siue pororum, virtutis pascentis, quæ est in membro recipienti, debilitatio, & quia membrum suscipiens in inferiori ab expellenti situm est loco. Materiæ vero in membro generatio, ex pascentis est virtutis debilitate, quæ est in eo, ita quòd cibus, qui ad ipsum mittitur non bene digeritur. Vnde remanet in eo superfluitas, & paulatim augetur, donec repleatur membrum, & distendatur, fitque in eo apostema. Cum igitur in aliquo membrorum fit apostema simul, id est subito fit ex abundantia materiæ decurrentis ad illud ab alio membro, quod fit in apostematibus calidis. Cum autem paulatim per incrementa fit, aut ex fluxu superfluitatis paulatim decurrentis efficitur, aut eius, quod in ipso membro generatur, quod fit in apostematibus frigidis. Sunt autem apostematum quatuor genera. Primum sanguineum, quod flegmon vocatur. Secundum colericum, quod furunx appellatur. Tertium flegmaticum, quod endimia dicitur. Quartum melancolicum, quod scliros nominatur. Et horum vnumquodque aut simplex est, & ab vno fit humore, aut compositum, & a pluribus fit humoribus.

De Flegmonibus, & fusuncuiis, & scrophulis, ac verrucis. Cap. XXV.

ISidorus vbi supra. Flegmon est inquietudo cum rubore, & dolore, & tensione, & duricia, & vastitate. Nam cum cęperint fieri flegmones, inquietudo febris consequitur. Vnde & dicta est flegmon, a po tu flegin, idest inflammans. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus eo quòd ferueat quasi feruunculus. Hali vbi supra. Furunculi generantur ex materia crossa, & mala, cui admixtum est aliquid sanguinis crossi, & turbidi. Huius materia luto similis est, & arenæ, vel paludi, vel carbonidus nigris, & huiusmodi, huius signum est, quòd minus reprimitur, quàm sanies, & sanguis, ad duriciam declinans. Scrophula est apostema durum glandulæ simile, quod fit in tenera carne, quæ in collo est, aut inguinibus, aut in alis, idest ascellis. Dicitur autem scrophula, eo quòd in collis porcorum oriatur multa. Vel vt quidam aiunt, a simili, eo quòd apostema hoc multarum glandularum fit, sicut scropha multos fœtus, idest porcellos parit. Verruca est pustula rotunda, tactui dura, tanquam clauus, scilicet acuta. Isidorus. Verrucæ singulatim sunt, satyriacis vero vna fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. Isaac. Verrucæ sunt caro crossa, dura, & spissa per totum corpus nata. Sed tamen maxime in manibus, & in pedibus, quàm expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de flegmate, & colera nigra: quæ ergo mollis est, & sine dolore intelligitur esse de flegmate. Dura & fissa perpenditur esse de colera nigra.

De Passionibus, quæ in cute apparent ab interioribus carnis. Cap. XXVI.

HAli vbi supra. Passiones autem, quæ fiunt in exterioribus cutis, aliæ quidem nascuntur ab interioribus causis. Alię vero ab exterioribus siue manifestis. Et earum, quæ ab interioribus quædam in toto corpore apparent, vt variola, rubeola, elephantia, morphea, lepra. Quædam autem in quibusdam proprie membris, vt alopicia, & tinea in capite, lentigines in facie. Ex manifestis vero causis sunt separationes continuitatis, siue iuncturæ. Quarum aliæ fiunt a corporibus vt ferri incisio, lapidis collisio, fractura, contritio, & huiusmodi. Aliæ vero a corporibus animatis, vt punctiones, morsus, percussiones, quæ fiunt ab animalibus. Et horum quędam venenum habent, vt canis rabidus, yria, serpens, quædā vero carent, vt homo, canis non rabidus. Prius, ergo de passionibus ab interioribus causis dicemus, incipientes ab illis, quæ communes sunt membris omnibus, variola, scilicet & rubeola, elephantia, lepra, morphea, alba, & nigra, impetigine, scabie, prurigine, pediculis, pustulis, verrucis, vlceribus, fistulis, & sacro igne.

De Vetrucis, & Vlceribus. Cap. XXVII.

VAriolæ sunt vlcera multa, & parua, quæ corpus omne consternunt, aut in eius maiori parte fiunt, & hoc maxime in pueris crescendi tempore. Nam fœtus in matrice pascitur menstruo sanguine, qui superfluitas quædam est corporis mulieris, quam natura per venas ad matricem expellit ab epate, fœtus inquam ex meliori pascitur, eo quòd membra ipsius nutriuntur, & quod reliquum est, in eius membris, ac venis remanet. Vt autem fœtus ab vtero egreditur lacte nutritur, quod & ipsum ex sanguine procreatur, eiusque meliori parte membra pascuntur. Reliqua vero superfluitas in corpore restat, donec omnia hæc aliqua causa ad corporis exteriora commoueat, & tunc apparent. Fit autem eorum commotio aut ex causa exteriori, sicut aere pestilentiali, aut etiam accessione in habitaculo eius, qui variolas patitur, quoniam acri vapores ab vlceribus eorum dissoluti miscentur. Aut ab interiori, sicut a regimine pueri, quod fit cibis calidis, & humidis, ac dulcibus, crossæque substantiæ, vnde superfluitates in corpore aggregentur, confortataque super eos natura expellit eas ad exteriora, & illæ quidem quando fiunt ex sanguine crosso, & melancolico, ac malæ qualitatis, faciunt pustulas, & nigras, quæ etiam aliquando non aperiuntur, & illæ cæteris peiores, ac mortiferæ iudicantur. Quòd si sanguini rubigo misceatur, fiunt tumores ignis adustioni similes, & hæ quoque pessimæ sunt. quæ & cicer, & sacer ignis, vocantur. Est etiam in rubore species alia, quæ vocatur rubeola, quæ fit ex sanguine calido subtili, non multum malo, hæc cum ad statum venerit, granis milii similis fit, eiusque color rubeus est, nec aperitur pustula, sed deficit siue dilatatur, & euanescit. Sunt autē in principio variolæ signa communia febris, & faciei tumor ac rubor, capitis quoque grauitas, & in gurgulione asperitas. Isaac. Variolæ de sanguinis putridi corruptione nascuntur, & sunt de accidentibus synochum comitantibus, quorum signa febris est, fortitudo cephalea, rubor oculorum, & faciei plenitudo, eorum grauitas, dolor in gula, & pectore, tussis, prurigo in naribus, sternutatio, in superficie corporis punctura, quia materia quærens exitum pungit carnem.

De Elephantia, & Morphea. Cap. XXVIII.

ISidorus. Elephanticus morbus est ex similitudine elephantis, cuius naturaliter dura pellis, & aspera, nomen morbo in hominibus dedit, quia corporis superficiem similem facit elephantorum cuti, siue quia ingens passio est, sicut animal ipsum ex quo nomen accepit. Hali vbi supra. Elephantia est morbus corporis membra desiccans, ac siccitate corrumpens, & quasi cancer qui fit in omni tempore. Fit autem ex debilitate virtutis immutantis, quæ est in carne. Si hæc fit ex mala complexione fri. & sicca, & in qua niger humor sanguini dominatur, eiusque in illum corruptio, quæ deinceps ad omnia membra tendit, vt eo pascantur. Ea itaque desiccat, & corrumpit, siccitate quoque sua corrumpens pariter omnes corporis humores, atque etiam sperma, cum & humores, & sperma fiunt ex sanguine, ita vt inde generata hęc passio transeat, & in filios, quia filii radicalia membra, generantur ex spermatis substantia. Hic etiam morbus in cohabitantes transit propter dissolutionem malorum vaporum a corpore patientis, quos circunstanti aer respirat. Huius species duæ sunt, Vna fit ex colera nigra, quæ sanguinis fex, & purgamentum est, & hæc non facit casum membrorum, sed & quandoque si ei a principio medicina succuratur perfecte sanatur. Altera vero fit ex humore nigro, qui ex adustione coleræ regeneratur, & in hac est membrorum comestio, nullaque medela quis ab ea curatur. Elephantiæ signa sunt, in principio liuiditas in albo oculorum apparet, oculusque tanquam in forma rotundus, vnde & leonina vocatur, cumque roborata fuerit membra cadunt,

cadunt, ac palpebrarum, & ciliorum pili, fit etiam in gutture raucedo, facies intumescit, deficit, & ad ruborem declinat, digitorum summa funduntur, nares desiccantur, venæ quoque linguæ crossantur, & nonnunquam concidit nasus. Morphea alba est albedo tenuis in exterioribus cutis facta, ab eisdem causis procedens quibus, & lepra, sed debilioribus. Differunt etiam, quia morphea est exterius in cute, lepra vero in membri profundo, & albi sunt pili, qui in eius oriuntur loco. Morphea vero nigra est immutatio caloris cutis in nigredinem vergens, fit autem ex commixtione coleræ nigræ cum sanguine. Huius ergo signum est, quòd cutis denigratur, & quasi surfura cadunt quando fricatur, locusque remanet rubeus. Maxime vero nascitur hæc in iuuenibus propter adustionem coleræ ru. in eorum corporibus, & declinationem ad nigram.

De Lepra. Cap. XXIX.

Lepra est albedo, quæ fit in exterioribus cutis. Et aliquando quidem in quibusdam tantum membris, nonnunquã in toto corpore, hoc fit ex humoris flegmatis in sanguine dominatione, & virtutis immutantis debilitate, quæ in membro est, si fit ex mala frigida, complexione. Huius signa sunt, quia membrum in quo est, album est, pilique similiter. Et si cutis flebothomo vel acu pungatur, sanguisque ab ea non egreditur sed humiditas. Lepra est incurabilis, illa vero a qua sanguis egreditur, aut humiditas rubea non est sanitati desperanda. Isidorus. Scabies, & lepra, vtraque passio asperitas est cutis cum pruritu, & squamatione, sed scabies tenuis asperitas, & squamatio est, hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittat, nam scabies quasi squames. Auicenna quarto canone. Lepra est infirmitas mala, proueniens ex sparsione coleræ nigræ in toto corpore, vnde corrumpitur complexio membrorum, & forma figuraque ipsorum, & quandoque corrumpitur in fine illius continuitas eorum, ita vt membra corrodantur, & cadant casu, qui fit ab vlceratione, & est sicut cancer cõmunis toti corpori. Est & alia, quæ remanet cum patiente longo tempore valde. Melancolia quidem aliquando expellitur ad vnum membrum, & facit accidere duriciem aut saphiros, aut cancrum secundum dispositiones suas. Aliquando vero expellitur ad superficiem cutis, & tunc euenit morphea, vel impetigo, & his similia. Quandoque vero spargitur in toto corpore, & tunc si putrefiat, prouenit febris melancolica. Si vero conulceretur, & non putrefiat, euenit lepra.

De Causis, & effectibus Lepræ. Cap. XXX.

Hvius causa efficiens antiquior est malicia complexionis epatis ad caliditatem, & siccitatem valde decliuis, vnde in melancoliam aduritur sanguis, aut etiam complexio totius corporis, aut ambæ, ita quòd faciunt sanguinem acquirere per causas suas frigus. Causa vero eius materialis, sunt cibi melancolici, & flegmatici, in quibus quando componitur satietas nauseatiua, operatur in eis caliditas, quæ subtile resoluit, spissumque melancoliam ponit. Repletiones, & comestiones super satietatem, ad eandem sunt intentionem. Porro causæ illius adiuuatiuæ sunt opilatio pororum, per quam innatus calor præfocatur, & infrigidatur sanguis, & incrossatur, ꝑprieque loquendo, splen opilatus, & debilis non attrahit, nec potest mundificare sanguinem ex humore melancolico, aut etiam in visceribus est virtus expulsiua, debilis ab expulsione illius in venas ani, vel matricis. Et stricti sunt pori. Præterea quandoque adiuuat hoc totum aeris corruptio in seipso, vel propter vicinitatem leprosorum, quoniam ægritudo inuadens est. Quandoque etiam accidit propter humiditatem, & complexionem embrionis, quæ acquisita est ei in matrice propter dispositionem ipsius matricis, sicut accidit quando conceptio fit in dispositione menstruorum, & quando caliditas aeris aggregatur cum malitia cibi, cuius essentia est ex genere piscium, & carne crossa, & carne salita, tunc enim contingit vt eueniat lepra, sicut multiplicatur in Alexandria. Colera nigra quoque quando sanguini permiscetur, adiuuat parum eius ad generandum multum ipsius. Incrossatur enim ex ea duobus modis, scilicet per substantiam suam crossam, & per frigus suum congelans. Ex crossitudine quidem sanguinis leprosorum ad hoc peruentum est, vt egrediatur ex eorum flebothomiis quiddam velut arena, & hæc ægritudo vocatur leonina, quia leonibus (vt dicitur) plurimum accidit, & faciem patientis terribilem ad instar leonis facit, rapaciter quoque tenet, vt leo, quod capit. Hæc igitur ægritudo quando debilis est, difficilis est curationis, nec est spes de curatione fortis. Et illa quidem quæ facta est ex malicia coleræ fœdior est, & pluris nocumenti, ac difficiliorum accidentium vehementer adurens, & vlcerans, sed susceptibilior curationis. Facta vero a fece sanguinis salubrior est, & quietior, & non vlcerat. Facta autem ex melancolia adusta colericæ assimilatur in suis accidentibus, sed tardius curationem suscipit. Et hæc quidem ægritudo non cessat rumpere membrorum complexionem per qualitatem contrariam qualitati vitæ conueninti, scilicet caliditati, & humiditati, donec ad membra principalia peruenit, & illic interficit. Quamuis enim eius prima generatio fiat in visceribus, primum tamen eius vestigium est in extremitatibus, quia debiliores sunt, & in membris lenibus, ibique pili cadunt, & color alteratur, & forsitan ad vlcerationem peruenitur, deinde paulatim in totum corpus progreditur, verumtamen quandoque patiens eam moritur, antequam eius malitia apparens super viscera membraque principalia conuertatur. Et est cum attractione mors illius propter maliciam complexionis eius. Cum autem cancro non sit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus quæ est cancer corporis totius. Verumtamen cum lepræ sit per totum corpus spargi, quando curationes in ea fortes administrantur, his ægritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia.

De Signis eiusdem. Cap. XXXI.

Razi in libro diuisionum. Signa lepræ incipientis sunt raucedo vocis, & strictura anhelitus, conturbatio oculorum, & ruborositas faciei, paucitasque pilorum, & casus eorum. Cum autem hæc ægritudo inuadit, & raucedo fit fortior, & facies rubosior, digiti quoque curuantur, & forma deturpatur, iuncturæ spasmantur, & tuberolæ fiunt. Cũ vero iam ad vltimum peruenit, vlceratur corpus, & riuus fluit ac fœtet. Auicenna vbi supra. Incipiente lepra incipit color fieri rubeus ad nigredinem tendens, & apparet in oculis obfuscatio, in anhelitu constrictio, & in voce raucedo, causa nocumenti pulmonis, & cannę ipsius. In sternutatione quoque multitudo, & grauedo in naso scilicet vt videatur homo loqui per nares, vel in naribus. Capilli etiam incipiunt subtiliari, & ad paucitatem redigi, venæ apparent in pectore, & parte faciei, & est odor pectoris, & proprie in sudore, & odor anhelitus ad fœtorem decliuis. Mores apparent melancolici, mali, & dolosi. In somno quoque apparent somnia melancolica, & super corpus sentitur, quasi grauedo maxima. Deinde apparet in capillis sparsio, & casus, proprieque in pilis, qui sunt in facie, & partibus eius. Et quandoquidem locus pilorum dissecatur, & vngues finduntur, incipit facies terribilis, & fœda fieri, color denigrari, sanguis in iuncturis congelari ac putrefieri, vox ad finem raucedinis peruenit, & constrictio anhelitus ad vehementem difficultatem, labia incrossantur ac denigrantur, & apparet super corpus additio glandulosa. Tandem vero corpus vlceratur, & cartilago nasi corroditur, deinde nasus cadit, & extremitates virusque fœtens currit, & vox ad occultationem redit, tunc iam pili non remanent, & color denigratur valde. Pulsus leprosi debilis est propter debilitatem virtutis, & paucitatem necessitatis, cum ægritudo frigida sit, & tarda non velox propter debilitatem frigoris, & fit necessaria spissitudo, cum non sit velocitas, neque magnitudo.

De Impetigine, & Serpedine. Cap. XXXII.

Isidorus vbi supra. Impetigo est sicca scabies, prominens a corpore cum asperitate, & rotunditate formæ. Hanc vulgus zenam vocat. Hæc autem sine dolore corpus occupat, & non absque tedio excrescens membrorum decorem fœdat. Serpedo est rubor cutis cum pastularum extantia, & nomen sumpsit a serpendo, eo quòd serpat per membra. Hali vbi supra. Impetigo, siue serpedo est asperitas in superficie cutis accidens, & ad nigredinem declinans. Aliquando etiam ad ruborem, hæc ex sanguine calido, & subtili nascitur, qui cum colera nigra miscetur. Aliquando etiam ex commixtione humiditatis, crossæ & flegmatis salsi, cum acuto sanguine, hoc autem fit in impertigine chronica, & diuturna, in qua cutis non excoriatur. Et huius signa sunt, ꝙ in membri profundo est, & ab eo squamulæ rotundæ, quasi piscium tolluntur. Isaac Impetigo duobus modis est. Aliquando æqualis est in superficie corporis, & de colera nigra fit, & de fece sanguinis. Aliquando cum prurigine superficietenus combusta, cuius color cinericius, vel rubori conti-

contiguus. Et est sulpherea, spissa, & eruginosa, nascens de materia melancolica nimis incensa. Auicenna in quarto canone. Impetigo alia est humida sanguinea, in qua cum fricatur apparet res, & est magis salua. Alia vero sicca, cuius plurimũ est a flegmate salso per adustionem in melancoliam conuersо. Item impetigo quædam est excorticata, propter vehementiam siccitatis, & multitudinem profundationis, & est sicut cortices, quædam vero non. Item quædam est ambulatiua maligna, quædam vero stans. Item quædam est antiqua mala, & est ægritudo herisia, quædam vero recens. Impetigo quidem in radice curationis indiget medicinis aggregantibus resolutionem, & incisionem, & liquefactionem, & subtiliationem cum sedatione, & humectatione. Prima earum est secundum materiam crossam, secunda vero secundum materiam subtilem, & acutam. Appositio quoque sanguissugarum de melioribus medicinis est. De medicinis quidem singularibus eius, quæ recens est, & media, est acetositas citri, gummi arabicum cum aceto, gumma amigdalæ & pruni cum aceto, & storax liquida cum aceto, & synapis cum aceto est vltima. Aqua quoque sulphurea, & aqua salsa, & spuma maris, glutinum de coriis, & saliua hominis ieiuni, semen melonis, radix affodilli, folia capparis cum aceto, acacia quoque & oleum de tritico, &c. Cum autem expanditur, & multiplicatur impetigo, tunc cura eius est cura lepræ.

De Scabie, & Prurigine. Cap. XXXIII.

ISidorus vbi supra. Scabies, & lepra, vtraque passio asperitas est cutis cum pruritu, & squamatione. Sed scabies tenuis asperitas, & squamatio est. Hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittit. Nam scabies quasi squames. Prurigo vocata est a perurendo, & ardendo. Isaac. Sæpe natura malos humores expellit ad superficiem corporis, vt mundificet interiora, qui si sint subtiles, & liquidi, nimium dissoluuntur de cute cum sudore, & fumo. Si crossi sint, permanent sub cute. Si mediocres, pruriginem generant, crossi scabiem iaciunt. Scabies sicca, & non saniosa cum prurigine, & punctura, & fissura de colericis chimis accensis esse significatur. Vulnerosa, & crossa in superficie corporis, neque prurigine forti, & cum scalpitur cutis excoriatur sicut alba squama, significat salsum, & incensum flegma. Et plurimum hæc innascuntur senibus, propter collectionem salsi flegmatis, & defectionem cutis. Scabies humida, & saniosa, & cum delectatione pruriginosa, sanguinem incensum cum colera rubea demonstrant. Si sanies sit crossa, maiorem habundantiam sanguinis esse significat. Si subtilis aquosa, & citrina, coleram habundantem ostendit. Hali vbi supra. Scabies, & prurigo, & cutis excoriatio fiunt ex salsi flegmatis admixtione cum sanguine colerico, dum istum ab interioribus membris ad cutem natura depulerit, ibique sub cute remanserit. Itaque si subtiles fuerint humores, fit prurigo, quæ sanatur cito. Si vero crossi scabies longa, prurigo, & cutis excoriatio. Accidunt autem huiusmodi accidentia aliquãdo ex debilitate cutis, quia cum huiusmodi superfluitates ad purgandum membra expulerit ad cutem natura, non confortatur cutis ad eorum expulsionem foras, atque dissolutionem, & ideo remanent in ea. Maxime vero plurimum comedentibus accidit, & his qui vtuntur cibis malorum chimorum generatiuis, & abstinent a balneis. Prurigo quidem illis maxime fit qui non lauantur, eisque sordes in corpore multiplicantur, & residens. Fit etiam plurimum in senibus, propter debilitatem cutis, & quoniam in eorum corporibus humor salsus generatur, quãmmultus. Scabiei vero signa sunt pustulæ paruæ, quæ rubere incipiunt. Dehinc autem aperiuntur, & est cum eis prurigo grauis. Magis autem in manibus fit, & inter digitos, & in cubitis, ac super anum, & in confinibus, nonnunquam autem in toto corpore. Razi vbi supra. Scabies alia est humida, alia sicca. Sicca quidem fit ex multitudine vsus salis, & reliquorum quæ sanguinem adurũt, vt sunt allia, cepe, vinum purum, & amarum, & calidum, & mel, & his similia. Ex paucitate quoque balneationis, ac mutationis pannorum, & ablutionis a sudore corporis. Idem in Almansore. Scabies, & pustulæ illis valde accidunt, qui nutrientia sanguinem corrumpentia frequenter comedunt, vt allia, vel mel. Eis quoque, qui sæpe laborant, & vigilant, & balneo non sæpe vtuntur. Quibus confert vti prius minutione, & postea potione. Confert præterea sicco prurituі in aqua calida balneari, ibique corpus ex aceto, & oleo rosato, & allei succo confricari.

Item de eodem. Cap. XXXIIII.

AVicenna ubi supra. Materia a qua generatur scabies, est aut materia sanguinea, cui admiscetur colera, quæ forsi an in melancoliam conuersa est, vel pars eius. Aut materia cui admiscetur flegma salsum, baurachium. Prima quidem est scabies sicca, cuius materia decliuis est ad crossitudinem. Altera vero est humida, & eius humiditas decliuis est ad subtilitatem. Et plurimum quidem generatur ab acceptione salsorum, & acutorum, & amarorum. Causæ generantes materiam scabiei, sunt causæ generantes materiam pruritus, sed fortiores illis, & appropinquant causis generantibus pediculos, & surfures, & proximæ sunt eis in curatione. Scabies a pruritu differt, quia in pruritu non est bothor, idest eminentiæ in cute, sicut sunt in scabie. Ipsa enim a materia est subtiliore, & minus ad salsedinem declinante. Et fixio generis eius in cute postquam natura expellit eam, est opilatio pororum, & paruitas mundificationis. Aut retinetur propter debilitatem expulsiuæ, sicut accidit decrepitis in fine ægritudinum, præcipue quando materia est plurima, vel crossa. Aut propter cibos malos ex quibus generatur chimus malus acutus, vt sunt salsi, & acuti, & similes, aut propter maliciam digestionis cum qua putrefit cibus. A pruritu quidem surfurei cortices resoluuntur, & non accipit aliquid ex profundo. Pruritus tamen senilis parum obedit curationi, nec aliquid ei valet, nisi vt regatur. & blandiatur, scabies excorticata, & impetigo multiplicatur in autumno. Dulcia generant pruritum, & bothor: & scabies quidem fœda vulnera attrahit, & permutatur ad impetiginem. Olea nocent eis, & syrupus acetosus confert, si non timetur rasura. Prima scabiei cura, & melior, est euacuatio, cum eo quod educit humorem acutum, adustum, & flegma salsum. Deinde rectificatio cibi, & regimen humectationis, & administratio rerum aquosarum insipidarum, quorum velocitas putrefactionis secura fit, vt melones indi, lactuca, endiuia, & similia. Dimittendus est autem coitus omnino, quia materias ad exteriora mouet, & excitat vaporem calidum putridũ, venientem ad superficiem cutis, ibique putrefit & ob hoc fœtet iterum odor corporis. Euacuantia vero materiam scabiei, sunt decoctio epithimi cũ mirabolanis, citrinis, & fumo terræ, & senæ, & polipodio, & absinthio. Item pillulæ de aloes, & scamonea.

De Sudore superfluo, & pediculis. Cap. XXXV.

ISaac. Sudor alius naturalis est, alius non naturalis. Naturalis in crysi venit laudabili, & in moderatis exercitiis in tempore æstatis. In quo tempore nocitiua emittuntur, & non valentia. Non naturalis est in consumptione carnis, quæ nulla emittit alia nisi iuuantia. Sudor autem hic secundum naturam exit, vel in qualitate vel quantitate. In qualitate secundum naturam emisse materiæ, vnde & mutatur in colore, sicut videmus cum fiat ruffus, vel citrinus, viridis vel albus iudicatur iuuamentum, vel nocumentum sudor humorum. Item mutatur in odore, sicut fœtentissimo, vel econtrario. Item sapore salso dulci vel amaro, siue acetoso. In quãtitate vero multa seu pauca, multa vt ex humiditatis abundantia, vel de eius liquiditate, vel de pororum laxitate, siue expulsiuæ virtutis fortitudine. Pediculi sæpe nascuntur in capite, vel in toto corpore, ex purgationibus, quas natura eiiciens incidere facit, inter carnem, & cutem. Hali vbi supra. Pediculi fiunt ex superfluitate, & humiditate crossa, & mala, quam ad exteriora corporis natura depellit, & a poris siue per poros propter suam crossiciem non exit, eique sordes admiscentur, & ex vtrisque pediculi generantur. Vnde & plures fiunt in his, qui non lauantur, nec cutem a sordibus mundant sicut peregrinantibus accidit. Sudor namque cum egressus a corpore fuerit, & poris corporis adhæserit, qui subtilis est dissoluitur, & qui crossus putrescit, atque ex eo huiuscemodi animal generatur. Nonnunquam etiam gignuntur ex multa siccarum ficuum comestione, cum corpus minime mundum est.

De Papulis, & pustulis, ac verrucis. Cap. XXXVI.

PApula est paruissima cutis erectio circunscripta cum rubore, & ideo papula quasi pupilla. Vlcus est putredo ipsa. Vulnus, quod ferro fit, quasi vi, & vlcus, quod olet quasi olcus, vnde & vlcera. Hali vbi supra. Pustulæ paruæ fiunt ex hu-

ex humoribus malis, quos natura pellit ad exteriora cutis. Hi quidem si acuti, & calidi fuerint, & pustulæ capita habent. Si vero crossi, & frigidi pustulæ quoque latæ, & explicatæ fient. Maxime autem oriuntur pustulæ illi cuius cutis densa est, & spissa. Verrucæ sunt pustulæ paruæ, nimiumque duræ, rotundæ, quarum quædam claui dicuntur, quia parum ad interiora corporis tanquam claui tendunt, & in multis membris fiunt ex humiditatis flegmaticæ cum coleræ nigræ admixtione. Isidorus. Verrucæ singulatim sunt. Satiriasis vero vna fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. Isaac. Verrucæ sunt caro crossa, dura, & spissa per totum corpus nata, sed maxime in manibus, & in pedibus ex superfluitate quam expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de flegmate, & colera nigra, quæ ergo mollis est, & sine dolore, intelligitur esse de flegmate, dura & fissa perpenditur esse de colera nigra.

De Vlcere, & sanie, & cicatrice. *Cap.* XXXVII.

VLcus est putredo ipsa. Vulnus quod ferro fit, quasi vi. Et vlcus, quod olet, quasi olcus, vnde & vlcera. Sanies dicta est, quia ex sanguine nascitur. Excitato enim calore vulneris, sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit nisi vbi sanguis aduenerit, quia nisi calidum, & humidum fuerit (quod est sanguis) putrefieri non potest. Sanies autem, & tabes sibi differunt. Fluere enim sanie viuorum est, tabe mortuorum. Cicatrix est obductio vulnerum naturalem calorem sanguinis seruans, dicta quòd obducat vulnera atque obtegat. Hali ubi supra. Vlcera, quæ ex adustionibus fiunt, oriuntur ex sanguine adusto, & melancolico, quem expellit natura ad corporis exteriora, fiuntque primo pustulæ grandes, & aperiuntur, & dilatantur, & erumpunt, nigrasque vesicas faciunt. Ait autem Galen. quòd pustulæ omnes, & vlcera quæ corporibus accidunt nimium alba, morpheaque lentiginosa, siue varia pessima sunt, & curatione difficillima. Nam & alboris nimii corpora parum habent sanguinis. Et humores mali sunt in corporibus lentiginosis. Hisque duabus causis est vlcerum curatio difficilis, humore, scilicet malo, a quo fit vlcerum comestio. Et sanguinis diminutio, quo bona caro in vlceribus generetur, vt quod comestum fuerat in integrum reparetur.

De Propriis, & manifestis passionibus capitis ex interioribus causis, & primo de Allopicia. *Cap.* XXXVIII.

ACtor. Hæc de morbis, qui fiunt in manifesto totius corporis. Nunc restat de illis passionibus, quæ propriæ sunt quibusdam membris. Quædam vero sunt propriæ capiti, vt allopicia, tyria, tinea, furfures. Quædam faciei, vt lentigines. Isidorus. Allopicia est capillorum fluor circumscriptis fuluis pilis, qualitatem æris habentibus. Isaac. Capillus ex fumo crosso, & calido nascitur, qui ex igneis, & incensiuis est humoribus, quo crescente crescunt, & capilli, vtpote ab ipso nutriti, hunc fumum qui perdiderit, & capillos perdit, pro qualitate ergo fumi erunt capilli, vt in herbis videmus ex terræ humore vel siccitate crescentibus, vel pereuntibus, vel augmentantibus. Qui fumus si omnino non fuerit, pereunt in omnibus capilli, & fiunt calui, quibus quia nullæ medicinæ subueniunt, iam non amplius comæ crescere possunt. Si autem fumus non ex toto amittatur, sed solum ex aliquo humore inficiatur, infirmitas nascitur, quæ allopicia vocatur. Cani ante tempus nascuntur, ex flegmate, quod ex stomacho exit, vel capite. Razi in libro de diuisione, & curatione ægritudinum. Allopicia est casus capillorum, & tyria, quæ quando fit propter salsum flegma adustum, huius signa sunt, vt habens eam sit albi coloris, delicati corporis, vnde & cutis mollis. Fit autem illis qui multum vsi sunt cibis crossis, & humidis. Aliquando vero fit ex sanguine in quo multiplicata est colera citrina, & huius signa sunt citrinitas coloris, & extennatio corporis, & quòd infirmus assidue vsus est cibis calidis. Aliquando quoque fit ex colera nigra, & huius signa sunt nigredo corporis, & extenuatio ac siccitas, & quòd habens eam plurimum vsus est cibis melancolicis, ut lentibus, & caulibus, & carne salita, plurimoque labore. Fit etiam casus papillorum ex defectu nutrimenti, aut ex corruptione humorum, aut ex dilatatione pororum. Et eius signa sunt, quia corpus siccum est, & extenuatum. Cura vero eius est dilatatio in cibo, & additio in somno, & balneatio, & vini rubei, crassique potatio.

Iterum de Allopicia, & Tyria. *Cap.* XXXIX.

ALlopicia, & Tyria passiones sunt, per quas capilli capitis, & barbæ, ciliorumque fluunt. Denominantur autem ab animalibus quibus hæc fiunt. Vulpi namque siue lupis aliquotiens accidit pilorum casus, & cutis vulneratio. Serpenti quoque Tyriæ accidit excoriari cute, vnde & Tyria vocatur in homine cutis excoriatio, licet quidam dicant, sed falso Tyriam dici, eo quòd in ea fit pilorum emissio, ipso in loco contorta, & incurua, qualis est serpentis refluxus. Fiunt autem ambæ aut ex colera acuta, quæ sanguini miscetur, qui ad membra in quibus sunt capilli fertur, vnde capilli defluunt adustionis causa, quæ illis accidit. Et huius signum est, quia loci calor ad nigrum declinat, aut ex humore flegmatico, salsoque, & acuto sanguini mixto. Aut etiam ex flegmate crosso, & viscoso, quia loca opilat, quibus vapores capillos generantes ascendunt. Et huius signum est loci color albescens. Nonnunquam autem accidit totius corporis depilatio his de causis. Dicit autem Hipocras. Quòd si ei qui habet Allopiciam varices innascuntur, capilli capitis redeunt. Sed cui Allopicia inest, raro nascuntur varices, nonnunquã vero capilli defluunt ex cibi imminutione, & boni vaporis paucitate, vel etiam raritate. Vapor enim capillos creans si rarus fuerit, egressus spargitur, & dissipatur, nec capillorum generationi congregatur, sicut fumus cum largo loco egreditur, fit etiam nonnunquam capillorum casus post acutos statim morbos causa grauis caloris, maliciæque vaporis. Quandoque vero ex consumptione bonæ humiditatis a corpore, sicut ptysicis contingit, & ethicis.

De Tinea, & furfure. *Cap.* XL.

TInea sunt vlcera parua in capite nascentia, quibus inest vesica, siue putredo. Huius species sunt quinque. Prima vocatur fauosa, quæ fit ex falso flegmate, & est vlcus quo cutis capitis subtilibus foraminibus perforatur, in quibus est humiditas fauo similis. Secunda dicitur viscosa, & est rotunda, & dura, cuius in inferioribus rubor est, & in interioribus quiddam granis ficuum simile. Tertia vocatur ameda, & sunt vlcera cum quibus sunt foramina multa subtilia, sed prædictis minora, ab his egreditur humiditas similis aquæ, scilicet lauationis carnis. Est & quarta species rubea, pustulæ scilicet rubeæ paruæ quasi mammillarum capita, a quibus humiditas fluit sanguinis àquositati similis. Quinta species eius est sicca alba lupino similis, a qua etiam quasi cortices fluunt albæ. Furfures sunt corpora parua tenuia furfuri similia, quæ fluunt à capitis cute sine vlceratione. Fiunt autem ex vaporibus salsi flegmatis, aut ex sanguine cui colera nigra miscetur. Auicenna vbi supra. Furfur est cantabrum, quod est in capite modus excoriationis, propter corruptionem in complexione proprie cum impletione in superficie cutis, peiorque prouenit ad vlcera, & ad corrumpendum origines capillorum, & fit a materia acuta, aut sanguine melancolico, & quandoque propter maliciam complexionis in capite. Furfurem quidem leuem destruit epithimate caput cum oleo Rosato, & violato, & cum muscillaginibus. Furfur autem vehementior indiget illis quibus est abstersio, & resolutio fortis, deinde adhibenda sunt ea, quæ humectant, & æquant. Furfur denique malus valde perducens ad vlcerationem necesse habet in curatione, vt mundificetur corpus cum flebothomia, & cum solutione ventris, si causa fuerit repletio corporis, deinde curetur cum eo, quod radit, & post semper adhibeatur oleum.

De Passionibus, quæ apparent in cæteris membris ex interioribus causis. *Cap.* XLI.

ISidorus Parotidæ sunt duriciæ, vel collectiones, quæ ex febribus, aut ex alio aliquo nascuntur in autium vicinitate. Vnde & parotidæ sunt appellatæ. Ora enim Græce auricula dicitur. Lentigo est vestigia macularum paruula, in rotunditate formata, a specie lenticulæ dicta. Hali ubi supra. Lentigines amplius in genis fiunt, & confinibus, & ex sanguinis admixti vaporibus, ac melancolicis humoribus, qui sunt in stomacho, vel in omni corpore, sicut prægnãtibus contingit, cum in eorum corporibus humores mali fuerint adunati. Morum est pustula vlcerosa, quæ amplius

plius in facie oritur, & hoc ex humore crosso, in que est acumen. Adustiones etiam in facie fiunt rubeæ, liuidique ruboris, & plurimum vlcerosæ. Et sciendum quoniam vlcera, quæ vel in his, vel in aliis membris rotunda sunt, & profunda pessima sunt, cæterisque deteriora, quia fiunt ex materia crossa, & acuta, siue calida. Varices sunt repletio venarum, quæ sunt in cruribus, earumque crossicies ex humore facta melancolico, qui ad eas decurrit, easque replet. Fit autem maxime morbus hic eis, quibus continuus, & diuturnus est crurum, & pedum labor, diuque stant super pedes erecti. Sic enim descendunt humores ad venas prædictas, vnde nautis, & onera ferentibus, amplius accidit. Huius signum est, quia venæ complicantur, & crossæ fiunt ad virorem nigredinemque decliues. Fissuræ manuum, & eorum quæ sub pede vel calcaneo sunt ex colera nigra, & mala, siccaque complexione, quæ his locis dominantur, fiunt.

De Vulneribus, & fissuris. Cap. XLII.

SEquitur de his, quæ ex causis exterioribus fiunt, idest de cōtinuationum separatione, quæ si fiat in carne vulnus dicitur, vel si tempus eius diuturnius fuerit, vt putrefiat, vlcus appellatur. Si autem fiat in osse, fractura nominatur. Vulnerū alia simplicia sunt, alia cum aliis composita. Vulnus simplex, aut est inscisio sola, quam nulla sequuntur accidentia, aut scissura tantum, nullis ablatis membri partibus. Inscisio autem alia parua est, alia magna. Scissura quoque alia vacua est, alia sicca, alia rubiginosa, & sordida, scilicet putredinem habens. Et hoc fit propter debilitatem digestionis cibi ad eam venientis. Cuique etenim membro duæ superfluitates fiunt. Vna scilicet subtilis, quæ per poros dissoluitur, altera vero crossa, ex qua sordes super cutem generantur. Ex hac itaque rubigo siue putredo nascitur in vlcere, cum naturalis calor non ualeat illā subtiliare, sordesque dissoluere. Huiusmodi vulnera manifesta sunt, nec egent significatione. Vulnera vero composita quædam cum causis componuntur, quædam cum morbis aut accidentibus. Cum causa, si sit illic materia, quæ ad vulnus defluat, cuius signum est multitudo influxus humiditatis in vlcere. Cum morbo vero aliquando organico, aliquando ex mala complexione, & hoc ex calida, cuius signum est membri rubor, & inflammatio, grauisque dolor. Aut ex frigida, cuius signum est coloris liuiditas, & caloris paucitas. Aut ex humida, quæ significatur vlceris humiditate, multaque rubigine, carnisque mollicie. Aut ex sicca, cuius signum est vlceris siccitas, & extenuatio, & duritia. Organicus vero morbus alius est secundum minorationem, vt cum membri pars aliqua decidit, alius secundum magnitudinem, vt apostema, quod in vlcere fit, alius secundum iuncturæ separationem, vt est amputatio neruorum, fractura ossium. Cum accidentibus autem vulnerū compositio est, sicut dolor qui cum eis est, siue cum dolore, qui ea sequitur. Ossium quoque fractura alia simplex, & singularis, alia cum vulnere, & apostemate composita. Hæc omnia, quia sensui patent, significationibus non egent.

De Fistula, & cancro, & igne sacro. Cap. XLIII.

VNumquodque autem vlcerum simplicium, siue compositorum, si quadriginta dierum spacium transierit, fistula deinceps appellatur. Fistulæ tamen veraciter vlcera sunt profunda, quibus os strictum est, & interiora larga, in quibus est caro dura, & alba, nec dolorem patiuntur. Et aliquando quidem tenuia siccaque videntur, aliquādo vero plurimę humiditatis. Aliquando etiam ab eis continuè decurrit humiditas, aliquando interscidıtur, aliquando os eius clauditur, aliquando aperitur. Nonnunquam autem ad os fistula peruenit, ipsumque putrescere facit. Aliquando vero ad neruos, aut venas, aut aliqua nobilia membra peruenit, eaque comedit. Præterea nonnunquam fistulæ concauitas in longum recta extenditur, & plerumque per trāsuersum simaque fertur. Huic etiā nonnunquam ora sunt plurima. Ex lib. de cyrurgia. Fistula nō solum ab interiori nascitur, sicut & percussionis causa. Cum enim percussio male curatur, fistula sequitur, & hoc maxime inter vtramque spatulam. Isidorus. Cancer a similitudine maritimi animalis vocatur, vulnus (sicut medici dicunt) nullis medicamentis sanabile. Aiunt ergo præscindi debere a corpore membrum vbi nascitur, vt aliquando diutius viuant, & tamen inde mortem quamlibet tardius affuturam. Auicenna vbi supra. Cum autem cancro non fit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus, quæ est cancer corporis totius? Verumtamen cum lepræ fit per totum corpus spargi, quādo curationes in ea fortes administrantur, his ęgritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia. Isidorus. Erisipila est, quam Latini sacrum ignem appellant, idest execrandum per antifrasim. Si quidem in superficie rubore flammeo cutes rubescunt, tunc multo rubore ab igne vicina inuaduntur loca, ita vt etiam febris excitetur.

De Morsibus, & puncturis venenatorum. Cap. XLIIII.

HAli vbi supra. Continuationis autem separatio, quæ fit ab animali nihil ab aliis vulneribus differt, si animal ipsum veneno caret. Morsus autem, & puncturas animalis venenati sequuntur accidentia pessima. Animalium quidem venenum habentium aliud quoddam mordet, vt canis rabidus, aliud pungit, vt scorpius, aliud ore atterit, vt serpentes. Isaac in viatico. Canis naturaliter frigidus, & siccus est, cui nigra dominatur colera, vnde ex sui abundantia immutata, & putrefacta, & toti corpori dominans ita corrupta, necesse est rabidos faciat, & maxime in autumno, & vere. Signa cognoscendi canem rabidum, quia alii canes eum fugiunt, profugus, & solinagus, & nutat quasi ebriosus, oris aperti, linguæ dependentis. Saliua nimia de ore eius currit, oculi sunt inuersi & rubicundi, auriculæ inuersę, cauda inter coxas, oculi aperti. Etenim de lapide siue quolibet alio obiecto offenditur, & cuilibet rei visæ repugnans, etiam vmbræ suæ latrat, quem cum canes vident fugiunt, timentes eum latrantes super ipsum. Actor. Item de morsibus, & puncturis animalium iam superius habitum est, vbi de naturis animalium vniuersaliter, & particulariter dictum est.

De Diuersis speciebus venenorum. Cap. XLV.

AVicenna libro quarto. Venenorum species duæ sunt, Vna scilicet faciens operationem suam cum qualitate, quæ est in ipso. Alia vero faciens cum forma sua, & tota substantia sua. Et prima quidem species, aut est corrodens, & putrefaciens, sicut lepus marinus, aut inflammans calefaciens, vt eusobrium, aut infrigidans stupefaciens, sicut opium, aut opilans vias anhelitus in corpore, sicut plumbum vstum. Secunda vero species est, vt napellus, cornu spicæ leopardi, & similia, & hæc sunt deteriora venena. Item quædam venenorum veniunt, & agunt super vnum, & idem membrum, vt cantarides super vesicam, & lepus marinus super pulmonem. Quædam vero super totum corpus, vt opium. Et omnis quidem veneni, quod non interficit cum permutatione complexionis, aut cum putrefactione, aut cum aduentu super membrum, possibile est vt effectus sit post tempus, & salus ex eo est cum resolutione ei accidente, & per illud, quod ei succedit per sudorem, & similia, aut per curationem contrariā. Dixit autem Galen. quòd alfarfas interficit hominem, & non turdos, quia non peruenit in turdis ad cor, nisi post spatium in quo iam passus est a corpore passionem, post quam non remanet nisi passio conuersionis cibi. In homine vero festinat ante illud pp latitudinem meatuum, & vehementiam caliditatis, & virtutem motuum attrahentium arteriarum. Et fortasse alfarfas non est venenum per comparationem ad complexionē turdorum, vnde si non conuerteretur in cibum, & perueniret ad cor eorum, sicut peruenit ad cor hominis, cum velocitate interficeret. Inquit. Denique fuit quædam anus, quæ primo suscepit de napello rem paruam, deinde non cessauit eo vti donec assuefacta est cum eo, nihilque ei nocuit. Dixit etiam Rufus, ꝙ nutrita fuit puella cum veneno, vt interficerentur per eam reges, qui cum ea conuenirent, & quòd ipsa in complexione sua consecuta est, vt saliua eius interficeret animal, & non appropinquaret ei gallina. Venenorum autem quædam sunt ex mineris, vt lapis armenus, argentum viuum, litargiriū, cerusa, gipsum, calx, arsenicum, alumen, limatura ferri, vel eius scoria. Quędam autem ex plantis, vt napellus, cornu spicæ, euforbiū, scamonea, almezereon, idest lacticinia, cameleon, oleander, anacardi, itasifargia, ruta agrestis, elleborus albus, & niger, ciclamen, & succus cucumeris asinini, species nigellæ malæ, agaricum nigrum, squilla agrestis, cortex rizi, semen vrticæ, titimallus, medullæ fructuum rancidæ. Et hæ quidem sunt medicinæ venenosæ frigidæ vt opium, sadix mandragoræ, iusquiamum, album & nigrum, coriandrum, psillium, fungi & tubera mala. Quædam etiam venena sunt ex animalibus, de quibus superius in tractatu de naturis animalium plenius dictum est.

De

De Communi via cognoscendi passiones membrorum interiorum. Cap. XLVI.

HAli ser. 9. Passionum autem quæ nascuntur in membris interioribus non adeo facilis est cognitio, sicut earum quæ fiunt in exterioribus. Ideoque medium exerceri necesse est in actionis cuiusque membri cognitione, & complexionis ac substantiæ, & vtilitatis, atque figuræ. Loci quoque in corpore, & quam cum cæteris membris colligantiam atque comparticipationem habeat, quousque vel quantos humores contineat, & alia huiusmodi, quæ superius diximus, cum de membrorum habitibus tractaremus. Ex his enim interioris membri cuiusque morbus intelligitur, in quo sit membro, qualique membri loco perpenditur, ipsius quoque membri qualitas, quantitasque discernitur. Oportet itaque nunc aperiri viam ac regulam, qua tenditur ad interiorum membrorũ notitiam. Est autem octonaria. Prima est via, quæ ex actionis nocumento sumitur, cum enim alicui nocumentum accidit actioni, membrum in quo fit significat infirmari, vel morbo sibi proprio, vel alterius infirmantis comparatione membri. Verbi gratia. Appetitus imminutio, significat oris stomachi incommodum, quod aut est ei proprium, aut fit ex cerebri, in quo est passio, comparticipatione. Secunda via sumitur ex his quæ de corpore emittuntur. Et hoc aut ex eorum substantia, vt hipostasis, quæ est in fundo vrinæ, si furfuri similis sit, passionem vesicæ significat, si vero frustis carnis, passionem in renibus esse manifestat. Aut ex eorum quantitate, vt si cum egestione frustra carnis magna exeat, intestinorum crossorum vlcera significant, si parua subtilium. Aut ex emissorum loco, sicut vlceris squamæ cum emittũtur a corpore, si cum tussi exeant, vlcus esse significant in anhelitus membris. Si cum vomitu in stomacho, si cum egestione in intestinis. Tertio sumitur ex doloribus cuique membrorum proprijs, vt si dolor cum pulsatione fit passio est in arterijs, aut in membro multas arterias habente. Si vero cum punctura, passio in operimentis signatur esse, & si cum eo fit grauitas, in membro motum habenti, & sensum, ostenditur esse. Si vero dolor extenditur, & in ambo latera progreditur, passio in neruis esse signatur. Quòd si molliter extenditur, passio in operimentis ossium esse perpenditur. Quarta ex infirmi membri loco accipitur, vt si dolor sit in dextro latere passionem esse significat in epate, si in sinistro in splene. Quinta sumitur ex apostemate, & hoc ex eius figura, quia si fit medius circulus, qualis & primæ lunæ, intelligitur esse in epate. Si autem oblonga fit, aut quadrangularis, est in lacertis membri. Sexta sumitur ex accidentibus cuique membrorum proprijs, & hoc aut ex colore, vt genarum rubor peripleumoniam significat, & citrinus color epatis passiones, nigredo linguæ, causon, & febris incendium. Aut ex figura, vt vnguium curuatio ptisim. Aut ex his quæ egrediuntur e corpore, vt egon lauaturæ carnis similis, debilitationem epatis. Septima ex comparticipatione membri patientis cum alijs, vt cum digitis ante accidit nocumentum in sensu, sine manus compassione, nobis significatur, quòd passio fit in pari neruorum, qui ad manus feruntur. Octaua sumitur ex inuestigatione, vel interrogatione, vt si quærenti dolorem sub hipocundrijs ægro medicus dicat, & interroget quo sentiat eum loco, & respondet in latere dextro, passio est in epate, si in sinistro in splene, si autem in medio, est in stomacho.

De Diuisione passionum interiorum, & primo de passionibus cerebri. Cap. XLVII.

HÆc de communi cognitione passionum interiorũ membrorum. Sequitur de proprijs significationibus, & causis singularum. Harum itaque quædam fiunt in membris aialibus, quæ sunt cerebrum, & nucha, neruique qui ab eis oriuntur, & organa sensus, & anhelitus. Quædam in instrumentis spiritus, quæ sunt pectus, diafragma, cor, pulmo, eiusque cannalis, & guttur. Quædam in ciborum organis, quæ sunt meri, stomachus, epar, intestina, splen, fel, &c. Quædam autem in membris genitalibus, siue generatiuis, quę sunt vulua, matrix, mentula, testiculi, mammæ. De his itaque per ordinem dicemus, & primo de his quæ membris accidunt animalibus, ab his quæ cerebro ac panniculis eius accidunt exordium sumentes. Dehinc a superioribus ad inferiora descendentes. Igitur passiones, quæ in cerebro, & eius operimentis fiunt, hæ sunt. Cephalea, frenesis, mania, mentis alienatio, litargia, obstupefactio, congelatio cogitationis, & memoriæ corruptio, scothomia, vertigo, oppressio, apoplexia, epilensia, melancolia, & amor. Incipiemus autem a Cephalea.

De Cephalea, & causis eius, & signis. Cap. XLVIII.

ISidorus Cephalea ex causis nomen habet, capitis.n. passio est, & Græci caput cephalin vocant. Hali vbi supra. Cephalea aut est in toto capite, aut in eius medietate, & vocatur emigranea. Harum singulæ fiunt, aut operimenti causa, quod cutem capitis subinuoluit. Aut operimenti causa quod ipsum cerebrum circumuoluit. Et illius quidem quę est in toto capite, quædam est cretica, quædam vero febrem sequitur, & quædam singularis ac per se est. Illa quæ febrem sequitur, fit ex repletione capitis a vaporosis humoribus, & acutis. Et hæc aut ex humore malo fit, qui concluditur in stomacho, eiusque signum est subuersio, & cordis palpitatio. Aut ex humore in toto corpore congregato, aut ex capitis debilitate, aut ex nimio febris calore, sicut in tertiana contingit, & causon. Illius autem quæ singularis est ac per se, quædam ex ipso fit propriè capite, quædam ex eius cum stomacho participatione. Quæ vero capiti propria fit, alia ex mala complexione, alia ex organico morbo, alia ex necessitate, alia ex percussione. Quę autem ex mala complexione est, aut ex mala simplici, & singulari, aut cum materia. Complexio mala simplex, aut est calida, & fit ab interiori causa, sicut a calefactione operimenti cerebri ex calidorum ciborum, vel medicaminum porrectione dolorem capiti concitantium, quales sunt veteres nuces, allia, cæpę. Aut ab exteriori causa, sicut illi fit, quem æstus solis molestauit. Aut est complexio frigida, & hæc similiter aut ab interiori causa est, aut ab exteriori supradictæ contraria. Complexio vero sicca facit cephaleam debilem. Humiditas autem si singularis est, cephaleam non gignit, nisi quando multa est materia, & tunc cephalea fit per extensionem, quæ est ex materiæ multitudine. Quæ autem fit ex mala complexione cum materia, quædam est cum materia sanguinea, quædam cum colerica, quędam cum flegmatica, quædam cum melancolica, & vnaquæque propria habet signa. Quæ vero fit ex organico morbo, nascitur ex opilatione. Opilatio vero signatur, aut ex parte humorum viscosorum, & crossorum multitudine, aut ex apostemate. Quæ autem ex ventositate nascitur, signum hoc habet, quia fit cum extensione. Quæ vero ex percussione, vel collisione, signis non indiget, cum eius manifestę sint causæ, sed infirmi tantum interrogatione. Hæc est igitur cephaleæ diuersitatum, quæ propriè capitis est, assignatio. Illa verò quæ oritur ex capitis cum stomacho comparticipatione, fit aut ex humore colerico clauso scilicet in stomacho, aut ex flegmate putrido, fit etiam ex ciborum multitudine, vel ex vini potatione, cuius vapores acuti ascendunt ad cerebrum, & fit ebrietas ex debilitate membri scilicet ex defectione cerebri in vaporum susceptione. Omnis autem cephalea quæ fit ex stomachi causa, leuior fit cum stomachus alleuiatur, siue exinanitur, grauior autem cum ille grauatur, aut in eo cibi corrumpuntur.

Adhuc de eodem. Cap. XLIX.

HAec est igitur assignatio diuersitatum cephaleæ, quæ fit in toto capite. Est autem alia quidem acuta, citoque dissoluenda, & hæc absolutè vocatur cephalea. Alia vero tarda, & ad dissoluendum durã, & hæc appellatur cassis, vel galea, siue galeata. Hæc ex qualibet facili causa tumultuatur, vel excitatur, vt vocis sono, & ignis intuitu. Odorum quoque cerebri replentium vẽtriculos respiratione, cum vini potu. Fit autem hæc species in pluribus ex humore frigido, flegmatico, & crosso, & ex opilatione, & ex plurimo vento, siue forti ventositate, aliquando etiam ex calido humore. Ait enim Galie. Quia quorum facilè implentur capita, loca capitis, quæ passiones suscipere possunt, aperta sunt, & passioni oportuna. Quòd si mala dieta regantur incidunt in passionem quæ cassis dicitur, nec a veritate remotum est horum dolores quosdam in operimentis cerebri sentire, quosdam ex operimento craneum circundante. Differunt autem hæc duo, quia cui passio est intra craneum, dolor vsque ad radices porrigitur oculorum. Cui vero vsque ad oculos non perfertur, passio est in operimento, quo cranei os ab exteriori vestitur. Naturæ vero, quæ repletioni capitis apparatæ sunt, in quibus acuta ventositas generatur, corpora vaporosa sunt, & in ore stomachi superfluitates colericæ aggregantur. Ait etiam. Vigiliæ longę capitis dolorem excitant, quia digestionem corrumpunt, & vapores ad cerebrum attollunt. Similiter & longus somnus, quia digestionis multitudine replet cerebrũ acuta, siue calida humiditate. Cephalæa vero, quæ dicitur emigranea

nea fit, in capitis tantum medietate, & hæc ait ex malarū qualitatum humoribus calidis, aut frigidis, operimenta cerebri replentibus, aut ex vaporibus a stomacho ad cerebrum ascendētibus, & huius significatio est doloris sensus ex vna parte in cranei capitis interioribus. Hanc in oculis accidentia mala sequuntur, & nonnunquam visus consumitur. Fit autem hæc passio sæpe cum circumitibus, siue interpolationibus. Cęphalea quoque quandoque fit ex euacuatione, quæ siccitate contingit, qualis est nimis sanguinis fluxus è naribus, aut mēstruorum, aut emorroidarum, solutio quoque naturæ, siue ventris. Fit etiam post coitum, ex cerebri debilitate. Fit etiam quandoque ex sensus multitudine, siue bonitate quæ scilicet, ex cerebro productus ad stomachum emittitur. Cæphalea quæ ex passione capiti propria generatur, secundum maiorem partem stabilis est, quæ autem ex alicuius membri passione nascitur, illius membri prius incipit ægritudo, & ab hinc cæphalea subsequetur. Fertur autem nunquam ex eius magnitudine vocem amputari propter incommoditatem accidentem neruo, qui ad guttur & gurgulionem protenditur. Tradit etiam Galen. hanc in quibusdam capitis partibus fieri sine alijs, & aliquando in operimentis nonnunquam in venis, & nunc quidem extra craneum, nunc autem intra, quorum certa cognitio est difficilis.

De Frenesi. *Cap.* L.

ISidorus. Frenesis appellata est siue ab impedimento mentis, Græce enim mentem frenas vocant, seu quòd dentibus infrendat, nam frendere est dentes concutere. Est autem perturbatio cum exagitatione, & dementia ex colerica vi effecta. Isaac in viatico. Frenesis ut absolute diffiniatur, est calidum apostema in pelliculis cerebri, quam semper sequūtur vigiliæ, & alienationes. Razi in Almansore 19. par. Cum autem inuaserit synochus, & in eius capite fuerit grauedo fortis, & in facie & oculis intensa rubedo, dolor quoque capitis, & horror luminis affuerint, signa frenesis certissima iudicabūtur. Quod si lingua nigra uel citrina fiat, & alienatus sensum amittat, multumque vigilet, iam frenesis perfecta est. Hali vbi supra. Frenesis aut ex mala complexione calida fit, quę cerebro & eius operimentis, siue pelliculis accidit, aut ex Apostemate calido, quòd in eiusdem operimento fit, aut ex multitudine coleræ, quæ in venis eius existit. Illa quæ fit ex Apostemate difficilior est, siue durior atque fortior. Apostema vero calidū, aut ex colera rubea fit, aut ex sanguine, aliquotiens etiam aliquid flegmatis admiscetur. harum omnium signum est continua febris, cuius calor non multum fortis est sub tactu, sed tranquillus, & mediocris. Facies tamen & caput calidioris tactus sunt quàm reliquum corpus. Hanc etiam passionem sequitur mentis alienatio, & vigilia, nonnunquam etiam quidam somnus, a quo cum clamore excitantur, & saltu. Horum quoque linguæ nigrescunt, & asperantur. Sed & de vestibus aliquid legunt, siue floccos accipiunt propter fantasiæ corruptionem. Nonnunquam etiam lachrimantur, etiam eorum oculi quandoque sunt obtalmici, quandoque sicci. Et si quidem hæc passio fit ex apostemate sanguineo, sunt accidentia cum risu, sopore, oculorum rubore, garrulitate, & ineptia, calorisque tactus acutus, & pungens. Si autem ex apostemate colerico, accidentia prædicta sunt cum ira, malisque moribus, & perfidia. Si vero ex apostemate nigro, accidentia hæc insania comitabitur, & saltus. Et si in epate, leuitates garrulitatis, quorum copia timor, & fletus. Cum autem in arterijs his aliquid flegmatis admiscetur, pariter fit etiam obstupefactio, siue somnus peruigil. Est autem in his omnibus pulsus debilis paruus, & in eo duricies moderata, varietas multa, frequens anhelitus atque varius, & quandoque spiritus angustia.

De Mania. *Cap.* LI.

ISidorus. Mania ab insania, vel furore vocata est, nā Græcorum vetustas furorem manichem appellabat, siue ab iniquitate, quam Græci maniæ vocauerunt, siue a diuinatione, quia diuinare Græci manim vocant. Hali vbi supra. Mania cerebro accidit ex apostemate, quod fit in diafragmate, propter comparticipationem nerui, qui ad ipsum a cerebro descendit. Omnia vero quæ in frenesi apparent accidentia, maniam quoque sequuntur, nisi quòd debiliora, sed febris fortior est, & calor in omni corpore manifestior, propter passionis, siue patientis membri propinquitatem ad cor. Hipocundriæ vero, & quæ subsunt illis sursum trahuntur, & quandoque spiritus, siue anhelitus arctatur, pectus, & latera, & hipocundriæ simul calent, eo quòd hæc membra diafragmati vicina sunt, quemadmodum in frenesi, facies & caput calidiora sunt propter viciniam cerebri. Hæ duæ passiones acutę sunt, & permolestæ, & in vtraque fit alienatio mentis, cum febre. Est & alia mentis alienatio, quæ fit caloris febrium acutarum virtute, & hoc ex febris vaporibus ascendentibus, capitisque debilitate. Quibus autem frenesis grandeuioribus accidit, plurimum non euadunt, eo quòd hæc passio huic ætati contraria sit.

De Litargia. *Cap.* LII.

ISidorus. Litargia a somno vocata est. Est enim oppressio cerebri cum obliuione, & somno iugi veluti stertentis. Hali vbi supra. Litargiam dicunt frenesim esse frigidam. Est autem materiæ corruptio, proueniens aut ex mala complexione frigida, & humida, aut ex materia flegmatica quæ cerebro, vel eius puppi dominatur, sicut frenesis ex coleræ rubeæ in cerebro dominatione nascitur. Huius signa sunt tepida febris, & lenta, propter putredinem flegmatis, obstupefactio quoque, & sopor. Accidit etiam his alienatio, siue confusio mentis, & oscitatio multa, ora tanquam obliti claudere habent aperta. Horum quibusdam accidit vētris solutio flegmatica, quorum ventres constipantur, & eorum vrina tanquam asinorum est turbida, nonnullis autem accidit tremor, & extremarum sudor, facies eorum ad nigredinem declinat, & parum intumescit, pulsus eorum magnus atque diuersus, & æstuosus, siue fluctuosus, anhelitus quoque tardissimus, debilis, & varius. Si autem siccitate fiat litargus, obstupefactionis locum obtinet peruigilatio. Litargia fit ex apostemate flegmatico, accidente in occipitio. Huius signa sunt profundus somnus cum febre continua, caliditasque non fortis, & albedo linguæ, ac difficultas aperiendi palpebras, quæ etiam cum aperiuntur, velociter redeunt. Fitque ex colera nigra, & signum eius est, quòd oculi remanent aperti non palpitantes, sicut oculi intuentis in vnum locum sine motu, nec clauduntur.

De Stupore mentis, & vigilia. *Cap.* LIII.

ISaac in viatico. Stupor mentis est, quasi somnus oculis clausis, quod duobus modis fit. Aut enim infirmus nimium fit somniculosus, vel parum. Nimia somniculositas tribus modis extat. Vel de sola humiditate velut ebriosi patiuntur, vel de frigiditate, sicut super niuem, vel glaciem cadentes sustinent, vel de vtroque, sicut in apopleticis videmus, & litargicis. Secunda parua scilicet somniculositas non ex somno, sed quasi dormitantis pigritia, quæ non contingit nisi ex defectione, vel dissolutione virtutis. Razi vbi supra. Stupor fit ex repletione sanguinis, & eius signa sunt vehemens rubedo coloris, ac multitudo nuchæ, & sputi. Hali vbi supra. Obstupefactio siue stupor peruigil, quæ cuma vocatur, aut ex mala complexione cerebro accidenti frigida, & humida, aut ex materia flegmatica, aut acutę febris causa, vel percussionis, quæ lacertis temporum est facta, vel oppressionis, quæ cerebro accidit, aut ex ossium cranei fractura, aut ex laminis, siue frustulis, quæ sub cranei fracti ponuntur osse, cum illud medicus vult curare. Vigilia vero, siue peruigilatio fit, aut ex mala complexione quæ cerebro accidit sicca, aut ex materia Melancolica. Cumque huius causæ cum causis stuporis componūtur, oritur passio prędicta, quę vocatur cuma: & siquidem flegma plus abundet, obstupefactio fiet manifestior, si vero siccitas, vigilia maior. Aeger itaque se habet tanquam dormiens expergefactus, seu vigil, oculique eius aperti, mens confusa. Accidit quoque ei garrulitas, quæ & freneticis, & omnino passionis huius signa ex litargicorum, & freneticorum signis sunt composita. Huius autem propria signa sunt hæc: Infirmus iacet supinus, & extensus quasi mortuus, facies eius interdum turgida, color ad nigrum declinans, nonnunquam vrinę difficultas, aliquando fluxus siue mollicies, spiritus eius siue anhelitus non apparet, pulsus quoque debilis est, paruus, ac frequens. Auic. iij. can. Vigilia est dispositio animalis, cum effunditur spiritus eius animalis, ad instrumenta sensus, & motus, vt eis vtatur, Isaac vbi supra. Vigilare est duobus modis. Naturale, & vocatur expergefactio somni. Extra naturam, & vigiliæ vocantur, Vigiliæ sunt ex nimio motu cerebri, & ex siccitate colere rubeæ, vel nigræ, vel ex non temperato calore, vel ex salsis humoribus in cerebro nascentibus.

De

De Congelatione, & cogitationis ac memoria corruptione. Cap. LIIII.

HAli vbi supra. Bothocos, idest coagulatio, siue congelatio fit ex opilatione, quæ puppi cerebri accidit, ex humore frigido, & humido scilicet, & crosso. Fit autem ex potu aquę frigidę, vel in ea balneatione, vel fructuum refrigerantium comestione. Sequitur de cogitationis, & memoriæ corruptione. Aliquando quidem cogitationi tantum accidit corruptio, aliquando memoriæ, plerumque vero vtrisque, sicut desipientia senibus accidit, debilitatis cerebri causa, & corruptionis. Fit autem corruptio hæc aut ex mala complexione frigida simplicique cerebri, aut ex materia flegmatica. Cum igitur hæc passio fit ex mala complexione frigida cum obliuione accidit, & cogitationis malitia, siue corruptio, pigritia quoque, & grauitas, soporisque nimietas. Si vero cum frigore est humiditas, stupor fit, & in somno submersio, scothomia quoque, & obliuio. Si autem siccitas stuporis loco subintrat, immoderata peruigilatio. Cum vero fit ex materia flegmatica, accidit per nares, & os, & aures humiditatis euacuatio.

De Scothomia, & vertigine. Cap. LV.

ISidorus. Scothomia ex accidenti nomen sumpsit, eo quod repentinas tenebras ingerat oculis cum vertigine capitis. Vertigo autem est quotienscunque ventus consurgit, & terram in circuitu mittit. Sic & in vertice hominis arteriæ, & venæ ventositatem ex resoluta humectatione gignunt, & in oculis gyrum faciunt, vnde & vertigo nuncupata est. Isaac. Vertigo, vel scothomia visus est corruptela, & subito apparent patientibus omnia quasi voluentia, nebulosa, vel tenebrosa. Causa nimia humorum est abundantia cum ventositate mixta, humores isti in caput mouētur ex ventositate, vel fumo, de quolibet membro, sicut & de stomacho ascendente. Hali vbi supra. Scothomia, & vertigo fiunt, aut ex ipsomet cerebro, aut cum participatione membri alterius in aliquo incommodo. Scothomia si fiat ex cerebro solo, fit aut ex mala complexione frigida, & humida, aut ex humore flegmatico cerebri pro re dominanti, fitq; abinde resupinatio. Vertigo autem fit aut ex humore flegmatico in venis, quæ cerebrum circumdant coadunato. Aut ex humore colerico vel sanguineo, qui ibi est nec dissolui potest, & ideo voluitur in venis circa cerebrum, indeque fit vertigo, aut ex crossa ventositate, quæ venis his concluditur, nec ipsa dissolui potest, sed cerebro circumuoluitur, aut ex oppressione proræ cerebri, propter alterius ossis cranei fracturam, vel alterius rei siue causæ pressuram. Scothomiæ signum est, quòd homo furenti similis est. membraq; eius eneruatis similia, propter eneruationem quæ menti accidit ex humiditate flegmatica, quæ cerebro dominatur. Vertiginis autem signa sunt, quòd cuncta quæ circunspicit, æstimat rotari, & eorum casus imaginatur. Maximeque si quippiam, quod voluatur aspexerit, vel si seipsum homo rotet sæpius, vertigo fit ei. Et si quidem ex flegmate fit, oris sapor fit salsus, aut acerbus, si autem ex colera amarus. Signa vero communia vertiginis, & scothomiæ sunt visus tenebrositas, auditus grauitas, aurium tinnitus. Cum autem accidit hæc passio, ex comparticipatione cerebri cum alio membro, aut ex passione fit quæ venis pulsantibus accidit post aures positis, ex mala complexione frigida, aut humore flegmatico aut colerico, & horum signa sunt, quia cum prædictis hæ duæ venæ extensæ sunt ac repletæ. Aut ex passione quæ de duabus venis iuuenilibus oritur ex mala complexione, aut ex humore flegmatico, vel colerico, & horum signum est cum his quæ diximus collum distensum. Aut ex passione quæ stomacho accidit ex mala complexione frigida, vel humore flegmatico, cuius signum est abominatio sine subuersio, cordis & passionis augmentum, cum multitudo sumitur ciborum, & cum fastidiositas fit cum putredine, vidimus etiam nonnunquam ex acutæ perseuerantia febris, oriri scothomiam.

De Apoplexia. Cap. LVI.

ISidorus. Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt, dicta quòd ex lætalis percussu repentinus casus fiat, Græci enim apoplexin percussionem vocant. Papias. Apoplexia est depressio atque lapsus, & subductio repente veniens, talis vt sine sensu hominem efficiat, & quasi mortuum eum circunuenit, habet autem paralisis similitudinem, sed & multam distantiam. Huius autem duæ causæ sunt, Nam maior apoplexia venit aut per cibos nimios, aut per vinum multum, aut per balneorum calorem, hi moriuntur subito, & cadunt, nam dum comedunt, aut lauant hoc morbo tenentur. Multi etiam & post cęnam dormientes ex hac causa mortui sunt. Huic nulla res succurrere potest, quia latenter venit, & subito occidit. Minor vero quæ est, curatur quidem cum difficultate magna, quæ ita intelligitur, cum quis velut paralisim patitur ex vna parte corporis non sentiens, lingua ei tenetur, vt loqui non possit, aut loquens difficulter intelligitur, & manibus vota sua ostendere nititur, & sic eum digitis strictis tenere volueris sentit, non enim habet corpus emortuum, sed iacet exanimis, & grauis sibi videtur. Hali vbi supra. Apoplexia, & epilensia generantur ex opilatione, quæ fit in ventriculis, simul cum omnes opilantur, simulque virtus sentiens, & mouens ad membra transire, prohibetur, vnde & motus intercipitur, & regitiuæ virtutis actiones imminuuntur, ita vt fere omnino cessant. Opilationis autem promotio in hac passione fit, aut ex humore flegmatico crosso, & viscoso, aut ex flegmate confuso cum colera nigra, aut ex sanguine crosso. Fit etiam aliquando ex colera nigra, & nonnunquam ex repletione vini, & in ebrietate, & tunc letalis est, nisi febris superuenerit, aut soluatur hora qua dissolui habet crapula. Hāc passionem præcedit acutus capitis dolor, organicorum tumor, visus tenebrositas, vertigo radiorum, phantasia, extremorum frigus, totius pectoris titillatio. Dicit autem Hipocras, quòd apoplexia si fortis sit incurabilis est, si debilis non facilè curabilis. Razi vbi supra. Apoplexiæ ex sanguine signa sunt rubedo maxillarum, & faciei, ita vt homo quasi suffocatus sit, exuberatio alguidegi, & venarum. Fit autem & ex humoribus crudis flegmaticis, cuius signa sunt mollificatio corporis, & albedo coloris, ac multitudo nuchę, & sputi.

De Epilensia. Cap. LVII.

ISidorus. Epilensia vocabulum sumpsit, eo quòd mentem appendens pariter etiam corpus possideat, Græci enim appensionem, epilensiam appellāt. Fit autem ex melancolico humore quotiens exuberauerit, & ad cerebrum cōuersus fuerit. Hęc passio caduca uocatur, eo quòd cadens ęger spasmos patiatur, hos etiam vulgus lunaticos vocat, quòd per lunæ cursum comitetur eos insania Dęmonum. Idem & laruatio. Ipse, & morbus comitialis, idest maior, & diutinus, quo caduci tenentur. Cui tanta vis est, vt homo valens concidat, spumetque. Constāter in Panteigni nona parte. Epilensia est cum totum corpus spasmum patitur, vt in terrā cadat infirmus, & aliquando quidem circulariter, siue certis temporibus constitutis. Aliquando vero interpollatis, & varijs. Huius causa eadem est, quæ, & apoplexiæ, minor tamen est in fortitudine & virtute. Causa nanque faciens epilensiam non est in omnibus ventriculis cerebri, sed opilantur quædam eorum viæ neruorum, scilicet membra corporis mouentium, huius quoque materia minor est, quàm apoplectica in quantitate, & qualitate, & substantia, vnde fit ut infirmus in ea sentiat, seque moueat, quod non fit in apoplexia, vnde dicunt epilensiæ causam apoplexiæ esse mediam. Quædam autem epilensia est ex cerebro, quędam ex neruorum spasmo. Et quæ ex cerebro, quædam est ex ipso solo, scilicet ex constipatis eius ventriculis, vt dictum est, & opilatione spiritus ac virtutis motiuæ transeuntis ad membra, quæ scilicet opilationes fiunt ex humore flegmatico crosso, ac viscoso in hora passionis, in cerebri ventriculos influente, aut ex humore crosso melancolico, aut ex compressione cerebri, quæ fit ex ossis capitis fractura. Aliquando etiam hæc species accidit, cum homo rotando, vel circumeundo se mouet, & humores ac spiritus calefiunt, atque mouentur. Indeque homo turbatus in terram labitur. Quædam autem ex oris stomachi, vel alterius membri colligantia cum ipso cerebro, & hoc fit ex fumo frigido scilicet flegmatico, vel melancolico, de membro patiente ad cerebrum ascendente, eiusque ventriculos implente. Multi hac passione moriuntur, quoniam eius accidentibus molestantur. Plurimum autem euenit pueris, & iuuenibus, raro vero senibus, propter membrorum suorum siccitatem. Razi vbi supra. Epilensia fit ex flegmate, cuius signa sunt mollicies corporis, & albedo coloris, complexio frigida, multitudo ciborum frigidorum, multitudo quoque sputi, & muscilaginis, ac spumæ, sensuumque conturbatio, fit autem epilensia plurimum in augmento lunæ, & complemēto luminis eius, fit etiam in eius diminutione, fit autē & ex ventositate frigida in aliquo membrorum resoluta. Et eius signa sunt quòd infirmus illam ex manu, vel pede, vel crure eleuari sentit, & quòd vsque ad caput

put ascendens epilensiam facit. Fit etiam quandoque ex sanguinis multitudine, cuius signa sunt quòd implentur alguidegi, & facies rubet, & quandoque sanguis e naribus procedit. Papias. Epilenticorum duo sunt genera, quæ cum spuma est, & cum tremore non curatur, quæ sine tremore curatur.

De Incubo. *Cap.* LVIII.

AVicenna. 3. canone. Incubus est ægritudo qua sentit homo, quando somnum ingreditur fantasma graue super se cadens, ipsumque comprimens, & angustiantur spiritus eius, & intrinsecatur vox ac motus ipsius, & fortasse præfocatur propter porrorum opilationis, & cum ab ipso separatur excitat eum subito. Est autem antecessor vnius trium ægritudinum, aut appoplexiæ, aut epilensiæ, aut maniæ. Et hoc quidem cum fuerit ex materiebus comprimentibus, & non ex alijs causis non materiatis. Huius autem causa secundum plurimum est vapor materierum crossarum sanguinearum, aut flegmaticarum, & melancolicarum, resoluentis vaporem, & cum resolutione omnis humoris ipsum comitantis. Quandoque vero fit ex frigore vehementi, caput inuenienti subito apud somnum. Quare comprimit ipsum, & incrossat, & contrahit, & efficit in ipso fantasias illas subito, quod fit propter debilitatem cerebri caliditate sua, vel complexionis suæ malitia. Papias. Ephialtes est passio qua homines incubo vexantur, hos deprehedes ex difficili motu corporis, & somno etiam insolito, & graui, quotiens suppressi grauantur, vt præfocari se homo dormiens sentiat, aut aliquem sibi irruisse putet, qui corpus eius præmendo exanimare tendat. Vnde & incubus dictus est, a mentis atque sensus incubatione. Alij dixerunt, quod ex indigestione cibi veniat ephialtes, qua ascendisse aliquem super dormientem fingatur. Fitaut ex cacochimia, idest ex malo humore, aut ex abundantia sanguinis, per somnium enim fantasiæ cum graui somno opprimuntur, & cum tormento supini plus suffocantur, ita vt loqui non possint. Aliquotiens et ita loquuntur per somnium, quasi per diem disputēt, aut cum hominibus fabulentur: Nimietates quoque diuersarum fantasiarum aliquādo vident, & pauent, ita vt & in somno clamēt. Fit aut plerumque hæc passio aut ex multo cibo, aut ex vino plurimo, vel ex paruo cibo, & potu, hoc est ex plenitudine, vel inanitate, aut ex abundantia sanguinis. Razi vbi supra. Incubus cum assiduus fit & multiplicatur, eique non succurritur ad epilensiam perducit: Fit autem ab assiduatione multi sanguinis in corpore. Et huius signa sunt rubedo oculorum, & somnij dominium, fit etiam ex dominio flegmatis, & huius signa sunt pigritia, & mollificatio corporis, & tarditas sensuum, multitudo quoque sputi, & muscillaginis.

De Melancolia nigra, & canina, & amore qui dicitur eros. *Cap.* LIX.

ISidorus. Melancolia dicta est a nigro felle: Græci enim nigrum melan. vocant. fel colen. epilensia quidem in fantasia fit, melancolia in ratione, mania in memoria. Hali, vbi supra. Melancolia est alienatio, siue confusio mentis, sine febre. Contingit autem aut ex solo cerebro, aut ex membro sibi colligato. A solo cerebro ex humoribus melancolicis in eo nascentibus. Aut a stomacho venientibus, ibique se coadunantibus, vnde animus conturbatur rationabilitasque mutatur. Ex colligantia vero cerebri ad alia membra quandoq; fit ex humoribus fumeis, & melancolicis, a stomacho ad cerebrum ascendentibus, ex materia quæ est in stomacho, vel sub hipocundria. Quandoque vero fit ex totius corporis humoribus incensis. Aliquando etiam fit ex timore, & tristitia, & intentione mala. Quidam eorum quibus accidit mortem timent, quidam desiderant, quidam multiplicant risum, nōnulli vero fletum, plerumque seipsos necant. Alij vasa lutea se esse putant, ne frangantur cauent. Alij se esse bruta animalia æstimant, & animalium voce clamant. Alij vero diuinant, seque diuina prædicare putant. Præter hæc autem signa communia, habet etiam vnaquæque species signa propria. Est & quædam melancoliæ species, quam qui patitur, Galli, Canisq; similitudinem habere sibi videtur, vnde & vt Gallus clamat, vel vt Canis latrat, nocte ad monumenta egreditur, ibiq; vsq; ad diem moratur. Huius signa sunt color citrinus, oculi obscuri, sicci, concaui, os quoque siccum, & sitibundum, in pedibus, & in facie vulnera, & pustulæ, quia frequenter offendens cadit, talis nunquam sanatur, & hæc passio a parentibus hæreditatur. Amor est animæ confidentia suspiciosa in eo, quod amatur, cogitationisque in illud assiduitas. Huius signa sunt oculorum concauitas, & eorum assidua motio, maximeque palpebrarum. Omnia autem alia membra corporis præter oculos attenuātur, siue macerantur, sed visus pulchritudo remanet. Pulsus eius est, vt hominis tristis, & si res amata nominetur, pulsus mutatur, diuersificatur, atque turbatur. Hę sunt ergo significationes morborum in cerebro nascentium. Sciendum autem harum quędam esse cōmunes duarum aut trium passionum, vt mentis alienatio frenesi, & melancoliæ, stupor vero litargiæ, & passioni, quæ cuma vocatur. Porro quędam vniuscuiusque morbi propriæ, sicut tristitia, & timor melancolię, spuma quoque epilensiæ. Ideoq; in solis communibus signis non oportet confidere.

De Sternutatione, & Temulentia. *Cap.* LX.

AVicenna vbi supra. Sternutatio est motus cerebri proprius, ad expellendum humorem, aut aliam materiam, cum auxilio aeris naribus attracti subito, per viam nasi, & oris. Itaque sternutatio est propria cerebro, sicut tussis pulmoni. Ipoc. in lib. Afforismorum. Sternutatio fit a capite ex calefacto cerebro, aut humectato, quod est in capite vacuo, dū aer intus existens foras effunditur. Sonat autem quia per angustum fit ei exitus. Greg. super Iob. In sternutatione quidem inflatio a pectore consurgit, quæ cum apertos ad exeundum poros non inuenit, cerebrum tangit, & congesta per nares exiens, totum caput protinus concutit. Isaac. Sternutatio de diuersis nascitur humoribus, aliquando enim eam natura operatur, cum humores adunatos, siue fumum satagit expellere a cerebro, qui vel iam sunt morbi, vel causa futuri vitij. Humanum enim cerebrum humidius est cerebris aliorum animalium, vt brutorum. Vnde humores adunantur, qui cooperante natura expelluntur, sicut in coriza videtur, & in peripleumonia, aliquando quoque fit aliunde, quàm ex qualibet infirmitate. Narium autem cannales humanarum curti sunt, vnde cito ad cerebrum nocitiua extrinsecus veniunt, vt puluis, frigiditas aeris, splendor solis, & similia, quæ cum ad cerebrum perueniunt, expelluntur a cerebro motu suo continuo, & inde fit sternutatio. Hali vbi supra. Temulentia est infirmitas accidens cerebro, ac sensibus, ab ascensu vaporis ex vino, cerebrum implenti humore calido. Hoc accidit maximè cerebrum habentibus calidum, & debile, quod cum acciderit per crapulam vaporosam, debilitatur a sua digestione, cum dissolutione crapulæ. Cuius autem cerebrum fortè est, & validum, non grauatur crapula. Soluitur enim, vnde nec ei accidit ebrietatis facilitas. Itaque iuxta virtutem, & debilitatem cerebri, accidit etiam difficultas ebrietatis, & facilitas eiusdem. Porro qui multus est in bibendo vinum, nec inebriari vult, oportet eum prandium minuere, pinguia iura cænare, & huiusmodi, pinguia enim & dulcia frangunt acumen vini, cumque prius ad stomachum venerit consolantur illum, & prohibent ascensum vaporis vini sursum. Caules etiam arcent ebrietatem, causa suæ desiccationis in humiditate vini. Ga. quoque dixit, amigdalas amaras, si aliquantulum ex eis ante vinum comedatur, ebrietas per eas arcetur. Est & apud Diascoridem, quòd robum mirti si sumatur ante vinum prohibet ebrietatem. Ad hoc etiam valet semen caulis, cum robo hæresen, idest sapa, habitum ante vini potum.

De Passionibus neruorum. *Cap.* LXI.

ACtor. Dicto de passionibus cerebri, restat de passionibus neruorum, qui omnes a cerebro procedūt, quidam quidem immediatè scilicet illi qui ad membra propinqua sensificandum diriguntur, quidam vero mediante nucha idest spondilium medulla scilicet illi qui ad membra a cerebro remota mittuntur, sicut superius diximus. Auic. vbi sup. Cerebrum diuiditur in substantiam velatiuam, & substātiam medullarem, & ventres in ipso spiritu plenos. Nerui vero sunt sicut virgulta ab ipso procedentia. Horum tres sunt species ægritudinum scilicet complexionalis, & instrumentalis, & solutio singularitatis. Et apparet quidem læsio in operationib. suis naturalibus, & sensibilibus, & motiuis. Res autem neruis nocētes sunt coitus plurimus, & somnus post repletionem, potus aquæ frigidæ congelatæ, vinumque plurimum, & omne acetosum, & stipticū, & infrigidatiuum, poma, & flebothomia plurima. Agaricum vero confortat neruos, calefaciendo, & purgando. Vinum etiam antiquum, & paucum valde confert omnibus ægritudinibus neruorum, plurimum autem sumptum est nocibilior res neruis. Hali vbi supra. Passionum autem nuchæ neruorumque qui ab illa oriuntur, v. sunt species scilicet encruatio, dormitio, spasmus, tremor, gibbositas.

De

De Eneruatione, & Epilensia neruorum. Cap. LXII.

ENeruatio siue mollicies fit, cum opilatio fit in principio nerui, qui ad aliquod membrum peruenit. Virtusque mouens ad membrum pertransire prohibetur, vnde mēbrum ipsum eneruatur, & sensum ac motum perdit. Et si quidem in omnium neruorum principijs oritur, hæc opilatio, fit omnium membrorum sensus,& motus cessatio, cum nocumentis actionem gubernantium,& vocatur huiusmodi passio epilensia, hæc fit ex frigido flegmate ventriculos cerebri replente. Quòd si opilatio hæc in latere fiat vno, lateris illius cum latere faciei fit eneruatio. Vocaturque paralisis, & contorsio simul idest effusio. Si autem in principijs accidat nuchæ, fit eneruatio membrorum,quæ sunt sub facie. Et si alterum nuchæ latus opilatur membra illius lateris eneruantur. Faciei vero contorsio fit ex eneruatione simul, & spasmo, eneruatur.n. alterius maxillæ lacertus opilatione nerui, qui ad eum porrigitur, alteri vero fit spasmus. Porro si opilatio in neruorum principijs,qui ad guttur tendunt,accidit,vocis amputatio fit. Si autem in neruis,qui ad lacertos tendunt pectoris,anhelitus fit arctatio. Et si in illis qui ad lacertos vesicæ protenduntur vrinæ præter voluntatem fit emissio, sic & in omnibus membris iudicandum est cæteris. Opilatio autem hæc aut humore crosso accidit, aut ex oppressione. Oppressio vero aut ex ligamento siue ligatione,aut ex apostemate nuchæ, aut ab osse locum suum exeunte,neruumque comprimente.Accidit etiam eneruatio membri ex inscisione, vel contritione nerui, qui ad ipsum mittitur,si per latum inscidatur, & talis etiam eneruatio non curatur. Si vero per longum, accidit membro nocumentum. Refert Galien. quoniam hæc passio maximè grandioribus,siue senioribus accidit,si capita eorum humoribus frigidis plena sint. Cum enim fit illis calor, aut forte frigus,huiusmodi liquefiunt humores, & ad locum ortus neruorum feruntur. Maxime vero hoc accidit cui nerui natura sunt debiles,raro vero cui fortes. Fit autem etiam eneruatio quandoque ex membri euulsione a sua concathenatione,per disgregationem humiditatis viscosæ, quæ ligamenta infundit, & os lubricum facit, suoque loco educit. Aliquando quoque fit ex materia quæ a membris depellitur, & tanquam aliorum cum alijs complessione,sicut accidit in acutis morbis, maximeque in frenesi,& mania. Accidit etiam eneruatio,& membrorum euulsio,sæpius in colerica passione, cum morbus cretico modo siue secundum crisim finitur,& superfluitas ex profundo corporis ad extremitates, siue ab interioribus ad exteriora a natura propellitur. Eneruationis autem membri signa manifesta sunt,ex eius emollitione sine fluxu,& sensus ac motus eius cessatione. Epilensia habet hæc signa, ꝙ qui eam patitur supinus exponitur, voce carens, & motu, sensuque voluntario. Hanc autem præcedit capitis dolor grauis, organicorum siue faucium repletio,vertigo,obscuritas visus,extremorum frigus ac titillatio corporis totius,grauitas motus,& dentium in somno fremitus? Vrina declinat ad nigredinem, maximè vero accidit hæc passio senibus frigidæ,& humidæ complexionis hominibus, & regimen crossum ac flegma generans assuefacientibus. Si autem iuueni temporibus calidis acciderit,quasi impossibile est,vt euadat. Porro deterior eius habitudo est, cuius anhelitus malus est atque varius,& ex magnitudine varietatis amputatus.

De Paralisi. Cap. LXIII.

ISidorus vbi supra. Paralisis dicta est a corporis impensatione facta ex multa infrigidatione, aut in toto corpore,aut in parte.Pap.Paralisis est dissolutio membrorū,stomachiq; contractio,cuius signa sunt hæc,si aperias os inuenias linguam in vna parte quæ paralisim patitur,albidiorem esse,nam paralisis ab eo ꝙ mediam partem teneat nomen habet, si enim omnes partes teneat apoplexiam iudicabis. Razi in lib. diuisionum. Paralisis est duarum specierum. Vna fit ex dominio flegmatis super corpus,& eius signa sunt vt apoplexiæ flegmaticæ. Alia vero fit ex occasione percussionis,aut casus. Et huius signū est mollificatio corporis.Idem in Almasore.9. parte. Cum aliquis mouere non valeat,aut vnum aut plura membrorum,eorumq; sensum amisit illius membri iam paralisim incurrit. Cum autem aliquod membrorum stupidum sentit,sicut est pes,quando stupidus fit,in illo mēbro molliciem esse dicimus, nec eius cura differenda est,alioquin paralisim insequi videbit. Cum vero contorquetur os alicuius, vt nec vnum ex oculis claudere poterit,& si præcipitur ei,vt suffletur, flatus ab vna parte tantum exire videtur,contorsionem pati dicitur.Hali vbi sup.Paralisis faciei signa sunt ipsius contorsio, & carnis maxillæ in latus alterum retractio, quia prohibetur virtus mouens ad lacertos faciei oculorumque transire, accidit autem, & contorsio hæc ex alterius maxillarum spasmo,quia sana in seipsam maxilla retrahitur, cuius hæc signa sunt, quòd æger oculum qui est in sano latere non valet claudere,propter palpebræ, vel inferioris lacerti ad inferiora tractationem.

De Dormitione neruorum. Cap. LXIIII.

DOrmitio neruorum eisdem causis quibus, & eneruatio accidit,scilicet ex opilationibus, nisi ꝙ in eneruatione sunt fortes,in dormitione vero debiles, vnde qui hanc patiuntur aliquatenus sentiunt,& mouentur. Accidit etiam ex mala complexione frigida quæ neruum spissat,& eius partes congregat, indeque fit opilatio parua, debilitaturque virtus animalis,quæ per eum ad membrum dirigitur,nec rectè vel æqualiter mittitur. Aliquando vero fit ex obuiatione grauis frigoris aut niuis,vnde nerui quodammodo condensantur, & simile quid accidit. Fit etiam quandoque ex neruorum compressione,vt quando quis alicui membro innititur, aut ligationis difficultate,& nonnunquam ex ventositate,qua sub spondilibus comprimitur, & nucham opprimit, indeque fit opilatio virtutem prohibens mouentem, ad membra per neruos transire. Dormitionis signum est, ꝙ homo sentit in membro tanquam formicarum motum cum difficultate motus, & malitia sensus, sicut videmus accidere sæpius illi, qui diutius sederit, aut ipsum aliquid oppresserit, aut percussio in aliquo eius membro acciderit.

De Spasmo. Cap. LXV.

SPasmus est membri patientis abbreuiatio, siue decurtatio. Qui quandoque fit in toto corpore, & tethanus vocatur, qui fit ex acutis morbis membrorum, æquali ab vtroque latere distensione, ita scilicet vt fit extensio erecta in neutra se mouens latera. Quandoque fit in anterioribus tantum, cui scilicet in anterioribus lacertis est passio. Quandoque vero in posterioribus tantum.Quandoque autem fit in aliquo mem bro sine alijs, quando.s.passio est in illius membri lacertis ac neruis.Et omnium istarum origo diuersitatum,aut est ex repletione,aut ex euacuatione, aut ex mala frigida cōplexione,aut ex calido neruorum apostemate. Ex repletione quidem fit, cū nerui superfluitatibus malis replentur humidis, & flegmaticis, quibus humectantur,& in latum distenduntur,& a sua longitudine minuuntur. Vnde lacertus ad quem hic neruus mittebatur,ad originis suæ partem contrahitur, membrumq; curatur. Sicut & vasa de corijs facta, cum amplius quàm capere possint implentur,in latum extenduntur, & in longū breuiantur. Maximè autem hæc species spasmi accidit pueris paruis, qui crosso lacte nutriuntur, & hoc ex multitudinis ciborum regimine siue cautela,debilitatisque neruorum causa, ac mollicieí ac distensionis facilitate, ideoq; facilior est eorum curatio. Itaq; signa quæ procedunt spasmum in pueris sunt acuta febris,& continua,vigiliæ,ventris siccitas, linguæ nigredo,saliuæ desiccatio,cutisque distensio. In viris autem,quia membra fortia sunt, & plurimæ siccitatis, parum ex repletione fit spasmus, & si contigerit non est facilè curari. Huius speciei spasmi signum est,ꝙ repente venit,& ꝙ regimē plenitudinem faciens præcessit, vt multitudo ciborum potuumq; crossorum, aut laboris dimissio, & balnei, aut eius post cibum frequentatio,fit etiam,nonnunquam post ebrietatem. Qui autem fit ex inanitione,vel euacuatione, aut ex desiccatione neruorum oritur,qui eadem causa reducuntur, retrahuntq; secum lacertos quibus continuantur,eademq; causa membrum abbreuiatur, sicut corrigias, & pilos cum igni appropinquant videmus reduci,& citharæ chordas si ponantur in aere calido, rumpi, vel amputari.Significatur autem hæc species euacuationib. præcedētibus,vt immoderata solutione,vel sanguinis fluxu,vel alijs causis desiccantibus,qualis est labor,vigiliæ, coitus, acuta febris.Et est deterior hæc species,q̃ quæ fit ex repletione,nec accidit simul,sed paulatim, & per incrementa. Qui vero fit ex mala complexione frigida, aut.n.ab interioribus oritur, vt ab humore frigido,qui corporis lacertos congelat, eorumq; partes condensat,& congregat. Aut ab exterioribus,vt ex magno frigore niuis,vel aeris,quo congelātur lacerti corporis, eorūq; partes spissantur. Vnde & reducuntur ac breuiantur,& huiusmodi species congelatio lacertorum vocatur. Qui autem apostematis causa neruorum fit,neruos contrahit eum a neruis ad

cerebrum

cerebrum vsque passio perlata sit. Ideoq; cerebrum contumescit, & ad eius ventriculos ægritudo peruenit. Isido. vbi supra. Spasmas Latinè contractio est, subita partium, aut neruorum cum dolore vehementi. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex inanitione. Thethanus maior est contractio neruorum a ceruice ad dorsum. Telum laterum dolor est, quòd dolore corpus transuerberet, quasi gladius.

De Tremore, & Titillatione. Cap. LXVI.

RAzi in lib. diuisionum. Tremor aliquando fit propter casum virtutis, fit etiam ex assiduatione vini, vel ex dominio flegmatis, & debilitate neruorum. Hali vbi sup. Tremor fit ex debilitate virtutis mouentis, quæ est in membro tremente. Hæc autem debilitas aut ab interioribus fit causis, aut ab exterioribus. Ab interioribus quidem, vt ex mala complexione frigida, sicut accidit senibus, & frigidissimam aquam bibentibus, vel in ea balneantibus, & vinum immoderatè bibentib. Immoderatus namque vini potus complexionem refrigerat, virtutemque debilitat, aut ex humorum crossorum ac viscosorum opilatione, qua prohibetur virtus mouens, quare illud membrũ ad superiora trahitur, humor vero sui grauitate deorsum præmit. Indeq; fiunt duo motus contrarij, qui vno nomine tremor vocantur. Accidit etiam tremor, ei qui coitum multiplicat, & qui corpus nimis euacuat. Omniaq; accidentia, quæ virtutem debilitant tremorem excitant. Ab interioribus autem causæ sunt, vt ira, tristitia, timor, vel horror. Titillatio vero fit ex ventositate crossa, & vaporosa, cuius significatio est, ꝙ maximè fit in frigidissimis tpibus, frigidisq; corporibus, ac flegmaticis, & his qui aqua frigida lauantur, & similibus.

De Gibbositate. Cap. LXVII.

GIbbus, siue gibbositas, aut ab anterioribus est, & tunc fit ex alicuius spinæ spondilium motu in anteriora. Aut a posterioribus, & tunc ex alicuius secessione spondilium in posteriora. Aliquando vero spondilis in alterum latus recedit, & implicatio siue tortuositas dicitur. Fit autem spondilis a loco suo recessus, aut ab interioribus causis, aut ab exterioribus. Interiores sunt vt crossus, ac viscosus humor, qui nucham extendit, & infundens ligamenta spondiliũ lubrica facit, vnde spondilis euellitur, & a suo loco pellitur. Aut vt apostema calidum, quod in lacertis fit vicinis spondilibus, vnde spondilis opprimitur, & a loco suo euellitur. Aut vt ventositas, quæ sub spondilibus interius concluditur, easque pellit, & a suo loco emittit. Exteriores vero causæ sunt vt percussio, casus, & similia. Gibbus adeo manifestus est, ꝙ eius notitia signis non indiget, nisi quæ ex apostemate fit, hanc etenim tussis, & anhelitus, angustatio sequitur, & asma. Et dicit Hipo ꝙ quibus cũ asmate fit, & tusse gibbus, antequam pilos in penè producant pereunt. Spondilium autem patientium locum agnoscere poteris, si manu dorsi spondiles a summo vsque deorsum pertransieris. Hæc de cerebri passionibus, & eorum quæ ab eo oriuntur, & de causis ac signis earum dicta sunt.

De Passionibus oculorum in consolidanti tunica. Cap. LXVIII.

SEquitur de illis quæ in membris sentientibus fiunt, & primo de passionibus oculorum. Hæ autem in consolidanti, siue coniunctiua tunica fiunt, aut in cornea, aut in vuea, aut in humore cuagidos, aut inter vueam, & cristalleidon; aut in palpebris, aut in oculorum angulis, aut in neruis visus, aut in lacertis oculos mouentibus, aut in venis, quæ ab operimento cerebri ad oculos tendunt. In consolidanti tunica passiones istæ fiunt, obtalmia, inflatio, duricies, prurigo, sibila, tarpha, vngula. Obtalmia est calidum apostema, quod fit aut ex causis exterioribus, vt sole, puluere, fumo, aut ab interioribus, vt ex fluxu materiæ calidæ a cerebro. Sibilia est vena, quæ sanguine crosso repletur, & acuitur, ac rubet. Tarua siue petia sanguis est, qui ad consolidantem defluit, ex venarum in quibus est crossicie. Vngula est augmentum neruosum, quod ex angulo magno oculi oritur ac protenditur, donec ad nigrum oculi feratur, & crescit vsque dum pupillam operiat, visumq; prohibeat. Isidorus vbi supra. Nictalmos est passio, qua per diem visus patentibus oculis denegatur, & nocturnis irruentibus tenebris redditur, aut viceuersa (vt plerique volunt) die redditur, nocte negatur.

De Passionibus, quæ fiunt in cornea, vel vuea. Cap. LXIX.

HAli vbi supra. Passiones autem quæ in cornea fiunt sunt cancer, vlcera, sanies, pustula, acumen, & albedo. Cancer est apostema durum, quod oritur cum graui dolore, & venarum, quæ sunt in oculis, distensione. Vlcerum species sunt septem, quarum quatuor in superficie cutis fiunt, & tria in eius profundo. Pustula fit ex humiditate, quæ adunatur in squamis corneæ, siue in eius cortice. Huius diuersitates sunt & in colore, quoniam alia est alba, & alia nigra. Et in dolore, quoniam aliam comitatur dolor nimius, aliam paucus. Et in consequentia, quia quædam salubris est, quædam incommoda magna facit, eique facilior est cæcitas. Sanies post corneam fit ex vlcere, vel ex cephalea, vel obtalmia. Acumen fit cum cornea scinditur, & vuea egreditur, quod ex vlcerum ac pustularum, comestione fit, aut cum illam exterius aliquid vulnerat. Albedo autem oculi, quam nos pannum vocamus, quædam tenuis est in exterioribus corneæ, quædam vero crossa atque profunda. Razi in Almansore. 9. parte. Albugo quæ contingit in oculo, signum est post curationem apostematis eius remanẽs, quæ cum in oculis puerorum fit leuior est ad curandum, nam in senibus fortasse sanari non poterit, nisi subtilissima fuerit. Passiones vueæ sunt foraminis dilatatio, & eius arctatio: Dilatatio fit duobus modis. Primus est aut naturalis scilicet ex ipsius formatione, aut ex apostemate, quod ipsum distendit, aut ex copia humoris cuagidos. Accidit autem hęc species maximè mulieribus, & paruulis: & qui hanc habet, aut parum, aut nihil videt. Secundus est ex graui percussione, aut ex apostemate. Arctatio, vero pupillæ fit, aut ex creationis tempore, aut ex apostemate. Arctatio vero pupillæ fit, aut ex creationis tempore, aut ex vueæ eneruatione. Passiones autem, quæ inter vueam & cristalleidon fiunt, sunt aquæ & vapores a stomacho ascendentes. Aqua fit ex humiditate crossa inter cristalleidon coagulata, siue cõgelata, spiritum visibilem ad exteriora egredi prohibens. In huius principio videt homo ante se tanquam culices aut muscas, aut capillos, aut virgulas, aut splendores. Sed hæc accidentia fiunt ex passione, quæ in cerebro est, & in ore stomachi per vaporum ipsius ascensum ad oculos.

De Passionibus palpebrarum, & angulorum oculi. Cap. LXX.

POrro quæ palpebris accidunt passiones, sunt auratus, siue fissura, scabies, grando, Lapidositas, conglutinatio, grauitas, separatio, ordeum, morum, tinea, formica, caro superflua, pediculi, pili abundantes, & inuersi, palpebrarum, siue ciliorum casus. Fixura est corpus pingue viscosum admodum, cum neruis, & operimentis implicitum, & fit in exterioribus palpebræ superioris accidentium malorum causa, maximeque in pueris propter humiditatem complexionis eorum. Pruriginis, idest scabiei, sunt quatuor species, vt supra patuit. Grando autem est humiditas, quæ in interioribus palpebræ coagulatur, siue congelatur, alba similis lapidi grandinis. Lapidositas est superfluitas quæ super palpebras indurescit, quasi lapis. Conglutinatio vero est, siue viscositas, aut ipsius palpebræ conglutinatio cum albo oculi, vel eius nigro, aut duarum adinuicem palpebrarum. Ex vtraque prouenit aut ex vlcere oculi, aut ex vngulæ creatione, vel sibile, & huiusmodi. Grauitas autem palpebrę fit ex ventositate crossa, quam qui patitur, cum a somno excitatur inuenit in oculo quoddam velut arenæ pulueriq; simile. Separatio tres habet species. Prima est palpebræ superioris eleuatio, ita vt oculum non operiat. Secunda palpebrarum naturalis abbreuiatio. Tertio inferioris palpebræ in exteriora repulsio, siue inuersio. Ordeum est apostema oblongum ad instar ordei, quod in palpebræ fit extremitate. Pediculi multi ac parui generantur in palpebris, illi maximè qui multos cibos accipit, & balneum prætermittit. Morum est caro rubea declinans ad nigrum, ab interioribus oculi suspensa, quæ prouenit ex sanguine corrupto. Formica est fixura, quæ in palpebrarum extremitatibus accidit, cum pilorum palpebrarum casu. Tinea quoque similis est formicæ, nisi ꝙ in flauorem peruenit ac roborem. Pili abundantes in palpebris oriuntur in parte, quæ oculis vicinatur ad interiora replicati. Vnde & oculum pungunt, & materiam secum adunant, ideoque & palpebra eneruatur siue emollitur, & fit propter puncturas lachrymatio, quod ex humiditate contingit putrida, quæ in pilis palpebrarum adunatur. Palpebrarum siue ciliorum casus, aut ex humiditate fit acuta. Aut ex allopicia. Caro superflua fit ex humiditate crossa, quæ oritur in palpebra, sicut & in omnibus corporis membris.

bris. Angulorum oculi morbus est triplex, scilicet cornus, glãs, & fluxus. Cornus est emissio carunculæ, quæ inter angulum, & nasum egreditur, & aperitur, indeq; sanies exit, quæ quandoque in fistulam conuertitur: Glans est magnitudo carnis, quæ est in maiori angulo oculi, amplior quàm oporteat. Fluxus autem est imminutio carnis eiusdem maior, quàm expediat, in tantum, vt humiditates arcere non possit, quę per foramen ad oculum defluunt.

De Passionibus quæ fiunt in neruis, lacertis, ac venis oculorum. Cap. LXXI.

OPilatio neruorum oculi prouenit ex humiditate multa, quæ circa neruos generatur, eosque comprimit, vnde visus, aut cessat, aut minuitur. Ruptura vero eorundem fit ex percussione, vel ex graui collisione. Caligo fit ex debilitate, vel paucitate spiritus visibilis, qui a cerebro ad oculos dirigitur. Est & altera passio sebequerę quæ nocte non finit hominem videre, & hæc fit ex crossicie spiritus animalis, & humorum turbiditate. Sunt autem hæ causæ contrariæ passioni, in qua homo longe posita videt, proxima non, quemadmodum senibus accidit. Hæ sunt passiones, quæ in neruo visus concauo fiunt. Quæ aut in neruis oculum palpebrasque mouentibus sunt, eneruatio & spasmus. In neruo quidem oculum mouente aliquando fiunt ex cerebro, cuius rei signum est, ꝙ vtriusque oculi motus corrumpitur. Aliquando vero in altero neruorum, qui ad oculos tendunt, & huius signum est, ꝙ oculi motus ad quem ferebatur neruus corrumpitur. Nonnunquam autem in quibusdam nerui partibus, indeque corrumpitur lacerti motus, quem pars illa mouebat, lacertos quidem mouentes oculos diximus superius esse. ix. quorum sex mouent oculum ipsum, tres vero neruum (per quem spiritus videns transcurrit) reducunt ac reprimunt, ne loco suo cedat, & oculum sursum erigunt. Et illorum quidem sex, qui mouent oculum, illi qui a superioribus sunt, si eneruentur siue emoliantur, oculus deorsum premitur. Si spasmentur sursum erigitur. Inferiores autem si emoliantur, oculus ad superiora refertur, si vero spasmentur ad inferiora tendit. Qui vero in oculis sunt, si eneruentur, oculus in contrariam partem anguli mouetur. Si vero spasmentur in angulum ipsum. His autem qui in altera parte sunt eneruatis, oculus ad angulum oppositum flectitur, spasmatis, in eandem partem in qua sunt. Duo veri lacerti, qui oculum circundant, si eneruantur, aut spasmentur, oculi contorsio fit. Denique qui sunt in radice nerui, per quos spiritus decurrit, si spasmentur, oculo non nocet, si eneruentur obest. Passiones autem, quæ fiunt in venis a craneo capitis ad oculos tendentibus, sunt fluxus humiditatis a capite ad oculos, & huiusmodi fluxus, aut per venas fit, quæ super craneum sunt, cuius signum est extensio venarum frontis, & temporum, aut per illas quæ sub craneo sunt, cuius scilicet signum est nimia sternutatio, & assiduus humorũ cursus per nares, & oculos. Hæ sunt passiones oculorum, causæque & signa eorum.

De Passionibus membrorum auditus. Cap. LXXII.

PAssiones autem quæ membris auditus fiunt. Quædam omnibus illis communes sunt, aliæ vero quibusdam tantum. Vniuersales siue communes sunt ægritudines ex mala complexione proueniẽtes, aut ex apostematibus, aut ex continuationum separationibus scilicet vt est confractio, & ruptura. Propriè vero membrorum, auditus passiones, aut fiunt in partibus eius exterioribus, aut in neruo, qui virtutem defert organo. In auditus foramine fiunt vlcus, verruca, caro superflua, vermes, aut sordes, aut aliquod corpus ab exterioribus iniectum, vt calculi grana, vel aqua, vel aliqua bestiola, velut musca, pulex, & similia, vel etiam ventositas. Omnes hæ passiones si fuerint fortes meatum auditus opilant, & surditatem faciunt. Si vero paruæ debilitas fit auditus, atque grauitas. In instrumento vero auditus ac neruo, fiunt tinnitus, susurratio, vocesque non reales quæ contingunt aut ex ventositate, quæ in operimentis, siue panniculis cerebri concluditur ea parte qua vicina est auris neruo, vel neruo auditus, aut instrumento primo auditus, aut ex humoribus per hæc loca transeuntibus. Et quando fiunt ex humore crosso, patiens grauitatem, cum sonitu, sentit, in his locis, aut in capite. Cum autem ex ventositate, pariter erit his in locis extensio. Auic. 3. canone. Opilatio quãdoque fit in aure propter panniculum creatum super foramen, quandoque propter sordem, quandoque propter carnem congelatam, quandoque propter carnem additam, & verrucam, quandoque propter lapidem aut nucleum in ea cadentem, aut propter animalia, quod in eam ingreditur, & mouetur, quandoque vero propter humorem viscosum opilantem foramen aut meatum, & quandoque propter ventum vehementem. In sonitu aut in tinnitu, ac sibilo, qui continuus est, & assiduus, causa est aliquid stans in ipso cerebro, si vero quiescit, & deinde excitatur, propter repletionem, aut vacuitatem aut motum, aut cum calor fit fortis aut frigus, tunc fit propter communitatem. Est etiam quandoque quasi vox rei, vt rugitus.

De Grauitate auditus, & surditate. Cap. LXXIII.

HAli vbi supra. Auditus vero grauitas, & surditas, si ab aliquo fiat incommodo, quod prædictis accidat membris, aut erit ex mala complexione, aut ex organico morbo, sicut opilatione quę ex apostemate oritur, aut crossicie, aut continuationum separatione, velut contritione, vel ruptura. Nonnunquam autem auditus grauitas, ac surditas, a cerebro fiunt, si aliqua passionum huiusmodi accidat illi, itaque si omnino cessare videris auditum ab vna aurium, vel ab vtraque simul, & hoc cum nocumento, quod & alijs sensibus accidit, signum tibi est incommodum hoc cerebro accidisse. Si vero reliqui sensus sani sunt, & robusti, significat quòd nerui, qui ad aures veniunt, & auditus organum patiuntur. Cum autẽ cessat auditus aut grauatur, nec in foramine apparet, aut in membris auditus exterioribus aliqua passio, inuenitq; pariter æger in profundo capitis auribus vicino grauitatem. Intelligimus huius rei causam esse crossum humorem ad neruũ, & organum auditus influentem. Quod si hæc comitatur distensio, ac pulsatio, causa est apostema calidum in loco ortum. Si vero passionem hanc, percussio capitis, vel collisio præcesserit, neruum ruptum signat, aliquando quoque fit auditus debilitas, ex debilitate virtutis audibilis, quemadmodum senioribus contingit. Nonnunquam etiam surditas fit ex specie formationis scilicet in procreatione pueri, dum natura in formando deficit ab auditus foramine, vel eius organo perficiendo, propter suam debilitatem, aut materiæ crossiciem. Præterea quandoque surditas in morbis acutis fit, cum humor colericus ad cerebrum ascendit; hanc habentes passionem multum iuuantur per coleræ euacuationem, sicut dicit Hipo. in lib. Afforismorum, Cuicunque fellea egestio est, surditate superueniente sedatur, & cuicunque surditas est, si egestio colerica fiat surditas recedit, ac cessat. Isidorus vbi supra. Surdus dicitur a sordibus humoris aure conceptis, & quamuis multis casibus accidat, nomen tamen æger ex prædicto vitio retinet. Auic. vbi supra. Auditus quandoque destruitur, quandoque minuitur, vt non rectè subtilietur, neque audiat quod auditur, vt qui patitur in aure tinnitum, & sibilum. Destructio quidem auditus, alia est natiua, siue naturalis, & huic non est curatio. Alia vero accidentalis, & hæc duplex. Alia namque est chronica, cuius spacium elongatum est, & hæc quoque desperationi propinqua est, curæque difficilis. Alia vero recens, & propinqui temporis, & hæc curam recipit. Huius causæ quandoq; sunt ex communitate cerebri, & quorundam membrorum ei vicinorum, sicut quando primum nocumentum est in auditu, vel in neruo, vel in foramine. Nocumenta quidem auditus aut complexionalia sunt, aut instrumentalia, aut singularitatis resolutiua. Nocumentum autem in neruo quandoque accidit, propter ægritudines consimilium partium in ipso, vel instrumentalium, aut solutionem continuitatis. Aegritudines similium partium in ipso sunt species malitiæ complexionis singularis, & compositæ, plurimumque eius est ex frigore. Fit etiam vnaquæque earum quandoque absque materia, quandoque cum materia melancolica, vel colerica, vel flegmatica, ex flegmate crudo, vel ventosa. Instrumentales, vero sunt vt opilatio, quam fecerunt humor aut sanies, aut apostema calidum, vel durum, vel sordiciei cooperimentum, aut tremulum, aut inflatio. Porro dissolutio singularitatis in ipso, quandoque fit ex vlcere, vel ex corrosione, plurimum autem eius quę fit propter transitum, est propter causam, intrinsecam, vel extrinsecã. Intrinseca quidem est, vt verruca, vel apostema, vel caro addita, aut vermis, aut sordes, aut humor crossus, aut viscosus, aut congelatio saniei, ex apostemate rupto. Extrinseca vero est, vt arena, vel lapis, aut nucleus ingrediens eam, aut congelatio sanguinis, cuius pars quædam fluxit ab aure, pars eius remansit, & illud quidem accidit quandoque subito, quandoque paulatim.

De

De Passionibus odoratus. Cap. LXXIIII.

ODoratum quoque nocumentum ingreditur, aut enim destruitur, ita quòd odorem non sentit, aut debilitatur, ita quòd aromaticum sentit, & fœtidum sed debiliter, aut mutatur, & corrumpitur, & hoc dupliciter, aut enim sentit odorem fraudulentum, ita quòd inuentus non sit, aut odores, qui boni sunt non bonos sentit, sicut ille qui sentit odorem stercoris bonum, & abhorret aromaticum. Horum autem causa nocumentorum est, aut malitia complexionis singularis, aut humor malus existens in anteriori parte capitis, & duobus eius ventriculis, vel in duabus rebus capitibus mammillarum similibus, aut opilatio in osse perforato, aut ab humore, aut a ventositate, aut ab apostemate, aut a cancro, aut natiuitate carnis additæ, aut opilatio in velamine, quod supra ipsum est, aut aer superfluæ qualitatis, aut percussio, vel casus, faciens ingredi super os nocumentum. Hali vbi supra. Passiones quæ membris odoratus accidunt, quædam in naribus fiunt, quædam ex operimento, quod nares subinuoluit, quædam in osse colatorio simili, & operimento cerebri, quod illud vestit, quædam in primo odoratus organo, idest in duobus proræ cerebri ventriculis, qui similes sunt capitibus mammillarum. Et quæ naribus accidunt, aut ex mala complexione sunt, aut ex organico morbo, aut ex continuationum separatione. Organici narium morbi sunt vlcus, apostema, caro abundans in naso, orta similis animalis carni, quod polipus vocatur. Et si quid illud capere vult, nares pedibus opilat, similiter, & hæc caro nares obturat. Continuitatis separatio est, vt nasi confractio, vel collisio. Omnes hę passiones quando magnæ sunt nasi meatum opilant, & odoratus cessat. Si vero meatum non obstruunt, debilis fit odoratus. Quæ vero fiunt in operimento, quod narium foramina subuoluit, aut ex mala complexione sunt, aut ex apostemate calido, vel duro. Quæ autem in osse simili colatorio, & opertorio cerebri, illud circunuoluenti, sunt opilatio, & odoris fœtor. In osse quidem opilatio fit humoris crossi causa, qui foraminibus inuiscatur. In operimento vero ex humore viscoso. Odoris aūt fœtor, aut ex putredine fit ossis colatorio simili, aut ex humore putrido, qui foraminibus inuiscatur ossis, aut operimenti os vestientis, eiusque profertur odor vsque ad organum primum, quod est duorum ventriculorum extremitas. Est & odoris fœtor, cum cerebro est putridus humor, quem febris, & cephalea sequitur, fœtorem aut odoris ex humore putrefacto in foraminibus ossis, imminutio comitatur vocis. Quæ vero fiunt passiones in organo odoratus sunt corriza, & odoratus imminutio, eiusque priuatio, quæ casema vocatur. Corriza est fluxus humidatum superfluitatum a ventriculis proræ cerebri ad nares, quæ fit ex mala complexione calida, vel frigida cerebro accidenti, sicut cum sol exęstuans caput exurit, & humores, qui in cerebro erant liquefacit, aut cum aer frigidus ei occurrit, ac superfluitates quæ ante dissolucbantur concludit. Sicque dum multiplicantur, & ad nares influunt siue contrahuntur. Odoratus imminutio fit, aut ex mala complexione immoderata, aut ex organico morbo, vt ex opilatione, ex apostemate, aut ex humore crosso, atque viscoso, aut ex continuationis separatione. Hæc omnia si parua sunt imminutionem odoratus faciunt, si magna priuationem.

De Passionibus linguæ. Cap. LXXV.

ÆGritudines linguæ sunt, aut apostema eius, aut spasmus fissura, aut vlcera, aut grauitas, aut ramula, aut abbreuiatio ligamenti, aut magnitudo linguæ, aut rubedo, vel inflatio. Auicenna vbi supra. Linguæ quandoque accidunt ægritudines, quæ nocumentum in eius motu faciunt, ita vt destruatur, aut debilitetur, aut mutetur. Quandoque vero accidunt ei res, quæ nocumentum sibi faciunt in sensu tactus, & gustus. Et quandoque destruitur vnus duorum sensuum, sine altero, sicut gustus, sine tactu. Quoniam ægritudo potentiam habet inferendi nocumentum debiliori duarum virtutum. Et ægritudo quidem est quando malitia complexionis, & quādoque officialis, s. ex magnitudine, vel paruitate, aut corruptione figuræ, vel situs, quare non dilatatur prius neque constringitur, aut ex resolutione singularis compositi. Quandoque vero est ægritudo composita, sicut vnum apostematum, & quandoque nocumentum est in ipso ramo nerui, qui est ei proprius. Quandoque etiam læditur cum communitate stomachi, & quando per communitatem pulmonis, & pectoris. Et linguæ quidem complexio, quandoque significatur ex parte saporis in ea vincentis, ex eo q sentitur acetositati similis, aut dulcedini, vel insipiditati, vel amaritudini, vel abominationi generatæ a putredine, vel ponticitati, vel stipticitati, &c. Linguæ quidem mollificatio, ex summa specierum est nocumentorum eius. Cuius causa quandoque est ex humiditate sanguinea, vel aquosa, quandoque autem est in cerebro, quandoque vero in lacerto eam mouente, ramo ad eam ab ipso veniente. Hali vbi supra. Linguæ passiones, aut in corpore ipsius, & in confinibus fiunt, aut in neruis, qui ad illam tendunt, eaque parte cerebri a qua linguæ nerui procedunt, & quæ ipsi linguæ accidunt sunt calapha, & apostema, & gustus corruptela. Calapha dicitur pustula pessima lata, & extensa, hæc exterioribus linguæ accidit, & omnibus oris partibus, cui color est albus. Aliquando tamen paululum niger, & illa peior est. Accidit autem maximè pueris, & infantibus, ex lactis nutricis malitia. Apostema vero quoddam est, quod linguam magnificat, ita vt ex ore emittatur, vnde & exilium linguæ vocatur. Quoddam vero sub lingua oritur glandulæ simile, & rana appellatur. Est & apostema calidum ac sanguineum, quod omnibus accidit partibus linguæ, & est de genere calaphæ.

De Corruptela gustus. Cap. LXXVI.

GVstus autem corruptio fit, quandoque dum in amaritudinem mutatur, ita vt homo, & oris sui saporem, & omnium quæcunque illi porrexeris amarum sentiat. Quod fit cum in corpore linguæ, & in omnibus oris partibus humor dominatur colericus, sicut accidit in tertiana, vel hicteritia. Aliquando vero & in ore, & in omnibus cibis, vel potibus sentit dulcedinem, quod fit cum in lingua & in corpore dominatur sanguis, aut flegma dulce. Nonnunquam autem sapores sentit acetibos, quod ex flegmate fit acetbo. Quandoque vero salsos quod ex flegmate salso. Passiones quæ neruis ad linguam venientibus accidunt, aut fiunt in neruo per quem sensus est gustus, & sunt ipsius imminutio, & priuatio, quod fit cum in ore nullum sentit homo saporem omnino, aut in neruis per quos verba fiunt, & motus, & hæ sunt linguæ grauitas, verborumque priuatio. Accidunt autem hæc, aut ex complexione mala dominante neruis, aut ex opilatione quæ fit in eis, aut ex apostemate, aut ex crosso, & viscoso flegmate, quod ad eos defluit, aut ex continuationum separatione, quæ neruis accidit in ruptura, quæ fit ex humore acuto, vel percussione, vel collisione super cerebrum cadente. Accidit etiam linguæ grauitas, ac priuatio verborum, ex passione partis cerebri, a qua nerui mittuntur ad linguam, vel quæ est in ipso cerebro toto. Quod fit aut ex mala complexione, aut ex organico morbo, vt apostemate, sicut accidit in frenesi, & morbis acutis, qui ex mala complexione calida, & apostemate calido fiunt, & sicut in paralisi, & oris contorsione accidit, similibusque passionibus, quæ ex mala complexione frigida, & humida contingunt.

De Passionibus oris. Cap. LXXVII.

QVæ autem in ore passiones fiunt, aliæ labijs, aliæ dentibus, aliæ carni, quæ est in toto ore, aliæ vero in vua. Labijs accidunt fissuræ, emorroides, pustulæ. Fissura fit ex mala complexione, quæ scilicet labijs dominatur. Emorrois ex materia sanguinea. Pustula vero nascitur ex sanguine, & colera. Gingiuis, & carni dentium accidit apostema calidum, cum quo patitur æger dolorem ac percussionem, siue pulsationem in gingiuis, & dentibus. Accidit & passio quæ vocatur auulis immutatio scilicet apostematis calidi in saniem, gingiuarum casus, & odoris oris malitia. Est & passio quæ vocatur abulis, vel arulis caro scilicet superabundans, quæ in vicinis oritur molaribus, post calidum apostema, vnde arbitratur homo aliquid esse ciborum in molari, quod adhæreat illi. Est & sanguinis a gingiuis emissio, ex debilitate virtutis pascitiuæ, quæ est in gingiuis. Omnes autem passiones accidunt carni oris, quæ & gingiuis, scilicet apostema calidum, & putredinis fluxus, atque sanguinis. Nascitur etiam in ore fœtor ex putredine dentium, ac molarum, aut ex putrefactione gingiuarum, aut ex putrido flegmate, quod est in ore stomachi, aut ex humiditatis, siue saliuæ fluxu, quæ fit ex humiditate cerebri per palatum decurrente. Signa vero quòd ex stomacho fit, sunt quando nihil prædictorum in ore inuenitur, & odor ipse cum cibi sumuntur aliquantulum imminuitur. Vua patitur apostema calidum, & sentitur in oris fine, siue in interiori bucca percussio, siue pulsatio, & dolor transglutiendo, acciditque illi eneruatio, & casus, vnde quasi suspensum, quid in gurgulione sentitur.

sentitur. Itaque si casus eius diu moretur, inscidenda est. Razi vbi supra. Fetor oris plurimum fit ex caliditate stomachi. Cuius signum est, quòd alleuiatur cum cibus sumitur. Aliquando vero fit ex flegmate corrupto in stomacho, aliquãdo a dente putrefacto in ore. Aliquando enim ex putrefactione in cute oris, & meri, & partibus eius. Exitus sanguinis ab ore fit, aliquando cum vomitu, & tunc est a stomacho, & partibus eius, cum sonitu rascationi simili, aut cum tussi, & tunc est a pulmone, vel ex pectore, & finibus eius, aut cum rascatione, & tunc descendit ex capite, aut ex vua, vel palato, & finibus eorum.

De Passionibus dentium. Cap. LXXVIII.

Dentium passiones sunt dolor grauis, corrosio, cõgelatio, dormitio, limositas, casus. Dolor in dentibus fit, aut ex mala complexione calida, vel frigida neruis accidente, qui porriguntur ad dentes, aut ex apostemate calido, vel frigido, quod in carne dentium accidit. Sciendum autem dentes ipsos nullum per se habere dolorem, non enim sentiunt. Vnde cum aliquis eorum modica sui parte frangitur, homo non læditur. Mitigatur aut dolor apostematis cum dens eruitur, quia tunc neruus nõ distenditur, locus.n. illi fuit arctus, sed post erutionẽ apostemati locus adiectus est, quo dissoluatur. Medicamen vero patienti ad remedium superponitur. Corrosio dentibus, & molaribus ex putredine fit, quæ ex humiditate mala efficitur, & ad ipsos defluit, putrescitque in eis, & ipsos comedit. Limositas est corpus croceum, dentes vestiens, ex vaporibus, a stomacho ascendentibus. Congelatio vero dentibus accidit, aut ab exterioribus, cum acerbum homo masticat: aut ab interioribus, vt ex acerbis qui in stomacho sunt humoribus. Aut vero dormitio fit ex rebus frigidis, quas quis assumpserit, vt niue, vel aqua frigidissima, vel huiusmodi. Porro casus, vel commotio dentium fit, aut ex gingiuarum humectatione, neruorumque dentes ligantium, & eneruatione eorum, vt dentes tenere nequeant, aut ex putredine gingiuarum, & comestione, aut ex horrei. i. loci vbi infixi sunt largitate, cuius largitas aut est ex natura, aut ex siccitate, siue desiccatione. Ex natura quidem sicut in pueris. In his nanque natura dentes excutit propter eorum debilitatem, quia lacte corrupti sunt, & opus est fortioribus causa ciborum siccorũ, ac solidorũ, vt eos frangere queat, dilatatque horrea quo dentes eorum loco producantur, maiores primis, ac fortiores. Ex siccitate vero sicut in senibus. In his enim horrea siue loca dentium cum desiccata fuerit minuuntur, a quantitate priori, sicque mutatur eorum compositio, nec stant firmi dentes in foueis, sed labuntur, & cadũt. Audiui qui dicerent, se vidisse senes, quibus dentes cum cecidissent, redierunt. Id autem verum esse non credo. Materia nanque præparata reparationi dentium in senum corporibus non habet. Razi vbi supra. Dolor in dentibus accidit quandoque cum apostemate gingiuæ, & iste fit propter acuitatem sanguinis, & dolorem eius, cui communicant dentes, huius signa sunt rubedo, & inflatio, & requies ab aqua frigida. Aliquando vero sine apostemate gingiuæ, & tunc ex frigore fit, & humoribus crossis, ac frigidis. Ex viatico Isaac. Dentium passio diuersa est, cuius diuersitatis pars palam est, sicut putredines, fetores, rupturæ, perforationes, motiones, limositates, & alia similia. Est & alia visui non apparens, sicut cum nimium dolorem sentiat, & tamen dentes sani appareant. Causa est nimii humores a capite descendentes, seu a stomacho ascendentes, vel humores acuti in gingiuis, vel paruitas cibi. Ex acutis humoribus dolores nimii, & pulsus sentiuntur, propter acredinẽ humorum. Ex paruitate cibi dentes sunt sicci, & gingiuæ, quales videmus in decrepita ætate. Significantur dentes causa capitis dolore, quia grauitas est in capite, rubor, & calor in facie. Dentes aliquando perforantur, aliquando rumpuntur, aliquãdo ex humoribus in colorem citrinum, viridem, seu nigrum mutantur, quæ omnia ex humiditate putredinum nascuntur pessima, quæ ex malis intra stomachum humoribus per neruos currit ad ligamenta dentium. Dentes aliquando mouentur, & causa motus humores sunt in dentium radicibus, quod si sint acuti, necesse est dentibus foramina, & putredines effici, quòd si non contrarium.

De Passionibus membrorum anhelitus, & primo de Gurgulione Cap. LXXIX.

Hali vbi supra. Dicto de morbis, qui fiunt in membris sensus & in ore, dicendum de illis qui fiunt in membris anhelitus. Huiuscemodi nanq; passionũ aliæ nascuntur in Gurgulione, aliæ in pulmonis cannalibus, aliæ quoque in ipso pulmone, aliæ in operimentis costas subuoluentibus, aliæ in lacertis pectoris, aliæ in diafragmate, aliæ vero in corde. Earum autem quæ in Gurgulione quædam in amigdalis fiunt, quæ saliuam generant, quædam in lacertis, quædam operimento, quod Gurgulionem, & guttur, ac pulmonem vestit, quædam in ipso meatu. Amigdalis accidit apostema calidum, cum quo fit dolor in transglutiendo, pariterque rubor in exterioribus gulæ. Lacertis accidit iugulatio, & suffocatio. Iugulatio fit ex apostemate calido, quod est aut in lacertis Gurgulionis, aut in lacertis meri. Et si quidem in lacertis interioribus est apostema, vocatur sinanchia, quæ passio pessima est, & transglutionem prohibet. Si autem in exterioribus squinantia, quam qui habent difficultatem anhelitus patiuntur, & eius agitationẽ, & angustationem, febrem quoque, & vocis imminutionem, in Gurgulione dolorem, in collo ruborem, & facie, atque distensionem, transglutiendi quoque difficultatem, & oculorum profunditatem. Suffocatio etiam ipsa fit ex apostemate calido, quod in lacertis ortum est gutturis. Et si quidem apostema fit in lacertis exterioribus, absolute suffocatio dicitur. Si vero in exterioribus canina suffocatio nuncupatur. Huius passionis sunt eadem accidentia, quæ & iugulationis, nisi quòd illa peiora sunt, & fortiora. Hanc autem qui habent semper ore aperto sunt, nec aliquid transglutire valent, sed quasi strangulati iacent, & hoc propter oris meri opilationem ex apostemate, quandoque vero quando cibum transglutire student, redit ad foramina duo, quæ a palato ad nasum mittuntur, sicque per nares egreditur. Nõnunquam autem hæc passio, scilicet canina suffocatio, accidit ex recessu spondilis colli a suo loco, maximeque pueris propter ligamentorum spondilium in eis debilitatem, aliquando vero ex casu, vel percussione. In hac suffocationis specie cura nulla speranda est, maiorem quidem hẽt spẽ illa, cuius apparet apostema cũ os aperitur, & lingua extenditur, vel & quando rubor in exterioribus Gurgulionis ac pectoris partibus apparet. Porro deterior omnibus est illa, cuius omninò non apparet apostema.

De Sinanti, & Squinantia. Cap. LXXX.

Isidorus vbi supra. Sinantis a continentia spiritus, & præfocatione dicta est, Græci enim sinantis continere dicunt. Qui enim hoc vitio laborant dolorem faucium præfocantur. Idem ibidem. Brancos est præfocatio faucium a frigido humore, Græci enim guttur brancos vocant, circa quem fauces sunt, quas nos corrupte brancias dicimus. Isaac. Squinantia idest suffocantia vocanda erit qualiscunque morbus in gula venerit, & inflatione sua spiritum tenuerit. Sed hic morbus a se quoque diuersificatur. Squinantia enim aliquando est ex humoribus a capite ad guttur descendentibus. Aliquando eadem die mortificans, vel secunda, vel tertia. Quia enim est peracuta, & mortifera hominem subito mortificat & suffocat, inde Squinantia est vocata, angustat enim flatum, vt infirmus neque cibum recipere possit, neque potum, vel si recipiat paruissimum. Humores autem descendentes sanguinolenti sunt, vel flegmatici, viscosi, & salsi. Ex melancolia enim nunquam hoc apostema fit quia hic morbus cito prævalet, cum sit peracutissimus, sed melancolia post longum tempus operatur. Vnde impossibile cum est de nigra colera esse. Flatus squinanticorum proprius est longus, causa suæ longitudinis strictura est gutturis. Quod cum quantum sibi sufficiat aerem sibi non valeat vno impetu attrahere, longo spacio necesse est vt expleat. Anhelitus ergo breuis laudabile signum est in Squinanticis.

De Catarro. Cap. LXXXI.

Hali vbi supra. Passiones autem, quæ pulmonis gutturis & cannalis, pulmonisque operimento fiunt catarri sunt. Est autem catarrus superfluitatum humidarum descensus a cerebro ad nares, & gurgulionem, guttur, cannalemque pulmonis. Et si quidem superfluitas hæc ad nares descendat, corrizu vocatur. Si ad guttur, cannalemque pulmonis, & operimentum ea inuoluens exasperauerit, raucedo fit, ac tussis leuis. Si vero ad pectus atque pulmonem, pessima fit abinde tussis. Fit autem catarrus, aut ex calore, sicut cum æstate capiti

piti accidit a sole, aut ex frigore sicut hyeme, ex aere. Et cum accidit ex calore sentit patiens dolorem in facie, & in capite, materiasque pungentes, quæ defluunt ad nares, & gurgulionem, asperitatem quoque quæ gutturi accidit, & cannali pulmonis. Cum autem ex frigore, sentit in prora capitis & fronte distensionem. In narium quoque meatibus ad os, opilationem, intantum vt odoratus imminutus sit, aut priuatus, ita quòd vox etiam eadem ex causa minuatur. Multotiens autem catarrum febris sequitur difficilis, cephalea quoque grauis, & horror. Isido. Reuma Græce eruptio Latine, siue fluor appellatur. Catarrus est fluor reumæ iugis ex naribus, quæ dum ad fauces venerit, brancus vocatur, dum ad toracem, vel pulmonem, thisis dicitur.

Raucedini vocis. Cap. LXXXII.

HAli vbi supra. Ex catarro vero fit raucedo, dum ex humorum decursu fit asperitas, & punctura in gurgulione, & gutture, cannalique pulmonis. In principio quoque fit his in locis titillatio. Accidit etiam raucitas, & aliis ex causis quandoque. s. ex mala complexione frigida, sicut fit in septentrionalium flatu ventorum. Porro raucitas, & tussis, quæ fiunt his duabus causis humiditates non spuunt, sed siccæ sunt. Itẽ accidit raucitas ex mala cõplexione humida, quæ guttur & cãnalem infundit, & emollit. Cumque pulmonem aer egreditur & per hæc loca transit, propter horum humiditatem vox clara non fit. At hanc habentes passionem non sentiunt, in his locis asperitatem nec ægritudinem. Accidit præterea raucedo ab exterioribus causis, vt a puluere, vel fumo, vel clamore nimio, qui faciunt asperitatem. Aut apostemata in cannali, ac gutture, aut propter ægritudinem, siue dolorem. Ait autem Hipocras, quòd in senibus catarrus, & raucedo non maturantur Isidorus. Raucedo est amputatio vocis, hæc & arteriasis vocatur, eo quòd vocem raucam, & clausam reddat ab arteria rum iniuria. Auic. 3. canone. Vox alteratur propter vehementiam caliditatis pulmonis, aut frigiditatis eius, aut propter cursum catarri ad eum, aut propter siccitatem ipsius. Caliditas nã que vocem magnificat, & frigiditas acuit eam, atque minorat, siccitas autem exasperat, & facit eam vocibus gruum similem. Humiditas vero facit eam raucam, & plenitudo æquat eam, facitque planam. Quando vero impletur pulmo humiditate, & canna non est munda, non potest homo emittere vocem altam & claram, quoniam illud est cum quantitate claritatis pulmonis, & epyglotis, & econtrario claritatis amborum. Et quandoque diuersificatur vox in grauitate, & acumine suo, secundum dilatationem cannæ pulmonis, & epyglotis, & constrictionem eorum. Accidit autẽ & raucitas propter vociferationis multitudinem, & dilatationem instrumenti, vnde accidit ei lassitudo, vel apostema, vel tensio. Quandoque vero propter frigus difficile, vel calorem superfluum, cum eo quod ostenditur ex complexione. Similiter & causa vigiliæ, vel asperi cibi. Quandoque etiam propter multitudinem clamoris, & attractione humorositatis. Cuius autẽ raucescit vox, oportet quòd alienet a se omne acetosum, & salsum, asperum, & calidum acutum, nisi velit propter hanc causam, & abscisionem, tunc enim vtendum est ei permixtis, cum medicinis lenificatiuis. Et siquidem raucedo propter vociferationem, & lassitudinem acciderit, confert ei balneum, sicut & reliquis speciebus lassitudinis, cibique mollificatiui, & conglutinatiui, sicut vitelli ouorum sorbilium, sine sale, & ius de atriplicibus, & similia. Ex his quoque quæ vocem asperã turbidamque clarificant, est masticatio cubebæ. Raucedo vero quæ decrepitis accidit non sanatur. Hali vbi supra. Hæ sunt passiones gurgulionis gutturis, & cannalis pulmonis. Quæ autem ab ipso accidunt meatu, sunt vt irudo, quæ cum aqua bibitur, & adhæret gurgulioni, piscis quoque spina, & alia huiusmodi.

De Passionibus pulmonis, & primo de Tussi. Cap. LXXXIII.

HAli vbi supra. Passiones vero pulmonis, sunt tussis grauis, asma, anhelatio, siue orthomia. Anhelitus arctatio, & angustia, peripleumonis. Tussis autem aut ex catarro fit aut ex mala complexione oritur calida, s. aut frigida. Accidit etiam ex multis passionibus pectoris, ac pulmonis, vt in pleuresi, pipleumonia, & dolore epatis, & huiusmodi. Accidit quoque temporibus quibusdam, aut ex asperitate, quæ gutturi accidit, aut ciborum causa pungentium aut ponticorum, aut pulueris, aut quamuis ex re quæ cannali pulmonis incidit, & cum tussi egreditur, aut ex humiditate subtili qua aspergitur, & antequam ascendat deponitur, nec aliquid cum tussi potest emitti. Isidorus. Tussis Græce ab altitudine vocatur, quòd a profundo pectoris veniat, cuius contraria est superior in faucibus vbi vua distillat. Isaac. Tussis est motus animatæ & naturali virtuti iunctus, secundum naturæ cursum circa instrumenta spiritus operationis, ad expellenda superflua sibi nocentia. Virtus enim naturalis causa sui nocumenti instrumenta spiritus mouere incipit, vt quod per se expellere non possit a virtute animata adiuuari expetit, quia cartilagines cannalium pulmonis constrictiui, aerem expellendo a pulmone, coguntur & expellere quod naturali virtuti videbatur obuiare. Nascitur Tussis ex omni passione pectoris, vniuersaliter tamen ex complexione mala calida, vel frigida, quæ instrumentus spiritus dominatur, vel ex materia mala, quæ vel intus est, vel extra, interior a sursum descendens, sicut a capite reuma in pectus, vel ab imo ascendens superius, sicut humoris superfluitas a gibbo epatis, ad superiora venit pectoris. Razi in li. diuisionum. Tussis aut propter aliquid quod est in pulmone fit, & quod egreditur necesse est propter rem subtilem a capite descendentem, & commouentem cannam pulmonis, aut propter humiditatem, vel caliditatem, aut siccitatem pulmonis ipsius, aut propter vlcus vel apostema eius, aut propter aerem frigidum ad cannam eius venientem. Et illa quidem res in pulmone, quam necesse est exire, aut est sanies, cuius signum est, quod fit post pleuresim, aut humor crossus, cuius signum est, quòd fit post corrizam. Eius autem quæ fit ex re a capite descendente, signum est tussis sicca, sine sputo, quæ proprie fortis fit in nocte post somnum, & multotiens ad ptisim perducit. Ex humiditate vero pulmonis ipsius, fit in flegmaticis & senibus. Huius signa sunt multitudo sputi, & abundatia, proprieque post somnum, & viscositas flegmatis in gutture. Eius autem quæ fit ex siccitate pulmonis, signa sunt quòd est sine sputo, & alleuiatur cum sorbitione almeli, & introitu balnei, & potu vini plurimæ commixtionis fortis, aut fit cum adest sitis vel labor, & cum ea semper est anhelitus constrictus, aut paruum, aut plurimum secundum quantitatem siccitatis pulmonis, & extenuationem corporis, & frequentiam in pulsu, cum paruitate, & velocitate. Eius autẽ quę fit ex calore pulmonis, signa sunt vehemẽtia sitis, & magnitudo anhelitus ac pulsus, & rubedo faciei cum anhelitu ascendenti vna vice post aliã. Apostema vero pulmonis vnde fit Tussis, aut est calidum, cuius signum est febris, & anhelitus constrictio superflua, pulsusque frequentia, & maxillarum rubedinis vehementia. Aut est frigidum, & tunc legmaticum, & molle, cuius signa sunt vehementia constrictionis anhelitus, absque plurima caliditate, nec est rubedo in facie, sed multitudo sputi, atque saliuæ. Aut est durum & huius signa sunt anhelitus constrictio secundum dies, & Tussis sicca sine sputo. Fit etiam quandoque ex vulnere in pulmone, cuius signum est egressio sanguinis, aut saniei, vel cortices egredientes in tussi. Ex frigiditate vero aeris fit sicca Tussis, & eius signa sunt, quòd excitatur cum vehementia frigoris, & fortitudo eius est in hyeme, dura, & sicca.

De Asmate, & anhelitus constrictione. Cap. LXXXIIII.

HAli vbi supra. Asma, & anhelatio, & orthomia, & anhelitus arctatio fiunt ex constrictione, quæ pulmonis meatibus accidit. Cum enim huiusmodi constrictio fit in venis pulsantibus, quæ in eo sunt, asma & anhelitus fiunt. Cum autem in partibus cannalis eius orthomiam patitur. Et ipsa quidem constrictio, vel arctatio fit ex humore crosso frigido, ac viscoso, qui meatibus his inuiscatur, cum hac passione fit Tussis, & quædam tristitia cordis, & titillatio, & anhelitus magnitudo, & frequentia sine febre, sicut homini qui vehementius cucurrit anhelitus spissatur, & si quidem hanc patiens supinus iaceat aggrauatur, & si erectus statuatur alleuiatur. Talis etiam pauco vtitur somno, suauius est ei aerem emittere, quàm recipere. Fit autem tussis, quia natura crossum humorem expellere nititur, a meatibus pulmonis. Anhelitus vero magnitudo, quia virtus in hac passione non est debilis. Frequentia quoq;, quoniã aer quantũ oportet non egreditur, propter meatuum arctationem. Iccirco natura vt pluribus vicibus attrahat, quod si salua esset, posset semel attrahere, necesse est. Fit etiam orthomia & tensio, quia lacerti pectoris & eius operimenta, cum supinus iacet super pulmonem cadunt, & meatus aeris comprimunt, ita quòd nec

nec anhelare præualet patiens donec rectus statuatur. Ideoque passio hæc anhelitus statio, & orthomia vocatur. Accidit autem ex calore qui fit ex vaporum cordis multitudine replentium pectus, atque pulmonem, cuius rei signum est anhelitus, & pulsus magnitudo, sitis grauitas, & quod libentius respirat, quam inspirat, sicut in peripleumonia fit. Sciendum autem, quòd hanc passionem, qui siue tussi, siue screatu patitur in hidropisim cadit, siue cordis defectum. Anhelitus autē arctatio commune accidens est omnibus hac passione molestatis, maiorique parti passionum, quæ accidunt anhelitus organis. Nonnunquam accidit hæc arctatio ex apostemate splenis, qua in re anhelitus abscidit. Interdum autem ex eneruatione siue mollitie lacertorum pectoris, & debilitate caloris naturalis, quam patientibus pulsus est latus, & mollis, anhelitus tardus, & non cum sufflatione vehementi. Isidorus vbi supra. Suspirium nomen sumpsit communis difficultas, quam Græci dispniam vocant. i. præuocationem.

De Pleripeumonia Cap. LXXXV.

Isidorus. Peripleumonia est pulmonis vitium cum dolore vehementi, & suspirio, Græci enim pulmonem pleumon vocant. Est autem pulmonis tumor, cum spumarum sanguinearum effusione. Hali vbi supra. Peripleumonia est apostema calidum, quod in pulmone nascitur, aliquando quidem ex materia sanguinea, vel colerica, quę ad pulmonem decurrit. Aliquando vero catarri causa, cuius fluxus est a capite. Quandoque etiam causa iugulationis pleuresis, aliarumque pectoris passionum, cum ad pulmonem transfertur materia propter vicinitatem. Huius passionis signa sunt febris continua, & molestia tussis, arctatio spiritus, grauis dolor, & grauitas in anterioribus pectoris, genarum rubor, & oculorum, ac repletio venarum, palpebrarum tumor, sensus ardoris in facie, sitis nimia, linguæ desiccatio, & desiderium respirationis in aere frigido, pulsus fluctuosus. Razi vbi supra. Peripleumonia flegmatica est secundum plurimum. Quandoque vero sanguinea vel colerica, sed raro, & accidit ab apostemate in ptisitione.

De Sputo sanguinis. Cap. LXXXVI.

Hali vbi supra. Sputum sanguinis, aut ex pulmone prouenit, ex omnibus anhelitus instrumentis, aut ex aliis interioribus membris. Vt autem ait Hipocras. Emissio sanguinis a superioribus quæcunq; sit, signum est malum. Ab inferioribus a tem. s. ab emorroidibus. i. ab ore venarum, quæ sunt in ano, signum bonum. Sanguinis sputum, aut ex causis exterioribus est, aut ex interioribus. Exteriores causæ sunt, vt percussio, casus, vociferatio grauis, saltus fortis, cum quo venæ scinduntur, separantur, aut inscinduntur, ab huiusmodi sanguis emittitur semel, sed subitus, & multus. Interiores autem causę sunt, vt venarum corrosio, quæ fit a fluxibus a capite descendentibus ad pulmonem, & pectus, ex materia colerica, aut flegmatica salsa, indeque sanguis primo paucus emittitur, deinde vt multus fit exitus augmentatur, aliquando vero est causa oris venarum apertio, quæ fit ex repletione earum, quę fit aut ex multis humoribus, aut ex sanguine quo ante purgabatur per euacuationem menstruorum, vel per emorroides, vel conclusus est, indeque venæ repletæ nimium intumescunt. Nonnunquam etiam venarum tumor, & inflatio fit ex calefacienti, & humectanti regimine, sicut est vsus balnei nimius. Plerunque vero fit ex mala complexione frigida, & sicca, quæ venas nimium spissat, earumque partes adunat, intantum vt aliæ aliis arctentur, vnde & aperiuntur, sicut lutum cū desiccatum fuerit finditur. Fit autem sputum sanguinis aut ex capite, & ex emunctione intelligitur. Aut ab ore, quod ex transglutione, vel suffocatione designatur, aut a gurgulione & gutture, quod raucedine significatur, aut a meri, quod ex dolore inter duas scapulas potest intelligi, aut ex ore stomachi, quod signat dolor habitus ibi, aut a stomachi profundo, cuius signum est vomitus. dolorque paucus, aut ex cannali pulmonis, & hoc ex screatione, vel tussi pauca, modicoque gingiuarum dolore significatur, aut ex ipso pulmone, cui signum est tussis grauis, & quod eius emissio semel fine dolore fit, cum nullus pulmoni sensus fit. Huius autem emissio multa est, color rubeus, & clarus, & spumam habet, aut certe fit a pectore, quod tussi significatur, & paucum est, quod emittitur, & irudini simile, Accidit autem a pectore sputum sanguinis, illi maxime qui ad catarrum accelerat, siue cui frequenter accidit, eique pectus est debile, siue strictum, & superfluitates descendentes ad pectus a capite tenues sunt, & acutæ, suo vulnerantes acumine, & membra hæc excoriantes. Nam in pectore stricto venarum acceleratur scissura, cum debiles sint, atque subtiles.

De Sputo saniei, & Ptisi. Cap. LXXXVII.

Saniei vero sputum, aut apostemate calido fit, quod pectori, vel pulmoni accidit, aut lacertis pectoris, aut operimento sub inuoluenti, costas, aut diafragmati, a quo tendit ad pulmonem, spissitudine sua desiccās, & attractione ipsius, aut ex vulnere, sicut accidit in pleuresi cum apostema conuertitur in vulnus, aut propter sanguinis sputum fit sanies, cum fissura non consolidata ad saniem est conuersa. Hanc passionem habenti febris accidit continua, nisi quòd hac sanie citius purgatur. Nam si saniei sputum differatur, ad ptisim patiens deducitur. Sanies enim pulmonem corrodit, ac putredinem facit, Maxime vero ptisis hominibus accidit a 18. anno ætatis vsque ad 35. propter caloris in hac ætate dominationem super complexionem, & quandoque eorum membra, pulmoque mollia sunt, siue tenera. Vnde sanies ea facilius citiusque corrodit, Accidit etiam frequenter his quorum corpus est exile, guttur acutum, pectus strictum, scapulæ sublatæ, idest eleuatæ, & quibus catarri calidi accelerant. Hi etenim acumine suo pulmonem incidunt, ac vulnerant. Sciendum est etiam hanc a patribus, & auis in filios transire. Huius passionis signa sunt febris inhærens, tranquilla quidem, & mansueta de die, robustior vero de nocte. Similiter, & post cibum, accidit enim ei sicut & calci, cui si super fundatur aqua caloris vaporatio fit. Præterea qui illam patiuntur nimio sudore fatigantur. Oculi eorum profundantur, genæ rubent. Vngues & digitorum summa cornicantur siue concauantur, digitorum etiam extremitates calefiunt, pedibus eorum apostemata mollia fiunt, appetitus ciborum minuitur, & omnino ethicæ signa supradicta in eis apparent. Nonnunquam vero medicus in his, quæ expuit æger ambigit, vtrum sanies an flegma sit. Quare sputum oportet in aquam mitti, ac per horam & amplius dimitti, quod si in fundum mergitur, sanies est, si vero supernatat flegma est. Isaac vbi supra. Ptysis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in diminutionem. Nascitur multis modis, vt ex consummatione pulmonis, & hæc est vera ptisis, fitque tribus modis, vel ex humoribus colericis, ad caput descendentibus, vel flegmaticis, vel salsis in substantiam pulmonis descendentibus, eumque vulnerantibus, & putrefacientibus. Secundus est modus ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus. Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorum spiritus ruptis, vel pulmone in quo fissuræ nascuntur, & vulnera empisia, & ptisis postea. Tertius est modus ex humoribus ad pulmonem aliunde, quam a capite venientibus. Quod duobus modis contingit, vel ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi soantia, vel ex non vicinis, vt in epate, corde, & similibus. Humores si sint calidi aut acuti, patitur infirmus ruborem in maxillis, stricturam in flatu. Papi. Ptisis est vitium, quod fit ex reumatismo gutturis, aut ex vuę distillatione assidua, & catarro, instillantes enim multo tempore pulmones vitiant, & est passio pulmonis periculosa, & maligna valde. Ptisicis autem primo venit febris cum tussicula, vel excreationibus variis sanguinolentis, vel liuidis, aut purulentis, aut pro qualitate exclusæ materiæ cum corporis macie, & virium debilitatione, hi si per annum in ueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur. Razi vbi supra. Ptisis accidit aut post pleuresim, aut post sputum sanguinis, aut post corrizam, & catarrum plurimum ex capite, aut post tussim longam.

De passionibus accidentibus operimento costarum, & lacertis pectoris, & diafragmati. Cap. LXXXVIII.

Hali vbi supra. Operimento vero subinuolenti costas pectorisque lacertis accidunt apostemata, emissiones, & furunculi. Apostemati si est in operimento costarum, hæc accidentia signaque adhærent, febris. s. indeficiens, vel inseparabilis, & tussis, quę in principio nihil emittit, anhelitus angustatio, pungensque dolor. Lateris autem dolor est apostema, quod in lacertis fit pectoris, & aliquando in interioribus costarum lacertis, huius signa dolor, ac percussio in eo latere in quo est passio, vel punctura. Passiones vero diafragmatis alię sunt

sunt ei propriæ, aliæ vero fiunt ex passionis aliorum membrorum comparticipatione. Propria vero fit ex mala complexione, & apostematum diuersitate, sicut est illa quam maniam diximus. Est enim apostema in diafragmate, quod sequitur alienatio mentis, eo quòd ad cerebrum per comparticipationem transeat a pectore. Ex participatione vero si fiunt huiusmodi passiones, aut ex cerebro accidunt, aut ex apostemate. Constantinus in pantegni. Pleuresis abusiue vocatur apostema in costarum pelliculis, nam vera pleuresis est in diafragmate nascens apostema, quod sequuntur accidentia quatuor, pau loante iam dicta. In pleuresi abusiua, scilicet febris indeficiens ac tussis &c. Itemque mentis alienatio, ex colligati membri nocumento, & hæc aut ex cerebro. Auic. in 3. canone. Quandoque accidunt in velaminibus, & tunicis, & lacertis, quæ sunt in pectore, & costis, & partibus eorum apostemata lædentia valde dolorosa, quæ nominantur solata, & birsen, & pleuresis. Et quandoque etiam fiunt dolores in istis substantiis nō ex apostemate, sed ex ventositate. Verum non est pleuresis, nisi apostema calidum in partibus pectoris, aut lacertis extrinsecis, & in velamine cooperiente pectus, aut velamine distinguente, & est illud quod est parum, aut in lacerto apparente extrinseco, aut velamine extrinseco cum communitate cutis, aut absq; communitate. Et maius istis & terribilius est illud, quod in ipso est velamine distinguente, & est prauius eis. Et materia quidem huius apostematis secundum plurimum est colera, aut sanguis colericus, quoniam in membris tunicosis non penetrat, nisi subtilis sanguis colericus, deinde sanguis purus. Et propter hoc sunt paroxismi vehementiæ febrium eius tertiani secundum plurimum. Et propter hoc raro accidit ei qui eructuat secundum plurimum acetosè, quoniam est flegmaticæ complexionis. Et cum hoc quandoque fit ex sanguine adusto, & quandoque fit ex flegmate putrido, & quandoque fit, sed raro, ex melancolia putrefacta inflammata. Et signa pleuresis duræ sunt febris inseparabilis, propter vicinitatem cordis. Et secundum est dolor pūgitiuus sub costis, quoniam membrum est panniculosum, & quandoque non apparet nisi apud anhelitum. Et quandoque est cum punctura tensio, & tensio quidē significat multitudinem, & punctura fortitudinem in penetratione, & mordicatione. Et tertium est constrictio anhelitus propter coarctationē factam ab apostemate, & paruitas & frequentia eius. Et quartum est pulsus serrinus. Et quintum est tussis, quandoq; n. accidit in principio huius ægritudinis tussis sicca, deinde cum sputo. Et tussis non accidit nisi propterea, quòd pulmo læditur ex vicinitate.

De passionibus cordis, & primo de Cordiaca. Cap. LXXXIX.

AVicenna vbi supra. Ægritudinum species accidunt cordi, quandoque in sua proprietate, sicut complexionum malitiæ, quæ quandoque materiales sunt, & quandoque puræ. Materiales aliquando sunt in venis eius, & aliquando sunt in eo quod est inter pannicul um, & corpus ipsius. Multotiens enim inueniuntur in locis illis humiditates, quæ quando multiplicātur, cor a dilatatione coarctant & interficiūt. Quandoque vero accidunt ei apostemata, & opilatio, & quandoque fitus ægritudo, sicut accidit ei de coarctatione ab humiditate compressiua prohibente ipsum a dilatatione, & ob hoc interficiente. Qnq; ēt accidit solutio singularis, aut in ipso aut in eius panniculo, Cūq; confirmatur in corde malitia complexionis, curam non recipit. Sed & antequam confirmetur, non est facile curabilis. Apostema quoque calidum statim interficit. Frigidum vero curam recipit. Cor etiam longe est ab hoc, vt toleret solutionem singularis, quandoque vero accidit in venis eius opilatio, nocēs operationibus ipsius. Hali vbi supra. Passionum cordis quædam ipsi proprie accidunt, vt dolor, & palpitatio, quædam ex alterius membri comparticipatione fiunt, vt sincopis. i. defectio. Dolor cordis aut est ex mala complexione, aut ex organico morbo, aut ex continuationis separatione. Mala complexio calida, significatur pulsus magnitudine, frigida paruitate, sicca duritie, humida vero eiusdem mollitie. Quod si mala complexio composita est, & pulsus componitur, peior quidem omnibus est mala complexio sicca & calida, ab his enim velocius ethica fit. Post his autem est mala complexio varia, quæ defectionem parit. Organicus morbus est ex apostemate sanguineo, vel colerico, quod accidit cordi, vel casulæ ipsum circundanti. Et cui hoc accidit, non diu viuit. Huius signa sunt inflammatio, grauitas, & distensio. Separatio continuationis est, vt vulnus quod a pectore ad cor mittitur, siue perforatur. Quod si ad cor & concauitates maximeque ad sinistram penetrauerit, homo illico moritur, si non paulo post obit. Sic ex omni dolore cordis non viuit homo, nisi secundum quantitatem virtutis morbi, vel debilitatis. Palpitatio vero siue tremor ex humiditate fit aquosa, quæ in operimento cordis concluditur. Cuius signum est, quod homo cor suum tanquam in aqua trepidans, vel a loco suo se mouens sentit, non enim dilatari potest, aut reduci propter humiditatem. Aut ex apostemate quod illi accidit, quod si calidum est, homo cito moritur, si durum defectio sequitur, & in defectum moritur. Aut ex humiditate sanguinea, sicut accidit iuueni, de quo refert Galienus, quòd titillatio fiebat ei singulis diebus, quam ipse per fleubothomiam medicatus est tribus annis continuis, antequam passio fieret, sicque, & quarto anno non rediit. Accidit autem titillatio cordis, aliquando ex melancolicis vaporibus, qui ad cor ascendunt. Isidorus vbi supra. Cardia vocabulum a corde sumpsit, dum ex aliquo timore aut dolore afficitur, cor enim Græci cardian vocant. Est enim cordis passio cum formidabili metu. Razi vbi supra. Cordis ægritudines quas curare possibile est, sunt alteratio complexionis antequam confortetur, & tremor cordis ac sincopis, & dolor qui confirmatur, & debilitas. Apostema vero aut disruptio vel corruptio complexionis confirmatæ, non faciles sunt ad curandum.

De Sincopi. Cap. XC.

ISaac vbi supra. Sincopis est absoluta cordis defectio, & coadunatio, & totius suæ virtutis in se atque in membris ablatio fumi sui expellendi. Impossibile est sincopim sine passione cordis fieri, fit vero diuersis modis, ex plenitudine nimia, vel multa inanitione, vel subita caloris in frigus, vel frigoris in colorem mutatione. Hali vbi supra. Defectus, siue sincopis est, dissolutio semel, id est subito virtutis vitalis, quæ fit aut ex repletione, quę virtutem grauat, & opprimit, sicut fit ex repletione venarū ab humoribus, vel stomachi a cibis, aut ex repletione cerebri, sicut in apoplexia, aut ex euacuatione certe immoderata, quæ virtutem dissoluit, & dissipat, sicut accidit in nimio fluxu ventris, & potu medicaminis, & immoderato sudore, sanguinisque per flebothomiam, vel per nares emissione. Sed & menstruorum immoderatione, partusque purgatione, saniei quoque a vulnere egressione, ciborum abstinentia, nimioque labore, & huiusmodi, quæ immoderate fiunt, intantum vt cum inutili, quod naturæ non confert, euacuetur etiam, quod vtile est, aut ex mala complexione calida, sicut in febribus accidit, aut ex frigida sicut, & in oris stomachi passione, quæ bolismus vocatur. Aut ex cæteris malis complexionibus, cum semel idest subito immutantur. Fit etiam ex dolore graui dissolutio virtutis, & euacuatio spiritus, vt ex dolore, qui fit in ore stomachi, vel ex doloribus colericæ, & hileos, vel ex disgregatiuorum vlceribus ac vulneribus, quæ fiunt in articulis ac neruis ac lacertorum capitibus, cæterisque doloribus permolestis. Accidit etiam defectus ex matricis suffocatione, cū vapores frigidi sustolluntur ad cor a matrice. Nonnunquam etiam fit ex apostemate, quod cordi innascitur, & ex eo subito mors efficitur. Item accidit in principiis accessionis periodicarum febrium, aut propter dolorem ex calore nascente, aut propter humores putridos decurrentes ad stomachum virtutemque vitalem grauantes. Accidit & febricitanti apostema habenti in aliquo membro nobili, ad quod dum humor decurrit dolor illius augetur ac roboratur, indeque defectio sequitur. Accidit etiam nonnunquam in ore stomachi debilitas, & humores influentes suscipit. Qui si crossi fuerint, virtus grauatur, & opprimitur. Indeque defectio sequitur. Præterea si malæ complexionis sint dolor ab eis fit, quem sequitur defectus cordis. Accidit etiam ex accidentibus animæ, vt timore propter caloris naturalis, & virtutis vitalis ingressum ad profunda corporis. Ex ira quoque, quia calor egreditur atque dispergitur. Hæ sunt igitur causæ defectionis cordis. Signa vero sunt extremorum frigus, debilitas, anhelitus, color croceus. Et si acclamet non bene audit infirmus, sed tanquam longe positus. Hæ sunt itaque passionum varietates, quæ in corde nascuntur, & in omnibus instrumentis spiritus,

De passionibus accidentibus instrumentis ciborum, & primo meri. Cap. XCI.

QVæ vero ciborum organis passiones accidunt, aliæ quidem in meri fiunt, aliæ in intestinis, aliæ in epate, aliæ in splene, aliæ in felle, aliæ in renibus, aliæ in vesica. Et quæ in meri fiunt, aliæ in eius substantia, aliæ in meatu per quem cibus ad stomachum mittitur. Substantiæ quidem eius accidit virtutis attrahentis debilitatio, qua cibum ab ore attrahit, & ad stomachum mittit. Debilitas quoque virtutis per quam vomitus fit. Debilitantur autem istæ virtutes, aut causa malæ cōplexionis, vel organici morbi, vel separationis iuncturæ, aut quouis incommodo, lacertis eius actiones statuentibus accidente. Mala vero complexio aut calida est, & hoc ex situ intelligitur, & refrigeratione cum aqua frigida bibitur, aut frigida est, & hæc ex signis contrariis designatur, aut humida, & hęc oris humiditate patet, & screatuum multitudine, aut certe sicca, cuius signum est oris siccitas. Organici vero morbi sunt vt apostema calidum quod febre, siue siti cum rubore signatur & etiam dolore qui inter scapulas sentitur. Similiter & apostema frigidum, quod ex grauitate, & ponderositate, sine dolore designatur. Ex continuationis autem separatione sequitur vomitus sanguinis, & dolor inter scapulas. Quæ etiam si fit in longum attractionis, siue appetitus facit imminutionem. Si vero in latum vomitus diminutionem. Hæ sunt igitur passiones meri in sua substantia. In eius vero meatu fit opilatio, & hoc aut ex apostemate quod accidit in interioribus, & ipsum opilat, aut ex apostemate quod in lacertis actionem ipsam adiuuantibus oritur ab exterioribus, comprimitque meri, & eius meatus compressus obturatur. Maius autem opilationis signum, quæ fit in meri, est prohibitio transmissionis cibi ad stomachum.

De Passionibus oris stomachi, & primo de corruptione appetitus. Cap. XCII.

PAssionum autem orientium in stomacho, quædam in ore eius fiunt, & quædam in profunditate, siue fundamento. In eius quidem ore passiones, doloresque difficiles, ac molestissimæ fiunt eo, quòd in magni sensus membro sunt, & quamuis ex modica causa, grauissimè tamen nocent, vt nonnunquam ad interitum deducant, ex vicino cordis, & cerebri comparticipatione. Dolorum quidem oris stomachi quidam communes sunt ipsi, & membris omnibus, vt mala complexio, & apostemata, & continuationum separatio. In quibusdam autem aliqua ei membra comparticipant, vt cerebrum, & cor. Ex cerebri comparticipatione fiunt, vt vigilatio, & animi discessio, siue mentis alienatio, in febribus desipientia, somnia epilensia, spasmus, obstupefactio. Ex eius & cordis comparticipatione, cordis defectio fit, & palpitatio siue tremor. Quidam autem dolores, & morbi proprii sunt ipsius oris stomachi, vt appetitus corruptio, & eiusdem cessatio, bolismus, præcordiorum dolor, sitis, ciborum in ore stomachi natatio. Appetitus corruptio fit ex augmento siue superfluitate, vel ex diminutione, vel omnino cessatione Superfluitas est aut in qualitate ciborum, vt prægnantibus accidit, qui malus appetitus vocatur, aut in quantitate, & fames dicitur, quæ immoderata sit appetitus caninus appellatur. Appetitus malus fit ab humore malo in ore stomachi concluso, vnde acidos desiderat cibos, aut salsos, aut ponticos, aut pungentes. Et quandoque terram, aut gipsum, aut carbones, aut testas fictiles, & alia huiusmodi, sicut prægnantibus accidit, cum in earum stomachi ore superfluitates menstrualis sanguinis adunantur, quo fętus pascitur. Tempore nanque conceptus constipatur hic sanguis, quem natura generationi parauit, & nō exit vt prius suis tēpibus. Itaq; quod in ipso melius est & vtilius fętui, fit cibus, & quod ei superest tantęque bonitatis non est, ad mammillas fertur, & lac efficitur. Quod autem in eo malum est in corporis mulieris remanet, cuius pars quædam ad os stomachi mittitur, & inde mali appetitus excitantur, donec creuerit fętus, & tunc appetitus illi cessant, eo quòd sanguinis amplior pars in cibum ipsius fętus expendatur.

De Diminutione, & augmento appetitus. Cap. XCIII.

APetitus defectio, siue casus quandoque est ex mala complexione calida, quæ os stomachi eneruat, ac dissoluit, quæ i eo sunt, Et hoc ex fumosa ructatione significatur, & fastidioque ciborum, aquæ frigidæ desiderio, aut ex humoribus colericis, vel salsis, quos intelliges ex punctione super os stomachi, & abominatione, & vomitu, multo quoque desiderio potus aquę, oris amaritudine, vel salsugine. Humor nāque colericus & salsus sitim prouocat, nonnunquam vero fit appetitus ciborum, imminutio ex humore viscoso, qui os stomachi replet, quem nec punctura sequitur, nec tussis. Aliquando etiam fit ex humore putrido in stomacho, vnde fit in ore stomachi quasi compressio, atque fricatio. Appetitus vero cessatio accidit cum incommodum eius neruo accidit, qui ad os stomachi venit, cessat enim sensus eius. Augmētum appetitus i. fames est ex mala complexione frigida, quam os stomachi patitur, quod ex acida ructatione frequenti signatur. Appetitus vero caninus ex humore fit acerbo, qui in ore stomachi, & inter corporis eius partes concluditur, & ex acido ructatu significatur, imminutione quoque desiderii, potu aquæ, multaque & humida egestione. Quandoque vero fit ex multa euacuatione, quæ toti corpori accidit, vnde membra desiderant restaurationem eorum quæ euacuata sunt, sicut post febres accidit, quarum finis per euacuationem. Membra nanque quando cibo euacuata sunt, ea quæ in venis sunt attrahunt. Venis autem euacuatis, cibus qui in epate est ad eas trahitur. Quod cū euacuatū fuerit, cibū qui in meseraicis venis est attrahit. Euacuata quoque meseraica a subtilibus attrahit in intestinis, & hæc a stomacho, sicque fames efficitur, quæ præcedenti euacuatione significatur, adeoque grauis est, vt parum tolerari potest, hanc itaque sequitur immoderatio comestionis intantum vt grauet, ideoque vomitu cibi expellitur, aut egestione. Differt autem hęc ab illa, quę fit ex acido humore, quoniam ista non habet solutionem naturæ siue ventris.

De Bolismo, & immoderata siti. Cap. XCIIII.

BOlismus vocatur fames immoderata, cum appetitus cessatione, quæ fit ex immoderatione malæ complexionis frigidæ, super os stomachi, ciborumque imminutione, & virtutis debilitatæ. Huius signa sunt, quòd homo tactu sentit locum oris stomachi frigidum, & etiam casus appetitus, & a cibis prohibitio, dolor, & defectus cordis, corporisque consumptio. Fames hæc non fit tantum ori stomachi, sed omnium membrorum virtuti. Differt autem a canina: quoniam in bolismo cessat appetitus, debilitatur virtus, & consumitur corpus, in appetitu vero canino virtus appetitiua valida est, membraque repleta. Isaac Bolismum dicimus, quando qui iter agere solent, vel hyeme soluuntur, & lassi fiunt, & subito cadunt, & infrigidantur, & vix anhelant, quòd si non cito iuuati fuerint, celerius pereunt per ciborum grauedinem, quia celerius digerunt, hos apprehendimus ex animæ ac membrorum defectu, sunt frigidi corpore, cum neruorum tremore & stomachi ac vocis debilitatione, hi cibum multum accipiunt, & non satiantur neque crassantur, sed rapidi fiunt, quia cibi non præmasticati præparant deuorationi, dehinc consequuntur grauationem, & tensionem, acceptorumque ciborum vomitum. Hali vbi supra. Sitis immoderata fit aut ex oris stomachi calore, aut ex eius siccitate aut ex vtroque, aut ex humore salso, qui adunatur in eius tunicis, vel subtilibus intestinis, vel in meseraica, aut ex epatis calore. Aliquando fit etiam ex pectoris, & pulmonis ardore, & hoc a prædictis differt, quia mitigatur aeris frigidi respiratione, prædictę vero non, nisi in potu aquæ fri. Ait etiam Gal. quòd quibusdam sitis adeo grauis accidit, quòd nec aquę frigidæ potu, nec aeris respiratione sedata est, vnde sitientes mortui sunt. Quidam enim dipsades comederunt, & quidam vinum biberunt, in quo huiusmodi serpentes ceciderunt, eorumque stomachus nimio calore exarsit. Quidam in alto mari nauigauerunt, & aquā dulci priuati, ad potum marinæ coacti sunt, vnde etiam sitientes obierunt, alii quoque cum aquā marinam bibissent, eorum natura emollita est, & humiditates corporis euacuatæ. Præcordiorum dolor passio est, quæ accidit ori stomachi, sic dicta quoniam hoc membrum cordis loco proximum est per confinitatem. Fit aut ex mala complexione calida, aut ex humore colerico, qui defluit ad os stomachi. Nonnunquam etiam decurrit illuc flegma putridum, indeque patienti fit angustiatio & abominatio sicut ex humore colerico. Porro ciborum in ore stomachi natatio fit ex debilitate virtutis expellentis, cuius signum est, quòd comedens os stomachi grauari sentit, & læditur his quæ comedit.

De passionibus in fundo stomachi, & primo de mala digestione & fastidio. Cap. XCV.

STomachi vero profunditati accidunt mala digestio, fastidium, perturbatio, dyarria, lienteria, vomitus, singultatio inflatio, ructatio, sanguinis & lactis coagulatio. Mala digestio & fastidium ab ea proueniens fiunt ex debilitate, siue defectione stomachi in digestione. Nam si cibus a stomacho velociter non descendat, digestionis mora vocatur, & si bene non digeritur, & in quasdam malas qualitates mutatur, mala digestio dicitur. Cum autem nihil omnino cibi digeritur, nec a stomacho descendit, sed ibi corrumpitur, fastidiositas appellatur, & patiens stomatichus nominatur. Omnes hæc passiones ex eisdem fiunt causis, nisi quòd mora digestionis fit ex causis debilibus, putrida fastidiositas ex validis, mala digestio ex mediastinis. Hæ vero causę sunt aut interiores, vt mala complexio in ore stomachi, humores in eo conclusi, apostema, continuationum separatio. Aut exteriores, vt ciborum disconuenientia, quæ fit ex eorum quantitate, vel ex qualitate, vel ex substantia, vel ex inordinata sumptione, nam si multi sunt non potest eos stomachus digerere, sicut nec paucus ignis ligna multa, si super eum proiiciantur, exurere. Similiter etiam si qualitate mala sint vt lac acidum, pisces, radices, patellatus cibus aut fumosus, nam nec accendi potest ignis si ei ligna viridia ingesseris. Similiter neque si cibus sit substantia crossus, vt caro vaccinna, & panis azimus, sicut nec ignis illis accendit, si ligna super eum solida proiiciantur. Præterea quoque si cibi inordinate sumantur, vt crossi prius ac constipantes, postea subtiles & emollientes. Tunc enim secundus antequam descendat corrumpitur. Aut certe si cibum indegistibilem homo prius accipit, & dehinc alium antequam digerat subdit.

De Dyarria siue fluxu ventris. Cap. XCVI.

ISidorus vbi supra. Dyarria vero est iugis cursus ventris, sine vomitu. Hali vbi supra. Dyarria est humorum, materierumque subtilium ac diuersarum euacuatio. Hęc aut ex malo regimine ciborum fit, aut ex venarum opilatione, aut ex humoribus, qui ad stomachum aliunde prorumpunt. Ex malo regimine ciborum, aut propter eorum quantitatem, quia si multi sunt stomachum grauant, ideoque eos depellit, & alii subsequuntur humores, aut propter qualitatem, quia cito in stomacho corrumpuntur, & tunc expelluntur, aliæque materiæ simul trahuntur siue egrediuntur, aut propter inordinationem, vt quando quod descendere moratur citius descendenti præmittitur. Ex venarum opilatione, quæ concauitates siue meseraicæ dicuntur, quia cum eis accidit opilatio, succositas cibi per eas ad epar non mittitur, ideoque solutione egredit. Quæ vero fit ex multis humoribus ad stomachū descēdētibus, aut ex toto corpore est, aut ex vno mēbro. Hoc aūt secundū naturam sicut accidit in crisi, cum membra superfluitates illis nocentes ad stomachum pellunt, vtpote cerebrum in quo variæ superfluitates adunantur, quas ad stomachum & intestina expellit. Superfluitas autem hæc aliquando salsa est aut pungens facitq; dissolutionem sanguinis & dissinteriam, eo quòd stomachi, & intestinorū efficit excoriationem. Differt autem a perturbatione dyarria, quia cū illa vomitus est, & quicquid emittit, colera rubea est. In hac autem non fit vomitus, & quę emittit varia sunt non speciei vnius. Præterea perturbatio morbus est acutus, citoque aufertur, dyarria vero prolixior est. Dyarriæ vero species, quæ ex fluxu superfluitatum ad stomachum fluunt multæ sunt, iuxta superfluitates quæ a membris ad stomachum & intestina fluunt. Razi vbi supra. Fluxus ventris sine sanguine, fit aut ex debilitate epatis ab attractione, aut ex debilitate eiusdem a digestione, aut a multitudine effusionis coleræ acutæ, quæ ad intestina currit ab epate, aut propter velocitatem descensionis cibi a stomacho & intestinis, quæ fit aut propter multitudinem flegmatis in eis, aut propter repletionem ipsorum vel mollificationem, aut lubricitatem in eis accidentem, aut propter bothor in superficie illorum. Fit etiam quandoque fluxus ventri, a multitudine effusionis coleræ nigræ ad os stomachi, vel a re effusa a capite ad stomachum, aut propter cibi multitudinem, aut quia solutiuus est ex natura sua, aut propter errorem ordinis eius, aut propter multitudinem potus aquæ super ipsum, aut propter resolutionis paruitatem corporis eius. Fluxus autem ventris cum sanguine & saniē fit, aut propter dubelati quæ rumpitur, aut propter venam ruptam, aut propter debilitatem epatis a digestione, aut propter excoriationem accidentem in intestinis superioribus, aut inferioribus, vt in ano. Auicenna vbi supra. Oīs fluxus ventris aut est ex cibariis & aere continente, aut ex membris. Factus autem ex membris, de quo & plurimum loquimur, aut est ex stomacho, aut ex meseraica, aut ex epate, aut ex splene, aut ex capite, aut ex intestinis. aut ex toto corpore. Et omnes hi communicant in causis, nam & sequitur illud malitiam complexionis singularis, aut propter malitiam complexionis cum materia confirmata in intestinis, aut propter conturbationem substantiæ eius, aut ægritudinem officialem, aut vlcus, aut rupturam. Ab epate quidem fit propter complexiones eius, & apostema, & opilationes ipsius, & alia. Ex meseraica vero factus, aut a cerebro est, qui fit propter catarrum ex eo descendentem ad stomachum & intestina, corrumpitque cibum ac descendere facit, & ipsemet cum illo descendit propter suam lubricitatem, & expulsiuæ operationem. Factus autem a stomacho non est totus indigestus, & causa est quandoque debilitas virtutis retentiuæ, propter quam non sustinet dilatationem ibi, nisi vsque ad tempus in quo iam digeritur. Quandoque vero debilitas digestionis propter quam corrumpitur & appetit expelli. Quandoque autem debilitas in stomacho facta propter humiditates, quare non dimittit ipsum figi ea quantitate qua digeratur. Quandoque vero remanentia virtutis medicinarum solutiuarum adhærens superficiei intestinorum, & stomachi. Ex intestinis autem fit, aut cum excoriatione, aut sine. Est autem excoriatio dolor abrasionis ex superficie intestinorum intrinseca, & illud quidem abradens, aut est materia colerica aut sanguinea acuta, aut virulenta, aut saniosa, aut feculenta, procedens ab ipsis intestinis, aut ab his quæ supra ipsa sunt, & peruenit ad intestina.

Adhuc De eodem. Cap. XCVII.

FActus autem a toto corpore: aut est secundum semitam ethisis, aut secundum fortitudinem expulsiuæ virtutis, aut secundum semitam casus retentiuæ, aut secundum semitam liquefactionis, aut secundum semitam conuersionis humorum, aut corruptionem propter febres malas, & venena nocentia, aut semitam expulsionis vehementis, propter id quod alias habitum est ex dimissione euacuationis, aut retentione cursus consueti, aut abscisione membri, aut dimissione exercitii, aut paucitate resolutionis ex corpore, ac cæteris huiusmodi, aut propter compositionem nausceatiuæ satietatis plurimæ in vicibus pluribus, reditque secundum acutæ semitam ægritudinis, & est de summa colericæ passionis, aut secūdum semitam prohibitionis nutrimēti propter opilationes in venis, & aliis huiusmodi. Porro factus ex cibis, aut est propter eorum paruitatem, ob quam in stomacho corrumpuntur igni to, nec eos natura recipit, aut propter eorum grauitatem ob quam etiam descendunt, aut propter eorum mordicationem, vt est cæpę aut propter velocitatem conuersionis ad corruptionem, vt lac, aut propter vehementiam subtilitas eorum ob quam resudant, nec retinentur apud portonarium, aut propter humiditatem eorum, ob quam lubricatur, aut propter multitudinem motus super eos, aut propter multitudinem potus aquæ post ipsos, propter quam solito deponit eos, ac lubricare facit, aut propter multitudinem eius quod de humoribus lubricantibus reperitur, vt in flegmate, & abstergētibus vt colera, aut quia cibus est conturbatus, & est plurimæ quantitatis paucique nutrimenti, sicut olera, aut propter ordinem necessario facientem lubricitatem, vt est præmissio cibi leuis facilis digestionis lubricantis, & postremitas cibi stiptici expressiui, aut etiam postremitas eius velocis conuersionis, ideoque corrumpit quod est sub ipso, vocatque naturam ad expellendū. Deniq; factus propter aerem circundantē, quoniā aer continens qui calidus est resoluit & exiccat, & etiam frigus exiccat, quare & aufert. Itaque multitudo pluuiarum, & regiones meridionales ventrem soluunt. Aliquando quoque ventositas est causa fluxus ventris, per id quod de digestione corrumpit, & mouet de cibo.

De Perturbatione, siue colirica passione. Cap. XCVIII.

PErturbatio est, euacuatio colerarum per vomitum, & solutionem, quæ fit aut ex multitudine ciborum, cum stomachum grauant, & ad expellendum se, prouocant. Et quæ quidem ori stomachi proxima sunt, emittuntur

tur per vomitum, quæ vero in profunditate submersa, per solutionem, aut ex mala qualitate ciborum pungenti, stomachumque nocenti, aut ex ipsius cibi corruptione quæ ipsum in coleras alterat, eumque stomachus a se expellit, eo q̄ illi obsit, & quod quidem subtile est, stomachusque supernarans emittitur per vomitum, quod autem in profundo mersum, per solutionem. Fit etiam ex humoris colerici fluxu, qui quia stomachū pungit, expellitur. Huius rei significatio est, quòd per vomitū & fluxum emittitur, & angustiatio, subuersio, ac sitis. Auic. 3. canone. Colica passio est motus materierum corruptarum nō digestarum, ad separationem, ex via intestini redeuntium ad ipsum a corpore, secundum acuitatem & laborem expulsiuæ. Cibi nanque quando non digeruntur valide, conuertuntur in humores corpori non conuenientes, mouetur que natura ad expellendum a corpore, cum grauant super ipsum ex partibus cum speciebus vomitus colerici. s. & aquosi & eruginosi, q̄nq; & cum speciebus fluxus ventris. Colica quidem passio cuius causa est corruptio cibi, columnior est ea, cuius natura frequentia est corruptionis post corruptionem. Itaq; colica passio malè incipit in primis cum leuitate. Deinde vero accidunt dolor & punctura in intestinis & ventre, dilatatur que & ascendit ad stomachum, per multitudinem eius, quod ei nocet ex acutis humoribus ad ipsum venientibus. In patientibus hāc sitis multiplicatur. & quotiens bibunt aquam, calefit in eorum stomacho, & euomunt eā. Tolerare vero sitim confert eis, hæc passio plus infantibus est, & assuetis eam incurrere minus nocet. Non autem accidit plurimum nisi in æstate, & autumno, propter debilitatem digestionis in vtroque.

De Lienteria, ac subuersione, ac vomitu. Cap. XCIX.

ISidorus vbi supra. Lienteria dicta est eo quod cibum tanquā per lineam intestini nullis obstantibus faciat prolab. Isaac. Lienteria est ablatio digestionis, cum cibus nullatenus in stomacho mutatur in colore, nec in liquore, nec in odore. hæc passio nascitur ex defectione virtutis contentiuæ in stomacho vel ex vulneribus in superficie stomachi, & intestinorum, defectio contentiuæ fit ex mala complexione stomacho dominante, vel intestinis. Hali vbi supra. Lienteria est egressio ciborum a stomacho, velocior in ea qua sumpti fuerant habitudine, sine aliqua immutatione. Fit autem vlcerum & pustularum causa, quæ oriuntur in interiori stomachi tunica, ad quam cum cibus peruenit, & illis vlceribus occurrit, ea pungit ac lædit, illaque pungentem statim repellunt, nec retinent. Huius passionis signa sunt vlcera vel pustulæ, quæ in ore patientis apparent & quòd in ore sentit calorem & siccitatem. Dicit autem Hipocras, quòd in lienteria si fiat acidus ructatus, signum est laudabile. Acidus enim ructatus nō nisi fit nisi ex mora ciborum in isto stomacho, & retentiuæ virtutis apprehensione. Subuersio autem siue abominatio, & vomitus, aut ex quantitate ciborum fiunt vt si multi sint, ita vt stomachum grauent, ac super os stomachi natent, tunc enim eos stomachus ad meri expellit, & emittit, Aut ex qualitate eorum, vt si cibus abominabilis sit, aut odoris incongrui, vel amarus & pungens, qui stomacho noceat, & ob hoc eum stomachus emittat. Hic autem humor si sit in ore siue concauitate stomachi, vomitum facit. Si vero sit inter tunicas, ita quòd tunicis, & villis eius adhæreat, vel immisceatur, subuersionem vel abominationem facit, si hic quidem humor aliquando in ipso generatur stomacho. Aliquando vero ab alio influit membro. Eius qui generatur in stomacho generatio est continua, cum parit eum complexionis eius malitia. Qui autem aliunde mittitur quandoque sedatur, donec quod influat aduncetur. Plurimumque vomitus secundum crisim fit, cum natura humorem morbum generantem expellit, & a superioribus emittit. Isaac vbi supra. Bonū est corpori si vomitus non fit sibi necessarius, & si necesse habeat secundum crisim fiat. Est autem vomitus cum os stomachi mouetur ab expellendis grauantibus & pungentibus cibis, vel humoribus, aliquando fit vomitus ex defectione stomachi, cum retinere cibos vel humores non valet, quos natura sursum eleuat, cum inferior pars stomachi fortior sit ore, vel inferius deprimat natura, cum os stomachi fortius sit in inferiori parte. In vomitu sine multorum vel malorum humorum acceptionibus, causas malos humores esse pungitiuos intelligimus in ore stomachi.

De Singultu, & inflatione, & ructu, & congulatione. Cap. C.

HAli vbi supra. Singultatio est spasmus interioris tunicæ stomachi, qui & simili ratione fit, qua & neruorum spasmus. Fit enim aut ex repletione, aut ex euacuatione, aut ex punctione, aut ex mala complexione frigida stomachum supernatante. Isaac. Singultus est malus motus virtutis, expellere desiderantis nociua, qui multis modis fit de repletione, & inanitione, de corruptione cibi intra stomachum, & mutatione sui in pūgitiuas qualitates, de frigiditate oris stomachi, & de ventositate inflatiua in stomacho, & repletione ex multis humoribus humidis, vel ex multitudine cibi, & potus & singultu. Razi vbi supra. Singultus fit aut propter rem os stomachi mordicantem, aut propter crossam viscositatem ipsum excedentem, aut propter apostema in epate, aut propter solutionem & euacuationem superfluam. Hali vbi supra. Inflatio autem & rugitus, siue gurgulatio fiunt ab interiori causa, sicut cum stomachus non tam validi caloris est, vt cibos digerat, ac subtiliat, & ab eis ventositates dissipet, nec adeo frigidus est, vt cibos omnino non immutet. Sed calor eius debilis est, nec cibum digerere potest, quin post in ventositatem alterat vaporosam. Quandoque vero ab exteriori causa vt a cibis ventositatem generantibus, quales sunt fabæ, & faseoli, & huiusmodi, ab his autem generata ventositas parum immoratur paucoq; ructatu dissoluitur. Razi vbi supra. Eructuatio si multiplicatur, digestionem corrumpit, & quādo immoratur, inflat stomachum. Hali vbi supra Ructatus aliquando fit ea ventositate stomachi inflatiua, quæ ad os cum vaporibus ascendit, qui s. vapores aut ab humoribus fiunt calidis, & fit inde ructatus fumosus, aut frigidis, & tunc fit acidus. Aliquando vero fit ex ciborum multitudine, quos stomachus propter caloris debilitatem non potest digerere. Ructatus aliquādo fit ita validus vt egrediatur a stomacho cibus, nec digeratur, cum autem ructatus immoratur, ventositas, & inflationes pessimæ generantur. Sanguis porro coagulatus in stomacho, aut est ex sanguine qui descendit a cerebro, aut ex sanguine meri ad stomachū descenti, vbi & coagulatur aut ex aliqua vena cum stomatieæ complexionis frigiditate, Lac quoq; coagulatum ex lactis dulcis porrectione fit, & complexionis stomachi frigiditate.

De passionibus intestinorum, & primo de dissinteria eorum. Cap. CI.

PAssiones autem intestinorum sunt dissinteria, tenasmon, colica passio, ileos, ventositas, lúbricia, scarides. Isi. vbi sup. Dissinteria est diuisio continuationis, idest vlceratio intestini, dis enim diuisio est, interia intestina. Fit autem intercidente fluore, quem Græci diarriam vocant. Isaac. Dissinteria est egestio sanguinis ex discoriatione intestini, vel vulneratione sui. Causa eius vel interior est, vel exterior. Interior sicut egestio colerica acutā pungitiua, quam patitur infirmus, cum per intestina colera transit perforans & excorians, vel suo acumine vulnerans, vel ex salsi flegmatis acumine, & sua salsugine idem in intestino faciente. Exterior sicut de farmatica, quæ acumine suo similiter facit. Cum enim intestinum inuenit nudum, & discoopertum, velociter illud excoriat. Vniuersalis egestio dissinteriæ est turtura, & angustia, & egestio sanguinolenta, mixta cum colera rubea, vel cum re aliqna congelata alba, & viscosa in interiori quasi vestimento intestini. Particularis egestio dissinteriæ est, cum hoc, quod apparet in digestione, si est colerica intelligimus esse de colera rub. si flegmatica, de flegmate: si de exteriori sic causa, ex inquisitione intelligenda est. Corrosionem enim intestinorum vsque ad tunicam exteriorem peruenisse signat, si frustra carnis sequuntur. Deinceps vero sanguis euacuatur: cum ora venarum quæ in intestinis sunt aperiuntur, plurimumque vero egreditur ab eis quidam rubigini simile, quæ de mortuorum corporibus fluit, & nonnunquam simile adipi liquefacto, quia calor adipem, qui est in pinguibus membris liquefacit. Quod si diuturnioris temporis fuerit, feci simile propter adustionem fit. Nonnunquam ausem hæc passio ex scissura venarum fit, cum ex nimia sanguinis habundantia tenuantur ac dirumpuntur. Fit etiam aliquando ex malæ coleræ nigræ defluxu ad intestina, cuius signum est coleræ nigræ egestio. Plerunque vero ex emissione citrina, quæ fit in intestinis. Et huius signum est sanguinis melancolici solutio, duæque species hæ pessimæ sunt, & mortiferæ, maxime si sint fetidæ. Constan. in pant. Ait autem

autem Hipocras, quòd qui dissinteriam habent, patiuntur cõstrictionem exiturae ventositatis, sursumq; redeuntis, defectionem quoque virtutis, & frigus extremitatis. His etiam secundum Gal. accidit stomachi dolor. s. & capitis repletio. Et horũ causa est, quia dum intestina excoriata dolent, impediuntur ex omnibus ad ipsa transeuntibus, maxime si acuta sint & pũgitiua Cumque non festinatur ad emittenda quae nocent, reuertuntur ascendendo sursum, fitque ventositas & dolor intra stomachum, plenitudo quoque in cerebro propter ascensionem fumi illius materiae ad caput. Fit etiam defectio virtutis & extremitatum frigus, quia calor ad loca dolentia fugit, vt ea nutriat, & regat.

De Dissinteria epatica, & tenasmo. Cap. CII.

Hali vbi supra. Epatica vero dissinteria est sanguinis egestio puri, qui in principio quidem lauaturae carnis est similis, postea rubeus, & in vltimis niger ex colerae nigrę specie. Differt autẽ haec a praedicta. s. ab intestinali, quia sanguis qui ab intestinis cadit guttatim defluit, & cum squamis mixtus, qui vero ab epate simul vel semel egreditur, & sine squamis, ac per interualla temporum, & sine dolore, & est sanguis purus non habens aliquid admixtum. Nonnunquam autem eius emissio fit per circuitus, emissionem vero sequitur corporis extenuatio, eo quòd membra suo priuentur cibo, qui ad illa fere batur ab epate. Et si cum his signis aeger in partibus epatis sentit dolorem firmum, erit signum epaticam esse dissinteriam. Oportet enim medicum diligentem speculationem apponere, ne fallatur in eius cognitione. Nam si curet epaticam intestinalis medela, consumitur aeger & moritur. Falluntur autem plerunque, quia cum sanguine decurrente ab epate colerae miscentur acutae, quę vulnerant intestina, tuncque quasi squamulę cum sanguine egrediuntur, & intestinorum excoriationem esse arbitrantur. Constantinus vbi supra: Epatica dissinteria nascitur, aut ex venarum & epatis sanguinea plenitudine, quã natura propter sui nocumentum eiicit, aut propter pigritiam & crossitudinem motus, vnde multus sanguis in epate coadunatur, ipsumque grauans expellitur, aut propter incisionem quorundam membrorum corporis, vt manuum & pedum, vnde sanguis qui ad illa nutrienda mittebatur remanet in epate a quo cum grauetur expellit eum in meseraicam, & inde ad intestina emittitur. Haec accidentia subito veniunt, neque morantur, nec appetitus perditur. Aliquando quoque venit epatis, dissinteria propter defectionem immutatiuae suae virtutis quam appetiuae defectio sequitur, & eiicit in initio quasi lauaturam carnis. Hali vbi supra. Tenasmos est motus intestini recti, cogens, ad egestionem necessario, nec aliquid egreditur ab eo, nisi pauca & viscosa humiditas, cui sanguis clarus admixtus est, fit autem ab humiditate acuta & pungitiua, quę ad intestinum defluit, ipsumque pungit, aut ex apostemate calido, quod oritur in intestino, videturque patienti stercora esse conclusa in eo. Fit etiam ex fumo sicco subtilibus intestinis inclusо, cuiusque difficilis est exitus, ita quòd vti cogitur patiens expressionibus. Nonnunquam autem humiditas cum intestinorũ squamis simul egreditur, quod imperiti medicorum esse solutionem arbitrantur, vtunturque naturam constipantibus, & sic aeger occiditur. Ait autem Gal. se quendã vidisse tenasmon patientem, a quo lapis emissus est, & sic sanatus est.

De Colica passione. Cap. CIII.

Isidorus vbi supra. Colica passio nomen sumpsit ab intestino, quod graeci colon vocant. Razi vbi supra. Colica fit ex retentione fecis, aut ventositatis. Retentio quidem fecis aliquando fit ex siccitate. Siccitas autem fit, aut propter siccitatem ciborum, aut propter paruitatem quantitatis eorum, aut exitus vrinae, multitudine, aut vehementia raritatis corporis, multitudine laboris, aut vehementia caloris aeris, aut caliditatis ipsius ventris. Fit etiam quandoque retentio fecis propter paruitatem effusionis colerae ad intestina, aut quoniam superest ea, & hoc plurimum fit, aut propter siccitatem ipsorum intestinorum, aut propter destructionem sensus eorum. Ventositatis aut retentio fit propter multitudinem quantitatis eius, fit autem multitudo ventositatis propter cibos inflatiuos multae quantitatis, aut propter superfluitatem cibi plurimam, aut propter caliditatis ventris debilitatem, aut propter ventris inter duas tunicas intestinorum coarctationem, aut propter adhaerentiam flegmatis, & lapidationem eius velociter scilicet alicuius partis post aliam, aut propter coleram nigram ad ventrem effusam, ipsumque inflantem. Hali vbi supra. Colica fit aut ex humore crosso flegmatico, in tunicis intestini colon inclusо, a quo crossa ventositas dissoluitur, quae descendit ad intestini corpus. Indeque fit dolor acutus, & haec species maxime fit ex intestini debilitate ex mala complexione, quae nec superfluitates potest digerere, nec emittere, aut fit ex ventositate crossa & frigida, quae in eo concluditur, ipsumque distendit, aut ex apostemate calido in ipso nascente, vel pungitiuo.

De Iliaca. Cap. CIIII.

Isidorus vbi supra. Ileos est dolor intestinorum, vnde & ilea dicta, Graece enim ileos obuoluere dicitur, quòd sese intestina prae dolore inuoluant, hi & torminosi dicuntur ab intestinorum tormento. Auicenna vbi supra. Ileos accidit ex omnibus causis, ex quibus & colica. Accidit autem propter potationem venenorum quorundam, & quandoque propter vehemẽtiam retentiuae virtutis intestinorum, quae comprehendit id quod in eis est, ipsumque retinet. In hoc autem differt a colica, quia multotiens fit a malitia singularis complexionis, plusquam colica, plurimumque eius est ex complexione frigida, & proprie cum accidit, vt stomachus sit calidus valde, tunc non obtorquet intestinum, & oppilat ventositatem, & flegma. Quãdoque vero causa eius est potus aquae frigidae, non secundum necessitatem eius. Et ille quidem qui est flegmaticus & ventosus, iuuatur cum febre etiam. Quando autem fortis sit frequẽtia maligni vomitus & alenzet, & singultus, est mortale. Porro deterior est ileos ille, in quo stercus ad superiora expellitur, & fętidus nominatur. Deinde vero ille in quo est sudor fętidus habens fętorẽ stercoris, & post hoc ille in quo est anhelitus fętidus. Et post hoc ille in quo est eructatio foetida, deinde ille in quo inferior ventositas est fętida. Signa quidẽ ileos sunt, vt sit dolor super vmblicũ, ne aliquid omnino subtus exeat, nec iuuamentum magnum cum clisteri fiat, & quandoque fex ad superiora expellitur, ipsaque fex, & vermes, & ascarides euomũtur. Vnde foetet os & euacuatio eius, immo quãdoque totum corpus. Itaque motus vomitus, & subuersio sunt in hoc plus q̃ in colica, quoniã haec est in intestino propinquiori stomacho quam illa. Accidẽtia quoque tristitiae & angustiae & tremor cordis, sic & sincopis, & vigiliae, & frigus extremitatum, haec inquam in ileos sunt, plus, quàm in colica. Sed inflatio fortior est hic quàm in illa. Quandoque etiam apparet in ipso inflatio oculi, plusquã in colica. Hali vbi supra. Ileos est dolor in intestinis nimius, & acuta passio mortifera, maxime si propter acumen doloris stomachus vomerit. Haec passio nascitur ex apostemate calido in subtili intestino, aut ex opilatione sicci stercoris, aut ex humoribus sicci stercoris, aut ex humoribus crossis atque viscosis se inuiscãtibus in intestinis, aut ex crepatura quam patitur syphac, & exeũt intestina, aut ex intestinorum separatione. Aliquando vero nascitur hominibus, cibum ad necessitatem suam expellendam non habentibus, aut ex potione venifica accepta. Haec autem passio quoquo modo fiat, periculosa est, maxime si putruerit vomitus, & cum illo egestio exeat. Si autem corporis odor foetuerit, vicinior est morti.

De Lumbricis. Cap. CV.

Lumbrici nascuntur ex humoribus flegmaticis putrescẽtibus in intestinis, vbi nascitur calor extraneus, hos impossibile est nasci de sanguine, vel colera rufa. Nã colera rufa cum amaritudine, & acuitate, ac siccitate sua huiusmodi occidit animalia. Sanguis autem de venis vel arteriis non exit, & si exierit, apostema gignit cum passionibus aliis, vnde passionem hanc habent pueri flegmaticam, & crossam humiditatem habentes, cum dieta sua crossa, & purgandi negligentia. Maxime vero in autumno haec passio nascitur ex fructuum comestione. Huius species sunt tres. Vna lumbricorũ, qui quasi rami portulacae sunt, & in intestino subtili nascuntur propter nimiam humiditatem cibi, quae in eo coadunatur. Sunt & alii lati, sicut semina cucurbitae, plurimi in intestino crosso maximeque in orbo. Sunt etiam alii minuti, sicut vermiculi qui fiunt in aceto, plurimum in recto nascentes intestino. Lumbricorum accidentia sunt tortura, abominatio, punctura, maxime cum intestina propter humectationem subtiliata sunt. Nam lumbrici de eorum humectatione trahunt, qui si creuerint in intestinis virtus deficit, quia chylos ea nutriens ad lumbricos nutriendos vadit, vnde deficit humiditas corporis, strident dentes, labia

bia pruriunt, abhominationem habent, & vomitum. Aliquando autem vsque ad stomachum ascendunt, & cum vomitu exeunt. Actor. Praeterea de lumbricis, & ascaridibus require superius in lib. vt dictum est, de vermium speciebus.

De Passionibus natium. Cap. CVI.

COnstanti. vbi supra. Passiones natium vicinae sunt passionibus intestinorum, quoniam in extremitate intestini recti fiunt. Sunt autem emorroismorum atuci fissura, natium exitura, calidum apostema. Emorrois est superfluitas nascens super hora natium. Similiter autem, & morum, sed in hoc differunt, quia morum habet caput rotundum ac tubeum, eiusque fundamentum est subtile sicut mori forma. Emorrois autem duobus modis est, quaedam est a capite rotunda sicut vua, coloreque purpurea, quaedam vero longa, in capite quidem crossa, sed subtilis in inferiora. Ab his duabus aliquando non exit sanguis. Item sanguis q̃ morum exit, cum impetu exit. Exitus autem emorroiden aliquando interpolatur, & aliquando non. Cum vero constringitur & non exit, nimios dolores gignit, pruriginem quoque natium, & passiones multas in alijs membris. Inde quoque morbi generantur, vt hydropisis, mania, ptisis. Fiunt autem haec passionũ genera propter melancolicum sanguinẽ intra epar. Quod cum multiplicatur, in inferiores venas spargitur ac diuiditur, ac de natibus egreditur. Isi. vbi supra Ragadiae dicuntur eo quod fissurae sunt rugis collectae circa orificium, hae & emorroidae a sanguinis fluore dictae. Graeci. n. sanguinem emat dicunt. Razi. Emorrois est apertio oris illius venae quae est in ano, vnde sanguis effluit, sicut in multis sanis videmus temporibus interpolatis. Causa eius humores crossi & viscosi in intestinis, quos virtus expulsiua expellit, & a natibus eijcit, sicque fit emorrois apostema & vulnus aliquando, humores trahentes ad nates, & has passiones efficientes. Ista accidentia semper sequuntur emorroides. Mutatio coloris in citrinitatem, maxime si inueterascant angustia in praecordijs, dolor dorsi, grauitas in coxis & cruribus, inflatio in lateribus. Constan. vbi supra. Atuci sunt occulta vulnera in extremitate intestini nascentia. Fissura vero fit ex humorum solutione calidorum & acutorum, aut q̃ nimis est durum & stipticum stercus, cum per nates transit nimis siccum. Apostema quoque nascitur in natibus sicut & in membris totius corporis, ex tumore, aut ex dolore, atque ex stranguiria intelligitur.

De Passionibus epatis. Cap. CVII.

ISidorus. Epaticus morbus e iecoris passione nomen accẽpit. Graeci enim iecur epaten vocant. Razi vbi supra. Aegritudines epatis sunt apostema calidum, & durum, aut opilatio, aut malitia complexionis calidę vel frigidae, aut debilitas eius, aut ventositas crossa super eo, & ictericia, & hydropisis. Constan. vbi supra. Passiones epatis, aut priuatae sunt, & propriae sibi, vt defectio, apostema, opilatio in via sua, aut ex alijs membris nascentes propter societatem suam vt hydropisis. Epatis defectio fit aut ex defectu virtutis appetitiuae, vnde trahitur succus de intestino cibi subtili, & meseraicis. Intelligitur autem ex digestione alba & liquida, q̃ est ex defectione sua in trahendo cibo a meseraica. Aut ex defectione virtutis contentiuae, & intelligitur ex teneritudine & corporis plenitudine, quae fit ex cibo crudo, & indigesto per corpus diffuso, non enim a contentiua tenetur, vt bene coquatur. Aut est ex defectione virtutis digestiuae, quae fit aut ex calida complexione, & intelligitur ex ablatione desiderii, & ardore, & siti nimia, febre, vomitu, solutione, aut q̃ ex frigida intelligitur, ex hoc quod in initio morbi nimium habet desiderium cibi, sine febre & siti, aut ex sicca, & intelligitur ex macilentia corporis, & siccitate, ac siti & digestionis paruitate, ac sui crossitudine, aut ex humida, & intelligitur ex siccitate contraria ratione, aut est ex defectione virtutis, q̃ hoc non bene mundare potuit. Apostema epatis, aut calidũ est, & tunc in dextro latere sub hipocundria sentitur dolor, ascendens ad furculas, & descendens cum febre, & ardore sitis, & siccitate tussis ad costas, aut est frigidum, & intelligitur ex grauitate in dextra parte sub hipocundria cum tussi parua sine dolore & febre. Constipatio autem est ex apostemate, quã intelligimus, ex grauitate doloris, & tensatione in dextro latere, sub hipocundria, sine febre.

De Hydropisi. Cap. CVIII.

ISidorus vbi supra. Hydropisis nomen sumpsit ab aquoso humore cutis, nam hydros aquam Gręci vocauerunt: est enim humor subcutaneus cũ inflatione turgẽti, & anhelitu fętido. Constantinus vbi supra. Hydropisis omnis generatur ex defectione virtutis generatiuae sanguinis, at si ex actione sua defecerit, haec ex passione sua efficitur, quod est fundamentum istius, sicut si complexionis sit frigidae, cibi succum, in perfectum sanguinem non valentis immutare. Et aliquando patitur membrum epati colligatum, siue vicinum, vt stomachus qui patitur quando cibum, secundũ quod oportet, digerere non potest, & sic indigestus per totum corpus spargitur, membris corporis in suam naturam eum digerere non valentibus. Patitur & ieiunum intestinum ex meseraica, cum ex mutando succo cibi deficiat, vt non ad epar mandari valeat: vnde virtus mutatiua sanguinis deficit, cum cibus ad ipsam venire nequit. Aliquando vero prouenit hydropisis ex defectione pulmonis, qui nutriri non potest ex humiditate sanguinis. Remanet igitur humiditas in sanguine membra nutriens, & eorum complexionem humectans. Aliquando ẽt ex defectione renum in trahendo sanguinem aquaticum, vnde aqua remanens in sanguine membra nutrit, & eorum cõplexionem humectat.

De Speciebus hydropisis. Cap. CIX.

SPecies hydropisis sunt tympanites. s. & hydropisis, & hyposarcha. Tympanites fit ex defectione caloris epatis non nimiae frigiditatis, quae mutat sanguinem in ventositatem inter pelliculas ventris, & intestinorum se coadunantem, aut fit ex multis acceptis cibarijs ventositatis generatiuis. Huius signum est, quia si super ventrem percutitur, quasi tympani sonus auditur. Hydropisis ex nimia frigiditate fit, & humida complexione dominante, vnde cibus in aquosam humidamque materiam mutatur, quae inter pelliculas ventris, & intestinorum coadunatur. Huius passionis causa est ex herbis, & fructibus, & aqua frigida. Signum eius est, quod si venter infirmi mouetur, sonat tanquam vter plenus aqua. Hyposarcha fit, cum cibus in epate mutatur in humiditatem flegmaticam. Quod aut ex duro fit apostemate, viam epatis cõprimente, & opilante, vnde spiritus ad eum prohibetur transire, complexione refrigescente, & virtute sanguinis mutatiua deficiente, cibumque in flegma commutante. Aut ex splenis apostemate deficientis, ab emũdando sanguine de colera nigra, vnde sanguis augmẽtatur in epate, & eius calor extinguit. Aut ex fluxu sanguinis ex vulnere, propter cõplexionem frigidam & humidam, vnde postmodum omnia membra frigida fiunt, & flegmatica, aut ex menstruis, aut emorroide, aut conclusus calor in epate ex nimio sanguine infrigidatur, sicut oleo nimio lucerna extinguitur, aut ex frigida complexione stomachi, cum cibus non bene potest digeri, mãdaturq; crudus epati mutandus in humores flegmaticos, aut ex humoribus crossis atque uiscosis opilationem facientibus, in epatis via spiritum contrahentibus, & complexionem refrigerantibus, ex qua opilatione sanguis transire non potest, sed aquosior subtiliorq; traijcit, vnde mẽbra corporis humectantur. Sit iterum ex defectione ieiunij, & meseraicę. Item post febres diuturnas propter nimiam aquam ebibitam, & cibi in stomacho digerendi defectionem, ex calore febrili. Item ex acuta passione in epatis calida complexione, virtutisque dissolutione non valentis sanguinem generare. Ab hac hydropisi nullus potest curari, cum nec calida nec frigida potest accipere, calidis augmentantibus febrem, frigidis hydropisim. Eius signum est quia corpus totum inflatum est & molle, q̃ si tangas cum digitis forma digitorum in carne remanebit, & si crepuerit aquosa humiditas inde currit.

Iterum De eodem. Cap. CX.

AVicenna vbi supra. Hydropisis est aegritudo materialis, cuius causa est materia exuberans frigida, membra ingrediens, & per eam crescunt aut membra manifesta omnia, aut loca vacua partium in quibus sunt nutrimenti regimen, & humores. Huius autem diuisiones sunt tres, scilicet hyposarcha, in qua causa est materia flegmatica penetrans in membra, & ascltes, in qua causa est aquosa materia essusa, in spacium ventris inferioris, & quę ipsum sequũtur. Tympanites quoque in qua causa est materia ventosa

in

in viarum vel vrinarum partes. Omnis hydropisis habet causam & iudicium commune, nec accidit absque ægritudine propria, vel per communitatem. Causę quoque hydropisis omnino, aut proprię sunt epaticæ, aut sunt cum communitate. Et causarũ propriarum dignior & communior,est debilitas digestionis epaticæ, & ipsa est quasi causa coniuncta. Causę autem antecedentes sunt omnes ægritudines epatis complexionales, & instrumentales, vt paruitas, & opilationes, & apostemata calida, & frigida,& mollia,& dura, opilatio orificium venæ ascendentis, & duritiès siphach continẽtis. Causæ autem hydropisis cum communitate ad ipsum, aut sunt per communitatem cum corpore toto, ita vt calefiat sanguis eius valde, aut infrigidetur valde propter aliquam causarum,aut est propter frigus stomachi,& malitiã complexionis eius,aut propter meseraicas, aut propter communitatem splenis,aut propter apostemata in ipso dura, aut lenia calida, aut multitudinem euacuationis melancoliæ. Et quandoque est per communitatem renum, propter frigiditatem renum, aut propter caliditatem eorum proprie, aut propter opilationes in eis, & duritiem, quare non attrahunt aquositatem. Et quandoque fit propter intestina & ægritudines eorum, & proprie cibi. Et propter vesicam,& matricem, aut pulmonem, aut diafragma. Quibusdam autem videtur, quod hyposarcha est deterior aliis, quia corruptio in ipsa communicat epati, cunctisque venis corporis, & carni, ita vt destruatur plurimum tertiæ digestionis. Sed alijs videtur, quod ipsa sit leuior tympanite. Verum dignius est vt asclites sit omnibus illis malignior. De hyposarcha vero fit alia, quæ est omnibus leuior,& alia q̃ est valde mala, & hoc secundum considerationem causarum suarum facientium cadere in ipsam. Homo vero de quo vehementius timetur, cum aduenit ei hydropisis, est ille cuius complexio naturalis est calida & sicca, non enim ęgrotat per contrarium suæ complexionis, nisi propter rem magnã. Hydropisis autem veniens propter duritiem splenis, magis salua est,quam eueniens propter duritiem epatis. Et quandoque quidem materia hydropisis dominatur, adeo donec faciat accidere disniam,& constrictionem anhelitus, atque solutionem ventris, & hoc signat propinquitatem mortis in tribus diebus. Fluxus enim ventris in hydropisi natalis est omnes autem species hydropisis sequitur corruptio coloris. Papias. Hydrops est extensio ventris vltra modum naturæ, ex aquoso & corrupto humore effecta, vnde & hydrops dicitur ab humoris profusi materia. Huius duę sunt diuisiones. Prima flegmatica & hyposarcha. Secunda asclites & tympanites. Leucoflegmatica est ex totius corporis molli inflatione,& colore subliuido, & grauedine, atque impressis digitis tumore cedente, Dicta ab albo tumore. Leucon enim Græce album. Hyposarcha est carnium existẽte solutione duritia,cum mali odoris respiratione, sic dicta, eo q̃ subter carnes se ipse humor diffundit, & carnes, per ventris solutionem soluit. Sarcia enim Grece caro. Asclitem apprehendimus ex inflamatione ventris, & sonitu fluitantis humoris vt si palma pulsetur, vtris semipleni sonum similem reddit, vnde & nomen habet. Asclin enim Græce vter. Tympanitem quoque ex rotunda ventris inflatione cum tensione plurima quæ palma percussa tympani sonitum reddit. Est enim hydrops solutio carnium,& infusio humoris in toto corpore, aut in tota membrana, quæ ventrem operit & intestina. Nascuntur autem omnes ex longa infirmitate. Nam per tensiones præcordiorum, per multa tempora,& ex epatis & splenis causa dolentibus, & ex podagra laborantibus hydropici fiunt, & in longas febres quotidianas, & quartanas in ipsis accessionibus aquam multam bibentes. Apud mulieres autem ex matrice fit,& ex disinteria longa, & emorroidarum fluxu. Hydropicorum autem est quo magis bibuut, eo magis sitiunt.

De Passionibus splenis. Cap CXI.

Isidorus. Lienosis a splene vocabulũ sumpsit. Gręci.n.splen. lien dicunt. Constant. vbi supra. Passiones autẽ in splene sunt opilatio,apostema,defectio vẽtositas. Defectio splenis q̃dẽ est ex defectu virtutis attractiuę,cũ scilicet deficit ab epate, feces sanguinis attrahere, vñ ictericia nigra generatur, quia cum sanguine colera nigra miscetur., & ad omnia membra corporis transit,aut ex defectione contentiuæ,quæ est in splene,generans purgationem coleræ nigrę cum vomitu, & digestione, aut ex defectione expulsiuæ, quæ coleram nigrã expellit ad os stomachi, generatque defectionem desiderij cibi. Hanc passionem splen tolerat sicut epar, ex complexione calida vel frigida. Opilatio vero nascitur ex crossis ac viscosis humoribus in via sua se inuiscantibus, & thetanositate ex grauitate, vẽtositate, & intelligit. Aliqñ quidẽ opilatio fit in via, per q̃ colera nigra ab epate ad splenẽ vadit,& ictericiã nigrã facit cũ cæteris passionibus ad colerã nigrã pertinentibus. Aliquando vero in ea via vnde colera nigra a splene ad os stomachi succedit, & apostemata diuersa gignit, pp coleram nigram in his locis conclusam,hanc sequitur defectio desiderij cibi. Apostemata hæc aut calida sunt ex calore in tactu intelligenda, grauitate quoque & dolore & febre ac siti, aut frigida sunt, & tunc aut flegmatica,ex mollicie tumoris sub tactu intelligenda,albedine quoque caloris in corpore, aut ex colera nigra, & intelliguntur ex duritie,grauitate, & crossitudine corporis ac mutatione coloris in liuiditatem,aut viriditatem. Omnia vero splenis apostemata, sequitur pro magnitudine sui,siue macilitate,vel macies,vel crossitudo corporis. Vnde Hypocras dixit. Si splen. fit magnus macrescit corpus,& si splen macrescat impinguatur. Patientibus autẽ apostema in inferiori parte splenis,necesse est vt sanguis fiat subtilis,extremitas calida,auriculæ frigidæ.

De Passionibus fellis. Cap. CXII.

Passio in felle est ictericia,quæ vel ex opilatione contingit,vel ex defectione virtutis appetitiuę. Ictericia enim aut est ex actione naturæ coleram rubeam in exteriora corporis secundum crisim expellente,aut ex complexione calida quam patitur epar, cibum in coleram rubeam mutans, ac per omnia membra corporis mittens, aut ex calore nimio venis dominante, vnde cibus in coleram rubeam similiter mutatur,& corpori toti mandatur,aut ex mutatione quorundam humorum corporis qui sunt in membris, & similiter in coleram rubeam mutantur,quod fit ex calidis rebus, & venenosis, aut ex potione calida,& venenosa,aut ex complexione membro calidissima,quæ humores in coleram rubeam mutat, aut ex defectione virtutis appetitiuę,quæ in felle est,& coleram trahit ab epate sanguinemque mundificat. Remanet autem in epate colera mixta cum sanguine, vaditque per venas ad omnia membra corporis, aut ex opilata via epatis ad fel,quæ coleram contrahit ne ad ipsum transire possit, remanetque mixta cum sanguine, vadens per venas ad totum corpus,aut ex uiis fellis opilatis versus intestina,vnde colera augmentata reuertitur ad epar,& cum sanguine vadit per totũ corpus. Intelligitur autem hęc diuersitas, quia quæ de opilatione fellis est superiori vel inferiori,digestionem albam, & citrinam vrinam facit, quod non est propter fel, sed propter epatis passiones, vnde digestio cum colera iungitur. Et si fit cum epate siue fellis apostemate fit digestio colericæ solutionis,& febris grauitas in dextro latere. Si autem epar & venæ sint salubria, fit calor naturalis in vrina. Sciendum quoque quod ictericia propter epar,& venas subito apparet, & veniũt aliæ vero species tratiores sunt. Razi vbi supra. Icteritia fiat aut propter caliditatem epatis in natura sua multam, aut propter calefactionẽ eius ex cibis aut medicinis calidis,aut propter coleræ rubeæ multitudinem,aut quia natura expellit eam ad exteriora, aut ex mersione vermiũ,& animalium venenatorum calidorum,aut propter caliditatem fellis in attractione coleræ,aut propter opilationem meatus, quo ad intestina expellitur colera. Fel quidem habet orificia tria, scilicet vnũ attrahens epati,aliud ad intestina, tertium ad stomachum. In his tribus meatibus accidit opilatio. Isidorus. Hicteris autem Græci appellant a cuiusdam animalis nomine quod sit caloris fellei. Hunc morbum latini arcuatum dicunt,a similitudine celestis arcus. Auriginem vero appellari Varro ait a colore auri. Regium autem morbum inde æstimat dictum quod vino bono, & regalibus cibis facilius curetur. Glosa super Amos. Aurugo dicitur morbus, quia in homine nascitur ex abundantia corrupti fellis, quæ corrumpit sanguinem ac vertit in pallorem, & quæque dulcia in amaritudinem conuertit.

De Icteritia citrina, & nigra. Cap. CXIII.

Avicenna vbi supra. Ictericia est alteratio coloris corporis fœda, tendens ad citrinitatem, aut negritudinem propter cursum humoris citrini, & nigri ad cutem, & quæ sequuntur ipsam sine putrefactione. Quę si associaretur

tur ei faceret accedere tertianam in citrina, & quartanam in nigra. Causa citrinę secundum plurimum est ex parte epatis & ex parte fellis. Causa vero nigræ est ex splene,& quando que etiam ex epate. Aliquando autem accidit vt sit causa citrinæ, & nigræ simul ipsa complexio communis corpori. Citrina quidem fit aut propter multitudinem generationis coleræ citrinæ, aut propter prohibitionem euacuationis eius. Porro multitudo eius quod de ea generatur, aut est propter membrum generans ipsam, aut propter materiam a qua generatur propter causas extraneas. Membrum autem generãs eam in natura, est epar. Quod cum valde calefit propter causas calefacientes scilicet aut propter apostemata in ipso,& in meatu coleræ, aut propter opilationem retinentem coleram a felle, aut propter caliditatem complexionis coleræ, & cum calefit cõplexio epatis valde, facit coleram, sicut alias dictum est. Generãs vero non in natura est totum corpus. Quod cũ superflue calefit, quod in ipso est, ex sanguine conuertitur ad coleram, porro materia sunt cibi a quibus plurima colera generatur, aut propter caliditatem ipsorum, aut velocitatem conuersionis eorum ad caliditatem in stomacho calido. Causæ vero extraneæ sunt vt caliditas extrinseca dominans super ipsum,& sparsa in ea propter causam, quæ est sicut morsus serpentis, aut percussio vespæ, vel huiusmodi: talibus quidem non conceditur vinum, nisi plurimè commixtum, nec ex carnibus sumere nisi quod leue est, & ius carnis auium. Omnis quoque qui habet ictericiam ex causa calida, oportet vt vitet vigilias,& iram,& motum plurimum,& balneum. Fertur autem quod ictericus iuuatur per considerationem in rebus citrinis, hoc enim mouet naturam ad expellendum materiam citrinam ad cutem, & alleuiatur in ea curatio. Ictericia porro nigra epatica quando est propter vehementiam caliditatis epatis, & adurit sanguinem ducendo ipsum ad nigredinem, facitque multiplicari melãcoliam in corpore. Quod si ipsam iuuerit ex splene, & meatui aliquid completur res. Quandoque vero est propter vehementiam frigiditatis eius, propter quam conturbatur sanguis & nigrescit, quandoq; vero propter apostemata frigida & dura. Nigra vero quæ est ex causa totius corporis, aut est propter vehementiam caliditatis eius,& adurit sanguinem, sicque nigrificat eum, aut propter vehementiam frigiditatis, & ipsum congelat atque denigrat.

De Arena & lapide in renibus. Cap. CXIIII.

Constanti. vbi supra. Passiones in renibus sunt arena, lapis, apostema, vulnera, sanguinis minctura, diabita. Arena lapisque fiunt ex calore nimio renum, & ex humoribus crossis atque viscosis desiccantibus humiditatem propter calorem, sicque crossitudo permanet, & fit petra longo tempore desiccata, maxime si adiuuet strictio viæ, vnde vrina de renibus ad vesicam transit. Gali. dixit, quod aliquando lapis est ex vulnere in renibus saniẽ facientibus, non purgantibus, vnde coagulatur,& lapis efficitur. Ex hac causa atq; mẽsura fit lapis in renibus,& in vesica, quem scilicet lapidem medici dicunt in epate generari, & in orbo intestino, & in colon & matriculis. Sed Gali. dixit se vidisse quendam hominem diuturnam tussium habentem screasse lapidem,& sic a tussi sanatus est. Huius causa fuit nimia caliditas, & augmentatio humorum in his membris se inuiscantium. Significatio quidem arenæ lapidisque si a renibus fit, est quod vrina paulatim exit cum ardore,& arenosa, dolorem habet patiens in anchis, & grauitatem in renum loco, aliquando quoque dolorem testiculi, qui est in parte infirmi renis,& dolorem pedis cũ dormitatione illius lateris, quod fit ex colligantia renum ad pedem per arteriam. Arenę color a renibus exeuntis diuersus est, quædam enim est citrina, quædam cinerea. Oportet autem medicum in hac passione perquirenda nimium esse intentum, aliquando nanque est in intestinis, & putatur in renibus esse.

De Cæteris passionibus renum. Cap. CXV.

Apostema in renibus solet esse calidum, quod intelligitur ex dolore,& grauitate,& ardore infirmi renis parte, & ex siti, febri,& dolore capitis, vomituque,& digestione citrina,& vrinæ duritie. Vulnera fiunt in renibus, aut ex causa exteriori, vt percussione, vel casu, aut ex interiori, sicut ex acutis & calidis humoribus. Horum significatio est dolor in femoribus, sine grauitate, & sine sanie, & sanguinem exire,& squamas in vrina. Aliqñ etiam exeunt frustra velut carnium, quod fit quando putrefiunt carnes renũ. In renũ vulneribus exit vrina facile,& nõ dura. Porro sanguinis exitus aut ab interiori cã fit, aut ab exteriori. Ab interiori quidem cum virtus digestiua deficit in renibus, & colamentum sanguinis sicut oportet, non mutatur, aut cum virtus contentiua, quę est in venis deficit, neque sanguinem tenet, sed cũ vrina emittit, aut ex largitate viæ vrinæ ad renes, cum subito exit vrina, & sanguis cum ipsa, quod sine dolore fit, aut paruo si fit dolor aliquis. Aliquando vero sanguis de renibus exit interpolando, sicut ex emorroide huiusmodi sentiũt dolorem versus femora. Sed cum sanguis exierit, dolor quiescit, aut est de marcentibus venis, vnde in his paulatim exit sanguis, aut ex alicuius venæ in renibus fissura ex multi sanguinis conuenientia, ab exteriori vero causa fit, ut percussione vel casu. Diabita fit propter fortitudinem appetitiuę virtutis, cum qua trahitur colamentum sanguinis, idest vrina, hæc aũt fit ex nimio desiderio renũ ad aquosam humiditatẽ, qa pp magnitudinẽ sui caloris aquosa desiderantur, vt calor extinguatur. Vnde trahunt humiditatem ab epate sibi, & ab oĩbus membris, quod facit pati nimiam sitim, & desiderium membrorum corporis ad aquosam humiditatem. Fit etiã propter defectionem virtutis contentiuæ, quæ non potest humiditatem tenere sibi venientem ab epate. Huius passionis signum est vrina sine ardore alba subtilis vt aqua. Infirmus cum aquam biberit velociter eam mingit, quia renes eam ab epate trahunt antequam in eo mutetur, & expellunt a se eã non possunt retinere. Sciendum autem quod si senes patiantur in renibus, non sanantur.

De Calculo, siue lapide in vesica. Cap. CXVI.

Passiones in vesica sunt lapis, vulnera, stranguiria, vrinam quoque præter voluntatem exire. Lapis inde nascitur in vesica, vnde & in renibus, scilicet ex humoribus crossis atque viscosis, & calore in substantia vesicæ, & ex colli eius angustijs, maximeq; fit in pueris, nascitur enim in senibus non bonam dietam tenentibus, sed vnde potius humores crossi atque viscosi generantur. Huius passionis signum est dolor in loco vesicę, & in virga prurigo, & vrinæ eruditas, quæ subtilis est,& alba, estque durities in ea, & cum illa exit arena. Isidorus vbi supra. Calculus est petra, quæ in vesica fit, vnde & nomen accepit, gignitur autem ex materia flegmatica. Razi in lib. de calculo. Calculum generant cibi crossi viscosi, & omnia, quæ ex tritici farina fiunt, azima, lac crossum crudum vel coctum,& maxime caseus siccus, pisces recentes crossi,& magni corporis. Oua cocta dura,& frixa, sicus crossi, pira, persica, & huiusmodi, quæ in corpore multiplicant humorem crudum, multum vti sale vel carnibus crossis, & aquis turbidis vel frigidis, diu iacere supinum in mollibus culcitris,& multum vti coitu, maxime post repletionem, nimius quoque labor dorsi ac renum, & balneari post cibum. Ab his ergo abstinere oportet eos, qui ad calculum parati sunt, vel qui ab huiuiusmodi passione custodire se volunt. Cibis autem ac medicinis uti, quæ canales mundificant,& venas purgant, humoresque crossos subtiliant. Huic autem regimen tale conuenit, triticum eligendum est leuissimum,& omnino densitate, & crossicie carens, in cuius farina sal,& fermentum apponatur quãtum sustineri poterit, sicque non nocebit. Conueniunt autem faseoli, ciceres, qui & medicinales sunt. De carnibus autem eligendæ sunt gallinaciç, & edulinę, possunt etiam edi arietinæ. De generibus autem vini eligitur album subtile, de oleribus apium, endiuia, parum de eruca, ruta, & menta. Raphanus autem,& portulaca,& comestibilis carduus, & asparagus, nõ solum boni, sed etiam medicinales sunt, de fructibus autem sicus, precociæ albæ, purgant enim quod est in cãnalibus adunatum vrinæ. Amigdalæ quoque aliquantulum amaræ, fistici quoque, & vuæ passæ a nuceis purgatę non illaudabiles sunt. Zuchara etiam & mel congrua sent, magis autem zuchara, eo quod minus dulcis est, nec tantum calefacit vt mel, hæc enim duo dominium habent in regimine calculi, scilicet parum calefacere, & multum inscidere, ac subtiliare.

De

De Communicantia renum, ac uesica in lapidis generatione. Cap. CXVII.

AVicenna vbi supra. In causa generationis lapidis renes & vesica communicant, quia lapidis generatio non completur, nisi ex materia patiente, & virtute agente. Materia quidem est humiditas viscosa, crossa, flegmatis, aut sanici, aut sanguinis aggregati in apostemate, & hoc raro. Virtus autem agens est caliditas egressa ab æqualitate. Materia vero duas habet causas, quarum vna est materia materiæ, alia vero est retentio materiæ. Materia materiæ sunt cibi crossi, ex generibus lactis, proprieque spissi, & casei proprieque humidi. Carnes quoque crossæ, carnes auium palustrium, & magni corporis. Caro vaccina, & hircina, pisces crossi, & omnes cibi de patellis, panis viscosus, & crudus, fructus acetosi, & aquæ turbidæ, vina quoque nigra, & crossa, & proprie quando digestio debilis est propter debilitatem virtutis digestiuæ, vel propter multitudinem eius quod sumitur, & destruit virtutem, aut propter malitiam ordinis, & exercitij super repletione. Retentio vero materiæ est ex debilitate expulsiuæ in renibus, vnde retinentur in eis superfluitates residentes. Omnis aquositas quæ peruenit ad eos, aut est ex vehementia caliditatis in eis, quæ etiam retinet superfluitates, & facit eas lapides antequam expellantur, & attrahit eas ante digestionẽ integram a superioribus corporis. Hæc autem caliditas aut est inseparabilis, aut accidens, propter laborem, aut propter calefacientis acceptionem, aut propter superfluitatum aggregatarum opilationem, aut etiam est ex frigore constringente, vel apostematibus opilantibus, & frigidis, ac duris, communitate quoque membrorum propinquorum, vt intestinorum & aliorum. Nam quando comprimuntur renes, tunc accidit eis opilatio, & istæ res omnes lapidis inueniuntur in vesica, quã uis inter se differant lapides vtrique. Nam ille, qui est in renibus leuior est parumper, & minor, magisque decliuis ad rubedinem, qui autem est in vesica, durior est & maior valde magisque decliuis ad nigredinem, & ad cinereitatem & albedinem. Dolor quidem fit ex lapide renum cum in primis generatur, quia constringit, & commouetur, & incedit in meatibus, & proprie in meatu vesicæ. Et repletio quidem facit ipsum vehementius excitare dolores, proprieq; quando cibus ad intestina descendit, & ea pertransit, cum autem vacuatur, & expelluntur superfluitates ab intestinis, dolores quietiores sunt. Signa vero motus lapidis sunt grauitas doloris, & eius vehementia, & eius descensio ex alchatin vsque ad inguina, & emunctoria, & tunc iam peruenit lapis ad meatum vesicæ. Cum autem sedatur ille dolor, tunc iam peruenit in vesicam, lapis vesicæ multiplicatur in septentrionalibus regionibus, proprieque infantibus. Et lapis quidem paruus magis retinet vrinam quam magnus, quia figitur in meatu, magnus autem velociter inde remouetur.

Quibus personis maxime soleat uterque lapis accidere. Cap. CXVIII.

SEnibus aduenit plurimum lapis renum quam lapis vesicæ, Infantibus autem & his qui sequuntur eos econuerso. In infantibus autem & adolescentibus fortis est virtus expulsiua, & ob hoc expellit a superioribus membris ad inferiora. In senibus autem virtutes rerum ipsorum debilitantur valde præterea quoniam subtiliores sunt humore minorum propter hoc penetrant in renibus eorum. Senum autem humores non penetrant, quia crossiores sunt. Quod autem plurimũ lapis in infantibus generat, est pp appetitũ eorũ, & motũ ipsorũ super repletionẽ, & quia potant lac, & propter constrictionem meatus vesicæ ipsorum. In senibus autem propter debilitatem digestionis eorum, propter hoc iudicauit Hipocras, quod ipse in senibus non satiatur. Puellis quidem, & mulieribus parum accidit lapis in vesica, quia meatus vesicæ earum ad exteriora breuior est, & latiorum ac pauciorum anfractuum, ideoque facilis est expulsionis. Item plurimum aduenit pinguibus lapis renum, extenuatis autem lapis vesicæ. Et omnis quidem vrina in qua est humor plurimus, dignior est, vt ex ea generetur lapis. Ipsa est in qua cum descẽdit, generatur sal plurimus. Sal nanque generatur ab aquositate, in qua est terreitas plurima, quam aduśit caliditas. Et vrina quidem infantium pluris est salis, quam vrina senum, quia terreitas in eius adustione profundior est. Ob hoc eorum vrinæ sunt turbidæ propter multitudinem permixtionis earum, & propter raritatem corporum eorum, per quam resoluitur ab eis plurimum aquositatis. Puerorum autem dignior in quo generetur lapis, est ille qui est siccę naturæ secundum plurimum, & calidi stomachi, nec exiccatur natura secundum plurimum propter attractionum humiditatum ad epar, deinde vero membra vrinę ipsius, & ad summum siccitas naturæ facit vrinam crossiorem plurimam. In illa quidem in qua sedimen est arenosum, non aggregatur lapis, quia materia non est coarctata, nec aduenit ei causa plurima, quę si esset, primum quod ab ea generatur, esset lapis magnus ac durus. Ex habentibus autem lapidem, quibusdam sunt paroxismi lapidem generandi, eumque mingendi, quando quidem aggregatur, & fortasse cum vrina egreditur, aduenit eis sicut colica. Constantinus vbi supra. Lapis in renibus plurimum in senioribus nascitur, & in vesica plurimum in pueris. Causa nanque lapidis in renibus est defectio caloris, vnde humores flegmatici crossique in eorum corporibus augmentantur, & propter defectionem digestiuæ virtutis. Item quia via trãsitus vrinę de renibus ad vesicam stricta est, propter frigiditatem complexionis eorum. Ideo quia materia crossa de qua humiditas cum calore exiccatur. efficitur petra. Lapis huiusmodi magnus est propter largitatem concauitatis vesicæ. Pueri patiuntur in vesica lapidem duabus ex causis, quia scilicet humores crossi, atque viscosi nascuntur in eis plurimi, propter gulositatẽ, & crossa cibaria, nimiumque post cibum exercitium. Item quia via vrinæ transitus eorum in vesica larga est, vnde propter fortitudinem caloris naturalis, & expulsiuæ virtutis, materia crossa, & subtilis facilis transit ad vesicam. Via autem, idest collum vesicę vnde exit vrina de vesica, stricta est propter paruitatem ætatis ac membrorum eorum, vnde non currit materia nisi subtilis, crossaque remanet in vesica, & cum labore vesicæ lapidem facit. Ideo vero lapis in vesica iuuenis non generatur, quoniam eorum vrina propter calorem subtilis est, plus enim caloris habent quam humiditatis, & in dicta seruant se plusquam pueri, vesicæ quoque collum largum est, & vrina crossa, subtilisque facile exit, propter hoc etiam non nascitur lapis in vesica mulieris, quoniã eius vesicę collum breue est & largum, vnde facile exit vrina subtilis, atque crossa. Propter has igitur causas passiones renum ac vesicæ sanantur difficile, scilicet propter viæ suæ strictionem, & complexionis frigiditatem.

De Cæteris passionibus vesicæ. Cap. CXIX.

VVlnera sunt in vesica sicut in renibus causa iam dicta. Sed est in vesica durities, & ardor vsinæ. Aliquando vero vrina sicut subtilis apparet scintilla, vel furfura. Isido. vbi supra. Stranguiria dicta est, eo quod stringat vrinarum difficultatem. Constant. vbi supra. Stranguiria fit aut ex renibus, quas in vesica & renibus diximus, aut ex defectione contentiuæ virtutis, & mollitione substantiæ vesicæ, vnde non potest vrinam, vt exeat, exprimere. Huiusmodi infirmus si supinus iaceat, præcipitur vt uesica præmatur, vnde tunc vrina per virgam exit, & infirmus quiescit, aut fit ex apostemate in collo vesicæ, vel in lacertis colli eius, aut ex humoribus crossis atq; viscosis, & inuiscantibus se in uia, quæ est inter vesicã, & virgã, aut ex opilatione pp coagulatũ sanguinẽ viam vrinæ stringentem. Aliquando vero stranguiria nascitur ex acutis humoribus in vesica nascentibus, aut ex acutis in vrina qualitatibus, semper vesicam pungentibus, & hoc intelligitur ex vrinæ rubore & ardore, quem sentit in extremitate virgæ. Vrinæ præter voluntatem exitus, ex lacertorum mollitie circundantium collum vesicæ, vel ex defectione virtutis contentiuæ propter humiditatem quam patitur, plurimumque contingit pueris propter humiditatem membrorũ suorum. Fit iterum ex mutatione spondilis appositæ vesicę quando foras egreditur, & ligamenta vesicę rumpuntur, ne vrina teneatur. Oportet autem intelligi, quia si passionem hanc femores patiantur, non sanãtur, sicut Hipocras testatur. Similiter, & cum multis diuturnis moriuntur.

De Passionibus siphach. Cap. CXX.

PAssiones siphach qui est in ventre sunt fissura, crepitura, raritas. Et aliquando zirbum, & intestina egrediuntur extra siphach contra lacertos ventris, aliquando contra vmbilicum, & sub vmbilicum, in quam partem zirbum tendit, & intestinum. Apparent autem quandoque tumor & apostema, & videtur esse crepitura, Crepitura dum est in inguinibus in via ad testiculos tendeti, & exeunt intestina, & zirbũ in locum illum tendentia, si subest in inguinibus appellatur Hernia inguinaria. Si vero descendat in saccum testicu-

ſticulorum, appellatur hernia teſticulorum. Hæc paſſio naſcitur aut ex nimio motu ſicut ſaltu, vel nimio clamore, aut grauis rei pondere, vel percuſſione ſuper ventrem, & maxime ſi ſuper prandia hæc euenerint rumpitur, & crepatur ſiphach. Aut ex croſſis humoribus ſimiliter contingit, aut ex ventoſitate ventrem, & inteſtina inflante, aut ex humoribus viſcoſis ſe lubricantibus in inteſtinis, in inguina ſe proijcientibus. Diſcretio autem inter apoſtema, & hunc morbum, hæc eſt, vt infirmus iaceat ſupinus, & quod exierit tangatur atque in locum ſuum reducatur. Quod ſi facile redierit crepitura erit. Si non tumor eſt vel apoſtema. Sciendum autem quia ſi crepitura parum ſub vmbilico fuerit moleſtiſſima fit. Ibi eſt enim inteſtinum ſubtile, quod cum cibi præmitur ſuperfluitatibus dolorem ſentit infirmus.

De Paſsionibus teſticulorum. Cap. CXXI.

PAſſiones in membris generatiuis ſunt aut in teſticulis, aut in virga, aut in matrice, aut in vberibus. In teſticulis quidem, aut in eorum ſubſtantia, ut inter ſubſtantiam, & in venis ſuis, aut in interiori cute. Si paſſio fit in eius ſubſtãtia deſiderium aufert libidinis, & generationem, aut paruitatem facit ſpermatis, & apoſtema, & vulnera. Ablatio libidinis aut concathenatione fit horum membrorum, ſicut in epilenſia videtur, aut ex paruitate ſpermatis. Paruitas autẽ ſpermatis eſt, aut ex minoratione cibi, aut ex complexione frigida, & ſicca dominante teſticulis, quæ materiam ſibi venientem mutare nequit in ſubſtantiam ſpermatis. Ablatio generandi fit ex nimis mala complexione teſticulis dominante. Et hæc eſt aut nimis calida, quæ ſpermatis incendit materiam, aut nimis frigida quæ congelat, & adiuuat eam, aut humida quæ diſſoluit, aut ſicca quæ incroſſat. Exire vero ſperma præter voluntatem, nec erigi virgam accidit, ex continuæ virtutis in teſticulis defectione, & expulſiuæ fortitudine, & calore, vel humiditate dominantibus complexioni ſuæ. Quod fit cum ſpermatis inſtrumenta patiuntur ſpaſmũ ſicut in epilenticis videmus. Hi enim quando ſpaſmantur motu non naturali mouentur, deinde quod habent ſpermatis expellitur. Apoſtema calidum intelligitur ex magnitudine teſticulorum, & rubore, & calore, ac dolore eorum. Frigidum autem, & flegmaticum ex albedine coloris, quia liuidum eſt ac durum, quod inter eorum ſubſtantiam & pelliculas naſcitur adunatio eſt humiditatis aquoſæ, & frigidæ, ſicut videmus in hydropicis. Quod autem inter cutem, & pelliculas tumor eſt carnoſus, qui naſcitur ex humoribus croſſis, in hæc loca deſcendentibus, quod autem in venis varices ſunt, quarum eadem eſt cauſa qua, & in cruribus fiunt, plurimum vero naſcuntur in ſiniſtro teſticulo, propter caloris ſui paruitatem. quod autem in cute naſcitur exteriori pelliculæ fiunt vulnera, prurigines, aliaque ſimilia.

De Paſsionibus virgæ, & matricis. Cap. CXXII.

PAſſiones in virga ſunt, aut in eius ſubſtantia, aut in via. In eius ſubſtãtia fit illa quæ vocatur moriaphiſmos, id eſt erectionis multitudo, & titillationis paſſio, apoſtema ta, vulnera. In eius autem via fit conſtipatio. Erectionis frequentatio prouenit ex humida, & viſcoſa ventoſitate, & calore immoderato, quæ intelliguntur ex erectione nimia ſiue titillatione, quod ex ventoſitate croſſa contingit illic incluſa. Huiuſmodi patiuntur humorem calidum, & erigere nimium, aliquãdo quoque molliciem vaſorum ſpermatis, & aliquãdo ſpaſmum. Qui vero ſpaſmum incidunt cito moriuntur, cum eorum venter intumeſcit, & eorum ſudor frigeſcit. Apoſtemata porro, quæ patitur virga, ſunt exteriorum membrorum paſſioni ſimilia. Opilatio denique, ſiue conſtipatio intelligitur ex ardore vrinæ, & exeuntis duritie, & ex croſſis humoribus ſanieque, ſanguine. & ſquamis cum vrina exeuntibus. Paſſiones in matrice ſunt menſtruorum ablatio, ſiue conſtrictio fluxus ſanguinis, diſſolutio, ſuffocatio, inflatio, vetoſitas, apoſtema, tumor, ſeparatio, concluſio, emortois, fiſſura, vulnera, mollicies conceptionis ablatio, frequens aborſio, durities patiendi.

De Conſtrictione menſtruorum, & fluxu ſanguinis. Cap. CXXIII.

MEnſtruorum exitum, & ablationem eorum præter naturam oportet intelligi. Itaque menſtrua mulierum exeunt, cum xij. annum expleuerint, & plurimum in xiiij. Aufertur tamen quibuſdam circa xxxvj. annum quibuſdam citra. Hermafroditus non habet menſtrua vel ſperma. Menſtrua quidem naturalia ſunt continua p duorum dierum ſpacia, vel plurimum. vj. dierum quæ ſi tranſcurrant, non ſunt naturalia. Grauatur autem mulier cum tempus menſtruorum venit, quę vero menſtrua ſua diu differt, moleſtum ei ac durum eſt, quia multæ quantitatis ſubito purgamentum ſuccedit. Tempus interpolationis. xx. dierum eſt, & vſque in duos vel plures menſes aſcendit. Quæ vero poſt hoc tempus menſtrua veniunt naturalia non ſunt. Et vocatur hæc menſtruorum conſtrictio, quæ fit ex paſſione in vulua, vel in corpore toto, vel in vno membro. De vulua quidem propter apoſtemata, vel propter vuluæ torturam, aut ex abortu nimio vel percuſſione matricis, aut ex opilatione vel ex frigida complexione venarum ora claudente, vel ex humoribus croſſis atque viſcoſis viam implentibus, aut ex vulneribus in eis coagulatis. De toto corpore vero propter febres, aut propter corruptionem complexionis, ſicut hydropiſis. Porro de vno membro ſicut de paſſione pectoris ſtomachi, & epatis. Fit iterum menſtruorum conſtrictio propter emorroiden, aut ſanguinem de naribus, vel pectore exeuntem. Aliquando quoque fit ex nimia croſſitudine corporis præmente venas atque ſtringente. Huius conſtrictionis ſignificatio vniuerſalis eſt grauitas inferioris ventris, & dolor totius corporis, conſtrictioque vrinæ, atque digeſtionis. Aliquando etiam vrina eſt nigra, deficitque virtus appetitiua, & aliquando mala appetunt cibaria. Sanguinis fluxus aut eſt ex defectione contentiuę virtutis, aut ex ſubtilitate ſanguinis & acumine, aut ex eiuidem multitudine, venarumque plenitudine, aut ex fiſſura venarum matricis, aut ex humoribus acutis, aliquando quoque ex nimia purgatione in parturitione, vel egreſſione fœtus ante tempus. Et quando quidem augmentatur ſanguinis fluxus atque moratur, mutationem coloris mulier patitur, & tumorem, maxime in pedibus, & corruptionem virtutis digeſtiuæ, quod ſi amplius augmentatur moritur.

De Impedimento conceptionis Cap. CXXIIII.

ABlatio concipiendi fit ex parte fœminæ, vel maſculi. Ex parte fœminæ fit, aut ex mala complexione matricis, aut ex officiali morbo aut ex humoribus in concauitate vuluæ ſe coadunantibus. Ex mala complexione, quia ſi nimia eſt & fortis, ſterilitas efficitur, ſin autem, concipiendi vis aufertur. Si eſt calida, incenditur & corrumpitur ſperma, ſi frigida, cõſtringitur, & cõcluditur vulua: venarum quæ ſuarum ora, vnde tranſit ſperma, & infrigidatur ac congelatur in ea. In teſticulis quoque propter eorum frigiditatem non multum naſcitur ſperma. Si humida, non poteſt cõtinere ſperma, ſi vero ſicca fit croſſum ac durum ibi naſcens ſperma, non extendens ſe, neque formatiuam virtutẽ ſequẽs. Ex officiali morbo fit, aut ex conſtipatione viarum ſpermatis, aut ex apoſtematibus & ſimilibus, aut ex humoribus in concauitate vuluæ coadunatis ſcilicet flegmaticis, colericis, aut melancolicis. Plurimę autem fœminæ conceptionẽ perdunt ex croſſitudine nimia, quia zirbum os vuluę comprimit & opilat, vt non ad illud affluant menſtrua vel ſperma, quod & ſi currant, parum eſt, & non valet. Ex parte vero maſculi fit ablatio concipiendi ex mala complexione ſpermatis, aut ex morbo officiali. Ex mala complexione, quia ſi calida ſit incendit; ſi frigida, congelat, ſi liquida, diſſipat. Ex officiali morbo, ſicut eſt tortura virgæ virilis, vnde ſperma cum exit, nõ recta via in vuluam tendit, quod intelligi poteſt, ſi non recte mingit. Itaque cognoſcitur ſi conceptio propter maſculum aut fœminam ablata ſit, ſedeat mulier ſuper ſcamnum, & pãnis operta ſuffumigetur, ſi quidem ad os, & ad nares ſuffumigatio perforet, non ipſa in culpa ſed maſculus eſt. Si enim os vuluæ clauſum eſſet & ora venarum, vnde ſperma tranſit ad vuluam, & menſtrua, ſuffumigatio corpus muliebre non perforaret. Similiter & ſi ibidẽ eſſet humiditas, extingueretur fumus, ſicut calor ſpermatis extinguitur, ſi nimius calor, fumus diſſolueretur ac diſpergeretur. Alij vero antiqui dicunt

quod

quod sperma masculi si super aquam posueris, & dilatetur & natet super aquam, intelligitur esse frigidum ac subtile, nec valet, nec proficit. Si autem aquæ infunditur, & commergitur, valet. Item si vulua in sua positione longa sit, & magna, breuis autem virilis virga, non potest sperma attrahere sibi, & ita culpa fit masculi. Potest iterum hoc intelligi ex significatione quam dixi malę complexionis in masculis siue fœminis, & in testiculis, vt macilitate & crassitie, nigredine, albedine, duritie, mollitie, multitudine quoque spermatis, & eiusdem paruitate, crossitie que, & subtilitate.

De Modo conceptionis, siue generationis.
Cap. CXXV.

MVlier concipit quousque menstrua auferantur, & masculus generat vsque ad annos septuaginta. Plerumque vero vsque ad octoginta, secundum virtutem caloris naturalis vniuscuiusque, & secundum calorem in testiculis. Quidam autem in iuuentute non generant, sed in senectute, quia complexionem testiculorum frigidam, & humidam habent, post iuuentutem vero perfectam, calor eorum naturalis confortatur, & testiculi calidiores efficiuntur. Ideoque generaturę tunc idonei fiunt. Aliquando vero etiam idem consequuntur ex mutatione dietæ, frigidæ, & humidæ in calidam, & siccam. Quidam autem in adolescentia sua multum generãt, quia testiculorum complexionem calidam, & humidam habent. In iuuentute vero, & senectute calor augmentatur, & desiccatur, vnde sperma comburitur, & etiam desiccatur, nec ad generandum proficit. Quidam autem in adolescentia parum generant, quorum complexio est nimis calida, & sicca, & incensiua. Cum autem ad ætatem venerint, calor minoratur ac temperatur, scilicet aut ex ætate, aut ex mutatione dietæ in temperamẽto frigidæ. Idẽ qu dã in adolescẽtia fœminis tm̃ generant, & in ętate perfecta masculos quoniam in adolescentia complexio eorum atque testiculorum frigida est, & humida. In iuuentute autẽ, & senectute calefit, & desiccatur, ideoque masculi generantur. Aliquando etiam ex mutatione dietæ prouenit. Significatio vero an mulier grauida sit hæc est. Sentit masculus in coitu matricem virgam suam delugentem, sicut sangui sugam sanguinem, nec egredi ditur sperma matricem. A muliere vero os vuluæ clausum, & coniunctum sentitur sine apostemate, & duritie vuluę præcedentibus, quod est ex concupiscentia matricis, ad ardorem recipiendi masculini spermatis. Menstrua quidem non currũt ex consuetudine, neque masculum videtur mulier concupiscere. In maxillis est venarum color viridis, & maxillę soli to duriores, albedo in oculis est liuida, viriditati contigua, faciesque similiter lentiginosa quoque est, hominationem, & virtutis appetitiuæ defectionem, malorumque ciborum desiderium habet. Si vis autem de conceptu certificari, da mulieri mellicratem in hora somni, si circa vmbilicũ torturã patitur, concepisse cognoscitur, si nõ econuerso. Mellicrates de crudo melle hoc facit, quia ventositatẽ & inflationẽ gignit, vuluãq; cũ itestino recto cõprimit, vt vẽtositas nõ transeat, sed potius circumeat ac torturã faciat. Porro si vis certificari fetũ masculinum esse, vide quia color mulieris pulchrior est, motus leuior, venter rotundus, color corporis rubicundus. Si vero color fędus, motusque tardus, & venter longus, in facie quoque lentigo fuerit, & aliquando etiam in cruribus pustulæ vulnęræque, sexus fœmineus erit.

De Causis abortiendi, & difficultate pariendi.
Cap. CXXVI.

ABortiendi sæpe causa est, aut ab interioribus, aut exterioribus. Ab interioribus quidem propter humiditatem viscosam in vulua, quę fœtum lubricat, aut ex mala complexione vuluæ, qua virtus contentiua deficit, aut ex apostemate vuluæ, aut ex nimio cursu menstruorum in conceptione, vnde fętui nutrimentum minus venit, & moritur, atque a natura expellitur. Ab exterioribus autem, vt saltu, vel clamore, vel ira, vel letitia, si nimia sint, & subita. Sternutatione quoque continua vel percussione, siue casu, in ventre, vel dorso, aut ex catarrico, aut ex fetus magnitudine, aut ex nimio cursu sanguinis de aliquo membro corporis. Duricies autem parturiendi contingit, aut ex matre, aut ex fœtu, aut ex secundina, aut ex aliqua re exteriori. Ex matre quidem si nimis crassa sit, aut eius vulua parua, aut si est virgo, vel timida, vel debilis, vt fœtum expellere non possit, aut si apostema in vulua habuerit, vel aliam passionem in aliquo alio membro, aut si non in tempore partus exierit. Ex fœtu vero si nimis magnus aut crassus sit, aut parum leuis, vt ad inferiora non descendat, aut si magnum caput, vel duo capita habuerit, aut mortuus fuerit, aut si plures sint, aut si non secundum vt oportet exierit. Caput enim prius exire debet, ita vt sint manus eius iuxta coxas extensæ, aut pedes quidem prius, sed non distorti. Ex secundina vero, si non inscidatur ex crossitudine sua, vel si ante tempus se inscidat, aut si nimis subtilis sit. Porro ex causa exteriori, sicut ex aere frigido constringente vuluam, & coagulante, aut aere calido corpus rarificante, & virtute deficiente, vt fetum expellere nequeat. In his autem omnibus si mulier sternutationem patitur facilitatem adiuuat partus, sicut Hipocras ait. Dicunt autem obstetrices quod parturire fœminam longum est, sed dolor ibi debilis est. In partu vero masculi dolor est acutus, sed velox. Item si de muliere ante partum sanguis exierit, partus erit durior, quod si moretur facilior.

De Passionibus mammillarum.
Cap. CXXVII.

PAssio mammillarum aut est vniuersalis, quia nascitur in eis sicut in aliis exterioribus membris mala complexio, apostemata, & similia, aut est propria, sicut calidum apostema nascens in eis ex coagulatione lactis. Quod intelligitur ex tumore & dolore, duritie quoque & rubore. Sanguis vero si coagulatus sit, intelligitur ex duritie, paruoque tumore, sanguinis quoque dum mulgetur ostensione. Dicit etiam Hipocras hoc maniam significare. Galienus autem eum verum dixisse fatetur, non tamen semper sed raro, cum scilicet fumus sanguinis ad cerebrum venerit, aliquando vero si patiuntur mammillæ, vt vna, vel ambæ contrahantur in grauiditate, vnde signatur nocumentum fœtus, aut etiam aborsus, itaque si vna contrahitur, & gemini fuerint, vnus abortiendus erit. Et si quidem dextra masculus, si sinistra abortietur fœmina. Causa huius contractionis est, quia sanguis ab omnibus membris semper ad vuluam descendit, propter naturæ laborem ad expellendum fœtum. Igitur vulua aliquando a mammillis patitur in grauidatione duritiem, dolore significante in genibus, & coxis, & oculis. Causa vero doloris est, quia sanguis augmentatus in mammillis, eum cum natura expulerit, aut in inferiora corporis, aut in superiora expellit. Et si quidem in inferiora, coxæ patiuntur, & genua. Si autem in superiora patiuntur oculi obtalmiam, ceteraque similia.

De Passionibus quoque coxarum, & pedum, idest scia, & artetica. *Cap.* CXXVIII.

COnstant. vbi supra. Passiones autem in coxis, & pedibus sunt scia, artetica, & podagra, quæ plurimum nascuntur, quibus cum cibo, & potu humores augmentãtur dum quiescunt, coitumque frequenter operantur, & nimium, maximeque post cibum. Scia est passio siue dolor nascens in concathenatione coxarum. Et differt ab artetica, de qua postea, quia dolor huiusmodi est in ossibus coxarum exterioribus, descendens vsque ad concathenationem genuum. Aliquando etiam vsque in calcaneum, & extremitatem pedũ ab extranea parte. Nascitur autem ex humoribus crossis, & sanguinolentis, aut crossis & flegmaticis, in concathenatione coxarum inclusis, & aliquando quidem in concathenatione sua separatur coxa, propter viscositatem materiæ. Quod si diu moretur pedes contrahuntur, claudicatio subsequitur, quia pedes non cibis, vt oportet reficiuntur. Vnde Hipo. in affo. Qui dolent inquit in coxis, si dolor se prolongauerit, & coxa disconcathenetur, necesse est vt pes contrahatur, & homo claudus efficiatur, plerumque fit hoc in partibus sinistris. Artetica vero est dolor in concathenatione membrorum nascens, Et aliquando quidem in concathenatione membrorum pedum, vt in calcaneo, maximeq; digitorum pollicibus, & podraga vocatur. Aliquando vero in concathenatione genuum, vel manuum, vel cubitorum, & tunc artetica sola vocatur, nascitur etiam plurimum concathenatione maxillarum, & auricularum colli, epatis, & splenis, vt causa eius intelligi non possit. Huius causa est concathenatio defecta, ad quam implendam, & extendendam descendit humorum materia, membraque & eorum ligamenta extendit, ac dolorem nimiũ facit.

facit. Causa magnitudinis doloris duplex est, quia nerui, s. & ligamenta sensibilia sunt, & materia quæ in concathenationem descendit, non cito dissoluitur propter duritiem illorum locorum, quia nec habet vbi moueatur & discurrat sicut molliora membra. Defectio concathenationis membrorum, aut naturalis est, aut accidentalis. Naturalis quæ scilicet ex parētela initium sumit. Cum enim fundamenta membrorum ex spermate facta sint, quod in corporibus mixtum est cum humoribus, huius morbi generationis, filius qui hoc spermate generatur, in hunc morbum facilius incidit eidem apparatus, & cum sint in corpore patris membra quædam debilia, fiunt in filio similia. Accidentalis autem fit ex labore nimio, vbi fatigata est concathenatio, sicut ex multo equitatu, & assiduo, aut ex mutatione nimia eiusdem concathenationis, aut ex percussione locum ipsius incidente, in quam humores descendūt aut quoniam in principalibus membris sunt, quę ad ipsam eos expellunt, aut propter coitum multum, maxime si post cibi saturitatē fiat, quæ causa huic morbo generādo pessima est. Isidorus vbi supra. Arteticus autem morbus, ab articulorū passione nomen sumpsit.

De Podagra. Cap. CXXIX.

CONstan. vbi supra. Huius passionis pars in dolore potior, siue potentior est podagra. Materia namque, podagrica descendit in parua membra, id est in pollices, quorum concathenatio parua est. Ideoque materiam, si magna sit, capere non potest, vnde nimium extenduntur, & sic dolor augmentatur. In maioribus autem membris, vt in coxis non sic, quia materia ipsa diuiditur, & ideo non sic extēduntur. Hipocras in libro affo. Pueri inquit, & eunuchi nō sunt podagrici, quia coitu non vtuntur, hæc enim causa pro. ut dictum est, huius morbi materia est. Causa quoque podagræ est talis dieta, quæ impleat humoribus corpora, sicut est nimius cibus, & potus ebrietas, scilicet quies & suauitas, mūdificandi quoque corporis negligentia. Passio podagræ plurimum mouetur in autumno, & vere. Nam propter inordinatam dietam, & crossam in hyeme acceptam humores in corporibus adunati, cum veris tempus venerit liquefiunt, & currentes membra pungūnt, eisque nocent, & ob hoc eos ad membra debiliora, huic morbo apparata, expellunt. In autumno quoque adunantur humores multi in corpore propter multos fructus comestos in æstate, qui tandem augmentati decurrunt in membra debilia sicut dixi. Isidorus vbi supra. Podagram Græci a retentione pedum dicunt nominatam, & a ferali dolore, si quidem omne quod immite fuerit, abusiuè agreste vocamus. Isaac. Podagra est dolor calcanei, & plantæ pedis cum diffusione nerui, & pulsatione sui, nascens ex malis humoribus ad calcaneum descendentibus, qui si sint calidi, & acuti, dolor nimius erit, & pulsatio continua incendens calcaneum, si frigidi & crossi grauitas nimia fit, & extensio, & sine pulsatione tumor. Apostemata autem podagricæ & arteticæ passionis non sunt tumentia, quia tumor in solis carnosis locis, & membris nascitur, & habentibus vsum sanguinis, horum membrorum humiditas viscosa, & frigida est nutrimentum. Item quia carne sunt nuda, non sunt tumentia plurimum. Hæc nascitur suauiter & quiete viuentibus, & exercitia negligentibus, & purgationes, ac mundificationes corporis nolentibus, maxime cum multum comedant & bibant. Hæ enim res creant in corpore humores superfluos.

De Prognosticis futurarum ægritudinum. Cap. CXXX.

ISidorus vbi supra. Prognostica præuisio ægritudinum a prægnoscendo dicta. Oportet enim medicum & præterita agnoscere, præsentia scire, & futura præuidere. Razi in Almansore iiij. parte Saltus faciei diu permanens multus, & fortis torturam vicinam portendit, totius vero corporis saltus multus, & diuturnus spasmum prognosticat. Oculorum facieiq; rubedo, & venarum in eis manifestatio, lachrymarum descensus, & claritatem pati non posse, hęc omnia si cum forti dolore capitis assunt, frenesis futuræ prognostica sunt. Incubus, & scothomia si diu perseuerauerint, & fortes extiterint, epilensiam protendunt. Tristitia absque manifesta, aut perfecta causa diu permanens, & cordis malignitas, ac desperatio melancoliam signant. Reumatismus, & coriza si frequēter eueniant, timendum est ne ptisis, vel asma, vel passiones pulmonis proueniant. Sudor multus, ac diu perseuerans, corporis repletionē signat, qui si malē fuerit olens febrem iam vicinam designat. Repletio quoque superflua tumorem emoptoicæ passionis futuræ & apoplexiæ, ac subitaneæ mortis affert. Præterea sensuum turbatio, motuūq; debilitatio, cum repletione, timorem inducit apoplexiæ. Cordis tremor fortis, ac frequens, mortem subitaneam portendit. Palpebræ, & extremitates inflatę prognosticant hidropisim, fatigatio & dissolutio, cum appetitiuæ destructione, febrem signat. Multus faciei rubor cū obfuscatione & angustia aerem attrahendi, vocisque raucedo lepram faciunt timere, quæ iam incipit accedere. Grauitas in dextro latere, vbi carinæ diminutæ inueniūtur, & punctura, & tensio, læsionem epatis significat. Pruritus ani venturas emorroidas signat, si non causa paruorum vermium ibidem existentium. Fœtor egestionis innuit fastidium & grauedinem, quæ in venis fit. Fœtor autem vrinæ putrefactionem sanguinis febresque futuras. Ex multis glandulis oritur suspicio magnæ collectionis, & paralisis parua magnam protendit. Qua propter cuiuslibet prędictorum causa subtiliter inuestiganda est, & ad eius sanationem festinandum.

De Signis mortis. Cap. CXXXI.

IDem in viij. parte. Cum facies igitur fuerit extenuata, & oculi concaui videbuntur, & tempora dilatabuntur, auresq; frigidæ fuerint, & in citrinitatem mutatæ, quarum etiam extremitas, quæ pendet inferius, contracta fuerit, & cutis faciei tensa apparebit. Pręter hoc etiam color citrinus aut viridis, aut niger apparuerit, nec æger etiam multū prius euacuationem passus fuerit, hæc omnia signa mortalia sunt. Vrina preterea nigra, & sputum nigrum, & stercus nigrum, ex signis mortalibus sunt. Et si cū prædictis febris magni fuerit incendij, signa valde mortalia sunt. Item fętor anhelitus, & oris in acutis ægritudinibus, signū est mortale. Item sudor in fronte post laboris multitudinem, & pulsus, ac motus debilitatio, mortale signum est. Similiter oculi stupidi, qui non mouentur, & tremuli qui non quiescunt, sed fere ex multo tremore circumire videntur, de signis mortis sunt. Frequens autem in lecto reuolutio, & verendorum discoopertio, & huiusmodi, signa non sunt bona, significant ergo in ægro estuarionem & mētis perturbationem. Item diuersitas caloris in ægrī corpore, vt vnum ex membris sit calidum, præcipueq; ex parte ventris, & alia membra sunt frigida signum est non bonū. Paruitas vnius oculi, vel oris contortio, vel alborum quæ videntur in oculis manifestatio præter solitum, & dormire ore aperto, hæc omnia signa valde periculosa sunt. Stridere quoque dentibus præter solitum malum est signū, si cum acuta accidat ægritudine. Præterea rubedo in albis oculorum, & venæ rubeę, vel nigræ in eis apparentes mala signa sunt. Extremitatum frigiditas in acutis ægritudinibus, signum est non bonum. Quod si frigiditas augmentatur, & cum hoc calor magnus in ventre fuerit, atque sitis, mortale est. Aegritudines acutissimæ in senibus, & in complexionibus, & regionibus, & temporibus frigidis deteriores sunt, quam in horum contrariis. Tremor cordis qui perseuerat in acutis ægritudinibus, signum est malum, & singultus similiter, & si cui anhelitus constrictus fuerit, & febrilis calor augmentatus, signum est perniciosum. Cum in aliquo membro oritur apostema, vel dolor, & sequitur apostema, vel incendium ac sitis, malum est, & si cum eo tremor cordis accidit mortale est. Mortuorum nomina proferre, signū est malum. Et sitis vehemens cum sudore frigido perniciosum. Flatus autem frigidus, cum debilitate virtutis egrum signat morti propinquum. Sudor frigidus cum acuta febre perniciosissimus est, cum post sudorem tremor sequitur malum est signum. Signorum autem virtutes inter se conferendæ, sunt, vnum. n. bonum signum cum firmum fuerit, multis malis signis præponderat. Aegritudo timorosa est, in homine semper sano, qui fere ægrotat. Hipo. in lib. affo. In quo morbo somnus laborem præstat mortale est. Item ęgritudinibus quibuscunque incipientibus, si fel nigrum aut sursum vel deorsum exierit, mortale est, quibuscunque in febribus cū alijs ægritudinibus oculi non secundum voluntatem lachrymantur, inconueniens est. In acutis morbis frigiditas extremitatum malum est. In osse vero ægrotanti caro liuida malum est. Similiter in vomitu singultus, & oculi rubei, in sudore quoque rigor, quibuscunque immoderatus dolor in cerebro fit, in tribus diebus pereunt, si vero os effugit sani fiunt. Item quibuscunque cerebrum ab aliqua occasione motum fuerit, necesse est sine voce fieri statim.

De afforismis. Cap. CXXXII.

ISidorus vbi supra. Afforismus est sermo breuis, integrũ sensum propositæ rei describens. Actor. Ex afforismis Hipo. iam superius quædam locis congruis inseruimus, & hic etiam in supplementum huius capituli pauca subiungimus. Hipo. vbi supra. Vita breuis, ars vero longa, tempus autẽ acutum, experimentum vero fallax, iudicium autem difficile. Humidæ dietæ febricitantibus oĩbus conferunt, maximeq; pueris, & oĩbus sic assuetis refici, dandũ vero est aliquid tpi, & regioni, & ætati, & consuetudini. Cõtemplari aũt oportet ægrotanti si sufficit ei dieta, an ipse post deficiat. Senes facillime ieiunium ferunt, secundo consistentes, pueri vero minus, & oĩum minime infantes. Horum aũt ipsorum quicunq; an nosiores existunt, & qui crescunt plurimum habent calorem innatum, & ideo plurimo indigent nutrimento. Senibus vero paruus inest calor, & ideo paucis indigent, eisque febres non sunt similiter acutæ, frigidum.n. habent corpus, ventres hyeme, & vere sunt natura calidissimi, somnique longissimi. In his ergo tpibus, & oblationes plures dandæ sunt, innatus. n. calor multus ampliori indiget nutrimento. Aestate & autumno cibos grauissime ferunt, hyeme vero facillime. Corporibus humidas carnes hab&etibus famem adhibe, fames omne corpus siccat. Quicunque dolentes aliquid corporis plurimũ dolere non sentiunt, his mens ægrotat. Qui in multo tempore extenuantur corporpora tarde reuerti consueuerũt, & qui in modico modice. Quibuscunque iuuenibus existentibus ventres humidi sunt, his senescentibus desiccantur, quibus aũt iuuenibus sicci, senioribus factis humectantur. Assueti multos ferre labores, & si fuerint imbecilles ac senes, insuetis etiam fortibus iuuenibus facilius ferunt, nam ex multo tempore cõsueta, & si deteriora fuerint insuetis minus molestare consueuerunt, oportet igitur ad consueta conuerti. Mutationes temporum maxime morbos generant. Mulier ambidextra nõ fit.

LIBER XV.

De Naturali Philosophia. Cap. I.



ALPHORABIUS vbi supra. Naturalis scientia contẽplatur corpora naturalia, & eorũ accidentia, quę nõ habent esse nisi per illa. Sunt enim & corpora quædã artificialia, quorum scilicet esse per artem, & voluntatẽ hoĩs est, vt vitrũ, & pannus, & lectus. Naturalia vero sunt, vt cęlum, & terra. Et quæ inter vtrunque sunt, vt pluuiæ, &c. huiusmodi. Naturalium quidem, & artificialium corporũ in hoc est consimilis dispositio, quod sicut in artificialibus inueniuntur res, quæ nõ habent esse, nisi per ipsa corpora, & res a quibus, & per quas eorũ esse existit, ita & in naturalibus, q̃q̃ in artificialibus hæc magis appareant. Illa nanq; quæ non habent esse nisi per corpora artificialia, sunt vt ligatura in panno, splendor in ense, peruietas in vitro, sculptura vel stratura in lecto. Res autem ad quas, vel pp quas sunt illa corpora, sunt fines eorũ, & intentiones, sicut pannus factus est vt cooperiat, ensis vt feriat, vitrum, vt infusa recipiat, lectus vt nos a terra suspendat, vel sustollat. Res a quibus illa sunt, actores & procuratores eorũ sunt, vt politor ensis, & carpentarius lecti. Res vero per quas existunt, in oĩ corpore duo sunt, forma. f. vt in ense acuitas, per hanc. n. operationẽ suam efficit. Et materia, vt ferrum. Similiter in panno materia sunt fila, forma vero cõtextio. Lecti quoque materia sunt ligna, forma vero quadratura, Similiter est & in cæteris. Quod ex illorũ coniunctione prouenit, eorum est actio & perfectio. Nullum.n. corpus aliquid agit, nec aliquid ex eo prouenit vitæ iuuamen, nisi cũ forma aduenit in materiã. Sic est igitur & in corporibus naturalibus, licet hæc in eis nõ ita appareant, quia constitutiones eorũ non ita sensatæ sunt, sicut illorũ quæ visui subiacent (verbi gratia) vinũ est corpus naturale, sed vt virtus qua inebriat, non est sensata nec eius esse cognoscitur, nisi per ipsam operationẽ. Et illa quidem virtus est forma vini, & eius constitutio, Eiusque cõparatio ad vnum est, sicut acuitas ad ensem, quæ si destruatur non erit ensis. Similiter est, & in medicinis, quæ non operantur in corporibus, nisi per virtutes prouenientes per comparationẽ, quæ virtutes non sunt sensatæ, sed earum operationes. Et materię quidem, & formæ corporum, & actiones eorum, & fines pp quos existunt, nominantur principia corporum. Et accidẽtia corporum vocantur principia actionũ, quæ sunt in corporibus. Scientia vero naturalis facit corpora naturalia vel ostendendo quod ex eis sensibile est, vel probando quod ex eis est intelligibile, docetque cuiusque corporis materiam, & formam, & actiones eorum, & a quibus fiant, & fines pp quos fiant. Hæc igitur scientia dat principia naturalium corporum, & actionũ eorũ. Aristoteles in lib. de cœlo & mũdo. Summa cognitionis naturæ, & naturalis scientiæ in corporibus existit, ac reliquis magnitudinibus, & impressionibus eorum, & in motibus ac principijs oĩum quæ huic naturæ similia sunt. Subiectum scientiæ naturalis est corpus, non secũdũ ꝙ est ens vel substantia, vel quantitatem habens, sed secundũ ꝙ est cõpositum ex duobus sois principijs, quæ sunt materia & forma, & secundũ ꝙ est subditũ motui, & quieti, ac permutationi, his.n. modis põt fieri cõsideratio de corpore, teste Auicenna qui dicit, si corpus cœli, & mundi consideratur a Phisico, sm ꝙ est principiũ motus, & quietis essentialiter, a Matemathico vero secundũ ꝙ est hñs quantitatẽ, & a Diuino secũdũ, ꝙ est ens substãtiæ. Intentio igitur Philosophiæ naturalis est dare principia quatuor, & accidentia, & concomitantia in oĩ specie corporis. Principia, intellige quatuor causas. f. materiales, formales &c. Accidẽtia vero colorationes, peruietates, asperitates, proprietates, differentias, &c. his similia. Dicitur autem hæc scientia proprie Phisica.i. naturalis, quia Phisis Græce, natura Latine, licet medici ad sui palliationem hoc sibi nomen attribuant, sed improprie.

De Partibus naturalis Philosophiæ. Cap. II.

ALphorabius vbi supra. Naturalis scientia diuiditur in octo partes, quarum prima est inquisitio eius, quo communicant oĩa corpora naturalia, siue simplicia, siue cõposita. f. in principijs, & actionibus, & consequentibus ipsa principia, & hoc docetur in li. de naturali auditu. Secunda est inquisitio de corporibus simplicibus an sint, & q̃ sint, & quantus eorũ numerus, & hoc docetur in li. de cœlo & mũdo. Tertia de permixtione, & corruptione corporũ naturaliũ cõiter, & de his ex quibus componuntur, & de qualitate generationis & corruptionis elementorum, hoc docetur in li de generatione, & corruptione. Quarta de principijs actionũ, & passionũ, quæ propria sunt elemẽtis tm̃ & compositis ab eis, hoc continetur in tribus primis libris de impressionibus superioribus. Quinta est consideratio de corporibus compositis ab elementis, & de eo in quo cõicant oĩa composita, siue similium partium, vt sunt aurũ, & argentum, siue dissimilium. Sexta est de eo in quo cõicant omnia corpora cõposita similium partium, quę non sunt partes cõpositionũ diuersarũ partium, hęc sunt corpora mineralia, speciesq; rerum mineralium, & de eo qd̃ est princip. ũ, vniuscuiusque speciei earũ, hoc docetur in libro de mineris. Septima de eo in quo cõicant species vegetabilium, & de eo quod est propriũ cuiusq; eorũ, & hoc in lib. de vegetabilibus. Octaua est de eo in quo cõicant species aĩalium, & de eo quod est vniuscuiusq; propriũ, hoc docetur in li. de aĩa & lib. de aĩalibus, cæterisque libris, qui sunt vsque ad vltimũ librorũ de naturalibus. Et istę duæ vltimæ. f. septima, & octaua sunt duæ partes speculationis de cõpositis diuersarũ partium. f. dissimilium. Itaque sciẽtia naturalis de omni specie corporum prædictorum dat principia, & accidentia eorũ comitantia, illa principia. Actor. Aliter. Phisica.i. naturalis scientia, tractat de inuisibilibus visibilibus causis, nã corpus & ea quæ sunt corporis, principaliter considerat. Corpus aũt aut consideratur in generali cum partibus suis, in speciali. Si primo modo sic determinat de eo Arist. in li. Phisicorum. Si in speciali aut est corruptibile, aut incorruptibile. Si incorruptibile, sic est in lib. de cœlo & mundo. Dicit.n. Arist. ibidem, & cœlum est corpus non generatum, nec fabricatum, nec recipiens impressiões aliquas. Si sit corruptibile, aut ergo est simplex sic est in li. de generatione & corruptione, & loquor de simplicitate illa, quę opponitur compositioni naturali, ex quatuor elementis. Si cõpositum, aut ergo aĩatum aut non. Si non, est in lib. Metheororũ, vbi Aristo. determinat de impressionibus, & de generatione grandinis, & niuis, & corporum mineralium, & cõsimilium. Si vero sit compositum animatum, aut igitur anima vegetabili est animatum, & de tali determinatur in lib. de vegetabilibus, vt de plantis, aut de anima sensitiua, & de tali, in li. de animalibus, aut anima intellectiua, & de tali in lib. de anima. Cęteri vero libri. f. de somno & vigilia, de morte & vita, de sensu, & sensato, de differentia spiritus & animæ, supponuntur in lib. de anima, & lib. de animalibus.

De Natura, & eius operatione. Cap. III.

ARist. in lib. 2. Phisi. Eorum quæ sunt alia quidem natura sunt, alia per alias causas scilicet propositum, artificiū, & huiusmodi. Natura quidē sunt, quæcunq; ab aliquo in seipsis principio mota, perueniunt in aliquem finem, vt animalia quælibet, & partes eorum, ac plantæ, & corpora simplicia, vt ignis, aer, terra, aqua, & huiusmodi, quæ omnia videntur in seipsis habentia principium motus, & status, hæc quidem secundum locum, illa vero secundum augmentum, quædam autem secundum alterationem. Lectus vero est indumentum, & huiusmodi ab arte sunt. Est igitur natura principium alicuius, & causa mouendi, & quiescendi eius in quo est primum per se, & non secundum accidens. Vtrum aut sit natura, tentare demonstrare ridiculum est, quia rerum huiusmodi multæ sunt, quæ scilicet habent principium sui motus, manifestum autem per ignotum demonstrari non potest. Sillogizabit enim vtique aliquis cæcus natus de coloribus, quare necesse est huiusmodi homines de nominibus habere rationem, nihil autem intelligere. Idem in 8. li. Nihil autem inordinatum est eorum, quæ natura sunt & secundum naturam. Natura. n. omnibus causa ordinationis est, ordinatio autem omnis ratio est. Arist. in lib. 3. de anima. Natura nihil facit frustra vel ociosè, nec deficit in necessarijs, nisi in cōpletis, & in imperfectis, vel secundum aliam translationem. Perfectè operatur in rebus necessarijs, nisi sit in monstruosis rebus quæ perfectæ nō sunt. Denique natura nihil facit ociosum, propter aliquid enim omnia sunt, quæ natura consistunt, aut accidentia sunt eorū, quæ propter aliquid sunt. Idem in lib. de animalibus. Naturæ vero cognitio nobilior est, quæ per formam est, quàm quæ per materiam. Debemus itaque considerare formas, & in artifice delectari, qui fecit eas. In omnibus enim naturalibus rebus, & vilibus, etiam est aliquod mirabile, natura nanque nihil facit ociosè, nec facit nisi quod melius est, & secundum ordinem, & respuit infinitum. Facit autem omne quod facit, aut quia necessarium est, aut propter melius, eijcitque superfluum ab opere suo, sicut & ars, & quanto diminuit in multitudine, tanto augmentat in magnitudine, dat autem vnicuique sibi conueniens, vt instrumētum secundum operationem, qua indigetur. Simulque dat virtutem, & instrumentum, quia non potest esse videns sine oculis, nec oculus est aliquid sine visu. Non autem simul dat multos modos iuuamenti, sicut patet in animalibus. Denique natura cuiuslibet, est illi rei conueniens, ad quam est præparata, nec potest res esse semper quæ non est secundum naturam. Quintilianus de ori. insti. lib. 2. Omnia itaque quæ consummauerit ars, certum est initia a natura duxisse.

Quot modis dicitur natura. Cap. IIII.

EX sum. de anima. In naturalibus idem est forma, quod natura sed forma dr̄ respectu materiæ quam perficit. Natura vero respectu motuum quos elicit, vt forma ignis. Dicitur autem natura secundum Auicennam quadrupliciter. Primo modo principium mouendi uno modo, & nō sponte, sicut in elementis & elemētatis. Secundo modo principium mouendi diuersis modis, & non sponte, sicut est anima vegetabilis in plantis. Tertio modo principium mouendi diuersis modis & sponte, sicut est anima rationalis in animalibus. Quarto modo principium mouendi vno modo & sponte, sicut motus cæli, quod est intelligentia. Primo modo dicitur natura proprie. Diffinitur autem in physicis generaliter sic. Natura est principium motus, & quietis, eius in quo est per se, & non per viam accidentis. Actor. In summa uero nota, quòd natura primo dicitur dupliciter. Vno modo natura naturans. i. ipsa summa lex naturæ, quæ Deus est, de qua dicit Augustinus. Contra summam illam naturæ legem a noticia remotam, siue infirmorum, siue impiorum, tam Deus nullo modo facit, quam nec contra seipsum facit. Aliter vero dicitur natura naturata, & hæc multipliciter. Vno modo natura dicitur vis insita rebus, ex similibus similia procreans, ut ex grano granum eiusdem speciei. Alio modo dicitur natura principiū motus, & quietis, ut superius dictū est. Tertio modo cōis vel vsitatus naturæ cursus mortalibus notus, secundum ꝙ dicitur miracula fieri contra naturam: vnde & dicit Apost. ad Romanos. Tu ante cum oleaster esses, contra naturam insertus es in oliuam bonā. Item quarto modo dr̄ natura possibilitas creaturæ, quā indidit ei natura naturās. i. Deus, vt ex ea fiat ꝙ ipse vult. Et sic accipit ibidem in gl. cū dr̄: Id naturæ est cuiq; rei, quid de illa fecerit Deus. Aristo. in li. 2. physicorum. Vt autem & natura substantia eorum esse quæ natura sunt, & quod primum inest cuilibet informabile per seipsum, ut lectuli natura lignū. statuæ aūt æs. Vno igit̄ modo natura sic dr̄, prima vniuscuiusq; substātiæ materia in seipsis principiū motus & mutationis habentiū. Alio vero modo forma & species, quæ est principium secundum rōnem. Sicut. n. ars dr̄, quod est secundum artem, & artificiosum. sic & natura ꝙ secūdū naturam dicitur. s. de forma. Erit igitur natura habentium in seipsis motus principiū, forma, & species quæ non est separata, nisi secundum rōnem, magis cū natura hæc est quam materia, vnumquodque. n. tunc magis dicitur, cū actus alias endelechia sit, quam potētia. Qm̄ igitur natura dupliciter dicitur. s. materia & forma. Sciendum ꝙ de his Mathematicus & Phisicus negociantur, sed non Mathematicus accidentia speculatur inquantum talibus accidūt, vnde abstrahit. s. accidentia a corporibus, abstracta enim sunt a motu intellectu. i. intellectualiter, & nihil differunt, idest non abstrahuntur realiter. Neque. n. fit mendacium abstrahentium, quòd. s. essent ibi abstracta, vel abstrahenda secundum rem. Phisicus quoque abstrahit, sed minus quā Mathematicus. Impar enim & par, rectum & curuum, numerus & figura, & linea sine motu. s. diffinita sunt, non aūt caro, & os, & homo, quæ sunt. s. de consideratione Phisici, sunt huiusmodi. s. diffinita sine motu, & materia. Si autem ars imitatur naturam, eiusdemq; sciētiæ est cognoscere speciem & materiam, ut medici sanitatem, & coleram, ac flegma in quibus est sanitas, & Phisicæ vtique erit cognoscere vtraque naturam. s. formam, & materiam. Ex libris fontis uitæ. Materia quidem vniuersalis, & forma vniuersalis sunt radix omnium, & ex his generatum est, quicquid est, hæc enim duo præcedunt omnia, & in ea etiam omnia resoluuntur. Materia quæ vniuersalis est, ipsa est substantia quæ sustinet. 9. prædicamēta, & est illis subiecta. Hæc est per quam sensibilia subsistunt, in qua & inueniuntur, & in ea mutātur, & ad eam referuntur, & ab ipsa incipiuntur, & ad eam redeūt. Nouem vero prædicamenta sunt vniuersalis forma subsistens in illa. Porro distinctio nominum materiæ scilicet & substantiæ, hæc est, quia nomen materiæ congruit illi soli, quod paratum est recipere formam, quoniam nondum recepit. Nomen vero substantiæ congruit illi materiæ, quæ iam aliam formam recipit, & per ipsam formam facta est prima substantia.

De Principijs naturalibus, idest materia, forma, & priuatione. Cap. V.

DEscriptio materiæ primæ hæc est, q̄ ipsa est substantia existens per se, sustentatrix diuersitatis vna numero. Et iterum, quòd est substantia receptibilis vna omnium formarum. Perficitur autem ex forma, non enim habet esse in actu absolutè, sed tantum in potentia, quoniam esse non est nisi per formam, forma enim est essentia rei, & ipsa perficit essentiam materiæ. Esse autem in actu, non est nisi ex coniunctione materiæ, & formæ, vnde nec possibile est, vt forma sit sine materia. Esse igitur est existentia formæ in materia. Quòd autem esse rei non sit nisi ex essentia formæ, signum huius est, quia id qđ est aut est sensibile, aut intelligibile. Sensus autem & intellectus non applicantur nisi formæ sensibili, aut intelligibili. Esse quidem materiale nō habet materia ex forma, sed esse formale. Itaq; materia mobilis est ad recipiendum formam forma vero est agens in materia, quia perficit eam, & dat ei esse. Omne quoq; agens per seipsum non facit quicquid facit, nisi per suā formā. Materia vero non hēt actionem, qm̄ in se non est nisi receptibilis tm̄. i. subiecta, vel parata ad recipiēdum actionem. Itaq; forma dignior est q̄ materia, & ipsa est sicut aīa, materia vero sicut corpus. Materia similior est priuationi, forma vero similior esse. Aestima ergo priuationem materiæ sicut tenebrositatem aeris, & formam in ea sicut lumen. Natura quidē materiæ est multiplicari, & diuidi, & ipsa est cā multiplicationis ac diuisionis. Forma vero diuiditur, & multiplicatur pp materiā, diuersitas autem quæ est inter substantias, non est ex materia, sed ex forma, quia formæ sunt multæ, materia vero vna. Formæque multiplicatio est ex materia, forma igitur existens in materia, quæ perficit essentiam rei, per quam etiam factum est vnumquodque, est vnitas veniens a prima, & vera vnitate creaturæ, quæ non habet principium neque finem, nec mutationem, nec diuersitatem, ideo necesse fuit, vt vnitas ipsa creata haberet hæc omnia, & per hæc facta est dissimilis ab ipsa vnitate prima, & perfecta, nec est possibile, vt forma separetur actu a materia, quæ sustinet eam, forma dico substantialis, nam accidentalis forma separari quidem potest, substantialis autem minimè, nec intellectu, quidem resoluendo, & componendo. Pone ergo corpus exemplum materiæ, colorem

colorem formæ, talis etiam est habitudo formæ ad materiam, qualis animæ ad corpus, & intelligentiæ ad animam, formam namq; & materia continet, sicut intelligentiam anima, & animam corpus. Imaginare, ꝙ essentia materiæ est virtus spiritualis in se considerata, non habeat formam, essentia vero formæ lumen adueutum, quod attribuit ei, in quo est proprietatem, & intellectum speciei, ac formæ. Philosophi solent materiam appellare possibilitatem, quia possibile fuit ei recipere formam. i. eius lumen vestiri. Quo autem fuerit subtilior materia ac superior propter diffusionem luminis, in ea fiet ipsa substantia perfectior, sicut intelligentia, & anima. Cumq; res magis peruia fuerit, speciem suam fortius seruabit. Materia & forma sunt finis rerum, res autem non est finita nisi per suam formã, nec habet res infinita formam, qua fiat vnum, & differat ab alia. Ideo namq; essentia æterna infinita est, quia non habet formam. Omnis quoque differentia non est nisi per formam, Intelligentia nanque & anima non apprehendunt res nisi per formam, & forte non coniunguntur, nisi cum formis propter similitudinem, & conuenientiam in genere. Igitur intelligentia non apprehendit rem, nisi per coniunctionem formæ suæ cum forma illius. Ipsaq; intelligentia est locus formarum intelligibilium, sicut yle naturalium. Substantia enim intelligentiæ facta est comprehensibilis omnium rerum per vnitatem essentię suæ, quæ duxit eam ad esse, formaque intelligentiæ perfectior, & clarior est forma animæ. Prima vero forma vniuersalis est origo omnis formæ, & ex eius scientia inquiritur omnis formę scientia. Ipsa denique forma vniuersalium est substantia, sapientia perfecta, lumen purissimum, constituens essentiam omnium formarum.

De Informitate primæ materiæ. Cap. VI.

AVgust. in lib. confessionum. 12. Nonne tu domine docuisti me, ꝙ priusquam istam materiam informem formares, atq; distingueres, non erat aliquid, non color, non figura, non corpus, non spiritus, non tamen omnino nihil erat. Sed quædam informitas sine specie aliqua, & dum in hac informitate quærit cogitatio, quid sensus attingat, conatur eam vel nosce ignorãdo, vel ignorare noscendo. Ego cum antea cogitare eam vellem, fædas & horribiles formas perturbatas ordinibus voluebat animus, sed formas tamen, & id quod cogitabam, non priuatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe, & suadebat vera ratio, vt omnes formæ qualescunque reliquias omnino detraherem, si vellem prorsus informe cogitare, & non poteram, citius enim non esse censebam, ꝙ omni forma priuaretur, quàm cogitabã quoddam informe, & nihil formatum, nec nihil informe propè nihil. Et cessauit mens mea interrogare, hinc spiritum meum plenũ imaginibus formatorum corporum, & eas pro arbitrio mutantem, atque variantem. Et intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altius inspexi, qua desinũt esse, quod fuerant, & incipiunt esse, q̃d non erant. Eundemq; transitũ de forma in formã per informe quoddam fieri suspicatus sum, nõ proõĩno nihil. Mutabilitas. n. rerũ mutabiliũ ipsa capax est formarum oĩum, in quas mutantur res mutabiles. Arist. in Methaphisica. 8. lib. Materiam itaque dico illud quod est, quia hoc non est in actu, sed in potentia, forma vero est principium rei.

Quod omne compositum ex materia, & forma corruptibile, est natura. Cap. VII.

ARist. in lib. Phisi. 1. Omne quod fit corrumpitur, corrumpitur autem, aut ex contrarijs, aut in cõtraria, & horum media. Media vero ex contrariis sunt, vt medij colores ex albo, & nigro, quare omnia vtique, quæ natura sunt aut contraria, aut ex contrarijs. Fiunt quidem simpliciter solæ substãtiæ, secundum quid autem alia. Quæ vero simpliciter fiunt, alia quidem fiunt transfiguratione, vt statua. Alia appositione, vt quæ augmentantur. Alia substractione, vt ex lapide mercurius, alia ex cõpositione, vt domus, alia vero ex alteratione, vt quæ secundum naturam conuertuntur. Omnia autem quæ sic fiunt manifestum est quoniam ex subiectis fiunt idest ex subiecta materia. Quod igitur fit semper compositum est, scilicet ex materia, & forma. Et est quidem aliquid quod fit, vt forma in materia, & est quidem aliquid quod hæc fit scilicet ens sub forma, & hoc dupliciter, aut enim subiectum, idest materia, aut oppositum idest priuatio. Eorũ autem quæ natura sunt, vnumquodque non secundum accidens, sed secundum substantiam fit: ex subiecto, & forma igitur solum materia, & forma sunt principia per se. Componitur enim musicus homo ex homine, & musico, quodammodo enim resolues rationes, in rationes illorum. Est autem subiectum numero quidem vnum, specie vero duo, & nos quidem materiã, & priuationem alterum esse dicimus, & non esse vnum scilicet principium scilicet duo. Sed materiam per se, priuationem autem, & contrarietatem secundum accidens. Priuatio quidem formæ contraria est, subiectum vero materia, cum forma causa est eorum, quæ sunt & fiũt, sicut mater. Dico autem materiam primum subiectum vnicuique, ex quo fit aliquid. Sunt itaq; duo principia rerum intrinseca per se, tertium vero per accidens, scilicet priuatio. Illorum quidem materia est, sicut fœmina, forma vero diuinum quoddam, & optimum scilicet in genere suo appetibile, quod priuationi contrarium est. Aliud vero scilicet materia, secundum sui naturam aptum natum est ipsam appetere, & desiderare, sicut fœmina masculum, & turpe appetit bonũ, quæ tamen per se turpis non est, sed secũdum accidens scilicet per priuationem, & manet quidem materia in quantum subiectum est, secundum autem quòd priuatio corrumpitur.

De Corporibus simplicibus, idest elementis. Cap. VIII.

ALpharabius vbi supra. Corporum naturalium alia sunt simplicia, alia composita. Simplicia sunt, quorum esse non est a corporibus alijs, vt sunt corpora cœlestia. Composita vero quæ sunt ex alijs corporibus, vt plantæ, & animalia. Arist. in lib. 3. de cęlo, & mundo. Omne corpus aut est elementum, aut ex elemento generatum. Elementum autem est ad quod cætera corpora resoluuntur, & est in eis potentia, vel actu. Sed ipsum non resoluitur, neque permutatur, neque cadit sub corruptione. Et hoc est corpus simplex non compositum. Corporibus autem simplicibus est motus naturalis, & quies. Res enim aut quiescit violenter, aut quiete naturali necessario. Et vbi quiescit naturaliter, illuc incedit naturaliter. Natura enim est in vnoquoque principium motus sui. Virtus autem est principium motus eius, qui est a re alia. Omnis itaque motus, aut est naturalis, aut accidentalis. Naturalis est a virtute cum auxilio naturæ, vt lapidis deorsum. Accidentalis aũt a virtute non cum auxilio naturæ, vt lapidis sursum: verumtamen his duobus motibus vtitur aere, sicut instrumento, vnicuique autem rerum est motus naturalis vnus, accidentalis vero plures. Idem in Methaph. lib. 1. Diffinitio elementi est ista, scilicet ꝙ elementum est illud de corporibus, cuius ordo vltimus est. Auicen. de medicina lib. 1. Elementa sunt corpora prima omnium corporum principia, quæ in corpora diuersarum formarum diuidi minimè possunt. Ex quorum commixtione diuersę species generantur. Horum duorum sunt grauia scilicet terra, & aqua, duo vero leuia scilicet ignis, & aer. Et in alijs corpora duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum generationem, & eorum quietem. Duo vero leuia, plus ad generationem spirituum, & motionem eorum, & ad mouendũ membra, licet motio non fit nisi ab anima. Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Aegyptij quatuor elementa cernunt, & ex singulis bina, maria & fœminea. aerem enim marem iudicãt, qui ventus est, fœminam vero qui nubilosus, & inhærens. Mare vocant aquam virilem, muliebrem omnem aliam. Ignẽ masculum vocant, quo flamma ardet, & fœminam qua lucet innoxius tactu. Terram fortiorem marem vocant, saxa scilicet, & cautes, ei quæ aratur & teritur fœminæ nomen assignant.

De Qualitatibus elementorum, & commixtionibus eorum. Cap. IX.

PRiscianus ad Cosdroe. Quatuor sunt elementorum copulationes, calido scilicet & sicco facientibus ignem, calido vero, & humido aera. Et si quidem eum frigidum, & humidum esse dicant, in sursum gelatis attendentes. Item frigido, & humido constituentibus aquam, arido & frigido terram. Horum actiua sunt duo scilicet calidum, & frigidum, passiua humidum, & siccum. Cum autem in vnoquoque elementorum duæ sint differentiæ, vna ex duabus elemento dominatur. Ignis enim magis est calidus, quàm siccus, & aer magis humidus, quàm calidus, & aqua magis frigida quàm humida, & terra magis sicca quàm frigida. Mouentur autem & in seipsa facile, cum per vnum communicant, & per vnum opponuntur, difficulter autem qñ per duas differẽtias contradicunt, vt ignis, & aqua, aer, & terra. Hæc autem in medio, & circa medium discreta sunt, nam terra quidem stat, aqua vero terræ circumposita, hæc autem continet amictus aeris vtrumque ambiens, & circa spheram aeris, ea quæ dicitur ignis. Ipse est enim in quarto extremum, sicut terra medium.

Arist.

Arist. in lib. Methcororum. 1. Aqua quidem existit in aere scilicet per euaporationem, & aer existit ex aqua, quia sic disposuit vtrūque Deus gloriosus, & sublimis, non autem ex aqua fit aer, sed ex vapore multo, emanante per caliditatem, cū sua humiditate, quando eleuatur ex aqua & terra, s. vapor aquosus. Similiter non fit terra ex omni aere, sed ex aere multi vaporis, quando aggregatur & inspissatur. Sic igitur aer & aqua cōtinue alterantur adinuicem. Dico aūt quia sup illud ꝙ est sup terram vincit aqua, & aer sine igne. Quod si ignis vinceret, cōbureret illud, & exiccaret. Ignis aūt purus & nō turbidus est cōtingens orbem lunæ. Seneca vbi sup. Omnia igitur elemēta in omnibus sunt, & omnium alterni recursus sunt, quicquid alteri perit, in alterum transit, & natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne proportionem æquitate turbata, mundus postponeret. Nunquam sine igne est aer, detrahe illi calorem rigescit, & stabit, durabitur, & transiet in humorem. Sed nihilominus quodque non sine humore est, & ideo facilior in inuicem transitus, quia illis in quæ transeundum est iam mixta sunt. Habet igitur terra humorem, & hunc exprimit, habet etiam aera, & hunc hiberni frigoris vmbra densat, vt humorem faciat. Hieronymus. In terræ quoque visceribus ferrum, & lapides decernuntur, in quibus ignis latitat, aerem in terra esse probatur, dum humectat terra temperiem solis, acceptans vapores largissimos exalat.

De Ordine, uel pondere quatuor elementorum.
Cap. X.

AVgusti. super Genesim ad literam. 2. li. Elemēta quatuor non tantum locis, sed & qualitatibus distingui probantur, ut pro qualitatibus proprijs, etiam loca propria sortiantur, aqua. s. super terram, quæ etiam si sub terra stat aut labitur, sicut in antris & cauernis, nō tamen ea terræ parte quam supra, sed ea quam infra se habet continetur. Nam si ex parte superiore pars aliqua terræ delapsa fuerit, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur, & ad terram pergit, ibiq; tāquam in loco suo conquiescit. Illud itaque Psalmi. Qui fundauit terram super aquas, si quis ad literam cogit intelligi, non incongruenter, vel sublimia terrarum, siue continentium, siue insularum significat, quæ sunt aquis superiora, vel ipsa tegmina speluncarum, quæ super aquas pendula soliditate sunt firmata. Aerem vero superiorem esse aquæ hinc patet, quia nullū vas ab ore impressum aquis potest repleri, videtur, enim vas esse vacuum, sed aere plenum esse probatur, cū ore imo in aquam deprimitur, nam quia superius nō inuenit locum exeundi, nec inferius irruptis aquis subter eas eum ire natura permittit, plenitudine sua repellit eas, nec in vas intrare sinit. Cum autem vas ita collocatur, vt non habeat os deorsum, sed in latus inclinatum, tunc intrat aqua inferius aere exeunte superius, hinc etiam probatur nihil esse vacuum. Itaque si vasis erecti pateat os in cœlum, cum infundis aquam, aer ex alijs partibus quib. non infundis sursum euadit, & aquæ deorsum locus fit. Quòd si in ore vas deprimitur, vt vel ex latere, vel desuper aquæ repentè defluant, & vndiq; os vasis obtegant, aer sursum nitens eas disrumpit, vt eis ad ima locum faciat, & ipsa diruptio singultus vasorum est, dum partibus fugit, quia totus propter oris illius angustias tam cito intrare non potest. Porro si sub aquas aer cogatur ire ex vase, vt illo cedente vas ab ore in ima præsso replere velles, facilius vndis, vndique cooperitur, quàm per os eius ab inferiori parte gutta exigua locum intrādi reperiat. Iam vero ignem ad superna emicantem, aliàs nitentem, & ipsius aeris naturam velle transcendere, ex hoc patet, quia si quis faculam accensam capite deorsum teneat, nihilominus flammæ conus ad superiora contendit, sed constipatione aeris circumfusi, & superfusi superatus extinguitur, & in eius qualitatem commutatur, & ad eius vniuersam altitudinem transilien dam perdurare non potest. Itaq; super aerem purus ignis esse dr̄ cœlum, vnde etiā sydera, & luminaria facta esse coniectant. Hinc ēt intelligi volunt, qui de ponderib. elementorum argumentantur, & rōnem sumunt, ꝙ aer (si quis eius particulam in illis spacijs cœli sublimib. dimittere posset) necessario pondere suo caderet, donec ad aera subter spacia perueniret.

De Ponderibus corporum. *Cap.* XI.

ARist. in lib. de vegetabilibus. Vniuersitatis constitutor varijs animalium generibus, & lapidibus omnem sensibilem ornauit locum, quorum causas, & naturas secundū quendam ordinem, & armoniam genitiuam impossibile est partibili animo, & sensu accipere, varietatem quoq; concursus, & formæ, & vtilitatum, siue etiam ad se inuicem connaturalis habitudinis connexiuam omnium causam, & virtutem, quo factor vniuersitatis bonus ex non existentibus adducit existentia, & naturis varijs exornat, quædam quidem simpla, & intelligibilia, quædam vero composita, & visibilia formans, vnam ipsis inuicem, & vniuersitati constituens vtilitatem, & connaturalitatem, velut ex vna coniunctione concathenationis præstantiam. Optimi vero factura omnino eadem, & si quibusdā partium cōtrarietates introducantur, & pugna ex mixtura est, & qualitatum differentia. Ex hoc enim non sine artificis ratione constitutum est, quod & animalibus, & herbis, & lapidibus corruptiuæ quædam sunt virtutes, & qualitates, quædam iterū vtiles, & salutares. Quod autem de lignis in aqua mergitur, vt vlnus, vel hebenus accidit, quia partes eius compactæ sunt, & meatus angusti, nec aer est in illis. Idem in lib. 4. de cœlo, & mundo, Omne graue recipit partitionem. Graue est res spissa, leue res rara, omne graue aut est molle, aut durum necessario, molle est, quod impellitur, durum autem quod non. Ignis quanto maior, tanto leuior, & incessus eius sursum velocior. Similiter aurum, & plumbum multum; velocius incedit deorsum, quàm paucum, similiter & reliqua grauia. Dixerunt quidam, ꝙ de aptitudine vacuitatis est, sursum incedere. Sed impossibile est, vt res sursum incedat propter vacuitatem, quæ est in ea, cum vacuitas non incedat sursum, vnicuique autem rei plures sunt motus accidentales, naturalis vero vnus. Duæ sunt figuræ velociores motus, quàm reliquæ scilicet pyramis. & orbicularis. Graue aut leue non nominamus nisi rem, cui virtus est, quæ mouetur motu naturali. Errauit autem qui dixit, ꝙ in mundo non est sursum neq; deorsum, dicimus. n. horizontem mundi sursum, & quia in loco suo sursum est, & est primum in natura, leue itaq; absolutum est, quod incedit sursum & ad horizonta Et graue absolutum est, quod incedit semper deorsum, & ad medium, nisi sit quod prohibeat. Leue vero comparatum ad aliud, & graue comparatum ad aliud est, qn̄ duarum rerum æqualium in magnitudine, ac spissitudine, deinde incedit vna earum inferius, velocius altera. Sic aūt tendit ad suum sise, & pars incedit ad locum ad quem, & totum. Et dico iterū, ꝙ locus qn̄ est horizon. s. res cōtinens res incedentes sursum, & res incedentes deorsum. s. mediū, & vltimum est procul dubio materia partiū medij, & vltimi forma continentis. Ideoq; corpus incedens ad locum suum, nō incedit nisi ad suum sise. Corpora vero quæ sunt inter duo loca sunt adinuicem similia. Nam aqua similis est aeri, & aer igni, & sic in descendendo, aqua quoq; terræ similis est. Dico aūt extrema ignem, & terrā, & vnum eorum non est alij simile, sed diuersa sunt, sicut ille, & forma. Similiter, & vnumquodq; corporum diuersificatur superius ab inferiore, sicut forma ab ile. Res. n. continens est in parte formæ, contenta vero in forma materiæ. Et istæ modus cadit super oēs res generatas. Itaq; corpus, qđ est sicut forma leue est, incedēs semper sursum. Et corpus, qđ est, sicut materia graue est, incedens semper deorsum. Igitur graue absolutum est, qđ subsidet oībus corporibus, leue aūt absolutū natat super oia corpora. Non. n. intelligo per absolutum, nisi genus oīs rei, cui non insunt istæ duæ potentiæ, sicut ignis cui. s. inest sola leuitas, semper. n. ascendit vsquequo cōsequatur horizonta. Vnde patet ꝙ nō inest ei grauitas oino, quia si esset sub alia re resideret, nunc aūt super oia natat. Similiter neq; terræ leuitas inest, oīno cum ipsa sub oībus corporibus resideat, vnde oīs res in qua est ex partibus terræ plus est grauis in oībus locis, oīaq; corpora in locis suis grauia sunt, nisi quæ sunt ex igne solummodo. Nam & aer in loco suo grauis est, & hoc signat vter plenus vento, qui qm̄ plus hēt de aere, q̄ de terra, & aqua. In aqua quidem leuior est alia re, in aere vero grauior, non. n. super aerem natat, sed super aquā. Et aqua quidem, qn̄ fit aer, permutatur a grauitate ad leuitatem, & incedit sursum, diciturq; leuis in illo loco, nō quia leuis ipsa sit illic. Vnicuiq; aūt corporum habentium grauitatem, & leuitatem, est operatio in loco suo, terræ vero est operatio in corporibus omnibus.

De Impressionibus corporum. *Cap.* XII.

IDem. 3. de cœlo, & mundo. Corpora quidem sunt ex superficiebus, superficies ex lineis, lineæ vero ex punctis. Non est autem linea, quæ non recipit partitionem, & diuisionem, nec est possibile, vt res diuidatur in rem, quæ non recipit diuisionem. Impressiones autem diuiduntur, aut per formam, sicut color in albedinem, & nigredinem, aut per accidens sicut res, quæ diuisionem recipit, non propter essentiæ suæ dispositionem, sed propter dispartitionem differentis ipsam. Si ergo istud est, secundum hoc

hoc manifestum est, & apparens, q omne quod recipit diuisionem ex impressionib. non recipit diuisionem, nisi fm hunc modum quem diximus. Si ergo illud est fm hoc, tunc omne graue recipit partitionem. Item graue est res spissa. Leue res rara. Item omne graue, aut est molle, aut durum necessario. Molle est quod impellitur, durum autem quod non. Itaque corporum cōtinuorum quædam diuisionem, & separationem velociter recipiunt, aliqua vero tarde. Et quanto res velocioris separationis est, velocior est ad impressionem suam. Aer itaq; velocioris impressionis est, quàm aqua, & aqua quàm terra. Idem in li. 1. Metheoro. Orbis aūt & eius indiuidua. s. sol & luna, cæteraq; corpora cęlestia calefaciūt illud, super qđ mouent̄ motu circulati, ipsa vero nō inflammant̄. s. passibiliter, neq; calefiunt, quia non recipiunt impressiones peregrinas, i. alienas, orbis enim egrediens est a natura quatuor elementorum.

De Magnitudine mobili, & continuitate. Cap. XIII.

IDem in li. 1. cœli, & mundi: Corpus quidem diuisibile est in oēs dimensiones. Magnitudinis autem quæcunq; dimensionem hēt vnam, est linea, & quæ duas superficies, quæ vero tres corpus. Dicunt ēt pythagorici, q totum. i. perfectum, & res. s. completæ tribus dimensionibus diuiduntur. s. fine, medio, & principio, & hic quidem numerus est omnis rei. s. perfectæ, & completæ, & signat trinitatem rerum. i. in rebus existentem. Nos vero non extraximus hunc nisi a natura rerū, & retinuimus ipsum similem legi eorum, & per hunc quidem numerum adhibuimus nos ipsos magnificare Deum, vnumq; creatorem proprietatibus eorum, quæ creata sunt eminentem. Vnumquodq; corporum hēt tres dimēsiones. Omnia vero corpora naturalia, & magnitudines, mouentur motu locali per se, quia natura est principium in eis. Idem in lib. Phisi. Vnus autem motus dicitur multipliciter, s. genere, specie, & numero. Genere quidem vnus est secundum figuras prædicamenti. Loci mutatio quidem omni loci mutationi genere vnus est, non autem alteratio. Specie autem vnus, cum genere vnus, & indiuidua specie sit, vt coloris quidem sunt differentiæ, omnis aūt dealbatio omni dealbationi idem secundum speciem erit, & omnis denigratio denigrationi, albedini autem non. Sed simpliciter vnus est, qui substantia quidem vnus est, aut numero. Sunt autem tria fm numerum, circa quæ dicimus motum vnū. s. quod mouetur, & in quo, & quando. Oēm aūt motum simpliciter vnum necesse est continuum esse, si quidem oīs diuisibilis est, & si cōtinuus est, erit vnus, quia vnum sunt extrema. Multi autem, & non vnus quorum quies medium est. Dr̄ aūt vnus ēt perfectus, siue fm genus, siue fm speciē, siue fm substātiam sit. Aliqn̄ autem, & si imperfectus sit, vnus dr̄, si solum continuus sit. Præter dictos autem modos, dr̄ vnus motus regularis. i. æqualis, & perfectus. Irregularitatis aūt drīa est aliqn̄, quidem ab eo in quo mouetur, impossibile est. n. regularē motum esse in non regulari magnitudine, vt reflexi motus aut obliqui, aut alterius magnitudinis, quorum non conuenit contingens in contingentem partem. Aliquando aūt velocitate, & tarditate determinatur. Cuius. n. eadem velocitas est, regularis est, cuius aūt non, irregularis. Idem in lib. 6. Continua sunt quorum vltima sunt vnum. Contigua vero quorum vltima sunt simul. Consequenter aūt, quorum nihil est medium proximi generis. Impossibile est igitur ex indiuisibilibus aliquid esse cōtinuum, aut lineam ex punctis. Non. n. vltima punctorum vnum sunt, cum non sit in eis aliud vltimum, aut aliqua pars indiuisibilis, vnde neq; contigua sunt, quia nec eorum vltima simul. In contiguis quidem oībus, aut totum tangitur totum, aut pars partem, aut totum pars. Continuum. n. hēt aliquam partem extra aliam. s. ex quibus componitur, & diuiditur, & sic dissimilia, & loco discreta. Ergo ēt si tangant se puncta, non faciunt continuum, eadem est ratio in oībus indiuisibilibus. At vero neque consequenter ierit punctum puncto, siue vnum nunc, alteri nunc, & ideo non erit his longitudo aut tp̄s. Consequenter. n. est vnum alteri, quorum nullum est medium proximum, punctorum aūt semper medium est linea, & ipsorum nunc tp̄s. Amplius, ex quibus est vnum quodq;, in ipsa diuiditur: Nullum autem continuorum est in impartibilia diuisibile, quare non potest ex his constare. Manifestum est. n. q continuum diuisibile est, & in semper diuisibilia. Eiusdem aūt rōnis sunt magnitudo, tp̄s, & motus. s. cuius rōnis est continuum in gn̄ali. Quare manifestum est nullum istorum ex diuisibilibus componi, vel in diuisibilia diuidi. Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 6. Continuatio est partium inter se non intermissa coniunctio. Vnitas autem est sine commissura continuatio, & duorum inter se coniunctorum corporum tactus.

De Loco quid sit. Cap. XIIII.

ARist. in lib. Phisi. 3. Omne corpus est in loco. Et habet aut grauitatem aut leuitatem. Et graue quidem in medio secundum naturam habet fieri, vt terra, leue autem sursum. Idem in 4. lib. Quòd autem locus sit aliquid in natura patet, quoniam ea quæ sunt, in loco sunt scilicet corpora. Et quia secundum locum fit mutatio. Et quia vno corpore egrediente, & alio ingrediente, manet locus vnum & idem. Item quia habet aliquam potentiam a natura determinatam, vt patet in mutationibus phisicorum corporum, & simplicium scilicet ignis, & terræ, & huiusmodi, nam vnumquodque fertur in locum suum proprium, non prohibitum, hoc quidem sursum, illud autem deorsum. Sunt enim hic loci partes, ac species, sursum, deorsum, & reliquæ. 6. distantiarum, quæ quidem non solum quoad nos positione differunt, sed in natura determinata sunt. Sursum enim est vbi fertur leue, deorsum autem vbi graue. Idem ostendunt etiam corpora mathematica, quia cum non sint in loco secundum positionem, tamen quantum ad nos idest, ad intellectum nostrum habent dextrorsum, & sinistrorsum: Item etiam illi qui vacuum aliquid esse affirmant, locum esse ponunt, vacuum enim locus erit priuatus corpore. Esse igitur aliquid locum præter corpora, & omne corpus sensibile esse in loco, per hoc aliquis concipiat. Habet autem locus distantias tres, scilicet longitudinis, profunditatis, & latitudinis, quibus determinatur omne corpus. Impossibile vero est corpus esse in loco, eodem enim essent duo corpora. Sicut autem omne corpus est in loco, sic & in omni loco corpus. Sicut autem omne corpus est in loco, sed neque minor, neq; maior locus est vnicuique scilicet locato. Et locus quidem alius communis est, in quo omnia corpora sunt, sicut cœlum. Alius vero proprius, in quo primo scilicet corpus est, si autem locus primum continens vnumquodque corporum, terminus quidem est, quare videtur forma, & species vniuscuiusque locus esse, quo determinatur magnitudo, & eius materia, hæc est. n. vniuscuiusque terminus. Sic igitur considerantibus scilicet locum in natura determinantis, locus vniuscuiusque species esse videtur. Materia ... secundum quòd videtur locus esse distantia magnitudinis, idest dimensio, est enim æqualis magnitudini, & est altera a magnitudine contenta sub specie, & diffinita idest determinata huiusmodi, hæc enim est contenta sub specie, & diffinita, sicut sub plano idest superficie, & termino, alio scilicet sub linea, & puncti huiusmodi autem scilicet vt dictum est, materia, cumque enim remouetur terminus, idest quātitas, & passiones, idest, & qualitates, & species, idest, formæ substantiales, nihil relinquitur præter materiam, vnde & Plato locum, & materiam vnum & idem esse dicit in Thimeo. At vero quod impossibile sit horum quodlibet esse locum facile est videre, species enim & materia non separantur a re, locum autem separari contingit. Amplius quomodo ferrentur in locum suum, si locus esset materia vel species. Impossibile enim est id cuius, idest, ad quod, non est motus neq; sursum, neque deorsum locum esse. Præterea si verè forma aut materia locus est, erit locus in loco, transmutantur enim simul cum re, & mouentur & species scilicet forma, & infinitum scilicet materia. Multis autem modis dicitur aliquid esse in alio. Vno quidem modo sicut digitus in manu, & omnino pars in toto. Alio vero modo sicut totum in partibus. Alio sicut species in genere. Alio sicut genus in specie, vel pars speciei, idest differentia in speciei ratione. Alio sicut sanitas in calidis, & frigidis, & omnino species in materia. Alio sicut sunt in rege dispositiones, scilicet quæ sunt Græcorum, & omnino motum in primo motiuo. Alio vero sicut in optimo, & omnino in fine hoc est cuius causa fit. Omnino autem & maximè proprius modus est sicut in vase, & omnino in loco scilicet aliquid est. Et quoniam totum in partibus est, & econuerso, dicetur esse totum in seipso: quia scilicet totum, & pars eiusdem naturæ sunt, sed illo modo quo vinum est in vase, impossibile est esse aliquid in seipso. Quod autem opposuit Zono, quia si locus est, aliquid in alio erit, facilè est soluere. Nihil enim prohibet in aliquo quidem esse primo locum, non tamen in illo sicut in loco, sed sicut sanitas in calidis est, vt habitus, calor autem in corpore vt passio, quare non necesse est in infinitum abire. Dignum est igitur locum esse, & primo quidem continere locatum, & nihil rei esse. Amplius nec maiorem, nec minorem esse, nec deficere, vnicuique & separabilem esse, sursum, & deorsum habere, & vnumquodque corpus natura ferri sursum, deorsum, in locis proprijs manere.

Quid

Quid sit locus, quid esse in loco. Cap. XV.

EX his ergo patet quid sit locus. Forte autem quatuor sunt, quorum vnũ aliquid necesse est esse locum. s. aut formam, aut materiam, aut spacium aliqd in medio extremorum, aut extrema. Forma quidem vr̃ esse, pp id qđ continet. s. locus, sir̃, & forma. In eodẽ. n. sunt extrema continentis, & contenti, cum. s. tangant se. Sunt quidem vtriq; termini. s. locus, & forma. Sed non eisdem. i. non eodem modo. Nam species quidem rerum. s. contentarum, locus aũt continentis corporis. s. a contento diuisi. Materia vero esse vr̃, quia in alteratione manente materia, fit transmutatio, sic & in loci mutatione manente loco. Præterea in mutatione elementorũ vbi erat aer hic, nunc aqua. Idem autem locus, quia vbi erat aer hic. s. in eodem loco, nunc aqua. Sed materia (vt prædictum est) nec diuisa est a re, nec continet rem, locus aũt vtrumq;. Ex eo aũt ꝙ manente continente mouetur contentũ diuisum, & vt ex vase aqua, vr̃ locus esse spacium mediũ. s. receptũ in partes superficiei cõtinentis. Quòd aũt vnus, & idem locus intransmutatus recipiat diuersa corpora, scđm successionem, non vr̃ possibile. nisi locus sit vltimũ continentis cũ spacio intercepto, supra qđ succedunt corpora. Hoc aũt non est. s. ꝙ spaciũ contentũ intra terminos continentis sit locus, vel aliquid loci, s. n. hmõi dimensio imaginata esset locus, infiniti essent loci in vno loco, essetq; alius locus, & multi loci sir̃ essent, qđ. s. est impossibile. Si igitur nihil horũ triũ locus est, necesse est esse quartum. s. terminũ corporis continentis. Dico aũt contentũ corpus, qđ mouetur ẽm locum. Et alia quidem sunt in loco ẽm potentiã. Alia vero ẽm actum. Nã partes continui cũ sit vnũ ex eis ẽm potentiã in loco sunt, separatæ vero ẽm actũ. Item quædam in loco sunt per se, vt oẽ corpus ẽm locũ mobile, vel ẽm augmentũ. Alia vero per accidens, vt aĩa, & cę. ũ: non. n cęlũ alicui totũ est, nec in loco quodam, quia nullũ corpus ipsum continet, sub quo moueatur. Sed partes eius qdam in loco quodam sunt. Oẽs aũt in eo qđ circulariter, continet. n. alia aliã, vñ circulariter solũ mouetur, qđ sursum est, oẽ namq;. i. vniuersum non est alicubi, quia qđ alicubi est extra ipsum aliquid est, sed extra oẽ, & totum nihil est. Ideo oĩa in cœlo sunt, quia cœlum est, qđ omne est. s. q̃tum ad continentiam oĩum corporum. Est aũt locus non cœlũ, sed cœli quoddã vltimũ, & tãgens mobile, terminusq; corporis quiescentis. Terra namq; in aqua est, & hæc in aere, hic aũt in ęthere, & hic in cęlo. Cęlum aũt non amplius est in alio. Non itaq; locus necesse est spaciũ aliquod esse corporeum, nec puncti esse locum. Et est locus alicubi, idest in aliquo. non sicut in loco, sed sicut terminus, in finito. Non enim omne quod est, in loco est, sed corpus mobile secundum locum, fertur enim vnumquoque in suipsius locum rationabiliter.

De Tempore. Cap. XVI.

TEmpus quidem totius. s. reuolutionis cœli motum esse dñt, alij vero ipsam spheram, quia & in tpe sunt oĩa, & in totius sphera. Tp̃s est numerus motus, sed prius, & posterius. Tp̃s igitur nõ est motus, sed idẽm qđ hẽt numerari motus. Est quidem numerus dupliciter, est. n. qđ numeramus. & numerabile dicimus, & quo numeramus. Differunt aũt hi sicut motus, & tp̃s, est. n. numerus vnus, & idem qui est centum equorum, & qui centum hominum. Quorum vero numerus est altera sunt, vt equi ab hoĩbus. Tp̃s aũt est, qđ numeratur, & nõ quo numeramus. Mensuratq; motum simul, & esse motus, & hoc est ipsi motui esse in tpe, mensurari tpe, & mensurari ipsum esse ipsius. In tpe autem esse, dupliciter accipere est. s. esse qñ tp̃s est, & esse sub tpe, sicut quædam in loco, vel numero esse dicimus, quia sub loco, & sub numero continentur: Esse. n. in numero est esse quẽdam numerum rei, & mensurari esse ipsius numero in quo est. Manifestum est aũt, qđ esse in tpe, non est esse qñ tp̃s est, sicut nec esse in motu, vel in loco, qñ motus, vel locus est. Si. n. sic esset, oẽs res essent in quolibet. Necesse est itaq; omnia quæ sunt in tempore, & aliquid pati sub tpe, sicut dicere consueuimus, quia tabefacit tp̃s, & senescũt omnia sub tpe, & obliuiscitur pp tp̃s, sed non didicit, neq; nouum factum erit neque bonum. Est. n. corruptionis cã per se, quia numerus motus est, motus autem distare facit, qđ est. Quare patet ꝙ quę semper sunt non sunt in tpe. Non. n. eorum esse mẽsuratur sub tpe. Cuius signum est, quia nihil patiuntur a tpe. Q̃m aũt tp̃s est mensuratio motus, erit & quietis metrum secundum accidens. i. scđm posterius: omnis. n. quies, in tempore est. Non. n. sicut quod est necesse est moueri, sic & in tempore, quia tẽpus est numerus motus, in numero autem motus contingit esse, & quiescens, non. n. immobile quiescit, sed aptum natura moueri, priuatum autem motu. Est itaque tempus motus, & quietis mensuratio. Sed oĩno mensura est motus per se, aliorum autem secundum accidens. Ergo quorum esse mensurat, his omnibus inerit esse in quiete, & motu, quæcunque etiam corruptibilia, & generabilia sunt, & oĩno aliqñ quidem sunt, aliqñ non, necesse est in tempore esse, est enim tempus quoddam plus quod excellit esse ipsorum, & mensurati substantiam. Quorumcunque autem contrarium nõ semper est, hæc quidem possunt esse, & non esse, & ipsorum est generatio, & corruptio. In tempore quidem omnia fiunt, & corrumpuntur. Mutatio tamen magis destructiua est per se, & corruptionis causa, generationis autem, & ipsius esse secundum accidens, huius signum est, quia nihil fit, idest generatur, nisi moueatur, quodammodo ipsum, & agat. Corrumpitur autem etiam cum nihil moueatur, hanc quidem corruptionem non facit tempus: sed accidit in tempore fieri, vel sub tempore. Tempus itaque determinat motum, cum sit ipsius numerus, vt dictum est.

De Partibus temporis. Cap. XVII.

ARistoteles vbi supra. Ipsum autem nunc, est continuatio temporis, continuat enim præteritum, & futurum, & omnino terminus tẽporis est. Est enim huius quidem principium, illius autem finis. Hinc etiam videtur, ꝙ tempus omnino non sit: huius enim hoc quidem iam præterijt, & non est, illud autem futurum, & nondum est. Ex his autem quæ nõ sunt compositum esse impossibile videtur. Item omnis partibilis si quid sit necesse est aut omnes, aut quasdam partes esse temporis, aut aliæ transierunt, aliæ futuræ sunt. Ipsum autem nunc, non est pars, mensurat enim pars, & oportet componi totum ex partibus, tempus autem non videtur componi ex ipsis nunc, quia simul non sunt. Sed semper corrumpi necesse est prius. Sic itaque impossibile est se habere ad inuicẽ ipsa nunc, sicut punctum cum puncto, at vero nec idem nec semper manere possibile est: nullius enim diuisibilis finiti vnus terminus est, nec si in vno termino sit continuum, neque si in plura. Ipsum autem nunc, terminus est, & tempus est accipere finitum. Verum tempus (vt dictum est) est mensura, vel numerus motus, secundum prius, & posterius. Nam in motu necesse est esse prius, & posterius proportionale his secundum quæ sunt, prius autem & posterius dicimus secundum ad ipsum nunc distantiam, quare quoniam ipsum nunc in tempore est, est enim terminus præteriti, & initium futuri, & prius, & posterius erunt in tempore, in quo enim est ipsum nunc, & eius distantia. Contrario autem modo dicitur prius, secundum præteritum tẽpus, & futurum, nam in præterito prius dicitur, quod lõgius est ab ipso nunc, posterius autem quod prope. In futuro autem econuerso. Tempus igitur cognoscimus, cũ diffiniuerimus motum prius, & posterius determinantes. Videtur esse tempus in cœlo, & in terra, & in mari, & in omni. Hæc enim mouetur omnia, & in loco omnia sunt, tempus autem & motus simul insunt secundum potentiam & actum. Idem in 8. lib. Tempus autem Plato solus omnium philosophorum dicit esse genitum, simul enim ipsum cum cœlo factũ. Nihil autem est accipere in tempore pręter nunc, quod est medietas habens simul principium quidem futuri, finem vero præteriti. Aug. in li. confessionũ. xi. O sapientia Dei, lux mentium, omnia tempora tu fecisti, & nulla tibi coæterna sunt, quia tu permanes, aut illa si semper permanerent tempora non essent. Quid est enim tempus, quis hoc facile & breuiter explicauerit. Si nemo ex me quærat, scio. Si quærenti explicare velim, nescio. Hoc tamen scio si nihil præteriret non esset præteritum tempus, si nihil adueniret nõ esset futurum, & si nihil esset non esset præsens tempus. Duo ergo ista tempora præteritum, & futurum, quomodo sunt, qm̃ & præteritum iam non est, & futurum nondum est, præsens autem si semper præsens esset, nec in præteritum transiret, non iam esset tempus, sed æternitas. Sunt ergo præterita, & futura. & scire volo vbi sint, ꝙ si non valeo, scio tamen vbicunq; sunt, non ea ibi futura esse, aut præterita, sed præsentia, nam si ibi futura sunt nondum sunt: sed si ibi præterita sunt, iam non sunt. Vbicunque ergo sunt quæcunque sunt, non sunt nisi præsentia, quanquam præterita, cum verba narrantur, ex memoria proferuntur, non res ipsæ quæ prætereunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in anima, velut vestigia per sensus prætereundo finxerunt. Pueritia quippe mea, quæ iam non est, in præterito est tẽpore, quod iam non est, imaginem vero eius, cum eam recolo, & narro in præsenti tempore intueor, quia adhuc est in memoria mea. Quæ aũt nunc loquor, nec p̃terita, nec futura sunt, nec propriè dñr tria esse tp̃a p̃teritum p̃sens, & futurum. Sed fortasse propriè diceretur, tp̃a sunt tria. præsens de præteritis, præsens de præsentibus, præsens de futuris.

Qualiter tempus mensuretur, aut numeretur motus in anima. Cap. XVIII.

ANte ergo animæ motus, tempora metior affectione, quã res prætereuntes in te faciunt, & cum illæ præterierint, manet. Ipsam metior præsentem cum tempora metior. Ergo aut ipsa sunt tempora, aut non metior tempora, itaque si voluerit aliquis edere longiusculam vocem, & constituerit præ meditando, q̃ longa futura sit, egit vtiq; ille in silentio spatiũ tpis, memoriæq; commendans cœpit edere illam vocẽ, q̃ sonat, donec ad propositum terminũ perducatur atq; peragatur, imò sonuit, & sonabit: nam qđ eius iã præteritum est, vtiq; sonuit, qđ aũt restat sonabit. Atq; ita peragitur, dũ p̃sens intentio futurũ in p̃teritum traijcit diminutione futuri, crescẽte p̃terito, donec consumptione futuri fit totũ p̃teritũ. Sed quõ minuitur futurũ, qđ nondũ est, & crescit p̃teritũ, qđ iam non est, nisi quia in aĩo, qui hoc agit tria sunt. Nã & expectat, & attendit, & meminit, vt id qđ expectat per id qđ attendit, transeat in id quod meminit. Quis negat futura nondũ esse, sed tamen iam est in aĩo expectatio futurorum. Et quis negat pñs tps carere spatio, quia in puncto p̃terit, sed tñ perdurat attentio per quã pergat ab esse ad id qđ aderit: non igitur longũ tps futurum, qđ non est, sed longũ præteritũ, longa præteriti est memoria. Dicturus sum canticum, qđ noui, antequam incipiam in totũ expectatio mea tenditur, cũ aũt cæpero q̃tum ex ipsis in præteritũ decerpsero, tenditur in memoria mea, atque distenditur vita huius actionis meæ in memoriam, pp qđ dixi, & in exceptationẽ, pp qđ dicturus sum, pñs tñ adest attentio mea, per quã traijcitur, qđ erat futurum, vt fiat p̃teritum. Qđ quanto magis agitur, tãto breuiata expectatione prolongatur memoria, donec tota expectatio consumatur, cũ tota illa transierit in memoriã, finitur actio. Et qđ in toto cantico hoc in eius singulis partibus fit, & in singulis syllabis, hoc in actione longiore, cuius forte particula est illud canticum, hoc in tota vita hoĩs cuius partes sunt oẽs actiones hoĩs, hoc in toto seculo filiorum hominum, cuius partes sunt oẽs actiones vitæ hoĩum. Arist. in lib. 4. Phisi. Dubitabit aũt aliquis vtrum si non sit anima erit tps an non, si n. impossibile sit numerantẽ esse, impossibile & erit aliquid esse nũmerabile, quare neq; numerus erit. Numerus. n. est aut quo numeratur, aut numerabile, si ergo nihil aliud est aptũ natũ numerare, q̃ anima, & intellectus, impossibile est esse tps si non sit anima, quia tps est numerus motus. Et oẽ quidem tps vnũ similiter & simul est, specie aũt hæc non simul. f. quæ tpe mensurtur. Nam & 7. canum, & 7. equorum idem est numerus, sed tñ hi canes sunt, illi aũt equi: sic & motuum simul terminatorum idem est tempus. Sed hic quidem fortassis velox: ille autem nõ. Et alius quidem loci mutatio est, hic autem alteratio. Motus itaque diuersi, & seorsum sunt, tempus autem vbique idem: quia numerus vnus vbique idem est, videtur autem tempus esse sphæræ motus, quia hoc mensurantur alij motus.

De Motu, & quiete. Cap. XIX.

IDem in 3. lib. Q̃m aũt natura principium est motus, & status, & mutationis, non oportet ignorari naturam. Vr̃ aũt motus esse continuorum Sed infinitum apparet in continuo, est. n. diuisibile in infinitum. Sine & loco, & vacuo, & tpe impossibile est esse motum, non est autem motus præter res, mutatur. n. semper id qđ mutatur aut scđm substantiam, aut scđm qualitatem: aut scđm quantitatẽ, aut scđm locũ. Vnumquodq; aũt dupliciter inest oĩbus, vt hoc aliquid, hoc quidem forma ipsius, aliud vero priuatio. Et scđm qualitatẽ, hoc quidem album, illud vero nigrum, & ita de cæteris. Quare motus, & mutationis tot sunt species quot, & entis. Et motus quidem vr̃ esse actus imperfectus, neq;. n. posuit eum aliquis in aliquo alio genere. f. q̃ in genere actus. Mouetur autem omne mouẽs physice. i. naturaliter, cum sit potentia mobile, & cuius immobilitas quies est. Aes quidem potentia est statuę, sed tamen non æris endelechia in quantum æs motus est. Non. n. idem est & esse, & potentia mobili, q̃m si idem esset simpliciter & scđm rationem, esset vtiq; æris in quantum æs endelechia motus, sed non est idem quemadmodum dictum est. Manifestum intendentib. quemadmodum ponunt ipsum alteritatem, & inæqualitatem, & qđ non est dicentes esse motum, quorum nullũ necessarium est moueri, neq; si altera sint, neq; si inæqualia, neq; si non sint, sed neq; mutatio, neq; in hoc, neq; in his, magis aũt q̃ ex oppositis. Inconueniens aũt est idem moueri secundũ duos motus. Impossibile aũt est duorum diuersorum specie vnũ, & eundem esse actum, motus quidem est actus mobilis, & motiui, oportet. n. eum actum inesse vtriq;, sed mobili inest ipso posse, mouenti aũt in ipso agere. Idem in li. 8. Dicimus aũt motum esse endelechiam. i. actum mobilis, scđm mobile est. Itẽ motus est actus mobilis imperfectus. Idem in lib. 6. Necesse est aũt tps esse continuum, & oẽm motum diuidi scđm tps, & easdem esse diuisiones tpis, & motus, & ipsius moueri, & qđ mouetur, & in quõ mouetur. At non omni sir̃ in quib. est motus. Sed quanti quidem secundũ se, qualis aũt secundũ accidens. In sola. n. mutatione, q̃ est secundũ qualitatem contingit indiuisibile per se esse. Est aũt in tpe aliquid indiuisibile, qđ dicimus esse ipsum nunc. Si. n. diuisibile est, erit aliquid qđ factum est in futuro. & aliquid futuri in eo, qđ factum est. Secundum. n. q̃ diuidetur, determinat præteritum, & futurũ, & in ipso quidem nunc, est motum, & mutatum, moueri autem impossibile. Manifestum. n. q̃m in ipso quidem nunc nihil mouetur, alioquin in ipso cõtingeret, & velocius, & tardius moueri, sir̃ nec in eo contingit quiescere. Quiescere namq; dicimus, quod similiter se habet, & ipsum & partes nunc, vt prius. In ipso vero nunc, non est prius, quare neque quiescere. Necesse est igitur moueri, quod mouetur in tempore, & quiescere quiescens. Impartibile autem non contingit moueri, nisi secundum accidens, & partem totius motu. Motus autem diuisibilis est dupliciter. Vno quidem modo tempore, alio vero secundum motum partium illius, quod mouetur. Impossibile est autem in infinito tempore finitum moueri, & infinitum ex finitis esse. Idem in 5. li. Non solum motus motui videtur esse contrarius, sed & quies, priuatio enim est. Simul etiam quietes adinuicem cõtrariæ sunt, magis autem motus motui contrarius est, quàm quies. Quibuscunque autem non insunt contraria, horũ mutatio, quidem est opposita. f. quæ est ex ipso, eiq; est in ipsum, motus autem non est. Non solum autem in mutatione secundum locum, & secundum naturam, & extra naturam, sunt & motus & quietes. Sed & generationes quædam violentæ sunt, & non ordinatæ, corruptiones quoque quibus contrariæ sunt, quæ secundum naturam sunt. Augmenta quoque violentia sunt, vt quæ velociter propter alimentum pubescentium fiunt, similiter, & decrementa. In alteratione similiter erunt, aliæ quidem violentæ, aliæ vero naturales.

De Differentia motus, & mutationis. Cap. XX.

DIffert autem mutatio a motu. Ex quibusdam enim subiecto in quoddam subiectum est mutatio. Motus est, qui est ex contrario in contrarium. Et ei contrarius est motus, qui est ex contrario in contrarium. Vt qui est ex sanitate in ægritudinem, contrariatur ei, qui est ex ægritudine in sanitatem. Qui autem est in contrarium solum, non est motus sed mutatio, vt fieri album non ex quodam est. In quibus aũt non est contrarium, quæ est ex ipso, eiq; est in ipsum contraria mutatio est, vt generatio corruptioni contraria est, & remotio. f. formæ a materia contraria est acceptioni, hę vero mutationes, & non motus sunt. Transmutatur autem omne transmutans, aliud secundum accidens, vt cum dicimus musicum ambulare, quia cui accidit esse musicum ambulat scilicet homo. Aliud vero secundum partem, vt corpus sanatur, quia oculus, vel torax. Aliud autem primo, & secundum seipsum mobile est, vt alterabile. Est autem & in mouente similiter diuisio. Aliud. n. mouet secundum accidens, aliud secundum partẽ, aliud autem per se, vt medicus sanat, minus autem vulnerat. In omni quoque mutatione est aliquid mouens primum, & aliud quod mouetur, & in quo. f. tempore, & præter hæc ex quo, & in quod, magis autem ex eo in quod mouetur, q̃ ex quo mouetur, mutatio denominatur. Vnde corruptio est mutatio in non esse, & hoc ex esse. Generatio vero in esse, & hoc ex non esse. Species autem, & passiones, & locus in quo mouentur, quæ mouentur immobilia sunt, vt scientia, & calor. Et motus quidem non est in specie, sed in eo quod mouetur, & in mobili secundum actũ sit. Itaq; secundum accidens mutatio relinquatur, in omnibus enim, & semper, & omnium est. Quæ vero non secundum accidens est sed per se, non est in omnibus, sed in contrarijs, in medijs, & in contradictione. Vnus autem motus dicitur multipliciter scilicet genere, specie, & numero. Sed simpliciter vnus est, quia substantia quidem vnus est, aut numero. Sunt autem tria secundum numerum, circa quæ dicimus motum vnum scilicet, quod mouetur, & in quo, & quando. Omnem autem motum simpliciter vnũ, necesse est continuũ esse, si diuisibile est. Si aũt cõtinuus est, erit vnus, quia vnũ sunt extrema, multi aũt, & nõ vnus, quorũ quies medium est. Dr̃ aũt vnus & imperfectus, siue ẽm genus, siue ẽm spẽm, siue substam fit. Aliq̃n aũt & si imperfectus sit, vnus dr̃, si solum continuus sit. Præter dictos autem

autem modos dicitur vnus motus regularis.i.æqualis, & perfectus. Irregularis autem differentia est, aliquando quidem ab eo in quo mouetur. Impossibile est autem regularem esse motum in non regulari magnitudine, vt reflexi motus, aut obliqui. Aliquando enim velocitate, & tarditate determinatur. Cuius enim eadem velocitas est, regularis est, cuius autem non, irregularis.

De Speciebus mutationis, & motus. *Cap.* XXI.

QVoniam autem omnis mutatio est ex quodam in quiddam, mutabit mutans quadripharie. Aut enim ex subiecto in subiectum. Aut ex non subiecto in non subiectum. Aut ex subiecto in non subiectum. Aut ex non subiecto in subiectum. Dico autem subiectum affirmatione monstratū. Quare necesse est ex his, quæ dicta sunt tres esse mutationes. Nam illa quæ est ex non subiecto in non subiectum, non est mutatio, quia non est secundum contrapositionem: neq;.n. contrarietas neq; contradictio est. Ex non subiecto, quidē in subiectum, mutatio scdm contradictionem, generatio est. Et alia quidem simpliciter generatio est, vt quæ est ex non esse simpliciter in substantiam, ꝭm quam.s. simpliciter fieri, & non fieri dicimus. Alia vero quædam cuiusdam, vt ex non albo in albū. Quæ vero ex non subiecto in nō subiectum, corruptio est. Simpliciter quidem illa, quæ ex substātia in non esse est. Quædam est aūt, quæ est in oppositam negationem, sicut dictum est, & in generatione. Qm̄ aūt impossibile est, qđ non est moueri generatio motus non est, fit.n. qđ non est, sed neq; corruptio motus est. Contrarium aūt motui, aut motus, aut quies est, corruptio aūt gñationi contrarium est. Cum aūt oīs motus mutatio quædam sit, & trium prædictarum mutationum generatio, & corruptio motus non sint, quæ sunt ꝭm contradictionem, necesse est ex subiecto in subiectum mutationem motum esse solum. Subiecta aūt dico aut contraria, aut media, priuatio aūt ponatur contrarium. Cum q; diuisa sint prædicamenta substantia, & qualitate, &c. ꝭm substantiam non est motus, quia substantiæ nullum inest cōtrariorum. Similiter neq; in ad aliquid contingit.n. altero mutante verum esse alterum nihil mutans, quare ꝭm accidens motus horum est. Similiter neq; agentis, neq; patientis, nec oīs qđ mouetur aut mouet, quia motus nō motus, nec generatio is generatio, nec omnino mutationis mutatio. Cum.n. omne qđ mouetur tripliciter moueatur. Aut in eo, qđ ꝭm accidens, aut quo pars aliqua, aut quo per se. Secundum accidens solummodo contingit mutare mutationem, vt qui sanus fit currat, addiscat. Scdm accidens aūt mutationem superius diuisimus. Qm̄ igitur non substantiæ, nec ad aliquid, nec alicuius cæterorum, relinquitur ꝭm quale, & quantum, & vbi, motum esse solummodo. In vnoquoque.n. horum est contrarietas. Motus igitur scdm quale est alteratio, motus aūt ꝭm quantum cōi noīe caret, sed aut augmētum est, aut decrementum. Qui aūt scdm vbi, proprio, & cōi noīe caret, sed loci mutatio dr̄. Est autem motus aut ex contrario, aut in contrarium, aut simpliciter, aut sic. Immobile autem est, quod omnino impossibile est moueri, vt sonus inuisibilis. Et quod in multo tempore vix mouetur, aut quod tarde incipit, quod dicitur grauiter moueri, & quod aptum quidem natum est moueri, & possibile non mouetur, aut tunc cum aptum natum est moueri, & vbi & sic. Idem in lib. 8. Omnis autem expositio terminis contrarij sunt motus, & mutationes, vt generationi quidem, & corruptioni, termini sunt esse, & non esse. Alterationi autem passiones contrariæ, augmento vero & decremento magnitudo, & paruitas. Contrarium autem secundum locum est, qui est sursum, ei qui est deorsum, &c.

De Generatione, & corruptione. *Cap.* XXII.

ARist. in li. j. de Gene. & corru. Vnam quidem semper esse contrarijs supponendam materiam in transmutationibus manifestum est, siue transmutetur scdm locum, siue scdm diminutionem, & augmentationem, siue scdm alterationem. i. tria sunt principia transmutationis, materia.s. & duo cōtraria, vnaq; est materia oium, quę ad inuicem transmutantur, & subiectum vnum est, qđ si alteratio est. Gñatio aūt & corruptio, qñ transmutatio fit ex hoc toto in hoc totū.i. qñ tota forma substantialis rei transmutatur. Cum igitur in subiecto est transmutatio, gñatio, & corruptio est, qñ vero in passionibus, & scdm accidens alteratio, verumtñ gñatio simplex est in simpliciter ens, & corruptio simplex in simpliciter nō ens, quia.s. fiūt scdm formas sb̃ales. Quæcunq; vero non substantiā signant, sed accidens, ēt non dn̄r simpliciter, sed scdm quid generari, vt cū ex non albo fit albū, aut ex non bono bonū. Et illud quidē ex quo generatur.i. qđ gñationi subijcitur ptāte est ens, actu vero non ens. Vnius aūt rei corruptio, est alterius gñatio, & ecōuerso, quia & ex quo.s. gñatur quid, in hoc & dissoluitur. Et ad qđ terminatur corruptio, ab eodem incipit gñatio. Quo circa inquietam.i. incessabilem, ac perpetuam necesse est esse trāsmutationem.i. gñationem, & corruptionem. Trāsmutatio quidem est scdm contraria. Sed qñ scdm quantum transmutatio fit contrarietatis, augmentum est, & diminutio. Qñ ꝭm locum, est ambulatio. Qñ aūt ꝭm passionem, & quale, alteratio. Qñ vero totum transmutatur non manente subiecto.s. in actu, quia in potentia bene manet idem, est gñatio, & corruptio. Est aūt hyle.i. materia, maximè quidem proprium subiectum gñationis, & corruptionis susceptibile, modo aūt aliquo, & alijs transmutationibus. Idem in li. 2. Prima vero generabilia, & corruptibilia sunt, quatuor elementa, pp contrarietates.s. tangibiles, vt sunt graue, & leue, calidum, & frigidum, humidū, & siccum, lubricū & aridum, durum & molle, asperum, & lene, crossum, & subtile. Impossibile est aūt id ex quo generatum est aliquid enūciari.i. pdicari de generato. Non.n. bene dr̄ ignis est aer, nec econuerso. Sed verè dr̄ anulus est aurū, & varius.i. essentialius, quàm aureum, quia nō est hmōi permutatio gñatio, sed alteratio, siue transfiguratio. Arist. in Methaph. li. 1. Inter esse, & non esse est gñatio, itaq; illud quod generatur semper est inter illud quod est ens, & illud quod non ens, addiscēs.n. est genitum sciens, & hoc intendimus cum dicimus, ꝙ ex addiscente fit sciens. Quędam autem non reuertuntur ad inuicem.s. quorum vnum est post alterum, vt ex puero fit vir, non econuerso. Alia vero reuertuntur, quia corruptio vnius est generatio alterius, vt ex aere fit aqua per corruptionem ipsius aeris. Omnia autem corrupta vadunt ad ea, ex quibus sunt.

De Mixtione. *Cap.* XXIII.

IDem in lib. de generatione, & corruptione. Mixtio est miscibilium alteratorum vnio. Miscibile vero est, quicquid bene determinabile ens passiuum est, & actiuum, vt humidum. Non.n. omne omni miscibile est, sed oportet alterū mixtorum esse separabile. Vnde impossibile est passiones, & habitus misceri rebus, vt album corpori, quia passionum nulla separabilis est.s. secundum se, sed neq; non tangentia adinuicem contingit misceri. Contingit autem mixta qualiter.i. quodammodo esse, & alio modo non esse. Actu quidem ente alio generato ex ipsis, potentia vero alterutro eorum quæ fuerant antequam miscerentur, vt.s. caro aliud est a quatuor elementis actu, potentia tamen est illa. Ea vero quæ miscentur prius ex separatis conueniunt, i. prius quidem separata erant, & coeuntia separari rursus possunt. Oportet autem mixta similium esse partium. Vnde si misceatur ordeum frumento, non est mixtio, sed compositio. Illa vero quorum eadem est materia, & actiua sunt, & passiua adinuicem, sed ea quorum non est eadem materia, faciunt entia impassibilia, & horū non est mixtio. Ideoq; nec medicina sanitatem faciens, neque sanitas corporibus mixta est. Actiuorum etiam & passiuorum quæcunq; sunt facile diuisibilia, idest determinabilia, multa quidem paucis, & magna paruis composita non faciunt mixtionem, sed dominantis augmentationem, alterum enim in dominans transmutatur. Ideoque gutta vini mille amphoris aquæ non miscetur, quia species vini soluitur, & in omnem aquam trāsmutatur. Quando vero potentijs adęquantur, tunc quidem alterutrum indominans ex sui natura transmutatur, non autem generatur alterum sed medium commune. Denique parua paruis miscentur, magis facilius enim ac citius in inuicem transeunt. Ideo & bene determinabia diuisibilium ac passiuorum sunt miscibilia, quia facile diuiduntur in parua, talia vero sunt humida, vnde & humidum maximè miscibile est omnium corporum, si non sit lubricum, viscosum.

De Mouente, & motu. *Cap.* XXIIII.

ARist. lib. 7. phi. Omne quod mouetur, ab aliquo moueri necesse est. Si igitur in seipso non habet principium motus, ab altero mouetur. Quod quidem a seipso mouetur, nullo modo pausabit. Si autem quod mouetur ab altero mouetur, ipsum autem mouens etiam mouetur, & mouens igitur ab alio mouetur, & iterum hoc ab altero, neq; in infinitum abit, sed stabit alicubi, & erit aliquid primum quod erit causa motus. Idem & in 8. lib. Eorum autem quæ mouentur, alia quidē mouentur a seipsis, alia ab alio, & eadem quidē natura, alia vero violētia, & extra naturā. Quæcunq; a seipsis mouentur

tur, natura mouentur, vt quodlibet animalium. Quę autem ab alio, alia quædam natura mouentur, alia extra naturam. Ex natura, vt ignis sursum, terra deorsum. quia apta nata sunt ibi esse. Extra vero, vt ignis deorsum, terra sursum. Leuia enim & grauia, in opposita loca mouentur violenta. In propria vero natura leue quidem sursum, graue autem deorsum, nō tamen a seipsis. Animalium enim hoc est, & animatorum proprium. Impossibile est enim in infinitū abire mouens, & motum. Qđ .n. mouetur, nō necesse est mouere, sed quod mouet, necesse est moueri, excepto primo mouente, quod manifestum est esse im mobile. Nam omne quod mouetur, necesse est esse continuum, & diuisibile in semper diuisibilia. Si quidē necesse est, & motum semper esse & continuum esse. Quare necesse est esse aliquod vnum, & perpetuum primum mouens, & nullam habēs magnitudinem. Si enim habet, aut finita est, aut infinita, sed infinitam non contingit esse magnitudinem. Quod aūt finitū est, impossibile est infinitam hēre potentiam. Impossibile quoque, a finito moueri aliquid scdm infinitum tps. Si ergo primum mouens, perpetuum, mouet motum, & infinito tempore, patet ꝙ indiuisibile est, & impartibile, nullamq; habens magnitudinem. Ipsumq; motum quem primum mouens mouet, esse vnum, & eundem, & continuum, & primum. Mouetur aūt & quiescit quodammodo sphera, eundem enim obtinet locū.

Quòd in omni specie motus inter mouentem, & motum nihil sit medium. Cap. XXV.

IDem in li. 7. In omni autem mouente, & quod mouetur, dico quia nihil ipsorum medium est. Triplici ergo existente motu. s. secundum locum, secundum qualitatem, secundum quantitatem. Primo de loci mutatione dicendum, hic. n. est primus motuum. Omne igitur quod fertur, aut a seipso mouetur, aut ab altero. Si autem a seipso, manifestum est, quia simul mouens, & quod mouetur erit, & nullum ipsius medium. Motus autem ab altero quatuor sunt. s. pulsio, tractio, vectio, vertigo. Omnes namq; alios in hos necesse est contingere. Pulsio est a seipso, vel ab alio ad aliud motus. Tractus autem est motus ab alio ad ipsum aut ad aliud. Pulsionis quidem alia est impulsio, alia expulsio. Impulsio est cum mouens, ei quod mouetur, non deficit. Expulsio vero cum expellens deficit. Vectio aūt in tribus modis erit. Quod enim vehitur, non scdm se mouetur, sed scdm accidens, in eo. s. quod est in eo, vel super id qđ mouetur. Vehens aūt mouetur aut pulsu, aut tractu, aut vertigine ductum. Tractio est cum aut ad ipsum, aut ad alterū velocior fit motus trahentis, non separatus ab eo qđ trahitur, nā & ad ipsum est tractio, & ad alterum. Reliqui aūt tractus idem specie in hos reducuntur, vt inspiratio, & respiratio, & quicunque corporum emissiui sunt aut receptiui, vt speculatio, & radiatio, & congregatio, & disgregatio. Vertigo autem componitur ex tractu, & pulsione, hoc quidem pellit mouens, illud aūt trahit. Porrectio antem est quando velocior motus fit eo, quod secundum naturam facta impulsione, & vsque fertur fortiori ad hoc quod accidit ferri, quousq; fortior fit motus eius, quod fertur. Manifestum igitur quod mouetur & mouens simul, & nullum ipsius medium est. Sed neque alterantis vllum est medium. In omnibus enim accidit simul esse alterans, vltimum, & primum, quod alteratur. Quale namque alteratur in eo quidem quod sensibile est. Sensibilia vero, id est, sensibiles qualitates sunt quibus ad inuicem corpora differunt, vt grauitas, leuitas, durities, mollities, sonus, non sonus, albedo, nigredo, dulcedo, amaritudo, humiditas, siccitas, densitas, raritas, & horum media, similiter & alia quæ sub sensu sunt, vt calor, & frigus, lenitas, & asperitas. Hæc enim sunt passiones substantiæ qualitatis. Similiter autem & animata corporum, & inanimata, & inanimatorum, quæcunque partim inanimata sunt. s. vt plātæ. Et ipsi quidem sensus alterātur scilicet in animalibus, patiuntur enim: actus enim ipsorum motus est per corpus patiente aliquid sensu. Et secundum quæcunque quidem alterantur inanimata, secundum hæc omnia & animata, non autem econuerso. Non enim alterantur inanimata secundum sensus. Nihilq; prohibet in animatis alterationem latere, cum alterantur. s. in anima, quia non scdm sensum accidit hmōi alteratio. Ex his aūt patet, ꝙ patiens, & passio sunt simul, & horū nullū est mediū. Oculo. n. contiguus est aer, & aeri continuatur corpus. s. coloratū, superficies vero. s. in qua est color, terminatur ad lumen, lumen aūt. i. aer lucidus ad visum, similiter aūt & in cæteris sensibus, & ēt in animatis: similiter & in sensib. similiter & qđ augetur, & augēs sīl sunt, & decrementū sīr se hēt. Decremēti .n. cā oblatio, qđā est. Manifestū est igitur ꝙ mouētis vltimi, & primi, qđ mouet. i. inter ipsum mouēs, & motū nullū est mediū.

De loci mutatione. Cap. XXVI.

IDem in 8. lib. Omnium autem motuum loci mutatio prima est, omnium etenim passionum principium est densitas, raritas, graue namque & leue, durū & molle, calidum & frigidū, densitates quædam, & raritates esse videntur. Densitas autem & raritas, congregatio, & disgregatio, secundum quas generatio, & corruptio dicitur substantiarum. Quæ vero congregantur, & disgregantur necesse est secundum locū mutari. Disgregatio namq; & congregatio motus sunt secundum locum, sic enim mouent concordia, & discordia. Hoc quidem disgregat, illud vero congregat. Præterea quoniā mensura motuum est loci mutatio, necesse est ipsum esse primum, propriè quoq; moueri dicitur solum, quod secundum locum mouetur. Augmentum vero impossibile est esse alteratione non præexistente. Idem in 4. lib. Non autem quæreretur locus, nisi motus aliquis esset secundum locum, propter hoc enim & cœlū, maximè in loco esse opinamur, quia semper in motu est. Est aūt quod mouetur aliquid quidē per seipsum, aliud scdm accidēs. Eius autem quod scdm accidens, alia cōtingentia sunt moueri per se, vt partes corporis, & in naui clauus, alia vero nunquā sed semper scdm accidens, vt albedo, & scientia. Hæc. n. suum transmutant locum, quia illud in quo sunt transmutant. Cum quidem igitur non diuisum sit continens sed continuum, non sicut in loco dicitur in illo, sed sicut pars in toto, intellige vel econuerso. Cum vero diuisum sit & contactum. In primo quodam vltimo est continens, qđ neq; pars est ipsius, qđ est in ipso, neq; maius distantia sed æquale. In eodem. n. vltima continentia, & cū continuum sit, non in illo mouetur. Et si non mouetur continens, siue sic (. s. ꝙ moueatur) nihil minus (supple dr̄ contentum moueri.) Amplius cum non sit (. s. diuisum continens a contento) sicut pars in toto dr̄. s. moueri, vt sicut in oculo visus, & in corpore manus. Cum aūt diuisum est, vt aqua in cado, & in cipho vinum (intellige contentū per accidens: tunc mouetur ad motum continentis) manus quidem cū corpore mouetur, aqua aūt cum cado. Non videbitur aūt esse motus nisi sit vacuū, plenum. n. impossibile est recipere, quia duo corpora non pñt simul esse. Testimonium aūt de cinere faciunt, qui tm̄ aquæ recipit, quantum vas vacuum. Sed vr̄ dici vas vacuum, vno quidem modo non plenum sensibili corpore scdm tactum hmōi vero est, qđ hēt grauitatem, & leuitatem. Est aūt densum quidem graue, rarū aūt leue. Vacuum itaq; simpliciter nihil est. nō. n. hēt diūm sursum. s. & deorsum, scdm ꝙ vacuū, præterea si vacuum est, æquè cito fertur graue, & leue. Idē in li. 1 cœli, & mūdi. Oia vero corpora naturalia, & magnitudines mouentur locali motu per se, quia natura est principiū in sis. Diuersitas aūt motuū est scdm modū diuersitatis locorū. s. q est sursum & deorsum, &c. Oīs aūt motus qui fit in loco, aut est æqualis, aut circularis, aut ex vtrisq; cōpositus. Hi. n. duo motus tm̄ simplices sunt. Nā & corpora quidē simplicia sunt ista duo, lōgū. s. & circulare. Motus circularis est ille, qui est sup mediū, Aequalis vero cuius terminus est sursum, & deorsum. Omnis ergo motus simpliciter, aut est a medio, aut ad medium, aut supra per medium. Corpus simplex necessario mouetur natura sua motu circulari, possibile est etiam vt moueantur quædam corpora motu accidentali, qui est contrarius naturali. Motus sursum ascendens igni quidem naturalis est, terræ vero accidentalis. Motus autē descendens deorsum terræ naturalis est, & igni accidentalis. Ponamus ergo graue descendens ad medium, & leue ascendens a medio. Omne quidem corpus incedens sursum aut deorsum, habet proculdubio grauitatē aut leuitatem. Non est ergo corpori rotundo grauitas aut leuitas, quia nō est possibile, vt moueatur a medio, vel ad medium motu naturali, vel accidentali. Corpus igitur primum mobile, quod mouetur circulariter, non habet grauitatem aut leuitatem. Dico autem ꝙ corpora quæ æqualia sunt in magnitudine, mouentur & mutantur æqualiter in vno tempore, & corpus minus mouetur motu maiore in illo tempore. Vbi autem est motus glebæ vnius, illuc est motus totius terræ, & vbi motus scintillæ, ibi totius ignis. Omnia denique elementa ad locum a quo recedunt violenter incedunt naturaliter, & ad locum in quo stat corpus sine violentia, vadit iterum sine violentia, & econuerso. Omne autem quod mouetur, alteratur de alio in aliud.

De Alteratione secundum quid, an habeat fieri large vel proprie. Cap. XXVII.

IDem in lib. 3. Res oēs alterabiles alterantur ad rem sibi conuenientē non ad alterā, sicut augmentabile nō ad sanitatē alteratur,

alteratur, sed ad magnitudinē. Aliæ namque sunt res quæ alterantur per qualitatem, aliæ quæ per quantitatem, & aliæ quæ per locum .s. largè sumpto vocabulo alterationis. Aristo. in 7. li. phisi. Quæ autem alterantur omnia a sensibilibus alterantur propriè. .f. Et in formis quidem ac figuris, & habitibus, & eorum remotionibus, & acceptionibus, videtur alteratio fieri, nō autem sic est, sed fiunt hæc cum quædam alterantur. Densata enim & rarefacta materia, aut cum fit calida vel frigida, non est alteratio. Nam illud ex quo est forma statuæ non dicimus formam, nec illud ex quo est figura piramidis aut lecti, sed denominamus hoc quidem æneum, illud autem cereum, aliud vero ligneum. Quod autem alteratus es dicimus humidum esse vel calidum, aut forte dicentes æquiuoce, id est non conuertibiliter, materiam, id est subiectum, scilicet inesse passioni, id est qualitati. Præterea inconueniens, & ridiculum est dicere perfectionem domus esse alterationem, & domum coopertam esse alteram. Alteratio igitur non est in formis, & figuris, sed neque ex habitibus fit. Habitus enim sunt virtutes, & malitię, virtus autem omnis, & malitia sunt ad aliquid scilicet tam corporis, quàm animæ. Corporis quidem, vt sanitas calidorū, & frigidorum mensuratio quædam est, & similiter & pulchritudo, & macies ad aliquid sunt, sunt enim dispositiones quædam perfecti ad optimum .s. actum. Dico autem perfecti esse, quod sanat, idest sanatiuum est, & dispositum secundum naturam. Quoniam igitur huiusmodi virtutes, & malitiæ sunt ad aliquid, quæ autem ad aliquid sunt, neque generationes sunt, nec ipsorum est generatio, nec alteratio, omnino patet quòd non est alteratio circa huiusmodi habitus, scilicet corporis. Virtus enim corporis hic vocatur bona eius dispositio, malitia vero contrarium.

Adhuc De eodem. *Cap.* XXVIII.

SEd neque circa virtutes, & malitias animæ est alteratio. Virtus enim perfectio quædam est .s. intellectus practici. Nam & vnumquodque tunc maxime perfectum est, cum attingit propriè virtuti, & tunc esset maxime secundum naturam, sicut circulus cum maxime fit circulus, idest perfectus. Malitia vero est corruptio virtutis, & remotio, quare secundū virtutem non fit alteratio, quia nihil cum perficitur alteratur, vt supra ostensum est. Eadem ratione neque secundum malitiam, quia omnis alteratio fit inter opposita, quare cum virtus & malitia sunt opposita, si virtus non habetur per alterationem, nec malitia. Nec igitur virtutis neque malitiæ est alteratio, sed huius acceptio & illius remotio fit, cum quiddam alteratur .s. præcedens circa, quod habent esse, sed aut alteretur aliquid horum .s. præcedentium ad virtutem manifestum est. Virtus enim aut impassibilitas quædam est, aut passibilis: sic & malitia aut passibilis est, aut passio virtuti contraria. Nam virtus moralis, & malitia, consistunt circa delectationes, & tristitias, Virtus .s. cum homo patitur, & non deducitur, malitia vero cum patitur & deducitur, siue secundum actum, siue p memoriam aut spem, id est siue delectationes, & tristitiæ sint præsentes, & sensibiles, siue præteritæ recolantur per memoriam, siue futuræ concipiantur per spem. Igitur, & si secundum habitus dictos non fit alteratio, consequuntur tamen ex alterationibus prioribus, sed neque in intellectiua parte animæ .i. in intellectu speculatiuo est alteratio .s. gratia suorū habituum. Scietia enim maxime ad aliquid dicitur, & nullum ad aliquid alteratur, vt supra dictum est. Idem etiam patet in scientia complexa, quia non inducitur per motum existentem in fieri. Inducitur enim vniuersalis facta in ductione, & completa p experientiam in particularibus, & ita non est inducta per motū .s. post motum, nisi sicut visio iterata, vel tactus iteratus per alterationes præcedentes. Secundum autem nullum tale fit alteratio, præterea scientiæ acceptio non est alteratio, quia per quietem & priuationem motus inducitur. Nam in quiescendo, & sedendo fit anima sciens, & prudens. Dum enim dormiēs aliquis surgit, aut ebrius pausat, aut infirmus ordinatur, fit sciens qui prius quidem non poterat vti scientia, neque secundum scientiam agere, sed mutata perturbatione, & in statum veniēte intellectu inest potentia ad scientiæ congruitatem. Turbationis enim quies quædam est scientiæ restitutio, præterea infantes propter multum motum in iuuentute non possunt scire & intelligere, vel iudicare sicut presbiteri, idest seniores, vt philosophi in quibus pausatio fit & quies motuum, nō itaque per motum introducitur scientia, q̄ per motū prohibetur. Non ergo secundum eam alteramur. Igitur quoniam alteratio quæ est motus secundum qualitatem (vt dictum est) non fit secundum formam, & figuram, quæ scilicet sunt quarta species qualitatis, neque secundum habitum, & dispositionē, quæ sunt prima species, in quibus fieri videretur (vt supra dictū est) si in aliis debent fieri. Manifestum est, quòd solum fiat in sensibilibus, vt scilicet in passione, & in passibili qualitate, quę est tertia species, & in sensibili parte animæ. In alio autem nullo, nisi secundum accidens.

De Augmento, & diminutione. *Cap.* XXIX.

ARist. in li. de genera. & corrup. Alteratio igitur nō est secundum locum transmutatio. Alteratio est quando manente subiecto sensato ente .i. completo in esse specifico transmutatur in eius passionibus, aut contrariis mediis. Augmentatio est existentis magnitudinis additamentum. Diminutio est minoramentum. Ideoque oportet magnitudinem habere, quod augetur. Quod quidem alteratur, non ex necessitate locum transmutat, neque generatur. Quod autem augmentatur, & diminuitur, transmutat locum, sed alio modo, quàm illud, quod fertur, quod enim fertur vniuersum alterat locum, idest secundum se totum & partes. Quod autem augmentatur, secū dum partes solum, hoc enim .i. toto manente, partes transmutātur secundum locum. Cæterum autem cum generatur aliquid simpliciter aut corrumpitur, non manet subiectum. Cum autē alteratur vel augetur, manet idem, sed in alteratione passio, vel in augmentatione magnitudo non manet eadem. Idem in cę. & mun. 2. Dico autem, q̄ sursum est principium longitudinis, dextera latitudinis, ante vero profunditatis. Non enim nominatur principium, nisi vnde incipit motus in primis corporibus. Principium namque augmenti est sursum, principium motus localis dextrum, principium vero motus sensibilis ante. Non enim significamus per ante, nisi vbi sunt sensus. Et sursum quidem ac deorsum sunt in omnibus spirantibus ex animalibus & plantis. Dextra vero & sinistra non est in aliqua plantarum. Item dico, quòd sursum est vbi est principiū motus. Dextra autem est locus exitus motus in alio. Ante vero locus est finis motus.

De Infinito. *Cap.* XXX.

IDem in ti. 2. phisi. Quoniam autem naturalis scientia circa magnitudinem, & tempus, & motum est, quorū vnumquodque vel finitum, aut infinitum esse necesse est, de hoc quoque agendum est. Rationaliter philosophantes posuerunt infinitum tanquam principium. Omnia enim ante principium sunt, aut ex principio. Infiniti autem non est principiū alioquin ipsius esset terminus, & finis. Quod enim fit, necesse est finem accipere, est itaque non factum, neque etiam corruptibile, omnis enim corruptionis finis est aliquis, huius ergo non est principium, sed hoc principium aliorum esse vr, & continere omnia, & gubernare .i. saluare .s. tanquam principium sua principata, vt dicunt, qui non faciunt extra infinitū alias causas, & hoc esse diuinum, immortale enim, & incorruptibile sicut Anaximander, & plures philosophorum. Esse quidem aliquid infinitum fides est maxime considerantibus ex tempore, hoc enim infinitum est .s. duratione. Est etiam infinitum in magnitudinis diuisione, per infinitum quoque non est generationem, & corruptionem deficere, neque intellectu. Numerus quoque videtur infinitus esse, & mathematicæ magnitudines, & quod est extra cœlum .s. vacuum, secundum ponentes illud. Cum autem infinitum sit extra cœlum, & videtur per intellectum fantasticum, & corpus infinitum esse videtur, & mundi infiniti, quia .s. non est locus sine corpore, quare si locus infinitus est, & corpus necesse est esse. Contingere enim ab esse, nihil differt in perpetuis. Primum ergo dicendum quot modis dicitur infinitum. Vno quidem modo, q̄ impossibile est transire .s. vt ęternitas. Aliter autem, quod non aptum transiri, vt vox inuisibilis. Aliter autem transitum habens im perfectum .s. infinitum actu. Item quod aptum natum est habere exitum vel finē, sed non habet .s. propter defectum nostrum. Amplius infinitum omne, aut secundum appositionem erit .s. vt in discretis, aut secundum diuisionem, vt .s. in magnitudinibus, aut vtroque modo vt in tempore, & hæc est diuisio possibilis, & non actualis. Impossibile est enim aliquid infinitum esse actu. Numeri quidem & magnitudinis propria passio est infinitum, numeri .s. p appositionem, magnitudinis per diuisionem. Est igitur infinitū appositione, & diffinitione, quare etiam infinitum aliud potētia, aliud actu. Impossibile est autem non comparare locum, & corpus, neque enim locus maior, quam quantumcunque contingit corpus, idest quàm corpus contentum ab eo. Corpus autem non est infinitum, quare neque locus. Aut enim vacuum

erit

erit aliquid, aut corpus nusquam aptum est esse, verum omne sensibile aptum natum est esse alicubi. Et est aliquis locus vniuscuiusque corporis. Idemque partis & omnis vt totius terræ, & glebæ, ignis & scintillę, simpliciter ergo si impossibile est infinitum esse locum, in loco autem omne corpus est, impossibile erit infinitum esse aliquod corpus. Non enim infinitum est cui nihil est extra, sed cuius semper est aliquid extra. Cuius.n. nihil est extra, hoc est perfectum & totum. Nam totum est cui nihil abest.s. quod sit de eius perfectione. Infinitum igitur hoc est cuius quantitatem accipientibus semper est aliquid extra accipere. Itaque magnitudo non est infinita actu, sed potentia, infinitæ nanque sunt eius desectiones, potentia quidẽ, nõ actu. Idem in li.7. Continui quidem continuus est motus, in continuo autem infinita sunt media non actu, sed potentia. Quare ad interrogantem si contingit infinita transire. Dicendum est, ꝙ actu infinita non contingit, potentia vero contingit. Necesse est enim in finem venire, quod actus est, & non potentia. Qđ autem continue mouetur secundum accidens infinita transit, simpliciter autem non, accidit enim lineæ infinita media esse. Omnia autem accidunt centro, principium enim, & medium magnitudinis, & finis est, omnia vero quanto plus distant a quiescente, feruntur velocius.

De Orbe, & eius partibus. Cap. XXXI.

EX libro de natura rerum. Cœli sphera (vt dicunt philosophi) in rotundum firmata est. Ideoque nec principium, nec finem eam habere dicunt. Huius centrum terra est ex omnibus partibus ab ea æquali interuallo circunclusa. Motus sphæræ duobus axibus voluitur, septentrionali videlicet, qui nunquam occidit, & boreus dr. Australi quoque qui nunquam vr, & austronothus appellatur. Inter diem ergo & noctem sphera, & de oriente vertitur in occidentem, & de occidente reuertitur in orientem. 24. horis cursum suum circumcludens, tantaque celeritate curreret, nisi aduersus præcipitem eius cursum astra currerent, quæ illam retardarent, mundi ruinam facerent. Tria vero corpora distinguuntur in mundo. s. infinitum, quod est terra in centro posita, ideoque manens immobilis, medium autem aer, vel aqua vel ignis, supremum uero celeste. Et sicut corpora sic etiam qualitates differunt. In infimo namque est opacitas, in medio dyaphaneitas, in supremo vero perspicuitas. De his quidam ex nostris, satis apte proprietates eorũ breuiter distinguens, sic ait. Terra iacet stabilis, aqua fluit labilis, Aer nutat mobilis, ignis volat volubilis, voluitur rotabilis machina spheralis.

De Terra. Cap. XXXII.

TErra, vt dicit philosophus, est corpus simplum in loco medio situm, in quo & naturaliter quieta manet, & ad ipsũ cum mota fuerit naturaliter mouetur. Omnia quoque ponderosa naturaliter ad eam, tanquam ad centrum feruntur. Hæc naturaliter frigida est, & sicca. Et vt dicit Beda, quando frigore circumstringitur humores accipit, cum autem calore soluitur, humorem receptum nebulam emittit. Hæc Oceano circũcingitur, & interius aquæ meatibus velut corpus venis sanguinis irrigatur, quod si non fieret, propter ariditatem suam in puluerem redigeretur, ac destrueretur. Vnde vbicunque in terra foditur, aqua reperitur. Hæc in initio dispositionis suæ rotunda fuit & plana, nec montes & valles erant in ea. Nunc autem est montuosa, sed tamen spherica, cuius circuitus. 180. stadiorũ mensuratur, quæ in duodecies mille milliaria &. 52. computantur. Grauissima est, & ideo nouissimum locum obtinet. In medio mundi, quasi pũctus in medio circuli æqualiter collocatur, nullisque fultris diuina potentia sustentatur. Quinque zonis distinguitur, fœcunda est & omnium nutritiua. In se quoque continet metalla præciosa. Super omnia elementa passibilis est, & mutabilis. Terra si petrosa fuerit, frigida & sicca erit, si pinguis, & crassa, calida & humida, lutea vero frigida, & humida. Actor. De natura, & motu terræ, & eius zonis ac regionibus, & variis, de lapidibus quoque communibus, & gemmis ac mineris, & glebis, quæ in superficie terræ iacent, vel intra eius viscera continentur, multa quidem in historia natnrali superius a nobis descripta sunt, pauca tamen adhuc & de his, & de cęteris rerum naturis etiam hoc in loco adijcere placuit, quæ ex libello quodam edito nuper a magistro Iacobo de Vitriaco, & ex quibusdam aliis auctoribus a quodam e nostris collecta, postmodum ad manus nostras deuenerunt.

De Lapidibus praeciosis. Cap. XXXIII.

EX lib. de natura rerum. Gemmarum virtus magna est, & vnde hoc habeant (nisi a Deo) homini incompertũ est. Nam cum omnis virtus a Deo sit, in herbis quidem, aut fructibus est mediante operatione naturæ, vtpote quæ naturaliter calidæ sunt aut frigidę. Ideòque competunt medicinæ, quæ. s. per contraria fit. Horum autem nullum in lapidibus est, vt. s. excessus caliditatis. aut frigiditatis in aliquo lapide denotetur. Constat ergo, quia sine vllo medio lapidibus indidit virtutem omnipotens, eisque voluntatis suæ gratiam tribuit pro ratione naturæ. De his enim dicit Aug. ꝙ per eas etiam demones alliciuntur. Vnde & Salomon inclusisse demones sub gemmis in anulis legitur. Sed sicut in peccato primi hominis omnis creatura corrupta est, sic etiam in ipsis virtutibus, quæ post peccatum in eis remanserunt, per tactum & vsum immundorum, & impiorum hominum, præcipue lapides præciosi corrumpũtur. Sed sanctificatione consecrationis ad virtutum efficacias reparantur. Hoc de generalitate lapidum breuiter diximus, nunc secundum ordinem alphabeti virtutes eorũ, & noĩa videamus.

De Illis quorum nomina incipiunt per. A. Cap. XXXIIII.

AGathes in Achate oriẽtali fluuio reperit. Venena fugat, sitim sędat, visum fouet, portantem roborat, & fœcũdat, gratumque reddit. Adamantis duo genera sunt. Vnum in Indiæ partibus inuenitur, inter rupes cristallinas cristallini coloris, sed quasi ferrum limatum micans. Cuius. s. naturã describit. Isido. Huius vis maior esse perhibetur, si sedes eius cũ in anulo ponitur, ferrea fit. Anulo tamen pro dignitate lapidis ex auro constante. Hic a quibusdam Diamas dicitur. Aliud in Arabia reperitur, & in mari prope Ciprum, & in Ferraria, quæ Philippis est, dignitate quidem, & virtute multo inferius, sed maioris quantitatis, & coloris dissimilis, obscurum. s. ac ferruginei, sine cruore hirci frangitur, ferrum attrahit, & aufert magnetẽ, stellamque maris, indicem itineris inter obscuras nebulas per diem vel noctem nautis prodit. Cum enim vias suas ac portum dirigere nesciunt, cacumen acus ad adamantem lapidem fricatum per transuersum in festuca parua infigũt, & vasi pleno aqua adamantem vasi circumducunt, & mox secundum motum eius sequitur in circuitu cacumen acus. Rotatum ergo perinde citius per circuitum lapidem subito retrahunt, moxꝙ cacumen acus auulso ductore contra stellam aciem dirigit, statimque subsistit, nec per punctum mouetur, & nautæ secundũ demonstrationem factam ad portum vias dirigunt. Hic lapis in leuo latere portari vult, & fortem facit portantem contra hostem. Somnia vana repellit, venenum fugat, & prodit. Fertur etiam sudore madere, si venenum adhibeas. Lunaticis quoque prodest, & his qui Demone repleti sunt. Insanis quoque prodesse dicitur ex contactu. Allectorius in ventre Galli nascitur, qui post tres annos castratur, & postea ꝑ septẽ annos viuens hunc portat. Hic lapis sitim extinguit, victoriosus est, pacem reconciliat, honores reformat, disertum facit, & gratum, maxime vxorem marito. Vt autem hæc omnia habeat, clausus in ore portatur. Ametistus violatii coloris est optimus. Est autem quidã velut gutta vini rubei corrupta aqua. Hic facilior est ad sculpẽdum, & ebrietati contrarius. Carior quidem esset hic lapis, sed maxima eius copia est. Androdamanta lapis est quadrus, argentei coloris, durissimus quasi Adamas. In rubro mari reperitur, tantæque virtutis est, vt sedare possit animum furore, calentẽ, luxuriam quoque sedat.

De his, quorum nomina incipiunt per. B. Cap. XXXV.

BErillum India mittit, optimi sunt oleo lucido similes, & maxime, qui interius non habent maculam. Sunt enim quidam lucidissimi minutas & longas habentes interius maculas velut paruos capillos. Berillus si formam sexangularem habuerit, arcus cœlestis colores in radio solis efficit. Idem etiam si rotundus vt pomum fuerit, humectatus aqua in claritate solis carbones mortuos, vel pannum laneum nigrum, vel bulliturã arboris siccam accendit. Vnde quidam egregio metro lusit in persona Berilli dicens.

Me dedit insignem, virtus qua format in ignem.
Solis splendorem non ignis passa calorem.
Sic lux æterna, descendit ab arce superna.
Est incarnata, matre tamen inuiolata.

Dicitur etiam, ꝙ morbo squinantię medetur, & glandes, quæ ex malis humoribus colliguntur per fricationẽ tollit, maxime cum

cum adhuc in augmento sunt. Borax est gemma, quæ vulgo Crapondine vocatur, sic dicta, quia borax quoddam. s. Bufonũ genus eam in capite portat. Huius genera duo sunt. Vnum. s. album, & hoc melius est, atque rarius. Aliud vero fuscum, & nigrum in medio sui habens oculum, qui parumper imitatur colorem ceruleum. Sed quando bufoni viuo, & palpitanti hic lapis extrahitur, tunc oculum habere dicitur. Quando vero extrahitur aliquandiu mortuo, tunc malicia veneni illius oculus extinguitur, & lapis vocatur. Hic lapis contrarius est venenis, & in cibum sumptus interna hominis mala sanare dicitur. Intestina nanque circumit, & facta cura per inferiorem regionem egreditur.

De His quorum nomina incipiunt per. C. *Cap.* XXXVI.

CAlcedonius semper pallore detentus, calorem habet medium inter Hiacinctum, & Berillũ, qui si pertusus sit, & collo vel digito feratur, causas vincere perhibetur. Huius species tres esse dicuntur. Calcophanus est niger, sonorus, & dulcis instar æris, si ferro percutiatur, aut ære. Hic enim si portetur ab homine casto, vocem sonoram, & dulcem reddit, & fauces a raucitate defendit. Carbunculus est lapis omnium præciosissimus atque clarissimus, & omnium lapidum perhibetur virtutibus prȩditus, huius color igneus est, & nocte magis, quã die lucet. Die namque obscuratur, nocte vero intantum refulget, vt circa se noctem quasi in diem mutet. Huius species in arte lapidaria periti tres distinguunt. Prima carbunculus proprie nominatur. Secunda Rubith. Tertia Balaustus, & hic vilior cæteris. Rubith vero ignei coloris est, sed incomparabiliter minoris, quàm carbunculus, vnde nec tenebras noctis fugat, virtutibus etiam impar est, sed tamen inter cæteros lapides præciosior, & elegãtior colore sydereo. Balaustus vero multo vilior est colore, virtute, & præcio, tamen Saphyro, & Iaspide dignior ȩstimatur. Celidonius est lapis informis, & paruus, quem hyrundinum pulli in pectore suo portantes. Ex hoc cognoscuntur si ore ad os in signum pacis conuersi adinuicem sedent. Ruffus quidem lunaticos, & insanos mitigat. Niger autẽ iram sedat, & aqua dilutus lumina clarificat. Ceraunius ex Grȩco dicitur, quia cum fulmine de cœlo cadere perhibetur, & in loco vbi iste lapis fuerit fulmen cadere negatur. Est autẽ cerulei coloris, ex vna parte sæpius acutus. Corallus est lapis rubeus valde, figuram habens vt cornu cerui, vel vt herbæ radix, cum multis caudicibus, nec mirum quoniam herba fuit in maris primum, hic fulminibus, & tempestatibus resistit. Vnde antiqui lapidem huiusmodi confractum cum seminibus in agro iactabant, aut in arboribus suspendebant, vt grandinũ pericula non sentirent. Demonibus quoque terribilis est, & hoc forte, quia frequenter ramorum eius extensio modum crucis habet. Corneolus, vel secundum quosdam cornelius, est lapis rubeus perlucidus, sed obscuri coloris, inscisæ carni similis, iras mitigat, sanguinem fluentem de naso, vel alio membro sistit, præcipueque de fœmina dum fluxum patitur. Horum lapidum multitudinẽ filii Israel in deserto sculpsisse dicuntur, quorum sculpturæ tã subtilis acuminis comprobantur, vt nullus posteriorum huius operis imitationem audeat attentare, Nec dubium ꝙ secundũ efficacias, & virtutes gemmarum sculpebantur imagines figurarum. Crysolitus auro micat, & vt ignis scintillat, qui si perforatus fuerit, & foramen setis asini repletum fuerit, dæmones exterret, & exagitat. Dicit autem Tethel philosophus Iudæorum in lib. de sculpturis lapidum: Quòd quando inuenitur in crysolito fœmina habens in vna manu auem, & in alia piscem, valet ad negociandum. Crysoprasus inuenitur in India, sed hic quoque rarissimè vt dicitur, vnde & inuentus carior habetur. Est autem ex duobus coloribus aureolus scilicet guttis micans & porri succeo colore permixtus. Crystallus est lapis ex glacie induratus. Solinus tñ in aliquibus mundi partibus hunc inueniri dicit, vbi nunquam gelu, nec glacies fuit, hic lapis tritus, & cum melle mixtus atque potatus, vbera lacte replet.

De His quorum nomina incipiunt per. D. E. F. *&* G. *Cap.* XXXVII.

DYonisia lapis est orientis, fusci coloris, niueis respersus guttis, & aqua tritus vinum fragrat, & tñ ebrietatem contra naturam odore suo fugat, vt dicit Phisiologus. Dyadogos, alias dyacodos lapis est Berillo similis, qui aquis iniectus varias effigies dæmonum efficit, ita vt det responsa petentibus. Hic si corpori defuncti admoueatur, amittit uires, & quasi sensibiliter mortem abhorret. Elydros, vel enydros est lapis cristallo similis, qui miro modo perpetuis lachrymis distillat, & tamẽ durus, & integer in omnibus perseuerat. Elytropia lapis est instar smaragdi viridis, & aspersus venis sanguineis. Hic in vase aqua pleno solis radiis subiectus, sanguineum solem reddit, ac si pateretur eclypsim, nec hora vas ipsum in quo iacet, ebulire videtur, & aquam velut himbres spargere. Hoc facto videntes arreptitii si præsentes sunt, inter se rapiuntur, & futura prædicunt. Hic lapis gestantem in longa vitæ tempora perducit, sanguinẽ stringit, venena fugat, & contra dolos cautum facit. Ematithes est coloris ferruginei, mixtus venis sanguineis. Hic confricatus & in aqua resolutus, sanat eos, qui saliuas sanguineas emittũt, sanat & ventris fluxum. Puluis eius carnes mortuas crescentes in vulnere corrodit, & tollit. Vino quoque permixtus vlcera sanat, bibitusque lapidem vesicæ frangit. Ethites est lapis punicei coloris, habens lapillum interius ex quo fit sonorus. Hic ab Aquila de extremis orbis partibus in nidum portatur. Naturaliter enim hunc esse pullis suis tutamen experitur. Alii dicunt esse causam, ꝙ oua Aquilæ immoderato calore concalescunt, nisi lapis naturaliter frigidus prȩsens sit: Hic pueros incolumes seruat, efficacissime prægnantes iuuat, ne aborsum faciant, vel in partu laborent. In leuo lacerto portari vult, sobrietatem cõfert, & gratiam, facitque victorem. Filateris eadem est gemma eiusdemque virtutis cuius, & Crisolitus, de quo iam dictum est. Fiongites gemma est ex Persida, & hæc est vna ex gemmis ardentibus, vel cristallinis, ostendens intra se quasi flammas ęstuantes, qui non æstuant exterius. Gagathes est lapis niger, & lucidus, qui paleas attrahit calefactus attritu, accensus autẽ caducis prodest, & dæmones fugat, aut si per os hominis obsessi loquantur, fumus eos tacere cogit. Idem prodest hydropicis, stomachum euersum iuuat, aqua in qua triduo iacuerit, cito partum liberat. Ipsa quoque aqua, si a puella potetur, an virgo sit deprehenditur, quia si virgo est, immota manet, si vero corrupta, in continenti mingit. Galactidos est lapis cineri similis. In Nilo reperitur. Cum lacte tritus ac potatus lac multiplicat, prægnantes liberat, & scabiem fugat.

Quorum Nomina incipiunt per. I. *&* L. *Cap.* XXXVIII.

IAcinctus est lapis ceruleus, in obscuro nubilosus, in sereno clarus, ita ꝙ aera sentire dicitur. Peroptimus est ille, qui nec nimis clarus est, nec nimis obscurus. Est autem frigidissimus, & hic magis si mittatur in os, solidissimȩ quoque duritiæ est, ita quòd scindi, vel sculpi recusat. Sculpitur tamen aliquãdo fragmentis adamantis, hic confortat gestantem, & fugat tristitiam ac suspitiones vanas, tutamen est etiam contra pestilentiam, & contra serpentes, & uenena. Dicit autem Tethel, quod cum inuenitur in Iacincto lapis albus, & in ipsa albedine equus, hic valet ad obtinendam gratiam, & gloriam. Iaspis est lapis uirẽs, guttas tamen sanguineas habens. Ille peroptimus est, qui magis transflucet castum hominem se portantem, tutum facit, & gratum, si consecratus sit, noxiaque fantasmata pellit. Huius genera plura sunt. Est autem quoddam genus ualde rubens instar ignis, & transflucidum, & hoc præciosum est. Quoddam uero rubens non perlucidum, & hoc uilius est. Dicit autem Tethel, quòd quando inuenitur in lapide homo habens scutum in collo uel in manu, & cuspidem in altera manu, sub pedibus quoque serpentem, hic habet contra omnes inimicos uirtutẽ. Cum autem inuenitur in eo homo habens fasciculum herbæ in collo, ponatur in argento, & habet virtutem inter infirmitates discernendi, & in omni loco sanguinem restringendi, confert etiam gratiam & honorem. Itaque Gal. in digito portasse fertur hunc lapidem. Si quis autem inuenerit iaspidem viridẽ, & in eo crucem, habet virtutem vt non mergatur. Lygurius est lapis, quem stillare dicunt ab inguine lincis bestiæ, scilicet orientis. Huius enim vrina secundum plurimum solidatur in lapidem, quod naturaliter bestia sciens, inuidet bono nostro, egestumque præciosum urinæ liquorem arena obruit, & hæc eo citius in lapidem durescit. Huius color iuxta philosophum igneus ac rubicundus est, & carbunculo similis, nisi quòd nequaquam nocte lucet. Iuxta lapidarium uero uiridis est, uirtus eius habetur ad multa remedia, præcipueque ablutus in aqua constipatos iuuat, & uentrem soluit, colorem quoque perditũ facie recuperat. Lyparia lapis est in Libya valde mirabilis, ad quem omne ferarum genus, docente natura, sponte quasi ad patronum currit, cum canes, aut uenatores eum insequuntur, sed nec aliquis aduersarius eis nocere potest.

De His quorum nomina incipiunt per. M. O. *&* P. *Cap.* XXXIX.

MAgnes est lapis coloris ferruginei, qui & ferrum uicinum attrahit, non tamen præsente adamante, hic etiam uxores ma-

res maritis conciliare dicitur, & si quis vxoris suę castitatem probare cupiens, supponat eum capiti mulieris stertentis, mox illa (si casta est) petit maritum cum amplexu, cum tamen nō enigilet. Si vero adultera, de lecto tanquam manu repulsa subito fœtore coacta cadit. Sicque lapis crimen celatum prodit. Si quis furandi gratia domum per noctem intrauerit, & per loca quatuor prunas ardentes posuerit, ac magnetis fragmenta super asperserit, mox fumi vapor inhabitantium mentes euertit, eosque a domo fugat, vt fur domum impune diripiat. Idem etiam contritus combusturas sanat, & lacti commixtus hydropisim resoluit. Margarita (vt dicit Solinus) sic efficitur. Conchæ in quibus inueniuntur nocturno tempore litus adeunt, & rore cœli eas concipiunt, si purum fuerit, quod accipiunt, gemmæ candidæ fiunt. Si vero turbidum aut pallore languent, aut rufo obnubilantur, quantoque magis hauserint rorem, tanto magis perficitur lapidum magnitudo, si vero conchis apertis repente corruscatio micuerit, intempestino metu comprimuntur, subitaque formidine clausæ aborriunt aut perpetue eiiciūtur. Talis autem conchis ipsis est sensus, vt partus suos timeāt maculari, cum sol vrentes, ac feruentes orbes emiserit. Itaque ne nimio calore fuscentur lapides, conchæ subsidunt in profundum, duo namque in vna concha reperiuntur, vnde & vniones a plerisque dicuntur. Grandinibus descendentibus conchis lapides flauescunt. Margaritæ quoque in aquis molles sunt, sed exceptæ in lapides durescunt, vltra semiunciam nunquam reprimuntur. Dicuntur autem cum luna crescere, & decrescere dum viuentes in concha sunt. Huiusmodi gemmas digitis vel auribus suspendere binas, vel trinas fœminarum gloria est. In aceto vero positæ citius resoluuntur. Hic lapis contritus, & confectus secundum modum debitum contra debilitatem stomachi valet, & sanitatem corporis confert, & etiam mentis, q̄a castum reddit portantem. Onix est lapis ex parte albus, & ex parte niger, qui si collo, vel digito feratur in somnis tristitiam ac noxia depellit, & fantasticas vires euacuat. Sed hoc habet aduersi, q lites & discordias commouet, & multiplicat. De lapide Onichino duę sunt opiniones, dicit enim glossa super Leuiticum, q ostreola sit parua suauiter redolens a magnitudine, & colore vnguis humani dicta, habet enim colorem medium inter rubeum & album, hæc aquis exempta durescit in lapidem sicut margarita. Beda tamen videtur velle, q Onichinus, siue Onix vt ipse dicit, niger ex parte sit intercurrentibus albis, & rubeis zonis. Platearius autem dicit, q Onicha siue Onix est genus gummi fluens ex arbore, quod postea durescit in lapidē sicut de Sucino legitur. Sed forsitam aliud dicit Onicham, quā Onichinum. Onicha tamen pro Onichino ponitur, secundum glossam in loco Exodi, vbi de vnguento compositionis agitur. Valet autem Onichinum contra scabiem, & dealbificat faciē. In ignem vero missus odorem suauissimum reddit. Hoc etiam de Onicha valde mirabile fertur, q cum nihil adeo exiguum sit, quod non ledat oculum si intrauerit, hic infirmo appositus oculo, sponte sua quasi sensata res intrat sine lesione, circuitq; oculum, & omnes partes interius penetrat, quousque contrarios eius humores prorsus excusserit. Panthera lapis est omniū fere colorum, dicta ab huius nominis bestia, hic rabiem sedat, & tot habere virtutes dicitur, quot colores.

De His quorum nomina incipiunt per s. vel per t. Cap. X L.

SAphirus cærulei coloris est, morbum illum horribilem fugat, qui vulgariter dicitur, Noli me tāgere, sed colore post fugationem dicitur vitiari. Dicitur etiam optimus esse contra fraudes, & contra inuidiam, & terrores. Ad pacem quoque gratiosus est, sed oportet quòd ille qui eum portat summo studio seruet castitatem. Orientales Saphiri sunt optimi, maxime hi qui vehementer splendent, colore cœruleo, & quasi nubeculas habentes in superficie coloris densioris, Sunt quidam oriētales Saphiri, qui lapidem Rubith admixtum habent, hi quoque inter cæteros cariores sunt, & virtute potentes. Sardius rubei coloris est, sed atri vt rubea terra, hic sanguineum fluxum restringit, & est idem q lapis cornelius, de quo, s. dictum est superius, vt dicit glossa. Sardonix ex duobus lapidibus naturaliter est in parte rubeus ex lapide sardio, in parte vero albus, & in parte niger, qui duo colores sunt ex parte Onicis, habet autem speciem pulcherrimam vbi colores permixti fuerint. Sed nullam virtutem habere dicitur, nisi quam & Sardius, s. quòd ipso præsente lapis Onix nocere non potest, nescit autem conuellere ceram, & eum qui hunc portat oportet esse prudentem & humilem. Smaragdus præ omnibus virentibus viret, forma eius optima est plana, quia dum strata est adumbratur si tenenter portetur, morbum caducum fugat, & morbum qui Emitritheus dicitur, visum etiam refocillat, & oculos purgat, qui vino ablutus vel oleo perunctus hominem gratum in verbis reddit, tempestates auertit, motus quoque lasciuos compescit. Sucinus crocei coloris est, & vt vitrum aliquando translucet, arboris pineæ succus est, & ideo Sucinus appellatur, vulgariter autem lambra vocatur, hic castitatem conferre portantibus dicitur, fumus eius iuuat parturientes, & fugat serpentes. Prima quidem gutta, quæ de pino arbore fluit pura, & lucida est, & hæc illa, quæ in æstate calida, prosilit, reliquo vero tempore fluens obscura est, & immunda. Silenites est lapis colore pulchro, maximeque albo rubeo, vario, purpureo, quem portat Indię testudo. Horum quoddam genus est, quod viret vt herba, hunc qui portat in ore fertur diuinare futura, igne nunquam frangitur. Inter dissidentes amorem reconciliat, ptisicos etiam curat. Topasius in Topason insula tantum primo inuentus est & inde nuncupatus, cuius color auro similis. Hic magis præciosus est, aliud autem genus est multo lucidius, & colorem magis tenue, sed deterius, hic lapis inter cætera, quæ facit, dicitur etiam iram, luxuriamque restringere.

De Aquis. Cap. X L I.

AQua est secundum elementum cuius immensa profunditas abyssus dicitur, quasi absens fundus, habet tamen fundum quasi nimis profundum. Hæc frigida, & humida est. Quæ de lapide manat, lenior est, & limpidior. Aqua communis est omnibus, ad ima fluit, sordes abluit, terræ permixta lutum facit, sitim sedat, ignem extinguit &c. Oceanus fluuiorū concursu non augetur, quia fluenta dulcia partim salsis vadis consumuntur, aut vento vel ardore solis absumuntur, partim vero per occultos meatus in amnes suos reuertuntur. Exhausto quidem a sole dulci liquore, quem facile vis ignea trahit, amarior asperior crassiorque relinquitur: vnde summa maris vnda dulcior est, profunda amarior, & lunę quidem alimentum est in dulcibus aquis, solis autem in amaris. Æstus Oceani, idest accessus, & recessus Lunam sequitur, cuius respiratione retro trahitur, & eiusdem impulsu refunditur. Quotidie vero bis effluere ac remanare videtur, cum Luna crescēte crescit, & cum decrescente decrescit. Itaque cum Luna est in equinoctio, fluctus surgit ob Lunæ vicinitatem. Cum autem in solstitio, minor est ob eius longinquitatem. Porro per. 19. annos ad principia motus, & ad incrementa parua reuertitur, vt Luna. Mare rubrum ex adiacente terra videtur aquas habere rubeas, sed huiusmodi sunt aquę eius in se coloris, cuius & aqua alterius maris. Fontes autem saporem, virtutem, colorem ex occultis terrę visceribus (de quibus originem trahunt) fluentes ducunt. Itaque cum paradisi fons vniuersæ terræ superficiem in quatuor fluminibus irrigare dicatur, ex variis terræ qualitatibus fontes quidam frigidas habent aquas, alii vero calidas, & ex terra sulphurea feruidas. In partibus Orientis (vt dicit Iacobus) est fons quidam, ex cuius aquis efficitur ignis Græcus, aliis quibusdam mixtis, qui postquam vehementer accensus fuerit, vix aut nunquam extingui poterit, nisi aceto, & hominis vrina, vel sabulo. Huius fontis aquas Saraceni comparant magno præcio. In Aphrica fons est (vt August. dicit) qui voces canoras reddit. Præterea est fons quidam (vt dicit Solin.) quietus & tranquillus, qui si iuxta ipsum insonent tibiæ, quasi exultabundus ad sonitum eleuatur, & extra ripas intumescit. In minori quoque Britania fons esse refertur, cuius aquæ super propinquum lapidem proiectæ pluuias, & tonitrua prouocare dicuntur. Fontes autem tam in mari, quàm in terra dulcis aquæ limpidissimi reperiuntur. Itaque in mari superioris partis Tyrensis vrbis est fons, qui dulcissimis aquis tanta vehementia prosilit a fundo maris, vt duobus aut tribus cubitis supra mare saltet, & hoc cum mare tranquillum est. Cum autem inundationes vento feruntur, fons quidem ab eis obruitur, sed cum transierint, statim vt prius eleuatur. Sic autem eminet super aquas maris, vt hauriri possit in vasis. Sunt & stagna quædam in quibus nulla res natare potest, sed omnia merguntur. Alia vero in quibus omnia fluitant, nec mergi possunt. Lacus etiam sunt in quibus aquæ ter in die sunt amaræ, & ter in die dulces fiunt. Fluuii quidam sunt in partibus Orientis, qui arenas aureas habere dicuntur, vt dicit Iacobus. Alii vero, qui lapides præciosos. In Perside fluuius quidam est, qui semper de nocte congelatur, ita quod homines, & peccora super eum trāsire valent, de die vero semper in aquas resoluitur.

De

De Aere, & regionibus elementis. Cap. XLII.

Aer tertium elementum est, & est omne, quod inani simile a Terra vsque ad Lunam conspicitur: de quo & vitalis spiritus hauritur, & in quo Dæmones commorantur. Est enim quodammodo crassus, terra, & aqua, & igne permixtus. Aliter enim Dæmonum corpora ex eo assumpta somnum non reciperent, vnde verba formarentur ad eos quibus apparent. Quod ergo durum & molle, asperum & lene sentitur in eis, fit contrariis elementis simul permixtis. Ex hoc etiam & in hoc fiunt venti, niues, grandines, himbres, fluuia, & huiusmodi. Ex contrarietate namque vehementiam elementorum partrum, vnde ex eius corruptione infirmitates ac pestilentiæ generantur. Aer rarus est, leuis, mobilis, auibus peruius, nubibus obscuratus, & pluuiam signat, sole illustratur, hieme condensatur, æstate serenatur, vento agitatur, circa palludosa, & humida loca condensatur, facillimeque corrumpitur. Circa montes autem subtilis est nimium ac penetrabilis. Mediocribus autem locis optimus, idest nec nimis altis, nec dimissis. Sunt autem septem aeris regiones (vt philosophi dicũt) in quibus aquosi humores terræ per attractionem caloris ex sole, aliquando visibiliter per nebulas, aliquando etiam inuisibiliter per humidiorem aerem ascendentes, Primo quidem in rores, secundo in niues, tertio in grandines, quarto in himbres, quinto in mella, sexto in laudanum, septimo in mannam, gradatim de regione in regionem per temporum interualla transformantur. Quæ licet per totum aerem vniuersaliter sub cœlo mundus iste cõtineat, in orientalibus tamen partibus, vbi purior est aer, tres eorum vltimæ partes inueniuntur vberius. s. mella, laudanũ, & manna, cæterę vero quatuor plus habundat in Occidentalibus, & quia fumus, quanto altius ascenderit, tanto magis subtiliatur, manna subtilissimum est, ac viuificacissimum, vel viuacissimum præ omnibus humoribus. Hi ergo septem humores aeri diuersas substantias, diuersasque substantiarum efficacia, temperantiæ secundum diuersimodas aeris regiones sumunts quibus omne animal spirans habilitatur ad vitam. Sed terra, & quicquid in ea germinatiuæ virtutis est fœcundatur ex istis, vnde & molle quidem, durum, vel asperum, dulce, acidũ, vel amarum, ex his compositionem recipiunt, & pro diuersitate compositionis & naturæ, in his omnibus concordia partiũ inuenitur.

De Igne, & eius superna regione. Cap. XLIII.

Ignis est elementum quartum, calidus est, & siccus, & sursum tendit, splendet, rutilat, calefacit, fumũ generat, ligna consumit, attractiuæ naturæ est, cibos decoquit. Huius effectus ex parte tanguntur in his quatuor versibus.

Destruit, emollit, restringit, consolidatque.
Clarificat, terret, accendit, latificatque.
Mobilis, & siccus mundusque fauilla tenetur.
Crescit, & ascendit, sed aqua modica morietur.

Sed hæc omnia de igne isto inferiori elementato, sensibilique dicuntur. Superest autem ignis purissimus totum aere excedẽs cuius regio vsque ad firmamentum extenditur. Is tanto est aere subtilior, quanto aqua tenuior, & aqua terra rarior. Idem & æther vocatur, quia perpetuo splendore lætatur. De hoc Angeli corpora assumunt, cum ad homines missi veniunt. In hac ignis regione. 7. stellæ. i. vij. planetæ singulis circulis contra mundum feruntur, & ob vagum cursum erraticæ nominantur. Ignis itaque tripliciter consideratur, nam in materia terrea carbo est, in materia aeris flamma, in natura vero lucis est pura lux, & ideo non indiget nutrimento, quia non ex contrariis agentibus. Planetæ quoque & stellæ quoniam ex eodem igne constant, alimento non indigent, & ideo secundum naturæ cursum in æuum lucere possent, nisi creatoris sui voluntas eos aliter ordinaret. Ipse namque ignis lux illic in propria regione est, nec habet respectum ad aliud vnde materiam trahat.

De Septem planetis. Cap. XLIIII.

Dicuntur autem planetæ, id est errantes, quia per aerem vario motu discurrunt, vnde & retrogradæ dicuntur. Cumque triplex sit motus rerum. s. voluntarius, & naturalis, & violentus. Voluntarius quidem motus in planetis nõ est, quia sensus, & motus determinant animal, sensus autem in eis non est. Mouentur itaque violento motu cum firmamento, motu vero naturali contra firmamentum. Ratione namque formæ, quæ sphærica est firmamentum in instanti moueretur, nisi esset prohibens. Ideo positi sunt planetæ magni, qui ad motum eius retardandum mouerentur contra illud, motu suo naturali. Nam si mouerentur in instanti, rerum esset confusio, nec generatio fieret, & corruptio, sed quia motus firmamenti præualet illis, rapiuntur cum eo motu violento. Nisi vero virtute quadam occultiori semina rerum a suis principiis diuiderentur, semper apparerent in statu suæ creationis immobiliter permanere. Nunc autem indidit Deus globiferis stellarum circulis, sed maxime planetarum, virtutem talem, vt a motu sui principii res vegetabiles transire faciant, sed ad multiplicationem consimilium transferant. Proinde successionis ac posteritatis quasi sobole concupita, in se solis manere nolentes, semina de se fundunt, & in seminum materias in aliis prouentura. Ceduntque semper succedentibus aliis, & ad rerum principium terram iterum reuertuntur. Exceptis igitur his, quæ vel ad liberum arbitrium hominis, vel ad specialia diuinæ voluntatis opera spectare videntur. Deus omnipotens causas istarum rerum inferiorum sub stellarum motibus esse constituit. Quod ex motibus planetarum Solis, & Lunæ constare potest, dum sub augmento vel defectu Lunæ humores in hominibus ac cæteris animalibus crescere, & decrescere videntur. In ascensu quoque solis flores, & fructus erumpunt, in descensu vero cuncta virentia arefiunt. Sol quidem & Luna luminaria magna dicuntur, non ꝙ maiora sint corpore vel lumine apud se, sed aliorum syderum comparatiue, quæ propter remotionem minora videntur apud nos cum tamen maxima sint apud se. Nam si Luna æqualis quantitate videtur cum Sole, qui tamẽ sexies aut septies maior est, & hoc ideo quia ille remotior, illa vero nobis propinquior est, quid de cæteris tribus, qui longe superiores Sole sunt æstimari potest. Mars enim planeta quintus intantum, & pauloplus superior est, quàm Sol. Iuppiter vero sextus in quintuplum Marte altior est. Saturnus autem septimus, & vltimus in duplum vere Ioue superior. Vnde ergo quanto Saturnus Sole superior sit, & quantum eius sydus maius illorum comparatione haberi potest. Omnes autem planetæ post quingentos. 32. annos circulos suos peragũt, & eosdem vt prius repetunt Signifer, idest circulus. 12. signorum in duodecim partes perlatum diuiditur, sub quibus septẽ planetæ feruntur. Denique a terra vsque ad cœlum esse. c. 9. millia. &. 300 s &. 85. milliaria. philosophi, & multi catholici veridicis assertionibus, & argumentis firmissimis probauerunt.

De Luna, & Mercurio, & Venere. Cap. XLV.

Luna est primus planetarum, id est infimus. Hæc humorũ mater est, vnde quidam orientales fluuii crescunt & decrescunt, secundum illius crementum, & decrementum. Ipsa etiam humana corpora maximeque lunaticorum Lunæ cursus sentiunt. Sed & animalia, bestiæque plurimæ sagina crescunt, & decrescunt secundum eius statum. Possunt autem decem Lunæ proprietates his sex versibus perstringi, quæ specialiter conueniunt Beatissimæ Virgini.

Humorum mater, solisque refrigerat æstum.
Eclipsim patitur phebo faciente recessum.
Huic sol dat lumen, tenebras de nocte relidit.
Illustrat mundum sol pristina quando reuisit.
Inter planetas magis hac terra propinquit.
Crescit decrescit candet tempus mediauit.

Mercurius est planeta secundus, qui signiferum suum percurrit 339. diebus. Hic aliquando ante ortum solis, aliquando post eius occasum splendens exurgit. Apud gentiles quidem Mercurius ille dicebatur Deus, in quem mercimoniorum fortunas ponebant, quasi merces curans. Nec forsitan sine ratione planetam hunc Dei suo nomine vocauerunt, eo ꝙ in huius ascensione spiritus humanorum sensuum puriores ac perspicaciores sunt, & expeditiores ad lucra facienda, rerumque causas inuestigandas, purgato namque cerebro a fumis, & superfluitatibus, purgatior spiritus exurgit ad actus. Venus est planeta tertius, qui & lucifer dicitur, stella videlicet contra firmamentũ, vt Mercurius nitens, quæ omnium maior clariorque videtur. Facit enim vmbram sicut Sol & Luna. Signiferum autem percurrit. 348. diebus. Iste solem orientem aliquando præcedit, & tunc hesper aut vesper dicitur, hieme lucet, æstate conditur, & in antarctico polo) qui est vertex inferior) sepelitur. Vi huius naturæ (vt dicit Plinius) cuncta generantur in terris. Vnde Venus dicitur, quasi veneris numen, quæ apud gentiles dicebatur Dea amoris. Hic itaque planeta in exortu suo matutino vel vespertino terram rore conspergit, & non solum terræ conceptus implet, verumetiam animantia omnia ad luxuriam stimulat. De huius proprietatibus extant hi quinque versus.

Lucis

Lucis splendorem, fert secum rorem fert quoque,
Ingens dat letum, vigilansque decens, prait ipsum.
Solem defectum Lune comitans hiemisque.
Tempore lucescit, cedens æstate quiescit.

Dicitur autem dare, idest facere lætum hominem, scilicet viatorem, vigilans, quia nocte lucet, decens quia pulcher.

De Sole. Cap. XLVI.

SOl est quartus planeta, sic dictus quia solus lucet. s. per diē, vel quia super omnia lucet. Zodiacum peragrat diebus. 365. In ortu suo si maculosus est, vel sub nube latet, diem indicat pluuialem, si rubet, sincerum, si pallet tempestuosum, si concauus apparet, ita q̄ in medio fulgens radios ad austrum, & aquilonem emittat, tempestatem humidam ac ventosam significat, si autem pallidus in nigras nubes occidat, aquilonarē ventum determinat. Sol est fons caloris, nubes de terra per vapores attrahit, fructus maturat, fluida siccat. Veris quidem tempore sole superius ascendente frondes ac flores erumpunt, fructusque de floribus prodeunt, & dum sol remotius ascenderit, vapore suo sicco, & igneo fructus ac semina maturescere facit, eo quod humiditatem superfluam calore desiccat, vt in eis siccitas, & humiditas temperata remaneat. Idem quoque sol postea descendens, & in deuexa per orbis climata cadens, priorē æstiui temporis ordinem euertit, vt quæque virenta solis auersionibus cadant, rigidaque ceruice tepescant, & (vt breuiter dicam) omnia specie sua dolent, ac recessum fomenti solaris, lugubri facie formaque deplorant. De huius proprietatibus extant hi septem versus.

Fulgidus effundit radios fons ipse caloris.
Attrahit hic nubes specimen vel forma coloris.
Illustrat Lunam, noctemque diemque ministrat.
Fructus maturat, ac humida cuncta resiccat.
Intrat si reseras, glacies, & dura relidit.
Lætificat sanos oculos, lippos quoque claudit.
Occidit, ac oritur, descendens hinc quoque scandit.

Possunt hæc omnia referri spiritualiter ad beatam virginem, quæ dicitur electa vt sol. Et sicut sol octies maior est terra, sic & ipsa prærogatiuis. 8. maior est omni creatura. Quas videre possumus in his. 4. versibus.

Virgo prius vouit, virgo sine semine pregnans.
Virgo Deum genuit, virgo mater simul extans.
Hæc sine labe manens, omni virtute beatur.
Imperat hic Christo super ipsa creata leuatur.

De Marte, & Ioue, & Saturno. Cap. XLVII.

MArs est planeta quintus, qui signiferum percurrit annis duobus. Non ab re forsitan ex nomine Martis Dei bellorum a gentilibus nuncupatus, cum in huius syderis ascensione colera sæpius in hominibus accendatur, fiantque calefactiones cordis, & epatis, ac rebulitio cerebri, & humores corrūpantur. Sic enim causis contrariis impugnantibus sanitatem, bellū in corporibus geritur, quod non nisi morte finitur. Iuppiter est planeta sextus, calidus, & siccus: qui Zodiacum peragit annis. 12. sic dictus a gentilibus ex nomine Dei sui, qui dicebatur Iuppiter, quasi iuuans pater. Nec hoc forte sine ratione, cum in huius ascensione syderis omnia terræ nascentia vi erūpant. Est autem (vt dicit Martianus in astrologia) stella Iouis ad omnia salutaris, & secundum naturam sanitatem mortalibus impartitur, vnde & dicit ibi commentator, quòd si non esset alius planeta, quàm iuppiter in firmamento cœli, omnes homines essent immortales. Quod intelligendum forsitan secundū naturæ cursum, & non secundum voluntatem, & potentiā creatoris. Saturnus est planeta septimus, & vltimus, summumque omnium sydus, ideoque nimium videri dicit Plinius. Hic annis. 30. signiferum peragit. A parte sinistra gyrant omnes planetæ, præter Saturnum, qui semper præceps graditur in dextram partem. Hunc in occasum celerrime tolli contingeret, nisi conuersione assidua obuiis aliis syderibus impediretur. Nunc autem mundi vertigine impeditus ignauo globo torpet, & fit gelidæ rigentisque naturæ, vnde fit vt tardius cæteris cursum suum peragat. Augustinus tamen aliam causam frigiditatis eius ponit, scilicet aquarum supercœlestium vicinitatem. Dicitur autem Saturnus a gentilibus ex nomine Dei sui, quasi saturitatis numen, & hoc forsitan ideo, quia in huius syderis ascē sione iacta semina mortificantur in terra, vt fructum faciant ad saturitatem carnis. Iuxta illud. Nisi granum frumenti in terrā cadens, mortuum fuerit, &c.

De Quinto elemento, quod est vapor. Cap. XLVIII.

EX summa de anima. Vaporem autem dicimus quintum elementum, quod est medium aquæ & aeris, quantum ad substantiæ subtilitatem, quia subtilior est aqua, crossior aere. Et quāuis fit ex elementis, puta q̄ resoluitur ex aqua & terra a calore solis, siue maneat clausus in visceribus terræ, siue super terram eleuetur plus, & minus, iuxta triplex interstitium aeris, ipse est principium aliarum rerum sequentium, nam ille qui eleuatur super terram principium est cometarum, ac stellarum cadentium, & asuph, & anaxhet, circulorum circa solem, & lunā apparentium, & Iridis, necnon ventorum & turbinis ac tonitrui coruscationis, & fulminis, & nubis, ac nebulæ, grandinis quoq; ac niuis, ac pruinæ, sed & nimbi, ac pluuiæ, atque roris. Et ista sunt elementata primæ compositionis. Ille vero, qui manet in visceribus terræ, ipse est qui calefacit fontes in hieme, ipse est principium terremotus, & ex eo corpora mineralia generātur vt sulphur, ex cuius combustione calefiunt termæ, & lapis similiter, & argentum viuum, quod est principium omnium metallorum, quæ sunt. 7. s. plumbum, stagnum, æs, auricalcum, cuprū, argentum, & aurum, & hæc sunt elementa secundæ compositionis, vel complexionis. Sunt autem elementata quædam media, quæ nec sub terra sunt nec super terram, & horum quædā sunt infixa terræ nascentia, puta plantę arborum, & herbarum, quædam vero non, sicut animalia: Quædam tamen inter plantas, & animalia media sunt, vt spongiæ marinæ, quæ & radicibus aluntur vt plantę, & tactu sentiunt vt animalia. Sed horum principia sunt vapores, vnde per se prius generantur, plantæ vero primo ex seminibus pluuia mediante. Nutriūtur itaque terræ nascentia ex mixtura terræ, & aquæ, & ita sunt in tertia cō positione, in qua confracta est aliquo modo contrarietas, quæ elementata primæ, & elementata secundæ compositionis animam habere prohibebat: vnde plantæ animam habent vegetabilem, & quia vapores sunt principia terræ, nascentium, ex terræ vero nascentibus generantur humores animalium, ex quibus scilicet humoribus, & ipsa nutriuntur, & semina, vel oua formantur, de quibus alia quoque generantur animalia. Manifestum igitur est, q̄ vapores principia sunt animalium, & hominum, qui sunt quartæ & quintæ compositionis, sed in animalibus magis confracta est contrarietas, quàm in terræ nascē tibus: vnde & nobiliorem animam recipiunt. s. sensibilem. In hominibus quoque magis, quàm in animalibus, & ideo recipiunt animam nobilissimam propter summam humani corporis temperantiam, & quia non potuit esse nobilior perfectior, patet q̄ homo est finis omnium creaturarum. Sicut ergo prima creaturarum rationalis est, scilicet Angelus, sic & vltima est homo, vt finis conueniat principio, sitque creaturarum ordo circularis, vt ex perfectione circularis creationis intelligatur, perfectio summi opificis. Recte igitur quinque ponimus elemē ta, licet quatuor sint primo prima.

De Impressionibus aeris, ex vaporibus ascendentibus. Cap. XLIX.

ARisto. in lib. Metheororum. Causa, etiam prima mouens terræ, & aquę vapores, vt ex eis eleuatis fiant impressiones aeris, est motus orbium stellarum. s. solis & aliarum. Sol enim dum appropinquat his rebus, & elongatur ab eis, causa est generationis, & corruptionis accidentium in illis. i. rerū huiusmodi, quæ in eis generantur. Dum enim calor eius ignit terram, eleuatur ex ea vapor humidus, & vapor siccus, atque in diuersas species separatur. Quædam enim species dum ascē dit ad summum aeris resoluitur ac subtiliatur, & appropinquat igni quo inflammatur, & fit ex ea impressio inflammata, vt supra dictum est. Hæc autem vaporis species vocatur æstus. Alia vero est nebula propinquior quæ fit aer, nisi accidat ei accidēs, idest nisi obuiet ei frigus accidentale ipsam constringens. Verum aer iste factus. s. ex vapore subtili fit aqua, quia vapor roridus est. i. materia roris, vel pluuiæ. Nam si accidat ei frigus, quod ipsum præmat, incrossatur & inspissatur, & redit aqua ad terram pluens. i. distillans in rorem uel in pluuiam. s. ex nubibus subtilioribus vel densioribus. Et quandoque videtur ex eo nebula: s. ex reliquiis nubium resolutarum. Cum igitur sol appropinquat, vapor. eleuatus ascendit, cum autem elongatur ab eo, descendit. Cum autem id, quod ex eo descendit parua res est, idest subtilis, & ideo tardatur in descensione sua, & ros vocatur. Cum vero multam habet mensuram, idest spissitudinem, & ideo velociter descendit, pluuia nominatur. Et quando parua res est, nec peruenit in altum propter paruitatem suæ caliditatis, & resoluitur, fit aer. Quando autem vapori ascendenti accidit

ti accidit vehementia frigoris, aggregatus fit pruina. Quando enim super ipsum est, est paruum frigus, idest temperatum exprimit rorem. Pruina autem est vapor congelatus. Dico ergo ꝙ aqua non congelatur, nisi in loco vbi sunt nubes, & ꝗa descendunt ex loco vbi tria corpora, quorum generatio & essentia est per frigus. s. quia, nix grando. Corpora vero descendentia ex aere duo duobus sunt similia, quia causa generationis, vtrorumque est vna, nec diuersificantur nisi multitudine, & paucitate. Sunt autem hæc nix & pruina, similiter pluuia, & ros. Est enim ros pluuia pauca, idest subtilis. Pluuia ros multus, idest crossus, vel densus: pluuia nanque non fit nisi ex vapore multo iam infrigidato, & causa illius sunt tempus, & locus, & frigiditas.

De Passionibus aeris, & primo de ventis, Cap. L.

EX libro de natura rerum. Videamus itaque primo de passionibus aeris, quemadmodum aut qua ratione concutiatur in multis, vt sunt venti, fulmina, choruscationes, & tonitrua, quæ non solum aerem superius, verumetiam terram inferius, cum suis animalibus turbare noscuntur. Ventus est aeris fluctus. Quis autem primum motum in aere faciat vnde ventus creetur, merito quæritur. Quidam ex antiquis philosophis hanc rationem assignant. In terra est abyssus profundissima, cuius fontes olim in diluuio rupti fuisse leguntur. Iuxta hunc loca cauernosa sunt, & speluncæ late patentes. In his ergo venti de spiramine aquarum concipiuntur, qui & spiritus procellarum dicuntur. Et hi quidem spiramine suo ꝑ patentes cauernas aquas maris in abyssum trahunt, eaque inūdatione iterum impetu magno impellunt, de his itaque ventus fit & terremotus. Sunt autem quatuor venti cardinales, & octo collaterales. Primus cardinalis est Septentrio, qui & Aparchis dicitur. Hic facit in aere nubes & frigora creat. habet autē a dextris circium, qui & circias dicitur, faciens niues, & grandines. A sinistris Aquilonem, qui & Boreas dicitur, constringentem nubes. Secundus est Subsolanus, in calore, & frigore temperatus, habens a dextris vltimum, qui & calchias cuncta desiccantem, a sinistris earum nubes generantem. Tertius est Auster, qui & Nothus humore calorem, & fulmina generans. Hic habet a dextris Euroaustrum qui est ventus calidus, a sinistris Euronothum, qui temperatus est. Est notandum, quod Australes venti, quia flant ex humili maiorem tempestatem faciunt in mari. Quartus est Zephirus, qui & Fauonius, hic hiemen resoluit, floresque producit. Habet autem a dextris Aphricum, qui tempestatem, tonitrua, fulminaque generat. A sinistris vero chorum, qui in duos diuiditur, scilicet Auram, & Altanum. Aura in terra, Altanus in pelago. Horum duodecim ventorum concordia, omne creatum in suo cursu ordinate consistit.

De Igniculis per aera exagitatis, & de nubibus. Cap L I.

STellæ quandoque cadere videntur in aere, sed minime cadunt. Cum enim igneæ sint naturaliter, propriusque locus earum in æthere, nunquam ad terram descendunt. Cæterum si vna ex eis caderet, totam terram vel partem illius maximam occuparet. Nam licet ex remotione videantur paruæ, in se tamen sunt maximæ. Quæ vero cadere videntur, igniculi sunt a flatu ventorum in aerem ab æthere tracti, & mox in aere madido extincti. Sæpe etenim est in aere superiori, licet non in inferiori ventus, & commotio, ex qua commotus aer ignitur, & per aera splendens discurrit. Qui cum iuxta stellam aliquam transierit, splendore suo visum illius stellæ, nobis aufert, ita ꝙ ipsa obtecta cecidisse videtur. Si autem quæritur cur eadē stella postea non appareat. Respondemus, quod fumus procedens de extinctione ignis cadentis in aerem humidum, eam nobis obtexit. Vel dicimus eandem a nobis postea videri, sed eam esse nesciri. Cum enim (vt prædiximus) aer ignitus discurrit, aer spissior & inde tardior subsequitur, qui inter nos & illam interpositus nobis visum eius subtrahit. Prius autem quàm transeat, & illa stella appareat, firmamentum quod ad occasum tendit, iam eam ad vlteriora detulit. Cum igitur apparet, alia esse putatur, quia in alio loco, quàm ante videtur. Nubes dicuntur quasi nimborum naues, solis namque calore de terra tractæ per vapores in aere conglobantur, & condensantur, grauidæque factæ nimietate humiditatis, & amplius se ferre non valentes, vento de facili dissoluuntur, & per pluuias niues aut grandines ad terram iterum relabuntur, vt iterum ascendentes concrescant in nubes. Secundum autem volatum nubium, quæ ventis in aere deferuntur, aura pluuialis, aut sicca, frigida, vel remissa fore coniicitur. Itaque si vespere solem in occasu nubes tegant, futuras in crastino pluuias suspicamur. Si etiam mane solem Orientem terra nubes obtegat, residuo clarescente, pluuiaque speratur, aut a mane vsque ad meridiem, aut a meridie vsque ad noctem. Porro si ventis contrariis flantibus nubes inter se dispariles discordauerint, tempus dubium expectabis. Quia cum quis ventorum suis nubibus alium superauerit, auram illi cedere repente cognosces.

De Tonitruis, & Fulminibus. Cap. L I I.

EX libro de naturis rerum. Tonitruum fit quando venti nubibus inclusi nituntur erumpere, magnoque murmure concrepant, & collisis nubibus ignem terribilem eiiciunt. Crepitus vero nubium ventorum est tonitrnus, ignis autem inde excussus est fulgur, qui scilicet ignis ideo penetrat, quæ tāgit, quia nostro subtilior est, & magna vi ventorum impellitur: ab Aquilone fulgur, ab Euro tonitruus tempestatem signat. Itaque fumo calido, & humido ad superiora tendente, cum ad summum aeris peruenit, ex præponderatione humoris mouetur sūmitas aeris, cuius particulæ in modum vndarum concurrentiū sibi fragorem, & tonitruum faciunt. Ex motu vero calefactus aer transit in substantiam igneam, fitque corruscatio: Cum igitur impetus ille, qui ex occursu aeris humido fumo spissati generatur, sursum ascenderit, fragor absque fulmine fit. Similiter etiam deorsum si tendat, non tamen vsque ad obstaculum perueniat, cum autem vsque ad obstaculum peruenit obstantia, findit vel vrit, nam si in hac inferioris aeris parte multus fit humor, aer in illo impetu existens igniri non potest, fitque fulmen findens non vrens. Sed quia proprius motus aeris est sursum tendere, nulla materia exinde reditum vetante reuertitur, sparsosque aer colligit ignes, si vero vbi non sit humor ex motu, & siccitate ignescit, fitque fulmen vrens. Est igitur fulmen pars aeris, aliqua collisione, vsque ad obstaculum cum impetu perueniens. Tonitruum autem est partium aeris cum impetu concurrentium sonus. Corruscatio vero est pars aeris ex impetu ignita, & splendens. Non est autem fulmen substantia lapidea, vt quidam dicunt, si enim hoc esset, non huc illucque discurreret, nec sursum rediret, & cum aliquem feriret carnem & ossa comminueret. Ideo autem dicunt quidam sic esse, quia cum ad superiora fumus igneus ascendit, aliquid terrenæ substantiæ cum eo eleuatur, quod ex calore solis in substantiam lapideam transit, & in concauitate nubium continetur, donec nubes impetu aliquo diuidatur. Cum autem in quolibet anni tempore fumus ille humidus ascendat, non tamen in quolibet tonitrua vel fulmina generantur. In hieme namque iuxta terram inspissatur, quia non est tantus calor, qui possit eum ad summum aeris eleuare, remanens ergo in inferiori parte aeris, ventos, & pluuias gignit. In æstate vero cuius maximus est feruor, vsque ad summum eleuatur humor, fitque partium aeris concursio diuersa, & inde tonitrua. In Autumno porro, quia frigidus & siccus est, nec est humor qui eleuetur, neque calor, qui eleuet. Sed in vere, dum fumus superiores partes aeris obtinet, per spissitudinem suam huc, & illuc ex eius labilitate impellitur, fiuntque tonitrua, & fulmina. Præterea in oriente non fiunt æstate tonitrua sicut apud nos, quia tunc æstus ibi calidissimus est atque siccissimus, nec potest aliquis humor etiam si ascenderit in nubes cogi, sed aeris calore dissipatur. In hieme vero fiunt ibi, quoniam & humor sufficiens de terra ascendit, & est aer calidus quo eleuetur, sicque calore, & humore temperatus est aer, vt facillime fumi in nubes excrescant, fiatque concursus ventorum ac nubium quo tonitrua, ac fulmina proueniant. Itaque nostra æstas in Europa potest orientis hiemi comparari, fulmen sæpius alta sternit, quia cum ab alto descendit, citius alta repetit. Nullus autem fulmine, tangitur, quàm prius lumen viderit, aut tonitruum audierit, in silentio nunquam fulmen iacitur. Fulmen quidem tactum hominem non semper extinguit, cætera vero animantia semper hunc honorem homini natura tribuente.

De Arcu cælesti, & nebula. Cap. L I I I.

IRis est limbus nubis cōcauæ, quæ est quasi speculū solis. Sicut enim terra sphærica est, ita & vapor eius sphæricus, si ergo nubes concaua generetur opposita soli, limbus eius diuersi coloris erit propter adiunctionem multi nigri. Fit enim arcus cœlestis ex nubibus, & radiis solis, calore namque solis humores aqueos attrahente de terra, & mari concrescunt in nubes, eisque de terra superius ascendentibus intercurrunt radii solis, quibus mediis illustrantibus nubes fit arcus cœlestis ex coloribus diuersis. Cæruleo, scilicet qui ex aqua contrahitur, &

rubeo,

rubeo, qui ex radiis solis igneis generatur. Cæteri vero colores sicut virides, & purpurei, secundum ꝙ magis & minus ad illos duos principales accedunt, similitudinem trahunt. Quoniam autem Deus olim mundo diluuium induxit, non tantum ex aquis quæ sub firmamento erant, quia nec cataclismum facere sufficissent, sed etiam maxime ex his, quæ super firmamentũ, vnde scriptum est. Et chataractæ cœli apertæ sunt, hinc factũ est vt arcum postmodum in nubibus poneret, ne vltra diluuiũ super terram induceret, ac si diceret. Aquæ supercœlestes induxerunt mundo diluuium, sed nunc arcum meum ponam in nubibus, qui fit ex aqueis terræ humoribus, vt & si quando pluuiarum aquę in aere pendeant, hoc signo apparente homines non timeant, quoniam aquæ quas vident in nubibus de terra sunt, nec tantum cumulum facere poterunt, vt mundo diluuiũ inducant, hæc est ratio naturalis cur Deus posuit arcum in nubibus ob signum federis. Nebula fit dum exalationes humidæ vaporaliter trahuntur, & radiis solis ad terram repelluntur, hæc ascendens pluuiam nunciat, descendens vero serenum, roremque salutiferum terræ fructibus affuturum. Super aquas & infima quæque terrarum perseuerantius manet, propter vicinitatem. s. humiditatis, eo ꝙ ex humido contactu sui similis continuatur. In locis autem in alto sitis propter aerem subtiliorẽ citius dissoluitur, vnde & huiusmodi loca salubriter antiqui libentius inhabitabant. Sed econtra moderni propter commodum aquæ locis huiusmodi dimissis circa aquas ædificant, qđ multis est causa languoris, & immaturæ mortis. Nebula quæque depressa est multum ac fœtida, quoniam humores corrupti de terra sublimantur ad aera, & hæc pectus lædit, reumaq; pessimum in capite creat, quod si ad pectus descenderit, apostema sæpius efficit. Nebula denique circa Maium, & æstiuale solstitium, ac post Septembrem pessima est.

De Humoribus aeris, & himbre, & grandine, & niue. Cap. LIIII.

Septem sunt humores aerei, sicut dictum est supra, per septẽ regiones aeris diuisi. s. himber, grando, nix, & ros, mel quoque, ladanum, & manna. Himber de nubibus descendit, dum enim guttulæ in maiores guttas coeunt aeris amplius natura non ferente ad terras dilabuntur. In Orientis partibus raro pluit, sed ibidem supra modum inundat pluuia cum venerit. Tantus enim ibi calor est per æstum solis, vt paucitas humorũ ascendentium de terra peruenire possit ad regionem himbris sole medio, qui paulatim ascendentes eos deficcat. Rorem vero crassum, & frugibus efficacem ibidem esse constat. Cum autẽ humores in visceribus terræ coarctati diutius ex habũdantia, sui tandem eruperint, calore solis, & aeris siccitate trahentibus tunc supra modum inundant pluuiæ, & quanto rarius, tanto copiosius. In Europa vero tantæ frequenter pluuiæ cadunt, vt ex eis torrentes instar fluminum currant, & maxime circa mõtium iuga. In Ægyptiacis Thebis, si in æstate largiores pluuiæ funduntur, tota regio mox infinitis nubibus repletur. Pluuia seruata cisternis, & stabilitate purgata, aquarum omnium clarissima est, & sine corruptione diutius durat, frigida quoque nimis est, & potu salubris, viscera laxata stringit, tempore pluuioso maior pars piscium impinguatur, vnde & super mare alludere cadenti pluuiæ videntur. Grando fit ex pluuiæ stillis, ventis ac frigore superioris aeris conglaciatis, & corpus perspicuum habet propter circumactionem volubilitatis, cuius materiam. i. stillas pluuiæ si condensatim fuderit aer, multæ guttæ conglobantur in vnum lapidem, & tunc excedit grando solitam quãtitatem, fitque tempestas. Vnde legitur in chronicis grandines aliquotiens tantæ magnitudinis cecidisse, vt etiam bestias, & homines extra tecta positos conquassarent. Grando turbida magis est, quàm in terra glacies congelata, quia minimæ guttæ primitus coagulatæ paulatim adiicitur distendendo, sicque de multis partibus fit, quod non glacies, quæ ex aquæ cõtinua materia per gelu concrescit. Grando multum infrigidat aerem, vnde quandocumque in vere, & autumno ceciderit, periculum imminet pestis. In frugibus diræ gelidæque pruinæ, nisi post grandinem immediate sol calidior aerem terramque illustrauerit. Porro si circa solstitium æstiuale ceciderit, signum est in superioris aeris regione frigus esse permaximũ, & nisi pars aeris inferior solis radiis calefacta grandinem descendentem liquefaceret, ad immensam quantitatem molas faceret monstruosas. Nix est aquarum vapore necdum densato in guttas, sed gelu præpediente formata, nec tamen transluceet vt glacies, quoniam ex paruissimis, & innumeris minutiis fit, quæ non cohærent, preferuntque candorem. Niuem probantur habere montes illi qui orbis climata faciunt, vt Caucasus in India, Athlas in Andria, & cæteri. Olimpus autem non habet, sicut nec pluuias nec ventos, quia excedit omnium humorum regiones. Niues per totum annum seruari possunt sub terra paleis coopertæ. In Oriente quidem seruantur ad miscendum vinum æstate calida, vel ad aerem infrigidandum circa infirmos. Infrigidat enim valde. Et notandum, quòd membra fricata niue, & si ad horam quasi frigus intolerabile patiantur, postea tamen per se calore moderatissimo refouentur, quia calor naturalis in homine accidentali frigori reluctat.

De Rore, & Melle. Cap. LV.

EX libro de imagine mundi. Ros in aere venit quando granatus aer frigore noctis, & Lunæ splendore distillat. Quòd si vehementius ingruerit frigus noctis, ros in pruinam vertitur. Ex libro de naturis rerum. Roris itaque proprium est subtiliter & quasi insensibiliter super terram descendere, qui supra quàm credi potest terram infundit, & ipso himbre efficacior est in frugibus fecundandis, mundificat autem omnia, quę infundit, vnde visibiliter gramina virent post rorem. Ros gelidus est, & multum infrigidat, vnde æstate calida nisi superuenerit ros frugibus, ardore solis irent in deterius. Sicut autem ros fœcundat ea, quę tangit, infundens itaque ros in pruinam versus botros maxime maturos, & fructus arescere facit, humorum virtutes exhauriens, & hoc maxime in autumno, in vere autem cùm insit rebus temperies obrepit quandoque ros pruinosus in aere, & per noctis quieta silentia depascit, adurendo fruges ac germina, fitque tam dura pestis præcipue vinearum, vt igne consumpta videantur, & hęc ipsa quercus durissima in foliorum adustione fit immunis. Nonnulla tamen arborum, aut herbarum hanc pestem non sentiunt, eo quòd humor illis insit rigidior, & possint resistere vastatori. Mel est substantia humoris in aere, quæ de fiorum ac fructuum fumis collecta suauitate, multa spacia transiens aeris, super ipsam nubium regionem solis virtute conscendit, & inde occultissimo ac subtilissimo modo rori permixtus iterum in herbis, & frugibus ac floribus residet, temperatque saporem in rebus. Est enim duplex mel, naturale scilicet istud, quod in aere virtute naturæ concrescit. Et artificiale, quod apum labore, vel arte magistra equidem tamen, & natura componitur. Apud nos quidem scilicet in Europa circa solstitium æstiuale mella quandoque de superioribus descendunt, sed hoc raro, & in modica quantitate, & tunc imminet pestis maxima caprarum omniumque, quæ cum herbas irroratas melle comederint moriuntur, vnde pastores periti tempus obseruant cum mella decidunt, & greges ad pastus exire non sinunt, quoadusque radiis solis humor melleus ex herbis in aerem transferatur. Apud nos igitur vt dictũ est mella descendunt, sed raro, & modice. In oriente vero fere omni mense per noctes continuæ. Humor namque melleus, qui de floribus ac fructibus, & frugibus in fumis per solem ad superiora transfertur. Apud nos & viscosas, & lubricas ac nebulosas aeris regiones transire non potest, nec ad illam tranquillam venire, quæ supra nubes est, vt ibi paulatim densatus ad nos iterum pondere suo deferatur, sed ascendere nitens ipsis lubricis aeris regionibus miscetur. In oriente vero congrue hoc fieri potest, quoniam aer totus ibi purissimus est. Itaque descendit ibi mel super terram etiam in arboribus, & herbis, non tamen in tanta copia sicut ros. Mel apum in plenilunio capiendum est sereno die. Abrumpi statim ac resilire guttas vilitatis est indicium. Bonitatis vero probatio est, vt sit odoriferum, & ex re dulci glutinosum, ac perlucidum. Cum autem eximitur mel, apes abigi fumo vtillissimum est, ne irascantur, & mel auiditate vorent. Mel calidum est, & siccum, conseruat & mundificat, in medicinis ponitur, vt amaritudo specierum eius dulcedine temperetur. In electuariis quoque cum pulueribus miscetur, vt diutius, & maiori efficacia conseruetur.

De Ladano, Et manna. Cap. LVI.

LAdanum dicunt quidam gummi arboris esse sed falso. Est autem humor aeris in oriente, & in partibus Græciæ cum rore, vel roris vice, descendens super herbas terræ. Qui cum descenderit quibusdam corrigiis herba percutitur & sic illa praeciosa humiditas corrigiis conuiscatur. Quibus expressis & extersis, humor soli exponitur ac desiccatur. Exiccatum vero ladanum dicitur. Quod per se quidem, purum aromaticum est, & præciosum valde, sed quandoque cum digestione

digestione caprina, & hmõi rebus nigris sophisticatur. El gendũ autem illud quod ponderosum est, & integrum, & quod magis malaxari põt, magisque est aromaticũ. Quod aũt subrussum est, & frangitur, vetustate consumptũ nimis sophistica tũ esse significatur. Ladanum habet virtutem cõstringendi, & cal faciendi ex viscositate, & aromaticitate. Valet contra catarrũ ex frigida causa, si odor eius naribus admittatur, ad digestionẽ quoq; confortandã, & ad alia plura est vtile. Ex lib. de naturis rerum. Manna similiter est humor aeris in Oriente, & partibus Græciæ cũ rore, vel roris vice descendens nocturnis horis super herbas, ibiq; inuiscatur & postea colligitur. Sed qm̃ in modica quantitate reperitur, multũ sophisticatur. purum, aũt & non mixtum aromaticũ est valde, & preciosum subalbidum interius, habens concauitates quasdam sicut fauus mellis. Purum autẽ, & non mixtum aromaticum est valde, & preciosum subalbidum, est etiam dulcius, & vltra modũ iucundi saporis, fortassis autem hoc manna de quo nunc agitur, vixerunt Hebræi. xl. annis in deserto, quod ibidem concreatũ est diuino miraculo in melius mutata specie, vel sapore, de quo Aug. ad Ianuariũ ita loquitur. Faciat inquit vnusquisque quod vult, & quod secundũ fidem suam ac deuotionem nouerit esse faciendum, hoc est. n. quod in lib. Sapientiæ dicitur, quod manna secundum desideria singulorum sapiebat in ore oĩum, hunc tamẽ locum retractauit idem Augu. dicens hoc intell gendum non esse de illo manna, quod vtique quasi semen coriandri erat, gustusque eius quasi similis cum melle. Sed nostro cœlesti pane ac spirituali mãna, quod tanto iocundius est, quanto sumitur deuotius. Manna virtutem hẽt depurandi, & mundificandi sanguinem, vnde valet in acutis febribus ex colera, sed nonnulli sophisticãt illud cum melle, alij vero cum succo liquiritiæ sub ture puluerizato, & quando sophisticatur cum quadam abominatione dulce est. Cur autem apud nos in partibus Europæ non descendat ladanum, & manna sicut in Oriente, eadem est ratio quam prædiximus de melle.

De Corporibus mineralibus, & primo de Electro. Cap. LVII.

ACtor. Dicto de elementatis primæ compositionis ex vapore concreatis, restat dicere de elementatis secundæ compositionis. i. de mineralibus, & postea de ceteris secundum ordinem prædictæ distinctionis. Inter corpora mineralia præcipuum locum videntur habere septem metalla in vsus hominũ accommodatissime data. s. aurum, electrum, argentum æs, stagnum, plumbum, & ferrum, hæc in visceribus terræ continentur, & alia quidem pura, alia vero terræ commixta reperiuntur. Ex lib. de natura rerum. Electrum duplex est. Artificiale, quod ex auri & argenti commixtura conficit. Et naturale quod in colore quidem simile est, sed in virtute p̃stantius, rarissime autem inuenitur, & sophisticatũ a vero difficillime discernitur. Sed vas violentiam passum, & colorem prodit vsque dum igne purgetur. Metallum hoc conseruatiuum est, vnde olim in locellis, ex electro magnorum corpora condebantur.

De Auro. Cap. LVIII.

AVrum cæteris metallis est preciosius ac temperatius, durabilius, ac tractabilius, & magis ductile, omni tempore fulget, & coinquinatum rubigine non consumitur, visum fouet, & quanto rubicundius tanto melius est, in durio ponderosius est quam argentum, aut æs, aũt stagnum. In riuulis, & fontibus inuenitur, & etiam in montibus quandoque sed raro. Multis autem labor est in lauando, sed & si per multas minutias terræ eius sordibus sociatum inuenitur, est tamen purũ & non terræ, vel bituminibus in se admixtum, sicut æs, aut argentum. Itaque si etiam inter pulueres bracteæ reperiantur, nequaquam tñ auri puritas in se sordium squaloribus incorporatur. Aurũ calidæ naturæ est, lepram & scabiem curat, in pulueres redactum & antidotis mixtum. Habet etiam virtutem confortandi, non quod incorporetur aut mẽbra nutriat, sed quod alteratiua virtute corpus immutat. Vulnus ex auro factum non corrumpitur in tumores. Hali Regalis practicæ sermone. ij. Folia auri carnem comedũt sine morsura, tumorq; sicca subtiliat. Limatura auri cõfortat cor & pulsioni medentur quæ his prosunt medicaminibus admiscetur, acalimia vel cadimia auri melior est tenuis, & magis desiccatiua, & amplius elimans, quæ si comburatur, & lauetur, desiccat oculorum vlcera, sine mensura.

De Argento. Cap. LIX.

EX lib. de natura rerũ. Argentum ductile est, & tractabile, sonorũque, ac tinnitu dulcissimum, & hoc maxime si æri admisceatur, vnde tubas ex argento ductiles præcepit Moyses fieri ad terrorẽ hostium & exhortationem, ad mouenda quoque castra, & primũ ad epulas conuocandũ. Argenti venæ multæ, & in multis partibus orbis inueniuntur, nec est purũ in se sicut aurum, sed terræ ac sordibus incorporatũ & admixtũ. Ideoque labor maximus est, vt per ignẽ purgetur, fumus autem purgationis eius valde nociuus est, nec de facili purgatur. Hmõi fumo multo infectus, nisi fumo turis aut aromaticis speciebus, aut vbi purum fuerit durabile est. Impurum aũt de facili contrahit corruptelã. Argentũ consolidat alia metalla, & quasi vnũ efficit consolidata. Cõstan. Frigidũ est ac tpatum in humiditate, & contra humidum ad viscosum flegma valet puluerizatum, & antidotis admixtum. Hali vbi supra. Schala. i. limatura argenti, si conteratur cũ argento viuo prodest emoroidis. Acalmia argenti melior est tenuis mordasenago similis. Tpata est in calore, & frigore siccę cõplexionis, desiccatiua, pontica elimans, visui prodest. Si cõburatur & lauetur elimat visum, desiccatq; sine morsura oculorum, replet vlcera carne, desiccatq; vlcera in corpore manifesta. Item purgamentũ argenti melius est viride ac tenue, põticum est, desiccans fortiter, ideoque necessarijs admiscetur ad cicatrizandum vnguentis.

De Aere. Cap. LX.

EX lib. de natura rerum. Aes aũt siue cuprum eiusdem est duriciei cũ argento, & eiusdẽ liquationis, hoc excepto quod est rubei coloris. Aes nulla rubigine corrũpitur, fœtorẽ habet, & tñ dulcẽ sonat. Philosophus. Aes siue cuprũ sonorum est & vocale, natura calidũ. Sonus eius per se rudis est admixtum vero stagno, vel argento, vel auro validum est valde, dulceque tinnitum habet. Tinnit. n. altius cæteris metallis, sed vexat auditũ, nisi stagno commodius tperetur. Aes fusile quidem est in omne artificium, ductile vero sed cum labore ac moderamine verberantis, nunq̃ vero sic purgari põt quin facile cõtrahat corruptelã. durat tñ in annos plurimos. Ex ære fit auricalcum, sic dictum quia splendorem habet auri, vel quia de ipso fit aurum. Dicit. n. Arist. in li. de lumine luminum. Quod ex vrina pueri, & auricalco fit aurum optimũ, qđ intelligẽdũ est in colore nõ in substãtia. Dicit. n. idẽ Arist. quia mutatur color sed substãtia manet, hoc auricalcum scripturæ frequentius vocant electrũ, & hoc pp colorem electro prope cõsimilẽ. Hali vbi supra. Litargirium melius est Atticũ & Hispanicũ, quod cum frangitur quasi lumine refulget, tpatum est in caliditate & frigiditate desiccans, prodest vlceribus humidis & apostematibus calidis, si eo cathaplasmentur. Est etiam in eo quædam ponticitas, vnde & carnem in humidis vlceribus producit. Aes vstum melius est vtile subtile, leue, plenum, & vtrumque rubeũ. Est autem calidũ ponticum, cicatrizat vlcera quæ sunt in corporibus dura, sed si abluatur mollia quoque cicatrizat corporis vlcera. Tubal. hoc est, scoria æris melius est nigrum, sed inclinans ad ruborem tenue, velut cortices & est subtilius ære combusto. Elimat, & inscidit quæ noxia sunt, tenebras oculis aufert, & asperitatẽ palpebrarum dissoluit. Zimarum, i. viride æris, calidum, carnem superfluam comedit, & est inscidens, si cum cera, & oleo oliuæ misceatur, elimat, sine morsura, & carnem adducit.

De Stagno. Cap. LXI.

EX lib. de natura rerum. Stagnum tẽperatissimę naturę est. In Britannia tñ reperiri olim solebat. Sed nunc in Germaniæ partibus abundantissima vena reperta est, ductile, & tractabile, super omnia quoque metalla liquabile, per se quoque est mutum, sed cum ęre, vel argento, vel auro mixtum, sonorum, & armonicum, fulget interius, sed foris de facili contrahit corruptelam & hoc squaloris nõ rubiginis nunq̃ ẽ. n. rubiginatur, in aqua diu iacens de facili putrescit. vnde fistulæ aqueductus, qui sub terra fieri solebant ex plumbo, & consolidari stagno, modernis tẽporibus ex calido, & fusili plumbo consolidare ars hominum excogitauit, quia solidati stagno durare non poterant in longinquum, plumbum vero sub terra semper durat. Hali vbi supra. A serebrum. i. stagnum frigidum est, & est in eo siccitas, illud melius est quod minime sub dentibus frendet & stridet, & in eo sunt quędam virtutes aquosæ. Si fricetur ad lapidem cum modico vino, & oleo oliuæ, proderit apostematibus, quæ circa, & super verenda sunt, & in lumbis. Item si cũ eius frusto empulizetur anus inferius, sedat appetitum coitus.

De Plumbo. Cap. LXII.

Ex lib. de natura rerum. Plumbum temperatę naturæ est sicut stagnum, ponderosum sicut auru, ita quod duplex habet pondus argenti, vel ęris. Ductile quoque est, & tractabile, minus autem stagno liquabile. Ad horā quidem liquatum nitescit, sed postmodum naturaliter adumbratur, cōpressiuum est & lenificatiuum, nec solū in se mutum est naturaliter, sed et muta efficit alia metalla quibus admiscetur, liquefactum in igne cęteris metallis plus minuitur. Scoria eius. i. spuma, continet argentum. Hoc autem proprium est, & speciale plumbo inter metalla, q̄ semper augmentatur, & hoc sub diuo magis, & in aere, q̄ sub terra, squalorē vero contrahit, sed non rubiginē. Hali vbi supra. Abarum. i. plumbū combustū, habet in se virtutē desiccantem cū acumine. Quod etsi abluatur desiccat sine morsura, & est medicamen vtile pessimis vlceribus, maxime oculorum, humiditatē eorum desiccat, & cicatricē superinducit. Hespidagum plūbi, hoc est cerusa, melius est onustum, plurimum album suaue, molle, frigidum, & siccū vlcera desiccat super ea cataplasmatū, prodest obtalmiæ, si misceatur oculorū medicaminibus, vlceraque eorum cicatrizat. Si vero super acuta apostemata cataplasmetur, inflammationem eorum sedat.

De Ferro. Cap. LXIII.

Ex lib. de natura rerum. Ferrum frigidæ naturæ est, durum, solidum, & incisiuum, omnia fortitudine domat, & a se tantum consumitur. super omnia metalla corruptelam facilius contrahit, & etiam sibi connexa corruptione inficit, raucè sonat, igne rubescit, & ductile fit, ex eo fiunt arma, diuersaque instrumenta incisionibus apta. Philosophus. Calibs ex ferrarijs fit, multisque tunsionibus induratur, vt virtutem habeat super ferrum, & hoc ferri genere acuitur acies armorum, vt valeat. Est & aliud ferri genus in Orientalibus partibus quod vulgariter Alidena dicitur. Incisionibus aptū est, fusile sicut cuprum, vel argentum, sed ductile non est sicut ferrum aliarū mundi partium. Ex lib. de naturis rerum. Ferrū (vt dicunt philosophi) virtutem habet attenuandi, & desiccādi. Infrigidatiuū est, ac dissolutiuum, & stomacho prodest in limaturis sumptum. Hali vbi supra. Purgamentum ferri melius est decurrens clarum, in quo non est asperitas paruis frustulis, tenue planum, maximę desiccationis est, si teratur diligenter, & infundatur aceto, & desiccetur, ac bibatur cum vino, vel vuarū passarum succo & melle, multæ humiditatis stomacho prodest, & doloribus splenis. Auri quoque qua defluit fanies instillatum medetur. Quod si submiserit sibi mulier cum lana, fluxum sanguinis amputat, dehasc quoq; prodest.

De Lapidibus, & metallis a natura generatis. Cap. LXIIII.

Actor. Præter hoc etiam legitur de quibusdam corporibus diuersi generis, quæ natura miro suo opere causis occultis in lapides & metalla solidauit, verbi graria. Ex additis quarti lib. metheororum. Fiunt ergo lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terrea sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam animalia vertuntur in lapides, virtute quadam minerali lapidificatiua, & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito virtute quadam quæ exit a terra in hora terremotus, quæ conuertit in lapides, quod in illa hora consequitur, & hæc transmutatio corporum animalium & vegetabilium æque propinqua est, sicut transmutatio aquarum. Est autem impossibile vt aliquid complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur adinuicem, dum transeunt in dominans. Vnde quod cadit in salinas fit sal, & quod in igne fit ignis. Sed quædam citius, & quædam tardius secundum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. Estque locus in Arabia, qui colorat omnia corpora in eo existentia colore suo. Panis quoque prope Taraceni, aliàs Coraceni in lapidem conuersus est, remāserat tamen ei color suus. Sunt autem talia mira, quia raro accidūt, sed eorum causæ manifestæ sunt. Sæpe nanque fiunt lapides ex igne dum extinguitur, & sæpe corpora ferrea, & lapidea cadere contingit in corruscationibus, vt vapor ignis, quoniam ignis exterminatione vel extinctione sua frigidus & siccus efficitur. In Parthia, aliàs Persia quoque cadunt corpora erea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attingentem viriditatem, donec residuum fit cinis. Cecidit etiam apud Giurgem, alias Nerigen, frustum ferri præ duricia ferè infragibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset, vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arades quod enses Leanteuni, qui optimi sunt de tali ferro sunt, cum autem cecidit illa massa resiliuit aliquotiens a terra sicut pila. Etatq; ex minimis frustulis composita coherentibus adinuicem, ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Teprasten venit, sic itaque fiunt & lapides, & earum generatio, vel erit subito, propter magnum calorem accidentem, vel paulatim, & per longum tempus.

De Alumine, cæterisque mineralibus. Cap. LXV.

Actor. Extant & alia plurima corpora mineralia, sicut alumen, sal, attramentum, nitrum, &c. de quibus plenius dictum est superius in tractatu de natura rerum, & etiam in tractatu de alchimia. Constantin. in lib. graduum. Alumen diuerso est modo, vniuersaliter tamen frigidum, & siccum est in quarto gradu. Stipticum est & mundificatiuum, & visus obscuritatis clarificatiuum. Superfluam palpebrarum carnē, aut membrorum corrodit, pessima, & sicca vulnera, sicum fur sin inhibet, ne corpus perambulent. Cum aceto & melle mixtum dentes confortat infirmos, & valet tumidis gingiuis, sanguinem constringit de ore fluentem, pustulas sanat, & scabiē si ex eo fricentur, aut ex aqua in qua infusum fuerit lauetur. Hali vbi supra. Selbum Iemenicum, i. alumen melius est albū & est frigidum, & siccum, ponticum sanguinem stringit, carnem laxam confortat, ac gingiuas eneruatas, & ex qbus fluit sanguis, dentes quoque solidat, & corroborat. Salis omnes species calidæ sunt, & siccę, ponticæ, elimantes, diuersificantur autem eorū actiones, secundum substantiam. Sal indicum desiccantius est ac subtilantius. Sal napticū. i. nigrum, calorē habet fortē, coleram vi soluit. Colcathar, & Tinsij. attramentum quasi terra francigena, virtus eorum est subtiliatio, & adustio. Quod si comburantur subtilitas augetur, & adustio fortior efficitur. Nitrum si teratur, & diligenter, & cum vino ribano. i. forti bibatur, lapides qui sunt in renibus, & vesica frangit, & eijcit. Actor. Hæc de elementis secundæ compositionis. i. de mineralibus ad præsens breuiter dicta sufficiant, de his enim multa iam superius dicta sunt.

De Plantis in generali. Cap. LXVI.

Sequitur de elementis tertiæ compositionis. i. de terrę nascentibus, herbis videlicet & arboribus, de quibus tamen multa iam excerpta sunt, & collecta superius. Ex lib. de natura rerum. Quædam herbę vel arbores propagationis suę semina ferunt, quędā in radicibus, & fundo virtutē seminis obtinent, & post incrementa recentia rursus aliā sobolē de radice submittunt, reparationē stirpis in posterum porectura. Semen ergo cū in terra ceciderit, & mediocriter humore caloreque molitū fuerit, mox gremio terrę connectitur, quædā subinde generatiua fomēta suscipiens, & in venis eius sensim labendo dimergitur. Sparsisq; minutissimis fibris tumorē superiecę telluris nascendo perrumpit, fundatumq; firmiter, iā facile cōsurgit, tot numero sursum calamos explicās, quot deorsum radices extenderit, & ita teneritudo germinis tepefacta, vapore subiecto, qui tactu coloris illapsus est per radices, ac terræ nutrimētis adhibetur, partē sui diffundit in cumulū, partē ducit in Orientem partē ministrat in grana, partē porrigit in aristas. Hoc mō congregatione perfecta, paulatim ad sui mēsurā singula queq; perueniūt. Constat itaq; plantis ac seminibus solam cam pstare crescēdi, dū ea quæ de terra pullulāt, eius coloris attractu ab imis sedibus ad superna ducuntur. Quæ vero mens contemplari valet, proprietates ac differentias singulorū, vel latentiū rimari secreta causarum? qualiter vnus, & idē humor per radices attractus in officia vniuersa dispergitur, aliter ipsam radicē nutriens, aliter corticem, aliter truncum, aliter medullā, & qūo nunc folium fit, palmites, ramique formātur, & fructibus alimenta nascēdi tribuūtur. Sed vbi, & lachrymæ quędā per ramos eadē materia funduntur. Et quidē quorū vertices excelsi sunt, eorū radices multiplices, ac pfundiores habentur, quibus moles supposita valeat sustentari. Quanta etiam est diuersitas in corticibus, quorum alii dulces, alij sunt amari, alii vero pontici, alij quoque natura calidi, alij frigidi, alii leui, alij nitidi, alii nodosi, & asperi, alij simplices, alii caudicibus multis conserti, sed & humanæ iuuētutis, ac senectutis similitudo reperit in eis. Nā nouellorū ac pollētiū virgultorū cortex deductus est & extēsus, senescentium

tium vero scaber,& rugosus. Quis etiam non videat ea quæ mollem fructum ferunt, sicut est ficus,crossiora folia prorsus habere quorum vero durior est, sicut nuces,folijs mollioribus inhærere, nam fructus mollior flagitat operamenti maioris auxilium, nucibus vero læsionem facere posset densitas foliorum,nihil itaque videmus in eis fortuitum, nihil irrationabile factum.

De Plantis. *Cap.* LXVI.

ARisto. in lib.de vegetabilibus. Plantæ compositæ sunt partibus suis ad instar membrorum animalis.Cortex. n.plantæ similis est cuti,radix aūt ori, quia mediacrix inter plantam & cibum,vnde vocāt eam Græci cām vitæ plātarū. Nodi quoq; arboris similes sunt neruis animalis,& reliqua similiter cæteris. Cadunt quoque multotiens de planta partes multæ non determinatæ,sicut pilli hominis & vngues, & nascuntur pro eis aliæ.Est autem principium cibi plantarū a terra,principium generationis fructuum a sole, & earū fructus est ab aere.Ideoque dixit Alchimeon quod terra plantarum mater est,sol vero pater.Vnde planta tres habet vires, & a tribus,a terra.n.est eius fixio, ab aqua coagulatio, ab igne coadunatio,sicut, & in fictilibus est lutum quasi cæmentum, & aqua qua vniūtur fictilia, & ignis quo partes illis quibus raritas inerant congregantur,& coniunguntur,dum.s.humoris materia inde finitur.Planta indiget quatuor.s.semine terminato loco conuenienti,aqua moderata,aere cōsimili.Loca a sole remota non erant multarum plantarum,quia sol longitudinē diei producit in remotione sua, herbæ autem & quicquid crescit super terram,& in terram, & sub terra prouenit ex aliquo istorum.v.quæ sunt semen,putredo,humor aquæ, plantatio,& insitio vnius plantæ super aliam plantam. Viriditas plantæ communissima est in arboribus, est. n. albedo interius.s.in ligno,quia materiæ attrahunt humorem, & rarificāt lignum, viriditas autem exterius.s.in folijs,& in cortice.

De Herbis. *Cap.* LXVII.

EX libro de naturis rerum. De herbarum origine maxima quæstio est,cur nascantur quandoque sine præiacenti materia vel semine,cūque diuersarū herbarum radices inter se cōtrariæ sint,vna.s.calida,& alia frigida, cur in eodē territorio viuunt,cū vnumquodque suo simili nutriatur & a contrario destruatur.Sed sciēdum ꝙ ista terra quæ homino sensui subiacet nequaquā simplex,sed composita est, & in singulis operibus suis, quatuor elementa cū suis qualitatibus continet,nam simplicem ac veram terram nullus videt, sicut nec cætera elementa,sed ex his commixta sunt ex eo, in quo singula magis abundant appellationē sortita sunt.Igitur & in re quæ a nobis terrea dicitur,cū ex quatuor elementis cōposita sit terreum dici potest illud, quod maxime terreum videtur, aqueum quidem parū,aerū quod minus, igneum vero quod minime per terrā.s.coherens,per aquā se diffundens,per ignē & aera surgens.Nisi.n.in ea ignis conclusus esset,ad superiora motū habere non posset,nisi aquā & aera nequaquā in latū se diffunderet.Patet autem, ꝙ oīa terræ nascentia plus de terra,quam de aliquo alio elemento recipiant, & ideo locum suū & natiuitatem circa terrā occupat, cūq; maior in eis pars terrea sit,quædā tñ ex eis reperiuntur calidæ,quædam frigidę ſm quod magis & minus terū qualitatibus adhærentur nutrimētū.n.suscipiunt nō a terra simplici,sed cōposita,in qua quatuor elementa sunt, vnde singulæ nutrimentū habēt ex eo qđ sibi cōpetit,& per quod adhærebant. Denique cum eradicantur e terra,licet,& aer in se contineat quatuor elementa,non tñ inde nutrimentū habere possunt,quia de eo quo minus egebant.i.aere plus inueniunt,vnde necesse est eas dissolui deficiē te illis nutrimento naturali,s.terreno.Isaac in dietis. Herbarum quædā siluestres,quædam hortolenæ siue domesticæ. Domesticarum nutrimenta meliora sunt,citiusque digestibilia,facile venas penetrantia. Sed tñ membris assimilari tardiora, quia cito membris assimilanda necessitatem quandam habere debent, vt facile coagulentur.Siluestres in comparatione domesticarum ficciores sunt, & ob hoc ad digerēdum tardiores, si tamen bene digerantur, cito membris assimilantur, quia siccitate coagulationi vicinantur. De nutrimento quidem herbarum pauca in corpus veniunt. Laudabiliores autem ad bonum sanguinem generandum sunt lactucæ, quia sanguini naturaliter sunt vicinæ.Secundo loco sunt molochiæ, tertio attriplices,blites,portulacę,herba acetosę. Dicit autem Gali. quod quę naturaliter duræ sunt coctę mollescunt,& ad digerendum faciles sunt. Naturaliter autem teneræ quando coquuntur duræ fiunt,& ad digeren dum tardę quasi corrigiæ, quod in porris est videre.

De Speciebus Herbarum. *Cap.* LXVIII.

EX lib.de natura rerum. Absinthium calidum est & siccū, herba amarissima saluti humanæ cōmoda.Cōtra dolores capitis ex fumositate valet,contraque appoplexiam ne veniat. Contra loquelam amissam optimum remedium est,libros ac ligna per annos multos a vermibus ac muribus seruat,ad digestionē ēt & ad stomachum confortandū multū valet,& alia multa. Anetum est herba cuius semen præcipue competit medicinæ,valet ad confringendum lapidem in vesica, contraque vomitum & singultū ex frigida causa, & alia plura.Ciminum est semen herbæ cuiusdam calidum & siccū, habet vim dissoluendi & consumendi,valetque contra ventosam digestionē,& assiduam eructuationem,ad augmentationē quoque lactis in mulieribus,& spermatis in viris. Coriandri quoque semen medicinæ competit,habet vim cōfortandi, & valet ad digestionem confortandam, & dolores stomachi ex ventositate. Crocus est semen herbæ, vel potius flos boni odoris,aureoli coloris,calidus & siccus,sed temperate,vim habet confortandi,multumque valet contra sincopim,& debilitatem stomachi. In testa quidem calefactus ac desiccatus puluerizari debet,& in brodio poni cū distemperatū fuerit cum aqua crassa,sicque ventrem soluit, & contra prædicta valet. Colericis autē non dari debet, quia prouocat illis vomitum, multusque vsus eius abominatione facit. Cucurbita frigida est,& humida,sed in his qualitatibus satis tpata.In calidis pręcipue regionibus inuenitur. Semina quæ intra eius fructus sunt,cibis ac medicinis cōpetunt,non tñ cruda sed elixa contra opilationē epatis,& apostema spiritualium pectoris,aliorūque membrorū corporis·Valet ēt in acutis elixa cucurbita vel assata.Cortex eius integer,seminibus extractis subtiliter, aptus est potibus ad potandū. Mandragora est herba Orientalis frigida,& sicca, valet ad somnum prouocandū, & contra dolorē capitis ex caliditate,oleum quoque eius ad idem valet si ex eo frons,& tēpora inunguntur,febriumque calorē reprimit.Menta calida & sicca, siluestris calidior. Sed domestica magis cōpetit medicinæ,valet contra fœtorem oris, & opilātionē splenis,& epatis,si ex frigido humore fit, & sine febre. Nardus est herba aromatica calida, & sicca, contra sincopim valet, ad cardiacam passionē,& ad alia multa. Orpinum, vel vt phisici dicunt,crassula est herba calida,& humida, fracturis ossium conueniens,de qua certissime probatū est, quod si quis eā decē diebus ante solsticium æstiuale collectam infra tecta domus in aere suspenderit, ipsa sine vllo terræ vel aquæ adiumēto, fere per totum annū pullulans germinabit, & in vna sui parte arescens,ex altera reuirescit. Ruta calida est & sicca huius fumus citissime basiliscum interficit,hinc est quod pedes suos illi ex ea fricant,qui inter animalia venenata ambulare volunt,odor.n.eius contrarius est serpentibus. Itaque valet contra venenum,& contra epilensiam,& dolores membrorum,& ad alia multa. Zuchera calida est, & humida in primo gradu.Sunt autem in partibus Hispanię quæ cum maturę fuerint,radicibus euellunt, earum summitates ad mensuram duarum palmarum ad speciem germinis terrę insigūtur. Reliquum vero cannarum per frustra scissum terunt,& liquorem in vasis recipiunt ac bulliunt, cumque totus in spumam transire videtur,exhauritur & in vasis reponitur, paleaq; cooperitur, & suaspergitur. Citrinum autem remanet & multo calidius est, ob hoc in acutis poni non debet. Album vero frigidius ac laudabilius contra sitim & contra dolores pectoris valet, siccum quoque pectus humectat, valet etiam contra dolores capitis ex calida causa, & ad solutionem ventris.

De Arboribus. *Cap.* LXIX.

ARbores quædam oriuntur ex aliarum semine, quędam vero per se. Item quædam a terra nutriuntur,quędam autem in alterius generis arboribus & oriuntur, & nutriuntur. Sed cum inualuerint magnitudine siccantur, quædam vero non siccantur, sed cum illis viuunt, & crescunt, in quibus natæ sunt. Præterea quædam non ex seminibus nascuntur, sed per ramos propagantur, vt vites,& salices. Est autem modus transplantandi arbores, & est modus alterandi eas a sua natura, vt scilicet arbore succisa trunco eius inferatur ramus alterius generis, ven-

dicetque sibi ramus insertus naturam totius arboris. Nam crescentia quidem omnia nutrimentum habent a terrat, insertus ramus trahit nutrimentum suum per truncum, trūcus autem trahit duo.s. vnum quod sibi retineat, aliud quod alij trāsmittat, sicut stomachus, remanet ergo truncus solus in propria natura, ramus aūt insitus, cætera sibi vendicat profutura. Ex semine quidem pomorum pluriumque fructuū, in Europa arbores nascuntur. In Oriente vero, quem Asia continet de paucis arboribus hoc inuenitur, non.n. Gariofilorum, aut muscatorum arbores, aut Mirti, vel Balsami ex fructibus suis arbores faciunt, sed a ramis & radicibus propagantur, hmōi nanque fructus in calore excedunt, & maxime in Europa q̄ partes frigidissimas habet, generari non possunt. Arbores. n. praciosissimas medicinales, & aromaticas, quas in extremis, & excelsis ac temperatissimis partibus Orientis ab initio mūdi plantauit Deus in horto voluptatis, magno chaos inter nostrum exilium, & ipsum paradisum interposito, tanq̄ ignotas describere non valemus, quas tamē in omni copia ponimus, duasque tm̄ illarum ex diuinis scripturis agnoscimus. s. arborē scientiæ boni & mali, de cuius fructu vetito in detrimentū posteritatis suæ comederunt parentes primi. Arborem quoq; vitæ de cuius fructus qui comedet in eodem statu semper immortalis & inuiolabilis permaneret. Arbores in Oriente sunt (vt dicit venerabilis Iacobus) quæ poma pulcherrima, citrina colore, in quibus quasi morsus hominis cū dentibus apparet manifestè. Iccirco poma Adam ab oībus appellantur, & hoc mirum est, ꝙ Deus hoīs primi scelus voluit adhuc in fructe pomi demonstrare mortalibus. Arbores quoq; Solis, & Lunæ in admiratione ponuntur, eo ꝙ non solum cætera, sed diuina scriptura de his tangere videatur. Dicit.n. Moyses de Ioseph de benedictione dñi, terra eius de pomis fructuū Solis, & Lunæ, quod tamen non de illis ad literam intelligitur nisi methaphoricè. De his ēt Alex. Macedo quoq; Arist. præceptori per epistolam scripsit, ꝙ in Oriente sunt in regionibus Indiæ. c. cubitos habentes in altitudine, ad quas idē Alexander accedens, de futuris eas consuluit, ac de omnibus rn̄sum accepit, & specialiter quod sorore sua procurante veneno interiret, nec dubium quin a malignis spiritibus id actum sit, vel secundum quosdam per ministerium Angelorum Deo volente, qui etiam in effigie Pontificis Iudæorum ei dignanter apparuit. Legitur autem ꝙ dum Oriente sole splendor tangebat arborū summitatem, vsque ad radices concutiebantur, & tunc interrogātibus rn̄ia dabantur. Horum pomis sacerdotes earum vescebantur, & vsque ad annos. ccc. viuebant illæsi, nec cuiquam licebat earum intrare ambitu, qui animo leuis esset, & immundus contractu mulierum. Arbores præterea sunt (vt dicit Iosephus) super ripas maris mortui, quarum poma forinsecus pulcherrima cernuntur, intus vero nihil aliud, quam fauilla fetida reperitur.

De Speciebus arborum. *Cap.* L X X.

ABies est arbor leuis, & absque nodositate, quæ difficillime cedit putredini, vermibus autem nunquam. Agnus castus est arbor calida & sicca, sic dicta eo, quod hominem castum facit vt agnum, hęc non cum cæteris in vere folia producit, sed multo tardius, quando scilicet calidior sol terram ardore siccauerit, huius ergo proprietas est desecare, & eneruare libidinem, eo quod in homine sperma deficcat. Hoc agit non tantum succus foliorum eius potatus, verumetiam si iacenti homini flores aut folia substernantur. Vnde Ga. de Atheniensibus dicit, ꝙ honestæ mulieres hmōi folia spargebant per domos, ne ipsæ, vel earum viri luxuria mouerētur, Legitur ēt ꝙ antiqui in sacrificijs responsa quærentes hmōi folijs incubebant, vt sopiti visiones fantasticas nō sentirent. Amigdalus in locis calidis fructu abundat frigidioribus autē locis arbor vestita flore, fœcunditatem negat. Bdellium est arbor in Oriente nobilissima, colore nigra, lachrymam habēs nigram, quæ in offas voluitur, eiusque natura est quæ & gummi. Cedrus est arbor nobilissima, altitudine quasi ad nubes elata, odorifera, serpentibus inimica, huius duo sunt genera, q̄ floret fructum non fert, & fructifera non floret, fructumque antecedentē in ea occupat nouus. Quæ vero fructificantmaritimæ, dicuntur, & paruę sunt, fructus eius est secundum humani capitis quantitatem. Triplicem autem substantiam habet in se pomum cedrinum (vt dicit Iacobus) in prima parte, quę deforis est substantiam habet calidam. In secunda quæ est interior tēmperatum est. Medium vero pomi quasi cor eius intrinsecus latens frigidum existit, hunc aiunt esse fructum de quo dominus in Leuitico dicit, Sumetis vobis de primo fructu arboris pulcherrimæ. Circa montem Libanum Cedri sunt pulchræ valdæ ac sublimes, sed semper manent steriles. Ebenus est arbor cuius lignum durissimum, & imputribile, non facile cedens igni, quod etiam licet in ignem vehementissimū si mittatur ardeat, quodammodo & absumatur, nunquā eius combustio crescit in flammam. Cortex eius leuis est vt lauri, lignum hoc puluerizatum lapidem in vesica frangit. Esculus ab esca dicitur arbor est spinosa & aspera, cuius fructus est calculosus habens in se lapillos. v. In arbore quidem durus est & acerbus, sed collectus mollescit, & dulcis fit. Fagus est arbor glandifera cuius fructus est dulcis, sed pectori nociuus, oleum vero clarissimum lampadibus administrat, lignū eius satis admodum durum, sed vermibus penetrabile nisi fumo pœnæ fuerit continuè delibutum, viride autem in aquis positū per longa tempora fertur in lapidem durescere. Ficus est arbor, quæ fastis diffunditur ramis ac folijs quorum scilicet ramorum inferiores curuati, & terra operti nouam sibi propaginem faciunt circa matrem. Vmbra foliorum eius omnibus nocet, quæ sub eis crescunt, fructum gignit coctum sole, prædulci sapore, cuius fructu sapientes Indiæ viuunt. Illic.n. est ficus dulcior, sed extraneorum valitudini infesta, vnde Alexander cum illas partes occuparet, edixit exercitui ne quis homo fructus attingeret, hæc arbor ante folia fructum producit. Succus eius lactens medetur venenatorum morsibus, contra impetiginem etiam, & maculas in oculis valet. Alex est arbor cuius fructus hominem primum ad fructum elegerunt. Vnde poeta. Mortales primi ructabant gutture glandes.

Adhuc de Eodem. *Cap.* LXXI.

MIrtus est arbor, quæ calores nimios, aut frigora corporis temperare dicitur, hæc alio nomine Tramaricia vocatur, cuius decoctio, vel ex eius ligni vase bibitio, valet contra opilationes splenis, & epatis. Est & mirtus parua frutex, potius quam arbor, in humidis locis nascēs, cuius flos est odoris iocundissimi, & ponitur in potibus qui fiunt ex aqua, & frumento, vel ordeo. Olea est arbor cuius fructus oliua, succus oleum viride ac suaue lumen plebens oculis, & amicum infirmis, prima eius gutta dulcissima est, secunda minus, tertia vero amara, satis & aspera gustu. In frigidioribus quidem mundi partibus floret sed non fructificat, cuius flos odore mirabilis est, sed valde nociuus prægnantibus. Palma in Orientis partibus fructicat abundantius, hæ maris ac fœminæ sexum habent, nunquam fructificant nisi pares ita vicinæ sint, vt ramis superioribus inclinatis se inuicem amplectantur, & hoc fit tantum verno tempore. Mas in palmite floret, fœmina citra florem germinat, primoque nascitur dactilorum caro, deinde quoddam durum interius, quod est arboris semen. Itaque palmæ sic plantari dicuntur. Accipiuntur prædicta semina recentia, & per quindecim dies ponuntur in aqua, deinde vero ponuntur in terra ita quod pars acutior inferius, crossior autem superius, vel supine (vt dicit Plinius) ita vt venter tumens superius, dorsum autem inferius & hoc contra naturam omnium ferè seminum, quia ferè in omnibus acutiores partes ponuntur superius, ponuntur autem huiusmodi semina duo, quia cum earum plantæ debiles sint, sic iuxta se positæ roborantur. Primo anno contra hyemem muniri debent, postea validæ sunt contra frigus. Alexandri milites viridioribus, palmę fructibus strangulati sunt. Est autem eis multa suauitas, vt eorum esus non nisi cum periculo fiat. Summitas foliorum eius tantæ teneritudinis ac suauitatis est, vt albarum vitium dulcorem excedat. Palma quidem in imo corticis aspera est ac nodosa, sed gracilis, in summo vero plenius dilatatur. Platanus dicitur a latitudine foliorum, arbor alta, ramisque diffusa. In Licia platanus est gelidi fontis socia, quæ spacium lxxx. pedum circunquaq; longis obtinet vmbris. His tantus honos antiquitus fuit, vt in atrijs regum infuso mero nutrirentur. Quercus dicitur quasi quernus, quia per eam solebant Dij gentium præcanere responsa quærentibus, hoc difficile cedit putredini, vel nunquam in sicco seruata. Sethin est arbor Orientis nobilissima, similis albæ spinæ, sed multo maior & altior crescit lignum eius album & leue, non facile cedens igni, nec vnquam humore, vel antiquitate corruptibile, quod adhuc patet in archa Noe, quę est super montes Armeniæ.

Siliqua est arbor cuius fructus dulcis, de quo succus expressus habilis est ad bibendum, sed fructus magis est cibus porcorum, quam hominum. Thimus est arbor Orientis nobilissima, cuius generis ligna Salomoni attulit Regina Saba, sunt autem imputribilia spinosa & alba, fulgentia nimis,

polita

polita.s.& instar eboris relucentia, arbor autem ipsa rotunda sicut pinus. Vitis est frutex inter omnia ligna fructu abundantior, cuius botriones præ vbertate ne cadant oportet sustentari, itaque ligamen ex ipsa naturaliter nascitur, quo scilicet in stipite ligetur, huius lachryma scabiem, & impetiginē sedat, flos autem serpētes necat. Vuarum esu forte omne animal delectatur, vua in clibanum calidum ponitur, ibique desiccata vua passa dicitur. Vuæ gutta duplex est alba.s.rubea. Mustum adeo validissimum quod si aerem non habeat, materias etiā solidissimas penetrat.

De Aromaticis arboribus. Cap. LXXII.

Aloe est arbor aromatica nascens (vt ait Isidorus) in India, & Arabia, cuius lignum vice Thimiamatis altaribus adoletur, & inde Aloes dicitur. Dicunt tñ magister Iacobus, & Platearius, quod huius ligni arborem nemo depræhendere potuit, sed expulsione ventorum rami de montibus, ex temporis vetustate cadentes in flumine Babilonico retibus capiuntur, vnde quidam dicunt quod de terrestri paradiso per mediterraneos fluuios lignum aloes deferatur. Balsami arbor, siue frutex olim in India tantum inueniebatur in Hierico, sed postmodum ab Aegyptijs translata est in campum Babiloniæ: excolitur autem à Christianis sub Saracenorum dominio, quoniam a saracenis exculta sterilis permanet, & in cultura manuum eorum fructum facere dedignatur. Sūt autem in prędicto capo. vj. fontes in quorum vno Christum balneasse fertur beata virgo, hoc fonte cum cæteris quinque campus ille Belsamiticus irrigatur. Aliunde vero frutex ille nunquam balsamum reddit. Liquor ipse vim habet penetratiuā super oēs liquores, intantum vt cum sol incāduerit, gutta eius in manu fusa sustineri non possit, sed statim penetret. Tempore quo de arbore recipitur, virgultum eius, lapideis, aut vitreis cultris, plaga tenuissima inciditur, & tunc succus in vitreis vasis suppositis guttatim distillat, ferro naq; si incideretur interiret. Cinamomū virgulta quasi cannę rotunda sunt, hæc arbor arido similis est, cum viret ꝙ floret siccitate gaudet. Itaque sterilis himbre fit, fœcundior autem a densissimis vaporibus prouenit. Mirra est arbor spinosa, & aculeata, durior a radice, quàm reliqua sui parte, corticem habet leuem, folium oliuę, sed crispius, & aculeatum atque rotūdius. Huius flores & frondes collecti & ad solem desiccati, habent efficaciam confortandi & restringendi, multum quoq; valet contra vomitum, et fluxum ventris, & profluuium sanguinis, huius gutta.s. Mirra viridis est & amara. Macis est arbor in India, cortice prope rubeo, radice magna. Ex hac fluit gutta quę mastix dicitur, odorifera multum, coloris punicei, hęc grano mastix dicitur, eo quod in modum granorum alijs guttis est admixta, splendorem faciei confert. In alia vero significatione, secundum alios, dicitur macis flos muscatæ, vel cortex ipsam nucem continens. Piperis arbor in folijs, & lignis habet Iuniperi similitudinem, huius siluas serpentes custodiētes igne fugantur, & ex flamma nigrum piper efficitur. Iacobus autem aliam nigredinis causam assignat, quod.s. piper collectum sine adustione in clibanum mittitur, vt diutius conseruetur, vel ne alijs partibus semina proueniant. Piperis arborem habuit Italia quondam (vt ait Plinius) sed magnam vt est mirtus. Indica vero parua est, porro Italiæ piper amarū ēst, tosta quoque maturitas illi deest. Est etiam in Hispania piperis arbor, cuius fructus est amarissimus, & Indię piperi valde dissimilis est, nec vsquam verum piper nasci credimus, nisi in India, quæ mater verarum specierum est. Thus est arbor nobilis, immensa atque ramosa, leuissimi corticis, folio Piri minori atque subrutilo, naturalis eius vindemia est circa Canis ortum, æstu scilicet flagrantissimo, quando maxime videtur prægnans, tenuissimusque cortex minuto vulnere laxatur, & inde prosilit, spuma pinguis, quæ concreta densatur, & induratur. Secunda vindemia est in initio hyemis, sed quod tunc exit ruffum est, nec priori comparandum.

De Natura animalium in generali. Cap. LXXIII.

De animalibus autem primo dicendum est generaliter. Animalia illa (sicut dicit Aristoteles) quæ duos habēt pedes, aut quatuor, aut nullos habent sanguinem, Quæ vero plus quam quatuor habent sanguinem non habent. Quod intelligitur de sanguine ordinato per venas, hūc vermes, & pediculi, vel pulices non habēt, quia carent venis. Anima brutorum sanguis est. Sanguis autem gelatus conuertī solet in carnem, & caro corrupta redit in terrā, merito ergo tabida est aīa iumentorum. Est autem sanguis humiditas naturalis, semper remanens in habentibus sanguinem, & non est sanguis vitalis, nisi in venis, & in corde. Gustus eius est dulcis & color eius rubeus, nisi sit corruptus. Omne aīal habens sanguinē habet cerebrū, dormit, & vigilat, & ambulat. Diuersificantur aūt animalia secundum locum in quibus habitant, vt Porci qui in locis calidis manēt, nigros habent pilos, duros, & crispantes, qui vero in frigidis stratos, molles, atque pendētes sic, & lana in ouibus. Homo in quinque sensibus superatur a multis aīalibus, ipsum quoque præcedit Talpa vel Aper siluaticus auditu, Linx, & Aquila visu, Simia gustu, Vultur odoratu, Aranea quoque tactu. Quędam etiam aīalia melius vidēt nocte, quam die, qm̄ in oculo plures sunt humores, vnus.s. albus, & clarus, per quem visibilis spiritus diffunditur, alius vero niger per quē cauetur ne humor albus, ac splendidus nimiū disgregetur. Illa igitur aīalia quæ minus de die vident, in albissimo humore abundant, vnde fit vt magis spiritus diffundatur, & ratione diffusionis in die discretio vidēdorū amittitur. Nocte vero pp tenebras spiritus colligitur, & ita discretio maior efficitur. Nam & nos cum aliquid discrete videre volumus, supercilia stringimus, vt collectus oculi spiritus nō vagetur, oculi hoīs appropinquant sibi secundum magnitudinem ipsius, plusquam cæteris animalibus. Omne aūt aīal habens palpebras, claudit eas in somno, pręter Leporē, & Leonē. Oīa animalia marina habent oculos osseos, & coriū durū, quoniā aqua salsa subtilia & lenia penetraret, nec possent subsistere, nisi natura pelles alijs fortiores eis creasset. Omne autem habens aures habet eas mobiles, præter hominem, & merito quia habere debet mandata Dei fixa in corde Quędam autē animalia audientia non habent aures, sed foramina, vt omne volatile, & omne squamosum.

De Eodem. Cap. LXXIIII.

Omne animal mouet mandibulā inferiorem, præter crocodilum, & cēteliam, quæ mouent superiorem. Omne animal agreste serram habens in dētibus, comedit carnes, & omne aīal habens dētes serrales haurit aquam lingua. Animalia dentes æquales habentia, sugendo trahunt aquam in vētrem. Item animalia multorū dentium longe vitæ sunt in pluribus, paucorum autem breuis. Omne animal vorans cibos vt Leo, vel Lupus est macilenti corporis, qm̄ vbi non est masticatio ciborum, male ergo transeunt in naturam. Oēs bestiæ grauiores fruge vescuntur, agiliores aūt carne. Cur autem quiddam aīalia non ruminant, hæc est ratio. Ignis proprium quædam habet, vt coniuncta dissoluat. Igitur animalia calidum stomachum habētia, cibos facile coquunt. Quæ vero frigidæ naturæ sunt, eos coquere nequeunt, ob hoc illos ad dentes reuocant, vt hii secundo triti facilius commoliri, & cōmoliti citius decoqui valeant. Habent aūt huiusmodi animalia pinguedinē siccam, & duriorem, ac solidiorem, quam alia, vt boues, & similia. Calidiora vero vt porcus, & ouis pinguedinē habent molliorem, magisque decoctam. Ruminat tñ ouis q̄ calidæ naturæ est, sed hæc quia dentium efficacia caret, vnde & dicuntur bidentes. Animalia rumināria multū iuuantur, & meliorantur in ruminando, quia multū delectātur in eo. Ideo que citius aīalibus cæteris impinguantur paruo cibo. Item animalia quæ ruminant, & lepum habentia, posteriori parte prius accumbunt. Maior.n. est eis frigiditas in illa parte, quia remotior est a corde, ideoq; maiorem ibi grauedinē necesse est esse. Ab anteriori uero parte incipiunt surgere, quia locus calidior, & igni cordis proximior. Quibusdam animalibus lōgiora colla formauit Deus, vt equis, camelis, & elephantibus vt.s. hoc ad vsum pastionis extēdāt, cum.n. altiora sunt animalia, non possent aliter herbis minutissimis pasci. Animalia quoq; ruminantia fere omnia, longum collum habent. Quibusdam vero breuiora dedit, & angustiora, vt Leoni, & Tigridibus, quia non in terram pascendi gratia ceruices, vel ora deflectunt, sed aut ceruum inuadunt, aut bouem, vel ouē decerpunt. Itē aīalia ruminantia non habent dētes, nisi ex vna parte, qa non erat necesse, cū.n. ruminant cū deliberatione masticant, & cibos transmittunt. Oīa vero animalia quæ in aqua manent, & dentata sunt, constipatos & acutos dentes habēt, vt citius escā inscidant, & in ventrē transmittant, ne aquarū alluuione esca eorum dentibus auferatur. Omne animal habens quatuor pedes & cornua, non habet dentes superiores & habet quatuor ventres. Insatiabilia vero animalia sunt, quibus a ventre protinus transeunt cibi, vt lupi, ceruí, & inter aues mergi, atque pellicani.

De His quorum nomina incipiunt per A. Cap. LXXV.

Ab hanc ſm Arist. est aīal magnitudine cerui, cōtra cōsuetudinē oīum animaliū habēs fel in aure, simile felli

hoīs in colore,& est amarū valde cātiuū vehemētis irę, ferocitatisque. Aloy est animal mulis prope consimile cuius genua flecti non queunt,sicut elephantis. Ideoque non cubat dum dormiendum est,sed arbori innititur. Quæ prope ad casum a venatoribus secatur, vt cum ea ruinam faciat, alioquin eam capi facile non esset, quoniam in illo rigore publicum incompræhensibili fuga pellet. Anabula bestia est, Aethiopiæ,collum habens vt equus pedes & crura velut bos,caput vt camelus,albas habet maculas,colorem rutilum valde,membra singula distinguentem, cumque tanto decore sit animal respersum,pellis multum spectabilis,carius venditur ad luxum oculorum. Aper bestia fortis est,nigri coloris, quæ nullam bonorum morum doctrinam capit vnquam,sed semper sęua,ac ferox est. Dētes habet magnos,& recuruos inscisionibus aptos. In quibus hoc mirabile est, quod in viua quidem bestia possunt idem quod ferrum,mortuæ vero detracti vim inscisionis amisisse probantur. Hoc animal si mane antequam mingat a venatoribus impetatur, de facili lassatur. Si vero ante,vel interim dum venatur vrinam fecerit, difficulter capturæ cedit. Veruntamen etiam lassatum non cedit, sed in posterioribus subsistit, & atrocitate rigida lassitudinem dissimulat, duellū offerens viatori,ferire tñ hominem & inscidere non præsumit,nisi prius ab illo ictum acceperit. Caueat autem homo,sibi,quia vbi primo ictu pungentis cuspidis letale vulnus inter armum,& laterales costas dederit, periclitari de vita poterit, nisi forte iuxta ad refugium arborē inueniat quam ascēdat, aut in humiliori loco reliqua terræ planicie totis membris se præmat: auersi enim, ac recurui dentes bestiæ non possunt quenquam in se elatum,ac rectum attingere. Sustinebit tamē pedum illius conculcationem, quousq; sic iacenti a proximo succurratur. Aper cunctis bestijs præcedit auditu,a dextris habent os in modum scuti, quod venabilis, & macheris opponit. Maribus asperitas plurima est in coitu,fęminæ vero asperiores in partu,& fere similiter est in omni genere bestiarum. Apri fimus recens,& calidus, præcipuum remedium est contra fluxum sanguinis de naribus. Asinus est animal deforme despectum grandi capite,longis & latis auribus,corpore macilento,nequit impinguari,mansuetum,& discordiæ nescium oneriferum,& non rebellans, sarcinis etiam vltra quam ferre possit sibi impositis,brutum etiam irrationabile super omnia animalia Incessu quoque pigrum & tardum,patiens & inter verbera durissimum,per viam incedens obuiantibus cedere nescit. Post menses.xxx.coit. Sed non nisi post annos tres gignit,spinas libenter comedit, frigidus est naturaliter,& frigoris impatiens, maxime tempore conceptus. Ideoque non generatur in locis frigidis,vt in Scotia & regionibus propinquis,& in æquinoctio quando coeunt equi,sed in æstate. In terra quoque Septentrionis,quæ est frigidissima,non inuenitur,quoniam illic viuere non potest. Gestat autem in vtero p̄ integrum annum. Asini pullus aliquantulum decoris habet in iuuentute,sed quanto plus senescit,tanto turpior fit. Asinā si iuxta pullum suum positam amoueas, pullumque sequi cohibeas,in eodem loco remanebit,nec ad quinque passus gressum mouebit,sed matrem vbi eum dimisit expectabit,asinorū ossa præ cæteris canora sunt, vt dicit Plinius. Asinæ lac candidissimum est,& candori in cute conferre aliquid æstimatur, vnde inuenitur, quod Pompea Neronis vxor,in lacte asinæ se balneabat. Idem quoque calidum dentes confirmat, & eorum dolores sedat. Asini ex maiori parte infirmantur in vno latere. Reuma habens, si fluat a naribus, interius super pulmonem moritur.

De Bubalo. Cap. LXXVI.

Bubalus est animal Boue maius, & altius corpore, nigrum colorem habet,cornua longa,& tortuosa, collum longum,ingens caput,membra macilenta, caudam paruam,aspectum benignum,ac simplicem. Sed summæ pernicitatis atque crudelitatis est,cum ad iram fuerit prouocatum. Vsibus humanis accommodatissimum est,fortitudinę maxima pollet. Bubalus patiens est laboris,pilos habet paucos, vocem terribilem,frontem asperrimam, cutem durissimam, pede spargit terram. In huius nare anulus ęreus cum funiculo ponitur, vt facilius homini cedat in opus, quod ei fuerit impositum. Quod si onus graue ei vltra voluntatem suam imponatur,statim commotus in terram sternitur,nec facile ictibus ad surgendum cogitur,nisi alleuiato onere quo grauatur. Hic alio nomine Bisontes dicitur,de quo dicit Solinus,quod bestia est Boui similis vt superius dictum est. Lac bubalinum facile ventrem emollit,vulnera recentia sanat, & his qui venenū hauserint prodest,fel ēt eius medicinale est, quia vulnerum cicatrices sanat,mixtumque lacti dolores aurium sedat.

De Caco,& Camelo. Cap. LXXVII.

Cacus monstrum est in Archadia, totum setosum, vt porcus,vt scribit Adelinus,anhelitu suo de pectore flāmas eructat. i. spiritū flammeum, maxime cum ira fuerit permotum. Hic in antris super Tyberim commoratur, & inuadit subito taurorum, vaccarumque greges per caudas tres,vel quatuor appræhendens,& vi suæ fortitudinis in antrum occulte trahens,gressu retrogrado ne. s. de facili possit inuestigari. Non solum animalibus est infestus,sed etiam homini grauissime insidiatur, cum tamen ipsum hominem plurimum timeat. Sed quæritur quomodo de animalis ore flamma possit euomi tam efficax, vt proxime contrectata comburat, & non ipsum corpus aīalis absumatur. Responderi pōt, quia cum anhelitus adhuc in visceribus animalis per membra varia late diffusus est tepidus, vsquequaq; non exuberat in flammas, sed eructuatus continuatur, ac multiplicatur in obiectū aliquod corpus,virtutemque recipit cōburendi, sicut videmus per medium Berilli lumen solis multiplicare radios & in supremo vnitionis acumen radiorum ignis virtutem in subiectā materiā suscipere, ignemque effici violentum. Huic aīali similia fuerunt illa,de quibus in libro sapientiæ legitur, quod ignes ex ore suo spirabāt. Camelus est aīal deforme gibbosum,habens collū longū,crura prolixa, lentum incessum, & dum graditur nunq̄ pedes atterit. Sunt.n.illi reciprocis,quibusdam pulmunculis vestigia carunculata, horum quidam pniciores sunt. Alij vero oneri ferendo accommodati, sed nec isti vltra iustum pondera recipiunt, nec illi amplius q̄ solita spacia egredi volunt. Cum autem onerandi sunt paululum super genua percutiuntur, & statim ad onera flexis ceruicibus inclinantur,aquas puras refugiunt,lutulentas bibunt, & hoc gratia nutrimenti. Omne.n. elementum quantoplus cōmixtū est alijs,tantoplus nutrit, & ecōuerso. Irati cameli strident horribiliter, his ēt rabies accidit & podagra, de quibus facillime moriuntur,non autem vngulas eijciunt,sed vehemētissimo dolore grauantur,quando duras,& laboriosas vias incedunt,non.n.habent in pedibus de forti corio sotulares. Ordeum cito transglutientes reseruant, vt rursum ruminādo tota nocte manducent. Camelis hæc pietas inesse dicitur, vt si in grege,vel stabulo aliquis ægritudine detentus non manducet,alij compatientes abstineant. Illi qui recte cameli dicuntur,vnum tm̄ in dorso habent gibbum. Est autem,& aliud genus eorum quos dromedarios vocant, cursu mirabili vigentes,& bina tubera in dorso habentes. Camelorum mares, habent virgas ad posteriorem partem, vnde auersi coeunt, sunt autem virgæ nodosæ,ac duræ,vnde ex eis arcuū chordę fiunt coitus tempore solitudines, aut secreta petunt, fęminæ quatuor habent mammillas vt vaccæ. xij. mensibus ferunt, & in vere pariunt,iterumque post annum replentur a partu.

De Cane. Cap. LXXVIII.

Canis est bestia docilis ad omnem ludū, dominum suū diligit,& eius hospicium vigilando custodit,nocteque latratu nocentes prodit. Est etiam quoddam genus canum,quod odoratu fures intelligit,& a cæteris hoībus implacabili odio discernit. Sunt autem tria genera canum (vt dicit liber rerum) horum nobilissimi sunt,leporarij, quibus forma elegantior,& ad cursum celerior,aptiorq; venatui. Hi pectore valentes sunt,latratus edere nesciunt, & nisi producantur ad cursum intra domum se continent. Alij sunt apti venatui, longi auribus,ac dependentibus, hi odore & importunis latratibus bestiam insequuntur,coguntque ad lassitudinem,donec eam in manus venatorum vel leporariorum deijciunt, & quam iussu venatorum insequi cæperint non derelinquūt,etiā si multas alias inueniūt. Tertium genus est quod hominibus cōiter in custodiam datum est, & hi licet cæteris rusticiores, tamen in ministerijs hominum sunt aptiores. Ex his autem quidam sunt magni quidam medij, quidam vero parui. Sunt & minutissimi caniculi,quos matronæ, nobiles in finibus suis portant,omnes hi domos latratu defendunt, & alienis importuni sunt. Impetus eorum, & sęuitia iuxta plurimum, ab homine humi concidentes mitigatur. Cū ante mensas iacent,ita se disponunt,vt vno oculo largā dn̄orum suorū manū obseruent,altero vero hostiū domus videre queāt. Morsus canis rabidi pestifer est. Rabies autem canum sedatur fimo gallinacio mixto cibis eorum,canes masculi non de facili lædunt fœminas, & ita fit in plurimis generibus bestiarum,

rum,

rum. Consuetudo canum indigna hoc est, quod pulcherrima quæque ac virentia fœde deturpant. In mingendo autem crus eleuant, & vrinas suas odorant quia quædam ex eis aliquando suauis sunt odoris, & hoc animal multum afficitur odore suaui, maximeque in huiusmodi canum vrinis, & ob hoc etiã inuicem posteriora sua odorant. Dixerunt plurimi canem non posse extra homines uiuere, cumque si extra hominum habitationem sit, furijs agitari. Canis lingua medicinalis est, lambendoque sua vulnera, uel aliena sanat. Quòd si vulnus proprium attingere lingua non possit, pedem lambit, & saliuæ medicamine delinitum ad vulnus apponit, certus de medicamine quod linguæ suæ natura indidit. Sunt & aliæ bestiæ, quę sicut & canis linguam attenuant lambendo, cuius saliua si linguæ sanguinem attigerit, in rabiem agit. Omnes canes generaliter cæci nascuntur, & manent cæci duodecim diebus, quidam autem per menses tres. Optimus in fætu est, qui nouissime in fętu videre incipit, aut quem primo fert cubile fæta, Canes aliquando 15. annis aliquando 20. viuunt, octauo mẽ se generare incipiunt, & anno 12. desinunt. In medio coitus vtrique coherent, ex nimio libidinis ardore, ferunt autem 60. diebus, prodigiosum putatur, si catulum vnicum ediderit. In omni genere animalium plus fœminis mares viuunt, excepto genere canum leporariorum. In quibus mas. 10. annis uiuere potest, fœmina 12. & hoc propter laborem, aliorum vero canum ętas superius determinata est, Accidit etiam hoc leporarijs, ꝙ magis saltare possunt in labore quam in quiete, lac canum ipsius est omni lacte, præter quam leporis & porcæ, habent autẽ lac in mamillis. 7. diebus ante partum.

De Capra, & Caprea. Cap. LXXIX.

CApra est animal barbarum, longis & acutis cornibus, pascitur in conuallibus, & in montibus, & in ramis arborum, quos ore potest attingere; sed morsus earum exitialis est arbori, oliuam quoque lambendo sterilem faciũt. Mel vero lambentes capræ moriuntur, herbis venenatis viuunt. Solertiam tantam hẽnt, ut si contigerit in augusto ponte duabus obuijs ediuerso transitum non habere, neque retroeundi reciprocationem unam incũbere, sicq; alteram proculcatę supergredi. Capra lacte abundat, & lac eius sanissimum est, sed statim ut coagulatum fuerit, vitiatur. Nam caseus ex eo factus, ad nihil pene utilis est. Capra geminos aliquando parit, sed admodum raro, fert. 5. mensibus ut ouis, vtilius in Nouẽbri concipit, vt in Martio pariat. Octenis annis pariunt, & noxio frigore aborti unt. Cornu capræ adustum, si ante nares vere caduci teneatur statim cadit, serpentes ẽt fugat. Caprę mas. i. hircus est animal animosum, ac bellicosum, & robustum, in fronte & cornibus est eius maxima fortitudo. Inuẽtus est aliquando ca per utramque naturam habens, sicut in hermafroditis hominib. accidit. Capra siluestris, quę est capreola, vel rubicapra dicitur, bestia sæua est in comparem sui generis, in alias autẽ bestias timida ac mansueta nimis, hæc in insula Creta, quando vulnerata est pulegium quærit, quo comesto sagitta de corpore exilit, uix autem capi potest, quia celerrima est, & cum a canibus præmitur ad montes altissimos confugit. Plurima inter mares est discordia, propter fœminas & hoc tempore coitus. Caper siluestris est animal sagacissimum, altos montes amat, & homines de longe ambulantes agnoscit, si uenatores sint an uiatores.

De Castore. Cap. LXXX.

CAstor animal ad modum canis Pontici, longum, scilicet, & gracile, dentes habet acutissimos, pellem delicatam ac nobilem, quæ quanto nigrior est tanto præciosior, colores in pilis habet uelut taxus, sed pili subtiles sunt & pulchri, non potest diu subsistere, nisi caudam in aqua teneat, quam habet utique piscium caudæ similem, saporemque eius & speciem: vnde & a Christianis in ieiunio comeditur. Pars tamen caudę ipsius esibilis est, pars vsibus interdicta, residuum autem eius est caro, ipsaque cauda longitudinis cubitalis est, pinguedinem multam habens, Pedes autem posteriores habet ut anser, sed maiores & cum unguibus, anteriores autem ut canis, hoc enim illi natura parauit, ut & posterioribus in aqua nataret, & in anterioribus in terra uelut quadrupes ambularet. Castores (ut dicit experimentator) in grege viuunt, & simul ad siluas pergunt, lignaque dentibus abscindentes, ad cauernas suas ea miro modo deferunt, unum enim ex castoribus resupinatum, pro uehiculo pedibus eleuatis in terram proijciunt, & inter crura eius abscissa ligna artificiose componunt, & sic eum trahentes cauda ad propria tecta deducunt, Verum iniuriam talem non faciunt illis, quæ inter illos educati sunt, sed illis qui de alienis partibus ad se uenerunt, hos.n. in seruitutem sub certa custodia redigunt, aliorum tamen opinio est, ꝙ hoc illis faciunt qui senectute laboribusq; confecti dentes, obtusos habent, iamq; ligna secare non valent, tales igitur in seruitutem redactos, per absumptionem pilorum in dorso venatores agnoscunt, eosque pietate commoti illæsos abire permittunt. In duplices autem vsus ligna secta habent, nam & corticem comedunt, & ex lignis habitacula valde artificiosa faciũt. Amaris quidem, & arborum folijs, & corticibus castor pro summis delicijs vescitur, vnde & tota eius caro, & si bono, tamen amaro odore perfunditur. Comesturus autem corticem in posterioribus pedibus residet eleuatus, & anterioribus pedibus lignum tenens eam tantum partem comedendo decorticat, quam inter pedes tenebat, quod autem extra pedes est abijcit, & non curat. Domum vero suã ædificat super aquas, faciens in ea mansiones diuersas, vt cum aquis crescentibus vel decrescentibus ascendat, & descendat. Cum autem castor arborem dentibus secat, ictu dato eminus ab arbore erit, vt vitet casum eius, & hoc tandiu, vel tam sæpe facit, donec crebris ictibus percussa ceciderit, huiusmodi animalis venatio fit hoc mõ. Canis ad hoc instructus in aquã proijcitur, qui ad foramen mansionis illius perueniens ingreditur, nec cedit castorum morsibus, donec a venatoribus artificiosa illa mansio confringatur. Quod autem dicitur castorem iam castratum erigere se, iamq; testiculos amputatos esse venatori ostẽdere, Poloni falsum esse dicunt in illis castoribus qui apud illos sunt, quia testiculi castoris non exterius eminent, sed intus in ventre iacent sicut renunculi. Egerit enim sicut Auca. Fel etiam euomit (vt dicit Plinius) ad multa vtile medicamenta, eius coagulum sedat morbum caducum.

De Ceruo, & Corochrote & Cuniculo. Cap. LXXXI.

CEruus est animal celeritate mirabile, frontem habens ramosis cornibus asperatam, quorum creatio fit quando biennis fuerit, & vsque ad sex annos pro ætate augẽt ramos. Deinde densiora non possunt fieri cornua, sed maiora. Solum hoc animal mutat cornua, & supra modum in cornibus gloriatur, nam & quandoque eum nondum ei cornua sunt, tũ tanquã habeat in fronte pręludit, & ex eo qđ nũquam expertus est, tale minatur. Omnia quoque aĩalium cornua vacua sunt, præterquam Cerui, quæ dura sunt, & non est in eis concauitas. Mares statuto tempore Veneris, sæuiunt rabie libidinis. Fœminæ non concipiũt ante arcturi sydus. i. Augusto exeunte, & Septembre intrante. Separant autem se conceptus tempore, ante partum herba syle se purgant, faciliori ex hoc vtentes vtero, Venatores pro experimento certissimo prodiderunt, quod Ceruo ad ætatem grauidam veniente, osse capitis sub oculo naturaliter terebrato, vespæ concretę, ac formatæ interius ex humore superfluo, vel (vt alij autumant) ex medulla prodeunt euolantes, & tunc dicunt eũ non posse diutius viuere, nisi secundum quod supra dictum est innouetur, aliquando etiam easdem vespas dicunt prodire concretas e naribus. Cerui bono, quod habent inuidentes, dextrum cornu medicaminibus vtile nolunt reperiri. Itaque cornua in aquis mutant, vt illic humanis visibus occultentur, vocem vulpium timent. Dicunt venatores, ꝙ si ceruus a canibus insecutus, aquas bibẽs intrauerit, a lassitudine refocillatur, & ad cursum reperatur. In huius capite vermis vnus est, qui eum fere vexat assidue, sed & omne animal, & ipse homo vermem habet sub lingua. In ea vero parte qua venæ vicinantur spondili applicato capiti, vermes sunt ingeniti. Inulus Cerui ab homine captus, & ad modicum in vinculo ductus, sequitur eum etiam non ligatus. Corochrotes est bestia, quę voces hominum imitatur. Nunquam oculos claudit, in ore nulla est gingiua, sed dens vnus, atque perpetuus, qui vt nunquam retundatur naturaliter capsularum modo clauditur. Huic tãta uirtus inest, ut omnia mox continuat. Cuniculus est bestia lepore minor, colore & forma prope consimilis, hic in antrosa habitacula terram fodiens, nocte vineta frugesque depascit, mane autem antrũ ingrediens, os eius ęquat terrę puluere per intrinsecus, ne superuenientes hoĩes p̃ diẽ eius habitaculũ deprænendant, vbicũq; habitant cuniculi, multiplicãtur nimis, q̃a sæpius in anno pariunt. Cumque aliqui ex eis aliquid illic aduersi senserit, alias fugiunt, nec mora cæteri sociorum iniuria dedignati, locum cum illis dimittunt. Hi auersis posterioribus coeunt, quoniam illis auersum est membrum genitale.

De Daxo, & Duran, Cap. LXXXII.

DAxus, vel duran est animal magnitudine vulpis, habet crura breuia, nec in vtroque latere æqualia, sed in sinistra breuiora, vnde fit vt in valliculas rotæ, quas attritione currus faciunt, positis pedibus dextræ lateris valenter currant, sicque suos persecutores effugiant, pellem habent villosam, & setis rigidam albis, nigrisque pilis contextam, huiusmodi animalis sagina Luna crescente augetur, decrescente minuitur, ita quod si occidatur in vltimo Lunæ defectu nō inuenitur, huiusmodi sagina conficiuntur vnguenta, quibus sedantur renum dolores, membrorumque læsiones. Et hoc mirum in bestia, licet ex vna parte sit medicinalis, morsus tamē eius plerumque grauissimus est & exitialis, sed huius ratio, quia viuit Scrabronibus, & animalibus, quæ in terra repunt ac venenifera sunt, ideoque dentes eius inficiunt, quā etiam sine cibo venenoso saporū ac vulpium, & multorum aīalium dentes esse venenatos experientia cōprobauerit. Vnde morsus luporum bestijs inflicti, ferro calido aduruntur, ne morsus vtiq; nociuus contrahat corruptionē, cibus autem venenatus interiorum mediante natura bene disposita, in optimam materiā transit, & quod est ex parte veneni digestio propellit, reliquū vero purgat, & in nutrimentum carnis mundificat. hac itaq; ratione fit, vt sagina sit medicinalis, & morsus exitialis. Quod melius in tyrone serpente patet, qui venenifer nascitur, & tamen carnes eius in tyriacam confectæ venenis omnibus opponuntur. Duran (vt dicit Aristoteles) est animal velox, atque fortissimum, quod a venatoribus insecutum, cum euadendi desperatione frangi cæperit, astutia naturali stercus intorquet valide, contra canes insequentes se, eosque retardat putridę egestionis odore.

De Elephante. Cap. LXXXIII.

ELephas est animal magnum, & robustum, habens rostrum .x. cubitorum, prominens quasi amplum intestinum ex carne cartilaginosa, & dura, quod promuscidē vocant, & vertitur eo loco manus ad omnem actum habilitato, vnde & per hanc cibum, & potū capit, non tñ ea gustum illorum discernit vel sapit, sed ori suo reddit, nam & vinum, quod natura libenter bibit, sibi datum promuscide sorbet, orique refundit, & tunc palato iocunditatem sentiens, ori mulcebri congratulatur, danti. Sic ergo promuscidem necessariam habet, quia cū bestijs cunctis eminentior sit, inclinare os ad pascendum non potest. Ceruix etiam minor est, quam poscit tanti corporis moles. In bello quoque promuscide vtuntur Elephantes, & in ea capiunt homines partibus suis aduersantes, sunt.n. bellicosi & audaces nimis, maxime cum eis in prælio, sanguis vuæ, vel mori ostenditur. Intolerabili impetu ruunt in hostes, ut nullo bellorum agmine nulla militum constipatione, nullo clipeorum obiectu retardentur, velut quidam montes eminent in prælijs, & mugitus fragore perturbant hominum confidentias, cū.n. vociferantur per os eorum vociferatio est cum multo spiritu, cum autem ex parte nasi, siue ꝓmuscidis fit vociferatio, non est horribilis, sed tanquam fistula dulcis. Persæ, & Indi cum his pugnare solent turres ligneas cum armatis .xl. super eorum dorsa portātes. Itaque legitur, ꝙ Alexander magnus contra Indos pugnaturus, æreas statuas impleri iussit prunis ardentibus, quas eleuantes, putantes homines esse, labia protendentes cōburebant, statimque cæperunt fugere decætero, neminē audentes contingere. Alia vice grunnitu ac stridore porcorū, cū sonitu buccinarum, multos elephantes superauit, eo ꝙ talibus assueti non fuerant. Elephāti confligentes natura quidem non mediocrem sauciorum curam habent, nam fessos & sauciatos in medium ipsorum recipiunt. Elephas (vt dicit Plinius) quatuor habent dentes intus ad mandendum, præter illos qui prominent, masculis reflexi fœminis autem recti, & proni. In his est præcipua nobilitas eboris, quæ non est cæteris ossibus corporis. Cui.s. eboris si pānus superponatur, ignæ superposito pannus non exuritur, sed naturali frigiditate eboris extinguitur. Elephanti cadentes surgere non possunt, quoniam ossa solida sine iuncturis habent, vnde & crura, tibiasque flectere non valent, nisi in iuuētute. Crura vero æqualia habent incrossitudine instar stipitū ab imo pedis vsque ad ventrem pedes vero rotundos ad instar pomi, digitos tamen habent iunctura latenti, qui non sunt fixi, propter hoc non habent vngues omnino. Quando gradiuntur ex pondere sui corporis, & virtute suę fortitudinis altissimē pedes suos imprimunt terræ, ita vt periculosum sit alijs animalibus, vt æquis, & tauris post eos ambulare. Elephas stomachum non habet, nisi quoddam intestinum inuolutum villosum. Epar eius in quadruplo maius est epate bouis, & residua similiter interiorum, excepto splene, qui modicus est respectu corporis, virgam habet vt equus modicam, & non conuenientem sui corpori. Testiculi non sunt exterius apparentes, sed intra prope renes, ideoque velocis coitus est. Fœmina duas tantum habet mammillas vt mulier, quia non nisi vnicum fœtum habet, & hoc sub ascellaribus, quia hic est primus mammillarum locus. Mas etiam habet sicut illa mammillas, sed non irriguas. Solinus ait Elephantem semel parere, sed reuera rei vel quinquies parit in ætate, ipse vero fœtus æqualis est vitulo, trium mensium in partu.

De Eodem. Cap. LXXXIIII.

ELephantes audito hominis vestigio post se, nec prius viso, intremiscunt, & insidiarum metu subsistunt. Sic autem capiuntur. Duæ puellæ virgines nudæ fertum vbi habitant nudæ pergunt, vna vero ferens vrnam, altera gladium. Quibus alta voce cantantibus audit, & prope accurit, mox quam naturali instinctu virgineæ carnis innocentiam recognoscit, & amoris dulcedine castimoniam in eis veneratur, earumque pectus, & vbera lambens, mirifice delectatus, in soporem resoluitur, nec mora puella cum gladio tenerum eius ventrem perfodiens, ruentes fundit sanguinem, altera vero fusum in vrna suscipit, hoc sanguine regalis purpura tingitur, Est & alia earum venatio talis. Venatores inequitant domesticos elephantes, & in deserto quærunt siluestres, quos cum inueniunt, domesticis præcipiunt illos persequi ac percutere quoadusque obediant, & defatigati stando quiescant. Tunc venatores illos ascendunt, & percutiunt ac pungunt, & mouent eos ad hoc vt homines timeant, ligantque pedes eorum anteriores quousque mansuescant. Mansuescunt autem & domesticantur citius cunctis agrestibus animalibus. Est & alius Elephantum domesticandi modus. In primis captus a venatore percutitur, multisque verberibus tribulatur, interim alius qui vult habere sibi obedientem accedit, eumque de manu verberantis eruit. Quod aduertens Elephas in manibus eius mansuescit, eumque liberatorem sui recognoscens, semper ac diligens ei obedit. Elephas non nisi lacessitus nocet, muscas eius dorso residentes cute in rugas contracta necat, & hoc illis pro villo caudę est. Hoc animal valde fluuiale est, quoniā in India vbi generantur semper habitant super fluuios, & qñ spaciari vult in aquis vsque ad promuscidem se immergit, per hanc.n. spirat, nec potest multū durare natando pp corporis sui ponderositatē. Elephas si terram comederit moritur. Aliqui tñ assueti sunt comedere nec inde moriuntur, quia ꝑualet in eis ipsa consuetudo, quæ est altera natura. Præterea quidam Elephantes oleum potant, quidam non, vinum autem vt dictum est libenter bibunt, & quando potare non possunt, signum est, ꝙ infirmantur. Ideoque medicina purgandi sunt. Accidit eis, qñque dolor intestinorum, & contra hoc iuuat eos potus aquæ frigidæ, & gramina submersa in melle. His multum nocet ventus, & per hunc infirmitates contrahunt, per annos xl. crescūt, & tūc frigus & hyemē, ventū q; frigidū sentiunt, per annos ccc. viuunt, frigoris impatientissimi. Sanguis Elephantis, & maxime masculi, fluxus reumatis sistit. Fumo quoque qui fit ex inguine, & pilis Elephantis animalia quælibet venenata fugantur.

De Enchire, & Enitra, & Equo, & Equicerno. Cap. LXXXV.

ENchires est animal in oriente, Tauro simile, sed habens longos crines ad scapulas descendentes sicut equus. Cornua vero multum recuruata & ad pugnandum habilia, caudamque breuem respectu corporis, corium valde durum, & ictuum patiens, huius caro dulcissima est. Cum venatores fugiens debilitatum fuerit, pugnat, & in pugna stercus eijcit, p quatuor passus causa timoris, est.n. animal multi stercoris. Denique cū appropinquat ei tps partus, multa eiusdem generis animalia circa ipsum adunantur, & egerentes aggregant stercora, ad instar muri incircuitu eius. Enitra est animal modicum in Germania, mas & fœmina cumulos in terra facientes, congerunt cibos estate, quibus viuant in hyeme: fœmina naturaliter ciborum est auida & prodiga, mas econtra supra modum parcus & auarus, vnde & aditum obstruit ne fœmina cibos attingere possit, at illa naturaliter calida foramen occultum ex alia parte facit, per quod furetur quod sui ditati suæ sufficit, sicq; fit vt masculus parcus macie tabescat,

Equi

Equi in vniuersis fere partibus orbis generantur, sed illi praecipui, qui in Scythia, & Capodocia, hi ad sonitū buccinae gaudent, & congressionibus gloriantur, horum libido tubis sonitus extinguitur, harum.n. gloria ad coitum agitantur. Equa sterilis intelligitur esse, si non primo coitu coeperit generare. Impregnata vero quandoque facit abortiuum, si ante nares eius candela cerea extinguatur. Equus habet dentes 40. quorum primos amittit a natiuitate mense 30. vtrinque binos, & anno sequenti totidem illis proximos. Quidā tñ quòd in nostro orbe (dicit Plinius) a quinto anno incipiente binos amittit, quo anno 6. renascuntur, septimo vero habet renatos omnes dentes, & immutabiles. In equis praecipue ex omni genere iumentorum aures indicia animi praeferunt, marcidae fessis, nutantes pauidis, aegris resolutae, furentibus surrectae. In coloribus equorum niger est optimus, rufusque vel glaucus, albus etiam plerunque bonus, caeteri vero deteriores iudicantur. Sola animalium equus, & ceruus, & vacca habent in corde ossa cartilaginosa, & hoc propter sui magnitudinem, vt s. cor suis ossibus sustentetur. Equiceruus est animal orientis, ad magnitudinem Cerui, sed habens in pedibus soleas, & in collo pilos, vt equus per scapulas descēdentes. Cornua mas habet, his foemina caret.

De Erinatio, & Eriminio. Cap. LXXXVI.

Erinatius, qui & Cyrogrillus est animal Porcelli formā habens, sed spinosum vbique praeterquam in ventre, vndique vero spinis suis clauditur, propter insidias, & difficulter se videndum praebet, atque palpandum. Sed quando in aquam calidam mittitur, statim ea delectatus in planam membrorum deiectionem, ostensionemq; resoluitur. Et sic in ostensè videtur atque, palpatur. Hic vt dicit Aristo. obtusius audit, omni animali habente testam in capite. Nam ex resultantia quae fit in testa sonus auditur, Ericius habet v. dentes, & inter eos membrum carnosum. Spinis vtitur loco armorum sicut bos cornibus, nutrimentum enim eius corporis in spinas transit, propter paucitatem caloris, qui digerere cibum non sufficit. Ob hoc enim multa superfluitas in eius corpore generatur, ex qua propter frigiditatem multam spinae durae sicut lapides generantur. Ericius pinguis est, & medicinalis, solus habet duos anos, per quos feces emittit, solus etiam inter animalia quadrupedia generantia testiculos habet prope renes sicut aues. Nam caetera in anteriori parte habent huius speciei, mas & foemina stando coeunt applicati, & adinuicem coniuncti, & hoc propter spinarum aculeos qui in eius dorso sunt, si enim a dorso coirent aculeis se inuicem pungerent. Carnes ericii vim habent desiccatiuam, & dissolutiuam, proprieque stomachum confortant, ventrem soluunt, vrinam prouocant, vtiles sunt illis qui ad lepram, & elephantiam dispositi sunt. Erminius est bestiola de genere mustelarum, sed forma minor, & calore dissimilis. In hyeme candet instar niuis, praeter extremitatem caudae. Aestate vero tantum in ventre candet, & dorso fuscus apparet, mures persequitur, carnibus vescitur, harum bestiolarum pellibus, hominum curiositas vti solet, ambitu supremo in vestibus.

De His quorum nomina incipiunt per F. G. H. I. Cap. LXXXVII.

Falena est animal quod naturali quadam indignatione superbiam in homine detestatur. Itaque si congrediendi occasionem acceperit, pugnae constanter insistit, victorq; superbe nititur homines decerpere. Ecōtra vero si in homine obuio ex fuga, & timore signum humiliationis deprehenderit, interdum subsistit, & illum euadere permittit. Furunculus Putorio valde consimilis est, paulò amplior quam Mustela, inter album & buxeum colorem habet, & est animal animosum ac ferum nimis, vltra quam in viribus ei natura concedit, ad hoc autem edocetur, vt antris quibus cuniculi delitescunt a venatoribus imponatur, qui foueam audacter penetrat, impetitque morsibus bestiolam, donec angustiatam in retia expulsam, deijciat, nec hanc bestiam tātummodo oderunt sed quicquid animalium spirare videtur, quantumcunque magnū sit, pro viribus impetunt, nō pro desiderio carniū quibus vtiq; nō vescuntur, sed pro voluntate malignandi, vel pro sanguine bestiarū (vt aliqui dicunt) quem vtiq; in potu libenter accipiunt. Coire dicuntur prostrati. Foemina si marem nō habet quando luxuria stimulatur, tumescit & moritur, partu quidē foecunda est, vtpote septem, vel octo simul foetu edens, portat autē in vtero diebus 40. Cūq; nati fuerint catuli caeci sunt diebus 30. A tempore vero quo videre incipiunt, vsque ad 40. dies venari incipiunt. Galii est animal multae audaciae cum serpentibus pugnans, mures.n. libenter comedit, & ipsum genus serpentum carnibus murium viuit. Ideo quasi cibi sui emulos serpentes persequitur, & cum eos deuictos comederit, mox rutā quae serpentibus aduersa est comedit: Hoc animal ad septētionalē, vel ad meridionalem partem ingressus foueam suarū facit, vt vento sibi contrario non fatigetur. Genetha est bestia paulò maior vulpecula, colorem habens inter nigrum, & croceum. Maculas interdum nigras ordinate in pelle dispositas, mansueta satis est bestia, nisi fuerit iniuriis lacessita, nec ad ardua conscendit, sed in humilibus locis, & super riuos aquarum deambulat, ibique cibum cum esurit quaerit. Glis est animal modicum, coloribus albo, nigro, & subruffo variatum, per totam hyemem dormit, & quasi pila contractus in vnum iacet, miroq; modo iuxta Hisidorum ipso somno pinguescit. Interea sopito vitali spiritu, nulla est ei commotio, sed hoc mirum est, quia si sopitum animal ad aeris serena deferatur, paulatim inter manus tenentium conualescente spiritu resoluitur. Itaque veris intrante tempore, cum sol radios calidos emiserit, naturali more ad robur redit. In arboribus velut in terra currit, & pomorum succo cupidius delectatur, Huius pinguedine decocta si inungantur membra, paralisim timentibus dicit Plinius profuturum. Hiena est animal magnitudine lupi, in cuius collo sunt pili sicut in collo equorum, pilos habet duros super omnia spondilia, duas habet naturas, maris scilicet & foeminae. Colorem cum voluerit variat, & in sepulchris mortuorum semper habitat, gemmam portat in oculis, vel (vt aliqui dicunt) in frōte. Histrix est bestia, quę vulgò Porcus spinosus, dicitur, circa marina inhabitat, & in cauernis mōtium nonnunquam, quando, s. iuxta marina refugium non habet. In terra potenter valet. Ira eius ad vindictam citissima est vnde plerunque iaculis e tergo sponte laxatis, canes, vel homines vulnerat proximantes. Ibex est animal paruum admirandae pernicitatis, oneratum in capite cornibus vastis, in petris habitans, ibique foetus faciens. Et nota versum. Ibex est animal, auis ibis, & inuidus ibis.

De Lamia, & Lauzani. Cap. LXXXVIII.

Lamia sicut dicit liber rerum, est animal magnum, & crudelissimū, nocte siluas exit, & hortos intrat, arbores frāgit, earum que ramos dissipat, & hoc per brachia fortia nimis ad omnem actum habilitata, cumque superueniunt homines ad prohibendum, pugnat cum eis, & mordet eos. Hoc autem in eius morsu mirabile est (vt Aristo. refert) quòd homo sauciatus Lamiae dentibus, non sanatur a morsu donec rugientis bestiae vocem audierit, forsitan istae sunt lamiae de quibus Hieremias dicit. Lamiae nudauerunt mammas. &c. Ibi nanque dicit glossa, quòd Lamia est bestia ferocissima, quae tamen foetibus teneris petentibus, lac praebet. In quo Iudaeos crudeliores ostendit esse Lamiis, quia paruuli petierūt panem, & nō erat qui frangeret eis. Hoc animal Hebraice vocatur Lidith, & Iudaei quidem suspicantur vnam esse de furiis quae Parcae dicuntur eo, quòd nulli parcunt. Audiui quòd Lamiae bestiae sunt in oriente, circa partes illas, quae continent turrim Babel, in campo Sennaar, & hae maiores sunt irriguae lactis supra modum, & domesticantur ab hominibus, & ducūtur ad pastum, vtiles enim sunt in abundantia lactis. Lauzani est animal a cuius credelitate, nulla bestia tuta esse potest. Nam & ipsum Leonem omnibus formidabilem deterret, suo tamen generi parcit, in caetera crassatur. Illaque animalia implicabili odio insectatur, quae reliquas bestias depredantur, & cum hoc scelus in aliis persequatur, propric tamen iniquitatis, non meminit, hominem quoque miro modo persequitur.

De Leone. Cap. LXXXIX.

Leo rex animalium esse dicitur ad cuius rugitum omnia figunt gradum, etiam ea quae nunquam illum viderunt, vel experta sunt, & hoc iubente natura, quae timorem eis indidit Leonis. Virtus eius est in pectore, & in pedibus anterioribus, & in cauda, Ossa eius maiora sunt aliorum ossibus animalium, tantaeque duritiae, vt ex eorum mutua collisione, ignis emicet sicut silice. In his tamen est concauitas parua, nullaque medulla, nisi rarissima, os colli eius continuum est, & ideo colli cartilaginosa, vnde non potest ad tergum, vel in partem collum inflectere. Aliqui putauerunt, quòd hoc esset indignationis causa, vel stoliditatis, ignorantes causam ossis in collo continui. Fortitudine celerrimus est, natura vero

vero grauis,& hoc propter difficilem digestionem,cumque va lide currit,propositi cursus metas transit, quoniam in vehementia spiritus retinere se nequit. Adeo calidæ naturæ est, vt omni tempore coire dicatur. Fœminis magna libido coitus, & ob hoc maribus ira. Leo mas odore Pardi coitum in adulterio sentit, & ne cõsurgat in penã,Leena viuis aquis se abluit, aut longius committit,Hæc habet in pectore duas mammillas in medio.s.ventris,& has paruas respectu sui corporis,& hoc quia modicæ lactis est, cibus enim in corpus transit, & quia non nisi raro comedit,nec nisi carnem,quæ non facile in carnis materiam transit, Leo nisi læsus facile non irascitur, sed cum vltro prouocatur constringit totaliter aduersantem. Refert Plinius, quòd Syracusanus in Syria Leone obuio,ac supplici ter volutante pauore attonitus, cum vndique refugienti se Leo opponeret,eiusque vestigia quasi adulando perlaberet, in ipsius pede vulnus animaduertit,extractoque surculo, eum a cruciatu liberauit.Similiter & Eipis cum obuio Leone ad arborem confugisset,hyanti ore Leo ante eum vlulans, indicabat,quia os audiori morsu dentibus inhæserat. Quod ille cernẽs, approximauit, & impedimentum ab hiantis ore medio tulit, cuius manu se curatum cernens Leo, gratias referebat, quodammodo blandiendo. Cauda quidem blandienti & placito est immota,sed hoc raro,crebrior enim ira:nam & aliquãdo cum immoderatus est furor interius, igneo cruore ex iracundiæ calore consumi dicitur,& interimi.Proinde in principio quidem iræ terram cauda verberat, in incremento terga cum quodam incitamento flagellat. Cumque sit omni bestiæ formidabilis,exiguo tamen aculeo scorpionis agitatur,& cum vbicunque viderit,velut hostem vitę suæ fugit. Onagrum venatur,cumque naturaliter odit.Ira leonis capti sedatur arte tali.Verberatur catulus coram eo,creditque illius exemplo se debere timere hominem,quem in canis coertione videt potentẽ: Leo nunquam crassus,vel sagina inuenitur oneratus.Interiora eius assimilãtur omnimodè canis interioribus,fere semper quartana febricitat, & tunc maxime carnes simiæ appetit, vt sanetur. Idem etiam hausto sanguine canis ęgritudini medet. Adeps eius venenis est contrarius. Cum vino & adipe Leonino perunctus homo,bestias propellit oẽs,fugatque serpentes.

De Leopardo, & Lepore. Cap. XC.

Leopardus est animal ex Leone,& Pardo generatum, colore subrussum,maculas habens nigras per totum, fęmina mare fortior est. Cumque sit Pardus bestia crudelissima, aliquando quidem domesticatur,sed nunquam sic, vt suæ crudelitatis obliuiscatur.Domesticatur autem ad venandum, itaq; cum ad prædam in venatione ducitur relaxatur,quam si quarto,vel quinto saltu capere nequiuerit,ferociter iratus subsistit, & nisi statim venator furenti bestiam aliquam obtulerit,in ipsum venatorem,vel in quoslibet obuios irruit. Impossibile.n. est eum placari,nisi sanguine,sed in hoc prouidi sunt venatores,vt agnos penes se,vel alia animalia semper habeãt,quibus iratos placant,Huic autem furenti qui resistere vult,inter manus allia fricet,statim ille resiliet,quoniam odorem allii sustinere non valet.Hic cum venenosum aliquid comederit, stercus hominis quærit,eoque comesto sanatur.Lepus est animal celeritate vigens,inter bestias timidissimum,vnde & raro nisi in nocte exit ad pastum.Tempore messis exultat,& mouetur ad ludum,teste Plinio,nunquam pinguescit. Si tamen intra tectum domus nutriatur cum hominibus,& motu velocitatis careat,naturalis crassitudo super renes eius crescit,& moritur,multus itaque motus in animali pinguedinẽ minuit, quã vtique ex multo cibo posset contrahere.Lepus cum omnibus prẹda nascatur,oportuit vt supra modum multiplicaretur:vnde solus fere omnium animalium fętum pariens,alium intérim pilis in vtero vestit,alio sine pilis, & aliũ in semine repositũ simul gerit.Itaq; dicit Basilius, quod vbicunq; cœperint habitare,non facile deletur eorũ genus. In aliquibus aũt regionibus iuxta Ambrosium hyeme albescunt, & æstate in colorem pristinum redeunt:Fertur quòd mustela cum lepore ludit,& demum lassati,guttur dentibus apprehendens acerrime stringit, tandemque corruentem improba bestiola necat,& manducat. Lepus autem sexum suum per annos singulos mutat.

De Lichaone,& Lincisco, & Lince, & Locusta. Cap. XCI.

Lichaon in orientis partibus est bestia, quam in genere luporum nonnulli ponunt, sed lupo longior est, & habet crura breuiora ac dissimilia, ceruicem quoque iubatam, & multifariam coloris varietatem, saltu velox, & innocuum homini, venatu viuit,& habitum mutat secundum tempora, nam hyeme hirsuta est,& pilis horrida,æstate vero nuda. Liciscus ex Cane & Lupa nascitur,est enim vterque parens adeo luxuriosus,vt odio naturali sibi contradicente, quod est inter canem & lupum,in copulam tamen conueniant,propter luxuriæ delectamentum,sicque fit vt fętus contrahat sibi colorem, & mores vtriusque. Linx adeo perspicaces oculos habet, vt subtilitate visus,etiam solida corpora penetret, Constat enim quòd oculus in humido situs est,iuxta philosophũ. Tria vero sunt in aqua.s.aquea humiditas,dyaphoneitas,lucis perspicuitas, & hanc vltimam cum natura cęlesti communicat, quæ est vltima deputatio a materia in natura lucis. Quoniã ergo lux in natura lucis est maxime penetrabile, & quia lux est vltima perspicuitas in corpore terminato,si ponitur aquea substantia in vltima sui depuratione, quantum ad perspicuitatem in oculo Lincis,poterit penetrare corpus solidũ & obscurum. Linx habet linguam serpentis similem,sed maiorem,quam in longitudinem magnam porrigit, & collum circum agit, vngues habet grandes, vnicum fętum facit, & vrina eius in gemmam durescit. Locusta est animal quadrupes, paruum ad cuniculi fere modum. Caput habet magnum & carnosum,habitatque circa partes Hierosolymę.Vnde Iohannes baptista vescebatur carnibus huiusmodi animalium. Quidam tamen dicunt quòd circa Iordanis solitudines est herba dulcis ad edendum, quæ Locusta vocatur, & huiusmodi cibo non locustis animalibus Iohannes vtebatur. Hoc animal aggregatim incedit. Vnde Salomon ait.Regem locusta non habet &c. Quod vtique de locustis vermibus intelligi nõ potest,quæ multo minores sunt & non per turmas, sed solitariæ incedunt.Dicit Aristoteles, quòd fœmina quædam Locustam nutriuit ab eo tempore quo iuuenis, & parua fuit.Quam cum creuisset,per se,& sine masculo impregnatam inuenit.

De Lupo. Cap. XCII.

Lupus est animal rapacissimum,& fraudulentum.Hunc nõnulli canem siluestrem esse dixerunt, quia forma eius vt canis,vlulatusque consimilis, sed latratu caret. Non autem pinguescit,quia cibos vorat, quos sine masticatione transglutit, & ideo non transeunt in corporis nutrimentum. Ob hoc etiam frequenter accidit eis infirmari, manetque sine cibo per biduum,propter digestionem cibi. Viuit autẽ aqua modica,quia non iuuat potus cibum indigestum,stercus eius omnino siccum est,& difficulter egreditur,vrina eius olfacit, leuat autem pedes,vt canis,quando mingit.Cumque infirmatur terram & herbas pro medicina comedit,statimque vomit, & sanatur.Hoc idem facit canis cum infirmatur. Nullum enim animal quod carne vescitur,herbas impune comedit, præter hominem,& vrsum.Præterea lupus in fame terram comedit, tunc quoque cibo terræ se onerat cum bouem,aut equum,aut animal huiusmodi robustum inuadere quærit. Illud nempe per nares inuadit,& cum animal excutere illum a se voluerit doloso pondere defatigatur,& in terram victum cadit,tunc eo mesta terra se exonerat,& ad prædam redit.Dicitur autem lupus hominem nõ comedere,nisi prius aliquo casu de cadauere hominis occisi comederit, quod per arma fortassis exanimatum inuenerit,tunc enim illectus humanæ carnis dulcedine,non formidat hominem impetendo,etiam periculum incidere. Hominem quem prius viderit,conticescere facit, quia radios oculorum suorum in eum mittit,& desiccat eius spiritum visibilem.Qui desiccatus desiccat alios hominis spiritus, & illi tandem desiccant arterias,& sic homo raucus efficitur. Lupus aliquando folia salicis in ore colligit,& sub illis se abscondit,vt capras ad folia venientes latenter capiat. Idem est inter folia incedit,ne percipiatur ex sonitu,lingua pedes suos lambit,& sic eos lubricos,& humidos facit.Fertur etiam,quòd cum ouem rapuerit,insequente pastore dentibus eam non lędit,sed super dorsũ suum eam suauiter iacere facit,ne forte si læsionem illa sentiret,dum seipsam moueret,lupi fugam retardaret.Lupus obtusum de die visum habet, nocte clarius videt. Qui si te prior videns tibi vocemque abstulerit, solue amictum tuum,vt sermonem resoluas. Si vero te insequitur paulatim vt tibi insidietur, ipso vidente signum aliquod medium inter te & illũ pone, & illaqueationes metu subsistet. Lupi virgas osseas habent.Anno toto non amplius quam per 12.dies coeunt, & solum illo tempore congregatim incedunt vlulant quoque pariter vno præcinnente, & cæteris conclamantibus, magisque tunc formidabiles & infesti sunt, Par-

tiri

tiri dicuntur inter se rapinam æqua diuisione, cum cauernis exeunt, Herbam dracontheam comedunt, & masticant ad acuendum dentes, Et quando senescunt, ad loca ciuitatibus proxima vadunt, vt facilius prædam inueniant, quam iam difficillime venari possunt. Vita lupi longissima, & in senectute dentes perdit. Interiora eius membra debilia sunt, & facile corrumpuntur, residuum vero corporis multas percussiones patitur. Caput eius forte nimis. Audax est & magis eorum genus, quod breue quàm longum est. Per sæpem transiens occulte insidiaturus ouibus, si forte pede strepitum fecerit, mox pedem quasi reum mordet.

De Luthero. *Cap.* XCIII.

LVther est animal astutum, & malitiosum, magnitudine murilegi, formæ propè consimilis, præterquam in capite. Colore fuscum & nigrum, pelle nitens. Cui mollior pluma pilus est, cuius nitor non de facili cedit vetustati, vnde de pelle eius fiunt ornatus circa collum in vestibus mulierū. Hæc bestia circa stagna & fluuios habitat, ibique foueas habet, & fœtus facit, piscibus viuit, quos mirabili frequentia venatur. Et licet sub aquis diu viuere possit, respiraculum tamen ab aere trahit, quando auiditate prædæ gurgustium. i. nassam ingreditur, quia nec per introitus locum redire, nec nassam tam cito discerpere potest, spiritumque in aere recuperare non valens, in aquis suffocatur. Adeo vero ciborū cupida est, & auara, quòd pisces captos in specu suo tanto cumulo congregat, vt ex putredinis eorum fœtore non solum foueam, sed & aerem inficiat, quod non sine periculo sui quidam experti sunt, qui hanc bestiam capere voluerunt. A piscatoribus aliquādo domesticatur, & arte inducitur, vt pisces suo circuitu cogat pericula retium ingredi, suoque iuuamine capi, vnde magnum emolumentum dominis suis præstare videtur.

De Mammoneto, & Migale, & Moloso, & Monoceros. *Cap.* XCIIII.

MAmmonetus est animal Simia minus, in dorso fuscum, in ventre candidum, caudam habens villosam, & collum ita crossum, vt caput, vnde non ligatur per illud vt cæteræ bestiæ, cum laqueus id tenere non possit, sed per ventrem: Habet autem propijssime faciem humanæ similem, nigram dumtaxat, & sine pilis a collo desuper frontem, nec est nasus ori continuus sicut in Simia, sed certum spacium inter vtraque sicut in homine. Inter has bestias, & Simias odium est implacabile, bellumque frequens, & licet viribus non præualeant astutia tamen & animositate bellandi Simiis præferuntur, tenaci quoque & ingenti memoria pollere dicuntur. Migale est animal venenosum, & bestiis fraudulenter infestum, quod licet iuuentute aliquādo rubore fulciatur, de die tamen in diē quanto amplius senescit, tanto plus miserescit. Postremò autē angustiis miseriæ suæ coactum præ infirmitate mansuetum se fingit, cum tamen naturaliter crudele sit, & mirumimmodum, cum nulla potestate præmineat immoderata adulatione blanditur. Cui si data fuerit aliquando potestas, crudelitatem in animo latitantem continuo manifestabit. Itaque cum ei aliquis appropinquat, subito venenum diffundit, equos autem & mulos infestat maximè, & equam prægnantem præcipuè: Molosus est bestia valde magna, quæ truculentos hostes persequitur, tanquam ad hoc creata, rictus habet ingentes, dentes quoque fortes, & prominentes, cum quibus audacter bella cū aduersariis patitur. Hic cum hominibus fortibus terribilis sit, puerorum tamen innocentiam & eorum paruitatem mirabiliter perhorrescit, eorumque verbera fugit, in quo digne magnificentia innocentiæ comprobatur. Monoceros est monstrū equino corpore, ceruino capite, cauda suilla, pedibus elephantis, mugitu horrido, cornutum, vno. s. cornu acutissimo in medio frontis armatum. Captum quidem perimi potest, sed nunquam domari, immo (vt dicit Iacobus) nunquam viuum in hominis potestatem venit, quia vinci se cernens, furore vitam exuit.

De Mulo, & Musione, & Musqualibet. *Cap.* XCV.

MVlus ex commixtione seminū Equi & Asini nascitur, ex Asino namque & Equo generantur Muli. Ex Asina & Equo generantur Burduli. Habetq; Mulus Asini propria aures longas, hinnitum horridum, crucem in humeris, pedes exiguos, & corpus macilentum, reliqua vero habet vt equus. Mulæ nunquam concipiunt, quia menstrui superfluitas in eis cum cibo transit in nutrimentum corporis. Ipse vero sanguis, quo natura non indiget, exit cum superfluitate vesicę. Est & alia ratio quoniam hoc animal extra naturam generatū est, & eius natura diuersificata est, in equo qui calide naturæ est, & asino qui summæ frigiditatis est. Iraque in fœtu diuersificè generato, & male complexionato, non potest esse concordātia partium & ordinata natura, vt quasi ex propria sibi simile generet, qui nullam propriam generis sui substantiam habet. Itaque in annalibus Romanorum mulas peperisse, prodigii loco habitum est. Musio, siue murilegus, aut cattus Græce dicitur quasi astutus, animal est immundum ac venenosum, & oē murium genus persequitur, cum bufonibus quoque pugnare dicitur. Post pugnam vero nisi citius aquas ad bibendum inuenerit, siti arescit. Sed & cum serpentibus pugnare dicitur, quorum licet venenatis aculeis repugnatur non tamen necatur. Mures captos primo lusibus afficit, & post hoc illusos comedi. Oculis tam acute cernit, quòd & in antris tenebrosissimis velut in luce mures conspicit. Dentes habet ad modum serræ, pilos autē circa os habet, quibus ablatis audaciam perdit. Blādiens gaudet, loca calida diligit, vnde præ nimia pigritia pellem suam comburit. Hominis manu contrectari gaudet, & ad ludum facillime prouocatur, loturam facie lambendo prioribus pedibus immitatur. Libidine impatientissimè acceditur, & libenter coitus tempore siluester efficitur, sed cū siluescere domesticus cœperit, aures illi amputantur, vt. s. aurium locis infusioni patentibus, guttas niuis ac pluuiæ non possit sustinere, sicque domus tecta cogatur repetere, Non solum autem cum prædictis animalibus, verumetiam inter se Musiones crudelissime pugnant, & hoc frequentius, vt terminos consuetos suæ venationis obtineant. Musqualibet est bestia orientis, Capræoli magnitudinē habens. In cuius inguine crescit apostema de collectis humoribus. Quod cum maturatum fuerit collidit illud & fricat ad arborem, sicque soluitur, & decurrit sanies, ibique condensatur & induratur, & huiusmodi substāria muscus vocatur. Omnis etiam caro eius & stercus dicitur muscus, sed ille multo melior est, qui de apostemate currit. Muscus odore perdito virtutem suam in fœtorihus & latrinis recuperat, quia contra fœtorem reluctatur, & sic quasi luctamine reuiuiscit, valet contra sincopim, & cordis debilitationem, cerebri, & epatis, & stomachi,

De Mure, & Mustela. *Cap.* XCVI.

MVs est bestiola panis cupida, & eorum quæ ex frugibus ad humanos vsus fiunt. In perquirendis cibis solertissima, pro quibus etiam nulla plerunque vitat pericula, eorumque cupidine duriores, solidasque materias demolitur, Porro si aquā biberit moritur, quia valde humidę naturæ est. Plinius dicit murem, Libicum non bibere, quia vero certum est murem mingere, probabile est eius cibum in vrinam verti. Sicut homines quidam fere nihil bibunt, & tamen mutatis in liquidam substantiam cibis, vrinam plurimam faciunt. Mus plurimos caseos in vno loco reperiens omnes attentat, & illū quem optimum inuenerit comedens, deteriores damnat. Odor murium elephantes vexat, harum subito multitudinem oriri ac repente occidere manifestum est, nec tamen exanimes reperiuntur. Lapillos etiam candidos cum earum fœtibus inueniri frequenter certum est: vnde vulgus edocuit non posse parere nisi præsente lapillo. In Aegyptiacis Thebis, si pluuias largiores æstiuo cælum fuderit, mox infinitis muribus regio tota repletur. Muribus in plenilunio iecur crescit, luna quoque plena voces edunt, interlunio mutæ sunt, nec dubium est in quibusdam partibus esse mures albos, ruffos autem nonnullos, nigri vero sunt quos orbis communiter habet. Est quoddam muriū genus multo cæteris maius, quos Rattos appellamus. Hi adeo pernitiosi sunt, cum libidine accenduntur, vt si eorum vrina partem aliquam hominis nudam attigerit, carnes eius vsque ad ossa putrescere faciat, nec vulnus in cicatricem vlterius inducatur. In oriente mures (vt dicit Iacobus) ad modum vulpium magni sunt, quæ animalia perimunt, & homines licet non occidant, morsibus tamen molestant. In Arabia Mus inuenitur, cuius pedes anteriores sunt magni, scilicet vnius palmæ, posteriores autem vnius digiti, Mustela dicitur quasi mus longa, bestiola est ingenio subdola, catulos sedulè nutrit, eosque de loco ad locum sæpius transfert, ne forte inueniantur, Hæc rupes, & cauernas inhabitat, diutissimè ac fortissimè dormit. Quando cum serpente pugnare vult agresti ruta se munit, Proinde super omnem medicorum artem perita esse dicitur, ita si mortuos fœtus suos inueniat, per herbam

natura-

naturaliter notam rediuiuos faciat. De hac Clemēs papa dicit quòd ore parit. In Proselena insula mustelæ non transeunt, & si fuerint illatæ moriuntur. In Boetia quoque (quæ Lebedia dicitur) illatæ statim fugiunt, Harum genera duo sunt, quorū maius Ictide dicitur. In ventre candet, in dorso rubet. Mustela (vt dictum est) serpentes persequitur, adeo vt etiam ipsum Basiliscum interimat, sed eo interfecto commoritur. Fel eius contra aspidem est remedium, reliquum (vt dicit Plinius) est venenum.

De Onagro, & Onocentauro, & Orasio, & Orice. Cap. XCVII.

ONager dicitur quasi asinus ferus. Hic inter omnia animalia odit hominum frequentiam, & habitationem, nec dominari potest. Sitis impatiens est, aquam limpidissimam bibit nec facili aliam. Hic industria naturali, quando canes eam insequuntur, emittit stercus suū canibus odoriferū, circa, quod illos detentos illudit, & euadens ad tutiora loca fugit. Fœmina gaudet libidinis copia, modumque non seruans, per hoc sæpe masculo fit odiosa. Masculi fœminas non habentes, tempore coitus in montes ascendunt, & desiderio libidinis æstuantes, vētum naribus attrahunt, ac vehementer rugiunt, ita quòd animalia cætera horrore concutiunt. Onager Indiæ magnum est animal, & crudele, formam asini habens, & vnum solum cornu in fronte, durum nimis & acutum ac longum, ad bestias contrarias debellandas, & hoc habet in medio capitis. Soleas etiam fortes nimis & acutas habet, vt iuuamen naturæ, quod in alterius cornu defectu perdidit, in eis recuperet. Hi tantæ fortitudinis sunt, vt ingentia saxa de rupibus euellant, & hoc ad nihil aliud, nisi vt fortitudinem suam ad saxorum molem attentent. Onocēaurus est animal monstruosum, & natura biforme, capite. s. asinino, & corpore velut humano, Faciem habet satis horridam, manusque formatas habiles ad omnē actū dū vocē promit, quasi loqui incipit, sed insueta labra vocē humanam formare non possunt. Orasius est animal in anteriori parte altum & eminens valde, ita vt extenso capite 20. cubitorum altitudinem possit attingere. In posteriori vero parte demissum est instar cerui. Collum habet extensum, caput equinum licet minus, pedes autem & caudam vt Ceruus, pellem autem sic omnium colorum genere diuersimode notatam, vt & frustra quisque tentet artificio naturalem eius pulchritudinem imitari. Nec ignara videtur propriæ venustatis, nam cum homines viderit circunstare, vertit & inuertit se ex omni parte, vt omnium obtutus in admirationes sui concertat. Hoc animal nostris temporibus a Soldano Babyloniorum transmissum est Imperatori Frederico. Orix est bestia capreę magnitudinis, hirco ex parte simile, villum habens sub mento. Hæc in illa parte Aphricæ, quæ caret aqua, generatur, & ideo perpetua siti ardet. Admirabile vero remedium sitientium latrones Getulæ terræ. s. aqua carentis experimentis certissimis prodiderunt, quo homo in siti eo duraret auxilio, qui illo saluberrimo liquore vesicis dictarum bestiarum infuso, pro parte modica vteretur, Hæc bestia (sicut Aegyptii tradunt) in exortu Caniculæ naturaliter tripudiare videtur, compage corporis eius visibiliter sentiente, quòd himber & frigus abiit, instantq; vapores ignei solis, vt vestiatur terra floribus, herbasque proferat & fructus. Est autem frigoris impatiens, vnde frigus, nec niues de facili sustinere potest.

De Oue. Cap. XCVIII.

OVis est animal mansuetissimum, & patientissimum, & in omnibus vtilissimum. In hac spectatur generositas, crurium breuitas, & ventris vastitas. Illæ nanq; reprobantur, quę nudos habent ventres, quæ vero plurimum in caudis lanatæ sunt, bonitate sunt spectabiles. Harum lanæ probantur eximię subtilitate velleris, & recuruata crispitudine atque condensitate, Lac nigrarum ouium habundantius est, & melius quam albarum. In capris autem est econuerso. Ouium quatuor sunt genera. Quædam enim ad pastum longius ire non valent, & hæ solicitum pastorem, qui portet eas, necessarium habent. Quædam autem excurrentes & vagæ sunt, & hæ quoque pastore indigent, qui eas manu, vel virga corripiat, & ad gregem reducat. Quædam etiam pingues valde sunt, & hæ etiam procuratore indigent, ne moriantur, Oues impinguantur multā aquā bibentes, & hoc magis post meridiem, si biberint aquam turbidam. Pinguedine vero sterilescunt. Quæ autem in impregnatione facies habent conuersas ad septentrionem, pariunt mares, quæ vero ad meridiem fœminas, similiter est de capris. Pręterea si fuerint sub eius lingua venæ albæ, faciet filium album si nigræ nigrum, & sic de aliis. Item oues ad pastum in locis aridis ductæ viuunt diutius. In locis autem palustribus si frequenter pascua sumpserint morbidæ fiunt, nec diu viuere possunt. In Maio quoq; vel post Maium, si ros melleus super gramina nocte ceciderit, eas cito mori dicunt, sed & in Augusto si spicas siccas vsque ad satietatem comederint, & postea biberint, illico disruptis visceribus moriuntur. Herbam quidem depascunt sæpe radicitus, arborem enim si depauerint vix vnquā proficiet. Morsus autem earum arboribus multis est exitialis. Ouis de domo incensa vix eiici potest, & si eiecta fuerit, nisi vi teneatur in ignem recurrit. Boni generis oues sunt, quę pastorem proprium ab aliis recognoscunt, & fures fugiunt. Pastores solent ouibus dare sal in cibum, vt plus bibant, ac per hoc lacte magis abundent, hæ si ex salsis puteis bibant coitum anteriorant. Quod si iuniores oues festinant ad coitum, pessimū est signum, quòd s. pestis sit inter illas, similiter ouis antiqua si post tempus debitum quærit coitum, malū est signum. In multis orbis partibus faciūt oues duos fœtus, & maxime in Ethiopia. Sicut autem Agnus matrem propriam inter alias oues balatu cognoscit, sic mater Agnum cum eum odoratur in cauda vberibusque admittit. Pastores docent oues ambulare festine, ad alicuius vocis auditum, signum quoque sumunt earū, quæ durare possunt, dū in hyeme glacialē aquā, super earū caudas proiciunt, nā illa quæ excutit fortis est, quę vero non excutit in oībus debilis est. Aries hēt cornua in modū circuli replicata, qbus gregē defēdere nititur. Ex naturali feritate dextro pede terrā percutit, quando irascitur, aut stupet, vel timet, & hoc maxime amoris tempore. Per dimidium annū iacet super vnū latus, & per alium super aliud latus. Carnes eius calidiores sunt & minus humidæ, quàm ouium, ac duriores ad digerendum. Agnus vero lupum naturaliter abhorrens, licet nunquam eum viderit statim fugit, qui tū equo, vel alio aīali viso, nec fugeret nec timeret. Carnes. n. eius non facile digestioni cedunt, facile tamen a stomacho descendunt, sed a membris difficile soluuntur, vnde viscosum humorem generant. Agnus autem anniculus laudibilior est propter humiditatis & siccitatis. s. temperiē. Oīa quæ in oue sunt vtilia sūt. s. lana, pellis, caro, lac. Quod autem dicit Gal. caseum generaliter esse malum, de sol tantū caseata pura est intelligendum, nam triplex est lactis substantia, serum quidem bonum est, & butyrum melius, caseus autē per se est pessimus. Itaque caseus lacti vicinus, & crassus ac butyrosus bonus est, & sanis sanus. Dicit Plinius Zoroastrem in deserto de solo caseo vixisse annis viginti ita temperate, vt nō sentiret dolorem alicuius morbi. Sed & fimus ouium, omniū animalium fimo melior iudicatur.

De Panthera, & Pardo & Philoso. & Pyrolo. Cap. XCIX.

PAnthera est animal varium ac speciosum nimis. Sunt qui tradunt huic in armo maculam esse lunæ similem, & interdum, & ad lunæ mutationem variari. Pardus est bestia torua, & acuta, nimis in impetu, corpusque motibus animi sui conueniens, habet. n. varium in colore. Saltu potiusquam cursu prędam insequitur, vnde sæpius accidit, vt vehementi saltu ruat ad mortem. In Aphrica propter inopiam aquæ congregantur diuersæ feræ ad amnes, ibique Leenæ bestiis variis, vel vi, vel voluptate miscentur, & inde Pardi procreari dicuntur. In eadem Aphrica Pardi sunt, qui condensæ arboris occultati ramis, in prætereuntia desiliunt, & (vt dicit Plinius) de volucrū cæde grassantur. Horum adulterinis coitibus Leenarum partus degenerantur, & ab eis quidem Leones, sed ignobiles generantur. Philosus est animal, quod in hominis figura superius incipit, sed inferius in pedes bestiæ desinit, qualem beatus Hiero. in vita Pauli Heremitæ primi describit. Phyrolus est bestia parua, maior quidem, sed non longior quam mustela colore rubea, sed in ventre candida, mira agilitate viget, in arboribus habitat, & fœtus fouet. In quiete se gerit, & de arbore in arborem saltu potius, quam volatu transit, quamuis aliquando cauda pro pennis vtatur. Caudam enim villosam prope ad sui magnitudinem habet cuius adnisum in saltu mouetur, & si quando gratia pastus aquam transire cœpit, lignum admodum leue super aquam congerit, cui superſedens, quasi velum nauis caudam suam erigit, sicque vento flante velificans ligno transuehitur. Aestate cibum congerit quo viuat in hieme, viuit autem nucibus, & cibo, qui dulcis est libentius vtitur,

De Porco, & Putorio. Cap. C.

PORcus.i.Aper domesticus,est bestia fœda,& immunda,cuius proprium est escam terra subacta quærere,& oretenus lutosis ac vilibus insudare,& obscenis locis gratissime commoratur. Inter hos vnus semper fortior cæteris dominatur, & si fortior illo superuenerit fortitudine victoriam obtinere nititur,moxq; victo cedente,victor reliquis dominatur,vnius stridore totus grex accurrens,vndique ad rabiem animatur,& in eorũ ira periculosum est incedere. Quarta pars cibi porcis in pilos transit,& sanguinem & similia. In vltimo lunæ defectu cerebrum in porco plusquam in alio animali fertur decrescere.Idem habet potestatem coeundi multum præ aliis animalibus, si tamen pinguis sit.Sues autem intantum efferari dicuntur in coitu,vt hominem lanient maxime candida veste indutum.Castrantur autem rescisa iuba,sicq; celerius pinguescunt. Porca vno oculo perdito citius moritur,si multas glandes comederit quando impregnata est,aborsum faciet. Cum autem perit porca marescit.Quando multos habet fetus,lac eius par uissimum est,cum autem peperit,dat primam mammillam primo filio.Pessimæ vero sues sunt quæ natos:filios laniant.In calidis regionibus melior est fœtus porcæ,in hyeme,quam æstate.In frigidis autem contrarium,& hoc propter intemperiem regionum.Porcinæ carnes in æstate nociuæ sunt ad comedendum,vsq; ad equinoctium autumnale,quia dormit porcus calido tempore plusquam competit naturæ.Adeo autem inhiat somno maxime porcus debilis,quòd nisi interim excitaretur, quasi somno litargico moreretur.Putorius a putore dictus est quia nimium fętet,& hoc maxime cum irascitur. Hic sicut & Taxus habet crura in sinistro latere breuiora,in dextro lōgiora.Ardua domorum inhabitat,& penetralia.Gallinarum pullorum cupidissimus est,talibus enim viuit.Cumque gallinam aut pullum capiat, eius caput in initio petit,vt hoc deuicto in cæteris ei membris laborare, difficile non sit, vel ne clamare dum capitur possit.

De Rangiuero,& Rosurella. Cap. CI.

LAngiuer est animal de genere Ceruorum vel Dammarum habitans in Noruegia,magnum corpore, fortissimum robore,fuga præceleri.Ex re vero nomen habet,quia Rangiuer,dicitur,quasi ramos gerens.In capite vero tres ordines gerit cornuum,in modum virgultorum,quorum duo maiora cæteris habet eo loco quo Ceruus,sed maiora & longiora,vtpote cubitorũ.v.ramos agens ad numerum,quandoq; 25.Alia vero duo habet rectè medio capitis,& hoc fere vt cornua Dammæ,lata dumtaxat ramusculis circunstantibus,breuibus tamẽ. Porro alia duo contra frontem habet cornua,nõ cornibus,sed ossibus,quæ in scapulis esse solent prope consimilia.His itaq; cornuum ordinibus armata fera,contra aduersarios vadit.Decus etiam admirationis auget,in bestiis monstruosis.Rosurella est animal circa aquas habitans,vt frequenter,mustela maius, & phyrolo minus,in dorso subrussum,in vẽtre candidum.In terra facit habitacula,digerit stercus odoriferum valde,& musco simile in odore,sed impar virtute & odoris violentia, Visus hominum fugit,vno tamen in loco stercus illud congerit, & hoc mirum in bestia,quia bonum suum presto omnibus accipiendum ponit,quo videatur homini non inuidere.

De Simia. Cap. CII.

SImia est bestia condenso villo,in exterioribus membris super omnia aĩalia similans humani corporis dispositionẽ, interius autem cum homine nullam dispositionẽ habens cõmunem,aut omnibus animalibus minorem.Igitur omnes ferè bestiæ mãmillas habẽt in posterioribus contra renes,vt eas inferius positas fętus attingere possint,& promptas habere cũ velint.Homo vero,& Simia habent in pectore,quia natura dedit eis manus habiles ad omnem actum, quibus eleuare possint fœtus a terra,& aptare illos ad vbera.Hoc autem illi deest humani corporis, quia caret vmbilico.Virga quoque masculi est,vt virga canis.Calcaneum habet in pedibus,& propter hoc erigitur vt homo,stat,& coit quandoque, sed hoc non potest nisi modice,quia natura bestiam hanc condidit in faciem esse prostratam,nam solus homo naturaliter erectam habet staturam. Hæc bestia gestu inquieta est, morsu ferox, cauda caret, & præ cæteris animalibus gustu viget. Nuces,& poma libenter comedit,sed cum in eis amarum corticem inuenerit, totum proiicit, sicque propter amarum dulce respuit. Ad omnẽ ludum docilis est,& ad ferocitatis obliuionem, nunquam tamen sic est mansueta,vt non sit rabida,libenter tamen cũ pueris ludit,& si copia data fuerit, eos aliquando strangulat. Si quis eam læserit,diu contra eum rancorem custodit. Ingenio pollent,& æmulantur quicquid vident,vnde facilius incidunt in manus venatorum.Habitant autem in arboribus,vel rupibus,at vbi eas venatores habitare repererint, acceptis calciamentis hominum vadunt,& sedent in locis vbi ab illis videri possunt,induuntque calciamenta illa pedibus suis ac diligentius ligant,& post hoc exponentes ea sub arbore relinquunt, & procul abeunt.Tunc simiæ descendentes, quod eos facere viderunt,imitantur, sicque calciatæ capiuntur. His præcipua erga fœtus affectio est,catulosque quos intra domos mansuefactæ pariunt,omnibus demonstrat,tractarique gaudent. In India,dicit Plinius,esse Simias toto corpore candidas.

De Talpa. Cap. CIII.

TAlpa est animal paruum,nigrum,& cęcum,de terra genitum,compluta,& lutulenta, sed corrupta. Huius pellis multorum pilorum est,&suauis valde,sed teterrimum colorem habet.In terra habitat,vermiõ esca viuit.In fame quoque terram comedit,aliquando vero terram siti arente egreditur.Sed quia cæcum est,ad locum vnde exit redire nescit,vnde plerunque fit vt anticipatam occidatur. Licet autem cæca sit,habet tamen in ipso oculorum loco nigredinem quandam, & in medio eius pupillam, oculorumq; colorem ac dispositionem, sed coreo tectam. In quo consideranda est prouidentia creatoris,qui bestiolæ in tenebris,& latibulis habitanti, dedit oculos ad plenum formatos,& tamen lumine priuatos, vt,& vtilitati & necessitati satisfaceret,& naturæ decus omnimode non negaret, licet autem terra tam denso videlicet, ac surdo elemento obruta sit,omni tamen animali liquidius audit, in hoc vtiq;magis mirum est,quoniam omnis sermo in sublime conscendit.Talpa combusta in puluerem,& sparsa cum albugine oui super faciem,remedium est contra lepram. Sanguis eius si super caput pilis nudatum deliniatur, pilos redire cogit, vt dicitur.

De Tauro, & Trogodita. Cap. CIIII.

TAurus est animal robustum,& inter omnes bestias sociales satis mansuetum, præterquam ad eas quæ rapacitate cæteris aduersantur, Hi simul adunati acerbissime pungunt,& prælíando linguas exertas habent,dentibus nil agunt, sed cornibus.Frontem habent validam ad omne prælium,mẽbraque in eis fortiora sunt,caput,& collum,propter hoc iuga ligantur eis in capite,non in humeris sicut equis,Ex carne vero cartilaginosa,& forti est eorum collum,& ob hoc inflexibile est quodammodo ad pondus debitum,aquam claram libenter bibunt,& cum herbas depascant radices non lędunt, sed hoc tantum quod in superficie patet sumunt.Qui si castrati libidine arceãtur meliores sunt,aptiq; ad omne opus & maxime ad iuga fiunt.Tauri cornua si calefiunt ad libitum flecti possunt,cornua vaccæ cornibus tauri duriora sunt·Solaq; vacca inter animalia fœmina crossiorem habet vocem,quàm masculus,nam omnes aliæ fęminæ subtiliorem,& acutiorem habent quàm masculi.Tradunt quòd si in dexteram partem abeant in coitu tauri, mares gigni,si in leuam fœminas.Vaccas grauidas.Plinius ferie negat,præterquam in dextro vuluæ sinu,etiam cum geminos ferunt,partus ante menses.10.non viuit,quoniam vngulæ non complebuntur,Quando vaccæ multum fętiferæ sunt,pluuiosum tempus in hyeme sequi homines dicunt.Robur autem in quinquennatu est,menstrua apparent in vaccis,& in equabus præcipue,& cessant in quatuor mensibus,aut quinq;, sed hcc raro euenit,nisi in calidis regionibus, vbi magis abundant humores,ac superfluitates in animalibus sed & ipsa menstrua egeruntur,quandoq; per vesicam in vrina,Vrina vaccæ acute est valde,lac eius valde spissum est,nec de facili per frigus ingelatur,sed aquositas ab eo segregatur, residuumq; crossum efficitur,per ignem autem incrassatur.In regione Ambaidor,aliàs Ambedor,magni corporis sunt vaccæ,itaque oportet mulgentem in pedes stare.Hæ supra modũ lactis abundantiam præbent,sed & canes in illa regione magni sunt,& animalia omnia præter asinos,solus animaliũ taurus est,qui stimulo ardescit,quanto senior est tanto teneriores habet carnes,si fuerit impinguatus. Bos habet neruos cordis fortiores,ac duriores animalibus cæteris, Taurus tamẽ fortiores habet.Caro bouina sicca est,turbidũq; sanguinẽ, & crossum

ſum generat,multum tamen nutrit,ſed tarde digeritur,niſi cũ vino,& allio fumatur.Taurus ſi manſerit mulus annis in coitu multum impinguatur,& cum venerit exceſſus ſubito moritur.Si quis cornum tauri fiderit,& poſtea in ipſum inſufflauit,ac poſtea ei cibum dederit,citius impinguabitur.Tauri Indici grande caput & ſetas condenſas & horridas habent, conferunt cornua ſua flexibilitate quo volunt, vel ad libitum , vel ad pugnam,& ea vel deponunt,vel producũt. Habẽt & aliud iuuamentum.ſ.eiectionem ſtercoris in longinquum,cuius calore,& fętore canes,& venatores ratardantur,Sunt & in oriente boues,qui vnum tantum cornu habẽt.Alii vero habent vngulas fiſſas,ſed equorum more ſolidas.Vaccis accidit podagra nec de facili curari poſſunt ab ea.Accidit & alia infirmitas eis ex corruptione pulmonis,cuius ſignum eſt aurium declinatio nec de facili poſſunt curari.Trogodita ſola inter beſtias deiectis cornibus obliqua ceruice depaſcitur,vt magis videatur herbam ſic ore attractam ſecare,quam aliarum more carpere,habet enim cornua longa per decliuum capitis , & maxillarum ad terram vſque dependentia, quæ prohibent eam in terra iuxta morem paſcere.

De Vario,& Vro,& Vrſo. Cap. C V.

VArius eſt beſtiola de genere pyroli,paulo amplior quàm muſtela,in arboribus habitat, & fœtus facit,a re nomen habet.In ventre nanque candidus eſt , in dorſo colorem habet cinerum,elegantem atque ſpectabilem,harum pellibus in ornatu veſtium gloriantur homines vtriuſque ſexus,ipſa tamẽ beſtiola minime gloriatur in pelle propria,nedum in aliena. Vri ſunt boues agreſtes adeo fortes,vt arbores,& armatos milites cornibus eleuent.Vrſus eſt animal ſęuum nimis deforme membris.Indifferenter comedit carnes , & fructus terræ , vel arborum propter humiditatem corporis,formicas etiam , & cancros inſtinctu naturali,propter medicinam infirmitatis naturalis.Arbores aſcendit,vel propter metum,vel propter cibum.Alueraria frangit,& eorum fructus comedit , aquam vorat potius,quàm bibit.Hyeme parũ ambulat,vere autem procedit,& tamen tunc prępingues ſunt,maximè mares, ſed hiberno tempore parum,valde dormiunt,vrſus nunquam hominem impetit,niſi ab ipſo prius ictum acceperit,grauiter autem cæde affectus,& vulneratus,herbam ſlomum vulneribus applicãdo,mederi ſe nouit,præter vulnera vero,& letales ictus,oẽs læſiones atque liuores lambendo pedes fertur educere.Prœliatur autem non ſolum cum ceruis.& porcis agreſtibus , ſed etiam cum tauris,ſuper dorſum quidem tauri ſalit,& cum taurus eũ cornibus ferire vult,cornua ipſius & ſcapulas tenet manibus, eumq; deuictum in terram proſternit,taurum vero ſine cornibus non facile vincit.Ambulat autem erectus quando vult,& cum brachiis luctatur.Huius anhelitus ita peſtilens eſt,vt eius anhelitu contactum nulla attingat fera,ociuſque putreſcunt, afflata. Sanguis eius pauciſſimus eſt,præterquã circa cor.Coctæ carnes eius increſcere videntur,vt dicit Plinius , quod eſt contra omnium carnium morem.Vrſus inter omnia fere animantia ſemper quamdiu vixerit creſcit,vnde inueniuntur vrſi maximi atque fortiſſimi . Vrſos habet orbis communiter nigros,ſed nonnullæ partes habent albos,& hos ita magnos,vt in 15.cubitorum longitudinem eualeſcant.Vrſa fortior eſt, q̃ vrſus,& audacior & aſtutior,citiuſq; domeſticatur.Habet quatuor mammillas.Specum ſi non habuerit,ramorum,fruticumque cõgerie ædificat in locis impenetrabilibus,nihilque ratius quam vrſam videre parientem. Immaturam prolem muribus paulo maiorem ex ſe educit,ſed lambendo,fouendo,atq; formando fœtum in membra producit.Vrſus hoc modo capitur. Venatores arborum cõcauam notantes,in qua melleos fauos congeſſerint apes , malleum ingentis molis ibi quodam fune ſuſpendunt , itaque formam per quod aditus eſt ad fauos obſtruunt, indeque ſub arbore palos exacutos in terram figunt . Cum igitur vrſus mellis cupidiſſimus in aditu malleum appenſum inuenerit iraſcitur,& pendentem eiicere nititur,ſed malleus ad locum rediens eum reuerberat,dumque ſæpius hoc fit vrſus tandem ictibus mallei fatigatus & victus,vtpote mellis (vt dictum eſt) auidus,in palos acutos ſub arbore defixos cadit,ſicque venatores obſeruantes deiectum capiunt , vel occidunt.Cum autem capitur, ſi non ad nutum hominis manſueſcit, oculi eius ære cadenti excæcantur,dum enim æs candens aſpicit,quaſi inſenſibiliter viſum amittit.

De Zubrone. Cap. C V I.

ZVbron eſt beſtia de genere taurorum ſilueſtrium ferociſſima,maximaque,vtpote 15.cubitorum longitudinis, Tantæ quoque velocitatis eſt, vt ſtercus, quod cum impetu egerit retroacta,& cornibus recipiat ac longius poſt terga proiiciat. Hoc itaque ſtercore egeſto largiſſime perſequentes canes excæcat,atque debilitat,& penitus inutiles reddit. Pilos habet ſubnigros,cornua maxima cubitorum trium,& ampla ſupra modum,ita vt ad menſas diuitum gerula fiunt potuum.Cum igitur hominem,vel canem obuium habuerit,in cornibus eum ſuſtollit,& tã diu in altum proiicit donec penitus interimat con quaſſatum. Hanc quidem propter eius velocitatem dicunt eſſe Tigridem,ſed falſo,nã Tigris eſt beſtia ſatis modica,& habitat in oriente.Hæc autem reperitur in Bohemia,quæ a venatoribus hoc aſtu decipitur,nec ars alia venãdi,qua de facili poſſit capi,laſſat Zubrone primitus a canibus venator ei ſe circa arborem magnæ molis opponit.quem Zubro videns ad arborem accurrit,eamque cornibus & fronte cingens putat ſtolidus,quòd venatorem obruere poſſit. Interim venator ſemper arbore protectus luctantis latera cuſpide perfodit,& ſic humanis viribus inuincibilem ſapientia deiicit.Aliud autem eſt Zubrorum genus,quod Poloni Turones dicunt, forma quidem minus,ſed velocitate præſtantius,Hæc de quadrupedibus.

De Serpentibus. Cap. C V I I.

SErpentes hyeme latent in ſaxis,vel arboribus concauis, & ſine cibo durant,verno autem tempore prodeunt . In Hibernia nullus ſerpens viuere poteſt,ſed nec aliquid venenatũ, quinetiam vbicunque terra de Hibernia allata ſuper animal venenatum proiecta fuerit,illico moritur.In Syria angues nõ lædunt. In Lacedemoniæ monte hoſpites a ſcorpionibus non læduntur,indigenas autem interimunt.Serpentes natura frigidi ſunt,vnde poſtquam infrigduerint parum aut nihil nocent, itaque nocte minus quam die lædunt,quia nocturno rore frigeſcunt,Hyemali frigore in nodos torquentur,a ſtate vero reſoluuntur.Habent ſpinas in carnibus ſicut piſces,& 30.coſtas in corpore,cor poſt collum habent reni ſimile, ſplenem vero paruum,& rotundum.Nullus ſerpentium teſticulos habet,ſed vias ſicut piſces.Serpens ſi cæcatur,iterum illuminatur,ſicut Hirundo.Si cauda eius amputatur,receſcit iterum naturaliter,ſicut lacertuli.Serpentes magni fel habent ſuper epar,paruí vero ſuper inteſtinum.Omnis ſerpens indifferenter carnes , vel herbas comedit,parum autem bibit,multum deſiderat vinum vnde vino ſolent allicere ſerpentes qui eos venantur. Licet autem bibãt,non autem exitum habent vrinæ,quia veſica carẽt, potuſque & ſuperfluitas calore naturali conſumitur,qui maximus eſt in eis,Habent tamen locum per quem ſuperfluitates licet modicæ ſecundum quantitatem corporis exeunt.Ingreſſurus aquas ſerpens venena deponit , exiens autem reſumit : Quod ſi fortaſſe ea ſu quolibet,amiſſa vennena non inuenit, caput terræ frequentius allidens,moritur præ dolore.Dicit autem Plinius,quòd nihil aliud eſt venenum , q̃ fel ſerpentium. Inde ad venas ſub ſpina,& poſtmodum ad os peruenit,vel ad caudam,vt in ſcorpionibus,Qui veneno interficitur,primitus obrigeſcit,poſtquam autem venenum fuerit calefactum homi nem ariditate ſitis interficit,& dicunt,quia nocere non poſſit niſi prius hominis ſanguinem contigerit.Terra ſerpentem hominę percuſſo (ſicut Plinius dicit) amplius non recipit, ſed poſt paululum moritur penas luens. Itaque ſerpens non plures interimere poteſt,quàm vnum,niſi ſalamandra tantum,ſerpens caput abſcondens totum ferienti corpus obiicit,nã ſi caput euaſerit,amiſſo corpore , nihilominus viuit . Serpens odorem bonum fugit,& hoc plerunque necatur.Viuit autem longo tempore,quia cum ſenuerit carnes ſuas ieiunando conſumit, donec cuti laxata macie, per foramen petræ tranſiens , veterem pellem deponit, ac iuuentutem induit , exuit autem pellem a capite.

De Speciebus ſerpentum. Cap. C V I I I.

ASpis ſerpens cerulei coloris , cuius dentes ſupra modum longi ſunt,ita quòd extra os ſicut Apro apparent. Morſu venenum immittit,& ſpargit,vnde & nomẽ accepit. Virtute quorundam verborum incantatur , ne veneno interimat , vel(vt quidam dicunt)vt quiete capi poſſit,& gemma de fronte eius auferri,quę naturalter in eo naſcitur. Aſpidi non niſi cum pari vita eſt, Vnde fit,& vna interempta altera interemptorem incredibiliter cauſa vltionis inſequatur, eumque

B

in quãtolibet agmine populi infestet, cunctas difficultates per rumpens & spacia permeans, & nisi omnibus arceatur aut pręceleri fuga eum viuere non sinat. Aspis non nocet Aphris, & Syris, vnde pueros ex se natos eis obiiciunt, quos si læserint tanquam adulterinos proiiciunt, sin autem eos tanquam suos nutriunt. Amphisbena est serpens cuius oculi more ignium lucent, habens duo capita. Aristoteles loquens de serpentibus orientis, quæ bina habent capita, dicit causam monstruositatis huius esse in spermate, vt si duo spermata contineantur in vna matrice, nullusque paries inter ea distinguat, ambo vero serpentis capita cibum capiunt, & in vnum corpus transmittunt, ambo etiam in aduersarios serpunt. Basiliscus est rex serpentum, cuius sibilum alii quoque serpentes perhorrescunt, eum quoque fugiunt quoquo modo possunt, properantes, quia solo flatu eos necat. Hominem si primo viderit, solo visu eũ interficit, quia radii oculorum eius spiritum hominis visibilẽ corrũpunt, quo corrupto cæteri quoque spiritus corrũpuntur, qui a cerebro & vita cordis descendunt, & sic homo moritur. Serpentem vero si prius viderit serpens extinguitur, vt dicit Iacobus Aconensis. Vis autem hæc defuncto deest, iam vbicunque cinis eius fuerit delinitus, nec araneæ possunt intexere, nec venenifera quælibet attrectare. Dicitur autem argentum eius cinere delinitum imitari colorem aureum. Berus inter omnes serpentes nequior est, & astutior est. Murenam sibilo marinã ad littus euocat, eique blanditur, & eam ad copulam concitat, quæ mollis animo coitum patitur, sed hoc ad exitium sui quãdoque, nam ab aduersariis insidiis intercepta, priusquam ad aquas reuertatur occiditur. Boa est anguis in Calabria, quæ sugendo lac vaccarum ad immensam molem conualescit, intantum vt ceruos, bouesque solides transglutiat. Huius generis fuisse creditur ille, quẽ Regulus Romanorum dux, apud Aphricam. 120. pedum longitudinis interfecit, pellisque detracta Romam ad spectaculũ est delata. De hac scribit Plinius, quòd quãdo capiebatur oportuit adhiberi balistas, & tormenta varia sicut in expugnatione castrorum. Cerastes est serpens 8. cornua in capite habens, ex quibus fieri solent manubria cultellorum ad mensas imperatorum, quia sudore produnt venenum appositum.

De Dracone, & Dracontopode. Cap. CIX.

Draco venenum non habet, ore quidem dehiscit, sed dentibus non nocet, morsus tamen eius pessimus est, & si paruus quia venenifera comedit, cauda quoque si quem ligauerit, occidit. Huius mansio frequentius est in speluncis, propter æstum nimium essentialem sui corporis, & propter occidentalẽ solis, qui maximus est in partibus orientis. Raro enim inuenitur hoc animal nisi in calidioribus partibus orbis. Itaque libenter in rupe lapidea speluncam sortitur, circa turrim Babel, & in desertis illius antiqui Babylonis, ac ruinis eius maximi dracones habitare dicuntur, quorum vox ac rugitus homines terret. Visus quoque draconis intolerabilis est hominibus, ita vt quandoque sola eius visione terreantur ad mortem. Ad 25. cubitos, & amplius crescens sæpius eualescit. Verno tempore nauseat, sed hoc malum siluestris lactucæ succo restringit. Ad senium autem & debitam magnitudinem veniens, sine cibo tempore multo viuit, at vbi comederit non de facili satiatur. In abyssis terræ (sicut dicit Aug.) aliquando Draco moratur, & cum in aere senserit humiditatem egreditur, ac sic per aera fertur, magnis alarum remigiis aerem concitans, & impellens, alis quidem pellicea volubilitate extantibus, & secundum corporis sui magnitudinem latè diffusis, vbicunque moratur aerem inficit. Quoddam genus eorum pectore super terram repit, aliud vero pedes habet, sed hoc rarius inuenitur. Ex cerebro Draconis inopinate percussi, & adhuc in pleno vigore palpitantis, extrahitur draconia lapis, Lingua eius. & fel in vino decocta remedio sunt his, qui vexantur ab incubis, eorum corporibus ex hoc innoctis. Dracontopodes serpentes magni sunt, & potentes, facies virgineas habentes humanis similes, & in draconum corpus desinentes. Credibile est huius generis illum fuisse per quem diabolus Euam decepit, quia sicut dicit Beda virgineum vultum habuit, hunc enim diabolus sibi coniungens, vel applicans, vt consimili forma mulierem alliceret, faciem ei tantum ostendit, & reliquam partem corporis, arborum frondibus occultauit.

De Iaculo, & Ipnali, & Lacerta, & Padera. Cap. CX.

Iaculus est serpens, qui volans alis arbores subit, & in eis delitescit, e quibus vt maxima turbinatus, penetrat animal quodcunque obuium inuenerit. Ipnalis est serpens ab aspide genus trahens, qui somno quos mordet interimit, veneno enim immittit somnũ, qui nullo impulsu deserit infectũ. Hunc Cleopatra sinistro brachio suo apposuit, iuxta suum Antonium se collocans, vt eius attactu dormiret, & vitã quieta morte finiret. Lacertam potius vermem dicunt, quam serpẽtem, quia clementius ferit, sibilat tamen vt serpens, & caudam habet consimilem, linguamque bifidam & pilosam. Pedibus vero graditur, vno ex duobus capto reliquus efferatur. Huic animali nulla est memoria, & ideo non cubat, in quo loco enixa fit obita, per se erumpunt catuli, numero quidem vndeni. Quidam dicunt fœtus a matribus deuorari vno relicto, qui se matris clunibus imponit, & hic vltor fratrum parentes occidit. Lacertæ sunt in India numero pedum 24. colore fulgenti. Est etiam de genere lacertorum bestiola quædam forma, sed colore dissimilis, quæ caudam habet nigram, & araneis siluestribus vescitur. Padera est serpens in Germania ad crossitudinem humani brachii, colore in ventre aureo, & dorso virenti. Huius flatus adeo noxius esse dicitur, vt si virgam recenter cęsam ori eius adhibeas: corticem eius flatu suo faciat in vesicas felleas ebulire, sed gladium fulgentem (si ori eius adhibeas) lingua veneno eum inficit, & vsque ad summitatem gladii percurrens, tetro ceruleoque colore afficit, ac si flamma violenta corriperetur. Hic cum hominem in pede percusserit, venenum ad cætera membra per momenta decurrit, & hoc præ nimio excessu caloris, eiusdẽ naturæ cuius & ignis qui semper ascendit. Cum autem ascendens cor tetigerit, tunc homo cadit, & moritur. Contra quod est remedium, vt homo percussus in pede suspendatur in altum per pedes demisso capite, sicque venenum nequit descendere, sed infectus locus exciditur, & per medicamenta sanatur.

De Salamandra, & Scorpione, & Situla, & Stellione. Cap. CXI.

Salamandra, quam nonnulli cameleontem. i. leonem terræ vocant, est animal quadrupes faciem habens lacertæ, vel (vt dicit Aristot.) faciem habet inter faciem porci, & simiæ. In igne viuit & incendium extinguit, profert & quandam lanam pallidam, de qua contextæ zonæ comburi non possunt. Est autem sine splene. Et contra omnia animalia iecur habet in sinistra parte. In extis quoque viscerum magna est in eo varietas, a cęteris animalibus. Macra est valde, quia parum habet de sanguine, ideoque timorosa est valde, quia diminuitur in ea calor, qui est incentiuus audaciæ. Timor etiam eius causa est, quòd color eius sit varius, ac per momenta mutabilis. Oua gallinarum more gignit, & ex eis fœtus producit. In hoc autem genere non est masculus neque fœmina, sed omnes gignunt. Alexãder papa (vt fertur) ex huius animalis lana vestimentum habuit, quod cum ad mundiciam aliquando lauari deberet, nõ aquis abluebatur, sed per ignem candescebat. Scorpio blandum est, quasi virgineum dicitur habere vultum, sed habet in cauda nodosa venenatum aculeum, quo pungit, & inficit proximantem, ferit autem obliquo ictu & inflexo, nulloque momento meditari cessat occasiones inuenire feriẽdi. Homini ab eo percusso putatur esse remedio cinis eius potatus cum vino solus infectorum. Scorpio caudam habet, & brachia & spiculum in cauda. Duos habet aculeos. vt dicit Arist. terra viuit, in vere ouat, & autumno similiter, pariunt vermiculos ouorum specie, quos eũ pater deuorare voluerit, illi immunes sunt qui se imponunt clunibus matris. Porcus niger si a scorpione percutitur, proculdubio moritur, alterius vero coloris porcus euadit quandoque, & si non semper. Situla est serpens paruus, & malitiosus, qui hominem sui interficit. Hæc tanta varietate refulget, vt homines intuentes pulchritudine sua retardet, & quem natura dedit reptando pigriorem, miraculo stupẽtes detinet, quos assequi non valet. Est autem tanti feruoris, vt hyeme pellem deponat. Huius morsu qui tangitur, igneo correptus ardore succenditur. Stellio tergo depictus est lucentibus oculis in modum stellarum, cuius venenum mortiferum est; sed remedium contra illud fit ex tritis carnibus scorpionis. Fel eius in aqua tritum mustelas occulto quodam instinctu congregare dicitur. Hic scorpioni maxime contrariatur, seque inuicem odio naturali insequuntur, sed quia stellio maior est atque validior, hunc miro modo scorpio timet, ita vt eo viso sudore frigido perfundatur.

De

De Tortuca, & Tyro. Cap. CXII.

Tortucam de genere serpentium esse quidam volunt. Veneno quidem in vita caret, sed nequaquam post mortẽ. Nam renes eius (vt dicit Ambrosius) si quis post mortem nudo pede calcauerit, veneno statim inficitur. Est animal duorum pedum, caput habens vt bufo, caudam vt scorpio. Duobus scutis durissimis quasi testis tegitur, quibus adeo se induit, vt diffi. ulter etiã validissimis ictibus perimi possit. Oua vt gallina, sed oua eius ad comedendum sunt nociua. Tortuca fœmina (vt dicit Aristo.) non habet nisi vnam viam exitus superfluitatis, quamuis habeat vesicam contra omnium animalium naturam habentium plumas, aut squammas aut corticem, nam ista omnia non habent vesicam. Tyrus est serpens in partibus Hierico circa solitudines Iordanis infestus auibus & animalibus, maximeque ouis auium, quæ cum ipsis auibus comedit. Huius carnes confectæ cum quibusdam admixtis, omne toxicum venenum expellunt, quam confectionem Tyriacam dicunt. Ferunt autem nonnulli hunc ante passionem Christi nullum habuisse remedium, maximeque fuisse hominibus infestum. Ipsa vero die passionis, vnum ex eis infestissimum circa partes Hierusalem casu fuisse comprehensum, & ad Christi latus in cruce suspensum, atque ex illa die totum illud serpentis genus accepisse virtutem. Tamen contra veneuũ ipsius Tyri, quod Tyricon dicitur, Tzriaca nihil valet. Hoc veneni genus.i. Tyricon. quod est irremediabile malum, accipit Draco de ipso Tyro. Tyrus senectute confectus, hoc modo pellem suam deponit. Excoriat prius corium, quod inter oculos est, ita vt si nescias, bestiam cæcam putes, deinde corium capitis aufert, quo facto reliqua pars facilius spoliatur, & cum spoliatus fuerit, habet modum & formam embrionis. Tyrus ouat intus, & antequam egrediatur fit animal, & generat sibi simile.

De Vipera, & Idro. Cap. CXIII.

Vipera quasi vi patiens dicitur. Dicit Phisiologus, quòd habet faciem humanam, vsque ad vmbilicum, ab vmbilico vero vsque ad caudam Crocodili figuram. Meatus digestibilis quasi foramen acutus est, & ideo more cæterarum concipere non potest, sed tantum per os, Cauernas habet loco aurium, & tres dentes tantum, morsus eius tumorem & inflationem inducit, & irremediabilis esse perhibetur, Hic serpens hyeme in terra conditur, Cũque inter omnia fere serpentiũ genera crudelior sit, ad fœminam tamen suam blandus est. (vt dicunt Ambrosius & Basilius) absentem nanq; fœminam masrequirit, & blando sibilo proclamat, & vbi comparem aduentare senserit, venenum euomit ob reuerentiam eius, honorans gratiam nuptialem. Item doctores referunt, quòd si quis viperæ mortuæ spinam incante calcauerit, grauius, quàm venenum perhibetur nocere, & irremediabiliter vulnus serpere. Exta eius valent contra omnium serpentium ictus, vt dicit Plinius. Tunica eius quam proiicit cum innouatur in vino cocta, dentibus & oculis medetur, adeps eius caliginem oculorum tollit. Idros est serpens in Nilo flumine, qui cum viderit Crocodilũ aperto ore dormientem in littore, luroso limo se voluit, quo faucibus eius facilius illabi possit. Deuoratus ergo Crocodilus illapsum transglutit, qui mox dilaniatis eius visceribus viuus exit. Est autem Idros (vt Plinius scribit) pulcherrimus anguium in orbe terrarum, hoc serpente percussi homines obturgescunt, quem. s. morbum Boam vocant, eo quòd bouis fimo remediatur. Huius quoque serpentis iecur ad percussorũ remedium seruatur. Hæc de serpentibus dicta sunt.

De Vermibus. Cap. CXIIII.

Sequitur de vermibus. Insecta dicitur omnis vermium propagatio. Nullus autem insectorum vermium, vt dicit Plinius, habet sanguinem, nisi in modica quantitate. Quidam vermes sine pedibus sunt, ossa tamen interius habent vt serpentes, & hi per terram repunt, Alii, nec ossa, nec pedes habent, & hi potius quasi rugis quibusdam subtilissimis in cute extensis se trahunt, alii duos habent pedes, vel quatuor, & hi currunt, & alii quantulum sanguinis habent, alii vero plusquam quatuor pedes habent. Hi etiam currunt, sed omnino sanguine carent, quia sanguis transit in nutrimentum multorum pedum, vel quia motuus ipsorum pedum adnihilat sanguinem. Omne genus vermiũ habet humorẽ, velut saniem pro sanguine. Est & aliud vermium genus, quod habet pedes & graditur, & nihilominus pinnas habens, vel potius membrana, volando ad ethera sustollitur, & hii foliis arborum maxime viuunt, eaque dentibus rodunt. Nonnulli quoque vermium ex genere volantium minime rodunt, sed potius ex humidis viuunt. Item vermium multa genera cum æstate incipiunt, & cum æstate desinunt, & potius ex corruptione nascuntur, quàm ex semine. Aliud autem est genus, quod cum æstate quidem incipit, & cum posuerit semen in arboribus, aut domiciliis cum æstate vitam finit, manentque parentibus mortuis semina per hyemem, & verno tempore prodeunte aeris serenitate, solisque calore animantur ad vitam. Aliud quoque genus est, quod hyeme conditur, latetque velut mortuum, & cum venerit ad æstatem renouatur ad vitam, vermes autem generaliter, secundum nutrimentum elementorum, colores, vel potentias sortiuntur, vt qui multum habent de elemẽto ignis aera sursum petunt, qui multum de aere velocius currunt, qui vero multũ de aqua vel terra naturaliter tardiores sunt. Secundũ hæc enim creaturarum visibiliũ ordo disponitur in Celidoniæ regione, sicut dicit Augustinus, in quibusdam aquis naturaliter feruentibus sunt vermes, sicut in aqua frigida pisces, & extra feruentem aquam cum venerint, in frigido moriuntur. Licet autem vermis nomen conueniat vermibus vniuersis, specialiter tamen vermis appellatur ille, qui de pura, & mũda terra, nulla seminis commixtione generatur, quo etiam vel deceptione vel captura piscium hamus inescatur. Et huic se dominus de virgine natus per prophetam comparat dicens. Ego autem sum vermis & non homo. &c.

De Aranea, & Buffone. Cap. CXV.

Aranea visceribus suis subtilissima retia texit, eiusceratque se pro captura muscarum adeo frequenter, vt prorsus vacuata morte deficiat. Cum autem satiata fuerit, his qui retia inciderunt, quod superfluum est diligenter irretit, vt non euadat, vt cum iterum esurierit, cibum iam captum & paratum inueniat, succo viuit, & ideo nulla fame interit. In caput serpentis sub arboribus vmbra porrecti, aranea filo se liberat, tantaque vis est morsus eius, vt ipsius cerebrum, vsque ad finem mortis apprehendat. Humiditatem crossam, & siccam, causa substantiæ fugit aranea, delectatur autem medio temperato. Coeunt (vt dicit Aristoteles) maxime in fine veris, id est in principio æstatis, fœmina per fila telæ marem attrahit, & mas similiter fœminam, nec cessant donec coniungantur, & coëant. Clumbus autem conueniunt, & vermiculos ouis consimiles pariunt, lumbrium signa sunt, quando telas suas altius tollunt. Bufo est reptile venenosum, habens visum pestilẽtem attactum, sordidum, terra vescitur, & hoc in pondere & mensura, quantam enim in anteriori pede concludere potest, hæc illi pro cibo quotidiano est: timet enim ne sibi terra pro cibo deficiat. In Galliæ partibus est Bufonis genus, quod cornizare dicitur, quia cornizare videtur, vnde a sono vocis sic appellatur. Colores habet duos terrum & croceum. Hi vere prodeunt, & tunc voces tubarum edunt, duoque & duo inuicem reddunt. In sola Gallia vociferi viuunt, elati vero vocem perdunt, & muti sunt. Borax quoque de genere Bufonis est, hic propter veneni quantitatem quando tangitur inflatur, cum aranea pugnat & ab ea vincitur, nam illa frequenter eam pupugerit, ille se vindicare non valẽs intantum inflando se extuberatur, quòd medius crepat & moritur. Huius morsus pessimus est, & insanabilis efficitur, gemmam in fronte nutrit pro qua occiditur, & quæ ab ipso animali Borax appellatur. Quando extinctum habet oculum, herba speciali vtitur in qua visum recuperat. Ruta vero interficitur, Humida loca & marcida libenter inhabitat, Odit claritatem solis, nec cum de facili videre patitur, nocte ambulat, & magis vias hominum tritas vestigiis, per diem vero latet in abditis. Odorem florentis vineæ fugit, & prope cubitalem magnitudinem aliquando crescit. In Hispaniæ partibus, illud præcipue Boracis genus habitat, quod lapidem in fronte portat.

De Vermibus quorum nomina incipiunt per C. Cap CXVI.

Cantarides sunt vermes, qui in summitate ramorum fraxini, vel alni ex humore in foliis generantur, colorem viridem habent, auro sub solis radio micant, sicut erucæ conualescunt, sed & alias perfecte concipiunt, per diem volant, nocte vero pariter in vnum globum congregantur, circa mensem Augustum de nocte ad remediũ colligũtur, & in aceto mersæ necantur,

cantur, mortuæ vino superfusæ, & super membrum quodcumque sub vasculo cereo instar ciphi formato, positæ adustionem suscitant in vesicam sui applicatione, quæ.s. vesica eum acu aurea vel acumine festucæ in locis plurimis perforata malum humorem eiicit, tantumque valet eius eiectio per annos 15. quantum aliquod cauterium infra annum. Cicadæ vermes sunt quorum genera duo sunt. Quædam paruis locustis similes sunt, & hæ domos in habitant, eaque loca, quæ magis calida sunt, vbi s. ignium feruor est, aliud vero genus atrum colore Papilionibus simile. Fertur etiam quod earum genus est, quod nos Ceruos volantes dicimus, & hos experimentator supra carbones vocat. Sub alis (vt dicit) crostioribus alas habent subtiles ac tenues, sicut bruchus, circa vesperam potissime volant, & in volando strepitum faciunt. Habent cornua medicinalia grandia, prælonga, bisulca, dentata, & lucida., quasi forcipibus in cacumine, cum libuerit ad morsum coeuntibus, crura vero longa atque reflexa, Lucent ignium mo e, noctu partes laterum & clunium colore pinnarum refulgentes, aliquando compressæ obûbrantur, Amputatum caput earum viuit diutius sine corpore, sed & ipsum corpus viuit sine capite, sed non tam diu sicut caput, Cicades habent in pectore quoddam aculeatum linguis simile, quo rorem lambunt. Ipsum vero pectus fistulosum habêt & hoc perdulciter canunt, mares quidem canunt, fœminę silent, supinæ coeunt, oua habent candida, sed corrupta In terra fossiræ locum excauant, ibique prolem faciunt. Cicendela est vermis in Italia nocte volans, & inter noctis tenebras fulgidus radians, ita vt si eum in tenebris videas exalationes scintillarum putes. Cinomia est musca canina, catulorum auribus importuna, quam licet catulus frequenter excuciat, semper tamen importune reuolat, vbi autem eum pigrum ad excuciendum inuenerit, vsque ad sanguinem, & vulnera procedit. Culex acida petit & dulcia fugit, lucem diligit, ita quòd ad lumen aliquando se vrit, nomen habet ab aculeo quo sanguinem sugit.

De His, quæ incipiunt per. E. vel. F. Cap. CXVII.

ENgula est vermis a re nomen habens, habet enim semper in sanguine caput, continueque sugens ita intumescit, vt medius crepet, non enim exitum superfluitatis habet, hic a quibusdam pediculus siluestris vocatur. In iumentis nunquam sed in lubis, & canibus frequenter gignitur. Eruca est vermis longus multis distans pedibus, colore varius, olera & folia arborum depascitur, Circa tempus Septêbris cęlesti rore, vel imbre perfusus mutare subito colorem, & formam dr, vt qui pedibus repebat innumeris, volare possit conceptis alis. Ipsa tardo lapsu, pigrisque morsibus vniuersa consumit, & ipsa demum eruca consumitur, postquam in summitatibus arborum instar bôbacis contexta reliquit, quæ sequenti æstate vermibus coalescunt. Quædam vero tecta domorum intrantes, mutata forma penitus & colore, sub aura in parietibus pendent, ibique in nihilum rediguntur. Eruca per carnem hominis transiens eâ inficit, ac post se pustulas relinquit, & hoc est veneni signum, & si non efficacis ad magnum malum. Formica est vermis miræ prouidentiæ sibi, hæc sola inter animalia senio fortificatur, & crescit, Formicæ labores communicant vt apes, sed apes cibos faciunt, hæ vero condunt. Efferunt etiam mortuos suos atque sepeliunt, & hoc solæ inter omnia animalia præter hominem faciunt. Formicarum Leo qui mirmicoleon dicitur, vermis est de genere formicarum, sed in multo maior, qui dum adhuc paruus est, & inualidus robore pacem ac modestiam simulat, sed cum vires acceperit pristina consortia despicit, & iam maiorû turbam comitatur. Itaque inualescens audacia formicis ad vsus communes laborantibus insidians delitescit, & qui sibi nihil in æstate parauerat, in hieme labores earum diripit ac destruit. In India sunt formicæ circa montes aureos vulpibus maiores, fortes ac feuæ nimis, pedes quatuor habentes & in pedibus hamatos vngues, tantæ vero fortitudinis sunt, vt visos homines discerpant, Bestias autem de facili non lædunt, satis conscię, quòd aurum illud, quod ipsæ custodiunt inuitis non auferant. ad plectendam ergo temeritatem auaritiæ, illic a Deo collocatæ sunt bestiæ.

De His, quorum nomina incipiunt per. L. Cap. CXVIII.

LAnilex vermis est longus maculosus, ex multis distans pedibus, sparsim colore albus. Hic lanam sericam ex propriis visceribus operatur, & arboris foliis vescitur, qui.s. cibus, mediantibus ipsius visceribus, in lanam sericam vertitur. Itaque lanæ suæ fusos in ramusculis faciunt, & in circum-

itu sui operantur, ita vt perfectis fusis, vndique opere suo includantur. Post hoc exitum sibi faciût in summitate fusorum, egredientesque natura mirabili mutati apparent a forma priori, adeo vt uermes qui prius repebant innumeris pedibus, habêtes alas, iam apti sunt ad volandum. Demum Venerem ineuntes coeunt tribus diebus, quo peracto moritur masculus, fœmina vero ordine literato ouum parit innumera, substrato sibi panniculo, vel albo vel rubeo, deinde moritur. Tunc panniculus cum ouis suscipitur, & vbi non possit hyemis attingere frigus reponitur, postea calore veris inualescente, oua ad solem exponuntur, & calore fouentur, donec animata in uermes formentur. Duos tantum colores lana naturaliter in verme susci pit, scilicet album & croceum, cæteri vero artificio fiunt, Dicitur tamen, quòd oua de panno in conceptione supposito, vel album vel croceum colorem trahunt. Limax est testudo in limo nascens, terram comedit, quatuor habet cornua, sed duo lôgiora. In rependo cornua extendit, sed quàm cito tangitur cornua retrahit, & seipsam in se reflectit, hyeme latet, vere prodit. Sanguis eius poros claudit, & ne pili crescant efficaciter impedit, confracta & contrita in quibusdam vulneribus, sanat apostemata. Locusta dicitur quasi loco stans, colore viridis est, caput habens formatum vt equus, os ad modum quadranguli aculeum pro cauda, crura longiora, & ad seipsam reflexa, vnicû intestinum fame, & immundicia repletum. In commissuris scapularum quasi dentes habere dicuntur, eosque inter se terendo stridorem edere. Mares fœminis minores sunt, & fœmina marem portante coeunt, circa solsticium est coitus earum. Oua condensa in autumno pariunt, quæ tota hieme durant, & exitu veris erumpunt. Fœtus forma pusilli, sine cruribus pennisq; reptantes. Mori eas cum pepererint certum est, vermiculo statim circa fauces earum innascente, qui eas strangulat. Locustas certum est maria longinqua transire continuata plurimorum dierum fame, maximeque miramur, quòd propter externa pabula nouerunt tam remota petere loca, tantoque pennarum stridore volant, vt aues esse credantur. Populi autem vbi longe venientes spectant, soliciti sunt ne suas terras operiant, nam vbicunque dira nube terras contingunt, omnia contacta adurunt, & corrodunt, aliquando autem vento sublatæ in maria, vel flumina decidunt. In Cyrenea vel Cinerea regione, lex est has ter in anno debellare, primo quidem oua, deinde fœtum, & tandem adultas, desertorisque penis adiudicatur, qui ab hac lege cessauerit. In Syria quoque militari imperio coguntur accolæ eas debellare. Parthi vero eas in cibum sumunt, Locustæ a vento australi generantur, Septentrionali moriuntur, & Aquilonari. Floribus arborum amigdalarum citius impinguantur. Infirmitatis suæ remedium habent, nam folia lauri obrosa eas ab ægritudine liberant. Mutuo sese comedunt, maioresque minores deuorant.

De His, quorum nomina incipiunt per. M. Cap. CXIX.

MVltipes a re nomen habet, & sanguine caret. Hoc animal dicit Augustinus aliquando coram ipso allatum coque spectante in multas partes conscisum fuit, & tamen vnaquaque pars vixit ab alijs partibus separata. Musca proterua volat, & circumuolando strepitum facit, ex aere circumagitato, inter alas rostrum habet, quasi canam concauam, pedibus posterioribus alas acuit, anterioribus autê rostrum & caput, lucê diligit, nec in tenebris ambulare nouit, ad calorem se libentius confert, humidis insidet, cruorem appetit, salsa & aspera fugit, albaque & mundiora libenter coinquinat. Carnes recenter cæsas, vbicunque tetigerit, statim vermes insequuntur, qui corrumpunt infectas, & hoc maxime in diebus canicularibus. Infesta est omni animali, & maxime homini. Ex corruptione fimi generantur muscæ, in aqua mersæ reuiuiscunt soli expositæ, hieme latent extinctis simillimæ, in augusto prouolant importunæ, vermiculos autem nigros ac duros edunt, e quibus muscæ proueniunt. In Cypriæ partibus est muscarum genus quadrupes, quæ pinnatæ sunt, & multo maiores, quàm nostræ, & pyralæ dicuntur, quoniam in fornacibus è medio ignium volant impunè, & hoc quidem mirabile est, quoniam quamdiu in igne sunt uiuunt, cum autem extra uolauerint, paulo longius moriuntur. Opymachus est uermis corpore admodum exiguus, sed audacia animi, & ingenio robustus nimis. Dicitur autem cum serpentibus habere certamen, & ingenio præliandi vitam defendere. Cumque corpore sit exiguus, ac uiribus impar, exercitio tamen pugnæ serpentem uincit fortiorem se, uiuitque securus audacia potius, quàm naturali fortitudine.

De His quorum nomina incipiunt per. P. Cap. CXX.

PApiliones sunt vermes volantes, qui maxime floribus inniтuntur, & ex eis cibos capiunt, post Augustum coeunt, & masculo moriente post coitum fœmina edit oua, quibus editis moritur. Oua vero per hiemem durant, & in æstate vermes faciunt, qui calore solis ac nocturno rore inualescentes alas concipiunt euolantes. Phalangia est araneæ genus, morsu veneno sum, corpore exiguum, & exacuminatum, nares hominum pecudumque libenter ingreditur. Cumque cernos in filuis percusserit, nisi cancros in cibum sumant, de vita sua periclitãtur. Hæ specus incubãt, & oua multa numero pariunt, statimque vbi fœtus eruperint, patrem & matrem consumunt, adiuuat. n. pater fœtus incubare. Pediculi dicuntur a numerositate pedũ. Hoc malum ex ipsa hominis carne creatur indubitanter, & tamen inuisibiliter. Hos nonnulli de sudore hominis, alii de poris, & euaporationibus gigni dicunt. Contra hos præcipuum remedium esse dicitur, frequens ablutio corporis marinis aquis, aut vehementius salsis, vel argentum viuum in oleo oliuę diutius bulitum, & zonam ex hoc intinctam portare. Pulices atro colore de puluere calefacto, & postmodum humore corrupto procreari dicuntur, saliunt potius, quàm volant, noctu quàm die magis hominem infestant, & nisi vehemens torpor, aut somnus grauis in membris sit, tueri se non potest, cũ quis manum adhibet celerius fuga dilabuntur, nec inueniri queũt, vbi vero quies esse creditur, celerius ad infestandum redeunt, Homines morsu pungunt, ac virtute faucium sanguinem attrahunt, eoque tam subtiliter reficiuntur, vt integra pelle (quæ media est) sanguinem tantum per poros, & euaporationes excipiant. In carne tamen eni insident, vestigia relinquunt, aere humectato, terraque adlentata maiori virtute crassantur. Contra pulices optimum remedium est, omni vespere corpus absinthio fricare, vel eadem herba cum oleo cocta, corpus perungere, præterea si frigus circa Iunium mensem fuerit, cito pereũt, nec earum prouentuum copia reliquo æstatis tempore erit. Pulex in duas partes diuisus reuiuiscit.

De Rana. Cap. CXXI.

RAna vermis est quandoque colore viridis, sed illa, quæ rubet deterior est, loquax est, & vocibus importuna, vocẽ propriam habet coax, nec aliud quicquam dicere potest, nisi cum præmitur aut læditur, tunc. n. mutat vocem, & instar muris emittit exilem, Huius vocis ratio fm Aristo. ex hoc perpendi potest, ꝙ ore clauso, & inflatis lateribus eo, sonat in gutture ad sillabam vero ax. os aperit, & instar follis latera reprimit, vt fortiori spiritu vox elata promatur. Multiplicat vocem qñ posuerit æqualiter in aqua mandibulam inferiorem, & extenderit superiorem, cũ autẽ ambas extenderit eius oculi sicut candelæ lucent, timet oẽ, quod spirat, ab omnibus odiose haberi suspicatur. In Augusto mense nunquam poterit os suum pro quolibet ministerio cibi, vel potus, vel vocis aperire. Quod si etiam manu vel baculo tentaueris, difficulter aperire poteris. Ranarum coitus magis est de nocte, quàm de die, & in earum coitu magna est mora, multumque seminis effundit: Ranas habet mare, quæ alas habent, & omnis piscis fœtus nutrit præter ranam. Rana quæ rubeta dicitur in terra, & in humore viuit, pluribus referta medicaminibus, quæ deponit ac resumit qñ vult, & hoc assidue in pastu facere dr. Venena vero nunquã deponit, sed tanquam arma sua penes se reseruat, habent gemina cornua veneficiorum plena. Mira de his certatim narrant autores, dicunt si dexteri laeris officulus in aquam feruentem mittatur refrigerari vas, nec postea feruere nisi exempta rubeta. Carnibus earum in hamum positis præcipue purpuras allici certum est, contra venena marini leporis, & rubetæ cinis earum remedio est in aqua potatus. Est etiam rana viridis ac paruula, corines cognominata, quæ arbores ascendit, ibique inter folia requiescit: Hæc naturali præsagio pluuias, in nubibus sentiẽs fortiter clamat, futuræ scilicet inundationis nuncia, reliquo vero tempore vix vnquam cantat. In ora canum proiecta vocem eis demere putatur.

De His, quæ incipiunt per. S. Cap. CXXII.

SAnguisuga vermis est aquatilis ossibus carens, & pedibus, ac pennis, homines impetit, ac bestias, vt sanguinem eorũ sugat, cuius satietate nimia mortem sibi sæpius accersit, Os habet ad modum trianguli, vnde & triangulare vulnus relinquit. Cumque carni adhæserit quanto magis trahitur tanto fortius insidet, donec rumpatur. Itaque sanguinem putridum extrahit, & alium sanando se ipsam occidit. Quidam autem his vermibus minus sapienter ad superfluum corporis sanguinem hauriendum se præbent, quod fieri non debet, nisi corruptionem nimiam in eo sentiant. Nam in homine sano nobiliorem ac bene digestum sanguinem extrahunt. Meliores autem, ac minus nociuæ dicuntur illæ, quæ rugatæ ac lineatæ in dorso sunt. Deteriores vero, quæ nigræ. Sanguisuga cum vrticis ac tribulis pungitur, vt venenum euomat, si quod in bestiis, aut bufonibus, aut serpentibus aquaticis hauserint. Scabrones (vt dicit Plinius) in cauernis, aut sub terra degunt, horum cellæ sexangulares sunt, ceræ vero cortice arenosæ. Ipse quoque fœtus inæqualis est, & barbarus, alius euolat, & alius in aqua est, alius in vermiculo perseuerat, Carne vescuntur, in plenilunio crescunt, hieme reconduntur. Auctores dicunt interfici puerum bimum, ter nouenis puncturis scabronum. Scabrones, & vespæ nequaquam reges sicut apes habent, & ideo periculis plurimis subiacent, Horridos sonos ac murmura depromunt, & hoc magis in cauis locis, Horum mella sunt humanis vsibus inutilia, quæ qui rapere voluerit stulto periculo se subdit, nam eorum aculeis iaculatur. Sciniphes sunt vermes minimi, volantes, quę pecudum anhelitum sequuntur, & homines maxime, Pungunt autem aculeis dormientes, ac risatis dolore pro posse, vnde in locis vbi abundant earum proteruitas homines delicati circa lectos suos retia tam subtiliter laqueant, vt pes hæc sciniphes ad nocendum transire non valeant. Seta est vermis, vel (vt quidam volunt) serpens, a re nomen habens, est enim tenuissimus instar setæ, fere cubitalis longitudinis, durus & albus, nihil differens vtraque extremitate quippe cui caput non est, sed serpit vtrobique, hic in aquis corruptis nec tamen fœtidis nascitur, adeo durus est, quòd vix pede conteri potest, si feruidis aquis imponatur vt bulliat, coqui tamen non potest. Huius veneni tanta vis est, vt ab homine in potu haustus elanguere eum, & tabescere faciat, donec eum diro cruciatu vita exuat, aliter vero mortem non infert. Stellæ figura vermis est (vt dicit Plinius) qui nocte vt stella lucet, nunquam nisi magnis imbribus prouenit, & serenitatem adesse signat, huic tantus rigor est, vt ignem tangens non alio modo, quàm glacies extinguat, huius sanie si caro hominis contacta fuerit, toti capilli defluunt, idque quod contactum est colorem in virorem mutat, Hi verme nihil gignunt, nec est in eis mas vel fœmina.

De His, quæ incipiunt per. V. Cap. CXXIII.

THamur dicitur vermis Salomonis, nam Salomon cum marmor parium ad ædificationem templi de remotis partibus conuehi præcepisset, conscius prohibitionis legis, quæ vetuit altaris ædificandi lapides ferro incidi, quæsiuit experimentum in vermibus, quod ars humana nesciuit. Nam pullum strutionis in vitreo vase reclusit, quem cum videret strutio, & habere nequiret naturaliter, agnitam artem attentans, ad desertum cucurrit, rediensque uermiculum tulit, cuius sanguine vitrum liniuit, & confractum est, sicque fœtum eripuit, quod videns Salomon hoc experimento eodem genere vermis inscisione durissimi marmoris vsus est, & effectum consecutus est. Tappula vermis est quadrupes, in terra, vel aqua æqualiter viuens. In terra quidem uelocissimè currit, sed magis super aquas, ita vt longas aquarum tractus in impetu transcurrat. Interdum tamen subsistit, & vires lassus reparat, it hoc autem in eo mirabile est, quòd currens super aquas sicco corpore, ped busque manet. Quòd si etiam diu sub vndis uiolenter teneatur, non tamen humectatur aut moritur. Teredo est uermis ligni caput habens rubeum, & corpus album, successione lignum perforat, & in puluerem illud redigendo domum sibi ædificat, lignum consumendo se purificat, & puluerem eijcit. In orientalibus partibus pauca ligna vermes generant. In partibus autem Italiæ, Germaniæ, Galliæ & Hispaniæ fere omnes arbores, excepta quercu, & tilia, & paucis aliis. Et hoc mirum est, quòd buxus, & alba spina, quæ fere arborum durissimæ sunt, vermes generant. Tylia uero cum sit arborum tenerrima, vbicunque sub sicco ligna eius seruantur, nequaquam ex eis uermes crescunt, sed ꝑpetua sine uermibus manent. Testudo uermis est de corruptione graminum per excedens humidum, & calidum tempus, animal tardum est, & multo sanguine crassum, harum aliquæ rubeæ sunt, aliæ albæ, aliæ nigræ, aliæ croceæ, secundum mutationes aeris, & corruptiones. Hoc miro modo ex sputo, quod lubricum est, & crassum format sibi habitaculum, Osseæ vel potius marmoreæ substantiæ mirabiliter testudinatum

dinatum, quia calore solis paulatim putrescit in lapidem. Cumque volutabris palustribus mersa sit, curare tamen antidoto proprio se nouit, herbarumque vires se scire ostendit, nã (vt refert Ambrosius) visceribus pasta serpentis, cum serpere sibi venenum aduerterit, origano sibi medetur, si vero sal super eam proieceris, fere tota liquescit in nihilum, vix de illa reperies aliud, quàm sanguinem quod est vtile ad medelam. Vespæ ex equinis aliquando carnibus procreantur. In plenilunio magis crescere dicuntur, muscas grandiores venantur, & amputato his capite reliquum corpus comedunt, harum vita circa stercus est, ceras quidem faciunt, sed non ex collectione florum, & ob hoc inutiles sunt. Tinea est vermis ex aere corrupto in vestibus, ex humore marcido, qui in lana earum est procreatus, adeoque insidet, vt eas erodat. Hæc de vermibus.

De Piscibus in generali. Cap. CXXIIII.

SEquitur de piscibus. Pisces omnes ordinem naturæ seruãt, & in sexu & in genere, nunquam enim videbitur piscis cum alterius generis pisce coire. Nullus piscis habet collum, aut virgam, aut testiculos, aut mammillas, vt dicit Aristote. De his tamen excipimus Delphinum, & Cethum, ac cætera monstra maris, & hoc est quia sibi simile generant, vnde mammillas habent quibus fœtus lactant, non tamen supra, sed iuxta iuncturas. Itaque non eminent, sed habent duo cannalia quibus egreditur lac, & filii matres sequuntur. Masculi piscium habẽt vias semine plenas, ita quòd videtur sæpius extra decurrere. Quidam itaque pisces per coitum generantur, quidam vero ꝑ se sine coitu, & quidam de terra simpliciter, quidam de limo aliorum piscium, quidam vero de putrefactione, & corruptione, quæ super aquam videtur sicut oleum enatare. Feminæ maiores sunt maribus ac longiores, & carnes habent duriores. Ante tempus partus, vel coitus, mares & fœminę vagantur, ĝnatantque per greges simul, tempore vero coitus, & partus ambulat par, cum pari, non autem inueniuntur oua nisi in illis, qui coeunt. Quidam pisces impregnantur vento Australi, quidam Aquilonari. Pisces paludum impregnantur ex maiori parte post quinque menses. Omnes autem pisces generaliter post vnum annum fœtificant, maior pars in ripis fluminum fœtificat. si assint eis, quoniam in eo loco non est ventus, & est in se calidus, Pisces parui fœtificant vbi pauca est aqua, & hoc præcipuè circa radices salicum vel aliarum arborum. Plurima vero pars ouorum occasione multimoda perit, quia si omnia proueniren, multiplicarentur nimis. Itaque præcipue quando fœmina ouat vagando, maior pars ouorum perit. Omnium autem ouorum piscium maris crementum festinum est, & velox.

De Eodem. Cap. CXXV.

IN profundo maris multa piscium genera sunt, quæ vix aut nunquam ad visus hominum exeunt. Piscium alii branchias habent multiplices, alij simplices, alij duplices. Hi aquam ore receptam emittunt. Senectutis indicium est squamarum durities, quæ non sunt omnibus similes. Pulmone piscis marini si fricetur lignum, ardere videbitur sicut & oleum, vnde & ex quorundam pulmonibus oleum fieri consuetum est. Carnes piscium in dorso, & anterius, duriores sunt reliquis corporis partibus. Omnes pisces lapidosi pingues sunt, & omnes quidem pisces, qui per amplitudinem natant, vt Bothæ, & pectines vento meridionali flante impinguantur, qui vero in longum extenduntur, vt Lucij, flante vento septentrionali certum est impinguari. Carnes piscium habitantium circa ripas fortiores & saniores sunt. Carnes autem habitantium in profundo humidiores sunt, & minus sanæ. Omnes piscium greges habent rectorem. Nullus autem piscis præda viuens socialiter natat, vt Lucius & sui similes. Omnes pisces maris inuicem se comedunt, excepto quodam animali, quod Aristoteles. Fastaleon vocat & hoc ideo, quia carnem non comedit omnino. Quidam pisces (vt dicit Plinius) tantæ leuitatis sunt, vt nisi capita maxima portione corporum haberent, in aquis mergi non possent. Omnes pisces, & animalia mollis testæ modicum dormiunt, quod tamen per clausionem palpebrarum non perpenditur, quia palpebras non habent, sed quia manu capiuntur, & in somno ferro tridente percutiuntur. Non autem mouentur quando dormiunt, nisi in cauda, & hoc parũ. Noctibus ęque sicut in die cernunt, olei gustu moriuntur, melius capiuntur ante solis ortum, quia tunc maxime fallitur visus eorum. Quidam etiam quando fœtificant infirmantur, & ob hoc eo tempore facilius plerumque capiuntur. Quidam non tangunt vas quę venantur, nisi recens sit, habent enim sensum odoratus, alii vero qui non habent citius capiuntur. Est autem modus venationis piscium, vt fiat fossa iuxta fluuium, ita quòd aqua ingrediatur, ibique ligna ponantur, tunc enim pisces a fluuio veniunt, & ibi propter quietem delitescunt, maximeque in hieme. Omnis piscis naturaliter habens in capite lapidem, hieme magis læditur, quàm qui non habet, quia lapis ille cerebrum infrigidat, ob hoc ingruente frigore pisces profunda petunt.

De His, quorum nomina incipiunt per. A. vel. B. Cap. CXXVI.

ABrenon piscis est, vt dicit Aristotelis multis fœcundas ouis, nec aliorum ea more contactu maris parit, sed naturali quodam instinctu ventrem suum ad arenam fricat, quæ contactu aspera est, & gustu salsa, sicque oua concepta parit, & post tempus debitum fœtus educit. Accipender est (vt dicit Plinius) piscis apud antiquos nobilissimus, qui solus contra morem omnium piscium habet squamas toto corpore ad os versas. Albires est piscis marinus, habens cutem adeo spissam, & duram, ac firmam, vt ea milites vtantur pro galeis. Alphoras est piscis qui non gignitur, sed in loco lutoso vbi non est aqua ex ipsius luti putredine in modum vermiculi creatur, postea vero cum ascenderit aquam crescit in piscem, durat autẽ modico tempore, citoque dissoluitur. Allex est piscis marinus admodum paruus in occiduo mari, quod Mediterraneum est, inter maiorem Britaniam, & Germaniam. Cumque vnumquodque fere genus piscium marinorum habeat tempus suum in quo solo fit bonum, huius piscis inter omnia fere capturæ tẽpora hoc est optimum. s. ab Augusto vsque ad Decembrẽ. Qui cum recens captus fuerit, delicatiorem cibum præbet, salsus autem in vsus hominum vltra, quòd alii pisces sanus durare potest. Omnium quoque fere piscium solus aqua viuit tantum, nec nisi in aqua viuere potest. Nam statim vt aeris serena contigerit expirat, nec vlla mora est inter contactum aeris, & expirationem. Oculi eius instar luminis de nocte lucent in mari, sed horum virtus cum ipso pisce moritur, vbicunque super aquas in mari lumen vident, gregatim aduentant, & hoc astu dum ad retia dictis temporibus alliciuntur, quasi parati ad capiendum diuino munere in vsus hominum deducuntur. Hibernis autem temporibus secreto maris vsque ad tempus debitum absconduntur, & hoc circa Germaniam. Amio est piscis saxatilis vt ait Isidorus, idest lapidem gerit, interius, Hic admodum speciosus est, habens in vtroque latere quasi virgulas perpetuo colore puniceas, reliquo vero corpore diuersis quidem, & gratis coloribus, totus in modum panni serici variatur. Anguilla ex aliorum piscium limo nasci dicitur, difficulter excoriatur, durissimam habet mortem, quæ etiam excoriata uiuit, ad vocem tonitrui commouetur, aquis claris fluuialibus gaudet, & in absconsione plyadum maxime capitur, quia tunc ex ventis oppositis, aqua turbatur, ad pisciculos inferioris potestatis rapax est, maxime tamen cum in semine reperiuntur. Exanimis sola piscium non fluitat, nisi cum aquis putrefacta dissoluitur, plus alio cibo decoquitur, aliter nocuus est cibus eius, ad ignem assata plus competit, quia malitia eius illic euaporatur, pingue eius auribus medetur. Borbothæ pisces sunt fluuiales aliquatenus angullis similes, lubricæ namque sunt, & excoriantur sicut anguillæ, corium habent nigrum, esum dulcem, & epar præ omnibus piscibus melius, & delicatius, caput magnum respectu corporis, os amplum, & latum valde, cum autem ætate duodecim annos excesserit, in corpus magnum crescit, & tunc nomen eius mutatur, & solaris vocatur, de quo inferius dicetur. Bothæ sunt pisces fluuiales, qui non natant, nisi per amplitudinem corporis tenuissimi, namque sunt & lati ualde, pinnas habet in circumitu lati corporis, impregnantur vento meridionali, flante. Cumque venatur hic piscis a piscatoribus fundum aquæ petens, aquam supra se turbat vt videri nequeat, maxime quia corpore strato cum terræ adhæret supra dorsum terræ simillimus est, maculas autem in dorso rubeas habet.

De His, quæ incipiunt. per. C. Cap. CXXVII.

CAncer pedes habet, & brachia, forcipesque pro manibus, retrogradus est, nec vnquam ante faciem suam ambulare nouit. Mares duas habent spinas inter ventrem, & caudam,, quibus fœminæ carent, hæ oua in uentre habent

habent, ictibus serpentum medentur. Coitus tempore mas ascendit in dorso super fœminam, at illa motum eius sentiēs a tergo coire volentis, inclinata super latus ad ipsum se conuertit, sicque coitus completur. Latent hieme mensibus quinis, veris tempore senectutem exuunt, velut anguis. Cancer lacte potatus, sine aqua viuit multis diebus, cum autem senuerit, duo lapides albi coloris intermixto rubore inueniuntur in eius capice, quos tantæ virtutis esse dicunt, vt in potum dati corporis pūctionē sanent, cancri corniculis suis pugnāt inter se sole cācri signum transeunte. In occidenti mari (vt dicit Solinus) cancri sunt qui homines apprehensos submergunt, habent autem terga dura velut Crocodilli. Cācer mutat colorem cum coctus fuerit, quia qui viridis aut niger erat, rubeus fit. Caucius qui & glanis auersus mordet hamos inescatos, nec eos deuorat, sed spoliat. Capitatus est piscis admodum paruus, habens caput ꝓpe ad reliquam corporis magnitudinem, os quoque rotundum & amplum, hic in fluuiis habitans libenter sub lapidibus, & inter saxa delitescit. Carpara piscis quasi squamis aureis in lacis vel fluuiis sic dicta, quasi quæ carpens parit. Cum enim oua sua in ventrem ad pariendum apta dictante natura præsenserit, marem suum adit, & ore inuit pulso leni, vt adiuuet parituram, tunc ille loco seminis lac emittit, quod illa suscipiens ore statim oua parit in sobolem profutura, nam oua parere nequit nisi prius ore semen receperit. Semen autem tunc receptum non solum ad partum iuuare videtur, sed etiam ad oua concipienda, & formanda, vnde soboles in anno futuro speratur. Semini carparæ, nonnunquam in anno primo natiuitatis niger vermiculus iuxta aurē innascitur, & hoc sæpius post Augustū, eoque tabe moritur. Remediū eiu est aqua dulcie, & fluuialis, huius soboles paucis aquis prouenit, si in singulis fossis. 10. cubitorum recenter factis ponantur singulæ carparæ, cum paribus suis ante partum proximæ, opinio vulgi est earum sobolē pronire, sed postquam pepererint eximuntur. Soboles quoque triū vel quatuor mensium tempore roborata, fossis reiecta reponitur, vbi habet crescere cum perfectis, habet hic piscis astutias multas, vt reti capiendus euadat. Cum enim rete intrauerit, circumiens foramen quærit, quod si non inuenerit, saltare nititur in auras liberas super rete, vt extra cadat, aliquando sub reti refugium quærit, aliquando herbam ore tenet in fundo aquæ, & vt rete superueniens eludatur, aliquando etiam a superis veniens cum impetu caput in limo fortius figit, vt. f. rete per caudam transiens captione frustetur, Huius cerebrum secundum augmentum lunæ crescere ac decrescere dicitur, & licet hoc in omni pisce sit, tamen in hoc magis sicut inter quadrupedia in lupo, & in cane.

Adhuc de eodem. *Cap.* CXXVIII.

CÆtus est omnium piscium maximus, habens os in fronte magnum, & patulum, sed oris meatus strictos, vnde non nisi paruos pisciculos deglutit, quos odorifero anhelitu suo attrahens ad se, ac deuorans, in ventrem suum mittit. Habet in gutture quandam pellem membranæ similē, quę multis meatibus perforata, non sinit quicquam magnum ingredi ventrem. In iuuentute habet dentes nigros, in senectute albos. Hi pisces aliquando fluctus haustos ita eructuant, vt alluuie nimbosa plerumque classes nauigantium deprimant, sed & cum in mari tempestas oritur, se super fluctus attollunt, & commotionibus ac turbinibus naues mergunt, arenas aliquando dorsis sustollunt, in quibus vrgente tempestate nautæ terrā se inuenisse gaudentes, anchoris iactis falsa firmitate quiescūt, at ignes accensos belua sentiens, subito commota se mergit, & homines cum nauibus in profundum trahit. In Athlantico mari, sicut dicit Ambro. hæc monstra sunt infinitæ magnitudinis ita vt si ea videris montes putes, altissimis ad cœlum verticibus eminere. Cœtus postquam ætatem annorum trium excedit, cum Balena coit, & in ipso mox coitu virtute virgæ genitalis emutilatur, ita ꝙ vltra coire nequit, sed intrans alti maris pelagus intantum excrescit, vt nulla hominum arte capi possit. Infra tres igitur annos ætatis suæ capi potest. Balenæ fœtus suos gestant cum infirmantur, & inualidi sunt, & si parui sunt eos in ore recipiunt, hoc idem imminente tempestate faciunt, & post tempestatem illos euomunt. Quando propter defectū aquæ fœtus impediuntur, ne matrem sequantur, mater aquam in ore receptam instar fluuii ad eos eiicit, vt sic inhærentes terræ liberet, adultos etiam diu comitatur. Adolescunt autem celeriter. & 10. annis crescunt, branchias nō habentes fistula spirant, & hoc e marinis pauci faciunt. Capiuntur autem sic. Piscatores locum vbi cœtus est notantes, illic aggregantur cum nauibus multis, factoque circa eum fistularum ac tibiarum cōcentu, alliciunt insequentem, quia gaudet huiusmodi sonis, cū que iuxta naues hærentem sono modulationis attonitum cernunt, instrumentum quoddam ad instar rastri, dentibus ferreis acuminatum, in eius dorsum clam proiiciunt, citoque desugiunt, nec mora si certum vulneris locum dederit, fundum maris cœtus petit, seque ad terram dorso fricans, vulneribus ferrum violenter impellit, quousque perfossa pinguedine, viuam carnem interius penetrauerit, sicque subsecuta salsa maris aqua vulnus intrat, ac vulneratum perimit, mortuum ergo super mare fluitantem piscatores cum funibus adeunt, & ad litus cum magno tripudio trahunt. Conger est piscis marinus, vt murena longus, sed corpore multo maior, Hic vento flante vehementi impinguatur, & eius carnes dulcissimę sunt ad edēdum, cum Murena cæterisque piscibus inimicitias habet, & intantum robustus est, vt Polippum fortitudine dentium laceret.

De His, quorum nomina incipiunt per. D. E. G.
Cap. CXXIX.

DEntrix vel Pagrus, a re nomen habet, quia dentes habet magnos, & multos, ac duros, quibus grassatur in ostreas, & pisces innocuos. Dies est piscis marinus, vt dicit Aristote. sic dictus, quia post perfectionem suam non viuit nisi per vnum diem, habet tamen alas duas, & duos pedes, & sanguine caret. Echinus est pisciculus spinas habēs, pro pedibus sicut cancer, alas autem sub ventre, quæ pedibus assimilantur, in ore vero dentium loco graues aculeos, Hoc autem super modum mirabile est, quòd cum sit semipedalis, non vlla violentia, sed adhæsione tantum nauem. 200. pedum cum suis intus ponderibus retinet, ita quòd nec ad punctum moueri valet, nec est alia ratio in tam stupendo prodigio, nisi quod Deus in creaturis suis prædicetur mirabilis. Piscis ille comedi non potest, quia homines a statu dispositionis suæ dissoluendo mortem infert. Ericius est piscis marinus, habens caput & os inferius (vt dicit Aristoteles) & exitum super fluitatum superius, quod est contra morem animalium cæterorum: Vtitur autem spinis loco pedū, eius anteriora separata sunt, & inferiora, continua, horrori fit cæteris piscibus, quia spinis hispidus, vnde non de facili fit vlli piscium præda. Carnes eius vehementer rubeæ sunt, colori minio similes, vt dicit Plinius. Esox est piscis Danubii maximus, ita vt vix in biga trahi potest ab equis tribus, aut quatuor, vnū habet intestinum, ossa pauca, & parua in corpore, cartilaginosa potius, quàm solida, carnes vero dulcissimas gustu, vel specie carnibus porci simillimas, per omne corpus lenis est, nec aliquid asperitatis in corpore vel in moribus habet, sed est mitissimus ac timorosus, quippe, qui nec a minimo pisciculo se defendere potest, sed statim agitatur ad fugam. Huic Sturio libentissime gratia iocandi se afficit, quem Esox statim vt sentit ad latibula fugit, quæ sibi solet ad tutamen in litoribus effodere. Sed quandoque Sturio importunus eiicit latitantem, sequiturque fugientem, & quia magni sunt ambo, nec etiam in validissimis aquis latere possunt discurrendo, & ante se aquas agitando sæpe simul a piscantibus capiuntur. Piscis iste captus vino fortissimo, vel lacte potatur, quia vino inebriatus viuere potest plurimis diebus, & hoc vt ad remotas terras cibi gratia deferatur, bibit autem vini sextaria quatuor antequam inebrietur. Gobio pisciculus est forma fere rotunda, squamis paruis argento similibus, hic aquas arenosas lapillulis in nutrimentum habet, accommodatiorem vtique cibum præbet. Grauus est piscis marinus, qui contra naturam omniū animalium vnum oculum in supremo capitis habet, quo superintendens semper insidias cauet.

De His, quæ incipiunt per. I. K. L.
Cap. CXXX.

IRundo maris simillima est aui huius nominis hæc ad modum luliginis in aqua manet ut piscis, & alas habens ad amena eleuatur ætheris. kalaon est piscis maris specie multiformis, pluuia cœli quæ cæteris ad vitæ remedium, & impingnationis iuuamen esse solet, pro exitio ei datur. Nam si multa pluuia fuerit oculis cæcatur, ac per consequens cum cibum quærere non possit fame moritur. kilek est piscis marinus in testa multum aspera latens, cuius orificium est in medio corporis, sentit autem quicquid ei appropinquat, & applicatur lapidibus cum pedibus suis posterioribus, anterioribus autem quibus pro manibus vtitur, quicquid per eum transit ex piscibus depredatur, si quid vero trāsit quod nequaquam vincere posse se credit, tumescit, seque contrahit,

contrahit,& adhæret fortius lapidi cui applicatur. Locusta marina iuxta Plinium,quatuor habet cubitos in longitudine,hieme læditur,autumno & vere pinguescit, & plenilunio magis. Lolligo capitur aliquando.5.cubitorum, caput habet inter pedes,& ventrem,vltra duos annos rara est earum vita , aliquod earum genus asperrimum est,quæ pugnaturæ turmis se muniētes stabiliunt. Lucius est piscis (vt dicit liber rerum) qui & Lupus aquaticus appellatur,Hic si fluuiales aquas,cibūque pro vita sufficientem habuerit,per successus temporum in longitudinem maximam euanescit,cibus eius sunt pisces, & quicquid ranarum more repit,piscem ad magnitudinem prope sui comedit,nam vbi victum subegerit,caput primum ore deuorat,quo digesto paulatim adit sequentia,donec totum consumat, pari quoque generis sui parcere recusat, vel ob naturalem crudelitatem,vel quia inuidus est cibi,rapinæque impatiens: nam & propria semina persequitur,vbi piscis formam susceperint: Est autem piscis quidam habens acres squamas, pinnulas acutas, quæ si lupus aquaticus per caput apprehendit, cito transglutit, si vero a parte caudæ non potest: quoniam in contrarium aspera rigescunt. Lucius in cerebro lapidem cristallo gerit similem, sed hoc cum eum in longum duxerit. Impregnatur hic piscis vt dicit Aristoteles,flante vento septentrionali , similiter & pisces qui in longitudinem eualescunt, fœmina prægnans aquas ascendit,quantum potest remotius a loco suo in quo habitare consueuit,ibique oua parit, vt filii sui non sint ei impedimentum prædæ,& hoc propter naturalem crudelitatem,vel propter cibi rapinæque inuidiam , alii dicunt, quòd ascendit propter dulciorem aquam , quoniam aqua tanto semper est dulcior, quanto fonti proximior.

De His,quæ incipiunt per M. Cap. CXXXI.

MArgaritiferæ conchæ nocturno tempore litus adeunt,& rorem cœli concipiunt: His autem talis sensus est , vt partus suos maculari timeant. Itaque cum sol feruentes emiserit orbes,ne calore nimio fuscent lapides,conchæ subsidunt in profundum,piscantium quoque timent insidias,& ob hoc inter scopulos frequentius delitescunt, gregatim natant , & quæ magis experta est gregem ducit , quæ si capta fuerit cæteræ diffugiunt. Megaris est piscis marinus duarum palmarum longitudinis,vilis habetur in partibus in quibus capitur , sed cum ad remotiora salsus reducitur,raritas eius pracium facit,recenter tamen captus,& sine sale delicatiorem cibum edentibus facit. Mugilus est piscis velocissimus in aquis fluuialibus,sed naturaliter incautus,nam deridetur eius stultitia,cum in metu capite abscoso totum corpus absconsum, & securū credit. Hic cum Lucio inimicitias habet hyeme tatum,& huius causa creditur,quia tunc rarus est cibus pro quo dimicant , æstate vero abundant,& ideo tunc ad concordiam rediguntur. Multipes est piscis marinus a re nomen habens, huic pedes a latere procedunt. In hyeme coit,& inter cæteros pisces sibi nidum ex surculis struit,per duos menses ouat,& hoc vnum ouum tantū ad instar nucis paruum,tunc fœmina per.40. noctes sedet , & ouum à se editū fouet,ex quo fiūt pisces innumerabiles.Quod si non esset multum eorum genus decresceret,quia seipsos inuicem consumunt,& multæ comestionis sunt, multipes astutia magis,quàm fortitudine vincit carabo monstrum marinū , qđ validum est ac robustum. Est etiam quoddam genus multipedis naturaliter astutum,quod in aquę superficie natat, & dorsi testam ad solem ponit vt desiccetur,ac durior fiat , sicque salsas maris aquas,& aduersa scopulorum pati valeat. Mulus est piscis marinus,gratia nobilitatis in esum tantum datus nobilius,rarissimus enim est , quem septemtrionalis tantum gignit oceanus.Horum genera plura sunt,quidam alga,& ostreis, ac limo,cæterorumque piscium carne vescuntur, nobiliores autē in inferiori labro gemina barba insigniuntur,victusque eorum est,quod ,iuxta ripas aeris serenitate concreuerit.Multum nobilem expirantem numerosa colorum varietate spectari proceres gulæ narrant.Murena tantum fœminini sexus dicitur esse; & a serpente concipere,& ob id in siccum ad coitum exire.Dicit autem Ambrosius quòd serpens ad eam venturus ad coitū, prius euomit omne venenum. In Gallia septentrionali murenis omnibus in dextera maxilla septenæ maculæ sunt,quæ ad formam septentrionis refulgent duntaxat vigore quodam, sed cum anima pariter extinguuntur.Murenæ, sicut dicit Plinius, libenter se tenent inter arundines,& ligna,vt si forte reti concludantur flexu multiplici euadāt. Hæ morsum venenosum habent,sed capitis earundem,cinere sanatur, Periculosum est eas in cibum sumere,nisi prius in vino optime ac diutissime decoquantur,& speciebus aromaticis,maximeque pipere condiantur,venenoso namque abundant humore,vnde nec de facili cedunt coction i.Murices conchæ marinæ sunt, quæ latent circa canis ortum,& statuto tempore exeunt , præciosum liquorem tingendis vestibus habent vtilem,sed his color in sola vena cādida reperitur, reliquum vero corpus sterile est , viuis quoque tantum hic color exprimitur, quia cum vita succum euomit , non habent sphericum os neque rotundum , nec in angulos prodeunte rostro,sed ad conchæ modum vtroque latere clauditur. Mus marinus ad terram exit, ibique fossam faciens oua parit,ac terra rursus obruit. Post tricesimum vero diem rediēs iterum fossam aperit,& fœtum in aquam ducit, horum fœtus inter initia visu caret,sicut fœtus omnium fere generaliter aquatilium .

De His,quæ incipiunt per.P. Cap. CXXXII.

PAuus maris dictus est a pauone volucre,quoniam ei similis est in coloribus,dorso enim & collo pictus est colore diuerso.Pectines maris armantur vnguibus , lucent in tenebris ignium more.In magnis frigoribus , & magnis æstibus reconduntur,quia temperatum aerem oportet eos habere vt viuant, cum excessum passionum in elementis,vngues eorum pati non valeant.Pinna de genere concharum est,corpusque rotundum habet mas,& fœmina socialiter ambulant , aperit pinna conchas suas ad lunam,seque paruis pisciculis offert quasi mortuā, qui protinus exultantes,vbi licentiæ audacia creuerit,implent eius conchas,mox vero pinna se plenam sentiens,apprehēsum quicquid incluserit exanimat,partemque socio tradit. Porcus maris est piscis esibilis,porci terrestris ex magna parte similis, & caput habet simillimum , & membra in corpore , costasque simili modo dispositas,Tota fere caro eius in pinguedinē transit,lingua eius absoluta est vt porci, sed voce differunt , Circa guttur orificium habet,& escam in fundo maris fodiens quærit.In eius dorso quædam spinæ sunt venenum efficacissimum habentes,& punctionibus suis valde cruciantes, sed fel eorum punctis remedio est. Pungitiuus est omnium fere piscium minimus , quibusdam spinis secundum nomen suum pungens, mas in eis circa fauces rubeus est, fœmina vero illa rubedine caret,ambo vero maculis nudati sunt, Hos vulgus opinatur sine semine in aquis crescere, & quod mirabilius est,alios etiam horum semine propagari, vnde & hunc piscem matrem pisciū vocant: Dicunt enim si stagnum nouum fiat, nullusque piscis immittatur,hos pasciculos anno primo in eo inueniri,& anno secundo diuersi generis pisces ex eisdem propagari . Purpuræ sunt conchæ marinæ,quæ verno tempore congregantur , & attritum liquorem ore saliuant,quem in mediis faucibus habēt, Horum piscium conchæ infra annum magnitudinem implēt, quòd si ante in crescendo transcurrant, vim libidinis auferūt, nec vltra coire possunt,vt in tempore præciosum liquorem pariant,vnde summa diligentia primo anno detrahuntur eis conchæ, vel confringuntur ne crescant:Horum liquore vestis purpurea tingi solet,qui color nigrantis rosæ more sublucet, Purpuræ fœtidis odoribus capiuntur , & cum semineçæ fuerint, mari redditæ reuiuiscunt.

De His,quæ incipiunt per.R. Cap. CXXXIII.

RAnna marina,quæ piscatrix vocatur a Plinio persequitur pisces hoc modo. Eminētia cornua sub oculis habet,quibus turbato limo assultantes, nec raptorem in eo latitantem videntes concurrunt , donec tam prope accedentes ab illo subito discerpuntur. Raithe,vel Rais inter pisces nobiles reputatur,ad modum vilis,& hoc vbi est piscium copia, prope modum rotundus est,& in longitudine,& latitudine fere æqualis, oculos habet horribiles, os quoque deformitate luridum , & hoc non eo loco quo pisces cæteri , sed loco ventris , vbi vero caput , & oculi sunt, os non habet : Caudam habet prælongā vt coluber , & in ea spinulas quasdam acutas valde habet , & quandoque in capite lapidem, nec credimus quia natura creauerit eum inutilem,huius carnes indigestibiles sunt, vt carnes bouinæ.Impignantur autem,vt dicit Aristo.vento meridionali flante.Rumbus est piscis magnus,& fortis,& astutus,sed tardus, quique pisces, vt rana marina , simili modo depredatur. Nam in limo turbato absconditus,pinnas exertas mouet,& vbi pisces approximare uiderit,mox eos corripit & deuorat. Argumentum est eius solertia,quia cum sit tardissimus omnium piscium , mugilum tamen piscem velocissimum in ventre sępissime reperitur habere .

De His, quæ incipiunt per. S. Cap. CXXXIIII.

SAlmo piscis est in latitudinem, & longitudinem magnam excrescens. Robore fortis est, sed ponderosus, & grauis, omnisque quam habet agilitas, a potentia virtutis est potius, quã a leuitate corporis. Hic quoque (vt dicit Plinius) olim præferebatur omnibus piscibus fluuialibus, & maxime in Aquitania. Carnes eius rubeæ sunt, quæ licet dulces & gratæ sint, valde tamen satietatem cito manducantibus ingerunt. Piscis iste fœtus facit, nec diu viuere potest in aquis dulcibus stagnorũ, nisi liberum habeat transitum ad dulces vndas fluuiorũ, quando etiam vbi in transitu sepem, vel aliquod huiusmodi obstaculum inuenerit, Caput caudę coniungit, flexoque corpore p uolat ad optata, hoc ipsum etiam facit cum irretitum se senserit. Salpa piscis est obscenus, & vilis, hoc miraculum sui præbet vt nunquam decoqui possit. nisi prius fortiter fuste, vel ferula verberetur. Sæpia concipitore sicut, & vipera, oua cius dura sunt, hæ non natant in mari nisi par & par, masculus, & fœmina, omni tempore ouant, in 40. noctibus oua sua complent, fœmina cum ouat mas eam sequitur, & super oua semen insiat, vt viuificentur. Solaris dictus est, eo quòd in sole libenter in ripis fluminum iacet. Caput habet magnum, & orificium latũ, cutem nigram ac lubricam qualis est anguillorum, epar habet dulcissimum, & esibilitate præcipuum. In vastitatem ac longitudinem maximam crescit. Sed hic cum in ęuum longum vitam duxerit, tardius enim cæteris piscibus crescit. Squatina piscis est in mari. 5. cubitos habens longitudinis, & caudam pedalem. Hic absconditus in limo pisces corripit subito, cutem tamen asperam habet, vt ex ea lignum & ebora poliantur, pilus ipsius cutis breuis, & niger est, hunc adeo durum natura creauit, vt ferri vel calibis acumine vix inscidi possit. Stella piscis est in mari occidentali, cuius figura ad modum stelę, hic cum aliquod animal comederit, mox inuenitur in eius ventre durum quasi bis coctus panis. Sturio piscis est magnus habitans in aquis fluuialibus, quæ magnę sunt, & diffusæ, viuere diutius non potest in stagnis, nisi ad dulces fluuiorum aquas transitum habuerit. Cibi parum aut nihil admittit in corpore quippe cui cibus in nutrimentum sufficiens est, ipsa sola aeris serena tranquillitas, quapropter & modicum habet ventrem, ac prope modum solidus est in loco ventris, sicut in reliqua parte corporis, habet intestina licet paruissima respectu suæ magnitudinis. Epar vero satis magnum, & adeo dulce, quòd vix comedi, sine stomachi abominatione potest, vnde eius felle, quod contiguum est epar fricari solet, vt excessus dulcoris in epate temperetur, excessu amaritudinis in felle. Ore caret, & illa pars integra est, quæ in cæteris animalibus os occupare soler, nec nisi modicum sub gutture foramen habet clausum, cũ voluerit, apertum autem aeris serenitati. Austres citius impinguescit, aquilone vero flante subsidet in profundis, idem in lacte positus diu sicut in aqua viuit,

De His quorum nomina incipiunt per. T. & V. Cap. CXXXV.

TRebrius est piscis niger, pedalis tantum in longitudine, habens tamen quinq; digitos in crassitudine, hanc ei vim inesse Plinius recitat, vt pars eius in sale seruata, aurum quod in altissimos puteos deciderit, admota extrahat, ac fluctuare faciat. Hic colorem candidum in hieme mutat, & æstate nigrior fit, solus inter omnes pisces ex alga nidificat, & oua in nido parit, Trebrius est in oceano, qui naues diro perforat rostro. Tructa piscis est habitans in fluuiis dulcibus, qui magno impetu currunt de montibus. Squamas habet vt salmo, carnesque simillimas, sed multo esibiliores, & hoc in æstate tantum a mense Iulio vsque ad Nouembrem, hieme vero carnes habet albas vt cæteri pisces, minorisque saporis, maculas habet in dorso croceas atque sanguineas. Vipera marina piscis est paruus, pauloplus quàm cubiti vnius: In capite super oculos vnum cornu fert paruum, acutum, & mortiferũ, eo namque quæcũque vulnerat inficit, quod cauentes piscatores capto pisce caput ei amputant, reliquũ vero corpus in vsus hominũ cedit. Venth piscis est vulgariter sic dictus, Latine vero Aristosus, quia Aristis innumeris armatur caro eius, ita vt incõmode edi possit, & nõ sine fastidio, vnde pauperum cibus est, tanquã oĩum piscium esibiliũ vilissimus. In aquis dulcibus frequenter habitat, in his tamen, quæ fluxu ac refluxu maris amaricantur, capitur autem sic. Retia tenduntur in lõgũ aquæ vel in transuersum, & ante retia super aquas instrumẽtũ instar arcus, ita vt fluitet super vndas. In superiori autem eius parte nola suspenditur, cuius sonũ piscis audiens gregatim adueniat, tinnitum nolę stultus sequens, & hęc indicio patet, quia sensum habent auditus. Incidentes igitur in retia capiuntur in multitudine magna, Hæc de piscibus dicta sunt qui pure naturam, ac speciem piscis habent.

De Monstris marinis, & primo de Ahune, & Barthora. Cap. CXXXVI.

SEquitur. de monstris marium. Omne marinum & omne genus piscium quod ambulat, per consequens anhelat. Ahune monstrum est maris, gulosius cunctis marinis beluis, præda uiuit, & in crassitudinem corporis sui vertitur ei quicquid comedit, vnde quia stomacho caret, vẽter eius quando comedit multum inflatur, & extenditur supra modum, cum amplius extendi nequit pisces per os eijcit, & hoc de facili, quia cũ collo careat, sicut & cæteri pisces, os eius contiguum est uentri. Est aũt adeo crassum animal, ꝙ quando periculũ timet, pellẽ & carnes suas contrahens, & extremitates sui corporis intra se sicut ericius abscondit, ita ut non appareant, quod tamen aliquando sine sui detrimento non facit. Mortem. n. adeo timet, quod cum periculum senserit, non laxatur, nec abscedere bestiam credit, quæ in insidijs latet, nequaquam. n. caput foras retrahit, quod intra corpus suum abscondit, sed cum affligitur fame, carnes suas deuorat, magis eligens in parte absumi, quam præda facta beluis in tota consumi. Barthora est animal marinum habẽs orificium præ omnibus animalibus fortissimum, nam & lapidẽ si in ore suo acceperit eum frangit, hoc quãdoque ad ripã exit, & herbas depascit, & quãdo oportet in aquã reuertitur, ibique submergit, ne cutis dorsi eius a sole deficcetur, & ad nutũ debitum flectere se non possit, pisciculos quoque comedit, & per illos comprehenditur, piscatores nãque pisciculos paruos viuos filo consutos in mari proiiciunt, qui dum effugere nõ valẽt sed insimul fluitãt, animalis prædicti morsibus patent, at ipsum animal dum unum post alium transglutire laborat, interim occupatum deprehenditur,

De His quæ incipiunt per. Ç. C. CXXXVII.

CHaab est animal marinum, habens pedes paruos respectu sui corporis, quod vtique magnum est, sunt autem pedib. vaccæ similes, horum vnus longus est cartilaginosus, osse carẽs quo utitur loco manus in omnibus, per ipsum enim eradicat ꝙ vult, & cibaria per eum accipit, eaq. ori suo reddit, & cũ natat in aqua spirat in ea, sed spirãdo anhelitu suo aquam in corpus suum attrahit, qua cum repletus fuerit ad aerem recurrẽs eam eijcit, & sic respirat. Canis est marina belua terribilis & hostilis omni animanti, quod eius verberibus cedit, Robustissimos habet brancos clauorum modo formatos, hi venantur per mare greges piscium instar canum in terra feras venantium, excepto ꝙ latrare nequeũt, sed pro latratu afflatum horribilem habẽt. Insequentes ergo piscium greges ad loca eos angusta coarctãt & sic in coarctatos crudeli morte crassantur, piscatores uero loca notantes, in quibus absconditi pisces a fuga latitant, retibus capiũt circũclusos, Hę uero belųę difficulter multis tridentib. confici possunt. Celethi est aĩal marinũ, qđ ꝑter morẽ aliorum oua in matrice sua generat, ex quib. illic debito tpe foris exeũt vermes, quos cũ pepererint, incredibili celeritate fiunt animalia perfecta, parentib. similia. Cor hẽt magnum & tamẽ est valde timorosum, grauiter aũt dormit, ita vt manu capi possit. Ceruleum est monstrum nomine & colore, qđ ganges fluuius educat, de quo superius dictum est. Chylon inter omnia aĩaliũ genera non pascitur, sed tamen humiditate viscosa quę exit ab eo cibatur & nutritur, vnde fit ut hoc aĩal semper sit ieiunum, & tamen corpore validum, nam & in fęminis videmus plus posse differri ieiunium per multos dies quam in uiris, propter superfluitates humidas & uiscosas, quæ magis abundant in eis, idest in fęminis. Crocodilus lingua caret, os patulum & apertum habet, & hiatum usque ad aures, per diem in terra requiescit adeo immobiliter, ut nisi cõsuetudinem eius præcognoscas, mortuum illum credas. Oculis clausis se dormire simulat, & aues hiatu suo pabuli gratia inuitat, quas ad escam descendentes perimit, & transglutit. Quidam hoc animal sicut vrsum semper crescere crediderunt, circa Nili ripas habitat, in insula gẽs hominum parua quidẽ, sed animosa his beluis inimica, Soli enim innatare flumen audent, in quo crocodili habitant, saliuntque super dorsa eorum, & illos inequitant, hiantibus ergo beluis, resupinato capite, sessores dextera leuaque clauam

uam in ora hiantium quasi pro freno tenent,& in terram captiuos agunt,solaque voce etiam territos euomere recenter absumpta corpora cogunt, hoc animal auulso corde postea viuit aliquantulum,quod est vtique contra naturam omnium animalium,quæ vitam habent a corde, huius carnes manducant Sarraceni. Crithos habet cutem testeam, leuem, nigram,& in aliqua parte rubeam,fissuras duas in pede,quæ tres digitos faciunt,pedem dextrum habet paruum,sinistrum vero magnum & ideo cum ambulat totum corpus fert super sinistrum, aere claro absolutus incedit,commotis autem ventis applicatur lapidibus,& immotus quiescit. Cuique vero rei haberet, forti applicationi adhæret, & hoc mirum est, quod claro quidem tempore sui potestatem habet, tempestuoso autem debilitatur, & infirmatur.

De His, quæ incipiunt per. D. *Cap.* CXXXVIII.

Delphinus est belua specie multiformis, qua nihil velocius habet pelagus, & nisi infra rostrum os illi esset in medio pene ventre,nullus piscium eius celeritatem euaderet,sed moram affert ei prouidentia naturæ, quia nisi resupinus atque conuersus non valet aliquid capere vel retinere, Aculeatas habent pinnas dorsuales, quæ inhorrescunt erectæ, quando irascuntur.Cum vero pacati fuerint quibusdam receptaculis operiuntur, pro voce gemitus est illis humano similis, & hoc quia pulmonem habent, & venam asperam, & eorum lingua non est absoluta,nec eorum labia prominent ad distinguendam vocem:Aures non habent,sed aurium loco foramen, horum autem & olfactus,nec vestigia quidem habet, cum tamen sagacissime olfaciant, dormiunt super aquas, vt possint audiri stertere, viuunt vsque ad annos.150.mulcentur musica, vnde Arrionem cytharistam in mari nautis interficere parantibus,obtinuit ab illis, vt prius cythara caneret,ad cuius tantũ delphinorum gregibus congregatis, cum in mare se proiecisset ab vno exceptus est,& ad littus profectus. Solus Delphinus (vt dicit Aristoteles) inter pisces felle caret, hi solo æstatis tẽpore pariunt,hiberno nunquam. Mares fœminis parientibus catulos deuorant, sed matres cum fœtibus se occultant, diligunt enim eos tenerrime longoque tempore ducunt post se, & illi sub aqua matres sequuntur, at vbi ad robur ætatis, perueniunt,nisi validi sint eos etiam matres persequuntur, Fœtus eorum vt dicit Aristoteles,cito crescunt,& semper crescunt vsque ad annos decem,sed decem mensibus completis coeunt,& impregnantur.Delphini parui semper simul sunt tanquam greges, & habent duos magnos Delphinos custodes. Quòd si quis eorum mortuus fuerit, alii super scapulas eum efferunt, ipsumque custodiunt,ne ab aliis piscibus comedatur,donec tẽpestate maris ad littus eiiciatur. Inuicem enim se miro modo diligunt,vnde Plinio testante narratur, quòd Delphino capto a Rege Chariæ,conuenit ingens multitudo reliquorum ad portum,vbi Delphinus ligatus tenebatur. Quibus plangentibus, & quasi miserationem poscentibus,Rex eum dimitti præcepit. Delphinos sequitur aliorum piscium multitudo,quod scientes piscatores venantur pisces, vbi illi transierint. Siquis carnes delphini comederit,& in mari lapsus fuerit,si a Delphinis inueniatur,statim ab eis deuoratur, si vero non comederit supra rostrum eum eleuantes ad terram trahunt, & ab aliis piscibus defendunt. Draco marinus est monstrum crudelitate horridum instar draconis terrestris in longitudinem extenditur,sed alis caret,Caudam habet tortuosam, caput secundum magnitudinem corporis paruum,sed hiatum oris horridum squamas & cutem duram, pinnas autem habet pro aliis, quibus vtitur. in natando vno impetu magna maris spacia transcurrit, & hoc potius robore virium, quàm remigiis pinnarum, pestifer est hominibus,& etiam piscibus morsus eius,mortem enim infert, cinis autem ossium eius dolores dentium sanat.

De His, quæ incipiunt per.E.vel.F.vel G. *Cap.* CXXXIX.

Equus marinus est monstrum magnum, & contra omnia fere marina monstra fortissimum, nihil extra aquam potest vt dicit Aristoteles,sed statim vt aquarum caruerit natura, carebit & vita,aliorum piscium carnibus viuit. In pugna crudele est,sed hominem timet,& contra eum partiri bella formidat.Equonilus,vt dicit Michael monstrum est ingens,ac ferocissimum in Nilo habitans,cruta,dedesque, & vngues habet vt Crocodillus,sed multo maiora,humanarum mortium cupidissimum est,nam cum ei nauis in portu occurrerit,vnum pedem in terra figens,altero nauem in anteriori arripiens facillime scindit,vel inclinatam aliquando mergit. Vnde in locis in quibus habitat immanis hominum multitudo per eum perditur,sed hoc malum rarissime inuenitur. Nullus capi potest instrumentis, nisi reti ferreo ex cathenis apud Damascenos in hoc opus fabricato, captum quoque malleis tantum ferreis occiditur: Pellis eius vnius cubiti spissitudinem habere dicitur, tantæque esse duritiæ vt nullo iaculo, vel armatura penetrari possit. Equus fluminis, vt dicit Aristoteles, est monstrum in oriente forma mirabili sublimis faciei, crines habet vt equus, pedes fissos, & sotulares vt uacca, caudam vt porcus, corium eius valde crossum est,interiora eius, vt equi,magnitudo autẽ vt asini,hinnit vt equus,in terra & in aquis æqualiter manere dicitur. Felchus, qui & vitulus marinus appellatur,cutem habet pilosam,albis nigrisque maculis distinctam. In terra pecudum more parit,& nunquam geminis plures educat fœtus, & lactat mammis,nec ante. 12. diem in mare deducit, his in sono mugitus est, nullum animal grauiori somno præmitur, vnde dextris pinnis, quibus vtuntur in mari,vim somniferam inesse dicunt,si cuiusquam capiti subdantur, difficulter autem nisi capite eliso interficiuntur, de hoc etiam animali illud mirabile fertur,quòd eo mortuo.& excoriato, pilus in pelle vbicumque fuerit,naturali quodam instinctu, putimare se habet, ita se gerit.Nam si mare turbatum in fluctibus surrexerit,& pilus similiter erectus exurgit,si vero mare pacificatum fuerit, pilus in planum sternitur,sicque maris status in re insensata, & morticina deprehenditur. Foca bos marinus est animal in suo genere fortissimum animosum,& iracundum, non tantum ad alia animantia,sed etiam ad sua domestica, semper enim cum fœmina sua pugnat,donec eam interficiat. Interfectam autem a loco eiicit,& sic aliam superducit,nec sic cessat fœminas superducere donec eum contingat propria morte defungi, vel fœmina sua separatum interimi,nec mutat locum suum de facili, sed illic semper manet, vbi eum natura condiderit, huius perniciæ emuli filii rapina viuunt.Galatha extra morem omnium animalium,cum fœtus in aluo suo viuere senserit,illos extrahit,& siquidem eos ad vitam maturos inuenerit foris relinquit.Sin autem eos in matricem,vt foueantur reponit.

De His, quæ incipiunt per K.*vel.*L. *Cap.* CXL.

Karabo stercore viuit,& luto fœdatur, quæ cibo propter hoc animal ponderosum est. Caudam habet latam, & ideo quando pugnat leuiter se vertit, huius enim generis monstra fortissime pugnant inter se velut arietes, muniũtque se multitudine sociorum aduersæ partes, vnde frequenter visi sunt ambulare, sicut greges, & adinuicem bella partiri, Fiunt autem in animalibus bella quatuor de causis, scilicet propter naturalem superbiam,propter cibum,propter coitum, propter fœtum,sicut gallina propter fœtum cum coruo pugnat, & anser cum cornice.Kylion est animal marinum, quod contra naturæ communis ordinem habet epar in sinistro, splen in dextro latere.Nam in omnibus animantibus terræ magnis, & paruis est econuerso. Koky est in terra sicut in mari manens, cartilaginosum, habet corpus vt sepia, ossaque minus debito robusta,vnde fit vt infirmatis cruribus aliquando vix ambulare possit,seque pedibus sustentare, Ambulatio igitur eius est potius ex vigore spiritus,& leuitate corporis, quàm ex virtute. Dentes habet acutos valde, caudam paruam ut ceruus, renes vt vacca. Venter eius sanguine caret,quia duæ venæ, quæ ramificantur sub renes vsque ad ventrem in eis non perueniũt, cætera vero corporis membra sanguinem habent, qui nunquam ingelatur, Hoc animal habet quatuor pedes, & habent inflexiones digiti quinq; in vtroq; pede, figuraq; pedis est vt cauda piscis.In aquis spirare nõ valet. Dormit aũt prope mare sup terrã.ibique fetus suos parit duos aut tres. Transacto vero die.12. post partum sequitur fœtus matrem suã ad mare, & hoc multotiens in die, ut aquis marinis assuescat. Hoc animal mammillas habet vnde fœtus lactet, vox eius est sicut tauri,maximeque cum interficitur, difficiliter autem interimi potest nisi cum malleis. Ludolachra est animal natura,& forma mirabile,duas habens alas in facie, duas in dorso, quibus mira velocitate nititur, quocunque eam voluntas impulerit. Loligo est monstrum, in quo natura lusisse videtur, nam cute squamosum cum gregibus piscium maris profunda scrutatur.Cum autem aquas fastidierit, eleuat se cum alis pennigeris,quas in hoc illi natura dedit, & cum volucribus ethera scandit,sed quia flatus ventorum sustinere non potest,post modicum vbi ventis concutitur ad aquas cogitur redire, & in profundum relabitur.

De His, quorum nomina incipiunt per. M. vel. N. vel. O. vel. P. Cap. CXLI.

MOnachi maris dicti sunt, quia caput habent in modum monachi recenter rasi, coronam desuper rasam, & candidam, & circulum in modum crinium super loca aurium, faciē tamen non habent in toto similem homini, quia nasum habent pisci similem, & os naso continuum. Cæterum in inferioribus habet formam piscis, Hoc monstrum homines super ripas maris ambulantes libenter allicit, & coram eis super aquas ludit. Quòd si hominem admirantem propinquare viderit, appropinquat & ipse, & si datur facultas hominem rapit, & traijcit in profundum, sicque carnibus eius satiatur. Monoceros est monstrum marinum, habens in fronte cornu maximū, quo naues obuias penetrare possit ac destruere, & hominum multitudinem perdere, sed in hoc pietas creatoris humano generi prouidit, quia cum tardum animal creatum sit, naues eo viso possunt effugere. Nereides. sunt beluæ marinæ de toto corpore hirsutiis hispidæ, habentque speciem aliquam formatam cum homine, horum aliqua cum mortalis conditionis imitatrix emori debet, auditur procul gemitus eius ac plāctus. Orcha monstrū marinū est (vt dicit Plinius) cuius imago nul la potest exprimi repræsentatione, nisi ꝙ sit moles carnis immensæ, hoc balenas odio graui persequitur, dentibusque trucu lentis secreta fętarū irrūpit, ac morsu lacerat. Illæ vero ad flexū immobiles, & ad repugnādū inertes, pondere suo oneratæ ac piunis inualidæ, solū nouerunt auxiliū in altū mare refugere, seque toto oceano defendere. Econtra vero orchæ in malitia pertinaces laborant, fugiētibus occurrere, & incautas angustis trucidare, in vada vigere, saxis illidere. Perna est monstrū magnum, quod ostrearum more nascitur inter conchas, colorē cęruleum habentes, & inter illas vestitur nobilissimo vellere fuluo nimis, ac rutilo, vnde vestes præciosæ conficiūtur in decorem, & ornatum virorum, ac mulierum, pepla quoque capitibus mulierum. Pister est in illa parte oceani, quæ Galliam respicit, belua tantæ altitudinis, vt attollens se super fluctus ingentis columnæ similitudinem præferat, altiorque nauiū, vel diluuium quoddam eructuans, pauefaciat fluctuantes. Platanista belua in Gange fluuio Indiæ nascitur, rostrum haben Delphini caudam. 16. cubitorum longitudinem habentem, quibus sociæ sunt beluæ quas Stacios vocant, branchiis binis. His tantas vires inesse dicunt, vt elephantes, ad potum venientes morsibus infestent, & eorum promuscides abstrahant. Polippus est piscis tantam habens virtutem in brachiis, vt nautā aliqñ de naue incaute stantē vi rapiat, & in mare trahat, eiusq; carnibus satietur, carnibus.n. libenter vescitur, supinis adhæret scopulis, & auelli nequit. Cui si fœtida res admota fuerit, ab eius odore protinus resilit. hi in mari iuxta Venetiam freqnētissimi sunt, hyeme coeunt, vere pariunt, in terram verso capite coeunt, oua que multa fœcunditate faciunt, ita quòd hominis occisi testa capi non possunt, super quæ sedentes, & incubantes quasi cancellatis brachiis cameram faciunt.

De His, quæ incipiunt per. S. Cap. CXLII.

SCilla monstrum est habitans in eo mari, quod Italiam, & Sycillam intercludit. Nautis quidem & omnibus hominibus inimicum est, & eorum sanguine carnibusque delectatur. Caput & pedes habet ad modum virginis formata sicut Syrenes, & rictus & oris hiatum ac dentes horridos, ventrē bestialē & delphini caudam, miræ sorritudinis est, nec in aqua facile vincitur. In terra vero prope imbellis est, habet & vocem aliquantulum musicam, ipsaque belua carmine mirifice delectatur. Serra cristam habet serratam, quasi nauibus occulte subternatans, eas in fundo secat, vt intrante aqua homines astutia dolosa mergat, eorumque carnibus satietur: alia quoque eiusdem nominis marina belua ingens, pinnasque latissimas habens, quibus contra naues velificare contendit. Stincus est belua circa Nilum frequentissima Crocodilo similis, sed forma multo minori, & angusta, tēpestates prouidet. obturatisq; qua spiraturus est ventus, cauernis, ex alia parte fores aperit, huic quoque villosior cauda pro tegumento est, & eius carnibus infecta pocula, vim veneni extinguunt. Syrenæ sunt animalia mortifera, quæ a capite vsque ad vmbilicum habent figuram mulieris, & proceræ magnitudinis, horrenda facie, crinibus capitis longissimis, atque squalentibus. Apparent autem cum fœtibus quos in brachiis portant, mammis etenim fœtus lactāt, quas in pectore magnas habent. Has quādo vident nautæ multum timent, eisque lagenam vacuam proiiciunt, & ipsa cum lagena ludit, donec nauis pertranseat, reliquam vero partem corporis habent vt Aquila, & in pedibus vngues ad laniandū habiles, porro in fine corporis squamosas piscium caudas, quibus vt remigiis in gurgitibus natant. Quoddam etiam musicum ac dulcissimum melos habent in voce, quo delectati nauigantes, & attracti resoluuntur in somnum, sopitisque syrenarum vnguibus dilacerantur. Sed nonnulli nauigantium sapienti vsi consilio, fortiter aures suas obturant, & sic immunes trāseunt, ne mortifero syrenarum cantu illiciantur ad somnum, Hæ quidem beluæ in quibusdam profundi gurgitis insulis, & aliquando in fluctibus commorantur, & quod de lagena dictū est, illi testati sunt, qui eas se vidisse dixerunt. Syrenas tñ has non in veritate beluas. sed meretrices quasdā Isidorus descripsit, quæ transeuntes ad egestatem deducebant, sed & philosophi, & sanctorum expositorum nonnulli contrarium sentiunt, vere monstra marina esse dicentes: Sunt & syrenæ serpentes in Arabiæ partibus habitantes, equis cursu validiores, quarū etiā quidam alas habentes volare possunt. Harum enim virus est, & sic efficacissimum ad nocendum, vt morsum, ante mors, quàm dolor sequatur.

De His, quæ incipiunt per. T. vel. V. Cap. CXLIII.

TEsteum est monstrum marinum, sic dictum, quia testeam habet cutem. In Arabico mari nascitur, & aliquando infirmatur, ex eo ꝙ calor interius in corpore, propter cutis spissitudinem, atque durieiem respiraculum habere nō potest. Cum autem infirmatur aquas dulces petit, & ex eis per aliqđ tempus bibit, earumque mutatione cutis efficitur subtilis, & resudat a poris angustis, & conualescit, sanatum ergo reuertitur ad aquas salsas, & ad primam dispositionem suam redit. Quòd autem aqua dulcis in mari sit, sic probari potest, Accipiatur vas cereum, & ex omni parte claudatur, vacuumq; piciatur in mare per spacium diei, & noctis, postea plenum aqua dulci reperietur, Hoc animal maximum est in mari rubro. Testudines marinas ferunt ad pastum egressas noctu, auide saturatas lassari, & vt remeauerint matutino summa in aqua dormire, tunc homines terni leniter ea capiunt. Nam & a duobus in tergum testudo vertitur, a tertio vero supinæ laqueus innititur, & sic in terram a pluribus trahitur. Fœminæ ad coitum misceri non libet, nec leuiter coitum patitur, donec ea aduerſa ori eius mas festucam imponat, pecudum more coeunt, & in terram egressæ oua vsque ad centum ouis anserum similia pariunt, quæ etiam quidam ab illis tantum oculis spectando foueri dicunt. Tignus est monstrum marinum, caudam habens duorum latitudinis cubitorum, in mari fœtificat tantum, sed in terram exit ad pastum, dextra ripam intrat, leua exit, & hoc ideo fieri creditur, quia dextro oculo plus cernit. Naues ob curiositatem videndi vela vento agitari persequitur, & eo stupore tantum afficitur, vt etiam tridente in eum iacto, terrore nō moueatur: Hiberno tempore latet gurgitibus, pinguescit in tantum, vt vita longissima per triennium sit. Cortuca maris est monstrum ingens, formatum ad instar tortucæ terrestris, sed eius magnitudinem in immensum excedens, nam octo cubitorum est eius, longitudo, quatuor latitudo, Clipeum habet quo contra iacula tegitur, ad instar vsualis scuti triangularis, sed multo maiorem, vtpote. 5. cubitorum. Crura etiam habet magna, vngues magnos, & digitos in pedibus maiores, quàm sint in leonibus, fortitudine quoque & audacia mirabiliter viget, quippe quæ tres homines inuadere non timet, fortitudine vero frustratur, si dorsum ad terram vertatur, difficulter enim surgit. In dorsum conuersa, propter latitudinem clipei, quo a dorso tanta belua includitur. Vacca marina monstrum est, magnum ac validum, & ad iniurias iracundum, non habet oua, sed facit fœtum, vnum quidem sæpius, vel duos ad plus, fœtum tenere diligit, & se cum ducit vbicumque vadit, Viuit hoc animal. 130. annis, quod probatum est amputatis eorum caudis.

De His quorum nominu incipiunt per. Y. & per. Z. Cap. CXLIIII.

YPotamus est belua in terra nascēs, æqualiter potēs elephātibus, plerumque maior, rostrum habet resupinū, dentes aduncos. Noctibus segetes depascit, ad quas quasi retrogradus pergit, Libentius autem præ cæteris partibus corporis in pedibus vulnera recipit. In Nilo habitat, & in partibus Indiæ præcipue reperitur, ex eius cute tornantur hastæ. Zedrosi beluæ marinæ sunt Arabiam incolentes, quarum ossa adeo magna sunt, vt fores in domibus, & palatiis, tignaque, & aliæ structuræ necessaria, de illis commode secentur,

tur. 40. namque cubitorum longitudinis reperiuntur. Zidrach est monstrum forma mirabile, quod prætendit malitiam in sua figuratione, sed innocuum reperitur. Caput habet, vt equi, sed forma minori, corpus autem draconi ex omni parte simillimum est, totumque diuersimode coloratum. Caudam habet longam, secundum quantitatem corporis sui gracilem, & tortuosam, vt anguis, pinnasque sicut piscis. Ziphius est marina belua valde formidabilis, & omnium animalium generi valde dissimilis, formaque singularis. Huius nanque caput si videris monstruosum est omnino, si oris abyssum, fugies velut imaginem mortis, si oculos horrebis, si reliquum corpus nihil in rebus simile te vidisse fateberis. Zitiron monstrum est, quod vulgus militem maris vocat, & est ingens atque fortissimum. In anteriori parte, quasi formam armati militis præfert, & caput quasi casside galeatum ex cute rugosa, & dura ac firma nimis. Ab eius collo dependet scutum longum, & latum ac magnum, & interius cauum, vt in eo possit contra ictus pugnantium more defendi. Est enim forma triangulare, firmitate, duritiaque tam validum, vt vix vnquam possit iaculo penetrari. De collo eius, & de spondilibus venæ quædam, ac nerui fortissimi protenduntur in humerum, quibus prædictum scutum pendet in scapula, &c. Brachia quoque nimis fortissima habet, & quasi manum bisulcam, cum qua validissime percutit, vnde fit vt difficulter nimis ab homine capi possit, & si captus fuerit, difficulter etiam necari, nisi cum malleis poterit.

De Auibus in generali. Cap CXLV.

SEquitur de auibus. Aues indigent multo visu, propter regimen vitæ suæ, & quæ claudunt oculos, non claudunt eos, nisi per inferiorem palpebram, propter duritiam corij continentis caput. Siluestres minus humidæ sunt domesticis, & teneriorem habent carnem, digestionique faciliorem. In locis spinosis nidificant, nidosque rotundos, & exterius asperos, interius molles faciunt. Amissis pullis dolent, & tamen eisdem locis reædificant, percussæ in altum se eleuant, & quando de terra surgunt, versus ventum se erigunt, & caudis suis se regunt, aeremque pennis volando prorumpunt. In auibus est multiplex differentia, nam quædam earum gregales sunt, quædam soliuagæ, quædam semetipsas regunt, quædam sine moderamine degunt, vt Grues. Magna quoque est illis differentia vocum, & etiam morum, Lasciuus est Gallus, diligens pauo, libidinosa columba, dolosa perdix, atque zelotipa, Gallina domestica. Omnis auis in volãdo velox debilium pedum est, vt hirundo, & similia. Multæque ad volatum debiles, horrentes hyemem ad conualles in locis calidis fugiunt, sed ante recessum suum se præmuniunt, vt multum comedant, & impinguentur, ac per hoc melius hyeme pati famis inopiam possint. Iacent enim pleræque per totam hyemem in speluncis, & cauernis vallium calidis, quasi semineces inuicem conglobatæ, viuuntque sine cibo multo tempore, conferente ad calorē multitudine. Post hyemem autem veniunt successiuè, secundũ debilitatem suam. Omnes aues collum habentes longum, bibunt, & eleuant caput, quousque in ventrem aqua descendat, omnes autem aues tractum faciunt in bibendo præter Gallum, & hirundinem, & aues quæ in aqua manent. Aues vncos habentes vngues, non bibunt aquam, quia carnes comedunt, q̃ sunt humidæ magis, q̃ aliarum auium cibi. Huiusmodi etiam aues habent subtile corpus, & alas magnas, propter volatum, coxasque ac pectus fortius cæteris volatilibus, viuunt autem carne. Cæteræ vero cibantur fructibus, & vermibus atque reptilibus. Omnes aues prædatrices venantur, quædam alterius generis quàm de sua specie, & in hoc a piscibus differunt, solus nisus expers est pietatis huius. Omnia volatilia digitos habent quędam continuos, vt anser, quædam distinctos, vt bubo, vel pica. Omnes aues in aquis natantes, pellem in digitis pedum habentes, gregatim ambulant, aues vncorum vnguium boni volatus sunt, habens autem vngulam in crure, sicut gallus, parui debilisque volatus. Omnis auis habens crura longa, longum etiam habet collum, quæ autem habet crura breuia, breue collum habet, exceptis his, quæ corium habent inter digitos, vt auca. Aues aquas claras, viuas, & currentes diligunt super cadauer fœtidum non cadunt, nisi saporem habeat bonum, tunc enim fœtorem non euitant. Vniuersaliter auium masculi plus fœminis viuunt, quia fœminæ sæpius per fœturam auium debilitantur ad mortem. Omnis auis quæ vno anni tempore coit, & oua gignit, paruissimos habet testiculos nisi tempore coitus, tunc enim vltra modum crescunt. Ocissimè periunt aues quæ plurimos gignunt pullos, quanto vero maius est animal, tanto diutius in vtero formatur. Omnes aues calore materni corporis animantur, & omnes in pedes nascuntur, econtra vero animalia cætera in caput. Omnes auium pulli dum parui sunt, ventres, & vmbilicos habent longos, secundum quod in ouo dispositæ iacebant, nec in testa conclusi cibos egerere poterant. Cum autem creuerint abbreuiantur. Idem dum adhuc parui sunt, caput eleuatum sursum tenent, quia temporibus indiscretis ad cibum suspensi matrem adesse suspicantur, adulti vero caput ad ima disponunt, quasi iam in terra cibum per se quæsituri.

De Accipitre, & Achante, & Aeriophilon. Cap. CXLVI.

ACcipiter est auis nobilis Herodio minor, sed multo tardior, ad custodiam tamen sui cautior, nam in volatu moderatior est, & mirè disposita, Auem cum cæperit, statim in latere rostro forat, vt corde tantummodo satietur, vnde & dominus eius, solo auis corde victorem remunerat, cæteraque in vsus suos reseruat. Hæc auis pullos suos, de nido eijcit, & ad prędam compellit, nec mirum si rapere assueta nutrire fastidit. Accipiter domesticus leporem capit, nam sinistro pede infixo terræ, ne lepus qui fortior est viribus euadat, dextro currentem apprehendit, & eius primo caput inuadit, eique visum vnguibus demit: Accipitris pennæ violenter euulsæ non de facili recrescunt, propter siccitatem, atque pororum raritatē, vnde accidit ei frequenter constipatio, nec cibum digerere potest. Ideo dantur ei plumæ in cibi purgationem, vt leuior fit ad volatum, Pennæ vero quæ naturaliter ei cadunt, de facili recrescunt, quia locus maturus est, & humore magis abundans: Accipiter in oleo rosaceo decoctus, membrorum vitiis efficacissime medetur, vt dicit Plinius. Achantis est auis parua, sed fœcunda, nam duodenos simul pullos facit, herbarum pabulo reficitur, & ob hoc odiosos habet equos, quos vbi pascenti sibi superuenire viderit, & herbas diripere, fugit, & vindicat se vltione, qua potest, eorum hinnitus propriis vocibus imitans, ac deridens. Aeriphilon quasi amatrix aeris dicta, vulgariter Antaelyon appellatur. Et est auis noblissima paulò maior Aquila, volatu potens, & alis velocissima. Pennas habet subrussas, caudamque lõgam, vngues, ac rostrum, & crura maxima, aeris serena inhabitat, in tantum vt vix vnquam aut parum in terra resideat aut quiescat, super nubes quoque frequentius eleuaãtur, ita ꝙ videri non potest ab homine, cibumque capit in aere, & hoc prædantium auium more, cui si se auis obuiam in aere tulerit, mox ab eo corripitur, & de supremo aere in terram deiicitur, nec ab homine videri potest, quis eam occisam ab aere deiecerit. Hęc auis dum adhuc in pullo est, & nec dum se cognoscit, ab hominibus capitur, domesticatur, & ad capturam instruitur, sicque natura eius ab alienatione siluatica mutatur, vt aliam suam conditionem non putet, nisi cum hominibus, & in domibus habitare, vbi nutrita est, vnde fit vt contra consuetudinem aliarum auium nobilium, absque ligamentis in perticis, & in domibus maneat: Hæc auis capreolos, & hinnulos capit, vnguium laniatione oculis in bestia primùm excussis, sicque terebrato cerebro, usque ad vitæ extinctionem crassatur, socialiter autem duo, & duo volant, capramque prædam diuidunt.

De Agochile, & Alauda, & Alcione, & Anate, & Ansere. Cap. CXLVII.

AGochile Arabicè dicitur, Latinè Caprimulga, est enim auis orientis magna, quæ duo, vel tria facit oua. Capras lacte irriguas petit, earumque mammillis se supponens, rostro lato, quod ad hæc creatum habet, lac ex eis velut capreolus sugit, sed extunc in eis lac adnihilatur, earumque mammillę desiccantur. Dicit etiam Plinius, ꝙ ex eadem suctione capræ visum perdunt. Alauda est auis a laude dicta, quia mira iocũditate pennis exertis in aere vocis modulamine letioris temporis aure congaudet, nam obnubilato, vel pluuioso cœlo, vix aut nunquam canit, diem in aurora venientem vocis iubilo prodit, sedens in terra vix vnquam cantat, sed in ascendendo canit, paulatim quidem ascendit, sed instar lapidis subito descendit. In descendendo autem alas corpori coniungit, & leui motu cauda se regit. Accipitrem adeo timet, vt cum ab illo impetitur, in terram depressa sinus hominum inuolet, vel eius manu capiendam se præbet, conscia fatis misereri sibi potius hominem, quàm Accipitrem. Alcio est auis minutissima in mari habitans, & fœtus faciens, Aues quidem domesticæ, vt gallina, & columba, in discretis temporibus fœtus faciunt, quoniam ab hiemis intemperie tutæ sunt, hæc autem sola inter aues silnestres hiemali tempore fœtificat, huius nidus ferro nequit infcidi,

scidi, sed ictu valido frangi: nec vnde confingatur potest inueniri. Anas est auis aliquantulum Gallo maior, mas caput, & collum viridis coloris habet, rostrum vero latum, & alas albo, viridi, nigroque distinctas. Torquem habet album circa collũ, pedes ruffos, & latos, quibus in aquis subremigat, nam aquis fluminum gaudet, difficile sine his viuere valet, maximè cum eam cibi ficci citius ingurgitant. Mares aliquando cum plures simul fuerint, tanta libidinis insania feruntur, vt fœminam solam coeundo vicissim, ac certatim occidãt. Horum pulli mox, vt ouum exeunt, tanta agilitate vigent, vt etiam si matrem mori, vel alienari contigerit, sine nutrice viuant. Anser, vel Auca est auis Aquilinæ magnitudinis, huius generis illæ, quæ indomitæ sunt, & propriæ libertatis, glauci coloris sunt, & aeris alta petunt, volant vt Grues ordine literato, & secundum flatus ventorum volatus suos dirigunt, Aquilone flante petunt Austrum, satis conscie frigidiora tempora imminere, vix a volatu cessant, nisi cõmanducantes interim depascãt, adeo nanq; delectabilis est eis volatus, vt raro dormiant, ac contra domesticis Aucis volatus Est grauis pascere officiosissimum, quiescere ac dormire præcipuum, horas noctis, & fures clangore produnt. Vere coeunt, aut si bruma post solstitium. Si quis subripiat eis oua, pariunt donec rumpantur, aliena vero non excludunt. In cubando vtilissimum est. 9. aut 11. subijcere, aliquando etiam sine coitu ouant, sed oua sine pullis sunt, pro pullis defendendis sibilant, contra pluuiam frequentius se balneant, carnes ad digerendum duras habent. Quando impinguationis causæ reclusæ sunt, si vna sola frustrata societate relinquatur, præ tristitia solitudinis vix vlterius impinguatur. Est in alpium montibus anserum genus, inter aues maximum, præter strutionem, sed adeo ponderosum, vt manu capiatur immobile super terram, Anates, & Anseræ cæteræque aues aquaticæ, herba se purgant syderitε.

De Aquila. Cap. CXLVIII.

Aquila est auis magna, & nobilissima, vtpote auium regina, quæ cum senecta grauatur, super omnes nubes in sublime volat, & ex calore solis oculorum eius caligo consumitur, & mox impetu cum ipso caloris æstu descendens, aquis frigidissimis tertio immergitur. Indeque resurgens statim nidum petit, & inter pullos iam robustos ad prædam inæqualitate frigoris, & caloris, quasi quadam febre correpta, sudore plumas exuit, souetur que a pullis suis, & pascitur, donec plumas, pennasque recuperans innouetur. Alas habet rectas, & extensas, sed in summitate recuruas, dextrum pedem, sinistro maiorem, libenter ad solem conuersa sedet, sedensque suos vngues semper respicit, ne recurui facti sint. Super lapidem quoque non diu sedet, ne acies eorum retundantur. His pugna cũ Ceruis est, pennisque verberant eos, donec retrogrados in rupes præcipitant. Econtra Cerui multum puluerem congestum earum oculis incutiunt. Acrior etiam illis cũ Dracone pugna est, at vbi Draco inualuerit, alas Aquilæ quandoque multiplici nexu ligat. Hæc auium sola sublimatur, omnes, aues nobiles ea visa pertimescunt, illaque die audaciam perdunt, nec ad prædam de facili volare possũt. De solo Girfalco dicitur, ꝙ Aquilam capit, & in hoc eius audacia culpatur, tanquam maiestatis rea, ꝙ reginam auium lædit, Aquila rapinam captam nõ protinus fert, sed primo deponit, expertaque pondus secũdum vires suas abit, prædam quidem cæteris auibus partitur, eas itidemque secum comedere patitur, sed si cibus in medio positus ei non sufficit, vnam ex condescentibus auibus rapit, & comedit. Cornix Aquilam insequitur quandoque, sed cum Aquila diu dissimulauerit, eam tandem vnguibus apprehendit. In altissimis arboribus aut rupibus nidificat, vbi mala bestia non accedat, pullosque caute custodiens non relinquit, donec semetipsos protegere sciant ac valeant. Itaque cõtra Draconem, vel hominem, vel aliud animal si eos turbare, vel rapere voluerit, mira animositate pugnat, seque mortis periculo pro eis exponit. Quos etiam in humeris sustollit, vt eos prouocet ad volatum. Fertur etiam quiddam habere præcium, vt quantumcunque longe sit a pullis, aduenire sentiat aduersarios eorum, docet etiam eos lambere sanguinem, Lapidem ethitem habet in nido, qui velut prægnans fœtum habet intus lapidem minutum sonantem. Et hunc contra calorem nimium quem habet Aquila naturaliter habet in nido, ne scilicet depereant oua decocta calore nimio. Huic enim lapidi calor ignis nocere nequit. Dicunt etiam alij philosophi, ꝙ duos lapides preciosos nomine Indes in suo nido collocat, sine quibus parere non põt Aquila. Multis diebus ieiunat, adultos pullos persequitur, longe fugans æmulos scilicet rapinæ, captoque lepore, vel vulpe, minutatim ei corium detrahit, & oua sua in illo villo inuoluit, ac sub calore solis ponit, ibique relinquens ea non cubat, sed quousque naturali maturitate frangantur expectat. In egressu vero pullorum redit, & tunc eos vsque ad robur perfectum nutrit.

De Ardea, & Arpia, & Asalon, & auibus paradisi. Cap. CXLIX.

Ardea dicitur, quasi ardua, propter arduos volatus, hæc licet in aquis cibum suum quærat, in siluis tamen, & altis arboribus nidum suum collocat. Fertur autem ꝙ pullos suos miro rigore nititur defendere. Accipiter eis infestus est, sed Ardea huic anum opponit, & stercus eijcit, ad cuius tactum accipitris pennæ computrescunt. Vnicum habent sicut Ciconia intestinum, plurimę earum colorem habẽt cinereum, quædam vero album. Est quoddam earum genus quarum mares anguntur in coitu, cum magna vociferatione, funduntque sanguinem ex oculis præ dolore, nec minus ægre pariunt grauidę. Est etiam quoddam ardeæ genus distans a cæteris tantum rostri magnitudine, quod quidem semissem cubitum habet in anteriori parte, & plus quàm tres digitos in latitudine, & ad hoc solum creatum videtur, vt ex eo sibi vitam commodius quærat. Hæc auis piscibus viuit, quos omni frustrato conamine, rostro corripit ac deglutit. Est & earum genus, vt dicit Plinius, quod non nisi vnum oculum habet, vnde videre possit, et inde fit vt ab aucupe citius capi possit, Arpia est auis in solitudine iuxta mare Ionicum, fame rabida, fere semper insatiabilis, vngues habet aduncos, & ad rapiẽdum, ac discerpendum semper paratos, faciem tamen habet hominis, sed in se nihil humanæ virtutis, nam supra modum humanum ferocitate crassatur. Primum hominem quem in deserto viderit, occidere fertur, & inde cum fortuitu aquas inuenerit, faciemque suam in eis contemplata fuerit, mox sui similem hominem occidisse se perspiciens immodicè tristatur, & hoc aliquãdo vsque ad mortem, plangitque occisum omni tempore vitæ suæ. Hæc auis licet careat ratione aliquando tamen domesticata, & docta loquitur humana voce. Asalon est auis parua, quæ corui frangit oua. Huius pulli, a vulpibus infestantur, ipsa vero vulpis catulos vellit, ipsamque vulpem. Quod vbi coruus viderit auxiliatur vulpi, quasi contra communem hostem, hæc auis in spinis viuit, & ob hoc asinos odit, flores ac folia spinarum deuorãtes. Aues Paradisi vulgariter appellantur sic, non quia de Paradiso sint, sed ob insignem pulchritudinem. Tanti nanque sunt decoris, & gloriæ, vt nullus eis color credatur deesse. Magnitudo earum est, vt anserum. Vox ita dulcis, & pia, vt excitare possit in homine deuotionem, & gaudium. Si vero quando capta fuerit, & illaqueata gemit, nec cessat plangere donec reddita fuerit libertati. Super fluuium Nili libenter habitat, & raro aliàs reperitur. Sunt & aliæ aues in eisdem partibus, eodẽ modo appellatæ, fusci coloris, & subrutili, minores quàm monedulæ. Aues autem Paradisi vocantur, quia nescitur vnde veniant, aut quo vadant, non enim coitus earum videtur, sed certis temporibus aggregatæ, terras quas inhabitant transituræ relinquunt, & sic recedunt.

De Barliathe, & Bistarda. Cap. CL.

Barliathes sunt aues de ligno crescentes, quas vulgus Berueltas appellat. Fertur, enim, ꝙ lignum de abiete marinis aquis incidens, quando successu temporis putrescere cæperit, humorem ex se crassum emittit, ex quo densato formantur paruæ species ad magnitudinem Alaudarum. Primum quidem nudæ sunt, deinde maturantes plumescunt, ac rostris ad lignum pendentes per mare fluitant, vsque ad maturitatem, donec se commouentes obrumpant, sicque crescunt & roborantur, vsque ad debitam formam. Harũ multas & ipsi vidimus, virosque fide dignos, qui eas adhuc in ligno pendentes se vidisse testati sunt, Anseribus minores sunt, colorem habent cinereum ac nigrum, pedes vt anates, sed nigros. De his autem Iacobus Aconensis loquens dicit, ꝙ arbores sunt super ripas maris, de quibus hæ procreantur, rostris infixis arboribus dependentes, tempore vero maturitatis ex arboribus decidunt, ac per incrementa proficientes, sicut aues cęteræ volare incipiunt, verumtamen nisi decidentes cito aquas inuenerint viuere non possunt, quoniam in aquis est nutrimentum earum, & vita. Notandum autem quia non in ramorum summitatibus, sed in arborum corticibus, ac stipitibus pendent, crescunt aũt arboris humore, & roris infusione, donec habentes plumas ac robur, inde corticibus abrumpantur, de his itaque certum est,
quod

quod in orbe nostro circa Germaniam, nec per coitum generantur. Sed nec earum coitum apud nos vllus hominum vidit, vnde carnibus earum in quadragesima nonnulli etiã Christiani in nostra ætate, in locis vbi auium copia est vti solebãt, sed Innocentius Papa in Lateranen. Concilio, hoc vltra fieri vetuit. Hæ volucres herbis, & graminibus, vt anseres viuunt, potum vero differre sicca comedentes nullatenus possunt. Bistarda est auis aquilinæ magnitudinis, quæ volatu tarda, bis aut ter saltum in terra facit, antequam ad æthera sublecetur, vnde & nomen habere dicitur. Vngues habet vt Aquila. Rostrum aduncum, carnibus vescitur, non tamen in volando prædam diripit, sed sicubi ouem, aut aliquod animal infensum inuenerit, plures earum aggregatæ inuentum deijciunt, & occidunt, sicque carnibus eius satiantur. Cadaueribus etiam libentissime vescitur, sola vero pene inter aues, quę carne vescuntur, herbam depascit, in alis, & cauda albedinẽ habet, reliquo corpore Aquilam imitatur. Oua sua non in arboribus ponit, quoniam altæ volare non potest, sed in terra deponit, & illic ea fouet, dum seges in fructu est.

De Bonosa, & Bubone, & Buteo, & Butorio. Cap. CLI.

Bonosa est auis in Germaniæ partibus, habens carnem exterius nigram, & interius albam, delicatã propè ad perdicis saporem, habet autem fasiani magnitudinẽ. Cumq; tempus venerem incitauerit, masculus hianti ore currit donec ore spumet, tunc fœmina veniens ore spumam recipit, indeq; concipit, & oua parit. Bubo nomen habet a vocis sono, lucem fugit, in ecclesijs habitat, & oleum de lampadibus bibit, mures venatur, hac quoque volucres cæteræ capiuntur. Quando vero ab illis auibus, quæ in luce habitant impugnatur, resupina pedũ vnguibus, se defendit. Dicit autem Plinius, ꝙ à cauda de ouo exit, quia pondere capitis posteriorem partem corporis fouendam matri applicat. Buteus est de genere accipitrum, sed paulo nigrior, & tarda nimium, pigra quoque ad volandum, præda tamen viuit, quam tamen dolo, vel languore aliquo, aut pigritia detentam assequi possit. Hæc auis sapore dulcissima est. Butorius est auis, sic dicta a sono vocis, habet crura longa, collum extentum, rostrum quoque longum, & acutum, sicut Ardea, colore tantum distans ab illa, est enim terræ simillima, habitat circa stagna piscium, cibo cupida, ranas etiam comedit, & venenata. Hæc sola veris tempore pro cantu vocem horrificam edit, nec hæc posse dicitur, nisi caput suum aquis immergat, vt intra se densitas elementi conceptam vocem instar cuiusdam tonitruationis, sonoram reddat. In littore sub ardore solis, in loco vbi pisces frequentare nouit, adeo quieta stat, vt quasi mortua appareat, vnde fit vt incautis piscibus minus suspecta sit. Sed collum cum longum habeat, breue recuruitate facit, vt cum pisces incautius ei, quasi nil præmeditanti proximauerint, illos ad se colli extensione trahat, cumque laqueo se nouerit irretitam, quietem simulat, quam cum aduenient auceps manu se capere putat, illa inopinate correptam rostri iaculo, quo potenter valet lanceando vulnerat. Idẽ quoque dormiendo, & vigilando rostrum longum, & acutissimum ad defendendum se semper erigit, & cum accipiter eum apprehendere vult, in eius rostrum ad mortem ruit. Carnes eius cum ad ignem torrentur, mirum odorem reddunt, & ob hoc in cibos diuitum sæpius incedunt. Huius quoque sagina medicaminibus vtilis esse dicitur.

De Caladrio, & Calendre, & Carduele, & Cariste, Cap. CLII.

Caladrius est auis alba, quæ cum ad infirmum sanandum adducitur, omnes infirmitates eius intra se colligit, & in aere volans, ibi eas comburit atque dispergit. Huius quoque pars interior femoris caliginem aufert ab oculis. Has aues Alexander inuenisse fertur in Perside. Calẽdris est auis parua, propè consimilis alaudæ, colore fusca, plumis despecta, sed mira modulatione vocis audientes lætificat, omniumque voces auium expressissime imitatur. Itaque quando capta ergastulo includitur, ibi quoque captiuitatis, & calamitatis suæ oblita, vix vnam horam diei, sine cantu præterit, adeoque spaciari diuersis auium cantibus gaudet, vt nec cibi solicita sit. Carduelis est auis parua nigro, croceoque in corpore, rubro vero in capite colore venustata. Mirum autem videtur, quòd hæc auicula carduorum acutis aculeis pascitur. In hac quoque naturæ miraculum apparet, quæ talem astutiam ei dedit, quam nec Boui, nec Asino magnis animalibus impertiri voluit, vt videlicet ergastulo clausa, suppositam aquam ab imo per filum, vasculo suspenso, ad se cum rostro trahat, pedeque filo interdum superposito, cum attigerit vasculum sitim potu sedat. Caristæ (vt dicit Solinus) aues sunt, quæ impunè flammas inuoluant, ita vt nec plumæ, nec carnes earum flammis ignium aliquatenus cedant.

De Ciconia. Cap. CLIII.

Ciconia dicitur auis pia, cui serpentium exitio tantus est honor in Tessalia, vt capitale fuerit occidisse Ciconiã, sicut & hominem. Multiphariè namque serpẽtibus insidiatur, eosque comedit, & alia venenata, nec tamen moritur. Bufonem autem non nisi in magna fame comedit, in quo naturale bufonis malum notatur, videtur autem ciconia caput habere valde reumaticum, quia rostro eius aqua ferè continuè distillat, & hoc hyeme magis. Ventriculus eius contra venenata remedium est. Hæ nidos suos annuo repetunt, & vnum e fœtibus suis domino loci, sub quo fœtificant, plumatum quasi tributum (vt fertur) deijciunt. Sed forte causa magis est tædiũ nutriẽdi. Abituræ autem (vt dicit Solinus) in certo loco congregantur, ita vt nulla sui generis nisi captiua relinquatur. In Asia campus est, vbi congregatæ commurmurant, & eam quæ nouissima venit dilacerant, sicque recedunt. Nec dubium eas castitatis sectatrices esse, sedusque coniugij adinuicem seruare. Vnde fertur ꝙ in eminentiori loco domus cuiusdam, vnum ciconiarum par habitabat, cuius mare ad pastum recedẽte, frequenter alius mas adueniens, fœminam adulterino coitu polluebat. At illa statim eminus in fonte se mergebat, sicque scelus adulterij per aquę lauamentum delens, marem proprium deludebat. Huius factum dominus habitationis frequenter aduertit, & quadam die post adulterium eam a fonte ne lauaretur prohibuit. Nec mora masculus a pastu rediens in fœminam suam cænum adulterij deprehendit, & ad horam dissimulans abijt. Reuersusque secunda die, maximam Ciconiarum multitudinem secum adduxit, quæ singulæ adulteram aggressæ, miseram crudeli laniauerunt morte. Cignus plumas habet albas, sed carnes nigras, fortitudinem suam habet in alis, colericæ cõplexionis est, & ob hoc iracundus. Dentes habet in rostro minutissimos, vnde cibos inscidit, oneris impatiens est, nec libenter volat, sed in stagnis requiescere delectatur. Cum vno pede natat, & cum alio se regit veli modo, cum piscibus nutritus, eis est innoxius. Super aquas nidificat, in pullis educandis solicitus. tempore coitus blandiuntur sibi inuicem mas, & fœmina, & alternatim capita suis collis inflectunt, velut amplexandi gratia, nec mora vbi coierint mas conscius læsionis in fœmina fugit ab ea, at illa impatiens fugientem insequitur, sed nequaquam rancor ille perseuerat in longum, immo læsione cessante pacificatur, & animo, At a masculi persecutione cessans, post coitum frequenti caudæ motu, & rostri, se aquis immergens purificat. Olores siue Cigni, quando ad alia loca pabuli gratia migraturi sunt, congregati commeant tali ordine natandi, vt impetu rostrato ferantur, quo facilius aera findant, quàm si in fronte collecti impellerent. A tergo quidem sensim se dilatant, & cuneo porrigitur agmen, colla præcedentibus imponunt, fessosque duce tergo illum recipiunt. Cignus in capite percussus facilè moritur, qui tamen alias multas sustinere potest læsiones. Instante morte pennam in cerebro figit, & sic dulciter canit, naturaliter enim mortem suam in cantu lætitiæ, & iubilationis præit.

De Columba. Cap. CLIIII.

Columba, vt dicit Beda felle caret. Dicit autem Aristo. ꝙ fel habet non eo loco quo cætera animalia, sed in intestino, morticino non viuit, sed puro grano visum recuperat. 9. vicibus. In alta nidificat vbi mala bestia attingere non valeat. Super aquas libenter requiescit, vt & sitim sedet, & vmbram accipitris venientis in aquis prospiciat, aliquando vero sola sedens colores suos circa collum varios admirans, Alarũ plausu, rostroque plumeculas sulcat, & in regimen volatus cõpositisque cultus pennas plumasque disponit, tunc nisus speculator occultus gaudentem in huiusmodi gloria rapit. Columbæ calidissimæ sunt, vnde & lapillos propter stomachi temperantiam comedunt, fimum etiam ardentem nimis habent, quem & ipse nido eijciunt, & pullos eijcere docent. Pennis eleuatis pugnant, & columbam errantem cum viderint sibi aggregant. Dicit Iacobus, quòd transmare versus Oriẽtem columbæ sunt quæ nunciorum fungentes officio, literas dominorum suorum sub alis breui spacio per longè deportant. Ideoque valde necessariæ sunt, maximè quãdo per terras inimicorũ alij nuncij transire

transsire non audent. Certum est autem, q aliquæ sunt columbæ, quæ mares non noucrunt, aliæ vero quæ post habitos, atq; perditos viduæ remanserunt. Columbus est species columbæ, quæ amissa corporali consorte solitaria incedit, nec coniugalem copulam vltra requirit, sed nec viride quicquam ad vescendum petit. Et illæ quidem quæ cęlibes, aut viduæ manēt, cæterarum consortium, vel domum vitant ne vexentur a masculis eorum inquietationibus, fugiuntque & in parietinis habitant Imperiosos fœminæ mares, & iniquos ferunt. Quippe quando suspicio est adulterij, tunc plenum quærela guttur, sæuique rostro ictus. Mox in satisfactione osculatio, & circa venerem praeces, crebrisque pedum orbibus adulatio. Amor sobolis vtrique frequenter æqualis, & incumbant ambo vicissim pullos binos educant, semperque prius marem, & post triduum fęminam pariunt Incubat fœmina post meridiem vsq; in matutinum, cætero autem tempore mas, & 18. die pullos excludunt. Inter pullos plerumque inueniuntur & oua, dumq; alij euolant, alij erumpunt, ipsi demum pulli trimestres fœtificant. Si mas desit, fœmina salit, ouaque pariunt, sed ex his nihil gignitur. Columba valde grauatur in ouorum partu, q si parere tardauerit, a mare percutitur. Mas adultos pullos e nido deijcit, sed prius cum eis coit. Columbæ proprium est inter aues non eleuare caput quando potat, donec ei sufficiat, huius carnes recentes, & hirundinum simul concerptæ iuxta Plinium contra serpentes, valent. Sanguis eius de sub ala dextra acceptus oculo medetur impositus, est enim acutus, & habet potentiam dissoluendi. Pulli columbarum in autumno, & vere saniores sunt, quoniam his temporibus grano maximè viuunt.

De Cæteris quorum nomina incipiunt per C. Cap. CLV.

Cornix in solstitio morbo corrumpitur. Hæc nucib. libenter vescitur, hæ nobiles aues quasi hostes suos impugnāt, sed illæ frequenter cum impugnantibus multum detul runt, tandem impatientia victæ lacerant importunas. Coredulus dicitur quasi cor edens, carne namque præda viuens corde maximè inhiat saturari. Coruus est auis clamosa nihil aliud sonare nouit, nisi cras cras, diuersas tamen voces format scilicet. 64. vt dicit Fulgentius. Volando coit aliquando. Plures semper quam duos pullificat grauidus fieri dicitur, si eum ouum coruinum edere contigerit. Ore concipere dicuntur, & parere, fœminæ quorundam coruorum oua solę cubant, & mares eis escā dant, pulli eorum septem diebus, absque vlla cibi alimonia manere feruntur. Septima vero die nigrescunt, quorum nō ullos eijciunt tædio nutriendi, fortior est coruus de die. Bubo de nocte, & vicissim oua sua comedunt: Est coruinū genus in Oriente, quod cum asino, & tauro pugnat, eisque fugientibus super eos volat, ac sic cum impetu eorum oculis se impingit, & cum potuerit eos excecans rostro, dominis suis inutiles reddit. Itaq; per consequens occisi decoriantur, & eorum cadauera volatilibus efferunt, sicque ab aue improba animalia fortia superātur. Coturnix est auis, quam vulgariter quistulam dicimus, hæ ducem habent ortigometram, quas in maris transitu iam terræ. i. portui maris appropinquantes. Accipitres speculati rapiunt, & iccirco cura est vniuersis, vt externi generis ducem solicitent scilicet cornicem, per quam prima discrimina caueant. Rarissimas habent fœminas in genere auium, sicut & pectines in genere piscium. In hominum vero genere pauciores nascūtur masculi quam fœminæ. Crochilos in Italia Rex Auium appellatur omnium quidem minima, sed quanto minor tanto velocior, adeoque animosa, vt contra Aquilam audeat conatus attētare, homines quoque deludit, quia cum se propinquā quasi manu capiendam obtulerit, casso hominis conatu, & labore impigra profugit. Araneis vescitur, pullis fæcunda est, nam plurimos vno fœtu producit. Vno specu, vel antro in hieme multi conduntur, vt ad calorem turba conferente calor, qui paruus est, in tam minimis corporibus, congregatione multarū augmentetur. Cuculus est auis improba, quæ vocem in cantando non mutat, sed semper eam, replicat, auis pigerrima est loco instabilis, turturis vero colorem habet, hieme plumis spoliari dicitur. Intratque terræ latibulum vel concauitates arborum. Illic æstate congerit, quo hieme viuit. Oua sua in nido minoris auiculæ ponit, & de ouis illius totidem demit, nedum illa numero superflua inuenerit, quas aliena repudiet, itaque cuculus ab aliena matre cum pullis eius fotus, & educatus, dum adhuc in nido inualidus sedet, quadam tamen auiditate naturali cæteris pullis cibos præripit, & hac satietate prę cęteris pinguescit, atque nitidior fit. In cuius elegantiam nutrix conuersa gaudet de eius forma, miraturque seipsam, quòd talem peperit adeo desipiens, ut magnitudine fœtum a pullis minoribus non discernat, sed omnes pullos suos in eius comparatione damnat, at ubi eum eduxerit, & ad robur euolandi nutrierit, ipse versauice in nutricem insurgit, & insequendo peremit.

De Falcone, & speciebus eius. Cap. CLVI.

Falco est auis nobilissima volatu impetuosissima, & in custodia sui minus cauta. Ideoque cum ad prædam dirigendus est, a domino suo retardatur, nec auis ei capienda ostenditur, nisi prius aliquantulum elongetur, ut prædam cum impetu moderato subsequatur. In ardeæ captura duo falcones pariter relaxantur, quorum vnus summa petit alius iuxta terram in imo volat, vt videlicet ille, volantem ardeam impulsu præcipitet, iste vero præcipitatam accipiat. Falconum genera duo sunt. Vnum nobile, quod auem nisu paruo naturaliter capit, aliud ignobile & vile, quod non nisi multo labore, & maceratione assuefactum, hoc facit hoc vltimum genus cum ardeam ad terram impulerit, iamque in promptu est ut eam capiat, Ardea anguillam, uel alium piscem quē recentius vorauerat euomit, & tunc Falco liberam eam euolare permittens, ac munus fœtidum sibi oblatum præferens, & gaudens ocius apprehēdit, non sic aūt Falco nobilis, sed eiectum munus vilipendens, autem dolosam seuerius punit. Habet autem falco os acutum ac durū in pectore, quod ei natura prouidens indidit ad impulsionem prædæ. Scripserunt Aquila, Symachus & Theodocion epistolā Ptolomeo regi Egypti in qua tractauerunt de auibus nobilibus, & earum medicinis, de qua tantum hic pauca breuiter ad prçsens commemorare sufficiat. Falconum genera sunt octo. Primum est quod lanarium dicitur, & in duo genera subdiuitur, quorum unum habet caput & rostrum, crossa pedes ut Aquila, quod cum graui labore habilitatur ad aucupandum, habilitatum tamen secundo & tertio anno egregium est in uolatu. Alterum uero staturæ minoris est, & uile reputatur. Secūdum peregrinum. Tertium montanum de cuius consuetudine est, quòd frequenter respicit pedes. Quartum pedibus & cruribus ceruleum, hoc primo & secundo anno nobile, quinto anno vilissimum. Quintum genus gracile, & longum est in dipositione exertissimum in uolatu, Sextum superanicum dicitur, quod fere habet similitudinem Aquilæ, excepto eo quòd in pedibus, & alis, & oculis gutteo assimulatur Falconi. Septimum genus Britannicum est, quod omnium auium aucupantium obtinet principatum, ut nec vlla auium coram eo aucupari, uel etiam uolitare audeat, ipsa desuper volitante. Hoc genus habet crura nodosa, pedes crossos, vngues crudeles, aspectum flammeum, oculos terribiles, caput & pectus crossa, iuga alarum magna, facillime habilitatur ad uolatum, multumque ac diu uolare potest, delicatissime pasci vult, & tantum fere quantum Aquila comedit, hoc genus esse credimus, quod superius Aeriophilon diximus. Octauum genus est quod Herodius aut vulgariter Girfalcus appellatur, de quo inferius dicetur. Hoc genus præcedente communius est, & carius habetur propter moderantiam cibi ac uitæ.

De Speciebus Accipitris. Cap. CLVII.

Accipitrum quoque quattuor sunt genera. Primum est corpore magnum, domabile multū oculis varijs perlucidis, hylari vultu, crosso pede, longis unguibus, deliciose comedens. Omnes aues inuadit, nullamque timet, huius natura superius descripta est titulo, de Accipitre. Secundum genus est priore minus, quod alienum dicere possumus, alas habens crossas, secūdum quantitatem sui corporis, pedes breues, & ungues crossos, oculos magnos, & obscuros, non cito mansuescit, & ideò pluribus odiosum est, anno primo domationis parum ualet, secundo plus, tertia mutatione aucupat satis bene. Tertium genus est nisus, paruus quidem aliorum respectu, sed tamen uelox, cito mansuescit, & delicatè nutriri vult, & leuiter aucupat. Quartum genus est frogellus, quem muscetum dicimus, multo quidem minor, sed colore consimilis, sicut nisus accipitri, consimilis est, in dispositione habitus, & colore. Hæc auis cito mā suescit, & delicate nutriri vult, ac leuiter aucupat, uelox ad uolatum. Mutatione secunda uel tertia optimus fit, accipiter siluester multum ieiunare permittitur, & sic mansuescit. Qui vult accipitrem habere pinguem, det ei de carne bouis, uel porci, & hoc masculi: qui macilentem, det ei gallinas iuuenes aqua madefactas, qui temperatum gallinas veteres, qui expeditum in aucupando faciat ei bonam vesicam gutturis, & includat eū in tenebris cum lumine tamen modico, & aucupet diebus alternis.

nis. De sanguine quoque volucrum tenerarum multas vires, et audaciam sumit, aues etiam aucupandi affectum. Super lignū salicis aut abietis sedeat, eique balneum aquæ frigidæ detur, nec multum alas eius contingas, nisi pendeant e diuerso. Si vis vt accipiter leporem, vel cuniculum capiat, hoc eum in iuuentute doce, & liga gyros in cruribus eius prope pedes, interiecto spacio vnius palmæ, sicque capit sine læsione. Hæc de accipitribus. Porro Tertiolus aucupantium volucrum minima, sed pro sexu in natura sua ad aucupandum promptissima, falconum generibus adiungitur. Hæc in epistola prædicta, de nobilibus auibus, & alia multa de medicinis earum leguntur.

De Fasiano, & Fatatore, & Fenice, & Fulica. Cap. CLVIII.

FAsianus est gallus siluaticus, auis pulchra valde, pennis chorascis instar ignis, ceruleis interdum ac viridis, rubeisque pennis interscribitur nitor, aures geminas habere videtur in capite, plumis extantibus, quas surrigit quando vult atque submittit. Cristis autem in capite caret, & spiculis in cruribus, his tamen armis frustratus, animosus, & audax est. Quod sciens auceps scutum ex panno lineo albo facit, in cuius medio panniculum rubeum ponit, quem scilicet rubore in albo gallus attentius contemplatur, in solitumque miratur, tunc auceps hærentem visu cernens in dorsum retroeedere cogit, scuti conamine, donec in retia eminus parata captiuum deijciat. Hæc auis in aura pluuiosa tristatur, & tunc rubis ac siluis latet. Circa vesperam, vel aurorani egreditur de silua, & tunc de facili venatur. Rostrum in terra figens abscondit, & sic absconditum se tutum credit, pennas pro pinguedine mutat, iterumque sese renouat. Carnes habet subtiliores ac leuiores cæteris auibus siluaticis, exceptis perdicum pullis: Fatator est auis in Oriente, quæ fœtuum procreandorum naturaliter cupida, tempus veris anticipat, quo scilicet aues cæteræ solent initiare conceptus. Vnde fit, vt oua quæ tunc facit, frigore corrumpantur, nec fœtuum habeant effectum, sed iterum sequenti tempore calido ponunt, & tunc pullos faciunt, quod est contra omnes ferè agrestes aues, quæ semel in anno ouant atque pullificant. Fenix est auis in orbe sine pare per annos 340. sola degens, caput habens oneratum, vt pauo, caudamque cærulei coloris, in qua roseæ pennæ interscribuntur varietate mirifica. Cumque ætatis prouida grauescere cœperit, in altissimis Orientis partibus, in arbore pulcherrima, super amęnissimum montem posita, altare quasi nidum instruit, ex ture, & mirrha, & cinnamomo, ac cæteris aromatibus, tunc feruidos solis orbes alarum agitatione in se concitans, super struē ruit, ipsaque pariter accensa, vermis ex eius cinere procreatur, qui in auem pristinam reformatur. Hanc auem dicit Isidorus, Heliopolim vrbem Aegypti mense Aprilis ingressam fuisse, oneratis alis diuersis aromatibus, & struem sarmentorū ascendisse, qui coniectus fuerat in sacrificium a sacerdote, ibique seipsam inter illa aromata combussisse prima die, sequenti veniens sacerdos, ligna quæ posuerat super aram, combusta repperit, & scrutans cinerem, vermiculum odore suauissimo fragrantem inuenit, qui secunda die in auem formatus apparuit, quæ tertio die in statu suo perfectissima sacerdoti valefaciens euolauit. Fulica (vt dicit Ambrosius) pullos Aquilæ nido deiectos, reuerenda clementia, cum pullis suis pascit ac nutrit, hominibus rationalibus exemplum præbens, quanta debeant erga peregrinos, & pauperes, ac tribulatos pietate moueri. Hæc auis in vno semper loco quieta manet, & escam suam circa se colligit.

De Gallo. Cap. CLIX.

GAllus est auis faucibus, & capite cristata, spiculis aduersis in cruribus armata, habent & quinque spicula Gallinæ, sed hoc errore potius, quàm operæ naturæ. Gallus nocte profunda cantat validus, & matutino lenis. Cantus eius cum vento fertur, & antequam æstimari possit longius auditur, itaque cantu suo equos mitigat, camelos instigat, fantastica quoque propellere dicitur. Caudam sustollit, & ad modum semicirculi reflectit, cum pennas circa collum erigit, excutiens, se audaciorem reddit. Dormiturus in altum scandit, ac super vnum pedem requiescit. Album gallum Leo timet, forma eius ecclesiarum turribus insidet, & rostrum contra ventum conuertit. Plures herbæ quæ Gallum reficiunt, animalia cætera occidunt. Si in vno procinctu atrij plures Galli fuerint, vnus deuictis cæteris dominatur, & superbus graditur, finisque duello sæpe commorientibus est. Gallus icirco Leonibus est terrori, quia basilisco assimilatur (vt quidam dicunt) vel potius, vt credimus, naturaliter insitus est eis timor Galli. Gallinis mortuis Gallus mœrore confectus abstinet a cantu præ dolore. Idem in ætate decrepita facit ouum, ex se, vnde basiliscus procreatur, sed in generatione hac oportet, vt multa concurrant. In fimo nanque calido, & multo ponit ouum, ibique fouetur vice patris, & post multum temporis exit pullus, & innalescit, sicut solent anatum pulli. Habet autem caudam, vt coluber, residuum vero corporis, vt Gallus. Dicunt autem hi, qui creationem eius se vidisse testantur, quòd nulla est oui testa, sed validissima pellis, in tantum, vt resistere possit ictibus validissimis. Opinio quoque quorundam est, quòd ouum illud Galli coluber, aut bufo fouet, sed hoc incertum est. Hoc tantum in antiquorum scriptis habemus, quòd basilisci, quoddam genus ex ouo galli decrepiti generatur. Gallinacius Gallus testiculis viduatus dicitur, qui capo vulgariter appellatur. Fertur autem citius impinguari, quia a libidine arcetur. Cum gallinis quidem impinguatur, sed nequaquam eas impregnando fœcundat, cum eis pascitur, sed non eas defendit, non cantat, nec horas diei, vel noctis discernit. Igitur ad nihil vtilis est, nisi ad coquinam. Vnde satis eleganter quidam, nuper ad clerum in synodo loquēs ait.

Transferetur, inquit, sobna scriba sicut gallus gallinacius,
Sed nusquam vtique nisi ad coquinam diaboli.
Et quare, quia non generat, neque cantat.

Aliquando gallus post triennium castratur, & postea quinque, vel sex annis, viuere finitur, & sic in eius iecore lapis electorius reperitur, quem vt ibi conceperit nunquam postea bibit, vnde & si quis hunc lapidem in ore suo habuerit, sitim extinguit, huic aui quandoque plumæ in pectore suo extrahuntur, & vrticis ad nudum vritur, vt pullos orphanos vice matris foueat, ob calorem quem ex eis nudato corpori præstant. Itaque postquam frigoris præsidium, & vstionis medelam, in pullorum suppositione se adeptum esse cognouerit, maternum affectum concipiens, eos fouet, & pascit, formatque secundum morem gallinarum voces, vt confracta voce aduocet elongantes. Carnes galli crossiores sunt ad digerēdum, & minoris humiditatis, quàm gallinæ, vel gallinacij. Decrepiti tamen galli carnes teneriores sunt, quàm iunioris. Gallinacius autem habet carnes validiores omnibus volatilibus: bonum enim sanguinem generant, & optimum nutrimentum, habet quidem eius caro, quiddam viscositatis, sed in coquendo dissoluitur.

De Gallina. Cap. CLX.

GAllina circa pullos suos est solertissima, frangit eis panis aut farris minutias, eosque confracta voce aduocat. Qui quandoque superbi blandas eius alas refugiunt, & sic alitibus præda fiunt. Quotidie rapiuntur oua gallinis, nec propter hoc oua proferre desistunt, quinetiam postquam in abscondito posuerint, ea clamando raptoribus produnt. Modum autem excedentes in ouando moriuntur cito. Oua de quibus exituri sunt masculi, gallina gerit in parte ventris dextra, ex quibus autem fœminæ, in sinistra. Fœminam proferunt illa, quæ in acuminis loco rotundiora sunt, oblonga vero & in fine acuta mares pariunt, & hæc ipsa gratioris saporis sunt. Gallus gallinam aduocans pascit, & tunc eam ad labores impregnationis, & partus cogit. In ouando nanque multum laborat, & tamen post partum cantat. Quærendo cibum puluerem cum pedibus vertit, & sic victum acquirit. Multæ gallinæ, & pauones, & anseres oua venti faciunt, idest oua sine coitu, quæ parua sunt, & insipida, ac cæteris humidiora. Ac si quis aliquod eorum posuerit, ad fouendum, non mutabitur modus eius, sed manebit album atque citrinum, a parte latiori primo exit ouum, & post ab acuta. Plinius auctor est, quòd eo die quo gallina ouum ediderit, aspidis ictu non moritur, immo percussis est medicina. Quædam gallinæ gemina oua pariunt, & geminos interdum excludunt. Oua incubari intra decem dies edita vtilissimum est, nam vetera aut recentiora infœcunda sunt, subijci autem debent impari numero. Quarto vero die postquam cœperint incubari, si eorum cacuminibus contra lumen in manibus apprehensis purus, & vniusmodi color perluceat, æstimantur sterilia, & pro illis supponenda sunt alia. In aqua quoque experimentum est, nam ouum inane fluctuat iniectum aqua, subsidens vero plenum est. Subijciendo concuti experimento vetant, quia non gignunt confusis vitalibus venis. Incubationi datur initium post nouam lunam, quia prius inchoata sæpe fallunt. Optima fotura ante vernum equinoctium, post solstitium vero non implent iustam magnitudinem, tantoque minus quanto peruenerint

nerint ferius. Omnibus ouis inest in medio villi parua, velut sanguinea, gutta, quam esse auium cor existimant, prius id g gni semper opinantes. Hæc gutta in ouis salit, ipsumque palpitat animal, & ex omni alio liquore oui non incorporatur aliquid pullo, cibus autem eius est in vitello, vel luteo, omnibus intus caput toto corpore maius est, oculi compressi capite maiores. In crescente vero pullo candor in medium vertitur, luteum circũfunditur vigesimo die mouetur: iamque viuentis intra putamen vox auditur, ab eo itaque plumescit, ita positus vt caput super dextrum pedem habeat, & alam dextram super caput, Vitellus interim paulatim deficit, oui pars acuta caput continet, pars autem rotundior posteriores pulli partes. In Aegypto homines oua stercore inuoluunt, & sabulo cooperiunt, sicque debito tempore sine fotura gallinæ complentur, & eis extractis testæ finduntur, & pulli prodeunt. Gallina quando cubat in calida æstate, finduntur ouorum testæ per se, & exeunt pulli citius, quàm in frigido tempore. Quædam semper gemellos faciunt: sed vnus eorum paruus est, & alter magnus, quandoque vero paruus a maiore compressus efficitur monstruosus. In Gallia visus est pullus gallinæ cum duobus capitibus, & vno corpore, ambo cibum capiebant, & in vnum corpus traijciebant, quatuor pedes habebant, sed duo pendebant inutiles, cæteris currebat. Pulli cælerius calidis diebus excluduntur, & contra omnia animalia cætera sicut aues omnes in pede nascuntur. Si subito tonat, sæpe fatiunt, & accipitris audita voce vitiantur. Remedium est contra tonitrus clauus ferreus per ouorum transuersa positus, aut terra, ex aratro. Inimicissima gallinis est pituita, quæ maximè est inter messis, & vindemiæ tempus. Medicina vero est penna per transuersas nares inserta, & per omnes dies commota, vel cibus allium. Plinius auctor est, quòd si aurum liquefeceris, & membra gallinarum admisceas, consumunt aurum, ita vt dici possit, auri venenum, esse gallinas.

De his quorum nomina incipiunt per G.
Cap. CLXI.

GOsturdi sunt aues admodum paruæ, coloris terrei, cristam paruam ex plumis habẽtes in capite, nec aliarum auium more volantes, sed vndosos fluctus innatantes, qui vento cogente, nunc alta, nunc ima petunt. De his vulgo fertur, quòd earum oua in terra posita a Bufone fouentur, e quibus cum exierint pulli, tunc primum eos parentes curant, eisque cibos ferunt, quoadusque volatus tentare possunt. Glutis est auis Græce nominata, quia longam exerit linguam. Hæc instante hieme, recedentibus irundinibus, atque Ciconijs, blandiente sibi societate, auidè cum eis iter aggreditur, sed postmodum in volatu, labore comperto, pœnitentia ducitur, at quoniam incomitatam reuerti piget, sequitur aues aliquas, tanto tamen tædio, tam paruisque dietis, vt eam incompleto itinere hiems anticipet. Econtra vero Citranius auis Asiæ festinantior perseuerat, & alias aues socias præit, redditq; sollicitas, & excitat etiam de nocte somnolentas. Graculus est auis nigra per totum corpus. Est enim de genere cornicis, licet corpore minor, libenter in altis siluis nidificat, & hoc in tanta multitudine, vt in vna sæpius arbore septem par à graculorum nidos construant. Optimè nanque aues istæ sibi inuicem compatiuntur. Est autem auis clamosa nimium, maximè a coitus tempore, quem scilicet coitum tempus excitat vernum, amoris gratia masculus fœminam cibat. Carnes pullorum eius esibiles sunt, & maxime si excorientur. Hanc auem nonnulli falso opinantur eandem esse, quam garrulum, sed multa est inter eas differentia, nam graculus (vt dictũ est) vnius est coloris, graculus autem colore distinctus ex diuersis plumis, dictus est a garriendo, de vna nanque arbore in aliam garriendo transit, nec eam quisquam pertransire potest, quòd non garriat. Cæterarum etiam auium voces, vel modulos non ad delectamenta letitiæ, sed tantum ad garriendum dicitur imitari. Tanta plumarum varietate distinguitur, vt nullus ei cæterarum auium color deesse dicatur. Captus in iuuentute clauditur, vt articulata verba loqui doceatur. Quæ etiam vbi euaserit magis garrire gestit, & quandoque garrulitati intendens, sibi non prospicit, sed Nisus eam inopinatam rapit. Frequenter insanire dicitur, ita quòd plerunque inter furcatos arborum ramos, se suspendit. Griphes est auis quadrupes, capite & alis aquilæ similis, sed multo maior, in nido suo lapidem agatem ponit, nec dubium quin ad aliquod remedium. Hi equis, & hominib. maximè infensi sunt, & homines armatos præliando superant, & occidunt. Grues aliquando vsque ad extrema terræ volant, vt terram complexionibus suis aptam inueniant, semperque volando se vento opponunt. Dicit Aristo. quòd ad plagam septentrionalem vltra Aegyptum in hieme veniunt, quibus Pigmei homines scilicet cubitales occurrunt, & cum eis pugnant. Pugna gruum adeo fortis, & pertinax est, vt manu capi possit. Quando nubes pluuiosas prospiciunt clamant, & vociferant. Ducem suum celeriores capare volatus sollicitant, cum autem super terram descẽderint, vt comedant, dux earum caput in altum erigit in custodiam omnium, cæteræ vero securæ depascunt. Cum vero dormiunt alternis pedibus insistunt. Fertur autem, quòd post hiemen volantes a montibus Orientis arenas aureas, & auricalcum lapidem transglutiunt, & post in partibus transmarinis reuomunt, vnde dixerunt, qui experti sunt, quod lapis quem grues euomunt, igne mediante transit in aurum. Grues habent carnes reliquis auibus grauiores, vnde occisa grus vno die in æstate, duobus in hieme seruari debet, antequam comedatur, vt caro digestibilior fiat atque tenerior.

De his quæ per. H. I. K. L. *Cap.* CLXII.

HErodius, qui & gyrfale, siue gyrfalchus appellatur, est auis inter omnes nobilissima colore ceruleo, in maxima tamen parte corporis ad albedinem declinans, præterquam in pectore, & alis, vbi cœlestem colorem euidentius imitatur, adeo fortis est, vt aquilam capiat, adeo quoque animosus, vt cum post grues, vel alias quaslibet aues in aere volantes fuerit dimissus, ab earum persecutione non desistat, donec omnes ad terram successiuè deijciat. Est autem canis ad hoc edoctus, qui herodio desuper volante ipsas aues deiectas capiat, & occidat. Herodius cum videt prædam, excutiens se animat, & discernit an ad capiendum apta sit. In altum quidem ascendit, & cum impetu descendendo prædam deijcit, ad prædam autem volando pedes pectori coniungit, & sic prędam ferit, quam si primo impetu non capit in altum conscendit, & præ indignatione vix ad reclamatorem redit. Carnes crudas, & seruatas non comedit, sed recentes. Est enim genus gyrfalcorum, quod cognominatur sacrum, & hoc validius est, & habet colorem fuscum. Ibis est auis super Nilum requiescens, aquam tamen nunquam ingrediens, sed eiecta cadauera comedens, quæ cum cibis nimijs constipata fuerit, rostro de naturæ secretis indigestibiles cibos detrahit. Mentiuntur plane, qui dicunt ibites esse ciconias, nisi forte dicant genus esse ciconiarum in orbe nostro ignotum, nam ibites, dicit Plinius, habere rostrum aduncum, quod vtique de ciconijs nostris falsum est, quæ rostrum habent longum, directum, in summitate acutum. Hæc auis ore parit, & eius oua, si quis comederit moritur. Chiches est auis quæ vocibus diuersis vociferat, & quolibet fere die vocem suam mutat, super arbores nidificat, & ex glandibus, quando maturæ sunt, cibum congregat sufficientẽ sibi, educati vero pulli eius, & ad volatum roborati, cibant parentes suos in senectute, faciuntque eos manere in nidis absque vllo labore. Lucidij dicti sunt quasi lucem dantes, harum enim auium pennæ per obscurum in nocte lucent. Vnde qui eas habent, quando volunt præiactis luciferis pennis, harum gratia vias dirigant. In Hircinio Germaniæ saltu hæc auis habitat. Lynachos est auis acuti visus valde, quæ & pullos suos antequam habeant alas completas percutit, ac solem aspicere cogit, & si cuius oculus lachrymetur, ipsum interficit, alios vero nutrit. Hæc marinis auibus cibatur, easque quandoque desuper in aere leuata natantes contemplatur, quam illæ videntes se submergunt, at illa prope aquas descendit, & eas vsque ad suffocationem in submersione manere cogit, & tunc plumis ad superficiem aquæ deductas rapit.

De his quæ primam literam habent. M. *Cap.* CLXIII.

MEanta est auis marina maior anate, cinerei coloris, habens collum, & crura breuia, glaucos oculos, rostrum ex parte croceum, & ex parte rubeum, a sono vocis dicta est, semper enim clamat, cadauerum cupidissima est, & hoc humanorum. Itaque imminente tempestate maxime clamat, quasi iam exultans præda cadauerum imminente, oculum autem primo petit in cadauere. Mergus flumina stagnaque innata, & pisces persequitur, sic dictus, eo quòd in aquis se immergat, diutius tamen sub aquis morari non valet, quoniam in aere spiritum recuperat, quando percuti debet in aqua mergitur. Has aues beatus Martinus diuina virtute coegit aquas contra naturam suam deserere, & arida loca desertaque petere. Harum pulli statim, vt oua exeunt, tanto vigore pollent, vt si matrem eos perdere contigerit, virtute propria viuãt.

Merillia

Merillia auis est non multo maior merula, colore quoque prope similis, sed rostro, pedibus, vnguibusque dissimilis, prædæ cupidus est, sed quia paruus, & parui roboris, paruarū auium insecutor est. Hi sicut Accipitres, & Herodij socialiter volant, imbuique quatuor ex illis possunt, vt cignum hoc modo capiant. Primus ex eis cigni caput inuadit, secundus & tertius, ex vtroque latere binas alas, quartus vero collum, & pectus, & sic auis grauida cignus angustijs circumsepta, mouere se non valens, ab aucupe præuenta capitur, & occiditur. Merops est auis habēs in dorso colorem cyaneum, in pectore subrutilum, in ventre palidum. Hæc naturali calore abundans, antra sex pedum altitudinis in terra fodit, ibique nidificat, ac fœtus facit, & eos vsque ad robur debitum illic absconditos pascit, & nutrit. Merula dicebatur olim medula, quia mirabiles vocis modulos reddit, maximè cum vernum tempus imminere prospexerit: nam hieme tacet, aut tantum balbutit. Olim merula fuit spectandum in clero miraculum, quę arte humana edocta notulas in ordine secundum musicam cantabat ita perfecte, vt nullus musicorum eam aliquatenus imitari posset partlitate concordantiæ. Hæc auis croceum quantulumcunque colorem habet in pectore, reliquum vero corporis occupat nigredo. Merula domesticata contra naturam suam carnes comedit, & hæc dulcius canit, libenter se balneat, & plumas rostro purgat, cumque nigra sit, & turpis, in delectatione mouet seipsam, propter amænitatem vocis. Merula plumas non exuit, sicut aues cæteræ, sed rostrum suum singulis annis mutat in cādorem, & in hieme vix potest volare propter pinguedinem. Est quoddam merularum genus cæteris multo maius, quæ agothile, idest caprimulgi vocantur, sicut dictum est superius. Miluus vngues, pedes, & rostrum aduncum habet instar accipitris, sed alas curuas, & non rectas, in quo est ei dissimilis. Audax est in paruis, timidus in magnis, fugatur a niso, quamuis in triplo maior sit illo, circa macellos excubat, & circa cadauera, iecur eius medicinale, Plinius laudat. Monedula quasi monetam tollens, aut diligens dicitur, auis est niger, sed formosa, & grata, hominum voces in pullo edocto imitatur, in matutino cum ortu solis sollicitus, discretius, & tenacius retinere dicitur, huius carnes pruritum capitis excitant, vnde & ipsa appetit in capite fricari. Muscicapa est auis maior columba, plumas habens, vt lanarius, pedes, & rostrum, vt hirundo, quæ licet oris rictum habeat amplissimum propter muscas, & chiniphes, quibus solummodo vescitur, rostrum tamen inter aues comparatione sui corporis habet paruissimum, & pedes similiter.

De his quæ primam literam habent N. vel O. Cap. CLXIIII.

NIcticorax dicitur noctis coruus, ipsa est noctua, quæ noctis tenebras amat, & solem videre non patitur. Lucifuga enim est, & nocte cibos suos quærit, nam si de die volaret, a cæteris auibus impeteretur. Nocte (vt vulgus opinatur) mortes hominum prænunciare videtur, vocibus importunis, caput habet ingens, nec vt aues cæteræ formatum, rostrum habet aduncum, vt nisus, vngues hamatos, & asperos. In domicilijs, vel parietibus libenter habitat, & pullos suos fouet, humanis stercoribus delectatur, mures, & omne genus earum persequitur. Huius contra cæteras aues solers est dimicatio. Cum enim ab homine, vel auibus impetitur, resupinata iacens rostro pedibusque repugnat, & se defendit. Auxiliatur autem ei accipiter quoddam naturæ collegio, bellumque partitur. In insula Creta si quando noctua inuehitur statim emoritur, huius carnes paraliticos iuuant. Nisus est auis nobilis forma, & robore, minor quàm Herodius, sed vnus est color plumarum ambobus, & tamen socialiter volare recusant, nam inuidia fertur & fastu, & cum impetit auem, solus ambit honore victoriæ potiri, hoc quidem æstimari potest, & forte merito, sed reuera magis credibile est, eum prædæ solum inhiare, nedum quem in volatu socium habuerit, in pastu quoque sodalem accipiat. Non tamen dubia fides est. Nisum parem sui generis dedignari, & velut alieni generis auem persequi, & hoc cōtra omnium auium genus. Nam (vt dicit Aristo.) omnis auis prædam in volatu capiens, parcit sui generis auibus. Solus ergo Nisus expers est generositatis huius, & hoc cum ipso homine, qui inter animalia terrestria animali sui generis insidiari non cessat. Onocrotalus est auis in partibus Orientis, quæ cum vocem edere voluerit, caput in aquis ponit, & illic instar rugitus clamorem emittit. In faucibus quosdam habet folliculos, in quibus primo cibum suscipit, & post horam in secūdum ventrem mittit, ibique eum digerit. Huius duo genera sunt, vnum scilicet aquatile, & aliud solitudinis. Sola hæc auium (vt dicit Aristo.) splene caret, & vt dicit Isidorus multas simul escas in ventre recondit. Oriolus est auis, sic dicta vulgariter a sono vocis, colōris aurei per totum, excepto quòd in alis habet pennas, quadam cerulea varietate distinctas, nidum in ramis arborum minutissimis mira subtilitate suspendit, ita vt in aere solo pendere videatur, de terra cernentibus. Ipsum quoque nidum ab imbre camerat, ac densa fronde protegit. Osina est auis magna, vt cignus, fluuios ac piscinas inhabitans, rostrum habet magnum, & a gutture vsque ad pectus instar saccelli, receptaculum longum, & amplum, in quo magnam simul copiam piscium, vt scilicet in tanta mole diffusa naturæ non egeat, paulatim digestis in ventre cibis inueniat paratū, quod habeat. Nunquam aues huiusmodi in aqua diffusiori, & piscibus abundanti habitant, quia citissimæ paruam aquam, & si piscium copiosa, ingluuiæ sua vacuant. Ochus est auis, quę vulgariter Huans dicitur, a vocis sono, nocte nanque Huhu horrifice clamat, improprie vocem humanam similans, ita vt hominem contractum frigore clamare credas. Sed terras speciales habet in quibus huiusmodi voces profert, in cæteris autem muta est hæc auis, Bubone minor est, noctua maior aduncum habet rostrum ac pedes, & eminentibus plumis habere videtur aures, Præda viuit, carnibus vescitur, mures persequitur, & ab auibus cæteris odio habetur.

De Passere, & Pauone. Cap. CLXV.

PAsser in tectis habitat, gregatim ad pastum volat, omnibus auibus calidior est, vnde caro eius stiptica est, & sanguinis incentiua, citoque digerit quicquid glutit, vnde corpus eius nequaquam cibus sumptus impinguat; sed tantum sustentat. Stercus etiam eius calidissimum est, quando emittitur, sed citissime infrigidatur, supra modum quoque luxuriosus est, & in furorem citius concitatur, sed nulla mora discordiæ. Dicit Arist. quòd mas vno tantum anno viuit, fœmina vero diutius, quod de passeribus Orientis credimus. Nam & illa nigredo, de qua dicit, quòd est in collo masculi, non est autem in eis, qui sunt apud nos in Europa, sed alba quędam in genis macula nigredine notata, & hi in vita perseuerant hieme, & æstate, sicut eorum fœminæ. Ætas passeris apparet in rostro quia iuuenis habet illud tenerum, & circa fauces croceum. Senex vero durum, & nigrum. In quibusdam orbis partibus morbum caducum hæc auis patitur, & hoc vt Aristoteles credit, quia semen iusquiami comedit. Huius pulli cum euolare debent, vicini passeres cum eorum parentibus, conatus ipsorum euolantium comitantur, vt imbecilles (si necesse sit) plurium constipatione confortentur. Pauo est auis pulcherrima, & pulchritudinis amica, collum habet longum, & extentum, colore saphirinum, & pectus similiter, in capite vero plumas desuper instar coronæ, vel cristæ, caudam quoque longam, & oculatam, quam cum laudatur extendit, si pedum deformitatem viderit, mox deponit, sed & si a tacito spectetur, pennas omnes quas spectari gaudet contractis oculis abscondit. A trimatu fundere colores gemmantes incipit, & tunc parit. Idem nocte cum euigilauerit, seque in tenebris constitutum intueri non poterit, clamans pauidè suam pulchritudinem amisisse se credit. Idem clamore suo serpentes deterret, & omnia animalia venenata depellit, nec de facili propè habitare audent, vbi vox illius frequenter auditur, Pauo quando ascendit altè pluuiæ signum est, huius oua si gallinis subijciantur pulli exeunt. Nonnulli pauones album colorem per totum habent, & tamen gemmantes oculi, qui in cæteris auro, vel saphiro diuersis coloribus nitent, in his etiam albo splendore discernuntur ac resplendent. Pauones habent etiam deserta siluestres, sed nequaquam in nitore, colore vel cauda domesticis similes, nec mirum, quia si caudarum eis pondus natura creasset, potius videretur onerasse volantes, quàm inexpertos honorasse gloria volucres.

De Pegaso, & Pellicano, & Perdice. Cap. CLXVI.

PEgasus est animal magnum, & horrendum, in Aethiopia formam equi habens, & alas, vt Aquila, sed multo maiores, caput cornibus armatum adeoque monstruosum, vt ipse cuncta animantia terreat. Cumque sit grauis corpore, alarū adiutus remedio, fuga mirabili potius currit, quàm peruolat, & aere colliso, virtute pennarum ad instar turbinis ventos impellit, escas multas deuorat, & inquiete mouetur, infestus est animalibus, & homini maxime. Pellicanus dicitur quasi pellem canam habens idest, plumas albas. In Aegypto circa

circa Nilum habitat, & lacte Crocodili viuit, quod vtique b stia præ nimia mammillarum abundantia, in aliquo pal loco in magna quantitate eijcit: vnde & Crocodilum libent Pellicanus sequitur. Hæc auis macie semper afficitur, & quicquid glutit cito digerit, quia venter eius nullum habet diuerticulum, quo teneat cibum. Solum enim visceris habet ductū, qui ab introitu oris vsque ad secreta naturæ pertingit, Pullos suos sanguine lateris sui viuificat, cum eos propter importunitatem suam occiderit, uel a serpente, qui eis insidiatur, interemptos inuenerit. post sanguinis autem effusionem adeo debilitatur, ut exire de nido non valeat, sed eius pulli pro cibatione eius, & sua exire compellluntur. Quidam tamen eorum segnes extre volunt, & pereunt, quidam autem & seipsos quidem pascunt, sed matrem penitus negligunt. Quod cum illa post conualescentiam viderit pios filios nutrit, impios autem allicit, & contemnit. Perdix est auis dolosa & luxuriosa, masculis pro fœminis dimicantibus, vict: calcantur a victoribus, iniusto coitu, mater volat in circuitu venatorum, quousque pulli sui fugiant, & post fugam eorum fugit, & ipsa, tuncque vocat eos secura. De nocte conuersis posterioribus perdices sedent, & libidinis tempore linguis ad inuicem extentis præ desiderio coitus æstuant. Cum autem in gurgustio retiali ab aucupe capiuntur, vna aliam sequitur, nec discernit misera sequens, vel retractat periculum iam captiuæ, sociorum delusa consortio. Carnes perdicum præ cæteris auibus siluestribus sanissimæ sunt, Perdix (testante Plinio) non pinguescit, fel eius cum melle æquo pondere prodest ad oculorum claritatem.

De Philomena, & Pica, & Pico. *Cap.* CLXVII.

PHilomena dicitur a philos, quod est amor, & mene, quod est dulcis. Hæc enim auis mira modulatione lætificat audientem, gaudet ad ortum solis, præitque lætitia venientem. Verno tantum tempore cantat, hiberno nunquam. In initio quidem veris adeo suæ vocis amenitate delectatur, vt rarissime comedat, & hoc cum summa festinatione. Itaque certant inter se cantando tam pertinaciter, vt victa sæpe vitam finiat prius deficiente spiritu, quàm cantu, vnde & dicitur a philos, quod est amor, & mene, quod est defectus, quasi amore deficiens. Miramur igitur in tam paruo corpusculo, tam pertinacem spiritum, miramur etiam in illo perfectam musicæ scientiam. Modulatus enim editur sonus, & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur, & conciso copulatur intorto grauis, acutus, creber, extensus, vibrans, & aliquando quidem medius, summus, imus. Meditantur interim aliæ minores, versusque quos imitentur addiscunt. Audit attente discipula redditque vicibus cantum, intelligitur, emendatur, & a docente quodammodo reprehenditur. Statim autem vt coire ceperit, vocis amęnitatem perdit, & vt dicit Plinius alia vox fit, mutatur & color, ab exitu quoque verni temporis aucto æstu in totum alia vox fit, mutatur & color, linguis earum tenuitas illa non est cæteris auibus. Pica est auis calidissima, alba & nigra varietate distincta, linguam habens latiorem, qua sermonem imitatur humanum, nidum suum inter loca spinosa cōstituit, eumque terra interius, & spinis exterius in circuitu subtus, ac desuper diligentissime sæpit, ac munit. Arctissimum vero foramen tantum per quod ingrediatur, & egrediatur, in latere relinquit, & hoc eo loco quo nidus inaccessibilior est. Quæ cum ab homine visam se senserit, oua transfert al às, commoditate digitorum iuuante. Cumque laqueo se nouerit deprehensam, toto corpore quieta est, solo rostri nisu laqueum aperire laborans, nec vsque ad extremam desperationem reliqua parte corporis mouetur. Carnes pullorum eius ad acumen oculorum mandi dicuntur, qui tamen nisi prius excoriati fuerint, facilè coctioni non cedunt. Picus maritus est auis parua aduncos vngues habens, & arbores rostro penetrans. Cumq; supinus corticem arboris percutit, subesse pabulum intelligit, pullos in arboribus cauis educat, in quas cum sagittam, vel aliquod tale miseris, Picus admota quadam herba, statim eijcit, quantalibet vi ingestum sit. Ex eorum genere plures nigri sunt, vt merula, crocei, vt orioli, sed illi speciosiores atque maiores, qui sunt in vertice ruffi, in pectore crocei, circa collum virides, in alis ceruleï, in cauda chorusci. Picus in agro Tarentino negatur viuere, huic proprium est semel in anno caluescere, eo scilicet tempore quo rapa seminatur. De hac aue quidam fertur in versu dixisse.

Parua loquax volucris dominum te voce saluto.
Si me non videas, esse negabis auem.

Plathea, & Plumali, & Porphirione, & Psitaco. *Cap.* CLXVIII.

PLathe ad aues in mari pro præda se mergentes aduo e capita corripit, donec prædam extorqueat. t auis prope ad magnitudinem perdicis, varijs pennis ornata, croceo, & albo dignoque distincta, aere solo viuere dicitur. Huius argumentum est, quòd licet pinguescat, nihil tamen vnquam in eius visceribus inueniri potest: Baculos plumbatos habent aucupes, quos altius in aere iactantes deterreant aues, easque in imo volare cogentes retia super terram tendunt, ac fugitantes capiunt. Porphirio est auis extra modum aliarum, vnum pedem habens latum ad natandum, alium vero fissum ad ambulandum, in quo notatur, quòd vtroque elemento gaudet, & in aqua natans, vt anates, & in terra ambulans, vt perdices, hic solus pręter Psitacum pede suo instar manus aquam suscipiens ad rostrum defert, & potat, seque humano modo cibat, quia cum omni cibo, & cum solo morsu oportet vt bibat. Virtutem enim appetitus habet debilem naturaliter in attrahendo cibum, & in incorporando. Huius generis laudatissimi sunt, qui rostum habent magnum, & crura prælonga. Psitacus est auis, quæ vocem humanam imitatur, ad quod cum ab homine cogitur, caput habet tam valens, vt claua ferrea verberetur. Aquas alias quocunque modo patitur, sed pluuia moritur. Iccirco in montibus Gelboe, nidificare fertur, quia raro, vel nsquam ibi pluit. Caudam suam, & crura summo studio custodit, pennasq; suas rostro suo frequentius extergit. Auis est luxuriosa nimium, bibitque libenter vinum, semetipsam pede cibat, & ori suo defert escas, sicut homo manu.

De Strutione, & Sturno, & Tragophale, & Turdo, & Turture. *Cap.* CLXIX.

STrutio est auis pęne bestialis generis, habet enim pennas, sed nunquam eis vtitur in volatu, alas habet tenues, & plumas velut pilos. In eundo alas erigit, adeoque in terra currit, vt equos celeritate præcedat, habet autem vngulas bisulcas ad comprehendendos lapides, quos emittit in fuga contra insequentes. Ferrum comedit ac digerit, quia calidissimæ naturæ est, equum naturaliter odit, & miro modo persequitur, equus etiam illam in tantum odit ac timet, quòd eam videre non audet. Ossiculum patuum sub alis habet, quo se in latere pungit, & agitat quando prouocatur ad iram, in pectore vero magnum os, & latum ad protectionem magni corporis sibi creatum. Porro stolidita, ei tanta est, vt cum frutice colla occultauerit, reliqui corporis altitudinem latere credat. Naturaliter autem caluescit, & ita plumas exuit, vt & nudus fere remaneat, sed corium habet fortissimum, quo in plumis protegitur ab importunitate frigoris. Corpus habet fere ad magnitudinem asini, statura mediocris. Oua quoque eius adeo magna sunt, vt ex transuerso secta vasa fiant ad bibendum pro amplitudine sua. Sturni sunt aues paruæ, ad volandum extentæ. Fusco nitentes colore, cateruatim volant, & quodam orbe circumaguntur, omnibus in medium tendentibus, & hoc propter accipitres, qui eis insidiantur. Vesperæ quidem aggregantur, & immensis turbis commurmurant, nocte silent, aurora rubente murmur excitant, domum vero diuisæ per turmas ad cibum volant. Tragophales est auis in Aethiopia ferruginei coloris, maior quàm Aquila, caput habet vt Fenix, excepto, quòd in eo cornua habet, vt aries, vnde illud armatum profert aduersus omnes aues sibi contrariantes. Turdi sunt aues paruæ quidem corpore, sed prouidentia magnæ, in cacuminibus arborum luto ædificāt, & pęne contextim, idest continuo post coitum generant, & mirum, quia decem diebus oua in vtero maturescunt, & postea pariunt. Turtur socium diligit, eoque mortuo, vel capto alteri se non iungit, sed incedens solitariè siccis arborum ramis insidet, gemens ac tristis nulli auium est infesta, sed ad omnium infestationes patientissima. In locis tutissimis ac delectabilibus habitat, per totam hiemem in concauis arboribus in plumis iacet, vere autem producitur. Multæ quidem earum terras calidas hieme petunt, & multæ remanent si locum habent, soli oppositum, & ad quiescendnm aptum. In vento Meridionali, quoniam humidus est ac ponderosus, non bene volare possunt. volantes autem plerumque vociferantur propter fatigationem volatus, aliquando etiam ita debiles sunt naturaliter, vt manu capi possint. Oua sæpe trina pariunt, sed nunquam plus quàm duos educant pullos, similiter & palumbi, Turtur ouat in vere bis, & sæpe ter, sed hoc quando

quādo vnum pār ouorum corruptum fuerit, aut casu perierit, solaque auium pullos suos de nocte pascit. Huius alæ dextræ sanguis medicinalis est, immissus oculis.

De Vanello, & Vpupa, & Vulture. Cap. CLXX.

VAnelli sunt aues, quas Plinius Simphalides vocat, satis pulchræ, columbina magnitudine, cristato capite, vt Pauo collo quidem colore viridi ac lucenti, reliqua vero parte corporis varietate distincta, hæc auis cum quem a longe nido suo appropinquare præsenserit, egressa statim cum clamore occurrit, sicque stulta dum hominem a nido clamore suo amouere se credit, ipso clamoris indicio nidū prodit, quem progressus homo spoliare contendit. Vpupa est auis admodum pulchra, licet immunda, vna tantum voce sicut & cuculus importuna, Hyeme latet, & muta est, vere producitur, huius parentes senescentes inter pullos iam adultos in nido plumas exuunt, & interim a pullis pascuntur, donec vires plumasque recuperent. Alia quoque fertur eis inesse pietas erga parentes suos, cum enim senio visum perdiderint, pulli herbam notam naturaliter colligunt, & eorum cęcatos oculos inde liniunt, vt visum recuperent. Huius auis cor, malefactoribus, & incantatoribus valere dicitur. Vultur est auis ponderosa, sed ad volandum admodum experta, quamuis antequam in aere eleuetur, tres saltus faciat: vnde quādoq; agilitate canis intercipitur, priusquā ad volandum saltibus consuetis in alta aeris erigatur. Itaque si hominem non viderit, libenter in terra graditur, ob pondus corporis, vnde & gradipes appellatur, volando cadauer olens respicit, & ad esum illius se deponit, in quo prius oculum petit. Et qm̄ indifferenter ad omne cadauer se inclinat, pericula & laqueos venatorum non euitat, ideoque facilius capitur. Exercitus autem sequitur, vt mortuorum cadaueribus satietur, pullos suos vsquequo possint volare nutrit, seq; pro eis periculo exponit, dum etiam fortiorem se volentem eos diripere suis vnguibus vulnerat, & alis percutit, post hoc eiiciens eos a nido, locis in quibus nati sunt approximare vetat, cibi. s. æmula, quoniam vnum par vulturum magnū locum occupat, nec venatur nido proximis locis, sed remotissimis, docente natura pacis amica, ne vicinarum gentium odium contra se excitet, Venatur autem a meridie vsq; ad noctem, & a solis ortu cessat vsque ad meridiem. Quod ei de cibo superfluit in nido reponit, vt inde se cibet, & pullos, quia cibum de facili nō acquirit. Quod si pullos suos ocius impinguari viderit dolet, ideoq; rostro eos in pedibus vulnerat, vt sic macilentos efficiat. Vultur cum adultus fuerit matremque senem, & ad volatum debilem viderit, eam occidit. Idem cum Herodio pugnat, & in ipsum ruit, sed cum Herodius agilis sit cū impetu ruenti cedit, auisque grauida se retinere non valens, semetipsam occidit.

De Hirundine, & Hisida, & Zeleutide. Cap. CLXXI.

HIrūdo est auis leuissima, rostro paruo, cauda furcata, forma grata, nigredine decentissima, in ventre candida, sub gutture ruffa, modicam habet carnem, & nigram, plumas multas, & alas magnas, ideoque citum habet volatum, diem præcinendo nunciat, dormientes excitat, & ad laudem creatoris inuitat, Huius sanguis extractus de sub ala dextra medet̄ oculis. Stercus autem eius si oculis inciderit, vim habet efficacissimam ad excęcandum. Apricos montium recessus hyeme petit, ibique nuda & implumis reperitur. Aduentus sui tempora custodit, & aduentu suo veris initium prodit, Thebarum tecta subire negatur. Nidum luto construit, feno roborat, plumisque mollibus sternit. Fęmina libidinis imaginatione concipit, aut puluere, a cæteris auibus non impetitur, nec eis vnquam pręda est. Ouat autem bis, sed oua prima sæpius hyeme corrumpuntur. Huius pulli primo sunt cæci, quos etiam si quis excecauerit, eorum oculi redeunt, vt Aristot. dicit. In fętu summa æquitate cibum alternant, & notabili munditia excrementa pullorum egerunt, adultos autem circumagi docent, & foras saturitatem emittere, oculis eorum vexatis matres herbam celidoniam adhibent ad medicinam. Hirundines quædam in iecore lapidem celidoniam portant, harum pulli qui hunc lapidem habent, in hoc cognoscuntur, si pro signo pacis ore ad os in nido conuersi sedent, nam cæteri qui non habent, auersi posterioribus sedent. Isida a sono vocis est auis parua quidem, sed pennarum venustate clarissima, in dorso colorem habet inter viridem & ceruleum, in pectore vero præfert imaginem carbonum ardentium, duos tantum habet in pede digitos, & vngues aduncos, sed rostrum paruum ac directum, circa aquas assidua est, pisciculis viuit, terram rostro cauat, ibique nidum congerit, ac fętus facit. De hac opinatur vulgus, quia si pellem cum plumis aui mortuæ detrahas, & pariete infigas in omni anno plumas, ac si esset in corpore commutabit. Zeleutides sunt aues (vt dicit Plinius) quarum suffragium a Deo petunt incolæ montis Cadmicum a locustis fruges illius vastantur, itaque a Deo missæ locustas depopulantur, & vnde veniant, quoue abeant, ignoratur.

De Homine, & ætatibus hominis. Cap. CLXXII.

HOmo Græce dicitur microcosmus, nam & corporis eius partes creatæ sunt, & positæ secundum creationem, & situm mūdi totius. Anima quoque eius ad similitudinem totius sapiētiæ facta. Omnium in se similitudinem gerit, cum sit vna, similis terræ per sensum: aquæ per imaginationem: aeri per rationem: firmamento per intellectum: cęlo per intelligentiam. Similis quoque lapidibus per essentiam, arboribus per vitam, animalibus per sensum, & imaginationem, homini per rationem, Angelis per intellectum, Deo per intelligentiam. Itaque duabus substantiis homo constat, anima. s. & carne, carne quidem cum sensibus suis, anima cum ratione, solūque credimus eam animam habere substantiam, quæ viuit etiam exuta corpore. Verumtamen infans natus, omnium animalium nascentium debilitatem excedit, & hoc ideo, quia nutritus est de sanguine menstruo. Currit pullus ouum egrediens, capit cibum, & matrem sequitur, sic & quadrupedum fętus, homo vero ab infantia primo ambulat super manus, & postmodum adolescens in pedes erectus, tandem de ætate decrepita rursus ad terram incuruatur, testis vtriq; sibi quia de terra assumptus est, & in terram reuertitur. Itaque vita hominis per 6. ætates ad mortem currit. Prima est infantia cæteris purior, quia nec ore corruptelam contrahit, & extenditur vsque dum loqui possit. Secundā est pueritia. s. a tempore quo loqui puer incipit, non autē loquitur donec fonticulus ille, qui est in sincipite super frontem desiccetur, & testa capitis in solidum contrahatur. Pueri qui tardius ire incipiunt, maturius loquuntur. Ætas puerilis vsque ad 15. annum extenditur. In annis autē 5. crescit puer ad medietatē suæ staturę, & dr̄ puer a puritate, quæ tamen in paucissimis hodie manet pueris vsque ad statutum terminum æui puerilis, quia malitia superexcessit naturā. Tertia est adolescētia quæ ab anno. 14. incipit, & vsque ad 35. decurrit. Ex hac ætate homo fit abilis ad generationem, quia natura confortat in eo seminalem virtutē, si tamen huic luxuriæ frena laxentur, naturales corporis vires exhauriuntur: vnde consultum esset prudēti cuilibet ad annos 22. cōnubia differre, quia tunc perfecta nerui membrorum, & ossium ligamenta confortātur in homine, cessatque statura corporis in longitudinem crescere. Quarta est robur ab anno. 30. vsque ad l. hinc enim perfectæ staturæ robur accipit homo in longitudine, & latitudine, paululumque moderata libidine disponitur ad naturalis exercitia fortitudinis, & iracundiæ superbiæque subiacet vitiis. Quinta est senectus ab anno. 50. vsque ad 70. vel 80. Est autē senectus paucitas sanguinis, vnde qui parum habent de sanguine, cito senescunt. Hinc incipit homo decrescere tam viribus, q̄ corpore, in hac oīa vitia minuuntur in homine, excepta cūpiditate, quia dum se videt ad occasum tendere, filiis qui post eum sunt prouidet, necessaria vitę, simulque suæ post modicum senectuti decrepitæ. Sexta est ætas ipsa decrepita, quæ ab anno 70. incipit, & vsq; ad mortē decurrit, ex hac homo minoratur, ac vigore sensus & ingenii decrescit, sicque paulatim eius vita mortalis deficit.

De Anima, & eius organo. Cap. CLXXIII.

EX summa de aīa. Aīa est actus primus corporis phisici organici, potentia vitam habentis. Actus in quan. i. forma ad differentiam materiæ & compositi. Primus ad differētiam formæ accidentalis, qui est actus secundus, quia non confert esse compositioni. i. composito, quod est proprium formæ substantialis, sed est compositioni contingens. Corporis phisici. i. naturalis, ad differentiā artificialis. Organici ad differentiā cæterorum corporum naturalium, vt 4. elementorū. Potentia vitam habentis, ad differentiam corporum mortuorum. Anima est vna in subiecto, differens per potentias, ita quòd vna est materialis ad aliam, vt vita est materia tactus, & tactus aliorum sensuum. Potentia est principium transmutandi in aliud, sicut actiua potentia, vel recipiendi ab alio, sicut passiua. Organum est id per quod potentia in operationem exit, & instrumentum similiter, sed differunt in hoc quòd organum est coniunctum potentiæ sicut oculi potentiæ visibili, instrumentum autem materię &, operationi, vt patet in securi. Potentiæ distinguuntur quædā per ordinē naturalē. s. per prius, & posterius,

rius, vt illæ quæ sunt in eadem parte corporis, sicut gustus, & tactus in lingua, & tunc vna est materialis ad alteram. Quædã vero per naturam diuersarum partium, vt illæ quæ sunt in diuersis partibus, sicut visus in oculo, gustus in lingua. Quandoque etiam vna potentia in diuersis partibus inuenitur, vt si plãta diuidatur, vtraque pars viuit, sic etiam est de quibusdam animalibus, sed quorundam quidam partes viuunt ad horam tantum, quoniam illa pars statim deficit, cui desunt organa principalia, sicut, epar, & cor, & similia. Non autem omnis potentia habet organum, vel determinatam partem in corpore, vt intellectiua.

De Potentijs animæ. Cap. CLXXIIII.

POtentiæ animæ, secundum Arist. 5. sunt, s. vegetatiua, sensitiua, appetitiua, motiua secundum, locum, & intellectiua. Secundum Auicennam vero tres sunt. s. vegetabilis, sensibilis rationalis. Sub sensibili nanque cõprehendit tres medias, quinque prædictarum. In plantis est sola vegetabilis, & ibi non debet dici potentia, sed anima. In brutis aũt sunt duæ, nec vegetabilis potentia debet in eis dici anima sed potentia, quæ materialis est ad sensibilem. In homine vero sunt tres, quarum duæ non debet in eo dici animæ, sed potentia animę, quia materiales sunt ad animam rationalem. Vegetabilis differt a cęteris, quia non est cognitiua, cæteræ vero duæ differunt inter se, quia sensibilis non potest per affectum in rem spiritualẽ, rationalis vero põt. Item rationalis differt a cæteris, quia põt esse separata, cæteræ vero sunt inseparabiles. Rõnalis ab intellectiua differt, quia mouetur de forma in formam ratiocinãdi. Intellectiua vero non. Potentiæ vegetabilis animæ tres sunt. s. nutritiua, augmentatiua, generatiua. Potentia sensibilis diuiditur in apprehensiuam, & motiuã. Apprehensiua quoque subdiuitur in apprehensiuam exteriorem, & interiorem. Exterior diuiditur in 5. sensus. s. visum, auditũ, odoratum. gustum, tactum. Interior similiter in 5. s. sensum cõmunem, imaginatiuam, cogitatiuam, æstimatiuam, & memoratiuam. Potentia motiua duplex est, vna quæ imperat motui, alia, quę efficit motum. Imperans quoque motui duplex est. s. concupiscibilis ad propinquandum, & irascibilis ad repellendum, Potentia vero rationalis diuiditur in virtutem sciendi, & agendi, quarum vnaquæque vocatur intellectus, scilicet, theoricus, & practicus.

De Somno, & Vigilia. Cap. CLXXV.

ACtor. Somnus (vt supra dictum est) est primi organi sentiendi interceptio, vt agere non possit. Causæ vero somni extractæ a li. Arist. de somno & vigilia sunt hæ. s. alimenti euaporatio, labor, ægritudo, prima ætas, infrigidatio. Priscianus ad Cosdroe. Aĩa in ipsa soporationis hora, per quasdã partes actualis videtur, & per quasdam mortuo similis, & inactualis. Actualitatis. n. partes sunt inspiratio, respiratio, visiones & fãtasmata videre, digerere, & corpus quietũ facere. Inactualitatis aũt est nõ sentire, nec scire, nec pedum & manuũ actiones recipere: vnde apparet quasi dimidiã aĩam viuere. vigilare & agere, dimidiam in somno, & in actualem, & quasi in morte esse separatam, Deliberandum est aũt an somnus calidus sit, an frigidus, si. n. calidus cor, sitim restringit, & humiditatem auget. Si vero frigidus cor, cibus in digestum ducit, & corpus calefacit, & sudores recipit. Non aũt dicimus somnũ priuationẽ esse vigiliæ, sicut sanitatis infirmitatem, & visus cæcitatẽ. Quæ n. secundũ priuationem inducta sunt cõtra naturam, & nociti ua sunt. Somnus aũt a natura inuentus est in salutem aĩalis, nec minus, q̃ vigilia naturalis, est itaq; somnus insensibilitas quædam naturalis, & cõis passio aĩæ, & corporis, quoniã & eorum sensus proprie motus est cõis. Sensibus aũt per somnũ silentibus, circa nutritiuam aĩę partem somnus operatur, nõ indigens ad hoc arteriarum motibus. Causa vero somni est extrinsecus intrans esca, & intrinsecus humidorum, & calidorũ superabundantia. Cibo. n. in receptiuis existente locis, vaporatio in venas efficitur, & inde in caput emittitur. Ibique cumulatim grauantes materias, accidit iterum reuerti deorsum, & refrigerare calidum, quod est circa cor, qua refrigeratione facta somnus inducitur. Humidi. n. vapores vsq; ad superiora ascendentes, & implentes, quod est circa cerebrum, in quod cumulantur, quod est frigidissimum omnium, quæ in corpore sunt, aggrauant caput, & palpebras, ac dormire faciunt, digestione autem facta somnus conquiescit. Quamdiu enim indiscretus est sanguis, post escæ acceptionem, somnus fit, discreto vero sanguine, & puriore ad superiora collato, turbulentiare autem partibus inferioribus insidente, resurgit animal ex escæ grauitate absolutum. Sicut autem esca introducta somnũ facit, ex humiditatis abundantia, sic conceptio interius facta est, siue a lassitudinibus, siue etiam infirmitatibus, quæ ex abũdantia calidi & humidi fiunt. Esca quidem indigesta inflante ex calore, & repulsa deorsum cumulatim, & colorem refrigerante, somnus efficitur. Idem enim humidorum ascensio, & iterum refluxio.

Adhuc De eodem. Cap. CLXXVI.

DOrmitio igitur refrigeratio est, causæ vero dormiendi calida, quia synodus quædam est somnus intus calidi, & compressio naturalis, ac per hoc accidunt dormientibus corporalia quidem talia. s. tunc equidem grauiora, & humidiora & algidiora esse corpora, sanguinem pinguiorem, plus quoq; quàm in vigilantibus inspirationem, & respirationem, & cætera plura. Spiritualia vero somniare, recordari sine omni sensu & intelligentia fantasmatum, & dormientes quasi vigilantes esse contemplatiores, & inuentiores verorum, grauiora quidẽ fiunt corpora dormientium propter quietem. Veluti. n. defectus spiritus in membris fit, cõcumulato calido, ad id quod intus est. Solutionem autem humiditatis & grauitatis sequitur alleuiatio, quia spiritus & calor extentus, & inflammans in toto corpore facit illud leuius. Ex eadem quoq; causa algidiores fiunt dormientes, calore. n. relinquẽte exteriora, & concumulato ad id quod intra est, refrigerantur ea, quæ extra sunt, sicque rigidiores fiunt, & ob hoc sanguis incrassatur. His consequens est, & escam facilius digeri, & corpus incrassari. Compressum etenim calidum ac totum interius cumulatum, facile & cito digerit, ita vt & nutribiliora & pinguiora fiant corpora. Nam in vigilantibus spiritus operans per suum naturalem impetũ facit escæ motationẽ, vnde & turbulenti somni ad digestionẽ nõ sufficiunt, per collectionẽ quoque caloris in ea, quæ intus sunt, palidiores fiunt dormientes. Formositatis. n. incrementũ in sanguine caliditas facit, per hoc ẽt & sudant amplius, quia calidum in vnum locum intus conglobatum cito soluit carnẽ & plus facit euaporationẽ, sicque sudor emittitur non ex toto corpore, sed circa pectus, & collum, & caput, Pedes vero calidi sunt dormientium, quia caliditas intus impetum facit, & in id quod est deorsum. Hæc autem accidunt somnis differenter, quo ad ætates, & naturas, & tpa, & horas, adhuc ẽt & a locorũ causa, ex alijs modis. Somnus itaque digerendo, & nutriendo magis est calidus, sed quia refrigerari facit, quod extra est, magis frigidus intelligendus est, & quia dormientes dũ resurgimus sapientes efficimur, procedente vero hora minus. Intelligentia nãq; per refrigerationẽ, remissio vero ex caliditate fit.

De Somno. Cap. CLXXVII.

IN somno vero fantasma somniũ dicimus, vnde claret, quia sensitiuæ partis est somnium, sicut & somnus. Sensibilia nanque per vnumquodq; sensum inficiunt, & ab eis facta passio, non solũ operantibus sensibus inest arteriis, sed ẽt transeuntibus iam & cessantibus, velut si quid motum fuerit ab altero, cessante motore manet ipsum motum, ita vt moueatur ab illo. Sic itaque non solum vigilantiam motus a sensibus facti, remanent etiam sensibus transeuntibus, sed etiam cum dormimus, magis enim tunc apparent, eo quòd interdiu quidem expellantur, & euanescant intelligentia, & sensibus operãtibus, sicut minor ignis a maiore, & paruæ passiones a magnis, nocte vero propter silentium sensuum & infirmitatem operandi supercrescunt, & continuæ fiunt sæpe quidem similes, sępe vero in alias figuras dissoluti, per subiectæ materiæ resolutionẽ, ac per hoc nec escam continuo cibis vsque inflantibus apparent somnia, quoniam in humido perturbato nulla apparet vmbra, vel etiam videtur perturbata. Silente vero humido, pura apparent in dormiendo fantasmata, & reliqui motus, qui a sensibilibus accidunt. Itaque melancolicis, & febricitantibus, & inebriatis, visiones apparent turbatæ. Inflatione vero sedente, & sanguine discreto, sensuum motus ex vnoquoque sensibilium consequentia, & ordinata facit somnia. Videtur autem mirabile, quòd eorum quidem quæ in somnis fiunt fantasmata resurgentes recordamur, eorum vero quæ vigilantes agimus, in somnis memoriã non habemus. Huius causa est, quia memorię fiunt eorũ quæ sentiuntur, aut quorum fantasia videtur, neutrum autem in somnis accidit, dormientes. n. non sentimus, & eorum, quæ secundum veritatem aguntur, nullũ est fantasticũ, consequẽter neq; somniũ. Fiũt ãt somnia non solum ex fantasia, sed ex passione alia, sicut esuriens

aut

aut fitiens videtur manducare aut bibere, aliis quoque similiter passionibus impetum facere. Apte vero & secundum tẽpus aut corporis positionem, diuersificantur somnia. Circa ver.n. & autumnum turbida fiunt, & falsa, veluti ab ipsa continuo esca sumpta, matutina vero cessante iam perturbatione pura, & iterum qui supini dormiunt, somniant, proni vero minus, quia bene collocati. Non solum autem a sensibilium susceptionibus, sed etiam ab anima causæ sunt somniorum, eo quòd futura consueuit præuidere, & quæ agenda a se sunt, aut aliter accessura præsignificare.

De Morte, & Vita. Cap. CLXXVIII.

Ex libro de natura rerum. Mors est priuatio vitæ, sicut tenebræ priuatio lucis. Vita calida est, & humida, mors vero frigida & sicca, vnde calor igneus in humido vnctuoso nutritur, & nunc quidem per suffocationem extinguitur, nunc aũt per exalationem, aliqñ vero propter defectum humidi vnctuosi, sic & calor viuificus in aiante mortali. Mors est terminus omnium animantium, siue sensibiliũ siue rationabiliũ, sed anima vegetabilis transit cum corpore, rationalis aũt ad pœnam, vel gloriam reseruatur, pro meritis vitæ, neque.n. mori dicẽda est, quæ secundũ Arist. sola diuina est, i.a Deo creata. Inspirauit n. Deus in faciem hominis spiraculum vitæ, non illum vtique quem animalibus dedit, hic est.n. temporalis, sed illud singulariter, qui non habet terminum mortis, vnde subiungitur & factus est homo in aĩam viuentẽ. Ex li. de anima & spiritu. Aĩa viuificatione quidem, & sensificatione descẽdit ad corpus, præsentia nanque sua viuificat illud, & in vnum colligit, in vno tenet, diffluere atque contabescere nõ sinit, vt congruentiam eius, ac modum sumat, non tm̃ in pulchritudine, sed ẽt in crescendo ac gignendo, dehinc innumerabiles differentias saporum, sonorum, odorũ, formarumq; diiudicat, & in his oĩbus, quæ secundũ naturam sui corporis sunt appetit, fugitq; contraria. Itaque præsentia sua corpus viuificat, & sic colligata est ei vt nec cum velit se inde segregare possit, nec retinere cum iussionem sui creatoris audierit. Corpus constat ex officialibus membris, officialia ex consimilibus, consimilia ex humoribus, humores ex cibis, cibi ex elementis, & nihil horũ est aĩa, sed in istis tanquã in organis agit. Quę cum temperata & ordinata fuerint, congruunt in viuificatione, & nunq̃ recedit aĩa, si vero disperata, & confusa fuerint, inuita recedit anima, secum trahens oĩa i. sensum & imaginationem, rõnem, & intellectũ, intelligentiam, concupiscibilitatem, irascibilitatẽ. Et ex his secundum merita afficitur ad delectationẽ siue ad dolorem. Corpus aũt quod prius integrum tanquam organum contemperatum, & dispositum, vt melos musicumq; in se contineret, & motum resonaret, nunc confractum & inutile erectione iacet. Anima vero recurrentibus ad regiones suas elementorum partibus, non habens vbi vires suas exerceat, requiescit ab his iã tum motibus, quibus corpus pro tempore & loco mouebat. Ipsa per tempus illocaliter mota, quoniam & si organum perit, non tamen melos, nec quod organum mouebat. Actor. De hac quoque materia copiosius habetur superius, in tractatu de anima humana.

LIBER XVIII.

De Mathematica. Cap. I.



Actor. Dicto de phisica. i. natutali sciẽtia, dicendum est de mathematica, quæ (vt superius dictum est) tractat de inuisibilibus, visibilium formis, sicut phisica de inuisibilibus, visibilium causis. Quantitatem.n. abstractam considerat. Nam inter accidentia oĩa, quantitas est, quæ proximo inheret materiæ, & in pluribus cõicat cum substantia, vnde magis cõsiderari potest vt per se stãs, & habet propria principia per quæ cognosci habet in abstractione. s. vnitatẽ, & punctum. Iccirco de quãtitate sunt considerationes mathematicæ potius, quàm de alio accidente. Quæ quadrifariam fiunt. Nam aut est quantitas discreta permanens, & de hac etiam est arithmetica. s. de numero, aut successiua, & de hac est musica. s. de numero sonorum, aut est quantitas continua mobilis, & de hac est astronomia, aut immobilis, & de hac geometria. Michael Scotus. Igitur mathematicæ subiectum est quantitas continua, & discreta. i. magnitudo. s. & multitudo. Multitudinẽ.n. per se (vt Boetius ait) speculatur arithmetica, relatam vero musica. Similiter magnitudinem immobilẽ declarat geometria, mobilem astrologia. Intentio igitur mathematicæ est dare certitudinem de oĩ ambiguitate proposita, quæ pertinet ad suã quæstionem. Dicitur aũt mathematica i. abstractiua Mathesis.n. Græcẽ, est abstractio Latinẽ. Fit aũt abstractio siue apprehensio quatuor modis Abstrahit.n. vel apprehendit sensus formam præsente materia, & cũ accidentibus, sicuti visus abstrahit speciem visibilis, & imaginatio, ẽt præsente materia, sed tamen ab oĩbus accidẽtibus eam non secernit. Similiter abstrahit æstimatio formã non materialem, quamuis ei accidit esse in materia, sicut amicitiam, & inimicitiam, quæ est in cane & lupo. Abstrahit ẽt intellectus. i. apprehendit formas abstractione perfecta, & nuda ab omni materia, quamuis & accidit eis esse in materia, sicut triãgularitatem, circulationem. Nec curat in quo subiecto sint ista, vel cuius coloris, aut situs & huiusmodi. Sed sic ea simpliciter considerat, vt oẽs numeri, & oẽs trianguli pariter in vna diffinitione cõueniant, & ita de cæteris. Hæc aũt scientia dicitur doctrinalis, vel disciplinalis, quia disciplinat & restringit hoĩem semper ad vnam partẽ suppositi, s. vt vnum tm̃ teneat, quod demonstratiue probatur. Ob hoc ẽt apud Arabes nominatur scientia domatrix, quia. s. hac domantur arrogantes, & superbi. Sicut Logici qui solent habere viam ad vtranque partem propositi, dum id quod dicitur per figuram subiectã oculis contemplantur. Hæc scientia post naturalem legenda est, quia naturalis considerat formam, prout est in materia. Hæc autem prout est abstracta, s. intellectu, apprehensio enim sensus prior est, quàm apprehensio intellectus.

De Excellentia, & vtilitate Mathematicæ. Cap. II.

Boetius in Arithmetica lib. 1. Manifestum est autem haud quenquam in philosophiæ disciplinis ad cumulum perfectionis euadere, nisi cui talis prudentiæ nobilitas quoddam quasi quadruuio inuestigatur. Est.n. sapientia rerum, quę sunt, suique immutabilem substantia sortiuntur, comprehensio veritatis. Esse autem illa dicimus, quæ nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permutantur, sed in propria sp vi, suæque naturæ subsidiis, se fixa custodiũt. Hæc si qualitates, quantitates, formę, magnitudines, paruitates æqualitates, habitudines actus, dispositiones, loca, & tẽpera, & quicquid adunatũ quodammõ in corporibus inuenitur. Quæ ipsa quidẽ natura incorporea sunt, & immutabilis substãtiæ, rõne vigentia, participatione vero corporis permutantur, & tactu variabilis rei inuertibilem, in cõstantiam transeunt. Horum igitur. i. quæ sunt proprię quæ suo nomine essentiæ nominantur, scientiã sapientiãque profitentur. Essentiæ ãt q̃titatis geminæ sunt. Vna continua, hæc est magnitudo. Alia discreta. hæc est multitudo. Vtraque subdiuitur, sicut infra dicetur. Quibus quatuor partibus si careat inquisitor, verum inueniri non poterit. Illud quoque addendum arbitror, q̃ cuncta vis multitudinis ab vno progressa termino, ad infinita progressionis augmenta concrescit. Magnitudo vero a finita inchoans quantitate, modum in diuisione non recipit, infinitissimas.n. sui corporis recipit sectiones. Hanc igitur naturæ infinitatem indeterminatamque potentiam philosophia sponte repudiat. Nihil.n. quod infinitum est, vel scientia põt colligi, vel mente comprehendi. Sed hinc sumpsit sibi ipsa rõ, in quibus posset indagatricem veritatis exercere solertiã. Delegit.n. de infinitæ multitudinis pluralitate, finitæ terminum quantitatis, Et interminabilis magnitudinis sectione reiecta, de finita sibi ad cognitionem spacia deposcit. Hoc igitur illud quadruuium est, quo his viandum sit, quibus excellentior aĩus a nobis cum procreatis sensibus ad intelligentiæ certiora perducitur. Sunt n. quidam gradus, certæque progressionum dimensiones, quibus ascẽdi progredique possit, vt illum animi oculum qui (vt ait Plato) multis oculis corporalibus saluari constituique sit dignior, quòd eo solo lumine vestigari, & inspici veritas queat Hunc inquam oculum diuersum, orbatumque corporeis sensibus, hæ disciplinæ rursus illuminent.

De Speciebus mathematicæ. Cap. III.

Ricardus vbi supra. Mathematica (vt dictum est) q̃titatẽ abstractam considerat. Porro abstracta quantitas nihil aliud est, quàm forma visibilis secundum lineamentarẽ dimensionem animæ impressa. Quantitas autẽ alia est discreta, quæ multitudo dicitur, vt grex, populus. Alia continua quę

magnitudo appellatur, vt arbor, lapis. Rursus multitudo alia discreta per se, vt duo tria, quatuor. Alia discreta ad aliud, vt sexquialterum, sexquitertium. Magnitudo vero alia immobilis vt sphera terræ. Alia mobilis, vt sphera firmamenti. Multitudo discreta per se inest arithmeticæ. Multitudo discreta ad aliud materia est musicæ. Magnitudo immobilis materia est geometriæ, mobilis autem astronomiæ. Sunt igitur hæ quatuor species mathematicæ. Arithmetica tractat de numeris. Musica de proportione. Geometria de spacio. Astronomia de motu. Elementum arithmeticæ est vnitas, musicæ vnisonum, geometriæ punctum, astronomiæ instans. Itaq; arithmetica est numerorũ scientia, musica est plurium dissimilium in vnum redactorum concordia, geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumq; descriptio contemplatiua, per quam vniuscuiusque rei termini declarari solet. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis inuestigans spacia motus, & reditus cælestium corporum certis temporibus. Arithmeticam scriptores secularium literarum inter mathematicæ disciplinas, ideo primam esse voluerunt, quia vt ipsa sit, nulla alia indiget disciplina, Musica aũt geometria, & astronomia, quæ sequũtur, vt sint atque subsistant, istius auxilio indigent. Alphorabius in lib. de diuisione scientiarum. Scientia doctrinalis. i. mathematica in octo partes diuiditur, quæ sunt Arithmetica, geometria, scientia de aspectibus, scientia de stellis, musica, scientia de ponderibus, scientia de ingeniis.

De Primatu Arithmeticæ. Cap. IIII.

Boetius vbi supra. Quæ ex hisce prima discenda est, nisi ea quę patri principium, matrisq; quodammodo ad cæteras obtinet proportionem. Hæc est autem arithmetica, hæc. n. cunctis prior est, non modo quia hanc ille huius mundanæ molis conditor Deus primam suæ habuit ratiocinationis exemplar, & ad hanc cuncta constituit, quæcunq; fabricante ratione, per numeros assignati ordinis inuenire concordiam. Sed & quæcũq; natura priora sunt, his sublatis simul posteriora tollũtur. Quod si posteriora pereunt, nihil de statu prioris substantiæ permutatur, vt aĩal prius est homine. Nã si tollas aĩal, statim quoq; hoĩs natura deleta est. Si hoĩem sustuleris, aĩal non peribit. Et econtrario ea posteriora sunt, quæ secũ aliud quodlibet inferunt, Et ea priora sunt, quæ cum dicta sunt, nihil secũ de posterioribus trahunt. Hoc idẽ in geometria & arithmetica vr̃ accurrere. Si. n. numeros tollas, vnde triangulũ, vel quadratum, & quicquid in geometria versatur, inuenies, quæ oĩa numerorum denominatiua sunt. At vero si quadratũ, triangulũq; sustuleris, oĩsq; geometria cõsumpta sit 3. & 3. aliorũq; numerorum vocabula non peribunt. Musica vero quamprior sit numerorũ vis hinc maximeq; probari põt, quòd non modo illa natura priora sunt quæ per se constant, quam illa quæ ad aliquid referuntur, sed ẽt eaipsa musica modulatio numerorũ nimbus annotatur, dyatesseron. n. & dyapente, & dyapason ab accidentis numeri nimbus nuncupantur. Ipsorum quoque sonorum aduersum se proportio, solis, neque alijs nisi numeris inuenitur. Ipsaq; numerorũ natura oĩs astrorum cursus, oĩsq: astronomica ratio constituta est, sic. n. ortus occasusq; colligimus, sic tarditates velocitatesque errantium syderum custodimus, sic defectus, & multiplices lunæ varietates agnoscimus. Richrdus vbi supra. Prima ergo mathematicarum est arithmetica, quia in proportione in spacio in motu numerus inuenitur, sed non econuerso. In numero semper proportio, vel spacium aut motus inesse cernitur. Vnde etiã arithmetica est vna de quatuor, & aliarum trium instrumentum esse probatur.

De Arithmetica. Cap. V.

Isido. in li. 3. etymo. Arithmetica est disciplina numerorũ. Græci nanque numerum rythmõ dicunt, Hanc apud Græcos primum conscripsisse Pithagoram autumant, & postmodũ a Nicomaco diffusius esse dispositã, quã apud Latinos primus Apuleius, deinde Boetius transtulerunt. Alphorabius vbi supra. Arithmetica est scientia de numero. Numerus autẽ duobus modis consideratur, in se & in materia, ideoque arithmetica alia est practica, alia theorica. Practica inquirit de numeris secundũ, ꝙ aliquid eius numeratur, sicut vtuntur eis in commerciis & negociationibus. Theorica vero de numero, secundũ ꝙ mens percipit illum absolute abstractum ab oĩ motu & materia, Et cõsiderat ea, quę accidunt essentiæ illius in se, vt ꝙ alius est par, alius impar. Quod alius est superfluus, & alius diminutiuus, & hmõi. Vtraq; ẽt illarum habet partes suas. Practicæ nanque partes sunt, scientia cõiungendi numeros, & sciẽtia disiungẽdi. Et illa quidem quæ docet coniungere numeros alia est scientia congregandi, alia duplicandi, alia vero multiplicandi, illa vero quæ disiungere docet, alia est scientia minuendi, alia mediandi, alia diuidendi. Scientia vero radicis inueniendi sub vtraque continetur, & radix diuidendo & multiplicando inuenitur. Huius ẽt practicæ species multæ sunt, alia nanque scientia vendendi, & emendi, alia mutandi, & commodandi, alia conducendi, & locandi, alia expẽdendi, & seruandi & alię multæ de quibus plenissimè habetur in lib. qui apud Arabes Mahalehe, dicitur.

De Numero. Cap. VI.

Isidorus vbi supra. Numerus aũt est multitudo ex vnitatibus constituta. Nam vnum, semen numeri esse, non numerũ volunt. Numero nummus nomen dedit, & a sui frequentatione vocabulum indidit. Ratio numerorũ contemnenda, non est. In multis. n. sanctarum scripturarũ locis, q̃tum mysteriũ habeat elucet. Nõ n. frustra in laudibus Dei dictũ est. Omnia in mẽsura, & numero, & pondere fecisti. Senarius nanque qui partibus suis perfectus est, perfectionem mundi, quadã numeri sui significatione declarat. Similiter & 40. dies quibus Moyses, Helyas, & ipse dñs ieiunauerunt, sine numerorum cognitione non intelliguntur. Sicut & alii in scripturis sacris numeri existũt, quorum figuras non nisi noti huius artis sciẽtiæ soluere possunt. Datum est ẽt nobis ex aliqua parte sub numerorum consistere disciplina, qñ horas per eam discimus, quando mensium curricula supputamus, quando spacium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidẽ ne confundamur instruimur. Tolle numerũ in rebus oĩbus, & omnia pereunt, adime seculo cõputum, & cuncta ignorantia cæca complectitur, nec differre põt a cæteris aĩalibus, qui calculi nescit rõnem. Boetius vbi supra. Oĩa quæcunque a primeua rerũ natura constituta sunt numerorũ videntur rõne esse formata, hoc. n. fuit principale in aĩo cõditoris, exẽplar, hinc. n. quatuor elementorũ multitudo mutuata est, hinc temporum vices, hinc motus astrorum, cęlique conuersio. Numerus est vnitatum collectio, vel quãtitatis aceruus ex vnitatibus profusus. Huius igitur prima diuisio est in parẽ, & imparem. Par quidem est, qui põt in æqualia duo diuidi, medio nõ intercidente. Impar vero quẽ nullus in æqualia diuidit, eo ꝙ in medio positus vnus intercidat. Quod si hæc per alterutras species sunt diffinienda, dicetur imparem numerum esse, qui vnitate differt a pari, vel cremento, vel diminutione. Itẽ par numerus est qui vnitate differt ab impari, vel cremento, vel diminutione. Isido. vbi supra. Numeros aũt infinitos esse, certissimum est, qñ in quocunque numero finẽ faciendum putaueris, idem ipse non dico vno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, & quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solũ duplicari, verumẽt multiplicari põt. Ita vero suis quisq; numerus proprietatibus terminatur, vt nullus eorum par esse cuicũque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt.

De Principalitate vnitatis. Cap. VII.

Boetius vbi supra. Omnis quoque numerus circũ se positorum, & naturali sibimet dispositione iunctorũ, medietas est. Et qui super duos illos sunt, qui medio iunguntur, si cõponũtur, ẽt ipsorum supradictus numerus media portio est. Et rursus illorum qui sunt super secundo loco iunctos, cum ipsi quoque sint compositi, prior his numerus medietatis loco est, & hoc erit vsque dum occurrens vnitas terminum ponat, vt si ponat quis quinariũ numerũ, altrinsecus circa ipsum sũt subter quatuor inferius, sex superius, hi igitur si iuncti sunt faciũt. 10. quorum quinque medietas est. Qui autem circa ipsos & sex & quatuor sunt. 7. s. & 3. idem si iuncti, si sunt eorum. 5. medietas erit. Rursus illorũ qui altrinsecus positi sunt, si iungantur, ẽt hi quinarii numeri duplices erunt. Nam subter tres sunt duo, super. 7. sunt 8. hi igitur si iũcti sunt faciunt. 10. quorum quinarius rursus medietas est. Hoc idem in omnibus numeris euenit, vsque dum ad vnitatis terminũ perueniri queat, sola. n. vnitas circũ se duos terminos nõ habet, atq; ideo eius q̃ ppe se est, solius medietas est. Nã iuxta vnũ sol' binarius naturaliter cõstitut' est, cuius vnitas medietas ẽ. Quare cõstat primã esse vnitatẽ cũctorũ qui sunt naturali dispõne numerorũ, & eã rite totius q̃uis prolixæ genitricẽ pluralitatis agnosci.

De Speciebus numeri. Cap. VIII.

Isidorus vbi, supra. Numerus diuiditur paribus, & imparibus. Par numerus diuiditur, in his, pariter

riter par, impar, impariter par, & est etiã impariter impar: Impar numerus diuiditur in his, primũ & simplũ, secundũ, & cõpositum, tertiũ mediocrem, qui quodammodo primus, & incõpositus, alio vero modo secundus, & compositus est. Par numerus est, qui in duabus æquis partibus diuidi põt, vt duo, quatuor, & octo. Impar vero numerus est, qui diuidi æquis partibus nequit, vno medio, vel deficiente, vel superante, vt tria quinq;. 7. & 9. & reliqui. Pariter par numerus est, qui secundũ parem numerum pariter diuiditur, quousq; ad indiuisibile perueniant vnitatem, vtputa sexagintaquatuor habet medietatem triginta duo, hic autem sedecim, sedecim vero octo, & octonarius quatuor, quaternarius duos, binarius vnũ, qui singularis indiuisibilis est. Pariter impar est, qui in partes æquas recipit sectionem, sed partes eius mox indissecabiles permanent, vt sex, decẽ, octo, triginta, quinquaginta. Mox.n. vt hunc numerum diuiseris, incurris in numerum quem secare in æqualia non possis. Impariter par numerus est, cuius partes ẽt diuidi pñt, sed vsque ad vnitatem non perueniunt, vt viginti quatuor, hi.n. in medietatem diuisi 12. faciũt, rursum in aliam medietatem sex, deinde in aliam tres, & vltra diuisionem non recipit sectio illa, sed ante vnitatem inuenitur terminus quem secare nõ possis. Impariter impar est, qui ab impari numero impariter mensuratur, vt 25. 49. qui dum sint impares numeri, ab imparibus & partibus diuiduntur, vt septies septem, quadries nonies, quinquies quini, vigies quinquies. Imparium numerorum alii simplices sunt, alii compositi, alii mediocres. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habẽt, nisi solam vnitatem, vt ternarius solam tertiam, & quinarius solam quintam, & septenarius solam septimam. His.n. pars vna sola est. Compositi sunt, qui nõ sola vnitate metiuntur, sed etiam alio numero procreantur, vt nouem, quindecim, & vigintiunum, vigintiquinque, Dicimus n. ter terni, & septies terni, & ter quini, & quinquies quini. Mediocres numeri sunt, qui quodammodo simplices, & incõpositi esse videntur, alio vero modo & compositi, vt verbi gratia. 9. ad 25. dum comparatus fuerit, primus est, & incompositus, quia non habet communem numerũ, nisi solum monadicum. Ad quindecim vero si comparatus fuerit, secundus est. & compositus, quoniam inest illi communis numerus præter monadicum. i. ternarius numerus. quia 9. mensurat ter trini, & 15. ter quini. Itẽ pariũ numerorum alii sunt superflui, alii diminutiui, alii perfecti. Superflui sunt, quorũ partes simul ductæ plenitudinẽ suã excedũt, vtputa duodenarius, habet.n. partes quinque, duodecimã, quod est vnũ, sextam quod duo, quartã quod tria, tertiã quod quatuor, dimidiã quod sex. Vnũ.n. & duo, & tria, & quatuor, & sex simul ducta sedecim faciunt. & longa à duodenario excedunt, sic & alii similes plurimi. Diminutiui sunt, qui partibus suis computati minorẽ summã efficiunt, vtpote denarius, cuius partes sunt tres, decima quod est vnũ, quĩta, quod duo, dimidia quod quinq;. Vnũ.n. & duo, & quinque simul ducta octonariũ faciunt, longe a denario minorẽ. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi, qui in partes redacti infra cõsistunt. Perfectus numerus est, qui suis partibus adimpletur, vt senarius, habet.n. tres partes, sextã, tertiã, & dimidiam. Sexta eius vnum est, tertia duo, dimidia tres, hæ partes in summam ductæ. i. vnum & duo, & tria simul eundem consummant perficiuntque senarium. Sunt autem perfecti numeri infra denarium sex, infra centenarium viginti octo, infra millenarium, quadringentanonaginta & sex.

De Computo, & Algorismo. Cap. IX.

Actor. Cõputus dicitur a computando. i. numerãdo, vnde quælibet computatio põt dici computus large sumpto vocabulo, proprie vero computus dr̃ scientia tpum distinctiua secundũ motũ solis, & lunæ tm̃, ad cognitionẽ eorũ, quæ in Calendario sunt, festorũq; mobiliũ. De quibus sufficiant quantũ ad præsens opus ea, quæ dicta sunt superius in li. de luminaribus, quæ facta sunt in signa, & tpa, & dies, & noctẽ. Dr̃ ergo computus, non quia computare tm̃ doceat, sed quia difficiliora quædam in eo cõputanda reseruantur. Qm̃ aũt ad intelligẽtiã computi oĩumque maiorum numerorũ necessaria est sciẽtia algorismi. s. propter minutias temporis, vel cuiuslibet alterius rei numerabilis, ad summam facilius redigendas, hic pauca de algorismi figuris breuiter annotanda sunt. Numerorum igitur alius digitus, alius articulus, alius numerus cõpositus: Digitus est quilibet numerus, qui potest repræsentari per vnicam figuram. Articulus est numerus decuplus ad aliquem. Cõpositus numerus est ex digito, & articulo. Ad numeros istos repræsentandos inuentæ sunt nouem figuræ tales. i. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. quæ ad differentiam Latinarum scribendæ sunt a dextra in sinistram. Harum talis est lex. Qualibet in primo loco posita significat vnitatem, vel vnitates, In secundo denarium, vel denarios. In tertio cẽtenarium vel centenarios. In quarto millenarium, vel millenarios. Et (vt breuius loquar) quælibet figura posita in secũdo loco significat decies magis q̃ si esset in primo, & decies magis in tertio. q̃ in secũdo, & sic in infinitum. Sed nondum istis figuris repræsentari potest quilibet numerus quin maior excrescat, verbi gratia. Non possumus his figuris repræsentare decem, si.n. scriberemus figuram vnitatis in primo loco, & eandem in secundo fierent 11. secundum legẽ prædictam. Item si scriberemus figuram vnitatis in primo loco, & figuram nouenarii in secundo, fierent nonagintaunum, secundum eandem legem. Item si econtra figuram nouenarii in primo loco, & figuram vnitatis in secundo fierent 19. secundum eandem regulam. Inuenta est igitur decima figura talis. s. o. quæ cifra appellatur. Nihilque repræsentat, sed posita in primo loco facit aliam figuram esse in secundo loco, respectu sui, ac per hoc decuplum significare, quàm si esset in primo iuxta præfatam rationem. Cum hac ergo figura possumus repræsentare decem. Ipsa enim in primo loco posita facit figuram vnitatis esse in secundo si subscribatur, quæ ibi significat decẽ vt prædictum est. Artis huius species sunt. vi. s. additio, subtractio, duplicatio, dimidiatio, multiplicatio, diuisio, de quibus singulis propriæ regulæ datæ sunt in algorismo, quas & plures alias, numeri diuisiones, & proportiones, de quibus in Isidoro, & Boetio ad præsens breuitatis causa prætermitto.

De Musica. Cap. X.

Richardus vbi supra. Musica est plurium dissimilium in vnum redactorum concordia. Alphorabius vbi supra: Musica comprehendit cognitionem specierum armoniæ, & illud ex quo componitur, & quibus modis. Isido. vbi supra. Musica est peritia modulationis sono cantuque cõsistẽs: Et dicta etiam musica per deriuationem a musis. Musæ autem appellatæ sunt a po tu muson. i. a quærendo, quòd per eas (sicut antiqui voluerunt) vis carminum, & vocis modulatio quæreretur. Huius artis repertorem Moyses dicit fuisse Tubal, qui fuit de stirpe Caym. Græci vero Pytagoram, alii vero Linum Thebeum, & Zetũ, & Amphion primos in ea arte claruisse ferunt. Post quos paulatim multipliciter aucta est, eratque tam turpe musicam nescire, quàm literas. Interponebatur autẽ non modo sacris, sed & omnibus solennibus, omnibusque lætis, vel tristioribus rebus. Sicut enim in veneratione diuina Hymni, sic in nuptiis Himenei, & in Funeribus Treni, & ad Tibias quidem Lamenta canebantur. In conuiuiis autem aut Lyra, aut Cithara circunferebatur, & accubantibus singulis conuiuale genus cantorum ordinabatur. Itaque sine musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa. Nam & ipse mundus, quadam armonia sonorum fertur esse compositus, & cœlum ipsum sub armoniæ modulatione reuolui. Musica mouet affectus, prouocat in diuersum habitum sensus. In prælijs quoque tubæ concentus, pugnantes accendit, & quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, & singulorum operum fatigationem modulatio vocis solatur. Excitatos quoque animos musica sedat, sicut de Dauid legitur, qui ab ipso spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipse quoque bestias necnon & serpẽtes, volucres, & delphinos ad auditũ suæ modulationis musica prouocat. Sed & quicquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commouemur, per musicos rythmos armoniæ virtutibus probatur esse sociatum.

De Excellentia Musicæ. Cap. XI.

Boetius in musica li. 1 Aurium vis ita sonos captat, vt nõ modo de his iudicium capiat, differẽtiasque cognoscat, verumẽt delectetur sæpius, si dulces coaptatiq; modi sũt, angatur vero si dissipati atque inchoerentes feriant sensum, vñ fit, vt cum quatuor matheseos disciplinæ, cæteræ quidem ad inuestigationẽ veritatis laborent. Musica vero non modo speculationi, verumetiam moralitati cõiuncta sit, nihil enim est tam proprium humanitati, quàm remitti dulcibus modulis astringi contrarijs. Idque in singulis, vel studijs, vel ætatibus tenet, vt nulla omnino sit ætas, quæ a cantilenæ dulcis delectatione seiuncta sit, Hinc etiam internosci potest, quòd non frustra a Platone dictum sit mundi animam musica conuenientia fuisse coniunctam. Cum enim ex eo quod in nobis est iunctum, conueniẽterque coaptatum, illud excipimus quod in sonis apte cõuenienterque coniunctum est, eo quòd delectamur, nos quoque ipsos eadem similitudine compactos esse co-

gnoscimus.

gnoscimus. Amica.n.similitudo,dissimilitudo odiosa,atq; contraria, Hinc etiam morum maximæ permutationes fiunt, lasciuus quippe animus,vel ipse lasciuioribus delectatur modis, vel sæpe eosdem audiens emollitur,aut frangitur.Rursus asperior mēs, vel incitatioribus gaudet,vel eisdem asperatur.Hinc est,quòd modi etiam musici gentium vocabulo designati sunt, vt Lidius modus,& Frigius. Quo.n.quasi vnaquæq; gens gaudet,eodem modus ipse vocabulo nuncupatur. Gaudet vero gēs modis pro morum similitudine. Neque enim fieri potest vt mollia duris, dura mollioribus annectãtur, aut gaudeant. Sed amorem delectationemque,vt dictum est,similitudo conciliat.

De Obseruantia moralitatis in musica. Cap. XII.

VNde Plato etiam maxime cauendum existimat,ne de bene morata musica aliquid permutetur. Negat enim esse posse vllam tantam morum in republica labem, quā paulatim de pudenti ac modesta musica inuertere. Statim enim idē quoque audientium animos pati,paulatimque decedere,nullumque honesti ac recti retinere vestigium, si vel per lasciuiores modos inuerecundum aliquid,vel per asperiores ferox,atque immane mentibus illabatur.Nulla enim magis ad animū disciplinis via,quam auribus patet.Cum ergo per eas rythmi modique ad animum vsque descenderint, dubitari non potest quin æquo modo mentem,atque ipsa sunt afficiant atque conforment.Id vero intelligi etiam in gentibus potest.Nam quæ asperiores sunt Getarum gētes durioribus delectantur modis, quæ vero mansuetæ,mediocribus.Quod vero lasciuū ac molle est genus humanū,id totum scenicis ac de theatralibus modis tenetur,Fuit vero pudens ac modesta musica, dum simplicioribus organis ageretur,vbi vero variè, permixteque tracta est,amisit grauitatis atque virtutis modum,& pēnè in turpitudinē prolapsa minimum antiquæ speciem seruat. Vnde Plato præcipit minime oportere pueros ad omnes modos erudiri, sed potius ad valentes & simplices. Atque hic maxime retinēdum illud est, quòd si modo per paruissimas mutationes hinc aliquid permutaretur,recens quidem minime sentiri,post vero magnam facere differentiam, & per aures ad animum vsque delabi. Iccirco magnam esse custodiam reipu. Plato arbitratur,musicam optime moratam,pudenterq; coniunctam,ita vt sit modesta ac simplex, & mascula,nec effeminata, nec fera,nec varia.

De Varijs effectibus musicæ. Cap. XIII.

TAnta igitur apud antiquos fuit musicæ diligentia,vt per eam animos quoque obtinere arbitrarentur. Vulgatum quippe est, quàm sæpe iracundias cantilena represserit, quàm multa,vel in corporum, vel in animorum affectionib. miranda perfecerit. Cui enim est illud ignotum,quòd Pythagoras ebrium adolescentem Tauromitanum,sub Phrigii modi sono incitatum,spondeo succinente,reddiderit mitiorem, atque sui compotem? Nam cum in riualis scortum domo esset clausum,atque ille furens domum vellet amburere,cumque Pythahoras stellarum cursus(vt ei mos nocturnus erat)inspiceret,vbi intellexit sono Phrigii modi incitatum, multis amicorum monitionibus a furore noluisse desistere,mutari modū præcepit,atque in furentis animum adolescentis ad statum mētis pacacissimè temperauit. Quod.s.Marcus Tullius cōmemorat in eo li.quem de consiliis aliis verbis composuit.Sed vt similia breuiter exempla.cōquiram.Terpandus,Arion,Methymnus Lesbios, atque Iones grauissimis morbis cantus eripuere præsidio. Ismenias vero Thebanus Boetiorum pluribus(quos sciatici doloris tormenta vexabant) modis fertur cunctas abstersisse molestias.Sed & Empedocles,cum eius hospitem quidam gladio furibundus inuaderet,quòd eius ille patrem accusatione damnasset,inflexisse dicitur modum canendi,itaq; iracundiam adolescentis temperasse.Intantum vero priscæ philosophiæ studiosis vis musicæ artis innotuit,vt Pythagorici cum diurnas in somno resoluerent curas, quibusdam cātilenis vterentur,vt eis leuius & quietius sopor irreperet,itaque experrecti aliis quibusdam modis stuporem somni,confusionemque purgabant.Id nimirum scientes,quòd tota nostræ animæ corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit.Nam vt sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur.

Adhuc De eodem. Cap. XIIII.

ITaque non potest dubitari,quin nostræ animæ,corporisq; status eisdem quodammodo proportionibus videtur esse cōpositus,quibus armonicas modulationes posterior disputatio coniungi,copularique monstrabit.Inde.n.est quòd infantes cātilena dulcis oblectat,aliquid vero asperum atque immite,ab audiendi voluptate suspendit. Nimirum id etiam omnis ætas patitur,omnisque sexus,quæ licet suis actibus distributa sunt, vna tum musica delectatione cōiuncta sunt.Quid.n.fit cum in fletibus luctus ipsos modulantur dolentes,quod maxime muliebre est,vt cantico quodam,dulcior fiat causa deflendi.Id vero etiam fuit antiquis in more, vt cantus Tibiæ luctus præiret. Testis est Panius Statius hoc versu.

Cornu graue iungit adunco.
Tibia cui teneros sueuit producere manes.

Et qui suauiter canere non potest,sibi tamen aliquid canit,nō quòd cum aliqua voluptate id quod canit afficiat, sed quòd quandam insitam dulcedinem ex animo proferentes,quomodo proferat delectantur.Nonne illud etiam manifestum est in bellum pugnantium animos tubarum carmine accendi, quòd si verisimile est ab animi pacato statu quenquam ad furorem atque iracundiam ponere,perferri non est dubium,quòd conturbatæ mentis iracundiam, vel nimiam cupiditatem modestior modus possit astringere. Quid quòd cum aliquis cantilenam libentius auribus atque animo capit,ad illud etiam non sponte conuertitur, vt motum quoque aliquem similem auditæ cantilenæ corpus effingat,& quòd omnino aliquod melos auditum sibi memor animus ipse decerpat, vt ex omnibus perspicue,nec dubitanter appareat,ita nobis musicam naturaliter esse coniunctam,vt ea ne si velimus quidem carere possumus. Quocirca intendenda vis mentis est,vt id quod natura est insitū,scientia quoque possit comprehensum teneri. Sic etiam in visu quoque non sufficit eruditis colores formasque conspicere,nisi quæ sit horum proprietas inuestigauerint, Sic non sufficit cantilenis musicis delectari,nisi etiam quali inter se coniunctæ sint vocis proportione,discatur &c.

Diuisio Musicæ secundum Alpharabium. Cap. XV.

ALphorabius vbi supra. Musica quoq; diuiditur in actiuā & speculatiuā, Actiue proprietas est inuenire armonias sensitiuas ex instrumentis quæ præparata sunt eis,vel natura,vel arte. Instrumenta naturalia sunt vt epyglotes,& vuula,& quæ in eis sunt deinde vero nasus. Artificialia sunt,vt fistulæ,chordæ,verba,& alia huiusmodi. Opifex itaque huius artis non format neumata,& armonias, & alia eorum accidētia nisi secundū quòd sunt in instrumentis,quorum acceptio cōsueta est in eis. Speculatiua vero dat omniū eorum sciētiā,& rationes, & causas omnes eius exquo componitur armonia, non secundū, ꝙ sunt in materia,sed absolute, secundum ꝙ remota sunt ab instrumento,& modo,& accepit ea ſm ꝙ audita sunt ex instrumento,vel exquocunque tpe accidunt. Hęc aūt. i.speculatiua diuiditur in quinque partes magnas. Prima est de principiis, quorū proprietas est vt administrentur in acceptione eius,quod est in hac scientia,& qualiter sit mundus in acceptione principiorum illorum,& qualiter inuenta sit hęc ars, & ex quibus rebus,& ex quot componatur, Secunda vero doctrinalis est de dispositionibus. Huius artis.s.inueniēdi neumata,& cognoscendi numeros,ac species eorū,& declarandi proportiones eorum adinuicem, docet etiam species ordinum ac situum eorum,quibus præparantur, vt acceptor accipiat ex eis quod vult,& componat ex eis armonias. Tertia est de conuenientia principiorū in sermonibus,& demonstrationibus,super species instrumentorū artificialium, quæ præparātur eis,& de acceptione omniū eorum,ac situum eorum in ea, secundum mensurationē, & ordinem quæ in principiis assignantur. Quarta est de speciebus casuum naturaliū, quæ sunt pondera neumatum. Quinta vero de compositione armoniarū integrarū.s. illarum quæ positæ sunt in sermonibus metricis, secundum ordinationem & qualitatē artis eorum compositis. Et docet quomodo penetrabiliores fiunt,& magis vltimę.s.in vltimitate intentionis,ad quam factæ sunt.

Alia Diuisio. Cap. XVI.

MVsicæ genera sunt tria,prima quidem mundana est, secunda vero humana,tertia instrumentalis, Mundana in his maxime prospicienda est, quæ in ipso cęlo, vel compage elementorum, vel temporum varietate insunt. Quomodo .n. fieri potest vt tam velox celi machina,tacito silentique cursu moueatur. Et si ad nostras aures sonus ille nō perueniit, qđ multis fieri de causis necesse est, non poterit tamen motus tam velocissimus, ita magnorum corporum nullos omnino sonos scire,cum præsertim tanta sint stellarum cursus coaptatione coniuncti, vt nihil compaginatam, nihil ita commixtum possit intelligi, Nanque alii excelsiores, alii inferiores feruntur,atque ita omnes æquali incitatione voluuntur,vt per dispares inæqualitates ratus cursuum ordo discatur, vnde nō potest ab hac cęlesti vertigine ratus ordo modulationis abstere. Iam vero quatuor elementorum diuersitates,contrariasque potentia, nisi quędam armonia coniungeret, quomodo fieri posset, vt in vnum corpus ac machinam conuenirent.

Sed

Sed hæc omnis diuersitas,& ita temporum varietatem parit,& fructuum,vt tamen & vnum anni corpus efficiat. Nam quod constringit hyems ver laxat,torret æstas,maturat autumnus, temporaq; vicissim, ita suos afferunt pro varietate modulos, quod & annuam consonantiam,& circulationis excursum,atque reditum subministrant. Humanam vero musicã, quisquis in seipsum descendit intelligit. Quid enim est, quòd illam incorpoream rationis viuacitatem corpori misceat, nisi quædã coaptatio,& veluti grauium,leniumq; vocum,quasi vnam cõsonantiam efficiens temperatio. Quid est aliud quod ipsius inter se partes animæ iungat,quæ vt Arestoteli placet,ex sensibili rationabiliq; coniuncta est. Quid est vero quod corporis elementa permisceat, aut partes sibimet rata coaptatione contineat. Tertia est musica, quæ in quibusdam consistere dicitur instrumentis,hæc administratur,aut intensione,vt neruis, aut spiritu vt tibiis,aut his quæ ad aquam mouentur,aut percussione quadam,vt in his quæ nisi in concaua ærea quædam feriuntur,atque inde diuersi efficiuntur soni.

Subdiuisiones eiusdem. Cap. XVII.

RIchardus vbi supra. Musica alia mundana,alia humana, alia instrumentalis. Mundana, alia in elementis, alia in planetis,alia in temporibus. In elementis, alia in pondere,alia in numero, alia in mensura. In planetis, alia in situ alia in motu,alia in natura. In temporibus,alia in annis.s. mutatione veris,ęstatis,autumni,hyemis. Alia in mẽsibus.s. incrementis,& decrementis lunaribus,alia in diebus.s. vicissitudine lucis,& noctis. Musica humana,alia in corpore,alia in anĩma,alia in connexu vtriusque. In corpore,alia in vegetationibus,alia in humoribus,alia in operationibus. Prima conuenit omnibus nascẽtibus. Secunda sensibilibus. Tertia rationalibus: Musica in anima,alia in potentiis,vt ira,ratio,alia in virtutibus, vt iustitia,fortitudo. Musica in connexu, vtriusque est illa naturalis amicitia, qua anima corpori non corporeis vinculis alligata tenetur. Musica instrumentalis, alia est in pulsu,vt in timpanis & chordis,alia in flatu, vt in tibiis, & organis alia in voce,vt in carminibus,& cantilenis.

De Elementis musicæ instrumentalis,de sonis.s. Cap. XVIII.

COnsonantia quæ omnem musicæ modulationem regit, præter sonum fieri non potest. Sonus vero præter quendam pulsum,percussionemque non redditur,pulsus vero atque percussio nullo modo esse potest, nisi præcesserit motus. Si.n. cuncta sunt immobilia,poterit alterum alteri concurrere,vt alterum impellatur ab altero,sed cunctis stantibus,motuque carentibus,nullum fieri necesse est sonum. Iccirco diffinitur sonus ita. Sonus est percussio aeris indissoluta, vsque ad auditum. Motuum vero,alii sunt velociores,alii tardiores,eorum denique motuum,alii rariores sunt,alii spissiores. Nam si quis in continuum motum respiciat,aut velocitatem,aut tarditatem necesse est comprehendat. Sin vero quis moueat manum,aut frequenti eam motu mouebit, aut raro. Et si tardus quidem fuerit aut rarior motus,graues necesse est sonos effici ipsa tarditate,& raritate pellendi. Sin vero sint motus celeres, ac spissi,acutos necesse est reddi sonos. Iccirco.n. idem neruus si tendatur amplius acute sonat. Si remittatur graue: quanto n. tensior est, velociorem pulsum reddit, celeriusque reuertitur,& frequentius,ac spissius aerem ferit. Qui vero laxior est, solutos ac tardos pulsus effert,rarosque ipsa imbecillicitate feriendi,nec diutius tremit,neque. n. quotiens chorda pellitur vnus edi tantum putandus est sonus, aut vnam in his esse percussionem,sed totiens aer feritur,quotiens eum chorda tremebunda percusserit. Sed quoniam iunctæ sunt velocitates sonorum nulla intercapedo sentitur auribus,& sonus vnus sensum pellit,vel grauis,vel acutus,quamuis vterque ex pluribus constet grauis quidem ex tardioribus & rarioribus,acutus vero ex celeribus ac spissis, vnde liquet adiunctione quadam motuum ex grauitate acumen intendi,detractione vero motuum laxari ex acumine grauitatem. Ex pluribus enim motibus acumen, quàm grauitas constat.

De Sonorum differentiis,& speciebus inæqualitatis. Cap. XIX.

IN quibus autem pluralitas differentiam facit, eam necesse est in quadam numerositate consistere. Earum vero quæ secundum numerum conferuntur,partim sibi sunt æqualia partim inæqualia. Quocirca soni partim sunt æquales, partim vero sunt inæqualitate distantes,sed in his vocibus quæ nulla in æqualitate discordant,nulla omnino consonãtia est. Est enim consonantia dissimilium inter se vocum,in vnum redacta cõcordia. Quæ vero sunt inæqualia quinque inter se modis inæqualitatis momenta custodiunt,aut enim alterum ab altero multiplicante transcenditur,aut singulis partibus,aut pluribus, aut multiplicante & parte, aut multiplicante & partibus. Et primum quidẽ inæqualitatis genus multiplex appellatur. Est vero multiplex, vbi maior numerus minorem numerũ habet in se totum,vel bis,vel ter,vel quater,ac deinceps nihil deest, & exuberat. Appellaturque duplum,vel triplum, vel quadruplum,atq; ad hunc ordinem in infinita progreditur. Secundũ genus est,quod appellatur superparticulare.i. cũ maior numerus minorem habet in se totum,& vnam eius aliquam partẽ, eamque vel dimidiam, vt 3. duorum, & vocatur sexquialtera proportio,vel tertiam,vt quatuor ad 3.& vocatur sexquitertia atque ad hunc modum etiam in posterioribus numeris. Tertium genus est quotiens maior numerus totum intra se numerum minorem continet,& eius aliquotas,insuper partes, & si duas quidem supra continet, vocabitur proportio superbipartiens,vt sunt.5. ad 3. Sin vero tres vocabitur supertripartiens, vt sunt 7. ad quatuor,& in cæteris similiter. Postrema duo genera,quoniam ex superioribus mixta,sunt relinquantur.

Quæ species inæqualitatis aptentur consonantiis. Cap. XX.

OBtinere igitur maiorem ad consonantias potestatem videtur multiplex,consequenter autem superparticularis, superpartiẽs vero ab armoniæ continentia separatur, vt quibusdam præter Ptolemæo videtur. Ea nanque probatur coaptationi magis consentanea. quæ sunt natura simplicia, & quoniam grauitas & acumen in quantitate consistunt,ea maxime videbuntur seruare naturam continentiæ, quæ discretè proprietatem quantitatis poterunt custodire. Quantitas enim discreta in minimo quidem finita est,sed in infinitum per maiora procedit. Porro continua tota quidem finita est, sed per infinita minuitur. Multiplicitas igitur,quoniam finem crescendi non habet,numeri maxime seruat naturam,superparticularitas autem quoniam in infinitum minorem minuit, proprietatem seruat,continuæ quantitatis, minuit autem minorem cũ semper eum continet,& eius vel dimidiam partem,vel tertiam vel quartam,vel quintam. Nam semper pars a maiore numero denominata fit,quarta vero a quatuor,quamuis quatuor tria superent,quarta tamen potius quàm tertia minutior inuenitur. Superpartiones vero quodãmõ a simplicitate discedunt, duas.n. vel tres,vel quatuor. hẽt insupe suppartio partes,& a simplicitate discedens exuberat a quadã partiũ pluritate. Rursus multiplicitas omnis in integritate se continet. Nam duplum bis habet totum minorem,atq; ad eundem modum cætera multiplicitas: Superparticularitas vero nihil integrum vitra minorem seruat,sed nihil dimidio superat, vel tertia, vel quarta, vel quinta,sed tamen diuisionem singulis,ac simplicibus partibus operatur. Superpartiens autem inæqualitas vbi seruat integrum, nec singulas adimit partes, atque iccirco secundum Pytagoricos minime musicis consonantiis adhibetur, Ptolomeus tamẽ etiam hanc proportionem inter consonantias ponit.

De Proportionibus musicis. Cap. XXI.

ILlud tñ cognitũ esse debet, q̃ oẽs musicæ consonantiæ, aut in dupla,aut in tripla,aut in quadrupla,aut in sexquialtera, aut in sexquitertia proportione cõsistant,& vocabitur quidem,quæ in numeris sexquitertia est,dyatessarõ in sonis quæ in numeris sexquialtera,dyapente appellatur in vocibus,quæ vero in proportionibus dupla est,dyapason in consonantiis, tripla vero dyapẽte,& dyapason,quadrupla aũt bis dyapason Proposito itaq; numero,vel linea nihil est facilius,quam eius duplũ oculo,vel animo contueri. Itẽ post dupli iudiciũ sequitur dimidii, post dimidium tripli, post triplum partis tertię. Ideoq; qm̃ facilior est dupli descriptio, optimam Nichomachus putat dyapason consonantiam, post hanc dyapente, quæ mediam tenet, hinc dyapente, & dyapason, quæ triplum. Cæterasq; secundum eundem modũ formamq; diiudicat. Ergo nunc lectoris fidei,quæ proponimus commendamus vt arbitrentur dyapason in dupla, dyapente in sexquitertia, dyapente ac dyapason tripla. Bis dyapason in quadrupla proportione consistere.& tonum sexquioctauam facere proportionem,eumq; in duo æqua diuidi non posse, sicut nullã eiusdem generis proportionem.i. superparticularis, dyatessaron, etiam consonantiam duobus tonis semitonioq; consistere. Semitonia vero esse duo maius ac minus. Dyapente autẽ tribus tonis ac minore semitonio contineri. Dyapason autem quinque tonis,ac duobus minoribus, semitoniis expleri, neque ad sex tonos vllo modo peruenire.

De consonantia. Cap. XXII.

SOnus igitur est vocis casus emelos.i.aptus melo in vnam intensionem. Sonum vero non generalem nunc volumus diffinire,sed eum qui Græce dicitur pthongos, dictus a simili tudine loquendi. Interuallum vero est soni acuti grauisque distantia. Consonantia est,soni acuti grauisque mixtura,suauiter,vniformiterque auribus accidens. Dissonātia vero est duorum sonorum sibimet permixtorum,ad aurem veniens,aspera atque iniocunda percussio. Nam dum sibimet misceri volunt, & quodammodo integer vterque nititur ad sensum peruenire,cum alter sic alteri officit,ad sensum insuauiter vsque trāsmittitur. Consonantia vero,licet aurium quoque sensus diiudicet,tamen ratio perpendit. Quotiens enim duo nerui,vno graui ore intenduntur,simulque pulsi reddunt permixtum quodāmodo & suauem sonum,duæque voces in vnum quasi coniunctæ coalescunt,tunc fit ea,quæ dicitur consonantia, Cum vero simul pulsi quisque sibi singulariter irrecupit, nec permiscent ad aurem suauem,atque vnum ex duobus compositum sonum tunc est,quæ dicitur dissonantia. In his autem comparationibus grauitatis atque acuminis,has consonantias necesse est inueniri,quæ sibi commensuratæ sunt,id est,quæ vnam possunt communem habere mensuram. Plato autem hoc modo fieri in aure consonātiam dixit. Necesse est inquit velociorem qui dem esse acutiorem sonum, Hic igitur cum præcesserit graue in aurem celer ingreditur,offensaque extrema eiusdem corporis parte,quasi repulsus iterato motu reuertitur, sed iam tardior & segnior,nec ita celeri,vt primo impetu emissus cucurrit,quo circa grauior quoque fit. Cum igitur iam grauior rediens, nunc primum venienti graui sono simul occurrit iniscetur ei,vnamque,vt ait, consonantiam miscet. Sed Nichomachus non arbitratur veraciter dictum, neque enim similiū consonantiam, sed dissimilium potius in vnam eandemque concordiam venientium,Grauis vero graui si misceatur, nullam facere consonantiam, quoniam hanc canendi concordiam similitudo non efficit,sed dissimilitudo, quæ cum distet in singulis vocibus copulatur in mixtis,sed hinc etiam potius Nichomachus fieri consonantiam arbitrabatur. Non inquit vnus tantum pulsus est, qui simplicem modum vocis emittit, sed semel percussus neruus sæpius aerem pellens, multas efficit voces,Sed quia ea velocitas est percussionis, vt sonus sonū quodammodo comprehendat,distantia non sentitur,& quasi vna vox auribus venit,Si igitur percussiones grauiorum sonorum commensurabiles sint percussionibus acutorum sonorū, non est dubium quin ipsa commensuratio sibimet misceatur, vnamque vocum efficiat consonantiam.

Quod In musica non sit penitus innitendum sensui, sed amplius rationi. Cap. XXIII.

SEd de his ita proponimus, vt nō omne iudicium sensibus demus, quamquam a sensu aurium huiuscemodi artis sumatur omne principium,nam si nullus esset auditus,nulla omnino disputatio de vocibus extitisset,sed principium quodammodo,& quasi ammonitionis vicem tenet auditus. Postrema vero perfectio,agnitionisque vis in ratione consistit, quæ certis regulis sese tenens, nunquam vllo errore perlabitur, nam licet omnium pœne artium atque ipsius vitæ momenta sensuum occasione producta sint, nullum tamen in his iudicium certum,nulla veri est comprehensio, si arbitrium rationis abscedat. Ipse.n. sensus æque maximis minimisque corrumpitur, nam neque minima sentire propter ipsorum sensibilium paruitatem potest,& a maioribus sæpe confunditur,vt in vocibus,quas si minimæ sint,difficilius captat auditus, & si sint maximæ,ipsius sonitus intensione surdescit. Hęc igitur maximæ causa fuit cur relicto aurium iudicio Pythagoras ad regularum momenta migrauerit, qui nullis humanis auribus credens,quæ partim natura, partim ēt extrinsecus accidētibus permutātur, partim ipsis variantur ætatibus nullis etiam dedi tus instrumentis, penes quæ sępe multa varietas,atque constātia nasceretur,dum nunc quidem si neruos velis aspicere, vel aer humidior pulsus obtunderet, vel siccior excitaret, vel magnitudo chordæ grauiorem redderet sonum, vel acutum subtilior tenuaret, vel alio quodammodo statim prioris constantiæ permutaret, & tamen idem esset in cæteris instrumentis. Omnia hæc inconsulta minimeque æstimans, fidei diu estuans inquirebat, qua nam ratione firmiter,constanter quę consonantiarum momenta perdisceret.

Qualiter Pythagoras consonantiarum proportiones inuestigauit. Cap. XXIIII.

CVm interea diuino quodam nutu præteriens,fabrorum officinas pulsos malleos exaudit, diuersis sonis vnam quodammodo continentiam personare. Ita ergo ad id quod diu inquirebat attonitus,accessit ad opus,diuque considerans arbitratus est diuersitatem sonorum,ferientium vires efficere, atq; vt id apertius colliqueret mutare inter se malleos imperauit, sed sonorum proprietas non in hominum lacertis hereb at, sed mutatos malleos comitabatur. Vbi igitur hoc animaduertebat malleorum pondus examinat. Et cum quinq; essent forte mallei,dupli reperti sunt pondere,qui sibi secundum dyapason consonantiam respondebant, eundem etiam qui duplus essent alio,sexquitertium alterius comprehendit, ad quem.s.dyatesseron sonabat. Ad alium vero quendam,qui eidem dyapente consonantia iungebatur, eundem superioris duplum repperit esse huius sexquialterum. Duo vero hi ad quos superior duplex,sexquitertius,& sexquialter probatus est ad se inuicem sexquioctauam proportionem perpensi sunt custodire. Quintus vero est reiectus qui cūctis erat inconsonās. Cum igitur ante Pythagoram, consonantiæ musicæ partim dyapason, partim dyapente, partim dyatessaron,quæ est consonantia minima vocarentur, primus Pythagoras hoc modo repperit qua proportione sibimet hæc sonorum cōcordia iungeretur. Et vt sit clarius quod dictum est,sint, verbi gratia, malleorum quatuor pondera,qui subterscriptis numeris contineantur 12.9.8.6. Hi igitur mallei qui 12.& 6.ponderibus isti gebantur dyapason in duplo continentiam personabant,malleus vero 12.ponderum ad malleum 9.& malleus 8. ponderū ad malleum 6. ponderum secundum ephitricam proportionem ad dyatessaron consonantiam iungebantur, nouem vero pondeium ad 6. & 12. ad 8. dyapente consonantiam permiscebant. 9. vero ad 8. in sexquioctaua proportione resonabant tonum.

Adhuc de eodem, & de Tubal. Cap. XXV.

TVnc igitur domum reuersus, varia examinatione perpendit,an in his proportionibus ratio simphoniarum tota consisteret. Nunc quidem æqua pōdera neruis aptans, eorumque consonantias aure diiudicans,nunc vero in longitudine calamorum duplicitatem, medietatemque restituens, cætera sq; proportiones aptans,integerrimam fidem diuersa experientia capiebat. Sæpe etiam pro mensurarum modo ciatos æquorum ponderum acetabula diuersis formata ponderibus virga,vel ærea,vel ferrea percutiens,nihil sese diuersum inuenisse testatus,perlætatus est, hinc etiam ductus longitudinem crassitudinemque chordarum vt examinaret aggressus est. Itaque inuenit regulam,quæ ex re vocabulum sumpsit, eo quòd sit huiusmodi inspectio fixa,firmaque, vt nullum inquirentem dubio fallat iudicio. Petrus Commestor in Historia scholastica. Tubal filius Lamech,qui fuit pater canentium cithara & organo, non instrumentorum quidem, quæ longe post inuenta sunt, sed inuentor fuit musicæ, id est consonantiarum, vt labor pastoralis, quasi in delicias verteretur, & quia audierat Adam prophetasse de duobus iudiciis, ne periret ars inuenta,scripsit eam in duabus columnis in qualibet tota, vna marmorea, alia lateritia,quarum altera non dilueretur diluuio, altera non dissolueretur incendio. Marmoriam dicit Iosephus adhuc esse in terra Syriaca. Tubalcaym frater eius ferrariam artem primus adinuenit,Res bellicas decēter exercuit, sculpturas operum in metallis in libidinem oculorum fabricauit,quæ fabricante Tubal de quo dictum est sono malleorum delectatus,ex ponderibus eorum proportiones, & consonantias, quæ ex his nascuntur excogitauit, quam inuentionem Græci Pythagoræ attribuunt fabulosè.

De Differentijs vocum. Cap. XXVI.

EX musica primo lib. Nunc vocum differentias colligamus. Omnis vox aut est continua, aut cum interuallo suspensa. Et continua quidem est qua loquentes vel prosam vel oratione legentes verba percurrimus. Festinat.n.tunc vox non hærere in acutis,& grauibus sonis,seu velocissime verba percurrere,experiendis sensibus, exprimendisq; sermonibus, continuæ vocis impetus operatur. Discontinua aūt siue suspensa est,quam canendo suspendimus,in qua non potius sermonibus,sed modulis inseruimus, estq; vox tardior, & per modulandas varietates quoddam faciens interuallum non taciturnitatis,

citurnitatis, sed suspensæ ac tardę potius cantilenæ. His vt Albanus autumat, additur tertia differentia, quæ medias voces possit includere cũ.s.heroum poema legimus neque continuo cursu, vt prosam, neque suspensa segniori modo, vt vocis canticum, sed quæ continua vox est, & ea rursus qua decurrimus cantilenam, naturaliter quidem infinitæ sunt. Consideratione n. accepta nullus modus, vel euoluendi sermonibus acuminibus attollendis, grauitatibusq; relaxandis, sed vtrisque natura humana fecit proprium finem. Cõtinue.n. voci terminum humanus spiritus fecit, vltra quem nulla ratione valet excedere, tm̃.n. vnusquisque loquitur cõtinuè q̃tum naturalis spiritus sinit. Rursus voci natura hominum terminum facit, quæ acutam eorum vocem, grauemque determinat. Tantum.n. vnusquisque vel acutam valet extendere, vel extollere, vel deprimere grauitatem, quantũ vocis eius naturalis patitur modus.

De Modo audiendi, siue formandi auditum. Cap. XXVII.

NVnc quis modus audiendi sit disseramus. tale.n. quoddam fieri consueuit in vocibus, quale cum paludibus, vel quietis aquis iactum eminus mergitur saxũ, prius n. in paruissimum orbem colligit vndã, deinde maioribus orbibus vndarum globos spargit, eousque dum defatigatus motus ab eliciendis fluctibus conquiescat. semperque posterior, & maior vndula pulsu debiliore diffunditur. Quod si quid sit quod crescens vndulas possit offendere, statim motus ille reuertitur, & quasi ad cẽtrum vnde profectus fuerat eisdem vndulis rotundatur. Ita igitur cũ aer pulsus fecerit sonum, pellit alium proximum, vt quodammodo rotundum fluctum aeris ciet. Itaque diffunditur, & omnium circunstantium simul ferit auditum, atque illi est obscurior vox, qui longius steterit, quoniam ad eum debilior pulsi aeris vnde peruenit.

De Speciebus cantilenarum. Cap. XXVIII.

HIs igitur ita propositis, dicendum videtur quod generibus omnis cantilena texitur, de quibus armonicæ inuẽtionis disciplina considerat. Sunt autem tria, dyatonon, chroma, enarmonium. Et dyatonon quidem est aliquanto durius, & naturalius. Chroma vero iam quasi ab illa naturali intentione discedens est mollius decidens. Enarmonium vero optime, atque apte coniunctum. Cum sint igitur quinque tetrachorda, hipaitommeson. Sineumennon, viezeumenon, hiperboleon. In his omnibus dyatonon cantilenæ vox procedit ꝑ semitonnium, tonum, & tonum in vno tetrachordo. Rursus in alio per semitonium, tonum ac tonum, ac deinceps. Ideoque vocatur dyatonon quasique per tonum, ac per tonũ progrediatur. Chroma autem quod dicitur color, quasi iã ab hmõi intentione prima mutatio, cantatur per semitonium, & semitonium, & tria hemitonia. Tota.n. dyatesseron consonãtia est duorum tonorum, ac semitonij, sed non pleni. Tractũ est autem hoc vocabulum, vt diceretur chroma, a superficiebus, quæ cũ permutantur in aliũ transeunt colorem. Enarmonij, vero quod est magis coaptatum, cantatur in omnibus tetrachordis per dyesin, & dyesin, & ditonum. Diesis autem est semitonij dimidium.

De Armonica regula. Cap. XXIX.

EX v.lib. Armonica est facultas differentias acutorum sonorum, & grauiũ sensim ac ratione perpendens, sensus. n. ac ratio quasi quędã facultatis armoniæ instrumenta sunt, sensus aut confusum quiddam ac proxime tale, quale est illud quod sentit aduertit, ratio vero diiudicat integritatẽ atq; vna prosequitur differentias. Itaque sensus inuenit q̃que confusa, ac proxima veritati accipiũt integritatẽ, per rationẽ, accipit vero mens a sensibus confusam ac proximã, verisimilitudinẽ, nãque sensus nihil cõcipit integritatis, sed vsque ad proximum venit, ratio vero diiudicat, velut siquis manu circulũ esse oculus arbitratur, ratio vero nullo modo esse id quod simulatur intelligit, hoc vero iccirco est, q͂ꝛ sensus circa materiã vertitur, speciesq; in ea cõpræhendit, quæ ita sunt fluidę atque imperfectæ, nec determinatæ atque ad vnguem expolitæ, sicut & ipsa materia, quare sensuũ, quoque confusio sequitur. Mentẽ vero atq; rationẽ, quia circa materiã non moratur species quas præuidet præter subiecti cõionem intuetur, atq; ideo eam integritas cõitatur ac veritas, potiusque quod in sensu aut peccatur, aut minus est, aut emendat, aut cõplet. Et per processus quidã rationi locus accrescit, deficit sensui. Iccirco non est auriũ sensui dandũ omne iudicium, sed exhibenda est & ratio, quę errantẽ sensum regat ac repercat, cui labens sensus deficiẽsque veluti baculo innitatur. Nã vt singulæ artes habẽt instrumenta quędã, quibus partim confusa aliquid informẽt vt ascialã, partim vero quo & integrum depræhendãt circinũ, ita & armonica vis habet duas iudicij partes, vnã quidẽ hmõi, per quam ipsarũ differentiarum integrum modum mensurãque consideret. Huiusmodi igitur instrumentum in quo rationis adhibito modo sonorum differentiæ perquiruntur, vocatur armonica regula.

De Differentijs vocum iuxta Ptolomeum. Cap. XXX.

DIfferentias sonorum Ptolomeus diuidit, hoc modo. Vocũ aliæ sunt vnisonæ, aliæ minimæ. Vnisonę sunt quarum sonus vnus est, vel in graui, vel in acuto. Non vnisonæ vero q͂ꝛ alia grauior, alia acutior. Harũ aliæ partim ita sunt, vt earũ inter se differẽtia cõi fine iũgatur. Non.n. discreta est, sed a graui in acutũ ita deducitur, vt continua videatᷓ. aliæ vero sunt nõ vnisonę, quarũ differentia silentio interueniente distinguitur. Vt vero voces cõi fine iungantur, sic hoc mõ. sicut.n. cũ in nubibus arcus aspicitur, ita colores sibimet sunt proximi, vt non sit certus finis, quo cũ alter ab altero disgregatur, sed ita verbi gratia a rubro discedit ad palidũ, vt ꝑ continuam mutationẽ in sequentẽ vertatur colorẽ nullo medio, certoque interueniente, qui vtrosque distinguat, ita & fieri solet in vocibus, vt si quis percutiat neruũ, eũque dũ percutit torqueat, euenit vt in principio pulsus grauior sit, dum torquetur vero vox illa tenuetur, continuique sient grauis vocis sonitus, & acutæ. Cum igitur nõ vnisonarũ vocũ aliæ, sunt continuę, aliæ disgregatę continuę quidem tales sunt, vt inter se earũ differentia cõi fine iũgatur, nec habeat locũ designatũ vox acuta, grauisque, quẽ teneant. Discretæ vero habent proprios locos, veluti colores impermixti, quorũ differentia visitur suo quodã loco cõstituta, continuæ, quidẽ non equisonæ voces ab armonica facultate separantur, sunt.n. sibiipsis dissimiles, nec vnum aliquod personantes. Discretæ vero voces armonicæ subiiciũtur arti. Potest.n. distantium, sibique dissimilium vocũ dr̃ia, depræhendi in quibus coniunctæ efficere melos possunt. Consonæ aũt vocantur, quæ copulatæ mixtos sua uesque efficiunt sonos. Dissonæ vero quæ minimæ, & hoc quidẽ est Ptolomei de sonorum differentia iudicium. Pithagorici.n. consonantias dyapente ac dyatesseron simplices arbitrabantur, atque ex his vnam dyapason illam tripli, hanc quadrupli, dyapason vero, ac dyatessaron, consonantiam esse non ęstimant, iccirco, quoniam non in superparticulari, vel multiplici cadit comparatione, sed in multiplici superpartione.

De Partibus musica iuxta Isidorum. Cap. XXXI.

ISi dorus vbi supra. Musicæ partes sunt tres. i. armonica, rithmica, metrica. Armonica est, quæ discernit in sonis acutum & grauem. Rythmica est, quæ requirit incursionem verborum, vtrum bene sonus, an male cohereat. Metrica n. quæ mensuram diuersorum metrorum probabili ratione cognoscit, vt verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacũ &c. Ex musica Boetij.iiij.lib. Vt autem sit sonus, motum esse necesse est. Sed omnis motus habet in se, tum velocitatem, tum & tarditatem. Si igitur sit tardus in pellendo motus, grauior redditur sonus. Nam vt tarditas proxima stationi est, ita grauitas contigua taciturnitati, velox vero motus acutam notulam, pręterea quę grauis est intentione crescit ad medium, q̃ acuta remissione decrescit ad medium, vnde fit vt omnis sonus, quasi ex quibusdam partibus compositus esse videatur. Omnis autem partium coniunctio quadam proportione connectitur sonorum. Igitur coniunctio proportionibus constituta est, proportiones autem principaliter in numeris considerantur. Proportio vero simplex numerorum in multiplicibus vel in superparticularibus, vel in superpartiẽtibus inuenitur. Secundum multiplices vero proportiones, vel superparticulares consonæ vel dissonæ voces exaudiuntur. Consonæ quidẽ sunt, quæ simul pulsæ suauem permixtumque inter se coniũguut sonum. Dissonę vero quæ simul pulsæ non reddunt suauem, neque permixtum sonum. Ysido. vbi supra. Ad omnem autem sonum qui materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est armonica, quæ ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quæ ex flexu consistit. Tertia rythmica, quæ pulsu digitorum numeros recipit. Nam aũt voce editur sonus, sicut per fauces, aut flatu sicut per tubam aut tibiam, aut pulsu sicut per cithrã, aut per quodlibet aliud quod percutiendo canorum est.

De

De Prima parte musica, qua dicitur armonica.
Cap. XXXII.

PRima diuisio musicæ quæ armonica dicitur.i. modulatio vocis, pertinet ad comedos, tragedos, vel choros, vel ad oés qui voce propria canunt. Hæc ex animo & corpore motum facit, & ex motu sonũ, ex quo colligitur. Vox est aer spiritu verberatus, vnde & verba sunt nũcupata. Armonica est modulatio vocis, & concordatio plurimorũ sonorum vel coaptatio. Simphonia est modulationis temperamentũ ex graui, & acuto concordantibus sonis, siue in voce, siue in flatu, siue in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores grauioresque concordant, ita vt quisquis ab ea dissonuerit, sensum auditus offendat. Cuius contraria est dyaphonia. i. voces discrepantes, dissonæ. Euphonia est suauitas vocis. Hæc & melos a suauitate, & melle dicta. Diascema est vocis spaciũ ex duobus vel pluribus sonis aptatũ. Diesis est spacia quædã & deductiones modulandi atque vergentes de vno in alterum sonum. Tonus est acuta enunciatio vocis. Est.n. armoniæ differentia, & quantitas, quæ in vocis accentu, vel tenore cõsistit, cuius genera in quindecim partibus musicę diuiserunt, ex quibus imperlidius nouissimus, & acutissimus, ipodoricus omnium grauissimus. Cantus est inflexio vocis, nam sonus directus est, præcedit autem sonus cantũ. Arsis est vocis eleuatio hoc est initium. Thesis est positio vocis hoc est finis. Suaues voces sunt subtiles, & spissæ, claræ, atque acutæ. Perspicuæ voces sunt, q̃ lõgius protrahuntur, ita vt omnem impleant continuo locũ, sicut clangor tubarũ. Subtiles voces sunt, quibus non est spiritus, sicut est infantiũ mulierũ, vel ægrotantium, sicut in neruis. Quæ.n. subtilissimæ chordę sunt, subtiles ac tenues sonos emittũt. Pingues sunt voces, qñ spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox est tenuis & alta sicut in chordis videmus. Dura vox est, quæ violenter emittit sonos sicut tonitruum, sicut in incudis sonus, quotiens ibi durum malleis percutitur ferrũ. Aspera vox est rauca, & quæ dispergitur per multos, & dissimiles pulsus. Cæca vox est, quæ mox vt emissa fuerit, conticescit atq; suffocata, nequaq̃ longius perducitur, sicut est in fictilibus. Vinnolla est vox mollis, atq; flexibilis. Et vinnolla dicta a vinno.i. cincinno mobiliter flexo. Perfecta autem vox est alta, suauis, & clara. Alta vt sublimis efficiatur. Clara vt aures adimpleat. Suauis vt animos audientium blandiat, si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non erit.

De Secunda quæ dicitur organica. Cap. XXXIII.

SEcunda est diuisio organica, in his quæ spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, vt sunt tubæ, calami, fistulæ, organa, pandoria, & his similia instrumenta. Organum vocabulum est generale oĩum vasorum musicorum, hoc autem cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant, vt autem organũ dicatur, magis ea vulgaris est Græcorũ consuetudo. Tuba primum Cyrenis inuenta, adhibebatur aũt non solũ in prælijs, sed in omnibus festis. diebus pp laudis, & gaudii quantitatẽ. Tibias excogitatas in Frigia ferunt, has diu quidem funeribus tñ adhibitas, mox & sacris gentilium. Tibias autem appellatas putãt, ꝙ primum de ceruinis tibijs, cruribusque hinnulorũ fierent, deinde per abusionem ita ceptas vocari. et quæ non de cruribus ossibusve essent, hinc & tibicẽ quasi tibiarum cantus. Calamus est proprium nomẽ arboris a calendo, i. fundendo voces vocatus. Fistulam quidam putant a Nerentio inuentam, aliã Fauno quem Gręci Pan vocant. Nõ nulli ęque ab Ida pastore aggregentino ex Sicilia. Fistula aũt dicta ꝙ vocẽ emittat. Nam Græci fos Latinè vox, stolia missa vocatur. Sambuca in musicis species est simphoniarum. Est enim ligni fragilis, vnde & tibię componuntur. Pandorius ab inuentore vocatus, de quo Virgilius.

Pan primus calamos cera coniungere plures
Instituit, Pan curat oues, omniumque magister,

Fuit enim apud gentiles Deus pastoralis, qui primum dispares calamos ad cantum aptauit, & stodios arte composuit.

De Tertia quæ dicitur rythmica. Cap. XXXIIII.

TErtia diuisio est rythmica pertinens ad numeros & pulsus, cui dantur species citharatum diuersarum, timpanum quoque cimbalum, acitabula ænea, & argentea vel alia, quæ metallico rigore percussa reddunt cum suauitate tinnitum, &c. hmõi. Citharæ, ac psalterij repertor Tubal, vt prædictum est perhibetur. Veteres aũt citharam fidiculam, vel fidicem nominauerunt, quia tam concinunt inter se chordæ eius, quam bene conueniunt inter quos fides sit. Apud antiquos citharæ septem chordæ erant, vnde & Virgilius.

Septem discrimina vocum.

Discrimina asit ideo ꝙ nulla corda vicinæ chordæ similem sonum reddat. Sed ideo septem chordę, quia totã vocem implẽt, vel ꝙ septem motibus sonat cœlum. Chordas aũt dictas a cordę, qa sicut pulsus est chordis in pectore, ita pulsus chordæ in cithara. Has primus Mercurius excogitauit. Psalteriũ ꝙ vulgo canticum dicitur, a psallendo nominatum, ꝙ ad eius vocem chorus consonando rñdeat. Est autem similitudo citharę Barbaricę in modum deltæ literæ. Sed psalterii & citharæ hæc differentia est, ꝙ psalterium lignum illud concauũ vnde sonus reditur superius habet, & deorsum feriũtur chordæ, & desuper sonat. Cithara vero concauitatẽ ligni inferius habet. Lyra dicta a po tu lyrim. i. a varietate vocum, ꝙ diuersos sonos efficiet. Lyram primũ a Mercurio inuentã fuisse dicunt hoc modo. Cum regrediens Nilus in suos meatus, varia in cãpis reliquisset animalia, relicta ãt testudo est. Quæ cum putrefacta esset, & nerui eius remansissent extenti intra corium, pcussa a Mercurio sonitum dedit, ad cuius speciem Mercurius lyram fecit, & Orpheo tradidit, qui eius rei maxime erat studiosus, vnde & existimatur eadem arte non ferras tñ sed & saxa atque siluas cantus modulatione applicuisse. Timpanum est pellis, vel coriũ ligno ex vna parte extensum. Est. n. pars media simphonię in similitudine cribri. Timpanũ aũt dictũ ꝙ medium est, vnde & margaritũ medium timpanum dicitur & ipsum vt simphonia ad virgulã percutitur. Cimbala acitabula quædam sunt, quæ percussa inuicem tangunt se, & sonum faciunt. Sistrum ab inuentrice vocant. Isis.n. regina Ægyptiorum id genus inuenisse probatur. Inde & hoc mulieres pcutiũt, quia inuentrix huius generis fuit mulier, vnde & apud Amazonas sistro ad bellum fœminarum exercitus vocabatur. Tintinnabalum de sono vocis nomen habet, sicut plausus manuum, stridor valuarum. Simphonia vulgo appellatur lignum cauum, ex vtraque parte pelle extenta, qua virgulis hinc, & inde musici feriunt, fitque in ea ex concordia grauis, & acuti suauissimus cantus.

Quod Scientia musica magis sit in speculatione, quam in operatione. Cap. XXXV.

EX musica Boetij.i. Nunc illud est intuendum, ꝙ omnis ars, oĩsque etiam disciplina honorabiliorem naturaliter habeat rõnem, q̃ artificium, quod manu atque opere artificis exercetur. Multo.n. est maius atque aptius scire quid quisque faciat, q̃ ipsum illud efficere quod sciat. Etenim artificium corporale, quasi seruiens famulatur. Ratio vero quasi domina ĩperat, & nisi manus secũdũ id qđ ratio sanxit efficiat, frustra fit. Quanto igitur præclarior est sciã musicæ in cognitione rõnis, quam in opere efficiendi atque actu, tñ.s. q̃tum corpus mente superatur, quod.s. rõnis expers seruitio degit. Illa vero imperat atque ad rectum deducit, ꝙ nisi eius pareatur imperio expers eius rõne opus titubabit, vnde fit vt speculatio rõnis operandi actu non egeat. Manuũ vero opera nulla sint, nisi rõne ducantur. Iam vero quãta sit gloria meritũque rõnis, hinc intelligi põt quod cęteri, vt ita dicã corporales artifices, non ex disciplina, sed ex ipsis potius instrumentis cępere vocabula. Nam citharedus ex cythara, tibicem ex tibia, cæterique suorum instrumentorum vocabulo nuncupantur. Is vero est musicus, qui rõne perpensa canendi sciãm, nõ seruitio operis, sed imperio speculationis assumit, quod.s. in ædificiorũ, bellorũque opere videmus in contraria.s. nũcupatione vocabuli, eorũ nãque nominibus vel ędificia inscribuntur, vel dicuntur triũphi, quorũ imperio, ac rõne instituta sunt, non quorũ opere seruitioq; perfecta. Tria igitur genera sunt, quæ circa artem musicam versantur, vnum est quod instrumentis agitur, aliud fingit carmina. Tertiũ instrumẽtorum opus, carmenq; diiudicat. Sed illud quod instrumentis positum est, ibique totã operã consumit, vt sunt citharedi, quique organo, cæterisque musicæ instrumentis artificiũ probant, a musicæ sciẽ intellectu seiuncti sunt, qñ famulantur, vt dictũ est. Nec quicquam afferunt rõnis, sed sunt totius speculationis expertes. Secundum vero circa musicam agentium genus poetarum est, quod nõ potius speculatione, ac ratione, quam naturali quodam instinctu fertur ad carmen, atque iccirco, hoc quoq; genus a musica segregandum est. Tertium est quod iudicandi peritiam sumit, vt rythmos, cantilenasque, totumque carmen possit perpendere. Quod.s. quoniam totũ in ratione ac speculatione positum est, hoc proprie musicæ deputabitur. Isq; est musicus, cui adest facultas secundum speculationem rationẽve propositam, ac musicæ cõuenientem, de modis ac rythmis, deque generibus cantilenarum, ac de permixtionibus, & de poętarum carminibus iudicandi.

De Geometria. Cap. XXXVI.

RIchardus vbi supra. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumq; descriptio contemplatiua per quam vniuscuiusque rei termini declarari solent. Geometria habet species planimetriam, altimetriam, cosmimetriam. Planimetria longum, & latum metitur, extenditur ante & retro, detrorsum & sinistrorsum. Altimetria metitur altum, & profundum, & extenditur sursum & deorsum. Cosmimetria vero sphærica metitur, i. rotunda. Isi. vbi supra. Geometria disciplina, primum, ab Aegyptijs reperta dicitur, quia inundāte Nilo, & omnium possessionibus limo obductis, initium terræ diuidendæ, per lineas & mensuras nomen arti dedit. Quæ inde longius acumine sapientium producta & maris & cœli, & aeris spacia metiuntur. Nā prouocati studiosi cæperunt post terræ dimensionem, et cœli spacia quærere, quanto interuallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, & vsque ad verticem cęli quanta se mensura distenderet. Sicque interualla ipsa cœli, orbisque ambitum per numerum stadiorum, ratione probabili distinxerunt, sed quia ex terræ dimēsione hæc disciplina cępit, ex initio sui, & nomen seruauit. Nam Geometria de terra, & de mensura nuncupata est. Terra. n. Græce ge vocatur, metra, mensura. Huius disciplinæ ars continet in se lineamenta, interualla, magnitudines, & figuras, & in figuris dimensiones, & numeros. Alphorabius vbi supra. Geometria quidem, & arithmetica habent elementa, per quæ declarantur in eis multa, vt liber Euclides dicitur liber elementorum, in quo consideratio fit duobus modis. Vno resolutionis & altero compositionis. Duobus modis antiqui tractatores huius scientię vsi sunt in libris suis, sed Euclides in libro suo non incessit, nisi secundum viam compositionis.

De Partibus Geometria. Cap. XXXVII.

ALphorabius vbi supra. Geometria similiter, alia est actiua, alia speculatiua. Actiua cōsiderat lineas, superficies, & corpora tribus modis, quia vel in altū, & hæc scīa dicitur altimetria, vel in planum & hæc planimetria, vel in profundum, & hæc perimetria. Vnaquæq; aūt istarū habet materiam propriā & instrumenta, & opifices proprios. s. mensores & fabros. Mēsores sunt, qui terræ superficiem quamlibet mēsurant, horū instrumenta sunt, palmus, pes, cubitus, stadium, pertica, & hmōi. Fabri vero sunt, qui in mechanicis operando desudant, vt carpentarius in ligno, ferrarius in ferro, cementarius in lapide, & luto cæterique opifices, quadraturas, & rotunditates, mediante materia, que subdita est arti suæ. Horum itaque multæ species esse dicuntur, secundum diuersitatē materiarum, in quibus & ex quibus operantur. Instrumenta quoque diuersa, vt linea, trulla, perpendiculum, & hmōi. Speculatiua vero considerat figuras prædictas, secundum modum communē in quo cōueniunt omnes lineæ, superficies, vel oīa corpora, absolute quidem absque omni materia. Inquirit autem earum quantitates, æqualitates, inæqualitates, species figurum, & ordinum. Et quod alię sunt proportionales, aliæ quoque rationales, aliæ irrationales, & alia omnia quæ accidunt eis. Huis autem scientiæ partes sunt duæ vna speculatur tm̄ circa lineas & superficies, alia circa corpora diuiditur, secundum numerum specierum corporum, in cubos, pyramides, sphæralia, pinealia. De his omnibus speculatiua duobus modis considerat. Vno modo vnum illorum per se considerando s. linea per se, cubum per se, & ita de alijs. Alio modo vnumquodque illorum alteri comparando, & hoc dupliciter. s. aut considerando æqualitatem, vel inæqualitatem, vel aliud suorum accidentium, vel considerando qualiter vnum ordinatur in alio, videlicet qualiter linea in superficie, superficies in corpore, vel superficies in superficie, corpus in corpore.

De Elementis Geometria, Cap. XXXVIII.

EVclides in Geometria. Punctus est illud cui non est pars. Linea est longitudo sine latitudine, cuius extremitates quidem duo puncta sunt, linea recta est ab vno pūcto ad alium extensio, in extremitates suas vtrumque eorum recipiens. Superficies est, quæ longitudinem, & latitudinem tantum habet, cuius termini quidem sunt lineæ. Superficies plana est ab vna linea ad aliam extensio, in extremitates suas eas recipiens. Angulus planus est duarum linearum alternus contactus, quarum expansio supra superficiem applicatio est non recta. Cumque lineæ, quæ angulum continent, duæ rectæ lineę, fuerint, rectilineus angulus nominantur. Quando recta linea, supra rectam lineam steterit, duoque anguli vtrobique fuerint æquales, eorum vterq; rectus erit, lineaque superstans ei cui superstat perpendicularis vocatur, angulus vero qui recto maior est obtusus dicitur, angulus autem qui recto minor est acutus appellatur. Terminus vero est, quod cuiusque finis est. Figura est quæ termino, vel terminis continetur. Circulus est figura plana vna quidem linea contenta, in cuius medio est punctus, a quo omnes lineæ ad circumferentiam exeuntes, sibiuicem sunt æquales, & hic quidem punctus circuli centrum dicitur. Diametros circuli recta est linea, quæ super centrum eius transiens, extremitatesque suæ circunferentiæ applicans, circulum in duo æqualia diuidit. Semicirculus figura plana diametro circuli, & medietate circunferentiæ contenta. Portio circuli est figura plana recta linea, & parte circunferentiæ cōtenta. Semicirculo quidem autem minor. Rectilineæ, figuræ sunt quæ rectis continentur lineis. Quarum quædam trilateræ, tribus rectis lineis. Quædam quadrilaterę quatuor rectis. Quædam pluribus quam quatuor rectis lineis continentur. Figurarum trilaterarum alia triangulus tria habens æqualia latera, alia biangulus, duo habens æqualia, & triangulus trium inęqualium laterum. Harum autem alia est ortogonium, vnum scilicet angulum rectum habens, alia est ampligonium aliquem angulum obtusum habens, alia exigonium in qua tres anguli acuti sunt. Figurarum autem quadrilate rarum, alia est quadratum, quod æquilaterum, atque rectangulum est, alia tetragonus longus est, quæ rectangula sed æquilatera non est alia climiam est quod æquilaterum, sed rectangulum non est, alia simile climiam quod opposita latera habet æqualia, atque oppositos angulos habet æquales Idem tamen nec rectis angulis, nec æquis lateribus continetur. Præter has autem omnes quadrilateræ figuræ climinaria nominantur. Aequidistantes lineæ sunt, quæ in eadem superficie collocatæ, atque in alterutram partem protractæ nō conuenient etiam si in infinitum protrahantur.

De Figuris, & numeris Geometricis. Cap. XXXIX.

ISidorus vbi supra. Geometriæ quadripartita diuisio est. In planum. In magnitudinem numerabilem. In magnitudinem rationalem, & in figuras solidas. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine, & latitudine altrinsecus continentur, quæ sunt iuxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo est, quæ numeris arithmeticę diuidi potest, magnitudines rationales sunt, quarum mensuram scire possumus. Irrationales vero quarum mensura quantitas cognita non habetur. Figuræ solidæ sunt, quæ longitudine, & latitudine, & altitudine continentur, vt est cubus, cuius species quinque in plano. Quarum prima circulus est plano pede figura plana, que vocatur circunducta, cuius in medio punctus est, quo cuncta conuergunt, quod centrum Geometræ vocant. Latini punctum circuli. Quadrilatera figura est in plano quadrata, quę sub quatuor rectis lineis iacet. Dyanathethon grammathon figura est plana. Ortogonium. i. rectangulum figura est plana in plano pede, est enim triangulum, & habet angulum rectum. Isopleros figura est plana recta, & subtiliter constituta. Sphera est figura in rotundum formata partibus cunctis æqualis in solidum. Cubus est figura solida, quę lōgitudine, latitudine, & altitudine continetur. Chilindrus est figura quadrata, habens superius semicirculū in solidum. Conon figura est, quę ab amplo in angustum finit, sicut ortogonium. Pyramis est figura, quæ in modū ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis. n. apud Græcos pyrin appellatur. Sicut autem infra decem omnis est numerus, ita intra hunc circulum omnis figurarum concluditur ambitus. Prima autem figura huius artis punctus est, cuius pars nulla est. Secunda linea præter latitudinem longitudo. Recta linea est quæ ex ęquo in suis punctis iacet. Superficies vero quod lōgitudines solas habet. Superficiei vero fines lineæ sunt, quarum formę ideo in superioribus decem figuris positæ non sunt, quia intra eas inueniuntur. Numeros autem secundum geometriam ita quæris. Extrema quippe eius multiplicata tātum faciunt, quantum & media duplicata, vt puta vi. & xij. Multiplicata faciunt septuagies dipondeos. Media. viij. & ix. multiplicata tantundem faciunt.

De

De Vniuersali scientia mensurandi. Cap. XL.

EVcli. vbi supra. Intendenti vero mensurare necessarium est quinque præscire.s. a puncto in punctum rectam lineam, atque definitam in continuum rectumque quantūlibet, protrahere. Item super centrum quodlibet, & quantū libet occupando spacium circulū designare. Itē oēs angulos rectos subinuicem æquales esse. Itē si linea recta super duas lineas rectas ceciderit, duoque anguli ex vna parte duobus rectis angulis minores fuerint. Illas duas lineas in eādē partem protractas proculdio necesse est esse inæquales. Item duas rectas lineas superficiē nullam concludere. Scia quoque Geometriæ cōis vniuersaliter hæc est. Quæ eidem ęqualia sunt, & sibinuicem æqualia sunt, si ęqualibus æqualia addanta. Tota sunt quoq; æqualia. Et si ab ęqualibus æqualia auferātur, quæ relinquuntur æqualia sunt. Et si inæqualibus æqualia addantur, ipsa tota fient inæqualia. Si fuerint duæ res vni ęquales, vtraque earum æqualis erit alteri, si fuerint duæ res quarum vtraque vnius eiusdem dimidiū erit, vtraque erit æqualis alteri. Si aliquæ res alii supponatur appliceturque ei, nec excedit altera alterā, ille sibiinuicem erunt æquales. Oē totum maius sua parte est. Glosa. Nota quod multas cōēs scias prætermisit Euclides, qm̄ infinitę sunt, & innumerabiles, quarum hæc est vna. Si duæ quantitates æquales ad quamlibet tertiam comparantur, ambæ sunt illi, aut ęque maiores. aut ęque minores, aut eidem æquales. Item alia. Quanta est aliqua quantitas ad aliam, tantam esse quamlibet tertiā ad aliquam quartā. In q̄titatibus quidem continuis hoc obseruandum est, siue antecedentes maiores sint suis consequentibus, siue æquales. Magnitudo nāque decrescit in infinitum. In numeris vero, si fuerit primus submultiplex secundi, quilibet tertius alicuius quarti æque erit submultiplex. Multitudo nanque crescit in infinitū.

De Mensuris spaciorum, siue locorum. Cap. XLI.

ISido. vbi supra lib. xx. Mensura est, quicquid pondere, capacitate, longitudine, altitudine, latitudine, imo finitur; Maiores itaque orbem in partibus, partes in prouincijs, prouincias in regionibus, regiones in locis, loca ī territoriis, territoria in agris, agra in centuriis, centurias in iugeribus, iugera, in climatibus, deinde climata in actus, perticas, passus, gradus, cubitos, pedes, palmos, vncias, & digitos diuiserunt. Tanta.n. fuit eorū solertia. Digitus est pars minima agrestiū mensuratum. Inde vncia habet digitos tres. Palmus aūt quatuor digitos habet. Pes sedecim, Passus pedes quinque. Pertica passus duos, i. pedes decē à portādo dicta, quasi portica. Omnes aūt præcedentes mensurę in corpore sunt vt palmus, pes, passus, & reliqua sola pertica portatur. Est.n. decē pedū ad instar calami in Ezechiele, tēplū mēsurātis. Actus minimus est latitudine pedū quatuor, lōgitudine. cxl. Climata quoque vndiq; versū pedes habet. lx, Mensuras viarū nos milliaria dicim⁹ Gręci stadia, Galli leucas, Aegyptij fines. Persæ pansagas. Sunt aūt proprio quæq; spacio. Milliarū mille passibus terminatur, habens pedes quinque millia, leuca finitur passibus mille quingentis. Stadiū octaua pars milliaris est, constans passibus centū. xxv. hunc primū Herculē statuisse dicunt, eumque eo spacio determinasse, ꝙ ipse sub vno spiritu confecisset, ac perinde stadiū appellasset, qm̄ in fine respirasset, simulque & stetisset. Fines dicti sunt, eo ꝙ agri funiculis sunt diuisi. Mensurarū.n. lineæ in terrarum partitione tenduntur, vt dimensionis æquitas teneatur, limites appellati antiquo verbo trāsuersi. Nā transuersa oīa antiqui lima dicebāt, a quo, & limina hostiorum per quæ foris vel intus itur. Et limites ꝙ per eos in agros foras eatur. Termini dicti ꝙ terræ mensuras distinguunt atque declarant, his.n. testimonia finium intelligūtur, & agrorum contētio & certamen infertur. Limites maxime in agris duo sunt, cardo & decumanus. Cardo est qui a septentrione directus a cardine cœli est. Nā sine dubio cœlum voluitur in septentionali orbe. Decumanus est qui ab oriente in occidentem per transuersum dirigitur, qui pro eo, quod formam. x. faciat, decumanus est appellatus, ager.n. bis diuisus figuram denarij numeri efficit. Idem in xvi. Mensura est res aliqua modo suo, vel tempore circunscripta. Hæc autē corporis est, aut temporis. Corporis hominum lignorum, & columnarum longitudo, & breuitas. Sed & solē istum propriam sui orbis haberi mensuram, quod geometrici perscrutari audent. Temporis vt mensura horarum, & dierum, & annorum. Propriè autem mensura vocata, quod ea fruges metiuntur, atque frumentum humida, & sicca.

De Mensuris aridorum, & liquidorum. Cap. XLII.

MEnsurarum pars minima coclear, quod est dimidia pars dragmæ, appendens siliquas nouem qui triplicatus conculā facit. Concula dragma vna, & dimidia adimpletur. Ciati pondus decē dragmis appenditur. Acitabulus quarta pars eminæ, est duodecim dragmas appendens. Cotula emina est habens ciatos sex. Emina autem appendit librā vnam, quæ geminata sextariū facit. Sextarius duarum librarum est, qui bis assumptus nominatur bilibris, assumptus quater fit Græco nomine cenix. Quinquies complicatus quinnarē siue gomor facit, adijce sextū congiū reddet, a cōgiendo. i. per augmentū crescēdo vocatur, vn̄ postea pecunia beneficij, gratia dari cępta, congiariū appellata est. Cōgiariū aūt specialiter mensura est liquidorū. Metreta est mensura liq̄dorū, metrō.n. mēsurā dicunt Græci, & inde appellata metreta, metrū ad oēm mēsurā dr̄. Sed ideo hoc nomē spāliter sibi assumpsit, quod sit mensura perfecti numeri. i. denarij. Modius dictus ab eo quod sit suo modo perfectus. Est autē mensura librarum quadragintaquatuor. i. sextariorū vigintidiorū. Cuius numeri causa inde tracta est, ꝙ in principio Deus vigintiduo opera fecerit. Nam prima die vii. opera fecit. i. materiam informem, angelos, lucem, cęlos superiores, terrā, aquā, atque aerē. Secunda die firmamentū solum. Tertia die quatuor maria, semina, sationes, atq; plantaria. Quarta die tria Solē, Lunā, & Stellas. Quinta die, tria pisces, & reptilia aquarum, & volatilia. Sexta die quatuor bestias, pecudes, reptilia terræ, & hominē. Et facta sunt omnia vigintiduo genera in diebus sex, & vigintiduo literarum sunt elementa quibus constat diuinæ legis doctrina. His igitur exemplis modius vigintiduorum sextariorū a Moyse secundum sacræ legis mensurā effectus est. Statum genus est mensuræ iuxta morē prouinciæ Palestinæ, vnum & dimidium modium capiens, cuius nomē ex Hebręo sermone tractum est. Satum.n. apud eos nominatur sumptio siue eleuatio, eo ꝙ qui metitur, exinde mensurā sumat ac eleuet. Est & aliud satū mensura sextariorū vigintiduorū capax quasi modius. Batus vocatur. Hebraica lingua, olearia mola, quæ habetur apud eos, vel bata nominatur, capiens quinquaginta sextaria. Quæ mensura vna molæ vice protenit. Amphora Græcæ a figura sua dr̄, ꝙ eius ansæ geminatæ videantur aures imitari. Respicit aūt vini, vel aquæ, pedem quadratum. Frumenti vero modios Italicos tres, Cadus Græce amphora est, continens vrnas tres. Vrna aūt mensura est, quā quidam quartarium dicunt, proprie autem vrna vas, quæ pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet, de quo poeta. Cælo tegitur, qui non habet vrnam. Medimna est mensura quinque modiorum. i. dimidia eo, ꝙ quinque modijs metiatur, qui est dimidius numerus a perfecto denario. Artabo apud Aegyptios sextarios. lxxij. continet propter. lxxij. linguas, quæ orbem impleuerunt. Gomor. xv. modiorum onus appendit. Chorus. xxx. modijs adimpletur, hic Hebraico sermone descendit, qui vocatur choris a similitudine collis: Choria. n. Hebraicè colles appellantur. Coaceruati enim modij triginta instar collis videntur, & onus cameli efficiunt.

De Scientia perspectiua. Cap. XLIII.

ALphorabius. Scientia de aspectibus inquirit, de eisdem de quibus est Geometria.s. de figuris magnitudinibus, sitibus, ordine, æqualitate, inæqualitate, & huiusmodi, sed ita vt sunt in lineis, superficiebus, & corporibus absolute. vnde speculatio Geometriæ communior est quàm istius, sed quamuis, idem de quo hæc tractat in eodem de quo illa, tamē ista non est superflua sed necessaria. Nam ea quę necessario probauit Euclides esse quadrata, cum ad ea respicitur ex aliqua longitudine videntur esse concurrentia, & æqualia vidētur inæqualia, & econuerso. Ex his enim quæ sita sunt in vna superficie, quædam apparent inferiora, & quædam altiora. Et ex his quæ sunt prima, quædam videntur posteriora & ecōuerso. Qua propter necessaria fuit hæc scientia, qua descernitur inter id quod apparet in visu, aliter quā sit, & illud quod apparet ita vt est, assignat enim quibus de causis ista fiant, & hoc demonstrationibus necessarijs. Docet etiam quibus modis visus errare potest, ad hoc vt non erret, sed depræhendat vt est omne ad quod aspicit, docet enim appræhendere altitudines arborum, & parietum altitudines, & profunditates fluuiorum, altitudines quoque montium, quatenus cadit visus super fines eorum, deinde vero elongatione corporum cœlestium, & quantitates eorum, & omne illud ad quod perueniri potest, ex reflexione visus aspicientis, & quod quicquid vi-

detur

detur non videtur, nisi radio penetrante in aera, vsquequo cadat supra rem, ad quam aspicitur.

De Radijs visualibus, & de speculis. Cap. XLIIII.

RAdij quidem corpora peruia, penetrantes vsque ad illud quod aspicitur, aut recti sunt, aut reflexi, aut conuersi, aut fracti. Recti sunt, qui cum egrediuntur secundũ rectitudinem sui visus progrediuntur vsque pertranseant, & finiantur. Reflexi sunt, qui cum a visu prodire incipiunt, ante quam pertranseant obuiat eis speculum, a quo reflectuntur obliquè ad partes laterũ speculi, deinde extenduntur in latũ ac reflectuntur eundo ad id, quod est inter manus aspicientis. Conuersi vero sunt qui eadem via qua prius incesserunt, a speculo redeunt, quousque cadant supra corpus eius a cuius visu exierunt, vnde videt seipsum homo cum illo eodem radio. Fracti vero sunt illi, qui a speculo redeuntes ad partes aspiciẽtis, a cuius visu exierunt, extenduntur flexuose ab eo ad vnũ laterum eius, & cadunt super id quod est in aliquo laterum eius. Et medium quidem inter visum, & illud quod aspicitur, siue speculum, omnino sunt corpora peruia, vt aer, vel corpus cæleste, vel aqua, vel vitrum. Scía vero de aspectibus, inquirit de omni quod videtur, & de omni quod hijs radijs in vnoquoque speculorum aspicitur, vnde ipsa in duas partes diuiditur, quarum prima est inquisitio de eo, ad quod aspicitur, cũ radijs rectis, secunda de eo ad quod aspicitur cum radijs nõ rectis, & hæc dicitur proprie scientia de speculis. Actor. Iterum de speculis habes superius. iiii. lib. vbi dictum est, de Iride. i. arcu cœlesti.

De Astronomia. Cap. XLV.

RIchardus vbi supra. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis, inuestigans spacia motus, & reditus cœlestium corporum certis temporibus. Hęc oĩum mathematicarũ postrema est ordine, sed loco superior, & excelsior dignitate, quia cum cęteræ tres quodãmodo inferius versentur. Hæc sola cœlestium dispositionem inuestigandam atque tractandam suscepit. Astronomia diuiditur in duas species. s. in sphericam, & gnomonicam. Spherica cœlestium corporum spacia, situsque considerat. Gnomonica motum attendit. Isido. vbi supra. Astronomia est astrorum lex, quæ cursus syderũ, & figuras, & habitudines stellarũ circa se, & circa terrã indagabili ratione percurrit. Astronomiã primi Aegyptij inuenerunt, Astrologiam vero & natiuitatis obseruãtiam Chaldæi primi docuerunt, Abraam autem instruixisse Aegyptos astrologiam. Iosephus autor asseuerat Astronomiæ ratio modis pluribus constat, diffinit enim quid sit mundus, quid cœlum, quid sphere situs, & cursus, quid axis cœli & poli, quot sint climata cœli, qui cursus Solis, & Lunæ, atque astrorum. Actor. De his iam supra diximus in operibus Dei secundæ, & quartæ diei.

De Differentijs inter Astronomiam, & Astrologiam. Cap. XLVI.

RIchardus vbi supra. Inter Astronomiam, & Astrologiam hoc interesse videtur, quod Astronomia de lege astrorum, & conuersione cœli differit, regiones, circulos, ortus, & occasus syderum, & cur vnumquodque ita vocetur inuestigans. Astrologia vero astra considerat secũdum natiuitatis & mortis, aut aliorum quorumlibet euentuum, obseruantiam. Quę partim naturalis est, partim superstitiosa. Nuturalis est in complexionibps, vt est ægritudo, sanitas, sterilitas, tempestas, serenitas, quæ secundum superiorum contẽperantiam variantur. Superstitiosa vero in contingentibus, hoc est in constellationibus constat. Et hanc partem tractãt mathematici, qui interpretantur vani. Alpharabius vbi supra. Igitur scía de stellis duplex est, vna est de stellarum significatione. s. de eo ꝙ significent quod futurum est, & de quibusdam præsentibus, & de præteritis. Et hęc dr̃ Astronomia, Alia est scientia doctrinalis, quæ inquirit de cęlestibus corporibus, & de terra secundum tres summas. Prima est de numeris, & figuris, & ordinibus eorum, & de quantitatibus ipsorum corporum, & de situbus ac proportionibus eorum adinuicem, & de quantitatibus elongationum earundem adinuicẽ, Et quod in totalitate terræ non est motus localis. Secunda est de motibus cœlestium, quot sint, & quod omne sphericĩ sint, & quis sit communis omnibus stellis. Deindesde motibus proprijs stellarum, & quot sint species motus, vnicuique earum, & partes ad quas mouentur, & secundum quam partem. Docet etiam viam ad compræhendendum cuiusque stellę, locum ex parte signorum in vnaquaque hora. Inquirit iterum de omnibus quæ accidunt cœlestibus corporibus, & de eclipsi Solis, & Lunę & ortu, & occasu & huiusmodi. Tertia inquirit de terra, & eius habitabili parte, & ostendit quæ sit illud ꝙ inhabitatur ex ea, & quot sunt eius partes magnę, & quæ, & quot sint climata, & vbi sit locus habitationis, vel situationis cuiusque, & quàm diuersa reuolutio diei, & noctis, propter terræ situm, & quod in diuersis locis sunt ortus, & occasus diuersi, & longitudo dierum & breuitas noctis & his similia. Hæc est igitur summa, quam hęc scientia compræhendit, & vocatur Astrologia.

De Qualitatibus, quæ planetis effectiue non proprie attribuantur. Cap. XLVII.

ACtor. De his quę pertinent ad considerationẽ astrologi multa iam superius diximus, hic autem de astronomia sicut, & de cæteris scientiis pertractantes, tanquam occasione inuenta, pauca tantum de proprietatibus planetarum eo quod secundum eorum situs ac dispositiones inferiora quæque corpora disponuntur, breuiter inseramus. Ex dictis cuiusdam astrologi. Quæsiuistis quid sit proprius effectus vniuscuiusque planetæ. Ad quod respondeo quam breuite potero, narratione compræhendens vniuscuiusque planetæ quosdam effectus proprios, secundum quod philosophi inuenerunt eos certis experimentis, & rationibus necessarijs inuestigando. Dico igitur quod Sol est calidus, siccus, igneus colericus, masculinus, aureus, regnandi cupidus, auri ambicio sus, amans mundiciam, grauis in eloquio, magnificus, carnosus, pulcher facie. Has proprietates attribuunt philosophi Soli, & similiter cæteris planetis, vnicuique suas, non quia tales proprietates insint, vel inesse possint cœlestibus substantijs, cum non participent contrarietate nec sexuum diuersitate, nec affectionum animi mutabilitate, sed quia cælestia corpora sunt efficientia, & significantia tales proprietates, & earum renouationes, & defectiones in rebus mutabilibus mundi inferioris alterabilis, & secundũ omnes partes sui corruptibilis. Oĩa. n. quæ renouantur in mũdo inferiori, præter ea q̃ causantur a superiori facie rõnis nostræ habent suas cãs efficientes in mũdo superiori, inalterabili, & incorruptibili. Cuius demũ rõ est, qm̃ omne, quod est, prius est in potentia, & deinde exit in actum. Itẽ quod exit in actũ, per aliquid actuale exit; de potẽtia ad effectum. Quapropter omnia renouata in mundo inferiori, cum fuerint potentia priusquam actu, per actuale aliquod quod est semper vno modo in se, sed comparatione ad effectum aliter se habens, necesse est prodire in effectum, omnia autem corpora cœlestia sunt semper vno modo in seipsis se habentia, renouantia solum comparationes situales ad ea, quæ sunt in mundo inferiori. Nec reperitur in vniuersitate mundi sensibilis aliud a corporibus cœlestibus sic se habens. Manifestum est igitur, quod omnia renouata in mundo corruptibili, per virtutes cælestium corporum renouantur.

D *Proprijs effectibus Solis*. Cap. XLVIII.

SOl igitur virtute sua calefacit, & desiccat mundum inferiorem, & generationis causa est in nascẽtibus vegetabilibus, & animalibus, & augmentat in natis calorem, & spiritũ vitalẽ. Cuius significatio est, quod cum incipit ascendere a tropico hiemali, per punctum vernalem, in tropicum æstiuum renouatur generatio in terræ nascentibus, & animalibus plerisque, & vigoratur vis augmentatiua, vnde ipse est significator vitæ animalis, quæ viget per calorem temperatũ. Cum vero recedit a nobis corrumpuntur pleraque terræ nascentia, & animalia, & debilitatur vis augmentatiua, & nutritiua propter defectum caloris vitalis, & superabundantiam frigiditatis destruentis. Experimentis igitur sensibilibus scitur, quoniam sol est effectiuè calidus & siccus. Ex hoc sequitur quoniam ipse sit igneus, & etiam quod colericus. Id enim est colera in homine, quod ignis in mundo, & idem effector & significator vtriusque. Cum caliditas etiam sit qualitas actiua, & maritas sit per actiuitatem, fœminitas vero per passibilitatem, patet quoniam sol est effectiue masculinus. Sol quoque virtute sua mouet fumum sulphureum, mundum, & commiscet cum argento viuo mundo, & decoquit ea calore temperato, & sic efficit aurum. Nihil enim est aurum, nisi fumus sulphureus mundus commixtus argento viuo, decoctus calore temperato. Quod autem hæc operatio sit a virtute Solis, sci

tur

tur per hoc quod in locis quibus præfuerit sol, & in annis in quibus dominatur Sol magis abundãt mineræ aureæ. Quod affectus animi attribuuntur planetis, intelligendum est de affectibus quos habet homo per naturam, & non ex consuetudine, aut philosophia. Nã affectus naturales causant ex planetis, quia planetæ sunt affectores, & motores spirituum mouentiũ. Secundũ namque affectus animi mouentur spiritus, & secundum motus spirituum mouetur affectus Verbi gratia. Cum irascitur homo accenditur sanguis, & spiritus qui sunt in corde, & feruntur spiritus sese impellentes & supra seipsos impetuosè inundantes, & cũ talis fuerit motus in spiritibus causa aliqua extrinseca erit in affectu, nisi refrenetur per bonos mores. Similiter in omni affectu animi est motus spirituum appropriatus illi affectui, quem motum efficit naturaliter, & significat planeta aliquis. Nam scitur de vnoquoque planeta, quorum affectuum, & cuius figuræ corporalis sit significator, per hoc quod cõsiderauerunt philosophi dominium planetarum in horis natiuitatũ, & inuenerunt sem per in nato sub dominio Solis affectus vniuersales, & figurã corporalem vniuersalem, secundum rationes quas supra diximus, & similiter in natis sub reliquis planetis inuenerunt affectus, & figuras, quos reliquis planetis assignauerunt.

De Proprijs effectibus cæterorum planetarum. Cap. XLIX.

Reliquorum planetarum proprietates (vt vitem prolixitatem) absque expositione narrabo. Quia perito in natu is, & astronomijs sufficiunt, quæ dixi in exponendis proprietatibus Solis, ad exponendum proprietates reliquorũ. Est igitur Saturnus essentialiter frigidus, siccus, accidentaliter tamen humidus & terreus, melancolicus, plumbeus, obscurus, amans vestes nigras, tenax, religiosus, agricultor. Iuppiter est calidus, humidus, temperatus aereus, dulcis, sanguineus, stagneus, sapiens, gaudens, liberalis, eloquẽs, amans vestes pulchras, rubeus & pulcher faciei terrã prospiciens. Mars est calidus, amans militiam, & castra, pugnas, & cædes turpes, malignus, incompositus. Venus est frigida, humida, temperata habens de metallis latonem, fœminina, amans vestimenta ornata, & redimicula aurea, & argentea, & cantilenas, gaudia, & iocos, & ipsa est lasciua, dulcis loquelæ, pulchra oculis, & super ciliis, studens compositioni formæ, corpus habens leue, plenũ carne, mediocris staturæ. Mercurius est calidus, siccus, sed quia siccitas eius est multum passiua, ipse est frigidus cum frigidis humidus cum humidis, & cum omni planeta conuersibilis in suas qualitates, habens in metallis argentum viuum, eloquẽs, ingeniosus, studens, amans scientias mathematicas, & diuinationes, corpus habens gracile, labia subtilia, completam staturam. Luna est frigida, humida, flegmatica, fœminina, argentea, mediatrix mundi superioris, & inferioris, amans geometriam, & quicquid ei attinet, rotunda facie, mediocris staturæ.

De Comparatione omnium planetarum ad rerum generationem. Cap. L.

Secundo quæsitum est vtrum omnes planetę, sint sicut vnũ efficiens ad generationem vniuscuiusque, vel possit vnus illorum per se aliquid efficere. Ad quod respondeo, quod omne quod efficitur in mũdo inferiori, ab omnibus planetis efficitur, & omnes participant in efficientia vniuscuiusque effecti, & ẽt comparticipat eis in efficiendo singulare alicuius speciei imago aliqua cœlestis, planetæ namque sunt effectores & etiam significatores. Vniuersales vero causæ non efficiunt particulare aliquod, nisi cum eis comparticipet in efficiendo aliqua de imaginibus cœlestibus, quæ imagines sunt effetrices, & etiam significatrices specierum specialissimarum mundi terrestris. Demonstratio autem, quod omnes planetæ sunt sicut vnum efficiens, & non possit aliquis illorum per se agere in hoc inferiori, hæc est, quod virtus inferior nõ agit, nisi per virtutem superiorem, & duo quæ distant aliquiquibus medijs naturaliter interpositis non agunt, vel patiũtur adinuicẽ absque medio. Propter hoc nullus planeta inferior potest agere in hæc terrena, nisi mediante suo inferiori. Vnumquodque igitur in mundo inferiori effectum ab omnibus planetis efficitur, dicitur tamen proprie effici ab illo planeta, qui est in efficiendo maioris virtutis.

De Ordinatione motuum eorum. Cap. LI.

Tertio quæsitum est, vtrum in motibus planetarum sit ordinatio. Quam quæstionem quoniam est ambigua diuido. Potest.n. hæc quæstio quærere, an in motibus ipsorum ceciderit prius & posterius, in tempore.s. quod vnus planeta prius tempore motus fuerit quam reliquus, vel potest quęrere an motus vnius sit natura prior motu alterius, vel potest quærere an motus ipsorum sint ordinati adinuicem, secundum proportiones musicæ commensuratas. Si quæritur primum, dico quod omnes simul inceperunt moueri, omnes n. sphæræ simul tempore creatæ erant, & in creatione moueri cœperunt. Si quæratur secundum, dico quod omnis planeta sicut est superior in situali, sic est prior natura, & motus superioris, natura prior, motu inferioris, non enim mouetur inferior, nisi participans virtute superioris. Si vero quæratur tertium, dico quod in illorum motibus est ordinata proportio musicæ. Aliter.n. non esset mundus aptissime, & pulcherrime compositus.

Vtrum motus vnius, possit impediri per motum alterius. Cap. LII.

Quarto quæsitum est vtrum motus vnius planetæ possit impediri per motum alterius. Ad quod respondeo quod in corporibus, cœlestibus non est contrarietas, inobedientia, vel violentia, nec obuiant sibi inuicem cælestia corpora, quare nullo modo possunt se adinuicem præpedire in mouendo. Si autem intendat hæc quæstio quærere, an effectus vnius planetæ impediatur per alterum, manifestum, quoniam hoc est verum, quia cum alicui planetæ opponitur planeta sibi contrarius, aut ei coniungitur, aut respiciet a trino, & quarto, vel sextili aspectu, impedit opus alterius. Verbi gratia. Cum Saturnus opponitur Marti in renouatione anni, aut coniungitur ei secundum aspectum aliquẽ & præfuerit Mars anno, diminuit calorẽ, qui ex virtute Martis fit deberet prouenire in eodem anno. Vtrum motus planetarum sit circularis. Hanc questionem determinat Aristo. in lib. de cœlo & mundo, & hæc quæstio non est quæstio, sed est suppositio in Astronomia. Huius autem demonstratio apud Aristo. hæc est. Simplicis corporis simplex est motus, omnis autem motus simplex, aut est circularis, aut rectus. Igitur planetæ cũ sint corpora simplicia, aut circulariter, aut recte mouẽtur sed nõ mouentur ẽm rectũ, qa oẽ ꝙ mouet, participat cõtrarietate, & est corruptibile. Planeta vero nõ participat cõtrarietate igitur circulariter mouetur. Vltimo quæsitũ est quõ. planetæ sint natura dissolubiles. Ad ꝙ respondeo cũ Augustino, quod non solum planetæ sed omnis creatura ex seipsa est dissolubilis, & corruptibilis. Cuius ratio est, ꝙ omne quod est de natura sua facit periodum in suam originem, omnis autem creatura est ex nihilo, quare periodus eius est in nihilũ. Veruntamen diuido hunc terminum dissolubile, siue corruptibile, dicitur enim corruptibile quod ex seipso habet possibilitatem ad corruptionem, & sic est omnis creatura corruptibilis. Nulla enim creatura ex seipsa esse potest, cum solum ipsum ens primum ex se, & per se sit. Quapropter omnis creatura ex seipsa est corruptibilis, & ad corruptionem est possibilis. Dicitur enim corruptibile, quod ex seipso habet necessitatem ad corruptionem, & sic dicitur omne, & solũ corruptibile, quod participat contrarietate naturali, bonitas autem conditoris, & sapientia eius, & potentia tam immensæ sunt, quod vnumquodq; fecerunt in optimo, quod ei est possibile, nisi ipsum voluntarie a conditoris bonitate se subtrahat. Esse autem melius est, quam non esse, & esse perpetuum quã esse temporale, properea vnumquodque quod non habet in se necessitatem ad corruptionem, nec voluntarie a conditoris bonitate se subtrahit, a conditoris bonitate seruatur in esse perpetuo.

De Scientia de ponderibus. Cap. LIII.

Alphorabius vbi supra. Sequitur scientia de ponderibus. Ponderosa duobus modis considerantur.s. secundum quod mensurantur, & secundum quod cum eis mensuratur. Ita doctrina de ponderibus considerat ea secundum ꝙ mouentur, & inquirit de principijs, & instrumentis, quibus eleuantur grauia, vel per quæ de loco ad locum permutantur. Isido. lib. xvj. etym. Ponderum ac mensurarum iuuat cognoscere modũ. Nam oĩa corporalia (sicut scriptum est) a summis vsque ad ima, in mensura, & numero, & põdere disposita sunt atq;

atq; formata. Cunctis.n. corporeis rebus pondus natura dedit, suum quoque regit oīa pondus, & ponderibus suis terra librata dependet. Primus Moyses (qui omnes antecedit gentiliū philosophos tpe) nobis & numeros, & mensuras, & pondera diuersis scripturæ suæ locis enarrauit, primus Sydon Argiuus ponderum rationem in Græcia constituit. Et licet alij antiquiores extiterunt, sed iste hac in arte experientior fuit, aliorum quidem & narrationem memorari necesse est: scribētes vnicuique certi ponderis modum, nominibus proprijs, & catacteribus designatum. Pondus dictum eo, ꝙ in statera librarum pendeat, hinc & pensum. Abusiue aūt pondus, libra vna est, vnde ēt dipondius dictus est, quasi duo pondera. Trutina est gemina pondernm lance æquali examine pēdens, facta pp talenta, & centenaria appendenda, sicut momentana, pro parua, modicaque pecunia. Hæc est & statera nomen ex numero habens, ꝙ duobus lancibus, & vno in medio stilo librata æqualiter stet. Examen est filum medium, quo trutinæ statera regitur, & lances æquantur, vnde & in lanceis amentum dicitur, vnicuique autem ponderi certus est modus, nominibus propriis designatus. Calcus minima pars ponderis quarta pars oboli est, constans lentis geminis granis, appellatur aūt calcus, ꝙ sit paruulus sicut & lapis calculus, qui adeo minimus est, vt sine molestia sui calcetur. Siliqua vicesima quarta par solidi est, ab arbore cuius semen est vocabulum tenens. Kerates oboli pars media est, habens siliquam vnam semis. Obolus siliquis tribus appenditur, habens Kerates duos, calcos quatuor. Fiebat enim olim ex ære ad instar sagittæ, vnde & nomen a Græcis accepit hoc est sagitta. Scrupulus sex siliquarum pondere constat.

Adhuc de ponderibus. Cap. LIIII.

DRagma octaua pars vnciæ, & denarij pondus argentei, tribus constans scrupulis.i. decem & octo siliquis. Denarium autem dictū, quia pro decem nummis imputatur. Solidum nuncupatū, quia nihil illi deesse vr̄, solidū n. veteres integrum dicebant, & totum. Proprie quoque nummisma vocatur, pro eo ꝙ nominibus principum effigijsque signetur, ab initio vero vnum numisma, vnus argenteus erat. Solidus apud Latinos alio nomine sextula dicitur, ꝙ his sexūtia complecantur, hunc vulgus aureum solidum vocat. Cuius tertiā partē ideo dixerunt tremissem, eo ꝙ solidū faciat ter missus. Sextula bis assumpta duellam facit, ter posita staterem integrum reddit, stater autem medietas vnciæ est, appendens aureos tres, vnde & vocatus stater, ꝙ tribus solidis stet, hic & semiuntia, quia semis habet de vncia, hic & semissis quia ponderis semis est, quasi semis assis. Quadrans quidem, quia vnciæ quartā partem appendat. Sicel qui Latino sermone, siclus corruptè appellatur, Hebræum nomen est, habens apud eos vnciæ pondus, apud Latinos autē, & Græcos quarta pars vnciæ est. Vncia dicta, ꝙ vniuersitate minorum ponderum sua vnitate vinciat, i. complectatur. Constat autem dragmis octo, i. scrupulis. xxiiij. Quod proinde legitimum pondus habetur, quia numerus scrupulorum eius, horas diei, noctisq; metitur, vel quia libram efficit duodecies cōputatus. Libra. xii. vnciis perficitur, & inde habetur perfecti ponderis genus, quia tot constat vncijs, quot mensibus annus. Dicta autem libra, ꝙ sit libera, & cuncta inter se pondera prædicta concludat. Mna in ponderibus centum dragmis appenditur, & est nomē Græcum. Talentum summū esse pondus perhibetur in Græcis, nā nihil est calco minus, nihil talento maius, cuius varium apud diuersas gentes pondus habetur. Est autē triplex, minor quinquaginta, medius septuaginta duarum librarum, summus centum viginti constat.

De Scientia ingeniorum. Cap. LV.

ALphorabius vbi supra. Scientia de ingeniis est scīa cogitandi, qualiter quis conuenire faciat illa oīa, quorum modi declarantur, ac demonstrantur in doctrinis conuenire inquam in corporibus naturalibus, in acceptione & situ eorū in actu. Oēs.n. aliæ sciæ non cōsiderant lineas, superficies, corpora & reliqua, nisi secundū ꝙ intelliguntur tm̄ a corporibus naturalibus separata, sed quia nos vsu istorū indigemus, volumus ea actuare & præsentare in actu in corporibus naturalibus, & sensatis artificio & ingenio aliquo modo propriatur eorū acceptio. Scīa vero ingeniorū docet modos excogitandi & adinueniendi qualiter secundū numerum corpora naturalia coaptentur per artificiū, ad hoc vt vsus quē quærimus, ex eis proueniant. Ex his est ingenium geometricum ad mēsurandum corpora. Ingenium quoque instrumentorum, de arte eleuandi, & instrumentorū musicorum, ac plurium artium mechanicarū, vt arcuum, vel armorū. Sic & ingenium spectuale secundū artem, quæ dirigit vsum ad cōprahendendnm veritatē rerū remotarum. Et ingenium de arte speculorum, s̄m ꝙ reddunt radios ita, vt reflectant eos, aut conuertant, aut frangant. Ingenium quoque de arte ponderum rationabilium instrumentorum, secundum artes plurimas. Hinc ergo sunt causæ, & scientiæ ingeniorum, quæ principia sunt artium ciuilium practicarum.

De Metaphisica, & eius excellentia. Cap. LVI.

ARist. in Methaphisica veteri li. j. Methaphisica scīa est ad necessaria.i. ad aliarū sciarum necessitatem, sicut dyalectica & sophistica ad introductionē, ipsa est prima philosophia, maximeque scibilis est, quia maxime scibilia sunt principia & causæ pp hoc.n. & ex eis alia cognoscuntur, non econuerso. Tunc aūt scire dicimur vnumquodq; cum primā cām opinamur cognoscere. Hæc itaque sola sciarū liberalis est, quia sola suiipsius gratia est, vnde iuste non humana existimatur, illius possessio, sed diuina. Multipliciter.n. humana natura ancilla est, Deus autem & causarum omnium principiū quoddā est, & hanc sciam aut solus, aut maxime habet: hac igitur potior nulla est. Idem in iij. lib. Hanc ergo vocare sciarū sapientiam congruit, secundū ꝙ princeps est & potentissima, cui alias scientias vt famulas non contradicere iustum est, huius nanque gratia sunt aliæ. Idem in noua lib. j. Vnusquisque igitur hoīum, aut nihil de veritate cōprhendit, aut modicū; difficilis.n. est eius consideratio, nō quidem pp res, sed pp nos Dispositio nanq; intellectus in anima, apud illud quod est in natura manifestum, similis est dispositioni oculorum vespertillionis, apud lucē solis. Rectum est autem philosophiā vocare sciam veritatis speculatiuā, quia speculatiuæ finis est veritas, practicæ vero opus. Operantes.n. licet considerent in eo ꝙ agunt, non tn̄ perscrutant̄ de cā pp seipsam, sed respectu eius ꝙ agunt. Nos aūt veritatē nō scimus absq; eo, ꝙ sciamus cām illius. Manifestū est aūt, ꝙ res habet suū principiū & ꝙ causę rerū oīum non sunt infinitę, neq; secundū rectitudinē, neq; secundū speciem.s. vt species cārū sit pluſq̄ numerari possit. Impossibile.n. est secundū naturā, vt aliquid ex alio fit in infinitū. Necesse est.n. vt prius sit cā eius quod est post. Quapp necesse est, si res aliqua non fuerit potentia, vt vtiliter nō sit oīno cā. Itaque si causas infinitas faciunt, naturam boni destruunt. Dignū est aūt in prima philosophia perscrutetur de oībus, cōtinet.n. oīa principia, & ea quæ sunt potentia. Auic. in Methaphisica sua. Scīa diuina est scientia de rebus separatis a materia, termino, & diffinitione, sic dicta a parte digniore, quæ est finis eius, hæc est cognitio Dei. Multæ nanque res appellantur ab eo ꝙ est dignius. In hac scīa quæritur dē primis causis esse naturalis, & esse doctrinalis, & eius ꝙ pendet ex his, & de causa cārū, quę est Deus excelsus. Hæc est prophetia prima, q̄ facit acquirere certificationē principiorum aliarū sciarum, & ipsa est certissime scia. Cōicat aūt cum dyalectica simul, & sophistica, quia de eo quod in hac acquiritur nulla singularīu sciarum tractat, nisi duæ pdictę. Differt ēt ab vtraq; qm̄ illæ loquuntur de compositionibus singularum scientiarum, hæc autem non, quoniam ipsa est prima philosophia. Differt etiam in topica, quia ipsa non facit certitudinem, sed acquirit opinionem. A sophistica quoque per se differt, quia hæc quærit ipsam veritatem, illa vero apparentiam. Michael scotus. Dicitur etiam hæc scientia diuina, quia de rebus diuinis, & spiritualibus tractat. Dicitur & prima philosophia, q a cæteris philosophiæ partibus altior est. Dicitur etiā Methaphisica, quia supra phisicam est.i. scientiam naturalē. Legenda est aūt post naturalem, & doctrinalem, quia multa de his in ista conceduntur, quæ in illis approbata sunt.

De Partibus Methaphisica. Cap. LVII.

ALphorabius in lib. de diuisione scientiarum. Scientia diuina diuiditur in tres partes, prima inquirit de essentijs, & de rebus, quæ accidunt eis s̄m ꝙ sunt essentiæ. Secunda de principijs demonstrationū in scientijs speculatiuis particularibus.s. de principijs dialecticę, & naturalis sciæ sciarumq; doctrinalium. Inquirit etiam verificationē earum, & substantias, atque proprietates, & destruit errores antiquorū. Tertia de essentiis, quæ nō sunt corpora, nec in corporibus, & probat quod sunt essentiæ, deinde quod plures sunt, & ꝙ finitę, deinde quod sint inæquales, & quod secundum multitudinem surgunt de minore ad perfectionem, vel ad perfectiorem, quousq; perueniant ad extremum perfectum, quo perfectius

ctius nihil esse potest, nec ei pōt aliquid esse simile, nec æquale, nec contrarium, nec præcedens. Ipsum est esse, quod impossibile est acquiri ab aliqua re, & omnia reliqua posteriora sunt ab illo in esse. Ipsum est esse primum, quod confert esse oī, quod est prǽter ipsum. Ipsum est primū vnum, quod vnitatē confert oī quod est præter ipsum. Ipsū est primū verū, qđ veritatē omni habenti, ipsam confert. Immo ipsum est quod supra oīa dignius est nomine, & significatione vnius, & entis, & veri, & primi. Deinde ostendit, ꝙ illud quod terminus est istarū proprietatū, debet credi quod sit Deus, cuius gloria sublimis. Postea docet qualiter essentiæ proueniunt ab eo, & qualiter adeptæ sunt esse ab illo. Deinceps inquirit de ordinibus essentiarū, & qualiter adueniunt eis illi ordines, & qualiter vnaqueq; mæretur esse in ordine in quo est, & qualis est illa connexio earum adinuicē, & quibus rebus fiat. Deinde progreditur ad reliquas operationes Dei, comprehendendas in essentijs, quousque cōpleat omnes illas, ostēdens ēt, ꝙ in nulla earum est defectus, neque discordia, neque malitia, neque diminutio, neque superfluitas. Postea vero destruit errores quorundam de Deo, & operationibus eius, & essentijs quas creauit. Michael Schotus. Diuina scia diuidit̄ in quatuor partes, quarum prima est de diuisionibus entis, secunda de principijs scientiarū, tertia de intelligentijs, quarta & vltima de Deo. Hæ quatuor partes continentur in Metaphisica Arist. & Auicennæ, & in Algazel, & in Auicebronte.

De Vtilitate eius, & ordinatione. Cap. LVIII.

AVicenna vbi supra. Vtile quidem in se est occasio, quæ per se ducit ad bonū. Vtilitas autem est intētio quæ de malo perducit ad bonum, & oēs quidē sciæ cōicant in vna vtilitate, quæ est acquisitio perfectionis aīæ humanæ, in effectu præparantis eā ad futurā fœlicitatem. Cū aūt in principijs sciarū inquiritur de vtilitate earū non est intentio illarū ad hoc perueniendi, sed inuicem se adiuuādi, ad hoc vt certificetur alia scia. Et secundū hanc intentionē vtilitas dupliciter dicitur, vno modo absolutē. s. vt sit adducens ad certitudinē alterius sciæ, quocūq; mō, alio mō minus cōiter. s. vt sit adducens ad excellentiorē, quæ est sicut finis. Si igitur accipiamus vtilitatē absolutē, profecto scia hęc vtilitatem habet, si vero minus cōiter adeo certe alta est, hæc scia, ꝙ nō dignatur vtilis esse cæteris, sed cæteræ potius ad eam vtiles sunt. Post naturalē quidem, eo ꝙ multa, quæ conceduntur in ista, iā probata sunt in naturali, sicut generatio, & corruptio, & alteritas & locus, & tps, & ꝙ omne quod mouetur ab alio mouetur, & quæ sunt ea quæ mouentur ad primū motorem &c. Post disciplinales vero, qm̄ intentio vltima in hac scia est cognitio gubernationis Dei altissimi, & cognitio angelorū, & ordinū eorum. Cognitio quoq; ordinationis in compositione circulorū, ad quam sciam impossibile est peruenire, nisi per astrologiam, ad scientiam autem astrologiæ peruenire non pōt, nisi per cognitionem arithmeticæ & geometriæ. Musica vero, & particulares disciplinalium, & morales, ac similes consequentes sunt, & non necessariæ ad hanc scientiam.

De Subiecto Methaphisicæ. Cap. LIX.

MIchael Scotus. Huius sciæ subiectum est ens, nō Deus vel quatuor causæ, sicut quidam crediderūt. Teste. n. Arist. nulla scientia subiectum suum inquirit. In hac autem quæritur de Deo, quid sit, & similiter de causis, & iō nō possunt esse subiectū eius. Materiam siquidem non oportet quæri an sit, vel quid sit, inconueniens. n. est, vt aliqua scia materiam suā stabiliat. Intentio tñ huius scientiæ est dare certitudinem de rebus, quæ cōtinentur in prædictis quatuor partibus. Algazel. Diuinæ scientiæ subiectum est id, quod est cōius oībus. s. ens simpliciter, vel absolutē. Quæ aūt in ea quæruntur cōsequentia sunt ipsum esse inquantū ens tm̄. Hæc sunt substantia, accidens, vniuersale, singulare vnum, multū, cā, causatum, potentia, effectus, conueniens, inconueniens, quid dēt, vel quid necesse est esse, & quid possibile, hæc. n. omnia consequuntur ipsum esse, ex hoc ꝙ est ens. Nō sic tñ triangulatio, vel quadrangulatio, quæ quidem consequuntur ens, sed postquam fit mensura, nec sic albedo & nigredo, quę non cōsequuntur ens, nisi postquam fuerit naturale corpus. Et oīno qcquid dicitur, ꝙ non cōsequitur ens, nisi postq̄ fuerit subiectum alicuius duarū scientiarū. s. mathematicæ, & phisicæ, illud profecto non pertinet ad considerationem huius sciētiæ. Incidit aūt in hac scientia consideratio de causa vniuersi esse, quoniam ens diuiditur in causam, & causatum. Incidit etiam consideratio de vnitate essentiæ, & de proprietatibus eius, & quod relatiua pendent ex ea, & qualiter fluxerint ex ea. Sed huius scientiæ consideratio proprie de vnitate vocatur diuina scientia. Quæ vero remotior est a dubietate, & errore est mathematica. Naturalis autem magis impedita est, eo ꝙ naturalia semper in permutatione sunt, & ob hoc aliena sunt a certitudine, quæ est in methaphisicis.

De Ente. Cap. LX.

ARisto. in Metaphisica noua. iij. lib. Est itaque scientia scientiarū prius consideratio de ente, & de rebus quæ sunt entis per se, vnde non est aliqua scientiarum particularium, quia non est alicuius particularis scientiæ determinare de ente vniuersali, sed de accidenti quod accidit alicui partium entis. Ens itaque dicitur multipliciter, & non æquiuocè, sed attrahuntur omnes illi modi vni rei, & vni naturę, sicut omne sanans attribuitur sanitati. Quoddam. n. dicitur sanum, quia sanitatem conseruat. Quoddam quia significat, quoddam quia recipit. Quædam ergo dicuntur entia, quia substantia sunt, quædam quia accidentia, quædam quia passiones, quædā quia via sunt ad substantiā, aut ad relationem &c. Vnum autem non significat aliud ab ente. Idem in v. lib. Ens dicitur quodam modo accidentali. Verbi gratia, ꝙ musicus ædificat. Accidit. n. ædificatori quod sit musicus. Dicuntur ēt entia per se, & horū quędā significant quid, quædā quale quędā quātū &c. Iterū ens significat essentiā ſm veritatem rei, vt cum dicitur simpliciter aliquid esse, vel non esse. Item quædam sunt entia potentia, quædam actu. Actor. Primo quidem diuidit ens in substantiam, & accidens, deinde in ens potentia, & ens actu. Tertio in vnum, & multum. Et de his per ordinem agetur.

De Vno. Cap. LXI.

ARisto in j. lib. Phisicorum. Vnum multipliciter dicitur, quemadmodum & ens. Dicitur. n. continuum, aut indiuisibile, aut quorum ratio vna & eadem. Cōtinuum autem diuisibile est in infinitum. Est autem vnum & potentia & endelichia. i. actu. Idem in metaphi. lib. v. Vnum dicitur aut per se, aut per accidens. Per accidens, sicut nauigator & musicus, vel homo, & homo musicus, sunt vnū. Per se autem dicitur vnum per continuationem, vt lignum conglutinatū. Sed magis est vnum illud, quod est continuum per naturam, q̄ quod per artificium, vt est crus, vel quodlibet membrum. Item dicuntur vnum quorum subiectum non diuiditur secundum formam, vt vinum, & aqua, & omnia liquabilia. Item quorum genus est vnū, vt omnia aīalia. Item quorum diffinitio non diuersificatur, vt augmentabile, & diminutū. Itē quędā dicunt̄ vnū mō simplici, vt illa q̄ non diuiduntur secundum tps, nec secundum locum. Quædam modo vniuersali, vt illud quod non diuiditur secundum speciem suam. Verbi gratia, dicere vnum animal, & vnum ens. Quędam ēt dicuntur vnū secundum materiā, quamuis agāt aliud, & patiantur ab alio, vel differant per alia. Item quædam sunt vnū numero, quorum. s. materia vna est, quędā forma, quorum. s. totalitas vna est. Quędam ergo quorū natura vna est quædā secundum æqualitatem, quorum proportio vna. Idem in x. lib. Vnum per se dicitur quatuor modis. Vnō modo continuū naturaliter nō violente aliquo, vt per glutinum, & clauos, vel ligamenta. Item secundum formā & complementū, vt totum. Item per conuenientiam, vt diffinitio est vnum secundum intellectum, & rationem. Item indiuisibile, vt singulare. Et licet vnum dicitur multipliciter, non tamē vniuoce, sed per prius & posterius de illis dicitur. Essentia vnius est vt non diuidatur. Vnum est principium numeri, non numerus, & omnes numeri cognoscuntur per vnum. Numerus. n. est multitudo vnitatum, & mensura & mensuratum semper vnigenia sunt. i. vnius generis. Vnum, & ens prædicamenta sunt, & de omnibus dicuntur. Non ergo genera sunt, neque substantiæ naturaliter abstractæ.

De Multo, & diuerso, & opposito. Cap. LXII.

VNum autem, & multum sibi opponuntur, sicut vnum & plura, & sicut diuisio & non diuisio. Multum. n. diuiditur, vnum non. Vnum autem habet idem, & simile, & æquale. i. dicitur tripliciter. s. secundum substantiam, & sic est idem, secundum qualitatem, & sic est simile, secundū quantitatem, & sic est æquale. Multum autem similiter diuiditur in diuersum, & dissimile, & inæquale. Sicut aūt vnum, & multum habent oppositionē secundum situm, & idē & aliud. Itaque omne ens, aut est idem, aut diuersum. Omne autem differens, aut p genus differt, aut per formā. Per genus illa quæ non habent naturam cōem, nec generantur inuicem, vt omnia quorum alia figura prædicamenti est. Per formam vero illa quorum genus est idem, & substantia diuersa, & hæc ex contrarijs generantur. Qm̄ autem contrarietas est differentia completa, impossibile est, vt vnum habeat multa contraria

quia

quia dria completa est maxima diuersitas, & hæc est extremorum, quia maximè a se differunt. Est itaq; contrarietas diuersitas perfecta, q̃ est ẽm formam, & quia contraria sunt in eodẽ gñe, hoc qđ est illud, genus est, & dr̃ de vtroq;, vnde oia contraria conueniunt in pdicamento eodem, q̃ differunt ẽm formam, & non sc̃dm genus. Quæ aũt sunt alia ẽm genus magis differũt, q̃ q̃ ẽm formam. Opposita aũt in situ quatuor modis. Quorum prima diuersitas est priuatio, & habitus. Priuatio est contradictio quoquomodo, oia quoque contraria priuationem hẽnt alterius contrariorum. In quibusdam aũt oportet, vt sit medium inter contraria. Oia. n. media sunt in eodem gñe. Et dico media oia illa, ad q̃ primo transmutabile transmutatur necessario, vt si fuerit motus de albo in nigrum, primo veniet ad rubeum, & glaucum. Contradictoria vero nullum habent medium oino. Relatiua quoque oia, quæ non sunt contraria, non habent medium, quia non sunt in eodem genere. Non. n. est medium inter sciẽtiã & scitum, sed inter magnũ, & paruum.

De Causa. Cap. LXIII.

IDem in li. 5. Cã vno modo dr̃ illud ex quo fit aliud, & est in eo, vt cuprum in idolo. Alio mõ forma & exemplar, & hoc est, qđ signat alicuius esse, & eius genera, vt partes diffinitionis, alio vero mõ sc̃dm, ꝙ est principium transmutationis, & quietis primæ, vt dr̃, ꝙ ambulatio est cã sanitatis. s. efficiens, & pater filij & oino agens acti, transmutans transmutati. Item alio mõ tanq̃ cõplementum s. pp qđ fit aliud, vt sanitas est cã ambulationis. Oẽs igitur cãæ cedunt super hos quatuor modos famosos valde. Idem in lib. 2. phisi. Contingit aut multipliciter dictis causis, & multas eiusdẽ causas esse, sed non eodem modo. i. eodem gñe cãæ. Sunt ẽt q̃dam adinuicem cãæ, vt dolere, quidem cã est mali habitus, vt hic dolendi. Non tñ eodem mõ, sed hoc quidem sicut finis, illud vero sc̃dm principium motus, amplius aũt eadem cã contrariorũ est. Qđ. n. præsens cã alicuius est, hoc & absens aliqñ cãm cõtrarij ponimus, vt absentia nautæ cã est euersionis nauis, cuius erat p̃sentia cã salutis. Et causarum aliæ quidem sicut potentes dñr. i. sc̃dm potentiam, aliæ vero operantes. i. actuales. Oportet aũt cãm sc̃dm vniuscuiusq; summam quærere. Scire nanque non opinamur vnumquodq; prius q̃ accipiamus pp quid, hoc est primã cãm, qm̃ aũt videmus aliud quidem semper sic fieri, quasi ex prima necessitate. s. aliud aũt sicut frequenter manifestum est, qm̃ neutri eorum cã est fortuita. Est. n. in his quæ fiunt præter hęc. Et qm̃ infinitæ sunt causæ a quibus fit quod est a fortuna, & fortuna infinita est, & casus sic. Differt aũt casus a fortuna, quia circa plus est q̃ illa, qđ. n. a fortuna est, & a casu, sed non econuerso. Est aũt fortuna in solis agentibus sc̃dm propositum. Quę aũt a natura sunt, aut semper sic fiunt, aut frequenter. Ois aũt ars aliqua quidem perficit, q̃ natura non põt operari, alia vero imitatur. Sed natura dupliciter dr̃. s. materia, & forma. Finis aũt est pp quem alia fiunt, vel sunt. Quorum etenim continui motus existunt, est aliquis finis motus, hoc vltimum est, & cuius cã fit. Veniunt aũt tres causæ in vnam multotiens, vt. s. efficiẽs, & forma, & finis. Boetius in lib. de articu. fidei. Quicquid est cã causæ, est causa causati. vnde & ois cã subiecti est cã accidentis, quia. s. accidens hẽt esse per subiectum. Compositio quidem formæ ad materiam, est cã substantiæ. Nihil aũt seipsum cõponit aut in esse producit. Itaq; nihil est cã sui, cuiuslibet aũt inferioris est cã suprema. Cã vero suprema, neq; cõponitur alicui, nec ipsam aliqua cõponunt. Ex li. de cau. Omnis cã primaria plus est influens super causatum suum, quàm causa secunda vniuersalis. Causa prima superior est narratione, & nanque deficiunt linguæ a narratione eius, nisi propter narrationem causæ ipsius, qm̃ ipsa est super omnem causam, & non narratur nisi per causas secundas, quæ illuminantur a lumine primæ causæ, hæc existit in omnibus rebus secundum dispositionem vnam, sed non sic omnes res in illa, quia scilicet res vnaquæque recipit eam, secundum modum potentiæ suæ.

De Principio, & elemento, & natura. Cap. LXIIII.

ARist. in metaph. lib. 5. Initium dicitur illud ex quo prius mouetur aliquid. s. localiter, verbi gratia: Principiũ lõgitudinis. Et dr̃ principium melius, ex quo est melius aliquid fieri. Verbi gratia Doctrina, quæ non inchoatur forte de primo rei, sed de illo de quo facilior est disciplina. Dicitur ẽt principium naturale. s. illud ex quo fit res, & est in re. s. materialiter: Verbi gratia: Fundũ nauis, vel domus, & sicut dñt quidam cor esse principium in aiali, quidam cerebrum, & quidam aliud, & vnusquisq; sc̃dm æstimationem suã. Item dicitur principium illud, ex quo fit res prius, & non est in eo. s. in re. & ex quo fit initium motus, & transmutationis, verbi gratia. Filius a parentibus. s. tanq̃ a cã extra generante, quæ est cã mouens, & lis ab odio, dicitur aũt principium in voluntarijs illud pp cuius voluntatem mouetur, & mutatur, qđ transmutatur: Verbigratia. Dñium in ciuitatibus, & regimen in artificialibus, dicitur principium in ordinatione. s. illud ex quo scitur res primò: Verbi gratia propositione in demonstratione. Sicr, & oẽs causæ principia dñr, & oia principia hñt aliquid cõe, quod est esse prius. Et quædam principia sunt in reb. sicut formæ. s. & quædam extra res. Similiter ẽt natura principium est, elementum quoq; & cognitio, & voluntas, & sũba, & illud pp quid & bonum, & motus ẽt, hæc omnia põt dici principia. Elementum dr̃ illud ex quo cõponitur res, primo & est in eo, nec diuiditur secundum formam in aliam formam. Verbigratia. Elementa soni sunt ex quibus componitur sonus, & ad quæ vltimo perueniunt, & si diuiderentur partes essent illis similes sc̃dm formã, sicut aqua cuius pars est aqua, non sicut pars syllabæ. Item dr̃ elementum per minoritatem, illud qđ est vnum minimum, & si diuiditur sc̃dm rem, dr̃ ẽt elementum cõe oĩbus rebus, quod est principium cuiuslibet, & in qualibet primum. s. vt materia prima. Natura dr̃ vno modo de oĩbus pullulantibus. i. ex se generantibus, dr̃. n. illud ex quo pullulat pullulans primo, & est in eo. s. vt pars in toto. Item illud ex quo est primus motus in vnaquaq; rerum naturalium, & est in eis. i. intra. Pullulare aũt dr̃ oẽ, qđ hẽt crementum in alio sc̃dm contactum, aut sc̃dm cõsolidationem sicut ebriones. Item natura dr̃ illud ex quo fit essentia rei naturalis, & sua gñatio, vt cuprum natura est idoli. Et per hunc modum quidam dixerunt, ꝙ elementa sunt naturæ rerum naturalium. Item alio mõ dr̃ sũba rerum naturaliũ, sicut dr̃, ꝙ natura est potentia compositio, vel sicut dicit Emp. ꝙ natura entium nihil aliud est, nisi mixtum vel mixtio, quia mixta est natura rerum generabilium. Item dr̃ natura prima materia, & hoc duobus modis, dr̃. n. primum in veritate, & primum in respectu alicuius. Idest dicitur materia prima, natura cõis omnibus, & ẽt natura propria vnicuiq; enti. Dicitur etiam natura forma, & substantia, & ista est finis generationis.

De Substantia. Cap. LXV.

SVbstantia dñr corpora simplicia, vt terra, & ignis, & similia. Item quæ ex ea constituuntur. Dñr aũt substãtiæ, quia non dñr de subiecto, sed alia dñr ex eis. Aliter aũt dr̃ substantia illud quod est causa essentiæ rerum, quæ non dñr de subiecto, vt anima animalium. Item omnia membra animalium. s. quæ sunt partes quãtitatiuæ. Item illud quod significat quid in omnibus rebus, & diffinitionem eorum, & hoc est in substantia cuiuslibet rei. Idem in li. 7. Substantia est ens principaliter, & est prima omnium diffinitione, & cognitione, & tpe. Nullum . n. prædicamentum est separabile, nisi hoc solum. Et prius quidem est alijs diffinitione, quia necesse est, vt diffinitio substantiæ accipiatur in cuiuslibet rei diffinitione, cognitione quoque quia magis scimus quodlibet, qñ scimus quid sit. Dr̃ aũt substantia quatuor modis. Aestimatur. n. substantia, quod est essentia rei. s. diffiniti, & vniuersale. & genus cuiuslibet. Et quartum istorum, quod est primum subiectum, hoc. n. magis videtur esse substantia quàm aliud, & est illud de quo dicitur aliud scilicet denominatiuè, non autem ipsum de alio. Dicitur autem tale quoquo modo materia, & alio modo forma, tertio modo id quod est ex his. Et dico materiam, vt cuprum, formam autem, vt figuram statuæ, & quod ex his, statuam. Materia quidem est substantia, quia cum omnia alia fuerint abstracta scilicet per intellectum, vt longitudo, latitudo, profunditas, nihil præter materiam videtur permanere. Dico autem materiam, illud qđ non per se, sed per accidens. s. dr̃ quale, nec quantũ, nec aliud eorum per q̃ terminatur ens. Aestimant aũt quidã, ꝙ forma, & illud qđ est ex vtroq;, sint magis substantia q̃ materia. Et quoniam æstimatur vna substantiarum, illud quod significat essentiam rei idest, diffinitio. Sciendum, ꝙ compositum ex subiecto, & antecedente, non diffinitur vna diffinitione. Dicitur enim diffinitio multis modis, sicut quidditas idest, essentialitas scilicet in diuersis generibus. Vno enim modo quidditas dicitur substantia. Alio modo vnumquodque prædicamentorum. Nam sicut interrogatur de substantia quid sit, ita & de alijs. Et quantitas igitur, & qualitas sunt eorum, quæ dicuntur per quid, sed non vt modo simplici, idest non modo absoluto, sed semper habent respectum ad substantiam. Itaque non solum substantiæ diffinitionem habent, sed & aliæ

species entis modo abstracto. Et etiam accidentia per se. Iam quidem quæ natura sunt, vel artificio materiam habet, quodlibet enim eorum habet potentiam ad esse, & non esse. Quædam si quidem & natura, quædam artificio, quædam ex illo, quod est per se. Et omne quod generatur est aliud, & ab alio, & per aliud. Quodque ex alio est debet esse ex aliquo quod trāsmutatur, non quod remanet in eadem dispositione. Materia quidem per se non cognoscitur. Et est quædam materia sensibilis, vt cuprum, vel lignum, & omnia quæ mouentur. Quædam intelligibilis, & hæc est in sensibilibus, non secundum quod sensibilia sunt, vt mathematica. Substantia igitur quædam est materia, quædam forma, & quædam illud quod est ex his, vt anima quidem est potentia substantia, idest forma. Corpus autem materia, homo vero coniunctum.

De Triplici substantia creata. Cap. LXVI.

IDem in lib. 9. Substantiæ sunt tres, quædam enim est sensibilis, siue mobilis, & alia immobilis. Mobilis autem alia perpetua scilicet, vt cœlum, & corpora cœlestia, alia vero corruptibilis, vt plantæ, & animalia. Et de istis quidem duobus est sermo naturalis, quia cum motu sunt. Ista vero alterius, idest substantia intelligibilis, & immobilis est alterius sermonis, & scientiæ, cum non habeat principium commune cum substantijs mobilibus. Substantia sensibilis est transmutabilis, transmutatio autem est ex oppositis in situ, aut ex medio, scilicet in extremum. Et contrarium quidem nō transmutatur nec permanet, sed materia, vel subiectum transmutatur ad contrarietatem, & ipsa est quæ permanet, & est tertia a contrarijs scilicet quæ duo sunt. Transmutationes autem quatuor sunt, in quid, in quale, in quantum, in ibi. Generatio, quidem simpliciter est in hoc. Augmentum, in quantum, alteratio in passiones, translatio vero in locum. Omne autem transmutabile trāsmutatur ex eo, quod est in potentia, ad id quod est ens in actu. Omnia quæ sunt ex ente in potentia sunt, & non ente in actu. Necesse est autem vt materia transmutetur, quia potest vtrumque idest potentia habet ad vtrumque contrariorum, igitur omnia quæ transmutantur habent materiam scilicet tanquā principium commune cum eo, in quod transmutantur. Fit itaque generatio ex non ente quodam modo idest, ex materia quę est habens alterum contrariorum actu, ens autem non actu sed potentia ad reliquum. Causæ igitur sunt tres, & principia tria, quorum duo sunt contraria, priuatio scilicet formæ contrariæ, quæ actu inest materię, & formę quæ debet imprimi in materia. Nam omne quod transmutatur transit ab alio, & in aliud. Illud autem a quo motor est, ad quod autem forma, trāsmutabile vero materia est. Tres itaque sunt substantiæ scilicet perficientes substantiam sensibilem, vna est materia, & est hoc aliquid secundum quod videtur, & secūdum contractum non secundum ordinem, qui non est a materia. Non enim secūdum materiam est distinctio, neque ordinatio in rebus, sed secundum formam, sine qua non est complementum. Tertium aūt horum est substantia composita. Omne quoque quod est per artificium, est per similem causam causæ in natura. Nisi enim esset ars non esset generatio, & corruptio in istis artificialibus scilicet sicut nisi esset forma non esset generatio, neque complementum in naturalibus. Est autem in corporibus calidum quidem vt forma, frigidum vt priuatio. Materia vero, quod est in potentia hæc duo.

De Substantia æterna immobili. Cap. LXVII.

IDem in lib. 12. Necesse est autem aliquam esse substantiam æternam, & immobilem. Substantiæ namque præcedunt omnia entia scilicet causalitate, si igitur omnes substantiæ fuerint corruptæ, omnia entia erunt corrupta, quia scilicet destructa causa destruitur causatum. Deus igitur semper est, & est intelligens per se, habetq; vitam nobilem, & semper æternam. Ipse est Deus vnus, æternus, in fine nobilitatis, & est vita continuum æternum, hoc est substantia æterna non mobilis abstracta a sensibilibus, non habēs aliquam magnitudinem nec partem, nec dimensionem. Mouet aūt infinito tpe, nec patitur, nec transmutatur, principium. n. entium non mouetur essentialiter, nec accidentaliter, & mouet, & facit primum motū et perpetuū. Necesse est primū motū moueri p aliqđ quod nō mouetur per se. Et vt motus perpetuus sit per motorem æternū, & vnus per vnum, & videmus præter motum totius simplicem idest vniformem, qui mouetur a substantia non mobili alios motus esse perpetuos, qui sunt erraticorum. i. per stellas erraticas. Corpus. n. circulare. i. cœlum, vel vniuersum perpetuum est, sine quiete. Necesse est igitur, vt vnusquisq; istorum motuum .s. orbium in quib. mouentur planetæ, fiat per aliud qđ perpetuū sit, natura. n. stellarum ēt perpetua est. Quorum motuum scientia propria mathematicorū philosophia est. i. astrologorū, primus aūt motor, qui non mouetur vnus est numero, & ratione.

De Potentia. Cap. LXVIII.

IDem in li. 5. Potentia dr̄ principium motus, aut transmutationis in alio, ẜm quod est aliud, sicut ars ædificandi, q̄ est potētia. s. effectiua. & non est in eo, quod ædificatur, sed ars medicinæ est potentia, & est in eo, qđ sanatur. Itē potentia dr̄ illud per qđ patitur aliquid, in qđ ab eo facta est aliqua actio, & hēt potentiā patiendi, qđ est bonū est, & conuenientiā ad recipiendū. Itē illud per qđ aliquid fit melius, & actio fi. ẜm. quod oportet sicut dn̄r hoīes potentes, qui pn̄t in bonitate sermonis. i. qui bonum hn̄t modū docendi, qđ sciunt. Itē potentia dr̄ esse in oīb. entibus, in quib. res non patiunt̄ oīno neq; transmutantur aut quib. motus non erunt ad peiora. Nam oē, qđ frangitur, & destruitur, aut corrūpitur aliqua corruptione, accidit ei hoc, quia non hēt potentiā, vel quia diminuitur ab eo aliqua potentia. Actor. Primus igitur modus est principiū faciēdi aliquid esse. Secundus principiū recipiendi esse ab alio. Tertiū principium faciendi bene esse. Quartus principiū resistendi passioni. Item Arist. ibidē. Tot igitur modis potentia dr̄, & potens eisdem modis. Et quidē qđ corrūpitur ęstimatur esse potens ad corruptionē, quia nisi hoc posset non corrūperetur, sed hēt aliquā dispōnem, & cām, vt talem recipiat passionē, & ẜm hanc æstimatur corrumpi, vel quia hēt eā. vel quia priuationem hn̄t illius. Idē in li. 9. Potentia passiua est in ipso passiuo, principiū transmutationis ab illo, ẜm quod est aliud, habitus aūt. i. forma est potētia q̄ non patitur ad aliud qđ est prius, aut corruptionem ex illo, ẜm quod est aliud a primo transmutante In passiuo quidē est potentia, patitur. n. per aliqđ principiū, qđ hēt, potentiæ aūt actiuæ q̄dam sunt in carentib. aīa. s. vt in mineralib. q̄dam aūt in reb. aiatis, & in habētib. aīam. Quarū q̄dam sunt, q̄ hn̄t diffinitionem. i. discretionem, q̄dam non. i. potentiarū aiatarum. Alia est hn̄s discretionē, vt in hoīe. s. potentia intellectiua. Alia vero sine discretione, vt vegetatiua, & sensitiua. Et illæ quidem, q̄ sunt cū discretione contrariorū sunt. i. ad contraria, & non ad vnū, quia non agunt nisi voluntariē, & ẜm appetitū: vn̄ quia appetunt contraria, agunt aliqn̄ contraria. Potentiæ vero irrationales non sic, qm̄ agunt per approximationē non volūtariē, vn̄ & tales qn̄ appropinquant scdm, quod est eis possibile, de acti uo, & passiuo necesse est, vt q̄dam agant, & q̄dam patiantur. i. potentia agens, sine rōne cū appropinquat patiētia necesse hēt agere, & patientia passiua in his quæ sine rōne sunt, cū appropinquat agenti necesse hēt pati, alias vero non est necesse. i. potentias cū rōne, licet approxime it ad se inuicem agens, & patiens, non tn̄ necesse est agere, vel pati, illa. n. agunt cōtraria. s. potentiæ rōnales, vt dictū est. Nihil. n. agunt contraria. s. potentiæ rōnales, vt dictū est. Nihil. n. agunt n si qđ appetunt. Ideo aūt oīa artificia, & scientiæ sunt potentiæ, quia sunt principia transmutationis in aliud, scdm quod aliud est. Et nihil quidē erit illud ad qđ non pōt. i. nihil suscipiet actū, nisi habuerit potentiā ad eū. Cum aūt est aliquid possibile ad aliquē actum, possibile est in alio tempore. s. non semper, neq; quocunq; modo, sed quodam modo. i. cum appropinquant agens, & patiens.

De Actu. Cap. LXIX.

ACtus quoq; non dn̄r vniuoce, sicut nec potentiæ, sed secundum conuenientiam. s. ad potentias. Rn̄dent. n. actus potentijs, & potentia quidem non est respectu prioris actus, sed posterioris, vt homo non est in potētia id ex quo est, sed res ex qua fit hoc, vt sperma, est in potentia hō. In quibusdam tn̄ forma præcedit. i. actus, & in quibusdam non. Non. n. possibile est, vt sit ædificator. i. hn̄s potentiam ædificandi, qui non edificat oīno. s. actualiter, neq; vt sit cytharista, qui non cytharizat. Sic ēt in naturalibus præcedit actus po ētiam, ẜm gnationem, & tps, & substantiam. s. compositam. Verbi gratia: Vir ante est puer, & homo ante vtrumq; quasi diceret. Nullus hēt potentiam viri. s. in generando, antequam sit vir. s. natura & actu, vnde prius est vir substantia, & generatione, & tempore, quàm habeat potentiam generandi, quare actus prior est potentia. Hoc quidem verum est de omnibus potentijs generatis, & acquisitis in aliquo scilicet potentijs proprijs. In his enim necesse est actum præcedere, vnde aliquis addiscit

addiscit,& operatur,ut possit docere. Sed in potentiis innatis potentia præcedit actum. Non enim aliquis sentit, ut habeat potentiã sciendi,sed potius econuerso. Aristo. vbi supra. Materia quidem cum est in potentia,possibile est, vt veniat ad formam,& cum fuerit in actu, tunc erit in forma. Omnia vero quæ habent aliam operationem præter actus est in eis, supple vt perfectio, sicut consideratio in considerante, & viuere est actus animæ,ac perfectio siue forma.Quoniam autem actus est melior,& nobilior potentia nobili scilicet in bonis rebus manifestum est. Contraria namque secundum ꝙ in potentia sunt, simul sunt,vt sanitas,infirmitas,motus,& quies.Contrarias autem actiones impossibile est simul esse, sed necesse est in rebus malis, vt actus complementum sint peius quàm potentia, quia potentia est ad vtrumque contrarium,vnde malum naturaliter est potentiam scilicet inordinatam. Ex inordinatione enim potentiæ relinquitur in aliis rebus.

De dispositione,& Passione,& Priuatione. Cap. LXX.

IDem in lib. 5. Dispositio vno modo dicitur, quasi actio aliqua eius cuius est, sicut ars aliqua vel motus. Cum enim aliquid agit,& aliud patitur, dispositio est inter ea, similiter & inter vestiens,& vestitum est dispositio scilicet calor,non quia vestis calefaciat,sed quia prohibet frigus. Impossibile est autem ꝙ ista dispositio.sit alterius tantum. Alio modo dicitur dispositio secũdum dispositionem scilicet formæ ad materiam, & etiam secũdum,ꝙ dispositio, vel compositio rei est bona,vel mala,aut per se,aut respectu alicuius,vt sanitas scilicet quæ est dispositio ad optimum.Dicitur etiam dispositio ordinatio partium in totu. Et omnino bonitas partium est alia dispositio. Passio dicitur vno modo qualitas qua potest transmutari subiectum,vt album,& nigrum,dulce,& amarum,&c. Alio modo transmutationes, & actiones istorum, magis etiam specierum transmutationes nocentes, quæ læsionem inferunt, vt febris. Occasiones enim,vel actiones maxime delectabilia, vel contristabilia conferentes dicuntur passiones. Priuatio dicitur vno modo, cum aliquid non habet illud in cuius natura est esse in alio, licet ipsum non habeat hanc materiam, vt plantæ carent sensu secundum naturam suam. Repugnant enim remotæ dispositiones,& materiales, perfectio tamen vltima nõ repugnat. Nam vegetabile componitur non solum sensibili, vt in pecore, sed etiam rationali.s.ut in homine. Hæc est igitur priuatio remota. Alio modo dicitur priuatio,quæ non habet illud quod habere debet per naturam suam,vt homo cæcus, & hæc priuatio per se idest, secundum speciem,sed alius est modus carendi visu in talpa,hæc enim est priuatio secũdum genus. Item cum hoc fuerit in sui natura,& in tempore, quo debet habere, vel non habere. Cæcitas enim non est in omni tempore,sicut in catulo scilicet ante nonum diem, sed in tempore in quo debet habere visum,& non habet. Item priuatio dicitur abstractio, quæ fit in vnaquaque rerum scilicet ex suo loco naturali, vt extractio oculi. Secũdum igitur numerum modorum qui fiunt per negationem,erit & numerus modorum etiam priuationis.

De Perfectione,& fine. Cap. LXXI.

PErfectum vno modo scilicet secundum quantitatem dicitur illud, quod impossibile est aliam partem habere omnino extra illud scilicet cuius est pars,sicut tempus, quia extra illud impossibile est,esse aliquod tempus, vel partem temporis. Alio modo dicitur perfectum scilicet secundum qualitatem, vt quod habet studiositatem idest, perfectionem scientiæ, sicut dicitur medicus,vel musicus,perfectus qui non habet diminutionem, idest imperfectionem in modo studiositatis idest scientiæ per studium acquisitæ.Similiter, & quod dicitur bonitatis modo.Et secundum hunc modum sumitur etiam in fœdis,idest in turpibus per transmutationem, vt cum dicitur bonus latro, bonus mendax,perfectus latro,perfectus fur.Tertio modo perfectum in natura scilicet,vt omnes substantiæ. Quarto modo secundum voluntatem scilicet quod habet finem perfectum,vt qui non diminuitur in modo studiositatis suæ,idest qui finem habet studii sui. Quinto modo quod habet perfectionem nobilem, idest formam perfectiuam nobiliorem, vt dialecticus dicitur perfectus in respectu grammatici. Sexto modo perfectio dicitur finis aliquis, & transumptiuè dicitur etiam de rebus malis. Dicitur enim ꝙ aliquid corrumpitur perfecta corruptione, quando scilicet nihil deest corruptioni per transumptionem igitur corruptio dicitur perfectio, quia vtrunque est finis.s.perfectio,& corruptio.Perfectã asit dñr,quædam per se, quia non diminuitur ab eis aliquid de bonitate, nec in eis est

ẽt magis,& nihil inuenitur extra illa.Quædam aũt modo vniuersali,ita ꝙ non est in eis nobilitas in aliquo generum,sed supra.s.vt vniuersale,& prima causa,& nihil est extra illam.s.nobilitatem.i.aliæ nobilitates habent ab illa perfectionem. Finis dicitur illud quod est vltimum vniuscuiusque rerum, & extra quod nihil inuenitur. Item illud quod est primum.s.in genere continentis,vt cœlum & omnes partes eius sunt intra. Item dicitur finis scilicet in mathematicis, id quod est forma magnitudinis,& habens magnitudinem. Item in naturalibus.s.perfectio cuiuslibet rei,& illud ad qđ est motus,& p p qđ.Item substantia vniuscuiusque rerum compositarum.s.materia ex qua. Item id qđ significat essentiam cuiuslibet. s.diffinitio. Hæc.n. est finis cognitionis. Secundum igitur numerum modorum principii dicitur & finis,& etiam magis in pluribus modis.

De Necessario per se, & ex aliquo. Cap. LXXII.

NEcessarium dicitur aliquid, quia nisi cum ipso, i.per ipsum res non potest esse,& est tanquam causa,sicut anhelitus,& nutrimentum in animalibus.Item dicitur necessarium, quia impossibile est nisi per illud,vt sit aliquod bonum, vt medicinam accipere bonum est,ne accidat infirmitas,& nauigare Athenas bonum est,vt recipiatur debitum. Item necessarium dicitur violentum sicut dicit Sophocles,Violentia de necessitate me cogit,vt hoc faciam.Et sicut dixit Euenus, ꝙ omne necessarium est contristans.Item dicitur necessarium illud quod impossibile est aliter esse. Per se dicitur esse vno modo forma, & substãtia cuiuslibet rei, vel quod significat quidditatem rei, sicut dicitur per se bonum,id quod est bonum,idest, quod habet bonitatem, hoc est per se secundum formam. Alio modo secundum materiam scilicet illud in quo est aliquid primo naturaliter,vt in superficie color,& vita in anima. Hoc modo dicitur per se subiectum cuiuslibet, vnde superficies est alba per se.Item per se dicitur vniuersaliter in essendo, sic causa respectu causati,& etiam in cognoscendo,sicut illud vnde concluditur vera conclusio. Item illud quod non habet causam aliam.s. vt prima causa.Item illud quod est per se.situm. Situs autem dicitur in habente partes secundum ordinem partium,idest dispositio partium in toto,aut secundum locum,scilicet vt mammillæ sitæ sunt in pectore,aut secundum potentiam,idest sicut actus ad suam potentiam ordinatur,vt irasci est in virtute irascibili,aut secundum formam,vt secundum quatuor qualitates elementorum. Ex aliquo dicitur vno modo, sicut aliquid dicitur ex materia,& hoc dupliciter, vel ergo secũdum primum, idest ex materia prima,vel secundum vltimam formam, idest speciem scilicet materiæ, idest ex materia vltima, siue proxima,verbi gratia. Omnia liquabilia sunt ex aqua scilicet tanquam ex materia prima, & idolum ex cupro tanquam scilicet ex materia proxima, hæc enim est initium contrarietatis, scilicet materia proxima,& non prima. Huic enim nihil est contrarium.Alio modo dicitur ex alio illud quod est compositum ex materia,& forma,alio modo, vt partes ex toto, scilicet per resolutionem, sicut lapides ex domo, fiunt tanquam scilicet partes materiales ex dissolutione totius, forma enim complementum est. Item alio modo sicut forma idest species ex parte,vt homo ex bipede,idest ex corpore, quod est bipes,dicitur & est homo, quæ est species logica. Item alio modo sicut forma quæ est elementum formæ. Item alio modo,scilicet sicut totum materiale ex partibus materialibus,vt filius ex patre,& matre,sunt enim semina filiorum, ex quibusdam partibus parentum. Alio quoque modo quæ sunt post in tempore, supple fieri dicuntur ex prioribus,vt nox ex die,& pluuia ex sereno, sunt enim post illa, horum autem quædam sunt quæ potentiam habent transmutari ad inuicem scilicet circulariter,vt nox,& dies.Quędam autem quæ sequuntur se inuicem in tempore tantum,sed non circulariter, vt ex meridie fit occasus solis,non autem econuerso.

De Parte, & toto,& diminuto. Cap. LXXIII.

PArs vno modo dicitur id in quod totum diuidi,uel quod ex eo diminui potest, vt duo sunt partes trium. Alio modo illud quod numerat tantum ista, scilicet præscise, & non plus neque minus, tertio modo dicitur pars scilicet in via cognoscendi illud, in quod possibile est formam diuidi absq; quantitate,s.diuisione formali. Vnde dixerunt logici, ꝙ formæ sunt tres generationis,vel generis. Item partes dicuntur illa in quæ diuiditur aliquid, quantitate.s.& non specie aut ex quibus componitur totum,aut etiam ex quo forma, sicut cuprum est pars sphæræ.Est enim materia in qua est forma prima,

idest rotunditas,& angulus est pars figuræ. Item illa quæ sunt in diffinitione alicuius. Totum dicitur a quo non diminuitur aliqua pars eorum,quibus est totum. Dicitur autem totum naturaliter continens ad contenta,ita ꝙ contenta sint vnum,& hoc dupliciter, aut sicut vnaquæque rerum continuarum, vel discretarum est vnum.s.in toto integrali,vel numerali,aut sicut in vniuersali vniuntur partes de quibus prædicatur,vt homo, & equus in animali. Est etiam totum cuius partes tm̃ potentia sunt. Dicitur autem vnitas vniuersalitas aliqua quantitatis, & cum habeat initium, & vltimum, & medium,illa quorum in situ diuersitas est,dicuntur totum, in quorum vero non est,dicũtur omne. In quibus autem possibilis est vtraque dispositio, dicitur omne & totum,vt cera,& pix. Aqua vero & vnũquodque humidorum,& numerus dicuntur omne,quoniam horum natura in sui dispositione remanet in mutatione.i.in transmutatione partium secundum situm,in forma autem non. Diminutum dicitur membrum totius,non quolibet modo,sed oportet,vt illud sit aliquid non distinguibile, sed sicut distinguitur superfluũ a necessario. Non enim caluities est diminutio membri,nec etiam quando diminuitur caro, vel splen. Sed quando diminuitur aliquis aure,vel alio extremorum, sed nec in quocunque fuerit ex locis,sicut arca cum perforatur non diminuitur a membro.

De Genere,& Falso, & Accidente. *Cap.* LXXIIII.

Genus dicitur eiusdem formæ generatio continua,vt homo.s.per successionem. Item primus motorum cum generatione aliquorum.s.a quo denominantur tanquam a primo patre. Item sicut superficies plana genus est planarũ figurarum,& corporea corporalium. Item omne,quod est in diffinitionibus primum,& dicitur secundum quid. Item subiectum, vel principium materiale cuiuslibet rei habens differentiam,& qualitatem. Et dicuntur diuersa genera,quorum subiectum primum est diuersum,nec permutatur vnum in alterum, nec vtrumque in idem,sicut materia & forma, quæ sunt idem in genere. Dicuntur etiam diuersa genera,quæ in diuersis prædicamentis sunt. Quædam enim entia significant quid,quædam quale,& c quę non alterantur ad idem,neque ad inuicem. Falsum vno modo dicitur in sermone,quod est ex his,quæ non sunt. Et hoc dupliciter,aut quia non est compositum, idest non cohæret ad præsens, aut quia est impossibile componi. Et ista non sunt idem.s.sicut temporale, & æternum, vt te sedere aliquando falsum est. Diametrum autem esse simetrum semper est falsum. Alio modo dicitur falsum in re.s.sicut illa quæ non apparent,sicut in natura sunt,aut apparent, quod non sunt,sicut vmbra, & somnia. Secundum hunc modum dicuntur res falsæ,aut quia non sunt, aut quia sunt quidem, sed non sunt illa quæ imaginantur passiuæ.s.idest non sunt illa quæ apparent in imaginibus. Accidens vno modo dicitur quod de aliquo vero dicitur,non tamen necessario, nec in maiori parte.i. vt semper nec vt frequenter, vt si quis alia intentione foderit foueam,& casu inuenit thesaurum, hoc accidit. Accidens autem non habet causam terminatam sed casum. Alio modo dicitur accidens,vt omnia quæ sunt alicuius per se, & non sunt de substantia.i.de essentia substantiæ, vt triangulum habere duos rectos angulos. Idem in 6 lib. Accidens autem secundum primum modum.s.quod nõ habet causam determinatam, non habet scientiam permanentẽ. Omnis enim scientia permanẽs, aut est illius,qđ est semper,aut illius,quod est in maiori parte.

De Ante,& post. *Cap.* LXXV.

IDem in lib. 5. Dr̃ aũt Ante primum ens,& principium in vnoquoq; genere. Item qđ est proximum alicui principio determinato. Item dr̃ ante ꝰm locum, qđ est proximũ alicui loco determinato. Verbi gratia,loco medio,vel vltimo. Remotum aũt dr̃ post. Item dicitur ante ꝰm tps,aut in præterito, & est illud quod est remotius ab instanti,sicut bella Troiæ fuerunt ante bella Medorum, aut in futuro, & est illud quod est propinquius ad præsens nunc. Item dicitur ante secundũ motum.s.id quod est propinquius ad motorem,sicut puer est ante virum secundum motum.s.augmenti,qui est per calorem naturalem. Item dr̃ ante ꝰm potentiam,vel virtutem, sicut dominus ante dominam, quia superior est in potentia. Item illud quod est fortius dicitur ante, quia cogit alterum sequi voluntatem suam. Item dicitur ante secundum ordinem, idest secundum relationem ad vnum,vt secũdum ante tertium, quia propinquius est ad primum. Item alio modo dicitur ante.s.modo simplici, quod est ante per scientiam. Dicitur etiam ante per diffinitionem,& secundum sensum. Secundum diffinitionem quidem idest, secundum intellectum, id quod est ante modo vniuersali. Secundum sensum autem,vt res particulares. Vniuersaliter etiam accidens ante totum, vt musicus ante hominem musicum. Totum enim non erit penitus sine parte. Item passiua,idest subiecta ante passiones, vt linea ante rectitudinẽ, superficies ante planiciem. Quædam etiam naturaliter,& substantialiter dicuntur secundum prius & posterius, vt accidens præcedit substantiam,& actum potentia.

LIBER XIX.

De Theologica scientia. *Cap.* I.



Actor. Post Metaphisicam ac cæteras inferiores scientias,tam practicas, quàm theoricas,quæ a Gentilibus,& Paganis inuentæ sunt,ad vltimum de theologia latius dicendum restat. Ad cuius veram notitiam etiam philosophi peruenire non potuerũt, ad hanc enim tanquam ad finem reliquæ omnes vniuersaliter ordinantur, eiq; tanquam reginæ multipliciter famulantur. Quanquã eadẽ scientia videatur apud philosophos appellari metaphisica,quæ apud nos vocatur theologia, eo ꝙ theologia tractat de inuisibilibus visibilium effectis,& similiter metaphisica,vnde & metaphisica vocatur scientia diuina,& philosophia prima,scientiarumque scientia,& ipsa merito supremum, & vltimum apud philosophos locum tenet, quæ ab ipsis vltimo tempore post reliquas scientias est inuenta. Hugo super Hierarchiam. Legimus in artes,& disciplinas,& rationum præcepta plurima, quæ illi sensu, & ingenio suo dato, in hoc ipsum scrutati sunt, & inualuerunt in parte hac,vt verum apprehenderent, quia & hæc veritas per eos ministranda erat,quæ non erat ad vitam, qui filij vitæ non erant. Ideo datum est illis propter nos quib. consummatio seruabatur,& inchoatio paratur,vt inuenirent veritatem illam, quã oportuit suscipere filios vitæ ad obsequium summæ veritatis,cuius labor ipsis appositus est, his fructus seruatus,& in his omnib.lumen intellig. ntiæ,& acumen ingenij, sensusque virtutem ad documenta prima perceperunt, in quibus creaturam tantum, & modum naturæ inferiores secũdum rationis formam insitæ subtiliter discusserunt. Nouissime vero theologiam pro ratione diuinorũ, & scrutatione inuisibilium quasi consummaturi,sap. etiam addiderunt, vt ipsi putauerunt consummaturi,sed vere amissuri,& veram non inuenturi.

Cur ad huius scientiæ veram notitiam philosophi non peruenerunt. *Cap.* II.

FVit enim quædam sapientia,quæ sapientia videbatur, his qui veram sapientiam non nouerant hanc inuenit mundus,& inflari cæpit,& tumuit, magnum se æstimans in ea,& præsumpsit, & dixit vltra pergere ad sapientiam summam,cõfidens in sapiẽtia sua, quasi via esse potuisset ad illam, & fecit sibi scalam speciem creaturæ nitens ad inuisibilia creatoris,tunc quę manifesta erant Dei ad illusionem processerũt, & nota facta sunt vt probarent corde non puro. Nam illa quæ videbantur nota erant:& erant alia, quę nota non erant:& per ea quę nota erant, putauerunt ire in illa quę abscondita fuerunt,& corruerunt mente vltra possibilem veritatem immunditia figmentorum suorum, vbi non inuenerũt amplius, quod apprehenderẽt. Ideo stultum fecit Deus scilicet huius cor,quo non potuit inueniri sapientiam Dei, & monstrauit sapientiam aliam,quæ stultitia videbatur,& non erat vt vera sapientia inueniretur per eam. Prędicatus est Christus Crucifixus,vt humilitate veritas quæreretur,sed mundus modicũ respexit, & non potuit verum agnoscere, voluit enim contemplari opera Dei, quæ miranda fecerat,& quæ proposuit imitanda noluit venerari. Neque enim morbum suum attendit, vt pia deuotione medicinam quæreret,sed de falsa sanitate præsumens dedit se, vt vana curiositate aliena inuestigaret,& videbatur ex se proficere,& defecit in se,& eum qui erat supra se non inuenit,& proposuit de illo æstimationes,quas corde superbo conceperat, ne verum ignorare videretur, & sensus est in inuia erroris alia, & alia contra naturam plurima, & nouissime in dedecora Dei, & excellenti maiestate deformia, vt error fieret manifestus,prius enim verum erat & magnum videbatur, & nouissime successit falsitas, cum veritas consumari debuisset, & demonstratum est, quasi lumen quoddam in parte vna, & ibi

ibi videretur aliquid,& erant contra densæ tenebræ, & caligo profunda ignorationis,vbi confusionis laqueus ponebatur in captionē superborum,& viderunt,vbi lumen erat,& vbi tenebræ erāt,videre non potuerunt,& ibi laqueo capti sunt propter audaciam præsumptionis suæ,qua se præcipitauerunt ire in illud. Nam ibi corruere cœperunt immūditia figmentorum suorum,& assumpserunt speciei simulachra diuinorum, vt inuisibilia viderent per ea quæ videbantur,& erat ibi simile aliquid,sed de longe ostendens quod quærebatur. Neque lucem ingerens oculis caliginantibus. Natura.n.ad seruitutem condita,creatorem suum demonstrauit, sed erat similitudo peregrina ad excellentem maiestatem & dominantem. Neque potuit euidentem declarationem inuenire in his omnibus illa, quæ docenda fuerant vera,quia & ipsa sana non erat,vt vi sua clarescere tin contemplationem. Non.n.huic per gratiam exemplaria formabantur ad sanitatem visionis internæ. Neq; arcana sapientiæ nouerat, & cōditorum thesaurorum,carnem vbi æterni in Iesu humanitate, sed naturali solo documento vtens, lippienti acie lumen nubilum,& ambiguum adducens speculanti in rerum creaturarum specie contemplabatur. Propterea errauerunt,& euanuerunt cum transire vellent mente, per ea quæ sola nosce acceperant,& palpitantes ęstimationibus ad ea,quæ videre non poterant,cęci inuenti sunt,qui se videre putauerunt. Dignum quippe erat vt confunderentur in summis, qui de inferiorum cognitione superbierant.

De Triplici falsa theologia. **Cap. III.**

ACtor. Et quoniam antiquis temporibus (videlicet priusquam euangelica veritas propalaretur, ac verus vnius Dei cultus per orbem dilataretur) rudis, stolidaque gentilitas,densis infidelitatis tenebris obuoluta, non solū in proprijs,verum etiam in poetis, atq; philosophis circa Dei notitiam multipliciter errabat. Primo quidem de falsa theologia huic operi inserimus, quatenus huiuscemodi erroribus eliminatis, ad veram theologiam liberè transeamus. Aug. de Ciui. Dei lib. 6. Marcus Varro tria genera theologiæ esse posuit.s. vnum fabulosum, quo vtuntur poetæ, alterum naturale, quo philosophi,tertium ciuile,quo populi. Sed ciuilis theologię turpitudines erroneas philosophicis interpretationibus, velut altioris doctrinæ specie colorare conatur, videlicet tanquam ius animæ mundi, quam putauit per cuncta diffusam ex partibus molis huius,in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ,quamplurium Deorum nomina acceperit.O Marce varro, cum sis homo acutissimus, dicis fabulosos Deos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum,ciuiles ad vrbem, cum mundus opus sit diuinum,vrbes vero,& theatra opera sint hominū. Nec alij Dij deridentur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec fabulosa igitur, nec ciuili theologia sempiternam quisquam adipiscitur vitam.Illa enim de Dijs turpia fingendo seminat, hæc fauendo metit Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res diuinas falsis criminibus insectatur,hæc eorum criminum ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de Dijs nephanda figmenta hominum carminibus personat, hæc Deorum ipsorum festiuitatibus consecrat.Facinora,& flagitia numinum illa cantat, hæc amat.Illa prodit aut fingit,hæc autem aut attestatur veris, aut oblectatur & falsis,ambæ turpes,ambæq; damnabiles, sed illa quæ theatrica est,publicam turpitudinem profitetur. Ista quæ vrbana est illius turpitudine ornatur,hinccine vita æterna parabitur,vnde ista breuis temporalisque polluitur.

Quòd Theologia fabulosa non sit a ciuili separanda. **Cap. IIII.**

REuocatur igitur ad theologiam ciuilem theologia fabulosa,theatrica,scenica,indignitatis,& turpitudinis plena. Quid enim aliud ostendunt illa simulachra,formæ,ætates,sexus,habitus Deorum? Nunquid barbatum Iouem,imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus senex,Apollo ephebus,ita personæ sunt histrionum,vt non sint statuæ delubrorum. Cur Forculus,qui foribus præest, & Limentinus, qui limini,sunt Dij masculi,atq; inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat. Nonne ista in rerum diuinarum libris reperiuntur,quæ graues poetæ suis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana theatrica portat arma, & vrbana simpliciter virgo est? Nunquid scenicus Apollo cytharista est, ab hac arte Delphicus vocat. Sed hæc honestiora sunt in comparatione turpiorum. Quid de ipso Ioue senserunt, qui eius nutricem in capitolio posuerunt. Nonne attestati sunt Euemero, qui omnes tales Deos non fabulosa garrulitate,sed historica diligentia homines fuisse,mortalesq; conscripsit. Sacra sunt Iunonis, & hæc in eius dilecta insula Samo celebrantur, vbi nuptum data est Ioui. Sacra sunt Veneris vbi amatus eius Adon,Aprino dente extinctus iuuenis fortissimus plangitur. Sacra sunt matris Deum,vbi Atthis pulcher adolescens ab ea dilectus, & muliebri zelo abscisus,etiam hominum abscisorum (quos gallos vocant) infelicitate deploratur Hæc cum deformiora sint omni scenica fęditate, quid est ꝙ fabulosa de Dijs figmenta poetarū ad theatrum videlicet pertinentia, velut secernere nituntur a ciuili theologia,quam pertinere ad vrbem volunt,quasi ab honestis,& dignis indigna,& turpia? Quid ipsa numinum officia tam viliter minutatimq; concisa,propter quod eis dicunt pro vniuscuiusque proprio munere supplicari oportere? Nonne scurilitati mimicæ,q̃ diuinæ consonat dignitati. Itaq; sacra pōtificum a carminibus poetarum, velut res honestas a turpibus, veraces a fallacibus,graues a leuibus,serias a ludicris, appetendas a respuendis,qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus,quid agant, qui illam theatricam, & fabulosam theologiam,ab ista ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum, tanquam de speculo resultare.

De ordine falsorum Deorum. **Cap. V.**

PEtrus Comestor in historia scholastica. A Nino rege Assyriorum orta sunt idola,in hunc modum. Mortuo Belo Ninus in solatium doloris imaginem patris fecit sibi, cui tantam exhibeat reuerentiam,vt quibuslibet reis, qui ad eam confugissent parceret. Proinde homines de regno eius diuinos honores imagini cœperunt impendere. Huius exemplo plurimi charis suis mortuis imagines dedicarunt. Et sicut ab idolo Belli cætera traxerunt originem, sic & ab eius nomine generale nomen fuit idolorum. Sicut enim Belus dictus est ab Assyrijs, sic & aliæ nationes secundum idiomata linguæ suæ dixerunt,aliæ Bel,aliæ Beel,aliæ Boal,aliæ Baalim,sermo,& nomina specificauerunt, aliæ Belphegor, aliæ Beelzebub dicentes. Isid.in lib.etym.lib. 8. Sic ergo simulachrorum vsus exortus est,cum ex desiderio mortuorum constituerentur imagines,vel effigies tanquam in cœlum receptis. Pro quibus se in terris dęmones colendos supposuerunt, & sibi sacrificari a deceptis, & perditis persuaserunt. Simulachra autem a similitudine nuncupata eo,ꝙ manu artificis ex lapide, aliave materia eorū vultus imitantur,in quorum honore finguntur. Et notandum,ꝙ Latinus sermo sit,& non Hebręus. Apud eos enim idolum,siue simulachrum Schemel dicitur. Iudæi dicunt,ꝙ Hysmael primus simulachrum luto fecerit. Gentiles autem primum. Prometheum simulachra hominum de luto finxisse perhibent. Actor. Vt autem in libro sapientiæ legitur, ad imaginum huiuscemodi cultum habuerunt homines triplex incitamentum, quæ sunt affectio viuentium erga morientes, timor & adulatio subditorum erga reges, diligentia quoque artificum in sculpendo,ac depingendo imagines.

De Nominibus Deorum. **Cap. VI.**

ISid.vbi supra. Quos ergo Pagani Deos asserunt,homines olim fuisse produntur,& pro vniuscuiusque vita,vel meritis,coli apud suos post mortem cœperūt, vt apud Aegyptum Isis,apud Cretam Iouis,apud Mauros Iuba, apud Latinos Faunus,apud Romanos Quirinus. Eodem quoque modo apud Athenas Minerua,apud Samum Iuno, apud Paphos Venus,apud Lennos Vulcanus, apud Naxos Liber, apud Delos Apollo. In quorum etiam laudibus accesserunt,& poetæ,& cōpositis carminibus in cœlum eos sustulerunt. Nam quorundam adinuentiones,artium cultum peperisse dicuntur, vt Esculapio medicina,Vulcano fabrica. Ab actibus autem vocantur, vt Mercurius,ꝙ mercibus præest,Liber a liberalitate. Fuerunt etiam quidam viri fortes aut vrbium conditores, quibus mortuis homines,qui eos dilexerunt simulachra finxerunt, vt haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. Bel idolum Babylonium est,quod interpretatur vetus. Fuit enim hic Belus pater Nini primus Rex Assyriorum, quem quidam Saturnum appellant. Beelphegor interpretatur simulachrum ignominiæ, Idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Phogor, quem Latini Priapum vocant Deum hortorum. Fuit enim de Lapsaco ciuitate Elesponti, de qua pulsus est. Et propter virilis membri magnitudinē in numero Deorum

Deorum suorum eum Græci trãstulerunt & in nomine eius sacrauerunt hortum, vnde & dicitur præesse hortis, propter eorum fœcunditatem. Beelzebub idolum fuit Accharon, quod interpretatur vir muscarum. Zebub enim musca vocatur. Spurcissimum igitur idolum ideo vir muscarum vocatum, propter sordes idolatriæ, siue propter immunditiam.

De Physicis interpretationib. falsorum numinum. Cap. VII.

QVædam autẽ noĩa Deorum suorum gentiles per varias fabulas ad rões phisicas conantur traducere, eaq; in causis elementorum cõposita esse interpretantur, sed hoc a poetis totum fictum est, vt Deos suos ornarẽt aliquibus figuris, quos perditos, ac infamia dedecoris plenos fuisse historiæ confitentur. Oĩno.n. fingendi locus vacat, vbi veritas cessat. Saturnus origo Deorũ, & totius posteritatis, a Paganis designatur. hunc & Latini a satu appellatum ferunt, quasi ad ipsum satio oĩum pertineat rerum, vel a tpis longitudine, ꝙ satu retur annis. Quod filios suos fertur deuorasse, hoc est, & annos quos tp̃s produxerit in se reuoluit, vel eo ꝙ semina vnde oriũtur iterum redeunt, hunc cęlii patris abscidisse genitalia dñr, quia nihil in cęlo de seminib. nascitur. Falcem tenet inquiunt, pp agriculturã significandam, vel pp annos, & tpa, ꝙ in se redeant, vel pp sapientiam, ꝙ intus acuta sit. Iouis dicitur a iuuando, & Iupiter quasi iuuans pater, hoc est oĩbus pstãs, hunc & priuato titulo, Iouem optimũ dixerunt, dum fuisset incestus in suis, impudicus in extraneis. Quem modo taurũ fingunt, pp Europæ raptũ. Fuit.n. in naui cuius insigne erat taurus, Modo Danaes per imbrem aureũ appetisse cõcubitũ, vbi intelligitur pudicitiã mulieris ab auro fuisse corruptã. Modo in similitudinẽ Aquilæ fuisse pp ꝙ puerũ ad stuprũ rapuerit, Mõ serpentem, quia reptauerit, & Cignũ, quia cantauerit. Et iõ nõ figuræ istæ sunt, sed planè de veritate scelera, vñ turpe erat tales Deos credi, quales hoĩes non esse debeant. Ianũ dñt quasi mundi, vel cęli, vel mensiũ ianuam, duas Iani facies faciunt, pp Orientem, & Occidentẽ. Cũ vero faciunt eũ quadrifrontem, & Ianum geminum appellãt, ad quatuor mundi partes hoc referunt, vel ad quatuor elementa siue tpa, sed dum hoc fingunt, monstrũ non Deum faciunt. Neptunum aquas mundi pdicant, & dr̃ Neptunus ab eis, quasi nube tonans. Vulcanũ vocant ignem, & dr̃ Vulcanus, quasi volans candor, vel quasi Volicanus, ꝙ per aerem volet. Ignis.n. de nubibus nascitur, vnde & Homerus dicit eum pcipitatũ de aere in terras, ꝙ omne fulmen de aere cadit, Iccirco autem Vulcanus de fęmore Iunonis fingitur natus, quia fulmina de imo aere nascantur. Claudus autem dicitur Vulcanus, quia per naturam nunquam rectus est ignis, sed quasi claudus, eiusmodi speciem motumque habet.

Adhuc de eodem. Cap. VIII.

PLuton Gręcè, Latine diespiter, vel ditispater, quem alii orcum vocant, quasi receptorem mortium, vñ & orca nuncupatur vas quoddam qđ recipit aquas. Ipse & Græce Caron. Liberum a liberamento appellatum volunt, ꝙ quasi ẽt matres in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. Itẽ Liber muliebri, & delicato corpore pingitur. Dñt.n. mulieres attributas, & vinum pp excitandam libidinem, vñ & frons eius pampino cingitur, sed ideo coronam viteam in cornu hẽt, quia cum gratè, & moderate vinum bibitur, lætitiam præstat, cum vltra modum, excitat lites, & quasi cornua dat. Idem autem & Lieus, a po tu lien. i. ab hac dissolutione, ꝙ multo vino membra soluantur. Iste & Græce Dionysius, a monte Indiæ Niso, vbi dr̃ esse nutritus. Mercurius sermonem interpretatur, nam ideo & Mercurius, quasi medius currens dr̃ appellatus, ꝙ sermo currat inter hoĩes medius. Ideo & Hermes Græce, qđ sermo, vel interpretatio, quæ ad sermonem vtiq; pertinet, hermenia dr̃. Ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes, & ementes sermo fit medius. Qui ideo fingitur hẽre pennas, quia citius verba discurrunt, vnde & velox, & errans inducitur. Alas eius in capite, & in pedibus significare volucrem ferri per aera sermonem. Nuncium dictum, qm̃ per sermonem oĩa cogitata enunciantur. Ideo aũt furti magistrum dñt, quia sermo animos audientium fallit. Eum capite canino fingunt, eo ꝙ inter omnia animalia canis sagacissimum genus, & perspicax habeatur. Martem aũt Deum belli esse dicunt, & Martem appellatum, quia per viros pugnatur, vt sit Mars quasi mas, licet tria sint genera consuetudinum, sicuti Scytharum, vbi viri, & fœminæ in pugnam eunt. Amazonum, vbi solæ fęminę. Romanorũ aliarumq; gentium vbi soli mares. Quod vero nudo pectore stat, vt bello se quisque sine formidine cordis obiiciat. Apollinem quamuis diuinatorem, & medicum vellent, ipsum tñ ẽt solem dixerunt, quasi solum. Ipsum phebum, quasi ephebum, hoc est adolescentem, vñ & sol puer pingitur, eo ꝙ quotidie oriatur, & noua luce nascatur. Phitium quoq; eundem Appollinem vocari aiunt, a Phitone immensæ molis serpente, cuius non magis venenum, q̃ magnitudo terrebat. Hunc Apollo sagittarum ictibus sternens, nominis quoque spolia reportauit, vt Pitius vocaretur.

De Nominibus Dearum & interpretationib. eorum. Cap. IX.

DIanam quoq; Germanam eius similiter Lunã, & viarũ præsidem aiunt, vnde & virginem volunt, ꝙ via nihil pariat, & ideo ambas hẽre sagittas fingunt, ꝙ ipsa duo sydera de cęlo radios ad terras emittũt. Dianam aũt vocatam quasi druanam, eo ꝙ Luna, & nocte, & die appareat. Ipsamq; & Lucinam asseuerant, eo ꝙ luceat. Cererem. i. terram & a creandis frugibus asserunt dictam, appellantes eam nominibus plurimis. Dñt eam & Opem, ꝙ opere melior fiat terra. Proserpinã, quia ex ea proserpant fruges. Vestam ꝙ herbis, vel variis vestita sint rebus, vel a vi sua stando. Eandem, & tellurem, & matrem magnam fingunt, turritam cum tympano, & gallo, & strepitu cimbalorum. Quod tympanum hẽt, signare volunt orbem terræ. Quod curru vehi dr̃, quia ipsa est terra, quæ pendet in aere. Quod sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est. Quod in capite turritam gestat coronam, ostendit suppositas terræ ciuitates, quasi insignitas turribus constare. Quod gallos huic Deæ seruire fecerunt, significat qui semine indigeant terram sequi oportere, in ea quippe oĩa reperire. Cimbalorum aũt æreorum sonitus ferramentorum crepitus in colendis agris. Iunonem dñt quasi ianonem. i. ianuam pro purgationibus fœminarum, eo ꝙ quasi portas matrum natorum pandat, & nubentium maritis. Sed illud philosophi. Poetę aũt Iunonem Iouis asserunt sororem, & coniugem. Ignem.n. & aerem Iouem, aquam & terram Iunonem interpretãtur. Quorum duorũ permixtione vniuersa gignuntur, & sororem dñt, quia mundi pars est. Coniugem eo, ꝙ cõmixta concordat. Minerua apud Græcos Athenas dr̃. i. fœmina, apud Latinos aũt Mineruam, vocatã, quasi Deam, & munus artium variarum, hanc etenim inuentricem multorum ingeniorum perhibent. Et inde eam artem, & rõnem interpretantur, quia sine rõne nihil põt contineri. Quæ ratio, quia ex solo animo nascitur, animumq; putant esse in capite, & cerebro. Ideo eam dñt de capite Iouis esse natam, quia sensus sapientis, qui inuenit oĩa, in capite est. In cuius pectore ideo caput Gorgonis fingitur, ꝙ illic est oĩs prudentia, quæ confundit alios, & imperitos, ac saxeos comprobat, qđ & in antiquis Imperatorum statuis cernimus. In medio pectore loricæ ad insinuandam sapientiam, & virtutem. Hæc Minerua, & Tritonia dicitur. Triton.n. Aphrice palus est, circa quam fertur virginali apparuisse ætate, pro quo Tritonia nuncupata est, vnde & tanto proclíuius Dea credita, quanto minus origo eius innotuit. Pallas autem dicta, vel ab insula Pallente in Tracia, in qua nutrita est, vel a po tu palleintodori. i. ab hastæ concussione, vel ꝙ Pallantem gigantem occiderit. Venerem exinde dicunt nuncupatam, ꝙ sine vi fœmina virgo esse nõ desinat, ꝙ autem fingunt Iouem Saturno Cęlio patri genitalia abscidisse, & sanguinem fluxisse in mari, atque eo spuma maris concreta Venus nata est. Illud aiunt, ꝙ per coitum salsi humoris substantia est, & inde Affrodin Venerem dici, ꝙ coitus spuma est sanguinis, quæ ex succo viscerum, liquido, salsoque constat. Ideo autem Venerem Vulcani dicũt vxorem, quia Venereum officium, non sine calore consistit.

Iterum de quibusdam numinibus apud gentiles nominatis. Cap. X.

CVpidinem vocatum ferunt pp amorem. Est.n. dęmon fornicationis, qui ideo alatus pingitur, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Puer pingitur, quia stultus est, & irrationabilis amor. Sagittam, & facem tenere fingitur, sagittam quia amor cor vulnerat, facem quia inflammat. Pan dicunt Græci, Latini Siluanum Deum rusticorũ, quem in naturæ similitudinem formauerunt, unde dicitur Pan idest omne. Fingunt enim eum ex uniuersali elementorum specie, habet & enim cornua in similitudine radiorum solis, & lunæ. Distinctam maculis habet pellem propter cœli sydera. Rubet eius facies ad similitudinem ætheris, Fistulam septem Calamorum gestat, propter armoniam cęli, in qua septem sunt soni, & septem discrimina uocum. Villosus est, quia tellus couestita est, & agitatur uentis, pars eius inferior fœda est, propter arbores, & feras, et pecudes. Caprinas ungulas habet, ut so-

vt soliditatem terræ ostendat. Quem volunt rerum, & totius naturæ Deũ, vnde & Pan, quasi omnia dicunt. Isis lingua Aegyptiorum terra appellatur, quam Vsin volunt esse. Fuit aũt Isis regina Aegyptiorum Inachi regis filia, quæ de Græcia veniẽs Aegyptios lr̃as docuit, & terras colere instituit, pp qđ & terrã eius nomine appellauerunt. Serapis omnium maximus Aegyptiorum Deus, ipse est Apis Rex Argiuorum, qui nauib. transuectus in Aegyptum, cum ibidem mortuus fuisset. Serapis est appellatus, propterea quia arca in qua mortuus ponitur, quam sarcophagum vocant, soros dicitur Græce, & ibi eum venerari sepultum cœperunt, priusquam templum eius esset instructum velut foros. Sed apis primo sorapis, deinde vna litera cõmutata serapis dicitur. Apis fuit taurus apud Aegyptios, serapi con secratus, & ab eo ita cognominatus, quem Aegyptus ad instar numinis colebat, eo ꝙ de futuris daret quædam manifesta signa. Apparebat enim in Memphis quem centum antistites prosequebantur, & repente velut limphatici præcinebant, huius capitis imaginem sibi in heremo Iudæi fecerunt.

Adhuc de eodem. Cap. XI.

FAuni a fando, eo ꝙ voce, non signis ostendere viderentur futura. In lucis enim consulebantur a paganis. & respon sa illis, non signis, sed vocibus dabant. Fatum dicunt esse quicquid Dij fantur. Tria autem fata fingunt in colo, & fuso, digitisque fila ex lana torquẽtibus, pp tria tp̃a, præteritum, qđ in fuso iam netum, & inuolutum est, præsens qđ inter digitos nentis traijcitur, futurum in lana, quæ colo implicata est, & ꝙ adhuc per digitos nentis ad fusum tanquam præsens, ad præteritum traijciendum est. Fortunam a fortuitis nomen hĩc dñt, quasi Deam quandam res humanas varijs casibus, & fortuitis illudentem, vnde & cæcam appellant, eo ꝙ passim in quoslibet incurrẽs, sine vllo examine meritorum, & ad bonos, & ad malos peruenit. Fatum aũt a fortuna separant, & fortunã quasi sit in his, quæ fortuitu accidunt nulla palam cã. Fatum vero appositum singulis, & statutum aiunt. Aiunt & tres furias fœminas crinitas serpentibus, pp tres effectus, quæ in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogũt ita delinquere, vt nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant. Ira quæ vindictã cupit, cupiditas quæ desiderat opes, libido qua appetit voluptates. Quæ ideo furiæ appellantur, ꝙ stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant. Nimphas, vel Musas Deas aquarum putant dictas a nubib. Penates gentiles dicebant oẽs Deos, quos domi colebant. Et penates dicti eo ꝙ essent in penetralibus idest secretis. Hi Dij quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerunt ignoratur. Manes Deos mortuorum esse dicunt, quorum potestatem inter lunam, & terram asserunt, a quibus & mane dictum existimant.

De Proprio errore Chaldæorum, circa Dei notitiam. Cap. XII.

ACor contra regem auenit. Ipsi autem qui multos colunt Deos in tria diuiduntur genera. Chaldeos. s. & Græcos, & Aegyptios. Nam isti fuerũt principes, & magistri cæteris gentibus, in multorum Deorum cultu, & adoratione. Videamus igitur horum, qui sint participes veritatis, & qui erroris, Chaldæi quoq; nescientes Deum errauerunt post elementa, & cœperunt colere creaturam potius quã suum creatorem. Quorum & imagines quasdam facientes, nominauerunt figuras cœli, & terræ, & maris, solisque, & lunæ, & cæterorum elementorum, & luminarium. Et concludentes in templis adorauerunt Deos, vocantes eos quos seruant diligenter ne rapiantur a furibus, & non intellexerunt, ꝙ omne quod seruat maius est seruato, & faciens maius est facto, quid ergo dico de elementis. Qui dicunt cœlum esse Deum errant, nam videmus ipsum volubile, & secundum necessitatem motum, & ex multis constitutum. Nam astra ordine, & spacio feruntur de loco ad locum, de signo in signum, & nunc quidem occũbunt, nunc autem oriuntur, & ẽm tp̃a iter peragunt, vt perficiant æstatem & hiemem, sicut ordinatum est eis a Deo, & pertranseunt proprios terminos ẽm ineuitabilem naturæ necessitatem, cũ cœlesti ornatu, vnde manifestum est non esse cœlum Deum, sed opus Dei. Qui aũt putant terram esse Deam, errauerũt. Videmus. n. illam ab hominibus contumeliam patientem, & dñationi eorum subiacentem, defossam & cõspersam, & inutilem factam. Nam si igne torreatur, efficitur mortua. Insuper & si paulò amplius infundatur, corrumpitur, & ipsa & fructus eius Conculcatur aũt ab hominibus, & cæteris animalibus, sanguine interfectorum inquinatur, effoditur, impletur, mortuorum theca fit corporum. His ita se habentibus, non sequitur terram esse Deũ, sed opus Dei ad vtilitatem hoĩum. Qui aũt putant aquã esse Deam errauerunt. Nam & ipsa ad vsum hoĩum facta est, & dñationi subiacet eorum, polluitur, corrumpitur, & immutatur, calescit, & tingitur coloribus, & frigore congelatur, & cruoribus inquinatur, & ad cunctarum sordium ablutionẽ assumitur. Iccirco impossibile est esse aquam Deam, sed opus Dei. Illi vero qui arbitrantur ignem esse Deum, errant. Nam ignis factus est ad vsum hoĩm. & subiacet illorum dominationi. Circumferatur de loco ad locum, & accenditur ad elixãdas carnes diuersas, & assandas, adhuc aũt & mortuorum corpora cõburenda. Multis etiam modis corrumpitur ab hominibus, & extinguitur. Propter quod non est congruum ignem Deum æstimare, sed opus Dei. Qui autem putant hominem esse Deum, errant. Videmus quippe illum motum secundum necessitatem, & enutritum, ac senescentem etiam se nolente. Et aliqñ quidẽ lætatur, & aliqñ tristatur. Indiget cibo, & potu, & vestitu: Et est iracundus, & inuidus, & auidus, & pœnitens, & minorationes multas habens. Corrumpitur etiam multis modis ab elementis, & animalibus, vel imminente sibi morte. Non conuenit ergo hominem esse Deum, sed opus Dei. Errore igitur magno errauerunt Chaldæi post opiniones suas.

De Errore Græcorum. Cap. XIII.

VEniamus itaq; ad Græcos, vt videamus, qđ forte de Deo sentiant. Græci namq; dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt deterius Chaldeis, introducentes plurimos Deos factos esse, alios quidẽ masculos, alios vero fœminas, oĩum vitiorum, cunctarumq; auctores iniquitatũ, vt aduocatos istos, & patronos habentes, suæ nequitiæ adulterentur, rapiant, occidant, & oĩa mala faciãt. Inducitur. n. ab eis ante oẽs Deus Saturnus, & huic sacrificãt filios suos, qui genuit multos pueros de Rea, & insaniens comedit filios suos. Aiunt aũt Iouẽ abscidisse sibi virilia, & proiecisse in mare, vñ Venus fabulosè dr̃ fuisse nata. Alligans aũt suũ patrẽ Iuppiter proiecit in tartarũ. Secundus inducit Iuppiter, quẽ ferunt regẽ esse aliorũ Deorũ, & transformatũ fuisse in aĩalia, vt cũ mortalib. mulieribus adulteria committeret. Inducunt. n. hunc transformatũ in taurum pp Europam, & in aurum pp Dianam, & in Cignum pp Ledam, & in Satyrum pp emptionẽ, & in fulmẽ pp Semelem, & ita genuisse ex his filios multos. Liberum videlicet, & Zetũ, & Amphionem, Herculẽ, & Apollinem, & Arthenicã, & Perseum, Castoremq;, & Pollucẽ, & Helenam, & Iunonẽ, & Radamantum, & Sarpedonẽ, & nouem filias, quas appellauerunt Musas. Deinde inducunt de Ganimede. Contigit ergo ô R x h[illegible]ibus imitati hæc oĩa, vt fiant adulteri, & masculorũ concubitores, & alio ũ malorũ operum patratores, ẽm imitationem Dei sui. Quõ aũt creditur Deũ esse adulterũ, aut Sodomitam, vel Parricidã. Cũ hoc inducunt, & Vulcanũ quendã Deũ esse, & istũ claudum, & tenentẽ malleũ, & forcipes, & ferrariã artem exercentẽ victus gratia: ergo egenus erat, qđ nõ conuenit Deũ esse, nec claudũ. Deinde Mercuriũ inducunt esse Deũ cupidũ, & furẽ, & auarũ, & magũ, & versipellem, & sermonũ interpretẽ. Sed non cõuenit Deũ esse talẽ. Esculapiũ ẽt inducunt Deũ esse medicũ, & potiones conficientẽ, & emplastra cõponentẽ victus gratia. Indigentiã. n. patiebatur. Nouissime vero fulmine ictus a Ioue pp Darij Lacedemonij filiũ interiit. Mars aũt inducitur Deus esse belligerator, & zelotes, cupidus ouiũ, & aliarũ quarundã rerũ. Nouissime vero adulterio perpetrato cũ Venere, ligatũ esse ferunt a paruulo cupidine, & Vulcano. Bachũ vero inducũt Deũ esse nocturnas agens festiuitates, & magistrũ ebrietatis, & euellentẽ vxores proximorũ, & furiosum, & fugitiuum. Nouissimè aũt a Titanis occisus est. Herculẽ vero inducunt ebriosum fuisse, & insanum, & filios suos occidisse, & ad vltimum igne consumptum interisse. Apollinem quoq; inducunt Deum esse zelotem, insuper arcũ, & pharetrã gestãtem, aliqñ vero cytharam, & tibiam, & diuinantem hoibus mercedis gratia, vñ sumentes hoĩes occasionem a Dijs suis perpetrant oẽm iniquitatẽ, & luxuriã, & impietatẽ, & polluẽtes terrã, & aerẽ prauis suis actib.

De Erroe Aegyptiorum. Cap. XIIII.

ÆGiptij vero sceleratiores, & stolidiores his existentes, deterius oĩbus gentibus errauerunt. Non. n. contenti fuerunt Caldeorũ, & Græcorũ cultibus, sed insuper & bruta animalia induxerũt Deos esse, terrena videlicet, & aquatilia, & arbores, & germinantia. Et contaminati sunt omni insania, & luxuria deterius oĩbus gentibus, q̃ sunt in terra. Nam quidã eorũ coluerunt ouem, quidã vero hircum, alij aũt vitulum, & porcũ. Nonnulli vero coruum, et accipitrẽ, et vulturẽ, & aquilam,

aquilam,alij vero crocodillum,quidam vero cattum,& canē, & lupum,& simiam,& draconem,& aspidem,& alij cæpe, & allium,& spinas,& cæteras creaturas. Clemens lib. 5. Veteres quoq; Ægyptiorum,qui de cœlesti cursu, & astrorum natura sōnem sibi visi sunt repperisse, dęmone sensus eorum obsidente,nihilominus contumelijs nomen incommunicabile subiecerunt.Nam alij eorum ouem,alij hircum,alij serpētem,piscem quoq;,& cæpas,& cloacas,aut strepitum ventris,pro numinib. habendos esse docuerunt,& alia innumera, quæ pudet noīare. Tullius in lib.de natu.Deo.li.1.Ægyptij autem nullā beluam, nisi ob aliquam vtilitatem, quam ex ea caperent consecrauerunt.Hieron.super Esa.lib.13.Facta sunt,inquit,simulachra coram bestijs,& iu. Religio nationum simulachra sunt brutorū, quæ maximè in Aegypto cultui consecrata sunt,nam & pleraque oppida eorum ex bestijs, & iumentis habent nomina, vt Cyno a cane,leonto a leone, Thanis lingua Aegyptiaca ab hirco,Lico a lupo,vt taceam,de formidoloso, & horribili cæpe, & crepitu ventris inflati,quæ pelusiaca religio est.

De Errore Romanorum, in diuisione numinum.
Cap. XV.

AVgust.de Ciui.Dei lib.4. Quæramus ēt si placet,ex tanta Deorum turba quam Romani colebant, quem potissimum,vel quos Deos credant illud imperium dilatasse, atq; seruasse,neq;.n.in hoc tam præclaro opere,& tātæ plenissimæ dignitatis audent aliquas partes Deæ Cloacinæ tribuere, aut Volupiæ, quæ a voluptate appellata est, aut Lubentinæ,cui nomen est a libidine,aut Vagitano, qui infantum vagitibus præsidet,aut cunianæ, quæ cunas eorū amministrat. Quomodo autem possunt vno loco libri huius, commemorari oīa noīa Deorum,aut Dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispartientes officia numinum, nec agrorum numina vni alicui Deo committenda arbitrati sunt,sed rura Deæ Rusinæ.Iuga montium Iugatino,collibus Deam collatinam, vallib. Vallonam præfecerunt, nec saltem potuerunt vnam Segetiam talem inuenire,cui semel segetes cōmendarent sed sata frumenta quamdiu sub terra essent,præpositam voluerunt hēre Deam Seiam.Cum vero iam essent super terram, & segetem facerent Deam Segetiam,frumētis vero collectis, atq; reconditis,vt tuto seruarentur,Deam Tutelinam ꝑposuerunt, cui non sufficere videretur illa Segetia, quādiu seges ab initijs herbidis,vsq; ad aristas aridas perueniret. Non tñ satis fuit hoibus Deorum multitudinem amantibus,& aīa misera dęmoniorū turbę prostitueretur,vnius Dei veri castum dedignata cōplexum. Præfecerunt ergo.Proserpinam frumentis germinantibus.Geniculis nodisq; culmorum Deum Nodotū. Inuolumentis folliculorū Deam volutinam cū folliculi patescunt, vt spica exeat Deam Patelenam. Cum segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare ostire dixerunt,Deam Ostilinam: Frumentis florentibus Deam Floram, lactescentibus Deum Lacturnum.Maturescentibus Deam Maturam.Cum runcantur.i.a terra auferūtur Deam Runcinam,nec omnia commemoro,quia me piget, qđ illos non pudet.Quando ergo Segetia intraret imperium, cui curam gerere simul,& segetibus, & arboribus non licebat, qñ de armis Cunina cogitaret,cuius præpositura paruulorum cunas non permittebat excedere, quando Nodotus adiuuaret in bello,qui nec ad folliculum spicæ, sed tantum ad nodum geniculæ pertinebat. Vnusquisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est omnino sufficit. Tres Deos isti posuerunt Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini.Ita non poterat forculus simul, & cardinem, limenque seruare.

Adhuc de eodem. *Cap.* XVI.

IDem in lib.6. Liberum a liberamento appellatum voluerunt,ꝙ mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur.Hoc idem in fęminis agere liberam, quam & Venerem putant. Quod & ipsam perhibeant semina emittere, & ob hoc Libero eandem virilem corporis partem in templo poni,fœmineam liberæ. Ad hæc addunt mulieres attributas Libero,& vinum,ꝑp libidinem concitandam.Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi. Ne Siluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumq; custodum significandorum cā tres hoīes nocte circumire limina domus,& primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuertere scopis,vt his datis culturæ signis, Deus Siluanus prohibeatur intrare.Quòd neq; arbores cæduntur,ac putantur sine ferro,neq; far conficitur sine pilo, neq; fruges coaceruātur sine scopis.Ab his aūt tribus rebus tres nuncupatos Deos. Intercidonam a securis intercisione,Pilumum a pilo, diuertam a scopis, quibus Dijs custodibus contra vim Dei Siluani fœta conseruaretur.Ita contra nocentis seuiciam, custodia bonorum non valeret,nisi plures essent aduersus vnum eiq; aspero horrendo in cultu, vtpote siluestri signis culturæ tanquam cōtrarijs repugnarent.Ita ne est innocentia Deorum, ista concordia hæccine sunt numina salubria vrbium,magis deridenda q̃ ludibria theatrorum.Cum mas,& fœmina coniunguntur,adhibetur Deus iugatinus,sit hoc ferendum,sed domum est ducenda quæ nubit,adhibetur & Deus Domiducus, vt in domo sit. Adhibetur Deus domitius, vt maneat cum viro, additur Dea materna.Quid vltra quæritur, parcatur humanæ verecundiæ, peragat,& cætera concupiscentia carnis,& sanguinis,procurato secreto pudoris.Quid impletur cubiculum turba numinum qñ & paranymphi inde discedunt,& ad hoc impletur,non vt eorum pñtia cognita maior sit cura pudicitiæ, sed vt fœminæ sexu infirmæ,nouitate pauidæ,illis cooperantibus,sine vlla difficultate virginitas auferatur. Et certe si adest virginensis Dea, vt virgini zona soluatur. Si adest Deus subigus,vt viro subigatur,sed adest Dea Prema,vt subacta ne se commoueat comprimatur.Dea pertunda quid ibi facit? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus.

De Maiorum numinum officijs. *Cap.* XVII.

AVgust.vbi sup.lib.4. Obmissa agitur turba minutorum Deorum,vel aliquantulum intermissa, officium maiorum Deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est,vt tamdiu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Iouis hoc opus est. Ipsum.n.Deorum oīum Dearumq; regem esse volunt, hoc eius indicat sceptrum, hoc in alto collo capitolium. De isto Deo, quamuis a poeta dictum conuenientissime prædicāt.Iouis omnia plena. Cur illi ēt vxor Iuno adiungitur,quæ dicatur soror,& coniux. Quia Iouem inquiunt in æthere, accipimus in aere Iunonem, & hæc duo elementa coniuncta sunt,alterum superius,alterum inferius. Non est ergo ille,de quo dictum est,Iouis omnia plena, si aliquā partem implet,& Iuno.An vterq; vtrumq; implet,& ambo isti coniuges,& in duobus istis, & singulis simul sunt. Cur ergo æther datur Ioui,aer Iunoni,postremo ipsi duo satis essent.Quid est, ꝙ mare Neptuno tribuitur,terra Plutoni,& ne ipse quoq; sine cōiugibus remanerent,additur Neptuno Salatia, Plutoni Proserpina.Quęrit̃ qūo sarciāt fabulas,nec inueniunt? Si.n.hæc ita essent,tria potius elementa mundi esse,non quatuor eorum veteres proderent, vt singula Deorum coniugia diuiderentur singulis elementis. Miror autem plurimum, ꝙ cum Deos singulos singulis rebus,& pęnè singulis motibus attribuerent, vocauerunt Deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret Deam Stimulam,quæ ad agendum vltra modum stimularet. Deam Murceam,quæ præter modum non moueret, & faceret hominem (vt ait Pomponius) murcidum idest, nimis desidiosum, & mactuosum.Deam Streniam,quæ faceret strennuum. His omnibus Dijs,& Deabus publica sacra facere susceperunt.

Quòd Omnia potius vni Ioui viderentur esse attribuenda. *Cap.* XVIII.

ITaque modo sit Iupiter corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor vel (vt eis placet) tribus elementis constructam, atque compactam implet, & mouet,modo inde suas partes sorori, & fratribus cedat, modo sit æther, vt aerem Iunonem subterfusam desuper amplectatur,modo totum simul cum aere sit ipse cœlum, terram vero tanquam coniugem eandemque matrem,quia hoc in diuinis turpe non est,fœcundis imbribus,& seminibus fœtet. Modo autem ne sit necesse percuncta discurrere Deus vnus, de quo multi a poeta nobilissimo dictum putant. Deum namque ire per omnes terras,tractusque maris, cœlumque profundum. Ipse in æthere sit Iuppiter, ipse in aere sit Iuno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salatia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in syderibus Sol, & Luna, & Stellæ, in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator, Saturnus in tempore, Mars, & Bellona in bellis. Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in siluis, Minerua in ingenijs. Ipse sit postremo etiam in illa turba quasi plebeiorum Deorum, ipse præsit nomine liberi virorū seminibus, & nomine liberę fœminarum,ipse sit dispater, vel diespiter, qui partum perducat ad diem,ipsa Dea

sa Dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum, ipse lucina, quæ a parturientibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus excipiens eos sinu, & voce opis, ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vatiganus. Ipse leuet de terra, & vocetur Dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea Cunina. Non sit alius scilicet in illis deabus, quæ fata nascentibus canunt, & vocentur carmentes, præsit fortuitis, voceturque fortuna, in Diua rumina, mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In Diua potina, potionem ministret. In diua edulica, escam præbeat. De pauore infantum pauentia nuncupetur. De spe quæ venit venilia. De voluptate volupa. De actu agenoria. De stimulis quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea Stimula nominetur. Strenia Dea, sit strenuum faciendo, numera quæ numerare doceat, camena quæ canere, ipse sit & Deus consul præbendo consilia, & Dea Sentia sententias inspirando, ipse Dea Iuuenta, quæ post prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipse sit fortuna barbata, quæ adultis barbas induat, quos honorare voluerunt, vt hoc qualecumque numen saltem masculum Deum, vel a barba barbatum, sicut a nodis nodotum, vel certe nō fortunam, sed quia barbas habet fortunium nominarent, ipse in iugatino Deo coniuges coniungat, & cum virgini vxori zona soluitur, ipse inuocetur, & Dea virginensis vocetur, ipse sit Mutunus, vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus si nō pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcunque non dixi. Non enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes Dij, Deæque sit vnus Iuppiter, siue sint (vt quidam volunt,) omnia ista partes eius, siue virtutes eius, sicut eis videtur, quibus eum placet mūdi esse animum. Quæro, quid perderent, si vnum Deum colerent prudentiore compendio, quid enim eius contemneretur, cum ipse coleretur. Si autem dicitur omnes simul idest totum ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius non etiam sigillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur, nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipse vnus qui habet omnia coleretur.

De Dijs, Selectis, a Varrone commendatis. *Cap.* XIX.

IDem in lib. 7. Hos certe Deos Selectos, Varro vnius libri contextione commendat. Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Appollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam. In quibus omnibus ferme viginti duodecim mares, octo sunt fœminæ. Hæc numina vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur, an quod populis magis innotuerūt, maiorque est eis cultus exhibitus. Si propterea, quia opera maiora ab his administrantur in mundo non eos inuenire debuimus inter illam, quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Ianus cum puerperium concipitur, vnde illa cuncta opera exordium minutatim minutis distributa numinibus aditum aperit recipiendo semina. Ibi est, & Saturnus propter ipsum semen. Ibi Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera quam Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt ipsa etiam emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt qui selecti appellantur. Sed ibi est, & Dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamuis Iouis filia tamen ignobilis. Et hanc prouidentiam fluorum menstruorum in libris selectorum Deorum ipsi Iunoni, idem auctor assignat, quæ in Dijs selectis & regina est. Et hic tanquam Iuno Lucina, cum eadem M ena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt, & duo nescio qui obscurissimi Vitumnus, & Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur, & nimirum multo plus præstant, cum sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres, & selecti. Nam profecto siue vita, & sensu quid est illud totum, quod mulie bri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimū limo, ac pulueri comparandum. Quæ igitur causa tot selectos Deos ad hæc opera minima compulit, vbi a Vitumno, & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superetur.

De Falsitate naturalis theologiæ. *Cap.* XX.

DIcit autem idē Varro de naturali theologia præloquens Deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci vocant Cosmon, & hunc ipsum mundum esse Deum, sed sicut hominem sapientem, cum sit ex corpore, & animo tantum, ab animo dici sapientem. Ita mūdum Deum dici ab animo, cum sit ex corpore, & animo. Hoc videtur quoquo modo vnum confiteri Deum. Sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cœlum, & terram, & cœlum bifariam in æthera, & aera, terram vero in aquam, & humum. E quibus summum esse æthera, secundum aera, aquam infimā terram, quas omnes partes quatuor animarum esse plenas in aere, & æthere immortalium, in aqua & terra mortalium, a summo autem circumitu cœli, vsque ad circulum lunæ æthereas animas esse, astra & stellas eos cœlestes Deos non modo intelligi esse, sed etiam videri. Inter lunæ vero gyrum, & nimborum atque ventorum cacumina aereas esse animas, sed eas animo nō oculis videri, & vocari Heroas, & Lares, & Genios. Iouem autem, qui etiam Iuppiter dicitur, quem velint intelligi exponant. Deus est inquiunt habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo, sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus respondeat. Quoniam penes Ianum, inquit, sunt prima, penes Iouem summa. Hunc sanè Deum penes quem sunt omnes causæ fractarum naturarū, naturaliumq; rerum, si Iouem populi appellant, & tantis contumelijs, tamq; scelestis criminationib. colunt deteriore sacrilegio sese obstringunt, q̄ si prorsus nullum putarēt Deum, vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus, & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento, quod potius blasphemaret, sicut Saturno dicitur suppositus lapis quem pro filio deuoraret, quàm istum Deum dicere, & tonātem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot stupra dissluentem, & naturarum omnium naturaliumq; rerum causas summas habentem, & suas causas bonas non habentem. Deinde quæro quem iam locum inter Deos huic Ioui tribuant. Si ianus est mundus, Deos veros animam mundi, ac partes eius isti definiuit. Si ergo Ianus est mundus, & Deus est Ianus. Nunquid Iouem vt Deus esse possit, aliquam partem Iani esse dicturi sunt. Magis enim Ioui vniuersum solent tribuere, vnde est illud. Iouis omnia plena. Omnes igitur istos selectos Deos hunc esse mundum volunt. In quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius, vniuersum sicut Iouem partes eius, vt Genium, vt matrem magnam, vt solem, vt lunā, vel potius Apollinem, & Dianam. Et aliquando vnum Deum res plures, aliquando vnam rem Dij plures faciunt.

De Turpitudine sacrorum Liberi, & Cybeles. *Cap.* XXI.

IAm vero liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solum liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet, verumetiam seminibus animalibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem peruenerunt, piget quidem dicere propter sermonis lōgitudinem, sed propter istorum superbam hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere quoniam multa sunt cogor. In Italiæ compitis, quædam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur. Non saltem aliquantum verecundiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrum per liberi, dies festos cum honore magno plostellis impositū, prius rure in compitis, & vsque in vrbem postea vectabatur. Cui membro inhonesto matremfamilias honestissimam palàm coronam necesse erat imponere. Et Atthis ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est. In cuius dilectionis memoriam Gallus absciditur. Merito huic auersatus est Varro noster, nec hoc dicere voluit, non enim hominem doctissimum latuit. Idemque de mollibus eidem matri magnæ contra omnem virorum, mulierumque verecundiam consecratis, qui vsque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo per plateas, vicosq; Carthaginis etiam populis, vnde turpiter viuerent, exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec vspiam me legisse commemini, deficit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Quid est ergo, quod dicitur caput Deorum Ianus, caput Deorum Tellus, nec ibi facit vnum error caput, nec hic sanum furor, cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, quod & si possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

De Impotentia, & flagitijs Deorum. *Cap.* XXII.

CRisantus ad Darram. Quō vero pñt nobis esse custodes, qui nō custoditi fuerunt a canibus, nocte a furib. rapiuntur. Deus. n. non potest æstimari nec credi, nisi qui sanctitatem oēmq; supergreditur maiestatem. Quot ergo bona Saturnus falcifer habuit, qui proprios filios, quotiens nascebantur occidit, vt non dicam comedit, sicut cultores eius scribunt? Quot bona in Ioue fuisse existimas, qui quot dies vixit, tot in-

audita incesta, tot homicidia perpetrauit, qui omni castitati vsque ad mortem inimicus extitit, vt etiam Ganimedem, libidine pollueriit, & terram suis sordibus inquinauit. Aug. in lib. confes. 1. Nonne ego intelligo, & tonantem Iouem, & adulterantem, & vtique non posset hęc duo, sed actum est, vt haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterum lenocinante falso tonitru. Fingebat quidem hoc Homerus hominibus, flagitiosis diuina tribuendo, ne flagitia putarentur, & vt quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cœlestes Deos videretur imitatus. Actor. Propter hæc, & similia merito huiusmodi falsa numina etiam a cultoribus suis cōtempta, & illusa plerumque leguntur. Nam de Dionysio Siciliæ tyranno refert Valerius, ꝙ sacrilegia sua ioco condierit. Nam detracto Ioui aureo amiculo, & iniecto ei laneo pallio dixit: Aestate grauem esse aureum amictum, hieme frigidum, laneū autem ad vtrumq; tempus aptum. Idem autem coronas, & pateras Deorum tollens a simulachris, in quibus scriptum erat Bona Deorū, non tollere ea sed accipere dicebat, stultum esse dicens, a quibus bona præcamur, ab his porrigentibus nolle sumere.

Quod Administratio totius mundi non diuersis numinibus, sed vni vero tribuenda sit. Cap. XXIII.

AVgust. de Ciui. Dei lib. 7. Itaque omnia quæ ab eis ex istorum Deorum theologia velut phisicis rationibus referuntur ad mundum, Deo potius vero, qui fecit mundum, omnis animæ, & omnis corporis conditori tribuantur. Qui naturis a se creatis, & subsistendi, & mouendi initia, finesque constituit. Qui rerum causas habet, nouit, atque disponit. Qui vim seminum condidit, qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viuentibus indidit. Qui sermonis facultatem vsumque donauit. Qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit. Et per quos placet, malas valitudines pellit, qui bellorum quoque ipsorū, cum sit emendandum, & castigandum est genus humanum, exordijs, progressibus, finibusque moderatur, qui mundi huius ignem vehementissimum pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit, qui vniuersarum aquarum creator, & gubernator est, qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eique vim congruam, & motum dedit, qui ipsis etiam inferis dominationem suam, potestatemque non subtrahit, qui semina, & alimenta mortalium, siue arida, siue liquida, naturis competentibus attributa substituit, qui terram fundat atque fœcundat. Qui fructus eius animalibus hominibusque largitur. Qui causas non solum principales, sed etiam sequentes nouit, atque ordinat. Qui lunæ statuit modum suum. Qui vias cœlestes, atque terrestres locorum mutationibus præbet. Qui humanis ingenijs, quæ creauit etiam scientias artium variarum, ad adiuuandam vitam naturamque concessit. Qui coniunctionē maris ac fœminæ, ad adiutorium propagandæ prolis instituit. Qui hominum cætibus, quem focis, & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit. Istæ sunt certè, quæ dijs selectis, per nescio quas phisicas interpretationes, vir acutissimus atque doctissimus Varro distribuere laborauit. Hæc autem facit atque agit vnus verus Deus, sed sicut Deus idem vbique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cœlum, & terram, præsente potentia, non indigente natura, sic itaque administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat.

De Varijs erroribus mundanæ philosophiæ, quæ & theologia dicitur. Cap. XXIIII.

ISidorus vbi supra. Philosophi Græci amatores sapientiæ dicuntur. Est enim philosophus, qui diuinarum humanarumque rerum scientiam habet, & omnem bene viuendi tramitem tenet. Theologi autem idem sunt, qui & philosophi, dictique & theologi, quia in scriptis suis de Deo dixerunt, quorum varia constat opinio, quid Deus esset dum quærerent. Quidam enim corporeo sensu hunc mundum visibilem, ex quatuor elementis Deum esse dixerunt, vt Dionysius stoicus. Alij spiritualiter intellexerunt, mentem esse Deum, vt Thales milesius. Quidam animum in omnibus commanentem, & lucidum, vt Pythagoras. Quidam Deum sine tempore incōmutabilem, vt Plato. Quidam mentem solutam, vt Cicero. Quidam, & spiritum, & mentem, vt Varro. Inuentum enim solummodo Deum, non vt inuenerunt exposuerunt, quia euanuerunt in cogitationibus suis: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Platonici, quidem Deum creatorem, & arbitrum, & iudicem asserunt, Epicurei ociosum, & inexercitatum. De mundo autem platonici affirmant incorporalem. Stoici corporalem, Epycurus athomis, Pythagoras ex numeris, Heraclius ex igne. Vnde & Varro ignem mundi animum dicit, perinde ꝙ in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis, quām vanissimę, qui cum est inquit in nobis ipsi sumus cum exit, emorimur. Ergo & ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur. Hi philosophorum errores et apud ecclesiam induxerunt hæreses. Aug de Ciui. Dei lib. 8. In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur. Italicum & Ionicum. Italicum ergo auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo etiam fuit ipsum philosophiæ nomen exortum. Ionici vero generis princeps fuit Thales Milesius, qui rerum naturam scrutatus, In hoc admirabilis extitit, ꝙ numeris comprehēsis defectus solis, & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putauit rerum esse principium, & huic omnia elementa ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur existere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Hinc successit Anaximander eius auditor, mutauitque de rerum natura opinionē, non enim ex vna re vt Thales, sed & suis pprijs principijs, quasq; res nasci putauit, qui rerum principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcunque in eis oriuntur, eosque mundos modo dissolui, modo iterum gigni existimauit, quanta quisque ætate sua manere potuit, nec ipse aliquid diuinæ menti in his operibus tribuens. Huius discipulus Anaximenes rerum causas infinito aeri dedit, & Deos ex ipso aere ortos credidit. Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium, quas videmus effectorem diuinū animum sensit, & dixit ex infinita materia, quæ constaret similibus inter se particulis rerum omnium, quibus suis & proprijs singula fierent, sed animo faciente diuino. Dyogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit eius auditor Archelaus, etiam ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quæque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse etiam mentem diceret, quæ corpora æterna idest, illas particulas coniungendo, & dissipando ageret omnia. Huius discipulus fuit Socrates, magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores componendosque flexisse memoratur. Cum ante illum omnes magis phisicis. i. naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderint. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt quidam summum bonum dicerent, esse voluptatem, sicut Aristippus. Quidam virtutem, sicut Anastenes, sic alij, atque alijs aliud, atque aliud opinati sunt.

Quod ex philosophis Platonici proprius accesserunt veritati. Cap. XXV.

CVm studium sapientiæ in actione, & contemplatione versetur. Vnde vna pars eius actiua, altera contemplatiua dici potest, quarum altera ad agendam vitam pertinet. s. actiua. Contemplatiua autem ad conspiciendas naturæ causas, & sincerissimā virtutem. Socrates in actiua excelluisse memoratur. Pythagoras vero magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtraque iungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, vnam naturalem, quæ contemplationi deputata est, aliam moralem, quæ maximè in actione versatur, tertiam rationalē, qua verum disterminatur a falso. Quæ licet vtrisque. i. actioni, & contemplationi sit necessaria, maxime tñ contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Fortassis autem qui Platonem acutius, & veracius intellexisse, ac sicuti esse laudantur, aliquid tale de Deo senserunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo viuendi. Quorum triū vnū ad ad naturalē, alterū ad rōnalem, tertiū ad moralē pertinere intelligitur. Si. n. homo ita creatus est, vt per id qđ in eo pcellit, attingat ad illud qđ cuncta pcellit, vnū verū optimum Deū, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit, ipse qratur vbi nobis secura sunt oīa, ipse cernatur vbi nobis certa sunt oīa, ipse diligatur vbi nobis recta sunt omnia. Si ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione sit beatus, quid opus est excutere cæteros? Nulli nobis quàm isti propius accesserunt. Cedat eis igitur, non solum theologia illa fabulosa Deorum carminibus oblectans animos impiorum, nec solum etiam illa ciuilis vbi impuri dæmones terrestribus gaudijs deditos populos, eorum nomine seducentes, humanos errores

tanquam

tanquam suos diuinos bonos habere voluerunt, ad spectandos suorum criminum ludos, cultores suos tãquam ad cultũ suum studiis immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Sed alii quoque philosophi qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis, & tanti Dei cognitoribus viris. Quantum enim ad illam philosophiæ partem, quam phisicam idest naturalem nuncupant, illi id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt.

Qualiter Abraham, & prædicti philosophi peruenerunt ad cognitionem vnius Dei. *Cap.* XXVI.

CLemens lib.1. Itaque quondam post diluuium cæteris omnibus errantibus, Abraham cum arte esset astrologus, ex ratione & ordine stellarum potuit cognoscere conditorem eius, cuius prouidentia intellexit cuncta moderari, vnde & Angelus ei per visum apparens, plenius eum de his, quæ sentire cæpit, docuit. Aug. de ciui. Dei vbi supra. Isti quoque summi philosophi, quos merito fama, & gloria cæteris prælatos videmus, considerauerunt nullum corpus esse Deum. Et ideo cuncta corpora transcenderunt, quærentes Deum, viderũt quicquid mutabile est, non esse summum Deum, & ideo animam omnesque mutabiles spũs transcenderunt quærẽtes summum. Deinde viderunt oẽm speciem in re quacumque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquomodo & qualiscunque natura est, non esse posse, nisi ab illo, qui vere est, quia immutabiliter est, ac per hoc sine vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa disposita, a cęlo vsque ad terram, & quęcunque corpora in eis sunt, siue omnem vitam, vel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus, vel quæ & hoc habet & sentit, qualis est in pecoribus, vel quæ & hoc habet & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tñ continet, sentit, intelligit, qualis est in Angelis: nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est: quia non aliud est illi esse, aliud viuere, quasi possit esse nõ viuens, Nec aliud est illi viuere, aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens, Nec aliud est illi intelligere, aliud beatũ esse, quasi possit intelligere non beatus, sed quod est illi viuere intelligere, beatum esse, hoc est illi & esse. Propter hanc incommutabilitatem, & simplicitatem intellexerunt eum, & omnia illa fecisse, & ipsum a nullo fieri potuisse. Considerauerunt.n. quicquid est, vel corpus esse, vel vitam, meliusque aliquid esse vitam, quàm corpus, speciemque corporis esse sensibilem intelligibilem vitæ, Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt. Intelligibilia, quę conspectu mentis intelligi. Nulla est enim pulchritudo corporis, siue in statu corporis, sicut est figura, siue in motu, sicut est in cantilena, de qua non animus iudicet, quod profecto non posset, nisi melior in illo esset hęc spẽs, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spacio, vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius, de specie sensibili iudicaret, melius ingeniosior, quàm tardior, melius peritior, quàm imperitior, melius exercitatior, q̃ minus exercitatus, & idem ipse vnus cum proficit, melius vtique postea quamprius. Quod autem recipit magis vel minus, sine dubitatione mutabile est, Vnde ingeniosi homines, & docti, & in his exercitati facile collegerunt, non esse in his rebus primam speciem, vbi mutabilis esse conuincitur. Cum igitur in eorum conspectu, & corpus, & animus magis minusque speciosa essent, viderunt esse aliquid vbi prima & incõmutabilis species esset, & ideo nec comparabilis, atque ibi esse rerũ principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, & ex quo cuncta facta essent, ita quod notum est Dei, manifestauit eis ipse, cum ab eis inuisibilia eius, per ea, quæ facta sunt, intellecta conspecta sunt. Actor. Quæ autem philosophi de Deo vera dixerunt, require supra lib.1.

De Vera Theologia, quæ & Diuina. *Cap.* XXVII.

HVgo super hierarchiam. Nunc dicendum est, quid sit Theologia. Altius quidem inspicienti propter euidentiam dicendorum, philosophia tres continet partes. Primam.s. logicam, quæ vim & modum ratiocinationum, verique & falsi firmum iudicium assumpsit. Secundam.i. ethicam, quæ modum viuendi rectum, & disciplinæ formam, & in virtutũ institutis disponit. Tertiam.s. theoricam, quæ sola verum in omni quod est, & quod non est scrutari elegit. Huius.i. theoricæ tres sunt partes. Prima mathematica. Secunda phisica. Tertia theologica. In quibus contemplatio veritatis, quasi quibusdã contemplationum gradibus ad summum conscendit, Mathematica speculatur visibiles rerum inuisibilium formas. Phisica scrutatur inuisibiles rerum visibilium causas. Sola vero theologia cõtemplatur inuisibiles substantias, & eorum inuisibiles naturas. Seneca in li. epistolarum.6. Quæcunque videmus, aut tãgimus Plato in illis non numerat, quæ esse proprie putat, fluunt.n. & in assidua diminutione, atque adiectione sunt, hoc est qđ ait Eraclitus. In idem flumen bis descendimus, & non descendimus. Manet.n. idem fluminis nomen aqua trãsmissa est. Actor. Ex his potest intelligi, quomodo accipiebat Plato Deum appellari to on.i. ens, vel quod est.s. per excellentiam. Vnde dicit Augu. ꝙ illa verba dñi ad Moysen. Ego sum qui sum, Plato vehementer tenuit, & diligentissime commendauit. Errauit autẽ valde, cum Deum posuit in existentium diuisione, cum aliter dicatur esse creator, & aliter creatura. Non enim vniuoce prædicatur ens, de Deo, & de cæteris. Quare Deus in eorum, quæ sunt diuisione, poni non potest.

De Materia diuinæ Theologiæ. *Cap.* XXVIII.

RIchardus in li. exceptionum.1. Theologia vt dictum est, tractat de inuisibilium essentiis.i. de Deo, & spiritualibus creaturis, verum inuisibilia Dei, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Opus autem duplex est,.s. opus conditionis quo factum est, vt essent quæ non erant, & opus restaurationis quo factum est, vt melius essent, quæ perierant. Opus conditionis est creatio mundi, cum omnibus elementis suis. Opus restaurationis est incarnatio verbi, cum omnibus sacramentis suis, primum in sex diebus factum est, secundũ nõ nisi sex ætatibus perfici potest. Sex tamen contra sex sunt, vt cognoscatur idem esse redemptor, qui creator. Per opus conditionis tria inuisibilia Dei demonstrãtur.s. sapientia, potentia, benignitas, potentia creat, sapientia gubernat, benignitas conseruat. Potentiam manifestat creaturarum immensitas, sapientia decor, bonitatem vtilitas. Immensitas creaturarum in multitudine, & magnitudine, multitudo in similibus, in diuersis, in permixtis, Magnitudo est in mole, & spacio, moles est in massa, & pondere, spacium est in longo, & lato, profundo, & alto, Decor creaturarum est in situ, & motu in specie, & qualitate. Situs est in compositione, & ordine, Ordo est in loco, & tempore, & proprietate. Motus est quadripartitus.s. localis, naturalis, animalis, rationalis. Localis est ante, & retro, dextrosum & sinistrosum, sursum & deorsum, & circum. Naturalis est cum incremento, & decremento. Animalis est in sensibus, & appetitibus. Rationalis est in factis, & consiliis. Species est forma visibilis, quæ oculo discernitur sicut colores, & figuræ corporũ. Qualitas est proprietas interior, quæ certis sensibus percipitur, ut melos in sono auditu aurium, dulcor in sapore gustu faucium, fragrantia in odore olfactu narium, lenitas in corpore tactu manuum. Vtilitas creaturarum constat in grato, & apto commodo & necessario: Gratum est quod placet, aptum quod conuenit, commodum quod prodest, necessarium sine quo quid, esse non potest. Opus conditionis factum est, vt statim homini subesset Opus restaurationis, vt lapsum erigeret.

De Distantia eius a Theologia mundana. *Cap.* XXIX.

HVgo vbi supra. Itaque duo simulacra proposita erant homini in quibus inuisibilia videre potuisset, vnum naturæ, & alterum gratiæ. Simulacrum naturæ erat species huius mundi, simulacrum gratiæ humanitas verbi. Et in vtroq; Deus monstrabatur, sed in vtroque non intelligebatur, quia natura quidem specie sua artificem demonstrauit, sed contemplantis oculos illuminare non potuit: Humanitas autem verbi & medicina fuit, vt cæci lumen reciperent, & doctrinam pariter, vt videntes agnosceret veritatem, Lutum fecit ex sputo, & liniuit oculos cæci, & lauit & vidit, & deinde videnti & cognoscenti ait. Ego sum, & qui loquitur tecum ipse est filius Dei: Prius ergo illuminauit, postea demonstrauit: Natura enim demonstrare potuit, sed illuminare non potuit. Per simulacra igitur naturę creator tantũ significabatur. In simulacris vero gratiæ Deus præsens ostendebatur, quia in his ita operatus est, vt intelligeretur esse. In istis vero vt agnosceretur præsens esse, Hæc est distantia theologiæ huius mundi, a diuina theologia. Impossibile.n. est inuisibilia nisi per visibilia demonstrari, & omnis theologia necesse habet visibilibus demonstrationibus vti, in inuisibilium declarationem: Sed mundana vt diximus theologia opera conditionis assumpsit, & opera huius mundi speciem concreata, vt demonstrationem suam faceret in illis, theologia vero diuina

to diuina opera restaurationis elegit, secundum humanitatem Iesu, & sacramentorum eius, quæ ab initio sunt, Naturalibus quoque pro modulo subiunctis, vt in illis eruditionem conformaret, Maior autem vt diximus declaratio in sacramentis gratiæ, & carne verbi, & mystica operatione ipsius ostenditur, quàm naturali rerum specie prædicetur, & ideo mundana theologia parum euidenti demonstratione vtens, non valuit incomprehensibilē veritatem sine contagione erroris educere, quam diuina noscitur theologia simplici, & pura assertione prædicare.

De Causa, & modo quibus edita scriptura diuina. Cap. XXX.

AVgust. de Ciui. Dei, li. 11. Magnum quidem est, & admodum rarum, paucisque concessum vniuersam creaturam corpoream, & incorpoream, consideratam compertamq; mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam peruenire, & illic discere ex ipso, quòd cunctam creaturam, quæ non est, quod ipse non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliam creaturam loquitur corporalem, nec per corporis imaginem, sed ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore, ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris quibus constat; hoc est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Dum. n. homo rectissime intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei, profectò ea sui parte propinquior est superiori Deo, qua superat inferiores suas, quas etiam cum pecoribus cōes habet, sed quia ipsa mens cui ratio, & intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam veteribus, & tenebrosis inualida est, non solum ad inhærendum fruendo, verumetiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diē renouata, atque serenata fiat, tantæ fœlicitatis capax: fide enim primum fuerat imbuenda, atque purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei filius homine assumpto, non Deo consumpto eandem constituit, atque fundauit fidem, vt ad Deum iter esset homini per hominem Deū. Hic prius per prophetas, deinde per seipsum, postea per apostolos quantum satis esse iudicauit locutus, & scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habens de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosipsos nosce idonei sumus. Sicut. n. de visibilibus, quę non vidimus, eis credimus qui viderunt, ita de inuisibilibus, quæ animo, & mente sentiuntur, sed a nostro sensu interiore remota sunt, his nos oportet credere, qui hoc in illo lumine incorporeo disposita didicerunt, vel manentia contuentur. Visibilium omnium maximus mundus est, Inuisibilium omniū maximus Deus est, sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quòd autem Deus fecit mundum, nulli potius credimus, quā ipsi Deo, vbi eum audiuimus nusquam interim melius, quàm in scripturis sanctis, vt dixit propheta eius. In principio Deus creauit cœlum, & terram. Nunquid ibi fuit iste propheta qñ fecit cœlum, & terram non, sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiā sanctas se transfert. Amicos Dei, & prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu enarrat intus. Loquuntur eis quoque Angeli sancti, qui semper vident faciem patris, voluntatemque eius quibus oportet annunciant. Ex his vnus erat ille propheta, qui dixit, & scripsit. In principio Deus fecit cœlum, & terram, qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu, quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futurā tanto ante prædixerit.

De excellentia diuinæ scripturæ respectu secularis scientiæ. Cap. XXXI.

RIchardus vbi supra. Philosophorum scripturæ quasi luteus paries dealbatus nitore eloquii foris pollent. Quæ si qñ veritatis prætendunt speciem, falsa dimiscendo, quasi quodam colore superducto, lutum erroris operiunt. Econtra diuina eloquia aptissime fauo comparantur, quæ & pp simplicitatem sermonis arida apparent, & intus dulcedine plena sunt. Richardus vbi supra. In hoc autem valde excellentior est diuina scriptura scientia seculari, quòd in ea non solum voces, sed & res significatiuæ sunt. Sicut igitur in eo sensu, qui est inter voces & res, necessaria est cognitio vocum, sic in eo sensu qui inter res, & facta, vel facienda mystica versatur, necessaria est cognitio rerum. Cognitio vocum in duobus consistit. In pronunciatione, ad quam solam pertinet grammatica, & significatione ad quam solam dyalectica, ad pronunciationem simul, & significationem pertinet rethorica. Cognitio rerum consistit in forma, & natura. Forma est in exteriori dispositione, natura in interiori qualitate. Omnis autem dispositio, vel in numero est, ad quam pertinet arithmetica, vel in proportione ad quam musica, vel in situ ad quam geometria, vel in motu, ad quā astronomia. Ad interiorem vero qualitatem spectat phisica. Oēs igitur artes subseruiunt diuinæ sapientiæ, & inferior scientia recte ordinata ad superiorem conducit. Sub eo igitur sensu, qui inter voces, & res versatur continetur historia, & ei subseruiūt tres scientiæ. s. grammatica, dyalectica, rhetorica. Et sub eo sensu, qui inter res, & facta mystica versatur, continetur allegoria. Et sub illo qui est inter res, & facienda mystica, continetur tropologia. Et his duabus subseruiunt arithmetica, musica, geometria, astronomia, & phisica.

De Sacrorum eminentia librorum. Cap. XXXII.

AVgust. in 11. disputatione contra Faustum. Sunt quidam libri, qui non præcipiendi auctoritate, sed proficientis exercitatione conscribuntur a nobis. Inter hos sunt de quibus dicit Apostolus. Et siquid aliud sapitis, in quoque vobis reuelauit Deus, quod genus literarum non cum credendi necessitate, sed cum iudicandi libertate legēdum est. Cui tñ ne intercluderetur locus, & adimeretur posteris, ad quæstiones difficillimas tractandas, atque versandas, linguæ, & stili saluberrimus labor, distincta est a posteriorum libris excellentia canonica auctoritatis veteris testamenti, & noui Apostolorum firmata temporibus, per successiones episcoporum, & propagationes ecclesiarum, tanquam in se de quadam sublimiter constituta est, cui seruiat omnis fidelis, & pius intellectus. Ibi siquid velut absurdum mouerit, dicere non licet. Autor huius libri veritatē non tenuit, sed aut codex mendosus est, aut interpres errauit, aut tu non intelligis. In opusculis autem posteriorum, licet eadem inueniatur veritas, longe tamen est impar auctoritas, vnde nisi vel certe ratione, vel ex illa canonica auctoritate demonstretur, quod ibi disputatum est vel narratum, si quis credere noluerit, non reprehenditur. In ista vero canonica eminentia sacrarum literarum, etiam si vnus propheta, vel Apostolus, vel Euangelista aliquid in literis suis posuisset, ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quin verum sit, alioquin, nulla erit pagina, qua humanæ imperitiæ regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas, aut contēpta penitus aboletur, aut interminata confunditur.

De Numero & nominibus eorum. Cap. XXXIII.

ISidorus in li. ethi. 6. Hebræi vetus testamentum Esdra auctore iuxta numerum literarum suarum, in vigintiduobus libris accipiunt, diuidentes eos in tres ordines legis. s. Prophetarum, & Agyographorum. Primus ordo legis in quinque libris accipitur, quorū primus est Beresith, quod est Genesis, secundus Ellesmoth, quod est Exodus, tertius Vegethra. i. Leuiticus, quartus Vagedaber, quod est Numeri: quintus Helleadabrim, quod est Deuteronomium, Hos libros Hebræi Thorath, Latini legem appellant Secundus ordo est prophetarū in quo continentur octo libri. Quorum primus Iosue bennum, qui & Latine Iesus naue dicitur. Secundus Sophthim, quod est Iudicum. Tertius Samuel, qui est Regum primus. Quartus Malachim, qui est regum secundus. Quintus Esaias. Sextus Hieremias. Septimus Ezechiel. Octauus Carista. i. xij. prophetarum. Qui libri, qui sibi pro breuitate adiuncti sunt pro vno accipiūtur. Tertius ordo est Agyographorum. i. sancta scribentium, in quo sunt nouem libri. Primus Iob. Secundus Psalterium: qui in quinque incisionibus diuiditur. Tertius est Masloth, quod est prouerbia Salomonis. Quartus Coelech, quod est Ecclesiastes. Quintus Syrasirim i. Cantica canticorum. Sextus Daniel. Septimus Habreiamin i. Verba dierū, hoc est Paralypomenon, qui & Cronicon. Octauus Esdras, qui in duos libros diuiditur, apud Græcos, & Latinos. Nonus Hester, qui simul, omnes quinque. 8. & 9 fiunt viginti duo, sicut superius sunt comprehensi. Quidam autem Ruth, & Cinoch i. Lamentationem Hieremiæ agyographis adiiciunt, & viginti quatuor volumina testamenti veteris faciunt: iuxta viginti quatuor seniores, qui ante conspectum dñi assistunt. Quartus ordo est apud nos veteris testamenti eorum librorum, qui in canone Hebraico non sunt. Quorū primus Sapientiæ liber est. Secūdus Ecclesiasticus. Tertius Thobias. Quartus Iudith. Quintus, & sextus Machabeorum. Quos licet Iudæi inter apocrifa separent, ecclesia tñ Christi inter diuinos libros, & honorat, & prædicat. In nouo autem testamento duo sunt ordines Primus Euangelicus, in quo sunt Matheus, Marcus: Lucas: Iohannes. Secundus Apostolicus, in quo sunt

Paulus

Paulus in quatuordecim epistolis. Petrus in duabus. Iohannes in tribus. Iacobus & Iudas in singulis, actus Apostolorum, & Apoc. Iohannis, qui omnes libros & tempore concludit & ordine. Summa autem vtriusque testamẽti tripharię distinguitur, idest in historia, in moribus, in allegoria. Rursus ista tria multipharie diuiduntur, idest quid est a Deo, quid ab Angelis, vel ab hominibus gestum dictumque sit, quid a prophetis pronunciatum de Christo, & corpore eius, quid & diabolo & mẽbris eius, quid de veteri, & nouo populo, quid de præsenti seculo, & futuro regno atque iudicio.

De Actoribus librorum Heptaticis, & Regum. Cap. XXXIIII.

PRimus itaque Moyses diuinæ historiæ cosmographiam in quinque voluminibus edidit, quod Pentatheucum a quinque voluminibus dicitur. Penta enim Græce quinque, theucos volumen. Genesis liber dicitur eo, ꝙ mundi generatio in eo cõtinetur. Exodus vero eo ꝙ exitum populi de Ægypto digerit. Leuiticus vero, ꝙ leuitarum ministeria & diuersitatem victimarum exequitur. Numeri vero, eo ꝙ in eo tribus egressæ de Ægypto numerantur. & 42. per heremum mansiones. Deuteron Græcè, Latine secunda lex. i. repetito, & Euangelicæ legis præfiguratio, quæ sic ea habet quæ priora sunt, vt tamen noua sint omnia, quæ in eo replicantur. Iosue liber ab eo nomẽ accepit, cuius historiam continet. Scriptorem vero eius eundẽ Iosue Hebræi asserunt, in cuius textu post Iordanis transitum regna hostium subuertuntur, terra populo diuiditur, & per singulas vrbes, viculos, montes, atque confinia ecclesiæ, cœlestisque Hierusalem spiritualia regna præfigurantur. Iudicum vero nominatur a principibus populi, qui præfuerunt in Israel. Post Moysen, & Iosue, antequam Dauid & cæteri reges existerent, hunc librum, & Ruth edidisse creditur Samuel. Liber Samuel eiusdem Samuelis natiuitatem, & sacerdotium, & gesta describit, iccirco & ab eo nomen accepit, & quamuis hic liber Saul & Dauid historiam contineat, vtrique tamen ad Samuel referuntur, quia ipse vnxit Saul in regnum, ipse Dauid in regẽ futurum. Cuius libri primam partem conscripsit ipse Samuel, sequentia vero eius vsque ad calcem scripsit ipse Dauid. Malachim liber proinde appellatur, eo ꝙ Reges Iudæ, & Israeliticæ gentis gestaque eorum per ordinem digerat temporum. Malachim enim Hebraicè, Latine Regum interpretatur. Hunc librum Hieremias primus in vnum volumen coegit, nam antea sparsus erat per singulorum regum historias. Paralipomenon Grçce dr̃, quod nos prætermissorum, vel reliquorum dicere possumus, q̃a ea quæ in lege, vel regũ libris omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim ac breuiter explicatur.

De Libro Iob, de Psalterio, & operibus Salomonis.
Cap. XXXV.

LIbrum Iob, quidam Moysen scripsisse arbitrantur, alii vnũ ex propheris. Nonnulli vero eundem Iob post plagã suæ passionis scriptorem fuisse existimant, vt qui certamina spiritualis pugnæ sustinuit, ipse narraret quas victorias expediuit. Principia autem & fines libri Iob apud Hebræos prosaica oratione contexta sunt, media autem ipsius ab eo loco quo ait. Pereat dies in qua natus sum, vsque ad illum locum. Iccirco me reprehendo, & ago pnĩam, omnia heroico metro discurrũt. Psalmorum liber Græce Psalterium, Hebraicè Nabla, Latine organum dr̃: vocatus autem psalmorum liber, ꝙ vno propheta canente ad psalterium, chorus consonando responderet. Titulus autem in psalmis Hebraicus ita est. Hsspirith. alleluiah, ꝙ interpretatur, volumen Hymnorum. Auctores aũt psalmorum sunt, qui ponuntur in titulis, Moyses, scilicet & Dauid, & Salomon, Asaph, Ethan, Hiditum, & filij Chore, Eman Israelitæ, & reliquorum quos Esdras vno volumine comprehendit. Omnes autem Psalmi, apud Hebræos metrico constant carmine esse compositi. Nam in more Romani flacci, & Græci Pyndari, nunc alii iambo currunt, nunc elegiaco personam, nunc Saphico nitent trimetro, vel tetrametro pede incedentes. Salomon iuxta numerum vocabulorum suorum tria volumina edidit quorum primus est Masloth, quem Græci Parabolas, Latini vero Prouerbiorum nominant, eo ꝙ in ipso sub comparatiua similitudine figuras verborum, & imagines veritatis ostenderet. Ipsam autem veritatem ad intelligendum legentibus reseruauit. Secundum librum Cohelech vocauit, qui Græce ecclesiasten dicitur, Latine concionator, eo ꝙ sermo eius non specialiter ad vnum sicut in prouerbiis, sed ad omnes generaliter dirigatur, docens omnia, quæ in mundo cernimus, caduca esse, & breuia, & ob hoc minime appetenda. Tertium librum Sirasirim prænotauit, quæ in Latinam linguam vertitur cantica canticorum, vbi per epytalamium carmen coniunctionem Christi, & ecclesiæ mystice canit, Dictum est autem canticum canticorum, eo ꝙ omnibus canticis præferatur, quæ in scripturis sanctis habentur, sicut quædam in lege dicuntur sancta, quib' maiora sunt sanctasanctorum. Horum autem trium librorum carmina hexametris, & penthametris versibus, apud suos composita perhibentur, vt Iosephus Hieronimusque scribunt.

De Libris prophetarum, ac cæteris veteris testamenti.
Cap. XXXVI.

ISaias Euangelista potius, quàm propheta librum suum edidit, cuius per omnem textum eloquentiæ prosa incedit. Canticum vero hexametro, & penthametro versu discurrit. Hieremias similiter edidit librum suum, cum trenis eius, quos nos lamenta vocamus, eo ꝙ in tristioribus, funeribusque adhibeantur, in quibus quadruplex diuerso modo composuit alphabetum. Quorum duo prima Saphico metro sunt scripta, quia tres versiculos qui sibi nexi sunt, & ab vna tm̃ litera incipiunt, heroicum coma concludit. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, & a ternis literis versus terni incipiũt. Quartũ simile primo, & secundo habetur. Ezechiel, & Daniel a viris q̃busdam sapientibus scripti esse perhibentur. Quorũ Ezechiel principia, & fines multis habet obscuritatibus inuoluta. Daniel vero claro sermone regna orbis pronunciat, & tẽpus aduẽtus Christi manifestissima prædicatione annunciat. Hi sunt quatuor prophetæ, qui maiores vocantur, quia prolixa volumina collegerunt. Liber duodecim prophetarum, autorum suorũ nominibus prænotatur. Qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum breues sunt, vnde & connexi sibimetipsi in vno volumine adinuicem continentur. Quorum nomina sunt Osee, Iohel, Amos, Abdias, Ionas, Micheas, Naum, Abacuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, & Malachias. Esdræ liber autoris titulo prænotatur, in cuius textu eiusdem Esdræ, Neemiæque sermones pariter continentur: Hester librum Esdras creditur conscripsisse. In quo eadem regina sub figura ecclesiæ Dei populum a seruitute, & morte eripuisse scribitur, atque interfecto Aman, qui interpretatur iniquitas, dici celebritas in posteros mittitur. Liber sapientiæ apud Hebræos nusquam est, quẽ Iudæi Philonis esse affirmant, qui proinde sapientiæ nominatur, quia in eo Christi aduentus, qui est sapientia patris, & passio eius euidenter exprimitur. Librum aũt ecclesiasticum certissime Iesus filius Syrach Hierosolimita, nepos Iesu sacerdotis magni composuit, cuius meminit & Zacharias, qui liber apud Latinos propter eloquii similitudinem Salomonis titulo prænotatur, Dictus est autem ecclesiasticus eo, quod de totius ecclesiæ disciplina religiosæ conuersationis magna cura, & ratione sit editus, h capud Hebræos reperitur, sed inter apocrifos habetur. Iudith vero, & Thobias, siue Machabæorum libri, quibus autoribus scripti sint minime constat, habent autem vocabula ex eorum nominibus, quorum gesta scribuntur.

De Actoribus quatuor euangeliorum, & Apocalipsis.
Cap. XXXVII.

HIronymus in lib. de viris illustribus. Mattheus, qui & Leui, ex Publicano Apostolus primus in Iudęa propter eos, qui ex circuncisione crediderant, euangelium Christi Hebræis literis, verbisque composuit. In quo aduertendum, quod vbicunque siue ex persona sua, siue ex domini Saluatoris, veteris scripturæ testimonijs vtitur, non sequitur septuaginta translatorum auctoritatem, sed hæbraicam, & quibus illa duo sunt. Ex Aegypto vocaui filium meum, & quoniam Nazareus vocabitur. Marcus discipulus, & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ a fratribus breue scripsit euangelium. Quod cum Petrus audisset, probauit, & ecclesijs legendum sua auctoritate edidit. Meminit huius Marci, & Petrus in prima epistola, Salutat inquit vos Marcus filius meus. Assumpto itaque euangelio, quod ipse cõsecerat perrexit ad Aegyptũ, & primus Alexãdriæ Christũ annũciãs cõstituit ecclesiã, tãtæ doctrinæ, & vitæ cõtinẽtia, vt oẽs sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Lucas medicus Anthiocensis, vt eius scripta indicant Græci sermonis non ignarus fuit, sectator Pauli Apostoli, & omnis eius peregrinationis comes, scripsit euangelium, de quo idem Apostolus. Misimus inquit, cum illo fratrem cuius laus est in Euãgelio per omnes Ecclesias. Aliud quoque edidit volumen egregium, quod titulo Apostolicarum actionum pręnotatur. Iohannes Apostolus nouissimus omnium scripsit euangelium, rogatus

ab Asiæ episcopis aduersus. Cherinthum, alios quoque Hereticos, & maxime tunc Hebionitarum dogma consurgens, qui asserit Christum ante Mariam non fuisse, vnde etiam compulsus est diuinam eius natiuitatem edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferunt, q cum legisset Mathei, Marci, & Lucę volumina, probauerit quidem textum historiæ, & vera eos dixisse firmauerit, sed vnius tantum anni in quo & passus est post carcerem Iohannis historiam texuisse, prætermisso itaque anno cuius acta a tribus composita fuerunt, superioris temporis, antequam Iohannes clauderetur in carcere gesta narrauit. In Pathmum quoque insulam relegatus Apocalipsim scripsit. Iohannes Chrisostomus, super Matheum homelia prima. Quæri potest cur quatuor fuerunt Euangeliorum scriptores, cũ vnus sufficeret cuncta memorare. Sufficeret quidem, sed cum quatuor sint, qui hoc conscribant, nec eisdem temporibus, nec eisdem locis, & tamen quasi ex vno ore omnia pronunciant, fit hoc sine dubio veritatis pergrandæ documentum, verum econtrario iniquis res accidit. In multis enim inter se dissonant, ac hocipsum est maximum veritatis testimonium. Si enim ex toto, vsque ad singula verba concionarent, inimici veritatis eos crederent, ad decipiendum homines, communi consilio congregatos scripsisse.

De Epistolis Pauli. Cap. XXXVIII.

Hieronimus vbi supra. Paulus Apostolus, qui antea Saulus extra numerum 12. Apostolorum de tribu Beniamin & opido Iudeæ Giscalis fuit, quo a Romanis capto cum parentibus suis Tharsum Ciliciæ commigrauit, a quibus ob studia legis missus Hierosolimam a Gamaliele viro doctissimo cuius Lucas meminit eruditus est. Cum autem inter fuisset nece martyris Stephani, & acceptis a pontificibus templi epistolis ad persequendos eos, qui crediderant Christo Damascum pergeret, reuelatione compulsus ad fidem, quæ in actibus Apostolorum scribitur, in vas electionis de persecutore translatus est. Cumque primum ad prædicationem eius Sergius Paulus proconsul Cipri credidisset, ab eo q eum Christi fidei subegerat, sortitus est nomen, & adiuncto sibi Barnaba multis vrbibus peragratis, reuertensque Hierosolimam a Petro Iacobo, & Iohanne gentium Apostolus ordinatur. Et post passionem dñi vicesimoquinto anno. i. secundo Neronis, eo tpe quo Festus pcurator Iudeæ successit Felici, Romam vinctus mittitur, & biẽnium in lisiæ remanens custodia, aduersus Iudæos de aduentu Christi quotidie disputauit. Sciendum autem in prima satisfactione, nec dum Neronis imperio roborato, nec in tanta erum pente scelera, quanta de eo narrant historiæ: Paulum a Nerone dimissum vt euangelium Christi in occidentis quoque partibus prædicaret, sicut ipse scribit in secunda ad Thimoth. eo tẽpore quo passus est, & de vinculis dictat epistolam. In prima mea satisfactione nemo mihi affuit, &c. Manifestissime Leonẽ propter crudelitatem Neronem significans. Et hic ergo quarto decimo Neronis anno, eodem die quo & Petrus Romæ pro Christo capite truncatur. Scripsit autem. 9. ad 7. ecclesias epistolas. ad Romanos. 1. ad Corinthios. 2. ad Galathas. 1. ad Ephesios. 1. ad Philippenses. 1. ad Colocenses. 1. ad Tessalonicẽses. 2. Prætera ad discipulos suos Thimotheo. 2. Tito. 1. Philemoni. 1. Epistola autem quæ fertur ad Hebræos non eius creditur, propter stili sermonisque dissonantiam, sed vel Barnabæ, vel elemẽtis, vel Lucæ, vel certe, quia Paulus scribebat ad Hebræos, & propter inuidiam sui apud eos nominis titulum in principio salutationis amputauerat. Scripserat autem vt Hebræus Hebraicẽ idest suo eloquio disertissime, & quæ eloquenter scripta fuerãt in Hebræo eloquentius vertisse dicitur in Græcum, & hanc esse causam, q a cæteris Pauli epistolis discrepare videatur. Legunt quidam & ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur.

De Septem epistolis canonicis. Cap. XXXIX.

Iacobus qui appellatur frater domini, cognomento iustus, vt nonnulli existimant filius erat fratris Ioseph, vt autem mihi videtur Mariæ sororis matris domini, cuius Iohannes in libro suo meminit filius, post passionẽ domini statim ab Apostolis Hierosolimorum episcopus ordinatur. Vnam tm̃ epistolam scripsit, quæ de septem catholocis est. Hic de vtero matris sanctus fuit, vinum & siceram non bibit, carnem nullam comedit, nec attonsus est, nec vnctus vnguento, nec vsus balneo, &c. Tradit Iosephus tantæ eum sanctitatis fuisse, & celebritatis in plures, vt propter eius necem creditũ sit subuersam Hierosolimam. Euangelium quoque quod appellatur secundum Hebræos, & a me nuper in Græcum sermonem Latinum trãslatum est, quo & Origenes sæpe vtitur, post resurrectionem saluatoris refert. Dominus autem cum dedisset sindonem seruo sacerdotis, iuit ad Iacobum, & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus non se commesturum panem ab illa hora qua biberat calicem domini, donec videret eum resurgentem. Simon Petrus, filius Iohannis, prouinciæ Galileæ, Dico Bethsaida, frater Andreæ Apostoli, princeps Apostolorum, post episcopatum Anthiochensis ecclesiæ, & prædicationem dispersionis eorum, qui de circuncisione crediderant in Ponto, Galatia, Capadocia, Asia, & Bithinia, secundo Claudii anno ad expugnandum Simonẽ magum Romam pergit, ibique. 25. annis cathedram sacerdotalem tenuit, vsque ad vltimum annum Neronis. i. quartumdecimum, a quo affixus cruci martyrio coronatus est, capite ad terram verso, & in sublime, pedibus eleuatis, asserens se indignum, q sic crucifigeretur, vt dominus suus. Scripsit duas epistolas, quæ catholicæ nominantur. Iohannes Apostolus, quem Iesus amauit plurimum filius Zebedæi, & frater Iacobi. Scripsit & vnam epistolam cuius exordiũ est. Quod fuit ab initio, &c. Reliquæ autem duæ Iohannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie alterum sepulchrum, apud Ephesum ostenditur, & nonnulli putant duas memorias eiusdem Iohannis euangelistæ esse. Iudas frater Iacobi vnam paruam, quæ de. 7. catholicis est epistolam reliquit, & quia de libro Enoch, qui apocrifus est in ea assumit testimonium, a plerisque reiicitur, tamen auctoritatem vetustate iam & vsu meruit, & inter sanctas scripturas computatur.

De Reparatione facta bibliotheca, & translatoribus eisdem. Cap. XL.

Isidorus vbi supra li. 6. Bibliotheca a Græco nomen accepit, eo q ibi reconduntur libri. Nam biblio librorum, theca repositio interpretatur. Bibliothecam veteris testamẽti Hesdras scriba post incensam legem a Chaldeis, dum Iudei regressi fuissent in Hierusalem diuino afflatus spiritu reparauit, cunctaque legis, & prophetarum volumina, quæ fuerant a gentibus corrupta correxit. Ptolemus cognomento Philadelphus, omnis literaturæ sagacissimus cum studio bibliothecarum Pisistratum emularetur, non solum gentium scripturas, sed etiam diuinas in bibliothecam suam contulit. Nam. 70. millia librorum huius temporis Alexandriæ sunt inuenta, hic etiam ab Eleazaro põtifice petens scripturas veteris testamenti, in Græcam vocẽ ex Hebræa lingua per. 70. interpretes transferre curauit, quas in Alexandrina bibliotheca habuit, Siquidem singuli in singulis celiulis separati, ita omnia per Spiritumsanctum interpretati sunt, vt nihil in alicuius eorum codice inuentum esset, quod a cæteris vel in verborum ordine discreparet. Fuerunt & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra eloquia trãstulerunt, sicut Aquila, Simachus, & Theodocio, sicut etiam vulgaris illa interpretatio, cuius autor non apparet, & ob hoc, quia sine nomine interpretis. 5. editio nuncupatur. Præterea sextam, & septimam editionem Origenes miro labore reppererit, & cum cæteris editionibus comparauit. Presbyter quoque Hieronymus trium linguarum peritus, de Hebræo in Latinum eloquium easdem scripturas conuertit, eloquenterque transfudit. Cuius etiam interpretatio merito cæteris antefertur. Nam est, & verborum tenacior, & perspicuitate sententiæ clarior, atque vtpote a Christiano interpretatio verior.

De Sacra scriptura doctoribus, & expositoribus. Cap. XLI.

Apud nos quoque Pamphilius martyr, cuius vitam Eusebius Cęsariensis conscripsit, Pisistrati sacræ bibliothecæ studio primus adæquare contendit, Hic enim in bibliotheca sua prope. 30. voluminum millia habuit. Hieronymus quoque atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe, quærentes ordine prosecuti sunt, eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. De nostris quoque apud Græcos Origenes in scripturarum labore, tam Gręcos, quàm Latinos operum suorum numero superanti. Denique Hieronym'. 6. millia, librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia August. ingenio, vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, vt diebus, & noctibus, non solum scribere libros eius quisquam, sed nec legere quidem occurrat. Ex decretis Gratiani di. 9. August. ad Hieronimum epistola. 8. Ego quidem solis eis scriptorum, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem, honoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse audeã credere, vel si aliquid in eis offendero, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimem, quàm vel mendosum esse codicem,

codicem, vel non esse assecutum interpretem, quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alias autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, quantave doctrina polleant, non ideo verum putem quod ipsi ita senserunt, sed quia mihi per alios auctores, vel canonicas, vel probabiles rationes, quod à vero non abhorreat persuadere potuerunt. Idem in epistola ad Fortunatum. Neque quorumlibet disputationes, quamuis catholicorum, & laudatorum hominum, veluti scripturas canonicas habere debemus, vt nobis non liceat salua honorificentia, quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scripturis improbare, atque respuere si forte inuenerimus, si aliter senserint quā veritas habet diuino adiutorio, vel ab alijs intellecta, vel a nobis. Actor. Vt s. Maximi, Orosii, Prosperi, Leonis Papæ, Fulgentij, Boetij, Cassiodori, Gregori Magni, Isidori, Bedæ, Alcuini, Rabbani, Strabi, Lanfranci, Anselmi, Bernardi Clareuallensis, Hugonis, & Richardi canonicorum sancti Victoris.

De Clemente Papa, & Ignacio, & Dionysio. Cap. XLII.

Clemēs post Petrum, & Linum, & Cletum sedit quartus Romæ episcopus Anno domini 94. Hic scripsit epistolas decretales. Est etiam itinerarium Petri in libris, quod ei ascribitur, sed apocrifum est. Hic ex præcepto Petri pōtificatum suscepit, sed ideo Linus, & Cletus ante eum scribuntur, quia ab ipso principe apostolorum ad ministerium sacerdotale exhibendum ordinati sunt, vnde creduntur non fuisse summi pōtifices. Hic etiam 7. regiones diuisit notarijs ecclesiæ, qui gesta martyrum perquirerent. Sedit annis 9. Hic pro fide Christi, iussu Traiani subijt exilium. Tandem ligata ad collum anchora in mare præcipitatur. Ignatius post Petrum, & Enodum tertius Antiochiæ sedit episcopus, scripsit epistolas. 12. Hic damnatus ad bestias ait. Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, vt pannis mundus inueniar. Dionysius Areopagita claruit sub imperatore Marco Antonio 2. Anno ab incarnatione Domini 71. Hic cum esset in Ariopago magister, ad exhortationem Pauli conuersus ad fidem Christi, postmodum ab eodem episcopus Corinth. ordinatus est, secundum quosdam, sed secundum alios, episcopus fuit, Atheniensium, & hoc videtur esse verius. Nam alius fuit Dionysius Corinthiorum episcopus, sicut patet in ecclesiasticis historijs, de quo etiam loquitur Hieronymus in li. de viris illustribus. Scripsit autem ille prior ad Thimotheum coepiscopum suum. i. Ephesiorum episcopum, de gerarchia cælesti, i. angelica librovnum, de ecclesiastica gerarchia li. 1. de diuinis nomiuibus li. 1. de mystica theologia lib. 1. Epistolas ad diuersas personas 10. Huius libros de Græco in Latinum translatos legati Michaelis Imperatoris Constantinopolitani inter cætera munera detulerunt Ludouico Imperatori Romano. Qui libri Parisius in ipso sacri martyris festo cum gaudio suscepti sunt. Quod gaudium virtus martyris auxit, 19. ęgris ipsa nocte ipsis sanatis. Anno Domini 924.

De Origene & scriptis eius. Cap. XLIII.

Adamantinus Origenes presbyter in Alexandria claruit sub Imperatore Alexandro. Anno domini 202 Hic decimo Seueri pertinacis anno, ac Leonide patre suo Christi martyrio coronato cum sex fratribus & matre uidua pauper relinquitur, annos natus circiter 17. Rem enim familiarem pro confessione Christi fiscus occupauerat, dispersa autem ecclesia Alexandriæ ipse postmodum a Demetrio eiusdem vrbis episcopo, in locum Clementis presbyteri confirmatus, per multos annos floruit, ecclesiasticam scholam ibi tenuit, auaritiam calcauit, voluptates in tantum fugit, vt zelo Dei non secundum scientiam, sed ferro truncaret genitalia. Mille & eo amplius tractatus, quos in ecclesia locutus est, edidit, & innumerabiles præterea commentarios, quos vocat thomos, ac tamen interdū magnus dormitat Homerus, atque operi longo fas est ignoscere somno. Male sensit de Dei filio, peius de spiritusancto, animarum de cælo ruinam impie protulit, veram carnis resurrectionem negauit, post multa secula vnam de omnibus restitutionem fore asserit, sed quia multa vtilia, & præclara scripta reliquit, quædam eorum ecclesia recipit. Nam & papa Gelasius in decretis suis illa opuscula Origenis approbat, quæ beatus Hieronymus non reprobat. Ex his ergo ea quæ subscripta sunt deflorauì, Apologia pro se tractatus, 1. super Genesim homeliæ 18. super Exod. homeliæ 13. super Leuiticum homeliæ 16. super Numeri homeliæ 28. super Iosue homeliæ 26. super Iudicum homeliæ 9. de Helcana tractatus super principium Iob lib. 3. super Psalmum 36. homeliæ 5. super Psalmum 37. homeliæ 2. super Psalmum. 38. homeliæ 2. super principiū Canticorum lib. 3. super idem principium homeliæ 2. super Esaiam prophetam. homeliæ 9. super Hieremiam homeliæ 14. super Ezechielem homeliæ 14. super Matthæum li. 26. super Lucam homeliæ 38. super principium Iohannis tractatus 1. super epistolam ad Romanos lib. 10. de singularitate clericorū lib. 1. Planctus ipsius Origenis lib. 2. Scripsit præterea libros Periarchon, in quibus maximæ eius hæreses inueniuntur. Sed in commentario eius super Mathæum cauendum est, quod dicit Panem illum quem dedit dominus discipulis non fuisse verum corpus eius, exponens illud mystice de pane verbi Dei. in commentarijs quoque super libros Moysi, mihi videtur nimis allegoricum sensum sequi, & quasi improbare historiæ veritatem.

De Cipriano, & Athanasio, & Eusebio. Cap. XLIIII.

Ciprianus Carthaginensis episcopus floruit anno domini. 257. imperante Valeriano. Hic primum quidem gloriose rethoricam docuit. Exinde suadente presbytero Cecilio, a quo & cognomentum sortitus est: Christianus factus omnem substantiam suam pauperibus erogauit, ac non post multum electus in presbyterum, tandem episcopus factus est. Scripsit autē ad Donatum de gratia Dei librum 1. de lapsis librum vnum, de vnitate catholicæ ecclesiæ librum vnum, de oratione dominica librum vnum, de mortalitate librum vnum, de opere, & eleemosynis libr. 1. de bono patientiæ librum vnum, De zelo & liuore librum vnum, ad Demetrianum librum vnum ad fortunatum li. 1. ad Quirinū li. quatuor, de laude Martini li. 1. ad Antonianum librum vnum, ad Iubaianum librum vnum, ad Cecilium de sacro calice li. 1. ad cornelium librum vnū, de duobus montibus librum vnū, de duodecim abusiuis seculi librum vnum: Epistolas paruas ad diuersas personas lib. ū vnum. Cūque esset amicus sancti Cornelii, qui tunc Romæ pontificatum tenebat, & misissent epistolas sibinuicem, pro Christo passus est eo die, quo Romę Cornelius, sed non eodem anno. Athanasius Alexandriæ ordinatur episcopus anno dñi 332. qui multa Arrianorū perpessus insidiis sub Constantio principe, ad Constantem Galliarum principem fugit, vnde cum literis reuersus & rursus post mortem illius fugatus, vsque ad Iouiniani imperium latuit, a quo recepta ecclesia sub Valente moritur. Scripsit autem de trinitate contra hæreticos libros octo, de spiritu sancto librū vnum. dyalogum contra Arrianum libros duos. Exortatorium ad monachos li. 1. Scripsit præter hæc librum cōtra Valentem, & Vrsaciū, aliosque libros, de virginitate, de psalmorum titulis, & vitam sancti Antonii monachi, & alia multa quæ numerare longum est. Eusebius Emisenus episcopus elegantis, & rethorici ingenii, floruit temporibus Constantini imperatoris, & innumerabiles confecit libros. E quibus precipui sunt aduersus Iudæos, & gentes, & nouacianos, & ad Galathas libros decem. Et euangelii homeliæ breues, sed plurimæ. Inueni sermones eius de pascha. Claruit anno domini 349.

De Hilario, & Didimo & Effrem. Cap. XLV.

Hylarius Pictauensis episcopus anno domini 358 factione Arrianorum in Phrigiam pullus, libros de nostra religione composuit. Ex quibus hic defloraui. Libros de trinitate contra Arrianos. 12. super Beati immaculati tractatus. 22. super psalmum centesimū quadragesimum, tractatū vnum, ad Aprā filiam suam epistolam vnam. Scripsit aūt & alios psalmorum commentarios, & librum de synodis, quem ad Galliarum episcopos misit, libellum ad Constantium quem ei uiuenti Constantinopolim porrexit, & alium in Constantium, quem post mortem eius scripsit, alium aduersus Valentem, & Vrsaciū, & ad præfectū Salustiū, & librum hymnorū, librū mysteriorū cōmentarios in Mathæum, tractatus in Iob, & elegantem libellum contra Auxentium, epistolas quoque ad diuersos. Obiit anno domini 349. Didimus Alexandrinus floruit anno domini 374, qui à quinto, vel quarto ætatis suę anno oculorum luminibus orbatus, & ob id elementorum quoque ignarus, tantum sui miraculum omnibus præbuit, vt dialecticam quoque & geometriam, quæ maxime visu indigent, vsque ad perfectum didicerit. Plurimaque ac nobilia de nostro dogmate per notarios conscripsit, s. commentarios in omnes psalmos. In euangelium Mathæi, & Iohannis, & de dogmatibus, & contra Arrianos libros duos. In Esaiam thomos. 18. In Oseæ commentariorum libros tres, ad Hieronymum scribens, sed & in Zachariam rogatu Hieronymi lib. 5. & commentarios in Iob,

Quorum

Quorum omnium nihil in armario cuiusquam inueni apud nos, quia nec fortè de Græco in nostram linguã translata sunt, sed tantum de Spiritu sancto.li.3. quos B. Hieronymus transtulit in Latinum. Vixit autem annis 85. Effrem Edissenæ ecclesiæ diaconus, multa Syro sermone composuit, & ad tantam venit claritudinem, vt post lectionem scripturarum, publicè in ecclesiis quibusdam eius scripta soleant recitari. Scripsit autem de pœnitentia librum vnum, de luctaminibus seculi librum vnũ, de compunctione cordis librum vnum, de beatitudine animæ librum vnum, de resurrectione librum vnum, de die iudicij librum vnum. Decessit autem sub Valente principe, qui imperauit anno Domini 367.

De Basilio, & Gregorio Nazianzeno. Cap. XLVI.

BAsilius Cesareæ Capadociæ eps egregius, floruit anno Domini 378. gemina philosophia, & sanctitate clarus. Scripsitque in Exameron libros nouem, de institutione monachorum librum vnum. Exhortatorium ad monachos librũ vnũ. Scripsit & contra Eunomium libros, & de Spiritu sancto volumen vnum, & breues variosque tractatus. Obiit anno Dñi 384. Gregorius Nazianzenus eps. vir eloquentissimus, floruit anno Domini 331. hic cum philosophiæ studiis adhuc iunior apud Athenas floreret, vidit per soporem sedenti sibi, & legenti, duas satis decoras dextra leuaque fœminas consedisse. Quas ille castitatis instinctu oculo toruiore respiciens, quæ nam essent, & quid sibi vellent percunctabatur, eum familiarius complectentes aiunt, Ne molestè accipias iuuenis, notæ tibi satis, & familiares sumus, altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus tecum habitare, quia iocundum satis, & mundum in corde tuo habitaculum præparasti. Cum autem a patre epo in sacerdotium subrogatus, hoc ęgrè ferens discessit ad tempus. Postmodum vero regressus scripsit apologeticum in libros 2. causas discessionis suæ, vel etiam reditus allegans. Post hoc etiam defuncto patre successit in epatum apud Nazanzũ breue oppidum, & inde Constantinopolim ad instituendam, vel docendam ecclesiam transire exhortatus est. Ibi ergo episcopus constitutus docuit. vbi vero, & Hieronymus sanctarum scripturarum studiis ab eodem eruditum se dicit, præter hunc apologeticum autem inueni sermones eius tantum sex. Scripsit autem præterea de morte fratris Cesarij, laudes Machabeorũ, laudes Cipriani, laudes Athanasij, laudes Maximi Philosophi, librum exametro versu virginitatis, & nuptiarum contra se differentium. Contra Eunomium libros duos. De Spiritu sancto librum vnum. Contra Iulianũ Imperatorem librum vnum. Obiit autem anno Domini 391.

De Ambrosio, & scriptis eius. Cap. XLVII.

AMbrosius eps, de palatio ad pontificatum raptus, doctor eximius, claruit anno Domini 381. Hic ritum canendi antiphonas primus in ecclesia apud Latinos a Græcis tràstulit, apud quos hic ritus iam inoleuerat ex instituto Ignatij Antiocheni epi. Hymnos etiam composuit, qui nunquam antea in ecclesiis Latinis modulis canebantur. Scripsit autem de paradiso librum vnum, de vnica pœnitentia libros duos, de fuga seculi librum vnum de Trinitate ad Gratianum libros quinque. De Spiritu sancto libros tres, de Incarnatione Christi librũvnũ, de officiis ministrorum libros tres, de excessu Satiri fratris sui libros duos, de consolatione Valentiniani librum vnum, de eligendo pontifice ad Vercelliense librum vnum, in hexameron libros sex, de arca Noe librum vnum, de bono mortis librum vnum, de Iacob, & vita beata libros duos, de sancto Ioseph librum vnum. De benedictionibus patriarcharum librum vnũ. De sancto Dauid apologiam librum vnum. de eleemosina, & ieiunio librum vnum. de sancto Thobia librum vnum, de sancta virginitate libros tres, de Naboth librum vnum: super vndecim psalmos tractatus 11. super Beati immaculati lib. super Lucam lib. 10. super quatuordecim epistolas Pauli lib. 14. de traditione basilicæ tractatus duos, de obitu Theodosij tractatũ vnũ, de simbolo ad Neophitos librum vnum, de viduis librum vnũ, de interpellationibus, & infirmitate hoĩs libros tres, epistolas breues ad diuersos 77. sermones 75. Obiit anno Domini 304.

De Hieronymo, & libris eius. Cap. XLVIII.

HIeronymus presbyter totus diuinæ scripturæ incumbens, cõtemporaneus fuit S. Ambrosio, hic trium linguarum peritus nouum testm̃ Græcæ fidei reddidit, & vetus, iuxta veritatem Hebraicam transtulit. Solus ex antiquis doctoribus omnes sedecim prophetas exposuit. Quorundam etiam Græcorum doctorum opuscula in linguam nostram transtulit. Scripsisse aũt, & ipse reperitur omnia, quæ subscripta sunt. Expositiones fidei suæ ad Damasum Papam tractatum vnum, de symbolo Niceno tractatum vnum. Ex regulis diffinitionum cõtra hæreticos tractatum vnum, contra Pelagianos libros tres, contra Iouinianum libros duos, contra Luciferianum librum vnum, contra Belindiam, de perpetua virginitate S Mariæ librum vnum, contra Vigilantium librum vnum. contra Origenem de resurrectione carnis librum vnum. ad Anitum presbyterum de erroribus Origenis librum vnum. ad Pammachium, & Occeanum librum vnum. contra Ruffinum presbyterum Aquilæ librum vnum. Apologeticum ad Augustinum librum vnum. Exhortatorium ad Iulianum librum vnum. de pœnitentia ad Rusticum librum vnum. de frugi, & luxurioso ad Papam Damasum librũ vnum. de duodecim quæstionibus ad Ebidiam librum vnum. de quæstionibus Simeonis ad Algũsiam. de correptione 70. in psalterio ad Summam, & Fertelam librum vnum. de homine perfecto librum vnum. ad Oceanũ de hoc, quod scriptum est: Vnius vxoris virum librum vnum. de historia Ioachin, & Annæ librum vnum, de viris illustribus librum vnum. de distantia locorum librum vnũ. de septem gradibus ecclesiæ ad Damasum Papam librum vnum. de vita clericorum ad Neopotianum librum vnum. Epitaphium Nepotiani ad Heliodorũ epm librũ vnum. de institutione clerici, vel monachi ad Paulinum librũ vnum. de vita monachi ad Rusticum librum vnum. de vita clerici ad Oceanum librum vnum. de virginitate seruanda ad Eustachium librum vnum. ad Demetriadem virginem librũ vnũ, ad Alecham de institutione Paulæ filiæ suæ librum vnum. ad matrem, & filiam in Gallia cõmorantes librum vnum. Obiurgationes Susannæ virginis consecratæ, de lapsu suo librũ vnũ. Ad Fabianum diaconum lapsum librum vnum. ad Ageruchiã, de monogamia librum vnum, ad Furiam de virginitate seruanda librum vnum. ad Faliuncã de viduitate seruanda, & de morte Nebridij librum vnum. ad Paulam consolatorium super dormitione Bresillę librum vnũ. Ad Pammachium de dormitione Paulinæ librum vnum. ad Oceanum de morte Fabeolæ. Epitaphiũ S. Paulæ librum vnum, ad Tyrasium consolatorium super dormitione filiæ suæ librum vnum. ad Mineruũ & Alexandrũ, de resurrectione carnis librum vnum. Apologeticum ad Pammachium librum vnum. ad Eliodorum monachum de contẽptu seculi librum vnum, ad Thesifontem librum vnum, ad Domnionem librum vnum, de tribus virtutibus tractatum vnum, de morte Osiæ, & Seraphin, & calculo librum vnum. Expositiones psalmi 14. ad Principiam virginem librum vnum de vita, vel obitu sanctæ Marcellæ ad Principiam virginem librum vnum. Epistolas breues ad diuersos 70. sermones 10.

De Expositionibus, & commentariis eiusdem. Cap. XLIX.

SCripsit etiam in expositionibus diuinarum scripturarum, de interpretationibus Hebraicorum nominum librũ vnũ, de optimo genere interpretandi, ad Pammachium librum vnum, de studio scripturarum ad Paulinum librum vnum. de quæstionibus Hebraicis in Genesi librum vnum. de tribus quæstionibus ad Damasum Papam librum vnum. de veste sacerdotali ad Febiolam librum vnum. de 12. mãsionibus filiorũ Israel librum vnum, de quæstionibus Hebraicis libri Regũ libros 2. de quæstionibus Paralipomenon li. 2. Breuiarij super psalteriũ lib. 1. Commentariorum super Eccles. lib. 1. super Esaiam li. 18. super Hieremiam lib. 20. super Exech. lib. 14. super Dan. lib. 1. super Oseæ lib. 3. super Iohel lib. 1. super Amos lib. 3. super Abdiam lib. 1. super Ionam lib. 1. super Mich. lib. 2. super Naũ li. 1. super Abacuc li. 2. super Sophoniã lib. 1. super Aggeũ lib. 1. super Zachariam lib. 3. super Malachiam lib. 1. super Matheum li. 4. super Marcum lib. 1. super epistolam ad Galathas lib. 3. super epistolam ad Ephesios lib. 3, super epistolam ad Titum lib. 1. super epistolam ad Philemonem lib. 2. Tandem per quadraginta annos libris suis confectis, ita corpore præ laboribus defecto, vt de lecto surgere nequiret, nisi apprehẽso manibus fune, qui ad hoc de trabe dependebat. Obiit apud Bethleem anno ętatis suæ 88. s. anno Domini 421.

De Ruffino, & Iohanne Chrisostomo. Cap. L.

RVffinus presbyter Aquileiæ translator librorũ Origenis, contemporaneus fuit S. Hieronymo. Qui etiã ambo orta inter se simultate de quęstionibus scripturarum, libros inuectiuarũ satis quidẽ luculentos, sed nimis mordaci sermone in alte-

in alterutrum conscripserunt. Scripsit autem Ruffinus,& Apologeticum pro se libellum, id est,ppurgans se ab erroribus Origenis,& plura alia. Iohannes Chrisostomus Constantinopolitanus eps fuit, & ipse Hieronymo contemporaneus, sanctitate quidē,& sc ētia clarus, sed in facundia sua seuerior,& liberior iusto.Scripsit autem de hoc,ꝙ nemo læditur,nisi a seipso lib.1. de reparatione lapsi lib.1. de compunctione cordis lib.2. super Matheum in modum commentariorum lib.2. super Matheum per hom.20.super Iohannem hom.88.super epistolam Pauli ad Hebr.homel.34.de laudibus Pauli homel.7. Sermones diuersos 30. Hic Eudoxiam vxo e Archadij Imperatoris,multosque sacerdotum infestos habē: epatu pulsus, & exiliatus est,sed populo pro eo tumultuante,secundo etiam exiliatus est:sed terremotu regiam vrbem grauiter concutiente a ciuibus reuocatus est. Tertio quoque inimicis vrgentibus epatu abdicatus,ab Archadio exilio relegatur. Ibique non multopost moritur anno Dñi 409.sub Papa Innocentio primo. Qui etiam ipse,& occidentales epi,pro Iohannis præiudicio a communione oriētales suspenderunt. Iram quoque Dei pro morte eius nimia grandinis tēpestas Constantinopoli incumbens & mors Eudoxię Augustæ subsecuta intentauit. Postmodum verò corpus Iohannis ab exilio Constantinopolim relatum est, iussu Theodosij Imperatoris cum lachrymis orantis, vt veniam daret patri suo,& illis,qui eum exiliauerāt,& per hoc finita est dissensio,quæ adhuc erat in ecclesia pro eius damnatione. s. anno Domini 444.

De Augustino, & libris eius, quos edidit, antequam esset episcopus. Cap. LI.

AVgustinus eps volans per montium cacumina quasi Aquila,vir acer ingenio,suauis eloquio,secularis literaturæ peritus,in ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus,in omni sua actione conspectus,in expositione fidei nostræ catholicus,in quæstionibus absoluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explanandis scripturis canonicis cautus,sapientiæ lumen præfulgidum,propugnaculum veritatis & fidei tutamētum, omnes ecclesiæ Doctores,tam ingenio,quàm scientia vicit incomparabiliter,florens tam exemplis virtutum,ꝗ affluentia doctrinarum Etenim tanta scripsit, vt nō solū ab aliquo toto vitæ suæ tpe scribi,sed nec quidē possint lectione percurri. Huius enim librorum,tractatuum,& epistolarum numerus plusquam ad mille.30.extenditur,vt merito illud ei dictum cōueniat. Mentitur qui te totum legisse fatetur. Ante conuersionem quidem suam ad fidem catholicam scripsit (vt ipse refert) de pulchro,& apto li.2.postea verò scripsit adhuc cathecuminus existens,sex volumina decē libros continentia,videlicet de achademicis lib.3. de beata vita lib.1. de ordine lib.2.soliloquiorum lib.2.de immortalitate animæ lib.1.de disciplinis liberalibus li.1.sed hunc dicit se de armario suo perdidisse. Iam verò sacri baptismatis vnda renatus,scripsit ante pontificatum 21.volumina.31.libros continētia: videlicet de moribus ecclesiæ,& moribus Manich.lib.2.de quantitate animæ lib.1.de libero arb.lib.3. de Genesi cōtra Manicheos lib.2.de musica lib.6. De magistro lib.1. de vera religione lib.1.de vtilitate credēdi lib.1.de duabus animabus li.1.: acta contra Fortunatum Manicheum lib.1.de fide,vel symbolo libr.1.de Genesi ad literam imperfectum libr.1. de sermone Domini in monte lib.2.psalmum contra partem Donati lib.1. contra epistolam Donati hæretici libr. 1. contra Adimantum Manicheum lib. 1. expositiones epistolæ ad Galathas lib.1. expositionis quarundam propositionum,ex epistola ad Romanos lib.1.epistolæ ad Rom.inchoatam expositionem lib.1. de quæstionibus 83.librum vnum. de mendacio librum vnum.

De his,quæ ante retractationem scripsit. Cap. LII.

POstquam vero in epatu assumptus est, scripsit etiā ante retractationem 68.volumina.217.libros comprehēdentia, videlicet ad Simplicianum Mediolanensem epm lib.2.contra epistolam fundamenti Manchei li.1.de agone Christiano li.1. de doctrina Christiana lib.4.contra partem Donati libr.2.confessionum lib.13. contra Faustum Manicheum. 33 lib. contra Felicem Manicheum lib.2. de natura boni contra Manicheos lib.1. contra Secundinum Manicheum lib.1 contra Hilarium Tribunitium lib.1.quæstiones euangelij lib.2.annotationes in Iob lib.1.de cathezizandis rudibus lib.1.de Trinitate lib.15.de consensu Euangelistarum lib 4 contra epistolam Permenij li.3. de baptismo contra Donatistas lib.7. contra id,quod attulit Cēturius a Donatistis lib.1.ad inquisitiones Ianuarij lib.2.de opere monachorum lib.1. de bono coniugali lib.1.de sancta virginitate lib.1.de Genesi ad literam lib.12.contra literas Petiliani lib.3.ad Crestonium Grammaticum partis Donati li.4. probationes testimoniorū contra Donatistas lib.1.contra nescio quē Donatistam lib.1.de montorio Donatistarum de Maximianistis lib.1.de diuinatione dæmonum lib.1.quæstiones septem expositæ contra paganos lib.1. expositionis epistolæ Iacobi ad 12. Tribus li.1.de peccatorum meritis,& remissione, & de baptismo paruulorum ad Marcellinum lib.3.de vnico baptismo contra Petil.ad Constantinum lib.1.de Maximianistis contra Donatistas lib.2.de gratia noui testamenti ad Honoratum li.1. de spiritu,& litera ad Marcellinum lib.1.de fide, & operibus li.1. Breuiculum collationis cum Donatistis lib.3. post collationem contra Donatistas lib.1.de videndo Deo ad Paulinam lib.1. de natura,& gratia contra Pelagium lib.1.de Ciuitate Dei lib.22. ad Horosium presbyterum contra Priscillianistas lib.1.ad Hieronymum presbyterum de origine animæ,& de sententia Iacobi lib.2.ad Emeritum epm Donatistarum post collectionem lib.1.de gestis Pelasgij lib.1.de correptione Donatistarum lib.1. contra Pelasgium,& Cœlestinum, & cæteros lib.2. gesta cum Emerito Donatista lib.1. contra sermonem Arrianorum lib.1. de nuptiis,& concupiscentiis ad Valerium lib.2.locutionum li.7.quæstionum lib.7.de anima,& eius origine lib.4.ad Pullentium de adulterinis coniugiis lib. 2. contra aduersarium legis,& prophetarum lib.2. contra Gaudentium epm Donatistarum lib.2.contra mendacium lib.1.contra duas epistolas Pelagianorum lib.4.contra Iulianum hęreticū Pelagianum lib.6.ad Laurentium enchiridion lib.1.de cura pro mortuis gerenda ad Paulinum lib.1.de 7.quæstionibus Dulcitij lib 1.ad Valentinum,& cum illo monachos.de gratia & lib.arb.lib.1. ad eosdem de correptione,& gratia lib.1. Hos igitur cum cæteris in duobus libris retractauit,quibus retractationum libris simul cum pcedentibus adnumeratis,fiunt 219.lib.79.voluminibus comprehensi,quos oēs post epatum edidit.ante vero epatum, vt dictū est,ediderat post conuersionem suam lib.41.videlicet cathecuminus decem,& baptizatus 31. Qui simul oēs cum cæteris aggregati fiunt 160.li.96.voluminibus comprehēsi. Hos omnes, vt dictum est, cùm quadam iudiciaria seueritate retractauit,& quod in eis ipsum offendebat, velut censorio stilo denotauit.

De his, quæ post retractationem scripsit. Cap. LIII.

POstea tñ nihilominus eum multa scripsisse constat,quia pter iā dicta eius opuscula, quæ in retractationum libris annotantur,ac recensentur,plurima quidē, & ex his maxima quædam volumina ab ipso edita, etiam apud nos in armariis ecclesiarum vbique reperiūtur,ex quibus sunt, super psalteriū tractatus 150 iuxta numerum psalmorum. Super Euangelium Iohannis tractatus,siue sermones 124. de verbis quoque Dñi tract.65.de verbis Apostoli tract.20. super canonicam primam Iohan.hom.10. Extant etiam eiusdem lib.de vita Christiana.1. De disciplina Christiana lib.1.de prædestinatione diuina 1.de octo qōnibus veteris testamenti lib.1.contra Felicianum.de Trinitatis vnitate lib.1.ad Prosperum,& Hilarium de prædestinatione,& perseuerantia lib.2. contra Maximinum lib.2. contra quinque hæreses,siue quinque hostium genera lib.1. de pastoribus, & ouibus lib.2. de concupiscentia carnis aduersus spiritum orationes quatuor. De quæstionibus Orosij librum vnum. de fide ad Petrum librum vnum. de ieiunio sabbati librum vnum. de decē chordis psalterium librum vnum.de pœnitentia librum vnum. de patientia librum vnum.de bono viduitatis librum vnum. de continentia librum vnum.de Incarnatione Domini lib.2.de secundo aduentu Domini librum vnum.ad Volusianum de quæstionibus ab eo missis librum vnum.respōsionis ad Marcellinum librum vnum.ad Vincentium librum 1. ad Macedonium librum vnum . ad Dioscorum librum vnum. ad Paulinum librum vnum.ad Probam librum vnum.ad Enodium librum vnum.ad Optatum epm librum vnum.ad Pascentium comitem Arrianum librum vnum. ad Fortunatianum librum vnum. ad Paulum, & Eutropium de perfectione iustitiæ librum vnum.expositionis simboli contra Iudæos, & Paganos, & hæreticos lib.1. ad Sixtum presbyterum contra Pelagianos lib.1.de tpe Barbarico lib.1. Scripsit & alia plura,maximè contra sui tpis hæreticos, videlicet Arrianos, Donatistas, Pelagianos,Priscillianistas, & Manicheos. Porro libellus de anima,& spiritu,qui eidē ascribitur, & nunc apud scholasticos præcipuè in vsu habetur. Anno autem Domini 430. in epatu Hiponēsi Heraclium sibi fecit substitui. Tandē cum Vuandali inuasissent Aphricam deuastarent, sub hoc turbine tribulationis migrauit ad Dominum 30. mense obsidionis vrbis suæ . Anno Domini 440.ętatis suæ 73.clericatus,vel episcopatus.40.

De

De Paulino, & Maximo, & Orosio, & Prospero. Cap. LIIII.

PAulinus eps Nolanus S.Aug.fuit cótemporaneus. Vnde & sibimuicem scripserunt nonnulla. Hic cum esset innumerabilium prædiorum possessor, admirabili exemplo, venditis omnibus religionem expeditus elegit. Et vt narrat Gregorius in tertio dialogorũ libro, cũ cuncta, quæ per episcopij vsum habere posset, largit⁹ esset captiuis, & egenis, semetipsum, qui solus ex omnibus suis sibi remanserat pro captiuo filio viduæ pauperis in seruitutem Barbari adduxit. Sed diuinitus proditus quis esset, multos captiuorum libertati restituit. Scripsit autem epistolarum multarum librum vnum, scripsit etiam, antequã esset eps vitam S.Ambrosij ad S.Augustinum. Maximus Taurensis eps claruit anno Dñi 415. viuentibus S.Augustino, & Hieronymo. Hic in homeliis componendis, & in ecclesia declamandis studuit eleganter. Huius deflorani hom.33. Orosius presbyter ex Hispania floruit, & ipse tpibus Augustini, & Hieronymi. Vnde & ab Augustino missus est ad Hieronymum pro discenda quæstione de origine animæ. Scripsit autem de Horne sta mundi lib.1. Apologeticum contra hæresim Pelagianam librum vnum. Prosper eps vir religiosus probatur, & ipse fuisse contemporaneus Augustino. Nam & ipse post Hieronymum chronicam digessit, quam paulò post mortem Augustini terminauit. Ipse quoque Augustinus ad Prosperũ, & Hilarium scripsit de prædestinatione, & perseuerantia Sanctorum libros 2. Scripsit autem Prosper de vita contemplatiua libros tres. de sententiis Augustini librum vnum, & alia plura.

De Leone Papa, & Gelasio, & Fulgentio. Cap. LV.

LEo Papa primus sedit anno Dñi 436. hic in homeliis declamandis multum valuit. Quoniens autem rogabatur ab aliquibus, vt eis Apostolorum, vel martyrum reliquias daret. Consueuit ad corpora, vel memorias ipsorum, quorum reliquiæ petebantur, missas celebrare in eorum honore, & sic patenam altaris, quo consecratum corpus Dñi inuoluerat, particulatim diuidebat, & pro reliquiis Apostolorum, vel martyrũ dabat. Vnde si ab aliquibus dubitabatur, cultello pannos illos pungens, sanguinem eliciebat, sic palam faciens, ꝙ in consecratione mysteriorum Christi sanguis sanctorum, qui pro alio effusus est, per diuinam virtutẽ in illos pannos intret, & ideo merito illos dari pro reliquiis sanctorum, in quorum honore consecrati sunt. Scripsit autem epistolas decretales 70. Sermones ad populum 89. Vnde & dictus est sermologus. Gelasius primus papatum accepit anno Dñi 495. amator pauperum, clerum ampliauit, & a periculo Romam liberauit. Scripsitque contra Nestorium, & Euticen lib.6. contra Arrium lib.2. epistolas decretales 7. Fecit etiam hymnos in modum S.Ambrosij, & sacramentorum præfationes, & multa alia, sedit annis tribus. Fulgẽtius Ruspensis eps prouinciæ Aphricanæ floruit eodem tpe in Aphrica, quo & S.Remigius in Gallia.s.anno Dñi 486. sanctitate, & scientia, stilo, & facundia clarus, multaque ab Arrianis pro vera fide ꝑpellus, diutino in Sardinia exilio maceratus est. Scripsit autem ad Eutinium de remissione peccatorum libros duos. ad Donatum de fide librum vnum. de mysterio mediatoris lib.4. ad Monimum de prædestinatione, & quibusdam aliis quæstionibus lib.3. Responsionum contra obiectiones Transamundi regis Arriani lib.1. de continentia coniugatorũ seruanda post votum lib.1. ad Gallam de viduitate seruanda lib.2. ad Probam de virginitate, & humilitate lib.1. ad candẽ de oratione cum compunctione librum vnum. ad Eugippum de charitate lib.1. ad Theodorum Senatorem lib.1. ad Venantiam de pœnitentia, & spe indulgentiæ librum vnum. Scripsit & sermones.

De Boetio, & Cassiodoro. Cap. LVI.

BOetius consularis vir clarissimus, & omnium liberalium artium eruditione conspicuus, quas penè omnes a Græco in Latinum transtulit, & exposuit. Anno Dñi 602. cum Simmacho patritio, cuius gener erat, Romæ rempublicam illustrabat. Tpe eius exorta est hæresis de Trinitate, sed ipse cõgregata omni studio se subtraxit, nè sibi pp facundiã eloquẽtię causæ imponerentur agendæ. Ob quam causam cum suspectus Christicolis haberetur, composuit contra ipsos hæreticos de sancta Trinitate librum vnum. Quãdo autem Rex Gothorum Theodoricus Romanam Rempublicam armis inuasit, Boetius ei plus omnibus restitit. Postmodum apud eũ accusatus, ꝙ sollicitè laboraret, vt Senatum, & Rempublicam ab eius manibus eriperet, cum pluribus aliis proscriptus, atque in exiliũ missus, Papiæ incarceratus est. In carcere autem positus, quasi de graui gloriæ, ac rerum mutatione doleret, vt consolationis medicinam tanto dolori, non tã sibi, quàm aliis quæreret, librum edidit de consolatione philosophiæ, ostendens gloriam, & dignitatem, cæteraque terrena, non vera bona, sed nihil esse, & ideo nulli appetenda esse, nec de eorum amissione dolendũ, vel adeptione gandendum. Tandem vero longo exilio fatigatus, ab ipso Theodorico peremptus est anno Domini 621. Cassiodorus Senator, post monachus.s.anno Domini 628. Scripsit autem de anima librum vnum. Super psalterium tractatus 150. Scripsit etiam de ortographia, & alia plura.

De Gregorio Magno. Cap. LVII.

GRegorius primus, doctor egregius, hic Gordiani Senatoris filius Romæ adoleuit. Qui sex monasteriis in Sicilia fundatis, & septimo Romæ in domo sua ex prætore vrbano factus monachus, sapiẽtia, & doctrina, & sanctitate claruit. Tandem ad pontificatum electus Romanæ ecclesiæ præsidere cœpit anno Domini 590. Inter cætera opera pietatis animam Traiani quondam Imperatoris, quamuis pagani, a pœnis inferni liberari, miserando, & plorando a Deo obtinuit. Inter multa quoque, quæ ecclesiæ vtilia fecit, & instituit, Antiphonarium regulariter centonizauit, & vtiliter compilauit, & quædam in ea nouæ missæ superaddit. Scripsit autem ea, quæ hic subiciuntur. De cura pastorali lib.2. De conflictu vitiorum, & virtutum lib.1. dialogorum ad Patrum li.4. Moralium super Iob lib.35. Super Cantica Canticorum lib.1 super principium Ezechielis homel 12. super vltimam partem eiusdem lib.10. super Euangelia missalia homel.40. Registrum epistolarum eius decretalium lib.10. qui continent epistolas 690. Inueniuntur etiã canonum excerptorum lib.3. quæ dicuntur decreta Gregorij, sed forte alterius Gregorij sunt: Obiit autẽ Gregorius magnus anno pontificatus sui 13. post cuius obitum fame Romam aggrauante, Romani ei derogãtes, ꝙ thesauros ecclesiæ sua nimia liberalitate dissipasset, cum iã non adesset persona, in qua erat descerent, memoriam nominis illius in libris eius delere volebant, sed eos exurere volentibus, obstitit Petrus diaconus, prodens se Spiritumsanctum in columbæ specie super caput Gregorij tractantis sæpius vidisse. Idque confirmans iurisiurandi sacramento, mox moriens ex condicto fidẽ fecit suo testimonio.

De Isidoro, & Beda. Cap. LVIII.

ISidorus eps Hispalensis, sanctitate, & doctrina claruit anno Domini 627. Scripsit autem hęc, quæ subiecta sunt. Soliloquiorum, vel sinonimorum lib.2. Sententiarum lib.3. Etymologiarum lib.2. de origine officiorum lib.2. ad Florentinam sororem suam contra Iudæos lib.2. ad Orosium epm de significationibus veteris, & noui testamenti lib.2. Allegoriarũ in Genesi lib.1. in Exodo lib.1. in Leuitico lib.1. in lib.Num. lib.1. in Deuteron. lib.1. in Iosue lib.1. in lib. Iudicum lib.1, in lib. Reg. lib.1. de corpore, & sanguine Domini tractatum vnum, & plura alia Dominus Beda venerabilis presbyter, & monachus claruit in Anglia 30. ętatis agens annum. Anno Domini 696. & reliquum tempus vitæ legendo, tractando, exponendo sacram scripturam viriliter exegit. Scripsit ea, quæ subiecta sunt, super Genesim lib.1. de tabernaculo Moysi lib. 3. super Samuelem libr.4. de templo Salomonis libr.1. super Esdram, & Neemiam lib.3. super Tobiam lib.1. super psalmos, super parabolas Salomonis, super Cantica Canticorum lib.5. super Marcum lib.4. super Lucam. super epistolas canonicas lib.7. super actus Apostolorum librum vnum. super Apocalypsim. de quæstionibus libri Regum ad Nothelinum librum vnum. de locis sanctis librum vnum. Scripsit etiam de temporibus, & de Luna, & multa alia. Obiitque in Anglia anno Domini 721.

De Alcuino, & Geunadio, & Rabbano, & Strabo. Cap. LIX.

ALcuinus de Britannia oriundus, delitiosus, magister Caroli Regis, qui primus ex Regibus Francorum imperauit Romanis, scientia literarum claruit in Gallia. Anno Domini 790. Cuius præcipuè magisterio rerum omnes artes liberales didicit, & iussu ipsius Regis diuinam historiam correxit. Scripsit autem multa, inter quæ eminent libri ad eundem Regem scripti de sancta Trinitate. Scripsit & ad discipulos suos dialogorum li.1. Scripsit quoque Sententiarum lib.1. super epistolam ad Hebræos lib.1. super Ecclesiasten lib.1. super Iohannem libr.7. ad Eulaliam virginem, de ratione animæ libr.1. ad

Frede-

Fredegisum dialogum de Trinitate lib.1. Veruntamē hi quatuor vltimi ascribuntur Albino, sed videtur mihi esse nomina sinonima. Nam in commentario super Ecclesiasten inuenies, & nomen Albini in principio.s.in salutatione,& nomē Alcuini in fine.s.in quibusdam versibus, quæ ibi ponuntur hoc modo.

Alcuinus ingrediens pratum secreta priorum.

Carperet vt flores per pia rura sacros, &c.

In commentariis quoque super Iohannem inueni vtrunque nomen in diuersis titulis. Gennadius episcopus doctor catholicus, licet hic a me post Alcuinum ordinatus, floruit, tamen, vt ęstimo longo tempore prius.s.temporibus Fulgentij. Nam & ipse librum suum de illustribus viris perduxit, vsque ad tempora Fulgentij,& ibi terminauit. Inueni quoque Gennadij de diffinitionibus ecclesiasticorum dogmatum, pulcherrimum,& compendiosissimum libellum. Rabbanus sophista, & sui temporis poetarum nulli secundus. Anno Domini 824. factus est Abbas Fuldensis. Qui librum de laude crucis, figurarum varietate distinctam difficili, & mirando poemate composuit, & Sergio Papæ sancto Petro offerendum misit, Anno autem Domini 848. ex Abbate Fuldensi Moguntiæ Archiepiscopus ordinatus est, vbi celebrata synodo iussu Ludouici Regis multa ecclesiæ vtilia decreuit. Scripsit ergo de laude crucis libros duos. de institutione clericorum librum vnum. super Genesim lib.4. super Exodū lib.4. super Numeri librum vnum. super Regum libros quatuor. super Paralipomenon libros quatuor. super Iudith librum vnū. super Hester librum vnum. super librum Sapientiæ libros tres. super Ecclesiasticum libros 10. super Hieremiam librum vnum. super librum Machabeorum libros tres. super Mathæum lib.8. super actus Apostolorum librum vnum. Scripsit præter hæc, & de naturis rerum, & plura alia. Obiit autem anno Domini 856. Strabus Rabbanum discipulus, ipso Rabbano dictante. Scripsit breuiando tractatus in Exodum librum vnum. in Leuiticum librum vnum. Videtur etiam scripsisse super Genesim, vt patet in glosis.

De Lanfranco, & Anselmo. *Cap.* LX.

LAnfrancus anno Domini circiter 1060. claruit, prior Beccensis monasterij sub Herluino Abbate. Qui & postmodum ex Abbate Calcedonensi ordinatus est Cantuarien. Archiepiscopus. Ad hunc misit Berengarius Turon. literas, qui asserebat Eucharistiā, quàm in altari sumimus, non esse reuera corpus,& sanguinem Christi. Harum portator cum non inuenisset eum, in Normānia quibusdam clericis eas tradidit, vnde de ipso Lanfrāco orta est suspitio, quasi foueret, ac faueret, quę a Berengario diceretur. Igitur cum eas a quodam Remensi clerico Romā perlatas recitator legeret, Leone Papa synodo præsidente, intellecto quod Ioannem Scotum Berengarius extolleret, Paschasium verò damnaret,& qui de eucharistia fidei aduersa sentiret, promulgata est in eum damnationis sententia, priuans eum communione ecclesiæ, & ipse Lanfrancus ex præcepto Papæ coram omnibus fidem suam exposuit, prauique rumoris a se maculam absterfit. Deinde contra eundem Berengarium scripsit in modum dialogi, de corpore, & sanguine Domini librum vnum, ostendens ibi esse, non tantum figuram, sed etiam veritatem corporis,& sanguinis. Ad huius Lanfranci eximiam doctrinam, de Burgundia conuolauit Anselmus vir postmodū multa virtute, & sapiētia adornatus,& ei in prioratu successit, multaque ecclesiæ vtilia composuit. Postmodū autem ex priore Beccensi, in Abbatem Cadomensem assumptus. Tandem etiam ex prædicto Lanfranco in Archiepiscopatu Cantuarien. successit. Scripsit autem Anselmus prologion, idest alloquium de Deo, quod opus quidem insipiens reuellere gestiens, quoddam scriptum contra illud composuit, quod cum sibi a quodam amico suo transmissum Anselmus considerasset, suam ad hoc responsionem edidit in libello vno. Scripsit & monologion, id est soliloquium. de sancta Trinitate librum vnum. de veritate librum vnum. de processione Spiritus sancti librum vnum. de libero arbitrio librum vnum. de cōcordia liberi arbitrij,& præscientiæ diuinæ, atque prædestinationis, necnon & gratiæ librum vnum. de casu diaboli librum vnum. de peccato originali librum vnum. de Incarnatione Verbi librum vnum. de sacramento altaris librum vnum. de azimo librum vnum. cur Deus homo librum vnum. meditationum, siue orationum librum vnum. de grammatica librum vnum. Extat etiam parabolarum, siue prouerbiorum Anselmi liber vnus. super Cantica. Canticorum liber vnus. de gradibus humilitatis liber vnus. Epistolarum quoque eius ad diuersas personas liber vnus. Suscepit Archiepiscopatum anno Domini 1097. Et licet a Rege Gaillelmo, & principibus Angliæ honorificè susceptus fuisset, multas tamen molestias, & tribulationes sub eodē Rege passus est pro statu ecclesiæ corrigendo. Nam Reges Angliæ hanc iniustam legem diu tenuerunt, vt electores ecclesiæ præsides Christi per virgam pastoralem ecclesiis inuestirent.

De Iuone, & Bernardo. *Cap.* LXI.

IVo venerabilis memoriæ prædictorum virorum Lanfranci,& Anselmi claruit temporibus. Sub quo in ecclesia beati Quintini Beluacensis reflorere cœpit ordo canonicus, primum ab Apostolis, postmodum a beato Augustino regulariter institutus. Fuit enim præfatus Iuo illius ecclesiæ præpositus, & postea Carnotensium eps. Hic de canonum ecclesiasticorum regulis, quorum per successiones pontificum tot, & tanta in immensum creuerant volumina, vt vel comparari vix possent propter sumptum, vel legi propter fastidium, exquisita diligentia quædam capitula ordinauit, & laudabili compendio ad numerum redegit librorum decem. Scripsit etiam epistolas. Bernardus iuuenis egregius scientia,& moribus,& genere clarus, cum germanis fratribus,& aliis comitibus anno Domini 1093. Cistertij habitus religionis induitur, & miro religiositatis feruore conuersatur, postea Claraualle fundata ibidem abbas constituitur. Scripsit autem hæc, quæ subiecta sunt, de contemptu mundi ad clericos lib.1. meditationum lib.1. exortatorium de passione,& resurrectione Domini lib.1. de diligēdo Deo lib.1. de gradibus humilitatis, & superbiæ lib.1. de gratia, & libero arbitrio lib.1. de præcepto,& dispensatione lib.1 ad Cartusien. fratres lib.1. ad Archiepiscopum Senonensem lib.1. ad Hugonem de sancto Victore lib.1. ad Innocentium Papam contra hęreses Petri,& Abealardi lib.1. super psalmum Qui habitat homel.18. super Cantica Canticorum, homel.83. super Missus est Gabriel, homeliam. super Magnificat, tractatum vnum. Epistolas breues ad diuersos 240. Sermones penè innumerabiles. Tādem post claros actus,& multa animarum lucra, multa post fundata monasteria, & plurima miraculorum signa exhibita, beato fine quieuit, anno Domini 1153.

De Hugone, & Richardo. *Cap.* LXII.

HVgo Parisiēsis S. Victoris canonicus religione, & literarū scientia clarus, & in septem liberalium artium peritia, nulli sui temporis secundus fuit, qui inter multa, quæ vtiliter scripsit, & librum de sacramentis valde necessarium duobus voluminibus comprehensum edit. Scripsit etiam,& alia plurima opuscula.s.didascalon lib.5. super Ecclesiasten omnes lib.16. super lamentatione Hieremiæ librum vnum. de virtute orandi librum vnum. de institutione nouitiorum librum vnum. de Arca Noe libros quinque. de anima Christi librum vnum, de perpetua virginitate sanctæ Mariæ librum vnum. Expositiones super Magnificat, librum vnum. super Tota pulchra es, lib. vnū. de sacramentis lib.12. Item notulas super quosdam versus psalmorum,& alia plura opuscula. Supradicto quoque venerabili viro Hugoni magister Richardus eiusdem ecclesiæ canonicus extitisse contemporaneus fertur, quorum etiam vnus in ipso monasterio prior, alter supprior vero fuisse perhibetur. Hic quoque Richardus in libris,& tractatibus variis multa ecclesię sanctæ vtilia descripsit, inter quos eminent de sancta Trinitate lib.7. Scripsit nihilominus de contemplatione pulcherrimum librum. de Patriarcha intitulatum, alium quoque de mystico somno Nabuchodonosor. de arbore quoque, quam idem Nabuchodonosor vidit virum, & alium. de quatuor ventis in mari pugnantibus, alium de exterminatione mali, & promotione boni, alium iterum de officio ecclesiæ, alium de sacrificio Abrahæ, & tractatum grandem de illo verbo Esaiæ. Omne caput languidum, & alium de illo. In die illa nutriet homo, vaccam boum. Tertium verò contra Andream, & alios in expositione sacræ scripturæ Iudaizantes super illo verbo. Ecce virgo concipiet, & pariet filium. alium autem ad nouitios de illo verbo psalmi. Afferte Domino filij Dei. Scripsit etiam librum, qui dicitur exceptionum, in quo breuiter continetur diuisio,& materia omnium scientiarum, ac series Historiæ præcedentiū temporum,& quædam morales expositiones sacrarū scripturarum.

De Cæteris doctoribus catholicis. *Cap.* LXIII.

PRæter hos etiam extiterunt in ecclesia plurimi doctores catholici, quorum nonnulli, licet eorum apud nos habeantur opuscula, tamen reperire non potui, ex quibus Cęsarius Arelatensis episcopus decem homelias ad monachos eleganti sermone composuit. Hisichius Hierosolymorum presbyter in

Leuiticum

Leuiticum commentarios edidit. Radulphus quoque Flauiacensis eundem librum diligenter exposuit. Paschasius libros de sacramentis, & de Spiritu sancto, & super Hieremiæ lamentationes expositionem confecit. Haymo verò super Esaiam, & super Hyeremiam, & super epistolas Pauli, & super Apocalypsim commentarios fecit, insuper & libros ecclesiasticarum historiarum Eusebij abbreuians in libellum, qui dicitur Christianarum rerum memoria compendiosè redegit. Fuerunt & alij multi, quorum vocabula, & laudes, & tempora, & opusculorum nomina, non solùm in ecclesiasticis historiis, verumetiam in libris de illustribus viris Hieronymi. scilicet Gennadij leguntur, sed apud nos ipsa eorum scripta, siue libri nullatenus reperiuntur, verbi gratia. Papias Hierapolitanus episcopus. Quadratus Apostolorum discipulus. Aristides philosophus. Egysippus. Iustinus philosophus. Teophilus Antiochenus. Appolinaris Hierapolitanus. Dionysius Corinthiorum episcopus. Philippus Cretensis. Hireacus Lugdunensis. Panthenus Stoicus. Clemens Alexandrinus. Serapion. Appolonius. Heraclius. Tertullianus. Berillus. Hypolitus. Alexander. Capadox. Aphricanus. Æminus. Theodorus qui & Gregorius. Cornelius Põtius. Dionysius Alexandrinus. Archelaus. Antonius. Basilius. Anchiranus. Tytus. Damasus. Optatus. Cyrillus. Epiphanius. Diodorus. Euagrius. Ambrosius Alexandrinus. Gregorius Emissenus. Amphilodius. Sofronius. Paulinus. Orosius. & plures alij, quos enumerare longum est. Ex his autem ille, quem primo nominaui Papias, & Tertullianus, & Victorinus, & Lactantius, & alij quidam a rectitudine fidei dicuntur errasse.

De Profunditate diuinæ scripturæ. Cap. LXIIII.

HÆc de sacræ scripturæ actoribus, & translatoribus, atque doctoribus, & expositoribus breuiter constrinximus, nunc ad eius generalem doctrinam transeamus. Et primo quidem qualiter mysteriorũ eius profunditas inuestigari possit, deinde verò qualiter docenda, vel exponenda sit ex dictis sanctorum patrum colligamus. Augustinus de doctrina Christiana lib. 2. his qui scripturas diuinas legunt quædam obscurè dicta, plerumque densissimam caliginem obducunt. Quod diuinitus prouisum esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, & intellectum a fastidio remouendum, cui facilè inuestigata plerunque vilescunt. Idem in lib. 4. Sapientiam verò discit homo quanto magis, vel minus in scripturis proficit. Non dico in eis multum legendis, memoriæque mandandis, sed bene intelligendis, & diligenter eorũ sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt & negligunt, legunt vt teneant, negligunt vt intelligant. Quibus longè sine dubio præferendi sunt, qui verba earum minus tenent, & cor earum sui cordis oculis vident, sed vtrisque ille melior, & qui cum vult eas discit, & sicut oportet intelligit. Idem in libro Confessionum 12. Mira profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos superficies blandiens paruulis, sed horror est in eam intendere, horror honoris, & tremor amoris. Gregorius in prologo moralium. Sacri enim tractator eloquij morem fluminis debet imitari, fluuius quippe dum per alueum fluit, si valles concauas ex latere contingit, in eas protinus sui cursus impetus diuertit, cumque illas sufficienter impleuerit, repente se in alueum refundit. Idem. Diuinus etenim sermo sicut mysteriis prudentes exercet: sic plerunque superficie simplices refouet, habet in publico vnde paruulos nutriat, seruat in secreto vnde mentes sublimium in admiratione suspendat. Quasi quidam quippe est fluuius (vt ita dixerim) planus, & altus, in quo & agnus ambulet, & elephas natet.

F I N I S.



VENETIIS, MDXCI.

Apud Dominicum Nicolinum.

